

KÂVYAMÂLÂ 82.

THE

SUBHÂSHITA-RATNA-SANDOHA

OF

AMITAGATI.

Second Edition.

EDITED BY

PANDIT BHAVADATTA SÂSTRÎ

Son of

MAHÂMAHOPADHYAYA PANDIT SIVADATTA

Head Papdit and Superintendent, Sanskrit Department,
Oriental College, Lahore,

AND

WASUDEVA LAXMANA SHÂSTRÎ PAÑASHÎKAR.

PUBLISHED BY

TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

PROPRIETOR NIVAYA-SÂGAR PRESS.

BOMBAY

PRINTED BY B. R. GHÂÑDEKAR AT THE "NIVAYA-SÂGAR" PRESS,
FOR THE PUBLISHER.

1909

(Registered according to act XXV of 1967)

(All rights reserved by the Publisher.)

कारुण्यमाला ८९.

श्रीमदमितगतिविरचितः

सुभाषितरत्नसंदोहः ।

महामहोपाध्यायपण्डितशिवदत्तनूबनबदत्तशास्त्रिणा
मुम्बापुरवासिना पणशीकरोपाह्वकम्भणतनुजज्ञेपा
वासुदेवसमेणा च ससोषितः ।

(द्वितीयाहृषिः)

स च

मुद्रय्यां

तत्काराम आवली इत्येतेषां कृते तेषामेव निष्पत्तामरात्मन्यब्राह्मणे
च रामभद्र धामेकर इत्यनेन मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

व्यंकः १८३१ किन्नाम्बः १९०९

मूर्त्यं १२ भाजका ।

अमितगतिः ।

सुभाषितरत्नसङ्घोहृष्टी मुहृष्टी धीमहिगन्धर्वजनभर्महृष्टि भीमात्मितगति
 तिः क्वा क्त्वा परामर्शं मण्ड्यामासेति मीमांसनां बहुविधमन्त्रपराभेदने प्रवृत्ते—

अथ पञ्चमहिमाकरो विपुलसत्त्वान्तराधि-
 र्वरस्विरगमीरतो गुणमणिः पञ्चाशद्विधिः ।
 समस्तजनता सर्वा धिक्मनसपरी देहिनां
 सदा मन्त्रमन्त्रुतो विबुधसेमितो वलवान् ॥
 तत्र ह्यथस्मत्सत्त्वसामनः शिष्यः सताममणी
 धीमन्माधुर्यसंज्ञासुष्टिसक्तः भीमेमिषेणोऽमनः ॥
 शिष्यस्तत्र महारमनः समनुतो निर्भूतमोहद्विष-
 भीमन्माधवसंज्ञासुरिरमवस्थोऽधीतके पूजितः ॥
 शोपारातिविज्ञातकोऽपि सङ्घः सोमोऽप्यज्ञोपाकरो
 जैनाऽप्युभतरत्नयममनो भीतोऽपि संहरतः ।
 विष्णोऽपि समीरमुच्छिन्नमितासुच्छोऽपि यः संवत्
 सखारोपितमानसो वृत्तुपोऽप्यधिबोऽप्यधिः ॥

व्यक्तमदनशत्रोर्भयनिर्घ्याजबन्धो धमदममममूर्तिधन्त्रमुञ्जोऽधीतिः ।
 अमितगतिरमृषासस शिष्यो विपश्चिद्विरागिमिषमन्त्रे तेन शत्रो पञ्चमम् ॥
 समास्त्रे पूतत्रिदशसति शिष्यमनुपे
 सङ्घे वर्षीणां प्रमथति द्वि पञ्चाशद्विधे (१ ५) ।
 समासं पञ्चमामवति वरपी मुञ्जुपरी
 सित पदे पौत्रे बुधद्वितमिदं शास्त्रमननम् ॥

१) आचक्राचार-धर्मपरीक्षापनेधन्त्रकृतिधीमन्मितिगतिमिति विरचितसुभा-

1. अयुःसमो वयस न संजसेन सङ्घस्योबोऽमनि देवसेना ।
 सुनीयरो निश्चितधामसेन पादारन्विद्यप्रथमप्रसेकः ॥
 शोपमन्त्रपरपरिमन्त्रबद्धकस्मो भूतहातोऽमितगतिर्भुवन्मन्त्रायः ।
 तिम्यपुत्रेतिव दिनः कमन्त्राववापी मार्गप्रवायवपरो बुधवन्नीयः ॥
 विश्वमूर्हादितधित्रशिष्य भीमेमिषेणोऽमनि तत्र शिष्यः ।
 भीमाधुरानूधननःसदाहः सदा विपुलसत्त्वान्तराहः ॥
 माधवसेनोऽमनि नहनीकः संवत्सामो जयति जनीयः ।
 जीवनरासेरिव मन्त्रिणां रन्वतयोऽतोऽधिलमिति रमिः ॥
 तत्राप्यवगत वरातिव साधुवाद शिष्यद्विषोऽमितगतिर्भवति प्रतीकः ॥
 इति धीमन्मितिगतिमिरचितः आचक्राचारः समासः ।
 'संवत्सवर्षा नियत सङ्घे सतततो (१ ७) शिष्यमप्यधिबसः ।
 इदं शिष्यमन्त्रमत्तं समासं विनेन्मपमांमिति बुधियाजम् ॥
 इत्यमितगतिविरचिता धर्मपरीक्षा नवाता ।

सोमप्रह्वपर्वणि भीमगावपुरावाचितेरस्य १०१
 अपैववोपरिकिञ्चितप्राम् सतीमातुनवृत्तिगोचरपवस्तु सखिरव्यामोदमाम्
 सर्वादानसमेत. धीमनुज्जयिन्यां मशरिकापीमन्त्रोत्पदीयेषी १०२
 वेद्यमेववादिनिमित्तं च तथा सखरफुट्टितदेवपुहजगतीसमारचयाम् १०३
 तनय पुष्पवद्योमिरुस्येडहफळमन्त्रोत्पत्त्यावन्नाकार्यवैवहितिसमकालं परया
 सनेनोदकपूर्वकं प्रतिपादित इति मत्वा १०४
 करहिरव्यादिकं सर्वमाह्वयवपनिषेवैर्मुखा सर्वेषा सर्वमस्या समुपमेतव्यम् ।
 कैरत्युव्यफळं हुक्कास्यैवैरर्ष्येऽपि मासिमोक्षगिरस्तत्रवत्
 पत्तनीवच । उक्तं च—

बहुमिर्वैसुषा मुप्य राजमि सपरादिमि ।

वस्य वस्य मया मुमिद्यस्य तस्य तथा फळम् ॥

मानीह इत्तानि पुरा वरेमैरुत्तानि चर्मापैवसत्करामि ।

निर्वाक्यान्तप्रतिमामि तानि को नाम साङ्ग पुनराहर्षीत ॥

अस्यत्तुम्भमातुवात्सुवाहरद्विरन्यैव वावमिचमन्वतुमोदनीयम् ।

अस्नात्तित्तसिञ्जितुपुपचञ्जया दानं फळं परवस्यप्रतिपादकं च ॥

सर्वावेद्या मासिम पर्विदेन्द्राग्नूतो मूवो वाचते रामचन्द्रः ।

शामाभ्योऽर्चं वर्मसेतुर्नृपाद्यां काले काले पाञ्चमीवो मवन्तिः ॥

इति कमजदकाम्बुविष्णुकोशां मिवमनुविष्णु मनुष्यजीमित च ।

सकञ्जमिचमुवाहृतं च हुक्का नहि सुखैः परधीतैयो सिञ्जेष्या ॥

इति । संवत् १ २६-A. D १९८० वैश्वदि १। शुभपुरावाचिते भीमन्महासिञ्ज-
 स्तुत्याचारे समयमाहावापक्याय भीरुद्वावित्या । अहस्तोऽर्चं
 यम्य । (Indian Antiquary Vol XIV P 160) इत्येतत्संवेन
 वीरुत्तवसासिञ्जितुपुपचञ्जया च सिञ्जितुपुपचञ्जया चोत्तर्ष्यैवैवोरन्तराभ्युत्ता
 वृद्धतिका अमितगतितिवतिपतिस्तथाचारमूवावगम्बते १०५
 तूर्वात्तुमिचिति अनेनामितयतिवतिपतिना सिञ्जितो १०६

इदानीं भीमन्माहावमन्त्रोत्पत्त्यावन्नाकार्यवैवहितिसमकालं परया
 सनेनोदकपूर्वकं प्रतिपादित इति मत्वा १०७
 करहिरव्यादिकं सर्वमाह्वयवपनिषेवैर्मुखा सर्वेषा सर्वमस्या समुपमेतव्यम् ।
 कैरत्युव्यफळं हुक्कास्यैवैरर्ष्येऽपि मासिमोक्षगिरस्तत्रवत्
 पत्तनीवच । उक्तं च—

१ भीसिञ्जुपुपचञ्ज सिञ्जितुपुपचञ्ज-सिञ्जितुपुपचञ्ज-कुमारनारायण

इति च नायान्तराणि Vids Navashtankha-churita and Praba
 dha-chuntāmap. सिञ्जुपुपचञ्जपर्यन्तमप्युत्पत्त्यावन्नाकार्यवैवहितिसमकालं परया

सदेवपादादुप्यात-परममशरकमहाराजाधिराजपरमेश्वरभीमोजराजदेवकुण्डली-
 ; Indian Antiquary Vol. VI. P 53-54 एवं श्रीमन्नारायण-
 शीतधीमन्नोजराजमितीर्षिकम् १ ७८=A. D 1022 संवत्सरीयदानपत्रान्तर्ग-
 म्, 'परममशरकमहाराजाधिराजपरमेश्वरभीमकपतिराजदेवपादादुप्यात-पर-
 मशरकमहाराजाधिराजपरमेश्वरभीसिन्धुराजदेवपादादुप्यात-परममशरकमहाग-
 धिराजपरमेश्वरभीमोजदेव-इति Epigraphia Indica, Vol. III
 48-50 एवं श्रीमन्नारायणश्रीधीमन्नयसिंहमहाराजमितीर्षिकम् १११२=
 . D 1056 संवत्सरीयदानपत्रान्तर्गतकेलं च प्रमाणीकृत्य 'मुद्राः पितामहो भो-
 ज' इति मन्वतेतरम्, परं त्वहमसिन्धुवर्षे उत्प्रमाणीमृतप्रमाणाभासान्बन्धमानके
 ठेहावाधिमिरफनेनु सार्वमतं च इत्यपि तु माघातेतरम्,
 अथ च केयेतिहासाय-—

भायातस्य कदाचन क्षितिपतेपच्छिन्दत कौशिक
 स्मातिभ्योक्षितबलुमातजनबादानन्धिषीं बन्धिनीम् ।
 निर्जेता कुपितेन तेन हनिषा संहर्षिताद्दहिषो
 शीः भीषरमार इत्युपमं सन्नामिधानोऽमवत् ॥
 राज्यवर्षवसिष्ठाकथनेस्तस्यकेतुपुत्रुशीर्षिपाणिष- ।
 वर्षतेऽवमक्षिमांस्तुचग्रम-संततिप्रतिष्ठतिर्वन्धय- ॥
 वराजयमपत्रितोऽनखेद्वष- स मारता ।
 प्रहेन्द्रचन्द्रबोरिष अन्वतावमन्वव ॥
 बंतेऽसिन्धुविरिसिंहः क्षितिपतिरमवहृतिमूर्तिप्रभा-
 प्रापकन्वीर्यार्थीर्षप्रचरपरिचक्षप्रम्यसौराज्यसिद्धि- ।
 नप्रस्मापाकमाकस्वकदितस्तुत्प्रकन्तकोरीरकोदि
 बुज्यास्यासिन्धुवर्षेस्तुदितमसिमस्वादीपीडोपकण्डः ॥

अन्ति क्षितापुञ्जयिनीति नाजा पुरी विहान्दसमरावतीव ।
 वक्ष्य यसां परमिन्द्रकन्यो महीपतिर्षाकपतिराजदेव ॥ (११ ७)

साक्षिषोऽनन्तरं नवसाहस्राङ्कचरिते चत्वारिंशत्पुणेकैरुञ्जयिनी वणिना
 द्यन्तम्—

'राज्यति तसां स कुन्धवर्षेऽनिकुञ्जविभान्तवस्यार' ।
 मास्तन्महाभाषिष भूपदीनामवाहसीक्यो बुदि सिन्धुराजः ॥ (११ ८)
 'शोकन्धवाभोऽहमाप्य यस्य समुद्रसत्सन्धवचऽयम्ना ।
 गतासिहदि कनडीकदेव निवद्यमूय परमारकन्यीः ॥ (११७)

स्युञ्जयिन्यापिष सिन्धुराजोऽपि वरितः नवसाहस्राङ्कचरितं च परिमळ
 इयेन सिन्धुराजसमवे A. D 1005 मिते वरं निर्मितम्

आपेनयापरिष्ठितमाम् समीमन्मृगकृतिगोवरपर्यन्तः सरहिरव्यामोगमणः
 नवादावसमेतः भीमनुञ्जयिर्म्या गधरिवाभीमन्नापठिरेय ॥
 येयप्रतपादिविमितं च तथा एतद्वरुद्रितदेवपुहजगतीनमारचनार्थं च
 एतन्वय पुष्पयद्यामिदृश्येऽहहफळमत्रीकृष्णाचक्राकार्यवसितिममच्छाठे परमा
 सनेनोदकपूर्वकं प्रतिपादित इति मत्वा तन्निर्वातिपट्टितजनपदवपादीवमात्रमप्ये
 वरहिरव्यादिं सर्वमाशापवचविषेवमूत्वा शर्वपा सर्पमत्वा समुपनेठम्यम् ।
 चैतपुष्पच्छठं पुत्रात्मदुर्गर्भरर्भरणि भाः ।

पाठनीयम् । उक्तं च—

बहुमिर्बैतुपा मुखा राजभिः सपरारिभिः ।
 बह्वं यस्य यदा मूमिलास्य तस्य तदा फलम् ॥
 बानीह इत्यभि पुरा बरेर्गैरादानि बर्मापैवसत्कराणि ।
 निवाक्यान्तप्रतिमामि तानि श्ये माम साधु पुनराह्वीत ॥
 नकाकुम्भमनुदासुदाहरिरेर्म्यथ दानमिदमम्बमुमोहनीयम् ।
 कम्प्यादातिसतिस्तुदुवचमव्या दानं फलं परवस्यद्विपाह्वनं च ॥
 सवानेद्याम्भाभिनः पापिधेय्शम्भो मूयो वाचते रामचन्द्रः ।
 सामान्योऽर्चं नर्मसेतुनृपाणां काळे काळे पाठनीयो भवति ॥
 इति कमसद्वत्तम्बुकिन्मुत्सेनां भिबमनुचिन्स मनुष्यजीवितं च ।
 सकम्भिरसुदाहृतं च पुत्रा नहि पुत्रयैः परकीर्तको विद्येव्या ॥

इति । संवत् १ १६-A. D 980 बैश्वरि १। गुप्तपुरावाचिते ।
 स्कन्धावारे कसमत्तदावकम्पात्र भीकृद्वाविद्या । सहस्रोऽर्चं
 यम्प । (Indian Antiquary Vol.XIV P 160) इत्येवर्सेवैव
 रीस्राधमातिपचदणनेव च सिध्यप्पदसमीकारसोतस्यपूर्वार्थोत्तराकम्पूता
 यद्यतिश्च अमितगतितिवतिपतिघतावारम्लानवन्मते ॥
 पुर्वात्समूमिरेति अनेमामितगतितिवतिपतिश्च विवन्तो

इदानीं भीमम्माकपनम्भम्भमुत्तराजराजसमवभिवैचनसर्वभीवतरे
 सारानगराधीश्वर्षमज्ञोजराजराजस पितृभ्यः पितामहो ना
 इत्यपि विमैतम्वतराविषको इतिस्वते तत्र च विवन्तो विद्वांसः ।
 हातावापिराजपरमेश्वरीसीयकवेवपाहसुप्याठ-परममहारकमहाराजा
 र्थीवाक्यपठित्यजेवपाहसुप्याठ-परममहारकमहाराजापिपत्रपरमेश्वरीसिन्धु

१ भीसिन्धुराजस 'सिन्धु-सिन्धु-कुमारजापय
 इति च नामान्तराणि Vide Navasahasankacharita and Pral
 dha-chintAmapi. सिन्धुराजपर्यन्तवन्पुञ्जयिन्नेव राजवाचासीत्—

दीहपात्पततो विमानसिखरावाङ्मिन्व कण्ठे इत्य-
 द्दीरान्तंवरपमिन्वो इतिरे संभूय सिखात्रवा ॥
 तस्मात्सीरुव पार्ष्णिक् पृथुवकाः भीसिन्पुत्राजोऽनुव
 सूर्वशाहवपावकस्तुम्हाहीन्वर्बेद्योमानव ।
 यं संभामुपान्तवस्मिन्तमुत्राहुर्वातपुत्रोऽस्य
 त्कञ्चोऽभिमितमन्वाप्रपठेनामन्वमन्वुपुत्र ॥
 मन्वति अदिनि वज्रासिन्ववातेन कण्ठे तस्मद्गणवर्गोऽसूतभूरिपुत्रादि ।
 सिखरकरिमारभ्रमन्वुपुत्राद्ग्राहुरिति इव समन्तान्तस्मात्सामिभूयः ॥
 गम्भीरं प्रकृत्वात्तस्य च वरं कल्पान्तवशातस्य च
 स्वीमानं कर्मठेद्युत्तुय पुत्र्यां मद्वाण्डमण्डस्य च ।
 तेव कर्मण्डुताभनस्य च महीयस्त्वं पुत्रकस्य च
 स्वीहृत्सैव विनिर्मितं वमविदुः प्रभात्रि पृष्णीमुख ॥
 तास्तुर्गुर्वैकन्यपममभूत्पाकृष्टामभि-
 र्हावाहम्बरसुम्बितात्रिकमव. भीमोज्ज्वेयो नृप ।
 बस्याद्यापि समाभवमिह वरणी दम्भसन्वध्यासिन
 स्वपावन्वभिनममिन्नरनटकोटीरकोटिरिव ॥^१

१. *Epigraphia Indica* Vol. III. P 182-88 *स्य* Dr. F. Kielhorn Ph. D., C I E. महापञ्चप्रकाशितमिहम १९११-A. D 1105
 २. लोत्प्रीतपरमारवशावर्तधभीनरवमव्यधरिदमन्दिरप्रैद्यसिन्वन्तवतपपतः

'अस्तुर्गुर्वै प्र प्रदीप्यां द्विमयिरित्तनम' सिखराम्पसहिते
 स्वानं च हावनावानमिमत्तपकरो कर्षितं सोऽर्जुन्वायव ।
 सिधामिन्वो वशिष्ठावहरत वलतो वभ्र पां तत्प्रभावा-
 ऋते वीरोऽमिपुत्राद्विपुवत्तनिधनं वभ्रकारिक एव ॥
 मारवित्वा परां चेत्तुमानिन्वे त ततो मुनिः ।
 उवाच परमाराम्बः पार्ष्णिक्त्रो मविप्यति ॥
 तस्मन्वावेऽधिकतवऽपेवगुत्तामरोहाहृत्कृतिपणीत् ।
 उपेन्द्रराजो द्विवर्षरत्नं दीपार्जितोऽनुपुत्रकमान ॥
 तस्तुद्राघोदरिपाम्बुम्भिकम्प्रीरवो वीरवतां वरिष्ठ ।
 भीषेतिंसिखरपुरर्षवान्तवाप्यां वदन्मन्मन्वप्रकृति ॥
 तस्मद्गुम्ब वपुवापिप्यांस्मिन्वात्वरजप्रभादधिररहितपादपीठः ।
 भीसीयकां करहपात्रवभ्रसिन्वमन्वुपुत्रो सिखरिणां पुरि मूनीपाकः ॥

१ 'प्रद्यक्षिरिवमिहानी पापावाभिविधा मारापुरप्रवर्षिन्वां वर्तत' इति Dr. F. Kielhorn Ph. D., C I E. महापञ्चः

मन्वाद्यविजयप्रयागप्रमये यम्येम्हनीत्प्रभ
 माभूरावपवारय. मुमुभिरे मन्वाद्यया दिसा ।
 सर्पम्पतद्वरीन्द्रचक्रवरयप्रारम्भारदीर्घरिवरु
 रम्प्रोदृतमिदग्गभ्रवमिपभाषावक्या इव ॥
 पाठाळे वडवामुशानतमियात्पुष्पीतळे व स्फुर
 स्वीचर्मवसक्रेतवादिनति व म्प्रारम्भारम्भरम्भम् ।
 वरत्प्रभवनपकनाठवतपम्यायाव दिग्गम्भळे
 वस्मापापि उमुगमसमिबगीमूत प्रतापानतः ॥
 लतीकेतु व मिदिपरिष्ठित्तु व व्याङ्गरोहेतु व
 लाराजं व रिपुवजं व सुरत्रिपाणाभिराजं व व ।
 ऐश्वर्यं व विक्रमेव व वरामारम्भलेव व
 म्यहुवय परामर्षं व समतिकामं व पृथ्वीमपात् ॥
 तस्माद्देवैवपावरोपववपूर्ववम्यनु-चोद्वव
 द्वाप्याम्भःकप्यान्तघोररहमः भीसीयकोऽम्मुप ।
 भाविमामितनृतमस्तिरिर्वं म्प्रारम्भारम्भरम्भम्-
 वस्मापापि विज्येकवत विवहको मूमः प्रतापानतः ॥
 अनुगमनमुदरस्युः स्फुटमुचोववा वै मरसिदवित्तुवत्पुम्भित्तुम्भस्वलेभ्यः ।
 सततमपि पतन्तलेभ्य वलम पृथ्वीं वृत्तुवतरस्ताराव्याजमाजी मज्जते ॥
 भलाचममररमभुतमिर् वल्य समाचरमदे
 व्मे म्भेत्तवतिपवते व तदपि प्रस्तुवत वीतुव्यात् ।
 उमुसापि वस्तुवरामसदृशीं सम्भ्यापि वस्तीं व व-
 कुर्व-अर्वमनेकस- सुमनसामायात् वैकुण्ठताम् ॥
 तस्माद्देवैवकविनीवदुविषप्रारम्भमुद्यान्व
 प्रम्भित्तपिमाकप्यभिरवमि भीमुञ्जराजो वृप ।
 प्राव- प्ररुतचान्पिपाठविपवा वस्य प्रत्यपानले
 व्मेव्यजेकमद्यामहीप्रवकवजायाम्यहीमम्भम् ॥
 वस्मिन्तर्पति वीष्मापि वकिर्- वीर्भ- वस्तुवृम्भित
 वाहम्पूहमिधारीभूतिम्पदव्याहृतसिम्भरुतेः ।
 अस्वरीम्भरुतीन्वर्षवपवद्रेदुतेकवोम्भुञ्ज-
 प्रेक्षुम्भुञ्जनाद्विभरवृत्तव्याव्यमाशोर्दः ॥
 यत्किञ्चिन्निरस्तमद्यकृतया व्म्वान्नवा दुर्भं
 देवत्वं वाक्यन्वमुदतनापो वृद्वा मदेर्भित्तम् ।

तस्योदभवत्ता. समस्तसुमन्त्रामाप्रयायी सुतः
 सिद्धो दुर्भरशाकसिन्धुरतते. श्रीसिन्धुराजोऽभवत् ।
 एषाविश्ववदुर्भिताश्विनकन्यावच्छिन्नसूर्यस्य स
 श्रीमद्वाक्पतिराजदेवदृष्टिर्बौरामधीरभवत् ॥
 आश्रीर्पाण्डित्यः सरोवरकण्ठच्छत्रादिमिर्बाण्डनै-
 श्चस्त्रावामत मांसकमवतमुत्र श्रीभोज इत्यात्मवत् ।
 श्रीसा नोन्व इति प्रतापवसति क्यातेन मुञ्जाकन्या
 य- से वाक्पतिराजभूमिपतिना राज्येऽभिषिक्तः स्ववम् ॥

मासकमन्त्रकवीश्रीमन्मुञ्जराजतशात्मजमोक्षराजमहाराजसमकर्मभूमिघन
 इत्यभिरिचिठितिककमञ्जरीप्रकाशनापचपर्वाम्भेवनत्

'पुत्र तस्मिन्मण्डले श्रीपरमारवंश' सिंह[इन्त]मन्त्रामा नृपती राजपाटि
 ती परिस्रमन्सरवधमथ्ये जातमात्रं रूपपात्रमतिमात्रं कमपि शाककमाधेक्य पुत्र
 सस्यापुपादान देयी ससर्पनामास । तस्य धान्वरं मुञ्ज इति नाम सिर्मेमे । तदनु
 न्यस्य, सिन्धुस्य, सिन्धुराजो वेति नामा सुतः समजनि । निःशेषपुत्रपुत्रम
 मुञ्जस्य राज्यानिषेकविधीर्बुद्धिसस्य शीवमन्त्रकुर्वन्मन्त्रमन्त्रास्यतया निजवधू विजा-
 न्तरिता निषाय प्रथमपूर्वं भूपतिमारराज । राजा तं प्रवेश निजवधवद्येक्य तत्र
 इत्यान्तमारित एव तस्मै निषेध 'तत्र भक्त्या परितोषितः सन् छुटं विहाय तुम्ह
 र्म प्रयच्छामि' इति वदन् 'परमदेव सिन्धुस्यनामा वाग्ध्वेन समं प्रीत्या बर्ति
 यम्' इत्यनुशासित इत्या तस्याभिवेक बध्पर । तदनु—

श्रीमभूपुत्रो सिंहमन्त्रेन मेरिबीमुजा ।
 श्रीमती सम्महं मुञ्जकुमार परिष्यपिताः व

स्वस्मन्तुत्तान्तप्रसरच्छिना तत्र कश्चित्तापि निजमे । तदनु पराकमाकान्तमूतकः
 मस्तसम्भनकवर्तिरुद्रादिस्यमात्रा महामात्येन विमिततवाग्ध्विर्मुञ्जमनुमन्त्र कस्या-
 पि बोपित्तुरकश्चिरिक्रामिपकरमपिदसा द्वादशवाजयी निधि प्रवाति प्रसावाति
 । तत्रा समं निःशेषे जाते इमं शोचक प्रीतीत्—

'मुञ्ज पद्मा शीरर्षी येकिञ्चि न यम्माति ।
 असाहि पय मजीर्षं चिकित्कं होषेऽपारि ॥

तं सिन्धुस्यनामानं भावरमुत्कृतवाग्ध्वामन्त्रकारिणं कश्चेदभिर्बाणस्य मुषिर् राज्यं
 धर । स सिन्धुस्यो गुर्जरदेशो समागम्य कदाशुइद्वनपरसंनिधी निजां पत्नीं निवेद्य

१. 'श्रीहर्षदेव' इत्यपि नामान्तरम्.
 २. 'मुञ्ज स्वस्तिता इतरधी मेयुषे न वास्य ।
 आपादीयो यवो वर्जति पिच्छिता मणिभ्यस्तपुवा त' इति श्याया.
 ९

एव तैल्लिपेन तल्लिप्यं ज्ञानवशात्प्राप्तं इत्यभिप्रेतं कृत्वा मुहुरन्वा विवक्ष्य भीमुख
 ने अग्रहे । काण्डपुत्रे निहितं काण्डपुत्रनिमित्तमितो मृणाळवत्या तद्व्यतिन्वा पैरिचार्न
 कथा चहृ चातकप्रसवम् । पाण्डुरीनिमित्तप्रधाने मुहुरादानपूर्वं तत्र इतिवत्संकेत-
 चिह्नये अं प्रतिनिम्नं पत्न्यज्ञातवृत्ता वृद्धा समाश्रिता मृणाळवत्या बह्वप्र-
 ाप्तं जराजर्जरं मुहुरे निरीक्ष्य धृत्वा भीमुखस्य बह्वसानीन्वात्तद्विसेपमिच्छन्वतना
 विपण्णामाश्लोकमवमवापीत्—

मुखा ममह मृणाळवद् मुष्ण्य यमु न हरि ।

अहं सहर सवस्यञ्च विव तो इय मीटी नुरि ॥'

एति तां संमाप्स्य स्वस्वामं प्रति विद्यामुल्लङ्घित्वाचहो ममार्तं कृत्वास्तं ज्ञापितुमद्यच्छो
 । मूमं प्रोक्ष्यमानोऽपि तां विन्दामस्तुभारणं अस्मन्मासिस्वपरसवती भोजितोऽपि
 साक्षानवबोधात्पत्या निर्बन्धवन्मुहुरा गिरा समलनं वृष्टः प्राह— महमनवा मुहुरा
 वाने मन्तास्मीति अग्रवती तत्र समुपैति तत्र महादेवीपदेऽमिषिष्य प्रसाहकं
 यामि' इत्यभिहिते यावदामरपश्चरिष्यन्मुष्णमासि तावत्सर्वं प्रतीक्षत' इत्यभि-
 तासो अस्मायमी 'तत्र गतो मां परित्यजति' इति विदुष्यन्ती कथादुर्मूषतेस्तं
 मृतं निवेश निक्षेपतो विदुष्यन्ताय बन्धनवर्जं चरवित्वा प्रतिग्रहं मिखाटनं चरवा-
 ष । स प्रतिग्रहं परिभ्रमन्निर्दनेदुरतयेमासि शकवानि पपात् । तप्याहि—

१ He says that Mujja had conquered the Chalukya
 silapa II. sixteen times before he undertook his last
 expedition, in which he lost his throne and his life and
 that he hence despoised him. " (Vade Epigraphia Indica,
 vol. I. P. 227)

२. 'इतस्तैल्लिपदेवस्य पित्रा देवस्यपुत्रा ।
 एतत्त्वाने कृता शशी सुम्बरीभारिवा पुत्र ॥ १९ ॥
 पुत्री मृणाळवत्यास्तां सुते स सुम्बरी पराम् ।
 वर्धयामास माता च तां सम्प्रादिप्रदावत् ॥ २० ॥
 वर्धयामा कमात्प्राप्ता र्वात्मन मपिनी पुत्र ।
 एता तैल्लिपदेवेन श्रीपुरे अम्भ्रमूषते ॥ २१ ॥
 चन्द्रो यदाप्यमच्छोभेय बहमन्दिहम् ।
 चापि तैल्लिपदेवस्य प्राणुर्वैमुषायमत् ॥ २२ ॥
 तथा तैल्लिपदेवस्य रण्य मृणाळवत्याय ।
 मन्थपलादि मुखस्य चक्रे भ्रातृनिवेशत् ॥ २३ ॥ इत्येतिहायान्तरात्
 'मुखो ममति मृणाळवति बोधनं यत् न शिष्यत् ।
 बहिर्द्वेष्य चतुष्पाशं सिक्ता तदप्यैवा निघ्नं नृपिता इ' इति च्याप।

दीयेत्यने रात्रा मृमयां कर्तुं प्रयातः । आरवबभूमे संनिधीं शूद्रं वरुणमात्मन
 श्रयाः पतिं नीरघवमजानन् जानुनाभो निपाद बावत्प्रतिष्ठिं धरं समी, १०
 तौन सधेन संकेतितः । तत्तलं वरुणस्यराशिचार्यं शूद्रं तं शरैव निरार्यं
 तावत्त श्रुतोऽऽहासपूर्वमुतिष्ठन् सिंघलेन प्रोपे— तव संकेतकाले शूद्रे ११
 भेषान् । सिं बावत्पुत्र्य मवा प्रदत्तः प्रहारः इति । तत्रात्मान्तं यच्छिराम्भेयी
 सीमगाहयेव परितुद्ये वरं ह्यु इत्यभिहितं मम बावत् शिरी मा पततु इति
 मूयोऽपि वरं ह्यु इति धृत्वा महुजयोः सवापि लक्ष्मीं ज्ञापीना इति ।
 कृतं च प्रेत इत्याह— 'त्वमा मातृघमपहते यन्तव्यम्' इति । तत्र
 संनिहितमिनाद्यं तथापि तत्र त्ववा मन्तव्यमेव । तत्र तवान्वये राज्यं भविष्यति ।
 तत्रेतिवत्तत्र मया भीमुद्धराज्यपदे परं क्वपि जनपदमवाप्त्यं पुनरुद्धरा
 क्षेत्रे नियुहीतवेभः काष्ठनक्षत्रनिमग्नितो मोज्ञं सुतमजीवनत् ।
 धालः पदत्रिधराबुयाभ्यधीम हाधततिक्मकृयारपारंगमं समस्तकृमकधितो
 तवन्मनि चातकविदा केनापि वैमितिकेन जातके समर्पितम्—

पञ्चाशत्पत्रं यथापि मासां सप्त दिनत्रयम् ।
 भोक्तव्यं मोज्ञराजेन सगौडं यथिपापकम् ॥

इति श्रीशर्भमयमन्त्र 'भक्तिस्तुति मत्सूलो राज्यं न भविष्यति'
 यथाव तं समपनामास ।

अथ त्रिंशत्तये मासुर्बुवा वम्भूतिमयवान् तत्रातातुक्म्ये सक्म्येष 'इहहर्षत
 इत्यभिहिते—

'मान्वाता स महीपति' इत्युपगर्भं धरन्मूलो यता
 सैतुर्भेन महोरथी विरहितः व्यती वृष्टाकान्तकः ।
 अन्ये चापि बुधिष्ठिरमन्त्रतनो यता दिवं भूपते
 नैकेनापि र्मं यता वसुमती मुञ्ज त्ववा पापति ॥

इहं कर्म पत्रके आकिसन तत्करेण वृपतये समर्पनामास ।
 वुरमवा असूभि मुचन् सूचइसाकारिणं तं निमित्तम् ।

अथ तैलं उच्यमानमासीम पुनराजपदधीश्वरपूर्वं तंमाभ्य तिष्ठिज्ञेदीयराज्य
 छिपदेवनाभ्य सैभ्यप्रेवधैराज्यन्ते रोपयन्तेन उद्धादित्यनाभा महानाभ्येन नि-
 मानोऽपि तं प्रविष्टासुर्गोदावर्षीं परितमवनीहन्स 'तासुज्जह्व प्रवाचकं य शर्भम्'
 सपवदावपूर्वं ज्ञासिद्धोऽपि 'तं पुरा कोवाभिरितम्' इत्यपह्ना
 सरीतसुर्गोर्षं लम्बावारं निषिद्धयामास । उद्धादित्यो वृपतैर्इतान्तमपनम्
 भाविनीमजिनीतयया विपदं विपदम् कर्त्तं वितागके प्रमिषेत् ।

सुहोर्मेयम् कन्युपुष्पतेर्भोजनकः

ममीतं सन्धानां सुतमिच्छतुःशास्त्रम् ।

असनीकरोम्यां निहितवपुवस्तस्य वृप्ते-

विपत्तसंस्कारोऽभूत्तद्वद विवमा कर्ममत्तवाः ॥

आपहतं इदमि किं इतिप्याम्बुदं कर्मनीः स्विहा न मवतीति किमत्र विप्रम् ।

किं त्वं न वस्वति पटीर्जकमन्त्रके रीत्या भवति मरिताद्य पुनश्च रिष्ये ॥

मन्त्रकारः पञ्चाक्षरनक्षत्राणं परिब्रजे

विधीर्वाङ्गी यज्ञी बहु न रूप एते बहुवनाः ।

अवस्त्रेणं स्वाम्पेरपि भवति सर्वामरुपुरे-

विधीं कथे मूर्तिं स्विठवति बर्कं के पुनामी ॥

सौर्यर पाद् क्वह यद् पद्मवद् वसतिः राड ।

मगधकन्येन सी भविगय मुञ्च न करि विद्याड ॥

इत्वं सुभिरं निष्ठां ज्ञानवित्ता वन्मूलो वृषादेस्तद्व्यभिधी वीत । ठेकत्तम्— इह
वर्त स्मर १

‘कर्मनीयाफलति योमिन्ने श्रीरभीर्वात्तैस्मनि ।

पते मुञ्जे यज्ञयुगे निपाकम्वा घरसती ॥’

आदि व्याख्यानानि नवाधुतमवकन्तव्यानि । तत्रतु मुञ्जं विह्वल तन्निरो यथाप्रमे
इतिप्रयोगेण कृत्वा निज वचिचट्टिच अरपविषयमर्पे उपोष ।

अथ माञ्जवयम्बके सङ्गत्तवैविधिं सविनेकत्तत्तुं भोक्तगामानं एतन्नेऽम्ब
केयत ।

‘सिकमाहासराहस्यमिन्वेमु(१ ७८)तमिते ।

वर्षे मुञ्जपरे माञ्जन्तु पदे विविधित ॥’

ति विषय ११९१=A. D 1805 बत्तरे मरदनुक्ताचार्येण विरचिते प्रथम्य
विस्तारमयी भीमुञ्जराजप्रवचनस्य सुप्रसिद्धाचारानपठनीयनीमन्त्रोच्चराजरा
स भिमास्तवन्मन्त्रवर्षतपीमङ्कुरविनीभरषाक्यतिराजापरपानुमुञ्जयहा-
ताः विष्णु एवासीम रितामह इति सुहर्षे निधीवचेतपम्

अतो विविक्तेयाचवगतभीमन्त्राचारानगरापीठमोञ्जराजस्यपूर्वपुस्तकंवाचनी (Ge-
ology) प्रकाशते—

१ ‘आपतः परिचा तद्वा हुगो वृष्पतिर्वैश्विहा राज्य ।
माञ्जवने सङ्गरे मुञ्ज मा क्व विपारम् ॥’ इति पठ्यता.
२. A. D 1022

सर्वविचारैरिच्छो मम्ममहवत्तौष जीर्वा ।
 द्विजग्नि ते मर इह तौषे जै बीसगई विपा ॥
 शैली शरी कि न सुत कि न हुयउ छात्पुत्र ।
 द्विग्ज् रोपीवर्णीयउ तिम मइउ तिम मुज् ॥

तथा च—

येयमपरहमवगुरवपवपावइउ निभिव ।
 सगयडिब करि मस्तन उम्पुहुं ता इहाइष ॥

अथात्मिप्रवचरे कस्यापि श्रवणंरुदे मिथानिमित्तं बीत । पशुकपान्दी एतादी
 पाववित्ता सर्वेन्द्रकण्ठरां मिथाराणनियेषं विदपतीं मुज्ः प्राह—

भौकि मुन्धि म यत्तु करि विक्रिउ वि पशुपुपाई ।
 अठइसइ छई छहुतरई मुज्जइ मवइ ममाई ॥
 मा मइव कुस्त्रेयं मइई रागिउतोऽमया ।
 रामरापणमुआपा जीमिः के के न यगिउता ॥
 ई रे जवक मा रोपीर्मइई प्रामितोऽमया ।
 कयाशमेपमात्रेण कराकुडी न क्य कया ॥
 जे मति कच्छइ सम्मअइ सा मति पहिमी होइ ।
 मुज्ज मवइ मूणालवइ मिवन न वैवइ कोइ ॥
 वछलुओ मुज्जो मवपतिरवस्तिवितिपतिः ।
 सरससावातः समजनि पुरा वः कुठिरति ।
 स कर्वादेवेन कसपिव[मि]सुदेव विपुत
 इतः क्खयेपस्वइइ विपना कर्मगतवः ॥

‘सर्वविचारैरिच्छो मम्ममहवत्तौषां राक्षिणावाम् ।
 इत्ये ते वरा इहं क्षियन्ते वै निश्चलन्ति क्षियाम् ॥ इति
 ‘ज्जग्निता तुष्टिता कि न... ..कि न मवैवं भवपुज्जः ।
 द्विग्जति ववरकण्ठो ववा मर्वइत्तवा मुज्जः ॥ इति प्खवा
 [सवअरवगतदुरगगतपयो निर्बसः ।

कर्मस्वित- कुर्वांमअव ववाम्पुद्रादिस्य ॥ इति प्खवा
 ‘जहे सुग्गे मा वरं कुव प्रेक्वापि कपुठिउरवापिम् ।
 कतुईछावतामि वइतरामि मुज्जक यववा गतामि ॥’
 ‘जा मति पवारात्पवते सा मति प्रवमा मवैव ।
 मुज्जो मवति मूणाळवति निभं न वइवि कोइपि ॥ इति

सुभाषितरत्नसंदोहस्यविषयानुक्रमणिका ।

	पृष्ठ ।		पृष्ठ ।
१ सांसारिकविषयनिराकरणम्	१	१८ सञ्जननिरूपणम्	५८
२ ह्येननिराकरणम्	४	१९ ज्ञाननिरूपणम्	६१
३ मत्प्राहृष्टनिराकरणम्	८	२० मग्ननिषेधनिरूपणम्	६५
४ ह्येननिराकरणम्	११	२१ मांसनिषेधनिरूपणम्	६७
५ इन्द्रियनिग्रहोपदेशः	१४	२२ मद्यनिषेधनिरूपणम्	६९
६ श्रीगुणदोषविचारः	१७	२३ धर्मनिषेधनिरूपणम्	७१
७ सदमरत्वरूपनिरूपणम्	२१	२४ बन्धुमासङ्गनिषेधनिरूपणम्	७३
८ ज्ञाननिरूपणम्	२५	२५ द्यूतनिषेधनिरूपणम्	७५
९ चारित्रनिरूपणम्	२७	२६ भाषाविशेषणम्	७६
१० जातिनिरूपणम्	३०	२७ गुरुस्वरूपनिरूपणम्	८०
११ जराभिरूपणम्	३४	२८ धर्मनिरूपणम्	८२
१२ मृत्युनिरूपणम्	३८	२९ श्लोकनिरूपणम्	८५
१३ सामान्यमित्येवमित्यनिरूपणम्	४२	३० शीघ्रनिरूपणम्	८७
१४ वैश्वनिरूपणम्	४५	३१ भाषाकथननिरूपणम्	९१
१५ जन्मनिरूपणम्	४८	३२ द्रव्यविषयव्यकरणनिरूपणम्	१००
१६ श्रीशंखोपननिरूपणम्	५	३३ धन्यकृतपुत्रादि	१०३
१७ दुःखनिरूपणम्	७४	३४ धर्मसमाप्ति	१०४

काव्यमाला ।

अमितगतिविरचितः
सुभाषितरत्नसदोहः ।

अनयति मुदमन्तर्मध्यपाबोरुहाणां
हरति विमिरराशिं या प्रगा मानवीष ।
कृतनिस्त्रिपदार्थघोतना भारवीक्ष्य
बितरतु घुतवोपा सार्हसी मारवी व ॥ १ ॥
न तदरिभराव केसरी केतुरुग्रो
नरपतिरतिरुष्ट कञ्जकूटोऽतिरौद्र ।
भतिकुपितकृतान्त पावक पद्मगेन्द्रो
यदिह विपमघ्नुर्दुःसमुद्र करोति ॥ २ ॥
न नरविबिजनाभा येपे तृप्यन्ति तेषु
कञ्जमपरनराणामिन्द्रियार्थेषु तृषि ।
बहति सरिति मस्त्रां वन्तिनाबोऽतिमघो
भवति हि सप्तकानां केन तत्र व्यवस्था ॥ ३ ॥
बदति विपयवोपा ये तु दुःस मुराणां
कञ्जमिंतरमनुप्यास्तेषु सौर्य्यं भ्रमन्ते ।
मदमस्त्रिनकपोल क्लिश्यते येन हस्ती
कञ्जमपतितमूर्गं स र्य्यस्यस्तीमौरिरत्र ॥ ४ ॥
यदि भवति समुद्रः सिन्धुतोयेन तृषो
यदि कञ्जमपि बहि काष्ठसपाततम् ।

१ मन्था एव पाबोरुहाणि कमजानि तेषाम्. २ कृतं त्रिपदपदार्थानां घोतनं
वा सा. ३ इति प्रसा ४ भारी. ५ भिरकेतु ६ सामान्यपुद्गलः. ७ अपि तु
समन्ते. ८ सिन्धु ९ नरपतिवत्पुमन्. १ किं कस्यपि अपि तु न
प्राप्तव्यम्. ११ सिन्धुः १२ सौर्य्यकैव.

सुभाषितरत्नसदोह ।

विपमविपसमानाभाक्षिनाः काममोगा-
 स्त्ववति यदि मनुष्यो दीर्घसंसारहेतून् ।
 ब्रूयति क्वममन्तं दुःखमत्यन्तघोरं
 त्रिविधमुपहृतात्मा श्वभ्रमूल्यादिमूतम् ॥ १२ ॥
 विगलितरसमस्त्रि स्वाद्यमन्दारितास्य
 लक्ष्यदनवरके मन्यते सा सुखित्वम् ।
 स्वतनुजनितसेदाज्जायमान जनानां
 सतुपममिह सौरुप्यं क्षमिनां कामिनीभ्यः ॥ १३ ॥
 किमिह परमसौख्यं निःस्पृहत्वं यदेत-
 स्त्रिमय परमदुःखं स्पृहत्वं यदेतत् ।
 इति मनसि विषयं त्यक्तसङ्गा सदा ये
 विदधति विनयमै ते नरा पुण्यवन्त ॥ १४ ॥
 तेषां विषयसतिपिण्डान्गृह्यते नो विरुद्धा-
 स्तनुवचनमनोमि सर्वथा ये मुनीन्द्राः ।
 प्रतसभितिसमेता घ्नन्सामोहप्रपञ्चा
 ददन्तु मम विमुक्तिं ते हतक्रोषयोषा ॥ १५ ॥
 अनवति परमूर्तिं स्त्रीषु न नाशदुःखं
 ददति विपयवाम्छा बन्धनं बन्धुवर्गाः ।
 इति रिपुषु विमूढस्तन्वते सौम्यवृद्धिं
 अगतिं भिगितिं कष्टं मोहनीयं अनाजाम् ॥ १६ ॥
 मदमदनकपात्पारातयो नोपश्रान्ता
 न च विषयविमुक्तिर्बन्धुभ्यां मीतिः ।
 न तनुसुखविरागो विषये यस्य वन्तो
 भवति अगतिं दीक्षा तस्य मुच्ये न मुच्ये ॥ १७ ॥
 श्रुतमतिबलवीर्यभेदरूपापुरह
 ललनतनत्रकाम्पशास्त्रादि शर्कम् ।

अथमपि विषयेषु प्राणिबगन्तदा स्वा-

दिति मनसि विदन्तो मा म्यभुम्बेपु यत्नम् ॥ ५ ॥

अमुरमुरनरान्नां यो न भोगेषु तृप्त

कथमपि मनुजानां तस्य भोगेषु तृप्तिः ।

जलनिधिजलपाने यो न ज्ञातो बितृष्ण

स्तृणश्चिखरगतान्म-पानतः किं स तृप्येत् ॥ ६ ॥

सततविचियत्रीबर्धसनादेरुपायैः

स्यन्नतनुनिमित्तं कुर्वते पापमुग्रम् ।

प्यधिततनुमनस्त्रा जन्तवोऽपि सहन्ते

नरकगतिमुपेता दुःसमेकाकिनस्ये ॥ ७ ॥

यदि भवति विचित्रं संभितं द्रव्यमर्थै

परिजनमुतद्वारा मुञ्जते तन्मिच्छित्वा ।

न पुनरिह समर्था र्धसितुं दुःखमेत

तदपि बत विपद्ये पापमङ्गी तदर्भम् ॥ ८ ॥

धनपरिजनमार्मात्रातृमित्रादिमध्ये

ब्रजति भवमृता यो नैप एकोऽपि कश्चित् ।

तदपि गतविमर्षा कुर्वते तेषु रागं

य तु विदधति धर्मं यः समं याति वैश्रा ॥ ९ ॥

यदिह भवति सौख्यं भीतकामस्तृहाणां

न तदमरविमूर्ता नापि अकेश्वराणाम् ।

इति मनसि नितान्तं प्रीतिमाधाय धर्मं

मज्जत अहितं चैतान्कामक्षत्रन्दुरन्तान् ॥ १० ॥

यदि कथमपि मद्भवेद्भोगक्षेपेन मृत्युं

पुनरपि तदवाप्तिर्दुःखतो वेदिनां स्यात् ।

इति हतविषमाद्या धर्मकृत्ये यतर्धं

यदि भवत्युक्तिमुक्ते मुक्तिंसौख्येऽस्ति वाञ्छा ॥ ११ ॥

सुभाषितरत्नसदोहः ।

धर्मं निहस्य भवकाननद्यावद्वर्हि
 य 'दोषमैत्र विदधाति नरस्य रोष ॥ २४ ॥

य कारणेन विषनोति रूप मनुष्य
 क्रोष प्रधाति श्रमन तर्दभान्तोऽस्य ।
 यस्तत्र कुप्यति बिनापि निमिषमग्नी
 नो तस्य क्रोऽपि श्रमन विदधातुमीक्ष ॥ २५ ॥

धैर्यं धुनाति विधुनोति मर्ति क्षणेन
 रोगं करोति शिथिलीकुरुते शरीरम् ।
 धर्मं हिनस्ति बध्नन् विदधात्यवाच्यं
 क्रोपो महो रतिपतिर्मदिरामदध ॥ २६ ॥

रोगं हृष्टोर्वपुषि कम्पमनेकरूपं
 शिथं विवेकरहितानि च चिन्तितानि ।
 पुंसाममार्गगमनं समदुःस्वभावं
 क्रोष करोति सहसा मदिरामदध ॥ २७ ॥

मैत्रीयश्लोषतत्त्वपोनियमानुकम्पा-
 सौभाग्यमाम्यपठनेन्द्रियनिर्बयाशाः ।
 नस्त्वन्ति क्रोषपरबैरिहताः समस्था
 स्त्रीव्यमितसर्वसदत्तप्रतो नरस्य ॥ २८ ॥

मासोपवास्तनिरतोऽस्तु तनोस्तु सत्यं
 ध्यानं करोस्तु विदधातु बहिर्निवासम् ।
 ब्रह्मव्रतं परस्तु मैक्ष्यरतोऽस्तु निस्य
 रोषं करोति यदि सर्वमनर्बकं तत् ॥ २९ ॥

जातमानमम्यमथ हन्ति जहाति धर्मं
 पाप समाचरति युक्तमपाकरोति ।

+

सितवर्णवत्सल यो न स्मिरे बीकृतेऽङ्गी

तदपि यत विमूढो नात्मकृत्यं करोति ॥ १८ ॥

त्यजत युवतिशौन्ध्यं क्षान्तिशौन्ध्यं अथथ

विरमत भवमार्गान्मुक्तिमार्गे रमण्यम् ।

जहित विषयसङ्गं ज्ञानसङ्गं कुरुष्वं

अभिषगतिनिवासं येन नित्यं स्वमण्यम् ॥ १९ ॥

शुद्धिद्वयविवेकं ज्ञानसंसर्गदीपा-

शिमिरदलनदक्षा सर्वदात्यन्तदीप्ता ।

प्रकटितनयमार्गा यस्य पुंसोऽत्र सन्ति

स्मरति यदि स मार्गे सत्र देवापराय ॥ २० ॥

भिनपतिपदभक्तिर्मावना जैनवत्से

विषयमुल्लविरक्तिर्मिषता सख्यवर्गे ।

शुद्धिद्वयमयमक्षिर्मुक्तान्यस्य दोषे

मम भवतु च बोधिर्यावदामोमि मुक्तिम् ॥ २१ ॥

इति सांख्यिकविषयनिराकरणम् ॥

✓ कोपोऽस्ति यस्य मनुजस्य निमित्तमुक्तो

नो तस्य कोऽपि कुरुते गुणिनोऽपि मक्तिम् ।

आश्रीषिप भवति को ननु वन्द्यशूकं

नानोप्ररोगक्षमिना मणिनापि मुक्तम् ॥ २२ ॥

✓ पुष्यं पितं प्रतपपोनिसमोपवासे

श्रेयः क्षणेन दहतीत्यनवदुतासः ।

मत्सेति तस्य बधमेति न यो महात्मा

तस्याभिद्विमुप्यासि तस्व पुष्यम् ॥ २३ ॥

क्षीयं न सं मृपतयो रिपवोऽपि रुष्याः

कुर्वन्ति केसरिकरीन्द्रमहोरगा वा ।

सुभाषितरत्नसंघोह ।

धर्मं निहत्य भवज्ञाननदाववर्हि

य 'दोषमैत्र विदधाति नरस्य रोष ॥ २४ ॥

य कारणेन वितनोति रूप मनुष्य

दोष प्रयाति क्षमन तर्दभावतोऽस्य ।

यस्तत्र कुप्यति बिनापि निमित्तमङ्गी

नो सस्य कोऽपि क्षमनं विदधातुमीक्ष ॥ २५ ॥

वैर्यं धुनाति विधुनोति मर्ति क्षमेन

रोगं करोति क्षिबिणीकुरुते क्षरीरम् ।

धर्मं हिनस्ति बचनं विदधात्यबाध्य

द्वेषो ग्रहो रतिपतिर्मदिगमदस्य ॥ २६ ॥

रोग इक्षोर्बेपुपि कम्पमनेकरूपं

चित्तं विवेकरहिणानि च चिन्तितानि ।

पुसाममार्गगमनं समदुःसञ्चात

द्वेषः करोति सङ्घसा मदिरामदस्य ॥ २७ ॥

मैत्रीमद्योप्रकृतपोनिममानुकम्पा-

सौमाम्यमाम्यपठनेन्त्रियनिर्बयाथा ।

नश्यन्ति दोषपरवैरिहता समस्ता-

स्त्रीप्राभितसरसबल्लक्षणतो भरस्य ॥ २८ ॥

मासोपवासनिरतोऽस्तु एनोऽु सत्त्वं

ध्यानं करोऽु विदधातु बदिर्निवासम् ।

ब्रह्मव्रतं परतु मैश्वरतोऽस्तु नित्य

रोषं करोति यदि सर्वमनर्बकं सत् ॥ २९ ॥

आत्मानमम्यमथ हन्ति जहाति धर्म

पापं समाचरति सुकमपाकरोति ।

+

पूज्य न पूजयति वक्ति विनिन्द्यवाप्य
 किं किं करोति न नरः सनु कोपयुक्त ॥ १० ॥
 दोषेषु सस्यु यदि कोऽपि ददाति दार्यं
 सरयं ब्रवीत्ययमिति प्रविशिन्य सद्यम् ।
 दोषेष्वसस्यु यदि कोऽपि ददाति शार्यं
 मिथ्या ब्रवीत्ययमिति प्रविशिन्य सद्यम् ॥ ११ ॥
 कोपेन कोऽपि यदि साहयतेऽप्य हन्ति
 पूर्ध मयास्य हृतमेतदनर्धनुष्या ।
 द्रापो ममैव पुनरस्य न कोऽपि द्रोपो
 ध्यास्वेति तत्र मनसा सहनीयमस्य ॥ १२ ॥
 व्याघ्यादिदोषपरिपूर्णमनिष्टसङ्गं
 पूतीदमङ्गमपनीय विवर्ष्य धर्मम् ।
 शुद्ध ददाति गतबाधमनस्सौख्यं
 कामो ममायमिति घातहृत्तो विपद्यम् ॥ १३ ॥
 धर्मे स्थितस्य यदि कोऽपि करोति कष्टं
 पार्यं विनोति गतबुद्धिरयं बराहः ।
 पत्र विशिन्य परिहस्यहृत्सं त्वमुप्य
 ज्ञानान्बितेन भवति क्षमितम्यमत्र ॥ १४ ॥
 सप्तोऽप्यमनेन न हतोऽस्मि मरणे रोषा
 नो मारितोऽस्मि मरणेऽपि न धर्मेनाश्रः ।
 कोपस्तु धर्ममपहन्ति विनोति पार्यं
 संशिन्य चारुमतिनेति तितिक्षणीयम् ॥ १५ ॥
 दुःस्वार्थितं स्वस्वार्थं वैकृमीकृतं च
 बान्धवं यथा दहति बह्विहणः प्रविष्टः ।
 नामाविपत्रतदमादिबभोपवासे
 रोषोऽस्मितं भवमूर्तां पुरुपुण्यराशिम् ॥ १६ ॥

क्रोपेन य परमभीप्सति इन्तुमशो
 मासं स एव समते क्षैरमो ध्यवन्तम् ।
 मेघ सिलङ्कितुरिबान्यवनो न किञ्चि
 ध्यक्रोति कर्तुमिति क्रोपनता न माम्भम् ॥ ३७ ॥
 क्रोप करोति पितृमातृमुद्बद्धमाना-
 मप्यपिस्त्वमुपकारिबनापकारम् ।
 दहस्य मङ्कतकार्यविनाशनं च
 मत्संति क्रोपवधिनो म मवन्ति मध्या ॥ ३८ ॥
 तीयाभिषेकवपहोमदयोपवासा
 ध्यानवताध्ययनसंयमवानपूजा ।
 नेदकफळं अगति देहवतां वदन्ते
 माहन्दमो निस्त्रिकालद्विसो ददाति ॥ ३९ ॥
 भृगाहमहूरमुसो विकाराङ्कुरो
 रक्षेद्यजो दशनपीडितदन्तबासा ।
 त्रासं गतोऽप्रतिमनुबो जतनिन्यबेप
 क्रोपेन कम्पिततनुर्मुचि राक्षसो वा ॥ ४० ॥
 क्रोऽपीह क्रोहमिति सप्तध्रुपादवानो
 दहद्वते निबकरे परदाहमित्युः ।
 यदुत्तमा प्रकृपितः परमाविर्घामु
 दुःस्त्रं स्वयं प्रवति बैरिबधे विकल्पः ॥ ४१ ॥
 बैरे विवर्षमति सङ्गमपाकरोति
 रूप विरूपमति निन्यमति स्तनोति ।
 दौर्मान्यमानमति घातयते च कीर्ति
 रोषोऽत्र रोषसहस्रो न हि सधुरसि ॥ ४२ ॥

पूज्यं न पूजयति बक्ति विनिन्द्यवाप्य
 किं किं करोति न नरः सन्नु कोपयुक्तः ॥ ३० ॥
 दोषेषु सस्यु यदि कोऽपि वदाति शैर्ष
 सत्त्वं श्रवीत्ययमिति मविषिन्त्य सद्यम् ।
 दोषेष्वसस्यु यदि कोऽपि वदाति शैर्ष
 मिष्या श्रवीत्ययमिति मविषिन्त्य सद्यम् ॥ ३१ ॥
 कोपेन कोऽपि यदि ताडयतेऽथ हन्ति
 पूर्वं मवास्व कृतमेतदनर्षमुच्यते ।
 दोषो ममैव पुनरस्य न कोऽपि दोषो
 ध्यात्सेति तत्र मनसा सद्दनीयमस्य ॥ ३२ ॥
 ध्याप्यादिदोषपरिपूर्णेमनिष्टसङ्गं
 पूतीदमङ्गमपनीय विषर्ष्ये धर्मम् ।
 शुद्ध वदाति गतबाधमनस्पसौर्ष्यं
 कामो ममायमिति भावहृतो विषद्यम् ॥ ३३ ॥
 धर्मं स्थितम् यदि कोऽपि करोति कष्टं
 पापं चिनोति गतमुद्धिरयं बराहः ।
 एषं विषिन्त्य परिकल्पयन्तं स्वमुष्य
 ज्ञानान्बिभेतेन भवति ह्यमित्ययमत्र ॥ ३४ ॥
 सप्तोऽम्प्यवेन न हतोऽस्मि नरेषु रोषा
 नो मारितोऽस्मि मरणेऽपि न धर्मनाशः ।
 कोपस्तु धर्ममपहन्ति चिनोति पापं
 संविन्त्य चारुमतिमेति तितित्तुष्णीयम् ॥ ३५ ॥
 दुःखार्थितं सङ्गार्थं वैशमीकृतं च
 चान्यं यथा ब्रह्मति बहिरुणः मविष्टः ।
 नानाविधप्रतुष्यामियमोपवासै-
 रोदोऽर्चितं मवमृतां पुरुषुप्पराश्रितम् ॥ ३६ ॥

रूपेश्वरत्वकुलवातितपोवलाङ्गा

ज्ञानाष्टदुःसहमदाकुलबुद्धिरञ्ज ।

यो मन्यतेऽहमिति नास्ति परोऽधिकोऽपि

मानास्स मीचकुलमेति भवाननेकान् ॥ ४३ ॥

नीतिं निरस्यति विनीतिमुपाकरोति

कीर्तिं सदाहृष्यन्मम मलिनीकरोति ।

माम्ब्याज्ज मानयति मानवक्षेन हीन

प्राणीति मानमपहन्ति महानुभाव ॥ ४४ ॥

हीनाधिकेषु विदधात्यविबेकमावं

धर्मं विनाशयति सविनुते च पापम् ।

दौर्मान्यमानयति कार्यमपाकरोति

किं किं न क्षोपमयवा कुर्वतेऽभिमान ॥ ४५ ॥

माने हृते यदि भवेदिह कोऽपि लामो

मधर्बहानिरथ काचन मर्दये स्यात् ।

भूयाच्च कोऽपि यदि मानहृतं विद्विष्टं

मानो भवेद्भ्रमृतां सफ्रञ्जदानीम् ॥ ४६ ॥

मानी विनीतिमपहन्त्यविनीतिरङ्गी

सर्वं निहन्ति गुणमस्तगुणानुराग ।

सर्वापदां अगतिं धाम विरात्यतः स्या

दित्वाकञ्च्य सुखियो न धरन्ति मानम् ॥ ४७ ॥

हीनोऽयमन्यजननोपहसामिगामा-

आलोऽहमुत्तमगुणस्तद्व्यरक्तवात् ।

अन्यं निहीनमबसोऽन्यतोऽपि पुंसो

मानो विनश्यति सवेति विवर्कमात्र ॥ ४८ ॥

गर्भेण मातृपितृबान्धवमिषवर्गोः

सर्वे भवन्ति विमुक्ता विहितेन पुंसः ।

अन्योऽपि तस्य तनुते न अनोऽनुरागं
 मत्वेति मानमपहस्यते सुबुद्धिः ॥ ४९ ॥
 आभासकोपमयदुःसमुपैति मर्त्यो
 मानेन सर्वजननिन्दितवेपरूप ।
 विषादयावमममादिगुणांश्च इह्मिं
 ज्ञात्वेति गर्ववशमेति न शुद्धबुद्धिः ॥ ५० ॥
 स्रष्टव्यो विनाशमुपयाति नतोऽतिबुद्धिः
 मर्त्यो नदीतटगतो घरणीरुहो वा ।
 गर्बस्व दोषमिति चेतसि संनिभाय
 नाहकरोति गुणदोषविचारदक्ष ॥ ५१ ॥
 हीनानकेषु कुरुते हृदयेऽभिमानं
 मूर्खं स्वतोऽधिकगुणानबळोक्त्य मर्त्यान् ।
 प्राज्ञः परित्यजति गर्वमतीव लोके
 सिद्धान्तशुद्धिपिपणा मुनयो वदन्ति ॥ ५२ ॥
 बिहास्तदसकम्बितोऽपि समा सहसै
 र्यस्यां न दुःसमुपबर्णयितुं समर्थ ।
 सर्वज्ञदेवमपहाय परो मनुष्य
 स्तां श्रमभूमिमुपयाति मरोऽभिमानि ॥ ५३ ॥
 यां छेदगेददमनाहनदाहदोह
 बाधातपासबळरोषभादियोषाम् ।
 मायाबधेन मनुजो जननिन्दनीमां
 तिर्भगातिं व्रजति तामतिदुःखपूर्वाम् ॥ ५४ ॥
 यत्र प्रियाप्रियवियोगसमागमन्य
 प्रेम्भस्वपान्यपनबन्धबहीनतायै ।
 दुःखं प्रयाति विविधं मनसाप्यस्रष्टं
 च प्रत्यक्षानुभूतिरिति माययाही ॥ ५५ ॥

रूपेश्वरत्वकुलवातितपोपलाशा

ज्ञानाष्टदुःसहमदाकुलबुद्धिरसु ।

यो मन्यतेऽहमिति नास्ति परोऽधिकोऽपि

मानास्य नीचकुलमेति भवाननेकान् ॥ ४१ ॥

नीतिं निरस्मति विनीतिमुपाकरोति

कीर्तिं शष्पाहपक्कां मळिनीकरोति ।

मान्यान्न मानयति मानवक्षेण हीनः

प्राप्तीति मानमपहन्ति महानुभावः ॥ ४२ ॥

हीनाधिकेषु विदधात्यत्रिबेफ्फुमावं

धर्मं विनाशयति संविनुते च पापम् ।

दौर्माम्यमानयति कार्यमपाकरोति

किं किं न दोषमववा कुरुतेऽभिमान ॥ ४५ ॥

माने कृते यदि मवेदिह कोऽपि अमो

वधर्महानिरय कश्चन मर्दये स्यात् ।

ब्रूवाच्च कोऽपि यदि मानकृत विशिष्ट

मानो मवेद्भ्रममृतां सफलस्तदानीम् ॥ ४६ ॥

मानी विनीतिमपहन्स्यविनीतिरञ्जी

सर्वं निहन्ति गुणमस्तगुणालुराग ।

सर्वापदा आगति भ्राम विरागत स्या

दित्याकङ्क्ष्य मुषियो न वरन्ति मानम् ॥ ४७ ॥

हीनोऽयमन्यजननोपहृतामिमाना-

आतोऽहमुपमगुणस्तदकरकृत्वात् ।

अन्यं निहीनमवलोच्यतोऽपि पुंसो

मानो विनश्यति सदेति विसर्कमात्रः ॥ ४८ ॥

गर्भेण मातृपितृबान्धवमित्रवर्गाः

सर्वे मवन्ति विमुक्ता विहितेन पुत्रा ।

अन्वोऽपि तस्य तनुते न अनोऽनुरागं
 मत्प्रेति मानमपहस्तयते सुबुद्धिः ॥ ४९ ॥
 आयासकोपमयदुःखमुपैति मत्सौं
 मानेन सर्वजननिन्दितवेषरूप ।
 विषादयादमयमादिगुणांश्च हस्ति
 आत्वेति गर्भवद्यमेति न शुद्धबुद्धिः ॥ ५० ॥
 स्वन्वो विनाशमुपयाति नतोऽतिबुद्धि
 मत्या नदीतटगतो भरणीरुहो वा ।
 गर्वस्य क्षोभमिति चेतसि संनिषाय
 नाहं करोति गुणक्षोपविचारदक्षः ॥ ५१ ॥
 हीनानवेक्ष्य कुरुते हृदयेऽभिमान
 मूर्खः स्वतोऽभिज्ञानवञ्चोक्य मर्त्यान् ।
 माघः परित्यजति गर्वमतीव लोके
 सिद्धान्तशुद्धिपिपासा मुमयो वदन्ति ॥ ५२ ॥
 बिह्वसहस्रकन्धितोऽपि समा सहस्रै
 र्वेत्सां न तु स्वमुपवर्णयितुं समर्थः ।
 सर्वज्ञदेवमपहाय परो मनुष्य
 स्त्वां श्रमश्रुमिमुपयाति नरोऽभिमानि ॥ ५३ ॥
 यां छेदमेदवमनाह्नददाहदोह
 वासातपाशबसरोपबधादिदोषाम् ।
 मायावधेन मनुजो जननिन्दनीयां
 तिर्यग्मतिं व्रजति तामठिदुःखपूर्णां ॥ ५४ ॥
 यत्र मियापियवियोगसमागमान्य
 प्रेम्प्यत्वधान्यमनवान्प्रवर्हीनतापैः ।
 दुःखं भयाति विविधं मनसाप्यसहं
 तं मर्त्यवासमपि तिष्ठति माययाही ॥ ५५ ॥

यत्राबलोक्य दिवि दीनमना विभृति
 मन्यामरेष्वभिफ्रकान्तिसुस्तादिकेषु ।
 प्राप्यामियोगपदवीं समतेऽतिदुःखं
 तत्रेति वयनपरः पुरुषो निवासम् ॥ ५६ ॥
 जामातृमर्तृपितृबान्धवमिश्रपुत्र-
 वस्त्रासनाभरणमण्डनसौख्यहीन ।
 दीनाननो मलिननिन्दितबेयरूपो
 नारीषु सासु भवमेति मरो निर्हृत्या ॥ ५७ ॥
 स्त्रीसम्मतोद्यमतपद्मसंयुतोऽपि
 नाश्राभ्रुते निकृतिच्छल्यधरो मनुष्य ।
 भ्रात्यन्तिकी भ्रिममघापसुसस्तरूपा
 द्यस्त्यान्वितो विविधधान्यघनेश्वरो वा ॥ ५८ ॥
 क्लेशार्भितं सुलक्षरं रमणीयमर्घ्यं
 धान्यं कृषीवस्त्रनस्य द्विसीब सर्वम् ।
 भस्मीकरोति बहुधापि अनस्य सत्यं
 मायाशिली मधुरदोषकरं क्षणेन ॥ ५९ ॥
 विद्वेषवैरिक्लृष्टहासुसपातमीति
 निर्गर्सनामिमवनासुविनाशनादीन् ।
 दोषानुपैति निस्त्रिकान्मनुजोऽतिमायी
 बुद्धेति चारुमलयो न भञ्जति मायाम् ॥ ६० ॥
 वा प्रैत्ययं बुधजनेषु निराकरोति
 पुण्यं हिनस्ति परिवर्षयते च पापम् ।
 सत्यं निरस्पति तनोति विनिन्द्यमार्गं
 सां सेवते निकृतिमत्र जनो न भक्ष्य ॥ ६१ ॥
 प्रकृष्टादितोऽपि कपटेन जनेन दोषो
 सोक्ते प्रकृष्टमुपयातितरां क्षणेन ।

केचो यथा वसुगत विदधाति पुसां

माया मनागपि न चेतसि सनिषेया ॥ ६२ ॥

इति भाषास्फुरन्मिराकरणीपरेषु ॥ २ ॥

धीतो रविर्मवति धीतरुचि प्रतापी

सुब्र नमो अरुनिधि सरिदम्बुतुप्तः ।

स्यात्पी मरुद्विदहनो दहनोऽपि आतु

ओमानरुस्तु न इवाचिदवाहकं स्वात् ॥ ६३ ॥

अरुन्धनज्वरुनयत्समतोऽतिवृद्धिं

उभेन ओमदहन समुपैति अन्तो ।

विद्यागमत्रतप श्रमसयमायी

न्मञ्जीकरोति यमिनां स पुनः प्रवृद्ध ॥ ६४ ॥

विद्याश्रया म्वनति मूमितरुं सतृप्षो

धातुन्गिरेर्भमति धावति मूमिपात्रे ।

देशान्तराणि विविधानि विगाहते च

पुष्य विना न च नरो उभते स तृप्तिम् ॥ ६५ ॥

वर्षस जीव अय नन्द विमो चिरं त्व

मित्यादिचाटुवचनानि विभाषमाणः ।

दीनाननो मल्लिननिन्दितरूपधारी

ओभाकुलो वितनुते सचनस्व सेवाम् ॥ ६६ ॥

अथ प्रचुररोगघ्नरीरवाषा-

स्वान्ताविधातगतिमङ्गममन्यमान ।

सस्तृत्य पञ्चनिचय च मपीदिमर्ष

तृप्तादुरो विस्रति उस्वकृतामुपेत ॥ ६७ ॥

विश्वभरां विविषजन्तुगणेन पूर्णा

स्त्रीगर्मिणीमिष इषामपश्य, गार्स, ।

यत्रानलोक्य दिवि दीनमना विभृति
 मन्यामरेष्वभिच्छ्रान्तिमुस्तादिकेषु ।
 माप्यामियोगपदवीं छमतेऽतिदु सं
 तप्रेति बध्ननपरः पुरुषो निवासम् ॥ ५३ ॥
 आमातृमर्तृपितृभान्मघमिषपुत्र
 बलात्तनामरणमण्डनसौह्यहीन ।
 दीनाननो मठिननिन्दितबेषरूपो
 नारीषु तासु मबमेति नरो निहृत्वा ॥ ५७ ॥
 शीघ्रतोधमवपश्चमसंयुतोऽपि
 मात्राश्रुते निहृतिघ्नस्यपरो मनुष्यः ।
 आत्यन्तिकी भ्रिममबापसुखस्वरूपा
 क्षस्मान्वितो विविषभान्मघनेश्वरो वा ॥ ५८ ॥
 क्लेशार्जितं सुखकरं रमणीयमर्थं
 भान्यं कृषीवलजनस्य क्षिप्त्वा सर्वम् ।
 मस्मीश्रोति बहुधापि जनस्य सत्यं
 मायाधिली मचुरदोषकरं क्षणेन ॥ ५९ ॥
 विद्वेषैरिक्लहासुस्वयातमीति
 निर्भर्त्सनामिमबनासुविनाशनावीन् ।
 दोषानुपैति नित्तिभान्मनुबोऽतिमायी
 बुद्धेति चारुमतयो न मबन्ति मायाम् ॥ ६० ॥
 यौ प्रेत्यम बुधजनेषु निराश्रोति
 पुण्यं हिनस्ति परिवर्षवसे च पापम् ।
 सत्यं निरस्वति तमोति विनिन्वमात्वं
 ठां सेवते निहृतिमत्र जनो न मध्य ॥ ६१ ॥
 मच्छादितोऽपि कपटेन जनेन दोषो
 लोके मक्षममुपवातितरं क्षणेन ।

वैर्धो यथा जलगत विदधासि पुतां

माया मनागपि न चेतसि सनिषेया ॥ ६२ ॥

इति मावाहृधरनिघण्टुप्रयोगेण ॥ ३ ॥

शीतो रविर्मवति शीतरुचि प्रवापी

स्रब्धं नमो जलनिधि सरिदम्बुतृप्तः ।

स्यापी मरुद्विदहनो दहनोऽपि भातु

सोमानकस्तु न क्वाचिददाहक स्यात् ॥ ६३ ॥

सम्बन्धनन्वसन्नवत्प्रपतोऽतिवृद्धि

तामेन सोमवहन समुपैति चन्तो ।

विद्यागमप्रतपश्चमसंयमस्वी

न्मस्त्रीकरोति यमिनां स पुन प्रवृद्ध ॥ ६४ ॥

विद्याशया सनति भूमितल सतृष्णो

धातुन्गिरर्धमति पावति भूमिपात्रे ।

वेद्यन्तराणि विविधानि विगाह्ये च

पुष्यं विना न च नरो लभते स तृप्तिम् ॥ ६५ ॥

वर्षस्य नीच जय नन्द विमो धिरं त्व

मित्यादिचाटुषचनानि विमापमाणः ।

दीनाननो मलिननिन्दितरूपनारी

लोमाकुलो बितनुते सपनस्य सेवाम् ॥ ६६ ॥

असु क्षय प्रचुररोगघरीरवापा

स्वान्ताविधातगतिभङ्गममन्यमानः ।

सस्तस्य पञ्चनिषय च मयीर्बिमघ

तृष्णातुरां लिम्पति मेस्तच्छतामुपेतः ॥ ६७ ॥

विश्वमरां विविधबन्तुगणेन पूर्णा

स्त्रीगर्भिणीमिदं रूपामपहाय मर्त्यः ।

मत्रावलोक्य विवि वीनमना विमृति
 मन्मामरेष्वधिककान्तिमुखादिकेषु ।
 प्राप्याभियोगपदवीं छमतेऽतिदुःख
 तत्रेति वयनपर पुरुषो निवासम् ॥ ५६ ॥
 जामातृमर्तृपितृबान्धवमिश्रपुत्र
 वस्त्रासनाभरणमण्डनसौख्यहीन ।
 वीनाननो मञ्जिननिन्दितबेपकूपो
 नारीषु चासु मन्मथेति नरो निर्दृष्ट्या ॥ ५७ ॥
 शीघ्रतोषमत्तपःश्रमसंसुतोऽपि
 नाश्राभ्रुते निकृतिश्रस्यधरो मनुष्यः ।
 आत्यन्तिकीं श्रियमभाषसुखस्वरूपां
 हस्यान्वितो विविषधान्मथनेधरो यो ॥ ५८ ॥
 क्लेशार्जितं सुखकरं रमणीयमर्थ्यै
 धान्यं कृषीवस्त्रजनस्य शिखीव सर्वम् ।
 मस्तीकरोति बहुभाषि चनस्य सत्यं
 मान्याश्रिती प्रसुरदोषकरं क्षणेन ॥ ५९ ॥
 विद्वेषवैरिक्कहासुखपातभीति
 निर्मत्सर्तनामिभममासुबिनाशनादीन् ।
 दोषानुपैति निस्त्रिभन्मनुबोऽतिमाथी
 बुद्धेति चारुमथयो न मञ्जन्ति मायाम् ॥ ६० ॥
 यो प्रेत्ययं बुधजनेषु निराकरोति
 पुण्यं हिमस्ति परिवर्षयते च पापम् ।
 सत्यं निरस्यति तनोति विनिन्द्यमात्रं
 तां सेवते निकृतिमत्र जनो न भव्यः ॥ ६१ ॥
 प्रच्छादितोऽपि कपटेन जनेन दोषो
 लोके प्रकाशमुपयातिवरां क्षणेन ।

बैर्चो यथा जलगत विद्युपाति पुसां

माया मनागपि न चेतसि संनिधेया ॥ ६२ ॥

इति मायाहंकारनिराकारणोपदेश ॥ १ ॥

धीतो रश्मिर्भवति धीतरुधि प्रतापी

स्रुतं नमो जलनिधि सरिदम्बुतृप्त* ।

म्यापी महद्भिदहनो दहनोऽपि ज्ञातु

ल्लेगानलस्तु न कदापिददाहक स्यात् ॥ ६३ ॥

सव्यन्धनज्वलनवत्प्रपतोऽतिर्हाद

लामेन लोमदहन समुपैति जन्तो ।

विषागमप्रसूतपञ्चमसंयमाद्री

न्मन्नीकरोति यमिनां स पुन* प्रवृद्ध ॥ ६४ ॥

विषाशया स्नति मृमितं सतृप्प्यो

धातून्निरर्धमति भावति मृमिषामे ।

दशान्तराणि विविधानि विगाहते च

पुष्पं विना न च नरो लभते स तृप्तिम् ॥ ६५ ॥

वर्षस्य जीव जय नन्द विमो चिरं स्व

मित्यादिचाटुब्रजनानि विमापमाण ।

दीनाननो मलिननिन्दितरूपवारी

लोमाकुब्जो वितनुते सत्रनस्य सेनाम् ॥ ६६ ॥

यस्य श्रय प्रचुररोगक्षरीरबाधा

स्वान्ताविषाणगतिमङ्गममन्यमान ।

सम्भृत्य पञ्चनिषय च मपीर्षिमर्ष

तृष्णासुरो स्मिन्वति लेखकृतायुपेत* ॥ ६७ ॥

विश्वंमरां विविधजन्तुगणेन पूर्णा

स्त्रीगर्भिणीदिग्दृष्ट्याप्यपहाय मर्षः ।

नानाविधोपकरणेन ह्येन दीनो

सोमार्द्रित रूपति पापमलोदमान ॥ ६८ ॥

भोगोपभोगमुन्मत्तो विमुग्धो मनुष्यो

सुत्रिदिर्षं पठन्चिन्तनसक्तचित्तः ।

साम्राज्यधीत्य विविधानि करोति सोम-

दध्यापन शिशुगणस्य विवेकशून्य ॥ ६९ ॥

वक्ष्यापि सीव्यति सनोति विपित्रवित्रं

मृत्प्राष्ठलोहकनकाविविधिं करोति ।

नृत्नं चिनोति रत्नरत्नवशुपैति मर्त्यं

किं किं न सोमवशवर्तितया विवसे ॥ ७० ॥

सोमस्य भुग्धविषणस्य विवक्षनानि

कुर्वन्नरो विविषमानविद्योपकृत्या ।

संसारसागरमपारमबीक्षमाणो

वापिज्यमत्र विदधाति विबुद्धसोम ॥ ७१ ॥

अप्येति नृत्स्यति क्षुनाति चिनोति नौति

प्रीणन्ति दन्ति वपते चिन्तते विमेति ।

मुप्याति गामति चिनोति विभर्ति भिन्ते

सोमेन सीव्यति पपायति माचते च ॥ ७२ ॥

कुन्तासिद्धकिन्नरतोमरतज्जकादि

नानाविधायुधमयकरमुपभोषम् ।

संप्राममभ्यमपितिष्ठति सोमपुक्तः

सं बीषितं रूपसर्गं निगण्य जीव ॥ ७३ ॥

अत्यन्तमीमन्नबीबग्येन पूर्ये

दुर्गं वम मममृतां मनसाप्यगम्यस् ।

चौराकुलं विद्यति सोमवशेन मर्त्यो

मो चर्मकर्म विदधाति कदापिदह ॥ ७४ ॥

शीबान्निहन्ति विविध विषय प्रवीति ✓
 श्रेय तनोति मज्जते बनितां परस्म ।
 गृह्णाति कुसुमनन पनमुप्रदोषं
 सोममहस्य बन्धवर्तितया मनुष्य ॥ ७५ ॥
 उषन्महानिबन्धोत्वविचित्रवीधि
 विक्षिप्तनक्रमकरादिनिष्ठान्तमीतिम् ।
 अम्मोधिमध्यमुपयाति विवृद्धबेळ
 सोमाकुलो मरणदोषममन्यमान ॥ ७६ ॥
 निशेषलोकवनदाहविषौ समर्थ
 सामान्य निस्त्रिस्तापकरं ज्वरन्तम् ।
 शानाम्नुबाहजनितेन विषेकिञ्चीवा
 सतोषदिभ्यसल्लिखेन क्षम नयन्ते ॥ ७७ ॥
 द्रव्याणि पुष्परहितस्य न सन्ति सोमा- ✓
 स्तन्त्यस्य श्रेय तु मबन्त्यचलानि तानि ।
 सन्ति सिराणि यदि तस्य न सौक्यदानि
 ध्यत्सेति शुद्धविषयो न तनोति सोमम् ॥ ७८ ॥
 चक्रेशक्रेतवहसायुधभूतितोऽपि
 गतोपमुक्तमनुबस्य न तृप्तिरक्षि ।
 तृप्तिं विना न सुखमित्यत्रगम्य सम्य
 सोममहस्य वयिनो न मबन्ति धीरा ॥ ७९ ॥
 तानि यानि मरकेष्वतिदुःसहानि
 ता तिथस्तु यानि मनुजेष्वमरेषु यानि ।
 वाधि तानि मनुवस्य मबन्ति सोमा-
 सौ दिव्याङ्गुल्य विनिहन्ति तत्र पन्य ॥ ८० ॥
 नोमं विषाय विधिना बहुषापि पुंस

द्रव्याण्यवश्यमिति चेतसि सनिरूप्य

सोमं त्यजन्ति सुभियो धुतमोहनीया ॥ ८१ ॥

तिष्ठन्तु बाष्पधनधान्यपुरसराशाः

सर्षपिताः प्रशुरलोमवधेन पुसा ।

कामोऽपि नश्यति निबोऽयमिति मचिन्त्य

सोमारिमुग्रमुपहन्ति विरुद्धतस्त्वम् ॥ ८२ ॥

इति सोमनिपाकरणोत्तरेण ।

स्वेच्छाविहारसुसप्तो निबसजगानां

मक्षद्वने क्षिप्रलयानि मनोहराणि ।

आरोहण्याङ्गुष्ठविनोदनबन्वनादि

दन्ती स्वगिन्द्रियवधः समुपैति दुःसम् ॥ ८३ ॥

तिष्ठजसेऽतिविमले विपुले येषेच्छं

सौम्येन भीतिरहितो रममाणचित्त ।

शूद्रो रसेषु रसनेन्द्रियतोऽतिफष्ट

निष्कारण मरणमेति बढीक्षणोऽत्र ॥ ८४ ॥

नामातरुप्रसवसौरमवासिताङ्गो

घ्राण्येन्द्रियेण मधुपो यमराजपिष्यम् ।

गच्छत्यशुद्धमतिरत्र गतो विस्तर्कि

गन्धेषु पद्मसदन समवाप्य वीन ॥ ८५ ॥

सञ्जातिपुण्यकृच्छिन्नेमितीव मत्वा

4

एकैकमद्यविषयं ममर्तात्मनीषां
 संपपते यदि कृतान्तगृहातिचित्त्वम् ।
 पञ्चाशदगोचररत्नस्य किमस्ति वाच्य-
 मक्षार्थमित्यमक्षीरधियस्त्यजन्ति ॥ ८८ ॥
 दन्तीन्द्रदन्तदञ्जनैकविधौ समर्था
 सन्त्यत्र रौद्रमृगराजबधे प्रवीणा ।
 आक्षीविषोरगवक्षीकरणेऽपि दक्षा
 पञ्चाशदनिर्जयपरास्तु म सन्ति मर्त्याः ॥ ८९ ॥
 संसारसागरनिरूपणदण्डविद्या
 सन्तो बवन्ति मधुरां विषयोपसेवाम् ।
 आदौ विपाकसमये कटुकं नितान्तं
 किंपाकपाकफळमुक्तिमिवाङ्गमात्राम् ॥ ९० ॥
 छाबजरो मवति सत्वविदस्तदोषो
 मानी मनोरमगुणो ममनीयवाक्य ।
 शूद्रः समस्तजनतामहितं कुडीनो
 यावद्यूषीकविषयेषु न क्षतिमेति ॥ ९१ ॥
 मर्त्यं हृषीकविषया यदमी त्यजन्ति
 नाभ्यर्षमेतदिह किंचिदनित्यतात् ।
 एतद्यु चित्रमनिर्घं यदमीषु मूढो
 मुक्तोऽपि मुञ्चति मर्तिं न विवेकशून्य ॥ ९२ ॥
 आदिस्पृशन्द्रहरिर्षंकरवासबाधा
 शक्ता न जेतुमस्तिदुःखकराणि यानि ।
 तानीन्द्रियाणि बरुवन्ति सुदुर्जयानि
 ये निर्जयन्ति मुबने यस्मिन्स एके ॥ ९३ ॥
 सौम्यं यदत्र विब्रितेन्द्रियस्युदुर्ष
 प्राप्सोति प्राप्सोति, विपत्तान्तराकम् ।

द्रव्याप्यवश्यमिति चेतसि संनिरूप्य

लोभं त्यजन्ति सुषियो ध्रुतमोहनीयाः ॥ ८१ ॥

तिष्ठन्तु याद्यवनधान्यपुरश्चरार्थाः

संबर्षिताः मञ्जुरलोमबध्नेन पुंसाः ।

कायोऽपि नश्यति निबोऽयमिति मचिन्त्य

ओभारिमुग्रमुपहन्ति निरुद्धतत्त्वम् ॥ ८२ ॥

इति स्वामिनिराकरभोपरेषु

स्वेच्छाविहारसुखतो निबसन्नगानां

मक्षद्वने किशक्यानि मनोहराणि ।

आरोहणाङ्कुष्ठविनोदनबन्धनादि

वन्ती स्वगिन्द्रबबल समुपैति दुःखम् ॥ ८३ ॥

तिष्ठन्नसेऽतिविमले विपुले यथेच्छं

सौख्येन नीतिरहितो रममाणचित्त ।

गृह्यो रसेषु रसनेन्द्रियतोऽतिकष्टं

निष्कारण्य मरणमेति बढीश्रणोऽत्र ॥ ८४ ॥

नानातरुप्रसवसौरमवासिताङ्गो

घ्राणेन्द्रियेण मधुपो ममराजर्षिच्छिद्यम् ।

गच्छत्यशुद्धमतिरत्र गतो विघ्नकिं

गन्धेषु पद्मसदन समवाप्य दीमः ॥ ८५ ॥

सञ्जातिपुष्पकळिकेयमिषीब मत्वा

दीपार्थियं हतमतिः क्षमम पतित्वा ।

रूपाबलोकनमना रमणीयरूपे

मुग्धोऽबलोकनबध्नेन यमास्वमेति ॥ ८६ ॥

वृषाङ्कुराद्यमसमृद्धवपुः कुरङ्गः

श्रीहन्वनेषु हरिणीमिरसौ विठासैः ।

अत्यन्तगेयरवदधमना बराका

शोभेन्द्रियेण समवर्तिमुग्धं मयाति । ८७

खोक्त्रानिर्तं गुरुबर्नं पितरं सवित्री
 बन्धु सनामिमवर्णा सुहृदं स्वसारम् ।
 मृत्यु प्रभुं सनयमन्यबर्नं च मर्त्यो
 नो मन्मते विषयवैरिबध कदाचित् ॥ १०१ ॥

येनेन्द्रियाणि विविधान्मतिदुर्बराणि
 तस्मा विमूषिरिह नास्ति कुतोऽपि लोके ।
 स्रम्य च वीषितमनर्षविमुक्तमुक्तं
 पुसो विविक्तमतिपूजिततत्त्वबोधे ॥ १०२ ॥

हृदीन्द्रियमिन्द्रोपरिष्ठ ॥ ५ ॥

घट्टन्वप्रबन्धां परमसुखरसां कोक्त्रिस्तापवस्थां
 पुष्पसुखस्तौक्यसाक्षीं कुन्दसुखरङ्गं रूपजो, निर्जन्तरीम् ।
 रीत्यं सर्वेन्द्रियाणाममिममममि त कुर्वती मानसेष्टं
 सस्तौमाम्या समन्ते कृतसुकृतवशा कामिनीं मत्येमुख्याम् ॥ १०३ ॥

॥ अक्षोर्पुग्म विखोक्त्रान्मृदुतनुगुणतस्तर्पयन्ती धरिरी,
 दिव्यामोदेन बक्रात्पगतमरुता नासिद्धं, चारुभाषा ।
 रोत्रहन्त्रं मनोशा दक्षनमपि रसा तर्पयन्ती मुस्ताञ्ज
 यद्रत्पद्याक्षसौख्यं वितरति युवति कामिनां नान्यदेवम् ॥ १०४ ॥

॥ कूर्माञ्जाङ्घ्रिपृष्ठारुणभ्रमरतला वृत्तज्ज्ञ बरोरुः
 स्युःस्रमोणीनितम्बा मनिपुञ्जबधना दक्षिणावर्तनाभिः ।
 ॥ अत्राश्रमममम्या कनकपुटकुषा धारिभाषतेकप्यत्र
 पुष्पसन्नाहुमुष्मा सप्तधरवदना पङ्कविन्वाधरोष्ठी ॥ १०५ ॥

त्रेशुम्भस्याण्डगण्डा, प्रचक्रितहरिणीलोचना, कीरनासा,
 सद्येष्वासानितम्, सुरमिकषधया, त्यक्तपथेव पद्मा ।
 मत्तैरङ्गं मजन्ती घृतमदनमदै प्रेमतो वीक्ष्यमाणा
 नेहमस्यास्ति बोधा स किमु भरतपो भक्तितो नो विषये ॥ १०६ ॥

स्वस्वं सदात्मकमनात्मभिया विछम्यं

किं सद्गुरन्तविपयानस्तस्यचित्तः ॥ ९४ ॥

नानाविधव्यसनधूलिबिभ्रुतिवार्त

तत्त्वं विविक्तमधगम्य विनेष्टिनोक्तम् ।

यं सेवते विपयसौख्यमसौ विमुष्य

हस्तेऽमृतं पिबति रौद्रभियं निहीन ॥ ९५ ॥

दासत्वमेति विव्रनोति विहीनसेवां

धर्मं धुनाति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।

रेफंश्चिनोति कुर्वतेऽति विरूपभेषं

किं वा ह्यपीकृतस्तस्तनुते न मर्त्य ॥ ९६ ॥

अभिर्न तृप्यति यथा सरितां सहसै

नेषेन्वनैरिव क्षिप्ती बहुषोपनीतै ।

वीर्यं समस्तविपयैरपि तद्गुदेव

संचिन्त्य चारविपयस्त्यजतीन्द्रियार्थान् ॥ ९७ ॥

आपासमात्ररमणीयमवृष्टिहेतु

किंपाकपाकफक्तमुस्यमसौ विपाके ।

नो ध्याभ्रतं प्रचुरदोषकरं विदित्वा

पद्येन्द्रियार्थमुत्समर्षमियस्त्यजन्ति ॥ ९८ ॥

विद्या दया पुतिरनुदसता तितिक्षा

सत्यं तपो नियमनं विनयो विवेक ।

सर्वे मजन्ति विपयेषु रसस्व मोषा(१)

मत्सेति चारुमतिरेति न तद्गच्छितम् ॥ ९९ ॥

ओकार्चितोऽपि कुम्भोऽपि बहुमुतोऽपि

धर्मन्वितोऽपि विरतोऽपि क्षमान्क्तोऽपि ।

अध्यायपन्नगविपाकुलितो मनुष्य

स्तत्रास्ति कर्म कुरुते न यदत्र निन्द्यम् ॥ १०० ॥

सर्वज्ञनाथ सुरनक्षत्ररजो चामतेऽवापबोध-
 उस्मात्तीर्णं श्रुताख्यं ननदितकथक मोक्षमार्गावबोध ।
 तस्माद्विनाशो भवदुरिततते सौख्यमस्माद्विवाप
 ज्यैष स्त्री पवित्रां शिवसुम्नकरणीं सञ्जन स्त्रीकरोति ॥ ११३ ॥
 ; मन्त्री विपत्तौ भवति रतिविधौ यात्र बेश्या विदग्धा,
 अञ्जाल्या विगीता गुरुजनविनता, गेहिनी गेहहृत्ये, ।
 ॥ पत्यौ सखी, या खवनपरिचने धर्मकर्मकक्षा,
 आख्यक्रोधाख्यपुण्यै सकलगुणनिधि प्रप्यते स्त्री न मर्त्ये ॥ ११४ ॥
 हृत्ये म वेत्ति, त्यसति गुरुवचो, नीचवाक्य करोति,
 अञ्जाल्य बहवति, व्यसनमतिमहद्ग्राहते निन्दनीयम्, ।
 ; शक्तो मनुष्यो निखिलगुणरिपोर्माननीयोऽपि लोके
 ज्ञानार्थानां निषान विदरुत युवसि किं सुख देहमाजाम् ॥ ११५ ॥
 न्मायां करोति, स्मिरयति न मनो मन्यते मोपकार,
 या वाक्यं यक्त्यसत्य, मठिनयति कुल, श्रीतिवर्षीं लुनाति, ।
 रम्भैकहेतुर्विरतिमुत्तरतिर्व्यसिनी निन्दनीया
 तां परमाराममङ्गी भवति न मनुजो मानिनी मान्मनुद्धि ॥ ११६ ॥
 विश्वास्त नरायां जनयति, शतपासीकमस्वमपद्ये
 र्मे प्रत्येति स्वव तु, व्यपहरति गुणानेष्ट्रोपण सर्वान् ।
 ॥ दोष विभिन्नं रचयति निकृतिं यास्मकृत्यैकनिष्ठां
 तां दोषायां परित्री रमयति रमणीं मानवो नो वरिष्ठ ॥ ११७ ॥
 अवाळावलीमिवरमिह भुवनश्लोपके हव्यवाहे
 रत्नद्वीपौ प्रविष्टं बलनिधिपमसि ग्राहनश्चकुळे वा ।
 मे वारिरौद्रे विविधशरहतानेकमोधाप्रधाने
 मो नारीसौख्यमध्ये भवशतबनितानन्तदुःखमबीणे ॥ ११८ ॥
 इहातेन रूप रबनिषु विभिरे धीक्षिषु शक्यते भै
 पारं गन्तुं भुवाम्यां विविधबलपरशोमिनां (जां) वारिधीनाम् ।

सत्यकव्यकभोधस्तस्वरुपि बकुली मद्यगण्डुपसिक्ता

विण्डीवृक्षश्च मुञ्चंश्चरन्तत्कृतं पुष्परोमाद्यमर्च्यम् ।

सौम्यं जानाति यस्याकृतमदनपतेर्हायमावात्स्यदावा-

स्तां नारीं वर्जयन्तो विदधति तस्तोऽप्यूनमात्मानमज्ञाः ॥ १००

गौरीं देहार्भमीशो हरिरपि क्रमलां नीतवानत्र बहो

यैस्तज्ञात्सौहृमिच्छुः सैरसिन्ननिर्म्मोऽष्टौर्भवको बभूव ।

गीर्वाणानामौषीशो दक्षस्तभगतामाप्तवानस्तथैव-

सा दवोनामपीष्टा मनसि सुबदना यतते नूनं क्लृप्त ॥ १०८ ॥

धत्कामार्तिं धुनीते सुसमुपधिनुते प्रीषिमाषिष्करोति

सत्पात्राश्चारदानममबरपुमस्यास्तदोपस्य हेतुः ।

वंशाम्बुद्वारकर्तुर्मवति तंनुमुबं कारणं क्लन्तकीर्तिं

स्तत्सर्वामीष्टदातुं प्रवदत न क्वं मार्च्यते स्त्रीसुरजम् ॥ १०९ ॥

कृष्यत्व केशपाशे, वपुषि च कृष्यतां, नीचतां मामिबिम्बे,

बभूव अक्षयामकककुटिसतां, मन्दिमानं प्रियाजे, ।

चापस्य नेत्रपुगे, कुचकस्यपुगे कर्कशत्व दधाना,

पित्रं वीपानपि स्त्री रुससि सुसूठया घ्वस्तदोपाकरम्भीः ॥ ११०

बाहुद्वन्द्वेन मासां, मूर्ध्विककस्तया पद्भ्यां स्वर्गनां,

हसीं गर्स्योऽन्यपुष्टां मधुरवचनतो, नेत्रतो मूर्ध्विकार्याम् ।

सीतां धीलेम, कान्त्या सिधिरकरतनुं, शान्तिवतो मूर्ध्विकार्थी

सौमार्थ्यां विबिम्बे गिरिपतितमयां, रूपत कामपत्नीम् ॥ ११

बध्नीशौ कठिमौ, न वाम्बिरचना, मन्दा गति, नो मति,

बर्हं अयुगळं, मनो न अठरं, धामं नितम्बो न च, ।

युग्मं सोचनमोच्यं, न चरितं, कृष्याः कथा, नो गुणा,

नीचं नाभिसरोधर, न रमणं, यस्या ममोशाकृते ॥ ११२ ॥

१ बसोऽयम्- २. विभेत्तमाद्यत्वात्. ३. मत्ता. ४. चतुर्ध्वम्- ५. इन्द्र.. ६

७. मरुत् ८. स्त्रीसुरजम्, ९. पुत्रस्य १०. कर्ती. ११. निर्विक्रता. १२. नो

१३. चोऽयम्, १४. हरिणोम् १५. तपनमृगिम्, १६. स्त्री.

खानां या निधानं मवनमबिनबस्यार्गला खर्गपुर्याः

श्वभ्राबासस्य वर्त्म मकृतिरपयस्य साहसानां निवासः ।

रामस्य श्वस्त्री गुणकमलहिर्म मूष्मेनोहुमस्य

मायावल्ली धरित्री कश्मिह बनिता सेव्यते सा विदग्धै ॥ १२६ ॥

णीसधप्रपन्नैः कृमिमिरसिधयारुंदुदैस्तुषमाना

मत्पीडास्तोऽस्तिदीना विदधति बभनं छोचनानां रमण्य ।

मन्वन्तेऽतिमोहादुपहतमनसः सद्विज्ञासं मनुष्या

इत्येतत्तप्यमुच्चैरमितगतिपतिप्रोक्तमाराधनात् ॥ १२७ ॥

इति श्रीगुणदोषविचारः ॥ ६ ॥

रन्तमिध्यास्वतमोविवाकरा विछोक्त्वाशेषपदार्थविस्तराः ।

सन्ति मिध्यास्वतमो विनेश्वरा यथार्थतत्त्वाप्रतिपत्तिरुच्छ्रयम् ॥ १२८ ॥

मूढतैकान्तविनीतसंशयप्रतीपताप्राज्ञानिसर्गमेवत ।

इतैश्च मिथ्यास्वमनेकभोदितं भवार्णवभ्रान्तिकरं क्षरीरिणाम् ॥ १२९ ॥

रिप्रहेणापि युतास्तपस्विनो बधेऽपि धर्मं बहुधा क्षरीरिणाम् ।

निकृदोपामपि देवतां जनस्त्रिमोहमिध्यास्वबधेन मापते ॥ १३० ॥

बोधनिस्त्यस्वसुखित्वकर्तृताविमुक्तिसंयत्तुक्तज्ञताम् ।

सर्वथा जीवगुणा मबन्त्यमी भवन्ति चैकान्तदृष्टेति बुध्यते ॥ १३१ ॥

पूयमानो भजति ध्वजः स्थितिं यथानिस्तैर्वैबकुलोपरि स्थितः ।

मस्तपमानिडभूतपेतनो विनीतमिध्यास्वपरस्वभा मरः ॥ १३२ ॥

मस्ततत्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वज्ञमिबेदितानि वै ।

धनिश्वय कर्मबधेन सर्वथा जनस्य संशीतिरुपेर्मे जायते ॥ १३३ ॥

योयुत शर्करया कट्टयते यथैव पितम्बरभाविठे जने ।

तैव सत्त्वं विपरीतमङ्गिनः प्रतीपमिध्यास्वदृष्टो विमासते ॥ १३४ ॥

पूरितश्चर्मलवैर्यबाधर्मं न मण्डसश्चर्मकृत समिच्छति ।

हेतुदृष्टान्तबधःप्रपूरितो विनेन्द्रतत्त्वं वितथं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

शत्रु पारोऽमितानां विपत्ति विचरतां ज्योतिषां मण्डलस्य
 नो धितं कामिनीनामिति हृतमतयो वृत्तस्तामस्यवन्ति ॥ ११९ ॥
 कात्र श्री शोषिबिम्बे सवदुदरपुरावश्रिसद्वारवाच्ये,
 सस्मी का कामिनीनां कुपकलस्युगे मासपिण्डस्वरूपे ।
 का कान्तिनेत्रमुग्धे बलकल्पपञ्जुपि, स्येम्बरकादिपूर्णे
 का शोभा बह्वर्गे निगदत मदहो मोहिनस्ता स्तुवन्ति ॥ १२० ॥
 वक्र ललापवष सफलश्रिमृता, सर्पकुम्भद्वयेन
 मांसप्रन्धी स्वनौ च, प्रगल्भदुर्मत्त स्वन्दनाङ्गेन बोनि ।
 निर्गच्छरूपिकास यदुपमितमहो पद्यपत्रेण नेत्रं
 तथित्रं नात्र किञ्चिदपगतमतिमायते कामिलोक ॥ १२१ ॥
 यत्त्वन्सासास्मिज्जास्यतबरसवसाशुक्रपातुप्रवृद्ध
 विष्टाम्नास्यगुप्तमृष्टिमकनबसोवमत्र त्रिदोषे ।
 वर्ष सद्योपमाने कृमिकुलनिकयेऽत्यन्तबीभरसरूपे
 रम्यजङ्गे बभूनां वसति गतमति श्रमगर्भे कृमित्वम् ॥ १२२ ॥
 छायाबधानवधाधिररुचिचपका स्तम्भभारेण तीक्ष्णा
 बुद्धिर्वा लुब्धकस्व प्रतिहतकृष्णाव्याभिबभित्यदुःखा ।
 बद्धा वा सपरीति कुन्वपगतिरिवावधकृत्यप्रचारा
 नित्रा वा शक्रुषार्प मवधकित्तुभै सेम्यते श्री कर्म सा ॥ १२३ ॥
 संज्ञातोऽपीन्द्रबासं यदुत शुवसयो मोहयित्वा मनुष्या-
 नानाशास्त्रेषु दक्षानपि गुणकवितं वर्षयन्त्यारमरूपम् ।
 गुणसम्प्रातनाकं ततकुचित्तमकै प्रक्षरस्तोत्रगतैः
 सर्वैरुषारपुर्णं कुचित्तवठरमुच्छित्तितं यद्वदत्र ॥ १२४ ॥
 मा सर्वोच्छिद्यबद्धा हितजनमुपजासृष्टुणास्पर्शनीया
 पूर्वावर्मात्प्रजाता सततमसमृता निन्द्यकृत्यमद्वया ।
 दानश्रेहा शुनीव भ्रमणकृतरतिव्यादुर्भ्रमणीया
 योषा सा साधुलोकेरवगतजनैर्वृत्तो वर्षनीया ॥ १२५ ॥

श्रानो या निधानं भवनमभिनयन्मार्गांश्च स्वर्गपुर्याः

श्रमाशासस्य वर्त्म प्रकृतिरपमश्र साहसानो निवास ।

शारामस्य श्रुती गुणकमल्लहिमं मूळमेनोद्वमस्य

मात्मावल्ली परित्री क्वचमिह वनिता सेष्यते सा विदग्धै ॥ १२६ ॥

षीसप्रपयज्ञैः कृमिमिरतिशयास्तुदैस्तुषमाना

यस्पीडातोऽतिदीना विदधति चठनं लोचनानां रमण्य ।

मन्वन्तेऽतिमोहादुपहतमनस सद्रिणासं मनुष्या

इत्येतत्तप्यमुच्चैरमितगतिमतिप्रोक्तमाराधनात् ॥ १२७ ॥

इति श्रीगुणबोधोपनिषत् ॥ ६ ॥

रन्तमिष्यात्स्वतमोदिवाकरा विछोकिताशेषपदार्थविस्तारा ।

श्रुति मिष्यात्स्वतमो विनेश्वरा ययार्थसत्त्वाप्रतिपक्षिलक्षणम् ॥ १२८ ॥

मूळतैकान्तविनीतसप्तमतीपताग्राहिसर्गमेदत् ।

बनैश्च मिष्यात्स्वमनेकभोदितं मयार्जवम्रान्तिकरं शरीरिण्याम् ॥ १२९ ॥

रिमहेणापि युतास्तपस्विनो बभेऽपि धर्म बहुधा शरीरिण्याम् ।

नंक्रोपामपि वेवतां अनलिमोहमिष्यात्स्वबध्नेन मापते ॥ १३० ॥

बोधोपनिषत्स्वसुखित्वकर्तृताविमुक्तितद्वेत्तुहृत्तज्ञसादय ।

। सर्वथा जीवगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्तदृष्टेति मुष्यते ॥ १३१ ॥

। पूयमानो भवति ध्वजः स्थितिं यथानिस्सैर्वैबकुलोपरि म्वितः ।

। मस्यधर्मानिलभूषणेतनो विनीतमिष्यात्स्वपरस्तथा नरः ॥ १३२ ॥

। मस्यतस्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वशुनिषेदितानि वै ।

। येनिश्चयः कर्मवशेन सर्वथा जनस्य संश्रीतिरुपेर्न जायते ॥ १३३ ॥

। स्वोमुत्तं शर्करया कट्टयते यथैव पित्तज्वरमाहिते जने ।

। इवैव तस्य विपरीतमङ्गिन प्रतीपमिष्यात्स्वदृशो विभासते ॥ १३४ ॥

। गूरितधर्मलवैर्यबाधन न मेण्डलधर्मकृत समिच्छति ।

। त्ववधः अपरितो विनेन्द्रतत्त्वं वित्तवं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

साधु चारोऽमिवानां विभक्ति विचरतां ज्योतिषां मण्डलस्य
 नो विदं कामिनीनामिति क्वमवयो वूरसस्तास्त्यवन्ति ॥ ११९
 कात्र श्री श्रोषिदिम्ने सबदुदरपुरावद्विलद्वारवाच्ये,
 सस्मी का कामिनीनां कुचकलधयुगे मांसपिण्डस्वरूपे ।
 का कान्तिर्नेत्रयुगे अककनुपजुषि, स्रेप्परकादिपूर्णे
 का धोमा वरुगतं निगदस यदहो मोहिनस्ता स्तुवन्ति ॥ १२०
 बक छासाववप्र सकलशक्तिमृता, सार्णकुम्भद्वयेन
 मांसमन्त्री सनौ च, प्रगकदुरुमल्य सन्वनाग्नेन योनि ।
 निगच्छद्विपिकासं यदुपमितमहो पद्यपत्रेण नेत्र
 सवित्रं नात्र किञ्चिद्यद्यगतमतिभायसे कामिलोक ॥ १२१ ॥
 यत्त्वन्नासास्त्रिमज्जाक्षतजरसवसाशुक्रपातुमवृद्धं
 विष्टाम्नासुगभुपभृतिमरुनवसोत्रमत्र त्रिवोषे ।
 वर्ष सधोपमाने कृमिकुलनिरुमेऽप्यन्तबीमत्सरूपे
 रज्यज्जहे बधुनां प्रकति गतमतिः श्रमगर्भे कृमित्वम् ॥ १२२ ॥
 छासावधानबधाधिरलधिषपका सद्धारैव तीक्ष्ण
 बुद्धिर्षा कुम्भकन्य प्रतिहतकरुपाप्याभिबलित्यदुःखा ।
 बका वा सपरीति कुन्वपगतिरिवावधकृत्यमचारा
 पित्रा वा शक्रपार्प मबधकित्तुपै सेव्यते श्री कर्षं छा ॥ १२३ ॥
 संज्ञातोऽपीन्द्रबालं बहुस युवतयो मोहयित्वा मनुष्या-
 जानाद्याभेषु दद्यान्पि गुणकस्तिं वर्धमन्त्मात्मरूपम् ।
 गुणसम्प्रातमार्कं ततकुचितमले मकरस्तोत्रगर्भैः
 सर्वैरुच्चारपुत्रं कुचितमठरमृच्छिद्रितं यद्वदत्र ॥ १२४ ॥
 वा सर्वोच्छिष्टवका दित्यवनभुपजासङ्गुलास्पर्शनीया
 पूर्वाधर्माज्जाता सततमरुमृता निन्धकृत्यमवृष्टा ।
 दानसेदा शुनीव अमणकृतरतिव्याडुर्गमभीया
 बोधा सा सापुत्रोत्तरवगतजननैर्दूरतो पर्वनीया ॥ १२५ ॥

दुःस्वार्ता या निषार्ता मवनमविनमस्वार्ताया स्वर्गपुर्याः

श्रमात्वासस्य बर्त्म प्रकृतिरपयस्य साहसार्ता निषास ।

बर्मारामस्य श्रुती गुण्यक्रमलहिर्म मूढमेनोद्गमत्व

मायावली धरित्री कृमिभिद् वनिता सेष्यते सा विदग्धै ॥ १२६ ॥

भोजीसधप्रपन्नैः कृमिभिरतिश्रयालंशुदैस्तुषमाना

यस्वीडातोऽतिवीजा विदधति बसन्नं लोचनानां रमण्य ।

तन्मन्यन्तेऽतिमोहादुपहतमनस सद्रिशास मनुष्या

इत्येतत्तन्मुषैरमितगदियतिप्रोक्तमाराधनात् ॥ १२७ ॥

इति श्रीगुणशोपनिषात् ॥ ६ ॥

रन्तमिध्यास्वतमोविबाकरा विसोकिताश्लेषपदार्थविस्तारा ।

श्रान्ति मिध्यास्वतमो विनेधरा मथार्थतत्त्वाप्रतिपत्तिस्फुणम् ॥ १२८ ॥

वेमूढतैकान्तविनीतसंशयमतीपताग्राहनिर्गमेदत् ।

जेनैश्च मिध्यास्वमनेकभोदितं मथार्णवभ्रान्तिकरं क्षरीरिणाम् ॥ १२९ ॥

परिग्रहेणापि युतास्तपस्विनो बधेऽपि धर्म बहुधा क्षरीरिणाम् ।

मनेकदोषामपि देवतां जनस्त्रिमोहमिध्यास्वबधेन मापते ॥ १३० ॥

विशेषनित्यस्वसुस्वित्कर्तृताविमुक्तितयेतुक्तम्रतादय ।

व सर्वथा जीवगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्तदृष्टेति बुध्यते ॥ १३१ ॥

न धूयमानो भवति ध्वजः स्थितिं यथामितैर्देवकृत्तोपरि स्थितः ।

समस्तधर्मानिष्ठभूतधेतनो विनीतमिध्यास्वपरस्वया नरः ॥ १३२ ॥

समस्तसत्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वश्रुतिवेदितानि वै ।

विनिश्चय कर्मबधेन सर्वथा अनस्य सश्रीतिरुचेर्न जायते ॥ १३३ ॥

पयोपुत्रं शर्करया कट्टयते यथैव पिचज्वरमापिते जने ।

तथैव तत्त्वं विपरीतमङ्गिन प्रतीपमिध्यास्वदृष्टो विभासते ॥ १३४ ॥

प्रपूरितमर्मैर्यथाशुनं न मेण्डलमर्मैरुत समिच्छति ।

कुशेत्तुष्टान्तवधः प्रपूरितो विनेन्द्रतत्त्वं वितर्कं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

शतु चारोऽमितानां वियति विचरतां ज्योतिषां मण्डलस्य
नो चित्त कामिनीनामिति कृतमतयो दूरसस्तास्त्यञ्चन्ति ॥ ११९ ॥

कात्र श्री भोजिनिम्ने सवदुवरपुरावस्त्रित्तरवाच्ये,
लक्ष्मीं का कामिनीनां कुचकलत्रयुगे मांसपिण्डस्वरूपे ।
का चान्तिर्नेत्रयुगे अककलुपजुपि, स्नेह्ररक्तादिपूर्णे
का शोभा वक्त्रगते निगद्यत यदहो मोहिनस्ता स्तुवन्ति ॥ १२० ॥

वक्र लालाधवस्य सकलस्रष्टिमृता, स्वर्णकुम्भद्वयेन
मांसमन्वी सनौ च, प्रगल्भदुर्मला सन्दनाह्नेन योनिः ।
निर्गच्छद्विकसं यदुपमितमहो पद्मपत्रेण नेत्रं
तथिभ्रं नात्र किंचिदपगतमतिर्भावते कामिलोक ॥ १२१ ॥

मत्त्वर्थासास्त्रिमज्जस्रतस्वरस्रवसाशुक्रपातप्रवृद्धं
विष्णामृत्वात्तुगभ्रुपमृष्टिमन्वनवसोत्रमत्र त्रिदोषे ।
वचं सधोपमाने कृमिकुलनिलयेऽत्यन्तबीमस्वरूपे
रज्यस्रज्ञे बधूनां प्रवृत्ति गतमति श्रमगर्भे कृमित्वम् ॥ १२२ ॥

छायाबधानवधापिररुचिपपला स्रक्तभरेव वीक्ष्णा
बुद्धिर्वा तुम्बकस्य मतिहतकठजाभ्याभिवनित्यदुःखा ।
वक्रा वा सपरीति कुन्दपगतिरिवावधकस्यप्रभारा
चित्रा वा स्रक्तवार्पं मवधकित्तुपै सेव्यते स्त्री कर्म सा ॥ १२३ ॥

संज्ञातोऽपीन्द्रजालं यदुत सुवतयो मोहवित्वा मनुज्वा-
नानासास्त्रेषु दक्षानपि गुणकसितं दर्शयन्त्यात्मरूपम् ।
गुणस्रम्यातनात् तत्तदुचित्तमत्तै प्रसरस्तोत्रगर्भैः
सर्वैरुच्चारपुञ्जं कृषितमठरमृष्टिद्वितं यद्वदत्र ॥ १२४ ॥

या सर्वोच्छिद्यवक्रा हितजनमुपचासाद्रुणास्पर्शमीया
पूर्वाभर्मात्रजाता सततमकमृता भिन्त्यकस्यमवृण ।
दानसेहा शुभीव भ्रमवकृतरतिव्यादुर्कर्मप्रबीजा
बोवा सा साधुकोकैरवगतजननैर्दुरतो वर्बनीया ॥ १२५ ॥

दुःस्त्रानां या निषानं भवनमभिनयस्वार्गाळा स्वर्गपुर्याः

अभ्राबासस्य वर्त्म प्रकृतिरपमद्यः साहसानां निवासः ।

धर्मरामस्य शस्त्री गुणकमलहिर्म मूर्त्मेनोदुमस्य

मायावल्ली धरित्री कबमिह वनिता सेष्यते सा विदग्धै ॥ १२६ ॥

श्रीणीसधमपक्षैः कृमिमिरतिधयास्तुदैस्तुषमाना

यत्पीडातोऽतिदीना विदधति चकनं लोचनानां रमण्य ।

तन्नन्यन्तेऽतिमोहादुपहतमनसः सद्विलासं मनुष्या

इत्येतत्तय्यमुषैरमितगतिमतिप्रोक्तमाराधनात् ॥ १२७ ॥

इति श्रीगुणदोषविद्याः ॥ १ ॥

दुरन्तमिथ्यास्वतमोदिबाकरा विभोकिताद्येपपदार्थविस्तरा ।

उद्यन्ति मिथ्यात्वतमो विनेश्वरा यथार्थतत्त्वाप्रतिपत्तिरुक्षणम् ॥ १२८ ॥

निमूढतैकान्तविनीतसधमपतीपताप्राह्निसर्गमेवत् ।

विनेश्व मिथ्यात्वमनेकभोदितं मकार्णबभ्रान्तिकरं धरीरिणाम् ॥ १२९ ॥

परिमहेणापि युतास्तपस्विनो बभेऽपि धर्म बहुधा धरीरिणाम् ।

अनेकप्रोषामपि देवता अनस्त्रिमोहमिथ्यात्वबध्नेन माषते ॥ १३० ॥

विभोपुनित्स्वसुस्वित्कर्तृताविमुक्तितदेतुद्वत्ततादय ।

न सर्वथा श्रीबगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्तइषेति बुध्यते ॥ १३१ ॥

न भूयमानो भवति ध्वजः स्थितिं यवानिस्सैर्वैककुलोपरि स्थितः ।

समस्तधर्मानिसभूतधेतनो विनीतमिथ्यात्वपरस्तथा नर ॥ १३२ ॥

समस्तवस्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वज्ञनिषेदितानि वै ।

विनिश्चय कर्मबध्नेन सर्वथा अनस्य संक्षीतिरुपेर्न आवते ॥ १३३ ॥

पयोपुठं शर्करया कट्टयते यथैव पित्तज्वरमाविते अने ।

तथैव तत्त्वं विपरीतमङ्गिन प्रतीपमिथ्यात्वइक्षो विभासते ॥ १३४ ॥

प्रपूरितधर्मसर्वैर्यथाज्ञानं न मण्डलधर्मकृत समिच्छति ।

कुदेतुद्विद्वान्तवधः प्रपूरितो विनेन्द्रतत्त्वं वितर्कं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

यवान्धकारान्धपटावृतो अनो विचित्रचित्र न विलोकितुं क्षमः ।
 यथोक्तत्वं विननाममापितं निसर्गमिध्यात्वतिरस्कृतस्तथा ॥ १३१ ॥
 दयादमध्यानसपोव्रतादयो गुणा समस्ता न भवन्ति सर्वथा ।
 दुरन्तमिध्यात्वरबोहसात्मनो रञ्जोयुतासासुगतं यथा पय ॥ १३२ ॥
 अथैति तत्त्वं सदसत्त्वत्क्षणं विना विद्येयं विपरीतलोचनः ।
 बद्धच्छया मत्तबदस्तपेतनो अनो विनानां वचनस्पराम्भुस्त ॥ १३८ ॥
 त्रिलोककालप्रथममवा सुख मुदुःसहं यैत्रिविधं विलोक्यते ।
 भराचराणां मन्वर्तवर्तिमां सदभ्र मिध्यात्ववधेन ज्ञामते ॥ १३९ ॥
 वरं विपं भुक्तमसुखमधर्मं वरं वरं क्षापदवक्षिषेविसम् ।
 वरं कृतं वहिष्ठिकाप्रवेष्टनं नरस्य मिध्यात्वयुतं न व्रीषितम् ॥ १४० ॥
 करोति दोष न तमत्र केशरी न वन्द्यशूको न करी न मूमिप ।
 अतीव रुष्टो न च सन्तुष्टस्तो यमुग्रमिध्यात्वरिपुः क्षरीरिणाम् ॥ १४ ॥
 दधातु भर्म दक्षधा तु पावनं करोतु मिह्लाक्षनमस्तूपणम् ।
 तनोतु योगं धृतचित्तैविस्तरं तथापि मिध्यात्वयुतो न मुच्यते ॥ १४ ॥
 दधातु दानं बहुधा चतुर्विधं करोतु पूजामतिगक्तितोऽर्जिताम् ।
 दधातु क्षीर तनुताममोबनं तथापि मिध्यात्वबधो न सिद्ध्यति ॥ १४ ॥
 अथैतु क्षात्राणि नरो विक्षेपतः करोतु चित्राणि तपांसि मावत ।
 अतत्त्वसंसकमनास्तथापि नो विमुक्तसौख्यं गतबाधमभुते ॥ १४४ ॥
 विचित्रवर्णाक्षितचित्रमुत्तमं यथा गैताक्षो न अमो विलोकते ।
 मवर्ष्यमानं न तथा मपद्यते कुण्डलिनीबो निमनामसासनम् ॥ १४५ ॥
 अमम्यबीबो वचनं पठन्तपि विनस्य मिध्यात्वविपं न मुच्यति ।
 यथा विधं रौद्रविपोऽपि पन्नग सक्षरं चारुयय विवलयि ॥ १४६ ॥
 मजन्ति नैकैरगुणं त्रयस्यो ह्यं ह्यं च त्रयमेककः परः ।
 इमेऽत्र सतापि भवन्ति तुर्दशा यथार्थसत्त्वमतिपत्तिवर्जिता ॥ १४७ ॥
 अनन्तकोपादिचतुष्टयोदये त्रिमेदमिध्यात्वमलोदये यथा ।
 दुरन्तमिध्यात्वविधं क्षरीरिणाममन्तवर्तसारकरं परोहति ॥ १४८ ॥

अलक्ष्यदुग्धादिरसो रसाबहं तदुद्भवो निम्बरस कृमिर्यथा ।
 अदृष्टचैनेन्द्रवचोरसामनस्तथा कुतश्च मनुते रसायनम् ॥ १४९ ॥
 ददाति दुःखं बहुधातिदुःखं तनोति पापोपचयोन्मुखां मतिम् ।
 मयार्यनुद्धि बिद्युनोति पावनी करोति मिथ्यास्त्वविप न किं नृणाम् ॥ १५० ॥
 धनेकपेति प्रगुणेन वेत्तसा विविच्य मिथ्यास्त्वमलं सदूपणम् ।
 विमुच्य चैनेन्द्रमर्तं सुखाबहं भवन्ति भव्या भवदुःखमीरव ॥ १५१ ॥
 विमुक्तशब्दादिसमस्तदूपणं विमुक्ततत्त्वप्रतिपत्तिमुज्ज्वलम् ।
 वदन्ति सम्यक्त्वमनन्तदर्शना जिनेशिनो नाकिनुवाङ्मिपुङ्गवा ॥ १५२ ॥
 परोपदेशेन क्षणाद्निर्मलं नरो निसर्गेण तदा तदभुते ।
 क्षयं शर्म मित्रमपागते मले यथार्थतत्त्वैकरूपेर्निषेवके ॥ १५३ ॥
 सुरेन्द्रनागेन्द्रनरेन्द्रसंपदं सुखेन सर्वां कर्मते अमन्मये ।
 अक्षेयदुःखसक्यकारणं परं न दर्शनं पावनमभुते जन ॥ १५४ ॥
 जनस्य यस्यास्ति विनिर्मला रुचिर्धिनेन्द्रचन्द्रप्रतिपादिते मते ।
 धनेकपर्मान्विततत्त्वसूचके किमस्ति नो तस्य समस्तविष्टये ॥ १५५ ॥
 विषास्य यो जैनमतस्य रोपनं मुहूर्तमप्येकमवो विमुच्यति ।
 अनन्तकालं भवदुःखसंगतिं न सोऽपि जीवो कर्मते कर्मचन ॥ १५६ ॥
 यथार्थतत्त्व कथितं जिनेश्वरैः सुखाबहं सर्वसरीरिणां सदा ।
 नियाय कर्णे विहितार्थनिश्चयो न भव्यधीवो वितनोति दुर्मतिम् ॥ १५७ ॥
 विरागसर्वज्ञपदान्मुञ्चन्नेये यतौ निरस्तास्त्रिभुवसंगसंगतौ ।
 वृषे च द्विसारद्विभे महाकले करोति हर्षं विनवाक्यभाषित ॥ १५८ ॥
 मवाङ्गमोगेष्वपि महुरात्मना ज्ञयसु नारीजनविचसंततिम् ।
 मवाङ्गमभ्रान्तिविधानहेतुषु विराममात्रं विदधाति सद्गुणि ॥ १५९ ॥
 कर्मत्रपुत्रादिनिमित्तत कश्चिद्विनिन्द्यरूपे विहितेऽपि कर्मणि ।
 इदं कृतं कर्म विनिन्दितं सतां मयेति मम्यश्चकितो विनिन्दति ॥ १६० ॥
 गच्छन्ति क्षोपा कथिता कर्मचन प्रसक्तोहे पतिवर्त यथा पय ॥
 नृपेषु क्षेपां प्रतिनां स्वदूषणं निवेदयत्यस्मद्विदोषतो जन ॥ १६१ ॥

निमित्ततो मूर्तमनर्षकारण न यस्य कोपादिचतुष्टय म्बितिम् ।
 करोति रेखा पयसीव मानसे स ध्वान्तमावोऽस्ति विशुद्धदधनम् ॥ १६२ ॥
 विशुद्धभावेन विभूतदूषणां करोति मर्क्तिं गुरुपद्मे सुते ।
 भ्रुवान्बिते जैनगृहे जिनाहृतौ विनेशतत्त्वैकलुचि शरीरवान् ॥ १६३ ॥
 पतुर्विभे भर्मिजने जिनाभिते निरस्तमिथ्यास्वमसेऽतिपावने ।
 करोति वास्तस्वमनर्षनाशनं सुदर्शनो गौरिव तण्डके नये ॥ १६४ ॥
 दुरन्तरोगोपहृतेषु संततं पुरार्भिते नो वधता शरीरिषु ।
 करोति सर्वेषु विशुद्धदर्शनो दमां परामस्तसमस्तदूषणम् ॥ १६५ ॥
 विशुद्धमेवंगुणमस्ति दधन अनस्य यस्मैह विमुक्तिश्चरणम् ।
 अतं विनाप्युत्तमसंश्रितं सतां स तीर्थकृत्स्नं समतेऽतिपावनम् ॥ १६६ ॥
 दमो दयाध्यानमर्हिसनं तपो जितेन्द्रियस्य विनयो नमस्तथा ।
 ददाति नैतत्कृष्णमङ्गधारिणां यदत्र सम्यक्त्वमनिन्दितं धृतम् ॥ १६७ ॥
 वरं निवासो नरकेऽपि देहिनां विशुद्धसम्यक्त्वमिगुपितात्मनाम् ।
 दुरन्तमिथ्यास्वविपोपमोगिनां न देवलोके प्रसक्तिर्विराजते ॥ १६८ ॥
 अमस्तनश्चम्रमुषो न माति वप्न सर्वनारीषु न संश्रितोऽन्यतः ।
 न आपते व्यन्तरदेवधासिषु न भावनज्योतिषिकेषु सद्गुणि ॥ १६९ ॥
 न बान्धवा मो सुहृदो न बल्लमा न देह्या नो धनवान्यसंपत्वा ।
 तथा हिताः सन्ति शरीरिणां जने यथात्र सम्यक्त्वमवृषितं हितम् ॥ १७० ॥
 तनोति धर्मं, विभुनोति पातकं, ददाति सौख्यं, विभुनोति वापकम् ।
 विनोति मुक्तिं, विनिहन्ति संश्रुतिं, जनस्य सम्यक्त्वमनिन्दितं धृतम् ।
 मनोहरं सौख्यकरं शरीरिणां तदस्ति लोके सकले न किंचन ।
 यदत्र सम्यक्त्वमनस्य दुर्लभमिति प्रचिन्त्वात्र भवन्तु तत्पराः ॥ १७१ ॥
 विहाय देवीं गतिमर्षितां सतां ब्रजन्ति नान्यत्र विशुद्धदर्शनाः ।
 सतश्च्युताश्चक्रपरप्रदिमान्वा भवन्ति मग्धा मवतीरवो (!)भुवि ॥ १७२ ॥
 ममापसिद्धा कथिता विनेशिमा व्यमोद्भवप्रौढ्यपुता विमोदिताः ।
 समस्तमावा वितथा न वेति नः करोति शङ्कां स निहन्ति दर्शनम् ॥ १७३ ॥

सुरासुराणामथ चक्रभारिणां निरीक्ष्य सङ्गीतममर्त्ता मनोहराम् ।
 रनेन क्षीणेन भवेन्ममेति यस्तनोति क्वाङ्गं स पुनोति सद्गुणम् ॥ १७५ ॥
 लेन दिग्भानबलोक्य समतन्मपीष्टितान्वा तपसा महीयसा ।
 रम्बिकिस्तां विदधाति यः परां निहन्ति सम्यक्त्वमसावपेतन ॥ १७६ ॥
 बलोक्य रौद्रमतिनोऽन्यलिङ्गिनः प्रकुर्षत कन्दफलाशनादिभ्यम् ।
 मेऽपि कर्मक्षयकारकप्रता विचिन्वतेऽतिमतिहन्मते रुचि ॥ १७७ ॥
 प्वर्धनज्ञानचरित्रचिद्रथा निरस्ततस्वार्थरुषीनसयतान् ।
 नैपथमाजो मनसापि मानषो ज्ञाति सम्यक्त्वतर्कं महाफलम् ॥ १७८ ॥
 अनेन्द्रचन्द्रामलमकिमाविता निरस्तमिष्यास्त्वमलेन देहिना ।
 र्धार्यते येन विशुद्धवर्धनमवाप्यते तेन विमुक्तिरामिनी ॥ १७९ ॥
 इति सप्तसप्तत्यस्यमित्यन्तम् ॥ ७ ॥
 प्रनेकपर्यायगुणैरुपेतं विबोक्यते येन समस्ततस्वम् ।
 तदिन्द्रियानिन्द्रियभेदमिच्छं ज्ञान विनेन्द्रैर्गदितं हितम् ॥ १८० ॥
 रत्नत्रयी रक्षति येन क्षीणो विरज्यतेऽत्यन्तधररीरसौख्यात् ।
 रूपदि पापं, कुरुते विशुद्धिं, ज्ञान तदिष्टं सकलार्थबन्धि ॥ १८१ ॥
 ध्येयं पुनीते, विदधाति धार्मिकं, तनोति मैत्रीं, विद्विमस्ति मोहम्, ।
 पुनाति चिपं, मदनं लुनीते, येनेह बोधं समुपान्ति सन्तः ॥ १८२ ॥
 ज्ञानेन बोधं कुरुते, परेषां कीर्तिस्तस्यन्त्रमरीचिगौरी ।
 ततोऽनुरागः सकलेऽपि लोके तत फलं तस्य मनोनुकूलम् ॥ १८३ ॥
 ज्ञानादित बेति सत प्रवृत्ती रत्नत्रये सचितकर्ममोक्षः ।
 ततस्तस्य सौख्यमवापमुच्येतेनात्र यत्न विदधाति दयः ॥ १८४ ॥
 यद्वक्ष्यीषो विपुनोति कर्म तपोभिरुमैर्मनकोटिकले ।
 ज्ञानी तु वैकृष्णतो हिनस्ति यदत्र कर्मेति विना वदन्ति ॥ १८५ ॥
 पौरादिद्यामात्तनूबगूपैरर्हार्थमर्थ्यं सकलेऽपि लोके ।
 धर्मं परेषां नयनैरदृश्य ज्ञानं नरा धन्यतमा बहस्ति ॥ १८६ ॥
 विनश्यं पापसमुद्भिदक्षं विपाकदुःखं बुधनिन्दनीयम् ।
 तदस्यमा भूतगणेन सुखं ज्ञानेन राज्यं न कदाचिदस्ति ॥ १८७ ॥

पूज्य स्वदेशे भवतीह राज्यं ज्ञानं त्रिलोकेऽपि सर्वार्थनीयम् ।
 ज्ञानं विवेकाय, भवत्यस्य रत्नं ततो न ते तुल्यगुणे भवेताम् ॥ १८८ ॥
 तमो मुनीति, कुरुते प्रकाश, समं विषये, विनिहन्ति कोपम् ।
 तनोति धर्मं, विभुनोति पारं, ज्ञानं न किं किं कुरुते नराणाम् ॥ १८९ ॥
 यथा यथा ज्ञानवसेन जीवो जानाति सत्त्वं भिन्ननाशदृष्टम् ।
 तथा तथा धर्ममतिप्रसक्ता प्रजायते पापविनाशदृष्टा ॥ १९० ॥
 आस्तां महाबोधवसेन साध्यो मोक्षो विवाधामस्तौल्ययुक्तः ।
 धर्मार्थकामा अपि नो भवन्ति ज्ञानं विना तेन सर्वार्थनीयम् ॥ १९१ ॥
 सर्वेऽपि लोके विषयो यथार्था ज्ञानादृते नैव भवन्ति वास्तु ।
 अनात्मनीयं परिहर्तुं कामास्तदर्थिनो ज्ञानमतः भवन्ति ॥ १९२ ॥
 धनयो विभेदु न मनःक्रीन्द्री गन्तुं प्रवृत्तः प्रविहस्य मार्गम् ।
 ज्ञानाङ्गुष्ठेनात्र विना मनुष्यैर्विनाङ्गुष्ठं मयमहाकरीब ॥ १९३ ॥
 ज्ञानं तृतीयं पुरुषस्य नेत्रं समस्तसत्त्वार्थविशोकप्रसङ्गम् ।
 श्रेयोऽनपेक्ष्य विगतान्तरात् प्रवृत्तिमस्तर्कव्यगच्छयेऽपि ॥ १९४ ॥
 निःशेषलोकात्मव्यवहारदृष्टो ज्ञानेन मर्त्यो महनीमकीर्तिः ।
 सेभ्यः सतां संतमसेन हीनो विमुक्तिकृत्य प्रतिबद्धचित्तः ॥ १९५ ॥
 धर्मार्थकामव्यवहारशून्यो विनष्टनिःशेषविचारबुद्धिः ।
 रात्रिदिवं मक्षयसकृत्पित्तो ज्ञानेन हीनः पशुरेव शुभः ॥ १९६ ॥
 तपोदयादानशमस्यमाया सर्वेऽपि पुतां महिता गुणा ये ।
 भवन्ति सौख्यस्य न ते अनस्य ज्ञानं विना तेन तदेषु पूज्यम् ॥ १९७ ॥
 ज्ञानं विना नास्त्यद्वितामिष्टचित्तस्य प्रवृत्तिर्महिता जनानाम् ।
 ततो न पूर्वार्जितकर्मनाशदृष्टो न सौख्यं कर्मतेऽप्यमीहम् ॥ १९८ ॥
 क्षेत्रे प्रकाशं नियतं करोति सविदिनेऽप्यं पुमरेव रात्रौ ।
 ज्ञानं त्रिलोके सकृत् प्रकाशं करोति नाशमवनपक्षि किञ्चित् ॥ १९९ ॥
 महाबोधोत्तरणपूतनाथ निःशेषदुःखान्मनदावबद्धिम् ।
 वृष्टाङ्गधर्मं न करोति येन ज्ञानं तद्विषं न भिन्नेन्द्रकन्द्री ॥ २०० ॥

गन्तुं समुल्लङ्घय भवाटवीं शो ज्ञानं विना मुक्तिपुरीं समिच्छेत् ।
 गोऽन्धोऽम्पकारेषु विरुह्य दुर्गं वनं पुरं प्राप्नुमना विषसु ॥ २०१ ॥
 ज्ञानेन पुंसां सकृत्कार्षेसिद्धिर्ज्ञानादृते क्षयन नार्थसिद्धिः ।
 ज्ञानस्य मत्सेति गुणान्कदापि ज्ञानं न मुञ्चन्ति महानुभावाः ॥ २०२ ॥
 इत्थं भक्तिमुपदोषं वरं प्रविष्टं पञ्चनेऽतिरौद्रे ।
 इत्थं ह्यन्ताय निवेदितं स्व न जीवितं तत्स्वविषयसुखम् ॥ २०३ ॥
 शौचक्षमासत्यतपोदमाथा गुणाः समस्ताः क्षणसम्पन्नान्ति ।
 ज्ञानेन हीनस्य नरस्य लोके वात्याहता वा तरबोऽपि मूढात् ॥ २०४ ॥
 गता पिता बन्धुजनः क्लृप्तं पुत्रं सुहृद्भूमिपतिश्च वृष्टः ।
 न तस्सुखं कर्तुमर्हं नराणां ज्ञानं यदेव स्थितमस्तदोपम् ॥ २०५ ॥
 सक्त्यो बद्धीर्कर्मिमोऽतिमत्तं सिंहः फणीन्द्रः कुपितो मेरुत्र ।
 ज्ञानेन हीनो न पुनः कर्त्तुमर्हदित्यस्य कुरे न भवन्ति सन्तः ॥ २०६ ॥
 करोति ससारधरीरभोगविरागभाव विदधाति रागम् ।
 शीघ्रतश्चान्तपङ्कपासु ज्ञानी विमोक्षाय कृतं प्रयास ॥ २०७ ॥
 परोपदेशं स्वहितोपकारं ज्ञानेन देही वितनोति लोके ।
 जहाति दोषं भयते गुणं च ज्ञानं जगैस्तेन समर्पनीयम् ॥ २०८ ॥
 एवं विमोक्षयास्य गुणाननेकान्समस्तपापारिनिरासदक्षान् ।
 विशुद्धबोधा न कदाचनापि ज्ञानस्य पूर्वा महती स्यन्ति ॥ २०९ ॥
 सद्दर्शनज्ञानबलेन भूता पापक्रियाया विरतिस्त्रिधा या ।
 विनेश्वरैस्तद्भक्तितं चरित्रं समस्तकर्मक्षयहेतुमूढम् ॥ २१० ॥
 अमं क्षयं मित्रमुपागतायां सत्तास्त्रिकर्म प्रकृतौ त्रिधात ।
 द्विधा सरागोत्तरमेव तस्य प्रजायते साधनसाध्यरूपम् ॥ २११ ॥
 हिंसानृतस्तेमजनातिसङ्गनिवृत्तिरूपं त्वमङ्गमात्मम् ।
 पद्मप्रकारं शुभसुखिहेतुर्बिनेश्वरैर्ज्ञातसमस्ततन्त्रैः ॥ २१२ ॥
 बीजाक्षसम्बावरभेदमिजात्ससाध्यतुर्पात्रं भवेयुरन्धे ।
 पद्मप्रकारं त्रिविधं तेषां रक्षासिद्धिसाधनमस्ति पूतम् ॥ २१३ ॥

स्पष्टेन बर्जेन रसेन गन्धाद्यदन्यथा वारिगतं समाहृतम् ।
 तस्मात्शुक्रं साधुजनस्य योर्म्यं पातुं मुनीन्द्रा निगदन्ति वैनाः ॥ २१४ ॥
 उप्योदकं साधुजना पिबन्ति मनोबन्धकप्रयविशुद्धिसन्धम् ।
 एकान्ततस्तत्पिबतां मुनीनां पद्मजीवपात कथयन्ति सन्तः ॥ २१५ ॥
 हतं घटीयम्रचक्षुष्यदादि सूर्येन्दुवातामिकरैर्मुनीन्द्रा ।
 प्रत्यन्तवातेन हतं बह्वक्ष यत्प्रोशुक्रं तन्निगदन्ति वारि ॥ २१६ ॥
 मन्वस्यवक्ष्यामहिमांशुभूसरीपनाम्बुशुद्धोदकविन्दुसीकरान् ।
 विहास्य श्रेयं व्यवहारकारणं मनीषिणां वारिविशुद्धिमिच्छताम् ॥ २१७ ॥

उप्योदकं प्रतिगृह्य यदकारि लोके-

स्रष्टुम्रबक पिबति मान्यजनं कदाचित् ।

सत्केवलं मुनिभनाम विधीयमानं

पद्मजीवसंततिविराधनसाधनाय ॥ २१८ ॥

यथार्थवाक्यं रहितं कथायैरपीकृतं प्राणिगणस्य पूतम् ।
 गृहस्वभावाधिकृतं यथार्थं सत्यं व्रतं स्वाहृदतां मतीनाम् ॥ २१९ ॥
 प्रामादिनष्टादि धनं परेषामगृहणतोऽस्त्वादिमुनेस्त्रिषापि ।
 मन्वस्यवक्ष्यामहर्बन्धनाहृत्यं व्रतं मुनीनां गदितं हि लोके ॥ २२० ॥
 विद्योक्त्य मातृस्वयुदेहभाषस्त्रीणां त्रिकं रागबन्धेन भासाम् ।
 विद्योक्त्यस्पर्धेनसंक्रयान्मो निवृत्तिरुक्तं तदगैपुनस्त्वम् ॥ २२१ ॥
 सचेतनाचेतनभेदतोत्थाः परिग्रहा सन्ति विधित्ररूपाः ।
 तेभ्यो निवृत्तिविधिषेन यत्र नैःसङ्गद्यमुक्तं सवपास्तसङ्घैः ॥ २२२ ॥
 युगान्तरभेक्षणतः स्वधर्मादिना मया जन्मुविबर्जितेन ।
 यतो मुनेर्बाविराधहान्या गतिर्बैर्यो समितिः समुक्ता ॥ २२३ ॥
 आत्ममर्षसापरदोषहासपैशुन्यकर्कशमविरुद्धवाक्यम् ।
 विवर्ष्य भाषां बध्तां मुनीनां बध्न्ति भाषां समितिं विनेन्द्राः ॥ २२४ ॥
 अनुद्रमोत्पादनवस्मदोषा मनोबन्धकप्रयविकल्पान् ।
 स्वकारणा वा मुनिपस्य मुक्तिस्वामेपजास्यां सुन्दरपदैः ॥ २२५ ॥

आदाननिक्षेपनिषेर्विधाने द्रव्यस्य योग्यस्य मुने स मत्त ।
 आदाननिक्षेपणनामधेयां वदन्ति सन्तः समितिं पवित्राम् ॥ २२६ ॥
 वूरे विद्याळे अननन्तमुक्ते गूढे विरुद्धे त्यजतो मळामि ।
 पूर्ता प्रतिष्ठापननामधेयां वदन्ति साधोः समितिं जिनेन्द्रा ॥ २२७ ॥
 समस्तबन्तुप्रतिपाळनार्थाः क्रमाद्यष्टद्वारनिरोधदक्षा ।
 इमा मुनीनां निगदन्ति पद्य पद्यत्वमुक्ता समितीर्जिनेन्द्रा ॥ २२८ ॥
 प्रवृत्तयः स्वान्तबचस्वनूनां सूत्रानुसारेण निवृत्तयो वा ।
 यास्ता जिनेन्द्राः कथयन्ति तिस्रो गुणीर्बिभूतास्त्रिकर्मधन्वाः ॥ २२९ ॥
 एवं चरित्रस्य चरित्रयुक्तैश्चयोदक्षाङ्गस्य निषेदितस्य ।
 व्रतादिभेदेन भवन्ति मेधाः सामायिक्रिया पुनरेव पद्य ॥ २३० ॥
 पञ्चाधिका विंशतिरस्यदोषैरुक्ता कथायाः क्षमता शमाद्वा ।
 सेषां यथास्मात्परित्रमुक्तं तन्मिभ्रतायामितर चतुष्कम् ॥ २३१ ॥
 सद्दर्शनज्ञानफलं चरित्रं ते तेन हीने भवतो वृषैव ।
 सूर्यादिसङ्गेन विषेव नेत्रे मैतत्फलं येन वदन्ति सन्त ॥ २३२ ॥
 कथाममुक्तं कथितं चरित्रं कथामवृद्धावपभातमेति ।
 यदा कथाम् क्षममेति पुंसस्तदा चरित्रं पुनरेति पूतम् ॥ २३३ ॥
 कथामसङ्गः सह तेन वृत्तं समार्द्रचक्षुर्न दिनं च रेणुम् ।
 कथामसङ्गो विभुनन्ति तेन चारित्र्यवन्तो मुनयः सदापि ॥ २३४ ॥
 निःश्लेषकस्यापविषौ समर्थं यस्यास्ति वृत्तं क्षत्रिक्रान्तिरन्तम् ।
 मर्त्यस्य सस्य द्वितयेऽपि श्लोके न विद्यते काचन बाह्य मीति ॥ २३५ ॥
 न चक्रनाथस्य न भास्त्रिनाथो न भोगमूपस्य न नागराज ।
 आत्मस्वित्तं क्षाम्भतमस्तदोषं यस्तंयस्यस्यास्ति मुक्तं विद्यायम् ॥ २३६ ॥
 मिष्टवृत्तौकम्बवहारवृत्तिः संतोषवानस्तसमस्तदोष ।
 यत्सौख्यमाप्नोति गतान्तरायं किं सस्य श्लोकोऽपि सरागचित्त ॥ २३७ ॥
 ससंशयं नश्वरमन्तदुःखं सरागचित्तस्य अनस्य सौख्यम् ।
 तदन्यथा रागविवर्धितस्य तेनेह सन्तो न भवन्ति रामम् ॥ २३८ ॥

स्वर्सेन वर्णेन रसेन गन्धाद्यदन्यथा वारिगत सभासम् ।
 तत्प्राशुकं साधुजनस्य योग्ये पार्श्वे मुनीन्द्रा निगदन्ति जैना ॥ २१४ ॥
 उप्योदकं साधुजना पिबन्ति मनोवचकायविशुद्धिलक्ष्मम् ।
 एकान्ततस्तत्पिबतां मुनीनां पद्भीषपातं कथयन्ति सन्त ॥ २१५ ॥
 इतं धर्तीयन्नचसुप्पदादि सूर्येन्दुवाताभिकरैर्मुनीन्द्रा ।
 मत्स्यन्तवातेन इतं बह्वक्ष यद्योशुकं सन्निगदन्ति वारि ॥ २१६ ॥
 भवत्यवश्यामहिमांशुपूसरीषनान्मुशुद्धोदकमिन्दुसीकरान् ।
 बिहाय क्षेत्रं व्यवहारकरण मनीषिणां वारिविशुद्धिमिच्छताम् ॥ २१७ ॥

उप्योदकं प्रतिगृह्य यदक्षरि लोके-

स्यच्छुभकं पिबति नान्यजनं कदाचित् ।

उत्कृष्टं मुनिजनाय विधीयमानं

पद्भीषसंततिविराषनसाधनाय ॥ २१८ ॥

यथार्थवाक्यं रहितं कृपायैरपीडनं प्राणिगणस्य पूतम् ।
 गृहस्वभावाभिकर्षं यथार्थं सत्यं मतं साद्वृत्तां ब्रवीन्नाम् ॥ २१९ ॥
 भ्रामादिनष्टादि भ्रमं परेषामगृह्यतोऽस्यादिमुनेस्त्रिधापि ।
 भवत्यदृष्टमहवर्षनास्म्यं मतं मुनीनां गदितं हि लोके ॥ २२० ॥
 विज्ञोक्त्य मातृस्वस्त्येहजावस्त्रीणां त्रिकं रागवशेन वासात् ।
 विज्ञोक्त्यस्पर्शनसंक्रमाम्यो निवृत्तिरुक्तं सर्वमैशुनत्वम् ॥ २२१ ॥
 सपेठनाचेतनमेततोत्था परिग्रहाः सन्ति विवित्ररूपाः ।
 तेभ्यो निवृत्तिविधिषेन यत्र नैःसङ्गद्यमुक्तं तदपास्तसङ्गैः ॥ २२२ ॥
 मुगान्तरमेकजत स्वकार्यादिवा मया बन्तुविवर्जितेन ।
 यतो मुनेर्वाविराषहान्स्या गतिर्वैरेषां समितिः समुक्ता ॥ २२३ ॥
 आत्ममर्शसापरदोषहासपैशुन्यकार्कश्यविहङ्गवाचकम् ।
 विवर्ज्य मायां पदतां मुनीनां पदन्ति मायां समितिं विनेन्द्रा ॥ २२४ ॥
 अनुद्गमोत्पादनवस्त्वदोषा मनोवचकायविकल्पजम् ।
 लक्षणरणा वा मुनिपस्य मुक्तिस्त्रामेषणारूपां सुन्दरान्द्रौ ॥ २२५ ॥

परिभ्रमकृत् मये भवमृता पटीयद्भव

इवस्थितिरिय सदा परिमिताप्यनन्ता कृता ॥ २४७ ॥

सदस्ति न वपुर्मृता यदिह नोपमुक्तं सुखं

न सा गतिरनेकधा गतवता न सा गाहिता ।

न ता नरपतिभिय परिभिता न सा सद्यतौ

न सोऽस्ति विषयो न यः परिचितः सदा देहिनाम् ॥ २४८ ॥

इदं स्वप्नदेहयात्तनयमातृभार्याभयं

विचित्रमिह केनचिद्रचितमिन्द्रजातं तनु ।

क कस्य क्वमत्र को भवति तत्त्वतो देहिना

सैकर्मवशवर्तिनस्त्रिभुवने निजो वा परः ॥ २४९ ॥

इपीकविषयं सुखं किमिह यन्न मुक्तं मये

किमिच्छति नरः परं सुखमपूर्वमूर्तं तनु ।

कुतूहलमपूर्वभयं भवति नास्ति नोऽप्यास्ति चे

त्समैकसुखसमग्रहे किमपि नो विषये मनः ॥ २५० ॥

क्षणेन क्षमवानतो भवति कोपवान्तंसद्यतौ

विवेकविकलः क्षिणुर्विरहकाठरो वा युवा ।

अराद्रिततनुस्तदा विगतसर्वभेद्यो जरी

दधाति नटबजरं प्रचुरभेपरूपं वपुः ॥ २५१ ॥

अनेकगतिचित्रितं विविधत्वातिमेवाकुरु

समेत्य तनुमद्रुपं प्रचुरभिसभेद्योऽप्यतः ।

पुरार्जितविधिप्रकर्मफलमुगिद्विधां तनुं

प्रगृह्य नटवत्सदा भ्रमति सन्मरक्ताक्षये ॥ २५२ ॥

अपिस्त्यमसिदुःसहं त्रिविधदुःखमेनोर्जितं

अतुर्विषयगतिभिसं भवमृता न किं प्राप्यते ।

धरीरमसुखाकरः अगतिं गृह्णता मुष्यता

तनोति न सन्नाप्यसं विरतिमूर्जितां पापतः ॥ २५३ ॥

विनिर्मल पार्षणचन्द्रकान्त यस्यास्ति चारित्रमसौ गुणश्र ।
 मानी कुलीनो जगतीऽभिगम्य हृत्पार्षजन्मा महनीयमुद्धि ॥ २३० ॥
 गर्भे विस्तीर्ण वरमत्र मातु प्रसूतिक्रलेऽपि बर्षं विनाश्र ।
 अंसमबो वा वरमङ्गमात्रो न जीवित चारुचरित्रमुक्तम् ॥ २३० ॥
 निरस्तमूषोऽपि यथा विभाति पवित्रचारित्रविभूयितात्मा ।
 अनेकमूषामिरल्लक्ष्णोऽपि विमुक्तहृत्तो न तथा मनुष्यः ॥ २३१ ॥
 सद्दर्शनज्ञानतपोदमाख्याचारित्रमात्रः सफलाः समस्ताः ।
 अर्थाद्यरित्रिषु विना भवन्ति ज्ञास्तेह सन्तश्चरिते यतन्ते ॥ २३२ ॥
 इति चारित्रमिदम् ॥ १

अनेकमस्तसंभवे हृमिकुलैः सदा संकुले
 विचित्रबहुवेदने भुषविनिन्दिते दुःसहे ।
 अमजयमनारतं व्यसनसंघटे देहवा-
 न्युरार्चितवशो भवे भवति मामिनीगर्भके ॥ २३३ ॥
 शरीरमसुस्तावहं विविषदोषवर्षोऽहं
 सशुक्लपिरोद्भवं भवमृता मये भ्राम्बते ।
 प्रगुह्य भवसंतसेर्विद्वता निमित्तं विषं
 सरागमनसा सुखं मधुरमिच्छता तच्छते ॥ २३४ ॥
 किमस्त सुसमादितो भवति देहिमो गर्भके
 किमङ्गमकनरूपममृतिदूषिते सैष्टवे ।
 किमङ्गमकृतासुसम्यसनपीडिते भौवणे
 किमङ्गगुणमर्दमक्षमजराहते वार्षके ॥ २३५ ॥
 किमत्र विरसे सुखं ययितकामिनीसेवने
 किमन्मजगप्रीतये द्वविषसंभवे मधुरे ।
 किमस्ति सु(शु)वि महुरे तनवपक्षमे वा मये
 यतोऽत्र गतये।गागा तनुमया रतिर्ष्यते ॥ २३६ ॥
 गतिर्विगङ्गिता बहुमपरिपतं हृषीकं मित्रं
 कुलं निवसितं भवोऽपि कथितं सुखं संवितम् ।

पुनर्ब्रह्मसमाभितो भवति सर्वनष्टक्रियो

विचित्रमतिशीर्वित् परिणतेर्न लज्जायते ॥ २६० ॥

विनश्चरमिदं वपुर्युवतिमानस चक्षुः

मुञ्चङ्गकुटिलो विधि पवनगत्वरं जीवितम् ।

अपात्यबहुल धनं बत परिहर्षं यौवम

तथापि न जना भवम्यसनसततेर्विभ्यति ॥ २६१ ॥

विपत्तिसहिता भियो सुखयुत सुखं जन्मिनां

विमोगविषवृषिता अगति सञ्जनैः सगतिः ।

रत्नोरगमिहं वपुर्ररणनिन्दित जन्मिनां

सदम्यमनारतं हृतमतिर्भवे रज्यति ॥ २६२ ॥

असाहसुतमुक्तिस्तुक्कृष्टिं अगन्सन्दिर्

सुख विपमवातमुप्रसनवचल क्रमचम् ।

अस्त्वस्तुष्टिचक्षुःलां मुवि बिलोक्य लोकास्त्रिं

विमुञ्चत जना सदा विषयमूर्च्छनां सत्त्वतः ॥ २६३ ॥

भवेऽत्र कठिनस्तनीस्तरस्सोचनां कामिनीं

धरापरिवृढभिर्बं चपलचामरभाजिताम् ।

रसादिविषयांस्तथा सुखकराल क सेवते

भवेद्यदि अनम्य नो तृणशिरोम्बुबन्धीवितम् ॥ २६४ ॥

हसन्ति धमिनो जना गतधना रुदन्त्यास्तुरा ,

पठन्ति हृतदुःखयोऽहृतभियोऽनिर्ज्ञं क्षेरते, ।

सपन्ति मुनिपुंगवा, विपयिणो रमन्ते तथा,

करोति नटमर्तनक्रममयं भवो जन्मिनाम् ॥ २६५ ॥

न किं तरसलोचना समदक्रमिनीबलमा

विभ्रुतिरपि मृगुजां चबलचामरच्छत्रमृत् ।

मरुच्छिन्तदीपवज्रगदिदं बिलोक्यास्त्रिं

परं तु सकलं जना हृतभियो जनान्ते गता ॥ २६६ ॥

मच्चन्त्यतनुपीडितो विरहकस्त र कामिनी
 करोति मदनोच्चित्तो विरतिमरुनासंगतः ।
 सपत्नसि मुनिः सुखी हसति विक्रम क्रिश्मति
 विशिष्टमतिशेष्टिष्ठ अमति ससुखौ अन्मवान् ॥ २५४ ॥
 अनेकमवसचिता इह हि कर्मणा निर्मिता
 प्रियाभिमवियोगसगमविपचिष्टपत्तक ।
 मवन्ति सक्कास्त्रिमा गतिषु सर्वदा देहिनां
 अरामरणवीथिके अननसगारे मज्जताम् ॥ २५५ ॥
 करोम्यहमिदं तदा कृतमिदं करिष्याम्यदः
 पुमानिति सदा क्रियाकरणकारणम्वाप्तुत ।
 निवेकरहितोऽसौ विगतसर्वभर्मज्जमो
 न वेति गतमप्यहो अगति क्कम्मत्पाकुल ॥ २५६ ॥
 इमे मम भनाऽऽत्सन्नमवत्तमावेह्या
 सुहृद्वनकमास्तुत्तमभुत्तमो मूर्च्छं बहमा ।
 मुषेति इत्थेत्तनो मववने पिरं सिधते
 अतो मवति क्कत्त को अगति वात्तकामुष्टिबत् ॥ २५७ ॥
 तल्लुअवननीपित्तसुत्ताकलत्रादवो
 मवन्ति निसिळा अगाः क्तपरम्परोत्पत्तय ।
 किमत्र बहुनात्मनो अयति देहो जायते
 भिगस्तु मवसंतति मवमूर्ता सदा दुःखदा ॥ २५८ ॥
 विषाय मृपक्षेवमं वनमवाप्य चित्तेप्सिष्ठ
 करोमि परिपोषणं निजकुन्नुम्भकत्ताक्रमाः ।
 मनोतवनवत्तमा समदना निषेवे तथा
 सवेति क्तथेत्तसा लहिततो मवे आम्यते ॥ २५९ ॥
 निवेकविक्क सिशुः प्रथमतोऽधिकं मोदते
 ततो मदनपीडितो मुवत्तिर्गमं वान्छति ।

मदनसदृशं यं पश्यन्ती विभोचनहारिणी

श्लिथिलितस्तनु कामाबन्धां गता मदनाक्षरा ।

सदपि अरसा क्षीर्णं मर्त्यं बलादिह भोज्यते

अगति युवतिर्षा मैपज्यं विमुक्करतस्पृहा ॥ २७३ ॥

भवति विषवान्मोक्षं भोक्षुं न च क्षमन्नेष्टितो

अपुपि अरसा क्षीर्णो देही विभूतबल परम् ।

रसति तरसा त्वस्तीनि श्वा यथा त्रपबोज्जित

अरसनया शिग्भीवानां विभेष्टितमीदृशम् ॥ २७४ ॥

सिमिरपिहिते नेत्रे ललाषलीमलिन मुसं

विगलितगती पादौ देहो विसंस्पृष्टतां गत ।

पल्लितकृष्टितो मूर्षा कम्पत्यबोधि अराङ्गना-

मिष कृतपदां सृष्ट्या नारी तथापि न मुञ्चति ॥ २७५ ॥

गलति सकलं रूपं, सारं विमुञ्चति अस्पनं,

स्खलति गमनं, दन्ता नासं भ्रयन्ति क्षरीरिण , ।

विरमसि मतिर्नो शुभ्रुपां करोति च रोहिनी,

अपुपि अरसा प्रखे बाह्यं तनोति न देहम् ॥ २७६ ॥

रचयति मतिं धर्मं, नीतिं तनोत्यतिनिर्मलां,

विषयविरतिं धत्ते, चेत धर्मं नयते पराम् ।

व्यसननिहतिं दत्ते, सूक्ष्मे विनीतिमवाचिता

मनसि निहिता प्राय पुसां करोति अरा हितम् ॥ २७७ ॥

युवतिरपरा नो भोक्तव्या स्वया गम संनिधा

विति निगदितमृष्ट्यां योषां न मुञ्चति किं स ताम् ।

निगदितुमिति भोत्रोपान्तं गतेषु अराङ्गना

पल्लितमिपतो न क्षीमन्यां यत सहतेऽङ्गना ॥ २७८ ॥

अपनरचना अस्ता व्यक्ता मुसं बलिमि मितं

नयनयुगल ध्वान्ताप्रातं क्षितं पल्लितं शिर ।

इति प्रकृपितोरगममुत्समङ्गुरां सर्वदा

निशाम्य निमर्चेतसि प्रबलदुःखदा संघृतिम् ।

विमुञ्चत परिग्रहप्रहमनाथैव सञ्जना

बदीच्छत सुन्नामृत रसितुमस्तसर्वाशुभम् ॥ २६७ ॥

ममोमबध्नरात्रिं स्मरति कामिनी यो नरो

विचिन्तयति सापरं मदनकातराङ्गी परम् ।

परोऽपि परभामिनीमिति विभिन्नमावेष्टिता

विद्योक्त्य जगत स्थितिं बुभुवमास्तप कुर्वते ॥ २६८ ॥

इति अस्तिमिस्वयम् ॥ १ ॥

अनयति वधो व्यक्तं, बलं तनोति मसाविक,

स्वस्मयति गतिं, इन्ति स्वाम, कृषीकुरुते तनुम् ।

दइति शिस्तिकत्ता गर्वाङ्गना(१)बौवनकाननं,

गमयति बधुर्मैर्त्यानां वा, करोति अरा न किम् ॥ २६९ ॥

प्रकल्पयनापातध्वस्तमदीपशितोष्मे-

रकमळमिषे कामोद्भूते सुखैर्विपसनिमै ।

सम्परिचितैर्बु-सम्प्राप्तै सतामतिनिन्दितै-

रिति कृतमना सङ्गे बुद्धं प्रकल्पयते करौ ॥ २७० ॥

चक्षति तनुं, हृष्टेर्भ्रान्तिं करोति क्षरीरिणां,

रक्षति बसावभ्यच्छोकिं, तनोति गतिकितिम् ।

अनयति अने जुषां, निन्दामनर्बपरम्परां

हरति सुरमिं गन्ध वेहाञ्जरा मविरा यथा ॥ २७१ ॥

मक्षति मरणं मत्यासक्तं, विनश्यति मौबर्भं,

प्रमथति अरा सर्वाङ्गानां विमाद्यविवायिनी ।

विरमथ बुधा क्षमाभैभ्या वृषे कुर्वताधरं

बदितुमिति वा कर्जापान्ते स्थितं पक्वित अमे ॥ २७२ ॥

विमदसृपिबच्छ्रीकृष्णं वा गदाङ्कितविग्रहं
 शिखिरकरबद्धकं वेपं विरूपबिलोचनम् ।
 रविमिष सनोमुक्त वण्डाम्रित च यम यथा
 हृपमपि विना मर्त्ये निन्द्या करोतितरां वरा ॥ २८६ ॥
 विगतदक्षर्न स्रग्धत्ताकातताकुञ्जसुद्धक
 स्तस्रति चरण्यात्पे (१)मुस्तापरिस्फुटबस्पनम् ।
 रहितकरण्यभ्यकारम्मं सूवृद्धवर्धन
 पुनरपि नरं पापाबाळ करोतितरां वरा ॥ २८७ ॥
 भाइह नयने मिथ्या हृत्सवदीक्षणबिन्दे
 म्रबणयुगलं दुप्युत्रो वा शृणोति न भापितम् ।
 स्तस्रति चरणद्वन्द्वं मातं मदाकुल्लोकरु
 वपुषि चरसा नीपे धर्णे व्यपैति कलत्रवत् ॥ २८८ ॥
 मुदितमनसो हृष्टा रूपं यदीयमकृत्रिमं
 परबधधिय कामसितैर्मबन्ति क्षितीमुसैः ।
 यवक्षितमुसभूर्धानं वरसा(१)धरात्रयं
 श्रुतिवि मनुष्यं चाण्डाल वा त्यजन्ति अनाजना ॥ २८९ ॥
 नयनयुगलं व्यक्त रूपं विस्मेहितुमद्यमं
 पक्षितकलितो मूर्धा कम्पी श्रुती श्रुतिवर्जिते ।
 वपुषि चरसाक्षिष्टे नष्ट विचेष्टिसमुत्तमं
 मरण्यकलितो न्नाह्नी भवे तथापि तपोहितम् ॥ २९० ॥
 पुतिगतिपृतिमज्ञात्कमीपुर सरयोपित
 सितकचबस्त्रिभ्याअन्मर्त्ये निरीक्ष्य वराङ्गनाम् ।
 मदभटी(१)पेर्ष्यां तृप्पानारी पुनर्न विनिर्गता
 त्यजति हि म वा स्त्री मेवांसं कृत्वागसमप्यङ्गम् ॥ २९१ ॥
 परिणसिमसिस्पष्टां हृष्टा सनोर्गुणनासिनी
 श्रुतिवि न नरा संसाराब्धे समुत्तरणोपता ।

विषटिसगधी पादौ हस्तौ सवेपथुतां गतौ

तदपि मनसस्तृष्णा कष्टं व्युपैति न वेदिनाम् ॥ २७९ ॥

सुलक्षरतनुस्पर्शा गौरीं करमहन्मठितां

नयनदयितां वंशोद्भूतां क्षरीरबलमदाम् ।

धृतसरन्तां वृद्धो यष्टिं न पर्वविभ्रूपितां

त्यभति तरुणीं त्यक्त्वाप्यन्यां घरावनिवासस्त्रीम् ॥ २८० ॥

त्यभसि न हते तृष्णाशोवे अराजनया नरं

रमितवपुषं भिक्ते स्नीत्व शठे प्रपयोञ्जिते ।

इति निगदिता कर्णाम्भर्णे गतैः पञ्चितैरियं

तदपि न गता तृष्णा का वा नु मुञ्चति बल्लगाम् ॥ २८१ ॥

त्यभत विषयान्दु सोत्पद्यौ पट्टननिष्ठं सख्य-

न्मभत विषयाज्जनारतेर्निरासकृतौ हितान् ।

अरमति यत क्रसः काम निहन्ति च भीषिर्ष

वदितुमिति वा कर्णोपन्ते गत पञ्चितं चना ॥ २८२ ॥

हरति विषयान्द्रुष्णात्म्ये करोति गतिस्त्रिठी

स्सख्यमिति पथि स्पष्ट नाथं विषोक्तयितुं क्षमा ।

परिमबहुतः सर्वाभ्येष्टानोत्सनिवारिता

कुन्नुपमतिबहेह नृणां अरा परिमृम्भते ॥ २८३ ॥

धिरसि निमृत्तं हृत्वा पाद मपासयति द्विजा-

म्पिबति स्पर्शं, मांसं सर्वं समधि क्षरीरिणाम् ।

स्वपुटविषमं चर्माङ्गानां दधाति क्षरीरिणां

विपरति अरा संहाराय क्षिताविष रसुक्षी ॥ २८४ ॥

मुवनसदनप्राप्तिप्राममकम्पविषायिनी

निकुचिततनुर्भामिभरा अरा अरती रुपा ।

निहितममसं तृष्णामार्वा निरीक्ष्य नरं शृङ्ख

पञ्चितमिप्यो ज्ञातेर्प्या वा करोति कथमहम् ॥ २८५ ॥

नो चेद्देवनरेश्वरमभूतयः पृथ्व्यां सदा स्युर्भना

बिहामेति करोति शुद्धधिपणो धर्मे मतिं क्षाम्यते ॥ २९८ ॥

चन्द्रादित्यपुरंदरक्षितिभरमीकण्ठसीर्यादयो

ये कीर्तिपुतिश्चन्तिभीषनबलप्रख्यातपुण्योदयाः ।

ते स्ते तेऽपि कृतान्तदन्तकम्बिता काले व्रजन्ति क्षय

किं चान्येषु क्वासु चारुमतयो धर्मे मतिं कुर्वताम् ॥ २९९ ॥

ये लोकेऽधिरोगिण्युतिजलप्रधाब्जिताङ्गिभ्या

लोकालोकविभोर्किंकेवस्तुसस्ताम्राज्यरुक्ष्मीधराः ।

प्रक्षीणायुपि भान्ति तीर्थपतयस्तेऽप्यस्तदेहास्पदं

तत्रान्यत्र कर्म भवेद्भवभूत क्षीणायुषो जीवितम् ॥ ३०० ॥

शार्ङ्गिधन्मुकुटावतसिसधिरोग्मृत्सहसार्जिता

पदसङ्घक्षितिमण्डना नृपतयः साम्राज्यरुक्ष्मीधराः ।

नीता येन विनाशमत्र विधिना सोऽन्यान्विमुक्षेत्कर्म

कस्यान्तश्चसनो गिरीश्वरमति सैर्यं तृणानां कृतं ॥ ३०१ ॥

यात्रादित्यसप्तसप्तमारुतपना नो सन्ति सन्त्यत्र ते

देष्टा यत्र न मृत्युरज्जनवनो नो सोऽस्ति देष्टा क्वचित् ।

सम्बन्धर्षनबोधवृत्तबनितां मुक्त्वा विमुक्तिस्त्विति

संचिन्त्येति विचक्षणा पुरु तपः कुर्वन्तु सामीप्यतः ॥३०२॥

येषां स्त्री स्तनपकवाक्युगले पीतांशु राजपटे

निर्जित्कौस्तुभरत्नरश्मिसलिले आस्यान्नुनभ्राजिते ।

श्रीवक्त्रं कमलाकरे गतमया क्रीडां चकारापरा-

शार्ङ्गिहरीहरयोऽपि ते सृतिमिताः कुत्रापरेषां स्थितिः ॥३०३॥

मोक्षा यत्र विदुषिरन्तकविमुर्मोऽप्या समस्ताङ्गिनः

कालेश परिषेपकोऽन्नमत्तनुर्मासानिसन्त्यक्रमैः ।

बद्धे तस्य निष्ठातदन्तकसिते तत्र स्थिति कीदृशी

जीवानामिति मृत्युमीतमनसो जैन तपः कुर्वते ॥ ३०४ ॥

विनपतिमत भित्वा पूत विमुच्य परिग्रहं

विद्वेषति द्वित् कृत्य सम्भक्तपञ्चरत्नादिभ्यम् ॥ २९२ ॥

इति परातिरूपम् ॥ ११

ससारे भ्रमतां पुरार्धितवशाद्गु र्त्वं सुखं वाशुतां

वित्र भीषितमङ्गिनां स्वपरतं संपद्यमानापद्यम् ।

दन्तान्धपतित मनोहररस काष्ठेन पक्वं फलं

स्वास्वल्पत्र किञ्चिद्विर तनुमतस्त्रीत्र कुभाचरितम् ॥ २९३

नित्य व्याधिस्रताकुञ्जस्य विधिना संक्षिप्यमाणासुषो

नाभ्यर्थे मववर्तिन भ्रममतो यज्जायते पद्यता ।

किं मामाशुसमत्र फलननतरोरत्पाकुञ्जात्पाक्षिणि

र्षधोषत्वचनप्रतापनिहिता त्वर्कं फल अक्षयति ॥ २९४ ॥

निर्भूतान्यबसोऽविचिन्त्यमहिमा मध्यस्तदुर्गक्रियो

विश्वम्भापिगतिः कृपाविरहितो दुर्बोधमन्त्रः स्रष्टः ।

श्रद्धाश्लोवक्यावकारिपवनभ्याध्यादिनामासुषो

गर्मावापि इन्ति धन्सुमसिक्तं दुर्बोरबीर्जोपमः ॥ २९५ ॥

प्राञ्च मूर्ध्ममार्थमार्थमभनं ब्रम्भाधिपं तु स्रितं

सौख्योपेतमनाममामनिहितं धर्मार्थिनं पापिनम् ।

म्यावृत्त व्यसनावराध्यसनिन म्यासाकुञ्जं दामिर्न

क्षिप्रं बुद्धमनसमर्थमस्त्रिक्तं लोफं निहन्त्यन्तकं ॥ २९६ ॥

देवारापनमन्त्रतद्ब्रह्मनभ्यानगृहेऽप्यावप

स्थानत्वागपराप्रवेशगमनजम्भा द्विजार्थादिभिः ।

असुमेपेय धमेश्वरेण तनुमानङ्गीकृतो यद्विदुः

म्याप्येवैव मुमुक्षितेन गृहमे नो धक्वते रक्षितम् ॥ २९७ ॥

प्रारब्धो प्रसिद्धं यमेन तनुमान्दुर्बोरबीर्जेषु य

ज्ञे शत्रुं मुचने न कोऽपि शक्यते शक्यो यरो वासुरः ।

सत्सान्धेषु बनेषु कात्र गणना हिंसात्मनो विषते

मत्तेर्म हि दिनसि यं स हरिण किं मुञ्चते केचरी ॥ ३११ ॥

श्रीहीन्रीतिरतिप्रतिप्रियसमा प्रज्ञा कळामिं सम

यद्गम्भीकुरुते नितान्तकठिनो मर्त्यं कृतान्तं घटं ।

तस्मात्किं तदुपार्बनेन मभिनां कृत्यं विनुद्यारमनां

किंतु भेयसि बीभिते सति चळे क्रयां मसिस्तत्त्वत ॥ ३१२ ॥

यो स्मेकैकशिरःश्रित्तामणिसमं सर्वोपक्ररोषत

राक्षसीसगुणाकर नरवरं कृत्वा पुनर्निर्वयं ।

घाता इन्दि निरर्गसो हतमतिः किं सक्रियायां फलं

प्रायो निदयचेतसां न भवति भेयोमसिर्मृतले ॥ ३१३ ॥

रम्या किं न विमृतयोऽतिसञ्जितां सञ्चामरभाजितां

किं वा पीनहृदोभतस्तनयुगाञ्जसौपदीर्षेक्षणां ।

किं वा सञ्जनसगतिर्न सुखदा चेतश्चमत्कारिणी

किं स्वत्रामिच्छभूतवीपकलिकाच्छायापथ बीभितम् ॥ ३१४ ॥

यपेतास्तरलेक्षणा युवतयो न स्युर्गन्धौबना

भूतिर्वा यदि भूसृतां भवति नो सौदामिनीसंनिभा ।

चातोद्भूतघरङ्गचञ्चलमिदं नो चेद्भवेज्जीवितं

को नामेह सदेव सौम्यविमुक्तः कुर्याज्जिनानां तप ॥ ३१५ ॥

मांसासृप्रसलासतामयगणभ्यापै समाध्यासितां

मानापामबभुपरारुहयितां जन्माटबीमाभित ।

भावनाकुम्भानसो निपतितो हृद्यं चराराक्षसीं

हुत्सामोदृतस्युपन्नगमुसे माणी किञ्चत्प्रापिति ॥ ३१६ ॥

मृत्युभ्याममयंकराननगतं भीतं चरान्यापत

स्त्रीप्रभ्याभितुरन्तदुःसतरुमत्संसारकान्तारगम् ।

॥ अत्रोक्तिं करीरिष्यं त्रियुक्ते मातुं नितान्तस्तुरं

त्यक्त्वा जातिचरासृतिप्रतिहरं जैनेन्द्रधर्माभूतम् ॥ ३१७ ॥

उद्धर्तुं भरणीं निशाकररबी क्षेप्तुं मरुन्मार्गतो

वार्तं स्रग्ममिर्तुं पमोनिभिर्वलं पातुं गिरिं शूर्पितुम् ।

शक्रा यत्र विशन्ति मृत्युवदने कन्यस्य तत्र स्थिति

र्षभिन्नाति गिरिर्विच्छे सद् बने कात्र व्यवसा यणो ॥२९॥

सुग्रीवाङ्गवनीकमारुतसुतशृष्टे कृत्स्नाराधनो

रामो येन विनाशितस्त्रिभुवनप्रस्मासकीर्तिष्वम् ।

मृत्योस्तस्य परेषु देहियु कमा का निमतो विषते

कात्रात्मा न यतो द्विपं हि सशक्रो निर्बापकः श्रोतसः ॥३०॥

अत्यन्तं क्रूरतां रसायनविधिं वाक्यं मिथं अल्पतु

बोधे पारमियर्तुं यच्छतु ममो देवाद्रिमारोह्यु ।

पातालं विशतु मसर्पतु विशं देवान्तरं आम्यतु

न मापी तदपि महर्तुमनसा संत्यज्यते मृत्युना ॥ ३०० ॥

अर्थं यावद्विदं करोमि विधिवत्तावत्करिष्याम्यव

साकृत्त्वा पुनरेतदथ कृतवानेतत्पराकारितम् ।

इत्यात्मीयकुटुम्बपोषणपरः मापी क्रियाम्बाकुलो

सुत्पोरेति करमर्ह इतमति संत्यक्तमर्मकियः ॥ ३०६ ॥

माम्भाता मरुतं क्षिपी दधरबो सस्मीपरो रावणः ।

कर्म केधिरिपूर्वजो मृगुपतिर्मीनः परेऽप्युजताः ।

मृत्युं वेत्तमलं मय मृपतयः कर्म परो लेप्यते

ममो यो न महत्तदुर्द्विपवरैस्त किं क्षिप्तो मक्षति ॥ ३०९ ॥

सर्वं श्रुप्यति सान्द्रमेति मिलिका पाबोमिधिं निभगा

सर्वं म्हामति पुप्यमत्र मरुतं क्षेम्येव सर्वं चकम् ।

सर्वं नश्यति कृत्रिमं च सकलो मद्रथपक्षीयते

सर्वंशत्रुदुपैति मृत्युवदन देहीमर्बंस्तावतः ॥ ३१० ॥

प्रस्मात्तद्युतिकान्तिफीर्तिविषणाः प्रशाकृताभूतबो

देवा येन पुरंदरममृतबो नीता कर्म मृत्युना ।

यदुष्यसनमस्वति प्रसभमन्तश्चो जीवितं ।
 धनं नृपसुतादयस्त्रनुमतां चरा यौवनम् ।
 वियोगदहनं सुखं समदङ्गमिनीसंगर्भं
 तथापि वत मोहिनो दुरितसंग्रहं कुर्वते ॥ ३२४ ॥
 अपामकञ्जिता तनुर्धगति सापद संपदो
 विनश्चरमिदं सुखं विपयश्च म्रियश्चञ्जला ।
 भवन्ति चरसा रसात्तरल्लोचना योपित
 स्रवप्ययमहो चनक्षपसि नो परै रञ्जति ॥ ३२५ ॥
 मये विरहितो भवन्मवमृतो न के बान्धवाः
 स्वकर्मचक्षतो न केऽत्र क्षत्रवो(?) भविष्यन्ति वा ।
 चन किमिति मोहितो नवकुटुम्बकस्तपदि
 विमुक्तश्चिनस्तासनं लहितं सदा अदमते ॥ ३२६ ॥
 हृदोलतकुचात्र या अपसलोचना अमिमी
 क्षणाद्दृषदनाम्बुजा मदनपीडिता यौवने ।
 मनो हरति रूपत सङ्कलामिनां वेगतो
 न सैव चरसादिता भवति बल्लभा कस्यचित् ॥ ३२७ ॥
 इमा यदि भवन्ति नो गलितयौवना नीरुच
 सदा कमललोचनास्तरुणमानिनीमासुषत् ।
 बिलासमदविभ्रमा भ्रमति तुण्टयित्री चरा
 यतो मुचि बुधस्ततो भवति निस्पृहस्तन्मुखे ॥ ३२८ ॥
 इमा रूपस्वानक्षजनतनयद्रव्यवनिता
 सुता कश्मीकीर्तिपुतिरतिमत्प्रितीतिपूतयः ।
 मदान्धकीनेत्रप्रकृतिपपणा सर्वभविना-
 महो कष्ट मर्त्यस्यदपि विषयान्तेवित्तमना ॥ ३२९ ॥
 सहात्र स्त्री किञ्चित्सुखपरिचये प्रेम कुर्वते
 बद्धप्राप्तो भोगो भवति रतये किञ्चिदनया ।

एव सर्वत्रगद्विसोकम कश्चितं दुर्वारनीर्यात्मना
 निर्लिखेन समस्तसत्त्वसमितिमध्यसिना मृत्युना ।
 सद्रत्नत्रयस्यत्वमार्गजगणं गृह्णन्ति यच्छिद्यते
 सन्तः शान्तभिमो विनेश्वररथःसाम्राज्यलक्ष्मीमिताः ॥ ११८ ॥
 इति मृत्युलिख्यम् ॥ ११ ॥

कार्याणां गतयो मुञ्चन्तु कुटिलाः स्त्रीणां मनश्चञ्चलं
 नैश्वर्यं स्थितिमत्तरगणपणं नृणां च यो भावति ।
 संकस्याः समवाहनाक्षितरश्मि मृत्युः पर मिश्रितो
 मत्सैवं मत्सिद्यत्तमा विदधतां धर्मं मतिं सत्त्वत ॥ ११९ ॥
 श्रीविद्युत्तपसावपुर्दिभुमितं नानाविषय्याभिभिः
 सौख्यं दुःसकटाकितं तनुमतां सत्संगतिर्दुर्लभा ।
 मृत्युर्ध्यासितमापुरस्यवपुभिः किं श्यवितैस्तस्वतः -
 संसारेऽस्ति न किञ्चिदस्ति सुस्तुस्तुस्माधना जायते ॥ १२० ॥
 यथेता स्त्रियौवनाः शशिसृष्टीः पीनस्तनीर्माभिनीः
 कुर्माधौवनकाञ्चमानमन्वा भावारसं जीवितम् ।
 भिन्तासैर्यमधौषमन्तविरसं सौख्यं विमोर्गं ननु
 श्रे नामेह विमुच्यन्त आठपिण्यं कुर्माधपो बुम्बरम् ॥ १२१ ॥
 कान्ताः किं न स्रष्टाङ्गान्तिभयलाः सौधाख्याः कस्तपि
 स्त्राधीदामविराजितोऽवधमाः सेव्या न किं कामिनी ।
 किं वा श्रोत्ररसामनें सुस्तुकरं भ्रम्य न गीतादिकं
 विधे किं तु विद्योक्त्य मारुतचलं सन्तस्तप कुर्वते ॥ १२२ ॥
 कुंठेष्वासविद्युत्तमार्गजगतिस्त्रैर्धं जने यौवर्ध
 क्मन्तुकुन्दमुञ्चन्तुकायकुटिकाश्विपुञ्जलं जीवितम् ।
 अङ्गारामुञ्चत्तसूत्रसवद्गुष्टा भिन्नोऽप्यस्त्रिरा
 निष्कन्यात्र मुमुक्षुषो वरतपः कर्तुं वगन्तं गता ॥ १२३ ॥

बयं येभ्यो घाता मृतिमुपगतास्तेऽत्र सक्रमः

सर्म ये संवृद्धा मनु विरसतां तेऽपि गमिताः ।

इदानीमस्माकं मरणपरिपाटीकमङ्गला

न पश्यन्तोऽप्येवं विषयविरतिं यान्ति कृपणाः ॥ ३३७ ॥

स बातो भास्वेष स्फुटमयमहो यास्वति मृतिं

परेषां यत्रैवं गण्यति जनो नित्यमनुषः ।

महामोहाप्रातस्तनुभनकक्रादिबिभवो

न मृत्यु स्वासन्न व्यपगतमतिः पश्यति पुनः ॥ ३३८ ॥

सुखं मार्तुं बुद्धिर्यदि गतमलं मुक्तिवसतौ

हितं सेव्यं भो विनपतिमत्तं पूतरचितम् ।

मज्ज्वा मा तृप्यां कतिपयदिनस्वापिनि बने

यसो नायं सन्तः क्वमपि मृतमन्वेति विभव ॥ ३३९ ॥

न ससारे किञ्चिस्त्विभरमिह निबं वासि सकले

विमुष्याभ्यै रक्तत्रितयमनर्षं मुक्तिजनकम् ।

अहो मोहार्तानां तद्यपि विरतिर्नास्ति भवत-

स्ततो मोक्षोपायाद्विमुक्तमनसां सौख्यकृशलम् ॥ ३४० ॥

अनित्य निस्सारं जननमरणव्यापिकस्मितं

अगन्मिध्यास्वर्परहमहमिकाङ्क्षितमिदम् ।

विचिन्त्यैवं सन्तो विमलमनसो धर्ममत्तम

स्वपः कर्तुं वृषास्तदपस्तये जैनमनयम् ॥ ३४१ ॥

तद्विज्ञोऽलं तृप्यामभयनिपुणं सौख्यमस्ति

तृपो वृद्धेस्तापो वहति क्षमनो बह्विबदकम् ।

ततः सेवोऽप्यन्तं भवति भविनां पेतसि बुधा

मिभायेर्दं पूते विनपतिमते सन्ति निरताः ॥ ३४२ ॥

इति सामान्यानिश्चयानिरूपणम् ॥३१०॥

यस्याति हन्ति अमयति रजस्तमःसत्त्वगुणयुतं विश्वम् ।

तद्वरिशंकरविधिबद्धिजयतु अगत्यां सदा कर्म ॥ ३४३ ॥

भियं किञ्चित्पुष्टिं विदधसि परां सौख्यवनिर्वा
 न किञ्चित्पुसां हि कतिपयदिनरेतदस्त्रिं ॥ ३३० ॥
 विजित्त्वोर्षीं सर्वां सततमिह संसेव्यविषयां
 भियं प्राप्मानर्घ्यां तनयमबलोत्स्यापि परमम् ।
 निहन्त्यारातीनां वस्यन्तमन्तमरमं
 विमुक्तद्रव्यो हि मुपितवदयं मानि मरणम् ॥ ३३१ ॥
 भिमोपाया प्राप्तास्तृणबलपर जीवितमिदं
 मनश्चित्रं शीघ्रां मुद्रगकुटिल कामवसुसम् ।
 क्षणम्बन्दी कावः प्रकृतिररुणे यौवनपने
 इति ज्ञात्वा सन्तः स्तिरतरभियं श्रेयसि रताः ॥ ३३२ ॥
 गच्छत्यायुर्वेदे भवति विद्वयं रूपमस्त्रिं
 जरा प्रत्यासनीभवति कर्मते व्याधिरुदयम् ।
 कुटुम्बशेवार्थं प्रतिहतमस्त्रिंमस्त्रिं
 मनो जन्मोच्छिद्यै तदपि कुर्वते नात्मसुमान् ॥ ३३३ ॥
 बुधा ब्रह्मोक्तं परमसुखं ब्रह्मिष्ठतपदं
 विवेकश्रेयसि प्रतिहतमस्त्रिं स्वान्तवसतौ ।
 इदं कस्मीभोगप्रसूति सफलं यस्य वसतो
 न मोहप्रस्ते घन्ननसि विदुषां भावि सुखदम् ॥ ३३४ ॥
 भवन्त्येता कस्यः कतिपयदिनान्येष सुखदा-
 स्त्रुम्पष्टास्त्रुम्पे विदधसि मनस्वीतिमत्सुसाम् ।
 तद्विज्ञोक्ता भोगा अपुरपि बलं व्याधिफलितं
 बुधाः संशिन्येति प्रगुणमनसो ब्रह्मणि रताः ॥ ३३५ ॥
 न कान्ता कान्तान्ते विरहसिखिबो धीर्यनयना
 न कान्ता मूमशीलविदिव यथा पान्तविरसा ।
 न कान्तं प्रखान्तं भवति जरसा यौवनमता
 अयन्ते ते सन्तः स्तिरसुखमयी सुखिभविताम् ॥ ३३६ ॥

जलविगतोऽपि न कश्चित्कश्चित्तटगोऽपि रत्नमुपमायति ।
 पुण्यनिपाकान्मर्त्यो मत्सेति विमुच्यतां सेदः ॥ ३५७ ॥
 सुखमसुखं च विभजे जीवानां यत्र तत्र जातानाम् ।
 कर्मैव पुरा परित कस्तच्छत्रोति वारयितुम् ॥ ३५८ ॥
 द्वीपे चात्र समुद्रे धरणीपरमस्तके दिशामन्ते ।
 पातं कूपेऽपि विधी रत्न योदयति जन्मवताम् ॥ ३५९ ॥
 विपदोऽपि पुण्यभावां जायन्ते संपदोऽत्र जन्मवताम् ।
 पापविपाकाद्विपदो ज्ञायन्ते संपदोऽपि सदा ॥ ३६० ॥
 चित्रयति यन्नयूरान्हरितयति शुक्लान्कान्तितीकुल्ले ।
 कर्मैव तत्करिष्यति सुखामुख किं मन सेदै ॥ ३६१ ॥
 अन्यस्य मनुबन्धिन्यति दिवानिष्ठ विशुद्धधिया ।
 येषां विदधात्यन्यत्स्थानी च न द्रव्यते कर्तुम् ॥ ३६२ ॥
 द्वीपे जलनिधिमध्ये गहनबने बैरिणां समूहेऽपि ।
 रक्षति मर्त्यं मुहूर्तं पूर्वकृत् मृत्यवस्तततम् ॥ ३६३ ॥
 नश्यतु यातु विदेशं प्रविशतु धरणीतलं समुत्पततु ।
 विदिष्ट विघ्नन्तु गच्छन्तु नो जीवन्त्यज्यते विधिना ॥ ३६४ ॥
 गुणमशुभं च मनुष्यैर्यत्कर्म पुरार्जितं विपाकमितम् ।
 तद्गोचर्यमवश्य प्रतिपेदु द्रव्यते केन ॥ ३६५ ॥
 धनधान्यकोष्ठनिचया सर्वे धीवन्म सुखकृत् सन्ति ।
 मायेनेति विदिक्त्वा विदुषा न विधीयते सेदः ॥ ३६६ ॥
 देवायुर्त्तं सर्वे जीवस्य सुखामुखं त्रिलोकेऽपि ।
 बुद्धेति गुणविषया कुर्वन्ति मनःशक्तिं मात्र ॥ ३६७ ॥
 वातुं हर्तुं किंचित्सुखामुखं मेह कोऽपि क्षत्रोति ।
 त्यक्त्वा कर्म पुरा कृतमिति मरणा नो शुभं हस्यम् ॥ ३६८ ॥
 नरवरसुरवरविष्णुभरेषु लोके न दृश्यते कोऽपि ।
 क्षत्रोति यो निषेद्धु मानोरिष कर्मणामुदय ॥ ३६९ ॥

भवितव्यता विधाता कालो नियतिः पुरा कृतं कर्म ।
 वेधा विधित्वाभावो भार्ग्यं देवस्य नामानि ॥ ३४४ ॥
 यत्सौख्यदुःखचक्रं प्राणमृता संचितं पुरा कर्म ।
 स्मरति पुनरिदानीं तदैव मुनिमिरास्यातम् ॥ ३४५ ॥
 दुःखं सुखं च कर्म्येष्वेन यतो यदा यथा यत्र ।
 दैवनिमोगात्प्राप्यं तत्तेन ततस्तदा तथा सत्र ॥ ३४६ ॥
 यत्कर्म पुरा विहितं यातं जीवस्य पाकमिह किंचित् ।
 न तदन्यथा विधातुं कथमपि शक्नोऽपि शक्नोति ॥ ३४७ ॥
 धाता अनयति सावस्तुताममृतं नर त्रिलोकस्य ।
 यदि पुनरपि गतबुद्धिर्नाशयति किमस्य भक्त्यम् ॥ ३४८ ॥
 निहितं यस्य मयूखैर्न समः संतिष्ठते दिग्न्तेऽपि ।
 उपयाति सोऽपि नाशं नापदि किं तं विधि स्पृशति ॥ ३४९ ॥
 विपरीते सति घातरि साधनमफलं प्रश्यायते पुंसाम् ।
 दसदशतक्रोऽपि मानुनिपतति गगनादनवत्कम्बः ॥ ३५० ॥
 यत्कुर्वाणपि नित्यं कृत्यं पुरुषो न वाञ्छति लभते ।
 तत्रायज्ञो विधातुर्मुनयो न वदन्ति वेदभुव ॥ ३५१ ॥
 बान्धवमध्येऽपि अमो दुःखानि समेति पापपाकेन ।
 पुण्येन वैरिसद्वनं धातोऽपि न मुच्यते सौख्यैः ॥ ३५२ ॥
 पुरुषस्य माम्भसमये पतितो बभ्रोऽपि जाम्भते कुसुमम् ।
 कुसुममपि भाम्भबिरहे बभ्रात्पि निहुरं भवति ॥ ३५३ ॥
 किं सुखदुःखनिमित्तं मनुजोऽयं सिष्यते गतमनस्क ।
 परिष्रमति विविचिनिर्मितमनुगात्रो किं विचिरेण्य ॥ ३५४ ॥
 दिशि विदिशि विवसि शिसरिणि संयति गहने बनेऽपि यास्तान्
 मोक्षयति विधिरभीष्टं जमबतामभिमुखीभूत् ॥ ३५५ ॥
 यदि भीतिमतां सङ्गीर्यदप्यनिपेविणां च कल्पत्वम् ।
 अनुमीयते विधातुः स्येच्छाकारित्वमेतेन ॥ ३५६ ॥

गायति नृत्यति बह्गति धावति पुरतो नृपस्य बेगेन ।
 किं किं न करोति पुमानुदरमहपवनबन्धीमूत ॥ ३८२ ॥
 श्रीबाभिहन्त्यसत्यं जल्पति बहुधा परस्ममपहरति ।
 यदहृत्य तदपि जनो जठरानिक्तापित्तस्तनुते ॥ ३८३ ॥
 शुतिगतिमतिरतिस्त्रमीरुता क्सन्ति तनुषारिणां वावत् ।
 यावज्जठरद्वामिर्न ज्वलति शरीरश्चन्तारे ॥ ३८४ ॥
 संसारतरणदक्षो विषयविरक्तो जरावितोऽप्यसुमान् ।
 गर्बोऽग्नीष पश्यति सघनमुस्र जठरनृपगदित ॥ ३८५ ॥
 क्रयति वपति कुनीते दीप्यति सीप्यति पुनाति वयते च ।
 विदधाति किं न कृत्यं जठरानलक्षान्तये तनुमान् ॥ ३८६ ॥
 सञ्जामपहन्ति नृपां मान माश्रयति दैन्यमुपचिनोति ।
 वर्षयति दुःखमसिद्धं जठरधिसी वर्षितो देहे ॥ ३८७ ॥
 गुणकमलशुभाङ्गतनुर्गर्भग्रहनाशने महामन्नम् ।
 सुस्कुमुदौषदिनेष्टो जठरधिसी धापते किं न ॥ ३८८ ॥
 क्षिबिस्त्रीभवति शरीरं हृष्टिर्भ्रान्त्यति विनाशमेति मति ।
 मूर्च्छा भवति जनानामुदरमुज्ज्वेन दधानाम् ॥ ३८९ ॥
 उत्तमकुण्डेऽपि ज्ञातं सेवां विदधाति नीचलोक्तम् ।
 वदति न वाचां नीचामुदरेभरपीडितो मत्य ॥ ३९० ॥
 दासीमूम मनुष्यः परपेश्मसु नीचकर्म विदधाति ।
 चादुशतानि च कुर्वते जठरदरीपूरणाकुञ्चित ॥ ३९१ ॥
 शीष्णाति स्वसति यावति गणयति रचयति विचित्रद्विह्वानि ।
 जठरपिठरी न शक्तः पूरमितुं गतशुमस्तदपि ॥ ३९२ ॥
 प्रविशति बारिधिमप्य समाममुषं च गाहते विषमम् ।
 सङ्गति सङ्गपरिश्रीमुदरमहपीडित प्राणी ॥ ३९३ ॥
 कर्माग्नि यानि लोके दुःखनिमित्तानि कञ्जनीयानि ।
 सर्वाणि तानि कुर्वते जठरनेन्द्रस्य वक्षमितो बन्तु ॥ ३९४ ॥

दमितजनेन वियोगं संयोगं स्वच्छजनेन श्रीवानाम् ।
 सुखदुःखं च समस्तं विधिरय निरङ्कुशः कुल्ले ॥ ३७० ॥
 अशुभोदये आननां नश्यति बुद्धिर्न विद्यते रक्षा ।
 सुहृदोऽपि सन्ति रिपवो विपमविप चायते स्वसूतम् ॥ ३७१ ॥
 मश्मति हस्तादर्भ पुष्पविहीनस्य देहिनो लोके ।
 दूरादेश्य करस्य माम्ययुतो आयते रक्षम् ॥ ३७२ ॥
 क्त्वापि कोऽपि कुल्ले न सुखं दुःखं च वैवमपहाय ।
 विदधाति यथा गर्भं सखोऽह्नहितल हन्तेति ॥ ३७३ ॥
 गिरिपतिराजसानुमभिरोद्धतु यस्तु सुरेन्द्रमन्दिरं

विद्यतु समुद्रवारि परपीतकमेकभिषया प्रसर्पतु ।

गगनतलु प्रयातु विदधातु सुगुप्तमनेकषामुपै

स्यपि न पूर्वकर्म सततं नत मुञ्चत देहपारिवाम् ॥ ३७४ ॥

इति दैवनिस्पृहम् ॥ १५

तत्रअस्पृति सर्पति विद्यति मावति विद्यासति विभाति ।
 यामजरो न अठरं देहसूतां आयते रिक्तम् ॥ ३७५ ॥
 यस्तकरिष्यति बातो निक्षिप्तद्रव्यनिर्गमद्वारम् ।
 को नाम शक्यः कर्तुं अठरषटीपूर्वकं मर्त्यः ॥ ३७६ ॥
 शक्येतापि समुद्रः पूरयितुं निम्नगात्रसहस्रैः ।
 नो शक्यते क्त्वापिअठरसमुद्रोऽमसल्लिखेन ॥ ३७७ ॥
 वैश्वानरो न तुष्यति मानाविषकाष्ठनिषयतो मद्रत् ।
 तद्रज्जठरदुष्टाष्टो नो तुष्यति सर्वेषाम्पद्यनै ॥ ३७८ ॥
 मस्तां वस्तु समस्त न्यस्तं नाशाय कस्पते सततम् ।
 तुप्पूरोदरपिठरी क्त्वां शम्भोति पूरयितुम् ॥ ३७९ ॥
 शाबन्तर कुलीनो मानी शूरः प्रयायतेऽप्यर्भम् ।
 यावज्जठरपिशाचो विद्यनोति न पीड्यं देहे ॥ ३८० ॥
 यदि मवति अठरपिठरी नो मानविन्नाशका शरीरमुषाम् ।
 का कस्य सदा दीनं अस्पति मानापहारेण ॥ ३८१ ॥

अक्ष्मीं प्राप्याप्यनर्ष्यामसिद्धपरजनपीतिपुष्टिमशत्रीं

कान्तां कान्ताङ्गयष्टिं विकसितपदनां पित्तयस्वार्तचित्तः ।

तस्मा पुत्रं पवित्रं प्रबितपृथुगुणं तस्य भार्या च तस्मा

पुत्रं तस्यापि कान्तामिति विहितमति स्विद्यते जीवमूढ ॥ ४०४ ॥

अन्मक्षेत्रे पवित्रे क्षणरुचिचपठे दोषसर्पोरुरत्रे

देहे व्याधादिसिन्धुप्रपतनबलधौ पापपानीयकुम्भे ।

कुर्वाणो वा बुद्धिं विविधमज्ज्मूते यासि रे जीव नाथ

संशित्यैवं धरीरे कुरु इत्त ममतो धर्मकर्माणि नित्यम् ॥ ४०५ ॥

यद्ब्रुवित्त करोषि सरस्वरनिहत अमिनीसङ्गसौख्ये

तद्वत्त्व वेज्जिनेन्द्रमणिगदित्तमते मुक्तिमार्गे विदध्या ।

किं किं सौख्यं न यासि प्रगतनवज्वरामृत्युदुःखप्रपञ्चं

संशित्यैव विधिस्त्वं म्भिरपरमधिया तत्र चित्त स्थिरत्वम् ॥ ४०६ ॥

सद्य पाताळमेति प्रविशति अक्षयिं गह्वरे देवगर्भे

मुद्धे भोगाभराणाममरयुवतिमि संगम यापते च ।

बाम्छत्यैश्वर्यमार्य रिपुसमिति हते कीर्तिकान्तां ततश्च

धृत्वा त्व जीव चित्तं म्भिरमसिचपलं तस्य कृत्य कुरुष्व ॥ ४०७ ॥

नो शक्य मन्निषेद्बु त्रिमुबनमबनप्राहणे यतमानं

सर्वे नश्यन्ति दोषा भवमयजनका रोषतो यस्य पुंसाम् ।

श्रीबाजीवादितत्वप्रकटननिपुणे जैनवाक्ये निबध्दय

सत्त्वे चतो विदध्या स्वबद्धमुखपदं त्वं तदा त्वं प्रयासि ॥ ४०८ ॥

मित्रस्वं याति क्षत्रुं कश्चमपि सुकृतां नापहर्तुं समर्थो

अन्मन्येकत्र दुःखं जनयति मविनां शक्यते प्रापघातम् ।

नैवं भोगोऽथ बैरी मृतजननज्वरामृत्युदुःखतो जीव क्षथ

तस्मात्पुनं निहत्य प्रथमक्षितशरैर्मुक्तिमोगे भव स्वम् ॥ ४०९ ॥

रे जीव स्वं विदध्या श्वगुरुत्विच्यस्त्रान्तिन्द्रियात्सौख्ययोगा

नेमिदुःखं न नीतः किमिह भवबनेऽत्यन्तरीद्रे हतारमन् ।

अर्थः कामो धर्मो मोक्षः सर्वं भवन्ति पुरुषस्य ।
 तावत्तावत्पीडां अठरवह्निर्न विदधाति ॥ ३९५ ॥
 एव सर्वजनानां दुःखकर अठरविषममतिविलिनम् ।
 सतोपनक्षरमठै धमयन्ति यतीश्वरा ये ते ॥ ३९६ ॥
 ष्वस्त्रिसेऽपि अठरदुतमुभि कृतकारितमोदितैर्नवाहारौ ।
 कुबन्ति अठरपूर्णं मुनिवृषमा ये नमस्त्रेभ्य ॥ ३९७ ॥
 तावत्कुरुते पापं अठरवह्निर्न क्षाम्यते यावत् ।
 वृतिवारिणा क्षमित्वा तं यत्न्य पापतो विरता ॥ ३९८ ॥
 श्रीमदमित्तगतिसौख्यं परमं परिहरति मानमपहन्ति ।
 विरमति वृषतस्तनुमानुदरदरीपूरणाशक्तं ॥ ३९९ ॥
 शुभसंतोषवारिपरिषेकबलेन मति सुदुःखं
 क्षमयति च कृतान्तसमक्षेष्टितमुत्थितमौदरानकम् ।
 मयति सरागशोकमवमस्तरदुःखवियोगवर्जित
 विगलितमृत्युबननमपविभ्रमनपमनन्तमास्पदम् ॥ ४०० ॥

इति अठरवह्निरूपम् ॥ ११ ॥

सर्पस्त्वान्तप्रसूतप्रतततमतमसोममस्यं समस्तं
 सावित्रीष प्रदीप्तिर्नयति वितनुते पुण्यमन्यद्विनक्षि ।
 सृते संमोहमैत्रीधुतिसुगतिमतिश्रीभिताअन्तिकीर्ति
 किं किं वा नो विभक्ते दिनपतिपदपो मुक्तिकर्त्री च वृष्टिः ॥ ४०१ ॥
 शुभूपामाभ्रवर्षं भुभयनपदवीं याहि कोपं विमुञ्च,
 ज्ञानाम्मासं कुण्डल्य, त्यज विषयविपुं, धर्ममित्रं भवामन् ।
 निस्त्रिंशत्सं जहीहि ष्यसनविमुञ्चतामेहि, नीतिं विवेदि,
 भेयश्चेद्रक्षि पूर्णं परममुत्तमयं कल्पुमिच्छास्तदोपम् ॥ ४०२ ॥
 तारुण्योत्रेकरम्यां दृढदृष्टिपकुशां पद्मपत्रावताश्री
 स्यूतोपन्नां परस्त्रीं किमिति दशिशुस्त्री बीक्ष्य सेव्यं प्रयासि ।
 त्यक्त्वा सर्वान्यहृत्स्यं कुरु सुहृत्तमहो कान्तमूर्त्यज्ञानानां
 बाम्छा चेते इतस्मिन् दि सुहृत्तमृते शान्तिस्तत्प्राप्तिसि ॥ ४०३ ॥

ये बुध्यन्तेऽत्र तत्र न प्रकृतिचपल सेऽपि छक्का निरोद्धु
प्रोषत्कस्यान्तधातक्षुमितबलनिभिस्फीतनीचिस्पदो वा ।

प्रागेवान्ये मनुष्यास्तरस्तरमनोबुधयो इष्टनष्टा
स्तत्रेष्टश्रेष्ठेरेतत्स्विरपरमसुख त्व तदा किं न यासि ॥ ४१७ ॥

रे पापिष्ठातिदुष्टस्यसनगतमते निन्दकमसक्त
न्यायान्यायानभिज्ञ प्रसिद्धतत्कृण व्यस्तसन्मार्गबुद्धे ।
किं किं दुःख न यातो विनयवशगतो येन जीवो विषय
स्व सेनैनोऽतिवस्य प्रसममिह मनो जैनतत्त्व निषेहि ॥ ४१८ ॥

ऊर्जादीनात्मशत्रो कुमसगतमते त्यक्तस्वप्रणीते
खिष्टानुष्ठाननिष्टस्त्रिरमदनरसे मुक्तिमागमवृत्ते ।
सत्तारं दुःखमुग्र सुस्तरहितगताविन्द्रियै प्रापितो ये
स्तेषामद्यापि जीव ब्रह्मसि गतनृप ध्वस्तनुद्धे वक्षित्वम् ॥ ४१९ ॥

सर्पव्याघ्रेमथैरिन्नरुनविषयमग्राह्यशुभ्रमाहाया-
न्हित्वा दुष्टस्वरूपान्ददति तनुमृतां मे व्यथा सर्वतोऽपि ।
तान्क्रोपादीभिः कृष्टानतिविषमरिपूभिर्जय स्व प्रवीणा
ने रे जीव प्रलीनप्रश्नमगतिमते दग्धममस्यशत्रो ॥ ४२० ॥

मैत्री सत्त्वेषु मोक्ष गुणवति करुण क्लेशिते बहमाभि
मध्यम्भस्व प्रतीपे विनयचसि रतिं निग्रह क्रोधबाधे ।
अक्षार्थेभ्यो निवृत्तिं मृतिजननमबाह्यीविमत्यन्तदुःखा
द्रे जीव स्व विषयस्य प्युतनिस्त्रिभ्रमले मोक्षसौख्येऽभिठापम् ४२१

कर्मानिष्टं विषये भवति परबधो सज्जत मो जनानां
धर्माधर्मौ न वेति त्यजति गुरुकुल सेवते नीपडोक्तम् ।
मृत्वा प्राज्ञ कुलीन प्रथितपुष्टगुणो माननीयो मुषोऽपि
प्रस्यो येनात्र देहीनुदमदनरिपु जीव तं दु खदक्षम् ॥ ४२२ ॥

रागोषुक्तोऽपि देवोत्तरतदितरवमन्यसक्तोऽपि साधु
जीवध्वंसोऽपि धर्मस्तनुबिभवसुखं स्वाप्यु मे सर्वदेति ।

सृष्ट्यां चेत्तेन तेभ्यो विरमति विमतेऽद्यापि पामसमकेन्द्रं
 संसारात्स्यन्तदुःखात्कृत्स्नमपि न तदा मुग्ध मुक्तिं प्रमासि ॥ ४१० ॥
 मत्स्रीनेत्रलोकाद्विरमति च मुखाद्योपितानन्तदुःखा-
 द्याज्ञोपेक्षातिष्ठामतिघृतिकरुणामित्रताभीगृह्णांश्च ।
 पतांस्ताल्प्यरम्या नहि सररुद्धो मोक्षमित्था तरुष्यो
 दुःखात्पातुं समर्था नरकगतिमित्तमङ्गिनो जीव जहत् ॥ ४११ ॥
 इदं लक्ष्मीं परेषां किमिति हृत्तमते स्वदमन्त करोषि
 नैषा नैते न च त्व कतिपयदिबसैर्गत्वरं येन सर्वम् ।
 सत्त्वं धर्मं विधेहि स्मिरविश्रवधिया जीव मुक्त्वान्यबाण्डां
 येन प्रध्वस्तवाधां विततमुत्तमयीं मुक्तिरुक्तीमुपैषि ॥ ४१२ ॥
 भोगा नश्यन्ति क्काल्पयमपि न गुणो जायते तत्र कोऽपि
 सञ्जीवैतान्विमुक्त्यस्यसनमबकरानरमना धर्मबुद्ध्या ।
 स्वातभ्यायेन याता विदधति मनसस्तापमत्यन्तमुग्रं
 तन्वन्त्येते नु मुक्ता स्वयमसममुत्सं स्वात्मजं नित्यमर्च्यम् ॥ ४१३ ॥
 धर्मं चित्तं निधेहि, मुक्तकामितविधिं जीव भक्षया विधेहि,
 सम्यक्त्वान्तं पुनीहि, व्यसनकुमुमितं कामवृक्षं हृनीहि, ।
 पापे बुद्धिं पुनीहि, प्रष्टमयमवमास्मिष्ठि पिष्टि प्रमादं,
 छिन्नि क्रोधं, विभिन्धि प्रचुरमदगिरिस्तेऽस्ति येन्मुक्तिषाम्छ ४१४ ॥
 बाधा व्याधा च कीर्णं विपुळमवबधे भ्राम्यता सचितानि
 दग्धा कर्मन्धनानि च्छिस्तशिलिवदत्यन्तदुःखप्रदानि ।
 यद्गृहे नित्यसौख्यं व्यपगतविषयं जीवमोक्ष समीक्ष्य
 बाह्यान्तर्भ्रममुक्ते तपसि जिनमते तत्र तोषं कुरुच ॥ ४१५ ॥
 एको मे धाम्भतारमा सुखमसुखमुभो ज्ञानदृष्टित्वमावो
 नान्यदिकिचिन्न मे तनुजनकरणभातुमार्यामुत्साहि ।
 क्रमोद्भूतं समलं चपत्यमसुखं तत्र मोहो मुखा मे
 पर्यालोच्येति जीव लहितममित्तं मुक्तिमार्गं जय त्वम् ॥ ४१६ ॥

नीचोद्यदिविषेकनाद्यकुशलो वापाकरो देहिना-

माशामोगनिरासनो मलिनताच्छात्मना बल्लम ।

सदृष्टिमसरावरोधनपटुर्मिश्रमतापाहत

कृत्याकृत्यविदा प्रदोषसदृशो बर्ज्य सदा दुर्बन ॥ ४३० ॥

ध्वान्तञ्चसपरं कञ्चित्तनुर्द्विदिसयोत्पादकः

पधाशी कुमुदमञ्जनिपुणो दोषाकरो यो जडः ।

कामोद्वेगरस समस्तमविना लोके निदानाबध

स्फुल्ल नाम जनो महासुखकर ज्ञानाति नो दुर्बनम् ॥ ४३१ ॥

दुष्टो यो विदधाति दुःखमपर पश्यत्सुखेनान्वित

दृष्ट्वा सस्य विभूतिमस्तपिपन्नो हेतु विना कुप्यति ।

वाक्प ब्रह्मति किञ्चिदाकुलमना दुःस्वावह यल्लृणां

तस्माद्दुर्बनतो विशुद्धमस्य काण्ड्यायवा विन्यति ॥ ४३२ ॥

यस्त्यक्त्वा गुणसहस्रिं विसनुते गृह्णाति दोषान्परे

दोषानेव करोति वात्तु न गुण त्रेषामप्य दुष्टधी ।

सुक्तायुक्तविचारजाविरहितो विष्वस्तधर्मक्रियो

लोकानन्दिगुणोऽपि कोऽपि न सख घक्तोति सर्वोपितुम् ४३३

दोषेषु स्वयमेव दुष्टपिपन्नो यो वर्धमानः सदा

तत्रान्यानपि मन्यते स्थितिबतसैसोऽप्यवर्त्यङ्गिनाम् ।

कृत्य निन्दितमातनोति वचन यो दुःमव ब्रह्मति

चापारोपितमागणादिब सखत्सन्तस्ततो विन्यति ॥ ४३४ ॥

योऽन्येषां मपणोद्यतः शसिगुबच्छिद्रेक्ष्यः सर्वव

दप्राप्त परमाणुयन्मुरन्वद्वद्वयेनान्वित ।

नानारूपसमन्वित धरद्वद्वको मुबद्धेश्वर

स्फुम्यासौ न करोति दोषनिष्कथितव्यसां दुर्बन ॥ ४३५ ॥

गाह शिष्यति दूरतोऽपि कुरुतेऽभ्युत्थानमार्त्रेश्रणो

दधेऽर्षासनमातनोति मयुर वाक्प प्रसत्तानन ।

संसारापावहेतु मतिगतिदुरत कार्भते मेन जीव

स्त्वं मोह मर्दय स्व यदि सुखमनुकृ बान्छसि त्यक्तवापम् ॥६॥
वीत्रत्रासप्रदाभिभवगृतिजराभापदमातपाते

दुःखोर्माजमपद्ये मन्वाहनवनेऽनेकयोऽन्यद्विरौद्रे ।

श्रान्मज मापि नृत्व क्वमपि समस्त कर्मणो दुष्कृतस

नो वेदमं करोपि म्भिरपरमधिया वधितस्त्व तदात्मन् ॥ ४२४

ज्ञान तेऽप्यप्रबोधो जिनवचनरुचिर्दक्षन भूतदोष

चारित्र पापमुक्त प्रयमिदमुदित मुक्तिहेतुं प्रयत्न ।

मुक्त्वा संसारहेतुस्त्रितयमपि परं निन्मबोपाद्यवध

रे रे श्रीवात्मवैरिजमितगतिसुखे वेत्तवेच्छास्त्रि पूते ॥ ४२५ ॥

इति श्रीवसुदेवनिरूपणम् ॥ १ ॥

पापं वर्धयते, चिनोति कुन्मति, कीर्त्यङ्गनां नश्यति,

धर्मं ध्वंसयति, तनोति विपदं, सपत्तिमुन्मर्दति, ।

नीतिं हन्ति, विनीतिमत्र कुरुते, कोपं पुनीति सम,

क्रिडा दुश्चनसगतिर्न कुरुते लोकरुवर्धयतिनी ॥ ४२६ ॥

न व्याप्य क्षुपयातुरोऽपि कुपितो, नाश्रीविष पन्नगो,

नासातिबलसत्त्वमुद्रिक्रितो मत्त करीन्द्रो न च ।

सं सत्तगति न कर्तुमत्र नृपति कण्ठीरवो मोहुरो

दोषं दुर्भनसकृतिर्विचनुते य धहिनां निन्दिता ॥ ४२७ ॥

व्यापय्यालमुजङ्गसंगमयङ्करकृशं वरं सेवितं

कस्मान्तोद्गतमीमवीधिनिचितो मारिर्बेरं गाहितः ।

विश्वोपकरोद्गतोऽबलचित्तो बहिर्बरं भासित

सुताकरोद्गतवतिशापमनकेनासाभुमप्ये स्थितम् ॥ ४२८ ॥

वाक्यं अस्पति कोमल सुसर्करं हृत्स्यं करोत्यन्यथा

पङ्कजं न अहातं आतु मनसा सर्पा यथा बुद्धिः ।

नो मूर्तिं सहते परस्व न शुभं आनापति कोपाकुम्भो

यत्र साकृदिनिन्दितं मलमत्रं कः सपमं सेवते ॥ ४२९ ॥

नीचोच्चादिविवेकनाशकश्लो बाधाकरो देहिना-

माश्यामोगनिरासनो मन्दिताच्छत्रमर्ना बलम ।

सदृष्टिप्रसरावरोचनपटुर्मित्रप्रतापाहत

कृत्याकृत्यविवा प्रदोषसदृशो वर्ज्य सदा दुर्जन ॥ ४३० ॥

ध्वान्तव्यसपर कलङ्कितसनुईद्विक्षयोत्पादकः

पद्माशी कुमुदमक्षनिपुणो दोषाकरो यो षड् ।

कामोद्वेगरस समस्तमविनां लोके निश्चानाश्व

स्कन्ध नाम जनो महासुन्धर ज्ञानाति नो दुर्जनम् ॥ ४३१ ॥

दुष्टो यो विदधाति दुःखमपर पश्यसुम्नेनान्वित

दृष्ट्वा तस्म विभूतिमस्तपिपणो हेतु विना कुप्यति ।

वाक्य अस्ति किञ्चिदाकुलमना दुःखानह यक्ष्णां

तस्माद्दुर्जनतो विशुद्धमवय काण्वापया विन्यति ॥ ४३२ ॥

यन्त्यक्त्वा गुणसहति बितनुते गृह्णाति दोषान्परे

दोषानेष करोति ज्ञातु न गुण प्रेषाक्षय दुष्टधी ।

युक्तायुक्तविभारणाभिरहितो विष्वस्तमर्मक्रियो

लोचनान्दिगुणोऽपि कोऽपि न सख षक्तोति सबोधितुम् ४३३

दापेपु स्वयमेव दुष्टधिपणो यां प्रथमान सदा

तत्रान्यानपि मन्यते स्थितिवतसैलोक्यवर्त्यङ्गिनाम् ।

हृत्सं निन्दितमातनोति बचन यो दुःखव वर्यति

चापारोपितमागयादिव सखत्सन्तस्ततो विन्यति ॥ ४३४ ॥

योऽन्वेयां मपबोधत शक्तिशुवच्छिद्रेक्षण सर्पव

दमाद्य परमाणुय मुरजवदूकद्रुमेनान्वित ।

नानारूपसमन्वित क्षरदबद्रुको मुखहोषव-

स्कन्मासौ न करोति दोषनिष्ठमश्चित्तम्यां दुर्जन ॥ ४३५ ॥

गाढ भिष्यति दूरसोऽपि कुरुतेऽम्युरथानमार्जेक्षणो

दक्षऽर्पासनमातनाति मधुर वाक्य प्रसजानन ।

चिन्तान्तगतवृत्तानो विनयवान्निष्कामाभिदुष्टधी

या दुःस्त्रामृतमर्मणा विपमयो मन्य कृत्वा दुःखन ॥ १३६ ॥

यद्वचनन्दनसंभवोऽपि दहनो दाहस्तमक सर्वदा

सपत्नोऽपि समुद्रवारिणि यथा प्राणान्तको कुण्डुमि ।

दिव्याहारसमुद्रबोऽपि भवति व्याधियथा बापक-

सुदुःखकर सख्यनुमतां जात कुत्सेऽप्युत्तमे ॥ १३७ ॥

सर्वं जन्म यतो यत् पृथुगुणा वीषन्ति यत्राभिता

ये तत्रापि वने वने फलवति श्लेषं पुच्छन्दा इव ।

निर्भिष्टा वितरन्ति घृतमवय सख्यन्तला पापिन

से मुञ्चन्ति कथं विचाररहिता वीचन्तमन्य जनम् ॥ १३८ ॥

यस्सापुदितमन्मगोचरमतिश्चन्ता द्वित्रिहानन-

कृत्वा रक्तविडोचनाऽसितवतो मुञ्चत्यवाप्याविपम् ।

शत्रो दृष्टिविषो विभीषितमना रमापडोकोदित

कस्त दुर्जनपक्षग कुटिलग क्षत्रोति कर्तुं यश्चम् ॥ १३९ ॥

मो निर्भूतविष विषमपि पय सपद्यते पत्रगो

निम्नाह कृत्वा पयोममुपटै सिक्तोऽपि नो मुञ्चति ।

नोक्षीरैरपि सबद्धा विरुचितं धान्यं दधत्सूपर

नैवं मुञ्चति बकटां सख्यन ससेवितोऽप्युत्तमे ॥ १४० ॥

वैर यः कुरुते निमिषरहितो मिथ्याबधो मापते

वीषोक्त वचन शृणोति सहते श्रुति सख्यन्त जनम् ।

निर्व्यं निन्दति गर्हितोऽमिमवति स्पर्धा तनोत्सृष्टिता

मेव दुर्जनमस्तशुद्धविषणं सन्तो वदन्त्यहिनम् ॥ १४१ ॥

भानो वीरमतिम्मगोरहितता मृदुत्पबोऽप्येनुव

वीसुपं विपतोऽमृताद्विषकटा शुद्धत्वमहास्त ।

बहेवारि सतोऽनिल सुरसर्षं निम्नाह्वयेऽत्तुभि

नो वाक्यं महितं सर्वा इवमतेरुत्पद्यते दुर्जमात् ॥ १४२ ॥

सत्या (१) यो निरुज्ज वदन्ति यमिनो वम्भं शुचेर्भूततां
 सञ्जालोर्बद्धतां पटोर्मुन्वतां तेमस्तिनो गर्भताम् ।
 ध्वान्तम्याश्चमतामृधोरमतितां धर्माग्निनो मूर्खता-
 मित्येव गुणिनां गुणास्त्रिभुवने नादूषिता दुर्जनैः ॥ ४४३ ॥
 प्रत्युत्थाति समेति नौति नमति प्रह्लादते सेवते
 मुह्ये भोजयते भिनोति बचनैर्गृह्णाति दत्ते पुनः ।
 अङ्गं छिप्यति संतनोति वदनं बिम्फारिताद्रेःकृष्णं
 विचारोपितवक्त्रिमोऽनुकुल्ये कृत्यं यदिष्ट सख ॥ ४४४ ॥
 सवेद्विगविचअप्या प्रपुररुधुधमयाभ्य विप
 प्राणार्क्यपदोपदेशकुटिलान्तो द्विजिह्वान्वितः ।
 भीमभ्रान्तबिलोचनोऽस्रमगतिं दध्मदयत्नवर्जित
 दिष्टत्रान्नेपयत्तत्परो मुञ्जगवद्रज्यो दुषैर्दुर्जन ॥ ४४५ ॥
 धर्माधर्मविचारणाविरहिताः सन्मार्गविद्वेषिणो
 निन्द्याचारविधौ समुपतभियः स्वार्थैकनिष्ठापराः ।
 दुःखोत्पादकनाक्यभाषणरताः सर्वाप्रसक्तसाकरा
 द्रष्टव्या अपरिमहत्तिसमा विद्वज्जनैर्दुर्जना ॥ ४४६ ॥
 मानं मार्दवतं क्रुधं प्रक्षमतो लोभं तु सतोपतो
 मायामाश्रयतोऽधनीमवमतेर्जिह्वाजयान्मन्मवम् ।
 ध्वान्तं मास्करतोऽनलं सञ्चित्तो मन्मत्समीरास्रनं
 नेतुं ध्वान्तिमलं कुतोऽपि न सख मर्त्यो निमिच्छाद्रुचि ॥४४७॥
 बीश्यात्मीयगुणैर्मृणालपत्रलैर्यद्रूपमानं जन
 राहुर्बा सितदीपितिं मुक्कुरैरानन्दयस्त अगत् ।
 नो नीचः सहते निमिच्छरहितो न्यक्कावदमृह
 किञ्चिन्नात्र तदद्भुतं सखजने येन वृक्षेव(१)त्विति ॥ ४४८ ॥
 त्यक्त्वा मौक्तिकसंहतिं करटिनो गृह्णन्ति काकाः पक्षं
 त्यक्त्वा चन्द्रनमाभयन्ति कुपितैर्म्योऽतिशयं मशिकाः ।

चिन्तान्तगतवद्यनो विनमवान्मिथ्यारपिदुष्टधी
 यो दुःखामृतमर्मणा विपममो मन्ये कृतो दुर्जन ॥ ४१६ ॥
 यद्व्यन्दनसमबोऽपि दहनो वाहात्मक मर्वदा
 संपन्नोऽपि समुद्रवारिणि यथा प्राणान्तको कुण्डुमि ।
 दिव्याहारसमुद्रबोऽपि भवति म्याधिर्भवा धापक-
 द्दद्रुःक्षकर त्सस्रानुमतां चात कुलेऽप्युत्तमे ॥ ४१७ ॥
 लब्ध अन्म यतो यत् पृथुगुणा शीवन्ति यत्राभिता
 ये सत्रापि अने घने फलवति श्लेष पुष्पिन्दा इव ।
 निर्दिष्टा वितरन्ति पूतमथय श्वस्तस्त्रवा पापिन
 शे मुञ्चन्ति कथं विचाररहिता शीघ्रन्तमन्य जनम् ॥ ४१८ ॥
 यत्साधुदितमभ्रगोचरमतिश्रान्तो द्विजिह्वानन
 क्रुद्धो रक्तबिलोचनोऽसिवतमो मुञ्चत्यवाभ्याधिपम् ।
 रौद्रो हृष्टिविपो विभीषितवना रभ्राजलोकोदित
 कृत्वां दुर्जनपत्नगं कुटिलगं क्षताति कर्तुं पक्षम् ॥ ४१९ ॥
 नो निर्भूतविषं पिबन्नपि पय सपद्यते पक्षगो
 निम्बाङ्ग कटुतां पयोमधुपटैः सिक्तोऽपि नो मुञ्चति ।
 मोक्षीरैरपि सर्वदा विच्छसितं धान्यं दद्यात्सुपर्
 नैव मुञ्चति बक्रसां लक्ष्मण संसर्षितोऽप्युत्तमे ॥ ४२० ॥
 वैरं यः कुरुते मिमिच्छरहितो मिष्यान्नभो मापते
 मीशोक्त बध्नन् शृणोति सहते शौचेति समन्य जनम् ।
 नित्यं निन्दति गर्भितोऽभिभवति स्पर्शां तनोत्पुञ्जिता
 मेवं दुर्जनमस्तुद्विषयं सन्तो वदन्त्यङ्घ्रिनाम् ॥ ४२१ ॥
 मानो शीतमतिम्मगोरहितता शृङ्गास्पनोऽनेनुत
 पीयूष विपसोऽश्रुताद्विषकृता शृङ्गात्मकारत ।
 श्वेर्बोरि ततोऽनिक सुरसर्वं निम्बाङ्गवेजाशुचि
 नो बन्धुं महिष्ठं सतां इतमतेऽप्यपते दुर्जनम् ॥ ४२२ ॥

नश्यन्त्रो भुवनमथतोऽमृततत्त्वप्रदक्षीं
 सम्यग्गार्गप्रकटनपरो ध्वस्तदोपाकरत्री ।
 पुष्पत्यघो गळितसिमिरो दृष्टमिश्रप्रसापो
 रात्रत्वा दिवससदृश सञ्जनो माति छोके ॥ ४५६ ॥
 ये कारुण्य विदधति बने सापकारेऽनपेक्षा
 मान्याचारा जगति विरळा मण्डन ते परिष्णा ।
 ये कुर्वन्ति भ्रुवमुपहृतिं त्वलङ्घ्यप्रसिद्धौ
 भत्या सन्ति मतिगृहममी काश्यपीमारमूता ॥ ४५७ ॥
 सम्यग्धर्मव्यवसितपर पापनिष्पसदक्षो
 मित्रामित्रस्त्रिसममना सौख्यदुःखैरुपेता ।
 शानाम्यासात्प्रशमितमदक्रोधलोमप्रपञ्च
 सदृष्टाब्जो मुनिरिष जन सञ्जनो रात्रतेऽत्र ॥ ४५८ ॥
 य मोक्षुह परमगरिमास्त्रैयवान्वा नगेन्द्र
 पद्मानन्दी विहितब्रह्मिमां मानुबद्धतदोष ।
 शीत सोमोऽमृतमयबपुश्चन्द्रवद्भ्रान्तपाठी
 पूज्याचारो जगति सुजनो मात्स्यसौ रुपातक्षीर्ति ॥ ४५९ ॥
 तृप्या चित्ते क्षमयति मर्दं ज्ञानमाविष्करोति
 नीतिं सूते हरति विपद् संपद् सचिनोति ।
 पुतां खोद्वितमशुभदा मंगति सञ्जनानां
 किं वा कुमाल फलममल दु सनिनाशदक ॥ ४६० ॥
 पिताह्लादिभ्यसनविमुक्तं क्षाकृतापापनोदि
 मज्ञोत्पादि अरण्यमुभग न्यापमार्गानुयायि ।
 सय्य पय्य व्यपगतमल साबकं मुक्तवार्ष
 यो निर्दोष रचयति बचल कुषा सन्तमाहुः ॥ ४६१ ॥
 शोपो विष्णुस्फुरितशरसो प्रापरेसेव मैत्री
 भेरुसैर्य भरिष्ठमपल सबन्तूपचार ।

हिस्वान्न विविध मनोहररसं श्रानो मरु मुञ्जते

यद्ब्रह्मास्ति गुण विहाय सततं दोषं तथा दुर्बला ॥ ४४९ ॥

इति दुर्बलतिरुपचम् ॥ १ ॥

मे जस्पन्ति व्यसनविभुलां भारतीमस्तद्वोषां

ये श्रीनीतिघृतिमतिघृतिप्रीतिशान्तीर्ददन्ते ।

येभ्य कीर्तिर्विगच्छितमसा जायते चन्ममाजां

सभ्रसन्त कस्मिन्सहस्रये ते नरेणात्र सेभ्या ॥ ४५० ॥

नैतच्छ्रयामा चक्रितहरिणीलोचना कीरनाशा

सुद्राढापा कमलचदना पङ्कविम्बापरोष्ठी ।

मथ्ये क्षामा विपुलचपना कामिनी कन्तरूपा

यन्निर्दोषं वितरति सुख सगति सञ्जनानाम् ॥ ४५१ ॥

यो नास्तिप्य भवति कथां नाम्मसूयां विभ्रते

न स्तौति स्वं हसति न परं षक्ति नान्यम्य मम ।

हन्ति क्रोधं स्त्रियति क्षम प्रीतितो न व्ययीनि

सन्त सन्त व्यपगतमदं तं सदा भर्षेमन्ति ॥ ४५२ ॥

घृत्वा घृत्वा वदति तरुण समणाम फलानि

मास मासं मुबनमृशभे वारि वादा क्षिपन्ति ।

हत्वा हत्वा वितरति हरिर्वन्तिन सभ्रिसेभ्यो

यो साधूनां भवति मन्त्रे क्रोऽप्यपूर्वोऽत्र पन्था ॥ ४५३ ॥

षार्थेभ्यन्त्र किमिह कुरुते नाकिमार्गस्त्रितोऽपि

हृद्यौ हृद्यि भवति यदय तस्य हानौ च हानिम् ।

अज्ञातो वा भवति महतः क्रोऽप्यपूर्वत्वमात्नो

वेदेनापि मन्त्रि तनुतां येन दृष्टान्त्वदुःखम् ॥ ४५४ ॥

सत्सां वार्च भवति कुरुते नात्मघंसाप्यन्त्रिन्ने

नो मात्सर्यं भ्रमति तनुते तापकार परंपाम् ।

नो क्षयोऽपि भवति विह्वति भैति मय्यु कथाभि-

त्केभाप्येतन्निगदितमहो चेष्टित सञ्जनस्य ॥ ४५५ ॥

अस्वसुखैः सकृन्निवपुम्बन्दनो नारमगन्धं
 नेक्षुर्धरैरपि ममुरतां पीड्यमानो जहाति ।
 यद्ब्रह्मार्थं न चरति द्विर्द्विच्छिद्यद्योपतप्त
 तद्ब्रह्माप्नुः कुञ्जननिहतोऽप्यन्यत्रात्वं न याति ॥ ४६९ ॥

यद्ब्रह्मलुर्वितरति क्रैमोदमन्मोरुहाणां
 क्षीतन्वोति सरिदधिपतिं लब्धयद्द्वि विपत्ते ।
 बालो लोकाजुवकविसरैस्वर्षयत्यस्तद्देव
 स्तद्ब्रह्मोर्वं रचयति गुणैः सञ्जन प्राणभाषाम् ॥ ४७० ॥

देवा धौतक्रमसरसिन्धाः सौम्यदा सर्वलोके
 पूष्पीपासा प्रवदति धन काष्ठतः सेम्यमानाः ।
 कीर्तिं प्रीतिप्रश्नमपद्रुता पूज्यता तत्त्वयोषा
 संपद्यन्ते श्वादिषि ह्यतिनश्यैव पुंस भित्तस्य ॥ ४७१ ॥

यद्ब्रह्म प्रकृतिमुमगा सञ्जनानां मसूता
 श्लोकक्रोधप्रमृतिवपुस्तापविष्णंसदक्षा ।
 पुसां सौम्यं विदधतिवरां क्षीतला सर्वकालं
 तद्ब्रह्मक्षीतपुठिरुचिस्त्वांश्चामृतस्वन्दिनोऽपि ॥ ४७२ ॥

आहृष्टोऽपि ब्रह्मति न रूप भापते नापभार्य
 नो हृष्टोऽपि प्रवहति मद शौर्यैर्मादिधर्मै ।
 यो यातोऽपि व्यसनमनिष्ठ कातरत्वं न याति
 सन्त माहुस्तमिह सुजन तत्त्वबुद्ध्या विवेच्य ॥ ४७३ ॥

इति सञ्जननिर्हणम् ॥ १८ ॥

सुष्ठिभद्राबिनयमद्यना लुब्धता क्षान्तिस्तत्त्व-
 प्राणत्राणव्यवसितगुणज्ञानकाष्ठशुभाङ्गम् ।
 दानाशक्तिर्बननमृतिभिश्चास्तिकोमत्सरेप्यो
 वक्षस्ता यो भवति स नरो दातुमुत्स्यो विनोक्त ॥ ४७४ ॥

बुद्धिर्भर्मग्रहणचतुरा वाक्यमश्लोपपातं

किं पर्याप्तं न सुखनगुणैरेभिरेवात्र लोके ॥ ४६२ ॥

बाह्यु स्यैर्याद्विचस्यति गिरिः क्षीततां याति वहि

बाधोनाथ स्थितिभिरहितो मारुत स्रग्ममेति ।

सीप्रश्नन्त्रो भवति दिनपो जायते चाप्रताप

कस्यान्तेऽपि प्रवति विहृष्टिं सञ्जनो न स्वमावात् ॥ ४६३ ॥

वृत्त्यागं विदधति न ये नान्यदोषं बहन्ते

नो बाधन्ते सुहृदमघर्षं नाशतो नापि दीनम् ।

नो सेवन्ते विगतचरितं कुर्वते नाभिमूर्तं

नो लङ्घन्ते क्रमममस्मिन् सञ्जनास्ते भवन्ति ॥ ४६४ ॥

मातृस्वामिसत्त्वजनकमातृमार्याजनाथा

दातुं शक्तास्तदिह न कञ्च सञ्जना महदन्ते ।

काश्चित्तेषां बचनरचना मेन सा ध्वस्तदोषा

यां शृण्वन्त क्षमितकल्पया निर्वृतिं यान्ति सत्त्वा ॥ ४६५ ॥

नित्यच्छायाफलमरनता प्रीणितप्राप्तिसार्धा-

क्षित्वा मेक्षामुपकृतिहृस्तो दृष्टसत्त्वावकाशा ।

क्षम्यपुङ्गा विपुलसुममोमाजिनो लङ्घनीया-

मीर्षिं चान्तं म्भिरसरधियो वृत्तवद्दर्भवन्ति ॥ ४६६ ॥

सुक्त्वा सार्धं सङ्गपद्दया कुर्वते ये परार्थे

ये निर्वाणा विभिसकल्पयां तन्वते भर्गबुद्धिम् ।

ये निर्गन्धा विदधति द्विष्टं गृह्यते नापवादं

ते पुंनागा भगति विरक्षा पुण्यवन्तो भवन्ति ॥ ४६७ ॥

हन्ति ध्यान्त हरयति रज सत्त्वमाविष्करोति

प्रज्ञां सूते वितरति सुखं न्याम्यहृष्टिं वनोति ।

धर्मे बुद्धि रभयतितरो पापबुद्धिं पुनीतं

पुंसां नो वा किमिह कुरुते संगति सञ्जनानाम् ॥ ४६८ ॥

मस्माद्देही अगति समते नो विना भोजनेन

तस्माद्दानं स्युरिह वदता ता समस्ता प्रशस्ता ॥ ४८१ ॥

वर्षेद्विक्रम्यसनमवनकोषयुद्धप्रवाषा-

पापारम्भक्षितिहतभियां आयते मधिमिच्छम् ।

मस्संगृह्य भयति विषयान्दुःखितं मस्स्वयं स्वा

द्यद्दुःसार्थं प्रभवति न तच्छ्राप्यतेऽत्र प्रदेवम् ॥ ४८२ ॥

साधू रत्नत्रितयनिरतो आयते निर्बिताक्षो

धर्मं वृत्ते व्यपगतमलं सर्वकस्याप्यमूलम् ।

रागद्वेषप्रभृति मर्षनं मद्गृहीत्वा विषये

तद्वात्सर्व्यं भवति विदुषा देयमिष्टं तदेव ॥ ४८३ ॥

धर्मध्यानव्रतसमितिभूस्संयतश्चारु पात्रं

व्यावृत्तास्मात्र सहननत भावको मध्यमं तु ।

सम्यग्दृष्टिर्ब्रतविरहित भावक न्याज्यधन्य

मेव त्रेधा जिनपतिमते पात्रमाहु मुतशा ॥ ४८४ ॥

यो जीवानां जनकसदृशः सत्यबाम्प्रतमोजी

सप्रेमस्त्रीनयनविश्रित्तामिक्षिप्ये स्मिरारमा ।

द्वेषा मन्बादुपरममनाः सर्वथा निर्बिताक्षो

वास्तुं पात्र व्रतपतिममुं वर्यमाहुर्बिनेन्द्रा ॥ ४८५ ॥

यद्ब्रह्मोयं निपतति धनादेकस्वयं रसेन

प्राप्याधारं सगुणमगुणं याति नानाविधत्वम् ।

तद्ब्रह्मार्त्तं सफलमफलं प्राप्यमप्येति मत्वा

देयं दाने समयमभूतां संयतानां यतीनाम् ॥ ४८६ ॥

बद्धस्त्रिंशं गच्छति सफलं छिद्रयुक्ते षटेऽम्भ-

सिक्ताब्जाब्निहितगहितं आयते दुग्धमधम् ।

आमात्मने रक्षयति मिदां तस्य नाशं च याति

तद्ब्रह्मं विगततपसे केवलं ध्यंसमेति ॥ ४८७ ॥

कालेऽलस्य क्षुपमवहितो दिस्मानो विपुत्य
 नो मोक्षार्थं प्रथममतिषेयं सदा तिष्ठतीति ।
 तस्यामाप्तावपि गतमल पुष्परार्थि भयन्तं
 त वातारं विनपतिमते मुस्त्रमाहुर्दिनेन्द्रा ॥ ४७५ ॥
 सर्षामीष्टा मुषन्ननुता धमकामार्थमोक्षा
 सत्सौख्यानां वितरणपरा दुःखविध्वंसदक्षा ।
 तन्नुं क्षम्या अगति नयतो जीवितम्य विनैव
 तद्दानेन ध्रुममसुमृतां किं न दत्तं सतोऽत्र ॥ ४७६ ॥
 कृत्याकृत्ये कस्यसि यत् कामकोपौ लुनीते
 धर्मं यदा रचयति परां पापनुद्धिं धुनीते ।
 अक्षार्थेभ्यो विरमति रजो हस्ति चिर्षं पुनीते
 तद्गतस्य सवति विदुषा क्षात्रगत्र प्रतिभ्यः ॥ ४७७ ॥
 मार्याभ्रातृस्वजनतनयान्यभिमिषं त्यजन्ति
 प्रज्ञासत्त्वव्रतसमितयो यद्विना यान्ति नाक्षम् ।
 क्षुद्र लेन म्बपितृवपुषो मुञ्जते च स्वमक्ष
 तद्दास्यं मवति विदुषा संयतायात्रशुद्धम् ॥ ४७८ ॥
 सम्यग्निष्ठासमवमतपोध्यानमौनव्रतार्थं
 श्रेयोहेतुर्गतरुमि तनौ आयते येन सर्वम् ।
 तस्साधूनां व्यभित्तपुषां सीमरोगप्रपञ्चै-
 साद्रक्षार्थं वितरत अना प्राशुकान्मौषधानि ॥ ४७९ ॥
 सावधत्वान्महदपि फलं नो विषयं समर्थं
 कन्यात्सर्पाद्विपद्मभरागोमद्विप्लावितानम् ।
 त्यक्त्वा वृषाञ्जिनमतव्याभेपजाहारदानं
 गृत्वाप्यस्यं विपुलफलं वीणमुक्तं विपुलम् ॥ ४८० ॥
 नीतिभीतिमुतिमतिपूतिभ्योतिभक्तिमतीति-
 मीतिध्यातिस्मृतिरतिपतिस्मातिस्तक्तिमगीतिः ।

यस्माद्देही जगति उभते नो विना मोचनेन

तस्माद्दानं स्युरिह ददता ता सम्स्ता मद्यस्ता ॥ ४८१ ॥

दर्पोद्वेकभ्यसनमयनकोषयुद्धमनापा-

पापारम्भक्षितिहतधिया आयते यन्निमित्तम् ।

यत्संगृह्य भयति विपयान्दुःस्वितं यत्स्वयं स्या

घट्टु सार्धं प्रमथति न तच्छुष्यतेऽत्र प्रदेयम् ॥ ४८२ ॥

साधू रत्नधितयनिरतो आयते निर्जिताक्षो

धर्मं दत्ते व्यपगतमलं सर्वकस्यापमूलम् ।

रागद्वेषममृति मन्मथं यद्गृहीत्वा विपत्ते

तद्दासर्थं भवति विदुषा देयमिष्टं तदेव ॥ ४८३ ॥

धर्मध्यानव्रतसमितिभूस्तंयतव्यारु पात्र

व्याहृत्तमात्र सहननत भावको मध्यम तु ।

सम्यग्दृष्टिर्गैतविरहित भावकः स्याज्जपन्त्य

मेष त्रेषा भिनपतिमते पात्रमाहुः मुतश्चा ॥ ४८४ ॥

यो भीषानां जनकसदृशः सत्यवात्प्रभोजी

सप्रेमस्त्रीनयनविधित्स्वामिन्नचित् स्तिरत्मा ।

द्वेषा ग्रन्थादुपरममनाः सर्वथा निर्जिताक्षो

यद्गु पात्रं व्रतपतिममुं धर्ममाहुर्भिनेन्द्रा ॥ ४८५ ॥

यद्गुचोयं निपतति धनात्केकरूपं रसेन

प्राप्याधारं सगुणमगुणं याति नानाविधत्वम् ।

तद्दानं सफस्मफलं प्राप्यमप्येति मत्वा

देयं दाने समयममृतां संयतानां वसीनाम् ॥ ४८६ ॥

यद्गुस्त्रिंशं गलति सकलं छिद्रयुक्ते घटेऽम्भ

शिक्कासाधूनिहितमहितं आयते तुम्भमघम् ।

धामामत्रे रथयति मिदां तस्य नाशः च भाति

तद्गुदृष्टं विगततपसे केवलं ध्वंसमेति ॥ ४८७ ॥

दशमं छीरप्रतविरहिताः श्लेषलोमादिबन्तो
 नानारम्भप्रदिसमनसो ये मद्ग्रन्थश्चक्षा ।
 ते दातार कश्चमसुम्नतो रक्षितुं सन्ति श्रुता
 नाथा लोहं न हि मरुनिषेक्षायेति सोहमम्बा ॥ ४८८ ॥
 क्षेत्रद्रव्यप्रसृतिसमयान्वीक्ष्य बीजं मयोर्ध
 दधे सस्यं विपुलममर्लं चारुसंस्कारमोगात् ।
 दधं पात्रे गुणवति तथा दानमुच्छं फलाय
 सामग्रीतो भवति हि धने सर्वकार्यप्रसिद्धिः ॥ ४८९ ॥
 नानाहु स्वयंसननिपुष्पाशान्निनोऽतृषिद्वैतु
 न्कर्मावधिप्रचयनपराम्नास्वतो वैश्वमोगान् ।
 मुक्त्वाकाहुं विषयविषयो कर्मनिनाशनेच्छो
 दधत्तानं प्रगुणमनसा संयतत्मापि विद्वान् ॥ ४९० ॥
 यस्मै गत्वा विषयमपरं दीयते पुण्यवन्नि-
 पात्रे तस्मिन्गृहमुपगते संयमाधारभूते ।
 नो नो मूढो वितरति धने विद्यमानेऽप्यनस्ये
 तेनतमात्र स्वयमपथिमा बधितो मानवेन ॥ ४९१ ॥
 तुत्या दानं कथितमपरैर्दीयमानं परेषु
 अद्यां वधे भवति च परां तुष्टिमुच्छृष्टबुद्धिः ।
 इष्टं दानं जनयति मुष्टं मध्यमो दीयमानं
 इष्टं मुत्वा भवति ममुजो ज्ञानुरागं जयन्व ॥ ४९२ ॥
 दीप्यन्मुक्त्वा शक्तिसितयस्रोभ्यासपिक्वकृषास
 सविद्यामीकुसुमचञ्चनप्रीतिर्दीर्घिप्रताप ।
 घृतो धीर स्तिरतरमना निर्भयश्चारुरूप
 स्त्यागी भोगी भवति भविनां वैद्यमीतिप्रधानी ॥ ४९३ ॥
 कर्मरूपं ददति सिद्धिबन्नावृत्त्याति दुःखा
 स्तन्वद्गीर्षिं ददति उरुप्रस्तापिकृष्णदिनाधि ।

तस्मात्स्वप्रकृतनपटुम्पष्टमामोति पूष

तस्संज्ञान विगमित्तमसु ज्ञानदानेन मत्य' ॥ ४९४ ॥

दाता मोक्षा बहुभनपुठ सर्वसत्त्वानुकम्पी

सत्सौमाम्यो मन्नुवचनः कर्मरूपातिधायी ।

धम्भद्वेष्या बुधजनघतै सेवनीयाङ्घ्रियुम्भो

मर्त्यः प्राज्ञो व्यपगतमदो जायतेऽजस्र दानात् ॥ ४९५ ॥

रोगैर्वातप्रभृतिजनितैर्बहिर्बाह्यान्मुमम

सर्वाङ्गीणव्ययनपटुमिर्वाभितु नो स क्षत्र्य ।

ध्याबन्मान्त परमसुखितां जायते चौषधानां

दाता यो निर्मेरकुम्भपुःस्वानकान्तिप्रताप ॥ ४९६ ॥

दत्त्वा दान विनमतरुचि कर्मनिर्नासनाय

मुक्त्वा मोगांस्त्रिदशवसतौ दिव्यनारीसनाय ।

मर्त्यावासे वरकुलवपुर्भेनधर्म विधाय

हृत्वा क्रम स्थिरतररिपु मुक्तिशौक्य प्रयाति ॥ ४९७ ॥

इति शान्तिकल्पम् ॥ १९ ॥

मवति मधवक्षेन मनोभ्रमो मवति कर्म मनोभ्रमतो यत' ।

भवति कर्मवक्षेन च दुर्गतिं त्यजत मधमतस्त्रिभिधेन मो ॥ ४९८ ॥

हसति नृत्यति गायति बलाति भ्रमति धावति मूर्च्छति शोचते ।

पतति रोदिति जल्पति गद्गर्द भ्रमति घाम्पति मधमवापुर' ॥ ४९९ ॥

ससुमुत्ताजननीरपि मानवो भवति सेवितुमस्तगतिर्बत ।

सगुणशोकनिनिन्दितमघत किमपर सल्लु कष्टतर तत ॥ ५०० ॥

गच्छति ब्रह्ममपस्तनमीक्ष्यते सकलमन्यतया श्रवते तनु' ।

स्सकति पादमुग पथि गच्छत किमु न मधवशाच्छ्रयते अन' ॥ ५०१ ॥

असुमुत्तां वधमाचरति क्षणाद्भवति वाक्यमसद्यमसूतम् ।

परकलत्रचनान्मपि बाम्भति न कुल्ले किमु मधमशाकुरु' ॥ ५०२ ॥

व्यसनमेति अने परिभूयते गदमुपैति न ससुविमभुते ।

भवति मीचजनं भवति इम किमिह कष्टमियति न मधप ॥ ५०३ ॥

मियतमामिब पश्यति मातरं मियतमां जननीमिब मन्यते ।
 मधुरमधविमोहितमानसस्यदिह नास्ति न यत्कुरुते जन ॥ ५०१ ॥
 अहह कर्मकरीयति भूपतिं नरपतीयति कर्मकर नरः ।
 अरुनिधीयति क्षुमपांनिधिं गद्यज्जीयति मद्यमदाकुल ॥ ५०५ ॥
 निपसितो बधते भरणीशरं बभति सर्वबनेन विनिन्दते ।
 अशिशुभिर्वदने परिसुम्बिते बत सुरासुरतस्य च मूम्भते ॥ ५०६ ॥
 मबति अन्तुगणो मदिरारसे तनु उनुर्विबिषो रसकामिक ।
 पिबति मदिरारसकलसः अयति सुस्तमसुत्र तसो जन ॥ ५०७ ॥
 म्यसनमेति करोति बनस्यं मदमुपैति न वेति हिताहितम् ।
 कम्मतीत्य तनोति विभेष्टितं मबति मद्यबलेन न कां किन्नाम् ॥ ५०८ ॥
 रटति रुन्धति मुप्यति वेपते पतति मुद्यति दीप्यति सिषते ।
 नमति हन्ति अनं महिसो यथा यदपि किं च न ब्रह्मति मद्यत ॥ ५०९ ॥
 मत्तसपोयमसेयमनाशिनीं निखिलद्वेषकरीं मदिरां पिबन् ।
 यदत्त धर्मबन्धो गतवेत्तनः किमु परं पुरुषस्य विद्वन्वनम् ॥ ५१० ॥
 अयति पापमपाकुलते वृष त्यभति सद्रुषमन्यमुपाश्रिते ।
 मबति दुर्गतिमस्यति सद्गतिं किमयथा कुल्ये न सुरारव ॥ ५११ ॥
 मरकसंगमम सुस्तनाशन प्रयति यः परिपीय सुषारसम् ।
 बत विदाम्यं सुस्त परिपाप्यत मधुरकुम्भमयो ध्रुवमत्र सः ॥ ५१२ ॥
 पिबति यो मदिरामद्य कोसुपः अयति दुर्गतिदुस्तमतौ यथा ।
 इति विचिन्त्य महामतवस्त्रिधा परिहरन्ति सदा मदिरारसम् ॥ ५१३ ॥
 ममनद्यष्टिचरित्रतपोशुषं दहति बहिरिबेन्धनमुर्वितम् ।
 अदिह मद्यमपाकुलतुचमैर्षं परमस्ति ततो दुर्गतिं महम् ॥ ५१४ ॥
 त्यजति शौचमिबतिं विनिन्दतां अयति दोषमपाकुलते गुणम् ।
 मबति गद्यमपास्यति सद्रुषं हवमना मदिरारसकद्वित ॥ ५१५ ॥
 मधुरवोदकरीमिह बारुमीं पिबति यः परिगृह्य बनेन ताम् ।
 असुहर् विबसुप्रमसौ स्फुटं पिबति मूढमधिर्जननिन्दितम् ॥ ५१६ ॥

आहारमोची कुस्ते न मोदं नरो बभे स्वावरमङ्गलानाम् ।
 तस्मापि तस्माद्गुरितानुपङ्गमित्याह यस्त मतिबच्चि किंचित् ॥ ५२१ ॥
 येऽसाक्षिनः स्वावरबन्धुपातान्मांसाक्षिनो येऽत्र सन्वीषयतान् ।
 दोषस्तयो स्वात्परमाणुमेवोर्षयान्तरं बुद्धिमतेषु वेद्यम् ॥ ५२० ॥
 असाक्षने स्वात्परमाणुमात्रं प्रशक्यते क्षोभयितुं सपोमि ।
 मांसाक्षने पर्वतराजमात्रो नो शक्यते क्षोभयितुं महत्त्वात् ॥ ५२१ ॥
 मांसं यथा देहमुत्तं शरीरं तथाजमप्यङ्गि शरीरमाय ।
 तत्तत्समोर्षोपगुणौ समानावेतद्ब्रह्मो युक्तिविमुक्तमत्र ॥ ५२२ ॥
 मांसं शरीरं मयसीह बन्तोर्बन्तो शरीरं न तु मांसमेव ।
 यथा तमाळो नियमेन वृक्षो वृक्षसमाळो न तु सर्वथापि ॥ ५२३ ॥
 रसोत्कृष्टत्वेन करोति गृद्धिं मांसं यथाहं न तथात्र अहम् ।
 ज्ञात्सेति मांसं परिवर्ज्य साधुराहारमभात् विज्ञोप्य पूतम् ॥ ५२४ ॥
 करोति मांसं बलमिन्द्रियाणां घटोऽप्रमिष्टुर्दि मदनस्य तस्मात् ।
 करोत्ययुक्तिं प्रविचिन्त्य बुद्ध्या त्वन्दन्ति मांसं त्रिविधेन सन्त ॥ ५२५ ॥
 गृद्धिं विना मक्षयतो न दोषो मांसं नरस्मात्तदवस्तदोषम् ।
 एव यथाः क्षेपिदुवाहरन्ति युक्त्या विरुद्धं तदपीह लोके ॥ ५२६ ॥
 आहारबर्गे सुकमे विचित्रे विमुक्तपापे मुनि विद्यमाने ।
 प्रारम्भदुःखं विविधं प्रपोष्य वेदस्ति गृद्धिर्न किमस्ति मांसम् ॥ ५२७ ॥
 बरं विषं मक्षितमुप्रदोषं यदेकवारं कुस्तेऽसुनासम् ।
 मांसं महासु-खमनेकवारं ददाति अग्धं ममसापि पुंसाम् ॥ ५२८ ॥
 अस्मादि यः ससुकुस्ते निहन्ति ददाति गृहात्पनुमन्थते च ।
 एते बह्वप्यत्र विमिन्दनीया अयन्ति ससारबन्धनमिरन्तरम् ॥ ५२९ ॥
 पिरापुरारोम्यसरूपकान्तिमीतिमत्तापमिषयाविद्याया ।
 गुणा विनिन्दन्त सता नरस्य मांसाक्षिनः सन्ति परत्र मेमे ॥ ५३० ॥
 विद्यादमांसयमसत्त्वक्षौभ्यामगमस्तज्ञानदमहमाथा ।
 संसारनिस्तारनिमित्तमूता पञ्चाक्षिनः सन्ति गुणा न सर्वे ॥ ५३१ ॥

मृगान्वराकांश्चलतोऽपि तूर्णभिरागतोऽत्यन्तविभीतचित्तः ।
 वेऽभन्ति मांसानि निहत्य पापास्तेभ्यो निकृष्टा अपरे न सन्ति ५४२
 मांसान्यक्षित्वा विविधानि मर्त्यो यो निर्दयात्मा नरक प्रमाति ।
 निकृत्य क्षत्रेण परैर्निकृष्टै प्रलाघते मांसमसौ स्वकीयम् ॥ ५४३ ॥
 निवेश सत्त्वेष्वपदोपगाव वेऽभन्ति पापा पिक्षितानि गृत्रा ।
 सैः कारिसोऽतीव बध समस्तस्तेभ्यो बको नास्ति न हिंसको हि ॥ ५४४ ॥
 क्षास्त्रेषु येष्वङ्घ्रिबधः प्रवृत्तो बकोऽक्षस्त्राणि यथा न तानि ।
 प्रमाणमिच्छन्ति विवृद्धतस्त्राः क्षसारक्षन्तारविनिन्दनीमाः ॥ ५४५ ॥
 यत्र करेतोमस्वार्थमङ्घ्रि मांसं तदुद्धृतमनिष्टगन्धम् ।
 यद्यन्तुते मेघ्यसमं न दोषं तर्हि क्षत्रेष्वस्त्रवृक्षा न दुष्टा ॥ ५४६ ॥
 बर्मद्वुमस्यास्तमस्त्व मूलं निमूलमुन्मूलितमङ्घ्रिमायात् ।
 शिवादिक्स्यापफळप्रदस्य मांसाशिना स्यात्त कश्च नरेण ॥ ५४७ ॥
 दुःस्तानि मांस्यत्र कुम्भोनिया(बा)नि भवन्ति सर्वाणि नरस्य तानि ।
 पलाशनेनेति विभिन्य सन्तस्त्यजन्ति मांसं त्रिविधेन नित्यम् ॥ ५४८ ॥

इति मांसनिषेधनिरूपणम् ० ११ ०

मध्यस्वतः कृपा नास्ति पुण्यं नास्ति कृपां विना ।
 विना पुण्यं नरो दुःसी पर्यटद्भवसागरे ॥ ५४९ ॥
 एकैकोऽसंख्यसीदानां घाततो मधुनः कणः ।
 निष्पद्यते यत्स्रोत्रेण मध्यस्वति कर्षं भुप ॥ ५५० ॥
 आमाणां सप्तके दग्धे यद्भवेत्सर्वथा नृणाम् ।
 पापं तदेव निर्दिष्टं भक्षिते मधुनः कणे ॥ ५५१ ॥
 एकैकस्य यदादाय पुण्यस्य मधु संचितम् ।
 किञ्चिन्मधुकरिबर्गैस्तदप्यभन्ति निर्गुणाः ॥ ५५२ ॥
 जनेकधीवपातोत्वं ग्लेच्छोऽपिच्छं मद्याविलम् ।
 मद्याविलम् निक्षिप्तं किं शौचं तिहतो मधु ॥ ५५३ ॥

बरं हाकाहल पीतं सद्यः प्राणहरं विपम् ।
 न पुनर्मक्षितं सद्यः सद्यः मधु वेहिनाम् ॥ ५५४ ॥
 दुःस्थानि यानि संसारे विद्यन्तेऽनेकमेवत ।
 सर्वाणि तानि लभ्यन्ते बीबेन मधुमक्षिणाम् ॥ ५५५ ॥
 क्षमो दमो दमा धर्म संयमः शौचमार्जवम् ।
 पुंसस्तस्य न विद्यन्ते यो लेदि मधुलास्य ॥ ५५६ ॥
 औषधायापि यो मर्त्यो मध्यस्तति विचेतनः ।
 कुमोनौ जायते सोऽपि किं पुनस्तत्र सोऽपि ॥ ५५७ ॥
 ममादेनापि मत्पीतं मयममपकारणम् ।
 तदस्मात् किञ्च विद्वान्नीतचित्तो भवान्मधु ॥ ५५८ ॥
 एकमप्यत्र यो विन्दुं मद्यमेन्मधुनो नरः ।
 सोऽपि दुःस्वप्नपाङ्गीर्भे पतते मयसागरे ॥ ५५९ ॥
 वदाति लाति यो मुञ्चे निर्दिष्टत्ननुमग्यते ।
 गृह्णाति माक्षिकं पापं क्लेशे सममागिनः ॥ ५६० ॥
 एकत्रापि हते जन्तौ पापं भवति वारुणम् ।
 न सूक्ष्मानेकवन्तूनां घातिमो मधुपस्य किम् ॥ ५६१ ॥
 योऽस्मात्ति मधु निर्दिष्टास्तज्जीवास्तेन मारिता ।
 पेनास्ति लास्यकं कश्चिद्वपकं स्यात्तदा कथम् ॥ ५६२ ॥
 एकत्र मधुनो विन्दुं मक्षितेऽसंस्मदेहिनः ।
 यो हि न स्वाच्छपां तस्य तस्मान्मधु न मद्यमेत् ॥ ५६३ ॥
 जनेकदोषदुष्टस्य मधुनोपास्तवोषताम् ।
 यो ब्रूते तद्वसस्तकः सोऽस्यत्यां बुद्धिरस्तधीः ॥ ५६४ ॥
 बधस्येऽपि हते द्रव्ये समन्ते व्यसनं जनाः ।
 निःशेषं मधुकर्षेर्षं मुञ्चन्तो न कर्षं व्यधुः ॥ ५६५ ॥
 मधुमभोगतो बुद्धिर्मदमस्य ततो जनः ।
 संचिनोति महत्पापं वास्यतो नरकावनिम् ॥ ५६६ ॥

वीनैर्मधुकरैर्वर्गं सचिर्तं मधु कृच्छ्रत ।

य स्त्रीकरोति निस्त्रिंशत् सोऽप्यत्यजति किं नरः ॥ ५६७ ॥

पञ्चाप्येषं महादोषान्यो घचे मनुजम्पट ।

ससारकूपतस्तस्य नोत्तारो जातु चायते ॥ ५६८ ॥

ससारभीरुभिः सद्भिर्विनाश्यां परिपालितुम् ।

यावज्जीव परित्याज्य सर्वथा मधु मानवैः ॥ ५६९ ॥

विज्ञापेति महादोष मधुनो नुभसत्तमा ।

संसारासारतन्त्रा विमुञ्चन्ति मधु त्रिधा ॥ ५७० ॥

इति मधुनिवधनिरूपणम् ॥ २२ ॥

याति मनस्तनुजातिजनानां सन्ति खगचित्तयेऽप्यसुखानि ।

कामपिशाचबशीकृतशेषास्थानि नरो जमते सकृत्कानि ॥ ५७१ ॥

ध्यायति धावति कम्पमियति आम्बति ताम्बति नश्यति नित्यम् ।

रोदिति सीदति चर्यति दीनं गाम्बति नृत्यति मूर्च्छति कामी ॥ ५७२ ॥

रुप्यति तुप्यति दास्यमुपैति कर्षति वीभ्यति सीन्यति बलम् ।

किं न करोत्यबधा इतनुद्धि कामबशो पुरुषो जननिन्द्यम् ॥ ५७३ ॥

वेत्ति न धर्ममधर्ममियति म्हापति क्षोभति याति कृशत्वम् ।

नीचजनं मज्जते अजतीर्ष्या ममबरावबिमर्दितचित्त ॥ ५७४ ॥

नैति रतिं गृहपत्तनमध्ये आमजनस्वजनान्यजनेषु ।

वर्षसमं क्षणमेकमभैति पुप्यभनुर्बलतामुपयात ॥ ५७५ ॥

सर्वजनेन विनिन्दितमूर्तिं सर्वविचारवहिर्भबुद्धिः ।

सर्वजनप्रथितां निजक्षीतिं मुञ्चति कन्तुवशो गतकान्ति ॥ ५७६ ॥

मोहनशीतिविहाररसानां सज्जनसाधुवतां भ्रमणानाम् ।

आममयामिब पात्रमपात्र प्यस्तसमस्तसुखो मदनार्त ॥ ५७७ ॥

पादगुणो विद्वितास्तिकशास्त्रं कर्म करोति कुस्तीनविनिन्द्यम् ।

मातृपितृस्वजनान्यजनानां मैत्ति बर्ष मदनस्य बशो ना ॥ ५७८ ॥

ठत्वदक्षेयविचारसमर्षस्तापदस्तण्डितमूर्च्छति मानम् ।

सावदपास्तमलो मननीयो यावदनृत्तवशी न मनुष्य ॥ ५७९ ॥

श्लोचसि विघ्नमभीष्टति द्रष्टुमात्रयति ज्वरमृच्छति वाहम् ।
 मुखति मक्तिमुपैति विमोहं माथति वेपति याति सृति च ॥ ५८० ॥
 एवमपास्तमति क्रमतोऽत्र पुष्पचनुर्वशवेगविभूत ।
 किं न जनो जयते जननिन्द्यो दुःखमसद्यमनन्तमवाच्यम् ॥ ५८१ ॥
 चिन्तनकीर्तनभाषणकेसिस्पर्शनदर्शनविभ्रमहासैः ।
 धृष्टविष निगदन्ति मुनीन्द्राः काममपाकृतकामविबाधा ॥ ५८२ ॥
 सर्वजनैः कुल्लभो जनमान्य सवेपवाधेविचारणद्वयः ।
 मन्मथबाणविमिश्रश्चरीर किं न नरः कुरुते जननिन्द्यम् ॥ ५८३ ॥
 धृष्टि रविर्दहति क्षुभिशृद्ध पुष्पचनुर्वहति प्रवसोढम् ।
 रात्रिदिनं पुनरन्तरमन्त सशक्तिरसि रवेर्न तु कन्तो ॥ ५८४ ॥
 न्यावरजङ्गमभेदविमिश्रं शीघ्रगणं विनिहन्ति समस्तम् ।
 निष्करुण्यं कृतपापकषेष्टं क्रमवध पुरुषोऽतिनिहृष्ट ॥ ५८५ ॥
 निद्रुरमग्रवणीयमनिष्टं बाक्यमसद्यमवधमद्वयम् ।
 अल्पति वक्रमवाच्यमपूर्यं मधमवाकुलबन्मदनार्थ ॥ ५८६ ॥
 स्वार्थपर परदुःखनविघ्नप्राप्तसमानपरस्य जनानि ।
 संसृतिदुःखविधावनिदिता पापमनक्तवधो हरतेऽहरी ॥ ५८७ ॥
 यो परित्रिस्त्य मवाणदुःखमन्यकठत्रममीप्सति कामी ।
 साधुजनेन विनिन्द्यमगम्य तस्य किमत्र परं परिहार्यम् ॥ ५८८ ॥
 तापकरं पुरुपातकमूर्खं दुःखसद्यतार्थमनर्भनिमित्तम् ।
 छाति वधः पुरुष कुसुमेपोर्भन्मनेकविधं बुधनिन्द्यम् ॥ ५८९ ॥
 एवमनेकविधं विदधाति यो जननार्थवपातनिमित्तम् ।
 चेष्टितमङ्गलवाणविमिश्रो नेह क्षुली न परत्र सुखी सः ॥ ५९० ॥
 हृष्टिचरित्रतपोगुणविधाधीव्ययादमसौषधमायन् ।
 क्रमक्षिती वहति क्षणतो नुर्बहिरिभेन्मन्युवितमत्र ॥ ५९१ ॥
 किं बहुना कवितेन नरस्य कामवधस्य न किंपिदहस्यम् ।
 एवमेवेत्य सदा मतिमन्त कामरिपुं सममत्र नवन्ति ॥ ५९२ ॥

नारिरिमं विदधाति नराणां रौद्रमना नृपतिर्न करीन्द्र ।
 शोपमहिर्न न तीमभियं वा यं वितनोति मनोभवबैरी ॥ ५९३ ॥
 एकमवे रिपुपक्षगदुःखं चन्मक्षतेषु मनोमबदुःखम् ।
 चालयियेति विचिन्त्य महान्तं कामरिपुं क्षणतः क्षपयन्ति ॥ ५९४ ॥
 संयमधर्मविषद्वक्षरीरा साधुमटा क्षरबैरिणमुग्रम् ।
 शीघ्रतपःक्षितक्षनिपातैर्दर्शनबोधपलात्रिभुनन्ति ॥ ५९५ ॥
 इति कामनिषेधमित्युक्तम् ॥ २३ ॥
 पशौषधमसंयमविधाशीलवृत्तगुणसङ्कृतिच्छा ।
 क्षिपन्ति पुरुषस्य समस्तासां बुधः क्वमिहेच्छति वेश्या ॥ ५९६ ॥
 नु सक्कमनस क्षयमेति द्रव्यमापदुपयाति समृद्धिम् ।
 च्चवा मबति नश्यति कीर्तिश्चा ममन्ति गणिका किमु मान्या ॥ ५९७ ॥
 भाषि तनुते पुरुषं वा निरस्वति गुणं कुरुतेऽन्यम् ।
 स्ममस्यति ददाति च दुःखं तां भिगस्तु गणिका बहुदोषाम् ॥ ५९८ ॥
 यन च जघनं च मदीयं निन्द्यलोकमलदिग्ममवाच्यम् ।
 यथोपितमनर्भनिगितां तां नरस्य मबत किमु शौचम् ॥ ५९९ ॥
 भाषति हृदयेऽन्यमनुष्यं मान्यमाह्वयति दृष्टिबिम्बे ।
 न्यमर्धिनमतो मबते तां को बुध इत्यति पण्यपुरंग्रीम् ॥ ६०० ॥
 कृपामतिघृतिघृतिकीर्तिप्रीतिकान्तिक्षमतापटुताया ।
 पित परिहरन्ति रूपेण पण्ययोपिति त्रिपक्कमनस्कम् ॥ ६०१ ॥
 करोति बहुबाहुषटानि द्रव्यदातरि अनेऽप्यकुलीने ।
 र्पेनं त्यजति काममपि स्त्री तां विशुद्धपियणा न मजन्ति ॥ ६०२ ॥
 यमोऽपि कुल्योऽपि मनुष्य सर्वलोकमहितोऽपि बुधोऽपि ।
 सतां मजति यां मजमानस्तां मजन्ति गणिकां किमु सन्त ॥ ६०३ ॥
 । विचित्रबिटकोटिनिघृष्टा मधमासनिरसातिनिघृष्टा ।
 मलां वपसि चेतसि दुष्टां तां मजन्ति गणिकां न विधिष्टा ॥ ६०४ ॥
 र्भसंमहप्रातिनिघृष्टा सत्यशौचधमधर्मबहिष्टा ।
 र्भशोपनिघृष्टातिनिघृष्टा तां मजन्ति गणिकां किमु शिष्टा ॥ ६०५ ॥

या कुलीनमकुलीनमान्धमन्यमाभितगुणं गुणहीनम् ।
 वेत्ति नो कपटसकटपेष्टां तां मज्जन्ति गणिकां किमु शिष्टा ॥ ६०१ ॥
 तावदेव दम्बित कुम्भोऽपि यावदर्पमति भूरिषनानि ।
 येभुवत्त्यजति निर्गतसारं तत्र हो किमु सुखं गणिकाम् ॥ ६०३ ॥
 तावदेव पुरुषो जनमान्यस्तावदाश्रयति चारुगुणमी ।
 तावदामनसि भर्मवचांसि यावदेति न बध्नें गणिकाम् ॥ ६०८ ॥
 मन्यते न धनसौख्यविनाश नान्युपैति गुरुसज्जनवाक्यम् ।
 नेक्यते भवसमुद्रमपारं दारिकर्पितमना गतबुद्धिः ॥ ६०९ ॥
 वारिराधिसिक्त्रापरिमार्णं सर्परात्रिजसमध्यगमार्गः ।
 श्रयते च निखिल महचक्रं नो मनस्तु चपलं गणिकाम् ॥ ६१० ॥
 या शुनीव बहुबाहुषटानि दानतो बितनुते मरुभक्षा ।
 पापकर्मजनित्वा कपटेष्टा यान्ति पण्यवनिता न मुखास्ताम् ॥ ६११ ॥
 मद्यमांसमद्यदिग्धमद्यौषं नीबलोक्त्युत्पुम्बनद्वयम् ।
 यो हि बुम्बति मुखं गणिकाम् मासि तस्य सदधोऽतिनिहृष्ट ॥ ६१२ ॥
 या न विश्वसिति जसु मरस्य प्रत्यय तु कुरुते निहृष्टज्ञा ।
 नोपकारमपि वेत्ति क्वतमी दूरवस्त्यजत तां लल्ल वेदाम् ॥ ६१३ ॥
 राममीक्ष्यत्युते तनुकर्म्यं बुद्धिमत्त्वजनवीर्यविनाशम् ।
 या करोति कुशला त्रिविधेन तां त्यजन्ति गणिकां मद्विरेव ॥ ६१४ ॥
 योपठापनपराभिधिलेव पित्तमोहनकरी मद्विरेव ।
 देहवारणपट्टच्छुरिकेव तां मज्जन्ति कबमापणपोषाम् ॥ ६१५ ॥
 सर्वसौख्यवतपोषमचौरी सर्वदुःखनिपुणा जगमारी ।
 मर्त्यमचकरिबम्बनवारी निर्मितात्र विधिमा परनारी ॥ ६१६ ॥
 शुभ्रवर्त्म सुरसधकपाटं यात्र मुक्तिमुत्पन्नानभवहि ।
 तत्र दोषवसतौ गुणधनौ किं भ्रमन्ति सुखमापणमार्जाम् ॥ ६१७ ॥
 यन्निमित्तमुपयाति मनुष्यो दास्यमस्वति कुलं विदधाति ।
 धर्मनिन्दितमनेकमज्जः सा न पण्यवनिता भयभीया ॥ ६१८ ॥

शेष पप्यबनिता जगति न्वाहुः सदाननिपुणा क्वमेते ।

प्राप्तिनो जननदुःखमपारं प्राप्नुवन्ति गुरु सोकुमश्चक्यम् ॥ ६१९ ॥

दोषमेवमवगम्य मनुष्य शुद्धबोधरुलभौतमनस्कः ।

एतन्मत्यवति पप्यपुरंध्रीं अन्मसागरनिपातनदक्षाम् ॥ ६२० ॥

इति वैश्वाद्यनिपचनिरूपणम् ॥ १४ ॥

गानि कानिचिदनर्बवीचिके अन्मसागरमले निमज्जताम् ।

न्ति दुःखमिच्छयानि देहिनां तानि चाक्षरमप्येन निमित्तम् ॥ ६२१ ॥

एतदत्र पुरुषा विवेकिनस्तत्प्रदेति हि जनेषु पूज्यताम् ।

एतदुत्तमगुणा भवन्ति च यावदक्षरमण न कुर्वते ॥ ६२२ ॥

अप्यशौचममर्षमर्षिता धर्मकर्मजनतो बहिष्कृता ।

शुद्धशोधमतिना विचेतनाः क्व न दोषमुपचिन्वते जनाः ॥ ६२३ ॥

अप्यमस्यति करोत्यसत्यतां दुर्गतिं नयति हन्ति सङ्गतिम् ।

धर्ममपि विव्रनोति पातकं घृतमत्र कुरुतेऽम्बा न किम् ॥ ६२४ ॥

एततोऽपि कुपितो विकम्पते विग्रह भवति सन्नरो यतः ।

बाधते मरणमारणक्रिया तेन तच्छुभमतिर्न वीक्ष्यति ॥ ६२५ ॥

शुद्धेवनरतस्य विद्यते देहिनां न करुणा विना तथा ।

पापमेति परदुःखकारणं शुभवासमुपयाति तेन सः ॥ ६२६ ॥

पशुनं कटुकममवाप्तुं बहिः वाक्पमनृतं विनिन्दितम् ।

वचनस्य क्लिप्तो विचेतनस्तेन तिर्यग्गतिमेति तेन सः ॥ ६२७ ॥

अन्यदीयमविचिन्त्य पातकं निपृषो हरति जीविसोपमम् ।

इत्यमत्र क्लिप्तो विचेतनस्तेन गच्छति कर्मतां चिरम् ॥ ६२८ ॥

शुभदुःखपदुर्गमकारिणीं कामिनीमपि परम्य दुःखदाम् ।

शुद्धशोधमस्तिनोऽप्रिमिच्छन्ति संसृतावटि तेन दुःखितः ॥ ६२९ ॥

जीवनाशनमनेकपादमङ्गलमक्षरमजोपतो नरः ।

सौप्तोति बहुदुःखममभीक्षाप्रयाति भवकन्ननं यतः ॥ ६३० ॥

साधुबन्धुपितृमातृसज्जनान्मन्यते न तनुते मलं कुले ।

शुद्धोपितमना निरस्तधीः शुभवासमुपयान्यसौ यतः ॥ ६३१ ॥

घृतमाश्रितधनो गताश्रयो मातृवस्त्रमपि योऽपकर्षति ।
 शीघ्रवृत्तिकुसुमीतिदूषणं किं न कर्म कुरुते स मानव ॥ ६३२ ॥
 प्राणकर्णकरपादकर्तृर्न यद्वक्ष्येन कथ्यते शरीरवात् ।
 तत्समस्तसुरवर्षनासर्गं घृतमाश्रयति च सचेतन ॥ ६३३ ॥
 बर्षकामधनसौख्यनाशिनो वैरिणास्तरमयेन देहिनाम् ।
 सर्वदोषनिवृत्त्येन सर्वदा संपदा सल्ल सहाभ्यमाह्वयम् ॥ ६३४ ॥
 यद्वशाद्विषयमन्मनाशनं युद्धराटि कुरुहादि कुर्वते ।
 तेन शुद्धविषया न तन्यते घृतमत्र मनसापि मानवा ॥ ६३५ ॥
 घृतनाशितसमस्तमूर्तिको बन्धमीति सकृञ्च मुच्यते नर ।
 भीर्षकस्तद्वेदसंहतिर्मस्तकाहितमरं शुभस्तुरः ॥ ६३६ ॥
 याचते नटति याति दीनतां कथ्यते न कुरुते विद्वन्मनाम् ।
 सेवते नमति याति दासतां घृतसेवनपरो नरोऽधम ॥ ६३७ ॥
 रुध्यतेऽन्यकित्तैर्निपेक्ष्यते वक्ष्यते वधनमुच्यते कद्रु ।
 मोघसंज्ञ परिभूयते नरो हन्यते च कित्तवो विमिन्धते ॥ ६३८ ॥
 हन्ति ताडयति भाषते वधः कर्कश रटति विषते म्बाम् ।
 संतनोति विद्वभाति रोषमं घृततोऽत्र कुरुते न किं नर ॥ ६३९ ॥
 अस्पितेन बहुधा किमत्र मो घृततो न परमस्ति दुःस्वप्नम् ।
 चेतसेति परिधिन्त्य सख्यनाः कुर्वते न रतिमत्र सर्वथा ॥ ६४० ॥
 शीघ्रवृत्तगुणधर्मरक्षणं स्वर्गमोक्षसुखदानपेक्षकम् ।
 कुर्वतास्तरमणं न तत्त्वतः सेष्यते सकृद्विषकरणम् ॥ ६४१ ॥

इति घृतनिषेधनिरूपणम् ॥ २

बाम्छस्मिन्नी समस्तं सुखमनवरतं कर्मविष्वंसतस्त
 चारिभास्त्राध्वनोवाद्भवति तदमलं समुत्पाद्यसतस्तत् ।
 निर्दोषात्मा सदोषा अगति निगदिता द्वेषरागादतोऽत्र
 ज्ञात्वा मुक्त्यै सदोषान्विकथितनिषेदे माश्रयन्त्वस्ततः ॥ ६४
 जन्माकूपारमर्घ्यं मृतिब्रह्मनवरावर्तमस्पन्तमीर्म
 मानादुत्सोघ्ननकर्ममणकनुपित व्याधिदिन्धुमवाहम् ।

नीमन्ते प्राणिवर्गा पुरुदुरितमरं वेर्निरूप्यारसन्त
ले रागद्वेषमोहा रिपुबद्धसुखदा येन पूता स भावः ॥ ६४३ ॥
वेहार्थं येन क्षमुर्गिरिपठितनयां नीतवान्ध्वस्तपैर्यो
बद्धो रुक्मी मुरद्विद् पर्यसिन्ननिठयोऽक्षार्थबद्धो बभूव ।
गीर्वाणानामभीक्षो वक्षश्चतुर्भगतामस्तनुद्विः प्रयातः
प्रध्वस्तो येन सोऽयं कुसुमधररिपुर्वेषमातं तमाहुः ॥ ६४४ ॥
पृष्ठीमुद्वर्तुमीक्षा सल्लिखिसल्लिखं पातुमर्दि प्रवेष्टुं
ज्योतिश्चक्रं निरोद्ध प्रचकितमनिष्ठं येऽक्षितुं सस्त्वन्तः ।
निर्बतु तेऽपि मानि प्रमितपृष्ठगुणा शकुबन्ति स नेन्द्रा
योऽत्रामूनीन्द्रियाणि त्रिजगति नितवान्प्रतमाहुस्तमीशम् ॥ ६४५ ॥
वर्णोद्वसन्त्वमुक्ता सकृद्वसिष्ठबमान्बोधयन्ती विधाषा
निर्बाम्बोच्छ्रसदोषा मनसि विदधती साम्यमानन्दप्राप्ती ।
मौम्योत्पादम्ययास्म्यं त्रिमुषनमसिष्ठं भाष्यते यत्न बाणी
तं मोक्षाय अयम्तु स्थिरतरपिपणा देवमातं मुनीन्द्रा ॥ ६४६ ॥
माषामाबलरूप सकृत्समसकृत् प्रम्यपर्यायतस्व
मेदाभेदावसीदं त्रिमुषनमुबनाम्यन्तरे वर्तमानम् ।
सोकाजोक्ष्मसोक्ष्मी गतनिस्त्रिस्तमसं सोकने यम् बोध-
नं देव मुक्तिक्षमा भवमवनमिदे भाष्यन्त्वाप्तमत्र ॥ ६४७ ॥
स्याचेन्नित्यं समस्तं परिणतिरहितं कर्तृकर्मभ्युदासा-
स्तंबन्वस्तत्र हृष्येन -- फलवतोर्नाप्यनित्ये समसे ।
पर्यालोच्येति येन प्रकटितमुभयं ध्वस्तदोषप्रपञ्चं
तस्सेवध्वं विमुक्त्यै धनमनिगाह्निवा भक्तितो देवमाप्तम् ॥ ६४८ ॥
नो चेत्कृता न मोक्षा यदि भवति विमुक्तो बियोगेन दुःखी
स्याचेदेक शरीरी प्रतिपनु स सदान्यस्य दुःखेन दुःखी ।
स्वादिज्ञमेति बन्तुर्गतिनिस्त्रिस्तमसं योऽम्यपत्तेऽद्वयोप
सं पूष्या पूष्यन्तु प्रकृतितपिपदं देवमातं विमुक्त्यै ॥ ६४९ ॥

घृतनाशितपनो गताक्षयो मातृबलमपि योऽपकर्षति ।
 धीलघृत्तिकुलनीतिदूषणं किं न कर्म कुरुते स मानवः ॥ ६३२ ॥
 घ्राणकर्षकरपादकर्तनं यद्वक्षेन लभते क्षरीरवान् ।
 तत्समस्तसुखभर्मनाशनं घृतमाश्रयति क सपेसुतनः ॥ ६३३ ॥
 भर्मकामपनसौख्यनाशिता वैरिणाक्षरमणेन देहिनाम् ।
 सर्वदोषनिष्कमेन सर्वदा संपदा खलु सहाश्रमाहिबम् ॥ ६३४ ॥
 यद्वशाहितयदन्मनाशनं युद्धराटि कळहादि कुर्वते ।
 तेन शुद्धधिपणा न सन्यते घृतमत्र मनसापि मानवा ॥ ६३५ ॥
 घृतनाशितसमस्तभूतिको बन्धमीति सकलां भुवं नर ।
 भीर्षबलहृत्सदेहसहतिर्मस्तकाहितमरं कुमहुर ॥ ६३६ ॥
 याचते नदति याति दीनतां लज्जते न कुरुते विद्वन्बनाम् ।
 सेवते नमति याति दासतां घृतसेवनपरो नरोऽपम ॥ ६३७ ॥
 रुध्यतेऽन्यकित्तवैर्निषेध्यते बन्धते बन्धनमुच्यते कट्ट ।
 मोषतेऽत्र परिभूयते नरो हन्वते च कित्तवो विनिन्द्यते ॥ ६३८ ॥
 हन्ति ताडयति मापते बन्धः कर्कशं रटति विषते व्यथाम् ।
 संतनोति विदधाति रोषमं घृततोऽप्य कुरुते न किं मर ॥ ६३९ ॥
 अस्पितेन बहुधा किमत्र भो घृततो न परमस्ति दुःस्वदम् ।
 चेतसेति परिधिन्य सज्जना कुर्वते न रतिमत्र सर्वथा ॥ ६४० ॥
 धीलघृत्तगुणधर्मरक्षणं स्वर्गमोक्षसुखदानपेसुतम् ।
 कुर्वताक्षरमर्षं न तत्त्वत सेष्यते सकलदोषकरणम् ॥ ६४१ ॥

इति घृतनिषेधनिरूपणम् ॥ ९

बाम्भस्वङ्गी समस्तं सुखमनवरतं कर्मविष्वंसतस्त
 चारित्रास्वाद्यबोपाद्भवति तदमर्षं सभुतादासतस्तत् ।
 निर्दोषात्मा सदोषा जगति निगदिता द्वेषरागत्सतोऽत्र
 ज्ञात्वा मुक्त्यै सदोषान्विकथितविषये नामयन्त्वस्ततन्त्राः ॥ ६४
 वन्मातृपारमर्ष्यं सृष्टिजननजरावर्तमस्यन्तमीर्म
 नामाखुःसोमनकभ्रमणकत्रपितं व्यापिधिन्युमवाहम् ।

नीमन्ते प्राणिर्गोः पुच्छुरितमरं येनिरूप्यारसन्त
 से रागद्वेषमोहा रिपुवदसुखदा येन भूताः स भाषः ॥ ६४३ ॥
 वेहार्थं येन शमुर्गिरिपतिठनया नीतबान्ध्वस्तथैर्वो
 बद्धो छद्मी मुरदिद् पर्यसिन्ननिलयोऽधार्थवक्तो बभूव ।
 गीर्वाणानामभीष्टो दक्षशतभगवामस्तनुद्धिः प्रयात
 मध्वस्तो येन सोऽयं कुसुमधररिपुर्वेवमातं समाहूः ॥ ६४४ ॥
 पृष्णीमुद्वर्तुमीष्टा सल्लिखिसल्लिखं पातुमर्द्रि प्रवेष्टु
 ज्योतिश्चक्रं निरोद्धु प्रचलितमनिर्लं येऽश्रितुं सस्वबन्तः ।
 निर्बेतु तेऽपि यानि प्रथितपृथुगुणाः शक्रुवन्ति स नेन्द्रा
 योऽत्रामूनीन्द्रियाणि त्रिभगति जितवान्नासमाहुस्तमीश्वरम् ॥ ६४५ ॥
 वर्णोऽस्यन्दमुष्ठा सकृदसिलजनान्बोधयन्ती विवाषा
 निर्बाम्छोच्छ्वसदोषा मनसि विदधती साम्यमानन्दधात्री ।
 प्रौढ्योत्पादध्वयास्म्यं त्रिभुवनमल्लिख भाष्यते यस्य वाणी
 त मोक्षाय अयस्तु स्थिरतरविषया देवमातं मुनीन्द्रा ॥ ६४६ ॥
 भावामावस्वरूप सकलमसकलं द्रव्यपर्यायतत्त्वं
 भेदाभेदावलीढं त्रिभुवनमुबनाम्पन्तरे वर्तमानम् ।
 लोकात्मोक्तबलोकी गतमिसिलमलं लोकेने यम्ब बोध-
 क्षं देवं मुक्तिक्षमा मबमबनभिवे भावबन्वाप्तमत्र ॥ ६४७ ॥
 स्वाधेहित्यं समस्तं परिणतिरहितं कर्तृकर्मभ्युदासा
 त्संबन्धस्तत्र इत्येक -- फलवतोर्नाप्यनित्ये समखे ।
 पर्यालोच्येति येन प्रकटितमुमय प्वस्तदोषप्रपञ्चं
 तस्तेबन्धं विमुक्त्यै जननमिगच्छिता भक्तितो देवमातम् ॥ ६४८ ॥
 नो भेत्कसा न मोक्षा यदि भवति विमुर्नो वियोगेन दुःखी
 स्वाधेदेक क्षरीरी प्रतितनु स त्वान्मस्य दुःखेन दुःखी ।
 स्वादिज्ञायेति बन्तुर्गतिमिसिलमलं योऽम्यपसेऽद्वयोर्ध
 सं पूज्या पूजयन्तु प्रससितविपद् देवमातं विमुक्त्यै ॥ ६४९ ॥

या रागाद्वेपमोहाङ्गनमसि हरते चारुपारिवरस

मिन्ते मानोऽक्षैश्च मलिनमति कुठं कीर्तिवतीं लुमीत ।

तस्यां ये यान्ति नार्यामुपहतमनसा शक्तिमत्यन्तमूढा

देवा कन्दर्पतप्ता वदसि तनुमतां ते कथं मोक्षलक्ष्मीम् ॥ ६५० ॥

पीनशोषीनिषम्बश्चनञ्जपनभराकान्तमन्दप्रभाषा-

सारूप्योद्रेकरम्या मदनशरहता कामिनीर्ये भवन्ते ।

स्यूसोपस्रस्रलीनां कुष्ठलकरतलास्फाळीलाकुलाक्षे

देवाः स्युश्चेज्जगत्यामिह वदत विद् क्रीडश्चा सन्त्यसन्त ॥ ६५१ ॥

ये सगृह्यायुवानि क्षतरिपुरुषिरे पिञ्जराण्यासरेसा

पञ्जेष्वासासिपक्रकृपहृत्कगदाश्रुत्पासादिकानि ।

रौद्रभ्रमङ्गवक्रा सफळमवभृता नीतिमुत्पादमन्ते

ते चेद्देवा भवन्ति मधिगदत बुधा लुब्धका के भवेयु ॥ ६५२ ॥

ध्याध्याधिव्याधक्षीर्ये विषमशृगगणे क्रमकोपादिसर्पे

दु सशोणीरुहाब्जे मवगहनयने आम्यते वेन जीव ।

ये सस्त्रीमघमांसत्रममिदमधिपा निन्दनीय भवन्ते

देवाब्धेऽपि पूज्या निगदत सुधियो निन्दिता के भवेयु ॥ ६५३ ॥

निद्राभिन्ताविषादजममदनभवसेश्लेदप्रमाद

सुद्रागद्वेपतृष्णाश्रुतिबननशराम्याबिधोक्तस्तन्वा ।

यस्यैतेऽष्टादश्यापि त्रिभुवनमवगृह्यापिनः सन्ति दोषा

स्ते देवं मासमाहुर्नयनिपुणधियो मुक्तिमार्गमिधाने ॥ ६५४ ॥

रकार्द्रमिन्द्रकृषि मटति गणहृतो यः श्मशाने गृहीत्वा

निक्षिप्तो मांसमसि त्रिभुवनमदिनां दक्षिणेनाननेन ।

गौरीगङ्गाङ्गसत्री त्रिपुरवहनकन्दैत्यविष्वंसदक्ष-

स्यं रुद्र रौद्ररूपं कथममरुधियो निन्द्यमासं वदन्ति ॥ ६५५ ॥

स्यक्त्वा पद्मामनिन्धां मदनशरहसो गोपनारी सिधेने

निद्राभिन्नापिन्तः कपटशतमयो दानवारातिपाती ।

रागद्वेषामधूतो सुपतिमुत्तरमे सारभिर्योऽमवर्ष

कुर्वाणं प्रेम नापीं विटयदसिद्धं नासमाहुमुरारिम् ॥ ६५६ ॥

य कन्तूघसचिचो विकलितचरणोऽष्टार्थवक्त्रमाप

जानानात्प्रमयोगत्रिदक्षपतिवधुवचबीदयाकुन्साक्ष ।

शुद्धमिच्छेद्द संमुर्वित्तवचनतः पक्षमं यस्य वक्त्र

स प्रज्ञामोति धीनः प्रणिगवत् क्व क्वच्यते तत्त्वबोधै ॥ ६५७ ॥

यो भ्रान्तबोदेति हृत्वा प्रतिदिनमसुरैर्विग्रह व्याभिविद्धो

यो दुर्बारेण वीनो मयचकितमना प्रस्यते राहुणा च ।

मूढो विष्वस्तबोध कुसुमधरहत सेवते अमिनी य

सन्तस्त मानुमार्तं मवगाहमवनच्छिद्ये नाम्नन्ति ॥ ६५८ ॥

मूढ कन्वर्षतप्तो वनचरयुवतौ ममवृत्त पडाल

शङ्कर्यासकश्चित्तद्विद्यपतिरमूर्ध्नीतमेनामिषस्र ।

बहिर्निन्द्येपमक्षी विगतकूपमना साहस्री मघनोक्तो

नैकोऽप्येतेषु देवो विगलितकलिलो दृश्यते तत्र रूपम् ॥ ६५९ ॥

रागान्वा पीनयोनिस्तनन्नचनमराक्रान्तनारीप्रसङ्गा-

क्तोपाशरातिपाशाः प्रहरणभरणोपिणो भीतिमन्तः ।

आरमीयानेकदोषाभ्यवसितविरहाग्नेहतो दुःखिनश्च

ये देवास्तो कर्म च क्षमयमनियमान्दातुमीशा विमुक्त्यै ॥ ६६० ॥

पर्यङ्कोऽप्यैवमत्र स्थिरपरमभियस्तस्वतो देहगात्र

संस्यज्येसान्कुत्रेवास्त्रिभिषगसमूतो दीर्घससारहेतून् ।

विष्वस्ताप्रेपदोर्षं विनपतिमस्त्रि माभिनामापदं त

ये बन्दन्तेऽनवर्षं मदनमदनुद ते समन्ते सुस्तानि ॥ ६६१ ॥

दृष्टं मन्नेन्द्रमन्दश्चक्रमुकुटतटीकोटिबिच्छिद्यपुष्य-

श्राम्यद्गुह्यौषधोपैर्विनपतिनुतये व्याहरान्पैर्विनस्य ।

वावद्वैत प्रमूर्तं प्रसममवममांशिमधयाचविचै

मौणसोक्तं विमुक्त्यै पदमपदमय व्यापत्रामासमासम् ॥ ६६२ ॥

नैयां दोषा मयोक्ता बचनपटुतया द्वेषतो रागतो वा

किं त्वेषोऽत्र मयासौ मम सफलमिदं ज्ञातुमाप्तं विदोषम् ।

घण्टो बोधु न चात्र त्रिभुवनहितकृद्विषमाने परत्र

भानुनदिति भावनिस्त्रिभुवमपि तनो नावभूतं हि तावत् ॥ ६६१ ॥

इत्याप्तविषयम् ॥ ११ ॥

विनेश्वरकमयुगमक्तिमाविता विभोक्तित्रिभुवनतत्त्वविस्ताराः ।

पटुतान् बहिह गुणांश्वरन्ति ये नमामि तान्मन्त्रिपुमिषये गुरुन् ॥ ६६२ ॥

समुपवासापति विनेश्वरोदिते चित्तन्वसे निस्त्रिभुवितानि निस्पृहा ।

सदा न ये मदनमदैरपाहता सुदुर्लभा अगति मुनीक्षिमोऽत्र ते ॥ ६६५ ॥

बर्चांसि ये क्षिप्रसुखानि तन्वते प्रकुर्वसे स्वपरपरिग्रहग्रहम् ।

विबर्जिताः सफलममस्वदूपयै भयामि तानमरुपदासये यतीन् ॥ ६६६ ॥

न बान्धवस्वन्नमसुतमिवावबो विसन्वते तमिह गुणं शरीरिणाम् ।

विमिन्दतो मममयभूरिमुसुतां मुनीश्वरा विदधति य कृपाकवः ॥ ६६७ ॥

शरीरिण कुसगुणमार्गणादितो विबुद्धये विदधति निर्मेळां वदाम् ।

विभीरवा जनमदुरन्तदुस्त्वतो ममामि ताञ्जनकसमान्गुरुन्सदा ॥ ६६८ ॥

वदन्ति ये बचनमनिन्दितं भुषैरपीडकं सफलशरीरधारिणाम् ।

मनोहरं रक्षितकवामदूषणे ममन्तु से मम गुरवो विमुक्तये ॥ ६६९ ॥

न साति य स्वित्तपठितादिकं घने पुराकरसितिषरकमनादिषु ।

त्रिषा वृणमसुस्तमदत्तमुत्तमो नमामि तं जनमविनाशिनं गुरुन् ॥ ६७० ॥

त्रिषा क्षिप्र स्वसुखनमीसुतासमा विभोक्तयेते कभनविभोक्तनादित ।

पराशुक्ताः समितकवायक्षत्रवो भयामि तान्निपमविनाशिनो गुरुन् ६७१ ॥

परिग्रहं द्विविषमव त्रिषापि ये न गृहते य तनुमता विबर्जिता ।

विनिर्गमस्त्रिभुवसौस्त्रिभुवो ममन्तु से मम गुरवो ममभिक्षु ॥ ६७२ ॥

विबन्तुके दिनकररश्मिभासिते ममन्ति ये पथि विषसे युगसृणाः ।

स्वकर्मसः सफलशरीरधारिणां दयाकवो वदसि सुखामि तेऽश्विनाम् ६७३ ॥

दिग्म्बरा मधुरमपैशुर्न बध सुतोदितं अपरहितावहं मितम् ।

वृषन्ति ये गृह्विननस्वनोभिक्षतं भवारिसः शरणमितोऽसि तान्गुरुन् ६७४ ॥

सतो मनोबचनछरीरनिर्मितं समाधया कद्रुकरसादिकेषु ये ।
न भुङ्गते परमसुखैपिणोऽप्यन मुनीश्वरा मम गुरवो भवन्तु ते ॥ ६७५ ॥
धनै पुरा विह्वलिपुर सरस्व ते विमोक्षणमहृषिभिर्षि वितन्वते ।
कृपापरा जगति समस्तदेहिनां पुनन्ति ते अननञ्जराभिपर्ययान् ॥ ६७६ ॥
सषिस्तरे धरवितके विरोषके निरीक्येते परजनता विनाकृते ।
त्वन्नन्ति ये तनुमलमङ्गिर्वर्जिते यतीश्वरा मम गुरवो भवन्तु ते ॥ ६७७ ॥
मनःकरी विषयवनामिच्छापुत्रो नियम्य ये क्षमयमशुद्धैर्दम् ।
वशीकृतो मनमसिताङ्गुष्ठै सदा तपोपना मम गुरवो भवन्तु ते ॥ ६७८ ॥
न निहुरं कद्रुमनवधवर्षेन वदन्ति ये बचनमनर्थमप्रियम् ।
समुद्यता चिनवधनेषु मौनिनो गुणैर्गुरुन्मप्यमत सान्गुरुन्सदा ॥ ६७९ ॥
न कुर्वते कल्लिकविबर्षकक्रिया सदोषतां क्षमयमसंयमादिषु ।
रवा न ये निखिलव्रमक्रियाविधौ भवन्तु ते मम हृदये कृतास्त्रदा ६८० ॥
छरीरिणामसुखस्यतस्म करणं तपोदयाश्रमगुण्यशीकृनाशनम् ।
भवन्ति ये वृत्तिबलतोक्षबैरिणं भवन्तु ते यतिवृषभा मुदे मम ॥ ६८१ ॥
दुष चित्तं व्रतनियमैरेनेकया विनिर्मलस्त्रिसुखोद्देशमुत्तमम् ।
विभुन्वते सटिति कपायबैरिणो विनाशकानमरुभिवः स्तुषे गुरुन् ॥ ६८२ ॥
विनिर्दिता हरिहरवद्विबादयो विभिन्दिता युवतिफटाश्रतोमरै ।
मनामुषा परमबलेन येन तं विभिन्दतो नमत गुरुन्ममेपुभिः ॥ ६८३ ॥
न रागिण्य कम्बन न रोषदूषिता न मोहिनो ममभयभेदनोषता ।
गृहीतस्मननभरिब्रह्मण्यो भवन्तु मे मनसि मुदे तपोपना ॥ ६८४ ॥
सुसामुखसपरविभोगयोगिता प्रियाप्रियस्यपगतबीबितादिभिः ।
भवन्ति ये सममनसस्तपोपना भवन्तु ते मम गुरवो भवच्छिवः ॥ ६८५ ॥
त्रिनोदिते वषसि रवा वितन्वते सर्पासि ये कल्लिककल्लमुक्तये ।
विषेचका स्वपरभवश्यसत्त्वतो हरन्तु ते मम दुरितं मुद्रवव ॥ ६८६ ॥
भवन्ति ये अमकसना मुनीश्वराश्चतुर्विधं गुणमवधवृत्तयः ।
सुदृढवद्विन्दमदाष्टकारयो भवन्तु ते मम गुरवो भवान्तका ॥ ६८७ ॥

नैवां घोषा मयोक्ता बचनपटुतया द्वेषतो रागतो वा

किं त्वेवोऽत्र प्रयासो मम सफलमिदं ज्ञातुमाप्तं विदोषम् ।

सफ्तो बोद्धुं न श्यान्न त्रिभुवनहितकृत्रिभ्रमाने परत्र

मानुनेदिति यावन्निलिप्तमपि तमो नावभूतं हि तावत् ॥ ६६१ ॥

इत्यासन्निवेशम् ॥ ११ ॥

निनेश्वरकर्मयुगमक्तिमाविता विद्योक्तित्रिभुवनतस्त्वचिस्तराः ।

पटुतान् पठिह गुणांश्वरन्ति ये नमामि तान्मवरिपुमिचमे गुरून् ॥ ६६२ ॥

समुपतास्तपसि अनेश्वरोदिते मितन्वसे निस्त्रिहृदितानि निस्पृहाः ।

सदा न मे मदनमदैरपाहृताः सुदुर्लभा जगति मुनीश्विनोऽत्र ते ॥ ६६५ ॥

बर्षासि मे शिबसुसदानि तन्वसे प्रकुर्वते स्वपरपरिमहप्रहम् ।

विबर्षिताः सफळममत्ववूप्यै भ्रमामि तानमकपदासये यतीन् ॥ ६६६ ॥

न बान्धवत्वममसुतमिषावयो वितन्वसे समिह गुण क्षरीरिणाम् ।

विमिन्दतो मयमवभूरिभूसृतां मुनीश्वरा विदधति य कृपास्त्रयः ॥ ६६७ ॥

क्षरीरिणं कुङ्कुणमार्गजादितो विबुद्धये विदधति निर्मलां वयाम् ।

विमीरवो अननतुरन्तदु सतो भवामि ताज्जनकसमान्गुरून्सदा ॥ ६६८ ॥

वदति मे बचनमनिन्दितं मुपैरपीडक सफळक्षरीरधारिणाम् ।

मनोहरं रहितकवायवूप्येण भवन्तु ते मम गुरवो विमुक्तये ॥ ६६९ ॥

न छाति य स्विसपठितादिकं धनं पुराकरक्षिष्टिपरकननादिषु ।

त्रिषा तुष्णप्रसूतमवत्तमुत्तमो नमामि तं अनमविनाशिम गुरुम् ॥ ६७० ॥

त्रिषा क्षिम स्वसूदननीसुतासमा विद्योक्तये कषनपिडोक्तारितः ।

पराशुलाः समितकवायवूप्येण भवामि तान्विषमविनाशिमो गुरून् ॥ ६७१ ॥

परिमर्हं द्विविषमव त्रिषापि मे न शक्यते च तनुमता विबर्षिताः ।

विनिर्मलस्त्रिषसौस्मकाद्विजो भवन्तु ते मम गुरवो भवच्छिद्यः ॥ ६७२ ॥

विभन्तुके दिनकररश्मिमासिते प्रबन्ति ये पञ्च विषसे युगेष्टयाः ।

स्वकर्मैतः सफळक्षरीरधारिणां वयास्त्रयो वदति सुसानि तेऽग्निनाम् ६७३

दिगम्बरा मधुरमपैशुर्मं वप जुतोवित स्वपरहितावहं मितम् ।

जुक्नन्ति के गृह्णन्तुः कल्पनोऽस्मिन्तं भवारित धरणमितोऽस्मि तान्गुरून् ६७४

लबति लबमेव गुचं प्रवरं सुबचं भवणेन च मध्यमना ।
 निलिखति विनाशकश्चोक्तहृत्तो मरणं समुपैति अघन्यवनं ॥ ७३१ ॥
 लबमेव विनश्चति शोककलिर्भननम्भिति मङ्गविदो गुणिनः ।
 नयनेश्वरजलेन च मध्यधियो मरणेन अघन्यमतेर्भविनः ॥ ७३२ ॥
 विनिहन्ति क्षिरो वपुरार्तमना बहु रोदिति दीनवचा कुञ्जल ।
 कुस्ते मरणार्थमनेकनिधिं पुरुशोकसमाकुलवीररव ॥ ७३३ ॥
 बहुरोत्पनताप्रतराक्षियुगं परिरुद्धक्षिरोरुहमीमतनु ।
 कुस्ते सङ्कल्प्य जनस्य शुभा पुरुषो मयमत्र पिशाचसम ॥ ७३४ ॥
 प्रीणावति रोदिति पूकुरुस्ते पतति स्सलति त्यजते वसनम् ।
 व्यभते स्रभते समते न सुखं गुरुशोकपिशाचवधो मनुज ॥ ७३५ ॥
 क जपं क तपं क सुखं क क्षमं क यमं क दमं क समाधिविधिं ।
 क वनं क बलं क गृहं क गुणो वत शोकवन्धस्य नरस्य भवेत् ॥ ७३६ ॥
 न धृतिर्न मतिर्न गतिर्न रतिर्न यतिर्न नतिर्न नुतिर्न रुचिः ।
 पुरुषस्य गतस्य हि शोकवध व्यपयाति सुखं सकलं सहसा ॥ ७३७ ॥
 वदाति बोध्यत्र मवे क्षरीरिणामनेकधा दुःखमसद्यमापतम् ।
 रौचं कृत्वा बहु दुःखपद्यति स सेव्यते शोकरिपु कर्म बुधैः ॥ ७३८ ॥
 पूर्वोपाहितपापपाकवधत शोकं समुत्पद्यते
 धर्मासर्वसुखाक्षराज्जिनमतालक्ष्यस्य च सत्त्वत ।
 विज्ञावेति समस्तदुःखसङ्कलामूलो भवोर्वीरुहः
 संसारस्तिविबेदिभिर्बुधजनैः शोकक्षिपा त्यज्यते ॥ ७३९ ॥
 इति शोकनिरूपणम् ॥ २९ ॥
 संसारसागरमपारमतीत्य पूत
 मोक्षं यदि प्रवितुमिच्छत मुक्तबापम् ।
 तज्ज्ञानवारिणि विधूतमले मनुष्याः
 स्नानं कुरुष्वमपह्नाम जलाभिषेकम् ॥ ७४० ॥
 तीर्थेषु शुच्यति जले शतशोऽपि चौरं
 । मान्तर्गतं विविधपापमलावलिष्ठम् ।

यदि रक्षणमन्यजनस्य गवेषादि कोऽपि करोति बुध स्वजनम् ।
 यदि किंचन सौख्यमथ स्वतनोर्भेदि कश्चन तस्य गुणो भवति ॥ ७१८ ॥
 यदि वाऽऽगमनं कुरुतेऽथ मृतं सगुणं तु विशोचनमस्य तदा ।
 विगुणं विमना बहु शोचति यो विगुणां स दक्षां समते मनुज ॥ ७१९ ॥
 यदि पान्थगणस्य यथा प्रबलो भवति स्थितिरस्थितिरिव तरो ।
 अननाच्चनि जीवगणस्य तथा जननं मरणं च सर्वैश्च कुरुते ॥ ७२० ॥
 बहुदेशसमागतपान्थगणं ध्रुवमेकमिदमिति नदीतरणे ।
 बहुदेशसमागतमनुगणं कुलमेति पुनः सुकृतेन भवे ॥ ७२१ ॥
 हरिणस्य यथा भ्रमतो गहने शरणं न हरेः पतितस्य मुसे ।
 समवर्तिमुसे पतितस्य तथा शरणं न कोऽपि न देहवत् ॥ ७२२ ॥
 सगुणं विगुणं सपनं विपनं सवृषं विवृषं तरुणं च क्षिशुम् ।
 जनमप्यगतामिसमोऽकरुणं समवर्तिनूपो न परित्यजति ॥ ७२३ ॥
 मुषि यान्ति ह्यत्रिपमत्यजना गगने शकुनिमहक्षीतकराः ।
 बलबन्तुगणाश्च अस्ते बलवान्समवर्तिविमुर्निस्त्रिभुवने ॥ ७२४ ॥
 विषयं स समस्ति न यत्र रविर्न शशी न शिसी पवनो न तथा ।
 न स कोऽपि न यत्र कृतान्तनूपं सफलाङ्गिनिनाशकरं प्रबलं ॥ ७२५ ॥
 इति तत्त्वत्रियं परिचिन्त्य बुधा शक्यस्य जनस्य विनश्वरताम् ।
 न मनागपि चेतसि संदपते शुचमङ्गं यद्य सुसनाशकरम् ॥ ७२६ ॥
 धनपुत्रकसत्रवियोगकरो धनपुत्रकसत्रवियोगमिह ।
 कर्मते मनसेति विचिन्त्य बुधं परिमुञ्चतु शोकमनर्भकरम् ॥ ७२७ ॥
 यदि पुण्यशरीरमुसे कर्मते यदि शोककृतौ पुमरेति मृतं ।
 यदि वास्य मृतौ स्वमृतिर्भविता पुरुषस्य शुचाच्च तदा सफलम् ॥ ७२८ ॥
 अनुशोचनमस्तविचारमना विगतस्य मृतस्य च न कुरुते ।
 स गते सल्लिखे तनुते वरुणं सुबगस्य गतस्य गतिः क्षिपति ॥ ७२९ ॥
 सुरवर्त्मं सुमुष्टिहतं कुरुते सिक्तयोत्करपीडनमातनुते ।
 अममात्मगतं न विचिन्त्य नरो मुषि शोचति यो मृतमस्तमति ॥ ७३० ॥

त्यजति स्वमेव गुर्भं प्रवरं सुवचःप्रवणेन च मध्यमना ।
 निखिलाङ्गिनिनाक्षकशोकहसो मरणं समुपैति अधन्यखन ॥ ७३१ ॥
 स्वमेव विनश्यति शोककल्मिर्जननम्बितिमङ्गबिदो गुणिनः ।
 नयनोत्थमलेन च मध्यधियो मरणेन अधन्यमतेर्मबिन ॥ ७३२ ॥
 विनिहन्ति क्षिरो बपुरार्तमना बहु रोदिति दीनवचा कुशला ।
 कुरुते मरणार्थमनेकविधिं पुरुशोकसमाकुलधीररव ॥ ७३३ ॥
 बहुरोदनतामतराक्षियुगं परिरूक्षक्षिरोरूहभीमतनु ।
 कुरुते सकलस्य जनस्य गुचा पुरुयो मयमत्र पिशाचसम ॥ ७३४ ॥
 परिभाषति रोदिति पूरुरुधे पतति स्तसति त्यजते बसनम् ।
 व्यजते श्रयते क्वमते न सुख गुरुशोकपिशाचवशो मनुब ॥ ७३५ ॥
 क जप क तप क सुख क क्षम क यम क दम क समाधिबिधि ।
 क धनं क बल क गृह क गुणो षत शोकवशस्य नरस्य मवेत् ॥ ७३६ ॥
 न घृतिर्न मतिर्न गतिर्न रतिन यतिर्न नतिर्न नुतिन रुचिः ।
 पुरुषस्य गतस्य हि शोकवश व्यपमाति सुखं सकलं सहसा ॥ ७३७ ॥
 वदाति योऽन्यत्र गमे क्षरीरिणामनेकधा दुःखमसद्यमायतम् ।
 शैव कृत्वा बहु दुःखपदाति स सेव्यते शोकरिपु कथं नुपै ॥ ७३८ ॥

पूर्वोपाहितपापपाकवशत शोकं समुत्पद्यते

भर्मासर्भमुत्साकराञ्जिनमताजदमत्ययं तत्त्वत ।

विज्ञापेति समस्तदुःखसकलामूलो मर्षोर्षिरूहः

संसारस्वितिवेदिभिमुपजनै शोकक्षिपा त्यज्यते ॥ ७३९ ॥

इति शोकनिरूपणम् ॥ २९ ॥

संसारसागरमपारमतीत्य पूर्तं

मोक्षं मदि त्रिदुमिच्छत मुक्तबाधम् ।

तन्मग्नवारिणि विधूतमले मनुष्या

ज्ञानं कुरुज्जमपहाय ब्रह्ममिषेकम् ॥ ७४० ॥

तीर्थेषु शुष्यति बलं द्यतशोऽपि बौतं

। मान्तरगतं विविधपापमठावधिषम् ।

चित्त विचिन्त्य मनसेति विद्युद्बोधा
 सम्यक्स्वपूतसन्निधौ कुरुताभिपेकम् ॥ ७४१ ॥
 तीर्थाभिपेककरणाभिरतन्म बाधो
 नदयत्यय सक्रम्यदेहमलो नरस्य ।
 नान्तर्गतं कस्मिन्मित्यवधार्य सोऽन्त-
 र्भारित्रवारिणि निमज्जति शुद्धिहेतोः ॥ ७४२ ॥
 सज्ज्ञानदर्शनचरित्रजसं क्षमोर्भि
 कुञ्जानदर्शनपरित्रमलाबमुक्तम् ।
 यत्सर्वकर्ममलमुग्धिनवाक्यतीर्ष
 ज्ञान विषयमिह नास्ति जलेन शुद्धिः ॥ ७४३ ॥
 तीर्षपु चेत्स्यमुपैति समस्तपार्य
 ज्ञानेन विष्ठसि क्वं पुरुषस्य पुष्पम् ।
 नैकस्य गन्धमलयोर्धुतयो क्षरीरं
 हृद्य स्थितिं सन्निधुशुद्धिबिधौ समाने ॥ ७४४ ॥
 तीर्थाभिपेकबधतः सुगतिं जगत्वा
 पुष्पैर्बिनापि यदि यान्ति नरास्तदैते ।
 नानाविधोदकसमुद्भवजन्तुवर्गा
 वास्तव्यचारुमरणात् (f) क्वं ब्रजन्ति ॥ ७४५ ॥
 यच्छुक्रशोपितसमुत्बमनिष्ठगन्धं
 नानाविधकृमिकुसाकुञ्चितं समन्तात् ।
 व्याप्यादिवोषमलसद्य विनिन्दनीय
 तद्वारितं क्वमिहच्छति शुद्धिमहम् ॥ ७४६ ॥
 गर्भेऽशुभौ कृमिकुञ्जैर्बिचिंत क्षरीरं
 यद्वर्षितं मकरसेन नबेह मामान् ।
 बर्षेगृहे कृमिरिषातिमकावस्मिन्ने
 शुद्धिं क्वं भवति तस्य जस्युतन्व ॥ ७४७ ॥

निन्देन भागविपयेण विनिःसृतस्य
 न्यूनोभवेन कुबिसादिमृतस्य गर्भे ।
 मासान्वागुचिगृहे वपुष स्थितस्य
 शुद्धिं ह्युतस्य न अत्रै क्षतस्योऽपि सर्वैः ॥ ७४८ ॥
 यन्निर्मितं कुभिततं कुभितेन पूर्णं
 श्रोत्रैः सदा कथितमेव विमुञ्चतेऽहम् ।
 मञ्ज्यान्वयमानमपि मुञ्चति रोमकूपै
 प्रसेदवारि कथमस्य अलेन शुद्धि ॥ ७४९ ॥
 दुःसेन शुष्यति मञ्जीवटिका यथा नो
 दुःसं तु ब्रह्म मन्निनत्वमिति स्वरूपम् ।
 नाङ्गं विशुष्यति तथा सन्निभेन शौच
 पानीयमेति नु मञ्जीमसतां समस्तम् ॥ ७५० ॥
 आकाशत पतितमेत्य नदादिमध्य
 तत्रापि घावनसमुत्बमलाश्लिष्टम् ।
 नानाविधात्ननिगताशुचिपूर्णमर्षो
 यत्नेन शुद्धिमुपयाति कथं सरीरम् ॥ ७५१ ॥
 मास्मान्बरामरणभोजनमानिनीनां
 श्लोकातिशायिकमनीयगुणान्वितानाम् ।
 हार्नि गुणा श्रुतिं यान्ति यमाश्रितानां
 देहस्य तस्य सन्निभेन कथं विशुद्धि ॥ ७५२ ॥
 जास्विन्द्रजायास्तमिदमत्र अलेन शौच
 केनापि दुष्टमतिना कथितं जनानाम् ।
 यदेहशुद्धिमपि कर्तुमलं अलं नो
 सत्पापकर्म विनिहन्ति कथं हि सन्त ॥ ७५३ ॥
 मेरूपमानमधुपत्रजसेवितान्तं
 पेज्यान्वते विद्यति कञ्जमनन्तपद्मम् ।
 कायस्य ब्रह्म अलतो मरुपूरितस्य
 शुद्धिस्तदा भवति निन्द्यमलोद्भवस्य ॥ ७५४ ॥

किं मापितेन बहुना न बलेन शुद्धि
 र्बन्मान्तरेण मवतीति विचिन्त्य सन्त ।
 श्रेषा विमुष्य बलपौसकृताभिमानं
 कुर्वन्तु बोधसल्लिखेन शुचित्वमत्र ॥ ७५५ ॥
 दुष्टाष्टकर्ममलशुद्धिविधौ समर्थे
 निःशेषलोकाभवतापविधातदक्षे ।
 सञ्ज्ञानदर्शनचरित्रबले विद्याले
 शौच विषद्वमपविष्य अलाभिवेकम् ॥ ७५६ ॥
 निःशेषपापमलबाधनदक्षमर्षं
 भ्रानोवक विनयशीलतटद्रुयाण्यम् ।
 पारिधवीचिनिषय मुदितामस्तम्
 मिरयात्स्वीन्तविक्रमं करुणाधराधम् ॥ ७५७ ॥
 सम्यक्त्वशीलमनघ दिनवाक्यतीर्थं
 यत्तत्र पारपिपणां कुरुतामिवेकम् ।
 तीर्थाभिवेकबशतो मनस कदापि
 ज्ञान्तर्गतस्य हि मनागपि शुद्धिसिद्धि ॥ ७५८ ॥
 पित्त विशुध्यति बलेन मलावलिप्त
 यो मापतेऽनृतपरोऽस्ति जनो न यस्मात् ।
 बाह्य मलं तनुगतं व्यपहन्ति नीर
 गर्भं शुभेतरमपीति बवन्ति सन्तः ॥ ७५९ ॥
 पार्यधिमस्तरविमल्लभराविभेदा
 श्चुद्धिं बवन्ति बहुधा मुचि किन्तु पुंसाम् ।
 सुज्ञानशीलमसंयमशुद्धितोऽन्या
 मो पापलेपमपहन्तुमलं विशुद्धि ॥ ७६० ॥
 रत्नप्रयामलबलेन करोति शुद्धिं
 भुत्वा जिनेन्द्रमुस्यनिर्गतपापतीर्थम् ।

बोऽन्तर्गतं निसिद्धकर्ममळ दुरन्तं

प्रक्ष्मात्म मोक्षसुखमप्रतिर्म स याति ॥ ७६१ ॥

इति वीरभक्तिरूपम् ० १ ०

मीमञ्जिनेश्वर नत्वा सुरासुरनमस्कृतम् ।

भुवानुसारतो वक्ष्ये प्रतानि गृहभेषिनाम् ॥ ७६२ ॥

पञ्चभाणुव्रतं त्रिधा गुणव्रतमुदीरितम् ।

शिक्ष्याव्रत चतुर्धा स्मादिति द्वादशधा स्मृतम् ॥ ७६३ ॥

शुद्धीन्द्रियाणि मेदेषु चतुर्धात्र सङ्गत्वका ।

विज्ञाय रश्मिषु तेषामर्हिसाणुव्रतं मतम् ॥ ७६४ ॥

मषमासमधुक्षीरक्षोषीरुद्धफलासनम् ।

वर्षनीय सधा सद्भिन्नसरक्षणसत्परै ॥ ७६५ ॥

हिंस्यन्ते प्राणिनः सूहमा यत्राशुभ्यमिमकृति ।

तद्वाग्निमोचन सन्तो त कुर्वन्ति दयापर ॥ ७६६ ॥

मेपन्नातिधिमन्नादिनिमित्तेनापि नाहिन ।

प्रथमाणुव्रताक्षकैर्हिंसनीया कदाचन ॥ ७६७ ॥

यतो निःशेषतो हन्ति म्बावरान्परिणामत ।

त्रसान्परिणयते ज्ञेयो विरताविरसस्तत ॥ ७६८ ॥

क्रोपसोममद्वेपरागमोहादिकारणै ।

असत्यस्य परित्याग सत्याणुव्रतमुच्यते ॥ ७६९ ॥

मवर्तन्ते यतो दोषा हिंसारन्ममयाद्य ।

सत्यमपि न वक्तव्यं तद्वच सत्यशालिभि ॥ ७७० ॥

हास्यकर्कशपैशुन्यनिष्ठुरादिबभोमुच ।

द्वितीयाणुव्रतं पूढ देहिनो कर्मसे स्थितिम् ॥ ७७१ ॥

यद्भवन्ति क्षत्र धर्म यन्नेच्छेत्पि निन्दितम् ।

वर्षनीयं त्रिधा वाक्यमसत्यं तद्विदोषवै ॥ ७७२ ॥

ग्रामादौ पतितम्मास्त्यप्रमृते परबस्तुन ।

आदानं न त्रिधा मन्व तृतीयं तदणुव्रतम् ॥ ७७३ ॥

इह दुःस्व नृपादिभ्य परत्र नरकादित' ।
 प्राप्नोति स्वेतस्त्रेण स्वेयं त्याज्यं सदा पुषै ॥ ७७४ ॥
 जीवन्ति प्राणिनो येन ब्रह्मण सह बभ्रुभि ।
 जीवितस्य ततस्त्रेयां हरेत्तस्वापहारत ॥ ७७५ ॥
 मेऽप्यर्हिसादयो धर्मास्त्रेऽपि नश्यन्ति पौर्यत ।
 मत्सेति न त्रिधा ब्राह्मं परद्रव्यं विचक्षणै ॥ ७७६ ॥
 अर्वा बहिश्चरा प्राणा प्राणिनां येन सर्वथा ।
 परद्रव्यं तत सन्तः पश्यन्ति सङ्घं मृदा ॥ ७७७ ॥
 मातृसप्तसुततुल्या निरीक्ष्य परयोपित ।
 स्वकलत्रेण मस्तोषश्चतुर्भुवणुमतम् ॥ ७७८ ॥
 मार्गळा सर्गमार्गस्त सरपि अन्नसघनि ।
 कृष्णाद्विद्विष्टवद्रोही दुःस्पर्शमिच्छिसेव या ॥ ७७९ ॥
 दुःखानां विधिरन्धकी सुखानां प्रख्यातकः ।
 व्याधिबहुः स्ववत्याग्या वूरत सा नरोत्तमै ॥ ७८० ॥
 स्वमर्तार परित्यज्य या परं याति निष्कपा ।
 विश्वास अमते तस्यां कथमन्य स्वयोपिति ॥ ७८१ ॥
 किं सुख सभते मर्त्ये सेवमान परस्मिन् ।
 केवलं कथं बभ्राति अन्नगूम्बादिकारणम् ॥ ७८२ ॥
 बर्षं सदनवत्तस्या बभ्यने बभने तथा ।
 निष्क्रियन्ति मर्त्यं निन्द्यं निन्दनीया अना सदा ॥ ७८३ ॥
 मधमांसादिसक्तस्य या विषाय विदम्बमम् ।
 नीचस्वापि मुसं न्यस्ते क्षीना ब्रह्मस्य ज्योमत ॥ ७८४ ॥
 सां वेष्ट्यां सेवमानस्य मन्मथाकुलपेतस ।
 तन्मुसं पुम्बत पुंस कर्षं तस्याप्यणुमतम् ॥ ७८५ ॥
 सतोऽसौ पण्यरमणी चतुर्भुवतपाङ्किना ।
 यावज्जीवं परित्यागथा जातनिर्भूषमानसा ॥ ७८६ ॥
 सद्यस्तर्षपराधान्बभेनुभृत्पादिजस्तुनः ।

या गृहीति प्रमाणेन पञ्चमं सदणुव्रतम् ॥ ७८७ ॥
 दावानलसमो लोमो वर्धमानो दिवानिस्रम् ।
 विधाप्य भ्रातृकैः सम्यक्सतोपो (१) श्राद्धवारिणा ॥ ७८८ ॥
 सतोपास्त्रिष्टपित्तस्य यस्सुखं शान्धत शुभम् ।
 कुतस्तृप्सागृहीतस्य तस्य लेशोऽपि विषते ॥ ७८९ ॥
 यावत्परिमहं क्वाति तावद्विंशोपजायते ।
 विश्वावेति विधातव्यं सङ्गं परिमितो नृपे ॥ ७९० ॥
 द्विसातो विरति सत्यमदत्तपरिवर्जनम् ।
 स्वस्तीरति प्रमाणं च पञ्चभाणुव्रतं मतम् ॥ ७९१ ॥
 यद्विधायावर्षिं विष्णुं दक्षस्वपि निभेच्छ्रमा ।
 नाश्रमति पुनः प्रोक्तं मन्त्रं तद्गुणव्रतम् ॥ ७९२ ॥
 बात्येव धावमानस्य निरवस्वस्य चेतसः ।
 ऋक्सानं कृत्वा तेन येन सा नियति कृता ॥ ७९३ ॥
 त्रसन्वावरन्धीवानां रक्षत परतस्ततः ।
 महाप्रसक्तमित्येव भ्रातृकस्वापि तत्सवतः ॥ ७९४ ॥
 चेतो निवारितं येन धावमानमितस्ततः ।
 किं न लब्धं सुखं तेन संतोपामृतसामत ॥ ७९५ ॥
 यदि विश्रान्तं कृत्वा देसावधिमहर्निशम् ।
 नोच्छ्रयते पुनः पुसां द्वितीयं तद्गुणव्रतम् ॥ ७९६ ॥
 महाप्रसक्तमत्रापि बाध्यं तत्त्वविधानतः ।
 परतो लोमनिर्मुक्तो लामे सत्यपि चत्तत ॥ ७९७ ॥
 शक्यते गदितुं केन सत्यं तन्म महात्मनः ।
 तृणवस्त्यग्नये येन सन्ध्योऽप्यर्षोः त्रसर्षिणा ॥ ७९८ ॥
 खना तृप्सास्तान्तास्तेन वर्षिता घृतिवस्त्ररी ।
 देसतो विरतिर्येन कृता नित्यमस्त्रिष्टिता ॥ ७९९ ॥
 पञ्चधानर्षदण्डम्य परं पापोपकारिणः ।
 क्रियते यः परित्यागस्तृतीयं तद्गुणव्रतम् ॥ ८०० ॥

दुष्टमुतिरपध्यान पापकर्मोपदेशनम् ।
 प्रमाद शस्त्रधानं च पश्चानर्था भवन्त्यमी ॥ ८०१ ॥
 क्षारिकासिखिमाभोरताम्रचूडशुक्लादम् ।
 अनर्भकारिणस्त्याज्या बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ८०२ ॥
 नीलीमदनलाक्ष्मःप्रमुसामिविपादय ।
 अनर्भकारिणस्त्याज्या बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ८०३ ॥
 दिव्येष्टानर्भदण्डेभ्यो विरतिर्मा विधीयते ।
 विनेश्वरसमाख्यातं त्रिभिधे तद्गुणत्रयम् ॥ ८०४ ॥
 नमस्कारादिकं श्रेय क्षरणोत्तममङ्गलम् ।
 संस्थानत्रितये क्षत्रदेवामकृतचेतसा ॥ ८०५ ॥
 सर्वारम्भ परित्यज्य कृत्वा द्रव्यादिसौषनम् ।
 आवश्यक विधातव्यं प्रतशुच्यर्भमुत्तमैः ॥ ८०६ ॥
 व्यासनद्वन्द्वशावताश्चतुर्महाकसनसि ।
 त्रिबिशुच्या विभालव्या वन्दना सहितोषतैः ॥ ८०७ ॥
 पत्नारि सन्ति पर्वाणि मासे तेषु विधीयते ।
 उपवास सदा यस्त्योपभ्रतमीर्यते ॥ ८०८ ॥
 त्यक्तभोगोपभोगेऽस्य सर्वारम्भविमोषिनः ।
 शत्रुर्विभाघनत्याग उपवासो गतो त्रिनैः ॥ ८०९ ॥
 अमुचयनुपवासैकमुक्तयो गच्छित्तरैः ।
 कियन्ते कर्मनाशाय मासे पर्बेचतुष्टये ॥ ८१० ॥
 कर्मन्धमं यदज्ञानास्तचित्तं जन्म कानमे ।
 उपवासक्षिप्त्वा सर्वं तद्गुणीकुरुते क्षमात् ॥ ८११ ॥
 भोगोपभोगसंस्थानं कियते यद्विदतरमना ।
 भोगोपभोगसंस्थानं तच्छिष्टस्याप्रतमुच्यते ॥ ८१२ ॥
 आहारपानताम्युखगन्धमास्यकंखादम् ।
 भुज्यन्ते यस्तभोगश्च सन्मता साधुसप्तमैः ॥ ८१३ ॥
 वाहनाघनपक्ष्यद्वन्द्वीवस्वामरणादयः ।

मुख्यन्तेऽनेकधा यस्मादुपमोगाय ते मता ॥ ८१४ ॥
 सन्तोषो भाषितस्तेन भैराग्यमपि दर्शितम् ।
 मोगोपमोगसंस्थानत्रयं तेन स धार्यते ॥ ८१५ ॥
 चतुर्विधो बराहारो दीयते समयतात्मनाम् ।
 शिक्षात्रयं तदाख्यातं चतुर्षु गृहमेभिनाम् ॥ ८१६ ॥
 समयमेव गृहं साधुयात्रात(न्व)ति समयत ।
 अन्वयेवेदिमि मोक्ष सोऽतिभिर्मुनिपुंगवै ॥ ८१७ ॥
 अद्यामुत्सवविज्ञानतितिसामत्तमल्लुब्धता ।
 एते गुणा हितोष्णकैर्धियन्तेऽतिषिपूजनै ॥ ८१८ ॥
 प्रतिग्रहोद्देशाद्भिश्चास्त्रं पूजनं मति ।
 त्रिगुद्विरसत्रिगुद्विश्च पुण्याम नवधा विधि ॥ ८१९ ॥
 सामायिकादिभेदेन शिक्षात्रयमुदीरितम् ।
 चतुर्वेति गृहमेन रक्षणीयं हितैषिणा ॥ ८२० ॥
 ब्रह्मदद्यात्पुत्रतान्येष कथितानि विनेश्वरे ।
 गृहमेव पाठनीयानि भवदुःखं जिहामुमि ॥ ८२१ ॥
 सङ्गीतं वीरितं ज्ञात्वा त्यक्त्वा सर्वा मनःकृतिम् ।
 बभूनाष्टच्छत्रं नि शेषान्त्यक्त्वा देहादिमूर्च्छनाम् ॥ ८२२ ॥
 बाह्यमभ्यन्तरं सङ्गं मुक्त्वा सर्वं विधानतः ।
 विषयास्योपनां गुह्यं हृदि न्यस्य नमस्कृतिम् ॥ ८२३ ॥
 विनेश्वरश्चाम्भोजमूरिमक्तिभरानसै ।
 सत्सङ्गना विषातव्या मृत्युतो मरसर्षपे ॥ ८२४ ॥
 दुर्कर्मं सर्वदुःखानां नाशकं बुधपूजितम् ।
 सम्यक्त्वं रक्षयद्दार्ढ्यं संसारान्तं यियामुमि ॥ ८२५ ॥
 ब्रह्मदद्यात्पुत्रं पद्माभास्यं नव तत्त्वादिभेदतः ।
 ज्ञापते ब्रह्मपञ्चीयं सम्यग्दृष्टिर्न संशय ॥ ८२६ ॥
 अतीतेऽनन्तघ्नं काले जीवेन भ्रमता मये ।
 कानि दुःखानि नाशानि विना जैनेन्द्रघासनम् ॥ ८२७ ॥

निर्मलं निर्मलं तस्य पूतं जैनेन्द्रशासनम् ।
 मोक्षवर्त्मसि कर्तव्या मसिद्धेन विचक्षणै ॥ ८२८ ॥
 ज्योतिर्माषनभौमेषु पदस्त्रच श्रममूमिषु ।
 ज्ञायते स्त्रीषु सद्दृष्टिर्न मिथ्या द्वादष्टाङ्गिषु ॥ ८२९ ॥
 एकमपि क्षणं लब्ध्वा सम्यक्त्वं यो विमुञ्चति ।
 संसारार्णवमुत्तीर्य भवते सोऽपि निर्द्वेषिणः ॥ ८३० ॥
 रोषसे दक्षिणं तत्त्वं जीव सम्यक्त्वमावित ।
 संसाराद्भोगमापन्नं सवेगादिगुणान्वितम् ॥ ८३१ ॥
 यत्किञ्चिद्दृश्यते लोके प्रसन्नं संपराचरम् ।
 तत्सर्वं भवते जीव सम्यक्त्वामलरसम् (?) ॥ ८३२ ॥
 शङ्कादिवोपनिर्मुक्तं सवेगादिगुणान्वितम् ।
 यो पते दक्षिणं सोऽत्र दर्शनी कश्चितो विनै ॥ ८३३ ॥
 दुरन्तासारससारवनितासासससते ।
 यो मीतोऽणुमत् याति मसिनं तं विदुर्बुधा ॥ ८३४ ॥
 भार्तरौद्रपरित्यक्तकालं विदधाति यः ।
 सामायिकं विदुःशास्त्रात्मा स सामायिकवान्मस ॥ ८३५ ॥
 मासे चत्वारि पर्वाणि तेषु यः कुरुते सदा ।
 उपवासं निरारम्भः प्रोपधी स मतो विनैः ॥ ८३६ ॥
 न भक्षयति योऽपि कन्दमूलाफसादिकम् ।
 सयमासकचेतस्य सन्निधास्य पराङ्मुख ॥ ८३७ ॥
 मैथुनं भवते मस्यो न दिवा स कदाचन ।
 दिवामैथुनमिर्मुक्तः स मुभैः परिकीर्तितः ॥ ८३८ ॥
 संसारमयमापन्नो मैथुनं भवते न यः ।
 सदा वैराग्यमारूढो ब्रह्मचारी स मण्यते ॥ ८३९ ॥
 निरारम्भः स विश्वो मुनीन्द्रैर्दक्षकर्मणैः ।
 कृपानुः सर्वमीशानां नारम्भं विदधाति यः ॥ ८४० ॥

संसारदुःखमूलेन क्रियेनेन ममेति या ।
 मिथेयं त्यजति प्रथमं निर्मन्थं च विदुर्भिन्ना ॥ ८४१ ॥
 सर्वदा पापकार्येषु कुर्वतेनुमतिं न यः ।
 तेनानुमननं युक्तं मप्यते बुद्धिष्ठाशिना ॥ ८४२ ॥
 सन्निमित्तं त्रिषा येन चरितोऽनुमतं ह्यस्य ।
 महारो गृह्यते पुंसां त्यक्तोद्दिष्टं च मप्यते ॥ ८४३ ॥
 एकदश गुणानेवं धत्ते याः क्रमतो नराः ।
 मर्त्यामरभिर्भुंक्त्वा यात्यसौ मोक्षमभ्ययम् ॥ ८४४ ॥
 बभौ रोषोऽन्नपानस्य गुरुमाराशिरोहणम् ।
 बन्धच्छेदौ मल्लः पञ्च प्रथमप्रसंगोचरा ॥ ८४५ ॥
 कूटसेतुक्रिया निर्व्यादेष्टनं न्यासतोपनम् ।
 पैशुन्यं मन्त्रमेवञ्च द्वितीयप्रतगा मलाः ॥ ८४६ ॥
 सेनानीतसमाधानं सेनानामनुबोधनम् ।
 विरुद्धेतिक्रमो राज्ये कूटमानादिकस्फनम् ॥ ८४७ ॥
 छत्रिमन्त्रबह्वारञ्च तृतीयप्रतसंमया ।
 श्रुतिचारा विनैः पञ्च गदिता धुतकर्मभिः ॥ ८४८ ॥
 अनङ्गसेवनं क्षीप्रमन्त्रबामिनिवेष्टनम् ।
 गमनं पुंश्चर्मीनाम्योः स्त्रीकूटेतररूपयोः ॥ ८४९ ॥
 अन्यदीवविषाहस्य विषानं विमपुंगवै ।
 अतिचारा मलाः पञ्च चतुर्थप्रतसंमया ॥ ८५० ॥
 हिरण्यस्वर्णयोर्वास्तुश्रेययोर्धनधान्ययोः ।
 कुप्यस्य दासदास्योश्च प्रमापेतिश्रमद्विषा ॥ ८५१ ॥
 अतिचारा विनैः प्रोक्ताः पञ्चमी पञ्चमे प्रते ।
 वर्जनीयाः प्रयत्नेन प्रतरसाविषलपै ॥ ८५२ ॥
 क्षेत्रस्य वर्धनं तिर्यग्पूर्वापोष्यतिरुत्तनम् ।
 स्मृत्यन्तरविधिः पञ्च मला दिग्विस्तेर्मलाः ॥ ८५३ ॥

अनीतिपुद्गलक्षेपा प्रेक्ष्य लोकाजुयोजनम् ।
 शब्दरूपानुपाती च स्युर्वेद्यविरतेर्महा ॥ ८५४ ॥
 असमीक्ष्यक्रियामोगोपमोगानर्भकारिता ।
 बहसंबन्धभाक्त्वि कौस्तुभ्यं भवनाद्रिता ॥ ८५५ ॥
 पद्यैरेज्जन्मवर्षण्डस्य विरते कथिता मया ।
 समस्तवस्तुविस्तारवेदिमिर्बिनपुंगवैः ॥ ८५६ ॥
 अस्विरत्नास्तुतं योगदुष्क्रियानादरा मया ।
 सामायिकप्रवस्यैते मया पद्य विनेश्वरैः ॥ ८५७ ॥
 अहहमार्थितोत्सर्गाद्यानसंस्तरकक्रियाम् ।
 अस्तुत्वानादरौ पद्य प्रोपबस्य मया मयाः ॥ ८५८ ॥
 सचिचमिजसंबन्धदुष्पङ्कामिषवासिता ।
 भोगोपमोगसंख्याया मया पद्य निवेदिताः ॥ ८५९ ॥
 सचिचाच्छब्दमिक्षेपकात्मतिक्रममत्सराः ।
 सद्धान्यव्यपदेशेन घाने पद्य मया मयाः ॥ ८६० ॥
 पद्यत्वमीविसार्धसो मित्ररागधुक्तामह ।
 निवामं चेति निर्दिष्टं संन्मासे मळपद्यकम् ॥ ८६१ ॥
 शब्दाक्यज्ञापिक्त्सित्वादिमसंसासंस्तवा मया ।
 पद्यमे वर्धनस्योक्ता विनेत्रैर्भुतकस्मपैः ॥ ८६२ ॥
 हस्येवं सद्यतिः प्रोक्ता मळानाममळाक्षयैः ।
 तस्य व्युदासतो धर्म्यं भावकैर्भुतमुत्तमम् ॥ ८६३ ॥
 यो दधाति मरो पूर्तं भावक्यतमर्षितम् ।
 मर्त्यामरत्रिये प्राप्य मात्यसौ मोक्षमभ्यसम् ॥ ८६४ ॥
 श्रुनेत्राहुभिर्भुकरधिरः संकमाद्यपाहृतम् ।
 कुर्वन्निर्भोजनं कर्म भावकैर्भुतमुत्तमम् ॥ ८६५ ॥
 धरचन्द्रसमां कीर्तिं मैत्री सर्वजनानुगाम् ।
 कन्दर्पसमरूपत्वं धीरत्वं शुभपूष्यपाद् ॥ ८६६ ॥

भावेयत्वमरोगित्वं सर्वसत्त्वानुकम्पिता ।
 धनं धन्यं धरा धाम सौख्यं सर्वजनाधिकम् ॥ ८६७ ॥
 गम्भीरां मधुरां वाणीं सर्वभोगमनोहराम् ।
 निःश्लेषश्चानिष्पातां बुद्धिं ध्वस्ततमोमलाम् ॥ ८६८ ॥
 यस्याकम्बुहृत्कारधन्वोपकपुरःसरम् ।
 विषाम् पूजनं देव मङ्कितो जिनसङ्गनि ॥ ८६९ ॥
 षडुर्विषस्य संघस्य मत्स्यारोपितमानसैः ।
 दारुं षडुर्विषं देवं ससारोच्छेदमिच्छुभिः ॥ ८७० ॥
 यावज्जीवं जनो मौनं विधत्ते चातिमङ्कितम् ।
 नोद्घोतनं परं कृत्वा निर्बाह्यात्प्रबिभृत जनैः ॥ ८७१ ॥
 एवं त्रिषापि यो मौनं विधत्ते विधिबलराः ।
 न दुर्कर्म त्रिभोक्तेऽपि विधत्ते तस्य किञ्चन ॥ ८७२ ॥
 विधिप्रसिद्धराजारं विचित्रध्वजमण्डितम् ।
 विषातव्यं जिनेन्द्राणां मन्दिरं मन्दिरोपमम् ॥ ८७३ ॥
 येनेह कारितं सौख्यं जिनमङ्कितता मुवि ।
 तर्गापवर्गसौख्यानि तेन ह्यस्ये कृत्वामि वै ॥ ८७४ ॥
 यावच्छिद्यति जैनेन्द्रमन्दिरं धरणीतले ।
 बर्मस्त्रिभिः कृता तावज्जैनसौख्यविषायिना ॥ ८७५ ॥
 येनाहुष्ठमजाजार्चा जैनेन्द्री किञ्चतेऽङ्गिना ।
 तस्याप्यनश्वरी कश्मीर्न वृत्ते जातु जायते ॥ ८७६ ॥
 यः करोति जिनेन्द्राणां पूजनं यत्परं नरः ।
 स पूजामाप्य निःश्लेषां समसे क्षम्यतीं जियम् ॥ ८७७ ॥
 न्यस्तस्वज्ञानमात्रो जिनपठिकथितं ध्वस्तदोषमपद्यं
 संसारासारमीता विदधति सुभियो ये व्रतं भावकीयम् ।
 कृत्वा भोगात्तुरोगान्बरयुवतिमुताः तर्गमर्त्येश्वराणां
 ते निष्पानन्तसौख्यं क्षिबपदमपदे व्यापदे यान्ति मर्त्याः ॥ ८७८ ॥
 इति भारवचनैरिदमम् ॥ १३ ॥

प्रजम्ब सर्वज्ञमनन्तमीश्वरं विनेन्द्रचन्द्रं ध्रुतकर्मबन्धनम् ।
 विनाश्यते येन दुरन्तसंसृतिस्तदुच्यते मोहतमोपहं तम ॥ ८७९ ॥
 विनिर्मलामन्तमुल्लैककारणं दुरन्तदुःसानस्यारिदागमम् ।
 द्विधा तपोऽभ्यन्तरबाह्यभेदतो वदन्ति वोढा पुनरेकशो विना ॥ ८८० ॥
 करोति साधुर्मिरमेक्षमानसो विमुक्तये मन्मथस्तुष्टान्तये ।
 तदात्मसक्तस्यानन्तमं तपस्यसा विधीयते येन मनःकपिर्बध्नुम् ॥ ८८१ ॥
 श्चमाय रागस्य बध्नाय चेतसो क्षयाय निद्रातमसो बलीयसः ।
 श्रुताप्तये संयमसाधनाय च तपो विधये मित्तभोजनं मुनिः ॥ ८८२ ॥
 विधिप्रसङ्गरूपकृतां विद्यास्मिनीं यतो यतिर्तुःसपरम्पराफलम् ।
 लुनाति तृप्णाजतर्ति स मूळतस्तदेव बेश्मादिनिरोधनं तपः ॥ ८८३ ॥
 विधित्य ङ्गेकं नित्यं सुरेश्वरा बध्नुं न नेतुं प्रमथो भवन्ति ये ।
 मवाति येनाक्षयः स बध्नुतां रसोऽन्नं तन्निगदन्ति साधवा ॥ ८८४ ॥
 विधिभेदा तनुबाधनक्रिया विधीयते या श्रुतिसिद्धिक्रमात् ।
 तपस्तनुक्लेशमदं प्रचक्षते मनस्तनुक्लेशविनाशनक्षमम् ॥ ८८५ ॥
 यदासनं स्त्रीपशुपण्डबर्षितो मुनिर्निवासे पठनादिसिद्धये ।
 विविक्तस्य्यासमसंश्लिष्टं तपस्तपोधनस्तद्विदधाति मुक्तये ॥ ८८६ ॥
 ममोवच कावबलाद्गुपागतो विक्षोभ्यते येन मरुो मनीषिभिः ।
 श्रुतानुरूपं मरुलोचनं तपो विधीयते तद्गुणशुद्धिहेतवे ॥ ८८७ ॥
 मयाति रत्नत्रयमुत्सृज्यं तपो यतो हिनस्त्वर्थितकर्म सर्वथा ।
 यतः सुखं नित्यमुपैति पावकं विधीयतेऽसौ विनयो यतीश्वरैः ॥ ८८८ ॥
 तपोधमार्तां जतशीलशक्तिनामनेकुरोगादिनिपीडितारमनाम् ।
 क्षरीरतो प्राशुक्रमेपथेम च विधीयते व्याघ्रतिरुञ्जसादरात् ॥ ८८९ ॥
 नियम्यते येन मनोऽतिबध्नुं विधीयते येन पुरार्थित रजः ।
 विधीयते येन भवाभयोऽलिकः तपोयते तज्जिनवाक्यमर्थितम् ॥ ८९० ॥
 वदाति यस्तौह्यमनन्तमभ्यस्य तमोति शोषं मुक्तावबोधकम् ।
 क्षणेन मसीकुरुते च पातकं विधीयते ध्यानमिदं तपोधने ॥ ८९१ ॥

मतो जनो भ्राम्यति बन्धनान्ते मतो न सौख्यं समते कदाचन ।
 मतो ब्रतं नश्यति मुक्तिकारण्य परिग्रहोऽसौ द्विविधो विमुच्यते ॥८९२॥
 इह तपो ब्रह्मसमेदमर्चितं प्रसस्तकस्याजपरम्पराकरम् ।
 विधीयते वैशुनिभिस्तमोपहं न कल्पते तैः किमु सौख्यमभ्यस्य ॥८९३॥
 तपोनुमात्रो न किञ्च मुच्यते विशुद्धबोधैरिभतास्तगोपैः ।
 नदन्यनिश्चेषगुणैरपाहृतं तपोधिकश्लेषगतापि पूज्यते ॥ ८९४ ॥
 विषेष्टोऽस्ति तपसो दिवानिष्ठ विधीयमानस्य विद्वोक्तिं गुणः ।
 तपो विपद्ये लक्षितान् मानवः समस्तलोकस्य च जायते प्रिय ॥८९५॥
 तनोति धर्मं विमुनोति कर्मसं तिनस्ति दुःखं विदधाति संसदम् ।
 विनोति सत्त्वं विनिहन्ति तामसं तपोऽथवा किं न करोति वेदिनाम् ८९६
 यथाप्य वृत्तं मन्त्रोदितदुर्कमं न कुर्वते ये विनमापितं तपः ।
 महार्थरक्षाकरनेत्य सत्परं मन्वन्ति तेष्वारमरत्नसंग्रहा ॥ ८९७ ॥
 अपारसंसारसमुद्रतारकं न सन्वते ये विषमाकुलास्तपः ।
 विहाय ते हस्तगतास्तु स्फुटं पिबन्ति मूढाः सुललिप्तया विषम् ॥८९८॥
 विनेन्द्रचन्द्रोदितमस्तदूर्णं कपायमुक्त विदधाति यस्तपः ।
 न दुर्कमं तस्य समस्तविद्ये प्रजापते बस्तु मनोज्ञमीप्सितम् ॥ ८९९॥
 ब्रह्मो दुरन्ताय गतो विमूर्च्छतां विद्वोक्य तां सद्यतिदुःखदाविनीम् ।
 सुखाप्यमप्यवविधानतस्तपो मतो जनो दुःखकरोऽवमन्यते ॥ ९०० ॥
 इह भ्रमश्चेद्विद्वो न जायते ह्यतः भ्रमश्चेद्वतेऽनर्थं सुखम् ।
 इतः भ्रमश्चेद्विद्वते फलाय च न स भ्रमः संसृजनेन मन्यते ॥९०१॥
 भ्रमं विना नास्ति महाफलोदय भ्रमं विना नास्ति सुखं कदाचन ।
 नतस्ततः साधुजनैस्तपःभ्रमो न मन्यतेऽनन्तसुखो महाफलः ॥ ९०२ ॥
 ब्रह्मनिष्ठं जागरणोपगतो जनः भ्रमं विपद्ये विपयेच्छया यथा ।
 तपःभ्रमं चेत्कुल्ले तया शून्यं किमभुतेऽनन्तसुखं न पावनम् ॥९०३॥
 समस्तदुःखक्षयकरार्णं तपो विमुच्य योगी विषयाविषेयते ।
 विहाय सोऽनर्ष्यमपि सुखावहं विषेयनं लीकुरते बतोपसम् ॥९०४॥

अनिहयोगास्त्रिबिप्रयोगतः परापमानाद्गनहीनबीबिसत् ।

अनेकबन्मव्यसनप्रबन्धतो विमेति नो बस्तपसो विमेति सः ॥ ९०५ ॥

न बान्धवा न स्वमना न बह्वमा न सुखबर्गाः सुहृदो न चाह्वयाः ।

शरीरिपस्तद्वितरन्ति सर्वथा तपो विनोक्त विदधाति यत्कर्म ॥ ९०६ ॥

मुक्त्वा भोगानरोगानमरयुवतिभिर्भ्राभिते स्वर्गवासे

मर्त्यावासेऽप्यनर्प्यान्मश्रिषिष्ठव्यस्योरुशिशुर्नृकृपाशः ।

वास्पन्तेऽनन्तसौख्यां विबुधजननुतां मुक्तिकान्तां यतोऽग्नी

जैनेन्द्रं तत्तपोऽहं पृथक्कथिक्महं मङ्गल मस्तनोसु ॥ ९०७ ॥

दुःसङ्कोजीरुहाब्जं दहति भवपम यच्छिन्तीबोधवर्षि

र्मपूतं घृतवार्षं वितरति परमं क्षाश्वत मुक्तिसौख्यम् ।

जन्मार्तिं हन्तुकामा भवनमदभिवस्त्यच्छनिशेषसङ्गा-

ह्यजैमेष्टं तपो ये विदधाति यत्तस्ये सतो तः पुण्यम् ॥ ९०८ ॥

बीवाशीवावितस्वमकटनपटवो ध्वस्तकन्दर्पवर्षा

निर्भूतकोशयोवा मुदि मवितमदा ह्यविधानवधा ।

ये तप्यन्तेऽनपेक्षं विनगविततपो मुक्तये मुक्तसङ्गा-

ह्ये मुक्तिं मुक्तनाथाममितगतिगुणां सापवो मो विसन्तु ॥ ९०९ ॥

ये विश्वं बन्ममृत्युव्यसनधिसिधिसिस्ताडीडमालोक्य कोकं

ससारोद्देगवेगमश्चित्तममसः पुत्रमित्रादिकेषु ।

मोहं मुक्त्वा नितान्तं घृतविपुलक्षमा सप्तवासं निरस्य

यावाभ्यारिष्यस्यै घृतिविमलधियस्तान्स्तुषे साधुमुक्त्वान् ॥ ९१० ॥

यस्मिन्धुम्भतूरोरयञ्चकनकबकनाद्भ्रमतां यान्त्ययौषा-

मोघन्मार्तण्डभण्डस्फुरदुलकिरजाकीर्णदिव्यकवाहा ।

मूमिर्भूत्वां समन्तादुपविततपनासंयता मीप्यकले

सन्निचैकाममुग्रं घृतविततघृतिच्छत्रकाः प्रभयन्ते ॥ ९११ ॥

वद्यद्विपुलकत्रा प्रचुरकरधिकार्षर्षाः क्षयन्ते

अत्रेन्नेष्यासचित्रावपिरितककुमो मेमसंया नदन्ति ।

आशाशाकाशवेष्टास्तखलमनकाः संमन्यन्ते क्षपासु
 तत्रानेहस्यसङ्गा सततगतिः कृतारावमीमास्वमीता ॥ ९१२ ॥
 यत्र प्राग्नेयराधिष्ठुमनलिनवनोन्मूलनोपल्यमाण
 सत्कार वन्तबीजारुचिहृतिचतुरः प्राणिनां वाति वातः ।
 सिद्धीर्षार्थं समग्रं प्रगठभृतिचतुर्बर्त्मगा योगिबर्षा-
 शे ध्यानासक्तपिशाः पुरुषिधिरनिष्ठाः शीतलः प्रेरयन्ति ॥ ९१३ ॥
 यत्रचारिभ्रमप्रविषितचतुराः मोचनो(?)र्षीमचर्ष्या
 पद्यापारैः मन्थारः मजुररुचिचयाभ्यारुचित्रियोगाः ।
 बाषासुचैः प्रपञ्चै रुचिरविरचनैरर्षनीयैरवर्ष्य
 नित्यर्ष्यं मार्ष्यतान पद्ममण्डमनूषानकाश्वार्षयन्तु ॥ ९१४ ॥
 आशीर्षिष्वास्तुर्विपुलसममृतः श्रीमतः कान्तकीर्तिः
 सूर्यसितस्य पारं भुक्तसखिनिषेर्देधसेनस्य शिष्यः ।
 विश्वताशेषशास्त्रो व्रतसमितिमृताममपीरस्तकोपः
 श्रीमान्मात्स्यो मुनीनाममितगतियतिस्त्यक्तनिशेषसङ्गः ॥ ९१५ ॥
 इति ह्यारुचिचतपचरपनिष्पन्नम् ॥ ११ ॥
 लक्ष्मणमहिमात्म्यो विपुलसत्त्ववात्सल्ये
 वैरस्त्रिरगभीरतो गुणमणिः पञ्चोचारिणिः ।
 समस्तजगतां सतां भिमममशरीं देहिनां
 सदाऽमृतबलच्युतो विदुषसेवितो वचनान् ॥ ९१६ ॥
 तस्य ज्ञातसमस्तज्ञानसमयं शिष्यं सताममपीः
 श्रीमान्मापुरसंपसाजुसिद्धः श्रीनेमिपेणोऽम्बद् ।
 शिष्यस्तस्य महात्मनः क्षमयुतो निर्भूतमोहद्विषः
 श्रीमात्माश्वसेनसूरिरमबत्सोपीतके पूजितः ॥ ९१७ ॥
 कोपारातिविवातकोऽपि सङ्घपः सोमोऽप्यदोषाकरो
 श्रीनोऽप्युमत्तरस्तपो गतमयो भीतोऽपि संसारतः ।
 निष्कामोऽपि समिद्धसुकिबनितायुक्तोऽपि यः संयत
 सत्यारोपितमानसो धृतधृषोऽप्यर्ष्यमियोऽप्यधियः ॥ ९१८ ॥

अनिष्टयोगास्त्रियविप्रयोगतः परापमानाद्धनहीनभीषितात् ।

अनेकजन्मभ्यसनप्रबन्धतो विभेति नो यस्तपसो विभेति सः ॥ ९०५ ॥

न बान्धवा न स्वजना न वल्लभा न मृत्यवर्गा सुखदो न पाहजा ।

धरीरिपस्तद्वितरन्ति सर्वथा तपो विनोक्त विदधाति यस्तस्मिन् ॥ ९०६ ॥

मुक्त्वा योगामरोगानमरत्युषतिभिर्भाषिते स्वर्गवासे

मर्त्यावासेऽप्यनर्प्याम्बुशिविषयसोरुषिःशुद्धीकृताश्च ।

यात्यन्तेऽनन्तसौख्यां विमुषजननुतां मुक्तिशान्तां यतोऽग्नी

वैनेन्द्रं तप्तपोऽथ भुक्तकठिकमर्कं मज्जल मस्तनोषु ॥ ९०७ ॥

दुःखसोपीच्छार्थं ब्रह्मति मयवन मच्छिस्तीबोधदर्शि

र्यत्पूर्तं पूतवार्यं वितरति परमं साम्प्रतं मुक्तिसौख्यम् ।

जन्मार्तिं हन्तुकामा मदनमदमिदस्त्यक्तनिःश्लेषज्जा-

स्तवैनेष्ट तपो ये विदधति यस्तमस्ते ममो मः पुनन्दु ॥ ९०८ ॥

जीवाभीषादितस्वप्रकटनपटपो ष्वस्तकन्दर्पदर्पा

गिर्भूतक्रोधयोधा मुदि मदितमदा ह्यधविषामवधा ।

ये तप्यन्तेऽनपेक्षं विनगदिततपो मुक्तमे मुक्तसङ्गा-

स्ते मुक्तिं मुक्तबाधाममितगतिगुणा सामबो नो दिक्षन्तु ॥ ९०९ ॥

ये विश्वं जन्ममृत्युभ्यसनधिसिद्धिस्त्रिशासीदनाश्लोभ्य लोके

संसारोद्वेगवेषकितमनसः पुत्रमित्रादिकेषु ।

मोहं मुक्त्वा नितान्तं पूतविपुञ्जसमा सधवासं निरस्त

याताभारिब्रह्मस्यै पूतिविमलमिदस्तामस्तुमे साधुमुष्यान् ॥ ९१० ॥

यस्मिन्शुम्भलोत्पज्जकनकबसमाद्भसतां यान्त्यधौषा-

प्रोचन्मार्तंष्वपण्डसुरदुःस्किरपाकीर्णदिव्यकषाबाजः ।

मृनिर्भृत्वा समस्तापुपविततपमासंयता धीन्मकाले

तस्मिन्वैकाग्रमुग्रं पूतविततपूतिच्छत्रकाः प्रजवन्ते ॥ ९११ ॥

अथद्विपुत्कृत्रा प्रचुरकरविक्रवर्षाभाराः जपन्ते

अनेन्द्रेव्यासविप्रत्वविरितककुभो मेघसंवा नवन्ति ।

आसाशाकाक्षदेष्टास्तल्लुत्तमबलाः संभयन्ते क्षयासु

तत्रानेहससङ्गाः सततगतिहृत्तारावभीमात्मभीताः ॥ ९१२ ॥

यत्र मास्त्रेरदधिदुमनस्त्रिनवनोन्मूढनोषत्रमाणः

सात्प्रर दन्तधीपाठभिकृतिचतुरः प्राणिनां भाति वातः ।

विष्ठीर्याङ्गं समग्रं प्रगतपृथित्चतुर्वर्त्मगा योगिबर्मा-

स्त्रे ध्यानासक्तपिपाः पुरुधिधिरनिष्ठाः स्त्रीतलाः प्रेरयन्ति ॥ ९१३ ॥

यथाचारिभ्रमप्रविषितचतुराः प्रोपबो(१)र्धीमचर्ष्या

पक्षाचारै मक्षारः मजुररुभिषयाभ्याल्लत्रत्रियोगा ।

वाचासुचै मपचै स्त्रिनिरविरचनैरर्नगीयैरबर्ष्या

मित्यर्ष्यं प्रार्ष्यताम पदमचळमनूचानकभ्यार्पयन्तु ॥ ९१४ ॥

मासीर्विष्णुस्तकस्तोर्विपुलक्षमसुतः श्रीमत् कान्तकीर्तिः

सुरैर्यातस्य धारं सुतसक्तिकनिधेर्देवसेनस्य शिष्यः ।

विष्णुशास्त्रेषुशास्त्रो ऋतसमितिभूतामप्रधीरस्तकोप-

श्रीमान्मान्यो मुनीमाममित्तगतियतित्स्यक्तमि-शेषसङ्गाः ॥ ९१५ ॥

इति ह्यदसविषयतपचरनिकल्पणम् ॥ ३९ ॥

जलहृद्यमहिमाक्यो विपुरुसस्वबाप्रसधि-

र्वरस्त्रिरगमीरतो गुण्यमणिः पयोवारिभिः ।

समस्तजगता सर्ता मियममशरी देहिनां

सदाऽमृतबळच्युतो विमुपसेवितो वचबान् ॥ ९१६ ॥

तस्य ज्ञातसमस्तज्ञाससमय शिष्यः सतामप्रणीः

श्रीमान्मापुरसंपसाप्तिककः श्रीनेमिपेजोऽमवत् ।

शिष्यस्तस्य महत्तमनः समयुतो निर्भूद्रमोहद्विषः

श्रीमान्माचपसेनसूरिरभवल्लोणीतसे पूजितः ॥ ९१७ ॥

कोपारातिविषातकोऽपि सकृप सोमोऽप्यदोषाकरो

जैनोऽप्युप्रतरस्तपो गतमयो श्रीतोऽपि संसारत ।

निष्कामोऽपि समिद्धमुक्तिवनितायुक्तोऽपि यः संयतः

सत्पारोपितमानसो धृतदृष्टोऽप्यर्ष्यमियोऽप्यमियः ॥ ९१८ ॥

दक्षिणमदमसत्रोर्मध्यनिर्म्याबन्धोः

शमदमयममूर्तिश्चन्द्रशुभोरुक्तीर्ति ।

अमितगतिरमृषस्तन्व क्षिप्यो विपश्चि-

द्विरचितमिदमर्थ्य तेन धाम्न पवित्रम् ॥ ९१९ ॥

यः सुमापितसदोह धाम्नं पठति मकितः ।

केवलज्ञानमासाप चात्यसौ मोक्षमक्षयम् ॥ ९२० ॥

यावच्चन्द्रदिर्बाहुरौ दिशि गतौ मिन्तस्तमः धार्वरं

यावन्मेरुतरङ्गिणीपरिहरी नो मुञ्चतः स्वस्तिर्तिम् ।

यावद्याति सरङ्गमहुरतनुर्गङ्गा हिमाद्रेर्मुंबं

सावच्छास्त्रमिदं करोतु विदुषां पृथ्वीतले संमदम् ॥ ९२१ ॥

समारूढे पूतत्रिदशबसर्ति विक्रमनृपे

सहसे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके (१०५०) ।

समाप्ते पञ्चम्यामवति भरणीं मुञ्चन्नुपतौ

चिते पक्षे पीपे बुधद्वितमिदं क्षास्त्रमनपम् ॥ ९२२ ॥

इत्यमितपतिरिद्वितमुन्मापितरत्नसंज्ञोः समाप्तः ।

वृत्तितमवनसुत्रोर्मैव्यनिर्वाहबन्धोः

समदमयममूर्तिबन्धुशुभ्रोरुक्षीर्ति ।

अमितगतिरमूषस्तस्य क्षिप्रो विपक्षि-

द्विरविधमिदमर्ष्ये सेन क्षाल पवित्रम् ॥ ९१९ ॥

यः सुमापितसंदोहं क्षालं पठति मक्षितः ।

केवलज्ञानमास्ताप यात्यसौ मोक्षमक्षयम् ॥ ९२० ॥

यावच्चन्द्रदिवाकरौ दिशि गतौ मिनत्स्रमा शार्धरं

यावन्मेरुतरङ्गिणीपरिदहौ नो मुघवत् स्वसिर्तिम् ।

मावधाति सरस्वमङ्गुरसनुर्गङ्गा हिमाद्रेर्भुवं

तावच्छालामिदं करोतु विदुषां पृथ्वीतले संमदम् ॥ ९२१ ॥

समास्तुहे पृथग्निदक्षबसर्ति विक्रमनृपे

सहसे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके (१०५०) ।

समाप्ते पञ्चम्यामवति भरणीं मुञ्जानुप्तौ

सिते पक्षे पौषे बुधद्विधमिदं क्षालमनघम् ॥ ९२२ ॥

इत्यमृतपतिभिरभितप्तुमापितरजसंदोहः समाप्तः ।

मयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनानान् भवति, अतस्तच्छरीरप्रमाण जघन्यमवधिक्षेत्र-मिति वदन्ति ।

तदयुक्तम्—त्रिसमयाहारकत्व हि पनकजीवविशेषणतया प्रोक्त मत्स्यभ्र-स्यायामप्रतर-सहरणममयद्वय च पनकभवसम्बन्धि न समवतीति त्रिसमयाहारक-त्वरूप विशेषण पनकजीवस्य नोपपद्यते ॥

अत्रेदं बोध्यम्—एतावत्प्रमाणस्य जघन्यक्षेत्रस्य तैजसप्रायोग्यवर्गणापान्तराल-वर्ति द्रव्य भाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति च द्रव्यमालम्ब्याप्रधिः प्रवर्तते । तदपि चालम्ब्यमान द्रव्य द्वित्रियम्-गुरुलघु, अगुरुलघु च । तत्र तैजसप्रत्यासन्न गुरुलघु,

सूक्ष्म पनक जीव जघन्य अवगाहना वाला होता है । इस तरह उस के शरीर का जो प्रमाण होता है तत्प्रमाण जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञान का बत-लाया गया है ।

ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है कारण कि “ त्रिसमयाहारकत्व ” यह विशेषण पनक जीव का ही कहा है । इसलिये प्रथम समयमें मत्स्य-भव के शरीर के आगम के सहरण तथा द्वितीय समयमें प्रतर के सह-रण करनेमें जो दो समय लगते हैं वे पनकभवसंबन्धी नहीं हैं, अतः त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनक जीव का नहीं बनता है ।

यहाँ यह समझना चाहिये—पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्र के तैजसप्रायोग्यवर्गणा के मध्यवर्ती द्रव्य का और भाषाप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्ती द्रव्य का अवलम्बन करके अवधिज्ञान प्रवृत्त होता है । वह अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु और अगुरुलघु के भेद से दो प्रकार का है । उनमें तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य गुरुलघु है और भाषाप्रत्यासन्न द्रव्य अगुरु

सूक्ष्म पनक एव जघन्य अवगाहनावाणो डोय छे आ गीते तेना शरीरनु ने प्रमाणु डोय छे ते प्रमाणु ज जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञाननु भताव्यु छे

तेमनु ऐवु कथन भगणर नथी कण्ठु डे “ त्रिसमयाहारकत्व ” आ विशेषणु पनक एवतु ज कडेल छे, तेथी प्रथम समयमा मत्स्यभवना गरी-रना आयामनु सहरणु, तथा पीन समयमा प्रतरनु सहरणु करवामा ने जे समय लागे छे ते पनकभवसंबन्धी नथी तेथी त्रिसमयाहारकत्व रूप विशेषणु पनक एवतु भनतु नथी

अही ऐम समयवु लेछे ऐ-पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्रना तैजसप्रायोग्यवर्गणा मध्यवर्ती द्रव्यनु, अने भाषाप्रायोग्यवर्गणा मध्यवर्ती द्रव्यनु अवलम्बन करीने अवधिज्ञान प्रवृत्त थाय छे ते अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु अने अगुरुलघुना लेदथी जे प्रकारनु छे तेओमा तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य

पनकजीव एव पृथिव्याधन्यजीवापेक्षया सूक्ष्मः सूक्ष्मतरः सुक्ष्मतमश्च भवतीत्यतः पनकग्रहणम् । ५।

पनकजीव एव च सर्वजघन्यदेहो भवतीति जघन्यावगाहनाग्रहणम् । ६।

केचित्तु—' त्रिसमयाहारकस्य ' इति—आयामसहरणप्रतरकरणरूपः प्रथमः समयः १, प्रतरसहरणसूचीकरणरूपो द्वितीयः समयः २, तृतीयस्तु सूचीसहा रेण पनकत्वेनोत्पत्तिसमयः ३, ततश्च त्रयः समया यस्यासौ त्रिसमयः, विग्रहगत्यभावादाहारकश्च एतेषु त्रिष्वपि समयेष्वहारकस्तस्मादुत्पत्तिसमय एव त्रिस-

इस पनक सज्ञा से सर्वोद्यन करने का प्रयोजन यह है कि अन्य पृथिवी आदि जीवों की अपेक्षा पनक जीव ही सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम होता है । ५।

इसकी जघन्य अवगाहना का ग्रहण इसलिये किया गया है कि पनक जीव ही सर्व जीवों की अपेक्षा जघन्य शरीर वाला होता है । ६।

कोई २ आचार्य ऐसा कहते हैं कि पनक जीव की पर्यायमें उत्पन्न होने वाला वह महामत्स्य का जीव प्रथम समयमें अपने शरीर के आयाम का सहरण करता है और यह आयाम का सहरण ही प्रतर का करना है । द्वितीय समयमें प्रतर का सहरण और सूची का करना होता है । तृतीय समयमें सूची के सहार से और पनकरूप पर्याय से उत्पन्न होता है । इस तरह तीन समय लगते हैं । तथा विग्रहगति के अभाव से यह आहारक हो जाता है । इस प्रकार तीनों समयोंमें यह आहारक होता है । इसलिये उत्पत्तिसमयमें ही तीन समय वाला वह आहारक

(५) आ पनकस ज्ञाथी स जोधन करवानु प्रयोजन अये छे डे जीव पृथिवी आदि जिवानी अपेक्षाअये पनक जिव सूक्ष्म, सूक्ष्मतर अने सूक्ष्मतम डोय छे

(६) तेनी जघन्य अवगाहना अये भाटे अडणु करवामा आवेल छे डे पनक जिव न सर्वजिवानी अपेक्षाअये जघन्य शरीरवाणो डोय छे

कोई कोई आचार्य अेषु कडे छे डे पनक जिवनी पर्यायमा उत्पन्न थनार ते महामत्स्यनो जिव प्रथम समयमा पोताना शरीरना आयामनु सहरणु करे छे अने आ आयामनु सहरणु न प्रतरनु करवु छे जीव समयमा प्रतरनु सहरणु अने सूचीनु करवु थाय छे त्रीण समयमा सूचीनु सहरणु करीने पनकत्रय पर्यायथी उत्पन्न थाय छे आ रीते त्रणु समय लागे छे तथा विग्रहगतिना अभावथी ते आहारक थई नय छे आ रीते त्रणु समयमा ते आहारक डोय छे तेथी उत्पत्ति समये न त्रणु समयवाणो ते

मयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनानान् भवति, अतस्तच्छरीरप्रमाण जघन्यमवधिक्षेत्र-मिति वदन्ति ।

तदयुक्तम्—त्रिसमयाहारकत्व हि पनकजीवविशेषणतया प्रोक्त मत्स्यभव-
स्यायामप्रतर-सहरणसमयद्वय च पनकभवसम्बन्धि न सभयतीति त्रिसमयाहारक-
त्वरूप विशेषण पनकजीवस्य नोपपद्यते ॥

अत्रेदं प्रोध्यम्—एतावत्प्रमाणस्य जघन्यक्षेत्रस्य तैजसप्रायोग्यवर्गणापान्तराल-
वर्ति द्रव्य भाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति च द्रव्यमालम्ब्याग्धिः प्रवर्तते । तदपि
चालम्ब्यमान द्रव्य द्विविधम्—गुरुलघु, अगुरुलघु च । तत्र तैजसप्रत्यासन्न गुरुलघु,

सूक्ष्म पनक जीव जघन्य अवगाहना वाला होता है । इस तरह उस के
शरीर का जो प्रमाण होता है तत्प्रमाण जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञान का बत-
लाया गया है ।

ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है कारण कि “ त्रिसमयाहारकत्व ”
यह विशेषण पनक जीव का ही कहा है । इसलिये प्रथम समयमे मत्स्य-
भव के शरीर के आगाम के सहरण तथा द्वितीय समयमे प्रतर के सह-
रण करनेमे जो दो समय लगते हैं वे पनकभवसबधी नहीं है, अतः
त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनक जीव का नहीं बनता है ।

यहाँ यह समझना चाहिये—पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्र के
तैजसप्रायोग्यवर्गणा के मध्यवर्ती द्रव्य का और भाषाप्रायोग्यवर्गणाके
मध्यवर्ती द्रव्य का अवलम्बन करके अवधिज्ञान प्रवृत्त होता है । वह
अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु और अगुरुलघु के भेद से दो प्रकार का है ।
उनमे तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य गुरुलघु है और भाषाप्रत्यासन्न द्रव्य अगुरु

सूक्ष्म पनक एव जघन्य अवगाहनावाणो डोय छे आ रीते तेना शरीरनु
जे प्रमाणु डोय छे ते प्रमाणु जे जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञाननु भताव्यु छे

तेमनु जेवु कथन भगणर नहीं कारणु जे “ त्रिसमयाहारकत्व ” आ
विशेषणु पनक एवतु जे कडेड छे, तेथी प्रथम सभयमा मत्स्यभवना शरी-
रना आयामनु सहरणु, तथा णीज सभयमा प्रतरनु सहरणु करवामा जे जे
सभय लागे छे ते पनकभवसबधी नहीं तेथी त्रिसमयाहारकत्व रूप विशेषणु
पनक एवतु भनतु नहीं

अही जेम सभजवु जेध जे—पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्रना
तैजसप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्ती द्रव्यनु, अने भाषाप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्ती
द्रव्यनु अवलम्बन करीने अवधिज्ञान प्रवृत्त थाय छे ते अवलम्ब्यमान द्रव्य
गुरुलघु अने अगुरुलघुना लेइथी जे प्रकारनु छे तेजोमा तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य

ભાષાપ્રત્યાસન્ન ચાગુરુલ્લુધુ । તદ્વતાથ પર્યાયાન્ ચતુઃસરયાનેત્ર યર્ણગન્ત્રસસ્પર્શલ-
ક્ષણાન્ જઘન્યાવધિજ્ઞાની પશ્યતિ, ન શોપાનિતિ ।

અયમત્ર સારાશઃ—અગુલાસરયેયભાગપ્રમાણ જઘન્ય ક્ષેત્રમવધિજ્ઞાનસ્ય
ભવતિ । અર્થાત્—અગુલપ્રમાણસ્ય ક્ષેત્રસ્ય અસરયેયાનિ 'લ્ખણાનિ કૃતસ્ય ઇકસ્મિન્
અસલ્લેયભાગે યાત્રન્તિ દ્રવ્યાણિ સમવસ્થિતાનિ તાનિ જઘન્યાવધિજ્ઞાની
પશ્યતિ ॥ ગા૦૧ ॥

एव जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्त्वा, उत्कृष्टमवधिक्षेत्रमाह—

મૂલમ્—સવ્વ—વહુ—અગણિજીવા, નિરતરં જત્તિયં ભરિજ્જંસુ ।

खित्त सव्वदिसागं, परमोही खित्तनिदिट्ठो ॥ २ ॥

છાયા—સર્વવહુમિજીવા,—નિરન્તર યાવદ્ ધૃતવન્તઃ ।

क्षेत्र सर्वदिक्कं, परमावधिः क्षेत्रनिदिष्टः ॥ २ ॥

ટીકા—'સવ્વવહુઅગણિજીવા' इत्यादि । सर्ववहूमिजीवाः—इह सर्व-

ल्लुधु है । इनमे रहे हुए वर्ण रस गंध स्पर्शरूप चार पर्यायों को ही जघन्य
अवधिज्ञानी देखता है, शोप को नहीं । इसका साराश यह है—

अगुलका असख्यातवा भाग क्षेत्र अवधिज्ञान का जघन्य विषय है,
इस का तात्पर्य यह है कि अगुरुप्रमाण क्षेत्र के असख्यात टुकडे करो,
अत का जो असख्यातवा टुकडा बचे उसमें जितने रूपी द्रव्य अवस्थित
हों उन्हे जघन्य अवधिज्ञानी जानता और देखता है ।

इस प्रकार अवधिज्ञान का जघन्य क्षेत्र कह कर अब उत्कृष्ट क्षेत्र
कहते हैं—'सव्व-वहु-अगणि जीवा' इत्यादि ।

शुरुल्लुधु છે અને ભાષાપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય અશુરુલ્લુધુ છે તેમનામા રહેલ વર્ણ, ગંધ,
સ્પર્શરૂપ ચાર પર્યાયોને જ જઘન્યઅવધિજ્ઞાની શુભે છે, ખીજાને કોઈ નહીં
તેનો સારાશ આ છે—

અશુલનો અસખ્યાતમો ભાગ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો જઘન્ય વિષય છે
તેતુ તાત્પર્ય એ છે કે અશુલના માપના ક્ષેત્રના અસખ્ય ટુકડા કરે એવટનો
જે અસખ્યાતમો ટુકડો બચે તેમા જેટલા રૂપી દ્રવ્યો રહેલ હોય તેમને
જઘન્ય અવધિજ્ઞાની જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનતુ જઘન્ય ક્ષેત્ર કહીને હવે ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર કહે છે—

“સવ્વવહુઅગણિજીવા” ઇત્યાદિ

शब्देन विवक्षितकालवर्तिनो वह्निजीवा यावन्तः सन्ति, त एव सर्वे गृह्यन्ते । ततश्च ये भूत-भविष्यत्कालवस्यायि वह्निजीवाः, ये च शेषजीवास्तेषां ग्रहण नास्ति, असम्भवात् । सर्वेभ्यः=विवक्षितकालवर्तिभ्योऽग्निजीवेभ्य एव ये वह्नस्ते सर्ववहनः, अग्रयश्च ते जीवाः, अग्निजीवाः, सर्ववहनश्च तेऽग्निजीवा सर्ववह्नाग्निजीवाः, सर्वदिग्भ्यः=सर्वदिग्भावावस्थित क्षेत्रम्-आकाश, निरन्तर-अन्तररहित, क्रियाविशेषणमेतत्, विशिष्टमूर्चीरचनया रचिताः सन्तः, यान्तु=यत्परिमाण भूतवन्तः=व्याप्तवन्तः, परमावधिः-परमश्वासावधिः स तथा, क्षेत्रनिर्दिष्टः-क्षेत्रम्=अनन्तरोक्त प्रभूताग्निजीवप्रमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः=प्रतिपादितो गणधरादिभिरिति । ततश्चावधेः पर्यायेण एतान्तु क्षेत्रमुत्कृष्टतो विषय इति भावः ।

‘भूतवन्तः’ इति भूतकालनिर्देशश्च ‘अजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्ववहवोऽग्निजीवा भवन्ति स्म’ इति सूचयितुम्-‘सर्ववहु’ इति विशेषणम् । ‘अस्यामवसर्पिण्या’-मित्य-

इस गाथामे सर्वशब्द से विवक्षित कालवर्ती अग्निजीव जितने हैं वे ही सब ग्रहण किये गये हैं । भूत-भविष्यत्-कालवर्ती अग्निजीव तथा और जो शेष जीव हैं वे ग्रहण नहीं किये गये हैं । इस तरह विवक्षितकालवर्ती अग्निजीवों से और भी जो अग्निजीव हैं वे सर्ववहु अग्नि जीव समस्त दिग्बस्थित जितने आकाशरूपी क्षेत्र को निरन्तर रूपमे-अन्तर न रहे इस रूपमे-भरते हे-उसे व्याप्त करते हैं उतना क्षेत्र उत्कृष्ट अवधिज्ञान का विषय है । ऐसा गणधरादिकों ने कहा है ।

इस गाथामे “भूतवन्तः” ऐसा जो भूतकालिक निर्देश किया है वह इस बात की सूचना के लिए है कि अजित स्वामी के समयमे ही प्रायः सर्ववहुअग्निजीव थे । “सर्ववहु” यह विशेषण इस अवस-

आ गाथामा ‘सर्व’ शब्दधी विवक्षितकालवर्ती अग्निजीव जेटला छे ते अथा अहणु करेख छे भूत-भविष्यत्कालवर्ती अग्निजीव तथा भीन जे पाकीना छे ते अहणु करेख नथी आ रीते विवक्षितकालवर्ती अग्निजीवो सिवायना भीन पणु जे अग्निजीवो छे ते अथा-अहुअग्निजीव समस्त दिग्बस्थित जेटला आकाशरूप क्षेत्रने निरन्तर रूपमा (अन्तर न रहे ते रूपमा) लरे छे, तेने व्याप्त करे छे, जेटला क्षेत्र उत्कृष्ट अवधिज्ञानने विषय छे जेबु गणधरादिकेके कहुं छे

आ गाथामा ‘भूतवन्तः’ जेवो जे भूतकालने निर्देश करेख छे ते आ बातनी सूचनाने माटे छे जे अजितस्वामीना समयमा ज प्राय सर्ववहुअग्निजीव जेटला ‘सर्ववहु’ आ विशेषण आ अवसर्पिणी कालनु सूचक छे तथा

ર્થસ્ય રૂપાપનાર્થમ્ । 'સર્વદિક્કમ્' ઇત્યનેન સર્વતઃ સૂચીપરિભ્રમણ પ્રમિતમેત્ સૂચિતમ્ ।
 અથવા—સર્વબહુઅગ્નિજીવા નિરન્તર યાવત્ સર્વદિક્ક ક્ષેત્ર ભૂતનન્તઃ, એતાવતિ
 ક્ષેત્રે યાન્યવસ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ, તત્પરિચ્છેદસામર્થ્યયુક્તઃ પરમાવધિઃ, ક્ષેત્રમત્ક્રીકૃત્ય
 નિર્દિષ્ટઃ, ઇતિ । અથ સામ્પ્રદાયિકોઽર્થ ઉચ્યતે—

અગ્નિજીવોત્પત્તેર્મહાવૃષ્ટિયાદિના વ્યાપાતામાયે સમસ્તભરતૈરવતરિદેહલક્ષણાસુ
 પચ્ચદશસુ કર્મભૂમિષુ સર્વબહુ યાદરાગ્નિજીવા ભવન્તિ । અવસર્પિણ્યા દ્વિતીય-
 તીર્થકરકાલે યે ભવન્તિ સ્મ, ત એ ગૃહ્યન્તે । તત્ર હિ યાદરાગ્નિજીવાના સધુક્ષણ-
 પિણી કાલ કા સૂચક હૈ । તથા—“સર્વદિક્કમ્” યદ્ વિશેષણ સૂચિપરિ-
 ભ્રમણપરિમિત ક્ષેત્ર કા હી સૂચક હૈ ।

અથવા—સર્વબહુઅગ્નિજીવ નિરન્તર સવ દિશાઓમેં રહે કૃપ
 જિતને ક્ષેત્ર કો વ્યાપ્ત કરતે હેં ઇતને ક્ષેત્રમેં જિતને દ્રવ્ય અવસ્થિત હોતે
 ઉતને દ્રવ્યોં કો જાનને કી શક્તિ ચાલા યદ્ પરમાવધિજ્ઞાન, ક્ષેત્રકી
 અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ ।

અવ સામ્પ્રદાયિક અર્થ ન્યા હૈ સો વતલાયા જાતા હૈ—

અગ્નિ જીવો કી ઉત્પત્તિ કા મહાવૃષ્ટિ આદિ કે દ્વારા મી વ્યાઘાત
 નહી હોતા હૈ ઇસલિયે પાચ ભરત, પાચ એરવત, એવ પાચ મહાવિદેહ,
 યે જો પન્દ્રહ કર્મભૂમિયા હૈ ઇનમે સર્વબહુવાદરઅગ્નિજીવ હોતે હૈ ।
 અવસર્પિણી કાલમે દ્વિતીય તીર્થકર કે સમયમે જો અગ્નિ જીવ હોતે
 હૈ વે હી યદ્ ગ્રહણ કિયે ગયે હૈ, કારણ કિ ઉસ સમય યાદર અગ્નિ

'સર્વદિક્કમ્' આ વિશેષણ સૂચીપરિભ્રમણપરિમિત ક્ષેત્રનુ જ સૂચક છે

અથવા—સર્વબહુઅગ્નિજીવ નિરન્તર બધી દિશાઓમા રહેલ જેટલા
 ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરે છે એટલા ક્ષેત્રમા જેટલા દ્રવ્ય રહેલા હોય છે એટલા
 દ્રવ્યોને જાણવાની શક્તિવાળુ આ પરમાવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કહેલ છે
 હવે સામ્પ્રદાયિક અર્થ શો છે તે બતાવે છે—

અગ્નિજીવોની ઉત્પત્તિને મહાવૃષ્ટિ આદિ વડે પણ વ્યાઘાત થતો નથી
 તેથી પાચ ભરત, પાચ એરવત, અને પાચ મહાવિદેહ, તે પદ્ધતે જ કર્મભૂ-
 મિઓ છે તેઓમા સર્વબહુવાદરઅગ્નિજીવ હોય છે અવસર્પિણી કાળમા
 બીજા તીર્થ કરના સમયમા જે અગ્નિજીવ હોય છે તેમને જ અહી ગ્રહણ કરેલ
 છે, કારણ કે તે સમયે બાદર અગ્નિજીવોની સધુક્ષણ અને જવાલન આદિ

ज्वालनाधारमभराः सर्वेभ्योऽप्यतीताऽनागतेभ्यः प्रचुरा गर्भजमनुष्याः स्वभावादेव भवन्ति स्म ।

यदोत्कृष्टाश्च सूक्ष्माग्नि जीवाः स्वभावात् एव कथमपि सभवन्ति, तदैव एतैर्वादराग्निजीवैः सह सर्वग्रहग्निजीवाना परिमाण भवति । इदमत्र हृदयम-अनन्तानन्तास्ववसर्पिणीषु मध्ये स एव कश्चित् तीर्थंकरकालो गृह्यते, यत्र सूक्ष्माग्नि जीवा उत्कृष्टपदिन प्राप्यन्ते । तत्रश्च तैर्वादरैः सूक्ष्मैश्चाग्निजीवैरुत्कृष्टपदिभिर्मिलितैः सर्वग्रहग्निजीवाना परिमाण भवति ।

तच्च सभ्रमात्रमाश्रित्य बुद्ध्या षडविधरचनयाऽग्निजीवान् व्यग्रस्थापयितु रचनाया पद् भेदाः घनद्वय-प्रतरद्वय-श्रेणिद्वय-रूपाः कल्प्यन्ते । तत्र षष्ठो भेदो जीवों की सयुक्षण एव ज्वालन आदि आरभक्रियाद्वारा उत्पत्ति करनेमें तत्पर गर्भज मनुष्य अतीतअनागतकालोद्भूत गर्भज मनुष्यों की अपेक्षा प्रचुर मात्रामें स्वभाव से ही थे ।

जब उत्कृष्ट सूक्ष्मअग्निजीव स्वभावतः किमी निमित्तद्वारा उत्पन्न होते हैं तब ही इन वादराग्नि जीवों के साथ सर्वग्रहअग्निजीवों का परिमाण आता है । तात्पर्य यह है कि अनन्तानत अवसर्पिणियों के बीच वही कोई एक तीर्थंकरकाल ग्रहण किया जाता है कि जिसमें सूक्ष्मअग्निजीव उत्कृष्ट पद को प्राप्त होते हैं । इस तरह उत्कृष्टपदप्राप्त वे वादर और सूक्ष्मअग्नि जीवों को मिलाने पर सर्वग्रहअग्निजीवों का परिमाण होता है ।

सर्वग्रहअग्निजीवों का परिमाण निकालने के लिये अपनी बुद्धि से छह प्रकार की रचना की कल्पना करो, वे छह प्रकार ये हैं-(१) दो

आरभक्रियावडे उत्पत्ति करवामा तत्पर गर्भज मनुष्य अतीत अनागत काणना जन्मेला गर्भज मनुष्योनी अपेक्षाये मोटी मात्रामा स्वभावथी ज हुता

द्वारो उत्कृष्ट सूक्ष्म अग्निजव स्वभावत डोर्ध निमित्त वडे पेदा थाय छे त्तारे ज ये वादराग्निजवोनी साथे सर्वग्रहु अग्निजवोनु परिमाण आवे ठे भावार्थ ये डे अनतानत अवसर्पिणीजोनी वच्चे डोर्ध येड तीर्थ करनो समय अडुषु कराय छे डे जेमा सूक्ष्माग्निजव उत्कृष्ट पदने भेजवे छे आ रीते उत्कृष्ट पद प्राप्त करनाग ते वादर अने सूक्ष्म अग्निजवोने भेजवता सर्वग्रहु अग्निजवोनु परिमाण थाय छे

सर्वग्रहु अग्निजवोनु परिमाण जडवाने माटे पोतानी बुद्धिथी छ प्रकारनी रचनानी कल्पना करे ते छ प्रकार आ प्रमाणे छे-(१) जे घन (२) जे प्रतर

वहुतरक्षेत्रपूरण करोति । अन्ये पञ्च अनादेशाः, पृष्ठस्तु श्रुतादेश इति । तथाहि-सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विमकारकः स्थाप्यते । तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया प्रथमो घनः । स्वावगाहे च देहासरयेयाकाशप्रदेश लक्षणो एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः । घनरचनाया नगाग्निजीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते ।

अत्र स्थापना—

○	○	○
○	○	○
○	○	○

एतेषा नवानामग्निजीवाना प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापिताना-

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो त्रेणि ६ । इनमे उठवा त्रेणीरूप भेद ही बहुतर क्षेत्र को पूरण करता है । अन्य पाच भेद अनादेशशास्त्रसमत नहीं है । उठवां ही श्रुतादेश-शास्त्रसमत है ।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है—समस्त अग्निजीवों का जो घन बनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार से स्थापना की गई है—प्रथम प्रकारमे एक एक आकाश के प्रदेशमे एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया है । द्वितीय प्रकारमे जितने असख्यातप्रदेशरूप आकाशक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस स्वावगाहित देहरूप आकाश के असख्यात प्रदेशमे एक एक अग्निजीव की स्थापना की गई है । इस तरह इस घनरचनामे असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं ।

स्थापना यत्र—

○	○	○
○	○	○
○	○	○

(वर्ग) (३) के त्रेणि तेजोभा छोड़ी त्रेणीरूप लेह न बहुतर क्षेत्रने पूर्ण करे छे अन्य पाच लेह अनादेश-शास्त्रसमत नहीं छोड़ी श्रुतादेश न शास्त्रसमत छे

तेनो खुलाशा आ प्रमाणे छे—समस्त अग्निजीवोना के घन बनाववाभा आवेल छे ते समचतुरस्र-समचतुरस्र छे, अने तेनी के रीते स्थापना करेल छे (१) पहिला प्रकारभा ओक ओक आकाशना प्रदेशभा ओक ओक अग्निजीव स्थापित करेल छे (२) पीला प्रकारभा जेठला असख्यातप्रदेशरूप आकाश क्षेत्रने ओक अग्निजीवशरीरि देकी राखेल छे ते स्वावगाहित देहरूप आकाशना असख्यात प्रदेशभा ओक ओक अग्निजीवनीस्थापना करेल छे आ रीते आ घनरचनाभा असत्कल्पना वडे नव अग्निजीव स्थापित कराय छे

○	○	○
○	○	○
○	○	○

मघस्तात् उपरिष्टाच्च अन्येऽपि नव नव जीवा इत्यमेव स्याप्यन्ते । एष कल्पनया सप्तविंशत्या प्रथमो घनो भवति ।

स्थापना चैयम्

○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○

सद्भान्तस्त्र सरयेरैरग्नि जीवैरेकैकाकाशप्रदेशव्यवस्थापितैर्घनो भवति । द्वितीयोऽपि घन इत्यमेव द्रष्टव्यः, किन्तु इह देहासख्येयाकाशप्रदेशेष्वेकैः जीवो व्यवस्थाप्यते २ ।

एव वृत्ताकारः प्रतरोऽपि द्वित्रिभो भवति । तथा द्वि-एकै-काकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीवस्थापनया प्रथम, देहासख्ये-

इन नौ अग्नि जीवों के भी प्रत्येक अग्नि जीव के ऊपर नीचे और भी नौ नौ अग्नि जीव स्थापित किये जाते हैं । स्थापना—

○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○

इस तरह वी स्थापना से सत्ताईस २७ जीवों का यह प्रथम घन बन जाता है । इससे यह तात्पर्य निकलता है कि एक एक आकाश के प्रदेशमें व्यवस्थापित हुए असख्यात अग्नि जीवों का एक घन बन जाता है । द्वितीय घन भी इस तरह से होता है । किन्तु इस घनमें देहरूप असख्येय आकाशप्रदेशमें एक एक जीव ही स्थापित किया जाता है । इसी प्रकार वृत्ताकार प्रतर भी दो तरह से होता है—एक २ आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीवकी स्थापना से प्रथम प्रतर, और आकाश के असख्यात प्रदेशरूप स्वावगा-

ते नव अग्निज्ज्वाना पञ्च प्रत्येक अग्निज्ज्वाना उपर नीचे भीन पञ्च नव नव अग्निज्ज्वाना स्थापित कराय छे

स्थापना—

○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○

आ प्रतारनी स्थापनाशी सत्यावीम (२७) ज्ज्वानो आ प्रथम घन भनी नय छे तेथी ज्ज्वे तात्पर्य निकले छे के ज्ज्वे ज्ज्वे आकाशना प्रदेशमा व्यवस्थापित थयेल अस-ख्यात अग्निज्ज्वानो ज्ज्वे घन भनी नय छे भीजे घन पञ्च ज्ज्वे शीते थाय छे पञ्च आ घनमा देहरूप अस-ख्येय आकाश प्रदेशमा ज्ज्वे ज्ज्वे ज्ज्वे न स्थापित कराय छे आन शीते वृत्ताकार प्रतर पञ्च ज्ज्वे शीते थाय छे ज्ज्वे ज्ज्वे आकाशना प्रदेशमा ज्ज्वे ज्ज्वे अग्निज्ज्वाना स्थापना वडे प्रथम प्रतर ज्ज्वे आकाशना

बहुतरक्षेत्रपूरण करोति । अन्ये पञ्च अनादेशाः, पृष्ठस्तु श्रुतादेश इति । तथाहि—सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विमकारकः स्थाप्यते । तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया प्रथमो घनः । स्वावगाहे च देहासरयेयाकाशप्रदेश लक्षणे एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः । घनरचनाया नयाग्निजीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते ।

अत्र स्थापना—

○	○	○
○	○	○
○	○	○

एतेषां नानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशैर्व्यवस्थापिताना-

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो श्रेणि ६ । इनमें उठवा श्रेणीरूप भेद ही बहुतर क्षेत्र को पूरण करता है । अन्य पांच भेद अनादेशशास्त्रसमत नहीं है । छठवा ही श्रुतादेश-शास्त्रसमत है ।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है—समस्त अग्निजीवों का जो घन बनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार से स्थापना की गई है—प्रथम प्रकारमें एक एक आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया है । द्वितीय प्रकारमें जितने असख्यातप्रदेशरूप आकाशक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस स्वावगाहित देहरूप आकाश के असख्यात प्रदेशमें एक एक अग्निजीव की स्थापना की गई है । इस तरह इस घनरचनामें असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं ।

स्थापना यत्र—

○	○	○
○	○	○
○	○	○

(वर्ग) (३) में श्रेणि तेजोभा छोटी श्रेणीरूप लेद न बहुतर क्षेत्रने पूर्ण करे छे अन्य पाच लेद अनादेश-शास्त्रसमत नहीं छोडो श्रुतादेश न शास्त्रसमत छे

तेना खुलाशा या प्रमाण छे—समस्त अग्निजीवोना ने घन बनाववाभा आवेद छे ते समचतुरस्र-समचतुरस्र छे, अने तेनी में रीते स्थापना करेद छे

(१) पछेला प्रकारभा अेक अेक आकाशना प्रदेशभा अेक अेक अग्निजीव स्थापित करेद छे (२) धीन प्रकारभा नेटला

असख्यातप्रदेशरूप आकाश क्षेत्रने अेक अग्निजीवशरीरे रानी शणैद छे ते स्वावगाहित देहरूप आकाशना असख्यात प्रदेशभा अेक अेक अग्निजीवनीस्थापना करेद छे या रीते या

घनरचनाभा असत्कल्पना वडे नव अग्निजीव स्थापित कराव छे

○	○	○
○	○	○
○	○	○

प्रदेशावगाहोऽप्यस्तु, इति चेन्नैतम्, कल्पनाऽपि सति सभवेऽविरोधिन्वेव कर्तव्या,
किं विरोधेन ? तस्मात्-असख्येयाकाशप्रदेशलक्षणस्वावगाहे श्रेण्यामेकैकजीव
स्थापनेन यः श्रेणिलक्षणः पृष्ठः पक्षः स एव श्रुते आदिष्टत्वात् ग्राह्यः। शेषास्तु

से एक एक प्रदेशमे एक एक जीवका अवगाह मान लिया जावे तो
आगम विरुद्धता कैसे आसकेगी ?

उत्तर—ऐसा नहीं कहना चाहिये, कारण कि कल्पना भी वहीकी
जानी चाहिये कि जो वहाँ सभवित होती हो, और जिसमे कोई
विरोध नहीं आता हो। पूर्वोक्त कल्पना तो अविरोधिनी नहीं है।
उसमें आगम से दोष आता है, आगममे एक जीव का आधारक्षेत्र
लोकाकाश के असख्यातवे भाग से लेकर सम्पूर्ण लोकाकाशतक हो
सकने का बतलाया गया है। यद्यपि लोकाकाश असख्यातप्रदेश
परिमाण है तथापि असख्यात सख्या के भी असख्य प्रकार होने से
लोकाकाश के ऐसे असख्यात भागों की कल्पना की जा सकती है,
जो अगुलासख्येयभाग परिमाण हों। इतना छोटा एक भाग भी
असख्यात प्रदेशात्मक ही होता है। उस एक भागमे कोई एक
जीव रह सकता है, उतने दो भागमे भी रह सकता है। इसी तरह
एक २ भाग बढ़ते २ आखिरकार सर्वलोकमे भी एक जीव रह सकता
है, अर्थात् जीवद्रव्य का छोटे से छोटा आधारक्षेत्र अगुलासख्येय भाग

એક જીવની અવગાહના માનવામાં આવે તો આગમવિરુદ્ધતા કેવી રીતે
આવી શકશે ?

ઉત્તર—એવું ન હોયું બેઈ એ કારણ કે કલ્પના પણ એવી જ કરવી બેઈ એ
કે જે ત્યાં સભવિત થતી હોય, અને જેમાં કોઈ વિરોધ આવતો ન હોય
પૂર્વોક્ત કલ્પના તો અવિરોધિની નથી તેમાં આગમથી દોષ આવે છે આગ-
મમાં એક જીવનું આધારક્ષેત્ર લોકાકાશના અસખ્યાતમાં ભાગથી લઈને
સંપૂર્ણ લોકાકાશ સુધી હોઈ શકવાનું બતાવ્યું છે બે કે લોકાકાશ અસખ્યાત
પ્રદેશપરિમાણ છે તો પણ અસખ્યાત સખ્યાના પણ અસખ્યાત પ્રકાર હોવાથી
લોકાકાશના એવા અસખ્યાત ભાગોની કલ્પના કરી શકાય છે કે જે આગળના
અસખ્યેયભાગપરિમાણ હોય આવડે નાનો એક ભાગ પણ અસખ્યાત
પ્રદેશાત્મક જ હોય છે તે એક ભાગમાં ઠોઈ એક જીવ રહી શકે છે, એટલા
જે ભાગમાં પણ રહી શકે છે, આ રીતે એક એક ભાગ વધતા વધતા છેવટે
સર્વલોકમાં પણ એક જીવ રહી શકે છે, એટલે કે જીવદ્રવ્યનું નાનામાં નાનું

યાકાશપ્રદેશાત્મકે સ્વાવગાહે એકૈકાગ્નિ જીવસ્થાપનયા ચ દ્વિતીયઃ ૨। એમા-
યતા સૂચ્યાકારા શ્રેણિરપિ દ્વિભેદા । તત્ર ચત્વારો ઘનપ્રતરપક્ષાઃ, પશ્ચમશ્ચ-એકૈકાકા-
શપ્રદેશસ્થાપિતૈકૈરુજીવલક્ષણઃ શ્રેણિપક્ષઃ, એતે પશ્ચાપિ ન ગ્રાહ્યા, દોષદ્વયાનુપજ્ઞાત્ ।
તથાહિ-પશ્ચવિધયાઽપ્યનયા સ્થાપનયા સ્થાપિતા અગ્નિજીવા અવધિજ્ઞાનઘરસ્ય
પદ્મસ્વપિ દિક્ષુ અસત્કલ્પનયા ભ્રામ્યમાણાઃ સ્તોકમેવ ક્ષેત્રં સ્પૃશન્તીત્યેકો દોષઃ ।
એકૈકાકાશપ્રદેશે એકૈરુજીવસ્થાપનાયામાગમત્રિરોધશ્ચ દ્વિતીયો દોષઃ ।

નનુ અસત્કલ્પેયાકાશપ્રદેશાન્ વિના આગમે જીવાવગાહનિષેધાદસત્કલ્પનયા

હિત દેહમે એક ૨ અગ્નિ જીવ કી સ્થાપના સે દ્વિતીય પ્રતર ચનતા હૈ ।
હસી તરહ સૂચી કે આકાર જૈસી લગી શ્રેણિ ભી દો પ્રકાર કી હૈ । ઇનમેં
ઘન ઓર પ્રતર કે દોર ભેદરૂપ ચાર પક્ષ, તથા એક ૨ આકાશપ્રદેશમેં
સ્થાપિત એક એક જીવરૂપ પાંચવા શ્રેણિપક્ષ, યે પાચો પક્ષ ગ્રાહ્ય નહી હુએ
હૈ, કારણ કિ યે દો દોષોં સે દૂપિત હૈ ? ઇન દોનોં દોષોં કા खुलाशा
હસ પ્રકાર હૈ-જવ પાચ પ્રકાર કી હસ સ્થાપના સે સ્થાપિત કિયે ગયે યે
અગ્નિજીવ અવધિજ્ઞાની કી છઠોં દિશાઓંમેં અસત્કલ્પના સે ઇઘર સે
ઉઘર ઘુમાયે જાવે ગે તવ યે સ્તોક ક્ષેત્ર કા હી સ્પર્શ કરેગે એક તો યહ
દોષ આતા હૈ ૧, દૂસરા-એક ૨ આકાશપ્રદેશ કે ઉપર એક ૨ જીવ કી
સ્થાપના કરના યહ આગમ સે વિરુદ્ધ પડતા હૈ ૨ ।

શકા—યદ્યપિ અસત્કલ્પાત આકાશ પ્રદેશોં કે વિના આગમમેં એક
જીવ કે અવગાહ કા નિષેધ વતલાયા ગયા હૈ ફિર ભી અસત્કલ્પના

અસત્કલ્પાત પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત દેહમા એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે
બીજે પ્રતર બને છે આજ પ્રમાણે સૂચીના આકાર જેવી લાખી શ્રેણી પણ બે
પ્રકારની છે તેમનામા ઘન અને પ્રતરના બે બે ભેદરૂપ ચાર પક્ષ તથા એક
એક આકાશ પ્રદેશમા સ્થાપિત એક એક જીવરૂપ પાચમે શ્રેણીપક્ષ, એ પાચે
પક્ષ ગ્રાહ્ય તથા નથી, કારણ કે તે બે દોષો વડે દૂપિત છે એ બન્ને દોષોનો
ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—જ્યારે પાચ પ્રકારની આ સ્થાપનાથી સ્થાપિત કરેલ
એ અગ્નિજીવ અવધિજ્ઞાનીની છએ દિશાઓમા અસત્કલ્પનાથી અહીંથી તહી
ઘુમાવાશે ત્યારે એ સ્તોક ક્ષેત્રનો જ સ્પર્શ કરશે એક તો આ દોષ આવશે (૧)

બીજુ—એક એક આકાશ પ્રદેશની ઉપર એક એક જીવની સ્થાપના કરવી
તે આગમની વિરુદ્ધતુ ગણાયે (૨)

શકા—જે કે અસત્કલ્પાત આકાશ પ્રદેશોના વિના આગમમા એક જીવની
અવગાહનાનો નિષેધ બતાવ્યો છે તે છતાં અસત્કલ્પનાથી એક એક

અસંરયેયાકાશખંડાનિ સ્પૃશતિ, અત્ એતાનદુત્કૃષ્ટક્ષેત્રમવધેર્વિપયઃ, इत्युक्तं
भवतीत्यादि स्वयमेव वक्ष्यतीति ॥

નનુ પદ્મભેદાના કલ્પન ક્રિમયં ક્રિયતે, અયુક્તમેતત્, તથાહિ-एकैकाशप्रदेश-
शाशगाहिना जीवाना घनो यावत् एव आकाशप्रदेशान् आक्रामति, प्रतरोऽपि तेषा
तावत् एव आकाशप्रदेशान् आक्रामति, श्रेणिरपि तेषा तावत् एव तान् स्पृशति।
सदृत्प्रसारितनेत्रपट्टाक्रान्ताकाशप्रदेशप्रदित्येवमसख्येयाकाशप्रदेशावगाहजीवघन-प्र
तर-श्रेण्याक्रान्ताकाशप्रदेशानामपि स्वस्थाने सरया तुल्यैव भावनीयेत्यतोऽवगाह-
भेदद्वयवान् घन एवास्तु, प्रतरो वा श्रेणिरेव वाऽस्तु, इति चेत् ,

ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાન કા વિષયભ્રત નિર્દિષ્ટ કિયા ગયા હૈ । इत्यादि सब बातें
सूत्रकार आगे स्वय ही स्पष्ट करेगे ।

શકા—यह जो छह भेदों की कल्पना की गई है—वह अयुक्त है,
क्यों कि एक एक आकाश के प्रदेशमें अवगाही जीवों का घन जितने
आकाश के प्रदेशों की छूता है उतने ही प्रदेशों को उनका प्रतर भी
छूता है और श्रेणि भी उनकी उतने ही प्रदेशों को छूती है । जिस प्रकार
सकुचित अवस्थामे रक्खा हुआ नेत्रपट्ट जब पसार दिया जाता है तो
वह जैसे सकुचित अवस्थामे जितने आकाशप्रदेशों को घेरे हुए था उतने
ही प्रदेशों को वह पसार देने पर भी घेरता है । इस तरह असख्येय आकाश
प्रदेशोंमें अवगाही जीव का घन, प्रतर एव श्रेणी ये सब अपने २ द्वारा
आक्रान्त हुए आकाश प्रदेशोंको उतना ही छूण्गे कि जितने आकाश
प्रदेशों को एक दूसरेने छूआ है, कारण अपने २ स्थानमें आकाशप्रदेशों

અવધિજ્ઞાનનુ વિષયભૂત નિર્દિષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે ઇત્યાદિ બધી વાતો સૂત્રકાર
આગળ બંતે જ સ્પષ્ટ કરશે

ગકા—આ જે છલોદોની કલ્પના કરેલ છે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એક
એક આકાશના પ્રદેશમા અવગાહી જીવોનો ઘન જેટલા આકાશના પ્રદેશને સ્પર્શે છે
એટલાજ પ્રદેશને તેનો પ્રતર પણ સ્પર્શે છે, અને તેમની શ્રેણિ પણ એટલા જ પ્રદેશને
સ્પર્શે છે જે રીતે સકુચિત અવસ્થામા રાખેલ નેત્રપટ્ટ ન્યારે વિસ્તારવામા આવે
છે ત્યારે તે જેમ સકુચિત અવસ્થામા જેટલા આકાશ પ્રદેશોને ઘેરેલ હોતો એટલા
જ પ્રદેશને તે વિસ્તારવાથી પણ ઘેરે છે, એજ રીતે અસખ્યેય આકાશ પ્રદેશોમા
અવગાહી જીવના ઘન પ્રતર અને શ્રેણી એ સૌ પોત પોતાના વડે આક્રાન્ત
થયેલ આકાશ પ્રદેશોને એટલાજ સ્પર્શશે કે જેટલા આકાશ પ્રદેશોને એક બીજાએ
સ્પર્શ્યો છે કારણ કે પોત પોતાના સ્થાનમા આકાશ પ્રદેશોની સખ્યા તુલ્ય જ છે

पञ्चानादेशाः, सभवोपदर्शनमात्रेणोक्तत्वात् परिहार्याः । इयं हि यथोक्तश्रेणिः एकैरुजीवस्या सख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थापितत्वाद् बहुतर क्षेत्र स्पृशती त्येको गुणः, अग्गाहविरोधाभास्तु द्वितीयः । ततश्च-एपाऽग्निजीवश्रेणिरवधि-ज्ञानिन पदस्यपि दिक्षु असत्कल्पनया भ्रामिता सती अलोके लोकरप्रमाणानि

परिमाण का खड होता है जो समग्र लोकाकाश का एक असरयातवां हिस्सा होता है ।

अब एक एक प्रदेशमें असत्कल्पना से जीव का अवगाह-मानना आगमविरोध से विहीन कैसे हो सकता है । अतः असत्प्यात-प्रदेशरूप स्वावगाहित श्रेणीमें एक २ जीव की स्थापना से जो श्रेणिरूप छठवा पक्ष है वही आगममे आदिष्ट होने से ग्राह्य माना गया है । बाकी के पाच पक्ष आदिष्ट न होने की वजह से परिहार्य बतलाये गये हैं । यहा जो उनका कथन किया गया है वह केवल सभावनामात्र को दिखलाने के लिये ही किया गया है । यह यथोक्त श्रेणि एक एक जीव को असख्येय आकाशप्रदेशरूप आधारमे व्यवस्थापित होनेकी वजह से एक तो बहुत अधिक क्षेत्र का स्पर्श कर लेती है । दूसरे-इस मान्यतामे अवगाह का विरोध भी नहीं आता है । इस तरह यह अग्निजीवों की श्रेणि अवधि ज्ञानी की छहों दिशाओमे असत्कल्पना से घुमाने पर अलोकमें लोक प्रमाण असख्येय आकाशखडो को स्पर्श करती है, इसलिये इतना उत्कृष्ट

आधारक्षेत्र आगमना असभ्येयसागपरिभाषुने। षड डोय छे जे समग्र लोकाकाशने अेक असभ्यातमे साग डोय छे

डुवे अेक अेक प्रदेशमा असत्कल्पनाथी लुवनी अवगाहना मानवी ते आगमविरोध विनातु डेवी रीते थर् शके छे, तेथी असभ्यात प्रदेशरूप स्वावगाहित श्रेणीमा अेक अेक लुवनी स्थापनाथी जे श्रेणिरूप छे। पक्ष छे अे जे आगममा आदिष्ट होवाथी ग्राह्य (स्वीकारवा योग्य) मनायो छे आडीना पाच पक्ष आदिष्ट न होवाने कारणे परिहार्य गताव्या छे अर्ही जे तेमनु कथन करैल छे ते इकत सभावनामात्रने जे दर्शाववा माटे करैल छे आ यथोक्त श्रेणि अेक अेक लुवने असभ्येय आकाशप्रदेशरूप आधारमा व्यवस्थापित होवाने कारणे अेक तो धरुा जे अधिक क्षेत्रने स्पर्श करी ले छे भीलु आ मान्यतामा अवगाहनाने विरोध पक्ष आवतो नथी आ रीते आ अशिलुवानी श्रेणि अवधिज्ञानीनी छे। दिशाओमा असत्कल्पनाथी धूभाववाथी अलोकाभा लोकरप्रमाण असभ्येय आकाश खडोने स्पर्श करे छे तेथी आटलु उडुध क्षेत्र

स्पृशति, स एव इह ग्राह्यः । एवं च सति तेषां भेदः स्वीकरणीयः । तथाहि—
एकैकप्रदेशावगाढजीवघनो भ्राम्यमाणो यावत् क्षेत्र स्पृशति, तस्मादसंख्येयप्रदे-
शावगाढजीवघनोऽसरयेयगुण स्पृशति । ततोऽप्येकैकप्रदेशावगाढजीवप्रतरोऽसंख्ये-
यगुण स्पृशति । तस्मादप्यसंख्येयप्रदेशावगाढजीवप्रतरोऽसरयेयगुण स्पृशति ।
तस्मादप्येकैकप्रदेशावगाढजीवश्रेणिरसंख्येयगुण स्पृशति । तस्मादप्यसंख्येयाकाशप्र-
देशावगाढैकैकान्निजीवश्रेणिरसरयेयगुण क्षेत्र स्पृशति । तच्चा लोके लोकरूपमाणान्यसं-
रयेयाकाशखण्डानि स्पृशति । अत एव एतावत् उत्कृष्टक्षेत्रमवप्रेर्षिपय इत्युक्तम् ।

घूमता हुआ बहुतर क्षेत्र का स्पर्श करता है वही ग्राह्य माना है । इस प्रकार मानने पर यह बात स्वतः सिद्ध हो जाती है कि इन छह प्रकारोंमें भेद है । जैसे—एक एक आकाश के प्रदेशमें अवगाढ-रहा हुआ जो एक जीव का घन है वह घूमता हुआ जितने क्षेत्र का स्पर्श करता है उसकी अपेक्षा असरयात आकाश प्रदेशोंमें अवगाढ हुआ जीव का घन असरयात गुणित क्षेत्र का स्पर्श करने वाला होगा । उस की अपेक्षा भी एक एक प्रदेशमें अवगाढ जीव प्रतर असरयात गुण क्षेत्र का स्पर्श करेगा, उससे भी असख्यातगुणित क्षेत्र का स्पर्श असरयेयप्रदेशावगाढ जीव-प्रतर करेगा, इस की अपेक्षा भी जो एकएकप्रदेशावगाढ जीव श्रेणि होगी वह असरयात गुणित क्षेत्र को स्पर्श करेगी, और इस की अपेक्षा भी जो असरयातआकाश प्रदेशावगाढ एकएकअग्नि जीवश्रेणि होगी वह असख्यात गुणित क्षेत्र का स्पर्श करेगी । इस तरह एक एक प्रदेशावगाढ जीव घन से लेकर असख्यात आकाशप्रदेशावगाढ एक-एक

(स्वीकारवा योग्य) मान्यु छे आ रीते मानवाधी अे वात स्वत सिद्ध थर्थ न्य छे के ते छ प्रकारेमा लेद छे जेम-अेक अेक आकाशना प्रदेशमा अवगाढ (रडेल) जे अेक लवनो घन छे ते घूमता घूमता जेटेला क्षेत्रनो स्पर्श करे छे तेना करता असख्यात आकाश प्रदेशोमा अवगाढ (रडेल) लवनो घन असख्यातगुण क्षेत्रनो स्पर्श करनार हसे तेना करता पषु अेक अेक प्रदेशमा अवगाढ लवनो प्रतर असख्यात गुण क्षेत्रनो स्पर्श करसे, तेना करता पषु असख्यात गुण क्षेत्रनो स्पर्श असख्येय प्रदेशावगाढ लव प्रतर करसे, तेना करता पषु जे अेक-अेक-प्रदेशावगाढ लवश्रेणि हसे ते असख्यात गुण क्षेत्रनो स्पर्श करसे, अने तेना करता पषु जे असख्यातआकाशप्रदेशावगाढ अेक अेक अग्नि लव श्रेणि हसे ते असख्यात गुण क्षेत्रनो स्पर्श करसे आ रीते अेक-अेक-प्रदेशावगाढ लव घनथी लधने असख्यात आकाशप्रदेशावगाढ

ઉચ્યતે—અસ્યાઃ પદ્મવિષ્ણુવલ્પનાયા ભેદોઽપ્ય મન્તવ્યઃ । ઘનાદ્યક્રાન્તા યે આકાશપ્રદેશાસ્તેષા સર્યા સમત્વવિષમત્વેન ચિન્ત્યે, કિંતુ ઘનાદીના મધ્યાદ્યઃ કશ્ચિદ્ રચનાવિશેષોઽવધિજ્ઞાનિન' સર્વાસુ દિશુ ભ્રામ્યમાણો મહુતર ક્ષેત્રની સર્યા તુલ્ય હી હૈ । યત્પિ સવૃત્ત અવસ્થામૈં સર્યા જુઆ નેત્રપદ્મ પસારને પર જગદ્ અધિક ઘેરતા હૈ, ઇસ તરહ વહ પદ્મિલેકી અપેક્ષા અધિક પ્રદેશોં કો ઘેરને વાલા માનના ચાહિયે, પરન્તુ સવૃત્ત અવસ્થામૈં જિતને સ્થાન કો ડસને ઘેર સમ્ભા હૈ ડતને સ્થાનમૈં ધી અસરયાત પ્રદેશ હૈં ઓર જિતને સ્થાન કો વાદમૈં ડસને પસારને પર ઘેરા હૈ ડતનેમૈં ધી અસરયાત હી પ્રદેશ હૈં । ઇસ અપેક્ષા સે યદા સ્વસ્થાનમૈં પ્રદેશોં કી સર્યા તુલ્ય વતલાઈ ગઈ હૈ । ઇસ અપેક્ષા કો લેકર ણેસા કહના હૈ કિ યા તો અવગાહ કે દો ભેદો વાલા ઘન માનો, પ્રતર માનો યા શ્રેણિ માનો । ઇન છહ ભેદોં કી કલ્પના કરના વ્યર્થ હૈ । કારણ ઇનમૈં કોઈ ભેદ નહી વનતા હૈ ।

ઉત્તર—એસા કહના ઠીક નહી હૈ । કારણ ઇસ છહ પ્રકાર કી કલ્પનામે ભેદ તો અવશ્ય માનના ચાહિયે । યદા યદ વિચાર નહી કિયા ગયા હૈ કિ ઘનાદિ દ્વારા આક્રાન્ત જિતને આકાશ કે પ્રદેશ હે વે સમ હૈં યા વિષમ હૈં । યદા તો યદ પ્રકટ કિયા જા રહા હૈ કિ ઇન ઘન આદિ કોં મે સે જો કોઈ રચનાવિશેષ અવધિજ્ઞાની કી સમસ્ત દિશાઓમે

જો કે સવૃત્ત અવસ્થામા સપેલ નેત્રપદ્મ વિસ્તારવાથી જગ્યા વધારે ઘેરે છે, આ રીતે તે પહેલા કરતા વધારે પ્રદેશોને ઘેરનાર માનવો જોઈએ, પણ સવૃત્ત અવસ્થામા જેટલા સ્થાનને તેણે ઘેરી સપેલ છે એટલા સ્થાનમા પણ અસખ્યાત પ્રદેશ છે, અને જેટલા સ્થાનને ત્યાર પછી તેણે વિસ્તાર પામતા ઘેરેવ છે એટલામા પણ અસખ્યાત જ પ્રદેશ છે આ અપેક્ષાએ અહીં સ્વસ્થાનમા પ્રદેશોની સખ્યા તુલ્ય બતાવેલ છે આ અપેક્ષાને લઈને એવું કહેવું જોઈએ કે કાતો અવગાહનાને જે લેહોવાળો ઘન માનો, પ્રતર માનો કે શ્રેણિ માનો એ છ લેહોની કલ્પના કરવી તે વ્યર્થ છે, કારણ કે તેઓમા કોઈ ભેદ બનતો નથી

ઉત્તર—એમ કહેવું તે બરાબર નથી કારણ કે તે છ પ્રકારની કલ્પનામા ભેદ તો જરૂર માનવો જોઈએ અહીં આ વિચાર કરવામા આવ્યો નથી કે ઘનાદિ વડે આક્રાન્ત જેટલા આકાશના પદાર્થ છે તેઓ સમ છે કે વિષમ છે? અહીં તો આ પ્રગટ કરાય છે કે એ ઘન આદિકોમાથી જે કોઈ રચનાવિશેષ અવધિ જ્ઞાનીની સમસ્ત દિશાઓમા ધુમતા બહુતર ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે એજ આદ્ય

मेवोच्यते । यद्येतावति क्षेत्रे द्रष्टव्य किमपि द्रव्यं भवेत्, तत् तदाऽवधिज्ञानी पश्येत्, न च तद् द्रष्टव्य तत्रालोके किमपि सम्प्रति, यतोऽयमवधिस्तीर्थकरादिभिः 'रूपिद्रव्यमात्रविषयको भवती'—त्युक्तम्, तच्च रूपिद्रव्यमलोके नास्तीति ।

ननु यद्येवमवधिर्लोकप्रमाणो भूत्वा विशुद्धिवशेन लोकाद् बहिरप्यसौ वर्धते तत्र तद्दृष्टेः किं फलम् ? लोकाद् बहिर्द्रष्टव्याभावादिति चेत्,

वह तो अमूर्त है, वह उसका विषय भी कैसे हो सकता है ? परन्तु 'इतना क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है' ऐसा जो कहा जाता है इससे केवल उसका सामर्थ्य ही दिखलाया जाता है, और इसका तात्पर्य यह निकलता है कि यदि इतने क्षेत्रमें द्रष्टव्य ज्ञातव्य यदि कोई भी द्रव्य हो, तो अवधिज्ञानी उस को देख सकता है, परन्तु अलोकाकाशरूप क्षेत्रमें तो कोई ऐसा द्रव्य द्रष्टव्य है ही नहीं कि जिस को यह देख सके, यदि वहा ऐसा कोई द्रव्य होता तो उस को यह देख लेता । इसीलिये तीर्थकरादिकोंने—'अवधिज्ञान का विषय रूपी द्रव्य है' ऐसा कहा है । आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य अलोकाकाशमें नहीं है ।

शंका—इस तरह से अवधिज्ञान, लोकप्रमाण होकर यदि विशुद्धि के वश से लोक के बाहिर भी बढ़ जाता है तो फिर इसकी वहा पर वृद्धि से क्या फल निकल सकता है ? वहां पर तो इसकी वृद्धि केवल निष्फल ही मानी जावेगी, कारण—वहा द्रष्टव्य तो कोई द्रव्य है ही नहीं कि जिस को देखकर यह अपनी वृद्धिमें सफलित हो सके ?

छे, ते तेना विषय पणु केवी रीते छोर्छ शके ? पणु " आटलु क्षेत्र अवधिज्ञाननो विषय छे " जेवु जे डडेवाय छे तेना वडे इक्षत तेनी शक्ति ज अताववामा आवे छे, अने तेनु तात्पर्य आ निकणे छे के जे आटला क्षेत्रमा द्रष्टव्य-ज्ञातव्य जे कोर्छ पणु द्रव्य होय तो अवधिज्ञानी तेने जेछ शके छे पणु अलोकाकाशरूप क्षेत्रमा तो जेवु कोर्छ द्रव्य द्रष्टव्य छे ज नही के जेने ते जेछ शके, जे त्या जेवु कोर्छ द्रव्य होत तो तेने ते जेछ लेत तेथी ज तीर्थ करदिडेजे जेवु कहु छे के " अवधिज्ञाननो विषय, रूपी द्रव्य छे " आकाशना सिवाय भीनु कोर्छ द्रव्य अलोकाकाशमा नथी

शंका—आ रीते अवधिज्ञान, लोकप्रमाण थर्छने जे विशुद्धिना वशवडे लोकनी अडार पणु वधी नय छे तो पछी तेनी त्या वृद्धिथी कयु परिष्णाम आवी शके छे ? त्या तो तेनी वृद्धि तदन निष्णज मनशे, कारणु के त्या द्रष्टव्य तो कोर्छ द्रव्य छे ज नही के जेने जेछने ते पोतानी वृद्धिमा सक्षण थर्छ शके ?

ननु रूपिद्रव्याण्येवावधि पश्यति, क्षेत्र त्रमूर्तत्वात् कथं तद्विषयः?, इति चेत्, उच्यते—‘एतावत् क्षेत्रमाधेर्विषयः’ इति यदन्यते, तदेतत् तस्य सामर्थ्यमात्र-

अग्नि जीवश्रेणितक क्रमशः आकाशप्रदेश असरयातगुणित होता जाता है, और यह अलोकमें लोकप्रमाण असरूपेय आकाशखंडों तक बढ़ जाता है। इस तरह छठवा भेदरूप जो श्रेणि है वह अलोकमें लोकप्रमाण असरयात आकाशखंडों को स्पर्श करने वाली बन जाती है, और इतना ही अवधिज्ञान का उत्कृष्ट विषयक्षेत्र सिद्ध होता है।

शका—अवधिज्ञान का विषय तो शास्त्रकारोंने रूप, गंध, रस, और स्पर्शवाला रूपी पदार्थ ही बतलाया है फिर आप उसका विषय अरूपी पदार्थ क्यों बतला रहे हैं? क्षेत्र तो अमूर्त है और वह अवधिज्ञान का जब विषयभूत होगा तब ‘अवधिज्ञान अरूपी पदार्थ को जाननेवाला है’ यह बात माननी पड़ेगी जो सिद्धान्त की मान्यतासे प्रतिकूल पड़ती है। इस प्रतिकूलता के वारण करने के लिये यदि कहा जाय कि अरूपी पदार्थ अवधिज्ञान का विषय नहीं होता है तो फिर क्षेत्र अमूर्त होने से उसका विषय कैसे माना जा सकता है?।

उत्तर—यह शका विना समझे की गई है, क्यों कि—सूत्रकार यह कहा कहते हैं कि—‘इतना आकाशरूप क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है’।

એક એક અગ્નિજીવશ્રેણિ સુધી ક્રમશઃ આકાશપ્રદેશ અસરયાત ગુણો થતો જાય છે, અને આ અલોકમાં લોકપ્રમાણ અસરૂપેય આકાશખંડો સુધી વધી જાય છે આ રીતે છઠ્ઠા ભેદરૂપ જે શ્રેણિ છે તે અલોકમાં લોકપ્રમાણ અસરૂપેય આકાશખંડોનો સ્પર્શ કરનારી બની જાય છે, અને એટલું જ અવધિજ્ઞાનનું ઉત્કૃષ્ટ વિષયક્ષેત્ર સિદ્ધ થાય છે

શકા—અવધિજ્ઞાનનો વિષય તો શાસ્ત્રકારોએ વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળો રૂપી પદાર્થ જ બતાવ્યો છે તો પછી આપ તેનો વિષય અરૂપી પદાર્થ શા માટે બતાવો છો? ક્ષેત્ર તો અમૂર્ત છે અને તે બન્યારે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત થશે ત્યારે ‘અવધિજ્ઞાન અરૂપી પદાર્થને જાણનારું છે’ આ વાત માનવી પડશે કે જે સિદ્ધાંતની માન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે આ પ્રતિકૂળતાનું નિવારણ કરવા માટે જે એમ કહેવાય કે અરૂપી પદાર્થ અવધિજ્ઞાનનો વિષય હોતો નથી તો પછી ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોવાથી તેનો વિષય કેવી રીતે માની શકાય?

ઉત્તર—આ શકા સમજ્યા વિના કરેલ છે, કારણ કે સૂત્રકાર એલું કયા કહે છે કે “આટલું આકાશરૂપ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે” તે તો અમૂર્ત

मूलम्—अंगुलमावलियाणं, भागमसंख्येज्ज दोसु सखेज्जा ॥

अगुलमावलियंतो, आवलिया अंगुलपुहुत्त ॥ ३ ॥

छाया--अगुलावलिक्रयोः, भागमसख्येय द्वयोः सख्येयम् ।

अगुलमावलिक्रान्तः, आवलिक्रामगुलपृथक्त्वम् ॥ ३ ॥

टीका—‘अगुलमावलियाण’ इत्यादि । अगुलमिह क्षेत्राधिकारात् प्रमाणांगुल गृह्यते । अर्ध्याधिकारादुत्सेभागुलमिति च केचिदाहुः । असख्येयसमयसघातात्मकः कालविशेष आवलिका । अगुल चावलिका च अगुलावलिके, तयोः गुलावलिक्रयोर्भागमसख्येय पश्यति अवधिज्ञानी ।

यहा तक अवधिज्ञान का जघन्य और उत्कृष्ट विषयभूत क्षेत्र वतलाया गया है । इन दोनों के बीच का जो क्षेत्र है वह सब मध्यमक्षेत्र है, इस मध्यम क्षेत्रविशेषमें जो कालका मान होता है, और जितने कालमें वह मध्यमक्षेत्र होता है इस बात को सूत्रकार चार गाथाओं द्वारा स्पष्ट करते हैं—

‘अगुलमावलियाण’ इत्यादि ।

क्षेत्र का अधिकार होने से यहा अगुल-शब्द से प्रमाणांगुल ग्रहण किया है । कोई २ ऐसा भी कहते हैं कि अवधिज्ञान का अधिकार होने से अगुल-शब्द से उत्सेधांगुल लिया गया है । असख्यात समय का समुदायरूप कालविशेष है उसका नाम आवलिका है । अवधिज्ञानी अगुल एव आवलिका के असख्यातवें भाग को जानता है, देखता है ।

अही सुधी अवधिज्ञाननु जघन्य अने उत्कृष्ट विषयभूत क्षेत्र यतायु छे ते अनेनी वख्येनु जे क्षेत्र छे ते अथु मध्यम क्षेत्र छे आ मध्यम क्षेत्र विशेषमा जे कालनु मान डोय छे, अने जेटला कालमा ते मध्यमक्षेत्र थाय छे ते वातने सूत्रकार चार गाथाओ वडे स्पष्ट करे छे—“अगुलमावलियाण” इत्यादि ।

क्षेत्रनो अधिकार होवाधी अही ‘अगुल’ शब्दधी प्रमाणांगुल ग्रहण करेले छे कौन कौन अथु पणु कहे छे के अवधिज्ञाननो अधिकार होवाधी अंगुल-शब्दधी उत्सेधांगुल लेवायु छे असख्यात समयना समुदायरूप जे कालविशेष छे, तेनु नाम आवलिका छे अवधिज्ञानी अंगुल अने आवलिकाना असख्यातमा लागने नखे छे, देखे छे तेनु तात्पर्य आ प्रमाणे छे—न्यारे

उच्यते—विशुद्धिवशेन लोकाद् ग्रहिवर्धमानोऽवधिर्लोकस्थमेवाधिकतर
पश्यति । सूक्ष्म, सूक्ष्मतरं, सूक्ष्मतम च यावत् सर्गतः सूक्ष्म परमाणुमपि परमावधिः
पश्यति । एतदेव तद्दृष्टेस्तात्त्विक फलमिति । अलोके तु तस्य लोकरूपमाणा सरूप्ये-
याकाशखण्डेषु द्रव्यदर्शनसामर्थ्यमेवास्तीति ॥ गा० २ ॥

जघन्यमुत्कृष्ट चावधिक्षेत्रमुक्तम्, अथ एतस्मादन्यत् सर्वं मन्यमं क्षेत्रमिति
परिशेषादवगम्यत एव । यस्मिन् मन्यमक्षेत्रविशेषे यत् कालमान भवति, यावति च
काले यद् मध्यम क्षेत्रं भवति, तत्प्रदर्शनाय गाथाचतुष्टयमाह—

उत्तर—इस की वृद्धि का यह फल थोड़े ही है कि यह अलोकाका-
शमें भी यदि द्रव्य होवे तो उसे देखकर अपनी वृद्धि की सफलता सार्थक
करे, और वहा पर जब द्रष्टव्य द्रव्य है नहीं तो उसके अभावमें यह
अपनी वृद्धिमें असफलित माना जावे । वृद्धि का तात्पर्य तो केवल इतना
ही है कि विशुद्धि के वश से लोक से भी बाहिर वर्द्धित हुआ यह अव-
धिज्ञान अपने विषयभूत लोकस्थ रूपी द्रव्य को ही अधिकतर रूपमें
विशुद्ध देखता है । परमावधि जो अवधिज्ञान होता है वह सूक्ष्म,
सूक्ष्मतर, सूक्ष्मतम द्रव्य को देखता हुआ सब से सूक्ष्म परमाणु को भी
देखने वाला होता है । यही अवधिज्ञान की वर्द्धमानता का तात्त्विक फल
है । अलोकाकाशमें तो लोकप्रमाण असरूप्येय आकाशखण्डोंमें द्रव्यदर्शन
की इसमें सामर्थ्य ही है । वहा कोई भी दूसरा द्रव्य है नहीं अतः वह
जस अपेक्षा वहा अनभिष्यक्त है ॥ गा. २ ॥

उत्तर—तेनी वृद्धिनु आ इण थोडु ए छे के ते अलोकाकाशमा पणु जे
द्रव्य होय तो तेने जेधने पोतानी वृद्धिनी सङ्गता सार्थक करे, अने त्या
जे द्रष्टव्य द्रव्य नथी तो तेना अभावमा ते पोतानी वृद्धिमा निष्कृण बनाय !
वृद्धिनु तात्पर्य तो इकत अटलु ए छे के विशुद्धिवशथी बोडथी पणु गहार
वधेल ते अवधिज्ञान पोताना विषयभूत लोकस्थ रूपी द्रव्यने ए अधिकतररूपे
विशुद्ध जेवे छे जे परमावधि अवधिज्ञान होय छे ते सूक्ष्म, सूक्ष्मतर, अने
सूक्ष्मतम द्रव्यने जेता जेता गथा करता सूक्ष्म परमाणुने पणु जेनार होय
छे आण अवधिज्ञाननी वृद्धिनु तात्त्विक इण छे अलोकाकाशमा तो लोकप्रमाण
असरूप्येय आकाशखण्डोमा द्रव्यदर्शननी तेनामा शक्ति छे ए त्या कोछ पणु
धीलु द्रव्य नथी तेथी ते अपेक्षाअे त्या अनभिष्यक्त छे ॥ गा २ ॥

तथा—‘ अगुलमावलिअतो ’ इति । यदा क्षेत्रतोऽगुलं पश्यति तदा कालत आवलिकान्तः=आवलिकाया अन्तरे, न तु वहिः, किचिन्न्यूनामावलिकां पश्यतीत्यर्थः । तथा—‘ आवलिया अगुलपुहुत्त ’ इति, यदा कालत आवलिका पश्यति तदा क्षेत्रतोऽगुलपृथक्त्वम्—अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र पश्यति । पृथक्त्व च—गात्रपरिभाषया ‘द्विप्रभृति नवपर्यन्ता संख्या’ इति सर्वत्र द्रष्टव्यम् ॥गा.३॥

तथा क्षेत्र की अपेक्षा जिस समय वह एकअगुलप्रमाण क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा किञ्चित् न्यून आवलिकाप्रमाण काल को भी देखता है । जिस समय काल की अपेक्षा एक आवलिका प्रमाण काल को देखता है उस समय वह क्षेत्र की अपेक्षा अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र को देखता है । ‘पृथक्त्व’ यह दो से लेकर नौ पर्यन्त की संख्या का नाम शास्त्रीय परिभाषामें बतलाया गया है ।

भावार्थ—इस गायामे क्षेत्र और काल को विषय करने की बात सूत्रकार ने कही है । यद्यपि क्षेत्र और काल, ये दोनों अमूर्तिक हैं, इन्हें अवधिज्ञानी नहीं जान सकता है, कारण अवधिज्ञान का विषय मूर्तिक पदार्थ ही बतलाया गया है । इसलिये जहाँ ऐसा कहा गया है कि अवधिज्ञानी क्षेत्र और काल को इतने २ रूपमें जानता है वहाँ ऐसा ही जानना

तथा क्षेत्रनी अपेक्षाये न्यारे ते अेकअगुलप्रमाण क्षेत्रने देणे छे ते सभये ते काणनी अपेक्षाये काष्ठ आछा आवलिना प्रमाण काणने पणु देणे छे जे सभये काणनी अपेक्षाये अेक आवलिका प्रमाण काणने देणे छे ते सभये ते क्षेत्रनी अपेक्षाये अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्रने देणे छे “पृथक्त्व” आ जेथी लघने नव सुधीनी संख्यानु नाम शास्त्रीयपरिभाषामा जताव वामा आण्यु छे

भावार्थ—आ गायामा क्षेत्र अने काणने विषय करवानी बात सूत्रकारे कही छे जे के क्षेत्र अने काण अे अने अमूर्तिक छे, तेभने अवधिज्ञानी नल्लु शकतो नथी, नारणु के अवधिज्ञानने विषय मूर्तिक पदार्थ, न जतावाये छे. तेथी न्या अेवु कडेवायु छे के अवधिज्ञानी क्षेत्र अने काणने आटला इयमा नल्ले छे त्या अेभ न लणवु जेथ अे के आटला क्षेत्रगत अने काणगत इपी

एतदुक्तं भवति—अवधिज्ञानी यदा क्षेत्रतोऽगुलस्यासख्येयभागमात्रं पश्यति तदा कालतः—आवलिकाया अप्यसख्येयमेव भागमतीतमनागतं च पश्यतीति । क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेणोच्यते । यतः क्षेत्रतः क्षेत्रव्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि पश्यति, कालतस्तु द्रव्यपर्यायान् विवक्षितकालान्तर्वर्तिनः पश्यत्यवधिर्न तु क्षेत्रकालौ, तस्य रूपिद्रव्यालम्बनत्वात् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र द्रष्टव्यम् । इह गाथात्रयेऽपि ‘जानाति, पश्यति’ इति क्रियापदमध्याहार्यम् ।

तथा—‘दोसु सखिज्जा’ इति—द्रयोः=अगुलावलिकयोः सरयेय भाग पश्यति । यदाऽवधिज्ञानी—अगुलस्य सख्येयभागमात्रं पश्यति तदा—आवलिकाया अपि सख्येयमेव भाग पश्यतीत्यर्थः ।

इस का तात्पर्य इस प्रकार से है—जब अवधिज्ञानी क्षेत्र की अपेक्षा अगुल के असख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा आवलिका के असख्यातवे भागमात्र ही अतीत अनागत काल को भी देखता है । क्षेत्र और काल को अवधि देखता है, यह तो उपचार से कहा जाता है, कारण कि क्षेत्र की अपेक्षा क्षेत्रव्यवस्थित दर्शनयोग्य द्रव्यों को ही अवधिज्ञानी देखता है, और काल की अपेक्षा विवक्षित कालान्तर्वर्ती पुद्गलद्रव्य की पर्यायों को ही देखता है, क्षेत्र और काल को नहीं देखता है, क्योंकि ये अमूर्त्तिक हैं, और अवधिज्ञान का विषय मूर्त्तिक द्रव्य है । “जानाति पश्यति” इन क्रियापदों का अध्याहार आगेकी तीन गाथाओंमें और लगा लेना चाहिये । अवधिज्ञानी जीव जिस समय अगुल के असख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है, उस समय वह आवलिका के सख्येयभाग मात्र काल को भी देखता है ।

अवधिज्ञानी क्षेत्रની અપેક્ષાએ આગળના અસખ્યેય ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે તે વખતે તે કાળની અપેક્ષાએ આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગમાત્ર જ અતીત (ભૂત) અનાગત (ભવિષ્ય) કાળને પણ દેખે છે ક્ષેત્ર અને કાળને અવધિ ‘દેખે છે’ એ તો ઉપચારથી કહેવાય છે, કારણ કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવ્યવસ્થિત દર્શનયોગ્ય દ્રવ્યોને જ અવધિજ્ઞાની દેખે છે, અને કાળની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત કાલાન્તર્વર્તી પુદ્ગલ દ્રવ્યની પર્યાયોને જ બાજુ છે, ક્ષેત્ર અને કાળને બાજુતા નથી, કારણ કે તેઓ અમૂર્તિક છે અને અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્તિક દ્રવ્ય છે “જાનાતિ, પશ્યતિ” આ ક્રિયાપદોનું અધ્યાહાર આગળની ત્રણ ગાથાઓમા વધુમા લગાડી લેવું જોઈએ અવધિજ્ઞાની જીવ જે સમયે આગળના અસખ્યાતમા ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે, તે સમયે તે આવલિકાના સખ્યેયભાગમાત્ર કાળને પણ દેખે છે

त्रिपयोऽवधिः कालतो मुहूर्तान्तिः=किञ्चिन्न्यून मुहूर्तं पश्यतीत्यर्थः । अवध्यवधिम-
 तोरभेदोपचारादवधिः पश्यतीत्युच्यते । 'दिवसतो गाउयम्मि वोद्वव्वो' इति, यदा
 कालतः दिवसान्तः=किञ्चिन्न्यून दिवस पश्यति तदा-क्षेत्रतो गव्यूते-गव्यूतविप-
 योऽवधिर्द्वव्यः, क्रोशपरिमितक्षेत्र पश्यतीत्यर्थः । 'जोयणदिवसपुहुत्तं' योजन-
 दिवसपृथक्त्वम् ' इति, क्षेत्रतः-योजनक्षेत्रत्रिपयोऽवधिः, कालतो दिवसपृथक्त्व
 पश्यति । 'पन्खत्तो पन्नमीमाओ' 'पक्षान्तः पञ्चविंशतिम्' इति । यदा कालतः
 पक्षान्तः=किञ्चिन्न्यून पक्ष पश्यति तदा क्षेत्रतः पञ्चविंशति-पञ्चविंशतियोजनानि
 पश्यति ॥ गा. ४ ॥

मूलम्-भरहम्मि अड्डमासो, जवुदीवांमि साहिओ मासो ।

वासं च मणुयलोए, वासपुहुत्त च रुयगम्मि ॥५॥

त्रया-भरतेऽर्धमामो, जम्बूद्वीपे-सायिको मासः ।

वर्षं च मनुष्यलोक, वर्षपृथक्त्व च रुचके ॥ ५ ॥

काल की अपेक्षा किञ्चित् न्यून एक मुहूर्त को देखता है । सूत्रमें जो
 ऐसा कहा है कि अवधि देखता है वह अवधिज्ञानीमें अभेद के उपचार
 से ही कहा गया है । जिस समय काल की अपेक्षा अवधिज्ञान कुछ कम
 एक दिवसरूप काल को जानता है उस समय क्षेत्र की अपेक्षा वह गव्यू-
 निपरिमित क्षेत्र को-एक कोश प्रमाण क्षेत्रस्थित द्रव्य को जानता है ।
 क्षेत्र की अपेक्षा एक योजन क्षेत्रत्रिपयक अवधि काल की अपेक्षा से
 दिवसपृथक्त्व को जानता है । तथा काल की अपेक्षा जिस समय अव
 धिज्ञान किञ्चिन्न्यून एक पक्षको जानता है उस समय वह क्षेत्रकी अपेक्षा
 पचीसयोजनपरिमित क्षेत्र को जानता है ॥गा ४॥

अपेक्षाये कर्धक न्यून येऽ मुहूर्तने हेभे छे सूत्रभा ने येवु उल्लु छे डे
 'अवधि हेभे छे' ते अवधिज्ञान अने अवधिज्ञानीमा असेहना उपचारथी न
 कडेल छे ने समये कालनी अपेक्षाये अवधिज्ञान थोडा ओछा येक दिवसउप
 कालने नल्ले छे ते समये क्षेत्रनी अपेक्षाये ते गव्यूतिपरिमित क्षेत्रने-येक केश
 प्रमाण क्षेत्रस्थित द्रव्यने-नल्ले छे क्षेत्रनी अपेक्षाये अक्येयोजनक्षेत्रत्रिपयक
 अवधि कालनी अपेक्षाये दिवसपृथक्त्वने नल्ले छे तथा कालनी अपेक्षाये ने
 समये अवधिज्ञान कर्धक ओछु येऽ पक्षने नल्ले छे ते समये क्षेत्रनी अपे
 क्षाये पचीसयोजनपरिमित क्षेत्रने नल्ले छे ॥गा ४॥

मूलम्—हृत्थम्मि मुहुत्ततो दिवसतो गाडयम्मि वोद्धव्वो ॥

जोयणदिवसपुहुत्तं, पक्खतो पन्नवीसाओ ॥ ४ ॥

छाया—हस्ते मुहूर्तान्तो, दिवसान्तो गज्यूते वोद्धव्यः ।

योजनदिवसपृथक्त्व, पक्षान्तः पञ्चविंशत्तिम् ॥ ४ ॥

टीका—‘ हृत्थम्मि मुहुत्ततो ’ इत्यादि । हस्ते=क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्र-

चाहिये कि उतने क्षेत्रगत और कालगत रूपी द्रव्य को ही वह जानता है । जिस समय यह अगुल के असग्यातवे भागमात्रगत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के असग्यातवे भाग गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा, इससे अधिक कालगत द्रव्यपर्यायों को नहीं जान सकेगा । तथा—जिस समय यह अगुल के सग्यातवे भाग गत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के सग्यातवे भागगत ही द्रव्यपर्यायों को जानेगा । इसी तरह जब यह क्षेत्र की अपेक्षा अगुलपरिमित क्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्य-को जानेगा उस समय यह काल की अपेक्षा किञ्चिन्न्यून आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा । तथा जब यह काल की अपेक्षा आवलिकाप्रमाण काल का जाननेवाला होगा तो उस समय यह अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र का जानने वाला होगा ॥ गा ३ ॥

‘ हृत्थम्मि मुहुत्ततो ’ इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा—हस्तप्रमाण क्षेत्र को विषय करने वाला अवधिज्ञान

द्रव्यने ञ ते ण्णु छे वे समये ते अगुलना असग्यातभासागमात्रगत
द्रव्यने ण्णुशे ते समये ते आवलिकाना असग्यातभासागगत द्रव्यपर्या
येने पणु ण्णुशे तेनाथी वधारे कालगत द्रव्यपर्यायेने नही ण्णु शके तथा
—वे समये ते अगुलना असग्यातभासागगत द्रव्यने ण्णुशे ते समये ते
आवलिकाना सग्यातभासागगत ञ द्रव्यपर्यायेने ण्णुशे अे शीते न्यारे ते
क्षेत्रनी अपेक्षाये अगुलपरिमितक्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्यने ण्णुशे ते समये ते
काणनी अपेक्षाये थोडा ओछा आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायेने पणु ण्णुशे
तथा न्यारे ते काणनी अपेक्षाये आवलिकाप्रमाणु काणने ज्ञाता थशे त्यारे
ते समये ते अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्रने पणु ज्ञाता थशे ॥ गा ३ ॥

“ हृत्थम्मि मुहुत्ततो ” इत्यादि

क्षेत्रनी अपेक्षाये हस्तप्रमाणु क्षेत्रने विषय करनाइ अवधिज्ञान काणनी

टीका—‘सखेज्जमि उ काले’ इत्यादि । ‘संख्येये’ इति । सख्यायते, इति सख्येयः, स च सवत्सरमासादिरूपोऽपि भवति, अत इह ‘तु’ शब्दो विशेषणार्थः कृतः । कथंभूतकाले ? सख्येये=वर्षसहस्रात् परोऽत्र सख्येय-शब्देन गृह्यते, तस्मिन् वर्षसहस्रात् परतोवर्तिनि काले—असख्येयकालात् प्राक्, कालत = संख्येयकालत्रिपयकेऽग्रधौ जाते सति, क्षेत्रतः सख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्यावधेर्विपया भवन्ति । अपि—शब्दान्महानेकोऽपि तदेकदेशोऽप्यवधेर्विपयो भवति । अयमर्थः—असख्येययोजनप्रमाणस्वयभूरमणद्वीपसमुद्रात्मक महान्तमेक पश्यति, तथा स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रसमुत्पन्नतिरश्चोऽवधिस्तदेकदेश योजनप्रमाण पश्यतीति ।

तथा—‘कालमि असखिज्जे’ इत्यादि । काळतोऽसख्येये=पल्योपमादि-

‘सखेज्जमि उ काले’ इत्यादि ।

इस गाथा मे सख्येय-शब्द से एक हजार वर्ष के घाट का और असख्यात वर्ष से पहिले का काल ग्रहण किया गया है । जो अवधिज्ञान काल की अपेक्षा सख्येय काल को विषय करनेवाला होगा वह अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा सख्यात द्वीप और समुद्रों को विषय करनेवाला होगा । इसी तरह जो अवधिज्ञान काल की अपेक्षा सख्यात काल को विषय करनेवाला होगा, वह अवधिज्ञान असख्यातयोजनप्रमाण अन्तिम स्वयभूरमण द्वीप और स्वयभूरमणसमुद्ररूप एक महान क्षेत्र को भी जाननेवाला होगा । तथा स्वयभूरमण द्वीप और समुद्र मे उत्पन्न हुए तिर्यञ्च का अवधिज्ञान उसके योजनप्रमाण एकदेश को विषय करनेवाला होता है ।

तथा काल की अपेक्षा जो अवधिज्ञान पल्योपम आदि असख्येय

“सखेज्जमि उ काले” इत्यादि

आ गाथाभा सख्येय शब्द वडे अेक डुणर वर्ष पछीने। अने अस ख्यात वर्ष पछेलाणे काण अड्डणु करेण छे जे अवधिज्ञान काणनी अपेक्षाअे सख्येय काणने विषय करनाइ छे। अे जे रीते जे अवधिज्ञान काणनी अपेक्षाअे सख्यात काणने विषय करनाइ छे ते अवधिज्ञान असख्यात योजन प्रमाण अन्तिम स्वयभूरमणद्वीप अने स्वयभूरमण समुद्ररूप अेक महान क्षेत्रने पणु नणुनाइ छे, तथा स्वयभूरमण द्वीप अने समुद्रमा उत्पन्न थयेण तिर्यं अनु अवधिज्ञान तेना योजनप्रमाण अेक देशने विषय करनाइ छे।

तथा काणनी अपेक्षाअे जे अवधिज्ञान पल्योपम आदि असख्येय काणने

टीका—' भरहम्मि अड्ढमामो ' इत्यादि । क्षेत्रत -भरते=भरतक्षेत्रविषयेऽ-
वधौ जाते सति कालतोऽर्धमासस्तद्विषयत्वेन गोद्रव्यः। 'जमुद्वीवम्मि साहिओ मासो'
इति, क्षेत्रतो-जम्बूद्वीपविषये तु अर्धमासः, कालतः साधिको मासः=किञ्चिदधिकमास-
विषयकोऽवधिर्भवति । 'वास च मण्यलोए ' इति, क्षेत्रतो मनुष्यलोके=अर्धवृत्तीय-
द्वीपसमुद्रपरिमाणमनुष्यलोकविषयेऽर्धमासो जाते सति कालतो वर्षे=सप्तसरपर्यन्तं
पश्यतीत्यर्थः । तथा—' वासपुहुत्त च रुयगम्मि ' इति, क्षेत्रतो रुचकारव्यवायद्वीप-
विषयकेऽवधौ जाते सति कालतः वर्षपृथक्त्व पश्यतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

मूलम्—सखेज्जम्मि उ काले, दीवसमुद्दा वि हुति सखेज्जा ।

कालम्मि असखेज्जे, दीवसमुद्दा उ भइयव्वा ॥६॥

छाया—सख्येये तु काले, द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति सख्येयाः ।

काले असख्येये, द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः ॥ ६ ॥

' भरहम्मि अड्ढमामो ' इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा—भरतक्षेत्र को विषय करनेवाले अवधिज्ञान के
उत्पन्न होने पर काल की अपेक्षा वह अवधिज्ञान अर्धमास को—पन्द्रह
दिन को विषय करनेवाला होगा । जो अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा
जम्बूद्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह अवधिज्ञान काल की
अपेक्षा कुछ अधिक एक मास को विषय करनेवाला होगा । इसी तरह
जो अवधिज्ञान अढाई द्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह
काल की अपेक्षा एक वर्ष पर्यन्त के काल का ज्ञाता होगा । तथा क्षेत्र
की अपेक्षा जो रुचक नाम के द्वीप को विषय करनेवाला अवधि होगा
वह काल की अपेक्षा वर्षपृथक्त्व का जाननेवाला होगा ॥ गा० ५ ॥

“ भरहम्मि अड्ढमामो ” इत्यादि

क्षेत्रनी अपेक्षाये भरत क्षेत्रने विषय करनाइ अवधिज्ञान उत्पन्न तथा
क्षणनी अपेक्षाये ते अवधिज्ञान अर्धा मासने (पहर दिनने) विषय करनाइ
इशे अवधिज्ञान क्षेत्र ॥ अपेक्षाये जम्बूद्वीपने विषय करनाइ उत्पन्न थशे ते
अवधिज्ञान क्षणनी अपेक्षाये ओक मास करता कर्धक वधु क्षण विषय करनाइ
इशे ओर प्रभाणे ने अवधिज्ञान अढाईद्वीपने विषय करनाइ उत्पन्न थशे ते
क्षणनी अपेक्षाये ओक वर्ष सुधीना क्षणनु ज्ञाता इशे तथा क्षेत्रनी अपेक्षाये
ने इथक नामना द्वीपने विषय करनाइ अवधि इशे ते क्षणनी अपेक्षाये वर्ष
पृथक्त्वनु ज्ञानुनाइ इशे ॥ गा ५ ॥

क्षेत्रवर्धित्तिर्वनः स्वयभूरमणसमुद्रोत्पन्नस्य तिरश्चोऽवधेस्तदेकदेशो विषयः । क्षेत्रपरिमाण तु योजनापेक्षया सर्वत्रापि जम्बूद्वीपादारभ्य असख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणमवसेयम् । अपि च-स्वयभूरमणभिन्ना ये मनुष्यक्षेत्रवर्धित्तिनो द्वीपसमुद्रास्तत्र समुत्पन्नस्य तिरश्चोऽप्यवधिस्तदेकदेशविषयको भवति ॥ गा० ६ ॥

तदेव क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिरनियता, कालवृद्धौ तु क्षेत्रवृद्धिर्भवत्येवेति कथितम्, तदानीं द्रव्यक्षेत्रकालभावाना मध्ये यम्य वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति, यस्य च न भवति, तमर्थं बोधयितुमाह—

मूलम्—काले चउण्ह वुड्ढी, कालो भइयव्वु खेत्तवुड्ढीए ॥

वुड्ढीए दव्वपज्जव, भइयव्वा खेत्तकालो उ ॥ ७ ॥

छाया—काले चतुणां वृद्धिः, कालो भजनीयः क्षेत्रवृद्धयै ।

वृद्धयं द्रव्यपर्याययोः भाज्यौ क्षेत्रकालौ तु ॥ ७ ॥

करनेवाला होगा मनुष्यक्षेत्र से बहिर्वर्ती तिर्यश्च के कि जो स्वयंभूरमण समुद्र में उत्पन्न हुआ है उसके अवधिज्ञान का विषय स्वयभूरण समुद्र का एक देश होगा । क्षेत्र का परिमाण तो योजन की अपेक्षा सर्वत्र जम्बूद्वीप से लेकर असख्यातद्वीपसमुद्रपर्यंत जानना चाहिये । और स्वयभूरमण समुद्र से भिन्न जितने भी मनुष्यक्षेत्रवर्धित्ती द्वीप और समुद्र हैं उनमें उत्पन्न हुए तिर्यश्च का अवधिज्ञान उनके एक देश को विषय करनेवाला होता है ॥ गा० ६ ॥

इस तरह क्षेत्र की वृद्धि में काल की वृद्धि अनियमित है, परन्तु काल की वृद्धि होनेसे क्षेत्रकी वृद्धि नियमित है—वह होती ही है, यह बात यहां प्रकट की गई है । जब यह बात है तो द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव, इन के बीच में जिसकी वृद्धि होने पर जिसकी वृद्धि होती है, और जिसकी

तथा मनुष्य क्षेत्रनी पहारना तीर्थं च डे ले स्वयभूरमणु समुद्रमा उत्पन्न थयेल छे, तेमना अवधिज्ञाननो विषय स्वयभूरमणु समुद्रनो अेक देश डेशे क्षेत्रनु परिमाणु तो योजनानी अपेक्षाअे सर्वत्र जम्बूद्वीपथी लछने असख्यात द्वीप समुद्र सुधी जणुवु जेछअे अने स्वयभूरमणु समुद्रथी लिन्न जेटला मनुष्य क्षेत्र पहारना द्वीप अने समुद्र छे तेअोमा उत्पन्न थयेल तीर्थंअनु अवधिज्ञान तेमना अेक देशने विषय कणाज डोय छे ॥ गा ६ ॥

आ रीते क्षेत्रनी वृद्धिमा जणनी वृद्धि अनियमित छे पणु जणनी वृद्धि थता क्षेत्रनी वृद्धि नियमित छे—ते डोय छे ज आ बात अही प्रकट करेल छे जे आ बात छे तो द्रव्य, क्षेत्र, काल अने भाव, तेमनी वच्चे जेनी वृद्धि

लक्षणोऽपविषये सति, तस्यैवासख्येयकालपरिच्छेदरूपात्तः क्षेत्रतः परिच्छेद-
तया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः=विकल्पयितव्याः । कस्यचिद्-असरयेयाः २, कस्य-
चित् संख्येयाः २, कस्यचिद् एकदेशः ३ इत्यर्थः । अयं भावः—

यदा इह मनुष्यस्य असरयेयकालविषयोऽपधिरूपयते, तदानीमसख्येया
द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयः । १। यदा तु बहिर्द्वीपे समुद्रे वा वर्तमानस्य कस्यचित्
तिर्यश्चः असख्येयकालविषयोऽपधिरूपयते, तर्हि तस्य सरयेया द्वीपसमुद्रास्तस्य
विषयो भवति । २। तथा—यस्य मनुष्यस्य असख्येयकालविषयोऽपधिर्जायते, तदानीं
तस्य क्षेत्रतः स्वयभूरमणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशोऽपविषयः, तथा मनुष्य-

काल को विषय करनेवाला होगा उस अवधिज्ञान के क्षेत्र की अपेक्षा को
लेकर द्वीप और समुद्र विषयतया भजनीय होंगे—किसी का वह असख्यात
द्वीप समुद्रों को, किसी का वह सख्यात द्वीप समुद्रों को और किसी का
वह उनके एक देश को जाननेवाला होगा । इसका तात्पर्य इस प्रकार
है—जिस समय यहा मनुष्य के असख्यातकालविषयक अवधिज्ञान
उत्पन्न होगा उस समय उस अवधिज्ञान के असख्यात द्वीप और समुद्र
विषयभूत होंगे, परन्तु जब बाहिर द्वीप समुद्र मे वर्तमान किसी तिर्यश्च
के असख्यात काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान उत्पन्न होगा तो
वह उसका अवधिज्ञान सख्यात द्वीप और समुद्रों को विषय करनेवाला
होगा । तथा जिस मनुष्य के असख्यात काल को विषय करनेवाला
अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ है उसका वह अवधिज्ञान उस समय क्षेत्र की
अपेक्षा अन्तिम स्वयभूरमण द्वीप के और समुद्र के एक देश को विषय

विषय करना इति ते अवधिज्ञानना क्षेत्रनी अपेक्षाने लक्षणे द्वीप अने समुद्र
विषयतया लक्षणीय इति—कोईनु ते असख्यात द्वीप समुद्रोने, कोईनु ते सख्यात
द्वीप समुद्रोने, अने कोईनु ते तेमना ओठ देशने लक्षणुना इति तेनु तात्पर्य
आ प्रमाणे छे—ने समये अही मनुष्यने असख्यातकालविषयक अवधिज्ञान
उत्पन्न थये ते वपते ते अवधिज्ञानना असख्यात द्वीप अने समुद्र विषयभूत
थये, पण गहारे द्वीप समुद्रमा वर्तमान कोई तिर्यश्चने असख्यातकालने विषय
करना इति अवधिज्ञान उत्पन्न थये त्परे तेनु ते अवधिज्ञान सख्यात द्वीप अने
समुद्रोने विषय करना इति तथा ने भाषुसने असख्यात कालने विषय कर
ना इति अवधिज्ञान उत्पन्न थये छे तेनु ते अवधिज्ञान ते समय क्षेत्रनी अपेक्षा अ
अन्तिम स्वयभूरमण द्वीपना अने समुद्रना ओठ देशने विषय करना इति इति

નનુ યદ્યેવ કાલે વર્ધમાને શેપસ્ય ક્ષેત્રાદિત્રયસ્ય વૃદ્ધિર્ભવતીત્યેવમેવ વક્તુમ્-
ચિત્, કથ ચતુર્ણામપિવૃદ્ધિરિત્યુક્તમ્ ? इति चेत् , सत्यम्-किन्तु सामान्यवचनमेतत् ।
यथा ' देवदत्ते भुञ्जाने सर्वोऽपि कुटुम्बो भुङ्क्ते ' इत्यादि । अन्यथा हि—
तत्रापि ' देवदत्त विहाय शेषोऽपि कुटुम्बो भुङ्क्ते ' इति वक्तव्यं स्यादित्यदोषः ।

भी सिद्ध हो जाता है कि पर्यायें भी वर्धित हो जाती हैं, क्यों कि प्रत्येक
द्रव्य में पर्यायों की घट्टलता रही हुई है ।

शका—काल की वृद्धि होने पर तो इस तरह से द्रव्य, क्षेत्र और
भाव की वृद्धि होना सावित होता है, काल की नहीं, फिर ऐसा सूत्रकार
क्यों कह रहे हैं कि काल की वृद्धि होने पर द्रव्यादि चार की वृद्धि होती
है । यहां तो ऐसा ही कहना चाहिये था कि काल की वृद्धि होने पर
द्रव्यादि तीन की ही वृद्धि होती है ?

उत्तर—शका तो ठीक है, परन्तु ऐसा जो सूत्रकारने कहा है वह
सामान्यरूप से ही कहा है । जैसे—देवदत्त के खा लेने पर “सब कुटुंब
खा रहा है” ऐसा व्यवहार में कह दिया जाता है । नहीं तो ऐसा कहना
चाहिये था, कि देवदत्त को छोड़कर शेष कुटुम्ब खा रहा है । कुटुम्ब
के अन्तर्गत तो देवदत्त भी आ जाता है परन्तु वह तो उस समय खा
नहीं रहा है—वह तो खा चुका है फिर भी ‘सब कुटुम्ब खा रहा है’
ऐसा व्यवहार में कहा ही जाता है, इसी तरह काल के वर्धमान होने

તેનાથી આપો આપ તે પણ સિદ્ધ થઈ નય છે કે પર્યાયો પણ વર્ધિત થઈ
નય છે, કારણ કે દરેક દ્રવ્યમાં પર્યાયોની પુષ્કળતા રહેલી હોય છે

શકા—કાળની વૃદ્ધિ થવાથી તો આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવની જ
વૃદ્ધિ થવાનું સાબિત થાય છે, કાળની નહીં તો પછી સૂત્રકાર એવું કેમ કહે
છે કે કાળની વૃદ્ધિ થતા દ્રવ્યાદિ ચારની વૃદ્ધિ થાય છે ? અહીં તો એવું જ કહેવું
નેઈએ કે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે

ઉત્તર—શકા તો ખરાબર છે પણ સૂત્રકારે એવું જ કહ્યું છે તે સામાન્ય
રૂપથી કહ્યું છે જેમ—દેવદત્તે ખાઈ લીધાથી “આખું કુટુંબ ખાય છે” એવું
વહેવારમાં કહેવાય છે નહીં તો એવું કહેવું નેઈએ કે દેવદત્ત સિવાયનું આખું
કુટુંબ ખાય છે કુટુંબની અંદર તો દેવદત્ત પણ આવી નય છે, તે તો એ
સમયે ખાતો હોતો નથી તેહું તો, ખાઈ લીધું છે, છતાં પણ “આખું કુટુંબ
ખાય છે” એવું વ્યવહારમાં કહેવાય છે એજ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ

टीका—‘काले चउण्हयुद्धी’ इत्यादि। काले=अवधिप्रिये वर्धमाने सति चतुर्णां वृद्धिः=द्रव्यक्षेत्रकालभावाना चतुर्णामपि नियमतो वृद्धिर्भवति। तत्र भावः पर्यायरूपः। कालात्-सूक्ष्म-सूक्ष्मतर-ग्रहमतमात् क्षेत्रद्रव्यपर्यायाणा वृद्धिर्भवति। तथाहि-कालस्य समयेऽपि वर्धमाने क्षेत्रस्य प्रभूतप्रदेशा वर्धन्ते, तद्वृद्धौ चावश्यभाविनी द्रव्यवृद्धिः, प्रत्याकाशप्रदेश देशद्रव्यमाचुर्यात्, द्रव्यवृद्धौ च पर्यायवृद्धिर्भवति, प्रतिद्रव्य पर्यायवाहुल्यादिति।

नहीं होती है इस अर्थ को समझाने के लिये अत्र सूत्रकार गाथा कहते हैं—

‘काले चउण्ह युद्धी’ इत्यादि।

काल की वृद्धि होने पर द्रव्य, क्षेत्र, काल, और भाव, इन चारों की भी नियमतः वृद्धि होती है। यहा ‘भाव’ यह शब्द पर्याय का बोधक है। ‘काल की वृद्धि होने पर चारों की वृद्धि होती है’ इस का तात्पर्य इस प्रकार से है—जय सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम रूप से अवधिज्ञान का विषयभूत काल वर्द्धित होता है तब ऐसी स्थिति में उस काल से क्षेत्र की, द्रव्य की एव द्रव्यपर्यायों की वृद्धि होती है। काल का जब एक भी समय वर्धमान हो जाता है—तब उस समय क्षेत्र के प्रभूत प्रदेश बढ़ जाते हैं, और प्रभूत प्रदेश बढ़ने पर द्रव्य की भी वृद्धि हो जाती है, कारण आकाशरूप क्षेत्र के प्रत्येक प्रदेश पर द्रव्य की प्रचुरता रही हुई है। जब द्रव्य की प्रचुरतारूप वृद्धि हो जाती है तो इस से स्वतः यह

थता जेनी वृद्धि थाय छे अने जेनी थती नथी, जे अर्थने समन्तववा भाटे छेवे सूत्रकार आ गाथा कहे छे—

“काले चउण्ह युद्धी” इत्यादि

काणनी वृद्धि थवाथी द्रव्य, क्षेत्र, काण अने भाव, जे आरेनी पणु नियमित वृद्धि थाय छे, अडी “भाव” आ शब्द पर्यायिने बोधक छे “काणनी वृद्धि थवाथी आरेनी वृद्धि थाय छे” तेषु तात्पर्य आ प्रमाणे छे—ज्यारे सूक्ष्म, सूक्ष्मतर अने सूक्ष्मतम रूपथी अवधिज्ञानने विषयभूत काण वर्द्धित थाय छे त्यारे जेनी स्थितिमा ते काणथी क्षेत्रनी, द्रव्यनी, अने द्रव्यपर्यायिनी वृद्धि थाय छे काणने ज्यारे जेक पणु समय वर्द्धित थछे जय छे त्यारे जे समये क्षेत्रने प्रभूत प्रदेश वधी जय छे, अने प्रभूत प्रदेश वधता जे द्रव्यनी पणु वृद्धि थछे जय छे, काणके आकाशरूप क्षेत्रना प्रत्येक प्रदेश पर द्रव्यनी प्रचुरता रहेल छे जे ज्यारे द्रव्यनी प्रचुरताइय वृद्धि थछे जय छे त्यारे

ध्येत । तस्मात् क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्भजनीयैः । द्रव्यपर्यायौ तु क्षेत्रवृद्धौ नियमाद् वर्धते एवेति स्वयमेव बोध्यमिति ।

‘वृद्धौए द्रव्य-पञ्जवे’ इत्यादि । द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ सत्या क्षेत्रकालौ भक्तव्यो= भजनीयौ कदाचिद् न वा वर्धते कदाचिद् वर्धते इत्यर्थः । द्रव्यपर्यायापेक्षया क्षेत्रकालयोः परिस्थूलत्वात् । यतो द्रव्य क्षेत्रादपि सूक्ष्मम्, एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशेऽनन्तस्कन्धा-

समय काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी एक-आवलिकारूप काल को देखता है तब वह अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र को देखता है” सो वह विरुद्ध पड़ेगा, क्योंकि अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र के विषय होने पर असख्येय अवसर्पिणी रूप में काल वर्द्धित है अतः आवलिकारूप काल को न देखकर असख्येय अवसर्पिणीरूप काल को ही देखना चाहिये, परन्तु ऐसा नहीं है, कारण यहा प्रभृतरूप मे क्षेत्र की वृद्धि नहीं हुई है, अतः क्षेत्र की वृद्धि में काल की वृद्धि भजनीय ही माननी चाहिये । जब क्षेत्र की वृद्धि होती है तब द्रव्य और पर्याय, ये दोनों ही नियमतः वर्द्धित होते हैं, यह स्वयं समझने जैसी बात है ।

जब द्रव्य और पर्याय में वृद्धि होती है उस समय क्षेत्र और काल में वृद्धि भजनीय होती है—ये कभी बढ़ते भी हैं और कभी नहीं भी बढ़ते हैं, क्यों कि द्रव्य और पर्याय की अपेक्षा क्षेत्र और काल स्थूल हैं । एक ही नभःप्रदेशरूप क्षेत्र में अनन्त स्फूर्ति का अवगाह हो रहा है,

समय ज्ञानी अपेक्षाये अवधिज्ञाने एक आवलिकारूप ज्ञाने द्वेषे छे त्यारे ते अगु-
लपृथक्त्वपरिमित क्षेत्रने द्वेषे छे” ते विरुद्ध पडरी कारण के अगुलपृथक्त्वप-
रिमितक्षेत्रने विषय होवाथी अस ख्य अवसर्पिणीरूपमा ज्ञान वर्द्धित छे तेथी आ-
वलिकारूप ज्ञाने न जेता अस ख्येयवसर्पिणीरूप ज्ञाने न जेवा जेईये,
पणु जेवु नथी, कारण के अही प्रभृतरूपमा क्षेत्रनी वृद्धि थई नथी, तेथी क्षेत्रनी
वृद्धिमा ज्ञानी वृद्धि भजनीय न मानवी जेईये त्यारे क्षेत्रनी वृद्धि थाय
छे त्यारे द्रव्य अने पर्याय, जे अन्ने न नियमथी न वर्द्धित थाय छे, आ
जते न समझवा जेवी बात छे

त्यारे द्रव्य अने पर्यायमा वृद्धि थाय छे ते समये क्षेत्र अने ज्ञानमा
वृद्धि भजनीय होय छे—ते क्यारेक वधे पणु छे त्यारेक नथी पणु वधता,
कारण के द्रव्य अने पर्यायनी अपेक्षाये क्षेत्र अने ज्ञान स्थूल छे जेक न
नल प्रदेशरूप क्षेत्रमा अनन्त स्फूर्ति अवगाह थई रह्यो छे तेथी जे

‘કાલો મહ્યવ્યુ સ્વિત્તવુદ્ધીઞ’ इति-क्षेत्रवृद्धौ=भेत्रस्य-अवधेर्नियमस्य
 वृद्धौ=आधिक्ये सति कालो भक्तव्यः=भजनीयः, वर्धते वा, न वा वर्धते इत्यर्थः ।
 क्षेत्र हि अत्यन्त सूक्ष्म, कालस्तु तद्रपेक्षया परिस्यूतः । प्रभूते क्षेत्रे वृद्धिगते कालो
 वर्धते, न तु स्वल्पे क्षेत्रे इति भावः । अन्यथा हि यदि क्षेत्रस्य प्रदेशादिवृद्धौ काल-
 लस्य नियमेन समयादिवृद्धिः स्यात्, तदाऽगुलमात्रे श्रेणिरूपेऽपि वर्धिते क्षेत्रे कालस्य
 असख्येयावसर्पिणीरूपस्य वृद्धिः स्यात् । तथा च उच्यति-‘अगुलसेढीमित्तं, ओसप्पि-
 णीओ असखेज्जा’ इति, ततश्च-‘आवलिआ अगुलपुहुत्त’ उति तृतीयगायोक्तं त्रि-
 पर द्रव्यादि चारों की वृद्धि होती है यह कथन भी व्यावहारिक है कारण
 कि तीनकी ही वृद्धि होती है, काल तो स्वयं वर्धमान है ही ।

अवधिज्ञान के विषयभूत क्षेत्र की वृद्धि होने पर काल में वृद्धि
 भजनीय है-होती भी है और नहीं भी होती है । क्षेत्र अत्यन्त सूक्ष्म है
 और काल उसकी अपेक्षा सूक्ष्म है । जब अवधिज्ञान का प्रभूत क्षेत्र बढ़
 जाता है तब तो उसके काल में भी वर्धमानता आ जाती है, परन्तु जब
 क्षेत्र अल्प रहता है उस समय काल में वृद्धि नहीं होती है । यदि ऐसा
 न माना जावे तो जब क्षेत्र में प्रदेश आदि रूप से वृद्धि होगी तो उस
 समय में काल की भी नियम से समयादिरूप से वृद्धि होगी ही, ऐसी
 स्थिति में क्षेत्र के अगुलमात्र-श्रेणिरूप में भी बढ़ने पर असख्येय
 अवसर्पिणीरूप से काल में वृद्धि होने लगेगी-“अगुलसेढीमित्ते ओस-
 प्पिणीओ असखिज्जा” ऐसा सिद्धान्त वचन है तब तृतीय गाथा
 में जो ऐसा कहा है कि-“आवलिआ अगुलपुहुत्त” अर्थात्-जिस

આરેની વૃદ્ધિ થાય છે આ કથન પણ વ્યાવહારિક છે, કારણ કે ત્રણની જ વૃદ્ધિ
 થાય છે, કાળ તો બંને જ વૃદ્ધિ પામેલો જ છે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત ક્ષેત્રની
 વૃદ્ધિ થવાથી કાળમાં વૃદ્ધિ લજનીય છે-થાય પણ છે અને નથી પણ થતી ક્ષેત્ર
 અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે, અને કાળ તેની અપેક્ષાએ સ્થૂળ છે ન્યારે અવધિજ્ઞાનનું પ્રભૂત
 ક્ષેત્ર વધી બંધ છે ત્યારે તે એના કાળમાં પણ વૃદ્ધિ આવી બંધ છે, પણ ન્યારે
 ક્ષેત્ર અલ્પ રહે છે તે સમયે કાળમાં વૃદ્ધિ થતી નથી બે એવું માનવામાં ન
 આવે તો ન્યારે ક્ષેત્રમાં પ્રદેશ આદિ રૂપે વૃદ્ધિ થશે ત્યારે તે સમયે કાળની
 પણ નિયમથી સમયાદિરૂપથી વૃદ્ધિ થશે જ, એવી સ્થિતિમાં ક્ષેત્રના
 અગુલમાત્ર-શ્રેણિરૂપમાં વધવાથી અસખ્યેય અવસર્પિણીરૂપથી કાળમાં વૃદ્ધિ
 થવા લાગશે-“અગુલસેઢીમિત્તે ઓસપ્પિણીઓ અસખિજ્જા” આવી સિદ્ધાંત વચન
 છે તે ત્રીજી ગાથામાં જે એવું કહ્યું છે કે-“આવલિઆ અગુલપુહુત્ત” અર્થાત-જે

નતુ 'અંગુલમાવલિયાણ ભાગમસલેજ્જ' ઇત્યાદિના પરસ્પરસમ્બન્ધત્વેનાવધિ વિપયતયા પ્રોક્તયોર્જન્યયોર્મધ્યમયોસ્ત્કૃષ્ટયોશ્ચ ક્ષેત્રકાલયોરગુલાવલિકાઽસલ્લેય-ભાગાદિરૂપયોઃ સમ્બન્ધિના પરસ્પરત પ્રદેશાના સમયાના ચ સલ્લયામાશ્રિત્ય કિં તુલ્યત્વમ્ ? , ઉત હીનાધિકૃત્વમ્ ? , ઉન્યતે-હીનાધિકૃત્વમ્, તથાહિ-આવલિકાયા અસલ્લેયયમાગે જઘન્યાવધિપિપયે યે અસરયાઃ સમયાસ્તદપેક્ષયા અઙ્ગુલસ્યા-મરયેયમાગેજઘન્યાવધિપિપયે ઇવ યે અસરયેયા નમઃપ્રદેશાસ્તે અસલ્લેયયગુણાઃ, ઇવ સર્વત્રાપ્યવધિવિપયાત્ કાલાદસલ્લેયયગુણત્વમવધિપિપયસ્ય ક્ષેત્રસ્યાવગન્તવ્યમાગા.૭।

સે કાલ કી વૃદ્ધિ મે દ્રવ્યાદિકોં મે નિયમતઃ વૃદ્ધિ કા, ક્ષેત્રવૃદ્ધિ હોને પર કાલવૃદ્ધિ મેં ભજનીયતા કા, તથા દ્રવ્યપર્યાયોં મેં નિયમતઃ વૃદ્ધિ કા, દ્રવ્યપર્યાયોં કી વૃદ્ધિ મે ક્ષેત્ર ઓર કાલ કી ભજનીયતા કા, દ્રવ્યવૃદ્ધિ મેં પર્યાયોં કી નિયમતઃ વૃદ્ધિ કા ઓર પર્યાયવૃદ્ધિ મેં દ્રવ્યવૃદ્ધિ કી ભજનીયતા કા સ્પષ્ટીકરણ કિયા ગયા હૈ ।

શ્લોકા—“ અગુલમાવલિયાણ ભાગમસલેજ્જ ” ઇત્યાદિગાથાદ્વારા પરસ્પર સમ્બન્ધ હોને સે અવધિજ્ઞાન કે વિષયભૂત પ્રકટ કિયે ક્ષેત્ર ઓર કાલ કિ-જો જઘન્ય મધ્યમ, ઇવ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ મે વર્ણિત હુઇ હેં તથા જો અગુલ ઇવ આવલિકા કે અસલ્લેય ભાગ આદિ રૂપ સે પ્રકટ કિયે ગયે હૈ ઇસે ક્ષેત્રકે પ્રદેશોં કી, ઓર કાલકે સમયોં કી સલ્લયા મેં આપસ મેં તુલ્યતા હૈ યા હીનાધિકતા હૈ ?

ઉત્તર—હીનાધિકતા હૈ, વહ ઇમ પ્રકાર સે હૈ-જગન્ય અવધિજ્ઞાન કા વિષયભૂત જો આવલિકા કા અસલ્લયાતવાં ભાગરૂપ કાલ હૈ ઉસમેં

કેમા નિયમત વૃદ્ધિનુ, ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ થતા કાળવૃદ્ધિમા ભજનીયતાનુ, તથા દ્રવ્ય પર્યાયોમા નિયમત વૃદ્ધિનુ, દ્રવ્ય-પર્યાયોમાની વૃદ્ધિમા ક્ષેત્ર અને કાળની ભજનીયતાનુ, દ્રવ્યવૃદ્ધિમા પર્યાયોમાની નિયમત વૃદ્ધિનુ અને પર્યાયવૃદ્ધિમા દ્રવ્ય વૃદ્ધિની ભજનીયતાનુ સ્પષ્ટીકરણ કરાયુ છે

શ્લોકા—“ અગુલમાવલિયાણ ભાગમસલેજ્જ ” ઇત્યાદિગાથાદ્વારા પરસ્પર સમ્બંધ હોવાથી અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત પ્રકટ કરેલ ક્ષેત્ર અને કાળના કે-જે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે વર્ણવેલા છે તથા જે અગુલ અને આવલિકાના અસપ્ષેય ભાગ આદિ રૂપે પ્રકટ કરેલ છે એવા ક્ષેત્રના પ્રદેશોની અને કાળના સમયોની સપ્ષયામા અદરે-અદર તુલ્યતા છે કે હીનાધિકતા છે ?

ઉત્તર—હીનાધિકતા છે, તે આ પ્રમાણે છે-જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષય ભૂત જે આવલિકાનો અસપ્ષયાતમા ભાગરૂપ કાળ છે તેમા જેટલા અસપ્ષયાત

વગાહનાત્ । દ્રવ્યાદપિ સૂક્ષ્મઃ પર્યાયઃ, એકસ્મિન્નેવ દ્રવ્યેડનન્તપર્યાયસંમમાત્ । તસ્માદ્ દ્રવ્યપર્યાયવૃદ્ધૌ ક્ષેત્રકાલૌ ભજનીયાવેવ મતઃ । તથાહિ—અગ્નિસ્થિતયોરપિ ક્ષેત્રકાલયોસ્તથાવિધશુભાધ્યપસાયતઃ ક્ષયોપશમવૃદ્ધૌ દ્રવ્ય વર્ધતે એવ, અધિકુ-
દ્રવ્યદર્શનાદિતિ માત્રઃ । દ્રવ્યવૃદ્ધૌ ચ પર્યાયા નિયમતો વર્ધન્તે । પ્રતિદ્રવ્ય સંરચે-
યાનામસંખ્યેયાના વા પર્યાયાણામવધિના પરિચ્છેદસમમાત્ । પર્યાયવૃદ્ધૌ ચ દ્રવ્ય-
વૃદ્ધિર્ભાજ્યા=ભવતિ ન વા ભજતીતિ ભજનીયા । એકસ્મિન્નપિ દ્રવ્યેપર્યાયત્રિપયાત્રિ-
વૃદ્ધિસમભવેન તત્તપર્યાયવિશિષ્ટદ્રવ્યવૃદ્ધિર્ભવતિ । અગ્નિસ્થિતેડપિ હિ દ્રવ્યે તથાવિધ-
ક્ષયોપશમવૃદ્ધૌ પર્યાયા વર્ધન્તે, પર્યાયવૃદ્ધૌ ન દ્રવ્યવૃદ્ધિરિતિ માત્રઃ ॥

હસસે યહ નિશ્ચિત્ત હૈ કિ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હૈ, ઓર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ક્ષેત્ર સ્થૂલ હૈ । હસી તરહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પર્યાય સૂક્ષ્મ હૈ, કારણ એક હી દ્રવ્ય મેં અનન્ત પર્યાયોં કા હોના સમ્ભવિત્ત હૈ, હસી લિયે દ્રવ્ય ઓર પર્યાય કી વૃદ્ધિ મેં ક્ષેત્ર ઓર કાલ કી વૃદ્ધિ ભજનીય વતલાઈ ગઈ હૈ । ક્ષેત્ર ઓર કાલ, યે અવસ્થિત્ત હૈં તો મી જબ તથાવિધ શુભ અધ્ય-
સાય કે વશ સે અવધિજ્ઞાન મેં અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપશમ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ તબ વહ અધિક દ્રવ્ય કો વિપય કરનેવાલા હોતા હૈ, હસ તરહ ક્ષેત્ર ઓર કાલ મેં અવસ્થિતતા હોને પર મી દ્રવ્ય વહ હી જાતા હૈ । જબ દ્રવ્ય કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ તબ પર્યાયોં મી નિયમત્ત વહ જાતી હૈ, ક્યોં કિ પ્રત્યેક દ્રવ્ય મેં સખ્યેય અથવા અસખ્યેય પર્યાયોં કા પરિચ્છેદ્ત હોના અવધિજ્ઞાન દ્વારા હોતા હૈ । પર્યાયોં કી વૃદ્ધિ મેં દ્રવ્ય કી વૃદ્ધિ ભજનીય હૈ—વહ્ત હોતી મી હૈ ઓર નહીં મી હોતી હૈ । હસ તરહ

ચોક્કસ છે કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર સ્થૂળ છે એવ પ્રમાણે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પર્યાય સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે એક જ દ્રવ્યમાં અનેક પર્યાયોનું હોવું સંભવિત છે, તેથી દ્રવ્ય પર્યાયની વૃદ્ધિમાં ક્ષેત્ર અને કાળની વૃદ્ધિ ભજનીય બતાવી છે ક્ષેત્ર અને કાળ, એ અવસ્થિત છે, તો પણ જ્યારે તે પ્રમાણેના શુભ અધ્યવસાયવશથી અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે વધારે દ્રવ્યને વિષય કરનારૂં થાય છે આ ગીતે ક્ષેત્ર અને કાળમાં અવસ્થિતતા હોવા છતાં પણ દ્રવ્ય વધી જાય છે જ્યારે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે પર્યાયો પણ નિયમથી જ વધી જાય છે, કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં સખ્યેય અથવા અસખ્યેય પર્યાયોનો પરિચ્છેદ્ત થવાનું અવધિજ્ઞાન દ્વારા થાય છે પર્યાયોની વૃદ્ધિમાં દ્રવ્યની વૃદ્ધિ ભજનીય છે—તે થાય પણ છે અને નથી પણ થતી આ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિમાં

सूक्ष्मत्वेन ते पृथग् विभाव्यन्ते । 'ततो सुहुमयर हवड खित्त' इति-तस्मादपि कालात् सूक्ष्मतर क्षेत्र भवति । कुतः ?- 'अगुलसेठीमित्ते ओसपिणिओ असखिज्जा' इति, यस्माद्दुगुलश्रेणिमात्रे प्रमाणाद्गुलैरुमात्रे श्रेणिरूपे नभःखण्डे क्षेत्रे प्रति-प्रदेश समयगणनया तत्प्रदेशपरिमाणमत्रसर्पिण्योऽसख्येयास्तीर्थकरैरुक्ताः । अयं भावः-प्रमाणागुलैरुमात्रे एकैरुप्रदेशश्रेणिरूपेनभःखण्डे यावन्तोऽसख्येयासु अव-सर्पिणीषु समयास्तावत्प्रमाणाः प्रदेशा वर्तन्ते, तस्मात् कालादसख्येयगुण क्षेत्र, क्षेत्रादपि चानन्तगुण द्रव्य, द्रव्यादपि चावधि विषयाः पर्यायाः सख्येयगुणा असख्येयगुणा वा । तस्माद्-अगुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रमग्व्येयावसर्पिणीसमय-राशिपरिमाणमिति सिद्धम् । "सेत" इत्यादि । तदेतद् वर्धमानरुमवधिज्ञान वर्णितम् ॥ गा ८ ॥ सू० १२ ।

के भेदन करने पर एक २ पत्र के छेदने में असख्यात समय लग जाते हैं, ऐसा आगम में प्रतिपादित किया है । समय इतना अतिसूक्ष्म है कि जिससे वे असख्यात समय भिन्न २ रूप से विभाजित नहीं किये जा सकते हैं । इस काल से क्षेत्र सूक्ष्मतर होता है, क्योंकि एक प्रमाणाद्गुल-मात्र श्रेणिरूप आकाशखण्ड क्षेत्र में प्रत्येक प्रदेश के उपर समय की गणना से असख्यात अवसर्पिणियों में जितने समय होते हैं उतने प्रमाण प्रदेश रहते हैं । इस लिये काल से असख्यात गुणा क्षेत्र होता है । क्षेत्र से भी असख्यात गुण द्रव्य होता है । तथा द्रव्य की अपेक्षा, अवधिज्ञान की विषयभूत पर्याय सख्यातगुणी अथवा असख्यातगुणी होती है, अतः अगुल श्रेणि मात्र क्षेत्र में प्रदेशों का प्रमाण असख्यात अवसर्पिणियों के समयों की राशिप्रमाण सिद्ध हो जाता है । इस तरह वर्धमान अव-धिज्ञान का वर्णन हुआ ॥ गा० ८ ॥ सू० १२ ॥

उपर ओट राजेला सो पानने लेहता ओक ओक पानना लेहनमा असख्यात समय लागे छे, ओषु आगममा प्रतिपादित उरायु छे समय ओटले। अधे सूक्ष्म छे के लेधी ते असख्यात समय भिन्न-भिन्न-रूपे विभाजित करी शकता नथी आ जणधी क्षेत्र सूक्ष्मतर होय छे, जखणु के ओक प्रमाणागुलमात्र श्रेणि-रूप नभ भूत क्षेत्रमा प्रत्येक प्रदेशनी उपर समयनी गणनीथी असख्यात अवसर्पिणीओमा लेटला समय होय छे ओटला प्रमाण प्रदेश रहे छे, तेथी जणधी असख्यात गणु क्षेत्र होय छे क्षेत्र करता पणु असख्यात गणु द्रव्य होय छे तथा द्रव्यता उरता अवधिज्ञाननी विषयभूत पर्याये सख्यात गणी अथवा असख्यात गणी होय छे, तेथी अगुलश्रेणिमात्र क्षेत्रमा प्रदेशोनु प्रमाण असख्यात अवसर्पिणीओमा राशिप्रमाण सिद्ध वाय छे आ प्रमाणे वर्धमान अवधिज्ञाननु वर्णन थयु ॥ गा ८ ॥ सू १२ ॥

नन्वेव क्षेत्रस्य कालादसख्येयगुणता कथमवसीयते? तत्राह—

मूलम्—सुहुमो य होइ कालो, ततो सुहुमयरं हवइ येत्त ।

अंगुलसेढीमेत्ते, ओसप्पिणिओ असंसेजा ॥ ८ ॥

से त्त वड्ढमाणयं ओहिनाण ॥ सू० १२ ॥

छाया—सूक्ष्मश्च भवति कालः, ततः सूक्ष्मतर भवति क्षेत्रम् ।

अङ्गुलश्रेणिमात्रे, अवसर्पिण्यः असख्येयाः ॥ ८ ॥

तदेतद् उद्धमानरुम् अवधिज्ञानम् ॥ सू० १२ ॥

टीका—“ सुहुमो य ’ इत्यादि ।

‘ सुहुमो य होइ कालो ’ इति—यथा सूक्ष्मस्वात् कालो भवति, यथा उत्पल-
पत्रशतभेदे प्रतिपत्रभेदमसख्येयाः समया लगन्तीत्यागमे प्रतिपाद्यते । न चाति

जितने असख्यात समय हैं उनकी अपेक्षा जघन्य अवधिज्ञान के विषय-
भूत हुए अंगुल के असख्यातवें भागरूप क्षेत्र में ही जो असख्यात
प्रदेश हैं वे असख्यात गुणे हैं । इसी तरह से सर्वत्र अवधि के विषयभूत
काल की अपेक्षा अवधि के विषयभूत क्षेत्र में असख्येय गुणे प्रदेश
ज्ञानने चाहिये ॥ गा० ७ ॥

इस तरह के वर्णन से काल की अपेक्षा क्षेत्र में असख्येयगुणता
कैसे जानी जाती है ? सो कहते हैं—‘ सुहुमो य होइ कालो ’ इत्यादि ।

काल सूक्ष्म होता है, और इसकी अपेक्षा क्षेत्र सूक्ष्म होता है ।
अंगुलश्रेणिमात्र क्षेत्र में असख्यात अवसर्पिणीकाल स्थित है । इस
गाथा का खुलाशा अर्थ इस प्रकार है—काल इतना सूक्ष्म होता है कि
कमल के तरा ऊपर रखे हुए अर्थात् एक ऊपर-एक रखे हुए सौ पत्रों

समय छे तेमनी अपेक्षाछे जघन्य अवधिज्ञानना विषयभूत थयेल अशुलना
असख्यातमा भाग इप क्षेत्रमा जे जे असख्यात प्रदेश छे तेओ असख्यात
गणुा छे आ प्रमाणे सर्वत्र अवधिना विषयभूत कालनी अपेक्षाछे अवधिना
विषयभूत क्षेत्रमा असख्येय गणुा प्रदेश लणुवा लेधिये

आ प्रमाणेना वर्णनथी कालनी अपेक्षाछे क्षेत्रमा असख्येयगुणता देवी
रीते लणुाय छे ? तो कहे छे—“ सुहुमो य होइ कालो ” इत्यादि काल सूक्ष्म
होय छे अने तेना करता क्षेत्र सूक्ष्म होय छे अशुलश्रेणिमात्र क्षेत्रमा
असख्यात अवसर्पिणी काल स्थित छे आ गाथानो खुलासावार अर्थ आ प्रमाणे
छे—काल अटवी सूक्ष्म होय छे के कमणना तरा ऊपर राखेला अटवी के अर्थ

वर्तमानस्य=अप्रशस्ताध्यवसायवत् इत्यर्थः 'सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते' इत्यन्वय । शुभाध्यवसायवशात् प्राप्त सदवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेर्हीयमान भवतीति भावः । तथा-वर्तमानचारित्रस्य=चारित्रसम्पन्नस्येत्यर्थः, इहापि-'सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते' इत्यन्वयः। देशविरतस्य सर्वविरतस्य च हीयमानमवधिज्ञानं भवतीति भावः।

तथा—'सक्लिश्यमानस्य' वध्यमानकर्ममंसर्गादुत्तरोत्तरं सक्लेशमासादयतः, अविरतसम्यग्दृष्टेरित्यर्थ, अप्रशस्तलेश्योपरञ्जितं चित्तम्, अर्थात्-अनेकशुभार्थचिन्तनपर चित्त संक्लिष्टमुच्यते । तथा—सक्लिश्यमानचारित्रस्य=अप्रशस्तलेश्योपरञ्जितस्य अनेकाऽशुभार्थचिन्तनपरस्य अविशुद्धचारित्रवतो देशविरतस्य, सर्वविरतस्य चेति शेषः, सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते=परिक्षीयते। तदेतद् हीयमानवधिज्ञान वर्णितम् । इति चतुर्थो भेदः ४। ॥ सू० १३ ॥

क्रमशः घटता रहता है । शुभ अध्यवसाय के वश से प्राप्त किया गया अवधिज्ञान अविरतसम्यग्दृष्टि के हीयमान होता जाता है । चारित्रसपन्न अवधिज्ञानी का भी अवधिज्ञान हीयमान होता है । अर्थात् चाहे देशविरति श्रावक हो चाहे सर्वविरतिसपन्न अनगार हो उसका भी अवधिज्ञान हीयमान होता जाता है । सक्लिश्यमान जीव का-वध्यमान कर्म के ससर्ग से उत्तरोत्तर सक्लेश भाव को प्राप्त हुए जीव का तथा अप्रशस्तलेश्या से उपरजित हुए अनेक अशुभ अर्थ के चिन्तन करने में तत्पर बने हुए ऐसे अविशुद्धचारित्रसपन्न देशविरति गृहस्थ का एव सर्वविरतिसपन्न साधु का भी अवधिज्ञान सर्वतः समन्तात् हीयमान होता है । इस प्रकार हीयमान अवधिज्ञान का स्वरूप है । भावार्थ इसका केवल इतना ही है कि जिस प्रकार परिमित दाह्य वस्तुओ में लगी हुई अग्नि नया दाह्य पदार्थ न मिलने से क्रमशः घटती जाती है, उसी

रहे छे शुभ अध्यवसायना वशथी प्राप्त करायेल्लु अवधिज्ञान अविरत सम्यग्दृष्टिनु हीयमान थतु न्य छे चारित्रसपन्न अवधिज्ञानीनु अवधिज्ञान पणु हीयमान होय छे अटले के आडे देशविरति श्रावक होय के आडे सर्वविरतिसपन्न अणुगार होय, तेनु पणु अवधिज्ञान हीयमान थतु न्य छे सक्लिश्यमान एवनु-अध्यमान कर्मना ससर्गथी उत्तरोत्तर सक्लेश लावने पाभेल एवनु, तथा अप्रशस्तलेश्याथी उपरजित थयेल अनेक अशुभ अर्थनु चिन्तन करवामा तत्पर अनेल एवा अविशुद्ध चारित्रसपन्न देशविरति गृहस्थनु अने सर्वविरतिसपन्न साधुनु पणु अवधिज्ञान सर्वत समन्तात् हीयमान होय छे आ प्रकारनु हीयमान अवधिज्ञाननु स्वयं छे तेना लावार्थ इक्त अटले न छे के नै रीते परिमित दाह्यवस्तुओमा लागेली अग्नि नया दाह्य पदार्थ न भणवाथी

अथ हीयमानवधिज्ञानं वर्णयति—

मूलम्—से किं त हीयमाणयं ओहिनाण ? । हीयमाणयं ओहिनाणं अप्पसत्थेहि अज्झवसाणहाणेहिं वट्टमाणस्स वट्टमाणचरित्तस्स सकिलिस्समाणस्स सकिलिस्समाणचरित्तस्स सब्बओ समता ओही परिहायइ, से त हीयमाणयं ओहिनाणं ॥सू० १३ ॥

छाया—अथ किं तद् हीयमानरुमवधिज्ञानं ? हीयमानरुमवधिज्ञानम्—अप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य वर्तमानचारित्रस्य सक्रियमानस्य सक्लिश्यमानचारित्रस्य सर्वतः समन्तादवधि. परिहीयते, तदेतद् हीयमानरुमवधिज्ञानम् ॥सू० १३॥

टीका—‘से किं त हीयमाणयं’ इत्यादि । शिष्य. पृच्छति—हे भदन्त ! अथ किं तद् हीयमानरुमवधिज्ञानम् ?,—पूर्वनिर्दिष्टस्य हीयमानवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ? । उत्तरमाह—‘हीयमाणयं’ इत्यादि । हे शिष्य ! हीयमान=पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छदवधिज्ञानं वर्णयते । अप्रशस्तेषु पध्यवसायस्थानेषु

अथ सूत्रकार हीयमान अवधिज्ञान का वर्णन करते हैं—

‘से किं त हीयमाणय ओहिनाण’ इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट हीयमान अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—हे शिष्य ! यह अवधिज्ञान जब उत्पन्न होता है तब अधिक विषयवाला होता है परन्तु परिणामशुद्धि कम हो जाने से क्रमशः अल्पविषयक होता जाता है, यही बात टीकाकारने “पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत्” इस वाक्य द्वारा प्रकट की है । अप्रशस्त अध्यवसाय स्थानों में वर्तमान जीव का अवधिज्ञान सर्वतः—चारों दिशाओं में वर्तमान पदार्थों के जानने रूप क्रिया करने से

हुवे हीयमान अवधिज्ञानं ववर्णनं करे छे—

“से किं त हीयमाणय ओहिनाण” इत्यादि

शिष्य पूछे छे—हे भदन्त ! पूर्व निर्दिष्ट हीयमान अवधिज्ञानं शु स्वरूप छे ? उत्तर—हे शिष्य ! आ अवधिज्ञान न्यारे उत्पन्न थाय छे त्यारे वधारे विषयवाणु होय छे पणु परिणामशुद्धि ओछी यधं नवाथी कभश अत्प—अल्प विषयक थतु नथ छे ओ न वात टीकाकारे “पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत्” आ वाक्य द्वारा प्रकट करी छे

अप्रशस्त अध्यवसाय स्थानों में वर्तमान जीव अवधिज्ञान सर्वत—त्यारे दिशाओं में वर्तमान पदार्थों के जानने रूप क्रिया करनेवाली कभश घटतु

टीका—‘से किं त पडिवाड’ इत्यादि । शिष्यः पृच्छति—अथ किं तत् प्रतिपाति अवधिज्ञानम् ? = हे भदन्त ! पूर्णनिर्दिष्टस्य प्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह—‘पडिवाड ओहिनाण’ इत्यादि । हे शिष्य ! प्रतिपाति=फूत्कारेण दीपकप्रकाश इव नश्वरम्, अविधिज्ञान वर्णयामि । यत्-अविधिज्ञानं जघन्येन=सर्वस्तोक्तया, अगुलस्यासख्येयभागमात्र सख्येयभागमात्र वा बालाग्र वा, बालाग्रपृथक्त्व वा, लिक्षा वा=बालाग्राष्टकप्रमाणा, लिक्षापृथक्त्व वा, यूका वा=लिक्षाष्टकमाना, यूकापृथक्त्व वा, यव वा=यूकाष्टकमान वा, यवपृथक्त्वं वा, अगुल वा=यवाष्टकमान वा, अगुलपृथक्त्व वा, एवमगुलपट्टकमानात् पादादारभ्य यावदु-

‘से किं त पडिवाड ओहिनाण’ इत्यादि ।

शिष्यकाप्रश्न—प्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—प्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है—

जो अवधिज्ञान जघन्य से अद्गुल के असख्यातवें भाग को अथवा सरयातवें भागको, बालाग्र को अथवा बालाग्रपृथक्त्व को, लिक्षा को अथवा लिक्षापृथक्त्व को, यूका को अथवा यूकापृथक्त्व को, यवमध्य को अथवा यवमध्यपृथक्त्वको, अद्गुल को अथवा अद्गुलपृथक्त्व को, पाद को अथवा पादपृथक्त्व को, वितस्ति को अथवा वितस्तिपृथक्त्व को रत्ति को अथवा रत्तिपृथक्त्व को, कुक्षि को अथवा कुक्षिपृथक्त्व को, धनुष को अथवा धनुषपृथक्त्व को, गव्यूत को अथवा गव्यूतपृथक्त्व को, योजन को अथवा योजनपृथक्त्व को, योजनशत को अथवा योजनशतपृथक्त्व को, योजनसहस्र को अथवा योजनसहस्रपृथक्त्व को, योजनलक्ष को अथवा योजनलक्षपृथक्त्व को, योजनकोटि को अथवा

“से किं त पडिवाड ओहिनाण” इत्यादि

शिष्येनो प्रश्न—“प्रतिपाति अवधिज्ञाननु शु स्वरूप छे ?”

उत्तर—प्रतिपाति अवधिज्ञाननु स्वरूप आ प्रभाणु छे—जे अवधिज्ञान जघन्यथी अगुलना असख्यातमा भागने अथवा सख्यातमा भागने, बालाग्रने अने बालाग्रपृथक्त्वने, लिक्षाने अथवा लिक्षापृथक्त्वने, यूकाने अथवा यूकापृथक्त्वने, यवमध्यने अथवा यवमध्यपृथक्त्वने, अगुलने अथवा अगुलपृथक्त्वने, पादने अथवा पादपृथक्त्वने, कुक्षिने अथवा कुक्षिपृथक्त्वने, धनुषने अथवा धनुषपृथक्त्वने, गव्यूतने अथवा गव्यूतपृथक्त्वने, योजनने अथवा योजनपृथक्त्वने, योजनशतने अथवा योजनशतपृथक्त्वने, योजन सहस्रने अथवा योजनसहस्रपृथक्त्वने, योजनलक्षने, अथवा योजनलक्षपृथक्त्वने योजनकोटीने अथवा योजनकोटीपृथक्त्वने, योजनसख्येयने अथवा योजनसख्येयपृथक्त्वने,

मूलम्—से कि तं पडिवाइ ओहिनाण ? । पडिवाइ ओहिनाणं जहणणेण अंगुलस्स असरिज्जभागं वा सखिज्जभाग वा, वालग्ग वा वालग्गपुहत्तं वा, लिम्ब वा लिम्बपुहत्तं वा, जूयं वा जूयपुहत्त वा, जव वा जवपुहत्त वा, अंगुल वा अंगुलपुहत्त वा, पाय वा पायपुहत्त वा, विहरिंथ वा विहरिंथपुहत्त वा, रयणिं वा रयणिपुहत्त वा, कुच्छि वा कुच्छिपुहत्तं वा, धणु वा धणुपुहत्तं वा, गाउय वा गाउयपुहत्त वा, जोयणं वा जोयणपुहत्त वा, जोयणसयं वा जोयणसयपुहत्त वा, जोयणसहस्स वा जोयणसहस्सपुहत्त वा, जोयणलक्ख वा जोयणलक्खपुहत्त वा, जोयणकोडि वा जोयणकोडिपुहत्त वा, जोयणकोडाकोडि वा जोयणकोडाकोडिपुहत्त वा, जोयणसखिज्ज वा जोयणसखिज्जपुहत्त वा, जोयणअसखेज्ज वा जोयणअसखेज्जपुहत्तं वा, उक्कोसेण लोग वा पासित्ता ण पडिवइज्जा, से त पडिवाइ ओहिनाणा॥सू०१४॥

छाया—अथ किं तत्प्रतिपाति-अवधिज्ञानं ? प्रतिपाति-अवधिज्ञान जघन्येनाऽगुलस्याऽसख्येयभाग वा, संख्येयभाग वा, वालाग्र वा, वालाग्रपृथक्त्वं वा, लिखा वा, लिखापृथक्त्व वा, यूका वा, यूकापृथक्त्व वा, यत्र वा, यत्रपृथक्त्व वा, अगुल वाऽअगुलपृथक्त्व वा, पाद वा, पादपृथक्त्व वा, वितस्ति वा वितस्तिपृथक्त्व वा, रत्ति वा, रत्तिपृथक्त्व वा, कुक्षि वा, कुक्षिपृथक्त्व वा, धनुर्वा, धनुःपृथक्त्वं वा, गव्यूत वा गव्यूतपृथक्त्व वा, योजन वा, योजनपृथक्त्व वा, योजनशत वा, योजनशतपृथक्त्व वा, योजनसहस्र वा, योजनसहस्रपृथक्त्व वा, योजनलक्ष वा, योजनलक्षपृथक्त्व वा, योजनकोटि वा, योजनकोटिपृथक्त्व वा, योजनकोटीकोटि वा, योजनकोटीकोटिपृथक्त्व वा, योजनसख्येय वा, योजनसख्येयपृथक्त्व वा, योजनाऽसरयेय वा, योजनाऽसख्येयपृथक्त्वं वा, उत्कर्षेण लोक वा दृष्ट्वा प्रतिपतेत्, तदेतत्प्रतिपात्यवधिज्ञानम् ॥ सू० १४ ॥

प्रकार जो अवधिज्ञान परिणामो की विशुद्धि के अभाव से क्रमशः घटता जाता है वह हीयमान है ॥ सू० १३ ॥

कमश घटती लय छे अे न प्रभावे ने अवधिज्ञान परिष्ठाभोनी विशुद्धिना अभावे कमश घटतु लय छे ते हीयमान छे ॥ सू० १३ ॥

मूलम्—से किं तं अपडिवाइ ओहिनाणं ? । अपडिवाइ ओहिनाणं जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ, तेण परं अपडिवाइ ओहिनाणं, से तं अपडिवाइ ओहिनाणं ६ ॥ सू० १५ ॥

उाया—अथ किं तदप्रतिपात्यवधिज्ञानम् ? अप्रतिपात्यवधिज्ञान येन अलोकस्य एरुमपि आकाशप्रदेश जानाति पश्यति, तेन परम् अप्रतिपाति अवधिज्ञानम्, तदेतत् प्रतिपात्यवधिज्ञानम् ६ ॥ सू० १५ ॥

टीका—से किं तं अपडिवाइ ओहिनाण ' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति—अथ किं तद् अप्रतिपात्यवधिज्ञानम्=हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्टस्य अप्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ? । उत्तरमाह—'अपडिवाइ ओहिनाण ' इत्यादि । हे शिष्य ! अप्रतिपात्यवधिज्ञानं पर्यते । येनावधिज्ञानेन, अलोकस्य=अलोकाकाशस्य सम्बन्धनमेकमप्याकाशप्रदेशम्, अपि शब्दात् बहून् वा—आकाशप्रदेशान् जानाति, पश्यति,

'से किं त अपडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि ।

शिष्य प्रश्न करता है—अप्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है—जिस अवधिज्ञान की सहायता से अवधिज्ञानी आत्मा अलोकाकाशतक के एक भी आकाशप्रदेश को अथवा बहुत से आकाशप्रदेशों को जानता और देखता है वह अप्रतिपाती अवधिज्ञान है । यही बात—“जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ०” इत्यादि पक्तियों द्वारा बतलाई गई है । यद्यपि अलोकाकाश में अवधिज्ञान के द्वारा द्रष्टव्य कोई वस्तु नहीं है फिर भी जो ऐसा कहा गया है कि—“अवधिज्ञानी अलोकाकाश के एक अथवा अनेक प्रदेशों को जानता देखता है” वह

“से किं त अपडिवाइ ओहिनाण ” इत्यादि

शिष्य पूछे छे—“अप्रतिपाति अवधिज्ञाननु शु स्वरूप छे ?”

उत्तर—अप्रतिपाति अवधिज्ञाननु स्वरूप आ प्रमाळु छे—जे अवधिज्ञाननी सहायताथी अवधिज्ञानी आत्मा अलोकाकाश सुधीना ओळ पळु आकाश प्रदेशने अथवा धळु आकाशप्रदेशीने नळु अने हेजे छे ते अप्रतिपाति अवधिज्ञान छे ओळ वात “जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ” इत्यादि पकितओ द्वारा अताववाभा आवी छे जे हे अलोकाकाशभा अवधिज्ञान वडे द्रष्टव्य कोळ वस्तु नथी तो पळु जे अेवु कळु छे हे “अवधिज्ञानी अलोकाकाशना ओळ अथवा अनेक प्रदेशीने नळु हेजे छे” ते मात्र तेनी

ત્કર્ષણ=સર્વપ્રચુરતયા યાવત્ લોક દૃષ્ટા=લોકમુપલભ્ય પ્રતિપતેત્=ન ભવેત્, પ્રદીપ
 ઇવ નાશમુપગચ્છેત્, તસ્ય તથાવિધક્ષયોપશમજન્યત્વાત્, તદે તત્ પ્રતિપાત્યપ્રધિજ્ઞાનમ્।
 શેષ મુગમમ્। નવર યમ્ ઇતિ યમમધ્યમ્, પાદ ઇતિ પાદમધ્યતલપ્રદેશઃ,
 કુક્ષિર્ઠિહસ્તપ્રમાણઃ, ધનુશ્ચતુર્હસ્તપ્રમાણ, પૃથક્ત્વ=સર્વત્રાપિ દ્વિપમૃતિ આનયમ્ય ઇતિ
 સિદ્ધાન્તપરિભાષયા દ્રષ્ટવ્યમ્। ઇતિ પञ्चમો ભેદઃ ૫ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

યોજનકોટિપૃથક્ત્વ કો, યોજનકોટીકોટિ કો અથવા યોજનકોટીકોટિ
 પૃથક્ત્વ કો, યોજનસરયેય કો, અથવા યોજનસરયેયપૃથક્ત્વ કો, યોજન-
 અસરયેયકો, અથવા યોજન-અસરયેય પૃથક્ત્વ કો, ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે સમસ્ત-
 લોક કો દેવકર મ્હી તથાવિધ-ક્ષયોપશમજન્ય હોને સે પ્રદીપ કી તરહ
 નષ્ટ હો જાતા હૈ, વહ પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન હૈ ।

યહાં પર યહ જાનના ચારિયે-આઠ પાલાગ્રોં કી ઁક લિક્ષા હોતી
 હૈ, આઠ લિક્ષાઓં કી ઁક યુકા, આઠ યુકાઓં કા ઁક યવમધ્ય, આઠ
 યવમધ્યોં કા ઁક અહ્ગુલ, છ અહ્ગુલ કા ઁક પાદ (પાદમધ્યતલ પ્રદેશ),
 દો પાદોં કી ઁક વિતસ્તિ-(વેત), દો વિતસ્તિયોં કી ઁક રલ્લિ (હાથ),
 દો રલ્લિયોં કી ઁક કુક્ષિ, દો કુક્ષિયોં કા ઁક ધનુપ, દો હજાર ધનુપોં કા
 ઁક ગવ્યૂત (કોસ) ઁર ચાર ગવ્યૂતોં (કોસોં) કા ઁક યોજન હોતા હૈ ।
 યોજનસખ્યા કી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ હોને સે યોજનશત, યોજનસહસ્ર,
 યોજનલક્ષ, યોજનકોટિ, યોજનકોટીકોટિ, યોજનસરયેય ઁર યોજન-
 અસરયેય હોતા હૈ । દો સે લેઁર નૌ તક કો પૃથક્ત્વ કહતે હૈં યહ
 જ્ઞાન કા પાચવા ભેદ હુઆ ૫ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

યોજનઅસખ્યેયને અથવા યોજનઅસખ્યેયપૃથક્ત્વને, ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સમસ્ત
 લોકને દેખીને પણ તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમજન્ય હોવાથી પ્રદીપની જેમ નષ્ટ
 થઈ જાય છે તે પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે

અહીં એ જાણવું જોઈએ કે આઠ ખાલાઓની એક લિક્ષા થાય છે, આઠ
 લિક્ષાઓની એક યુકા, આઠ યુકાઓનો એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યોનો એક
 અગુલ, છ અગુલનો એક પાદ (પાદનો મધ્યતલ પ્રદેશ), બે પાદની એક વિતસ્તિ
 (વેત) બે વિતસ્તિઓની એક રલ્લિ (હાથ) બે રલ્લિઓની એક કુક્ષિ, બે કુક્ષિઓ
 એક ધનુપ, બે હજાર ધનુપોનું એક ગવ્યૂત (કોસ) અને ચાર ગવ્યૂતોનો એક
 યોજન થાય છે યોજનસખ્યાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવાથી યોજનશત, યોજનસહસ્ર,
 યોજનલક્ષ, યોજનકોટી, યોજનકોટીકોટી, યોજનસખ્યેય અને યોજનઅસખ્યેય
 થાય છે જેથી લઇને નવ સુધીનાને પૃથક્ત્વ કહે છે આ જ્ઞાનનો પાચવો ભેદ
 થયો ॥ સૂ. ૧૪ ॥

अयं भावः—यथा प्राभातिकः प्रकाशः सूर्योदय विना नैव निवर्तते, यथा वा कुसुम फलमनुत्पाद्यन निवर्तते तथा यदवधिज्ञान केवलप्राप्तिं विना न निवर्तते इति । यथा वा नृपः प्रतिपक्षनायके निहते सति तदितरैः प्रतिपक्षैर्न पुनः परिभूयते शेषमपि शत्रुसद्य विनिर्जित्य राज्यश्रिय लभते, तथा तादृशः क्षयोपशमो लभ्यते, यतः—कर्मशत्रुनायक मोहनीयारयं कर्मशत्रु निहत्यावधिज्ञानी तदितरैः कर्मशत्रुभिर्न पुनः परिभूयते, किं तु शेषमपि कर्मशत्रु विनिर्जित्यावधिज्ञानी केवलप्राप्तोत्येवेति । तदेतदप्रतिपात्यवधिज्ञान वर्णितमूडत्यवधेः पण्डो भेदः ६ ॥ सू० १५ ॥

इमका भाव यह है कि—जिस प्रकार प्राभातिक प्रकाश सूर्योदय हुए बिना नहीं हटता है, अथवा जिस प्रकार फलवाले वृक्ष का फूल, बिना नहीं जाता है उसी तरह जो अवधिज्ञान केवलज्ञान की प्राप्ति किये बिना फल उत्पन्न किये जीव से नहीं छूटता है वह अप्रतिपाति अवधिज्ञान है । अथवा—जिस प्रकार प्रतिपक्ष शत्रुसेना के नायक के निहत होने पर उसकी सेना के अन्य व्यक्तियों द्वारा विजयशील नरेश पराभव को प्राप्त नहीं होता है, तथा अवशिष्ट शत्रुदलको परास्त कर वह जैसे राज्यश्री का भोक्ता बनता है उसी तरह अवधिज्ञानी आत्मा में कोई ऐसे कर्मों का—अवधिज्ञानावरणीय कर्मों का—क्षयोपशम होता है कि जिसके प्रभाव से वह कर्म शत्रुओं के नायकस्वरूप मोहनीय कर्म को नाश कर, और उसके अभाव में अन्य कर्म-शत्रुओं से अजेय होकर पराभूत नहीं होता है, किन्तु अवशिष्ट शेष-कर्मशत्रुओं को भी जीतकर अवश्य ही केवलज्ञान भी प्राप्त करता है । यही अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप है ॥ सू० १५ ॥

तेना लोकार्थं आ छे के जेभ प्राभातिक प्रकाश सूर्योदय तथा विना छूटतो नथी अथवा जेभ इणवाणा वृक्षना फूल विना इण उत्पन्न उरता नथी ओ ज प्रभाण्णे जे अवधिज्ञान केवणज्ञाननी प्राप्ति कर्या विना लुवधी छूटतु नथी ते अप्रतिपाति अवधिज्ञान छे अथवा जेभ सामा पक्षेना नायक उण्णत्ता तेनी सेनानी अन्य व्यक्तिये द्वारा विजयशील राज् पराभव पाभतो नथी, तथा भाङ्गाना शत्रु दणने उरावीने ते जेभ राज्यश्रीने लोङ्गता भने छे जेज प्रभाण्णे अवधिज्ञानी आत्माना केछं जेवा कर्मेना अवधिज्ञानावरणीय कर्मेना क्षयोप-शम होय छे के जेना प्रलावधी ते कर्मशत्रुओना नायक इपी मोहनीय कर्मेना नाश उरीने भने तेना अलावभा अन्य कर्मशत्रुओ वडे अविजित थर्धने परा लव पाभतो नथी, पणु भाङ्गी रडेल शेषकर्मशत्रुओने पणु लुत्तीने अवश्य ज केवणज्ञान प्राप्त करे छे आज अप्रतिपाति अवधिज्ञानतु स्वइप छे ॥ सू० १५ ॥

तथाविधक्षयोपशमजनितसामर्थ्यमद्मानादिति भावः । एतच्च सामर्थ्यमात्रं वर्णयते, अलोके हि अवधिज्ञानस्य द्रष्टव्यं वस्तु किमपि नास्ति, अप्रधिज्ञानस्य रूपि द्रव्यमात्रविषयकतयाऽऽकाशप्रदेशोऽपि नास्ति द्रष्टव्यः, अरूपित्वात्, अन्यस्य कस्यापि द्रव्यस्य तत्राभावान्च । अप्रधिज्ञानमलोकानाशस्यैकं प्रदेशं बहून् वा प्रदेशान् व्याप्तुं शक्नोतीति भावः । लोकालोकविभागस्त्वेवमगन्तव्यः धर्मादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्भवति यत्र तत् क्षेत्रं लोकः । तद्विपरीतं हि क्षेत्रमलोकः । तत्र पर-तदनन्तरं तदवधिज्ञानमप्रतिपाति भवति, केवलज्ञानमनुत्पाद्यं न निवर्तते ।

केवलज्ञानस्य शक्तिमात्रं को बतलाने के लिये कहा गया है । अर्थात् इस अप्रतिपाति अवधिज्ञान में इतनी शक्ति है कि वह अलोकाकाशतक के भी एक अथवा अनेक प्रदेशों को जान सकता है, देख सकता है ऐसी शक्ति भी इस में तथाविध क्षयोपशम से जनित सामर्थ्य से ही होती है । अवधिज्ञान सिर्फ रूपी द्रव्य को ही विषय करता है, अरूपी द्रव्य को नहीं । आकाश के प्रदेश भी इस तरह अरूपी ही हैं, वे इसका विषय हो नहीं सकते हैं, तथा और अन्य द्रव्य अलोकाकाश में हैं नहीं । ऐसी स्थिति में सूत्र में जो 'अलोकाकाश के एक प्रदेश को अथवा बहुत प्रदेशों को वह जानता देखता है' ऐसा कहा है वह केवल इसके सामर्थ्य को प्रकट करने के लिये कहा गया जानना चाहिये । धर्मादिक द्रव्यों का जितने आकाश में निवास है वह लोकाकाश, तथा इससे बहिर्भूत आकाश का नाम अलोकाकाश है । अप्रतिपाति अवधिज्ञान केवलज्ञान को उत्पन्न किये बिना नहीं छूटता है ।

शक्तिमात्रने न गताववा माटे कहेल छे अटले के आ अप्रतिपाति अवधिज्ञानमा अटली शक्ति छे के ते अलोकाकाश सुधीना पणु अेक अथवा अनेक प्रदेशोने नणु शके छे अेवी शक्ति पणु तेमा तेवा प्रकारना क्षयोपशमथी पेदा थयेल सामर्थ्यथी न होय छे अवधिज्ञान इक्त इपी द्रव्यने न विषय करे छे अइपी द्रव्यने नही आकाशना पहाथी पणु आ रीते अइपी न छे, ते आ तेना विषय थथ शकता नथी तथा भीन कौध द्रव्य अलोकाकाशमा नथी आवी स्थितिमा सूत्रमा ने "अलोकाकाशना अेक प्रदेश प्रदेशने अथवा धणु प्रदेशोने ते नणु हेजे छे" अेधु उहेल छे ते इक्त तेना सामर्थ्यने प्रकट करवाने माटे न कहेल छे अेम माननु जोध अे धर्मादिक द्रव्योने अेटला आकाशमा निवास छे ते लोकाकाश तथा तेनी गहार आवेल आकाशनु नाम अलोकाकाश छे अप्रतिपाति अवधिज्ञान केवणज्ञानने उत्पन्न कर्या विना छूटनु नथी

टीका—‘ त समासओ ’ इत्यादि । तद् अवधिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु अधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण युयते । इह-ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन-सामान्यग्रहणात्मकमिति भावः । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि=वादरसूक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञान दर्शन च पूर्ववत् ।

ननु प्रथमं दर्शनं भवति, ततो ज्ञानमिति क्रमः, तर्हि किमर्थं क्रम परित्यज्य प्रथमं जानातीत्युक्तम् ?

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही बात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है—वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं—द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमे द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था में अनन्त रूपी द्रव्यो को—तैजस और भाषा के प्रायोग्य वर्गणाओं के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को—विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यो को—वादर सूक्ष्म रूपी पदार्थों को—जानता है और देखता है ।

द्रव्य, क्षेत्र, काल અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનું કહેલ છે એ જ વાત આ સૂત્ર દ્વારા પચટ કરવામા આવે છે—તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનું પ્રરૂપિત કરાયું છે તે ચાર પ્રકાર આ છે—દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામા અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાષાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી જાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને—વાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે

अवधिज्ञानस्य पडपि भेदा उक्ताः, सम्प्रति द्रव्यान्पेक्षयाऽवधिज्ञानस्य भेदा उच्यन्ते—

मूलम्—त समासओ चउच्चिहं पणत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओ णं ओहिनाणी जहन्नेण अणताइ रूविदव्वाइ जाणइ पासइ । उक्कोसेण सव्वाइं रूविदव्वाइ जाणइ पासइ । खित्तओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अणुलस्स असखिज्जइभाग जाणइ पासइ । उक्कोसेण असंखिज्जाइ अलोगे लोणप्पमाणमित्ताइ खंडाइ जाणइ पासइ । कालओ ण ओहिनाणी जहन्नेण आवलियाए असखिज्जइभाग जाणइ पासइ । उक्कोसेण असखिज्जाओ उस्सप्पिणीओ, ओसप्पिणीओ अईयमणागयं च काल जाणइ पासइ । भावओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अणंते भावे जाणइ पासइ । उक्कोसेण वि अणते भावे जाणइ पासइ । सव्वभावाणमणंतभाग जाणइ पासइ ॥सू०१६॥

छाया—तत् समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यत', क्षेत्रत., कालतो भावत । तत्र द्रव्यत. अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनाणुलस्याऽसख्येयभागं जानाति पश्यति, उत्कर्षेणाऽसख्येयानि अलोके लोकप्रमाणमात्राणि खण्डानि जानाति, पश्यति । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असख्येयभागं जानाति पश्यति । उत्कर्षेण असख्येया उत्सर्पिणीरवसर्पिणी—अतीतमनागतं च कालं जानाति, पश्यति । भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति, उत्कर्षेणापि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । सर्वभावानामनन्तभागं जानाति पश्यति ॥ सू० १६ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान के छह भेदों का कथन कर अब द्रव्य आदि की अपेक्षा से उसके भेद बतलाते हैं—‘त समासओ चउच्चिहं’ इत्यादि ।

आ शीते अवधिज्ञानना छ लेटोलु कथन कगीने डवे द्रव्य आदिनी अपेक्षाये तेना भेद अतावे छे—“ त समासओ चउच्चिहं ” इत्यादि—

टीका—‘त समासओ’ इत्यादि । तद् अवधिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण वु-यते । इह-ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन-सामान्यग्रहणात्मकमिति भावः । उत्कर्षेण मर्त्याणि रूपिद्रव्याणि=वादरमक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञानं दर्शनं च पूर्ववत् ।

ननु प्रथमं दर्शनं भवति, ततो ज्ञानमिति क्रमः, तर्हि किमर्थं क्रम परित्यज्य प्रथमं जानातीत्युक्तम् ?

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही बात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है—वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं—द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमे द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था मे अनन्त रूपी द्रव्यो को—तैजस और भाषा के प्रायोग्य वर्गणाओ के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को—विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यो को—वादर सूक्ष्म रूपी पदार्थो को—जानता है और देखता है ।

द्रव्य, क्षेत्र, काल અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનું કહેલ છે એ જ વાત આ સૂત્ર દ્વારા પથટ ડરવામા આવે છે—તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનું પ્રરૂપિત કરાયું છે તે ચાર પ્રકાર આ છે—દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામા અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાષાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી જાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને—બાહ્ય સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે

ઉચ્યતે—इह सर्वा लब्धयः साकारोपयोगतः प्रजायन्ते, अत्रिधिपि लब्धि-
विशेषतया प्रोच्यते, अतोऽसौ प्रथममुत्पद्यमानो ज्ञानरूप एव जायते, न तु दर्शन-
रूप, तत्र हि क्रमेणोपयोगः प्रवर्तते, ज्ञानोपयोगानन्तरं दर्शनरूपोऽपि, तस्मात्
प्रथमतो ज्ञानमुत्त, पश्चाद्दर्शनम् ।

अथवा—इहाध्ययने सम्यग्ज्ञान प्ररूपयितुमुपक्रान्तम् । यतोऽनुयोगमार-
म्भेऽवश्य मङ्गलाय ज्ञानपञ्चरूपो भावनन्दिर्नक्तव्य इति तत्प्ररूपणार्थमिदमध्यय-

शका—ज्ञान के पहिले दर्शन होता है घाट में ज्ञान, फिर क्या कारण
है जो ऐसे क्रम का उल्लंघन करके सूत्रकारने सूत्र में पहिले “जानता है”
ऐसा कहा और पश्चात् “देखता है” ऐसा कहा ? ।

उत्तर—इस प्रकार के कहने का भाव सूत्रकार का यह है—जितनी
भी लब्धिया होती हैं वे सब साकार उपयोग वाले जीव के होती हैं—
निराकार उपयोग वाले जीव के नहीं, अतः अवधि भी एक लब्धि-
विशेष है । इस कारण जब यह प्रथम उत्पन्न होती है तो ज्ञानरूप ही
उत्पन्न होती है, दर्शनरूप नहीं । इस में क्रमशः उपयोगों की प्रवृत्ति
होती है । ज्ञानोपयोग के बाद दर्शनरूप भी उपयोग होता है, इसलिये
सूत्रकारने सूत्र में पहिले ज्ञान कहा और इसके बाद में दर्शन कहा है ।

अथवा—इस अध्ययन में सम्यग्ज्ञान की प्ररूपणा ही मुख्यतः करनी
है, इसी लिये अनुयोग के प्रारभ में मङ्गलनिमित्त ज्ञानपञ्चकरूप
भावनदी वक्तव्य है, और इसी भावनदी की प्ररूपणा के लिये इस

शका — જ્ઞાનની પહેલા દર્શન હોય છે પછી જ્ઞાન તો પછી શા માટે
એવા ક્રમનુ ઉલ્લંઘન કરીને સૂત્રકારે સૂત્રમા પહેલા “ જાણે છે ” એવુ કહ્યુ
અને પછી “ દેખે છે ” એવુ કહ્યુ છે ?

ઉત્તર — આ પ્રમાણે સૂત્રકારના યથનનો ભાવ આ છે—જેટલી પણ લબ્ધિઓ
હોય છે તે બધી સાકાર ઉપયોગવાળા જીવને હોય છે, નિરાકાર ઉપયોગવાળા
જીવને નહી કારણ કે અવધિ પણ એક ખાસ લબ્ધિ છે તે કારણે તે બ્યારે
પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ્ઞાનરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે દર્શન રૂપે નહી તેમા
ક્રમશઃ ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે જ્ઞાનોપયોગની પછી દર્શનરૂપે પણ ઉપયોગ
હોય છે તેથી સૂત્રકારે સૂત્રમા પહેલુ જ્ઞાન કહ્યુ છે અને પછી દર્શન કહ્યુ છે

અથવા—આ અધ્યયનમા સમ્યજ્ઞાનની પ્રરૂપણા જ મુખ્યત્વે કરવાની છે
તેની અનુયોગની શરૂઆતમા મંગળ નિમિત્ત જ્ઞાન પચકરૂપ ભાવનદી વક્તવ્ય
છે અને એજ ભાવનદીની પ્રરૂપણાને માટે આ અધ્યયનનો પ્રારંભ થયો છે

नमारब्धम्, तस्मात् सम्यग्ज्ञानमिह प्रधान, न तु मिथ्याज्ञानं, तस्य माद्गल्यहेतुत्वा-
भावात् । दर्शन तु अवधिज्ञानविभङ्गसाधारणमिति तदप्रधानम्, प्रधानानुयायी च
लौकिको लोकोत्तरश्च मार्गः । तथा च प्रधानत्वात् प्रथम ज्ञानमुक्तपश्चाद् दर्शनमिति ।

क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येन=सर्वतः स्तोक्तया, जघन्येनेति भावप्रधानो निर्देशः ।
अगुलस्यासख्येयभाग जानाति पश्यति । उत्कर्षेण=उत्कर्षतः, असख्येयानि=अस-
ख्यातसख्यकानि, अलोके=अलोकाकाशे लोकरूपमानानि=चतुर्दशरज्ज्वात्मकानि
खण्डानि जानाति, पश्यति, अलोके यदि असंख्यातानि लोकरूपमानानि खण्डानि-

अध्ययन का प्रारम्भ हुआ है, अतः इस स्थिति में सम्यग्ज्ञान यहा
प्रधान माना गया है, मिथ्याज्ञान नहीं, क्यों कि मिथ्याज्ञान में मगल
के प्रति हेतुरूपता नहीं है । यह हेतुरूपता सम्यग्ज्ञान में ही है, क्यों कि
यह मिथ्यादर्शन के साथ नहीं रहता है । दर्शन में ऐसी बात नहीं है—
यह जिस प्रकार अवधिज्ञानरूप सम्यग्ज्ञान के साथ रहता है उसी
प्रकार मिथ्याज्ञानरूपविभङ्गावधि के भी साथ रहता है, इसलिये
दर्शन में प्रधानता नहीं है । जो प्रधान हुआ करता है उसका ही अनुयायी
लौकिक और लोकोत्तर मार्ग होता है, इसलिये प्रधान होने से सूत्र में
प्रथम ज्ञान कहा गया है और बाद में दर्शन ।

क्षेत्र की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूपसे अगुल के असख्यातवें
भाग क्षेत्र को जानता है और देखता है । उत्कृष्टरूप से अलोकाकाश
में यदि लोकप्रमाण असख्यात खण्ड सम्भवित होजावें तो उन्हें भी
अवधिज्ञानी जान सकता है और देख सकता है । लोक का प्रमाण चौदह

तेथी आ स्थितिमा सम्यग् ज्ञान अर्धी मुष्य मानेव छे, मिथ्याज्ञान नर्धी
जरणु के मिथ्याज्ञानमा भगणनी तरङ्ग डेतुइपता तथी आ डेतुइपता सम्यग्
ज्ञानमा न छे जरणुके मिथ्यादर्शननी साथे रडेते नथी दर्शनमा अेवी वात नथी
ते न प्रमाणे अवधिज्ञान इप सम्यग्ज्ञाननी साथे रडे छे ते न प्रमाणे मिथ्या
ज्ञानइप—(विभगावधिनी साथे पणु रडे छे तेथी दर्शन मुष्य नथी न प्रधान
(मुष्य) डोय छे तेना न अनुयायी लौकिकि अने लोकोत्तर मार्ग डोय छे आ रीते
प्रधान डोवाथी सूत्रमा प्रथम ज्ञान कहु छे अने पछी दर्शन कहु छे

क्षेत्रनी अपेक्षाअे अवधिज्ञानी जघन्य इपथी अगुलना असख्यातमा
भागना क्षेत्रने न्हे छे अने हेजे छे उत्कृष्टइपथी अलोकाकाशमा ने असख्यात
अड सम्भवित धर्ष नय तो तेभने पणु अवधिज्ञानी न्हे शके छे अने हेथी
शके छे लोकोनु प्रमाणे चौदह राजु भताव्यु छे काणनी अपेक्षाअे अवधिज्ञानी

સમ્ભવેયુસ્તહિ તાન્યપિ અવધિજ્ઞાની પશ્યેદિત્યર્થઃ । કાલતોઽવધિજ્ઞાની જગન્યેન આવલિકાયા અસરુચ્યેયભાગ જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષતોઽમરુચ્યેયા ઉત્સર્પિણીઃ= અસરુચ્યાતોત્સર્પિણીપ્રમાણમ્, અમરુચ્યેયા અવસર્પિણી=અમરુચ્યાત્ત્વસર્પિણીપ્રમાણમ્, અતીતમનાગત ચ કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । ચ શબ્દાત્ વર્તમાનમપિ કાલ જાનાતિ પશ્યતીતિ ।

ભાવતોઽવધિજ્ઞાની જગન્યેન અનન્તાન્ ભાવાન્=પર્યાયાન્, જાનાતિ, પશ્યતિ । ઇદ ચ-પર્યાયાધારદ્રવ્યાનન્તત્વાદુક્તમ્, ન તુ પ્રતિદ્રવ્યાપેક્ષયા, એકદ્રવ્યમાશ્રિત્ય હિ સરુચ્યેયાનસરુચ્યેયાન્ વા પર્યાયાનેવ અવધિજ્ઞાની જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્સર્પેણાઽપિ અનન્તાન્ ભાવાન્ જાનાતિ, પશ્યતિ । તત્ર જગન્યાપેક્ષયા ઉત્કૃષ્ટમનન્તગુણમ્ મરતી-

રાજૂ વતલાયા ગયા હૈ । કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જગન્ય સે આવલિકા કે અસરુચ્યાતવે ભાગ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે અસરુચ્યાત ઉત્સર્પિણીપ્રમાણ ઓર અસરુચ્યાત અવસર્પિણીપ્રમાણ અતીત એવ અનાગતકાલ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । તથા વર્તમાનકાલ કો મી જાનતા દેખતા હૈ । ભાવ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જગન્યરૂપ સે અનતપર્યાયો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । પર્યાયો કે આધારભૂત દ્રવ્ય અનત હૈ, અતઃ ઇસ અપેક્ષા અનતપર્યાયો કો જાનને દેખને કી વાત અવધિજ્ઞાની કે ભાવ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા નહીં । એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા તો અવધિજ્ઞાની સરુચ્યાત અથવા અસરુચ્યાત પર્યાયો કો હી જાનતા દેખતા હૈ । ઉત્કર્ષ સે અવધિજ્ઞાની જીવ અનતપર્યાયો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । જગન્યરૂપ સે મી અવધિજ્ઞાની અનતપર્યાયો કો જાનતા હૈ ઓર

જગન્યથી આવલિકાના અમરુચ્યાતમા લાગને જાણુ છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસરુચ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસરુચ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણુ છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણુ છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જગન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણુ છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણુવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સરુચ્યાત અથવા અસરુચ્યાત પર્યાયોને જ જાણુ છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણુ અને દેખે છે જગન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત

त्याग्येनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभाग जानाति पश्यति । तदुच्यते—‘सर्वभाषाण’ इत्यादि । सर्वभाषाणामनन्तभाग जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिज्ञानं द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सप्रति सग्रहगाथामाह—
मूलम्—ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वणिणओ दुविहो ।

तस्स य वहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

उया—अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।

तस्य च वह्नो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका—‘ओही’ इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च वह्नो विकल्पा भवन्ति । द्रव्ये इति—द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

उत्कृष्ट से भी अनन्तपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों का अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें सग्रह गाथा का कथन करते हैं—‘ओही भवपच्चइओ’ इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा “च” शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कन्ध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अगुल के

येने लब्धे छे तेमा जघन्यना करता उत्कृष्ट अनन्तगुणु डोय छे, तेथी अवधि-
ज्ञानी जघन्यथी सर्व रूपां द्रव्येनी अपेक्षाये पर्यायेना अनन्तमा लागने लब्धे
अने हेजे छे

आ रीते अवाधज्ञानतु द्रव्यादिऽ लेहोनी अपेक्षाये वधुंन करीने सूत्रकार
हुये आ विषयमा सग्रह गाथानु कथन करे छे—

“ओही भव पच्चइओ” इत्यादि—

भावप्रत्ययिक अने गुणप्रत्ययिकना लेहथी अवधिज्ञान जे प्रकारतु डोय छे
आ लन्ने प्रकारना अवधिज्ञानना अनेऽ लेह छे द्रव्य, क्षेत्र अने काल तथा
“च” शब्दथी भावको विषय करवाना कारणे अवधिज्ञानना धीन पणु चार
लेह थाय छे परमाणु अने स्कन्ध आदि द्रव्यने विषय करनाइ अवधिज्ञान
न० २०

સમન્વેયુસ્તહિ તાન્યપિ અગ્ધિજ્ઞાની પશ્યેદિત્યર્થઃ । કાલતોઽગ્ધિજ્ઞાની જઘન્યેન આવલિકાયા અસરુચ્ચેયભાગ જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષતોઽમરુચ્ચેયા ઉત્સર્પિણીઃ= અસરુચ્ચાતોત્સર્પિણીપ્રમાણમ્, અમરુચ્ચેયા અગ્ધિજ્ઞાની=અમરુચ્ચાતાગ્ધિજ્ઞાનીપ્રમાણમ્, અતીતમનાગત ચ કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । ચ શન્દાત્ વર્તમાનમપિ કાલ જાનાતિ પશ્યતીતિ ।

માત્રતોઽગ્ધિજ્ઞાની જઘન્યેન અનન્તાન્ ભાવાન્=પર્યાયાન્, જાનાતિ, પશ્યતિ । ઇદ ચ-પર્યાયાધારદ્રવ્યાનન્તત્વાદુક્તમ્, ન તુ પ્રતિદ્રવ્યાપેક્ષયા, એકદ્રવ્યમાથિત્ય હિ સરુચ્ચેયાનસરુચ્ચેયાન્ વા પર્યાયાનેવ અગ્ધિજ્ઞાની જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષેનાઽપિ અનન્તાન્ ભાવાન્ જાનાતિ, પશ્યતિ । તત્ર જઘન્યાપેક્ષયા ઉત્કૃષ્ટમનન્તગુણમ્ મતતી-

રાજૂ વતલાયા ગયા હૈ । કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે આવલિકા કે અસરુચ્ચાતવે ભાગ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે અસરુચ્ચાત ઉત્સર્પિણીપ્રમાણ ઓર અસરુચ્ચાત અવસર્પિણીપ્રમાણ અતીત એવ અનાગતકાલ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । તથા વર્તમાનકાલ કો મી જાનતા દેખતા હૈ । ભાવ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપ સે અનતપર્યાયો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । પર્યાયો કે આધારભૂત દ્રવ્ય અનત હૈ, અતઃ ઇસ અપેક્ષા અનતપર્યાયો કો જાનને દેખને કી વાત અવધિજ્ઞાની કે ભાવ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા નહીં । એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા તો અવધિજ્ઞાની સરુચ્ચાત અથવા અસરુચ્ચાત પર્યાયો કો હી જાનતા દેખતા હૈ । ઉત્કર્ષ સે અવધિજ્ઞાની જીવ અનતપર્યાયો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । જઘન્યરૂપ સે મી અવધિજ્ઞાની અનતપર્યાયો કો જાનતા હૈ ઓર

જઘન્યથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગને જાણુ છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણુ અને અસખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણુ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણુ છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણુ છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણુ છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણુવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહી એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયોને જ જાણુ છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણુ અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત પર્યા

त्याशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभाग जानाति पश्यति । तदुच्यते—‘सर्वभाषाण’ इत्यादि । सर्वभाषाणामनन्तभागं जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिज्ञानं द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सप्रति सग्रहगाथामाह—

मूलम्—ओही भवपञ्चइओ, गुणपञ्चइओ य वणिणओ दुविहो ।

तस्स य वहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

जया—अग्निर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।

तस्य च वहू विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका—‘ओही’ इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽग्निर्वर्णितः ।

तस्य द्विविधस्य च गृहो विकल्पा भवन्ति । द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

उत्कृष्ट से भी अननपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अननगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों का अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें सग्रह गाथा का कथन करते हैं—‘ओही भवपञ्चइओ’ इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा “च” शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कन्ध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अगुल के

येने जल्ले छे तेमा जघन्यना उरता उत्कृष्ट अनतगल्लु डोय छे, तेथी अवधिज्ञानी जघन्यथी भवं इपी द्रव्येनी अपेक्षाये पर्यायेना अनतमा लागने जल्ले अने हेणे छे

आ रीते अवाधज्ञाननु द्रव्यादिऽभेदानी अपेक्षाये वञ्चन करीने सूत्रकार डवे आ विषयमा सग्रह गाथानु कथन करे छे—

“ओही भव पञ्चइओ” इत्यादि—

भावप्रत्ययिक अने गुणप्रत्ययिकना लेहथी अवधिज्ञान जे प्रकारनु डोय छे आ लन्ने प्रारना अवधिज्ञानना अनेक भेद छे द्रव्य, क्षेत्र अने काल तथा “च” शब्दथी भावको विषय करवाना कारणे अवधिज्ञानना भील पणु आर लेह थाय छे परमाणु अने स्कन्ध आदि द्रव्यने विषय करनाइ अवधिज्ञान

સમવેયુસ્તહિ તાન્યપિ અવધિજ્ઞાની પશ્યેદિત્યર્થઃ । કાલ્તોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન આવલિકાયા અસખ્યેયમાગ જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષતોઽમરપેયા ઉત્સર્પિણીઃ= અસખ્યાતોત્સર્પિણીપ્રમાણમ્, અમખ્યેયા અવસર્પિણી=અમગ્યાતાવસર્પિણીપ્રમાણમ્, અતીતમનાગત ચ કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । ચ શબ્દાત્ વર્તમાનમપિ કાલ જાનાતિ પશ્યતીતિ ।

ભાવતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન અનન્તાન્ ભાવાન્=પર્યાયાન્, જાનાતિ, પશ્યતિ । इदं च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि सख्येयानसख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति । उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् मन्ती-

રાજૂ વતલાયા ગયા હૈ । કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે આવલિકા કે અસખ્યાતવે ભાગ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે અસખ્યાત ઉત્સર્પિણીપ્રમાણ ઓર અસખ્યાત અવસર્પિણીપ્રમાણ અતીત ણવ અનાગતકાલ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । તથા વર્તમાનકાલ કો ધી જાનતા દેખતા હૈ । ભાવ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપ સે અનતપર્યાયો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । પર્યાયો કે આધારભૂત દ્રવ્ય અનત હૈ, અતઃ ઇસ અપેક્ષા અનતપર્યાયો કો જાનને દેખને કો વાત અવધિજ્ઞાની કે ભાવ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, ઇક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા નહીં । ઇક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયો કો હી જાનતા દેખતા હૈ । ઉત્કર્ષ સે અવધિજ્ઞાની જીવ અનતપર્યાયો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । જઘન્યરૂપ સે ધી અવધિજ્ઞાની અનતપર્યાયો કો જાનતા હૈ ઓર

જઘન્યથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત પર્યા

त्याशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायानामनन्तभागं जानाति पश्यति । तदुच्यते—‘सर्वभावाण’ इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिनान द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सप्रति सग्रहगाथामाह—

मूलम्—ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वणिणओ दुविहो ।

तस्स य वहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

उया—अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।

तस्य च वहूो विरूपाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका—‘ओही’ इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्णित ।

तस्य द्विविधस्य च वहूो विरूपा भवन्ति द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

उत्कृष्ट से भी अनन्तपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों का अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें सग्रह गाथा का कथन करते हैं—‘ओही भवपच्चइओ’ इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा “च” शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कन्ध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अगुल के

थेने लल्ले छे तेमा जघन्यना उरता उत्कृष्ट अनन्तगुणु डोय छे, तेथी अवधिज्ञानी जघन्यथी सर्व रूपा द्रव्येनी अपेक्षाये पर्यायेना अनन्तमा लागने लल्ले अने हेजे छे

आ रीते अवधिज्ञाननु द्रव्यादिऽ लोहोनी अपेक्षाये वर्णन उरिने सूत्रकार डवे आ विषयमा सग्रह गाथानु कथन करे छे—

“ओही भव पच्चइओ” इत्यादि—

भावप्रत्ययिक अने गुणप्रत्ययिकना लोहथी अवधिज्ञान जे प्रकारनु डोय छे आ लन्ने प्रकारना अवधिज्ञानना अनेक लोह छे द्रव्य, क्षेत्र अने उाण तथा “च” शब्दथी भावको विषय करवाना उरल्ले अवधिज्ञानना णील पणु थार लोह थार छे परमाणु अने स्कन्ध आदि द्रव्यने विषय करनाइ अवधिज्ञान

द्रव्यभेदात् । क्षेत्रे इति-क्षेत्रविषयाः अगुलाऽसरयेयभागादिविशिष्टक्षेत्रभेदात् ।
काले इति कालविषयाः आचलिकाऽसरयेयभागाद्युपलक्षितकालभेदात् । च-शब्दात्
भावविषयाश्च वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद् भावानामित्यर्थः ॥ १ ॥

एवमधिज्ञानमुक्तं, सप्रति ये नियतावधिकाः, ये चानियतावधिका भवन्ति
तान् प्राह—

मूलम्-नेरइय-देव-तित्थकरा य, ओहिस्सऽवाहिरा हुति ।

पासति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासति ॥२॥

से त्तं ओहिनाणपच्चम्वं ॥

छाया-नैरयिक-देव-तीर्थकराश्च, अग्घेरणाष्ठा भवन्ति ।

पश्यन्ति सर्वतः खलु, शेपा देशेण पश्यन्ति ॥ २ ॥

तदेतदवधिज्ञानप्रत्यक्षम् ॥

असख्यातवें भाग आदि विशिष्ट क्षेत्र के भेद से क्षेत्र को विषय करने-
वाला अवधिज्ञान क्षेत्र-अवधिज्ञान है । आचलिका के असख्येयभाग
आदि से उपलक्षित काल के भेद से काल को विषय करनेवाला अवधि-
ज्ञान काल-अवधिज्ञान है । वर्ण आदि की अपेक्षा अनेक २ प्रकार के
होने से भावों को-पर्यायों को-विषय करनेवाला अवधिज्ञान भाव-
अवधिज्ञान है ॥ १ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का वर्णन करके अब सूत्रकार नियत अव-
धिवालों का और अनियत अवधिवालों का वर्णन करते हैं—‘नेरइय-
देव-तित्थकरा’ इत्यादि ।

द्रव्य अवधिज्ञान छे अशुलना असख्यातमा लाग आदि विशिष्ट क्षेत्रना
लेहथी क्षेत्रने विषय करनाइ अवधिज्ञान क्षेत्र अवधिज्ञान छे आवलिकाना अस
अथेय लाग आदिथी उपलक्षित काणना लेहथी काणने विषय करनाइ अवधिज्ञान
काण अवधिज्ञान छे

वर्णुं आदिनी अपेक्षाअे अनेक अनेक प्रकारनु होवाथी लावोने-पर्या
योने विषय करनाइ अवधिज्ञान लाव अवधिज्ञान छे ॥ १ ॥

आ प्रमाणे अवधिज्ञाननु वर्णुं करीने हवे सूत्रकार नियत अवधिवाणानु
अने अनियत अवधिवाणानु वर्णुं करे छे—“नेर इय देव तित्थकरा ” इत्यादि

ટીકા-‘નૈરયિક-દેવ૦’ ઇત્યાદિ । નૈરયિક-દેવ-તીર્થકરાશ્ચ-નૈરયિકાશ્ચ દેવાશ્ચ તીર્થકરાશ્ચ, નૈરયિકદેવતીર્થકરાઃ, ચ-ગદ્દોઞ્વધારણે, સ ચ ભિન્નક્રમસ્તેન નૈરયિક-દેવતીર્થકરાઃ, અવધેઃ=અવધિજ્ઞાનસ્ય, અવાહ્યા એવ ભવન્તિ, કદાપિ વાહ્યા ન ભવન્તિ, એપામગપ્રિર્નિયમેન ભવતીત્યર્થઃ । તેન ચાવધિના સર્વત એવ પશ્યન્તિ, ન તુ દેશતઃ । ‘તીર્થક્રુરાઃ’ ઇત્યત્ર ‘તીર્થાચ્ચૈકે’ ઇતિ વચનાત્ ‘ચ’ પ્રત્યયે તીર્થ-શબ્દાત્ ‘મમ્’ ભવતિ ।

નતુ ‘પશ્યન્તિ સર્વતઃ ચલુ’ ઇત્યેવાસ્તુ ‘અવપ્રેવાહ્યા ભવન્તી’-ત્યેતત્કથન ત્વનર્થકમ્, નિયતાવધિકત્વરૂપાર્થસ્ય સુતરા લાભાત્, તથાદિ-‘દોષ્ઠ ભવપન્ચદય,

નારકી જીવ, દેવ ઓર તીર્થકર યે નિયમતઃ અવધિજ્ઞાન સે યુક્ત હોતે હૈ । ઇસ અવધિજ્ઞાન કે ઢારા વે સર્વ પદાર્થોં કો સર્વદેશ સે જાનતે હૈ ઓર દેખતે હૈ, એક દેશ સે નહી । તાત્પર્ય ઇસજ્ઞા કેવલ ઘરી હૈ કિ અવધિજ્ઞાન કા વિષય કુઝ પર્યાયોંસહિત રૂપી દ્રવ્ય હૈ । તીર્થકર દેવ ઓર નારકી, યે લોક મે રહે હુણ પદાર્થોં કો સર્વદેશ સે જાનતે ઓર દેખતે હૈ । મનુષ્ય ઓર તિર્યચ્ચ કુઝ પર્યાયોંસહિત રૂપી પદાર્થ કો એકદેશ સે જાનતે હૈ । ઇનમેં મનુષ્ય સર્વદેશ સે મી જાનતે હૈ ।

શકા—ગાથા મે જો “પાસતિ સન્વઓ ચલુ” એસા પદ રચા હૈ ડસસે હી “ઓહિસ્સડગાહિરા હુતિ” ઇસ ગાથાશ કા અર્થ ગૃહીત હો જાતા હૈ । અતઃ ઇસકી કોઈ સાર્યકતા નહીં હૈ । કારણ કિ “અવધેઃ અવાહ્યાઃ ભવન્તિ” ઇસસે જો નૈરયિક દેવ, તથા તીર્થકરોં મેં નિયતા-વધિકત્વરૂપ અર્થ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ ડસકા લાભ “પશ્યન્તિ સર્વતઃ ચલુ” ઇસ કથન સે સર્વથા હો જાતા હૈ । અન્યત્ર મી એસા હી કહા હૈ—

નારકી જીવ, દેવ અને તીર્થકર એ નિયમત અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે આ અવધિજ્ઞાન વડે તેઓ મર્વ પદાર્થોને સર્વદેશથી જાણે છે અને દેખે છે, એક દેશથી નહી તેનુ તાત્પર્ય ક્રુક્ટ એજ છે કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી દ્રવ્ય છે તીર્થકર, દેવ અને નારકી એ, લોકમા રહેલા પદાર્થોને સર્વદેશથી જાણે છે અને દેખે છે મનુષ્ય અને તીર્થચ્ચ કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી પદાર્થને એક દેશથી જાણે છે તેમનામા મનુષ્યો સર્વદેશથી પણ જાણે છે

શકા—ગાથામા જે “પશ્યન્તિ સર્વત ચલુ” એવુ પદ રાખ્યુ છે તેથી જ “અવધે અવાહ્યા ભવન્તિ” આ ગાથાશનો અર્થ અહુષ્ઠ થઈ જાય છે તેથી તેની કોઈ સાર્યકતા નથી કારણુ કે “અવધે અવાહ્યા ભવન્તિ” તેનાથી જે નારકી, દેવ તથા તીર્થકરોમા નિયતાવધિકત્વ રૂપ અર્થ પ્રગટ ડરાયો છે તેનો લાભ

ત જહા-દેવાળ નેરડયાળ ત્ર' ડતિ । દેવાના નારકાળા ત્રાયધિર્ભવપ્રત્યયિકો ભવતિ, જન્મતુ ઇવ તેગામયધિજ્ઞાન સિદ્ધમ્ । તીર્થંત્રાણામપિ પરમતસમુત્પન્નાયધિજ્ઞાનસ્ય પ્રાપ્તિર્જન્મતઃ સુતરા સિદ્ધા ? ।

ઉચ્યતે—'પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ' ડત્યેતાત્તમાત્રોક્તો નૈરયિકદેવાદીનાં નિયતાવધિત્વે સિદ્ધેડપિ તદવધિજ્ઞાનસ્ય ન મર્ષકાગમમ્થાયિત્વસિદ્ધિસ્તસ્માત્ 'નૈરયિકદેવ-તીર્થંકરાઃ સદાડવધિજ્ઞાનવન્તો ભવન્તી'—તિ તાપનાર્થમ્ 'અત્રેરવાહ્યા ભવન્તી'—ત્યુક્તમિતિ ।

દેવ તથા નારકિયોં કે ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ । ડસ કથન સે ડસ ઘાત કી પુષ્ટિ હોને મેં કોઈ ઘાથા નહી આતી હૈ કિ દેવ ઔર નારકિયોં કે અવધિજ્ઞાન જન્મ સે હી હોતા હૈ । તથા તીર્થંકરોં કે મી જો જન્મતઃ અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ ઘટ ડન્હે પરભવ સે હી પ્રાપ્ત હુઆ રહતા હૈ અતઃ પરભવ મે સમુત્પન્ન અવધિજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ જન્મતઃ ડનમેં સહજ હી સિદ્ધ હો જાતી હૈ ।

ઉત્તર—યદ્યપિ “પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” ડતનામાત્ર કહનેપર નૈરયિક તથા દેવાદિકોં મે નિયતાવધિકતા સિદ્ધ હો જાતી હૈ ફિર મી 'ડનમે અવધિજ્ઞાન સર્વકાલાવસ્થાયી હોતા હૈ' ડમકી સિદ્ધિ “પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” ડતને માત્ર કહને સે નહી હોતી હૈ ડસલિયે 'નૈરયિક, દેવ તથા તીર્થંકર સદા અવધિજ્ઞાન ઘાલે હોતે હૈ' ડસ ઘાત કો ઘતલાને કે કે લિયે “અવથે અઘાહ્યાઃ ભવન્તિ” ડેસા કહા હૈ । અતઃ ઘટ કહના સાર્થક હી હૈ, નિરર્થક નહી ।

“પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” ડા ગાથાશર્થી ળરાણર ઘઈ ળય છે ળીને પશુ ંવુ કહુ છે—દેવ તથા નારડીએને ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઘાય છે ડા કથનથી ડા ઘાતને સમથન મળવામા કોઈ મુરકેલી પડતી નથી કે દેવ ંને નારડી-એને અવધિજ્ઞાન જન્મથી જ હોય છે તથા તીર્થંકરોને પશુ જે જન્મથી જ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે તેમને પરભવથી જ મળેલુ હોય છે તેથી પરભવમા સમુત્પન્ન અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મથી જ તેઓમા સ્વાભાવિક રીતે જ સિદ્ધ ઘાય છે

ઉત્તર—એ કે “પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” માત્ર એટલુ જ કહેવાથી નારડી તથા દેવાદિકોમા નિયતાવધિકતા સિદ્ધ ઘઈ ળય છે તો પછી “તેઓમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી હોય છે” તેની સિદ્ધિ “પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” એટલુ માત્ર કહેવાથી થતી નથી તેથી નારડી, દેવ તથા તીર્થંકર સદા અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે એ ઘાતને ળતાવવાને માટે “અવથે અઘાહ્યા ભવન્તિ” એવુ કહુ છે તેથી ડા ગાથાશ સાર્થક જ છે નિરર્થક નથી

યદ્યેવં, તર્હિ તીર્થકરણામવધેઃ સર્વકાલાવસ્થાયિત્વ વિરયતે, ઇતિ ચેન્ન,
છદ્મસ્થકાલસ્યેવ વિવક્ષિતત્વાત્ ।

યદ્વા—તદેવમધિજ્ઞાનમુક્તમ્, સપતિ યે વાહ્યાવધિકાઃ, યે ચાગ્રાહ્યાવધિકા
ભવન્તિ, તાન્ પ્રદર્શયતિ—‘ નેરહ્ય ’ ઇત્યાદિ । નૈરયિક દેવતીર્થકરાઃ, અવધેઃ=અવ-
ધિજ્ઞાનસ્ય, અગ્રાહ્યાઃ ભવન્તિ, ગ્રાહ્યા ન ભવન્તીત્યર્થઃ । અવ્યુપલબ્ધ ક્ષેત્રસ્યાન્તરાલે
વર્તન્તે ઇતિ ભાવઃ । તથા—સર્વત=સર્વાસુ દિક્ષુ ત્રિદિક્ષુ ચ, ગ્વલુ-શબ્દોડગવારણા-
ર્થકઃ, સર્વાસ્વેવ દિક્ષુ ત્રિદિક્ષુ પશ્યન્તિ ।

શકા—‘ તીર્થકરોં મે અવધિજ્ઞાન સર્વકાલ રહતા હૈ ’ યદ્ કથન
આપ કા ચિરુદ્ધ પડતા હૈ, કયોં કિ કેવલજ્ઞાન હોને પર ઉનસે અવધિ-
જ્ઞાન છુટ જાતા હૈ ।

ઉત્તર—‘ તીર્થકરોં કે અવધિજ્ઞાન સર્વકાલ અવસ્થાયી રહતા હૈ ’ યદ્
કથન ઉનમે છદ્મસ્થકાલ કી અપેક્ષા સે હી જાનના ચાહ્યે, ઓર ઉમી
કાલ કી યદા વિવક્ષા હૈ ।

હસ ગાથાકા અર્થ અવતરણાસહિત દૂસરે પ્રકારસે ક્રિયા જાતા હૈ—
અથવા—હમ તરહ અવધિજ્ઞાન કહ દિયા ગયા હૈ, અવ જો ગ્રાહ્યાવ-
ધિક હોતે હૈ તથા જો ગ્રાહ્યાવધિક નહીં હોતે હૈ ઉન્હેં વતલાયા જાતા
હૈ—‘ નેરહ્યદેવ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

નૈરયિક, દેવ, તથા તીર્થકર યે અવધિજ્ઞાન કે અવાહ્ય હોતે હૈ અર્થાત્
ઉસસે ગ્રાહિર નહીં હોતે હૈ, અર્થાત્—અવધિજ્ઞાન સે ઉપલબ્ધક્ષેત્ર કે
અન્તરાલવર્તી હોતે હૈ, તથા સર્વતઃ સમસ્ત હી દિશાઓ મે વિદિશાઓં
મે દેખતે હૈ ।

શકા—તીર્થ ઉદેશા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ રહે છે આ ધ્યન આપની વિદ્મ
પડે છે, ઠરણુ કે દેવજ્ઞાન થતા તેઓમાથી અવધિજ્ઞાન છૂટી જાય છે

ઉત્તર—તીર્થ ઉદેશુ અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી રહે છે આ ધ્યન તેઓમા
છદ્મસ્થ કાળની અપેક્ષાએ જ જાણવુ જોઈ એ અને એજ કાળની અહીં વિવક્ષા છે

આ ગાથાનો અર્થ અવતરણુ સહિત ધીણુ રીતે ઠરાય છે—અથવા આ
રીતે અવધિજ્ઞાન અહીં દેવાયુ છે—હવે જે ગ્રાહ્યાવધિક હોય છે તથા જે ગ્રાહ્યા
વધિક નથી હોતા તેમને બતાવવામા આવે છે—“ નેરહ્ય-દેવ૦ ” ઇત્યાદિ

નૈરયિક, દેવ તથા તીર્થ ઠર તેઓ અવધિજ્ઞાનથી અવાહ્ય હોય છે એટલે
કે તેઓ તેનાથી બહાર હોતા નથી એટલે કે અવધિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત ક્ષેત્રને
અન્તરાલવર્તી હોય છે તથા સર્વત સમસ્ત જ દિશાઓમા અને વિદિશા-
ઓમા દેખે છે

નનુ—અગ્રધેરગાઠા ભવન્તીત્યત ણ્ય ‘ સર્વતઃ ’ इत्यस्य सिद्धत्वात् ‘ सर्वतः ’ इति पुनः कथन व्यर्थम् ?,

અત્રોચ્યતે—અગ્રધેરમ્બન્તરત્વામિધાનંડપિ ન મર્વ સર્વતઃ પદ્યન્તિ, ઋસ્યચિદ્ દિગન્તરાલાદર્શનાદગધિજ્ઞાનમ્ય વિચિત્રરૂપત્વાદિતિ ‘ સર્વતઃ ’ इति कथनन व्यर्थ-मिति । शेषाः=तिर्यञ्चो मनुष्याश्च, देशेन=एकदेशेन पश्यन्ति ॥२॥ तदेतदवधि-ज्ञानप्रत्यक्ष वर्णितम् ॥ सू० १६ ॥

મૂલમ્—સે કિ ત મળપજ્જવનાણ ?, મળપજ્જવનાણે ણં ભંતે ! કિ મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહ, અમણુસ્સાણ ?, ગોયમા ! મણુસ્સાણં હપ્પજ્જહ નો અમણુસ્સાણ ॥

છાયા—અથ કિં તન્મનઃપર્યગ્મન ? મનઃપર્યગ્મજ્ઞાન ચલુ મદન્ત ! કિં મનુ-પ્યાણામુત્પદ્યતે, અમનુપ્યાણામ્ ? ! ગૌતમ ! મનુપ્યાણામુત્પદ્યતે, નો અમનુપ્યાણામ્ ॥

શક્ત—“અવધે અવાહ્યાઃ ભવન્તિ” इतने से ही “सर्वतः.” इसके अर्थ की सिद्धि हो जाती है, फिर “सर्वतः” यह कथन क्यों किया जाता है ?

ઉત્તર—એસા નહીં હૈ, અવધિજ્ઞાન કે સદ્ભાવ મેં મી સમસ્ત અવ ધિજ્ઞાની સર્વ તરફ કે પદાર્થોં કો નહીં દેખતે હૈં । કોઈ ૨ અવધિજ્ઞાની જેસે મી હોતે હૈં જો દિગન્તરાલ કો મી નહીં દેખ સકતે હૈં । અવધિજ્ઞાનકી યહ વિચિત્રતા હૈ, ઇસલિયે “સર્વતઃ” યહ કથન વ્યર્થ નહીં પડતા હૈ ॥ ૨ ॥ યહ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપ અવધિજ્ઞાન કા વર્ણન હુઆ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

શકા—“અવધે અવાહ્યા ભવન્તિ” એટલાથી જ “સર્વત” આના અર્થની સિદ્ધિ થઈ બીજી છે તો પછી “સર્વત” આ કથન નિર્રથક થઈ બીજી છે ?

ઉત્તર—એવું નથી અવધિજ્ઞાનનાં સદ્ભાવમા પણ સમસ્ત અવધિજ્ઞાની સર્વ તરફના પદાર્થોને જોતો નથી કોઈ કોઈ અવધિજ્ઞાની એવા પણ હોય છે જેમને દિગન્તરાલતુ પણ દર્શન થતુ નથી અવધિજ્ઞાનની આ વિચિત્રતા છે તેથી “સર્વત” આ કથન વ્યર્થ જતુ નથી ॥૨॥ આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ રૂપ અવધિજ્ઞાનતુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

હવે સૂત્રકાર મન પર્યવજ્ઞાનતુ વર્ણન કરે છે—“સે કિં ત મળ પજ્જવનાણ” ઇત્યાદિ

टीका—जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिन पृच्छति—‘ से किं त मणपज्जवनाण ’ इति । पूर्वनिर्दिष्ट यन्मनःपर्यवज्ञान तस्य किं स्वरूपमिति । एव जम्बूस्वामिना पृष्टः सुधर्मा स्वामी मनःपर्यवज्ञानविषये भगवद्गौतमयोः संवादप्रदर्शनपूर्वकमुत्तरमाह— ‘ मणपज्जवनाणे ’ इत्यादि । गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञान किं मनुष्याणामुत्पद्यते, उत अमनुष्याणाम् ? भगवानाह—हे गौतम ! मनुष्याणा मनः—पर्यवज्ञानमुत्पद्यते, न तु अमनुष्याणा, मनुष्यजातिभिन्नाना देवनारकतिरश्चा मनःपर्यवज्ञान नोत्पद्यते इत्यर्थः, तेषां विशिष्टचारित्रप्रतिपत्यभावादिति भावः । भगवता श्रीवर्धमानस्वामिना गौतम प्रति यथा मनःपर्यवज्ञान वर्णित तथा वर्णितेन जम्बू—शिष्यः सम्यग् विज्ञास्यतीत्याशयेन सुधर्मा स्वामी भगवद्गौतमयोः सवाद प्राह—

अत्र सूत्रकार मनःपर्यवज्ञान का वर्णन करते हैं—‘ से किं त मणपज्जवनाण इत्यादि ।

जम्बूस्वामी श्री सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं—हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट मनःपर्यवज्ञान का क्या स्वरूप है । उत्तरमें सुधर्मा स्वामी, भगवान् महावीर और गौतमस्वामी का मनःपर्यवज्ञान के विषय में जो सवाद हुआ उसको कहते हैं—गौतमस्वामी पूछते हैं—‘ मणपज्जवनाणे ण ’ इत्यादि’ हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है कि अमनुष्यों को ? प्रत्युत्तर में भगवान् ने कहा—हे गौतम ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अमनुष्यों को नहीं । मनुष्यजाति से भिन्न देव नारकी एव तिर्यश्च गति के जीवों को मनःपर्यवज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, क्योंकि मनःपर्यवज्ञान की उत्पत्ति का कारण विशिष्ट चारित्र की पालना है । विशिष्ट चारित्र की पालना इन गति के जीवों के नहीं होती है । इस प्रकार का जो इस सूत्र में भगवान् श्री वर्धमानस्वामी और गौतम का सवाद मनःपर्यवज्ञान के विषय में श्री सुधर्मास्वामीने

७५५ स्वामी श्री सुधर्मा स्वामीने पूछे थे—हे भदन्त ! पूर्व निर्दिष्ट मन पर्यवज्ञानतु शु स्वरूप छे ? उत्तरमा सुधर्मास्वामी, भगवान् महावीर, अने गौतमस्वामीने मन पर्यवज्ञानता विषयमा ने सवाद थयो ते कहे छे गौतम स्वामी पूछे छे “ मणपज्जवनाणेण इत्यादि हे भदन्त ! मन पर्यवज्ञान मनुष्येने उत्पन्न थाय छे के अमनुष्येने ?

७५५५५ भगवाने कहुं—“ हे गौतम ! मन पर्यवज्ञान मनुष्येने उत्पन्न थाय छे अमनुष्येने नहीं मनुष्य जातिथी सिद्ध देव, नारकी अने तिर्यश्च गतिना एवेने मन पर्यवज्ञान उत्पन्न थतु नहीं, कारण के मन पर्यवज्ञाननी

ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरः सर्वाक्षरसनिपाती सभिन्नश्रोताः सकल्पप्रज्ञा-
पनीयभावपरिज्ञानकुशलः प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञकल्प एव, तर्हि किमर्थं पृच्छति?,
उच्यते—हितमर्थं स्वशिष्येभ्यः प्ररूप्य, शिष्यश्रद्धादृढीकरणार्थं तत्समसं भूयोऽपि
भगवन्त पृच्छति । अथवा—इत्यमेव सूत्ररचनामर्यादा ततो न रुचिदोष इति ॥

प्रकट किया है उसके प्रकट करने का उनका अभिप्राय यह है कि इस
वर्णन से जम्बूस्वामी मनःपर्यवज्ञान के विषय में सम्यक् रूप से अव-
बुद्ध हो जावें ।

शका—श्री वर्धमानस्वामी से गौतमस्वामीने मनःपर्यवज्ञान के
विषय में क्यों पूछा ? कारण कि वे स्वयं भी चतुर्दशपूर्व के धारी थे,
सर्वाक्षरसनिपाती थे, सभिन्नश्रोतोलब्धि के धारक थे, समस्त प्रज्ञाप-
नीय पदार्थों के परिज्ञान में कुशल थे, प्रवचन के प्रणेता और सर्वज्ञकल्प थे ।

उत्तर—यद्यपि गौतम स्वामी स्वयं मनःपर्यवज्ञान के विषय में
अच्छी जानकारी रखते थे फिर भी भगवान से जो इस विषय में पूछा
उसका कारण यह है कि वे अपने शिष्यों को हितकारी शिक्षा देते
रहने पर भी शिष्यों की श्रद्धा में दृढता लाने के लिये उनके सामने फिर
पूछते हैं । अथवा—सूत्र रचने की मर्यादा इसी पद्धति से चलनी है इसलिये
भी गौतमस्वामी का प्रभु से इस प्रकार पूछना कोई दोषावह नहीं है ॥

उत्पत्तिनु कारणु विशिष्ट आरित्रनु पालन छे विशिष्ट आरित्रनु पालन अये
गतिना एवोधी थतु नथी आ प्रभाणेने लगवान श्री वर्धमान स्वामी अने
गौतमने मन पर्यवज्ञानना विषयमा सवाद ने आ सूत्रमा सुधर्मास्वामीअये
प्रगट कर्यो छे तेने प्रगट करवाने तेमने छेतु अये छे के आ वर्धनथी न्पु
स्वामी मन पर्यवज्ञानना विषयमा सारी रीते न्पुकार थाय

शका—श्री वर्धमान स्वामीने गौतम स्वामीअये मन पर्यवज्ञानना
विषयमा शा भाटे पूछ्यु ? कारणु के तेअो पोते न्पु यौद पूर्वना धारणु करनारा
हुता, सर्वाक्षरसनिपाता हुता, सभिन्नश्रोतोलब्धिना धारक हुता, समस्त
प्रज्ञापनीय पदार्थोना परिज्ञानमा दुशण हुता, प्रवचनना प्रणेता अने सर्वज्ञकल्प हुता

उत्तर—अये के गौतम स्वामी पोते न्पु मन पर्यवज्ञानना विषयमा साइ
ज्ञान धरावता हुता तो पणु लगवानने आ विषयमा ने पूछ्यु तेनु कारणु अये
छे के तेअो पोताना शिष्योने हितकारी शिक्षा देता छता पणु शिष्योनी श्रद्धामा
दृढता लाववाने भाटे तेमनी सामे करीथी पूछे छे अथवा—सूत्र रचवानी मर्यादा
आ न्पु पद्धतिथी आवे छे तेथी पणु गौतमस्वामीअये प्रभुने अये प्रभाणे पूछ्यु
ते केअ रीते दोषपात्र नथी

मूलम्—जइ मणुस्साण, उप्पज्जइ कि संमुच्छिममणुस्साणं ?
गवभवक्कतियमणुस्साणं ? गोयमा । गवभवक्कतियमणुस्साणं
उप्पज्जइ नो संमुच्छिममणुस्साण ॥

छाया—यदि मनुष्याणामुत्पद्यते किं समूर्च्छिममनुष्याणां ? गर्भव्युत्क्रान्तिकमनु-
ष्याणाम् ? , गौतम ! गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, नो समूर्च्छिममनुष्याणाम् ॥

टीका—‘जइ मणुस्साण’ इत्यादि । गौतमः पृच्छति—यदि मनुष्याणामेव
मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते, तर्हि तत् किं समूर्च्छिममनुष्याणामुत्पद्यते, उत गर्भव्युत्क्रा-
न्तिकमनुष्याणाम् ? , भगवानाह—हे गौतम ! समूर्च्छिममनुष्याणा नोत्पद्यते, किं तु
गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्—गर्भजमनुष्याणामेव मन पर्ययज्ञानमुत्पद्यत इत्यर्थः ।
संमूर्च्छनं—संमूर्च्छः, भावे घञ्, तेन निर्वृत्ताः समूर्च्छिमाः, स्त्रीपुरुषयोः सयोगेन विना
ये प्राणिन समुत्पद्यन्ते, ते समूर्च्छिमाः, उच्चारदिसमुद्भवाः । समूर्च्छिमविषयेऽधिक
जिज्ञासुभिरावश्यकसूत्रस्य मत्कृताया मुनितोषिणीटीकाया विलोकनीयम् । ये तु

‘जइ मणुस्साण उप्पज्जइ’ इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के ही
उत्पन्न होता है तो क्या समूर्च्छिम मनुष्यों को उत्पन्न होता है अथवा
गर्भज मनुष्यों को ? भगवान् कहते हैं—हे गौतम ! यह मनःपर्ययज्ञान
गर्भज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है, समूर्च्छिम मनुष्यों को नहीं ।
स्त्री और पुरुष के सयोग के विना जिनकी उत्पत्ति होती है वे समूर्च्छिम
कहलाते हैं । जैसे—उच्चार प्रस्रवण आदि में जीवों की उत्पत्ति होती
है । यह जन्म एकेन्द्रिय जीवों से लेकर असंज्ञी पचेन्द्रियतक के जीवों

“जइ मणुस्साण उप्पज्जइ” इत्यादि

इरीथी गौतम स्वामी पूछे थे—“हे भदन्त ! जो मन पर्ययज्ञान मनु-
ष्येने व उत्पन्न थाय छे तो शु समूर्च्छिममनुष्येने उत्पन्न थाय छे के
गर्भज मनुष्येने ?” भगवान् कहे छे—“हे गौतम ! आ मन पर्ययज्ञान
गर्भज मनुष्येने व उत्पन्न थाय छे, समूर्च्छिम मनुष्येने नही ” श्री अने
पुरुषना सयोग विना जेमनी उत्पत्ति थाय छे ते समूर्च्छिम कहेवाय छे
जेभके उच्चार प्रस्रवण आदिमा एवोनी उत्पत्ति थाय छे आ जन्म एकेन्द्रिय
एवोथी लधने असंज्ञी पचेन्द्रिय सुधीना एवोने होय छे आ विषयमा विशेष
लक्षणु होय तो आवश्यक सूत्रनी अमारी अनावेदी मुनितोषिणी टीका जेवी

ગર્ભાશયે સમુત્પન્નન્તે તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ, ગદ્યાર્થસ્ત્વેત્પ્=ગર્ભ-ગર્ભાશયે, વ્યુત્ક્રાન્તિઃ=ઉત્પત્તિર્યેષા તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ, વ્યુત્ક્રાન્તિ-ગદ્યોડત્રોત્પત્તિગ્રાચી। યદ્વા-ગર્ભાદ્-ગર્ભાવાસાદ્ વ્યુત્ક્રાન્તિર્નિષ્ક્રમણં યેષા તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ । તે દ્વિધા-મનુષ્યાઃ ૧, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાગ્થેતિ । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાસ્ત્રિગા ભવન્તિ-કર્મભૂમિજાઃ, અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તર્દ્વીપજાથેતિ ॥

મૂલમ્-જઈ ગઠ્ઠભવક્રતિયમણુસ્સાણં, ઉપ્પજ્જઈ કિં કમ્મ-ભૂમિય-ગઠ્ઠભવક્રતિયમણુસ્સાણ ? અકમ્મભૂમિય-ગઠ્ઠભવક્રતિય-મણુસ્સાણ ?, અતરદીવગગઠ્ઠભવક્રતિયમણુસ્સાણ ?, ગોયમા । કમ્મભૂમિય-ગઠ્ઠભવક્રતિય-મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જઈ, નો અકમ્મ-ભૂમિય-ગઠ્ઠભવક્રતિય-મણુસ્સાણં, નો અંતરદીવગ-ગઠ્ઠભવક્ર-તિય-મણુસ્સાણં ॥

કે હોતા હૈ । હસ વિપય મેં યદિ વિશેષ જાનના હો તો આવશ્યકસૂત્ર કી હમારી ઘનાઈ મુનિતોપિણી ટીકા દેરના ચાહ્યે । જિન જીવોં કી ઉત્પત્તિ ગર્ભાશય સે હોતી હૈ વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈં । ગર્ભ-ગર્ભાશય-મેં જિન જીવોં કી વ્યુત્ક્રાન્તિ-ઉત્પત્તિ હોતી હૈં વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈં, યહ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક કા શબ્દાર્થ હૈ । અથવા ગર્ભ સે જિનકા વ્યુત્ક્રાન્તિ-નિષ્ક્રમણ-નિકલના-હોતા હૈ વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈં । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જીવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં-એક મનુષ્ય, દુસરે પચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિક । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય મી કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ, ઇવઅન્તરદ્વીપજ, હસ તરહ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈ । પ્રન્દ્રહ કર્મભૂમિયોં મે, જો ઉત્પન્ન હોતે હૈ વેકર્મભૂમિજ મનુષ્ય કહલાતે હૈ । ત્રીસ અકર્મભૂમિયોં મેં જો ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય કહલાતે હૈ, ઇવ છપ્પન અતરદ્વીપોં મેં જો ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે અન્તરદ્વીપજ મનુષ્ય કહલાતે હૈં ॥

એઈએ જે જીવોની ઉત્પત્તિ ગર્ભાશયમાથી થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભાશયમા જે જીવોની વ્યુત્ક્રાન્તિ (ઉત્પત્તિ) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે, આ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકનો શબ્દાર્થ છે અથવા ગર્ભમાથી જેમની વ્યુત્ક્રાન્તિ (નિષ્ક્રમણ, નિકળવાનું) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જીવ એ પ્રકારના હોય છે-એક મનુષ્ય, બીજા પચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનિક ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યો પણ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ એટલે કે ભોગભૂમિજ, અને અન્તરદ્વીપજ, આ રીતે ત્રણ પ્રકારના હોય છે પરંતુ કર્મભૂમિઓમા, ત્રીસ અકર્મભૂમિઓમા અને છપ્પન અતરદ્વીપોમા જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ અને અન્તરદ્વીપજ મનુષ્યો કહેવાય છે

છાયા—યદિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામુત્પદ્યતે, કિં કર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણા ? , અકર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામ્ ? , અન્તર્દ્વીપજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામ્ ? , ગૌતમ ! કર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામુત્પદ્યતે, નોઅકર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામ્ , નો અન્તર્દ્વીપજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામ્ ॥

ટીકા—‘ જહ ગન્મવક્રતિયમણુસ્સાણ ’ ઇત્યાદિ । યદિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણા મનઃપર્યયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે, તર્હિ તત્ કિં કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણામ્ ? , કૃપિવાણિજ્યતપઃસંયમાનુપ્રાનાદિકર્મપ્રાના ભૂમયઃ કર્મભૂમયઃ, ભરતપશ્ચકૈરવતપશ્ચકમહાવિદેહપશ્ચકલક્ષણાઃ પશ્ચદશ કર્મભૂમયઃ, તત્ર સમુત્પન્નાઃ કર્મભૂમિજાઃ, યે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ=ગર્ભજાઃ મનુપ્યાસ્તેપા મનઃપર્યયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે ક્રિમ્ , ઉત અકર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક્રમનુપ્યાણા=કૃપ્યાદિકર્મરહિતાઃ કલ્પપાદપલોપભોગપ્રધાના ભૂમયો હૈમવતપશ્ચકૈ-રણ્યવતપશ્ચક-હરિવર્ષપશ્ચક-રમ્યકર્ષપશ્ચક-દેવકુરુપશ્ચકો-તરકુરુપશ્ચક રૂપાસ્ત્રિગત્ અકર્મભૂમયસ્તત્ર સમુત્પન્ના અકર્મભૂ-

‘ જહ ગન્મવક્રતિયમણુસ્સાણ ’ ઇત્યાદિ ।

યદિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યો કો મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહ ક્યા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યો કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ, અથવા અકર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યો કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ યા અન્તરદ્વીપગર્ભજ મનુષ્યો કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ । જિન ભૂમિયો મેં કૃપિ, વાણિજ્ય, તપઃસયમ આદિ કા અનુષ્ઠાન પ્રવાનરૂપ સે ક્રિયા જાતા હૈ વે કર્મભૂમિયા હૈ । યે કર્મભૂમિયા પાચ ભરત પાચ પેરવત ઓર પાચ મહાવિદેહ કે ભેદ સે પ્રન્દ્રહ વતલાઈ ગઈ હૈં । ઇનમે જો ગર્ભ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે કર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય હૈ । જિન ભૂમિયો મે પૂર્વોક્ત કૃપ્યાદિકર્માનુષ્ઠાન નહીં હોતા હૈ કિન્તુ કત્પવૃક્ષો સે હી જહા જીવો કો ભોગ ઓર ઉપભોગ કી સામગ્રી પ્રાપ્ત હોતી રહતી હૈ વે અકર્મ ભૂમિયા હૈ, યે પાચ હૈમવત

“ જહ ગન્મવક્રતિયમણુસ્સાણ ” ઇત્યાદિ

જે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તો તે શુ કર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા અકર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, કે અન્તરદ્વીપ ગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? જે ભૂમિયોમા કૃપિ, વેપાર તપ મયમ આદિનુ અનુષ્ઠાન મુખ્યત્વે ડરાય છે તે કર્મભૂમિયો છે તે કર્મભૂમિયો પાચ ભરત, પાચ પેરવત અને પાચ મહાવિદેહના ભેદથી પદર બતાવેલ છે તેઓમા જે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય છે જે ભૂમિયોમા પૂર્વકથિત કૃપિ વગેરે કર્માનુષ્ઠાન હોતા નથી પણ કત્પવૃક્ષો પડે જ ન્યા છવોને લોગ અને ઉપલોગની સામગ્રી મળતી રહે છે

मिजाः, ये गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्यास्तेषां वा, उत हिम् अन्तरद्वीपज गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?=अन्तरे=लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपाः अन्तरद्वीपाः, ते च-हिमवत्पर्वतपादप्रतिष्ठिता एकोरुकाद्याः पट्टपञ्चाशत्सर्पका भवन्ति, तत्र ये समुत्पन्ना गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्यास्तेषां वा मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते, किमिति प्रश्नः । भगवानाह- 'गोयमा !' इत्यादि । हे गौतम ! कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामेव मनः पर्ययज्ञानमुत्पद्यते, न तु अकर्मभूमिजानां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां नापि चान्तरद्वीपजानां गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामिति ।

क्षेत्र, पाच ऐरण्यवत क्षेत्र, पांच हरिवर्ष क्षेत्र, पाच रम्यक क्षेत्र, पाच देवकुरु, पाच उत्तरकुरु, इस प्रकार तीस हैं । जम्बूद्वीप में भरतक्षेत्र की सीमापर स्थित हिमवान् पर्वत के दोनों छोर-किनारे-पूर्वपश्चिम लवण समुद्र में फैले हुए हैं । इसी प्रकार ऐरण्यवतक्षेत्र की सीमापर स्थित शिखरीपर्वत के दोनों छोर भी लवणसमुद्र में फैले हुए हैं । प्रत्येक छोर दो भाग में विभाजित होने के कारण कुल मिलाकर दोनों पर्वतों के आठ भाग लवणसमुद्र में आये हुए हैं । ये भाग दाढ़के आकार के हैं । प्रत्येक भाग पर युगलियों की वस्तीवाले सात २ द्वीप होने से सब छप्पन हैं । ये लवणसमुद्र में आये हुए होने के कारण अन्तरद्वीप कहलाते हैं । ये एकोरुकादि नाम से प्रसिद्ध हैं । उनमें अकर्मभूमि (भोगभूमि) की रचना है । इस प्रकार गौतम का प्रश्न सुनकर प्रभुने कहा- हे गौतम ! मनःपर्ययज्ञान कर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के ही होता है । अकर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के नहीं और न अन्तरद्वीपज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों को ॥

ते अकर्मभूमियोऽपि तेऽपि पाच डैभवत क्षेत्र, पाच औराण्यवत क्षेत्र, पाच हरिवर्षक्षेत्र, पाच रम्यकवर्ष, पाच देवकुरु, पाच उत्तरकुरुक्षेत्र, आ प्रमाणे त्रीस एव जम्बूद्वीपमा भरतक्षेत्रनी सीमा पर रहेल हिमवान् पर्वतनी अन्ते डैर (छेडा) पूर्वपश्चिम लवणसमुद्रमा श्लेयायेली ए आ रीते औरवत क्षेत्रनी सीमा पर रहेल शिखरी पर्वतना अन्ते छेडा पण लवणसमुद्रमा श्लेयायेला ए प्रत्येक छेडा ये लागमा विभाजित होवाने कारणे कुल भगीने अन्ते पर्वताना आठ भागो लवणसमुद्रमा आवेला ए ते भागो दाढना आकारना ए प्रत्येक भाग पर युगलियोना वस्तीवाणा सात, सात, द्वीप होवाथी कुल भगीने छप्पन ए तेऽपि लवणसमुद्रमा आवेला होवाथी अन्तरद्वीप कडेवाय ए तेऽपिमा अकर्मभूमि (भोगभूमि) नी रचना ए गौतमना अपि प्रश्न सालगीने प्रभुने कहु- " हे गौतम ! मनःपर्ययज्ञान कर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्योने न थाय ए, अकर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्योने नही अने अन्तरद्वीपज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्योने पण नही "

मूलम्—जइ कम्मभूमिय—गवभवकृतिय—मणुस्साण, उप्प-
ज्जइ कि संखिज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गवभवकृतियमणुस्साण ?
असखिज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवकृतिय—मणुस्साणं ?
गोयमा । सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गवभवकृतिय—मणुस्साणं
उप्पज्जइ, नो असंखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवकृतिय-
मणुस्साणं ॥

जाया—यदि कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते किं सख्येय-
वर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ? असंख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-
गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ? गौतम ! सरयेयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्ति-
क-मनुष्याणामुत्पद्यते, नो असख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ।

टीका—‘जइ कम्मभूमिय०’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर-सरये-
यवर्षायुष्काः=पूर्वकोट्यादिजीविनः, असख्येयवर्षायुष्काः=पल्योपमादिजीविन इति ।

‘जइ कम्मभूमिय०’ इत्यादि ।

अब पुनः गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि मन पर्यय-
ज्ञान कर्मभूमिगर्भज मनुष्यो को होता है तो क्या सख्यात वर्ष की
आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्य है उनको होता है अथवा जो असख्यात
वर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्य है उनको होता है । एककोटि
पूर्व आदि आयुवालों का नाम सख्यातवर्षायुष्क और गणना से परे
पल्योपम आदि आयुवालो का नाम असख्यातवर्षायुष्क है । गौतम के
इस प्रश्न को सुनकर भगवान् ने कहा—हे गौतम ! मनःपर्ययज्ञान सख्यात-
वर्ष की आयुवाले ऐसे कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है
असख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्यो को नहीं ॥

“जइ कम्मभूमिय०” इत्यादि

इसे गौतम स्वामी इरीथी प्रभुने पूछे थे—“हे भदन्त । जे मन पर्ययज्ञान
कर्मभूमिगर्भज मनुष्येने थाय छे तो शु सख्यात वर्षना आयुष्यवाणा उर्भ-
भूमिगर्भज मनुष्ये छे तेमने थाय छे के ने असख्यात वर्षना आयुष्यवाणा
उर्भभूमिगर्भज मनुष्ये छे तेमने थाय छे ?” अेक कोटि पूर्व आदि आयुवा
णाओनु नाम सख्यातवर्षना आयुवाणा, अने गणनाथी पर पत्योपम आदि
आयुवाणाओनु नाम असख्यात वर्षना आयुवाणा छे गौतमने अे प्रश्न
सालणीने लगवाने उहुं “हे गौतम ! मन पर्ययज्ञान सख्यात वर्षना
आयुष्यवाणा अेवा उर्भभूमिगर्भज मनुष्येने व उत्पन्न थाय छे असख्यात
वर्षना आयुष्यवाणा उर्भभूमिगर्भज मनुष्येने नही ”

मूलम्—जइ पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साण उप्पज्जइ, कि सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साण ?, मिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साणं?, सम्ममिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय मणुस्साण ?, गोयमा ! सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साण उप्पज्जइ, नो मिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साण, नो सम्ममिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साण ॥

झाया—यदि पर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा ?, मिथ्यादृष्टि पर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणा ?, सम्यग्मिथ्यादृष्टि—पर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम ! सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, नो मिथ्यादृष्टिपर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम्, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टि—(मिश्रदृष्टि)—पर्याप्तक—सरयेयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

मनुष्यों को ही होता है । अपर्याप्त सख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमि-गर्भज मनुष्यों को नहीं । पर्याप्त नामकर्म के उदय से जिनकी छह पर्याप्तिया निष्पन्न हो चुकी हैं वे पर्याप्त मनुष्य हैं, अपर्याप्त नामकर्म के उदय से जिनकी पर्याप्तिया निष्पन्न नहीं हुई हैं वे अपर्याप्त मनुष्य हैं ।

७ थाय छे, अपर्याप्तक सख्यात वर्षना आयुवाणा कर्मभूमि गर्भज मनुष्योने नही ” पर्याप्तक नाम—गर्भना उदयथी जेमनी छ पर्याप्तियो पूर्ण थई थई छे ते पर्याप्तक मनुष्यो छे अने अपर्याप्त—नामकर्मना उदयथी जेमनी पर्याप्तियो पूर्ण थई नथी ते अपर्याप्तक मनुष्यो छे

टीका—‘जइ पज्जत्तग-सवेज्जमासाउय’ इत्यादि । ज्याग्या निगदसिद्धा । नवरं-सम्यग्दृष्टयः-सम्यक्=अविपरीता दृष्टिर्येषा ते तथा, मिथ्या=विपरीता दृष्टिर्येषा ते तथा, सम्यग्मिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखान्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखान् इति ॥

‘जइ पज्जत्तग०’ इत्यादि ।

प्रभुद्वारा इस पूर्वोक्त उच्चार को सुनकर पुनः गौतमने पूछा-हे भदन्त ! यदि मनःपर्ययज्ञान, पर्याप्तक सरयातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमि गर्भज मनुष्यों को ही होता है तो क्या सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सरयात-वर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? अथवा पूर्वोक्त विशेषण विशिष्ट मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? या पूर्वोक्त विशेषण सहित सम्यग्मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? । गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा-हे गौतम ! वह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक सरयात-वर्षायुष्क कर्मभूमि गर्भज सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है । पर्याप्तक, सरयातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को, तथा पर्याप्तक आदि विशेषण विशिष्ट मिश्रदृष्टिसपन्न मनुष्यों को उत्पन्न नहीं होता है । तत्त्वों में अविपरीत जिनकी दृष्टि-रुचि-होती है वे सम्यग्दृष्टि हैं, तथा तत्त्वों में जिनकी रुचि विपरीत होती है वे मिथ्यादृष्टि हैं । अन्तर्मुहूर्ततक प्रतिपत्ति के अभिमुख जो हों वे मिश्रदृष्टि हैं । अर्थात् जिसके उदय समय में यथार्थता की रुचि या अरुचि न होकर दोलायमानस्थिति रहे वह मिश्रदृष्टि है ॥

“जइ पज्जत्तग०” इत्यादि

प्रभुद्वारा पूर्वोक्त उच्चारने सालणीने श्री गौतमे पूछ्यु-“हे भदन्त ! जे मन पर्ययज्ञान, पर्याप्तक सख्यात वर्षना आयुवाणा कर्मभूमिगर्भजमनुष्योने ज धाय छे तो शु सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिज मनुष्योने उत्पन्न थाय छे ? के पूर्वोक्तविशेषण विशिष्टमिथ्यादृष्टि मनुष्योने उत्पन्न थाय छे ? के पूर्वोक्तविशेषणसहित सम्यग्मिथ्यादृष्टि मनुष्योने उत्पन्न थाय छे ? ” गौतमने आ प्रश्न सालणीने प्रभुअे कहु-“ते मन पर्ययज्ञान कर्मभूमिगर्भज, पर्याप्तक सख्यातवर्षायुष्क (सख्यात वर्षना आयुवाणा) सम्यग्दृष्टि मनुष्योने ज उत्पन्न थाय छे पर्याप्तक, सख्यावर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मिथ्यादृष्टि मनुष्योने तथा पर्याप्तक आदिविशेषण विशिष्ट मिश्रदृष्टिसपन्न मनुष्योने उत्पन्न थतु नथी ” तत्त्वोभा अविपरीत जेमनी दृष्टि-रुचि होय छे तेओ सम्यग्दृष्टि छे, तथा तत्त्वोभा जेमनी रुचि विपरीत होय छे तेओ मिथ्यादृष्टि छे अन्तर्मुहूर्त सुधी प्रतिपत्तिने अलिमुख जे होय तेओ मिश्रदृष्टि छे अटवे के जेना उदयसमयमा यथार्थतानी रुचि अथवा अरुचि न थता होवायमान स्थिति रहे ते मिश्रदृष्टि छे

मूलम्—जइ सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्म-
भूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साणं उप्पज्जइ, कि सजय—सम्मदिट्ठि-
पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणु-
स्साणं ?, असजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउ य—
कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साणं ?, सजयासजय—सम्मदिट्ठि-
पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साणं ?
गोयमा । सजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमि-
य—गवभवक्कतिय—मणुस्साण उप्पज्जइ, नो असजय—सम्मदिट्ठि-
पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—कम्मवक्कतिय—मणुस्साण,
नो सजयासजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभू-
मिय—गवभवक्कतिय—मणुस्साण ॥

श्या—यदि सम्यग्दृष्टिपर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रा-
न्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, कि सयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्म-
भूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम्?, असयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायु-
ष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा ?, संयतासयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—
संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम । सयत—सम्य-
ग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, नो
असयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनु-
ष्याणा, नो संयतासयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्यु-
त्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

टीका—‘ जइ सम्मदिट्ठि ’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर सयताः
=सर्वविरतिमन्तः, असयताः=अविरतसम्यग्दृष्टयः, सयतासंयता =देशविरतिमन्तः
श्रावका इति ॥

‘ जइ सम्मदिट्ठि० ’ इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि यह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक,
सख्यातवर्ष की आयुवाले, कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों को
उत्पन्न होता है तो क्या जो पूर्वोक्तविशेषणसहित सयत—सम्यग्दृष्टि

“ जइ सम्म दिट्ठि० ” इत्यादि

वर्षी गौतम स्वामी पूछे छे—“ हे भदन्त ! आ मन पर्यय ज्ञान पर्याप्तक,
सख्यात वर्षना आयुवाला, कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्येने उत्पन्न
थाय छे तो शु पूर्वोक्तविशेषणसहित सयतसम्यग्दृष्टि मनुष्येने उत्पन्न
न० २२—

मनुष्यों को उत्पन्न होता है अथवा पूर्वोक्तविशेषणमरित असंयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है? या पूर्वोक्तविशेषणविशिष्ट सयतासयत (पचमगुणस्थानवर्ती श्रावक) सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है?। गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा—हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान जो सम्यग्दृष्टि सयत है पर्याप्तक है सख्यातवर्ष की आयुवाले हैं कर्मभूमि में उत्पन्न हुए हैं, गर्भ से जिनका जन्म हुआ है उनके ही उत्पन्न होता है, जो सम्यग्दृष्टि मनुष्य सयत नहीं हैं चाहे भले वे पर्याप्तक हों, सख्यातवर्ष की आयुवाले हों, कर्मभूमि में जन्मे हों, गर्भ से उत्पन्न हुए हों उनको मनःपर्ययज्ञान नहीं होता है, और जो सम्यग्दृष्टि मनुष्य सयतासयत हैं, पचमगुणस्थानवर्ती हैं, पर्याप्तक हैं, सख्यातवर्ष की आयुवाले हैं कर्मभूमिज हैं, गर्भजन्मवाले हैं तो भी उनके उत्पन्न नहीं होता है। सयत का तात्पर्य सर्वविरतिमपन्न मुनिजनों से है। असयतका तात्पर्य चतुर्थगुणस्थानवर्ती अविरत सम्यग्दृष्टि से और सयतासयत से पचमगुणस्थानवर्ती देशसयमी श्रावक से है।

भावार्थ—यह मनःपर्ययज्ञान मुनिजनों के ही होता है। चतुर्थगुणस्थानवर्ती या पचमगुणस्थानवर्ती जीवों के नहीं होता है ॥

थाय छे के पूर्वोक्तविशेषणसहित असयत—सम्यग्दृष्टि मनुष्योने उत्पन्न थाय छे? के पूर्वोक्तविशेषणविशिष्ट सयतासयत (पचमगुणस्थानवर्ती श्रावक) सम्यग्दृष्टि मनुष्योने उत्पन्न थाय छे?। गौतमने आ प्रश्न सालीने लगवाने कछु—“हे गौतम! आ मन पर्ययज्ञान ने सम्यग्दृष्टि सयत छे, पर्याप्तक छे, सख्यात वर्षना आयुष्यवाणा छे, कर्मभूमिमा उत्पन्न थया छे, अने गर्भमाथी नेना जन्म थयो छे तेमने ज उत्पन्न थाय छे ने सम्यग्दृष्टि मनुष्य सयत नथी लदे तेओ पर्याप्तक होय, सख्यात वर्षना आयुष्यवाणा होय, कर्मभूमिमा जन्म्या होय, गर्भमाथी उत्पन्न थया होय, छता तेमने मन-पर्ययज्ञान थतु नथी, तथा ने सम्यग्दृष्टि मनुष्यो सयतासयत छे, (पचमगुणस्थानवर्ती छे), पर्याप्तक छे, सख्यात वर्षना आयुष्यवाणा छे, कर्मभूमिमा जन्मेला छे गर्भमाथी जन्मेला छे तो पण तेमने उत्पन्न थतु नथी सयततु तात्पर्य सर्वविरतिवाणा मुनिजने छे असयततु तात्पर्य चतुर्थगुणस्थानवर्ती अविरत सयमर्दष्टि, अने सयतासयतथी पचमगुणस्थानवर्ती देशविरति श्रावक छे तात्पर्य ओ छे के आ मन पर्ययज्ञान मुनिजनेने ज थाय छे चतुर्थगुणस्थानवर्ती के पचमगुणस्थानवर्ती लयेने थतु नथी

મૂલમ્—જડ સંજયસમદિદ્ધિ—પજ્જત્તગ—સંખેજ્જવાસાઉય-કમ્મ-
 ભૂમિય—ગઠ્ઠભવકકંતિય મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જઈ, કિં પમત્તસંજય—
 સમ્મદિદ્ધિ—પજ્જત્તગ—સંખેજ્જવાસાઉય —કમ્મભૂમિય —ગઠ્ઠભવ-
 વકંતિય—મણુસ્સાણં ? અપમત્તસંજય—સમ્મદિદ્ધિ—પજ્જત્તગ—
 સંખેજ્જવાસાઉય—કમ્મભૂમિય—ગઠ્ઠભવકકંતિય—મણુસ્સાણં ?,
 ગોયમા । અપમત્તસજય—સમ્મદિદ્ધિ—પજ્જત્તગ—સંખેજ્જવાસાઉય-
 કમ્મભૂમિય—ગઠ્ઠભવકકંતિય—મણુસ્સાણં ઉપજ્જઈ, નો પમત્તસજય-
 સમ્મદિદ્ધિ—પજ્જત્તગ—સંખેજ્જવાસાઉય—કમ્મભૂમિય—ગઠ્ઠભવકકંતિય-
 મણુસ્સાણં ॥

છાયા—યદિ સયતસમ્યગ્દ્દષ્ટિ—પર્યાપ્તરુ—સરુચ્ચેયવર્પાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મ્ભવ્યુ-
 ત્ક્રાન્તિરુ—મનુષ્યાણામુત્પદ્ધતે, કિં પ્રમત્તસંયતસમ્યગ્દ્દષ્ટિ—પર્યાપ્તરુ—સરુચ્ચેયવર્પાયુષ્ક
 —કર્મભૂમિજ—ગર્મ્ભવ્યુત્ક્રાન્તિરુ—મનુષ્યાણામ્ ? , અપમત્તસયત—સમ્યગ્દ્દષ્ટિ—પર્યાપ્તરુ—
 સરુચ્ચેયવર્પાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મ્ભવ્યુત્ક્રાન્તિરુ—મનુષ્યાણામ્ ? ગૌતમ ! અપમત્તસયત
 સમ્યગ્દ્દષ્ટિ—પર્યાપ્તરુ—સરુચ્ચેયવર્પાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મ્ભવ્યુત્ક્રાન્તિરુ મનુષ્યાણામુત્પદ્ધતે,
 નો પ્રમત્ત—સંયત—સમ્યગ્દ્દષ્ટિ—પર્યાપ્તરુ સરુચ્ચેયવર્પાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મ્ભવ્યુત્ક્રાન્તિરુ—
 મનુષ્યાણામ્ ॥

ટીકા—‘ જડ સજય-સમ્મદિદ્ધિ ’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नर-
 प्रमत्तसयताः—प्रमाद्यन्ति—मोहनीयादिकर्मप्रभावतः सज्वलन रूपायनिद्राद्यन्यतमप्रमा-
 दयोगतः सयमयोगेषु सीदन्तीति प्रमत्ताः, ‘कर्तरि कः,’ प्रमत्ताश्च ते सयताः प्रमत्त-

‘ જડ સજયસમ્મદિદ્ધિ૦ ’ इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि मनःपर्ययज्ञान सयत
 सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को होता है जैसा कि ऊपर आपने कहा है कि जो
 मनुष्य पर्याप्तक है, सख्यातवर्ष की आयुवाला है, कर्मभूमि में जन्मा
 है और गर्भ से उत्पन्न हुआ है ऐसे सकलसद्यमी सम्यग्दृष्टि मनुष्य

“ જડ સજયસમ્મદિદ્ધિ ઇત્યાદિ

વળી ગૌતમ પૂછે છે—“ હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન સયત-સમ્યગ્-
 દ્દષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે તેમ કે આપે ઉપર કહ્યું કે જે મનુષ્યો પર્યાપ્તક છે,
 સખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં જન્મ્યા છે, અને ગર્ભમાંથી
 ઉત્પન્ન થયા છે એવા સકળસદ્યમી સમ્યગ્દ્દષ્ટિ મનુષ્યોને મન પર્યયજ્ઞાન થાય

सयतास्ते च प्रायो गच्छवासिनः, तेषां अत्रचिदनुपयोगमभात् । अप्रमत्तसयतास्तु प्रायो जिनकल्पिकाः परिहारमिशुद्धिकाः, यवान्द्रकल्पिकाः, प्रतिमाप्रतिपन्नास्तेषां सततोपयोगात् । इह तु ये गच्छवासिनः प्रमादग्रहितान्तेऽप्यप्रमत्ता द्रष्टव्याः । गच्छ-निर्गता अपि प्रमादरहिता अप्रमत्ता बोध्याः ॥

के मनःपर्ययज्ञान होता है, तो क्या पूर्वोक्त विशेषणवाले प्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि को होता है? अथवा इन विशेषणोंवाले अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को होता है?

भावार्थ—गौतम का प्रश्न—यह मनःपर्ययज्ञान उठवें गुणस्थानवर्ती मुनिजनो के होता है या सातवें गुणस्थानवर्ती मुनिजनों के होता है? भगवान् कहते हैं—हे गौतम ! यह मनःपर्ययज्ञान उन्हीं सम्यग्दृष्टि मनुष्यों के होता है जो पर्याप्तक आदि विशेषणोंवाले होते हुए अप्रमत्त बनकर सयम का पालन करते हैं, अर्थात्-सप्तमगुणस्थानवर्ती होते हैं । जो सम्यग्दृष्टि पर्याप्तक आदि विशेषणों से सुशोभित होते हुए भी प्रमाद-युक्त हो सयम का पालन करते हैं—पष्ठगुणस्थानवर्ती होते हैं—उनको मनःपर्ययज्ञान नहीं होता है । मोहनीय आदि कर्म के प्रभाव से जो मुनिजन सज्वलन रूपाय एव निद्रा आदिरूप किसी एक प्रमाद में पतित होकर सयममें शिथिलता करते हैं वे प्रमत्तसयत हैं । ऐसे साधुजन प्रायः गच्छवासी होते हैं । इनका सयमस्थान में कहीं अनुपयोग भी हो सकता है । जो अप्रमत्तसयत होते हैं वे प्रायः जिनकल्पी होते हैं ।

छे, तो शु पूर्वोक्तविशेषणवाणा प्रमत्त-सयत-सम्यग्दृष्टिने थाय छे ? अथवा ऐ विशेषणोथी युक्त अप्रमत्त-सयत-सम्यग्दृष्टि मनुष्योने थाय छे ? ”

भावार्थ—गौतमोने प्रश्न—आ मन पर्ययज्ञान छड़ा गुणस्थानवर्ती मुनिज नोने थाय छे के सातमा गुणस्थानवर्ती मुनिज नोने थाय छे ? भगवान् कहे छे—“ हे गौतम ! आ मन पर्ययज्ञान ओन् सम्यग्दृष्टि मनुष्योने थाय छे के ओन् पर्याप्तक आदि विशेषणोवाणा होय छे, अ प्रमत्त णनीने सयमनु पालन करे छे, ओटले के सप्तमगुणस्थानवर्ती होय छे, ओन् सम्यग्दृष्टि पर्याप्तक आदि विशेषणोथी सुशोभित होवा छता पणु प्रमादवाणा थधने सयमनु पालन करे छे—छड़ागुणस्थानवर्ती होय छे—तेमने मन पर्ययज्ञान थतु नथी ” मोहनीय आदि कर्मना प्रभावथी ओ मुनिजन सज्वलन कपाय अने निद्रा आदि रूप डोई ओक प्रमादमा पडीने सयममा शिथिलता करे छे तेओ प्रमत्तसयत छे ओवा साधुजन प्राय गच्छवासी होय छे तेमना सयम स्थानमा कयाक अनुपयोग पणु डोई शके छे ओन् अप्रमत्त-सयत होय छे

મૂલમ્—જઈ અપ્પમત્ત સંજય-સમ્મદિટ્ઠિ-પજ્જત્તગ સખેજ્જવાસા-
 યકમ્મભૂમિય-ગઠ્ઠભવકકતિય-મણુસ્સાણ ઉપ્પજ્જઈ, કિ ઇહ્હિ-
 પત્ત-અપ્પમત્ત-સંજય-સમ્મદિટ્ઠિ પજ્જત્તગ - સંખેજ્જવાસા ય-કમ્મભૂ-
 મિય ગઠ્ઠભવકકતિય-મણુસ્સાણ?, અણિહ્હિપત્ત-અપ્પમત્ત-સજય-
 સમ્મદિટ્ઠિ-પજ્જત્તગ - સખેજ્જવાસા ય-કમ્મભૂમિય-ગઠ્ઠભવકકતિય-
 મણુસ્સાણં?, ગોયમા । ઇહ્હિપત્ત-અપ્પમત્ત-સજય-સમ્મદિટ્ઠિ-
 પજ્જત્તગ-સંખેજ્જવાસા ય - કમ્મભૂમિય-ગઠ્ઠભવકકતિય -મણુસ્સાણં
 ઉપ્પજ્જઈ, નો અણિહ્હિપત્ત અપ્પમત્ત સંજય-સમ્મદિટ્ઠિપજ્જત્તગ-
 સખેજ્જવાસા ય-કમ્મભૂમિય- ગઠ્ઠભવકકતિય -મણુસ્સાણં મણપ
 જ્જવનાણં સમુપ્પજ્જઈ ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

ઝાયા—યદિ અપ્રમત્તસયત-સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ
 -ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણામુત્પદ્યતે, કિં ઋદ્ધિપ્રાપ્તાપ્રમત્ત-સયત સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યા-
 પ્તક-સંખ્યેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણામ્?, અઠ્ઠિપ્રાપ્તાપ્ર-
 મત્ત-સયત સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુ-
 ષ્યાણામ્?, ગૌતમ! ઋદ્ધિપ્રાપ્તાપ્રમત્ત-સયત-સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્પાયુષ્ક-
 કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણામુત્પદ્યતે, નો અઠ્ઠિપ્રાપ્તાપ્રમત્તસયત-
 સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ - ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણા
 મનઃપર્યવજ્ઞાન સમુત્પદ્યતે ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

પરિહાર વિશુદ્ધિ નામક ચારિત્ર કા પાલન કરતે હૈ । યથાલદકરિપક
 હોતે હૈ । પતિમાપ્રતિપત્ત હોતે હૈ । સયમ મે ઇનકા સતત ઉપયોગ રહતા
 હૈ । વહા પર જો ગચ્છવાસી સાધુજન હૈ વે યદિ પ્રમાદરહિત હોકર
 સયમ કા પાલન કરતે હૈ તો વે ખી અપ્રમત્તસયત હૈ । તથા ગચ્છ સે
 નિકલે હુણ ખી પ્રમાદરહિત સાધુજન અપ્રમત્ત હી જાનના ચાહિયે ।

તેઓ સામાન્ય રીતે જિનડત્પી હોય છે, પરિહાર વિશુદ્ધિ નામના ચારિત્રનું પાલન
 કરે છે યથાલદકરિપક હોય છે, પ્રતિમાપ્રતિપત્ત હોય છે, સયમમા તેમનો
 હ મેશા ઉપયોગ રહે છે અહીં જે ગચ્છવાસી સાધુજન છે તેઓ જે પ્રમાદ
 રહિત થઈને સયમનું પાલન કરે છે તો તેઓ પણ અપ્રમત્ત સયત છે તથા
 ગચ્છમાથી નીકળી ગયેલ પ્રમાદરહિત સાધુજનોને પણ અપ્રમત્ત જ
 બાણવા બેધ છે.

ટીકા—‘ જહ અપ્પમત્તસજયં ’ ઇત્યાદિ । વ્યાગ્યા સ્પષ્ટા, નરમ્-ઋટ્ટીઃ-
આમર્શોપધ્યાદિલક્ષણા પ્રાપ્તા ઋદ્ધિપ્રાપ્તાઃ, તદ્વિપરીતાઃ અનૃદ્ધિપ્રાપ્તાઃ । ત્રિન્નિ
ષ્ટમુત્તરોત્તરપૂર્વાર્થપ્રતિપાદક શ્રુતમવગાહમાનાઃ શ્રુતસામર્થ્યતસ્તીત્રા તીવ્રતરા શુભપ્રા-
યનામધિરોહન્તોઽપ્રમત્તસયતા ઋદ્ધીઃ પ્રાપ્નુવન્તિ । આમર્શોપધ્યાદીનામન્યતમાનૃદ્ધિ-
મવધિઋદ્ધિં વા પ્રાપ્તસ્ય મનઃપર્યયજ્ઞાનમુત્પચતે. નત્વનૃદ્ધિપ્રાપ્તસ્યેતિ માનઃ ।

‘ જહ અપ્પમત્તસજયં ’ ઇત્યાદિ ।

ગૌતમ મનઃપર્યયજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ કા યદ્ પૂર્વોક્ત સય નિમિત્ત સુનકર
પ્રભુ સે પુનઃ પૂછતે હૈ કિ-હે ભદન્ત ! યદિ યહી યાત હૈ કિ મનઃપર્યય
જ્ઞાન પર્યાસક, સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યો કો હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો ય્યા જો ઋદ્ધિ
પ્રાપ્ત-ઋદ્ધિવાલે ઉક્તવિશેષણવિશિષ્ટ મનુષ્યો કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? અથવા
અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત ઋદ્ધિરહિત પૂર્વોક્ત વિશેષણવાલે મનુષ્યો કો ઉત્પન્ન હોતા
હૈ ? ભગવાન્ ને કહા-હે ગૌતમ ! યદ્ મનઃપર્યયજ્ઞાન ઋદ્ધિપ્રાપ્ત પૂર્વોક્ત
વિશેષણવાલે મનુષ્યો કો હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ કિન્તુ અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત-ઋદ્ધિ
રહિત કો નહીં હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—પ્રભુને ગૌતમ કો ઇસ સૂત્ર દ્વારા યદ્ સમજાયા હૈ કિ
જો અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય ઋદ્ધિપ્રાપ્ત-આમર્શ-ઔપધિ આદિ
લઙ્ઘિસપન્ન હોતે હૈ ઉન્હી કો યદ્ મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ । જિનકે
આમર્શ-ઔપધિ આદિ લઙ્ઘિયા પ્રાપ્ત નહીં હુઈ હૈ ઉન્કે નહીં હોતા હૈ ।

“ જહ અપ્રમત્તસ જયં ” ઇત્યાદિ

ગૌતમ મન પર્યય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પૂર્વકથિત સર્વ નિમિત્ત સાલણીને
પ્રભુને ક્ષીથી પૂછે છે—“ હે ભદન્ત ! જો આજ વાત છે કે મન પર્યયજ્ઞાન
પર્યાસક, સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ જે ઋદ્ધિવાળા, ઉપર કહેલ
વિશેષણવાળા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે ઋદ્ધિરહિત પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા
મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? ” ભગવાને કહ્યું—“ હે ગૌતમ ! આ મન પર્યય જ્ઞાન
ઋદ્ધિવાળા પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ઋદ્ધિરહિત
મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થતુ નથી

ભાવાર્થ—પ્રભુએ ગૌતમને આ સૂત્ર દ્વારા એ સમજાવ્યું કે જે અપ્રમત્ત
સયત સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યો ઋદ્ધિવાળા આમર્શ-ઔપધિ આદિ લઙ્ઘિવાળા હોય
છે તેમને જ આ મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જેમને આમર્શ-ઔપધિ
આદિ લઙ્ઘિયા પ્રાપ્ત થઈ નથી તેમને થતુ નથી કેટલાક અપ્રમત્ત-સયત-સમ્યગ્

ननु—अस्यैव सूत्रस्य प्रारभे 'मनःपर्ययज्ञान मनुष्याणामुत्पद्यते' इत्युक्ते सामर्थ्याद् 'अमनुष्याणा नोत्पद्यते' इत्यर्थो ज्ञातुं शक्यते, ततः कथमुच्यते—
'नो अमणुस्साण उप्पज्जइ' इत्यादि ? ।

उच्यते—इह शिष्यास्त्रिविधा भवन्ति, उद्घटितज्ञाः, मध्यमज्ञाः, प्रपञ्चित-
ज्ञाश्च । तत्र ये उद्घटितज्ञास्ते गुरुणा यथोक्तसामर्थ्यम् तदवबुध्यन्ते, तथैव मध्य

कितनेक अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि जीव विशिष्ट तथा उत्तरोत्तर अपूर्व २
अर्थ के प्रतिपादक आगमों के सम्यक् अभ्यास से उनके पूर्ण ज्ञाता
बन जाते हैं । इससे उनके चित्त में तीव्र तीव्रतर शुभ भावनाएँ जाग्रत
होती रहती हैं, अतः इन भावनाओं के बल पर वे आमर्श-औषधि
आदि लब्धियाँ को प्राप्त कर लिया करते हैं । जिन अप्रमत्त सयतों के
आमर्श-औषधि आदि लब्धियों में से कोई एक लब्धि भी प्राप्त हो
चुकी है, अथवा अवधिज्ञानलब्धि के वे धारक बन चुके हैं तो उनको
मनःपर्ययज्ञान अवश्य होता है, परन्तु अप्रमत्त, सयम के धारक होने
पर भी यदि वे ऋद्धिप्राप्त नहीं हैं तो ऐसी स्थिति में उनको मनःपर्यय-
ज्ञान उत्पन्न नहीं होता है ।

शका—इसी सूत्र के प्रारभ मे मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के उत्पन्न
होता है ऐसा कहने पर सामर्थ्य से ही यह बात स्पष्ट हो जाती है कि
अमनुष्यों के मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, तब फिर "अमनुष्याणां
नोत्पद्यते" ऐसा क्यों कहा ?

दृष्टि एव विशिष्ट तथा उत्तरोत्तर अपूर्व अपूर्व अर्थना प्रतिपादक आगमोना
सम्यग् अभ्यासथी तेमना पूरुं लक्षुकार थर्ध लय छे, तेथी तेमना चित्तमा
तीन अने तीव्रतर शुभ लावनाओ लक्षुत थती रडे छे, तेथी ओ लावनाओना
प्रभावथी तेओ आमर्श-औषधि आदि लब्धिओने प्राप्त कर्था करे छे ने
अप्रमत्त सयतोने आमर्श-औषधि आदि लब्धिओमाथी केअ ओक लब्धि पणु
प्राप्त थर्ध गध होय, अथवा अवधिज्ञानलब्धिना तेओ धारनारा णनी गया होय
तो तेमने मन पर्ययज्ञान लक्षु उत्पन्न थाय छे, पणु अप्रमत्त सयमना धारणु
करनारा होवा छता पणु ने तेओने ऋद्धि प्राप्त थर्ध न होय तो ओवी
स्थितिमा तेमने मन पर्ययज्ञान उत्पन्न थतु नथी

शका—आल सूत्रनी शङ्कातमा 'मन पर्यय ज्ञान मनुष्योने उत्पन्न थाय छे'
ओम कडेवा मात्रथी ल ओ वात स्पष्ट थर्ध लय छे के अमनुष्योने मन पर्यय
ज्ञान उत्पन्न थतु नथी छता पणु "अमनुष्याणां नोत्पद्यते" ओपु शा भाटे कहुं ?

मज्ञा अपि । ये तु शिष्या अयुत्पन्नस्यान्न यथोक्तसामर्थ्यात्तन्मङ्गलास्ते प्रपञ्चितमेवार्थं ज्ञातुं समर्था भवन्ति, ततस्तेष्वनुग्रहाय सामर्थ्यलभ्यमप्यर्थं प्रोचयितुं शक्यः यतन्ते । महापुरुषाः खलु परमदयालुत्वाद् विशेषेण सर्वेषामनुग्रहाय प्रवर्तन्ते, ततो न कश्चिद् दोषः ॥ सू० १७ ॥

उत्तर—इसका कारण इस प्रकार है—शिष्य तीन प्रकार के होते हैं १ उद्विग्नज्ञ, २ मध्यमज्ञ, ३ प्रपञ्चितज्ञ । इनमें जो प्रथम और द्वितीय नवर के शिष्य हुआ करते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थके सामर्थ्य से लभ्य अर्थ को जान लिया करते हैं । परन्तु जो तीसरे नवर के शिष्य होते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थ के सामर्थ्य से लभ्य अर्थ को जानने में अकुशलमति हुआ करते हैं । क्यों कि इनकी बुद्धि इतनी व्युत्पन्न नहीं होती है, अतः इनके समक्ष जबतक विस्तारपूर्वक वात नहीं कही जावे तबतक वे नहीं समझ सकते हैं, अतः इनके ऊपर अनुग्रह की भावना से प्रेरित बने हुए गुरु महाराज सामर्थ्यलभ्य भी अर्थ को उन्हें समझाने के लिये प्रवृत्तिशील होते हैं, और इसीलिये वे उसको फिर शब्दों द्वारा प्रकट कर दिया करते हैं । महापुरुष परम दयालु होते हैं, अतः सब जीवों के अनुग्रह की भावना से वे विना पक्षपात के सामान्यरूप से 'सब को बोध हो' इसी एक अभिलाषा के वशवर्ती बनकर अर्थ का प्रतिपादन किया करते हैं और इसीके अनुरूप उनकी प्रवृत्ति हुआ करती है ॥ सू० १७ ॥

उत्तर—तेनु कारणु आ प्रभाषु छे—शिष्य त्रषु ज्ञतना होय छे (१) उद्विग्नज्ञ, (२) मध्यमज्ञ, (३) प्रपञ्चितज्ञ तेज्योभा पडेला अने पीला नभरना ले शिष्यो होय छे तेज्यो गुरु वडे कडेवायेला अर्थना सामर्थ्याथी लभ्य अर्थने ज्ञाथी वे छे, पषु ले त्रीला नभरना शिष्यो होय छे तेज्यो गुरुना द्वारा कडे वायेला अर्थना सामर्थ्याथी लभ्य अर्थने ज्ञाथुवामा अकुशलमतिवाणा होय छे, कारणु के तेमनी बुद्धि ज्येदली अधी कुशल होती नथी, तेथी तेमनी सामे न्या सुधी विस्तारपूर्वक वात जडेवामा न आवे त्या सुधी तेज्यो समञ्ज शकता नथी तेथी ले तेना ऊपर कृपा करवानी लावनाथी प्रेरायेला गुरु महाराज सामर्थ्य लभ्य अर्थ पषु तेमने समजववाने माटे प्रवृत्तिशील रहे छे, अने तेथी तेज्यो तेने इरीथी शब्दो द्वारा प्रकट करे छे, महापुरुष धरुा दयालु होय छे तेथी अधा लवे पर कृपा करवानी लावनाथी पक्षपात विना सामान्यरूपे अधाने प्राध थाय, जेवी ज्येद अलिहापाने ताजे यर्थने अर्थनु प्रतिपादन कर्था करे छे अने तेने अनुग्रह तेमनी-प्रवृत्ति थया करे छे ॥ सू १७ ॥

ऋद्धिमाप्तानामप्रमत्तसयतानामुत्पद्यमान मनःपर्ययज्ञानं द्विधा भवति, तदाह-
मूलम्—त च दुविह उपज्जइ, तं जहा—उज्जुमई य, विउल-
मई य । त समासओ चउव्विहं पन्नत्त, त जहा—दव्वओ,
खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओणं उज्जुमई अणते, अणंतपएसिए खंधे
जाणइ पासइ । ते चेवविउलमई अव्वभहियतरगं विउलतरगं
विसुद्धतरग, वित्तिमिरतरग जाणइ पासइ ।

खित्तओ ण उज्जुमई य जहन्नेण अंगुलस्स असखेज्जइभागं,
उक्कोसेण अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिम-हेट्टिल्ले
खुड्डुगपयरे, उड्ढ जाव जोइसस्स उवरिमतले, तिरियं जाव
अतोमणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु, पन्नरससु कम्म-
भूमिसु, तीसाए अकम्मभूमिसु, छप्पन्नाए अतरदीवगेषु, सन्नि-
पचिदियाण पज्जत्तयाणं मणोगए भावे जाणइ पासइ । त चेव
विउलमई अड्ढाइज्जेहिमगुलेहि अव्वभहियतरगं विउलतरगं
विसुद्धतरग वित्तिमिरतरग खेत्त जाणइ पासइ ।

छाया—तच्च द्विभिधमुत्पद्यते, तद्यथा—ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च । तत् समा-
सतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद्यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतः ।

तत्र द्रव्यतः खलु ऋजुमतिरनन्तान् अनन्तप्रदेशिकान् स्कन्धान् जानाति
पश्यति । तान् चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरान् विपुलतरक विशुद्धतरक वित्ति-
मिरतरक जानाति पश्यति,

क्षेत्रतः खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाङ्गुलस्याऽऽरयेयभागम् । उत्कर्षेणाऽधो
यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनानधस्तनान् क्षुल्लकमतरान्, उर्ध्वं याव-
ज्ज्योतिष्कस्योपरितनतलम्, तिर्यग्यावदन्तोमनुप्यक्षेत्रे—अर्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु,
पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशदकर्मभूमिषु, पट्पञ्चाशदन्तरद्वीपेषु सङ्घिष्वेन्द्रियाणा
पर्याप्तकाना मनोगतान् भावान् जानाति पश्यति । तच्चैव विपुलमतिरर्धतृतीयैरङ्गु-
लैरभ्यधिकतरक विपुलतरक विशुद्धतरक वित्तिमिरतरक क्षेत्र जानाति पश्यति ।

કાલઓ ણં ઉજ્જુમઈ જહન્નેણ પલિઓવમસ્સ અસંખિજ્જ-
યભાગ, ઉક્કોસેણાવિ પલિઓવમસ્સ અસંખિજ્જયભાગં અઈયમ
ણાગય વા કાલ જાણઈ પાંસઈ । ત ચેવ વિડલમઈ અબ્બહિયતરગં
વિડલતરગ વિસુદ્ધતરગ વિતિમિરતરગ કાલ જાણઈ પાસઈ ।

ભાવઓ ણં ઉજ્જુમઈ અણંતે ભાવે જાણઈ પાસઈ । સવ્વ-
ભાવાણં અણંતભાગ જાણઈ પાસઈ । ત ચેવ વિડલમઈ અબ્બ-
હિયતરગ વિડલતરગ વિસુદ્ધતરગ વિતિમિરતરગ ભાવ
જાણઈ પાસઈ ॥

કાલતઃ સ્વલ્લ ઋજુમતિર્જયન્યેન પલ્યોપમસ્યાસરવેયભાગમ્, ઉત્કર્ષેણાપિ પલ્યો
પમસ્યાસસ્વેયભાગમતીતમનાગત વા કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । તચ્ચેવ વિપુલમતિ-
રભ્યધિકતરક વિપુલતરક વિસુદ્ધતરક વિતિમિરતરક કાલ જાનાતિ પશ્યતિ ।

ભાવતઃ સ્વલ્લ ઋજુમતિરનન્તાન્ ભાવાન્ જાનાતિ પશ્યતિ, સર્વભાવાનામનન્તભાગ
જાનાતિ પશ્યતિ । તચ્ચેવ વિપુલમતિરભ્યધિકતરક વિપુલતરક વિશુદ્ધતરક વિતિ-
મિરતરક જાનાતિ પશ્યતિ ॥

ટીકા—‘ ત ચ દુવિહ ઉપ્પજ્જઈ ’ ઇત્યાદિ । તન્મનઃપર્યયજ્ઞાન દ્વિવિધમુત્પદ્યતે ।
તદ્ યથા—ઋજુમતિશ્ચ વિપુલમતિશ્ચ । તત્ર—મનન મતિઃ સવેદનમિત્યર્થઃ, ઋજ્વી=
સામાન્યગ્રાહિણી મતિ ઋજુમતિ, ‘ ઘટોડનેન ચિન્તિતઃ ’ ઇત્યધ્યવસાયહેતુભૂતા

ઋદ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સયતો કે ઉત્પદ્યમાન મનઃપર્યયજ્ઞાન દો પ્રકાર કા
હોતા હૈ સો સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ ત ચ દુવિહ ’ ઇત્યાદિ ।

વહ મન.પર્યયજ્ઞાન દો પ્રકાર સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । યે દો પ્રકાર યે હૈ—
પ્રથમ ઋજુમતિ ઔર દૂસરા વિપુલમતિ । મતિ—શબ્દ કા અર્થ સવેદનજ્ઞાન
હૈ । ઋજુમતિ—શબ્દ કા અર્થ સામાન્ય હૈ । ઇસ પ્રકાર વિષય કો સામાન્ય
રૂપ સે ગ્રહણ કરનેવાલા જ્ઞાન ઋજુમતિ, ઔર વિષય કો વિશેષરૂપ સે

ઋદ્ધિવાળા અપ્રમત્ત સયતોને ઉત્પન્ન થતુ મન પર્યયજ્ઞાન યે પ્રકારતુ
હોય છે, તે સૂત્રકાર કહે છે—‘ ત ચ દુવિહ ’ ઇત્યાદિ—

તે મન પર્યયજ્ઞાન યે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે યે પ્રકાર આ છે—પહેલુ
ઋજુમતિ અને બીજુ વિપુલમતિ મતિ—શબ્દનો અર્થ સવેદન—‘ જ્ઞાન ’ છે
‘ ઋજુ ’ શબ્દને સામાન્ય છે આ રીતે વિષયને સામાન્યરૂપથી ગ્રહણ
કરનાર જ્ઞાન વિષયને વિશેષરૂપથી ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન વિપુ

कतिपयपर्यायविशिष्टमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः । विपुला=विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः । 'घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः स्थूलो नूतनोऽपवरकस्थितः पयःपूर्णः' इत्यादिविशेषाध्यवसायहेतुभूता मनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः । यद्वा-विपुलमतिः-विपुल=बहु विशेषसंख्योपेतं वस्तु मन्यते=गृह्णातीति विपुलमतिः । बाहुलकात् कर्तरि क्ति-प्रत्ययः । यदि वा-विपुला=पर्यायशतोपेता चिन्तितघटादिवस्तुविशेषग्राहिणी मति-विपुलमतिः । तद् द्विविधमपि मनःपर्ययज्ञान समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विधं प्रज्ञप्तं=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, क्षेत्रतः=क्षेत्रमाश्रित्य, कालतः=कालमाश्रित्य, भावतः=भावमाश्रित्य ।

तत्र ऋजुमतिर्द्रव्यमाश्रित्यानन्तान् अनन्तप्रदेशिकान्=अनन्तपरमाणुकान्, स्फुरान्=विशिष्टैरुपरिणतान् परस्परसयुक्तपुद्गलसमूहान् अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्गतिपर्याप्तसङ्घिपञ्चैन्द्रियैर्मनस्त्वेन परिणमितान् जानाति=मनःपर्ययज्ञानाग्रणीयज्ञयोपशमसामर्थ्यवशात् साक्षात्करोति पश्यति=तन्मनोग्राह्य बाह्यमर्थमनुमानतो जानातीत्यर्थः ।

ग्रहण करनेवाला ज्ञान विपुलमति है । जैसे-“इसने घटका चिन्तवन किया है” इस तरह की अध्यवसाय की हेतुभूत जो कतिपय पर्याय विशिष्ट मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह ऋजुमति-मनःपर्ययज्ञान है । तथा “इसने जो घटका चिन्तवन किया है, वह सोने के बने हुए घट का चिन्तवन किया है, तथा वह स्थूल है नवीन है, कोठे में रक्खा हुआ है।” इस तरह जो विशेष ज्ञान की हेतुभूत मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह विपुलमति-मनःपर्यय ज्ञान है । अथवा-जो ज्ञान विपुल-बहुत विशेष-संख्यासपन्नवस्तु को ग्रहण करता है, अथवा-अनेक पर्याय से युक्त चिन्तित घटादिवस्तुविशेष को जानता है वह विपुलमति-मनःपर्ययज्ञान है यह दोनों प्रकार का मनःपर्यय ज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का वत-

लमति छे जेभडे-“तेछे घडाने विचार कर्यो” आ प्रकारनी अध्यवसायनी हेतुभूत जे डेटलीक पर्यायविशिष्ट मनोद्रव्यनी प्राप्ति छे ते ऋजुमति मन पर्यय ज्ञान छे तथा “तेछे जे घडाने विचार कर्यो छे ते सोनाना बनेला घडाने विचार कर्यो छे, तथा ते स्थूल छे, नवीन छे, अने डोटडीभा राभेडो छे” आ रीते जे विशेष ज्ञाननी हेतुभूत मनोद्रव्यनी प्राप्ति छे ते विपुलमति मन पर्यय ज्ञान छे अथवा-जे ज्ञान विपुल-बहु-विशेष-संख्यासपन्न-वस्तुने अक्षु करे छे, अथवा अनेक पर्यायवाणी धारेली घटादि वस्तुविशेषने जाले छे ते विपुलमति मन पर्यय ज्ञान छे जे अने प्रकारना मनःपर्यय ज्ञानने संक्षिप्तभा

મનસ્ત્વપરિણતસ્કન્ધૈરાલોચિત યાજ્ઞં ઘટાદિરૂપમર્થં મનઃપર્યયજ્ઞાની ન પ્રત્યક્ષ-
તયા જાનાતિ કિન્તુ મનોદ્રવ્યમેવ । યાજ્ઞં ઘટાદિરૂપ ચિન્તિતમર્થં ત્વનુમાનતોઽવ-
ગચ્છતિ, તન્મનસસ્થયાત્રિધપરિણામાન્યયાનુપપન્નયા તદનુમાનસમવાત્ । યતો
મનઃપર્યયજ્ઞાન મૂર્તદ્રવ્યાલમ્બનમેવ ભવતિ, અનુમાનેન તુ અમૂર્તમપિ ધર્માસ્તિકાયા
દિક દ્રવ્ય જાનાતિ । ન ચ તન્મનઃપર્યયજ્ઞાનિના સામાત્કર્તુ શક્યતે, અતસ્તચ્ચિ-
ન્તિતમર્થં ઘટાદિકરૂપમનુમાનાદેવ જાનાતીતિ યોઘ્યમ્ । તતસ્ત યાજ્ઞમર્થમાશ્રિત્ય
પश्यतीत्युच्यते ।

લાયા ગયા હૈ, વહ્ન ઇસ પ્રકાર-દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા, કાલ
કી અપેક્ષા ઓર ભાવ કી અપેક્ષા લેકર । ઇનમેં દ્રવ્ય કી અપેક્ષા છેકર
મનઃપર્યયજ્ઞાન અનત ઓર અનત પ્રદેશચાલે સ્કધો કો જાનના ઓર
દેખતા હૈ । પુદ્ગલપરમાણુઓં કી ચિશિષ્ટ ણક અવસ્થારૂપ હુઈ પરિણતિ
કા નામ સ્કધ હૈ । અઢાઈ દ્વીપવર્તી મનવાલે સજી પચેન્દ્રિય પર્યાસ કિસી
મી વસ્તુ કા ચિન્તવન મન સે કરતે હૈ, ચિન્તવન કે મમય ચિન્તનીય
વસ્તુ કે ભેદ કે અનુસાર ચિન્તનકાર્યમેં પ્રવૃત્ત મન ભિન્ન ૨ આકૃતિયોં
કો ધારણ કરતા હૈ, યે આકૃતિયા હી મન કી પર્યાયે હૈ । ઇન માનસિક
આકૃતિયોં કો મનઃપર્યયજ્ઞાની સાક્ષાત્ જાનતા હૈ, ઓર ચિન્તનીય
વસ્તુ કો મન પર્યયજ્ઞાની અનુમાન સે જાનતા હૈ । જૈસે કોઈ માનસ
શાસ્ત્ર કા અભ્યાસી કિસી કા ચહેરા દેખકર યા ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દેખકર
ઉસ કે આધાર સે વ્યક્તિ કે મનોગત ભાવોં કો અનુમાન સે જાન લેતા હૈ
ઉસી પ્રકાર મનઃપર્યયજ્ઞાન સે કિસી કે મન કી આકૃતિયોં કો પ્રત્યક્ષ

આર પ્રકારનુ યતાવ્યુ છે, તે આ પ્રમાણે છે-દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રના અપેક્ષાએ,
કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેમનામા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
લઈને મન પર્યયજ્ઞાન અનતાનત પ્રદેશવાળા સ્કધોને જાણે અને દેખે છે
પુદ્ગલપરમાણુઓની એક વિશિષ્ટ અવસ્થારૂપ પરિણતિનું નામ સ્કધ છે
અઢાઈ દ્વીપવર્તી મનવાળા સજી પચેન્દ્રિય પર્યાસ કોઈ પણ વસ્તુનું ચિન્તવન
મનથી કરે છે, ચિન્તવનના સમયે ચિન્તનીય વસ્તુના ભેદ પ્રમાણે ચિન્તન
કાર્યમા પ્રવૃત્ત મન ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિયોને ધારણ કરતુ રહે છે, એ આકૃતિયો
જ મનની પર્યાયો છે એ માનસિક આકૃતિયોને મન પર્યયજ્ઞાની સાક્ષાત્ જાણે
છે, અને ચિન્તનીય વસ્તુને મન પર્યયજ્ઞાની અનુમાનથી જાણે છે જેમ કોઈ
માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસી કોઈનો ચહેરા જોઈને અથવા ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ જોઈને
તેના આધારે વ્યક્તિના મનોગત ભાવોને અનુમાનથી જાણી લે છે, એજ રીતે
મન પર્યયજ્ઞાની મન પર્યયજ્ઞાનથી કોઈના મનની આકૃતિયોને પ્રત્યક્ષ જોઈને

देखकर बादमें अभ्यासवश ऐसा अनुमान कर लेना है कि इस व्यक्तिने अमुक वस्तु का चिन्तन किया है। इस तरह मनरूप से परिणत स्वरूपों द्वारा आलोचित बाह्य घटादिकरूप अर्थ मनःपर्यय ज्ञानी प्रत्यक्षरूप से नहीं जानता है, उस को तो वह अनुमानद्वारा ही जानता है। प्रत्यक्षरूप से तो वह मनोद्रव्य को ही जानता है, क्यों कि वह ऐसा विचार करता है कि इसने अमुक वस्तु का चिन्तन किया है, कारण कि इसका मन उस वस्तु के चिन्तन के समय अवश्य होने वाले अमुक प्रकार की परिणति-आकृति-से युक्त है, यदि ऐसा नहीं होता तो इस प्रकार की आकृति नहीं होती। इस तरह चिन्तनीय वस्तु का अन्यथानुपपत्ति द्वारा जानना ही अनुमान से जानना है। जैनदर्शनने अन्यथानुपपत्ति को अनुमान से भिन्न नहीं माना है, उसका अन्तर्भाव अनुमानप्रमाणमें किया है इस तरह यद्यपि मनःपर्ययज्ञानी मूर्तद्रव्य को ही जानता है परन्तु अनुमानद्वारा वह धर्मास्तिकाय आदि अमूर्तद्रव्यों को भी जानता है। इन अमूर्तद्रव्यों का उस मनःपर्ययज्ञानधारीद्वारा साक्षात्कार नहीं किया जा सकता है। निष्कर्ष इसका यही है कि मनःपर्ययज्ञानी चिन्तन किये गये घटादिकरूप पदार्थको अनुमान से ही जानता है। यही बात प्रकट करनेके लिये सूत्रमें सूत्रकारने "पश्यति" इस क्रियाका प्रयोग किया है।

त्यार पछी अब्यासने कारणे ओवु अनुमान ठरी वे छे डे आ व्यक्तिये अमुक वस्तुतु चिन्तन क्युं छे आ गीते मनइपथी परिष्णन रक धा द्वारा जेथेद बाह्य घटादिक रूप अर्थ मन पर्ययज्ञानी प्रत्यक्षरूपे जणुते नथी, तेने तो ते अनुमानथी न जणु छे प्रत्यक्ष रूपे तो ते मनोद्रव्यने न जणु छे, अरणु डे ते जेवा विचार करे छे के ओवु अमुक वस्तुतु चिन्तन क्युं छे काणु के तेनु मन जे वस्तुना चिन्तन समये नइर थनागी अमुक प्रकारनी परिष्णति-आकृतिवाणु छे जे जेम न होत तो आ प्रकारनी आकृति होत नडी' आ रीते चिन्तनीय वस्तुने अन्यथानुपपत्तिद्वारा जणुवु जेअ अनुमानथी जणु गणुय छे जैनदर्शनने अन्यथानुपपत्तिने अनुमानथी सिन्न मानेन नथी, तेना अन्तर्भाव अनुमान प्रमाणमा ज्ये छे आ रीते जे के मन पर्ययज्ञानी मूर्त द्रव्यने न जणु छे, पणु अनुमानद्वारा ते धर्मास्तिकाय आदि अमूर्त द्रव्येने पणु जणु छे जे अमूर्त द्रव्येना जे मन पर्ययज्ञानीद्वारा साक्षात्कार करी थकतो नथी तेनु तात्पर्य जे छे डे मन पर्ययज्ञानी चिन्तन करथेला घटादिकरूप पदार्थने अनुमानथी न जणु छे आअ वात प्रकट करवाने भाटे सूत्रमा सूत्रकारे "पश्यति" आ क्रियाके प्रयोग क्ये छे

અથવા સામાન્યતઃ એકરૂપેડપિ જ્ઞાને ક્ષયોપશમસ્ય તત્તદ્રવ્યાદ્યપેક્ષયા વૈચિત્ર્ય-સમગ્રાદનેકપિથ ઉપયોગઃ સંભવતિ । યથાઽયૈવ ઋજુમતિ-વિપુલમતિરૂપઃ । તતો વિશિષ્ટતરમનોદ્રવ્યાકારપરિચ્છેદાપેક્ષયા જાનાતીત્યુચ્યતે । સામાન્યમનોરૂપદ્રવ્યાકાર પરિચ્છેદાપેક્ષયા તુ પશ્યતીતિ ।

સામાન્યતઃ એકરૂપેડપિ ક્ષયોપશમલભ્નેડપાન્તરાલે દ્રવ્યાદ્યપેક્ષયા ક્ષયોપશમસ્ય વિપમસંભગાદ્ વિવિધોપયોગસમયો ભવતીતિ, તદેવ વિશિષ્ટતરમનોદ્રવ્યાકારપરિ-

અથવા—સામાન્ય સે એકરૂપજ્ઞાનમેં ણી, ઉસ દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષા સે ક્ષયોપશમની વૈચિત્ર્યતા સંભવિત હોને સે અનેક પ્રકારકા ઉપયોગ સંભવિત હોતા હૈ । જૈસે ઇસી મનઃપર્યયજ્ઞાનમેં ઋજુમતિ ંવ વિપુલમતિ-રૂપ ઉપયોગ કા સંભવ હોતા હૈ, ઇસીલિયે વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્ય કે આકારોં કે જાનને કે કારણ સૂત્રકાર ને સૂત્રમેં “જાનાતિ” યહ ક્રિયા રહી હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈ કિ મનઃપર્યયજ્ઞાની સામાન્યરૂપ સે મનોદ્રવ્ય કે આકારોં કા પરિચ્છેદ જવ કરતા હૈ તવ ઇસ અપેક્ષા વહ “ઉન્હેં દેખતા હૈ” એસા કહા જાતા હૈ, ઓર જવ ઉન્હોં મનોદ્રવ્યોં કે આકારોં કા વિશેષરૂપ સે પરિચ્છેદ કરતા હૈ તવ ઇસ અપેક્ષા વહ “ઉન્હે જાનતા હૈ” એસા કહા જાતા હૈ । ઇસ તરહ એક હી જ્ઞાનમેં ઉસઉસ દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષા ક્ષયોપશમની વૈચિત્ર્યતા જ્ઞાને સે ઉપયોગની વિવિધતા કા સંભવ હૈ ।

યદ્યપિ સામાન્યરૂપ સે ઉનરે કર્મોંકા ક્ષયોપશમ અપને ૨ જ્ઞાનાદિક રૂપ કાર્યોં કી પ્રકટતામે વિવિધરૂપ ન હોકર એકરૂપ હોતા હૈ ફિર ણી

અથવા—સામાન્ય રીતે એકરૂપજ્ઞાનમા પણ દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વૈચિત્ર્યતા સંભવિત હોવાથી અનેક પ્રકારના ઉપયોગ સંભવિત હોય છે એમ કે તે જ મન પર્યયજ્ઞાનમા ઋજુમતિ અને વિપુલમતિરૂપ ઉપયોગનો સંભવ હોય છે, તેથી વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યાના આકારોને જાણવાને તરણે સૂત્રકારે સૂત્રમા “જાનાતિ” આ ક્રિયા રાખી છે એમ કહેવાતુ તાત્પર્ય એજ છે કે મન પર્યયજ્ઞાની સામાન્યરૂપથી મનોદ્રવ્યાના આકારોના પરિચ્છેદ જનારે કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષાએ “તે તેમને જુવે છે” એમ કહેવાય છે, અને ત્યારે એજ મનોદ્રવ્યાના આકારોનુ વિશેષરૂપથી પરિચ્છેદ કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષા એ “તે તેમને જાણે છે” એવુ કહેવાય છે આ રીતે એક જ જ્ઞાનમા દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિવિધતા હોવાથી ઉપયોગની વિવિધતાનો સંભવ છે

જો કે સામાન્યરૂપથી તે તે કર્મોંને ક્ષયોપશમ પોત-પોતાના જ્ઞાનાદિકરૂપ કાર્યોંની પ્રકટતામા વિવિધરૂપ ન હોતા એકરૂપ હોય છે તે પણ વચ્ચે

જેદાપેક્ષયા સામાન્યરૂપમનોદ્રવ્યાકારપરિચ્છેદો વ્યવહારતો દર્શનરૂપ ઉક્ત । પર-
માર્થતસ્તુ સોઽપિ જ્ઞાનમેવ, યતઃ સામાન્યરૂપમપિ મનોદ્રવ્યાકાર પ્રતિનિયતમેવ
પશ્યતિ, પ્રતિનિયતવિશેષગ્રહણાત્મક ચ જ્ઞાન, ન તુ દર્શનમ્, અત એવ સૂત્રેઽપિ દર્શન
ચતુર્વિધમેવોક્ત, ન પશ્ચવિધમપિ, મનઃપર્યયદર્શનસ્ય પરમાર્થતોઽસમભવાત્ ।

અન્તરાલમે દ્રવ્યાદિકોં કી અપેક્ષા ક્ષયોપશમમે વિચિત્રતા આ જાતી હૈ,
હસ લિયે વિવિધ ઉપયોગ કી ખી સભાવના હો જાતી હૈ । હસ તરહ
વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્ય કે આકારોં કે પરિચ્છેદ કી અપેક્ષા સામાન્યરૂપ
મનોદ્રવ્યોં કે આકારોં કે પરિચ્છેદ કો વ્યવહાર કી અપેક્ષા સે “દેખતે હૈ”
એસા કહ દિયા ગયા હૈ । પરમાર્થ કી અપેક્ષા તો વહ સામાન્યાકાર કા
પરિચ્છેદરૂપ ઋજુમતિ જ્ઞાન ખી જ્ઞાન હી હૈ । તાત્પર્ય હસકા કેવલ યહી
હૈ કિ જવ ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી હૈ તવ તો વહ દર્શનરૂપ હી હુઆ,
ઉસ કો જ્ઞાન ક્યોં કહા ?-તો હસ શકા કા યહ સમાધાન હૈ કિ ઠીક
વહ-ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી હૈ પરન્તુ હસકા તાત્પર્ય યહ નહીં હૈ-કેવલ
સામાન્યગ્રાહી હી હૈ, હસકા પ્રયોજન કેવલ ઇતના હી હૈ કિ વહ-ઋજુ-
મતિ વિશેષો કો જાનતા અવઙ્ગ્ય હૈ પરન્તુ વિપુલમતિ જિતને વિશેષોં
કો જાનતા હૈ ઉતને વિશેષો કો ઋજુમતિ નહી જાનતા । યહી વાત
ટીકાકારને “યતઃ સામાન્યરૂપમપિ મનોદ્રવ્યાકાર પ્રતિનિયતમેવ પશ્યતિ”
હસ પક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કી હૈ । જહા પ્રતિનિયત કા ગ્રહણ હૈ વહી જ્ઞાન હૈ,

દ્રવ્યાદિકોની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમમા વિચિત્રતા આવી નય છે, તેથી વિવિધ
ઉપયોગની પણ સભાવના રહે છે આ રીતે વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યના આકારોના
પરિચ્છેદની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપ મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદને વ્યવહાર-
ની અપેક્ષાએ “બુલે છે” એમ કહેલ છે પરમાર્થની અપેક્ષાએ તો તે
સામાન્યાકારતુ પરિચ્છેદરૂપ ઋજુમતિજ્ઞાન પણ જ્ઞાન જ છે તેતુ તાત્પર્ય ફક્ત
એટલુ જ છે કે બ્યારે ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી છે તો પછી તે દર્શનરૂપ જ
થયુ, તેને જ્ઞાન કેમ કહ્યુ ? તો આ શકાનુ સમાધાન એ છે કે તે ઋજુમતિ
સામાન્યગ્રાહી છે તે ધરાબર છે પણ તેતુ તાત્પર્ય એવુ નથી કે તે વિશેષગ્રાહી નથી,
ફક્ત સામાન્યગ્રાહી જ છે એનો આશય ફક્ત એટલો જ છે કે તે ઋજુમતિ
વિશેષોને અવશ્ય નાહુ છે પણ વિપુલમતિ જેટલા વિશેષોને નાહુ છે તેટલા
વિશેષોને ઋજુમતિ નાહુતુ નથી એજ વાત ટીકાકારે “યત સામાન્યરૂપમપિ
મનોદ્રવ્યાકાર પ્રતિનિયતમેવ પશ્યતિ” આ પક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે બ્યા
પ્રતિનિયતનુ ગ્રહણુ છે એજ જ્ઞાન છે, દર્શન નથી તેથી સૂત્રમા પણ દર્શનો-

તથા તાનેવ મનસ્ત્વેન પરિણમિતાન્ સ્કન્ધાન્ વિપુલમતિઃ અમ્યધિક્તરકમ્= અર્થતૃતીયાદ્ગુલપ્રમાણભૂમિદેશપ્રતિનઃ સ્કન્ધાનાદાયાડધિક્તરમ્, સા ચાધિક્તરતા દેશતોડપિ ભવતિ, તતઃ મર્ગાણુ દિશુ અધિક્તરતાપ્રતિપાદનાર્થમાહ-‘વિપુલતરકમ્’=પ્રભૂતતરકમ્, તથા-વિશુદ્ધતરક= નિર્મલતરકમ્, ઋજુમત્યપેખયાડતીવ સ્ફુટતરકમ્કાગમિત્યર્થઃ । સ્ફુટપ્રતિભાસો ત્રિપર્યયરૂપોડપિ ભવતિ, યથા દ્વિચન્દ્રપ્રતિભાસઃ, અતન્તદ્વારણાય વિશેષણાન્તરમાહ-‘વિતિમિત્તરકમ્’ ઇતિ । વિગત તિમિર-તિમિરસપાદ્યો ભ્રમો યસ્મિન્ તત્ત વિતિમિરમ્, પ્રકૃષ્ટ વિતિમિર વિતિમિરતરમ્, દર્શન નહીં છે । ઇસી લિયે સૂત્રમેં મી દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકાર કા હી ઘતલાયા ગયા છે, પાંચ પ્રકાર કા નહીં, કારણ કિ મનઃપર્યય દર્શન કા પરમાર્થતઃ સમ્ભવ નહીં છે ।

વિપુલમતિ-અન્હી મનરૂપ સે પરિણત કિયે હુણ અઢાઈ ઢીપક્ષેત્રવર્તી સ્કન્ધોં કો કુઠ અધિક અર્થાત્-અઢાઈ અગુલપ્રમાણ ભૂમિરૂપ ક્ષેત્રમેં રહે હુણ સ્કન્ધોં કો લેકર અધિક દેસતા છે । ઇસ કા અભિપ્રાય યહ છે કિ-વિપુલમતિ ડસ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અઢાઈ અગુલ અધિક જાનતા છે ઓર દેખતા છે । અધિકતરતા દેશ કી અપેક્ષા મી હો સકતી છે, અતઃ દેશ કી અપેક્ષા સે હુઈ ઇસ અધિકતરતા કો દૂર કરને કે લિયે સૂત્રકારને સૂત્રમે વિપુલતર પદ રક્ત્વા છે । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હોતા છે કિ વિપુલમતિ મનઃપર્યયજ્ઞાની ચારોં દિશાઓં કે રૂપી પદાર્થોં કો ઋજુમતિ મનઃપર્યયજ્ઞાની કી અપેક્ષા વિપુલતરરૂપ સે જાનતા ઓર દેખતા છે । ડન પદાર્થોં કા જાનના ઓર દેખના ઋજુમતિ કી અપેક્ષા અતીવસ્ફુટતર હોતા છે, યહ વાત વિશુદ્ધતર શબ્દ સે સ્પષ્ટ હોતી છે । સ્ફુટ પ્રતિભાસ

પયોગ ચાર પ્રકારનાજ બતાવ્યા છે, પાચ પ્રકારના નહી કારણ કે મન પર્યય દર્શનનો પરમાર્થત સભવ નથી

વિપુલમતિ-એજ મનરૂપથી પરિણત કરેલ અઢી દ્વીપ ક્ષેત્રવર્તી સ્કન્ધોને કઈક વધારે એટલે કે અઢી આગળ માપના ભૂમિરૂપક્ષેત્રમા રહેલ સ્કન્ધોને લઈને વધારે દેખે છે તેનો સાવાર્થ એ છે કે વિપુલમતિ તે ક્ષેત્રના કરતા અઢી આગળ વધારે બાહ્ય છે અને દેખે છે અધિકતરતા દેશની અપેક્ષાએ પણ હોઈ શકે છે, તેથી દેશની અપેક્ષાએ થયેલ એ અધિકતરતાને દૂર કરવાને માટે સૂત્ર કારે સૂત્રમા વિપુલતર પદ મુક્યુ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ચારે દિશાઓના રૂપી પદાર્થોને ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની કરતા વિપુલતરરૂપે બાહ્ય અને દેખે છે તે પદાર્થોને બાહ્યવા અને દેખવાનું ઋજુમતિના કરતા અતિશય સ્ફુટતર હોય છે, એ વાત વિશુદ્ધતર શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય

‘इ योः प्रकृष्टे तरप्’ इति तरप्-प्रत्ययः। त एव वितिमिरतरकाः, स्वार्थे क प्रत्ययः। एव सर्वत्र व्युत्पत्तिर्द्रष्टव्या। तत् वितिमिरतरकम् = सर्वथाभ्रमरहितमित्यर्थः जानाति, पश्यति। अथवा-‘अभ्यधिकतरकम्’ विपुलतरकम्’ इत्युभे पदे एकार्यके, तथा-‘प्रिष्ठद्वतरकम्’ ‘वितिमिरतरकम्’ इत्यपि द्वे पदे एकार्यके। शिष्या हि नानादेशजा भवन्ति, यस्य देशे यत् प्रसिद्ध, तदेव तदनुग्रहार्थं प्रयुक्तमिति बोध्यम्।

तथा-क्षेत्रत खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाङ्गुलस्यासर्ग्येभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाधस्तलेऽस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनान् अधस्तनान् क्षुल्लकप्रतरान् यावत् जानाति पश्यति च।

विपर्ययरूप भी हो सकता है, जैसे एक चन्द्रमा मे द्विचन्द्रज्ञान होता है। ऐसे भ्रान्त स्फुटप्रतिभास का निराकरण करने के लिये सूत्रकारने सूत्रमे “वितिमिरतरक” ऐसा पद रखा है। अथवा अभ्यधिकतरक एव विपुलतरक ये दोनों शब्द एकार्यवाची भी हैं, इन दोनों का प्रयोग सूत्रकारने नानादेश के शिष्यों को समझाने की अपेक्षा यहां रक्खा है। जिन शिष्यों के देशमें जो शब्द प्रसिद्ध होगा उससे उन्हें दूसरे शब्द का अर्थबोध हो जावेगा।

क्षेत्र की अपेक्षा ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्यरूप से अंगुल के असरयातवें भागमे स्थित रूपी पदार्थों को जानता और देखता है। तथा उत्कृष्टरूप से इस पृथ्वी के नीचे रत्नप्रभापृथिवी के उपरितन एव अधस्तन क्षुल्लकप्रतरोंक को जानता और देखता है।

छे स्फुट प्रतिभास विपर्ययरूप पणु छोड शक्ये छे, जेभ अेक चन्द्रमाभा जे चन्द्रोने। भास थाय छे जेवा भ्रान्त स्फुट प्रतिभासनु निवारणु करवाने भाटे सूत्रकारे सूत्रमा “वितिमिरतरक” जेपु पद राख्यु छे अथवा अभ्यधिकतरक अने विपुलतरक जे जने शब्दो जेकार्यवाची पणु छे जे जनेने। प्रयोग सूत्रकारे विविध देशना शिष्योने समझववानी अपेक्षाजे अडी राख्ये छे जे शिष्योना देशमा जे शब्द प्रसिद्ध छे तेनाथी तेना पीन शब्दोने अर्थ समझथ लथे।

क्षेत्रनी अपेक्षाजे ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्यरूपे अंगुलना असरयातमा भागमा रहेल रूपी पदार्थोने लखे अने देखे छे, तथा उत्कृष्ट रूपे आ पृथ्वीनी नीचे रत्नप्रभा पृथ्वीना उपरितन अने अधस्तन क्षुल्लक प्रतरोने पणु लखे अने देखे छे।

ननु कोऽय क्षुल्लकप्रतर इति ?, उच्यते—इ लोकाकाशप्रदेश उपरितनाष-
स्तनप्रदेशरहिततया प्रियक्षिता मण्डलाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतर इत्युच्यते । तत्र
तिर्यग्लोकस्य ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया अष्टादशयोजनगतप्रमाणस्य मध्यभागे द्वौ सर्वलघु-
क्षुल्लकप्रतरौ, तयोर्मध्यभागे जम्बूद्वीपे रत्नप्रभाया बहुममे भूमिभागे मेरुमध्येऽष्ट-
प्रादेशिको रुचकः । तत्र गोस्तनाकाराश्चत्वार उपरितनाः प्रदेशाश्चत्वारश्चाप्रस्तनाः ।
एष एव च रुचकः सर्वासां दिशा विदिशा या प्रवर्तकः । एतदेव च सकलतिर्यग्लो-
कमध्यम् । तौ च द्वौ सर्वलघु प्रतरागुलाऽऽसरयेयभागनाहल्यां पुनरलोकाऽवधि-
गतां रज्जुप्रमाणां ।

शका—यह क्षुल्लकप्रतर क्या है ?

उत्तर—लोकाकाश के प्रदेश उपरितन और अधस्तन प्रदेशों से
रहित बतलाये गये हैं । उनकी व्यवस्था मण्डलाकार से है । ये लोकाकाश
के प्रदेश ही प्रतर हैं । उर्ध्व एव अधोलोक की अपेक्षा अठारसौ (१८००)
योजन प्रमाणवाले तिर्यग्लोक के मध्यभाग में दो सर्वलघुक्षुल्लक प्रतर
हैं । इनके मध्यभाग में जम्बूद्वीप में रत्नप्रभापृथिवी के बहुसमभूमिभाग
में मेरु के बीच अष्टप्रादेशिक रुचक है । वहा गोस्तनाकार चार प्रदेश
ऊपर और चार प्रदेश नीचे हैं । यही रुचक समस्त दिशाओं अथवा
विदिशाओं का प्रवर्तक माना गया है, और यही समस्त तिर्यग्लोक का
मध्यभाग है । वे दो सर्वलघुक्षुल्लकप्रतर अगुल के असख्यातवें भाग
विस्तारवाले हैं । अलोकाकाशतक फैले हुए हैं और एक राजू इनका
प्रमाण है ।

शका—आ क्षुल्लक प्रतर शु छे ?

उत्तर—लोकाकाशना प्रदेश उपरितन अने अधस्तन प्रदेशो विनाना
अताववामा आग्या छे तेमनी व्यवस्था भउणाकारे छे अे लोकाकाशना प्रदेश अ
प्रतरे छे उर्ध्व अने अधोलोकनी अपेक्षाअे अठारसौ (१८००) योजनप्रमाण
वाणा तिर्यग्लोकना मध्य भागमा अे सौधी नाना क्षुल्लक प्रतर छे तेमना
मध्यभागमा अे जम्बूद्वीपमा रत्नप्रभा पृथ्वीना बहुसमभूमि भागमा मेरुनी वच्ये
अष्टप्रादेशिक रुचक छे त्या गायना आयणना आकारना चार प्रदेश उपर
अने चार प्रदेश नीचे छे अेअे रुचक सधणी दिशाअे अथवा विदिशाअेअे
प्रवर्तक बनाये छे, अने अेअे समस्त तिर्यग्लोकने मध्यभाग छे ते अे
सौधी नाना क्षुल्लक प्रतर अगुलना असख्यातवें भागना विस्तारवाणा छे, अे
लोकाकाश सुधी फैलायेला छे अने नेमनु प्रमाण अेक राजू छे

તત્ત્વ એતયોરુપરિ અન્યેઽન્યે પ્રતરાઃ તિર્યગ્ અગુલાસરયેયભાગવૃદ્ધ્યા વર્ધમાના-
સ્તાવદ્ દ્રષ્ટવ્યાઃ, યાવદુર્ધ્વલોકમન્યમ્ । તત્ર પચ્ચરજ્જુપ્રમાણઃ પ્રતરઃ । તત્ત્વ ઉપરિ
અન્યેઽન્યે પ્રતરાસ્તિર્યગ્ અગુલાસરયેયભાગહાન્યા હીયમાનાસ્તાવદ્ દ્રષ્ટવ્યાઃ, યાવ-
લ્લોકાન્તે એકરજ્જુપ્રમાણ પ્રતરઃ । ઇહોર્ધ્વલોકમધ્યવર્તિન સર્વોત્કૃષ્ટ પચ્ચરજ્જુપ્રમાણ
પ્રતરમપધીકૃત્ય અન્યે ઉપરિતના અધસ્તનાથ ક્રમેણ હીયમાના હીયમાનાઃ સર્વેઽપિ
પ્રતરાઃ ક્ષુલ્લકપ્રતરા ઇતિ વ્યવહ્રિયન્તે, યાવલ્લોકાન્તે તિર્યગ્લોકે ચ રજ્જુપ્રમાણઃ
પ્રતર ઇતિ ।

તથા—તિર્યગ્લોકમધ્યવર્તિસર્વલઘુક્ષુલ્લકપ્રતરસ્ય અધસ્તિર્યગ્ગુલાસરયેયભાગ-
વૃદ્ધ્યા વર્ધમાનાઃ પ્રતરાસ્તાવદ્દક્તવ્યાઃ, યાવદ્ધોલોકાન્તે સર્વોત્કૃષ્ટઃ સપ્તરજ્જુ-
પ્રમાણઃ પ્રતરઃ । ત્ત્વ ચ સપ્તરજ્જુપ્રમાણ પ્રતરમપેક્ષ્યાન્યે ઉપરિતનાઃ સર્વેઽપિ ક્રમેણ
હીયમાનાઃ ક્ષુલ્લકપ્રતરા અભિધીયન્તે, યાવત્ તિર્યગ્લોકમધ્યવર્તી સર્વલઘુઃ ક્ષુલ્લકઃ
પ્રતરઃ । એવા ક્ષુલ્લકપ્રતરપ્રરૂપણા ।

इसके बाद इन दोनों सर्वलघु क्षुल्लक प्रतरों के ऊपर और और
प्रतर तिर्यक् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तबतक बढ़ते हुए
चले जाते हैं कि जबतक उर्ध्वलोक का मध्यभाग नहीं आ जाता है ।
यहां प्रतर का प्रमाण पांच राजू का होता है । इस प्रतर के ऊपर भी
और और प्रतर तिर्यक् अगुल के असख्यातवें भाग की हानि से घटते
हुए चले जाते हैं और इस तरह ये तबतक घटते जाते हैं कि जबतक
लोक के अन्तमें एक राजू प्रमाण वाला प्रतर नहीं आ जाता है । इस
तरह उर्ध्वलोक के मध्यवर्ती सर्वोत्कृष्ट पांच राजू प्रमाण वाले प्रतर से
लगाकर अन्य उपरितन और अधस्तन प्रतर क्रम २ से घटते घटते
बतलाये गये हैं । ये सब क्षुल्लक प्रतर हैं । ये क्षुल्लक प्रतर लोक के
अन्तमें और तिर्यग्लोक में एक २ राजू प्रमाण वाले हैं ।

ત્યાર બાદ તે બન્ને સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતરોની ઉપર જુદા જુદા પ્રતર તિર્યક્
અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા બન્ય છે કે બન્યા
સુધી ઉર્ધ્વલોકનો મધ્ય ભાગ આવી જતો નથી અહીં પ્રતરનું પ્રમાણ પાંચ
રાજૂનું થઈ બન્ય છે આ પ્રતરની ઉપર પણ જુદા જુદા પ્રતર તિર્યક્ અગુલના
અસખ્યાતમા ભાગની હાનિથી ઘટતા બન્ય છે બન્યા સુધી લોકના અંતે એક
રાજૂ પ્રમાણવાળું પ્રતર આવતું નથી આ રીતે ઉર્ધ્વલોકના મધ્યવર્તી સર્વોત્કૃષ્ટ
પાંચ રાજૂ પ્રમાણવાળા પ્રતરથી માંડીને બીજા ઉપરિતન અને અધસ્તન પ્રતર
ક્રમે ક્રમે ઘટતા જતા બતાવ્યા છે એ બધા ક્ષુલ્લક પ્રતર છે એ ક્ષુલ્લક પ્રતર
લોકના અંતમા અને તિર્યગ્લોકમા એક એક રાજૂ પ્રમાણવાળા છે

જાવ

तत्र—तिर्यग्भोक्तृमध्यवर्तिनः सर्वलघुस्युप्रमाणात् क्षुद्रकप्रतरादारभ्य या उदधो नयोजनशतानि तामदस्या रत्नप्रमाया पृथिव्या ये प्रतराः, ते उपरितन क्षुद्रकप्रतरा उच्यन्ते । तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतराः याउदधोलौकिकग्रामेषु सर्वान्तिमाः प्रतराः, तेऽधस्तनक्षुद्रकप्रतरा उच्यन्ते ।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुद्रकप्रतरान् नयोजनशतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुद्रकप्रतरान् जानाति, पश्यति च ।

तथा—तिर्यग्भोक्तृ के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुद्रक प्रतर है उसके नीचे और २ प्रत्तर तिर्यग् अगुल के असरयानवें भाग की वृद्धि से तब तक बढ़ते हुए चले गये हैं कि जनतक अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराजु प्रमाणवाला प्रतर नहीं आ जाता है । इस सर्वोत्कृष्ट सातराजु प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जो ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर है वे सब क्षुद्रकप्रतर हैं । और इन सब क्षुद्रकप्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्भोक्तृ के मध्यमे रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुद्रक प्रतर है । इस प्रकार यह क्षुद्रक प्रतर की प्ररूपणा है ।

तिर्यग्भोक्तृ के मध्यमें रहे हुए एक राजु प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुद्रक प्रतर से लेकर नौ मौ योजन नीचे तक इस रत्नप्रभापृथिवी मे जितने प्रतर हैं वे उपरितन क्षुद्रक प्रतर हैं । इनके भी नीचे जहातक अधोलौकिक ग्रामोंमे सर्वान्तिम प्रतर है तबतक के जितने प्रतर हैं वे सब

तथा—तिर्यग्भोक्तृके मध्यवर्ती के सर्वलघु क्षुद्रक प्रतर से तेनी नीचे नूढा नूढा प्रतर तिर्यग् अगुलना असभ्यातमा लागनी वृद्धिथी त्या सुधी वधता नय से के न्या सुधी अधोलोक्तृके अते सर्वोत्कृष्ट सातराजु प्रमाणवाणा प्रतर आवता नथी आ सर्वोत्कृष्ट सातराजु प्रमाणवाणा प्रतरथी भाडीने थीन के उपरना कभथी हीयमान प्रतर से ते नधा क्षुद्रक प्रतर से, अने ते सधणा क्षुद्रक प्रतर उरता तिर्यग्भोक्तृके मध्यमे रहेल के प्रतर से ते सर्वलघु क्षुद्रक प्रतर से आ प्रभाषे आ क्षुद्रक प्रतरनी प्ररूपणा से

तिर्यग्भोक्तृके मध्यमे रहेल ओके राजु प्रमाणवाणा सर्वलघु प्रतरथी लधने नवसे योजन नीचे सुधी आ रत्नप्रभा पृथ्वीमे नेटला प्रतर से ते उपरितन क्षुद्रक प्रतर से तेभनी पषु नीचे न्या सुधी अधोलौकिक ग्रामोंमे सर्वान्तिम प्रतर से त्या सुधीना नेटला प्रतर से ते नधा अधस्तन क्षुद्रक प्रतर से

उक्तञ्च—“इहाधोलौकिकग्रामान् तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।

मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्तिनामपि” ॥१॥

असौ=मनः पर्ययज्ञानी भावान्=पर्यायान् वेत्ति=जानाति । शेषं सुगमम् ।

‘उड्ड जाव’ इत्यादि । ऊर्ध्वं यावत् ज्योतिश्चक्रस्य उपरितनस्तलः तिर्यग् यावदन्तोमनुष्य क्षेत्रे=मनुष्यलोकान्त इत्यर्थः । अस्य व्याख्यामाह—

अर्धवृत्तीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशति वा अकर्मभूमिषु, पट्ट-पञ्चाशत्सख्येषु चान्तरद्वीपेषु सङ्गिना, ते चापान्तरालगतामपि तदायुष्कसंवेदना-दभिधीयन्ते एव, न च तैरिहाधिकारः, अतो विशेषणमाह—‘पर्चिदियाणं’ इत्यादि, पञ्चेन्द्रियाणामिति । पञ्चेन्द्रियाश्चोपपातक्षेत्रमागता इन्द्रियपर्याप्तिपरि-समाप्ता मनःपर्याप्त्या अपर्याप्ता अपि भवन्ति । न च तैः प्रयोजनमिति विशेष-णान्तरमाह—पर्याप्तानामिति ।

अधस्तन क्षुल्लक प्रतर है । मन पर्ययज्ञानी उपरितन क्षुल्लक प्रतरो को नौ सौ योजन तक, नीचे अधस्तन क्षुल्लक प्रतरो को एक हजार योजन तक जानता और देखता है । कहा भी है—

“इहाधोलौकिकग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।

मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्तिनामपि” ॥ १ ॥

इस प्रकार प्रकट करके कि ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्य से अङ्गुल के असरयातवें भाग को, तथा उत्कृष्ट से नीचे इस रत्नप्रभा-पृथिवी के उपरितन और अधस्तन क्षुल्लक प्रतरों तक को जानता है और देखता है । अब सूत्रकार ऊर्ध्वं मे ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी कहातक जानता और देखता है वह बनलाते है—‘उड्ड जाव’ इत्यादि ।

मन पर्ययज्ञानी उपरितन क्षुल्लक प्रतरोंने नवनो योजन सुधी, नीचे अधस्तन क्षुल्लक प्रतरोंने एक हजार योजन सुधी नाले छे अने दृष्टे छे—कलु पणु छे—

“इहाधोलौकिकग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।

मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्तिनामपि” ॥१॥

आ प्रभाले “ऋजुमति मन पर्ययज्ञानी जघन्यथी अगुलना अस ष्या तभा लागने तथा उत्कृष्टथी नीचे आ रत्नप्रभा पृथ्वीना उपरितन अने अधस्तन क्षुल्लक प्रतरोंने पणु नाले छे अने दृष्टे छे ते प्रगट करीने डवे सूत्रकार ऋजुमति मन पर्ययज्ञानी ऊर्ध्वंभा कथा सुधी नाले छे अने दृष्टे छे ते अतावे छे—“उड्ड जाव” इत्यादि

तत्र—तिर्यग्लोकरुमध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् श्रुद्रुमतरादारभ्य यावदधो नययोजनगतानि तावदस्या रत्नप्रमाया पृथिव्या ये प्रतराः, ते उपरितन क्षुल्लरुमतरा उच्यन्ते । तेपामपि चाधस्ताद् ये प्रतराः यावदधोलौकिकग्रामेषु सर्वान्तिमाः प्रतराः, तेऽधस्तनक्षुल्लरुमतरा उच्यन्ते ।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुल्लरुमतरान् नययोजनगतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुल्लरुमतरान् जानाति, पश्यति च ।

तथा—तिर्यग्लोक के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुल्लरु प्रतर है उसके नीचे ओर २ प्रत्तर तिर्यगू अगुल के असख्यातवे भाग की वृद्धि से तब तक बढ़ते हुए चले गये हैं कि जयतरु अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाला प्रतर नहीं आ जाता है । इस सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जो ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर हैं वे सब क्षुल्लरु प्रतर हैं । और इन सब क्षुल्लरु प्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्लोक के मध्यमें रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुल्लरु प्रतर है । इस प्रकार यह क्षुल्लरु प्रतर की प्ररूपणा है ।

तिर्यग्लोक के मध्यमें रहे हुए एक राजू प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुल्लरु प्रतर से लेकर नौ मौ योजन नीचे तक इस रत्नप्रभापृथिवी में जितने प्रतर हैं वे उपरितन क्षुल्लरु प्रतर हैं । इनके भी नीचे जहातक अधोलौकिक ग्रामोंमें सर्वान्तिम प्रतर है तबतक के जितने प्रतर हैं वे सब

तथा—तिर्यग्लोकना मध्यवर्ती ने सर्वलघु क्षुल्लरु प्रतर छे तेनी नीचे नूदा नूदा प्रतर तिर्यगू अगुलना असख्यातमा लागनी वृद्धिथी त्या सुधी वधता नय छे के न्या सुधी अधोलोकने अते सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाणा प्रतर आवता नथी आ सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाणा प्रतरथी भाडीने भील ने उपरना कभथी हीयमान प्रतर छे ते अधा क्षुल्लरु प्रतर छे, अने ते सधणा क्षुल्लरु प्रतर छे करता तिर्यग्लोकनी मध्यमा रडेल ने प्रतर छे ते सर्वलघु क्षुल्लरु प्रतर छे आ प्रमाणे आ क्षुल्लरु प्रतरनी प्ररूपणा छे

तिर्यग्लोकनी मध्यमा रडेल ओके राजू प्रमाणवाणा सर्वलघु प्रतरथी लछने नवसे योजन नीचे सुधी आ रत्नप्रभा पृथ्वीमा नेटला प्रतर छे ते उपरितन क्षुल्लरु प्रतर छे तेमनी पणु नीचे न्या सुधी अधोलौकिक ग्रामोमा सर्वान्तिम प्रतर छे त्या सुधीना नेटला प्रतर छे ते अधा अधस्तन क्षुल्लरु प्रतर छे

अथवा—आयामविष्कम्भाभ्यामभ्यधिकतर, बाह्यमाश्रित्य विपुलतरम्—
अधिकतरम् । अतिशुद्धतर, वितिमिरतरम्, इति प्राग्व्यारयातम्, जानाति, पश्यति
'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः' इति । तावत्क्षेत्रगतानि मनोद्रव्याणि जानाति
पश्यतीत्यर्थः । 'कालत्' खलु' इत्यादि सुगमम् ।

अथवा—आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा क्षेत्र में अधिकतरता
एव बाह्य की अपेक्षा विपुलतरता जाननी चाहिये । “क्षेत्र को जानता
है” इसका तात्पर्य यह है कि—विपुलमति इतने प्रमाण क्षेत्रमें रहे हुए
सजी पचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोभावों को अधिकतर आदि रूप से
जानता और देखता है ।

'कालओ ण' इत्यादि । काल की अपेक्षा ऋजुमति जघन्य से
पत्योपम के असरयातवें भागरूप, तथा उत्कर्ष से भी पत्योपम के
असरयातवें भागरूप अतीत अनागत काल को जानता और देखता है ।
विपुलमति उसी काल को अधिकतर, विपुलतर, विशुद्धतर एव विति-
मिरतररूप से जानता और देखता है ।

'भावओ ण' इत्यादि ।

भाव से ऋजुमति अनन्त भावों को जानता और देखता है, तथा
सब भावों के अनन्त भाग को जानता और देखता है । और विपुलमति
उन्हीं अनन्त भावों को तथा सब भावों के अनन्त भाग को अधिकतर,
विपुलतर, विशुद्धतर और वितिमिरतररूप से जानता और देखता है ॥

अथवा—आयाम अने विष्कम्भ की अपेक्षा क्षेत्रमा अधिकतरता अने
पुष्कलतानी अपेक्षा क्षेत्रमा विपुलतरता लक्षणो लोभ्ये “क्षेत्रने लोभ्ये छे” तेनु
तात्पर्यं अने छे के विपुलमति अटला प्रमाणमा क्षेत्रमा रडेल मरी पचेन्द्रिय
पर्याप्तक लोभ्याना मनोभावोने अधिकतर आदि रूपे लोभ्ये अने हेजे छे

“कालओ” इत्यादि जाननी अपेक्षा क्षेत्रमा ऋजुमति जघन्यथी पत्योपमना
असरयातमा लागइप, तथा उत्कर्षथी पत्योपमना असरयातमा लागइप
लूत अने लविष्ये जाणने लोभ्ये अने हेजे छे विपुलमति अने जाणने अधिकतर,
विपुलतर, विशुद्धतर, अने वितिमिरतर रूपे लोभ्ये अने हेजे छे

“मात्रओण” इत्यादि

लावथी ऋजुमति अनन्त भावोने लोभ्ये अने हेजे छे तथा गधा लावोना
अतलागने लोभ्ये अने हेजे छे अने विपुलमति अने अनन्त भावोने तथा
गधा लावोना अनन्तलागने अधिकतर विपुलतर, विशुद्धतर अने वितिमिरतर
रूपे लोभ्ये अने हेजे छे

યદ્વા—સક્ષિના પચ્ચેન્દ્રિયાણા પર્યાપ્તકાનામિતિ સ્વસ્પરુચનમ્ । તેષા મનો-
ગતાન્ ભાવાન્ ઋજુમતિર્જાનાતિ પશ્યતિ ।

વિપુલમતિસ્તુ તદેવ, इह तच्छब्देन मनोलङ्घिसमन्वितजीवाधारक्षेत्रं परामृ-
श्यते, इह क्षेत्राधिकारस्वैयं प्राधान्यात् । अर्धतृतीयैरंगुलैः—अर्धं तृतीयं येषु तानि
अर्धतृतीयानि अगुलानि, तानि च ज्ञानाधिभागदृच्छ्यांगुलानि द्रष्टव्यानि । तैरर्ध-
तृतीयैरंगुलैरभ्यधिकतर जानाति पश्यतीत्यन्वयः । तच्चैकदेशमपि भवति, अत
आह—विपुलतरमिति—पिस्तीर्णतरमित्यर्थः ।

ઋજુમતિ મન.પર્યાયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમેં જઠાતક ડ્યોતિશ્ચક્ર કા ઉપરિતન
તલ હૈ વહા તક કે—અર્થાત્ જઠાતક કે સજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોં કે
મનોભાવોં કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । તથા તિર્યંગરૂપ સે ઢાઈ ઢીપતક
કે સજ્જેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કે પ્રાણિયોં કે મનોભાવોં કો જાનતા ઓર દેખતા
હૈ । ઢાઈઢીપ મેં પન્દર કર્મભૂમિયા, ત્રીસ અકર્મભૂમિયા તથા છપ્પન
અન્તરઢીપ હૈ । જબૂઢીપ, ધાતકીરૂડ તથા પુષ્કરા ઈ, યે ઢાઈઢીપ હૈ ।
इनमे ये पूर्वोक्त कर्मभूमि एव अकर्मभूमि तथा अन्तर द्वीप हूँ । अतर-
द्वीप लवणसमुद्र मे आये हुए हैं । यही वात सूत्रकारने “अड्ढाड्ढजेसु
दीवसमुद्देशु” इत्यादि सूत्रपदों द्वारा प्रकट की है । विपुलमति मनःपर्या-
यज्ञानी पर्याप्तक सजी पचेन्द्रिय जीवों के आधारभूत क्षेत्र को—जिसको
ऋजुमति देखता है उसी क्षेत्र को अढाई अगुल प्रमाण अधिक जानता
और देखता है । एव विपुलतर विशुद्धतर और वितिमिरतर अत्यन्त
स्पष्ट रूपमें जानता और देखता है । यहा अगुल से ज्ञान का प्रकरण
होने के कारण उच्छ्रयाङ्गुल समझना चाहिये ।

ऋजुमति मन पर्यायज्ञानी ઉર્ધ્વમા ન્યા સુધી ન્યોતિશ્ચક્રનુ ઉપરિતનતલ
છે ત્યા સુધીના—એટલે કે ત્યા સુધીના સજી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનો
ભાવોને જાણે છે અને દેખે છે તથા તિર્યંગરૂપથી અઢીઢીપ સુધીના સજી પચેન્દ્રિય
પર્યાપ્ત પ્રાણીઓના મનોભાવોને જાણે છે અને દેખે છે અઢીઢીપમા પદર
કર્મભૂમિયો, ત્રીસ અકર્મભૂમિયો તથા છપ્પન અન્તરઢીપ છે જબૂઢીપ, ધાતકી
ખડ તથા પુષ્કરાઈ, એ અઢીઢીપ છે, તેમા એ પૂર્વોક્ત કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ
અને અન્તરઢીપ છે અન્તર ઢીપ લવણ સમુદ્રમા આવેલા છે એજ વાત સૂત્રકારે
“અડ્ઢાડ્ઢજેસુ દીવસમુદ્દેસુ” ઇત્યાદિ સૂત્રપદોદ્વારા પ્રગટ કરી છે વિપુલમતિ
મન પર્યાયજ્ઞાના પર્યાપ્તક સજી પચેન્દ્રિય જીવોના આધારભૂત ક્ષેત્રને—જેને ઋજુ
મતિ દેખે છે એજ ક્ષેત્રને અઢી અગુલ પ્રમાણમા વધારે જાણે અને દેખે છે
અને વિપુલતર, વિશુદ્ધતર તથા વિતિમિરતર—અત્યંત સ્પષ્ટ રૂપે જાણે અને દેખે
છે અઢી અગુલથી જ્ઞાનનું પ્રકરણ હોવાથી ઉચ્છ્રયાગુલ સમજવું જોઈ એ

द्रव्यविषयम्, मन पर्ययज्ञान तु द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविषयकमिति भेदः २ ।
अधिज्ञान क्षेत्रतः—लोकविषय, कृतिपयलोकप्रमाणक्षेत्रापेक्षया सामर्थ्यवशाद् अलो-
कविषय च, अलोके यदि रूपिद्रव्य स्यात् तदा तदपि द्रष्टुं शक्नोति, मनः-
पर्ययज्ञान तु क्षेत्रतः तिर्यग्लोकापेक्षया मनुष्यक्षेत्र विषयकम् ३ । अधिज्ञान
कालतोऽतीतानागताऽऽसरयेयोत्सर्पिण्यसर्पिणीविषयकम्, मनःपर्ययज्ञान तु
कालतोऽतीतानागतपल्योपमाऽऽसरयेयभागविषयकम् ४ । अधिज्ञान भावतोऽशे-
षेषु रूपिद्रव्येषु प्रतिद्रव्यमसरयातपर्यायविषयम्, मनःपर्ययज्ञान तु
भावतो-मनो द्रव्यगतानन्तपर्यायविषयम् ५ । अधिज्ञान-भवप्रत्यय गुणप्रत्यय च

करता है तब कि मनःपर्ययज्ञान सिर्फ उसके अनन्तवें भाग को ही विषय
करता है, अर्थात् मात्र मनोद्रव्य को ही जानता है । २। क्षेत्र की अपेक्षा-
अधिज्ञान का विषय अगुल के असरयातवे भाग से लेकर सम्पूर्ण
लोक है । तथा कतिपय लोकप्रमाण क्षेत्र की अपेक्षा से सामर्थ्यवश
अलोक को भी जान सकता है, यदि अलोक में रूपी द्रव्य हो तो वह
उसको भी ग्रहण करने की शक्ति रखता है । मनःपर्ययज्ञान का विषय
क्षेत्र तिर्यग्लोक की अपेक्षा ढाड़छीप पर्यन्त ही है । ३। काल की अपेक्षा
अधिज्ञान अतीत अनागत असख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल को
जानता है । मनःपर्ययज्ञान काल की अपेक्षा अतीत अनागत पल्योपम
के असरयातवे भाग को विषय करता है । ४। भाव की अपेक्षा अधि-
ज्ञान समस्त रूपी द्रव्यों में से प्रत्येक रूपी द्रव्यों की असरयात पर्यायों
को विषय करता है, तथा मनःपर्ययज्ञान मनोद्रव्य की अनन्तपर्यायों को
विषय करता है । ५। अधिज्ञान भवप्रत्यय और गुणप्रत्यय दोनों रूप

त्यारे मन पर्ययज्ञान कृता तेना अनन्तमा लागने न विषय करे छे, अटवे के
मात्र मनोद्रव्यने न नखे छे (३) क्षेत्रनी अपेक्षाये अधिज्ञानने विषय
अगुलना असख्यातमा लागथी लधने स पूर्ण होत छे तथा कटलास होतप्रमाण
क्षेत्रनी अपेक्षाये सामर्थ्यवश अलोकने पण नखी शके छे जे अलोकमा इपी
द्रव्य होय तो ते तेने पण ग्रहण करवानी शक्ति धरावे छे मन पर्यय ज्ञानतु
विषयक्षेत्र तिर्यग्लोकनी अपेक्षाये अढी द्वीप सुधी न छे (४) कालनी अपेक्षाये
अधिज्ञान भूत, लविष्य असख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी कालने नखे छे
मन पर्यय ज्ञान कालनी अपेक्षाये भूत, लविष्य पल्योपमना असख्यातमा
लागने विषय करे छे (५) भावनी अपेक्षाये समस्त इपी द्रव्योभावी प्रत्येक इपी
द्रव्यनी असख्यात पर्यायेने विषय करे छे, तथा मन पर्ययज्ञान मनोद्रव्यनी
अनन्त पर्यायेने विषय करे छे (६) अधिज्ञान भवप्रत्यय अने गुणप्रत्यय अने

અધોપસહરન્ ગાયમાઠ—

મૂલમ્—મળપજ્જવનાણ પુણ, જળમળપરિચિંતિઅત્થપાગડળં ।

માણુસલિત્તનિવદ્ધ, ગુણપચ્ચડય ચરિત્તવઓ ॥ ૧ ॥

સે ત મળપજ્જવનાણ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

છાયા—મનઃ પર્યયજ્ઞાનપુન, —ર્જનમનઃપરિચિન્તિતાર્થપ્રમટ્ટનમ્ ।

માનુપક્ષેત્રનિવદ્ધ, ગુણપ્રત્યયિકુ ચારિત્રસત. ॥ ૧ ॥

તદેતન્મનઃપર્યયજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

ટીકા—‘મળપજ્જવનાણ’ ઇત્યાદિ । મનઃપર્યયજ્ઞાન પુન—૩૬ પુનઃ—શબ્દો-
ડવધિજ્ઞાનાદ્ ભેદ સૂચયતિ । ઇદ મનઃપર્યયજ્ઞાનમગધિજ્ઞાનતો રુપિટ્ટવ્યત્રિપપક્ક-
ક્ષાયોપશમિક્ત્વ-પ્રત્યક્ષત્વાદિભિઃ સામ્યેડપિ સ્વામ્યાદિભેદાદ્ ભિન્નમિતિ ભાવ’ ।
તદ્યથા—અવધિજ્ઞાનમવિરતસમ્યગ્દષ્ટેરપિ ભવતિ, મન પર્યયજ્ઞાન તુ સયતસ્યા
પ્રમત્તસ્ય ઋદ્ધિપ્રાપ્તસ્યૈવ ભવતીતિ ભેદઃ ૧ । અવધિજ્ઞાન દ્રવ્યતોડ્ડોપરુપિ

અવ સૂત્રકાર ઉપસહાર કરતે હુણ ગાથા કહતે હૈં—‘મળપજ્જવનાણ’
ઇત્યાદિ । ગાથા મે જો “પુનઃ” શબ્દ આયા હૈ વહ્ ઇસ મનઃપર્યયજ્ઞાન
કી અવધિજ્ઞાન સે ભિન્નતા પ્રદર્શિત કરતા હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહ્ હૈ
કિ—ઘચપિ અવધિજ્ઞાન ઓર મન પર્યયજ્ઞાન મૈં રુપી દ્રવ્ય કો વિષય કરને
કી, ક્ષાયોપશમિક્ત્વ હોને કી તથા પ્રત્યક્ષત્વ આદિ કી અપેક્ષા સમાનતા
હૈ તો મી ઇન દોનોં મે સ્વામી આદિ કે ભેદ સે ભિન્નતા હૈ । વહ્ ઇસ
પ્રકાર સે—અવધિજ્ઞાન કા સ્વામી અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ મી હોતા હૈ તબ
કિ મનઃપર્યયજ્ઞાન કા સ્વામી અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દષ્ટિ હી હોતા હૈ ।
ઉસમૈં મી જિસકો કોઈ ન—કોઈ—ઋદ્ધિ—લઘ્વિ પ્રાપ્ત હો ચુકી હો વહી
હોતા હૈ । ૧। દ્રવ્ય કી અપેક્ષા—અવધિજ્ઞાન સમસ્ત રુપી દ્રવ્યોં કો વિષય

હવે સૂત્રકાર ઉપસહાર કરતા ગાથા કહે છે—“મળપજ્જવનાણ” ઇત્યાદિ
ગાથામા જે “પુન” શબ્દ આવ્યો છે તે આ મન પર્યય જ્ઞાનની અવધિજ્ઞાનથી
ભિન્નતા દર્શાવે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો કે અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યય
જ્ઞાનમા રૂપી દ્રવ્યને વિષય કરવાની, ક્ષાયોપશમિક્ત્વ હોવાની તથા પ્રત્યક્ષત્વ
આદિની અપેક્ષાએ સમાનતા છે તો પણ એ બન્નેમા સ્વામી આદિના તદ્દશવતને
કારણે ભિન્નતા છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) અવધિજ્ઞાનનો સ્વામી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ
પણ હોય છે, ત્યારે મન પર્યય જ્ઞાનનો સ્વામી અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દષ્ટિ ન હોય
છે તેમા પણ જેને કોઈને કોઈ ઋદ્ધિ—લઘ્વિ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હોય એવું હોય
છે (૨) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે,

छाया—अथ किं तत् केवलज्ञानम् ?, केवलज्ञान द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा भवस्थकेवलज्ञान च, सिद्धकेवलज्ञान च ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त केवलनाण’ इति । अथ किं तत् केवलज्ञानम् ? हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्टस्य केवलज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह ‘केवलनाण दुविहं पणत्त’ इत्यादि । केवलज्ञान, तत्र केवलं—१ परिपूर्णम् २ समग्रम्, ३ असाधारणम्, ४ निरपेक्षम्, ५ विशुद्धम्, ६ सर्वभानप्रज्ञापकम्, ७ सम्पूर्णलोकालोकविषयकम्, ८ अनन्तपर्याय चेत्यर्थः, तथाविधं यद् ज्ञान तत् केवलज्ञानम् । तत्र—

१-परिपूर्णम्—सकल द्रव्यभावपरिच्छेदकत्वात् ।

२-समग्रम्—एकस्य जीवपदार्थस्य यथा सर्वथा परिच्छेदक, तथाऽपरस्यापीत्याशयात् ।

मन.पर्ययज्ञान के स्वरूप सुन चुकने बाद अब जब शिष्य केवलज्ञान के स्वरूप को पूछता है—हे भदन्त । पूर्वनिर्दिष्ट केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—केवलज्ञान दो प्रकार का प्ररूपित किया है, वे दो प्रकार ये हैं—एक भवस्थ-केवलज्ञान और दूसरा सिद्ध केवलज्ञान । केवल—अर्थात्—१ परिपूर्ण, २ समग्र, ३ असाधारण, ४ निरपेक्ष, ५ विशुद्ध, ६ सर्वभाव-प्रज्ञापक, ७ सम्पूर्णलोकालोकविषयक, ८ अनन्तपर्याय, ये सब केवल के अर्थ हैं । ऐसा जो ज्ञान है वह केवलज्ञान है ।

१ परिपूर्ण—यह ज्ञान सकल द्रव्य और उनकी समस्त त्रिकालवर्ती पर्यायों को जानता है इसलिये इसको ‘परिपूर्ण’ कहा है ।

मन पर्ययज्ञाननु स्वरूप सालणी लीधा पछी डवे शिष्य डेवणज्ञाननु स्वरूप पूछे छे—हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट डेवणज्ञाननु डेवु स्वरूप छे ?

उत्तर—डेवणज्ञान जे प्रकारनु प्ररूपित करैल छे ते जे प्रकार आ प्रमाहे छे—(१) भवस्थ-डेवणज्ञान अने (२) सिद्ध-डेवणज्ञान डेवण ओटवे डे—(१) परिपूर्ण, (२) समग्र, (३) असाधारण, (४) निरपेक्ष, (५) विशुद्ध, (६) सर्वभावप्रज्ञापक, (७) सम्पूर्णलोकालोकविषयक, (८) अनन्तपर्याय, आ अथा “डेवण” ना अर्थो छे आबु जे ज्ञान डोय ते डेवणज्ञान छे

(१) परिपूर्ण—आ ज्ञान समस्त द्रव्य अने तेमनी समस्त त्रिकालवर्ती पर्यायाने जाहे छे तेथी तेने परिपूर्ण कहल छे

भवति, मनःपर्ययज्ञान तु गुणप्रत्ययमेवेति भेदः ६ । तस्मादत्रिज्ञानान्मनः-
पर्ययज्ञान भिन्नम् । एतदेव सक्षेपेण सूत्रकारः प्राद-‘जणमण०’ इत्यादि । जनमनः-
परिचिन्तितार्थप्रकटन=जनाना मनासि-जनमनासि, तैः परिचिन्तितआसार्यश्च
जनमनःपरिचिन्तितार्थस्त प्रकटयतिप्रकाशयतीति तथा भवति । तथा-मनुष्य-
क्षेत्रनिबद्ध भवति, न तु तद्बहिर्व्यग्रस्थितप्राणिमनोद्रव्यविषयकमित्यर्थः । तथा-
चारित्रवतः=अर्थात्-अप्रमत्तसयतस्य आमशौषध्यादिक्लृप्तिप्राप्तस्य च मनः-
पर्ययज्ञान गुणप्रत्ययिक भवति । तत्र गुणाःक्षान्त्यादयः, प्रत्ययःकारण यस्य तद्
गुणप्रत्यय, तदेव गुणप्रत्ययिकम् । तदेतन्मनःपर्ययज्ञान वर्णितम् ॥ सू० १८ ॥

मूलम्—से किं तं केवलनाणं?, केवलनाणं दुविह पण्णत्त ।
त जहा—भवत्थकेवलनाणं च, सिद्धकेवलनाणं च ॥

होता है । मनःपर्ययज्ञान केवल गुणप्रत्यय ही होता है । ६। इन्हीं निमित्तों
से अवधिज्ञान और मनःपर्ययज्ञान में भिन्नता है । इसी को सूत्रकार इस
गाथा में सक्षेपरूप से कहते हैं—“जणमण०” इत्यादि । मनुष्यों के मनद्वारा
चिन्तित अर्थ को प्रकाशित करनेवाला, तथा मनुष्य क्षेत्र में ही रहे हुए
सजी पचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोद्रव्यों को विषय करनेवाला—इसके
बाहिर के प्राणियों के मनोद्रव्यों को विषय नहीं करनेवाला, ऐसा यह
मनःपर्ययज्ञान आमशौषध्यादिलब्धिप्राप्त अप्रमत्तसयमी सम्यग्दृष्टि
जीव के होता है, और वह क्षान्त्यादिगुणकारण वाला है । इस तरह
यहां तक यह मनःपर्ययज्ञान का कथन हुआ ॥ सू० १८ ॥

अब सूत्रकार केवलज्ञान का प्रकरण प्रारंभ करते हैं—‘से किं तं
केवलनाणं’ इत्यादि ।

अने रूपेण उच्यते, पणु मन पर्ययज्ञान इत्त गुणप्रत्यय रूपेण उच्यते आ
निमित्तोर्था अवधिज्ञान अने मन पर्ययज्ञान वच्चै तद्भावते उ तेने सूत्रकार आ
गाथाभा सक्षिप्त रूपेण उच्यते—“जणमण०” इत्यादि ।

मनुष्येणा मनदाश चिन्तित अर्थने प्रकाशित करनार तथा मनुष्यक्षेत्रमा
व रडेह सजी पचेन्द्रिय पर्याप्तक एवोना मनोद्रव्येने विषय करनार—तेनी अहा
रना प्राणीना मनोद्रव्येने विषय नही करनार अणु आ मन पर्ययज्ञान
आमशौषध्यादिलब्धिप्राप्त अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि एवने थाय उ
अने ते क्षान्त्यादिगुणकारणवाण उच्यते आ प्रमाणे अही सुधी आ
मन पर्ययज्ञाननु वणुन थयु ॥ सू० १८ ॥

इवे सूत्रकार केवलज्ञाननु प्रकरणं शरु करे उ—“से किं तं केवलनाणं” इत्यादि

७-सम्पूर्णलोकालोकविषयकम्—धर्मादीना द्रव्याणा वृत्तिर्यत्र भवति तत् क्षेत्र लोकः, तद्विपरीतमनन्ताकाशास्तिकायरूप क्षेत्रमलोकः । यत् किञ्चित् ज्ञेय लोकेऽलोके वाऽस्ति, तस्य सर्वस्य दर्शकत्वात् ।

८-अनन्तपर्यायम्—स्वापेक्षया ज्ञेयापेक्षया वाऽनन्तपर्यायत्वात् ।

उत्तर—यह बात उपचार से उसमें सिद्ध होती है, अतः उसे प्ररूपक कहा है, क्यों कि समस्त जीवादिक भावों का सर्वरूप से यथार्थ दर्शी केवलज्ञान है, और शब्द, केवलज्ञान द्वारा देखे हुए पदार्थों की ही प्ररूपणा करता है, इसलिये उपचार से ऐसा मान लिया जाता है कि केवलज्ञान ही उनका प्ररूपक है ।

७ सपूर्णलोकालोकविषयक—धर्मादिक द्रव्यों की जहा वृत्ति है उसका नाम लोक है । इससे विपरीत अलोक है । इसमें आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य नहीं है । यह अनन्त और अस्तिकायरूप है । लोक और अलोक में जो कुछ ज्ञेय पदार्थ होता है उसका सर्वरूप से प्रकाशक होने से यह 'सम्पूर्णलोकालोकविषयक' कहा जाता है ।

८ अनन्तपर्याय—मत्यादिकज्ञान जिस प्रकार सर्व द्रव्यों को उनकी कुछ पर्यायों को परोक्ष प्रत्यक्षरूप से जानते हैं इस प्रकार यह ज्ञान नहीं जानता है किन्तु यह तो समस्त द्रव्यों को और उनकी समस्त पर्यायों को युगपत् प्रत्यक्ष जानता है इसलिये यह अनन्तपर्याय कहा गया है ।

उत्तर—आ बात उपचारथी तेमा सिद्ध थाय छे, तेथी तेने प्ररूपक कहेल छे, शब्द छे समस्त ल्वादिक भावेतु सर्वरूपे यथार्थदर्शी केवणज्ञान छे अने शब्द, केवणज्ञान द्वारा जेथेले पदार्थानीले प्ररूपणा करे छे तेथी औपचारिक रीते जेवु भानी देवाय छे ते केवणज्ञान ले तेनु प्ररूपक छे

(७) सम्पूर्णलोकालोकविषयक—धर्मादिक द्रव्योनी ज्था वृत्ति छे जेनु नाम लोक छे तेनाथी ललटे। अलोक छे तेमा आकाशना सिवाय भीनु कोछ द्रव्य नथी ते अनन्त अने अस्तिकायरूप छे लोक अने अलोकमा ले कोछ ज्ञेय पदार्थ होय छे, तेनु सर्वरूपथी प्रकाशक होवाथी ते सपूर्णलोकालोक विषयक कहेवाय छे

(८) अनन्तपर्याय—मत्यादिक ज्ञान जेम सर्वे द्रव्योने अने तेमनी केटलीक पर्यायोने परोक्ष-प्रत्यक्षरूपथी लखे छे, जेव प्रमाणे आ ज्ञान लखतु नथी पखु आ (ज्ञान) तो समस्त द्रव्योने अने तेमनी समस्त पर्यायोने युगपत् प्रत्यक्ष लखे छे, तेथी आ ज्ञानने अनन्त पर्याय कहेल छे

૩-અસાધારણમ્—મત્યાદિજ્ઞાનેરતુલ્યત્વાત્ ।

૪-નિરપેક્ષમ્—ઇન્દ્રિયાઘપેક્ષાયા અમાત્ ।

૫-વિશુદ્ધમ્—નિરરોપજ્ઞાનદર્શનાવરણાયકર્મમલક્ષ્યાત્ ।

૬-સર્વભાવપ્રજ્ઞાપકમ્—સર્વજીવાદિભાવમરૂપમત્વાત્ ।

નનુ કેવલજ્ઞાન મૂક, તત્ કથં પ્રરૂપમ્ મૂચ્યતે ? શન્તો દિ પ્રરૂપણા મ્તું શક્તા તીતિ ચેત્ ? , ઉચ્યતે—ઉપચારાત્ પ્રરૂપમ્ત્વ કેવલજ્ઞાનસ્ય સિયતિ । યતઃ કેવલ-જ્ઞાનદષ્ટસર્વભાવાન્ શન્દઃ પ્રરૂપયતિ, તસ્માત્ કેવલજ્ઞાનમેવ પ્રરૂપકમિતિ મન્યતે ।

૨ સમગ્ર—યહ જિસ પ્રકાર ઁક-જીવ પદાર્થ કો સર્વથા રૂપસે જાનતા હૈ ઁસી પ્રકાર ચહ દૂસરે પદાર્થો કો મી સર્વથા રૂપ સે જાનતા હૈ । કિસી મી પદાર્થ કૈ જાનને મૈ ઁમમૈ ન્યૂનાધિકતા નહીં હૈ । ઁસલિયે યહ ‘સમગ્ર’ હૈ ।

૩ સાધારણ—મત્યાદિક જો ઁર જ્ઞાન હૈં ઁનકી અપેક્ષા યહ વિશિષ્ટ હૈ, અદ્વિતીય હૈ ઁસલિયે યહ ‘અસાધારણ’ હૈ ।

૪ નિરપેક્ષ—ઇન્દ્રિયાદિકો કી સહાયતા સે યહ રહિત હૈ ઁસલિયે ‘નિરપેક્ષ’ હૈ ।

૫ વિશુદ્ધ—સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ ઁવ દર્શનાવરણ કર્મ કૈ વિગમ (ક્ષય) સે યહ હોતા હૈ અતઃ ઁસે ‘વિશુદ્ધ’ કહા હૈ ।

૬ સર્વભાવજ્ઞાપક—યહ સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થો કા પ્રરૂપક હૈ ઁસલિયે યહ ‘સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક’ હૈ ।

શકા—કેવલજ્ઞાન કો તો મૂક ચતલાયા ગયા હૈ, ફિર યહ જીવાદિક પદાર્થો કા પ્રરૂપક કૈસે હો સકતા હૈ ?

(૨) સમગ્ર—એમ એક ઁવ પદાર્થને સર્વથા રૂપથી જાણે છે એજ રીતે આ જ્ઞાન ખીજ પદાર્થોને પણ સર્વથારૂપથી જાણે છે કોઈપણ પદાર્થને જાણવામા તેમા ઁચ્છા-વધુ પણ નથા, તેથી તે સમગ્ર છે

(૩) અસાધારણ—મત્યાદિક જે ખીજ જ્ઞાન છે તેમના કરતા આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ છે, અદ્વિતીય છે, માટે તે અસાધારણ છે

(૪) નિરપેક્ષ—ઈન્દ્રિયાદિકોની સહાયતા વિનાજી હોવાથી તે નિરપેક્ષ છે

(૫) વિશુદ્ધ—સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના વિગમ (ક્ષય) થી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને વિશુદ્ધ કહેલ છે

(૬) સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક—તે સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોનું રૂપક છે તેથી તે સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક છે

શકા—કેવળજ્ઞાનને તો મૂક દર્શાવ્યું છે તો તે જીવાદિક પદાર્થોનું રૂપક કેવી રીતે હોઈ શકે ?

मूलम्—से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं ? । सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं दुविहं पणत्त । तजहा—पढमसमयसजोगि-भवत्थ-केवलनाणं च, अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च । अहवा—चरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमय-सजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से त्त सजोगिभवत्थकेवलनाणं ॥

छाया—अथ किं तत् सयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानम् ? । सयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—प्रथमसमयसयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानं च, अप्रथमसमयसयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानं च । अथवा—चरमसमयसयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानं च, अचरमसमयसयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानं च । तदेतत् सयोगिभगवत्स्थकेवलज्ञानम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘ से किं तं सजोगिभगवत्स्थकेवलनाणं ? ’ इति । उत्तरमाह—‘ सजोगिभवत्थकेवलनाणं ’ इत्यादि । सयोगिभवत्स्थकेवलज्ञानम्—

‘ से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं ’ इत्यादि ।

प्रश्न—सयोगि-भवत्स्थ-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—मन, वचन, और कायकी क्रिया का नाम योग है । यह योग जिसके होता है वह सयोगी कहलाता है । सयोगी होकर जो भवत्स्थ होता है वह सयोगि-भवत्स्थ है । उसका जो केवलज्ञान होता है उसका नाम सयोगिभवत्स्थ-केवलज्ञान है । वह दो प्रकार का बतलाया गया है—एक प्रथमसमय-सयोगि-भवत्स्थ केवलज्ञान और दूसरा अप्रथमसमय-सयोगि-भवत्स्थ-केवलज्ञान । जिस सयोगी भवत्स्थ आत्मा को केवलज्ञान उत्पन्न होने में एक समय हुआ हो उसका केवलज्ञान प्रथमसमय सयोगि-भवत्स्थ-केवल-

“ से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं ” इत्यादि

प्रश्न—सयोगि-भवत्स्थ-केवलज्ञाननु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—मन, वचन અને કાયાની ક્રિયાનું નામ યોગ છે, આ યોગ બેને થાય છે તે સયોગી કહેવાય છે સયોગી થઈને જે ભવસ્થ હોય છે તે સયોગિ-ભવસ્થ છે તેનું જે કેવળજ્ઞાન હોય છે તેને સયોગિ ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન કહે છે તે બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે—(૧) પ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમસમય સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન જે સયોગી ભવસ્થ આત્માને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં એક સમય લાગ્યો હોય તેનું કેવળજ્ઞાન

તત્ કેવલજ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞતમ્-તદ્યથા-ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન, સિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન ચા।
મૂલમ્-સે કિં ત ભવત્થ-કેવલનાણં ? । ભવત્થ-કેવલનાણં
દુવિહંપણત્ત । તજહા-સજોગિ-ભવત્થ-કેવલનાણં ચ, અજોગિ-
ભવત્થ કેવલનાણં ચ ॥

છાયા—અથ કિં તદ્ ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાનમ્ ? । ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞ
તમ્ । તદ્ યથા-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન ચ અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન ચ ॥

ટીકા—શિષ્યઃ પૂઝતિ-‘ સે કિં ત ભવત્થ-કેવલનાણ ’ ઇતિ, પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય
ભવસ્થકેવલજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપ ? મિત્યર્થઃ । ઉત્તરમાહ-‘ ભવત્થ-કેવલનાણ દુવિહ
પણત્ત ’ ઇત્યાદિ । ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન-ભવો=મનુષ્યજન્મ, તત્ર તિષ્ઠતીતિ ભવસ્થઃ,
તસ્ય કેવલજ્ઞાનમિતિ વિગ્રહઃ । તદ્ દ્વિવિધ પ્રજ્ઞતમ્=તીર્થકરૈઃ કથિતમ્ । તદ્ યથા-
સયોગિ-ભવસ્થકેવલજ્ઞાનમ્, અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાનમિતિ ॥

યદ્ કેવલજ્ઞાન દો પ્રકાર કા હૈ-૧ ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન ઓર ૨ સિદ્ધ-
કેવલજ્ઞાન ॥

‘ સે કિં ત ભવત્થકેવલનાણ ’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂઝતા હૈ-હે ભદન્ત ! ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?
ઉત્તર-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન દો પ્રકાર કા વતલાયા ગયા હૈ, વદ્ ઇસ પ્રકાર-
એક સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન દૂસરા અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન । મનુષ્ય
જન્મ કા નામ યદા ભવ હૈ । ઇસ ભવ મે રહનેવાલે કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ વદ્
ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ । વદ્ ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન દો પ્રકાર કા વતલાયા ગયા
હૈ । સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન ઓર દૂસરા અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન ।

આ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે-(૧) ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ
કેવળજ્ઞાન

“ સે કિં ત ભવત્થકેવલનાણ ” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ બતાવેલ છે તે આ પ્રમાણે છે
(૧) સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અહીં
મનુષ્યજન્મનુ નામ ભવ છે આ ભવમા રહેનારનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે ભવસ્થ
કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે તે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે-સયોગિ-ભવસ્થ-
કેવળજ્ઞાન અને બીજુ અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન

अहवा—चरमसमय-अजोगिभवत्थकेवलनाण च, अचरमसमय-
-अजोगिभवत्थकेवलनाणं च । से तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं,
से तं भवत्थकेवलनाण ॥ सू० १९ ॥

छाया—अथ किं तद् अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् ? । अयोगिभवस्थकेवलज्ञान
द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—प्रथमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च, अप्रथमसम-
याऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च । अथवा—चरमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च,
अचरमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च । तदेतदयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्, तदेतद्
भवस्थकेवलज्ञानम् ॥ सू० १९ ॥

टीका—‘से किं त अजोगिभवत्थकेवलनाण’ इत्यादि । न योगी इत्ययोगी,
शैलेश्यवस्थामुपगतः । स चासौ भवस्थश्च—अयोगिभवस्थः तस्य केवलज्ञानम् ।
अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् । शेषं सुगमम् ॥ १९ ॥

इस प्रकार सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का स्वरूप बतलाया, अब
अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का स्वरूप कहते हैं—‘से किं त अजोगिभवत्थ-
केवलनाण’ इत्यादि ।

शैलेशी अवस्था को जो प्राप्त हो चुके हैं वे अयोगी हैं, अयोगी
होकर भी जो भवस्थ हैं वे अयोगीभवस्थ हैं । इनका जो केवलज्ञान है
वह अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान है । वह दो प्रकार का है, जैसे—प्रथमसमय-
अयोगि-भवस्थ केवलज्ञान और अप्रथमसमय-अयोगिभवस्थ-केवलज्ञान ।
उनमें जिन भवस्थ आत्मा को शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में एक समय
हुवा हो, उनका केवलज्ञान प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान कह-
लाता है, और जिनको शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में द्वितीयादि समय

आ प्रमाणे सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञाननु स्वप्न भतांयु, डवे अयोगि-
भवस्थ-केवलज्ञाननु स्वप्न कडे छे—‘से किं त अजोगि भवत्थ केवलनाण’ इत्यादि

शैलेशी अवस्थाने ने पामी गया छे ते अयोगी छे अयोगी छोवा छता
पणु ने भवस्थ छे तेओ अयोगि भवस्थ छे तेभनु ने केवलज्ञान छे ते अयोगि-
भवस्थ-केवलज्ञान छे ते ओ प्रकारतु छे—(१) प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-
केवलज्ञान अने (२) अप्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान छे तेमा ने भवस्थ
आत्माने शैलेशी अवस्था प्राप्त करवाभा ओक समय लाग्यो छाय, तेभनु
केवलज्ञान प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान कडेवाय छे अने नेभने शैलेशी

તત્ર-યોગાઃ-વ્યાપારાઃ । તે મહ વર્તન્તે યે, તે મયોગાઃ સત્યાપારામનોરાક્ષાયાઃ, તે વિદ્યન્તે યસ્ય સ સયોગી । સ ચાસૌ મત્તસ્થશ્ચ મયોગિમત્તસ્થસ્તસ્ય કેવલજ્ઞાન મિત્તિવિગ્રહઃ । તદ્ દ્વિવિધ મત્તપ્તમ્, તદ્ યથા-પ્રથમમમયસયોગિમત્તસ્થકેવલજ્ઞાન ચ । પ્રથમ સમયઃ સયોગિત્વે યસ્ય સ પ્રથમમમય', કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તૌ પ્રથમઃ સમયો યસ્ય સ ઇત્યર્થઃ । સ ચાસૌ સયોગિમત્તસ્થથેતિ પ્રથમમમયમયોગિમત્તસ્થ', તસ્ય કેવલજ્ઞાનમિત્યર્થઃ । એવમપ્રથમઃ=દ્વિતીયાદિઃ સમયો યસ્ય સોઽપ્રથમસમય, શેષ પ્રાગ્વત્ । અયવેત્યાદિ । ચરમઃ=અન્યઃ સમયો યમ્ય સયોગ્યવસ્થાયા', સ તથા, શેષ પ્રાગ્વત્ । એવમચરમઃ=ચરમાદન્યઃ સમયો યસ્ય સોઽચરમસમય', પશ્ચાનુપૂર્વ્યા ચરમાદારભ્ય સર્વે એવ આક્રેવલપ્રાપ્તેરચરમા ઇતિ । શેષ પ્રાગ્વત્ ॥

મૂલમ્—સે કિ ત અજોગિભવત્થકેવલનાણં ? । અજોગિભવ-ત્થકેવલનાણ દુવિહ પળ્ણત્ત । ત જહા—પઢમસમયઅજોગિભવ-ત્થકેવલનાણ ચ, અપઢમસમયઅજોગિભવત્થકેવલનાણ ચ ।

જ્ઞાન હૈ । તથા જિસ કેવલજ્ઞાન કે ઉત્પન્ન હોને મે દ્વિતીયાદિ સમય હો ગયે હો વહ અપ્રથમસમય-સયોગિભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ । અથવા ઇસ તરહ સે મી કેવલજ્ઞાન કે દો મેદ હોતે હૈ—ચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન એવ અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન । સયોગી-અવસ્થા કે અન્યસમય કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ વહ ચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ । ઇસસે વિપરીત, અર્થાત્ પશ્ચાનુપૂર્વી કી અપેક્ષા સયોગી અવસ્થા કે ચરમસમય સે લેકર જિતને સમય કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ પર્યન્ત હો ગયે હૈ વે સવ અચરમસમય હૈ । ડન સમયો કા કેવલ-જ્ઞાન અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કહલાતા હૈ ॥

પ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે તથા જે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામા જે વગેરે સમય લાગ્યા હોય તે અપ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે અથવા કેવલજ્ઞાનના આ પ્રમાણે પણ જે ભેદ પડે છે—ચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન અને અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન સયોગી અવસ્થાના અત્ય સમયનુ જે કેવલજ્ઞાન છે તે ચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે તેથી ઉલટુ એટલે કે પશ્ચાનુપૂર્વીની અપેક્ષાએ સયોગી અવસ્થાના ચરમ સમયથી લઈને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી જેટલા સમયો થઈ ગયા હોય તે બધા અચરમ સમયો છે તે સમયોનુ કેવલજ્ઞાન અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કહેવાય છે

मूलम्—से किं तं अणतरसिद्धकेवलनाणं ? । अणंतरसिद्ध-
केवलनाण पन्नरसविहं पणत्तं । त जहा—तित्थसिद्धा १, अति-
त्थसिद्धा २, तित्थयरसिद्धा ३, अतित्थयरसिद्धा ४, सयवुद्धसिद्धा
५, पत्तेयवुद्धसिद्धा ६, बुद्धवोहियसिद्धा ७, इत्थिलिगसिद्धा ८,
पुरिसलिगसिद्धा ९, नपुंसकलिगसिद्धा १०, सलिगसिद्धा ११,
अन्नलिगसिद्धा १२, गिहिलिगसिद्धा १३, एगसिद्धा १४, अणे-
गसिद्धा १५, से त अणतरसिद्धकेवलनाणं ॥ सू० २१ ॥

छाया—अथ किं तदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ? , अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान पञ्च
दशविध प्रज्ञप्त । तद् यथा—तीर्थसिद्धाः १, अतीर्थसिद्धाः २, तीर्थकरसिद्धाः ३,
अतीर्थकरसिद्धाः ४, स्वयवुद्धसिद्धाः ५, प्रत्येकवुद्धसिद्धाः ६, बुद्धवोधितसिद्धाः ७,
स्त्रीलिङ्गसिद्धाः ८, पुरुषलिङ्गसिद्धाः ९, नपुंसकलिङ्गसिद्धाः १०, स्वलिङ्गसिद्धाः
११, अन्यलिङ्गसिद्धाः १२, गृहिलिङ्गसिद्धाः १३, एकसिद्धाः १४, अनेकसिद्धाः १५,
तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ॥ सू० २१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त अणतरसिद्धकेवलनाणं?’ इति । अथ किं तद्
अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ? । पूर्वनिर्दिष्टस्य अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानस्य किं स्वरूपमिति
प्रश्नः । उत्तरमाह—‘अणतरसिद्धकेवलनाण ’ इत्यादि । अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम्
न विद्यतेऽन्तर=व्यनधानम् अर्थात्—समयेन येषां तेऽनन्तराः ते च ते सिद्धाश्चानन्तर-
सिद्धाः=सिद्धत्वप्राप्ताः प्रथमसमयेवर्तमानाः सिद्धाअनन्तरसिद्धा इत्यर्थः । तेषां
केवलज्ञान पञ्चदशविध प्रज्ञप्तम्, अनन्तरसिद्धाः पञ्चदशविधा भवन्ति, अतस्तेषां

ज्ञान । सिद्ध का शैलेगी अवस्था के चरमसमय मे प्राप्त सिद्धत्व अवस्था
का जो केवलज्ञान है वह सिद्ध-केवलज्ञान है । यह अनन्तर और परम्पर
के भेद से दो प्रकार का है ॥ सू० २० ॥

‘से किं त अणतरसिद्ध-केवलनाण’ ? इत्यादि ।

प्रश्न-अनन्तरसिद्ध-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर-अनन्तरसिद्ध
केवलज्ञान पन्द्रह प्रकार का है । वे प्रकार ये हैं—१ तीर्थसिद्ध, २ अतीर्थ-

छे ते सिद्ध-केवलज्ञान छे ते अनन्तर अने परम्परना लेहथी जे प्रकारनु
छे ॥ सू० २० ॥

“ से किं त अणतर-सिद्ध-केवलनाण ? ” इत्यादि

प्रश्न—अनन्तर-सिद्ध-केवलज्ञाननु शु स्वरूप छे ? उत्तर—अनन्तर-सिद्ध
यकेवलज्ञान पहर प्रकारनु छे ते आ प्रमाणे छे—(१) तीर्थसिद्ध, (२) अतीर्थ-

मूलम्—से किं तं सिद्धकेवलनाणं ? । सिद्धकेवलनाणं द्विविहं पणत्तं । त जहा—अणतरसिद्धकेवलनाणं च, परंपरसिद्धकेवलनाणं च ॥ सू० २० ॥

छाया—अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानम् ? । सिद्धकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च, परम्परसिद्धकेवलज्ञानं च ॥ सू० २० ॥

टीका—शिष्य पृच्छति—‘ से किं तं सिद्धकेवलनाणं ’ इति । अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानमिति । उत्तरमाह—सिद्धकेवलज्ञानं—सिद्धस्य=शैलेश्यवस्थाचरमसमय-प्राप्तसिद्धत्वस्य केवलज्ञानं, द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च, परंपरसिद्धकेवलज्ञानं च ॥ सू० २० ॥

होगये हैं उनके केवलज्ञान को अप्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान कहते हैं । अथवा चरम अचरम के भेद से यह फिर दो प्रकार का है— १ मोक्ष पहुँचने के अन्तिम समय का जो केवलज्ञान है चरमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान है, और २ जो मोक्ष पहुँचने के अन्तिम समय के पहले पश्चानुपूर्वी से शैलेशी अवस्था की प्राप्ति के समय तक का जो केवलज्ञान है वह अचरमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान है इस प्रकार अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान की तथा भवस्थकेवलज्ञान की प्ररूपणा हुई ॥ सू० १९ ॥

‘से किं तं सिद्धकेवलनाणं’ इत्यादि ।

प्रश्न—सिद्ध-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—सिद्ध-केवलज्ञान दो प्रकार का है । १ अनन्तरसिद्ध-केवलज्ञान और २ परम्परसिद्ध-केवल

अवस्था प्राप्त करवाना जे वगेरे समयो लाग्या छै तेभना केवलज्ञानने अप्रथम-समय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान उडे छै अथवा चरम-अचरमना लेदथी वणी ते प्रकारनु छै—(१) मोक्ष पहुँचायवाना अन्तिम समयनु जे केवलज्ञान छै ते चरम समय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान छै, अने (२) जे मोक्ष पहुँचायवाना अन्तिम समयना पहुँचा पश्चानुपूर्वी^१थी शैलेशी अवस्थानी प्राप्तिना समय सुधीनु जे केवल-छै ते अचरमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान छै आ प्रमाणे अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञाननी तथा भवस्थ केवलज्ञाननी प्ररूपणा थर्छ ॥ सू० १९ ॥

“ से किं तं सिद्धकेवलनाणं ” इत्यादि

प्रश्न—सिद्ध-केवलज्ञाननु शु स्वरूप छै ? उत्तर—सिद्ध-केवलज्ञान जे प्रकारनु छै (१) अनन्तर-सिद्ध-केवलज्ञान अने (२) परम्पर-सिद्ध-केवलज्ञान सिद्धनु शैलेशी अवस्थानी चरम समयमा प्राप्त सिद्धत्व अवस्थानु जे केवलज्ञान

अतीर्थसिद्धाः=तीर्थस्याभावोऽतीर्थ, तीर्थस्याभावश्च-अनुत्पत्तिरूपः, अपान्तराले व्यवच्छेदो वा, तस्मिन् ये सिद्धास्तेऽतीर्थसिद्धाः । तत्र मरुदेव्यादयोऽतीर्थसिद्धा उच्यन्ते, तदा तीर्थानुत्पत्तेः । तथा तीर्थस्य व्यवच्छेदश्चन्द्रप्रभस्वामि-सुविधिस्वाम्यपान्तराले, तत्र ये जातिस्मरणादिना मोक्षमार्गं प्राप्य सिद्धास्तेतीर्थव्यवच्छेदसिद्धा अतीर्थसिद्धा उच्यन्ते २ । तीर्थकरसिद्धाः-तीर्थकरा एव ३ । अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः ४ । स्वयंबुद्धसिद्धाः-ये स्वयम्=आत्मनैव बुद्धास्तत्र ज्ञातवन्तः । परोपदेशं विना सम्यग्वरवोधिप्राप्त्या मिथ्यात्वनिद्रापगमेन सम्यग्बोधप्राप्तास्ते स्वयंबुद्धाः, तथाग्निधाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्ध-

कर होते हैं । यह प्रवचनरूप तीर्थ निराधार नहीं होता है । इसके आधार-या तो गणधर होते हैं या चतुर्विध सघ होता है । इसतीर्थ के प्रवृत्त होने पर, अर्थात् तीर्थकर के शासनकाल के चालू रहने पर जो सिद्ध होते हैं-निर्वाणपद पाते हैं-वे तीर्थसिद्ध हैं । जैसे वृषभसेन गणधर आदि १ ।

तीर्थ का अभाव-अनुत्पत्ति अथवा अन्तरालकाल में तीर्थ का व्यवच्छेद अतीर्थ है । इस अतीर्थ में जो सिद्ध हुए हैं वे अतीर्थसिद्ध हैं, जैसे मरुदेवी आदि । इनके समय तीर्थ की उत्पत्ति नहीं थी । तथा तीर्थ का व्यवच्छेद चन्द्रप्रभस्वामी एवं सुविधि स्वामी के अन्तराल में हुआ था । ऐसे समय में जो जातिस्मरण आदि के द्वारा मोक्षमार्ग को प्राप्तकर सिद्ध हुए हैं वे तीर्थव्यवच्छेदसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहे गये हैं २ । तीर्थकरसिद्ध तीर्थकर ही है ३ । सामान्यकेवली अतीर्थकरसिद्ध है ४ । जो स्वयं ही तत्त्वों के ज्ञाता बने हैं, अर्थात् पर के उपदेश विना ही

करे। होय छे आ प्रवचनरूप तीर्थ निराधार होतु नहीं तेना आधार कातो गणधर होय छे के चतुर्विध सघ होय छे आ तीर्थ प्रवृत्त थता, ओटले के तीर्थ करेना शासनकाल चालू रहता ने सिद्धो थाय छे-निर्वाणपद पाते छे तेयो तीर्थसिद्ध छे-जेवा के वृषभसेन गणधर वगेरे (१) तीर्थने अभाव-अनुत्पत्ति अथवा वयगाणाना जणमा तीर्थने व्यवच्छेद अतीर्थ छे आ अतीर्थमा ने सिद्ध थया तेयो अतीर्थसिद्ध छे, जेवा के मरुदेवी वगेरे तेमना समयमा तीर्थनी उत्पत्ति थईन हुती तथा तीर्थने व्यवच्छेद चन्द्रप्रभस्वामी अने सुविधि स्वामीना वयगाणाना समयमा थयो हुतो जेवा समयमा जेयो जातिस्मरण वगेरे द्वारा मोक्षमार्गने प्राप्त करीने सिद्ध थया छे, तेमने तीर्थव्यवच्छेदसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहेवाय छे (२) तीर्थ करसिद्ध तीर्थ कर न छे (३) सामान्य केवली अतीर्थ करसिद्ध छे (४) जेयो जाते न तत्त्वोना जणुकार अन्या छे, ओटले के

કેવલજ્ઞાનં પञ्चदशविधं भवतीति भाव' । કે તે પચ્ચદશ મેદાઃ ? ક્યપ્યાહ—' ત જહા ' ઇત્યાદિ । તદ્ યથા—' તીર્થસિદ્ધાઃ ' ઇત્યાદિ । તત્ર તીર્થમિદ્ધાઃ—યદાશ્રિત્ય જીવા અનન્તસસારસાગર તરન્તિ તત્ તીર્થમ્, તચ્ચ યથાવસ્થિતસકલનીયાનીયાદિપદાર્થ-સાર્થમરૂપક ચતુસ્ત્રિશદતિશયસમન્વિતપરમગુરુતીર્થકરમણીત પ્રવચનમ્, એતચ્ચ નિરાધાર ન ભવતીતિ ગણધરા યા ચતુર્મિધસઘો યા તદાધારો વેદિતઞ્યઃ । તતચ્ચ તસ્મિન્ તીર્થે—તીર્થકરશાસને પ્રવૃત્તે સતિ યે સિદ્ધાઃ=નિર્વૃતાઃ=નિર્ગાળ પ્રાપ્તાસ્તે તીર્થસિદ્ધાઃ, યથા ઘૃપભસેનગણધરાદયઃ ૧ ।

સિદ્ધ, ૩ તીર્થકરસિદ્ધ, ૪ અતીર્થકરસિદ્ધ, ૫ સ્વયયુદ્ધસિદ્ધ, ૬ પ્રત્યેક-યુદ્ધસિદ્ધ, ૭ યુદ્ધબોધિતસિદ્ધ, ૮ સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, ૯ પુરુષલિંગસિદ્ધ, ૧૦ નપુસ-કલિંગસિદ્ધ, ૧૧ સ્વલિંગસિદ્ધ, ૧૨ અન્યલિંગસિદ્ધ, ૧૩ ગૃહલિંગસિદ્ધ, ૧૪ એકસિદ્ધ, ૧૫ અનેકસિદ્ધ, યદ્ અનન્તરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન હૈ ।

માવાર્થ—સિદ્ધત્વ કો પ્રાપ્ત હુઆ સિદ્ધ આત્મા પ્રથમ સમય મેં જય તક વર્તમાન હૈ વહ અનન્તરસિદ્ધ હૈ । સિદ્ધત્વ પદ પ્રાપ્ત આત્મા એક સમય કે મીતર ૨ હી સિદ્ધ યન જાતા હૈ એક સમય કા મી યહા અન્તર-વ્યવધાન નહીં પડતા હૈ । ઇસ અનન્તરસિદ્ધ આત્મા કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ વહ અનન્તરસિદ્ધ—કેવલજ્ઞાન હૈ । યદ્ પન્દ્રહ પ્રકાર કા વતલાયા ગયા હૈ । વે પન્દ્રહ મેદ યે હૈ—જિસકા આશ્રય કર જીવ અનન્ત સસાર કો પાર કર દેતે હૈ વહ તીર્થ હૈ । યદ્ તીર્થ યથાવસ્થિત સકલ જીવાદિક પદાર્થોં કે યથાર્થ સ્વરૂપ કા પ્રરૂપક જો પ્રવચન હૈ તત્સ્વરૂપ માના ગયા । ઇસ પ્રવચન કે પ્રણેતા ૩૪ ચૌતીસ અતિશયોં સે વિરાજમાન પરમગુરુ તીર્થ-

સિદ્ધ, (૩) તીર્થકરસિદ્ધ, (૪) અતીર્થકર-સિદ્ધ, (૫) સ્વયયુદ્ધસિદ્ધ, (૬) પ્રત્યેકયુદ્ધસિદ્ધ, (૭) યુદ્ધબોધિતસિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગસિદ્ધ, (૧૦) નપુસકલિંગસિદ્ધ, (૧૧) સ્વલિંગસિદ્ધ, (૧૨) અન્યલિંગસિદ્ધ, (૧૩) ગૃહલિંગસિદ્ધ, (૧૪) એકસિદ્ધ, (૧૫) અનેકસિદ્ધ આ અનન્તર સિદ્ધ કેવલજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે

માવાર્થ—સિદ્ધત્વ પામેલ સિદ્ધ આત્મા પ્રથમ સમયમા જ્યા સુધી વર્ત માન છે તે અનન્તરસિદ્ધ છે સિદ્ધત્વ પદ પામેલ આત્મા એક સમયની અદર જ સિદ્ધ બની જાય છે એક સમયનુ પણ ત્યા અન્તર-વ્યવધાન પડતુ નથી આ અનન્તર સિદ્ધ આત્માનુ જે કેવલજ્ઞાન છે તે અનન્તરસિદ્ધ—કેવલજ્ઞાન છે એ પદર પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે તે પદર ભેદ આ પ્રમાણે છે—જેનો આશ્રય લઈને જીવ અનત સસારને પાર કરી નાખે છે તે તીર્થ છે આ તીર્થ યથાવસ્થિત સઘળા જીવા દિક પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપનુ પ્રરૂપક જે પ્રવચન છે તત્સ્વરૂપ માનેલ છે આ પ્રવચનના પ્રણેતા ૩૪ ચૌતીસ અતિશયોથી વિરાજમાન પરમગુરુ તીર્થ-

करकण्डूवादीना प्रत्येकबुद्धानां बोधिर्नाह्वयभादिज्ञानसापेक्षा । प्रत्येकबुद्धाश्च बाह्यनिमित्तमपेक्ष्य बुद्धाः सन्तो नियमतः प्रत्येकमेव विहरन्ति, न तु गच्छवासिन इव संहताः । उपधिः स्वयंबुद्धाना द्वादशविध एव पात्रादिः । प्रत्येकबुद्धाना तु द्विधा-जघन्यतउत्कर्षतश्च, तत्र जघन्यतो द्विविध, उत्कर्षतो नवविधः प्रावरणवर्जः ६ ।

तथा—स्वयंबुद्धाना पूर्वाधीत श्रुतं भवति वा, न वा भवति । यदि भवति, ततो लिङ्ग देवता वा प्रयच्छति, गुरुसनिधौ गत्वा वा प्रतिपद्यते । यदि चैकाकी विहर्तुं समर्थः, इच्छाऽपि तादृशी भवेत्, तदा एकाकी विहरति, अन्यथा गच्छानामसेज्वतिष्ठते ।

होती है । करकण्डू आदि प्रत्येकबुद्धों के जीवनचरित्र में इस बात का कथन मिलता है । प्रत्येकबुद्ध बाह्य निमित्त के प्रभाव से बुद्ध होकर नियमतः प्रत्येक-अकेले २ ही विहार करते हैं-गच्छवासी साधुओं की तरह समुदायरूप में नहीं । स्वयंबुद्धों की उपधि पात्र आदि बाहर प्रकार की है । प्रत्येकबुद्धों की दो प्रकार की उपधि होती है-प्रथम जघन्य की अपेक्षा और दूसरी उत्कृष्ट की अपेक्षा । जघन्य की अपेक्षा इनके दो प्रकार की उपधि होती है, तथा उत्कर्ष की अपेक्षा नौ प्रकार की । इसमें प्रावरण छूट जाता है ।

तथा स्वयंबुद्धों में जो श्रुत होता है वह पूर्व में अधीत किया हुआ भी होता है अथवा नहीं भी होता है । पूर्वाधीतश्रुत इनमें जब होता है तब इनके लिये वेप की प्राप्ति या तो देवता से होती है या वे स्वयं गुरु के निकट जाकर उनसे प्राप्त कर लिया करते हैं । इनमें यदि अकेले

आदि प्रत्येकबुद्धोना लवनचरित्रमा आ वातनो उत्लेष भजे छे प्रत्येकबुद्ध बाह्यनिमित्तना प्रभावथी बुद्ध थधने नियमत प्रत्येकये कला न विहार करे छे- गच्छवासी साधुओनी जेम समुदायमा नही स्वयंबुद्धोनी उपधि पात्र आदि भार प्रदान्ती छे प्रत्येक बुद्धोनी उपधि जे प्रदान्ती होय छे-पडेली जघन्यनी अपेक्षाये अने भील उत्कृष्टनी अपेक्षाये जघन्यनी अपेक्षाये तेमने जे प्रकारनी उपधि होय छे, तथा उत्कृष्टनी अपेक्षाये नव प्रकारनी तेमा प्रावरण छूटी लय छे

तथा स्वयंबुद्धोमा जे श्रुत होय छे ते पूर्वे अधीत करेला पणु होय छे अथवा नहीं पणु होतु तेमनामा न्यारे पूर्वाधीत श्रुत थाय छे त्यारे तेमने भाटे वेपनी प्राप्ति कातो देव वडे थाय छे के ते लते न शुरुनी पासै जधने तेमनी पासैथी जेजवी दे छे तेमनामा जेकला विहार करवानी जे शक्ति होय

સિદ્ધાઃ ૫ । પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધાઃ—યે તુ એક કિંચિદનિત્યત્વાદિમાયનાકારણ
વૃષભાદિકં પ્રતીત્ય બુદ્ધાઃ—પરમાર્થ જ્ઞાતમન્તમ્તે પ્રત્યેકબુદ્ધાઃ । યે પ્રત્યેકબુદ્ધાઃ
સિદ્ધાસ્તે પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધાઃ ૬ ।

નતુ સ્વયંબુદ્ધ—પ્રત્યેકબુદ્ધાના કો ભેદઃ ? , ઉત્પત્તે—યો યુપાધિશ્રુતલિઙ્ગ-
કૃતો ભેદસ્તગ્રાસ્તિ । તથાદિ—સ્વયંબુદ્ધાના ગાણનિમિત્ત વિનૈવ નિજજાતિસ્મરણા-
દિના ચોધિરૂપજાયતે, પ્રત્યેકબુદ્ધાના તુ ગાણનિમિત્તાપેક્ષયા ચોધિઃ, શ્રૂયતે ચ-
જિન્હે સમ્યક્ ચરચોધિ કી પ્રાપ્તિ દૃઈ છે, ઓર ઇસીકે પ્રભાવ સે જિન્હેને
મિથ્યાત્વરૂપ નિદ્રા કા અભાવ ક્રિયા છે, ઓર ઇસી કારણ જિન્હે સમ્યક્
ચોધ પ્રાપ્ત હો ચુકા છે વે સ્વયંબુદ્ધ છે । ઇસ સ્વયંબુદ્ધ અવસ્થા મેં
જો સિદ્ધ દુષ્ટ છે વે સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ છે ૫ । જો કિસી અનિત્યત્વાદિ ભાવના
કે કારણભૂત વાહ્ય કિસી વસ્તુ—વૃષભ આદિ કા નિમિત્ત પાકર બુદ્ધ હો
જાતે હૈં—પરમાર્થ કે જ્ઞાતા ઘન જાતા છે વે પ્રત્યેકબુદ્ધ છે । જો પ્રત્યેક
બુદ્ધ હોકર સિદ્ધ ઘન જાતે હૈં વે પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ છે ૬ ।

શકા—સ્વયંબુદ્ધ ઓર પ્રત્યેકબુદ્ધ મેં કયા ભેદ છે ?

ઉત્તર—ચોધિ, ઉપધિ, શ્રુત એવ લિઙ્ગ કી અપેક્ષા ભેદ રહતા છે ।
જો સ્વયંબુદ્ધ દુષ્ટા કરતે હૈં ઊન્હે વાહ્ય નિમિત્ત કે વિના હી ચોધિ પ્રાપ્ત
હો જાતી છે । ઇસમેં અન્તરગ નિમિત્ત જાતિસ્મરણ આદિ પડતે છે । પ્રત્યેક
બુદ્ધો મેં એસા નહીં હોતા છે । ઊન્હે ચોધિ કી પ્રાપ્તિ વાહ્યનિમિત્તાધીન

બીજાના ઉપદેશ વિના જ જેમને સમ્યક્ચરચોધિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અને તેનાજ
પ્રભાવથી જેમણે મિથ્યાત્વરૂપ નિદ્રાનો નાશ કર્યો છે, અને એજ કારણે જેમને
સમ્યક્ ચોધ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે આ સ્વયંબુદ્ધ અવસ્થામાં
જેઓ સિદ્ધ થયા છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૫) જે કોઈ અનિત્યત્વાદિ ભાવનાના
કારણભૂત કોઈ વસ્તુ—વૃષભ આદિનું નિમિત્ત મેળવીને બુદ્ધ થઈ ગય છે—પર-
માર્થના બહુકાર બની ગય છે, તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ છે જેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ થઈને
સિદ્ધથાય છે તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૬)

શકા—સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ વચ્ચે શો તફાવત છે ?

ઉત્તર—ચોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિંગની અપેક્ષાએ ભેદ રહે
છે જેઓ સ્વયંબુદ્ધ થાય છે તેમને વાહ્ય નિમિત્ત વિના જ ચોધિ પ્રાપ્ત થઈ
ગય છે તેમાં અન્તરગ નિમિત્ત જાતિસ્મરણ આદિ હોય છે “પ્રત્યેક બુદ્ધોમા”
એવું થતું નથી—તેમને ચોધિની પ્રાપ્તિ વાહ્ય નિમિત્તાધીન હોય છે કરકરૂ

स्वलिङ्गसिद्धाः=स्वलिङ्ग-जिनशासनवेपः सदोरकमुखवस्त्रिकारजोहरणादिरूपस्तत्र
-तस्मिन् वेपे ये सिद्धास्ते स्वलिङ्गसिद्धाः ११ । अन्यलिङ्गसिद्धाः-परिव्राज-
कादिलिङ्गे सिद्धाः १२ । गृहलिङ्गसिद्धाः १३ । एकसिद्धा-एकस्मिन् समये
एके एव सिद्धाः । एवभूता ये सिद्धास्ते एकसिद्धाः १४ । अनेकसिद्धाः
एकस्मिन् समये अनेके सिध्यन्ति स्म, ते अनेकसिद्धाः १५ । उत्कर्षतोऽष्टोत्तर-
शतसरयका सिद्धा भवन्ति । उक्तञ्च—

वत्तीसा अडयाला, सट्टी वावत्तरी य वोद्धव्वा ।

चुलमीई छन्नउई, दुरहिय अट्टुत्तर सय च ॥ १ ॥ १५ ॥

सिद्ध वे हैं कि जिनके पास जिनशासनकथित मुनिवेप होता है, जैसे-
सदोरकमुखवस्त्रिका का होना, रजोहरण आदि का होना । इस वेप
में रहकर जो सिद्धि प्राप्त करते हैं ११ । परिव्राजक आदि के वेप में
रहकर जो सिद्ध होते हैं वे अन्यलिङ्गसिद्ध कहलाते हैं १२ । गृही के
लिङ्ग में-गृहस्थ की पर्याय में-रहकर ही सिद्ध जो होते हैं वे गृहलिङ्गसिद्ध
हैं १३ । तथा एक समय में जो एक ही जो सिद्ध होते हैं वे एकसिद्ध कहे
गये हैं १४ । एक समय में अनेक सिद्ध होते हैं वे अनेक सिद्ध हैं १५ ।
अनेकसिद्ध उत्कृष्ट की अपेक्षा एक समय में एक सौ आठ (१०८)
होते हैं, कहा भी है—

“वत्तीसा अडयाला, सट्टी वावत्तरी य वोद्धव्वा ।

चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्टुत्तर सय च” ॥१॥

जेमनी पासे जिन शासन उथित मुनिवेप होय छे—जेमके द्वारा साथेनी
मुडपत्ति, रजेडरथु आदिनु होयु-तेमने स्वलिङ्ग सिद्ध कडे छे आ वेपमा
रडीने जे सिद्धि प्राप्न करे छे ते स्वलिङ्ग सिद्ध छे ॥११॥ परिव्राजक आदिना
वेपमा रडीने जे सिद्ध थाय छे ते अन्यलिङ्ग सिद्ध कडेवाय छे ॥१२॥ गृहीना
लिङ्गमा-गृहस्थनी पर्यायमा-रडीने जे जे सिद्ध थाय छे तेजो गृहीलिङ्ग सिद्ध
छे ॥१३॥ तथा जेक समयमा जे जेकसिद्ध थाय छे तेजो जेकसिद्ध कडेवाय
छे ॥१४॥ जेक समयमा अनेक सिद्ध थाय छे तेजो अनेकसिद्ध छे ॥१५॥
अनेकसिद्ध उत्कृष्टनी अपेक्षाजे जेक समयमा जेकसो आठ (१०८) थाय छे
कडेल पद्य छे—

“वत्तीसा अडयाला, सट्टी वावत्तरी य वोद्धव्वा ।

चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्टुत्तर सय च” ॥१॥

यदि पूर्वाधीत श्रुत न भवति, तर्हि नियमाद् गुरुमनिर्घो गत्वा लिङ्ग प्रति पद्यते, गच्छ वाऽऽस्य न मुञ्चति ।

प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीत श्रुत नियमतो भवति, तन्व जघन्यतः एकाद् शाङ्गानि, उत्कर्षतः किञ्चिन्मृगानि दश पूर्वाणि । तेभ्यो देवता लिङ्ग प्रयच्छति । लिङ्गवर्जिता वा ऋदाचिद् भवन्ति ६ ।

बुद्धबोधितसिद्धाः—बुद्धा=आचार्यदयस्त्वर्षोधिताः सन्तो ये सिद्धान्ते तथा ७ । स्त्रीलिङ्गसिद्धाः ८ । पुल्लिङ्गसिद्धाः ९ । नपुंसकलिङ्गसिद्धाः १० । तथा

होकर विहार करने की शक्ति होती है, और इच्छा भी यदि इसी प्रकार की इनकी हो तो ये अकेले ही विहार करते हैं, नहीं तो गच्छावास में रहते हैं । इनका श्रुत जय पूर्वाधीत नहीं होता है तो ये नियमत गुरु के निकट जाकर साधुवेष अगीकार करते हैं, और गच्छ को नहीं छोड़ते हैं ।

प्रत्येकबुद्धों का श्रुत नियम से पूर्वाधीत होता है । जघन्य से ये ग्यारह अंग पर्यन्त पढ़े हुए होते हैं, तथा उत्कृष्टरूप से कुछ कम दश पूर्वतक । इनके लिये साधुवेष देवता प्रदान करते हैं । अथवा ये कभी २ साधुवेष से वर्जित भी रहते हैं । ६ ।

बुद्धबोधितसिद्ध वे हैं कि जिन्हें आचार्य आदि बोध देते हैं । और उनसे प्रतिबोधित होकर ही जो सिद्ध अवस्था प्राप्त करते हैं ७ । स्त्रीलिङ्ग से, पुल्लिङ्ग से तथा नपुंसकलिङ्ग से युक्त होकर जो सिद्ध होते हैं वे स्त्रीलिङ्ग पुल्लिङ्ग और नपुंसकलिङ्ग, सिद्ध ८-९-१० कहलाते हैं । स्वलिङ्ग-

अने तेमनी ज्येवी धर्म्मि पणु होय तो तेज्यो ज्येकला ज विहार करे छे, नडी तो गच्छवासमा रहे छे जे तेमनु श्रुत पूर्वाधीत न होय तो तेज्यो नियमत गुरुनी पासे जर्धने साधु-वेष स्वीकारे छे अने गच्छने छोडता नथी

प्रत्येकबुद्धोनु श्रुत नियमथी ज पूर्वाधीत होय छे जघन्यथी तेज्यो अगियार अग सुधी लखेल होय छे अने उत्कृष्टरूपथी दश पूर्वथी कर्धक ज्येष्ठ लखेल होय छे तेमने माटे देव साधुवेष आपे छे अथवा तेज्यो कथारेक कथारेक साधुवेषथी वर्जित पणु रहे छे ॥६॥

जेमने आचार्य वगेरे बोध आपे छे, अने तेमना द्वारा प्रतिबोधित थर्धने तेज्यो सिद्ध अवस्था प्राप्त करे छे, तेज्यो बुद्धबोधित सिद्ध छे ॥७॥

नारीजति, नरजति अने नान्येतर जतिथी युक्त थर्धने जे सिद्ध थाय छे तेज्यो स्त्रीलिङ्ग, पुल्लिङ्ग अने नपुंसकलिङ्ग सिद्ध कहवाय छे ॥८-९-१०॥

तथा—त्रिसप्तत्यादय उत्कर्षतश्चतुरशीतिपर्यन्ता निरन्तर सि-यन्तश्चतुरः
समयान् यावत् प्राप्यन्ते । तत ऊर्ध्वमन्तरम् । तथा—पञ्चाशीत्यादय उत्कर्षतः
पण्णत्रतिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तस्त्रीन् समयान् यावदाप्यन्ते । परतोऽवश्यमन्तरम् ।

तथा—सप्तनवत्यादय उत्कर्षतो द्व्युत्तरशतपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तो द्वौ
समयौ यावदाप्यन्ते । परतो नियमादन्तरम् ।

तथा—त्र्युत्तरशतादय उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतपर्यान्ताः सि-यन्तो नियमादेकमेव
समयं यावदाप्यन्ते, न तु द्वित्रादिसमयानिति १५ ।

उनचास ४९ से लेकर उत्कृष्ट साठ जीवों तक निरन्तर सिद्ध होते हैं ।
ये उह समय तक सिद्ध होते हैं । इसके बाद अन्तर अवश्य हो जाता
है । तथा इकसठ ६१ से लेकर उत्कृष्ट उत्तर ७२ जीव निरन्तर सिद्ध
होते हैं, ये पांच समय तक सिद्ध होते हैं, बाद में नियम से अन्तर
पड़ जाता है । तथा तेहत्तर ७३ से लगाकर उत्कृष्ट चौरासी ८४ जीव
निरन्तर सिद्ध होते हैं, ये ^{चार} पांच समयों तक पाये जाते हैं । इसके बाद
नियमतः अन्तर हो जाता है । पचासी ८५ से लेकर उत्कृष्ट अधानवे
तक जीव निरन्तर सिद्ध होते हैं । ये तीन समय तक पाये जाते हैं ।
इसके बाद अन्तर हो जाता है । मन्तानवे ९७ से लेकर उत्कृष्ट एकसौ
दो १०२ तक निरन्तर सिद्ध होते हैं, ये दो समयों तक पाये जाते हैं ।
इसके बाद अन्तर पड़जाता है । एकसौ तीन १०३ से लेकर उत्कृष्ट
एकसौ आठ १०८ तक सिद्ध होते हैं, ये एक ही समय तक पाये जाते
हैं, दो तीन आदि समय तक नहीं । इस प्रकार इस गान्या का अर्थ है ।

पचास (४९) थी लधने उत्कृष्ट साठ एवो सुधी निरन्तर सिद्ध होय छे ओ छ
समय सुधी सिद्ध थाय छे, त्पार णाह अतर अवश्य पडी नय छे तथा ओकसठ
(६१)वी लधने उत्कृष्ट णोतेर (७२) एव निरन्तर सिद्ध थाय छे तेओ पात्र
समय सुधी सिद्ध थाय छे, पछी नियमथी अतर पडी नय छे तथा तोतेर
(७३) थी लधने उत्कृष्ट चौरासी (८४) निरन्तर सिद्ध थाय छे ओ पात्र समथे
सुधी प्राप्त थाय छे त्पार णाह नियमथी अतर पडी नय छे पचाशी (८५)
थी लधने उत्कृष्ट छन्तु (९६) सुधी एव निरन्तर सिद्ध थाय छे ते त्रणु
समय सुधी प्राप्त थाय छे त्पार णाह अतर पडी नय छे सत्ताएथी (९७)
लधने उत्कृष्ट ओकसो णे (१०२) सुधी निरन्तर सिद्ध थाय छे ते जे ममथे
सुधी प्राप्त थाय छे त्पार णाह अतर पडी नय छे ओकसो त्रणु (१०३) वी
लधने उत्कृष्ट ओकसो आठ (१०८) सुधी सिद्ध थाय छे, ओ ओक न समय
सुधी प्राप्त थाय छे, जे त्रणु आदि समय सुधी नडी आ प्रभावे आ
गाथानो अर्थ छे

છાયા—દ્વાત્રિંશત્ અષ્ટચત્વારિંશત્, પષ્ટિ' દ્વામસતિથ ચોદ્વચ્યા ।

ચતુરશીતિઃ પષ્ણતિઃ, દ્વચધિક (દ્વચધિક્ષત) અષ્ટોત્તર શત ચ ॥૧॥

વ્યાख्या—પ્રથમસમયે જઘન્યત પક્ષો દ્વૌ વા, ઉત્કર્ષતો દ્વાત્રિંશત્ સિધ્યન્તઃ પ્રાપ્યન્તે । દ્વિતીયસમયે જઘન્યત પક્ષો દ્વૌ વા, ઉત્કર્ષતો દ્વાત્રિંશત્ । પ્વ તૃતીય-સમયેઽપિ । એવ ચતુર્થસમયેઽપિ । એવ ચાષ્ટમયેઽપિ સમયે જઘન્યત પક્ષો દ્વૌ વા ઉત્કર્ષતો દ્વાત્રિંશત્ । તત્ પરમવચ્ચમન્તરમ્ ।

તથા—ત્રયહિંશદાદય ઉત્કર્ષતોઽષ્ટચત્વારિંશત્પર્યન્તા' નિરન્તર સિધ્યન્તઃ સપ્ત સમયાન્ યાવત્ પ્રાપ્યન્તે । તથાદિ—પ્રથમસમયે જઘન્યતત્રયહિંશચતુર્હિંશદ્ વા, ઉત્કર્ષતોઽષ્ટચત્વારિંશત્ સિધ્યન્તઃ પ્રાપ્યન્તે, ઇતિ રીત્યા સપ્તમસમયાપ્તિ માવના કાર્યો

તથા—एकोनपञ्चादशदादय उत्कर्षत' पष्टिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्त षट्सम-
मयान् यावदवाप्यन्ते । परतोऽन्यमन्तरम् । तथा—एकपष्ट्यादय उत्कर्षतो द्विस-
प्ततिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तः—पञ्चसमयान् यावदवाप्यन्ते । ततः परमन्तरम् ।

પ્રથમ સમય મેં જઘન્ય સે ઁક યા દો જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટ સે ઘત્તીસ જીવ સિદ્ધ હોતે હૈ । દ્વિતીય સમય મેં ઁી જઘન્ય સે ઁક યા દો જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટ સે ઘત્તીસ જીવ સિદ્ધ હોતે હૈ । ઇસી તરહ તૃતીય, ચતુર્થ, પચમ, પષ્ટ, સપ્તમ ઁર અષ્ટમ સમય મેં ઁી જઘન્ય ઁર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સિદ્ધ હોનેવાલે જીવોં કા પ્રમાણ જાનના ચાહિયે । ઇસકે બાદ નિયમત. અન્તર હો જાતા હૈ । તથા તેતીસ સે લેકર ઉત્કૃષ્ટ અડતાલીસ પર્યન્ત જીવ નિરન્તર સિદ્ધ હોતે રહતે હૈ, ઁર ઘે સાત સમય તક સિદ્ધ હોતે હૈ । જૈસે—પ્રથમ સમય મેં જઘન્ય સે તેતીસ અથવા ચોતીસ, ઉત્કર્ષ સે અડતાલીસ સિદ્ધ હોતે હૈ, ઇસ રીતિ સે સાત સમય પર્યન્ત ઁાવના કર લેની ચાહિયે । વાદમેં નિયમતઃ અન્તર હો જાતા હૈ । તથા

પ્રથમ સમયમા જઘન્યથી એક કે બે જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે બીજા સમયમા પણ જઘન્યથી એક કે બે જીવ અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે એજ પ્રમાણે ત્રીજા, ચોથા, પાચમા, છઠ્ઠા, સાતમા, અને આઠમા સમયમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થનાર જીવોનું પ્રમાણ બધુલું બેઠએ ત્યાર પછી નિયમથી જ અતર પડી બચ છે તથા તેત્રીસથી વધને ઉત્કૃષ્ટ અડતાલીસ સુધી જીવ નિરન્તર સિદ્ધ થતા રહે છે, અને એ સાત સમય સુધી સિદ્ધ હોય છે જેમકે પ્રથમ સમયમા જઘન્યથી તેત્રીસ અથવા ચોત્રીસ, ઉત્કૃષ્ટથી અડતાલીસ સિદ્ધ હોય છે, આ રીતે સાત સમય સુધી સમજી લેવું બેઠએ પછી નિયમથી અતર પડી બચ છે

तु न्यूनता पक्षस्य, विवादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीलाभाभावात् । यदि तदुपादीयते, तदा तत्प्रतिबोधार्थं किञ्चिदुच्यते—स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्ति-कारणाऽवैकल्यात्, यथा पुमांसः, यत्र हि यस्य नास्ति सभनस्तत्र तत्कारणवैकल्य, यथा सिद्धशिलाया शाल्यङ्कुरस्य । इमास्तु मुक्तिकारणवैकल्यरहिताः, तस्मान्मुक्त्यर्हा इति ।

हो सकती है, अतः इस बात को स्पष्ट करने के लिये यदि ऐसा कहा जाय कि हम उन्हें ही मुक्ति की प्राप्ति निषिद्ध करते हैं जिन्हें आप मुक्ति प्राप्ति के योग्य गिनते हो, तो इस पर भी हमारा यही कहना है कि जिन्हें तुम मुक्तिप्राप्ति के योग्य नहीं कहते हो उन्हें ही हम इस प्रकार से मुक्तिप्राप्ति के योग्य सिद्ध करते हैं—“स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणवैकल्यात्, यथा पुमांसः” जैसे पुरुषों में मुक्ति के कारणों की अविकलता देखी जाती है उसी प्रकार से स्त्रियों में भी मुक्ति के कारणों की अविकलता होने से वे भी मुक्तिप्राप्ति के योग्य हैं । जहाँ पर जिसकी सभवता नहीं होती है वही पर उसके कारणों की विकलता रहती है, जैसे सिद्धशिला में शाल्यङ्कुर की सभवता नहीं है, अतः वहाँ पर उसके कारणों की भी विकलता है, परन्तु विवक्षित स्त्रिया ऐसी नहीं हैं, उनमें तो मुक्ति के सब कारणों का सद्भाव है, अतः वे मुक्ति के योग्य

श्रीपदार्थी ज्ञानी शकती नहीं, तथी आ वातने स्पष्ट उरवाने माटे जे अम कडेवाभा आवे के अमे तेमने न मुक्तिनी प्राप्ति निषिद्ध करीजे छीजे जेने तमे मुक्तिप्राप्तिने योग्य गछे छे, तो अे भाणतमा पषु अमाइ अेन कडेवु छे के जेमने तमे मुक्तिप्राप्तिने योग्य उछेता नहीं तेमने न अमे आ रीते मुक्ति प्राप्त करवाने लायक सिद्ध करीजे छीजे—“स्त्रियो मुक्त्यर्हा, मुक्तिकारणवैकल्यात् यथा पुमांसः” जेम पुरुषोभा मुक्तिना कारणोनी अविकलता जेवाभा आवे छे तेम श्रीयोभा पषु मुक्तिना कारणोनी अविकलता छेवाधी तेजे पषु मुक्ति प्राप्त करवाने योग्य छे तथा जेनी सलवता छेती नहीं त्याज तेना कारणोनी विकलता रहे छे, जेम सिद्धशिलाभा शाल्यङ्कुरनी सलवता छेती नहीं तथी त्या आगण तेना कारणोनी पषु विकलता छे, पषु विवक्षित श्रीयो अेवी नहीं, तेमनाभा तो मुक्तिना गधा कारणोना सहभाव छे तथी तेजे मुक्तिने योग्य छे जे आ विधे करी पषु अेवु न कडेवाय के

स्त्रीमोक्षसमर्थनम्—

इह स्त्रीलिङ्गसिद्धा इति यदुच्यते, तत् केचिन्न मन्यन्ते । एव हि ते प्रलपन्ति—‘स्त्रीणां न मोक्षः, पुरुषेभ्यो हीनत्वात्, नपुंसकादिनात्’ इति ।

अत्र ब्रूमः—सामान्येनात्र धर्मत्वेनोपात्ताः स्त्रियो निमादास्पदीभूता वा ? । आद्यपक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता, असख्यातवर्षापुष्कद्रुःपमाद्रिकालोत्पन्न तिरथी-देव्य-मव्यादिस्त्रीणा भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षामावस्याभिधानात्, द्वितीये

स्त्रीमोक्षसमर्थनम्—

यहा पर “स्त्रीलिङ्गसिद्धाः” यह जो कहा है इस बात को कई एक नहीं मानते हैं, वे इस प्रकार कहते हैं—‘स्त्रियों को मुक्ति नहीं होती है, कारण कि वे पुरुष की अपेक्षा हीन हैं, जैसे नपुंसक आदि’ । इसपर यह पूछना है कि आप किन स्त्रियों में मोक्ष का अभाव सिद्ध करते हैं ? क्या सामान्य स्त्रियों में, अथवा किन्हीं विशेष स्त्रियों में ? । यदि सामान्य स्त्रियों में मुक्तिप्राप्ति का अभाव आप सिद्ध करते हो तो यह बात हम भी मानते हैं कि असख्यात वर्षकी आयुवाली अकर्म-भूमिज स्त्रियों को, दुष्पमादिकालोत्पन्न तिर्यञ्चनियों को, एव देवियों को, तथा अभव्य स्त्रियों को मुक्ति प्राप्त नहीं होती है, अतः पक्षैकदेश में यह हेतु सिद्धसाध्यवाला होने से यदि कहो कि कोई विशिष्ट स्त्रिया मुक्ति प्राप्ति के योग्य नहीं हैं तो यह बात पक्षभूत स्त्रीपद से ज्ञात नहीं

स्त्रीमोक्षसमर्थनम्—

अबही आगण “स्त्रीलिङ्गसिद्धा” आम के कहेल छे अे वातने केटलाक भानता नथी, तेअो आ प्रमाखे कडे छे—“स्त्रीअोने मुक्ति भणती नथी, कारण के तेअो पुरुषो करता हीन छे जेभ नपुंसक आदि” आ भावतमा अे पूछ वानु छे के आप कछ स्त्रीअोने मोक्ष नथी भणतो जेभ सिद्ध करे छे ? शु सामान्य स्त्रीअोने के केछ विशिष्ट स्त्रीअोने ? जे सामान्य स्त्रीअोने मुक्ति प्राप्त थती नथी अेवु आप सिद्ध करता छे तो अे वात अमे पक्ष भाणीये छीअे के असख्यात वर्षना आयुवाणी अकर्मभूमिज स्त्रीअोने, दुष्पमादि ठावे। त्पन्न तिर्यञ्चनियेअे अने देवीअोने तथा अबव्य स्त्रीअोने मुक्ति प्राप्त थती नथी तेथी पक्षैकदेशमा आ हेतु सिद्धसाध्यवाणे छेवाथी जे आप उछे के केछ विशिष्ट स्त्रीअो मुक्ति प्राप्त करवाने योग्य नथी तो अे वात पक्षभूत

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणा-
मिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवच-
नार्थं श्रद्धधानाः, जानते च पडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्नं श्रुतम्,
परिपालयन्ति सप्तदशविधं सयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यम्,
तप्यन्ते च तपासि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसम्भ्र । किं च-
स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो वि-
वक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है ? ४, या उनमें
कोई स्त्री महर्दिक नहीं है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता
पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय
कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमें पुरुषों की अपेक्षा
हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि
सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमें भी अविकल देखे जाते
हैं । स्त्रिया भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, पडावश्यक
कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा
सत्रह प्रकार के सयम को पालने वाली देखी जाती है । देव और
असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि
विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का सम्भव
कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव
कहते हो सो इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ?, क्या सामा-

के तेजोभाषी डोई स्त्री महर्दिक नहीं ? (६) अथवा मायादिकनी तेमनामा
अधिकता होय छे ? जे आ छ विकल्पोभाषी आ विद्वेष मानी लक्ष्ये के
स्त्रीजोभा रत्नत्रयने अभाव छे तेथी तेमनामा पुरुषो करता हीनता छे, तो
जेम कडेवु ते युक्ति युक्त मानी शक्य नही कारण के सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय
पुरुषोनी जेम तेमनामा पण्य अविकल नजरे पडे छे स्त्रीजो पण्य सकण
प्रवचनना अर्थनी श्रद्धा करनारी छ आवश्यक कालिक-उत्कालिक आदिना लेदथी
श्रुतने लक्षणारी, तथा सत्तर प्रकारना सयमने पाणनारी जेवामा आवे छे
देव अने असुरे वडे पण्य दुर्धर जेवु प्रद्वयर्थव्रत तेजो पाणे छे मासक्षपण्य आदि
विविध प्रकारनी तपस्या तेजो करे छे, तो पछी तेमनामा मुक्तिने सलव देवी
रीते डोई शक्ये नही ?, तथा आप जे स्त्रीजोभा रत्नत्रयने अभाव कडेता हो
तो तेमनामा रत्नत्रयने अभाव देवी रीते विवक्षित छे । ३. सामान्यतः रत्न

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामगद्वयात् तत्राय हेतुर्नास्तीत्यमिद्वोऽयं हेतुरिति चेत् १।
उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं यदसि, तत् किं स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपहृष्टत्वेन १,
किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणभावेन ३ ?

तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपहृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामगद्वयात् इति वदसि,
तर्हि इदं ब्रूहि—त्वदङ्गीकृत पुरुषेभ्योऽपहृष्टत्वं स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभा
वेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिन्त्यत्वेन ३, किं वा
स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकृत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्यत्वेन ६,
इति विकल्पाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के
कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में
असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा
इस पर ऐसा पूटना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता
प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन
हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या
मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये? । यदि ऐसा कहा जाय कि
स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का
सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते हैं कि आप जिन स्त्रियों
को पुरुषों की अपेक्षा हीन बतलाते हैं वह किस कारण से बतलाते हैं?,
क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १,
या उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

श्रीश्रीमा मुक्तिना कारणानां असद्भावता छे तेथी तेमनामा ते हेतुना असद्-
भावथी हेतुमा असिद्धता आवे छे तो ऐम उहेवु ते पणु सायु नथी, कारण
के अभावे ऐ पाणतमा ऐवु पूछवानु छे के आप श्रीश्रीमा आ हेतुनी ने
असिद्धता प्रगट करी रखा छे ते क्या कारणे? शु तेज्जे पुरुषो करता हीन छे
तेथी, अथवा निर्वाणरूप स्थाननी अप्रसिद्धि छे तेथी, के मुक्तिना साधक प्रमाण
नथी तेथी? ने ऐम उहेवामा आवे के श्रीश्री पुरुषो करता हीन छे तेथी
तेमनामा मुक्तिना कारणानो सद्भाव नथी तो इरी ते विषे अभावे ऐ प्रश्न
छे के आप ने श्रीश्रीने पुरुषो करता हीन बतावो छे ते शा कारणे बतावो छे?
(१) शु तेमनामा सम्यग्दर्शनादिक रूप ने रत्नत्रय छे तेने अभाव रहेल
छे? के (२) शु तेमनामा विशिष्ट समर्थ्यने अभाव छे? (३) अथवा तेज्जे
पुरुषो द्वारा अवध छे? के स्मरणे आदि ज्ञान तेमनामा रहेतु नथी? (४)

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणा-
मिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवच-
नार्थं श्रद्धाणाः, जानते च पडावश्यम्कालिकोत्कालिकादिभेदभिन्न श्रुतम्,
परिपालयन्ति सप्तदशविध सयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धर ब्रह्मचर्यम्,
तप्यन्ते च तपासि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभव । किं च-
स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो वि-
वक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि जान उनमें नहीं रहता है ? ४, या उनमें
कोई स्त्री महद्विक नहीं है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता
पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय
कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमें पुरुषों की अपेक्षा
हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि
सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमें भी अविकल देखे जाते
हैं । स्त्रियां भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, पडावश्यक
कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा
सत्रह प्रकार के सयम को पालने वाली देखी जाती है । देव और
असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि
विविध प्रकार की तपस्या वे करती हैं, इसलिये उनमें मुक्ति का संभव
कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव
कहते हो सो इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ? , क्या सामा-

के तेजोभाषी कोई स्त्री महद्विक नहीं ? (६) अथवा मायादिकनी तेमनामा
अधिकता होय छे ? जे आ छ विकल्पोभाषी आ विकल्प मानी लधये के
स्त्रीज्योमा रत्नत्रयनो अभाव छे तेथी तेमनामा पुरुषो करता हीनता छे, तो
ज्ये कडेवु ते युजित युक्त मानी शक्य नही कारण के सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय
पुरुषोनी जेम तेमनामा पण्य अविकल नजरे पडे छे स्त्रीज्यो पण्य सकण
प्रवचनना अर्थनी श्रद्धा करनारी छ आवश्यक कालिक-उत्कालिक आदिना लेदथी
श्रुतने लणुनारी, तथा सत्तर प्रकारना सयमने पाणनारी जेवामा आवे छे
देव अने असुरे वडे पण्य दुर्धर ज्येवु ब्रह्मचर्यव्रत तेज्यो पाणे छे मासक्षपण्य आदि
विविध प्रकारनी तपस्या तेज्यो करे छे, तो पछी तेमनामा मुक्तिनो संभव केवी
रीते होई शके नही ? , तथा आप जे स्त्रीज्योमा रत्नत्रयनो अभाव उहेता हो
तो तेमनामा रत्नत्रयनो अभाव केवी रीते विवक्षित छे, शु सामान्यरूप रत्न

નનુ સ્ત્રીપુ મુક્તિ કારણના નામ સદ્ગ્રાયાત્ તત્રાય હેતુનાં સ્ત્રીન્યમિદ્વોડ્યં હેતુરિતિ ચેત્? ઉચ્યતે—ઉક્તહેતોરસિદ્ધત્વં યદસિ, તત્ કિં સ્ત્રીણા પુરુષેભ્યોડપહૃષ્ટત્વેન ૧, કિમ્નુત નિર્વાણસ્થાનાઘપ્રસિધ્ધત્વેન ૨, કિં યા મુક્તિસાધકપ્રમાણાભાવેન ૩ ?

તત્ર યદિ ઠાવત્ પુરુષેભ્યોડપહૃષ્ટત્વેન સ્ત્રીપુ મુક્તિ કારણના નામ સદ્ગ્રાયાત્ ઇતિ વદસિ, તર્હિ ઇદ દ્વદિ—ત્વદક્ષીઠત્વ પુરુષેભ્યોડપહૃષ્ટત્વ સ્ત્રીપુ કિં સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રયામા વેન ૧, કિં યા વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવેન ૨, કિં યા પુરુષાનમિત્યત્વેન ૩, કિં યા સ્મરણાઘર્કૃત્વેન ૪, કિં યા અમદર્દિકૃત્વેન ૫, કિમ્નુત માયાદિપ્રકરૂપત્વેન ૬, ઇતિ વિરૂપાઃ ।

હેં । યદિ હસ પર ફિર ખી ણેસા હી ક્હા જાવે કિ સ્ત્રિયોં મેં મુક્તિ કે કારણોં કી અસદ્ગ્રાવતા હૈ અતઃ ડનમેં હસ હેતુ કે અસદ્ગ્રાવ સે હેતુ મેં અસિદ્ધતા આતી હૈ, સો ણેસા કહના ખી ઠીક નહોં હૈ, કારણ કિ હમારા હસ પર ણેસા પૂઝના હૈ કિ આપ જો સ્ત્રિયોં મેં હસ હેતુ કી અસિદ્ધતા પ્રકટ કર રહે હો સો કિસ કારણ સે ? કયા વે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન હૈં ઇસલિયે, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાન કી અપ્રસિદ્ધિ હૈ ઇસલિયે, યા મુક્તિ કે સાધક પ્રમાણ નહોં હૈ ઇસલિયે ? । યદિ ણેસા કહા જાય કિ સ્ત્રિયા પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન હૈ ઇસલિયે ડનમેં મુક્તિ કે કારણોં કા સદ્ગ્રાવ નહોં હૈ સો પુનઃ ઇસપર હમ યદ્ પૂછતે હૈ કિ આપ જિન સ્ત્રિયોં કો પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન વતલાતે હૈ વદ્ કિસ કારણ સે વતલાતે હૈં ? કયા ડનમેં સમ્યગ્દર્શનાદિકરૂપ જો રત્નત્રય હૈ ડસકા અભાવ રહતા હૈ ? ૧, યા ડનમે વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અભાવ હૈ ? ૨, અથવા વે પુરુષોં દ્વારા

શ્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તે એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ શ્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે ? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુક્તિના સાધક પ્રમાણુ નથી તેથી ? જે એમ કહેવામા આવે કે શ્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોને સદ્ભાવ નથી તે કરી તે વિષે અમારે એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે શ્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો ? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે ? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે ? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવધ છે ? કે સ્મરણુ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેલુ નથી ? /૧૧

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणा-
मिव स्त्रीणामप्यविफलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवच-
नार्थं श्रद्धधानाः, जानते च पडावश्यककालिकोत्कालिनादिभेदमिन्न श्रुतम्,
परिपालयन्ति सप्तदशविधं सयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धर ब्रह्मचर्यम्,
तप्यन्ते च तपासि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासा मोक्षसम्पत् । किं च-
स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत्र किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राभावो वि-
वक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है ? ४, या उनमें
कोई स्त्री महर्दिक नहीं है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता
पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय
कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमें पुरुषों की अपेक्षा
हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि
सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमें भी अविकल देखे जाते
हैं । स्त्रिया भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, पडावश्यक
कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा
सत्रह प्रकार के सयम को पालने वाली देखी जाती है । देव और
असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि
विविध प्रकार की तपस्या वे करती हैं, इसलिये उनमें मुक्ति का सम्भव
कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव
कहते हो सो इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ? , क्या सामा-

के तेजोमाथी कोई स्त्री महर्दिक नहीं ? (६) अथवा मायादिकनी तेमनामा
अधिकता होय छे ? जे आ छ विकल्पोमाथी आ विकल्प मानी लथये के
स्त्रीजोमा रत्नत्रयने अभाव छे तेथी तेमनामा पुरुषो करता हीनता छे, तो
जेम कहेवु ते युजित युक्त मानी शक्य नही कारण के सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय
पुरुषोनी जेम तेमनामा पण्य अविकल नजरे पडे छे स्त्रीजो पण्य सकण
प्रवचनना अर्थनी श्रद्धा करनारी छ आपश्यक कालिक-उत्कालिक आदिना लेदथी
श्रुतने जणुनारी, तथा सत्तर प्रकारना सयमने पाणनारी जेवामा आवे छे
देव आने असुरो वडे पण्य दुर्धर जेवु ब्रह्मचर्यव्रत तेजो पाणे छे मासक्षपण्य आदि
विविध प्रकारनी तपस्या तेजो करे छे, तो पछी तेमनामा मुक्तिने सलव केवी
रीते कोई शके नही ? , तथा आप जे स्त्रीजोमा रत्नत्रयने अभाव कहेता हो
तो तेमनामा रत्नत्रयने अभाव केवी रीते विवक्षित छे, शु सामान्यरूप रत्न

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामगद्गायात् तत्राय हेतुनांस्तीत्यगिद्वोऽयं हेतुगिति चेत्? उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं यदसि, तत् किं स्त्रीणां पुरुषभ्योऽपहृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रतिषेधत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३ ?

तत्र यदि तावत् पुरुषभ्योऽपहृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामगद्गात् इति वदसि, तर्हि इदं ब्रूहि—त्वदङ्गीकृत पुरुषभ्योऽपहृष्टत्वं स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयमाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिपन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यस्मृत्त्वेन ४, किं वा अमर्हद्विकृत्वेन ५, किमुत मायादिप्ररूपत्वेन ६, इति विरूपाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जाये कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूटना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये? । यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते हैं कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषों की अपेक्षा हीन बतलाते हैं वह किस कारण से बतलाते हैं?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

श्रीश्रीश्री मुक्तिना कारणेणानी असद्भावता छे तेथी तेमनामा ते डेतुना असद्भावथी डेतुमा असिद्धता आवे छे तो अम कडेवु ते पणु सायु नथी, कारणु के अमारे अे भावतमा अेवु पूछवानु छे के आप श्रीश्रीश्री आ डेतुनी ने असिद्धता प्रगट करी रह्या छे ते क्या कारणु? शु तेअो पुरुषो करता डीन छे तेथी, अथवा निर्वाणरूप स्थाननी अप्रसिद्धि छे तेथी, के मुक्तिना साधक प्रमाणु नथी तेथी? ने अेम कडेवामा आवे के श्रीश्री पुरुषो करता डीन छे तेथी तेमनामा मुक्तिना कारणेणो सदभाव नथी तो करी ते विषे अमारे अे प्रश्न छे के आप ने श्रीश्रीने पुरुषो करता डीन अतावे छे ते शा कारणु अतावे छे? (१) शु तेमनामा सम्यग्दर्शनादिक रूप ने रत्नत्रय छे तेना अलाव रहेल छे? के (२) शु तेमनामा विशिष्ट समर्थ्यो अलाव छे? (३) अथवा तेअो पुरुषो द्वारा अवध छे? के स्मरणु आदि ज्ञान तेमनामा रहेतु नथी? (५)

तत्र यदि परिभोगमात्रेण चैल चारित्राभावहेतुरिति मन्यसे तर्हि वद तावद्, अयं चैलपरिभोगः स्त्रीणां किं तत्परित्यागाशक्तत्वेन १, किं वा गुरुपदिष्टत्वेन २, चारित्राभावहेतुर्विबक्षितः ? ।

तत्र यदि स्त्रीणां चैलपरित्यागाशक्तत्वेन चैलपरिभोगश्चारित्राभावहेतुरिति स्वीकरोषि, नैतद् युक्तम्, यतः—यत्रपि 'प्राणेभ्यो नापर प्रिय प्राणिनाम्' तथापि—प्राणा नपि त्यजन्त्यः काश्चित् स्त्रियं प्रदृश्यन्ते किं पुनश्चल परित्यक्तमशक्तास्ता इतिसभावना

अत्र गुरुपदिष्टत्वेन चैलपरिभोगः स्त्रीणाम्, इत्यङ्गीकरोषि, तर्हि कथय तावत्—किं चैलस्य चारित्रोपकारित्वेन गुरुभिस्तासां चैलपरिभोगोपदेशः कृतः किं वा अन्यथा ? ।

हेतुता होती है ? अथवा परिग्रहरूप होने से होती है ?, यदि परिभोग मात्र से चैल (वस्त्र) चारित्राभाव का हेतु होता है, ऐसा माना जाय तो कहो यह चैल का परिभोग स्त्रियों के उसके परित्याग करने की अशक्ति होने से है ? अथवा गुरुपदिष्ट होने से है ?, यदि इसमें ऐसा कहा जाय कि स्त्रियों में वस्त्र का त्याग करने की अशक्ति होने से चैलपरिभोग होता है, और यह चैलपरिभोग उनमें चारित्राभाव का हेतुहोता है, सो ऐसा कहना उचित नहीं है, कारण कि प्राणियों को सब से अधिक प्यारे प्राण होते हैं, जब स्त्रियाँ प्राणों को भी छोड़ देती देखी जाती हैं तो फिर उनके लिये वस्त्रों को छोड़ने की बात कौन कठिन है ?, इसलिये यह बात तो मानी नहीं जा सकती है कि वे वस्त्र के छोड़ने में असमर्थ हैं । यदि यह कहा जाय कि गुरु से उपदिष्ट होकर वे वस्त्र का परिभोग करती हैं तो इसपर भी हम पूछते हैं कि

अथवा परिग्रहरूप होवाथी होय छे ? ने परिभोगमात्रथी चैल चारित्राभावना हेतु होय छे, जेवु मानी लछये तो कडेवु या चैलना परिभोग स्त्रीओनी तेना परित्याग करवानी अशकित होवाने लीधे छे ? अथवा गुरुपदिष्ट होवाथी छे ? ने ते विधे जेवु उडेवामा आवे के स्त्रीओमा वस्त्रना त्याग करवानी अशकित होवाथी चैल परिभोग थाय छे अने ते चैलपरिभोग तेमनामा चारित्राभावना हेतु होय छे, तो जेम कडेवु उचित नथी, कारण के प्राणीओने सोथी वधारे वडावो प्राणु होय छे, ने स्त्रीओ प्राणुतु पणु अविद्वान हेली नजरे पडे छे तो पछी तेमने माटे वस्त्रो छोडवानी वात शी गीते कठिन कही शकय ? तेथी जे वात तो मानी शकय तेम नथी के तेओ वस्त्रना त्याग करवाने असमर्थ छे ने जेम कडेवामा आवे के गुरुवडे उपदिष्ट थनि तेओ वस्त्रना परि

तत्र यदि अत्रशिष्टस्य रत्नत्रयस्य स्त्रीषु अभावा इत्युच्यते भवता, तर्हि कथय, अयं रत्नत्रयाभावचारित्र्यामभावात् किम् ? उत ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरभावात् ? , किं वा सम्यग्दर्शनादीना प्रयाणामभावात् ? ।

अथ—चारित्र्यामभवेन रत्नत्रयाभावा इति पक्षस्य निराकरणम्—तत्र—यदि चारित्र्यस्या सभवाद् रत्नत्रयाभावा विवक्षितस्तर्हि सोऽपि चारित्र्यासंभवा किं मचेत्स्त्वेन ? १, किं वा स्त्रीत्वस्यचारित्र्य निरोधित्वेन ? २, किं वा मन्दसत्तया ? ३,

॥ चैलस्य चारित्र्याभावाहेतुत्वनिराकरणम्—

तत्र यदि सचेत्स्त्वेन चारित्र्यासंभवा इत्युच्यते भवता, तर्हि तान् कथय त्व दद्वीकृतमिदं चैलस्यापि चारित्र्याभाव हेतुत्वं किं चैलस्य परिभोगमात्रेण भवति ? १, किं वा चैलस्य परिग्रहस्त्वेन ? २, ।

न्यरूप रत्नत्रय का अथवा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रय का ? । यदि प्रथम पक्ष स्वीकार किया जाय तो हम इस पर पुनः यह पूछते हैं कि सामान्यतया रत्नत्रय का अभाव चारित्र्य के अभाव से कहते हो ? अथवा ज्ञानदर्शन, दोनों के अभाव से कहते हो ? अथवा सम्यग्दर्शनादिक तीनों के अभाव से कहते हो ? ।

यदि कहो कि चारित्र्य के असंभव से रत्नत्रय का अभाव है, ऐसा हम कहते हैं सो इसपर पुनः यह विकल्प होता है कि उनमें चारित्र्य की असंभवता क्या सबल होने से आती है ? या स्त्रीपने के चारित्र्य विरोधी होने से आती है ? अथवा मन्दसामर्थ्य होने की वजह से आती है ? । यदि कहा जाय कि वे सबल रहती है इसलिये उनमें चारित्र्य की असंभवता है सो क्या सबल के परिभोगमात्र से चारित्र्याभाव के प्रति

त्रयने के प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रयने ? ने पड़ेला पक्ष स्वीकारवाभा आवे तो अने ते भागतभा अने प्रश्न पूछीये छीये के सामान्यरीते रत्नत्रयने अभाव चारित्र्या अभावथी कहे छे अथवा ज्ञानदर्शन अने जनेना अभावथी कहे छे ? अथवा सम्यग्दर्शनादिके त्रयेना अभावथी कहे छे ?

ने आप अने कहेता हो के चारित्र्या अभावथी रत्नत्रयने अभाव छे अने अने कहीये छीये तो ते भागतभा वणा अने विकल्प होय छे के तेमनाभा चारित्र्या अभावता शु सबल होवाथी आवे छे ? के स्त्रीपणु चारित्र्या विशेष होवाथी आवे छे ? अथवा मंद सामर्थ्य होवाने कारण आवे छे ? ने अने कहेवाभा आवे के तेअे वलसहित रहे छे तेथी तेमनाभा चारित्र्या अभावता छे तो शु वलना परिभोगमात्रथी चारित्र्याभाव तरक हेतु छे ?

अथ 'अन्यथा' इति पक्षस्तत्रसमतः?, नायमपि युक्तिसहः, यतः 'अन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थितं भवति । किं-चारित्र्यं प्रति चैलमुदासीन, बाधकं वा? इति । अयमर्थः-उदासीनं नाम नास्ति चारित्र्यस्य साधकं, नास्ति वा तस्य बाधकमिति । किं वा-चारित्र्यस्य बाधकमेवेति । चारित्र्यं प्रति औदासीन्यं वा बाधकत्वं वा उभयमपि नात्र वर्तते । पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैल स्त्रीणां चारित्र्योपकारकमस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति ।

अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है, जैसे मृत्पिंडादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है । उक्त रीति से चैल भी चारित्र्य का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है । यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है, क्योंकि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं-क्या चारित्र्य के प्रति चैल उदासीन है? अथवा बाधक है? यदि उदासीन है तो उदासीन का तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र्य का साधक होता है और न उसका बाधक ही होता है, अतः यह पक्ष मान्य नहीं है । यदि कहो कि वह चारित्र्य का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि जब वह चारित्र्य के प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभव से रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र्य का उपकारी है, ऐसा ही मानना चाहिये । अब जो कहा जाय कि चैल

पुनः कारणं हेतुं नथी, जेम मृत्पिंडादिके घटाना अभावपुनः कारणं हेतुं नथी कहेल रीत प्रभाषे चैल पणु चारित्र्यपु उपकारी होय छे तेथी ते तेना अभावपु कारणं हेतुं नथी जे "अन्यथा" आ पक्ष स्वीकार करवाभा आवे तो ते पणु भराभर नथी, कारणं के 'अन्यथा' पदथी जे पक्ष रणु थाय छे-गु चारित्र्य प्रत्ये चैल उदासीन छे? अथवा बाधक छे?, जे उदासीन होय तो उदासीनने वावार्थं जे छे के ते चारित्र्यपु साधक पणु थतु नथी अने तेनु बाधक पणु हेतुं नथी तेथी जे पक्ष स्वीकारी शक्य नही

जे जेम कहे के ते चारित्र्यपु बाधक छे तो जेम कहेषु ते पणु भराभर नथी, कारणं के जे ते चारित्र्यने भाटे उपकारी छे ते पणु उदासीन पणु होथं शकतु नथी अने बाधक पणु होथं शकतु नथी तेथी पुरुषकृत पराभवथी रक्षा करवावने कारणे चैल चारित्र्यने भाटे उपकारी न छे, जेम मानपु जेथजे हवे जे जेम कहेवाभा आवे के चैल परिग्रहणु होवाथी चारित्र्यना

यदि चारित्र्योपकारित्वेन तदुपदेशस्तर्हि किं न पुरुषाणामपि तदुपदेशो गुरुभिः क्रियते । अथैता अवला ण्य, यतो गलादपि पुरुषैः परिसृज्यन्ते इति चैल त्रिना तासा चारित्र्यभद्रसम्भव, न तु पुरुषाणामिति न तेषा तदुपदेशः ।

एव सति न चैलाचारित्र्याभावात्, यद्यप्य चारित्र्योपकारित्वात् । तथाहि—यद् यस्योपकारि, न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि चोत्तरीत्या चारित्र्यस्य चैलम्, तस्मान्चैल न चारित्र्याभाव हेतुरिति ।

गुरुओंने उन्हें चारित्र्य में उपकारी जानकर वस्त्र के परिभोग का आदेश किया था और कोई रूप से जानकर वस्त्र के परिभोग करने का उपदेश दिया है ? । यदि यह कहा जाय कि गुरुओं ने वस्त्र पहिरने का उपदेश उन्हें इसलिये दिया है कि वह चारित्र्य का उपकारी है तो फिर उन्होंने वह उपदेश पुरुषों को क्यों नहीं दिया । यदि कहा जाय कि ये अवला है, यदि नग्न रहें तो पुरुष उनपर गलात्कार कर सकते हैं इसलिये चैल के बिना चारित्र्यभग होने की उनमें संभावना रहती है अतः गुरुओंने उन्हें चारित्र्य का उपकारी जानकर चैलपरिभोग की आज्ञा दी है । पुरुषों को नहीं दी । तो फिर इस प्रकार की मान्यता से यह बात तुम्हारे ही मुख से सिद्ध हो जाती है कि वस्त्र का उपभोग चारित्र्य का उपकारी है, इसके सद्भाव से चारित्र्य का अभाव सिद्ध नहीं होता है । “यद् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उत्तरीत्या चारित्र्यस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारित्र्याभावहेतुः”

लोग उत्रे छे तो ते विषे पणु अमे पृथीये छीये के गुरुयोअे चारित्र्यमा उपकारी गणुने तेमने वस्त्रना परिलोगने आदेश आप्ये के केछ भील कारखे वस्त्रने परिलोग करवाने उपदेश आप्ये छे ? ने अेम कडेवामा आवे के गुरुयोअे तेमने वस्त्र पहरेवाने उपदेश अे कारखे आप्ये छे के ते चारित्र्य भाटे उपकारी छे, तो पछी तेमणे ते उपदेश पुश्चोने केम न हीधे ? ने अेम कडेवामा आवे के तेअे अणजा छे, तेथी ने नग्न रहे तो पुश्चो तेमना उपर अणजाकार करी शके छे तेथी चैल बिना तेमना चारित्र्यभग यवानी संभावना रहे छे तेथी गुरुयोअे तेमने चारित्र्यने उपकारी गणुने चैलपरिलोगनी आज्ञा आपी छे पुरुषोने आपी नहीं तो पछी आ प्रजारनी मान्यताथी तमारे मुजे अे अे वान सिद्ध थछ लथ छे के वस्त्रने उपभोग चारित्र्यने भाटे उपकारी छे, तेना सद्भावथी चारित्र्यने अलाव सिद्ध थतो नहीं “यद् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उत्तरीत्या चारित्र्यस्य चैलम्, तस्मान्न तत् चारित्र्याभावहेतुः” ने नेतु उपकारी होय छे ते तेना अला

अथ 'अन्यथा' र्ज्ञात पक्षस्तवसमतः?, नायमपि युक्तिसहः, यतः 'अन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थित भवति । किं-चारित्र प्रति चैलमुदासीन, बाधक वा ? इति । अयमर्थः-उदासीनं नाम नास्ति चारित्रस्य साधक, नास्ति वा तस्य बाधक-मिति । किं वा-चारित्रस्य बाधकमेवेति । चारित्र प्रति औदासीन्य वा बाधकत्व वा उभयमपि नात्र वर्तते । पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैल स्त्रीणां चारित्रोपकारक-मस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति ।

अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है, जैसे मूर्तिपिंडादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है । उक्त रीति से चैल भी चारित्र का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है । यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है, क्योंकि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं-क्या चारित्र के प्रति चैल उदासीन है ? अथवा बाधक है ? यदि उदासीन है तो उदासीन का तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और न उमका बाधक ही होता है, अतः यह पक्ष मान्य नहीं है । यदि कहो कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि जब वह चारित्र के प्रति उप-कारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभव से रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है, ऐसा ही मानना चाहिये । अब जो कहा जाय कि चैल

पनु कारणु डोतु नथी, जेम मूर्तिपिंडादिके घडाना अलावनु कारणु डोतु नथी कडेव रीत प्रभाणु थैल पणु चारित्रनु उपकारी डोय छे तेथी ते तेना अलावनु कारणु डोतु नथी जे "अन्यथा" आ पक्ष स्वीकार करवामा आवे तो ते पणु परापर नथी, कारणु के 'अन्यथा' पदथी जे पक्ष रणु थाय छे-शु चारित्र प्रत्ये थैल उदासीन छे? अथवा बाधक छे?, जे उदासीन डोय तो उदासीनने लावार्थे जे छे के ते चारित्रनु साधक पणु थतु नथी अने तेनु बाधक पणु डोतु नथी तेथी जे पक्ष स्वीकारी शकय नडो

जे जेम कडो के ते चारित्रनु बाधक छे तो जेम कडेवु ते पणु परा-पर नथी, कारणु के जे ते चारित्रने भाटे उपकारी छे ते पजी उदासीन पणु डोय शकतु नथी अने बाधक पणु डोय शकतु नथी तेथी पुरुषकृत परालवर्थी रक्षा करनार डोवाने कारणु थैल चारित्रने भाटे उपकारी न छे, जेम मानवु जेधजे डवे जे जेम कडेवामा आवे के थैल परिग्रहणु डोवार्थी चारित्रना

नापि चैत्रस्य परिग्रहरूपत्वेन चारित्राभावहेतुत्वं समप्रति, यतो 'मुच्छ्रा परिग्राहो युक्तो' इत्यादिवचनेन 'मूर्च्छा परिग्रहः' इति दशवैकालिके षष्ठेऽध्ययने निर्णीतम् । मूर्च्छारहितो भरतचक्रवर्ती सान्तःपुरोऽप्यादर्शगृहेऽतिष्ठमानो निपरिग्रहो गीयते । अन्यथा तस्य केन्द्रोत्पत्तिर्नस्यात् । यदि च चैत्रस्य परिग्रहरूपत्व स्यात्, तदा तथाविधरोगादिषु पुरुषाणामपि चैत्रमभवे चारित्राभावेन मुक्त्यभावः स्यात् । उक्तञ्च—

‘अशोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत’ । इति ।

किञ्च—यदि मूर्च्छाया अभावेऽपि उत्तमसर्गमात्र परिग्रहो भवेत् ततो जिनकल्पप्रतिपन्नस्य कस्यचित् साप्रोस्तुपारम्पणानुपस्ते प्रपतति शीते केनापि धर्माधिना परिग्रहरूप होने से चारित्र के अभाव का हेतु है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्यों कि परिग्रह का लक्षण मूर्च्छाभाव कदा गया है । यह दशवैकालिक के छठवें अध्याय में “मुच्छ्रा परिग्राहो युक्तो” इस वाक्य से भगवान् ने फरमाया है । आदर्शघर में अन्तःपुरसहित भी बैठे हुए भरतचक्रवर्ती मूर्च्छाभावरहित होने के कारण ही परिग्रहरहित माने गये हैं । यदि ऐसी बात नहीं होती तो उन्हें केवलज्ञान की उत्पत्ति नहीं हो सकती । यदि चैत्र को परिग्रहरूप माना जाय तो तथाविध रोगादिकों में पुरुषों के भी चैत्र के सङ्काव में चारित्राभाव होने की प्रसक्ति से मुक्ति के अभाव की प्रसक्ति माननी पड़ेगी । कहा भी है—

“अशोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत” इति ।

और भी—मूर्च्छा के अभाव में भी वस्त्र का मात्र ससर्ग यदि परिग्रह माना जाय तो ऐसी हालत में किसी जिनकल्पी साधु के ऊपर तुषारपात

अभावतु कारण्ये छे तो अयेम कडेवु ते पण्य अराणर नथी, कारण्ये के परिग्रहवतु लक्षण्य मूर्च्छाभाव कडेवायु छे आ दशवैकालिकेना छट्टा अध्ययनमा “मुच्छ्रा परिग्राहो युक्तो” आ वाक्यथी लगवाने फरमाव्यु छे आदर्शघरमा अत पुर सहित जेकेल भरत चक्रवर्ती मूर्च्छाभावरहित होवाने कारण्ये न परिग्रहरहित मनाया छे जे अयेम न होत तो तेभने केवणज्ञान उत्पन्न थई शकत नई जे अयेने परिग्रहइय मानवामा आवे तो तथाविध रोगादिकेमा पुरुषेना चैत्रेना सङ्कावमा चारित्राभाव होवाना प्रसगथी मुक्तिना अभावने प्रसग मानवे पडथे कहु पण्य छे

“अशोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत” इति

वर्णा मूर्च्छांना अभावमा पण्य वस्त्रेना मात्र ससर्ग जे परिग्रह मनायतो अयेवी हालतमा केई जिनकल्पी साधुना उपर तुषारपात पडता केई धर्मात्मापुरुष

शिरसि वस्त्रे प्रक्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत् । न चैतदिष्ट, तस्मान्न वस्त्रससर्गमात्र परिग्रहः, किंतु मूर्च्छा । सा च स्त्रीणा वस्त्रादिषु न निघते, धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात् । न खलु ता वस्त्रमतरेणात्मान रक्षयितुमीशते, ततो दीर्घतरसयम परिपालनाय यतनया वस्त्र परिभुञ्जानास्ताः परिग्रहवत्यः कथं भवेयुः ? ।

किञ्च—चैलस्य परिग्रहरूपत्वे—“ णो कप्पड णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गहित्तए ” इत्येयरूपो निर्ग्रन्थ्या व्यपदेशश्चागमे न श्रूयेत । अतो न सचैलत्वेन चारित्रासभवः ।

पढने पर धर्मात्मापुरुषद्वारा डाला गया वस्त्र भी परिग्रहरूप माना जाना चाहिये, परन्तु वह ऐसा नहीं माना जाता है । इसलिये वस्त्र का केवल ससर्ग परिग्रहरूप नहीं माना जा सकता है, किन्तु मूर्च्छा ही परिग्रह है । जब परिग्रह का यह सुनिश्चित लक्षण मान्य हो जाता है तो यह बात माननी पड़ेगी कि वह मूर्च्छा वस्त्रादिको के विषय में साध्वी स्त्रियों को नहीं होती है । केवल वे तो उसे धर्म का उपकरण जानकर ही धारण करती हैं । वस्त्रके विना वे अपना रक्षण भी नहीं कर सकती हैं, इसलिये दीर्घतरसयम पालने के लिये यतना से वस्त्र का परिभोग करती हुई वे परिग्रहवाली कैसे मानी जा सकती हैं ? । तथा—चैल के परिग्रहरूप मानने पर “ णो कप्पड णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गहित्तए ” इस प्रकार से जो निर्ग्रन्थियों का व्यपदेश आगम में सुनने में वा देखने में आता है वह नहीं आना चाहिये और आया है, अतः इस शास्त्रीयव्यपदेश से ऐसा ही ज्ञात होता है कि सचैल होने से चारित्र

द्वारा नापेक्षु वस्त्र पणु परिग्रहद्वय मानवु जेधये पणु अेम भनातु नथी तेथी वस्त्रने इत्त ससर्गं न परिग्रहद्वय मानी शकते नथी, पणु मूर्च्छा न परिग्रह छे न्यारे परिग्रहंतु आ थोक्कस लक्षणु मान्य थाय छे त्याटे अे वात स्वीकारवी पडशे डे ते मूर्च्छा वस्त्रादिकेना विषयमा साध्वी स्त्रीअेने थती नथी तेअे तो इत्त तेने धर्मंतु उपकरणु मानीने न धारणु करे छे वस्त्र विना तेअे पोतानु रक्षणु पणु करी शकती नथी, शीतकाण आदिमा स्वाध्याय पणु करी शकती नथी, तेथी दीर्घतर मयम पाणवाने भाटे यतनापूर्वठ वस्त्रने परिभोग करती अेवी तेअे परिग्रहवाणी डेवी शीते मानी शकथ ?

तथा—चैलने परिग्रहद्वय मानवाथी “ णो कप्पड णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गहित्तए ” आ प्रकारने निर्ग्रन्थियेने न व्यपदेश आगममा साक्षणवाना अने जेवाभा आवे छे ते न आववे जेधये, अने आये छे, तेथी आ शास्त्रीय व्यपदेशथी अेपु न जणुवा भणे छे डे सचैल डोवाथी

एव च—“ नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहत्वात्, गृहस्थान् ” इत्यनुमानं निराकृत धर्मोपकरणवस्त्रस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति ।

॥ इति चैलस्य चारित्राभासहेतुनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रिरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्रासाम्य इत्यपि कथनं न युक्तम् । यतो—यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रिरोधः स्यात्, तदा तासामपिशेषेणैव प्रजाजननिषिध्येत् ‘ इत्थीओ पन्वावेउ न कप्पड ’ इत्येव वदेत्, न तु विशेषेण, यथोन्यते—“ गम्भिणी वालवच्छा य पन्वावेउ न कप्पड ” इति ।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्रिरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जब वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि “स्त्रीणां न मोक्ष परिग्रहत्वात् गृहस्थवत्” “गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है” बहुरूपिण्डित हो जाता है, क्योंकि वस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है ।

इसी तरह ऐसा कि “स्त्रीत्वमेव चारित्रिविरोधि” अर्थात् “स्त्रीपणा ही चारित्र का विरोधी है” सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र का विरोध होता तो उन्हें बिना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं । शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि “गम्भिणी वालवच्छा य पन्वावेउ न कप्पड”—गम्भिणी को बालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये । यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो “इत्थीओ पन्वावेउ न कप्पड” ऐसा कहते !

आरित्रने अभाव यतो नथी, तेथी जे वस्त्रमा परिग्रहइत्पता आवती नथी तो ओषु ओलवु के “स्त्रीणां न मोक्ष परिग्रह वत्तात् गृहस्थवत्” “गृहस्थानी जेम परिग्रहइयुक्त होवाथी स्त्रीओने मोक्ष भणतो नथी ” ओ युक्तिनु ओ उन थई लथ छे, कारण के वस्त्र धर्मनु उपकरण छे, तेथी ते परिग्रहइत्प नथी

आ रीते ओम कडेवु के “स्त्रीत्वमेव चारित्रिविरोधि” ओटले के स्त्रीपणु ओ आरित्रनु विरोधी छे” ते पणु परापर नथी, कारण के आ प्रभाषे जे स्त्रीपणुनी साथे आरित्रने विरोध होत तो तेभने ओध पणु विशेषता बिना दीक्षा आपवानु ओ निषिद्ध होत, पणु ओषु तो छे नही शास्त्रमा तो इकत ओषु ओ लोषेणु भजे छे के “गम्भिणी वालवच्छा य पन्वावेउ न कप्पड” सगर्भाने तथा बालवत्साने ओटले के नाना भागकवाणीने दीक्षा न आपवी जेधओ जे सामान्यत स्त्रीओने दीक्षाने निषेध करवे होत तो “इत्थीओ पन्वावेउ न कप्पड”

स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति मत्वा स्त्रीषु चारित्र्यासम्भव इति वदसि चेत् ? तदप्ययुक्तम्, इह सत्त्वं खलु व्रततपोधारणविषयकमेव वाच्यम्, अन्यविधस्य सत्त्वस्यानुपयोगित्वात्, तच्च दुर्धर्षशीलव्रतीषु स्त्रीषु अनल्पं सम्भवति । तथाचोक्तम्—

“ ब्राह्मी सुन्दर्यायां राजीमती चन्दना गणधरायाः ।

अपि देवमनुजमहिताः, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम् ” ॥ १ ॥

॥ इति स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति पक्षस्य निराकरणम् ॥३॥

इत्येव चारित्र्या सम्भवेन रत्नत्रयाभाव इति तवपक्षो निराकृतो भवतीति ॥

परन्तु शास्त्रकारने ऐसा कहा नहीं, इससे स्पष्ट प्रतीत होता है कि स्त्रियों के लिये दीक्षा देनेका निषेध नहीं है । अतः स्त्रीत्व चारित्र्य का विरोधी नहीं है ।

इसी प्रकार यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया मन्द शक्ति वाली होती हैं अतः स्त्रियों में चारित्र्य की असम्भवता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि यहा व्रत, तप धारण करने योग्य ही शक्ति का ग्रहण किया गया है, उसके सिवाय और शक्ति का नहीं, कारण कि अन्य शक्ति अनुपयोगी मानी गई है । जिसके द्वारा व्रत एव तपो को धारण एव उनका अनुष्ठान किया जाता है वह शक्ति दुर्धर्ष शील वाली स्त्रियों में खूब होती है । जैसे कहा भी है—

“ ब्राह्मी सुन्दर्यायां, राजीमती चन्दना गणधरायाः ।

अपि देवमनुजमहिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम् ” ॥१॥

એમ જ કહેત પણ શાસ્ત્રકરે તેમજ કહ્યું નથી જેથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્ત્રીઓને સામાન્યતઃ દીક્ષાને નિષેધ નથી એટલે કે સ્ત્રીત્વ એ ચારિત્ર્યનું વિરોધી નથી

એજ પ્રમાણે જો એમ કહેવામાં આવે કે સ્ત્રીઓ મદ શક્તિવાળી હોય છે તેથી સ્ત્રીઓમાં ચારિત્ર્યની અસંભવતા છે, તો એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે અહીં વ્રત, તપ કરવા લાયક શક્તિ એવો અર્થ ગ્રહણ કરાયેલ છે, તેના સિવાયની બીજી શક્તિનો નહીં, કારણ કે બીજી શક્તિ અનુપયોગી મનાયેલ છે જેના દ્વારા વ્રત, અને તપ ધારણ કરાય છે અને તેમનું અનુષ્ઠાન કરાય છે તે શક્તિ દુર્ધર્ષ શીલવાળી સ્ત્રીઓમાં ખૂબ હોય છે, જેમકે કહ્યું પણ છે—

“ બ્રાહ્મી સુન્દર્યાયાં રાજીમતી ચન્દના ગણધરાયા ।

અપિ દેવ-મનુજ-મહિતા . વિખ્યાતા શીલસત્ત્વાભ્યામ્ ” ॥૧॥

एव च—“ नास्ति स्त्रीणा मोक्षः, परिग्रहत्वात्, गृहस्थवत् ” इत्यनुमानं निराकृतं धर्मोपकरणस्यैव परिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति ।

॥ इति चैलस्य चारित्र्याभावाद्देतुत्पनिगकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्र्यविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्र्यासम्भवं इत्यपि प्रयत्नं न युक्तम् । यतो—यदि स्त्रीत्वस्य चारित्र्यविरोधः स्यात्, तदा तासामपिशेषणैः प्रजाजननिषिध्यन्त ‘ इत्थीओ पञ्चावेउ न कप्पइ ’ इत्येव वदन्त, न तु विशेषेण, यथोच्यते—“ गम्भिणी वालवच्छा य पञ्चावेउ न कप्पइ ” इति ।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्र्यविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जन वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि “स्त्रीणा न मोक्षः परिग्रहत्वात् गृहस्थवत्” “गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है” वह स्वच्छिन्न हो जाता है, क्योंकि वस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है ।

इसी तरह ऐसा कि “स्त्रीत्वमेव चारित्र्यविरोधि” अर्थात् “स्त्रीपणा ही चारित्र्य का विरोधी है” सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र्य का विरोध होता तो उन्हें बिना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं । शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि “गम्भिणी वालवच्छा य पञ्चावेउ न कप्पइ”—गम्भिणी को वालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये । यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो “इत्थीओ पञ्चावेउ न कप्पइ” ऐसा कहते !

ચારિત્રને અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમાં પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવું બોલવું કે “સ્ત્રીનાં ન મોક્ષ પરિગ્રહ વત્તાત્ ગૃહસ્થવત્” “ગૃહસ્થાની જેમ પરિગ્રહયુક્ત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી ” એ યુક્તિનું ખડન થઈ બાક્ય છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવું કે “સ્ત્રીત્વમેવ ચારિત્રવિરોધિ” એટલે કે સ્ત્રીપણુ જ ચારિત્રનું વિરોધી છે” તે પણ ખરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણુની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો તેમને કોઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનું જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવું તો છે નહીં શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે એવું જ લખેલું મળે છે કે “ગમ્ભિણી વાલવચ્છા ય પંચાવેઉ ન કપ્પઈ” સગર્ભાને તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી જોઈએ જો સામાન્યતઃ સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો “ઇત્થીઓ પંચાવેઉ ન કપ્પઈ”

तथाचोक्तम्—

“जानीते जिनवचन, श्रद्धते चरति चार्यिकाऽशवलम्” इति ।

नन्वस्तु नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयम्, पर तु न तत् संभ्र-
मात्रेण मुक्तिपदप्रापक भवति, किं तु प्रकर्षप्राप्तम्, अन्यथा दीक्षानन्तरमेव सर्वेपा-
मप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणा न
सभवति, तथा च—प्रकर्षपर्यन्तस्य रत्नत्रयस्याभाव इति मत्वा स्त्रियः पुरुषेभ्योऽप-
कृष्टा इति चेत्, तदयुक्तम्—स्त्रीषु हि रत्नत्रयासभवग्राहक प्रमाण नास्ति, देश-

अपकृष्ट—हीन है, सो यह कथन केवल एक प्रलापमात्र है । इस समय भी
स्त्रिया सम्यग्दर्शनादिक त्रय का अभ्यास करती हुई देखने में आती हैं, जैसे
कहा भी है—“जानीते जिनवचन श्रद्धते चरति चार्यिकाऽशवलम्” ।

प्रश्न—स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक्रमिकके सद्भावमात्र से मुक्ति
प्राप्ति संभवित नहीं होती है, अर्थात् सम्यग्दर्शनादिक का त्रिक केवल
संभवमात्र से उन्हें मुक्तिपद का प्रापक नहीं बनता है किन्तु प्रकर्ष प्राप्त
ही सम्यग्दर्शनादिक का त्रिक मुक्तिपद की प्राप्ति का हेतु होता है । यदि
ऐसा न माना जाय तो दीक्षा लेने के बाद ही सब को मुक्ति की प्राप्ति
हो जानी चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है । इससे यही मानना पडता
है कि सम्यग्दर्शनादिक्रमिक जब प्रकर्षावस्था को प्राप्त हो जाता है
तभी मुक्ति की प्राप्ति जीव को होती है, यह इनका प्रकर्ष स्त्रियों में नहीं
है—पुरुषों में ही होता है, इससे सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्ष का अभाव
होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा अपकृष्ट मानी गई हैं ? ।

छे आ संभ्रमा पक्ष स्त्रीणा सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयना अभ्यास करती लेवामा
आवे छे जेम के उल्लु पक्ष छे—जानीते जिनवचन श्रद्धते चरति चार्यिकाऽशवलम्”

प्रश्न—स्त्रीणामा सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयना सद्भाववथी मुक्तिनी प्राप्ति
संभवित होती नहीं, अतएव के सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयना संभवमात्रथी
न तेमने मुक्तिपदनी प्राप्ति थती नहीं पक्ष प्रकर्षप्राप्त न सम्यग्दर्शनादिक
रत्नत्रय न मुक्तिपदनी प्राप्तिनु कारण होय छे ले जेम न मानवामा आवे
तो दीक्षा लीधा पछी न सर्वेने मुक्ति प्राप्त थवी लेधजे, पक्ष जेवु थतु
नथी तेथी जेम मानवु पडे छे के सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय ज्यारे प्रर्षाव-
स्थाने पामे छे त्यारे न ज्वने मुक्ति प्राप्त थाय छे तेमने आ प्रकर्ष
स्त्रीणामा होतो नहीं—पुरुषोना न होय छे, तेथी सम्यग्दर्शनादिकना प्रपणे
अभाव होवथी स्त्रीणा पुरुषो करता अपकृष्ट—हीन मनाय छे

इत्य च स्त्रीषु चारित्र्यस्य समग्र इति निश्चिते सति ज्ञानदर्शनयोरपि समग्रः सुतरा निश्चितो भवति. ज्ञानदर्शनपूर्वकत्वाच्चारित्र्यस्य । ज्ञानदर्शनाभ्या विना चारित्र्य न भवितुमर्हति । तथा चोक्तम्—

“पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः” इति ।

इत्येव 'स्त्रीषु ज्ञानदर्शनयोरभावात्' इति पद्योऽपि निराकृतो भवति । तत्र सम्यग्दर्शनादीना त्रयाणा मिद्धी सत्या 'रत्नत्रयाभावात् स्त्रियः पुरुषेभ्योपकृष्टा' इति प्रमाणमात्रम् । दृश्यन्ते हि सप्रत्यपि ताः सम्यग्दर्शनादिप्रितयमभ्यस्यन्ति ।

अर्थात् इस श्लोक में कही हुई ब्राह्मी, सुन्दरी, राजीमती, चन्द्रन-
याला आदि साध्वियां देव मनुष्यों से पूजित होकर शील और सत्त्व
से विख्यात हैं । इस तरह “स्त्रिया मन्द शक्ति वाली होने से रत्नत्रय
का अभाव स्त्रियों में है” ऐसा तुम्हारा पक्ष निराकृत हो गया है ॥

इस तरह जब स्त्रियों में चारित्र्य की सम्भवता निश्चित हो जाती
है तब ज्ञानदर्शन की भी सम्भवता सुतरा निश्चित हो जाती है । क्यों
कि चारित्र्य, ज्ञान एव दर्शनपूर्वक होता है, उनके विना चारित्र्य नहीं
होता है । “पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः” उत्तर के लाभ
में चारित्र्य की प्राप्ति में—पूर्वद्वय का लाभ सिद्ध होता है, अर्थात् चारित्र्य
के लाभ में सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन का लाभ सिद्ध होता है, अतः स्त्रियों
में ज्ञानदर्शन का अभाव है, ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, इसलिये ऐसा
कहना कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय का अभाव होने से स्त्रिया पुरुषों से

એટલે કે આ શ્લોકમાં કહેલ બ્રાહ્મી, સુન્દરી, રાજીમતિ, ચન્દ્રનખાળા આદિ સાધ્વીઓ દેવ મનુષ્યો વડે પૂજાઈને શીલ અને સત્ત્વ વડે વિખ્યાત છે આ પ્રમાણે “સ્ત્રીઓ મદ શક્તિવાળી હોવાથી સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે” એવા તમારા પક્ષનું ખડન થઈ બંધ છે

આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમાં ચારિત્રની સભવતા નિશ્ચિત થઈ બંધ છે તો જ્ઞાન દર્શનની પણ સભવતા સારી રીતે નિશ્ચિત થઈ બંધ છે કારણ કે ચારિત્ર જ્ઞાન અને દર્શન સહિત હોય છે તેમના વિના ચારિત્ર હોતું નથી “પૂર્વદ્વયલાભ પુનરુત્તરલાભે ભવતિ સિદ્ધ” ઉત્તરના લાભમાં—ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં—પૂર્વદ્વયનો લાભ સિદ્ધ થાય છે, એટલે કે ચારિત્રના લાભ સાથે જ સમ્યક્દર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી “સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનદર્શનનો અભાવ છે” એવું કથન પણ ખરાબર નથી તેથી એવું કહેવું કે “સમ્યક્દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા અપકૃષ્ટ-હીન છે” એ કથન પણ કૃષ્ટ એ

—रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव । स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तुं युक्तम्, तथाहि—रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तर मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽवस्थाया भवति, स हि चरमसमयभागी । अयोगिनोऽस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञान कथं त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षविरोधापत्तिस्तत्र मते प्रसज्येत । एव च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

प्रकर्ष को नहीं होने देता ? या रत्नत्रय का विरोधी वह स्त्रीपना है ?

प्रथम पक्ष तो इसलिये उचित नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती हैं तो यही अभ्यास उनके प्रकर्ष की प्राप्ति का कारण उन्हें बन जाता है, ऐसा शास्त्रों में कहा है । रत्नत्रय का अभ्यास स्त्रियों में वर्तता है इसमें तो विवाद ही नहीं है ।

स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है, यह भी ठीक नहीं है, रत्नत्रय का प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपद की प्राप्ति हो जावे । ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्था में होता है, और यह चरमसमय भावी है । अयोगी की अवस्था छद्मस्थों के अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है ? क्यों कि वह परमप्रकर्ष प्रत्यक्ष का विषय नहीं होता है । जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधी की कल्पना करना ठीक नहीं होता है । यदि

अथवा शु स्त्रीभ्यामो स्वभाव न् अवेो छे के ने तेभने प्रकर्षं थवा हेतो नथी ? के रत्नत्रयनु विरोधी त्या स्त्रीपणु छे ? पडेवो पक्ष तो अे ढारणु न् उचित भाणी न शकय के न्यारे तेभो अभ्यास करती रहे छे तो अेन अभ्यास तेभना प्रकर्षनी प्राप्तिनु कारणु तेभने माटे अनी नथ छे, अेषु शास्त्रोभा उडेल छे रत्नत्रयने अभ्यास स्त्रीभ्यामा डोय छे ते णाअतमा तो विवाद छे न् नडी

स्त्रीत्व रत्नत्रयना प्रकर्षनु विरोधी छे, अे पणु अगअर नथी रत्नत्रयने प्रकर्षं अेन छे के नेना पडी मुक्तिपदनी प्राप्ति थर् अथ अेवो ते प्रकर्षं अयोगी गुणुस्थान अवस्थाभा डोय छे, अने ते अरमसमयभावी छे अयोगीगुणुस्थान अवस्था छद्मस्थाने अप्रत्यक्ष डोय छे तो "स्त्रीत्व रत्नत्रयना प्रकर्षनु विरोधी छे" अेकेवी रीते नथी शकय छे ? ढारणु के ते परम प्रकर्षं प्रत्यक्षने विषय नथी ने दृश्यमान नथी तेनी साथे विरोधीनी कल्पना करवी ते अगअर नथी अे

कालविप्रकृष्टेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तेः, तदप्रवृत्तौ च अनुमानस्याप्यसम्भवात् । नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवात्प्रतिपादकः कोऽप्यागमो विद्यते, प्रत्युत सम्भवप्रतिपादक एव स्थाने स्थानेऽस्ति, यथा—‘इत्थोपुरिससिद्धाय य’ इति प्रवृत्तैव गाथा, ततो न तासां रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवः । किञ्च—यथ्य तावत्-स्त्रीषु उक्तरूपस्य रत्नत्रयस्याभावः किं कारणभावेन, किं स्वभावेन एव किं वा स्त्रीत्वस्य रत्नत्रयप्रकर्षविरोधित्वेन, तव समतोऽस्तीति । तत्र न तावत् कारणभावेन प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयाभावः, यतः

उत्तर—ऐसा भी कहना ठीक नहीं है क्यों कि ऐसा कोई प्रमाण नहीं है जो स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक त्रिक के प्रकर्ष की असम्भवात् सिद्ध कर सके । देशविप्रकृष्ट एव कालविप्रकृष्ट पदार्थों में प्रत्यक्षप्रमाण की अप्रवृत्ति होने से वह तो इस ध्यान का समर्थक होता नहीं । इसी तरह प्रत्यक्ष की अप्रवृत्ति होनेके कारण अनुमान की भी वही प्रवृत्ति नहीं होती है, अर्थात् अनुमान भी यह नहीं बतला सकता है कि स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्ष की असम्भवात् है । रहा आगम, सो वह भी तो यहीस्थान स्थान पर प्रकट करता है कि स्त्रियों में इनका प्रकर्ष हो सकता है “इत्थोपुरिससिद्धाय” यह गाथा ही इसके लिये प्रमाणभूत है । इसलिये रत्नत्रय के प्रकर्ष की असम्भवात् से जो स्त्रियों में पुरुषों की अपेक्षा हीनता बतलाई जानी है वह ठीक नहीं है ।

और भी आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय के प्रकर्ष का अभाव प्रतिपादन करते हो सो क्यों करते हो ? कहो, क्या उनमें उनके प्रकर्ष होने के कारणों का अभाव है ? अथवा स्त्रियों का स्वभाव ही ऐसा है जो उनके

उत्तर—ऐसे कहेषु पक्षे परापर नहीं ऐसे कोई प्रमाण नहीं है जो स्त्रीयोमा सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयना प्रकर्षनी असम्भवात् सिद्ध करी शके देशविप्रकृष्टि अने कालविप्रकृष्ट पदार्थोमा प्रत्यक्ष प्रमाणनी अप्रवृत्ति होवाथी ते तो आ वातना समर्थक थता नहीं ऐसे प्रमाणे प्रत्यक्षनी अप्रवृत्ति होवाने कारणे त्या अनुमाननी पक्षे प्रवृत्ति होती नहीं, ऐसेके के अनुमान पक्षे ऐ परतावी शकतु नहीं के स्त्रीयोमा सम्यग्दर्शनादिकना प्रकर्षनी असम्भवात् छे भाकी रहा आगम, तो ते स्थणे स्थणे ऐसे प्रकट करे छे के स्त्रीयोमा तेमने प्रकर्ष होई शके छे “इत्थो पुरिस सिद्धाय” आ गाथा ए ते माटे प्रमाणभूत छे तेथी रत्नत्रयना प्रकर्षनी असम्भवात् वडे स्त्रीयोमा पुत्रो करता जो हीनता दर्शावाय छे ते परापर नहीं वणी—आप स्त्रीयोमा रत्नत्रयना प्रकर्षनी जो अभाव सिद्ध करे छे ते केम करे छे ? कहे के शु तेमनामा तेमने प्रकर्ष होवाना कारणोनी अभाव छे ?

—रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त्यस्तत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव । स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तुं युक्तम्, तथाहि—रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तर मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽपस्थाया भवति, स हि चरमसमयभागी । अयोगिनोऽस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञानकथत्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षविरोधापत्तिस्तत्र मते प्रसज्येत । एव च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

प्रकर्ष को नहीं होने देता ? या रत्नत्रय का विरोधी वह स्त्रीपना है ?

प्रथम पक्ष तो इसलिये उचिन नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती हैं तो यही अभ्यास उनके प्रकर्ष की प्राप्ति का कारण उन्हें बन जाता है, ऐसा शास्त्रों में कहा है । रत्नत्रय का अभ्यास स्त्रियों में वर्तता है इसमें तो विवाद ही नहीं है ।

स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है, यह भी ठीक नहीं है, रत्नत्रय का प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपद की प्राप्ति हो जावे । ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्था में होता है, और यह चरमसमय भावी है । अयोगी की अवस्था छद्मस्थों के अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है ? क्यों कि वह परमप्रकर्ष प्रत्यक्ष का विषय नहीं होता है । जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधी की कल्पना करना ठीक नहीं होता है । यदि

अथवा शु स्त्रीभ्योऽनो स्वभाव एव भवेत् छे के ले तेभनो प्रकर्षं तथा हेतो नथी ? के रत्नत्रयनु विरोधी त्या स्त्रीपणु छे ? पडेवो पक्ष तो अे कारणे ए उचित भानी न शक्य के न्यारे तेभ्यो अभ्यास उरती रहे छे तो अेन अभ्यास तेभना प्रदर्शनी प्राप्तिनु उरषु तेभने भाटे भनी नय छे, अेषु शास्त्रोभा उडेल छे रत्नत्रयनो अभ्यास स्त्रीभ्योभा डोय छे ते भाभतभा तो विवाह छे ए नडी

स्त्रीत्व रत्नत्रयना प्रकर्षनु विरोधी छे, अेषु पणु भगभर नथी रत्नत्रयनो प्रदर्श अेन छे के लेना पडी मुक्तिपदनी प्राप्ति थर्ध नय अेवो ते प्रकर्षं अयोगी शुषुस्थान अवस्थाभा डोय छे, अने ते चरमसमयभावी छे अयोगीशुषुस्थान अवस्था छद्मस्थोने अप्रत्यक्ष डोय छे तो "स्त्रीत्व रत्नत्रयना प्रकर्षनु विरोधी छे" अेकेवी रीते नथी शक्य छे ? उरषु के ते परम प्रकर्षं प्रत्यक्षनो विषय नथी अे दृश्यमान नथी तेनी आधे विरोधीनी उटपना करवी ते भराभर नथी अे

अथ विशिष्टसामर्थ्यामत्त्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्-नृषु, स्त्रीणां कथमिदं विशिष्टसामर्थ्यामत्त्वं भवति ? किं तावत् अमत्तमनरकृष्टीगमनत्वेन १, आहोषिद् वादादिलब्धिरहितत्वेन २, किं वा अल्पश्रुतत्वेन ३, किं वा अनुपस्थाप्यता-पाराश्रिता-शून्यत्वेन ४, इति ।

नन्वसप्तमनरकृष्टीगमनत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्याभावः, तथाहि-इह जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाभ्यससायेन भवति नान्यथेति द्वयोरप्यावयो रागमप्रामाण्यपलात् सिद्ध सर्वोत्कृष्टदुःखस्थान, सर्वोत्कृष्टसुखस्थान च । तत्र अदृष्ट प्रकर्ष के साथ विरोध मानते हो तो फिर पुरुषों के साथ भी इसका विरोध मान लेना चाहिये । इस तरह रत्नत्रय के अभाव से स्त्रियों में पुरुषों की अपेक्षा हीनता नहीं मानी जा सकती है ।

यदि कहो कि विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव होने से स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा अपकृष्ट हैं ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, सुनो-उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का असत्त्व है, यह किस कारण से आप कहते हैं ? क्या वे सप्तम नरक में नहीं जाती हैं इसलिये ?, अथवा वादादि लब्धि से वे रहित हैं इसलिये ?, अथवा अल्पश्रुतज्ञान उन्हें होता है इसलिये ?, अथवा अनुपस्थाप्यता पाराश्रित से शून्य होती है इसलिये ? ।

यदि कहो कि वे सप्तम पृथिवी में नहीं जाती हैं इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, जगत में सर्वोत्कृष्ट-पद-प्राप्ति सर्वोत्कृष्ट अध्यवसाय से होती है, अन्य प्रकार से नहीं होती है । ऐसी मान्यता

अदृश्य प्रकर्षनी साथे विरोध मानता हो तो पत्नी पुरुषोनी साथे पशु तेने विरोध मानी लेवे लोभसे या प्रभावे रत्नत्रयना अलावे स्त्रीओमा पुरुषो करता हीनता मानी शक्य नही

जे जेभ कडो डे विशिष्ट सामर्थ्यने अलाव होवाथी स्त्रीओ पशु पुरुषो करता हीन छे तो जेभ कडोवु ते पशु भराभर नथी शा भाटे ? सालणे तेमनामा विशिष्ट सामर्थ्यने अलाव छे जेभ आप क्या कारणे कडो छे ? शु तेओ सातमी नरके नथी जाती भाटे ?, अथवा वादादिलब्धिरहित होवाने कारणे ? अथवा तेमने अल्प श्रुतज्ञान थाय छे ते भाटे ? अथवा अनुपस्थ प्यता पाराश्रित रहित होय छे ते कारणे ?

जे कडो डे तेओ सप्तम पृथ्वीमा जाती नथी तेथी तेमनामा विशिष्ट सामर्थ्यने अलाव छे जगतमा सर्वोत्कृष्टपदप्राप्ति सर्वोत्कृष्ट अध्यवसायथी थाय छे जीञ्च रीते थती नथी जेवी आपनी तथा अमारी मान्यता छे कारणे

सर्वोत्कृष्टदुःखस्थान सप्तमनरकपृथ्वी, अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात् । सर्वोत्कृष्ट सुखस्थान तु नि श्रेयसम् । तत्र स्त्रीणां सप्तमनरकपृथ्वीगमन श्रुते निषिद्धम् । निषेधस्य च कारणं तद्रमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः । ततः सप्तमनरकपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् समूर्च्छिमादिवत् स्त्रीणां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः, इति चेत्,

तदयुक्तम्—यदि स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमन प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तदैतत् कथमवसीयते निःश्रेयस प्रत्यपि तासां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः?, न हि यो भूमिर्गुणैर्नादिक कर्म कर्तुं न शक्नोति, स शास्त्राण्यप्यवगन्तुं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं, प्रत्यक्षविरोधात्, नापि वा हस्ती सूचीमुत्थापयितुं न शक्नोतीति वृक्षशाखामपि त्रोटयितुं न शक्नोतीति मन्तव्यं भवति प्रत्यक्षविरोधात् ।

आपकी और हमारी है, क्यों कि इस विषय को बतलाने वाला आगम प्रमाण अपन दोनों को मान्य है । सर्वोत्कृष्ट दुःख का स्थान सप्तमनरक है क्यों कि इससे आगे ओर कोई दुःख का स्थान नहीं है । तथा सर्वोत्कृष्ट सुख का स्थान मोक्ष है । शास्त्र बतलाता है कि स्त्रियां सप्तमनरक में नहीं जाती हैं, कारण कि सप्तमनरक में जाने के योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का उनमें अभाव है । इसलिये सप्तमनरक में जाने का अभाव होने से समूर्च्छिम आदि की तरह स्त्रियों में सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव सिद्ध होता है ।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि यदि उनमें सप्तमनरक में जाने के योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणति का अभाव है तो यह कैसे आप जानते हैं कि उनमें निःश्रेयस के प्रति सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप

हे ओ वात इर्वावनार आगम प्रमाण आपणुने जन्नेने मान्य छे सर्वोत्कृष्ट दुःखु स्थान सातमी नरक छे डारणु के तेनाथी आगण पीणु डोर्छ दुःखु स्थान नथी तथा सर्वोत्कृष्ट सुखु स्थान मोक्ष छे शास्त्रो जतावे छे के स्त्रीओ सातमी नरके जाती नथी, डारणु के सातमी नरके जाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिनो तेमनामा अभाव छे आ रीते सातमी नरकमा जाने अभाव डोवाथी समूर्च्छिम आदिनी जेम स्त्रीओमा सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिनो अभाव सिद्ध थाय छे

जेम कहेषु ते पणु पराणर नथी डारणु के जे तेमनामा सातमी नरकमा जाने योग्य सर्वोत्कृष्ट परिणतिनो अभाव छे तो आप जेम देवी रीते जणु छे के तेमनामा निःश्रेयस प्रत्ये सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिनो पणु

अथ समूर्च्छिमादिषु सर्वोत्कृष्टदुःखस्थाने सर्वोत्कृष्टसुखस्थाने चैत्युभयत्रापि तद्गमनयोग्यतयाविषयसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभारो दृष्टमन्तोऽत्रापि तादृशमनो-
वीर्यपरिणत्यभावो निश्चेतव्य इति चेत्, समूर्च्छिमादिषु प्रतिबन्धरलेन तादृश-
मनोवीर्यपरिणत्यभारः, न त्वत्र प्रतिबन्धो विद्यते, न ग्वन्दुसप्तमपृथिवीगमन निर्वाण-
गमनस्य कारणम्, नापि सप्तमपृथिवीगमनाग्निनाभापि निर्वाणगमनम्, चरमस-
रीरिणा सप्तमपृथिवीगमनमन्तरंगैर निर्वाणगमनदर्शनात् ।

परिणति का भी अभाव है । यह तो कोई धान नहीं है कि जो पुरुष भूमिकर्षणादिक कार्य करने में असमर्थ हों वे शास्त्रों के भी पढ़ने में अथवा जानने में समर्थ नहीं हों ? क्यों कि इसमें प्रत्यक्ष से विरोध आता है । जो हाथी एक खूँची को नहीं उठा सकता है क्या वह वृक्ष की शाखाओं के तोड़ने में असमर्थ होता है ? नहीं होता है । यदि ऐसा माना जाय तो इसमें प्रत्यक्ष से विरोध आता है ।

यदि कहा जाय कि समूर्च्छिम आदिकोमें सर्वोत्कृष्ट दुःख के स्थान में तथा सर्वोत्कृष्ट सुख के स्थान में जाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनो-
वीर्यरूप परिणति का अभाव देखा जाता है उसी तरह स्त्रियों में भी तादृश-
मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव निश्चित होता है सो ऐसा कहना ठीक इसलिये नहीं बैठता है कि समूर्च्छिम आदिकों में जो तादृश-
मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव है इसका कारण वहा प्रतिबन्ध है, यहाँ ऐसा कोई प्रतिबन्ध नहीं है । तथा सप्तम पृथिवी में गमन कोई निर्वाण-

अभाव छे अथवा तो केछ वात नथी के के पुरुषो भूमिकर्षणादिक कार्य कर वाने असमर्थ होय तेओ शास्त्रो लखवाना अथवा लखवाना पण असमर्थ होय ? कारण के तेमा प्रत्यक्षथी विरोध आवे छे के हाथी ओक सोयने उठावी न शकतो होय ते शु वृक्षनी शाखाओने तोडवाने असमर्थ होय छे ? होतो नथी के ओम मानवाना आवे तो ओमा प्रत्यक्षथी विरोध आवे छे

के ओम मानी लछओ के समूर्च्छिम आदिकेमा सर्वोत्कृष्ट दुःखना स्थानमा तथा सर्वोत्कृष्ट सुखना स्थानमा जवाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिना अभाव जेवामा आवे छे ओ ज प्रभाणु स्त्रीओमा पण तादृशमनो-
वीर्यरूप परिणतिना अभाव निश्चित थाय छे तो ओम उडेवु ते ओ कारणे परापर लागतु नथी के समूर्च्छिम आदिकेमा के तादृश मनोवीर्यरूप परिणतिना अभाव छे तेनु कारणे त्या प्रतिबन्ध छे, अही अथवा केछ प्रतिबन्ध नथी तथा सातमी पृथ्वीमा गमन थवु ओ केछ निर्वाण गमनना प्रति कारणे तो छे

કિંચ—યદિ અસપ્તમનરકપૃથિવીગમનત્વેન સ્ત્રીષુ વિગિષ્ટસામર્થ્યાભાવઃ, અતસ્તાઃ પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति वदसि, तर्हि ब्रूहि स सप्तमनरकगमनाभावः किं यत्रैव जन्मनि स्त्रियो मुक्तिगामिन्यस्तत्रैव विवक्षितः?, किं वा सामान्येन ? ।

તત્રાઘપક્ષાદ્વીકારે પુરુષાણામપિ મુક્ત્યભાવપ્રસન્નઃ, તેષામપિ હિ યત્ર જન્મનિ મુક્તિગામિતા, ન તત્રૈવ સપ્તમપૃથિવીગમનમિતિ ।

अथ सामान्येन सप्तमनरकपृथिवीगमनाभाव इति विवक्षितः, अत्रायमाशयः— “ छट्ठिं च इत्थियाओ, मच्छ मणुया य सत्तमिं पुढविं ” इत्यागमवचनात् पुरुषाणामेव सप्तमनरकपृथिवीगमनयोग्यकर्मोपार्जनसामर्थ्यं, न तु स्त्रीणाम् । एव चाधोगतौ पुरुषतुल्यसामर्थ्याभावाद्-र्जगतावपि स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्याभाव इत्यनुमीयते ।

गमन के प्रति कारण तो है नहीं, और न निर्वाणगमन सप्तमपृथिवी गमन-अविनाभावी है, क्यों कि चरमशरीरी जो व्यक्ति हुआ करते हैं वे सप्तमपृथिवी गमन के बिना ही निर्वाण में जाते हुए देखे जाते हैं ।

तथा यदि तुम्हारी यही बात मानली जावे कि स्त्रिया सप्तम नरक में नहीं जाती हैं इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है और इसीलिये वे पुरुषों से हीन मानी गई हैं सो इस पर हमारा तुम से ऐसा पूछना है कि यह जो उनमें सप्तम नरक में गमन का अभाव है सो वह क्या जिस भव में उन्हें मुक्ति प्राप्त होती है उसी भव की अपेक्षा से विवक्षित है ? या सामान्यरूप से विवक्षित है ? यदि इसमें प्रथम पक्ष अगीकार किया जाय तो इस तरह पुरुषों को भी मुक्ति की प्राप्ति नहीं हो सकती है, क्यों कि जिस जन्म में उन्हें मुक्ति जाना होता है उस जन्म में वे सप्तमनरक में नहीं जाते हैं ।

નહી, અને ન નિર્વાણગમન સપ્તમપૃથ્વીગમનઅવિનાભાવી છે, કારણ કે ચરમ શરીરી જે વ્યક્તિઓ હોય છે તેઓ સપ્તમપૃથ્વીગમન વિના જ મોક્ષે જતા ભવામાં આવે છે

તથા તમારી આ વાતને માની લઈએ કે સ્ત્રીઓ સાતમી નરકમાં જતી નથી તેથી તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે અને તેથી જ તેઓને પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવી છે તો એ બાબતમાં અમારો આપને એ પ્રશ્ન છે કે આ જે તેમનામાં સાતમી નરકે ગમનનો અભાવ છે તે શું જે ભવમાં તેમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એજ ભવની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત છે ? કે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત છે ? જો તેમનો પહેલો પક્ષ સ્વીકાર્ય ગણાય તો એ ગીતે પુરુષોને પણ મુક્તિ મળી શકતી નથી, કારણ કે જે જન્મમાં તેમને મોક્ષે જવાનું થાય છે તે જન્મમાં તેઓ સાતમી નરકમાં જતા નથી

અતસ્તાઃ પુરુષેભ્યોઽપઠ્ઠા ઇતિ ચેત્ ? શૃણુ ।

અધોગતૌ યેપામૃત્યુલ્ય સામર્થ્યં, તેપામૃર્ધ્વગતાયપિ સામર્થ્યમતુલ્યમેવ ભવતીતિ નિયમો નાસ્તિ । તથા ચોક્તમ્—

સમુચ્છિન્મ-ભુયગ-સ્વગ, -ચઉપ્પય-સપ્પિ-ત્થિ-જ્જલચરેહિંતો ।

સ નરેહિંતો સત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ ॥ ૧ ॥

યદિ કહો કિ યદ ઘાત સામાન્ય સે કહી હૈ કિ સ્ત્રિયોં મેં સસમ નરક મેં જાને કા અભાવ હૈ, અર્થાત્ ઇસકા આશય યદ્દ હૈ કિ—“છઠિં ચ્ ઇત્થિયાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઠ્ઠિં” છઠી નરક તક સ્ત્રિયાં જાતી હૈં તથા મચ્છા ણ્વ મનુષ્ય સસમ નરક તક જાતે હૈં, અતઃ સસમ નરક મેં જાને કે યોગ્ય કર્મોકે ઉપાર્જન કરને કી શક્તિ પુરુષોં મેં હી હૈ સ્ત્રિયોં મેં નહી હૈ, ઇસ પ્રકાર જવ સ્ત્રિયોં મેં અધોગમન કે લિયે પુસ્પ-તુલ્ય સામર્થ્ય કા અભાવ હૈ તો ઊર્ધ્વગમન મેં મી પુસ્પતુલ્ય સામર્થ્ય કા અભાવ ઉનમેં હૈ, યદ્ ઘાત મી અનુમતિ હોતી હૈ । ઇસીસે વે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન માની ગઈ હૈં ।

એસા કહના મી ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ એસા કોઈ નિયમ નહીં હૈ કિ જિનમે અધોગતિ મે જાને કા સામર્થ્ય નહીં હૈ ઉનમેં ઊર્ધ્વગતિ મેં મી જાને કા સામર્થ્ય નહીં હૈ । ફિર કહા મી હૈ—

“સમુચ્છિન્મ ૧-ભુયગ ૨, સ્વગ ૩-ચઉપ્પય ૪-સપ્પિ ૫-ત્થિ ૬-જ્જલચરેહિંતો ।

સનરેહિંતો ૭ સત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ ॥ ૧ ॥”

એ એમ કહો કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાને અભાવ છે એટલે કે તેને આશય આ પ્રમાણે છે—“છઠિં ચ્ ઇત્થિ યાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઠ્ઠિં” છઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છા અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય કર્મોતુ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમા જ છે સ્ત્રીઓમા નથી આ પ્રમાણે એ સ્ત્રીઓમા અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઊર્ધ્વગમનમા પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા છે, એ વાતનુ પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતા હીન ગણેલ છે

એમ કહેલુ તે પણ ખરાબર નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામા અધોગતિમા જવાતુ સામર્થ્ય ન હોય તેમનામા ઊર્ધ્વગતિમા જવાતુ પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યું પણ છે—

“સમુચ્છિન્મ ૧-ભુયગ ૨-સ્વગ ૩-ચઉપ્પય ૪-સપ્પિ ૫-ત્થિ ૬-જ્જલચરેહિંતો ।

સનરેહિંતો, સત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ” ॥ ૧ ॥

छाया-समूर्द्धिम-भुजग-खग-चतुष्पद-सर्प-स्त्री-जलचरेभ्यः ।

समरेभ्यः सप्तसु, क्रमश उपपद्यन्ते नरकेषु ॥ इति ॥

समूर्द्धिम (१),-भुजग (२),-खग (३),-चतुष्पद (४),-सर्प (५),-स्त्री (६),
-जलचर (७)-नराणाम योगतौ नास्ति तुल्यं सामर्थ्यम्, ऊर्ध्वगतौ तु तुल्यमेव
सामर्थ्यम् । तदुक्तम्—

सन्नि-तिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिणसु देवेषु ।

उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ॥ २ ॥

छाया—सन्नि-तिर्यग्भ्यः, सहस्रारान्तिकेषु देवेषु ।

उत्पद्यन्ते परेष्वपि, सर्वेष्वपि मनुष्येभ्यः ॥ २ ॥

तथा चोर्ध्वगतौ स्त्रीणा पुरुषतुल्यसामर्थ्यसद्भावान्न विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वम् ।
ततश्च पुरुषवत् स्त्रीणामप्यूर्ध्वगतियोग्यताऽस्त्येवेति ।

अर्थात् समूर्द्धिम १, भुजग २, खग ३, चतुष्पद ४, सर्प ५, स्त्री ६,
जलचर और मनुष्य ७ । इनकी अधोगति प्राप्ति में एक सी शक्ति नहीं
है, फिर भी उर्ध्वगति प्राप्ति में एक सी शक्ति है । कहा भी है—

“ सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिणसु देवेषु ।

उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ” ॥ २ ॥

अर्थात्—सन्नितिर्यंच से निकल कर जीव सहस्रार नामके आठवे
देवलोक तक जाता है । मनुष्यसे निकला हुआ जीव उससे आगे सब
देवलोकों में जा सकता है । इसलिये ऊर्ध्वगतिमें स्त्रियों के पुरुषतुल्य
सामर्थ्यका सद्भाव होनेसे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका असत्त्व नहीं है,
अतः पुरुषकी तरह स्त्रियों में ऊर्ध्वगमनकी योग्यता है ही ।

ओटवे डे (१) समूर्द्धिम, (२) भुजग, (३) खग, (४) चतुष्पद, (५) सर्प,
(६) स्त्री, (७) जलचर अने मनुष्य, अमनामा अधोगति प्राप्तिनी ओट अरणी
शक्ति नथी, तो यल्लु उर्ध्वगतिनी प्राप्तिनी ओट अरणी शक्ति छे कल्लु यल्लु छे—

“ सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिणसु देवेषु ।

उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसे हिंतो ॥२॥

ओटवे डे सन्नि तिर्यग्भ्यमाथी नीकणीने एव सहस्रार नामना आठमा
देवलोक सुधी लय छे मनुष्यमाथी नीकणेल एव तेनाथी आगण अधा देवलो-
कमा अर्थ शके छे, तेथी उर्ध्वगतिमा ओओने पुरुषतुल्य सामर्थ्येना सद्भाप
होवाथी तेमनामा विशिष्ट सामर्थ्येना अलाप नथी, तेथी पुरुषनी जेम ओओमा
उर्ध्वगमननी योग्यता छे अ

અતસ્તાઃ પુરુષેભ્યોઽપરુષ્ટા ઇતિ ચેત્ ? શૃણુ ।

અધોગતૌ યેપામતુલ્ય સામર્થ્યં, તેપામૂર્ધગતાપિ સામર્થ્યમનુન્યમેવ ભવતીતિ નિયમો નાસ્તિ । તથા ચોક્તમ્—

સમુચ્ચિત્તમ-ભુયગ-સ્વગ, -ચડપ્પય-સપ્પિ-ત્થિ-જન્નચરેહિતો ।

સ નરેહિતો સત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ ॥ ૧ ॥

યદિ કહો ક્ષિ યદ્દ ઘાત સામાન્ય સે કહી છે કિ સ્ત્રિયોં મેં સસમ-નરક મેં જાને કા અભાવ છે, અર્થાત્ ઇસકા આશય યદ્દ છે કિ—“છઠ્ઠિં ચ ઇત્થિયાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઢવિં” છઠ્ઠીં નરક તક સ્ત્રિયાં જાતી હેં તથા મચ્છા ણ્ણ મણુયા સસમ નરક તક જાતે હેં, અતઃ સસમ નરક મેં જાને કે યોગ્ય કર્મોંકે ઉપાર્જન કરને કી શક્તિ પુરુષોં મેં હી છે સ્ત્રિયોં મેં નહી છે, ઇસ પ્રકાર જવ સ્ત્રિયોં મેં અધોગમન કે લિયે પુન્પ-તુલ્ય સામર્થ્ય કા અભાવ છે તો ઊર્ધ્વગમન મેં મી પુન્પતુલ્ય સામર્થ્ય કા અભાવ ઉનમેં છે, યદ્દ ઘાત મી અનુમતિ હોતી છે । ઇસીસે વે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન માની ગઈ છે ।

એસા કહના મી ઠીક નહીં છે । કારણ કિ એસા કોઈ નિયમ નહીં છે કિ જિનમે અધોગતિ મે જાને કા સામર્થ્ય નહીં છે ઉનમેં ઊર્ધ્વગતિ મેં મી જાને કા સામર્થ્ય નહીં છે । ફિર કહા મી છે—

“સમુચ્ચિત્તમ ૧-ભુયગ ૨, સ્વગ ૩-ચડપ્પય ૪-સપ્પિ ૫-ત્થિ ૬-જલચરેહિતો ।

સનરેહિતો ૭ સત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ ॥ ૧ ॥”

એ એમ કહેા કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાને અભાવ છે એટલે કે તેને આશય આ પ્રમાણે છે—“છઠ્ઠિં ચ ઇત્થિ યાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઢવિં” છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છ અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય કર્મોંતુ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમા જ છે સ્ત્રીઓમા નથી આ પ્રમાણે એ સ્ત્રીઓમા અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યને અભાવ છે તો ઊર્ધ્વગમનમા પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યને અભાવ તેમનામા છે, એ વાતનુ પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતા હીન ગણેલ છે

એમ કહેવુ તે પણ ખરાખર નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામા અધોગતિમા જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તેમનામા ઊર્ધ્વગતિમા જવાનુ પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહું પણ છે—

“સમુચ્ચિત્તમ ૧-ભુયગ ૨-સ્વગ ૩-ચડપ્પય ૪-સપ્પિ ૫-ત્થિ ૬-જલચરેહિતો ।

સનરેહિં તો, સત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ” ॥ ૧ ॥

यत्र यत्राल्पश्रुतत्वं, तत्र तत्र विशिष्टमामर्ष्याभाव इति नियमो नास्ति । समितिपञ्चरुमात्रस्य गुप्तित्रयमात्रस्य च ज्ञानसद्भावेऽपि चारित्रप्रकर्षणलात् केवलोत्पत्तिर्भूतयेवेति प्रवचने प्रसिद्धम् । तथा चाल्पश्रुतत्वेऽपि विशिष्टमामर्ष्यं समन्वीति तदभावो नोपपद्यते ॥

सकता है कि जहा २ वादलब्धिभक्ता है वही २ विशिष्ट सामर्थ्य है, अतः जब ऐसा नियम नहीं बन सकता है तो फिर ऐसा कहना कि वादादिलब्धियोंसे रहित होनेके कारण स्त्रियोंमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, यह कैसे उचित माना जा सकता है ।

फिर भी वादादिलब्धिके अभावकी तरह यदि मोक्षका अभाव भी स्त्रियोंमें होता तो शास्त्रकार सिद्धान्तमें ऐसा ही कहते कि स्त्रियोंको मुक्तिकी प्राप्ति नहीं होती है । परन्तु ऐसा तो वे शास्त्रकार कहते नहीं हैं, अतः इससे यही जानना चाहिये कि स्त्रियोंको निर्वाणकी प्राप्ति होती है ।

तथा—जहा २ अल्पश्रुत ज्ञान है वहा २ विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, ऐसा भी कोई नियम नहीं है । समितिपञ्चक मात्र तथा गुप्तित्रय मात्रके ज्ञानके सद्भावमें भी चारित्रके प्रकर्षके बलसे केवलज्ञानकी उत्पत्ति हो जाती है, ऐसा प्रवचनमे सिद्ध है । इसलिये अल्पश्रुतज्ञान होने पर भी विशिष्ट सामर्थ्य स्त्रियोंमें समन्वित हो सकता है, अतः उस विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव उनमे नहीं बनता है ।

वादादिलब्धिभक्ता उ त्वा त्या विशिष्ट सामर्थ्यं उ तेथी ने आवो नियम यध शकतो नथी तो पणी अबु उडेवु उ वादादिलब्धियेथी उद्धिन डोवाने कारणे श्रीओमा विशिष्ट सामर्थ्येनो अभाव छे, ये डेवी गीते उचित मानी शक्य ? वणी वादादिलब्धिना अभावनी नेम ने श्रीओमा मोक्षेनो अभाव पणु डोत तो शास्त्रकार सिद्धान्तमा अबु न उडेते डे 'श्रीओने मोक्ष भणने नथी' पणु अबु तो ते शास्त्रकारे उडेता नथी, तेथी नेम न मानवु नेधये डे श्रीओने मोक्षनी प्राप्ति थाय छे

तथा न्या न्या अल्पश्रुत ज्ञान छे त्या त्या विशिष्ट सामर्थ्येनो अभाव छे, अबो पणु डोत नियम नथी पाय समिति मात्र तथा त्रय गुप्ति मात्रना ज्ञानना मद्भावमा पणु आश्रितना प्रदर्शना भणथी डेवजज्ञान पेदा थाय छे, अबु प्रवचनमा सिद्ध थयेत छे तेथी अल्पश्रुत ज्ञान डोवा छता पणु श्रीओमा विशिष्ट सामर्थ्यं समन्वित डोत शके छे, तेथी ते विशिष्ट सामर्थ्येनो अभाव समनामा डोत शके नथी

અથ ઘાટાદિલઘ્વિરહિતત્વેન વિશિષ્ટ સામર્થ્યામત્તમ્, સ્ત્રીણાં હિ વાદલઘ્વી
 વિકુર્વણત્વાદિલઘ્વી પૂર્વગતશ્રુતાધિગતો ન ન ગામર્થ્યગતિરસ્તીત્ય તસ્તામા
 મોક્ષગમનસામર્થ્યમપિ ન સમચતિ, ઇતિ ચેત્, ઘાટાદિલઘ્વિરહિતમ્યાપિ ક્વચિદ્
 વિશિષ્ટસામર્થ્ય દૃશ્યતે, ઘાટવિકુર્વણત્વાદિલઘ્વિરહેડપિ વિશિષ્ટપૂર્વગતશ્રુતામા-
 વેડપિ મનુષ્યાદીના નિઃશ્રેયસપદપ્રાપ્તિશ્રવણાત્ । તથા-જિનકલ્પ-મનપર્યયવિરહેડપિ
 ન સિદ્ધિવિરહોડસ્તિ । તથા ચ યત્ર યત્ર ઘાટાદિલઘ્વિમત્ત્વ તૈત્ર વિશિષ્ટસામર્થ્ય-
 મિતિ નિયમો નાસ્તિ, કથ તર્હિ વાદાદિલઘ્વિરહિતત્વેન વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવ
 ઇતિ વક્તુ પ્રભવસીતિ । અપિ ઘ-ઘાટાદિલઘ્વિમાવદ્ યદિ નિઃશ્રેયસામાવેડપિ
 સ્ત્રીણામભવિવ્યત્ તતસ્તથૈવ શાસ્ત્રે પ્રત્યપાદયિવ્યત્, ન ચ પ્રતિપાદ્યતે, તસ્માદુ-
 પ્પદ્યતે સ્ત્રીણા નિર્માણમિતિ ।

યદિ કહા જાય કિ વાદાદિલઘ્વિરહિત હોનેસે ઉનમેં વિશિષ્ટ શક્તિ
 કા અભાવ હૈ । સ્ત્રિયોમેં વાદલઘ્વિકા સામર્થ્ય, વૈક્રિય આદિ લઘ્વિકા
 સામર્થ્ય, પૂર્વગત શ્રુતાવધિગમકા સામર્થ્ય નહીં હોતા હૈ, ઇસ લિયે મોક્ષ-
 ગમન સામર્થ્ય મી ઉનમેં સમચિત નહીં હોતા હૈ । સો ગેમા કહના મી ટીક
 નહીં હૈ । કારણ કિ વાદાદિલઘ્વિરહિતકે મી વિશિષ્ટ સામર્થ્ય દેસ્વા જાતા
 હૈ । શાસ્ત્રોમેં એસી કઈ કથાઈ આતી હૈં જો ઇસ વાતકો વતલાતી હૈં કિ
 વાદલઘ્વિ વિકુર્વણત્વ આદિ લઘ્વિકે અભાવમેં મી, વિશિષ્ટ પૂર્વગત શ્રુતકે
 અભાવમે મી મનુષ્ય આદિકોં કો મોક્ષપદકી પ્રાપ્તિ હુઈ હૈ । તથા જિનકલ્પ
 એવ મન પર્યયકે અભાવમેં મી સિદ્ધિકા અભાવ નહીં હોતા હૈ । ઇસલિયે
 ઇસ પૂર્વોક્ત કથનસે યહ વાત સિદ્ધ હો જાતી હૈ કિ એસા નિયમ નહીં બન

જે એમ કહેવામા આવે કે વાદાદિલઘ્વિરહિત હોવાથી તેમનામા
 વિશિષ્ટ શક્તિનો અભાવ છે, સ્ત્રીઓમા વાદલઘ્વિનુ સામર્થ્ય, વૈક્રિય આદિ
 લઘ્વિનુ સામર્થ્ય, અને પૂર્વગતશ્રુતાધિગમનુ સામર્થ્ય હોતુ નથી તેથી મોક્ષ-
 ગમનનુ સામર્થ્ય તેમનામા સભવિત હોતુ નથી, તે એમ કહેવુ તે પણ
 ખરાબર નથી કારણુ કે વાદાદિલઘ્વિરહિતમા પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય જોવામા
 આવે છે શાસ્ત્રોમા એવી કેટલીએ કથાઓ આવે છે જે એ વાત દર્શાવે છે
 કે વાદલઘ્વિ, વિકુર્વણત્વ આદિ લઘ્વિના અભાવમા અને વિશિષ્ટ પૂર્વગતશ્રુતના
 અભાવમા પણ મનુષ્ય આદિને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તથા જિનકલ્પ અને
 મન પર્યવના અભાવમા પણ સિદ્ધિનો અભાવ હોતો નથી, તેથી આ પૂર્વોક્ત
 કથનથી એ વાત સાબીત થઈ જાય છે કે એવો નિયમ થઈ શકે ...

तथा च स्त्रीणा विशिष्टसामर्थ्याभावः गुरुतरप्रायश्चित्तानधिकारित्वादिति कथन न युक्तमिति ॥ २ ॥ इति स्त्रीणाविशिष्टसामर्थ्याभावनिराकरणम् ॥

अथ पुरुषानभिवन्द्यत्वेन स्त्रिय पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तदप्ययुक्तम्-यतः-तत् पुरुषानभिवन्द्यत्व किं सामान्येन किं वा गुणाधिकपुरुषापेक्षया प्रिवक्षितम्?, यदि सामान्येन तदा सामान्यतः सर्गसु स्त्रीषु पुरुषानभिवन्द्यत्व नास्तीत्यतोऽसिद्धत्वदोषप्रसङ्गः । तीर्थकरस्य जननी शक्रादयोऽपि प्रणमन्ति, अन्ये प्रणमन्तीति किं पुनर्वाच्यम् ।

वह जिस प्रकार पुरुषों का उपकारक होता है उसी तरह स्त्रियों का भी उपकारक होता है, क्यों कि दोनों का वहा अधिकार है । रहा प्रायश्चित्त का विधान सो वह योग्यता की अपेक्षा रखता है । इसी अपेक्षा को लेकर उसका विधान हुआ है । अतः गुरुतर प्रायश्चित्त की अधिकारिणी नहीं होने से स्त्रियों में विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, यह कहना युक्ति युक्त नहीं है ।

यदि कहो कि पुरुषों से ये अनभिवद्य है इसलिये ये उनसे अपकृष्ट हैं, सो ऐसा भी कथन उचित प्रतीत नहीं होता है । कारण कि यह अनभिवन्द्यता किस रूप से आप कहते हैं-क्या सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से या गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षासे यदि कहो कि यह अनभिवद्यता सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से उनमें है सो ऐसा कहना उचित नहीं है, क्यों कि सामान्य पुरुष उन्हें वन्दन करते हैं । तीर्थकर की माता को तो शक्रादिक भी नमस्कार करते हैं, फिर दूसरे व्यक्ति की तो बात ही क्या कहना ।

ये रीते पुरुषोने उपकारक थाय छे, जेन रीते स्त्रीओने पणु उपकारक थाय छे, कारणु जे अन्नेना त्या अधिकार छे डवे रणु प्रायश्चित्तनु विधान तो ते योग्यतानी अपेक्षा राणे छे जे अपेक्षाने लधने ज तेनु विधान थयु छे तेथी गुरुतर प्रायश्चित्तनी अधिकारिणी न होवाथी स्त्रीओमा विशिष्ट सामर्थ्यना अभाव छे, जेम जडेवु ते युक्तियुक्त नथी जे जेम जडे के पुरुषो वडे तेओ अनभिवद्य छे तेथी तेओ तेमना करता डीन छे, तो जेवु जथन पणु उचित लागतु नथी, कारणु जे आप कथा रूपे तेने अनभिवद्यता कडे छे ? शु सामान्य पुरुषोनी अपेक्षाजे के गुणाधिक पुरुषोनी अपेक्षाजे ? जे जेम कडेता हो के ते सामान्य पुरुषोनी अपेक्षाजे ते अनभिवद्यता तेमनामा छे तो जेम कडेवु ते योग्य नथी, कारणु जे सामान्य पुरुषो तेमने वदन करे जे तीर्थकरनी भाताने तो शक्रादिक पणु नमस्कार करे छे, तो भीण व्यक्तिओनी

अनुपस्थाप्यता पाराश्रिता-शून्यत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्यात्सत्प्रमितिवत्-
तदप्ययुक्तम्-यतस्तन्निषेधात् विशिष्टसामर्थ्याभासो न निश्चेतुं शक्यते । कथम् ?
अधिकारिणा योग्यताऽपेक्षया शास्त्रे नानाप्रकाररूपायश्चित्तोपदेशः श्रूयते । अत्र
पुरुषा अपेक्षयाऽपि योग्यतानुसारेण गुरुलघुप्रायश्चित्तोपदेशः कृतः । तत्र लघुप्राय-
श्चित्तता पुरुषाणामपि चारित्रप्रकर्षे केवलोत्पत्तिर्भवत्येव, गुरुप्रायश्चित्तवतामपि
चारित्रप्रकर्षाभावे केवलोत्पत्तिर्भवति । अत्र-नानाविध तपमोविधानं शास्त्रे
श्रूयते तत्र पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्युपकारक, तत्रोभयेषामधिकारात् प्रायश्चित्त विधान
तु योग्यताऽपेक्षया कथितम् ।

यदि कहो कि स्त्रियोंमें अनुपस्थाप्यता एव पाराश्रित प्रायश्चित्तकी
शून्यता है इससे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है सो यह भी कहना
ठीक नहीं है, कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट सामर्थ्यका
अभाव-निश्चित नहीं हो सकता है, क्यों कि अधिकारियों को योग्यता
की अपेक्षा से शास्त्रों में नाना प्रकार के प्रायश्चित्तों का उपदेश सुना
जाता है । पुरुषों की अपेक्षा भी योग्यता के अनुसार गुरु एव लघु प्राय
श्चित्तों का वही उपदेश हुआ है । जिन्हें लघु प्रायश्चित्त देने की बात
कही गई है ऐसे पुरुषों को भी चारित्र के प्रकर्ष में केवलज्ञान की उत्पत्ति
होती है । तथा जिन्हें गुरु प्रायश्चित्त का अधिकारी बतलाया गया है
उनके भी यदि चारित्र का प्रकर्ष नहीं है तो केवलज्ञान की उत्पत्ति
नहीं होती है ।

तथा-अनेक प्रकार के तपों का विधान शास्त्र में सुना जाता है ।

जो ज्येष्ठ कहे के श्रीज्येष्ठा अनुपस्थाप्यता अने पाराश्रित प्रायश्चित्त
नो अलाव छे तेथी तेमनामा सामर्थ्यनो अलाव छे, तो ज्येष्ठ कहेतु ते पञ्च
अशरभर नथी कारण के तेमनो निषेध होवाथी पञ्च विशिष्ट सामर्थ्यनो अलाव
निश्चित थध शकतो नथी, कारण के अधिकारीज्येष्ठी योग्यतानी अपेक्षाज्ये
शास्त्रोमा विविध प्रकारना प्रायश्चित्तोना उपदेश सालजवामा आवे छे
पुरुषोनी अपेक्षाज्ये पञ्च योग्यता प्रमाछे भोटा अने नाना प्रायश्चित्तोना तेमा
उपदेश अपाथे छे जेमने नाना प्रायश्चित्त देवानी वात उदेल छे ज्येष्ठा पुरुषोने
पञ्च चारित्रना प्रकर्षमा केवलज्ञाननी उत्पत्ति थाय छे तथा जेमने भोटा प्राय
श्चित्तना अधिकारी अताव्या छे तेमने पञ्च ज्येष्ठ चारित्रनो प्रकर्ष होतो नथी तो
केवलज्ञान उत्पन्न थतु नथी

तथा-शास्त्रोमा अनेक प्रकारना तपोनु विधान सालजवामा आवे छे ते

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्व मन्यसे, किं वा बाह्याम् ? आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणां रत्नत्रयरूपायाः आध्यात्मिक्याः ऋद्धेः समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यमिति वान्यम्, या मद्यती तीर्थकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीना नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषा क्षत्रियादीना नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

आदि को कराते हैं, शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नहीं जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है । चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है ।

इसी तरह अहमर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुंश्योंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचना कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं ? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका ? आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

करावे छे, शिष्यो तेमने करावता नथी पण आगममा ज्येवी भात सालणवामा आवती नथी छे गुरुज्योने न मोक्ष भणे छे, शिष्योने भणतो नथी चण्डरुद्र आदि आचार्यना शिष्योने मोक्ष भल्यानु सालणवामा आण्यु छे

ज्येव प्रमाणे अमहर्द्धिक होवाथी श्रीज्यो पुरुषोथी हीन छे ज्येम उडेवु ते पणु उचित लागतु नथी, कारण छे आप तेमनामा कथं ऋद्धिनो अलाव भतावो छे ? आध्यात्मिक ऋद्धिनो छे बाह्य-ऋद्धिनो ? आध्यात्मिक ऋद्धिनो तो तेमनामा अलाव नथी, कारण छे रत्नत्रयउप ने आध्यात्मिक ऋद्धि छे ते तेमनामा होवानु सिद्ध कगथं गयु छे ज्येव प्रमाणे बाह्यऋद्धिनो आधार लधने ने ज्येम उडेवामा आवे छे बाह्यऋद्धि तेमनामा नथी तेथी तेज्यो अमहर्द्धिक होवाथी पुरुषो जस्ता हीन छे, अने तेथी न तेमनामा मोक्षना कारणनी विकलता छे, तो ज्येम उडेवु ते पणु योग्य नथी, कारण छे ने बाह्यऋद्धि तीर्थ करेने होय छे ते गणधरने होती नथी, ज्येव प्रमाणे यकवर्तिज्योने ने ऋद्धि

यदि गुणाधिरूपरूपापेक्षया नदित्युच्यते-तत्र तीर्थं गग अपि गणधरान्
नाभियन्दन्ते इति गणधरा अपि पूरूपानभियन्दन्तया मृत्युनन्तं भययुरिति । एवं
गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभियन्दन्ते, तत्र तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति ।

अथ स्मरणाद्यर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपरुष्टा इति चेत्, तत्र युक्तम्-
तथाहि-एव सति गुरुशिष्ययोः सम्पगूर्धनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव
मुक्तिः स्यात् न तु शिष्यस्य, तस्य स्मरणाद्यर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपरुष्टत्वात् । न चागमे
शिष्यस्य मोक्षधरणं नास्तीति शक्यम्, चण्डन्द्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष
श्रवणात् ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं
करते हैं, उनकी अपेक्षा वह अनभियन्तना होने से वे उनकी अपेक्षा
हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी
गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनाभवद्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति
का अभाव मानना पड़ेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को
नहीं वदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पड़ेगा ।

यदि कहो कि स्मरणा आदि की अर्कता होने से स्त्रिया पुरुषों की
अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्योंकि
यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी,
ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके
सम्पगूर्धनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मरणा

तो बात न शी करवी ? ने ऐवा हलाक करे के नेओ अधिक शुष्वावाणा डोय छे
तेओ स्त्रीओने नमन करता नथी, तेमनी अपेक्षाओ त्या अनलिवधता डोवाथी
तेमने ते पुरुषो करता हीन मानवामा आवे छे, तो ऐम कडेवु ते पञ्च
उचित नथी कारण के ऐ गीते तो तीर्थ करे पञ्च गणधराने नमन करता नथी
गणधरामा पञ्च शुष्वाधिक पुरुषोनी अपेक्षाओ अनलिवधता आवी नवाथी
मोक्ष प्राप्तवानो अलाव मानवो पडे ऐव प्रमाणे गणधरो पञ्च चेताना
शिष्योने वदन करता नथी तो ते शिष्योने पञ्च मोक्षप्राप्ति थर्ध शके नडी
ऐम मानवु पडे वणी ने ऐवी हलील करे के स्मरणे आदिनी अर्कता डोवाथी
स्त्रीओ पुरुषो करता हीन मानवामा आवी छे, तो ऐ पञ्च कौशरीते उचित
नथी, कारण के ने ऐ रीते ऐमनामा हीनता मानी लधे तो शुरुने न
मोक्ष प्राप्त थाय छे, ऐवु मानवु पडसे शिष्योने नडी, कारण के तेमना
सम्पगूर्धनादिरत्नत्रय समान डोवा छता पञ्च आचार्य न तेमने स्मरणे आदि

अमहर्द्विकत्वेनापि स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्विकत्व मन्यसे, किं वा बाह्याम् ?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणा रत्नत्रयरूपाया ऽध्यात्मिक्याः क्रुद्धेः समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्विकत्वेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थकरादीनामृद्धि सा गणधरादीना नास्ति, चक्रधरादीनामपि या क्रुद्धि सा तदितरेषा क्षत्रियादीना नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्विकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

आदि को कराते है, शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी यात तो सूनी नहीं जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है । चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है ।

इसी तरह अमहर्द्विक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किस क्रुद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं ? आध्यात्मिक क्रुद्धिका या बाह्य क्रुद्धिका ? आध्यात्मिक क्रुद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक क्रुद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य क्रुद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य क्रुद्धि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्द्विक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यक्रुद्धि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरो की जो क्रुद्धि होती है वह

उरावे छे, शिष्यो तेभने करावता नथी पण आगमभा ओवी भात सालणवामा आवती नथी के गुरुओने न भोक्ष भणे छे, शिष्योने भणतो नथी य उरुद्र आदि आचार्यना शिष्योने भोक्ष भल्यानु सालणवामा आव्यु छे

ओन प्रभाणे अमहर्द्विक डोवाथी स्त्रीओ पुरुषोथी हीन छे ओम कडेवु ते पण उचित लागतु नथी, कारण के आप तेभनामा उध क्रुद्धिनो अलाव भतावे छे ? आध्यात्मिक क्रुद्धिनो के बाह्य-क्रुद्धिनो ? आध्यात्मिक क्रुद्धिनो तो तेभनामा अलाव नथी, कारण के रत्नत्रयउप ने आध्यात्मिक क्रुद्धि छे ते तेभनामा डोवानु सिद्ध कराध गयु छे ओन प्रभाणे बाह्यक्रुद्धिनो अधार लधने ने ओम कडेवामा आवे के बाह्यक्रुद्धि तेभनामा नथी तेथी तेओ अमहर्द्विक डोवाथी पुरुषो उरता हीन छे, अने तेथी न तेभनामा भोक्षना कारणनी चिक लता छे, तो ओम कडेवु ते पण योच्य नथी, कारण के ने बाह्यक्रुद्धि तीर्थ करेने डोय छे ते गणधरने डोती नथी, ओन प्रभाणे अकवर्तिओने ने क्रुद्धि

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया तदित्युच्यते-तदा तीर्थंरुग अपि गणधरान्
नाभियन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभियन्त्रतया मृतपनर्तं भवेयुरिति । एव
गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभियन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति ।

अथ स्मारणाद्यर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपहृष्टा इति चेत्, तत्र युक्तम्-
तथाहि-एव सति गुरशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयं समानेऽप्याचार्यस्यैव
मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपहृष्टत्वात् । न चागमे
शिष्यस्य मोक्षश्रयण नास्तीति गान्यम्, चण्डन्द्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष
श्रवणात् ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं
करते हैं, उनकी अपेक्षा वहा अनभियन्त्रता होने से वे उनकी अपेक्षा
हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी
गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनभिव्यन्ता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति
का अभाव मानना पड़ेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को
नहीं वदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पड़ेगा ।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अर्कता होने से स्त्रिया पुरुषों की
अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि
यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी,
ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

तो वात न शी करवी ? ने ऐवी हलील करे के नेयो अधिऽ शुषोवाणा डोय छे
तेयो श्रीयोने नमन करता नथी, तेमनी अपेक्षाये त्या अनलिवधता डोवाधी
तेमने ते पुरुषो करता हीन मानवाभा आवे छे, तो ऐम कडेवु ते पणु
उचित नथी कारणु के ऐ रीते तो तीर्थं करे पणु गणधराने नमन करता नथी
गणधराने पणु गुणाधिक पुरुषोनी अपेक्षाये अनलिवधता आवी न्वाधी
भोक्ष पामवानो अलाव मानवो पडे ऐव प्रभाळु गणधराने पणु पोताना
शिष्योने वदन करता नथी तो ते शिष्योने पणु भोक्षप्रप्ति थर् शके नडी
ऐम मानवु पडे वणी ने ऐवी हलील करे के स्मारणा आदिनी अकता डोवाधी
श्रीयो पुर्षो करता हीन मानवाभा आवी छे, तो ऐ पणु डोय रीते उचित
नथी, कारणु के ने ऐ रीते ऐमनामा हीनता मानी लधये तो शुर्ने न
भोक्ष प्राप्त थाय छे, ऐवु मानवु पडशे शिष्योने नडी, कारणु के तेमना
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान डोवा छता पणु आचार्य न तेमने स्मारणा आदि

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्वं मन्यसे, किं वा बाह्याम् ? आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणां रत्नत्रयरूपाया 'आध्यात्मिक्या' ऋद्धे' समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थन्वरादीनामृद्धिः सा गणन्वरादीनां नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषां अत्रियादीनां नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

आदि को कराते है, शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नहीं जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है । चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है ।

इसी तरह अमहर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुंश्योंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किम् ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं ? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका ? । आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

उदावे छे, शिष्यो तेभने उदावता नथी पण आगमभा जेवी भात सालणवामा आवती नथी ते गुरुज्योने न भोक्ष भणे छे, शिष्योने भणतो नथी य उरुद्र आदि आचार्यना शिष्योने भोक्ष भज्यानु सालणवामा आव्यु छे

जेन प्रभाण्णे अमहर्द्धिके होवाथी श्रीज्यो पुरुषोथी हीन छे जेम कडेवु ते पणु उचित लागतु नथी, उरुणु के आप तेभनाभा कथं ऋद्धिनो अलाव भतावे छे ? आध्यात्मिक ऋद्धिनो के बाह्य-ऋद्धिनो ? आध्यात्मिक ऋद्धिनो तो तेभनाभा अलाव नथी, उरुणु के रत्नत्रयउप ने आध्यात्मिक ऋद्धि छे ते तेभनाभा होवानु सिद्ध करार्थ गयु छे जेन प्रभाण्णे बाह्यऋद्धिनो आधार लधने ने जेम कडेवामा आवे के बाह्यऋद्धि तेभनाभा नथी तेथी तेज्यो अमहर्द्धिक होवाथी पुरुषो करता हीन छे, अने तेथी न तेभनाभा भोक्षना उरुणुनी विकलता छे, तो जेम कडेवु ते पणु योग्य नथी, उरुणु के ने बाह्यऋद्धि तीर्थ कराने होय छे ते गणधराने होती नथी, जेन प्रभाण्णे उक्तवर्तिज्योने ने ऋद्धि

यदि गुणाधिक्पुरुपापेभया तदित्युच्यते-तदा तीर्थंरुग अपि गणधरान्
नाभिरन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुपानभिरन्त्यतया मृत्ययनां भवेत्युरिति । एवं
गणधरा अपि साशिष्यान्नाभिरन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति ।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽप्यरुष्टा इति चेत्, तत्र युक्तम्-
तथाहि-एव सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव
मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽप्यरुष्टत्वात् । न चागमे
शिष्यस्य मोक्षधरण नास्तीति सान्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष
श्रयणात् ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं
करते हैं, उनकी अपेक्षा वहा अनभिरन्त्यता होने से वे उनकी अपेक्षा
हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी
गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनाभवद्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति
का अभाव मानना पड़ेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को
नहीं वदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पड़ेगा ।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्ता होने से स्त्रिया पुरुषों की
अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्योंकि
यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी,
ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

तो वात न शी करवी ? ने ऐवी हलील करे के नेओ अधिक शुष्वावाणा डोय छे
तेओ श्रीओने नमन करता नथी, तेमनी अपेक्षाओ त्या अनलिवद्यता डोवाधी
तेमने ते पुरुषो करता हीन मानवाभा आवे छे, तो ऐम उडेपु ते पणु
उचित नथी करणु के ऐ रीते तो तीर्थ करे पणु गणुधरेने नमन करता नथी
गणुधरेभा पणु शुष्वाधिक पुरुषोनी अपेक्षाओ अनलिवद्यता आवी नवाधी
मोक्ष प्राप्तवानो अलाव मानवो पडे ऐन प्रमाणे गणुधरे पणु पोताना
शिष्योने वदत करता नथी तो ते शिष्योने पणु मोक्षप्राप्ति थर्क शके नही
ऐम मानवु पडे वणी ने ऐवी हलील करे के स्मारणा आदिनी अकर्ता डोवाधी
श्रीओ पुष्पो करता हीन मानवाभा आवी छे, तो ऐ पणु केछ रीते उचित
नथी, कारणु के ने ऐ रीते ऐमनाभा हीनता मानी लछओ तो शुष्ने न
मोक्ष प्राप्त थाय छे, ऐवु मानवु पडथे शिष्योने नही, कारणु के तेमना
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान डोवा छता पणु आचार्य न तेमने स्मारणा आदि

ननु स्त्रीणा मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिर्नास्ति, अतः स्त्रीणा मुक्तिर्नभवतीति । यदि स्त्रीणा मुक्तिकारणावैकल्यमभविष्यत् तदा मुक्तिरप्युदपत्स्यत्, तथा च-मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिरपि स्यात्, इति यदुक्तं, तन्न, यत्र यत्र मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिस्तत्रैव मुक्तिरिति चेत्तर्हि पुरुषाणामपि मुक्तिस्थानाद्यप्रसिद्धिः, 'इदं पुरुषाणामेव मोक्षस्थानम्', इति विशेष्यं नोक्तं, किं तु 'भव्या मोक्षार्हा' इति प्रतिपादितम्, तत्र च त्वन्मते पुरुषाणामपि मोक्षो न स्यादिति ।

दोनों ही समानरूप से मायादिक के प्रकर्षवाले देखे जाते हैं । आगम भी ऐसा ही कहता है कि चरमशरीरी नारदादिकों के भी मायादिक प्रकर्षता है । इसलिये पुरुषों से अपकृष्ट होने से स्त्रियों के मुक्ति के कारणों की विकलता नहीं सधनी है, अर्थात् मुक्ति के कारणों का स्त्रियों में सद्भाव है ।

यदि कहे कि स्त्रियों के मुक्तिस्थान आदि की प्रसिद्धि नहीं है इसलिये उसके अभाव से यही मालूम होता है कि उन्हें मोक्ष नहीं मिलता है । यदि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की अविकलता होती तो उन्हें मुक्ति भी होती, और इस कारण से उनके मुक्ति के स्थानों की भी प्रसिद्धि होती, अतः यह कुछ नहीं है, इससे साफ स्पष्ट मालूम होता है कि इन्हें मुक्ति प्राप्त नहीं होती है । सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि ऐसी कोई यह व्याप्ति तो है नहीं कि जिनके मुक्तिस्थानों की प्रसिद्धि है उन्हें ही मुक्ति प्राप्त हुई हो । ऐसा तो शास्त्रों में विशेषरूप से कहा नहीं है कि यह पुरुषों का मोक्ष स्थान है, किन्तु ऐसा ही

इथे मायाणा प्रकर्षणा देवाय छे आगम पणु अणु न कडे छे के चरमशरीर नारदादिकेभा पणु मयादिकनी प्रकर्षता छेय छे तेथी पुरुषो करता हीन होवाथी श्रीओना मोक्षना कारखोना विकलता सिद्ध थती नथी अटले के मोक्षना कारखोना श्रीओना सद्भाव छे

वणी तमे अणी हलील करे के मुक्तिस्थान आदिनी प्रसिद्धि नहीं होवाथी तेना अभावे अणु नालुवा भणे छे के तेमने मोक्ष भणतो नथी जे श्रीओना मोक्षना कारखोनी अविकलता छेत तो तेमने मोक्ष पणु होई शकत, अने अे नरखुथी तेमना मुक्तिना स्थानोनी पणु प्रसिद्धि थात, अणु कर्ष पणु न होवाथी स्पष्ट समन्वय छे के तेमने मोक्ष भणतो नथी तो अणु कडेते पणु उचित नथी, कारण के अणी कर्ष आ व्याप्ति तो छे नहीं के तेमना तेमना मुक्तिस्थानोनी प्रसिद्धि छे तेमने न मोक्ष भण्यो छेय छे ? अणु तो शास्त्रोभा विशेषइथे कडेल नथी के आ पुरुषोनु मोक्ष स्थान छे पणु अणु न

अथ याज्ञो पुरपरगस्य महती समृद्धिस्तीर्थकरत्वत्प्राणा सा स्त्रीषु नाम्नीत्य-
महर्द्धिकमासा विरक्ष्यते, तदानीमप्यसिद्धता, स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रभूताना का
साचित् तीर्थकरत्वाविरोधात् तद्विरोधसाधकप्रमाणस्य यस्याप्यमायात् ।

यदपि मायादिप्रकर्षत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वमित्युच्यते, तदप्यसत्-स्त्रियः
पुरुषा अपि तुल्यत्वेन मायादि प्रकर्षन्त इति लोके लक्ष्यते, आगमेऽपि श्रूयते-
चरमशरीरिणामपि नारदादीना मायादिप्रकर्षत्त्वम्, अतो न स्त्रीणा पुरुषेभ्यो-
ऽपकृष्टत्वेन मुक्तिकारणायैक्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति ।

उनसे भिन्न अन्य क्षत्रियादिकों में नहीं होती है । इस लिये इनमें भी
एक की अपेक्षा अमहर्द्धिकपना आनेसे अपकृष्टता आ जायेगी । इस
तरह इनके भी मुक्तिकारणोंकी विकलता होनेका प्रसंग प्राप्त होगा ।

यदि कहो कि पुष्पवर्ग की जो घड़ी भागी तीर्थकरत्वरूप महाकृद्धि
है वह उनमें नहीं है, इस अपेक्षा उनमें अमहर्द्धिकता पाई जाती है,
सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि कितनीक परम पुण्य की
भाजन स्त्रियों को तो तीर्थकरविभूति की भी प्राप्ति हुई है । इसकी प्राप्ति
होने से वहा कोई विरोध नहीं आता है, कारण उसके विरोध के साधक
कोई भी प्रमाण नहीं है ।

तथा जो ऐसा तुम कहते हो कि स्त्रियों में मायादिक की प्रकर्षता
है अतः इस प्रकर्षता वाली होने से वे पुष्पों की अपेक्षा हीन हैं, सो
ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस लोक में स्त्री और पुरुष

होय छे ते तेनाथी शुद्धा न प्रकारना भीन्त क्षत्रियादिकोभा डोली नथी, तेथी
तेओभा पण्य ओकना करता अमहर्द्धिकपण्य आववाथी अपकृष्टता आवी न्य
आ रीते तेभने पण्य मोक्षप्राप्तिना कारणोनी विकलता डोवानो प्रसंग मणशे

जे ओवी हलील करे के पुष्पवर्गनी जे घड़ी न बारे तीर्थ करत्वप
महाकृद्धि छे ते तेओभा नथी, आ अपेक्षाजे तेभनाभा अमहर्द्धिकता गण्य
छे ते ओभ कडेवु ते पण्य उचित नथी, कारण के डेटलीक महापुण्यशाणी
स्त्रीओने तो तीर्थ करविभूतिनी पण्य प्राप्ति थछ छे तेनी प्राप्ति थवाभा त्या
कोई विरोध नडतो नथी, कारण के तेना विरोधने सिद्ध करनार कोई पण्य
प्रमाण्य नथी

तथा तमे ओवी जे हलील करे छे के स्त्रीओभा मायादिकनी प्रकर्षता
छे तेथी जे प्रकर्षतावाणी डोवाने कारणे तेओ पुष्पो करता हीन छे, तो ओभ
कडेवु ते पण्य उचित नथी, कारण के आ बोडभा स्त्री ओने पुष्प ओने समान

आद्यपक्षस्तव समतश्चेत्, नासौ युक्तः, स्त्रीष्वपि यथोक्तप्रतिलेखनादे सर्वथा दर्शनात् । यदि द्वितीयः पक्षस्तदा छद्मस्था पुरुषेष्वपिचारित्रादिपरिणामं प्रत्यक्षतया न पश्यन्तीति त्वन्मते पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यात् ।

अथ सर्वसम्बन्धिनः प्रत्यक्षस्याभाव इति त्वत्समतश्चेत्, सोऽप्यसगत एव । तथाहि—असर्वज्ञजनेन सकलजनसम्बन्धिप्रत्यक्षात्मक ज्ञानं क्वचिदपि भवितुमशक्यम्, तथा सति पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यादिति ।

अथानुमानस्याभावात् प्रमाणाभाव इत्युच्यते, तर्हि अनुमानाभावस्य पुरुषेष्वपि तुल्यत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गः स्यात् ।

यदि इसमें प्रथमपक्ष स्वीकार किया जाय तो यह युक्त नहीं है, क्यों कि स्त्रियो मे भी यथोक्त प्रतिलेखनादि सर्वथा देखे जाते हैं—वे भी प्रतिलेखनादिक करती हैं । यदि द्वितीय पक्ष माना जाय तो छद्मस्थ प्राणी पुरुषों में भी चारित्रादि परिणाम को प्रत्यक्षरूप से नहीं देख सकते हैं, अतः तुम्हारे मतमे पुरुषो को भी मुक्ति नहीं होनी चाहिये ।

यदि कहो कि सर्वसबधी प्रत्यक्ष का अभाव है सो एसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि असर्वज्ञ को ऐसा ज्ञान ही नहीं हो सकता है कि सर्वसबधी प्रत्यक्ष का अभाव है । ऐसा होने पर पुरुष को भी मोक्ष नहीं हो सकता है ।

यदि कहो कि अनुमान का अभाव होने से प्रमाण का अभाव है सो अनुमान का अभाव पुरुषों में भी तुल्य है, इसलिये वहा भी मुक्ति कारणवैकल्य का प्रसंग प्राप्त होगा ।

जे तेभा पडेले। पक्ष स्वीकारवाभा आवे तो ते उचित नथी, कारण के स्त्रीयोभा पद्य यथोक्त प्रतिलेखनादि सर्वथा जेवाभा आवे छे—तेयो पद्य प्रतिलेखनादिक करे छे जे थिजे पक्ष मानवाभा आवे तो छद्मस्थप्राणी पुरुषोभा पद्य आस्त्रादि परिष्णामने प्रत्यक्षरूपे जेठ शकता नथी, तेथी तभारा मत प्रभाजे पुरुषोने पद्य मुक्ति न भणवी जेठ छे

जे जेम कडे के सर्वसबधी प्रत्यक्षने अभाव छे तो जेम कडेवु ते पद्य योज्य नथी, कारण के अमर्षजने जेवु ज्ञान न होथ शकतु नथी के सर्वसबधी प्रत्यक्षने अभाव छे जेवु होय तो पुरुषोने पद्य मोक्ष भणी शके नही

जे जेम कडे के अनुमानने अभाव होवाधी प्रभाजुने अभाव छे तो अनुमानने अभाव पुरुषोभा पद्य तुल्य छे तेथी त्या पद्य मुक्तिकारणवैकल्यने प्रसंग उत्पन्न थरो

अथ स्त्रीप्रिये मुक्तिसाधकप्रमाणामायेन मुक्तिकारणाद्यैक्यरूपस्य हेतोरसिद्ध स्वमिति चेत्, तर्हि तावत् वृत्ति-मुक्तिसाधकप्रमाणाभावा इत्यत्र यस्य प्रमाणस्या भावस्त्वया विवक्षितः ? किं प्रत्यक्षस्य, किं वाऽनुमानस्य, किं वा-आगमस्येति ? ।

तत्र यदि प्रत्यक्षस्यामात्र इति मन्यसे, तर्हि वद, किं स्वसम्बन्धिनः, किं वा सर्वसम्बन्धिनः ? यदि स्वसम्बन्धिनस्तदा किं वाद्य यथाविहितप्रतिलेखनादिरूप कारणवैकल्य तद्विषयस्य ?, किं वाऽऽन्तर चारित्र्यादिपरिणामरूप तद्विषयस्येति ? ।

कहा है कि भव्य ही मोक्ष के योग्य होते हैं, अतः मुक्तिस्थान आदि की अप्रसिद्धि से जो स्त्रियों को मोक्ष न माना जावे तो तुम्हारे मन से पुरुषों को भी मोक्ष नहीं होना चाहिये ।

अब यदि कहो कि स्त्री के प्रिय में मुक्तिसाधक प्रमाण का अभाव होने से मुक्तिकारणाद्यैक्यरूप हेतु की असिद्धि है, सो हम तुमसे यही पूछते हैं कि कहे कौन से प्रमाण का अभाव आप को विवक्षित है ? क्या प्रत्यक्ष का किं वा अनुमान का अथवा आगम का ? ।

यदि कहो कि प्रत्यक्ष का अभाव है सो इस पर पुनः यह पूछा जाता है कि स्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है अथवा सर्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है ? । यदि कहो कि स्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है, तो इस पर भी यह प्रश्न होता है कि यथाविहित प्रतिलेखनादिरूप वाह्य कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्षका अभाव है ? अथवा अंतरचरित्र आदि परिणामरूप कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्ष का अभाव है ? ।

कहेल छे के लव्य न मोक्षने भाटे योअ्य होय छे तेथी मुक्तिस्थान आदिनी अप्रसिद्धिथी ले श्रीओने मोक्ष मानवामा न आवे तो तमारा मत प्रमाणे तो पुरुषोने पणु मोक्ष भणवो न लेधये

हुवे ले तमे अेम कहेता हो के श्रीओनी भागतमा मुक्तिसाधक प्रमा णुने अलाव होपाथी मुक्तिकारणाद्यैक्यरूप हेतुनी असिद्धि छे, तो अमारो आपने अे प्रश्न छे के कथा प्रमाणोने अलाव आपने विवक्षित छे ? शु प्रत्यक्षने के अनुमानने के आगमने ?

ले तमे प्रत्यक्षने अलाव कहेता हो तो अे भागतमा अमारो वणी अे पूछवानु छे के स्वसंबंधी प्रत्यक्षने अलाव छे अथवा सर्वसंबंधी प्रत्यक्षने अलाव छे, ? ले आप अेम कहेता हो के स्वसंबंधी प्रत्यक्षने अलाव छे, तो अे विषे पणु अमारो अे प्रश्न छे के यथाविहित प्रतिलेखनादिपुष आद्य कार्थुनी अविकलताने हेणनार प्रत्यक्षने अलाव छे ? अथवा अंतर चरित्र आदि परिष्णामरूप कार्थुनी अविकलता हेणनार प्रत्यक्षने अलाव छे ?

ન વેદ સ્ત્રીશબ્દસ્યાન્યાર્થકત્વ પરિકલ્પનીયમ્, તદ્વિલોકરુઢિતઃ, આગમપરિભાષાતો વા ભવેત્ । તત્ર લોકરુઢિતસ્તાવદન્યાર્થકત્વ ન સમ્ભવતિ, લોકે ઠિ યસ્મિન્નર્થે યઃ શબ્દોઽન્વયવ્યતિરેકાભ્યા વાચકત્વેન દૃશ્યતે, સ તસ્યાર્થઃ, યથા ગમ્પાદિશબ્દાના સાસ્નાદિવિશિષ્ટાદયઃ, સ્ત્રીશબ્દસ્ય લોકપ્રસિદ્ધમર્થમન્તરેણાન્યસ્ય ન વાચ્યત્વેન લોકે શાસ્ત્રે વા પ્રતીતિરસ્તિ ।

મે આગમ પ્રમાણકા ખી અભાવ નહીં હૈ, દેવો-“ઇત્થીપુરિસસિદ્ધાય” યહ વાક્ય સ્વય આગમ પ્રમાણ હૈ । ઇસસે સાક્ષાત્ સ્ત્રીકે મોક્ષકી સિદ્ધિ હોતી હૈ, ક્યોં કિ યહ વાક્ય સ્ત્રિયોંમે અર્થનઃ મોક્ષકે કારણોંકો અવિકલતાકો સિદ્ધ કરતા હૈ ।

યદિ કહો કિ યહા “સ્ત્રી” શબ્દ અન્યાર્થક હૈ સો ગેસા ખી કથન ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ યહ ‘સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક હૈ’ યહ વાત આપ ક્યા લોકરુઢિસે યા આગમકી પરિભાષાસે કહતે હો ? કિસસે કહતે હો ? સો કહો, યદિ લોકરુઢિસે કહતે હો સો યહ માન્યતા આપકી ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ લોકમે તો યહી માના જાતા હૈ કિ જિસ અર્થ મે જો શબ્દ અન્વય-વ્યતિરેક સબધદ્વારા સકેતિત હોતા હૈ વહ શબ્દ ડસી અર્થ કો કહતા હૈ, ભિન્ન અર્થકો નહીં । “સ્ત્રી” યહ શબ્દ અન્વય-વ્યતિરેક દ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમેં હી પ્રયુક્ત કિયા ગયા મિલતા હૈ, અત સ્ત્રી રૂપ પદાર્થ હી ડસ સ્ત્રી-શબ્દકા વાચ્ય હૈ । જૈસે ગો આદિ શબ્દોંકા વાચ્ય સાસ્ના (ગલકબલ) આદિસે વિશિષ્ટ પદાર્થ હોતા હૈ । ઇસ સ્ત્રી

બુઝો-“ઇત્થીપુરિસસિદ્ધાય ય” આ વાક્ય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્ત્રીઓમા અર્થત મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

ને આપ એમ કહેતા હો કે અહીં “સ્ત્રી” શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એવું કથન પણ ખરાબર નથી કારણ કે આ “સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે” એ વાત આપ શું લોકરુઢિથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો ? સાચી કહો છો તે બતાવો ને લોકરુઢિથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા ખરાબર નથી, કારણ કે લોકોમા તો એજ મનાય છે કે જે અર્થમા જે શબ્દ અન્વયવ્યતિ રેક સબધદ્વારા સકેતિત હોય છે, તે શબ્દ એજ અર્થ દર્શાવે છે, બુદ્ધો નહીં “સ્ત્રી” આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમા જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ “સ્ત્રી” શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ “ગો” આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલકબલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

अथ पुरुषेष्वेवानुमानप्रमाणमस्ति, तथाहि-गदृत्पर्यापकर्षाभ्या गम्यापकर्षोत्कर्षौ, तस्यात्यन्तापकर्षे तदत्यन्तोत्कर्षश्च दृष्टम्, यथाऽभ्रपटलापगमे गुर्यपकापः । एवं रागाद्युत्कर्षापकर्षाभ्यामपकर्षोत्कर्षयोरचारित्रादिक भवति । रागादेरत्यन्तापकर्षः स्त्रीषु न भवतीत्यतस्तत्र नास्ति चास्त्रियोत्कर्ष इति चेत्, तत्सन्-पुरुषेषु रागादेरत्यन्तापकर्षो भवति, न तु स्त्रीषु, इति नियमो नास्ति, प्रयश्चविरोधात्, दृश्यते हि स्त्रीष्वपि रागादेरत्यन्तापकर्षः ।

नाप्यागमप्रमाणस्याभावे इति वाच्यं, तस्येह 'इत्थीपुरिसमिद्धाय' इत्यादिना प्रस्तुतस्यापि साक्षात् स्त्रीमोक्षाभिधायकत्वेनार्थतन्त्रकारणात्प्रत्ययमाधकत्वात् ।

यदि कहे कि पुरुषों में तो अनुमान प्रमाण है और यह इस प्रकार है-जिसके उत्कर्ष एवं अपकर्ष में जिसका अपकर्ष और उत्कर्ष देखा जाता है वह उसके अत्यन्त अपकर्ष में अत्यन्त उत्कर्ष वाला होता है । जैसे-अभ्रपटल के अपगम होने पर सूर्य प्रकाश का उत्कर्ष होता देखा जाता है । इसी तरह रागादिकों के उत्कर्ष में चारित्रादिकों का अपकर्ष और उनके अपकर्ष में उनका उत्कर्ष होता है । अतः इस अनुमान से पुरुषों में ही रागादिकों के अपकर्षसे चारित्र आदि गुणोंका उत्कर्ष भावित होता है, स्त्रियोंमें नहीं, क्यों कि उनमें रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष सम्भवित नहीं होता है, सो ऐसा कहना भी ठीकनहीं, कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है जो पुरुषों में ही रागादिकका अत्यन्त अपकर्ष हो, तथा स्त्रियोंमें न हो, क्यों कि ऐसा मानना प्रत्यक्षसे बाधित होता है । प्रत्यक्ष प्रमाण इस बातका समर्थक है कि रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष स्त्रियोंमें भी होता है, इस

जे जेभ कहे के पुरुषोभा तो अनुमान प्रमाण छे अने ते आ प्रकार छे-जेना उत्कर्ष अने अपकर्षमा जेना अपकर्ष अने उत्कर्ष जेवामा आवे छे ते तेना अत्यन्त अपकर्षमा अत्यन्त उत्कर्षवाणु होय छे जेभ-अभ्रपटलने अपगम तथा सूर्यप्रकाशने उत्कर्ष तथा नजरे पडे छे जेव प्रमाणे रागादि केना उत्कर्षमा चारित्रादिकेना अपकर्ष अने तेमना अपकर्षमा तेमने (चारित्रादिने) उत्कर्ष थाय छे, तेथी आ अनुमानथी पुरुषोभा न रागादिकेना अपकर्षथी चारित्र आदि गुणोना उत्कर्ष साधित थाय छे, स्त्रीओमा नही, कारण के तेओमा रागादिकेना अत्यन्त अपकर्ष सम्भवित होतो नहीं, तो जेभ कहेपु ते पणु उचित नहीं, कारण के जेवो कौछ नियम नहीं के पुरुषोभा न रागादिकेना अत्यन्त अपकर्ष होय, तथा स्त्रीओमा न होय कारण के जेभ मानपु ते प्रत्यक्षथी साधित थाय छे प्रत्यक्ष प्रमाण जे वातनु समर्थक छे के रागादिकेना अत्यन्त अपकर्ष स्त्रीओमा पणु होय छे, जेभ आगमना प्रमाणने अभाव पणु नहीं,

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्वं परिकल्पनीयम्, तद्विलोकरूढित्, आगमपरिभाषातो वा भवेत् । तत्र लोकरूढितस्तावदन्यार्थकत्वं न सम्भवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे यं शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, यथा गणादिशब्दानां सास्नादिविशिष्टादयः, स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति ।

मैं आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो—“इत्थीपुरिससिद्धाय” यह वाक्य स्वयं आगम प्रमाण है । इससे साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है, क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमें अर्थन’ मोक्षके कारणोंको अविकलताको मिट्ट करता है ।

यदि कहो कि यहा “स्त्री” शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है, कारण कि यह ‘स्त्री शब्द अन्यार्थक है’ यह बात आप क्या लोकरूढिसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो ? किससे कहते हो ? सो कहो, यदि लोकरूढिसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है, कारण कि लोकमें तो यही माना जाता है कि जिस अर्थ में जो शब्द अन्वय-व्यतिरेक सवधद्वारा सकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थ को कहता है, भिन्न अर्थको नहीं । “स्त्री” यह शब्द अन्वय-व्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है, अतः स्त्री रूप पदार्थ ही इस स्त्री-शब्दका वाच्य है । जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकवल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है । इस स्त्री

शुभ्रा—“इत्थीपुरिससिद्धाय य” आ वाक्य पोते न आगमप्रमाण्ये, तेथी साक्षात् स्त्रीना मोक्षनी सिद्धि थाय छे कारण्यु के आ वाक्य श्रीश्रीमा अर्थत मोक्षना कारण्युनी अविकलताने सिद्ध करे छे

नो आप् अेभ कडेटा डो के अडी “स्त्री” शब्द अन्यार्थक छे तो अेषु कथन पण्यु परापर नथी कारण्यु के आ “स्त्री शब्द अन्यार्थक छे” अे वात आप् शु लोकरूढीथी डे आगमनी परिभाषाथी कडो छे ? शाथी कडो छे ते पतावे नो लोकरूढीथी कडेटा डो तो आप्नी अे मान्यता परापर नथी, कारण्यु डे लोकोमा तो अेन बनाय छे के नो अर्थमा नो शब्द अन्वयव्यतिरेक सवधद्वारा सकेतित होय छे, ते शब्द अेन अर्थ दर्शावे छे, लुडो नडी “स्त्री” आ शब्द अन्वयव्यतिरेकद्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमा न वपरायेल भणे छे, तेथी स्त्रीरूप पदार्थ न आ “स्त्री” शब्दने वाच्य छे नो “गो” आदि शब्दने वाच्य सास्ना (गलकवल) आदिथी विशिष्ट पदार्थ छे आ

नाप्यागामपरिभाषातोऽन्यार्थत्व स्त्री-शब्दस्य संभ्रमति, क्वचिदप्यागमं हि स्त्रीशब्दस्य परिभाषितोऽर्थो नाम्नोति । यथा-न्याकरणे “वृद्धिरादेच्” ११, १, १ ।” इति वृद्धि-शब्दस्यादेवो । दृश्यते चागमोऽपि लोकरूढ एवार्थ स्त्रीशब्दः प्रयुक्तः । ‘इत्थीओ जति छट्टि’ इत्यादी ।

न च तत्राप्यर्थान्तरकल्पना कर्तुं शक्येति गान्यम्, बाधक विना तदनुपपत्तेः ।
उक्तञ्च—परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः ।

अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत ॥ १ ॥

शब्दका लोक प्रसिद्ध अर्थके सिवाय अन्य अर्थ है, यह बात न तो लोक में प्रसिद्ध है और न आगममें प्रसिद्ध है ।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे ‘स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है’ ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है । जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ ‘आत् ऐच्’ (आ ऐ औ) होता है । उसी प्रकार आगममें भी लोकरूढ ही अर्थ में स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है । जैसे—
“ इत्थीओ जति छट्टि’ इत्यादिकी तरह ।

यदि कहो कि हम यहाँ भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, तो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यह बात बाधकके विना नहीं बन सकती है । कहा भी है—

“ परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।

अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत ” ॥ १ ॥

“स्त्री” शब्दको लोकप्रसिद्ध अर्थना सिवाय भीजे अर्थ छे, ओ बात लोकमा प्रसिद्ध नथी, अने आगममा पण प्रसिद्ध नथी

आ रीते आगमनी परिभाषाथी “ स्त्री शब्द अन्य अर्थ दर्शावनार छे ” ओम कडेपु ते उचित नथी, कारण के कोष पण आगममा कया य पण स्त्री शब्दको भीजे अर्थ कडेल नथी जे प्रकारे व्याकरणमा वृद्धि शब्दको अर्थ आत् ऐच् (आ ऐ औ) थाय छे, ओ प्रकारे आगममा पण लोकरूढ अर्थमा न स्त्री शब्द वपराय छे जेभजे—“ इत्थीओ जति छट्टि ” इत्यादिनी जेभ जे आप ओम कडे के अने अडी पण अन्य अर्थनी कल्पना करी देखु, तो ओम कडेपु ते पण उचित नथी, कारण के आ बात कोष पण मुस्कंदी विना निश्चित थर्क शके छे कहु पण छे—

“ परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।

अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाण ततो न कुत ” ॥१॥

ननु पुरुषाभिलाषात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीयः' इति चेत्, शृणु, पुरुषाभिलाषरूपो वेदः स्त्री-शब्दस्यार्थ इति त्वया कथं निश्चितम् ? किं 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रादेव सोऽर्थो निश्चितः ? किं वा-स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् ? ।

तात्पर्यं यद् कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमे वृद्धि शब्दके समान स्त्री-शब्दका कोई आगम-परिभाषित अर्थ नहीं हो सकता । रहा लोकस्वदिपक्ष । उममें भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता । क्योंकि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहा कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो । जैसे- ' गङ्गाया घोष ' यहा पर गङ्गाके मुख्य अर्थ प्रवाहमें घोषकी स्थिति असंभव है, इसी लिये वहा पर ' गङ्गा ' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है । उमी प्रकार यहा पर स्त्री-शब्दके मुख्यार्थ में कोई बाधा नहीं है, इस लिये मुख्यार्थको छोड़ कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता, तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तमे बाधा क्या ? उन्हें मोक्ष क्यों नहीं मिलेगा ? वस्तुतः वे भी मोक्षके अधिकारवाली है ।

यदि कहो कि पुरुषाभिलाषात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममे प्रयुक्त हुआ है अतः स्त्री-शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री-अर्थ हम मान लेंगे, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि ' स्त्री-शब्दका पुरु

तात्पर्यं ये के मनुजी शब्द अर्थके के स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं तेथी व्याकरणमा 'वृद्धि' शब्दना जेवो 'स्त्री' शब्दना केई आगमपरिभाषित अर्थ कोई शके नहीं हवे रह्यो लोकस्वदिपक्ष । तेमा पक्ष 'स्त्री' शब्दना लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थथी भिन्न अर्थ कोई शके नहीं कारण के जेवो अर्थ जेठ स्थले थाय छे के जेवो मुख्य अर्थ व्याधित थतो होय जेभके- " गङ्गाया घोष " अडी गङ्गानो मुख्य अर्थ प्रवाहमा घोषनी स्थिति असंभवित छे, तेथी ते स्थाने " गङ्गा " शब्दना अर्थ लक्षणाथी 'तीर' थाय छे जे प्रकारे अडी स्त्री शब्दना मुख्यार्थमा कोई बाधा नहीं, तेथी मुख्यार्थने जतो करीने गौण अर्थ लक्ष्य शक्य नहीं तो स्त्रियोने मोक्ष प्राप्तिमा सुस्केली शी ? तेभने था भाटे मोक्ष न भजे ? भरी रीते तो तेजो पक्ष मोक्षनी अधिकारी छे

जे आप जेभ कहे के पुरुषाभिलाषात्मक भाववेदमा स्त्री-शब्द आगममा वपरायो छे तेथी स्त्री-शब्दना आ भाववेदरूप स्त्री-अर्थ जेभे मानी लक्ष्य तो जेभ कहेवु ते पक्ष ज्येव नहीं, कारण के " स्त्री-शब्दना पुरुषाभिलाषरूप

ननु पुरुषामिलापात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीयः इति चेत्, शृणु, पुरुषामिलापरूपो वेदः स्त्री-शब्दस्यार्थ इति त्वया कथं निश्चितम् ? किं 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रादेव सोऽर्थो निश्चितः ? किं वा-स्त्रीत्वस्य पत्युशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् ? ।

तात्पर्यं यद् कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमे वृद्धि शब्दके समान स्त्री-शब्दका कोई आगम-परिभाषित अर्थ नहीं हो सकता । रहा लोकसुद्धिपक्ष । उममे भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता । क्यों कि गेसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहा कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो । जैसे-' गङ्गाया घोष ' यहा पर गङ्गाके मुख्य अर्थ प्रवाहमें घोषकी स्थिति असम्भव है, इसी लिये वहा पर ' गङ्गा ' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है । उमी प्रकार यहा पर स्त्री-शब्दके मुख्यार्थ में कोई बाधा नहीं है, इस लिये मुख्यार्थको छोड कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता, तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमे बाधा क्या ? उन्हें मोक्ष क्यों नहीं मिलेगा ? वस्तुतः वे भी मोक्षके अधिकारवाली हैं ।

यदि कहो कि पुरुषामिलापात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममे प्रयुक्त हुआ है अतः स्त्री-शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री-अर्थ हम मान लेंगे, सो गेसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि ' स्त्री-शब्दका पुरु

तात्पर्यं ये के मनुजी शब्द अटले के स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं तेथी व्याकरणमा 'वृद्धि' शब्दना जेवा 'स्त्री' शब्दना केई आगमपरिभाषित अर्थ होई शके नहीं हवे रह्यो लोकसुद्ध पक्ष । तेमा पद्य 'स्त्री' शब्दना लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थथी भिन्न अर्थ होई शके नहीं कारण के जेवा अर्थ जेन स्थणे थाय छे के न्या मुખ्य अर्थ व्याधित थतो होय जेभके-" गङ्गाया घोष " अडी गङ्गाना मुખ्य अर्थ प्रवाहमा घोषनी स्थिति अम लवित छे, तेथी ते स्वाने "गङ्गा" शब्दना अर्थ लक्षणाथी 'तीर' थाय छे जे प्रकारे अडी स्त्री शब्दना मुख्यार्थमा केई बाधा नहीं, तेथी मुख्यार्थने जतो करीने गौण अर्थ लई शक्य नहीं तो स्त्रियोने मोक्ष प्राप्तिमा मुश्किली शी ? तेमने शा भाटे मोक्ष न भणे ? थरी रीते तो तेजो पद्य मोक्षनी अधिकारी छे

जे आप जेभ कडे के पुरुषामिलापात्मक भाववेदमा स्त्री-शब्द आगममा वपराये छे तेथी स्त्री-शब्दना आ भाववेदरूप स्त्री-अर्थ अमे मानी लईशु तो जेभ कडेवु ते पद्य योज्य नहीं, कारण के " स्त्री-शब्दना पुरुषामिलापरूप

न तावद् 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रात् सोऽर्थो निश्चेतुं शक्यते, यत्र स्त्री चासौ वेदश्च स्त्रीवेद इति समानाधिकरणसमासो भवेत् तदा स्त्रीशब्दस्यार्थान्तरे वृत्तिर्भवेत् । स च समानाधिकरणसमासः किं बाधकाभावेन कल्पनीयः ? किं वा समासान्तराऽसम्भवेन ? ।

न तावद् बाधकाभावेन समानाधिकरणसमासः कल्पनीय इति यत्तुं युक्तम्, तत्र हि स्त्रीशब्दस्य पुरुषाभिलाषात्मनो भाव एवार्थो भवेत्, तन् किं न एव साक्षाद्-दर्शः ?, किं वा तदपलक्षित शरीरम् ? ।

पाभिलापरूप भाववेद' यत्र अर्थ है, यत्र यात आप कैसे निश्चित करते हैं ? क्या 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे ही, अथवा स्त्रीत्वके पत्यशतपृथक्त्वपर्यन्त अवस्थाके अभिधानसे ? ।

यदि प्रथमपक्ष अगीकार करो सो ठीक नहीं है, कारण कि "स्त्रीवेद" इस शब्दके श्रवणमात्रसे भाववेदस्य स्त्री-अर्थ निश्चित नहीं होता है । हा यदि "स्त्री चासौ वेदः-स्त्रीवेद" ऐसा समानाधिकरण समास होता तो स्त्री-शब्दकी अन्य अर्थमें वृत्ति हो सकती । यहा ऐसा समानाधिकरण समास बाधकाभावसे कल्पनीय हुआ है या अन्य समासके यहा अभावसे हुआ है । यदि कहो कि बाधकके अभावसे समानाधिकरण समास कल्पनीय हुआ है सो इस समासमें स्त्री शब्दका अर्थ पुरुषाभिलापरूप भाववेद ही होगा सो यही अर्थ क्या इसका साक्षात् अर्थ होगा या इससे उपलक्षित 'शरीर' उसका अर्थ होगा । यदि कहो कि पुरुषा-

भाववेद" के अर्थ है, ये बात आप ठेकी रीते नकरी करे छे ? शु "स्त्रीवेद" आ शब्दना श्रवणमात्रथी न अथवा स्त्रीत्वना पत्यशतपृथक्त्वपर्यन्त अवस्थानना अभिधानथी ?

जे पडेलेो पक्ष स्वीकारे तो ते उचित नथी, कारण के "स्त्रीवेद" आ शब्दना श्रवणमात्रथी भाववेदरूप 'स्त्री' अर्थ नकरी थतो नथी छे, जे "स्त्री चासौ वेद-स्त्रीवेद" जेवो समानाधिकरण समास छे तो स्त्री-शब्दनी पीन अर्थमा वृत्ति छे शकत अर्द्धी जेवो समानाधिकरण समास बाधकना अभावथी कल्पनीय थथे छे के अन्य समासना अर्द्धी अभावथी थथे छे ? जे जेम कहे के बाधकना अभावथी समानाधिकरण समास कल्पनीय थथे छे तो आ समासमा स्त्री-शब्दने अर्थ पुरुषाभिलापरूप भाव वेद न हथे, तो जे अर्थ शु तेना साक्षात् अर्थ थथे के तेना वडे उपलक्षित शरीर तेना अर्थ

यदि पुरुषाभिलापरूपो भाव एव साक्षात् इति मन्यसे, तदा ब्रूहि-किं तदैव तद्भावस्तत्र समतः, किं भूतपूर्वगत्या वा ? तत्र यदि तदैव स पुरुषाभिला-लापात्मको भावः, स्त्रीशब्दार्थस्तदा भवदभिमत पुरुष निर्वाणानुस्थायामपि वेदसमः स्यात् । न चेतदागमप्रसिद्धमिति तादृशार्थस्वीकारे आगमविरोधः ।

यदि भूतपूर्वगत्या पुरुषाभिलापरूपो भावः स्त्रीशब्दार्थः, इति ममतस्तर्हि देवादी-नामपि निर्वाणप्राप्तिसमः स्यात् । तथा च-“सुरणारणसु चत्वारि ह्येति” सुर-नारकेषु चत्वारि भवन्ति ‘गुणस्थानानि’ इत्याद्यागमविरोधः, तेष्वपि भूतपूर्वगत्या चतुर्दशगुणस्थानमभवात् ।

भिलापरूप भाव ही साक्षात् स्त्री शब्दका अर्थ होगा तो हम पृच्छते हैं कि क्या उसी समय यह भाव तुम्हें समत है या भूतपूर्वगतिसे यह भाव तुम्हें समत है । यदि कहे स्त्री-शब्दका अर्थ उसी समय-उस पर्यायमें ही पुरुषाभिलापरूप भाववेद है, ऐसा हमें समत है, सो ऐसी अवस्थामें आपके अभिमत पुरुषनिर्वाणमें भी वेदका सभव माना जायेगा । परन्तु निर्वाण अवस्थामें तो वेदकी सभवता होती ही नहीं है, यह बात आगममें प्रसिद्ध है, अतः स्त्री शब्दका अर्थ भाववेद स्त्री मानना यह ठीक नहीं है ।

यदि कहे कि भूतपूर्व गतिसे पुरुषाभिलापरूप भाव, स्त्री-शब्दका वाच्य है तो ऐसी स्थितिमें देवादिकोंके भी निर्वाणकी प्राप्ति होने का प्रसंग आता है, जो “सुरणारणसु चत्वारि ह्येति” अर्थात् देव और

थये ? ने ऐम कहेता हो के पुरुषाभिलापरूप भाव एव साक्षात् स्त्री शब्दको अर्थ थये तो अमे पूछीये छीये के शु ऐव समये आ भाव तमने कथ्युल छे के भूतपूर्वगतिथी आ भाव तमने कथ्युल छे ? ने आप ऐम कहेता हो के स्त्री-शब्दको अर्थ ऐव समये-ये पर्यायमा-एव पुरुषाभिलापरूप भाव वेद छे ऐवु अमने भूत ए तो ऐवी अवस्थामा आपना अभिमत पुरुषनिर्वाणमा पण वेदको सभव मनाशे पण निर्वाण-अवस्थामा तो वेदनी म लवितता होती ए नहीं, ऐ वात आगममा प्रसिद्ध छे, तेथी स्त्री-शब्दको अर्थ भाववेद स्त्री मानवो उचित नहीं

ने ऐम कहेता हो के भूतपूर्व गतिथी पुरुषाभिलापरूप भाव, स्त्री-शब्दको वाच्य छे तो ऐवी स्थितिमा देवादिकोंने पण निर्वाणकी प्राप्ति थवानो प्रसंग आवे छे, ऐम “सुरणारणसु चत्वारि ह्येति” अर्थात् के देव अने नारकीमा चार न० ३२

अथ तदुपलक्षित पुरुषशरीरं स्त्रीशब्दार्थ इति चेत्, तदा कथय, पुण्याभिलाष रूपो भावः पुरुषशरीरोपलक्षणतया यदि विवक्षितस्तत्रामौ वि नियतवृत्तिः ? किं वा अनियतवृत्ति ? इति ।

यदि नियतवृत्तिस्तदाऽऽगमविरोधः ? परिवर्तमानतया पुरुषशरीरे वेदोदयस्य तत्राभिधानात्, नियतवृत्तिताया अनुमत्रोऽपि न भवति ।

अथानियतवृत्तिश्चेत्, तदैवं उद-कयमसौ तदुपलक्षणम्? अथैवरूपमपि गृहा दिषु काकाद्युपलक्षण दृश्यते इत्यत्रापि तयोच्यते,

नारकी में चार गुणस्थान होते हैं, इस आगमवाक्यका विरोधक होता है, कारण कि भूतपूर्वगतिकी अपेक्षासे तो देव नारकों में भी चतुर्दश गुणस्थानों की सभावना होगी ।

यदि 'स्त्री-शब्दका अर्थ भाववेदसे उपलक्षित पुरुषका शरीर है' ऐसा कहो तो कन्वे-पुरुषाभिलाषरूप भावपुरुष शरीरके उपलक्षणपनेसे यदि विवक्षित है तो यह क्या कहा नियत-वृत्तिवाला है कि अनियत वृत्तिवाला है ? ।

यदि नियत-वृत्तिवाला माना जाय तो आगमसे विरोध आता है, क्यों कि परिवर्तनपनेसे ही पुरुषशरीरमें वेदका उदय आगममें कहा है । तथा नियतवृत्तिरूपसे तो अनुभव भी नहीं होता है ।

यदि यह कहा "कौआंचाला देवदत्त का घर है" इसके समान अनियत-वृत्तिवाला है, ऐसा कहते होतौ स्त्री-शरीरमें भी कभीरुपुरुष-वेदका उदय-संभवित होता है, अतः तुम्हारे मतमें भी स्त्रियोंको निर्वाण

शुश्रूस्थान डोय छे, जे आगमवाक्यनु विरोधक थाय छे, कारण के भूतपूर्व गतिनी अपेक्षासे तो देव-नारकोमा पणु यौदशुश्रूस्थानोनी सभावना छे

जे "स्त्री शब्दने अर्थ भाववेदधी उपलक्षित पुरुषनु शरीर छे" जेभ कडे तो पुरुषाभिलाषरूप भावपुरुष-शरीरना उपलक्षणपणुधी जे विवक्षित छे तो ते शु त्या नियतवृत्तिवाणे छे के अनियतवृत्तिवाणे छे ?

जे नियतवृत्तिवाणे मानवामा आवे तो आगमधी विद्द गणुय, कारण के परिवर्तनपणुधी जे पुरुषशरीरमा वेदने उदय आगममा कडेल छे तथा नियतवृत्तिरूपधी तो अनुभव पणु थतो नधी

जे आ त्या "कागडावाणु देवदत्तनु घर छे" जेना जेवे अनियत-वृत्तिवाणे छे, जेभ कडेता डो तो स्त्री-शरीरमा क्यारेक क्यारेक पुत्रवेदने उदय संभवित डोय छे, तेधी तमारो मत प्रमाणे पणु स्त्रीजोने निर्वाणुप्राप्ति

एवं सति स्त्रीशरीरेऽपि रुदाचित् पुरुषवेदस्योदयसंभवात् स्त्रीणामपि तत्रमते-
निर्वाणापत्तिः, यथा हि पुरुषाणां भावतः स्त्रीत्वम्, एव स्त्रीणामपि भावतः पुरु-
षत्वसंभवोऽस्ति, भाव एव च मुख्यमुक्तिकारणम् । तथा च-यद्यपकृष्टेनापि
स्त्रीत्वेन पुरुषाणां निर्वाणम्, एवमुत्कृष्टेन भावपुरुषत्वेन स्त्रीणामपि कृतो निर्वाण
न स्यात् इति ।

न च समासान्तरासभवेन 'स्त्रीवेद.' इत्यत्र समानाधिकरणसमासकल्पन,
स्त्रियावेदः स्त्रीवेद इति पट्टी समासस्यापि संभवात् न चास्य स्त्रीशरीर-पुरुषाभि-
लापात्मकवेदयोः सम्बन्धाभावेनायुक्तत्वमिति वाच्यम्, यतस्तयोः सम्बन्धाभावः
किं भिन्नरुमोदय रूपत्वेन किं वा पुरुषत्वं स्त्रिया अपि स्त्रिया प्रवृत्तिदर्शनेन ? ।

प्राप्ति होनेकी आपत्ति आती है । जैसे पुरुषोंके भावकी अपेक्षा स्त्रीत्व
है इसी तरह स्त्रियोंके भी भावकी अपेक्षा पुस्त्व संभव है । तथा मुक्ति
का कारण मुख्यतासे भाव ही बतलाया गया है, अतः जत्र अपकृष्टभाव
स्त्रीपनेसे युक्त पुरुषोंको निर्वाण होता है तत्र स्त्रियोंको भी उत्कृष्ट भाव
पुरुषत्वकी अपेक्षासे निर्वाण प्राप्त क्यों नहीं हो सकेगा ? अवश्य
हो सकेगा ?

तथा समासान्तर के असंभव होने से "स्त्रीवेद" यहा 'समाना-
धिकरण समास हुआ है' ऐसा नहीं मानना चाहिये, क्यों कि "स्त्रियो
वेद" इस तरह यहा पठनीतपुरुष समास भी बन सकता है ।

यदि कहो कि स्त्री-शरीर और पुरुषाभिलापात्मक वेद, इन दोनों
का संबन्ध नहीं बन सकता है इसलिये यह समास अयुक्त है, सो इन

डोवानी आपत्ति आवे छे जेभ पुरुषोने भावनी अपेक्षाअे स्त्रीत्व डोय छे जेअ
प्रभाअे स्त्रीअोने पअु भावनी अपेक्षाअे स्त्रीत्व डोय छे जेअ प्रभाअे स्त्रीअोने
पअु भावनी अपेक्षाअे पुइपत्व न लवित छे, तथा मोक्षनु डारअु मुख्यत्वे
भाव न दर्शावामा आवेअ छे, तेथी जे अपकृष्टभाव स्त्रीत्वथी युक्त पुइपेने
निर्वाअु भजे छे तो स्त्रीअोने पअु उत्कृष्ट भाव पुइपत्वनी अपेक्षाअे निर्वाअु
प्राप्त केम न थई शके ? अवरय थई शके

तथा भामान्तरनी असंभवितता डोवानी "स्त्रीवेद" अडी "समाना
धिकरण समास थयो छे" जेअु मानवु जेईअे नही, जअु के "स्त्रीयो वेद"
अे सीते अडी पठनीतपुरुष समास भनी शके छे

जे जेभ उडो के स्त्री अने पुरुषाभिलापात्मकवेद, जे भन्नेना संबन्ध
भनी शकेते नथी तेथी आ समास अयोग्य छे तो जे विचे अभाअे जे प्रश्न

न तावद् भिन्न कर्मोद्दयस्वरूपत्वेन, भिन्नकर्मोद्दयस्वरूपानामपि पञ्चेन्द्रियज्ञान्यादीना च सदा सम्बन्धदर्शनात् ।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रिया प्रवृत्तिदर्शनेन तयोः सम्बन्धाऽप्यत्र इति वक्तुं युक्तम्, इयं हि पुरुषाप्राप्ती म्वेदोदयादपि समान्येव । उक्तञ्च—

“सा स्वकवेदात् तिर्यग्बलाभे मत्तकामिन्या” इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पर्यशतपृथक्त्वात्प्रधानाभिधानात् पुण्याभिगमरूपे वेदाग्रभावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तुं युक्तम्, जिम्यामारभ्य पृथक्त्वमि पर एव यह पृच्छते किं इनमें परस्पर में म्यघ का अभाव क्यों है? क्या ये भिन्न कर्मोद्दयस्वरूप हैं इमलिये? अथवा पुन्य की तरह स्त्रियों के भी स्त्रियों में प्रवृत्ति देगी जाती है इमलिये । यदि प्रथम पक्ष अगीकार किया जावे तो इससे भिन्नता मिट्ट नहीं होती है, क्योंकि भिन्न कर्मोद्दयस्वरूप भी पञ्चेन्द्रिय जाति आदि का, तथा वेगति आदि का सदा सम्बन्ध देखा जाता है । द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं, कारण कि स्त्रीकी स्त्रीमें प्रवृत्ति, पुरुष की प्राप्ति न होने पर वेदोदय के कारण ही होती है । कहा भी है—

“सा स्वकवेदात् तिर्यग्बलाभे मत्तकामिन्या” अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेद के उदय से पुन्य की प्राप्ति न होने पर तिर्यचनी में तिर्यचनी की तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी स्त्रीमें होती है । “स्त्रीत्वका पर्यशतपृथक्त्वतक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुरुष की अभिलाषारूप भाववेद में स्त्री-शब्द का प्रयोग आगम में प्रयुक्त हुआ है” सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नहीं है । द्वि-सख्या से लेकर नव

छे के तेभनामा परस्परना सम्बन्धेना अलाव शा भाटे छे ? शु तेभो भिन्न भिन्न कर्मोद्दयस्वरूप छे तेथी ? अथवा पुरुषनी जेम स्त्रीभोनी पणु स्त्रीभोभा प्रवृत्ति जेवामा आवे छे तेथी ? जे पडेले पक्ष स्वीकारवामा आवे तो तेथी भिन्नता सिद्ध थती नथी, कारण के भिन्नकर्मोद्दयस्वरूप पणु पञ्चेन्द्रिय जाति आदिना, तथा वेगति आदिना सम्बन्ध जेवामा आवे छे भीजे पक्ष पणु उचित नथी, कारण के स्त्रीनी स्त्रीभा प्रवृत्ति, पुरुषनी प्राप्ति न थता वेदोद्दयने कारणे न थाय छे कछु पणु छे—“सा स्वकवेदात् तिर्यग्बलाभे मत्तकामिन्या” जेटले के आ प्रवृत्ति आवेदना उद्दयथी पुरुषनी प्राप्ति न थता तिर्यचनीभा तिर्यचनीनी जेम कामोन्मत्त स्त्रीनी स्त्रीभा थाय छे “स्त्रीत्वनु पर्यशतपृथक्त्व सुधि अवस्थान कडेवायु छे, तेथी जे जणुवा मणे छे के पुरुषनी अभिलाषास्वरूप भाववेदभा स्त्री-शब्दना प्रयोग आगमभा प्रयुक्त थयो छे” तो जेम कडेवु ते पणु उचित नथी द्वि-सख्याथी लधने नव सख्या सुधी पृथक्त्व कडेवाय

त्यनेन नवसंख्यापर्यन्त मुच्यते । नवशतपल्योपमपर्यन्त स्त्रीत्वजात्यवस्थान स्त्री शरीरे जन्म भवतीत्यर्थः । स्त्रीशरीरप्राप्तां पुरुषाभिलाषात्मको वेदो न हेतुः, किं तु स्त्रीत्वप्राप्तिकारणभूतरुर्मोदय एव कारणम् । पुरुषाभिलाषरूपस्य वेदस्य स्त्रीत्वप्राप्तिहेतुत्वाभावात् स स्त्रीशब्दार्थो न भवितुमर्हति । तत्र पल्यशतपृथक्त्वावस्थाने स्त्रीत्वानुबन्ध एव हेतुत्वेन विवक्षितः, न तु वेदारयो भावः । सभवति हि मृत्युकाले स्त्र्याकारविच्छेदेऽपि तत्कारणकर्मोदयविच्छेदो न भवति, तद्विच्छेदान्च पुंस्त्वा अव्यवधानेन पुनः स्त्रीग्रहणमिति ।

किञ्च—‘ मणुयगर्हण चउदस गुणठाणाणि ह्येति । ’

सख्यातक प्रथमत्र कहलाता है । इसका तात्पर्य यह है कि नौ नौ पल्यतक स्त्रीत्व जाति मे-स्त्री के शरीर मे जन्म होता है । पुरुषाभिलाषात्मक भाववेद स्त्रीशरीर की प्राप्ति मे हेतु नहीं है, किन्तु स्त्रीत्व की प्राप्ति मे कारणीभूत मायादिकर्म का उदय ही कारण है, पुरुषाभिलाषरूप वेद स्त्री की प्राप्ति मे हेतु नहीं है इसलिये वह स्त्री-शब्द का अर्थ नहीं होता है । वहा पल्यशतपृथक्त्वतः स्त्रीशरीर मे जन्म लेने मे स्त्रीत्व का अनुबन्ध ही हेतुरूप से विवक्षित हुआ है, किन्तु वेद नामका भाव नहीं, अर्थात् भाववेद नहीं । मृत्यु के समय स्त्री-आकार का विच्छेद होनेपर भी स्त्रीत्व की प्राप्तिमें कारणीभूत कर्मका विच्छेद नहीं होता है । कर्मके विच्छेद नहीं होने के कारण पुस्त्व आदि के अव्यवधान से पुनः स्त्री-शरीरका ही ग्रहण होता है । तथा—“ मणुयगर्हण चउदसगुण ठाणाणि ह्येति ” मनुष्य गति में चौदह गुणस्थान होते ह, तथा—“ पचे

छे तेनु तात्पर्यं अे छे उ नव नो पन्थ सुधी आत्व नतिमा-स्त्रीना शरीरमा जन्म थाय छे पुरुषाभिलाषात्मक भाववेद स्त्री-शरीरकी प्राप्तिमा हेतु नहीं, पञ्च स्त्रीत्वकी प्राप्तिमा मायादि कर्मनो उदय एव कारणरूप छे पुरुषाभिलाषरूप वेद स्त्रीत्वकी प्राप्तिमा कारण नहीं, तेथी ते स्त्री-शब्दनो अर्थ थतो नहीं त्या पल्यशत पृथक्त्व सुधी शरीरमा जन्म लेवामा स्त्रीत्वनो अनुबन्ध एव हेतुरूपे विवक्षित थयो छे, पञ्च वेद नामनो भाव नहीं, अतले उ भाववेद नहीं मृत्यु समये स्त्रीना आकारनो विच्छेद थवा छता पञ्च स्त्रीत्वकी प्राप्तिमे भाटे कारणभूत कर्मकी विच्छेद थतो नहीं कर्मनो विच्छेद नहीं थवाने कारणे पुरुषत्व आदिना अव्यवधानथी क्षीथी स्त्री-शरीर एव ग्रहण थाय छे तथा— “ मणुयगर्हणचउदस गुणठाणाणि ह्येति ” मनुष्यगतिमा चौदह गुणस्थान हाय छे

न तानद् भिन्न कर्मोद्दयस्फुत्तेन, भिन्नकर्मोद्दयस्फुत्पाणामपि पञ्चेन्द्रियजात्या दीना च सदा सम्बन्धवर्धनात् ।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन तथा सम्बन्धाऽप्यत्र इति वक्तुं युक्तम्, इयं हि पुरुषाप्रार्थी स्ववेदोदयादपि समसत्वेन । उक्तञ्च—

“सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या ” इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पत्यशतपृथक्त्वायम्भानाभिधानात् पुण्याभिलाषरूपे वेदागमे भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तुं युक्तम्, जिमन्त्यामारस्य पृथक्त्वमि पर इम यह पृच्छते हि किं इनमें परस्पर में मयघ का अभाव क्यों है ? क्या ये भिन्न कर्मोद्दयरूप हैं इमलिये ? अत्रा पुन्य की तरह स्त्रियों के भी स्त्रियों में प्रवृत्ति देखी जाती है इमलिये । यदि प्रथम पक्ष अगीकार किया जावे तो इमसे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्यों कि भिन्न कर्मोद्दयरूप भी पञ्चेन्द्रिय जानि आदि का, तथा देवगति आदि का सदा मयघ देखा जाना है । द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं, कारण कि स्त्रीकी स्त्रीमें प्रवृत्ति, पुरुष की प्राप्ति न होने पर वेदोदय के कारण ही होती है । कहा भी है—

“सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या ” अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेद के उदय से पुन्य की प्राप्ति न होने पर तिर्यचनी में तिर्यचनी की तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी स्त्रीमें होती है । “स्त्रीत्वका पत्यशतपृथक्त्व तक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुन्य की अभिलाषारूप भाववेद में स्त्री-शब्द का प्रयोग आगम में प्रयुक्त हुआ है” सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नहीं है । द्वि-संख्या से लेकर नव

छे के तेमनामा परस्परना सभधने। अलाव शा भाटे छे ? शु तेओ लिन्न भिन्न कर्मोद्दयरूप छे तेथी ? अथवा पुरुषनी नेन स्त्रीओनी पणु स्त्रीओभा प्रवृत्ति नेवामा आवे छे तेथी ? ने पडेवे। पक्ष स्वीकारवामा आवे तो तेथी भिन्नता सिद्ध थती नथी, कारण के भिन्नकर्मोद्दयरूप पणु पञ्चेन्द्रिय नति आदिने, तथा देवगति आदिने सभध नेवामा आवे छे भीने पक्ष पणु उचित नथी, कारण के स्त्रीनी स्त्रीभा प्रवृत्ति, पुरुषनी प्राप्ति न थता वेदोद्दयने कारणे न थाय छे कहु पणु छे—“सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या ” ओटले के आ प्रवृत्ति स्त्रीवेदना उदयथी पुरुषनी प्राप्ति न थता तिर्यचनीभा तिर्यचनीनी नेम कामोन्मत्त स्त्रीनी स्त्रीभा थाय छे “स्त्रीत्वनु पत्यशतपृथक्त्व सुधि अवस्थान कडेवायु छे, तेथी ओ नलुवा भजे छे क पुरुषनी अभिलाषारूप भाववेदभा स्त्री-शब्दने प्रयोग आगमभा प्रयुक्त थथे छे” तो ओम कडेवु ते पणु उचित नथी द्वि-संख्याथी लधने नव संख्या सुधी पृथक्त्व कडेवाय

नास्तीति वक्तु न युक्तम्, तेषा मनुष्यगतिविशेषरूपत्वात् । अथ पुरुषाणामपि विशेषरूपताऽस्तीति चेत्, तथा सति पुरुषेष्वपि कथमेतत् प्रवचन प्रमाणम् ? यथा च पुरुषेषु प्रमाणं तथा स्त्रीष्वपि प्रमाण म्यादिति ।

अथ पुरुषेष्वेव तच्चरितार्थमिति स्त्रीषु तस्याप्रवृत्ति मल्पनीया स्यादिति चेन्न, एव सति विपर्ययमल्पनाऽपि किं न स्यात् ।

नन्वेव तत्प्रवचनस्य सामान्यविषयकत्वे अपर्याप्तकमनुष्यादीना देवनारक-तिरश्चा च निर्माणप्रसङ्ग, इति चेन्न, तेषामेतत् प्रवचनमाक्याविषयत्वात्, एतद-विषयत्वं चापवादविषयत्वात् । उक्तं हि—

कहा नहीं जा सकता है, कारण कि उनमें मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है ही । यदि कहो कि पुरुषों में मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है, तो पुरुषों में भी यह प्रवचन कैसे प्रमाण होगा ?, क्यों कि पुरुष भी विशेषरूप ही है । फिर भी यदि आप कहें कि यह प्रवचन पुरुषों में प्रमाण है, तो समान न्यायसे हमको स्त्रियों में भी प्रमाण मानना ही चाहिये ।

यदि कहो कि पुरुषों में ही हम प्रवचन की चरितार्थता है अतः यह कहा ही प्रमाण माना जायगा, स्त्रियों में नहीं, ऐसे कहने में प्रमाण नहीं है सिर्फ कहना मात्र है । जिस प्रकार तुम ऐसा कहते सो हम भी ऐसा कह सकते हैं कि यह प्रवचन पुरुषों में चरितार्थ नहीं है स्त्रियों में ही चरितार्थ है । अतः इस प्रवचन को सामान्य विषयक मानना चाहिये ।

शका—यदि इस प्रवचन को सामान्यविषयक माना जावे तो

नहीं, कारण के तेमनामा मनुष्यगति आदिरूप विशेषता छे न ले आप ऐम उठेता छे के पुरुषोमा मनुष्यगति आदिरूप विशेषता छे, तो पुरुषोमा पणु आ प्रवचन केवी रीते प्रमाण गणुशे ? कारण के पुरुष पणु विशेषरूप न छे छता पणु आप ले ऐम उठे के आ प्रवचन पुरुषोमा प्रमाण छे, तो समान न्यायधी तेने स्त्रीओमा पणु प्रमाण मानवु लेछे

ले ऐम कहे के पुरुषोमा न आ वचननी चरितार्थता छे तेथी ते त्या न प्रमाण मानी शकय, स्त्रीओमा नहीं तो ऐवु कहेवामा प्रमाण नहीं पणु शक्य तथन न छे ने रीते तमे ऐम उठे छे ऐ रीते अमे पणु ऐम कही शकीये के आ प्रवचन पुरुषोमा चरितार्थ नहीं, स्त्रीओमा न चरितार्थ छे तेथी आ प्रवचनने सामान्यविषयक मानवु लेछे

शका—ले आ प्रवचनने सामान्यविषयक मानवामा आवे तो अपर्याप्तक

तथा—' पंचिदिपसु गुणठाणाणि हुति चउदस । '

तथा—' चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुति । '

तथा—' भवमिद्विया य सव्वट्टाणेसु हुंति । '

इत्यादि प्रवचन स्त्रीशब्दगदितमपि स्त्रीनिर्वाणप्रमाणमस्ति, स्त्रीणामपि पृथग्मनुष्यगत्यादिधर्मयोगात् ।

अथ सामान्यविषयस्त्वादिदं प्रवचनं स्त्रीरूपं विषयविशेष प्रमाणं न स्यादिति चेत्, शृणु ।

यद्येत्तत् प्रवचनं स्त्रीविषयकं नास्तीति उदसि, तर्हि कथय तावत् पुरुषाणामपि किं मनुष्यगतिविशेषरूपत्वं, पञ्चेन्द्रियविशेषरूपत्वं वा प्रसविशेषरूपत्वं वा नास्ति, अस्ति चेति ?

दिपसु गुणठाणाणि हुति चउदस" पञ्चेन्द्रियोर्मै चोदह गुणस्थानं होते हैं, तथा "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुति" त्रसोर्मै चोदह गुणस्थानं होते हैं, तथा—" भवमिद्विया य सव्वट्टाणेसु हुंति " सभी स्थानोंमें भवसिद्धिक होते हैं। यह पूर्वोक्त समस्त सामान्य प्रवचन भी स्त्रीनिर्वाण का समर्थक है, क्यों कि स्त्रियो में भी पुरुष की तरह मनुष्यगति आदि धर्मका स्वध रहता है।

यदि इस पर यों कहा जाय कि यह प्रवचन तो सामान्यरूप से वस्तु का प्रतिपादक है अतः स्त्रीरूप विशेष का नहीं। सुनो—

यदि 'यह प्रवचन स्त्रीरूप विशेषविषयक नहीं है' ऐसा माना जाय तो हम पूछते हैं कि पुरुषों में मनुष्यगतिरूप विशेषता, पञ्चेन्द्रियरूप विशेषता अथवा त्रसरूप विशेषता है या नहीं? 'नहीं है' ऐसा तो

तथा—"पंचिदिपसु गुण ठाणाणि हुति चउदस" पञ्चेन्द्रियोर्मा चोद गुणस्थानं होय छे, तथा "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुति" त्रसोर्मा चोद गुणस्थानं होय छे, तथा—" भवसिद्धिया य सव्वट्टाणेसु हुंति " सधणा स्थानोर्मा भवसिद्धिक होय छे आ पूर्वोक्त समस्त सामान्य प्रवचनं यत्तु स्त्रीनिर्वाणसु समर्थक छे, उदस के अर्थोर्मा यत्तु पुरुषोर्मा नैम मनुष्यगति आदि धर्मोर्मा स्वध रहै छे

जे ते विषे जेम कडेवामा आने के आ प्रवचन तो सामान्यरूपे वस्तुनु प्रतिपादक छे, तेथी अर्थु विशेषतु नथी सालणो—

जे "आ प्रवचन अर्थु विशेष विषयक नथी" जेम मानवामा आवे तो अभावे जे प्रश्न छे उ पुरुषोर्मा मनुष्यगतिरूप विशेषता, पञ्चेन्द्रियरूप विशेषता अथवा त्रसरूप विशेषता छे क नथी? "नथी" जेम तो कही शक्य

तथाचाय निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाण प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवच्चात् पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकल सम्यग्दर्शनादित्रय, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम् । अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्ष प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत् । न चैतदसिद्ध साधनम्, “गुञ्जिणी बालवच्छा य पच्चावेउं न कप्पइ” इति सिद्धान्तेन तासा तदधिकारित्वप्रतिपादनाद् विशेषस्य शेषाभ्यनुज्ञाननान्तरीयकलात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहा मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है। निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का त्रिक उनमे विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है। इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है” यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करने के अधिकारी पुरुष हैं उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है। कोई २ मनुष्यस्त्री प्रव्रज्या की अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है, कारण कि—“गुञ्जिणी बालवच्छा य पच्चावेउ न कप्पइ” इस सिद्धान्त वाक्यसे गर्भिणी एवं बालवत्सा को दीक्षा देने का निषेध है, अतः जब

आ प्रभाणु तेनु तात्पर्यं अे छे के कोर्ध कोर्ध मनुष्य स्त्री निर्वाणु पाणे छे कारणु के पुरुषणी नेम त्या मोक्षना कारणुणी अविकलता रहे छे निर्वाणुतु कारणु अविकल सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रय छे आ अविकल सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रय तेमनामा विद्यमान रहे छे, अे वात अमे पडेला सिद्ध करी छे तेथी कोर्ध मनुष्य स्त्री मोक्षना कारणुणी अविकलताथी युक्त होवाने कारणु मोक्ष प्राप्त करे छे, अभाउ अे कथन तदन निर्दोष छे

तथा नेम पुरुषो प्रव्रज्या (दीक्षा) श्रद्धणु करवाना अधिकारी छे अेण प्रभाणु तेअे पणु छे, तेथी ते वडे पणु अेण वातने पुष्टी भणे छे कोर्ध कोर्ध मनुष्य स्त्री प्रव्रज्यानी अधिकारिणी छे आ अभाउ कथन सिद्ध थया विनानु नहीं, कारणु के “गुञ्जिणी बालवच्छा य पच्चावेउ न कप्पइ” आ सिद्धान्त वाक्यथी गर्भिणी तथा बालवत्साने दीक्षा देवाने निषेध छे, तेथी ने तेमने

“અપવાદ પરિહૃત્ય, ઉત્તર્ગમ પ્રવર્તેતે” ઇતિ ।

અપવાદમ—“મિચ્છાદિદ્વિ અપજ્જત્તમે” ।

તથા—“સુરનારણ્ણુ હોતિ ચત્તારિ તિરિણ્ણુ જાણ પચેવ” ઇયાદિરાગમઃ ।

તથા ચોક્તમ—

“મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્દશેત્યાદ્યપિ પ્રમાણ સ્યાત્ ।

પુત્ર સ્ત્રીણા સિદ્ધૌ, નાપર્યાસાદિવદ્વાધા” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અપર્યાસક મનુષ્યાદિકોં મેં તગ દેવનારક ણ્વ નિર્યજ્જોં મેં ખી નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત હોને કા પ્રમગ માનના પહેગા । સો હમ પ્રકાર કી જાકા કરના ખી ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ અપર્યાસ મનુષ્ય આદિ હમ પ્રવચન કે વિષય નહીં હૈ । વે તો અપવાદ કે વિષય હૈ । ઓર અપવાદ કો ઓઢકર ઉત્તર્ગમ કી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ, કહા ખી હૈ—“અપવાદ પરિહૃત્ય, ઉત્તર્ગમ પ્રવર્તેતે” ઇતિ । યહ અપવાદ “મિચ્છાદિદ્વિ અપજ્જત્તમે” તથા—“સુરનારણ્ણુ હોતિ ચત્તારિ તિરિણ્ણુ જાણ પચેવ” હમ પ્રકાર હૈ । હન મિધ્યાદૃષ્ટિ, અપર્યાસક, દેવ, નારક ઓર નિર્યજ્જકો ઓઢકર ઉપરોક્ત આગમવાક્ય ચરિતાર્થ હોના હૈ । અર્થાત્—હનકો ઓઢકર મવ-મનુષ્ય માત્ર મુક્તિ કે અધિકારી હૈ । કહા ખી હૈ—

“મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્દશેત્યાદ્યપિ પ્રમાણ સ્યાત્ ।

પુત્ર સ્ત્રીણા સિદ્ધૌ, નાપર્યાસાદિવદ્વાધા ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

મનુષ્યાદિકોમા તથા દેવ નારક અને તિર્યચોમા પણ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ માનવો પડશે તો આ પ્રકારની શંકા કરવી તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે અપર્યાસ મનુષ્ય આદિ આ પ્રવચનનો વિષય નથી તે તો અપવાદના વિષયો છે અને અપવાદને જતો કરીને ઉત્તર્ગમની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કહ્યું પણ છે—

“અપવાદ પરિહૃત્ય ઉત્તર્ગમ પ્રવર્તેતે” ઇતિ તે અપવાદ “મિચ્છાદિદ્વિ અપજ્જત્તમે” તથા “સુરનારણ્ણુ હોતિ ચત્તારિ તિરિણ્ણુ જાણ પચેવ” આ પ્રકારે છે એ મિધ્યાદૃષ્ટિ, અપર્યાસક, દેવ, નારક અને તિર્યચને છોડીને ઉપરોક્ત આગમવાક્ય ચરિતાર્થ થાય છે એટલે કે એમને છોડીને બધા મનુષ્યો મુક્તિના અધિકારી છે કહેલ પણ છે—

“મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્દશેત્યાદ્યપિ પ્રમાણ સ્યાત્ ।

પુત્ર સ્ત્રીણા સિદ્ધૌ નાપર્યાસાદિવદ્વાધા” ॥ ૧ ॥ ઇતિ

तथाचाय निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिनिर्वाण प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवच्चात् पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादित्रय, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम् । अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्ष प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत् । न चैतदसिद्ध साधनम्, “ गुब्बिणी बालवच्छा य पच्चावेउं न कप्पइ ” इति सिद्धान्तेन तासा तदधिकारित्वमतिपादनाद् विशेषस्य शेषाभ्यनुज्ञानानन्तरीयकत्वात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहा मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है । निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का त्रिक उनमे विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है । इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है” यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है ।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करने के अधिकारी पुरुष हैं उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है । कोई २ मनुष्यस्त्री प्रव्रज्या की अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है, कारण कि—“ गुब्बिणी बालवच्छा य पच्चावेउ न कप्पइ ” इस सिद्धान्त वाक्यसे गर्भिणी एवं बालवत्सा को दीक्षा देने का निषेध है, अतः जय

आ प्रभावे तेनु तात्पर्यं अे छे के के छे छे के छे छे मनुष्य स्त्री निर्वाण पावे छे कारण के पुरुषणी जेभ त्या मोक्षना कारणोनी अविकलता रहे छे निर्वाणुनु कारण अविकल सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रय छे आ अविकल सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रय तेभनाभा विद्यमान रहे छे, अे वात अमे पडेला सिद्ध करी छे तेथी के छे मनुष्य स्त्री मोक्षना कारणोनी अविकलताथी युक्त होवाने कारणे मोक्ष प्राप्त करे छे, अभाइ अे कथन तदन निर्दोष छे

तथा जेभ पुरुषो प्रव्रज्या (दीक्षा) ग्रहण करवाना अधिकारी छे अे प्रभावे तेओ पणु छे, तेथी ते वडे पणु अे वातने पुथी भणे छे के छे के छे मनुष्य स्त्री प्रव्रज्यानी अधिकारिणी छे आ अभाइ कथन सिद्ध थया विनानु नथी, कारण के ‘ गुब्बिणी बालवच्छा य पच्चावेउ न कप्पइ ’ आ सिद्धान्त वाक्यथी गर्भिणी तथा बालवत्साने दीक्षा देवाने निषेध छे, तेथी अे तेभने

किञ्च—स्त्रीणामपि तद्भव ण्य संगमार्थयो भवति । स्त्रियो हि उत्तमधर्मसाधिकाः, ततश्च केवलज्ञानमाप्ति संभवस्तामाम् । सति च केचले नियमान्मोक्ष इति । तथा चोक्तम्—

“ णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा, ण यावि दंमणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसत्तमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धवोदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कइ न उत्तमधम्मसाहि गत्ति ” ।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञान होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में समति का पोषक होता है ।

तथा—स्त्रियों का भी तद्भव में ही सत्कार का क्षय हो जाता है, क्यों कि—वे भी उत्तमधर्म को साधन करने चाली होती हैं । इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है । केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है । कहा भी है—

“ णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा ण यावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसत्तमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धवोदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया कइ न उत्तमधम्मसाहि गत्ति ”

दीक्षा देवानो निषेध छे तो तेथी ये लक्षण भणे छे के ते सिवायनी स्त्रीयोनी दीक्षा देवानो अधिकार छे, विशिष्टनो निषेध अविशिष्टमा समतिनो पोषक होय छे

तथा स्त्रीयोनो पणु ते लवभा सत्कारनो क्षय थछ नय छे, कारण के तेयो पणु उत्तम धर्मने साधनारी होय छे तेथी ते वडे तेभनाभा केवलज्ञान पेदा थाय छे केवलज्ञान थता नियम प्रभाणु मुक्तिनो लाभ भणे न छे कहु पणु छे—

“ णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा णयावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसत्तमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धवोदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कइ न उत्तमधम्म साहि गत्ति ”

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असख्येयायु, नो अतिक्रूरमति, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो न अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ॥

व्याख्या—स्त्री खलु न अजीव. किं तु जीव एव, जीवस्य चोत्तमधर्मसाधकत्वेन सह विरोधो नास्ति तथैव लोके दर्शनादिति भावः ।

ननु सर्वोऽपि जीव उत्तमधर्मसाधको न भवति, अभव्यजीवानामुत्तमधर्मसाधकत्वाभावादत आह—‘ण यासु अभव्या’ इति, न चाऽऽसु अभव्येति । यद्यपि स्त्रीषु काचिदभव्या, तथापि सर्वेऽभव्या न भवति, ससारनिर्वेद-निर्वाधधर्माद्वैपशुश्रूपादिदर्शनादिति भावः ।

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, न अनार्योत्पत्तिः, नो असख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

तात्पर्य इसका इस प्रकार है—“नो खलु स्त्री अजीवः” स्त्री अजीव नहीं है किन्तु जीव ही है । अतः उसका उत्तमधर्मसाधन करने के साथ कोई विरोध नहीं है लोक में भी इसी तरह से देखा जाता है ।

शका—जीव-मात्र को यदि उत्तमधर्म साधक माना जाय तो फिर अभव्यों को भी जीव देने से उत्तमधर्म का साधक मानना पड़ेगा । परन्तु उनमें तो उत्तमधर्मसाधकता मानी नहीं जाती है । इस प्रकार की आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि—“न चासु

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

तेन तात्पर्यं आ प्रभाषे छे—“न खलु स्त्री अजीव” स्त्री अजीव नहीं पण अज न छे तेथी तेना उत्तमधर्मसाधन करवा साथे डोर्ध विरोध नहीं डोर्धमा पण अे प्रभाषे न्नेवा भणे छे शका—ने अज मात्रने उत्तमधर्म साधक मानवाभा आवे तो पछी अलव्येने पण अज डोवाथी उत्तमधर्म साधक मानवा पडे, पण तेभनाभा तो उत्तमधर्मसाधकता भनाती नहीं आ प्रकारनी आशका निवारवा भाटे सूत्रकार कडे छे के “न चासु अभव्या” अलव्य नहीं

કિञ્ચ—સ્ત્રીણામપિ તદ્વચ ણ્ય સંસારક્ષયો મગતિ । સ્ત્રિયો દિ ઉત્તમધર્મમાધિકાઃ, તત્થ કેવલજ્ઞાનમાપ્તિ સમયસ્તાગામ્ । મતિ ચ કેવલે નિયમાન્મોક્ષ ઈતિ । તથા ચોક્તમ્—

“ ણો સ્વલુ ઈત્યી અજીવો, ણ યાસુ અમન્વા, ણ યાવિ દસણવિરોહિણી, ણો અમાણુસા, ણો અણારિ ઉપ્પત્તી, ણો અમંરોજ્જાડયા, ણો અહ્કૂરમઈ, ણો ણ ઉક્મત્તમોહા, ણો ણ સુદ્ધાચારા, ણો અસુદ્ધવોદી, ણો વવસાયવજ્જિયા, ણો અપુન્વકરણવિરોહિણી, ણો ણવગુણદ્વાણરહિયા, કહ ન ઉત્તમધમ્મસાહિ મત્તિ” ।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में समति का पोषक होता है ।

तथा-स्त्रियों का भी तद्वच में ही ससार का क्षय हो जाना है, क्यों कि-वे भी उत्तमधर्म को साधन करने वाली होती हैं । इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है । केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है । कहा भी है—

“ ણો સ્વલુ ઈત્યી અજીવો, ણ યાસુ અમન્વા ણ યાવિ દસણવિરોહિણી, ણો અમાણુસા ણો અણારિઉપ્પત્તી, ણો અસલ્લેજ્જાડયા, ણો અહ્કૂરમઈ, ણો ણ ઉવસત્તમોહા, ણો ણ સુદ્ધાચારા, ણો અસુદ્ધવોદી, ણો વવસાયવજ્જિયા, ણો અપુન્વકરણવિરોહિણી, ણો ણવગુણદ્વાણરહિયા કહ ન ઉત્તમધમ્મસાહિ મત્તિ”

દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તે તેથી એ બાલુવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા દેવાનો અધિકાર છે, વિશિષ્ટનો નિષેધ અવિશિષ્ટમા સ મતિનો પોષક હોય છે તથા સ્ત્રીઓનો પણ તે ભવમા સ સારનો ક્ષય થઈ બચ છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામા કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાન થતા નિયમ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મળે જ છે કહ્યું પણ છે—

“ ણો સ્વલુ ઈત્યી અજીવો, ણ યાસુ અમન્વા ણ યાવિ દસણવિરોહિણી, ણો અમાણુસા, ણો અણારિઉપ્પત્તી, ણો અસલ્લેજ્જાડયા, ણો અહ્કૂરમઈ, ણો ણ ઉવસત્તમોહા, ણો ણ સુદ્ધાચારા, ણો અસુદ્ધવોદી, ણો વવસાયવજ્જિયા, ણો અપુન્વકરણવિરોહિણી, ણો ણવગુણદ્વાણરહિયા, કહ ન ઉત્તમધમ્મ સાહિ મત્તિ”

नन्वार्यकुलोत्पन्नाऽप्यसरयेयायुष्का न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह—‘णो असखेज्जाउया ’ इति, ‘नो असखेयायुष्का ’ इति, या तु असखेयायुष्का युगलजन्मा न भवति, किं तु सखेयायुष्का तथाविधा निर्वाणयोग्या भवत्येवेति भावः।

ननु सखेयायुष्काऽपि क्रूरमतिर्नाधिकारिणी निर्वाणस्येति तन्निराकरणार्थमाह—‘णो अहक्रूरमई ’ इति, ‘नो अतिक्रूरमतिः ’ इति । अतिक्रूरमतिर्न भवति, सप्तमनरकायुर्निबन्धनरौद्रध्यानाभावात् । न तु तद्वत् प्रकृष्टशुभध्यानाभावोऽपि न स्यात्तस्या इति चेत्, न, तेन तस्य प्रतिबन्धाभावात् ।

कुलों में उत्पन्न नहीं हुई हैं किन्तु आर्यकुलोद्भव हैं । इसी तरह “नो असखेयायुष्का” ये आर्यकुलोत्पन्न होकर फिर असख्यात वर्ष की आयुवाली नहीं हैं, क्यों कि असख्यात वर्ष की आयुवाले भोग भूमिया जीव होते हैं, वे मोक्ष के अधिकारी नहीं होते हैं । ये सख्यात वर्ष की आयुवाली हैं, अतः निर्वाणयोग्य हैं । सख्यात वर्ष की आयुवाली भी कितनीक अतिक्रूर मतिवाली स्त्रिया निर्वाण की अधिकारिणी नहीं होती हैं अतः इस दोषको दूर करनेके लिये ऐसा कहा है कि ये अतिक्रूर मतिवाली नहीं हैं, इसलिये ये सप्तमनरक की आयु के वध के कारणभूत रौद्र यान से रहित होती हैं । जिस तरह इनमें सप्तमनरक की आयु के वध के कारणभूत रौद्रध्यान का अभाव है उसी तरह इनमें प्रकृष्ट शुभध्यान का भी अभाव मानना चाहिये सो यह बात नहीं है, कारण अशुभ रौद्रध्यान के साथ इसका कोई अविनाभाव—सवधरूप

तेजो अनार्थकुलोत्पन्ना उत्पन्न थयेल नथी पणु आर्यकुलोत्पन्ना उत्पन्न थयेल छे जेज प्रभावे “नो असखेयायुष्का” ते आर्यकुलोत्पन्न थधने असख्यात वर्षना आयुध्याणी नथी, कारण के असख्यात वर्षना आयुवाणा लोगभूमिया लुप डोय छे ते मोक्षना अधिकारी होता नथी तेजो तोसख्यात वर्षना आयुवाणी छे, तेथी निर्वाणने योग्य छे सख्यात वर्षना आयुवाणी पणु केटलीक अतिक्रूरमतिवाणी श्रीजो निर्वाणनी अधिकारिणी होती नथी तेथी जे दोषने हर करवा भाटे जेवु कडेल छे तेजो “नो अतिक्रूरमति” अतिक्रूरमतिवाणी नथी, तेथी तेजो सातमी नरकना आयुधधने कारणभूत रौद्रध्यानथी रहित डोय छे जेभ तेमनामा सातमी नरकना आयुधधना कारणरूप रौद्रध्यानने अभाव छे जेज प्रभावे तेमनामा प्रकृष्ट शुभध्यानने पणु अभाव मानवे जेधजे जेवी आ वात नथी, कारण के अशुभ रौद्रध्याननी साथे तेने कोई अविनाभाव सवधरूप प्रतिबन्ध नथी ते ध्यानना

મનુષ્યોઽપિ કશિઃ દર્શનવિરોધી સિદ્ધો ન મયતિ, इत्यत आह—‘ण यावि ढं सव-
विरोधिणी’ इति, न चापि दर्शनविरोधिनी’ इति । दर्शनमिदं सम्यग्दर्शन-
तत्त्वार्थभ्रदानरूपं परिग्रहाते, न खलु तद्विरोधिनी, आस्तिक्यादिदर्शनादिति भावः।

नन्यमानुष्यपि दर्शनाविरोधिनी, सा तु निर्वाणाय नो वन्यते, तस्मादाह-
‘णो अमाणुसा’ इति । ‘नो अमानुषी’ इति, मनुष्यजातौ भया मानुषी, तत्र
विशिष्टकरचरणोरुग्रीवाघनपरसनिवेशदर्शनादिति भावः ।

ननु मानुष्यपि अनार्योत्पत्त्याऽनिष्टा तदपनोદાર્થमाह—“णो अणारिउत्पत्ती”
इति ‘नो अनार्योत्पत्तिः’ अनार्येषु=अनार्यकुलेषु, उत्पत्तिर्यस्याः सा तयाविषा
नास्तीति ।

અમવ્યા” સ્ત્રી અમવ્ય નહીં છે । યન્યપિ સ્ત્રિયોં મેં મી કિતનીક સ્ત્રિયાં
અમવ્ય હોતી છે તથાપિ સર્વ અમવ્ય હી છે ગેસી યાત નહીં છે । સસાર
સે નિવેદ, ધર્મ સે અદ્રેપ તથા શુશ્રૂપા આદિ ગુણ ઉનમેં દેલે જાતે હેં,
“ન ચાપિ દર્શનવિરોધિની” મવ્ય હોતે હુણ યે સમ્યગ્દર્શન કી વિરોધિની
મી નહીં હોતી છે । કિતનેક પ્રાણી તો ગેસે હોતે હેં જો મવ્ય હોનેપર મી
સમ્યગ્દર્શન સે વિરોધ રલ્લતે હેં, પરન્તુ યે ગેસી નહીં હેં, ક્યોં કિ
હનમેં આસ્તિક્ય આદિ ગુણ દેલે જાતે હેં । “ન અમ્મનુષી” મનુષ્યજાતિમેં
યે ઉત્પન્ન હોતી છે, ક્યોં કિ હનમેં મનુષ્ય જાતિ કી રચના કે અનુસાર
વિશિષ્ટ-કર, ચરણ, ઉરુ, એવ ગ્રીવા આદિ અવયવોં કી રચના દેલ્લી
જાતી છે । હસ લિયે યે “અમાનુષી” નહીં હેં અર્થાત્ મનુષ્ય હેં ।
“ન અનાર્યોત્પત્તિઃ” કિતનીક માનુષી મી હોતી હેં પરન્તુ યદિ જે
અનાર્યા હેં તો નિર્વાણ કે યોગ્ય નહીં માની જાતી હેં અતઃ યે અનાર્ય-

ને કે સ્ત્રીઓમા પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ અલભ્ય હોય છે તો પણ સર્વે અલભ્યજ
છે એવી વાત નથી સસારથી નિવેદ, ધર્મથી અદ્રેપ, તથા સેવા આદિ શુભ
તેમનામા નબરે પડે છે “ન ચાપિ દર્શનવિરોધિની” લભ્ય હોઇને તેઓ
સમ્યગ્દર્શનની વિરોધિની હોતી નથી કેટલાક પ્રાણીઓ એવા હોય છે કે તેઓ
લભ્ય હોવા છતા પણ સમ્યગ્દર્શનથી વિરોધ રાખે છે, પણ તેઓ એવી નથી
કારણ કે તેમનામા આસ્તિકતા આદિ શુભ ભેવા મળે છે “ન અમાનુષી”
મનુષ્યજાતિમા તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે તેમનામા મનુષ્યજાતિની રચના
પ્રમાણે વિશિષ્ટ-હાથ, પગ, છાતી, અને ગ્રીવા વગેરે અવયવોની રચના ભેવામા
આવે છે માટે તેઓ “અમાનુષી” નથી “નો અનાર્યોત્પત્તિ” કેટલીક માનુષી પણ
હોય છે પણ ને તેઓ અનાર્યા હોય તો નિર્વાણને યોગ્ય મનાતી નથી તેથી

शुद्धशरीराऽपि व्यवसायवर्जिता निन्दितैवेत्यत आह—“णो व्यवसायवर्जिजा” इति, ‘नो व्यवसायवर्जिता’ । शास्त्रोक्तार्थे श्रद्धालुतया काचित् परलोकव्यवसायिनी भवति, परलोकार्थं तत्प्रवृत्तिदर्शनादिति भावः ।

ननु काचिद् व्यवसायसहिताऽपि अपूर्वकरणविरोधिन्वेव दृश्यते, इत्यत आह “णो अपुव्वकरणविरोहिणी” इति, ‘नो अपूर्वकरणविरोधिनी’ इति स्त्रीजातावप्य-पूर्वकरणसम्भवस्य प्रतिपादितत्वात् ।

पर भी कितनीक स्त्रियां शरीर से अशुद्ध रहा करती हैं अतः वे निर्वाण प्राप्ति की अधिकारिणी नहीं होती हैं सो इस शका के समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि यह एकान्त नियम नहीं है, कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती है कि जो शुद्ध आचारसपन्न होने पर भी शरीर से अशुद्ध नहीं भी रहती हैं । जिनके वर्ज्यभनाराच सहनन नहीं होता है वे ही अशुद्ध शरीर होती हैं और मोक्ष प्राप्ति के योग्य नहीं होती है । समस्त स्त्रियां ऐसी ही होती है सो बात नहीं है, कितनीक शुद्ध शरीर वाली भी होती हैं । “नो व्यवसायवर्जिता” शुद्ध शरीर होने पर भी कितनीक नारिया व्यवसाय से वर्जित होती हैं अर्थात् निन्दित होती है सो यह भी नियम नहीं बन सकता, कारण कि शास्त्रोक्त अर्थ में श्रद्धालु होने के कारण कितनीक स्त्रिया परलोक सुधारने में व्यवसाय से विहीन नहीं भी होती हैं, इसीलिये उनकी प्रवृत्ति परलोक के निमित्त देखी जाती है । ‘नो अपूर्वकरणविरोधिनी’ व्यवसायसहित होने पर भी

स्त्रीओ शरीरे अशुद्ध रखा करे छे तेथी तेओ निर्वाण प्राप्त करवानी अघि करिणी होती नथी, तो आ शकतु समाधान करवाने माटे सूत्रकार कहे छे छे आ एकान्त नियम नथी कटलीक स्त्रीओ ओवी पणु होय छे के ने शुद्ध आरवाणी यधने शरीरे अशुद्ध पणु रहती नथी जेभने वर्ज्यभ नाराच सहनन होतु नथी तेओ न अशुद्ध शरीरवाणी होय छे अने मोक्ष पाभवाने पात्र होती नथी सधणी स्त्रीओ ओवी न होय छे ओवी वात नथी, कटलीक शुद्ध शरीर वाणी पणु होय छे

“नो व्यवसायवर्जिता” शुद्ध शरीर होवा छता पणु कटलीक स्त्रीओ व्यवसायथी वर्जित होय छे ओटले के निन्दित होय छे, तो ओ पणु नियम गनी शकते नथी, कारण के शास्त्रोक्त अर्थमा श्रद्धालु होवाने कारणे कटलीक स्त्रीओ परलोक सुधारवामा व्यवसायथी विहीन होती नथी, तेथी तेमनी प्रवृत्ति परलोकतु निमित्त जेवामा आवे छे “नो अपूर्वकरणविरोधिनी” व्यवसाययुक्त होवा छता पणु कटलीक स्त्रीओ ओवी पणु होय छे के ने

अक्रूरमतिरपि या रतिलालसा सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह—‘णो ण उवसतमोहा’ इति, ‘नो न उपशान्तमोहा’ इति । काचिदुपशान्तमोहाऽपि सभ रति, तथादर्शनादिति भावः ।

उपशान्तमोहाऽपि या खन्वशुद्धाचारा गर्हिता, सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह—“णो ण सुद्धाचारा” इति, ‘नो न शुद्धाचारा’ इति । काचिन् शुद्धाचा राऽपि भवति, अतिचारवर्जनेन शुद्धाचारवर्जनादिति भावः ।

शुद्धाचाराऽपि काचिदशुद्धशरीरं निर्वाणाधिकारिणीत्यत आह—“णो अशु- द्धशरीरा” इति, ‘नो अशुद्धशरीरा’ इति । या वन्नर्पभनागचसहननरहिता सा अशुद्धशरीरा, सा न भवति मोक्षयोग्या सर्वत्र तथात्रिधा न भवतीत्यर्थः । काचिन् शुद्धशरीराऽपि भवतीति भावः ।

प्रतिपक्ष नहीं है । उस ध्यान के अभाव में भी प्रकृष्ट शुभ ध्यान हो सकना है । “नो न उपशान्तमोहा” किननीक स्त्रिया अनिक्रूर मतिवाली नहीं भी होती है परन्तु उनमें रति की लालसा रहती है अतः ऐसी स्त्रिया निर्वाणयोग्य नहीं मानी गई हैं सो इस बाधाकी निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि ये विवक्षित स्त्रिया अक्रूरमतिवाली होकर उपशात मोहवाली हैं । इनकी रतिलालसारूप मोहपरिणति उपशान्त हो चुकी है । “नो न शुद्धाचारा” किननीक स्त्रिया ऐसी भी होती हैं जो उपशातमोहपरिणति विशिष्ट होने पर भी अशुद्ध आचारवाली होती है परन्तु जिन्हें मुक्ति प्राप्त करनी है वे शुद्ध आचार विशिष्ट नहीं होते हैं, यह बात नहीं है अपि तु शुद्धाचार विशिष्ट ही होती है, क्यों कि ये अपने आचार में दोषों को नहीं लगने देती है, तथा लगने पर उनकी शुद्धि करती हैं । “नो अशुद्धशरीरा” शुद्धाचार विशिष्ट होने

अभावमा पशु प्रकृष्ट शुभध्यान होई शके छे “नो न उपशान्त मोहा” डेटवीक स्त्रीया अक्रूरमतिवाणी होती पशु तेओभा रतिनी लालसा रहे छे, तेथी ओवी स्त्रीया निर्वाणुने पात्र बनायेल नथी ते ओ पाधाना निवारणु माटे सूत्रकार कहे छे के ते विवक्षित स्त्रीया अक्रूरमतिवाणी थधने उपशात मोहवाणी छे तेभनी रतिलालसाऽपु मोहपरिणति उपशात थध गयेल छे “नो न शुद्धाचारा” डेटवीक स्त्रीया ओवी पशु होय छे के उपशातमोहपरिणति युक्त होवा छता अशुद्ध आचारवाणी होय छे, पशु नेने मोक्ष प्राप्त करवे छे ते शुद्ध आचारयुक्त होती नथी ओवी कौई बात नथी, पशु शुद्धाचार युक्त न होय छे, नरणु तेओ पोताना आचारमा दोषो लागवा देती नथी अने लागे तेनी शुद्धि करे छे “नो अशुद्ध शरीरा” शुद्ध आच.

યત એવમ્ભૂતા સા, અતઃ 'કથ નોત્તમધર્મસાધિકા' ઇતિ, ઉત્તમધર્મસાધિકૈ વેત્યર્થઃ । અયં ભાવઃ—તત્તત્કાલાપેક્ષયા પુરુષવદ્ એતાવદ્ગુણસયમસમન્વિતૈવોત્તમધર્મસાધિકા, તથા ચેય કેવલસાધિકા ભવતિ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્ મોક્ષ ઇતિ ॥

॥ ઇતિ સ્ત્રીમોક્ષસમર્થનમ્ ॥

નનુ સર્વ એવૈતે ભેદાસ્તીર્થસિદ્ધેષ્પતીર્થસિદ્ધેષુ ચૈવાન્તર્ભૂતાઃ સન્તિ । તથાહિ—યે તીર્થકરસિદ્ધાસ્તે તીર્થસિદ્ધા એવ, યે તુ તદ્વિનાસ્તે સર્વેઽપ્યતીર્થસિદ્ધા એવેતિ ફિમેતાવદ્ધિર્ભૈદૈરિતિ ચેત્—

અત્રોચ્યતે=અન્તર્ભાવે સત્યપિ તીર્થસિદ્ધા તીર્થસિદ્ધભેદદ્વયાદેવ તદુત્તરોત્તરભેદાનાં જ્ઞાન ન સ્યાત્, તસ્માદજ્ઞાતભેદજ્ઞાપનાર્થં તત્તદ્ભેદસ્ય વિગિપ્ય કથનમિતિ ॥

તદેતદનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન વર્ણિતમ્ ॥

હૈ—તત્તત્કાલ કી અપેક્ષા સે પુરુષ કી તરહ્ ઇતને ગુણ ઓર સયમ સે સમન્વિત સ્ત્રી ભી ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ । જવ યહ ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ તો કેવલજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરતી હૈ, ઓર કેવલજ્ઞાન કે હોને પર નિયમ સે મોક્ષ ઇસકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।

॥ ઇસ તરહ્ યહાં તક સ્ત્રીમુક્તિ કા સમર્થન કિયા ગયા હૈ ॥

શકા—એ સમસ્ત ભેદ તીર્થસિદ્ધ ઓર અતીર્થસિદ્ધ, ઇન દોનોં મેં હી અન્તર્ભૂત હો જાતે હૈ, ક્યોં કિ જો તીર્થકરસિદ્ધ હૈં વે તીર્થસિદ્ધ હી હૈં તથા ઇનસે ભિન્ન જો સિદ્ધ હૈં વે સવ અતીર્થસિદ્ધ હૈં ફિર ઇતને ભેદોં સે ક્યા મતલબ ? ।

એ છે કે—તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલા ગુણ અને સયમથી સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે એ તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે અહીં સુધી સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરાયું છે ॥

શકા—એ સઘળા ભેદનો તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે એ તીર્થ કરે સિદ્ધ છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન એ સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થસિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા ભેદોનો ઉદ્દેશ શો ?

नन्वपूर्वकरणस्यपि नवगुणस्थानरहिता निर्माणयोग्या न म्यादिस्थत आह-
 "नो नवगुणद्वानरहिया" इति, 'नो नवगुणस्थानरहिता' इति । षट्गुणस्थानमादाय
 चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसम्पत्कानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्वाः स्त्रियो न
 भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानपुक्तापि भवतीत्यर्थः ।

कितनीक स्त्रिया ऐसी भी होती है जो अपूर्वकरण की विरोधिनी होती
 हैं सो यह बात भी एकान्ततः मान्य नहीं हो सकती, कारण कि कितनीक
 स्त्रिया ऐसी भी तो होती है जो अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं भी
 होती हैं, क्यों कि स्त्री-जाति में भी अपूर्वकरण का सम्भव प्रतिपादित
 हुआ है, अतः ये अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं होती हैं । "नो नव-
 गुणस्थानरहिता" इसी तरह अपूर्वकरण-गुणस्थानवाली होकर भी
 कितनीक नौ गुणस्थानवाली नहीं भी होती हैं सो इस आशका की
 निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह बात भी एकान्ततः नियमित
 नहीं है । कारण कि छठवें गुणस्थान से लेकर नौ गुणस्थानतक अर्थात्
 चौदह गुणस्थानतक-सातवा, आठवा, नौ वा, दसवा, ग्यारवा, बारहवा,
 तेरहवां एव चौदहवा, ये नौ गुणस्थान भी स्त्रियों में होते हैं-इन नौ
 गुणस्थानों से वे रहित नहीं होती हैं । अर्थात् कितनीक स्त्रियां नव गुण-
 स्थान युक्त भी होती हैं । जब ये स्त्रिया इस तरह की होती हैं तो फिर
 ये उत्तम धर्मकी साधिका क्यों नहीं हो सकती हैं । साराश इसका यह

अपूर्वकरणकी विरोधिनी होय छे, तो आ वात पञ्च एकान्तत मान्य थई
 शकती नथी कारण के डेटलीक श्रीओ ऐवी पञ्च होय छे ने अपूर्वकरणकी
 विरोधिनी होती नथी, कारण के अनन्तिमा पञ्च अपूर्वकरणको सखव
 साभित थयेल छे, तेथी तेओ अपूर्वकरणकी विरोधिनी होती नथी "नो नव
 गुणस्थानरहिता" आ रीते अपूर्वकरण गुणस्थानवाणी होवा छता पञ्च डेटलीक
 नव गुणस्थानवाणी नथी पञ्च होती, तो आ शकाना निवारण भाटे सूत्रकार
 कहे छे के आ वात पञ्च एकान्तत नियमित नथी कारण के छटा गुणस्थानथी
 लधने नवगुणस्थान सुधी अटले के चौदह गुणस्थान सुधी-सातमा, आठमा,
 नवमा, दसमा, अगीयारमा, बारमा, तेरमा अने चौदमा, ऐ नव गुणस्थान
 पञ्च श्रीओमा होय छे ऐ नवगुणस्थानोथी तेओ रहित होती नथी अटले
 के डेटलीक श्रीओ नवगुणस्थानयुक्त पञ्च होय छे ने ते श्रीओ आ प्रकारनी
 होय छे तो पछी तेओ उत्तमधर्मनी साधक केम न होथ शके ? तेनो साराश

યત એવમ્ભૂતા સા, અતઃ 'કથ નોત્તમધર્મસાધિકા' ઇતિ, ઉત્તમધર્મસાધિકૈ વેત્યર્થઃ । અયં ભાવઃ—તત્તત્કાલાપેક્ષયા પુરુષવદ્ એતાવદ્ગુણસયમસમન્વિતૈવોત્તમધર્મસાધિકા, તયા ચેય કેવલસાધિકા ભવતિ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્ મોક્ષ ઇતિ ॥

॥ ઇતિ સ્ત્રીમોક્ષસમર્થનમ્ ॥

નનુ સર્વ એવૈતે ભેદાસ્તીર્થસિદ્ધેપ્તીર્થસિદ્ધેષુ ચૈવાન્તર્ભૂતાઃ સન્તિ । તથાહિ—યે તીર્થકરસિદ્ધાસ્તે તીર્થસિદ્ધા એવ, યે તુ તદ્વિનાસ્તે સર્વેષ્વતીર્થસિદ્ધા એવૈતિ ક્રિમેતાવદ્વિભેદૈરિતિ ચેત્—

અત્રોચ્યતે=અન્તર્ભાવે સત્યપિ તીર્થસિદ્ધા તીર્થસિદ્ધભેદદ્વયાદેવ તદુત્તરોત્તરભેદાનાં જ્ઞાન ન સ્યાત્, તસ્માદજ્ઞાતભેદજ્ઞાપનાર્થં તત્તદ્ભેદસ્ય વિશિષ્ય કથનમિતિ ॥

તદેતદનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન વર્ણિતમ્ ॥

હૈ—તત્તત્કાલ કી અપેક્ષા સે પુરુષ કી તરહ્ ઇતને ગુણ ઓર સયમ સે સમન્વિત સ્ત્રી ભી ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ । જવ યહ્ ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ તો કેવલજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરતી હૈ, ઓર કેવલજ્ઞાન કે હોને પર નિયમ સે મોક્ષ ઇસકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।

॥ ઇસ તરહ્ યહાં તક સ્ત્રીમુક્તિ કા સમર્થન કિયા ગયા હૈ ॥

શકા—યે સમસ્ત ભેદ તીર્થસિદ્ધ ઓર અતીર્થસિદ્ધ, ઇન દોનોં મેં હી અન્તર્ભૂત હો જાતે હૈ, ક્યોં કિ જો તીર્થકરસિદ્ધ હૈં વે તીર્થસિદ્ધ હી હૈં તથા ઇનસે ભિન્ન જો સિદ્ધ હૈં વે સવ અતીર્થસિદ્ધ હૈં ફિર ઇતને ભેદોં સે કયા મતલબ ? ।

એ છે કે—તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલા શુભ અને સયમથી સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે એ તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે આહીં સુધી સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરાયું છે ॥

શકા—એ સમજા લેદનેા તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ નાથ છે, કારણ કે જે તીર્થ કરેા મિદ્ધ છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન જે સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થમિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા લેદનેા ઉદ્દેશ શેા ?

નવપૂર્વકરણવત્યપિ નવગુણસ્થાનરહિતા નિર્માણયોગ્યા ન સ્યાદિત્યત આહ-
 “નો નવગુણદ્વાનરહિયા” इति, ‘નો નવગુણસ્થાનરહિતા’ इति । पृष्ठगुणस्थानमादाय
 चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसंख्यकानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्गाः स्त्रियो न
 भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानयुक्तापि भवतीत्यर्थः ।

કિતનીક સ્ત્રિયા પેસી મી હોતી હું જો અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની હોતી
 હું સો યહ યાત મી ણ્કાન્તતઃ માન્ય નહીં હો સકતી, કારણ કિ કિતનીક
 સ્ત્રિયા પેસી મી તો હોતી હું જો અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની નહીં મી
 હોતી હું, ક્યોં કિ સ્ત્રી-જાતિ મેં મી અપૂર્વકરણ કા સમ્ભવ પ્રતિપાદિત
 હુઆ હૈ, અતઃ યે અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની નહીં હોતી હું । “નો નવ-
 ગુણસ્થાનરહિતા” ઇસી તરહ અપૂર્વકરણ-ગુણસ્થાનવાલી હોકર મી
 કિતનીક નૌ ગુણસ્થાનવાલી નહીં મી હોતી હું સો ઇસ આગકા કી
 નિવૃત્તિ કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હું કિ યહ યાત મી ણ્કાન્તતઃ નિયમિત
 નહીં હૈ । કારણ કિ છઠવે ગુણસ્થાન સે લેકર નૌ ગુણસ્થાનતક અર્થાત્
 ચૌદહ ગુણસ્થાનતક-સાતવા, આઠવાં, નૌ વા, દસવા, ગ્યારવાં, વારહવા,
 તેરહવા એવ ચૌદહવા, યે નૌ ગુણસ્થાન મી સ્ત્રિયોં મે હોતે હું-ઇન નૌ
 ગુણસ્થાનોં સે વે રહિત નહીં હોતી હૈ । અર્થાત્ કિતનીક સ્ત્રિયા નવ ગુણ-
 સ્થાન યુક્ત મી હોતી હું । જવ યે સ્ત્રિયા ઇસ તરહ કી હોતી હું તો ફિર
 યે ઉત્તમ ધર્મકી સાધિકા ક્યોં નહીં હો સકતી હું । સારાશ ઇસકા યહ

અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોય છે, તો આ વાત પણ એકાન્તત માન્ય થઈ
 શકતી નથી કારણ કે કેટલીક સ્ત્રિઓ એવી પણ હોય છે જે અપૂર્વકરણની
 વિરોધિની હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રીજાતિમાં પણ અપૂર્વકરણનો સભવ
 સાબિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી “નો નવ-
 ગુણસ્થાનરહિતા” આ રીતે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક
 નવ ગુણસ્થાનવાળી નથી પણ હોતી, તો આ શકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર
 કહે છે કે આ વાત પણ એકાન્તત નિયમિત નથી કારણ કે છઠા ગુણસ્થાનથી
 લઈને નવગુણસ્થાન સુધી એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાન : સુધી-સાતમાં, આઠમાં,
 નવમાં, દસમાં, અગીયારમાં, બારમાં, તેરમાં અને ચૌદમાં, એ નવ ગુણસ્થાન
 પણ સ્ત્રીઓમાં હોય છે એ નવગુણસ્થાનોથી તેઓ રહિત હોતી નથી એટલે
 કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણસ્થાનયુક્ત પણ હોય છે જે તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની
 હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઈ શકે ? તેનો સારાશ

परंपरसिद्धकेवलज्ञानमिति-परंपरे च ते सिद्धाश्च परंपरसिद्धाः । सिद्धत्वप्राप्ति समयाद् द्वयादिसमयवर्तिनः, तेषां केवलज्ञान परंपरसिद्धकेवलज्ञानम्, तदनेकविधप्रज्ञप्तम् । तद् यथा-अप्रथमसमयसिद्धाः=प्रथमः समयो येषां ते प्रथमसमयाः, त एव सिद्धाः, प्रथमसमयसिद्धाः, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः । इत्येतत् सामान्यतोऽभिधाय विशेषतस्तदर्थमाह='दुसमयसिद्धा' इत्यादि । तथा-द्विसमयसिद्धाः, द्वौ समयौ येषां ते द्विसमयाः, ते सिद्धाः द्विसमयसिद्धाः, शेष सुगमम् ॥ सू० २१ ॥

प्रश्न—पूर्वकथित परंपरसिद्ध केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—परंपरसिद्ध केवलज्ञान अनेक प्रकार का कहा गया है । सिद्धत्वप्राप्ति के समय से दो आदि समयवर्ती सिद्ध परंपरसिद्ध कहलाते हैं । इनका जो केवल ज्ञान है वह परंपरसिद्ध केवलज्ञान है । प्रथम समय में जो सिद्ध नहीं हुए हैं वे अप्रथमसमयसिद्ध हैं । इस प्रकार सामान्यरूप से परंपरसिद्ध केवलज्ञान का स्वरूप बतलाकर सूत्रकार उसे विशेषरूप से समझाने के अभिप्राय से "दुसमयसिद्धा" इत्यादि पदों द्वारा स्पष्ट करते हैं—जिनके सिद्ध होने के दो समय हैं वे द्विसमयसिद्ध हैं, इसी तरह त्रिसमयसिद्ध, चतुःसमयसिद्ध से दशसमयसिद्ध तक, एव सख्यातसमयसिद्ध असख्यातसमयसिद्ध और अनन्तसमयसिद्ध जानलेना चाहिये । यह परंपरसिद्ध केवलज्ञान का वर्णन हुआ । इसके वर्णन से सिद्धकेवलज्ञान का पूरा वर्णन हुआ ॥ सू० २१ ॥

प्रश्न—पूर्वोक्त परंपरसिद्धकेवलज्ञानतु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—परंपरसिद्धकेवलज्ञान अनेक प्रकारतु कहेल छे सिद्धत्वप्राप्तिना समयथी जे आदि समयवर्ती सिद्धपरंपरसिद्ध कहेवाय छे तेमतु जे केवलज्ञान छे ते परंपरसिद्धकेवलज्ञान छे, प्रथम समयभा जे सिद्ध छे आ प्रमाणे सामान्यरूपे परंपरसिद्धकेवलज्ञानतु स्वरूप अतावीने सूत्रकार तेने विशेष रूपे समझववाना छेतुथी "दुसमयसिद्धा" इत्यादि पदों द्वारा स्पष्ट करे छे—जेभने सिद्ध थवाना जे समय छे तेओ द्विसमयसिद्ध छे जेअ प्रमाणे त्रिसमयसिद्ध, अतु समय सिद्धथी दससमयसिद्ध सुधी, अने अख्यातसमयसिद्ध असख्यातसमयसिद्ध अने अनन्तसमयसिद्ध समल्लेखेवा जेअ जे

आ परंपरसिद्धकेवलज्ञानतु वरुणन थयु तेना वरुणनथी सिद्ध केवलज्ञानतु संपूर्ण वरुणन थयु ॥ सू० २१ ॥

मूलम्—से किं तं परपरसिद्धकेवलनाण ? । परंपरसिद्धकेवलनाणं अणेगविह पणत्त । त जहा—अपढमसमयसिद्धा, दुसमयसिद्धा, तिसमयसिद्धा, चउसमयसिद्धा, जाव दससमयसिद्धा । सखिज्जसमयसिद्धा, असखिज्जसमयसिद्धा, अणंतसमयसिद्धा । से तं परंपरसिद्धकेवलनाणं । से तं सिद्धकेवलनाण ॥१॥

छाया—अथ किं तत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् ? । परंपरसिद्धकेवलज्ञानमनेकविधमज्ञानम् । तद् यथा—अप्रथमसमयसिद्धाः, द्विसमयसिद्धाः, त्रिसमयसिद्धाः, चतुःसमयसिद्धाः, यावद्दशसमयसिद्धाः । सरयेयसमयसिद्धाः । अमरयेयसमयसिद्धाः । अनन्तसमयसिद्धाः । तदेतत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् । तदेतत् सिद्धकेवलज्ञानम् ॥२॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘ से किं त परंपरसिद्धकेवलनाण ’ इति । अथ किं तत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् ?, पूर्वनिर्दिष्टस्य परंपरसिद्धकेवलज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘ परंपरसिद्धकेवलनाण अणेगविह पणत्त ’ इत्यादि ।

उत्तर—यद्यपि इस तरह से इन सबका अन्तर्भाव हो जाता है फिर भी जो इनका पृथक् २ निर्देश किया है वह उत्तरोत्तर भेदों के समझाने के लिये ही किया है । तीर्थसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहने मात्र से ही इन भेदों का ज्ञान नहीं हो सकता है, इसलिये अज्ञातभेदों के समझाने के लिये विशेषरूप से इन सब भेदों को पृथक् पृथक् उपादान करके समझाया गया है । यह अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान का वर्णन हुआ ॥

अब परंपरसिद्धकेवलज्ञान का वर्णन किया जाता है—‘ से किं त परंपरसिद्धकेवलनाण ० ’ ? इत्यादि ।

उत्तर—जो के आ रीते जो अधानो सभावेश थर्ध न्य छे छता पञ्च तेभनो जे अलग अलग निर्देश कर्यो छे ते उत्तरोत्तर लेहोने समभववा भाटे न कर्यो छे तीर्थसिद्ध के अतीर्थसिद्ध कहेवा मात्रथी ते लेहोनु ज्ञान थर्ध शकतु नथी, तेथी अज्ञात लेहोने समभववाने भाटे विशेषरूपे जे अधा लेहोने अलग अलग उपादान करीने समभववा छे आ अनन्तर सिद्ध केवज्जाननु वण्णुंन थयु

हुवे परंपरसिद्धकेवलज्ञाननु वण्णुंन कशय छे—‘ से किं त परंपरसिद्धकेवलनाण ’ इत्यादि

जज्ञानी सर्वं क्षेत्र-सपूर्णं लोकमलोकं च साक्षाज्जानाति पश्यति । इह यद्यपि सर्व-
द्रव्यग्रहणेन आकाशास्तिकायोऽपि गृह्यते, तथापि तस्य क्षेत्रत्वेन प्रसिद्धत्वाद् पृथक्
कथनम्, एवमग्रेऽपि कालविषये बोध्यम् । कालतः केवलज्ञानी सर्वकालम्=अतीता-
नागतवर्तमानभेदभिन्नं जानाति पश्यति । भावतः केवलज्ञानी सर्वान् जीवादिग-
तान् भावान्=पर्यायान्-गतिकपायागुरुलघुमभृतीन् जानाति पश्यति ।

‘अहं’ इत्यादि । अथ-मनःपर्यायज्ञानानन्तरं केवलज्ञान तीर्थकरैर्वर्णितम्,
इति शेषः । तत् कीदृशम् ? इत्याह-‘सर्वद्रव्यं’ इत्यादि । सर्वद्रव्य-परि-

क्षेत्र की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त लोकाकाश और अलोकाकाशरूप
क्षेत्र को साक्षात् जानता और देखता है । यद्यपि “द्रव्य की अपेक्षा
केवलज्ञानी समस्त द्रव्यों को जानता और देखता है” ऐसा कहने से
ही आकाशास्तिकाय आदि का जानना देखना सिद्ध हो जाता है फिर
भी यहा जो क्षेत्र की अपेक्षा उसका जानना देखना कहा है वह क्षेत्ररूप
से उसकी पृथक् प्रसिद्धि का होना है । अर्थात् ‘लोक का क्षेत्र अलग है
और अलोक का क्षेत्र अलग है, इस बात को समझाने के लिये ऐसा कहा
है । इसी तरह काल-द्रव्य के विषयमें भी यही समझना चाहिये । काल
की अपेक्षा केवलज्ञानी भूत, भविष्यत् और वर्तमान, इन तीनों कालों
को जानता और देखता है । भाव की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त जीवा-
दिक पदार्थगत गति, रुपाय, अगुरुलघु आदि पर्यायों को जानता और
देखता है । “अहं सर्वद्रव्यं” इत्यादि गायत्रा का अर्थ—

इस गायत्रमें अथ-शब्द यह बात प्रदर्शित करने के लिये रखा गया
है कि मनःपर्याय ज्ञान के बाद ही तीर्थकरोंने इस केवलज्ञान का वर्णन

समस्त लोकाकाशं च अलोकाकाशं च क्षेत्रं साक्षात् ज्ञेयं च ज्ञेयं च
ने के “द्रव्य की अपेक्षा के क्षेत्रज्ञानी समस्त द्रव्यों को ज्ञेयं च ज्ञेयं च”
जैसे उदाहरणों के आकाशास्तिकाय आदि ज्ञेयं च ज्ञेयं च सिद्ध यद्यत् ज्ञेयं च
छता पक्ष अर्थात् क्षेत्र की अपेक्षा के ज्ञेयं च ज्ञेयं च क्षेत्रज्ञे
तेनी अलग प्रसिद्धि ज्ञेयं च ज्ञेयं च “लोकाकाश क्षेत्र अलग है च
अलोकाकाश क्षेत्र अलग है” आ वातने समजववाने भाटे ज्ञेयं च ज्ञेयं च
प्रभावे काल च द्रव्यना विषयभा पक्ष ज्ञेयं च ज्ञेयं च ज्ञेयं च
केवलज्ञानी भूत, भविष्य च वर्तमान, ज्ञेयं च ज्ञेयं च ज्ञेयं च
भाव की अपेक्षा के क्षेत्रज्ञानी समस्त जीवादि पदार्थगत गति, रुपाय, अगुरु
लघु आदि पर्यायों को ज्ञेयं च ज्ञेयं च, “अहं सर्वद्रव्यं” इत्यादि गायत्रा
अर्थ—आ गायत्रा ‘अथ’ शब्द ज्ञेयं च वात दर्शाववाने भाटे भूक्त्यो ज्ञेयं च मन-

एत भवस्यकेवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानं चेति भेदद्वयमभिधाय पुनः प्रकारान्तर
रेण केवलज्ञानस्य भेदमाह—

मूलम्—त समासओ चउव्विह पणणत्तं । त जहा—दव्वओ,
खित्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओणं केवलनाणी
सव्वदव्वाइ जाणइ पासइ । खित्तओ णं केवलनाणी सव्वं
खित्तं जाणइ पासइ । कालओ णं केवलनाणी सव्व कालं जाणइ
पासइ । भावओ ण केवलनाणी सव्वे भावे जाणइ पासइ ।
गाथा—“अह सव्वदव्वपरिणाम भावविण्णात्तिकारणमणत्तं ।

सासयमप्पडिवाइ, एगविह केवल नाण”॥१॥सू०२२॥

छाया—तत् समासतत्त्वतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो,
भावतः । तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति । क्षेत्रतः
खलु केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं जानाति पश्यति । कालतः खलु केवलज्ञानी सर्वं कालं
जानाति पश्यति । भावतः खलु केवलज्ञानी सर्वान् भावान् जानाति पश्यति ।

गाथा—अथ सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणमनन्तम् ।

शाश्वतममतिपाति, एकविध केवलज्ञानम् ॥ सू० २२ ॥

टीका—‘ त समासओ ’ इत्यादि । सामान्यतः केवलज्ञानं, समासतः—सक्षेपेण
चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु
केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिक्कायादीनि साक्षाज्जानाति पश्यति । क्षेत्रतः केव

इस प्रकार भवस्थसिद्ध केवलज्ञान और सिद्ध केवलज्ञान के भेद से
केवलज्ञान के दो भेदों का निरूपण कर सूत्रकार अब प्रकारान्तर से
केवलज्ञानके भेदोंका निरूपण करते हैं—‘त समासओ चउव्विह०’ इत्यादि ।

वह केवलज्ञान सक्षेप से चार प्रकारका कहा गया है । जैसे—द्रव्य
की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा ।
द्रव्य की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त द्रव्यों को जानता और देखता है ।

આ રીતે ભવસ્થસિદ્ધકેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધકેવળજ્ઞાનના ભેદથી કેવળ
જ્ઞાનના બે ભેદોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી કેવળજ્ઞાનના ભેદોનું
નિરૂપણ કરે છે—“ ત સમાસઓ ચઉવ્વિહ ૦ ” ઇત્યાદિ

તે કેવળજ્ઞાનને સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે જેવા કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ
કેવળજ્ઞાની સર્વે દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની

विधम्=एकप्रकारक, क्षायिकत्वात्, तदावरणक्षयस्यैकरूपत्वात् । यद्यपि केवलज्ञानस्य स्वाम्यपेक्षया भवस्थसिद्धभेदमाश्रित्य भेदोऽस्ति, तथापि-ज्ञानापेक्षया नास्ति भेदः, मतिज्ञानादीनां चतुर्णां तु क्षायोपशमिकत्वात्, क्षयोपशमस्य च वैचित्र्यादनेकविधत्वमिति बोध्यम् ॥ सू० २२ ॥

ननु तीर्थकरः केवलज्ञाने समुत्पन्ने सति तीर्थकरनामकर्मोदयात् सर्वजीवानुग्रहार्थं देशना करोति, तत्र केषांचिदेवमाशङ्का भवेत्-भगवतोऽपि तीर्थकृतस्तावत् द्रव्यश्रुतमक्षरध्वनिरूपं वर्तते, द्रव्यश्रुतं च भावश्रुतं पूर्वकं, तस्माद् भगवानपि श्रुतज्ञानीति चेत्, तत्राह—

इस शाश्वतमे इतनी विशेषता प्रदर्शित करता है कि केवलज्ञान ऐसा शाश्वत नहीं है किन्तु अप्रतिपाति शाश्वत है, अर्थात् किसी भी कालमें इसका पतन नहीं होता है । निरन्तररूप से सर्वकालमे केवलज्ञान रहता है । केवलज्ञान क्षायिक है, ज्ञानावरण कर्म के क्षय से होता है, और ज्ञानावरण कर्मका क्षय एकरूप होता है, अतः वह भी एकरूप ही है । यद्यपि स्वामी की अपेक्षा भवस्थसिद्ध का आश्रय करके इसके भी भेद बतलाये गये हैं फिर भी ज्ञान की अपेक्षा इसमें कोई भेद नहीं है । मतिज्ञान आदि चार ज्ञान क्षायोपशमिक हैं, इसलिये उनमें क्षयोपशमकी विचित्रता रहती है, और इसी कारण उनमें अनेकविधता बतलाई गई है ॥ सू० २२ ॥

तीर्थकर भगवान् केवलज्ञान उत्पन्न होने पर तीर्थकरनामकर्म के उदय होने से समस्त जीवों के अनुग्रह के लिये-कल्याण के लिये देशना

ओटली विशेषता दर्शावे छे के डेवणज्ञान ओषु शाश्वत नथी पणु अप्रतिपाति शाश्वत छे, ओटले के केाँ पणु काणे तेनु पतन थतु नथी निरतर इये सर्व-काणे डेवणज्ञान रहे छे डेवणज्ञान क्षायिक छे, ज्ञानावरण कर्मना क्षयथी थाय छे, अने ज्ञानावरण कर्मना क्षय ओकइप डोय छे, तेथी ते पणु ओकइप न छे ने के स्वामीनी अपेक्षाओ अवसिद्धना आधार लईने तेना पणु लेड अताववामा आवेल छे तो पणु ज्ञानथी तेमा केाँ लेड नथी मतिज्ञान आदि चार ज्ञान क्षायोपशमिक छे, तेथी तेमनामा क्षयोपशमनी विचित्रता रहे छे, अने ओन कारणे तेमनामा अनेकविधता अताववामा आवेल छे ॥ सू २२ ॥

तीर्थ कर भगवान् केवलज्ञान उत्पन्न थता तीर्थ कर नामकर्मना उदय होवाथी समस्त जीवोना अनुग्रहने माटे देशना आवे छे, ते विषे केाँ ओवी आश का

ણામભાવવિજ્ઞાપિકારણમ્—સર્વાણિ ચ તાનિ દ્રવ્યાણિ સર્વદ્રવ્યાણિ જીવાજીવરૂપાણિ,
તેષા પરિણામાઃ—પ્રયોગવિષ્ણસારૂપા ઉત્પાદાદયઃ પર્યાયાઃ સર્વદ્રવ્યપરિણામાઃ, તેષા
ભાવઃ—સત્તા, સ્વલક્ષણ સ્વં સ્વમસાધારણ સ્વરૂપં, તસ્ય વિજ્ઞાપ્તિઃ—વિશેષેણ જ્ઞાનમ્,
તસ્યાઃ કારણં=હેતુઃ, તથા જ્ઞેયાનામનન્તત્યાદનન્ત, તથા=શાશ્વત-નિત્યમ્, નિરન્ત-
રોપયોગયુક્તમિત્યર્થઃ । તથા-અપ્રતિપાતિ-ન પ્રતિપતન શીલ, સદાઽવસ્થાયીત્યર્થઃ ।

નવુ યત્ સ્વલ્પ શાશ્વત, તદપ્રતિપાત્યેન સ્પાત્ કિં પુનરંતેન વિશેષણેને ?તિ,
ઉન્યતે-શાશ્વતં હિ નામ અનરત મમદુચ્યતે, તદ્ સ્વલ્પકાલેઽપિ નૈરન્તર્યેણ મવ-
નાદ્ ભવતિ, અપ્રતિપાતિવિશેષણોપાદાન તુ સર્વકાલે કેવલજ્ઞાનમપ્રતિષ્ઠત, ઈતિ
વોધનાર્થમિતિ । નૈરન્તર્યેણ સર્વસ્મિન્ કાલે કેવલજ્ઞાન મયતીતિ ભાવઃ । તથા-૧૬

ક્રિયા હૈ । યદ્ કેવલજ્ઞાન “ સર્વદ્રવ્યપરિણામભાવવિજ્ઞાપિકારણમ્ ”
અર્થાત્ સમસ્ત જીવ ઓર અજીવરૂપ દ્રવ્યોમિં જો ઉત્પાદાદિક પરિણામ
સ્વનિમિત્ત ઇવ પરનિમિત્ત સે હોતે રહતે હૈ ડનકે અપને ૨ અસાધારણ-
રૂપ કી વિજ્ઞાપિકા કારણ હૈ । અનત ઇવ શાશ્વત હૈ । અપ્રતિપતનશીલ
હૈ-સદા અવસ્થાયી હૈ । ડસરે જ્ઞાનોં કી તરહ્ ડસકે ભેદ પ્રભેદ નહીં હૈ ।

શકા—જો શાશ્વત હોગા વહ અપ્રતિપાતી હી હોગા તો ફિર ગાથામૈ
“ અપ્રતિપાતિ ” યદ્ વિશેષણ સ્વતન્ત્રરૂપ સે ક્યોં રચ્ચા ?

ઉત્તર—શાશ્વત-શબ્દ કા અર્થ નિરન્તર હોતે રહના હૈ । જો પદાર્થ
સ્વલ્પકાલાવસ્થાયી હોતા હૈ વહ મી ઉતને સમય તક યદિ નિરન્તર હોતા
રહતા હૈ તો વહ મી શાશ્વત કહા જાતા હૈ । “ અપ્રતિપાતિ ” વિશેષણ

પર્યયજ્ઞાનના પછી જ તીર્થ કરોએ આ કેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન કર્યું છે આ કેવ
ળજ્ઞાન “ સર્વદ્રવ્યપરિણામભાવવિજ્ઞાપિકારણમ્ ” એટલે કે સમસ્ત જીવ અને
અજીવ ૩૫ દ્રવ્યોમા જે ઉત્પાદાદિક પરિણામ સ્વનિમિત્ત અને પરનિમિત્તથી થતાં
રહે છે તેમના પોત-પોતાના અસાધારણ ૩૫ની વિજ્ઞાપિનુ કારણ છે અને ત અને
શાશ્વત છે અપ્રતિપતનશીલ છે-સદા અવસ્થાયી છે ખીલા જ્ઞાનોની જેમ તેના
ભેદ પ્રભેદ નથી

શકા—જે શાશ્વત હોય તે અપ્રતિપાતી જ હોય તો પછી ગાથામા
“ અપ્રતિપાતિ ” એ વિશેષણ સ્વતન્ત્ર રૂપે શા માટે રાખ્યું છે ?

ઉત્તર—શાશ્વત શબ્દનો અર્થ “ નિરન્તર થતુ રહેવું ” એવો થાય છે જે
પદાર્થ સ્વલ્પકાલાવસ્થાયી હોય છે તે પણ એટલા સમય મુધી જે નિરન્તર થતો
રહે છે તો તે પણ શાશ્વત કહેવાય છે “ અપ્રતિપાતિ ” વિશેષણ આ શાશ્વતમા

तीर्थंकरः केवलज्ञानेनैव तच्च जानातीति भावः । तत्र-तेषामर्थानां मध्ये, ये प्रज्ञापनयोग्याः=प्ररूपणायोग्याः, तान् भापते नेतरान् । प्रज्ञापनीयेष्वपि न सर्वान् प्रज्ञापनीयान् भापते, तेषामनन्तत्वेन सर्वेषां भापितुम् शक्यत्वात्, आयुषस्तु परिमितत्वात् । किं तु कतिपयानैव अनन्तभागमात्रान् ग्रहीतृशक्त्यपेक्षया योग्यानेवार्थान् भापते, यो ग्रहीता यावतामर्थानां ग्रहणे योग्य इति बुद्ध्या देशना करोतीति भावः । 'वृजोगसुय ह्वइ सेसं' इति । 'वाग्योगः श्रुतं भवति शेषम्' इतिच्छाया, अत्र वाग्योगशब्देन भगवतो वाग्योगो गृह्यते ।

क्षायोपशमिक ज्ञान है । इस केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को तभी होती है कि जब समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मों का नाश हो चुकता है क्षायोपशमिक ज्ञान की प्राप्ति में तत्तत्कर्मों का देशतः विनाश होता है । इस तरह केवलज्ञान से समस्त पदार्थों को जान कर भी केवली उन समस्त पदार्थों की प्ररूपणा नहीं करते हैं, किन्तु इनमें जो प्रज्ञापनीय पदार्थ होते हैं उन्हीं की प्ररूपणा करते हैं, अप्रज्ञापनीय पदार्थों की नहीं । प्रज्ञापनीय पदार्थों में भी सब की नहीं, किन्तु कितनेक ही पदार्थों की प्ररूपणा करते हैं, कारण वे अनन्त होने से वचन द्वारा कहे नहीं जा सकते, और आयु परिमित है, परिमित आयुमें समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थों की प्ररूपणा नहीं हो सकती है, इसलिये प्रज्ञापनीयोंमें से कितनेक अनन्तभागमात्र की-जो ग्रहीता (ग्रहण करनेवाले) की शक्ति की अपेक्षा ग्रहण के योग्य होते हैं, अर्थात् ग्रहीता जितने अर्थों के ग्रहण करनेमें योग्य हो उतने अर्थों की वे देशना करते हैं । वाग्योग का

केवणज्ञान क्षायिक ज्ञान छे आ केवणज्ञानणी प्राप्ति एवने त्यारे व थाय छे के त्यारे समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मोना नाश थछे नय छे क्षायोपशमिक ज्ञानणी प्राप्तिमा ते ते कर्मोना देशत विनाश थाय छे आ रीते केवणज्ञानवडे समस्त पदार्थोने नष्टोने पणु केवणी समस्त पदार्थोनी प्ररूपणा करता नथी, पणु तेमनामा के प्रज्ञापनीय पदार्थो होय छे तेमनी व प्ररूपणा करे छे, अप्रज्ञापनीय पदार्थोनी नही, प्रज्ञापनीय पदार्थोमा पणु अधानी नही, पणु केटलाक पदार्थोनी व प्ररूपणा करे छे, कारण के ते अनन्त होवाथी वचन द्वारा कही शकता नथी अने आयुपरिमित आयुमा समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थोनी प्ररूपणा थछे शकती नथी, तेथी प्रज्ञापनीयोमाथी केटलाक अनन्तभाग मात्रनी, के ग्रहीता (ग्रहण करनार) नी शक्तिनी अपेक्षाये ग्रहणने योग्य होय छे अटले के ग्रहीता नेटला अर्थोने ग्रहण करवाने योग्य होय अटला अर्थोनी तेयो देशना करे छे "वाग्योग" नु तात्पर्य अही केवणज्ञानथी प्राप्त अर्थोनी

मूलम्—गाहा—केवलनाणेणऽर्थे, नाउं जे तत्थ पणवणजोग्गा ।
 ते भासइ तित्थयरो, वडजांगसुअ हवइ सेस ॥१॥
 से त केवलनाण, से त नोडटियपच्चमस । से त
 पच्चमखनाणं ॥ सू० २३ ॥

छाया—केवलज्ञानेनार्थान्, ज्ञात्वा ये तत्र प्रणापनयोग्याः ।

तान् भापते तीर्थंर्रो, वाग्योगश्रुत भवति शेषम् ॥ १ ॥

तदेतत् केवलज्ञान, तदेतन्नोडटियमत्यक्ष, तदेतत् प्रत्यभगानम् ॥ सू० २३ ॥

टीका—‘केवलनाणेणऽर्थे०’ इत्यादि । तीर्थंर्रः अर्थान्=धर्मास्तिकायादीन्, श्रुतज्ञानस्य क्षायो-
 पशमिकत्वात्, केवलिनश्च ज्ञानारणीयादेः सर्वथा क्षये सति देशत क्षयाभावात्

देते हैं । इस पर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि भगवान् की वह देशना अक्षरध्वनिरूप द्रव्यश्रुत है, और द्रव्यश्रुत भावश्रुतपूर्वक होता है, इसलिये इस अक्षरध्वनिरूप देशना के सद्भाव से उनमें भी श्रुतज्ञानीपनेका प्रसंग प्राप्त होना है । इस पर सूत्रकार कहते हैं—‘केवल-
 नाणेणत्थे०’ इत्यादि ।

तीर्थंकर प्रभु धर्मास्तिकायादिक समस्त मूर्त अमूर्त पदार्थों को केवलज्ञान से जान करके उनमें जो प्ररूपणा करने योग्य होते हैं उन पदार्थों को कहते हैं । इस तरह केवली भगवान् का वह वाग्योग-अर्था-
 भिधायक शब्दसमूह-भावश्रुतस्वरूप नहीं है किन्तु द्रव्यश्रुत स्वरूप है ।

भावार्थ—तीर्थंकर प्रभु केवलज्ञान के द्वारा ही समस्त रूपी और अरूपी पदार्थों को जानते हैं, श्रुतज्ञान के द्वारा नहीं, कारण कि श्रुतज्ञान

करी शके छे के लगवाननी ते देशना अक्षरध्वनिरूप द्रव्य श्रुत छे अने द्रव्य श्रुत, भावश्रुतपूर्वक होय छे, तेथी आ अक्षरध्वनिरूप देशनाना सद्भावथी तेमनामा पण श्रुतज्ञानीपणाने प्रसंग प्राप्त थाय छे, ते ते विषे सूत्रकार कहे छे—“केवलनाणेणत्थे०” इत्यादि

तीर्थंकर लगवान धर्मास्तिकायादिक समस्त मूर्त अमूर्त पदार्थाने केवणज्ञाने नथी जणानि तेओमा जे प्ररूपण्णा करवा लायक होय छे ते पदार्थाने कहे छे आ सीते केवणी लगवानने ते वाग्योगअर्थाभिधायक शब्दसमूह-भावश्रुतस्वरूप नथी पण द्रव्यश्रुतस्वरूप छे

भावार्थ—तीर्थंकर प्रभु केवणज्ञान द्वारा जे समस्त रूपी अने अरूपी पदार्थाने जण्णे छे, श्रुतज्ञान द्वारा नडी, कारण के श्रुतज्ञान क्षायोपशमिक ज्ञान छे,

तीर्थकरः केवलज्ञानेनैव तच्च जानातीति भावः । तत्र-तेषामर्थानां मध्ये, ये प्रज्ञापनयोग्याः=प्ररूपणायोग्याः, तान् भापते नेतरान् । प्रज्ञापनीयेष्वपि न सर्वान् प्रज्ञापनीयान् भापते, तेषामनन्तत्वेन सर्वेषां भापितुमशक्यत्वात्, आयुस्तु परिमितत्वात् । किं तु कतिपयानेव अनन्तभागमात्रान् ग्रहीतुमशक्यत्वेपक्षया योग्यानेवार्थान् भापते, यो ग्रहीता यावतामर्थानां ग्रहणे योग्य इति बुद्ध्या देशना करोतीति भावः । 'वइजोगस्य हवइ सेसं' इति । 'वाग्योगः श्रुतं भवति शेषम्' इतिच्छाया, अत्र वाग्योगशब्देन भगवतो वाग्योगो गृह्यते ।

क्षायोपशमिक ज्ञान है । इस केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को तभी होती है कि जब समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मों का नाश हो चुकता है क्षायोपशमिक ज्ञान की प्राप्ति में तत्तत्कर्मों का देशतः विनाश होता है । इस तरह केवलज्ञान से समस्त पदार्थों को जान कर भी केवली उन समस्त पदार्थों की प्ररूपणा नहीं करते हैं, किन्तु इनमें जो प्रज्ञापनीय पदार्थ होते हैं उन्हीं की प्ररूपणा करते हैं, अप्रज्ञापनीय पदार्थों की नहीं । प्रज्ञापनीय पदार्थों में भी सब की नहीं, किन्तु कितनेक ही पदार्थों की प्ररूपणा करते हैं, कारण वे अनन्त होने से वचन द्वारा कहे नहीं जा सकते, और आयु परिमित है, परिमित आयुमें समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थों की प्ररूपणा नहीं हो सकती है, इसलिये प्रज्ञापनीयोंमें से कितनेक अनन्तभागमात्र की-जो ग्रहीता (ग्रहण करनेवाले) की शक्ति की अपेक्षा ग्रहण के योग्य होते हैं, अर्थात् ग्रहीता जितने अर्थों के ग्रहण करनेमें योग्य हो उतने अर्थों की वे देशना करते हैं । वाग्योग का

केवजज्ञान क्षायिक ज्ञान छे आ केवजज्ञानणी प्राप्ति एवने त्त्यारे न थाय छे के त्त्यारे समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मोना नाश थछ नय छे क्षायोपशमिक ज्ञानणी प्राप्तिमा ते ते कर्मोना देशत विनाश थाय छे आ शीते केवजज्ञानवडे समस्त पदार्थोने नष्टोने पषु केवणी समस्त पदार्थोनी प्ररूपणा करता नथी, पषु तेभनामा न प्रज्ञापनीय पदार्थो होय छे तेभनी न प्ररूपणा करे छे, अप्रज्ञापनीय पदार्थोनी नडी, प्रज्ञापनीय पदार्थोमा पषु अधानी नडी, पषु केटलाक पदार्थोनी न प्ररूपणा करे छे, कारण के ते अनन्त होवाधी वचन द्वारा कडी शकता नथी अने आयुपरिमित आयुमा समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थोनी प्ररूपणा थछ शकती नथी, तेथी प्रज्ञापनीयोभाथी केटलाक अनन्तभाग मात्रनी, न ग्रहीता (ग्रहण करनार) नी शक्तिनी अपेक्षाये ग्रहणने योग्य होय छे अटवे के ग्रहीता नेटला अथोने ग्रहण करवाने योग्य होय अटला अथोनी तेयो देशना करे छे "वाग्योग" तु तात्पर्य अडी केवजज्ञानथी प्राप्त अथोनी

મૃત્મ-ગાહા-કેવલનાણેણસ્થે, નાહં જે તત્થ પળવળજોગ્ગા ।
 તે ભાસહ તિત્થયરાં, વહજોગ્ગમુઅ હવહ સેસ ॥૧॥
 સે તં કેવલનાણ, સે ત નોહદિયપચ્ચમ્મ । સે ત
 પચ્ચવ્વનાણ ॥ સૂં ૨૩ ॥

છાયા—કેવલજ્ઞાનેનાર્યાન, માત્રા યે તત્ર પ્રમાપનયોગ્યાઃ ।

તાન્ ભાપતે તીર્થકરો, વાગ્યોગશ્રુત મત્તિ શેપ્મ ॥ ૧ ॥

તદેતત્ કેવલજ્ઞાન, તદેતન્નોહદિયમત્યક્ષ, તદેતત્ પ્રત્યખનાનમ્ ॥ મૂં ૨૩ ॥

ટીકા—‘કેવલનાણેણસ્થે’ ઇત્યાદિ । તીર્થકરઃ અર્યાન=ધર્માન્તિમાયાદીન્, મૂર્તામૂર્તાન્ ભામાન્ કેવજ્ઞાનેન જ્ઞાત્વા ન તુ શ્રુતજ્ઞાને નેત્યર્થઃ, તત્રજ્ઞાનસ્ય ક્ષાયો-પશમિકત્વાત્, કેવલિનશ્ચ જ્ઞાનાવરણીયાદેઃ સર્વથા ક્ષયે સત્તિ દેશત ક્ષયાભાવાત્

દેતે હિં । ઇસ પર કોઈ પેસી આશક્તા કર મકના હૈ કિ ભગવાન્ કી વહ દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્યશ્રુત હૈ, ઓર દ્રવ્યશ્રુત ભાવશ્રુતપૂર્વક હોતા હૈ, ઇસલિયે ઇસ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશના કે સદ્ભાવ સે ડનમેં ખી શ્રુતજ્ઞાનીપનેકા પ્રસગ પ્રાપ્ત હોના હૈ । ઇસ પર સૂત્રકાર કહતે હિં—‘કેવલ-નાણેણસ્થે’ ઇત્યાદિ ।

તીર્થકર પ્રભુ ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોં કો કેવલજ્ઞાન સે જાન કરકે ડનમેં જો પ્રરૂપણા કરને યોગ્ય હોતે હિં ડન પદાર્થોં કો કહતે હિં । ઇસ તરહ કેવલી ભગવાન્ કા વહ વાગ્યોગ-અર્થા-ભિધાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નહીં હૈ કિન્તુ દ્રવ્યશ્રુત સ્વરૂપ હૈ ।

ભાવાર્થ—તીર્થકર પ્રભુ કેવલજ્ઞાન કે દ્વારા હી સમસ્ત રૂપી ઓર અરૂપી પદાર્થોં કો જાનતે હિં, શ્રુતજ્ઞાન કે દ્વારા નહીં, કારણ કિ શ્રુતજ્ઞાન

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશનાના સહભાવથી તેમનામા પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે—‘કેવલનાણેણસ્થે’ ઇત્યાદિ

તીર્થ કર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોં કેવલજ્ઞા નથી જાણીને તેઓમા જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોં કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનનો તે વાગ્યોગઅર્થાભિધાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—તીર્થ કર પ્રભુ કેવલજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોંને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહીં, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે,

મૂલમ્—સે કિ ત પરોક્ષનાણં? પરોક્ષનાણં દુવિહ પળ્ણત્તં ।
ત જહા—આભિણિવોહિયનાણપરોક્ષં ચ, સુયનાણપરોક્ષં ચ ।
જત્થ આભિણિવોહિયનાણં, તત્થ સુયનાણ, જત્થ સુયનાણં તત્થ
આભિણિવોહિયનાણ, ટોઽવિં ઇયાઙ્ગ અપ્પમણ્ણમણ્ણગયાઙ્ગ, તહવિ
પુણ ઇત્થ આચરિયા નાણત્ત પળ્ણવયંતિ । અભિણિવુજ્જઙ્ગ િત્તિ
આભિણિવોહિયં, સુણેઙ્ગ-ત્તિ સુય, મઙ્ગપુવ્વ જેણ સુયં ન મઙ્ગ
સુયપુવ્વિયા ॥ સૂ૦ ૨૪ ॥

છાયા—અથ કિં તત્ પરોક્ષજ્ઞાનમ્ ? પરોક્ષજ્ઞાનં દ્વિવિધ પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તદ્ યયા-
આભિનિગોધિકુનાનપરોક્ષ ચ, શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ ચ । યત્ર આભિનિગોધિકુજ્ઞાન તત્ર
શ્રુતજ્ઞાન, યત્ર શ્રુતજ્ઞાન તત્રાભિનિગોધિકુજ્ઞાનમ્, દ્વે અપ્યેતે અન્યોન્યમનુગતે, તથાપિ
પુનરત્રાચાર્યા નાનાત્વ પ્રજ્ઞાપયન્તિ—અભિનિગુ-ચ્યત ઇત્યાભિનિગોધિકુમ્ । શૃણોતિ-
ઈતિ શ્રુતમ્ । મતિપૂર્વં યેન શ્રુત, ન મતિઃ શ્રુતપૂર્વિકા ॥ સૂ૦ ૨૪ ॥

‘ સે કિં તં પરોક્ષનાણં ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકા—શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કિં ત પરોક્ષનાણ ’ ઇતિ । અથ કિં તત્
પરોક્ષજ્ઞાનમિતિ । પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય પરોક્ષજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—
‘ પરોક્ષનાણ દુવિહ પળ્ણત્તં ’ ઇત્યાદિ । પરોક્ષજ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તત્ર પરોક્ષ-
જ્ઞાનશબ્દાર્થ ઉચ્યતે—પરેભ્યોઽક્ષસ્ય યજ્જાયતે, તત્ પરોક્ષમ્ । અપૌદ્ગલિકૃત્માદરૂપી
જીવઃ, પૌદ્ગલિકૃત્વાત્ તુ રૂપીણિ દ્રવ્યેન્દ્રિયમનાસિ, તતશ્ચ જીવાપેક્ષયા પરાણિ=

શિષ્ય પૃચ્છતા હૈ—હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ પરોક્ષજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ
હૈ ? ઉત્તર—પરોક્ષજ્ઞાન દો પ્રકાર કા ચનલાયા ગયા હૈ ! વે દો પ્રકાર ચે
હૈ—આભિનિગોધિક જ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન । આત્મા સે ભિન્ન દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય
ઓર મન સે જો જીવ કો જ્ઞાન હોતા હૈ વહ પરોક્ષજ્ઞાન કહલાતા હૈ ।
જીવ સે ઇન્દ્રિયાં ઓર મન ઇસલિયે પર—ભિન્ન માની ગઈ હૈ કિ જીવ
અરૂપી હૈ ઓર દ્રવ્ય—ઇન્દ્રિયા તયા મન, રૂપી હૈ । જીવ અરૂપી ઇસલિયે

શિષ્ય પૂઠે ઠે —હે ભદ્રન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ પરોક્ષ જ્ઞાનતુ ડેવુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પરોક્ષજ્ઞાન બે પ્રકારતુ બતાવ્યુ છે, તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—
આભિનિગોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આત્માથી ભિન્ન દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય અને મનથી
જીવને જે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે જીવથી ઇન્દ્રિયો અને મન
તે કારણે ભિન્ન માનવામા આવેલ છે કે જીવ અરૂપી છે, તથા દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો

અયમર્થ'—ભગવતઃ કેવલજ્ઞાનોપગમ્યાર્થામિધાયકઃ શબ્દરાશિઃ પ્રોચ્યમાનસ્તસ્ય ભગવતો વાગ્યોગ एव भवति, न तु श्रुतम्, वाग्योगम्य भाषापयर्थाप्त्यादिनामकर्मोदय हेतुत्वात्, श्रवस्य तु क्षायोपगमिस्त्वादिति । स च वाग्योग । शेष श्रुत मव तोत्यन्वयः । शेषम्—अप्रधान श्रुत द्रव्यश्रुतमित्यर्थ' । श्रोतृणा भावश्रुतकारणत्वात् तदज्ञत्वादप्रधानतया द्रव्यश्रुतमिति व्यरिण्यते, इति भावः ॥

તદેતત્ કેવલજ્ઞાન વર્ણિતમ્ । તદેતત્—અગ્નિજ્ઞાન—મનઃપર્યયજ્ઞાન—કેવલજ્ઞાન રૂપ નોહન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ વર્ણિતમ્ । તદેતત્ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન—પ્રત્યક્ષાત્મક જ્ઞાન વર્ણિતમિત્યર્થઃ ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

અથ પરોક્ષજ્ઞાન વર્ણયતે—'સે કિં ત પરોક્ષનાણ૦ ઇત્યાદિ ।

તાત્પર્ય યદા કેવલજ્ઞાન સે ઉપલબ્ધ અર્થો કી અભિધાયિકા—કથન કર નેવાલી—ભગવાન્ કે દ્વારા ઉચ્ચારિત હુઈ ઉસ શબ્દરાશિ સે હૈ । વહ શબ્દસમૂહ ભગવાન્ કા વાગ્યોગ હોતા હૈ, શ્રુતજ્ઞાન નહીં । ઇસ વાગ્યોગ કા કારણ ભાષાપર્યાપ્તિ આદિ નામકર્મ કા ઉદય હૈ । યદ વાગ્યોગ ભાવશ્રુતરૂપ ઇસલિયે નહીં માના જાતા હૈ કિ ભાવશ્રુત ક્ષાયોપશમિક હોતા હૈ । દ્રવ્યશ્રુત કા ઇસમેં ન્યવહાર ઇસલિયે ક્રિયા જાતા હૈ કિ યદ શ્રોતાઓં કે ભાવશ્રુત કા કારણ હોતા હૈ, અતઃ ભાવશ્રુત કા કારણ હોને સે ઇસમેં દ્રવ્યશ્રુતતા હૈ । યદ કેવલજ્ઞાન કા વર્ણન હુવા । ઇસ તરદ યદા તક અવધિજ્ઞાન, મન'પર્યયજ્ઞાન ઓર કેવલજ્ઞાન રૂપ નોહન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કા વર્ણન હુવા । યે તીનોં જ્ઞાન હી પ્રત્યક્ષજ્ઞાન હૈં । ઇસલિયે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કા વર્ણન હો ચુકા હૈ ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

અથ પરોક્ષજ્ઞાન કા વર્ણન કિયા જાતા હૈ—'સે કિં ત પરોક્ષ નાણ ?' ઇત્યાદિ ।

અભિધાયિકા—કથન કરનારી—ભગવાન દ્વારા ઉચ્ચારવામા આવેલ તે શબ્દરાશિ છે તે શબ્દરાશિ ભગવાનને વાગ્યોગ હોય છે, શ્રુતજ્ઞાન નહીં આ વાગ્યોગનુ કારણ ભાષાપર્યાપ્તિ આદિ નામ-કર્મને ઉદય છે આ વાગ્યોગ તે કારણે ભાવશ્રુતરૂપ નથી મનાતો કે ભાવશ્રુત ક્ષાયોપશમિક હોય છે દ્રવ્યશ્રુતને તેમા વહેવાર તે કારણે ઠરાય છે કે તે શ્રોતાઓના ભાવશ્રુતનુ કારણ હોય છે, તેથી ભાવશ્રુતનુ કારણ હોવાથી તેમા દ્રવ્યશ્રુતતા છે આ કેવલજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ આ રીતે અહીં સુધી અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન નોહન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનુ વર્ણન થયુ એ ત્રણેજ્ઞાન જ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે- તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનુ વર્ણન પૂરૂ થયુ ॥ સૂ ૨૩ ॥

હવે પરોક્ષ જ્ઞાનનુ વર્ણન કરવામા આવે છે—'સે કિં ત પરોક્ષનાણ ?' ઇત્યાદિ

નનુ 'યત્રાભિનિવોપિકજ્ઞાન તત્ર શ્રુતજ્ઞાનમ્' ઇત્યુક્તે સતિ 'યત્ર શ્રુતજ્ઞાન તત્રાભિનિવોપિકજ્ઞાન'—મિતિ જ્ઞાત મત્યેવ કિં પુનસ્તદુપાદાનેનેતિ ચેત્, અત્રો ચ્યતે—નિયમતો ન જ્ઞાયતે તસ્માન્નિયમાવપારણાર્થ 'યત્ર શ્રુતજ્ઞાન તત્રાભિનિવોપિકજ્ઞાન'—મિત્યુચ્યતે । નિયમાવપારણમેવ સ્પષ્ટયતિ—'દોઽવિ ઇયાટ્' ઇત્યાદિ । દ્વે અપ્યેતે આભિનિવોપિકશ્રુતે અન્યોન્યમનુગતે=પરસ્પર સવદ્ધે, અનયોર્નિયમેન સહભાવોઽસ્તીતિ ભાવઃ ।

નનુ યદ્યનયોઃ પરસ્પર નિયમેન સહભાવસ્તર્હિં અનયોરભેદ ઇવાસ્તુ, કથ મેદેન વ્યવહારો ભવતીત્યત આદ્—'તદ્ વિ૦' ઇત્યાદિ । યદ્યપ્યેતે ઉમે જ્ઞાને અન્યોન્યાનુગતે

શકા—“જત્ય આભિનિવોહિયાનાણ તત્ય સુચનાણ ” “જહા આભિનિવોધિકજ્ઞાન હોતા હૈ વહા શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ, ઓર જહા શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ વહા આભિનિવોધિકજ્ઞાન હોતા હૈ તો ફિર સૂત્રકાર કો ડસ વાતકો પ્રકટ કરને કૈ લિયે સૂત્રમે “જત્ય સુચનાણ તત્ય આભિનિવોહિયાનાણ ” ફિર ડન પદોં કૈ રખને કી ક્યા આવઠ્યકતા થી ? ।

ઉત્તર—નિયમ સે યદ્ વાત નહીં જાની જાતી હૈ ડસલિયે ડસ પ્રકાર કૈ નિયમ કૈ નિર્ણય કૈ લિયે “જત્ય સુચનાણ તત્ય આભિનિવોહિયાનાણ ” ઇસા કહા હૈ । ડસી નિયમ કા નિર્ણય વે 'દોઽવિ ઇયાઙ્ અણ્ણમણ્ણમણ્ણગયાઙ્' ડન પદોં સે કરતે હૈ । ડસમે વતલાયા ગયા હૈ કિ યે દોંનોં જ્ઞાન પરસ્પર સવદ્ધ હૈ, અર્થાત્ નિયમત. ડનકા સહયોગ હૈ ।

શકા—યદિ ડનકા પરસ્પર મેં નિયમતઃ સહભાવ હૈ તો ફિર ડનમેં કોઈ ભેદ નહીં રહના ચાહિયે, ઓર ભેદ સે જો ડનકા વ્યવહાર હોતા હૈ

શકા—“જત્ય આભિનિવોહિયાનાણ તત્ય સુચનાણ ” ન્યા આભિનિવોધિક જ્ઞાન હોય છે ત્યા શ્રુતજ્ઞાન હોય છે” આટલુ કહેવાથી જ ન્યારે એ વાત બાણી શકાય છે કે ન્યા શ્રુતજ્ઞાન હોય છે ત્યા આભિનિવોધિકજ્ઞાન હોય છે તો પછી સૂત્રકારને આ વાત પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રમા “જત્ય સુચનાણ તત્ય આભિનિવોહિયાનાણ ” એ પદોને મૂકવાની જરૂર શી હતી ?

ઉત્તર—નિયમથી આ વાત બાણી શકાતી નથી તેથી આ પ્રમાણેના નિયમના નિર્ણય માટે “જત્ય સુચનાણ તત્ય આભિનિવોહિયાનાણ ” એમ કહ્યું છે એજ નિયમનો નિર્ણય તેએ “દોઽવિ ઇયાઙ્ અણ્ણમણ્ણમણ્ણગયાઙ્ ” એ પદોથી કરે છે તેમા બતાવ્યું છે કે એ બંને જ્ઞાન પરસ્પર સવદ્ધ છે, એટલે કે નિયમત તેમનો સહયોગ છે

શકા—જે તેમનો પરસ્પરમા નિયમત સહભાવ છે તો પછી તેમનામા કોઈ ભેદ રહેવા બેધએ નહી, અને ભેદથી જે તેમનો વ્યવહાર થાય છે તે નષ્ટ

અન્યાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયમનાસિ, તેભ્યઃ પૌદ્ગલિકેભ્યઃ દ્રવ્યેન્દ્રિયમનોમ્યઃ અક્ષરસ્ય= જોરસ્ય યદ્ જ્ઞાનમુપજાયતે તત્ પરોક્ષજ્ઞાનમ્ । તદ્ દ્વિવિધં મત્તત્=તીર્થકરૈઃ પ્રકૃષ્ણિ તમ્ । તદ્ યથા—આભિનિયોધિકજ્ઞાનપરોક્ષ ચ, શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ ચ, ઇદં ચકારદ્વય સ્વાગતાનેકભેદસૂચક પરસ્પરસહયોગ સૂચકં ચ, અનયોરેય ક્રમણ નિર્દેશ કારણ 'નાણ પંચવિદ્ પળ્ણત્ત' ઇતિ સૂત્રસ્ય ટીકાયા માગેત્યુક્તમ્ । સંપ્રતિ સ્વામ્યપક્ષયા અભેદમતિયોધનાર્થમાહ—'જત્ય આભિણિયોદિયનાણ૦' ઇત્યાદિ । યદ્વા-અનયોઃ પરસ્પરસહયોગ દર્શયતિ—'જત્ય૦' ઇત્યાદિ । યત્ત પુરુષે આભિનિયોધિકજ્ઞાન, તત્રેવ શ્રુતજ્ઞાનમપિ, તથા-યત્ર શ્રુતજ્ઞાન તત્રાભિનિયોધિકજ્ઞાનમ્ ।

હૈ કિ વહ અપૌદ્ગલિક હૈ, તથા દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિયા ઓર મન પૌદ્ગલિક હૈ ઇસલિયે વે રૂપી હૈ । ઇસલિયે પર-જો દ્રવ્યેન્દ્રિય ઓર મન, ઇનસે જીવ કો જો જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ પરોક્ષજ્ઞાન હૈ । વહ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ ૧-આભિનિયોધિકજ્ઞાન ઓર ૨-શ્રુતજ્ઞાન । સૂત્રમેં દો ચકાર યહ સૂચિત કરતે હૈ કિ ઇન દોનોં જ્ઞાનોં કે ઓર મી ભેદ હૈ, તથા ઇનકા પરસ્પરમેં સહયોગ હૈ । ઇનદોનોં કા ઇસ ક્રમ સે નિર્દેશ કરને કા કારણ "નાણ પંચવિદ્ પળ્ણત્ત" ઇસ સૂત્ર ફી ટીકામેં પહિલે પ્રદર્શિત કર દિયા હૈ । અવ ઇન દોનોંમેં સ્વામીકી અપેક્ષા સૂત્રકાર અભેદ પ્રદર્શિત કરને કે અભિપ્રાય સે કહતે હૈ કિ જિસ આત્મામેં આભિનિયોધિક જ્ઞાન હોતા હૈ ઊસ આત્મામેં શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ, તથા જિસ આત્મામેં શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ ઊસ આત્મામેં આભિનિયોધિકજ્ઞાન હોતા હૈ । ઇસ કથન સે ઇન દોનોંમેં સહયોગ હૈ ઘહ વાત મી જાની જાતી હૈ ।

અને મન, રૂપી છે જીવ એ કારણે અરૂપી છે કે તે અપૌદ્ગલિક છે, તથા દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિયો અને મન પૌદ્ગલિક છે તે કારણે તે રૂપી છે તેથી જે દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિય અને મન વડે જીવને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે તે જ પ્રકારનું હોય છે (૧) આભિનિયોધિક જ્ઞાન અને (૨) શ્રુતજ્ઞાન સૂત્રમાં જે 'અકાર' એ સૂચિત કરે છે કે આ અને જ્ઞાનના બીજા પણ ભેદ છે, તથા તેમને પરસ્પરમાં સહયોગ છે, એ અનેનો આ પ્રકારે નિર્દેશ કરવાનું કારણ "નાણ પંચવિદ્ પળ્ણત્ત" આ સૂત્રની ટીકામાં પહેલા પ્રદર્શિત કરાઈ ગયું છે હવે એ અનેમાં સ્વામીની અપેક્ષાએ અભેદ પ્રદર્શિત કરવાના ઉદ્દેશથી સૂત્રકાર કહે છે- જે આત્મામાં આભિનિયોધિક જ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તથા જે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં આભિનિયોધિક જ્ઞાન હોય છે આ કથનથી એ અનેમાં સહયોગ છે તે વાત પણ જાણવા મળે છે

रयेयप्रदेशात्मको रूपरहितो धर्मास्तिकायः, तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जीव-
पुद्गलयोरेवस्थित्युपप्लम्भहेतुः श्रान्तपथिकस्य छायेव, स खलु असरयेयप्रदेशात्म-
को रूपरहित एवाधर्मास्तिकायः, इति लक्षणभेदाद् भेदो भवति । एवमाभिनिवोधिक
श्रुतयोरपि लक्षणभेदाद् भेदो विज्ञेयः । लक्षणभेदमेव दर्शयति—‘ अभिणिवुज्झइ० ’
इत्यादि । अभि=अभिमुखयोग्यदेशावस्थित नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेण बुध्यते=
परिच्छिनत्ति, आत्मा येनपरिणाम विशेषेण स परिणामविशेषो ज्ञानापरपर्यायः—अभि-
निवोधः, स एव=आभिनिवोधिन्म्, तथा—शृणोति—वाच्यवाचकभावपुरःसर श्रवण
विषयेण शब्देन सह सस्पृष्टमर्थं परिच्छिनत्ति आत्मा येन परिणामविशेषेण,
स परिणामविशेषः श्रुतम् ।

करने की शक्तिसपन्न जीव और पुद्गल को जो चलने में सहायक होता
है वह धर्मास्तिकाय है । यह द्रव्य अरूपी एव असरयातप्रदेशी माना
गया है । स्थितिक्रिया करने में स्वय उपादानभूत जीव पुद्गल को स्थित
करने में जो पथिक को छाया की तरह सहायक होता है वह अधर्मा-
स्तिकाय है । यह द्रव्य भी असख्यातप्रदेशी और अरूपी माना गया
है । इस प्रकार धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय द्रव्य का लक्षण
शास्त्रकारोंने माना है । इस लक्षण की भिन्नता से ही उन दोनों द्रव्यों
में भिन्नता मानी गई है । इसी प्रकार आभिनिवोधिक ज्ञान और श्रुतज्ञान
में भी लक्षणभेद से भिन्नता मानी हुई है । अभिमुख एव योग्यदेशमे-
स्थित नियत अर्थको इन्द्रिय और मन द्वारा आत्मा जिस परिणाम
विशेष से जानता है वह परिणाम विशेष ही आभिनिवोधिक ज्ञान है ।

पुद्गलने आलवाभा के सहायक थाय छे ते धर्मास्तिकाय छे आ द्रव्य अरूपी
अने असख्यात प्रदेशी भनाय छे स्थितिक्रिया करवाभा स्वय उपादान भूतएव
अने पुद्गलने स्थित करवाभा के सुसाक्षरने छायानी केम सहायक थाय छे ते
अधर्मास्तिकाय छे आ द्रव्य पणु असख्यात प्रदेशी अने अरूपी भनाय छे आ
प्रमाणे धर्मास्तिकाय अने अधर्मास्तिकायना लक्षणो शास्त्रकारेभ्ये मान्या छे आ
लक्षणुनी भिन्नताने कारणे न ते अने द्रव्येभा भिन्नता मानवाभा आवी छे अने
प्रमाणे आभिनिवोधिक ज्ञान अने श्रुतज्ञानभा पणु लक्षणभेदथी भिन्नता मान-
वाभा आवी छे अभिमुख अने योग्य देशभा रहैल नियत अर्थने इन्द्रिय
अने मन द्वारा आत्मा के परिणामविशेषथी जाले छे, ते परिणामविशेष न
आभिनिवोधिक ज्ञान छे श्रवण इन्द्रियना विषयभूत थयेल गणने साथे सस्पृष्ट

સ્તઃ તથાપિ પુનરગ્ર=ભામિનિચોધિશ્રુતયોઃ, આચાર્યા.-તીર્થચરગણધરાઃ, નાના-
ત્વ ભેદ પ્રજ્ઞાપયન્તિ=પ્રરૂપયન્તિ । કથમિતિ ચેત્, ઉચ્યતે-પરમ્પગ્મનુગતયોરપિ લક્ષ-
ણભેદાદ્ ભેદો દૃશ્યતે । યથા-અકાકાશરૂપયોર્ધર્માધર્માસ્તિકાયાયોઃ, તથાહિ-ધર્માસ્તિ
કાયાધર્માસ્તિકાર્યા પરસ્પર લોલીભાવેન એકસ્મિન્નાકાશપ્રદેશે સ્થિતૌ, તથાપિ
યો ગતિપરિણામપરિણતયોર્જીવપૃદ્ધલયોર્ગલ્યુપદમ્મહેતુર્જગમિત્ મન્સ્યમ્ય, સગ્લુ અસ-
વત્ લુપ્ત ઠો જાના ચાહિયે, પરન્તુ એસા નહીં હોતા હૈ, ભેદવ્યવહાર તો
इनमे होता ही है सो यह भेदव्यवहार कैसे होता है ?

સમાધાન—इसका समाधान—“तह वि पुण इत्य” इत्यादि सूत्राश
द्वारा सूत्रकार करते हैं, वे इसमें यह चनलाते हैं कि-यद्यपि ये दोनों
ज्ञान अन्योन्यानुगत हैं-परस्पर मत्रद्व है फिर आचार्य-तीर्थकर गणधर
इनमें भिन्नता की प्ररूपणा करते हैं । इस प्ररूपणा का कारण यह है कि
परस्पर अनुगत होने पर भी इन दोनों में लक्षण की अपेक्षा भेद है,
अतः लक्षणभेद से इनमें भेद आजाता है । जैसे एक आकाशरूप आधार
में स्थित धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय में-परस्पर अनुगत होने
पर भी लक्षणभेद से भेद माना जाता है । ये दोनों द्रव्य एक आकाश-
प्रदेश में परस्पर लोलीभाव से स्थित माने गये हैं फिर भी इनमें लक्षण
भेद से भिन्नता मानी जाती है । जिस प्रकार स्वयं गमन करने की शक्ति-
सपन्न मछली को चलने में जल सहायक होता है उसी प्रकार स्वयं गमन

થવો જોઈએ, પણ એમ થતુ નથી લેદવ્યવહાર તો તેમનામા થાય છે જ તો તે
લેદવ્યવહાર કેવી રીતે થાય છે ?

સમાધાન—તેતુ સમાધાન “તહ વિ પુણ ઇત્ય” ઇત્યાદિ સૂત્રાશ દ્વારા
સૂત્રકાર કરે છે તેઓ તેમા એમ બતાવે છે કે-જો કે એ બન્ને જ્ઞાન અન્યોન્યા
નુગત છે-પરસ્પર સબદ્ધ છે તો પણ આચાર્ય-તીર્થકર ગણધર તેમનામા
ભિન્નતાની પ્રરૂપણા કરે છે આ પ્રરૂપણાતુ કારણ એ છે કે પરસ્પર અનુગત
હોવા છતાં પણ એ બન્નેમા લક્ષણની અપેક્ષાએ લેદ છે, તેથી લક્ષણલેદથી
તેમનામા લેદ આવી બંધ છે જેમ એક આકાશરૂપ આધારમા રહેલ ધર્માસ્તિકાય
અને અધર્માસ્તિકાયમા પરસ્પર અનુગત હોવા છતાં લક્ષણ-લેદથી લેદ મનાય
છે તેમ તે બન્ને જ્ઞાન વિષે પણ લેદ છે એ બન્ને દ્રવ્ય એક આકાશપ્રદેશમા
પરસ્પર લોલીભાવથી રહેલ મનાય છે તો પણ તેમનામા લક્ષણલેદથી ભિન્નતા
માનવામા આવે છે જે પ્રકારે બંને ચાલવાની શક્તિવાળી માછલીને ચાલવામા
જળ સહાયક થાય છે, એજ પ્રમાણે બંને ગમન કરવાની શક્તિવાળા જીવ અને

अत्रोच्यते-इह हि तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसज्ञा विद्यते, तथा सूत्रेऽनेक-
शोऽभिधानात् । सज्ञा चाभिलाप उच्यते । उक्तञ्च—

“आहारसंज्ञा आहाराभिलापः क्षुद्धेदनीयप्रभवः खलु आत्मपरिणामविशेष”
इति, अभिलापश्च ‘ममैवरूप वस्तु पुष्टिकारि, तद् यदीदमवाप्यते, ततः समी-
चीन भवती’-त्येव शब्दार्थोल्लेखानुविद्धः स्वपुष्टिनिमित्तभूत-प्रतिनियतवस्तु-
प्राप्त्यध्यवसायः, स च श्रुतमेव, तस्य शब्दार्थपर्यालोचनात्मकत्व च-‘ममैवरूपं वस्तु
इनमें श्रुतकी सभावना हो सकती? सो फिर इस प्रकार की मान्यतामें
यह पूर्वकथित श्रुतका लक्षण नहीं बनता है ।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि एकेन्द्रिय जीवों के
आहार आदिचार सज्ञाएँ हैं, यह बात सूत्रमें अनेक बार बतलाई गई है ।
जो सज्ञा है वही अभिलापा है । कहा भी है—

“आहारसंज्ञा आहाराभिलापः क्षुद्धेदनीयप्रभवः खलु आत्मपरिणाम
विशेषः” । आहारसंज्ञा का तात्पर्य है आहार की अभिलापा, यह जीवों
के क्षुधावेदनीय के उदय से होती है । यह आत्मा का एक परिणाम
विशेष है । ‘मेरे लिये इस प्रकार की वस्तु पुष्टिकारक है, वह वस्तु यदि
मुझे मिल जाय तो अच्छा है’ इस प्रकार अपनी पुष्टि को निमित्त
कर के जो शब्द और उसके अर्थ के उल्लेख से अनुविद्ध प्रतिनियत
वस्तु की प्राप्ति का अध्यवसाय होता है वही तो अभिलापा है, और यह
अभिलापा ही श्रुत है । इस श्रुतमें शब्द और उसके अर्थ की पर्यालोच-

पछी तेमनामा श्रुतनी सभावना केवी रीते होई शके? जे अम कहे के शास्त्रमा
तो तेमना पणु श्रुतनेा सदभाव भताव्ये छे तेथी अमे अम कहीअे छीअे तो
पछी अे प्रकारनी मान्यतामा आ पूर्वकथित श्रुतनु लक्षणु भनतु नथी

उत्तर—अम कहेतु ते भराभर नथी कारण के अेकेन्द्रिय एवोने आहार
आदि चार सज्ञाअे छे, अे वात सूत्रमा अनेकवार भताववामा आवेल छे
जे सज्ञा छे अेअ अभिलापा छे कहु पणु छे—“आहारसंज्ञा आहाराभिलाप
क्षुद्धेदनीयप्रभव खलु आत्मपरिणामविशेष” आहार संज्ञातु तात्पर्य छे आहा-
रनी अभिलापा, ते एवोने क्षुधावेदनीयना उदयथी थाय छे आ आत्मानु अेक
परिणामविशेष छे, “मादे माटे आ प्रकारनी वस्तु पुष्टिकारक छे, ते वस्तु जे
भने भणी नथ तो सारु ” आ प्रमाणे पेतानी पुष्टिने निमित्त भनावीने जे
शब्द अने तेना अर्थना उल्लेखथी अनुविद्ध प्रतिनियत वस्तुनी प्राप्तिने जे
न० ३६

નનુ યદ્યેવં શ્રુતસ્ય લક્ષણ મ્યાન્ તર્હિ ય એવ શ્રોત્રેન્દ્રિયલલ્લિધમાન્ ભાપાલલ્લિધમાન્ યા, તસ્યેવ શ્રુતમુત્પદ્યેત, ન તુ તદન્યસ્યૈકેન્દ્રિયસ્ય । તથાશ્રિ-ય' શ્રોત્રેન્દ્રિયલલ્લિધમાન્ ભવતિ, સ એવ વિવક્ષિત શબ્દ શ્રુત્યા તેન શબ્દેન વાન્યાથં તાતુ શ્વનૌતિ, ન તુ તદન્યઃ, તાદૃશશક્ત્યમાયાત્ । યોડપિ ય ભાપાલલ્લિધમાન્ ભવતિ, મોડપિ દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ પ્રાયઃ સ્વચેતમિ કિમપિ વિરુલ્પ્ય (તદનુમારત') તદમિયાનાનુ માનતઃ શબ્દમુચારયતિ, નાન્યથા, તતસ્તસ્યાપિ શ્રુત મમાલ્યતે । યસ્તુ એકેન્દ્રિયઃ, સ ન શ્રોત્રેન્દ્રિયલલ્લિધમાન્, નાપિ ભાપાલલ્લિધમાન્, તતઃ કય તસ્ય શ્રુતસમવઃ ? । અથ પ્રવચને તસ્યાપિ શ્રુતમિત્યુચ્યતે ડતિ ચેત્, તર્હિ પ્રાગુક્ત શ્રુતલક્ષણ ન સગચ્છતે ? ।

શ્રવણ ઇન્દ્રિય કે ચિપયમૂત દ્વષ્ટ શબ્દ કે સાથ સ્પષ્ટ અર્થ કો આત્મા વાચ્ય વાચક સવધપૂર્વક જિસ પરિણામવિશેષ કે ઠારા જાનતા હૈ વહ આત્મા કા પરિણામવિશેષ હી શ્રુતજ્ઞાન હૈ ।

શકા—શ્રુત કા જો આપને ઇસ પ્રકાર લક્ષણ કિયા હૈ વહ લક્ષણ જો શ્રોત્ર-ઇન્દ્રિય લલ્લિધવાલા હૈ અથવા ભાપાલલ્લિધવાલા હૈ ઉસીમેં ઘડિત હોતા હૈ, એકેન્દ્રિયમેં નહીં, કારણ કિ જો શ્રોત્રેન્દ્રિયલલ્લિધવાલા હોતા હૈ, વહી વિવક્ષિત શબ્દ સુનકર ઉસ શબ્દ સે ઉસકે વાચ્ય અર્થ કો જાન સકતા હૈ, દૂસરા નહીં, ક્યોં કિ ઉસમેં ઁસી શક્તિ કા અભાવ હૈ ? । તથા જો ભાપાલલ્લિધસપત્ર દ્વીન્દ્રિયારિક જીવ હૈં વે ખી પ્રાય' કરકે અપને ચિત્તમેં કુદ્ધ ખી વિકલ્પ કરકે ઉસી કે અનુસાર શબ્દોં કા ઉચ્ચારણ કરતે હૈં, ઇસસે ઉનમેં ખી શ્રુત કી સભાવના હોતી હૈ । જો એકેન્દ્રિય જીવ હૈં વે ન તો શ્રોત્રેન્દ્રિય લલ્લિધવાલે હૈં ઔર ન ભાપાલલ્લિધવાલે હી, તો ફિર કૈસે

અર્થને આત્મા વાચ્ય-વાચકસ બધપૂર્વક જે પરિણામવિશેષદ્વારા જાણે છે તે આત્માનો પરિણામવિશેષ જ શ્રુતજ્ઞાન છે

શકા—આપે શ્રુતનુ જે આ પ્રમાણે લક્ષણ કહ્યું છે તે લક્ષણ જ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય લલ્લિધવાળો છે અથવા ભાપાલલ્લિધવાળો છે તેમા જ ઘટાવી શકાય છે, એકેન્દ્રિયમા નહીં, કારણ કે જે પ્રાણી શ્રોત્રેન્દ્રિય લલ્લિધવાળું હોય છે એજ વિવક્ષિત શબ્દ સાંભળીને તે શબ્દથી તેના વાચ્ય અર્થને જાણી શકે છે, ખીજો નહીં, કારણ કે તેનામા એવી શક્તિનો અભાવ છે ? તથા જે ભાપાલલ્લિધસ પત્ર દ્વીન્દ્રિયાદિક ઇવ છે તેઓ પણ સામાન્ય રીતે પોતાના ચિત્તમા કોઈ પણ વિકલ્પ કરીને તેના અનુસાર શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરે છે, તેથી તેમનામા પણ શ્રુતની સભાવના હોય છે જે એકેન્દ્રિય ઇવો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય લલ્લિધવાળા પણ નથી અને ભાપાલલ્લિધવાળા પણ નથી, તો

किञ्च—एकेन्द्रियाणां श्रुतज्ञानं नाप्यनिर्वचनीयं, तथारूपक्षयोपशमजन्यत्वात्, अन्यथा—आहारादिसंज्ञानुपपत्तेः ।

यदप्युच्यते—यद्येव श्रुतस्य लक्षणं स्यात्, तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भापालब्धिमान् वा, तस्यैव श्रुतमुत्पद्यते, न तु तदन्यस्यैकेन्द्रियस्येति, तदप्यसमीक्षितार्थकथनम्, सम्यक्प्रवचनार्थाऽपरिज्ञानार्थाऽपरिज्ञानात्, तथाहि—वकुलादीनां स्पर्शनेन्द्रियातिरिक्तद्रव्येन्द्रियलब्ध्यभावेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानमभ्युपगम्यते, तथा भापाश्रोत्रेन्द्रियलब्धिविकलत्वेऽपि तेषां किमपि सूक्ष्मं श्रुतं भवति, अन्यथाऽऽहारादिसंज्ञानुपपत्तेः ।

तथा—एकेन्द्रिय जीवो का श्रुतज्ञान अनिर्वचनीय भी नहीं है क्यों कि वह इसी प्रकार के क्षयोपशम से जन्य माना गया है । अन्यथा—यदि वहाँ श्रुतज्ञान का सद्भाव न माना जावे तो इनमें आहार आदि सजाएँ उत्पन्न नहीं हो सकती ।

जो ऐसा कहा है कि—‘श्रुत का लक्षण ऐसा माना जावे तो जो श्रोत्रेन्द्रियलब्धिवाले एव भापालब्धिवाले प्राणी हैं उन्हीं के श्रुत की उत्पत्ति होगी, उनसे भिन्न एकेन्द्रिय जीव के नहीं’ सो ऐसा कथन भी बिना विचारे ही कहा गया है, क्यों कि इस कथन से यही मालूम होता है कि कहने वाले को प्रवचन के अर्थ का सम्यक् परिज्ञान नहीं है । वकुल आदि वृक्षों के स्पर्शन इन्द्रिय से अतिरिक्त अन्य द्रव्येन्द्रियलब्धि का यद्यपि अभाव है तो भी उनमें सूक्ष्म भावेन्द्रियपञ्चकरूप विज्ञान माना गया है । इससे भापा और श्रोत्रेन्द्रिय लब्धि की विकलता होने पर भी

तथा—एकेन्द्रिय एतेषु श्रुतज्ञान अनिर्वचनीयं पक्षे नथी, कारणं के ते एते न प्रकारेण क्षयोपशमथी उत्पन्नं थयेत् मनायुं छे अन्यथा—जे त्या श्रुतज्ञानेनो सदृशाव मनाय नडी तो तेमनामा आहारादि संज्ञाया उत्पन्नं थर्थ शके नडी

जे ऐम उडेवामा आवे के—“श्रुतलक्षणं एतेषु मानवामा आवे तो ते श्रोत्रेन्द्रिय लब्धिवाणां अने भापालब्धिवाणां प्राणी छे तेमने श्रुतनी उत्पत्ति थये, तेमनाथी भिन्न एकेन्द्रिय एवने नडी” तो एतेषु कथनं पक्षे विचार्या विना कशायु छे, कारणं के आ कथनथी ऐम न लागे छे के उडेनारने प्रवचनना अर्थनु अभ्यक् परिज्ञानं नथी वकुल आदि वृक्षोमा स्पर्शनं इन्द्रिय सिवायनी थी ए द्रव्येन्द्रियलब्धिने जे के अभाव छे तो पक्षे तेमनामा सूक्ष्म भावेन्द्रिय पञ्चकरूप विज्ञान मानवामा आयु छे ते कारणे भापा अने श्रोत्रेन्द्रिय लब्धिनी

पुष्टिकारि, तद् यदीदमप्यते ' इत्येवमादीना शब्दानामान्तरूपनिरूपणामपि
विवक्षितार्थवाचकतया प्रवर्तमानत्वात्, श्रुतस्य च लक्षणान् । उक्तञ्च—

इदियमणोनिमित्त, ज विन्नाण सुयाणुसारेण ।

निययत्थो-त्ति समत्थ, त भावसुय मई सेस ॥ १ ॥

छाया—इन्द्रियमनो निमित्त, यद् विज्ञान श्रुतानुसारेण ।

नियतार्थ इति समस्त, तद् भावश्रुत मतिः शेषम् ॥ १ ॥

' सुयाणुसारेण ' इति । श्रुतानुसारेण=शब्दार्थपर्यालोचनानुसारेण, शब्दार्थ
पर्यालोचन च नाम वाच्यवाचकभावपूर्वक शब्दसस्पृष्टस्यार्थस्य प्रतिपत्ति, केवल-
मेकेन्द्रियाणामव्यक्तमेव ।

नात्मकता यही है कि उसके चित्तमें जो यह आन्तरध्वनि उठ रही है
कि—“ मुझे यह वस्तु पुष्टिकारक होगी, और वह यदि मुझे मिल जाय तो
अच्छा हो ” वह शब्दस्वरूप है, एवं इस ध्वनि का जो विवक्षित अभिल-
षित अर्थ है वह उसका वाच्य है । यही श्रुत का लक्षण है । कहा भी है—

“ इदियमणोनिमित्त, ज विन्नाण सुयाणुसारेण ।

निय यत्थो त्ति समत्थ, त भावसुय मई सेस ” ॥१॥

श्रुत के अनुसार—शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार अर्थात्
शब्द और अर्थ का वाच्य-वाचक संबंध है और ' इस शब्द का यह
अर्थ है ' इस प्रकार वाच्य-वाचकभावपूर्वक शब्दसस्पृष्ट अर्थ के ज्ञान
के अनुसार जो कि केवल एकेन्द्रिय जीवोंमें अव्यक्त है इन्द्रिय और
मन के द्वारा जो अपने अर्थ के कथन करनेमें समर्थ ज्ञान होता है वह
भावश्रुत है । इससे शेष मतिज्ञान है ॥ १ ॥

प्रयत्न थाय छे ओण् अबिलाषा छे, अने ओ अबिलाषा ण् श्रुत छे आ श्रुतमा
शब्द अने तेना अर्थनी पर्यालोचनानात्मकता ओण् छे के तेना चित्तमा ने
आन्तरध्वनि नीकणी रह्यो छे के “ मने आ वस्तु पुष्टिकारक थसे अने ते ओ
मने भणी ण्य तो सारु ” ते शब्द स्वरूप छे अने आ ध्वनिने ने विवक्षित
अभिलषित अर्थ छे ते तेना वाच्य छे ओण् श्रुतनु लक्षण छे कहु पथु छे—

“ इदिय-मणो-निमित्त, ज विन्नाण सुयाणुसारे ण ।

निययत्थो-त्ति समत्थ, त भावसुय मईसेस ॥ १ ॥ ”

श्रुतना प्रमाणे—शब्द अने अर्थनी पर्यालोचनाना प्रमाणे ओटवे के शब्द अने
अर्थने वाच्य, वाचक संबंध छे “ आ शब्दने आ अर्थ छे ” आ प्रकारे
वाच्य-वाचक-भावपूर्वक शब्दसस्पृष्ट अर्थना ज्ञान प्रमाणे ने केवण ओकेन्द्रिय
जिवोमा अव्यक्त छे, एन्द्रिय अने मन द्वारा ने चोताना अर्थनु कथन करवाने
समर्थ ज्ञान होय छे ते भावश्रुत छे ते सिवायनु मतिज्ञान छे

कार्यं येन तत् पूर्व=कारण-मित्यर्थः, मतिःपूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञान, तथाहि-श्रुतज्ञान मत्या पूर्यते=प्राप्यते पाल्यते वा । मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञान विनश्यतीत्यर्थः । ' न मतिः श्रुतपूर्विका ' इति । मतिः श्रुतपूर्विकानास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् भेदः ॥ १ ॥

यच्च यदुत्कर्षापकर्षवशादुत्कर्षापरुर्षभाक्, तत् तस्य कारणम् । यथा घटस्य मृत्पिण्डः । एव मत्युत्कर्षापकर्षवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापकर्षौ, तस्मान्मतिज्ञान श्रुतज्ञानस्य कारणम् । किञ्च-मत्या श्रुतं पाल्यतेऽवस्थितिं प्राप्यते, इति श्रुतस्य कारण मतिः, यथा घटस्य मृत्तिका । तथाहि-श्रुतेष्वपि बहुषु शास्त्रेषु यद्विषयक स्मरणम् ऊहापोहादिना अधिकतर भवति, तत् शास्त्र स्फुटतर प्रतिभाति, न त्वन्यत् । एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषा प्राणिनाम् । ततो यथा घटो मृत्तिकाया अभावे न भवति, मृत्तिकाया तिष्ठन्त्याभवतिष्ठते इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मतिः कारणम् ।

शब्द निप्यन्न टुआ है । मतिज्ञान है कारण जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार " मतिपूर्वं श्रुतम् " इस पदका अर्थ होता है । श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है । तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है । मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है । जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे बडा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

श्रुतज्ञान को जो मतिज्ञानकारणवाला माना गया है उसका कारण यह है कि मतिज्ञान की उत्कर्षता से श्रुतज्ञानमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । जैसे कारणभूत मृत्पिण्ड की उत्कर्षता एवं अपकर्षता से कार्यरूप घटमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । इस कारण की अपेक्षा से

औष्ण्डिक वक् प्रत्यय आवता पूर्व शब्द अन्ये छे जेनु कारण मतिज्ञान छे, जेवु श्रुतज्ञान, मतिज्ञान द्वारा पूरे कराय छे अतवे के प्राप्त कराय छे, अथवा पालन कराय छे तेनु तात्पर्य अे छे के मतिज्ञानना अलावे श्रुतज्ञान नाश पामे छे मतिज्ञानना अलावे श्रुतज्ञाननी उत्पत्ति थती नथी जे रीते आ नियम छे ते रीते जेवो नियम नथी के श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान डोय छे तेथी मतिज्ञान अने श्रुतज्ञान वच्ये धखो मोटो तक्षावत छे ॥१॥

श्रुतज्ञानने जे मतिज्ञानकारणवाणु मानेलु छे तेनु कारण अे छे के मति ज्ञाननी उत्कर्षता अने अपकर्षताथी श्रुतज्ञानमा उत्कर्षता अने अपकर्षता आवे छे जेवी रीते कारणभूत माटीना पिंडनी उत्कर्षता अने अपकर्षताथी कार्यरूप धाभा उत्कर्षता अने अपकर्षता आवे छे तेवी रीते मतिज्ञाननी

ઉક્તञ્ચ—જહ સુદ્દમ ભાવેદિય, —નાણ દર્વેદિયાવરોહે વિ ।

તહ દન્વસુયાભાવે, ભાવસુય પત્થિચાર્દણ ॥ ૧ ॥

છાયા—યથા સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિય-જ્ઞાન દ્રવ્યેન્દ્રિયાવરોત્રેપિ ।

તથા દ્રવ્યશ્રુતાભાવે ભાવશ્રુતં પાર્થિચાર્દીનામ્ ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ પૂર્વેક્તમેઽ શ્રુતલક્ષણ સમીચીન નાન્યદ્રિતિ ।

તદેઽં લક્ષણભેદાદ્ ભેદમભિધાય, સપ્રતિ પ્રકાગન્તરેણ ભેદમાહ—‘મહપુન્વ’
 શ્ત્યાદિ । ‘મતિપૂર્વં યેન શ્રુત, ન મતિઃ શ્રુતપૂર્વિકા’ ઇતિ । ઇહ પૂર્વશબ્દાર્થઃ
 કારણમ્, ‘પૃ પાલનપૂરણયો’—રિત્યસ્માદૌણાદિકો વ્રૂપત્યયઃ, પૂર્યતે=માપ્યતે

उनमें सूक्ष्म श्रुत ज्ञान का सद्भाव सिद्ध होता है। जो ऐसा न हो तो
 उनमें आहार आदि सजाएँ नहीं बन सकती। कहा भी है—

“जह सुदुम भावेदिय, —नाण दर्वेदियावरोहे वि ।

तह दन्वसुयाभावे, भावसुय पत्थिचार्दण ॥ १ ॥

इसलिये पूर्वोक्त ही श्रुत का लक्षण समीचीन है, इससे अन्य, श्रुत
 का लक्षण समीचीन नहीं है ।

इस प्रकार सूत्रकार लक्षण के भेद से मतिज्ञान और श्रुतज्ञानमें
 भेद का प्रतिपादन करके अब प्रकारान्तर से इन दोनोंमें भेद का प्रति
 पादन करते हैं—“महपुन्व जेण सुय, न मई सुयपुन्विया” (मतिपूर्व-
 येन श्रुत, न मतिः श्रुतपूर्विका) यहा पूर्व शब्द का अर्थ कारणपरक है।
 “पृ पालनपूरणयोः” पृ धातु से औणादिक वरू प्रत्यय होने पर पूर्व

વિકલતા હોવા છતાં પણ તેમનામાં સૂક્ષ્મ શ્રુતજ્ઞાનનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે
 બે એમ ન હોય તો તેમનામાં આહાર આદિ સજાઓ સભવેજ નહીં કહ્યું પણ છે—

“જહ સુદુમ ભાવેદિય, —નાણ દર્વે દિયાવરોહે વિ ।

તહ દન્વસુયાભાવે, ભાવસુય પત્થિચાર્દણ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયના સ્વભાવમાં સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિયજ્ઞાન હોય છે તેમજ
 પૃથ્વા આદિ ભુવામાં પણ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમાં ભાવશ્રુત હોય છે (૧)

તેથી પૂર્વોક્ત જ શ્રુતનું લક્ષણ સમીચીન છે, તેથી બુદ્ધ શ્રુતનું લક્ષણ
 સમીચીન નથી

આ પ્રમાણે લક્ષણના લેહથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં લેહને સિદ્ધ કરીને
 હવે સૂત્રકાર ખીલા પ્રગરે એ બંનેના લેહનું પ્રતિપાદન કરે છે—“મહપુન્વ
 જેણ સુય, ન મઈ સુયપુન્વિયા” (મતિપૂર્વં યેન શ્રુત, ન મતિ શ્રુતપૂર્વિકા)
 અહીં પૂર્વ શબ્દનો અર્થ કારણપરક છે “પૃ પાલન-પૂરણયો” ‘પૃ’ ધાતુથી

कार्यं येन तत् पूर्व=कारण-मित्यर्थः, मतिःपूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञान, तथाहि-श्रुतज्ञान मत्या पूर्यते=प्राप्यते पाल्यते वा । मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञान विनश्यतीत्यर्थः । ' न मतिः श्रुतपूर्विका ' इति । मतिः श्रुतपूर्विकानास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् भेदः ॥ १ ॥

यच्च यदुत्कर्षापरुषवशादुत्कर्षापरुषभाक्, तत् तस्य कारणम् । यथा घटस्य मृत्पिण्डः । एव मत्युत्कर्षापरुषवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापरुषां, तस्मान्मतिज्ञान श्रुतज्ञानस्य कारणम् । किञ्च-मत्या श्रुतं पाल्यतेऽवस्थितिं प्राप्यते, इति श्रुतस्य कारण मतिः, यथा घटस्य मृत्तिका । तथाहि-श्रुतेष्वपि बहुषु शास्त्रेषु यद्विषयक स्मरणम् उदापोहादिना जविकतर भवति, तत् शास्त्र स्फुटतर प्रतिभाति, न त्वन्यत् । एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषा प्राणिनाम् । ततो यथा घटो मृत्तिकाया अभावे न भवति, मृत्तिकाया तिष्ठन्त्याभवतिष्ठते इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मतिः कारणम् ।

शब्द निप्यन्न हुआ है । मतिज्ञान है कारण जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार " मतिपूर्वं श्रुतम् " इस पदका अर्थ होता है । श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा प्राप्त किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है । तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है । मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है । जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, उसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में बड़ा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

श्रुतज्ञान को जो मतिज्ञानकारणवाला माना गया है उसका कारण यह है कि मतिज्ञान की उत्कर्षता से श्रुतज्ञानमें उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । जैसे कारणभूत मृत्पिण्ड की उत्कर्षता एव अपकर्षता से कार्य रूप घटमें उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । इस कारण की अपेक्षा से

औष्णिक वक् प्रत्यय आवता पूर्व शब्द अन्ये छे नेनु वारण्य मतिज्ञान छे, अेषु श्रुतज्ञान, मतिज्ञान द्वारा पूरु कराय छे अेटवे के प्राप्त कराय छे, अथवा पालन कराय छे तेनु तात्पर्य अे छे छे मतिज्ञानना अभावे श्रुतज्ञान नाश यामे छे मतिज्ञानना अभावे श्रुतज्ञाननी उत्पत्ति यती नथी छे रीते आ नियम छे ते रीते अेवे नियम नथी छे श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान छेय छे तेथी मतिज्ञान अने श्रुतज्ञान वअे धल्ले भेटे। तक्षवत छे ॥१॥

श्रुतज्ञानने छे मतिज्ञानकारणवाणु मानेछु छे तेनु वारण्य अे छे छे मति ज्ञाननी उत्कर्षता अने अपकर्षताथी श्रुतज्ञानमा उत्कर्षता अने अपकर्षता आवे छे नेवी रीते कारणभूत माटीना पिंडनी उत्कर्षता अने अपकर्षताथी कार्यरूप घटाभा उत्कर्षता अने अपकर्षता आवे छे तेवी रीते मतिज्ञाननी

નનુ મતિશ્રુતયોર્ધુગપદેઃ સમ્યક્ત્વમાત્તી સમુત્પત્તિઃ, તદ્જ્ઞાનયોર્ધિગમોઽપિ યુગપદેવ ભવતિ, કથ તર્હિ મતિપૂર્વં શ્રુત ? મિતિ મિત્ર-શ્રુતજ્ઞાનમ્ય મતિપૂર્વકસ્વ સ્વીકારે મતિજ્ઞાને સમુત્પન્ને તત્કાલકાલ શ્રુતજ્ઞાનેઽનમ્યુપગમ્યમાને શ્રુતાજ્ઞાન જીવસ્ય પ્રસજ્યતે, શ્રુતજ્ઞાનાનુત્પાદેઽઘ્યાપિ તદનિષ્ટત્તેઃ । ન ચેતદિષ્ટમિતિ ।

શ્રુતજ્ઞાનમેં મતિપૂર્વકતા વનલાઈ છે. “મત્યા પાત્યતે” ઇમ અપેક્ષા શ્રુતમેં મતિપૂર્વકતા ઇસ પ્રકાર છે-જિમ પ્રકાર ઘટ મૃત્તિકા કે અભાવમેં નહીં હોતા છે, કિન્તુ મૃત્તિકા કે સદ્ભાવમેં હી હોતા છે, અતઃમૃત્તિકા ઘટ કા કારણ છે. ડસી તરહ શ્રુતજ્ઞાન ડી મતિ કે હોને પર હી હોતા છે, ડસકે અભાવમેં નહીં. યહ યાત પ્રત્યેક પ્રાણીકો મ્યાનુભવ સે સિદ્ધ છે કિ-અનેક શાસ્ત્રોં કે સુનને પર ડી જિસ શાસ્ત્ર કે વિષય કા સ્મરણ રહતા છે, અથવા જિસકા અધિકતર ઝહાપોહ આદિ હોતા રહતા છે વહી શાસ્ત્ર સ્ફુટતર પ્રતિભાસિત હોતા છે, અન્ય શાસ્ત્ર નહીં. ડસસે યહ યાત સિદ્ધ હો જાતી છે કિ શાસ્ત્ર કા-તદ્વતવિષય કા-સ્ફુટતર પ્રતિભાસરૂપ શ્રુતજ્ઞાન સ્મરણાદિરૂપ મતિજ્ઞાન કે આધીન છે, જૈસે ઘટ કી સ્થિતિ મૃત્તિકા કે આધીન છે, ડસસે શ્રુતમેં મતિપૂર્વકતા સ્પષ્ટ છે.

પ્રશ્ન-જવ જીવ કો સમ્યક્ત્વ કી પ્રાપ્તિ હોતી છે તવ મતિજ્ઞાન ડોર શ્રુતજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ ઁકસાથ હોતી છે, ઁયોં કિ સમ્યક્ત્વોત્પત્તિ સે

ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે આ કારણુની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાનમા મતિપૂર્વકતા દર્શાવી છે “મત્યા પાત્યતે” એ અપેક્ષાએ શ્રુતમા મતિપૂર્વકતા આ પ્રકારે છે-જેમ માટીને અભાવે ઘડો ઢોઈ શકતો નથી, પણ માટીના સહભાવમા જ થાય છે, તેથી માટી ઘડાનુ કારણુ છે એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ મતિજ્ઞાનના સહભાવમા જ થાય છે, તેના અભાવમા નહીં એ વાત પ્રત્યેક પ્રાણીને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે કે અનેક શાસ્ત્રોને સાલખવા છતા જે શાસ્ત્રના વિષયનુ સ્મરણુ રહે છે, અથવા જેનો વધારે ઢહાપોહ આદિ થતો રહે છે, એજ શાસ્ત્ર અધિક સ્પષ્ટતાથી પ્રતિભાસિત થાય છે, અન્ય શાસ્ત્ર નહીં, તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે શાસ્ત્રના-તેમા રહેલ વિષયના સ્પષ્ટપ્રતિભાસરૂપ શ્રુતજ્ઞાન સ્મરણુદિરૂપ મતિજ્ઞાનને આધીન છે, જેમ ઘડાની સ્થિતિ માટીને આધીન છે તે પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની સ્થિતિ મતિને આધીન છે આ કારણે શ્રુતમા મતિપૂર્વકતા સ્પષ્ટ છે

પ્રશ્ન-જ્યારે જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ એક સાથે થાય છે, કારણુ કે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિના પહેલા

अत्रोच्यते—लब्धिं प्रति मतिश्रुते युगपद् भवतः, न तु तयोरुपयोगो युगपद् भवतीति मतिपूर्वं श्रुतम् । अयं भावः—श्रुतोपयोगो मत्या जन्वते, यदि मत्या न चिन्त्यते तदा श्रुतोपयोगो न जायते ।

पहिले जो जीव के मतिअज्ञान एव श्रुतअज्ञान थे वे उसकी उत्पत्ति होने से एक ही साथ नष्ट हो जाते हैं। जब ऐसी स्थितिमें श्रुतमे मतिपूर्वकता कैसे आसकती है? दूसरी बात एक यह भी है कि जब श्रुतज्ञान को मतिपूर्वक माना जाय तो मतिज्ञान के उत्पन्न होने पर उसके समकाल में श्रुतज्ञान उत्पन्न नहीं हुआ तो उस अवस्था में जीव को श्रुतअज्ञान का प्रसङ्ग आवेगा, क्यों कि जबतक श्रुतज्ञान उत्पन्न नहीं हुआ है तबतक श्रुत अज्ञान का विगम भी नहीं हुआ है तो उस हालत में जीवको ज्ञान और अज्ञान की एक साथ उपस्थिति रहेगी, और ऐसा होना इष्ट नहीं है, क्यों कि अन्वकार और प्रकाश की तरह ज्ञान और अज्ञान एक साथ नहीं रह सकते ? ।

उत्तर—लब्धि की अपेक्षा मति और श्रुत ये दोनों एक साथ होते हैं, उपयोग की अपेक्षा नहीं, उपयोग की अपेक्षा तो ये दोनों भिन्न-समय में होते हैं, इसलिये श्रुतज्ञान मतिपूर्वक माना जाता है । तात्पर्य यह है कि यदि मतिज्ञान के द्वारा विचार न किया जावे तो श्रुतोपयोग उत्पन्न नहीं हो सकता है, अतः श्रुतोपयोग का जनक मतिज्ञान है ।

एवमा ज्ञे मतिअज्ञान अने श्रुतअज्ञान उता ते तेनी उत्पत्ति थवाधी ओक साथे नाश पावे छे तो ओवी स्थितिमा श्रुतमा मतिपूर्वकता केवी रीते आवी शके छे? जीउ ओक बात ओ पछु छे के जे श्रुतज्ञानने मतिपूर्वक मानवामा आवे तो न्यारे मतिज्ञान उत्पन्न थता तेना समझाणे श्रुतज्ञान उत्पन्न न थाय तो ते अवस्थामा एवने श्रुतज्ञानने प्रसंग आवेशे, कारणु के न्या सुधी श्रुतज्ञान उत्पन्न थयु नथी त्या सुधी श्रुतअज्ञानने विगम पछु थयो नथी, तो ओ स्थितिमा एवने ज्ञान अने अज्ञाननी ओक साथे डाजरी रहेशे, पछु ओम थयु ते छिट नथी, कारणु के अधकार अने प्रकाशनी जेम ज्ञान अने अज्ञान ओक साथे रहडी शकता नथी ?

उत्तर—लब्धिनी अपेक्षाओ मति अने श्रुत ओ जन्ने ओक साथे थाय छे, उपयोगनी अपेक्षाओ नही उपयोगनी अपेक्षाओ तो ते जन्ने भिन्न-भिन्न समये थाय छे, तेथी श्रुतज्ञान मतिपूर्वक मानाय छे तात्पर्य ओ छे के—जे मति ज्ञान द्वारा विचार न जाय तो श्रुतोपयोग उत्पन्न थई शकतो नथी, तेथी श्रुतोपयोगनु जनक मतिज्ञान छे

नन्वेव मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव । तथाहि-शब्द श्रुत्या या मतिरुत्पद्यते, सा श्रुतपूर्वेति प्रसिद्धम् । अतो नास्ति विशेषः, यथा मतिपूर्वा श्रुत, तथा मतिरपि श्रुतपूर्वे ?-ति चेत्,

अत्रोच्यते—मतिः खलु शब्दात्मकेन द्रव्यश्रुतेन जन्यते, इह तु-‘ न मतिः श्रुतपूर्वा ’ इत्यस्यापमर्थः-उपयोगरूपात् भावश्रुतात् मतिर्न भवतीति । यद्वा-मतिर्भावश्रुतकार्यतया निषिध्यते, न तु क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगाच्च्युतस्य मत्पक्ष-स्थानमिष्यते एवेति ।

शका—इस तरह तो मतिज्ञान भी श्रुतपूर्वक होता है, शब्द को सुन कर जो मतिज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रुतपूर्वक मतिज्ञान है, यह बात प्रसिद्ध है, इसलिये जैसे मतिपूर्वक श्रुत होता है वैसे ही श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान भी होता है फिर कार्य कारण आदि की अपेक्षा जो इनमें भेद का प्रदर्शन कर रहे हैं वह नहीं बनता है ।

उत्तर—यहां मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है” ऐसा जो कहा जाता है वह भावश्रुत की अपेक्षा लेकर कहा जाना है । भावश्रुतज्ञान उपयोगरूप माना गया है । वह उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक ही होता है, अत्र रही बात श्रुत से मति के उत्पन्न होने की, सो शब्दात्मक द्रव्यश्रुत से वह उत्पन्न होती ही है, परन्तु जहां ऐसा कहा जाता है कि “ न मतिः श्रुतपूर्वा ” उसका तात्पर्य यह है कि उपयोगरूप भावश्रुत से मतिज्ञान उत्पन्न नहीं होता है । अथवा “ भावश्रुत का कार्य मति है ” यह बात निषिद्ध की गई है । इन दोनों के क्रम

शका—आ रीते तो मतिज्ञान पक्ष श्रुतपूर्वक होय छे, शब्दने साक्षणीने जे मतिज्ञान उत्पन्न थाय छे ते श्रुतपूर्वक मतिज्ञान छे, जे वात प्रसिद्ध छे तेथी जेभ मतिपूर्वक श्रुत थाय छे जेभ रीते श्रुतपूर्वक मतिज्ञान पक्ष थाय छे, तो पछा कार्यकारण आदिनी अपेक्षाजे तेभनाभा लेखनु प्रदर्शन करे छे ते स भवे नडी

उत्तर—अडी “ मतिज्ञानधी श्रुतज्ञाननी उत्पत्ति थाय छे ” जेभ जे कडेवाय छे ते भावश्रुतनी अपेक्षाजे कडेवाय छे भावश्रुतज्ञान उपयोगरूप मनायु छे ते उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक जे होय छे जेवे श्रुतधी मति उत्पन्न थवानी वात भाडी रडी, तो शब्दात्मक द्रव्यश्रुतधी ते उत्पन्न थाय छे जे पक्ष न्या जेभ कडेवाभा आवे छे के “ मति श्रुतपूर्वा ” तेनु तात्पर्य जे छे

उत्तर—अडी “ भावश्रुतधी मतिज्ञान उत्पन्न थत नथी अथवा “ भावश्रुतनु

इतथापि मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात् । तथाहि—अग्रविष्टादिभेदादष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानम्, अग्रप्रविष्टाद्यनेकभेदभिन्नं च श्रुतज्ञानम् । २ ।

इन्द्रियोपलब्धिविभागादपि मतिश्रुतयोर्भेदः । तथा चोक्तम्—

“सोऽदियोऽलब्धी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।

मोत्तूण दव्वसुय, अक्खरलभो य सेसेसु” ॥ १ ॥

छाया—श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः, भवति श्रुत शेषक तु मतिज्ञानम् ।

मुक्त्वा द्रव्यश्रुतम्, अक्षरलाभश्च शेषेषु ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुत भवति, सर्वं वाक्य सावधारणमिति न्यायाश्रयणात् । इह श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि या श्रुताऽनुसारिणी सैव श्रुतमुच्यते, या तु अग्रप्रवेहावायरूपा सा मतिः । यदि श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्यते, तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्यते, तच्चानिष्टम्, अतः श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रुतमित्यगन्तव्यम् ।

का निषेध नहीं किया गया है, क्यों कि श्रुतोपयोग से च्युत हुए जीव का क्रम से मति में अवस्थान माना ही जाता है ।

भेदों की भिन्नता की अपेक्षा को लेकर भी मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भिन्नता आती है, क्यों कि अग्रप्रवृत्ति, ईहा, अवाय और धारणा आदिके भेद से मतिज्ञान अठारह प्रकार का है, तथा अग्रप्रविष्ट और अग्रवाह्य आदिके भेद से श्रुतज्ञान अनेक प्रकार का माना गया है ॥ २ ॥

इन्द्रियों के द्वारा जो उपलब्धि होती है सो उस उपलब्धि के विभाग से भी मति और श्रुत में भेद है । कहा भी है—

“सोऽदियोऽलब्धी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।

मोत्तूण दव्वसुय, अक्खरलभो य सेसेसु” ॥ १ ॥

नहीं, कारण के श्रुतोपयोगही श्रुत धर्मे लवना कभी मतिमा अवस्थान मनाय छे न

लेहोनी भिन्नतानी अपेक्षाअे गणुता पणु मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानमा भिन्नता आवे छे कारण के अवग्रह छडा, अवाय अने धारणा आदिना लेहधी मतिज्ञान अठ्ठावीस प्रकारनु, तथा अग्रप्रविष्ट अने अग्रवाह्य आदिना लेहधी श्रुतज्ञान अनेक प्रकारनु मनाय छे ॥ २ ॥

इन्द्रियो द्वारा न उपलब्धि थाय छे ते उपलब्धिना विभागधी पणु मति अने श्रुतना लेह छे कलु पणु छे—

“सोऽदियोऽलब्धी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।

मोत्तूण दव्वसुय, अक्खरलभो य सेसेसु” ॥१॥

નન્વે મતિરપિ શ્રુતપૂર્વા મગ્ન્યેવ । તથાહિ-શબ્દ શ્રુત્વા યા મતિરુપપત્તે, સા શ્રુતપૂર્વેતિ મસિદ્ધમ્ । અતી નાસ્તિ વિદેષઃ, યયા મનિપૂર્વં શ્રુત, તથા મતિરપિ શ્રુતપૂર્વે ?-તિ વેત્,

અત્રોચ્યતે—મતિઃ શબ્દ શબ્દાત્મકેન દ્રવ્યશ્રુતેન જન્યતે, ઇદ તુ—' ન મતિઃ શ્રુતપૂર્વા ' ઇત્યસ્યાયમર્થઃ—ઉપયોગરૂપાદ્ ભાવશ્રુતાત્ મતિર્ન મગ્નીતિ । યદ્વા-મતિર્ભવિશ્રુતકાર્યતયા નિષિધ્યતે, ન તુ ક્રમેણ, ક્રમેણ તુ શ્રુતોપયોગાચ્યુતસ્ય મત્યક્ સ્થાનમિવ્યતે એવેતિ ।

શકા—ઇમ તરફ તો મતિજ્ઞાન મી શ્રુતપૂર્વક હોતા હૈ, શબ્દ કો સુન કર જો મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન હૈ, યહ વાત પ્રસિદ્ધ હૈ, ઇમલિયે જૈસે મતિપૂર્વક શ્રુત હોતા હૈ ઘેસે હી શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન મી હોતા હૈ ફિર કાર્ય કારણ આદિ કી અપેક્ષા જો ઇનમૈ મેદ કા પ્રદર્શન કર રહે હૈ વહ નહીં વનતા હૈ ।

ઉત્તર—ઘહા મતિજ્ઞાન સે શ્રુતજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ” એસા જો કહા જાતા હૈ વહ ભાવશ્રુત કી અપેક્ષા લેકર કહા જાતા હૈ । ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ માના ગયા હૈ । વહ ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક હી હોતા હૈ, અવ રહી વાત શ્રુત સે મતિ કે ઉત્પન્ન હોને કી, સો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુત સે વહ ઉત્પન્ન હોતી હી હૈ, પરન્તુ જહાં એસા કહા જાતા હૈ કિ “ ન મતિ, શ્રુતપૂર્વા ” ઉસકા તાત્પર્ય ઘહ હૈ કિ ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુત સે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ । અથવા “ ભાવશ્રુત કા કાર્ય મનિ હૈ ” ઘહ વાત નિષિદ્ધ કી ગઈ હૈ । ઇન દોનો કે ક્રમ

શકા—આ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાંભળીને જે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જેમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામા ભેદનુ પ્રદર્શન કરા છે તે સભવે નહીં

ઉત્તર—અહીં “ મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે ” એમ જે કહેવાય છે તે ભાવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાયુ છે તે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ ન્યા એમ કહેવામા આવે છે કે “ મતિ શ્રુતપૂર્વા ” તેનુ તાત્પર્ય એ છે

તદેવ ચક્ષુરાદીન્દ્રિયોપલબ્ધેઃ સામાન્યતો મતિજ્ઞાનરૂપત્વ પ્રાપ્તમિત્યતસ્તદપવા-
દમાહ—‘મોત્સૂળ દવ્વસુય’ ઇતિ । મુક્ત્વા દ્રવ્યશ્રુતમિતિ । અય માનઃ—દ્રવ્યશ્રુત
મુક્ત્વા=વિદ્યાય, યઃ શેપેપુ-ચક્ષુરાદીન્દ્રિયેપુ અક્ષરલાભઃ—શબ્દાર્થપર્યાલોચનાત્મકઃ
સોઽપિ શ્રુતમ્, ન તુ કેવલોઽક્ષરલાભઃ, ઈદાદિરૂપાયા મતાવપિ કેવલસ્યાક્ષર-
લાભસ્ય સમગ્રાત્ ।

નનુ યદિ શેપેન્દ્રિયેપુ અક્ષરલાભઃ શ્રુત, તર્હિ યદવધારણ પૂર્વમુક્ત—‘શ્રોત્રેન્દ્રિ-
યોપલબ્ધિરેવ શ્રુત’—મિતિ તદ્વિરુદ્ધયતે, શેપેન્દ્રિયોપલ્-પ્રેરપિ સપતિ શ્રુતત્વેન
પ્રતિપન્નત્વાદિતિચેત્, ઉચ્યતે—દહ શેપેન્દ્રિયાક્ષરલાભઃ સ એવ ટૂટાતે યઃ—સ્વલ્લ શબ્દા-
ર્થપર્યાલોચનાનુસારી ચાક્ષરલાભઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિકલ્પ ઇતિ ન કશ્ચિદોપઃ ॥૩॥

આયા હુઆ ‘તુ’ શબ્દ વહ વતલાતા હૈ કિ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સે જન્ય મી
કોઈર ઉપલબ્ધિ જો અવગ્રહ, ઈદા એવ અધાયરૂપ હોતી હૈ વહ મતિજ્ઞાન
હૈ । ઇસ પ્રકાર ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપલબ્ધિ મે સામાન્યરૂપ સે મતિ-
જ્ઞાનરૂપતા પ્રાપ્ત હોને પર સૂત્રકાર ઇસમે મી સશોધન ઉપસ્થિત કરતે
હુણ કહતે હૈ કિ—“મોત્સૂળ દવ્વસુય”—“મુક્ત્વા દ્રવ્યશ્રુતમ્” દ્રવ્યશ્રુત
કો ઝોઢકર શેપ ઇન્દ્રિયો મે જો અક્ષરલાભ હોતા હૈ—શબ્દ ઓર ઉસકે
અર્થકો પર્યાલોચના હોતી હૈ—વહ મી શ્રુતજ્ઞાન હૈ, મતિજ્ઞાન નહી હૈ ।
માત્ર અક્ષર કા લાભ શ્રુતજ્ઞાન નહી હૈ કિન્તુ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થકી
પર્યાલોચનાત્મકતારૂપ જો અક્ષરલાભ હૈ વહી શ્રુત હૈ, કારણ કેવલ
અક્ષરલાભ તો ઈદાદિરૂપ મતિજ્ઞાન મે મી સભવિત હોતા હૈ ।

શકા—યદિ શેપ ઇન્દ્રિયો મે અક્ષરલાભ શ્રુત હૈ તો પૂર્વ મે જો
એસા અવધારણ કિયા હૈ કિ—“શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરેવ શ્રુતમ્” વહ ઠીક

શબ્દ એ જાતાવે છે કે શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયથી જન્ય પણ કોઈ કોઈ ઉપલબ્ધિ જે
અવગ્રહ, ઈદા, અને અધાયરૂપ હોય છે તે મતિજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે ચક્ષુ
વગેરે ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપલબ્ધિમા સામાન્યરૂપે મતિજ્ઞાનરૂપતા પ્રાપ્ત હોવાથી
સૂત્રકાર તેમા પણ સશોધન રહ્યુ ઠગ્તા કહે છે કે—“મોત્સૂળ દવ્વસુય”—“મુક્ત્વા,
દ્રવ્યશ્રુતમ્” દ્રવ્યશ્રુતને છોડીને જાકીની ઇન્દ્રિયોમા જે અક્ષરલાભ થાય છે—શબ્દ
અને તેના અર્થની પર્યાલોચના થાય છે તે પણ શ્રુતજ્ઞાન છે મતિજ્ઞાન નથી
માત્ર અક્ષરનો લાભ શ્રુતજ્ઞાન નથી પણ શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મ
કતારૂપ જે અક્ષરલાભ છે એજ શ્રુત છે, કારણ કે કેવળ અક્ષરલાભતો ઈદાદિરૂપ
મતિજ્ઞાનમા પણ સભવિત હોય છે

શકા—જે જાકીની ઇન્દ્રિયોમા અક્ષરલાભ શ્રુત છે તો પહેલા જે એવુ
અવધારણ કયું છે કે “શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરેવ શ્રુતમ્” તે ચોગ્ય લાગતુ નથી.

તથા-શેષ યત્ ચક્ષુઃગદીન્દ્રિયોપલબ્ધિરપિ જ્ઞાન તન્મતિજ્ઞાન મત્વીત્યન્યથઃ ।
 તુ-શબ્દોઽનુક્તસમુચ્યાર્થઃ । તતથ-શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરપિ યાચિદ્ અગ્રદેહાવાપ
 રૂપા મતિજ્ઞાનમ્, ઇતોઽન્યત્ સલ્લુ ચક્ષુરાદીન્દ્રિયોપલબ્ધિરપિ મતિજ્ઞાનમન્યંવેતિ ભાવઃ ।

इस गाथा का तात्पर्य इस प्रकार है-जितने भी वाक्य होते हैं वे
 सब अवधारण सहित होते हैं, इस न्याय के अनुसार यहा जो उपलब्धि
 श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि, अचग्रह, ईहा और अवायरूप हो वह श्रुत नहीं है,
 वह तो मतिज्ञानरूप ही है, कारण कि अग्रहादिरूप श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि
 श्रुतानुसारणी नहीं होती है । यदि ऐसा कहा जावे कि "श्रोत्रेन्द्रियोप-
 लब्धिः श्रुतमेव" श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुत ही है तो इस प्रकार के कथन
 से मतिज्ञान में भी श्रुतज्ञानपने का प्रसंग प्राप्त हो सकता है, अतः ऐसा
 न कहकर जो ऐसा कहा है कि "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" श्रोत्र
 इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ ज्ञान ही श्रुत है, यही निर्दोष है । इस कथन से
 यह बात भी सिद्ध हो जाती है कि जब श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतानुसारिणी
 नहीं होती है तब तो वह मतिज्ञानरूप होती है, और जब वह श्रुतानु-
 सारिणी होती है तब वह श्रुतज्ञानरूप होती है ।

(शेषक तु मतिज्ञानम्) जो उपलब्धि चक्षु आदि इन्द्रियों से उत्पन्न
 होती है वह उपलब्धिरूपज्ञान मतिज्ञान है, श्रुतज्ञान नहीं है । गाथा में

આ ગાથાનો લાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેટલા વાક્યો હોય છે તે બધા
 અવધારણસહિત હોય છે આ ન્યાયાનુસાર અહીં જે ઉપલબ્ધિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી
 ઉત્પન્ન થઈ છે એજ ઉપલબ્ધિ શ્રુતજ્ઞાન માનવામા આવેલ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયો
 પલબ્ધિ પણ અહીં એજ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સમજવી કે જે શ્રુતાનુસારિણી હોય જે
 શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ અવગ્રહ, ઈહા, અને અવાયરૂપ હોય તે શ્રુત નથી, તે તો
 મતિજ્ઞાનરૂપ જ છે, કારણ કે અવગ્રહાદિરૂપ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુતાનુસારિણી
 હોતી નથી જો એમ કહેવામા આવે કે "શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુતમેવ" શ્રોત્રેન્દ્રિ-
 યોપલબ્ધિ શ્રુત જ છે તો આ પ્રકારના કથનથી મતિજ્ઞાનમા પણ શ્રુતજ્ઞાનપણનો
 પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી એમ ન કહેતા એમ જે કહેલ છે કે "શ્રોત્રેન્દ્રિ-
 યોપલબ્ધિરેવ શ્રુતમ્" શ્રોત્ર ઈન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનજ શ્રુત છે એજ
 નિર્દોષ છે આ કથનથી એ વાત પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જ્યારે શ્રોત્રેન્દ્રિયો-
 પલબ્ધિ શ્રુતાનુસારિણી હોતી નથી ત્યારે તે મતિજ્ઞાનરૂપ હોય છે, અને
 જ્યારે તે શ્રુતાનુસારિણી હોય છે ત્યારે તે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોય છે

(શેષકતુ મતિજ્ઞાનમ્) જે ઉપલબ્ધિ ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય
 છે તે ઉપલબ્ધિરૂપ જ્ઞાન મતિજ્ઞાન છે, શ્રુતજ્ઞાન નથી ગાથામા અ "ન"

पुनरप्यय मतिश्रुतयोर्भेदः-मूकवत् स्वप्रत्यायक मतिज्ञान, अमूकवत् स्वपरप्रत्यायक श्रुतज्ञानम् ॥ ६ ॥

ज्ञान तो अनक्षरात्मक है, क्योंकि इसमें जो वस्तु का प्रतिभास होता है वह सामान्यरूप से ही होता है, इसलिये इस ज्ञान में किसी भी प्रकार का विकल्प उत्पन्न नहीं होता है । ईहा आदि ज्ञान अक्षरात्मक है, क्योंकि अवग्रह से गृहीत पदार्थका ही इसमें परामर्श आदि होता है । “श्रुतज्ञान साक्षर ही है” इसका तात्पर्य यह है कि जबतक शब्द का श्रवण नहीं होता है तबतक उस शब्द और उसके अर्थ के विषय में पर्यालोचन नहीं हो सकता है । शब्द और अर्थ के पर्यालोचनस्वरूप ही तो श्रुतज्ञान माना गया है, इसलिये ‘श्रुतज्ञान साक्षर ही है’ ऐसा जानना चाहिये ॥ ५ ॥

स्वप्रत्यायक एव स्व-परप्रत्यायक की अपेक्षा भी मति एव श्रुत में भेद है । मतिज्ञान मूक की तरह स्वप्रत्यायक ही है । जिस प्रकार वचन का अभाव होने से मूक परप्रत्ययक नहीं होता है उसी प्रकार मतिज्ञान भी द्रव्य श्रुतरूप वचनात्मक नहीं होने से परप्रत्यायक नहीं होता है । अपने प्रत्यय के हेतुभूत वचनों के सद्भाव होने से श्रुत में स्व और पर-प्रत्यायकता बोलनेवाले की तरह सिद्ध ही होती है । इस तरह से भी मति और श्रुतज्ञान में भेद है ॥ ६ ॥

अनक्षरात्मक छे, कारण के तेमा के वस्तुना प्रतिभास थाय छे ते सामान्यरूपे थाय छे, तेथी ते ज्ञानमा केछि पक्ष प्रकारना विकल्प उत्पन्न थतो नथी ईहा आदि ज्ञान अक्षरात्मक छे, कारण के अवग्रहथी अक्षर थयेल पदार्थना के तेमा परामर्श आदि थाय छे, “श्रुतज्ञान साक्षर के छे” तेतु तात्पर्य के छे के न्या सुधी शब्द सलजातो नथी त्या सुधी ते शब्द अने तेना अर्थना विषयमा पर्यालोचन थर्थ शकती नथी शब्द अने अर्थना पर्यालोचनस्वरूप श्रुतज्ञान मनायु छे, ते कारणे “श्रुतज्ञान साक्षर के छे” केम समञ्जु केछि के ॥ ५ ॥

स्वप्रत्यायक अने स्व-पर-प्रत्यायकनी अपेक्षाके पक्ष मति अने श्रुतमा लेद छे मतिज्ञान मूक (मूगा)नी केम स्वप्रत्यायक के छे के प्रभाके वचनना अभाव होवाथी मूक परप्रत्यायक होतो नथी केम प्रभाके मतिज्ञान पक्ष द्रव्यश्रुतरूप वचनात्मक नही होवाथी परप्रत्यायक होतु नथी पौताना प्रत्ययना हेतुभूत वचनाना सद्भाव होवाथी श्रुतमा स्व अने पर प्रत्यायकता बोलनारनी केम सिद्ध के होय छे आ रीते पक्ष मति अने श्रुतमा लेद छे ॥ ६ ॥

अयमपि मतिश्रुतयोर्भेदः—मतिज्ञानं वल्कलसमं कारणत्वात् । श्रुतज्ञानं तु सुखसम—(वल्कलनिष्पन्नरज्जुसमं) तन्कार्यत्वान् । ततश्च यथा—वल्कलसुखयोर्भेदस्तथा मतिश्रुतयोरपि ॥ ४ ॥

पुनरप्यनयोरयं भेदः—मतिज्ञानम्—अनक्षर साक्षर च । श्रुतज्ञानं तु साक्षरमेव—अक्षरानुगतमेव । तथाहि—अग्रहज्ञानमनक्षर, तस्य सामान्यमात्रप्रतिभासकतया निर्विकल्पत्वात् । ईहादिज्ञानं तु साक्षर, तस्य परमार्शादिरूपतयाऽऽशयवर्णनिरूपितत्वात् । श्रुतज्ञानं तु साक्षरमेव, अक्षरमन्तरं शब्दार्थपर्यालोचनस्यानुपपत्तेः ॥५॥

नहीं घैठता है, कारण कि—आप तो शेषेन्द्रियोपलब्धि को भी श्रुतरूप से अब प्रतिपादित कर रहे हैं ।

उत्तर—शेषेन्द्रियोपलब्धि को श्रुतज्ञानपने का प्रतिपादन नहीं किया गया है, किन्तु शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभ ही श्रुतज्ञान कहा है । यह शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभश्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि जैसा ही होता है, अतः इसमें कोई दोष नहीं है ॥ ३ ॥

मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में एक यह भी भेद है कि मतिज्ञान वल्कल के समान है और श्रुतज्ञान सुख के समान है । जिस प्रकार वल्कल से सुख (वल्कल की बनी दोरी) की उत्पत्ति होती है उसी प्रकार मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है, अतः कार्य और कारण की अपेक्षा इनमें भेद बन जाता है ॥ ४ ॥

मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भेद होने का कारण एक यह भी है कि मतिज्ञान अक्षर और अनक्षर दोनों रूप होता है तब कि श्रुतज्ञान अक्षरात्मक ही होता है । मतिज्ञान के भेद जो अवग्रह आदि हैं इनमें अवग्रह

कारण के आप तो शेषेन्द्रियोपलब्धि पक्षे श्रुतज्ञाने उद्वे प्रतिपादन करी रखा छे

उत्तर—शेषेन्द्रियोपलब्धि थी श्रुतज्ञानपक्षानु प्रतिपादन करवाभा आन्धु नहीं, पक्ष शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभ श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि जेवो ज डाय छे, तेथी तेभा केअं दोष नहीं ॥ ३ ॥

मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानभा अेक आ पक्ष लेद छे के मतिज्ञान वल्कलना जेवु छे अने श्रुतज्ञान सुखना जेवु छे जे प्रभाषे वल्कलभाथी सुख (वल्कलनी वखेदी दोरी)नी उत्पत्ति थाय छे, अेव रीते मतिज्ञानथी श्रुतज्ञाननी उत्पत्ति थाय छे, तेथी कार्य अने कारणनी अपेक्षाअे तेभनाभा लेद पडी जय छे ॥ ४ ॥

मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानभा लेद डोवावु अेक कारण अे पक्ष छे के मतिज्ञान अक्षर अने अनक्षर अनेअे डाय छे, तयारे श्रुतज्ञान अक्षरात्मक ज डाय छे, मतिज्ञानना अवग्रह आदि जे लेद छे तेभनाभा अवग्रहज्ञान तो

ग्राहकत्वात्, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वाच्च । मिथ्यादृष्टेस्तु मतिर्मत्यज्ञान-
मुच्यते, मिथ्यादृष्टिमतेरेकान्तावलम्बितया यथावस्थितार्थग्रहणाभावात् तत्त्वतो
मतिफलरहितत्वाच्च ।

विशेष स्वामी के द्वारा ग्रहण करने की अपेक्षा से अविशेषित मति मतिज्ञान और मत्यज्ञान, इन दोनों रूप मानी जाती है । अर्थात् सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि की विवक्षा न करके सामान्यरूप से विवक्षित मति दोनों प्रकार को बतलाती है, परन्तु जब मति में सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के द्वारा परिगृहीत होने की अपेक्षा विशेषता आती है तब वही मति यदि सम्यग्दृष्टि के द्वारा परिगृहीत है तो वह मतिज्ञान कही जाती है, और जब वह यदि मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी-विशेष से परिगृहीत हुई है तो वही मति मतिअज्ञानरूप मानी जाती है । सम्यग्दृष्टि की मति मतिज्ञान इसलिये मानी जाती है कि वह यथावस्थित अर्थ की ग्राहक होती है, तथा निश्चयनय को साध्य बनाकर उसीके अनुसार अपने कार्यों की साधिका होती है, इस दृष्टि द्वारा व्यवहारधर्म का लोप नहीं किया जाता है, परन्तु लक्ष्य कोटि में निश्चयनय रहता है । मिथ्यादृष्टि की मति मतिअज्ञानरूप इसलिये मानी जाती है कि वह एकान्त का अवलम्बन करके वस्तु का प्रतिपादन करती है, इसलिये उससे यथावस्थित अर्थ के ग्रहण के अभाव में वह मति तत्त्वविचारणारूप फल से रहित होती है ।

विशेष स्वामी द्वारा अदृष्ट करवानी अपेक्षासे अविशेषित मति मतिज्ञान अने मत्यज्ञान, अने अने रूप मानवामा आवी छे अदृष्टे अ सम्यग्दृष्टि मिथ्या दृष्टिनी विवक्षा न करेने सामान्यरूपे विवक्षित मति अने अज्ञाने दर्शावे छे, पणु न्यारे मतिमा सम्यग्दृष्टि अने मिथ्यादृष्टि द्वारा परिगृहीत यवानी अपेक्षासे विशेषता आवे छे त्यारे अने मति ने सम्यग्दृष्टि द्वारा परिगृहीत होय तो ते मतिज्ञान ठहोवाय छे, अने ने ते मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी विशेषथी परिगृहीत होय तो अने मति मतिअज्ञानरूप मनाय छे सम्यग्दृष्टिनी मति मतिज्ञान ते काण्ठे मनाय छे के ते यथावस्थित अर्थने अदृष्ट करवारी होय छे तथा निश्चयनयने साध्य बनावीने तेना अनुसार पोताना कार्योंनी साधिका थाय छे आ दृष्टि द्वारा व्यवहार धर्मने होय ठरातो नथी पणु लक्ष्य कोटिमा निश्चयनय रहे छे मिथ्यादृष्टिनी मति मतिअज्ञानरूप ते ठारणे मानवामा आवी छे के ते अज्ञानतनु अवलम्बन करेने वस्तुनु प्रतिपादन करे छे, तेथी तेना वडे यथावस्थित अर्थ अदृष्ट थतो नथी यथावस्थित अर्थ अदृष्टना अलावे ते मति तत्त्वविचारणारूप फलरहित होय छे

किञ्च—आवरणभेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदः ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावात् परस्परं भेदः, तथा-सम्यग्दर्शन-मिथ्या दर्शन-परिग्रहभेदात् स्वरूपतोऽपि तयोर्भेद इति प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्-अविसेसिया मई मडनाण च, मइ अन्नाणं च ।
विसेसिया सम्मदिट्टिस्स मई मडनाणं, मिच्छादिट्टिस्स मई
मइ-अन्नाण । अविसेसिय सुयं सुयनाण च सुय-अन्नाणं च ।
विसेसिय सुय सम्मदिट्टिस्स सुय सुयनाणं, मिच्छादिट्टिस्स
सुय सुय अन्नाणं ॥ सू० २५ ॥

छाया-अविशेषिता मतिर्मतिज्ञानं च, मत्यज्ञानं च । विशेषिता सम्यग्दृष्टेर्मे
तिर्मतिज्ञानं, मिथ्यादृष्टेर्मेतिर्मत्यज्ञानम् । अविशेषितं श्रुतं-श्रुतज्ञानं च, श्रुतानानं च ।
विशेषितं श्रुत-सम्यग्दृष्टेः श्रुतं श्रुतज्ञानं, मिथ्यादृष्टेः श्रुत-श्रुतज्ञानम् ॥ सू० २५ ॥

टीका—‘अविसेसिया’ इत्यादि । अविशेषिता=स्वामिविशेषपरिग्रहरहिता
सामान्यरूपेण विरक्षितेत्यर्थः, मतिज्ञानम्, मत्यज्ञानं चेत्युभयमुच्यते । विशेषिता=
स्वामिविशेषपरिग्रहीता स्वामिना विशेष्यमाणा, विशेषरूपेण विरक्षिता मतिः
स्वामिविशेषापेक्षया मतिः सम्यग्दृष्टेर्मेतिज्ञानमुच्यते, सम्यग्दृष्टिर्मेत्यनस्थितार्थ-

मतिज्ञान का कारण मतिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम, तथा श्रुत
ज्ञान का कारण श्रुतज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम है । इस आवरण
के भेद से भी इन दोनों में भिन्नता आती है ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

जिस प्रकार मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में कार्यकारणभाव को लेकर
भेद प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि
के परिग्रह (स्वीकृति) के भेद से इन दोनों में स्वरूपतः भी भेद है,
इस बात को सूत्रकार दिखलाते हैं—“अविसेसिया मई” इत्यादि ।

मतिज्ञाननु कारण मतिज्ञानावरणीय कर्मना क्षयोपशम, तथा श्रुतज्ञाननु
कारण श्रुतज्ञानावरणीय कर्मना क्षयोपशम छे आ आवरणना तक्षवतने लीधे
पणु अे अन्नेमा भिन्नता छे ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

७े रीते मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानमा कार्यकारणभावने लीधे लेद दर्शावाये
छे, अेअ रीते सम्यग्दृष्टि अने मिथ्यादृष्टिना परिग्रह (स्वीकृति) ना लेदधी
अे अन्नेमा स्वरूपत पणु लेद छे, अे वातने सूत्रकार यतावे छे-

“अविसेसिया मई” इत्यादि

ग्राहकत्वात्, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वाच्च । मिथ्यादृष्टेस्तु मतिर्मत्यज्ञान-
मुच्यते, मिथ्यादृष्टिमतेरेकान्तावलम्बितया यथावस्थितार्थग्रहणाभावात् तत्त्वतो
मतिफलरहितत्वाच्च ।

विशेष स्वामी के द्वारा ग्रहण करने की अपेक्षा से अविशेषित मति मतिज्ञान और मत्यज्ञान, इन दोनों रूप मानी जाती है । अर्थात् सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि की विवक्षा न करके सामान्यरूप से विवक्षित मति दोनों प्रकार को बतलाती है, परन्तु जब मति में सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के द्वारा परिगृहीत होने की अपेक्षा विशेषता आती है तब वही मति यदि सम्यग्दृष्टि के द्वारा परिगृहीत है तो वह मतिज्ञान कही जाती है, और जब वह यदि मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी-विशेष से परिगृहीत हुई है तो वही मति मतिअज्ञानरूप मानी जाती है । सम्यग्दृष्टि की मति मतिज्ञान इसलिये मानी जाती है कि वह यथावस्थित अर्थ की ग्राहक होती है, तथा निश्चयनय को साध्य बनाकर उसीके अनुसार अपने कार्यों की साधिका होती है, इस दृष्टि द्वारा व्यवहारधर्म का लोप नहीं किया जाता है, परन्तु लक्ष्य कोटि में निश्चयनय रहता है । मिथ्यादृष्टि की मति मतिअज्ञानरूप इसलिये मानी जाती है कि वह एकान्त का अवलम्बन करके वस्तु का प्रतिपादन करती है, इसलिये उससे यथावस्थित अर्थ के ग्रहण के अभाव में वह मति तत्त्वविचारणारूप फल से रहित होती है ।

विशेष स्वामी द्वारा ग्रहण करवानी अपेक्षासे अविशेषित मति मतिज्ञान अने मत्यज्ञान, अने अन्ने रूप मानवामा आवी छे अेटवै के सम्यग्दृष्टि मिथ्या दृष्टिनी विवक्षा न करीने सामान्यरूपे विवक्षित मति अन्ने प्रकारने दर्शावे छे, यद्यु न्यारे मतिमा सम्यग्दृष्टि अने मिथ्यादृष्टि द्वारा परिगृहीत भवानी अपेक्षासे विशेषता आवे छे त्यारे अेज मति ने सम्यग्दृष्टि द्वारा परिगृहीत होय तो ते मतिज्ञान कहेवाय छे, अने ने ते मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी विशेषथी परिगृहीत होय तो अेज मति मतिअज्ञानरूप भनाय छे सम्यग्दृष्टिनी मति मतिज्ञान ते जरखे भनाय छे के ते यथावस्थित अर्थने ग्रहण करनारी होय छे तथा निश्चयनयने साध्य भनावीने तेना अनुसार पोताना कार्योनी साधिका थाय छे आ दृष्टि द्वारा अवलम्बन धर्मने होय करतो नथी यद्यु लक्ष्य कोटिमा निश्चयनय रहे छे मिथ्यादृष्टिनी मति मतिअज्ञानरूप ते जरखे मानवामा आवी छे के ते अेकान्तनु अवलम्बन करीने वस्तुनु प्रतिपादन करे छे, तेथी तेना वडे यथावस्थित अर्थ ग्रहण थतो नथी यथावस्थित अर्थ ग्रहणना अभावे ते मति तत्त्वविचारणारूप रहथी रहित होय छे

यद्यपिशेषितं-सामान्यरूपेण विवक्षितं तदा-श्रुतमित्यनेन-श्रुतज्ञान श्रुताज्ञान चेत्युभयमुच्यते । यदि तु श्रुत विशेषित-स्वामिशेषितरूपेण विशेषितं, तर्हि सम्यग्दृष्टेः श्रुत-श्रुतज्ञानमुच्यते, मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुत श्रुताज्ञानमुच्यते ।

ननु मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते कथमज्ञानरूपे उच्यते?, यतः-क्षयोपशमादिरूपे कारणे नास्ति भेदः, नापि च लौकिके घटादि ज्ञानरूपे कार्ये भेदो भवति । क्षयोपशमादेव मिथ्यादृष्टेरपि मतिश्रुते भवतः, इति चेत्,

इसी तरह श्रुत भी जय सामान्यरूप से विवक्षित होता है तब वह श्रुतज्ञान एव श्रुतअज्ञान दोनों का बोधक होता है, परन्तु जय यह विशेषणविशिष्ट होता है तब यदि इसमें सम्यग्दृष्टिरूप विशेषण रहता है तो यह श्रुतज्ञान कहलाता है और जय इसमें 'मिथ्यादृष्टि' जैसा विशेषण रहता है तब यही श्रुतअज्ञान कहलाता है ।

शका—मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानरूप क्यों होते हैं? क्यों कि मिथ्यादृष्टि के भी ये दोनों अपने २ आवरण के क्षयोपशम से ही होते हैं, अतः इनकी उत्पत्ति का जो अपने २ आवरण का क्षयोपशम आदि कारण हैं उनमें मिथ्यादृष्टि और सम्यग्दृष्टि को लेकर भेद नहीं है । तथा सम्यग्दृष्टि जिस प्रकार मतिज्ञान और श्रुतज्ञान से घटपट आदि पदार्थों को जानता है उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि भी उन्हें वैसा ही जानता है, अतः इन दोनों के जाननेरूप कार्य में भी कोई भेद नहीं है?।

अथ प्रमाणे श्रुत पक्षे न्यारे सामान्यरूपे विवक्षितं थाय छे त्यारे ते श्रुतज्ञान अने श्रुतअज्ञान अथे अन्नेतु बोधकं थाय छे, पक्षे न्यारे ते विशेषण-विशिष्टं होय छे त्यारे जे तेमा सम्यग्दृष्टिरूप विशेषण रडे छे तो ते श्रुतज्ञान कडेवाय छे अने न्यारे 'मिथ्यादृष्टि' अथे विशेषण रडे छे त्यारे अथे श्रुतअज्ञान कडेवाय छे

शका—मिथ्यादृष्टितु मतिज्ञान अने श्रुतज्ञान अज्ञानरूप केम होय छे? कारण के मिथ्यादृष्टिने पक्षे ते अन्ने चोत-चोताना आवरणना क्षयोपशमथी अथाय छे, तेथी तेमनी उत्पत्तितु चोत-चोताना आवरणने क्षयोपशम आदि जे कारण छे तेमनामा मिथ्यादृष्टि अने सम्यग्दृष्टिने लीधे लेद नथी तथा सम्यग्दृष्टि जे प्रमाणे मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानथी घट पट आदि पदार्थनि लब्धे छे अथे रीते मिथ्यादृष्टि पक्षे तेमने अथे अथे लब्धे छे, तेथी अथे अन्नेना लब्धवाथी कार्यमा पक्षे लेद नथी ?

तत्रोच्यते—मिथ्यादृष्टेः सदसद्विवेकपरिज्ञानाभावात् । तथाहि—मिथ्यादृष्टिः खलु सर्वमप्येकान्तवादपुरःसर प्रतिपद्यते, न तु सर्वज्ञभगवदुक्तस्याद्वादमाश्रित्य, ततश्च मिथ्यादृष्टिर्यदा 'घट एवाय'—मिति वदति तदा तस्मिन् घटे घटत्वपर्यायव्यतिरेकेण शेषान् सत्त्व-ज्ञेयत्व-प्रमेयत्वादीन् सतोऽपि धर्मानपलपति, अन्यथा—'घट एवाय'—मित्येकान्तेनाऽवधारणानुपपत्तेः । 'घटः सन्नेव' इति यदा ब्रूते, तदा पररूपेण नास्तित्वस्यानभ्युपगमादसद्भूत पररूपमपि तत्रास्तीति प्रतिपद्यते । ततश्च सन्तमसन्त मन्यते, असन्त च सन्त मन्यते, इति सदसद्विशेषपरिज्ञानाभावान्मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानरूपे भवतः ॥ १ ॥

उत्तर—मिथ्यादृष्टि को सत् और असत् का विवेकज्ञान नहीं है । समस्त वस्तुओं को वह एकान्तधर्मविशिष्ट ही जानता है, कारण कि एकान्तवाद का ही वह अवलम्बन करता है, भगवत्कथित स्याद्वाद का नहीं । जब वह "घट एवायम्" यह घट ही है, ऐसा कहता है तब उस घटमें वर्तमान सत्त्व, ज्ञेयत्व, प्रमेयत्व आदि धर्मोंका वह अपलाप करता है । यदि ऐसा वह नहीं करता है तो फिर "यह घट ही है" इस प्रकार का वह अवधारण क्यों करता है । तथा "घटः सन्नेव" घट सत् स्वरूप ही है, ऐसा जब वह कहता है तो उसके इस कथन से पररूप की अपेक्षा भी घटमें अस्तित्व बर्तमान है, इस बात को भी उसे कबूल करना पड़ेगा, क्यों कि पररूप की अपेक्षा उसमें नास्ति-शब्द का प्रयोग नहीं किया है । इस तरह वह मिथ्यादृष्टि सत् को असत् और असत् को सत् मानता है, अतः सत् और असत् में इसकी दृष्टि में कोई न होने से उस मिथ्यादृष्टि का मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानरूप माना जाता है ।

उत्तर—मिथ्यादृष्टिने सत् अने असत्तु विवेकज्ञान होतु नथी समस्त वस्तुओंने ते एकान्तधर्मविशिष्ट न वल्ले छे, कारण छे एकान्तवादतु न ते अवलम्बन करे छे, लगवाने लागेल स्याद्वादतु नही न्यारे ते "घट एवायम्" "आ घटो न छे" जेवु उचन करे छे त्यारे ते घटमा रडेल सत्त्व, ज्ञेयत्व, प्रमेयत्व आदि धर्मोना ते अपलाप करे छे जे ते जेवु करतो न होय तो पछी "आ घटो न छे" आ प्रकारतु अवधारण ते शा माटे करे छे ? तथा "घट सन्नेव" "घटो सत्स्वरूप न छे" जेवु न्यारे ते कडे छे त्यारे तेना आ कथनथी पररूपनी अपेक्षाजे पछु घटामा अस्तित्व धर्म छे जे वात पछु तेने कबूल करवी पडशे, कारण छे पररूपनी अपेक्षाजे तेमा नास्ति शब्दने प्रयोग कर्यो नथी आ रीते ते मिथ्यादृष्टि सत् ने असत् अने असत् ने सत् माने छे, तेथी तेनी दृष्टिजे सत् अने असत्मा केछे वेद न होवाथी ते मिथ्यादृष्टितु मतिज्ञान अने श्रुतज्ञान अज्ञानरूप मानवामा आव्यु छे

पिञ्ज—इत्थ मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने, भगदेतुत्वान्, मिथ्यादर्शनम् ।
तथाहि—मिथ्यादृष्टीनां गतिश्रुते पशुपथमैश्वर्यादीनां धर्मसाधकत्वेन परिच्छेदके,
सतो दीर्घतरसंसारपथप्रवर्तकत्वाद्गान्पत्यम् ॥ २ ॥

तथा—इत्थापि मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानरूपे भवतः?, यदच्छोपलम्भे,
उन्मत्तकवियल्पवत् । यथा हि उन्मत्तकवियल्पमिमिथ्यादृष्टियो वस्तु अनपेक्ष्यैव यथा
कथञ्चित् प्रवर्तन्ते । यद्यपि च ते कश्चिद् यथावस्थितानुसयादिनस्तथापि सम्यग्
यथावस्थितवस्तुतत्त्वपर्यालोचनरिहेण प्रवर्तमानत्वात्, परमार्थतोऽपरमार्थिकाः।३।

किं च—मिथ्यादृष्टि जीव के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान इसलिये भी
अज्ञानस्वरूप होते हैं कि ये दोनों मिथ्यादर्शन की तरह भवभ्रमण के
हेतु होते हैं । भव के हेतुभूत ये इसलिये माने जाते हैं कि पशुवध,
मैथुन आदि जैसे कृकर्मों को “ये धर्म के साधनभूत हैं” ऐसा मानते
हैं, इसलिये दीर्घतरसंसारमार्ग के प्रवर्तक होने के कारण ये दोनों
मिथ्यादृष्टि के अज्ञानस्वरूप हैं ।

जिस प्रकार उन्मत्त का ज्ञान स्वेच्छानुसार पदार्थों का ग्राहक होता
है और इसी लिये वह अज्ञानरूप माना जाता है, उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि
का ज्ञान भी अज्ञानरूप ही माना गया है, यद्यपि उन्मत्तजन जो वस्तु
जैसी है उसे वैसी जानता है, सोने को सोना और लोहे को लोहा
जानकर यथार्थज्ञान लाभ कर लेता है, पर उन्माद के कारण वह सत्य
असत्य का अन्तर जानने में असमर्थ होता है, इससे उसका सच्चा
झूठा सभी ज्ञान परमार्थतः विचारशून्य या अज्ञान ही कहलाता है,

तथा—मिथ्यादृष्टि लवणु मतिज्ञान अने श्रुतज्ञान ते कारणे पशु अज्ञान
स्वरूप होय छे के अने अने मिथ्यादर्शननी नेम लवणुमणुना कारणरूप होय
छे लवणु कारणभूत तेअने अने कारणे भनाय छे के पशुवध, मैथुन वगैरे नेवा
कर्मनि “अने धर्मना साधनभूत छे” अणु माने छे, तेथी दीर्घतर संसार
मार्गना प्रवर्तक होवाने कारणे अने अने मिथ्यादृष्टिने भाटे अज्ञानस्वरूप छे

ने रीते उन्मत्तनु ज्ञान स्वेच्छानुसार पदार्थानु आहक थाय छे अने ते
कारणे ते अज्ञानरूप भनाय छे, अने रीते मिथ्यादृष्टितु ज्ञान पशु अज्ञानरूप
भनाय छे ने के उन्मत्त भाणुअ ने वस्तु नेवी छे अने तेने नाले छे सोनाने
सोनु अने लोहाने लोहु नालीने यथार्थज्ञान लाभ करी ले छे, पशु उन्मादने
कारणे ते सत्य असत्यने लेह नालुवाने असमर्थ होय छे, तेथी तेनु सायु
जोहु समस्त ज्ञान परमार्थतः विचारशून्य के अज्ञान अ कहवाय छे

तथा—मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थितं वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते, ततो यत्रपि च तद्द्वयं क्वचिद् 'रसोऽयं' 'स्पर्शोऽयं' इत्यादीं अवधारणाध्यवसायाभावे सवादि, तथापि न तद्द्वयं स्याद्वादपरिभाषनातस्तथा प्रवृत्तं किन्तु यथा कथंचित् । अतो मतिश्रुतरूपमेतद् द्वयम् अज्ञानम् ॥ ४ ॥

तथा—ज्ञानफलाभावात् मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने भवतः । ज्ञानस्य हि फल हेयस्य हानिः, उपादेयस्य चोपादानम् । न च ससारात् परं किंचित् हेयमस्ति, न उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि आत्मा कितना ही अधिक ज्ञानवाला क्यों न हो पर आत्मा के विषय में अचेरा होने के कारण उसका सारा लौकिक ज्ञान शास्त्रदृष्टि से अज्ञान ही है । यही बात "मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते यथावस्थितं वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते" इत्यादि पक्तियों द्वारा स्पष्ट की गई है । इनमें बतलाया है कि मिथ्यादृष्टि जीव के मतिश्रुतज्ञान वस्तु के वास्तविक स्वरूप का विचार नहीं करके ही प्रवृत्त हुआ करते हैं । यद्यपि मिथ्यादृष्टि जीव का "यद् रस है यद् स्पर्श है" इस प्रकार का ज्ञान अवधारणारूप अध्यवसाय के बिना प्रवृत्त होता है, और वह इस तरह अपने विषयभूत पदार्थ का सवादक भी हो जाता है तो भी इसके इस ज्ञान में स्याद्वाद-सिद्धान्त की थोड़ी सी भी पुट नहीं होती है । वह तो यथारुचिन् ही प्रवृत्त होता है ।

तथा—ज्ञान के फल का अभाव होने से मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते हैं । ज्ञान का फल हेय-ओढने योग्य-पदार्थ का परित्याग करना और उपादेय-ग्रहण करने योग्य-पदार्थ का

मिथ्यादृष्टि आत्मा डेटवोय अधिज्ञानी लवे डोय पणु आत्माना विषयमा अधाडु डोवाने ङरखे तेनु समस्त लौकिक ज्ञान शास्त्री दृष्टिथी अज्ञानं छे अेवा वात "मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थितं वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते" इत्यादि पक्तियों द्वारा स्पष्ट करारि छे तेमा अे अतान्वामा आब्यु छे डे मिथ्यादृष्टि एवना मतिश्रुतज्ञान वस्तुना वास्तविक स्वरूपने विचार न करीने न प्रवृत्त यथा करे छे अे डे मिथ्यादृष्टि एवनु "आ रस छे, आ स्पर्श छे" आ प्रकारनु ज्ञान अवधारणरूप अध्यवसाय बिना प्रवृत्त थाय छे, अने ते आ रीते चेताना विषयभूत पदार्थनु सवादक पणु थरि नय छे तो पणु तेना ते ज्ञानमा स्याद्वाद सिद्धान्तने सडेन पणु पट डोतो नथी ते तो यथा उच्यचित् प्रवृत्त डोय छे

तथा—ज्ञानना इणने अलाव डोवाथी मिथ्यादृष्टिना मतिज्ञान अने श्रुत ज्ञानअज्ञान स्वरूप डोय छे ज्ञाननु इण "हेय-यागना लायड पदार्थने। परित्याग करवे अने उपादेय-ग्रहण करवा लायक पदार्थने ग्रहण करवे," अे

च मोक्षात् पर किञ्चिदुपादेय, ततो भयमोक्षायेवान्तेन हेयोपादेयौ । तयोर्दोषोपादे-
ययोर्भवमोक्षयोर्भदान्पुपादाने सर्वसगविरतिर्भवतः, ततो विरतिरग्र्य कर्तव्या । सैव
च परमार्थतो ज्ञानस्य फलम् । सा च मिथ्यादृष्टिर्नास्तीति ज्ञानफलाभावात् मिथ्या
दृष्टिर्मेतिश्रुते अज्ञाने भवतः । उक्तञ्च—

“सदसदविसेसणाओ, भवहेउजद्विच्छिओवलभाओ ।

नाणफलाभावाओ, मिच्छद्विद्विस्स अन्नाण ” ॥ १ ॥

छाया — सदसदविशेषणात्, भवहेतुयद्विच्छित्तो (मनःकल्पितो) पलम्मात् ।

ज्ञानफलाभावात्, मिथ्यादृष्टेरज्ञानम् ॥ १ ॥ ५ ॥ सू० २७ ॥

श्रुत मतिपूर्वक भवतीत्युक्तम् । सपत्ति मतिज्ञानमनाधिकृत्य शिष्यः पृच्छति—

उपादान करना है । ससार के सिवाय और कोई पदार्थ हेय नहीं है,
तथा मोक्ष के सिवाय और कोई उपादेय नहीं है । मसार हेय है और
मोक्ष एकान्ततः उपादेय है, ये दोनों जाने सर्वपरिग्रह की विरतिवाले
सम्यग्दृष्टि जीवके ही होती हैं, इसलिये विरति अचञ्च अगीकार करने
योग्य है । यही परमार्थतः ज्ञान का फल है । यह सर्वसगविरतिरूप ज्ञान
का फल मिथ्यादृष्टि को प्राप्त नहीं है, इसलिये मिथ्यादृष्टि के ज्ञान के
फल का अभाव होने से उसके मतिश्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते हैं ।
कहा भी है—

“सदसदविसेसणाओ, भवहेउजद्विच्छिओवलभाओ ।

नाणफलाभावाओ, मिच्छद्विद्विस्स अन्नाण ” ॥ १ ॥ सू० २५ ॥

श्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक होता है यह बात यहातक कह दी । अब
शिष्य मतिज्ञान के विषय में पूछता है और सूत्रकार उसका उत्तर
देते हैं—‘से किं त आभिणिबोहियनाण’ इत्यादि ।

छे ससारना सिवाय भीजे कोर्ध पदार्थ हेय नथी तथा मोक्षना सिवाय भीजु
कोर्ध उपादेय नथी, ससार हेय छे अने मोक्ष एकान्तत उपादेय छे, अने अने
वातो सर्वपरिग्रहणी विरतिवाणा सम्यग्दृष्टि एवने न होय छे ते कारणे विरति
अवश्य अगीकार करवा योग्य छे अने परमार्थत ज्ञाननु द्दण छे आ सर्व-
सगविरतिरूप ज्ञाननु द्दण मिथ्यादृष्टिने प्राप्त नथी, तेही मिथ्यादृष्टिने ज्ञानना
द्दणने अभाव होवाथी तेना मतिश्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होय छे कहु पणु छे—

“सदसद-विसेसणाओ, भवहेउजद्विच्छिओवलभाओ ।

नाणफलाभावाओ मिच्छद्विद्विस्स अन्नाण ” ॥ १ ॥ सू० २५ ॥

श्रुतज्ञान मतिज्ञान पूर्वक होय छे अने वात अही सुधी कही हवे शिष्य
मतिज्ञान विषे पूछे छे अने सूत्रकार तेना उत्तर आपे छे—“से किं त
आभिणिबोहियनाण ” इत्यादि

मूलम्--से किं त आभिणिवोहियनाणं ? । आभिणिवोहियनाणं दुविहं पणत्त । त जहा -सुयनिस्सिय च, असुयनिस्सियं च । से किं तं असुयनिस्सिय ? । असुयनिस्सिय चउव्विह पणत्तं । त जहा—

गाहा--उप्पत्तिया १, वेणइआ २, कम्मया ३, परिणामिया ४
बुद्धी चउव्विहा बुत्ता, पचमा नोवल्लभई ॥ १ ॥

छाया—अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानम् ? आभिनिबोधिकज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—श्रुतनिश्चित च अश्रुतनिश्चितं च ।

अथ किं तद् अश्रुतनिश्चितम् ? । अश्रुत निश्चितं चतुर्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—
गाथा—औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४ ।

बुद्धिश्चतुर्विधा उक्ता, पञ्चमी नोपलभ्यते ॥ १ ॥

टीका—‘से किं त’ इत्यादि । अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानम् ? पूर्वनिर्दिष्टस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह—‘ आभिणिवोहिय नाण दुविह पणत्त ’ इत्यादि । आभिनिबोधिकज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—श्रुतनिश्चित च, अश्रुतनिश्चित च । इह श्रुत शब्देन—सामायिकमारभ्य लोकविन्दुसारपर्यन्त

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट आभिनिबोधिकज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—आभिनिबोधिकज्ञान दो प्रकार का कहा गया है । वे दो प्रकार ये हैं—१ श्रुतनिश्चित और २ अश्रुतनिश्चित । श्रुतशब्द से सामायिक से छेकर लोकविन्दुसारनामक चौदहवें पर्वपर्यन्त द्रव्यश्रुत ग्रहण किया गया है । इस द्रव्यश्रुत के अभ्यास से जनित जो सस्कार, उस सस्कार से समन्वित जिसकी बुद्धि है ऐसे प्राणी को मति के उत्पत्ति के समय

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट आभिनिबोधिकज्ञाननुं शु स्वरूप छे ?

उत्तर—आभिनिबोधिकज्ञान जे प्रकारतु जताण्यु छे जे जे प्रकार आ प्रभाषे छे—(१) श्रुतनिश्चित अने (२) अश्रुतनिश्चित श्रुतशब्द वुठे सामायिकथी लछने लोकविन्दुसार नामना चौदहमा पूर्व सुधीनु द्रव्यश्रुत अछु उरैल छे आ द्रव्यश्रुतना अभ्यासथी उत्पन्न थयेल जे सस्कार, जे सस्कारथी समन्वित जेनी बुद्धि छे जेवा प्राणीने मतिनी उत्पत्ति मभये शास्त्र अने तेना अर्थनी

द्रव्यश्रुत गृह्यते, तदनुसारेण श्रुताभ्यामज्ञानागमकारगमन्यितमतेरुन्यादत्राळे शास्त्रार्थपर्यालोचनमपेक्षैव यदपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्चितम् । यथा-अवग्रहादि । रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्य सामान्यमात्ररूपार्थस्य ग्रहणरूपोऽवग्रहः । यत् सर्वथा शास्त्रसम्पर्शरहितम्य तथाविधक्षयोपशमसद्भावमयं यथावस्थितवस्तुमंस्पर्शमिति ज्ञानमुपजायते, तत् अश्रुतनिश्चितम् । यथा-औत्पत्तिक्यादिसम् ।

ननु औत्पत्तिक्यादिकमप्यग्रहादिरूपमेव, तत् कोऽन्यो निर्देशः?, इति चेत्, अत्रोच्यते—यद्यपि अग्रहादिरूपमेव, पर तु शास्त्रमनपेक्षोपद्यते, इत्येतावता भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम् ।

मैं शास्त्र और उसके अर्थ की पर्यालोचना की अपेक्षा करके जो मतिज्ञान होता है वह श्रुतनिश्चित मतिज्ञान है, जैसे अवग्रह आदि । रूपरस आदि भेदों से अनिर्देश्य-जिसका निर्देशन हो सके ऐसे पदार्थका सामान्यरूप से जानने का नाम अवग्रह है १ । सर्वथा शास्त्र के सम्पर्श से रहित प्राणी को तथाविध क्षयोपशम के सद्भाव से यथावस्थित वस्तु को जानने वाला जो मतिज्ञान होता है वह अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान है, जैसे औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २ ।

शका—औत्पत्ति की आदि जो बुद्धियां हैं वे भी अवग्रह आदिरूप ही हैं तो फिर अवग्रह आदि में और औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों में क्या भेद है ।

उत्तर—यद्यपि ये बुद्धियां अवग्रह आदिरूप ही हैं, परन्तु फिर भी शास्त्र की अपेक्षा नहीं करके ही ये बुद्धियां उत्पन्न होती हैं, अतः इन्हें अवग्रह आदि से भिन्नरूप में माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने इनका पृथक् रूप से प्रतिपादन किया है ।

पर्यालोचनानी अपेक्षा करीने के मतिज्ञान थाय छे ते श्रुतनिश्चित मतिज्ञान छे, जेभके अवग्रह आदि १ रूप रस आदि लेहोथी अनिर्देश्य-जेनो निर्देशन थई शके ओवा पदार्थने सामान्यरूपे लक्षुवानु नाम अवग्रह छे सर्वथा शास्त्रना ससर्गथी रहित प्राणीने तथाविध क्षयोपशमना सहलावथी यथावस्थित वस्तुने लक्षुनार के मतिज्ञान थाय छे ते श्रुतनिश्चित मतिज्ञान छे, जेभके औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २

शका—औत्पत्तिकी आदि के बुद्धियो छे ते पणु अवग्रह आदि रूप न छे, तो पछी अवग्रह आदिमा औत्पत्तिकी आदि बुद्धियोमा शे लेह छे ?

उत्तर—जे के ओ बुद्धियो अवग्रह आदि रूप न छे, तो पणु शास्त्रनी अपेक्षा कर्था विना न ओ बुद्धियो उत्पन्न थाय छे, तेथी तेने अवग्रह आदिथी बिन्नरूपे मानी छे, अने ओ कारणे न सूत्रकारे तेमनु अलग रीते प्रतिपादन थई—छे

तत्राश्रुतनिश्चितस्य स्वल्पविषयकतया पूर्वं तदेव प्रस्तौति—‘से किं त’ इत्यादि। अश्रुतनिश्चितस्याभिनिर्गोचिरस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘अस्सुय-निस्सिय-चउच्चिह पण्णत्त’ इत्यादि । अश्रुतनिश्चित चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४ । इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः प्रोक्ता । औत्पत्तिकी—उत्पत्तिरेव न तु शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिक प्रयोजन=कारण यस्याः सा औत्पत्तिकी ।

ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारण क्षयोपशमस्तत् कथमुच्यते ‘उत्पत्तिरेव प्रयोजन-मस्याः’ इति चेत्, उच्यते—क्षयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणस्ततो नासां भेदेन प्रतिपत्तेः कारण भवति । अथ च बुद्ध्यन्तराद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं, तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तं न किमपि विनयादिकं विद्यते, केवलमेवमेव तथोत्पत्ति-रिति सैव साक्षान्निर्दिष्टा । १ ।

अश्रुतनिश्चित के विषय का विवेचन अल्प है, इसलिये सूत्रकार पहिले श्रुतनिश्चित मतिज्ञान का विवेचन न करके पहिले अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान का ही विवेचन करते हैं ‘से किं त अस्सुयनिस्सिय’ इत्यादि । प्रश्न—अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान का क्या स्वरूप है ? । उत्तर—अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान चार प्रकार का है वे उसके चार प्रकार ये हैं—औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३ एव पारिणामिकी ४, ये चार बुद्धिया हैं । जो बुद्धि शास्त्राभ्यास आदि के करने से उत्पन्न नहीं होती है, किन्तु जीव को स्वतः ही उत्पन्न होती है—जिस को व्यवहार में “हाजिरजवाब” कहते हैं इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है ।

शका—समस्त बुद्धियों का कारण क्षयोपशम कहा गया है, तो फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि इस बुद्धि का कारण अपनी उत्पत्ति ही है ।

अश्रुतनिश्चितना विषयतु विवेचनं २ कुं छे तथी सूत्रकार पडेला श्रुतनि-
श्चिततु विवेचनं न करता अश्रुतनिश्चिततु न विवेचनं करे छे

प्रश्न—अश्रुतनिश्चित मतिज्ञानतु शु स्वरूपं छे ?

उत्तर—२ श्रुतनिश्चित मतिज्ञान चार प्रकारतु छे—(१) औत्पत्तिकी, (२) वैनयिकी, (३) कर्मजा अने (४) पारिणामिकी, अने चार मति ३ ने मति शास्त्राभ्यास आदि दस्वाधी उत्पन्न थती नथी पणु आपोआप उत्पन्न थाय छे—नेने वडेवाइमा “हाजिर जवाब” कडे छे अने नाम औत्पत्तिकी मति छे

शका—समस्त मतिनु चारणु क्षयोपशम इशोवेल छे, तो आ बात केवी शीते नानी शकय के अने मति स्वत उत्पन्न थाय छे ?

द्रव्यश्रुत गृह्यते, तदनुसारेण श्रुताभ्यामजनितामंस्फारमन्वितमतेरुन्यादकाळे शास्त्रार्थपर्यालोचनमपेक्षैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्चितम् । यथा—अवग्रहादि । रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्य सामान्यमात्ररूपार्थस्य ग्रहणरूपोऽवग्रहः । यत् सर्वथा शास्त्रसम्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमसद्भावमात्रमेव यथावस्थितवस्तुमंस्पर्शि मतिज्ञानमुपजायते, तत् अश्रुतनिश्चितम् । यथा—औत्पत्तिक्यादिभ्यम् ।

ननु औत्पत्तिक्यादिरुमप्यवग्रहादिभ्यमेव, तत् क्रोडनयोर्विशेषः?, इति चेत्, अत्रोच्यते—यद्यपि अवग्रहादिरूपमेव, पर तु शास्त्रमनपेक्ष्योन्पद्यते, इत्येतावता भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम् ।

में शास्त्र और उसके अर्थ की पर्यालोचना की अपेक्षा करके जो मतिज्ञान होता है वह श्रुतनिश्चित मतिज्ञान है, जैसे अवग्रह आदि । रूपरस आदि भेदों से अनिर्देश्य—जिसका निर्देशन तो मके ऐसे पदार्थका सामान्यरूप से जानने का नाम अवग्रह है १ । सर्वथा शास्त्र के सम्पर्श से रहित प्राणी को तथाविध क्षयोपशम के सद्भाव से यथावस्थित वस्तु को जानने वाला जो मतिज्ञान होता है वह अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान है, जैसे औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २ ।

शका—औत्पत्ति की आदि जो बुद्धियाँ हैं वे भी अवग्रह आदिरूप ही हैं तो फिर अवग्रह आदि में और औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों में क्या भेद है ।

उत्तर—यद्यपि ये बुद्धियाँ अवग्रह आदिरूप ही हैं, परन्तु फिर भी शास्त्र की अपेक्षा नहीं करके ही ये बुद्धियाँ उत्पन्न होती हैं, अतः इन्हें अवग्रह आदि से भिन्नरूप में माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने इनका पृथक् रूप से प्रतिपादन किया है ।

पर्यालोचनानी अपेक्षा करीने के मतिज्ञान थाय छे ते श्रुतनिश्चित मतिज्ञान छे, जे मके अवग्रह आदि १ रूप रस आदि लेहोधी अनिर्देश्य—जेने निदेशन अर्थ शके जेवा पदार्थने सामान्यरूपे लक्षणानु नाम अवग्रह छे सर्वथा शास्त्रना ससर्गधी रहित प्राणीने तथाविध क्षयोपशमना सद्भावधी यथावस्थित वस्तुने लक्षणानु के मतिज्ञान थाय छे ते श्रुतनिश्चित मतिज्ञान छे, जे मके औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २

शका—औत्पत्तिकी आदि के बुद्धियों छे ते पण अवग्रह आदि रूप न छे, तो पण अवग्रह आदिमा औत्पत्तिकी आदि बुद्धियोंमा शे लेह छे ?

उत्तर—जे के जे बुद्धियों अवग्रह आदि रूप न छे, तो पण शास्त्रनी अपेक्षा कर्या बिना न जे बुद्धियों उत्पन्न थाय छे, तेथी तेने अवग्रह आदिधी भिन्नरूपे मानी छे, अने जे कारणे न सूत्रकारे तेमनु अलग रीते प्रतिपादन क छे

તત્રાશ્રુતનિશ્ચિતસ્ય સ્વલ્પવિષયકૃતયા પૂર્વં તદેવ પ્રસ્તૌતિ—' સે કિં ત ' ઇત્યાદિ । અશ્રુતનિશ્ચિતસ્યામિનિયોધિકસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્ન' । ઉત્તરમાહ—' અસ્સુય-નિસ્સિય—ચઉચ્ચિહ પ્ણાત્ત ' ઇત્યાદિ । અશ્રુતનિશ્ચિત ચતુર્વિધ વજ્રપ્તમ્ । તદ્ યથા ઔત્પત્તિકી ૧, વૈનયિકી ૨, કર્મજા ૩, પારિણામિકી ૪ । ઇત્યેવ ચતુર્વિધા બુદ્ધિઃ પ્રોક્તા । ઔત્પત્તિકી—ઉત્પત્તિરેવ ન તુ શાસ્ત્રાભ્યાસકર્મપરિશીલનાદિક પ્રયોજન=કારણ યસ્યાઃ સા ઔત્પત્તિકી ।

નનુ સર્વસ્યાઃ બુદ્ધેઃ કારણ ક્ષયોપશમસ્તત્ કથમુચ્યતે ' ઉત્પત્તિરેવ પ્રયોજન-મસ્યાઃ ? ' ઇતિ ચેત્, ઉચ્યતે—ક્ષયોપશમઃ સર્વબુદ્ધિસાધારણસ્તતો નાસૌ ભેદેન પ્રતિપત્તેઃ કારણ ભવતિ । અથ ચ બુદ્ધ્યન્તરાદ્ ભેદેન પ્રતિપત્ત્યર્થ વ્યપદેશાન્તર કર્તુમારબ્ધ, તત્ર વ્યપદેશાન્તરનિમિત્તં ન કિમપિ વિનયાદિક વિદ્યતે, કેવલમેવમેવ તથોત્પત્તિ-રિતિ સૈવ સાક્ષાન્નિર્દિષ્ટા । ૧ ।

અશ્રુતનિશ્ચિત કે વિષય કા વિવેચન અત્પ હૈ, ઇસલિયે સૂત્રકાર પહિલે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કા વિવેચન ન કરકે પહિલે અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કા હી વિવેચન કરતે હૈ ' સે કિં ત અસ્સુયનિસ્સિય ' ઇત્યાદિ । પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કા ક્યા સ્વરૂપ હૈ ? । ઉત્તર—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકાર કા હૈ વે ઉસકે ચાર પ્રકાર ચે હૈ—ઔત્પત્તિકી ૧, વૈનયિકી ૨, કર્મજા ૩ એવ પારિણામિકી ૪, ચે ચાર બુદ્ધિયાં હૈ । જો બુદ્ધિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કે કરને સે ઉત્પન્ન નહીં હોતી હૈ, કિન્તુ જીવ કો સ્વત્ હી ઉત્પન્ન હોતી હૈ—જિસ કો વ્યવહાર મે " હાજિરજવાબ " કહતે હૈ ઇસકા નામ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ હૈ ।

શકા—સમસ્ત બુદ્ધિયોં કા કારણ ક્ષયોપશમ કહા ગયા હૈ, તો ફિર યહ વાત કૈસે માની જા સકતી હૈ કિ ઇસ બુદ્ધિ કા કારણ અપની ઉત્પત્તિ હી હૈ ।

અશ્રુતનિશ્ચિતના વિષયનુ વિવેચન ટકુ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલાશ્રુતનિ-શ્ચિતનુ વિવેચન ન કરતા અશ્રુતનિશ્ચિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—૨ શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે—(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨) વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, એ ચાર મતિ છે જે મતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ ટરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે—જેને પહેવારમા " હાજર જવાબ " કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શકા—સમસ્ત મતિનુ ટરણ ક્ષયોપશમ દર્શાવેલ છે, તો આ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે એ મતિ સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે ?

वैनयिकी-विनयो-गुरुशुश्रूषाप्रणः, स प्रयोजनं=कारण यस्याः, मा तथा, यद्वा-विनयप्रधाना बुद्धिर्वैनयिकी । २ ।

तथा-कर्मजा-भनाचार्यक कर्म, साचार्यक शिल्पम् । तत्र कर्मणो जाता कर्मजा । शिल्प तु विनयोत्पन्नम्, तदुत्पन्ना बुद्धिर्वैनयियामन्तर्भूता । ३ ।

उत्तर—यह तो ठीक है, परन्तु क्षयोपशम इन बुद्धियों में भेद की प्रतिपत्ति (समझने) का कारण नहीं हो सकता है, क्यों कि क्षयोपशम सर्व बुद्धियों की उत्पत्ति में सर्वसाधारण रूप से कारण होता ही है, इसलिये वह पृथग्रूप से प्रतिपत्ति का कारण नहीं हो सकता, और जहाँ औत्पत्तिकी बुद्धि का अन्य वैनयिकी आदि बुद्धियों से पृथग्रूप प्रतिपत्ति (समझने) के लिये व्यपदेशान्तर करना प्रारम्भ किया वहाँ पर व्यपदेशान्तर का निमित्त विनयादिक कोई नहीं है, केवल उस प्रकार की उमकी उत्पत्ति ही निमित्त है इसलिये यहाँ वही साक्षात् रूप से निर्दिष्ट की गई है । १ ।

गुरु की शुश्रूषा करना इसका नाम विनय है । इस विनयरूप कारण से जो बुद्धि होती है वह वैनयिकी बुद्धि है । अथवा जिसमें विनय-प्रधान हो वह भी वैनयिकी बुद्धि है २ । आचार्य के बिना स्वयं प्राप्त हुई कला को कर्म कहते हैं, और आचार्य से प्राप्त हुई कला को शिल्प कहते हैं । इनमें कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कर्मजा बुद्धि है । १। शिल्प,

उत्तर—ये तो पशुपति है, पशु क्षयोपशम ये मतिशोभा लेदनी प्रतिपत्ति (समझना) तु कारण होई शक्तु नहीं, कारण के क्षयोपशम सर्वे मतिशोभा उत्पत्तिमा सर्वसाधारण्य रीते कारण होय न छे, तेथी ते अलग रीते प्रतिपत्तिनु कारण होई शक्तु प्रथी, अने न्या औत्पत्तिकी मतिनु अन्य वैनयिकी आदि मतिशोभा अलग रीते प्रतिपत्ति (समझना) ने माटे व्यपदेशान्तर करवाने प्रारम्भ क्यो त्या व्यपदेशान्तरनु निमित्त विनयादिक होई नहीं, इहत्त ये प्रकारनी तेनी उत्पत्ति न निमित्त छे तेथी अही ये साक्षात् रूपे निर्दिष्ट करवाना आवी छे ॥१॥

गुरुनी शुश्रूषा करवी तेनु नाम विनय छे आ विनय रूप कारणधी ने मति उत्पन्न थाय छे ते वैनयिक मति छे अथवा नेमा विनय प्रधान होय ते पशु वैनयिकी मति छे २ आचार्य बिना स्वयं प्राप्त थयेल कलाने कर्म कहे छे, अने आचार्यधी प्राप्त थयेल कलाने शिल्प कहे छे येमा उमकी ने मति उत्पन्न थय होय ते कर्मजा मति छे शिल्प, विनयधी प्राप्त थाय छे, शिल्प

तथा—पारिणामिकी-परि=समन्तात् नमन परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थ पर्यालोचनजन्यः स्यात्मनो धर्मविशेषः, स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी । सा च-अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, वयोविपाके च पुष्टीभूता, अभ्युदयमोक्षफला चेति । ४ ।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः—बुध्यते-ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मतिः, उक्ता=तीर्थ-करगणधरैः कथिता । कथं चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते, सर्वस्यापि अश्रुतनिश्चितमतिविशेषस्य औत्पत्तिकयादिवुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः पञ्चम्या उद्वेगभावात् केवलानाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः ॥ गा. १ ॥

तत्र ' यथोद्देश निर्देशः ' इति न्यायमाश्रित्य पूर्वमौत्पत्तिकीलक्षणमाह—

मूलम्--गाहा -पुठ्वमदिदृष्टसुय-मवेइय-तक्खण-विसुद्धगहियत्था ।

अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उप्पत्तिया नाम ॥ २ ॥

छाया—पूर्वादृष्टाऽश्रुताऽविदित-तत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था ।

अव्याहृतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

विनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्म-धर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति में कारणभूत होता है वह पारिणामिकी बुद्धि अनुमान, कारण-मात्र एव दृष्टान्त से सा य को सिद्ध करनेवाली होती है, तथा जैसी २ अवस्था वीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार की बुद्धिरूप मति तीर्थकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का और कोई पाचवा प्रकार नहीं है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियों में ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

थयेल मतिने। वैनयिणीमा समावेश थथ नय छे उ धण। लाभा काण सुधी पूर्वापर अर्थना विचारथी जनित आत्मधर्मविशेष जे मतिनी उत्पत्तिमा कारणभूत होय छे ते पारिणामिकी मति छे आ पारिणामिकी मति अनुमान, कारणमात्र अने दृष्टान्तथी साध्यने सिद्ध करनारी होय छे, अने जेभ जेभ अवस्था वीतती नय छे तेभ तेभ पुष्ट थती ते स्वर्ग अने मोक्ष कृणने देनारी छे ४ आ प्रकारे आ चार प्रकारनी मति तीर्थकर, गणधरोअे उडेल छे उरणु उनेटलु अश्रुत निश्चित मतिज्ञान छे ते गधु आ चार मतियेमाभा ज समावेश पागी नय छे ॥ गा १ ॥

वैनयिकी-विनयो-गुरुभृश्रुपालक्षण', स प्रयोजनं=कारण यस्याः, मा तथा, यद्वा-विनयप्रधाना बुद्धिर्वैनयिकी । २ ।

तथा-कर्मजा-भनाचार्यक कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । तत्र कर्मणो जाता कर्मजा । शिल्प तु विनयोत्पन्नम्, तदुत्पन्ना बुद्धिर्वैनयिकयामन्तर्भूता । ३ ।

उत्तर—यह तो ठीक है, परन्तु क्षयोपशम इन बुद्धियों में भेद की प्रतिपत्ति (समझने) का कारण नहीं हो सकता है, क्यों कि क्षयोपशम सर्व बुद्धियों की उत्पत्ति में सर्वसाधारण रूप से कारण होता ही है, इसलिये वह पृथग्रूप से प्रतिपत्ति का कारण नहीं हो सकता, और जहां औत्पत्तिकी बुद्धि का अन्य वैनयिकी आदि बुद्धियों से पृथकरूप प्रतिपत्ति (समझने) के लिये व्यपदेशान्तर करना प्रारम्भ किया वहां पर व्यपदेशान्तर का निमित्त विनयादिक कोई नहीं है, केवल उस प्रकार की उसकी उत्पत्ति ही निमित्त है इसलिये यहा वही साक्षात् रूप से निर्दिष्ट की गई है । १ ।

गुरु की श्रुश्रुपा करना इसका नाम विनय है । इस विनयरूप कारण से जो बुद्धि होती है वह वैनयिकी बुद्धि है । अथवा जिसमें विनय-प्रधान हो वह भी वैनयिकी बुद्धि है २ । आचार्य के विना स्वयं प्राप्त हुई कला को कर्म कहते हैं, और आचार्य से प्राप्त हुई कला को शिल्प कहते हैं । इनमें कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कर्मजा बुद्धि है । शिल्प,

उत्तर—ये तो परापर छे, पञ्च क्षयोपशम ये भतिओभा लेदनी प्रति पत्ति (समझना) तु कारण डोर्ध शकतु नथी, कारण छे क्षयोपशम सर्वे भति ओनी उत्पत्तिमा सर्वसधारण्य रीते कारण डोय न छे, तेथी ते अलग रीते प्रनिपत्तिनु कारण डोर्ध शकतु प्रथी, अने न्या औत्पत्तिकी भतिनु अन्य वैनयिकी आदि भतिओधी अलग रीते प्रतिपत्ति (समझना) ने माटे व्यपदे शान्तर करवाने प्रारम्भ कथे त्या व्यपदेशान्तरनु निमित्त विनयादिक डोर्ध नथी, इदंत्त ये प्रकारनी तेनी उत्पत्ति न निमित्त छे तेथी अडी ओन साक्षात् रूपे निर्दिष्ट करवाना आवी छे ॥१॥

शुरुनी श्रुश्रुपा करवी तेनु नाम विनय छे आ विनय रूप कारणथी न्ने भति उत्पन्न थाय छे ते वैनयिक भति छे अथवा न्नेमा विनय प्रधान डोय ते पञ्च वैनयिकी भति छे २ आचार्य विना स्वयं प्राप्त थयेल कलाने कर्म कहे छे, अने आचार्यथी प्राप्त थयेल कलाने शिल्प कहे छे ओभा कर्मथी न्ने भति उत्पन्न थय डोय ते कर्मजा भति छे शिल्प, विनयथी प्राप्त थाय छे, शिल्पथी उत्पन्न

तथा—पारिणामिकी-परि=समन्तात् नमन परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थ पर्यालोचनजन्यः स्नात्मनो धर्मविशेषः, स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी । सा च-अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, वयोविपाके च पुष्टीभूता, अभ्युदयमोक्षफला चेति । ४ ।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः—बुध्यते—ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मतिः, उक्ता=तीर्थ-करणधरैः कथिता । कथं चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते, सर्वस्यापि अश्रुतनिश्चितमतिविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः पञ्चम्या बुद्धेरभावात् केवलानाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः ॥ गा. १ ॥

तत्र ' यथोद्देश निर्देशः ' इति न्यायमाश्रित्य पूर्वमौत्पत्तिकीलक्षणमाह—

मूलम्--गाहा -पुव्वमदिट्टस्सुय-मवेइय तक्खण-विसुद्धगहियत्था ।

अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उप्पत्तिया नाम ॥२॥

छाया—पूर्वादृष्टाऽश्रुताऽनिदित-तत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था ।

अव्याहृतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

चिनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्म-धर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति में कारणभूत होता है वह पारिणामिकी बुद्धि अनुमान, कारण-मात्र एव दृष्टान्त से सा य को सिद्ध करनेवाली होती है, तथा जैसी २ अवस्था वीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार की बुद्धिरूप मति तीर्थकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का और कोई पाचवा प्रकार नहीं है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियों में ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

थयेव मतिने। वैनयित्रीमा सभावेश थथ जय छे उ धणा लाणा काण मुधी पूर्वापर अर्थना विचारथी जनिता आत्मधर्मविशेष जे मतिनी उत्पत्तिमा कारणभूत होय छे ते पारिणामिकी मति छे आ पारिणामिकी मति अनुमान, कारणमात्र अने दृष्टान्तथी साध्यने सिद्ध करनारी होय छे, अने जेभ जेभ अवस्था वीतती जय छे तेभ तेभ पुष्ट थती ते स्वर्ग अने मोक्ष क्षणने देनारी छे ४ आ प्रकारे आ चार प्रकारनी मति तीर्थ कर, गणधरोअये कहेल छे ऽरषु के जेट्तु अश्रुत निश्चित मतिज्ञान छे ते जधु आ चार मतिअेभा जे सभावेश पाभी जय छे ॥ गा १ ॥

टीका—‘पुञ्ज’ इत्यादि। पूर्वाऽदृष्टाश्रुताऽपिदिततक्षणविशुद्धश्रीतायां
पूर्व=बुद्धश्रुत्पत्तेः प्राक्, अदृष्टः=मय चक्षुषान दृष्टः, अश्रुतः=न चाप्यन्यत श्रुतः,
अपिदितः=मनसाप्यपिदितः-अपर्यालोचित, तक्षणे=नस्मिन् क्षणे-बुद्धश्रुत्पत्ति
काले, विशुद्धः=यथास्थित, श्रुतः=अभ्यारितोऽर्थः यथा सा तथा। ‘पुञ्जमदि
दृमस्त्रुयमवेड्य’ इत्यत्र मकारत्रयम् आर्पत्वात्। तथा-अव्याहृतफलयोगा-अव्याहृत
=व्याघातरहित च तत् फल चाव्याहृतफलम्, तेन योगो यस्या सा अव्याहृतफल
योगा-अवाधितार्थविषयया बुद्धिः, औत्पत्तिमी नाम-नाम्ना औत्पत्तिकीत्यर्थः॥२॥

समति शिष्यानुग्रहार्थमौत्पत्तिक्याः स्वरूप प्रतिबोधयितुमुदाहरणान्याह—

मूलम्—गाहा-भरहसिल १, मिठ २, कुक्कुड ३, तिल ४,
वाल्लय ५, हत्थि ६, अगड ७, वणसडे ८। पायस ९, अड्या १०,
पत्ते ११, खाडहिला १२, पंचपियरो १३, य ॥ ३ ॥

छाया—भरतशिला, १, मेण्ड २, कुक्कुट ३, तिल ४, वाल्लका ५, हस्त्य
गड ६-७, वनपण्डाः ८। पायसातिग ९-१०, पत्राणि ११, खाडहिला १२,
पञ्चपितरश्च १३ ॥ ३ ॥

टीका—‘भरहसिल’ इत्यादि। अस्या अर्थः त्रयोदशमयानकेभ्योऽवगन्तव्यः।
तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तर द्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥

अब औत्पत्तिकी बुद्धि का क्या लक्षण है इसे सूत्रकार नीचे की
गाथा द्वारा बतलाते हैं—‘पुञ्जमदिदृ०’ इत्यादि।

जो पदार्थ पहिले कभी देखा नहीं है, किसी दूसरे से सुना भी नहीं
है, और न जिसकी मन से भी कल्पना की गई है, ऐसे पदार्थ का उसी
समय यथावस्थितरूप से जिसके द्वारा निश्चय हो जावे उस बुद्धि का
नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है। तात्पर्य कहने का यही है कि इस बुद्धि का
विषय अबाधित होता है। अर्थात्—यह बुद्धि सभी विषयों को निस्सन्देह
रूप से स्पष्ट करती है ॥ २ ॥

इसे औत्पत्तिकी भतिनु शु लक्षण छे ते सूत्रकार नीचेनी गाथा द्वारा
बतावे छे—“पुञ्जमदिदृ०” इत्यादि

जे पदार्थ पहिला कही जेयो न डोय, जीज डोयनी पासेथी सालजेयो
पछु न डोय, अने मनथी जेनी कल्पना पछु करी न डोय, जेवा पदार्थने जेजु सभये
यथावस्थित जे जेना द्वारा निश्चय शध जय जे भतिनु नाम औत्पत्तिकी
भति छे तेनु तात्पर्य जे छे के आ भतिने विषय अबाधित डोय छे अटवे
के बुद्धि सभस्त विषयेने नि स देड जे स्पष्ट करे छे ॥ गा २ ॥

औत्पत्तिभ्या बुद्धेर्वाचनान्तरेण पुनरुदाहरणानि गाथाद्वयेनाह—

मूलम्—भरहसिल १, पणिय २, रुक्खे ३, खुड्डुग ४, पड ५, सरड ६, काय ७, उच्चारे ८ । गय ९, घयण १०, गोल ११, खंभे १२, खुड्डुग १३, मग्गित्थि १४—१५, पइ १६, पुत्ते १७ ॥ ४ ॥
महुसित्थ १८, मुद्दिय १९, ऽके २०, नाणए २१, भिक्खु २२, चेडगनिहाणे २३ । सिक्खाय २४, अत्थसत्थे २५, इच्छाय मह २६, सयसहस्से २६ ॥ ५ ॥

छाया—भरतशिला १, पणित २, वृक्षाः ३, क्षुल्लक ४, पट ५, सरट ६, काकोच्चाराः ७—८ । गज ९, घयण (भाण्ड) १०, गोलक ११, स्तम्भाः १२, क्षुल्लक १३, मार्ग १४, स्त्री १५, पति १६, पुत्राः १७ ॥ ४ ॥ मधुसिन्ध १८, मुद्रिका १९, अङ्कः २०, ज्ञायक २१, भिक्षु २२, चेटकनिधानानि २३ । शिक्षा २४, च अर्थशास्त्रम् २५, इच्छा च महती २६, शतसहस्रम् २७ ॥ ५ ॥

टीका—‘भरहसिल’ इत्यादि । अस्य गाथाद्वयस्यार्थः सप्तविंशतिरुथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकाममाप्त्यनन्तर द्रष्टव्यानि ॥ ४—५ ॥

वैनयिकालक्षणमाह—

मूलम्—गाथा—भरनित्थरण समत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाला ।
उभओलोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं—‘भरहसिल १’ इत्यादि ।

इन चारह उदाहरणों का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमे है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—‘भरहसिल १, पणिय २’ इत्यादि ।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त मे है ॥४॥५॥

‘अब वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—‘भरनित्थरणसमत्था’ इत्यादि ।

तेना उदाहरणो नीचे प्रभाषे छे—“भरहसिल १” इत्यादि अे आर उदाहरणोने स्पष्ट रीते खुलासा टीकाने अते छे ॥ गा ३ ॥

वाचनान्तरथी पषु औत्पत्तिकी भतिना सत्तावीस उदाहरणु नीचे मुल्य छे—“भरहसिल १पणिय २” इत्यादि

अे सत्तावीस उदाहरणोने खुलासा पषु टीकाने अते छे ॥ गा ४ ॥ ५ ॥
इवे वैनयिकी भतिनु वक्षषु कडे छे—“भरनित्थरणसमत्था” इत्यादि

टीका—‘पुत्र’ इत्यादि। पूर्वाऽऽष्टाश्रुताऽप्रिदिततत्त्वणविशुद्धश्रीताप्रा
 पूर्व=बुद्धश्रुतपतेः प्राक्, अष्टः=सप्त चभ्रुपान दृष्ट, अश्रुतः=न चाप्यन्यत श्रुतः,
 अप्रिदितः=मनसाप्यप्रिदितः-अपर्यालोचित, तत्त्वणे=तस्मिन् क्षणे-बुद्धश्रुतपति
 फाले, विशुद्धः=यथास्थितः, गृहीतः=अप्यारितोऽर्थः यथा सा तथा। ‘पुत्रमदि
 दृमस्सुपमवेडय’ इत्यत्र मन्त्रत्रयम् आर्पत्वात्। तथा-अव्याहृतयोगा-अव्याहृत
 =व्याघातरहित च तत् फल चाव्याहृतफलम्, तेन योगो यस्या सा अव्याहृतफल
 योगा-अवाधितार्थत्रिपयका बुद्धि, औत्पत्तिकी नाम-नाम्ना औत्पत्तिकीत्यर्थः॥२॥

समति शिष्यानुग्रहार्थमौत्पत्तिक्याः स्वरूप प्रतिरोधयितुमुदाहरणान्याह—

मूलम्—गाहा-भरहसिल १, मिंद २, कुम्कुड ३, तिल ४,
 वालुय ५, हत्थि ६, अगड ७, वणसडे ८। पायस ९, अडया १०,
 पत्ते ११, खाडहिला १२, पचपियरो १३, य ॥ ३ ॥

छाया—भरतशिला, १, मेण्ड २, कुम्कुट ३, तिल ४, गालुका ५, हस्त
 गड ६-७, वनपण्डाः ८। पायसातिग ९-१०, पराणि ११, खाडहिला १२,
 पञ्चपितरश्च १३ ॥ ३ ॥

टीका—‘भरहसिल’ इत्यादि। अस्या अर्थः त्रयोदशस्थानकेभ्योऽवगन्तव्यः।
 तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तर द्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥

अब औत्पत्तिकी बुद्धि का क्या लक्षण है इसे सूत्रकार नीचे की
 गाथा द्वारा बतलाते हैं—‘पुत्रमदिदृष्टं’ इत्यादि।

जो पदार्थ पहिले कभी देखा नहीं है, किसी दूसरे से सुना भी नहीं
 है, और न जिसकी मन से भी कल्पना की गई है, ऐसे पदार्थ का उसी
 समय यथावस्थितरूप से जिसके द्वारा निश्चय हो जावे उस बुद्धि का
 नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है। तात्पर्य कहने का यही है कि इस बुद्धि का
 विषय अवाधित होता है। अर्थात्—यह बुद्धि सभी विषयों को निस्सन्देह
 रूप से स्पष्ट करती है ॥ २ ॥

इसे औत्पत्तिकी भतिनु शु लक्षण्ये ते सूत्रकार नीचेनी गाथा द्वारा
 बतावे छे—“पुत्रमदिदृष्टं” इत्यादि

जे पदार्थ पहिले कभी न देखे न होय, जेना कौनो पासेथी सालोथी
 पद्य न होय, अने मनथी जेनी कल्पना पद्य करी न होय, जेवा पदार्थने जे सभसे
 यथावस्थित रूपे जेना द्वारा निश्चय थछ जय जे भतिनु नाम औत्पत्तिकी
 भति छे तेनु तात्पर्य जे छे के आ भतिने विषय अवाधित होय छे जेठवे
 के बुद्धि सभस्त विषयाने नि सदेह रूपे स्पष्ट करे छे ॥ गा २ ॥

औत्पत्तिम्या बुद्धेर्वाचनान्तरेण पुनरुदाहरणानि गाथाद्वयेनाह—

मूलम्—भरहसिल १, पणिय २, रुक्खे ३, खुड्डग ४, पड ५, सरड ६, काय ७, उच्चारे ८ । गय ९, घयण १०, गोल ११, खंभे १२, खुड्डग १३, मग्गित्थि १४—१५, पइ १६, पुत्ते १७ ॥ ४ ॥
महुसित्थ १८, मुद्दिय १९, ऽके २०, नाणए २१, भिक्खु २२, चेडगनिहाणे २३ । सिक्खाय २४, अत्थसत्थे २५, इच्छाय महं २६, सयसहस्से २६ ॥ ५ ॥

छाया—भरतशिला १, पणित २, वृक्षाः ३, क्षुल्लक ४, पट ५, सरट ६, काकोच्चारः ७—८ । गज ९, घयण (भाण्ड) १०, गोलक ११, स्तम्भाः १२, क्षुल्लक १३, मार्ग १४, स्त्री १५, पति १६, पुत्राः १७ ॥ ४ ॥ मधुसिन्धु १८, मुद्रिका १९, अङ्कः २०, ज्ञायक २१, भिक्षु २२, चेटकनियानानि २३ । शिक्षा २४, च अर्थशास्त्रम् २५, इन्द्रा च महती २६, शतसहस्रम् २७ ॥ ५ ॥

टीका—‘भरहसिल’ इत्यादि । अस्य गाथाद्वयस्यार्थः सप्तविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ४—५ ॥

वैनयिकालक्षणमाह—

मूलम्—गाथा—भरनित्थरण समत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाला ।
उभओलोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं—‘भरहसिल १’ इत्यादि ।

इन चारह उदाहरणों का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमें है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—‘भरहसिल १, पणिय २’ इत्यादि ।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त में है ॥४॥५॥

‘अब वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—‘भरनित्थरणसमत्था’ इत्यादि ।

तेना उदाहरणे नीचे प्रमाणे उ—“भरहसिल १” इत्यादि अे णार उदाहरणेनो स्पष्ट गीते खुदासे टीकाने अते छे ॥ गा ३ ॥

वाचनान्तरधी पद्य औत्पत्तिकी भतिना सत्तावीस उदाहरण नीचे मुख्य छे—“भरहसिल १ पणिय २” इत्यादि

अे सत्तावीस उदाहरणेनो खुदासे पद्य टीकाने अते छे ॥ गा ४ ॥ ५ ॥
इवे वैनयिकी भतिनु लक्षण कडे छे—“भरनित्थरणसमत्था” इत्यादि

छाया—गाथा—भरनिस्तरणसमर्था, त्रिवर्गसुप्रार्थगृहीतपेयाला (प्रमाण)।

उभयलोरुफलपती, त्रिनयसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—' भरनिस्तरणसमर्था ' इत्यादि । भरनिस्तरणसमर्था=भर इव भर स्तस्य निस्तरणे समर्था, गुरुकार्यसंपादन फातराणां दुष्कर भवतीति गुरुकार्यमेव भारसादृश्याद्भारस्तस्य ग्रहणे दक्षेत्यर्थः । तथा—त्रिवर्गसुप्रार्थगृहीतपेयाला=त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः, लोरुख्या धर्मार्थकामाः, तेपा ग्रहं—तद्दर्शनोपायमतिपादक सूत्रम्, अर्थ—तदर्थश्च, तौ त्रिवर्गसुप्रार्थौ, तयोर्गृहीतं पेयालं—प्रमाण सारो वा यया सा त्रिवर्गसुप्रार्थगृहीतपेयाला, नीतिशास्त्रनिपुणा—इत्यर्थः ।

ननु वैनयिक्या मते त्रिवर्गसुप्रार्थगृहीतसारत्वे मत्पश्रुतनिश्चितत्व नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गसुप्रार्थगृहीतसारत्व समवतीति चेत्,

कठिन कार्य का संपादन करना कानरों के लिये दुष्कर होता है अतः वह भारकी सदृशता से भार कहा गया है, उसके सम्पादन करने में दक्ष, तथा धर्म, अर्थ एवं काम के उपार्जन के उपाय बतलाने वाले सूत्र और उनके अर्थ का जिसके द्वारा सार ग्रहण किया जासके ऐसी, अर्थात् नीतिशास्त्र में निपुण, तथा इस लोक एवं परलोक में सुन्दर फल देनेवाली विनय से उत्पन्न वैनयिकी बुद्धि कहलाती है ।

शका—जब आप वैनयिकी बुद्धि को त्रिवर्ग के उपाय को बतलाने वाले सूत्र अर्थ का सार ग्रहण करने वाली कहते हैं तो फिर यह अश्रुतनिश्चित कैसे मानी जा सकती है, क्यों कि श्रुत के अभ्यास के विना त्रिवर्ग के स्वरूप का समझना सम्भवित नहीं हो सकता है ।

कठिन कार्यतु संपादन करषु ये क्षयशने भाटे दुष्कर होय छे तथी ते भोजन समान होवाथी लार कडेल छे तेनु संपादन करवामा दक्ष, तथा, धर्म, अर्थ अने कामना उपाजनने उपाय दशोपनार सूत्रे अने तेमना अर्थने जेना वडे सार अडषु करी शकाय जेवी, जेटवे के नीतिशास्त्रमा निपुण, तथा आक्षीउ अने परलोकना सुंदर रूप देनेारी विनयथी उत्पन्न थयेवी भतिने वैनयिकी भति कडे छे

शका—जे आप वैनयिकी भतिने त्रिवर्गना उपायने जतापनारी सूत्र अर्थने सार अडषु करनारी कडे छे तो पछी ते अश्रुतनिश्चित केवी रीते मानी शकाय, कारण के श्रुतना अभ्यास विना त्रिवर्गना स्वरूपने सम्भवानु सम्भवित होय शकतु नहीं ?

उच्यते—इह प्रायोवृत्तिमाश्रित्याश्रुतनिश्रुतत्वमुक्तम्, अतः स्वल्पश्रुतनिश्रुतत्वमद्भावेऽपि न कोऽपि दोषः ।

तथा—उभयलोकफलवती=उभयलोके-इहलोके परलोके च, फलवती-फलदायिनी, विनयसमुत्था=विनयोद्भवा वैनयिकी बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

सप्रति शिष्यानुग्रहार्थं वैनयिकीमतेः स्वरूपमुदाहरणैः प्रदर्शयति—

मूलम्—गाहा—निमित्ते १, अत्थसत्थे २, य, लेहे ३, गणिए ४, य कूव ५, अस्से ६ य । गद्भ ७, लक्खण ८, गठी ९, अगए १०, रहिए ११ य गणिया १२ य ॥ २ ॥

श्याया—निमित्तम् १, अर्थशास्त्रं २ च, लेसो ३, गणित च ४, कृपाद्यौ च ५-६ । गर्भ ७, लक्षण ८, ग्रन्थ्यगदाः ९-१०, रथिकश्च ११, गणिकां १२ च ॥२॥

तथा—

गाहा—सीया साडी दीह च तण, अवसठवय च कुचस्स १३ ।

निव्वोदए १४ य गोणे, घोडगपडण च रुक्खाओ १५ ॥३॥

श्याया—शीता शाटी दीर्घं च तृणम् अपसव्यक च क्रोञ्चस्य १३ ।

नीव्रोदक १४ च गौः, घोटरु-पतन (मरण) च वृक्षात् १५ ॥३॥

टीका—‘निमित्ते’ इत्यादिगाथाद्वयार्थः कथानकेभ्योऽपगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २-३ ॥

उत्तर—वैनयिकी बुद्धि मे जो अश्रुतनिश्रितता वतलाई गई है वह प्रायोवृत्ति को आश्रित करके वतलाई गई है, अर्थात् इसमें प्राय करके अश्रुतनिश्रितता है, इसलिये जोड़े रूपमें यदि श्रुतनिश्रितता रहती भी है तो भी इसमें कोई दोष नहीं है ॥ १ ॥

उत्तर—वैनयिकी भक्तिमा जे अश्रुतनिश्रितता भताववामा आवी जे ते प्रायोवृत्तिने आधारे भतावार्ड छे, जेटवे के तेमा प्राय अश्रुतनिश्रितता छे, तेथी जे तेमा थोडा प्रमाणुमा श्रुतनिश्रितता पणु होय तो तेमा केछ दोष नहीं ॥ गा १ ॥

कर्मजाया बुद्धेर्लक्षणमाह—

मूलम्—गाहा—उवओगट्टिसारा, कम्मपसगपरिघोलणविसाला।
साहुकारफलवई, कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥

गाया—उपयोग दृष्टमारा, कर्मममङ्गपरिघोलनविशाला।

साधुकार फलवती, कर्मममृत्या भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—‘उवओगट्टिसारा’ इत्यादि। उपयोगदृष्टसाग=उपयोगः प्रिवसिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः, तेन दृष्टः सारः=तस्यैव कर्मणः परमार्थो यथा, सा उपयोगदृष्टसारा—अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्यर्थः। तथा—कर्मममङ्गपरिघोलन विशाला—कर्मणि मसङ्गः—कर्ममसङ्गः, मसङ्गोऽभ्याम’, परिघोऽन्नं=विचार, कर्म मसङ्गपरिघोलनाभ्या विशाला=विस्तारमुपगता। तथा—साधुकृत=मुष्टुकृतमिति वि द्बद्धिः कृता=मशसा साधुकारः, तेन फलवती=साधुकारपुरस्सर ज्ञानादिनामरूप फलं यस्याः सेत्यर्थः। कर्मसमुत्था=कर्मजा बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

शिष्यानुग्रहार्थमुदाहरणैः कर्मजायाः स्वरूपं वर्णयति—

मूलम्—हेरणिणए १, करिसए २, कोलियं ३, डोवे ४,
य मुत्ति ५, घय ६, पवए ७। तुन्नाए ८, वड्ढई ९, य, पूइय १०,
घड ११, चित्तकारे १२ य ॥ २ ॥

गाया—हेरण्यकः १ कर्पकः ३, डोवथ (दवीकारश्च) ४ मौक्तिक—घृत-
प्लवकाः ५ ६-७। तुन्नागो ८, वदकिश्च ९, आपूपिकः १०, घट—चित्रकारी
च ११-१२ ॥ २ ॥

टीका—‘हेरणिणए’ इत्यादि। अस्या अप्यर्थः द्वादशस्थानकेभ्योऽवगन्तव्यः।
तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २ ॥

अब धारह उदाहरणों द्वारा सूत्रकार इसका स्वरूप प्रतिपादन करते
हैं—‘निमित्ते’ इत्यादि। तथा—‘सीया साडी’ इत्यादि।

इन दोनों गाथाओंके सत्ताईस दृष्टान्तोंका स्पष्टीकरण टीका के
अन्तमें है ॥ २-३ ॥

डोवे पार उवाडरुणो द्वारा सूत्रकार तेना स्वइपनु प्रतिपादन करे छे—

“निमित्ते” इत्यादि सीया साडी” इत्यादि

आ जन्ने गाथाओना सत्तावीस दृष्टान्तोनु स्पष्टीकरणु टीकाने अते
आयु छे ॥ ११ २ ॥ ३ ॥

पारिणामिक्या लक्षणमाह—

मूलम्—गाहा-अणुमाणहेउदित्तसाहिया वयविवागपरिणामा ।

हियनिस्सेयस फलवई, बुद्धी परिणामिया नाम ॥१॥

गया—अनुमानहेतुदृष्टान्त-साधिका, वयो विपाकपरिणामा ।

द्वितनिःश्रेयसफलवती, बुद्धिः पारिणामिकी नाम ॥ १ ॥

टीका—‘अणुमाण०’ इत्यादि । अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका-अनुमान
मिह स्वार्थम् । अनुमानप्रतिपादक वचो हेतुः-पञ्चाययनाम्यरूपः, परार्थानु-
मानमित्यर्थः ।

अब सूत्रकार कर्मजा बुद्धिका स्वरूप मतलाते हैं—‘उचओगदित्त-
सारा’ इत्यादि । जिस बुद्धिके द्वारा कर्तव्य कर्म-कार्य-का मनकी लगन
पूर्वक अच्छी तरहसे सार ग्रहण कर लिया जाता है, तथा जो बुद्धि,
कार्य के अभ्यास और उसके विचारसे विस्तारको प्राप्त हुई हो, एवं
जिस बुद्धिसे ससारमें प्रज्ञासा हो वह बुद्धि कर्मजा कहलाती है ॥१॥

कर्मजा बुद्धिके चारह उदाहरण कहते हैं—‘हेरिणण’ इत्यादि ।

इन चारह दृष्टान्तोंका खुलासा टीकाके अन्तमें है ॥ २ ॥

अब पारिणामिकी बुद्धिका स्वरूप कहते हैं—‘अनुमाणहेउदित्त’
इत्यादि । अनुमान, हेतु एवं दृष्टान्तके द्वारा माय अर्थको सिद्ध करने-
वाली, ऊपरके अनुसार पुष्ट होनेवाली, तथा अभ्युदय एवं निःश्रेयसस्वरूप
फलवाली बुद्धि पारिणामिकी बुद्धि है ॥ १ ॥

इसे सूत्रकार कर्मजा भतिनु स्वरूप बतावे थे—“उचओगदित्तसारा” इत्यादि
के भति द्वारा कर्तव्य कर्म-कार्यको मनकी लीनता पूर्वक सारी राते
सार श्रद्धा वशय थे, तथा वे भति कार्यना अभ्यास अने विचारकी विस्तार
पामी होय, अने वे भतिने लीने ससारमा प्रज्ञासा थाय ते भतिने उगव
भति वडे थे ॥ गा १ ॥

कर्मजाभतिना चार उदाहरणो वडे थे—“हेरिणण” इत्यादि

ओ चार दृष्टान्तोनु स्पष्टीकरण गीकाने अते आच्यु थे ॥ गा २ ॥

इसे चौथी पारिणामिकी भतिनु स्वरूप वडे थे—“अणुमाणहेउदित्त०”
इत्यादि अनुमान, हेतु अने दृष्टान्त द्वारा साध्य अर्थने सिद्ध करनेवाली, उभरना
प्रमाणे पुष्ट बनानी, तथा अभ्युदय अने निःश्रेयसस्वरूप फलवाणी भतिने पारि-
णामिकी भति वडे थे ॥ गा १ ॥

ઇદમત્ર ચોખ્યમ્—અનુમાન દ્વિતિથ-સ્વાર્થ પરાર્થ ન । તત્ર મ્યમેવ નિશ્ચિતાત્
માધનાત્ સાખ્યાના સ્વાર્થાનુમાનમ્ । પરોપદેશમનપેત્ય મ્યમેવ નિશ્ચિતાત્ પ્રાક્
તર્કાનુભૂતવ્યાસિસ્મરણમહત્તાદ્ ધુમાડે' માધનાદુત્પન્ન પર્વતાદૌ ધર્મિણિ ં
ગ્યાદેઃ સાધ્યસ્ય જ્ઞાન સ્વાર્થાનુમાનમિત્યર્થઃ । યથા-પર્વતોઽય વહ્નિમાન ધુમવ
ત્વાદિતિ । અય દ્વિ સ્વાર્થાનુમાનમ્ય જ્ઞાનરૂપસ્યાપિ શબ્દેનોલ્લેખ', યથા 'અય
ઘટ' ' ઇતિ શબ્દેન પ્રત્યક્ષસ્યોલ્લેસો ભવતિ ।

અનુમાન સ્વાર્થાનુમાન ઓર પરાર્થાનુમાનકે મેટસે ઢો પ્રકારકા ઘન
લાયા ગયા હૈ । યહા પ્રકૃતમે સ્વાર્થાનુમાન ગૃહીત હુઆ હૈ । સ્વાર્થાનુમાનકે
પ્રતિપાદક જો પચાવયરૂપ વચન હૈ વહ હેતુ હૈ । યહ હેતુ પરાર્થાનુમાન
હૈ । જહા પરોપદેશ કી અપેક્ષા વિના હી મનુષ્ય કો ત્વય નિશ્ચિત ક્રિયે
ગયે સાધન સે-જિમ સાધન કા સહાયક પૂર્વકાલીન તર્કાનુભૂત વ્યાસિ
કા સ્મરણ હોતા હૈ ઉસસે-માખ્ય કા જ્ઞાન હોતા હૈ વહ સ્વાર્થાનુમાન
હૈ । જૈસે-રસોઈઘર આદિ મેં ઘાર ૨ ધૂમ ઓર વહ્નિ કે દેખ્વને સે
અનુમાતા પુરુષ કો યહ દૃઢ ધારણા ઘન જાતી હૈ કિ જહા ૨ ધૂમ હોગા
વહા ૨ અગ્નિ હોગી, કારણ કિ જિતના ખી ધૂમ હોતા હૈ વહ અગ્નિ કે
વિના ઉત્પન્ન નહી હોતા । ડસ તરહ ધૂમ ઓર વહ્નિ કી તર્કસે વ્યાસિ
ગ્રહણ કર જવ વહ કિસી પર્વતાદિક ધર્મી મે ધૂમરૂપ માધન કો દેખતા
હૈ તો ઉસે શીઘ્ર હી પ્રાક્ તર્કાનુભૂત ધૂમ ઓર વહ્નિ કી વ્યાસિ કા સ્મરણ
હો આતા હૈ । ડસકે બલ પર વહ ઉસ ધૂમરૂપ સાધન સે યહ જાન હેતા

અનુમાન સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાનના ભેદથી એ પ્રકારનું દર્શાવ્યું છે
અહીં પ્રકૃતિમા સ્વાર્થાનુમાન ગ્રહણ કરાયું છે સ્વાર્થાનુમાનનું પ્રતિપાદક જે
પચાવયવરૂપ વચન છે તે હેતુ છે આ હેતુ પરાર્થાનુમાન છે જ્યાં પરોપદેશની
અપેક્ષા વિનાજ મનુષ્યને સ્વય નિશ્ચિત કરેલ સાધનથી જે સાધનનું સહાયક
પૂર્વકાલીન તર્કાનુભૂત વ્યાસિનું સ્મરણ થયું છે તે વડે સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે
તે સ્વાર્થાનુમાન છે જેમ કે-રસોડા આદિમા વાર વાર ધુમાડો તથા અગ્નિને
જેવાથી અનુમાન કરનાર પુરુષને એ મજબૂત અનુમાન થાય છે કે જ્યાં જ્યાં
ધુમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય જ, કારણ કે જેટલો ધુમાડો થાય છે તે
અગ્નિ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી આ રીતે ધુમાડો અને અગ્નિની તર્કથી વ્યાસિ
ગ્રહણ કરીને જ્યારે તે કોઈ પર્વતાદિક ધર્મીમા ધુમાડારૂપ સાધનને જોવે છે
તો તેને તરતજ આગળ તર્કાનુભૂત ધુમાડા તથા અગ્નિની વ્યાસિનું સ્મરણ થઈ
આવે છે તેના આધારે તે ધુમાડારૂપ સાધન વડે એ જાણી લે છે કે આ

परोपदेशमपेक्ष्य साध्यज्ञान, तत् परार्थानुमानम् । यथा-पर्वतो वह्निमान् ,
(प्रतिज्ञा १), धूमात्, (हेतुः २), यथा महानसम् (दृष्टान्तः ३), तथा चायम्,
(उपनयः ४), तस्मात् तथा (निगमनम् ५), इत्यादि पञ्चावयववाक्यं यत्र प्रयु-
ज्यते, तत् परार्थानुमानम् ।

है कि इस पर्वत में अग्नि है । यदि अग्नि नहीं होती तो यह अवि-
च्छिन्न शाखावाला धूम जो दिख रहा है वह नहीं दिखता । स्वार्थानु-
मान यद्यपि ज्ञानरूप होता है परन्तु समझाने के लिये ही वहा वह
“ पर्वतोऽय वह्निमान् धूमवत्त्वात् ” इस रूप से शब्दों द्वारा उल्लिखित
किया गया है, जैसे प्रत्यक्ष का “ अय घटः ” उस शब्द द्वारा उल्लेख
किया जाता है । जिस अनुमान में पर के उपदेश की अपेक्षा करके
साधन से साध्य का ज्ञान होता है वह परार्थानुमान है । जैसे किसी से
ऐसा जब कहा जाता है कि देखो भाई ! इस पर्वत में अग्नि है, क्यों
कि धूम उठ रहा है, जैसे-रसोईघर में धूम उठता रहता है तो वहा
अग्नि रहती है, उसी प्रकार पर्वत में भी ऐसा ही हो रहा है, इसलिये
यहां भी अग्नि है । यह पञ्चावयव वाक्य है, क्यों कि पर्वत में अग्नि
का सद्भाव स्थापित किया जा रहा है अतः वह पक्ष है, अग्नि साध्य
है, पक्ष और हेतु का समुदायरूप कथन प्रतिज्ञा कहलाती है । इसलिये
‘ पर्वत अग्निवाला है ’ ऐसा कथन प्रतिज्ञा हुई १ । ‘ धूमवत्त्वात् ’ यह पच-
म्यन्त साधन हुआ २ । महानस दृष्टान्त ३ । पक्षमें हेतु का उपसहार

पर्वतमा अग्निं छे जे अग्नि न होत तो आ अविच्छिन्न शाखावालो जे
धुमाडो देखाय छे ते देखात नही आ स्वार्थानुमान जे ज्ञानरूप होय छे
पञ्च समलववाने भाटे जे अर्द्धी तेने। “ पर्वतोऽय वह्निमान् धूमवत्त्वात् ” आ
रीते शब्द द्वारा उल्लेख कराये छे जेवी रीते प्रत्यक्षने। “ अय घट ” आ
शब्द द्वारा उल्लेख करवामा आवे छे जे अनुमानमा परोपदेशनी अपेक्षा करीने
साधनथी साध्यनु ज्ञान थाय छे ते परार्थानुमान छे जेभके ज्यारे कोछ ओवु
कडे के लुओ भाछी। आ पर्वतमा अग्नि छे, जारणु के धुमाडो नीकणी रह्यो छे,
जेम-रसोडाभाथी धुमाडो नीकणतो होय तो त्या अग्नि रहेल होय छे, ओज
प्रभाणु पर्वतमा पञ्च ओवु थर्छ ग्ह्यु छे तेथी त्या पञ्च अग्नि छे आ पञ्चा-
वयव वाक्य छे, जारणु के पर्वतमा अग्निना सद्भाव स्थापित कराछ रह्यो छे
तेथी ते पक्ष छे १ अग्नि साध्य छे २ पक्ष अने हेतुना समुदायरूप
कथनने प्रतिज्ञा उडेवाय छे १ धूमवत्त्वात् जे पचम्यन्त साधन थयु २

અથવા-અનુમાન-જ્ઞાપકમ્, હેતુ-ફારમ્-ઉત્પાદકમ્, દષ્ટાન્તઃ-દષ્ટોડન્તો-નિર્ણયો વસ્તુતત્ત્વમ્ યત્ર સ દષ્ટાન્તઃ-ઉત્પાદકમ્, તેપામિતરેતરયોગદ્વન્દ્વઃ, અનુમાનહેતુદષ્ટાન્તાસ્તૈ. સાધ્યમા, અનુમાનહેતુદષ્ટાન્તૈ' સાધ્યમર્થં મા પ્રતિ યા સંત્યર્થઃ । તથા-વયોવિપાકપિણામા-ચયઃ=કાલક્રતા દેહાવસ્થા, તસ્ય વિપાકેન=પ્રકર્ષેણ, પરિણામઃ=પુષ્ટતા યસ્યા મા તથા । અપિ ચ હિતનિ. શ્રેયમપ્ત્યતી-હિતમ્-અમ્યુત્યઃ, તત્કારણ વા, નિ. શ્રેયમ-મોહઃ, તત્કારણ વા, હિતનિ. શ્રેયમાભ્યા પલતી=મપ્ત, અમ્યુદયમોક્ષતાધિકા યા વૃદ્ધિઃ મા પારિણામિકી નામ-નામ્ના પારિણામિકીત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

શિષ્યાનુગ્રહાર્થમુદાહરણેઃ પારિણામિક્યાઃ સ્વરૂપ દર્શયિતુમાદ—

મૂલમ્-અભણ૧, સિદ્ધિ૨, કુમારે૩, દેવી૪, ઉદિઓદણ હવડ રાયા ૫ ।

સાહૂ ચ નદિસેણે ૬, ધણદત્તે ૭, સાવગ ૮, અમચ્ચે ૯ ॥ ૨ ॥

ઉપનય ૪ ઓર સાધ્ય ક્ષા ઉપસહાર નિગમન હુઆ ૫ । ઇસ તરહ શ્રોતા કો પચાવયવરૂપ વાક્ય દ્વારા જો જ્ઞાન કરાયા જાતા હૈ વહ પરા યાનુમાન કહલાતા હૈ ।

અથવા-જો જ્ઞાપક હોતા હૈ વહ અનુમાન ૧, એવ જો કારક હોતા હૈ વહ હેતુ ૨ । વસ્તુતત્ત્વ કા નિર્ણય જિસમે દેખા જાતા હૈ વહ દષ્ટાન્ત હૈ ૩ । ગાથા મેં “અનુમાન-હેતુ-દષ્ટાન્ત” યદા ઇતરેતર દ્વન્દ્વ સમાસ હુઆ હૈ । કાલક્રત દેહાવસ્થા કા નામ વચ હૈ । ઇસ તરહ અનુમાન, હેતુ, દષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થકો સિદ્ધ કરને વાલી, વચ કે વિપાક કે અનુરૂપ પરિણમનવાળી, એવ હિત ઓર કલ્યાણરૂપ ફલવાલી વૃદ્ધિ કા નામ પારિણામિકી વૃદ્ધિ હૈ ૪ ।

મહાનસ દષ્ટાત ૩ પક્ષમા હેતુનો ઉપસહાર ૪ અને સાધ્યનો ઉપસહાર નિગમન થયો ૫ આ રીતે શ્રોતાને પચાવયવરૂપ વાક્ય દ્વારા જે જ્ઞાન કરા વાય છે તે પરાધાનમાન કહેવાય છે અથવા (૧) જે જ્ઞાપક હોય છે તે અનુમાન અને (૨) જે કારણ હોય છે તે હેતુ છે (૩) વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય જેમા જોવામા આવે છે તે દષ્ટાત છે ગાથામા “અનુમાન-હેતુ-દષ્ટાન્ત” અહીં ઇતરેતર દ્વન્દ્વ સમાસ થયો છે કાલક્રત દેહાવસ્થાનો નામ વચ છે આ રીતે અનુમાન, હેતુ, દષ્ટાત દ્વારા સાધ્ય અર્થને સિદ્ધ કરનારી, વચના વિપાક પ્રમાણે પશ્ચિમનવાળી, અને હિત અને કલ્યાણરૂપ ફળવાળી મતિનો નામ પશ્ચિમનિકી મતિ છે ॥૪॥

खमए१०, अमच्चपुत्ते ११, चाणक्ये १२, चैव थूलभदे १३ य ।
नासिकसुदारिन्दे १४, वडरे १५, परिणामिया बुद्धी ॥३॥
चलणाऽऽहण १६, आमडे १७, मणीय १८, सप्पे १९,
य खग्गि २० थूभिदे २१ ।

परिणामियबुद्धीए, एवमाई उदाहरणा ॥ ४ ॥

से त्त अस्सुयनिस्सिय ॥ सू० २६ ॥

छाया—अभयः १, श्रेष्ठिकुमारी २-३, देवी ४, उदितोदयो भवति राजा ५ ।

सायुश्च नन्दिषेणः ६, धनदत्तः ७, श्रावकोऽमात्यः ८-९ ॥ २ ॥

धपकोऽमात्यपुत्रः-१०-११, चाणक्यश्चैव १२, स्थूलभद्रश्च १३ ।

नासिक्यसुन्दरीन्दः १४, वज्रः १५ पारिणामिकी बुद्धिः ॥ ३ ॥

चलनाहत् १६, आमडे-कृत्रिम आमलकः १७, मणिश्च १८, सर्पश्च १९, खड्गो २०

स्तूपेन्द्रः २१ । पारिणामिक्या बुद्ध्या एवमादीन्बुदाहरणानि ॥ ४ ॥

तदेतदश्रुतनिश्चितम् ॥ सू० २६ ॥

टीका—‘अभय’ इत्यादि । आसा तिस्रणा गाथानामर्थ एकरिशतिकथान-
केभ्योऽगन्तव्यः । तानि च कथानमानि टीकांते द्रष्टव्यानि ॥ २-३-४ ॥

तदेतदश्रुतनिश्चित मतिज्ञानं वर्णितम् ॥

अथ श्रुतनिश्चितमतिज्ञानमाह—

मूलम्—से किं त सुयनिस्सिय ? । सुयनिस्सिय चउच्चिह
पणत्त । त जहा—उग्गहे १, ईहा २, अवाओ ३, धारणा ४ ॥ सू० २७ ॥

इसके दृष्टान्त इस प्रकार हैं—‘अभय’ इत्यादि गाथात्रयम् । इन
तीन गाथाओं के टक्कीस उदाहरणों का खुलासा टीकाके अन्तमे है ॥४॥

इस प्रकार यहा तक अश्रुतनिश्चित मतिज्ञानका वर्णन किया
गया है ॥ सू० २६ ॥

अब सूत्रकार श्रुतनिश्चित मतिज्ञानका वर्णन करते हे—‘से किं त
सुयनिस्सिय ?’ इत्यादि ।

तेना दृष्टातो आ प्रभाषे ठे—‘अभय०’ इत्यादि त्रय गाथा अे त्रय गाथा
ओना अेकवीस उदाहरणानु अ्पधीकरणु टीकाने अते ठे ॥४॥ आ गीते अडी
सुधी अश्रुतनिश्चित मतिज्ञाननु वर्णन कर्युं छे ॥ सू २६ ॥

डेवे सूत्रकार श्रुतनिश्चित मतिज्ञाननु वर्णन करे छे—‘से किं तसुयनि
स्सिय ?’ इत्यादि

छाया—अथ किं तत् श्रुतनिश्चित ? । श्रुतनिश्चित चतुर्विधं प्रकृतम् । तद् यथा—अवग्रहं १, ईहा २, अवाय ३, धारणा ४ ॥ ४० २६ ॥

टीका—‘से किं त’ इत्यादि । शिष्यः पृच्छति—अथ किं तत् श्रुतनिश्चितमिति । पूर्वनिर्दिष्टस्य श्रुतनिश्चितस्य मतिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह—‘सुयनिस्सिय’ इत्यादि । श्रुतनिश्चितं मतिज्ञानं चतुर्विधं प्रकृतम् । तद् यथा—अवग्रहं १, ईहा २, अवाय ३, धारणा ४ । तत्रावग्रहणमावग्रहं=सामान्यार्थपरिच्छेदः । यद् विज्ञानं सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्वरूपस्य नगरहितस्य नामनायादि स्वरूपनगरहितस्य च उक्तुः परिच्छेदकमेतसामायिकं, सोऽवग्रहं, अव्यक्तं ज्ञानमिति

शिष्यः पृच्छता है—हे भदन्त ! श्रुतनिश्चित मतिज्ञानका क्या स्वरूप है ? उत्तर—श्रुतनिश्चित मतिज्ञान चार प्रकारका है, ये उसके चार प्रकार के हैं—अवग्रह १, ईहा २, अवाय ३, और धारणा ४ । वस्तुका सामान्य रूपसे ज्ञान होना इन्मका नाम अवग्रह है । अवग्रह ज्ञानसे ऐसी वस्तु गृहीत होती है कि जिसमें जब तक वह अवग्रहके विषय श्रुतवाली रहती है तब तक नाम जाति आदिकी कल्पना नहीं होती है । अवग्रह का काल एक समय मात्र है । तात्पर्य—नाम जाति आदिकी विशेष कल्पनासे रहित सामान्य मात्र का ज्ञान अवग्रह है । जैसे गाढ अंधकारमें कुछ छू जाने पर ‘यह कुछ है’ ऐसा ज्ञान । इस ज्ञानमें यह नहीं मालूम होता कि किस चीजका स्पर्श है ? इस लिये इस अव्यक्त ज्ञानका नाम अवग्रह है । यही बात “सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य” इत्यादि पक्तियो द्वारा स्पष्ट की गई है । अवग्रह ज्ञानमें

शिष्यः पृच्छेत्—हे भदन्त ! श्रुत निश्चित मतिज्ञानतु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—श्रुतनिश्चित मतिज्ञान नीचे प्रमाणे चार प्रकारतु छे—(१) अवग्रह (२) ईहा (३) अवाय अने (४) धारणा । वस्तुतु सामान्यरूपथी ज्ञान थतु तेतु नाम अवग्रह छे अवग्रह ज्ञानथी ओवी वस्तु अडथु थाय छे के जेभा न्या सुधी ते अवग्रहना विषयभूत वाणी रह्ये छे त्या सुधी नाम जाति आदिनी उदधना थनी नथी अवग्रहना काण मात्र ओक समय जे छे तात्पर्य—नाम जाति आदिनी विशेष उदधनाथी रहित सामान्य मात्रतु ज्ञान अवग्रह छे जेभ के गाढ अधाराभा के छे वस्तुना स्पर्श थथ जता “आ क छे छे” ओतु ज्ञान आ ज्ञानभा ओ अणर पडती नथी के कछ चीजनो स्पर्श छे ? तेथी आ अव्यक्त ज्ञानतु नाम अवग्रह छे ओज वात “सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य”

यावत् । ईहनम्-वस्तुनिर्णयार्थं चेष्टा ईहा । नामजात्यादि विशेषकल्पनारहित-
सामान्यज्ञानोत्तर विशेषनिश्चयार्थं विचारणा । यथा-स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शसामान्ये
ज्ञाते सति, तदनु क्रीदृशोऽय स्पर्शः ? कस्याय स्पर्शः ? किमयं कमलनालस्पर्शः,
उताहो भुजङ्गमस्पर्शः ? इति गाढान्धकारे चक्षुष्मतोऽपि विचारणा प्रवर्तते ।

ननु सशयस्य ईहायाश्च क प्रतिविशेषः ? किमय स्थाणुः आहोश्चित् पुरुषः ?
तथा किमयं कमलनालस्पर्शः, उत भुजङ्गमस्पर्शः, इत्यनिश्चयात्मकस्य सशयरु-
पत्वादिति चेत्,

वस्तु, रूप रस आदिके द्वारा अनिर्देश्य होती है, कारण कि यह ज्ञान
अव्यक्त होता है ? ।

वस्तुके निर्णयके लिये जो चेष्टा होती है उसका नाम ईहा है ।
अवग्रहके द्वारा नाम जाति आदि विशेष कल्पनासे रहित जो सामान्य
मात्र ग्रहण किया गया है उसके उत्तरकालमे उसी सामान्यको विशेष-
रूपसे निश्चित करनेके लिये जो विचारणा होती है वह ईहा ज्ञान है ।
जैसे स्पर्शन इन्द्रियके द्वारा सामान्य रूपसे स्पर्श गृहीत होने पर ऐसी
जो विचारणा होती है ' यह स्पर्श कैसा है ? किसका है ? क्या कमल-
नालका है ? अथवा सर्पका है ' इस प्रकारकी विचारणा गाढ अधकारमे
जो मृजते भी मनुष्य होते हैं उन्हें भी हो जाया करती है ।

शङ्का—सशयमे और ईहा ज्ञानमे क्या भेद है ? ' यह स्थाणु है ?
या पुरुष है ' इस प्रकारका जैसे सशय होता है उसी प्रकारका ' क्या
यह कमलनालका स्पर्श है अथवा सर्पका स्पर्श है ' ऐसा अनिश्चयात्मक

ये पङ्क्तिओ द्वारा स्पष्ट करैल छे अवग्रह ज्ञानमा वस्तु, रूप, रस आदि
द्वारा अनिर्देश्य होय छे, कारण के आ ज्ञान अव्यक्त होय छे (१)

वस्तुना निर्णयने भाटे ने चेष्टा थाय छे तेतु नाम छंदा छे अवग्रह द्वारा
नाम, कति आदि विशेष उचनानी रहित ने सामान्य मात्र ग्रहण करायेल
छे तेना उत्तर कालमा ओन सामान्यने विशेषरूपे निश्चित करवाने भाटे ने विथा
रणा थाय छे ते छंदाज्ञान छे नेम स्पर्शन इन्द्रिय द्वारा सामान्यरूपथी स्पर्श-
गृहीत थता ओवी ने विचारणा थाय छे के " आ स्पर्श केवो छे ? कानो छे ?
शु कभणनाणनो छे ? अथवा सर्पनो छे ? " आ प्रकारनी विचारणा गाढ
अधकारमा ने सूत्रता मनुष्यो होय छे तेमने पणु थया करे छे

श ७—सशय तथा छंदा ज्ञानमा शो भेद छे ? " आ स्थाणु छे के पुरुष
छे " आ प्रकारनो नेम सशय थाय छे ओन प्रमाणे " शु आ कभणनाणनो

उच्यते — यस्त्वमतिपचिरपत्यागानात्मः संशयः । ईहा तु मतिज्ञानभेदः ।
 उदमन तत्त्वम्—अग्रगण्यदृष्टान्तानामप्यायान् पूर्वं तद्भूतार्थविशेषोपादानाभिप्रायोऽपि
 तद्भूतार्थविशेषपरित्यागामिष्यत्यथ वस्तुसमविचारणात्पु मतिविशेष ईहा । यथा
 पूर्वं सामान्यतः शब्दे सुते सति, तन्नु “ प्रायोऽत्र न दे मधुस्त्वाद्यः शब्दादि
 शब्दधर्मा विद्यन्ते, न तु कर्मशक्तिदृष्टान्तयो धनुःशब्दधर्माः ” इति विचारणारूपो
 मतिविशेषः । यथा या—स्पर्शविषये ईहा—रुधिरदस्तंगणे मयितरि वने स्थाणु
 ईहा ज्ञान भी होता है तो फिर इस अनिश्चयात्मक ईहा ज्ञानमें सशय
 रूपता आनेसे ईहा ज्ञान सशयरूप ही हो गया ।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि सशयज्ञानमें वस्तु
 की प्रतिपत्ति नहीं होती है इस लिये वह अज्ञानस्वरूप माना गया है,
 ईहा ऐसी नहीं है । कारण वह मतिज्ञानका भेद है । तात्पर्य इसका इस
 प्रकार है, अवग्रहज्ञान के बाद सशय होता है । उस सशयको दूर करने
 के लिये जो प्रयत्न होता है वह ईहा है । जय गाढ अधकारमें किसी वस्तु
 का स्पर्श होना है तब ऐसा विचार होता है कि—‘ यह स्पर्श कमलनाल
 का है या सापका है ? ’ यह विचार ही सशय है । इस सशयको दूर
 करनेके लिये जो उत्तरकालमें ऐसा विचार आता है कि ‘ यह स्पर्श
 कमलनालका होना चाहिये, कारण कि यदि सापका स्पर्श होता तो वह
 ऐसी स्थितिमें फुफकार ’ किये विना नहीं रहता । वस्तु यही विचारणा ईहा

સ્પર્શ છે કે સર્પનો સ્પર્શ છે ” એવું અનિશ્ચયાત્મક ઈહાજ્ઞાન પણ હોય છે તો
 પછી આ અનિશ્ચયાત્મક ઈહાજ્ઞાનમાં સશયરૂપતા આવવાથી આ ઈહાજ્ઞાન સશ
 યરૂપ થઈ ગયું

ઉત્તર—એમ કહેવું તે ઉચિત નથી, કારણ કે સશયજ્ઞાનમાં વસ્તુની
 મમજ્ઞપટ્ટી નથી તેથી તે અજ્ઞાનસ્વરૂપ મનાયું છે, ઈહા એવી નથી કારણ
 કે તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—અવગ્રહજ્ઞાન પછી સશય
 થાય છે એ સશયને દૂર કરવાને માટે જે પ્રયત્ન થાય છે તે ઈહા છે ત્યારે
 ગાઢ અધકારમાં કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે એવો વિચાર થાય છે કે—
 “ આ સ્પર્શ કમળનાળનો છે કે સાપનો છે ” આ વિચાર જ સશય છે આ
 સશયને દૂર કરવાને ઉત્તરકાળમાં જે એવો વિચાર આવે છે કે “ આ સ્પર્શ
 કમળનાળનો હોવો જોઈએ, કારણ કે જે સાપનો સ્પર્શ હોત તો તે એ પરિ
 સ્થિતિમાં ફુફાડો કર્યા વિના ન રહેત ” બસ એજ વિચરણને ઈહા કહે છે

दृष्टवान्, ततस्तस्य विमर्शः समुत्पन्नः—‘ किमयं स्थाणुः पुरुषो वा ’ इति । जय
विमर्शः संशयरूपत्वादज्ञानम् । ततोऽसौ तत्र स्थाणुं प्रल्लयारोहण पक्षिणा निलयन
च दृष्ट्वा विचारयति—‘ स्थाणुरयं स भवति, प्रल्लयुत्सर्पणकाकादि निलयनोपलम्भात् ।

हैं । इसी वातको टीकाकारने “ अवग्रहादुत्तरकालम् अवायात् पूर्वम् ”
इत्यादि पक्तियों द्वारा स्पष्ट किया है । इनके द्वारा वे बतला रहे हैं कि
अवग्रह-ज्ञानसे उत्तरकालमें और अवायसे पहिले सद्भूत अर्थ के उपा-
दानके सन्मुख झुका हुआ और असद्भूत अर्थ के परित्यागकी ओर
रहा हुआ यह मतिज्ञानका विशेषरूप ईहा-ज्ञान होता है । जैसे-किसी
व्यक्तिने पहिले सामान्यरूप से शब्द सुना, सुनने पर ऐसा ख्याल होता
है कि उस शब्दमें प्रायः मयुरता आदि शब्दधर्म विद्यमान है, कर्कशता
निष्ठुरता आदि धनुष-शब्दके धर्म विद्यमान नहीं हैं, इसलिये यह शब्द
का शब्द होना चाहिये । अथवा एक व्यक्तिको वनमें मूर्यके अस्त हो जाने
पर जब स्थाणुके देखनेसे ऐसा ख्याल होता है कि ‘ क्या स्थाणु है या पुरुष
है ’ । इस ख्यालके होने पर न स्थाणुका निश्चय होता है और न पुरुषका
ही, बस यही संशय है, परन्तु जब उसके देखनेमें यह आता है कि यहा
पर तो बल्लीका आरोहण एव पक्षियोंके घोसले हैं तो फिर विचारने
लगता है कि यह स्थाणु होना चाहिये, क्योंकि इस पर बल्लियों का

अत्र वातने टीकाकारे “ अवग्रहादुत्तरकालम् अवायात् पूर्वम् ” इत्यादि पक्तियों
द्वारा स्पष्ट करेन छे तेमना द्वारा ते गतावे छे के अवग्रह ज्ञानना उत्तरकालमा
अने ‘अवाय’ना पड़ेला सद्भूत अर्थना उपादाननी तरक्ष जुकेल, अने असद्
भूत अर्थना परित्यागनी तरक्ष रडेल आ मतिज्ञाननु विशेषरूप धिज्ञान डोय छे
नेम के-कोई व्यक्तिने पड़ेना सामान्यरूपे शब्द मालज्यो, साक्षयता अेषु
लागे छे के आ शब्दमा सामान्यरीते मधुरता आदि शब्दधर्म विद्यमान छे,
कर्कशता निष्ठुरता आदि धनुष-शब्दना धर्म विद्यमान नहीं, तेथी ते
शब्दने अनाज डोवो नेध अथवा अक व्यक्तिने वनमा सूर्यास्त थर
जवाधी न्नारे स्थाणुने नेवाथी अेषु लागे छे के “ शुं आ स्थाणु छे के पुरुष
छे ” आ विचार आवता स्थाणुने पणु निर्णय थतो नहीं अने पुरुषने पणु
निर्णय थतो नहीं अम अत्र संशय छे, पणु न्नारे तेना नेवामा अे आवे
छे के अडीया तो लताओ थडेवी छे अने पक्षीओना भाग पणु छे त्नारे ते
विचारवा लागे छे के आ स्थाणु डोवु नेध अे कारण के तेना उपल लताओ

તથા સંભવસ્ય પર્યાલોચન યમેતિ-અસ્તાચગન્ઠરિતે ગગિનરિ ઈપત્તમગિ પ્રમરતિ
મહારણ્યેડમ્મિન્ સ્થાણુરગમગામ્યતે ન તુ પુરુપઃ, શિગઃકપ્પદ્યનપ્રીવાચલ્નાદેસ્તદ્વ-
સ્થાપકહેતોરમાનાદુ, ઈદ્દો ચ પ્રદેશેડમ્યાં વેઠાયા પ્રાયસ્તમ્યા સમયાન્ । તમ્માત્
સ્થાણુનાડ્ત્ર સદ્ભૂતેન ભાગ્ય ન તુ પુરુપેણ । તદુક્તમ્ ।

અરણ્યમેતન્ સવિતાડસ્તમાગતો,

ન ચાધુના સમવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન યગાદિભાજા,

ભાગ્ય સ્મરાગતિ સમાનનામ્ના ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા — પૂર્વાર્ધં સ્પષ્ટમ્ । તત્=નસ્માત્, एतेन=દૃશ્યમાનમ્નુના, પ્રાયઃ સ્મ
રાતિમમાનનામ્ના-સ્મરમ્ય=કામમ્ય, અરાતિઃ=ગ્રતુઃ શિવસ્તસ્ય સમાન નામ્ના,
સમાન નામ 'સ્થાણુ'-રિતિ તેન નામ્ના ભાગ્યમ્ । તત્ર હેતુ પ્રદર્શયન્ ત્રિશેષમાદ-
સ્થાણુનાદિભાજેતિ । પશ્યાદિનિજાસપુક્તેનેત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

ચંદ્રના ઓર કૌણ આદિ પશ્ચિમોં કે ત્રોસલે સ્પષ્ટ ટીગ્મ રહે હે । યહા જહ
સૂર્ય અસ્ત હો રહા હે ઓર થોડા ૨ અધકાર છા રહા હે તો હસ મહારણ્ય
મે યહ સ્થાણુ કી હી સભાવના હે, પુરુપ કી નહીં, કારણ કિ પુરુપ કે
સદ્ભાવલ્યાપક જો શિરકા યુજાના હાથ ગ્રીવા આદિ કા ચલાના આદિ
ધર્મ હે વે નહીં હો રહે હે, અતઃ તેસે પ્રદેશ મેં હસ સમય પ્રાયઃ મનુષ્ય
કે સદ્ભાવના કી સભાવના નહી હોતી હે, હસલિયે યહ સ્થાણુ હી હોના
ચાહિયે, પુરુપ નહીં । કહા મી હે—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાડસ્તમાગતો, ન ચાધુના સમવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન યગાદિભાજા, ભાગ્ય સ્મરાગતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહીં ન્યારે
સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે
આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુપની નહીં, કારણ કે પુરુ
પતુ અસ્તિ વ દર્શાવનાર માથુ ખ જવાળવુ, હાથ ડોક આદિતુ હલનચલન
આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે
મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઈએ, પુરુપ
નહીં કહ્યુ પણ છે—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાડસ્તમાગતો, ન ચાધુના સમવતીહ માનવ ।

પ્રાયસ્તદેતેન યગાદિભાજા, ભાગ્ય સ્મરાગતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायप्रसङ्गेन निश्चयादपोवर्तित्याचेति सशयेहयोः प्रतिविशेषः ।

यथा वा- 'अयं मनुष्यः' इत्यग्रहीते मति, तत्र सद्भूतविशेषार्थपर्यालोचनं भवति, यथा तत्र- 'किमयं दाक्षिणात्यः? किं वाऽयमौदीन्यः?' इति सशयस्य निराकरणार्थं भवति । अयं दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेपादिसमन्वितत्वात्, इति २।

अर्थात्-यह निर्जन अरण्य है, सूर्य भी अस्त हो गया है, इसलिये इस समय यहाँ मनुष्य की सभावना नहीं है, अतः घोमले और लताओं से युक्त यह स्थाणु ही होना चाहिये ॥ १ ॥

इस श्लोक में जो 'स्मरारातिसमाननाम्ना' यह पद है, उसका अर्थ है-स्मराराति=महादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु ।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकता हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है । मशय में और ईहा में इस तरह भेद हो जाता है-सशय में निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा में है । ईहा में सर्वथा निश्चय नहीं है । ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है । इसी तरह जब अवग्रह-ज्ञान का विषय 'यह मनुष्य है' ऐसा होता है तब वहाँ पर भी सद्भूत विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दक्षिण का है अथवा उत्तर का है । जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् सशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि-'यह

येदृशे के-आ निर्जन वन है, सूर्यं पणु अस्तं पाभ्ये छे, तेथी आ मभये अडी मनुष्यनी म लावना नथी, तेथी भाणाओ अने लताओथी युक्त स्थाणु व डोवु जेधओ आ श्लोकमा जे "स्मराराति समाननाम्ना" जे पद छे, तेनो अर्थ आ प्रभाणु छे-स्मराराति=महादेवना नाम समान नामवाणु आणु आ रीते वस्तुना निर्णय करवानी तरु ठणु जे ज्ञान छे तेनु नाम ईहा छे मशयमा अने धडाभा आ रीते तद्भावत पडे छे-सशयमा निर्णयनी तरु अडवापणु नथी त्यारे ईहा मा छे धडाभा तदन निश्चय नथी जेवो निश्चय तो अवायज्ञान मा व छे तेथी ईहा ने अवायज्ञान नी आगण मानेव छे जेव रीते त्यारे अवग्रह जाननेो विषय "आ मनुष्य छे" जेवो डोय छे त्यारे तेमा पणु सद्भूत विशेष अर्थनी पर्यालोचना थाय छे, जेभडे "आ मनुष्य दक्षिणुनो छे के उत्तरनो छे" त्यारे आ प्रकाना अवग्रह पछी मशयज्ञान थाय छे त्यारे तेमा निवारणुने भाटे जे जेवु ज्ञान थाय छे के-"जे दक्षिणु देशनो डोवो जेधओ, वरणु के दक्षिणुदेशमा

तथा सभरस्य पर्यागतान् करोति—अन्तापगन्तरितं गगिनरि ईपत्तमगि ममरति
महारण्येऽस्मिन् स्थाणुगगमाभ्यने न तु पुरुषः, शिरःपण्डयनप्रीवाचलनादेस्तद्व-
स्थापकहेतोरभावाद्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्म्यां प्रेताया मायन्तम्या सभरान् । तस्मात्
स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्य न तु पुरुषेण । तदुक्तम् ।

अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो,

न चाधुना सभरतीह मानव ।

प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,

भाव्य स्मराराति समाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वाधे स्पष्टम् । तत्=तस्मात्, एतेन=दृश्यमानवस्तुना, भाव्यः स्म-
रारातिसमाननाम्ना—स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रु' शिरस्तस्य समान नाम्ना,
समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम् । तत्र हेतु प्रदर्शयन् प्रियेपणमाह-
खगादिभाजेति । पश्यान्निवासप्रकृतेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौण आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीप्त रहे हैं । यहा जब
सूर्य अस्त हो रहा है और थोड़ा २ अघकार छा रहा है तो इस महारण्य
मे यह स्थाणु की ही सभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के
सद्भावख्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि
धर्म हैं वे नहीं हो रहे हैं, अत ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य
के सद्भावना की सभावना नहीं होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना
चाहिये, पुरुष नहीं । कहा भी है—

“अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानव ।

प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना” ॥ १ ॥

यडेही छे, अने कागडा वगेर पक्षीओना भाणा स्पष्ट हेभाय छे अही न्यारे
सूर्य अस्त पाभी रह्यो छे अने आछे आछे अघकार छवाछ रह्यो छे त्यारे
आ भडाऱण्यमा आ स्थाणुनी व सभावना छे, पुरुषनी नही, कारण के पुरु-
षनु अस्ति व दर्शावनार भाधु व ववाणु, हाथ डोक आदितु छलनथलन
आदि धर्म छे ते ववाता नथी, तेथी आवा प्रदेशमा आ सभये सामान्य रीते
मनुष्यना अस्तिवनी सभावना नथी, तेथी ओ स्थाणु व छेवु न्नेधये, पुरुष
नही कछु पणु छे—

“अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानव ।

प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना” ॥ १ ॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायमसद्वेन निश्चयादधोवर्तित्वाच्चेति सशयेद्वयोः प्रतिविशेषः ।

यथा वा—'अय मनुष्यः' इत्यपगृहीते सति, तत्र सद्वृत्तविशेषार्थपर्यालोचन भवति, यथा तत्र—'किमय दाक्षिणात्यः ? किं वाऽयमौदीच्यः ?' इति सशयस्य निराकरणार्थं भवति । अय दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेपादिसमन्वितत्वात्, इति २ ।

अर्थात्—यह निर्जन अरण्य है, सूर्य भी अस्त हो गया है, इसलिये इस समय यहा मनुष्य की सभाचना नहीं है, अतः प्रेमले और लताओं से युक्त यह स्थाणु ही होना चाहिये ॥ १ ॥

इस श्लोक मे जो 'स्मरारातिसमाननाम्ना' यह पद है, उसका अर्थ है—स्मराराति=महादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु ।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकना हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है । सशय मे और ईहा मे इस तरह भेद हो जाता है—सशय मे निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा मे है । ईहा में सर्वथा निश्चय नहीं है । ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है । इसी तरह जब अवग्रह-ज्ञान का विषय 'यह मनुष्य है' ऐसा होता है तब वहा पर भी सद्वृत्त विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दण्डि का है अथवा उत्तर का है । जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् सशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि—'यह

श्लोक के—आ निर्जन वन छे, सूर्य पणु अस्त पाग्ये छे, तेथी आ मभये अडी मनुष्यनी मलावना नथी, तेथी भाणाओ अने लताओथी युक्त स्थाणु व डोवु जेधओ आ श्लोकभा जे "स्मराराति समाननाम्ना" जे पद छे, तेना अर्थ आ प्रमाणे छे—स्मराराति=महादेवना नाम समान नामवाणु स्थाणु आ रीते वस्तुना निर्णय करवानी तद्व दणतु जे ज्ञान छे तेनु नाम ईहा छे मशयमा अने धडाभा आ रीते तद्वपत पठे छे—सशयमा निर्णयनी तद्व जुकवापणु नथी त्यारे ईहा भा छे ईहाभा तदन निश्चय नथी जेवो निश्चय तो अवायज्ञान भा व छे तेथी ईहा ने अवायज्ञान नी आगण मानेव छे जेव रीते त्यारे अवग्रह ज्ञानने विषय "आ मनुष्य छे" जेवो डोव छे त्यारे तेमा पणु सद्वृत्त विशेष अर्थनी पर्यालोचना थाय छे, जेभके "आ मनुष्य दक्षिणुने छे के उत्तरने छे" त्यारे आ प्रकरना अवग्रह पछी मशयज्ञान थाय छे त्यारे तेना निवारणुने भाटे जे जेवु ज्ञान थाय छे के—"जे दक्षिणु देशने डोवो जेधजे, कारण के दक्षिणुदेशमा

તથા સભવસ્ય પર્યાગતન યગેતિ-અસ્તારાગ્નચરિતે ગરિતરિ ઈપત્તમગિ પ્રવરતિ
મહારણ્યેઽસ્મિન સ્થાણુચ્ચમાશ્ચતે ન તુ પુરુષઃ, શિઃઃપ્રણયનગ્રીવાચગ્નાદેસ્તદ્વ-
સ્થાપકરુહેતોરમાયાદ્, ઈદ્દેને ચ પ્રદેશેઽમ્યાં વેગયા પ્રાયસ્તમ્યા સમવાન્ । તસ્માન્
સ્થાણુનાઽન્ન સદ્ભૂતેન ભાવ્યં ન તુ પુરુષેણ । તદુક્તમ્ ।

અરણ્યમેતન્ સવિતાઽસ્તમાગતો,

ન ચાધુના સભવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન ચ્વગાદિભાજા,

ભાવ્ય સ્મરારાગતિ મમાનનામ્ના ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા—પૂર્વાર્ધં સ્પષ્ટમ્ । તત્=નસ્માત્, ગ્તેન=દ્રવ્યમાનવસ્તુના, પ્રાયઃ સ્મ
સ્મરારાતિમમાનનામ્ના-સ્મરમ્ય=ક્રામમ્ય, અરાતિઃ=ગતુ' શિવસ્તસ્ય સમાન નામ્ના,
સમાન નામ 'સ્થાણુ'-રિતિ તેન નામ્ના ભાવ્યમ્ । તત્ર હેતુ પ્રદર્શયન્ વિશેષણમાહ-
ચ્વગાદિભાજેતિ । પશ્યાદિનિવાસયુક્તેનેત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

ચઢના ઓર કૌણ આદિ પક્ષિયોં કે ગોસલે સ્પષ્ટ ટીગ્વ રહે હૈ । યહા જલ્
સૂર્ય અસ્ત હો રહા હૈ ઓર ધોઢા ૨ અધકાર છા રહા હૈ તો ઇસ મહારણ્ય
મે યહ સ્થાણુ કી હી સભાવના હૈ, પુરુષ કી નહીં, કારણ કિ પુરુષ કે
સદ્ભાવલ્યાપક જો શિરકા ખુજાના હાવ ગ્રીવા આદિ કા ચલાના આદિ
ધર્મ હૈં વે નહીં હો રહે હૈં, અત તેસે પ્રદેશ મેં ઇસ સમય પ્રાયઃ મનુષ્ય
કે સદ્ભાવના કી સભાવના નહીં હોતી હૈ, ઇસલિયે યહ સ્થાણુ હી હોના
ચાહિયે, પુરુષ નહીં । કહા ઓ હૈ—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાઽસ્તમાગતો, ન ચાધુના સભવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન ચ્વગાદિભાજા, ભાવ્ય સ્મરારાતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

ચઢેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહીં બ્યારે
સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે
આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુષની નહીં, કારણ કે પુરુ
ષ તુ અસ્તિ વ દર્શાવનાર માથુ અજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન
આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે
મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઈએ, પુરુષ
નહીં કહ્યુ પણ છે—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાઽસ્તમાગતો, ન ચાધુના સભવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન ચ્વગાદિભાજા, ભાવ્ય સ્મરારાતિસમાનનામ્ના” ॥૧॥

તથા—અચ્છેદીતાર્થસ્ય નિર્ણયરૂપોઽપચ્છાયાઽપચ્છાયઃ । અચ્છાય, નિર્ણયઃ, નિષ્ચયઃ, અચ્છાયાઃ, ઇતિ પર્યાયાઃ । તથા—અચ્છ શબ્દઃ અચ્છસ્યૈવ, ઇત્યાદિનિષ્ચયા ત્મકોઽવચ્છોઽચ્છાય ઇત્યુચ્યતે ૩ ।

નિર્ણીતાર્થવિશેષસ્ય ધારણ ધારણા । મા ચ ત્રિધા—અચ્છિચ્યુતિઃ ૧, વાસના ૨, સ્મૃતિ ૩ ચ । તત તદ્વપયોગાન્નિન્યત્રનમ્—અચ્છિચ્યુતિઃ । સા ચાન્તર્મુદ્દર્તપ્રમાણા ॥૧॥ તતસ્તથા આદિતો યઃ સંસ્કારઃ સા વાસના । મા ચ મંત્રવેચનમત્યંચ વા કાન્

દક્ષિણ દેશ કા હોના ચાલિયે, કારણ દક્ષિણ દેશ મેં જિસ પ્રકાર કી વેપમૂપા હોતી હૈ ઉમ પ્રકાર કી વેપમૂપા સે યહ મુમજ્જિત હૈ । તથા અચ્છેદ સે ગૃહીત અર્થ કા નિર્ણયરૂપ જો અચ્છાયામાય હૈ વહ અચ્છાય હૈ । જૈસે ‘યહ શબ્દ અચ્છ કા હી હૈ ।’ અથવા ‘યહ સ્થાણુ હી હૈ’ આદિ । ઇસ પ્રકાર નિષ્ચયાત્મક ઘોષ કા નામ અચ્છાય હૈ । નિર્ણય, નિષ્ચય, અચ્છાયા, યે સવ અચ્છાય કૈ હી પર્યાયાચ્છી શબ્દ હૈ । અચ્છાય-નિષ્ચય-ક્રુઝ કાલ તક કાયમ રહતા હૈ ફિર વિષયાન્તર મેં મન ચલા જાતા હૈ ઇસસે વહ નિષ્ચય લુપ્ત હો જાતા હૈ, વહ ઈસે સંસ્કાર કો ડાલ જાતા હૈ કિ જિસસે આગે કબી કોઈ યોગ્ય નિમિત્ત મિલને પર ઇસ નિષ્ચિત વિષય કા સ્મરણ હો આતા હૈ । ઇસ નિષ્ચય કી સતત ધારા, તજ્જન્યસંસ્કાર ઓર સંસ્કારજન્ય સ્મરણ, મનિ કૈ યે સવ ન્યાપાર ધારણા હૈ । ઇસી વાત કા ખુલાસા કરતે હુણ ટીકાકાર કહતે હૈ કિ- નિર્ણીત અર્થવિશેષ કા ધારણ હી ધારણા હૈ । ઇસ ધારણા કૈ અચ્છિચ્યુતિ, વાસના ઓર સ્મૃતિ, ઇસ તરહ ત્રિન ભેદ હૈ । અચ્છાયાદ્વારા નિષ્ચિત અર્થ

ને ભતનો પહેરવેશ હોય છે તે પ્રકારનો પહેરવેશ તેણે ધારણ કરેલ છે” તથા અવગમથી ગ્રહણ કરેલ અર્થના નિર્ણયરૂપ ને અધ્યવસાય (પ્રયત્ન) છે તે અચ્છાય છે જેમ કે “આ શબ્દ શબ્દનો જ છે” અથવા “આ સ્થાણુ જ છે” આદિ આ રીતે નિષ્ચયાત્મક ઘોષનું નામ અચ્છાય છે નિર્ણય, અવગમ, એ બંધા અચ્છાય નાજ પર્યાયવાચી શબ્દો છે અચ્છાય-નિષ્ચય કેટલોક સમય સુધી કાયમ રહે છે પછી મન વિષયાન્તરમા ચાલ્યું જાય છે, તેથી તે નિષ્ચયનો લોપ થાય છે, પણ તે એવા સંસ્કાર મૂકી જાય છે કે જેથી આગળ કોઈ યોગ્ય નિમિત્ત મળતા તે નિષ્ચિત વિષયનું સ્મરણ થઈ આવે છે “આ નિષ્ચયની સતત ધારા, તેનાથી જનિત સંસ્કાર અને સંસ્કારજનિત સ્મરણ” મતિના એ સંઘના વ્યાપાર ધારણા છે એજ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરતા ટીકાકાર કહે છે કે-નિર્ણીત અર્થવિશેષનું ગ્રહણ જ ધારણા છે આ ધારણાના આ રીતે ત્રણ

यावद्भवति ॥ २ ॥ ततःकालान्तरे कुतश्चित् तादृशार्थदर्शनादिकारणात् सस्कारस्यो
द्वोधे यद् वानमुदयते, यथा 'तदेवेद यन्मया प्रागुपलब्धम्' इत्यादिरूप सा स्मृतिः
॥ ३ ॥ एताश्च-अविच्युति-वासना-स्मृतयो धारणालक्षणसामान्यान्ययोगाद्
धारणाशब्दवाच्याः । उक्तच—

“तयणतर तयत्याऽविच्यवण जो य वासणा जोगो ।

कालतरे य जं पुण, अणुसरण धारणा सा उ” ॥१॥

छाया—तदनन्तरं तदर्थविच्ययन यश्च वासनायोगः ।

कालान्तरे च यत् पुनरनुस्मरण धारणा सा तु ॥ १ ॥

मैं अवाय के बाद जबतक उपयोग की धारा कायम रहती है, इसका
नाम अविच्युति है । अविच्युति का काल अन्तर्मुहूर्त का है । इस अवि-
च्युति से जो सस्कार आत्मा मे स्थापित कर दिया जाता है उसका नाम
वासना है । वासना सरयात असरयात काल तक रहती है । इस वासना
से यह बात होती है कि कालान्तर मे किसी तादृश अर्थ के देखनेरूप
कारण से सस्कार की उद्भूति हो जाती है । उससे ऐसा ज्ञान होता है
कि यह वस्तु वही है कि जिसको मैंने पहिले देखा था । इस तरह का
ज्ञान ही स्मृति है । अविच्युति, वासना और स्मृति, इन तीनों मे धारणा
का सामान्य लक्षण रहता है, इसलिये ये तीनों भेद धारणास्वरूप माने
गये हैं । कहा भी है—

“तयणतर तयत्याऽविच्यवण जो य वासणा जोगो ।

कालतरे य ज पुण, अणुसरण धारणा सा उ” ॥ १ ॥

लेख-१) अविच्युति (२) वासना अने (३) स्मृति 'अवाय' द्वारा निश्चित
अर्थभा अवायनी पछी न्या सुधी उपयोगनी धारा कायम रहे छे, तेतु नाम
अविच्युति छे अविच्युतिने काण अन्तर्मुहूर्तने छे आ अविच्युति वडे के
सस्कार आत्माभा स्थापित कराय छे तेतु नाम वासना छे सख्यात अम प्यात
काण सुधी रहे छे आ वासनाथी अे वात अने छे के कालान्तरे केई तादृश
अर्थने देखनाइय कारखे सस्कारनी उत्पत्ति थय जय छे तेनाथी अेवु ज्ञान
वाय छे के आ वस्तु अेव छे के जेने मे पड़ेला केई इती आ प्रकारतु
ज्ञान अ्भूति छे अविच्युति, वासना अने स्मृति, अे त्रखेभा धारणातु सामान्य
लक्षण रहे छे, तेथी ते त्रखे लेख धारणास्वरूप माननाभा आवा छे कछु पणु छे—

“तयणतर तयत्याऽविच्यवण जोय वासणा जोगो ।

काल तरे य ज पुण, अणुसरण धारणा सा उ” ॥१॥

व्याख्या—तस्मादवायादनन्तर-तदनन्तर यत् तदर्थोऽविच्यवनम्-उपयोग-
माश्रित्याभ्रगः ॥१॥ तथा यत्र जीवेन गद् वासनाया योगः-गम्यन्तः ॥२॥ तथा
यच्च तत्पार्थस्य कालान्तरे पुनरिन्द्रियरूपलब्धस्य, तर्था-इन्द्रियैरनुपलभ्य वा मन
साऽनुस्मरण-स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेय त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणम्पा धारणा विज्ञेया।
अय भावार्थ—अवायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तर यावद्द्यापि तदर्थोऽपयोग' मातन्वय
वर्तते, न तु तस्मान्निवर्तते तावत् तदर्थोऽपयोगादत्रियुतिर्नाम, मा धारणाया-
प्रथमभेदो भवति १। ततस्त्वपार्थोऽपयोगस्य यदावधारण कर्म तस्य भयोपगमेन जीवा
युज्यते, येन कालान्तरे इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीयशात् पुनरपि तदर्थोऽपयोग'
स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, मा चेय तदावधारणप्रथमरूपा वासना नाम द्वितीयस्त
दभेदो भवति २। कालान्तरे च वासनायशात् तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा
तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तदभेद ३ इति। एवं
त्रिभेदा धारणा विज्ञेया। इह तु शब्दाऽवग्रहादिभ्यो विशेष्योत्तनार्थः ॥१॥स्र०२६॥

॥ इति श्रुतनिश्चितमतिज्ञानभेदा ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—अवाय के बाद अवायगृहीत अर्थ
में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन
होता है १। तथा जीव के साथ वासना का जो सम्बन्ध होता है २।
पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने
पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है ३। इस तरह त्रिविधरूप
से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है।

भावार्थ इस का इस प्रकार है—अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ
में उसके बाद जबतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता
है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है। यह धारणा का

आ गाथानो अर्थ आ प्रमाणे छे—(१) 'अवाय' पछी अवायगृहीत
अर्थमा उपयोगनी अपेक्षाने लक्षणे के उपयोगनी धारानु अविच्यवन थाय छे
तथा (२) एवनी साथे वासनानो के सम्बन्ध थाय छे, (३) पछी कालान्तरे
इन्द्रियो द्वारा उपलब्ध यथा अथवा न यथा मन वडे ते अर्थनी के स्मृति
थाय छे, आ रीते त्रिविधरूपे के अर्थनु अवधारणु थाय छे अन्व धारणा छे

तेनो भावार्थ आ प्रमाणे छे—अवायद्वारा निश्चित थयेल पदार्थमा तेना
पछी न्या सुधी निरन्तर ते पदार्थनो के उपयोग कायम रहे छे ते उपयोगनु
कायम रहेतु ते अविच्युति छे आ धारणानो पहेलो लेख छे १ आ अर्थो

॥ अथ अवग्रहभेदनिरूपणम् ॥

मूलम्—से कि त उग्गहे ? । उग्गहे दुविहे पणत्ते, त जहा-
अत्थुग्गहे य, वजणुग्गहे य ॥० २७ ॥

छाया—अथ कः सोऽवग्रहः ? । अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा अर्थावग्रहश्च,
व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ सू० २७ ॥

टीका—‘से किं तं उग्गहे०’ इत्यादि ।

अथ कः सोऽवग्रहः—अवग्रहस्य किं स्वरूपमिति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—
‘उग्गहे दुविहे’ इत्यादि । अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा—अर्थावग्रहः,

प्रथम भेद है १ । इस अर्थोपयोग का जो आवरण करने वाला कर्म है
उसका क्षयोपशम होना यह वासना है । वासना के बल पर ही कालान्तर
में जीव उस अर्थ के उपयोग से चामित बना रहता है, और उस
पदार्थ की स्मृति क्रिया करता है यह वासना धारणा का द्वितीय भेद
है २ । कालान्तर में जब उस दृष्ट पदार्थ के साथ इन्द्रियो का सवध
होता है अथवा नहीं होता तब भी जीव मन में जो उस पदार्थ का स्मरण
करता है यह स्मृति धारणा का तृतीय भेद है ३ । इसका फलितार्थ
केवल इतना ही है कि अवाय के बाद उस दृष्ट पदार्थ का आत्मा में
जो उपयोग बना रहता है वह अविच्युति १, और इस अविच्युति से
उसके आवारक कर्मका क्षयोपशम होना यह वासना २, और वासना
के बल पर उस पदार्थ का स्मरण होना यह स्मृति है ३ । इस प्रकार
से धारणा के तीन भेद हैं । इस तरह ये श्रुतनिश्चित मतिज्ञान के
भेद हैं ॥ सू० २६ ॥

पयोगतु जे आवरणु करनार उर्भे छे तेना क्षयोपशम थयो ते वासना छे
वासनाना जणे जे कालान्तरे एव ते अर्थना उपयोगधी वासित जनी रहै छे,
अने जे पदार्थनी स्मृति कर्था करे छे आ वासना धारणाने जीने लेह छे २
कालान्तरे न्यारे ते जेथेव पदार्थनी साथे इन्द्रियोना सवध थाय छे तेथेते
नथी त्यारे पणु एव मनमा जे पदार्थतु जे स्मरणु करे छे जे स्मृति धारणाने
जीने लेह छे ३ तेनु तात्पर्य इक्षत जेटलु जे छे के—(१) अवायनी पछी ते
जेथेव पदार्थना आत्माना जे उपयोग कायम रहै छे ते अविच्युति, अने (२)
ते अविच्युतिधी तेनु आवरणु करनार उर्भेना क्षयोपशम थयो ते वासना,
अने (३) वासनाने जणे ते पदार्थतु स्मरणु थनु ते स्मृति छे आ रीते धार
णाना त्रणु लेह छे आ रीते जे श्रुतनिश्चित मतिज्ञानना भेद छे ॥सू० २६॥

व्याख्या—तस्माद्वायादनन्तर-तदनन्तर यत् तदर्थोद्वि-ययनम्-उपयोग-
माश्रित्याभ्रगः ॥१॥ तथा यत्र जीवेन मह रागनाया योग-‘मग्ग’ ॥२॥ तथा
यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरं पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, तर्था-इन्द्रियैरनुपलब्धस्य वा मन
माऽनुस्मरण-स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेष त्रिप्राऽप्यर्थस्यावधारणम्पा धारणा त्रिविधा ।
अय भावार्थ-—अवायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तर यादृच्छापि तदर्थोपयोगः सातत्येन
वर्तते, न तु तस्मान्निवर्तते तावत् तदर्थोपयोगाद्वि-युतिर्नाम, सा धारणायाः
प्रथमभेदो भवति १ । ततस्त्वस्वार्थोपयोगस्य यदावर्ण कर्म तस्य उपयोगमेव बीजो
युज्यते, येन कालान्तरं इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीवशात् पुनरपि तदर्थोपयोग-
स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, सा चेय तदावर्णोपयोगम्पा वासना नाम द्वितीयस्त
द्विभेदो भवति २ । कालान्तरे च वामनावशात् तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा
तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तद्विभेद ३ इति । एवं
त्रिविधा धारणा त्रिविधा । इह तु शब्दाऽग्रहादिभ्यो विशेषप्रतीतार्थः ॥१॥ ॥२६॥
॥ इति श्रुतनिश्चितमतिज्ञानभेदाः ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—अवाय के वाद अवायगृहीत अर्थ
में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन
होता है १ । तथा जीव के साथ वासना का जो सम्बन्ध होता है २ ।
पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने
पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है २ । इस तरह त्रिविधरूप
से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है ।

भावार्थ इस का इस प्रकार है—अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ
में उसके वाद जबतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता
है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है । यह धारणा का

आ गाथानो अर्थ आ प्रमाणे छे—(१) ‘अवाय’ पछी अवायगृहीत
अर्थमा उपयोगनी अपेक्षाने लक्षणे ने उपयोगनी धारणा अविच्यवन थाय छे
तथा (२) लवनी साथे वासनानो ने सम्बन्ध थाय छे, (३) पछी कालान्तरे
इन्द्रियो द्वारा उपलब्ध यथा अथवा न यथा मन वडे ते अर्थनी ने स्मृति
थाय छे, आ रीते त्रिविधरूपे ने अर्थनु अवधारण थाय छे अथवा धारणा छे

तेनो भावार्थ आ प्रमाणे छे—अवायद्वारा निश्चित थयेल पदार्थमा तेना
पछी न्या सुधी निरन्तर ते पदार्थनो ने उपयोग कायम रहे छे ते उपयोगनु
कायम रहेषु ते अविच्युति छे आ धारणानो पडेलौ लेह छे १ आ अर्थो-

સમ્બન્ધેન અવગ્રહણ-સમ્બન્ધમાનસ્યશબ્દાદિ રૂપસ્યાર્થમ્યાવ્યક્તરૂપ પરિચ્છેદો વ્યજ્જનાગ્રહ', અથવા વ્યજ્યન્તે=જ્ઞાયન્તે ઇતિ વ્યજ્જનાનિ, શબ્દાદિરૂપા અર્થાઃ, તેપામુપકરણેન્દ્રિયસપાપ્તાનામગ્રહઃ=અવ્યક્તરૂપઃ પરિચ્છેદો વ્યજ્જનાવગ્રહઃ । અથવા -અર્થો વ્યજ્યતેઽનેન, ઘટઃ પ્રદીપેન ડોતિ વ્યજ્જનમ્-ઉપકરણેન્દ્રિય, તેન સ્વસમ્બન્ધસ્યાર્થસ્ય શબ્દાદેરવગ્રહણમ્ અવ્યક્તરૂપઃ પરિચ્છેદો વ્યજ્જનાઽગ્રહઃ । ઉપકરણે-

ઔર પદાર્થકે સવધરૂપ વ્યજ્જન દ્વારા જો શબ્દાદિકરૂપ અર્થકા સવપ્રથમ અતિ-અલ્પ માત્રામે અવગ્રહ-પરિચ્છેદ હોતા હૈ વહ વ્યજ્જનાવગ્રહ હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-પ્રારમ્ભમે જ્ઞાનકી માત્રા ડતની અત્પ રોતી હૈ કિ ડસસે “ યહ કુછ હૈ ” એસા સામાન્ય વોવ ખી નહી હોને પાતા હૈ, ડસી કા નામ અવ્યક્ત પરિચ્છેદ હૈ, ઔર યહી વ્યજ્જનાવગ્રહ હૈ । અથવા-“ વ્યજ્યન્તે-જ્ઞાયન્તે ઇતિ વ્યજ્જનાનિ-શબ્દાદિરૂપાઃ ” અર્થાત્-ડસ વ્યુત્પત્તિકે અનુસાર વ્યજ્જનકા અર્થ શબ્દાદિકરૂપ અર્થ હૈ, ક્યોં કિ વે હી અવ્યક્તરૂપસે વ્યજ્જિત ક્રિયે જાતે હૈ । ડસ તરહ ડન વ્યજ્જનોક્તા ઉપકરણેન્દ્રિયોં કે વિષયભૂત હોને પર જો અવ્યક્તરૂપસે ગ્રહણ હોતા હૈ વહ વ્યજ્જનાવગ્રહ હૈ । અથવા-“ અર્થો વ્યજ્યતે=પ્રકટી ક્રિયતેઽનેન ઘટઃ પ્રદીપેનેવેતિ વ્યજ્જનમ્ ” ડસ વ્યુત્પત્તિકે અનુસાર વ્યજ્જન શબ્દ કા અર્થ ઉપકરણ-ઇન્દ્રિય ખી હોતા હૈ, કારણ કિ ઉપકરણ-ઇન્દ્રિયકે દ્વારા શબ્દાદિક વિષયરૂપ અર્થ અવ્યક્તરૂપસે ગ્રહણ ક્રિયે જાતે હૈ । યહી વ્યજ્જનાવગ્રહ હૈ । ઉપક-

ઈન્દ્રિય અને પદાર્થના સબધરૂપ વ્યજ્જન દ્વારા જે શબ્દાદિ ઉપ અર્થનો સર્વપ્રથમ અતિઅલ્પમાત્રામા અવગ્રહ-પરિચ્છેદ થાય છે તે વ્યજ્જનાવગ્રહ છે તાત્પર્ય એ ડે-પ્રારમ્ભમા જ્ઞાનાની માત્રા એટલી ઓછી હોય છે ડે તેના વડે “ આ ડ ઇડ છે ” એવો સામાન્ય ઓધ પણ થવા પામતો નથી, એનુજ નામ અવ્યક્ત પરિચ્છેદ છે, અને એજ વ્યજ્જનાવગ્રહ છે અથવા-“ વ્યજ્યન્તે-જ્ઞાયન્તે ઇતિ વ્યજ્જનાનિ-શબ્દાદિ રૂપા ” એટલે કે આ વ્યુત્પત્તિપ્રમાણે વ્યજ્જનનો અર્થ શબ્દાદિકઉપ અર્થ છે, કારણ કે તેમનેજ અવ્યક્તરૂપે વ્યજ્જિત કરાય છે આ ગીતે એ વ્યજ્જનોતુ ઉપકરણેન્દ્રિયોને વિષયભૂત થઈને જે અવ્યક્તરૂપે ગ્રહણ થાય છે તે વ્યજ્જનાવગ્રહ છે અથવા-“ અર્થો વ્યજ્યતે=પ્રકટી ક્રિયતેઽનેન ઘટ પ્રદીપેને વેતિ વ્યજ્જનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે વ્યજ્જન શબ્દનો અર્થ ઉપકરણ ઇન્દ્રિય

व्यञ्जनाग्रहश्चेति। अर्थस्यस्तुनोऽग्रहः—अग्रहण सामान्यज्ञानम्, अर्थ्याग्रहः, रूपादिसरुलविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यतामात्रमात्रार्थपदहमेवमात्रक्रियामिति भावार्थः ॥१॥ तथा—अर्थो व्यज्यते=प्रकटीक्रियते ऽनेन, घट प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम्। तच्चोपकरणेन्द्रियस्य श्रोत्रादः शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च परस्पर सम्बन्धः, यतः सम्बन्धे मति सोऽर्थः शब्दादिरूपः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्यञ्जयितुं =ज्ञापयितुं शक्यते, नान्यथा, ततश्च सम्बन्धो व्यञ्जनम्। व्यञ्जनेन=

अथ सूत्रकार अचग्रह के भेदों का निरूपण करते हैं—‘से किं त उग्रह’ इत्यादि।

शिष्य पूछता है—पूर्वनिर्दिष्ट अचग्रह का क्या स्वरूप है? उत्तर—अचग्रह दो प्रकार का घतलाया गया है। अर्थाचग्रह और व्यञ्जनाग्रह। जिसमें वस्तु का सामान्यज्ञान होता है वह अर्थाचग्रह है। इसमें रूपादिक सरुल विशेषों से निरपेक्ष ऐसे अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थ का ग्रहण होता है। इसका काल एक समय है। जिस प्रकार प्रदीप से घट पटादिक अर्थों की अभिव्यक्ति होती है उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थकी व्यञ्जना अभिव्यक्ति होती है वह व्यञ्जन है। यह व्यञ्जन उपकरणेन्द्रिय जो श्रोत्र आदिक हैं उनका और उनके विषयभूत शब्दादिकोंका परस्पर सम्बन्ध-स्वरूप माना गया है। अर्थात्—उपकरणेन्द्रियका विषयके साथ सम्बन्ध होना यह व्यञ्जन है। इन्द्रिय और पदार्थों का सम्बन्ध होने पर ही इन्द्रियोका शब्दादिरूप विषय, श्रोत्रादिक इन्द्रियोंद्वारा ज्ञापित किया जा सकता है, अन्यथा नहीं, अतः सम्बन्धका नाम व्यञ्जन है। इन्द्रिय

उत्ते सूत्रकार अवग्रहना लेहेतु निरूपण करे छे—“से किं त उग्रह” इत्यादि शिष्य पूछे छे—पूर्वनिर्दिष्ट अवग्रहत्तु शु स्वरूप छे?

उत्तर—अवग्रह के प्रकारना दर्शाव्या छे—अर्थावग्रह अने व्यञ्जनावग्रह केभा वस्तुनु सामान्य ज्ञान थाय छे ते अर्थावग्रह छे तेभा रूपादिक समस्त विशेषार्थी निरपेक्ष अथवा अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थनु ग्रहण थाय छे तेना काल एक समय छे १ के प्रकारे हीवा वडे घट, पट आदि अर्थोनी अभिव्यक्ति थाय छे अने रीते तेना द्वारा अर्थोनी व्यञ्जना—अभिव्यक्ति थाय छे ते व्यञ्जन छे, ते व्यञ्जन श्रोत्र आदि उपकरणेन्द्रियो अने तेमना विषयभूत शब्दादितु परस्पर सम्बन्धस्वरूप मानवामा आवेल छे अतले छे उपकरणेन्द्रियोना विषयनी साथे सम्बन्ध थयो ते व्यञ्जन छे इन्द्रिय अने पदार्थोना सम्बन्ध थता न इन्द्रियोना शब्दादि रूप विषय, श्रोत्रादिक इन्द्रियो द्वारा लक्ष्मी शक्य छे, भील रीते नहीं, तेथी सम्बन्धनु नाम व्यञ्जन छे

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प है—अव्यक्त है, इस लिये उसका सवेदन नहीं होता है । सवेदन न होनेसे उसमें ज्ञानरूपता का अभाव नहीं आ सकता है । यदि उसमें ज्ञानारूपता न होवे अर्थात् प्रथम समयमें भी शब्दादिरूपसे परिणत द्रव्योंके साथ उपकरण-इन्द्रिय का सम्बन्ध होने पर व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोड़ी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं स्वीकृत की जावे—तो फिर द्वितीय समयमें भी ज्ञानमात्रा नहीं होनी चाहिये । इस तरह अन्तिम समयमें भी ज्ञान नहीं होगा, अतः अर्थावग्रह हो ही नहीं सकेगा । तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि—प्रथम समयमें ज्ञानकी मात्रा अति अल्प होती है परन्तु ज्यों २ विषय और इन्द्रियोंका सम्बन्ध पुष्ट होता जाता है त्यों २ ज्ञानकी मात्रा भी पुष्ट होती चली जाती है । ज्ञानकी मात्राकी जब इतनी पुष्टि हो जाती है कि उससे यह मालूम होने लगे कि 'यह कुछ है' तब यहा व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहके रूपमें परिणत हो जाता है । यदि व्यञ्जनावग्रहमें ज्ञानकी मात्रा जो कि उस समय अव्यक्ततम, अव्यक्तर या अव्यक्त रूपमें रहती है वह नहीं मानी जावे तो फिर व्यञ्जनावग्रहकी आगे २ के समयों में पुष्टि होने पर जो अर्थावग्रहरूप में परिणति होती है वह कैसे हो सकती

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमें ज्ञानकी मात्रा पक्षी थोड़ी ठे अव्यक्त ठे तेथी तेनु सवेदन थतु नहीं सवेदन न थवाथी तेमा ज्ञानरूपताने अभाव आवी राउते नथी ले तेमा ज्ञानारूपता न होय अटके के प्रथम समये पक्षु शब्दादि रूपे परिणत द्रव्योंकी साथे उपकरण इन्द्रियोंको सम्बन्ध थता व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोड़ी पक्षु ज्ञानमात्राने स्वीकार करवाया न आवे तो पक्षी द्वितीय समयमा पक्षु ज्ञान मात्रा न होवी लेछ अथवा शीते अतीम समये पक्षु ज्ञान नही होय, तेथी अर्थावग्रह थथल नही थडे तेनु तात्पर्य आ प्रभात्ते ठे—प्रथम समयमा ज्ञानमात्रा अति अल्प होय ठे, पक्षु लेम लेम विषय अने इन्द्रियोंको सम्बन्ध पुष्ट थतो लय ठे तेम तेम ज्ञानकी मात्रा पुष्ट थती लय छे ज्ञानकी मात्रा लयरे अटकी पुष्ट थाय ठे तेना वडे अेम अणर पडवा भाडे ठे "आ उठके छे" त्यारे अेम व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहना रूपे परिणमे ठे ले व्यञ्जनावग्रहमा ज्ञानकी मात्रा के ले ते समये अव्यक्ततम ठे अव्यक्त रूपे रहे ठे अेम न मानवामा आवे तो पक्षी व्यञ्जनावग्रहनी पक्षीना पुष्टि थता ले अवग्रहरूपे परिणति थाय ठे ते ठेवी गीते थथ राडे व्यञ्जनावग्रहकीने

न्द्रिय-शब्दार्थसम्बन्धे तति प्रथमममात्रारभ्य, अर्थाग्रभात् प्राक् या सुप्त-
मत्तमूर्च्छितादिपुरुषाणामिव शब्दान्द्रियगम्यन्मात्रविषया कान्चिद्व्यक्ता ज्ञानमात्रा
मा व्यञ्जनावग्रहः । म चान्तर्मुहूर्तप्रमाणः ।

ननु—व्यञ्जनावग्रहकाले त्रिमपि संवेदन न सवेद्यते, तत् कथमसौ ज्ञानरूपः
स्यात् ? उच्यते—अपक्त्वान्न सवेद्यत, ततो न कश्चिन्नेव । तथाहि—यदि प्रथम
समयेऽपि शब्दादिपरिणतद्रव्यैरुपरकरणेन्द्रियस्य सम्बन्धे कान्चिदपि ज्ञानमात्रा न
भवेत्, ततो द्वितीयेऽपि समये न भवेत् विशेषामात्रान् । यावत्प्रथममयेऽपि ।
अथ यदि चरमसमये ज्ञानमर्थाग्रहरूप जायमानमुपलभ्यते, तदा प्रागपि क्वापि
क्रियती ज्ञानमात्रा भवतीति मन्तव्यम् ।

रण—इन्द्रियका शब्दादिकरूप अपने विषयके साथ सम्बन्ध होनेपर प्रथम
समयसे ले कर अर्थावग्रहके पहिले २ जो उनका बहुत ही कम अल्प
मात्रामें ज्ञान होता है, जैसे—सुप्त, मत्त एव मूर्च्छित व्यक्तियोंको पदार्थ
का सम्बन्ध होने पर अल्प मात्रामें अव्यक्त बोध होता है उसका नाम
व्यञ्जनावग्रह है । इसका काल अन्तर्मुहूर्तका है ।

शङ्का—व्यञ्जनावग्रहके समयमें जब “वह कुछ है” ऐसा सामान्य
बोध भी नहीं होने पाता है तो फिर उसको ज्ञानरूप क्यों कहा ? अर्थात्
जब व्यञ्जनावग्रहके कालमें ज्ञानका थोडासा भी संवेदन-अनुभवन नहीं
होता है तो फिर वह ज्ञानरूप कैसे माना जा सकता है कि जिससे यह
मतिज्ञानका एक भेदरूप माना जा सके ? ।

द्वारा शब्दादिक विषयरूप अर्थ अव्यक्तरूपे श्रद्धा थाय छे जेव व्यञ्जनावग्रह
छे उपकरण धन्द्रियनो शब्दादिक रूप पोताना विषयनी साथेसभध थता
प्रथम समयधी लधने अर्थावग्रहना पहेला जे तेमनु अहुज थोडा प्रमाणमा
ज्ञान थाय छे, जेभके सुप्त, मत्त अने मूर्च्छित व्यक्तिजोने पदार्थनो सभध
थता थोडा प्रमाणमा अव्यक्त बोध थाय छे तेनु नाम व्यञ्जनावग्रह छे तेनो
काण अन्तर्मुहूर्तनो छे

शङ्का—व्यञ्जनावग्रहना समये ज्यारे “आ कुछ छे” जेवो सामान्य
बोध पण थवा पामतो तथा तो पछी तेने ज्ञानरूप केम कहु ? जेतके के जे
व्यञ्जनावग्रहना समये ज्ञाननु थोडु पण संवेदन (अनुभव) थतु नथी तो
पछी जे ज्ञानरूप केवी रीते भानी शक्य के जेथी ते मतिज्ञानना जेक लेखरूप
भानी शक्य ?

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प है—अव्यक्त है, इस लिये उसका सवेदन नहीं होता है । सवेदन न होनेसे उसमें ज्ञानरूपता का अभाव नहीं आ सकता है । यदि उसमें ज्ञानांशरूपता न होवे अर्थात् प्रथम समयमें भी शब्दादिरूपसे परिणत द्रव्योंके साथ उपकरण-इन्द्रिय का सम्बन्ध होने पर व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोड़ी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं स्वीकृत की जावे—तो फिर द्वितीय समयमें भी ज्ञानमात्रा नहीं होनी चाहिये । इस तरह अन्तिम समयमें भी ज्ञान नहीं होगा, अतः अर्थावग्रह हो ही नहीं सकेगा । तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि—प्रथम समयमें ज्ञानकी मात्रा अति अल्प होती है परन्तु ज्यों २ विषय और इन्द्रियोंका सम्बन्ध पुष्ट होता जाता है त्यों २ ज्ञानकी मात्रा भी पुष्ट होती चली जाती है । ज्ञानकी मात्राकी जब इतनी पुष्टि हो जाती है कि उससे यह मालूम होने लगे कि ' यह कुछ है ' तब यहा व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहके रूपमें परिणत हो जाता है । यदि व्यञ्जनावग्रहमें ज्ञानकी मात्रा जो कि उस समय अव्यक्ततम, अव्यक्तर या अव्यक्त रूपमें रहती है वह नहीं मानी जावे तो फिर व्यञ्जनावग्रहकी आगे २ के समयों में पुष्टि होने पर जो अर्थावग्रहरूप में परिणति होती है वह कैसे हो सकती

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमा ज्ञाननी मात्रा धर्षी थोड़ी छे अव्यक्त छे तेथी तेनु सवेदन थनु नहीं सवेदन न थवाथी तेमा ज्ञानरूपतानो अभाव आवी शब्दतो नहीं ले तेमा ज्ञानांशरूपता न होय अटके के प्रथम समये पणु शब्दादि रूपे परिणत द्रव्योनी साथे उपकरण इन्द्रियोनी सणध थता व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोड़ी पणु ज्ञानमात्रानो स्वीकार उरवामा न आवे तो पत्री द्वितीय समयमा पणु ज्ञान मात्रा न होवी जेठे अे आ रीते अतीम समये पणु ज्ञान नही होय, तेथी अर्थावग्रह थरुव नही शडे तेनु तात्पर्य आ प्रभावे छे—प्रथम समयमा ज्ञानमात्रा अति अल्प होय छे, पणु जेम जेम विषय अने इन्द्रियोनी सणध पुष्ट थतो लय छे तेम तेम ज्ञाननी मात्रा पुष्ट थती लय छे ज्ञाननी मात्रा लयारे अटकी पुष्ट थाय छे तेना वडे अेम णणर पडवा भाडे के " आ उठके छे " त्यारे अेव व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहता उपे परिणुमे छे ले व्यञ्जनावग्रहमा ज्ञाननी मात्रा के ले ते समये अव्यक्ततेत के अव्यक्त उपे रडे छे अेम न मानवामा आवे तो पत्री व्यञ्जनावग्रहनी पथीना पुष्टि थता ले अवग्रहउपे परिणुति थाय छे ते केवी रीते थरुव शडे व्यञ्जनावग्रहनीना

अथ प्रथममयादिषु शब्दादिपरिणतद्रव्यमन्वयेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा
 माभूत् शब्दादिद्रव्याणां तेषु ममयेषु स्तोत्रान्तेन गगत्वात्, परमममये तु ज्ञान
 मात्रा स्यात् शब्दादिद्रव्यपरिणतद्रव्यममृहस्य तदानीं भूयस्त्वेन विपर्ययत्वात् ।
 इति चेत्, तन्मृत्कम्-यदि हि प्रथममयादिषु शब्दादिद्रव्याणां स्तोत्रान्तेन
 मपृक्ता त्व्यव्यक्ता काचिदपि ज्ञानमात्रा न ममृत्सेत्, तर्हि प्रभूतममृदायममर्कः
 है? । परिपुष्ट व्यञ्जनावग्रह ही तो अर्थावग्रह होता है । अर्था
 वग्रहसे होनेवाला विपर्ययका मान ज्ञानाके ध्यानमें आ जाता है, और
 व्यञ्जनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञानाके ध्यानमें नहीं आता है, यही
 तो इनमें भेद है । ज्ञानके अभावको ले कर इनमें भेद नहीं माना गया
 है । इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यञ्जनावग्रहमें थोड़ी सी
 ज्ञान की मात्रा है ।

यहाँ शंकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों में शब्दादिरूप से
 परिणत पुद्गल द्रव्योंका संप्रध होने पर भी व्यञ्जनावग्रह में जो थोड़ी सी
 भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में
 बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय
 में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दा
 दिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है । तात्पर्य
 शंकाकार का यह है कि अभी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यञ्जनावग्रह
 में ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-‘यदि
 व्यञ्जनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह में ज्ञानरूपता

એક પુષ્ટ અશબ્દ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી થનારઅર્થને બોધ બાણ-
 નારના ધ્યાનમાં આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે
 કરીને તેમાં ભેદ મના ॥ નથી તેથી એ સ્વીકારવું બેઠએ કે વ્યાજનાવગ્રહમાં
 કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

બે શકા કરનારની તરફથી એન કહેવામાં આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમાં
 શબ્દાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સમ્પ્રધ થતા પણ બે થોડા પ્રમાણમાં
 પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોવી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ તે સમયોમાં બહુ જ
 સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે બે તેમનું જ્ઞાન થાય
 છે તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપે પરિણત દ્રવ્ય મમૂહનું ભૂય-
 સ્ત્વરૂપે ગ્રહણ થાય છે શકાકરનાગ્ના કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે હમણા જ
 સિદ્ધાંત દ્વારા વ્યજનાવગ્રહમાં જ્ઞાનરૂપતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવું બે
 કહ્યું છે કે-“બે વ્યજનાવગ્રહમાં જ્ઞાનરૂપતા માનવામાં ન આવે તો અર્થાવગ્રહ

नहीं आ सकती है, अर्थात्-यदि प्रथम समय में भी शब्दादिपरिणत द्रव्यों के साथ उपकरणेन्द्रिय का सवध होने पर थोड़ी भी ज्ञानमात्रा न होवे तो वह द्वितीय समय में भी नहीं होगी, इस तरह चलते रहते वह अन्तिम समयरूप अर्थावग्रह में भी नहीं आ सकेगी सो इस पर यह कहना है कि चरम समय में जो ज्ञानरूपता का वेदन होता है उसका कारण यह है कि उस चरम समयमें शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूहका भूयस्त्वरूपसे ग्रहण होता है । ऐसा ग्रहण द्वितीयादि समयों में नहीं होता है वहा तो स्तोकरूपसे ही उनका ग्रहण होता है । इसलिये व्यञ्जनावग्रह में ज्ञान मात्रा नहीं होती है ।

इस पर सिद्धान्तिका ऐसा उत्तर है कि-यदि प्रथमादि समयोंमें शब्दादि द्रव्य स्तोक होते ह इस ख्यालसे वहा थोड़ी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है, अर्थात्-उन द्रव्योंका जो ग्रहण होता है वह ज्ञानाके अनुभवमें नहीं आता है-वे बहुत ही सूक्ष्म होते हैं, इस लिये उस अवस्थामें उनका ज्ञान " ये कुछ हैं " इस रूपसे निर्देश्य नहीं होता है, कारण कि उस समयका इन्द्रिय और पदार्थका सम्बन्ध अपुष्ट रहता है, ऐसा कहकर उन समयों में थोड़ी भी ज्ञानमात्रा न मानी जावे

हमा ज्ञानरूपता आवी शकती नहीं अटवे केने प्रथम समयमा पणु शब्दादि परिणत द्रव्योंकी साथ उपकरणेन्द्रियको सवध थता थोड़ी पणु ज्ञानमात्रा न होय तो ते द्वितीय समयमा पणु नहीं होय, आ रीते आगणवधता वधता ते अन्तिम समयरूप अर्थावग्रहमा पणु आवी नहीं शके " तो ते भाषतमा तेनु आ पूर्वोक्त स्थान छे-ते उडे छे उे चरम समयमा ने ज्ञानरूपतानु न वे इन थाय छे तेनु उरणु अे छे के ते चरमसमयमा शब्दादिद्रव्य परिणत द्रव्य समूहनु थतु नहीं त्या तो सूक्ष्मरूपे न तेमनु ग्रहणु थाय छे ?

तेना सूत्रकार तरक्षी अेयो न्वाण भजे छे के-ने प्रथमादि समयमा शब्दादि द्रव्य सूक्ष्म होय छे ते मान्यताथी त्या थोड़ी पणु ज्ञानमात्रा होती नहीं, अटवे के अे द्रव्योंनु ने ग्रहणु थाय छे ते ज्ञानानु अनुभवमा आवतु नहीं-तेअो णडून सूक्ष्म होय छे, ते उरणु ते परिस्थितिमा तेमनु ज्ञान " अे उधक छे " अे उणे निर्देश्य थतु नहीं, उरणु के ते समयको इन्द्रिय अने पदार्थको सवध अपुष्ट होय छे, अेम उडीने ते समयमा थोड़ी पणु ज्ञानमात्रा मानवामा न आवे तो मोटा समूहायको सवध थता पणु ज्ञानमात्रा केवी रीते

अथ प्रथममगयादिषु शब्दादिरूपिणितद्रूपमम्वन्नेऽपि काचित्पि ज्ञानमात्रा
 माभूत् शब्दादिरूपिणां तेषु मगयेषु स्तोकरूपेण प्रागत्यात्, चरममगये तु ज्ञान
 मात्रा म्यात् शब्दादिरूपपिणितद्रूपमम्वहस्य तदानीं भूयस्त्वेन विषयत्वात् ।
 इति चेत्, तद्रूपकम्-यदि हि प्रथममगयादिषु शब्दादिरूपिणां स्तोकरूपेण
 मपृक्ता रूपव्यक्ता काचित्पि ज्ञानमात्रा न मपृच्छसेत्, तर्हि प्रभूतममृदायमग्येऽपि
 है? । परिपुष्ट च-उनावग्रह एी तो अर्थावग्रह होता है । अर्था
 वग्रहसे होनेवाला विषयका ज्ञान ज्ञानाके ध्यानमें आ जाता है, और
 व्यजनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञानाके ध्यानमें नहीं आता है, यही
 तो इनमें भेद है । ज्ञानके अभावको ले कर इनमें भेद नहीं माना गया
 है । इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यजनावग्रहमें योही सी
 ज्ञान की मात्रा है ।

यहाँ शकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों में शब्दादिरूप से
 परिणत पुद्गल द्रव्यों का सन्ध होने पर भी व्यजनावग्रह में जो योही सी
 भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में
 बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय
 में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दा
 दिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है । तात्पर्य
 शकाकार का यह है कि अभी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यजनावग्रह
 में ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-‘यदि
 व्यजनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह में ज्ञानरूपता

એક પુષ્ટ અશબ્દ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી ધનારઅર્થને યોધ બાણ-
 નારના ધ્યાનમાં આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે
 ડરીને તેમાં ભેદ મના ॥ નથી તેથી એ સ્વીકારવું જોઈએ કે વ્યાજનાવગ્રહમાં
 કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

જે શકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામાં આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમાં
 શબ્દાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોના સન્ધ થતા પણ જે થોડા પ્રમાણમાં
 પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોવી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ તે સમયોમાં બહુ જ
 સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે જે તેમનું જ્ઞાન થાય
 છે તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનું ભૂય
 સ્વરૂપે ગ્રહણ થાય છે શકાકરનારના કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હમણા જ
 સિદ્ધાંત દ્વારા વ્યાજનાવગ્રહમાં જ્ઞાનરૂપતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવું જે
 કહ્યું છે કે-“જે વ્યાજનાવગ્રહમાં જ્ઞાનરૂપતા માનવામાં ન આવે તો અર્થાવગ્ર

तथाहि—सर्वैरपि जीवैरर्थावग्रहः स्पष्टरूपतया सवेद्यते । शीघ्रतरगमनादौ सकृत् त्वरयोपलब्धे वस्तुनि “मया किंचिद् दृष्टं, पर न परिभावित सम्य-” गिति व्यवहारदर्शनात् । अपि च अर्थावग्रहः सर्वेन्द्रियमनोभासी, व्यञ्जनावग्रहस्तु न तथा भवतीति प्राधान्यात् प्रथममर्थावग्रह उक्तः ॥ २७ ॥ सू० ॥

अथ व्यञ्जनावग्रहादनन्तरमर्थावग्रहो भवतीत्यत उत्पत्तिक्रममाश्रित्य प्रथम व्यञ्जनावग्रह उच्यते—

मूलम्—से किं त वजणुग्गहे ? । वंजणुग्गहे चउठ्विहे पणत्ते । त जहा—सोइदियवजणुग्गहे, घाणिदियवजणुग्गहे, जिठ्ठिभदियवजणुग्गहे, फासिदिय वजणुग्गहे, से त वजणुग्गहे ॥ सू० २८ ॥

उाया—अथ कः स व्यञ्जनावग्रहः ? व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्त, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रहः, घ्राणेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स एष व्यञ्जनावग्रहः ॥ सू० २८ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त वजणुग्गहे ?’ इति । अथ कः स व्यञ्जनावग्रहः ? इति । उत्तरमाह—‘वजणुग्गहे—चउठ्विहे पणत्ते’ इत्यादि व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, घ्राणेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स एष व्यञ्जनावग्रह इति ।

उत्तर—अर्थावग्रह अनुभवमे आता है, व्यञ्जनावग्रह नहीं, इसलिये सूत्रकारने ऐसा किया है । देखो जब हम शीघ्रातिशीघ्ररूपसे चलते फिरते हैं तो उस समय उपलब्ध वस्तुमें ऐसा भान होता है कि ‘यह कुछ है’ पर क्या है इसका स्पष्ट बोध नहीं होता । दूसरे—चात एक यह है कि अर्थावग्रह पाच इन्द्रियोसे एव मनसे होता है । व्यञ्जनावग्रह चक्षु और मनसे नहीं होता है । इस लिये व्यञ्जनावग्रहकी अपेक्षा अर्थावग्रहमे प्रधानता आती है, अतः प्रधान होनेसे सूत्रकारने अर्थावग्रह का पहिले उल्लेख किया है, और पीछे व्यञ्जनावग्रह का ॥ सू० २७ ॥

उत्तर—अर्थावग्रह अनुभवमा आवे छे व्यञ्जनावग्रह नही, तेथी सूत्रकारे ओम कथुं ते ओमके आपणु अडपीमा अडपी रीते आसता डोछंओ त्तारे उपलब्ध वस्तुमा ओवु लान थाय ते ते “आ उछं छे” पणु शु ते तेनु स्पष्ट लान थतु नथी पीछ वात ओ छे के अर्थावग्रह पाच इन्द्रियो अने मनथी थाय छे व्यञ्जनावग्रह आप अने मनथी थता नथी ते कारणु व्यञ्जनावग्रह उरता अर्थावग्रहमा प्रवानता आवे ते तेथी मुखु डोवाथा सूत्रकारे अर्थावग्रहने पडेला उरवेथ उर्ये ते, अने पाछग व्यञ्जनावग्रहने ॥ सू० २७ ॥

न भवेत्, न हि खडु सिस्नारुणेणु मन्त्रं तैलाभावे समुदायेऽपि तैः समुद्र-
दुपलभ्यते । अस्ति च चरममये प्रभूतशब्दादिद्रव्यगृह्णीतानाम्, ततः प्राक्तनेष्वपि
ममयेषु स्तोत्रस्तोत्रैरपि शब्दादि परिणत द्रव्यैः सम्यग् चैव चिदव्यक्ता ज्ञान
मात्रामन्तव्या, अथवा चरममयेऽपि ज्ञानानुपपत्तेः । तथा च—'व्यञ्जनावग्रहो
ज्ञानरूप' इति सिद्धम् । तत्र ज्ञानगव्यक्तयेति बोध्यम् । मुत्रे चकारद्वयं स्वग
तानेकमेदयचरुम् । ते च स्वगतानेरुभेदा. स्वयमेव मृत्तनाश्रे वक्ष्यते ।

ननु प्रथम व्यञ्जनावग्रहो भवति, ततोऽर्थानग्रहः तर्हि कथमिहार्थानग्रहः पूर्व
मुक्तः? इति चेत्, उच्यते—स्पष्टतयोपगम्यमानादर्थानग्रहः पूर्वमुपन्यस्तः ।

तो प्रभूत समुदायके सम्पर्क होने पर भी ज्ञानमात्रा कैसी मानी जा
सकेगी? । जब स्तोत्ररूपमे उनके ग्रहण करने पर उनमे ज्ञानमात्रा नहीं
है तो वह भृयस्त्वरूपसे उनके ग्रहण होने पर भी कहासे आयगी? । यह
तो प्रत्यक्ष मालूम देता है कि चालुके एक-एक रूपमे तैल नहीं है, इसीलिये
वह उसके समुदायमें भी नहीं है । चरम समयमें जब ज्ञान होना अनुभव
मे आता है तो मानना चाहिये कि पहिलेके समयों में भी ज्ञान है, भले
वह स्तोत्ररूप आदि रूपमे हो, पर है अवश्य । इस लिये व्यञ्जनावग्रह
अज्ञानरूप न होकर ज्ञानरूप है, ऐसा माननेमें कोई बाधा नहीं आती
है । व्यञ्जनावग्रहमे किसरूपमें ज्ञानरूपता है यह बात कहा अव्यक्त ही है ।

सूत्रमे दो चकार स्वगत अनेक भेदों की सूचना देते हैं । इन
भेदोंका कथन सूत्रकार आगे चल कर करेंगे ।

शङ्का—जब व्यञ्जनावग्रह पहिले होता है बादमे अर्थावग्रह होता है
तो सूत्रकारने पहिले अर्थावग्रह क्यों कहा ?

भानी शक्ये? जे सूक्ष्मरूपे तेमने अक्षु करता तेमनामा ज्ञानमात्रा न होय
तो ते भूयस्त्वरूपे तेमनु अक्षु करता कथाथी आवशे? आ तो प्रत्यक्ष
अनुभवनी बात छे के देतीना प्रत्येक कषुमा तैल नथी तेथी ते तेमना समुदा
यमा पक्षु नथी अरम समये जे ज्ञान थवाने अनुभव थाय छे तो जे स्वी
कारवु जेध जे के पड़ेलाना समयोमा पक्षु ज्ञान छतु न, लखे ते सूक्ष्मतम
आदिरूपे होय, पक्षु छे अवश्य ते काण्ठे व्यञ्जनावग्रह अज्ञानरूप नथी पक्षु
ज्ञानरूप छे, जेम मानवामा केध मुरकेली रहैती नथी व्यञ्जनावग्रहमा कथा
रूपे ज्ञानरूपता छे जे बात त्या अव्यक्त न छे सूत्रमा जे अठार स्वगत अनेक
लेहोनु सूचन करे छे जे लेहोनु वषुन सूत्रकार आगण जाता करे

शका—जे व्यञ्जनावग्रह पड़ेला थाय छे अने त्यार जाह अर्थावग्रह थाय
छे तो सूत्रकारे पड़ेला अर्थावग्रह जेम कही ?

ननु कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते? उच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् । तथाहि-यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृह्णीयात् तदा यथा स्पर्शनेन्द्रिय मूक्चन्दनादिकस्य अङ्गारादिकस्य च प्राप्तस्वार्थस्य पश्च्छेदं कुर्वत् तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनश्चापि स्यात् विशेषाभावात्, न तु तथा भवति, तस्मादेतद्द्वयमप्राप्यकारीति मिद्धम् ।

कारी है । अपने विषय के साथ सवध किये बिना ही ये दोनो इन्द्रिया उसका ज्ञान करा देती हैं । इस तरह व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार का ही होता है, छह प्रकारका नहीं ।

शका—चक्षु और मन अप्राप्यकारी हैं-विषय के साथ सवध किये बिना ही अपने विषय का ज्ञान करा देते हैं, यह बात कैसे जानी जाती है ।

उत्तर—‘ये दोनों अप्राप्यकारी हैं’ यह बात इस तरह जानी जाती है कि इनमें अपने विषय से कृत उपघात और अनुग्रह नहीं होता है । यदि प्राप्त अर्थ को चक्षु और मन ग्रहण करे तो जिस प्रकार प्राप्त अर्थ को ग्रहण करनेवाली स्पर्शेन्द्रिय में अपने विषयद्वारा सूत्र, चदन-अगार आदि द्वारा-अनुग्रह और उपघात देखा जाता है उसी तरह इन दो इन्द्रियों में यह बात देखी जानी चाहिये, परन्तु ऐसी बात इनमें नहीं देखी जाती है, इसलिये ये दो अप्राप्यकारी माने गये हैं ।

अने मनमा थतो नथी, ङारणु दे अने अने अप्राप्यकारी छे पोताना विषय साथे सपडं कर्था विना न अने अने इन्द्रियो तेनु ज्ञान करावी हे छे आरीते व्यञ्जनावग्रह चार प्रकारनो न डोय छे, छ प्रकारनो नही

शका—अक्षु अने मन अप्राप्यकारी छे-विषयनी साथे सपडं कर्था विना न पोताना विषयनु ज्ञान करावी हे छे, अने वात केवी रीते न्हाणी शक्य ?

उत्तर—अने अने अप्राप्यकारी छे, अने वात आ रीते न्हाणी शक्य छे हे तेमनामा पोताना विषय वडे ङारथेद उपघात अने अनुग्रह डोता नथी, जे प्राप्त अर्थने अक्षु अने मन अणु ङरे तो जे गीते प्राप्त अर्थने अणु करनारी स्पर्शेन्द्रियमा पोताना विषय द्वारा सूत्र, चदन-अगार आदि द्वारा-अनुग्रह अने उपघात जेवा भणे छे, अने गीते अने अने इन्द्रियोमा आ वात देभावी जेअने, पणु अने वात तेमनामा देभाती नथी तेथी अने अने अप्राप्यकारी मानवामा आवी छे

ननु पञ्चेन्द्रियाणि मन्ति पण्ड मनभास्ति, कथं तर्हि न्यजनावग्रहशक्तिं
 एवोक्तः ? इति चेत् उच्यते—उपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिकेन्द्रियाणां च परस्परं सम्बन्धो
 व्यजनमुच्यते, स च सम्बन्धगतुणांभेय श्रोत्रेन्द्रियादीनां भवति, न तु चक्षुर्मनसो,
 तयोरभाष्यकारित्वात् । चक्षुर्मनसो हि रूपादिसम्बन्धेन विनैव ज्ञानमुत्पादयति ।

अथ सूत्रकार उत्पत्तिक्रमकी अपेक्षासे व्यजनावग्रहका वर्णन करते
 हैं—‘से किं त वजणुगहे’ इत्यादि ।

शिष्य प्रश्न करता है कि—हे भद्रन् ! पूर्वनिर्दिष्ट व्यजनावग्रह का
 क्या स्वरूप है ? उत्तर—व्यजनावग्रह चार प्रकार का घनलाया गया है ।
 जैसे—श्रोत्रेन्द्रिय—व्यजनावग्रह १, घ्राणेन्द्रिय—व्यजनावग्रह २, जिह्वेन्द्रिय
 व्यजनावग्रह ३ और स्पर्शेन्द्रिय—व्यजनावग्रह ४ । इस तरह यह चार
 प्रकार का अवग्रह व्यजनावग्रह है ।

शका—इन्द्रिया तो पांच घनलाई गई हैं न या उठा मन भी घनलाया
 गया है फिर व्यजनावग्रह चार प्रकार ही होता है ऐसा क्यों कहा ? उसे
 उह प्रकारका कहना चाहिये था ।

उत्तर—उपकरणेन्द्रिय का और शब्दादिक पौद्गलिक द्रव्यो का जो
 परस्पर में सवध होता है वह व्यजन है, यह बात पीछे बतलाई जा
 चुकी है ।

यह जो इन्द्रिय और पदार्थों का सवध है वह इन चार इन्द्रियो से
 ही होता है, चक्षु और मन में नहीं होता है, कारण ये दोनो अप्राप्य

हुये सूत्रकार उत्पत्ति क्रमकी अपेक्षासे व्यजनावग्रहनु वर्णन करे थे—
 “से किं त वजणुगहे” इत्यादि

प्रश्न—हे भद्रन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट व्यजनावग्रहनु शु स्वरूप है ?

उत्तर—व्यजनावग्रह चार प्रकारको बताव्यो है (१) श्रोत्रेन्द्रिय—व्यज
 नाग्रह, (२) घ्राणेन्द्रिय—व्यजनावग्रह (३) जिह्वेन्द्रिय व्यजनावग्रह अने (४)
 स्पर्शेन्द्रिय—व्यजनावग्रह आ रीते आ चार प्रकारको अवग्रह—व्यजनावग्रह है

शका—इन्द्रियो तो पांच दर्शावी है तथा उहुं मन पणु बताव्यु है,
 तो पणु व्यजनावग्रह चार प्रकारको न होय है अथवा सा भाटे कहु ? ते उ
 प्रकारको उडेयो नेधतो डतो

उत्तर—उपकरणेन्द्रियको अने शब्दादिक पौद्गलिक द्रव्योको ने परस्पर
 रमा सपर्क थाय है ते व्यजन है आ बात पाठण बतावी हीधी है इन्द्रियो
 अने पदार्थोको आ ने सपर्क है ते अथवा इन्द्रियो वर न थाय ने अथ

ननु कथमप्राप्यकारित्व तयोरवसीयते? उच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् । तथाहि-यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा वृक्षीयात् तदा यथा स्पर्शनेन्द्रिय स्रक्चन्दनादिकस्य अङ्गारादिकस्य च प्राप्तस्वार्थस्य पग्निच्छेदं कुर्वत् तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनश्चापि स्यात् विशेषाभावात्, न तु तथा भवति, तस्मादेतद्द्वयमप्राप्यकारीति सिद्धम् ।

कारी है । अपने विषय के साथ सबध किये बिना ही ये दोनों इन्द्रिया उसका ज्ञान करा देती हैं । इस तरह व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार का ही होता है, वह प्रकारका नहीं ।

शका—चक्षु और मन अप्राप्यकारी है-विषय के साथ सबध किये बिना ही अपने विषय का ज्ञान करा देते हैं, यह बात कैसे जानी जाती है ।

उत्तर—‘ये दोनों अप्राप्यकारी है’ यह बात इस तरह जानी जाती है कि इनमें अपने विषय से कृत उपघात और अनुग्रह नहीं होता है । यदि प्राप्त अर्थ को चक्षु और मन ग्रहण करे तो जिस प्रकार प्राप्त अर्थ को ग्रहण करनेवाली स्पर्शेन्द्रिय में अपने विषयद्वारा स्रक्, चदन-अगार आदि द्वारा-अनुग्रह और उपघात देखा जाता है उसी तरह इन दो इन्द्रियों में यह बात देखी जानी चाहिये, परन्तु ऐसी बात इनमें नहीं देखी जाती है, इसलिये ये दो अप्राप्यकारी माने गये हैं ।

अने मनमा थतो नथी, कार्ष्ण डे अने अन्ने अप्राप्यकारी छे पोताना विषय साथे सपडं कर्था बिना न अने अन्ने इन्द्रियो तेनु ज्ञान करावी हे छे आरीते व्यञ्जनावग्रह आर प्रकारने न होय छे, छ प्रकारने नही

शका—चक्षु अने मन अप्राप्यकारी छे-विषयनी साथे सपडं कर्था बिना न पोताना विषयनु ज्ञान करावी हे छे, अने बात केवी रीते नहणी शकय ?

उत्तर—अने अन्ने अप्राप्यकारी छे, अने बात आ रीते नहणी शकय छे डे तेमनामा पोताना विषय वडे करायेल उपघात अने अनुग्रह होता नथी. जे प्राप्त अर्थने चक्षु अने मन अङ्गु करे तो जे रीते प्राप्त अर्थने अङ्गु करनारी स्पर्शेन्द्रियमा पोताना विषय द्वारा स्रक्, चदन-अगार आदि द्वारा-अनुग्रह अने उपघात जेवा भजे छे, अने रीते अने अन्ने इन्द्रियोमा आ बात देखावी नहने, पण अने वात तेमनामा देखाती नथी तेथी अने अन्ने अप्राप्यकारी मानवामा आवी छे

નચેત્ત ન દૃશ્યતે, ચન્દ્રુપોઽપિ દિ વિપયઋતાનુગ્રાહોપધાર્તા ભવતઃ । ત્યારિ-
મેવરન્તિ નભસિ પ્રવૃષ્ટમાર્તઞ્ડમણ્ડલ વશ્યનો ભવતિ ચન્દ્રુપો વિપાત', તથા ચન્દ્રમ-
ણ્ડલ તરક્કમાલોપગોમિત જલ ગ્રાહ્યલ દ્વિગિતનરુમણ્ડલ ન વશ્યતત્તન્દ્રુપોઽનુગ્રાહો ભવ-
તીતિ, તન્માન્વન્દ્રુપઃ પ્રાપ્યકારિત્યમેવ મિશ્યતીતિચેત્ ,

અન્નોન્યતે—વિપયઋતાનુગ્રાહોપધાર્તા ચન્દ્રુપ' મર્યાદા ન ભવત, ઇતિ વ્યંન-
ધૂમઃ કિં તુ ણ્તાવદંત્રૂમ'—યદા વિપય વિપયતયા ચન્દ્રુપલભ્યતે, તદા

શકા—આપ જેમા કૈસે કહતે છે કિં ચક્ષુ મે વિપયઋત ઉપધાત
ઔર અનુગ્રહ નહીં દેગ્યા જાના છે । વિપયઋત ઉપધાત ઔર અનુગ્રહ ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય મેં દેગ્યા જાતા છે, અતઃ ઉમમે અન્ય ઇન્દ્રિયોં કી તરહ પ્રાપ્યકારિતા
સિદ્ધ હોતી છે । મેવરન્તિ આકાશ મે જો વ્યક્તિ સૂર્યમંડલ કા નિરીક્ષણ
કરતા છે ઉમકે ચક્ષુ કા વિધાત હોતા છે, તથા ચન્દ્રમંડલ કા, તરક્ક-
માગા સે ઉપગોમિત જલ કા, દરિતઘાસ કા ણ્વ દરે = વૃક્ષોં કા જો
નિરીક્ષણ કરતા છે ઉસકી આગ્યોં મેં શીતલતા આતી છે, યદ ચક્ષુ કા
વિપયઋત ઉપધાત ણ્વ અનુગ્રહ છે ।

ઉત્તર—હસ કથનસે ચક્ષુમેં પ્રાપ્યકારિતા સિદ્ધ નહીં હોતી છે ।
હસસે તો કેવલ યહી વાત જાની જાતી છે કિં દ્રવ્યકે સમઘસે ચક્ષુકા
ઉપધાત ઔર અનુગ્રહ હોના છે । હમ હમ જાતકા નિપેધ ધોડે હી કરતે
હેં કિં વિપય-પદાર્થ-ઋત ઉપધાત ઔર અનુગ્રહ ચક્ષુમેં નહીં હોતા છે ?
કિન્તુ હમ તો યદ વતલાતે છે કિં ચક્ષુ જવ પદાર્થકો વિપય કરતા છે

શકા—આપ એમ કેવી રીતે કહો છો કે ચન્દ્રુમા વિપયઋત ઉપધાત અને
અનુગ્રહ દેખાતા નથી વિપયઋત ઉપધાત અને અનુગ્રહ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયમા લેવા
મળે છે, તેથી તેમા બીજી ઇન્દ્રિયોની જેમ પ્રાપ્યકારિતા સિદ્ધ થાય છે એવ
રહિત આકાશમા જે વ્યક્તિ સૂર્યમંડળનુ નિરીક્ષણ કરે છે તેના ચન્દ્રુનો વિધાત
થાય છે, તથા ચન્દ્રમંડળનુ તરગમાણથી શોભતા જળનુ, લીલા ઘાસનુ અને
લીલાછમ વૃક્ષોનુ જે નિરીક્ષણ કરે છે તેની આજોમા શીતળતા આવે છે, આ
ચક્ષુનો વિપયઋત ઉપધાત અને અનુગ્રહ છે

ઉત્તર—આ ઉદ્યનથી ચન્દ્રુમા પ્રાપ્યકારિતા સાબીત થતી નથી તેનાથી
તો ક્રૂત એવ વાત જાણવા મળે છે કે દ્રવ્યના સપર્કથી ચક્ષુનો ઉપધાત અને
અનુગ્રહ થાય છે અમે એ વાતનો નિપેધ ધોડો કરીએ છીએ કે વિપય-પદાર્થઋત
ઉપધાત અને અનુગ્રહ ચક્ષુમા થતો નથી ? પણ અમે તો એ બતાવીએ છીએ કે
ચન્દ્રુ ન્યારે પદાર્થને વિપય કરે છે ત્યારે તે વિષયભૂત પદાર્થને વિષય કરે છે

तत्कृताचनुग्रहोपघातौ तस्य न भवत इति, तस्मात् तदप्राप्यकारि । यदा तु विषयं विषयतया नावलम्बते किं तु यदा-चक्षुषि स्वोपघातकावयवाणुप्रवेशो भवति, तदोपघातः, अनुग्राहकाप्रायवाणुप्रवेशे सति चानुग्रहो भवति । यथा-प्रचण्ड-मार्तण्डरश्मयः सर्वत्रापि प्रसरन्तो यदा चक्षुषि समाप्ता भवन्ति, तदा ते स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरूपन्ति, तथा चन्द्ररश्मयःचक्षुषि समाप्ताः सन्तः स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरनुग्रहन्ति, तथा-चक्षुषि जलकणसस्पृष्टपवनसस्पर्शादनुग्रहो भवति, तथा-शाङ्खलतरुच्छायासपर्शशीतोभूतममीरसस्पर्शादनुग्रहो भवति । विषयतयाऽवलम्बने तु न भवति चक्षुषि तत्परमाणुप्रवेशस्तस्माद् विषयतया जलाद्यवलोम्बने

तव उस विषयभूत पदार्थसे चक्षुका उपघात और अनुग्रह नहीं होता है, इसलिये वह अप्राप्यकारी है । चक्षु का पूर्वोक्तकथन से जो उपघात अनुग्रह बतलाये गये हैं वे उसमे अपने द्वारा उन्हें गृहीत करने से नहीं हुए हैं किन्तु जब अपने उपघातक अवयवाणु का प्रवेश उसमे हो जाता है उस समय उसके द्वारा उसका उपघात होता है, इसी तरह अनुग्रह होता है । जैसे प्रचण्ड मार्तण्ड की किरणें फैलते समय जब चक्षु के साथ सवध करती हैं उस समय वे स्पर्शनेन्द्रियकी तरह चक्षु का उपघात करती हैं । तथा चन्द्र की किरणें जब चक्षु के साथ सवध करती हैं तो वे स्पर्शनेन्द्रियकी तरह उसका अनुग्रह करती हैं । इसी तरह जलकण-सिक्त वायु के सम्पर्श से उसका अनुग्रह होता है । परन्तु जब चक्षु इन्हें विषयरूप से अवलम्बन करता है तब चक्षु के भीतर इनके परमाणु का प्रवेश नहीं होता है । इस तरह विषयरूप से जलादिक के अवलो-

त्यारे ते विषयभूत पदार्थथी यक्षुने। उपघात अने अनुग्रह थतो नथी, तेथी ते अप्राप्यकारी छे पूर्वोक्त कथनथी यक्षुने। ने उपघात अनुग्रह भताववाभा आव्या छे ते तेनाभा पोताना द्वारा तेभने गृहीत करवाथी थयेल नथी, पछ न्यारे पोताना उपघातक अवयव यक्षुने। प्रवेश तेभा थर् नय छे ते समये तेभना द्वारा तेना उपघात थाय छे अे न रीते अनुग्रहक अवयव यक्षुने। न्यारे यक्षुभा प्रवेश थर् नय छे त्यारे तेभना द्वारा तेना अनुग्रह थाय छे नेम प्रथ उ सूर्यना किरणो देलाती वधते न्यारे यक्षुनी साथे स पक् करे छे त्यारे तेयो स्पर्शनेन्द्रियनी नेम यक्षुने। उपघात करे छे तथा चन्द्रना किरणो न्यारे यक्षुनी साथे स पक् करे छे त्यारे तेयो स्पर्शनेन्द्रियनी नेम तेना अनुग्रह करे छे अे न प्रभावे नणउष्ण युक्त वायुना सस्पर्शथी तेना अनुग्रह थाय छे पछ न्यारे यक्षु विषयइये तेभनु अवलम्बन करे छे त्यारे यक्षुनी अे तेभना परमाणुने। प्रवेश थतो नथी अे न रीते विषयइये नलादिकतु न० ३३

उपघातामात्रादनुग्रहोपगतो मन्तव्यः । उपघाताभावेऽनुग्रहोपगतो लोके दृश्यते, यथाऽतिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणार्थं त्रिनिर्गुण्य नीलवर्णितमनादिनिरीक्षणेषु यथासुखं लोकाः प्रवर्तन्ते तन्मादुपघाताभावेऽनुग्रहोपगतो भवतीति मतत्रयम् । प्राप्यकारित्वे तु तुल्ये सपर्कं सूर्यं पश्यतः सूर्यं यथोपगतो भवति, तथा अग्निजन्तुशूलारिणि

फन करने पर तत्कृत उपघात का अभाव होने से उममें अनुग्रह का उपचार माना जाता है । उपघात के अभाव में अनुग्रह का उपचार लोक में देगा जाता है, जैसे अतिसूक्ष्म अक्षरों के देखने से मनुष्य जब निवृत्त होकर नील, हरित वगैरे आदि को देखने में प्रवृत्त होता है तो उससे उसको आगों में एक प्रकार का सुग्न का अनुभव होता है । यह सुखा भव ही न्यायान का अभाव है, और इसीसे उमके द्वारा अनुग्रह का उपचार चला होता है । तात्पर्य इसका यह है कि अतिसूक्ष्म अक्षरों के देखने में आगों को जोर पड़ता है, वह जोर नील वगैरे के निरीक्षण करते समय नहीं होता है अतः लोग उससे दृष्टि का उपघात और नील वगैरे से उसका अनुग्रह मान लेते हैं, परन्तु जब इस पर विचार किया जाता है तो यह अनुग्रह उपघाताभाव होने से वहाँ उपचरित है, वास्तविक नहीं है । न तो विषयीकृत पदार्थ से चक्षु का उपघात होता है और न अनुग्रह ही होता है । यदि चक्षु को प्राप्यकारी माना जावे तो इस प्राप्यकारित्व की समानता में पदार्थ के साथ उमका सपर्क तुल्य रहता है । ऐसी स्थिति में जिस प्रकार सूर्य का निरीक्षण करते

अवबोधन करता तेना वडे करायेल उपघातने अलाव होवाथी तेना अनुग्रह उने उपचार मानवामा आवे छे उपघातना अलावमा अनुग्रहने उपचार बोधमा जेवा भणे छे, जेभके अतिसूक्ष्म अक्षरे जेवा पछी मनुष्य न्यारे भूरा, लीला वगैरे आदिने जेवाने प्रवृत्त थाय छे त्यारे तेथी तेने आगेमा अके प्रकारना सुधने अनुभव थाय छे आ सुधने अनुभव न व्याघातने अभाव छे, अने तेथी तेना वडे अनुग्रहने उपचार त्या होय छे तेनु तात्पर्य अे छे के अतिसूक्ष्म अक्षराने जेवामा आगेने जेर पडे छे, ते जेर नील वगैरेकेतु निरीक्षण करती वधते पडतु नथी तेथी बोधो ते वडे दृष्टिने उपघात अने नीलवगैरेकेथी तेना अनुग्रह मानी वे छे, पण न्यारे अेना पण विचार करवामा आवे छे त्यारे आ अनुग्रह उपघातालाव होवाथा त्या उपचरित छे, वास्तविक नथी विषयीकृत पदार्थथी चक्षुने उपघात पण थतो नथी अने अनुग्रह पण थतो नथी जे चक्षुने प्राप्यकारी मानवामा आवे तो आ प्राप्यकारित्वनी समानतामा पदार्थनी साथे तेना सपर्क तुल्य रहे छे, अेवी परिस्थितिमा जे प्रकार

रीक्षणे दाह-क्लेद-पाटनादय रुस्मान भवन्तीति । तस्माद्विषयदेशे चक्षुषो गमन न भवति, नापि च चक्षुषि स्त्रिषयप्रवेशो भवति, ततश्च विषयतयाऽलम्बने चक्षुपस्तत्कृतोपघातानुग्रहौ न भवत इति स्थितम् ।

अपि च-यदि चक्षुः प्राप्यकारि, तर्हि स्वदेशगतरजोमलाजनशलाकादिक किं न पश्यति ? तस्माच्चक्षुरप्राप्यकार्येवास्तीति मन्तव्यम् ।

समय उसका आपकी दृष्टि से उपघात होता है उसी प्रकार अग्नि, जल, शूल आदिके निरीक्षण करते समय इसका सपर्क रहेगा तो फिर उस समय इनके द्वारा चक्षुका दाह, क्लेदन, एव पाटनादिक भी होना चाहिये, परन्तु ये बातें तो होती नहीं हैं, सो क्यों नहीं होती ? इस परसे विचारना चाहिये कि चक्षुमे प्राप्यकारिता नहीं है । अर्थात् चक्षु इन्द्रिय न तो विषयके पास जा कर उसका प्रकाशन करती है और न विषय ही चक्षुमें आ कर प्रविष्ट होता है, इस लिये विषयभूत ज्ञेयसे चक्षुका उपघात अनुग्रह कुछ भी नहीं होता है । यह सिद्धान्त ही ठीक है । दूसरी बात एक यह भी है कि यदि चक्षु प्राप्यकारी माना जावे तो फिर उसको अपनेमें पड़े हुए रजकण, मल एव अजनशलाका आदिका भी प्रकाशन करना चाहिये, परन्तु ऐसा नहीं होता है, अतः अप्राप्यकारी मन्व्य ही निर्दोष है ।

मूर्ध्नु निरीक्ष्यु ऽरती वषते तेनो आपणी दृष्टिञ्च उपघात थाय छे अण प्रजारे अग्नि, जल शूल आदिनु निरीक्ष्यु ऽरती वषते तेनो म पर्द रडेसे तो पछी ते समये तेमना द्वारा अक्षुने दाह, क्लेदन (पलणवु) अने पाटनादिक पषु थवु नेछ अे पषु अे भावतो जनती नथी तेनु ञारणु नु ?

आ उपरथी विशारवु नेछ अे अक्षुमा प्राप्यकारिता नथी अेटके के अक्षु इन्द्रिय वस्तुनी पासे जेछने तेनु प्रकाशन ऽरती नथी अने वस्तु ज अक्षुमा आवीने प्रवेश पषु ऽरती नथी, तेथी विषयभूत जेयथी अक्षुने उपघात अनुग्रह ऽथ पषु वस्तु नथी आ सिद्धातज पराणञ्छे भीञ्छ अेद वात अे पषु ठे के जे अक्षुने प्राप्यकारी मानवामा आवे तो पछी तेणु पोतानी अदर पडेला रजकण, मल अने अजनशलाका आदिनु पषु प्रकाशन करवु नेछअे, पषु अेम थवु नथी तेथी अप्राप्यकारी मन्व्य जे निर्दोष छे.

ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारीति मन्यसे, तर्हि मनोऽद् विशेषेण गर्मानपि दूरव्यवहितादीनर्यान् कृतो न शक्नोति ? । यदि हि प्राप्तमेव विषयं चक्षुः गृह्णाति, तर्हि युक्तं, देवानामपि चक्षुरनागतमेव अदूरदेशमेव अदूरस्थमेव रस्तु वा शक्नोति, नात्र दूरदेश दूरस्थं वा, इति । तत्र चक्षुषो रश्मीनां गमनाममयेन संपर्कसम्भवात्, तस्माच्चक्षुः प्राप्यकार्येण मन्तव्यम् । तथा यदि हि—चक्षुरप्राप्यकारि मवेत् तदा तदावर्णसमुपगतवर्णसमर्थं न स्यात्, ततश्चावर्णसद्भावेऽनुपगम्यित्वं योपलब्धिरिति व्यवस्था न स्यात् । प्राप्यकारित्वे तु व्यवहिते तदावर्णसद्भावाच्चक्षुःसंपर्कसंभवात्, अतिदूरेऽपि चक्षुषो रश्मीनां गमनामात्रात् चक्षुःसंपर्कसंभवात् इति चक्षुः प्राप्यकार्येवेति मन्तव्यमिति चेत्,

शङ्का—यदि चक्षुको अप्राप्यकारी आप मानते हो तो वह मनकी तरह बिना किसी विशेषताके दूर व्यवस्थित पदार्थों का प्रकाशन क्यों नहीं करता है ? । अर्थात् जब चक्षु अप्राप्त अर्थका प्रकाशक माना जाता है तो यह बात स्वाभाविक है कि उसके द्वारा समस्त दूरस्थित पदार्थोंका भी प्रकाशन होना चाहिये, मन जैसे दूरस्थित पदार्थोंका प्रकाशक माना गया है “जब चक्षु अर्थको प्राप्त हो कर उसका प्रकाश करता है तो ऐसी हालतमें उससे दूर व्यवस्थित अथवा आवृत पदार्थका प्रकाशन नहीं हो सकता, क्यों कि उनके साथ उसका सवध नहीं है । देवोंकी आंखें भी अदूरदेशस्थ अनावृत पदार्थों का ही प्रकाशन करती हैं, दूर देशस्थ, आवृत पदार्थका नहीं, क्यों कि वहां तक उनकी किरणें जा नहीं सकती हैं, अतः चक्षुकिरणोंके गमनके अभावमें उन पदार्थों के साथ असंपर्क होनेकी वजहसे उन दूरदेशस्थ आवृत पदार्थोंका उनके

शङ्का—जे आप चक्षुने अप्राप्यकारी मानता हो तो ते मनकी जेम ठोड़ विशेषता बिना दूर रहले पदार्थोंतु प्रदर्शन केम करती नथी ? ओटले के जे चक्षुने अप्राप्त अर्थनी प्रकाशक मानवामा आवे तो जे बात स्वाभाविक छे, के जेम मन दूर रहले पदार्थोंतु प्रकाशक बनाय छे, तेम तेना वडे पक्षु समस्त दूर पदार्थोंतु प्रदर्शन थपु जेधजे जे चक्षु अर्थने पामीने तेने अतावे छे तो जेवी स्थितिमा तेनाथी दूर रहले अथवा ढकाजेल पदार्थोंतु प्रकाशन थर्थ शकतु नथी, कारण के तेनी साथे तेना संपर्क नथी देवोनी आंखो पक्षु दूर नहीं जेवा प्रदेशमा रहले अनावृत पदार्थोंतु जे प्रकाशन करे छे, दूर देशस्थ आवृत पदार्थोंतु नहीं, कारण के त्या सुधी तेमना किरणो जेध शकता नथी, तेथी चक्षु किरणोना गमनने अलावे ते पदार्थोंनी साथे असंपर्कने कारणे

ज्ञानचन्द्रिकाटीका-व्यञ्जनावग्रहमेदा ।

उच्यते—मनोवचक्षुरप्राप्यकार्येवास्ति । अप्राप्यकारित्वाङ्गीकारे दूरप्यवः
दीनर्थान् कुतो न गृह्णातीति यद् दूषणमुपन्यस्त तस्य नास्त्यत्र प्रसङ्गः, यतः
मनोऽपि नाशेषान् विषयान् गृह्णाति, तस्यापि सूक्ष्मेष्वागमगम्यादिषु अर्थेषु
दर्शनात् । तस्माद् यथा मनोऽप्राप्यकार्येपि स्थावरानुपशमस
तथा—चक्षुरपि स्थावरणक्षयोपशमसापेक्षत्वाद्प्राप्यकार्येपि नियतविषयम्,
योग्यदेशावस्थितमात्रारूप विषयकम् । ततश्च न व्यवहितानामुपलब्धिप्रसङ्गः,
दूरस्थितानामपि ।

द्वारा प्रकाशन नहीं हो सकता है, अतः चक्षुद्वारा गृहीत
जब प्रकाशन होता है तो यह मानने में कोई बाधा नहीं है कि
प्राप्यकारी है ।

उत्तर—चक्षु मनकी तरह अप्राप्यकारी ही है । अप्राप्यकारी
जो ये पूर्वोक्त बातें कही गई हैं कि वह मनकी तरह दूर, व्यवहित
र्थों का प्रकाशन क्यों नहीं करता है सो इन बातों के लिये यहाँ
का अवसर ही नहीं है, कारण कि मन भी तो आगमगम्य आदि सूक्ष्म
र्थों का प्रकाशन नहीं करता है । इस लिये जैसे मन अप्राप्यकारी होने
भी अपने आवरणके क्षयोपशमके अनुसार नियत विषयवाला माना
है, अर्थात्—योग्य देशमें अवस्थित हुए पदार्थका ग्राहक माना गया
अनियत पदार्थका नहीं, इसी तरह चक्षु भी अप्राप्यकारी होता है
अपने आवरण के क्षयोपशमानुसार नियत विषय का प्रकाशक होता

ये दूर देशस्थ आवृत पदार्थोंनु तेमना द्वारा प्रकाशन थर्ह शकतु नथी, ते
चक्षु द्वारा गृहीत पदार्थोंनु न ले प्रकाशन थाय छे तो ये मानवाना के
बाधा नथी के चक्षु प्राप्यकारी छे

उत्तर—चक्षु मननी जेम् अप्राप्यकारी न छे अप्राप्यकारीना पक्ष
ये पूर्वोक्त जे वाते कडेबाध छे के ते मननी जेम् दूर रहेल पदार्थोंनु
केम करता नथी तो ये वातेने माटे अडी प्राप्त थवाने अवसर न
कारण के मन पक्ष आगमगम्य आदि सूक्ष्म पदार्थोंनु प्रकाशन करतु भी
तेथी जेम् मन अप्राप्यकारी होवा छता पक्ष पोताना आवरणुना क्षयोपशम-
प्रमाणे नियतविषयवाणु मनायु छे—अटले के योग्य देशमा रहेल पदार्थोंनु
ग्राहक मनायु छे, अनियत पदार्थोंनु नही जे रीते चक्षु पक्ष अप्राप्यकारी
होवा छता पोताना आवरणुना क्षयोपशम प्रमाणे नियत विषयना प्रकाशक

अपि च—अप्राप्यकारित्वेऽपि योग्यदेशापेक्षा तथाविधस्वभावविशेषात् दृश्यते, यथा—अयस्कान्तस्य (‘चुम्बक’ इति प्रसिद्धम्) । लोहस्याप्राप्यम्य कर्षणे प्रवर्तमानोऽयस्कान्तो न सत् सर्वस्यापि जगद्धर्तिनो लोहस्यार्कषको भवति, किं तु प्रतिनियतस्यैव ।

अनियत विषय का नहीं, अर्थात्—योग्य देशमें रहे हुए रूपका प्रकाशन करता है, अविषयभूत स्थान में रहे हुए रूपका नहीं । इस तरह यह घात समझने में देरी नहीं लगती है कि चक्षु न्यवहित पदार्थों का तथा दूरस्थित पदार्थों का प्रकाशन नहीं करता है, अतः इस प्रकार का प्रसंग जो शकारार ने अप्राप्यकारित्व की मान्यता में दिया है वह उचित नहीं है ।

तथा—तथाविधस्वभावविशेष से चक्षु में योग्य देश की अपेक्षा देखी जाती है । तात्पर्य इसका यह है कि चक्षु अप्राप्यकारी होने पर भी योग्य देशस्थित वस्तु का ही प्रकाशन करेगा, कारण उसका ऐसा ही स्वभाव है । अयोग्य देशस्थित वस्तु के प्रकाशन करने का उसका स्वभाव नहीं है । जिस प्रकार चुम्बक पत्थर का स्वभाव अप्राप्त लोहे को आकर्षण करने का है तो इसका तात्पर्य यह थोड़े ही होता है कि वह ससारभर के लोहे का आकर्षण करे । वह तो योग्य देशस्थित लोहे का ही आकर्षण करेगा, कारण कि उसका ऐसा ही स्वभाव है । इसी तरह चक्षु का भी

होय छे, अनियत विषयना नडी, अटवे के योग्य देशमा रहेल रूपतु प्रकाशन करे छे, विषयभूत स्थानमा रहेव रूपतु नडी आ रीते अे वात नमज्जवामा वार थती नथी के चक्षु व्यवहित पदार्थीनु तथा हर रहेल पदार्थीनु प्रकाशन करता नथी, तेथी आ प्रकारना प्रसंग जे शका करनारे अप्राप्यकारीनी मान्यता माटे आपेव छे ते योग्य नथी

तथा—ते प्रकारना स्वभाव विशेषथी चक्षुमा योग्य देशनी अपेक्षा होभाय छे तेतु तात्पर्य अे छे के चक्षु अप्राप्यकारी होवा छता पणु योग्य स्थानमा रहेल पदार्थीनु ज प्रकाशन करथे, कारण के तेना अेवो स्वभाव छे अयोग्य स्थानमा रहेल वस्तुनु प्रकाशन करवाने तेना स्वभाव ज नथी जेम लोह-चुम्बकने स्वभाव अप्राप्त लोहाने आकर्षवाने छे तो तेतु तात्पर्य अे थोडु छे के ते आभा ससारना लोहाने आकर्षे । तेतो योग्य स्थानमा रहेल लोहानु आकर्षणु करथे, कारण के तेना अेवो ज स्वभाव छे अेज प्रमाणे चक्षुने

अत्र केचित्-उदन्ति अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी भवति अयस्कान्तञ्छायाऽणुभिः सह समाकृष्यमाणस्तुनः सम्पन्नात्, केवलं ते छायाणवः सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते इति तदसत्, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, नहि तत्र छायाणुसमवग्रहकं प्रमाणमस्ति, प्रमाणरहितं न किमपि स्वीकर्तुं शक्नुमः ।

नन्वत्र छायाणुसभवे प्रमाणमनुमानमस्ति, इह हि-‘ यदाकर्षणं, तत् ससर्गं पूर्वकं, यथाऽयोगोलोकस्यारूपणं संदशेन वा अयस्कान्तेन वा भवति, तत्रायस्कान्ते साक्षात्संसर्गः क्वचिदपि न दृष्ट इति साक्षात्संसर्गः प्रत्यक्षग्राहित, ततश्च तत्र तच्छायाणुभिः ससर्गो मन्तव्य इति चेन्न, हेतोरनैकान्तिरुत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात्, मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवक्षित वस्तु आकर्षति, न च तत्र कोऽपि संसर्ग इति ।

ऐसा ही स्वभाव है कि वह अप्राप्यकारी होता हुआ भी योग्य देशस्थित पदार्थ का ही प्रकाशन करता है, देशभर के सब पदार्थों का नहीं ।

कोई २ ऐसा कहते हैं कि अयस्कान्त (चुम्बक पत्थर) अप्राप्यकारीत्व की सिद्धि में दृष्टान्तभूत नहीं बन सकता है, कारण कि वह स्वयं प्राप्यकारी है । अयस्कान्त जो लोहे का आकर्षण करता है वह अप्राप्त होकर उसका आकर्षण नहीं करता है किन्तु आकृष्यमाण वस्तु के साथ में उसके छायाणुओं का सवध होता है, इसी से वह उसका आकर्षण करता है । वे छायाणु अत्यन्त सूक्ष्म होनेसे देखे नहीं जाते हैं । ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, कारण कि छायाणुका ग्राहक कोई प्रमाण नहीं है । जिसका ग्राहक प्रमाण नहीं होता है वह केवल कहने मात्रसे स्वीकार करने योग्य नहीं होता है ।

पणु એવો સ્વભાવ છે કે તે અપ્રાપ્યકારી હોવા છતાં પણ યોગ્ય પ્રદેશમાં રહેલ પદાર્થનું જ પ્રકાશન કરે છે, સમસ્ત દેશના સમસ્ત પદાર્થોનું નહીં

કોઈ કોઈ એવું કહે છે કે અયસ્કાન્ત (ચુમ્બક પથ્થર) અપ્રાપ્યકારીત્વની સાબીતીમાં દૃષ્ટાન્તરૂપ બની શકતો નથી, કારણ કે તે પોતે જ પ્રાપ્યકારી છે ચુમ્બક પથ્થર જે લોહાનું આકર્ષણ કરે છે તે અપ્રાપ્ત થઈને તેનું આકર્ષણ કરતો નથી પણ આકર્ષણ વસ્તુની સથે તેના છાયાણુઓનો સબધ હોય છે, તેથી તે તેનું આકર્ષણ કરે છે એ છાયાણુ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતા નથી એવું કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે છાયાણુનો ગ્રાહક કોઈ પ્રમાણુ નથી જેનો ગ્રાહક (ગ્રહણ કરનાર) પ્રમાણુ ન હોય તે ક્ષત કહેવા માત્રથી સ્વીકાર કરવામાં આવતું નથી

શબ્દ—‘છાયાણુ હિં’ હસ ઘાતકા સવાદક અનુમાન પ્રમાણ હૈ ઓર વહ હસ તરહસે હૈ “ જો ૨ આકર્ષણ હોતા હૈ વહ ૨ સસર્ગપૂર્વક હોતા હૈ, જૈસે અયોગોલકકા આકર્ષણ મહામીસે હોતા હૈ, અથવા અયસ્કાન્ત સે હોતા હૈ । સઢાસી સે જો અયોગોલકકા આકર્ષણ હોતા હૈ ઉમમ્ સઢાસી ઓર અયોગોલકકા સંસર્ગ સાક્ષાત દિગ્વતા હૈ, પરન્તુ અયસ્કાન્તકે દ્વારા જવ અયોગોલકકા આકર્ષણ હોતા હૈ ઉમ મમય અયસ્કાન્તમ્ વહ સસર્ગ સાક્ષાત નહીં દિગ્વતા હૈ, કયોં કિ અયસ્કાન્તમ્ સાક્ષાત્ સસર્ગ કહી પર મી દેવા નહીં ગયા હૈ, હસ લિયે સાક્ષાત્સસર્ગ વહાં પ્રત્યક્ષસે વાધિત હોતા હૈ, પરન્તુ જવ ળેસી વ્યાસિ હૈ કિ જો ૨ આકર્ષણ હોતા હૈ વહ ૨ સસર્ગપૂર્વક હોતા હૈ તવ વહ માનના પઢતા હૈ કિ અયસ્કાન્તકે છાયાણુઓંકે સાથ લોહૈકા મસર્ગ હૈ ।

ઉત્તર—હસ પ્રકારકા કથન મી ઠીક નહીં હૈ, કારણ વહ વ્યાસિ યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ । નિર્દોષ વ્યાસિસે ઉત્પન્ન અનુમાન હી પ્રમાણકોટિ મે આતા હૈ । યુક્તિયુક્ત નહીં હોનેકે કારણ વહ હૈ કિ—દેસો મત્રાદિકોં કે દ્વારા મી તો આકર્ષણ હોતા હૈ, પરન્તુ આકર્ષણીય વસ્તુકે સાથ ઉસકા કોઈ સસર્ગ નહીં હોતા હૈ । હસ તરહ સાધ્યાભાવમ્ હેતુકે રહને સે આકર્ષક હેતુ વ્યભિચરિત હો જાતા હૈ । હસમ્ સમજાને જૈસી કોઈ

શબ્દ—“છાયાણુ છે” આ વાતનુ સવાદક અનુમાન પ્રમાણ છે અને તે આ પ્રમણ છે—“ જે જે આકર્ષણ થાય છે તે તે સસર્ગપૂર્વક થાય છે જેમકે અયોગોલક નુ આકર્ષણ સઢાસીથી થાય છે, અથવા યુગ્મક પથ્થરથી થાય છે સઢાસીથી અયોગોલકનુ જે આકર્ષણ થાય છે, તેમા સઢાસી અને અયોગોલકનો સસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ યુગ્મક પથ્થરના દ્વારા જ્યારે અયોગોલકનુ આકર્ષણ થાય છે તે સમયે યુગ્મક પથ્થરમા આ સસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, કારણ કે લોહકાન્તમા સાક્ષાત્ સસર્ગ જ્યાં ય પણ જોવામા આવ્યો નથી, તેથી ત્યાં સાક્ષાત્ સસર્ગ ત્યાં પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે, પણ જ્યારે એવી વ્યાસિ છે કે જે જે આકર્ષણ થાય છે તે તે સસર્ગપૂર્વક થાય છે ત્યારે તો એ માનવુ પડે છે કે લોહકાન્તના છાયાણુઓની સાથે લોહાને સસર્ગ છે

ઉત્તર—એ પ્રકારનુ કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ વ્યાસિ યુક્તિયુક્ત નથી નિર્દોષ વ્યાસિથી ઉત્પન્ન અનુમાન જે પ્રમાણ કોટિનુ છે યુક્તિયુક્ત ન હોવાનુ કારણ એ છે કે—મત્રાદિ દ્વારા પણ આકર્ષણ થાય છે પણ આકર્ષણીય વસ્તુની સાથે તેના કોઈ સસર્ગ થતો નથી, આ રીતે સાધ્યાભાવમા હેતુના રહેવાથી આકર્ષણ હેતુ વ્યભિચરિત થઈ જાય છે તે

અપિ ચ—યથા ઝાયાણવઃ પ્રાપ્તમેવ લોહ સમાકર્ષન્તિ, તથા કાષ્ઠાદિકમપિ પ્રાપ્તં કસ્માન્ન સમાકર્ષન્તિ । યદિ પ્રતિનિયતશક્તિમત્ત્વાત્ કાષ્ઠાદિક નાકર્ષન્તી-ત્યુચ્યતે, તર્હિ મનસોઽપિ શક્તિઃ પ્રતિનિયતૈવેતિ મનો યથા સૂક્ષ્મેષ્વર્થેષુ ક્વચિન્ન જ્ઞાનમુત્પાદયતિ, શક્તિપ્રતિનિયમાત્, તથા ચક્ષુરપિ વ્યવહિતદૂરદેશસ્થિતાન્ વિપ-યાન્ન ગૃહ્ણાતીતિ મન્તવ્યમ્, ક્ષિમનેન ઝાયાણુપરિકલ્પનેનેતિ ।

વાત નહીં હૈ કિ-મત્રકા જય માત્રિક સ્મરણ કરતા હૈ તય ઉસકે ઢારા વિવક્ષિત વસ્તુકા આકર્ષણ હોતા હૈ ।

ફિર ખી ઉત્તર યહ હૈ કિ-જિસ તરહ ઢાયાણુ, પ્રાપ્ત હુણ લોહકા આપકે મન્તવ્યાનુસાર આકર્ષણ કરતે હૈં તો ઇસી તરહ વે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિક કા આકર્ષણ ક્યોં નહીં કરતે હૈ ? યદિ ઇસકે સમાધાનમૈં ણેસા કહા જાય કિ ઉનકી શક્તિ પ્રતિ નિયત હૈ, પ્રતિ નિયત શક્તિવિગિષ્ટ હોનેસે હી વે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકકા આકર્ષણ નહીં કરતે હૈં તો ફિર યહી બાત મનમૈં ખી માન લેની ઇચ્છિયે, અર્થાત્ મનકી શક્તિ ખી પ્રતિનિયત હી હૈ ઇસી લિયે વહ સૂક્ષ્માદિક અર્થોં મૈં જ્ઞાનકા ઉત્પાદક નહીં હોતા હૈ, અતઃ જિસ પ્રકાર પ્રતિનિયત શક્તિવાલા હોનેસે મન કહીં સૂક્ષ્માદિક પદાર્થોં મૈં જ્ઞાનકા ઉત્પાદક નહીં હોતા, ઉસી પ્રકાર ચક્ષું ખી વ્યવહિત ઇવ દૂર દેશસ્થિત વિષયોંકા પ્રકાશક નહીં હોતા હૈ ફિર અપની વાતકો સિદ્ધ કરનેકે લિયે અપ્રસિદ્ધ ઢાયાણુઓંકી કલ્પના કરનેસે ક્યા લાભ ? ।

બવવા જેવી કોઈ વાત નથી કે-જ્યારે માત્રિક મત્રનુ સ્મરણ કરે છે ત્યારે ત્યારે તેના દ્વારા વિવક્ષિત વસ્તુનુ આકર્ષણ થાય છે

વળી ખીજે જવાબ એ છે કે જેમ ઢાયાણુ, પ્રાપ્ત થયેલ હોવાનુ આપના મત પ્રમાણે આકર્ષણ કરે છે તો એ જ પ્રમાણે તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણ કેમ કરતા નથી ? જો તેના સમાધાનરૂપે એમ કહેવામા આવે કે તેની શક્તિ પ્રતિનિયત છે પ્રતિનિયત શક્તિવિગિષ્ટ હોવાથી તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણ કરતા નથી તો પછી એજ વાત મનની બાબતમા પણ માનવી જોઈએ, એટલે કે મનની શક્તિ પણ પ્રતિનિયત જ છે તેથી તે સૂક્ષ્માદિક અર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી, તેથી જેમ પ્રતિનિયત શક્તિવાળુ હોવાને લીધે મન કોઈ સૂક્ષ્માદિક પદાર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી એજ પ્રમાણે ચક્ષુ પણ વ્યવહિત અને દૂર સ્થાનમા ગહેલ વસ્તુનુ પ્રકાશક થતુ નથી, તો પોતાની વાત સિદ્ધ કરવાને માટે અપ્રસિદ્ધ ઢાયાણુઓની કલ્પના કરવાથી શો લાભ ?

यत्तु-व्यवहितार्थानुपलब्धिदर्शनाच्चक्षुः प्राप्यकारीति मन्यते तदयुक्तम्-
काचा-भ्रुकपटल-स्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धिदर्शनेन हेतोरनैकान्तिकत्वात् ।

अथ नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नयनरश्मयश्च तैजसत्वान्न तेजोद्रव्यैः
प्रतिस्खलिता भवन्तीति चक्षुषः प्राप्यकारित्वस्वीकारे नास्ति कश्चिदोप इति चेत्,
तदपि न समीचीनम्, महाज्वालादां स्वलनोपलब्धेः, तस्मान्चक्षुरप्राप्यकारीति
स्थितम् ॥

एवं मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं विनियम् । तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् ।

‘व्यवहित अर्थकी उपलब्धि नहीं होती’ इससे जो तुम चक्षुमें
प्राप्यकारिता मानते हो सो यह बात ठीक नहीं है, कारण कि काच,
एव भोडल एव स्फटिकमणियोंसे ढके हुए व्यवहित पदार्थों की भी
उपलब्धि होती देखी जाती है ।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणे निकल कर उस
काच अभ्रकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं। ये रश्मिया
तैजस हैं अतः तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्खलना-स्कावट नहीं होती
है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी
धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी
स्खलना देखी जाती है । इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु
अप्राप्यकारी है ।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ सपर्क
न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये ।

“ व्यवहित अर्थकी प्राप्ति यती नहीं ” तमे चक्षुभा जे प्राप्यकारिता
माने छे ते वात परापर नहीं, कारण के काच, अग्रज अने स्फटिकमण्डीओभा
ढ कायेल व्यवहित पदार्थोनी उपलब्धि यती हेभाय छे

जे जे भागतभा जेम कडेवाभा आवे के-चक्षुना किरणो नीकणीने ते
काच, अग्रकपटल, आदिथी आच्छादित पदार्थने अडणु करे छे जे किरणो
तेजस्वी छे तेथी तेजस्वी द्रव्यो द्वारा तेनी इकावट यती नहीं, तेथी चक्षुने
प्राप्यकारी मानवाभा केध होय नहीं, तो जेवी भान्यता पणु युक्तियुक्त नहीं,
कारण के अग्नि महाज्वाला आदिभा तेनी इकावट हेभायछे ते कारणे जेम ज
मानवु जेधजे के चक्षु अप्राप्यकारी छे जेज रीते विषयकृत अनुग्रह अने उप-
घातनो मननी साथे पणु सपर्क न होवाथी तेने पणु अप्राप्यकारी
मानवु जेधजे

ननु मनसोऽपि हर्षादिप्पनुग्रहः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि-हर्षप्रकर्षवशान्मनसः पुष्टता भवति, तद्वशाच्च शरीरस्योपचयः । तथा-शोकादिभिः शरीरदौर्बल्योरक्षतादिदर्शनात्, अतिशोककरणेन मनसो विघातः सम्भवति ततश्च शरीरदौर्बल्यम्, अतिचिन्ताकरणेन तु हृदयरोगो भवतीति चेत् ?

उच्यते—मनसोऽप्राप्यकारित्वं वर्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् । विषयकृतोऽनुग्रहस्तथोपघातश्च मनसो न भवति, शरीरस्यानुग्रहोपघातौ मनः स्वयं पुद्गलमयत्वात् कर्तुं शक्नोति, यथा-इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पुष्टिं करोति, अनिष्टरूपस्तु हानिं करोति, तथा मनोऽपीष्टपुद्गलोपचितं हर्षादिकारणं सत् पुष्टिं जनयति, अनिष्टपुद्गलोपचितं च शोकादिचिन्ताकारणं सत् शरीरस्य हानिं जनयति । तस्माद् मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावाद् अप्राप्यकारीति स्थितम् ।

शका—विषयकृत उपघात और अनुग्रहका सबध मनमें देखा जाता है, जैसे जब हर्षपरिणति होती है तो मनमें पुष्टता आती है, और इस पुष्टतारूप प्रसन्नता की वजहसे शरीरका उपचय होता है । इसी तरह जब शोक आदिका सबध होता है तो उस समय मनका विघात होता है, इससे शरीरमें दुर्बलता आती है । अति चिन्ता करने से मनुष्य हृदयरोगी होता हुआ देखा जाता है । इससे इसी बातकी पुष्टि होती है कि मनके ऊपर विषयकृत पदार्थों का अनुग्रह और उपघात होता है, फिर यह मन अप्राप्यकारी कैसे हो सकता है ?

उत्तर—मनमें प्राप्यकारिताका निषेध हम इस लिये करते हैं कि उसमें विषयकृत अनुग्रह और उपघात नहीं होते हैं, किन्तु मन पुद्गल-

शका—विषयकृत उपघात अने अनुग्रहने सणध मनमा देखाय छे जेभ के न्यारे हर्षपरिणति थाय छे त्यारे मनमा पुष्टता थाय छे, अने आपुष्टताइय प्रसन्नताने कारणे शरीरने उपचय थाय छे जेअ रीते न्यारे शोक आदिने सणध थाय छे त्यारे मनमा विघात थाय छे, ते कारणे शरीरमा दुर्बलता आवे छे, अतिचिन्ता करवाधी, माणुस हृदयरोगी थता जेवा भणे छे, तेथी जे वातने पुष्टि भणे छे के मन उपर विषयकृत पदार्थाने अनुग्रह अने उपघात थाय छे, तो पछी आ मन केवी रीते अप्राप्यकारी होअ शके ?

उत्तर—जेभ मानवामा प्राप्यकारिताने निषेध जे कारणे करीजे छीजे के तेमा विषयकृत अनुग्रह अने उपघात थता नहीं, पणु मन पुद्गलमय होवाधी

યતુ-વ્યવહિતાર્થાનુપલબ્ધિદર્શનાચ્ચક્ષુઃ પ્રાપ્યકારીતિ મન્યતે તદ્યુક્તમ્-
કાચા-અક્રપટલ-સ્ફટિકૈર્વ્યવહિતસ્યાપ્યુપલ્ભિ યદર્શનેન હેતોરનકાન્તિપ્રત્યાત્ ।

અથ નયનરશ્મયો નિર્ગત્ય તમર્થં ગૃહ્ણન્તિ, નયનરશ્મયથ તૈજમત્વાન્ન તેજોદ્રન્યૈઃ
પ્રતિસ્વલિતા મન્યન્તીતિ ચક્ષુપઃ પ્રાપ્યકારિત્વસ્વીકારે નાસ્તિ કશ્ચિદ્દોષ ઇતિ ચેત્, તદપિ ન સમીચીનમ્, મહાજ્વાલાદી સ્વલનોપલબ્ધેઃ, તસ્માન્ચક્ષુરપ્રાપ્યકારીતિ સ્થિતમ્ ॥

एव मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं विनेयम् । तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् ।

‘વ્યવહિત અર્થની ઉપલબ્ધિ નહીં થતી’ હસસે જો તુમ ચક્ષુમે પ્રાપ્યકારિતા માનતે હો સો યહ ઘાત ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ કાચ, એવ મોડલ એવ સ્ફટિકમણિયોસે ઢકે છુગ વ્યવહિત પદાર્થો કી મી ઉપલબ્ધિ થોતી દેસી જાતી હૈ ।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी फिरण निकल कर उस काच अकप्रपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती है। ये रश्मिया तैजस हैं अतः तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्वलना-स्कावट नहीं होती है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी स्वलना देखी जाती है। इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु अप्राप्यकारी है ।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ सपर्क न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये ।

“ વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી ” તમે ચક્ષુમા જે પ્રાપ્યકારિતા માને છે તે ઘાત ધરાવત નથી, કારણ કે કાચ, અક્રપલ અને સ્ફટિકમણિયોમા ઢકાયેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી હોય છે

જે જે બાબતમા એમ કહેવામા આવે કે-ચક્ષુના કિરણો નીકળીને તે કાચ, અક્રપટલ, આદિથી આચ્છાદિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે એ કિરણો તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂકાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા કોઈ દોષ નથી, તો એવી માન્યતા પણ યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે અગ્નિ મહાજ્વાલા આદિમા તેની રૂકાવટ હોય છે તે કારણે એમ જ માનવું જોઈએ કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી છે એજ રીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપ-
ઘાતનો મનની સાથે પણ સપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્યકારી માનવું જોઈએ

ननु मनसोऽपि हर्षादिऽनुग्रहः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि—हर्षप्ररुर्षवशान्म-
नसः पुष्टता भवति, तद्वशाच्च शरीरस्योपचयः । तथा—शोकादिभिः शरीरदौर्बल्योरः-
क्षतादिदर्शनात्, अतिशोककरणेन मनसो विघातः सम्भवति ततश्च शरीरदौर्बल्यम्,
अतिचिन्ताकरणेन तु हृदयरोगो भवतीति चेत् ?

उच्यते—मनसोऽप्राप्यकारित्वं वर्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् । विष-
यकृतोऽनुग्रहस्तयोपघातश्च मनसो न भवति, शरीरस्यानुग्रहोपघातौ मनः स्वयं पुद्ग-
लमयत्वात् न्तुं शक्नोति, यथा—इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पुष्टिं
करोति, अनिष्टरूपस्तु हानिं करोति, तथा मनोऽपीष्टपुद्गलोपचितं हर्षादिकारणं
सत् पुष्टिं जनयति, अनिष्टपुद्गलोपचितं च शोकादिचिन्ताकारणं सत् शरीरस्य
हानिं जनयति । तस्माद् मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावाद् अप्राप्यकारीति
स्थितम् ।

शका—विषयकृत उपघात और अनुग्रहका सबध मनमे देखा
जाता है, जैसे जब हर्षपरिणति होती है तो मनमे पुष्टता आती है,
और इस पुष्टतारूप प्रसन्नता की वजहसे शरीरका उपचय होता है ।
इसी तरह जब शोक आदिका सबध होता है तो उस समय मनका
विघात होता है, इससे शरीरमें दुर्बलता आती है । अति चिन्ता करने
से मनुष्य हृदयरोगी होता हुआ देखा जाता है । इससे इसी बातकी
पुष्टि होती है कि मनके ऊपर विषयकृत पदार्थों का अनुग्रह और उप-
घात होता है, फिर यह मन अप्राप्यकारी कैसे हो सकता है ? ।

उत्तर—मनमे प्राप्यकारिताका निषेध हम इस लिये करते हैं कि
उसमें विषयकृत अनुग्रह और उपघात नहीं होते हैं, किन्तु मन पुद्गल-

शका—विषयकृत उपघात अने अनुग्रहने। सबध मनमा देखाय छे
जेम के न्यारे हर्षपरिणति थाय छे त्यारे मनमा पुष्टता थाय छे, अने आ
पुष्टताइप प्रसन्नताने कारणे शरीरने उपचय थाय छे जेव रीते न्यारे शोक
आदिने। सबध थाय छे त्यारे मनमा विघात थाय छे, ते कारणे शरीरमा दुर्ब-
लता आवे छे, अतिचिन्ता करवाथी, माणस हृदयदेशी यतो जेवा भणे छे,
तेथी जे वातने पुष्टि भणे छे के मन उपर विषयकृत पदार्थने। अनुग्रह अने
उपघात थाय छे, तो पछी आ मन केवी रीते अप्राप्यकारी होइ राके ?

उत्तर—जेम मानवामा प्राप्यकारिताने निषेध जे कारणे करीजे छीजे के
तेमा विषयकृत अनुग्रह अने उपघात यता नथी, पछु मन पुद्गलमय होवाथी

અપિ ચ-શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રાપ્તમેવ શબ્દ ગૃહ્ણતિ, તર્હિં ચાણ્ડાલમાપિતોઽપિ શબ્દઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સ એવ ગૃહ્ણતે, યઃ સ્વલુ શ્રોત્રેન્દ્રિયસંસ્પૃષ્ટો ભવતિ તત્તથ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય ચાણ્ડાલસ્પર્શદોષમસદ્ગઃ સ્યાદિતિ ચેત્ ?

અત્રોચ્યતે—શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય યદમાપ્યમારિત્વ મન્યસે, તદંતન્મહામોહવિલિમિત્મ્, યદ્યપિ પ્રાપ્ત એવ શબ્દઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ ગૃહ્ણતે, તથાપિ શબ્દે શક્તિત્રિવિચ્ચ-સમવાદ્ દૂરાસન્નાદિભેદમતીતિર્ભવતિ, તથાહિ—દૂરાદાગતઃ શબ્દઃ ક્ષીણગત્ક્રિતયા ક્ષીણોઽસ્પષ્ટરૂપો યા ઉપલક્ષ્યતે । તત્તથ લોકો યદતિ—‘દૂરે શબ્દઃ શ્રૂયતે’ ઇતિ, દૂરાદાગતઃ શબ્દઃ શ્રૂયતે, ઇતિ તદર્થઃ ।

કરતી હૈ, પ્રાપ્ત હુઆ પદાર્થ સમીપ મેં હી હોતા હૈ, ફિર ઇસ વ્યવહાર કે હોને કા વહાં વિરોધ ક્યોં નહીં આવેગા ? પરન્તુ શબ્દ મેં દૂર આસન્ન આદિ કા ભેદ વ્યવહાર લોક મેં હોતા હુઆ દેગા હી જાતા હૈ । લોક કહતે હૈ—યહ દૂર કા શબ્દ સુનને મેં આ રહા હૈ, યહ નજદીક કા શબ્દ સુનને મેં આ રહા હૈ ।

ફિર મી—શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્ત હુણ હી શબ્દ કો ગ્રહણ કરતી હૈ એસા માનને પર એક યહ ઓર આપત્તિ આતી હૈ કિ શબ્દ જવ ચાંડાલ કે મુખ સે નિર્ગત હોકર હમારે કાન કો પ્રાપ્ત હોગા તો શ્રોત્રેન્દ્રિય મે અસ્પૃશ્યતા આ જાવેગી, ક્યોં કિ ઉસને ચાંડાલ કે અસ્પૃશ્ય શબ્દ કો ગ્રહણ કિયા હૈ, અત. વહ ચાંડાલ કે સ્પર્શ કરને કે દોષ સે મુક્ત કૈસે માના જા સકેગા ।

ઉત્તર—શ્રોત્રેન્દ્રિય મે યહ આપ્રાપ્યકારિતા કી માન્યતા મહામોહ કા એક વિલાસ હૈ, ક્યોં કિ યહ જો કુછ કહા ગયા હૈ વહ વિના વિચારે

નજીકમા જ હોય છે, તો પછી આ વ્યવહાર હોવામા ત્યા વિરોધ કેમ નહી આવે ? પણ શબ્દમા દૂર રહેલ આદિનો ભેદ વ્યવહાર લોકમા થતો જોવામા આવે છે જ લોકો કહે છે કે—આ દૂરનો શબ્દ સંભળાઈ રહ્યો છે, આ નજીકનો શબ્દ સંભળાઈ રહ્યો છે

બીજી—શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયેલ શબ્દને ગ્રહણ કરે છે એવું માનવામા આ એક બીજી મુશ્કેલી પણ નડે છે કે શબ્દ જો આડાળના મુખમાથી નીકળીને અમારા કાને પડશે તો શ્રોત્રેન્દ્રિયમા અસ્પૃશ્યતા આવી જશે, કારણ કે તેણે આડાળના અસ્પૃશ્ય શબ્દને ગ્રહણ કર્યા છે, તેથી તે આડાળના સ્પર્શ થવાના દોષથી મુક્ત કેવી રીતે માની શકાશે ?

ઉત્તર—શ્રોત્રેન્દ્રિયમા આપ્રાપ્યકારિતાની માન્યતા મહામોહનો એક વિલાસ છે, કારણ કે આ જે ઠઈ કહેવાયુ છે તે વિચાર્યા વિનાજ કહેવાયુ છે પ્રાપ્ય

ननु स्यादेतत्, एवमेतदपि वक्तुं शक्यते—‘दूरे रूपमुपलभ्यते’ इति । दूरादागत रूपमुपलभ्यते, इति तदर्थः । ततश्च चक्षुरपि प्राप्यकारि स्यात्, न च तद्विष्यते । ततश्च शब्दे शक्तिवैचित्र्यकल्पन, श्रोत्रेन्द्रियस्य च प्राप्यकारित्वकल्पन न युक्तमिति चेन्न ।

ही कहा गया है । प्राप्यकारी होने पर भी श्रोत्रेन्द्रिय द्वारा गृहीत शब्द में जो दूर और समीप आदिका भेद व्यवहार होता है, वह शब्दशक्ति की विचित्रता से होता है । जब शब्द दूर देश से आता है तो उसकी शक्ति क्षीण हो जाती है, उस समय वह अस्पष्टरूप से या मन्दरूप से सुनने में आता है, इसलिये लोक कहते हैं कि यह शब्द दूर से आया हुआ सुनाई दे रहा है ।

प्रश्न यदि इस पर यह आक्षेप किया जाय कि जिस प्रकार “दूर से आया हुआ शब्द सुनाई दे रहा है” ऐसा बोध होने से श्रोत्रेन्द्रिय में प्राप्यकारिताका आप समर्थन करते हैं तो फिर “दूररूपमुपलभ्यते” दूरसे आये हुए रूपको चक्षु इन्द्रिय जानती है, इस प्रकारके बोधसे चक्षु इन्द्रिय को भी प्राप्यकारी मान लेना चाहिये, परन्तु इस तरहसे चक्षु इन्द्रिय प्राप्यकारी तो आपने मानी नहीं है, अतः शब्दमें विचित्रशक्ति की मान्यता, तथा श्रोत्रेन्द्रियमें प्राप्यकारिताकी कल्पना युक्तियुक्त नहीं कही जा सकती ?

कारी होवा छता पणु श्रोत्रेन्द्रिय द्वारा श्रुणु थयेल शब्दमा दूर अने समीप आदिने। जे शब्दव्यवहार थाय छे ते शब्दशक्तिनी विचित्रताने लीधे थाय छे न्यारे शब्द दूरना स्थानेथी आवे छे त्यारे तेनी शक्ति क्षीण थछ न्य छे, ते समये ते अस्पष्ट रूपे मन्द रीते सलणाय छे, तेथी बोडो कडे छे के आ शब्द दूरथी आवतो सलणाय छे

शब्द—जे ते भाषतमा जेवो आक्षेप भूङ्गवामा आवे के जे प्रकारे “दूरथी आवतो शब्द सलणाय छे” जेवो जोध थवाथी श्रोत्रेन्द्रियमा प्राप्यकारितानु आप समर्थन उरो छे, तो पछी “दूररूपमुपलभ्यते” “दूरथी आवता रूपने चक्षु इन्द्रिय न्छे छे” आ प्रकारना जोधथी चक्षु इन्द्रियने पणु प्राप्यकारी मानवी न्छेथे पणु जे रीते चक्षु इन्द्रियने तो आवे प्राप्यकारी मानी नथी, तेथी शब्दमा विचित्र शक्तिनी मान्यता, तथा श्रोत्रेन्द्रियमा प्राप्यकारितानी कल्पना युक्तियुक्त कही शकय नही ?

તથા યામેવ નામપારોહતિ સ્મ ચાણ્ડાલસ્તામેપારોહતિ શ્રોત્રિયોઽપિ । તથા સ પ્વ
પવનથાણ્ડાલમપિ સ્પૃષ્ટ્વા શ્રોત્રિયમપિ સ્પૃશતિ, ન ચ તત્ર લોકે સ્પર્શદોષવ્યવસ્થા,
તથા શબ્દપુદ્ગલસંસ્પર્શેઽપિ લોકે સ્પર્શદોષવ્યવસ્થા ન ભવતીતિ ન કોઽપિ દોષ ઇતિ ।

અપિ ચ—યદા ચાણ્ડાલઃ કેતકીપુષ્પનિચય પદ્માદિપુષ્પનિચય ા ગિરસિ નિધાય
શરીરે કસ્તૂરીચન્દનાઘનુલેપન વિધાય શીશ્યામાગત્ય તિષ્ઠતિ, તદ્વા તદ્વતકેતકી-
પુષ્પાદિગન્ધપુદ્ગલાઃ શ્રોત્રિયાદિનાસિકાસુ પ્રવિષ્ટા મનન્તીતિ તત્રાપિ ચાણ્ડાલ-
સ્પર્શદોષપ્રસન્નઃ સ્યાત્, તસ્માત્ નાસિકેન્દ્રિયમપ્યપ્યમાપ્યકારીતિ મન્તવ્યં, ન ચ તદ્
મત્તોઽપ્યાગમે ક્વચિત્ પ્રતિપાદિતમ્ । અતથાણ્ડાલસ્પર્શદોષપ્રસન્નઃ સ્યાદિતિ
કથન વાલિશજલ્પિતમ્ ।

ચાણ્ડાલ સ્પર્શ કરતા હુઆ ચલતા છે उसी भूमि को पीछे से स्पर्श करता
हुआ श्रोत्रिय-ब्राह्मण-भी चलता है । जिम नाव में बैठकर चाण्डाल
नदी पार पहुचता है उसी नाव में श्रोत्रिय ब्राह्मण भी सवार होकर
नदी पार करता है । जो वायुमडल चाण्डाल का स्पर्शकर रहता है वही
पवन श्रोत्रियको भी स्पर्श करता है । इन घातों में लोकमें जैसे स्पर्श-
दोषकी व्यवस्था नहीं मानी जाती है, इसी प्रकार शब्द पुद्गलके सस्पर्श
होने पर भी लोकमें स्पर्शदोषकी व्यवस्था नहीं मानी गई है, अत यह
व्यवस्था काल्पनिक होनेसे पारमार्थिक नहीं है ।

फिर भी—जिस समय चाण्डाल केतकीके पुष्पों को अथवा कमलादि
पुष्पोंको मस्तक पर धारण करके अथवा शरीरमे कस्तूरी आदिका उब-
टन करके रस्तेमे आकर खडा होता है उस समय वहा रहे हुए श्रोत्रिय
आदि व्यक्तियोंकी नासिका में वे केतकी एव कमलादि पुष्पोंके गंध

કેવળ કાલ્પનિક છે જુઓ—જે ભૂમિને સ્પર્શ કરતો ચાણ્ડાલ આગળને આગળ
બધ છે એજ ભૂમિને પાછળથી સ્પર્શ કરતો શ્રોત્રિય-બ્રાહ્મણ ચાલે છે જે
હોડીમા બેસીને ચાણ્ડાલ નદી એળગે છે એજ નાવમા બેસીને શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ
પણ નદીને એળગે છે જે વાયુ ચાણ્ડાલનો સ્પર્શ કરતો વાયુ છે એજ વાયુ
શ્રોત્રિયનો પણ સ્પર્શ કરે છે એ બાળતોમા જેમ લોકોમા સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા
માનવામા આવતી નથી એજ પ્રકારે શબ્દપુદ્ગલનો સસ્પર્શ થવાથી લોકોમા
સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા માનવામા આવી નથી, તેથી એ વ્યવસ્થા કાલ્પનિક હોવાથી
પારમર્થિક નથી

વળી—જે સમયે ચાણ્ડાલ કેતકીના પુષ્પોને અથવા કમલાદિ પુષ્પોને માથે
ઉપાડીને અથવા શરીર પર કસ્તૂરી આદિને લેપ કરીને રસ્તામા આવીને ઉભો
રહે છે, તે સમયે ત્યા રહેલ શ્રોત્રિય આદિ વ્યક્તિઓની નાસિકામા કેતકી અને

केचित्तु श्रोत्रेन्द्रियस्याप्राप्यकारित्व मन्वन्ते, शब्दस्य चाकाशगुणत्वम्, तद-
युक्तम्-आकाशगुणत्वस्वीकारे शब्दस्यामूर्तत्वमसद्भात् । यो हि यस्य गुणः, स
तत्समानधर्मा भवति, यथा-ज्ञानमात्मनो गुणः, तत्रात्मा खल्वमूर्त्तस्ततस्तद्गुणो
ज्ञानमप्यमूर्त्तमेव । तथा-शब्दोऽपि यथाकाशगुणस्तिर्हि आकाशस्यामूर्त्तत्वात् शब्द-
स्यापि तद्गुणत्वेनामूर्त्ततापत्तिः स्यात् । न चासौ युक्तिः समीचीना, तल्लक्षणायोगात् ।
मूर्त्तत्वविरहो हि अमूर्त्तताया लक्षणम् । न च शब्दाना मूर्त्तत्वप्रिहः, स्पर्शवत्त्वात् ।

परमाणु घुसते हैं तो फिर यहा भी चाण्डालके स्पर्श होनेके दोषका
प्रसंग प्राप्त होगा, इसलिये नासिका इन्द्रियको अप्राप्यकारी मानना
चाहिये, परन्तु ऐसी व्यवस्था आपके भी आगममे प्रतिपादित नहीं हुई
है, इस लिये यह चाण्डालके स्पर्श होनेका दोष युक्तियुक्त नहीं है ।

कितनेक व्यक्ति श्रोत्रेन्द्रियको अप्राप्यकारी इसलिये मानते हैं कि
उसका विषय जो शब्द है, वह आकाशका गुण है, सो ऐसी मान्यता भी
ठीक नहीं है, कारण कि-शब्दको यदि आकाशका गुण माना जावेगा
तो उसमे मूर्त्तता न आकर अमूर्त्तता ही आवेगी, क्यों कि जो जिसका
गुण होता है वह उसके ही समान धर्मवाला होता है, जैसे-आत्माका
गुणज्ञान । आत्मा अमूर्त्त है तो उसका गुणज्ञान भी अमूर्त्त ही है ।
इसी तरह यदि आकाशका गुण शब्द है तो आकाशके अमूर्त्त होनेकी
वजहसे उसका गुण शब्द भी अमूर्त्त ही होगा, परन्तु शब्दमें अमूर्त्तता
है नहीं, क्यों कि अमूर्त्तताका लक्षण शब्दमें घटित नहीं होता है ।

कमलादि भुषोना गधयरमाद्यु प्रवेशे छे तो पथी त्या पथु आडालनो स्पर्श
थवाना दोषनो प्रसंग प्राप्त थगे, ते भाटे नासिका इन्द्रियने अप्राप्यकारी
मानवी लेईये, पथु अेवी व्यवस्थानु आपना आगमोभा पथु प्रतिपादन थयु
नथी ते ढारले आडालनो स्पर्श थवानो अे दोष युक्तियुक्त नथी

उटलक व्यडितये श्रोत्रेन्द्रियने अप्राप्यकारी अे ढारले माने छे के तेने
विषय ने शब्द छे ते आकाशनो शुषु मानवाना आवे तो तेमा मूर्त्तता न
आवता अमूर्त्तता न आवथे, ढारले के ने नेनो शुषु डोय छे ते तेना समान
धर्मवाणो डोय छे नेमडे- आत्मानो शुषु ज्ञान आत्मा अमूर्त्त छे, तो तेनो
शुषु 'ज्ञान' पथु अमूर्त्त न छे अे न प्रमाणे ले आकाशनो शुषु शब्द डोय तो
आकाश अमूर्त्त डोवाने ढारले तेनो शुषु 'शब्द' पथु अमूर्त्त न छे, पथु
शब्दमा अमूर्त्तता नथी, ढारले के अमूर्त्तानु लक्षण शब्दमा घटावी शकतु

તયાદિ-સ્પર્શવન્તઃ શબ્દાઃ, તત્સપર્કાત્ ઉપઘાતદર્શનાત્ ગેષ્ટપ્ત્ । ન ચાયમસિદ્ધો
 હેતુઃ, યતઃ સઘોજાતગિચ્છુના ધર્માન્તિકાઽઽનીવગદાસ્ફાલ્લિતક્ષટ્ત્રોગદ્ધ્રુચ્છ્રુણતો
 યધિરતા ભવતીતિ દૃશ્યતે । યત્ર સ્પર્શો નાસ્તિ, તત્રોપઘાતોઽપિ નાસ્તિ, યથાઽઽ-
 કાશઃ । તત્તથ વિપક્ષે ઉપઘાતાઽભાયાન્નાનૈકાન્તિકોઽપિ હેતુઃ ।

અપિ ચ-સ્પર્શવન્તઃ શબ્દાઃ, તૈરભિપ્રાતે ગિરિગદરાદિષુ શબ્દોત્થાનાત્, લોષ્ટ
 પ્ત્ । ત્રીવ્રમયત્નો-ચારિતશ ડામિઘાતે ગિરિગદરાદિષુ પ્રતિશ ડા' શ્રૂયન્તે પ્રતિદિક્ ।
 તત્તથ સ્પર્શવચ્ચાત્ મૂર્તા એવ શ ડા ઇતિ સ્થિતમ્, “સ્પષ્ટશાંટિસનિવેશો મૂર્તિ”
 -રિતિ વચનપ્રામાણ્યાત્ । અસ્માદાકાગુણત્વ શ ડાના નોપપન્નમિતિ ।

મૂર્તત્વકા વિરહ અમૂર્નતાકા લક્ષણ હૈ, પરન્તુ શબ્દમે મૂર્તત્વકા વિરહ-
 અભાવ નહી હૈ, ક્યોં કિ ઉસકા સ્પર્શ હોતા હૈ, અર્થાત્ શબ્દ સ્પર્શ
 ગુણવાલા હૈ । યહ સ્પર્શ ગુણવાલા ઇમલિયે હૈ કિ ઉસસે શ્રોત્રેન્દ્રિયમે
 ઉપઘાત હોતા દેખા જાતા હૈ । તુર્તકે જન્મે હુણ ઝાલકકે કાનકે પાસ
 લાકર જવ ઇલ્લરી વહે જોરસે વજાનેમે આતો હૈ તો ઉસકે શબ્દકે
 સપર્કસે ઉસકે કાનકી ઇચ્છી ફટ જાતી હૈ, ઓર વહ વહિરા હો જાતા
 હૈ । જિસમે સ્પર્શગુણ નહીં હોતા હૈ ઉસમે ઉપઘાતકે ગુણ ભી નહીં હોતા
 હૈ, જૈસે આકાશમે । હસલિયે વિપક્ષ આકાશમે ઉપઘાત કરનેકા અભાવ
 હોનેસે હમારા હેતુ વિપક્ષમે નહીં રહતા હૈ । વિપક્ષમે વર્તમાન હેતુ સ્વ-
 સાધ્યકા ગમક નહીં હોતા હૈ । યહા સ્પર્શવચ્ચકા વિપક્ષ આકાશ હૈ,
 ઉસમે યહ હેતુ નહીં રહતા અતઃ વહા ઉપઘાત કરના રૂપ સાધ્ય ભી નહીં
 રહતા । યહ તો અપને હેતુકે સાથ હી રહતા હૈ ।

નથી અમૂર્તાનો અભાવ અમૂર્તાનો લક્ષણ છે, પણ શબ્દમા મૂર્તાનો અભાવ
 નથી, કારણ કે તેનો સ્પર્શ થાય છે એટલે કે શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે તે સ્પર્શ-
 ગુણવાળો તે કારણ છે કે તેનાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમા ઉપઘાત થતો દેખાય છે તરતના
 જન્મેલા બાળકના કાન પાસે લઈ જઈને ત્યારે અલરને ઘણા બેરથી વગાડવામા
 આવે છે ત્યારે તેના શબ્દના સ્પર્શથી તેના જાનનો પડદો તૂટી જાય છે અને તે
 બહેરો થઈ જાય છે જેમા સ્પર્શગુણ ન હોય તેમા ઉપઘાતક ગુણ પણ હોતો
 નથી જેમકે આકાશમા તથી વિપક્ષ આકાશમા ઉપઘાત કરવાનો અભાવ હોવાથી
 આપણો હેતુ વિપક્ષમા રહેતો નથી વિપક્ષમા વર્તમાન હેતુ સ્વસાધ્યનો ગમક
 થતો નથી અહીં સ્પર્શત્વનો વિપક્ષ આકાશ છે, તેમા તે હેતુ રહેતો નથી,
 તેથી ત્યા ઉપઘાત કરવારૂપ સાધ્ય પણ રહેતુ નથી એ તો પોતાના હેતુનો
 સાથે જ રહે છે

અપિ ચ-આકાશ કિમેકમ્ ? અનેક વા ? , યદેક, તર્હિ દૂરતરાદપિ ગઞ્ઠઃ શ્રૂયેત, આકાશસ્યૈકત્વેન શન્દસ્ય ચ તદ્ગુણતયા દૂરાસન્નાદિભેદાભાવમ્ । યદનેકમ્, તર્હિ મુખદેગ એવ ગઞ્ઠો વિદ્યતે ડતિ કય મિન્નદેશવર્તિભિઃ શ્રોતૃભિઃ શ્રૂયતે, મુખદેશાકાશગુણતયા શ્રોતૃગતશ્રોત્રેન્દ્રિયા કાશસન્ન્યાભાવાત્ ।

ફિર મી-શબ્દ, સ્પર્શગુણવાલા હૈ, યહ વાન ડસ કારણ માં સિદ્ધ હોતી હૈ કિ-જવ ગિરિગુફામેં શબ્દકા ઉચ્ચારણ ક્રિયા જાતા હૈ, તો વહા સે પ્રતિધ્વનિ હોતી હૈ । ડસ તરહ સ્પર્શવક્ત્રાસે શબ્દમે મૂર્તતા સિદ્ધ હોતી હૈ, ઓર મૂર્તતાકી સિદ્ધિસે આકાશગુણત્વાભાવ સિદ્ધ હોતા હૈ । રૂપ રસ આદિ ગુણોંકા જહા સદ્ભાવ હોતા હૈ ડસકા નામ મૂર્ત હ । મૂર્ત હોને સે આકાશગુણતા શબ્દમે નહીં આતી હૈ ।

ઓર મી-આકાશ એક હૈ અથવા અનેક હૈ ? યદિ ' આકાશ એક હૈ ' ંસા માના જાય તો અત્યન્ન દૂરસે મી ગઞ્ઠ મુનનેમે આના ચાહિયે, કયોં કિ સર્વત્ર આકાશ એક હી હૈ । શબ્દમેં ડર આસન્ન આદિ ંસા વ્યવહાર તો હો નહીં સકતા હૈ । તાત્પર્ય ડસકા યહ હૈ કિ જવ આકાશ એક હૈ ઓર ગઞ્ઠ ડસકા ગુણ હૈ તો આકાશકે સર્વત્ર એક હોનેસે જવ કે ગુણરૂપ શબ્દમે- ' યહ ડરકા શબ્દ હૈ યહ નજદીકકા ગઞ્ઠ હૈ ' ંસા વ્યવહાર ટી નહીં હો સકતા હૈ । યદિ આકાશ અનેક હૈ ંસા માના જાય તો મિન્ન દેશવર્તી પ્રત્યયો ડ્વારા શબ્દકા શ્રવણ કૈસે હો મકેગા ? કારણ કિ ગઞ્ઠ તો વક્ત્રા કે મુખરૂપી આકાશ મે હી રહેગા । વહ વક્ત્રા

વળી-શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે, આ વાત એ ડારણે પણ સિદ્ધ થાય છે કે-ન્યાયે પર્વતની શુક્રમા શબ્દ બોલવાના આવે છે, ત્યારે ત્યારથી પડથો પડે છે આ ગીતે સ્પર્શવત્વથી ગઞ્ઠમા મૂર્તતા સિદ્ધવાય છે, અને મૂર્તતાની સિદ્ધિથી આકાશગુણત્વાભાવ સિદ્ધવાય છે રૂપ, રસ, આદિ ગુણોને ન્યાય સદ્ભાવ હોય છે તેનું નામ મૂર્ત છે મૂર્ત હોવાને લીધે શબ્દમા આકાશગુણતા આવતી નથી

વળી-આકાશ એક છે અથવા અનેક છે ? જો આકાશ એક છે એમ માનવામા આવે તો અત્યંત દૂરથી પણ શબ્દ સંભળાવો જોઈએ, કારણ કે સર્વત્ર આકાશ એક જ છે તો શબ્દમા દૂરથી આવતો આદિ વ્યવહાર હોઈ શકે નહીં તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જો આકાશ એક છે અને શબ્દ તેનો ગુણ છે તો સર્વત્ર એક આકાશ હોવાથી તેના ગુણરૂપ શબ્દમા- " આ દૂરનો શબ્દ છે, આ નજીકનો શબ્દ છે " એવો વ્યવહાર જ થઈ શકે નહીં જો આકાશ અનેક છે એમ માનવામા આવે તો ભિન્ન સ્થાનમા રહેલ પ્રાણીઓ ડ્વારા શબ્દનું શ્રવણ કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે શબ્દ તો વક્ત્રાના મુખરૂપી આકાશમા જ રહેશે તે

अथ च श्रोत्रेन्द्रियविवरवर्त्यांकाशसम्बन्धेन शब्दस्य ध्वनिमयता मयतीति म्नीकारे शब्दस्याकाशगुणताम्बुपगमो न युज्यते ।

नन्वाकाशगुणतामन्तरेण शब्दस्यावस्थानमेव नोपपद्यते, स्थितिं विना पदार्थस्य सद्भाव एव न स्यात् तस्मादस्य पदार्थेन स्थितिमता भवितव्यम्, तत्र स्पर्श-स्पर्शगन्धाना पृथिव्यादिमहाभूतचतुष्टयमाश्रयः, शब्दस्य तु आकाशमिति चेत्,

के मुखरूपी आकाश का जगुण है तो फिर वह भिन्नदेशवर्ती श्रोता के श्रोत्रेन्द्रियरूप आकाश के साथ सघन कैसे कर सकता है कि जिससे वह सुनाई पड सके ।

यदि कहा जावे कि 'शब्द का सघन श्रोत्रेन्द्रिय के विवर में रहे हुए आकाश के साथ होता है इसलिये वह सुनने में आता है, तो फिर इस मान्यता में 'शब्द आकाश का गुण है' यह बात सिद्ध नहीं होती है ।

यदि इस पर यह कहा जाय कि 'शब्द को आकाश का गुण न माना जावे तो उसकी स्थिति ही नहीं बनती है, स्थिति के विना पदार्थ का सद्भाव माना नहीं जाता है, अतः जगुण शब्द स्थितिवाला पदार्थ माना जाता है तो ऐसी हालत में कही न कही इसकी स्थिति भी माननी चाहिये । पृथिव्यादिक भूतों में तो इसकी स्थिति होती नहीं है, कारण कि वे तो रूप रसादिकों के ही आधारभूत हैं । अब रहा आकाश सो यह आकाश ही शब्द का आश्रय सिद्ध होता है ।

वक्ताना सुश्रुषी आकाशने जे शुष्णु छे, ते पछी ते बिन्न स्थानमा रहेल श्रोताना श्रोत्रेन्द्रियश्च आकाशनी साथे सघन ठेवी रीते करी शक्ये छे, के जेथी ते सलणार्थ शक्ये

जे जेम ठडेवाभा आवे के "शब्दने सघन कानना पोलाणुमा रहेल आकाश साथे थाय छे तेथी ते सलणवाभा आवे छे," ते पछी जे मान्य ताथी "शब्द आकाशने शुष्णु छे" जे वान सिद्ध थती नथी

जे ते विषे जेम ठडेवाभा आवे के "शब्दने आकाशने शुष्णु मानवाभा न आवे तो तेथी स्थिति न सलवती नथी स्थिति विना पदार्थने सहलाव (अस्तित्व) मनातो नथी, तेथी ज्यारे शब्द स्थितिवाला पदार्थ मनाय छे त्यारे जेथी हालतमा तेनी केधने केध स्थिति पणु मानवी जेधजे पृथिव्यादिक पदार्थमा तो तेनी स्थिति होती नथी, कारण के जे तो इ रसादिकेना न आधार भूत छे हवे रहु आकाश, तो जे आकाश न शब्दने आश्रय सिद्ध थाय छे.

तदयुक्तम्, एव सति पृथिव्यादीनामप्याकाशगुणत्वप्रसङ्गात्, तेषामप्याकाशाश्रित-
त्वात्, न खल्वाकाशमन्तरेण पृथिव्यादीनामप्यन्यः ऋश्विदाश्रय ।

न च पृथिव्यादीनामगुणत्वादाकाशगुणत्वमनुपपन्नमिति वाच्यम्, आकाशा-
श्रितत्वे सति पृथिव्यादीना भवन्मते बलार्दाप तद्गुणत्वप्रसङ्गात् ।

नन्वाश्रयणमात्र न तद्गुणत्वमाप्तिकारण, किं तु समयाः, स चास्ति शब्द-
स्याकाशे, न तु पृथिव्यादीनामिति चेत्,

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह की मान्यता से
पृथिव्यादिक भूतचतुष्टय में भी आकाशाश्रित होने से गुणत्वापत्ति आती
है । आकाश के सिवाय और कोई तो इन भूतों का आश्रय है नहीं ।
यदि कहा जाय कि 'पृथिव्यादिकभूत गुणरूप नहीं है कि जिसकी वजह
से उनमें आकाशगुणता आसकें सो ऐसा कथन भी ठीक नहीं है,
कारण कि—जब आप ऐसा कहते हैं कि 'शब्द आकाश के आश्रित
रहता है अतः वह उसका गुण है' तो फिर इस कथन के अनुसार
पृथिव्यादिकभूतों में तदाश्रयता होने से गुणत्वापत्ति का वारण कौन
कैसे कर सकता है ? इस मान्यता में तो गुणत्वापत्ति उनमें बलात्
आ जाती है ।

यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि—'सामान्यरूप से आश्रित होने
में गुणत्वापत्ति नहीं आती है किन्तु समवायसबध से आश्रित रहने में
गुणरूपता आती है, पृथिव्यादिकभूत आकाश में समवायसबध से आश्रित

ऐम कडेवु ते पळु भराभर नथी, कारळु के ऐ प्रकारना मान्यताथी पृथिव्या
दिक आर पदार्थोमा पळु आकाशाश्रित होवाथी शुषुत्वापत्ति आवे छे आकाश
सिवाय थील्लु कोळ् ऐ भूतोना (पदार्थोना) आश्रय नथी जे ऐम कडेवामा
आवे के "पृथिव्यादिकभूत शुषुत्प नथी के जेने कारळे तेमनामा आकाशशुषुता
आवी शडे" तो जेवु कथन पळु भराभर नथी, कारळु के न्यारे आप ऐम
कडे छे के "शब्द आकाशने आश्रित रहे छे, तेथी ते शुषु छे" तो पछी आ
कथन प्रमाळे पृथिव्यादिक भूतोमा ते आश्रयता होवाथी शुषुत्वापत्तिनु निवारण
कोळु केवी रीते करी शके छे ? आ मान्यताथी तो तेमनामा शुषुत्वापत्ति
भजात्कारे आवी नथ छे

वणी जे ऐम कडेवामा आवे के "सामान्यरूपे आश्रित थवामा शुषु-वा-
पत्ति आवती नथी पळु समवायसबधथी आश्रित रहेवामा शुषुत्पता आवे छे
पृथिव्यादिक भूत आकाशमा समवाय सबधथी आश्रित रहेता नथी, तेजो तो

अत्रोच्यते—कोऽयं भगवदुक्तः समवायः ? यद्येकत्र लोलीभावेनापस्थान, यथा घटादेस्तद्गतरूपादेश्च यः सम्बन्धः स समवाय इत्युच्यते, तर्हि शब्दम्याकाशगुणत्वं न संभवति, आकाशेन सत्कत्र लोलीभावेन तम्यानापस्थानान्, न हि घटादी रूपादिवत् सदा नभसि शब्दसद्भावोऽस्ति ।

अथाकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणत्वं शब्दम्यास्तीत्युच्यते, तर्हि उल्कादेरप्याकाश उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणत्वमसद्गः स्यात् ।

यदि तु उल्कादेः परमार्थतः स्थान पृथिव्यादिकम्, आकाशे तद्गुणत्वमिदं पत्रनेन सचार्यमाणत्वादित्युच्यते, तर्हि तथैव शब्दस्यापि परमार्थतः स्थानमाकाश नास्ति, किं तु श्रोत्रादिकमिति वृमः । यत्तु आकाशे तदपस्थानमुपलभ्यते, तत् पत्रनेन सचार्यमाणत्वादिति बोध्यम्, तथाहि यत्र यत्र पत्रनः सचरति, तत्र तत्र शब्दोऽपि गच्छति, पत्रनप्रतिक्रमन शब्दम्य नास्ति । उक्तञ्च—

नहीं रहते हैं, वे तो वहां मयोगसमय से आश्रित रहते हैं' ऐसा कहना इस प्रश्न को स्थान देने के लिये बाध्य करता है कि यह समवाय क्या वस्तु है? क्या एकत्र लोलीभाव से रहना यही समवाय है जैसा घटादिक और उसके रूपादिकों में है? सो इस कथन से तो शब्द में आकाशगुणता नहीं आती है, कारण कि—शब्द और आकाश में इस प्रकार का लोलीभावरूप समवायसंबंध नहीं है। जिस प्रकार घटादिक में सदा रूपादिक का एकत्र लोलीभाव रहा करता है उस प्रकार से आकाश में शब्द का सदा लोलीभाव नहीं रहता है।

यदि कहा जावे कि 'आकाश में शब्द की उपलब्धि होती है अतः वह उसका गुण है' सो ऐसी बात तो उल्कादिक में भी होती है अतः उनमें भी आकाशगुणता माननी पड़ेगी।

त्या सयोग समये आश्रित रहे छे" जेम कहेवु ते आ प्रश्नने स्थान देवा माटे इरज पाडे छे के जे समवाय शी वस्तु छे? शु जेकन बोलीलावथी रहेवु जेज समवाय छे, जेवे घटादिक अने तेना इपादिकोमा छे? तो आ कथनथी तो शब्दमा आकाशगुणता आवती नथी, कारण के शब्द अने आकाशमा आ प्रकारने बोलीलावथी समवाय समय नथी जे प्रकारे घटादिकमा ह भेशा इपादिकने जेक मात्र बोलीलाव रह्या करे छे, ते प्रकारे आकाशमा शब्दने ह भेशा बोलीलाव रही शकते नथी

जे जेम कहेवामा आवे के "आकाशमा शब्दनी प्राप्ति थाय छे तेथी ते तेना गुण छे" तो जेवी बात तो उल्कादिकमा पणु थाय छे तेथी तेभनामा पणु आकाश गुणता मानवी पडे

यथा च पूर्यते तूल, - माकाशे मातरिश्चना ।

तथा शब्दोऽपि किं वायोः प्रतीप कोऽपि शब्दवित् ॥ १ ॥

तस्मान्नाकाशगुणः शब्दः, किंतु पुट्टलमय इति स्थितम् । व्यञ्जनावग्रहस्य दृष्टान्तो मल्लक इति टीकान्ते द्रष्टव्यः ॥ म० २८ ॥

॥ इति व्यञ्जनावग्रहप्रकरणम् ॥

यदि इस पर ऐसा कहा जावे कि 'उल्कादिकों का परमार्थतः स्थान तो पृथिवी आदिक ही है परन्तु वे जो आकाश में उपलब्ध होते हैं उसका कारण पवन द्वारा उनका वहां संचरण करवाना है' तो फिर इसी तरह से यह भी मान लेना चाहिये कि परमार्थतः शब्द का स्थान आकाश नहीं है किन्तु श्रोत्रादिक ही है, परन्तु आकाश में जो उसका अवस्थान मालूम पड़ता है वह पवन के द्वारा उनका वहां संचरण होना है । जहां जहां पवन का संचार होता है वहां वहां शब्द भी जाता है, शब्द का पवन के प्रतिकूल गमन नहीं होता है । कहा भी है—

“यथा च पूर्यते तूल, - माकाशे मातरिश्चना ।

तथा शब्दोऽपि किं वायोः, प्रतीपकोऽपि शब्दवित्” ॥ १ ॥

अर्थ—जैसे पवन रूई को उड़ाकर आकाशमें भर देता है, उसी तरह शब्द को भी आकाश में भर देता है । क्या पवन की प्रतिकूलता में कोई भी मनुष्य किसीके शब्द को समझ पाता है ? अर्थात् कोई भी नहीं समझ पाता है ।

ने ते विषे अेम उडेवाभा आवे डे “उल्कादिकेऽनु परमार्थत स्थान तो पृथ्वी आदि न छे, पणु आकाशमा तेअो ने प्राप्त थाय छे तेनु कारणु पवन ढाग तेमनु त्या अचरणु उराववानी किया न छे” तो पछी अेन रीते अे पणु भानी लेवु नेधअे डे परमार्थत शब्दनु स्थान आकाश नहीं पणु श्रोत्रादि न छे पणु आकाशमा ने तेनु अवस्थान मालूम पडे छे ते पवनना द्वारा तेनु त्या सचरणु थवानी दिया छे, न्या न्या पवनना सचार थाय छे त्या त्या शब्द पणु नय छे शब्दनु गमन पवनथी प्रतिकूल डीतु नहीं उछु पणु छे—

“यथा च पूर्यते तूल, माकाशे मातरिश्चना

तथा शब्दोऽपि किं वायो, प्रतीप कोऽपि शब्दवित्” ॥ १ ॥

अर्थ—अेम पवन इधे उडाडीने आकाशमा भरिदे छे, तेवी न रीते शब्दने पणु आकाशमा भरि दे छे शु ? पवननी प्रतिकूलतामा केध पणु माणुस केधना शब्दने समझ शके छे ? अर्थात् केधपणु समझ सकता नहीं

अर्थार्थवग्रहः प्रोच्यते—

मूलम्—से किं तं अत्युग्गहे ? । अत्युग्गहे छविहहे पणत्ते; त जहा-सोइदिय-अत्युग्गहे १, चर्मिदिय अत्युग्गहे २, घाणि-दिय अत्युग्गहे ३, जिचिभदिय अत्युग्गहे ४, फासिदिय-अत्युग्गहे ५, नोइदिय-अत्युग्गहे ॥ सू० २९ ॥

छाया—अथ कः सोऽर्थावग्रहः ? । अर्थावग्रहः पञ्चविधः प्रकृतः । तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः १, चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहः २, घ्राणेन्द्रियार्थावग्रहः ३, जिह्वेन्द्रियार्थावग्रहः ४, स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रहः ५, नोइन्द्रियार्थावग्रहः ६ ॥ सू० २९ ॥

टीका—‘से किं तं अत्युग्गहे०’ इत्यादि । कतिनिधोऽसामर्थ्यावग्रह इति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—‘अत्युग्गहे छविहहे पणत्ते०’ इत्यादि । अर्थस्यावग्रहणम्—अर्थावग्रहः । सफलरूपादिविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यसामान्यमात्राऽर्थग्रहणरूपः । प्रथमपरिच्छेदनमर्थावग्रह इति निर्विकल्पक ज्ञानं दर्शनरूपमित्युच्यते । अयं च नैश्वयिक एकसामायिकः, यस्तु व्यापहारिकः ‘शब्दोऽयम्’ इत्याद्युल्लेखवान् स आन्तर्माहूर्तिक इति । अर्थावग्रहश्च—मनःसहितेन्द्रियपञ्चरूपजन्यत्वात् पोढा

इसलिये शब्द आकाश का गुण नहीं है, किन्तु वह पुद्गल की एक पर्याय है, यह सिद्ध हो जाता है ।

व्यञ्जनावग्रह का दृष्टान्त मल्लक-मृत्तिका का नवीन सकोरा-बतलाया गया है वह टीका के अन्त में दिया गया है अतः वहाँ से समझ लेना चाहिये ॥ सू० २८ ॥

॥ इस प्रकार यह व्यञ्जनावग्रह हुआ ॥

अब सूत्रकार अर्थावग्रहको कहते हैं—‘से किं तं अत्युग्गहे०’ इत्यादि । प्रश्न—हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट अर्थावग्रहका क्या स्वरूप है ?

तेथी शब्द आकाशने शुष्ण नथी, पणु ते पुद्गलनी अेक पर्याय छे अे सिद्ध थध नथ छे

व्यञ्जनावग्रहं दृष्टात् मल्लक-भाटीतु नवीन शकोर-अताववामा आवेल छे ते टीकाने अते आपेल छे तेथी त्याथी समञ्ज लेवु ॥ सू० २८ ॥

॥ आ प्रकारे आ व्यञ्जनावग्रहं वर्णनं थयु ॥

डवे सूत्रकार अर्थावग्रहं वर्णनं करे छे—“से किं तं अत्युग्गहे०” इत्यादि प्रश्न—हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट अर्थावग्रहं तु स्वरूपं छे ?

भवतीत्याह—‘ अत्युग्रहे ’ इति । अर्थावग्रहः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः । श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः श्रोत्रेन्द्रियेण, एव चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहादिषु विज्ञेयम् । इदमत्र बोध्यम्—चक्षुर्मनसोस्तु व्यञ्जनावग्रहो न भवति, ततस्तयोरर्थ्यावग्रह एव भवति । तत्र षष्ठ्यभेदमाह—‘ नो इदिय-अत्युग्रहे ’ इति । नो इन्द्रियार्थावग्रहः—नो इन्द्रियेण=भावनसाऽर्थावग्रहो द्रव्येन्द्रिय-व्यापारनिरपेक्षो घटाद्यर्थस्वरूपपरिभावनाऽभिमुखः प्रथममेकसामयिको रूपाद्यर्था-काराद्विशेषचिन्तारहितोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रचिन्तात्मको बोधः—नो इन्द्रिया-र्थावग्रहः—नो इन्द्रिय हि मनः, तच्च द्विधा—द्रव्यरूप भावरूपं च । तत्र मनःपर्याप्ति-नामरुमोदयाद् यन्मन प्रायोग्यवर्गणाढलिकानादाय मनस्त्वेन परिणमति तद् द्रव्यरूप मन । तथा द्रव्यमनोऽवष्टम्भेन जीवस्य यो मननपरिणाम स भावमनः । तत्रेह भावमनो गृह्यते । तद्ग्रहणे हि द्रव्यमनसोऽपि ग्रहण भवत्येव, द्रव्यमनो विना भावमनसोऽसम्भवात्, भावमनो विनाऽपि च द्रव्यमनो भवति ॥ सू० २९ ॥

उत्तर—अर्थावग्रह छह प्रकारका वतलाया गया है, वे इस प्रकार हैं—१ श्रोत्रेन्द्रिय अर्थावग्रह, २ चक्षुरिन्द्रिय अर्थावग्रह, ३ जिह्वेन्द्रिय अर्थावग्रह, ४ घ्राणेन्द्रिय अर्थावग्रह, ५ स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रह और ६ नो इन्द्रिय अर्थावग्रह । अर्थ का अवग्रह होना इसका नाम अर्थावग्रह है । सकल रूपादिक विशेष से निरपेक्ष होने की वजह से अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थ का जानना, जैसे ‘ यह कुछ है ’ इसका नाम अर्थावग्रह है । नैश्चयिक और व्यावहारिक रूप से अर्थावग्रह दो प्रकार का होता है । नैश्चयिक अर्थावग्रह का काल एक समयमात्र है । यह निर्विकल्पकज्ञान रूप होता है । निर्विकल्पकज्ञान, दर्शनरूप होता है । तथा जो व्यावहा-रिक अर्थावग्रह होता है, अर्थात्—‘ यह शब्द है ’ इत्यादि प्रकार के

उत्तर—अर्थावग्रह छ प्रकारना भताव्या छे ते आ प्रमाणे छे—(१) श्रोत्रेन्द्रिय अर्थावग्रह (२) चक्षुरिन्द्रिय अर्थावग्रह (३) जिह्वेन्द्रिय अर्थावग्रह (४) घ्राणेन्द्रिय अर्थावग्रह (५) स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रह (६) नो इन्द्रिय अर्थावग्रह अर्थनो अवग्रह थवे तेनु नाम अर्थावग्रह छे सङ्ग रूपादिक विशेषधी निरपेक्ष होवाने कारणे अनिर्देश्य सामान्यमात्र अर्थनु लक्षणु, नेभडे “ आ षष्ठ छे ” तेनु नाम अर्थावग्रह छे नैश्चयिक अने व्यावहारिक उपे अर्थावग्रह के प्रकारने छे नैश्चयिक अर्थावग्रहने कारणे एक समयमात्र छे अने निर्विकल्पक ज्ञानरूप होय छे निर्विकल्पकज्ञान दर्शनरूप होय छे तथा ने व्यावहारिक अर्थावग्रह माय छे अर्थके छे “ आ शब्द छे ” इत्यादि प्रकारना उद्वेगवाणे होय छे, तेने

ઉલ્લેખ થાલા હોતા હૈ ઉમકા કાલ અન્તર્મુહર્ત કા હૈ । યહ અર્થાવગ્રહ મન ઓર પાચ ઇન્દ્રિયોં સે ઉત્પન્ન હોને કે કારણ ઝહ પ્રકાર કા ચનલાયા ગયા હૈ । યહ તાત પહિલે વ્યજનાવગ્રહ કે પ્રકરણ મેં કહી જા ચુકી હૈ કિ ચક્ષુ ઓર મન અપ્રાપ્યકારી હોને કે કારણ ઇનસે વ્યજનાવગ્રહ નહીં હોતા હૈ. અર્થાત્ ઇનસે અર્થાવગ્રહ હી હોતા હૈ । સૂત્ર મેં “નો ઇન્દ્રિય” શબ્દ સે ભાવમન ગૃહીત હુઆ હૈ । મન દો પ્રકાર કા વતલાયા ગયા હૈ । ણક દ્રવ્ય મન ઓર દૂસરા ભાવમન । ભાવમન કે ઠારા જો અર્થ કા ગ્રહણ હોતા હૈ—જિસમેં કિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કે વ્યાપાર કી અપેક્ષા નહીં હોતી હૈ, તથા ઘટાદિકરૂપ પદાર્થ કે સ્વરૂપ કી વિચારણા કે જો સન્મુગ્ધ હોતા હૈ, વિશેષ કા જિસમેં કોઈ વિચાર નહીં હોતા હૈ કિન્તુ અનિર્દેશ્ય સામાન્ય-માત્ર કા હી જિસમેં યોગ રહા ફરતા હૈ—ઉસકા નામ નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ હૈ । મનઃપર્યાસિ નામ કર્મ કે ઉદ્ગ્ર સે યુક્ત જીવ મન. પ્રાયોગ્ય વર્ગણાદલિકોં કો ગ્રહણ કરકે જો ઉન્હેં મનરૂપ સે પરિણમાતા હૈ ઇસકા નામ દ્રવ્યમન હૈ । તથા દ્રવ્યમન કી સહાયતા સે જીવ કા જો મનનરૂપ પરિણામ હોતા હૈ વહ ભાવમન હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા ઇસ પ્રકાર હૈ—મનોવર્ગણાઓં કા મનરૂપ સે પરિણમન હોના ઇસકા નામ દ્રવ્યમન, તથા ઇસ દ્રવ્યમન કી સહાયતા સે જીવ કે જો ઊન ૨ પદાર્થોં કા વિચાર

ઠાળ અન્તર્મુહર્તનો છે આ અર્થાવગ્રહ મન અને પાચ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થવાને કારણે છ પ્રકારનો બતાવ્યો છે એ વાત પહેલા વ્યજનાવગ્રહના પ્રકરણમાં ઉલ્લેખ ગઈ છે કે ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી હોવાથી તેમના વડે વ્યજનાવગ્રહ થતો નથી, એટલે કે તેમનાથી અર્થાવગ્રહ જ થાય છે સૂત્રમાં “નો ઇન્દ્રિય” શબ્દથી ભાવ મન ગ્રહણ કરેલ છે મન બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે (૧) દ્રવ્ય મન, (૨) ભાવ મન

“ભાવમનનાદ્વારા જે અર્થનું ગ્રહણ થાય છે, “જેમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયના વ્યાપારની અપેક્ષા રહેતી નથી, તથા ઘટાદિકરૂપ પદાર્થના સ્વરૂપની વિચારણાની જે સમીપ હોય છે, વિશેષનો જેમાં કોઈ વિચાર થતો નથી, પણ અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્રનો જ જેમાં યોગ રહ્યા કરે છે” તેનું નામ નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ છે મન પર્યાસિ નામકર્મના ઉદયથી યુક્ત જીવ મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાદલિકોને ગ્રહણ કરીને તેમને જે મનરૂપે પરિણમાવે છે, તેનું નામ દ્રવ્યમન છે તથા દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવનું જે મનનરૂપે પરિણામ આવે છે, તે ભાવમન છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—મનોવર્ગણાઓનું મનરૂપે પરિણમન થવું તે દ્રવ્યમન, તથા તે દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવને તે તે પદાર્થોને

मूलम्—तस्स ण इमे एगट्टिया नाणाघोषा नाणावजणा पंच नामधिज्जा भवति, त जहा-ओगेणहणया, उवधारणया, सवणया, अवलवणया, मेहा । से त उग्गहे ॥ सू० ३० ॥

छाया—तस्स खलु इमानि एकार्थिकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि, पञ्च-नामधेयानि भवन्ति, तत् यथा—अग्रहणता, उपारणता, श्रवणता, अवलम्बनता, मेधा । स एपोऽग्रहः ॥स० ३०॥

टीका—‘ तस्स ण० ’ इत्यादि । तस्य=अवग्रहस्य खलु इमानि=अनन्त-रक्ष्यमाणानि, नानाघोषाणि = नाना - अनेकविधाः घोषा = उदात्तादयो यत्र तानि । तथा नानाव्यञ्जनानि - नाना = अनेकविधानि, व्यञ्जनानि= व्यञ्जनवर्णाः करुरादयो यत्र तानि, पञ्च=पञ्चसख्यकानि, नामधेयानि=नामानि एकार्थिकानि=अवग्रहसामान्यापेक्षया अभिन्नार्थकानि । अवग्रहविशेषापेक्षया तु

हुआ करता है वह भावमन है । यहा भावमन का ग्रहण हुआ है । इसीसे द्रव्य मन का भी ग्रहण हो जाता है, कारण कि-द्रव्यमन के विना भावमन नहीं होता । भावमन के विना द्रव्यमन तो हो जाता है । इसी तरह श्रोत्र इन्द्रिय से जो अर्थ का अवग्रह होता है वह श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रह, चक्षु इन्द्रिय से जो अर्थ का अवग्रह होता है वह चक्षु-इन्द्रिय अर्थावग्रह है, इत्यादि रूप से जेप इन्द्रियों में भी जान लेना चाहिये ॥ सू० २९ ॥

‘ तस्स ण० ’ इत्यादि ।

अवग्रह के नाना उदात्त आदि घोष तथा अनेक विध व्यजन-कार आदि व्यजन-वर्ण वाले एकार्थक पाच नाम हैं । अर्थात् ये पाच

यथा करे छे ते लावमन छे अही लावमन अहणु उरेल छे तेथी द्रव्यमननु पणु अहणु थर्ध लय छे, करणु के द्रव्यमन विना लावमन डोटु नवी लाव-मन विना द्रव्यमन होधु शके छे अणु प्रभाणु श्रोत्रेन्द्रियथी ले अर्थने अवग्रह थाय छे ते श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रह, चक्षुइन्द्रियथी ले अर्थने अवग्रह थाय छे ते चक्षुइन्द्रिय अर्थावग्रह छे, इत्यादि रीते भाडीनी इन्द्रियोभा पणु समणु लेवु ॥ सू० २९ ॥

“ तस्स ण० ” इत्यादि—

अवग्रहना अनेक उदात्त आदि घोष तथा अनेक विध व्यजन-उदात्त आदि व्यजन-वर्णवाणा एकार्थक पाच नाम छे अटले के अे पाच नाम अव

કથચિદ્ ભિન્નાર્થકાનિ । તથાદિ-ઝહ અગ્રહસિધા-વ્યજનાગ્રહઃ, સામાન્યાર્થા-
વગ્રહઃ, વિશેષસામાન્યાર્થાગ્રહથેતિ । તત્ર વિશેષસામાન્યાર્થાગ્રહ ધોપચારિકઃ,
સ ચાનન્તરમેવાગ્રે પ્રદર્શયિષ્યતે । અગ્રહસ્ય પञ्ચનામાનિ પ્રદર્શયિતુમાહ—‘ત જઠા’
ઈત્યાદિ । તદ્વયા-તાનિ યથા-‘અગ્રહણતા’ ઈતિ । અગ્રહણેઽનેનેત્યગ્રહણમ્-
વ્યજનાગ્રહ-પ્રથમસમયપ્રવિષ્ટ-શબ્દાદિ-પુદ્ગલાઽઽદાનપરિણામ. ઇત્યર્થઃ । અગ્રહણ-
મેવ-અગ્રહણતા । સ્વાર્થે તલ્ મત્યય આર્પત્વાત્ । પ્રમમેઽપિ તદ્ મત્યયો યોધ્યઃ ॥૧॥

નામ અવગ્રહ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે સમાન અર્થ વાલે હું । તથા અગ્રહ
વિશેષ કી અપેક્ષા યે પાચોં હી નામ કથચિત્ ભિન્નાર્થકુ મી હું । અવગ્રહ
તીન પ્રકાર કા હૈ-વ્યજનાગ્રહ, સામાન્યાર્થાવગ્રહ તથા વિશેષ સામાન્યા-
ર્થાવગ્રહ । હનમેં તીમરા ભેદ જો વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ હૈ વહ ઓપ-
ચારિક હૈ । યહ વાત અમી આગે પ્રદર્શિત કી જાવેગી । અગ્રહ કે પાંચ
નામ યે હૈ-અવગ્રહતા ૧, ઉપધારણતા ૨, શ્રવણતા ૩, અવલમ્બનતા ૪,
મેધા ૫ । વ્યજનાવગ્રહ કિ જિસકી સ્થિતિ અન્તર્મુદ્દર્તની કી હૈ ઉસકે
પ્રથમ સમય મે પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોં કે ગ્રહણ કરને રૂપ પરિણામ
કા નામ અવગ્રહણતા હૈ ૧ । વ્યજનાવગ્રહ કે દ્વિતીય આદિ સમય સે
લેકર વ્યજનાવગ્રહ કી સમાપ્તિ પ્રયન્ત પ્રતિસમય અપૂર્વ ૨ પ્રવિષ્ટ શબ્દા-
દિક પુદ્ગલોં કે ગ્રહણ પૂર્વક પ્રાક્તન પ્રતિસમયગૃહીત શબ્દાદિક પુદ્ગલો
કા જો ધારણાપરિણામ હૈ વહ ઉપધારણા હૈ ૨ । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ
કિ વ્યજનાવગ્રહ કા અન્ત અર્થાવગ્રહ કે હોને કા પ્રથમ સમય પર્યન્ત

ઝહ સામાન્યના અપેક્ષાએ સમાન અર્થવાળા છે તથા અવગ્રહવિશેષના અપેક્ષાએ
પાચે નામ ક ઈકે ભિન્નાર્થક પણ છે અવગ્રહ ત્રણ પ્રકારના છે-વ્યજનાવગ્રહ,
સામાન્યાર્થાવગ્રહ, તથા વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ આમા ત્રાંને લેદ-વિશેષ સામા-
ન્યાર્થાવગ્રહ ઓપચારિક છે આ વાત હવે આગળ બતાવવામા આવશે અવગ્રહના
આ પાચ નામ છે-(૧) અવગ્રહણતા, (૨) ઉપધારણતા (૩) શ્રવણતા (૪)
અવલમ્બનતા અને (૫) મેધા

(૧) જે વ્યજનાવગ્રહની સ્થિતિ અન્તર્મુદ્દર્તની છે, તેના પ્રથમસમયમા
પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોને ઝહણ કરવારૂપ પરિણામનુ નામ અવગ્રહણતા છે

(૨) વ્યજનાવગ્રહના દ્વિતીય આદિ સમયથી લઈને વ્યજનાવગ્રહની
સમાપ્તિ સુધી, પ્રતિ સમય અપૂર્વ અપૂર્વ પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોના ઝહણ
પૂર્વક પ્રાક્તન પ્રતિસમયગૃહીત શબ્દાદિક પુદ્ગલોનુ જે ધારણા પરિણામ છે, તે
ઉપધારણા છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે વ્યજનાવગ્રહનો અત અર્થાવગ્રહ .

‘उपधारणता’ इति । धार्यतेऽनेनेति धारणम् । उप=सामीप्येन धारणम् उपधारणम्, व्यञ्जनाग्रह-द्वितीयादि-समयेष्ववसानपर्यन्तं प्रतिममयमपूर्वापूर्व-प्रविष्टशब्दादिपुद्गलग्रहणपुरस्सरप्राक्तनप्रतिसमयगृहीतशब्दादिपुद्गलधारणपरिणाम इत्यर्थः । तदेवोपधारणता । अग्रहणतोपधारणता चेति द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपम् ॥ २ ॥

‘श्रवणता’ इति । श्रूयतेऽनेनेति श्रवणम्, एकसामायिकसामान्यार्थावग्रहरूपो बोधपरिणाम इत्यर्थः । तदेव श्रवणता ॥ ३ ॥

‘अलम्बनता’ इति । अलम्ब्यत इत्यलम्बनम् । विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्यर्थः । तदेव अलम्बनता ॥ ४ ॥

माना गया है । वह पहिले बलवाया जा चुका है कि-अर्थावग्रह का पूर्ववर्तीज्ञानव्यापार व्यजन से उत्पन्न होता है और उस व्यजन की पुष्टि के साथ पुष्ट होता चला जाता है, अतः व्यजनावग्रह का प्रथम क्षणवर्ती जितना भी ज्ञानव्यापार है वह अवग्रहगता १ और द्वितीय आदि समय से लेकर अन्त समय तक जो अपूर्व २ ज्ञानव्यापार है वह सत्र उपधारणता है २ । यह उपधारणता यह करती है कि व्यजनावग्रह के इन द्वितीयादि समयों से लेकर जो अन्तसमय तक अपूर्व २ ज्ञानव्यापार पुष्ट होता जाता है उस सत्र को अपने मे जमा करती जाती है । तथा द्वितीयादि समय के ज्ञानव्यापार को आगे २ के समयों मे हुए ज्ञानव्यापार के साथ जोड़ती रहती है । इस तरह उन समयों के ज्ञानव्यापार की अन्ततक एक धारा चित्त मे जमती चली जाती है । इसी का नाम उपधारणता है २ । इस उपधारणता के अनन्तर समय में ही

प्रथम समय सुधी मानवामा आवेल छे अे पडेला अताववामा आवी गयु छे के-अर्थावग्रहने। पूर्ववर्ती ज्ञानव्यापार व्यजनथी उत्पन्न थाय छे अने ते व्यजननी पुष्टिनी साथे न पुष्ट थतो नय छे, तेथी व्यजनावग्रहने। प्रथम क्षणवर्ती नेटले। ज्ञानव्यापार छे ते अवग्रहणता अने द्वितीय आनि समयथी लघने अन्त समय सुधी ने अपूर्व अपूर्व ज्ञानव्यापार छे ते अधी उपधारणता छे आ उपधारणता अे काम करे छे के व्यजनावग्रहना अे द्वितीयादि समयथी लघने अन्त समय सुधी ने अपूर्व अपूर्व ज्ञानव्यापार पुष्ट थतो नय छे ते अधाने पोतानी अहर जमा करती नय छे तथा द्वितीयादि समयना ज्ञानव्यापारने आगण आगणना समयेमा थयेव ज्ञानव्यापारनी साथे जोडनी रहे छे आ रीते ते समयेना ज्ञानव्यापारनी अत सुधी अेक धारा चित्तमा नभती नय छे अेनु न नाम उपधारणता छे २ आ उपधारणता आदना समये न

નનુ કથ વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહોઽવગમ્યનમિતિ ચેત્, उज्यते-इह 'शब्दो-
 ऽयम्' इत्यपि नान विशेषावगमस्वरूपत्वादायायज्ञानम् । तथाहि-शब्दोऽयं नाशब्दो
 रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारण विशेषावगमः । अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यमामान्य-
 मात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः । ततः उच्यते यत् 'किमिद'
 -मिति विमर्शनं सा ईहा । तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

“यह कुछ है” ऐसा अर्थावग्रह होता है । अवग्रहता और उपधारणता ये
 दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यजनावग्रह स्वरूप होते हैं । एक सामयिक
 जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप योय परिणाम होता है वह श्रवणता
 है ३ । तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध
 परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका
 नाम अवगमनता है ४ ।

शका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं ?

उत्तर—‘शब्दोऽयम्’—यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषा
 वगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि
 नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान
 विशेषावगम है । अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप उस प्रकार होता है ।
 सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण
 होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है । इस प्रकार अर्थावग्रह होने के
 बाद जो ‘शब्दोऽयम्’—इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

“આ કંઈક છે” એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ
 બંને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના
 અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ
 રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે
 જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલબનતા છે ૪

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલબન કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—“શબ્દોઽયમ્” આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ
 હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે
 શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશે-
 પાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોય છે સર્વપ્રથમ જે અનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી
 સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિક અર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થા
 વગ્રહ થયા પછી જે “શબ્દોઽયમ્” આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

तदवायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा भवति—‘ किमयं शब्दः शाब्दः ? किं वा शाब्दः ? ’ इति, तदा ‘ शब्द ’ इति ज्ञानमुत्तरकालभाविविशेषज्ञानापेक्षया सामान्यमात्राऽऽलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते । स च परमार्थतः सामान्यविशेषरूपार्थाऽलम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युपचर्यते । इदमेव हि ‘ शब्दः ’ इति ज्ञानमवलम्ब्य ‘ किमयं शब्दः शाब्दः ?, किं वा शाब्दः ? ’ इतीदरूप ज्ञानमुत्पद्यते । ततश्च विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽऽलम्बनमित्युक्तम् ।

‘ किमयं शब्दः शाब्दः ?, किं वा शाब्दः ? ’ इतीदानन्तरं यत्—शाब्द एव, शाब्द एव ’ इति ज्ञानमुत्पद्यते, तदवायज्ञानम् । तदपि च ‘ किमयं शाब्दोऽपि शब्दो

वह अवायज्ञान है । यह अवायज्ञान शब्देतररूपादि की व्यावृत्ति करके शब्द का निश्चायक होता है, इसलिये यह विशेषावगम स्वरूप है । इस प्रकार ‘ यह शब्द है ’ इस अवायज्ञान के होने के बाद फिर उत्तरकालिक जिज्ञासा होती है—‘ यह शब्द शाब्द का है ? या शृङ्ग का है ? ’ । इस जिज्ञासा के बाद जो विशेषज्ञान होता है उसकी अपेक्षा ‘ यह शब्द है ’ यह ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन है, इसलिये यह अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । वह अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बन वाला है इसलिये वह ‘ विशेषसामान्यार्थावग्रह ’ इस शब्द से उपचरित होता है, क्योंकि ‘ यह शब्द है ’—इस प्रकार के ज्ञान का अवलम्बन करके ‘ यह शब्द शाब्द का है या शृङ्ग का है ? ’ इस प्रकार की ईहा रूपज्ञान उत्पन्न होता है, इसीलिये ‘ विशेषसामान्यार्थावग्रह अवलम्बन है ’ यह कहा है । यह शाब्द का शब्द है अथवा शृङ्ग का ? इस प्रकार की ईहा के बाद जो ‘ यह—शाब्द का ही शब्द है अथवा शृङ्ग का ही शब्द है ’ ऐसा जो

अवायज्ञान छे आ अवायज्ञान शब्देतर रूपादिनी व्यावृत्ति करीने शब्दतु निश्चा यठ होयछे, तेथी ते विशेषावगमस्वरूप छे आ रीते “आ शब्द छे” आ अवायज्ञान थया पछी पणी उत्तरकालिकधर्मनीजिज्ञासा थाय छे—“आ शब्द शब्दो छे के गगानो छे ? ” आ जिज्ञासा पाद के विशेषज्ञान थाय छे तेना करता “आ शब्द छे” ओ ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन छे तेथी ते अवग्रह शब्दथी उपचरित थाय छे ते अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बनवाणो छे तेथी ते “विशेषसामान्यार्थावग्रह” ओ शब्दथी उपचरित थाय छे, कारण के “आ शब्द छे” आ प्रकारना ज्ञानतु अवलम्बन लखने “आ शब्द शब्दो छे के शृङ्गो छे ? ” आ प्रकारतु धडाइय ज्ञान उत्पन्न थाय छे, तेथी “विशेष सामान्यार्थावग्रह अवलम्बन छे” ओमकहु छे “आ शब्दो शब्द छे के शृङ्गो ? ” आ प्रकारनी धडा पछी के “आ शब्दो न शब्द छे के शृङ्गो न ० ४७

નનુ કથ વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહોડગમ્નનમિતિ ચેત્, ઉચ્યતે—इह 'शब्दो-
 ड्यम्' इत्यपि ज्ञान विशेषावगमस्वरूपादवायानम् । तथाहि—शब्दोऽय नाशब्दो
 रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारण विशेषावगमः । जतो यत् पूर्वमनिर्देश्यमामान्य-
 मात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः । ततः ऊर्ध्वं तु यत् 'मिमिद'
 -मिति विमर्शनं सा ईहा । तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारण 'शब्दोऽयम्' इति भवति

“यह कुछ है” ऐसा अर्थावग्रह होता है । अवग्रहता और उपधारणता ये
 दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यजनावग्रह स्वरूप होते हैं । एक सामयिक
 जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता
 है ३ । तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध
 परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका
 नाम अवलम्बनता है ४ ।

शका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं ?

उत्तर—‘शब्दोऽयम्’—यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषा
 वगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि
 नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान
 विशेषावगम है । अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप उस प्रकार होता है ।
 सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण
 होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है । इस प्रकार अर्थावग्रह होने के
 बाद जो ‘शब्दोऽयम्’—इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

“આ કંઈક છે” એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ
 બંને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના
 અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ
 રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે
 જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલબનતા છે ૪

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલબન કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—“શબ્દોડ્યમ્” આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ
 હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે
 શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશે-
 ષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોય છે સર્વપ્રથમ જે અનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી
 સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિક અર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થા
 વગ્રહ થયા પછી જે “શબ્દોડ્યમ્” આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

तदवायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा भवति—‘ किमय शब्दः शास्त्रः ? किं वा शास्त्रः ? ’ इति, तदा ‘ शब्द ’ इति ज्ञानमुत्तरकालभाविविशेषज्ञानापेक्षया सामान्यमात्राऽऽवलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते । स च परमार्थतः सामान्यविशेषरूपार्थावलम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युपचर्यते । इदमेव हि ‘ शब्दः ’ इति ज्ञानमवलम्ब्य ‘ किमय शब्दः शास्त्रः ?, किं वा शास्त्रः ? ’ इतीकारूपं ज्ञानमुत्पद्यते । ततश्च विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽऽवलम्बनमित्युक्तम् ।

‘ किमय शब्दः शास्त्रः ?, किं वा शास्त्रः ? ’ इतीहानन्तर यत्—शास्त्र एव, शास्त्र एव ’ इति ज्ञानमुत्पद्यते, तदवायज्ञानम् । तदपि च ‘ किमय शास्त्रोऽपि शब्दो

वह अवायज्ञान है । यह अवायज्ञान शब्देतररूपादि की व्यावृत्ति करके शब्द का निश्चायक होता है, इसलिये यह विशेषावगम स्वरूप है । इस प्रकार ‘ यह शब्द है ’ इस अवायज्ञान के होने के बाद फिर उत्तरकालिक जिज्ञासा होती है—‘ यह शब्द शास्त्र का है ? या शृंग का है ? ’ । इस जिज्ञासा के बाद जो विशेषज्ञान होता है उसकी अपेक्षा ‘ यह शब्द है ’ यह ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन है, इसलिये यह अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । वह अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बन वाला है इसलिये वह ‘ विशेषसामान्यार्थावग्रह ’ इस शब्द से उपचरित होता है, क्योंकि ‘ यह शब्द है ’—इस प्रकार के ज्ञान का अवलम्बन करके ‘ यह शब्द शास्त्र का है या शृंग का है ? ’ इस प्रकार की ईहा रूपज्ञान उत्पन्न होता है, इसीलिये ‘ विशेषसामान्यार्थावग्रह अवलम्बन है ’ यह कहा है । यह शास्त्र का शब्द है अथवा शृंग का ? इस प्रकार की ईहा के बाद जो ‘ यह—शास्त्र का ही शब्द है अथवा शृंग का ही शब्द है ’ ऐसा जो

अवायज्ञान छे आ अवायज्ञान शब्देतर रूपादिनी व्यावृत्ति करीने शब्दनु निश्चा यऽ होयछे, तेथी ते विशेषावगमस्वरूप छे आ रीते “ आ शब्द छे ” आ अवायज्ञान थया पछी वणी उत्तरकालिकधर्मनीजिज्ञासा थाय छे—“ आ शब्द शब्दो छे के गजानो छे ? ” आ जिज्ञासा पाद के विशेषज्ञान थाय छे तेना करता “ आ शब्द छे ” ओ ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन छे तेथी ते अवग्रह शब्दथी उपचरित थाय छे ते अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बनवाणो छे तेथी ते “ विशेषसामान्यार्थावग्रह ” ओ शब्दथी उपचरित थाय छे, कारण के “ आ शब्द छे ” आ प्रकारना ज्ञाननु अवलम्बन लधने “ आ शब्द शब्दो छे के शृंगो छे ? ” आ प्रकारनु धडाइय ज्ञान उत्पन्न थाय छे, तेथी “ विशेष सामान्यार्थावग्रह अवलम्बन छे ” ओमकलु छे “ आ शब्दो शब्द छे के शृंगो ? ” आ प्रकारनी धडा पछी के “ आ शब्दो न शब्द छे के शृंगो

નતુ કય વિશેષસામાન્યાર્થોવગ્રહોઽવલમ્બનમિતિ ચેન્, ઉચ્યતે-इह 'शब्दो-
 ऽयम्' इत्यपि ज्ञान विशेषावगमस्त्वत्त्वाद्यायज्ञानम् । तथाहि-शब्दोऽय नागब्दो
 रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारण विशेषावगमः । जतो यत् पूर्वमनिर्देश्यमामान्य-
 मात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थोवग्रहः । ततः उभं तु यत् 'किमिद'
 -मिति विमर्शनं सा ईहा । तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारण 'शब्दोऽयम्' इति भवति

“यह कुछ है” ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहता और उपधारणता ये
 दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक
 जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रह रूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता
 है ३। तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रह रूप बोध
 परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थोवग्रह होता है उसका
 नाम अवलम्बनता है ४।

शका—विशेष सामान्यार्थोवग्रह को आप अवलम्बन कैसे करते हैं ?

उत्तर—‘शब्दोऽयम्’—यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषा
 वगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्योंकि कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि
 नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान
 विशेषावगम है। अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप इस प्रकार होता है।
 सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण
 होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के
 बाद जो ‘शब्दोऽयम्’—इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

“આ કઈક છે” એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ
 બંને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના
 અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ
 રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે
 જે વિશેષસામાન્યાર્થોવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલમ્બનતા છે ૪

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થોવગ્રહને આપ અવલમ્બન કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—“શબ્દોઽયમ્” આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ
 હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે
 શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશે
 ષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોય છે સર્વપ્રથમ જે અનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી
 સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિક અર્થોવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થો
 વગ્રહ થયા પછી જે “શબ્દોઽયમ્” આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

इदमत्र तच्च बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-
हादयः प्रवर्तन्ते-‘किमय शब्दः शाब्दः किं वा शब्दः ?’ इत्यादि । अतः शब्दादि-
ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-
मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः
-नैश्वयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित
पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि
परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽगच्छन्तीति नैश्वयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं । उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम
विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है । अन्तिम विशेषावगम के
बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है । वासनारूप स्मृतिरूप धारणा
तो सभी विशेषावगमो मे होती है ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा
होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते है, जैसे
क्या यह शब्द शाब्द का है अथवा शृङ्ग का है ? । इसलिये शब्दादि ज्ञान के
बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह
को अवलम्बन कहा है ।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहै-
नैश्वयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है ।
नैश्वयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है । इसमे किसी भी प्रकार
का उपचार नहीं होता है । अतः यह परमार्थिक है । इसका विषय केवल

छे, तेथी न त्या उपचारनु कारण रडेत्तु न नथी उपचारना कारणना अभावे
अन्तिम विशेषावगम अवाय ज्ञान स्वरूप न रडे छे अन्तिम विशेषावगमनी
पछी अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त थाय छे, वासनारूप अने स्मृतिरूप धारणा
तो सधना विशेषावगमोमा डोय छे

पूर्वोक्त स्थाननु तात्पर्य अे छे के-उत्तरोत्तर धर्मनी जिज्ञासा यता
शब्दादि ज्ञाननु अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त थाय छे, जेभ के “शु आ
शब्द शब्दो छे के शृङ्गो छे ?” ते कारणे शब्दादि ज्ञाननी पछी न ईहादिनी
प्रवृत्ति थाय छे, तेथी विशेष सामान्यार्थावग्रहने अवलम्बन कडेल छे

शिष्योने स्पष्ट रीते समझववाने भाटे इरीथी पछु तेने स्पष्ट करे छे
नैश्वयिक अने व्यावहारिकना बेदथी अर्थावग्रह मे प्रकारो छे नैश्वयिक अर्था
वग्रह अेक समयोमा डोय छे, तेमा डोय पछु प्रकारो उपचार डोतो नथी, तेथी

મન્દ્રઃ (ગમ્भीરઃ) કિં યા તારઃ' ઇત્યુત્તરવિશેષજિજ્ઞાસાર્થા સામાન્યાવલમ્બનમિત્યવગ્રહ
 ઇત્યુપચર્યતે । કિં મન્દ્રઃ કિં યા તારઃ ' ઇતીહાનન્તર ' મન્દ્ર ઇવાય, તાર ઇવાય વે'
 -તિ જ્ઞાન યદુત્પદ્યતે, તદગ્નાયરૂપમ્ । ણ્વમુત્તરોત્તરવિશેષજિજ્ઞાસાર્થા પૂર્વં પૂર્વમવા-
 વાયજ્ઞાનમુત્તરોત્તરવિશેષાવગમાપેક્ષયા સામાન્યાર્થાવલમ્બનમિત્યવગ્રહ ઇત્યુપચર્યતે ।
 યદા તૂત્તરધર્મજિજ્ઞાસા ન ભવતિ, તદા તદન્ત્ય વિશેષજ્ઞાનમગ્નાયગ્નાનમેત્ર, ન તત્રો-
 પચારઃ, ઉપચારકારણાભાગાત્, તદનન્તરં હિ વિશેષાકાક્ષાયા અપગમાત્ । અતસ્ત-
 દનન્તરમવિચ્યુતિરૂપા ધારણા પ્રવર્તતે । યાસનારૂપા સ્મૃતિરૂપા તુ ધારણા સર્વેષ્વ
 પિ વિશેષાવગમેષુ દ્રષ્ટવ્યા ।

હોતા હૈ વહ અવાયજ્ઞાન હૈ । उसके बाद 'यह शब्द का शब्द मन्द्र
 (गभीर) है अथवा तार है' इस प्रकार विशेष जिज्ञासा होने पर 'यह शब्द
 का शब्द है'-यह अवायज्ज्ञान सामान्यावलम्बन होने के कारण अवग्रह
 शब्द से उपचरित होता है । फिर 'मन्द्र है अथवा तार है?' इस ईहा के
 बाद यह मन्द्र ही है अथवा तार ही है' इस प्रकार का जो निश्चयात्मक
 ज्ञान होता है वह अवायज्ज्ञान है । इस प्रकार उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा
 होने पर पूर्व पूर्व का अवायज्ज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगम की अपेक्षा
 सामान्यार्थावलम्बन होने से अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । जब
 उत्तर काल में जिज्ञासा नहीं होती तब वह अन्तिम विशेषज्ञान अवाय-
 ज्ञान ही रहता है, क्योंकि वहा उपचार नहीं होता । उपचार तो तब
 होता है जब उपचार का कारण रहे, अन्तिम विशेषज्ञान होने पर उपचार
 के कारण विशेषाकाङ्क्षा का अपगम हो जाता है, अत एव वहा

જ શબ્દ છે" એવુ બે જ્ઞાન થાય છે તે અવાયજ્ઞાન છે ત્યાર બાદ "આ
 શબ્દનો શબ્દ મન્દ્ર (ગભીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા
 "આ શબ્દનો શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલમ્બન હોવાને કારણે
 અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે વળી "મદ્ર છે કે મોટો છે?" આ ઇંહા
 પછી આ મદ્ર જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ બે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય
 છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આગ
 ળતુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાર્થાવલમ્બન
 હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, ન્યારે ઉત્તર ધર્મમા જિજ્ઞાસા
 થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણ કે ત્યા
 ઉપચાર થતો નથી ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે ન્યારે ઉપચારનુ કારણ રહે,
 અતિમ વિશેષજ્ઞાન થતા ઉપચારની કારણ વિશેષ આકાક્ષાનો અપગમ થઈ જાય

उदमत्र तत्त्व बोध्यम्—उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्या शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-
हादयः प्रवर्तन्ते—‘स्मिय शब्दः शाङ्गः किं वा शाङ्गः ?’ इत्यादि । अतः शब्दादि-
ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-
मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणा स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः—अर्थावग्रहो द्विविधः
—नैश्वयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एरुसमयमात्रमानो निरुपचरित
पारमार्थिकः सामान्यस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि
परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽगच्छन्तीति नैश्वयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं । उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम
विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है । अन्तिम विशेषावगम के
बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है । वासनारूप स्मृतिरूप धारणा
तो सभी विशेषावगमों में होती है ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि—उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा
होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे
क्या यह शब्द शङ्ख का है अथवा शृङ्ग का है ? । इसलिये शब्दादि ज्ञान के
बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव—विशेषसामान्यार्थावग्रह
को अवलम्बन कहा है ।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करते हैं—
नैश्वयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है ।
नैश्वयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है । इसमें किसी भी प्रकार
का उपचार नहीं होता है । अतः यह परमार्थिक है । इसका विषय केवल

छे, तेथी જ ત્યા ઉપચારનુ કારણ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણના અભાવે
અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની
પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા
તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

पूर्वोक्त उच्यते तात्पर्यं ये छे के—उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा यथा
शब्दादि ज्ञाननु अवलम्बन लक्षणे ईहादि प्रवृत्त थाय छे, जेभ के “ शु आ
शब्द शब्दो छे के श्र गनो छे ? ” ते कारणे शब्दादि ज्ञाननी पछी ज ईहादिनी
प्रवृत्ति थाय छे, तेथी विशेष सामान्यार्थावग्रहने अवलम्बन कहेल छे

शिष्याने स्पष्ट रीते समझववाने भाटे इरीथी पण तेने स्पष्ट करे छे
नैश्वयिक અને व्यावहारिकના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્વયિક અર્થા
વગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

मन्द्रः (गम्भीरः) किं वा तारः' इत्युत्तरविशेषजिज्ञासाया सामान्यावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते । किं मन्द्रः किं वा तारः ' इतीद्वानन्तरं ' मन्द्र एवाय, तार एवाय वे' -ति ज्ञान यदुत्पद्यते, तदत्रायरूपम् । एवमुत्तरोत्तरविशेषजिज्ञासाया पूर्वं पूर्वमवा-
चायज्ञानमुत्तरोत्तरविशेषावगमापेक्षया सामान्यार्थावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते ।
यदा तूत्तरधर्मजिज्ञासा न भवति, तदा तदन्त्य विशेषज्ञानमत्रायज्ञानमेव, न तत्रो-
पचारः, उपचारकारणाभावात्, तदनन्तर हि विशेषाकाङ्क्षाया अपगमात् । अतस्त-
दनन्तरमविच्युतिरूपा धारणा प्रवर्तते । ग्रासनारूपा स्मृतिरूपा तु धारणा सर्वेष्व-
पि विशेषावगमेषु द्रष्टव्या ।

होता है वह अवायज्ञान है । उसके बाद 'यह शब्द का शब्द मन्द्र (गभीर) है अथवा तार है' इस प्रकार विशेष जिज्ञासा होने पर 'यह शब्द का शब्द है'-यह अवायज्ञान सामान्यावलम्बन होने के कारण अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । फिर 'मन्द्र है अथवा तार है?' इस ईहा के बाद यह मन्द्र ही है अथवा तार ही है' इस प्रकार का जो निश्चयात्मक ज्ञान होता है वह अवायज्ञान है । इस प्रकार उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा होने पर पूर्व पूर्व का अवायज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगम की अपेक्षा सामान्यार्थावलम्बन होने से अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । जब उत्तर काल में जिज्ञासा नहीं होती तब वह अन्तिम विशेषज्ञान अवाय-
ज्ञान ही रहता है, क्यों कि वहा उपचार नहीं होता । उपचार तो तब होता है जब उपचार का कारण रहे, अन्तिम विशेषज्ञान होने पर उपचार के कारण विशेषाकाङ्क्षा का अपगम हो जाता है, अत एव वहा

७ शब्द छे" अणु के ज्ञान थाय छे ते अवायज्ञान छे त्थार भाद "आ शब्दने शब्द मन्द्र (गभीर) छे के भोटो छे" आ रीते विशेष जिज्ञासा थता "आ शब्दने शब्द छे" आ अवायज्ञान सामान्यावलम्बन होवाने कारणे अवग्रह शब्दथी उपचरित थाय छे वणी "मद्र छे के भोटो छे?" आ धंका पछी आ मद्र ७ छे के भोटो छे" अणु प्रकारनु के निश्चयात्मक ज्ञान थाय छे ते अवाय ज्ञान छे आ रीते उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा थता आगण आग णनु अवाय ज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगमनी अपेक्षाये सामान्यार्थावलम्बन होवाथी अवग्रह शब्दथी उपचरित थाय छे, न्यारे उत्तर धर्मभा जिज्ञासा थती नथी त्तारे ते अन्तिम विशेषज्ञान अवायज्ञान ७ रहे छे कारणु के त्या उपचार थतो नथी उपचार तो त्तारे थाय छे के न्यारे उपचारनु कारणु रहे, अन्तिम विशेषज्ञान थता उपचारनी कारणु विशेष आकाङ्क्षाने अपगम थथ न्य

इदमत्र तच्च बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्या शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-
हादयः प्रवर्तन्ते-“किमय शब्दः शाङ्गः किं वा शाङ्गः ?” इत्यादि। अतः शब्दादि-
ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-
मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः
-नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित
पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि
परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽपगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं । उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम
विशेषावगम अवायजान स्वरूप ही रहता है । अन्तिम विशेषावगम के
वाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है । वासनारूप स्मृतिरूप धारणा
तो सभी विशेषावगमों में होती है ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्मकी जिज्ञासा
होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे
क्या यह शब्द शब्द का है अथवा शृङ्ग का है ? इसलिये शब्दादि ज्ञान के
वाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह
को अवलम्बन कहा है ।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहैं-
नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है ।
नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है । इसमें किसी भी प्रकार
का उपचार नहीं होता है । अतः यह परमार्थिक है । इसका विषय केवल

छे, तेथी न त्या उपचारनु कारणु रडेतु न नथी उपचारना कारणुना अलावे
अन्तिम विशेषावगम अवाय ज्ञान स्वरूप न रडे छे अन्तिम विशेषावगमनी
पछी अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त थाय छे, वासनारूप अने स्मृतिरूप धारणा
तो सधणा विशेषावगमोभा छेय छे

पूर्वोक्त कथननु तात्पर्यं अे छे के-उत्तरोत्तर धर्मनी जिज्ञासा यता
शब्दादि ज्ञाननु अवलम्बन करुने ईहादि प्रवृत्त थाय छे, नेम के “शु आ
शब्द शब्दो छे के शृङ्गो छे ?” ते कारणे शब्दादि ज्ञाननी पछी न ईहादिनी
प्रवृत्ति थाय छे, तेथी विशेष सामान्यार्थावग्रहने अवनम्बन कडेल छे

शिष्योने स्पष्ट रीते समझववाने भाटे इरीथी पणु तेने स्पष्ट करे छे
नैश्चयिक अने व्यावहारिकना लेदथी अर्थावग्रह अे प्रकारना छे नैश्चयिक अर्था
वग्रह अेक समयना छेय छे, तेभा केरु पणु प्रकारना उपचार छेय नथी, तेथी

उद्बन्धव्यवहारिभिरपि व्यवह्रियते, स व्यावहारिक उपचरितोऽर्थावग्रह उच्यते ।
नैश्वयिकार्थावग्रहादनन्तरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽजायः स पुनर्भाविनीमीहाप्
अवाय चापेक्ष्य उपचरितोऽर्थावग्रहः । भाविविशेषापेक्षया सामान्यमजायोऽपि सन्
गृह्णाति । यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः, यथा प्रथमो नैश्वयिकार्थावग्रहः ।

इदमत्र तात्पर्यम् । प्रथम नैश्वयिकेऽर्थावग्रहे रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्त शब्द-
सामान्य वस्तु गृहीत भवति । ततस्तस्मिन्नीहिते सति ' शब्द एवायम् ' इत्यादि-

सामान्य है समयमात्राभवी ज्ञानादिकों को निश्चयवेदी परमयोगी जन
ही जानते हैं, इसीलिये इसका नाम नैश्वयिक अर्थावग्रह है । तात्पर्य
नैश्वयिक अर्थावग्रह को उद्बन्धजन नहीं जानते हैं । उद्बन्धजनों को जो
व्यवहारमें आता है वह व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं और यह पारमार्थिक
नहीं है उपचरित है, क्यों कि नैश्वयिक अर्थावग्रह के अनन्तर जो ईहित
वस्तु विशेष का अवायज्ञान होता है वह पुनर्भाविनी ईहा और अवा-
यकी अपेक्षा करके उपचरित अर्थावग्रहरूप से माना जाता है । उस
अवायज्ञान का विषय भाविविशेष की अपेक्षा सामान्य हो जाता है,
और इस तरह वह अवायज्ञान उम सामान्य को विषय रखता है, इसी
लिये सामान्य को विषय करनेवाला होने से अवायज्ञान अर्थावग्रह उप-
चार से मान लिया जाता है, क्यों कि जो सामान्य को विषय करता है
वह प्रथम नैश्वयिक अर्थावग्रह की तरह अर्थावग्रह है ।

निष्कर्ष इसका यह है कि-प्रथम नैश्वयिक अर्थावग्रहमे रूपादिकों
द्वारा अनिर्देश्य अव्यक्त ऐसी शब्दसामान्यरूप वस्तु गृहीत होती है,

ते परमार्थिक छे तेना विषय इक्षत सामान्य छे समयमात्राभावी ज्ञानादिकेने
निश्चयवेदी परमयोगी जन न न लक्ष्ये छे, तेथी तेनु नाम नैश्वयिकअर्थावग्रह छे
तात्पर्य- नैश्वयिक अर्थावग्रहने छद्मस्थ जन न लक्ष्यता नथी छद्मस्थजनोना
व्यवहारमा ने आवे छे ते व्यावहारिक अर्थावग्रह छे अने ते पारमार्थिक
नथी, उपचरित छे, कारण के नैश्वयिकअर्थावग्रहनी पछी ने उचित वस्तु
विशेषनु अवायज्ञान थाय छे, ते पुनर्भाविनी छिडा अने अवायनी अपेक्षाये उरीने
उपचरितअर्थावग्रहरूपे बनाय छे ते अवायज्ञाननेविषय भाविविशेषनी अपे-
क्षाये सामान्यथर्ध लय छे, अने आ रीते ते अवायज्ञान ते सामान्यने विषय
करे छे, तेथी सामान्यने विषयकरनार होवाथी अवायज्ञानअर्थावग्रह उपचा-
रथी मानी होवाय छे, कारण के ने सामान्यने विषय करे छे, ते प्रथम नैश्वयिक
अर्थावग्रहनी नेम अर्थावग्रह छे

तेना सार ये छे के-प्रथम नैश्वयिकअर्थावग्रहमा रूपादिकेद्वारा अनि

निश्चयरूपोऽत्रायो भवति । अर्थावग्रहेण प्रमाता शब्दमात्र रूपसादिव्यावृत्त्याऽन-
वधारितत्वात् शब्दतया अनिश्चित गृह्णातीति । एतावताऽशेन शब्दोऽवग्रहज्ञानविषयो
भवति, न तु शब्दबुद्ध्या 'शब्दोऽयम्' इत्यध्यवसायेन शब्दस्य ग्रहणं भवति,
शब्दनिश्चयस्य आन्तर्मुहूर्तिरूपात्, अर्थावग्रहस्य तु एरुमामयिरूपात्तदसम्भवात् ।
अर्थात् नैश्चयिक अर्थावग्रह का विषय केवल अनिर्देय सामान्य है ।

जब इस सामान्य को विशेषरूपमे जानने की अभिलाषा ज्ञाता के चित्त
मे जगती है तब वह यह निश्चय करता है कि "यह शब्द ही है" इसी का
नाम अवाय है । अर्थावग्रह के द्वारा प्रमाता अनुभव करनेवाला शब्द
सामान्य रूप वस्तुको जानता है, इसका तात्पर्य यह है कि वह शब्द सामान्य
रूप वस्तु, रूप रसादिकों को व्यावृत्ति से उस समय अनवधारित होती है
हमी लिये वह शब्द रूपसे निश्चित नहीं होती है, किन्तु "यह कुछ है"
ऐसा ही ज्ञान वहा उसको होता है, अतः उनके ही अंश को लेकर वह
शब्द अवग्रह ज्ञान का विषय माना जाता है । उस समय 'यह शब्द है'
इस प्रकार के अवग्रहमाय से युक्त होकर प्रमाता के द्वारा वह शब्द
गृहीत नहीं होता है, कारण कि "यह शब्द है" इस प्रकार का निश्चय
तो प्रमाता को अन्तर्मुहूर्त कालमें होता है । इतना काल अर्थावग्रह का
माना नहीं गया है । अर्थावग्रह का काल तो केवल एक समय का है ।

इस्य, अव्यक्त अथवा शब्दसामान्यरूप वस्तु अक्षु थाय छे, अटले के नैश्चयिक
अर्थावग्रहने विषय केवल अनिर्देयसामान्य छे

ज्यादे आ सामान्यने विशेषरूपे लक्षणांनी अलिखापा ज्ञाताना चित्तमा
लगे छे त्यादे ते अे निश्चय करे छे के "आ शब्द न छे" अेनु न नाम
अवाय छे अर्थावग्रहद्वारा प्रमाता शब्द सामान्यरूपवस्तुने लक्षे छे, तेतु
तात्पर्य अे छे के ते शब्दसामान्यरूपवस्तु, रूप, रसादिकेनी व्यावृत्तिथी ते
समये अनवधारित छेय छे, तेथा न ते शब्दरूपे निश्चित छेती तथा पक्षु
"आ शब्द छे" अेनु न ज्ञान त्या तेने थाय छे, तेथी अेटला न अराने
वर्धने ते शब्द अवग्रह ज्ञानने विषय मनाय छे ते समये "आ शब्द छे"
आ प्रज्ञाना अध्यवसायथी युक्त वर्धने प्रमाता द्वारा ते शब्द गृहीत थते नथी,
कारण के "आ शब्द छे" अे प्रज्ञाने निश्चय तो प्रमाताने अन्तर्मुहूर्तमा
थाय छे अेटले जण अर्थावग्रहने मानवामाआव्येनथी अर्थावग्रहने जणतो
इत अेक समयेन छे

ननु प्रथमसमय एव रूपादिपरिहारेण 'शब्दोऽयम्' इति ज्ञानमर्थावगमहत्वेन मन्यताम्, शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वात्, तदुत्तरकाल तु प्रायो माधुर्यादयः शब्द-शब्दधर्मा अत्र घटन्ते, न तु शार्ङ्गधर्माः खरकर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीत्या भविष्यति। ततश्च 'शाङ्ग एवाय शब्दः' इति शब्दविशेषात्प्रामोऽप्रायोऽस्तु? इति चेत्, शृणु-यदि शब्दबुद्धिमात्रं 'शब्दोऽयम्' इति निश्चयज्ञानमपि भवताऽर्थावगमहो मन्यते, शब्दविशेषज्ञानमप्य इति भेदोऽङ्गीक्रियते, तर्हि अवगमहाभावप्रसङ्गः स्यात्, अवगमहस्थानेऽत्रायस्यैवाङ्गीकारात्।

शका—रूपरसादिक के परिहार से प्रथम समय में ही 'यह शब्द है, अशब्द-रूपादिक नहीं है,' ऐसा ज्ञान अर्थावग्रहरूप से मान लेना चाहिये, क्योंकि अर्थावग्रह का विषय आप सामान्य करते हैं और "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान मात्र की अपेक्षा सामान्य पड़ जाता है। अब इसमें ईहा भी उत्तर काल में उत्पन्न हो जावेगी—जब ऐसा विमर्श होगा कि शार्ङ्ग शब्द के धर्म खर कर्कशता आदि इसमें घटित नहीं होते हैं, किन्तु प्रायः माधुर्य आदि शरत् शब्द के धर्म यहा घटित हो रहे हैं। इसके बाद ऐसा शब्द विशेष का निर्णय होने पर कि "यह शब्द का ही शब्द है" अर्थावज्ञान मान लिया जायगा।

उत्तर—ऐसा मन्तव्य भी ठीक नहीं माना जा सकता है क्योंकि "शब्दोऽयम्" यह शब्द है। ऐसी शब्दबुद्धि भी यदि अर्थावग्रहरूप से मानी जावेगी, और शब्द विशेष का निर्णय अर्थावग्रह से माना जावेगा तो फिर अवग्रह ज्ञान क्या होगा—ऐसी कल्पना में तो अवग्रह का अभाव

शका—रूपरसादिकनापरिहारधी प्रथमसमयमा "आ शब्द छे, अशब्द-रूपादिक नहीं," ऐवु ज्ञान अर्थावग्रह इपे मानी लेवु जेधये कारणु के अर्थावग्रहने विषय आप सामान्य कहे छे अने "आ शब्द छे" ऐवु ज्ञान शब्दमात्रनी अपेक्षाये सामान्य न लागे छे डवे तेमा उछा पणु उत्तरकालमा उत्पन्न थध नशे, न्याये ऐवो अनुभव थशेके श्रु ग शब्दना धर्म तीणा अने कठोर आदि तेमा घटावीशकता नहीं, पणु सामान्य रीते माधुर्य आदि शब्द शब्द न धर्मो तेमा घटावीशकता छे त्यार भाद शब्द विशेषने। "आ शब्दो न अवाण छे" ऐवो निश्चय थता तेने अर्थावज्ञान मानीलेवाशे

उत्तर—ऐवी मान्यता पणु साचीमानीशकतायेतमनधी कारणु के "शब्दोऽयम्" आ शब्द छे ऐवी शब्दबुद्धि पणु जे अर्थावग्रहइपे मनाय, अने शब्दविशेषने निश्चय अर्थावज्ञानमाय तो पछी अवग्रहज्ञान थु डशे ?-

ननु 'शब्दोऽय'—मिति ज्ञानस्य ऋथमवायत्वमिति चेद्, उच्यते—तस्यापि विशेषग्राहकत्वात्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात् ।

ननु 'शाह्व एवाय शब्दः' इति तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेषार्थग्राहक, शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् ऋथ विशेषप्रतिभासः, येनावायप्रसङ्गः स्यादिति चेत्, उच्यते—शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि—'शब्दोऽय नाशब्द' इति विशेषप्रतिभास एव । यस्मात् न रूपादिरयं, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो 'नाशब्दोऽय'—मिति निश्चीयते । यदि तु रूपादि-
ही प्रसक्त होगा, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय ले लेता है । यदि कहो कि—'यह शब्द है' ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा ? इसका उत्तर इस प्रकार है—यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है । विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है ।

प्रश्न—यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि "शब्द का ही यह शब्द है" इस प्रकार का उत्तर कालभावीज्ञान ही शब्दविशेष का ग्राहक होने से विशेषग्राहक ज्ञान माना जावेगा, "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान नहीं, अर्थात्—यह तो शब्द सामान्य का ग्राहक होने से सामान्य ज्ञान ही माना जावेगा, क्यों कि इसमें शब्द सामान्य का ही प्रतिभास होता है, विशेष का नहीं । अतः "यह शब्द है" ऐसा सामान्य प्रतिभासवाले ज्ञान को अवाय प्राप्त होने का प्रसङ्ग कैसे प्रतिपादित किया है ।

अेवी कहेपनामा तो अवग्रहणे! अलाव न प्रसक्त हसे, कारण के अवग्रहणु स्थान अवायलधलेछे

ले आप अेभकडे के "आ शब्द छे" अेवा सामान्यज्ञानने अवाय केम बनाय ? तेना उत्तर आ प्रमाणे छे—आ ज्ञान सामान्य नथी पणु विशेष छे विशेष ग्राहक ज्ञानने अवाय मानवामा अवेल छे

प्रश्न—ले इरीथी पणु अेभ कडेवामा आवेके "शब्दने न आ शब्द छे" आ प्रकारनु उत्तर कालभावीज्ञान न शब्दविशेषनु ग्राहक होवार्थी विशेष ग्राहकज्ञान मानीशकशे, "आ शब्द छे" अेषु ज्ञान नही, अेटले के अे तो शब्द सामान्यनु ग्राहक होवार्थी सामान्यज्ञान न मानवामा आवशे, कारण के तेमा शब्द सामान्यने न प्रतिभास थाय छे, विशेषने नही तेथी "आ शब्द छे" अेवा सामान्य प्रतिभासवाणा ज्ञानने अवाय प्राप्त होवाने प्रसङ्ग केवी रीते प्रतिपादित करी छे ?

ननु प्रथमसमय एव रूपादिपरिहारण 'शब्दोऽयम्' इति ज्ञानमर्थावगमत्वेन मन्यताम्, शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वान्, तदुत्तरकाल तु प्रायो माधुर्यादयः शब्द-शब्दधर्मा अत्र घटन्ते, न तु शार्ङ्गधर्माः स्वरकर्तृशब्दादय इति विमर्शबुद्धिरीरा भविष्यति । ततश्च 'शाङ्ग एवाय शब्दः' इति शब्दविशेषात्तमाज्जायोऽयम्? इति चेत्, भृशु-यदि शब्दबुद्धिमात्र 'शब्दोऽयम्' इति निश्चयज्ञानमपि भवताऽर्थावगमो मन्यते, शब्दविशेषज्ञानमत्राय इति भेदोऽङ्गीक्रियते, तर्हि अत्रगताभावममङ्गः स्यात्, अत्रगहस्थानेऽवापस्यैवाङ्गीकागात् ।

शका—रूपरसादिक के परिहार से प्रथम समय में ही 'यह शब्द है, अशब्द-रूपादिक नहीं है,' ऐसा ज्ञान अर्थावग्रहरूप से मान लेना चाहिये, क्योंकि अर्थावग्रह का विषय आप सामान्य कहते हैं और "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान मात्र की अपेक्षा सामान्य पड़ जाता है । अब इसमें ईहा भी उत्तर काल में उत्पन्न हो जावेगी—जब ऐसा विमर्श होगा कि शार्ङ्ग शब्द के धर्म स्वर कर्तृशक्ता आदि इसमें घटित नहीं होते हैं, किन्तु प्रायः माधुर्य आदि शब्द शब्द के धर्म यहा घटित हो रहे हैं । इसके बाद ऐसा शब्द विशेष का निर्णय होने पर कि "यह शब्द का ही शब्द है" अवायज्ञान मान लिया जायगा ।

उत्तर—ऐसा मन्तव्य भी ठीक नहीं माना जा सकता है क्योंकि "शब्दोऽयम्" यह शब्द है । ऐसी शब्दबुद्धि भी यदि अर्थावग्रहरूप से मानी जावेगी, और शब्द विशेष का निर्णय अवायरूप से माना जावेगा तो फिर अवग्रह ज्ञान क्या होगा—ऐसी कल्पना में तो अवग्रह का अभाव

शका—इपरसादिकनापरिहारधी प्रथममभयमा "आ शब्द छे, अशब्द-इपादिक नथी," जेवु ज्ञान अर्थावग्रह इपे मानी लेवु जेधजे कारणु के अर्थावग्रहने विषय आप सामान्य कडे छे अने "आ शब्द छे" जेवु ज्ञान शब्दमात्रनी अपेक्षाजे सामान्य न लागे छे डवे तेमा धडा पणु उत्तरकालमा उत्पन्न थथ नथे, न्यारे जेवो अनुभव थथेके शुभ शब्दना धर्म तीभा अने कडोर आदि तेमा घटावीशकाता नथी, पणु सामान्य रीते माधुर्य आदि शब्द शब्द न धर्मो तेमा घटावीशकाय छे त्यार गह शब्द विशेषने "आ शब्दने न अवाय छे" जेवो निर्णय थता तेने अवायज्ञान मानीलेवाशे

उत्तर—जेवी मान्यता पणु साथीमानीशकायतेमनथी कारणु के "शब्दोऽयम्" आ शब्द छे जेवी शब्दबुद्धि पणु जे अर्थावग्रहइपे मनाय, अने शब्दविशेषने निर्णय अवायइपेमनाय तो पछी अवग्रहज्ञान शु डथे ?-

ननु 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य कथमवायत्वमिति चेद्, उच्यते-तस्यापि विशेषग्राहकत्वाद्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात् ।

ननु 'ग्राह एवाय शब्दः' इति तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेषार्थग्राहक, शब्दवाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् कथं विशेषप्रतिभासः, येनावायप्रसङ्गः स्यादिति चेत्, उच्यते-शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि-'शब्दोऽय नाशब्दः' इति विशेषप्रतिभास एव । यस्मात् न रूपादिरय, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो 'नाशब्दोऽय'-मिति निश्चीयते । यदि तु रूपादि-

ही प्रसक्त होगी, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय ले लेता है । यदि कहो कि-,'यह शब्द है' ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा ? इसका उत्तर इस प्रकार है-यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है । विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है ।

प्रश्न--यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि "शब्द का ही यह शब्द है" इस प्रकार का उत्तर कालभावीज्ञान ही शब्दविशेष का ग्राहक होने से विशेषग्राहक ज्ञान माना जावेगा, "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान नहीं, अर्थात्-यह तो शब्द सामान्य का ग्राहक होने से सामान्य ज्ञान ही माना जावेगा, क्यों कि इसमें शब्द सामान्य का ही प्रतिभास होता है, विशेष का नहीं । अतः "यह शब्द है" ऐसा सामान्य प्रतिभासवाले ज्ञान को अवाय प्राप्त होने का प्रसङ्ग कैसे प्रतिपादित किया है ।

अथैवमिदं नाम तौ अवग्रहोऽयं अलाव न प्रसक्त इति, कारणं के अवग्रहोऽयं स्थानं अवायत्वमिति

ने आप ओमकडो के "आ शब्द छे" अथैव सामान्यज्ञानने अवाय केम मनाय ? तेनो उत्तर आ प्रमाणे छे-आ ज्ञान सामान्य नथी पणु विशेष छे विशेष ग्राहक ज्ञानने अवाय मानवामा अवेले छे

प्रश्न--ने इरीथी पणु ओम कडेवामा आवेके "शब्दो न आ शब्द छे" आ प्रकारनु उत्तर कालभावीज्ञान न शब्दविशेषनु ग्राहक होवाथी विशेष ग्राहकज्ञान मानीशकेशे, "आ शब्द छे" अथैव ज्ञान नथी, अथैव के अथैव तो शब्द सामान्यनु ग्राहक होवाथी सामान्यज्ञान न मानवामा आवेशे, कारण के तेमा शब्द सामान्यनो न प्रतिभास थाय छे, विशेषनो नथी तेथी "आ शब्द छे" अथैव सामान्य प्रतिभासवाला ज्ञानने अवाय प्राप्त होवानो प्रसङ्ग अथैव रीते प्रतिपादित कथो छे ?

ખ્યોઽપિ વ્યાવૃત્તિર્ગૃહીતા ન સ્યાત્, તદા 'શબ્દોઽય'—મિતિ નિશ્ચયોઽપિ ન સ્યાત્ । તસ્માત્ 'શબ્દોઽય નાશબ્દઃ' ઇતિ વિશેષનાનમેવ । તથા ન 'શબ્દોઽય'—મિતિ જ્ઞાનસ્ય વિશેષગ્રાહકત્વાન્નિશ્ચયરૂપત્વાચ્ચાગય ણ્વ, ન તુ અગ્રહ ઇતિ ।

ઉત્તર—“યદ્ શબ્દ હૈ” એસા જ્ઞાન ખી વિશેષગ્રાહક હી માના જાવેગા, કારણ કિ—“યદ્ શબ્દ હૈ—અશબ્દ નહીં હૈ—અર્થાત્ યદ્ રૂપાદિક નહીં હૈ” એસા જ્ઞાન, વિશેષ કા પ્રતિભાસ સ્વરૂપ હોને સે વિશેષપ્રતિભાસાત્મક હી હૈ, કારણ કિ—ઇસ જ્ઞાનમેં શબ્દ કો રૂપાદિક સે વ્યાવૃત્તિરૂપમે—પૃથક્કરૂપ—ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ, નહીં તો “યદ્ શબ્દ નહીં હૈ” ઇસ પ્રકાર કા નિશ્ચય શબ્દમેં કેસે ક્રિયા જા સકતા હૈ । રૂપાદિકોસે ભિન્નતા જબ તક શબ્દમે નહીં જાની જાવેગી જય તક યદ્ કેસે બોધ હો સકેગા કિ—“યદ્ અશબ્દ નહીં હૈ—શબ્દ હૈ” ઇસ પ્રકાર કી ભિન્નતાકા ઉસમેં બોધ હોને સે શબ્દ કા બોધ હોતા હૈ, તય યદ્ જ્ઞાન સામાન્યપ્રતિભાસ વાલા ન હોકર વિશેષ પ્રતિભાસ વાલા હી માના ગયા હૈ । સામાન્યપ્રતિભાસ વાલે જ્ઞાનમેં પર કી વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક અપને વિષયકા નિશ્ચય નહીં હોતા હૈ, વહા તો સામાન્યરૂપ સે હી બોધ રહા કરતા હૈ, અતઃ અશબ્દ વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક હુઆ યદ્ શબ્દ કા નિશ્ચય અવાયજ્ઞાન હૈ એસા માન લેના ચાહિયે—અવગ્રહરૂપ નહીં માનના ચાહિયે ।

ઉત્તર—“આ શબ્દ છે” એવુ જ્ઞાન પણ વિશેષ ગ્રાહક માની શકાય કારણ કે “આ શબ્દ છે—અશબ્દ નથી એટલે કે રૂપાદિક નથી” એવુ જ્ઞાન વિશેષના પ્રતિભાસ સ્વરૂપ હોવાથી વિશેષ પ્રતિભાસાત્મક જ છે, કારણ કે—આ જ્ઞાનમા—શબ્દને રૂપાદિકથી વ્યાવૃત્તિરૂપે—પૃથક્કરૂપે—ગ્રહણ કરાયેલ છે, નહીં તો “આ અશબ્દ નથી” એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમા કેવી રીતે કરી શકાય છે રૂપાદિકથી બધા સુધી શબ્દમા ભિન્નતા નહીં બાણવામા આવે ત્યા સુધી એવો બોધ કેવી રીતે થશે કે “આ અશબ્દ નથી” એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમા કેવીરીતે કરી શકાય છે રૂપાદિકથી બધા સુધી શબ્દમા ભિન્નતા નહીં બાણવામા આવે ત્યા સુધી એવો બોધ કેવી રીતે થશે કે “આ અશબ્દ નથી, શબ્દ છે આ પ્રકારની ભિન્નતાનો તેમા બોધ થવાથી શબ્દનો બોધ થાય છે, ત્યારે જ આ જ્ઞાન સામાન્ય પ્રતિભાસવાળુ ન ગણતા વિશેષ પ્રતિભાસવાળુ જ ગણાયુ છે સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનમા પરની વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક પોતાના વિષયનો નિશ્ચય થતો નથી, ત્યા તો સામાન્યરૂપે જ બોધરહાકરે છે તેથી અશબ્દ વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક થયેલ આ શબ્દનો નિશ્ચય અવાયજ્ઞાનરૂપ છે, એવુ માની લેવુ બેધ એ—અવગ્રહરૂપ ન માનવ ભ્રમ છે

ननु स्तोकविशेषग्राहक ज्ञानमग्रहोऽस्तु, बृहद्विशेषग्राहकं ज्ञानं तु अवायः इति, एव सति शब्दमात्ररूपस्य विशेषस्य ग्राहकतया 'शब्दोऽय'—मिति ज्ञानमग्रहः, 'शाब्दोऽयशब्दः' इत्यादिविशेषणविशिष्ट यद् ज्ञान तदवायः, बृहद्विशेषावबोधकत्वात् ? इति चेत्,

उच्यते—'यत् यत् स्तोकं तत्तन्नावाय.' इति स्वीकारे भग्नमतेऽज्ञायाभावात्प्रसङ्गः, उत्तरोत्तरार्थविशेषग्राहणापेक्षया पूर्वपूर्वार्थविशेषावबोधस्य स्तोकत्वात् ।

प्रश्न—योडे से विशेषको ग्रहण करनेवाला जो ज्ञान होगा वह अवग्रह मानलिया जावेगा, तथा अधिक विशेषको ग्रहण करने वाला जो ज्ञान होगा वह अवाय मान लिया जावेगा। इस तरह अवग्रह और अवाय का स्वरूप निर्धारण कर लेने पर अब इस बात के समझनेमें देर नहीं लगेगी कि—“शब्दोऽयम्” यह ज्ञान अवग्रह और 'यह शब्द का शब्द है' ऐसा ज्ञान अवाय होगा, कारण कि अवग्रहमें जो शब्द विषय हुआ है वह स्तोक विशेष को लेकर हुआ है। शब्द मात्र ही वह अवग्रह का विषय है। जब 'यह शब्द का शब्द है' ऐसा विशेषणविशिष्ट शब्द विषय होगा तो अधिक विशेष को विषय करनेवाला होने से यह ज्ञान अवाय मान लिया जावेगा।

उत्तर—'जो जो योडे विशेष को ग्रहण करने वाला होगा वह अवाय नहीं होगा' इस प्रकार के मन्तव्यमें अवाय का अभावप्रसक्त-होगा, कारण कि—उत्तरोत्तर अर्थविशेष ग्रहण होने की अपेक्षा पूर्व पूर्वका अर्थविशेषका बोध सब ही स्तोक होने से अवग्रह रूप ही कहा जावेगा।

प्रश्न—श्रीशंकराचार्यविशेषनेत्रद्वयकरनाइ ने ज्ञानदशे ते अवग्रहमानी लेवाशे तथा अधिद्विशेषनेत्रद्वयकरनाइ ने ज्ञानदशे, तेने अवाय, भागी देवाशे आ प्रभाजे अवग्रह अने अवायनु स्वरूप नक्षी ज्यो पडी अे वातने समज्वाभा वार नही लागे के “शब्दोऽयम्” अे ज्ञान अवग्रह अने “आ शब्दो शब्दो” अेवु ज्ञान अवाय दशे, कारण के अवग्रहमा ने शब्द विषय थयो छे ते सूक्ष्म विशेषने लीधे थयो छे शब्द मात्र न त्या अवग्रहने विषय छे न्यारे “आ शब्दो शब्दो” अेवो विशेषणविशिष्टशब्द विषय थयो तो अधिद्विषयने विषयकरनारोडावाथी अे ज्ञान अवाय मानी लेवाशे

उत्तर—“ने ने श्रीशंकराचार्यविशेषनेत्रद्वयकरनाइ ने ज्ञानदशे ते अवाय नही होय” आ प्रकारना मतव्यमा अवायने अभाव प्रसक्त दशे, कारण के उत्तरोत्तर अर्थविशेष अद्वयवानी अपेक्षाअे पूर्वपूर्वना अर्थविशेषने बोध अथु न सूक्ष्म होवाथी अवग्रहद्वय न कहेवाशे

तथाहि-शास्त्रशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुरत्वादयः, तरुणमध्यमट्टद्विस्त्रीपुष्प-जन्यत्वादयश्च, तदपेक्षया सत्यामिदमपि-‘शास्त्रोऽय-शब्दः’ इत्यादि ज्ञान स्तोत्र-विशेषग्राहकमेव-इति नाशयः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोत्रत्वादवायाभावात् एव स्यादिति। तस्मात् ‘शब्दोऽय’-मिति निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः। तदनन्तरं तु ‘शब्दोऽय किं शास्त्र’, शास्त्रो वा’ इत्यादि-शब्दविशेषविषया पुनरीहा मन्तिष्यते। ‘शास्त्र एवाय शब्दः’ इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि-‘यह शब्द शख का है’ तो यह अवाय इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्द्रता मधुरता आदि की, तथा तरुण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी, अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेष का ग्राहक माना जावेगा, इसलिये ‘जो ज्ञान स्तोकविशेष का ग्राहक होगा वह अवग्रह एव जो वृहद्विशेषका ग्राहक होगा वह अवाय है’ ऐसा नियम बनना किसी प्रकार से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें उत्तरोत्तर विशेषाग्राही जितने भी ज्ञान होंगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही होगा, अतः अवाय का लोप न हो इस तरह “यह शब्द है” इस ज्ञान को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद-‘यह शब्द शख का है या श्रृंग का है’ इत्यादि आकाक्षा का जो कि शब्द विशेष को ईहित करती हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमें जब ऐसा निर्णय हो जावेगा कि “यह शब्द शख का ही है” तो यह शब्द विशेष को विषय

न्यारे अबु ज्ञान थशे के-“आ शब्दशभने छे” त्यारे ते अवाय ते कारणे नही छे। थशे के तेमा उत्तरोत्तर गबिरता, मधुरता, आदिनि, तथा तरुण, मध्यम, वृद्ध, स्त्री, आदि द्वारा बोलाया आदिना अपेक्षा रहेथे, तेथी ते स्तोत्रविशेषनु आहकभनाथे, ते कारणे “जे ज्ञान स्तोत्रविशेषनु आहक थशे ते अवग्रह, अने जे वृहद् विशेषनु आहक थशे ते अवाय छे” अबे। नियम उरवे। ते के। थषु रीते उचितभानीशकायनही आ प्रकारनी अकान्त मान्यतामा उत्तरोत्तर विशेषग्राही जे। थषु ज्ञानथशे ते अथा उत्तरोत्तर बोहोनी अपेक्षाअे सूक्ष्मविषयवाणा रहेथे आ रीते अवायने। सर्वथा अभाव न छेथे, तेथी अवायने। बो। प न थाय अेरीते “आ शब्द छे” अे ज्ञानने अवाय माननु अेअ उचित छे त्यारभाह “आ शब्द शभनेछे के श्रृंगने। छे” इत्यादि आकाक्षानी के जे शब्दविशेषने छे। छितकरे छे छे। छे। ज्ञान इपे प्रवृत्ति थशे आ प्रवृत्तिमा न्यारे अबे। निरुण्य थर्ष नशे के “आ शब्द

विशेषविषयोऽवायश्च यो भविष्यति, तदपेक्षया 'शब्द एवायम्' इति निश्चयः प्रथमोऽवायोऽपि सन् उपचारादर्थाग्रह उच्यते । यदनन्तरमीहाऽवायौ प्रवर्तते यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थाग्रहः । यथा—आद्यो नैश्वयिकः । 'शब्द एवाय' मित्याद्यपानन्तर पुनरीहाऽवायौ च प्रवर्तते । 'शाङ्कोऽय'—मित्यादिभाविविशेषापेक्षया शब्दः सामान्यम्, तस्मादर्थाग्रहो भाविविशेषापेक्षया सामान्यं गृह्णातीत्युक्तम् ।

ततश्च सामान्येन शब्दनिश्चयरूपात् प्रथमावायादनन्तर 'किमय शब्दः शाङ्गः, शाङ्गो वा' इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्तते । ततः 'शाङ्ग एवायम्' इत्यादिरूपेण शब्द-विशेषस्य निश्चयरूपोऽवायो भवति । अयमपि च पुनर्विशेषाकाङ्क्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामयां चापेक्ष्य भाविविशेषापेक्षया सामान्यालम्बनत्वाच्च अर्थाग्रह इत्युपचर्यते ।

करने वाला ज्ञान अवाय हो जावेगा । अब इस अवाय ज्ञान की अपेक्षा से पहिले जो ऐसा अवाय ज्ञान हुआ है कि "यह शब्द ही है" वह उपचार से अर्थावग्रह कहा जावेगा । जिस के बाद ईहा और अवाय ज्ञान प्रवृत्त होते हैं, तथा जो सामान्य को ग्रहण करता है वह अर्थावग्रह है, जैसे आदि का नैश्वयिक अर्थावग्रह । "यह शब्द ही है" इत्यादि अवायज्ञान के अनन्तर पुनः ईहा और अवाय प्रवृत्त होते हैं इसलिये "यह शब्द ही है" यह अवायज्ञान होते हुए भी उपचारसे अवग्रहरूप माना जावेगा, कारण कि इसमें "यह शब्द शब्दका है" इत्यादिरूपसे भावी विशेषों की आकाक्षा रहती है, अतः इस अपेक्षा से शब्द, सामान्य बन जाता है, इसलिये अर्थावग्रह भावीविशेष की अपेक्षा सामान्य को ग्रहण करता है, ऐसा कहा है ।

शब्दो न एते" त्वारे ये शब्द विशेषने विषयदर्शाज्ञान अवाय यद्ये नशे
 हवे अवायज्ञाननी अपेक्षाये पडेला ने येवु अवायज्ञान ययु छे के "आ
 शब्द न एते" ते उपचारथी अर्थावग्रह उडेवाशे, नेना पछी छडा अने अवाय
 ज्ञान प्रवृत्तथायछे, तथा ने सामान्यनेग्रहणुकरे छे ते अर्थावग्रह छे, नेभके
 आदिने नैश्वयिक अर्थावग्रह "आ शब्द न एते" इत्यादि अवायज्ञान आद
 इरीथी छडा अने अवाय प्रवृत्तथाय छे तेथी "आ शब्द न एते" आ अवा
 यज्ञान डोवा छता पणु उपचारथी अवग्रहरूप भनाशे कारणु के तेमा "आ
 शब्द शब्दो न एते" इत्यादि इये लावीविशेषानी आकाक्षारडेछे तेथी आ
 अपेक्षाये शब्द, सामान्यभनीनयछे, ते कारणु अर्थावग्रह लावीविशेषनी
 अपेक्षाये सामान्यनेग्रहणुकरेछे अेभ कहु छे

तथाहि-शाह्णशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मद्रमधुरत्यादयः, तरुणमध्यमट्टस्त्रीपुरुष-
जन्यत्वादयश्च, तदपेक्षाया सत्यामिदमपि-‘शाह्णोऽय-शब्दः’ इत्यादि ज्ञान स्तोक-
विशेषग्राहकमेव-इति नामायः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तद्
त्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादवायाभावात् एव स्यादिति । तस्मात् ‘शब्दोऽय’-मिति
निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः । तदनन्तरं तु ‘शब्दोऽय किं शाह्णः, शाह्णो वा’ इत्यादि-
शब्दविशेषविषया पुनरीहा प्रवर्तिष्यते । ‘शाह्ण एवाय शब्दः’ इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि-‘यह शब्द शरय का है’ तो यह अवाय
इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्द्रता मधुरता आदि
की, तथा तरुण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी,
अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेष का ग्राहक माना जावेगा, इस-
लिये ‘जो ज्ञान स्तोकविशेष का ग्राहक होगा वह अवग्रह एव जो बृह-
द्विशेषकाग्राहक होगा वह अवाय है’ ऐसा नियम बनना किसी प्रकार
से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें
उत्तरोत्तर विशेषाग्राही जितने भी ज्ञान होंगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी
अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही
होगा, अतः अवाय का लोप न हो इस तरह “यह शब्द है” इस ज्ञान
को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद-‘यह शब्द शरय का है या
श्रृग का है’ इत्यादि आकाक्षा का जो कि शब्द विशेष को इहित करती
हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमें जब ऐसा निर्णय हो
जावेगा कि “यह शब्द शरय का ही है” तो यह शब्द विशेष को विषय

न्याये अेषु ज्ञान थशे के-“आ शब्दश भनो छे” त्यारे ते अवाय ते
कारणे नडी छोडशेके के तेमा उत्तरोत्तर गलिरता, मधुरता, आदिनि, तथा
तरुण, मध्यम, वृद्ध, स्त्री, आदि द्वारा बोलाया आदिनी अपेक्षा रडेशे, तेथी
ते स्तोकविशेषनु ग्राहकभनाशे, ते कारणे “जे ज्ञान स्तोकविशेषनु ग्राहक
थशे ते अवग्रह, अने जे षड्द्व विशेषनु ग्राहक थशे ते अवाय छे” अेषो
नियम उरवो ते केअ पणु रीते उचितभानीशकयनडी आ प्रकारनी अेकान्त
मान्यतामां उत्तरोत्तर विशेषग्राही नेटलापणुज्ञानथशे ते अथा उत्तरोत्तर
बेदोनी अपेक्षाअे सूक्ष्मविषयवाणा रडेशे आ रीते अवायनेो सर्वाथा अभाव
न छुशे, तेथी अवायनेो लोप न थाय अेरीते “आ शब्द छे” अे ज्ञानने
अवाय माननु अेअ उचित छे त्पारभाह “आ शब्द श भनोछे के श्रृगनेो
छे” इत्यादि आकाक्षानी के जे शब्दविशेषने छडितकरे छे छडाज्ञान रुपे
प्रवृत्ति थशे आ प्रवृत्तिमा न्याये अेषो निर्णय थर्थ नशे के “आ शब्द

अन्यविशेषेषु यतो विशेषात् परतः प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते सोऽन्त्यः । अन्त्य-
विशेषापेक्षया च व्यापारिकार्थान्ग्रहहेहाऽऽयार्थं सामान्यविशेषाऽपेक्षा कर्तव्या ।
तस्मादुत्तरोत्तरविशेषाकाङ्क्षा यावत् प्रवर्तते, तावत् सर्वत्र यो योऽयः स स
उपचारतोऽर्थान्ग्रहः । यदा तु प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते, तदा तद्विशेषार्थनिश्चय-
रूपोऽयः नावग्रह इति विभाजनीयम् ॥ ४ ॥

‘मेधा’ इति । शब्दोऽयमित्याकारकं प्रथम विशेषसामान्यार्थावग्रह प्रिणाय,
उत्तरः सर्वोऽपि विशेषसामान्यार्थावग्रहो ‘मेधा’ इत्युच्यते । यथा-‘शाब्दोऽय

अन्य विशेषो के रहने पर भी जिस विशेष से आगे प्रमाता को फिर
विशेषविषयक जिज्ञासा नहीं होती हो वह अन्त्य है । अन्त्यविशेष
अपेक्षा से ही व्यावहारिक अर्थावग्रह ईहा और अवाय के लिये सामान्य
विशेष की अपेक्षा करनी पड़ती है इसलिये जबतक अपने विषय में
उत्तरोत्तर विशेष की आकाङ्क्षा चालू रहती है तबतक सर्वत्र जो जो
अवायज्ञान होता है वह उपचार से अर्थावग्रह मान लिया जाता है ।
जैसे ही प्रमाता की अपने विषय में विशेष को जानने की आकाङ्क्षा शांत
हो जाती है कि वैसे ही वह अवाय अपने विषय को निश्चय करने वाला
अवाय ही रहता है, अर्थावग्रह नहीं होता है ॥ ४ ॥

“यह शब्द है” इत्याकारक जो प्रथम सामान्यविशेषरूप अर्था-
वग्रह होता है उसको छोड़कर इसके बाद के जिनने भी सामान्यविशेष-
रूप अर्थावग्रह हैं वे सब मेधा शब्द वाच्य माने गये हैं । अर्थात्-“यह

रहेवा छता पणु ने विशेषनी आगण प्रमाताने विशेषविषयक जिज्ञासा शतीनया
ते अन्त्य छे अन्त्यविशेषनी अपेक्षाछे व व्यापडाण्डि अर्थावग्रह छडा अने
अवायने माटे सामान्य विशेषनी अपेक्षाउरवीपडेछे ते तारणु न्ना मुधा पोताना
विषयमा उत्तरोत्तरविशेषनी आकाक्षा यादुरडेछे त्यासुधी सर्वत्र ने ने अवाय-
ज्ञान थाय छे ते उपचागथी अर्थावग्रह मानीवेवायछे नेवी प्रमातानी पोताना
विषयमा विशेष न्नाणुवानी आकाक्षा शानपडीनय छे, ओणु व ते अवाय
पोतानाविषयनेनिश्चितकरनाइ अवायउरडेछे अर्थावग्रह थतो नथी ॥ ४ ॥

“आ शब्द छे” इत्याकारक ने प्रथम सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह थाय छे,
तेने छोडी छेने त्पारणाद नेटला सामान्य विशेषरूप अर्थावग्रह छे ओ अधा

इयं च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्तव्या, यावदन्त्यो वस्तुनां विशेषः । यस्माच्च विशेषात् परतोऽन्ये विशेषा न समन्ति, सोऽन्त्यः । अथवा-मभयत्स्वपि

फिर-सामान्यतः शब्द का निश्चय करने वाले प्रथम अवायज्ञान के बाद “ किमय शब्दः शाखः शाङ्गोवा-क्या यह शब्द शाख का है अथवा शृङ्ग का है ” इत्यादि रूप से ईहा ज्ञानकी प्रवृत्ति होती है। इसके बाद “ शाख का ही यह शब्द है ” इत्यादि रूप से शब्दविशेष का निश्चयरूप अवाय ज्ञान होता है। इस तरह का यह अवायज्ञान भी उपचार से अर्थावग्रह रूप तब माना जाता है जब कि प्रमाता को उसमें और भी विशेष जानने की आकाक्षा होती है। इस आकाक्षामें अवाय के विषयभूत वने हुए उस शाख के शब्दमें प्रमाता को ईहा और अवाय पुनः होते हैं। इस तरह “ शाख का ही यह शब्द है ” यह अवायज्ञान होने पर भी उसमें भावि विशेष को जानने की आकाक्षा की अपेक्षा लेकर होनेवाली ईहा और अवायज्ञान की अपेक्षा से प्रमाता का वह अवायज्ञान सामान्य को विषय करनेवाला मान लिया जाता है, अतः उह उपचार से अर्थावग्रह कह दिया जाता है।

यह सामान्यविशेष की अपेक्षा तत्रतत्र करनी चाहिये जबतक वस्तु का अन्त्य विशेष निर्णीत न हुआ हो। जिस विशेष को आगे फिर अन्यविशेष की सभावना नहीं होती हो वह विशेष अन्त्य है। अथवा

તથા—સામાન્યરીતે શબ્દનો નિશ્ચયકરનારા પ્રથમ અવયજ્ઞાનના પછી “ કિમય શબ્દ શાખ શાંગોવા-શુ આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રગનો છે ” ઇત્યાદિ રૂપે ઇહાજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિથાય છે ત્યારબાદ ‘ શખનો જ આશબ્દ છે ’ ઇત્યાદિ રૂપે શબ્દવિશેષના નિશ્ચયરૂપ અવાયજ્ઞાનથાય છે આ પ્રકારનું આ અવાયજ્ઞાન પણ ઉપચારથી અર્થાવગ્રહરૂપ ત્યારેમનાય છે કે જ્યારે પ્રમાતાને તેમા હજી પણ વિશેષ જાણવાની આકાંક્ષા થાય છે આ આકાંક્ષામા અવાયના વિષયભૂત અને તે શખના શબ્દમા પ્રમાતાને ઇહા અને અવાય ફરીથી થાય છે આ રીતે “ શખનો જ આ શબ્દ છે ” આ અવાયજ્ઞાન થવા છતા પણ તેમા ભાવિવિશેષને જાણવાની આકાંક્ષાની અપેક્ષાએ થનારી ઇહા અને અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પ્રમાતાનું તે અવાયજ્ઞાન સામાન્યને વિષય કરનાર માનવામા આવે છે, તેથી તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહી દેવાય છે

આ સામાન્યવિશેષની અપેક્ષા ત્યાં સુધી કરવીજોઈએકે, જ્યાં સુધી વસ્તુનું અન્ત્યવિશેષ નિશ્ચિત ન થયું હોય તે વિશેષથી આગળ ફરીથી અન્ત્યવિશેષની સભાવના ન રહેતી હોય તે વિશેષ અન્ત્ય છે અથવા અન્ત્યવિશેષના

सा षड्विधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियेहा-इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या षट्त्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेषाश्चन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । ' तीसे ण० ' इत्यादि । तस्याः=ईहायाः । अन्यत्सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेषचिन्ताया तु भिन्नार्थकानि ।

‘से किं त ईहा?’ इत्यादि० ।

शिष्य पूछता है कि हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है ? उत्तर-ईहा छह प्रकार की बतलाई गई है । वह इस प्रकार है-श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६ । उसके ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यजनावाले एकार्थक पाच नाम है । जैसे-आभोगनता, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पाच ईहा के नाम है । वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है । श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के बाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है । इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियों के अर्थावग्रह के बाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये । इस ईहा के जो पाच नाम एकार्थक बतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही बतलाये गये जानना चाहिये, विशेष की अपेक्षा नहीं, कारण-विशेष की अपेक्षा ये सब भिन्न २ अर्थवाले हो

“से किं त ईहा ?” इत्यादि—

शिष्यपूछे-हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट “ईहा”तु शु स्वरूपे ?

उत्तर-ईहा ना छ प्रकारणताव्याछे ते आप्रभाणे छे-(१) श्रोत्रेन्द्रिय धडा, (२) चक्षुइन्द्रिय धडा, (३) घ्राणेन्द्रिय धडा, (४) जिह्वाइन्द्रिय धडा, (५) स्पर्शेन्द्रिय धडा, अने (६) नो इन्द्रिय धडा तेना विवधधोषवाणा तथा विविधव्यञ्जनवाणा ऐकार्थक पाचनामछे जेवा छे (१) आभोगनता, (२) मार्गणता, (३) गवेपणता (४) चिन्ता, अने (५) विमर्श आ प्रकारे धडाना पाच नाम छे वस्तुनानिर्णयभाटे जे विचारणाथायछे तेनुनाम धडाछे

श्रोत्रेन्द्रियजनितअर्थावग्रहभाद जे विचारणाथाय छे तेनुनाम श्रोत्रेन्द्रिय धडाछे ऐजरीते आधीनीइन्द्रियोनी धडा पणु ते ते इन्द्रियोना अर्थावग्रह भाद थयेलविचारणास्वरूपसमल्लेवी आ धडाना जे पाच ऐकार्थक नाम णताव्याछे, ते सामान्यनीअपेक्षाऐ जे णतावेलमानवान्नेधऐ, विशेषनी अपेक्षाऐनडी, कारण छे विशेषनीअपेक्षाऐ जे णधा भिन्नभिन्न

शब्दः' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रहः स सर्वोऽपि 'मेधा' इति विशेषः । तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थावग्रहरूप बोध्यम् । 'अवग्रहणता, उपधारणता चेत्येतद् द्वय व्यञ्जननावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम् ॥ ५ ॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह—'सेत' इति । स एषोऽवग्रह इति ॥ सू० ३० ॥

मूलम्—से किं त ईहा ? । ईहा छव्विहा पणत्ता, त जहा-सोइदिय-ईहा । चन्निखदिय-ईहा । घाणिदिय-ईहा । जिन्निदिय-ईहा । फासिदिय-ईहा । नोइंदिय-ईहा । तीसे ण इमे एगट्टिया नाणाघोसा नाणावंजणा पचनामधिज्जा भवंति, त जहा-आभोगणया, मग्गणया, गवेसणया, चिंता, वीमंसा । से त ईहा ॥ सू० ३१ ॥

छाया—अथ का सा ईहा ?, ईहा पइविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियेहा । चक्षुरिन्द्रियेहा । घ्राणेन्द्रियेहा, जिह्वेन्द्रियेहा, स्पर्शेन्द्रियेहा, नोइन्द्रियेहा । तस्या इमानि—एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । तद् यथा—आभोगनता १, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, विमर्शः (मीमासा) । सा एषा ईहा ॥ सू० ३१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त ईहा ? इत्यादि । अथ का सा ईहा ? उत्तरमाह—'ईहा छव्विहा पणत्ता' इत्यादि । वस्तुनिर्णयार्थं विचारणा ईहा,

शब्द का शब्द है" इस प्रकार के बोध से लगाकर अन्त्यविशेष के पहिले पहिले का जो सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह है वह सब मेधा है ॥ ५ ॥ इस तरह श्रवणता अवलम्बनता और मेधा ये तीन अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहता, उपधारणता ये दो व्यञ्जनावग्रहरूप होते हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ इस प्रकार यह अवग्रह का वर्णन है ॥ सू० ॥ ३० ॥

मेधा शब्दवाच्यभनायाछे अेटलेके "आ श षनोशफ० छे" आ प्रकारना जोधर्था लधने अन्त्यविशेषनीआगण आगणनो ने सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह छे ते सौ मेधा छे ॥५॥ आ प्रकारे श्रवणता अवलम्बनता अने मेधा अत्रणु अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहणता, उपधारणता अे जे व्यञ्जनावग्रहरूप होय छे अेम नणुपु लोधअे आ प्रकारे आ अवग्रहणु पणुन छे ॥ सू० ३० ॥

सा पञ्चविधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियेहा-इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेषाश्चन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । 'तीसे ण०' इत्यादि । तस्याः=ईहायाः । अन्यत्सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेषचिन्तायां तु भिन्नार्थकानि ।

'से किं त ईहा?' इत्यादि० ।

शिष्य पृच्छता है कि हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है ? उत्तर-ईहा छह प्रकार की बतलाई गई है । वह इस प्रकार है-श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६ । उसके ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यजनावाले एकार्थक पांच नाम हैं । जैसे-आभोगनता, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पांच ईहा के नाम हैं । वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है । श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के बाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है । इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियों के अर्थावग्रह के बाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये । इस ईहा के जो पांच नाम एकार्थक बतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही बतलाये गये जानना चाहिये, विशेष की अपेक्षा नहीं, कारण-विशेष की अपेक्षा ये सब भिन्न २ अर्थवाले हो

"से किं त ईहा ?" इत्यादि—

शिष्यपूछेठे-हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट "ईहा"तु शु स्वऽपछे ?

उत्तर-ईहा ना छ प्रकारभताव्याछे ते आप्रभाण्णे छे-(१) श्रोत्रेन्द्रिय ईहा, (२) चक्षुइन्द्रिय ईहा, (३) घ्राणुइन्द्रिय ईहा, (४) लज्जुवाइन्द्रिय ईहा, (५) स्पर्शेन्द्रिय ईहा, अने (६) नो इन्द्रिय ईहा तेना विवधघोषवाणा तथा विविधव्यजनवाणा ऐकार्थक पायनामछे जेवा के (१) आभोगनता, (२) मार्गणता, (३) गवेपणता (४) चिन्ता, अने (५) विमर्श आ प्रकारे ईहाना पाय नाम छे वस्तुनानिर्णयमाटे जे विचारणुथायछे तेनु नाम ईहाछे श्रोत्रेन्द्रियजनितअर्थावग्रहभाद जे विचारणुथाय छे तेनु नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहाछे जेजरीते आकीनीइन्द्रियोनी ईहा पणु ते ते इन्द्रियोना अर्थावग्रह भाद थयेतविचारणुस्वऽपसमलुखेवी आ ईहाना जे पाय ऐकार्थक नाम भताव्याछे, ते सामान्यनीअपेक्षाज्जे ज भतावेदभानवान्नेईज्जे, विशेषनी अपेक्षाज्जेनही, कारण के विशेषनीअपेक्षाज्जे जे पधा भिन्नभिन्न

शब्दः' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रहः स सर्वोऽपि 'मेधा' इति विशेषः । तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थावग्रह रूप बोध्यम् । 'अवग्रहणता, उपधारणता चेत्येतद् द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम् ॥ ५ ॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह—'सेत' इति । स णपोऽवग्रह इति ॥ मू० ३० ॥

मूलम्—से किं त ईहा ? । ईहा छविहा पणत्ता, तं जहा-सोइंदिय-ईहा । चक्खिदिय-ईहा । घाणिंदिय-ईहा । जिब्बिदिय-ईहा । फासिदिय-ईहा । नोइदिय-ईहा । तीसे ण इमे एगट्टिया नाणाघोसा नाणावंजणा पचनामधिज्जा भवति, त जहा-आभोगणया, मग्गणया, गवेसणया, चित्ता, वीमसा । से त ईहा ॥ सू० ३१ ॥

छाया—अथ का सा ईहा ? , ईहा पइविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियेहा । चक्षुरिन्द्रियेहा । घ्राणेन्द्रियेहा, जिह्वेन्द्रियेहा, स्पर्शेन्द्रियेहा , नोइन्द्रियेहा । तस्या इमानि—एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । तद् यथा—आभोगनता१, मार्गणता२, गवेपणता३, चिन्ता४, विमर्शः (मीमासा) सा एषा ईहा ॥ म० ३१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त ईहा ? इत्यादि । अथ का सा ईहा? उत्तरमाह—'ईहा छविहा पणत्ता' इत्यादि । वस्तुनिर्णयार्थं विचारणा ईहा,

शब्द का शब्द है" इस प्रकार के बोध से लगाकर अन्त्यविशेष के पहिले पहिले का जो सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह है वह सब मेधा है ॥ ५ ॥ इस तरह श्रवणता अवलम्बनता और मेधा ये तीन अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहता, उपधारणता ये दो व्यञ्जनावग्रहरूप होते हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ इस प्रकार यह अवग्रह का वर्णन है ॥ सू० ॥ ३० ॥

मेधा शब्दवाच्यमनायाछे अेट्वे डे "आ श णनोराण्० छे" आ प्रकारना बोधधी लधने अन्त्यविशेषनीआगण आगणनो ने सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह छे ते सौ मेधा छे ॥५॥ आ प्रकारे श्रवणता अवलम्बनता अने मेधा अेत्रणु अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहणता, उपधारणता अे जे व्यञ्जनावग्रहरूप होय छे अेम लणुवु लेधअे आ प्रकारे आ अवग्रहण वणुन छे ॥ सू० ३० ॥

तथा-अवायः=निश्चयः, सर्वथा ईहातो विनिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतो जीवस्य यो बोधविशेषः सोऽवायः ॥ ३ ॥ तथा-बुद्धिः-ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमवबुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ॥ ४ ॥ तथा-विज्ञान=विशिष्ट ज्ञान विज्ञानं, क्षयोपशमविशेषादेव अवधारितार्थनिषयक एव तीव्रतरधारणाद्देतुर्वोधविशेष इत्यर्थः ॥५॥ स एषोऽवायो वर्णितः ॥ सू० ३२ ॥

जैसे-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवाय ३, बुद्धि ४, और विज्ञान ५ । इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है । श्रोत्रन्द्रिय से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि ' यह शब्द अमुक का ही है ' इसका नाम श्रोत्रन्द्रियजन्य अवाय है । जैसे यह शब्द का ही शब्द है । इसी तरह ज्ञेय इन्द्रियो के विषयोंमें उत्पन्न ईहा के बाद जो उस उस विषय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य अवाय जानना चाहिये । आवर्तनता आदि पाच नामोंमें जो एकार्थकता बतलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विवक्षा से बतलाई गई जाननी चाहिये । जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १ । इस आवर्तन के प्रति जो बोध विशेष होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोंमें विवक्षित अवाय के बिलकुल समीप आ जाता है उसका नाम प्रत्यावर्तनता है २ । ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

आवर्तनता, (२) प्रत्यावर्तनता, (३) अवाय, (४) बुद्धि, अने (५) विज्ञान आ गीते पूर्वोक्त अवायज्ञाननु आ स्वरूप छे श्रोत्रेन्द्रियधीउत्पन्नथयेल ईहाज्ञान भाद ले ऐवु ज्ञानथायछे के " आ शब्द अमुकनोछे " तेनुनाम श्रोत्रेन्द्रियजन्यअवाय छे लेम के आ शब्दनाश शब्दछे ऐशप्रकारे भाषीनी इन्द्रियोनाविषयमा उत्पन्नथयेल ईहानी पछी ले ते ते विषयना निश्चयनु ज्ञानथायछे, ते ज्ञानने ते ते इन्द्रियजन्य अवायज्ञान मानवु आवर्तनता आदि पाचनामोमा ले ऐकार्थता भतावेदछे ते सामान्य अवायनी विवक्षाथी भतावाछि ऐम समन्वु (१) ले बोध परिष्णामद्वारा ईहाथी निवृत्तथने एव अवायभाव तरक्षु भुषावातो नथ छे तेनुनाम आवर्तनता छे (२) आ आवर्तनता प्रति ले बोध विशेष थाय छे, अने ले बोधथी एव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोमा विवक्षित अवायनी बिलकुल समीप आवेछे तेनुनाम प्रत्यावर्तनताछे (३) ईहाथी द्रव्यधने एवनेभाटे ने

छाया—अथ कः सोऽत्रायः ? । अत्रायः पट्विधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियावायः १ । चक्षुरिन्द्रियावायः २ । घ्राणेन्द्रियावायः ३ । जिह्वेन्द्रियावायः ४ । स्पर्शेन्द्रियावायः ५ । नोइन्द्रियावायः ६ । तस्य खलु इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि । नानाव्यञ्जनानि, पञ्च नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा—आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अत्रायः ३, बुद्धिः ४, विज्ञानम् ५ । स एषोऽत्रायः ॥ सू० ३२ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । अथ कः सोऽत्रायः ? इति उत्तरमाह—‘अवाए छत्रिहे पणत्ते०’ इत्यादि । अत्रायो निश्चयात्मभावबोधः । स पट्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियावाय—इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेणात्रायः—श्रोत्रेन्द्रियावायः । श्रोत्रेन्द्रियेहामधिकृत्य यः प्रवृत्तोऽत्रायो—निश्चयः, स श्रोत्रेन्द्रियावाय इत्यर्थः । एवं चक्षुरिन्द्रियावायादयः साधनीयाः । तस्य=अत्रायस्य खलु इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । एतेषां व्याख्या प्राग्वत् । नर अत्रायसामान्यविवक्षया एकार्थकानि । तद्विशेषचिन्तायां तु नानार्थकानि । तत्र—आवर्तते—आ=मर्यादया वर्तते—ईहातो निवृत्त्या अत्रायभाव प्रति अभिमुखो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तनः, स एवावर्तनता ॥ १ ॥

तथा—प्रत्यावर्तनता—आवर्तन प्रति गतो योऽर्थविशेषेषु उत्तरोत्तरेषु विवक्षितावायप्रत्यासन्नतरो बोधविशेषः स प्रत्यावर्तनः, स एव प्रत्यावर्तनता ॥ २ ॥

‘से किं त अवाए०’ इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—पूर्वनिर्दिष्ट अवाय ज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—अवायज्ञान छह प्रकार का कहा गया है । वे प्रकार ये हैं—श्रोत्रेन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, २ चक्षु इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय २ घ्राणेन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, ३ जिह्वा इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ४, स्पर्श इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ५ तथा नो इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ६ । उस अवाय के ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यञ्जनवाले एकार्थक पांच नाम हैं ।

“से किं त अवाए०” इत्यादि—

शिष्यपृच्छे—“पूर्वनिर्दिष्ट अवायज्ञानं तु स्वरूपं ?

उत्तर—अवायज्ञान नीचेप्रमाणे छ प्रकारतु कहेलछे—(१) श्रोत्रेन्द्रियथी पेदाथयेल अवाय (२), चक्षुइन्द्रियथी पेदाथयेल अवाय, घ्राणेन्द्रियथी पेदाथयेल अवाय (४), जिह्वाइन्द्रियथी पेदाथयेल अवाय (५), स्पर्शेन्द्रियथी पेदाथयेल अवाय, तथा (६) नो इन्द्रियथी पेदाथयेल अवाय ते अवायना के विविध घोषवाणा तथा व्यञ्जनवाणा अकार्थक पाचनामछे, जेवाके (१)

तथा-अवायः=निश्चयः, सर्वाथा ईहातो विनिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतो जीवस्य यो बोधविशेषः सोऽवायः ॥ ३ ॥ तथा-बुद्धिः-ततस्तमेवानधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमवबुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ॥ ४ ॥ तथा-विज्ञान=विशिष्ट ज्ञान विज्ञानं, क्षयोपशमविशेषादेव अवधारितार्थविषयक एव तीव्रतरधारणाद्देतुर्बोधविशेष इत्यर्थः ॥५॥ स एषोऽवायो वर्णितः ॥ सू० ३२ ॥

जैसे-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवाय ३, बुद्धि ४, और विज्ञान ५ । इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है । श्रोत्रन्द्रिय से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि ' यह शब्द अमुक का ही है ' इसका नाम श्रोत्रन्द्रियजन्य अवाय है । जैसे यह शब्द का ही शब्द है । इसी तरह शेष इन्द्रियो के विषयोंमें उत्पन्न ईहा के बाद जो उस उस विषय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य अवाय जानना चाहिये । आवर्तनता आदि पाच नामोंमें जो एकार्थकता बतलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विवक्षासे बतलाई गई जाननी चाहिये । जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १ । इस आवर्तन के प्रति जो बोध विशेष होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोंमें विवक्षित अवाय के बिलकुल समीप आ जाता है उसका नाम प्रत्यावर्तनता है २ । ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

आवर्तनता, (२) प्रत्यावर्तनता, (३) अवाय, (४) बुद्धि, अने (५) विज्ञान आरीते पूर्वोक्त अवायज्ञानतु आ स्वरूप छे श्रोत्रेन्द्रियधीउत्पन्नथयेल छडाज्ञान भाद ने अेषु ज्ञानथायछे के " आ शब्द अमुकनोछे " तेनु नाम श्रोत्रेन्द्रियजन्यअवाय छे नेम के आ शब्दनेम शब्दछे अनेप्रकारे आक्षीनी छन्द्रीयोनाविषयभा उत्पन्नथयेल छडानी पछी ने ते ते विषयना निश्चयतु ज्ञानथायछे, ते ज्ञानने ते ते छन्द्रीयजन्य अवायज्ञान मानतु आवर्तनता आदि पाचनामोभा ने अकार्थता अतावेलेछे ते सामान्य अवायनी विवक्षाधी अतावाछे अने समस्तु (१) ने बोध परिष्णामदारा छडाधी निवृत्तधने एव अवायभाव तरद बुधावातो नथ छे तेनु नाम आवर्तनता छे (२) आ आवर्तनता प्रति ने बोध विशेष थाय छे, अने ने बोधधी एव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोभा विवक्षित अवायनी बिलकुल समीप आवेछे तेनु नाम प्रत्यावर्तनताछे (३) छडाधी द्रव्यधने एवनेभाटे ने

अथ धारणास्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं धारणा ? । धारणा छत्विहा पणत्ता, तं जहा—सोइदियधारणा । चक्खिदियधारणा । घाणिदियधारणा । जिब्बिदियधारणा । फासिदियधारणा । नोइदियधारणा । तीसे णं इमे एगट्टिया नाणाघोसा नाणावंजणा पच नामधिज्जा भवन्ति, त जहा—धारणा१, धारणा२, ठवणा३, पइट्टा४, कोट्टे५। से त धारणा ॥ सू० ३३ ॥

त्रया—अथ का सा धारणा ? । धारणा पइमिधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियधारणा १ । चक्षुरिन्द्रियधारणा २ । प्राणेन्द्रियधारणा ३ । जिह्वेन्द्रियधारणा ४ । स्पर्शेन्द्रियधारणा ५ । नोडेन्द्रियधारणा ६ । तस्या इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामप्रेयानि भवन्ति, तद् यथा—धारणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, कोष्ठः ५ । सा एषा धारणा ॥ सू० ३३ ॥

टीका—‘से किं तं धारणा’ इत्यादि । शिष्यः पृच्छति—अथ का सा धारणा इति । उत्तरमाह—‘धारणा छत्विहा पणत्ता’ इत्यादि । धारणा—निर्णीतार्थविशेषे पदार्थ का विलकुल निश्चितज्ञान होता है वह अवाय है ३ । इस अवाय के द्वारा निश्चित किये गये पदार्थ का जो स्थिररूप से पुनः पुनः स्पष्टतर बोध होता है उसका नाम बुद्धि है ४ । इस बुद्धि के बाद जो ऐसा जीव को बोध होता है कि जिसके बल पर जीव धारणा के निकट पहुँच जाता है—जो धारणा की उत्पत्तिमे हेतुभूत होता है—उस विशिष्ट ज्ञान का नाम विज्ञान है ५ । यह अवाय का स्वरूप हुआ ॥ सू० ३२ ॥

अब धारणाका स्वरूप कहा जाता है—‘से किं तं धारणा०’ इत्यादि

धृष्टित पदार्थतु जे तइत निश्चित ज्ञान थायछे ते अवायछे (४) आ अवाय द्वारा निश्चितकरायेल पदार्थमे जे स्थिररूपे इरीने स्पष्टतर बोधथायछे तेतु नाम बुद्धिछे (५) जे बुद्धिनी पजी जे जेवा लवने बोध थाय छे के जेना आधारे लव धारणाणी समीप पडोअनीनथछे—जे धारणाणी उत्पत्तिमा हेतुभूत थायछे—जे विशिष्टज्ञानतु नामविज्ञानजे आ अवायना स्वइपतु वर्णन थयु ॥ सू ३२ ॥

हुवे धारणातु स्वइप अताववामा आवे जे—‘से किं तं धारणा०’ इत्यादि.

पस्य धारणम्=अत्रिस्मरणम् । सा पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—‘ श्रोत्रेन्द्रिय धारणा’ इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण या धारणा सा श्रोत्रेन्द्रियधारणा । एव चक्षुरिन्द्रियधारणा-दयः साधनीयाः । तस्याः=धारणायाः । अन्यत् सुगमम् । अत्रापि सामान्यविनक्षया एकार्यकानि । विशेषार्थचिन्ताया तु भिन्नार्थानि । तत्रावायानन्तरमवगतस्यार्थ-स्याविच्युत्या अन्तर्मुहूर्तकालयात्रत् धरण वरणा ॥१॥ ततस्तस्यैवार्थस्योपयोगाच्च्यु-तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः सरयेयाऽसरयेयकालपर्यन्त यत् स्मरण सा धारणा ॥२॥ तथा—स्थापन—स्थापना । जवायात्र गारितस्यार्थस्य हृदि स्थापन, जलपूर्ण-

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट धारणा का क्या स्वरूप है ? उत्तर—धारणा छह प्रकार की कही गई है । उसके छह प्रकार ये हैं—श्रोत्रेन्द्रिय से होने वाली धारणा १, चक्षु इन्द्रिय से होने वाली धारणा २, घ्राणेन्द्रिय से होनेवाली धारणा ३, जिह्वा इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ४, स्पर्शेन्द्रिय से होनेवाली धारणा ५, तथा नो इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ६ । उस धारणा में ये पांच नानाघोष एव नाना व्यजनवाले एकार्थक नाम हैं । जैसे—धारणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, तथा कोष्ठ ५ ।

निर्णीत अर्थ का नहीं भूलना इसका नाम धारणा है । यह छह प्रकार की है । श्रोत्र इन्द्रिय के विषयभूत शब्दरूप पदार्थमें जो अवाय ज्ञान के बाद उस विषय की धारणा होती है कि जिसमें जीव उस विषय को कालान्तरमें भी नहीं भूलता है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय धारणा है । इसी तरह उस २ इन्द्रिय के विषयभूत पदार्थों में अवाय ज्ञान के बाद जो उस २ विषय की धारणा जीव को होती है वह चक्षु आदि इन्द्रियों

प्रश्न—पूर्व निर्दिष्ट धारणातु शु स्वरूपते ? उत्तर—धारणा नीचेप्रमाणे छ प्रकारणी भतावेलेटे—(१) श्रोत्रेन्द्रियथी यनारी धारणा, (२) चक्षु इन्द्रियथी यनारी धारणा, (३) घ्राणेन्द्रियथी यनारी धारणा, (४) जिह्वा इन्द्रियथी यनारी धारणा, (५) स्पर्शेन्द्रियथी यनारी धारणा, अने (६) नो इन्द्रियथी यनारी धारणा ते धारणांना आ पाच विविध घोषवाणा अने विविध व्यजनवाणा अकार्थक नाम ते—(१) धारणा, (२) धारणा, (४) स्थापना, (४) प्रतिष्ठा, तथा (५) कोष्ठ ।

निर्णीत अर्थने न भूलवे तेनुनाम धारणाते ते छ प्रकारणीते श्रोत्रेन्द्रियना विषयभूत शब्दरूप पदार्थमा ते अवायज्ञाननी पथी ते विषयनी धारणा थायते ते तेथी एव ते विषयने जलान्तरे पणु भूलते नथी तेनु नाम श्रोत्रेन्द्रियधारणा छ अज्ञप्रमाणे ते ते इन्द्रियेना विषयभूत पदार्थमा अवायज्ञाननी पथी ते ते विषयनी धारणा अनेथायते ते चक्षु आदि

घटस्थापनम्, वासनेत्यर्थः ॥३॥ तथा-प्रतिष्ठान-प्रतिष्ठा-अवायवधारितस्यैव-
 र्थस्य हृदि प्रभेदेन प्रतिष्ठापनमित्यर्थः, यथा-जले उपलक्ष्येपप्रतिष्ठा भवति ॥४॥
 'कोष्ठः' इति, कोष्ठ इव कोष्ठः। अविनष्टसूत्रार्थबीज धारणात् कोष्ठम् वा धारणा,
 सा कोष्ठ इत्युच्यते ॥ ५ ॥ सू० ३३ ॥

के विषयमे भी समझ लेना चाहिये। धारणा के पाच नामोंमें जो एका
 र्थकता बतलाई गई है वह धारणा सामान्य की अपेक्षा से कही गई है।
 वैसे तो विशेष-अर्थ की अपेक्षा से इनमें भिन्नार्थता भी है। अवाय के
 द्वारा निर्णीत पदार्थ के हो जाने पर उस पदार्थकी जो अविच्युति द्वारा
 अन्तर्मुहूर्त काल तक धारणा बनी रहती है उसका नाम धारणा है १।
 अवायज्ञान द्वारा निर्णीत पदार्थ की तरफ से जीव का उपयोग हट जाने
 पर भी कम से कम अन्तर्मुहूर्ततक और ज्यादा सख्यात और असख्यात
 कालतक उस पदार्थकी जो स्मृति बनी रहती है उसका नाम धारणा है
 २। अवाय द्वारा निश्चित किये गये अर्थ का हृदयमें जो जलपूर्णकुम्भ की
 तरह स्थापन हो जाना है वह स्थापना है, इसका दूसरा नाम वासना
 भी है ३। अवाय के द्वारा अवधारित अर्थ का जो हृदयमें भेदप्रभेद से
 स्थापन होता है उसका नाम प्रतिष्ठा है ४। अविनष्ट सूत्रार्थरूप बीज
 के धारण से जो धारणा कोष्ठ की तरह होती है वह कोष्ठ है ५। यह
 धारणा का स्वरूप हुआ ॥ सू० ३३ ॥

धन्दिथेनाविषयभाषणु समञ्जसेवीनेधञ्जे धारणाणा पाचनाभेदा ने अेका
 र्थता भताववाभा आवेल छे ते धारणा सामान्यनी अपेक्षाञ्जे भताववाभा
 आवी छे अेम तो विशेषार्थनीअपेक्षाञ्जे तेभनाभा भिन्नतापणुछे
 (१) अवाय द्वारा पदार्थ निर्णीतथध्वजा ते पदार्थनी ने अविच्युति द्वारा
 अन्तर्मुहूर्तकाल सुधी धारणा बनी रहेछे तेनु नाम धारणाछे (२)
 अवायज्ञान द्वारा निर्णीत पदार्थनी तरङ्गथी लवने उपयोग हर थता पणु
 ओछाभा ओजी अन्तर्मुहूर्त सुधी अने वधारेभावधारे मभ्यात अने
 असभ्यातकालसुधी ते पदार्थनी ने स्मृति बनीरहेछे तेनु नाम धारणा
 छे (३) अवायद्वारा निश्चित करायेल अर्थनु हृदयभा जलपूर्णकुम्भनी नेम
 स्थापन थनु ते स्थापना कडेवाय छे, तेनु भीनु नाम वासनापणुछे
 (४) अवायद्वारा अवधारित अर्थनु हृदयभा ने लेभलेदथी स्थापना थाय
 छे तेनु नाम प्रतिष्ठा छे (५) अविनष्ट सूत्रार्थरूप भीजना धारणथी ने धारणा
 कोष्ठनी नेम थाय ७ तेनु नाम कोष्ठ छे आ धारणातु स्वइय थयु ॥ सू० ३३ ॥

अवग्रहादीना कालमानमाह—

मूलम्—उग्राहे इकसमइए, अंतोमुहुत्तिया ईहा, अंतोमुहुत्तिए
अवाए, धारणा संखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ॥सू० ३४॥

छाया—अवग्रह एरुसामायिकः । आन्तमौहूर्तिकी ईहा । आन्तमौहूर्तिको-
ऽप्यायः । धारणा—सख्येयं वा कालम् , असख्येयं वा कालम् ॥ सू० ३४ ॥

टीका—‘ उग्राहे ’ इत्यादि । अवग्रहः=नैश्वयिकोऽर्थावग्रहः, स एक माम-
यिको भवति । ईहा आन्तमौहूर्तिकी भवति । अवाय आन्तमौहूर्तिको भवति ।
धारणा त्रिविधा—अविच्युति—वासना — स्मृतिभेदात् । तत्र—वासनारूपा धारणा,
सख्येय वा काल भवति, असख्येय वा काल भवति । तत्र संख्येयवर्षायुष्काणा
सख्येयकालम् , असंख्येयवर्षायुष्काणामसख्येय काल युगलाद्यपेक्षया भवति ।
अविच्युतिरूपा, स्मृतिरूपा च धारणा प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त भवति ॥ सू० ३४ ॥

अब इन अवग्रह आदि ज्ञानों का कालमान कितना है यह सूत्रकार
स्पष्ट करते हैं—‘ उग्राहे० ’ इत्यादि ।

नैश्वयिक अर्थावग्रह का काल एक समय का है । ईहाज्ञान का काल
अन्तर्मुहूर्त का है । अवायज्ञान का भी काल इनना ही है । अविच्युति,
वासना और स्मृति के भेद से धारणा तीन प्रकार की है । इनमे वासना-
रूप धारणा का काल सख्यात अथवा असख्यात काल है । जिनकी सख्यात
वर्ष की आयु होती है उनकी अपेक्षा सख्यातकाल, तथा जिन जीवों की
असख्यातवर्ष की आयु होती है उनकी अपेक्षा असख्यात काल जानना
चाहिये । अविच्युति तथा स्मृतिरूप धारणा का काल अन्तर्मुहूर्त प्रमाण
है । ॥सू० ३४ ॥

इवे अे अवग्रह आदि ज्ञानेनु कालमान डेटलु छे ते सूत्रकार स्पष्ट
करे छे—“ उग्राहे० ” इत्यादि,

नैश्वयिक अर्थावग्रहने काल अेक समयने छे ईहाज्ञानने काल अन्तर्मु-
हूर्तने छे अवायज्ञानने काल पलु अेटले न छे अविच्युति, वासना अने
स्मृति अे त्रलु भेदथी धारणा त्रलु प्रकारनी छे तेमनाभा वासनारूप धारणाने
काल सख्यात अथवा असख्यात समय छे जेमनी सख्यात वर्षनी आयु
डोय छे तेमनी अपेक्षाअे सख्यातकाल, तथा जे लुवोनी असख्यातवर्षनी
आयु डोय छे तेमनी अपेक्षाअे असख्यातकाल समलु लेवे जेईअे अवि-
च्युति तथा स्मृतिरूप धारणाने काल अन्तर्मुहूर्तप्रमाण छे ॥ सू ३४ ॥

“ एव अट्टावीसइ विहस्त ” इत्यादि

मूलम्—एव अष्टावीसइविहस्स आभिणित्रोहियणाणस्स (परू-
वण करिस्सामि, तत्थ णं पढम) वजणुग्गहस्स परूवण करिस्सा-
मि पडिवोहगादिट्टतेण, मल्लगदिट्टतेण य ।

से किं तं पडिवोहगदिट्टतेण ? । पडिवोहगदिट्टतेण-से जहा-
नामए केइ पुरिसे कंचि पुरिस सुत्त पडिवोहिज्जा-अमुगा अमु-
गत्ति । तत्थ चोयगे पन्नवग एवं वयासी-किं एगसमयपविट्ठा
पुग्गला ग्रहणमागच्छति ?, दुसमयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमाग-
च्छति ? जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमागच्छति ?
सखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमागच्छंति ? असखिज्ज-
समयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमागच्छंति ? । एव वयत चोयग
पणवए एव वयासी-नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला ग्रह-
णमागच्छंति, नो दुसमयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमागच्छति, जाव
नो दससमयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमागच्छति, नो सखिज्ज-
समयपविट्ठा पुग्गला ग्रहणमागच्छति, असखिज्जसमयपविट्ठा
पुग्गला ग्रहणमागच्छति । से त पडिवोहगदिट्टतेणं ॥

छाया—एवमष्टाविंशतिविधस्य आभिनित्रोधिकज्ञानस्य [प्ररूपण करिष्यामि
तत्र खलु प्रथम] व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपण करिष्यामि प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लक-
दृष्टान्तेन च ।

अथ किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन ? । प्रतिबोधकदृष्टान्तेन-स यथानामकः
कश्चित् पुरुष कश्चित् पुरुष सुप्तप्रतिबोधयेत्-अमुक-अमुक ! इति । तत्र नोदकः
प्रज्ञापकमेवमवादीत्-किमेतसमयप्रविष्टा पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?, द्विसमयप्रविष्टाः
पुद्गलाः ग्रहणमागच्छन्ति ? यावदसमयप्रविष्टा पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?, सख्येय-
समयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?, असख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमाग-

चञ्चन्ति ? एव वदन्तं नोदक प्रज्ञापक एवमवादीत्-नो एकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहण-
मागच्छन्ति, नो द्विसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, यात्रो दशसमयप्रविष्टाः
पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नो सख्येयममयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, अस-
ख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति । तदेतत् (प्ररूपण) प्रतिबोधरू-
ढष्टान्तेन ॥

टीका—‘एव अट्टावीसविहस्त’ इत्यादि । एणम्=पूर्वोक्तेन प्रकारेण,
अष्टाविंशतिविधस्य=चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः, पड्विधोऽर्थावग्रहः पड्विधा ईहा,
पड्विधोऽवायः, पड्विधा धारणा, इत्यष्टाविंशतिप्रकारकस्य, आभिनिवोधिक-
ज्ञानस्य प्ररूपणं करिष्यामि । तत्र खलु प्रथम=पूर्वं व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणं=वर्णनं

सूत्रकार कहते हैं—इस तरह आभिनिवोधिकज्ञान के अट्टाईस भेद
हो जाते हैं, उसकी मैं प्ररूपणा करूँगा । मतिज्ञान अट्टाईस प्रकार का इस
तरह होता है—व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार का होता है । चक्षु एव मन से
यह अवग्रह होता नहीं है, शेष चार इन्द्रियो से ही होता है । तथा व्यजन
के ईहा, अवाय, एव धारणा ये प्रकार होते नहीं हैं इसलिये व्यजन का अव-
ग्रह ही होता है, और यह अवग्रह चार इन्द्रियों से होता है, अतः व्यज-
नावग्रह चार प्रकारका होता है ४ । अर्थ का अवग्रह पाच इन्द्रिय और
मन से होता है इसलिये वह छह प्रकार का होता है ६ । इसी तरह ईहा
भी छह प्रकार की होती है १० । अवाय भी छह प्रकार का १८, तथा
धारणा भी छह प्रकार की २४, इस तरह ये सब चौथीम भेद होते हैं ।
इस प्रकार मतिज्ञान अट्टाईस प्रकार का होता है । सूत्रकार कहते हैं

एव अट्टावीसइ विहस्त इत्यादि

सूत्रकार कहे हैं—आ रीते आभिनिवोधिक ज्ञानना के अट्टावीस लेह पडे
छे, तेनी हु प्ररूपणा करे छु मतिज्ञान आ रीते अट्टावीस प्रकारनु थाय छे—
व्यञ्जनावग्रह आ प्रकारने थाय छे चक्षु अने मनथी ते अवग्रह थतो नथी,
आदीनी आर इन्द्रियोथीन थाय छे तथा व्यञ्जना ईहा, अवाय अने
धारणा अे प्रकार पडता नथी, ते कारणे व्यञ्जना अवग्रह न थाय छे, अने ते
अवग्रह आर इन्द्रियो वडे थाय छे, तेथी व्यञ्जनावग्रह आर प्रकारने डोय
छे ४ अर्थने अवग्रह पाच इन्द्रियो अने मनथी थाय छे ते कारणे ते अे छ
प्रकारने डोय छे ६ आन प्रकारे ईहा पणु छ प्रकारनी डोय छे १२ अवाय
पणु छ प्रकारने १८, तथा धारणा पणु छ प्रकारनी २४ आ रीते अे अथा
मणीने अेवीस लेह थाय छे आ प्रकारे मतिज्ञान अट्टावीस प्रकारनु डोय छे
न० ५०-

करिष्यामि । स्पष्टतरस्वरूपप्रतिबोधनार्थमिति भावः । कथं तत् प्ररूपणं करिष्यतीत्याकाङ्क्षायामाह—‘पडिगोहगदिद्वृतेण०’ इत्यादि । प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च । तत्र-प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः=सुप्तस्योत्थापकः, स एव दृष्टान्तः—प्रतिबोधकदृष्टान्तस्तेन । तथा मल्लक=शराव, तदेव दृष्टान्तो मल्लकदृष्टान्तस्तेन च । ‘से किं त०’ इत्यादि । अयं किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणमिति प्रश्नः । उत्तरमाह—प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणमेव भवति-म यथानामकः—यत्किञ्चिन्नामधारक,—अनिर्दिष्टनामक इत्यर्थः, कश्चित् पुरुषः, यद्वा—‘से’ इति सः=दृष्टान्तस्पोऽर्थः, यथा=येन प्रकारेण, ‘नाम’ सभाव्यते, तं वर्णयामीत्यर्थः । ‘ए’ इति वाक्यालकारे । कश्चित् पुरुष’ कश्चित्=अनिर्दिष्टनामान यथासभवनामक—देवतादिकं पुरुषं सुप्तं सन्त प्रतिबोधयेत् । कथं प्रतिबोधयेदित्याह—‘अमुक ! अमुक !’ इति । तत्रैवमुक्ते सति ज्ञानावरणीयकर्मोदयात् कथितमपि सूत्रार्थमननुद्ध्यमानो नोदक’ = प्रश्नकर्ता शिष्यः प्रज्ञापक—यथाऽवस्थितसूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकस्त—गुरुम्, एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण, अनादीत्=अपृच्छत् । इह भूतकाल-

किं इस अट्टाईस प्रकार के मतिज्ञान की प्ररूपणामें हम पहिले स्पष्टतर स्वरूप समझाने के लिये व्यञ्जनावग्रह की प्ररूपणा करेंगे । यह प्ररूपणा प्रतिबोधक तथा नवीनमल्लक (शरावा) के दृष्टान्त से की जावेगी । प्रतिबोधक का दृष्टान्त इस प्रकार से है—

कोई एक पुरुष गाढ़निद्रामे सोये हुए किसी पुरुष को पुकार पुकार कर जगाता है, परन्तु वह शब्द उमके कानमे नहीं पहुँचा हो जैसा हो जाता है । तब इस पर ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से कथित सूत्रार्थ को भी नहीं जानने वाला शिष्य सूत्रार्थ की यथावस्थित प्ररूपणा करनेवाले गुरु महाराज से प्रश्न करता है कि हे भदन्त ! यह जगाने पर भी क्यों

सूत्रकार कहे छे के आ अट्टावीस प्रकारना मतिज्ञाननी प्ररूपणामे अन्ने पडेला वधारे स्पष्टस्वरूपे सभाववाने भाटे व्यञ्जनावग्रहनी प्ररूपणा उरथु

आ प्ररूपणा प्रतिबोधक तथा नवीनमल्लक (शरावा) ना दृष्टान्तथी करारे प्रतिबोधकतु दृष्टान्त आ प्रभाषे छे—

कोई अके पुरुष गाढ़निद्रामे पडेले कोई पुरुषने अवाञ्जरीकरीने जगाडे छे, पणु ते शब्द तेना काने पडेलायतो न न होय अन्ने थायछे त्यारे ज्ञानावरणीयकर्मना उच्यथी कहेले सूत्रार्थने पणु न जणुनार शिष्य सूत्रार्थनी यथावस्थित प्ररूपणा करनार गुरुमहाराजने प्रश्न पूछे छे के-हे भदन्त ! ते जगाडेवा छता पणु केम जगतो नथी ? थु तेना कानमे अके

निर्देशस्तु 'आगमोऽयमनादि'—रिति प्रतिबोधनार्थः। शिष्यः किमवादो ? इत्याह
 -' किं एगसमयपविष्टा० ' इत्यादि। भदन्त ! किम् एकसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः,
 ग्रहणमागच्छन्ति=ग्राह्या भवन्ति ?, यावत् असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहण-
 मागच्छन्ति=ग्राह्या भवन्तीति प्रश्नः। एव उदन्त नोदक प्रज्ञापक एवमवादीत्-
 'नो एगसमयपविष्टा०' इत्यादि। एकसमयप्रविष्टाः पुद्गला यावत् संख्येयसमयप्र-
 विष्टा पुद्गला न ग्राह्या भवन्तीत्यर्थः। अयं प्रतिषेधः स्फुटप्रतिभासरूपार्थावग्रहण-
 क्षणविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य विज्ञेयः। यावता पुनः प्रथमसमयादारभ्य किञ्चिद-
 व्यक्तं ग्रहणमागच्छन्त्येवेति प्रतिपत्तव्यम्। 'असंखेज्ज०' इत्यादि। आदित् आरभ्य
 प्रतिसमयप्रवेगेनेन असंख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टास्ते असंख्येयसमयप्रविष्टाः
 न तु विंगत्याऽहोभिः पथिकृग्रहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमयापेक्षयाऽसंख्येयस-
 मयप्रविष्टा इति। पुद्गलाः=शब्दद्रव्यविशेषाः, ग्रहणमागच्छन्ति=अर्थावग्रहज्ञानहे-
 तवो भवन्तीति भावः। पुद्गलेषु असंख्येयसमयप्रविष्टेषु चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञान-

नहीं जगता है ? क्या उसके कानमे एकसमयप्रविष्ट पुद्गलो से लगा-
 कर असंख्यात समय प्रविष्ट पुद्गल भरते नहीं है ? यदि भरते हैं तो
 उसको जग जाना चाहिये, फिर क्यों नहीं जगता ? आचार्य इसका
 उत्तर देते हैं कि एक समय से लेकर असंख्यात समय तक प्रविष्ट हुए
 पुद्गल उसके कानमे पडते हैं, पर वे लुप्त हो जाते हैं, यही कारण है कि वह
 दो तीन बार जगाने पर भी नहीं जागता है, परन्तु ज्यों ही वे मन्द २
 रीति से चार-पाच बार जगाने पर उसके कानमे भर जाते हैं और
 लुप्त नहीं होते ह तो वह व्यक्ति शीघ्र जग उठता है। इसका तात्पर्य
 यही है कि वे अधिक बोले गये शब्द जब उसके कानमे भर जाते हैं-
 उसके ग्रहण मे आने लगते हैं-तो वह जग जाता है, अर्थात्-वे शब्द-

समय-प्रविष्ट पुद्गलबोली भाडीने असंख्यात समय-प्रविष्ट-पुद्गल भरता नहीं ?
 ने भरता होय तो तेणु जगी जसु बोधये छता पणु केम जगतो नथी ?
 आचार्य तेना जवाण आपे छे डे अेक समयथी भाडीने असंख्यात समय
 सुधी प्रविष्ट थयेल पुद्गल तेना जनभा पडे छे, पणु ते लुप्त थर्थ नथ छे,
 अेज कारणे ते अे त्रणुवार जगाउवा छता पणु जगतो नथी, पणु जेवा ते
 मड मड रीते थार पाथ वार जगाउता तेना जनभा भरार्थ नथछे, अने
 लुप्त थता नथी तेवा ज ते भाणुस जगी उठे छे अेनु तात्पर्य अे छेके ते
 अधिक बोलायेल राण्डे न्यारे तेना जनभा भरार्थ नथ छे तेनाथी अडणु थवा
 भाडे छे, त्यारे ते जगी नथ छे अेठवे के ते शब्द पुद्गल अर्थावग्रहण कारणे

मुपजायते इत्यर्थः । अर्थावग्रहविज्ञानाच्च प्राक् मर्तोऽपि यज्ञनावग्रहः । चरमसमये जायमानोऽर्थावग्रह एवसमयमान. परमयोगिना स्फुटगम्यः । 'यज्ञनावग्रहस्य च कालो जघन्यत आवलिकाऽसरयेयभाग., उत्कर्षतः मरुयेया जायति' । ता अपि सरुयेया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिःश्वास) - पृथक्प्रकालमाना वे दितव्याः । तदेतत् प्रतिशोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणम् ॥

पुद्गल अर्थावग्रह के कारण ही जाते हैं । एक समय से लेकर असख्यात समयतक के शब्द पुद्गल ऐसे हैं जो उसके अर्थावग्रहरूप ज्ञान के हेतु नहीं होते हैं, किन्तु अन्तिम समय में ही यह अर्थावग्रहरूप ज्ञान का हेतु होता है, अतः एक समय के उन शब्द पुद्गलों से लेकर असख्यात समय तक के ये जितने शब्दपुद्गल हैं वे स्पष्ट प्रतिभासजनक न हो सकने के कारण व्यञ्जनावग्रहरूप ही हैं ।

जिस अन्तिम शब्द पुद्गल के ग्रहण में स्पष्टज्ञान हुआ है वह अन्तिम पुद्गल ही अर्थावग्रह का जनक हुआ है । इसका काल एक समय प्रमाण है, यह परमयोगियों के ज्ञान का विषय है । 'यज्ञनावग्रह' का जघन्य समय आवलिका के असख्यातवें भाग प्रमाण है, तथा उत्कृष्टरूप से सख्यात आवलिका प्रमाण है । वे सख्यात आवलिकाएँ प्राणापानपृथक्त्व अर्थात्-दोसे नव तरु उच्छ्वास-निश्वास-परिमित कालप्रमाण वाली समझना चाहिये । यह व्यञ्जनावग्रह का खुलासा प्रतिशोधक के दृष्टान्त से हुआ ॥

यह ज्ञान है, एक समयकी भाँतीने असख्यात समय सुधीना शब्दपुद्गल जेवा है जे तेना अर्थावग्रह रूप ज्ञाननु कारण थता नहीं, यद्यु अन्तिम समयमा ज ते अर्थावग्रहरूप ज्ञाननु कारण बने छे, तेथी एक समयना ते शब्दपुद्गलवैधी भाँतीने असख्यात समय सुधीना जे जेटला शब्दपुद्गल छे ते स्पष्ट प्रतिभासजनक होथ न सकवाने कारणे व्यञ्जनावग्रहरूप ज छे जे अन्तिम शब्दपुद्गलना अहृष्यथी स्पष्ट ज्ञान थयु छे ते अन्तिमपुद्गल ज अर्थावग्रहनु जनक थयु छे तेना जण एकसमयना छे ते परमयोगीज्योना ज्ञानना विषय छे व्यञ्जनावग्रहना जघन्य समय आवलिकाना असख्यातमा लागना छे, तथा उत्कृष्ट रूपथी सख्यातआवलिकाप्रमाण छे ते सख्यात-आवलिकाज्यो प्राणापानपृथक्त्व जेटले के जेथी नव सुधी उच्छ्वास-निश्वास-परिमितकाल-प्रमाणवाणी समजवी जेथ जे व्यञ्जनावग्रहना या खुलासा प्रतिशोधकना दृष्टान्तथी थये ।

मूलम्—से किं त मल्लगदिदृष्टेण ? । मल्लगदिदृष्टेण—से जहा-
नामए केड पुरिसे आवागसीसाओ मल्लग गहाय तत्थेगं उद-
गविदु पक्खेविजा से नट्टे, अण्णेऽवि पक्खित्ते सेऽवि नट्टे, एव
पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगविदू, जे ण त
मल्लग रावेहिडत्ति, होही से उदगविदू जे ण तंसि मल्लगसिठाहित्ति,
होही से उदगविदू जे ण त मल्लग भरिहित्ति, होही से उद-
गविदू जे ण मल्लग पवाहेहित्ति । एवामेव पक्खिप्पमाणेहि पक्खि-
प्पमाणेहि अण्णतेहि पुग्गलेहि जाहे त वजण पूरिय हांइ ताहे
'हु' ति करेइ, नो चैव णं जाणइ के एस सदाइ ? । तओ ईह
पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सदाइ । तओ अवाय पविसइ
तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ
संखिज्ज वा काल, असखिज्ज वा काल ॥

उया—अथ किं तत् मल्लकदृष्टान्तेन ? । मल्लकदृष्टान्तेन—स यथानामक-
कश्चित् पुरुषः आपाकशीर्षतो मल्लकं गृहीत्वा तत्रैकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत् स नटः,
अन्योऽपि प्रक्षिप्तः सोऽपि नटः । एव प्रक्षिप्यमाणेषु ० भविष्यति स उदक-
विन्दुर्यो नु त मल्लकम् आर्द्रयिष्यति, भविष्यति स उदकविन्दुर्यो नु तस्मिन् मल्लके
स्थास्यति, भविष्यति स उदकविन्दुर्यो नु त मल्लकं भरिष्यति, भविष्यति स
उदकविन्दुर्यो नु त मल्लकं प्रवाहयिष्यतीति, एवमेव प्रक्षिप्यमाणैः ० अनन्तैः
पुद्गलैर्यदा तद् व्यञ्जनं पूरितं भवति, तदा 'हु'-मिति करोति, नो चैव खलु
जानाति क एष शब्द ? इति । तत ईहा प्रविशति, ततो जानाति अमुक एष
शब्द इति । ततोऽवाय प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा प्रवि-
शति, ततः खलु धारयति सख्येय वा कालमसरयेय वा कालम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त मल्लगदिदृष्टेण ०' इत्यादि । अथ किं
तत्—प्ररूपणं मल्लकदृष्टान्तेन ? इति । उत्तरमाह—मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रह-

मुपजायते इत्यर्थः । अर्थावग्रहसिद्धान्ताच्च प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः । चरमसमये जायमानोऽर्थावग्रह एकसमयमानः परमयोगिना स्फुटगम्यः । 'व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यत आवलिकाऽसरयेयभागः, उत्कर्षतः मग्नेया आवलिना' । ता अपि सख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिःश्वास) - पृथक्कालमाना वे दितव्याः । तदेतत् प्रतियोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य ग्रन्थणम् ॥

पुद्गल अर्थावग्रह के कारण हो जाते हैं । एक समय से लेकर असख्यात समयतक के शब्द पुद्गल ऐसे हैं जो उसके अर्थावग्रहरूप ज्ञान के हेतु नहीं होते हैं, किन्तु अन्तिम समय में ही यह अर्थावग्रहरूप ज्ञान का हेतु होता है, अतः एक समय के उन शब्द पुद्गलों से लेकर असख्यात समय तक के ये जितने शब्दपुद्गल हैं वे स्पष्ट प्रतिभासजनक न हो सकने के कारण व्यजनावग्रहरूप ही हैं ।

जिस अन्तिम शब्द पुद्गल के ग्रहण में स्पष्टज्ञान हुआ है वह अन्तिम पुद्गल ही अर्थावग्रह का जनक हुआ है । इसका काल एक समय प्रमाण है, यह परमयोगियों के ज्ञान का विषय है । व्यजनावग्रह का जघन्य समय आवलिका के असख्यातवें भाग प्रमाण है, तथा उत्कृष्टरूप से सख्यात आवलिका प्रमाण है । वे सख्यात आवलिकाएँ प्राणापानपृथक्त्व अर्थात्-दोसे नव तक उच्छ्वास-निःश्वास-परिमित कालप्रमाण वाली समझना चाहिये । यह व्यजनावग्रह का खुलासा प्रतियोधक के दृष्टान्त से हुआ ॥

यद्यं जय छे, अेक समयधी भाडीने असख्यात समय सुधीना शब्दपुद्गल अेवा छे जे तेना अर्थावग्रह इप ज्ञाननु कारण थता नधी, पणु अतिम समयभा ज ते अर्थावग्रहइप ज्ञाननु कारण अने छे, तेथी अेक समयना ते शब्दपुद्गलधेधी भाडीने असख्यात समय सुधीना अे जेटला शब्दपुद्गल छे ते स्पष्ट प्रतिभासजनक छेअं न शकवाने कारणे व्यजनावग्रहइप ज छे जे अन्तिम शब्दपुद्गलना अहणुधी स्पष्ट ज्ञान थयु छे ते अन्तिमपुद्गल ज अर्थावग्रहनु जनक थयु छे तेना कारण अेकसमयने छे ते परमयोगीअेना ज्ञानने विषय छे व्यजनावग्रहने जघन्य समय आवलिकाना असख्यातभा लागने छे, तथा उत्कृष्ट इपधी सख्यातआवलिकाप्रमाण छे ते सख्यात-आवलिकाअे प्राणापानपृथक्त्व अेटले के जेथी नव सुधी उच्छ्वास-निःश्वास-परिमितकाल-प्रमाणवाणी समजवी जेअं अे व्यजनावग्रहने आ खुलासे प्रति योधकना दृष्टान्तधी थये।

उदङ्गिन्दुर्यः खलु त मल्लक प्रवाहयिष्यति=शरावाद् उद्विर्निर्गतो भविष्यतीत्यर्थः ।
 एवमेव=उदङ्गिन्दुभिरिव, निरन्तर प्रक्षिप्यमाणैः प्रक्षिप्यमाणैरनन्तैः पुद्गलैः=शब्दरू-
 पतया परिणतैर्यदा तद् व्यञ्जन=श्रोत्ररूपमुपकरणेन्द्रिय पूरित भवति, तदा-‘हु’
 इति करोति-अर्थावग्रहरूपेण ज्ञानेन तमर्थं पृह्णाति-नामजात्यादिक्ल्पनारहितमेव
 जानाति, नत्वेव जानाति ‘क एष शब्दः’ ? इति-‘कथंभूतोऽयं शब्दः, कस्य
 वाऽयं शब्दः’-इत्यादि न जानाति । स्वल्पद्रव्यगुणक्रियाविशेषरूपनारहितमनिर्देश्य
 सामान्यमात्रममरयेयसमयेषु चरमसमये जानाति । अर्थावग्रहस्य एकसामायिक-
 कत्वात् सामान्यमात्रग्रहणकागणत्वान्च । अस्मात् प्राक् मर्योऽपि व्यञ्जनावग्रह एव ।
 तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपण कृतम् । इह हुकारकरण चार्थाव-
 ग्रहजनितम् । ततः=तदनन्तरम्, ईहा प्रविशति=‘किमिदं किमिदं’-मिति निमर्श-
 करणे प्रवृत्तो भवति । ततः=ईहानन्तरम्, जानाति-‘अमुक एष शब्दः’ इति, तदा
 क्षायोपशमविशेषोत्पत्तेरिति भावः । ततः=तदा-ईदृशे ज्ञानपरिणामे जाते मति
 स पुरुषोऽवायं प्रविशति । ततः=तदा-अवायकालेऽन्तर्मुहूर्तकाल यावत् स शब्द उप-

पेसी होती है जो उस शरावे को बहा देती है, अर्थात्-शरावे से जल
 बाहर निकलने लगता है । इसी तरह प्रक्षिप्यमाण-भरे जाने वाले
 अनन्त पुद्गलों से जब वह श्रोत्रेन्द्रियरूप उपकरणेन्द्रिय भर जाती है तब
 वह मोया हुआ पुरुष ‘हु’ इस प्रकार के शब्द को करता है, अर्थात्
 अर्थावग्रहरूप ज्ञान से नामजात्यादि की कल्पना से रहित ही उस अर्थ
 को जानना है, पर वह यह नहीं जानना है कि यह शब्द क्या है ? इसके
 बाद जब वह ईहा ज्ञान में प्रविष्ट होता है तब जान जाता है कि ‘यह
 अमुक शब्द है’ बाद में विशेष निश्चय करने के लिये वह अवाय में
 प्रविष्ट होता है तब वह उससे परिचित हो जाता है । बाद में वह जब

छे दोष दीया जेवा छेय छे के ने ते शकोगने छलकावी नापे छे जे
 प्रभावे प्रक्षिप्यमाण-लराधिनारा अनन्तपुद्गलैथी न्यारे ते श्रोत्रेन्द्रियउप
 उपकरणेन्द्रिय लराधिनय छे त्यारे ते सूतेवे। माधुम “हु” जेवा शब्द
 जेकीने, जेटवे के अर्थावग्रहरूप ज्ञानवडे नाम, जतिआदिनी कल्पनाथी
 गहित ज ते अर्थने जेवे छे, पद्य ते जे नथी जेवतो के आ शब्द शे
 छे ? त्याग्याह न्यारे ते धड्डाज्ञानभा प्रविष्ट थाय छे त्यारे जेणी नय छे के
 “आ अमुक शब्द ज छे” त्याग्याह विशेषनिश्चय करवाने भाटे ते अवायभा
 प्रविष्ट थाय छे त्यारे ते तेनाथी परिचित थर्थ नय छे त्याग्याह ते न्यारे धारणाने।

પ્રરુપણમેવ ભવતિ—સ યથાનામકઃ=ચત્કિચિનામક કથિત પુરુપઃ, આપાકશીર્ષતઃ—આપાકે=કુમ્ભકારસ્ય માણ્ડપાકસ્થાને સ્થાપિતો માણ્ડરાગિઃ, તસ્ય શીર્ષતઃ—શીર્ષમિવ શીર્ષમ્—ઉપરિતનો ભાગસ્તસ્માત્, મહ્લક=શરાવ ગૃહીત્વા, તૈરૈકમુદકવિન્દુ પ્રક્ષિપેત્=પ્રક્ષિપ્ત કુર્યાત્, સ ઉદકવિન્દુર્નષ્ટ'—સર્વથા નૂતનગગનસ્ય સ્થત્વાત્ તંત્રવ તદ્વાવપરિણતિમાપન્ન इत्यर्थः । तदनन्तरम् अन्योऽपि जलविन्दु, प्रक्षिप्त, मोऽपि नष्टः, एव प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकविन्दुर्य. खलु त मल्लक =शराव (रावेदिति) आर्द्रयिष्यति—आर्द्र करिष्यतीति । 'रावेदिति' इति 'राव' इति देशीयघातोर्भविष्यति रूपम् । भविष्यति स उदकविन्दुर्यः खलु तस्मिन् मल्लक स्थास्यति । भविष्यति स उदक विन्दुर्य. खलु तं मल्लक भविष्यति । भविष्यति स

અન મલ્લક કે દૃષ્ટાન્ત સે હસકા ગુલાગા કરતે હૈ—'સે કિં ત મલ્લકવિદ્વત્તેણ૦ ?' ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે ભદન્ત ! મલ્લકદૃષ્ટાન્ત કા ત્રયા સ્વરૂપ હૈ ?
ઉત્તર—મલ્લક દૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—જૈસે કોઈ પુરુપ કુમાર કે આવા મે સે ઇક નવીન મલ્લક—શરાવે કો લાવે, ઓર ડસમે ઇક પાની કી વૂદ ઢાલે પરન્તુ વહ પાની કી ઇક વૂદ ડસ પર ઢાલતે હી નષ્ટ હો જાતી હૈ, ક્યોં કિ વહ સર્વથા રુક્ષ હોતા હૈ । ડસી તરહ દૂસરી પાની કી વૂદ મી ડસમે ઢાલી જાને પર નષ્ટ હો જાતી હૈ । ઇસ તરહ વાર ૨ ઢાલી જાને પર ડન જલ કી વિન્દુઓં મે કોઈ ઇક વૂદ પેમી હોતી હૈ જો ડસ શરાવે કો ગીલા કર દેતી હૈ । તયા કોઈ વૂદ પેમી હોતી હૈ જો ડસમે ઠહરતી હૈ । કોઈ વૂદ ઇસી હોતી હૈ જો ડસકો મર દેતી હૈ । કોઈ વૂદ

હવે મલ્લકના દૃષ્ટાન્તથી તેનું સ્વપ્તીકરણ કરે છે—

“સે કિં ત મલ્લકવિદ્વત્તેણ૦ ?” ઇત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે હે ભદન્ત ! મલ્લકદૃષ્ટાન્તનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મલ્લકદૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે—જેમઠે ઝોઈ પુરુપ કુભારના નિલાગા માથી એઠ નવુશકોરૂ લાવે અને તેમા પાણીનું એઠ ટીપુ નાખે, પણ તે પાણીનું એક ટીપુ તેના પર નાખતા જ નાશ પામે છે, કારણકે તે તદ્દન સૂકું હોય છે એજ પ્રમાણે તેમા પાણીનું બીજું ટીપુ પણ નખાતા તેના પણ નાશ થાય છે આ રીતે વાર વાર નખાતા તે પાણીના ટીપાઓમાથી કોઈ એઠ ટીપુ એવું હોય છે કે જે તે શકોરાને ભીનું કરે છે તથા કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તેમા ટકે છે કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તેને ભરી દે

ज्ञात होने लगती है तो क्या यह आर्द्रता पहिले-पहिल ही उसमें आई है इसके पूर्वमें वह उसमें जलविन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी ? परन्तु ऐसा नहीं है, जब से उसमें जलविन्दुओं का डालना प्रारभ किया गया तब ही से उसमें आर्द्रता का आना प्रारभ हो गया, परन्तु वह उसमें ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था। जैसे २ जल की मात्रा बढी और सराबमें पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कहीं उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी। इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमें लुप्त सा हो जाता है। दो चार बार पुकारने से उसके कानमें जब पौद्गलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमें भर जाती है तब जल-कणों से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शराबे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिपूरित होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमें समर्थ हो जाते हैं।

“यह क्या है ?”—यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है। इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारभ होता है। इसमें ईहा, अवाय और धारणा का सबध रहा हुआ है। धारणा से यहा पर उसका भेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है। यदि

दृष्टावा लागे छे, त्यारे न शु पडेल वडेती न ते तेमा आवी छे, तेना पडेला पाणीना दीपा नाभता शु ते आवी न छती ? पषु अेषु नथी, न्यारथी तेमा पाणीना दीपा नाभवानु शर् कथुं त्यारथी न तेमा आर्द्रतानु आववु शर् थयु, पषु ते तेमा नष्ठाती न छती, तेनु कारषु तेमा तेना तिरोभाव थर् नतो ते छतु नेम नेम पाणीनु प्रभाषु वध्यु, अने शकैरानी पाणी शोषवानी शक्ति धती, त्यारे न तेमा बीनाश स्पष्टरूपे नष्ठावा लागी अेन रीते न्यारे कौर् छधती व्यक्तिते जोलाववामा आवे छे त्यारे ते शब्द तेना कानमा न्छे लुप्त थर् नय छे जे चार बार जोलाववथी न्यारे तेना कानमा पौद्गलिक शब्दोनी मात्रा पुरता प्रभाषुमा लरार्थ नय छे त्यारे नलकषोथी पडेल वडेला बीना थता शकैरानी नेम ते छधती व्यक्तिते नान पषु शब्दोथी परिपूरित थधने तेमने सामान्यरूपे नष्ठावाने समर्थ थर् नय छे

“आ शु छे” अेन सामान्यज्ञान छे, जे शब्दने पडेल वडेला स्पष्ट रीते न्छे छे त्यार षाद विशेषज्ञानने कर्म शर् थाय छे, तेमा छडा, अवाय अने धारणाने सबध रहेल छे धारणाथी अही तेना वेदरूप वासनानु

गतो भवति=निश्चयेन गतो भवति-निर्णयात्मकानप्रिययो भवतीत्यर्थः । ततो धारणा प्रविशति । मा च धारणा रासनाम्पा द्रष्टव्या । ततः=राग्णाया प्रवेशान् सरचेय वा असरचेय या काल हृदि धारयति । तत्र सग्येयवर्षायुष्क सग्ययमालम् , असरुयेयवर्षायुष्कस्तु असरयेय कालमित्यर्थः ॥

सुप्त पुम्पमद्गीकृत्य पूर्वोक्तः सर्वोऽपि प्रकारः सप्रदत्ते, जाग्रतस्तु क्रममग्रहादीना क्रमः सघटेत, जाग्रदप्रस्थाया शब्दश्रवणसमनंतरमेतत्प्रहेहाव्यतिरेकेणाग्र-ज्ञानमुपजायते, तथैव प्रतिप्राणि संवेदनादित्यागद्गाया निवारणार्थं मह्यकृष्टान्ते नैव पड्विधानार्थावग्रहादीन वर्णयति—

धारणा का विषय होता है तब निश्चय से वह उसको इस तरह के हृदय में धारण कर लेता है कि जिससे वह भरघातकाल अथवा असरघात कालतक विस्मृत नहीं होता है । इस सूत्र का तात्पर्य इस प्रकार है—

जिस प्रकार कुम्भार के आवा में पका हुआ उसी समय का नया मकोरा एक व्यक्ति अपने घर पर लावे और उसमें एक बूद पानी की डाले तो मकोरा उसी वख्त उसको सोख लेगा, यहा तक कि उसका बहा नामोनिशा तक नहीं रहेगा । इसी तरह आगे भी एक २ क्र डाले गये अनेक जलविन्दुओ को वह मकोरा सोखलेगा, पर अन्तमें ऐसा समय आवेगा कि जब वह जलविन्दुओ को मोखनेमें असमर्थ बन जायगा । फिर वह उन्हे न सोखकर उनसे गीला होने लगेगा । तथा उसमें डाले गये जलकण डकट्टे होकर दिग्बलाई देने लगेंगे । अब यहा पर विचार करने की बात है कि शराबे की आर्द्रता जब पहिले-पहिल

विषय થાય છે ત્યારે નિશ્ચયથી તે તેને એ પ્રકારે હૃદયમાં ધારણ કરી લે છે કે બેથી તે સખ્યાત કાળ અથવા અસખ્યાત કાળ સુધી ભૂલાતો નથી આ સૂત્રનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે

એ પ્રકારે કુભારના નિલાડામાં પકાવેલ એજ સમયનું નવું શકોડ્ એક માણસ પોતાને ઘેર લાવે અને તેમાં પાણીનું ટીપુ નાખે તો શકોડ્ ત્યારે જ તેને શોષી લે છે, એટલે સુધી કે ત્યાં તેનું નામનિશાન પણ રહેશે નહીં એજરીતે પછીપણ એકે એકે નાખવામાં આવેલ પાણીના ટીપાઓને તે શકોડ્ શોષી લેશે, પણ છેવટે એવો સમય આવશે કે ત્યારે તે શકોડ્ પાણીના ટીપાઓને શોષવાને અસમર્થ થશે ત્યારે તે તેને શોષતા લીનું ન થવા લાગશે અને તેમાં નાખેલા ટીપાઓ એકત્ર થઈને ઢેખાવા લાગશે હવે આ જગ્યાએ વિચારવાની વાત એ છે કે શકોડાની આર્દ્રતા ત્યારે પહેલ પહેલી

ज्ञात होने लगती है तो क्या यह आर्द्रता पहिले-पहिल ही उसमें आई है इसके पूर्वमें वह उसमें जलविन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी ? परन्तु ऐसा नहीं है, जब से उसमें जलविन्दुओं का डालना प्रारंभ किया गया तब ही से उसमें आर्द्रता का आना प्रारंभ हो गया, परन्तु वह उसमें ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था। जैसे २ जल की मात्रा बढ़ी और सराबमें पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कही उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी। इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमें लुप्त सा हो जाता है। दो चार बार पुकारने से उसके कानमें जब पौद्गलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमें भर जाती है तब जलकणों से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शराबे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिष्कृत होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमें समर्थ हो जाते हैं।

“यह क्या है ?”—यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है। इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारंभ होता है। इसमें ईहा, अवाय और धारणा का सबब रहा हुआ है। धारणा से यहा पर उसका भेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है। यदि

देखावा लागे छे, त्यारे न शु पडेल वडेवी न ते तेमा आवी छे, तेना पडेला पाष्णीना टीपा नाभता शु ते आवी न डती ? पष्ण्येपु नथी, न्यारथी तेमा पाष्णीना टीपा नाभवानु शङ् कथुं त्यारथी न तेमा आर्द्रतानु आवपु शङ् थयु, पष्ण्ये ते तेमा नष्णाती न डती, तेनु कारष्ण्ये तेमा तेना तिरोभाव थर्ध नते। ते डतु नेम नेम पाष्णीनु प्रभाष्ण्ये वक्ष्यु, अने शङ्कारानी पाष्णी शोषवानी शक्ति धटी, त्यारे न तेमा बीनाश स्पष्टरूपे नष्णावा लागी अने रीते न्यारे कोर्ध उधती व्यक्तिते जोलाववामा आवे छे त्यारे ते शब्द तेना कानमा नष्ण्ये लुप्त थर्ध नय छे जे आर वार जोलाववाथी न्यारे तेना कानमा पौद्गलिक शब्दोनी मात्रा पुरता प्रभाष्ण्ये लराध नय छे त्यारे नलकषोथी पडेले वडेला बीना थता शङ्कारानी नेम ते उधती व्यक्तितेना कान पष्ण्ये शब्दोथी परिष्कृत थर्धने तेमने सामान्यरूपे नष्ण्येने समर्थ थर्ध नय छे

“आ शु छे” अने सामान्यज्ञान छे, जे शब्दने पडेले वडेला स्पष्ट रीते नष्ण्ये छे त्यार आद विशेषज्ञानने कर्म शङ् थाय छे, तेमा धडा, अवाय अने धारणाणे सबब रहेले छे धारणाथी अही तेना वेदरूप वासनानु

मूलम्—से जहानामए केड पुरिसे अव्वत्त सद् सुणिजा, तेणंसदोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणड के वेस सदाड । तओ ईह पविसड् । तओ जाणड् अमुगे एस सदे । तओ अवाय पविसड् । तओ से उवगयं हवड् । तओ धारणं पविसड् । तओ णं धारेड्—सखेज्ज वा कालं, असंखेज्ज वा कालं ।

से जहानामए केड् पुरिसे अव्वत्त रूव पासिजा, तेणं रूवेत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणड्, के वेस रूवत्ति । तओ

यह वासनारूप धारणा सरयात वर्षकी आयुवाले के हृदयमें जम गई है तो उसकी अपेक्षा यह सरयातकालकी जाननी चाहिये, और यदि यह असख्यातकाल वाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमें जमी है तो इस अपेक्षा यह असख्यातकाल की जाननी चाहिये ।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की अपेक्षा लेकर तो ठीक बैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों में वह अवग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है ? कारण—वहा तो शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोड़कर अवायज्ञान हो जाता है । यह बात हर एक प्राणी जानता है । इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टांत से ही छह प्रकार के अवग्रह आदि का प्रदर्शन करते हैं—‘से जहानामए०’ इत्यादि ।

अड्ढु करायु छे ने आ वासनाइय धारणा सभ्यात वर्षनी आयुवाणाना हृदयमा नमी गध् डोय तो तेनी अपेक्षाये ते सभ्यातकाणनी नल्लुवी नेध्थे, अने ने ते असभ्यातकाणवाणा लोअभूमिया आदि एवेना हृदयमा नमी डोय तो ते अपेक्षाये ते असभ्यातकाणनी नल्लुवी नेध्थे

आ पूर्वोक्त अवग्रहादिकना समस्त प्रकारना क्म सुप्त पुरुषनी अपेक्षाये तो अराअर अ ध असेतो आवे छे पल्लु नअत पुरुषोअमा आ अवग्रहादिकने क्म केवी रीते घटावी शकाय ? कारण के त्या तो शब्दश्रवणु पधी न् अवग्रह धडाने छोडीने अवायज्ञान यध् नय छे आ वात हरेक प्राणी नल्ले छे आ अशकाना निवारणु भाटे सूत्रकार शकैराना दृष्टातथी न् छ प्रकारना अवग्रह आदिकु प्रदर्शन करे छे—“से जहानामए०” इत्यादि

ईहं पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रूवे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल, असंखेज्ज वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त गधं अग्घाइज्जा, तेणं गंधति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ-के वेस गधेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गंधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-संखेज्ज वा काल, असंखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रसं आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रसे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-संखेज्ज वा काल असंखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त फासं पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ-के वेस फासओत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ णं धारेइ-सखेज्ज वा काल असंखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सुमिणं पासिज्जा, तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ-के वेस सुमिणेत्ति ? ।

मूलम्—से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सइ सुणिज्जा, तेणसद्धोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सद्दाड । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस सदे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ—सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रूव पासिज्जा, तेणं रूवेत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ, के वेस रूवत्ति । तओ

यह वासनारूप धारणा सख्यात वर्षकी आयुवाले के हृदयमें जम गई है तो उसकी अपेक्षा यह सरयातकालकी जाननी चाहिये, और यदि यह असख्यातकालवाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमें जमी है तो इस अपेक्षा यह असख्यातकाल की जाननी चाहिये ।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की अपेक्षा लेकर तो ठीक बैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों में वह अवग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है? कारण—वहा तो शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोड़कर अवायज्ञान हो जाता है । यह बात हरएक प्राणी जानता है । इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टान्त से ही उह प्रकार के अवग्रह आदि का प्रदर्शन करते हैं—‘से जहानामए०’ इत्यादि ।

अणु क्क रायु छे जे आ वासनाइय धारणा सख्यात वर्षनी आयुवाणाना हृदयमा नमी गध डोय तो तेनी अपेक्षाये ते सख्यातकाणनी नणुवी नेधये, अने जे ते असख्यातकाणवाणा भोगभूमिया आदि लोवोना हृदयमा नमी डोय तो ते अपेक्षाये ते असख्यातकाणनी नणुवी नेधये

आ पूर्वोक्त अवग्रहादिकना समस्त प्रकारना डम सुप्त पुरुषनी अपेक्षाये तो अणु अ ध भेसतो आवे छे पणु नअत पुरुषोमा आ अवग्रहादिकनो डम केवी रीते घटावी शकय ? ञरणु के त्या तो शब्दश्रवणु पणी न अवग्रह धिने छोडीने अवायज्ञान थध नय छे आ वात हरेक प्राणी नणु छे आ अशकाना निवारणु भाटे सूत्रकार शकौराना दृष्टातथी न छ प्रकारना अवग्रह आदिनु प्रदर्शन करे छे—‘से जहानामए०’ इत्यादि

ईहं पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रूवे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ-सखेजं वा काल, असखेज वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त गंधं अग्घाइज्जा, तेणं गंधति उग्गहिए, नो चैव ण जाणइ-के वेस गंधेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गंधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज वा काल, असखेज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिए, नो चैव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रसे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज वा काल असखेज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त फास पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिए, नो चैव ण जाणइ-के वेस फासओत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ णं धारेइ-सखेज वा काल असखेज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सुमिण पासिज्जा, तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए, नो चैव ण जाणइ-के वेस सुमिणोत्ति ? ।

तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ—अमुगे एस सुमिणे । तओ
अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारण पविसइ ।
तओ णं धारेइ—संखेज्जं वा कालं असखेज्ज वा कालं । से त्त
मल्लगदिट्ठेण ॥ सू० ३५ ॥

छाया—स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त शब्दं शृणुयात्, तेन शब्द
इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वैप शब्द इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो
जानाति—अमुक एष शब्दः । ततोऽत्राय प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो
धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालम्, असख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त रूप पश्येत्, तेन रूपमित्यवगृहीतम्,
नो खलु चैव जानाति—किं वा एतद् रूपमिति । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमु
कमेतद् रूपम् । ततोऽत्राय प्रविशति । ततस्तदुपगतं भवति । ततो धारणा प्रविशति ।
ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालमसख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त गन्धमाजिघ्रेत्, तेन गन्ध इत्यवगृहीतम्,
नो चैव खलु जानाति—को वैप गन्ध इति ? । तत ईहां प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष गन्ध इति । ततोऽत्राय प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा प्रवि
शति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालम् असख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त रसमास्वादयेत्, तेन रस इत्यवगृहीतम्,
नो चैव खलु जानाति—को वैप रस इति । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष रसः । ततोऽत्राय प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा प्रविशति ।
तत खलु धारयति—संख्येयं वा कालम्, असख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त स्पर्शं प्रतिसवेदयेत्, तेन स्पर्श इत्यव
गृहीतम्, नो चैव खलु जानाति को वैप स्पर्श इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति
—अमुक एष स्पर्शः । ततोऽत्राय प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा
प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालम्, असख्येय वा कालम् ।

स यथानामक कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त स्वप्न पश्येत्, तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्,
नो चैव खलु जानाति—को वैप स्वप्न इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष स्वप्नः । ततोऽत्राय प्रविशति । तत खलु धारयति—सख्येय वा कालम् अस
ख्येय वा कालम् । तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेन ॥ सू० ३५ ॥

टीका—‘से जहानामए०’ इत्यादि । स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त शब्द शृणुयात्, अव्यक्तमित्यनेन नामजात्यादिकल्पनारहितमनिर्देश्यमिति गम्यते, तथा- चार्थावग्रहानामुक्तम् । अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धी व्यञ्जनावग्रह चिना न भवतीति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहो भवतीत्यपि सूचितम् ।

नन्वेव क्रमो नोपलभ्यते, किंतु प्रथमत एव शब्दस्याप्राप्यज्ञान जायते, इह

जैसे कोई पुरुष जब नाम, जाति आदि की कल्पना से रहित शब्द को सुनता है तब उसे ऐसा सामान्य बोध होता है कि यह शब्द है । इसी बोध का नाम अर्थावग्रह है । इस बोध में उसको ऐसा ज्ञान नहीं होता है कि यह शब्द किस स्वरूप वाला, अथवा किसका है । कारण अर्थावग्रह में सामान्य बोध रहता है, विशेष नहीं । यहाँ जो शब्द का सामान्य बोध उस सुनने वाले को हुआ है वह श्रोत्रेन्द्रिय-संबंधी अर्थावग्रह है । यह नियम है कि अर्थावग्रह के पहिले व्यञ्जनावग्रह होता ही है, अतः अब श्रोत्रेन्द्रिय-संबंधी अर्थावग्रह हुआ है तो स्वतः सिद्ध हो जाता है कि उसको पहिले व्यञ्जनावग्रह हो चुका है । जब वह आगे जानने की आकांक्षा में प्रविष्ट होता है तो वह शब्दविषयक ईहा-ज्ञान में अपने को पाता है । तब वह यह जानने की तरफ झुकता है कि यह शब्द यह स्वरूपवाला होना चाहिये ।

शका—जाग्रत अवस्था में पुरुष को ऐसा क्रम तो मालूम पड़ता नहीं है, किन्तु पहिले से ही उसको शब्द का अवायवरूप ज्ञान हो जाता है ।

नेम कोई पुरुष न्यारे नाम, जाति आदिनी कल्पनाधी रहित शब्दने साभणे उ, त्यारे जेवो सामान्य बोध थाय छे ते आ शब्द छे जेव बोधतु नाम अर्थावग्रह छे ते बोधभा तेने जेवु ज्ञान नथी थतु ते आ शब्द कथा स्वरूप वाणो अथवा ठेनो छे ? काण्ठ के अर्थावग्रहभा सामान्य बोध रहे छे विशेष नही, ने साभणनारने जे शब्दने सामान्य बोध थयो छे ते श्रोत्रेन्द्रिय संधी अर्थावग्रह छे जे नियम छे ते अर्थावग्रहना पड़ेला व्यञ्जनावग्रह थाय ज छे, तेथी न्यारे श्रोत्रेन्द्रियसंधी अर्थावग्रह थयो छे, त्यारे जे आपोआप भिद्ध थाय छे तेने पड़ेला व्यञ्जनावग्रह थई गथो छे न्यारे ते आगण नलुवाणी ध्यञ्जना प्रवेश करे छे त्यारे ते शब्दविषयक ईहाज्ञानभा पोताने पाभे छे त्यारे ते जे नलुवा तरङ्ग जुके छे ते आ शब्द आ स्वरूपवाणो डोवो जेई जे

ग ३—नगृत अवस्थामा पुरुषने जेवो क्रम तो नलुवातो नथी, पण्ठ पडे बेथी ज तेने शब्दतु अवायवरूप ज्ञान थई नथ छे सूत्रभा शब्दतु “अव्यक्ता”

વસ્તુ યો વસ્તુવિશેષનિશ્ચયઃ સ ઈદાપૂર્વકઃ । શબ્દોડયમિતિ ચ નિશ્ચયો રૂપાદિ
વ્યવચ્છેદાત્ । તતોડવસ્તુમિતઃ પૂર્વમીહયા ભવિતવ્યમ્ । ઈદા ચ પ્રથમતઃ સામાન્ય-
રૂપેણાગૃહીતે સતિ ભવતિ, ન ત્વનવગૃહીતે । ન ત્વલુ સર્વયા નિરાલમ્બનમીહન
ભવદુપલભ્યતે । ન ચાનુપલભ્યમાન પ્રતિપત્તુ ગચ્ચુમઃ, તસ્માત્ ઈદાયાઃ પ્રાગ્ અવ-
ગ્રહોડપિ નિયમેન ભવતીતિ મત્તવ્યમ્ । અગ્રહશ્ચ 'શબ્દોડય' -મિતિ જ્ઞાનાત્ પૂર્વ
પ્રવર્તમાનોડનિર્દેશ્યસામાન્યમાત્રગ્રહણરૂપ ઈપોપપદ્યતે નાન્યઃ । અત ઈપોક્ત ભગવતા
- ' અવ્વત્ત સદ્ સુણિજ્જા ' ઈતિ । સ દ્વિ પરમાર્થતઃ શબ્દ ઈપ, કિંતુ અવ્યક્તમિતિ-

સશય ઘના હુઆ હૈ । ધૂમવિષયક સશય કી નિવૃત્તિ હોતે હી 'યહ
ધૂમ હૈ ' ઈસા ઉસકો નિશ્ચય હો જાતા હૈ, અતઃ યહ માનના પડતા હૈ
કિ વસ્તુ કા જી નિર્ણયજ્ઞાન હૈ વહ ઈદાજ્ઞાનપૂર્વક હી હોતા હૈ । જય
શ્રોતા "યહ શબ્દ હૈ " ઈસા નિશ્ચયજ્ઞાન કર લેતા હૈ તો ઈસકા તાત્પર્ય
યહ હૈ કિ ઉસકો યહ નિશ્ચય હો ચુકા હૈ કિ 'યહ શબ્દ હી હૈ, રૂપાદિક
નહી હૈ ' । ઈસ પ્રકાર રૂપાદિક કે વ્યવચ્છેદ સે જય વહ શબ્દ કા નિશ્ચય
કર લેતા હૈ તો યહ જ્ઞાન ઉસકો ઈદાપૂર્વક હુઆ હી માના જાવેગા,
ઔર યહ ઈદાજ્ઞાન વિના અવગ્રહ કે હોતા નહીં હૈ, અતઃ ઈદા કે સદ્-
ભાવ સે શબ્દ કા અવગ્રહરૂપજ્ઞાન ઉસકો હુઆ હૈ, યહ વાત ખી સ્વીકાર
કરની પડેગી, ઈયોં કિ ઈદાજ્ઞાન કા આધાર અવગ્રહજ્ઞાન હોતા હૈ । અવ-
ગ્રહ કા વિષય સામાન્ય હૈ, ઈસલિયે "યહ શબ્દ હૈ " ઈસા જો અવગ્રહ-
જ્ઞાન કા વિષય શબ્દ હુઆ હૈ વહ વિશેષજ્ઞાન રૂપ નહીં હૈ, કિંતુ અવ્યક્ત

કે હલુ સુધી તેનો તે વિષે સશય રહેલોજ છે ધુમાડા વિષેના સશયનુ નિરા-
કરણ થતા જ " આ ધુમાડો છે " એવો તેનો નિર્ણય થઈ જાય છે, તેથી એ
માનવુ પડે છે કે વસ્તુનુ જે નિર્ણયજ્ઞાન છે તે ઈદાજ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે જે
શ્રોતા " આ શબ્દ છે " એવુ નિશ્ચયજ્ઞાન કરી લે છે, તો તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે
તેને એ નિશ્ચય થઈ ચુકયો છે કે " આ શબ્દ જ છે, રૂપાદિક નથી " આ
પ્રકારે રૂપાદિકના વ્યવચ્છેદથી જ્યારે તે શબ્દનો નિશ્ચય કરી લે છે, ત્યારે તેનુ
એ જ્ઞાન ઈદાપૂર્વક જ માની શકાશે, અને એ ઈદાજ્ઞાન અવગ્રહ વિના થતુ
નથી, તેથી ઈદાના સદ્ભાવથી તેને શબ્દનુ અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન થયુ છે, એ વાત
પણ સ્વીકારવી પડશે કારણ કે ઈદાજ્ઞાનનો આધાર અવગ્રહજ્ઞાન હોય છે
અવગ્રહનો વિષય સામાન્ય છે, તે કારણે " આ શબ્દ છે " એવા જે અવગ્રહ
જ્ઞાનનો વિષય શબ્દ થયો છે તે વિશેષજ્ઞાનરૂપ નથી, પણ અવ્યક્ત નામ જત્યા

व्यक्तं न शृणोति, किंतु सामान्यमात्रमनिर्देश्य गृह्णातीत्यर्थः । यदपि चोक्तम्-तेन श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतमिति, तदिदमवग्रहप्रतिपादनार्थमुक्तम्, न तु तेन श्रोत्रा 'शब्दः' इति निश्चयेन ज्ञातम्, अत एव तस्य विवरणं कुर्वन् भगवानाह—'नो चेव ण' इत्यादि । नो चैव जानाति-क एष शब्दः? इति-शब्दतया तमर्थं न जानातीत्यर्थः, अर्थावग्रहस्य अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासकत्वात् । अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियघ्राणेन्द्रियादीना व्यञ्जनावग्रहपूर्वक इति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः । तदेव

नामजात्यादिक से अनिर्देश्य मात्र सामान्यरूप ही है । यही बात सूत्रकारने "अव्वत्त सद्ध सुणिज्जा" इस सूत्रांश से प्रकटकी है । श्रोता के कानमें पडते ही वह यह जान लेता है कि 'यह परमार्थतः शब्द ही है किन्तु अव्यक्त है' व्यक्तरूप-विशेषरूप-से वह उसे ग्रहण नहीं करता है-मात्र सामान्यरूप से ही वह उसे जानता है । सूत्रकारने जो ऐसा कहा है कि उस श्रोता ने 'यह शब्द है' ऐसा जो जाना है सो उसका तात्पर्य यही है कि उसने उसको अवग्रहज्ञान के द्वारा ही जाना है । इस तरह सूत्रकार का यह कथन अवग्रह के प्रतिपादन निमित्त जानना चाहिये । इसका तात्पर्य यह नहीं है कि उस श्रोता ने शब्द का निश्चय कर लिया है । इसी बात का विवरण करते हुए सूत्रकार आगे कह रहे हैं-कि "नो चेव ण" इत्यादि । 'यह शब्द किसका है' अथवा 'किस स्वरूप वाला है' यह बात उस समय श्रोता नहीं जानता है । अवग्रह दो प्रकार का है-(१) व्यञ्जनावग्रह (२) अर्थावग्रह । व्यञ्जनावग्रह की ही

द्वितीय अनिर्देश्य मात्र सामान्यरूपण से श्रेष्ठ बात सूत्रकारे "अव्वत्त सद्ध सुणिज्जा" आ सूत्रांश प्रकट करेले से श्रोतानाजाने पडता न ते से नाली ले से के "आ परमार्थत शब्द न से यत्तु अव्यक्त से" व्यक्तरूप विशेषरूपे ते तेने ग्रहण करतो नथी मात्र सामान्यरूपे न ते तेने नाले से सूत्रकारे से श्रेष्ठ कहे के श्रोतासे "आ शब्द से" सेवु से नालेयु से, तेनु तात्पर्य सेवु से के तेसे तेने अवग्रहज्ञान द्वारा न नालेयो से आ रीते सूत्रकारनु आ कथन अवग्रहना प्रतिपादन निमित्त नालेयु जेध से तेनु तात्पर्य से नथी के श्रोतासे शब्दने निश्चय करी लीयो से सेवु वातनु विवरण करता सूत्रकार आगण कहे से के-"नो चेव ण" इत्यादि "आ शब्द कोनो से" अथवा "या स्वरूपवायो से" आ वात ते सभसे श्रोता नालेयो नथी अप ग्रह से प्रकारने से-(१) व्यञ्जनावग्रह, (२) अर्थावग्रह व्यञ्जनावग्रहनी न पुए पर्याय अर्थावग्रह से, आ वात उभयो न भतावाध गध से अर्थावग्रहने

સર્વત્રાપિ અવગ્રહેહાપૂર્વમનાયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે, કેવમ્મભ્યામદશામાપન્નમ્ય શ્રીઘ્રતરમ્વ
 ગ્રહાદયઃ પ્રવર્તન્તે ઇતિ કાલસૌક્ષ્મ્યાત્ તે સ્પષ્ટં ન સપેદ્યતે। યથા ઉત્પલપત્રગત
 ભેદને કાલભેદો દુર્લક્ષ્યસ્તથાઽવગ્રહેહાકાલસ્ય દુર્લક્ષ્યતયા સુસ્પષ્ટમોધો ન ભવતિ।

પુષ્ટપર્યાય અર્થાવગ્રહ હૈ, યદ્ વાત અમી ઘતલાઈ હી જા ચુકી હૈ। અર્થા
 વગ્રહ કા વિષય માત્ર સામાન્ય હૈ ઓર યદ્ શ્રોત્રેન્દ્રિય જન્ય અર્થાવગ્રહ
 અથવા ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ જન્ય અર્થાવગ્રહ વ્યજનાવગ્રહપૂર્વક હી હોતા હૈ।
 હસલિયે યદ્ વાત સર્વત્ર પદાર્થ કો જ્ઞાન હોતે સમય સ્વીકાર કરની
 યાહિયે કિ અવાયજ્ઞાન અવગ્રહ તથા ઈહાપૂર્વક હી હોતા હૈ, વિના હનકે
 નહીં। હા ! જો અભ્યાસદશાસપત્ર વ્યક્તિ હૈં ડનમૈં યે અવગ્રહાદિક શ્રીઘ્રતર
 પ્રવર્તિત હોતે રહતે હૈં, અતઃ કાલ કી સૂક્ષ્મતા સે સ્પષ્ટરૂપ સે અનુભવમૈં નહીં
 આતે, ઓર ઈસા જ્ઞાન હોતા હૈ કિ અવગ્રહ ઈહા કે વિના મી અવાયજ્ઞાન હો
 ગયા હૈ। કમલ કે સૌ પતોં કો ઈક પર ઈક રચકર જત્ર કોઈ વ્યક્તિ
 ડન્હે સુઈ સે હેદતા હૈ તો ડસે ઈસા હી માલૂમ હોતા હૈ કિ યે સબ પત્તે
 ઈક હી સાથ હિદ ગયે હૈ, પરન્તુ યે સબ પત્તે ઈક સાથ નહીં હિદે હૈં,
 ક્રમશઃ હી હિદે હૈં, પરન્તુ કાલ કી સૂક્ષ્મતા ઈક સાથ હિદે હી જ્ઞાત હોતે
 હૈં। હસી તરહ અભ્યાસદશામૈં અવગ્રહ આદિ કા કાલ અતિસૂક્ષ્મ હોને
 સે દુર્લક્ષ્ય હોતા હૈ, અતઃ વહા હનકા સમયભેદ અનુભવમૈં નહીં
 આતા હૈ।

વિષય માત્ર સામાન્ય છે, અને આ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહ, અથવા ઘ્રાણેન્દ્રિય
 આદિ જન્ય અર્થાવગ્રહ, વ્યજનાવગ્રહપૂર્વકજ થાયછે તે કારણે આ વાત
 સર્વત્ર પદાર્થનુ જ્ઞાન થતી વખતે સ્વીકારવી જોઈએ કે અવાયજ્ઞાન, અવગ્રહ
 તથા ઈહાપૂર્વક જ થાય છે, તેમના વિના નહીં હા, જે અભ્યાસદશાસપત્ર
 વ્યક્તિઓ છે તેમનામા અવગ્રહાદિક વધારેઅડપથી પ્રવર્તિત થતા રહે છે તેથી
 કાળની સૂક્ષ્મતાથી તેઓ સ્પષ્ટરૂપે અનુભવવામા આવતા નથી, અને એવુ લાગે
 છે કે અવગ્રહ ઈહા વિના પણ અવાયજ્ઞાન થઈ ગયુ છે ડમળના સો પાનને
 એક ઉપર એક ગોઠવીને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ તેમને સોય વડે છેદે છે, તો તેને
 એમ જ લાગે છે કે એ સંઘળા પાન એકજ સાથે છેદાઈ ગયા છે પણ તે બધા
 પાન એકસાથે છેદાયા નથી, વારા ફરતી છેદાયા છે, તોપણ કાળની સૂક્ષ્મ
 તાને લીધે તેઓ એકસાથે છેદાયા હોય એવુ લાગે છે એજ રીતે અભ્યાસદશામા
 અવગ્રહઆદિનો કાળ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી દુર્લક્ષ્ય થાય છે, તેથી ત્યા તેમને
 સમયભેદ અનુભવવામા આવતો નથી

નનુ ઈહાડપિ ‘ ક્રિમય શાઙ્ગઃ, કિં વા શાઙ્ગઃ?’ ઇત્યેવંરૂપતયા પ્રવર્તતે, સશ-
યોડપિ ચૈવમેવ, તતઃ કોડનયોઃ પ્રતિવિશેષઃ ?,

ઉચ્યતે—ઇહ યદ્ જ્ઞાન શાઙ્ગશાઙ્ગાંદિવિશેષાન્ અનેકાન્ આલમ્બતે, ન ચા-
સદ્ભૂત વિશેષમપહાતુ શક્નોતિ, કિં તુ સર્વાત્મના શયાનમિવ વર્તતે-કુળ્ઠીભૂત
તિષ્ઠતીત્યર્થઃ, તદસદ્ભૂતવિશેષાપર્યુદાસપગ્નિક્ષિત સશયજ્ઞાનમુચ્યતે । યત્તુ જ્ઞાન
સદ્ભૂતાર્થવિશેષવિષયે હેતુપપત્તિવ્યાપારતયા સદ્ભૂતાર્થવિશેષોપાદાનામિમુલ્કમસદ્ભૂ-
તવિશેષત્યાગામિમુલ્ક ચ તદીહા । ઇહ યદિ વસ્તુ સુગોઘ ભવતિ, પ્રિશિષ્ટશ્ચ મતિજ્ઞા-

ઙ્કા—“ કયા યદ્ શાઙ્ગ કા શબ્દ હૈ અથવા સીંગ કા શબ્દ હૈ ”
ઇસરૂપ સે પ્રવર્તિત હોને વાલે જ્ઞાન કો આપ ઈહા કહ રહે હૈ તો ફિર સશ-
યમેં ઓર ઈહામે કયા ભેદ રહેગા, કારણ સશયજ્ઞાન મી ઇસી તરહ સે
પ્રવર્તિત હોતા હૈ ? ।

ઉત્તર—જો જ્ઞાન શાઙ્ગ ઓર શાઙ્ગ આદિ પરસ્પર વિરુદ્ધ અનેક
વિશેષોં કો વિષય કરતા હૈ—અનકા પરિત્યાગ નહીં કરતા હૈ, કિન્તુ અન
પરસ્પર વિરુદ્ધ અનેક કોટિયોંમે સોયા હુઆ જૈસા રહતા હૈ—કિસી મી
વિશેષ કા નિશ્ચય નહી કર સકતા હૈ, ઈસે જ્ઞાન કા નામ સશય હૈ ।
ઈસા જ્ઞાન ઈહા નહી હૈ, કયોં કિ ઇસ જ્ઞાનમેં સદ્ભૂતાર્થવિશેષવિષયતા
રહતી હૈ, કારણ યદ્ જ્ઞાન હેતુ આદિ કે વ્યાપાર સે સદ્ભૂતાર્થવિશેષ
કો ઉપાદાન કરને કી તર્ફ ઙુકા રહતા હૈ, તયા અસદ્ભૂતવિશેષ કા
ઇસમે પરિત્યાગ રહતા હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા યદ્ હૈ—સશયજ્ઞાનમેં ઈસા
બોધ રહતા હૈ કિ ‘ યદ્ શાઙ્ગ કા શબ્દ હૈ અથવા સીંગે કા શબ્દ હૈ ’ ।

શકા—“ શુ “ આ શ ખનો શબ્દ છે અથવા શિ ગડાનો શબ્દ છે ” એ રૂપે
પ્રવર્તિત થનારા જ્ઞાનને આપ ઇહા કહો છો, તો યહી સશયમા અને ઇહામા
શો ભેદ હશે, કારણ કે સશયજ્ઞાન પણ એજ ગીતે પ્રવર્તિત થાય છે ?

ઉત્તર—જે જ્ઞાન શખ અને શિ ગડા આદિ પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક
વિશેષોને વિષય કરે છે તેમનો પરિત્યાગ ડરતુ નથી, પણ એ પરસ્પરવિરુદ્ધ
અનેક કોટીઓમા સુમ હોય એમ રહે છે—કોઇપણ વિશેષનો નિર્ણય કરી
શકતુ નથી, એવા જ્ઞાનનુ નામ સશય છે એવુ જ્ઞાન ઇહા નથી, કારણ કે
આ જ્ઞાનમા સદ્ભૂતાર્થવિશેષવિષયતા રહે છે, કારણ કે આ જ્ઞાન હેતુ આદિના
વ્યાપારથી સદ્ભૂતાર્થવિશેષને ઉપાદાન કરવાની તરફ ઝુકેલ રહે છે, તયા અસ
દ્ભૂતવિશેષનો તેમા પરિત્યાગ રહ્યા કરે છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે—સશય
જ્ઞાનમા એવો બોધ રહે છે કે “ આ શ ખનો શબ્દ છે કે શિ ગડાનો શબ્દ છે ”

નાવરણક્ષયોપશમી વર્તે, તતોઽન્તર્મુહૂર્તકાલેન નિયમાત્ તદ્વસ્તુ નિશ્ચિનોતિ । યદિ તુ વસ્તુ દુર્વોધં ભવતિ, ન ચ તથાવિધો વિશિષ્ટો મતિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમસ્તત ઈહોપયોગા દચ્યુતઃ પુનરપ્યન્તર્મુહૂર્તકાલમીહતે । પ્રમીહોપયોગાવિન્દેદેન પ્રમૂતાન્યન્તર્મુહૂર્તાનિ

इस तरह परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियों को अचलन करनेवाला सशय ज्ञान होता है तब कि ईहामें 'यह शय का शब्द होना चाहिये अथवा सींग का शब्द होना चाहिये' ऐसा ही एक तर्क निर्णयाभिमुख बोध रहता है। 'यह शय का शब्द होना चाहिये, क्यों कि इसके ही माधुर्य आदि अमुक २ विशेष धर्म पाये जाते हैं, सींग का यह शब्द नहीं होना चाहिये, क्यों कि उसके कर्कशता, कठोरता आदि अमुक २ विशेष धर्म यहा उपलब्ध नहीं हो रहे हैं।' इस तरह ईहाज्ञानमें विशेषार्थ के निर्णय के सन्मुख हुए तथा असद्भूतविशेष अर्थ के परित्याग की तरफ झुके हुए बोध का उदय रहता है। सशयमें ऐसा नहीं होता। इसलिये ईहा-ज्ञानमें और सशयज्ञानमें बड़ा अन्तर है। ईहित वस्तु यदि सुबोध होती है, तथा मतिज्ञानावरण कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम उस जीव के होता है तो वह वस्तु अन्तर्मुहूर्तकालमें नियमसे निश्चित हो जाती है। यदि वह ईहित वस्तु दुर्ज्ञेय है, तथा ज्ञाता के मतिज्ञानावरणीयकर्म का विशिष्ट क्षयोपशम नहीं है तो वह ज्ञाता ईहारूप उपयोग से अच्युत बना हुआ ही

આ પ્રકારે પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓતુ અવલબન કરનાર સશયજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે ઇહામા “ આ શબ્દનો શબ્દ હોવો જોઈએ અથવા શિંગડાનો શબ્દ હોવો જોઈએ ” એવો એક તરફના નિર્ણય તરફ ઝુકતો બોધ રહ્યા કરે છે ” આ શબ્દનોશબ્દ હોવોજોઈએ, કારણ કે તેમા તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિંગડાનો આ શબ્દ ન હોવો જોઈએ, કારણ કે તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણ અહીં પ્રાપ્ત થતા નથી ” આ રીતે ઇહાજ્ઞાનમા વિશેષાર્થના નિર્ણયનીતરફ અને અસદ્ભૂતવિશેષ અર્થના પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સશયમા એવુ થતુ નથી તે કારણે ઇહાજ્ઞાન અને સશયજ્ઞાન વચ્ચે મોટો ભેદ છે ઇહિત વસ્તુને સુબોધ હોય છે તથા તે જીવને મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મને વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાય છે, તે તે વસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તકાળમા નિયમથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે જે તે ઇહિત વસ્તુ દુર્જ્ઞેય હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મને વિશિષ્ટક્ષયોપશમ ન થયો હોય, તે તે જ્ઞાતા ઇહારૂપ ઉપયોગથી અચ્યુત બનીને જ ફરિથી અન્તર્મુ-

યાવદીહતે। તત્ત્વજ્ઞાનન્તરં જાનાતિ-‘અમુક ઇવોર્થઃ શબ્દઃ’ ઇતિ-અયમર્થઃ શબ્દ એવ ન તુ રૂપાદિરિતિ । ડદ ચ જ્ઞાનમગાયરૂપમ્ । તતઃ=તદા સઃ=શબ્દરૂપોર્થઃ ઉપગતઃ=જ્ઞાતો ભવતિ-તદગાયજ્ઞાનમાત્મનિ પરિણત ભવતીતિ ભાવઃ । તત્તો ધારણા પ્રવિશતિ, ડહ ધારણા કાલાન્તરેડપ્યવિસ્મણરૂપા । તતઃ સ્વલુ ધારયતિ-સચ્ચયેય વા કાલમ્, અસચ્ચયેય વા કાલમ્ ।

ચક્ષુરિન્દ્રિયેણ યથાડગ્રહાદયો ભવન્તિ, તથા વર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણ ક્ષેડ પુરિસે અવ્યત્ત સ્વ પાસિજ્જા૦ ’ ઇત્યાદિ । સ યથાનામરુઃ કશ્ચિત્ પુરુષોડવ્યક્ત

પુનઃ અન્તર્મુદ્દર્તકાલતક ઉસ વસ્તુ કા ઈહાજ્ઞાન કા વિપયભૂત વનતા હૈ । ડસ તરહ ઈહારૂપ ઉપયોગ કૈ અવિચ્છેદ સૈ ઉસકૈ અનેક અન્તર્મુદ્દર્ત ઈહાજ્ઞાનમૈ નિકલ જાતૈ હૈં તવ યહ જાનતા હૈ કિ “ અમુક ઇવોર્થ શબ્દઃ ” યહ શબ્દ હી હૈ, રૂપાદિક નહી હૈ । ડસકૈ વાદ વહ અવાયજ્ઞાનમે પ્રવિષ્ટ હોતા હૈ, તવ ઉસકો વહ શબ્દરૂપ અર્થ ઉપગત-જ્ઞાત હોતા હૈ । અવાયજ્ઞાન જિસ સમય આત્મામે પરિણત હો જાતા હૈ તો વહ જ્ઞાતા ઉસ શબ્દરૂપ અર્થ કો હૃદયમૈ ધારણ કરને કૈ લિયે ધારણારૂપ જ્ઞાનમૈ પ્રવેશ કરતા હૈ । ધારણા આત્મામે ઁસા સસ્કાર ઉત્પન્ન કર દેતી હૈ કિ જિસસૈ આત્મા ઉસ વસ્તુ કો કાલાન્તરમે મી નહી ભૂલતા હૈ । સચ્ચાતકાલ તક અથવા અસચ્ચાત કાલ તક વહ વસ્તુ અવધારિત વની રહતી હૈ ॥

અવ ચક્ષુ ડન્દ્રિય સૈ અવગ્રહાદિક જિમ તરહ સૈ હોતૈ હૈ સૂત્રકાર વહ વર્ણન કરતૈ હૈ-‘ સૈ જહાનામણ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

હૂર્તઝાણસુધી, ઁ વસ્તુને ઈહાજ્ઞાનના વિપયભૂત બનાવે છે આરીતે ઈહાઉપ ઉપયોગના અવિચ્છેદથી તેના અનેક અન્તર્મુદ્દર્ત ઈહાજ્ઞાનમા વીતી બય છે, ત્યારે તે બહુ છે કે “ અમુક ઇવોર્થ શબ્દ ” આ શબ્દજ છે રૂપાદિન નથી ત્યારબાદ તે અવાયજ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે તેને તે શબ્દઉપ અર્થ ઉપગત-જ્ઞાત થાય છે અવાયજ્ઞાન બે સમયે આત્મામા પરિણત થઈ બય છે, ત્યારે તે જ્ઞાતાવ્યકિત તે શબ્દરૂપ અર્થને હૃદયમા ધાગ્ણુકરવાને માટે ધારણા રૂપ જ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે ધારણા આત્મામા ઁવા સસ્કાર ઉત્પન્ન કરી નાખે છે બેથી આત્મા તે વસ્તુને ઝાણાન્તરે પણ ભૂલતો નથી સચ્ચાતકાળ સુધી અથવા અસચ્ચાત ઝાણ સુધી તે વસ્તુ અવધારિત બની રહે છે

હવે ચક્ષુ ઈન્દ્રિયથી અવગ્રહાદિક કેવી રીતે થાય છે તેનુ સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે-“ સૈ જહાનામણ૦ ” ઇત્યાદિ

नावरणक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहूर्तकालेन नियमात् तद्वस्तु निश्चिनोति । यदि तु वस्तु दुर्ज्ञेयं भवति, न च तथाविधो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहोपयोगा दच्युतः पुनरप्यन्तर्मुहूर्तकालमीहते । एतमीहोपयोगाच्छिष्टेन प्रभूतान्यन्तर्मुहूर्तानि

इस तरह परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियों को अवलमन करनेवाला सशय ज्ञान होता है तब कि ईहामें 'यह शय का शब्द होना चाहिये अथवा सींग का शब्द होना चाहिये' ऐसा ही एक तर्क निर्णयाभिमुख बोध रहता है । 'यह शय का शब्द होना चाहिये, क्यों कि इसके ही माधुर्य आदि अमुक २ विशेष धर्म पाये जाते हैं, सींग का यह शब्द नहीं होना चाहिये, क्यों कि उसके कर्कशता, कठोरता आदि अमुक २ विशेष धर्म यहा उपलब्ध नहीं हो रहे हैं।' इस तरह ईहाज्ञानमें विशेषार्थ के निर्णय के सन्मुख हुए तथा असद्भूतविशेष अर्थ के परित्याग की तरफ झुके हुए बोध का उदय रहता है । सशयमें ऐसा नहीं होता । इसलिये ईहा-ज्ञानमें और सशयज्ञानमें बड़ा अन्तर है । ईहित वस्तु यदि सुबोध होती है, तथा मतिज्ञानावरण कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम उस जीव के होता है तो वह वस्तु अन्तर्मुहूर्तकालमें नियमसे निश्चित हो जाती है । यदि वह ईहित वस्तु दुर्ज्ञेय है, तथा ज्ञाता के मतिज्ञानावरणीयकर्म का विशिष्ट क्षयोपशम नहीं है तो वह ज्ञाता ईहारूप उपयोग से अच्युत बना हुआ ही

आ प्रकारे परस्परविरुद्ध अनेक कोटीकोतु अवलमन करनार सशयज्ञान होय छे, त्तारे धडाभा " आ शयनो शब्द होवो नोधये अथवा शिगडानो शब्द होवो नोधये " जेवो अक तरङ्गना निर्णय तरङ्ग जुकतो बोध रह्या करे छे " आ शयनोशब्द होवो नोधये, कारण के तेभा तेना न माधुर्य आदि अमुक अमुक विशेषगुणो भणे छे, शिगडानो आ शब्द न होवो नोधये, कारण के तेना कर्कशता, कठोरता आदि अमुक अमुक विशेषगुण अडी प्राप्त थता नथी " आ रीते धडाज्ञानमा विशेषार्थना निर्णयनीतरङ्ग अने असद्भूतविशेष अर्थना परित्याग तरङ्ग जुकेल बोधनो उदय रहे छे सशयमा जेवु थतु नथी ते नारणे धडाज्ञान अने सशयज्ञान वच्चे मोटो लेह छे धडित वस्तु नो सुबोध होय छे तथा ते जवने मतिज्ञानावरण कर्मनो विशिष्ट क्षयोपशम थायछे, तो ते वस्तु अन्तर्मुहूर्तकालमा नियमथी निश्चित थई जाय छे नो ते धडित वस्तु दुर्ज्ञेय होय तथा ज्ञाताना मतिज्ञानावरणीयकर्मनो विशिष्टक्षयोपशम न थयो होय, तो ते ज्ञाता धडा रूप उपयोगथी अच्युत पनीने न इरिथी अन्तर्मु-

नोइन्द्रियजनितवग्रहादीन ऽर्णयति—‘से जहानामए०’ इत्यादि । स यथानामक ऋश्चित् पुरुषोऽव्यक्त स्वप्न पश्येत् । अव्यक्तं=सकलविशेषरहितम्, अनिर्देश्यमित्यर्थः । तेन स्वप्न इत्यवग्रहीतम्, स्वप्नः परमार्थतया यद्यपि दृष्टः परन्तु विशेषरहितोऽनभिव्यक्तः सामान्यरूप एव ज्ञात इत्यर्थः । तमेवार्थमाह—‘नो चैव जाणइ०’ इत्यादि । नो चैव जानाति—‘को वा एष स्वप्नः’ इति, स्वप्नोऽयमित्यपि न निश्चिनोतीत्यर्थः । अत एव माह—‘तओ ईह पविसइ’ इत्यादि । तत ईहा प्रविशतीत्यादि । एव स्वप्नमधिकृत्य जाग्रदवस्थाया नोइन्द्रियस्यार्थावग्रहादयो-चोध्याः । इहापि व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येयः, मनसोऽप्राप्यकारित्वात् ।

सप्रति मल्लकदृष्टान्तमुपसहरन् प्राह—‘से तं मल्लकद्विद्वतेणं’ इति । तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेनाष्टाविंशतिविधस्याऽऽभिनिबोधज्ञानस्य प्ररूपण कृतमित्यर्थः ।

चाहिये । नोइन्द्रियजनित अर्थावग्रहके पहिले व्यञ्जनावग्रह नही होता है । यह बात बतलाई जा चुकी है, क्यों कि मन अप्राप्यकारी है ।

अत्र सूत्रकार मल्लकके दृष्टान्तका उपसहार करते हुए कहते हैं कि मल्लकके दृष्टान्तसे अठारह प्रकारके आभिनिबोधिक ज्ञानकी यह प्ररूपणा की है । तात्पर्य इसका यह है कि यह आभिनिबोधिक ज्ञान पाच इन्द्रिय और छठे मनसे होता है । प्रत्येक इन्द्रियसे ज्ञात पदार्थ में अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणा, ये सब होते हैं । इस तरह अर्थावग्रहकी अपेक्षा चोईस भेद होते हैं । तथा व्यञ्जनावग्रहकी अपेक्षा चार भेद और होते हैं । इस तरह आभिनिबोधिक ज्ञान अठारह प्रकारका यह मल्लकके दृष्टान्तसे लेकर वर्णित हो चुका है ।

इन्द्रियजनित अर्थावग्रहनी पहिला व्यञ्जनावग्रह थतो नथी आ वात समजवी देवामा आवी छे, कारणु के मन अप्राप्यकारी छे

इसे सूत्रकार मल्लक (गडोरा)ना दृष्टान्तने उपसहार करता छे छे के मल्लकना दृष्टान्तथी अठारह प्रकारना आभिनिबोधिक ज्ञाननी आ प्ररूपणा करी छे तेतु तात्पर्य अे छे के आ आभिनिबोधिकज्ञान पाचइन्द्रिय अने मनथी थायछे प्रत्येक इन्द्रियथी ज्ञात पदार्थमा अवग्रह, ईहा, अवाय, अने धारणा अे अथु थायछे आरीते अर्थावग्रहनी अपेक्षाअे आवीन लेदपउछे तथा व्यञ्जनावग्रहनी अपेक्षाअे भीन आरलेदपउछे आरीते अठारहप्रकारना आभिनिबोधिकज्ञाननी प्ररूपणा मल्लक दृष्टान्त लधने पूर्ण थथ

રૂપ પश्यેત્ । અમ્ય વ્યાગ્યા પ્રાગત્ । નારમ્-શ્ચ વ્યજ્જનાવગ્રહો ન જ્યામ્યેય, ચક્ષુષોઽપ્રાપ્યકારિત્વાત્ । ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિપુ તુ વ્યાપ્યેયઃ ।

ઘ્રાણેન્દ્રિયજનિતાનવગ્રહાદીન્ વર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણ્ ’ ઇત્યાદિ । વ્યાખ્યા પ્રાગત્ ।

રસનેન્દ્રિયજનિતાનવગ્રહાદીન્ વર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણ્ ’ ઇત્યાદિ । મુગમમ્ ।

સ્પર્શેન્દ્રિયજનિતાનવગ્રહાદીન્ વર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણ્ ’ ઇત્યાદિ । મુગમમ્ ।

હસકા અર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિયકે વિષયમેં ક્રિયે ગયે અર્થકે સમાન હી હૈ । પરન્તુ યહા વિશેષતા યહ હૈ કિ શ્રોત્રેન્દ્રિયકે વિષયભૂત પદાર્થમેં શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહકે પહિલે જૈસા વ્યજ્જનાવગ્રહકા હોના કહા ગયા હૈ યહા વહ વ્યજ્જનાવગ્રહ નહીં હોતા હૈ, ડસકા કારણ યહ હૈ કિ યે દોનોં ઇન્દ્રિયા અપ્રાપ્યકારી હૈ । શેષ ઇન્દ્રિયોંકે વિષયભૂત પદાર્થ મેં હી યહ વ્યજ્જનાવગ્રહકે પહિલે હોતા હૈ, કારણ યે ચાર ઇન્દ્રિયા અપ્રાપ્યકારી હૈ, શેષ પદોં કા વ્યાખ્યાન શ્રોત્રેન્દ્રિયસમગ્રન્ધી સૂત્રમે રહે હુણ પદોંકે અનુસાર જાનના ચાહિયે ।

અવ સૂત્રકાર ઘ્રાણેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોં કા વર્ણન કરતે હૈ- ‘સે જહા નામણ્ ’ ઇત્યાદિ । ઇન પદોંકી વ્યાખ્યા ખી પૂર્વવત્ જાનની ચાહિયે । ઇસી તરહ રસનેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંકા, સ્પર્શેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંકા, નો ઇન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંકા વર્ણન ખી જાનના

આનો અર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમા કરાયેલ અર્થ સમાનજ છે, પણ અહીં, એ વિશેષતા છે કે શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયભૂત પદાર્થમા શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહના પહેલા એવો વ્યજ્જનાવગ્રહ થવાનું કહ્યું છે, એવો વ્યજ્જનાવગ્રહ અહીં થતો નથી તેનું કારણ એ છે કે એ બંને ઇન્દ્રિયો આપ્રાપ્યકારી છે શેષ ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થમા જ આ વ્યજ્જનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના પહેલા થાય છે, કારણ કે ચાર ઇન્દ્રિયો આપ્રાપ્યકારી છે બાકીના પદોનું વ્યાખ્યાન શ્રોત્રેન્દ્રિ વિષેના સૂત્રમા રહેલ પદોપ્રમાણેજ સમજવાનું છે

હવે સૂત્રકાર ઘ્રાણેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોંનું વર્ણન કરે છે-“ સે જહા નામણ્ ” ઇત્યાદિ આપદોની વ્યાખ્યા પણ પહેલાની જેમજ સમજવાની છે એજ પ્રમાણે રસનેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોંનું, સ્પર્શેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંનું અને નો ઇન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંનું વર્ણન પણ સમજ લેજ બેઠએ નો

धाग्रहः ३, एकविधाऽवग्रह ४, क्षिप्रावग्रह ५, चिरानग्रहः ६, अनिथ्रिताग्रहः ७, निथ्रिताग्रहः ८, असंदिग्धावग्रहः ९, सदिग्धाग्रहः १०, सुत्रानग्रहः ११, अधु-
-वावग्रहश्च १२, इत्येव श्रोत्रावग्रहस्य द्वादशभेदा, एव चभुरिन्द्रियावग्रहादेरपि द्वादश
-द्वादशभेदा वो याः । उक्तभेदा भतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्योत्कर्षादपकर्षाच्च भव-
-न्तीति वोऽयम् ।

नन्ववग्रहः शास्त्रे एरुसामायिकः प्रोक्तः, बहुवग्रहादेरेकस्मिन् समये नास्ति
संभगस्तस्य निशेषग्राहकत्वादिति चेत्,

होता है, केवल चार इन्द्रियों के विषयों में ही होता है। इस लिये वह
चार प्रकारका है। उन चार प्रकारों में प्रत्येक क्षिप्रादि भेदसे चारह
चारह प्रकारके होते हैं। अतः सब भेदों के जोड़नेसे वह ४८ प्रकारका
होता है। पूर्वोक्त २८८ अर्थावग्रहके भेदों में व्यञ्जनावग्रहके ४८ भेदोंको
जोड़नेसे ३३६ भेद होते हैं। इस प्रकार आभिनियोधिक ज्ञान
तीनसौउत्तीस (३३६) भेदवाला होना है। ये भेद भतिज्ञानावरण कर्म
के क्षयोपशमकी उत्कर्षता और अपकर्षताको ले कर होते हैं ।

शङ्का—अवग्रहका काल शास्त्रमें एकसमय कहा है। वह, अवग्रह,
बहुविध अवग्रह आदिरूप अवग्रह जो चारह प्रकारका अभी बतलाया
गया है वह एक समय प्रमाणवाला कैसे हो सकता है, क्योंकि यह
अवग्रह विशेषका ग्राहक होता है ।

व्यञ्जनावग्रह यक्षु अने मननाविषयमा यतो नथी इकत चार छन्द्रीयेना
विषयमा न थाय छे तेथी ते चार प्रकारने छे ते चारप्रकारमाना इरेक
क्षिप्रादिभेदथी पार पार प्रकारना डोय छे तेथी भधा भेद भणीने ते अड
ताणीस (४८) प्रकारने थाय छे पूर्वोक्त २८८ अर्थावग्रहनाभेदोमा व्यञ्जना-
वग्रहना ४८ भेदो उभेरता कुल ३३६ भेद थाय छे आ रीते आभिनियोधिक
ज्ञान त्रयुसो छत्रीस (३३६) भेदवाणु डोय छे अे भेद भतिज्ञानवरण कर्मना
क्षयोपशमनी उत्कर्षता अने अपकर्षताने लीधे थाय छे

शङ्का—अवग्रहने काण शास्त्रमा अेकसमय उह्यो छे षडु अवग्रह, बहुविध
अवग्रह, आदिइय ने पार प्रकारना अवग्रह डभयु भताववाभा आव्या छे, ते
अेकसमयप्रमाणवाणा केवी रीते डोय थके छे, कारणु के आ अवग्रहविशेषने
आहक थाय छे ?

एते चाग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदाः प्रत्येक वृत्तादिभिस्तद्धि नैश्च द्वादशमन्व्य-
 कैर्भेदेभिर्घमानाः पट्त्रिंशदधिकशतत्रय (३३७) सख्याका भवन्ति । तथाहि—अवग्र-
 हादयः खलु बहु-ग्रहविध-क्षिप्र-अनिश्रिता-असदिग्ध-ध्रुव-भेदेन पट्त्रिंशदानां
 तद्धिनानां च पट्त्रिंशदानां शब्दाद्यर्थानां ग्राहका भवन्ति । बह्वर्थभिन्नः स्तोकार्थः ।
 बहुविध इत्यस्माद् भिन्नोऽर्थ एकविधः, क्षिप्रमित्यस्माद्धिन्न चिरमिति । एव चाव-
 ग्रहो बह्ववगृह्णाति १, अल्पमवगृह्णाति २, ग्रहविधमवगृह्णाति ३, एकविधमवगृह्णाति
 ४, क्षिप्रमवगृह्णाति ५, चिरेणावगृह्णाति ६, अनिश्रितम्—(अनुमानागम्यम्)
 अवगृह्णाति ७, निश्रितम् (अनुमानगम्यम्) अवगृह्णाति ८ । असदिग्ध (सदेह-
 रहितम्) अवगृह्णाति ९, सदिग्धम्—(सदेहयुक्तम्) अवगृह्णाति १०, ध्रुवमव-
 गृह्णाति ११, अध्रुवमवगृह्णाति १२, तस्मात्—ग्रहग्रह' १, अल्पाग्रह' २, बहुवि-

अव सूत्रकार आभिनिवोधिक ज्ञानके—मतिज्ञानके—तीनसौछत्तीस
 (३३७) भेद किस प्रकारसे होते हैं यह बात प्रकट करते हैं—यह १,
 बहुविध २, क्षिप्र ३, अनिश्रित ४, असदिग्ध ५ और ध्रुव ६, इन भेदों
 से, तथा इनके उल्टे एक १, एकविध २, अक्षिप्र ३, निश्रित ४, सदिग्ध
 ५ और अध्रुव ६, इन भेदोंसे शब्दादिक पदार्थ बारह बारह प्रकार के
 होते हैं ।

ये बारह बारह प्रकारके शब्दादि पदार्थ श्रोत्रेन्द्रियादि छ से यथा-
 योग्य गृहीत होते हैं । इस लिये बारहको छ से गुणा करने पर बहत्तर
 भेद होते हैं । इन बहत्तरमे भी प्रत्येक अवग्रह, ईहा, अवाय और धार-
 णाके भेदसे चार चार प्रकारका होता है । इस प्रकार सबको जोड़नेसे
 २८८ भेद होते हैं । तथा व्यञ्जनावग्रह चक्षु और मनके विषयोंमे नही

इसे सूत्रकार आभिनिवोधिकज्ञानना—मतिज्ञानना—त्रयुसो छत्तीस (३३६)
 लेख कथं शीते थाय छे अये वात प्रकट करे छे (१) अहु, (२) अहुविध, (३) क्षिप्र,
 (४) अनिश्रित, (५) असदिग्ध, अने (६) ध्रुव आ लेहोथी तथा तेना उलटा
 (१) अेक, (२) अेकविध, (३) अक्षिप्र (४) निश्रित, (५) सदिग्ध, (६) अध्रुव
 अये लेहोथी शब्दादिक पदार्थ बार बार प्रकारना होय छे

अये बार बार प्रकारना शब्दादिपदार्थ श्रोत्रेन्द्रियादि छ वडे यथायोग्य
 गृहीत थाय छे तेथी बारने ७ वडे शुभता गोतेर लेख थाय छे अये गोतेरभा
 पक्ष प्रत्येक अवग्रह, ईहा, अवाय, अने धारणा लेहथी बार बार प्रकारना
 होय छे आ प्रकारे यथा भणीने असे अक्षासी (२८८) लेख थाय छे तथा

चावायः पुनरवग्रह इत्युपचर्यते । उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवायं चाश्रित्य पूर्वपूर्वोऽवायः सामान्यग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः । यदा तु-अपर विशेष नाका-इक्षति, तदाऽवाय एव भवति, न तत्रोपचारः, तस्यावायस्य सामान्यरूपत्वाभावात् । तस्माद् बहवग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, न त्वेकसमयवर्ती नैश्रयिकोऽवग्रह इति स्थितम् ।

करने वाला होता है तो इस अपेक्षा “ शब्दोऽयम् ” यह बोध सामान्य-विषयक माना जाता है । सामान्य विषय करनेवाला अवग्रह होता है, अतः इस अवग्रह को उपचार से अवग्रह मान लिया है । तात्पर्य इसका यह है जो पहिले पहिल सामान्यमात्र को विषय करता है वह नैश्रयिक अवग्रह है । तथा जिस विशेषग्राही अवायज्ञान के बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा और अवाय होते रहते ह वे सामान्यविशेषग्राही अवाय-ज्ञान व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं । जिसके बाद अन्यविशेषों की जिज्ञासा न हो वह अवायज्ञान व्यावहारिक, अर्थावग्रह नहीं माना गया है । अन्य सभी अवायज्ञान जो अपने बाद नये नये विशेषों की जिज्ञासा उत्पन्न करते हैं वे व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं । यही बात टीकाकार ने “ उत्तरो-त्तरवर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्यपूर्वपूर्वोऽवायः सामान्य ग्राहको भवतीत्य-तस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः । यदा तु अपर विशेषनाकाइक्षतितदा अवाय एव भवति न तत्रोपचारः, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात् । तस्मात् बहवग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, न त्वेक समय

तो એ અપેક્ષાએ “ શબ્દોऽयम् ” એ बोध सामान्यविषयक बनाय છે સામા-
न्यने विषय करनेवाले अवग्रह होय છે તેથી આ अवायने औपचारिक रीते अवग्रह
माना लीयो છે તેनु तात्पर्य એ છે કે જે પહેલવહેલુ સામાન્ય માત્રને
विषय કરે છે, તે नैश्रयिक अवग्रह છે तथा જે विशेषग्राही अवायज्ञानની પછી
अन्यान्य विशेषોની जिज्ञासा અને अवाय થતા રહે છે, તે सामान्य विशेष
ग्राही अवायज्ञान व्यावहारिक अर्थावग्रह છે જેના પછી अन्य विशेषોની
जिज्ञासा न थाय, તે अवायज्ञानने व्यावहारिक अर्थावग्रह मानेले नहीं थीन
थथा अवायज्ञान ने चेताना पछी नवा नवा विशेषोनी जिज्ञासा उत्पन्न करे
छे, ते व्यावहारिक अर्थावग्रह છે એજ बात टीकाकारे “ उत्तरोत्तर वर्तिनीमीहा
मवाय चाश्रित्य पूर्व पूर्वाऽवाय सामान्य ग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचार ।
यदा तु अपर विशेष नाकाइक्षति तदा अवाय एव भवति न तत्रोपचारः, तस्य
अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात् । तस्माद् बहवग्रहादि रौपचारिको विशेष सामान्या

उच्यते—सत्यमेवैतत्, किन्तु अवग्रहो द्विधा-नैश्वयिको व्यावहारिकश्च । तत्र नैश्वयिको नाम सामान्यपरिच्छेदः, स चैकसामायिकः परमयोगिना स्फुटगम्य इति । ततो नैश्वयिकादनन्तरमीहा प्रवर्तते । तदनन्तरमवायो भवति । अय चावायः—अवग्रह इत्युपचर्यते । 'शब्दोऽयम्' इत्यवग्रहानन्तर पुनरीहा प्रवर्तते—'शाब्दोऽयं शब्दः, किमुत शार्ङ्गः?' इति । तदनन्तर 'शाब्द एवायं शब्दः' इति शब्दविशेष-विषयकोऽवायो भवति । तदपेक्षया शब्दोऽयमित्यस्य सामान्यविषयत्वात् । अयमपि

उत्तर—शब्दा—ठीक है, किन्तु विचार करनेसे समाधान मिल जाता है । वह इस प्रकार है—अवग्रह दो प्रकार का कहा गया है (१) नैश्वयिक, (२) व्यावहारिक । नैश्वयिक अवग्रह का ही काल एक समयका है, इसका विषय सामान्य है, और यह परम योगिज्ञान गम्य है । इस नैश्वयिक अवग्रहके बाद ईहा, और ईहाके बाद अवाय प्रवर्तित होता है । यह जो अवायज्ञान है वह उपचारसे अवग्रहरूप मान लिया जाता है, क्यों कि इसके बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा होती है । जब "यह शब्द है" इस प्रकार का अवायज्ञान हो जाता है तब यह जिज्ञासा होती है कि—"यह शब्द किस का है—क्या शख का है अथवा सींगों का है ? शख का होना चाहिये" इस प्रकार निर्णयाभिमुख जो बोध होता है वह ईहा है । इस ईहा के बाद अवाय होता है कि "यह शब्द शख का ही है ।" इस प्रकार जब यह अवायज्ञान शब्द विशेष को विषय

उत्तर—शब्द अवाय है, पण विचारकरवाधी तेनु समाधान भणी नाथ छे ते आ प्रकारे छे—अवग्रह उपकारना भताव्या छे (१) नैश्वयिक, (२) व्यावहारिक नैश्वयिक अवग्रहने न काण अेकसमयने छे, तेना विषय सामान्य छे, अने ते परमयोगिज्ञानगम्य छे आ नैश्वयिक अवग्रहनी पछी धडा, अने धडा पछी अवाय प्रवर्तित थाय छे आ ने अवायज्ञान छे ते औपचारिक रीते अवग्रहरूप भानी देवाय छे, कारणु के तेना पछी अन्यान्य विशेषोनी जिज्ञासा थाय छे

न्यारे "आ शब्द छे" आ प्रकारनु अवायज्ञान थाय छे त्यारे अे जिज्ञासा थाय छे के "आ शब्द कोना छे ? शु श भने छे अथवा शृ गने छे ?" श भने होवे न्नेधअे" आ प्रभाहे निष्पत्ति तरङ्ग ढगतो ने बोध थाय छे ते धडा छे आ धडा पछी अवाय थाय छे के "आ शब्द श भने न छे" आ प्रकारे ने अ अवायज्ञान

चावायः पुनरवग्रह इत्युपचर्यते । उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवायं चाश्रित्य पूर्वपूर्वोऽवायः सामान्यग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः । यदा तु-अपर विशेष नाका-इक्षति, तदाऽवाय एव भवति, न तत्रोपचारः, तस्यावायस्य सामान्यरूपत्वाभावात् । तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, न त्वेकसमयवर्ती नैश्रयिकोऽवग्रह इति स्थितम् ।

करने वाला होता है तो इस अपेक्षा “ शब्दोऽयम् ” यह बोध सामान्य-विषयक माना जाता है । सामान्य विषय करनेवाला अवग्रह होता है, अतः इस अवाय को उपचार से अवग्रह मान लिया है । तात्पर्य इसका यह है जो पहिले पहिल सामान्यमात्र को विषय करता है वह नैश्रयिक अवग्रह है । तथा जिस विशेषग्राही अवायजान के बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा और अवाय होते रहते हैं वे सामान्यविशेषग्राही अवाय-जान व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं । जिसके बाद अन्यविशेषों की जिज्ञासा न हो वह अवायजान व्यावहारिक, अर्थावग्रह नहीं माना गया है । अन्य सभी अवायजान जो अपने बाद नये नये विशेषों की जिज्ञासा उत्पन्न करते हैं वे व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं । यही बात टीकाकार ने “ उत्तरो-त्तरवर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्यपूर्वपूर्वोऽवायः सामान्य ग्राहको भवतीत्य-तस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः । यदा तु अपर विशेषनाकाइक्षतितदाअवाय एव भवति न तत्रोपचारः, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात् । तस्मात् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, नत्वेक समय

तो એ અપેક્ષાએ “ શब्दોऽयम् ” એ બોધ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામા-ન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને औपचारिक રીતે અવગ્રહ માની લીધો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલવહેલુ સામાન્ય માત્રને વિષય કરે છે, તે નૈશ્રયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજાનની પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ ગ્રાહી અવાયજાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી બીજા બધા અવાયજાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે એજ વાત ટીકાકારે “ ઉત્તરોત્તર વર્તિनीमीहा मवाय चाश्रित्य पूर्व पूर्वोऽवाय सामान्य ग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः । यदा तु अपर विशेष नाकाइक्षति तदा अवाय एव भवति न तत्रोपचारः, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात् । तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेष सामान्या-

तत्र बहुप्रग्रहादिः शब्दमधिकृत्य ऋयते-शब्दस्वपटहादिनानाशब्दममूढं पृथगे-
नैकं यदाऽप्रगृह्णाति, तदा बहुप्रग्रहः १। यदा तु एकमेव कचित् शब्दमप्रगृह्णाति, तदा
अल्पावग्रहः २। यदा शब्दपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकं शब्दमनेकैः पर्यायैः
स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्पिण्डिष्ट यथास्थितमप्रगृह्णाति, तदा स बहुविधायग्रहः ३। यदा

वर्तीनैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्” इति पक्षियों द्वारा स्पष्ट की है। वे
कहते हैं कि उत्तरोत्तरवर्ती ईहा, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व
का अवायजान सामान्याग्रहक हो जाता है। इसलिये सामान्यग्रहक
होने की वजह से उस अवायजान में अवग्रहरूपता का उपचार कर
लिया जाता है। जब वह अवायजान उत्तर काल में अपर विशेष की
आकाक्षा नहीं करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें
अवग्रहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता
उस समय नहीं आती है। इसलिये बहु आदि चार प्रकार के पदार्थों
अवग्रहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप नहीं माना गया
है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप ही माना गया है क्यों कि इसमें
सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार
से अवग्रहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि बहु आदिक पदार्थविषयक अव
ग्रह शब्द में किस प्रकार होते हैं?—

बहु रूपोऽवग्रह, नत्वेक समयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्” आ पक्षित्यो
द्वारा स्पष्ट करेले छे तेओ कहे छे के उत्तरोत्तरवर्ती ईहा अने अवायनी
अपेक्षाओ उरीने पूर्व पूर्वनु अवायजान सामान्य आहउ थई नय छे तेथी
सामान्य आहउ डोवाने कारणे ते अवाय ज्ञानमा अवग्रह रूपताने उपचार
करी लेवामा आवे छे न्यारे ते अवायजान उत्तरकाणमा अपर विशेषनी
आकाक्षा करतु नथी त्यारे ते अवाय न रहे छे, उपचारथी तेमा अवग्रहरूपता
कल्पवामा आवती नथी, कारणे के तेमा सामान्यरूपता ते समये आवती नथी
ते कारणे बहु आदि चार प्रकारना पदार्थोनु अवग्रहरूप ज्ञान ओउ समयवर्ती
नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप मानवामा आव्यु नथी, पण व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप न
मान्यु छे कारणे के तेमा सामान्य विशेषनु ज्ञान थाय छे, तेथी ते अवाय
रूप डोवाथी उपचारथी अवग्रहरूप मानी लेवामा आवेल छे

हुवे ओ स्पष्ट करवामा आवे छे के बहु आदिक पदार्थ विषयक अवग्रह
शब्दमा डेवी रीते थाय छे ?

तु एरुमनेरुवा शब्दमेरुपर्यायविशिष्टम्, अर्थात्-गाम्भीर्यमाधुर्यादिरुमेक पर्यायविशिष्टमेव जानाति, तदा स एकविधाग्रहः ४ । यदा तमेव शब्द क्षिप्र-शीघ्र जानाति, तदा क्षिप्राग्रहः ५ । यदा तु गृह्णा कालेन जानाति, तदा चिराग्रहः ६ ।

यदा बहु का तात्पर्य अनेक से है । जव श्रोता शब्द, पटह, आदि नाना शब्द समूह में से पृथक् २ एक एक के शब्द को अवग्रह ज्ञानका विषयभूत करता है इसका नाम बहुका अवग्रह । क्रमशः दो या इससे अधिक शब्दोंका ज्ञान इस बहुके अवग्रहमें विवक्षित हुआ है १ । जव श्रोता एक ही किसी शब्दको सुनता है तो वह इस से विपरीत अल्पका अवग्रह ज्ञान माना जाता है २ । जिस समय शब्द पटह आदि के अनेक शब्दसमूहमें से एक एक शब्दको स्निग्ध, गाम्भीर्य आदि अनेक पर्यायों से विशिष्ट जव श्रोता जानता है तब इस प्रकारका ज्ञान बहुविध का अवग्रह कहलाता है ३ । और जव श्रोता एक या अनेक शब्दोंको एक ही पर्यायसे विशिष्ट जानता है तब वह ज्ञान एकविधका अवग्रह कहलाता है ४ । बहुविध में अपनी पर्यायों में विविधता रखनेवाले अनेक पदार्थों का ज्ञान विवक्षित हुआ है । तब कि अपनी पर्यायों में एक प्रकारता रखनेवाले पदार्थों का ज्ञान एकविधमें विवक्षित हुआ है । शब्दको शीघ्र जानना यह क्षिप्रका अवग्रह है ५ । बहुतकालमें शब्दका ज्ञान होना इसका नाम चिरका अवग्रह है ६ । यह देखा जाता है कि इन्द्रिय

अधी अहुतु तात्पर्य अनेक छे न्यारे श्रोता शब्द, पटह, आदि विविध शब्द समूहमाथी ओठ ओठना शब्दने अवग्रहज्ञानना विषयभूत करे छे, त्यारे तेनु नाम 'बहु'ने अवग्रह छे क्रमश ओठे तेथी बहु शब्दोनु ज्ञान आ अहुना अवग्रहमा विवक्षित थयु छे १ न्यारे श्रोता ओठ न कोठ शब्दने साक्षणे छे त्यारे ते तेनाथी 'अल्प'नु अवग्रहज्ञान मनाय छे २ ने मये श्रोता शब्द पटह आदिना अनेक शब्दसमूहमाथी ओठ ओठ शब्दने स्निग्ध, गाम्भीर्य आदि अनेक पर्यायोथी विशिष्ट नल्ले छे, त्यारे ते प्रकृतनु ज्ञान अहुविधने अवग्रह ठडेवाय छे ३ अने न्यारे श्रोता ओठ के अनेक शब्दोने ओठ न पर्यायोथी विशिष्ट नल्ले छे त्यारे ते ज्ञान ओकविधने अवग्रह ठडेवाय छे अहुविधमा चोतानी पर्यायोमा विविधता राखनार अनेक पदार्थोनु ज्ञान विवक्षित थयु छे, त्यारे चोतानी पर्यायोमा ओक प्रकारता राखनार पदार्थोनु ज्ञान ओकविधमा विवक्षित थयु छे ४ शब्दने जल्दी नल्लेवो ते क्षिप्रने अवग्रह छे ५ लोणे कोणे शब्दनु ज्ञान थयु तेनु नाम चिरने अवग्रह छे ६

तत्र गृह्यप्रहादिः शब्दमधिकृत्य ऋषते-शब्दस्वपटहादिनानाशब्दसमूहं पृथगे-
 कैरु यदाऽगृह्णाति, तदा गृह्यग्रहः १। यदा तु एरुमेव कचित् शब्दमगृह्णाति, तदा
 अल्पावग्रहः २। यदा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैक शब्दमनेकैः पर्यायैः
 स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्ट यथास्थितमगृह्णाति, तदा स गृह्यिषाग्रहः ३। यदा
 वर्तनैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्” इति पक्षियों द्वारा स्पष्ट की हैं। वे
 कहते हैं कि उत्तरोत्तरवर्ती ईहा, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व
 का अवायज्ञान सामान्याग्रहक हो जाता है। इसलिये सामान्यग्रहक
 होने की वजह से उस अवायज्ञान में अवग्रहरूपता का उपचार कर
 लिया जाता है। जब वह अवायज्ञान उत्तर काल में अपर विशेष की
 आकाक्षा नहीं करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें
 अवग्रहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता^क
 उस समय नहीं आती है। इसलिये गृह आदि चार प्रकार के पदार्थों^क
 अवग्रहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप नहीं माना गया
 है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप ही माना गया है क्योंकि इसमें
 सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार
 से अवग्रहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि गृह आदिक पदार्थविषयक अव-
 ग्रह शब्द में किस प्रकार होते हैं?—

गृह रूपोऽवग्रह, नत्वेक समयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्” आ पक्षित्यो
 द्वारा स्पष्ट करेले छे तेजो कहे छे के उत्तरोत्तरवर्ती छे। अने अवायनी
 अपेक्षाये वरीने पूर्व पूर्वनु अवायज्ञान सामान्य आहुठ थथ नथ छे तेथी
 सामान्य आहुठ डोवाने कारणे ते अवाय ज्ञानमा अवग्रह रूपताने उपचार
 करी लेवामा आवे छे न्यारे ते अवायज्ञान उत्तरकाणमा अपर विशेषनी
 आकाक्षा करतु नथी त्यारे ते अवाय न रहै छे, उपचारथी तेमा अवग्रहरूपता
 उटपवामा आवती नथी, कारण के तेमा सामान्यरूपता ते समये आवती नथी
 ते कारणे गृह आदि चार प्रकारना पदार्थानु अवग्रहरूप ज्ञान जेके समयवर्ती
 नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप मानवामा आव्यु नथी, पणु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप न
 मान्यु छे कारणे ते तेमा सामान्य विशेषतु ज्ञान थाय छे, तेथी ते अवाय
 रूप डोवाथी उपचारथी अवग्रहरूप मानी लेवामा आवेल छे

हुवे जे स्पष्ट करवामा आवे छे के गृह आदिक पदार्थ विषयक अवग्रह
 शब्दमा केवी रीते थाय छे ?

तु एकमनेरुवा शब्दमेरुपर्यायविशिष्टम्, अर्थात्-गाम्भीर्यमाधुर्यादिरुमेक पर्यायविशिष्टमेव जानाति, तदा स एकरुविधाग्रहः ४ । यदा तमेव शब्द क्षिप्र-शीघ्र जानाति, तदा क्षिप्राग्रहः ५ । यदा तु गहुना कालेन जानाति, तदा चिरावग्रहः ६ ।

यहां वह का तात्पर्य अनेक से है । जब श्रोता शख, पटह, आदि नाना शब्द समूह में से पृथक् २ एक एक के शब्द को अवग्रह जानका विषयभूत करता है इसका नाम वहुका अवग्रह । क्रमशः दो या इससे अधिक शब्दोंका ज्ञान इस वहुके अवग्रहमें विवक्षित हुआ है १ । जब श्रोता एक ही किसी शब्दको सुनता है तो वह इस से विपरीत अल्पका अवग्रह ज्ञान माना जाता है २ । जिस समय शख पटह आदि के अनेक शब्दसमूहमें से एक एक शब्दको स्निग्ध, गाम्भीर्य आदि अनेक पर्यायों से विशिष्ट जब श्रोता जानता है तब इस प्रकारका ज्ञान वहुविध का अवग्रह कहलाता है ३ । और जब श्रोता एक या अनेक शब्दोंको एक ही पर्यायसे विशिष्ट जानता है तब वह ज्ञान एकविधका अवग्रह कहलाता है ४ । वहुविध में अपनी पर्यायों में विविधता रखनेवाले अनेक पदार्थों का ज्ञान विवक्षित हुआ है । तब कि अपनी पर्यायों में एक प्रकारता रखनेवाले पदार्थों का ज्ञान एकविधमें विवक्षित हुआ है । शब्दको शीघ्र जानना यह क्षिप्रका अवग्रह है ५ । वहुकालमें शब्दका ज्ञान होना इसका नाम चिरका अवग्रह है ६ । यह देखा जाता है कि इन्द्रिय

अही गहुतु तात्पर्य अनेक छे न्यारे श्रोता शख, पटह, आदि विविध शब्द समूहमाथी अेक अेकना शब्दने अवग्रहजानना विषयभूत करे छे, त्यारे तेतु नाम 'वहु'ने अवग्रह छे क्रमश ये के तेथी वहु शब्दोतु ज्ञान आ गहुना अवग्रहमा विवक्षित थयु छे १ न्यारे श्रोता अेक व केछ शब्दने साक्षणे छे त्यारे ते तेनाथी 'अवग्र'तु अवग्रहज्ञान बनाथ छे २ वे मभये श्रोता शख पटह आदिना अनेक शब्दसमूहमाथी अेक अेक शब्दने स्निग्ध, गाम्भीर्य आदि अनेक पर्यायोथी विशिष्ट नछे छे, त्यारे ते प्रकारतु ज्ञान गहुविधने अवग्रह कडेवाय छे ३ अने न्यारे श्रोता अेक के अनेक शब्दोने अेक व पर्यायोथी विशिष्ट नछे छे त्यारे ते ज्ञान अेकविधने अवग्रह कडेवाय छे गहुविधमा पोतानी पर्यायोमा विविधता राखनार अनेक पदार्थोतु ज्ञान विवक्षित थयु छे, त्यारे पोतानी पर्यायोमा अेक प्रकारता राखनार पदार्थोतु ज्ञान अेकविधमा विवक्षित थयु छे ४ शब्दने न्दी नछुवे ते क्षिप्रने अवग्रह छे ५ वाये काणे शब्दतु ज्ञान थयु तेतु नाम चिरने अवग्रह छे ६

तमेव शब्द यदा स्वरूपेण जानाति, न त्वनुमानेन, तदा अनिश्रितावग्रहः ७ । यदा तु अनुमानेन जानाति, तदा निश्रितावग्रहः ८ । यदा-असदिग्ध-निःसंदेह गृह्णाति, तदा-असदिग्धावग्रहः ९ । यदा तु सददिग्धमगृह्णाति, तदा सददिग्धावग्रहः १० । सर्वदेव यद्वादिरूपेणागृह्णतो ध्रुवावग्रहः ११ । कदाचित् त्वं तु यद्वादिरूपेणागृह्णतोऽध्रुवावग्रह १२ इति ॥ सू० ३७ ॥

विषय आदि मन त्राण सामग्री बराबर होने पर भी केवल क्षयोपशम की पटुताके कारण एक मनुष्य उस विषयका ज्ञान जन्दी कर लेता है । और क्षयोपशमकी मन्दताके कारण दूसरा मनुष्य ढेरसे करता है ५-६ शब्द स्वरूपसे शब्दको जानना, अनुमानसे नहीं, इसका नाम अनिश्रितावग्रह है ७ । अनुमानसे शब्दको जानना इसका नाम निश्रितावग्रह है ८ । सदहरहित हो कर शब्दको जानना असदिग्धावग्रह है ९ । सदहयुक्त शब्दका ज्ञान होना इसका नाम सददिग्धावग्रह है १० । मदा बहु आदि रूपसे शब्दका जानना ध्रुवावग्रह ११, और कभी २ जानना अध्रुवावग्रह है १२ । असदिग्धावग्रहका तात्पर्य इस प्रकार है-जैसे 'यह शब्द मनुष्यका ही अन्यका नहीं' । सददिग्धावग्रहमे इस प्रकार ज्ञान होगा कि 'यह शब्द मनुष्यका है अथवा और किसीका है' । पुत्रका तात्पर्य अवश्यभावी और अध्रुवका तात्पर्य कदाचित् भावी है ॥ सू० ३७ ॥

येषु ज्ञेयानां आवेष्टे के छिन्द्रीय विषय आदि सधनी णाह्य सामग्री परापर होवा छता पणु इक्षत क्षयोपशमनी पटुताने डारणु ओक भाषुस ते विषयतु ज्ञान जल्दी प्राप्त करी ले छे, अने क्षयोपशमनी मन्दताने डारणु णीले भाषुस मोडु प्राप्त करे छे (५-६) शब्दस्वरूपेण शब्दने जणुवे, अनुमानेण नही, तेतु नाम अनिश्रितावग्रह छे ७ अनुमानेण शब्दने जणुवे तेतु नाम निश्रितावग्रह छे ८ सदहरहित यधने शब्दने जणुवे तेतु नाम असदिग्धावग्रह छे ९ सदहयुक्त शब्दतु ज्ञान थतु तेतु नाम सददिग्धावग्रह छे १० सदा बहु आदि रूपेण शब्दने जणुवे तेतु नाम ध्रुवावग्रह छे ११ अने कदा कदा वार जणुवे तेतु नाम अध्रुवावग्रह छे १२ असदिग्ध अवग्रहनु तात्पर्य आ प्रभाषु छे जेमेके " आ शब्द मनुष्यनो ज छे णीजनो नही सददिग्धावग्रहमा आ प्रकाशतु ज्ञान थथे के " आ शब्द मनुष्यनो छे अथवा णीज कोधने छे " ध्रुवतु तात्पर्य अवश्य अननार, अने अध्रुवतु तात्पर्य कदाचित् अननार छे ॥ सू० ३७ ॥

संप्रति मतिज्ञानस्य द्रव्यादिभेदचतुःप्रकारतामाह—

मूलम्—तं समासओ चउव्विह पणत्त, तं जहा—दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओ ण आभिणिवोहियनाणी आएसेणं सव्वाइ दव्वाइं जाणइ, न पासइ । खेत्तओ णं आभिणिवोहियनाणी आएसेणं सव्व खेत्त जाणइ न पासइ । कालओ णं आभिणिवोहियनाणी आएसेणं सव्व काल जाणइ, न पासइ । भावओ णं आभिणिवोहियनाणी आएसेणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ ॥

उाया—तत्समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः । तत्र द्रव्यत' खलु आभिनिवोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वाणि द्रव्याणि जानाति, न पश्यति । क्षेत्रतः खलु आभिनिवोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं क्षेत्रं जानाति, न पश्यति । कालतः खलु आभिनिवोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं कालं जानाति, न पश्यति । भावतः खलु आभिनिवोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वान् भावान्, न पश्यति ॥

टीका—'त समासओ०' इत्यादि । तत्=मतिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितं तीर्थकरादिभिरित्यर्थः । तद् यथा—द्रव्यत' क्षेत्रत' कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु आभिनिवोधिकज्ञानी=मतिज्ञानी, आदेशेन=आदेश—

अत्र सूत्रकार मतिज्ञानके द्रव्य, क्षेत्र आदिकी अपेक्षा चार भेद बनलाते है—'त समासओ चउव्विह०' इत्यादि ।

द्रव्य, क्षेत्र, काल ओर भावकी अपेक्षा मतिज्ञान सक्षेपसे चार प्रकारका कहा गया है । इन द्रव्यकी अपेक्षा आभिनिवोधिक ज्ञानी—मतिज्ञानी आत्मा—आदेशसे द्रव्य जातिरूप सामान्य प्रकारसे वर्मास्तिकाया-

इसे सूत्रकार मतिज्ञानना द्रव्य, क्षेत्र, आदिनी अपेक्षायै चार भेद बतावे छे— "त समासओ चउव्विह०" इत्यादि

द्रव्य, क्षेत्र, काल अने भावकी अपेक्षायै मतिज्ञान सक्षेपतमा चार प्रकारतु कहेल छे अये द्रव्यकी अपेक्षायै आभिनिवोधिकज्ञानी—मतिज्ञानी आत्मा—आदेशशी द्रव्य जातिरूप सामान्य प्रकारे वर्मास्तिकाया आदिक ममस्त द्रव्येने

प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्रैव प्रायः सामान्यरूपो प्राबलः, ततश्च-आदेशेन-द्रव्यजातिरूपसामान्यप्रकारेण, सर्वद्रव्याणि=धर्मास्तिकायादीनि जानाति । किञ्चिद् विशेषतोऽपि जानाति । यथा-धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशम्, तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपपत्तम्भहेतुरमूर्तो लोकाकाश प्रमाण इत्यादि । न पश्यति=सर्वात्मना, धर्मास्तिकायादीन् न पश्यति, घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि । अथवा-आदेश इति भूरादेशः, तेन भूरादेशेन=भूराणया सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायदीनि जानाति, न तु साक्षात् पश्यति ।

दिक्र समस्त द्रव्योको जानता है । यहा आदेशका तात्पर्य प्रकारसे है । सामान्य और विशेषकी अपेक्षा यह प्रकार दो तरहका कहा गया है । यहा सामान्यरूप प्रकार विवक्षित हुआ है । यद्यपि मतिज्ञानी आत्मा समस्त धर्मादिक्र द्रव्योको सामान्यरूपसे ही जानता है, फिर भी वह उनके विषयमें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है । जैसे-धर्मास्तिकाय का कार्य जीव पुद्गलों को गमनमें सहायता प्रदान करना है । यह द्रव्य अमूर्तिक एव लोकाकाशव्यापी है । इसके असख्यात प्रदेश हैं । इसे यह मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक्र द्रव्योको सामान्यरूपसे जानता हुआ भी उन्हें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है । जानता है, परन्तु उन्हें साक्षात् रूपसे सर्वात्मता देखता नहीं है । हा, जो घटादिक्र द्रव्य योग्य देशावस्थित होते हैं उन्हें यह देखता भी है । अथवा आदेश शब्दका अर्थ सूत्राज्ञा है । सूत्र-आगम-की आज्ञा के अनुसार मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक्र द्रव्यो को केवल जानतामात्र है, उन्हें साक्षात् देखता नहा है ।

जल्ले छे अही आदेशने भावार्थ प्रकार छे सामान्य अने विशेषनी अपेक्षाअे आ प्रकार जे जतने जताव्ये छे अही सामान्यरूप प्रकार विवक्षित थये छे, जे के मतिज्ञानी आत्मा समस्त धर्मादिक्र द्रव्येने सामान्यरूप जे जल्ले छे, तो पल्ले ते तेमना विषे कर्क कर्क विशेषरूपे पल्ले जल्ले छे जेभके- धर्मास्तिकायनु कार्य एव अने पुण्डोने गमनभा सहायता आपवानु छे आ द्रव्य अमूर्तिक अने लोकाकाशव्यापी छे तेनाभा असख्यात प्रदेश छे आ शीते ते मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक्र द्रव्येने सामान्य रूपे जल्लेवा छता पल्ले तेमने थोडा थोडा विशेषरूपे पल्ले जल्ले छे, जल्ले छे, पल्ले तेमने प्रत्यक्षरूपे सर्वात्मना देखतो नथी छे, जे घटा आदि द्रव्य योग्य स्थानभा रहल छेय तेमने ते देखे पल्ले छे अथवा 'आदेश' शब्दने अर्थ सूत्राज्ञा छे सूत्र-आगमननी आज्ञा प्रभाजे मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक्र द्रव्येने केवण जल्ले जे छे, तेमने प्रत्यक्ष देखतो नथी

ननु सूत्रादेशतो यद् ज्ञानमुपजायते, तत् खलु श्रुतज्ञानं भवति, तस्य शब्दार्थ-
परिज्ञान रूपत्वात्, अत्र तु मतिज्ञानमुच्यते, तत् कथमिह सूत्रादेशो व्याख्यायते ?
इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । इह हि श्रुतभाषितमतेः
श्रुतोपलब्धेऽपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येष्वग्रहेहावायादयो ज्ञानविशेषाः प्रादुर्भू-
वन्ति, ते मतिज्ञानमेव, न तु श्रुतज्ञान, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् १ ।

एव क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । क्षेत्र लोकोल्लोकात्मकम् २ । कालः सर्वादारूपः,
अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३ । भाषाश्च पञ्चसरयकाः—औदयिकादयः ४ ॥

शुक्रा—जब आदेश शब्द का अर्थ सूत्राज्ञा है, और यह कहा जाता
है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यों
को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो श्रुतज्ञान कहलाता
है यहा प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान
कैसे कहलावेगा ? ।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों
कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभाषित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतो-
पलब्ध पदार्थों में भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायजान होते हैं
वे मतिज्ञान ही हैं. श्रुतज्ञान नहीं, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनु-
सरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं । इसी तरह का सबध क्षेत्र आदिकों
में लगा लेना चाहिये । क्षेत्र की अपेक्षा जब विचार किया जाता है तो
मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार
लोकोल्लोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

शुक्रा—जे ' आदेश ' शब्दनेो अर्थ सूत्राज्ञा होय, अने अर्थ कडेवाभा
आवे छे के मतिज्ञानी आत्मा आगमनी आज्ञा प्रभावे धर्मादिक द्रव्योने नोबु
छे, तो सूत्रथी जे ज्ञान थाय छे ते तो श्रुतज्ञान कडेवाय छे अही मतिज्ञाननु
प्रवेश्य आली रह्यु छे, तो ते ज्ञान मतिज्ञान केवी गीते कडेवाय ?

उत्तर—आ प्रश्न तत्त्वने समन्वया विना करायो छे, कारण के जेभनी मति
श्रुतज्ञानथी परिभाषित थई रह्यु छे, जेवा पुरुषोने श्रुतोपलब्ध पदार्थोभा पद्य
सूत्रानुसारी जे अवग्रह, ईहा, अवायजान थाय छे, जे मतिज्ञान न छे, श्रुत-
ज्ञान नही कारण के ते समये तेजो सूत्रने अनुसरवानी अपेक्षाये निरपेक्ष
होय छे जेअ प्रकारने सबध क्षेत्र आदिकोभा समस्त लेयो नोछये, क्षेत्रनी
अपेक्षाये न्यारे विचार कराय छे त्यारे मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूपे अथवा
सूत्रनी आज्ञा अनुसार होकाहोकात्मक समस्त क्षेत्रने इक्षत नोबु न छे, तेने
न० ५४

प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्रैव प्रायः सामान्यरूपो ब्राह्मः, ततश्च-आदेशेन-द्रव्यजातिरूपसामान्यप्रकारेण, सर्वद्रव्याणि=धर्मास्तिकायादीनि जानाति । किञ्चिद् विशेषतोऽपि जानाति । यथा-धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशम्, तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपप्लम्भहेतुरमूर्तो लोकाकाश प्रमाण इत्यादि । न पश्यति=सर्वात्मना, धर्मास्तिकायादीन न पश्यति, घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि । अधना-आदेश इति धनादेशः, तेन घनादेशेन=घनाग्रया सर्वद्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि जानाति, न तु साक्षात् पश्यति ।

दिक समस्त द्रव्योंको जानता है । यहां आदेशका तात्पर्य प्रकारसे है । सामान्य और विशेषकी अपेक्षा यह प्रकार दो तरहका कहा गया है । यहां सामान्यरूप प्रकार विवक्षित हुआ है । यद्यपि मतिजानी आत्मा समस्त धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे ही जानता है, फिर भी वह उनके विषयमें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है । जैसे-धर्मास्तिकाय का कार्य जीव पुद्गलों को गमनमें सहायता प्रदान करना है । यह द्रव्य अमूर्तिक एव लोकाकाशव्यापी है । इसके असरघात प्रदेश हैं । इसे यह मतिजानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे जानता हुआ भी उन्हें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है । जानता है, परन्तु उन्हें साक्षात् रूपसे सर्वात्मता देखता नहीं है । हा, जो घटादिक द्रव्य योग्य देशावस्थित होते हैं उन्हें यह देखता भी है । अथवा आदेश शब्दका अर्थ सूत्राज्ञा है । सूत्र-आगम-की आज्ञा के अनुसार मतिजानी आत्मा धर्मादिक द्रव्यों को केवल जानतामात्र है, उन्हें साक्षात् देखता नहीं है ।

जैसे है अही आदेशने भावार्थ प्रकार है सामान्य अने विशेषनी अपेक्षाये आ प्रकार के जतने जताये है अही सामान्यरूप प्रकार विवक्षित थये है, जो के मतिजानी आत्मा समस्त धर्मादिक द्रव्योंने सामान्यरूप जे जे है, तो पक्ष ते तेमना विषे उधक कधक विशेषरूपे पक्ष जे है जेभके- धर्मास्तिकायनु कार्य एव अने पुंलोंने गमनमा सहायता आपवानु है आ द्रव्य अमूर्तिक अने लोकाकाशव्यापी है तेनामा असरघात प्रदेश है आ रीते ते मतिजानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंने सामान्य रूपे जे जेवा छता पक्ष तेमने थोडा थोडा विशेषरूपे पक्ष जे है, जे है, पक्ष तेमने प्रत्यक्षरूपे सर्वात्मना देखतो नथी छ, जे घटा आदि द्रव्य योग्य स्थानमा रहल होथ तेमने ते देखे पक्ष है अथवा 'आदेश' शब्दने अर्थ सूत्राज्ञा है सूत्र-आगमननी आज्ञा प्रमाणे मतिजानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंने केवल जे है, तेमने प्रत्यक्ष देखतो नथी

ननु सूत्रादेशतो यद् ज्ञानमुपजायते, तत् खलु श्रुतज्ञान भवति, तस्य शब्दार्थ-
परिज्ञान रूपत्वात्, अत्र तु मतिज्ञानमुच्यते, तत् कथमिह सूत्रादेशो व्याख्यायते ?
इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्यग्बस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । इह हि श्रुतभाषितमतेः
श्रुतोपलब्धेऽपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येऽवग्रहेहायायादयो ज्ञानविशेषाः प्रादुर्भू-
वन्ति, ते मतिज्ञानमेव, न तु श्रुतज्ञान, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् १ ।

एव क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । क्षेत्र लोकालोकात्मकम् २ । कालः सर्वाङ्गारूपः,
अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३ । भाषाश्च पञ्चसरस्यस्तः—औदयिकादयः ४ ॥

शका—जब आदेश शब्द का अर्थ सूत्राज्ञा है, और यह कहा जाता
है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यो
को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो श्रुतज्ञान कहलाना
है यहा प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान
कैसे कहलावेगा ? ।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों
कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभाषित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतो-
पलब्ध पदार्थों में भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायजान होते हैं
वे मतिज्ञान ही हैं श्रुतज्ञान नहीं, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनु-
सरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं । इसी तरह का सबध क्षेत्र आदिकों
में लगा लेना चाहिये । क्षेत्र की अपेक्षा जब विचार किया जाता है तो
मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार
लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

शका—जे ' आदेश ' शब्दने अर्थ सूत्राज्ञा होय, अने अभेद कडेवाभा
आवे छे के मतिज्ञानी आत्मा आगमनी आज्ञा प्रमाणे धर्मादिक द्रव्योने लब्धे
छे, तो सूत्रथी जे ज्ञान थाय छे ते तो श्रुतज्ञान कडेवाय छे अही मतिज्ञानतु
प्रदर्शव्युत्पत्ती रह्यु छे, तो ते ज्ञान मतिज्ञान केवी गीते उडेवाय ?

उत्तर—आ प्रश्न तत्त्वने समन्वया विना करायो छे, वरपु के जेमनी मति
श्रुतज्ञानथी परिलामित यध रह्यु छे, अथवा पुरुषोने श्रुतोपलब्ध पदार्थोभा पण्यु
सूत्रानुसारी जे अवग्रह, छिडा, अवायजान थाय छे, अ मतिज्ञान न छे, श्रुत-
ज्ञान नही कारणे के ते समये तेओ सूत्रने अनुसरवानी अपेक्षाओ निरपेक्ष
होय छे ओज प्रकारने सबध क्षेत्र आदिकोभा समल्लेखे जेधओ, क्षेत्रनी
अपेक्षाओ न्यारे विचार कराय छे त्यारे मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूपे अथवा
सूत्रनी आज्ञा अनुसार लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्रने इक्षत लब्धे न छे, तेने

समति मतिज्ञानविषये सग्रहगाथा आह—

मूलम्—

गाहा—उग्गह ईहावाओ, य धारणा एव हुंति चत्तारि ।
 आभिणिवोहियनाण,—स्स भेयवत्थू समासेण ॥ १ ॥
 अत्थाण उग्गहणं,—मि उग्गहो तह वियालणे ईहा ।
 धवसायंमि अवायो, धरणं पुण धारणं विंति ॥ २ ॥
 उग्गह इक्के समयं, ईहावाया सुहुत्तमद्ध तु ।
 कालमसख सखं, च धारणा होइ नायव्वा ॥ ३ ॥
 पुट्ट सुणेइ सद्द, रूव पुण पासइ अपुट्ट तु ।
 गध रसं च फास, च वद्धपुट्टं वियागरे ॥ ४ ॥
 भासा समसेढीओ, सद्दं ज सुणइ मीसिय सुणइ ।
 वीसेढी पुण सद्दं सुणेइ, नियमा पराघाए ॥ ५ ॥
 ईहा—अपोह—वीमसा, मग्गणा य गवेसणा ।
 सन्ना सई मई पन्ना, सब्ब आभिणिवोहिय ॥ ६ ॥

नहीं है । काल की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार सर्वाक्षरूप निश्चयकाल को या भूत, भविष्यत, वर्तमानरूप व्यवहार काल को जानता मात्र है, उसे साक्षात् देखता नहीं है । इसी तरह भाव की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार समस्त भावों को-पर्यायो को-जानतामात्र है, उन्हें देखता नहीं है ॥

प्रत्यक्ष देखतो नहीं ज्ञाननी अपेक्षाओ मतिज्ञानी सामान्यरूपे अथवा आगमनी आज्ञा अनुसार सर्वाक्षरूप निश्चय ज्ञानने भूत, भविष्य वर्तमानरूप व्यवहार ज्ञानने मात्र लखे ल छे, तेने प्रत्यक्ष देखतो नहीं ओल प्रभाहे भावनी अपेक्षाओ मतिज्ञानी सामान्यरूपे अथवा आगमनी आज्ञानुसार समस्त भावने पर्यायोने मात्र लखे ल छे, तेमने देखतो नहीं

छाया—अवग्रह ईहाऽत्रायश्च, धारणा एवं भवन्ति चत्वारि ।
 आभिनिवोधिकज्ञानस्य, भेदवस्तूनि समासेन ॥ १ ॥
 अर्थानामवग्रहणे, अवग्रहस्तथा विचारणे ईहा ।
 व्यवसायेऽत्रायः, धरण पुनर्धारणा द्रुयते ॥ २ ॥
 अवग्रह एकं समयम् ईहाऽत्रायो मुहूर्तमथं तु ।
 कालमसरय सख्य, च धारणा भवति ज्ञातव्या ॥ ३ ॥
 स्पृष्ट शृणोति शब्द, रूप पुनः पश्यत्यस्पृष्ट तु ।
 गन्ध रसं च स्पर्शं च, बद्धस्पृष्ट व्यागृणीयात् ॥ ४ ॥
 भापासमश्रेणीतः, शब्द य शृणोति मिश्रित शृणोति ।
 विश्रेणि पुनः शब्द, शृणोति नियमात् पाराधाते ॥ ५ ॥
 ईहाऽपोहविमर्शाः, मार्गणा च गवेपणा ।
 सज्ञा स्मृतिर्मतिः प्रज्ञा, सर्वमाभिनिवोधिकम् ॥ ६ ॥

से त आभिनिवोहियनाणपरोक्खं । से तं मइनाण ॥सू०३६॥

तदेतत् आभिनिवोधिकज्ञानपरोक्षम् । तदेतन्मतिज्ञानम् ॥ सू० ३६ ॥

टीका—‘उग्रह०’ इत्यादि । आभिनिवोधिकज्ञानस्य=मतिज्ञानस्य, समासेन=सक्षेपेण, भेदवस्तूनि=भेदा’ प्रकारास्त एव वस्तूनि-पदार्थाः, एवम्, अने नैव क्रमेण चत्वारि=भवन्ति, तद् यथा—अवग्रहः १, ईहा २, अत्राय ३, धारणा ४ च । चकारः समुच्चयार्थकः । नन्वेव क्रमः कथमवग्रहादीना ? मिति चेत्—उच्यते—यतोऽनवग्रहीतस्येहा न भवति, अनीहितस्य चात्रायो न भवति, अनवगतस्य च

मतिज्ञान के विषय में सग्रह गाथाए इस प्रकार है—‘उग्रह ईहा०’ इत्यादि । गाथाओ का अर्थ—मतिज्ञान के सक्षेप से चार भेद हैं । वे इस प्रकार हैं—अवग्रह १, ईहा २, अत्राय ३ और धारणा ४ । इस प्रकार इनके क्रम का कारण है कि—जबनक पदार्थ का अवग्रह ज्ञान नहीं होता है तबतक उसकी ईहा नहीं होती है । ईहा के नहीं होने पर अत्राय नहीं होता है

मतिज्ञानना विषयभा आ प्रभाषे सग्रह गाथाओ छे—“उग्रह ईहा०” इत्यादि गाथाओनो अर्थ—मतिज्ञानना सक्षेपथी चार लेह छे ओ आ प्रकारे छे अवग्रह १, ईहा २, अत्राय ३, अने धारणा ४ तेमना आ प्रकारना कभनु कारणु ओ छे के—न्या सुधी पदार्थनु अवग्रहज्ञान थतु नथी त्यासुधी तेनी ईहा थती नथी ईहा न थाय तो अत्राय थतु नथी तथा अत्रायज्ञानना अत्रावे धारणा

धारणा न भवतीति ॥ १ ॥ अग्रहादीना स्वरूपमाह—‘अन्धाण०’ इत्यादि । अर्थात्—शब्दादीनाम्, अवग्रहणे सति=प्रथमदर्शनान्तरम्—व्यञ्जनावग्रहानन्तर-मित्यर्थः, अग्रहो भवति । ननु यस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् कथं प्रथम दर्शनं ततो ज्ञानं ? मिति चेत्, उच्यते—ज्ञानस्य प्रलापरणत्वात्, दर्शनस्य चाल्पापरणत्वादिति । अर्थात्मित्यस्याग्रंरूपि सम्बन्धः । तथा अर्थात् विचारणे=पर्यालोचने ईहा भवति । तथा—अर्थात् व्यस्राये निश्चये अत्रायो

तथा, अवायज्ञान के अभाव में धारणा नहीं होती है । अवग्रह आदि ज्ञानों का स्वरूप इस प्रकार है—शब्दादिक पदार्थों का जो प्रथम दर्शनरूप व्यञ्जनावग्रह के बाद सामान्य बोध होता है उसका नाम अवग्रह है ? ।

शका—जब वस्तु सामान्य विशेष धर्मात्मक है तो क्या कारण है जो उसका सर्व प्रथम दर्शन ही होता है ज्ञान नहीं होता ? और क्यों दर्शन के बाद ज्ञान होता है ? ।

उत्तर—ज्ञान का जो आवरण है वह दर्शन का आवरण अल्प है, इसलिये प्रबल आवरणवाला होने से दर्शन के बाद ही ज्ञान होता है । दर्शन का आवरण जल्दी हट जाता है और ज्ञान का आवरण देर से हटता है, इसलिये ज्ञानकी अपेक्षा दर्शन पहिले होता है, बाद में ज्ञान ।

अर्थों की जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा २ । और उनका

यती नहीं, अवग्रह आदि ज्ञानोंनु स्वरूप आ प्रमाणे छे—शब्दादिक पदार्थोंना प्रथमदर्शनरूप व्यञ्जनावग्रहणी पछी ने सामान्यबोध थाय छे, तेनु नाम अवग्रह छे (१)

शका—जे वस्तु सामान्य विशेष धर्मात्मक होय छे, तो क्या कारणे तेनु सर्वप्रथम दर्शन न थाय छे, पछु ज्ञान यतु नहीं ? अने सा कारणे दर्शन पछी ज्ञान थाय छे ?

उत्तर—ज्ञाननु जे आवरण छे ते दर्शनना आवरण उरता प्रमाण छे अने दर्शननु आवरण अल्प छे, तेथी प्रमाण आवरणप्राण होवाथी दर्शन पछी न ज्ञान थाय छे दर्शननु आवरण जल्दी भसी जाय छे, अने ज्ञानना आवरणने भयता वार लागे छे ते कारणे ज्ञान करता दर्शन पछेहु थाय छे, अने पछी ज्ञान थाय छे

अर्थोंनी जे विचारणा थाय छे तेनु नाम ईहा २ अने तेमने जे

भवति । तथा-धरणम्=वासनादिरूपेण यद्धारण, तत्, धारणा द्युवते=वदन्ति तीर्थकरादय इत्यर्थः ॥ २ ॥

अवग्रहादीना स्थितिमानमाह-‘उग्रह इक्के०’ इत्यादि । अवग्रहः-एक समय भवति । इहावग्रहशब्देन नैश्वयिकोऽर्थावग्रहो गृह्यते । सर्वजघन्यः कालविशेषः समयः । स च प्रवचनोक्तादुत्पलपत्रगतव्यतिभेदोदाहरणात्, जरत्पटशाटिकापाटनदृष्टान्ताच्च विज्ञेयः । तमेकं समयमवग्रहो वर्तते, न तु तत्. परमित्यर्थः । व्यञ्जनावग्रह-व्यावहारिकार्थावग्रहौ च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं भवत इति द्रष्टव्यम् । ईहावायौ तु अर्थं मुहूर्तं भवतः । मुहूर्तो घटिकाद्वयप्रमाणः कालविशेषः । अर्थं मुहूर्तमिति व्यवहारापेक्षया कथितम् । परमार्थतस्तु इह ‘मुहूर्तमद्र’ इत्यनेनान्तर्मुहूर्तमेव मन्तव्यम् । तु शब्दः समुच्चये ।

जो निश्चय होता है उसका नाम अवाय ३ । तथा उन शब्दादिक पदार्थों का जो वासना आदि रूप से हृदय में धारण होता है उसका नाम धारणा है ४ । ऐसा तीर्थकर गणधरो ने कहा है । इनका कालमान इस प्रकार है-

अवग्रह नैश्वयिक अर्थावग्रह-का काल एक समय मात्र है । कालका सबसे जघन्य भेद समय कहा है । उत्पलके शतपत्रोंको एक साथ छेदने में तथा जीर्ण वस्त्रादिकके फाड़नेमें अमरुयात समय हो जाते हैं, इससे जाना जाता है कि समय, कालका सबसे सूक्ष्म भेद है । नैश्वयिक अर्थावग्रह एक समय तक ही रहता है, इसके बाद नहीं । व्यञ्जनावग्रह तथा व्यावहारिक अर्थावग्रह, इनका काल प्रत्येकका अन्तर्मुहूर्त है । ईहा तथा अवाय, इनका काल आधा मुहूर्तका है । दो घड़ीका एक मुहूर्त होता है । यहा जो आधा मुहूर्तकाल बतलाया गया है वह व्यवहारकी अपेक्षा कहा

निश्चय वाय छे तेनु नाम अवाय ३ तथा ऐ शब्दादिक पदार्थोंनु जे वासना आदि रूपे हृदयमा धारणा थाय जे तेनु नाम धारणा छे ४ ऐवु तीर्थकर गणधरोऐ कहु छे तेमनु ज्ञानमान आ प्रमाणे जे-

अवग्रह-नैश्वयिक अर्थावग्रह-नो ज्ञान मात्र ऐउ समयनो छे ज्ञानो सौथी जघन्य लेह समय जेवनाय छे उत्पलना सो पानने ऐक साथे छेदवामा तथा एतु वस्त्रादिकने फाड़वामा असभ्यात समय लागे छे, तेथी जखी शक्य छे जे समय, ज्ञानो सौथी सूक्ष्म लेह छे नैश्वयिक अर्थावग्रह ऐउ समय सुधी ज रहै छे, त्याख्याद रोडेतो नथी व्यञ्जनावग्रह तथा व्यावहारिक अर्थावग्रह ऐ प्रत्येकनो ज्ञान अन्तर्मुहूर्त छे, जेहा तवा अवायनो ज्ञान अर्था सुहूर्तनो छे ऐ धर्षीनु ऐउ मुहूर्त थाय छे, अहा जे अर्था सुहूर्ताज्ञान अताव्ये ।

ધારણા ન ભરતીતિ ॥ ૧ ॥ અગ્રહાદીના સ્વરૂપમાહ—‘અત્યાણં૦’ ઇત્યાદિ । અર્થાના=શબ્દાદીનામ્, અગ્રહણે સતિ=પ્રથમદર્શનાન્તરમ્—વ્યજ્ઞનાગ્રહાનન્તર-મિત્યર્થઃ, અગ્રહો ભરતિ । નનુ વસ્તુનઃ સામાન્યવિશેષાત્મકતયા વિશિષ્ટત્વાત્ કથમ્ પ્રથમ દર્શન તત્તો જ્ઞાન ? મિતિ ચેત્, લચ્યતે-જ્ઞાનમ્ય પ્રલાપરણપચ્ચાત્, દર્શનસ્ય ચાલ્પાપરણપચ્ચાદિતિ । અર્થાનામિત્યસ્પાગ્રંડપિ સમ્બન્ધઃ । તથા અર્થાના વિચારણે=પર્યાલોચને ઈહા ભરતિ । તથા-અર્થાના વ્યપસાયે નિશ્ચયે અવાયો

તથા, અવાયજ્ઞાન કે અભાવ મે ધારણા નહીં હોતી છે । અગ્રહ આદિ જ્ઞાનો કા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર છે—શબ્દાદિક પદાર્થોં કા જો પ્રથમ દર્શનરૂપ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ કે વાદ સામાન્ય વોધ હોતા છે ડસકા નામ અવગ્રહ છે ? ।

શકા—જવ વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક છે તો કયા કારણ છે જો ડસકા સર્વ પ્રથમ દર્શન હી હોતા છે જ્ઞાન નહીં હોતા ? જૌર ક્યોં દર્શન કે વાદ જ્ઞાન હોતા છે ? ।

ઉત્તર—જ્ઞાન કા જો આવરણ છે વહ દર્શન કા આવરણ અલ્પ છે, ઇસલિયે પ્રવલ આવરણવાલા હોને સે દર્શન કે વાદ હી જ્ઞાન હોતા છે । દર્શન કા આવરણ જત્તદી વટ જાતા છે ઔર જ્ઞાન કા આવરણ ડેર સે વટતા છે, ઇસલિયે જ્ઞાનકી અપેક્ષા દર્શન પહિલે હોતા છે, વાદ મેં જ્ઞાન ।

અર્થોં કી જો વિચારણા હોતી છે ડસકા નામ ઈહા ૨ । ઔર ડનકા

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોં સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—શબ્દાદિક પદાર્થોના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજ્ઞનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યવોધ થાય છે, તેનું નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો કયા કારણે તેનું સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતું નથી ? અને શા કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનનું જે આવરણ છે તે દર્શનના આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનું આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળું હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે દર્શનનું આવરણ જત્તદી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા વાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતા દર્શન પહેલું થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોની જે વિચારણા થાય છે તેનું નામ ઈહા ૨ અને તેમનો જે

तदेवमवग्रहादीनां स्वरूप कालप्रमाण चाभिधाय श्रोत्रेन्द्रियादीना प्राप्ताप्राप्त-
विषयतामाह—‘पुट्टं सुणेइ०’ इत्यादि। स्पृष्ट=श्रोत्रेन्द्रियेण स्पृष्टमात्रं शब्दं शृणोति।
अयमर्थः—यथा शरीरोपरि धूलिकणसपातस्तथा श्रोत्रेन्द्रियेण सह शब्दस्पर्शमात्रं सति
शब्दं जानातीति।

ननु कथं स्पृष्टमात्रं शब्दं शृणोतीति चेत्, उच्यते—इह श्रोत्रेन्द्रियगणापे-
क्षया श्रोत्रेन्द्रियं प्रायः पटुतरम्, तथा गन्धादिद्रव्यापेक्षया शब्दद्रव्याणि सूक्ष्माणि
की अपेक्षा सरयातवर्षं प्रमितं कालवाली मानी जाती है, और जो
पत्योपम आदि असख्यातवर्ष की आयुवाले जीव होते हैं उनकी अपेक्षा
असख्यातवर्ष प्रमित काल वाली मानी जाती है। इस अपेक्षा इसका
काल सरयात तथा असरयात वर्ष का बतलाया है ॥ ३ ॥

इस प्रकार अवग्रह आदि का स्वरूप एव काल प्रमाण बतलाकर
अब श्रोत्र इन्द्रिय आदिकों में प्राप्यकारिता तथा अप्राप्यकारिता प्रकट
करते हैं—“पुट्टं सुणेइ सह०” इत्यादि। जो श्रोत्र इन्द्रिय है वह स्पृष्टमात्र
शब्द को सुनती है, इसलिये वह प्राप्यकारी है। जिस प्रकार शरीर के
ऊपर धूलिकणों का सपात होता है उसी तरह श्रोत्र इन्द्रिय के साथ
शब्द का स्पर्शमात्र होते ही वह उसे जान लेती है।

शका—स्पृष्टमात्र होने पर श्रोत्रेन्द्रिय शब्द को कैसे सुन लेती है ?

उत्तर—श्रोत्र इन्द्रियों की अपेक्षा श्रोत्र इन्द्रिय प्रायः पटुतर होती है,
तथा गन्ध आदि द्रव्य की अपेक्षा शब्द, द्रव्य, सूक्ष्म, प्रभूत, और भावुक

वर्षना आयुष्यवाणा प्राणीभ्योऽपि अपेक्षायां सख्यात वर्षं प्रमितं कालवाणी
मनायं छे, अने ले पत्योपम आदि असख्यात वर्षना आयुष्यवाणा एव होय
छे तेमनी अपेक्षायां असख्यात वर्षं प्रमितं कालवाणी मनायं छे ते अपेक्षायां
तेना काल असख्यात तथा सख्यात वर्षना भताव्ये छे ॥ ३ ॥

आ रीते अवग्रह आदितु स्वल्पं अने कालप्रमाणं भतावीने हुवे
श्रोत्रेन्द्रिय आदिमा प्राप्यकारिता तथा अप्राप्यकारिता प्रकट करे छे—
“पुट्टं सुणेइ सह०” इत्यादि ले श्रोत्र इन्द्रिय छे, ते मात्र स्पृष्ट शब्दने न
सालणे छे ते शरत्ते ते प्राप्यकारी छे लेम शरीर उपर धूलिकणानो सपात
थाय छे अने प्रमाणे श्रोत्रेन्द्रियनी साथे शब्दने स्पर्श मात्र थता न ते तेने
जानी ले छे

शका—स्पर्शमात्र थता न श्रोत्रेन्द्रिय शब्दने केवी रीते सालणे छे ?

उत्तर—आधीनी इन्द्रियो करता श्रोत्र इन्द्रिय सामान्य रीते वधारे थपण
होय छे, तथा गन्ध आदि द्रव्यनी अपेक्षायां शब्दद्रव्य, सूक्ष्म, प्रभूत अने

ધારણા-અસહ્ય સંગ ચ કાલ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ । અસંરય-ન વિદ્યતે મર્યા-પક્ષ-
 માસ-ઋતુ-અયન-સવત્સરાદિકો યસ્યાસાસરયઃ-પલ્યોપમાદિલભણસ્ત કાલમસં-
 હ્યમ્, તથા-સરયાયતે, ઇતિ સરયઃ-પક્ષમાસર્ત્વયનાદિપ્રમિત ઇત્યર્થઃ । ત સગ્ય,
 ચ શબ્દાદન્તર્મુહૂર્તં ચ કાલ ધારણા ભવતીત્યર્થઃ । ઇદમુક્ત ભવતિ-અવિચ્યુતિ-
 વાસનાસ્મૃતિભેદાદ્ ધારણા ત્રિવિધા । તત્રાવિચ્યુતિરુપા સ્મૃતિરુપા ચ પ્રત્યેકમન્ત-
 મુહૂર્તં ભવતિ । યા તુ તદર્થજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમરૂપા સ્મૃતિગીજરૂપા વાસનારૂપા
 ધારણા સા સહ્યેયવર્ષાણુપા પ્રાણિના સરયેયકાલમ્, અસરયેયવર્ષાણુપા તુ પલ્યો-
 પમાદિજીવિનામસહ્યેય કાલ ભવતીતિ ॥ ૩ ॥

ગયા જાનના ચાહિયે । વૈસે તો વાસ્તવિક રૂપમેં ઇનકા કાલ “મુહુત્તમદ્”
 ઇસ કથનસે અન્તર્મુહૂર્તકા હી માનના ચાહિયે । ધારણા કા સમય
 સરયાત અસહ્યાત-કાલરૂપ કહા ગયા હૈ । પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન,
 સવત્સર આદિરૂપ મર્યા જિસમેં નહીં હોતી હૈ એસા જો પલ્યોપમ આદિ
 રૂપ કાલ હૈ ઉસકા નામ અસહ્યાત કાલ હૈ, તથા જિસમેં પક્ષ માસ
 ઋતુ આદિકા વ્યવહાર હોતા હૈ વહ સરયાતકાલ હૈ । તથા “ચ” શબ્દ
 સે વહ વાત મી જાની જાતી હૈ કિ ઇસકા કાલ અન્તર્મુહૂર્ત મી હૈ । ઇસ
 કા તાત્પર્ય વહ હૈ કિ શાસ્ત્રોં મેં ધારણા કે (૧) અવિચ્યુતિ, (૨) વાસના
 તથા (૩) સ્મૃતિ, ઇસ તરહ ત્રીન ભેદ વતલાયે હૈં । ઇનમે અવિચ્યુતિ તથા
 સ્મૃતિરૂપ ધારણા કા કાલ પ્રત્યેક કા અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ । તથા વાસનારૂપ
 જો ધારણા હૈ, કિ જિસસે સ્મૃતિ હોતી હૈ એવ જો તત્તત્ અર્થ કે જ્ઞાના-
 વરણ કે ક્ષયોપશમરૂપ હોતી હૈ, વહ સહ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે પ્રાણિયોં

છે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ કહેલ છે એમ સમજવાતુ છે આમ તો વાસ્તવિક
 રૂપે તેનો કાળ “મુહુત્તમદ્” આ કથનથી અન્તર્મુહૂર્ત જ માનવો જોઈએ
 ધારણાનો કાળ અસહ્યાત અને સહ્યાતકાળરૂપ કહેવાય છે પક્ષ, માસ, ઋતુ,
 અયન, સવત્સર આદિરૂપ સહ્યા જેમા હોતી નથી એવો જે પલ્યોપમ આદિ
 રૂપ કાળ છે તેનું નામ અસહ્યાત કાળ છે, તથા જેમા પક્ષ, માસ, ઋતુ
 આદિનો વ્યવહાર થાય છે તે સહ્યાત કાળ છે તથા “ચ” શબ્દથી આ વાત
 પણ જણવા મળે છે કે તેનો કાળ અન્તર્મુહૂર્ત પણ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે
 શાસ્ત્રોમા ધારણાના, (૧) અવિચ્યુતિ, (૨) વાસના, તથા (૩) સ્મૃતિ એ રીતે
 ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે તેઓમા અવિચ્યુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણા એ પ્રત્યેકનો
 કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે અને વાસનારૂપ જે ધારણા છે કે જેથી સ્મૃતિ થાય
 છે, અને જે તે તે અર્થના જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમરૂપ હોય છે, તે સહ્યાત

गध रस च स्पर्श च उद्भृष्ट-वद्धम्=आश्लिष्टम् आत्मप्रदेशैरात्मीकृतं-दृग्धे जल-
मिवेत्यर्थः, स्पृष्ट=स्पृष्टमात्रम्, शरीरे रजःक्वणवत् । आर्पत्वात्-‘वद्धपुद्गु’ इति ।
अर्थस्तु स्पृष्ट वद्ध च स्पृष्टवद्धमिति त्रौघ्यम्, पूर्वं स्पृष्ट पश्चाद् वद्ध स्पृष्टवद्धम्,
स्पर्शमात्राऽनंतरमात्मप्रदेशैरागृहीतमित्यर्थः। घ्राणादिभिरिन्द्रियैर्जानातीति व्याघ्र-
णाति=तीर्थकरः कथयति ।

इह शब्दमुत्कर्षतो द्वादशयोजनेभ्य आगत जीवः शृणोति । गन्धरसस्पर्श
द्रव्याणि तु प्रत्येकमुत्कर्षतो नवभ्यो योजनेभ्य आगतानि घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रियै-
र्जीनो गृह्णाति । जघन्यतस्त्वरूप विहाय शब्दादिद्रव्याणि अद्गुलासरव्येयभागादा-
गतानि गृह्णाति । चक्षुषा तु जघन्यतो योग्यदेशस्थयोग्यत्रिपयमद्गुलसख्येय-
भागवर्ति द्रव्यं गृह्णाति । उत्कर्षतस्तु आत्माद्गुलेन सातिरेकयोजनलक्षणवर्ति

इन्द्रिय, रसनाऽन्द्रिय तथा स्पर्शऽन्द्रिय, ये अश्लिष्ट एव स्पृष्ट ह्ये अपने
विषय को-गध रस एव स्पर्श को जानती है । “वद्ध पुद्गु” यह आर्पवाक्य
है अतः यहा ‘पुद्गु वद्ध’ ऐसा समझना चाहिये, अर्थात् इन इन्द्रियों
का विषय पहिले इन इन्द्रियोंके साथ स्पृष्ट होता है बादमें वद्ध होता है।
ऐसा तीर्थकर गणधरोने कहा है ।

चारह योजनसे आये हुए शब्दको कर्ण इन्द्रियके द्वारा जीव उत्कृष्ट
की अपेक्षा विषय कर लिया करता है । इसी तरह उत्कृष्टकी अपेक्षा
नौ २ योजन तकके गध, रस, और स्पर्श द्रव्यों को घ्राण आदि इन्द्रियों
के द्वारा जीव विषय कर लिया करता है । जघन्यकी अपेक्षा रूपको
छोड कर अगुलके असरयातवें भागसे आये हुए शब्दादिक द्रव्योंको

अर्थमा आये। छे घ्राणैन्द्रिय, रसनाऽन्द्रिय तथा स्पर्शऽन्द्रिय, ये आश्लिष्ट
अने स्पृष्ट थयेव पीताना विषयने-गध, रस अने स्पर्शने लले छे “वद्ध
पुद्गु” ये आर्पवाक्य छे तेही अही “पुद्गु वद्ध” येम समज्जातु छे
अटवे के अे इन्द्रियेना विषय पडेला अे इन्द्रियेनी साथे स्पृष्ट थाय छे, पही
अद्ध थाय छे अेवु तीर्थ कर गणधरोअे ललु छे

चार योजनथी आवेल शब्दने एव कर्णैन्द्रिय द्वारा उत्कृष्टनी अपेक्षाअे
विषय करी ले छे अेन प्रमाणे उत्कृष्टनी अपेक्षाअे नव, नव, योजन सुधीना
गध, रस अने स्पर्श द्रव्येने घ्राणैन्द्रिय आदि इन्द्रिये द्वारा एव विषय करी
ले छे जघन्यनी अपेक्षाअे इपने छोडीने अशुलना असप्यातमा भागथी
न० ५५

પ્રભૂતાનિ ભાગુકાનિ ચ, અર્થાત્-શ્રોત્રેન્દ્રિયસસર્ગેણ તથાવિધપરિણમનશીલાનિ, શબ્દપુદ્ગલા એવ સર્વતસ્તદિન્દ્રિય વ્યાપ્નુવન્તિ । તતઃ સ્પષ્ટમાત્રાણ્યપિ શબ્દદ્રવ્યાણિ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ ગ્રહીતુ શક્યન્તે ।

રૂપ પુનઃસ્પષ્ટમેવ=અસરદ્વમેવ પદ્યતિ=ગૃહ્ણતિ । પુનઃ શબ્દાદસ્પષ્ટમપિ યોગ્યદેશાવસ્થિતમેવ ગૃહ્ણતિ, નત્વયોગ્યદેશાવસ્થિતમધોલોકાદિસ્થિતમ્, ચક્ષુષોઽપ્રાપ્ય કારિત્વાત્, પરિમિતદેશસ્થિતિપયગ્રાહિત્વાચ્ચ । ‘તુ’ શબ્દ ણ્યકારાર્થે વર્તેતે । તથા હોતે હૈં, અર્થાત્-શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય કે માથે શબ્દ દ્રવ્ય કા સસર્ગ હોતે હી ઉસમેં તથાવિધ પરિણમન્ શીલતા આ જાતી હૈ । શબ્દ પુદ્ગલ હી સર્વ તરફ સે ઉસ ઇન્દ્રિય કો વ્યાપ્ત કર લેતે હૈં, ઇસલિયે સ્પષ્ટમાત્ર શબ્દ દ્રવ્ય શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ ક્રિયે જાતે હૈં, અતઃ વહ પ્રાપ્યકારી બત લાઈ ગઈ હૈ । યહી વાત ગાથાકારને “પુદ્ગલ સુણેઈ સદ્” ‘સ્પષ્ટ શ્રુણોતિ શબ્દમ્’ ઇસ ગાથાંશ દ્વારા સ્પષ્ટ કી હૈ । ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પષ્ટરૂપ કો દેખતી હૈ, અતઃ વહ અપ્રાપ્યકારી કહી ગઈ હૈ । ગાથા મેં પુનઃ શબ્દ ઇસ વાત કી સૂચના કે નિમિત્ત હૈ કિ યદ્યપિ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પષ્ટરૂપ કો હી જાનતી હૈ તો હી વહ યોગ્ય દેશ મેં અવસ્થિત હુઈ હી ઉસ રૂપ કો ગ્રહણ કરતી હૈ, અધોલોક આદિ અયોગ્ય દેશ મેં સ્થિતરૂપ કો નહી, ક્યો કિ યહ અપ્રાપ્યકારી માની ગઈ હૈ । તથા ઇસ ઇન્દ્રિય કા સ્વભાવ હી કુઠ ણેસા હૈ કિ જિસકી વજહ સે યહ પરિમિત દેશ મેં રહે હુઈ વિષય કો ગ્રહણ કરતી હૈ । ગાથા મે ‘તુ’ શબ્દ ‘એવ’ કે અર્થ મે આયા હૈ । પ્રાગ-

ભાગુક હોય છે, એટલે કે-શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયની માથે શબ્દદ્રવ્યનો સસર્ગ થતા જ તેમા તે પ્રકારની પરિણમન શીલતા આવી જાય છે શબ્દ પુદ્ગલ જ બધી તરફથી તે ઇન્દ્રિયને આવરી લે છે, તે કારણે શબ્દદ્રવ્યનો સ્પર્શમાત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિય વડે ગ્રહણ થાય છે, તેથી તેને પ્રાપ્યકારી ઘોષાની છે એજ વાત સૂચકારે “પુદ્ગલ સુણેઈ સદ્”-સ્પષ્ટ શ્રુણોતિ શબ્દમ્” એ ગાથાંશ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શી રૂપને દેખે છે, તેથી તેને અપ્રાપ્યકારી કહેલ છે ગાથામા પુનઃ શબ્દ એ બાબતની સૂચનાને માટે છે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શી રૂપને જ જાણે તો પણ તે યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ તે રૂપને જ ગ્રહણ કરે છે, અધોલોક આદિ અયોગ્ય સ્થાનમા રહેલ રૂપને નહી, કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી ગણેલ છે તથા આ ઇન્દ્રિયનો સ્વભાવ જ કઈક એવો છે કે જેને કાગળ તે મર્યાદિત સ્થાનમા રહેલ વિષયને ગ્રહણ કરે છે ગાથામા “તુ” “એવ”ના

उच्यते-न केवलानि शब्दप्रयोगनिःसृतानि शब्दद्रव्याणि शृणोति। यतः केवलानि वासकानि, तथा-शब्दयोग्यानि च द्रव्याणि सकललोकव्याप्तानि, अतस्तद्भावितानि विना केवलानामसत्त्वात् केवलानि न श्रोतुं शक्यन्ते । किंतु तद्भावितानि मिश्राणि वा शृणोति । अमुमर्थं प्रतिबोधयितुमाह—‘ भासा ’ इति । भाष्यते इति भाषा=वाक् । शब्दरूपतया निःसृता पुद्गलद्रव्यसहनिरित्यर्थः । सा च द्विविधा-पर्णात्मिका

शका—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पष्ट शब्दको सुनता है ऐसा जो कहना है उस विषयमे यह प्रश्न है कि मनुष्य कर्ण इन्द्रियद्वारा शब्द प्रयोग करते समय निकले हुए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है ? अथवा इनसे जुदे तद्भावित शब्दों को ? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है ?

उत्तर—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा केवल शब्द प्रयोग निःसृत शब्द द्रव्यों को नहीं सुनता है, क्यों कि वे उस समय वासक (सस्कारक) होते हैं । तथा शब्द योग्य द्रव्य सकल लोकमे व्याप्त रहते हैं, इस लिये तद्भावित शब्दों के विना केवल शब्द द्रव्योका कर्ण इन्द्रियद्वारा सुनना असंभव है, अतः तद्भावित शब्दोंका अथवा मिश्र शब्दोंका ही सुनना संभव है, इस लिये श्रोता ऐसे शब्दोंको ही सुनता है, केवल शब्द द्रव्योंको नहीं ॥ ४ ॥ यही बात सूत्रकार अगली गाथासे स्पष्ट करते हैं—‘ भासा समसेदीओ० ’ इत्यादि । शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हैं । यह भाषा वर्णस्वरूप

शका—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पष्ट शब्दने सांभणे છે એમ બે કહેલુ છે, તે વિષયમા આ પ્રશ્ન છે કે-મનુષ્ય કર્ણ इन्द्रिय द्वारा शब्द प्रयोग करती वખते निःसृतेद એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સાંભળે છે ? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્ભાવિત શબ્દોને ? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સાંભળે છે ?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણ इन्द्रिय द्वारा ક્ષેપ શબ્દ પ્રયોગ નિસૃત શબ્દ દ્રવ્યોને સાંભળતો નથી, કારણ કે તેઓ તે સમયે વાસક (સસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સકળ લોકમા વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દો વિના ક્ષેપ શબ્દ દ્રવ્યોનુ કર્ણ इन्द्रिय द्वारा સાંભળાવુ તે અસંભવિત છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દોનુ અથવા મિશ્ર શબ્દોનુ જ સાંભળાવુ સંભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સાંભળે છે, ક્ષેપ શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહી ॥૪॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામા સ્પષ્ટ કરે છે—

“ ભાસા સમસેદીઓ ” ઇત્યાદિ

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિઃસૃત પુદ્ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

द्रव्यम् । एतदपि भास्वरद्रव्यमधिकृत्योच्यते । भास्वरद्रव्यमेकस्मिन्गतियोजनप्रक्षे-
भ्योऽपि परतः पश्यन्ति । यथा पुष्करवरीपार्थे मानुषोत्तरपर्वतप्रत्यासन्नवर्तिने
मनुष्या कर्कसक्रान्तीं सूर्यविम्बं पश्यन्तीति विज्ञेयम् । तथाचोक्तम्—

लक्खेहि एगवीसा,—ए साइरेगेहि पुक्खवरद्धमि ।

उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे ॥ १ ॥

छाया—लक्षरेकविंशत्या, सातिरेके पुष्करार्थे ।

उदये प्रेक्षन्ते नराः, सूर्यम् उत्कूर्पके दिवसे ॥१॥ इति ॥४॥

ननु 'स्पृष्ट शृणोति शब्द'—मित्युक्तम्, तत्र किं शब्दप्रयोगनिष्ठान्येव केव-
लानि शब्द द्रव्याणि शृणोति, उतान्यान्येव तद्भाषितानि, आहोश्चित मिश्राणीति? ।

जीव जान लेता है । जघन्यकी अपेक्षा चक्षुके द्वारा जीव अगुलके सरया-
तर्वे भागवर्ति, योग्य देशस्थित ऐसे योग्य विषयरूप द्रव्यको जान लेता
है । तथा उत्कृष्टकी अपेक्षा आत्माङ्गुलके मापसे कुछ अधिक एक लाख
योजनवर्ती द्रव्यको जान लेता है । यह कथन भास्वर—चमकता हुआ द्रव्यकी
अपेक्षा कहा गया जानना चाहिये । जीव चक्षु इन्द्रियके द्वारा इक्कीस
लाख योजनसे भी दूर रहे हुए भास्वर द्रव्यको देख लेता है, जैसे—कर्क
सक्रान्तिमे पुष्कर वरीपार्थमें रहे हुए मानुषोत्तर पर्वतके प्रत्यासन्नवर्ती—
जीव सूर्य के विम्बको देख लिया करते हैं । कहा भी है—

“ लक्खेहि एगवीसाए, साइरेगेहि पुक्खवरद्धमि ।

उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे ” ॥ १ ॥

आवेक शब्दादिक द्रव्येने एव ज्ञेयि ले छे जघन्यनी अपेक्षाये चक्षु द्वारा
एव अगुलना असज्यातमा लागवर्ति, योग्य स्थानमा रहेल जेवा योग्य
विषयरूप द्रव्येने ज्ञेयि ले छे तथा उत्कृष्टनी अपेक्षाये आत्माङ्गुलना मापथी
कथन वधारे जेक लाख योजनवर्ती द्रव्येने ज्ञेयि ले छे आ कथन भास्वर
द्रव्यनी अपेक्षाये कहेल छे, जेभ समजवानु छे एव चक्षुइन्द्रिय द्वारा जेकवीस
लाख योजनथी पणु इर रहेल भास्वर द्रव्य जेवे छे जेभके कर्क सक्रान्तिमा
पुष्करवरीपार्थमा रहेल मानुषोत्तर पर्वतना प्रत्यासन्नवर्ती एव सूर्यना जियने
जेवे छे कछु पणु छे—

“ लक्खे हि एगवीसाए साइ रेगे हि पुक्खवर वरद्धमि ।

उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे ” ॥१॥

उच्यते-न केवलानि शब्दप्रयोगनिःसृतानि शब्दद्रव्याणि शृणोति यतः केवलानि वासकानि, तथा-शब्दयोग्यानि च द्रव्याणि सकललोकव्याप्तानि, अतस्तद्भाषितानि विना केवलानामसत्त्वात् केवलानि न श्रोतुं शक्यन्ते । किंतु तद्भाषितानि मिश्राणि वा शृणोति । अमुमर्थं प्रतिबोधयितुमाह-‘ भासा ’ इति । भाष्यते इति भाषा=वाक् । शब्दरूपतया निःसृता पुद्गलद्रव्यसहतिरित्यर्थः । सा च द्विविधा-वर्णात्मिका

शका-मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पष्ट शब्दको सुनता है ऐसा जो कहना है उस विषयमे यह प्रश्न है कि मनुष्य कर्ण इन्द्रियद्वारा शब्द प्रयोग करते समय निकले हुए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है ? अथवा इनसे जुदे तद्भाषित शब्दों को ? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है ?

उत्तर-मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा केवल शब्द प्रयोग निःसृत शब्द द्रव्यों को नहीं सुनता है, क्यों कि वे उस समय वासक (सस्कारक) होते हैं । तथा शब्द योग्य द्रव्य सकल लोकमे व्याप्त रहते हैं, इस लिये तद्भाषित शब्दों के विना केवल शब्द द्रव्योंका कर्ण इन्द्रियद्वारा सुनना असंभव है, अतः तद्भाषित शब्दोंका अथवा मिश्र शब्दोंका ही सुनना संभव है, इस लिये श्रोता ऐसे शब्दोंको ही सुनता है, केवल शब्द द्रव्योंको नहीं ॥ ४ ॥ यही बात सूत्रकार अगली गाथासे स्पष्ट करते हैं-‘ भासा समसेदीओ० ’ इत्यादि । शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हैं । यह भाषा वर्णस्वरूप

शका-मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पष्ट शब्दने सांभले छे अथवा न कडेले छे, ते विषयमा आ प्रश्न छे उ-मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा शब्द प्रयोग करती वणते निकलेल अथवा एक मात्र शब्द द्रव्योने सांभले छे ? अथवा तेमनाथी बुद्ध तद्भाषित शब्दोने ? अथवा मिश्र शब्दोने सांभले छे ?

उत्तर-मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा शब्द प्रयोग निःसृत शब्द द्रव्योने सांभलतो नथी, कारण्ण उ तेअो ते सभये वासक (सस्कारक) होय छे तथा शब्दयोग्य द्रव्य सकल लोकमे व्याप्त रह्या करे छे, तेथी तद्भाषित शब्दो विना शब्द द्रव्योनु कर्ण इन्द्रिय द्वारा सांभलावु ते असंभवित छे, तेथी तद्भाषित शब्दोनु अथवा मिश्र शब्दोनु न सांभलावु संभवित छे, तेकारण्ण श्रोता अथवा शब्दोने न सांभले छे, शब्द रूपसे परिणत हो करे वात सूत्रकार उये पञ्जीनी गाथामा स्पष्ट करे छे-

“ भासा समसेदीओ० ” इत्यादि

शब्दरूपे परिणत यद्यने निकलेल पुद्गल द्रव्यसमूहने भाषा कडे छे

અર્ણાત્મિકા ચ । તત્ર ઘર્ણાત્મિકા લોકવ્યવહારરૂપા, અર્ણાત્મિકા ચ મેરીમાઙ્ગા
 રાદિરૂપા । તસ્યા' સમાઃ શ્રેણયઃ-ભાપાસમશ્રેણયઃ । इह श्रैणयः क्षेत्रप्रदेशे पङ्क्त्य
 उच्यन्ते । તાશ્ચ સર્વસ્યૈવ ભાપમાણસ્ય પટ્ટમુ ટિહ્નુ મિઘન્તે । યામુ શ્રેણિયુ નિઃસૃતા
 સતી ભાપા પ્રથમસમય एव लोकान्तमनुधावति, તા ઇતઃ=ગતઃ-પ્રાપ્તઃ-ભાપાસમ-
 શ્રેણીતઃ=ભાપાસમશ્રેણિવ્યવસ્થિત इत्यर्थः, यं शब्द=पुरुपादिसम्बन्धिनं भेर्यादि-
 सम्बन्धिन वा शृणोति=जानाति, यच्चच्छ द्योर्नित्यसम्बन्धात् त मिश्रित शृणोति-
 निःसृतशब्द द्रव्यभाविताऽपान्तरालस्थशब्दद्रव्यमित्यर्थः । ત્રિશ્રેણિ પુન' ઇત ઇતિ
 યોજ્યમ્ । ત્રિશ્રેણિમ્ ઇતઃ=ગતઃ-પ્રાપ્તઃ-ત્રિશ્રેણિવ્યવસ્થિત इत्यर्थः । અથવા-ત્રિશ્રે-
 ણિસ્થિતો ત્રિશ્રેણિરિત્યુચ્યતે, પદેઽપિ પદાપયવપ્રયોગદર્શનાત્, યથા-'भीमसेनः
 सेनः, सत्यभामा भामा' इति । મ તુ નિયમાત્ પરાઘાતે સતિ શબ્દ શૃણોતિ । અય ભાવઃ
 યાનિ વાસિતાનિ શબ્દદ્રવ્યાણિ તાન્યેન નિ સૃતશબ્દદ્રવ્યાભિઘાતે સતિ શૃણોતિ,
 ન તુ નિઃસૃતાનિ કેવલાનિ, તેપામનુશ્રેણિગમનાત્ પ્રતિઘાતામાવાચ્ચેતિ ॥૫॥

और अवर्णं स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है । जिस भाषामें लोकव्यवहार
 चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा भेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा
 अवर्णस्वरूप है । भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है-भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें
 समान पक्तिका होना । ये श्रेणिया बोलनेवाले व्यक्तिकी छहों दिशाओं
 में हुआ करती है । इन्ही मे से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके
 अन्त तक पहुच जाती है, अतः भाषाकी समश्रेणिमें व्यवस्थित हुआ
 जब किसी शब्दको चाहे वह पुरुष आदि सबधी हो या भेरी आदि
 सबधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है । तथा जो व्यक्ति
 भाषाकी समश्रेणीमें स्थित नहीं है किन्तु त्रिश्रेणिमें स्थित है वह निय-
 मतः पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योंको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે જે ભાષામા
 લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા ભેરી આદિના ધ્વનિરૂપ
 ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનુ તાત્પર્ય આ છે-

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમા સમાન પક્તિનુ હોવુ એ શ્રેણિઓ બોલનાર
 વ્યક્તિની છએ દિશાઓમા થાય છે તેમની અદરથી ભાષા પ્રથમ સમયમા જ
 લોકના અન્ત સુધી પહોચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ શ્રોતા
 જ્યારે કોઈ શબ્દને-ભલે તે પુરુષ આદિ જ બધી હોય કે ભેરી આદિ સબધી
 હોય-સાભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની
 સમશ્રેણિમા રહેલ નથી પણ ત્રિશ્રેણિમા રહેલ છે, તે નિયમત પરઘાત થતા
 વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાભળે છે ક્રિયા નિસત શબ્દોને નહી, કારણુ કે તે

सप्रति मतिज्ञानपर्यायशब्दानाम्—‘ ईहा० ’ इत्यादि । ईहनम् ईहा=सदर्थ-पर्यालोचनम् । अपोहः=निश्चयः । विमर्शः=विमर्शनम्-अवायात् पूर्व ईहायाश्चो-त्तरः प्रायः ‘शिरःऋण्डयनादयः पुरुषधर्मा इह न घटन्ते’-इति सप्रत्यय’, ईहाऽ-वायमव्यवर्ती प्रत्यय इत्यर्थः । तथा-मार्गणा-अन्वयधर्मान्वेषणरूपा । च शब्दः समुच्चयार्थः । गवेपणा=व्यतिरेकधर्माऽऽलोचनम् । तथा-सज्ञा-सज्ञानं, व्यञ्जना-ग्रहोत्तरकालभागी मतिविशेष इत्यर्थः॥ स्मृतिः=स्मरण-पूर्वानुभूतार्थात्मनः प्रत्यय-

निसृत शब्दों को नहीं, कारण के वे श्रेणिके अनुसार गमन कर जाते हैं और उनमें प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार बतलाते हैं—
‘ ईहा० ’ इत्यादि ।

मतिज्ञानके पर्यायवाची नौ नाम इस प्रकार हैं—ईहा १, अपोह २, विमर्श ३, मार्गणा ४, गवेपणा ५, सज्ञा ६, स्मृति ७, मति ८, प्रज्ञा ९ । सदर्थका विचार करना इसका नाम ईहा १, उस वस्तुका निश्चय हो जाना अपोह २, अवाय के पहिले एव ईहाके बाद होनेवाले विचारके नाम विमर्श ३, एव अन्वय धर्मों का अन्वेषण करना मार्गणा है ४ । व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेपणा है ५ । व्यञ्जनावग्रहके उत्तरकालमें जो मतिविशेष होता है वह सज्ञा है ६ । पूर्व में अनुभूत अर्थका स्मरण करना इसका नाम स्मृति है ७ । अर्थका परिच्छेद हो जाने पर भी उस अर्थके सूक्ष्म धर्मों का आलोचन करना

श्रेष्ठि प्रमाणे गमन करे छे अने तेमनामा ते अभये प्रतिपातने अभाव रहे छे ॥ ५ ॥

इसे मतिज्ञानना पर्यायवाची शब्दों सूत्रकार बतावे छे—“ ईहा ” इत्यादि मतिज्ञानना पर्यायवाची नव नाम आ प्रमाणे छे—(१) ईहा, (२) अपोह, (३) विमर्श, (४) मार्गणा, (५) गवेपणा, (६) सज्ञा, (७) स्मृति, (८) मति अने (९) प्रज्ञा (१) सदर्थने विचार करवे तेनु नाम “ईहा” (२) ते वस्तुने निश्चय थछे जेवे तेनु नाम “अपोह” (३) अवायनी पहिले अने ईहानी पछी थनार विचारनु नाम “विमर्श” (४) अने अन्वयधर्मोनु अन्वेषण करवु ते “मार्गणा” छे (५) व्यतिरेक धर्मोनी आलोचना करवी तेनु नाम “गवेपणा” छे (६) व्यञ्जनावग्रहना उत्तर कालमा जे मतिविशेष थाय छे तेनु नाम “सज्ञा” छे (७) पूर्व अनुभवेल अर्थनु स्मरण करवु तेनु नाम “स्मृति” छे (८) अर्थने परिच्छेद थछे गया पछी पछु ते अर्थना सूक्ष्मधर्मोनु आलोचन करवु

અર્ણાત્મિકા ચ । તત્ર વર્ણાત્મિકા લોકવ્યવહારરૂપા, અર્ણાત્મિકા ચ મેરીમાઝ્કારાદિરૂપા । તસ્યાઃ સમાઃ શ્રેણયઃ-ભાપાસમશ્રેણયઃ । ઇદ્ શ્રેણયઃ ક્ષેત્રપ્રદેશે પઙ્ગય ઉચ્યન્તે । તાશ્ચ સર્વસ્યેવ ભાપમાણસ્ય પદ્સુ દિક્ષુ ત્રિઘન્તે । યાસુ શ્રેણિષુ નિઃસૃતા સતી ભાપા પ્રથમસમય એવ લોકાન્તમનુધારવિ, તા ઇતઃ=ગતઃ-પ્રાપ્તઃ-ભાપાસમ-શ્રેણીતઃ=ભાપાસમશ્રેણિવ્યવસ્થિત इत्यर्थઃ, યં શબ્દ=પુરુપાદિમમ્મન્થિનં મેર્યાદિ-સમ્મન્થિન વા શૃણોતિ=જ્ઞાનાતિ, યત્તન્-શ્ચ-દ્યોર્નિત્યસમ્મન્થાત્ ત મિશ્રિત શૃણોતિ-નિઃસૃતશ્ચ દ્રવ્યભાવિતાઽપાન્તરાલસ્થશ્ચદ્રવ્યમિત્યર્થઃ । વિશ્રેણિં પુનઃ ઇત ઇતિ યોજ્યમ્ । વિશ્રેણિમ્ ઇતઃ=ગતઃ-પ્રાપ્તઃ-વિશ્રેણિવ્યવસ્થિત इत्यર્થઃ । અથવા-વિશ્રેણિસ્થિતો વિશ્રેણિસ્તિયુચ્યતે, પદેઽપિ પદાનયવપ્રયોગદર્શનાત્, યથા-‘મીમસેનઃ સેનઃ, સત્યમામા મામા’ ઇતિ । સ તુ નિયમાત્ પરાઘાતે સતિ શબ્દ શૃણોતિ । અય ભાવઃ યાનિ વાસિતાનિ શબ્દદ્રવ્યાણિ તાન્યેવ નિ સૃતશ્ચદ્રવ્યાભિઘાતે સતિ શૃણોતિ, ન તુ નિઃસૃતાનિ કેવલાનિ, તેપામનુશ્રેણિગમનાત્ પ્રતિઘાતામાનાચ્ચેતિ ॥૫॥

और अवर्ण स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है । जिस भाषामें लोकव्यवहार चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा भेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा अवर्णस्वरूप है । भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है-भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें समान पक्तिका होना । ये श्रेणिया गोलनेवाले व्यक्तिकी छहों दिशाओं में हुआ करती हैं । इन्ही में से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके अन्त तक पहुच जाती है, अतः भाषाकी समश्रेणिमें व्यवस्थित हुआ जब किसी शब्दको चाहे वह पुरुष आदि सबधी हो या भेरी आदि सबधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है । तथा जो व्यक्ति भाषाकी समश्रेणीमें स्थित नहीं है किन्तु विश्रेणिमें स्थित है वह नियमतः पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય એ બે ભાષામા લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા ભેરી આદિના ધ્વનિરૂપ ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનું તાત્પર્ય આ છે-

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમા સમાન પક્ષિતુ હોવુ એ શ્રેણિઓ બોલનાર વ્યક્તિની છએ દિશાઓમા થાય છે તેમની અદરથા ભાષા પ્રથમ સમયમા જ લોકના અન્ત સુધી પહોચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ શ્રોતા જ્યારે કોઈ શબ્દને-ભલે તે પુરુષ આદિ સબધી હોય કે ભેરી આદિ સબધી હોય-સાભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ નથી પણ વિશ્રેણિમા રહેલ છે, તે નિયમત પરાઘાત થતા વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાભળે છે ક્ષત નિસૃત શબ્દોને નહી, કારણ કે તે

समति मतिज्ञानपर्यायशब्दानाह—‘ ईहा० ’ इत्यादि । ईहनम् ईहा=सदर्थ-पर्यालोचनम् । अपोहः=निश्चयः । विमर्शः=विमर्शनम्—अवायात् पूर्व ईहायाश्चो-त्तरः प्रायः ‘शिरःऋण्डयनादयः पुरुषधर्मा इह न घटन्ते’—इति संप्रत्ययः, ईहाऽ-वायमध्यर्ती प्रत्यय इत्यर्थः । तथा—मार्गणा—अन्वयधर्मान्वेषणरूपा । च शब्दः समुच्चयार्थः । गवेपणा=व्यतिरेकधर्माऽऽलोचनम् । तथा—सज्ञा—सज्ञान, व्यञ्जनान-ग्रहोत्तरकालभागी मतिविशेष इत्यर्थः । स्मृतिः=स्मरणं—पूर्वानुभूतार्थालम्बन प्रत्यय-

निसृत शब्दों को नहीं, कारण के वे श्रेणिके अनुसार गमन कर जाते हैं और उनमें प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार बतलाते हैं—‘ ईहा० ’ इत्यादि ।

मतिज्ञानके पर्यायवाची नौ नाम इस प्रकार हैं—ईहा १, अपोह २, विमर्श ३, मार्गणा ४, गवेपणा ५, सज्ञा ६, स्मृति ७, मति ८, प्रज्ञा ९ । सदर्थका विचार करना इसका नाम ईहा १, उस वस्तुका निश्चय हो जाना अपोह २, अवाय के पहिले एव ईहाके बाद होनेवाले विचारके नाम विमर्श ३, एव अन्वय धर्मों का अन्वेषण करना मार्गणा है ४ । व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेपणा है ५ । व्यञ्ज-नावग्रहके उत्तरकालमें जो मतिविशेष होता है वह सज्ञा है ६ । पूर्व में अनुभूत अर्थका स्मरण करना इसका नाम स्मृति है ७ । अर्थका परि-च्छेद हो जाने पर भी उस अर्थके सूक्ष्म धर्मों का आलोचन करना

श्रेष्ठि प्रमाणे गमन उरे छे अने तेमनामा ते सभये प्रतिघातने अलाव रहे छे ॥ ५ ॥

इसे मतिज्ञानना पर्यायवाची शब्दों सूत्रकार बतावे छे—“ ईहा ” इत्यादि

मतिज्ञानना पर्यायवाची नव नाम आ प्रमाणे छे—(१) ईहा, (२) अपोह, (३) विमर्श, (४) मार्गणा, (५) गवेपणा, (६) सज्ञा, (७) स्मृति, (८) मति अने (९) प्रज्ञा (१) सदर्थने विचार उरेवे तेनु नाम ‘ईहा’ (२) ते वस्तुने निश्चय थछे जेवे तेनु नाम ‘अपोह’ (३) अवायनी पछेला अने ईहानी पछी थनार विचारनु नाम ‘विमर्श’ (४) अने अन्वयधर्मोनु अन्वेषण करवु ते ‘मार्गणा’ छे (५) व्यतिरेक धर्मोनी आलोचना करवी तेनु नाम ‘गवेपणा’ छे (६) व्यञ्जनावग्रहना उत्तर कालमा जे मतिविशेष थाय छे तेनु नाम ‘सज्ञा’ छे (७) पूर्व अनुभवेल अर्थनु स्मरण उरेवु तेनु नाम ‘स्मृति’ छे (८) अर्थने परिच्छेद थछे गया पछी पणु ते अर्थना सूक्ष्मधर्मोनु आलोचन करवु

विशेष. । मतिः=मनन-रुधंचिदर्थपरि-त्रेदेऽपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः । तथा
-प्रज्ञा=विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा सवित् ।
सर्वमिदमाभिनिगोधिक मतिज्ञानमित्यर्थः । कथञ्चित् किञ्चिद् भेददर्शनेऽपि
तत्रतः सर्वं मतिज्ञानमेवेदमिति भावः ॥ ६ ॥

तदेतत् आभिनिगोधिकज्ञानपरोक्षम् । तदेतन्मतिज्ञान वर्णितमिति शेष. ॥ सू० ३६ ॥

सप्रति सकलचरणकरणक्रियाधारश्रुतज्ञानस्वरूप वर्णयति—

मूलम्—से कित सुयनाणपरोक्खं ? सुयनाणपरोक्खं चोद्दसविह
पणत्त, तं जहा—अक्खरसुय १, अणक्खरसुय २, सणिसुय ३,
असणिसुय ४, सम्मसुय ५, मिच्छासुय ६, साइय ७, अणाइय ८,
सपज्जवासिय ९, अपज्जवासिय १०, गमिय ११, अगमिय १२,
अगपविट्ठ १३, अणंगपविट्ठ १४ ॥ सू० ३७ ॥

छाया—अथ किं तच्छ्रुतज्ञानपरोक्षम् ? श्रुतज्ञानपरोक्षं चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तम् ।
तद् यथा—अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २, सङ्गिश्रुतम् ३, असङ्गिश्रुतम् ४, सम्य-
क्श्रुतम् ५, मिथ्याश्रुतम् ६, सादिकम् ७, अनादिकम् ८, सपर्यवसितम् ९, अप-
र्यवसितम् १०, गमिकम् ११, अगमिकम् १२, अङ्गप्रविष्टम् १३, अनङ्गप्रविष्टम्
१४ ॥ सू० ३७ ॥

मति ८ । तथा उस पदार्थके यथार्थं प्रभूत धर्मो का विचार करना प्रज्ञा है ?
ये सब मतिज्ञानके ही पर्यायवाची शब्द हैं । यद्यपि इनमें शाब्दिक भेद
हैं तो भी मतिज्ञानरूपता की समानता होनेसे ये सब मतिज्ञान स्वरूप ही
हैं । यह आभिनिगोधिक ज्ञान परोक्षज्ञान है । इस तरह मतिज्ञानका
वर्णन किया ॥ सू० ३६ ॥

अब सकल चरण करणक्रियाके आधारभूत श्रुतज्ञानका वर्णन करते
हैं—‘से कित सुयनाण परोक्खं ?’ इत्यादि ।

ते “मति” छे (८) तथा ते पदार्थेना यथार्थं प्रभूत धर्माना विचार करवो ते
“प्रज्ञा” छे अथे यथा मतिज्ञानना ज पर्यायवाची शब्दो छे जे के तेमनामा
शाब्दिक भेद छे तो पणु मतिज्ञान रूपतानी समानता होवथी अथे यथा मति
ज्ञान स्वरूप ज छे आ आभिनिगोधिक ज्ञान परोक्ष ज्ञान छे आ प्रमाणे मति
ज्ञानतु वर्णन करायु ॥ सू० ३६ ॥

हुवे सकल चरण करण क्रियाना आधारभूत श्रुतज्ञानतु वर्णन करे छे—
“से किं त सुयनाण परोक्खं ?” इत्यादि

टीका—‘से किं त मुयनाणपरोक्ख’ इति । अथ किं तन श्रुतज्ञानपरोक्ष-
मिति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—श्रुतज्ञानपरोक्ष=श्रुतज्ञानरूप परोक्षज्ञान चतुर्दशविध
प्रज्ञप्त=तीर्थकरैः प्ररूपितम् । तद् यथा—अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २ इत्यादि ।
एतेषा भेदाना स्वरूपमग्रे वक्ष्यते । अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्वये सन्निश्रुतीना श्रेयभे-
दानामन्तर्भावेषु पृथगुपन्यासो मन्दमतीना शिष्याणामनुग्रहायकृत इति ॥ मू० ३७ ॥

अथ सूत्रकारः श्रुतज्ञानस्य चतुर्दश भेदान् वर्णयति—

मूलम्—से कि त अक्खरसुय ? । अक्खरसुय तिविह पणत्त ।
तं जहा—सन्नक्खर १, वजणक्खर २, लद्धिअक्खर ३ । से कि
त सन्नक्खर ? सन्नक्खर—अक्खरस्स सठाणागिई, से त सन्न-
क्खरं । से कि त वजणक्खरं ? । वजणक्खर—अक्खरस्स वज-
णाभिलावो । से त वजणक्खर । से कि त लद्धिअक्खर ? ।
लद्धिअक्खर—अक्खरलद्धियस्स लद्धि अक्खर समुप्पज्जइ । त
छव्विह पणत्त त जहा—सोइदियलद्धि—अक्खर, चक्खिदिय-
लद्धि अक्खर, घाणिदियलद्धि अक्खर, रसणिदियलद्धि—अक्खर,
फासिदियलद्धि अक्खर, नोइदियलद्धि—अक्खर । से त लद्धि-
अक्खर, से त अक्खरसुयं ।

पूर्ववर्णित श्रुतज्ञान कि जिसका परोक्षरूपसे वर्णन किया गया है
उसका क्या स्वरूप है ? उत्तर—श्रुतज्ञान कि जिसको परोक्ष कहा गया
है वह चौदह प्रकारका कहा गया है । वे चौदह प्रकार ये हैं—अक्षरश्रुत
१, अनक्षरश्रुत २, सञ्जीश्रुत ३, असञ्जीश्रुत ४, इत्यादि ॥ मू० ३७ ॥

पूर्व वर्णित श्रुतज्ञान के जेनु परोक्षरूपे वर्णन करायु छे, तेनु शु
स्वयं छे ?

उत्तर—श्रुतज्ञान के जेने परोक्ष कहेवायु छे ते चौदह प्रकारनु छे ते चौदह
प्रकार आ प्रमाणे छे—(१) अक्षर श्रुत, (२) अनक्षर श्रुत, (३) सञ्जीश्रुत, (४)
असञ्जीश्रुत इत्यादि ॥ मू० ३७ ॥

से किं त अणक्खरसुय ? । अणक्खरसुय अणेगविह

पण्णत्त । त जहा—

गाथा—उससिय नीससिय, निच्छूढ खासियं च छीय च ।

निस्सिधियमणुसार, अणक्खर छेलियाईय ॥ १ ॥

से त्तअणक्खरसुय ॥ सू० ३८ ॥

छाया—अथ किं तदक्षरश्रुतम् ? । अक्षरश्रुत त्रिविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—
सज्ञाक्षर १, व्यञ्जनाक्षर २, लब्ध्याक्षर ३ । अथ किं तत् सज्ञाक्षरम् ? । सज्ञाक्षरम्—
अक्षरस्य सस्थानाऽऽकृति । तदेतत् सज्ञाक्षरम् । अथ किं तद् व्यञ्जनाक्षरम् ? ।
व्यञ्जनाक्षरम्—अक्षरस्य व्यञ्जनाभिलापः । तदेतत् व्यञ्जनाक्षरम् । अथ किं तल्ल
ब्ध्याक्षरम् ? । लब्ध्याक्षरम्—अक्षरलब्धिः करस्य लब्ध्याक्षरं समुत्पद्यते । तद् षड्विधं
प्रपन्नं, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्याक्षरम् १, चक्षुरिन्द्रियलब्ध्याक्षरम् २, घ्राणेन्द्रि-
यलब्ध्याक्षरम् ३, रसनेन्द्रियलब्ध्याक्षरम् ४, स्पर्शेन्द्रियलब्ध्याक्षरम् ५, नोडिन्द्रियलब्ध्या-
क्षरम् ६ । तदेतल्लब्ध्याक्षरम् । तदेतदक्षरश्रुतम् ।

अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरश्रुतमनेकविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—

गाथा—उच्छ्रित्तसित निःश्वसित, निष्ठूत कासित च क्षुत च ।

निस्सिद्धित्तमनुसार, अनक्षर खेलितादिकम् ॥ १ ॥

तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥ सू० ३८ ॥

टीका—‘से किं त अक्खरसुय’ इति । अथ किं तद् अक्षरश्रुतमिति । पूर्व-
निर्दिष्टस्याक्षरश्रुतस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह—‘अक्खरसुय त्रिविधं
पण्णत्त’ इत्यादि । अक्षरश्रुत त्रिविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—सज्ञाक्षर, व्यञ्जनाक्षर,

अथ सूत्रकार श्रुतज्ञानके चौदह भेदोंका वर्णन करते हैं—‘से किं त
अक्खर सुय० ?’ इत्यादि ।

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—पूर्वनिर्दिष्ट
अक्षरश्रुत तीन प्रकारका बतलाया गया है । उसके तीन प्रकार ये हैं ।

इसे सूत्रकार श्रुतज्ञाना चौदह भेदोंका वर्णन करे छे—“से किं त अक्खर
सुय ?” इत्यादि

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुतनु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुत त्रय प्रकारनु अताव्यु छे ते त्रय प्रकारे

लब्ध्यक्षर च । ननु अक्षरश्रुतमित्यस्य कः शब्दार्थः ? उच्यते—न क्षरति—न चल-
त्यनुपयोगेऽपि न विनश्यति—इत्यक्षर—सामान्यज्ञानम् । तद्धि जीवस्वभावतयाऽनु-
पयोगेऽपि तच्चतो न प्रच्यवते । यद्यपि मत्यादिक सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर भवति,
तथापीह श्रुतज्ञानस्य प्रस्तावादक्षर श्रुतज्ञानमेव द्रष्टव्यम् । अस्य श्रुतज्ञानरूपस्य भा-
वाक्षरस्य कारण चाकारादिवर्णवृन्दम्, ततोऽकारादिवर्णोऽप्युपचारादक्षरमुच्यते ।
तस्मात्—अक्षर—ज्ञानरूप च तच्छ्रुतम् अक्षरश्रुत—भावश्रुतमित्यर्थः । तथा—अक्षरम्=
अकारादिवर्णरूप श्रुतम्—अक्षरश्रुत, द्रव्यश्रुतमित्यर्थः । अक्षरश्रुतमित्यनेन द्रव्य-
श्रुत, भावश्रुतमित्तिद्वय बोध्यम् । तत्र द्रव्यश्रुतस्य द्वौ भेदौ । सज्ञाक्षर, व्यञ्जनाक्षर
च । भावश्रुत च लब्ध्यक्षररूपमिति बोध्यम् ।

सज्ञाक्षरश्रुत १, व्यञ्जनाक्षरश्रुत २, एव लब्ध्यक्षरश्रुत ३ । अक्षर शब्दका
क्या अर्थ है ? अक्षर शब्दका अर्थ है—सामान्य ज्ञान । अनुपयोग अवस्था
में भी जो नष्ट नहीं होता है वह अक्षर है, ऐसी अक्षरकी व्युत्पत्ति है ।
ज्ञान सामान्य जीवका लक्षण है, अतः अक्षर शब्दका वाच्यार्थ सामान्य
ज्ञान होता है । यद्यपि मतिज्ञान आदि समस्त विशेष ज्ञान सामान्यरूप
से अक्षर रूप है तौ भी यहाँ श्रुतज्ञानका सबध चल रहा है अतः “अक्षर”
से श्रुतज्ञान ही यहा गृहीत हुआ है अन्य ज्ञान नहीं । इस श्रुतज्ञानरूप
भावाक्षरका कारण अकार आदि वर्णसमूह है, अतः अकार आदि वर्ण
भी उपचारसे अक्षररूप मान लिये गये हैं, इस लिये ज्ञानरूप जो श्रुत
है वह अक्षरश्रुत—भावश्रुत है । और इस भावश्रुतका कारण होनेसे अका-
रादि अक्षर द्रव्यश्रुत हैं । अक्षरश्रुतपदसे द्रव्यश्रुत और भावश्रुत इन

नीचे प्रमाणों से—(१) सज्ञाक्षर श्रुत, (२) व्यञ्जनाक्षर श्रुत, अने (३) लब्ध्यक्षर
श्रुत अक्षर शब्दको शो अर्थ है ? अक्षर शब्दको अर्थ “सामान्य ज्ञान” है
अनुपयोग अवस्थामा पक्ष के नाश पामर्तु नहीं तो अक्षर है, अर्थात् अक्षरकी
व्युत्पत्ति है ज्ञानसामान्य रूपको लक्षण है, तैथी अक्षर शब्दको वाच्यार्थ
सामान्यज्ञान थाय है जो के मतिज्ञान आदि समस्त विशेषज्ञान सामान्यरूपे
अक्षररूप है, तो पक्ष अही श्रुतज्ञानको विषय आली रह्यो है, तैथी “अक्षर”
पद अही श्रुतज्ञान के अर्थ करायु है, अतः ज्ञान अही आ श्रुतज्ञानरूप
भावाक्षरको कारण अकार आदि वर्णसमूह है, तैथी आकार आदि वर्ण पक्ष
औपचारिक रीते अक्षररूप मानी देवामा आल्या है, तो कारण ज्ञानरूप के श्रुत
है तो अक्षरश्रुत—भावश्रुत है अने आ भावश्रुतको कारण होवथी अकारादि अक्षर
द्रव्यश्रुत है अक्षरश्रुत पदकी द्रव्यश्रुत अने भावश्रुत अने अने अर्थ करायु

अथ किं तद् संज्ञाक्षरम् ? इति शिष्यप्रश्नः ? । उत्तरमाह—‘सञ्ज्ञस्वरं०’ इत्यादि । सञ्ज्ञाक्षरम् — अक्षरस्य = अकारादेर्वर्णस्य सस्थानाऽऽकृतिः—अयमर्थः—सञ्ज्ञानम्—अयोधः—सञ्ज्ञा, अथवा—सञ्ज्ञायतेऽनयेति सत्ता, तत्कारणम्—अक्षर सञ्ज्ञा-क्षरम् । सञ्ज्ञावाच्य — कारणमाकृतिविशेषः, आकृतिविशेष एव नाम्नः कारणाद् व्यवहरणाच्च । ततोऽक्षरस्य पट्टिकादौ लिखितस्य मस्थानाकृतिः सञ्ज्ञाऽक्षरमुच्यते । तच्च ब्राह्म्यादिलिपिभेदतोऽनेकप्रकारम् । तच्च समवायाद्गसूत्रेऽष्टादशे समवाये द्रष्टव्यम् । तदेतत् सञ्ज्ञाक्षरं णितम् ।

दोनो का ग्रहण हुआ है, इनमें द्रव्यश्रुतके सञ्ज्ञाक्षर एव व्यञ्जनाक्षर, ये दो भेद हैं । तथा भावश्रुतका लब्ध्याक्षररूप एक भेद है, कारण-भावश्रुत लब्ध्याक्षररूप होता है ।

फिर शिष्य पूछता है—पूर्वनिर्दिष्ट सञ्ज्ञाक्षरका क्या स्वरूप है ? उत्तर—अकार आदि वर्णका जो सस्थाना कृति-रचना विशेष है वह सञ्ज्ञाक्षर है । सञ्ज्ञा शब्दका अर्थ-अवबोध-ज्ञान है, अथवा जिसके द्वारा पदार्थका भान होता है वह सञ्ज्ञा है, इसका जो कारण है वह सञ्ज्ञाक्षर है । सञ्ज्ञाका कारण आकृति विशेष होता है । आकृति विशेषमें ही तो नाम किया जाता है, और व्यवहारमें भी उसे ही काममें लिया जाता है, इसलिये पट्टिका आदिमें लिखित अक्षर की जो सस्थानाकृति है वह सञ्ज्ञा-क्षर है, ऐसा इसका फलितार्थ होता है । यह सञ्ज्ञाक्षर ब्राह्मी आदि लिपि के भेदसे अठारह प्रकारका बतलाया गया है । यह बात समवायाद्ग सूत्रमें अठारहवें समवायमें कही गई है, अतः जिज्ञासुओं को वहाँ देख लेना

છે, તેમનામાં દ્રવ્યશ્રુતના સજ્ઞાક્ષર અને વ્યજ્ઞનાક્ષર એ બે ભેદ છે, તથા ભાવ શ્રુતનો લબ્ધ્યાક્ષર રૂપ એક ભેદ છે કારણ કે ભાવશ્રુત લબ્ધ્યાક્ષર રૂપ હોય છે વળી શિષ્ય પૂછે છે—પૂર્વનિર્દિષ્ટ સજ્ઞાક્ષરનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અક્ષર આદિ વર્ણની જે સસ્થાકૃતિ-રચના વિશેષ છે તે સજ્ઞા ક્ષર છે સજ્ઞા શબ્દનો અર્થ—અવબોધ-જ્ઞાન છે અથવા જેના દ્વારા પદાર્થનું ભાન થાય છે તે સજ્ઞા છે તેનું જે કારણ છે તે સજ્ઞાક્ષર છે સજ્ઞાનું કારણ આકૃતિ વિશેષ હોય છે આકૃતિવિશેષમાં જ તો નામ કરાય છે, અને વ્યવહારમાં પણ તેને જ કામમાં લેવાય છે તે કારણે પાટી આદિમાં લખેલ અક્ષરની જે સસ્થાનાકૃતિ છે તે સજ્ઞાક્ષર છે એવો તેનો ફલિતાર્થ થાય છે આ સજ્ઞાક્ષર બ્રાહ્મી આદિ લિપિના ભેદથી અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે આ વાત સમવાયાગ સૂત્રના અઠારમાં અધ્યયનમાં કહી છે, તેથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાં ભેઠ લેવી

अथ किं तत् 'व्यञ्जनाक्षरम्' इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह 'वज्रणक्खर०'
इत्यादि । व्यञ्जनाक्षरम्-अक्षरस्य व्यञ्जनाभिलाप इति । व्यज्यते-प्रकाशयतेऽने-
नार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनम्-उच्चार्यमाणमकारादिक वर्णजातम्, तस्य वि-
क्षितार्थाऽभिव्यञ्जकत्वात् । व्यञ्जनं च तदक्षरं चेति व्यञ्जनाक्षरम् । अमुमर्थमाश्रि-
त्याह 'वज्रणक्खरं अक्खरस्स वज्रणाभिलापो' इति । व्यञ्जनाक्षरमक्षरस्य व्यञ्ज-
नाभिलापः । अक्षरस्य=अकारादेर्वर्णसमूहस्य, व्यञ्जनाभिलापः-व्यञ्जनेन=व्यञ्जक-
त्वेन, अभिलापः=उच्चारणम् । अर्थव्यञ्जकत्वेनोच्चार्यमाणमकारादिवर्णजातमित्यर्थः ।

इह प्रसङ्गवशाद् व्यञ्जनाक्षरस्य भेदाः प्रदर्शयन्ते —

अर्थाभिव्यञ्जकं तद् व्यञ्जनाक्षरं द्विविधम्-यथार्थनियतम्, अयथार्थनियतं च ।
तत्र-यथार्थनियतम्-अनर्थयुक्तम् । यथा-क्षपयतीति क्षपणः=मुनिः, तपसा कर्म-
चाहिये । इस प्रकार यह सजाक्षर है ? ।

प्रश्न—व्यञ्जनाक्षर क्या है ? उत्तर—दीपकके द्वारा जिन तरहसे
घट प्रकाशित किया जाता है, उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थका प्रकाशन
होता है वह व्यञ्जनाक्षर है । इस तरह उच्चार्यमाण अकार आदि समूह
का नाम व्यञ्जनाक्षर कहा गया है, क्यों कि इसीके द्वारा ही विवक्षित
अर्थका बोध हुआ करता है । व्यञ्जनाक्षर श्रुत यथार्थनियत ? और अथ
यथार्थनियत ? के भेदसे दो प्रकारका है । सार्थक नामसपन्न जो अक्षर-
होता है उसका नाम यथार्थनियत है जैसे क्षपण शब्द । यह शब्द "क्षप-
यतीति क्षपण" जो कर्मों को नष्ट करे वह क्षपण-मुनि कहलाता है,
इस सार्थक नाम वाला है, इसलिये इस शब्द को अपने अर्थ के साथ
नियत माना गया है । इसी तरह तपन-सूर्य आदि शब्द भी इसी तरह के

आ प्रकारनु आ सजाक्षर छे (१)

प्रश्न—व्यञ्जनाक्षर शुं छे ? उत्तर—जे रीते दीपा वडे घटाने प्रकाशित
कराय छे जेज रीते जेना द्वारा अर्थ प्रकाशित थाय छे, ते व्यञ्जनाक्षर छे आ
रीते उच्चार्यमाण अकार आदि समूहनु नाम व्यञ्जनाक्षर कहेल छे, कारणु के
तेना द्वारा जे विवक्षित अर्थनो बोध थाय छे व्यञ्जनाक्षरश्रुतना जे लेह छे—(१)
यथार्थ नियत, अने (२) अयथार्थ-नियत सार्थक नाम सपन्न जे अक्षर होय
छे, तेनु नाम यथार्थ नियत छे जेभडे क्षपण शब्द आ शब्द "क्षपयतीति
क्षपण" जे कर्मोना क्षय करे ते क्षपण-मुनि कहेवाय छे जे सार्थक नामवाणो
छे, ते कारणु जे शब्दने पोताना अर्थनी साथे नियत मानेल छे जेज रीते तपन
आदि शब्दने पणु जेज प्रकारना जणुवा अयथार्थनियत ते छे के जे सार्थक

ક્ષપન્ત્યાત્ । તપતીતિ તપનઃ=મૂર્યઃ-इत्यादि । अयथार्थनियतं यथा-इन्द्र न गो-
पायति=न पालयति, तथापीन्द्र-गोपकः कीटविशेषः । न पलमश्नाति=न मांस
भक्षति तथापि पलाशः इत्यादि ।

अथवा-तद् व्यजनाक्षर द्विविधम्-एकपर्यायम्, अनेकपर्याय च । एकः
पर्यायोऽभिधेयो यस्य तदेकपर्यायम् । यथा - अलोकः, स्थण्डिलम्-इत्यादि ।
अलोकशब्देन हि अलोकाकाशलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते । स्थण्डिलशब्देन
च स्थण्डिलरूप एक एव पर्यायः । अनेके पर्याया अभिधेया यस्य तदनेक
पर्यायम् । यथा-लोक इति । जगत्, भुवनम्, संसारः, इत्यनेके पर्याया लोक-
शब्दस्य सन्ति ।

जानना चाहिये । अयथार्थनियत वह है जो सार्थक नामवाला नहीं है-
जैसे-इन्द्रगोपक शब्द । इन्द्रगोपक कीटविशेष का नाम है । यह शब्द
अपने अर्थ से सपन्न नहीं है, कारण वह इन्द्र की रक्षा थोड़े ही करता
है । केवल इसका नाम ही नाम है । ऐसे अर्थशून्य शब्द अयथार्थनियत
माने गये हैं । इसी तरह पलाश आदि शब्द भी इसी श्रेणी के जानना
चाहिये, कारण पल-मांस को जो खाता है उसका नाम पलाश होता है,
परन्तु पलाश-ढांक मांस को खाने के कारण पलाश नहीं कहा गया है
किन्तु वह तो उसका नाम ही नाम है ।

अथवा-दूसरी तरह से भी व्यजनाक्षर दो प्रकार का बतलाया गया
है-एक पर्याय जिसका अभिधेय-नाम होता है वह एक पर्याय वाला
व्यजनाक्षर है और अनेक पर्याय जिसका अभिधेय नाम होते हैं वह
अनेक पर्यायवाला व्यजनाक्षर है । एक पर्यायवाला व्यजनाक्षर अलोक
स्थण्डिल आदि शब्द हैं, क्योंकि अलोक शब्द का अभिधेय-वाच्य-

नामवाणु नहीं જેમકે ઈન્દ્રગોપક શબ્દ ઈન્દ્રગોપક ખાસ પ્રકારનુ જતુ છે તે
શબ્દ પોતાના અર્થથી સપન્ન નથી, કારણુ તે ઈન્દ્રની રક્ષા થોડી જ કરે છે ।
ક્રુત તેનુ નામ જ એ પ્રકારનુ છે આવા અર્થશૂન્ય શબ્દ અયથાર્થનિયત મનાય
છે એજ રીતે પલાશ આદિ શબ્દ પણ એજ પ્રકારના બાણુવા, કારણુ કે પલ
માસને જે ખાય છે તેનુ નામ પલાશ છે, પણ પલાશ-ખાખરાને માસ ખાવાને
કારણુ પલાશ કહેતા નથી, પણ એ તેા ક્રુત તેનુ નામ જ છે અથવા ખીણ
રીતે પણ વ્યજનાક્ષર જે પ્રકારના બતાવ્યા છે-જેનુ અભિધેય-નામ એક પર્યાય
હોય છે તે એક પર્યાયવાણુ વ્યજનાક્ષર છે અને જેનુ અભિધેય-નામ અનેક
પર્યાય હોય છે તે અનેક પર્યાયવાણુ વ્યજનાક્ષર છે એક પર્યાયવાણુ વ્યજના-
ક્ષર અલોક સ્થ ડિલ આદિ શબ્દ છે કારણુ કે અલોક શબ્દનુ અભિધેય-વાચ્ય

एवमेव एकाक्षरानेकाक्षभेदेन व्यञ्जनाक्षर द्विविधम् । तत्रैकाक्षर-धीः श्रीरित्यादि । अनेकाक्षर-वीणा, लता, माला, इत्यादि । अथवा-संस्कृतप्राकृतभाषाभेदेन द्विविधम् । यथा-वृक्षः, रुक्खो-इति । तथा-नानादेशानाश्रित्य तद् व्यञ्जनाक्षरमनेकविधम् । यथा-मगधानाम्-ओदनः, 'चावल' इति भाषा प्रसिद्धः, लाटाना 'कूरः', द्राविडाना 'चौरः', आन्ध्रानाम्-'इडाकु'-रिति नाम प्रसिद्धम् ।

केवल एक अलोकाकाररूप पर्याय ही है । इसी तरह स्थण्डिल शब्द का अभिधेय एक स्थण्डिलरूप पर्याय ही है ।

“लोक” यह व्यञ्जनाक्षर अनेक पर्यायवाला है, क्योंकि इसके जगत, भुवन, ससार आदि अनेक अभिधेय-नाम होते हैं ।

एकाक्षर, अनेकाक्षर, इस तरह से भी व्यञ्जनाक्षर दो प्रकार का बतलाया गया है । जिसमें केवल एक ही अक्षर होता है वह एकाक्षर व्यञ्जनाक्षर है-जैसे-धी, (बुद्धि) श्री आदि अक्षर । अनेक अक्षर जिसमें होते हैं वह अनेकाक्षर व्यञ्जनाक्षर है, जैसे-वीणा, लता, माला आदि शब्द ।

अथवा संस्कृत एवं प्राकृत आदि के भेद से भी यह व्यञ्जनाक्षर दो प्रकार का माना गया है-'वृक्ष' शब्द संस्कृत और 'रुक्ख' शब्द प्राकृत है । अथवा नाना देशों की अपेक्षा व्यञ्जनाक्षर अनेक प्रकार का भी बतलाया गया है-जैसे-मगधदेश में चावलों को 'ओदन' कहते हैं, लाटदेश में 'कूर' कहते हैं, द्राविडदेश में 'चौर' कहते हैं और आंध्रदेश में 'इडाकु' कहते हैं ।

डेवण ओऽ अलोकाकार रूप पर्याय न् छे ओऽ रीते स्थण्डिल शब्दतु अलिधेय ओऽक स्थण्डिलरूप पर्याय न् छे

“लोक” आ व्यञ्जनाक्षर अनेक पर्यायवाला छे कारण् के तेना जगत, भुवन, ससार आदि अनेक अलिधेय थाय छे

ओकाक्षर, अनेकाक्षर, आ रीते पण्य व्यञ्जनाक्षर जे प्रकारनु पताव्यु छे जेभा इक्षत ओऽक न् अक्षर होय छे ते ओकाक्षर व्यञ्जनाक्षर छे जेभके-धी, श्री आदि अक्षर जेभा अनेक अक्षर होय छे ते अनेकाक्षर व्यञ्जनाक्षर छे, जेभके विष्णु, लता, माला, आदि शब्द

अथवा संस्कृत अने प्राकृत आदिना लेखी पण्य ओ व्यञ्जनाक्षर जे प्रकारनु बनाय छे “वृक्ष” शब्द संस्कृत अने “रुक्ख” शब्द प्राकृत छे, अथवा विविध देशानी अपेक्षाओ व्यञ्जनाक्षर अनेक प्रकारनु पण्य पताव्यु छे जेभके मगध देशभा ओषाने 'ओदन' उडे छे, लाटभा “कूर” उडे छे द्राविड देशभा “चौर” उडे छे अने आंध्र देशभा “इडाकु” उडे छे

तथा—व्यञ्जनाक्षर स्वामिनेयाद् भिन्नमभिन्नं च । तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम् । तथाहि—क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथा-क्रम उदतो मुखस्य, श्रवणतः श्रवणस्य न त्रेडो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेस्वामिनेयाद्भिन्नः शब्दः । अन्यथा—तादात्म्यमद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः ।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम् । यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते । यथा—यस्य येन सहाशनपान सम्बद्धः, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्मान्मभिन्नः'

व्यञ्जनाक्षर अपने अभिधेय से कथंचित् भिन्न भी है और कथंचित् अभिन्न भी है । भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य सम्बन्ध नहीं है । यदि तादात्म्य सम्बन्ध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये । इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारणकर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों में जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य सम्बन्ध नहीं है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ में परस्पर भिन्नता है ।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना—बोध कराना । अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना । लोक में भी जिसका जिसके

व्यञ्जनाक्षर पोताना वाच्यधी कर्छक लिन्न पञ्च छे अने कर्छक अलिन्न पञ्च छे लिन्न अेटला भाटे छे उ शब्द अने तेना अर्थने तादृश्य सम्बन्ध नहीं छे तादृश्य सम्बन्ध डोत तो क्षुर शब्दतु उच्चारण करता न मोदु कपाई नवु नेछे अने साखणनारना डान पञ्च श्ठी नवा नेछे अने अग्नि शब्द भोलता न भोलनारना मुभमा भणतश अने श्रोताना डानमा पञ्च दाड पेदा थवा नेछे 'दाडु' शब्द भोलता न भोलनारनु मोदु बराई नवु नेछे अने श्रोताना डान बराई नवा नेछे, पञ्च अणु थतु नहीं, तेथी अणु लागे छे उ शब्दने अने तेना अर्थने तादृश्य सम्बन्ध नहीं, पञ्च शब्द अने तेना अर्थमा अन्योन्य लिन्नता छे ।

अलिन्नतु तात्पर्य छे पोताना अर्थने दर्शाववो—बोध कराववो—पोताना अर्थनी साथे शब्दने सम्बन्ध डोवो डोकमा पञ्च नेना नेनी अणु-आवा

मोदकशब्दे उच्चारिते मोदकरूपिण एव प्रत्ययो भवति । मोदकरूपार्थोद्भिन्नत्वे ऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात् । सम्बन्धाभावतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थं प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत । तस्माद् ज्ञायते—अर्थाद्भिन्नः शब्द इति । अर्थेन सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धः शब्दस्येति ।

साय खाना पीना सम्बद्ध रहता है वह उससे अभिन्न माना जाता है । जब उच्चारण कर्त्तामोदक आदि शब्दों का उच्चारण करता है तो सुनने वाले को सकेत के चङ्से मोदकरूप अर्थ का ही बोध होता है अन्य अर्थ का नहीं । यदि मोदकरूप अर्थ से मोदक (लड्डू)शब्द सर्वथा भिन्न तथा असंबद्ध माना जावे तो मोदक शब्द से मोदकरूप अर्थ की नियमतः प्रतीति नहीं हो सकती है । जब मोदकरूप अर्थ के साथ मोदक शब्द सम्बद्ध ही नहीं होगा तो फिर संबन्ध के अभाव से मोदक शब्द द्वारा अन्य पदार्थ का भी बोध होने लगेगा । इस तरह नियामक के अभाव में शब्द स्वाभिधेय का प्रत्यायक-बोधक नहीं हो सकने के कारण हर एक पदार्थ का प्रत्यायक-बोधक हो जावेगा तब विवक्षित अर्थ की प्रतीति उससे कैसे हो सकेगी । परन्तु व्यवहार में ऐसा नहीं होता है । विवक्षित शब्द से विवक्षित अर्थ की प्रतीति होती है, अतः यह मानना चाहिये कि शब्द से अर्थ कथञ्चित् अभिन्न ही है । इस अभिन्नता में ही शब्द और अर्थ का वाच्य वाचक संबन्ध सिद्ध होता है । शब्द और अर्थ का यह सम्बन्ध ही इन दोनों की अभिन्नता का कथञ्चित् प्रत्यायक-बोधक माना गया है ।

पीवानो संबन्ध होय छे, ते तेनाथी अलिन्न मनाय छे त्यारे जोलना मोदक आदि शब्दतु उच्चारण करे छे त्यारे सालणनारने स केतने कारखे मोदकरूप अर्थनो न बोध थाय छे, पीन अर्थनो नही जे मोदकरूप अर्थथी मोदक शब्द तदनं लिन्न तथा असंबद्ध मानवामा आवे तो मोदक शब्दथी मोदकरूप अर्थनी नियमता प्रतीति यथं शकती नथी जे मोदकरूप अर्थ साथे मोदक शब्द संबद्ध न होय तो पछी संबन्धने अलावे मोदक शब्द द्वारा पीन पदार्थनो पणु बोध भवा लाग्छे आ गीते नियामकने अलावे शब्द स्वाभिधेयतु प्रत्यायक-बोधक नही यथं शकवाने कारखे दरेक पदार्थतु बोधक यथं नथे त्यारे तेनाथी विवक्षित अर्थनी प्रतीति केवी रीते यथं शकथे ? पणु व्यवहारमा ज्येसु यतु नथी विवक्षित शब्दथी विवक्षित अर्थनी प्रतीति थाय छे, तेथी जे मानसु लक्षणे के शब्दथी अर्थ क्यारेक अलिन्न पणु होय छे आ अलिन्नतामा न शब्द अने अर्थनो वाच्यवाचक संबन्ध सिद्ध थाय छे शब्द अने अर्थनो आ संबन्ध न जे अनेनी अलिन्नतानो क्यारेक बोधक मनाय छे

तथा—व्यञ्जनाक्षर स्वामिप्रेयाद् भिन्नमभिन्न च । तत्र तादात्म्याभावाद्
भिन्नम् । तथाहि—क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथा-
क्रम यदतो मुखस्य, श्रण्यतः श्रणम्य न त्रेदो, नापि दाहो, नापि पूरण भवति,
अतो ज्ञायतेस्वामिप्रेयाद्विन्न शब्दः । अन्यथा—तादात्म्यसद्भावे क्षुराद्योऽपि तत्र
सन्तीति मुखस्य श्रणस्य च छेदादिप्रसङ्गः ।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम् । यः खलु सम्बद्धः न लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते ।
यथा—यस्य येन सहाशनपान सम्बद्ध, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यञ्जनाक्षर अपने अभिधेय से कथञ्चित् भिन्न भी है और कथञ्चित्
अभिन्न भी है । भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादा-
त्म्य सम्बन्ध नहीं है । यदि तादात्म्य सम्बन्ध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण
करने पर मुख रुट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी रुट
जाना चाहिये । इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण
कर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों में जलन पैदा हो जानी
चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के
कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः
मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य सम्बन्ध नहीं है,
किन्तु शब्द और उसके अर्थ में परस्पर भिन्नता है ।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना—बोध कराना । अपने
अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना । लोक में भी जिसका जिसके

व्यञ्जनाक्षर पोटाना वाच्यथी कथञ्चित् भिन्न पणु छे अने कथञ्चित् अलिन्न
पणु छे भिन्न अटला भाटे छे के शब्द अने तेना अर्थने तादृश्य सम्बन्ध
नथी ने तादृश्य सम्बन्ध छेत तो क्षुर शब्दनु उच्चारण करता न भोडु कपार्थ
जबु नेछे अने सासनारना कान पणु द्वाटी जवा नेछे अने रीते
अग्नि शब्द भोलता न भोलनारना मुभमा भणतस्र अने श्रोताना कानमा
पणु दाड पैदा थवा नेछे 'दाडु' शब्द भोलता न भोलनारनु भोडु लार्थ
जबु नेछे, अने श्रोताना कान लार्थ जवा नेछे, पणु अणु थतु नथी,
तेथी अणु लागे छे के शब्दने अने तेना अर्थने तादृश्य सम्बन्ध नथी, पणु
शब्द अने तेना अर्थमा अन्योन्य भिन्नता छे ।

अलिन्नतु तात्पर्य छे पोटाना अर्थने दर्शावणे—बोध करावणे—पोताना
अर्थनी साथे शब्दने सम्बन्ध होवो लोकमा पणु नेने नेनी आवा

मोदकशब्दे उच्चारिते मोदकविषय एव प्रत्ययो भवति । मोदकरूपार्थाद्भिन्नत्वेऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात् । सम्बन्धाभावतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थं प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत । तस्माद् ज्ञायते—अर्थादभिन्नः शब्द इति । अर्थेन सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धः शब्दस्येति ।

साय खाना पीना सम्बद्ध रहता है वह उससे अभिन्न माना जाता है । जब उच्चारण कर्त्तामोदक आदि शब्दों का उच्चारण करता है तो सुनने वाले को सकेत के वशसे मोदकरूप अर्थ का ही बोध होता है अन्य अर्थ का नहीं । यदि मोदकरूप अर्थ से मोदक (लड्डू)शब्द सर्वथा भिन्नतथा असंबद्ध माना जावे तो मोदक शब्द से मोदकरूप अर्थ की नियमतः प्रतीति नहीं हो सकती है । जब मोदकरूप अर्थ के साथ मोदक शब्द सम्बद्ध ही नहीं होगा तो फिर संबन्ध के अभाव से मोदक शब्द द्वारा अन्य पदार्थ का भी बोध होने लगेगा । इस तरह नियामक के अभाव में शब्द स्वाभिधेय का प्रत्यायक-बोधक नहीं हो सकने के कारण हर एक पदार्थ का प्रत्यायक-बोधक हो जावेगा तब विवक्षित अर्थ की प्रतीति उससे कैसे हो सकेगी । परन्तु व्यवहार में ऐसा नहीं होता है । विवक्षित शब्द से विवक्षित अर्थ की प्रतीति होती है, अतः यह मानना चाहिये कि शब्द से अर्थ कथञ्चित् अभिन्न ही है । इस अभिन्नता में ही शब्द और अर्थ का वाच्य वाचक संबन्ध सिद्ध होता है । शब्द और अर्थ का यह सम्बन्ध ही इन दोनों की अभिन्नता का कथञ्चित् प्रत्यायक-बोधक माना गया है ।

पीवानो संबन्ध डोय छे, ते तेनाथी अबिन्न बनाय छे न्यारे जोलनाउ मोदक आदि शब्दनु उच्चारण करे छे त्यारे सालणनारने स डेतने काण्णे मोदकइप अर्थनो न बोध थाय छे, पीना अर्थनो नही जे मोदकइप अर्थथी मोदक शब्द तदन बिन्न तथा असंबद्ध मानवामा आवे तो मोदक शब्दथी मोदकइप अर्थनी नियमता प्रतीति थई शकती नथी जे मोदकइप अर्थ साथे मोदक शब्द संबद्ध न होय तो पछी संबन्धने अलावे मोदक शब्द द्वारा पीना पदार्थनो पणु बोध थवा लागशे आ रीते नियामकने अलावे शब्द स्वालि धेयनु प्रत्यायक-बोधक नही थई शकवाने जारण्णे इरेक पदार्थनु बोधक थई नशे त्यारे तेनाथी विवक्षित अर्थनी प्रतीति डेवी रीते थई शकशे ? पणु व्यवहारमा जेनु थनु नथी विवक्षित शब्दथी विवक्षित अर्थनी प्रतीति थाय छे, तेथी जे माननु जेथजे डे शब्दथी अर्थ क्यारेक अबिन्न पणु डोय छे आ अबिन्न तामा न शब्द अने अर्थनो वाच्यवाचक संबन्ध सिद्ध थाय छे शब्द अने अर्थनो आ संबन्ध न जे अन्नेनी अबिन्नतानो क्यारेक बोधक बनाय छे

तथा-व्यञ्जनाक्षर स्वामिप्रेयाद् भिन्नमभिन्न च । तत्र तादात्म्याभावाद्
भिन्नम् । तथाहि-क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथा-
क्रम उदतो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न त्रेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति,
अतो ज्ञायतेस्वामिप्रेयाद्भिन्नः शब्दः । अन्यथा-तादात्म्यसद्भावे क्षुराद्योऽपि तत्र
सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिमसद्गः ।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम् । यः सलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते ।
यथा-यस्य येन सहाशनपान सम्बद्ध, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्मान्मभिन्नः'

व्यञ्जनाक्षर अपने अभिधेय से कथञ्चित् भिन्न भी है और कथञ्चित्
अभिन्न भी है । भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादा-
त्म्य सवध नहीं है । यदि तादात्म्य सवध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण
करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट
जाना चाहिये । इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण
कर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों में जलन पैदा हो जानी
चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के
कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः
मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य सवध नहीं है,
किन्तु शब्द और उसके अर्थ में परस्पर भिन्नता है ।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को चतलाना-बोध कराना । अपने
अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना । लोक में भी जिसका जिसके

व्यञ्जनाक्षर पौताना वाच्यर्थी कथञ्चित् भिन्न पञ्च छे अने कथञ्चित् अभिन्न
पञ्च छे भिन्न अटला भाटे छे के शब्द अने तेना अर्थने तादृश्य सवध
नथी ने तादृश्य सवध होत तो क्षुर शब्दनु उच्चारण करता न मोदु कपाई
जु नोई अने सावणनारना कान पञ्च क्शटी जवा नोई अने अने रीते
अग्नि शब्द बोलता न बोलनारना मुअभा अणतरा अने श्रोताना कानभा
पञ्च दाह पैदा थवा नोई अने 'दाहु' शब्द बोलता न बोलनारनु मोदु बराई
जु नोई अने श्रोताना कान बराई जवा नोई अने, पञ्च अने थतु नथी,
तेथी अने लागे छे के शब्दने अने तेना अर्थने तादृश्य सवध नथी, पञ्च
शब्द अने तेना अर्थभा अन्योन्य भिन्नता छे

अभिन्ननु तात्पर्य छे पौताना अर्थने दर्शावणे-बोध करावणे-पौताना
अर्थनी साथे शब्दने सवध होवो दोकभा पञ्च जेने जेनी साथे आवा

ते स्वपर्यायाः परपर्यायश्च एकैके द्विधा भवन्ति । तद् यथा-सम्बद्धाः असम्बद्धाश्च।
ये अकारस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । नास्तित्वेन पुनस्त एव
सर्वेऽप्यसम्बद्धाः । तत्र तेषां नास्तित्वाभावात् । एवमेवासन्तः परपर्याया अपि ना-
स्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । ते च परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य
तत्राभावात् । यथा-घटशब्दे घकारटकाराकारा ये पर्यायास्त एते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा

जान लेना चाहिये । ये जो परपर्यायें हैं वे उस व्यञ्जनाक्षरकी ही स्वप-
र्यायकी तरह पर्यायें हैं । अर्थात्-जिस प्रकार स्वपर्याये व्यञ्जनाक्षरकी
निज पर्याये कही गई हैं, उसी प्रकार परपर्याये भी उस व्यञ्जनाक्षर की
मानी जाती हैं, क्यों कि वे वहां व्यवच्छेद्य हैं और इसी लिये उस विव-
क्षित अकारादि अक्षरकी वे विशेषक होती हैं, जैसे-कहा जाता है कि-
'यह मेरा शत्रु है ।'

स्वपर्याय और परपर्याय ये दोनों दो २ प्रकारकी बतलाई गई हैं
एक सबद्ध और दूसरी असबद्ध । विवक्षित शब्दकी जो स्वपर्याये हुआ
करती है वे वहा अस्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं, और जो पर-
पर्याये हुआ करती हैं वे वहा नास्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं ।
स्वपर्यायें नास्तित्व धर्म से सबधित नहीं होती हैं, क्यों कि वस्तु की
स्वपर्यायें वस्तु में अस्तित्व धर्म से सबधित और नास्तित्व धर्म से
असबधित मानी गई है । इसी तरह पर पर्यायें वस्तु में नास्तित्व धर्म

अधी परपर्यायो छे ओ न प्रकारे भवणं आदि व्यञ्जनाक्षरमा पणु स्वपर्याय
अने परपर्याय समञ्ज देवी ओर्ध्वे ओ न परपर्यायो छे ते ते व्यञ्जनाक्षरनी न
स्वपर्यायना नेवी पर्यायो छे ओटले के नम स्वपर्यायो व्यञ्जनाक्षरनी पोतानी
पर्यायो कडेवामा आवी छे तेम पर पर्यायो पणु ते व्यञ्जनाक्षरनी मानवामा
आवे छे, नारणु के तेओ त्या व्यवच्छेद्य छे अने तेधी ते विवक्षित अकारादि
अक्षरनी तेओ विशेषतः डाय छे, नेमके "आ भारे शत्रु छे" ओम
कडेवामा आवे छे

स्वपर्याय अने परपर्याय ओ अने जे जे प्रकारनी बतावी छे ओक
समञ्ज अने भीञ्ज असमञ्ज विवक्षित शब्दनी ने पर्यायो यथा करे छे तेओ
त्या अस्तित्वधर्मथी समञ्जित रह्या करे छे, अने ने परपर्यायो डाय छे तेओ
त्या नास्तित्वधर्मथी समञ्जित रह्या करे छे स्वपर्यायो नास्तित्वधर्मथी समञ्जित
डोती नथी, नारणु के वस्तुनी स्वपर्यायो वस्तुमा अस्तित्वधर्मथी समञ्जित अने
नास्तित्वधर्मथी असमञ्जित मानवामा आवी छे ओन प्रमाहो परपर्यायो
वस्तुमा नास्तित्वधर्मथी समञ्जित अने अस्तित्वधर्मथी असमञ्जित बताववामा

તથા-વ્યંજનાક્ષરસ્યૈકૈકસ્ય દ્વિવિધાઃ પર્યાયા ભવન્તિ । યથા-સ્વપર્યાયા, પરપર્યાયાશ્ચ । તત્રેત્ય સ્વપર્યાયા અર્ણસ્ય ભવન્તિ, અર્ણદ્વિધા-૪સ્વો દીર્ઘઃ પ્લુતશ્ચ । પુનરૈકૈકદ્વિધા-ઉદાત્તોઽનુદાત્તઃ સ્વરિતશ્ચ । પુનરૈકૈકો દ્વિધા-અનુનાસિકો નિરનુનાસિકશ્ચ । એવમષ્ટાદશપ્રકારોઽર્ણઃ । તથા યે ઈૈકાક્ષરસયોગતોઽક્ષરસંયોગત એવાવન્તઃ સયોગા ઘટન્તે, તાત્સયોગગતો યેઽપ્સ્થાત્રિણેષાઃ, યે ચ તત્તદર્થાભિધાયકત્વસ્વભાવાસ્તેઽપિ તસ્ય સ્વપર્યાયાઃ । યે તુ તગમન્તસ્તે પરપર્યાયાઃ । એવમિઘર્ણાદીનામપિ સ્વપર્યાયા' પરપર્યાયાઃ વક્તવ્યાઃ । યેઽપિ પરપર્યાયાસ્તેઽપિ તસ્યેતિ વ્યપદિશ્યન્તે, વ્યવચ્છેદ્યતયા તેષા તદ્વિશેષકત્વાદ્ । યથાઽય મે શ્ચુરિતિ ।

તથા-એક એક વ્યંજનાક્ષરની દો ૨ પ્રકારની પર્યાયે થોતી છે । ઇનકા નામ સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય છે । અર્થાત્ સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય કે ભેદસે યે પર્યાયે દો પ્રકારની થોતી છે । જૈસે-અકાર યદ્ અક્ષર હસ્વ દીર્ઘ ઓર પ્લુત કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા છે, તથા હસ્વ દીર્ઘ ઓર પ્લુત યે મી પ્રત્યેક ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ઓર સ્વરિત કે ભેદ સે ત્રીન ત્રીન પ્રકારકે વતલાયે ગયે છે, એસે યે નો ભેદ હુએ । યે મી સાનુનાસિક ઓર નિરનુનાસિકકે ભેદ સે દો દો પ્રકારકે થોનેસે અવર્ણ અઠાર (૧૮) પ્રકારકા થો જાતા છે । યે સ્વપર્યાય છે । ઇસી તરદ્ એક એક અક્ષરકે સયોગ સે જિતને સયોગ અક્ષરોંકે નિષ્પન્ન થોતે છે તથા ઇન સયોગોંકે વશ સે જો અક્ષરોકી અવસ્થાઈ થોતી છે, તથા ઇન અવસ્થાઓં મે વે વે શબ્દ જો અપને ૨ તત્તદર્થકે અભિધાયક સ્વભાવવાલે થોતે છે યે સબ મી વ્યંજનાક્ષરની સ્વપર્યાયે છે । જો પર્યાયે ઇનમે નહી છે વે સબ પર પર્યાયે છે । ઇસી પ્રકાર ઇવર્ણ આદિ વ્યંજનાક્ષરોં મે મી સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય

તથા—એક એક વ્યંજનાક્ષરની બે બે પ્રકારની પર્યાયો થાય છે તેમજુ નામ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય છે એટલે કે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયના લેહથી એ પર્યાયો બે પ્રકારની હોય છે જેમકે-અકાર આ અક્ષર હસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુતના લેહથી ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે, તથા હસ્વ, દીર્ઘ, અને પ્લુત, એ પણ પ્રત્યેક ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના લેહથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારના બતાવ્યા છે એમ આ નવ લેહ થયા એ પણ સાનુનાસિક, અને નિરનુનાસિકના લેહથી બે બે પ્રકારના હોવાથી અવર્ણ અઠાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે એક એક અક્ષરના સયોગથી અક્ષરોના જેટલા સયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા એ સયોગોને કારણે અક્ષરોની જે અવસ્થાઓ થાય છે, તથા તે અવસ્થાઓમા તે તે શબ્દો જે પોતપોતાના તે તે અર્થના અભિધાયક સ્વભાવવાળા હોય છે, એ સઘળી પણ વ્યંજનાક્ષરની સ્વપર્યાયો છે જે પર્યાયો તે નથી તે

ते स्वपर्यायाः परपर्यायश्च एकैके द्विजा भवन्ति । तद् यथा-सम्बद्धाः असम्बद्धाश्च।
ये अकारस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । नास्तित्वेन पुनस्त एव
सर्वेऽप्यसम्बद्धाः । तत्र तेषा नास्तित्वाभावात् । एवमेवास्तन्तः परपर्याया अपि ना-
स्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । ते च परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य
तत्राभावात् । यथा-घटगण्डे घकारटकाराकारा ये पर्यायास्त एते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा

ज्ञान लेना चाहिये । ये जो परपर्यायें हैं वे उस व्यञ्जनाक्षरकी ही स्वप-
र्यायकी तरह पर्यायें हैं । अर्थात्-जिस प्रकार स्वपर्याये व्यञ्जनाक्षरकी
निज पर्याये कही गई हैं, उसी प्रकार परपर्याये भी उस व्यञ्जनाक्षर की
मानी जाती हैं, क्यों कि वे वहा व्यवच्छेद्य हैं और इसी लिये उस विव-
क्षित अकारादि अक्षरकी वे विशेषक होती हैं, जैसे-कहा जाता है कि-
'यह मेरा शत्रु है ।'

स्वपर्याय और परपर्याय ये दोनों दो २ प्रकारकी बतलाई गई हैं
एक सबद्ध और दूसरी असबद्ध । विवक्षित शब्दकी जो स्वपर्याये हुआ
करती है वे वहां अस्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं, और जो पर-
पर्याये हुआ करती है वे वहा नास्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं ।
स्वपर्यायें नास्तित्व धर्म से सबधित नहीं होती हैं, क्यों कि वस्तु की
स्वपर्यायें वस्तु मे अस्तित्व धर्म से सबधित और नास्तित्व धर्म से
असबधित मानी गई है । इसी तरह पर पर्यायें वस्तु मे नास्तित्व धर्म

अधी परपर्याये छे ओ न प्रदारे ध्वर्ष आदि व्यञ्जनाक्षरामा पण स्वपर्याय
अने परपर्याय नमण लेवी जेधंओ ओ ने परपर्याये छे ते ते व्यञ्जनाक्षरनी न
स्वपर्यायना नेवी पर्याये छे ओटले के नेम स्वपर्याये व्यञ्जनाक्षरनी पोतानी
पर्याये उडेवामा आवी छे तेम पर पर्याये पण ते व्यञ्जनाक्षरनी मानवामा
आवे छे, ङारणु डे तेओ त्या व्यवच्छेद्य छे अने तेधी ते विवक्षित अकारादि
अक्षरनी तेओ विशेषऽ डाय छे, नेमके "आ भारो शत्रु छे" ओम
उडेवामा आवे छे

स्वपर्याय अने परपर्याय ओ नने ओ ओ प्रदारनी अतावी छे ओड
सभद्ध अने भीण असभद्ध विवक्षित शब्दनी ने पर्याये थया ङरे छे तेओ
त्या अस्तित्वधर्मधी सबधित रह्या ङरे छे, अने ने परपर्याये डाय छे तेओ
त्या नास्तित्वधर्मधी सबधित रह्या करे छे स्वपर्याये नास्तित्वधर्मधी सबधित
होती नथी, ङारणु डे वस्तुनी स्वपर्याये वस्तुमा अस्तित्वधर्मधी सबधित अने
नास्तित्वधर्मधी असभधित मानवामा आवी छे ओन प्रमाणे परपर्याये
वस्तुमा नास्तित्वधर्मधी सबधित अने अस्तित्वधर्मधी असभधित अताववामा

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । त एव घकारटकाराकारपर्याया रथशब्दादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात् । तदत्र स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति । त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति ।

तथा—ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । घटशब्दे तु सम्बद्धा, तेषां तत्रासत्त्वात् । त एव च रथशब्दे नास्ति त्वेनासम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् अनाक्षर उच्यते इति शेषः ।

से सम्बन्धित और अस्तित्व धर्म से असम्बन्धित कही गई है । जैसे—घट शब्द में “घ, ट, अ” रूप अर्थात्—प्रकार, टकार, अकाररूप जो पर्यायों हैं, ये वहा (घट में) अस्तित्व धर्म से सम्बन्ध रखने वाली हैं, क्यों कि इनकी वहा विद्यमानता है । तथा रथ आदि शब्दों में इनकी विद्यमानता नहीं होने के कारण ये वहा रथ आदि में अस्तित्व धर्म से असम्बन्धित हैं । इस तरह स्वपर्याय वहा (घट शब्द में) अस्तित्व से सम्बद्ध है और अन्यत्र रथ आदि में अस्तित्व से वहा सम्बद्ध नहीं है, तथा यही स्वपर्याय नास्तित्व से वहा असम्बद्ध है, और अस्तित्व से सम्बद्ध है । इसी तरह रथ आदि शब्दों की जो स्वपर्यायों हैं वे वहा अस्तित्व धर्म से सुसम्बन्धित हैं, कारण उनकी ही वहा विद्यमानता है, घट शब्द में इनकी विद्यमानता नहीं होने से ये वहा असम्बन्धित हैं । रथ शब्द में ये नास्तित्व धर्म से असम्बद्ध इस लिये मानी गई हैं कि वहा उनकी (र, थ, अ) की विद्यमानता है और घट शब्द में नास्तित्व धर्म से सम्बन्धित इसलिये

आवेक छे जेभके ‘घट’ शब्दमा “घ, ट, अ,” उप ओखे डे घकार, टकार, अकार रूप जे पर्याय छे तेओ त्या (घटमा) अस्तित्वधर्मथी सम्बन्धित नहनी छे, कारण के तेमनी त्या डोवरी छे तथा ‘रथ’ आदिमा तेमनी विद्यमानता (डोवरी) न होवने कारणे तेओ त्या (रथ आदिमा) अस्तित्वधर्मथी असम्बन्धित छे आ रीते स्वपर्याय त्या (घट शब्दमा) अस्तित्वधर्मथी सम्बद्ध छे अने अन्यत्र (रथ आदिमा) अस्तित्वधर्मथी ते सम्बद्ध नही, तथा ओज स्वपर्याय नास्तित्वधर्मथी त्या असम्बद्ध छे अने अस्तित्वधर्मथी सम्बद्ध छे ओज प्रमाणे रथ आदि शब्दोनी जे स्वपर्याय छे तेओ त्या अस्तित्वधर्मथी सुसम्बन्धित छे, कारण के तेमनी जे त्या विद्यमानता छे, ‘घट’ शब्दमा तेमनी विद्यमानता न होवथी तेओ त्या असम्बन्धित छे ‘रथ’ शब्दमा तेओ नास्तित्वधर्मथी असम्बद्ध ते कारणे मानी छे के त्या तेमनी (र, थ, अ) विद्यमानता छे अने घट शब्दमा नास्तित्वधर्मथी सम्बन्धित ते कारणे मनेदी

શિષ્ય: પૂન્ઠતિ—‘ સે કિંતં ’ ઇત્યાદિ । અથ કિં તદ્ લઘ્વક્ષરમિતિ ।
 ઉત્તરમાહ—‘ લઘ્વિઅક્ષરં ’ ઇત્યાદિ । લઘ્વક્ષરમ્—લઘ્વિઃ=ઉપયોગરૂપા, સા ચેહ
 પ્રસ્તુત્વાત્ શબ્દાર્થપર્યાલોચનાનુસારિણી ગૃહ્યતે । લઘ્વિરૂપમક્ષર લઘ્વક્ષર ભાવશ્રુત-
 મિત્યર્થઃ, અક્ષરલઘ્વિક્ષર-અક્ષરે=અક્ષરોચારણે અક્ષરાનુવોધે વા લઘ્વિઃ=ઉપયોગો
 યસ્ય સોક્ષરલઘ્વિમ્તસ્ય-અકારાદ્યક્ષરાનુગતશ્રુતલઘ્વિસમન્વિતસ્યેત્યર્થઃ, લઘ્વ-
 ક્ષર=ભાવશ્રુત સમુત્પદ્યતે-શબ્દાદિગ્રહણસમનન્તરમિન્દ્રિયમનોનિમિત્ત શબ્દાર્થ-
 પર્યાલોચનાનુમારિ ‘ શાઙ્ગોઽયમ્ ’ ઇત્યાદ્યક્ષરાનુગત વિજ્ઞાનમુપજાયતે ઇત્યર્થઃ ।

માની ગઈ છે કિ વહા ઉનકી (ર, ય, અ, કી) અવિચ્છિન્નમાનતા હૈ । ઇસ
 તરહ સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય, યે ઢોનો પ્રકારકી પર્યાયે અપને વ્યજના-
 ક્ષરોમેં સખદ્ધ ઓર અસખદ્ધ ભેદવાલી સિદ્ધ હો જાતી હૈં । ઇસ પ્રકાર
 યહા તક વ્યજનાક્ષરકા વર્ણન હુઆ ॥

શિષ્ય લઘ્વક્ષરકે વિષયમેં પૂછતા હૈ—‘ સે કિં ત લઘ્વિ-અક્ષરં ’
 ઇત્યાદિ ।

લઘ્વક્ષરકા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—લઘ્વિ નામ હૈ ઉપયોગકા,
 યહ ઉપયોગ, શબ્દ ઓર અર્થકા જો પર્યાલોચનરૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ
 ઉસકા સ્વરૂપ યહા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । ઇસ તરહ લઘ્વિક્ષર જો અક્ષર
 હૈ વહ લઘ્વક્ષર હૈ, ઓર યહ ભાવશ્રુતરૂપ હૈ । અક્ષરલઘ્વિક-અર્થાત્
 અક્ષરકે ઉચ્ચારણ કરનેમે અથવા અક્ષરકે અવગોચ કરનેમે ઉપયોગયુક્ત-
 વ્યક્તિકો યહ ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન હોતા હૈ । આકારાદિ અક્ષરાનુગતશ્રુત-
 લઘ્વિ સમન્વિત પ્રાણીકો શબ્દાદિ ગ્રહણકે બાદ ઇન્દ્રિય ઓર મન નિમિ-

છે કે ત્યા તેમની (ર, ય, અની) અવિચ્છિન્નમાનતા છે આ રીતે સ્વપર્યાય અને
 પરપર્યાય, એ બન્ને પ્રકારની પર્યાયો પોતપોતાના વ્યજનાક્ષરોમા સખદ્ધ અને
 અસખદ્ધ ભેદવાળી સિદ્ધ થાય છે આ પ્રકારે અહીં સુધી વ્યજનાક્ષરનું
 વર્ણન થયું

શિષ્ય લઘ્વક્ષરના વિષયમા પૂછે છે—‘ સે કિં ત લઘ્વિઅક્ષરં ’ ઇત્યાદિ
 લઘ્વક્ષરનું શુ સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—લઘ્વિ ઉપયોગનું નામ છે, આ ઉપયોગ
 રૂપ અને અથનો જે પર્યાયોચનરૂપ વ્યાપાર હોય છે તેનું સ્વરૂપ અહીં
 શ્રદ્ધા કરેલ છે આ રીતે લઘ્વિક્ષર જે અક્ષર છે તે લઘ્વક્ષર છે, અને તે
 ભાવશ્રુતરૂપ છે અક્ષરલઘ્વિક-એટલે કે અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરનામા અથવા
 અક્ષરનો અવગોચ કરનામા ઉપયોગ-યુક્ત વ્યક્તિને એ ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન થાય
 છે, આકારાદિ અક્ષરાનુગત-શ્રુતલઘ્વિ સમન્વિત પ્રાણીને શબ્દાદિ શ્રદ્ધા કર્યા

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । त एव घटास्तद्वाराकारपर्याया रथशब्दादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात् । तदत्र स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति । त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति ।

तथा—ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । घटशब्दे तत्रासम्बद्धाः, तेषां तत्राभावात् । त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् अनाक्षर वर्णितमिति शेषः ।

से सबधित और अस्तित्व धर्म से असंबंधित कही गई है । जैसे—घट शब्द में “घ, ट, अ” रूप अर्थात्—घकार, टकार, अकाररूप जो पर्याय हैं, ये वहा (घट में) अस्तित्व धर्म से संबध रखने वाली हैं, क्यों कि इनकी वहा विद्यमानता है । तथा रथ आदि शब्दों में इनकी विद्यमानता नहीं होने के कारण ये वहा रथ आदि में अस्तित्व धर्म से असंबधित हैं । इस तरह स्वपर्याय वहा (घट शब्द में) अस्तित्व से संबद्ध है और अन्यत्र रथ आदि में अस्तित्व से वहा संबद्ध नहीं है, तथा यही स्वपर्याय नास्तित्व से वहा असंबद्ध है, और अस्तित्व से संबद्ध है । इसी तरह रथ आदि शब्दों की जो स्वपर्यायें हैं वे वहां अस्तित्व धर्म से सुसंबधित हैं, कारण उनकी ही वहा विद्यमानता है, घट शब्द में इनकी विद्यमानता नहीं होने से ये वहा असंबधित हैं । रथ शब्द में ये नास्तित्व धर्म से असंबद्ध इस लिये मानी गई है कि वहा उनकी (र, थ, अ) की विद्यमानता है और घट शब्द में नास्तित्व धर्मसे संबधित इसलिये

आवेक छे जेभके ‘घट’ शब्दमा “घ, ट, अ,” रूप अर्थात् घकार, टकार, अकार रूप जे पर्यायो छे तेओ त्या (घटमा) अस्तित्वधर्मथी संबध गण नारी छे, कारण के तेमनी त्या डोवरी छे तथा ‘रथ’ आदिमा तेमनी विद्यमानता (डोवरी) न डोवाने कारणे तेओ त्या (रथ आदिमा) अस्तित्वधर्मथी असंबधित छे आ रीते स्वपर्याय त्या (घट शब्दमा) अस्तित्वथी संबद्ध छे अने अन्यत्र (रथ आदिमा) अस्तित्वथी ते संबद्ध नहीं, तथा ओज स्वपर्याय नास्तित्वथी त्या असंबद्ध छे अने अस्तित्वथी संबद्ध छे ओज प्रमाणे रथ आदि शब्दोनी जे स्वपर्यायो छे तेओ त्या अस्तित्वधर्मथी सुसंबधित छे, कारण के तेमनी ज त्या विद्यमानता छे, ‘घट’ शब्दमा तेमनी विद्यमानता न डोवथी तेओ त्या असंबधित छे ‘रथ’ शब्दमा तेओ नास्तित्वधर्मथी असंबद्ध ते कारणे मानी छे के त्या तेमनी (र, थ, अ) विद्यमानता छे अने घट शब्दमा नास्तित्वधर्मथी संबधित ते कारणे मनेली

भावश्रुत च शब्दार्थ पर्यालोचनानुसारि विज्ञानम् । शब्दार्थपर्यालोचन चाक्षरं
विना न सम्भतीति चेत् ?,

सत्यमेतत्—किंतु यद्यपि तेषामेकेन्द्रियादीना परोपदेशश्रवणाऽसम्भवस्तथापि
तेषा तथाविधक्षयोपशमभावतः काचिदव्यक्ताऽवरलब्धिर्भवति, यद्दशादक्षरा-
नुपक्त श्रुतज्ञानप्रपञ्जायते । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यम्, तथाहि—तेषामप्याहाराद्यभिलाष
उपजायते, अभिलाषश्च प्रार्थना, सा च ' यदीदमहं प्राप्नोमि, ततो भव्यं भवती'
—त्याद्यक्षरानुगतैव ।

“ दृक्त्वसुखाभावमि वि, भावसुख पत्तिवाङ्मण ” इति द्रव्यश्रुतके
अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोमे भावश्रुत होता है,
परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ “ शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना
भावश्रुत है ” ऐसा किया जाता है, तब उनमें भावश्रुतका सद्भाव कैसे
सिद्ध हो सकता है, ? क्यों कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत
अक्षरके विना सम्भवित नहीं होता है ।

उत्तर—शब्दा ठीक है । परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो
यह बात समझमें आ ही जाती है । हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक
जीवों में परोपदेश श्रवण की सम्भवता नहीं है, परन्तु फिर भी उनमें
इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमें अव्यक्त अक्षर-
लब्धि होती है, और इसीसे अक्षरानुसवद् श्रुतज्ञान उनके होता है । यह
बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

“ दृक्त्वसुखाभावमि वि, भावसुख पत्तिवाङ्मण ” इति द्रव्यश्रुतना अला
वमा पणु पृथिव्यादि—एकेन्द्रियादिक एवोमा लावश्रुत थाय उ, पणु जे लाव-
श्रुतने अर्थ “ शब्द अने अर्थतु पर्यालोचन करु ते लावश्रुत छे ” जे
प्रमाणे उराय ते तेमनामा लावश्रुतने सद्भाव केवी रीते सिद्ध थर्थ शब्द छे,
उरथ के शब्द अने अर्थना पर्यालोचनरूप लावश्रुत अक्षरना विना सम्भवित
छेतु नहीं

उत्तर—शब्द अरापर छे, पणु जे तेना पर विचार करव मा आवे तो
जे वात समझवामा आवी न नथ छे छे, जे उचित छे के जे एकेन्द्रियादिक
एवोमा परोपदेश श्रवणना सम्भवितता नहीं, छता पणु तेमनामा जे प्रकारने
क्षयोपशम अवश्य छे, के जेथी तेमनामा अव्यक्त अक्षरलब्धि छे छे, अने
तेथी न अक्षरानुपकृत श्रुतज्ञान तेमने थाय उ जे वात आ रते तेमनामा
नणु शक्य छे के आहार, भय, मैथुन अने परिग्रह, जे थार प्रकारनी जे

नन्विद लब्ध्यक्षर सन्निनामेव पुरुपादीना सम्भवति, नत्सन्निनामेकेन्द्रियादीनाम्, तेषामकारादिवर्णानामवगमे उच्चारणे वा लब्ध्यमम्भयात् । नदि तेषां परोपदेशश्रवण सम्भवति, येनाऽकारादिवर्णानामवगमादिर्भवेत् । अथ च-एकेन्द्रियादीनामपि भावश्रुतरूप लब्ध्यभरमिष्यते । तथाहि-पृथिव्यादीनामपि भावश्रुतवर्णितम्—

तथा चोक्तम्—‘ द्रव्यमृयाभावमि पि, भावसुय पत्थिगार्ण ’ इति ।

छाया—‘ द्रव्यश्रुताभावेऽपि भावश्रुत पार्थिगार्दीनाम् ’ इति ।

त्तरु जो शब्द और अर्थकी पर्यालोचनाके अनुसार ज्ञान उत्पन्न होता है यही भावश्रुत है । जैसे शखका शब्द जब कानमें पड़ता है तब श्रोता को ऐसा जो विचार होता है कि ‘ यह अन्यका शब्द नहीं है यह तो शखका शब्द है ’ इसीका नाम भावश्रुत है ।

शका—लब्ध्यक्षररूप भावश्रुतका जो ऐसा आप स्वरूप प्रकट कर रहे हैं वह तो सजी पचेन्द्रिय प्राणीके ही घटित हो सकता है, असजी एकेन्द्रियादिकों के नहीं, क्यों कि उनमें ऐसी लब्धि नहीं है, कि जिससे वे अकार आदि अक्षरोंका अवगम, अथवा उच्चारण कर सकें। अकार आदि अक्षरोंका जो अवगम आदि होता है, वह परके उपदेश श्रवणपूर्वक होता है । उनमें कर्ण इन्द्रिय और मनका अभाव होनेसे परोपदेश श्रवणता आती नहीं है, परन्तु लब्ध्यक्षररूप यह भावश्रुत तो एकेन्द्रिय आदि प्राणियों में भा शास्त्रकारोंने बतलाया है । जैसे कहा है—

पृथी, धन्द्रिय अने मन निमित्तक जे शब्द अने अर्थनी पयालोचना अनुसार ज्ञान उत्पन्न थाय छे जेव लावश्रुत छे जेभके श भने शब्द न्यारे काने पडे छे, तयारे श्रोताने जेवो जे विचार थाय छे ते “ आ णीनने शब्द नथी, आ तो श भने शब्द छे ” जेतु नाम लावश्रुत छे

शका—लब्ध्यक्षररूप लावश्रुतनु आप जे स्वरूप प्रकट करे छे, ते तो सजीपचेन्द्रिय प्राणीमा ज घटावी शकाय छे, असजी एकेन्द्रियादिकेमा नही, कारण के तेमनामा जेवी लब्धि नथी के जेथी तेजो अकार आदि अक्षराने अवगम अथवा उच्चारण करी शके अकार आदि अक्षरानु जे अवगम आदी थाय छे ते परना उपदेश श्रवण पूर्वक थाय छे तेमनामा कर्णन्द्रिय अने मनने अलाव जेवाथी परोपदेश श्रवणता आवती नथी पणु लब्ध्यक्षररूप आ लावश्रुत तो एकेन्द्रिय आदि प्राणियोंमा पणु शास्त्रकारो जे यताव्यु छे जेभके कष्ट छे के—

માત્રશ્રુત ચ ગ્વદાર્થ પર્યાલોચનાનુસારિ વિજ્ઞાનમ્ । ગ્વદાર્થપર્યાલોચન ચાક્ષર
વિના ન સમ્ભવતીતિ ચેત્ ?,

સત્યમેતત્—ફિતુ યદ્યપિ તેપામેકેન્દ્રિયાદીના પરોપદેશશ્રવણાઽસમ્ભવસ્તથાપિ
તેપા તથાત્રિધક્ષયોપગમભાવતઃ ક્વાચિદવ્યક્તાઽપરલઘ્વિર્ભવતિ, યદ્દશાદક્ષરા-
નુપક્ત શ્રુતજ્ઞાનપ્રુપજાયતે । इत्थ चैतदङ्गीकृतव्यम्, तथाहि—तेषामप्याहाराद्यभिलाप
उपजायते, अभिलापश्च प्रार्थना, सा च ‘ यदीदमहं प्राप्नोमि, ततो भव्य भवती’
—त्याद्यक्षरानुगतैव ।

“દ્રવ્યસુયાભાવમિ ચિ, ભાવસુય પત્યિવાઈણ” ઇતિ દ્રવ્યશ્રુતકે
અભાવમેં મી પૃથિવ્યાદિ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમે ભાવશ્રુત હોતા હૈ,
પરન્તુ જય ભાવશ્રુતકા અર્થ “ શબ્દ ઓર અર્થકા પર્યાલોચન કરના
ભાવશ્રુત હૈ” એસા ક્રિયા જાતા હૈ, તય ડનમે ભાવશ્રુતકા સદ્ભાવ કૈસે
સિદ્ધ હો સકતા હૈ, ? કયો ક્રિ શબ્દ ઓર અર્થકા પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત
અક્ષરકે વિના સમ્ભવિત નહી હોતા હૈ ।

ઉત્તર—શબ્દા ઠીક હૈ । પરન્તુ જય ડસકા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ તો
યહ વાત સમજ્જમે આ હી જાતી હૈ । ઠા યહ ઉચિત હૈ ક્રિ ડન એકેન્દ્રિયાદિક
જીવોં મેં પરોપદેશ શ્રવણ કી સમ્ભવતા નહી હૈ, પરન્તુ ફિર મી ડનમે
ડસ પ્રકાર કા ક્ષયોપગમ અવશ્ય હે ક્રિ જિસસે ડનમેં અવ્યક્ત અક્ષર-
લઘ્વિ હોતી હૈ, ઓર ડસીસે અક્ષરાનુસવદ્ શ્રુતજ્ઞાન ડનકે હોતા હૈ । યહ
વાત ડસ તરહ સે ડનમેં જાની જાતી હૈ ક્રિ આહાર, ભય, મૈથુન ઓર

“દ્રવ્યસુયાભાવમિ ચિ, ભાવસુય પત્યિવાઈણ” ઇતિ દ્રવ્યશ્રુતના અભા
વમા પણ પૃથિવ્યાદિ—એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા ભાવશ્રુત થાય છે, પણ જો ભાવ-
શ્રુતનો અર્થ “ શબ્દ અને અર્થનું પર્યાલોચન કરવું તે ભાવશ્રુત છે ” એ
પ્રમાણે ઠરાય તો તેમનામા ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ ડેવી ગીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે,
ઠારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સમ્ભવિત
હોતું નથી

ઉત્તર—શબ્દા અરાખર છે, પણ જો તેના પર વિચાર કરવા મા આવે તો
એ વાત સમજવામા આવી જાય છે હા, એ ઉચિત છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક
જીવોમા પરોપદેશ શ્રવણના સમ્ભવિતતા નથી, છતા પણ તેમનામા એ પ્રકારનો
ક્ષયોપગમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામા અવ્યક્ત અક્ષરલઘ્વિ હોય છે, અને
તેથી જ અક્ષરાનુપક્ત શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામા
ભણી શકાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિબ્રહ્મ, એ ચાર પ્રકારની જે

તતસ્તેષામપિ ક્ષાત્રિદ્યક્તાઽક્ષરલઘ્વિરવશ્યમત્તીકર્તવ્યા । તતસ્તેષામપિ લઘ્વક્ષર ભવતીતિ ન કથિદોષઃ ।

તત્ત્વ લઘ્વક્ષર પડત્રિધં પ્રથમમ્ । તદ્ યથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયલઘ્વક્ષરમિત્યાદિ । રૂઢ યત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ શબ્દશ્રવણે સત્તિ 'શાક્તોઽયમ્' ઇત્યાદ્યથરાનુગત ગત્યર્થપર્યાલોચનાનુસારિ વિજ્ઞાન, તત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયલઘ્વક્ષરમ્, તસ્ય શ્રોત્રેન્દ્રિયનિમિત્તત્વાદ્ ।

પરિગ્રહ, યે ચાર પ્રકાર કી જો બજાઈ શાસ્ત્રકારો ન યનલાઈ હેં વે ઇન બકેન્દ્રિયાદિ જીવોં મેં ભી હોની હેં । યે આહાર આદિ સજાઈ અભિલાષા સ્વરૂપ માની ગઈ હેં । અભિલાષા કા તાત્પર્ય યદા ડસ પ્રકાર કા હેં કિ-“યદિ મેં ઇસે પ્રાપ્ત કર લેતા હુ તો યદ નહુન અચ્છી યાન હોતી હે” । જય ઇસ પ્રકાર કી અભિલાષા ડનમેં હે તો યદ માનના હી પડતા હે કિ ડનમેં અક્ષરાનુપક્ત ડુનજ્ઞાન ભી હે, ય્યોં કિ યદ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુસરદ્દ હી હે, ઇસલિયે ડનમેં ભી યોડી વહુત અવ્યક્ત અક્ષરલઘ્વિ અવશ્ય અગીકાર કરનો ચાહિયે । જય યદ વાત માન લી જાતી હેં તો ડનકે ભી લઘ્વક્ષરરૂપ ભાવશ્રુત હે, યદ સિદ્ધાન્ત સગત વેઠ જાતા હે ।

યદ લઘ્વક્ષર ડહ પ્રકાર કા વતલાયા ગયા હે-શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘ્વક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લઘ્વક્ષર ઇત્યાદિ । શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સે શબ્દસુનને પર જય ણેસા માન હોતા હેં કિ “યદ શબ્દ શસ્ત્ર કા હે” તદ્ યદ જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ ઓર અર્થ કી પર્યાલોચના કે અનુસાર ડદ્ ભૂત હોને કે કારણ

સજાઓ શાસ્ત્રકારોએ બતાવા છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ શ્રોત્રેમા પણ હોય છે એ આહાર આદિ સજાઓ અભિલાષા સ્વરૂપ માનવામા આવી છે અભિલાષાતુ તાત્પર્યે અહીં એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે “જે હુ તેને પ્રાપ્ત કરૂ તો એ ઘણી સરસ વાત છે” બ્યારે આ પ્રકારની અભિલાષા તેઓમા છે, ત્યારે એ માનવુ જ પડે છે કે તેમનામા અક્ષરાનુપક્ત શ્રુતજ્ઞાન પણ છે કારણ કે એ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમા પણ થોડી ઝાઝી અવ્યક્ત અક્ષરલઘ્વિ અવશ્ય અગીકાર કરવી જોઈએ જો એ વાત સ્વીકારીએ તો તેમનામા પણ લઘ્વક્ષરરૂપ ભાવશ્રુત છે આ સિદ્ધાન્ત સુસગત યદ્ બ્યથ છે

આ લઘ્વક્ષર છ પ્રકારતુ બતાવ્યુ છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘ્વક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લઘ્વક્ષર ઇત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સભગતા બ્યારે એવુ ભાન થાય છે કે “આ શબ્દ શબ્દનો છે” ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘ્વક્ષર છે

યત્તુ ચક્ષુષા આમ્નફલાદિન્મુખલ્ભ્ય 'આમ્નફલમ્' इत्याद्यवराजुगत शब्दार्थपर्या-
लोचनात्मक विज्ञान, तच्चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरम् । एव शेषेन्द्रियलब्ध्यक्षरमपि यो यम् ।

શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—' સે કિ ત ' इति । अथ किं तदनक्षरश्रुतमिति । उत्तरमाह—
'अणक्खरसुय०' इत्यादि । अनक्षरात्मकम्-अक्षररहित श्रुतम्-अनक्षरश्रुतम्, तत
अनेकप्रिध प्रज्ञप्तम्, तद् यथा-उच्छ्रवसितमित्यादि । उच्छ्रवसितम्=उच्छ्रवमनम् ।
निःश्वसित=नि श्वसनम् । निष्कथूत निष्ठीयनम् । कासितम्=वासनम् । च शब्दः
समुच्चयार्थः । क्षुत=क्षयणम्-'छीक' इति भाषाप्रसिद्धम् । निःमिद्धितम्=निःसि-
ह्ननम्-नासिनाजन्य' शब्द', अनुसार' =अनुसरणम्-अयोगयोर्निससरण, तज्जनित.

श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, कारण यह श्रोत्रेन्द्रिय के निमित्त से उत्पन्न हुआ
है । आम्ब से आम्रफल आदि को देखकर जो ऐसा विचार होना है कि
“यह आम्र का फल है” यह चक्षुइन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, क्योंकि “यह
आम्र का फल है” इस प्रकार के अक्षर से यह ज्ञान मिला हुआ है
और इसमें शब्द एव उसके अर्थ की पर्यालोचना हो रही है । इसी
तरह से श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर भी जान लेना चाहिये ।

फिर शिष्य पृच्छता है—'से किं त अणक्खर सुय०' इत्यादि ।

अनक्षररूप श्रुतज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—अनक्षररूप श्रुतज्ञान
अनेक प्रकार का घनलाया गया है—(१) उच्छ्रवसित, (२) नि श्वसित
(३) निष्कथूत, (४) कासित, (५) क्षुत, (छीक) (६) निःमिद्धित, (७) अनु-
सार, (८) खलित, आदि (श्लेषिमत, चीत्कार आदि) । नामिकाजन्य शब्द

ते श्रोत्रेन्द्रियना निमित्तथी उत्पन्न यद्यु ते आणवी अम्रक्षण आदिने लेईने
ने एवे विज्ञा आवे छे के “आ आम्रक्षण ते” अे चक्षुइन्द्रियलब्ध्यक्षर
छे, कारण के “आ आम्रक्षण छे” आ प्रतरना अक्षरथी आ ज्ञान भणेलु छे,
अने तेमा शब्द अने तेना अर्थनी पर्यालोचना यथ ग्ही ते अे प्रदरे
गाडीनी इन्द्रियोतु लब्ध्यक्षर यद्यु अमल लेवु

વળી શિષ્ય પૂછે છે—“સે કિ ત અણક્કર સુય ૦” ઇત્યાદિ

અનક્ષરરૂપ શ્રુતજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ।

ઉત્તર—અનક્ષરરૂપ શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારનુ ઘતાવ્યુ છે—(૧) ઉચ્છ્રવસિત
(૨) નિ શ્વસિત, (૩) નિષ્કથૂત, (૪) કાસિત, (૫) ક્ષુત (છીક), (૬) નિ મિ
ઘિત, (૭) અનુસાર (૮) ખલિત આદિ (શ્લેષિમત, ચીત્કાર, આદિ) નાસિના-

श्रुतमित्यत्र श्रुतशब्दार्थाश्रयणात् । तथाहि-श्रूयते यत् तच्छ्रुतमित्युच्यते । करा-
दिचेष्टा तु न श्रूयते, ततो न तत्र द्रव्यश्रुतत्वमसङ्गः । उच्छ्र्वसितादिक तु श्रूयते,
अनक्षरात्मक च । अतस्तदनक्षरश्रुतमित्युक्तम् । तदेतदनक्षरश्रुतवर्णितम् ॥ सू० ३८ ॥

अथ सञ्चिन्नुत वर्णयति ।

मूलम्—से कि तं सणिसुयं ? । सणिसुयं तिविहं पणसंतं;
त जहा-कालिओवएसेणं, हेऊवएसेणं, दिट्टिवाओवएसेणं । से
कि तं कालिओवएसेण ? । कालिओवसेण-जस्स णं अत्थि ईहा,
अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिता, वीमंसा, से णं सण्णीति
लब्भइ । जस्स णं नत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा,
चिता, वीमंसा, सेणं असण्णीति लब्भइ । सेत्तं कालिओवएसेण ।

से प्रयोक्ता के हार्दिक भावोंका पता लग जाता है, एव प्रयोक्ता इसे जान-
बूझकर कहता है अतः उच्छ्र्वसित आदि की तरह यह भी भावश्रुत
का कार्य एव भावश्रुत का जनक है ।

उत्तर—इस प्रकार की शका ठीक नहीं है, कारण—“श्रुत” यहाँ
श्रुतशब्द के अर्थ का आश्रय लिया गया है, और इसका तात्पर्य यह है
कि—“श्रूयते यत्तदिति श्रुतमित्युच्यते” अर्थात् जो सुना जावे वह श्रुत
है । हस्तादि की चेष्टा सुनी नहीं जाती है वह तो देखी जाती है इसलिये
वह द्रव्यश्रुतरूप नहीं मानी गई है । ये उच्छ्र्वसित आदि सुने जाते हैं
और स्वयं अक्षर से रहित हैं इसलिये ये अनक्षरश्रुतरूप माने गये हैं ।
इस तरह अनक्षरश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ३८ ॥

सावनी षण्ण पडी न्थ छे अने प्रयोक्ता अने जण्णी जेधने करे छे, तेथी
उच्छ्र्वसित आदिनी जेभ, अे पणु सावश्रुतनु ढर्य अने सावश्रुतनु जनक छे

उत्तर—आ प्रजावनी शका योग्य नहीं, कारण के “श्रुत” अही श्रुत
शब्दना अर्थने आधार लेवाये छे अने तेनु तात्पर्य अे छे के “श्रूयते यत्त
दिति श्रुतमित्युच्यते” अेटके डे जे सलगाय छे ते श्रुत छे हस्तादिनी चेष्टा
सलगाती नहीं, ते तो जेवाय छे, ते कारणे ते द्रव्यश्रुतरूप मनाई नहीं अे
उच्छ्र्वसित आदि सलगाय छे अने स्वयं अक्षर रहित छे तेथी, तेने अनक्षर-
श्रुतरूप मान्या छे आ गीते आ अनक्षरश्रुतनु वर्णन थयु छे ॥ सू० ३८ ॥

इत्यर्थ । खेलितादिकम्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिकम्, खेलितम्=श्लेषितं-
श्लेषशब्दः, आदिशब्देन चीत्कारादिकम्, एतत्सर्वम् अनारम्=अनारभ्यत बोध्यम्।

इहोद्भवमितादिकं द्रव्यश्रुतं द्रव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वात् भा-
वश्रुतकार्यत्वाच्च । तथा हि-यदाऽन्यं कश्चित् पुरुषं प्रति समप्यर्थं बोधयितुमभिम-
न्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्रमितादिकं क्रियते, तदा तदुच्छ्रमितादिकं प्रयोक्तुर्भा-
वश्रुतस्य फलम्, नोतुश्च भावश्रुतस्य कारणं भवति । तस्माद् द्रव्यश्रुतमिच्छ्यते ।

नन्वेव तर्हि करादिचेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका
क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फलं, द्रादुश्च भावश्रुतस्य कारणम् ? इति चेन्न,

ज्ञा नाम नि सिद्धितं है । तत्र अगोत्रायु के नि सरग होते समय जो
शब्द होता है उसका नाम अनुभार-अनुसरण है । ये सब अनक्षरात्मक
श्रुत हैं । ये उच्छ्रवसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक
होनेसे एव भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये हैं । तात्पर्य इसका
यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष वातको समझानेके लिये
इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्रवसित आदिका प्रयोग करता है, तब
ये उच्छ्रवसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं,
और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें
द्रव्यश्रुतरूप बतलाया गया है ।

शका-इस तरह यदि उच्छ्रवसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप
मानते हैं, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये
कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तत्रा चेष्टा

अन शब्दु नाम नि सिद्धितं छे तथा अधोवायुनु नि सरणु यती वणते के
शब्द थाय छे तेनु नाम अनुभार-अनुसरणु छे अे णधा अनक्षरात्मक श्रुत
छे अे उच्छ्रवसित आदि णधा ध्वनिमात्र होवाथी भावश्रुतना जनक होवाथी
अने भावश्रुतना कार्य होवाथी द्रव्यश्रुत रूप मानवामा आणा छे तेनु तात्पर्य
अे छे के-अनारे केछ प्रयोक्तता के। विशेष वातने समझवाववाने भागे छे
पूर्वक केछना तरङ्ग अे उच्छ्रवसित आदिने प्रयोग करे छे, त्यारे अे उच्छ्रव-
सित आदि ते प्रयोक्तताना भावश्रुतना इणरूप होय छे, अने श्रोताना अे
ज्ञाननु-भावश्रुतनु जनक होय छे, ते कारणे तेभने द्रव्यश्रुतरूप भताण्यु छे

शका-आ रीते अे आप उच्छ्रवसित आदिने द्रव्यश्रुतरूप माने छे
तो पत्री हस्तादिनी चेष्टाने पणु द्रव्यश्रुतरूप मानवी लेछे अे, कारणे के अे
पणु प्रयोक्तता द्वारा बुद्धिपूर्वक कराय छे, तथा अे चेष्टाथी प्रयोक्तताना हार्दिक

श्रुतमित्यत्र श्रुतशब्दार्थाश्रयणात् । तथाहि-श्रूयते यत् तच्छ्रुतमित्युच्यते । करा-
दिचेष्टा तु न श्रूयते, ततो न तत्र द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः । उच्छ्वसितादिक तु श्रूयते,
अनक्षरात्मक च । अतस्तदनक्षरश्रुतमित्युक्तम् । तदेतदनक्षरश्रुतवर्णितम् ॥सू० ३८॥

अथ सञ्चिन्नुत वर्णयति ।

मूलम्—से कि त सणिसुयं ? । सणिसुयं तिविहं पणसं;
त जहा-कालिओवएसेण, हेऊवएसेणं, दिट्टिवाओवएसेणं । से
कि त कालिओवएसेण ? । कालिओवसेणं-जस्स णं अत्थि ईहा,
अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिता, वीमंसा, से णं सण्णीति
लब्भइ । जस्स णं नत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा,
चिता, वीमंसा, सेणं असण्णीति लब्भइ । सेत्तकालिओवएसेण ।

से प्रयोक्ता के हार्दिक भावोंका पता लग जाता है, एव प्रयोक्ता इसे जान-
बूझकर कहता है अतः उच्छ्वसित आदि की तरह यह भी भावश्रुत
का कार्य एव भावश्रुत का जनक है ।

उत्तर—इस प्रकार की शका ठीक नहीं है, कारण—“श्रुत” यहाँ
श्रुतशब्द के अर्थ का आश्रय लिया गया है, और इसका तात्पर्य यह है
कि—“श्रूयते यत्तदिति श्रुतमित्युच्यते” अर्थात् जो सुना जावे वह श्रुत
है । हस्तादि की चेष्टा सुनी नहीं जाती है वह तो देखी जाती है इसलिये
वह द्रव्यश्रुतरूप नहीं मानी गई है । ये उच्छ्वसित आदि सुने जाते हैं
और स्वयं अक्षर से रहित हैं इसलिये ये अनक्षरश्रुतरूप माने गये हैं ।
इस तरह अनक्षरश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ३८ ॥

ભાવની ખબર પડી બંધ છે અને પ્રયોક્તા એને બાણી બેઈને કરે છે, તેથી
ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, એ પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર—આ પ્રકારની શકા યોગ્ય નથી, કારણ કે “શ્રુત” અહીં શ્રુત
શબ્દના અર્થનો આધાર લેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય એ છે કે “શ્રૂયતે યત્
દિત્તિશ્રુતમિત્યુચ્યતે” એટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા
સંભળાતી નથી, તે તો જોવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મનાઈ નથી એ
ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વયં અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષર
શ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ ૩૮ ॥

અન્યથા. | खेलितादिङ्म्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिङ्म्, येनितम्=श्लेषितं
श्लेषमशब्दः, आदिशब्देन चीत्कारदिङ्म्, एतत्सर्गम् अनशरम्=जनकश्रुत बोध्यम्।

इहो-श्रमितादिकं द्रव्यश्रुतं दृष्टव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनत्वात् भा
वश्रुतकार्यत्वाच्च । तथा हि-यदाऽन्य क्वचित् पृथग् प्रति कमप्यथं बोधयितुमस्मि
न्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्रमितादिकं क्रियते, तदा तदुच्छ्रमितादिकं प्रयोक्तुर्भावा
श्रुतस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतस्य कारणं भवति । तस्माद् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते ।

नन्वेव तर्हि ऋादिचेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वमसद्गः, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका
क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फलं, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम् ? इति चेन्न,

का नाम नि सिद्धिं है । तथा अधोऽप्यु के नि सरग होते समय जो
शब्द होता है उसका नाम अनुसार-अनुसरण है । ये सब अनक्षरात्मक
श्रुत हैं । ये उच्छ्रवसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक
होनेसे एव भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये हैं । तात्पर्य इसका
यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये
इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्रवसित आदिका प्रयोग करता है, तब
ये उच्छ्रवसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं,
और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें
द्रव्यश्रुतरूप मत्ताया गया है ।

शका—इस तरह यदि उच्छ्रवसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप
मानते हैं, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये
कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

जन्य शब्द-नाम नि सिद्धिं છે તેવા અધોવાયુનું નિ સરણ થતી વખતે જે
શબ્દ થાય છે તેનું નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત
છે એ ઉચ્છ્રવસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી
અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામા આવ્યા છે તેનું તાત્પર્ય
એ છે કે-જ્યારે કોઈ પ્રયોગતા કોઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાવાને માટે ઈચ્છા
પૂર્વક કોઈના તરફ એ ઉચ્છ્રવસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્રવ
સિત આદિ તે પ્રયોગતાના ભાવશ્રુતના રૂપ હોય છે, અને શ્રોતાના એ
જ્ઞાનનું-ભાવશ્રુતનું જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ ખતાવ્યું છે

શકા—આ રીતે જો આપ ઉચ્છ્રવસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માને છે
તો પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી જોઈએ, કારણ કે એ
પણ પ્રયોગતા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોગતાના હાર્દિક

ननु यदि सज्ञायाः सम्बन्धात् संज्ञी भवतीत्युच्यते, तर्हि सज्ञासम्बन्धेन सर्वे-
ऽप्येकेन्द्रियादयो जीवाः सङ्गिनः स्युः, न तु केऽप्यसङ्गिनः, तथा हि सर्वजीवाना-
मेकेन्द्रियादीनामपि प्रज्ञापनादौ दशविधा सज्ञा प्ररूपिता, तद् यथा—

“एगिंदियाण भते ! कडविहा सण्णा पण्णत्ता ? । गोयमा ! दसविहा पण्ण-
त्ता; त जहा—आहारमण्णा १, भयसण्णा २, मेहुणसण्णा ३, परिग्रहसण्णा ४,
कोहसण्णा ५, माणसण्णा ६, मायासण्णा ७, लोहसण्णा ८, ओहसण्णा ९,
लोगसण्णा १० ।”

छाया—एकेन्द्रियाणा भदन्त ! कतिविधा सज्ञा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! दशविधा
प्रज्ञप्ता, तद् यथा—आहारसज्ञा १, भयसज्ञा २, मैथुनसज्ञा ३, परिग्रहसज्ञा ४,
क्रोधसज्ञा ५, मानसज्ञा ७, लोभसज्ञा ८, ओघसज्ञा ९, लोकसज्ञा १० ।

शका—यदि सज्ञा के सवध से जीव सजी माना जाय तो फिर इस
प्रकार से कोई भी प्राणी असजी नहीं माना जा सकता है, कारण प्रज्ञाप-
नादि सूत्रों में समस्त एकेन्द्रियादि जीवों के भी दशप्रकार की सज्ञाएँ प्ररू-
पित की गई हैं, अतः वे भी सज्ञा के सवध से सजी सिद्ध हो जाते हैं । जैसे—

“एगिंदियाण भते ! कडविहा सण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! दसविहा
पण्णत्ता” इत्यादि इस पाठ से कि जिसमें यही वतलाया हुआ है कि
एकेन्द्रिय जीवों के आहारसज्ञा १, भयसज्ञा २, मैथुनसज्ञा ३, परिग्रह-
सज्ञा ४, क्रोधसज्ञा ५, मानसज्ञा ६, मायासज्ञा ७, लोभसज्ञा ८, ओघ-
सज्ञा ९, और लोकसज्ञा १०, ये दश प्रकार की सज्ञाएँ हैं । इसी प्रकार
द्वीन्द्रिय आदि जीवों में भी ये ही दस प्रकार की सज्ञाएँ जाननी चाहिये,
अतः जब यह बात है तब ‘सज्ञा के सवध से जीव सजी है’

शका—जो सज्ञाना सवधधी एव सजी गण्णाय तो पथी ओ प्रकारे
तो डोए पण्ण प्राणी असजी मानी शकय नही, उरए के प्रज्ञापन आदिमा
समस्त ऐकेन्द्रियादि एवोने पण्ण दस प्रकारनी सज्ञाओ प्ररूपित करेले छे,
तेधी तेओ पण्ण सज्ञाना सवधधी सजी सिद्ध यध नय छे नेभडे—

“एगिंदियाण भते ! कडविहा सण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! दसविहा पण्णत्ता”
इत्यादि आ पाठथा के नेमा ओए अताण्यु छे के ऐकेन्द्रिय एवोने
(१) आहार सज्ञा, (२) लय सज्ञा, (३) मैथुन सज्ञा, (४) परिग्रह सज्ञा,
(५) क्रोध सज्ञा, (६) मान सज्ञा, (७) माया सज्ञा, (८) लोभ सज्ञा, (९) ओघ
सज्ञा, अने (१०) लोक सज्ञा ओ दस प्रकारनी सज्ञाओ होय छे ओए
प्रभाणे द्वीन्द्रिय आदि एवोमा पण्ण ओए दस प्रकारनी सज्ञाओ नण्णवी
नेधओ, तेधी न्यारे आम बात छे त्यारे “सज्ञाना सवधधी एव सजी छे”

से किं तं हेऊवएसेण ? । हेऊवएसेण—जस्स ण अत्थि अभिस-
धारणपुव्विया करणसत्ती से ण सण्णाति लब्भइ । जस्स ण
नत्थि अभिसधारणपुव्विया करणसत्ती से ण असण्णाति लब्भइ ।
से त हेऊवएसेण । से किं त दिट्ठिवाओवएसेण ? दिट्ठिवाओ-
वएसेण—सण्णिसुयस्स खओवसमेणं सण्णा लब्भइ, असण्णि-
सुयस्स खओवसमेण असण्णा लब्भइ । से त्ति दिट्ठिवाओवए-
सेण । से त्ति सण्णिसुय । से त्ति असण्णिसुय ॥ सू० ३९ ॥

छाया—अथ किं तत् संज्ञिश्रुतम् ? । सञ्ज्ञिश्रुत त्रिविध प्रवृत्तम् ; तद् यथा-
कालिक्युपदेशेन, हेतूपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशेन । अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन
(सञ्ज्ञी) ? कालिक्युपदेशेन—यस्य खलु अस्ति ईहा, अपोहः, मार्गणा, गवेपणा,
चिन्ता, विमर्शः, स सञ्ज्ञीति लभ्यते । यस्य खलु नास्ति ईहा, अपोहः, मार्गणा,
गवेपणा, चिन्ता, विमर्शः, सोऽसञ्ज्ञीति लभ्यते । स एष कल्मस्युपदेशेन (सञ्ज्ञी) ।
अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन (सञ्ज्ञी) ? । हेतूपदेशेन—यस्य खलु अस्ति अभिसधारणपूर्विका
करणशक्तिः, स सञ्ज्ञीति लभ्यते, यस्य खलु नास्ति अभिसधारणपूर्विका करण-
शक्तिः सोऽसञ्ज्ञीति लभ्यते । स एष हेतूपदेशेन (सञ्ज्ञी) ।

अथ कोऽसौ दृष्टिवादोपदेशेन (सञ्ज्ञी) ? । दृष्टिवादोपदेशेन—सञ्ज्ञिश्रुतस्य क्षयो-
पशमेन सञ्ज्ञी लभ्यते, असञ्ज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन असञ्ज्ञी लभ्यते । स एष दृष्टिवा-
दोपदेशेन (सञ्ज्ञी) । तदेतत् सञ्ज्ञिश्रुतम् । तदेतदसञ्ज्ञिश्रुतम् ॥ सू० ३९ ॥

टीका—शिष्य पृच्छति—‘से किं त सण्णिसुय’ इति । अथ किं तत् सञ्ज्ञि-
श्रुतम् ? इति । उत्तरमाह—‘सण्णिसुय०’ इत्यादि । सञ्ज्ञिश्रुत त्रिविध प्रवृत्त, तद्
यथा—कालिक्युपदेशेन, हेतूपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशेन ।

अब सञ्ज्ञिश्रुत का वर्णन करते हैं—‘से किं त सण्णिसुय०’ इत्यादि ।
शिष्य पृच्छता है—हे भदन्त ! पूर्ववर्णित सञ्ज्ञिश्रुत का क्या स्वरूप है ।
उत्तर—सञ्ज्ञिश्रुत तीन प्रकार का कहा है । वे इस प्रकार—कालिकी उपदेश
से १, हेतु उपदेश से २, तथा दृष्टिवाद के उपदेश से ३ ।

इसे सञ्ज्ञिश्रुततु वर्णन करे छे—से किं त सण्णिसुय०” इत्यादि—
शिष्य पृच्छे छे—हे भदन्त ! पूर्ववर्णित सञ्ज्ञिश्रुततु शु स्वरूप छे ?
उत्तर—सञ्ज्ञिश्रुत त्रय प्रकारतु कर्ह्ये छे ते आ प्रकारे छे—(१) कालिकी
उपदेशथी, (२) हेतु उपदेशथी, अने (३) दृष्टिवादाना उपदेशथी

યથા લોકે વહુદ્રવ્ય એવ ધનવાનિત્યુચ્યતે, પ્રશસ્તરૂપ એવ રૂપવાનિતિ વ્યપદિશ્યતે, તથાઝાપિ મહત્યા શોભનયા ચ સજ્જયા જ્ઞાનાવરણીકર્મક્ષયોપશમજન્યમનોજ્ઞાનરૂપયા સજ્જી વ્યપદિશ્યતે । સજ્જાન-સજ્જા, મનોજ્ઞાનમિતિ તદર્થઃ । મનોજ્ઞાનરૂપા સજ્જા મહતી શોભના ચાસ્તીતિ સૈવ ગૃહ્યતે, ન ત્વન્યા । તતશ્ચ મનોજ્ઞાનરૂપા સજ્જા યેપામસ્તિ ત એવ સજ્જિન ઇતિ વોચ્યમ્ ।

અથ કોઝસૌ કાલિક્યુપદેશેન સજ્જી ?-તિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । દીર્ઘકાલિકી સજ્જા કાલિકીત્યુચ્યતે, તસ્યા ઉપદેશઃ=કથન તેન સજ્જી કીદશો ભવતી ?તિ ભાવઃ ।

સે સવ જીવો મેં પાઈ જાનેવાલી ઇન આહાર આદિ સજ્જાઓં કે સવધ સે કોઈ મી જીવ સજ્જી નહીં ચતલાયા ગયા હૈ, અતઃ જિસ પ્રકાર વહુત દ્રવ્ય કે સજ્જાવ મે પ્રાણી ધનશાલી માના જાતા હૈ, તથા પ્રશસ્તરૂપ કે હોને પર રૂપસપત્ર ગિના જાતા હૈં ઉસી પ્રકાર યહાં મી મહતી-વિશિષ્ટ એવ શોભન-સુન્દરસજ્જા સે અર્થાત્ જ્ઞાનવરણીય કર્મકે ક્ષયોપશમજન્ય જો મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્જા હૈં ઉસસે જો જીવ યુક્ત હોતા હૈં વહ સજ્જી કહા ગયા હૈં । યહ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્જા મહતી એવ શોભનીય હૈં, ઇસલિચે યહ સજ્જા જિન જીવોં કે પાઈ જાતી હૈં વે હીં શાસ્ત્રકારોં કી દૃષ્ટિ મે સજ્જીરૂપ સે વ્યપદિષ્ટ હુએ હૈં, અન્ય સજ્જાઓં કે સવધ સે નહીં ।

શિષ્ય સજ્જિશ્રુત કે ભેદ પૂછતા હૈં-હે ભદન્ત ! કાલિક્યુપદેશ કે સવધ સે સજ્જી જીવ કા કયા સ્વરૂપ હૈં ? શિષ્ય કે ઇસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ દીર્ઘકાલિકી સજ્જા કા નામ કાલિકી હૈં, ઇસ કાલિકી કે કથન સે જો સજ્જી જીવ કહે ગયે હૈંં ઊનકા કયા સ્વરૂપ હૈં-વે કૈસે હોતે હૈં ? ।

રૂપાણુ કહેવાતુ નથી, એજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાણી-સમાનરૂપે સઘણાં જીવોમા દેખાતી એ આહાર આદિ સજ્જાઓના સબધથી કોઈ પણ જીવને સજ્જી બતાવ્યો નથી, તેથી જેમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાણો ગણાય છે એજ પ્રકારે અહીં પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોભન-સુન્દર સજ્જાથી એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્જા છે તેના વડે જે જીવ યુક્ત હોય છે તેને સજ્જી કહેવ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્જા મહતી અને શોભનીય છે, તેથી તે સજ્જા જે જીવોમા જેવા મળે છે તે જીવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સજ્જી રૂપે પ્રરૂપીત થયા છે, બીજી સજ્જાઓના સબધથી નહીં

શિષ્ય સજ્જિશ્રુતના ભેદ પૂછે છે-હે ભદન્ત ! કાલિકી ઉપદેશના સબધથી સજ્જી જીવનું શું સ્વરૂપ છે ? શિષ્યના આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે-દીર્ઘકાલિની સજ્જાનું નામ કાલિકી છે, એ કાલિકીના કથનથી જે સજ્જી જીવ કહેવાયા છે તેમનું શું સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે ?

एष द्वीन्द्रियादीना गन्धम् । तत् कथं जीवा असङ्गिनः प्रोक्ताः ? इति चेत् ।

उच्यते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यनस्तत्र काचिन् स्वन्या भवति, यथा—ओषसज्ञेति । तथा सज्ञया सङ्गीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्पाणमात्रसद्भावे धनवानित्युच्यते लोके । आहार—भय—परिग्रह—मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सङ्गीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासा मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वादसो भनत्वाच्च । लोकेऽप्यप्रिशिष्टेन रूपमात्रेण रूपानिति न व्यग्रहियते । तस्मात्

इस कथन में कोई भी जीव असङ्गी नहीं सिद्ध होता है फिर “असङ्गी जीव है” यह बात केवल असयद्ध ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असङ्गी जीव नहीं होता है ? ।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सङ्गी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है वहा इन दश प्रकार की सज्ञा का सबध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ सज्ञाएँ वहां अल्प भी होती हैं, जैसे—ओषसज्ञा । यदि इन सज्ञाओं को लेकर सङ्गी जीव माने जाते तो ओष सज्ञा की अल्पता में सङ्गीपना वहा नहीं आ सकता । कोडी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार में धनी नहीं माना जाता है । आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं के सबध को लेकर भी जीव में “सङ्गी” इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया है, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं । जैसे—लोक में सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नहीं कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

या कथनथी केछ पणु एव असङ्गी सिद्ध यतो नथी तो “असङ्गी एव छे” ये वात केवण असयद्ध न मानवी नेछये, कारणु के आ रीते केछ पणु असङ्गी एव डोता नथी ?

उत्तर—कथनने नडी समनवाने कारणु आ प्रकारणी शका उहाववामा आवी छे सङ्गी शब्दना अर्थने न्या विचार कराये छे, त्या आ दश प्रकारनी सज्ञाने सणध विवक्षित नथी कारणु के केछ केछ सज्ञाये त्या अल्प पणु डोय छे, नेभके ओष सज्ञा ने आ सज्ञायेने दीधे सङ्गी एव मानवामा आवे तो ओषसज्ञानी अल्पतामा त्या सङ्गीपणु आवी शके नडी मात्र येक केडी धन डोय तो येवे केछ एव ससारमा धनिव मनाय नडी आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञायेना सणधने दीधे पणु एवमा “सङ्गी” येवा प्रकारने निर्देश करये नथी, कारणु के ये सज्ञाये मोहादिजन्य डोवाथी सामान्यरूप छे, तथा अशोभन छे नेभ डोकमा सामान्यरूपने दीधे केछ प्राणी

यथा लोके बहुद्रव्य एव धनवानित्युच्यते, प्रशस्तरूप एव रूपवानिति व्यपदिश्यते, तथाऽत्रापि महत्या शोभनया च सज्ञया ज्ञानावरणीकर्मक्षयोपशमजन्यमनोज्ञानरूपया सज्ञी व्यपदिश्यते । सज्ञान-सज्ञा, मनोज्ञानमिति तदर्थः । मनोज्ञानरूपा सज्ञा महती शोभना चास्तीति सैव गृह्यते, न त्वन्या । ततश्च मनोज्ञानरूपा सज्ञा येषामस्ति त एव सञ्ज्ञिन इति नोऽयम् ।

अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन सज्ञी ?-ति शिष्य प्रश्नः । दीर्घकालिकी सज्ञा कालिकीत्युच्यते, तस्या उपदेशः=रुच्यते तेन सज्ञी कीदृशो भवती ?ति भावः ।

से सब जीवो मे पाई जानेवाली इन आहार आदि सजाओं के सबध से कोई भी जीव सजी नहीं बतलाया गया है, अतः जिस प्रकार बहुत द्रव्य के सद्भाव मे प्राणी धनशाली माना जाता है, तथा प्रशस्तरूप के होने पर रूपसपन्न गिना जाता है उसी प्रकार यहा भी महती-विशिष्ट एव शोभन-सुन्दरसजा से अर्थात् ज्ञानवरणीय कर्मके क्षयोपशमजन्य जो मनोज्ञानरूप सजा है उससे जो जीव युक्त होता है वह सजी कहा गया है । यह मनोज्ञानरूप सजा महती एव शोभनीय है, इसलिये यह सजा जिन जीवों के पाई जाती है वे ही शास्त्रकारों की दृष्टि मे सजीरूप से व्यपदिष्ट हुए है, अन्य सजाओं के सबध से नहीं ।

शिष्य सञ्ज्ञित के भेद पूछता है-हे भदन्त ! कालिक्युपदेश के सबध से सजी जीव का क्या स्वरूप है ? शिष्य के इस प्रश्न का तात्पर्य यह है कि दीर्घकालिकी सजा का नाम कालिकी है, इस कालिकी के कथन से जो सजी जीव कहें गये हैं उनका क्या स्वरूप है-वे कैसे होते हैं ? ।

इषाणु कडेवातु नथी, ओज प्रजारे सामान्यइपवाणी-समानइपे सधणा लुवेमा हेभाती ओ आहार आदि सजाओना सणधथी केई पणु लुवने सजी भताव्यो नथी, तेथी नेम वधारे द्रव्यना सद्भावथी प्राणी धनवान मनाथ छे, तथा प्रशस्तइप डोवाथी इषाणे गणाय छे ओज प्रकारे अडी पणु मडती-विशिष्ट अने शोभन-सुंदर सजाथी ओटवे के ज्ञानावरणीय कर्मना क्षयोपशम जन्य ने मनोज्ञानइप सजा छे तेना वडे ने लुव युक्त डोय छे तेने सजी उडेव छे आ मनोज्ञानइप सजा मडती अने शोभनाथ छे, तेथी ते सजा ने लुवेमा नेवा भणे छे ते लुवे न शास्त्रकारनी दृष्टिजे सजी इपे प्रर्षीत यथा छे, भील सजाओना सणधथी नडी

शिष्य सञ्ज्ञितना भेद पूछे छे-हे भदन्त ! कालिकी उपदेशना सणधथी सजी लुवतु शु स्वरूप छे ? शिष्यना आ प्रश्नतु तात्पर्य ओ छे के-दीर्घकालिकी सजातु नाम कालिकी छे, ओ कालिकीना कथनथी ने मजी लुव कडेवाया छे तेमनु शु स्वरूप छे-तेओ केवा डोय छे ?

एव द्वीन्द्रियादीना वाच्यम् । तत् कथं जीवा असङ्गिनः प्रोक्ताः ? उति चेत् ।
 उच्यते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्वल्पा भव-
 ति, यथा—ओघसज्ञेति । तथा सङ्ख्या सङ्गीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्यापण-
 मात्रसङ्घावे धनवानित्युच्यते लोके । आहार—भय—परिग्रह—मैथुनादिसञ्ज्ञा अप्या-
 श्रित्य सङ्गीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासां मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वाद्दृशो
 भनत्वाच्च । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपानिति न व्यपक्रियते । तस्मात्
 इस कथन में कोई भी जीव असङ्गी नहीं सिद्ध होता है फिर “असङ्गी
 जीव है” यह बात केवल असङ्घ ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि
 इस तरह कोई भी असङ्गी जीव नहीं होता है ? ।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका
 उपस्थित की गई है । सज्ञी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है
 वहा इन दश प्रकार की सज्ञा का सवध विवक्षित नहीं है, कारण कि
 कोई २ सज्ञाएँ वहा अल्प भी होती हैं, जैसे—ओघसज्ञा । यदि इन सज्ञाओं
 को लेकर सज्ञी जीव माने जाते तो ओघ सज्ञा की अल्पता में सज्ञीपना
 वहा नहीं आ सकता । कोडी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार
 में धनी नहीं माना जाता है । आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं
 के सवध को लेकर भी जीव में “सज्ञी” इस प्रकार का निर्देश नहीं
 किया गया है, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं,
 तथा अशोभन हैं । जैसे—लोक में सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी
 रूपवान् नहीं कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

आ कथनथी केऽपि पक्षे एव असङ्गी सिद्धं यतो नथी तो “असङ्गी एव छे”
 ये वात केवण असङ्घेऽपि मानवी जेऽप्ये, कारणे के आ रीते केऽपि पक्षे
 असङ्गी एव होता नथी ?

उत्तर—कथनने नडी समझवाने कारणे आ प्रकारनी शका उदाहरणमा
 आवी छे सज्ञी शब्दना अर्थने नया विचार कराये छे, त्या आ दश प्रकारनी
 सज्ञाने सवध विवक्षित नथी कारणे के केऽपि केऽपि सज्ञाये त्या अल्प पक्षे
 छाय छे, जेभके ओघ सज्ञा जे आ सज्ञायेने लीधे सज्ञी एव मानवामा
 आवे तो ओघसज्ञानी अल्पतामा त्या सज्ञीपक्षे आवी शके नडी मात्र ओघ
 केडी धन छाय तो जेवो केऽपि एव ससारमा धनिक मनाय नडी आहार,
 लय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञायेना सवधने लीधे पक्षे एवमा “सज्ञी”
 जेवा प्रकारने निर्देश कराये नथी, कारणे के जे सज्ञाये मोहादिजन्य होवाथी
 सामान्यरूप छे, तथा अशोभन छे जेभ दोकमा सामान्यरूपने लीधे, केऽपि प्राणी

एष च प्रायः सर्वमप्यर्थं स्फुटरूपमुपलभते । तथाहि—यथा चक्षुष्मान् प्रदी-
पादिप्रकाशेन स्फुटमर्थमुपलभते, तद्वदय मनोलब्धिसम्पन्नो मनोद्रव्याऽऽद्यन्
समुत्पन्नविमर्शवशात् पूर्वापरानुसन्धानेन यथावस्थित स्फुटमर्थमुपलभते ।

अयं भावः—यः कश्चिन्मनोज्ञानादारु कर्मक्षयोपशमाद् मनोलब्धिसम्पन्नो मनो-
योग्याननन्तान् स्फुटान् मनोवर्गणाभ्यो गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणम्य चिन्तनीय
वस्तुजानाति, स कालिक्युपदेशेन सद्गी विज्ञेयः । स च गर्भजस्तिर्यग् मनुष्यो वा
देवो नारकश्चेति ।

पुम्प तथा तिर्यञ्च एवं औपपातिक जन्मवाले देव और नारकी होते हैं ।
इन सब के मनःपर्याप्ति होती है और इसीसे ये भूत, भविष्यत् और
वर्तमान काल सबधी वस्तु का विचार आदि कर सकते हैं ।

यह सजी जीव प्रायः समस्त पदार्थों को स्फुटरूप से जान लेता है ।
जैसे अच्छी दृष्टि वाला व्यक्ति दीपादि के प्रकाश की सहायता से
पदार्थों को जैसे का तैसा जान लेता है उसी प्रकार मनोलब्धि सम्पन्न
प्राणी मनोद्रव्य के अवलम्बन से उत्पन्न विमर्श के वश से पूर्वापरानु-
सन्धानपूर्वक यथावस्थित पदार्थ को स्फुटरूप से जान लिया करता है ।

तात्पर्य इसका यह है कि जो प्राणी मनोज्ञान को आवरण करने
वाले कर्मके क्षयोपशम के वशसे मनोलब्धियुक्त होता हुआ मनोयोग्य
अनन्त स्फुटों को मनोवर्गणाओं से ग्रहण करके उन्हें ननरूप से परि-
णमाकर चिन्तनीय जानने योग्य वस्तु को जानता है वह कालिकी-उप-
देश के सबब से सजीजीव कहा गया है । ऐसे जीव गर्भजन्म वाले
मनुष्य एव तिर्यञ्च तथा देव एव नारकी हैं ।

गर्भजन्मवाणा पुरुष तथा तिर्यञ्च अने औपपातिक जन्मवाणा देव अने
नारकी होय छे अने अधाने मन पर्याप्ति होय छे, अने ते वडे तेज्यो भूत,
भविष्य अने वर्तमानकाल मधधी वस्तुने विचार आदि करी शके छे

अने मरीचिव आमान्य रीते समस्त पदार्थने स्फुटरूपे लक्ष्मी ले छे अने सारी
नज्जवाणी व्यक्ति प्रदीपादिना प्रकाशनी मदधधी पदार्थने तादृश्य स्वरूपे लक्ष्मी
ले छे अने प्रकारे लब्धिसम्पन्न प्राणी मनोद्रव्यने आधारे उत्पन्न विमर्शने
कारणे पूर्वापरानु सन्धानपूर्वक यथावस्थित पदार्थने स्फुटरूपे लक्ष्मी ले छे तेनु तात्पर्य
अने छे ते अने प्राणी मनोज्ञाननु आवरण करनार कर्मना क्षयोपशमने कारणे
मनोलब्धियुक्त यद्यने मनोयोग्य अनन्त स्फुटने मनोवर्गणाओंथी ग्रहण करीने
तेमने मनउपधी परिणमावीने चिन्तनीय लक्ष्मीवायोग्य-वस्तुने लक्ष्मी ले छे ते
कालिकी-उपदेशना मधधी मरीचिव नहेल छे अने लव गर्भजन्मवाणा
मनुष्य अने तिर्यञ्च तथा देव अने नारकी छे

उत्तरमाह—‘कालिभोवदंसेण जस्म ण०’ इत्यादि । कात्रियुपदञ्जेन सञ्जी
 उच्यते, यस्य प्राणिनः खलु ईहा=सदर्थ पर्यालोचनरूपा, अस्ति-त्रियते । तथा-
 अपोहः=निश्चयः, मार्गणा=अन्वयधर्मान्वेषणम्, गवेपणा = व्यतिरेकधर्मस्वरूप
 पर्यालोचनम्, तथा-चिन्ता=‘इदं केन प्रकारेण जात, इदं समति केन प्रकारेण
 वर्तते, केन प्रकारेण चैतद् भविष्यती’-ति पर्यालोचनम्, तथा-विमर्शः=विमर्श
 नम्-‘इदमित्यमेव घटते, इत्थं वा तद् भूतम्, इत्थमेव वा तद् भविष्यती’-ति
 तथाऽप्रस्थितप्रस्तुस्वरूपनिर्णयः, अस्ति=विद्यते स प्राणी सतीति लभ्यते । स च
 गर्भव्युत्क्रान्तिको मनुष्यादिः औपपातिकश्च देवादिर्मनःपर्याप्तियुक्तो विनियः ।
 तस्यैव त्रिकालविषयचिन्ताविमर्शादिसम्भवात् ।

उत्तर-कालिकी के उपदेश के सबध से सञ्जी जीव वह है कि
 जिसके ईहा आदि ज्ञान होते हैं । सदर्थ की पर्यालोचना का नाम ईहा
 है १ । अपोह वस्तु का निश्चय होना २ । ‘मार्गणा’-शब्द का अर्थ है
 वस्तु में अन्वय धर्म की गवेपणा करना, जैसे-‘यह अमुक वस्तु ही है,
 क्यों कि इसमें इनके साथ सबध रखने वाले अमुक २ धर्म पाये जाते
 हैं’ ३ । गवेपणा शब्द का अर्थ है व्यतिरेक धर्मों के स्वरूप की वस्तु में
 पर्यालोचना करना ४ । “यह किस तरह से हुआ है, इस समय यह
 किस तरह है, आगे किस तरह से होगा” इस प्रकार की विचार धारा
 का नाम चिन्ता है ५ । “यह इसी तरह से घटित होता है, पहिले भी
 यह इसी तरह से घटित हुआ था, आगे भी यह इसी रूप से घटित
 होगा” इस तरह वस्तु का जो स्वरूप है उसका निर्णय होना सो विमर्श
 है ६ । ये सब बातें जिन में पाई जाती हैं वे सञ्जी जीव गर्भजन्मवाले

उत्तर-कालिकीना उपदेशना सणधधी सञ्जी एव ते छे के जेभने छडा
 आदि ज्ञान छेय छे (१) सदर्थनी पर्यालोचनानु नाम छडा छे (२) वस्तुने
 निर्णय थवे ते अपोह छे (३) “मार्गणा” शब्दने अर्थ छे-वस्तुमा अन्वय-
 धर्मनी गवेपणा करवी जेभके-“आ अमुक वस्तु ज छे, कारण के तेमा तेनी
 साथे सणध सणनार अमुक अमुक धर्म भणे छे (४) “गवेपणा” शब्दने
 अर्थ छे-व्यतिरेक धर्मोना स्वरूपनी वस्तुमा पर्यालोचना करवी “आ केवी रीते
 थयु छे, आ समये आ कथा प्रकारनु छे, आगण केवी रीते छे आ प्रकारनी
 विचार धारानु नाम चिन्ता छे (५) आ रीते घटावी शक्य छे, पछेला
 पणु आ रीते ज घटित थयु छुनु, आगण पणु ते आ रीते ज घटावी शक्ये”
 आ रीते वस्तुनु जे स्वरूप छे तेना निर्णय थवे ते “विमर्श” छे (६)
 जे अधी वात जेभनामा जेवा भणे छे तेज्या सञ्जीएव छे ॥ ॥ सञ्जीएव

अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन सङ्गीति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह-‘हेऊवएसेण०’ इत्यादि । हेतूपदेशेन-हेतुः=कारण, तस्योपदेशः=कथन, हेतूपदेशस्तेन-कारणोपदेशेनेत्यर्थः । कालिक्युपदेशेनाऽऽज्ञपयि यः सन्नित्वकारणमुपलभ्य सनीति व्यपदिश्यते, स एव भवति-यस्य प्राणिनः खलु अभिसधारणपूर्विका=अभिसन्धारणम्=अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेन आलोचनं, तत्पूर्विका=तत्कारणिका, करणशक्तिः-करण=क्रिया, तस्या शक्तिः=प्रवृत्तिः, अस्ति=विद्यते, स प्राणी खलु हेतूपदेशेन सङ्गीति लभ्यते । अथ च द्वीन्द्रियादिः समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियपर्यन्तो विज्ञेयः ।

फिर शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! हेतूपदेश से सबध से सजी का क्या स्वरूप है ? उत्तर-जिस जीव में अभिसधारणपूर्विका कारण शक्ति होती है वह जीव हेतूपदेश के सबध से सजी माना गया है । तात्पर्य इसका यह है-यद्यपि ऐसा जीव कालिकी उपदेश की अपेक्षा सजी नहीं माना जाता है, परन्तु सज्जिपने के कारणों से उसे सजी कह दिया जाता है । अभिसधारणपूर्विका कारणशक्ति का तात्पर्य इस प्रकार है-व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञान से जो आलोचना होती है-विचार धारा चलती है-उसका नाम अभिसधारण है, क्रियामें जो प्रवृत्ति होती है वह कारणशक्ति है । अभिसधारणपूर्विक जो क्रियामें प्रवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्विका कारण शक्ति है । यह अभिसधारण पूर्विकाकरणशक्ति ही यह हेतूपदेश है । यहा हेतूपदेश की अपेक्षा सजीपना असजी समूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय जीव से लेकर द्वीन्द्रिय जीवों तक माना गया है ।

तात्पर्य इसका यह है, जो जीव अपने शरीर के पालन के लिये

वणी शिष्य पूछे छे-हे लहन्त ! हेतूपदेशना सभधधी सजीतु शु स्वरूपे छे ?

उत्तर-ने एवमा अभिसधारण पूर्विका कारण शक्ति डोय छे ते एव हेतूपदेशना सभधधी सजी मानवामा आव्यो छे तेतु तात्पर्य ये छे हे एवे एव कालिकी उपदेशनी अपेक्षाये सजी मानवामा आवते नधी, पणु सजीपणाना कारणधी तेने सजी कही देवाय छे अभिसधारण पूर्विका कारण शक्तितु तात्पर्य आ प्रभावे छे-व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञानधी ने आलोचना थाय छे विचारधारा आवे छे तेतु नाम अभिसधारण छे, क्रियामा ने प्रवृत्ति थाय छे ते कारणशक्ति छे अभिसधारण पूर्विक ने क्रियामा प्रवृत्ति थाय छे ते अभिसधारण पूर्विका कारणशक्ति छे आ अभिसधारणपूर्विका कारणशक्ति न अही हेतूपदेश छे आ हेतूपदेशनी अपेक्षाये सजीपणु असजी समूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय एवधी लधने द्वीन्द्रियएवे सुधी मानवामा आवेल छे

યસ્ય તુ ઈદ્વાઽપોહો માર્ગણા ગવેપણા ચિન્તા પિમર્શશ્ચ નાસ્તિ સ ચ્ચતુ અસત્રીતિ લભ્યતે । સ ચાલ્પમનોલઙ્ઘિત્વાત્ સમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયોઽસ્ફુટમર્થે જાનાતિ । તતોઽપ્યસ્ફુટ ચતુરિન્દ્રિયો જાનાતિ । તતોઽપ્યસ્ફુટતર ત્રોન્દ્રિયઃ । તતોઽપ્યસ્ફુટતમ દ્વીન્દ્રિયઃ । તતોઽપ્યસ્ફુટતમમેકેન્દ્રિયો જાનાતિ, તસ્ય દિ દ્રવ્યમનો નાસ્તિ, કિં તુ અલ્પતરમવ્યક્ત ભાવમનો વિચતે, યદ્દશાદાહારાદિમના અવ્યક્તરૂપાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ । સ એપ કાલિક્યુપદેશેન સજ્ઞી વર્ણિતઃ । અસદ્યપિ વર્ણિતઃ ॥

જિસ જીવ કે ઈદ્વા, અપોહ, માર્ગણા, ગવેપણા ચિન્તા તથા વિમર્શ, એ નહીં હોતે હૈં એ અસત્રી હૈં, એસા જાનના ચાહ્યે । એસા જીવ અલ્પ-મનોલઙ્ઘિવાલા હોતા હૈ, ઓર યહ સમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય યહા ગ્રહ ગ ક્રિયા ગયા હૈ । યહ પદાર્થ કો સ્ફુટરૂપ સે નહીં જાનતા હૈ, કિન્તુ અસ્ફુટરૂપ સે જાનતા હૈ । ઇસજી અપેક્ષા ચતુરિન્દ્રિયવાલા જીવ પદાર્થ કો અસ્ફુટરૂપ સે જાનતા હૈ, તથા ચતુરિન્દ્રિયવાલે જીવ કી અપેક્ષા ત્રીન ઇન્દ્રિય વાલા જીવ પદાર્થ કો ઓર અધિક અસ્ફુટરૂપ સે, તથા ત્રીન ઇન્દ્રિયવાલે જીવ કી અપેક્ષા દો ઇન્દ્રિય વાલા જીવ પદાર્થ કો ઓર અધિક અસ્ફુટરૂપ સે, એવ દો ઇન્દ્રિય વાલે જીવ કી અપેક્ષા એકેન્દ્રિય જીવ પદાર્થ કો ઓર અધિક અસ્ફુટરૂપ સે જાનતા હૈ । ઇસ અસજી જીવ કે દ્રવ્ય મન નહીં હોતા હૈ, કિન્તુ અત્યલ્પ અવ્યક્ત ભાવ મન હોતા હૈ, ઇસીસે આહાર આદિ સજ્ઞાઈ અવ્યક્તરૂપ મે ઇસકે હુઆ કરતી હૈ । ઇસ તરહ યહ કાલિકી-ઉપદેશ કે સબધ સે સજ્ઞી કા ઓર તદ્વિપરીત અસજી કા યહા તક કથન-વર્ણન હુઆ ।

એ જીવને ઈદ્વા, અપોહ, માર્ગણા, ગવેપણા, ચિન્તા તથા વિમર્શ હોતા નથી તે અસત્રી છે, એમ સમજવું એવો જીવ અલ્પમનોલઙ્ઘિવાળો હોય છે, અને તે સમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે એ પદાર્થને સ્ફુટરૂપે જાણતા નથી પણ અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, તેના કરતા ચતુરિન્દ્રિય જીવ પદાર્થને અસ્ફુટરૂપે જાણે છે તથા ચતુરિન્દ્રિયવાળા જીવ કરતા ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળો જીવ પદાર્થને તેનાથી પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે તથા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા કરતા બે ઇન્દ્રિયવાળો જીવ પદાર્થને વધારે અસ્ફુટરૂપે અને બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવ કરતા એકેન્દ્રિયજીવ પદાર્થને તેના કરતા પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, આ અસત્રી જીવને દ્રવ્યમન હોતું નથી, પણ અત્યલ્પ અવ્યક્ત ભાવ મન હોય છે, તેથી તેમને આહાર આદિ સજ્ઞાઓ અવ્યક્તરૂપે થયા કરે છે આ રીતે આ કાલિકી-ઉપદેશના સબધથી સજ્ઞી અને તેનાથી વિપરીત અસત્રીનું વર્ણન અહીં સુધી થયું

अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन सञ्जीति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—‘हेतुवर्णनेण०’ इत्यादि । हेतूपदेशेन-हेतुः=कारण, तस्योपदेशः=कथन, हेतूपदेशस्तेन-कारणोपदेशेनेत्यर्थः । कालिक्युपदेशेनाऽस्यपि यः सञ्चित्वकारणमुपलभ्य सञ्जीति व्यपदिश्यते, स एव भवति-यस्य प्राणिनः खलु अभिसधारणपूर्विका=अभिसन्धारणम्=अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेन आलोचन, तत्पूर्विका=तत्कारणिका, करणशक्तिः-करण=क्रिया, तस्या शक्तिः=प्रवृत्तिः, अस्ति=विद्यते, स प्राणी खलु हेतूपदेशेन सञ्जीति लभ्यते । अथ च द्वीन्द्रियादिः समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियपर्यन्तो विज्ञेयः ।

फिर शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! हेतूपदेश से सबध से सजी का क्या स्वरूप है ? उत्तर-जिस जीव में अभिसधारणपूर्विका कारण शक्ति होती है वह जीव हेतूपदेश के सबध से सजी माना गया है । तात्पर्य इसका यह है-यद्यपि ऐसा जीव कालिकी उपदेश की अपेक्षा सजी नहीं माना जाता है, परन्तु सज्जिपने के कारणों से उसे सजी कह दिया जाता है । अभिसधारणपूर्विका करणशक्ति का तात्पर्य इस प्रकार है-व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञान से जो आलोचना होती है-विचार धारा चलती है-उसका नाम अभिसधारण है, क्रियामें जो प्रवृत्ति होती है वह करणशक्ति है । अभिसधारणपूर्विक जो क्रियामें प्रवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्विका करण शक्ति है । यह अभिसधारण पूर्विकाकरणशक्ति ही यह हेतूपदेश है । यहां हेतूपदेश की अपेक्षा सजीपना असजी समूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय जीव से लेकर द्वीन्द्रिय जीवों तक माना गया है ।

तात्पर्य इसका यह है, जो जीव अपने शरीर के पालन के लिये

वणी शिष्य पूछे छे-हे भदन्त ! हेतूपदेशेना सभधथी सजीनु शु स्वरूपे छे ?

उत्तर-जे एवमा अभिसधारण पूर्विका कारण शक्ति होय छे ते एव हेतूपदेशेना सभधथी सजी मानवामा आव्ये छे तेनु तात्पर्य अे छे हे अेवे एव कालिकी उपदेशेनी अपेक्षाअे सजी मानवामा आवतो नथी, पणु सजीपणुना कारणेथी तेने सजी कही देवाय छे अभिसधारण पूर्विका कारण शक्तिनु तात्पर्य आ प्रभावे छे-व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञानथी जे आलोचना थाय छे विचारधारा आवे छे तेनु नाम अभिसधारण छे, क्रियामा जे प्रवृत्ति थाय छे ते कारणशक्ति छे अभिसधारण पूर्विक जे क्रियामा प्रवृत्ति थाय छे ते अभिसधारण पूर्विका कारणशक्ति छे आ अभिसधारणपूर्विका कारणशक्ति न् अही हेतूपदेश छे आ हेतूपदेशेनी अपेक्षाअे सजीपणु असजी समूर्च्छिम पञ्चेन्द्रिय एवथी लधने द्वीन्द्रियएवमे सुधी मानवामा आवेल छे

અર્થ માર્ય:-યો બુદ્ધિપૂર્વક સ્વદેહપરિપાલનાર્થમિન્દ્રિયાદિઆહારેષુ યન્તુષુ પ્રવર્તતે, અનિન્દ્રિયાદિશ્ચ નિવર્તતે, સ હેતુપદેશેન સજ્ઞી । મ ચ દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ વેદિતવ્યઃ । તથાહિ-ઇષ્ટાનિષ્ટવિષયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિચિન્તન, ન મનોવ્યાપાગ્મન્તરેણ સમ્ભવતિ । મનસા ચ પર્યાલોચન સજ્ઞા । સા ચ દ્વીન્દ્રિયાદેરપિ વિદ્યતે, તસ્યાપિ પ્રતિનિયતેષ્ટા-નિષ્ટવિષયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિર્દર્શનાત્ । તતો દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ હેતુપદેશેન સજ્ઞી લભ્યતે । નવરમ્-અસ્ય સચિન્તન પ્રાયો વર્તમાનકાલવિષય મવતિ, ન તુ ભૂતભવિષ્યદ્વિ-વિષયમ્, અસ્ય ભાવમનસ્કત્વાદિતિ ન કાલિન્દ્રિયપદેશેન સજ્ઞી લભ્યતે ।

બુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમે પ્રવર્તિત હોતા હૈ તથા અનિષ્ટ આહાર સે નિવર્તિત હોતા હૈ વહ હેતુદેપશ કી અપેક્ષા સંજી કહા ગયા હૈ । એસા પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ હૈ, ક્યોં કિ ઇસકે જો ઇષ્ટ ંવ અનિષ્ટ પદાર્થોંમે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ યા ચિન્તન હોંતા હૈ વહ માનસિક વ્યાપાર કે વિના નહીં હોતા હૈ । માનસિક વ્યાપારકા નામ હી સજ્ઞા હૈ । જવ ઇસ પ્રકાર કી સજ્ઞા યહા હૈ તો ફિર યે હી સજ્ઞી હી હૈ, અર્થાત્ ઇસ તરહ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા અસજ્ઞીજીવ હી સજ્ઞી માન લિયે જાતે હૈ, ક્યોં કિ ઇન જીવોંમે હી પ્રતિનિયત વિષયોં કે પ્રતિ પ્રવૃત્તિ ઔર નિવૃત્તિ લક્ષિત હોતી હૈ । દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોંમેં જો ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોં કે પ્રતિ ચિન્તન હોતા હૈ વહ વર્તમાન કાલિક હી હોતા હૈ-ભૂત ભવિષ્યત કાલીન વિષ-યોકો લેકર નહીં હોતા । ઇસ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સજ્ઞીપને કે વિચારમે ભાવમન કી અપેક્ષા રહી ગઈ હૈ, ઔર કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સે

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે બુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમા પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી કહેલ છે એવુ પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિન્તન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતુ નથી માનસિક વ્યાપારનુ નામ જ સજ્ઞા છે જે આ પ્રકારની સજ્ઞા અહીં છે તેા તેઓ પણ સજ્ઞી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ અસજ્ઞીજીવ પણ સજ્ઞી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમા પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમા જે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનુ ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે-ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતુ નથી આ હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણુના વિચારમા ભાવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણુના વિચારમા દ્રવ્યમનની એ રીતે

यस्य तु खलु नास्त्यभिसाधारणपूर्विका करणशक्तिः स प्राणी खलु हेतूपदेशे-
नाप्यसङ्गीति लभ्यते । स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो विज्ञेयः । तस्याभिसन्धिपूर्वक-
मिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसम्भवात् । याश्चाहारादिसङ्गाः पृथिव्यादीना वर्तन्ते, ता-
अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा इति तदपेक्षयाऽपि न तेषा सङ्गित्वव्यपदेशः ।

स एष हेतूपदेशेन सङ्गी वर्णितः, असङ्ग्यपि वर्णितः ।

अथ कोऽसौ दृष्टिवादेन सङ्गी ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—‘दिङ्मि-
ओऽएसेण०’ इत्यादि । दृष्टिवादोपदेशेन—दृष्टिदर्शनेन सम्यक्त्यादिः, दृष्टीना वादो
दृष्टिवादः, तदुपदेशेन—तदपेक्षया सङ्गी स भवति यः सङ्गिश्रुतस्य क्षयोपशमेन

संजीवने के विचारमे द्रव्यमन की । इस तरह भावमन की अपेक्षा से जो
कि आत्मस्वरूप होता है द्वीन्द्रियादिक असङ्गी जीव सङ्गी कह दिये जाते
हैं । जिन जीवोमे अभिसाधारणपूर्वक कारणशक्ति नहीं है वे हेतूपदेश
की अपेक्षा से भी सङ्गी नहीं हैं किन्तु असङ्गी ही हैं । ऐसे जीव पृथि-
व्यादिक एकेन्द्रिय माने गये हैं, क्योंकि इन जवों की जो इष्टानिष्ट
पदार्थोंमे प्रवृत्ति निवृत्ति होती है वह अभिसाधारण पूर्वक नहीं होती
है । तथा जो आहार आदि सङ्गाएँ इन पृथिव्यादिकोमें हैं वे भी अत्यन्त
अव्यक्तरूपमे हैं, अतः इस अपेक्षा से भी उनमे सङ्गीवने का व्यपदेश
नहीं बन सकता है । इस तरह यहा तक हेतूपदेश की अपेक्षा सङ्गी जीव
का वर्णन हुआ । तथा इसके सबध से असङ्गी जीव का भी वर्णन हुआ ।

फिर शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! दृष्टिवाद की अपेक्षा से सङ्गी
जीव का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—दृष्टिवाद की अपेक्षा से सङ्गी जीव का स्वरूप यह है—जो

लाभमननी अपेक्षाये जे ते आत्मस्वरूप होय छे द्वीन्द्रियादिक असङ्गी एव सङ्गी
कडेवाय ते जे एवोभा अभिसाधारणपूर्वक कारणशक्ति होती नथी तेओ हेतू
पदेशनी अपेक्षाये पणु सङ्गी नथी पणु असङ्गी न छे ओवा एव पृथिव्या
दिक एकेन्द्रिय मानवामा आव्या छे, कारण ते ते एवोनी जे इष्टानिष्ट
पदार्थोभा प्रवृत्ति निवृत्ति थाय छे ते अभिसाधारणपूर्वक थती नथी तथा जे
आहारादि सङ्गा ते पृथिव्यादिओभा ते ते पणु अत्यन्त अव्यक्तरूपमा छे, तेथी
ओ अपेक्षाये पणु तेमनाभा सङ्गीपणुआनु आरोपणु शक्य नथी आ रीते अडी
सुधी हेतूपदेशना अपेक्षाये सङ्गी एवनु वर्णन थयु तथा तेना सबधथी
असङ्गीएवनु पणु वर्णन थयु

शिष्य पूछे छे—हे भदन्त ! दृष्टिवादन की अपेक्षाये सङ्गीएवनु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—दृष्टिवादन की अपेक्षाये सङ्गीएवनु स्वरूप आ प्रभावे छे—

અર્થ મારા:—યો યુદ્ધિપૂર્વક સ્વદેહપરિપાલનાર્થમિષ્ટેષ્વાહારેણ ચન્તુ પ્રવર્તતે, અનિષ્ટેભ્યથ નિવર્તતે, સ હેતૂપદેશેન સજી । સ ચ દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ પ્રેદિતવ્યઃ । તથાહિ—ઈષ્ટાનિષ્ટવિપયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિચિન્તન, ન મનોવ્યાપારમન્તરેણ સમ્ભવતિ । મનસા ચ પર્યાલોચન સજ્ઞા । સા ચ દ્વીન્દ્રિયાદેરપિ વિદ્યતે, તસ્યાપિ પ્રતિનિયતેષ્ટા-નિષ્ટવિપયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિદર્શનાત્ । તતો દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ હેતૂપદેશેન સજી લભ્યતે । નવરમ્—અસ્ય સચિન્તન પ્રાયો વર્તમાનકાલવિપય ભવતિ, ન તુ ભૂતમવિષ્યદિ-વિપયમ્, અસ્ય ભાવમનસ્કત્વાદિતિ ન કાલિમ્યુપદેશેન સજી લભ્યતે ।

યુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમે પ્રવર્તિત હોતા હૈ તથા અનિષ્ટ આહાર સે નિવર્તિત હોતા હૈ વહ હેતૂદેપગ કી અપેક્ષા સજી કહા ગયા હૈ । જેસા પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ હૈ, ક્યોં કિ હસકે જો ઇષ્ટ ંવ અનિષ્ટ પદાર્થોંમે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ યા ચિન્તન હોંતા હૈ વહ માનસિક વ્યાપાર કે વિના નહીં હોતા હૈ । માનસિક વ્યાપારકા નામ હી સજા હૈ । જવ હસ પ્રકાર કી સજા યહા હૈ તો ફિર યે હી સજી હી હૈ, અર્થાત્ હસ તરહ હેતૂપદેશ કી અપેક્ષા અસજી જીવ હી સજી માન લિયે જાતે હૈ, ક્યોં કિ હન જીવોંમે હી પ્રતિનિયત વિપયોં કે પ્રતિ પ્રવૃત્તિ ઔર નિવૃત્તિ લક્ષિત હોતી હૈ । દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોંમે જો ઇષ્ટાનિષ્ટ વિપયોં કે પ્રતિ ચિન્તન હોતા હૈ વહ વર્તમાન કાલિક હી હોતા હૈ—ભૂત ભવિષ્યત કાલીન વિષ-યોંકો લેકર નહીં હોતા । હસ હેતૂપદેશ કી અપેક્ષા સજીપને કે વિચારમે ભાવમન કી અપેક્ષા રહી ગઈ હૈ, ઔર કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સે

તેતુ તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે યુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમા પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતૂપ દેશની અપેક્ષાએ સ જી કહેલ છે એવુ પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિન્તન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતુ નથી માનસિક વ્યાપારતુ નામ જ સજા છે જે આ પ્રકારની સજા અહીં છે તે એમા પણ સ જી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ અસજી જીવ પણ સ જી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમા પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમા જે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોતુ ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે—ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતુ નથી આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સ જીપણના વિચારમા ભાવમનની અપેક્ષા સખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સ જીપણના વિચારમા દ્રવ્યમનની એ રીતે

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसङ्गी विज्ञेय इत्याह—‘असणिसुयस्स०’ इत्यादि । असङ्क्षिप्तस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसङ्गीति लभ्यते । स एष दृष्टिवादोपदेशेन सङ्गी वर्णितः, असङ्गी च वर्णितः ।

ननु प्रथम हेतूपदेशेन सङ्गी वस्तु युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसापन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः सञ्चित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः सङ्गी जीवस्तदपेक्षया कालिम्युपदेशेन सङ्गिनो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुत्क्रमेणोपन्यासः कृतः ? इति चेत्,

ही मेरे सम्यग्दृष्टित्व की जो भा है, अन्यथा—हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से मुझमें यद्यार्थत सम्यग्दृष्टित्व का अयोग ही माना जायगा ।

कहा भी है—“तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

“तमस कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणग्रतः स्थातुम्” ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही प्राप्त हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सद्भाव आत्मामें बना रहता है । सूर्य के सद्भावमें अन्धकार का सद्भाव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असङ्गी-श्रुत के क्षयोपशम से—मिथ्याश्रुत के सद्भाव से—जीव असङ्गी माना गया है । तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्यग्दृष्टि जीव सङ्गी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असङ्गी कहा गया है ।

जो तत्पर रहू तो ज्ञान सम्यग्दृष्टित्वनी शोभा छे अन्यथा अहितमा प्रवृत्ति अने अहितमा निवृत्तिने अभाव होवाथी भासामा वास्तविक रीते सम्यग्दृष्टित्वने अयोग ज्ञानवामा आवशे कछु पछु छे—

“तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

तमः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणग्रतः स्थातुम्” ॥१॥

ते ज्ञानथी एवने लाभ ज्ञान शोभा शक्ये ते होवा छता पछु ते आत्मामा रागादिकाने सद्भाव टकी रहे सूर्यना सद्भावमा अन्धकारने अद्भाव केवी रीते होय शक्ये ? ॥ १ ॥

असङ्गी-श्रुतना क्षयोपशमथी—मिथ्याश्रुतना सद्भावथी—एव असङ्गी बनाये छे तेनु तात्पर्य जे ते के दृष्टिवादनो अपेक्षासे सम्यग्दृष्टि एव सङ्गी तथा मिथ्यादृष्टि एव असङ्गी कहेवाये छे

સજ્ઞીતિ લભ્યતે । અયમર્થઃ—સજ્ઞા=સમ્યગ્જ્ઞાન, સાઽસ્યાસ્તીતિ સંજ્ઞી=સમ્યગ્દષ્ટિઃ, તસ્ય શ્રુત સજ્ઞીશ્રુત-સમ્યક્શ્રુતમિત્યર્થઃ । તસ્ય=તદ્વાપરકરસ્ય કર્મણઃ, ક્ષયોપશમ-ભાવેન સજ્ઞીતિ લભ્યતે । અય માયઃ—યઃ સમ્યગ્દષ્ટિઃ ક્ષાયોપશમિકુજ્ઞાનયુક્તઃ, સ દષ્ટિવાદોપદેશેન સજ્ઞીતિ વ્યપદિશ્યતે । સ ચ યથાશક્તિ રાગાદિનિગ્રહપરો મદ્યાપુરુષો વિજ્ઞેયઃ, સ હિ સમ્યગ્દષ્ટિઃ યઃ સમ્યગ્જ્ઞાનોવ રાગાદીન્ નિગૃહ્ણાતિ, અન્યથા હિતા હિતેષુ પ્રવૃત્તિનિવૃત્ત્યમાનાત્ સમ્યગ્દષ્ટિત્વાયોગાત્ । ઉક્તञ्च—

સજ્ઞી શ્રુત કે આચારક કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જીવ 'સજ્ઞી' ઇસ તરહ કે વ્યપદેશ સે યુક્ત હૈ । સમ્યક્જ્ઞાન કા નામ સજ્ઞા હૈ । યહ સજ્ઞા જિસ જીવ મેં પ્રાપ્ત હૈં વહ સજ્ઞી માના ગયા હૈ । ઇસ અપેક્ષા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ હી યહા સજ્ઞીપદ સે વ્યવહૃત હુઆ હૈ । સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કા જો શ્રુત હૈ વહ, સજ્ઞી-શ્રુત સમ્યક્શ્રુત હૈ । ઇસ સજ્ઞીશ્રુત કે આચારક કર્મ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ-કે ક્ષયોપશમ સે જિસ જીવમેં "સજ્ઞી" ઇસ તરહ કા વ્યપદેશ હુઆ હૈ વહ દષ્ટિવાદ કી અપેક્ષા સે સજ્ઞી માના ગયા હૈ । ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન શાલી સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ હી દષ્ટિવાદ કી દષ્ટિ સે સજ્ઞીપદ કા વાચ્યાર્થ કહા ગયા હૈ । યહ જીવ અપની શક્તિ કે અનુસાર રાગાદિક દોષોં કો દૂર કરનેમેં તત્પર રહતા હૈ, ઓર ઇસકી આત્મા અન્ય સાધારણ જીવોં કી અપેક્ષા વિશેષ મહત્વશાલી હુઆ કરતી હૈ । સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ જિસ તરહ અનંતસસાર કે કારણભૂત રાગાદિકોં કો સર્વથા ચિલીન કરનેમેં ઉદ્યોગ શાલી રહતા હૈ ઊસી તરહ યહ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ભી યહી વિચાર કિયા કરતા હૈ કિમેં ભી રાગાદિકોં કે નિગ્રહ કરનેમેં જબ તત્પર રહુંગા તબ

સજ્ઞીશ્રુતના આચારક કર્મના ક્ષયોપશમથી જીવ "સજ્ઞી" એ પ્રકારના વ્યપદેશથી યુક્ત છે સમ્યક્જ્ઞાનનું નામ સજ્ઞા છે આ સજ્ઞા જે જીવને પ્રાપ્ત છે તે સજ્ઞી મનાય છે એ અપેક્ષાએ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જ અહીં સજ્ઞી પદથી વ્યવહાર થયેલ છે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવનું જે શ્રુત છે તે સજ્ઞીશ્રુત સમ્યક્શ્રુત છે આ સજ્ઞીશ્રુતના આચારક કર્મ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જીવમા "સજ્ઞી" આ પ્રકારનો વ્યપદેશ થયો છે તે દષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સજ્ઞી મનાયો છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો સમ્યક્દષ્ટિ જીવ જ દષ્ટિવાદની દષ્ટિએ સજ્ઞીપદનો વાચ્યાર્થ કહેલ છે એ જીવ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રાગાદિક દોષોને દૂર કરવાને તત્પર રહે છે, અને તેનો આત્મા ખીલ સાધારણ જીવો કરતા વિશેષ મહત્વવાળો હોય છે સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ જે રીતે અનંત સસારના કારણભૂત રાગાદિકોનો સર્વથા નાશ કરવામા ઉદ્યોગી રહે છે, એજ રીતે આ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પણ એજ વિચાર કર્યા કરે છે કે હું પણ રાગાદિકોનો નિમ્મલ કરવાને

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणग्रतः स्यातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसङ्गी विज्ञेय इत्याह—‘असणिसुयस्स०’ इत्यादि । असञ्चिञ्चतस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसङ्गीति लभ्यते । स एष दृष्टिवादोपदेशेन सङ्गी वर्णितः, असङ्गी च वर्णितः ।

ननु प्रथम हेतूपदेशेन संज्ञी वस्तु युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसापन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः सञ्चित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः सङ्गी जीवस्तदपेक्षया कालिम्युपदेशेन सन्नितो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुत्क्रमेणोपन्यासः कृतः ? इति चेत्,

ही मेरे सम्पद्दृष्टित्व की शोभा है, अन्यथा—हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से मुझमें यथार्थत सम्पद्दृष्टित्व का अयोग ही माना जायगा ।

कहा भी है—“तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः” ।

“तमस कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकर किरणाग्रतः स्यातुम्” ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही क्या हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सद्भाव आत्मामें बना रहता है । सूर्य के सद्भावमें अन्धकार का सद्भाव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असङ्गी-श्रुत के क्षयोपशम से—मिथ्याश्रुत के सद्भाव से—जीव असङ्गी माना गया है । तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्पद्दृष्टि जीव सङ्गी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असङ्गी कहा गया है ।

जो तत्पर रहू तो ज्ञान सम्पद्दृष्टित्वनी शोभा छे अन्यथा हितमा प्रवृत्ति अने अहितमा निवृत्तिने अभाव होवाथी भासमा वास्तविउ रीते सम्पद्दृष्टित्वने अयोग ज्ञानमा आवशे कहु पछु छे—

“तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः” ।

तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकर किरणाग्रतः स्यातुम्” ॥१॥

ते ज्ञानथी एवने लाभ ज्ञान शोभा शक्ये के ज्ञे होवा छता पछु ते आत्मामा रागादिकेने सद्भाव टकी रहे सूर्यना सद्भावमा अन्धकारने सद्भाव केवी रीते होध शक्ये ? ॥ १ ॥

असङ्गी-श्रुतना क्षयोपशमथी—मिथ्याश्रुतना सद्भावथी—एव असङ्गी बनाये छे तेनु तात्पर्य अे छे के दृष्टिवादनी अपेक्षासे सम्पद्दृष्टि एव सङ्गी तथा मिथ्यादृष्टि एव असङ्गी कहुवाये छे

उच्यते—इह सर्वत्र सूत्रे यत्र कश्चित् सङ्गी अयं गी या परिगृह्यते, तत्र सर्वत्रापि प्रायः कालिम्युपदेशेन गृह्यते, न हेतूपदेशेन, नापि दृष्टिवादोपदेशेन । तस्मात्

शका—सूत्रकारको सूत्रमें सर्वप्रथम हेतूपदेशसे सङ्गी जीवका कथन करना चाहिये था, कारण कि इस कथनकी दृष्टि से अल्पमनोलब्धि सपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव भी सङ्गीरूप से सिद्ध हो जाते हैं । यह वान सूत्रकार ने भी मानी है । हेतूपदेशकी अपेक्षा जो जीव सङ्गी स्वीकार किया गया है उसको अविशुद्धतर माना गया है, कारण कि वह मनपर्याप्तियुक्त नहीं होता है । इसकी अपेक्षा कालिकी उपदेश से जो जीव सङ्गी कहा गया है वह विशुद्धतर माना गया है, कारण यह मनपर्याप्तियुक्त बनलाया गया है, अतः सूत्रकार ने ऐसा क्रम न रखकर जो कालिकी उपदेश से सङ्गी जीव का प्रथम कथन किया है वह उत्क्रम है । ऐसा क्यों किया ?

उत्तर—शका ठीक है परन्तु यहा सूत्रमें जो सूत्रकार ने ऐसा कथन किया है, उसका अभिप्राय यह है कि सङ्गी और असङ्गी का कथन जहा भी हुआ है वहा इसी कालिकी उपदेशकी अपेक्षा से हुआ है । हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद के उपदेश से सङ्गी तथा असङ्गी पनेका विचार नहीं हुआ है ।

शका—सूत्रकार सूत्रमा सौथी पडेलो हेतूपदेशथी सङ्गी एवमु कथन करवु नेधतु छतु, कारणु के आ उथननी दृष्टिये अल्पमनोलब्धियुक्त द्वीन्द्रियादिक एव पणु सङ्गी इपे सिद्ध थध नथ छे आ वात सूत्रकारे पणु भान्य करी छे हेतूपदेशनी अपेक्षाय्जे ने एव सङ्गी तरीके स्वीकार्या छे तेभने अविशुद्धतर मान्या छे, कारणु के ते मन पर्याप्तियुक्त होता नथी तेना करता कालिकी उपदेशथी ने एव सङ्गी कडेवाया छे ते विशुद्धतर मान्यु छे, कारणु के ते मन पर्याप्तियुक्त अतावेव छे, तेथी सूत्रकारे आवो कम न राभता ने कालिकी उपदेशथी सङ्गी एवमु प्रथम कथन कर्युं ते उत्क्रम छे एवु केम कर्युं ?

उत्तर—शका ठीक छे, पणु अही सूत्रमा सूत्रकारे ने एवु उथन कर्युं छे, तेना भावार्थ्जे छे, सङ्गी अने असङ्गीने उद्वेग न्या थये होय त्या एव कालिकी उपदेश, अपेक्षाय्जे थयेव छे हेतूपदेश तथा दृष्टिवादन सङ्गी तथा करायो नथी

देतत्प्रतिषेधनार्थं प्रथम कालिन्त्युपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणम् । तदनन्तरमप्रधानत्वाद्धे-
तूपदेशेन सविनो ग्रहण, ततः सर्वप्रधानत्वादन्ते दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञिनो ग्रहणमिति ।

तदेतत् सञ्ज्ञिश्रुत वर्णितम् । असञ्ज्ञिश्रुतमपि वर्णितमित्याशयेनाह—‘ से त
असञ्ज्ञिसुय० ’ इति । तदेतत् असञ्ज्ञिश्रुत वर्णितमित्यर्थः ॥ सू० ३९ ॥

सप्रति सूत्रकारः सम्यक्श्रुत वर्णयति—

मूलम्—से कि त सम्मसुय ? सम्मसुय ज इम अरिहतेहि
भगवतेहि उप्पण्णनाणदसणधरेहि तेलुक्कनिरिक्खियमहियपूइ-
एहि तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहि सब्बण्णूहि सब्बदरिसांहि
पर्णाय दुवालसग गणिपिडग, त जहा—आयारो १, सूयगडे २,
ठाण ३, समवाओ ४, विवाहपण्णत्ती ५, नायाधम्मकहाओ ६,
उवासगदसाओ ७, अतगडदसाओ ८, अणुत्तरोववाइयदसाओ ९,
पण्हावागरणाइ १०, विवागसुय ११, दिट्ठिवाओ १२, इच्च्ये
दुवालसग गणिपिडग चोदसपुव्विस्स सम्मसुय, अभिण्णदसपु-
व्विस्स सम्मसुय, तेण परभिण्णेसु भयणा । से त सम्मसुय ॥ सू० ४० ॥

अर्थात्—जहा पर भी जीव को सञ्ज्ञी तथा असञ्ज्ञी माना गया है वह
कालि की उपदेश से ही माना गया जानना चाहिये, हेतूपदेश तथा
दृष्टिवाद की अपेक्षा से नहीं । इसी बात को समझाने के लिये सूत्रकार
ने सूत्रमे सर्वप्रथम कालिकी उपदेश की अपेक्षा सञ्ज्ञी जीव का कथन किया
है । पश्चात् अप्रधान होने से हेतूपदेश की अपेक्षा से और सर्वप्रधान
होने से अन्तमे दृष्टिवाद की अपेक्षा से सञ्ज्ञी जीव का कथन किया है ।
इस प्रकार यहातक सञ्ज्ञिश्रुत और उसके सबब से असञ्ज्ञिश्रुतका वर्णन
हुआ ॥ सू० ३९ ॥

એટલે કે જે કોઈ જગ્યાએ જીવને સજ્ઞી તથા અસજ્ઞી માનવામા આવ્યો
છે તે કાલિકી ઉપદેશથી જ માનવામા આવ્યો છે તેમ સમજવું હેતુપદેશ તથા
દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ નહીં એજ વાતને સમજાવવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા મૌથી
પહેલા કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી જીવનું વર્ણન કર્યું છે ત્યાર બાદ અપ્ર-
ધાન હોવાથી હેતુપદેશની અપેક્ષાએ અને સર્વપ્રધાન હોવાથી અન્તે દૃષ્ટિવાદની
અપેક્ષાએ સજ્ઞી જીવનું કથન કર્યું છે આ રીતે અહીં સુધી સજ્ઞીશ્રુત અને તેના
સબબથી અસજ્ઞીશ્રુતનું વર્ણન થયું ॥ સૂ ૩૯ ॥

અન્યતે—ઈહ સર્વત્ર સૂત્રે યત્ સચિત્ સજ્ઞી અમજ્ઞી ત્રા પરિગૃહ્યતે, તત્ર સર્વ ત્રાપિ પ્રાયઃ કાલિમ્યુપદેશેન ગૃહ્યતે, ન હેતૂપદેશેન, નાપિ દૃષ્ટિવાદોપદેશેન । તમ્મા-

શકા—સૂત્રકારનો સૂત્રમાં સર્વપ્રથમ હેતૂપદેશથી સજ્ઞી જીવના કથન કરના ચાહ્યે થા, કારણ કિ હસ કથનની દૃષ્ટિ સે અલ્પમનોલબ્ધિ સપન્ન દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ ધી સજ્ઞીરૂપ સે સિદ્ધ હો જાતે હૈ । યહ યાન સૂત્રકાર ને ધી માની હૈ । હેતૂપદેશની અપેક્ષા જો જીવ સજ્ઞી સ્ત્રીકાર કિયા ગયા હૈ ઁસકો અવિશુદ્ધતર માના ગયા હૈ, કારણ કિ વહ મન-પર્યાસિયુક્ત નહી હોતા હૈ । હસકી અપેક્ષા કાલિકી ઉપદેશ સે જો જીવ સજ્ઞી કહા ગયા હૈ વહ વિશુદ્ધતર માના ગયા હૈ, કારણ યહ મન-પર્યાસિ યુક્ત બતલાયા ગયા હૈ, અતઃસૂત્રકાર ને ઁસા ક્રમ ન રખકર જો કાલિકી ઉપદેશ સે સજ્ઞી જીવ કા પ્રથમ કથન કિયા હૈ વહ ઉત્ક્રમ હૈ । ઁસા ક્યોં કિયા ?

ઉત્તર—શકા ઠીક હૈ પરન્તુ યહા સૂત્રમાં જો સૂત્રકાર ને ઁસા કથન કિયા હૈ, ઁસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ સજ્ઞી ઁર અસજ્ઞી કા કથન જહા ધી હુઆ હૈ વહા હસી કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષા સે હુઆ હૈ । હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદ કે ઉપદેશ સે સજ્ઞી તથા અસજ્ઞી પનેકા વિચાર નહી હુઆ હૈ ।

શકા—સૂત્રકાર સૂત્રમાં સૌથી પહેલા હેતૂપદેશથી સજ્ઞી જીવનું કથન કરવું જોઈતું હતું, કારણ કે આ ધ્યનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલબ્ધિયુક્ત દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ સજ્ઞી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આવા સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સજ્ઞી તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન પર્યાસિયુક્ત હોતા નથી તેના કરતા કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સજ્ઞી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્ય છે, કારણ કે તે મન પર્યાસિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સજ્ઞી જીવનું પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર—શકા ઠીક છે, પણ અહીં સૂત્રમાં સૂત્રકારે જે એવું ધ્યન કર્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે સજ્ઞી અને અસજ્ઞીને ઉદ્વેગ ન્યા થયો હોય ત્યાં એજ કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ થયેલ છે હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદના સજ્ઞી તથા અસજ્ઞીપણાનો વિચાર કરાયો નથી

पूजिताश्चेति समासः । त्रलोभ्येन निरीक्षितमहितपूजिताः-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित-
पूजितास्तैरिति विग्रह । त्रैलोक्यशब्देन भवनपति १-व्यन्तर-नर-विद्याधर-ज्यो-
तिष्क २-वैमानिकाना ३ ग्रहणम् । तत्र निरीक्षिता = मनोरथपरपरासपत्तिसाभव-
विनिश्चयसमुत्थसामदविकाशिलोचनैर्भक्तिनम्रैरालोकिताः, महिताः = अनन्यसाधा-
रणगुणोत्कीर्तनेन प्रशसिताः, पूजिताः = प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरा-
गाणा पुष्पादिभिः सावधपूजाया निषिद्धत्वात् । तथा-अतीतप्रत्युत्पन्नानागत
ज्ञायकै - अतीत = भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न = वर्तमानकालिकम्, अनागत = भविष्यत्का-
लिक तेषा ज्ञायकाः = ज्ञातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः - सर्व = समस्त द्रव्यप्रदेशपर्यायरूप वस्तु
जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः = सर्वाणिगणमात्मवत् पश्यन्तीति सर्वदर्शि-
नस्तैः, प्रणीतम् = अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्गं = द्वादश अङ्गानि आचारादीनि
यस्मिंस्तत् द्वादशाङ्गम् । गणिपिटकः = गणो गच्छः, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी
आचार्यस्तस्य पिटकः = मञ्जूषा, पिटक इव पिटकः - सर्वस्वमित्यर्थः । सर्वज्ञैः सर्व-
दर्शिभिस्तीर्थकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्गं प्रणीत तद् सम्यक्श्रुतमिति निष्कर्षः ।

आनन्द-विकसित लोचनों के आलांकिन, महित = अनन्य साधारण गुणो-
त्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित पूजित = वितरागों की पुण्यादि सामग्री से की गयी
सावधपूजा निषिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत,
ऐसे अरिहत प्रभु द्वारा अर्थकथन-पूर्वक प्ररूपित हुआ है । ये अर्हत प्रभु
अतीत-भूत, प्रत्युत्पन्न-वर्तमान, तथा अनागत-भविष्यत्काल सावधी
समस्त पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त-द्रव्यों के तथा उनकी
समस्त पर्यायों के वेत्ता, एव सर्वदर्शी-त्रिलोक-वर्ती समस्त जीव
राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं । सर्वज्ञ एव सर्वदर्शी तीर्थ-
कर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है ।

नोधी आलोकित, महित = अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित,
पूजित = वीतरागोनी पुष्पादी सामग्रीधी कराती सावध पूजा निषिद्ध होवाने
कारण प्रशस्त भावयुक्त शरीरधी नमस्कृत, जेवा अरिहत प्रभु द्वारा अर्थ
कथन प्ररूपित थयु छे ते अर्हत प्रभु भूत, वर्तमान तथा भविष्यकाण सधधी
सधणा पदार्थोना ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त द्रव्योना प्रदेशोना तथा तेभनी
पर्यायोना ज्ञानुनारा, अने सर्वदर्शी-त्रिलोकवर्ती समस्त जीवराशिने चोतानी
जेम हेणनारा होय छे सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी तीर्थ कर प्रभुजे जेनु अर्थपूर्वक
प्ररूपण कर्तु छे ते द्वादशाङ्गगणि पिटक छे तेने गणिपिटक ते कारणे कछु छे
न० ६०

छाया—अथ किं तत् सम्यक्श्रुतम् ? सम्यक्श्रुत-यदिदम् अहंङ्गिर्भगवद्भि-
रुत्पन्नज्ञानदर्शनधरैर्ब्रह्मलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः, अतीतप्रस्युत्पन्नानागतज्ञायकैः
सर्वतः सर्वदर्शिभिः प्रणीत द्वादशाङ्ग गणिपिटक', तद्वयथा—आचारः १, मूत्रकृतम् २,
स्थानम् ३, समवाय ४, विवाहप्रज्ञप्ति ५, ज्ञातार्थमर्यादाः ६, उपामन्दशाः ७,
अन्तकृद्दशाः ८, अनुत्तरोपपातिष्कदशाः ९, प्रश्नव्याकरणानि १०, विपारश्रुतम् ११,
दृष्टिवादः १२, इत्येष द्वादशाङ्गगणितकश्चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम् । अमिषदश-
पूर्विणः सम्यक्श्रुतम् । ततः पर भिन्नेषु भजना । तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ॥ सू०४०॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त सम्मसुय' इति । अथ किं तत्
सम्यक्श्रुतमिति । सम्यक्श्रुतस्य किं स्वरूप ? मिति प्रश्नः । उत्तरमाह—'सम्मसुय०'
इत्यादि । सम्यक्श्रुत तदुच्यते, यदिदम् अहंङ्गि'='तीर्थकरैः', भगवद्भिः-भगः=
समग्रैश्वर्यादिः, उक्तञ्च—

“एश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः ।

धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, पण्णा भग इतीदृशना” ॥ १ ॥ इति ।

भगो विद्यते येषां ते भगवन्तस्तैः=समग्रैश्वर्यसमग्ररूपादियुक्तैः, तथा उत्पन्न
ज्ञानदर्शनधरैः=उत्पन्ने ज्ञानदर्शने=केवलज्ञानकेवलदर्शने, उत्पन्नज्ञानदर्शने तयोर्धराः,
उत्पन्नज्ञानदर्शनधरास्तैः, तथा त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः-निरीक्षिताश्च महितश्च

अत्र सूत्रकार सम्यक्श्रुत का चर्णन करते हैं—'से किं त सम्म-
सुय ?' इत्यादि—

शिष्य पृच्छता है—हे भदन्त ! पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत वह है जो भगवान्-समग्रैश्वर्य १,
रूप २, यश ३, लक्ष्मी ज्ञानादिलक्ष्मी ४, धर्म ५, और प्रयत्न ६, इन छहों
अर्थों से सपन्न तथा अनतज्ञान अनतदर्शन शाली, तथा त्रैलोक्यद्वारा-
भवनपति, व्यन्तर, नर, विद्याधर, ज्योतिष्क एव वैमानिक देवों द्वारा-
निरीक्षित-अर्थात्-मनोरथों से परिपूर्ण होने के निश्चय से समुत्पन्न

इसे सूत्रकार सम्यक्श्रुततु वषुंन करे छे-से किं त सम्मसुय ? इत्यादि

शिष्य पूछे छे-हे भदन्त ! पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुततु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत अथे छे जे भगवान्-(१) समग्रैश्वर्य,

(२) रूप (३) यश (४) लक्ष्मी (ज्ञानादि लक्ष्मि) (५) धर्म अथे (६) प्रयत्न
अथे छे अर्थोर्थी युक्त तथा अनत ज्ञान अनत दर्शनशाली, तथा त्रैलोक्य द्वारा-
भवनपति, व्यन्तर, नर, विद्याधर, ज्योतिष्क अथे वैमानिक देवों द्वारा-निरीक्षित
अथे छे जे मनोरथाना परिपूर्ण थवाना निश्चयथी प्राप्त आनन्द-विक्षित-लोच्य-

पूजिताश्चेति समासः । त्रलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिताः-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित-
पूजितास्तैरिति विग्रह । त्रैलोक्यशब्देन भवनपति १-व्यन्तर-नर-विधाधर-ज्यो-
तिष्क २-वैमानिकाना ३ ग्रहणम् । तत्र निरीक्षिता = मनोरथपरपरासपत्तिसाभव-
विनिश्चयसमुत्थसमदविकाशिलोचनैर्भक्तिनप्रैरालोकिताः, महिताः = अनन्यसाधा-
रणगुणोत्कीर्तनेन प्रशसिताः, पूजिताः = प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरा-
गाणा पुष्पादिभिः सावद्यपूजाया निषिद्धत्वात् । तथा-अतीतप्रत्युत्पन्नानागत
ज्ञायकै-अतीत=भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिकम्, अनागत-भविष्यत्का-
लिक तेषा ज्ञायकाः=ज्ञातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः-सर्व=समस्त द्रव्यप्रदेशपर्यायरूप वस्तु
जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः=सर्वपाणिगणभात्मयत् पश्यन्तीति सर्वदर्शि-
नस्तैः, प्रणीतम्=अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्गं=द्वादश अङ्गानि आचारादीनि
यस्मिंस्तत् द्वादशाङ्गम् । गणिपिटकः=गणो गण्डः, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी
आचार्यस्तस्य पिटकः=मञ्जूषा, पिटक इव पिटकः-सर्वस्वमित्यर्थः । सर्वज्ञैः सर्व-
दर्शिभिस्तीर्थकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्गं प्रणीत तत् सम्यक्श्रुतमिति निष्कर्षः।

आनन्द-विकसित लोचनों के आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणो-
त्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित पूजित=वितरागों की पुष्पादि सामग्री से की गयी
सावद्यपूजा निषिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत,
ऐसे अरिहत प्रभु द्वारा अर्थकथन-पूर्वक प्ररूपित हुआ है। ये अर्हत प्रभु
अतीत-भूत, प्रत्युत्पन्न-वर्तमान, तथा अनागत-भविष्यत्काल सबधी
समस्त पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त-द्रव्यों के तथा उनकी
समस्त पर्यायों के वेत्ता, एव सर्वदर्शी-त्रिलोक-वर्ती समस्त जीव
राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं। सर्वज्ञ एव सर्वदर्शी तीर्थ-
कर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है।

नाथी आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित,
पूजित=वीतरागोनी पुष्पादी सामग्रीथी कराती सावद्य पूजा निषिद्ध होवाने
कारण प्रशस्त भावयुक्त शरीरथी नमस्कृत, जोवा अरिहत प्रभु द्वारा अर्थ
कथन प्ररूपित थ्यु छे ते अर्हत प्रभु भूत, वर्तमान तथा भविष्यकाल सबधी
सबधा पदार्थोना ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त द्रव्योना प्रदेशोना तथा तेभनी
पर्यायोना ज्ञानारा, अने सर्वदर्शी-त्रिलोकवर्ती समस्त जिवराशिने पोतानी
जेम देखनारा होय छे सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी तीर्थ कर प्रभुजे जेनु अर्थपूर्वक
प्ररूपण क्यु छे ते द्वादशाङ्गगणि पिटक छे तेने गणिपिटक ते कारणे कहु छे

ફાનિ તાનિ દ્વાદશાદ્વાનીતિ જિજ્ઞાસાયામાહ—‘તં જહા૦’ ઇત્યાદિ । તદ્ યથા—તાનિ દ્વાદશાદ્વાનિ યથા સન્તિ તથા ણ્યામીત્યર્થઃ । આચારઃ=આચારાદ્ગમ્ ૧ । સૂત્રકૃત=સૂત્રકૃતાદ્ગમ્ ૨ । સ્થાન=સ્થાનાદ્ગમ્ ૩ । સમવાયઃ=સમવાયાદ્ગમ્ ૪ । વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિઃ=ભગવતીસૂત્રમ્ ૫ । જ્ઞાતાધર્મકથાઃ=જ્ઞાતાધર્મકથાડ્ગમ્ ૬ । ઉપાસકદશાદ્ગમ્ ૭ । અન્તકૃદશાઃ=અન્તકૃદશાદ્ગમ્ ૮ । અનુત્તરોપપાતિકૃદશાઃ=અનુત્તરોપપાતિકદશાદ્ગમ્ ૯ । પ્રશ્નવ્યાકરણાનિ=પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રમ્ ૧૦ । વિપાકશ્રુત=વિપાકશ્રુતસૂત્રમ્ ૧૧ । દૃષ્ટિવાદઃ ૧૨ । ઇત્યેતદ્ દ્વાદશાદ્ ગણિપિટકરૂપ ચતુર્દશપૂર્વિણઃ સમ્યક્શ્રુતમ્ । યશ્ચતુર્દશપૂર્વી, તસ્ય સર્વલમપિ સામાયિકાદિ-વિન્દુસારપર્યન્ત શ્રુત નિયમાત્ સમ્યક્શ્રુતમ્ । તતોડધોમુસપરિહાન્યા નિયમતઃ સવં સમ્યક્શ્રુત તાન્દ વક્તવ્ય યાન્દમિન્નદશપૂર્વિણઃ=સપૂર્ણદશપૂર્વધરસ્યાપિ સમ્યક્શ્રુતમ્ । સપૂર્ણદશપૂર્વધ-

ગણિપિટક ઇસે ઇસ લિયે કહા ગયા હૈ કિ યહ ગણી-આચાર્યકા પિટક મજૂપાકે સમાન માના ગયા હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર હૈ—૧ આચારાગ, ૨ સૂત્રકૃતાગ, ૩ સ્થાનાગ, ૪ સમવાયાગ, ૫ વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ-ભગવતીસૂત્ર, ૬ જ્ઞાતાધર્મકથાગ, ૭ ઉપાસકદશાગ, ૮ અન્તકૃતદશાગ, ૯ અનુત્તરોપપાતિકદશાગ, ૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર, ૧૧ વિપાકશ્રુત, ૧૨ દૃષ્ટિવાદ । યહ ચતુર્દશપૂર્વધારીકા ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ચૌદહ પૂર્વપાઠીકા જિતના મી સામાયિક આદિસે લે કર વિન્દુસાર પર્યન્ત શ્રુત હૈ, વહ સમસ્ત સમ્યક્શ્રુત હૈ । ઇસ પ્રકાર પશ્ચાતુ-પૂર્વીસે કમ સે કમ અમિન્નદશપૂર્વધારીકા-સમસ્ત દશપૂર્વપાઠીકાશ્રુત હૈ વહ મી સમ્યક્શ્રુત હૈ, કારણ યે સમ્પૂર્ણ દશપૂર્વનિયમત સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવકે હોતે હૈ—મિથ્યાદૃષ્ટિકે નહી । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ પૂરે દશ

કે તે ગણી-આચાર્યનુ પિટક-પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ (૩) સ્થાનાગ (૪) સમવાયાગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાગ (૭) ઉપાસક દશાગ (૮) અન્તકૃત દશાગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને વિન્દુસાર સુધી જેટલા શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પશ્ચાતુપૂર્વીથી આછામા આછા અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના-સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનુ શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને હાય છે-મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ

रत्वादिक हि नियमतः सम्यग्दृष्टेरेव, न तु मिथ्यादृष्टेः, तथा स्वाभाव्यात् । तथा हि-यथा अभव्यो ग्रन्थिदेशमुपागतोऽपि तथास्वभावत्वान्न ग्रन्थिभेदमाधातु समर्थः, एवं मिथ्यादृष्टिरपि श्रुतमगगाहमानः प्ररुर्षतोऽपि तावदवगाहते, यावत् किञ्चिन्मूनानि दशपूर्वाणि भवन्ति, परिपूर्णाणि तु तानि नावगाहितु शक्नोति, तथा-स्वभावत्वादिति ।

ततः पर=सपूर्णदशपूर्वधरत्वात् पश्चानुपूर्व्याः पर भिन्नेषु=न्यूनेषु दशसु पूर्वेषु, भजना=विकल्पना । रुदाचित् सम्यक्श्रुत, रुदाचित् मिथ्याश्रुतमित्यर्थः ।

पूर्वश्रुतको जिसने पढ़ लिया है ऐसा जीव नियमसे सम्यग्दृष्टि ही होता है, मिथ्यादृष्टि नहीं, क्यों कि मिथ्यादृष्टि जीव सम्पूर्ण दश पूर्वो का अव्येता नहीं हो सकता है, यह नियत है । जिस प्रकार अभव्य जीव रागद्वेषरूपी ग्रन्थिदेशतक आकर भी उसे भेद नहीं सकता, -कारण उसका स्वभाव ही कुछ ऐसा होता है कि, जिस कारणसे उससे उस ग्रन्थिका भेद करना नहीं बन सकता है । रागद्वेषरूपी इस ग्रन्थिका भेद-विनाश तो जो सम्यग्दृष्टि जीव हुआ करते हैं । इसी तरह मिथ्यादृष्टि जीव भी श्रुतका अध्ययन करता हुआ भी उसे यहाँ तक पढ़ लेता है कि जिससे वह कुछ कम दशपूर्वका पाठी बन जाता है, परन्तु फिर भी उसका मिथ्यात्व नहीं जाता, अतः उस कारणसे वह सम्पूर्ण दशपूर्वका पाठी नहीं बन सकता है । जो सम्पूर्ण दश पूर्वके पाठी नहीं होते हैं उनमें सम्यक्श्रुतकी भजना है अर्थात् उनमें कभी सम्यक्श्रुत और कभी मिथ्याश्रुत होता है । इसका तात्पर्य यह है कि जिन सम्यग्दृष्टि

वाची लीला छे जेवो एव नियमथी सम्यग्दृष्टि न् डोय छे, मिथ्यादृष्टि नहीं वरन् छे मिथ्यादृष्टि एव स पूर्ण दशपूर्वना अव्यासी थर्ष शकते नथी, जे नियत छे जे प्रकारे अलव्यएव रागद्वेषरूपी ग्रन्थिदेश सुधी आवीने पणु तेने लेही शकते नथी, वरन् छे तेने स्वभावएव कर्षड जेवो डोय छे जे जे वरन् छे तेनथी ते ग्रन्थिने लेहवातु पनि शकतु नथी रागद्वेषरूपी आ ग्रन्थिने नाश तो जे एव सम्यग्दृष्टि डोय छे तेजोएव करे छे आ रीते मिथ्यादृष्टि एव पणु श्रुतनु अध्ययन करवा छता पणु तेना त्या सुधी अव्यास करे ले छे जे जेथी ते दशपूर्वना पाठी वरता कर्षड न्यून थर्ष शकें छे, पणु ते छता तेनु मिथ्यात्व न्नु नथी, तेथी ते वरन् छे ते स पूर्ण दशपूर्वना पाठी पनि शकते नथी जे स पूर्ण दशपूर्वना पाठी डोता नथी, तेमनामा सम्यक्श्रुतनी लजना छे जेटवे जे तेमनामा क्यारेक सम्यक्श्रुत अने क्यारेक मिथ्याश्रुत डोय छे

ફાનિ તાનિ દ્વાદશાદ્વાનીતિ જિજ્ઞાસાયમાહ—‘તં જહાં’ इत्यादि । तद् यथा—तानि द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः । आचारः=आचारगद्गम् १ । सूत्रकृत=सूत्रकृताद्गम् २ । स्थान=स्थानाद्गम् ३ । समवायः=समवायाद्गम् ४ । विवाहप्रज्ञप्तिः=भगवतीसूत्रम् ५ । ज्ञाताधर्मकथाः=ज्ञाताधर्मकथाऽद्गम् ६ । उपासकदशाः=उपासकदशाद्गम् ७ । अन्तकृतदशाः=अन्तकृतदशाद्गम् ८ । अनुत्तरोपपातिकदशाः=अनुत्तरोपपातिकदशाद्गम् ९ । प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसूत्रम् १० । विपाकश्रुत=विपाकश्रुतसूत्रम् ११ । दृष्टिवादः १२ । इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकरूप चतुर्दशपूर्वणिः सम्यक्श्रुतम् । यश्चतुर्दशपूर्वी, तस्य सकलमपि सामायिकादि-विन्दुसारपर्यन्त श्रुत नियमात् सम्यक्श्रुतम् । ततोऽधोमुखपरिहान्या नियमतः सर्वं सम्यक्श्रुत तावद् वक्तव्य यावदभिन्नदशपूर्वणिः=सपूर्णदशपूर्वधरस्यापि सम्यक्श्रुतम् । सपूर्णदशपूर्वध-

गणिपिटक इसे इस लिये कहा गया है कि यह गणी-आचार्यका पिटक मजूपाके समान माना गया है । वह इस प्रकार है—१ आचाराग, २ सूत्रकृताङ्ग, ३ स्थानाङ्ग, ४ समवायाङ्ग, ५ विवाहप्रज्ञप्ति-भगवतीसूत्र, ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, ७ उपासकदशाङ्ग, ८ अन्तकृतदशाङ्ग, ९ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग, १० प्रश्नव्याकरणसूत्र, ११ विपाकश्रुत, १२ दृष्टिवाद । यह चतुर्दशपूर्वधारीका गणिपिटकरूप द्वादशाग सम्यक्श्रुत है । तात्पर्य यह है कि चौदह पूर्वपाठीका जितना भी सामायिक आदिसे ले कर विन्दुसार पर्यन्त श्रुत है, वह समस्त सम्यक्श्रुत है । इस प्रकार पश्चानुपूर्वीसे कम से कम अभिन्नदशपूर्वधारीका-समस्त दशपूर्वपाठीकाश्रुत है वह भी सम्यक्श्रुत है, कारण ये सम्पूर्ण दशपूर्व नियमतः सम्यग्दृष्टि जीवके होते हैं—मिथ्यादृष्टिके नहीं । तात्पर्य कहनेका यह है कि पूरे दश

કે તે ગણી-આચાર્યનું પિટક-પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ (૩) સ્થાનાગ (૪) સમવાયાગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાગ (૭) ઉપાસક દશાગ (૮) અન્તકૃત દશાગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને વિન્દુસાર સુધી જેટલા શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પશ્ચાનુપૂર્વીથી આછામા આછા અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના-સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનું શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સંપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે—મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ પૂર્વ

વેત્, ઉચ્યતે—શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનયમતાનુસારિભિઃ કૈશ્વિદનાદિસિદ્ધા મુક્તા અર્હ-
ન્વેન સ્વીક્રિયન્તે । ઉક્તશ્ચ તૈઃ—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘ યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ।

ૐશ્વર્યં ચૈવ ધર્મશ્ચ, સહસિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ । તેપામિહ ગ્રહણ નાસ્તીતિ વોધયિતું ભગવદ્ભિરિતિ વિશેષણમ્ ।

શકા—સૂત્ર મે જવ “અર્હદ્ભિઃ” એસા પદ સૂત્રકાર ને રખા હૈ તવ
હસ એક પદ સે હી ભગવદ્રૂપ અર્થ કા વોધ હો જાતા હૈ તો ફિર
“ભગવદ્ભિઃ” હસ વિશેષણ કા સ્વતન્ત્રરૂપ સે સૂત્ર મેં ગ્રહણ ક્યોં
ક્રિયા ગયા હૈ ? ।

ઉત્તર—કિતનેક એસે ખી પ્રાણી હૈં જો શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનય કી
માન્યતા કો લેકર એસા કહતે હૈં કિ મુક્ત જીવ અનાદિ કાલ સે સિદ્ધ
હૈં ઓર વે અર્હત પદ વાચ્ય માને ગયે હૈં । જૈસે—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘ યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ।

ૐશ્વર્યં ચૈવ ધર્મશ્ચ, સહ સિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિઘ-અનત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ૐશ્વર્ય એવ ધર્મ યે ચાર વાતેં જગ-
ત્પતિ પ્રભુ મેં સ્વાભાવિકરૂપ સે સિદ્ધ હૈં સો એસે અનાદિસિદ્ધ પરમાત્મા
કા યહા “ભગવતેર્હિ” પદ સે ગ્રહણ નહીં હુઆ હૈ, હસ વાત કો પ્રકટ
કરને કૈ લિયે સૂત્રકાર ને સૂત્ર મેં “ભગવતેર્હિ” યહ પદ રખા હૈ ।

શ ૪—સૂત્રમા લે “અર્હદ્ભિઃ” એવુ પદ સૂત્રકારે મૂક્યુ છે, તો એ એક
પદથી જ ભાગવદ્દ્રવ્ય અર્થનેા બોધ થઇ નય છે તો પછી “ભગવદ્ભિઃ” આ
વિશેષણને સ્વતન્ત્રરૂપે સૂત્રમા કેમ ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાન્તિક નયની માન્યતાને
લીધે એવુ કહે છે કે મુક્તભુવ આનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હત
પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘ, યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ॥

ૐશ્વર્યં ચૈવ, ધર્મશ્ચ સહ સિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિઘ-અનત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ૐશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગ-
ત્પતિ પ્રભુમા સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનુ
અર્હો “ભગવતેર્હિ” પદથી ગ્રહણ થયુ નથી, એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે
સૂત્રકારે સૂત્રમા “ભગવતેર્હિ” એ પદ મૂક્યુ છે “ભગવત” પદથી એવા પર-

અર્થ ભાવ:—સમ્યગ્દષ્ટે: પ્રશમાદિગુણગણોપેતસ્ય સમ્યક્શ્રુત મત્તિ, યથાવસ્થિતાર્થ તયા તસ્ય સમ્યક્ પરિણમનાત્ । મિથ્યાદષ્ટેન્તુ મિથ્યાશ્રુતં મત્તિ, વિપરીતાર્થતયા તસ્ય પરિણમનાત્ । તદેતત્ સમ્યક્શ્રુતમ્ ।

અથ 'મગવતેહિં' ઇત્યાદિ વિશેષણાના સાર્થક્યમુચ્યતે—અર્થદ્વિરિત્યુક્ત્યેવ મગવદ્રૂપાર્થસ્ય ગોચ: સમમત્તિ, પુન: 'મગવદ્ધિ'રિતિ વિશેષણોપાદાન ક્રિમર્થમિતિ જીવોં મેં પ્રશમ આદિ ગુણ મૌજૂદ હોં વે યથાપિ સમ્પૂર્ણ દશપૂર્વકે પાઠી ન મી હોં તો મી ઉનકા જિતના મી શ્રુત હૈ વહ સમ્યક્ શ્રુત હૈ તથા જિન જીવોં મેં મિથ્યાત્વ મરા હુઆ હૈ જેસે જો મિથ્યાદષ્ટિ જીવ હેં ઉનકા જિતના મી શ્રુત હૈ વહ સવ મિથ્યાશ્રુત હૈ । સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કે શ્રુત કો સમ્યક્ શ્રુત કહને કા કારણ યહ હૈ કિ વહ પદાર્થ કે સ્વરૂપ કો યથાર્થરૂપ સે જાનતા હૈ । તથા મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પદાર્થ કે સ્વરૂપ કો મિથ્યાત્વ કે પ્રમાવ સે યથાર્થરૂપ સે નહીં જાનતા, અતઃ કિચ્ચિત્ ન્યૂન દશપૂર્વ કે પાઠી દો જીવોં મેં ંક કા શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા દૂસરે કા શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહા ગયા હૈ । ઇસીલિયે કિચ્ચિત્ ન્યૂન દશપૂર્વપાઠી જીવોં મેં સમ્યક્શ્રુત કી મજના વતલાઈ ગઈ હૈ । ઇસ તરહ યહા તક સમ્યક્શ્રુત કા વર્ણન હુઆ ॥

અવ ટીકાકાર સૂત્ર મે રહે હુણ "મગવતેહિં" આદિ વિશેષણપદોં કી સાર્થકતા પ્રકટ કરતે હે—

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે જીવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ છે તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના પાઠી જે જીવોમા એકનુ શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનુ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહુ છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કંઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમા સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહીં સુધી સમ્યક્શ્રુતનુ વર્ણન થયુ હવે સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ "મગવતેહિં" આદિ વિશેષણપદોંની સાર્થકતા પ્રકટ કરે છે—

વેત, ઉચ્યતે—શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનયમતાનુસારિભિઃ કૈશ્વિદનાદિસિદ્ધા મુક્તા અર્હ-
ન્વેન સ્વીક્રિયન્તે । ઉક્તશ્ચ તૈઃ—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘ યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ।

એશ્વર્યં ચૈવ ધર્મશ્ચ, સહસિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ । તેપામિહ ગ્રહણ નાસ્તીતિ વોધયિતું ભગવદ્ધિરિતિ ત્રિશેષણમ્ ।

શકા—સૂત્ર મે જવ “અર્હદ્ધિઃ” એસા પદ સૂત્રકાર ને રચા હૈ તવ
હસ એક પદ સે હી ભગવદ્રૂપ અર્થ કા વોધ હો જાતા હૈ તો ફિર
“ભગવદ્ધિઃ” હસ વિશેષણ કા સ્વતન્ત્રરૂપ સે સૂત્ર મેં ગ્રહણ ક્યોં
કિયા ગયા હૈ ? ।

ઉચાર—કિતનેક એસે ભી પ્રાણી હૈં જો શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનય કી
માન્યતા કો લેકર એસા કહતે હૈં કિ મુક્ત જીવ અનાદિ કાલ સે સિદ્ધ
હૈં ઓર વે અર્હત પદ વાચ્ય માને ગયે હૈં । જૈસે—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘ યસ્ય, વૈરાગ્યં ચ જગત્પતેઃ ।

એશ્વર્યંચૈવ ધર્મશ્ચ, સહ સિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિઘ—અનત—જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, એશ્વર્ય એવ ધર્મ યે ચાર વાતેં જગ-
ત્પતિ પ્રભુ મેં સ્વાભાવિકરૂપ સે સિદ્ધ હૈં સો એસે અનાદિસિદ્ધ પરમાત્મા
કા યહાં “ભગવતેહિં” પદ સે ગ્રહણ નહીં હુઆ હૈ, હસ વાત કો પ્રકટ
કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને સૂત્ર મેં “ભગવતેહિં” યહ પદ રચા હૈ ।

શકા—સૂત્રમા જે “અર્હદ્ધિ” એવુ પદ સૂત્રકારે મૂકયુ છે, તો એ એક
પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઇ બાધ છે તો પછી “ભગવદ્ધિ” આ
વિશેષણને સ્વતન્ત્રરૂપે સૂત્રમા કેમ ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને
લીધે એવુ કહે છે કે મુક્તશ્રુત આનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હત
પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

“જ્ઞાનમપ્રતિઘ, યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ॥

એશ્વર્યં ચૈવ, ધર્મશ્ચ સહ સિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિઘ—અનત—જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, એશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગ-
ત્પતિ પ્રભુમા સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્મા
અર્હો “ભગવતેહિં” પદથી ગ્રહણ થયુ નથી, એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે
સૂત્રકારે સૂત્રમા “ભગવતેહિં” એ પદ મૂકયુ છે “ભગવત” પદથી એવા પર-

અર્થે ભાવઃ—સમ્યગ્દષ્ટેઃ પ્રશમાદિગુણગણોપેતસ્ય સમ્યક્શ્રુત મ્ભવતિ, યથાત્રસ્થિતાર્થ-
તયા તસ્ય સમ્યક્ પરિણમનાત્ । મિથ્યાદષ્ટેસ્તુ મિથ્યાશ્રુત મ્ભવતિ, ત્રિપરીતાર્થતયા
તસ્ય પરિણમનાત્ । તદેતત્ સમ્યક્શ્રુતમ્ ।

અર્થે ‘મગંતેહિં’ ઇત્યાદિ વિશેષણાના સાર્થક્યમુન્યતે—અર્દ્ધદ્વિરિત્યુક્ત્યેવ
મગનદ્રૂપાર્થસ્પ વોધઃ સમ્ભવતિ, પુનઃ ‘મગનદ્વિ’રિતિ વિશેષણોપાદાન કિમર્થમિતિ

જીવોં મેં પ્રશમ આદિ ગુણ મૌજૂદ હોં વે યથાપિ સમ્પૂર્ણ દશપૂર્વકે પાઠી
ન મી હોં તો મી ઉનકા જિતના મી શ્રુત હૈ વહ સમ્યક્ શ્રુત હૈ તથા જિન
જીવોં મેં મિથ્યાત્વ મ્ભરા હુઆ હૈ ણેસે જો મિથ્યાદષ્ટિ જીવ હેં ઉનકા
જિતના મી શ્રુત હૈ વહ સવ મિથ્યાશ્રુત હૈ । સમ્યક્દષ્ટિ જીવ કે શ્રુત
કો સમ્યક્ શ્રુત કહને કા કારણ યહ હૈ કિ વહ પદાર્થ કે સ્વરૂપ કો
યથાર્થરૂપ સે જાનતા હૈ । તથા મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પદાર્થ કે સ્વરૂપ કો
મિથ્યાત્વ કે પ્રભાવ સે યથાર્થરૂપ સે નહીં જાનતા, અતઃ કિચ્ચિત્ ન્યૂન
દશપૂર્વ કે પાઠી દો જીવોં મેં ઇક કા શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા દૂસરે કા
શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહા ગયા હૈ । ઇસીલિયે કિચ્ચિત્ ન્યૂન દશપૂર્વપાઠી
જીવોં મેં સમ્યક્શ્રુત કી મ્જનના વતલાઈ ગઈ હૈ । ઇસ તરહ યહા તક
સમ્યક્શ્રુત કા વર્ણન હુઆ ॥

અવ ટીકાકાર સૂત્ર મેં રહે હુણ “મગવતેહિં” આદિ વિશેષણપદોં
કી સાર્થકતા પ્રકટ કરતે હેં—

તેતુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યક્દષ્ટિ ળવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ
હોય તેઓ કદાચ સ પૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનું જેટલું
પણ શ્રુત છે તે બધું સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે ળવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે
એવા જે મિથ્યાદષ્ટિ ળવ છે તેમનું જેટલું પણ શ્રુત છે તે બધું મિથ્યાશ્રુત છે
સમ્યક્દષ્ટિ ળવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનું કારણ એ છે કે તે પદાર્થના
સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદષ્ટિ ળવ પદાર્થના સ્વરૂપને
મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના
પાઠી જે ળવોમા એકનું શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનું શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યું
છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કંઈક ન્યૂનના પાઠી ળવોમા સમ્યક્શ્રુતની ભજના
દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહીં સુધી સમ્યક્શ્રુતનું વર્ણન થયું હવે
સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ “મગવતેહિં” આદિ વિશેષણપદોંની સાર્થકતા
પ્રકટ કરે છે—

चेत्, उच्यते-शुद्धद्रव्यास्ति नयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिभिः च त्वेन स्वीक्रियन्ते । उक्तञ्च तैः—

“ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगन्पतेः ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्ध चतुष्टयम्” ॥३॥

इत्यादि । तेषामिह ग्रहण नास्तीति बोधयितुं भावद्विगिति लिखितः

शका—सूत्र में जब “अर्हद्भिः” ऐसा पद सूत्रकार ने रखा है तो इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाना है तो फिर “भगवद्भिः” इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप में सूत्र में क्यों रखा किया गया है ?

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्ति नयमतानुसारिभिरिति मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से मुक्त हैं और वे अर्हंत पद वाच्य माने गये हैं । जैसे—

“ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगन्पतेः ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम्” ॥३॥

अप्रतिघ-अनत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्यं एव धर्म ये चार लक्षण प्रतीत प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादि काल से मुक्त प्राणी का यहाँ “भगवतेर्हि” पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इस बात को ध्यान में रखने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में “भगवतेर्हि” पद रखा है ।

शका—सूत्रमा जे “अर्हद्भिः” ऐषु पद अत्र-अर्हद्भिः, अर्हद्भिः, अर्हद्भिः, अर्हद्भिः पदवी व लागवद्दृश्य अर्थनो बोध वर तथे तं तं अर्हद्भिः “भगवतेर्हि” विशेषणने स्वतन्त्ररूपे सूत्रमा केम प्रदत्तं इत्थं ?

उत्तर—केटकाक ओवा प्राणीओ के जे अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः लीधे ऐषु उडे छे ते मुक्तत्वव आनादि तं तं अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः पदवाच्य मान्य छे जेभ के-

“ज्ञानमप्रतिघ, यस्य, वैराग्य च जगन्पतेः ॥

ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्धं चतुष्टयम्” ॥३॥

अप्रतिघ-अनत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्यं एव धर्म ये चार लक्षण प्रतीत प्रभुमा स्वाभाविक रीते सिद्ध हैं, सो ऐसे अनादि काल से मुक्त प्राणी अर्हद्भिः “भगवतेर्हि” पदवी अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः सूत्रकारे सूत्रमा “भगवतेर्हि” जे पद अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः अर्हद्भिः

ननु तर्हि 'उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः' इत्येतान्मात्र विशेषणमस्तु अल 'भगवद्भिः'

वत्ता का अभाव आप कैसे कह सकते हैं। इस प्रकार की दूसरी शका की निवृत्ति के लिये सूत्रकारने सूत्र में "उत्पणनाण दसणधरे हिं" यह पद रखा है। इस पद द्वारा सूत्रकार यह प्रमाणित करते हैं कि जो अनादिसिद्ध माने गये हैं वे उत्पन्न हुए ज्ञान एवं दर्शन को धारण करने वाले नहीं होते हैं, किन्तु वे तो नित्यसिद्ध ज्ञान वैराग्य आदि के अधिपति होते हैं, अतः यहा ऐसे ही अर्हत्प्रभु का ग्रहण किया गया है, जो भगवंत हों तथा उत्पन्न हुए ज्ञान दर्शन को धारण करनेवाले हो। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि पर समत अनादिसिद्ध परमात्मा भले ही अपने शरीर का स्वेच्छा से निर्माण करलें एतावता उनमें भगवत्ता भले ही आजावे परन्तु इतने मात्र से उनमें अर्हत्ता नहीं आसकनी है, किन्तु अर्हत्ता आनेके लिये सूत्रकार की दृष्टि में उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारणकरनापना भी आवश्यककीय है। अनादिसिद्धों में यह बात बनती नहीं है, अतः उनमें अर्हत्ता घटित नहीं होती। २।

शका—जय ऐसी बात है तो फिर "अर्हत्ता" प्रकट करने के लिये "उत्पन्न ज्ञानदर्शनधरैः" यही एक पद काफी है। व्यर्थ में "भगवद्भिः" इस पद का न्यास क्यों किया गया है ?

ज्ञाने अभाव डेवी रीते उही शके छे ? आ प्रजारनी पीछे श डानी निवृत्तिने भाटे सूत्रकारे सूत्रमा "उत्पणनाणदसणधरे हिं" आ पद भूउयु छे आ पद द्वारा सूत्रकार अे साणित करे छे छे छे अनादि सिद्ध मानाय छे तेअो उत्पन्न थयेल ज्ञान अने दर्शनने धारण करनार डोता नथी, पण तेअो तो नित्यसिद्ध ज्ञान वैराग्य आदिना अधिपति डोय छे, तेथी अही अेवा न अर्हत्त प्रभु अडणु करवामा आव्या छे छे लगवत डोय अने उत्पन्न थयेल ज्ञानदर्शनने धारणा करनार डोय तेनु तात्पर्य अेपु छे छे पर समत अनादि सिद्ध परमात्मा लडे पोताना गरीरनु स्वेच्छाथी निर्माण करी डे, अेटला प्रमाणमा तेमनामा लडे लगवत्ता आरी लय पणु मात्र अेटलाथी न तेमनामा अर्हत्ता आवी शकती नथी, पणु अर्हत्ता आववाने भाटे सूत्रकारनी दृष्टिअे उत्पन्न थयेल ज्ञान अने दर्शनने धारण करवु ते पणु आवश्यक छे अनादि सिद्धोमा आ वात बनती नथी, अेटला भाटे अेमनामा अर्हत्ता घटती नथी ॥२॥

शका—जे अेवी वात छे तो पछी "अर्हत्ता" प्रकट करवाने भाटे "उत्पन्न ज्ञान दर्शनधरै" अेन अेउ पद पुरनु छे "भगवद्भिः" अे पदने उपयोग आ भाटे अेथी छे ?

અનાદિસિદ્ધા અર્હન્તો હિ સ્વાભાતાદેય સમગ્રરૂપવન્તો ન ભવન્તિ, અશરીરિત્વાત્, શરીરસ્ય ચ રાગાદિકાર્યત્વાત્, તેષા ચ રાગાધમાગાદિતિ તેષા મગવન્ત્ત્વ નોપપદ્યતે ।

નતુ પરમમ્મતા અપિ સિદ્ધાઃ સ્વેન્ન્યા શરીર નિર્માતું શસ્ત્રુવન્તીતિ તેઽપિ મગવન્તઃસ્થુરતો વિશેષગાન્તરમાહ—‘ઉપ્પન્નાણદમણધરેહિ’—ઉત્પન્નજ્ઞાન-દર્શનધરે’રિતિ । તેઽનાદિસિદ્ધા જ્ઞાનૈરાગ્યાદિચતુષ્ટયસ્ય નિત્યસિદ્ધત્વાદ્ ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરા ન મવન્તીતિ નેહ તેષા ગ્રહણમ્ ।

“મગવત” પદ સે એસે પરમાત્મા કા પાર્થક્ય ઠસલિયે હો જાતા હૈ કિ અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત મેં શરીર કે અભાવ સે સમગ્રરૂપશાલિતા નહીં આતી હૈ, કારણ જો અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત હોંગે उनमें रागादिक का कार्यरूप शरीर का सद्भाव कैसे बन सकता है । यदि शरीर उनमें माना जाय तो उनमें रागादिक का अभाव एव अनादिसिद्धता नहीं मानी जा सकती, परन्तु ऐसी मान्यता तो है नहीं, वहा तो रागादिक का अभाव माना ही गया है, अतः यह निश्चय है कि अनादिसिद्ध अर्हन्, मगवन्त नहीं बन सकते हैं, किन्तु जो सादि सिद्ध अर्हन्त होंगे वे ही मगवन्त बन सकेंगे, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में “मगवतेहि” यह पद स्वतन्त्ररूप से निवेशित किया । १ ।

શકા—જો અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત પરમાત્મા દૂસરોં ને માને હૈં વે મગવત્ત્વ મી બન સકતે હે, કારણ उनमें जब शरीर निर्माण करने की इच्छा होती है तब वे शरीर का भी निर्माण कर लिया करते हैं, फिर उनमें मग-

માત્માનુ પાર્થક્ય એ ઠારણુ થઈ બન્ય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હન્તમા શરીરને અભાવે સમગ્ર રૂપશાલીતા આવતી નથી, કારણુ કે જે અનાદિ સિદ્ધ અર્હન્ત હશે તેમનામા રાગાદિકના ઠાર્યરૂપ શરીર કેવી રીતે હોઈ શકે! જે તેઓને શરીર હોય છે એમ માનવામા આવે તો તેઓમા રાગાદિકનો અભાવ અને અનાદિ સિદ્ધતા માની શકાય નહી, પણુ એવી માન્યતા તો નથી, ત્યા તો રાગાદિકનો અભાવ માનવામા આવ્યો જ છે, તેથી તે નહી થાય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હન્ત ભગવન્ત બની શકતા નથી, પણુ જે સાદિ સિદ્ધ અર્હન્ત હશે તેઓ જ ભગવત બની શકશે, એ વાતને પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા “મગવતેહિ” આ પદ સ્વતન્ત્ર રીતે મૂક્યુ છે ॥૧॥

શકા—જે અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત પરમાત્મા બીજા લોકોએ માન્યા છે તેઓ ભગવત પણુ બની શકે છે, કારણુ કે તેમને ન્યાયે શરીર નિર્માણુ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે તેઓ શરીરનુ નિર્માણુ કરી લે છે, છતા આપ તેમનામા ભગવ-

पूजएहिं' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति ।

ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षित-
महितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह—' तीयपटुप्पण-
मणागयजाणएहिं' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगताः खलुअतीत-
प्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेपामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीताना-
गतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात् । ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अननज्ज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो
जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अहंत नहीं होते हैं । अहंत प्रभु ही त्रैलोक्य
द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते हैं, कारण इनके तीर्थंकर
प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नहीं । ४ ।

शका—यदि अहंत वननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजि-
तपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानु-
सारी हैं कल्पित बुद्ध भी अहंत माने जावेगे कारण वे भी त्रैलोक्य द्वारा
निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये हैं, इस तरह उभयत्रतुल्यता
की आपत्ति आती है ।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण
अहंत वननेमे जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित पूजितता कारण है
उसी प्रकार "तीयपटुप्पण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अना-
गत विपर्योका ज्ञापकपना भी कारण है । बुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

छे तेनु तात्पर्य आ प्रभाण्णे छे-जे एव सादिसिद्ध होय छे, तेमनामा अनत
ज्ञान अने अनत दर्शन उत्पन्न थछं जाय छे, पण्णु अेवा गधा एव अहंत
थना नथी अहंत प्रभु जे त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित अने पूजित थाय
छे, कारण्णु के तेमनी तीर्थंकर प्रकृतिनो उदय रहे छे अन्यनो नही (४)

शका—जे अहंत वननामा त्रैलोक्य निरीक्षित, महित अने पूजितपण्णु
कारण्णु होय तो बौद्ध सिद्धांत द्वारा के जे पर्यायास्तिक नय मतानुसारी छे,
कल्पित बुद्ध पण्णु अहंत मनाथे कारण्णु के तेओ पण्णु त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित,
महित अने पूजित मनाथा छे, आ रीते उभयत्र तुल्यतानी मुश्केली आवे छे

उत्तर—आ रीते तुल्यतानी मुश्केली आवी शकती नथी, कारण्णु के अहंत
वननामा जे रीते त्रैलोक्य निरीक्षित, महित पूजितता कारण्णुअप छे अेव प्रकारे
" तीयपटुप्पण मणागय जाणएहिं " भूत, वर्तमान अने लविध्यना विपर्योनी
लण्णुकारी पण्णु कारण्णुअप छे बुद्धने लवे तेमने माननाशओअे त्रैलोक्य निरी-

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते—सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उच्यन्नान-
दर्शनधरा भवन्ति नितु तेषां समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थकरपदं भगवतो न भवन्ति,
तस्मात् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनाय 'भगवद्भिः' इति विशेषणोपादानमाशयः कृमिति ।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां
व्यवच्छेदः कृतः । समति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिताः ये मुक्तास्ते-
ऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्याप्यार्थमाह—'तेलुक्क निरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को
धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्त्वा
भी कारण है । यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों
पद स्थापित किये हैं । उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी
होता है, परन्तु वहाँ समग्ररूपादिमुक्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थकर
प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हत बनने में समग्र शै-
श्वर्यादिगुण चाहिये यह बात " भगवद्भिः " इस पद से सूत्रकार ने
ख्यापित की है । ३ ।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को
लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता
है । अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि
सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें
अर्हता नहीं आती है, कारण अर्हता आनेमें " तेलुक्क निरिक्खिय-
महिय पूइएहि " कारण माना गया है । तात्पर्य इसका इस प्रकार—जो

उत्तर—अर्हता आववाने भाटे इत्त उत्पन्नज्ञान, अने दर्शनने धारण
करवु अण करण भनायु नथी, पण साथे लगवत्ता पण करणु छे अण वात
प्रगट करवाने भाटे सूत्रकारे सूत्रमा अने पद भूक्या छे उत्पन्न ज्ञान दर्शन
धारकता सामान्य केवणीओमा पणु डोय छे पणु त्या समग्र रूपादिमुक्ता डोती
नथी तेथी तेओ तीर्थकर प्रभुनी नेम लगवान थता नथी, तेथी अर्हत अन
वामा समग्र शैश्वर्यादि शुणु नेध अण वात " भगवद्भि " आ पदथी सूत्रकारे
स्थापित करी छे (३)

आ रीते अे विशेषणु द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिक नयनी मान्यताने लीधे अे
अनादि सिद्ध मुक्त माननारा छे, तेमनु अे उन थध अय छे अे वे पर्यायार्थिक
नयनी मान्यताने लीधे अे व्यक्तियोंअे सादि सिद्ध मुक्त मान्या छे तेओ
अे अे उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी डोय छे पणु तेमनामा अर्हता आवती नथी,
कारण अे अर्हता आववामा " तेलुक्क निरिक्खिय महियपुइएहि " कारण अे

પૂરૂર્ણ' ઇતિ । ત્રૈલોક્યનિરીક્ષિતમહિતપૂજિતૈરિતિ । ન ચ તે તથા ભવન્તીતિ ।

નનુ સૌગતમતેઽપિ પર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિભિઃ સુગતાત્રૈલોક્યનિરીક્ષિત-
મહિતપૂજિતા એવ સ્વીક્રિયન્તે, તત્તથ્ચ તત્તુલ્યતાપત્તિઃ સ્યાદત આહ—'ત્રીયપદ્મપ્પણ-
મળાગયજાણર્ણિ' ઇતિ । અતીતપ્રત્યુત્પન્નાનાગતજ્ઞાયકૈરિતિ । સુગતાઃ સ્વલુભતીત-
પ્રત્યુત્પન્ના નાગતજ્ઞા ન સભવન્તિ, તેપામેકાન્તક્ષણિકત્વાભ્યુપગમેન સર્વથાઽતીતાના-
ગતયોરસત્ત્વાત્, અસતા ચ ગ્રહણાઽસમ્ભવાત્ । નનુ વ્યવહારનયમતાનુસારિભિસ્તુ

જીવ સાદિસિદ્ધ હોતે હૈં ડનમૈં અનનજ્ઞાન ઓર અનનતદર્શન ઉત્પન્ન હો
જાતા હૈં પરન્તુ ઁસે સવ જીવ અહંત નહીં હોતે હૈં । અહંત પ્રમુ હી ત્રૈલોક્ય
ઢારા નિરીક્ષિત, મહિત ઁવં પૂજિત હુઆ કરતે હૈ, કારણ ડનકે તીર્યંકર
પ્રકૃતિ કા ઉદય રહતા હૈ, અન્ય કે નહી । ૪ ।

શકા—યદિ અહંત વનનેમે ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત ઁવ પૂજિ-
તપના કારણ હો તો ઘૌઢસિદ્ધાન્ત ઢારા કિ જો પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુ-
સારી હૈ કલ્પિત ઘુઢ્ઢ હી અહંત માને જાવે ગે કારણ વે હીં ત્રૈલોક્ય ઢારા
નિરીક્ષિત, મહિત ઁવ પૂજિત માને ગયે હૈ, ડસ તરહ ઉભયત્રતુલ્યતા
કી આપત્તિ આતી હૈ ।

ઉત્તર—ડસ તરહ તુલ્યતા કી આપત્તિ નહીં આસકતી હૈ, કારણ
અહંત વનનેમૈં જિસ તરહ ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત મહિત પૂજિતતા કારણ હૈ
ઁસી પ્રકાર "ત્રીય પદ્મપ્પણ મળાગય જાણર્ણિ" અતીત પ્રત્યુત્પન્ન ઁવ અના-
ગત વિપયોંકા જાપકપના હી કારણ હૈ । ઘુઢ્ઢ ભલે હી ઁનકેમાનને ઘાલો ઢારા

ઁ તેનુ તાત્પર્યં આ પ્રમાણુ ઁ-ઁ ઁવ સાદિસિદ્ધ ઢોય ઁ, તેમનામા અન ત
જ્ઞાન અને અન ત દર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય ઁ, પણુ ઁવા ઁધા ઁવ અહંત
થના નથી અહંત પણુ ઁ ત્રૈલોક્ય ઢારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય
ઁ, કારણુ કે તેમની તીર્યંકર પ્રકૃતિને ઉદય રહે ઁ અન્યનો નહી (૪)

શકા—ઁ અહંત ઁનવામા ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ
કારણુ ઢોય તો ઘૌઢ્ઢ મિદ્ધાત ઢારા કે ઁ પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી ઁ,
કલ્પિત ઘુઢ્ઢ પણુ અહંત મનાશે કારણુ કે તેઓ પણુ ત્રૈલોક્ય ઢારા નિરીક્ષિત,
મહિત અને પૂજિત મનાયા ઁ, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે ઁ

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણુ કે અહંત
ઁનવામા ઁ રીતે ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણુરૂપ ઁ ઁવં પ્રકારે
"ત્રીય પદ્મપ્પણ મળાગય જાણર્ણિ" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની
જાણકારી પણુ કારણુરૂપ ઁ ઘુઢ્ઢને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોક્ય નિરી-

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते—सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरा भवन्ति किन्तु तेषां समग्रैर्धर्मैरुपायभावात्ते तीर्थंकरपदं भगवन्तो न भवन्ति, तस्मात् समग्रैर्धर्मैर्दिगुणप्रतिबोधनार्थं 'भगवद्भिः' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति ।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां व्यवच्छेदः कृतः । सप्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिताः ये मुक्तास्ते-ऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्याप्त्यर्थमाह—'तेलुपनिरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हंतता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता भी कारण है । यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों पद स्थापित किये हैं । उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी होता है, परन्तु वही समग्ररूपादिभक्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थंकर प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हंत धनने में समग्र तेश्वर्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भिः" इस पद से सूत्रकार ने ख्यापित की है । ३ ।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता है । अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादिसिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें अर्हंतता नहीं आती है, कारण अर्हंतता आनेमें "तेल्लुक्कनिरिक्खियमहिय पुइण्हि" कारण माना गया है । तात्पर्य इसका इस प्रकार—जो

ઉત્તર—અર્હંતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ કરવું એજ કારણ મનાયુ નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે એજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા બંને પદ મૂક્યા છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમા પણ હોય છે પણ ત્યાં સમગ્ર રૂપાદિભક્તા હોતી નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અર્હંત બનવામા સમગ્ર એશ્વર્યાદિ ગુણુ બોધ એ એ વાત "ભગવદ્ભિ" આ પદથી સૂત્રકારે સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે અનાદિ સિદ્ધ મુક્ત માનનારા છે, તેમણે પણ તેમ થઈ નથી છે હવે પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુક્ત માન્યા છે તેઓ જે કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામા અર્હંતતા આવતી નથી, કારણ કે અર્હંતતા આવવામા "તેલુક્કનિરિક્કિયમહિયપુઈણ્હિ" કારણ

पूजएहि' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति ।

ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षित-
महितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, तत्र च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह—' तीयपडुप्पण-
मणागयजाणएहि' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगताः खलुअतीत-
प्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेषामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीताना-
गतयोरसत्त्वात्, असत्ता च ग्रहणाऽसम्भवात् । ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अननजान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो
जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अहंत नहीं होते हैं । अहंत प्रभु ही त्रैलोक्य
द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते हैं, कारण इनके तीर्थकर
प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नहीं । ४ ।

शका—यदि अहंत बननेमें त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजि-
तपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानु-
सारी हैं कल्पित बुद्ध भी अहंत माने जावेगे कारण वे भी त्रैलोक्य द्वारा
निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये हैं, इस तरह उभयत्रतुल्यता
की आपत्ति आती है ।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण
अहंत बननेमें जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित पूजितता कारण है
उसी प्रकार "तीय पडुप्पण मणागय जाणएहि" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अना-
गत विपर्योका जापकपना भी कारण है । बुद्ध भले ही उनकेमानने वाले द्वारा

छे तेनु तात्पर्य आ प्रमाणे छे—जे एव सादिसिद्ध होय छे, तेमनामा अनत
ज्ञान अने अनत दर्शन उत्पन्न थछे नय छे, पणु जेवा भधा एव अहंत
थना नथी अहंत प्रभु जे त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित अने पूजित थाय
छे, कारण छे तेमनी तीर्थ कर प्रकृतिने उदय रहे छे अन्यने नही (४)

शका—जे अहंत बनवामा त्रैलोक्य निरीक्षित, महित अने पूजितपणु
कारण होय तो बौद्ध सिद्धांत द्वारा छे जे पर्यायास्तिक नय मतानुसारी छे,
कल्पित बुद्ध पणु अहंत मनाथे कारण छे तेओ पणु त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित,
महित अने पूजित मनाथा छे, आ रीते उभयत्र तुल्यतानी मुश्केली आवे छे

उत्तर—आ रीते तुल्यतानी मुश्केली आवी शकती नथी, कारण छे अहंत
बनवामा जे रीते त्रैलोक्य निरीक्षित, महित पूजितता कारणरूप छे जेव प्रजारे
" तीय पडुप्पण मणागय जाणएहि " भूत, वर्तमान अने भविष्यना विपर्योनी
णणुदारी पणु कारणरूप छे बुद्धने भवे तेमने माननाराओजे त्रैलोक्य निरी-
न० ६१

कैश्चिदिप्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः । उक्तञ्च—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीतानागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ।।

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसगा जितेन्द्रियाः ॥ २ ॥ इत्यादि ।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पृजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की जापकना नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती । यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है । इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है । इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है । ७ ।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं । कहा भी है—

“ ऋषयः सयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीतानागतान् भावा, वर्तमानाश्च भारत ।।

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ॥ २ ॥

क्षित महित अने पूजित तरीके स्वीकार्यो होय, पण तेमनाभा भूत, वर्तमान अने लविध्यना विषयोंनी लक्षणकारी नहीं कारण के तेमना सिद्धात प्रमाणे भूत अने लविध्यता सिद्ध नथी थती अे सिद्धात अेकान्तत क्षणिकवादी छे, तेथी तेमा अेकान्त वर्तमान क्षणनुं न् अस्तित्व स्वीकार्युं छे आ रीते अतीत(भूत) अने अनागत (लविध्य) क्षणानु असत्त्व होवार्थी तेमनु ग्रहण तेमना द्वारा थछ शकतु नहीं आ रीते तुल्यतानी मुश्किली हर थाय छे (५)

शका—व्यवहार नयनी मान्यताने माननारी केंद्रीक व्यक्ति अे वातने स्वीकार करे छे के सविन्यन भूत, लविध्य अने वर्तमान विषयोंना लक्षणकार होय छे कछु पण छे—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

“ अतीतानागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ॥ २ ॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह—‘सर्वणूहिं सर्वदरिशीहिं’—सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति । ते तु रूपयो न भवन्ति सर्वज्ञाः—सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्म-तुल्यदृष्ट्यभावात् ।

तदेव द्रव्यास्तिरूपर्यायास्तिरुनयमतानुसारिपरिरूपितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थ-करा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अहंत होने में कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले किननेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋपियों में भी अहंतता आ जावेगी । इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खड़ी ही रहती ? ।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नहीं आती है, कारण सूत्र में इस बात की निवृत्ति के लिये “सर्वणूहिं सर्वदरिशीहिं” ये पद रक्खे गये हैं । ये पद यह स्पष्ट करते हैं कि तीर्थकर अहंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋपिजन नहीं । इनमें सर्वज्ञता इसलिये नहीं आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नहीं होते हैं । तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नहीं आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते हैं । फलमूल आदि के आहार करने वालों में समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है । इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिरूपित

ले भूत, लविध्य अने वर्तमान विषयोंने जणुवा ते अहंत थवाभा कारणुप बनाय तो व्यवहार नयनी मान्यता प्रमाणे आलनार डेटलीड व्यक्ति-ओ द्वारा कल्पित ऋपिओभा पणु अहंतता आवी जशे आ रीते तेमनी साथे तुल्यतानी सुरकेली आवी ज पडे छे ?

उत्तर—आ रीते पणु तुल्यतानी सुरकेली आवती नथी कारणु डे सूत्रमा ते वातना निराकारणु भाटे “सर्व णूहिं सर्व दरिशीहिं” ओवा पढे भूक्या डे ओ पढे ओ स्पष्ट करे छे डे तीर्थकर अहंत ज सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी छे, ओ ऋपिजन नथी तेमनाभा सर्वज्ञता ओ जारणे आवती नथी डे तेओ समस्त जवादिक द्रव्येना प्रदेश अने तेमनी पर्यायेना जणुकार डोता नथी तथा सर्वदर्शित्व ते कारणे आवतु नथी डे तेओ इणभूण आदिने आहार करे छे इणभूण आदिने आहार करनारभा समस्त प्राणीओनी साथे आत्मतुल्यतानी दृष्टि रहेती नथी आ रीते द्रव्यार्थिक अने पर्यायार्थिक नयनी मान्यता प्रमाणे

कैश्चिदिप्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थक्षायका ऋषयः । उक्तञ्च—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ॥

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥ इत्यादि ।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पृजित स्वीकृत क्रिये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की जापकना नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती । यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है । इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है । इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति दृष्ट जाती है । ५ ।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्न विषयो के ज्ञाता होते हैं । कहा भी है—

“ ऋषयः सयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत ॥

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥

क्षित महित अने पूजित तरीके स्वीकार्यो होय, पण तेमनामा भूत, वर्तमान अने भविष्यता विषयोनी नक्षुकारो नथी कारणे के तेमना सिद्धात प्रभावे भूत अने भविष्यता सिद्ध नथी थती अे सिद्धात अेकान्तत क्षणिकवादी छे, तेथी तेमा अेकान्त वर्तमान क्षणनु न् अस्तित्व स्वीकार्युं छे आ रीते अतीत (भूत) अने अनागत (भविष्य) क्षणोतु असत्त्व होवार्थी तेमनु अहणु तेमना द्वारा थर्ध शकतु नथी आ रीते तुल्यतानी मुश्केली दूर थाय छे (५)

शका—व्यवहार नयनी मान्यताने माननारी केटलीक व्यक्ति अे बातने स्वीकार करे छे के ऋषिजन भूत, भविष्य अने वर्तमान विषयोना नक्षुकार होय छे कहु पण छे—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

“ अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥

अतस्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह—‘सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं’—सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति । ते तु ऋपयो न भवन्ति सर्वज्ञाः—सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिज्वात्म-तुल्यदृष्ट्यभावात् ।

तदेव द्रव्यास्तिरूपर्यायास्तिरुनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्य-करा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हंत होने में कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले कितनेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋपियों में भी अर्हंतता आ जावेगी । इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खड़ी ही रहती ? ।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नहीं आती है, कारण सूत्र में इस बात की निवृत्ति के लिये “सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं” ये पद रक्खे गये हैं । ये पद यह स्पष्ट करते हैं कि तीर्थकर अर्हंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नहीं । इनमें सर्वज्ञता इसलिये नहीं आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नहीं होते हैं । तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नहीं आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते हैं । फलमूल आदि के आहार करने वालों में समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है । इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

जे भूत, लविध्य अने वर्तमान विषयेने जणुवा ते अर्हंत थवामा कारणरूप मनाय तो व्यवहार नयनी मान्यता प्रमाणे आलनार केटलीक व्यक्ति-ओ द्वारा कल्पित ऋषियोमा पणु अर्हंतता आवी जथे आ रीते तेमनी साथे तुल्यतानी सुरडेली आवी न पडे छे ?

उत्तर—आ रीते पणु तुल्यतानी सुरडेली आवती नथी जारणु के सूत्रमा ते बातना निराकरणु भाटे “सव्व ण्णूहिं सव्व दरिसीहिं” जेवा पढो भूक्या छे जे पढो जे स्पष्ट करे छे के तीर्थ कर अर्हंत न सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी छे, जे ऋषिजन नथी तेमनामा सर्वज्ञता जे कारणे आवती नथी के तेओ समस्त जीवादिक द्रव्येना प्रदेश अने तेमनी पर्यायेना जणुकार छेता नथी तथा सर्वदर्शित्व ते जारणे आवतु नथी के तेओ इणभूण आदिने आहार करे छे इणभूण आदिने आहार करनारमा समस्त प्राणीओनी साथे आत्मतुल्यतानी दृष्टि रहेती नथी आ रीते द्रव्यार्थिक अने पर्यायार्थिक नयनी मान्यता प्रमाणे

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायमा ऋषयः । उक्तञ्च—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूलाऽनिग्रहनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ! ।

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसगा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥ इत्यादि ।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पृजित स्वीकृत क्रिये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की जापकना नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती । यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है । इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है । इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है । ५ ।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं । कहा भी है—

“ ऋषयः सयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीतानागतान् भावा, वर्तमानाश्च भारत ! ।

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥

क्षित महित अने पृजित तरीके स्वीकार्या होय, पण तेमनाभा भूत, वर्तमान अने लविध्यना विषयोनी लक्षुकारी नथी कारण के तेमना सिद्धात प्रभावे भूत अने लविध्यता सिद्ध नथी थती अे सिद्धात एकान्तत क्षणिकवादी छे, तेथी तेमा एकान्त वर्तमान क्षणनु न् अस्तित्व स्वीकार्यु छे आ रीते अतीत (भूत) अने अनागत (लविध्य) क्षणोनु असत्त्व होवार्थी तेमनु ग्रहण तेमना द्वारा थर् शकतु नथी आ रीते तुल्यतानी मुश्केली हर थाय छे (५)

शका—व्यवहार नयनी मान्यताने माननारी डेटलीक व्यक्तित्व अे वातनेा स्वीकार करे छे के ऋषिजन भूत, लविध्य अने वर्तमान विषयोना लक्षुकार होय छे कहु पण छे—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

“ अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह—‘सर्ववण्णूहिं सर्वदरिसीहिं’—सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति । ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः—सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्व्वात्म-तुल्यदृष्ट्यभावात् ।

तदेव द्रव्यास्तिरूपर्यायास्तिरुनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थ-करा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हंत होने में कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले किननेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियों में भी अर्हंतता आ जावेगी । इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खड़ी ही रहती ? ।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नहीं आती है, कारण सूत्र में इस बात की निवृत्ति के लिये “सर्ववण्णूहिं सर्वदरिसीहिं” ये पद रक्खे गये हैं । ये पद यह स्पष्ट करते हैं कि तीर्थकर अर्हंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नहीं । इनमें सर्वज्ञता इसलिये नहीं आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नहीं होते हैं । तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नहीं आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते हैं । फलमूल आदि के आहार करने वालों में समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है । इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

ने लूत, लविध्य अने वर्तमान विषयेने न्णुवा ते अर्हंत थवामा कारणुत्थ भनाय तो व्यवहार नयनी मान्यता प्रमाणे आलनार डेटलीक व्यक्ति-ओ द्वारा कल्पित ऋषियोमा पणु अर्हंतता आवी जशे आ रीते तेमनी साथे तुल्यतानी मुश्केली आवी ज पडे छे ?

उत्तर—आ रीते पणु तुल्यतानी मुश्केली आवती नथी कारणु डे सूत्रमा ते वातना निराकरणु भाडे “सर्ववण्णूहिं सर्व दरिसीहिं” ओना पढे भूथया छे ओ पढे ओ स्पष्ट करे छे डे तीर्थ कर अर्हंत ज सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी छे, ओ ऋषिजन नथी तेमनामा सर्वज्ञताओ कारणु आवती नथी डे तेओ समस्त जीवादिक द्रव्येना प्रदेश अने तेमनी पर्यायेना न्णुकार होता नथी तथा सर्वदर्शित्व ते कारणु आवतु नथी डे तेओ इणभूण आदिने आहार करे छे इणभूण आदिने आहार करनारमा समस्त प्राणियोनी साथे आत्मतुल्यतानी दृष्टि रहेती नथी आ रीते द्रव्यार्थिक अने पर्यायार्थिक नयनी मान्यता प्रमाणे

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः । उक्तञ्च—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीतानागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ! ।

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसगा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥ इत्यादि ।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की जापकना नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती । यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है । इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है । इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है । ५ ।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं । कहा भी है—

“ ऋषयः सयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

अतीतानागतान् भावा, वर्तमानाश्च भारत ! ।

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसगा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥

क्षित महित अने पूजित तरीके स्वीकार्य होय, पण तेमनामा भूत, वर्तमान अने लविष्यना विषयेनी नक्षुकारी नहीं कारण के तेमना सिद्धात प्रमाणे भूत अने लविष्यता सिद्ध नथी थती अे सिद्धात एकान्तत क्षणिकवादी छे, तेथी तेमा एकान्त वर्तमान क्षणनु न् अस्तित्व स्वीकार्युं छे आ रीते अतीत (भूत) अने अनागत (लविष्य) क्षणानु असत्त्व होवाथी तेमनु अहण तेमना द्वारा अर्थ शकतु नहीं आ रीते तुल्यतानी मुश्केली हर थाय छे (५)

शका—व्यवहार नयनी मान्यताने माननारी केटलीक व्यक्ति अे वातने स्वीकार करे छे के ऋषिजन भूत, लविष्य अने वर्तमान विषयेना नक्षुकार होय छे कहु पण छे—

“ ऋषयः सयतात्मानः फलमूला निलाशनाः ।

तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥

“ अतीतानागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?

ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसगा जितेन्द्रियाः ” ॥ २ ॥

कापिलिकम् १३, लौकायतिकम् १४, पण्डितन्त्रम् १५, माठरम् १६, पुराणम् १७, व्याकरणम् १८, भागवतम् १९, पातञ्जलम् २०, पुण्यदैवतम् २१, लेखम् २२, गणितम् २३, शकुनस्तम् २४, नाटकानि २५, अथवा-द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारश्च वेदाः साङ्गोपाङ्गाः, एतानि मिथ्यादृष्टेर्मिथात्मपरिग्रहीतानि मिथ्याश्रुतम् । एतानि चैव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिग्रहीतानि सम्यक्श्रुतम् । अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि चैव सम्यक्श्रुतम्, कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, यस्मात्ते मिथ्यादृष्टेर्यस्तैश्चैव समयैर्नोदिताः सन्तः केचित् स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्ति । तदेतन्मिथ्याश्रुतम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘ से किं तं मिच्छासुय० ’ इति । अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् इति । उत्तरमाह—‘ मिच्छासुयं० ’ इत्यादि । तत् खलु मिथ्याश्रुत भवति, यदिदम् अज्ञानिकैः=अल्पमतिभिः मिथ्यादृष्टिभिः=मिथ्यात्विभिः, स्वच्छन्दबुद्धिमतिभिरुल्लिखितम्, तत्र बुद्धिः=अवग्रहेहारूपा, मतिः=अवायधारणारूपा, स्वच्छन्देन=स्वाभिप्रायेण, न तु सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारेण, बुद्धिमतिभ्या विकल्पितम्, स्वबुद्धि

अथ सूत्रकार मिथ्याश्रुत का वर्णन करते हैं—‘ से किं तं मिच्छासुय० ’ इत्यादि । शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! मिथ्याश्रुत का क्या स्वरूप है ! उत्तर—मिथ्याश्रुत वह है कि जिसे अज्ञानी—अल्पमतियुक्त—मिथ्यादृष्टि जीवों ने अपनी स्वच्छन्द मति एव बुद्धि द्वारा परिकल्पित किया है । यहा जो “ स्वच्छन्द मति बुद्धि ” ऐसा कहा है उसका अभिप्राय यह है कि जो मिथ्यादृष्टि जीव हुआ करते हैं वे सर्वज्ञ प्रणीत अर्थके अनुसार पदार्थों की प्ररूपणा नहीं करते, किन्तु अपने अभिप्राय के अनुसार जो अपनी बुद्धि और मतिमें आता है उसे ही सत्य कल्पित कर लिया करते हैं । यहा अवग्रह एव ईहारूप मान्यता का नाम बुद्धि है, तथा अवाय एव धारणारूप मान्यता का नाम मति है । इस तरह बुद्धि और मतिमें भेद

इसे सूत्रकार मिथ्याश्रुतवु वलुन करे छे—“से किं तं मिच्छासुय० ” इत्यादि शिष्य पूछे छे—हे भदन्त ! मिथ्याश्रुतवु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—मिथ्याश्रुत ते छे ते जेने अज्ञानी—अल्पमतिवाणा—मिथ्यादृष्टि लुवाये पोतानी स्वरुप मति अने बुद्धि द्वारा परिकल्पित क्युं छे अही के “ स्वच्छन्द मति बुद्धि ” अये कलु छे तेनु तात्पर्य अये छे के जे मिथ्यादृष्टि लुव डाय ते तेओ सर्वज्ञ प्रणीत अर्थ प्रमाणे पदार्थोनी प्ररूपणा करता नथी, पणु पोताना अभिप्राय प्रमाणे जे पोतानी बुद्धि अने मतिमा आवे छे अने न सत्य कपी वे छे अही अवग्रह अने ईडाइय मान्यतावु नाम बुद्धि छे,

अथ मिथ्याश्रुत वर्णयति—

मूलम्—से किं तं मिच्छासुय ? । मिच्छासुयं जं इमं अण्णा-
णि एहि मिच्छादिट्टिएहिं सच्छन्दबुद्धिमइविगप्पिय, तं जहा-
भारहं १, रामायण २, भीमासुरुक्कं ३, कोडिल्लय ४, सगडभदि-
याओ ५ खोड—(घोटक) मुहं ६, कप्पासियं ७, नागसुद्धुमं ८,
कणगसत्तरी ९, वइसेसिय १०, बुद्धवयणं ११, तेरासिय १२,
काविलिय १३, लोगायय १४, सट्टितंत १५, माढर १६, पुराण १७,
वागरणं १८, भागवय १९, पायजली २०, पुस्सदेवर्यं २१, लेहं २२,
गणिय २३, सउणरुय २४, नाडयाइ २५, अहवा वावत्तरि-
कलाओ, चत्तारि य वेया संगोवगा । एयाइं मिच्छादिट्टिस्स
मिच्छत्तपरिग्गहियाइ मिच्छासुय । एयाइ चेव सम्मदिट्टिस्स
सम्मत्तपरिग्गहियाइ सम्मसुय । अहवा—मिच्छदिट्टिस्स वि
एयाइं चेव सम्मसुय, कम्हा ? सम्मत्तहेउत्तणओ, जम्हा ते
मिच्छदिट्टिया तेहि चेव समएहि चोइया समाणा केइ सपक्ख-
दिट्टिओ चयति । से तं मिच्छासुय ॥ सू० ४१ ॥

छाया—अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् ? । मिथ्याश्रुत यदिदमज्ञानिकैर्मिथ्यादृष्टिकै-
स्वच्छन्दबुद्धिमतिविरुल्लिप्तम्, तद् यथा—भारतम् १, रामायणम् २, भीमासुरोक्तम्
३, कौटिल्यकम् ४, शकटभद्रिकाः ५, खोडा (घोटक) मुखम् ६, कार्पासिकम् ७,
नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिकम् १०, बुद्धवचनम् ११, त्रैराशिकम् १२,

मुक्त जीवों से भिन्न तीर्थंकर अर्हत प्रभु हैं, यह बात इन विशेषणों द्वारा
प्रतिपादित की गई है ६ ॥ सू० ४० ॥

परिकल्पित मुक्त लोकोत्थी लिन्न तीर्थंकर अर्हत प्रभु छे, ओ बात ओ विशे-
षणो द्वारा सिद्ध उरवाभा आवी छे (६) ॥ सू ४० ॥

તપિલિકમ્ ૧૩, લૌકાયતિકમ્ ૧૪, પટ્ટિતન્ત્રમ્ ૧૫, માઠરમ્ ૧૬, પુરાણમ્ ૧૭, ચાકરણમ્ ૧૮, ભાગવતમ્ ૧૯, પાતંજલમ્ ૨૦, પુણ્યદૈવતમ્ ૨૧, લેખમ્ ૨૨, ણિતમ્ ૨૩, શકુનરુતમ્ ૨૪, નાટકાનિ ૨૫, અથા-દ્વાસપ્તિઃ કલાઃ, ચત્વા-શ્ર વેદાઃ સાંજ્ઞોપાંજ્ઞાઃ, એતાનિ મિથ્યાદૃષ્ટેર્મિથ્યાત્વપરિગ્રહીતાનિ મિથ્યાશ્રુતમ્ । એતાનિ ચૈવ સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ સમ્યક્ત્વપરિગ્રહીતાનિ સમ્યક્શ્રુતમ્ । અથવા મિથ્યાદૃષ્ટે-લ્પ્યેતાનિ ચૈવ સમ્યક્શ્રુતમ્, કસ્માત્ ? સમ્યક્ત્વહેતુત્વાત્, યસ્માત્તે મિથ્યાદૃષ્ટ-પસ્તૈશ્ચૈવ સમયૈર્નોદિતાઃ સન્તઃ કેચિત્ સ્વપક્ષદૃષ્ટીસ્ત્યજન્તિ । તદેતન્મિથ્યાશ્રુતમ્ ॥

ટીકા—શિષ્ય. પૂછતિ—‘ સે કિં તં મિચ્છાસુયં ’ ઇતિ । અથ કિં તન્મિ-થ્યાશ્રુતમ્ ઇતિ । ઉત્તરમાહ—મિચ્છાસુયં ’ ઇત્યાદિ । તત્ સ્વલ્પ મિથ્યાશ્રુત મ્ભવતિ, પદિદમ્ અજ્ઞાનિકૈઃ=અલ્પમતિમિ મિથ્યાદૃષ્ટિમિઃ=મિથ્યાત્વિમિઃ, સ્વચ્છન્દવુદ્ધિ-મતિનિકલ્પિતમ્, તત્ વુદ્ધિઃ=અગ્રહેહારૂપા, મતિઃ=અવાય ધારણારૂપા, સ્વચ્છન્દેન=સ્વાભિપ્રાયેણ, ન તુ સર્વજ્ઞપ્રણીતાર્યાનુસારેણ, વુદ્ધિમતિભ્યા વિકલ્પિતમ્, સ્વવુદ્ધિ

અવ સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુત કા વર્ણન કરતે હૈ—‘ સે કિં ત મિચ્છાસુયં ’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે ભદન્ત ! મિથ્યાશ્રુત કા કયા રવરૂપ હૈ ! ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત વહ હૈ કિ જિસે અજ્ઞાની-અલ્પમતિયુક્ત-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોં ને અપની સ્વચ્છદ મતિ એવ વુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કિયા હૈ । યહા જો “ સ્વચ્છદ મતિ વુદ્ધિ ” એસા કહા હૈ ઉસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ જો મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ હુઆ કરતે હૈં વે સર્વજ પ્રણીત અર્થકે અનુસાર પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા નહી કરતે, કિન્તુ અપને અભિપ્રાય કે અનુસાર જો અપની વુદ્ધિ ઓર મતિમેં આતા હૈ ઉસે હી સત્ય કલ્પિત કર લિયા કરતે હૈં । યહા અવગ્રહ એવ ઈહારૂપ માન્યતા કા નામ વુદ્ધિ હૈ, તયા અવાય એવ ધારણારૂપ માન્યતા કા નામ મતિ હૈ । ડસ તરહ વુદ્ધિ ઓર મતિમે ભેદ

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતવુ વર્ણન કરે છે—“સે કિં ત મિચ્છાસુયં ” ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! મિથ્યાશ્રુતવુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની-અલ્પમતિવાળા-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોએ પોતાની સ્વચ્છદ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહીં જે “ સ્વચ્છદ મતિ બુદ્ધિ ” એમ કહ્યું છે તેવું વાતપર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ હોય છે તેઓ સર્વજ પ્રણીત અર્થ પ્રમાણે પદાર્થોની રૂપરૂપા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમા આવે છે એને જ સત્ય કલ્પી લે છે અહીં અવગ્રહ અને ઇહારૂપ માન્યતાવુ નામ બુદ્ધિ છે,

પરિકલ્પિતમિત્યર્થઃ, સદ્ યથા-તત્=મિ યાશ્રુત, યથા=યેન પ્રકારેણ ભગવતા કથિત તથા કથયામીત્યર્થઃ । ભારત ૧, રામાયણમ્ ૨, મીમાસુરોક્ત=મીમાસુરેણ રચિત શાસ્ત્રમ્ ૩, કૌટિલ્યક-કૌટિલ્યેન=ચાણક્યેન નિર્મિતમ્ અર્થશાસ્ત્રમ્ ૪, શકુટભદ્રિકાઃ ૫, ઘોટકમુરુ-ઘોટકમુલનામક શાસ્ત્ર ૬, કાર્પાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિક-કળાદર્શનમ્ ૧૦, ત્રિપિટકરૂપં ૧૧, ત્રૈરાશિક-ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાયમન્યગ્રી ગ્રન્થવિશેષઃ ૧૨, કાપિલક-સાખ્યશાસ્ત્રમ્ ૧૩, લૌકાયતિક-ચાર્વાકદર્શનમ્ ૧૪, પષ્ટિતત્ર-સાખ્યશાસ્ત્રગ્રન્થવિશેષ ૧૫, માઠર-માઠરનિર્મિત શાસ્ત્ર પોઢશતન્ત્રસ્થાપકો ન્યાયશાસ્ત્રવિશેષઃ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતજ્જલ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખઃ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુનરુતમ્ ૨૪, નાટકાનિ ૨૫ ઇતિ । અથા-અથ ચેત્યર્થઃ । દ્વામસપ્તતિ, વ્લાઃ, ચત્વારો વેદાઃ સાજ્ઞોપાજ્ઞાઃ । એતાનિ ભારતાદીનિ શાસ્ત્રાણિ, યદા મિથ્યાદષ્ટેર્મિથ્યાત્વેન પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તદા વિપરીતાભિનિગેગટ્તદ્દિદેતુત્વાન્મિથ્યાશ્રુત

જાનના ચાલ્હિયે । વે મિથ્યાશ્રુત યે હૈ-ભારત ૧, રામાયણ ૨, મીમાસુર કેદ્વારા રચિત શાસ્ત્ર, ચાણક્ય કે દ્વારા ઘનાયા હુઆ અર્થશાસ્ત્ર ૪, શકુટભદ્રિકા ૫, ઘોટકમુરુ નામકા શાસ્ત્ર ૬, કાર્પાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિકદર્શન ૧૦, પિટકત્રય ૧૧, ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાય સ્વધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, સાખ્યશાસ્ત્ર ૧૩, ચાર્વાક દર્શન ૧૪, પષ્ટિતત્ર સાખ્યો કા ગ્રન્થ વિશેષ ૧૫, માઠર-સોલહ તત્ત્વો કી સ્થાપના કરનેવાલા ન્યાયશાસ્ત્ર કા ગ્રન્થવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતજ્જલ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુ નરુત ૨૪, એવ નાટક ૨૫, । તથા વહત્તર કલાઈ સાગોપાજ્ઞ ચારોવેદ । યે ભારતાદિકશ્રુત જવ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) મીમાસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાલ્હિક્યે ઘનાવેલુ અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકુટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુરુ નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સમ્પ્રદાય સ્વધી અન્નવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) પષ્ટિતત્ર-સાખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરુષ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજ્જલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુ નરુત અને (૨૫) નાટક તથા ઘોતેર કળાઓ સાગોપાગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત ન્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति । एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिभावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्यक्श्रुतम्, तद्भावाऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात् ।

अथवेत्यादि । अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतं भवति । शिष्यः पृच्छति—'कम्हा ?' इति । कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात् । सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति—'जम्हा०' इत्यादि ।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव सम्यै =भारताद्युक्तैरेव स्रसिद्धान्तैः, पूर्वापरविरोधेन, यद्वा गगादिपरीतः पुरुषस्तामन्नातीन्द्रियमर्थमनुबुध्यते, रागादिपरीत-

क्रिये जाते हैं उस समय ये विपरीत अभिनिवेश को बढ़ाने के कारण होने से मिथ्याश्रुत माने जाते हैं । तथा जिस समय ये सम्यग्दृष्टि जीवों द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक गृहीत क्रिये जाते हैं उस समय ये उसे अपने भीतर रही हुई असारता के प्रदर्शक होते हैं इससे उसकी आत्मामें सम्यक्त्व परिणाम स्थिरतर हो जाता है अतः उस सम्यग्दृष्टि की अपेक्षा ये सम्यक्श्रुत रूपसे भी माने जाते हैं । अथवा-किसी मिथ्यादृष्टि जीव के लिये भी ये भारतादिकश्रुत सम्यक्श्रुतरूपसे परिणमित हो जाते हैं, कारण क्रिये उस आत्मामें सम्यक्त्व के कारण बन जाते हैं । सम्यक्त्व के कारण ये उसको किस तरह से बनते हैं ? यही बात यहा स्पष्ट की जाती है-मिथ्यादृष्टि जीव जब भारतादि शास्त्रोंमें प्रतिपादित सिद्धान्तों का अवलोकन करता है, तो जब उसे वहा पूर्वापरविरोध दृष्टिगत होता है अथवा वह ऐसा भी विचार करता है कि इन वेदादिक शास्त्रोंमें प्रायः

ते वप्यते ते विपरीत अभिनिवेशने वधारवानु काण्णु डोवायी मिथ्याश्रुत मनाय ते तथा जे मभये जे सम्यग्दृष्टि एवेा द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक अडणु डगय ते, त्यारे तेज्यो तेने पोतानी अदर रडेल असारताना प्रदर्शक थाय छे तेथी तेना आत्मामा सम्यक्त्व परिणाम वधारे स्थिर थाय ते तेथी ते सम्यग्दृष्टिनी अपेक्षाजे तेमने सम्यक्श्रुतइपे पणु मनाय ते अथवा कांछ कांछ मिथ्यादृष्टि एवने माटे पणु जे भारतादिऽश्रुत सम्यक्श्रुतइपे परिणु षुमित थाय ते, तारणु के तेज्यो ते आत्मामा सम्यक्त्वतु काण्णु भने ते तेज्यो तेने माटे सम्यक्त्वतु तारणु डेवी रीते भने छे ? जे-वात अडी रूपए डर वामा आवे जे-मिथ्यादृष्टि एव न्यारे भारतादि शास्त्रोंमा प्रतिपादित सिद्धान्तो अवलोकन करे छे त्यारे जे तेने पूर्वापर विरोध नजरे पडे ते अथवा ते जेवे।

પરિકલ્પિતમિત્યર્થઃ, તદ્ યથા-તત્=મિથ્યાશ્રુત, યથા=યેન પ્રકારેણ ભગવતા કથિત તથા કથયામીત્યર્થઃ । ભારત ૧, રામાયણમ્ ૨, મીમાસુરોક્ત=મીમાસુરેણ રચિતં શાસ્ત્રમ્ ૩, કૌટિલ્યક-કૌટિલ્યેન=ચાણક્યેન નિર્મિતમ્ અર્થશાસ્ત્રમ્ ૪, શકટભદ્રિકાઃ ૫, ઘોટકમુખ=ઘોટકમુખનામક શાસ્ત્રં ૬, કાર્પાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ ૮, કનકસપ્તતિઃ ૯, વૈશેષિક=કળાદર્શનમ્ ૧૦, પુદ્ગલચન=ત્રિપિટકરૂપ ૧૧ ત્રૈરાશિક-ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાયસમ્બન્ધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, કાપિલક-સાર્વજ્ઞશાસ્ત્રમ્ ૧૩, લૌકાયતિક=ચાર્વાકદર્શનમ્ ૧૪, પષ્ટિતન્ત્ર=સાર્વજ્ઞશાસ્ત્રગ્રન્થવિશેષ ૧૫, માઠર-માઠરનિર્મિત શાસ્ત્ર પોઢશતન્ત્રસ્થાપકો ન્યાયશાસ્ત્રવિશેષઃ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતબ્રહ્મ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખઃ ૨૨, ગણિતં ૨૩, શકુનરુતમ્ ૨૪, નાટકાનિ ૨૫ इति । અથા-અથ ચેત્યર્થઃ । દ્વાસપ્તતિ. ક્લાઃ, ચત્વારો વેદાઃ સાગ્નોપાગ્નાઃ । एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टीर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा निपरीताभिनिवेशाद्भिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

જાનના ચાહિયે । વે મિથ્યાશ્રુત યે હૈ-ભારત ૧, રામાયણ ૨, મીમાસુર કે દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર, ચાણક્ય કે દ્વારા યનાયા દ્વારા અર્થશાસ્ત્ર ૪, શકટભદ્રિકા ૫, ઘોટકમુખ નામક શાસ્ત્ર ૬, કાર્પાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિકદર્શન ૧૦, પિટકત્રય ૧૧, ત્રૈરાશિકસપ્રદાય સવધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, સાખ્યશાસ્ત્ર ૧૩, ચાર્વાક દર્શન ૧૪, પષ્ટિતન્ત્ર સાખ્યોં કા ગ્રન્થ વિશેષ ૧૫, માઠર-સોલહ તત્વોં કી સ્થાપના કરનેચાલા ન્યાયશાસ્ત્ર કા ગ્રન્થવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતબ્રહ્મ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુ નરુત ૨૪, એવ નાટક ૨૫, । તથા વહત્તર ક્લાઈ સાગોપાગ્ન ચારોંવેદ । યે ભારતાદિકશ્રુત જય મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવોં દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત

તથા અવાય અને ધારણા૩૫ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) મીમાસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણક્યે યનાવેલું અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનું શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સપ્રદાય સવધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) પષ્ટિતન્ત્ર-સાખ્યોના ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરુષ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગ વત, (૨૦) પાતબ્રહ્મ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુ નરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાગોપાગ આરે વેદ એ ભાર તાદિક શ્રુત ન્યાયે મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવોં દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति । एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिभावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्यक्श्रुतम्, तद्गताऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात् ।

अथवेत्यादि । अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतं भवति । शिष्यः पृच्छति—‘कम्हा ?’ इति । कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात् । सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति—‘जम्हा०’ इत्यादि ।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव समयै =भारताद्युक्तैरेव स्वसिद्धान्तैः, पूर्वापरविरोधेन, यद्वा गगादिपरीतः पुरुषस्तावन्नातीन्द्रियमर्थमनुबुध्यते, रागादिपरीत-

किये जाते हैं उस समय ये विपरीत अभिनिवेश को बढ़ाने के कारण होने से मिथ्याश्रुत माने जाते हैं । तथा जिस समय ये सम्यग्दृष्टि जीवों द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक गृहीत किये जाते हैं उस समय ये उसे अपने भीतर रही हुई असारता के प्रदर्शक होते हैं इससे उसकी आत्मामें सम्यक्त्व परिणाम स्थिरतर हो जाता है अतः उस सम्यग्दृष्टि की अपेक्षा ये सम्यक्श्रुत रूपसे भी माने जाते हैं । अथवा-किसी मिथ्यादृष्टि जीव के लिये भी ये भारतादिकश्रुत सम्यक्श्रुतरूप से परिणामित हो जाते हैं, कारण किये उस आत्मामें सम्यक्त्व के कारण बन जाते हैं । सम्यक्त्व के कारण ये उसको किस तरह से बनते हैं? यही बात यहां स्पष्ट की जाती है-मिथ्यादृष्टि जीव जब भारतादि शास्त्रोंमें प्रतिपादित सिद्धान्तों का अवलोकन करता है, तो जब उसे वहा पूर्वापरविरोध दृष्टिगत होता है. अथवा वह ऐसा भी विचार करता है कि इन वेदादिक शास्त्रोंमें प्रायः

ते वपन्ते ते विपरीत अभिनिवेशने वधाग्वानु कारणु डोवाधी मिथ्याश्रुत मनाय छे तथा ते समये ये सम्यग्दृष्टि एवो द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक श्रुतु उरिय छे, त्यारे तेओ तेने पोतानी अदर रडेल असारताना प्रदर्शक थाय छे तेथी तेना आत्माभा सम्यक्त्व परिणाम वधारे स्थिर थाय छे तेथी ते सम्यग्दृष्टिनी अपेक्षाओ तेमने सम्यक्श्रुतइपे पणु मनाय छे अथवा केध केध मिथ्यादृष्टि एवने भाटे पणु ओ भारतादिऽश्रुत सम्यक्श्रुतइपे परिणु एमित थाय छे, कारणु के तेओ ते आत्माभा सम्यक्त्वनु कारणु भने छे तेओ तेने भाटे सम्यक्त्वनु कारणु केवी रीते भने छे? ओ-वात अडी रूपए उर वामा आवे छे-मिथ्यादृष्टि एव न्यारे भारतादि शास्त्रोंमा प्रतिपादित सिद्धान्तोनु अवलोकन करे छे त्यारे ओ तेने पूर्वापर विरोध नन्दे पडे छे अथवा ते ओवो।

परिकल्पितमित्यर्थः, एद् यथा-तत्=मिथ्याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित
 तथा कथयामीत्यर्थः । भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचित
 शास्त्रम् ३, कौटिल्यरू-कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४,
 शकटभट्टिकाः ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म
 ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, वृद्धत्रय=त्रिपिटकरूपं ११
 त्रैराशिक=त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेषः १२, कापिलरू=सारथ्यशास्त्रम्
 १३, लौकायतिकरू=चार्वाकदर्शनम् १४, पण्डितत्र=सारथ्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५,
 माठर-माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतन्त्रस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७,
 व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेखः २२, गणितं २३,
 शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति । अथवा-अथ चेत्यर्थः । द्वासप्ततिः कलाः,
 चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः । एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टिर्भि-
 ध्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशद्विहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये । ये मिथ्याश्रुत ये हैं-भारत १, रामायण २, भीमासुर
 के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४,
 शकटभट्टिका ५, घोटकमुख नामक शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म
 ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकरत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्र-
 दाय सबधी ग्रन्थविशेष १२, साख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४,
 पण्डितत्र साख्यों का ग्रन्थ विशेष १५, माठर-सोलह तत्वों की स्थापना
 करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८,
 भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकु-
 नरुत २४, एव नाटक २५, । तथा वहत्तर कलाएँ साङ्गोपाङ्ग चारोवेद ।
 ये भारतादिकश्रुत जय मिथ्यादृष्टि जीवो द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

तथा अथाय अने धारणाएँ मान्यतानु नाम मति छे आ शीते मति अने
 बुद्धि वच्ये लेह समजवानो छे अे मिथ्याश्रुत आ प्रमाणे छे-(१) भारत,
 (२) रामायण (३) भीमासुर द्वारा रचित शास्त्र (४) आणुकेये बनावेले अर्थ-
 शास्त्र, (५) शकट भट्टिका (६) घोटकमुख नामनु शास्त्र, (७) कार्पासिक, (८)
 नागसूक्ष्म (९) कनक सप्तक, (१०) वैशेषिक दर्शन, (११) पिटकरत्रय, (१२)
 त्रैराशिक सम्प्रदाय सबधी ग्रन्थविशेष, (१३) साख्यशास्त्र, (१४) चार्वाकदर्शन,
 (१५) पण्डितत्र-साख्येनो ग्रन्थविशेष, (१६) माठर-सोण तत्वोनी स्थापना
 करनार न्यायशास्त्रनो ग्रन्थविशेष, (१७) पुरुष, (१८) व्याकरण, (१९) भाग
 वत, (२०) पातञ्जल, (२१) पुष्पदैवत, (२२) लेख, (२३) गणित, (२४) शकु-
 नरुत अने (२५) नाटक तथा गोतेर कणाओ साङ्गोपाङ्ग चारो वेद अे भार-
 तादिक श्रुत न्याये मिथ्यादृष्टि जीवो द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत कराय छे,

सम्प्रति सम्यक्श्रुतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसितता च वर्णयति—

मूलम्—से कि त साइय सपज्जवसिय ? । अणाइय अपज्जवसिय च ? इच्चेइय दुवालसग गणिपिडगं वुच्छित्तिनयट्टयाए साइयं सपज्जवसिय, अठ्वुच्छित्तिनयट्टयाए अणाइयं अपज्जवसिय, त समासओ चउठ्विहं पणत्त, त जहा—दठ्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दठ्वओ णं सम्मसुयं एग पुरिस पडुच्च साइय सपज्जवसिय, वहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । खेत्तओ ण पच भरहाइ पचेरवयाइ पडुच्च साइय सपज्जवसियं, पचमहाविदेहाइ पडुच्च अणाइय अपज्जवसियं । कालओ णं उस्सप्पिणि ओसप्पिणि च पडुच्च साइय सपज्जवसिय, नो उस्सप्पिणि नो ओसप्पिणि च पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । भावओ ण जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जति, पणविज्जति, परुविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति तथा ते भावे पडुच्च साइयं सपज्जवसिय, खाओवसमिय पुण भाव पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय, अहवा भवसिद्धियस्स सुय साइय सपज्जवसिय च अभवसिद्धियस्स सुय अणाइय अपज्जवसियं । सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसोहि अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ । सव्वजीवाण पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ । जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते ण जीवो अजीवत्त पाविज्जा—

त्वादस्माद्गत् । वेदेषु चातीन्द्रिया अर्थाः प्रायो वर्णिताः । परन्त्वतीन्द्रियार्थदर्शी च वीतरागः सर्वज्ञः, स च तद्वक्ता नास्ति तत्र परस्परविरुद्धार्थदर्शनात्, तत्र कथं वेदार्थप्रतीतिरित्येव नोदिताः सन्तः केचिद् विवेकेनः मत्पक्षपादय इव स्वपक्षदृष्टीः=स्वदर्शनानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्वगम्य शासन स्वीकुर्वन्ति । तदेव सम्यक्त्व हेतुत्वाद् वेदादीन्पि शास्त्राणि कस्यचिन्मिथ्यादृष्टेरपि सम्यक्श्रुत भवति । तदेवन्मिथ्याश्रुत वर्णितम् ॥ सू० ४१ ॥

अतीन्द्रियार्थों का प्रतिपादन किया गया है, परन्तु इनके प्रतिपादन करने वाले वीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वे तो हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा अतीन्द्रिय अर्थों का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सके हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता देरी जाती है, अतः जब जैसी बात है तो फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती है? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते हैं और अर्हत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अंगीकार कर लेते हैं । इस तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते हैं । इस प्रकार यहाँ तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

पञ्च विचार करे छे के आ वेदादिक शास्त्रोमा भेटे भागे अतीन्द्रियार्थोनु समर्थन कर्युं छे पञ्च तेनु समर्थन करनारा वितराग सर्वज्ञ नधी, जेभले तेमनु समर्थन कर्युं छे तेओ तो अभास जेवी रागादिक दोषोधी इषित व्यक्ति छे, तेथी तेमना द्वारा अतीन्द्रिय अर्थोनु प्रतिपादन समीचीन रीते थछ शकै नही कारण छे तेओ जे विषयने पूर्ण रीते समझ जे शक्या नधी, ते कारणे जे शास्त्रोमा परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता नजरे पडे छे, तेथी जे वात जे प्रभावे छे तो पछी जे वेदादिके द्वारा वास्तविक अर्थनी प्रतीति केवी रीते थछ शकै ? आ प्रभावे पूर्वापर विरोधना विचारधी प्रेरता डेटलाउ विवेकी मिथ्यादृष्टि जेव वात वाताना दर्शनोना परित्याग करे छे अने अर्हत भगवान सर्वज्ञना शासनने अंगीकार करे छे आ रीते केछ केछ मिथ्यादृष्टि जेवमा सम्यग्दृष्टि पेदा करवाने कारणे जे दोषोधी वेदादिक शास्त्र तेनी अपेक्षाजे सम्यक्श्रुत पञ्च भाती देवामा आवे छे आ रीते अही सुधी मिथ्याश्रुतनु वर्णन थय ॥ २ - ॥

सम्प्रति सम्यक्श्रुतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसितता च वर्णयति—

मूलम्—से कि त साइय सपञ्जवसियं ? । अणाइय अपञ्जवसिय च ? इच्चेइय दुवालसंगं गणिपिडग वुच्छित्तिनयट्टयाए साइयं सपञ्जवसिय, अब्बुच्छित्तिनयट्टयाए अणाइय अपञ्जवसियं, तं समासओ चउठ्विहं पण्णत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओ णं सम्मसुयं एग पुरिस पडुच्च साइय सपञ्जवसिय, वहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइय अपञ्जवसिय । खेत्तओ ण पच भरहाइ पचेरवयाइ पडुच्च साइय सपञ्जवसिय, पचमहाविदेहाइ पडुच्च अणाइय अपञ्जवसियं । कालओ णं उस्सप्पिणि ओसप्पिणि च पडुच्च साइय सपञ्जवसिय, नो उस्सप्पिणि नो ओसप्पिणि च पडुच्च अणाइय अपञ्जवसिय । भावओ ण जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जति, पण्णविज्जति, परूविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति तथा ते भावे पडुच्च साइय सपञ्जवसिय, खाओवसमिय पुण भाव पडुच्च अणाइय अपञ्जवसिय, अहवा भवसिद्धियस्स सुय साइय सपञ्जवसिय च अभवसिद्धियस्स सुय अणाइय अपञ्जवसिय । सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहि अणंतगुणियं पञ्जवग्गक्खर निप्फज्जइ । सव्वजीवाण पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ । जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते णं जीवो अजीवत्त पाविज्जा—

त्वादस्माद्दशत । वेदेषु चातीन्द्रिया अर्थाः प्रायो वर्णिताः । परन्त्वतीन्द्रियार्थदर्शी च वीतरागः सर्वज्ञः, स च तद्वक्ता नास्ति तत्र परस्परविरुद्धार्थवर्णनात्, तत् कथं वेदार्थप्रतीतिरित्येव नोदिता सन्तः केचिद् विवेकेनः मत्प्रक्यादय इव स्वपक्षदृष्टीः=स्वदर्शनानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्पगम्य शासनं स्वीकुर्वन्ति । तदेव सम्यक्त्व हेतुत्वाद् वेदादीन्यपि शास्त्राणि कस्यचिन्मिथ्यादृष्टेरपि सम्यक्श्रुत भवति । तदेवन्मिथ्याश्रुत वर्णितम् ॥ सू० ४१ ॥

अतीन्द्रियार्थों का प्रतिपादन क्रिया गया है, परन्तु इनके प्रतिपादन करने वाले वीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वे तो हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा अतीन्द्रिय अर्थों का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सकते हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता देखी जाती है, अतः जय जेसी बात है तो फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती है? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते हैं और अर्हत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अगीकार कर लेते हैं । इस तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते हैं । इस प्रकार यहाँ तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

पणु विचार करे छे के आ वेदादिक शास्त्रोमा मोटे लागे अतीन्द्रियार्थोंनु समर्थन कथुं छे पणु तेनु समर्थन करनारा वितराग सर्वज्ञ नथी, जेभणु तेमनु समर्थन कथुं छे तेओ तो अमारा जेवी रागादिक दोषोथी दूषित अडित छे, तेथी तेमना द्वारा अतीन्द्रिय अर्थोंनु प्रतिपादन समीचीन रीते थछे नडी कारण छे तेओ अे विषयने पूर्ण रीते समलु न शक्या नथी, ते कारणे अे शास्त्रोमा परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता नजरै पडे छे, तेथी जे वात अे प्रमाणे छे तो पछी अे वेदादिके द्वारा वास्तविक अर्थनी प्रतीति केवी रीते थछे शके ? आ प्रमाणे पूर्वापर विरोधना विचारथी प्रेरता डेटलाड विवेकी मिथ्यादृष्टि लुव पोत पोताना दर्शनाने परित्याग करे छे अने अर्हत भगवान सर्वज्ञना शासनने अगीकार करे छे आ रीते कोछ कोछ मिथ्यादृष्टि लुवमा सम्यग्दृष्टि पेदा कर वाने कारणे छे वाथी वेदादिक शास्त्र तेनी अपेक्षाअे सम्यक्श्रुत पणु भानी जेवामा आवे छे आ रीते अडी सुधी मिथ्याश्रुतनु वर्णन थथु ॥ २ ॥

उत्तरमाह—‘इच्छे इय दुवालसग०’ इत्यादि । इत्येतत्—पूर्वोक्तमेतत् द्वादशाङ्ग गणिपिटकः=आचाराङ्गादिरूपः यद् गणिनः सर्वस्वं, तदेव व्यवच्छिन्नितिनयार्थतया=व्यवच्छिन्ति बोधको नयः—व्यवच्छिन्नितिनयः पर्यायार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः—व्यवच्छिन्नितिनयार्थः, तद्भावः—व्यवच्छिन्ति नयार्थता, तथा, पर्यायार्थिकनया पेक्षयेत्यर्थः, सादिक—सपर्यवसितम्=आदिसहितम्, अन्तसहित च सम्यक्श्रुतम् । तथा—अव्यवच्छिन्नितिनयार्थतया=अव्यवच्छिन्तिप्रतिपादनपरोनयः—अव्यवच्छिन्नितिनयः, द्रव्यार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः—अव्यवच्छिन्नितिनयार्थः, तद्भावः—अव्यवच्छिन्नितिनयार्थता, तथा द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेत्यर्थः । अनादिकमपर्यवसितम्=अनाद्यनन्त च सम्यक्श्रुतम् ।

उत्तर—यद् पूर्वोक्त गणिपिटकस्वरूप द्वादशाङ्गश्रुत पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से आदि अन्त सहित है । व्यवच्छिन्ति शब्द का अर्थ है पर्याय । इस पर्याय का बोधक जो नय है उसका नाम व्यवच्छिन्नितिनय है । तथा द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से यह अनादि अनतरूप है । यद्वा अव्यवच्छिन्ति शब्द का अर्थ द्रव्य है । इस द्रव्य को जो नय, प्रधानतया विषय करता है वह द्रव्यार्थिनय अव्यवच्छिन्नितिनय है । तात्पर्य कहने का यह है कि जत्र सम्यक्श्रुत का पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो यह गणिपिटकरूप सम्यक्श्रुत सादि और सात होता है, कारण—पर्यायार्थिकनय द्रव्य को प्रधानपने विषय नहीं करता—पर्याय को ही प्रधानतया विषय करता है । पर्याय कोई भी नित्य नहीं होती है । सब ही पर्याये सादि और सात होती है । इस तरह जब गणिपिटकरूप यह द्वादशाङ्ग सम्यक्श्रुत पर्यायरूप माना जायगा तो इसमें

उत्तर—आ पूर्वोक्त गणिपिटक इय द्वादशाङ्गश्रुत पर्यायार्थिकनयनी अपेक्षाये आदि अन्त सहित छे व्यवच्छिन्ति शब्दने अर्थ छे “पर्याय” आ पर्यायने बोधक ने नय छे तेनु नाम व्यवच्छिन्नितिनय छे तथा द्रव्यार्थिक नयनी अपेक्षाये ते अनादि अन्तरूप छे अर्द्धी अव्यवच्छिन्ति शब्दने अर्थ द्रव्य छे अये द्रव्यने ने नय मुख्यत्वे विषय करे छे ते द्रव्यार्थिनय अव्यवच्छिन्नितिनय छे कहेवानु तात्पर्य अये छे के त्त्यारे सम्यक्श्रुतने पर्यायार्थिकनयनी अपेक्षाये विचार करवामा आवे छे त्त्यारे अये गणिपिटकइय सम्यक्श्रुत सादि अने अतसहित होय छे, कारण के पर्यायार्थिकनय द्रव्यने मुख्यत्वे विषय करता नथी पर्यायने न मुख्यत्वे विषय करे छे कोई पक्ष पर्याय नित्य होती नथी सधणी पर्याये सादि (आदि सहित) अने सात (अत सहित) होय छे आ रीते ने गणिपिटकइय अये द्वादशाङ्ग सम्यक्श्रुत पर्यायइय मानवामा

“सुदृष्टं वि मेघसमुदये, होइ पभाचदसूराणं ।”

से त साइय सपञ्जवसिय, से त अणाइयं अपञ्जवसिय ॥सू० ४२॥

छाया—अथ किं तत् सादिक सपर्यवसितम् ? । अनादिकमपर्यवसितं च । इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटक व्यवन्तित्तिनयार्थतया सादिक सपर्यवसितम् । अव्यवच्छित्तिनयार्थतयाऽनादिकमपर्यवसितम्, तत् समासतश्चतुर्विधं प्रव्रतम् । तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतः ।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम्—एक पुरुष प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, बहून् पुरुषाश्च प्रतीत्य अनादिकमपर्यवसितम् । क्षेत्रतः खलु पञ्च भरतानि पञ्चैव तानि प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, पञ्चमहाविदेहान् प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । कालत उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । भावतः खलु ये यदा जिनप्रज्ञा भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्शयन्ते, निदर्शयन्ते, उपदर्शयन्ते, तदा तान् भावान् प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, क्षायोपशमिक पुनर्भाव प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । अथवा भवसिद्धिकस्य श्रुत सादिक सपर्यवसितं च । अभवसिद्धिकस्य श्रुतमनादिकमपर्यवसितं च । सर्वाकाशप्रदेशाश्च सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तगुणित पर्यवशाक्षर निष्पद्यते, सर्वजीवानामपि च अक्षरस्यानन्तभागो नित्यमुद्घाटितः तिष्ठति, यदि पुनः सोऽपिआत्रियेत, तेन जीवोऽजीवत्व प्राप्नुयात् ।

‘सुदृष्टवपि मेघसमुदये भवति प्रभाचन्द्रसूर्यणाम् ।’

तदेतत् सादिक सपर्यवसितम्, तदेतदनादिकमपर्यवसितम् ॥ सू० ४२ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । हे भदन्त ! अथ किं तत् सादिकम्—आदिसहित, सपर्यवसितम्—अन्तसहितं सम्यक्श्रुतम्, तथा अनादिकम्—आदिरहितम्, अपर्यवसितम्—अन्तरहितं सम्यक्श्रुतं किमितिप्रश्नः ।

अब सम्यक्श्रुत का सादिपर्यवसित और अनादि अपर्यवसित रूप से वर्णन करते हैं—‘से किं त साइय सपञ्जवसिय०?’ इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! आदि एव अन्त सहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ? तथा अनादि एव अन्तरहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ?

इसे सम्यक्श्रुतत्वं सादिपर्यवसितं अने अनादि अपर्यवसितं इये वधुंन करे छे—“से किं त साइय सपञ्जवसिय० ?” इत्यादि

शिष्य पूछे छे—हे भदन्त आदि अने अन्त सहित सम्यक्श्रुतत्वं तु स्वरूप छे ? तथा अनादि अने अन्तरहित सम्यक्श्रुतत्वं तु स्वरूप छे ?

ઉત્તરમાહ—‘ઇચ્છે ઇય દુવાલસગ૦’ ઇત્યાદિ । ઇત્યેતત્-પૂર્વોક્તમેતત્ દ્વાદશાન્ન ગણિપિટકઃ=આચારાન્નાદિરૂપઃ યદ્ ગણિનઃ સર્વસ્વં, તદેવ વ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતયા=વ્યવચ્છિત્તિ ઝોધકો નયઃ-વ્યવચ્છિત્તિનયઃ પર્યાયાર્થિક ઇત્યર્થઃ, તસ્યાર્થઃ-વ્યવચ્છિત્તિનયાર્થઃ, તદ્ભાવઃ-વ્યવચ્છિત્તિ નયાર્થતા, તયા, પર્યાયાર્થિકનયા પેક્ષયેત્યર્થઃ, સાદિક-સપર્યવસિતમ્=આદિસહિતમ્, અન્તસહિત ચ સમ્યક્શ્રુતમ્ । તથા-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતયા=અવ્યવચ્છિત્તિપ્રતિપાદનપરોનયઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયઃ, દ્રવ્યાર્થિક ઇત્યર્થઃ, તસ્યાર્થઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થઃ, તદ્ભાવઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતા, તયા દ્રવ્યાર્થિકનયાપેક્ષયેત્યર્થઃ । અનાદિકમપર્યવસિતમ્=અનાઘનન્ત ચ સમ્યક્શ્રુતમ્ ।

ઉત્તર—યદ્ પૂર્વોક્ત ગણિપિટકસ્વરૂપ દ્વાદશાગ્નુત પર્યાયાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે આદિ અન્ત સહિત હૈ । વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દ કા અર્થ હૈ પર્યાય । ઇસ પર્યાય કા ઘોધક ઝો નય હૈ ઉસકા નામ વ્યવચ્છિત્તિનય હૈ । તથા દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે યદ્ અનાદિ અનતરૂપ હૈ । યદ્ અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દ કા અર્થ દ્રવ્ય હૈ । ઇસ દ્રવ્ય કો ઝો નય, પ્રધાનતયા વિષય કરતા હૈ વહ દ્રવ્યાર્થિકનય અવ્યવચ્છિત્તિનય હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યદ્ હૈ કિ જન સમ્યક્શ્રુત કા પર્યાયાર્થિકનય કી અપેક્ષા વિચાર કિયા જાતા હૈ તો યદ્ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ ઓર સાત હોતા હૈ, કારણ-પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્ય કો પ્રધાનપને વિષય નહી કરતા-પર્યાય કો હી પ્રધાનતયા વિષય કરતા હૈ । પર્યાય કોઈ ંધી નિત્ય નહી હોતી હૈ । સબ હી પર્યાયે સાદિ ઓર સાત હોતી હૈ । ઇસ તરહ જય ગણિપિટકરૂપ યદ્ દ્વાદશાગ્ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માના જાયગા તો ઇસમેં

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક ઇય દ્વાદશાગ્નુત પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ છે “પર્યાય” આ પર્યાયનો ઘોધક જે નય છે તેનું નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનતરૂપ છે અહી અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિકનય અવ્યવચ્છિત્તિ નય છે ડહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અતસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પર્યાયને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી સઘળી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાત (અત સહિત) હોય છે આ રીતે જે ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાગ્ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામાં

तत्-सम्यक्श्रुतं समासतः-संक्षेपत, चतुर्विधं प्रथमम्, तद् यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भानतश्च ।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम् एकं पुरुष प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम् । तथा हि-सम्यक्त्व प्राप्तौ, तत्पथमपाठतो वा सादि, पुनर्मि-यात्प्रमाप्तौ, सम्यक्त्वे वा सति प्रमादवशात् ग्लानत्वाद्वा परलोकगमनसंभवाद् वा निम्नमृतिगुणागतं सति, तथा -केवलज्ञानोत्पत्त्या सर्वथा विनष्टे च मति सपर्यवसित-सपर्यवसान मान्त भवति ।

सादि और सातता आती है । तथा जन्म इसका द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो द्रव्य अनादि अनन्त होता है । द्रव्यार्थिकनय प्रधानतया द्रव्य को ही विषय करता है । इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत अनादि और अपर्यवसित-अन्तरहित माना जाता है । द्रव्य का मौलिक स्वरूप ही अनन्त अनन्तरूप है ।

यह सम्यक्श्रुत संक्षेप से चार प्रकार का वर्णित किया गया है ? उसके चार प्रकार ये हैं-एक प्रकार द्रव्य की अपेक्षा, दूसरा प्रकार क्षेत्र की अपेक्षा, तीसरा प्रकार काल की अपेक्षा, एवं चौथा प्रकार भाव की अपेक्षा ।

द्रव्य की अपेक्षा जो प्रथम प्रकार है उसका तात्पर्य यह है, कि जब एक पुरुष की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का विचार किया जाता है, तो उसमें उसकी अपेक्षा सादि सातता ही आती है कारण जब यह सम्यक्त्व प्राप्त पुरुष को होगा, तब ही उसके द्वारा गृहीत उन्मश्रुत में सम्यक्पणा आजवेगा,

आवे तो तेमा सादि अने सातता आवे छे तथा ने तेना द्रव्यार्थिकनयनी अपेक्षाये विचार करवासा आवे तो द्रव्य अनादि अनन्त होय छे द्रव्यार्थिक नय सुख्यत्वे द्रव्यने न विषय करे छे आ अपेक्षाये सम्यक्श्रुत अनादि अने अपर्यवसित-अन्तरहित बनाय छे द्रव्यनु मौलिक स्वरूप न अनन्त रूप छे

आ सम्यक्श्रुत संक्षिप्तमा चार प्रकारनु पण्यवेल्लु छे ते चार प्रकार आ प्रमात्रे छे-एक प्रकार द्रव्यनी अपेक्षाये, धीने प्रकार क्षेत्रनी अपेक्षाये, त्राने प्रकार कालनी अपेक्षाये, अने चौथा प्रकार भावनी अपेक्षाये

द्रव्यनी अपेक्षाये ने पडेलो प्रकार छे तेनु तात्पर्य ये छे के न्यारे ये पुरुषनी अपेक्षाये सम्यक्श्रुतने विचार कराय छे त्यारे तेमा तेनी अपेक्षाये सादि सातता न आवे छे, कारण के न्यारे ते सम्यक्त्व पुरुषने प्राप्त थशे त्यारे न तेना द्वारा गृहित ते श्रुतमा सम्यक्पण्य आवशे, अथवा ते सम्यक्

बहून् पुरुषान्-कालत्रयवर्ति नः पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितम् प्रवाहरूपेण प्रवृत्त-
त्वात् कालवदिति भावः ।

अथवा वह सम्यक् दृष्टि जीव जय उसका सर्व प्रथम पाठ करेगा तब वह सम्यक्श्रुत कहलावेगा। इस तरह सम्यक्दृष्टि एक जीव की अपेक्षा उसमें सादिता आती है। जय जीव को समकित होकर छूट जाता है और वह मिथ्यात्वदशा सपन्न बन जाता है तब अथवा सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर भी यदि प्रमाद से या ग्लान अवस्थामें पतित हो जाने के कारण, या मृत्यु की सभावनामें आजाने के कारण से वह जीव जब इसे भूल जाता है या केवलज्ञान की उत्पत्ति होने से जब वह नष्ट हो जाता है, तब यह सम्यक्श्रुत अत सहित भी माना गया है। इस अवस्थामें उस जीव की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का अस्तित्व नहीं रहता है। इस प्रकार एक सम्यग्दृष्टि जीव की अपेक्षा उस श्रुत की उसे प्राप्ति होने के कारण, और उसके द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामें परित्यक्त होने के कारण सम्यक्श्रुतमें सादि सातता होती है। अब सूत्रकार सम्यक्श्रुतमें नाना जीवों की अपेक्षा अनादि अनतता प्रकट करते हुए कहते हैं-जय सम्यक् श्रुतका विचार नाना पुरुषों की अपेक्षा किया जाता है, तो इसमें अनादि अनतता ही आती है। वह

दृष्टि एव न्यारे तेना सर्वं प्रथम पा० कश्चे त्यारे ते सम्यक्श्रुत उडेवाशे
आ रीते सम्यग्दृष्टि अेक एवनी अपेक्षाये तेमा सादिता आवे छे न्यारे
एवने समकित थजने छूटी नय छे, अने ते मिथ्यात्व दशावाणे णनी नय
छे त्यारे, अथवा सम्यक्त्वनी प्राप्ति थवा छता पणु जे प्रमादथी के ग्लान
अवस्थाभा पतित थर्ष नवाने ङरखे, के मृत्युनी सभावनाभा आवी नवाने
ङरखे ते एव न्यारे तेने भूवी नय छे, के केवजज्ञान पेहा थवाथी न्यरे
ते नष्ट थर्ष नय छे, त्यारे ते सम्यक्श्रुत अत सहित पणु मानवामा आण्यु
छे ते अवस्थाभा ते एवनी अपेक्षाये सम्यक्श्रुतनु अस्तित्व रहेतु नथी
आ प्रङारे अेठ सम्यग्दृष्टी एवनी अपेक्षाये ते श्रुतनी प्राप्ति थवाने ङरखे
अने तेना द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थाभा परित्यक्त थवाने ङरखे सम्यक्-
श्रुतभा सादि सातता होय छे डवे सूत्रकार सम्यक्श्रुतमा विविध एवोनी
अपेक्षाये अनादि अनतता प्रकट ङरता उडे छे-न्यारे सम्यक्श्रुतने विचार
विविध पुरुषोनी अपेक्षाये ङरवामा आवे छे त्यारे तेमा अनादि अनतता न

તત્-સમ્યક્શ્રુતં સમાસતઃ-સક્ષેપત, ચતુર્થિયં પ્રણસત્, તદ્ યથા-દ્રવ્યતઃ
ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતથા ।

તત્ત્ર દ્રવ્યતઃ સ્વલ્લ સમ્યક્શ્રુતમ્ એકં પુરુષ પ્રતીત્ય, સાદિ સપર્યયસિતમ્ । તથા
દિ-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ, તત્પ્રથમપાઠતો યા સાદિ, પુનર્મિ-યાત્પ્રાપ્તૌ, સમ્યક્ત્વે યા
સતિ પ્રમાદવશાત્ ગ્લાનત્વાદ્વા પરલોકગમનસમવાદ્ યા ત્રિસ્મૃતિગુપાગતે મતિ, તથા
-કેરલજ્ઞાનોત્પત્ત્યા સર્વથા ત્રિનષ્ટે ચ મતિ સપર્યયમિત્-સપર્યયમાન માન્ત ભવતિ ।

સાદિ ઓર સાતતા આતી છે । તથા જન ઇસકા દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા
વિચાર કિયા જાતા હૈ તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોતા હૈ । દ્રવ્યાર્થિકનય
પ્રધાનતયા દ્રવ્ય કો હી વિષય કરતા હૈ । ઇસ અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત અનાદિ
ઓર અપર્યવસિત-અન્તરહિત માના જાતા હૈ । દ્રવ્ય કા મૌલિક સ્વરુપ
હી અનત અનતરુપ હૈ ।

યદ્ સમ્યક્શ્રુત સક્ષેપ સે ચાર પ્રકાર કા ચર્ણિત કિયા ગયા હૈ ?
ઉસકે ચાર પ્રકાર યે હૈ-એક પ્રકાર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, દૂસરા પ્રકાર ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા, તીસરા પ્રકાર કાલ કી અપેક્ષા, ંવં ચૌથા પ્રકાર ભાવ કી અપેક્ષા ।

દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો પ્રથમ પ્રકાર હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યદ્ હૈ, કિ જબ એક
પુરુષ કી અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત કા વિચાર કિયા જાતા હૈ, તો ઉસમે ઉસકી
અપેક્ષા સાદિ સાતતા હી આતી હૈ કારણ જન યદ્ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ
કો હોગા, તવ હી ઉસકે દ્વારા ગૃહીત ઉસ શ્રુત મે સમ્યક્પના આજાવેગા,

આવે તો તેમા સાદિ અને સાતતા આવે છે તથા જો તેના દ્રવ્યાર્થિકનયની
અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક
નય સુખ્યત્વે દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને
અપર્યવસિત-અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનુ મૌલિક સ્વરૂપ જ અનત
અનતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સક્ષિપ્તમા ચાર પ્રકારનુ વર્ણવેલુ છે તે ચાર પ્રકાર આ
પ્રમાણે છે-એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજો પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજો
પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથો પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પહેલો પ્રકાર છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે
એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમા તેની અપે
ક્ષાએ સાદિ સાતતા જ આવે છે, કારણ કે જ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થશે
ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહિત તે શ્રુતમા સમ્યક્ષપણુ આવશે, અથવા તે સમ્યક્

वहून् पुरुषान्-कालत्रयवर्ति नः पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितम् प्रवाहरूपेण प्रवृत्त-
त्वात् कालवदिति भावः ।

अथवा वह सम्यक् दृष्टि जीव जब उसका सर्व प्रथम पाठ करेगा तब वह सम्यक्श्रुत कहलावेगा। इस तरह सम्यक्दृष्टि एक जीव की अपेक्षा उसमें सादिता आती है। जब जीव को समकित होकर छूट जाता है और वह मिथ्यात्वदशा सपन्न बन जाता है तब अथवा सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर भी यदि प्रमाद से या ग्लान अवस्थामें पतित हो जाने के कारण, या मृत्यु की सभावनामें आजाने के कारण से वह जीव जब इसे भूल जाता है या केवलज्ञान की उत्पत्ति होने से जब यह नष्ट हो जाता है, तब यह सम्यक्श्रुत अत सहित भी माना गया है। इस अवस्थामें उस जीव की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का अस्तित्व नहीं रहता है। इस प्रकार एक सम्यग्दृष्टि जीव की अपेक्षा उस श्रुत की उसे प्राप्ति होने के कारण, और उसके द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामें परित्यक्त होने के कारण सम्यक्श्रुतमें सादि सातता होती है। अब सूत्रकार सम्यक्श्रुतमें नाना जीवों की अपेक्षा अनादि अनतता प्रकट करते हुए कहते हैं-जब सम्यक् श्रुतका विचार नाना पुरुषों की अपेक्षा किया जाता है, तो इसमें अनादि अनतता ही आती है। वह

दृष्टि एव न्यारे तेना सर्वं प्रथम पाठ कश्चे त्यारे ते सम्यक्श्रुत कडेवाशे आ दीते सम्यक्दृष्टि ऐक एवनी अपेक्षाये तेमा सादिता आवे छे न्यारे एवने समकित थधने छूटी नय छे, अने ते मिथ्यात्व दशावाणे एनी नय छे त्यारे, अथवा सम्यक्त्वनी प्राप्ति थवा छता पणु जे प्रमादथी के ग्लान अवस्थामा पतित थधं नवाने ढारखे, के मृत्युनी सभावनामा आवी नवाने ढारखे ते एव न्यारे तेने भूवी नय छे, के केवलज्ञान पेदा थवाथी न्यारे ते नष्ट थधं नय छे, त्यारे ते सम्यक्श्रुत अत सहित पणु मानवामा आव्यु छे ते अवस्थामा ते एवनी अपेक्षाये सम्यक्श्रुततु अस्तित्व रहेतु नथी आ प्रकारे ऐक सम्यग्दृष्टी एवनी अपेक्षाये ते श्रुतनी प्राप्ति थवाने ढारखे अने तेना द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामा परित्यक्त थवाने ढारखे सम्यक्श्रुतमा सादि सातता होय छे हवे सूत्रकार सम्यक्श्रुतमा विविध एवोनी अपेक्षाये अनादि अनतता प्रकट करता नडे छे-न्यारे सम्यक्श्रुतनो विचार विविध पुरुषोनी अपेक्षाये ढरवामा आवे छे त्यारे तेमा अनादि अनतता न

તથા—ક્ષેત્રતઃ સ્વલુ પઞ્ચ ભરતાનિ, પઞ્ચ ગેરવતાનિ પ્રતીત્ય, સાદિ સપર્યવ-
સિતમ્ । તથાદિ—ત્રેપુ ક્ષેત્રેપુ અવસર્પિણ્યા સુપમદુઃપમાપર્યવસાને, ઉત્સર્પિણ્યા તુ
દુઃપમસુપમાપ્રારમ્ભે તીર્થકરધર્મસગ્રાનાં તત્પ્રથમતવયોત્પત્તેઃ સાદિ ભયતિ, ઇકાન્તદુઃપ-
માદૌકાલે ચ તદભાવાત્ સપર્યવસિત-અન્તસહિતં ભયતિ । તથા—મહાવિદેહાન્
પ્રતીત્ય અનાદ્યપર્યવસિત, તત્ર પ્રવાહરૂપેણ તીર્થકરાદીના વ્યવ-ત્રેદાભાવાદિતિ ભાવઃ
'મહાવિદેહાઈ' इत्यत्र सौत्रत्वान्नपुंसत्वम् ।

इस प्रकार से-भूत, भविष्यत् एव वर्तमानकालमें कोई न कोई पुरुष
इस सम्यक्श्रुत का धारक घना ही रहता है, अतः प्रवाहरूप से वर्तमान
रहने के कारण काल की तरह यह अनादि अनंत रूप माना जाता है ।
इस तरह द्रव्य की अपेक्षा सम्यक्श्रुतमें कथंचित् सादि सातता और
कथंचित् अनादि अनंतता सूत्रकारने प्रकट की है ? ।

अब क्षेत्र की अपेक्षा वे इसे स्पष्ट करते हैं—पाच भरतक्षेत्र, एव
पाच ऐरवत क्षेत्रमें अवसर्पिणीकाल के सुपमदुष्पमा आरा के अन्तमें,
तथा उत्सर्पिणी के दुष्पम सुपमा आरा के प्रारभमें तीर्थकर, धर्म एव
सद्य की सर्वप्रथम उत्पत्ति होती है, इस अपेक्षा यह सम्यक्श्रुत सादि
है और एकान्ततः दुःखस्वरूप दुष्पमादि कालमें तीर्थकर आदिका सर्वथा
अभाव हो जाता है इस कारण यह सम्यक्श्रुत-पर्यवसित-अन्त सहित
भी है । तथा पाच महाविदेह क्षेत्रोंमें सदाचतुर्थकाल वर्तमान रहता है ।
इस अपेक्षा वहा तीर्थकर आदिका सदा सद्भाव माना गया है, इसलिये

આવે છે તે આ પ્રકારે—ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમા કોઈને કોઈ પુરુષ
આ સમ્યક્શ્રુતનો ધારક બની રહે છે જ, તેથી પ્રવાહરૂપે વર્તમાન રહેવાને
કારણે કાળના જેમ તે અનાદિ અનંતરૂપ મનાય છે આ રીતે દ્રવ્યની અપે-
ક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતમા કઈક સાદિ સાતતા અને કઈક અનાદિ અનંતતા સૂત્રકારે
પ્રગટ કરી છે (૧)

હવે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેને સ્પષ્ટ કરે છે—પાચ ભરતક્ષેત્ર અને પાચ
ઐરવત ક્ષેત્રમા અવસર્પિણીકાળના સુપમદુષ્પમા આરાના અંતે, તથા ઉત્સર્પિ-
ણીના દુષ્પમ સુપમા આરાના પ્રારભમા તીર્થકર, ધર્મ અને સઘની સર્વ પ્રથમ
ઉત્પત્તિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ આ સમ્યક્શ્રુત સાદિ છે અને એકાન્તત દુઃખ
સ્વરૂપ દુષ્પમાદિ કાળમા તીર્થકર આદિનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે તે કારણે
આ સમ્યક્શ્રુત-પર્યવસિત-અંત સહિત પણ છે, તથા પાચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા
સદા ચતુર્થકાળ વર્તમાન રહે છે એ અપેક્ષાએ ત્યા તીર્થકર આદિનો—સદા

कालतः खलु उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिकम्-आदिसहितम्-सपर्य-
वसितम्-अन्तसहितं भवति । तथाहि- उत्सर्पिण्या द्वयोः समयोः-दुःषमसुपमा-सुपम-
दुःषमा रूपयोर्भवति, न परतः । अवसर्पिण्या तु तिसृष्वेव समासु सुपमदुःषमा-दुपम-
सुपमा दुपमारूपासु भवति तस्मात् सादि सपर्यवसितम् । नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं
च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । महाविदेहेषु हि उत्सर्पिणीरूपस्तथाऽवसर्पिणी
रूपश्चकालो नास्ति, तत्र च सदैवावस्थितं सम्यक्श्रुतम्, तस्मादनाद्यपर्यवसितम् ।

प्रवाहरूप से वहाँ तीर्थकर आदि का अस्तित्व होने के कारण सम्यक्श्रुतमें
उस अपेक्षा अनादि अनतता घटित होती है २ ।

काल की अपेक्षा जब सम्यक्श्रुतमें सादि सांतता एव अनादि-
अनतता का विचार किया जाता है, तो फलितार्थ यह निकलता है कि
उत्सर्पिणी कालके दृष्पम सुपमा तथा सुपमदुपमा, इन दो आरों में
होता है, याकी में नहीं । इसी तरह अवसर्पिणी के सुपमदुष्पमा, दुष्पम-
सुपमा, तथा दुष्पमा, इन तीन आरों में होता है, अवशिष्ट आरों में
नहीं । इस तरह इन दोनों उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल की अपेक्षा
इसमें सादि सांतता आती है । जहाँ पर उत्सर्पिणी एव अवसर्पिणी-
रूप काल नहीं है ऐसे महाविदेह क्षेत्र की अपेक्षा इसमें सदा अवस्थित
होने के कारण इसकी अनादि अनतता मानी जाती हैं । यही बात सूत्र-
कार “ नो उत्सर्पिणिं नो ओ सर्पिणिं च पटुच्चा अणाइय अपज्जवसिय ”

सद्भाव मानवामा आन्व्ये छे, ते कार्खे प्रवाहइपे त्या तीर्थकर आदित्तु
अस्तित्व होवाने कार्खे सम्यक्श्रुतमा ते अपेक्षाये अनादि अनतता घटावी
शक्य छे (२)

काणनी अपेक्षाये न्यारे सम्यक्श्रुतमा सादि सांतता अने अनादि
अनततानो विचार करवामा आवे छे न्यारे इलितार्थे ये निकणे छे के उत्स
र्पिणी काणना दुष्पमसुपमा तथा सुपमदुष्पमा, ये ये आरामा थाय छे,
याकीनामा नही ये न रीते अवसर्पिणीना सुपमदुष्पमा, दुष्पमसुपमा, तथा
दुपमा ये त्रहे आरामा थाय छे, याकीना आरामा नही आ रीते ये अने
उत्सर्पिणी अने अवसर्पिणीकाणनी अपेक्षाये तेमा सादि सांतता आवे छे
न्या उत्सर्पिणी अने अवसर्पिणी इपकाण काण नथी अेवा महाविदेह क्षेत्रनी
अपेक्षाये तेमा सदा अवस्थित होवाने कार्खे तेनी अनादि अनतता मनाय
छे अेन पात सूत्रकार “ नो उत्सर्पिणिं नो ओ सर्पिणिं च पटुच्चा अणाइय

भावतः खलु ये केचित्-पूर्वाक्षादौ जिनप्रज्ञा भावाः=जीवाद्यः पदार्थाः, आख्यायन्ते-सामान्यरूपतया, विशेषरूपतया वा देशनारूपेण कथ्यन्ते इत्यर्थः । प्रज्ञाप्यन्ते-भेदकथनेनारथायन्ते, प्ररूप्यन्ते-भेदानां स्वल्पकगनेन प्रख्यायन्ते । तथा-दर्शयन्ते-उपमानमात्रप्रदर्शनेन प्रकटोक्रियन्ते, यथा 'गौरिन् गवयः' इत्यादि । निदर्शयन्ते-हेतुदृष्टान्तोपदर्शनेन स्पष्टतरी क्रियन्ते । उपदर्शयन्ते-उपनय निगमनाभ्यां निःशङ्कं शिष्ययुद्धौ स्थाप्यन्ते । तान् भावान् तदा-तस्मिन्काले, प्रतीत्य सादि सपर्यवसितम्, प्रज्ञापकोपयोगस्वरप्रयत्नासनभेदात् प्रतिसमयमन्यथा चान्यथा च भवनादिति भावः । क्षायोपशमिक भाव पुनः प्रतीत्य अनाग्रपर्यवसि

“ नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्य अनादिकम् अपर्यवसितम् ”

इन पदों द्वारा प्रकट की है ।

भाव की अपेक्षा सादि सातता तथा अनादि अनतता यहाँ इस प्रकार आती है कि जो परपरारूप से जिन देवों द्वारा प्रज्ञप्त जीवादिक पदार्थ विवक्षित किसी तीर्थकर आदि द्वारा पूर्वाङ्ग आदि जिस समय में सामान्य विशेषरूप से कथिन किये जाते हैं, भेदकग्रनपूर्वक समझाये जाते हैं, भेदों का स्वरूप स्पष्ट करते हुए यतलाये जाते हैं, तथा उपमान उपमेय भावपुरस्सर स्पष्टरूप से झलका दिये जाते हैं, और हेतु, दृष्टान्त द्वारा समर्थित किये जाते हैं, तथा उपनय एव निगमन द्वारा शिष्य की बुद्धि में दृढतररूप से स्थापित कर दिये जाते हैं उस समय उन पदार्थों की प्ररूपणा करनेमें प्रज्ञापक के उपयोग, स्वर, प्रयत्न, एवं आसन आदि भावोंमें भेद आजाने के कारण तथा प्रतिसमयमें उन प-

अपज्जवसिय (नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्य अनादिकम् अपर्यवसितम्)
आ पदों द्वारा प्रकट करी है

भावनी अपेक्षाओं सादि सातता तथा अनादि अनतता अही आ रीते आवे छे के के परपरारूपे जिनदेवों द्वारा प्रज्ञप्त जीवादिक पदार्थ विवक्षित कोर्ष तीर्थकर आदि द्वारा पूर्वाङ्ग आदि के समयमा सामान्य विशेषरूपे कहेवाय छे, भेदकथन सहित समझवाय छे, भेदोत्तु स्पष्ट करीने गतावाय छे, तथा उपमान उपमेय भावपूर्वक स्पष्टरूपे प्रकाशित कराय छे, अने हेतु, दृष्टान्त द्वारा समर्थित कराय छे, तथा उपनय अने निगमन द्वारा शिष्यनी बुद्धिमा दृढतर रीत ठसाववाभा आवे छे तयारे ते पदार्थोनी प्ररूपणा करवाभा प्रज्ञापकना उपयोग, स्वर, प्रयत्न अने आसन आदि भावोभा लेह आवी जवाने कारणे तथा प्रतिसमय अे पदार्थोभा पलु परिवर्तन थतु रहेतु होवाथी

तम्, प्रवाहरूपेण क्षायोपशमिकभावस्य अनाद्यपर्यवसितत्वात् । यद्वा—अत्र चतुर्भङ्गिका—सादिसपर्यवसित १, साद्यपर्यवसित २, अनादिसपर्यवसितम् ३, अनाद्यपर्यवसितम् ४ । तत्र प्रथमभङ्गप्रदर्शनायाह—‘अहवा०’ इत्यादि । अथवा—भवसिद्धिकस्य=भवसिद्धिको भव्यस्तस्य श्रुत=सम्यक्श्रुत सादिक सपर्यवसित च, सम्यक्त्वलाभे तदुत्पत्तेः, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्ती केवलोत्पत्तौ वा तद्विनाशात् । द्वितीयस्तु भङ्गःशून्यः,

दार्थोमे भी परिवर्तन होता रहने के कारण सम्यक्श्रुतमें सादि सांतता होती है, और प्रवाहरूप से अनादि और अपर्यवसितरूप क्षायोपशमिक भाव को लेकर सम्यक्श्रुतमें अनादि अनतता होती है । अथवा यहा चतुर्भङ्गी भी बनती है, जो इस प्रकार से है—१ सादिसात, २ सादि अनत, ३ अनादि सांत तथा ४ अनादि अनत । प्रथम भग किस प्रकार घटित होता है यह सूत्रकार कहते हैं—‘अहवा०’ इत्यादि । जो जीव भवसिद्धिक (एक भवसे अथवा अनेक भवों से सिद्धिको प्राप्त करनेवाला) है उसमें सम्यक्श्रुत की उत्पत्ति सम्यक्त्व के लाभ होने पर होती है, इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत की प्रारभता वहां आती है, तथा जब वह मिथ्यात्वदशामें आ जाता है, अथवा केवलज्ञान की उत्पत्ति से विशिष्ट बन जाता है तो इस अवस्थामें सम्यक्श्रुत वहां नहीं रहता—उसका उसमें अभाव हो जाता है, इसलिये इस रूपसे सम्यक्श्रुत का वहा अत मान लिया जाता है । यह प्रथम भग है १ । द्वितीयभग शून्य है, कारण चाहे मिथ्या

सम्यक्श्रुतमा सादि सातता होय ठे, अने प्रवाहरूपे अनादि अने अपर्यवसित रूप क्षायोपशमिक लावने लीये सम्यक्श्रुतमा अनादि अनतता होय ठे अथवा अही अतुर्लं गी पद्यु अने छे ले आ प्रभावे छे—(१) सादि सात (२) सादि अनत (३) अनादि सात तथा (४) अनादि अनत प्रथम भग डेवी रीते घटित थाय छे ते सूत्रकार कहे छे—“अहवा०” इत्यादि

ले एव भवसिद्धिक (एक भवे अथवा अनेक भवे सिद्धिने प्राप्त करनार) छे तेनामा सम्यक्श्रुतनी उत्पत्ति सम्यक्त्वने लाभ थना थाय छे, ओ अपेक्षाओ सम्यक्श्रुतनी प्रारभता त्या आवे छे, तथा न्यारे ते मिथ्यात्व दशामा आवी नय छे, अथवा केवलज्ञाननी उत्पत्तिथी विशिष्ट अनी नय छे त्यारे ओ अवस्थामा त्या सम्यक्श्रुत रहेतुं नथी, तेना तेनामा अलाव थई नय छे, ते कान्हे ते रूपे सम्यक्श्रुतने त्या अत मानी लेवाय छे आ पडेवे भग छे (१)

નહિ સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાશ્રુત યા સાદિ ભૂત્યા અપર્યવસિતં સમગતિ, મિથ્યાત્વપ્રાપ્તૌ કેવલોત્પત્તૌ યા નિયમેન સમ્યક્શ્રુતસ્ય પિનાશાત્ । મિથ્યાશ્રુતસ્યાપિ ચ સાદેરવશ્યં કાલાન્તરે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ તસ્ય પર્યવસિતત્વાત્ । તૃતીયમદ્રસ્તુ મિથ્યાશ્રુતાપેક્ષયા ઘોષ્યઃ-ભવ્યસ્યાનાદિમિથ્યાદષ્ટદેમિથ્યાશ્રુતમનાદિ ભવતિ, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ ચ તદપયાતીતિ સપર્યવસિત મરતિ । અથ ચતુર્થમદ્ગમુદગયતિ-‘અમરસિદ્ધિયસ્મ૦’ इत्यादि । અમરસિદ્ધિયસ્સ=અમરસિદ્ધિયોઽમવ્યસ્તસ્ય શ્રુત-મિથ્યાશ્રુતમ્, અના-

શ્રુત હો યા સમ્યક્શ્રુત હો, તેસા કોઈ મી શ્રુત નહીં હૈ જાં સાદિ હોકર અપર્યવસિત હો જાય । સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાત્વ કી પ્રાપ્તિ હોને પર, અથવા કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોને પર નિયમ સે નષ્ટ હો જાતા હૈ । મિથ્યાશ્રુત મી જીવ કો જય સમ્યક્શ્રુત પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ તય ચલા જાતા હૈ ૨ । તૃતીયમગ મિથ્યાશ્રુત કી અપેક્ષા જાનના વાશિયે, જેસે કોઈ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ભવ્યજીવ કો જરતક સમ્યક્ત્વ કા લાભ નહીં હુઆ હૈ તથ-તક ઉસકે સાથ લગા હુઆ મિથ્યાશ્રુત અનાદિ હી માના ગયા હૈ, પરન્તુ જ્યોં હી હસ આત્મા કે સમકિત હો જાતા હૈ તો વહ મિથ્યાશ્રુત નષ્ટ હો જાતા હૈ । હસ અપેક્ષા અનાદિ સાંત વહ તૃતીય મગ થન જાતા હૈ ૨ । અથ ચતુર્થમગ કહતે હૈ-‘અમરસિદ્ધિયસ્સ૦’ इत्यादि। જો અમવ્ય જીવ હુઆ કરતે હૈં ઉનકા મિથ્યાશ્રુત અનાદિ અનત હુઆ કરતા હૈ, કારણ-હન અમવ્ય જીવોંમેં કિસી મી સમયમેં સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણોં કા લાભ નહીં હોતા હૈ અતઃહસ અપેક્ષા મિથ્યાશ્રુત કી હનમેં અનાદિતાકે સાથ ૨

બીજે ભગ શૂન્ય છે, કારણ કે ભલે મિથ્યાશ્રુત હોય કે સમ્યક્શ્રુત હોય, પણ એવું કોઈ શ્રુત નથી જે સાદિ હોવા છતા અપર્યવસિત થઇ બીજ સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થતા, અથવા કેવળજ્ઞાન પેદા થતા નિયમથી જ નાશ પામે છે જ્યારે જીવને સમ્યક્શ્રુત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મિથ્યાશ્રુત પણ વ્યાધ્યુ બીજ છે (૨) ત્રીજે ભગ મિથ્યાશ્રુતની અપેક્ષાએ સમજવો, જેમકે કોઈ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ભવ્ય જીવને જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વનો લાભ થયો નથી ત્યા સુધી તેને લાગેલું મિથ્યાશ્રુત અનાદિ જ માનવામા આવ્યું છે, પણ જેવું તે આત્માને સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે કે તરત જ તે મિથ્યાશ્રુત નાશ પામે છે તે અપેક્ષાએ એ ત્રીજે ભગ અનાદિ સાત બની બીજ છે (૩) હવે ચોથો ભગ કહે છે-“અમરસિદ્ધિયસ્સ૦” इत्यादि જે અભવ્યજીવ હોય છે તેમજ મિથ્યા શ્રુત અનાદિ અનત હોય છે, કારણ કે તે અભવ્ય જીવોમા કોઈ પણ સમયે સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણોના લાભ થતા નથી તેથી તે અપેક્ષાએ તેમનામા મિથ્યાશ્રુતની

ધર્પર્યવસિત તસ્ય સદૈવ સમ્યક્ત્વાદિગુણહીનત્વાત્ । ઇયા ચતુર્ભંગીકા યથા શ્રુતસ્યો-
ક્તા, તથા મતેરપિ દ્રષ્ટવ્યા, મતિશ્રુતયોરન્યાનુગતત્વાત્, પરત્પિહ શ્રુતમેવ પ્રક્રાન્ત,
તતસ્તસ્યૈવ ચતુર્ભંગી પ્રદર્શિતા ।

નન્નુ તૃતીયભંગે ચતુર્થભંગે વા શ્રુતસ્યાનાદિભાવ ઉક્ત સ ચ કિં જઘન્યઃ, ઉત
મધ્યમઃ, આહોશ્વિત્ ઉત્કૃષ્ટઃ ? ઇતિ ।

ઉચ્યતે—જઘન્યો મધ્યમો વા નતૂત્કૃષ્ટઃ, યતસ્તસ્યેદ માનમિત્યાહ—
સવ્વાગાસપણસગ્ગ સવ્વાગાસપણસેદિ અગતગુણિય પજ્જવગ્ગક્કલ્લર નિપ્પજ્જહ” ઇતિ
સર્વાકાશપ્રદેશાગ્ર=સર્વં ચ તત્ આકાશ ચ સર્વાકાશ-લોકાલોકાકાશમિત્યર્થઃ તસ્ય

અનતતા મી સુઘટિત હો જાતી હૈ ૪ । યહ ચતુર્ભંગી જિસ પ્રકાર સામા-
ન્યરૂપ સે શ્રુતમેં ઘટિતકર યતલાઈ ગઈ હૈ ડસી પ્રકાર સે મતિજ્ઞાનમે મી
ઘટિત કર લેના ચાહિયે, કારણ મતિ ઓર શ્રુત યે દોનોં સાય ૨ હી જીવોમે
રહતે હૈં પરન્તુ ફિર મી યહા પર શ્રુતજ્ઞાન કા પ્રકરણ ચલ રહા હૈ અતઃ
ડસીમેં યહ ચતુર્ભંગી પ્રદર્શિત કરનેમેં આઈ હૈં ।

યહા કોઈ શકા કરતા હૈ—તૃતીયભગમે અથવા ચતુર્થભગમે શ્રુતમેં
જો અનાદિતા પ્રકટ કરનેમેં આઈ હૈં વહ જઘન્યરૂપ સે હૈં યા મધ્યમરૂપ
સે હૈં અથવા ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે હૈં ?

ઉત્તર—શ્રુતકી અનાદિતા ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે નહીં હૈં કિન્તુ વહ જઘન્ય
ઇવ મધ્યમરૂપ સે હૈં, કયાંકિ ડસકા માન ડસ પ્રકાર હૈં—

“ સવ્વાગાસપણસગ્ગ સવ્વાગાસપણસેદિ અગતગુણિયપજ્જવગ્ગક્કલ્લર
નિપ્પજ્જહ” તાત્પર્ય યહ હૈં કિ સર્વાકાશ સે લોકાકાશ ઓર અલોકા-

અનાદિતાની સાથે સાથે અનતતા પણ સુઘટિત થઈ જાય છે (૪) આ ચતુ
ર્ભંગી જે પ્રકારે સામાન્યરૂપે શ્રુતમા ઘટિત કરી બતાવાઈ છે એજ પ્રકારે મતિ
જ્ઞાનમા પણ ઘટિત કરી લેવી, કારણ કે જીવોમા મતિ અને શ્રુત સાથે જ રહે
છે, છતાં પણ અહીં શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રકરણ આલે છે તેથી તેમા જ આ ચતુર્ભંગી
દર્શાવવામા આવી છે

અહીં કોઈ શકા કરે છે કે—તૃતીયભગમા અને ચતુર્થભગમા શ્રુતમા જે
અનાદિતા પ્રકટ કરવામા આવી છે, તે જઘન્યરૂપે છે કે મધ્યમરૂપે છે કે
ઉત્કૃષ્ટરૂપે છે ?

ઉત્તર—શ્રુતની અનાદિતા ઉત્કૃષ્ટરૂપે નથી પણ તે જઘન્ય અને મધ્યમ
રૂપે છે, કારણ કે તેનું માન (પ્રમાણ) આ પ્રમાણે છે—

“ સવ્વાગાસપણસગ્ગ સવ્વાગાસપણસેદિ અગતગુણિય પજ્જવગ્ગક્કલ્લર
નિપ્પજ્જહ” તાત્પર્ય એ છે કે સર્વાકાશથી લોકાકાશ અને અવલોકાકાશ, એ બંનેને

प्रदेशः=निर्विभागा भागाः, सर्वाकाशप्रदेशास्तेषामग्र-परिमाण, सर्वाकाशप्रदेशैः, अनन्तगुणितम्-अनन्तशो गुणितम्, एकैरुस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तागुरुलघुपर्यायमा रात्, पर्यायाग्राक्षर=पर्यायपरिमाणाम्-अक्षर-निष्पद्यते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवतीत्यर्थः । इदमत्र बोध्यम्-सर्वाकाशप्रदेशपरिमाण सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तशो गुणित यावत् परिमाण भवति, तावत् परिमाण सर्वाकाशप्रदेशपर्यायाणामग्र-परिमाण भवति । एकैरुस्मिन् आकाशप्रदेशे यावन्तोऽगुरुलघुपर्यायास्ते सर्वेऽपि एकत्र पि ण्डित्वा यावन्तो भवेयुः, एतावत्प्रमाण चाक्षर भवति । इह स्तोत्रवाद् धर्मास्तिका-यादयः साक्षात् सूत्रे नोक्ताः । अर्थतस्तु तेषुपि गृहीता एव । अयमर्थः-सर्वद्रव्यप्र

काश, इन दोनों का ग्रहण हुआ है । इस सर्वाकाश के जो निर्विभाग भाग हैं उनका नाम प्रदेश है । इन प्रदेशों के परिमाण का नाम अग्र है । इस तरह 'सर्वाकाश प्रदेशाग्रम्' इस पदका "समस्त आकाशके प्रदेशों का परिमाण" ऐसा वाच्यार्थ होता है । यह समस्त आकाश के प्रदेशोंका परिमाण समस्त आकाश के प्रदेशों से अनन्तगुणित करने पर पर्यायाग्राक्षर-पर्यायपरिमाण अक्षर निष्पन्न होता है, कारण एक २ आकाश के प्रदेश पर अनन्त २ अगुरुलघु पर्यायों का सङ्काव माना गया है । इस तरह समस्त आकाश के प्रदेशोंकी पर्यायों का यह परिमाण निकल आता है । और इतना ही प्रमाण अक्षर का बतलाया गया है । तात्पर्य इसका यह है कि एक २ आकाशके प्रदेश ऊपर जितनी भी अगुरुलघु पर्याये हैं वे सब एकत्र जोड़ली जाने पर जितना उनका प्रमाण आवे उतना ही प्रमाण अक्षर का है । यद्यपि सूत्रमे सूत्रकारने आकाश

अक्षरु करेले छे आ सर्वाकाशना ले निर्विभाग लाग छे तेमनु नाम प्रदेश छे अे प्रदेशोना परिभाषुनु नाम अग्र छे आ रीते "सर्वाकाश प्रदेशाग्रम्" आ पहने "समस्त आकाशना प्रदेशोना परिभाषु" अेवे वाच्यार्थ थाय छे आ समस्त आकाशना प्रदेशोना परिभाषु समस्त आकाशना प्रदेशोना अनन्त गणु करेता पर्यायाग्राक्षर-पर्यायपरिभाषु अक्षर निष्पन्न थाय छे, कारण के अेक अेक आकाशना प्रदेशपर अनन्त अनन्त अगुरुलघु पर्यायोना सङ्काव मानवामा आव्ये छे आ रीते समस्त आकाशना प्रदेशोनी पर्यायोनु आ परिभाषु नीकणे छे अने अेटलु न प्रभाषु अक्षरनु एताववामा आव्यु छे तेनु तात्पर्य अे छे के अेक अेक आकाशना प्रदेशे उपर नेटली अगुरुलघु पर्याये छे ते अधी अेकही करेता नेटलु तेमनु प्रभाषु आवे अेटलु न प्रभाषु अक्षरनु छे

देशाग्र सर्वद्रव्यप्रदेशैरनन्तशोणितं यावत् परिमाण भवति तावत् परिमाण सर्वद्रव्य-
पर्याय परिमाण, एतावत् परिमाण चाक्षर भवति । तदपि चाक्षर द्विग-ज्ञानम्,
अकारादि वर्णजात च । उभयत्राप्यर्थेप्यक्षरशब्दप्रवृत्तेरुदत्त्वात्, द्विविगमपि चेह
गृह्यते विरोधाभावात्, इति ।

ननु सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमक्षर भवतीत्युक्तं, तत्राक्षरशब्देन ज्ञानमकारादि वर्ण-
जातं चेत्युभय गृह्यते इति यदुक्तं तन्नोपपद्यते, तथाहि—यद्यपि ज्ञान सर्वद्रव्यपर्याय

पदका ही साक्षात् उपादान किया है—धर्मास्तिकाय आदिका नहीं सो
इसका कारण यह है कि ये आकाश की अपेक्षा स्तोक हैं, परन्तु अर्थतः
सूत्रकारने धर्मास्तिकाय आदि का भी ग्रहण किया ही है। इस अपेक्षा
अर्थ की संगति इस प्रकार होती है—समस्त द्रव्यों के प्रदेशों का परि-
माण उनके समस्त प्रदेशों से अनन्तगुणित है, और इतना ही परिमाण
उन समस्त द्रव्यों को पर्यायों का आता है। इस तरह समस्त द्रव्यों की
जितनी पर्याये हैं उतना प्रमाण एक अक्षर का बतलाया गया है। यद्यपि
समस्त द्रव्यों का पर्याय प्रमाण एक अक्षर का प्रमाण कहा गया है, फिर
भी ज्ञान और अकार आदि वर्ण समूह के भेद से अक्षर दो प्रकार का
भी कहा है। अक्षर के ये दोनो ही प्रकार यहा गृहीत हुए हैं। इसमें
कोई विरोध नहीं आता है।

शका—ज्ञान और अकार आदिवर्ण के भेद से जो आपने अक्षर

ने के सूत्रकारे सूत्रमा आभाशपदतु न प्रत्यक्ष उपादानं न्युं छे, धर्मास्तिकाय
आदितु नडी तो तेनु कारण्ये छे तेनो आकाशनी अपेक्षाये सूक्ष्म छे,
पण्यु अर्थत सूत्रकारे धर्मास्तिकाय आदिने पण्यु अक्षरु ठरेल छे ये अपेक्षाये
अर्थनी संगतता आ प्रमाणे वाय छे—समस्त द्रव्येना प्रदेशानु परिमाण
तेमना समस्त प्रदेशोधी अनन्तगण्यु छे, अने अक्षरु न परिमाण्यु ते समस्त
द्रव्येनी पर्यायेनु आवे छे आ रीते समस्त द्रव्येनी अक्षरु पर्याये छे
अक्षरु प्रमाण्यु अक्षरु गताववाभा आण्यु छे ने के समस्त द्रव्येनु
पर्याय प्रमाण्यु अक्षरु प्रमाण्यु ठरेवाभा आण्यु छे तो पण्यु ज्ञान अने
अकार आदि वर्णसमूहना लेहधी अक्षर ये प्रकारना उद्या छे अक्षरना ये
अने प्रकार अक्षरु अक्षरु करवाभा आव्या छे तेमा कोछ विरोध आवतो नधी

शका—ज्ञान अने अकार आदि वर्णना लेहधी आवे न अक्षर शब्द

પરિમાણ સમયતિ, યતો જ્ઞાનમિદારિણેપોક્ત્યા સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણતુલ્યતામિ-
ધાનાત્ પ્રક્રમાદ્ વા કેવલજ્ઞાન ગ્રહીપ્યતે, તત્ત્ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ ઘટતે એવ ।
તયાહિ=યાવન્તો જગતિ રૂપિ દ્રવ્યાણામરૂપિ દ્રવ્યાણા વા યે ગુરુલઘુપર્યાયાસ્તાન્
સર્વાનપિ ભગવાન્ સાક્ષાત્ કરતત્કલિતપ્રમુક્તાફલમિત્ત કેવલજ્ઞાને પ્રતિક્ષણમવલો-
ક્તે । યેન સ્વભાવેનૈક પર્યાય જાનાતિ, તે નૈવ સ્વભાવેન પર્યાયાન્તર ન જાનાતિ
તયોઃ પર્યાયોરેકત્પ્રસન્નતેઃ તયાહિ-ઘટપર્યાયપરિચ્છેદન સ્વભાવ યદ્ જ્ઞાન, તદ્

શબ્દ દ્વારા દ્વિવિધ અક્ષર કા સૂત્રમેં ગ્રહણ હુઆ ઘનલાયા હૈ સો યહ્ વાત
સમક્ષમે નહીં આતી, કારણ અક્ષરાદિ અક્ષરમેં સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણતા
કા વિરોધ આતા હૈ । જ્ઞાનમેં ઘટ ઘાન ઘટ સકતી હૈ, કારણ જ્ઞાન સે
અન્ય મતિ આદિ જ્ઞાનોં કા ગ્રહણ ન હોકર પ્રકરણવશ કેવલજ્ઞાન કા
હી જવ ગ્રહણ હોમા તો ઉસ અપેક્ષા ઉસમેં ઘટ સર્વ દ્રવ્યપર્યાય પ્રમા-
ણતા ઘટિત હોનેમેં કોઈ વાધા નહીં આતી હૈ, કારણ-જગતમેં રૂપિદ્રવ્યોં
કી તથા અરૂપીદ્રવ્યોં કી જિતની ખી ગુરુલઘુપર્યાયેં એવ અગુરુલઘુપર્યાયેં
હૈં ઉન સય કો કેવલજ્ઞાની ભગવાન્ સાક્ષાત્ કરતલ મેં રલે હુએ મોતી
કે સમાન કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોક સે પ્રતિક્ષણ જાનતે ઓર દેલતે હૈં ।
અવ ઇસ કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોક મેં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા ઇસ પ્રકાર
ઘટ જાતી હૈ કિ પ્રભુ જન્ન જિસ સ્વભાવ સે ઈક પર્યાય કો-જાનતે હૈં
ઉસી સ્વભાવ સે દૂસરી પર્યાય કો નહીં જાનતે હૈં, કિન્તુ ઉસ સમય

દ્વારા દ્વિવિધ અક્ષરતુ સૂત્રમા અહુષ્ઠ ધયેલ દર્શાવ્યુ છે એ વાત સમજવામા
આવતી નથી, કારણ કે અક્ષર આદિ અક્ષરમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતાનો
વિશેષ નહે છે જ્ઞાનમા એ વાત બધખેસતી થતી નથી કારણ કે જ્ઞાનથી
અન્ય મતિ આદિ જ્ઞાનોનુ અહુષ્ઠ ન થતા પ્રકરણવશ કેવલજ્ઞાનતુ જ ને અહુષ્ઠ
થશે તો તે અપેક્ષાએ આ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા ઘટાવવામા કોઈ મુશ્કેલી
નહતી નથી, કારણ કે જગતમા રૂપીદ્રવ્યોની તથા અરૂપીદ્રવ્યોની જેટલી ગુરુ
લઘુ પર્યાયો અને અગુરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધીને કેવલજ્ઞાની ભગવાન પ્રત્યક્ષ
હુષ્ણેણીમા રાખેલ મોતી સમાન કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ જાણે
અને દેખે છે હવે તે કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ જાણે અને દેખે
છે હવે તે કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા આ પ્રકારે
ઘટિત થાય છે કે પ્રભુ જ્યારે જે સ્વભાવથી એક પર્યાયને જાણે છે એજ
સ્વભાવથી બીજી પર્યાયને જાણતા નથી, પણ ત્યારે તેને જાણવામા સિન્ન

यदा पटपर्यायपरिच्छेदनं कुर्यात्, तदा पटपर्यायस्यापि घटपर्यायरूपतापत्तिः स्यात् अन्यथा-तस्य तत्परिच्छेदकत्वानुपपत्तेः, तथारूपस्वभावात् । ततो यावन्तः परिच्छेद्याः पर्यायास्तावन्तः परिच्छेदकाज्ञानपर्यायास्तस्य केवलज्ञानस्य स्वभावा विज्ञेयाः । स्वभावाश्च पर्यायाः । तस्मात् पर्यायानधिकृत्य सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं ज्ञानमुपपद्यते, परं तु यदकारादिकं वर्णजातं तत् कथं सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं भविष्यति, वर्णपर्यायराशेः सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्ततमे भागे वर्तमानत्वादिति चेत् ?

उसको जानने में भिन्न स्वभावता आजाती है । यदि ऐसा नहीं माना जाता है तो फिर एक स्वभावाधिगत होने से उन दोनों में एकत्वापत्ति का प्रसंग होगा । घट पर्याय को जानने के स्वभाववाला वह ज्ञान उसी स्वभाव द्वारा यदि पटपर्याय को जानेगा तो पटपर्याय में घटपर्यायरूपता के आने में बाधक ही कौन हो सकता है । यदि ऐसा नहीं होगा तो फिर उसके द्वारा पटपर्याय का अधिगम हो ही नहीं सकेगा, इसलिये यह अवश्य मानना पड़ता है कि जगत में जितने परिच्छेद्य-पदार्थ हैं-पर्यायें हैं-उतनी ही उन्हें जानने वाली उस ज्ञान की पर्यायें हैं । ये समस्तपर्यायें उस केवलज्ञान की स्वभावभूत पर्यायें हैं । इसलिये पर्यायों की अपेक्षा समस्तद्रव्यों की पर्यायों के प्रमाणानुसार ज्ञानमें सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता आजाती है । परन्तु जो अकार आदि वर्ण समूह है उसमें सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता कैसे आ सकती है, कारण जो वर्ण पर्यायराशि है वह सर्वद्रव्यपर्यायों के अनन्ततमभागमें वर्तमान कही गई है ।

स्वभावता आवी नय छे ने ऐभ मानवामा न आवे तो ऐक स्वाभावता अधिगत होवार्थी ते जन्नेमा ऐकत्व आपत्तिनो प्रसंग आवशे घट पर्यायने ज्ञानवाना स्वभाववाणे ते ज्ञानी ऐव स्वभाव द्वारा ने पट पर्यायने ज्ञानसे पट पर्यायमा घट पर्यायरूपता आववामा आधक न केषु थर्छ शके छे ने ऐभ न थाय तो पछी तेना द्वारा पटपर्यायनी समज्जु पडी न शके, ते कारणे ऐ अवश्य मानवु पडे छे के जगतमा नेटला परिच्छेद्य-पदार्थ छे-पर्यायि छे ऐटली न तेने ज्ञानारी ते ज्ञाननी पर्यायि छे ऐ समस्त पर्यायि ते केवण-ज्ञाननी स्वभावभूत पर्यायि छे तेथी पर्यायिनी अपेक्षाऐ समस्त द्रव्येनी पर्यायिना प्रमाणानुसार ज्ञानमा सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता आवी नय छे पछ ने अकार आदि वर्णसमूह छे तेमा सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता केवी रीते आवी शके छे, कारणे के ने वर्णपर्याय राशि छे ते सर्वद्रव्य पर्यायिना अनन्ततम भागमा वर्तमान कहेवामा आवी छे

ઉચ્ચતે—અકારાદેરપિચર્ણસ્ય સ્વપરપર્યાયભેદમિચ્ચતયા સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ તુલ્યત્વાદકારાદિચર્ણજાતમપિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ મચ્ચતીતિ ।

નન્વકારાદેર્વર્ણસ્ય સ્વપરપર્યાયાપેક્ષયા સર્વદ્રવ્યપર્યાયરાશિતુલ્યતા કેન પ્રકારેણ મચ્ચતી ?તિ ચેત્,

ઉચ્ચતે—इह 'अ, अ, अ,' इत्यकार उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित । म पुनरेकैको द्विधा-सानुनासिको निरनुनासिकश्चेत्यकारस्य पदभेदाः । एष इस्वो दीर्घप्लुतश्च । तदेवमप्यादशप्रभेदान् केवलोऽकारो लभते । तथा-अन्यवर्णसहितोऽप्यकारोऽनेकान् भेदान् लभते । तथाहि-अकारेण सायुक्तोऽकारोऽप्यादशभेदान् लभते । एष स्वकारेण ।

ઉત્તર—ટીક છે, પરન્તુ અકાર આદિ જો વર્ણ છે તેમના સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય કી અપેક્ષા અનેક ભેદ હો જાતે છે, ઇસલિયે તેમને મી સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા સુઘટિત હોનેમ્ને કોઈ વાધા નહી આતી છે ।

શકા—અકાર આદિ વર્ણોમ્ને સ્વ ઓર પરપર્યાય કી અપેક્ષા સર્વદ્રવ્યપર્યાય રાશિતુલ્યતા કૈસે ઘટતી છે ?

ઉત્તર—સુનો-અકાર-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ઓર સ્વરિત કે ભેદ સે તીન પ્રકારકા રુઠા હુઆ છે । ઉદાત્ત અકાર કે, અનુદાત્ત અકાર કે, ઓર સ્વરિત અકાર કે સાનુનાસિક ઓર નિરનુનાસિક, ઇસ તરહ ઓર મી દો દો ભેદ કિયે ગયે છે । ઇન છઠ્ઠ ભેદો કે મી હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એસે ઓર મી તીન તીન ભેદ હોતે છે । ઇસ તરહ અકેલા અકાર અઠારહ પ્રકારકા હો જાતા છે । ઇસી તરહ અન્યવર્ણો સે સમન્વિત હુઆ અકાર મી અનેક ભેદો વાલા બન જાતા છે । જૈસે-“ક” મ્ને મિલા હુઆ “અ”

ઉત્તર—શકા બરાબર છે પણ અકાર આદિ જે વર્ણ છે તેમના પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ થઈ બચ છે, તે કારણે તેમનામા પણ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા સુઘટિત થવામા કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી

શકા—અકાર આદિ વર્ણોમા સ્વ અને પર પર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય રાશિતુલ્યતા કેવી રીતે ઘટાવી શકાય છે ?

ઉત્તર—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના ભેદથી અકાર ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે ઉદાત્ત અકારના, અનુદાત્ત અકારના અને સ્વરિત અકારના સાનુનાસિક અને નિરનુનાસિક, આ રીતે બીજા પણ બે બે ભેદ પડે છે એ છ ભેદોના પણ હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એવા બીજા પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે એકલો અકાર અઠાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે અન્યવર્ણો સાથે જોડાયેલા અકાર પણ અનેક ભેદોવાળા થઈ બચ છે જેમકે-“ક”મા મળેલો ‘અ’

एव यावत् हकारेण । एवमेकैक केवल व्यञ्जन सयोगे इय सजातीय विजातीय व्यञ्जन-
द्विक संयोगेऽपि । तथा स्वरान्तर सयुक्त तत्तद्व्यञ्जनसहितोऽप्यनेकान् भेदान्
लभते । अपि चैकैकोऽप्युदात्तादिको भेदो वक्तुः स्वर विशेषादनेक भेदो भवति ।
वाच्यभेदादपि च समानवर्णश्रेणीकस्यापि शब्दस्य भेदो जायते । तथाहि-करशब्दो
हस्तरूपमर्थं येन स्वभावेन बोधयति, नहि तेनैव स्वभावेन किरणरूपमर्थम्, किंतु
स्वभावभेदेन । तथा-अकारोऽपि तेन तेन ककारादिना सयुज्यमानस्त तमर्थं

अठारह प्रकार का बन जाता है, इसी प्रकार “ख” में मिला हुआ तथा
“ग” से लेकर “ह” तक मिला हुआ “अ” भी अठारह प्रकार का बन
जाता है । जिस तरह यह “अ” केवल एक २ व्यजनों के साथ मिलने
पर अनेक प्रकार का प्रकट किया गया है उसी प्रकार जब यह सजातीय
एव विजातीय दो दो व्यञ्जनों के साथ तथा स्वरान्तरसयुक्त उन २ व्यज-
नों के साथ मिलना है तब अनेक भेद वाला हो जाता है, यह जानना
चाहिये-अधिक और क्या कहा जाय एक २ भी उदात्तादिक भेद वक्ता
के स्वरों के भेद से अनेक भेदवाला बन जाया करता है । वाच्यभेद से
भी समानवर्ण श्रेणी वाले शब्दों में भी भेद आ जाता है, जैसे ‘कर’ शब्द
जिस स्वभाव से हस्तरूप अर्थ का बोधन करता है उसी स्वभाव से वह
किरणरूप अर्थ का बोधन नहीं करता है, किन्तु स्वभाव भेद से ही करता
है । तात्पर्य कहने का यह है कि-करशब्द का अर्थ हाथ है, किरण है,
परन्तु जिस स्वभाव से ‘कर’ शब्द अपने हाथ रूप वाच्यार्थ का प्रतिपादन

अठार प्रकारनेो भनी नय छे, ओज प्रभावे “ख”मा भणेल तथा “ग”थी
लधने “ह” सुधी भणेलो । ‘अ’ पणु अठार प्रकारनेो थर्ध नय छे जे रीते
आ ‘अ’ इक्षत ओक ओक व्यञ्जनी साथे भणता अनेक प्रकारनेो प्रगट कथी
छे ओज प्रकारे न्यारे ते सजातीय अने विजातीय अपणे व्यञ्जनी साथे
तथा स्वरान्त सयुक्त ते ते व्यञ्जनी साथे भणे छे त्यारे अनेक लेहवाणो
थर्ध नय छे, ओम समज्जु वधारे शु कडेवु । ओक ओक पणु उदात्तादिक
लेह भोलनारना स्वरोना लेहथी अनेक लेहवाणो भनी नय छे वाच्यलेहथी
पणु समानवर्णु श्रेणीवाणा शब्दमा पणु लेह आवी नय छे, जेभके “ कर ”
शब्द जे स्वभावथी हस्तइय अर्थनेो बोध करे छे ओज स्वभावथी ते किरण
इय अर्थनेो बोध करतो नथी, पणु स्वभाव लेहथी न करे छे कडेवानु
तात्पर्य ओ छे के-“ कर ” शब्दनेो अर्थ हाथ छे, किरण छे, पणु जे स्वभा
वथी “ कर ” शब्द पोताना हाथइय वाच्यार्थनु प्रतिपादन करे छे ओज

बोधयन् भिन्नस्वभावो वेदितव्यः । ते च स्वभावा अनन्ता भवन्ति, उच्चार्यमाण-
शब्दस्य परमाणुद्वयणुकादिभेदेनाऽनन्तत्वात् । घनेश्च तथा तथाऽभिग्रायकस्वपरि-
णामे सत्येव तत्तदर्थप्रतिपादयत्वात् । एते च सर्वेऽप्यकारस्य स्वपर्यायाः श्रेयास्तु
सर्वेऽपि घटादिपर्यायाः परपर्यायाः । ते च स्वपर्यायेभ्योऽनन्तगुणाः । परपर्याया
अप्यकारस्य सम्यन्धितया विज्ञेयाः

करता है उसी स्वभाव से वह किरणरूप अर्थका नहीं, कारण अपने २
वाच्यार्थ के प्रतिपादन करनेमें शब्दोंमें भिन्न २ स्वभावता मानी गई है ।
इसी तरह अकार भी भिन्न २ फकार आदि शब्दों के साथ सगत होकर
भिन्न २ स्वभाव से भिन्न २ अर्थों का प्रत्यायक होता है । इस तरह एक
ही अकेले अकारमें अनन्त स्वभाव समाविष्ट हुए माने गये हैं । जो शब्द
उच्चरित होता है उसमें परमाणु तथा द्वयाणुक आदि के भेद से अन-
न्तता आती है । तात्पर्य इसका यह है कि शब्द पौद्गलिक है, अतः पुद्गल
जन्य इस शब्दमें परमाणुक द्वयाणुक आदि की भिन्नता से भिन्नता आती
है और यह भिन्नता अनन्तरूपमें परिणत हो जाती है । इसी तरह पदार्थ
अनन्त है और उन पदार्थों को प्रतिपादन करने का परिणाम ध्वनी-शब्द
में रहा हुआ है तभी जाकर वह उन २ पदार्थों का प्रतिपादन किया
करता है । इस तरह से समस्त अकार की निज पर्याये हैं तथा इनसे
भिन्न जो घटादि पर्याय हैं वे इस की पर पर्याय हैं । ये पर पर्याये अपनी

स्वभावथी ते किरणरूप अर्थानु प्रतिपादन करतो नहीं, कारण के चेतचैताना
वाच्यार्थानु प्रतिपादन करवाना शब्दोभा भिन्न भिन्न स्वभावता मानवाना आवी
छे अथ रीते 'अकार' पणु भिन्न भिन्न ककार आदि शब्दोनी साथे सगत
थधने भिन्न भिन्न स्वभावथी भिन्न भिन्न अर्थोनी प्रत्यायक थाय छे आ
रीते अकेला अकारमा न अनन्त स्वभावने समावेश थयेल बनाये छे न
शब्द जोलाय छे तेमा परमाणु तथा द्वयाणुक आदिना लेदथी अनन्तता आवे
छे तेनु तात्पर्य अथे छे के शब्द पौद्गलिक छे तेथी पुद्गलजन्य ते शब्दमा
परमाणु, द्वयाणुक आदिनी भिन्नताथी भिन्नता आवे छे, अने ते भिन्नता
अनन्तरे परिणमे छे आ रीते पदार्थ अनन्त छे अने ते पदार्थोनु प्रति-
पादन करवाने परिणाम ध्वनि-शब्दमा रहेल छे त्पारे न नधने ते, ते ते
पदार्थोनु प्रतिपादन थ्यां करे छे आ रीते समस्त अकारनी चैतानी पर्याये छे
तथा तेमनाथी भिन्न न घटादि पर्याय छे अथे तेनी परपर्याय छे अथे पर

ननु ये स्वपर्यायास्ते तस्य सम्वन्धिनो भवन्तु, ये तु परपर्यायास्ते भिन्नव
स्त्वाश्रयत्वात् कथं तस्य सम्वन्धिनः स्युरिति चेत् ?

उच्यते—इह द्विधा सम्यग्भो भवति, अस्तित्वेन नास्तित्वेन च । तत्रास्तित्वेन
सम्यग्भः स्वपर्यायैः सह भवति, यथा-घटस्य रूपादिभिः नास्तित्वेन सवन्धः
परपर्यायैः सह भवति तेषा तत्रासभवात् । यथा-घटावस्थाया मृत्पिण्डाकारेण

पर्यायो से अनंतगुणी है । स्वपर्याये जिस प्रकार अकार की सवधी
मान जाती है उसी प्रकार पर पर्यायें भी इसकी सवधी मानी गई हैं ।

शका—यह तो ठीक है कि अकार की जितनी भी निज पर्यायें हैं
वे सब इसकी सवधी मानी जावें—पर जो परपर्यायें हैं वे इसकी सवधी
कैसे मानी जा सकती हैं ? कारण—ये परपर्यायें भिन्न वस्तु के साथ रही
हुई होती हैं । अतः उसीकी सवधी मानी जावेगी ?—

उत्तर—सवध दो प्रकार से हुआ करता है—एक अस्तित्व मुख से,
और दूसरा नास्तित्वमुख से । अस्तित्वमुख से जो सवंध होता है, वह
अपनी पर्यायों के साथ पर्यायीका होता है । जैसे रूपादिकों के साथ घट
का होता है । नास्तित्वमुख से जो सवध हुआ करता है वह परपर्यायो का
पर्यायी के साथ हुआ करता है । कारण ये परपर्यायें उसमें रहती नहीं
हैं । जैसे मिट्टी से जब घट बन कर तैयार हो जाता है, तब उसमें पिण्डाकार

पर्यायो पोतानी पर्यायोधी अनेकगली छे स्वपर्यायो जेम अकारनी सवधी
मानवामा आवे छे अेक प्रकारे परपर्यायो पणु तेनी सवधी मानवामा
आवी छे

शका—अे तो अकार छे के अकारनी अेठली स्वपर्यायो छे ते अधी
तेनी सवधी मनाय, पणु अे परपर्यायो छे ते तेनी सवधी केवी शीते मानी
शकाय ? कारण छे अे परपर्यायो अिन्न वस्तुनी साथे अेडेल डोय छे तेथी
तेनी अ सवधी मानी शकाशे

उत्तर—सवध अे शीते थया करे छे—अेक अस्तित्वमुखधी अने अीजे
नास्तित्वमुखधी अस्तित्वमुखधी अे सवध थाय छे ते स्वपर्यायोनी साथे
पर्यायोनी डोय छे जेम रूपादिकोनी साथे घडाने डोय छे नास्तित्वमुखधी
अे सवध थया करे छे ते परपर्यायोनी पर्यायोनी साथे थया करे छे कारण
अे—ते पर्यायो तेमा अेडेली नथी जेमके भाटीभाथी अ्यारे घडो तैयार थाय

पर्यायेण सह सम्बन्धो नास्तित्व सम्बन्धेन । यतोऽग्नौ पिण्डाकारः पर्यायस्तस्यतदानीं नास्तीति नास्तित्व सम्बन्धेन सम्बन्धः । अत एव च स परपर्याय इति व्यपदिश्यते । अन्यथा तस्यापि तत्रास्तित्व स्वीकारे सोऽपि स्वपर्याय एव स्यात् ।

ननु ये यत्र न विघ्नन्ते ते कथं 'तस्ये'—ति व्यपदिश्यन्ते । धनं दृष्टिस्तु नास्तीति 'धनं तस्य सम्बन्धी'—ति व्यपदिष्टं न शक्यम्, अन्यथा परपर्यायस्यापि सम्बन्धित्वे लोकोप्यवहारातिक्रम प्रसङ्गः ? इति चेन्न,

यदि नाम ते—परपर्याया नास्तित्व सम्बन्धमधिकृत्य 'तस्ये'—ति न व्यप पर्याय नहीं रहती है। अतः उस घट के साथ पिण्डाकार पर्याय का सबध नास्तित्वमुख से माना जायगा। इसीलिये वह पिण्डाकार पर्याय परपर्याय होने से निज पर्याय नहीं है। अन्यथा घटमें उसका अस्तित्व होने से वह उसकी निजपर्याय मानी जावेगी। अतः यह अवश्य स्वीकार करना चाहिये कि पर्यायोंका सन्ध पदार्थमें नास्तित्वमुख से ही रहा करता है।

शका—दरिद्र के पास धन जिस प्रकार नहीं होने से वह उसका सबधी नहीं कहा जाता है, उसी प्रकार जो जहाँ नहीं है वह उसका सबधी कैसे कहा जा सकेगा? परपर्याय पर पदार्थमें होती है वह विवक्षित पदार्थ की सबधी कैसे मानी जा सकती है यदि इस प्रकार का व्यवहार होने लगे तो फिर लोक व्यवहार का ही अतिक्रम करना कहलायेगा।

उत्तर—परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका तात्पर्य यह

छे त्पारे तेभा पिडाकार पर्याय रहेती नथी तेथी ते घडानी साथे पिडाकार पर्यायनेा सणध नास्तित्वमुभथी मानवामा आवशे ते डारछे ते पिडाकार पर्याय परपर्याय होवाथी स्वपर्याय नथी नहीँ तो घडामा तेनु अस्तित्व होवाथी ते तेनी स्वपर्याय मानवामा आवे तेथी अे अवश्य स्वीकारणु जेथंअे के परपर्यायेनेा सणध पदार्थमा नास्तित्वमुभथी रह्या करे छे

शका—जेभ दरिद्रनी पासे धन न होवाथी ते तेनेा सणधी न्होवाते नथी अेअ प्रकारे जे न्या नथी ते तेनु सणधी केवी रीते कही शक्या ? परपर्याय पर पदार्थमा होय छे ते विवक्षित पदार्थनी सणधी केवी रीते मानी शक्या जे आ प्रकारनेा व्यवहार थवा लागे तो पजी बोड व्यवहारनेा अ अतिक्रम करे कहेवाय

उत्तर—परपर्याये विवक्षित पदार्थनी सणधी छे तेनु तात्पर्य अेषु

दिश्यन्ते, तर्हि सामान्यतो न सन्तीति प्राप्तम्। तथा च ते स्वरूपेणाऽपि न भवेयुः, न चैतद् दृष्ट श्रुतं वा तस्मादवश्यं ते नास्तित्व सम्बन्धमङ्गीकृत्य 'तस्ये'—ति व्यपदेश्याः। धनमपि च नास्तित्व सम्बन्धमधिकृत्य 'दरिद्रस्ये'—ति व्यपदिश्यते एव। तथा—'धनमस्य दरिद्रस्य न विद्यते' इति लोकादः।

यदपि चोक्त 'तत् तस्ये'—ति व्यपदेश्णु न शक्यमिति, तत्रापि तदस्तित्वेन तस्येति व्यपदेश्णु न शक्य, न तु नास्तित्वेनापि। ततो न कश्चित् लौकिक व्यवहारातिक्रमः।

नहीं है कि वे उसमें अस्तित्व मुख से संबधित हैं। यह शका तो उचित उस समय मानी जाती कि जब उसे विवक्षित पदार्थमे अस्तित्वमुख से संबधित की जाती। यहा तो ऐसा कहा जाता है कि—पदार्थमें एक दूसरे पदार्थ की पर्यायों का जो इतरेतराभाव—अन्योन्याभाव रूप से संबध है वह वहा नास्तित्वमुख से है। यदि नास्तित्वमुख से वे परपर्यायों विवक्षित पदार्थ की संबधी हैं तो इसमे क्या आपत्ति हो सकती है। यदि नास्तित्व के संबधसे वे पर पर्यायों विवक्षित पदार्थ की संबधी न मानी जावे तो इसका तात्पर्य यह होता है कि ये सामान्यरूप से भी अस्तित्व विशिष्ट नहीं है। इस तरह स्वरूपतः भी इनका कोई अस्तित्व नहीं बन सकेगा। नास्तित्व संबध से धन भी दरिद्र का संबधी माननेमें कोई बाधा नहीं है। ऐसा व्यपदेश होता ही है। नास्तित्व संबध से धन दरिद्रव्यक्ति का है इसका तात्पर्य यही है कि दरिद्र के पास धन नहीं है।

नथी ते तेभ्यो तेभा अस्तित्वमुभथी सणधित छे आ शका तो त्यारे योज्य बनाय के न्यारे तेने विवक्षित पदार्थभा अस्तित्वमुभथी सणधीत करवोभा आवे अर्धी तो अबु छडेवाभा आवे छे के—पदार्थभा अेक थीन पदार्थनी पर्यायोना जे इतरेतरा भाव इपे नणध छे ते त्या नास्तित्वमुभथी छे जे नास्तित्वमुभथी ते पर्यायो विवक्षित पदार्थनी सणधी डोय तो तेभा शी सुक्केली डोर्छ शके छे ? जे नास्तित्वना सणधथी ते पर पर्यायो विवक्षित पदार्थनी सणधी बनाय नही तो तेनु तात्पर्य अे थाय छे के तेभ्यो सामान्य इप पणु अस्तित्व विशिष्ट नथी आ रीते स्वइपथी पणु तेभनु डोर्छ अस्तित्व भनी शकथे नही नास्तित्व सणधथी धनने पणु दरिद्रनु सणधी मानवामा डोर्छ बाधे नथी अबेो व्यपदेश डोय छे जे नास्तित्व सणधथी धन दरिद्र व्यक्तितु छे तेनु तात्पर्य अे छे के दरिद्रनी पासे धन नथी आ रीते पर-

નન્તુ નાસ્તિત્વમભાવરૂપમ્ , અભાવઘ્ન સ્વરૂપશૂન્યસ્તેન મહ કથ સમ્બન્ધઃ, શૂન્યસ્ય સકલશક્તિ વિવલ્લતયા સમ્બન્ધસતેરમાયાત્ ।

અન્યઘ્—યદિ પરપર્યાયાણાં તથ નાસ્તિત્વ, તર્હિ નાસ્તિત્વેન મહ સમ્બન્ધો ભવતુ, પરપર્યાયૈસ્તુ ક્થ સમ્બન્ધઃ ? । ઘટઃ પટ્ટાભાવેન સંપદ્ધઃ ઇતિ ન પટેનાપિ સહ સમ્બદ્ધો ભવિતુમર્હતિ, તથા પ્રતીતેરમાયાત્ ? ।

હસી તરહ્ પરપર્યાયં નાસ્તિત્વસમ્બન્ધ સે વિવક્ષિત પદાર્થ કી સબધી હૈં હસકા મી તાત્પર્યાય યહી હૈ કિ યે ડસમેં નહીં હૈં । “પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ” ડસ રૂપસે ડનકા વ્યાપદેશ નહીં હો સકના હૈ, ંસા જો કહના હૈ સો ડસમેં કોઈ આપત્તિ નહીં હૈ । જામ્ત્ર મી તો યહી કહતે હૈં કિ અસ્તિત્વ મુલ્લ સે પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ ંસા વ્યાપદેશ નહીં હો સકતા હૈ । પરન્તુ નાસ્તિત્વમુગ્લ સે વહા ડનકા વ્યપદેશ હોનેમેં કોઈ લૌકિક વ્યવહાર કા અતિક્રમ નહીં હોતા હૈ ।

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોતા હૈ । અભાવ કા તાત્પર્ય હોતા હૈ સ્વરૂપશૂન્યતા । તો ફિર પદાર્થ કા હમ્ સ્વરૂપશૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વ કે સાથ સબધ કૈસે ડન સકના હૈ । ક્યોં કિ શૂન્યમેં સકલ શક્તિ કી વિકલતા હોને સે સમ્બન્ધ સ્થાપિત કરને કી શક્તિ કા સદ્ભાવ માના હી કૈસે જા સકતા હૈ । ડસરી વાત ંક યહ મી હૈ કિ “વિવક્ષિત પદાર્થમેં પરપર્યાયોકા નાસ્તિત્વ હૈ” ડસ પ્રકાર કે કથનમે યહી ફલિતાર્થ નિકલતા હૈ કિ પદાર્થ કા ડન પર્યાયાં કે સાથે સબધ નહીં હૈ કિન્તુ નાસ્તિત્વ કે સાથ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય પણ ઁજ છે કે ઁ તેમા નથી “ પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે” આ રૂપે તેમને વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, ઁમ જે કહેવુ છે તેમા કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ ઁજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે ઁવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યા તેવો વ્યપદેશ થવામા કોઈ લૌકિક વ્યવહારને અતિક્રમ થતો નથી

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનુ તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સબધ કેવી રીતે ખની શકે ? ડરણુ કે શૂન્યમા સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સહભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? ખીલ્લ ઁક વાત ઁ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમા પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમા ઁજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો ઁ પર્યાયો સાથે સબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે “ઘટ પરાભવથી સબધ

ઉચ્યતે—અયુક્તમેતત્, સમ્યગ્ વસ્તુતત્ત્વાપરિજ્ઞાનાત્ । તથાહિ—નાસ્તિત્વ નામ તેન તેન રૂપેણાઽભવનમિપ્યતે, તત્ત્વ તેન તેન રૂપેણાઽભવન વસ્તુધર્મસ્તતો નૈકાન્તેન તત્ત્વન્યરૂપમિતિ ન સદ્ સમ્બન્ધાભાવઃ । તદપિ ચ તેન રૂપેણાઽભવન ત ત પર્યાયમપેક્ષ્ય ભવતિ, નાન્યથા । તથાહિ—યો યો ઘટાદિગતઃ પર્યાયસ્તેન તેન રૂપેણ

હૈ । જૈસે—“ ઘટ પરાભાવ સે સવદ્ધ હૈ ” ઇસ પ્રકાર કે વાચ્યાર્થ મે ઘટ તાત્પર્ય ધોડે હી નિકલ સકતા હૈ કિ ઘટ પટ કે સાથ સવધિત હૈ । કિન્તુ ઘટ પટાભાવ સે હી યુક્ત હૈ, પટ સે નહી, ઘટી યોધ હોતા હૈ । ઇસી પ્રકાર પરપર્યાયોં કા અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થ મેં હૈ ઇસકા મી ઘટી તાત્પર્ય નિકલતા હૈ કિ પરપર્યાયોં કા અભાવ હી વિવક્ષિત પદાર્થ કે સાથ સવધ હૈ—પરપર્યાયોં નહી ।

ઉત્તર—વસ્તુતત્ત્વ કા સમીચીન પરિજ્ઞાન નહી હોને સે ઘટ શકા કી ગઈ હૈ । જવ નાસ્તિત્વ કા “ ઉસ ઉસ રૂપ સે નહી હોના ” એસા તાત્પર્ય હૈ તો ફિર ઘટ વસ્તુ કા હી નિજધર્મ હૈ । નિજધર્મ જો હોતા હૈ વહ ઇકાન્તતઃ શૂન્યરૂપ નહીં હોતા હૈ । ઇસ તરહ નાસ્તિત્વ કે સાથ સવધ હોને મેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા ઘટ હૈ કિ શકાકાર ને “ નાસ્તિત્વ ” કા તાત્પર્ય “ સ્વરૂપશૂન્ય ” માનકર જો ઉસકા પદાર્થ કે સાથ સવધાભાવ સ્થાપિત કિયા થા ઉસકા ઘટ ઘટ ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । નાસ્તિત્વ કા ભાવ સ્વરૂપશૂન્યતા નહી હૈ કિન્તુ ઉસ ઉસ રૂપ

છે” આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા એ તાત્પર્ય થોડું જ નીકળે છે કે ઘટ (ઘટા) પટની સાથે સબધિત છે, પણ ઘટ પટાભાવથી જ યુક્ત છે, પટથી નહી, એજ યોધ થાય છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયોનો અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થમા છે એનું પણ એજ તાત્પર્ય નીકળે છે કે પરપર્યાયોનો અભાવ જ વિવક્ષિત પદાર્થની સાથે સબધ છે—પરપર્યાયો નહી

ઉત્તર—વસ્તુતત્ત્વનું સંપૂર્ણ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી આ શકા ઉઠાવવામા આવી છે જે નાસ્તિત્વનું “ તે તે રૂપે ન હોવું ” એવું તાત્પર્ય છે તે એ વસ્તુનો જ પોતાનો ધર્મ છે જે પોતાનો ધર્મ હોય છે તે એકાન્તત શૂન્યરૂપ હોતો નથી આ રીતે નાસ્તિત્વની સાથે સબધ હોવામા કોઈ વિરોધ નથી તેવું તાત્પર્ય એ છે કે શકાકારે “ નાસ્તિત્વ ”નું તાત્પર્ય “ સ્વરૂપશૂન્ય ” માનીને તેનો પદાર્થની સાથે જે સબધાભાવ સ્થાપિત કર્યો હતો તેનો અહી આ ઉત્તર આપવામા આવ્યો છે નાસ્તિત્વનો અર્થ સ્વરૂપશૂન્યતા નથી પણ “ તે તે

ननु नास्तित्वमभावरूपम्, अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन ग्राह्यं कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्तिः विकलतया सम्बन्धशरत्तरभावात् ।

अन्यच्च—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्वं, तर्हि नास्तित्वेन सा सम्बन्धो भवति, परपर्यायैस्तु कथं सम्बन्धः ? । घटः पटाभावेन समृद्धः इति न पटेनापि सह सम्बन्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ? ।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसम्बन्ध से विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमें नहीं हैं। “परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं” इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं ऐसा व्यापदेश नहीं हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहां उनका व्यापदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शका—नास्तित्व अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ सबध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से सबध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि “विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है” इस प्रकार के कथनमें यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथ सबध नहीं है किन्तु नास्तित्व के साथ

पर्यायो नास्तित्व स भवती विवक्षित पदार्थनी स भधी छे तेनु तात्पर्यं पक्षु अर्थ छे के अर्थे तेमा नथी “परपर्यायो विवक्षित पदार्थनी छे” आ रूपे तेमनो व्यापदेश थध शकतो नथी, अर्थे अर्थे कडेपु छे तेमा कोर्य आपत्ति नथी शास्त्रो पक्षु अर्थे कडे छे के अस्तित्वसुभधी परपर्यायो विवक्षित पदार्थनी छे अर्थे व्यापदेश थध शकतो नथी पक्षु नास्तित्वसुभधी आ तेवो व्यापदेश थवामा कोर्य लौकिक व्यवहारनो अतिक्रम थतो नथी

शका—नास्तित्व अभावरूप होय छे अभावतु तात्पर्य छे स्वरूपशून्यता तो पछी पदार्थनो आ स्वरूप शून्यरूप नास्तित्वनी साथे स भध केवी रीते भनी शके ? तारणु के शून्यमा सकल शक्तिनी विकलता होवार्थी स भध स्थापित करवानी शक्तिनो सद्भाव भानी अर्थे केवी रीते शकय ? यीछु अर्थे वात अर्थे पक्षु छे के विवक्षित पदार्थमा परपर्यायोनो नास्तित्व छे आ प्रकारना कथनमा अर्थे इतिवार्थ नीकणे छे के पदार्थनो अर्थे पर्यायो साथे स भध नथी पक्षु नास्तित्वनी साथे छे अर्थे “घट पराभवधी स भध

उच्यते—अयुक्तमेतत्, सम्यग् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । तथाहि—नास्तित्व नाम तेन तेन रूपेणाऽभवनमिष्यते, तच्च तेन तेन रूपेणाऽभवन वस्तुधर्मस्ततो नैकान्तेन तच्छून्यरूपमिति न सह सम्बन्धाभावः । तदपि च तेन रूपेणाऽभवन त त पर्यायमपेक्ष्य भवति, नान्यथा । तथाहि—यो यो घटादिगतः पर्यायस्तेन तेन रूपेण है । जैसे—“ घट पराभाव से सबद्ध है ” इस प्रकार के वाच्यार्थ में यह तात्पर्य धोड़े ही निकल सकता है कि घट पट के साथ सबधित हैं । किन्तु घट पटाभाव से ही युक्त है, पट से नहीं, यही बोध होता है । इसी प्रकार परपर्यायों का अभाव विवक्षित पदार्थ में है इसका भी यही तात्पर्य निकलता है कि परपर्यायों का अभाव ही विवक्षित पदार्थ के साथ सबध है—परपर्यायों नहीं ।

उत्तर—वस्तुतत्त्व का समीचीन परिज्ञान नहीं होने से यह शका की गई है । जब नास्तित्व का “ उस उस रूप से नहीं होना ” ऐसा तात्पर्य है तो फिर यह वस्तु का ही निजधर्म है । निजधर्म जो होता है वह एकान्ततः शून्यरूप नहीं होता है । इस तरह नास्तित्व के साथ सबध होने में कोई विरोध नहीं है । तात्पर्य इसका यह है कि शकाकार ने “ नास्तित्व ” का तात्पर्य “ स्वरूपशून्य ” मानकर जो उसका पदार्थ के साथ सबधाभाव स्थापित किया था उसका यहा यह उत्तर दिया गया है । नास्तित्व का भाव स्वरूपशून्यता नहीं है किन्तु उस उस रूप

छे ” आ प्रकारना वाच्यार्थभा अये तात्पर्यं थोडु न नीकणे छे डे घट (घडा) पटनी साथे सभधित छे, पणु घट पटाभावथी न युक्त छे, पटथी नही, अणु बोध थाय छे अणु प्रकारे परपर्यायिनो अभाव विवक्षित पदार्थभा छे अणु पणु अणु तात्पर्यं नीकणे छे डे परपर्यायिनो अभाव न विवक्षित पदार्थनी साथे सभध छे—परपर्यायि नही ।

उत्तर—वस्तुतत्त्वनु स पूर्ण परिज्ञान न होवाथी आ शका उठाववाभा आवी छे अे नास्तित्वनु ” ते ते रूपे न होवु ” अणु तात्पर्यं छे तो अे वस्तुनो न चोतानो धर्म छे अे चोतानो धर्म होय छे ते अेकान्तत शून्यरूप होतो नथी आ रीते नास्तित्वनी साथे सभध होवाभा कोछ विरोध नथी तेषु तात्पर्यं अे छे डे शकाकारे “ नास्तित्व ”नु तात्पर्यं “ स्वरूपशून्य ” मानीने तेनो पदार्थनी साथे अे सभधाभाव स्थापित कर्यो हुतो तेनो अही आ उत्तर आपवाभा आव्यो छे नास्तित्वनो अर्थ स्वरूपशून्यता नथी पणु “ ते ते

નતુ નાસ્તિત્વમભાવરૂપમ્ , અભાવશ્ચ સ્વરૂપશૂન્યસ્તેન મહ કથ સમ્બન્ધઃ, શૂન્યસ્ય સકલશક્તિ વિફલતયા સમ્બન્ધશતેરભાગાત્ ।

અન્યથા—યદિ પરપર્યાયાણાં તત્ર નાસ્તિત્વ, તદિદં નાસ્તિત્વેન સહ સમ્બન્ધો ભવતુ, પરપર્યાયૈસ્તુ કથ સમ્બન્ધઃ ? । ઘટઃ પટામાવેન સંપદ્ધઃ ઇતિ ન પટેનાપિ સહ સમ્બન્ધો ભવિતુમર્હતિ, તથા પ્રતીતેરભાગાત્ ? ।

હસી તરત્ પરપર્યાયેં નાસ્તિત્વસમ્બન્ધ સે વિવક્ષિત પદાર્થ કી સબધી હૈ । હસકા ખી તાત્પર્યાય યહી હૈ કિ યે ડસમે નહીં હૈ । “પરપર્યાયેં વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ” ડસ રૂપસે ડનકા વ્યાપદેશ નહીં હો સકના હૈ, ણેસા જો કહના હૈ સો ડસમેં કોઈ આપત્તિ નહીં હૈ । જામ્ત્ર ખી તો યહી કહતે હૈ કિ અસ્તિત્વ મુલ્ક સે પરપર્યાયેં વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ ણેસા વ્યાપદેશ નહીં હો સકતા હૈ । પરન્તુ નાસ્તિત્વમુગ્ચ સે વહા ડનકા વ્યપદેશ હોનેમેં કોઈ લૌકિક વ્યવહાર કા અતિક્રમ નહીં હોતા હૈ ।

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોતા હૈ । અભાવ કા તાત્પર્ય હોતા હૈ સ્વરૂપશૂન્યતા । તો ફિર પદાર્થ કા હસ સ્વરૂપશૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વ કે સાથ સબધ કૈસે વન સકતા હૈ । કયોં કિ શૂન્યમેં સકલ શક્તિ કી વિકલતા હોને સે સબધ સ્થાપિત કરને કી શક્તિ કા સદ્ભાવ માના હી કૈસે જા સકતા હૈ । ડસરી વાત ંક યહ ખી હૈ કિ “વિવક્ષિત પદાર્થમેં પરપર્યાયોંકા નાસ્તિત્વ હૈ” ડસ પ્રકાર કે કથનમે યહી ફલિતાર્થ નિકલતા હૈ કિ પદાર્થ કા ડન પર્યાયાં કે સાથે સબધ નહીં હૈ કિન્તુ નાસ્તિત્વ કે સાથ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમા નથી “ પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે” આ રૂપે તેમને વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેવુ છે તેમા કોઈ આપત્તિ નથી જાઓ પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી લ્યા તેવો વ્યપદેશ થવામા કોઈ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનુ તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સબધ કેવી રીતે ખની શકે ? જારણુ કે શૂન્યમા સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સહભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? ખીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમા પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમા એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે “ઘટ પરભવથી સબધ

तथा चात्र प्रयोगः—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

में तभी हो सकता है कि जब उसमें पर के—घटादि पर्यायों के—अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमें अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहा प्रयोग इस प्रकार है—जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है—जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि में अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नहीं होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नहीं हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता है । इसलिये यह

न यद्यं शब्दे छे के ल्यादे तेमा परना—घटादि पर्यायोना—अभावना बोध थाय ल्या सुधी तेमनामा तेमना अभावना बोध नही थाय त्या सुधी आठ रतु वास्तवि—रूपे पञ्ज्ञान यद्यं शब्दे नही आ रीते आठारना यथार्थं बोध थवाने माटे घटादि पर्यायोना बोध थवे ते आवश्यक छे आ दृष्टिअे घटादि पर्याय पणु अकारनी सभधी छे अेम छडेवाभा आवे छे

अही प्रयोग आ प्रकारे छे—नेनी अनुपलब्धि यता नेनी अनुपलब्धि थाय छे ते तेनु सभधी छेय छे नेमके रूपादिनी अनुपलब्धि (अभाव) यता घटानी अनुपलब्धि छेय छे, अेम प्रभावे घटादि पर्यायोनी अनुपलब्धिमा अठारनी यथावस्थित रूपे उपलब्धि थनी नथी ते ठारवे तेआ तेनी सभधिनी छे अेम मानवाभा आवे छे आ अनुमान प्रयोगमा हेतु असिद्ध नथी ठारणु के घटादि पर्यायरूप ने प्रतियोगी पदार्थ छे ते ल्या सुधी परिज्ञात यद्यं नतो नथी त्या सुधी तेना अभावरूप अकारतु तत्त्वत ज्ञान यद्यं शक्यु नथी ते

परपर्याया न भवेयुस्तिर्हि 'अकारस्य स्वपर्यायाः' इति न व्यपदिश्येरन, परापेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात् । ततः स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेषु परपर्यायास्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यन्ते । २ ।

अपि च—सर्वे वस्तु प्रतिनियतस्वभाव, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यभावात्मकतानिग्रहना । ततो यावन्न प्रतियोगिनिगान भवति, तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मक तत्त्वतो ज्ञातुं शक्यते । तथा च सति घटादि पर्यायाणामपि अभावप्रतियोगित्वात् तदनिगान यावद् भवति तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मक परिज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तुं शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः

यदि वे परपर्याये न हों तो ये अकार की स्वपर्याये हे ऐसा व्यपदेश ही नहीं हो सकेगा । कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है । इसलिये पर्यायों में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्याये भी उस विवक्षित पदार्थ की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी—ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्वभाव वाली हैं । और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ के अभाव को लेकर ही आई हुई है । इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये । तभी जाकर विवक्षित वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा सकता है ।

और भी "अकार की ये निज पर्याये हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

छे त्पारे न 'स्व' नी शोभा छे जे जे परपर्याये न होत ते जे आकारनी स्वपर्याये छे जेवो व्यपदेश न थर् शकत नही कारण के स्व व्यपदेश परापेक्ष छे ते कारणे पर्यायेभा स्व व्यपदेशतु कारणे होवार्थी जे परपर्याये पषु ते विवक्षित पदार्थने उपयोगी थाय छे, तेथी तेभनाभा "तस्य" जेवो व्यपदेश थाय छे ॥ २ ॥

वणी स सारनी जेटकी वस्तुजो छे ते जधी प्रतिनियत स्वभाववणी छे जने जे प्रतिनियत स्वभावता तेभनाभा प्रतियोगी पदार्थना अभावने लीधे न आवेकी छे ते कारणे जे ध्रुव सत्य छे के वस्तु घाताना स्वभावभा प्रतिनियत छे जे वात स्पष्टरूपे समजवाने भाटे प्रतियोगी पदार्थतु ज्ञान होवु जेधे जे त्पारे न विवक्षित वस्तुभा "प्रतियोगी पदार्थ"ना अभाव रहेल छे" जेभ कही शक्य छे

वणी—"अकारनी जे स्वपर्याये छे" जेवो बोध अकार पर्यायेभा त्पारे

तथा चात्र प्रयोगः—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

मे न भी हो सकता है कि जब उसमें पर के—घटादि पर्यायों के—अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमें अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहां प्रयोग इस प्रकार है—जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है—जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि में अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नहीं होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नहीं हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता है । इसलिये यह

न यथं शक्ये छे के न्यारे तेभा परना—घटादि पर्यायोना—अभावना ओध थाय न्या सुधी तेभनाभा तेभना अभावना ओध नही थाय त्या सुधी आठ रतु वास्तविकरूपे परिज्ञान यथं शक्ये नही आ रीते आकारना यथार्थ ओध थवाने भाटे घटादि पर्यायोना ओध थवे ते आवश्यक छे आ दृष्टिसे घटादि पर्याय पशु अकारनी सबधी छे ओम कहेवामा आवे छे

अर्थात् प्रयोग आ प्रकारे छे—तेनी अनुपलब्धि यथा तेनी अनुपलब्धि थाय छे ते तेनु सबधी होय छे तेमके रूपादिदानी अनुपलब्धि (अभाव) यथा घटानी अनुपलब्धि होय छे, ओम प्रभासे घटादि पर्यायोनी अनुपलब्धिमा अकारनी यथावस्थित रूपे उपलब्धि थनी नथी ते कारणे तेओ तेनी सबधिनी छे ओम मानवामा आवे छे आ अनुमान प्रयोगमा हेतु असिद्ध नथी कारणे के घटादि पर्यायरूप के प्रतियोगी पदार्थ छे ते न्या सुधी परिज्ञात यथं नतो नथी त्या सुधी तेना अभावरूप अकारनु तत्त्वत ज्ञान यथं शक्यं नथी ते

परपर्याया न भवेद्युस्तर्हि 'अकारस्य स्वपर्यायाः' इति न त्र्यपदिश्येरन्, परा
पेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात् । ततः स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेषु परपर्याया
स्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति त्र्यपदिश्यन्ते । २ ।

अपि च — सर्वं वस्तु प्रतिनियतस्वभावं, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यभा-
वात्मकतानिबन्धना । ततो यावन्न प्रतियोगिप्रिणानं भवति, तावन्नाधिकृतं वस्तु
तदभावात्मकं तत्त्वतो वा तु शक्यते । तथा च सति घटादि पर्यायाणामपि अभाव
प्रतियोगित्वात् तदप्रिणानं यावद् भवति तावन्नाधिकृतं वस्तु तदभावात्मकं परि-
ज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तुं शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः

यदि वे परपर्याये न हों तो ये अकार की स्वपर्याये हूँ ऐसा न्यपदेश
ही नहीं हो सकेगा । कारण स्व न्यपदेश परापेक्ष है । इसलिये पर्यायों
में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्याये भी उस विवक्षित पदार्थ
की उपयोगी हैं अतः उनमें " तस्य " ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी—ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्व-
भाव वाली हैं । और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ
के अभाव को लेकर ही आई हुई है । इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि
वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के
लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये । तभी जाकर विवक्षित
वस्तु में " प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है " ऐसा कहा जा
सकता है ।

और भी " अकार की ये निज पर्याये हैं " ऐसा बोध अकार पर्यायों

छे त्पारे न 'स्व' नी शोभा छे जे जे परपर्याये न छोट तो जे अकारनी
स्वपर्याये छे जेवो व्यपदेश न थर् शकत नही कारणु के स्व व्यपदेश
परापेक्ष छे ते कारणु पर्यायेभा स्व व्यपदेशतु कारणु होवाथी जे परपर्याये
पणु ते विवक्षित पदार्थने उपयोगी थाय छे, तेथी तेभनाभा " तस्य " जेवो
व्यपदेश थाय छे ॥ २ ॥

वणी ससारनी जेटली वस्तुजो छे ते अधी प्रतिनियत स्वभाववाणी छे
जने जे प्रतिनियत स्वभावता तेभनाभा प्रतियोगी पदार्थना अभावने लीधे न
आवेली छे ते कारणु जे ध्रुव सत्य छे के वस्तु चोताना स्वभावभा प्रतिनियत
छे जे वात स्पष्टरूपे समजवाने भाटे प्रतियोगी पदार्थतु ज्ञान होवु जेधे जे
त्पारे न विवक्षित वस्तुभा " प्रतियोगी पदार्थना अभाव रहेल छे " जेभ
कडी शक्य छे

वणी—"अकारनी जे स्वपर्याये छे" जेवो बोध अकार पर्यायेभा त्पारे

तथा चात्र प्रयोग-यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मक-स्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

में तभी हो सकता है कि जब उसमें परके-घटादि पर्यायोंके-अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमें अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहा प्रयोग इस प्रकार है-जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है-जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि में अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नहीं होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नहीं हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता है । इसलिये यह

न थर् शडे छे के न्यारे तेमा परना-घटादि पर्यायोना-अभावने बोध थाय न्या सुधी तेमनामा तेमना अभावने बोध नडी थाय त्या सुधी आठ रतु वास्तविकरूपे परिज्ञान थर् शडशे नडी आ रीते आठारनेो यथार्थ बोध थवाने भाटे घटादि पर्यायोनेो बोध थवे ते आवश्यक छे आ दृष्टिसे घटादि पर्याय पक्ष अकारनी सबधी छे अेम ठडेवामा आवे छे

अर्ही प्रयोग आ प्रकारे छे-नेनी अनुपलब्धि थता नेनी अनुपलब्धि थाय छे ते तेनु सबधी होय छे नेमके रूपादिनी अनुपलब्धि (अभाव) थता घटानी अनुपलब्धि होय छे, अेम प्रमाणे घटादि पर्यायोनी अनुपलब्धिमा अठारनी यथावस्थित रूपे उपलब्धि थनी नथी ते कारणे तेओ तेनी सबधिनी छे अेम मानवामा आवे छे आ अनुमान प्रयोगमा हेतु असिद्ध नथी कारण के घटादि पर्यायरूप ने प्रतियोगी पदार्थ छे ते न्या सुधी परिज्ञात थर् नतो नथी त्या सुधी तेना अभावरूप अकारतु तत्त्वत ज्ञान थर् शकतु नथी ते

तस्माद् घटादिपर्याया अप्यकारस्य सम्यन्धिन इति स्वपर्यायापेक्षयाऽकारः सर्वद्रव्य पर्याय परिमाणः ।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येकं सर्वं द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः। एव घटादिकमपि प्रत्येकं सर्वं वस्तु जात परिभाषनीय, न्यायस्य समानत्वाद् । न चैतदनाप, यत उक्तमाचाराद्दे—

“ जे एग जाणइ, से सब्ब जाणइ । जे सब्ब जाणइ, से एग जाणइ । ”

अयमर्थः—य एक वस्तु सर्वपर्यायैः सह जानाति, न नियमेन सर्वं वस्तु जानाति । सर्वोपलब्धिमन्तरेण विप्रधितस्यैकरस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मनाऽवगन्तुमशक्यत्वात् यत्र सर्वं सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद भिन्न जानाति ।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्याये भी अकार की समधी हैं । इस तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है । इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है । घटादिक जो वस्तुएँ हैं उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो जाती है । हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं पड़ता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है—“ जे एग जाणइ से सब्ब जाणइ, जे सब्ब जाणइ से एग जाणइ ” इति । इसका भाव यह है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता है वह नियम से समस्त वस्तुओं को जानता है । विवक्षित एक वस्तु का “ यह अपनी समस्त पर्यायों से सहित है तथा परपर्यायों का इसमें

कारण ऐस मानवु नोर्थये के घटादि परपर्यायो पण अकारनी सभधी छे आरीते अकार सर्वद्रव्यपर्याय परिणामवाणो सिद्ध थर्थ नय छे ऐवरीते पीन पण अकार आदि के वर्णन छे तेओ पण प्रत्येक सर्वद्रव्यपर्याय प्रमाणानुरूप छे ते सिद्ध थर्थ नय छे घटादिक के वस्तुओ छे तेमनामा पण आ न्यायथी समानता होवाथी सर्वपर्याय प्रमाणता घटित थर्थ नय छे अमाइ ऐ प्रकारतु आ कथन आगमथी विरुद्ध नतु नथी कारण के आचारागमा ऐवु न कछु छे—“ जे एग जाणइ से सब्ब जाणइ, जे सब्ब जाणइ से एग जाणइ ” तेतु तात्पर्य ऐ छे के के ऐव लुवादि वस्तुने पोत पोतानी समस्त पर्यायो सहित नले मथी समस्त वस्तुओने नले छे विवक्षित ऐक वस्तुनो “ आ पोता” युक्त छे तथा परपर्यायोने तेमा अलाव छे ”

अन्यत्राप्युक्तम्—

“ एको भावः सर्वथा येन दृष्टः,
सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः,
एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ” ॥ १ ॥

तदेवमकारादिकर्मापि वर्णजात केवलज्ञानवत् सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणमिति न कश्चिद्विरोधः ।

अपि च—केवलज्ञानपि स्वपरपर्यायभेदभिन्न भवति । तच्चात्मस्वभावरूप न अभाव है ” ऐसा बोध जबतक नहीं होगा तबतक वह वस्तु सर्वात्मना जानी हुई नहीं कहला सकेगी । अतः जब वह इस रूप से जान ली जाती है तो इसका तात्पर्य ही यह है कि उस जानने वाले को सर्व पदार्थ की उपलब्धि हो चुकी है तभी वह विवक्षित वस्तु को सर्व पर्यायों सहित जान सका है । इसी तरह जो सर्व वस्तु को सर्वात्मना साक्षात् जानता है वह एक वस्तु को स्वपरपर्याय के भेदरूप से जानता है । अन्यत्र भी इसी बात की पुष्टि इस प्रकार से की है—

“ एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥१॥ ” इति ।

इस तरह अकार आदि समस्त वर्ण समूह केवलज्ञान की तरह सर्वद्रव्यपर्यायों के प्रमाणानुरूप है इस कथन में कोई विरोध नहीं आता है ।

अथो बोध न्या सुधी नहीं थाय त्या सुधी ते वस्तु सर्वात्मना लक्ष्मी कडी शकाशे नहीं तेथी जे ते अे इथे लक्ष्मी देवाय छे तो तेनु तात्पर्य अे अे छे के ते लक्षणारने सर्व पदार्थनी उपलब्धि थर्ध गर्थ छे त्यारे अे ते विवक्षित वस्तुने सर्वपर्यायो सहित लक्ष्मी शके छे आ रीते जे सर्ववस्तुने सर्वात्मना प्रत्यक्ष पछे छे ते अेक वस्तुने स्वइय पर्यायना लेदइथी लखे छे अन्यत्र पछे अेवा वातनी पुष्टि आ रीते करी छे—

“ एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥१॥ ”

आ रीते अकार आदि समस्त वर्णसमूह केवलज्ञाननी जेम सर्वद्रव्य पर्यायोना प्रमाणानुरूप छे आ कथनमा कोई विरोध नउते नथी.

તસ્માદ્ ઘટાદિપર્યાયા અપ્યકારસ્ય સમ્યન્ધિન ઇતિ સ્વપર્યાયાપેશ્ચયાઞ્કારઃ
સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પરિમાણઃ ।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येकं सर्वं द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः।
एव घटादिकमपि प्रत्येकं सर्वं यन्तु जात परिभाषनीयं, न्यायस्य समानत्वात् । न
चैतदनार्थं, यत उक्तमाचाराद्दे—

“ जे एग जाणइ, से सब्ब जाणइ । जे सब्ब जाणइ, से एगं जाणइ । ”

अयमर्थः—य एक वस्तु सर्वपर्यायैः सह जानाति, स नियमेन सर्वं वस्तु
जानाति । सर्वोपलब्धिभ्रमन्तरेण विवक्षितस्यैकस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मना
ऽवगन्तुमशक्यत्वात् यथा सर्वं सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद
भिन्न जानाति ।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्याये भी अकार की मन्धी हैं। इस
तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है।
इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य-
पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है। घटादिक जो वस्तुएँ हैं
उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो
जाती है। हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं
पड़ता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है—“जे एग जाणइ से
सब्व जाणइ, जे सब्व जाणइ से एग जाणइ” इति। इसका भाव यह
है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता
है वह नियम से समस्त वस्तुओं को जानता है। विवक्षित एक वस्तु
का “यह अपनी समस्त पर्यायों से सहित है तथा परपर्यायों का इसमें

કારણે એમ માનવું બેઠ્યે કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની મળધી છે આ
રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઈ બંધ છે એજ રીતે બીજા
પણ અકાર આદિ ને વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ
છે તે સિદ્ધ થઈ બંધ છે ઘટાદિક ને વસ્તુઓ છે તેમનામા પણ આ ન્યાયથી
સમાનતા હોવાથી સર્વપર્યાય પ્રમાણતા ઘટિત થઈ બંધ છે અમારૂં એ પ્રકારનું
આ કથન આગમથી વિરૂદ્ધ જતું નથી કારણ કે આચારાગમા એવું જ કહ્યું
છે—“જે એગ જાણઈ સે સબ્બ જાણઈ, જે સબ્બ જાણઈ સે એગ જાણઈ” તેટલું
તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાદિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો
સહિત બાણે છે તે નિયમથી સમસ્ત વસ્તુઓને બાણે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુને
“આ પોતાની સમસ્ત પર્યાયોયુક્ત છે તથા પરપર્યાયોનો તેમા અભાવ છે”

सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्तभागरूपा, परपर्यायास्तु स्वपर्यायरूपानन्ततमभागोनाः सर्वद्रव्यपर्यायाः । तस्मादकारादिकं स्वपरपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं भवति ।

यथा चाऽकारादिकं सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं तथा मत्यादीन्यपि ज्ञानानि द्रष्टव्यानि, न्यायस्य समानत्वात् ।

इह यद्यपि सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षरं मुच्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं च भवति, तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षरं श्रुतज्ञानं ग्राह्यम् । श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभूतं, ततो मतिज्ञानमपि । तदेव श्रुतज्ञानमकारादिकं चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं,

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये । अकार आदि वर्णों में जो स्वपर्याय हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा जो परपर्याय हैं वे वहाँ स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्याय-प्रमाण हैं । इसलिये अकारादि में स्व एव परपर्यायों द्वारा ही सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है ।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों में भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान लेनी चाहिये । क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है ।

यहाँ पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत का अधिकार होनेसे यह अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना चाहिये । श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे उसमें भी सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है । इस तरह श्रुतज्ञान

आदि वर्णों में वे स्वपर्याय हैं वे तो सर्वद्रव्यपर्यायों का अनन्तभाग प्रमाण हैं, तथा वे परपर्याय हैं वे तो त्या स्वपर्यायद्रव्य अनन्तभागहीन सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाण हैं वे द्वारा अकारादि में स्व एव परपर्यायों द्वारा वे सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता सिद्ध थाय है

वे रीति अकारादि सर्वद्रव्यपर्यायवाणा प्रकट करेले छे अन्व रीति मति आदि ज्ञानोमा पणु अन्व सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता समञ्ज लेवी नारणु वे सर्वत्र न्याय समान न् छेय छे

अर्थात् जो के सामान्यरूपसे समस्तज्ञान अक्षररूपसे कहेवामा आणु छे अन्व ते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणरूप अताववामा आणु छे, तो पणु श्रुतज्ञान अधिकार होवाथी अर्थात् अक्षर शब्दथी श्रुतज्ञानने ग्रहण करवु लेधै अन्व श्रुतज्ञान मति ज्ञाननु अविनाभावी छेय छे ते अपेक्षाअन्व तेमा पणु सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता

તુ ઘટાદિયસ્તુસ્વમાયાત્મરૂપ્ । તસ્માદ્ યે ઘટાદિયસ્તુનઃ સ્વમાયાસ્તે કેવલજ્ઞા-
નસ્ય પરપર્યાયાઃ, યે તુ પરિચ્છેદકત્વ સ્વમાયાસ્તે સ્વપર્યાયાઃ । પરપર્યાયા અપિ
પૂર્વોક્તયુક્તેસ્તસ્ય સમ્યન્ધિન ઇતિ સ્વપરપર્યાયભેદમિન્ન ભવતિ ।

તતઃ સ્વપર્યાયપરિમાણચિન્તાયાં પરમાર્થતો ન કશ્ચિદકારાદિ મંયુક્તશ્રુત-
કેવલજ્ઞાનયોર્વિશેષઃ । एतावानेव विशेषः—केवलज्ञान स्वपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्याय
परिमाणतुल्यम् । अकारादिकं तु स्वपर्यायैः । तथाहि—अकारस्य स्वपर्यायाः—

ફિર મી-કેવલજ્ઞાન મેં મી સ્વપર્યાય કી ભિન્નતા સે ભેદ સિદ્ધ હોતા
હે । આત્મસ્વભાવરૂપતા યહ કેવલજ્ઞાનકી નિજ પર્યાય હે । તથા ઘટાદિ-
રૂપ જો વસ્તુ છે તે આત્મરૂપતા ઉસમેં નહીં હે યહ કેવલજ્ઞાન કી પરપર્યાય
હે । કેવલજ્ઞાન મેં આત્મસ્વભાવરૂપતા જો નિજપર્યાય હે ઉસકા તાત્પર્ય
પદાર્થ પરિચ્છેદક સ્વભાવ સે હે । જિસ પ્રકાર નિજપર્યાય કેવલજ્ઞાન કી
સવધી માની ગઈ હે ઉસી પ્રકાર પૂર્વોક્તયુક્તિ કે અનુસાર પરપર્યાય મી
ઉસકી સવધી હોતી હે । ઇસ તરેર કેવલજ્ઞાન મેં ઇન દોનોં પર્યાયોં કી
ભિન્નતા સે ભેદ આ જાતા હે ।

જવ ઇસ પ્રકાર સે સ્વપર્યાયપરિમાણ કા વિચાર કિયા જાતા હે તથ
પરમાર્થતઃ અકારાદિ સયુક્ત શ્રુતજ્ઞાન મેં ઓર કેવલજ્ઞાન મેં યદ્યપિ કોઈ
ભેદ નહી પ્રતીત હોતા હે । પરન્તુ ફિર મી કેવલજ્ઞાન મેં જો સર્વદ્રવ્ય-
પર્યાય પરિમાણ તુલ્યતા કહી ગઈ હે વહ સ્વપર્યાયોં સે હી જાનની ચાહિયે ।
પરપર્યાયો દ્વારા નહી । ઓર અકારાદિકોં મેં યહ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણતા

તથા—કેવલજ્ઞાનમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની ભિન્નતાથી ભેદ સિદ્ધ
થાય છે આત્મસ્વભાવરૂપતા એ કેવલજ્ઞાનની સ્વપર્યાય છે તથા ઘટાદિરૂપ જે
વસ્તુઓ છે તેમા તદાત્મકતા નથી, તે કેવલજ્ઞાનની પરપર્યાય છે કેવલજ્ઞાનમા
આત્મસ્વભાવરૂપતા જે સ્વપર્યાય છે તેનું તાત્પર્ય પદાર્થ પરિચ્છેદક સ્વભાવ છે
જેમ સ્વપર્યાય કેવલજ્ઞાનની સબધી માનવામા આવી છે એમ પૂર્વોક્ત યુક્તિ
પ્રમાણે પરપર્યાય પણ તેની સબધી હોય છે આ રીતે એ બન્ને પર્યાયોની
ભિન્નતાથી કેવલજ્ઞાનમા ભેદ આવી બંધ છે

બ્યારે આ રીતે સ્વપર્યાય પરિમાણનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે
પરમાર્થતઃ આકારાદિ સયુક્ત શ્રુતજ્ઞાનમા અને કેવલજ્ઞાનમા એ કે કોઈ ભેદ
લાગતો નથી, છતાં પણ કેવલજ્ઞાનમા જે સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણ તુલ્યતા કહેલ
છે તે સ્વપર્યાયથી જ બાહુવી ભેદ એ, પરપર્યાયો દ્વારા નહીં અને આકારાદિકોમા
આ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણતા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા બાહુવી ભેદ એ આકાર

सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्तभागरूपा, परपर्यायास्तु स्वपर्यायरूपानन्ततमभागोनाः सर्वद्रव्यपर्यायाः । तस्मादकारादिक स्वपरपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवति ।

यथा चाऽकारादिक सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण तथा मत्यादीन्यपि ज्ञानानि द्रष्टव्यानि, न्यायस्य समानत्वात् ।

इह यद्यपि सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर मुच्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण च भवति, तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षर श्रुतज्ञान ग्राह्यम् । श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभूतं, ततो मति ज्ञानमपि । तदेव श्रुतज्ञानमकारादिक चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण,

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये । अकार आदि वर्णों में जो स्वपर्यायि हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा जो परपर्यायि हैं वे वहा स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्याय-प्रमाण हैं । इसलिये अकारादि में स्व एव परपर्यायों द्वारा ही सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है ।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों में भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान लेनी चाहिये । क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है ।

यहा पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत का अधिकार होनेसे यहा अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना चाहिये । श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे उसमें भी सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है । इस तरह श्रुतज्ञान

आदि वर्णोंमा जे स्वपर्यायि छे ते तो सर्वद्रव्यपर्यायिना अनन्तभाग प्रमाण छे, तथा जे परपर्यायि छे ते त्या स्वपर्यायिअन अनन्तभागहीन सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाण छे ते कारणे अकारादिमा स्व अने परपर्यायि द्वारा जे सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता सिद्ध थाय छे

जे रीते अकारादि सर्वद्रव्यपर्यायिणा प्रकट करेले छे जे रीते मति आदि ज्ञानोमा पण जे सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता समस्त देवी कारणे के सर्वत्र न्याय समान जे होय छे

अर्थात् जे के सामान्यरूपे समस्तज्ञान अक्षररूपे उद्देवामा आण्यु छे अने ते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणरूप अताववामा आण्यु छे, तो पण श्रुतना अधिकार होवाशी अर्थात् अक्षर शब्दशी श्रुतज्ञानने ग्रहण करणु जे रीते श्रुतज्ञान मति ज्ञाननु अविनाभावी होय छे ते अपेक्षासे तेमा पण सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता

તથા સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલિનો દ્વાન્દ્વાદ્વિદ' સંભવિતિ, ન તુ ગેયમ્ય । તસ્માદ્ અનાદિભાવઃ શ્રુતસ્ય જન્તુના જઘન્યો મધ્યમો યા દ્રાવ્યો નતત્કૃષ્ટ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

નત્તુ શ્રુતસ્યાનાદિભાવ ણ્વકથમ્પ્રપત્તપઘતે-યદા હિ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ- સ્ત્યાનદ્વિનિદ્વારૂપદર્શનાવરણોદયઃ-સંભવતિ, તદા માન્યેન શ્રુતસ્યાવરણ સમા વ્યતે, યથાઽવધ્યાદિ ગાનમ્ય । તસ્માદ્વધ્યાદિજ્ઞાનમિવ શ્રુતમપિ-આદિમિલિતિચ તૃતીય ચતુર્થમદ્ગ્રસમસ્તત આહ-' સત્ર્વ જીવાણપિ૦ ' ઇત્યાદિ । મર્ગજીવાનામપિ ચ ઓર અકાર આદિ અક્ષરોં મેં જો યહ ઉત્કૃષ્ટરૂપસે સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ વહ દ્વાદશાંગકે પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલીકી અપેક્ષાસે હી જાનની વાલ્પિયે । ક્યોં કિ વહીં પર યહ ઉત્કૃષ્ટતા સમ્ભવિત્ત હોતી હૈ અન્ય જીવોં કૈ શ્રુતજ્ઞાન આદિમેં નહીં । કારણ કિ વહાં પર શ્રુતકા અનાદિભાવ જઘન્ય યા મધ્યમરૂપસે વતલાયા ગયા હૈ । ઉત્કૃષ્ટ રૂપસે નહીં ।

શકા-શ્રુતમેં જો અનાદિતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ વહ સમજ્ઞમેં નહીં આતી હૈ । કારણ જન જીવ કૈ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણકા સ્ત્યાનદ્વિકા એવ નિદ્વારૂપ દર્શનાવરણ કર્મકા ઉદય હોતા હૈ તત્ત્વ ઉસ સ્થિતિમેં સપૂર્ણ રૂપસે શ્રુતકા આવરણ હો જાતા હૈ । જિસ પ્રકાર કિ અવધિજ્ઞાનાવરણી કૈ ઉદયમેં અવધિ જ્ઞાનકા આવરણ હો જાતા હૈ । અતઃ યહ કૈસે માના જા સકતા હૈ કિ શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ હૈ । અવધિજ્ઞાન આદિ કી તરહ વહ મી સાદિ હી હૈ ઓર ઇસ તરહ ઉસમે યે તૃતીય ઓર ચતુર્થ ભગ સમ્ભવિત્ત નહીં હોતે હૈ ।

સિદ્ધ થઈ જાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોમા જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે દ્વાદશાંગના પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલીની અપેક્ષાએ જ જાણવી જોઈએ કારણ કે ત્યા જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમા નહી કારણ કે ત્યા શ્રુતનો અનાદિ ભાવ જઘન્ય કે મધ્યમરૂપે ખતાવવામા આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહીં

શકા-શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે સમજાતી નથી કારણ કે જ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્ત્યાનદ્વિકા અને નિદ્વારૂપ દર્શનાવરણ કર્મને ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમા સપૂર્ણરૂપેશ્રુતનુ આવરણ થઈ જાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનવરણીના ઉદયમા અવધિજ્ઞાનનુ આવરણ થઈ જાય છે તેમ શ્રુતમા પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમા એ ત્રીજો અને ચોથો ભગ સભવિત્ત હોતો નથી

અક્ષરસ્ય શ્રુતજ્ઞાનસ્ય, શ્રુતજ્ઞાનં ચ મતિજ્ઞનાચિનાભાવિ, અતો મતિજ્ઞાનસ્યાપીત્યર્થઃ, અનન્તભાગઃ-અનન્તમો ભાગઃ, નિત્યોદ્દાટિતઃ-સદાઽનાવૃતસ્તિષ્ઠતીત્યર્થઃ । સ પુનરનન્તતમભાગોઽપ્યનેકવિધઃ । તત્ર સર્વજઘન્યોભાગશ્ચૈતન્યમાત્રમ્ । તત્પુનઃ સર્વોત્કૃષ્ટશ્રુતાવરણ-સ્ત્યાનર્દ્ધિનિદ્રોદયભાવેઽપિ ના પ્રિયતે, તથા જીવસ્વભાવત્વાત્, તદેવાદ- 'જહ્વણ૦' ઇત્યાદિ । યદિ પુનઃ સોઽપિ આત્રિયેત, તેન-આવરણેન, જીવઃ-ચૈતન્યલક્ષણઃ, અજીત્વ પ્રાપ્નુયાત્-સ્વલક્ષણપરિત્યાગાદિતિ ભાવઃ । ન ચૈતદ્ દૃષ્ટ મિદ્રં

ઉત્તર-સમસ્ત જીવોંકા જો ઃ તજ્ઞાન હૈ તથા મતિજ્ઞાન હૈ વહ સદા અપને અનન્તવેં ભાગ મેં અનાવૃત હી રહા કરતા હૈ અતઃ ઉસકા આવરણ નહીં હોતા હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ જો શકાકારને શ્રુતજ્ઞાનમેં અનાદિતા કા આવરણ દશામેં અસદ્ભાવ પ્રકટ કિયા હૈ ઉસકા ઉત્તર દેતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ ઠીક હૈ આવરણ દશામેં યદ્યપિ અવધિ આદિ જ્ઞાન ચિલકુલ આવૃત્ત હો જાતે હૈ પરન્તુ મતિજ્ઞાન એવ શ્રુતજ્ઞાનમેં એસા નહીં હૈ । વે તો અપની આવૃત્તદશામેં ભી અનન્તવેં ભાગ મેં સદા અનાવૃત્ત રહા કરતે હૈ । મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનકા જો અનન્તવાં ભાગ હૈ વહ અનેક પ્રકારકા યતલાયા ગયા હૈ । ઉસમેં સર્વ જઘન્ય જો ભાગ હૈ વહ માત્ર ચૈતન્યરૂપ પડતા હૈ । યહ ચૈતન્યરૂપ સર્વ જઘન્ય ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ, સ્ત્યાનર્દ્ધિ એવ નિદ્રાવરણ કર્મકે ઉદયમેં ભી આવૃત્ત નહી હોતા હૈ કારણ જીવકા સ્વભાવ હી એસા હૈ । યદિ યહ સ્વભાવ ભી આવૃત્ત માના જાવે તો ઇસ દશામેં ચૈતન્ય લક્ષણ જીવમેં અપને લક્ષણકે પરિત્યાગકે

ઉત્તર-સમસ્ત જીવોંકા જો શ્રુતજ્ઞાન તથા મતિજ્ઞાન છે, તે સદા પોતાના અનતમા ભાગમા અનાવૃત જ રહ્યા કરે છે તેથી તેનુ આવરણ હોતુ નથી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શકાકરનારે જે શ્રુતજ્ઞાનમા અનાદિતાને આવરણ દશામા અસદ્ભાવ પ્રગટ કર્યો છે તેનો જવાબ આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે આવરણ દશામા જો કે અવધિ આદિ જ્ઞાન ચિલકુલ આવૃત્ત થઈ નય છે પણ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા એવુ થતુ નથી તે તો પોતાની આવૃત્ત દશામા પણ અનતમા ભાગમા સદા અનુવૃત્ત રહ્યા કરે છે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનો જે અનેકમા ભાગ છે તે અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે તેમા સર્વજઘન્ય જે ભાગ છે તે માત્ર ચૈતન્યરૂપ પડે છે આ ચૈતન્યરૂપ સર્વજઘન્ય ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ, સ્ત્યાનર્દ્ધિ અને નિદ્રાવરણ કર્મના ઉદયમા પણ આવૃત્ત થતો નથી, કારણ કે જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે જે તે સ્વભાવ પણ આવૃત્ત માનવામા આવે તો એ દશામા ચૈતન્યલક્ષણ જીવમા પોતાના લક્ષણના પરિત્યાગને કારણે અજીવત્વની પ્રસક્તિ ન૦ ૬૬

તથા સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલિનો દ્વાન્યાગ્રહિદ' સંમપતિ. ન તુ શેષમ્ય । તસ્માદ્ અનાદિભાવઃ શ્રુતસ્ય જન્તનાં જઘન્યો મધ્યમો યા દ્રષ્ટવ્યો નતત્કૃષ્ટ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

નન્નુ શ્રુતસ્થાનાન્નિમાત્ર ણ્વક્રમમુપમપદ્યતે-યદા હિ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ-સ્થાનદ્વિનિદ્રારૂપદર્શનાવરણોદયઃ-સંમપતિ, તદા માધ્યમેન શ્રુતસ્થાવરણ સમાવ્યતે, યયાઽવધ્યાદિ જ્ઞાનમ્ય । તસ્માદત્ર યાદિજ્ઞાનમિવ શ્રુતમપિ-આદિમરિતિક્ષય તૃતીય ચતુર્થમદ્ભગસમસ્તત આદ- 'સત્ર્વ જીવાણપિ૦' ઇત્યાદિ । મર્ગજીવાનામપિ ચ ઓર અકાર આદિ અક્ષરોમે જો યદ્ ઉત્કૃષ્ટરૂપસે સર્વત્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણતા પ્રકૃટ ક્ષી ગઈ હૈ વદ ઠાદજાંગકે પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલીકી અપેક્ષાસે હી જાનની ચાલિયે । કયોં કિ વહીં પર યદ્ ઉત્કૃષ્ટતા સમવિત્ત્વ હોતી હૈ અન્ય જીવોં કે શ્રુતજ્ઞાન આદિમેં નહીં । કારણ કિ વહાં પર શ્રુતકા અનાદિભાવ જઘન્ય યા મધ્યમરૂપસે વતલાયા ગયા હૈ । ઉત્કૃષ્ટ રૂપસે નહીં ।

શકા-શ્રુતમેં જો અનાદિતા પ્રકૃટ ક્ષી ગઈ હૈ વદ સમજમેં નહીં આતી હૈ । કારણ જવ જીવ કે સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણકા સ્થાનદ્વિકા એવ નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મકા ઉદય હોતા હૈ તવ ઉસ સ્થિતિમેં સપૂર્ણ રૂપસે શ્રુતકા આવરણ હો જાતા હૈ । જિસ પ્રકાર કિ અવધિજ્ઞાનાવરણી કે ઉદયમેં અવધિ જ્ઞાનકા આવરણ હો જાતા હૈ । અતઃ યદ્ કૈસે માના જા સકતા હૈ કિ શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ હૈ । અવધિજ્ઞાન આદિ કી તરદ્ વદ્ મ્હી સાદિ હી હૈ ઓર ઇસ તરદ્ ઉસમેં યે તૃતીય ઓર ચતુર્થ ભગ સમવિત્ત્વ નહીં હોતે હૈ ।

સિદ્ધ થઈ જાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોમા જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે દ્વાદશાગના પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલિની અપેક્ષાએ જ બહુવી જોઈએ કારણ કે ત્યા જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમા નહીં કારણ કે ત્યા શ્રુતનો અનાદિ ભાવ જઘન્ય કે મધ્યમરૂપે બતાવવામા આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહીં

શકા-શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે સમજતી નથી કારણ કે જ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્થાનદ્વિકા અને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમા સપૂર્ણરૂપેશ્રુતનુ આવરણ થઈ જાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનવરણીના ઉદયમા અવધિજ્ઞાનનુ આવરણ થઈ જાય છે તેમ શ્રુતમા પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમા એ ત્રીજો અને ચોથો ભગ સભવિત હોતો નથી

‘સે તં’ ઇત્યાદિ । તદેતદ્ સાદિક સપર્યવસિત શ્રુતં વર્ણિતમ્ । તથા-તદેતદનાદિક-
મપર્યવસિત ચ શ્રુત વર્ણિતમ્ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત ગમિય ? । ગમિય દિદ્વિવાઓ । સે કિં તં
અગમિયં ? । અગમિયં કાલિયં સુયં । સે તં ગમિયં । સે ત
અગમિયં ॥

છાયા—અથ કિં તદ્ ગમિકમ્ ? । ગમિકં દ્વિષ્ટાદઃ । અથ કિં તદગમિ-
કમ્ ? અગમિક કાલિક શ્રુતમ્ । તદેતદ્ ગમિકમ્ । તદેતદ્ અગમિકમ્ ॥

ટીકા—શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં ત ગમિયં’ ઇતિ । અથ કિં તદ્ ગમિકમ્ ?
ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્ન ? । ઉત્તરમાહ—‘ગમિયં’ ઇત્યાદિ । ગમિક દ્વિષ્ટાદ ઇતિ । ગમી
નામ આદિ મધ્યાપસાનેષુ કિંચિદ્ વિશેષતો ભૂયોભૂયસ્તસ્યૈવ પાઠસ્યોચારણમ્ ।
યયામૂનાદૌ—સુય મે આ ઉસતેણ ભગવયા એવ મક્ષાયાઈ હ્લુ ઇત્યાદિ । એવ
મચ્ચેશ્વસાને વા યથા સભવ દ્રષ્ટવ્યમ્ । ગમોઽસ્ય વિદ્યતે, ઇતિ ગમિકમ્ । તદ્

ભાગ નિત્ય ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ હોતા હૈ । ઇસ તરહ મતિજ્ઞાન એવં શ્રુતજ્ઞાન
મે અનાદિતા કા કથન વિરુદ્ધ નહી પડતા હૈ । ઇસ તરહ યદા તક
સાદિસાત ઓર અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાન કા યદ્ વર્ણન હુઆ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

‘સે કિં ત ગમિયં ?’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—મદન્ત ! ગમિક શ્રુતકા કયા લક્ષણ હૈ ? ઉત્તર—
યારહવે દ્વિષ્ટવાદકા નામ ગમિક હૈ । આદિ મધ્ય ઓર અન્તમેં કુછ ૨
વિશેષતાસે જો ડસી પાઠકા પુનઃ ૨ ઉચ્ચારણ ક્રિયા જાતા હૈ ડસકા
નામ ગમ હૈ । જૈસે સૂત્રકી આદિમે “સુય મે આ ઉસતેણ ભગવયા
એવ મક્ષાયાઈ હ્લુ” ઇત્યાદિ, એસા પાઠ કહ દિયા જાતા હૈ ।

—ભાગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા અના-
દિતાતુ ડથન વિરુદ્ધ પડતુ નવી આ રીતે અહીં સુધી સાદિસાત અને અનાદિ
અનત શ્રુતજ્ઞાનતુ આ વર્ણન થયુ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

“સે કિં ત ગમિયં” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! ગમિક શ્રુતતુ શુ લક્ષણ છે ?

ઉત્તર—આગમા દ્વિષ્ટવાદનુ નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમા
કોઈક કોઈક વિશેષતાથી જે એજ પાઠતુ ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેતુ
નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારંભે “સુય મે આઉસતેણ ભગવયા એવમક્ષાયાઈ હ્લુ”
ઇત્યાદિ, એવે પાઠ કહેવામા આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમા

या सर्वस्य जीवादपदार्थस्य सर्वथा स्वभावरिचारासंगवान् । अत्र दृष्टान्तमाह-
 'सुदृष्टं चि०' इत्यादि । सुदृष्टं अपि मेघमृदये-चन्द्रस्यप्रभा पटलात्प्रादके मति
 चन्द्रस्ययोः प्रभा=प्रकाशः, भ्रमति=तिष्ठति । अयं मात्र-यथा निविटतरमेघपट-
 लैराच्छादितयोरपि चन्द्रस्ययोर्नान्तेन तत्प्रभानाशो भ्रमति, सर्वस्य सर्वथास्वभावात्
 नयनस्य कर्तुमशक्यत्वात् । अतमन्तानन्तैरपि ज्ञानदर्शनावरणकर्मपरमाणुभिरैकैकस्या
 स्वप्रदेशस्य समाच्छादितस्यापि नान्तेन चैतन्यमात्रस्याऽभावो भ्रमति । यतः सर्व
 जघन्य तन्मतिश्रुतात्मकम्, अतोऽक्षरस्यानन्ततमोभागो नित्योद्भासित इति सिद्धम् ।
 तथा च सति मतिज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य राज्ञादि भावी न विरुध्यते, इति स्थितम् ।

कारण अजीवत्वकी प्रसक्ति आवेगी परन्तु ऐसी स्थिति जीव पदार्थ की न
 कभी देखी गई है और न किसी को यह डट ही है क्यों कि समस्त
 जीवादि पदार्थों के अपने २ स्वभाव का सर्वथा परिहार होना असंभव
 है । अब सूत्रकार इसी विषय को दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट करते हैं-जिस
 प्रकार निविटतर मेघपटलों द्वारा चंद्र और सूर्य आवृत्त हो जाते हैं,
 परन्तु इनकी प्रभा एकान्ततः आवृत्त नहीं होती है-नष्ट नहीं होती है,
 कारण उन मेघपटलों में ऐसी शक्ति नहीं है, जो वे चंद्र सूर्य के प्रभा
 स्वरूप स्वभाव का सर्वथा अपनयन कर सकें । इसी प्रकार भले ही
 अनन्तान्त भी ज्ञान दर्शनावरण कर्मपरमाणुओं द्वारा एक एक आत्मा
 का प्रदेश ढक दिया जावे तो भी एकान्ततः चैतन्य मात्र का उस अवस्था
 में अभाव नहीं हो सकता है । यह जो सर्व जघन्य चैतन्यमात्र अवस्था
 है यही मतिश्रुतज्ञान का अनन्तवां भाग है । इसलिये अक्षर का अनन्तवां

आवशे पक्ष एवपदार्थनी ज्येवी स्थिति कही जेवाभा आवी नथी अने केधने
 ते धृष्ट पक्ष नथी कारण के सभस्त एवादि पदार्थोना चेतचोताना स्वभावने
 त्याग थवे असंभवित छे डवे सूत्रकार ज्येव विषयने दृष्टात द्वारा स्पष्टकरे
 छे-जे रीते धाउ वाहणेा द्वारा अद्र अने सूर्य ठकाधंन्य छे पक्ष तेभनु तेव
 अक्षान्तत ठकानु नथी नाश यामनु नथी कारण के ते मेघपटलोभा ज्येवी
 शक्ति होती नथी के तेजो अद्र सूर्यना प्रभास्वरूप स्वभावनेा सर्वथा नाश
 करी शके, ज्येव रीते लले अनन्तान्त ज्ञान दर्शनावरण कर्मपरमाणुज्येव द्वारा
 अक्ष आत्मानेा प्रदेश ढाकी देवाय ते पक्ष अक्षान्तत चैतन्य भावनेा ते
 अवस्थाभा अभाव होई शकतेा नथी आ जे सर्वजघन्य चैतन्य मात्र अवस्था
 छे ज्येव मतिश्रुत ज्ञाननेा अनन्तवां भाग छे ते कारणे अक्षरनेा अनन्तवां

‘से त०’ इत्यादि । तदेतत् सादिक सपर्यवसित श्रुतं वर्णितम् । तथा—तदेतदनादिक-
मपर्यवसित च श्रुतं वर्णितम् ॥ सू० ४२ ॥

मूलम्—से किं तं गमियं ? । गमियं दिष्टिवाओ । से किं तं
अगमियं ? । अगमियं कालियं सुयं । से तं गमियं । से तं
अगमियं ॥

छाया—अथ किं तद् गमिकम् ? । गमिकं दृष्टिवादः । अथ किं तद् गमि-
कम् ? अगमिकं कालिकं श्रुतम् । तदेतद् गमिकम् । तदेतद् अगमिकम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं तं गमियं०’ इति । अथ किं तद् गमिकम् ?
इति शिष्य प्रश्नः ? । उत्तरमाह—‘गमियं०’ इत्यादि । गमिकं दृष्टिवाद इति । गमो
नाम आदि मध्यावसानेषु किञ्चिद् विशेषतो भूयोभूयस्तस्यैव पाठस्योच्चारणम् ।
यथासूत्रादौ—सूय मे आ उसतेण भगवया एव मक्त्राय इह खलु इत्यादि । एव
मयेऽवसाने वा यथा सभव द्रष्टव्यम् । गमोऽस्य विद्यते, इति गमिकम् । तच्च

भागं नित्यं उद्धाटितं सिद्धं होता है । इस तरह मतिज्ञान एव श्रुतज्ञान
में अनादिता का कथन विरुद्ध नहीं पडता है । इस तरह यहाँ तक
सादिसात और अनादि अनत श्रुतज्ञान का यह वर्णन हुआ ॥ सू० ४२ ॥

‘से किं तं गमियं०’ इत्यादि ।

शिष्य पृच्छता है—मदन्त ! गमिकं श्रुतका क्या लक्षण है ? उत्तर-
वारह्वे दृष्टिवादका नाम गमिक है । आदि मध्य और अन्तमें कुञ्च २
विशेषतासे जो उसी पाठका पुनः २ उच्चारण किया जाता है उसका
नाम गम है । जैसे सूत्रकी आदिमें “सूय मे आ उसतेण भगवया
एव मक्त्राय इह खलु०” इत्यादि, ऐसा पाठ कह दिया जाता है ।

—भाग सदा उद्धाटितं सिद्धं थाय छे अे रीते मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानमा अना-
दितातु उथन विरुद्ध पडतु नथी आ गीते अडी सुधी सादिसात अने अनादि
अनत श्रुतज्ञानतु आ वर्णनं थयु ॥ सू० ४२ ॥

“से किं तं गमियं०” इत्यादि

शिष्य प्रछे छे—हे मदन्त ! गमिकं श्रुततु शु लक्षणं छे ?

उत्तर—आरभा दृष्टिवादतु नाम गमिकं छे आदि मध्य अने अन्तमा
कोऽथ कोऽथ विशेषताथी जे अेव पाठतु इरी इरीने उच्चारण कराय छे तेतु
नाम गम छे जेभ के सूत्रना प्रारभे “सूय मे आउसतेण भगवया एवमक्त्राय इह
खलु” इत्यादि, अेवो पाठ उडेवामा आवे छे अे रीते मध्य अने अन्तमा

પ્રાયો દષ્ટિવાદ ઇતિ । અથ પુનઃ શિષ્યઃ પૂછતિ—‘ સે કિં ત૦ ’ ઇત્યાદિ । અથ કિં તદ્ અગમિકુ? મિતિ । ઉત્તરમાદ—‘ અગમિય૦ ’ ઇત્યાદિ । અગમિક કાલિક શ્રુતમ્ । અગમિકુ-ગમિકાદ્ ભિન્નમ્ । તથ કાલિક-પ્રાય’ આચારાદિશ્રુતમ્, આદૌ યયા પાઠોઽસ્તિ—‘ સુય મે આઠસતેણ ’ ઇતિ, તયા મધ્યેઽપ્સાને ચ પુનઃ પાઠોના સ્તીતિ ગમિકૃત્યામાગાદ્ । તદેતદ્ ગમિકૃતશ્રુતમ્ અગમિકુ ચ શ્રુત વર્ણિતમ્ ॥

મૂલમ્—અહવા ત સમાસઠો દુવિહં પળ્લન્ત । ત જહા-અગ-પવિદ્ધ, અગવાહિર ચ । સે કિં ત અંગવાહિર? । અગવાહિર દુવિહ પળ્લન્ત । ત જહા—આવસ્સય ચ આવસ્સય—વ્હરિત્ત ચ । સે કિ ત આવસ્સય? । આવસ્સય છવ્વિહ પળ્લન્ત । ત જહા—સામાઙ્ગ ૧, ચઠવીસત્થઠો ૨, વદળય ૩, પઠિક્કમળ ૪, કાઠ-સ્સગ્ગો ૫, પચ્ચક્કણ ૬ । સે ત્ત આવસ્સયં ॥

इसी तरहसे मध्य एव अवसानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासभव जान लेना चाहिये । इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है उसका नाम गमिकश्रुत है । यह गमिकश्रुत-प्रायः चारहवा दृष्टिवाद अग है । शिष्य पुनः पूछता है । हे भदन्त ! आगमिक श्रुत क्या है ? उत्तर—कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्योंकि यह गमिक श्रुतसे भिन्न पडता है । यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है । गमिक श्रुतमें सूत्र की आदिमें “ सुय मे आ उस्ततेण ” यह पाठ उच्चरित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमे पुन. इस पाठका उच्चारण अगमिक श्रुतमें नहीं किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है । यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસભવ સમજ લેવું જોઈએ એ પ્રકારનો ગમ જે જે શ્રુતમા થાય છે તેનું નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત-પ્રાય ખારમા દષ્ટિવાદ અગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે-હે ભદન્ત ! અગમિક શ્રુત શું છે? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનું નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમા ગમિક શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક શ્રુતમા સૂત્રને પ્રારભે “ સુય મે આ ઠસતેણ ” આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમા ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમા કરાતું નથી, તેથી અગમિક શ્રુતમા ગમિક શ્રુત કરતા ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુતનું વર્ણન થયું

जया—अथवा तत् समासतो द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गवाह्य च । अथ किं तद् अङ्गवाह्यम् ? । अङ्गवाह्य द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—आवश्यकं च, आवश्यकव्यतिरिक्तं च । अथ किं तदावश्यकम् । आवश्यक पञ्चविध प्रज्ञप्तम्—तद् यथा सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६ । तदेतद् आवश्यकम् ॥

टीका—‘अहवा०’ इत्यादि । अथवा तत् श्रुतम् अर्हदुपदेशानुसारि श्रुतमित्यर्थः समासतः—सक्षेपेण द्विविध प्रज्ञप्तम् । तत् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गवाह्य च ।

ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदकथनाधिकारे त्रयोदशचतुर्दशभेदरूपेण अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टमित्युपन्यस्तम्, तत् किमर्थमिह—“अहवा त समासओ द्विविह पण्णत्तं” इत्याद्युपन्यासेन तदेव पुनरुच्यते ? इति चेत् ?

उच्यते—इह सर्वे श्रुतभेदा अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टरूपभेदद्वय एवान्तर्भवन्ति ।

“अहवा त समासओ०” इत्यादि ।

अथवा—अर्हन्त भगवानके उपदेशका अनुसरण करनेवाला वह श्रुत सक्षेपसे दो प्रकारका भी कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं—१ अगप्रविष्ट—२ अगवाह्य ।

शका—पहिले ही चौदह भेदों के कथनके अधिकारमे तेरह और चौदह भेदोंके रूपसे अगप्रविष्ट तथा अनगप्रविष्ट ऐसा कह दिया गया है फिर यहां दुबारा “अहवा त समासओ द्विविह पण्णत्तं” इस प्रकार के कथन की क्या आवश्यकता थी ? ।

उत्तर—इस तरह जो यहां पर पुनः प्रगट करनेमे आया है उसका कारण यह है कि सूत्रकार यह कहना चाहते हैं कि जितने भी समस्त श्रुतके भेद हैं वे सब इन्ही दो भेदोंमे अन्तर्भूत हो जाते हैं । तथा

“अहवा त समास ओ०” इत्यादि

अथवा—अर्हन्त भगवानना उपदेशने अनुसारना ते श्रुत सक्षिप्तमा आ प्रभाषे मे प्रकारानु कडेले छे—(१)अ ग प्रविष्ट, (२) अ ग वाह्य

शका—पहिला अ चौदह लेहोना कथनना अधिकारमा तेर अने चौदह लेहोना इपे अगप्रविष्ट तथा अनगप्रविष्ट अमे कडेवाछ गयु छे तो पछी अर्ही भी० वार ”अहवा त समासओ द्विविह पण्णत्तं” आ प्रकारना कथननी शी आवश्यकता छती ?

उत्तर—आ रीते ने अर्ही इरीथी प्रगट करवाभा आवेल छे तेनु कारण अ छे के सूत्रकार अ कडेवा भागे छे के नेटला समस्त श्रुतना लेह छे ते अधाने

માયો દષ્ટિવાદ इति । अथ पुनः शिष्यः पृच्छति—‘ से किं त ० ’ इत्यादि ।
अथ किं तद् अगमिक ? मिति । उत्तरमाह—‘ अगमिय ० ’ इत्यादि । अगमिक कालिक
श्रुतम् । अगमिक-गमिकाद् भिन्नम् । तत्र कालिं-प्रायः आचारादिश्रुतम्, आदी
यथा पाठोऽस्ति—‘ सुय मे आउसतेण ’ इति, तथा मध्येऽप्रमाने च पुनः पाठोना
स्तीति गमिकत्वाभावात् । तदेतद् गमिकश्रुतम् अगमिक च श्रुत वर्णितम् ॥

मूलम्—अहवा तं समासओ दुविह पणत्तं । तं जहा-अग-
पविट्ठ, अगवाहिरं च । से किं त अंगवाहिर ? । अंगवाहिरं
दुविह पणत्त । तं जहा-आवस्सय च आवस्सय-वडरित्त च ।
से किं त आवस्सय ? । आवस्सय छव्विह पणत्त । त जहा-
सामाइय १, चउवीसत्थओ २, वंदणय ३, पडिक्कमणं ४, काउ-
स्सगो ५, पच्चक्खाणं ६ । से त्त आवस्सयं ॥

इसी तरहसे मध्य एव अवसानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण
यथासंभव जान लेना चाहिये । इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है
उसका नाम गमिकश्रुत है । यह गमिकश्रुत-प्रायः वारहवा दृष्टिवाद अग
है । शिष्य पुनः पूछता है । हे भदन्त ! आगमिक श्रुत क्या है ? उत्तर—
कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्योंकि यह गमिक श्रुतसे भिन्न
पडता है । यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है । गमिक श्रुतमें सूत्र
की आदिमें “ सुय मे आ उसतेण ” यह पाठ उच्चरित होता है उसी
तरह से मध्य और आदिमें पुनः इस पाठका उच्चारण अगमिक श्रुतमें
नहीं किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है।
यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસંભવ સમજી લેવું જોઈએ એ પ્રકારનો
ગમ જે જે શ્રુતમાં થાય છે તેનું નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત-પ્રાય
બારમા દષ્ટિવાદ અગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે-હે ભદન્ત ! અગમિક શ્રુત શું
છે ? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનું નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમાં ગમિક
શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક
શ્રુતમાં સૂત્રને પ્રારંભે “ સુય મે આ ઉસતેણ ” આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે
મધ્ય અને આદિમાં ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમાં કરાતું નથી,
તેથી અગમિક શ્રુતમાં ગમિક શ્રુત કરતાં ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત
અને અગમિક શ્રુતનું વર્ણન થયું

छाया—अथवा तत् समासतो द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गवाह्य च । अथ किं तद् अङ्गवाह्यम् ? । अङ्गवाह्य द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—आवश्यकं च, आवश्यक्यतिरिक्तं च । अथ किं तदावश्यकम् । आवश्यक पञ्चविध प्रज्ञप्तम्—तद् यथा सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६ । तदेतद् आवश्यकम् ॥

टीका—‘अहवा०’ इत्यादि । अथवा तत् श्रुतम् अर्हदुपदेशानुसारि श्रुतमित्यर्थः समासतः—सक्षेपेण द्विविध प्रज्ञप्तम् । तत् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गवाह्य च ।

ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदकथनाधिकारे त्रयोदशचतुर्दशभेदरूपेण अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टमित्युपन्यस्तम्, तत् किमर्थमिह—“अहवा त समासओ द्विविह पण्णत्तं” इत्याद्युपन्यासेन तदेव पुनरुच्यते ? इति चेत् ?

उच्यते—इह सर्वे श्रुतभेदा अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टरूपभेदद्वय एवान्तर्भवन्ति ।

“अहवा त समासओ०” इत्यादि ।

अथवा—अर्हन्त भगवानके उपदेशका अनुसरण करनेवाला वह श्रुत सक्षेपसे दो प्रकारका भी कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं—१ अगप्रविष्ट—२ अगवाह्य ।

शका—पहिले ही चौदह भेदों के कथनके अधिकारमें तेरह और चौदह भेदोंके रूपसे अगप्रविष्ट तथा अनगप्रविष्ट ऐसा कह दिया गया है फिर यहां दुबारा “अहवा त समासओ द्विविह पण्णत्तं” इस प्रकार के कथन की क्या आवश्यकता थी ?

उत्तर—इस तरह जो यहां पर पुनः प्रगट करनेमें आया है उसका कारण यह है कि सूत्रकार यह कहना चाहते हैं कि जितने भी समस्त श्रुतके भेद हैं वे सब इन्हीं दो भेदोंमें अन्तर्भूत हो जाते हैं । तथा

“अहवा त समास ओ०” इत्यादि

अथवा—अर्हन्त भगवानना उपदेशने अनुसारना ते श्रुत सक्षिप्तमा आ प्रभाण्णे ये प्रकारनुं कडेल छे—(१)अग प्रविष्ट, (२) अग वाह्य

शका—पडेला अ चौद लेहोना कथनना अधिकारमा तेर अने चौद लेहोना इपे अगप्रविष्ट तथा अनगप्रविष्ट अेभ कडेवाछ गथु छे तो पछी अर्ही णीण वार ”अहवा त समासओ द्विविह पण्णत्तं” आ प्रकारना कथननी शी आवश्यकता हुती ?

उत्तर—आ रीते ले अर्ही इरीथी प्रगट करवामा आवेल छे तेनु कारणु अे छे के सूत्रकार अे कडेवा भागे छे के लेटला समस्त श्रुतना लेह छे ते णधानो

एतमर्थं बोधयितुं पुनरुपन्यासः । अत्रा सर्वेषु श्रुतभेदप्रकारमविष्टानङ्गप्रविष्टभेदयो-
रर्हदुपदेशानुसारित्वात् माधान्यमन्तीति बोधयितुं पुनस्तदुपादानमिति न दोषः ।

अङ्गप्रविष्टमिति । इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, “ द्वौ चरणौ, द्वे
जह्वे, द्वे उरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च ।

तथा चोक्तम्—

पाददुग्ग जघोरू, गात्रदुग्गद्व तु दो य बाहूओ ।

ग्रीवा सिर च पुरिसो, चारम अगो सुपनिसिट्ठो ॥ १ ॥

छाया—पादद्विक जह्वोरू गात्र द्विर्गार्ध तु द्वौ च बाहू ।

ग्रीवा शिरश्च पुरुषो द्वादशाङ्गः श्रुतप्रविष्टः ॥ १ ॥

तथा श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्य द्वादशाङ्गानि आचारादीनि सन्तीति वेदि-
तन्व्यम् । श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टम् अङ्गभावेन व्यवस्थितमित्यर्थः । अङ्गग्राह्यमिति ।
यत्तु तस्यैव द्वादशाङ्गात्मकस्य श्रुतपुरुषस्यार्थावगमे परमोपकारकत्वेन स्थित श्रुत
तदङ्गबाह्यम् तदेतानङ्गप्रविष्टमिति ।

तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममङ्गग्राह्यमधिकृत्य पृच्छति—‘ से किं त० ’ इत्यादि ।
अथ किं तद् अङ्गग्राह्य ? मिति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—‘ अगबाहिर० ’ इत्यादि ।

समस्त श्रुतके भेदों मे इन्हीं दो भेदोंकी प्रधानता है, कारण इनमें ही
अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है । जिस प्रकार पुरुषके ये
दो पैर २, दो जाघे ४, दो उरू ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहू १०, ग्रीवा
११ और शिर १२, ये चारह अंग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम
पुरुषके भी ये आचारांग आदि चारह अंग होते हैं । इन चारह अंगोंमें
जो श्रुतनिबद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है । तथा जो श्रुत द्वादशा-
गात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममे परम सहायक होता है वह अगबाह्य-
श्रुत है । अगबाह्यश्रुतका दुसरा नाम अनङ्गप्रविष्ट भी है ।

आ जे लेहोमा सभावेश थर्ध जय छे तथा श्रुतना समस्त लेहोमा जे जे
लेहोनी प्रधानता छे, कारखु के तेमनामा जे अर्हन्त जगवनानना उपदेशनी
अनुसारिता रहे छे जे प्रकारे पुरुषना जे पग २, जे जघा ४, जे उरू ६,
जे पार्श्वभाग ८, जे बाहू १०, ग्रीवा ११, अने शिर १२, जे चार अंग
होय छे जे चार अंगोमा जे श्रुत निबद्ध थयु छे ते अंगप्रविष्ट श्रुत छे
तथा जे श्रुत द्वादशागात्मकश्रुत पुरुषना अर्थावगममा परम सहायक थयु छे ते
अगबाह्यश्रुत छे अगबाह्य श्रुतनु भीलु नाम अनङ्गप्रविष्ट थयु छे

अङ्गवाह्य श्रुतं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्तं च ।
 पुनः पृच्छति—' से किं त० ' इत्यादि । अथ किं तदावश्यकं ? मिति । प्रश्नः ।
 उत्तरमाह—' आवश्यक० ' इत्यादि । आवश्यकमिति । अवश्य कर्तव्यम् आवश्यकम्,
 श्रमणादिभिरवश्यमुभयकालं यत् क्रियते तदित्यर्थः । यद्वा-आ-समन्ताद्, वश्या
 इन्द्रियरूपायादि भावशत्रवो यस्मात् तदावश्यकम् । यद्वा-ज्ञानादिगुणकदम्बरं मोक्षो
 वा आ-समन्ताद्, वश्यः क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकम् । आवश्यकप्रतिपादकं यत् श्रुतं तद-
 प्यावश्यकम् । आवश्यकं पटत्रिंशत्प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-सामायिकम् १, चतुर्विं-
 शतिस्तव २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६, सामा-

अङ्गप्रविष्ट और अङ्गवाह्य इन दोनों भेदोंमें से अल्पवक्तव्यता होनेके कारण शिष्य प्रथम अङ्गवाह्यके विषयमें पूछता है—हे भदन्त! अगवाह्यश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—अंगवाह्यश्रुतज्ञान दो प्रकारका कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं—आवश्यकश्रुत १, आवश्यक व्यतिरेकश्रुत २ । साधु श्रावक आदि जो कृत्य उभयकालमें अवश्य करते हैं वह आवश्यक है, अथवा जिससे इन्द्रिय, कर्पाय आदि भावश्रुत अच्छी तरहसे वशमें किये जाते हैं वह आवश्यक है, अथवा जिसके द्वारा ज्ञानादि गुणोंका समूह व मोक्ष भले प्रकारसे स्वाधीन किया जा सकता है वह आवश्यक है । इस आवश्यक वाच्यार्थ का प्रतिपादक जो श्रुत है वह आवश्यक श्रुत है । यह आवश्यक छह प्रकारका बतलाया है, वे छह प्रकार ये हैं—सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तव २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्ग ५ और प्रत्याख्यान ६ । इन छह आवश्यकों की

अङ्गप्रविष्ट अने अगवाह्य अने अने लेटोभाथी अल्पवक्तव्यता होवाने कारणे शिष्य प्रथम अगवाह्यने विषे पूछे छे-हे भदन्त! अगवाह्य श्रुतनु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—अगवाह्य श्रुतज्ञान नीचे प्रभाषे अने प्रकारनु छे (१) आवश्यक श्रुत, (२) आवश्यक व्यतिरिक्त श्रुत साधु, श्रावक आदि के किया अने काले अवश्य करे छे ते आवश्यक छे अथवा के वडे इन्द्रिय, कर्पाय आदि भावश्रुत सारी गीते ज्ञानुभा लेवाय छे ते आवश्यक छे अथवा केना द्वारा ज्ञानादि गुणाने समूह अथवा मोक्ष सारी रीते प्राप्त करी शक्य छे ते आवश्यक छे आ आवश्यक वाच्यार्थनु प्रतिपादक के श्रुत छे ते आवश्यक श्रुत छे अने आवश्यक छ प्रदर्शना अताव्या छे-ते छ प्रदर्श आ प्रभाषे छे-(१) सामायिक, (२) चतुर्विंशतिस्तव, (३) वन्दनक, (४) प्रतिक्रमण, (५) कायोत्सर्ग, अने (६) प्रत्याख्यान अने छ आवश्यकाने व्याख्या अने उत्तराध्यान सूत्रनी प्रिय

एतमर्थं बोधयितुं पुनरुपन्यासः । अथवा सर्वेषु श्रुतमेतेष्वङ्गमनिष्ठानङ्गप्रविष्टमेदयो-
रर्हदुपदेशानुसारित्वात् प्राधान्यमस्तीति बोधयितुं पुनस्तदुपादानमिति न दोषः ।

अङ्गप्रविष्टमिति । इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, “ द्वौ चरणौ, द्वे
जङ्घे, द्वे ऊरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च ।

तथा चोक्तम्—

पाददुग्गं जघोरु, गातदुग्गं तु दो य बाहूओ ।

ग्रीवा सिर च पुरिसो, वारस अगो सुयविसिद्वो ॥ १ ॥

छाया—पादद्विकं जङ्घोरु गात्र द्विर्ધર્ધं तु द्वौ च बाहू ।

ગ્રીવા શિરશ્ચ પુરુષો દ્વાદશાઙ્ગઃ શ્રુતવિશિષ્ટઃ ॥ ૧ ॥

तथा श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्य द्वादशाङ्गानि आचारादीनि सन्तीति वेदि-
तव्यम् । श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टम् अङ्गभावेन व्यवस्थितमित्यर्थः । अङ्गबाह्यमिति ।
यत्तु तस्यैव द्वादशाङ्गात्मकस्य श्रुतपुरुषस्यार्थावगमे परमोपकारकत्वेन स्थितं श्रुत
तदङ्गबाह्यम् तदेवानङ्गप्रविष्टमिति ।

તત્રાલ્પવક્તવ્યતયા પ્રથમમઙ્ગબાહ્યમધિકૃત્ય પૃચ્છતિ—‘ સે કિં ત૦ ’ ઇત્યાદિ ।
અથ કિં તદ્ અઙ્ગબાહ્ય ? મિતિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘ અગબાહિર૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સમસ્ત શ્રુતકે ભેદોં મે ઇન્દ્રીં દો ભેદોંકી પ્રધાનતા હૈ, કારણ ઇનમંં હી
અર્હન્ત પ્રમુકે ઉપદેશ કી અનુસારિતા રહતી હૈ । જિસ પ્રકાર પુરુષકે યે
દો પૈર ૨, દો જાઘે ૪, દો ઉરુ ૬, દો પાર્શ્વભાગ ૮, દો બાહુ ૧૦, ગ્રીવા
૧૧ ઓર શિર ૧૨, યે વારહ અગ હોતે હૈં ઉસી પ્રકારસે શ્રુતરૂપ પરમ
પુરુષકે ભી યે આચારાગ આદિ વારહ અગ હોતે હૈં । ઇન વારહ અગોંમંં
જો શ્રુતનિષદ્ધ હુઆ હૈ વહ અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત હૈ । તથા જો શ્રુત દ્વાદશા-
ગાત્મકશ્રુત પુરુષકે અર્ધાવગમમે પરમ સહાયક હોતા હૈ વહ અગબાહ્ય-
શ્રુત હૈ । અગબાહ્યશ્રુતકા ડુસરા નામ અનઙ્ગપ્રવિષ્ટ ભી હૈ ।

આ બે લેહોમા સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત લેહોમા એ બે
લેહોની પ્રધાનતા છે, ઠારણ કે તેમનામા જ અહંત લગવનાનના ઉપદેશની
અનુસારિતા રહે છે એ પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જઘા ૪, બે ઉરુ ૬,
બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે બૂજા ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, એ બાર અગ
હોય છે એ બાર અગોમા બે શ્રુત નિષદ્ધ થયુ છે તે અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે
તથા બે શ્રુત દ્વાદશાગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્ધાવગમમા પરમ સહાયક થાય છે તે
‘ અગબાહ્યશ્રુત ’ છે અગબાહ્ય શ્રુતનુ બીલુ નામ અનગપ્રવિષ્ટ પણ છે.

चन्द्ररुवेद्य १५, सूर्यप्रज्ञप्तिः १६, पौरुपीमण्डलम् १७, मण्डलप्रवेशः १८, विद्या-
चरण विनिश्चयः १९, गणिविद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्तिः २२,
आत्मविशोधिः २३, वीतरागश्रुतम् २४, सलेखनाश्रुतम् २५, विहारकल्पः २६,
चरणविधिः २७, आतुरप्रत्याख्यानम् २८, महाप्रत्यारयानम् २९, एवमादि ।
तदेतदुत्कालिकम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । अथ किं तदावश्यकव्य-
तिरिक्तम् ?, इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—‘आवस्सयवइरिक्त०’ इत्यादि । आव-
श्यकव्यतिरिक्त द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—कालिकम्, उत्कालिकं च । तत्र यद्
दिवसे रात्रौ च प्रथमं चरमपौरुपी द्वये एव पठ्यते, तत् कालिकम्, कालेन निर्वृत्त
कालिकं मिति व्युत्पत्तेः । यत्तु कालवेलामजं पठ्यते, तदुत्कालिकम् । तत्राल्पवक्त-
व्यतया प्रथममुत्कालिकमधिकृत्य शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । अथ
किं तदुत्कालिकं श्रुतं ?—मिति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह—‘उत्कालिय०’ इत्यादि ।

‘से किं त आवस्सयवइरिक्त०’ इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! आवश्यक व्यतिरिक्तश्रुत का क्या
स्वरूप है ? उत्तर—आवश्यक व्यतिरिक्तश्रुत दो प्रकार का बतलाया गया
है, वे उसके दो प्रकार ये हैं—१ कालिक २ उत्कालिक । दिन तथा रात्रि
में जो प्रथम चरमपौरुपीद्वय में ही पठित होता है वह कालिक, एव जो
अस्वाध्यायरूप काल को छोड़कर पठित होता है वह उत्कालिक है ।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! उत्कालिकश्रुत का क्या स्वरूप है ?
यहां पर भी शिष्य ने जो यह प्रश्न व्यतिक्रम से किया है उसका तात्पर्य
यही है कि सूत्रकार को उत्कालिक के विषय में अल्परूप से कहना है
अतः कालिक के विषय में शिष्य के प्रश्न का उद्भावन करके उत्कालिक
के विषय में ही सर्वप्रथम सूत्रकार ने प्रश्न का उद्भावन किया है ।

“से किं त आवस्सयवइरिक्त०” इत्यादि

शिष्य पूछे छे—हे लहन्त ! आवश्यक व्यतिरिक्त श्रुतनुं शु स्वरूप छे ?

उत्तर—आवश्यक व्यतिरिक्त श्रुत भे प्रकारन अताव्यु छे ते आ प्रभावे छे—

(१) कालिक, (२) उत्कालिक, दिवस तथा रात्रे जेना प्रथम चरम पौरुपीद्वयमा
न पाठ थाय छे ते कालिक, अने जेना कालने छोडीने पाठ कराय छे ते उत्कालिक छे

शिष्य पूछे छे—हे लहन्त ! उत्कालिक श्रुतनुं शु स्वरूप छे ? अही पद्य

शिष्ये जे आ प्रश्नव्यतिक्रमथी कथी छे तेनु तात्पर्य अे छे छे सूत्रकारने उत्का
लिकने विषे थोडा प्रभाषुमा न कडेवानु छे तेथी कालिकना विषे शिष्येना प्रश्न

उत्ते न करता उत्कालिकना विषयमा न सीधी पडेला सूत्रकारे प्रश्नउत्ते कथी छे ?

यिकादीनां व्याख्यास्माभिरुत्तराध्ययन सूत्रस्य प्रियदर्शनी टीकायामेकोनविंशत्-
माध्ययने कृतेति तत्र द्रष्टव्या जिज्ञासुभिः । तदेतदावश्यकं वर्णितम् ॥

मूलम्—से किं तं आवस्सयवहरित्तं ? । आवस्सयवहरित्तं
दुविहं पणत्त । तं जहा—कालियं च, उक्कालियं च । से किं त
उक्कालियं ? । उक्कालियं अणेगविह पणत्तं । तं जहा—दसवेया-
लियं १, कप्पियाकप्पिय २, चुल्लकप्पसुय ३, महाकप्पसुय ४,
उववाइय ५, रायपसेणिय ६, जीवाभिगमो ७, पणवणा ८,
महापणवणा ९, पमायप्पमायं १०, नदी ११, अणुओगदाराइ १२,
देविदत्थओ १३, तंदुलवेयालियं १४, चदाविज्जय १५, सूरप-
णत्ती १६, पोरिसिमडल १७, मंडलपवेसो १८, विज्जाचरण-
विणिच्छओ १९, गणिविज्जा २०, ज्ञाणविभत्ती २१, मरणवि-
भत्ती २२, आयविसोही २३, वीयरागसुय २४, संलेहणासुयं २५,
विहारकप्पो २६, चरणविही २७, आउरपच्चक्खाणं २८, महा-
पच्चक्खाण २९, एवमाइ । से त उक्कालियं ॥

छाया—अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तम् ? आवश्यकव्यतिरिक्तं द्विविधं
प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—कालिकं च, उत्कालिकं च । अथ किं तदुत्कालिकम् ? ।
उत्कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—दशवैकालिकम् १, कल्पिकाकल्पिकम्,
(कल्पाकल्पम्) २, चुल्ल—(शुल्ल) कल्पश्रुतम् ३, महाकल्पश्रुतम् ४, औपपातिकं
५, राजप्रश्नीयम् ६, जीवाभिगमः ७, प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमादं
१०, नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि १२, देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुलवैचारिक १४,

व्याख्या हमने उत्तराध्ययन सूत्रकी प्रियदर्शनी टीकामें उनतीसवें अध्या-
यनमें की है अतः जिज्ञासुजन इस विषयको वहाँसे जान सकते हैं ।
इस प्रकार आवश्यकका यह छह भेद रूप कथन है ॥

दर्शनी टीकाभा ओगणुत्रीसभा अध्ययनभा करी छे तो जिज्ञासुओ ओ विषयने
तेमाथी समल्ल शके छे आ रीते आवश्यकतु आ छे वेदरूप कथन छे

तत्र यदल्पग्रन्थमल्पार्थं च तत् चुल्लकल्पश्रुतम् ३, यत्तुमहाग्रन्थं-महार्थं च तन्महा-
कल्पश्रुतमिति ४, कल्पिकाकल्पिकादिकं त्रयं विच्छिन्नम् । औपपातिकं ५, राज-
प्रश्रीय ६, जीवाभिगमः ७, एतन्नयं प्रसिद्धम्, ' प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना ' इति ।
जीवादीनां पदार्थानां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना, तच्च सूत्रं प्रज्ञापनासूत्रम् । एतदुपलभ्यते ८,
सैववृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तच्च सूत्रं महाप्रज्ञापनासूत्रं तद्विच्छिन्नम् ९ । तथा-
प्रमादाप्रमादम्=प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलप्रतिपादकसूत्रमित्यर्थः । तत्र प्रमाद-
स्वरूपं चैतन्मुक्तम्-प्रचुरकर्मन्धनप्रभय-निरन्तराऽविध्मातशारीरमानसानेकदुःखदुःख-
वहज्वालाकलापपरीतमशेषमेवससारवासगृहपश्यस्तन्मध्यवर्त्यपि, सति च तन्निर्ग-

है वह चुल्लकल्पश्रुत है ३, एव जो श्रुत, ग्रन्थ और अर्थ की अपेक्षा महान्
है वह महाकल्प श्रुत है ४ । ये कल्पिकाकल्पिक आदि तीन विच्छिन्न
हो गये हैं । औपपातिक सूत्र ५, राजप्रश्रीय सूत्र ६ और जीवाभिगम
सूत्र ७, ये तीन प्रसिद्ध हैं । जीवादिक पदार्थों के स्वरूपका प्रतिपादक जो
सूत्र है वह प्रज्ञापना सूत्र है । यह सूत्र अभी उपलब्ध होता है ८ । महा
प्रज्ञापना सूत्र विच्छिन्न हो गया है ९ । जिस सूत्रमें प्रमाद तथा अप्रमा-
दके स्वरूपका उनके भेदोंका तथा फलका प्रतिपादन हुआ है वह प्रमादा-
प्रमाद सूत्र है, इस सूत्रमें प्रमादका स्वरूप इस प्रकारसे कहा है-" यह
ससारी जीव अच्छी तरह से देख रहा है कि मैं जिस ससाररूपी निवा-
सगृहके भीतर रहता हूँ वह प्रचुर कर्मरूपी इन्धनसे उत्पन्न हुई अनेक
प्रकारके शारीरिक तथा मानसिकदुःखरूपी अग्निज्वालासे कि जो कभी
बुझनेवाली नहीं है बहुत बुरी तरह चारों ओर से घिरा हुआ है, तथा

अथ अने अर्थनी अपेक्षाये अल्पं च ते चुल्लकल्पश्रुतं च (३) तेमहा ले श्रुत,
ग्रन्थ अने अर्थनी अपेक्षाये महानं च ते महानं कल्पश्रुतं च (४) ये कल्पिका
कल्पिका आदि त्रयं विच्छिन्नं यथं गया च औपपातिकं सूत्रं, (५) राजप्रश्रीय सूत्रं (६)
अने जीवाभिगम सूत्रं (७) ये त्रयं प्रसिद्धं च जीवादिकं पदार्थानां स्वरूपं प्रति-
पादकं च सूत्रं च ते प्रज्ञापनासूत्रं च आ सूत्रं अत्याये उपलब्धं च ८ महा
प्रज्ञापना सूत्रं विच्छिन्नं यथं गयु च ९ च सूत्रमा प्रमादं तथा अप्रमादनां स्वरू-
पं, तमना लेहोतु तथा इणुतु प्रतिपादनं ययु च ते प्रमादा प्रमाद सूत्रं
च, ते सूत्रमा प्रमादनु स्वरूपं आ प्रमादो कडेव च-" आ ससारी जीव सारी
रीते लेहो रह्यो च के ह्यु च ससाररूपी निवासगृहनी अदरं रहु छु ते अपार
कर्मरूपी इन्धनयो उत्पन्नं ययेव अनेक प्रकारना शारीरिक तथा मानसिक दुःख
रूपी अग्निज्वालायो, के चे कडो पुञ्जती नथी, धृषी " अराण रीते यारे
आजुथी घेरायेव च, तथा तेमाथी नीकजानो उपायं चे के वीतरागं प्रधात

उत्कालिक श्रुतमनेकविध प्रजासम् । तद् यथा—'दशवैकालिकम्०' इत्यादि । तत्र दशवैकालिक सुप्रसिद्धम् १ । तथा—कल्पिकाकल्पिकम्—कल्पाकल्पप्रतिपादक मृत्रमित्यर्थः २ । तथा—चुल्लकल्पश्रुत ३, महाकल्पश्रुतमिति । कल्पः—स्थविरादिकल्पः । तत्प्रतिपादक श्रुत—कल्पश्रुतम् । तत्र द्विविध—चुल्लकल्पश्रुत महाकल्पश्रुतमिति ।

उत्तर—उत्कालिकश्रुत अनेक प्रकार का कहा गया है, जैसे—दशवैकालिक १, कल्पिकाकल्पिक—कल्पाकल्पप्रतिपादकसूत्र २, चुल्लकल्पश्रुत ३, महाकल्पश्रुत ४, औपपातिक ५, राजप्रश्रीय ६, जीवाभिगम ७, प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमाद १०, नदी ११, अनुयोगद्वार १२, देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४, चन्द्रकवेद्य १५, सूर्यप्रज्ञप्ति १६, पौरुषीमण्डल १७, मण्डलप्रवेश १८, विद्याचरणविनिश्चय १९, गणि विद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्ति २२, आत्मविशोधि २३, वीतरागश्रुत २४, सखेलनाश्रुत २५, विहारकल्प २६, चरणविधि २७, आतुरप्रत्याख्यान २८, महाप्रत्याख्यान २९, इत्यादि, ये समस्त श्रुत उत्कालिक हैं ।

इनमें दशवैकालिक प्रसिद्ध है १ । कल्पाकल्प का प्रतिपादकश्रुत कल्पिकाकल्पिक है २ । स्थविर आदि के कल्प का प्रतिपादक जो श्रुत है वह कल्पसूत्र है । यह चुल्लकल्पश्रुत तथा महाकल्पश्रुत के भेद से दो प्रकार का बतलाया गया है । जो श्रुत, ग्रन्थ एवं अर्थ की अपेक्षा अल्प

उत्तर—उत्कालिकश्रुत अनेक प्रकारना कहेल छे, जेवा के (१) दशवैकालिक, (२) कल्पिका कल्पिक—कल्पाकल्प प्रतिपादक सूत्र, (३) चुल्लकल्पश्रुत, (४) महा कल्प श्रुत, (५) औपपातिक, (६) राजप्रश्रीय, (७) जीवाभिगम, (८) प्रज्ञापना, (९) महाप्रज्ञापना, (१०) प्रमादप्रमाद, (११) नदी, (१२) अनुयोगद्वार, (१३) देवेन्द्रस्तव, (१४) तन्दुल वैचारिक, (१५) चन्द्रक वेद्य, (१६) सूर्य प्रज्ञप्ति, (१७) पौरुषी मण्डल, (१८) मण्डल प्रवेश, (१९) विद्याचरण विनिश्चय, (२०) गणिविद्या, (२१) ध्यानविलङ्घित, (२२) मरण विलङ्घित, (२३) आत्म विशोधि, (२४) वीतराग श्रुत, (२५) सखेलना श्रुत, (२६) विहार कल्प, (२७) चरणविधि, (२८) आतुर प्रत्याख्यान महाप्रत्याख्यान इत्यादि आ सधणा उत्कालिक श्रुत छे

तेओभा दशवैकालिक प्रसिद्ध छे १ कल्पाकल्पत प्रतिपादक श्रुत कल्पिका-कल्पिक छे २ स्थविर आदिना कल्पतु प्रतिपादक जे श्रुत छे तेकल्पसूत्र छे ते चुल्लकल्पश्रुत तथा महाकल्पश्रुत जे वेदधी जे प्रकारत दर्शाव्यु २ जे श्रुत

तत्र यदल्पग्रन्थमल्पार्थं च तत् सुल्लकल्पश्रुतम् ३, यत्तुमहाग्रन्थं-महार्थं च तन्महा-
कल्पश्रुतमिति ४, कल्पिकाकल्पिकादिकं त्रयं विच्छिन्नम् । औपपातिकं ५, राज-
प्रश्रीय ६, जीवाभिगमः ७, एतन्नयं प्रसिद्धम्, 'प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना' इति ।
जीवादीनां पदार्थानां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना, तच्च सूत्रं प्रज्ञापनासूत्रम् । एतदुपलभ्यते ८,
सैववृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तच्च सूत्रं महाप्रज्ञापनासूत्रं तद्विच्छिन्नम् ९ । तथा-
प्रमादाप्रमादम्=प्रमादाप्रमादस्वरूपभेदफलप्रतिपादकं सूत्रमित्यर्थः । तत्र प्रमाद-
स्वरूपं चैवमुक्तम्-प्रचुरकर्मन्धनप्रभव-निरन्तराऽग्निष्मातशारीरमानसानेरुदुःखहुत-
वह्ज्वालाकलापपरीतमशेषमेतससारवासगृहं पश्यस्तन्मध्यवर्त्यपि, सति च तन्निर्ग-

है वह सुल्लकल्पश्रुत है ३, एव जो श्रुत, ग्रन्थ और अर्थ की अपेक्षा महान्
है वह महाकल्प श्रुत है ४ । ये कल्पिकाकल्पिका आदि तीन विच्छिन्न
हो गये हैं । औपपातिक सूत्र ५, राजप्रश्रीय सूत्र ६ और जीवाभिगम
सूत्र ७, ये तीन प्रसिद्ध हैं । जीवादिक पदार्थों के स्वरूपका प्रतिपादक जो
सूत्र है वह प्रज्ञापना सूत्र है । यह सूत्र अभी उपलब्ध होता है ८ । महा
प्रज्ञापना सूत्र विच्छिन्न हो गया है ९ । जिस सूत्रमें प्रमाद तथा अप्रमा-
दके स्वरूपका उनके भेदोंका तथा फलका प्रतिपादन हुआ है वह प्रमादा-
प्रमाद सूत्र है, इस सूत्रमें प्रमादका स्वरूप इस प्रकारसे कहा है-“यह
ससारी जीव अच्छी तरह से देख रहा है कि मैं जिस ससाररूपी निवा-
सगृहके भीतर रहता हूँ वह प्रचुर कर्मरूपी इन्धनसे उत्पन्न हुई अनेक
प्रकारके शारीरिक तथा मानसिक दुःखरूपी अग्निज्वालासे कि जो कभी
बुझनेवाली नहीं है बहुत बुरी तरह चारों ओर से घिरा हुआ है, तथा

अथ अने अर्थनी अपेक्षाये अल्पं च ते सुल्लकल्पश्रुतं च (३) तेमत्र न श्रुत,
अथ अने अर्थनी अपेक्षाये महानं च ते महानं कल्पश्रुतं च (४) ये कल्पिका
कल्पिका आदि त्रयं विच्छिन्नं भवं गम्यते औपपातिकं सूत्रं, (५) राजप्रश्रीयं सूत्रं (६)
अने जीवाभिगमं सूत्रं (७) ये त्रयं प्रसिद्धं च जीवादिकं पदार्थानां स्वरूपं प्रति-
पादकं च सूत्रं च ते प्रज्ञापनासूत्रं च आ सूत्रं अत्यारे उपलब्धं च ८ महा
प्रज्ञापना सूत्रं विच्छिन्नं भवं गम्यते ९ च ते सूत्रमा प्रमादं तथा अप्रमादनां स्वरूपं
तमना लेहोनु तथा क्षणं प्रतिपादनं यद्यु च ते प्रमादा प्रमादं सूत्रं
च, ते सूत्रमा प्रमादं स्वरूपं आ प्रमादे कळेन च-“ आ ससारी एतं सारी
रीते नो रहो च के ह्यु चे ससाररूपी निवासगृहनी अहरं रहुं च ते अपार
वर्धरूपी इन्धनधी उत्पन्नं यथैव अनेक प्रकारना शारीरिक तथा मानसिकं दुःख-
रूपी अग्निज्वालाधी, के चे उही भुजती नथी, धृषी “ पराण रीते आरे
पाण्णुधी घेरायेत च, तथा तेमाधी नीकणवानो उपायं चे के वीतरागं प्रभुतं

मनोपाये धीतरागमणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोद्वयसाहाय्यजनितात् परिणाम-
विशेषादपश्यन्ति तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुखएवाऽऽस्ते जीवः,
स खलु प्रमादः । तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः,
तत्कारणत्वात् । उक्तञ्च—

“ मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पंचमा भणिया ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ॥ १ ॥ ”

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फलं चतुर्गतिकं ससारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निरुल्लेखी उपाय यद्यपि धीतरागमणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो
वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र
कर्मोद्वयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका बजह
से मेरी दृष्टि उस ओर जानी ही नहीं है, और न इस ससार निवा-
सगृहमें रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं
विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूँ ” इस तरहकी
परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर
भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना
रहता है । इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक वतलाये गये हैं वे भी प्रमाद
में ही परिगणित होते हैं । कहा भी है—

“ मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ” ॥ १ ॥

धर्मरूपी चिन्तामणौ छे ते भारी नजर पडतु नथी कारण छे भारी अदर
केछ अेवा विचित्र कर्मोद्वयनी सहायताथी परिणाम विशेष आवी गयु छे के
जेने जारखे भारी नजर तेनी तरङ्ग थती नथी, अने आ ससाररूपी निवा
सगृहमा रहेता अेवा भने केछ लय पणु लागते नथी, ते जारखे हुं विशिष्ट
परलोकनी क्रियाअेथी विमुख रह्यो छु ” आ प्रकारनी परिस्थितिने उत्पन्न
करनार प्रमाद छे तात्पर्य अे के जणुवा छता एव प्रमादने कारणे न आत्म
कल्याणना मार्गथी विमुख रहे छे आ प्रमादना मद्यादिक जे कारणे अताव्या
छे ते पणु प्रमादमा न परिगणित थया छे कहु पणु छे—

“ मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया ।

ए ए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ” ॥ १ ॥

“श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यन्न प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यं, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥

मद्य १, विषय २, कषाय ३, निद्रा ४ तथा विकथा ५, ये पांच प्रमाद हैं, और ये जीवको ससारमे गिराते हैं यही इनके सेवनका फल है । इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

“श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्” ॥ १ ॥

विष खा लेना अच्छा है, अग्निके साथ क्रीडा करना ठीक है परन्तु मनुष्योंको इस ससारमे एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नहीं है । १।

“अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि” ॥ २ ॥

कारण ग्वाया हुआ विष अथवा सेवित हुई अग्नि प्राणीको इसी पर्यायमें जीविनसे विमुक्त कर देती है, परन्तु सेवित किया गया प्रमाद जन्म, जन्मान्तर तकमें भी इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

(१) मद्य, (२) विषय, (३) कषाय, निद्रा (४) तथा (५) विकथा ये पांच प्रमाद छे, अने ते लवने ससारमा पाडे छे अथवा अभना सेवननु क्षण छे ते प्रमादनु स्वयं आ प्रमादु कछु छे—

“श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्” ॥ १ ॥

अेर भावु साइ छे, अग्निनी साथे जेखनु पछु साइ छे परन्तु मनुष्ये आ ससारमा अेर क्षणने पछु प्रमाद करवे ते योय्य नथी ॥१॥

“अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।

आसेवित प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि” ॥ २ ॥

कारणु के भावामा आवेल अेर अथवा सेवामा आवेल अग्नि प्राणीअे अथवा पर्यायमा लवनथी विमुक्त करी नाये छे पछु सेवामा आवेल प्रमाद जन्म, जन्मान्तर सुधीमा पछु आ लवने भारती रहे छे ॥ २ ॥

મનોપાયે વીતરાગપ્રણીતચિન્તામણી યતો વિચિત્રકર્મોદયસાહાય્યજનિતાત્ પરિણામ
વિશેષાદપશ્યન્નિત્તત્ત્રયમવિગણ્ય વિશિષ્ટ પરલોકક્રિયાવિમુખૈવાઽઽસ્તે જીવઃ,
સ ચલુ પ્રમાદઃ । તસ્ય ચ પ્રમાદસ્ય યે હતતો મદ્યાદયસ્તેઽપિ પ્રમાદાઃ,
વત્કારણત્વાત્ । ઉક્તઞ્ચ—

“મજ્જ વિસય કસાયા, નિદ્દા વિગહા ય પચમા ભણિયા ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ॥ १ ॥”

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फल चतुर्गतिक ससारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो
वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र
कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका वजह
से मेरी दृष्टि उस ओर जानी ही नहीं है, और न इस ससार निवा-
सगृहमें रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं
विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूँ” इस तरहकी
परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर
भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना
रहता है । इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद
में ही परिगणित होते हैं । कहा भी है—

“मज्ज विसयकसाया, निददा विगहा य पचमा भणिया ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ” ॥ १ ॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતુ નથી કારણ કે મારી અંદર
કોઈ એવા વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયું છે કે
જેને કારણે મારી નજર તેની તરફ થતી જ નથી, અને આ સસારરૂપી નિવા-
સગૃહમાં રહેતા એવા મને કોઈ ભય પણ લાગતો નથી, તે કારણે હું વિશિષ્ટ
પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છું ” આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન
કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે જાણવા છતાં જીવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ
કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મદ્યાદિક જે કારણો બતાવ્યા
છે તે પણ પ્રમાદમાં જ પરિગણિત થયા છે કહ્યું પણ છે—

“મજ્જ વિસય કસાયા, નિદ્દા વિગહા ય પચમા ભણિયા ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ” ॥ १ ॥

“श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यन्न प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यं, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥

मद्य १, विषय २, कषाय ३, निद्रा ४ तथा विकथा ५, ये पांच प्रमाद है, और ये जीवको ससारमे गिराते है यही इनके सेवनका फल है । इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

“श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्” ॥ १ ॥

विष खा लेना अच्छा है, अग्निके साथ क्रीडा करना ठीक है परन्तु मनुष्योंको इस ससारमें एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नहीं है । १ ।

“अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि” ॥ २ ॥

कारण खाया हुआ विष अथवा सेवित हुई अग्नि प्राणीको इसी पर्याय में जीवितसे विमुक्त कर देती है, परन्तु सेवित किया गया प्रमाद जन्म, जन्मान्तर तकमें भी इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

(१) मद्य, (२) विषय, (३) कषाय, निद्रा (४) तथा (५) विकथा ये पांच प्रमाद है, अने ते लवने ससारमा पाडे छे अने अभना सेवनतु क्षण छे ते प्रमादतु स्वरूप आ प्रमादु कहुं छे—

“श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन ।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्” ॥ १ ॥

अरे भावु साइ छे, अग्निनी साथे खेलतु पणु साइ छे परन्तु मनुष्ये आ ससारमा अरे क्षणने पणु प्रमाद करवे ते योग्य नहीं ॥१॥

“अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा ।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि” ॥ २ ॥

कारणु के भावामा आवेल अरे अथवा सेववामा आवेल अग्नि प्राणीअे अने पर्यायमा लवनथी विमुक्त करी नाछे छे पणु सेववामा आवेल प्रमाद जन्म, जन्मान्तर सुधीमा पणु आ लवने मारतो रहे छे ॥ २ ॥

मनोपाये वीतरागप्रणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणाम
विशेषादपश्यन्निर तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियारिमुखएनाऽऽस्ते जीवः,
स खलु प्रमादः । तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः,
तत्कारणत्वात् । उक्तञ्च—

“मज्ज विसय कसाया, निदा विगहा य पंचमा भणिया ।

ए ए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ॥ १ ॥”

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फलं चतुर्गतिक ससारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो
वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र
कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका बजह
से मेरी दृष्टि उस ओर जानी ही नहीं है, और न इस ससार निवा
सगृहमे रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं
विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूँ” इस तरहकी
परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर
भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना
रहता है । इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद
मे ही परिगणित होते हैं । कहा भी है—

“मज्ज विसयकसाया, निदा विगहा य पंचमा भणिया ।

ए ए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ” ॥ १ ॥

धर्मरूपी चिन्तामणी छे ते भारी नजर पडतु नथी कारण छे भारी अदर
कोई जेवा विचित्र कर्मोदयनी सहायताथी परिणाम विशेष आवी गयु छे के
जेने कारणे भारी नजर तेनी तरफ थती न थती, अने आ ससाररूपी निवा
सगृहमा रहेता जेवा भने कोई भय पणु लागतो नथी, ते जरखे हुं विशिष्ट
परलोकनी क्रियाजोथी विमुअ रह्यो छु ” आ प्रकारनी परिस्थितिने उत्पन्न
करनार प्रमाद छे तात्पर्य जे के जलुवा छता एव प्रमादने कारणे न आत्म
कल्याणना मार्गथी विमुअ रहे छे आ प्रमादना मद्यादिक जे कारणे अताव्या
छे ते पणु प्रमादमा न परिगणित थया छे कहु पणु छे—

“मज्ज विसय कसाया, निदा विगहा य पंचमा भणिया ।

ए ए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ” ॥ १ ॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
 यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥
 तेषामभिपतिताना-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
 वर्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥

માનવ પર્યાયકી દૃષ્ટિસે હાથ પૈર આદિ અવયવોં કી સમાનતા હોને પર ખી જો પ્રાણી એક દૂસરેકી પરાધીનતા ભોગ રહ્યા હૈ-નાના પ્રકાર કી દાસવૃત્તિ કર રહ્યા હૈ-યહ સવ પ્રમાદકા હી ફલ હૈ ॥ ૬ ॥

“ इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
 यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ” ॥ ६ ॥

યહ કિતને દુઃખકી યાત હૈ કિ યહ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત હો કર ઉન્માદી પુરુષકી તરહ ઇન્દ્રિયોંકા દાસ બન કર જો કર્તવ્ય કાર્ય હૈ ઉસે તો કરતા નહોં હૈ તથા જો નહોં કરને યોગ્ય હૈ ઉસે હી રાત દિન કરતા રહતા હૈ ॥ ૬ ॥

“ तेषामभिपतिताना,-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
 वर्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन ” ॥ ७ ॥

જિસ પ્રકાર જલકે સિંચન સે જગલકે વૃક્ષ વધ જાતે હોં ઉસી પ્રકાર પ્રમત્ત હૃદયવાલે વ્યક્તિયોં મેં ખી ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તતા એવ વિપયકપાયોંમેં પતનશીલતા આદિ અનેક પ્રકારકે દુર્ગુણ વધ જાતે હોં ॥ ૭ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતાં પણ તે પ્રાણી એક બીજાની પરાધીનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રકારની શુભાખી કરી રહ્યા છે આ બધું પ્રમાદનું જ ફળ છે ॥ ૫ ॥

“ इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।
 यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ” ॥ ६ ॥

એ કેટલાક દુ ખની યાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોંતુ શુભાખ બનીને જે કર્તવ્ય બળવવાનું છે તે તો બળ વતુ નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતુ રહે છે ॥ ૬ ॥

“ तेषामभिपतितानामुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
 वर्धन्त एव दोषाः वनतरवश्चाम्बुसेकेन ” ॥ ७ ॥

જેમ જળના સિંચનથી જ ગલના વૃક્ષો વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિએમા પણ ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમા પતન શીલતા આદિ અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭ ॥

સસાર વન્ધનગતો, જાતિ જરાવ્યાધિ મરણ દુઃખાર્તઃ ।
 યન્નો દ્વિજતે સત્ત્વઃ, સોઽપ્યપરાધઃ પ્રમાદસ્ય ॥ ૪ ॥
 આજ્ઞાપ્યતે યદવશ, સ્તુલ્યોદર પાણિપાદવદનેન ।
 કર્મં ચ કરોતિ વહુવિધ, મેતદપિ ફલ પ્રમાદસ્ય ॥ ૫ ॥

“ યન્ન પ્રયાન્તિ પુરુષાઃ, સ્વર્ગં યન્ન પ્રયાન્તિ વિનિપાતમ્ ।
 તત્ર નિમિત્તમનાર્યઃ, પ્રમાદ ઇતિ નિશ્ચિન્નમિદમે ” ॥ ૩ ॥

પુરુષ-આત્મા જો સ્વર્ગ કો પ્રાપ્ત નહીં કરતે હું તથા કેવલ અર્થોગતિ
 કે હી પાત્ર ઘનતે હું હસમેં પ્રધાનકારણ એક યહ અનાર્ય પ્રમાદ હી હૈ યહ
 નિશ્ચિત વાત હૈ ॥ ૩ ॥

“ સસારવન્ધનગતો, જાતિ જરા વ્યાધિ મરણ દુઃખાર્તઃ ।
 યન્નોદ્વિજતે સત્ત્વઃ, સોઽપ્યપરાધઃ પ્રમાદસ્ય ” ॥ ૪ ॥

હસ સસારરૂપી કારાગારમેં પડા હુઆ યહ પ્રાણી જો જન્મ, જરા
 એવ મરણકે દુઃખોં સે સત્રસ્ત હો રહા હૈ, તથા એસી પરિસ્થિતિકો ભોગતા
 હુઆ ભી જો યહા સે ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત નહીં હોતા હૈ હસમેં યદિ કોઈ
 અપરાધી હૈ તો વહ એક પ્રમાદ હી હૈ ॥ ૪ ॥

“ આજ્ઞાપ્યતે યદવશ, -સ્તુલ્યોદર પાણિપાદવદનેન ।
 કર્મં ચ કરોતિ વહુવિધ, -મેતદપિ ફલ પ્રમાદસ્ય ” ॥ ૫ ॥

“ યન્ન પ્રયાન્તિ પુરુષાઃ, સ્વર્ગં યન્ન પ્રયાન્તિ વિનિપાતમ્ ।
 તત્ર નિમિત્તમનાર્યઃ પ્રમાદ ઇતિ નિશ્ચિન્નમિદમે ” ॥ ૩ ॥

પુરુષ-આત્મા, જે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરતા નથી તથા ફક્ત અર્થોગતિને જ
 પાત્ર થાય છે તેમા એક મુખ્ય કારણ આ અનાર્ય પ્રમાદ જ છે એ વાત
 નિશ્ચિત છે ॥૩॥

“ સસાર વન્ધનગતો, જાતિ જરાવ્યાધિ મરણ દુઃખાર્તઃ ।
 યન્નો દ્વિજતે સત્ત્વઃ, સોઽપ્યપરાધઃ પ્રમાદસ્ય ” ॥ ૪ ॥

આ સસારરૂપી કારાગારમા પડેલ આ પ્રાણી જે જન્મ, જરા, અને
 મરણના હુ ખોથી ત્રાસી ગયેલ છે, તથા એવી પરિસ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા
 પણ જે અહીંથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત નથી થતા તેમા જે કોઈ અપરાધી હોય તો
 એક પ્રમાદ જ છે ॥૪॥

“ આજ્ઞાપ્યતે યદવશ-સ્તુલ્યોદર પાણિ પાદ વદનેન ।
 કર્મં ચ કરોતિ વહુ વિધ, -મેતદપિ ફલ પ્રમાદસ્ય ” ॥ ૫ ॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।

यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥

तेषामभिपतितानા-મુદ્ધ્રાન્તાના પ્રમત્તહૃદયાનામ્ ।

વર્ધન્ત એવ દોષાઃ, વનતરવશ્ચામ્બુસેકેન ॥ ૭ ॥

માનવ પર્યાયકી દૃષ્ટિસે હાથ પૈર આદિ અવયવોં કી સમાનતા હોને પર ખી જો પ્રાણી એક દૂસરેકી પરાધીનતા ભોગ રહા હૈ--નાના પ્રકાર કી ડાસવૃત્તિ કર રહા હૈ--યહ સવ પ્રમાદકા હી ફલ હૈ ॥ ૬ ॥

“इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।

यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति” ॥ ६ ॥

યહ કિતને દુઃખકી વાત હૈ કિ યહ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત હો કર ઉન્માદી પુરુષકી સરહ ઇન્દ્રિયોંકા ડાસ વન કર જો કર્તવ્ય કાર્ય હૈ ઉસે તો કરતા નહોં હૈ તથા જો નહીં કરને યોગ્ય હૈ ઉસે હી રાત દિન કરતા રહતા હૈ ॥ ૬ ॥

“तेषामभिपतिताना, -मुद्धान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।

वर्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्राम्बुसेकेन” ॥ ७ ॥

જિસ પ્રકાર જલકે સિંચન સે જગલકે વૃક્ષ વઢ જાતે હોં ઉસી પ્રકાર પ્રમત્ત હૃદયવાલે વ્યક્તિયોં મેં ખી ઉદ્ધ્રાન્ત ચિત્તતા એવ વિષયકષાયોંમેં પતનશીલતા આદિ અનેક પ્રકારકે દુર્ગુણ વઢ જાતે હોં ॥ ૭ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતાં પણ જે પ્રાણી એક બીજાની પરાધીનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રકારની શુભાભી કરી રહ્યા છે આ બધું પ્રમાદનું જ ફળ છે ॥ ૬ ॥

“इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।

यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति” ॥ ६ ॥

એ કેટલા દુ ખની વાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈ ને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોનું શુભાભ બનીને જે કર્તવ્ય બળવવાનું છે તે તો બળ વતું નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતું રહે છે ॥ ૬ ॥

“तेषामभिपतितानामुद्धान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।

वर्धन्त एव दोषाः वनतरवश्राम्बुसेकेन” ॥ ७ ॥

જેમ જળના સિંચનથી જ ગલના વૃક્ષો વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમા પણ ઉદ્ધ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમા પતન શીલતા આદિ અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭ ॥

દૃષ્ટ્વાऽऽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતવ્ય, તીર નીતા શ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુવ્યયોગઃ પ્રમાદાત્, ભૂયોભૂયઃ સમૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

एव प्रमादप्रतिपक्षस्याऽप्रमादस्य स्वरूपादयो वाच्याः १० । नन्दिः ११,

अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२ । देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेद्यम् १५, एतत् त्रय नोपलभ्यते । यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्नाक्वचिदिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विज्ञेयम् । सूर्यप्रज्ञप्तिः—सूर्यचरित प्रज्ञापनं

“ दૃષ્ટ્વાऽऽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતવ્ય, તીર નીતા શ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુવ્યયોગઃ પ્રમાદાત્, ભૂયોભૂયઃ સમૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके झोकोंसे कपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी—गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी ससारकी वासनाओंसे ही कपित होता रहता है। वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण वञ्चित हो जाता है। इस तरह यह अभागा चार २ ससारमें ही चक्कर काटा करता है ॥ ८ ॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥ १० ॥ नदि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अब भी उपलब्ध होते हैं। देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एवं चन्द्रकवेद्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं। अब भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है यह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है—यह तो उससे जुदा ही है। जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा-

“ દૃષ્ટ્વાऽऽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતવ્ય, તીર નીતા શ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુવ્યયોગ' પ્રમાદાત્, ભૂયોભૂય' સમૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

જે રીતે કાઠે આવેલી ઢોડી પણ વાયુની લહેરથી ડોલી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ—શુરુ આદિને ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સ સારની વાસનાઓથી ડોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતા પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વચ્ચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીયો વાર વાર સ સારમા અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

એનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઈ એ ૧૦ નન્દિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ એ બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રકવેદ્ય ૧૫ એ ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી હાલમા પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનું સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતા જુદું જ છે જે—આગમ

यस्यामागमपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्तिः १६ । तथा-पौरुषीमण्डलम्-पुरुष-शङ्कुः शरीर
वा, तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी । अय भावः-यदा सूर्यस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा छाया
जायते तदा पौरुषी भवति, इत्येतच्च पौरुषीमानमुत्तरायणान्ते दक्षिणायनादौ-
वैकृदिनं भवति, तत ऊर्ध्वमङ्गुलस्याष्टावेकपट्टिभागा दक्षिणायने वर्धन्ते उत्तरा-
यणे च ह्रसन्तीति । एव पौरुषी, मण्डले २ अन्या २ प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमिति
१७ । इतः प्रभृति महाप्रत्याख्यान पर्यन्तानि सर्वाणि सूत्राणि विच्छिन्नानि,
तथापि तानि नामतः प्रदर्शयन्ते—

मण्डलप्रवेशः-यत्र चन्द्रसूर्ययोर्दक्षिणोत्तरेषु मण्डलेषु प्रवेशो वर्ण्यते तदध्ययन-
मिति । १८ । विद्याचरणविनिश्चय इति-विद्या-ज्ञान, तच्च सम्यग्दर्शनसहित
पना वतलाई गई है वह सूर्य प्रज्ञप्ति सूत्र है । १६ । पौरुषी मण्डल, यह
एकाध्ययनात्मक एक शास्त्रका नाम है । पुरुष नाम शङ्कु अथवा शरीर
का है, उससे जो निष्पन्न हो उसका नाम पौरुषी है । इसका अभिप्राय
यह है-जिस कालमें सभी पदार्थों की अपने प्रमाण परिमित छाया होती
है । यह पौरुषीमान उत्तरायणके अन्तमें और दक्षिणायनके आदिमें एक
दिनका होता है । उसके बाद दक्षिणायनमें अङ्गुलका एकसठिया आठ
भाग बढ़ता है और उत्तरायण में उतना ही कम होता है । इस प्रकार
मण्डल मण्डलमें भिन्न भिन्न पौरुषीका प्रतिपादन जहां किया गया है
वह अध्ययन पौरुषी मण्डल कहलाता है १७ । यहांसे लेकर महाप्रत्या-
ख्यान तकके समस्त सूत्र विच्छिन्न हो चुके हैं तो भी वे नामसे दिख-
लाये जाते हैं-मण्डल प्रवेश, जहां चन्द्र और सूर्य के दक्षिण और उत्तर

पद्धतिमा सूर्यं विधेना अस्तित्नी प्रज्ञापना अतावी छे ते सूर्यप्रज्ञप्ति सूत्र छे १६
पौरुषी मण्डल, अये एकाध्ययनात्मक अयेक शास्त्रनु नाम छे पुरुष शङ्कु अथवा
शरीरनु नाम छे, तेनाथी जे प्रतिपादित थाय तेनु नाम पौरुषी छे तेनु
तात्पर्यं आ छे-जे काले समस्त पदार्थोनी चोताना प्रमाणु जेटली छाया डोय
छे त्थारे पौरुषी थाय छे आ पौरुषी प्रमाणु उत्तरायणने अन्ते अने दक्षिणा
यणने प्रारंभे अयेक दिननु थाय छे त्थार याद दक्षिणायणमा अङ्गुलना अयेक
संभा आठ लाग जेटलु वधे छे अने उत्तरायणमा अेटलु न घटे छे आ
प्रकारे मउणे मउणे बिन्न बिन्न पौरुषीनु प्रतिपादन न्था वरवामा आव्यु छे
ते अध्ययनने पौरुषी मण्डल ठडे छे १७ अहीथी लधने महाप्रत्याख्यान सुधीना
सधना सूत्र विच्छिन्न थध गया छे तो पणु तेमने नामथी अताववामा आवे छे-

દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતવ્ય, તીરં નીતા ધ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઙ્ઘ્વા વૈરાગ્યં ધ્રુષ્ટયોગઃ પ્રમાદાત્, ભૂયોભૂયઃ સસૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

एव प्रमादप्रतिपक्षस्याप्रमादस्य स्वरूपादयो वाच्याः १० । नन्दिः ११,

अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२ । देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेध्यम् १५, एतत् त्रयं नीपलभ्यते । यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्नाक्वचिदिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विज्ञेयम् । सूर्यप्रज्ञप्ति-सूर्यचरितं प्रज्ञापनं

“ दૃષ્ટાઽઽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતવ્ય, તીરં નીતા ધ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઙ્ઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુષ્ટયોગઃ પ્રમાદાત્, ભૂયોભૂયઃ સસૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके ओकोसे कपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी-गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी ससारकी वासनाओंसे ही कपित होता रहता है । वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण बचिंत हो जाता है । इस तरह यह अभागा यार २ ससारमें ही चक्कर काटा करता है ॥ ८ ॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥ १० ॥ नदि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अथ भी उपलब्ध होते हैं । देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एव चन्द्रकवेध्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं । अथ भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है यह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है-यह तो उससे जुदा ही है । जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा-

“ દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતવ્ય, તીરં નીતા ધ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઙ્ઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુષ્ટયોગ' પ્રમાદાત્, ભૂયો ભૂયઃ સસૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

ને રીતે કાઠે આવેલી હોડી પણ વાયુની લહેરથી ડાલી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ-ગુરુ આદિને ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સ સારની વાસનાઓથી ડોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતાં પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વચિત થાય છે આ રીતે તે અલાગીયો વારવાર સ સારમા અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

એનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજી લેવું એ ૧૦ નદિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ એ બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રક વેધ્ય ૧૫ એ ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી હાલમા પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનું સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતા જુદું જ છે જે આગમ

छाया—ज्योतिष निमित्त ज्ञान, गणिना मन्त्राजनादि कार्येषु ।

उपयुज्यते तिथिकरणा,—दि ज्ञानार्थं मन्यथा दोषः ॥ १ ॥ २० ॥

ध्यानविभक्तिरिति, ध्यानानि—आर्तध्यानादीनि, तेषां विभक्तिः—विभागो यस्या-
मागमपद्धतौ सा ध्यानविभक्तिः २१। तथा—मरणविभक्तिरिति, मरणानि—प्राणत्यागल-
क्षणानि, तानि द्विविधानि भवन्ति—प्रशस्तानि, अप्रशस्तानि । तेषां विभक्तिः विभागः,
पार्थक्येन स्वरूपप्रकटनं यस्यामागमपद्धतौ सा मरणविभक्तिः २२ । आत्मविशोधि-
रिति, आत्मनोविशोधि—आलोचनाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादि प्रकारेण कर्ममलापगमल-
क्षणा यत्र प्रतिपाद्यते सा आत्मविशोधिः २३ । तथा वीतरागश्रुतमिति, सराग-
प्रतिपेदेन वीतरागस्वरूप प्रतिपाद्यते यत्र श्रुते तद् वीतरागश्रुतम् २४ । तथा—
सलेखनाश्रुतमिति, द्रव्यभाव सलेखना यत्र श्रुते प्रतिपाद्यते तद् सलेखनाश्रुतम्

“ जोडस निमित्तनाण, गणिणा पञ्चायणा इ कञ्जेसु ।

उवजुज्जइ तिहिकरणा,—इ जाणणहुञ्जहा दोसो ” ॥ १ ॥ इति । २० ।

ध्यानविभक्तिनामक सूत्र में आर्तध्यान, रौद्रध्यान आदि चार प्रकार
के ध्यानों का विभाग बतलाया गया है । २१ । मरणविभक्तिनामक सूत्र
में प्रशस्तमरण एवं अप्रशस्तमरण का पृथक् २ रूप से स्वरूप प्रकट किया
गया है २२ । आत्मविशोधिसूत्र में—“ आलोचना प्रतिक्रमण आदि
प्रायश्चित्तों के द्वारा यह आत्मा अपने साथ लगे हुए कर्ममल का अभाव
कैसे कर सकता है ” यह विषय प्रतिपादित हुआ है २३ । वीतरागश्रुत
में—यह विषय समझाया गया है कि सरागता का त्याग कर वीतरागता
को धारण करना चाहिये । तथा वीतराग का स्वरूप अमुक २ प्रकार से
है २४ । सलेखनाश्रुत में—द्रव्य एवं भाव की अपेक्षा द्विविध सलेखना

“ जोडस निमित्तनाण, गणिणा पञ्चायणा इ कञ्जेसु ।

उवजुज्जइ तिहिकरणा,—इ जाणणहुञ्जहा दोसो ” ॥ १ ॥ इति । २० ।

ध्यान निमित्त नामना सूत्रमा आर्तध्यान, रौद्रध्यान, आदि चार प्रकारना
ध्यानानो विभाग जनाओ उ (२१) मरण विभक्ति नामना सूत्रमा प्रशस्त
मरणु अने अप्रशस्त मरणुनु अलग अलग रीते स्वरूप प्रकट कर्युं छे (२२)
आत्मविशोधि सूत्रमा “ आलोचना प्रतिक्रमण आदि प्रायश्चित्तो द्वारा आ
आत्मा पोताने लागेला वम भणने अभाव डेवी रीते वरी राडे छे ” अने विष-
यनु प्रतिपादन थयु उ (२३) वीतरागश्रुतमा अने विषय समज्जणे छे उ सरा-
गतानो त्याग वरीने वीतरागने धारणु वरेवे जेधे अने तथा वीतरागनु स्वरूप
अमुक अमुक प्रकारे छे (२४) सलेखना श्रुतमा द्रव्य अने भावनी अपेक्षाअने

पृथक्, अन्यथा ज्ञानत्रयायोगात्, चरण-चारित्र्यम्, एतेषां फलनिश्चयप्रतिपादक
 आगमः-विद्याचरणनिश्चयः १९ । तथा-गणित्रिद्या-पालवृद्धमदितो गच्छो गणः,
 सोऽस्यास्तीति गणी-आचार्यः, तस्य विद्या-ज्ञान गणित्रिद्या । मा चेत् ज्योतिष्क
 निमित्तादि परिणामरूपा वेदितव्या । ज्योतिष्कनिमित्तादिकं हि मन्त्र्यः परिज्ञाय
 प्रजाजन-सामायिकारोपणो - उपस्थापन-श्रुतोद्देशानुज्ञा-गणारोपण - दिशानुज्ञा-
 विहारक्रमादिषु प्रयोजनेषु पस्थितेषु प्रशस्ते तिथिषु चरणमूर्तनक्षत्रयोगे यद् यत्र कर्तव्य
 भवति, तत् तत्र गणिना कर्तव्यम् । तथा चेन्न करोति, तर्हि महान् दोषः ।

उक्तञ्च—

“ जोडस निमित्त नाण, गणिणा पव्वायणा इ कज्जेसु ।

उवजुज्जइ तिडिकरणा, उ जाणणद्वुञ्जहा दोसो ” ॥ १ ॥

मण्डलों में प्रवेश का वर्णन किया जाता है वह अध्ययन मण्डल
 प्रवेश है । १८ ।

विद्याचरण विनिश्चय सूत्रमें सम्यग्दर्शन सहित सम्यक्ज्ञानका तथा
 चारित्र्यका क्या फल होता है ? इस बातका निश्चय किया हुआ है । १९।

गणिविद्या सूत्रमें यह बतलाया गया है कि आचार्य को चाहिये कि
 वह ज्योतिष अथवा निमित्त आदि विद्याओं में पटु हो कर उनके द्वारा
 प्रजाजन, सामायिकारोपण, उपस्थापन, श्रुतोद्देशानुज्ञा, गणारोपण, दि-
 शानुज्ञा तथा विहारक्रम आदि प्रयोजनों के उपस्थित होने पर प्रशस्त,
 तिथि, नक्षत्र एव चरण आदि का योग देखे और जिस समय जो
 कर्तव्य हो वह करे । यदि वह ऐसा नहीं करता है तो दोष का पात्र
 उसे होना पड़ता है । कहा भी है—

म उल प्रवेश, न्या यन्त्र अने सूर्यना दक्षिण अने उत्तर म उलोभा प्रवेशतु
 वर्षानु कराय छे ते अध्ययन म उल प्रवेश छे १८

विद्याचरण विनिश्चय सूत्रमा सम्यग् दर्शन सहित सम्यक्ज्ञानतु तथा
 चारित्र्यतु शु क्षण डोय छे ते वातने निश्चय करेय छे १९ गणिविद्यासुत्रमा अ
 भताणु छे के आचार्ये ज्योतिष अथवा निमित्त आदि विद्याओभा प्रवीण
 थर्हने तेभना द्वारा प्रजाजन, सामायिकारोपण, उपस्थापन, श्रुतोद्देशानुज्ञा,
 गणारोपण, दिशानुज्ञा, तथा विहारक्रम आदि प्रयोजन उपस्थित तथा प्रशस्त
 तिथि, नक्षत्र अने चरण आदिना योग लेवे अने जे समये जे करवा योग्य
 डोय ते करे जे ते अम करता नही तो तेभने दोषपात्र थवु पडे छे
 कथु पणु छे—

सलेखना कृत्वा निर्व्याघातं सचेष्टा एव भव चरम प्रत्याख्यान्ति, एतत् सविस्तर यत्राध्ययने वर्ण्यते तदध्ययन महाप्रत्याख्यानमिति । २९ । एवमादि । एवमन्यदपि उत्कालिक श्रुतं बोध्यम्, उपलक्षणमेतदिति भावः । इह पौरुषी मण्डळ सूत्रादारभ्य महाप्रत्याख्यान पर्यन्तं सूत्रत्रयोदशक्रमपि नोपलभ्यते । उक्तमर्थं निगमयति—‘से त०’ इत्यादि । तदेतदुत्कालिक श्रुत वर्णितमिति ॥ सू० ४३ ॥

अथ कालिक श्रुतमाह—

मूलम्—से कि त कालियं ? । कालिय अणेगविह पण्णत्त । तं जहा—उत्तरज्जयणं १, दसाओ २, कप्पो, ३, ववहारो ४, निसीह ५, महानिसीह ६, इसिभासियं ७, जंबूदीवपन्नत्ती ८, दीवसागरपन्नत्ती ९, चंदपन्नत्ती १०, खुड्डियाविमाणपविभत्ती ११, महल्लियाविमाणपविभत्ती १२, अगचूलिया १३, वग्गचूलिया १४, विवाहचूलिया १५, अरुणोववाए १६, वरुणोववाए १७, गरुलोववाए १८, धरणोववाए १९, वेसमणोववाह २०, वेलधरोववाए २१, देविदोववाए २२, उट्टाणसुय २३, समुट्टाणसुयं २४, नागपरि-

वर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं । जिनकटिपक मुनि तो यद्यपि विहारसे ही सलेखना युक्त होते हैं तथापि वे यथायुक्त सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघातवर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं । इस विषयका जिस अध्ययनमें वर्णन किया गया है वह अध्ययन महाप्रत्याख्यान है २९ । इस तरह से और भी अनेक उत्कालिक सूत्र हैं । यह उत्कालिक सूत्रका वर्णन हुआ ॥सू०४२॥

सुधी सलेखना करीने अन्ते सचेष्ट ओटले के सावधान व व्याघात वर्जित चरम भवतु प्रत्याख्यान करे छे जिन कटिपक मुनितो ने के विहारथी व सलेखना युक्त थाय छे छता पणु तेओ यथायोग्य सलेखना करीने अ ते सचेष्ट ओटले के सावधान व व्याघात वर्जित चरम भवतु प्रत्याख्यान करे छे आ विषयतु ने अध्ययनमा वर्णन करायु छे ते अध्ययनतु नाम महाप्रत्या ख्यान छे (२६) आ रीते पीणत पणु अनेक उत्कालिक सूत्र छे आ उत्कालिक सूत्रतु वर्णन थयु ॥ सू ४२ ॥

२५ । तथा-विहारकल्प इति, विहारस्यकल्पो व्यसया-स्थविरकल्पादिरूपा यत्र गमेवर्ण्यते स विहारकल्पः २६ । तथा-चरणविधिः=चरण-चारित्र्य तस्य विधिर्वच्यते स चरणविधिः २७ । तथा-आतुर प्रत्याख्यानमिति, आतुरः-व्याधितः तस्य या चिकित्सा तस्याः प्रत्याख्यानं यत्र विधिपूर्वकं मुपवर्ण्यते तदातुरप्रत्याख्यानाम्, तत्राय विवेकः-जिनकल्पिकस्य सर्वथा चिकित्सा प्रत्याख्यानम् । स्थविरकल्पिकस्य तु सावद्य चिकित्सा प्रत्याख्यानमिति २८ । तथा-महाप्रत्याख्यानमिति, महद्य तत् प्रत्याख्यानं चेति समासः । चरम प्रत्याख्यानमित्यर्थः । अयं भावः-स्थविरकल्पेन जिनकल्पेन वा विद्वत्यान्ते स्थविरकल्पिका द्वादशवर्षाणि सलेखना कृत्वा, जिनकल्पिकाः पुनर्विहारणैव सलेखनायुक्ताः, तथापि यथा युक्त

का कथन किया गया है २५ । स्थविरकल्पादिरूप विहार की व्यवस्था जिस आगम में वर्णित हुई है वह विहारकल्प है २६ । तथा चारित्र्य की विधि का जहाँ पर वर्णन हुआ है वह चरणविधि है २७ । व्याधि से युक्त हुए सयमी की चिकित्सा के प्रत्याख्यान का सविधि कथन जिस आगम में आया है वह आतुर प्रत्याख्यान सूत्र है । जिनकल्प साधुओं के लिये तो चिकित्सा करवाने का सर्वथा निषेध ही है, स्थविरकल्पियों के लिये ऐसा नहीं है पर वे सावद्य चिकित्सा नहीं करवा सकते हैं निरवद्य चिकित्सा ही करवा सकते हैं । इस प्रकार का विधान आतुर प्रत्याख्यान सूत्र में बतलाया गया है २८ । महाप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यान का अर्थ है-चरम प्रत्याख्यान । मुनि दो प्रकार के होते हैं स्थविरकल्पिक और जिनकल्पिक । उनमें स्थविरकल्पिक मुनि बारह वर्ष तक सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघात-

द्विविध सलेखनानु वर्णन करैल छे (२५) स्थविर कल्पादि इय विहारणी व्यवस्थानु जे आगममा वर्णन थयु छे ते विहारकल्प छे (२६), तथा चारित्र्यनी न्या वर्णन थयु छे ते चरणविधि सूत्र छे (२७) व्याधिथी युक्त थयेल सयमीनी चिकित्साना प्रत्याख्याननु विधिपूर्वकनु वर्णन जे आगममा आवे छे ते आतुर प्रत्याख्यान सूत्र छे जिन कल्पिक साधुओने भाटे तो चिकित्सा करववाने तइन निषेध छे, स्थविर कल्पिकोने भाटे अबु नथी, पण तेओ सावद्य चिकित्सा करावी शकता नथी निरवद्य चिकित्सा न करावी शके छे आ प्रकारनु विधान आतुर प्रत्याख्यान सूत्रमा बताववामा आयु छे (२८) महाप्रत्याख्यान-महा प्रत्याख्यानने अर्थ छे चरम प्रत्याख्यान मुनि जे जे प्रकारना होय छे स्थविर कल्पिक अने जिन कल्पिक तेओमा स्थविर कल्पिक मुनि बार वर्ष

सलेखना कृत्वा निर्व्याघातं सचेष्टा एव भव चरम प्रत्याख्यान्ति, एतत् सविस्तर यत्राध्ययने वर्ण्यते तदध्ययन महाप्रत्याख्यानमिति । २९ । एवमादि । एवमन्यदपि उत्कालिक श्रुतं बोध्यम्, उपलक्षणमेतदिति भावः । इह पौरुषी मण्डल सूत्रादारभ्य महाप्रत्याख्यान पर्यन्तं सूत्रत्रयोदशरूपमपि नोपलभ्यते । उक्तमर्थं निगमयति—‘से त०’ इत्यादि । तदेतदुत्कालिक श्रुत वर्णितमिति ॥ सू० ४३ ॥

अथ कालिक श्रुतमाह—

मूलम्—से कि त कालिय ? । कालिय अणेगविहं पणत्तं । तं जहा—उत्तरज्जयणं १, दसाओ २, कप्पो, ३, ववहारो ४, निसीहं ५, महानिसीह ६, इसिभासिय ७, जवूदीवपन्नत्ती ८, दीवसागरपन्नत्ती ९, चंदपन्नत्ती १०, खुड्डियाविमाणपविभत्ती ११, महल्लियाविमाणपविभत्ती १२, अंगचूलिया १३, वग्गचूलिया १४, विवाहचूलिया १५, अरुणोववाए १६, वरुणोववाए १७, गरुलोववाए १८, धरणोववाए १९, वेसमणोववाह २०, वेलंधरोववाए २१, देविदोववाए २२, उट्टाणसुयं २३, समुट्टाणसुय २४, नागपरि-

वर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं । जिनकरिपक मुनि तो यद्यपि विहारसे ही सलेखना युक्त होते हैं तथापि वे यथायुक्त सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघातवर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं । इस विषयका जिस अध्ययनमें वर्णन किया गया है वह अध्ययन महाप्रत्याख्यान है २९ । इस तरह से और भी अनेक उत्कालिक सूत्र हैं । यह उत्कालिक सूत्रका वर्णन हुआ ॥सू० ४२॥

सुधी सलेखना करीने अन्ते सचेष्ट अष्टवे के सावधान व व्याघात वर्जित चरम भवतु प्रत्याख्यान करे छे जिन उद्विपक मुनितो जे के विहारथी व सलेखना युक्ता थाय छे छता पणु तेओ यथायोग्य सलेखना करीने अते सचेष्ट अष्टवे के सावधान व व्याघात वर्जित चरम भवतु प्रत्याख्यान करे छे आ विषयतु जे अध्ययनमा वर्णन करायु छे ते अध्ययनतु नाम महाप्रत्याख्यान छे (२६) आ रीते भील पणु अनेक उत्कालिक सूत्र छे आ उत्कालिक सूत्रतु वर्णन थयु ॥ सू ४२ ॥

यावणियाओ २५, निरयावलियाओ-ऋषियाओ २६, कप्पवडं-
 सियाओ २७, पुष्पियाओ २८, पुष्पचूलियाओ २९, वण्ह-
 दसाओ ३०, आसीविसभावण १, टिट्टिविसभावणं २, सुमिण
 भावण ३, महासुमिणभावण ४, तेयगिगनिसग्ग ५, एवमाइ
 याइ चउरासीइ पइन्नगसहस्साइ भगवओ अरहओ उसहसा
 मिसस आइतित्थयरस्स । तहा सखिज्जाइ पइन्नगसहस्साइ
 मज्झिमगणं जिणवराण । चोदमपइन्नगसहस्साइ भगवओ वद्ध-
 माणसामिस्स । अहवा जस्स जत्तिया सीसा उप्पत्तियाए वेण-
 इयाए कम्मयाए परिणामियाए चउट्ठिहाए बुद्धीए उववेया,
 तस्स तत्तियाइ पइन्नगसहस्साइ, पत्तेयबुद्धा वि तत्तिया चेव । से त
 कालिय । से त आवस्सयवइरित्त । से त अणगपविट्ठ ॥ सू० ४३ ॥

छाया—अथ किं तत् कालिकम् ? कालिकमनेकविधं प्रकृतम् । तद् यथा-
 उत्तराध्ययनम् १, दशा २, कल्पः ३, व्यवहारः ४, निशीथम् ५, महानिशीथम् ६,
 ऋषिभाषितम् ७, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः ८, द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः ९, चन्द्रप्रज्ञप्तिः १०, क्षुद्धि
 काविमानप्रविभक्तिः ११, महल्लिका (महा) विमानप्रविभक्तिः १२, अङ्गचूलिका
 १३, वर्गचूलिका १४, विनाहचूलिका १५, अरण्योपपातः १६, वरुणो
 पपातः १७, गरुडोपपातः १८, धरण्योपपातः १९, वैश्रमण्योपपातः २०,
 वेलघरोपपातः २१, देवेन्द्रोपपातः २२, उत्थानश्रुत २३, समुत्थानश्रुत
 २४, नागपरिज्ञापनिकाः २५, निरयावलिकाः—ऋषिका २६, कल्याव
 तसिका २७, पुष्पिता २८, पुष्पचूलिकाः २९, वृष्णिदशा ३० । आशीविषमा
 वनम् १, दृष्टिविषभावनम् २, स्मृत्तभावनम् ३, महास्मृत्तभावनम् ४, तेजोऽग्नि
 निसर्गम् ५, एवमादिकानि चतुरशीति प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हंत ऋषभस्वा
 मिन आदि तीर्थकरस्य । तथा—सख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमकाना जिन
 वराणाम् । चतुर्दश प्रकीर्णक सहस्राणि भगवता वर्धमानस्वामिनः । अथवा—यस्य
 यावन्तः शिष्या औत्पत्तिक्या वैनयिक्या कर्मजया पारिणामिक्या चतुर्विधया बुद्ध्यो-
 पपेताः तस्य तावन्ति प्रकीर्णकसहस्राणि प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्तश्चैव । तदेतत्
 कालिकम् । तदेतदावश्यकव्यतिरिक्तम् । तदेतदनङ्गप्रविष्टम् ॥ सू० ४३ ॥

टीका-शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि । अथ किं तत् कालिकमिति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—'कालिय०' इत्यादि । कालिक श्रुतमनेत्रविध प्रज्ञप्तम् । तद्यथा—उत्तराध्ययनम् = उत्तराध्ययनसूत्रम् १, दशाः = दशाश्रुतसूत्रम् २, कल्प- = बृहत्कल्पसूत्रम् ३, व्यवहार- = व्यवहारसूत्रम् ४, निशीथ- = निशीथसूत्रम् ५ । महानिशीथ- = महानिशीथसूत्र सप्रति नोपलभ्यते, यत्तु महानिशीथसूत्र क्वचिदपलभ्यमान तदन्यदेतद् गो-यम् ६ । ऋषिभाषितम् = ऋषिभाषितसूत्रम् ७ । एतदपि नोपलभ्यते । तथा—जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति- = जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रम् ८ । द्वीपसागरप्रज्ञप्ति- = द्वीपसागरप्रज्ञप्तिसूत्र विच्छिन्नम् ९ । चन्द्रप्रज्ञप्तिः १०, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिः ११, महाविमानप्रविभक्ति' १२, अगचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वरुणोपपात' १७, गरुडोपपातः १८, धरणोपपातः १९,

अथ कालिक सूत्रका वर्णन करते हैं—'से किं त कालिय०' इत्यादि । शिष्य पृच्छता है—हे भदन्त ! कालिकश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—कालिकश्रुत अनेक प्रकारका कहा गया है जैसे—उत्तराध्ययनसूत्र १, दशाश्रुतस्कधसूत्र २, बृहत्कल्पसूत्र ३, व्यवहारसूत्र ४, निशीथसूत्र ५, ये पाच सूत्र उपलब्ध हैं । महानिशीथसूत्र, यह सूत्र उपलब्ध नहीं है । यद्यपि कही २ इस नामका सूत्र अब भी मिलता है परन्तु यह वह नहीं है ६ । ऋषिभाषितसूत्र यह उपलब्ध नहीं है ७ । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र, यह उपलब्ध है ८, द्वीपसागर-प्रज्ञप्तिसूत्र-यह उपलब्ध नहीं ९, चन्द्रप्रज्ञप्ति यह उपलब्ध होता है १० । क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्ति ११, महाविमानप्रविभक्ति, १२, अगचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वरुणोपपात १७, गरुडोपपात १८, धरणोपपात,

इसे कालिक सूत्रनु वर्णन करे छे—'से किं त कालिय०' इत्यादि

शिष्य पूछे छे—हे भदन्त ! कालिकश्रुतनु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—कालिकश्रुत अनेक प्रकारनु उल्लेख छे, जेवा छे (१) उत्तराध्ययन सूत्र, (२) दशाश्रुत स्कध सूत्र, (३) बृहत्कल्पसूत्र, (४) व्यवहार सूत्र, (५) निशीथ सूत्र, आ पाच सूत्र उपलब्ध छे (६) महानिशीथ सूत्र, आ उपलब्ध नहीं छता पणु ठोड' ठोड' स्थणे जे नामनु सूत्र होलमा पणु भणे छे पणु ते असल नहीं (७) ऋषिभाषित सूत्र-ते उपलब्ध नहीं (८) जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति सूत्र, ते उपलब्ध छे, (९) द्वीपसागर प्रज्ञप्ति सूत्र-ते उपलब्ध नहीं (१०) चन्द्र प्रज्ञप्ति-ते उपलब्ध छे (११) क्षुद्रिकाविमान प्रविभक्ति, (१२) महाविमानप्रविभक्ति, (१३) अगचूलिका, (१४) वर्गचूलिका, (१५) विवाह चूलिका, (१६) अरुणोपपात, (१७) वरुणोपपात, (१८) गरुडोपपात, (१९) धरणोपपात, (२०)

वैश्रवणोपपातः २०, वेलन्धरोपपातः २१, देवेन्द्रोपपातः २२, उत्थानश्रुत २३, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिसूत्रादारभ्योत्थानश्रुतपर्यन्त नोपलभ्यते । समुत्थानश्रुतम् २४, इदमिदानीमुपलभ्यते । 'नागपरिज्ञापनिकाः' इति, नागाः—नागकुमारास्तेषां परिज्ञापन यस्यामागमपद्धतौ मा नागपरिज्ञापनिका, इदं सूत्रं नोपलभ्यते २५ । निरयावलिकाः=आयलिकाप्रविष्टाः श्रेणिरूपेण व्यवस्थिताः, नरकावासाः प्रसङ्गतस्तद्दामिनो नरास्तिर्यञ्चथ वर्ण्यन्ते यत्र ता निरयावलिकाः । एरुस्मिन्नागमे वाच्ये बहुवचनप्रयोगः शक्तिस्वाभाव्यात्, यथा 'पञ्चालाः' इत्यादौ । 'कल्पिकाः' इति, निरयावलिका सूत्रस्य नामान्तरम् । नरकावासमधिकृत्य 'निरयावलिकाः' इत्युच्यते । चेटकमधिकृत्य 'कल्पिकाः' इत्युच्यते । चेटको हि कल्पसमुत्पन्न इति तत्र वर्ण्यते । सूत्रमिदम् अन्तकृद्दशागकाउपाङ्गम् २६ । तथा—कल्पावतसिका इति । यत्र कल्पावतसिकादेवविमानानां वर्णनं विद्यते ताः कल्पावतसिकाः । अनुत्त

१९, वैश्रमणोपपात २०, वेलधरोपपात २१, देवेन्द्रोपपात २२, उत्थानश्रुत २३, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिसूत्र से ले कर इस उत्थानश्रुत तकके तेरह सूत्र उपलब्ध नहीं हैं २३, समुत्थानश्रुत यह इस समय उपलब्ध है २४, नागपरिज्ञापनिका इस सूत्रमें नागकुमार जातिके देवोंका वर्णन किया गया है, यह इस समय उपलब्ध नहीं है २५, निरयावलिका इसमें श्रेणि रूपसे व्यवस्थित नरकों का, प्रसङ्गतः उनमें जानेवाले मनुष्य एव तिर्यञ्चों का वर्णन किया गया है । कल्पिका यह निरयावलिका सूत्रका ही दूसरा नाम है । नरकावासकी अपेक्षा इसका नाम निरयावलिका तथा कल्पसमुत्पन्न चेटकका इसमें वर्णन होनेसे 'कल्पिका' ऐसा नाम प्रथित हुआ है । यह सूत्र अन्तकृत दशागका उपाङ्ग है २६ । जिस सूत्र

वैश्रमणोपपात, (२१) वेलधरोपपात, (२२) देवेन्द्रोपपात, (२३) उत्थानश्रुत क्षुद्रिकाविमान प्रविभक्ति सूत्रधी लक्षणे उत्थानश्रुत सुधीना तेर सूत्र उपलब्ध नहीं (२४) समुत्थानश्रुत अथे अत्यारे उपलब्ध छे (२५) नागपरिज्ञापनिका—आ सूत्रमा नागकुमार जातिना देवानु वर्णन करेख छे ते डालमा उपलब्ध नहीं (२६) निरयावलिका—तेमा श्रेणिरूपे व्यवस्थित नरकानु, प्रसङ्गत तेमा जनार मनुष्य अने तिर्य गानु वर्णन करेख छे आ निरयावलिका सूत्रनु भीलु नाम कल्पिका छे नरकावासनी अपेक्षाअे तेनु नाम निरयावलिका तथा कल्पसमुत्पन्न चेटकनु तेमा वर्णन डोवाशी "कल्पिका" अेषु नाम प्रथित थयु छे आ सूत्र अन्तकृत दशागनु उपाङ्ग छे

रोपपातिकदशाङ्गस्योपाङ्गम् २७ । तथा-‘पुष्पिताः’ इति । यत्रागमपद्धतौ गृहवासमुकुलनपरित्यागेन प्राणिनः सयमभावपुष्पिताः सुखिताः, पुनः सयमभावपरित्यागतो दुःखप्राप्तिमुकुलिताः, पुनस्तत्परित्यागादेव पुष्पिताः प्रतिपाद्यन्ते, ताः पुष्पिता उच्यन्ते । पुष्पिता मूत्र प्रश्न व्याकरणमन्त्रस्योपाङ्गम् २८ । तथा-‘पुष्पचूलिका’ इति, अधिकृताऽर्थ विशेषप्रतिपादिकाः पुष्पचूलिकाः । पुष्पचूलिकामूत्रविपाकस्योपाङ्गम् २९ । तथा-‘वृष्णिदशा’ इति, अन्धकवृष्णि नराधिपकुलेये जातास्तेऽपि अन्यकवृष्णयः, इह वृष्णि शब्देन तएव गृह्यन्ते । तेषां दशा-अवस्थाश्चरितगति मिद्धिगमनलक्षणा यासु वर्ण्यन्ते ता वृष्णि दशाः । अथवा-अन्धकवृष्णि चरितप्रतिपादिका दशाः-अध्ययनानि वृष्णिदशाः । वृष्णिदशामूत्र दृष्टिवाद मन्त्रस्योपाङ्गम् ३० । आगीविपभावनम् १, दृष्टिविपभावनम् २, स्वप्नभावनम् ३, महास्व-

मे कल्पावतसक देवविमानो का वर्णन किया गया है वह कल्पावतसिका सूत्र है । यह सूत्र अनुत्तरोपपातिक दशागका उपाङ्ग है २७ । जिस आगम मे गृहवास का परित्याग कर प्राणी सयमभावको ग्रहण कर सुखी हुए वर्णित किये गये हैं, तथा ‘सयमभावका परित्याग कर दुःख प्राप्त करने वाले गने हैं, तथा यदि सुखी हुए है तो वे सयमभाव से ही हुए है’ ऐसा वर्णन किया गया है वह पुष्पिता सूत्र है । यह सूत्र प्रश्न व्याकरण सूत्रका उपाङ्ग है । २८ । पुष्पिता सूत्र कथित विषय को जो विशेषरूपसे प्रतिपादन करता है वह पुष्प चूलिका सूत्र है । यह सूत्र विपाक सूत्रका उपाङ्ग है २९ । अन्धकवृष्णि राजा के कुल में जो उत्पन्न हुए हैं वे भी अन्धकवृष्णि माने गये हैं । यहा वृष्णि शब्द से अन्धकवृष्णि राजा के

(२७) के सूत्रमा कल्पावतसक देवविमानो वर्णन करेले छे ते कल्पावतसिका सूत्र छे आ मन्त्र अनुत्तरोपपातिक दशागत उपाङ्ग छे

(२८) के आगममा ‘गृहवासनो परित्याग करीने प्राणी सयम भावने अङ्गु उरवाधी सुणी यता वर्ण्यु छे, तथा सयम भावने परित्याग करीने हुण प्राप्त करनार गने छे, अने ले सुणी यथा छे तो तेओ सयम भावधी न थया छे” जेवु वर्णन उरवाभा आयु छे ते पुष्पितासूत्र छे आ सूत्र प्रश्न व्याकरण सूत्रनु उपाङ्ग छे (२९) पुष्पितासूत्रमा कथित विषयनु के विशेषउपे प्रतिपादन करे छे, ते पुष्पचूलिका सूत्र छे आ सूत्र विपाक सूत्रनु उपाङ्ग छे

(३०) अन्धकवृष्णि राजाना कुलमा जेओ उत्पन्न थया छे तेओ पञ्च अन्धक वृष्णि मनाथा छे अही वृष्णि शब्दधी अधक वृष्णि राजाना कुलमा नभैलानु न अङ्गु थयु छे तेमनी आवस्थाओनु-चरितगतितु, चरित न० ६९

पुनभावनम् ४, तेजोऽग्निनिसर्गम् ५, एवमादिकानि-एतत्प्रभृतीनि-'चउरासीद्वय
 नगसहस्रांडं' इति । चतुरशीति प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हत-ऋषभस्वामिन
 आदि तीर्थङ्करस्येति । अयमर्थः-प्रथमतीर्थङ्करस्य भगवतः श्री ऋषभदेवस्वामिनः
 प्रकीर्णकानि चतुरशीति सहस्र सरयकानि बभूवुः । तथा-मयमकाना-द्वितीय
 तीर्थङ्करादारम्य त्रयोविंशतितमतीर्थङ्करपर्यन्ताना, जिनराणा प्रकीर्णकानि सरयात्
 सहस्र सहस्रकानि बभूवुः । तथा-भगवतः श्री वर्धमानस्वामिनः प्रकीर्णकानि चतु
 र्दशसहस्रसरयकानि आसन् । 'अष्टा०' इत्यादि सुगमम् । तदेतत् कालिकश्रुत
 वर्णितम् । तथा-आवश्यकव्यतिरिक्त वर्णितम् । तथा-अनङ्गप्रतिश्रुत वर्णितम् ॥४३॥

कुल में जन्म लेने वालों का ही ग्रहण किया गया है । इनकी अवस्थाओं
 का-चरितगतिका-चारित्र प्राप्ति का मुक्ति प्राप्ति का-जिस सूत्र में वर्णन
 हुआ है वह वृष्णिदशा सूत्र है । अथवा जिस सूत्र में अधकवृष्णि की
 अवस्थाओं का वर्णन करने वाले अध्ययन हों वह भी वृष्णिदशासूत्र
 है । यह दृष्टिवाद सूत्र का उपाङ्ग है ३० । ये तथा इनसे अतिरिक्त और
 भी जो श्रुत हैं वे सब कालिक श्रुत हैं । जैसे-आशीविषभावन १, दृष्टि
 विषभावन २, स्वप्नभावन ३, महास्वप्नभावन ४, तेजोऽग्निनिसर्ग ५
 इत्यादि । प्रथमतीर्थकर श्रीऋषभदेव स्वामी के चोरासी हजार प्रकीर्णक
 श्रुत थे । तथा द्वितीयतीर्थकर श्री अजितनाथ से लेकर तेईसवेंतीर्थकर
 श्रीपार्श्वनाथस्वामी पर्यन्त बाईस तीर्थकरों के प्रकीर्णक श्रुतसरयात् हजार
 थे । तथा श्रीवर्धमानस्वामी के प्रकीर्णक चौदह हजार थे । अथवा
 औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा एव पारिणामिकी, इन चार प्रकार की

प्राप्तिनु मोक्ष प्राप्तिनु जेमा वषुन थयु छे ते वृष्णि दशासूत्र छे अथवा जे
 सूत्रमा अधक वृष्णिनी अवस्थाओनु वषुन दरनारा अव्ययन होय ते पषु
 वृष्णि दशासूत्र छे ते दृष्टिवाद सूत्रनु उपाग छे जे तथा तेभना सिवायना
 भीन पषु जे श्रुत छे ते अथा कालिकश्रुत छे जेवा डे (१) आशीविष लावन,
 (२) दृष्टि विषलावन, (३) स्वप्न लावन, महास्वप्न लावन, तेजे अग्निनि
 सर्ग वगेरे पडेला तीर्थ कर श्री ऋषभदेव स्वामीना चोरासी हजार प्रकीर्णक
 श्रुत हुता तथा भीन तीर्थ कर अजितनाथधी भाडीने त्रेवीसमा तीर्थ कर श्री
 पार्श्वनाथ स्वामी सुधीना पावीस तीर्थ करेना प्रकीर्णक सभ्यात् हजार श्रुत
 हुता तथा श्री वर्धमान स्वामीना प्रकीर्णक चौदह हजार श्रुत हुता, अथवा
 औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजाने परिभाषिकी, जे चार प्रकारनी भतिथी

साम्प्रतमङ्गप्रविष्टश्रुतमाह—

मूलम्—से किं तं अंगप्रविष्टं ? । अंगप्रविष्टं दुवालसविह
पणत्तं । त जहा—आचारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवायो ४,
विवाहपन्नत्ती ५, नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७,
अंतगउदसाओ ८, अणुत्तरोववाइयदसाओ ९, पणहावागरणं १०,
विवागसुयं ११, दिट्ठिवाओ १२ ॥ सू० ४४ ॥

छाया—अथ किं तद् अङ्गप्रविष्टम् ? अङ्गप्रविष्टं द्वादशविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा
आचारः १, सूत्रकृतम् २, स्थानम् ३, समवायः ४, विवाहप्रज्ञप्तिः ५, ज्ञाताधर्म-
कथाः ६, उपासकदशाः ७, अन्तकृद्दशाः ८, अनुत्तरोपपातिकदशाः ९, प्रश्नव्याक-
रणम् १०, विपाकश्रुतम् ११, दृष्टिवादः १२ ॥ सू० ४४ ॥

टीका—सुगमम् ॥ सू० ४४ ॥

बुद्धियों से समन्वित जितने शिष्यजन जिन २ तीर्थंकरों के थे उन के
चारे में उतने ही हजार प्रकीर्णक थे। तथा प्रत्येक बुद्ध भी उतने ही थे।
यह आवश्यक व्यतिरिक्त के भेदरूप कालिक श्रुतका वर्णन हुआ। यहा
तक अनगप्रविष्ट का कथन हुआ ॥ सू० ४३ ॥

अथ अङ्गप्रविष्टं श्रुतं कहते हैं—‘से किं तं अंगप्रविष्टं’ इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! अंगप्रविष्टं श्रुतं का क्या स्वरूप है।

उत्तर—अंगप्रविष्टं श्रुतं चारह प्रकार का कहा गया है, जैसे—आचा-
राग १, सूत्रकृताग २, स्थानाग ३, समवायाग ४, विवाहप्रज्ञप्ति ५,

श्रुतं जेटला शिष्यजन, जे जे तीर्थंकराना हुता तेमना पणु जेटला ज
हुनर प्रकीर्णकं श्रुतं हुता तथा प्रत्येक बुद्ध पणु जेटला ज हुता आ आव
स्थं व्यतिरिक्तना लेदइय कालिक श्रुतनु वणुंन थयु अही सुधी अनग
प्रविष्टनु वणुंन थयु ॥ सू० ४३ ॥

हुवे अंग प्रविष्टं सूत्रनु वणुंन ठरे ठे—‘से किं तं अंगप्रविष्टं’ इत्यादि

शिष्य पूछे ठे—हे भदन्त ! अंगप्रविष्टं सूत्रनु शु स्वरूप छे ?

उत्तर—अंगप्रविष्टं श्रुतं चार प्रकारनु उहेल छे—(१) आचाराग, (२)
सूत्रकृताग, (३) स्थानाग, (४) समवायाग, (५) विवाह प्रज्ञप्ति, (६) ज्ञाता

अथैषा पृथक् पृथक् स्वरूप वर्णयितुं कामः प्रथममाचाराङ्गस्वरूप दर्शयति—

मूलम्—से किं तं आयारे ? आयारे ण समणाणं निग्गंथाण
आयार—गोयर—विणय—वेणइय—सिक्खला—भासा—भासा—चरण
—करण—जाया—माया—वित्तीओ आघविज्जति ।

से समासओ पंचविहे पणत्ते, त जहा—नाणायारे, दस-
णायारे, चरित्तायारे, तवायारे, वीरियायारे । आयारे ण परित्ता
वायणा, सखेज्जा अणुओगदारा, सखिज्जावेढा, संखेज्जा सिलोगा,
संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, सखिज्जाओ पडिवत्तीओ । से णं अंग
ट्टयाए पढमे अगे, टो सुयक्खधा, पणवीसं अज्झयणा, पचा
सीई उद्देसणकाला, पचासीइ समुद्देसणकाला, अट्टारस—पय-
सहस्साइ पयग्गेण, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणता
पज्जवा, परित्ता तसा, अणता थावरा, सासय—रूढ—निवद्ध
निकाइया जिणपणत्ता भावा आघविज्जति, पन्नविज्जंति,
परूविज्जति, दसिज्जंति, निदंसिज्जति, उवदसिज्जति । से एव
आया, एव नाया, एव विण्णाया, एव चरण करण परूवणा
आघविज्जइ, पणविज्जइ, परूविज्जइ, दसिज्जइ, निदसिज्जइ,
उवदसिज्जइ । से त आयारे ॥ सू० ४५ ॥

त्रया—अथ क स आचारः ? । आचारे खलु श्रमणाना निर्ग्रन्थानामाचार-
गोचर विनयनैयिक शिक्षा भाषाभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते ।

स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा—ज्ञानाचारः १, दर्शनाचारः २,
ज्ञाताधर्मकथाग ६, उपासकदशाग ७, अन्तकृतदशाग ८, अनुत्तरोप-
पातिकदशाग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद २२,
॥ सू० ४४ ॥

धर्मदशाग, (७) उपानिददशाग (८) अन्तकृतदशाग, (९) अनुत्तरोपपातिक
दशाग, (१०) प्रश्न व्याकरण, (११) विपाकश्रुत, तथा दृष्टिवाद ॥ सू ४४ ॥

चारित्र्याचारः ३, तप आचारः ४, वीर्याचारः ५। आचारे खलु परीता (परिमिता) वाचना, सख्येयानि-अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तयः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः। स खलु अङ्गार्थतया प्रथममङ्गम्, द्वौ श्रुतस्कन्धौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानि, पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः, पञ्चाशीतिः समुद्देशनकालाः, अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयान्यक्षराणि, अनन्तागमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिवद्ध निष्काचिता जिनप्रज्ञप्ता भागा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दृश्यन्ते निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्माज्ञाता, एव विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते, प्रनाप्यते, प्ररूप्यते, दर्श्यते, निदर्श्यते, उपदर्श्यते, स एव आचारः ॥ सू० ४५ ॥
टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त आचारे०’ इति।

अथ कः स आचार इति। हे भदन्त! यो भवता द्वादशाङ्गश्रुतपुरुषस्य प्रथमाङ्गतयाऽऽचागेऽनुपदमेवोक्तः स आचारः कीदृक् स्वरूपः? इति प्रश्नः। उत्तरमाह—आचारेण०’ इत्यादि। हे शिष्य! आचारे=आचाराङ्गसूत्रे खलु श्रमणाना=साधुनाम्, कीदृशानामित्याह—‘निर्ग्रथान’ इति। निर्ग्रन्थाना=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, इदं विशेषणं शाक्यादिश्रमणनिवृत्त्यर्थम्। श्रमणा हि पञ्चविधा भवन्ति। उक्तञ्च—

अत्र इह सबका स्वरूप सूत्रकार भिन्न २ सूत्रों द्वारा स्पष्ट करते हैं—
‘से किं त आचारे०’ इत्यादि—

शिष्य पूछता है— हे भदन्त! आपने अभी जो द्वादशाङ्ग श्रुत पुरुष का प्रथम अङ्ग आचाराङ्गसूत्र बतलाया है उसका क्या स्वरूप है?

उत्तर—आचाराङ्गसूत्रमें निर्ग्रन्थ श्रमणों के आचार, गोचर, विनय, वैनयिक, भाषा, अभाषा, चरण, करण, यात्रा, मात्रा, एवं वृत्ति का कथन किया गया है। ग्रन्थ नाम परिग्रह का है। वह बाह्य और आभ्य-

हृदये अथवा अनुस्मरण सूत्रद्वारा अलग अलग सूत्रों द्वारा स्पष्ट करे છે—
“से किं त आचारे०” इत्यादि

शिष्य पूछे છે—हे ભદન્ત! આપે હામણુ ને જે દ્વાદશાંગશ્રુત પુરુષનું પહેલું અંગ આચારાંગસૂત્ર બતાવ્યું છે તેનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—આચારાંગસૂત્રમાં નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોના આચાર, ગોચર, વિનય, વૈનયિક, ભાષા, અભાષા, ચરણ, કરણ, યાત્રા માત્રા અને વૃત્તિનું વર્ણન કરાયું છે પરિગ્રહનું નામ ગ્રન્થ છે તે બાહ્ય અને આભ્યન્તરના ભેદથી બે પ્રકારનો

अथैषा पृथक् पृथक् स्वरूप वर्णयितुकामः प्रथममाचाराङ्गरूप दर्शयति—
 मलम्—से कि त आयारे? आयारे ण समणाण निग्गथाणं
 आयार—गोयर—विणय—वेणइय—सिक्खला—भासा—भासा—चरण
 —करण—जाया—माया—वित्तीओ आघविज्जति ।

से समासआं पचविहे पणत्ते, त जहा—नाणायारे, दस
 णायारे, चरित्तायारे, तवायारं, वीरियायारे । आयारे ण परित्ता
 वायणा, सखेज्जा अणुओगदारा, सखिज्जावेढा, संखेज्जा सिलोगा,
 संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, सखिज्जाओ पडिवत्तीओ । से ण अंग
 द्दयाए पढमे अगे, दो सुयक्खधा, पणवीसं अज्जयणा, पचा
 सीई उदेसणकाला, पचासीइ समुदेसणकाला, अट्टारस—पय—
 सहस्ताइ पयग्गेण, संखिज्जा अक्खरा, अणता गमा, अणता
 पज्जवा, परित्ता तसा, अणता यावरा, सासय—कड—निवद्ध
 निक्काइया जिणपणत्ता भावा आघविज्जति, पन्नविज्जति,
 परूविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति । से एव
 आया, एव नाया, एव विण्णाया, एव चरण करण परूवणा
 आघविज्जइ, पणविज्जइ, प्ररूविज्जइ, दसिज्जइ, निदसिज्जइ,
 उवदसिज्जइ । से त आयारे ॥ सू० ४५ ॥

जाया—अथ क स आचारः ? । आचारे खलु श्रमणाना निर्ग्रन्थानामाचार-
 गोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते ।
 स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा—ज्ञानाचार. १, दर्शनाचार. २,
 ज्ञाताधर्मकथाग ६, उपासकदशाग ७, अन्तकृतदशाग ८, अनुत्तरोप-
 पातिकदशाग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद २२,
 ॥ सू० ४४ ॥

धर्मकथाग, (७) उपासकदशाग (८) अन्तकृतदशाग, (९) अनुत्तरोपपातिक
 दशाग, (१०) प्रश्न व्याकरण, (११) विपाकश्रुत, तथा दृष्टिवाद ॥ सू. ४४ ॥

आसेवनशिक्षा च, यद्वा-शिष्यशिक्षा, भाषा-सत्या असत्या मृषा च, अभाषा-
असत्या सत्यमृषा च, चरण-व्रतादिक, करण-पिण्ड-विशुद्ध्यादिकम् । उक्तञ्च—

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
वय समणधम्म सजम, वेयावच्च च वमगुत्तीओ ।
(३) (१२) (४) (७०)
णाणाइतिय तव कोहनिग्गहाई चरणमेय ॥७०॥
(४) (५) (१२) (१३) (५)
पिण्डविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो ।
(२५) (३) (४) (७०)
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करण तु ॥

है। विनय जन्य कर्मक्षयादि रूप फल का नाम वैनयिक है। ग्रहणशिक्षा तथा आसेवनशिक्षा के भेद से शिक्षा दो प्रकार की बतलाई गई है। अथवा मुनिजन जो अपने शिष्यवर्ग को शिक्षा देते हैं वह शिक्षा भी शिक्षा शब्द से यहां गृहीत हुई है। भाषा-सत्य, असत्यामृषारूप, अभाषा-असत्य, सत्यमृषारूप है। व्रतादिकका आचरण यह चरण है। पिण्डविशुद्धि आदि करण है। कहा भी है—

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
“वय समणधम्म सजम, वेयावच्च च वमगुत्तीओ ।
(३) (१२) (४)
णाणाइतिय तव कोह निग्गहाई चरणमेय (७०) ॥१॥

विनयजन्य कर्मक्षयादि रूप फल नाम वैनयिक है शिक्षा के प्रकारनी बतायी है—(१) ग्रहण शिक्षा, तथा (२) आसेवन शिक्षा अथवा मुनिजन पोटाना शिष्योने के शिक्षा आपे है ते पणु शिक्षा शब्दही अही ग्रहण उरवाभा आवेल है भाषा-सत्य, असत्यामृषारूप, अभाषा-असत्य, सत्यमृषारूप है व्रतादिकनु आचरण ते चरण कडेवाय है पिण्डविशुद्धि आदि करणु है कहु पणु है—

“^५वय ^{१०}समणधम्म ^{१७}सजम, ^{१०}वेयावच्च च ^९वमगुत्तीओ ।
^३णाणइतिय ^{१२}तव ^४कोह ^५निग्गहाई चरणभेद (७०) ॥१॥

“નિર્ગ્રન્થસવતાપસગેરુય આજીવ પચહા સમણા” ।

છાયા—નિર્ગ્રન્થ-શાક્ય-તાપસ-ગૈરિકા જીવાઃ પચ્ચા શ્રમણઃ । ઇતિ ॥

આચારગોચર વિનયવૈનયિક શિક્ષાભાષાઽભાષાચરણકરણયાત્રામાત્રાતૃતય આ
ન્યાયન્તે । તત્રાચારઃ-જ્ઞાનાચારાઘનેકભેદમિત્તઃ, ગોચર.=ભિક્ષાગ્રહણવિધિ.-યથા
ગૌઃ પરિચિતાપરિચિતોભયક્ષેત્રે ગાસાય પ્રવર્તતે તથા સાધુરપિ પરિચિતા પરિચિતો
ભયકુલે મિક્ષાર્થ ચરતીતિ માત્ર. । વિનયઃ-વિનીયતં અપનીયતે કર્માનેનેતિ વિનયઃ
જ્ઞાનાદિ રૂપઃ, વૈનયિકમ્-વિનયજન્ય કર્મક્ષયાદિરૂપ ફલમ્, શિક્ષા-ગ્રહણશિક્ષા

નત્ર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા વતલાયા ગયા હૈ । શ્રમણો કા જો યહ
નિર્ગ્રન્થપદ વિશેષણરૂપ સે સૂત્રમે રખા ગયા હૈ । ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ જૈન મુનિ હસ દોનો પ્રકાર કે ગ્રન્થ સે રહિત હુઆ કરતે હૈ ।
શાક્યાદિ શ્રમણ એસે નહીં હોતે । પાચ પ્રકાર કે શ્રમણ વતલાયે
ગયે હૈ-નિર્ગ્રન્થ ૧, શાક્ય ૨, તાપસ ૩, ગૈરિક ૪, આજીવક ૫,
इनमें निर्ग्रन्थ जैन श्रमण ही होते हैं । मुनिजन जिसे अपने दैनिक
આચરણમે લાતે હૈ વહ આચાર હૈ, યહ જ્ઞાનાચાર આદિ કે ભેદ સે
અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ । ભિક્ષા ગ્રહણ કરને કો જો વિધિ હૈ વહ
ગોચર હૈ । જૈસે ગાય પરિચિત એ અપરિચિત ઉભયપ્રકાર કે સ્થેતમે
ચરતી હૈ ઉસી પ્રકાર નિર્ગ્રન્થમુનિજન મો પરિચિત એ અપરિચિત ઉભ-
યપ્રકાર કે ઘરોમે ભિક્ષા કે લિધે જાતે હૈ । હસ પ્રકાર જી ભિક્ષા કો
વિધિ હૈ વહ ગોચર હૈ । કર્મરૂપ મૈલ જિસકે દ્વારા દૂર ક્રિયા જાતા હૈ
વહ વિનય હૈ । જ્ઞાનાદિરૂપ સે વિનય મો અનેકપ્રકાર કા વતલાયા ગયા

બતાવેલ છે શ્રમણોનુ જે આ નિર્ગ્રન્થપદ વિશેષણરૂપે સૂત્રમા મૂકવામા આન્ય
છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જૈન મુનિ એ બને પ્રકારના ગ્રન્થથી રહિત હોય
ઠે શાક્યાદિ શ્રમણ એવા હોતા નથી પાચ પ્રકારના શ્રમણ બતાવવામા
આવ્યા છે-(૧) નિર્ગ્રન્થ, (૨) શાક્ય, (૩) તાપસ, (૪) ગૈરિક, અને (૫) આલ-
વડ એમનામા જૈનશ્રમણ જે નિર્ગ્રન્થ હોય છે મુનિઓ જેનો પોતાના દૈનિક
આચરણમા ઉપયોગ કરે છે તે આચાર છે, તે જ્ઞાનાચાર આદિના ભેદથી અનેક
પ્રકારનો હોય છે ભિક્ષાગ્રહણ કરવાની જે વિધિ છે તે ગોચર કહેવાય છે જેમ
ગાય પરિચિત અને અપરિચિત બને પ્રકારના ખેતરોમા ચરે છે એજ પ્રકારે
નિર્ગ્રન્થ મુનિ પણ પરિચિત અને અપરિચિત બને પ્રકારના ઘરે ભિક્ષાને માટે
જાય છે આ રીતે ભિક્ષાની જે વિધિ છે તેને ગોચર કહે છે જેના દ્વાર કર્મરૂપ
મૈલ દૂર કરાય છે તે વિનય છે જ્ઞાનાદિરૂપે વિનય પણ અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે

शब्दानां द्वन्द्वः । आचारादि द्वयन्ताः अत्राचाराङ्गसूत्रे कथ्यन्ते इति भावः । स पूर्वोक्त आचारः समासतः—संक्षेपतः पञ्चविधः प्रनप्तः, पञ्चविधत्वमेवाह—‘ त जहा० ’ इत्यादिना । तत्र प्रथमे आचारो ज्ञानाचारः—स हि श्रुतज्ञानविषयः काल-विनयवहुमानोपधानानिह्वन व्यञ्जनार्थं तदुभयरूपोऽष्टविध, व्यञ्जनशब्दोऽत्र पद-वाचकः, तच्च सूत्रस्थपदानां सम्यगुच्चारणम् । उक्तञ्च ज्ञानाचारस्वरूपम्—

“ काले विणये बहुमाणे उपहाणे तथा अनिह्ववणे ।

वज्रण तत्थ तदुभये ऽष्टविधो णाणमायारो ” ॥ १ ॥

उया—कालो विनयो बहुमान उपधान तथा अनिह्ववनम् ।

व्यञ्जनमर्थस्तदुभयम् ऽष्टविधो ज्ञानाचारः ॥ इति ।

मयात्रा है । तथा इस रत्नत्रयरूप मयम के निर्वाह निमित्त जो परिमितमात्रामें आहार ग्रहण किया जाता है वह मात्रा है । तथा अनेक प्रकार के अभिग्रहो का धारण करना यह वृत्तिशब्द का अर्थ है । तात्पर्य इसका यह है कि इन साधु के आचार आदि समस्त कर्तव्यों का आचारांगसूत्रमे वर्णन किया गया है ।

वह आचार सक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है, जैसे—ज्ञानाचार १, दर्शनाचार २, चारित्राचार ३, तप आचार ४, और वीर्याचार ५ । इनमे ज्ञानाचार श्रुतज्ञान के विषयमें होता है । यह—काल १, विनय २, बहुमान ३, उपधान (उपवासादितप) ४, अनिह्वव ५, व्यञ्जन ६, अर्थ ७, एव तदुभय ८, इस रूप से आठ प्रकार का बतलाया गया है । सूत्रस्थित पदों का अच्छी तरह से उच्चारण करना इसका नाम व्यञ्जन है १ ।

मयमयात्रा छे तथा ते रत्नत्रयइप मयमना निर्वाह भाटे जे परिमितमात्रामा आहार ग्रहण कराय छे तेनु नाम मात्रा छे तथा अनेक प्रकारना अभिग्रहोने धारण करवे जेवे वृत्ति शब्दने अर्थ छे तेनु तात्पर्य जे छे के जे साधु जेना आचार आदि समस्त कर्तव्योनु आचारांग सूत्रमा वर्णन करवामा आवेल छे

जे आचार सक्षिप्तमा पांच प्रकारना कहेल छे—(१) ज्ञानाचार, (२) दर्शनाचार, (३) चारित्राचार, (४) तप आचार, अने (५) वीर्याचार तेजेमा ज्ञानाचार श्रुतज्ञानना विषयमा थाय छे जे (१) ज्ञान, (२) विनय, (३) बहुमान, (४) उपधान, (५) अनिह्वव, (६) व्यञ्जन, (७) अर्थ अने (८) तदुभय, जेम आठ प्रकारना बताये छे सूत्रमा रहेल पदार्थोनु मार्गी रीते उच्चारण करवु तेनु नाम व्यञ्जन छे (१) दर्शनाचार सम्यक्त्वियेना आचार, ते आठ

छाया—व्रत—श्रवणधर्म सयम—वेद्यावृत्त्य च ब्रह्मगुप्तयः ।

नानादित्रिक तप क्रोधनिग्रहादि चरणमेतत् ॥

पिण्डविशुद्धिः समितिः भावना प्रतिमा च इन्द्रियनिरोधः ।

प्रतिलेखना गुप्तयः अभिग्रहार्थं करण तु ॥ इति ॥

तथा—यात्रा—सयमयात्रा—रत्नत्रयाराधनलक्षणा, मात्रा—तन्निर्वाहार्थमेव परि-
मिताहारग्रहणलक्षणा, वृत्तिः—विशिष्टैरभिग्रहनिशेपैर्नर्तनम्, आचारादिवृत्तिपर्यन्ताना

(४) (५) (१२) (१३) (५)
पिंडविसोही ममिई, भावण पडिमा य इन्द्रियनिरो हो ।

(२५) (३) (४)
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्रहा चैव करण (७०) तु ॥२॥

पांच प्रकार का महाव्रत दस प्रकार का श्रमण धर्म, मन्त्र प्रकार का सयम, दस प्रकार का वेद्यावृत्त्य, नौ प्रकार की ब्रह्मचर्यगुप्ति, जानादि तीन, चार प्रकार का तप, चार प्रकार के क्रोधादिको का निग्रह ७०, इस तरह यह चरण सत्तरी है। इस चरण सत्तरी का ही यहां चरण शब्द से ग्रहण हुआ है। चार प्रकार की पिण्डविशुद्धि, पांच प्रकार की समिति, चार प्रकार की भावना, चार प्रकार की प्रतिमा, पांच प्रकार का इन्द्रियनिरोध, पचीस प्रकार की प्रतिलेखना, तीन गुप्ति तथा चार प्रकार का अभिग्रह ७०, ये सब करण सत्तरी है। इसका ग्रहण यहां करण शब्द से हुआ है। रत्नत्रयरूप सयम का निर्वाह करना यह सय

पिंड विसोही ममिई भावण पडिमा य इन्द्रिय निरोहो ।

पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्रहा चैव करण (७०) तु ॥२॥

पाच प्रकारना महाव्रत, दस प्रकारना श्रमण धर्म, सत्तर प्रकारना सयम दस प्रकारनु वेद्यावृत्त्य, नव प्रकारनी ब्रह्मचर्य गुप्ति, जानादि त्रण, आर प्रका रना तप, चार प्रकारना क्रोधादिना निग्रह, (७०) आ रीते आ चरणसत्तरी छे आ चरण सत्तरीनु ७ अही चरण शब्दथी अहणु थयेल छे चार प्रकारनी पिंड विशुद्धि, पाच प्रकारनी समिति, चार प्रकारनी भावना, चार प्रकारनी प्रतिमा, पाच प्रकारना इन्द्रियनिरोध, पचीस प्रकारनी प्रतिलेखना, त्रण गुप्ति तथा चार प्रकारना अभिग्रह (७०) आ अथा करण सत्तरी छे अही करण शब्दथी तेतु अहणु करवामा आण्यु छे रत्नत्रयइय सयमना निर्वाह करवो ते

वीर्याचारः—ज्ञानदर्शनाधारावने वाह्याभ्यन्तर वीर्यस्यागोपनम् । उक्तञ्च—

अणिगूहियवलविरिओ, परक्मइ जो जहुत्तमाइओ ।

जुंजइ य जहा थाम, णायव्यो वीरियारा ॥

उया—अनिगूहितवलवीर्यः पराक्रमति यो यथोक्तमायुक्तः ।

युनक्ति च यथास्थाम, ज्ञातव्यो वीर्याचारः ॥ इति ॥

एव पञ्चविध आचार. प्ररूपितः । तथा—आचारे=आचाराङ्गे खलु वाचनाः=

सूत्रार्थाध्यापनलक्षणाः परीताः सत्याताः सन्ति । आचाराङ्गस्य आद्यन्तोपलब्ध्या वाचनाः सत्येया विज्ञेयाः । इदमवसर्पिणी कालमाश्रित्योक्तम् । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीकालोभयमाश्रित्य तु कालत्रयापेक्षया अनन्ता अपि वाचना भवेयुः । तथा—अनुयोगद्वाराणि सूत्रार्थस्य कथनविधिरनुयोगः, द्वाराणीव द्वाराणि, अनुयोगस्य द्वाराणि—अनुयोग द्वाराणि=उपक्रमनिक्षेपाभिगम नय रूपाणि संल्येयानि=सख्या-

भेद से बारह प्रकार का बतलाया गया है । इसको मुनिजन आचरणमें लाते हैं । ४ । ज्ञान एव दर्शन के आराधनमें वाह्य और अभ्यन्तर वीर्यका गोपन नहीं करना, अर्थात् शक्ति के अनुसार ज्ञान दर्शन आदि की आराधनामें लगना यह वीर्याचार है । इस तरह पाच प्रकार का आचार कहा है । इस आचारांगमें निश्चय से सूत्र और अर्थ के अध्यापनरूप वाचनाएँ सख्यात हैं । यह कथन अवसर्पिणी काल की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये । उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी इन दोनों कालों को लेकर तो कालत्रय की अपेक्षा से इसकी अनन्त वाचनाएँ हो सकती हैं । सूत्र और अर्थ के कहने की विधि का नाम अनुयोग है । द्वार सदृश होने से द्वार है अनुयोग के जो द्वार है उन्हें अनुयोग द्वार कहते हैं । ये द्वार उपक्रम, निक्षेप, अधिगम एव नय रूप होते हैं । ये उपक्रम आदि

आचार छे जाह्य अने आभ्यन्तरना लेहथी तप गार प्रडागु णाव्यु छे तेने मुनिजन अचरणमा भूके छे (४) ज्ञान अने दर्शनना आराधनमा जाह्य अने आभ्यन्तर वीर्यनु गोपन न उरवु अएके के शक्ति अनुसार ज्ञान दर्शन आदिनी आराधनामा लागवु ते वीर्याचार छे आरीते पाच प्रकारना आचार छे आ आचारायमा निश्चयवी सूत्र अने अर्थना अध्यापनरूप वाचनाओ सख्यात छे आ कथन अवसर्पिणी जाणनी अपेक्षाओ कडेल मानवु जेधओ उत्सर्पिणी अने अवसर्पिणी ओ गन्ने जाणेने लथ ने तो जाणावनी अपेक्षाओ तेनी अनन्त वाचनाओ धर्य शके छे सूत्र अने अर्थने उडेवानी विधिनु नाम अनुयोग छे द्वार समान होवाथी, अनुयोगना जे द्वार छे तेमने अनुयोग द्वार कडे छे ओ द्वारा उपक्रम, निक्षेप, अधिगम अने नयरूप होय छे ओ

दर्शनाचारः—सम्यक्प्रवृत्ता नि शक्ति १, निष्काक्षित २, निर्विचिकित्सा ३
अमूढ दृष्टि ४ उपग्रहा ५, स्थिरीकरण ६—वात्सल्य ७—प्रभावना ८ रूपः उपग्रहा
साधर्मिणा वृद्धिकरण पोषण च ।

उक्तञ्च दर्शनाचार स्वरूपम्—

णिस्सकिय णिस्सक्किय णिच्चित्तिगिन्ना अमूढदिट्ठी य ।

उपग्रह धिरीकरणे, वत्सल्यप्रभावणे अट्ट ॥

श्रुत्या—निःशक्ति १ निष्काक्षित २ निर्विचिकित्सा ३ अमूढदृष्टि ४ ।

उपग्रहा ५ स्थिरीकरण ६ वात्सल्य ७ प्रभावना ८ अट्ट ॥ इति ॥

चारित्र्याचारः—चारित्र्यता समितिगुण्यादि पालनरूपो व्यवहारः । उक्तञ्च—

“ पणिहाण जोगजुत्तो, पंचहिं समितिहिं तिहिं य गुत्तीहिं ।

एस चरित्ता यारो, अट्टविहो होड णायव्वो ॥

श्रुत्या—पणिधानयोगयुक्तः पञ्चभि समितिभिस्तिष्ठभिश्च गुप्तिभिः ।

एष चारित्र्याचारः, अष्टविधो भवति ज्ञातव्य ॥ इति ॥

तप आचारः—अनश्नादि द्वादशविधतपः—समाचरणलक्षण । उक्तञ्च—

“ वास्सविहम्मि वि तवे, सव्विभत्तर वाहिरे जिणुवदिट्ठे ।

अगिलाए आणाजीवी, णायव्वो सो तवायारो ” ॥

श्रुत्या—द्वादशविधेऽपि तपसि साम्यन्तर बाह्ये जिनोपदिष्टे ।

अग्लानः अनाजीवी, ज्ञातव्यः स तप आचारः ॥ इति ।

दर्शनाचार-सम्यक्स्वयों का आचार, यह आठ प्रकार का कहा गया है
जैसे-निःशक्ति १, निष्काक्षित २, निर्विचिकित्सा ३, अमूढदृष्टि ४,
उपग्रहा ५, स्थिरीकरण ६, वात्सल्य ७, और प्रभावना ८ । साधर्मो
जनों की वृद्धि करना तथा उनका पोषण करना यह उपग्रहा है । ये सम्य
स्त्व के आठ अंग हैं । इन्हे सम्यग्दृष्टि जीव पालन करता है २ । चारित्र
शाली जीवों का गुप्ति, समिति आदि का पालन करने रूप जो व्यवहार
है उसका नाम चारित्र्याचार है । ३ । अनश्नान आदि बारह प्रकार के
तपों का पालन करना यह तप आचार है । तप बाह्य और अभ्यन्तर के

प्रकारनो ङ्खेल छे, जेवा डे—(१) नि शक्ति, (२) निष्काक्षित, (३) निर्विचिकित्सा,
(४) अमूढ दृष्टि, (५) उपग्रहा, (६) स्थिरीकरण, (७) वात्सल्य अने प्रभावना
साधर्मो जनोने वधारे करवो तथा तेभनु पोषणु करुते ते उपग्रहा छे अ
सम्यक्त्वना आठ अंग छे सम्यग्दृष्टिश्च तेभने पाणे छे (२) चारित्र्याणी
ल्लोवोने गुप्ति, समिति आदिनु पालन करवाइप जे व्यवहार छे तेनु नाम चारि
त्र्याचार छे (३) अनश्नान आदि बार प्रकारना तपनु पालन करुते ते तप

वादाङ्ग प्रथमम्, तस्य सर्वप्रवचनापेक्षया पूर्वमुक्तत्वात् । अस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ= अध्ययनसमूहौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानिप्रथमे श्रुतस्कन्धे नव, द्वितीये षोडश, इति पञ्चविंशतिः । एषा नामानि एव विज्ञेयानि-शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजयः २, शीतोष्णीयम् ३, सम्यक्त्वम् ४, आवन्ती ५, द्युत ६, विमोहः ७, महापरिज्ञा ८, उपधानश्रुतम् ९, इति प्रथम श्रुतस्कन्धे नवअध्ययनानि । पिण्डैपणा १, शय्यैपणा २, ईर्यैपणा ३, भाषैपणा ४, वस्त्रैपणा ५, पात्रैपणा ६, अवग्रहप्रतिमा ७, सप्तसप्तैकिका-अस्या स्थानसप्तैकिक १-नैपेधिकी सप्तैकिक २-स्थण्डिल सप्तैकिक ३-शब्द-सप्तैकिक ४-रूपसप्तैकिक ५-परक्रिया सप्तैकिका ६-अन्योन्यक्रियासप्तैकिके ७-ति सप्ता-

क्रिया गया है । वैसे रचना की अपेक्षा तो वारहवा जो दृष्टिवाद अंग है वही प्रथम अंगमाना गया है, क्यों कि सर्वप्रवचन की अपेक्षा उसको पहिले कहा गया है । इस आचारांगमुत्र के दो श्रुतस्कन्ध-अध्ययन समूह हैं । प्रथम श्रुतस्कन्धमें नव अध्ययन तथा द्वितीय श्रुतस्कन्धमें सोलह अध्ययन, इस प्रकार दोनो श्रुतस्कन्धोंमें पचीस अध्ययन है । प्रथम श्रुतस्कन्धमें कहे गये नौ अध्ययनों के नाम ये हैं—शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजय २, शीतोष्णीय ३, सम्यक्त्व ४, आवन्ती ५, द्युत ६, विमोह ७, महापरिज्ञा ८, तथा उपधानश्रुत ९ । दूसरे श्रुतस्कन्धमें कहे गये सोलह अध्ययनों के ये नाम हैं—पिण्डैपणा १, शय्यैपणा २, ईर्यैपणा ३, भाषैपणा ४, वस्त्रैपणा ५, पात्रैपणा ६, अवग्रह प्रतिमा ७, तथा सप्तसप्तैकिका १४, यथा स्थानसप्तैकिक ८, नैपेधिकी-सप्तैकिक ९, स्थण्डिल सप्तैकिक १०, शब्द सप्तैकिक ११, रूपसप्तैकिक १२, परक्रिया सप्तैकिक १३, अन्योन्यक्रिया

लक्षणे आने प्रथम अंग उपे प्रगट करवाभा आवेल छे आभ तो स्थानानी अपेक्षाये तो आरमु जे दृष्टिवाद अंग छे ओने जे प्रथम अंग मानेल छे, आरजु उे सर्व अध्ययनानी अपेक्षाये तेने पड़ेलु उहु छे आ आचारांग सूत्रना जे श्रुत स्कन्ध-अध्ययन समूह छे पड़ेला श्रुत स्कन्धमा नव अध्ययन अने भील श्रुतस्कन्धमा सोण अध्यय, आ गीते अने श्रुतस्कन्धमा मणीने पचीस अध्ययन छे पड़ेला श्रुतस्कन्धमा आ नव अध्ययनो ७-(१) शस्त्रपरिज्ञा (२) लोक विजय, (३) शीतोष्णीय, (४) सम्यक्त्व, (५) आवन्ती, (६) द्युत, (७) विमोह, (८) महापरिज्ञा तथा, (९) उपधान श्रुत भील श्रुतस्कन्धमा आवता जेण अध्ययनोना नाम आ प्रभावे छे-(१) पिण्डैपणा, (२) शय्यैपणा, (३) ईर्यैपणा, (४) भाषैपणा, (५) वस्त्रैपणा, (६) पात्रैपणा, (७) अवग्रह प्रतिमा, (८) यथा-स्थानसप्तैकिक, (९) नैपेधिकी, सप्तैकिक, (१०) स्थण्डिल सप्तैकिक, (११) शब्द सप्तैकिक, (१२) रूपसप्तैकिक, (१३) परक्रिया सप्तैकिक, (१४) अन्योन्य-

तानि-परिमितानि सन्ति । तथा-वेष्टकाः=ज्ञानाग्रन्यतमविषय प्रतिपादकवचन सन्दर्भरूपाः, आर्योपगीत्यादिच्छन्दो विशेषा वा सग्येयाः सन्ति । तथा-श्लोकाः-अनुष्टुपादयः सरयेयाः सन्ति । तथा-निर्युक्तयः-निर्युक्तना सूत्राभिमतार्थाना युक्तयः=सयोजनानि निर्युक्तयः, अत्र आर्परत्वाद् युक्त शब्दश्लोपो ऋष्टम्यः, यद्वा-निश्चयेन अर्थ प्रतिपादिका युक्तयः-निर्युक्तयः सरयेयाः सन्ति । तथा-प्रतिपत्तयः-परमतपदार्थ प्रदर्शनरूपा भिक्षुप्रतिमाद्यभियत्प्रतिशेषा वा सग्येयाः सन्ति । स आचारः खलु अङ्गार्थतथा=श्रुतपुरुषस्याङ्गरूपतया प्रथममङ्गम् । अङ्गाना रचनानन्तर यस्तेषा क्रमस्तमपेक्षेयमाचाराङ्ग प्रथममङ्गमुक्तम् । रचनापेक्षया तु द्वादश दृष्टि-

अनुयोग द्वार आचारागमें सख्यात है । ज्ञान आदिरूप किसी एक विषयको प्रतिपादन करने वाले जो वाक्य हैं उनका नाम वेष्टक है । अथवा-आर्या, उपगीति आदि ऋद विशेषो का नाम भी वेष्टक है । ये भी उसमें सरयात हैं । तथा अनुष्टुप् आदि श्लोक भी सरयात हैं । निर्युक्तिया भी सख्यात ही हैं । सूत्र अभिमत अर्थ का सयोजन करना इसका नाम निर्युक्ति है । अथवा-निश्चयसे अर्थप्रतिपादन करने वाली जो युक्ति है वह निर्युक्ति है । इस प्रकारकी निर्युक्तिया आचारागसूत्रमें सरयात हो हैं । तथा प्रतिपत्तिया भी सरयात हैं । अन्यवादि समत पदार्थों का प्रदर्शन करना अथवा भिक्षु प्रतिमा आदिके अभिग्रहों का कथन करना ये सब प्रतिपत्ति शब्द के वाच्यार्थ हैं । इस आचाराग को जो प्रथम अंग कहा गया है उसका कारण यह है कि यह श्रुतपुरुष का सर्वप्रथम अंग है । जब अंगों की रचना हुई तब उनके क्रम को लेकर इसको प्रथम अंगरूप से प्रकट

उपक्रम आदि अनुयोग द्वार आचारागमा सख्यात छे ज्ञान आदि रूप कोइ ओके विषयनु प्रतिपादन करनार जे वाक्यो होय छे तेमनु नाम वेष्टक छे जे पद्य तेमा सख्यात छे तथा अनुष्टुप् आदि श्लोक पद्य सख्यात छे निर्युक्तिओ पद्य सख्यात छे सूत्र अभिमत अर्थनु सयोजना करवु तेनु नाम निर्युक्ति छे अथवा-निश्चयथी अथनु प्रतिपादन करनारी जे युक्ति छे ते निर्युक्ति छे आचाराग सूत्रमा जे प्रकारनी सख्यात निर्युक्तिओ छे तथा प्रतिपत्तियो पद्य सख्यात छे अन्यवादि समत पदार्थोनु समर्थन करवु, अथवा भिक्षु प्रतिमा आदिना अभिग्रहोनु कथन करवु जे पद्या प्रतिपत्ति शब्दना वाच्यार्थ छे आ आचारागने जे पड़ेलु अंग उडेवामा आवेल छे तेनु उरवु जे छे ते श्रुतपुरुषनु सोधी पड़ेलु अंग छे न्याये अंगेनी रचना थर्ध न्याये तेमना कम्ने

दश १०, त्रयः ११, त्रयः १२, द्वौ १३, द्वौ १४, द्वौ १५, द्वौ १६, इति पद सप्तति रुदेशनकाला जाताः । अग्निष्टेपु सप्तमसैक्रिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वध्य यनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावान्नवोद्देशनकाला जाता इति सर्वसंस्कृतनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति । एवं पञ्चाशीतिः समुद्देशनकाला मूत्रार्थाध्यापनकाला अगन्तव्याः । अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति । इह पदमर्थपद विज्ञेयम् ।

दूसरे शान्धैपणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्येपणा अध्ययन के तीन ३, चौथे भाषैपणा अध्ययन के दो २ पांचवे चैत्रपणा अध्ययन के दो २, ऋते पात्रैपणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैषेधिकी सप्तैकक अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १, ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्ययन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवें अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १ । इस प्रकार दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चोतीस ३४ उद्देशनकाल होते हैं । इस तरह आचारांग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं । तथा सूत्र और अर्थ को पढाने रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

अध्ययनना त्रयु ३, त्रीन ध्यपण्णा अध्ययनना त्रयु ३, चोथा साधैपण्णा अध्ययनना षे २, पाचमा वस्रैपण्णा अध्ययनना षे २, छट्ठा पात्रैपण्णा अध्ययनना षे २, सातमा अवग्रह प्रतिमा अध्ययनना षे २, आठमा सप्तैकक अध्ययनना ऐक १, नवमा नैषेधिकी सप्तैकक अध्ययनना ऐक, दसमा स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययनना ऐक, अगीथारमा शण्ड सप्तैकक अध्ययनना ऐक, गारमा रूपसप्तैकक अध्ययनना ऐक, तेरमा परक्रिया सप्तैकक अध्ययनना ऐक, चौदमा अन्योन्य क्रिया सप्तैकक अध्ययनना ऐक, पंद्रमा भावना अध्ययनना ऐक अने षोणमा विमुक्ति अध्ययनना ऐक आ प्रमाणे त्रीन श्रुतस्कन्धना षोण (१६) अध्ययनना कुल चोतीस (३४) उद्देशन ङण थाय छे आ रीते आचारांग सूत्रना अन्ने श्रुतस्कन्धाना पचीस अध्ययनना अथा भणीने पचाशी (८५) उद्देशनङण थाय छे तथा सूत्र अने अर्थने लख्खवा रूप णे समुद्देशनङण छे ते पख पचाशी (८५) छे

ध्ययनानि सन्ति १४, तथा-भाषना १५, विमुक्तिः १६, इति षोडशोध्ययनानि द्वितीय श्रुतस्कन्धे । एवमेतानि निशीथाध्ययनवर्जितानि पञ्चविंशतिरध्ययनानि । पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः=सूत्राध्यापनकालाः । उद्देशनकालस्य पञ्चाशीतिसम्यक् क्रमेण विज्ञेयम्-शस्त्रपरिज्ञाधारभ्यः अग्रद्वयप्रतिमापर्यन्तेषु षोडशोध्ययनेषु क्रमेण-सप्त १, षट् २, चत्वारः ३, चत्वारः ४, षट् ५, पञ्च ६, षट् ७, सप्त ८, चत्वार ९, एका सप्तैकक १०, भाषना १५ तथा विमुक्तिः १६ ये निशीथाध्ययनवर्जित सोलह अध्ययन दूसरे श्रुतस्कन्धमे है । इस तरह ये सब मिलकर पचीस अध्ययन आचाराग सूत्र के दोनों श्रुतस्कन्धों के है । सूत्राध्यापनरूप जो उद्देशन काल है वे पचासी ८५ है, गणना उनकी इस प्रकार से है-पहले श्रुतस्कन्धमे नौ अध्ययन हैं, उनमें प्रथम शस्त्रपरिज्ञा अध्ययन के सात ७ उद्देशनकाल है, दूसरे लोकविजय के छह ६, तीसरे शीतोष्णीय अध्ययन के चार ४, चौथे सम्यक्त्व अध्ययन के चार ४, पाचवे लोकसागर अध्ययन के छह ६ छठे द्युत अध्ययन के पाच ५, सातवे विमोह अध्ययन के आठ ८, आठवे महापरिज्ञा अध्ययन के सात ७, और नौवे उपधान श्रुत अध्ययन के चार ४ उद्देशन काल है । इस प्रकार प्रथमश्रुतस्कन्ध के नौ अध्ययनोंमें सब एकावन (५१) उद्देशनकाल होते है ।

दूसरे श्रुताकन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के उद्देशनकाल इस प्रकार हैं-प्रथम पिण्डैषणा अध्ययन के ग्यारह ११ उद्देशन काल है,

न्यङ्किया सप्तैकक, (१५) भाषना, तथा (१६) विमुक्ति ये निशीथाध्ययन वर्जित सोलह अध्ययन भील स्कन्धश्रुतमा छे आ रीते आचाराग सूत्रना भन्ने च धेना मणीने पञ्चीश अध्ययन छे सूत्राध्यापनरूप के उद्देशनकाल छे ते पचासी (८५) छे तेमनी गणुत्री आ प्रमाछे छे पड़ेला श्रुतस्कन्धमा नव अध्ययन छे तेमा प्रथम शस्त्रपरिज्ञा अध्ययनना सात (७) उद्देशनकाल छे, भील लोक विजयना छे तील शीतोष्णीय अध्ययनना चार, चौथा सम्यक्त्व अध्ययनना चार, पाचमा लोकसागर अध्ययनना छ, छठ्ठा द्युत अध्ययनना पाच, सातमा विमोह अध्ययनना आठ, आठमा महा परिज्ञा अध्ययनना सात, अने नवमा उपधानश्रुत अध्ययनना चार उद्देशनकाल छे आ प्रकारे पड़ेला श्रुतस्कन्धना नव अध्ययनना कुल एकावन (५१) उद्देशनकाल छे

भील श्रुतस्कन्धना सोलह (१६) अध्ययनना उद्देशनकाल आ प्रमाछे छे-पड़ेला पिण्डैषणा अध्ययनना अगीयार (११) उद्देशन काल छे, '

दश १०, त्रयः ११, त्रयः १२, द्वौ १३, द्वौ १४, द्वौ १५, द्वौ १६, इति पद् सप्तति रुदेशनकाला जाताः । अगणिष्टेषु सप्तममैकिका-भावना-त्रिमुक्तिनामकेषु नवस्वध्य-यनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सङ्घावान्नवोद्देशनकाला जाता इति सर्वसंकलनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति । एव पञ्चाशीतिः समुद्देशनकाला मूनार्थाध्यापनकाला अगन्तव्याः । अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति । इह पदमर्थान्द् विज्ञेयम् ।

दूसरे शयैषणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्यैषणा अध्ययन के तीन ३, चौथे भाषैषणा अध्ययन के दो ० पांचवे वसैषणा अध्ययन के दो २, षष्ठे पात्रैषणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैपेधिकी सप्तैकक अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १, ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्ययन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवे अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १ । इस प्रकार दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चौतीस ३४ उद्देशनकाल होते हैं । इस तरह आचाराग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं । तथा सूत्र और अर्थ को पढाने रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

अध्ययनना त्रय ३, त्रीन् ईर्यैषणा अध्ययनना त्रय ३, चोथा लाषैषणा अध्ययनना षे २, पाचमा वसैषणा अध्ययनना षे २, छट्ठा पात्रैषणा अध्ययनना षे २, सातमा अवग्रह प्रतिमा अध्ययनना षे २, आठमा सप्तैकक अध्ययनना ऐक १, नवमा नैपेधिकी सप्तैकक अध्ययनना ऐक, दसमा स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययनना ऐक, अगीयारमा शब्द सप्तैकक अध्ययनना ऐक, बारमा रूपसप्तैकक अध्ययनना ऐक, तेरमा परक्रिया सप्तैकक अध्ययनना ऐक, चौदमा अन्योन्य क्रिया सप्तैकक अध्ययनना ऐक, पंद्रमा भावना अध्ययनना ऐक अने सोणमा विमुक्ति अध्ययनना ऐक आ प्रमाणे भीन् श्रुतस्कंधना सोण (१६) अध्ययनना कुल चोतीस (३४) उद्देशन काण थाय छे आ रीते आचाराग सूत्रना अन्ने श्रुत स्कंधना पचीस अध्ययननामा अथा भणीने पचाशी (८५) उद्देशनकाण थाय छे तथा सूत्र अने अर्थने लक्षाववा ३५ जे समुद्देशनकाण छे ते पख पचाशी (८५) छे

નનુ અષ્ટાદશ સહસ્તાત્મક પદ પરિમાણમુક્તમ્, તત્પરિમાણ યદિ પચ્ચત્તિસ્રત્ય ધ્યયનાત્મકસ્ય શ્રુતસ્કન્ધસ્ય, તદા 'નવમચેરમહો અદ્વારસપય મહ મ્મિઓ વેઓ' ઇતિ યદુવત તદ્વિરુદ્ધયતે ? ઇતિચેદુવતે—

'દો સુયજગ્વધા, પચ્ચીસ અઙ્ગયણા, પચાસીઙં ઉદેશણકાલા પચાસીઙ સમુદેશ ણકાલા' ઇતિ યદુવત તદાચારાદ્વસ્ય પ્રમાણમુક્તમ્, યદ્વપુનરુક્તમ્ 'અદ્વારસ પય સહસ્તાઙ પયગ્ગેણ' ઇતિ, તદ્ નવમચ્ચર્યાધ્યયનાત્મકસ્ય પ્રથમશ્રુતસ્કન્ધસ્ય પ્રમાણ વિનેયમ્ ।

ઉક્ત પ્રકાર સે હી હોતી હૈ । આચારાગ સૂત્રમેં પદોં કી સરયા અઠારહ ૧૮ હજાર હૈ । અર્થાત્-આચારાગ સૂત્રમેં અઠારહ ૧૮ હજાર પદ હૈ । સાર્થક શબ્દોં કા નામ પદ હૈ ।

શકા—આચારાગસૂત્રમેં અઠારહ ૧૮ હજાર પદ જો કહે જાતે હૈં વે યદિ સપૂર્ણ પચ્ચીસ અધ્યયનવાલે આચારાં સૂત્ર કે પદ હૈ તો "નવ મચ્ચેર મહ ઓ અદ્વારસ પય સહસ્તિઓ વે ઓ" ઇસ કથન સે ઉસકા વિરોધ આતા હૈ ? ।

ઉત્તર—યહ વાત નહી હૈ । કારણ જો એસા કહા ગયા હૈ કિ આચારાગમેં દો શ્રુતસ્કન્ધ, પચ્ચીસ અધ્યયન, પચાસી ૮૫ ઉદેશનકાલ, પચાસી ૮૫ સમુદેશનકાલ હૈ વહ તો સમસ્ત આચારાગ સૂત્ર કા પ્રમાણ કહા હૈ । તથા એસા જો કહા હૈ કિ આચારાગમેં અઠારહ ૧૮ હજાર પદ હૈ યહ કથન બ્રહ્મચર્યાત્મક પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ કા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । અતઃ ઇસ કથનમેં કોઈ વિરોધ નહી આતા હૈ ।

અને તેમની ગણતરી પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય છે આચારાગ સૂત્રમા પહેલી સખ્યા અઠાર (૧૮) હજાર છે એટલે કે આચારાગ સૂત્રમા અઠાર હજાર પદ છે સાર્થક શબ્દોતુ નામ પદ છે

શકા—આચારાગ સૂત્રમા અઠાર હજાર પદ ને કહેવામા આવે છે તે ને સપૂર્ણ પચ્ચીસ અધ્યયનવાળા આચારાગ સૂત્રના પદ હોય તો "નવ મચ્ચેર મહો અદ્વારસ પયસહસ્તિ ઓ વે ઓ" આ કથનથી તે વિરુદ્ધ બાય છે ?

ઉત્તર—એમ વાત નથી કારણ કે ને એમ કહેવામા આવ્યું છે કે આચારાગમા બે શ્રુતસ્કન્ધ, પચ્ચીસ અધ્યયન, પચાસી અધ્યયનકાળ, પચાસી સમુદેશનકાળ છે તે તો સમસ્ત આચારાગ સૂત્રતુ પ્રમાણ ઠહ્યું છે તથા એવું ને કહ્યું છે કે આચારાગમા અઠાર હજાર પદ છે તે કથન બ્રહ્મચર્યાત્મક પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધતુ છે એમ સમજવું જોઈએ તેથી તે કથનમા કોઈ વિરોધ લાગતો નથી

તથા—સર્લ્લેય્યાનિ અક્ષરાણિ-વેપ્તકાદીના સર્લ્લેયેત્યાત્ સર્લ્લેયાન્યક્ષરાણિ । અનન્તા ગમાઃ, ગમાઃ-અર્થગમાઃ-અર્થપરિન્દ્રેદા ઇત્યર્થઃ, તે ચ અનન્તાઃ-અન્તરહિતાઃ આનન્ત્ય ચૈવામ્-‘ ંગે આયા૦ ’ ઇત્યાદિ રૂપાત્ ંકસ્માદેવસૂત્રાત્તત્તદ્ધર્મવિશિષ્ટા-નન્તધર્માત્મક વસ્તુપ્રતિપત્તે । યદ્વા-અભિધાનાભિધેયવશાદ્ ગમા ભવન્તિ । તે ચાનન્તા ભવન્તિ । આનન્ત્ય ચૈવામભિધેયવશાદેવ વિજ્ઞેયમ્—

“સર્લ્લેજ્જા અક્ષરા’ આચારાંગમે અક્ષરોં કા પ્રમાણ સર્લ્લયાત હૈ, કારણ વેપ્તક આદિક સ્વચ સર્લ્લયાત હૈ । તથા ગમા-પદાર્થોં કા નિર્ણય અનત હૈ-અન્ત રહિત હૈ । ઇનકા જો આનન્ત્ય કહા ગયા હૈ ંસકા કારણ યહ હૈ કિ—“ ંગે આયા૦ ” ઇત્યાદિરૂપ ંક હી સૂત્ર સે તત્તદનત ધર્માત્મક વસ્તુ કા ંધો શ્રોતા કો હોતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ જિવાદિક સમસ્ત વસ્તુોં અનત ધર્માત્મક હૈ-કોઈ ંધો વસ્તુ ંકાન્તરૂપ સે ંક ધર્મ વિશિષ્ટ નથી હૈ ંસી માન્યતા જૈનધર્મ કી હૈ, અતઃ જય સિદ્ધાન્તા-નુસાર કિસી ંધો સૂત્રદ્વારા જીવાદિક વસ્તુઓં કા પ્રતિપાદન હોગા તો વહ ંસી રૂપમેં હોગા જૈસે-“ ંગે આયા ” આત્મા ંક હૈ ” યહ સૂત્ર આત્મામે ંકતા કો પ્રદર્શિત કરતા હુવા યહ નિરૂપણ કરતા હૈ-કિ આત્મા ત્રિકાલવર્તી અનત પર્યાયો સે ંુક્ત હૈ, તથા વહ અનતશક્તિ-રૂપ અનતધર્મવાલા હૈ । ‘અનતા ગમા’ ઇસ તરહ સે અર્થપરિન્દ્રેદ-જીવાદિક પદાર્થોં કા જ્ઞાન ઇસ સૂત્ર દ્વારા હોતા હૈ, અત યહ માનના પડતા હૈ કિ ઇસ સૂત્રમેં ઇસ પ્રકાર સે અર્થંધોકના રહી હુઈ હૈ ।

“સર્લ્લેજ્જા અક્ષરા” આચારાગમા અક્ષરોનુ પ્રમાણ સર્લ્લયાત છે, કારણ કે વેપ્તકાદિક પોતે જ સર્લ્લયાત છે તથા ગમા-પદાર્થોને નિર્ણય અનત છે તેમની જે અનતતા કહેવામા આવી છે તેનુ કારણ એ છે કે ‘ ંગેઆયા૦ ’ ઇત્યાદિ રૂપ એક જ સૂત્રથી તે તે અનત ધર્માત્મક વસ્તુને ંધો શ્રોતાને થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવાદિક સમસ્ત વસ્તુઓ અનત ધર્માત્મક છે-કોઈ પણ વસ્તુ એકાન્ત રૂપથી એક ધર્મ વિશિષ્ટ નથી, એવી જૈન ધર્મની માન્યતા છે, તેથી સઘળા સિદ્ધાત અન્થોના કોઈ પણ સૂત્ર દ્વારા જીવાદિક વસ્તુઓનુ પ્રતિપાદન થશે તો તે એજ રૂપે થશે, જેમ કે “ ંગે આયા ” આ સૂત્ર આત્મામા એકના બતાવતા એ બતાવે છે-કે આત્મા ત્રિકાલવર્તી અનેક પર્યાયોથી ંુક્ત છે તથા તે અનત શક્તિરૂપ અનત ધર્મવાળો છે “ જ્ઞાતાગમા ” આ રીતે અર્થપરિન્દ્રેદ જીવાદિક પદાર્થોનુ જ્ઞાન આ સૂત્ર દ્વારા થાય છે, તેથી એમ માનવુ પડે છે કે આ સૂત્રમા આ પ્રકારે અર્થંધોકતા રહેલી છે એજ

सुधर्मास्वामी जन्मस्वामिन प्रत्याह—“सुय मे आउस तेण भगवया एवम क्खायं” इति । तत्रायमर्थः—श्रुत मया हे आयुष्मन् । तेन भगवता वर्धमानस्वामिना एवमारयातम् (१) । अथवा श्रुत मया आयुष्मदन्ते—आयुष्मतो भगवतो वर्धमान स्वामिनोऽन्ते—समीपे, ‘ण’ इति वाक्यालङ्कारे, तथाच—भगवता एवमाख्या

यही गम है और ऐसे गम इस आचारांग श्रुतमें अनत हैं । अथवा—इसका तात्पर्य यह भी होता है कि अभिधान तथा अभिधेय के अनुसार ही गम अर्थ बोध होता है और वह अनत रूपमें होता है—एक रूपमें नहीं । जैसे—सुधर्मास्वामी ने जन्मस्वामी से कहा—“सुयमे आउस तेण भगवया एवमक्खायं” “श्रुतमया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवम आख्यातम्” हे आयुष्मन् ! जन्म मैंने सुना है कि उन भगवान वर्धमान स्वामीने ऐसा कहा है एक तो इन पदों का यह तात्पर्य होता है १ । दूसरा अर्थ इस प्रकार होता है कि “सुय मे आउसतेण भग वया एवमक्खायं” “श्रुतं मया आयुष्मदन्ते भगवता एवम आख्यातम्” मैंने आयुष्मान् भगवान् महावीर स्वामी के पास सुना है कि उन्होंने ऐसा कहा है । इस प्रकार के वाच्यार्थमें “ण” यह शब्द वाक्यालंकार रूप से प्रयुक्त मान लिया जावेगा २ । पहिले अर्थमें “आउस” यह पद जन्म-स्वामी का “आयुष्मन्” रूप से विशेषणरूपमें प्रयुक्त हुआ था, अब इस द्वितीय अर्थमें “आयुष्मदन्ते” यह पद भगवान वर्धमान स्वामीका

“गम” छे अने जेवा ‘गम’ आ आचारांगसूत्रभा अनेक छे अथवा तेतु तात्पर्य जे पणु थाय छे के अभिधान तथा अभिधेयना अनुसार ज गम-अर्थबोध थाय छे, अने ते अनतरूपे थाय छे, जेक रूपे नही जेभ के सुधर्मा स्वामीजे ज भूस्वामीने कहु—“सुय मे आउस तेण भगवया एवमक्खायं” “श्रुत मया आयुष्मान् ! तेन भगवता एवम आख्यातम्” “हे आयुष्मन् ! मे साबज्यु छे के ते भगवान वर्धमान स्वामीजे जेवु कहु छे” जेक तो जे पढेतु आ तात्पर्य थाय छे (१) पीजे अर्थ आ प्रकारे थाय छे “सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खायं” “श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एव आख्यातम्” मे आयुष्मान् भगवान महावीर स्वामी पासे साबज्यु छे के तेभजे आम कहु छे आ प्रकारना वाच्यार्थभा “ण” आ शब्द वाक्यालंकाररूपे वपरायेल भागी देवासे (२) पडेवा अर्थभा “आउस” जे पद ज भूस्वामीना “आयुष्मन्” रूपे विशेषणरूपे वपरायु छेतु, जेवे आ पीजे अर्थभा “आयुष्मदन्ते” आ

तम् २, अथवा श्रुत मया आयुष्मता ३, अथवा श्रुत मया भगवत्पादारविन्दयुगल-
रामृशता ४, अथवा श्रुत मया गुरुकुलमावसता ५, अथवा श्रुत मया हे आयु-
ष्यमन् ! 'तेण' तत्, प्रथमार्थे तृतीया, भगवता एवमाख्यातम् ६, अथवा-श्रुत
मया हे आयुष्मन् ! 'तेण' तदा भगवता एवमाख्यातम् ७, अथवा-श्रुत मया

बोधक हो जाता है २। तीसरा अर्थबोध इस प्रकार से है "श्रुत मया
आयुष्मता" मुझ आयुष्मान् द्वारा सुना गया है" इस कथनमें यह
"आयुष्मता" विशेषण सुधर्मास्वामी के साथ प्रयुक्त होता हुआ
प्रतीत होता है ३। "श्रुत मया आमृशता" यहा "आउसतेण" की छाया
"आमृशता" हुई है, इसलिये चतुर्थ अर्थ ऐसा होता है कि "भगवान् के
पादारविन्दयुगल को स्पर्श करने वाले मैंने सुना है" ४। अथवा-"आउ-
सतेण" की छाया 'आवसता' भी होती है जिसका अर्थ होता है कि
"गुरुकुलमें निवास करते हुए मैंने सुना है" ५। "तेण" यह पद जब
प्रथमा के अर्थमें तृतीया रूप से प्रयुक्त हुआ माना जावेगा तब "तेण" की
छाया "तत्" होगी, तब ऐसा अर्थ बोध होगा कि-"श्रुत मया आयुष्मन् ।
तत् भगवता एवमाख्यातम्" हे आयुष्मन् ! मैंने सुना है जिन जीवादि-
वस्तुओं को भगवान् ने इस प्रकार से प्रतिपादित किया है ६। अथवा-
"तेण" यह पद "तदा" के रूपमें प्रयुक्त हुआ जब माना जावेगा तब
"श्रुत मया आयुष्मन् तदा भगवता एवमाख्यातम्" ऐसा अर्थ बोध होगा"
अर्थात्-हे आयुष्मन् ! जब ! मैंने तब सुना था जब भगवान् ने ऐसा

पद लगवाने भङ्गावीरु स्वामीनु बोधक मनी नय छे (२) त्रीजे अर्थबोध आ
प्रभाञ्जे उ-"श्रुत मया आयुष्मता" "आयुष्मान् जेवा मारा द्वारा सलणायु
छे" आ कथनमा आ "आयुष्मता" विशेषण सुधर्मास्वामीनी साथे वपरायु
होय तेम लागे छे (३) श्रुत मया आमृशता" अर्द्धी "आउसतेण" नी छाया
"आमृशता" थर्ध छे, तेथी जेथे अर्थ जेवे थाय छे के "भगवानना पादार
विन्दयुगलने स्पर्श करनार मे सालयु छे" (४) अथवा "आउसतेण" नी
छाया "आवसता" पण थाय छे जेने जेवे अर्थ थाय छे के "गुरुकुलमा
निवास करता जेवा मे सालयु छे" (५) "तेण" आ पद जे प्रथमाना
अर्थमा तृतीयाइये वपरायेव मानवामा आवे तो "तेण"नी छाया "तत्" थरी,
त्यारे आ प्रभाञ्जे अर्थने बोध थरी के-"श्रुत मया आयुष्मन् । तत् भगवता
एवमाख्यातम्" हे आयुष्मान् ! जे जीवादि वस्तुज्जाने लगवाने आ प्रकारे प्रति
पादित करैल छे ते मे सालयु छे तु (६) अथवा "तेण" आ पद तदा ना
इये वपरायेल जे मानी देवाय तो "श्रुत मया आयुष्मन् तदा भगवता जेवमा

સુધર્માસ્વામી જન્મુશ્વામિન પ્રત્યાહ—“સુયં મે આઠસ તેણ ભગવયા ઇવમ-
 ક્ષાય” ઇતિ । તત્રાયમર્થઃ—શ્રુત મયા હે આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતાર્વામાનસ્વામિના
 ઇવમારયાતમ્ (૧) । અથવા શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે—આયુષ્મતો ભગવતો વર્ધમાન
 સ્વામિનોઽન્તે—સમીપે, ‘જ’ ઇતિ વાક્યાલકારે, તથાચ—ભગવતા ઇવમારયા
 યદી ગમ હૈ ઓર તેસે ગમ હસ આચારાંગ શ્રુતમેં અનત હૈ । અથવા-
 હસકા તાત્પર્ય યહ મી હોતા હૈ કિ અભિધાન તથા અભિધેય કે
 અનુસાર હી ગમ અર્થ યોધ હોતા હૈ ઓર વહ અનત રૂપમેં હોતા હૈ—એક
 રૂપમેં નહીં । જૈસે—સુધર્માસ્વામી ને જન્મુસ્વામી સે કહા—“સુયમે આઠસ
 તેણ ભગવયા ઇવમક્ષાય” “શ્રુતમયા આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતા ઇવમ્
 આરયાતમ્” હે આયુષ્મન્ ! જન્મુ મૈને સુના હૈ કિ ઉન ભગવાન
 વર્ધમાન સ્વામીને એસા કહા હૈ એક તો હન પદોં કા યહ તાત્પર્ય હોતા
 હૈ ૧ । દૂસરા અર્થ હસ પ્રકાર હોતા હૈ કિ “સુય મે આઠસતેણ ભગ
 વયા ઇવમક્ષાય” “શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે ભગવતા ઇવમ્ આરયાતમ્”
 મૈને આયુષ્માન્ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી કે પાસ સુના હૈ કિ ઉન્હોને
 એસા કહા હૈ । હસ પ્રકાર કે વાચ્યાર્થમેં “જ” યહ શબ્દ વાક્યાલકાર રૂપ
 સે પ્રયુક્ત માન લિયા જાવેગા ૨ । પહિલે અર્થમેં “આઠસ” યહ પદ જન્મુ-
 સ્વામી કા “આયુષ્મન્” રૂપ સે વિશેષણરૂપમેં પ્રયુક્ત હુઆ થા, અબ હસ
 દ્વિતીય અર્થમેં “આયુષ્મદન્તે” યહ પદ ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીકા

“ગમ” છે અને એવા ‘ગમ’ આ આચારાંગસૂત્રમા અનેક છે અથવા તેણ
 તાત્પર્ય એ પણ થાય છે કે અભિધાન તથા અભિધેયના અનુસાર જ ગમ-
 અર્થબોધ થાય છે, અને તે અનતરૂપે થાય છે, એક રૂપે નહીં જેમ કે સુધર્મા
 સ્વામીએ જ જન્મુસ્વામીને કહ્યું—“સુય મે આઠસ તેણ ભગવયા ઇવમક્ષાય”
 “શ્રુત મયા આયુષ્માન્ ! તેન ભગવતા ઇવમ્ આરયાતમ્” “હે આયુષ્મન્ ! મે
 સાલજી છે કે તે ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ એણે કહ્યું છે” એક તો એ
 પહેલું આ તાત્પર્ય થાય છે (૧) બીજો અર્થ આ પ્રકારે થાય છે “સુય મે
 આઠસતેણ ભગવયા ઇવમક્ષાય” “શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે ભગવતા ઇવ આરયાતમ્”
 મે આયુષ્માન્ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે સાલજી છે કે તેમણે આમ કહ્યું
 છે આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા “જ” આ શબ્દ વાક્યાલકારરૂપે વપરાયેલ માની
 હેવાશે (૨) પહેલા અર્થમા “આઠસ” એ પદ જન્મુસ્વામીના “આયુષ્મન્”
 રૂપથી વિશેષણરૂપે વપરાયું હતું, હવે આ બીજા અર્થમા “આયુષ્મદન્તે” આ

भ्रमन्ति । एव भूता गमा अनन्ता भवन्ति । तथा-पर्यवाः=पर्यायाः=पदार्थवर्माः
अनन्ता भ्रमन्ति, ते च स्वपरभेदभिन्ना अक्षरार्थगोचरा वेदितव्याः । तथा-त्रसाः
त्रस्यन्ति उष्णाद्यभिसतप्ताः स्वाधिष्ठितोष्णादि स्थानात् उद्विजन्ते गच्छन्ति च
छायाद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयः परीताः=असख्याताः सन्ति

‘सुय मे आउसतेण’ ‘आउस सुय मे’ ‘मे सुय आउस’ इत्यादि ।
इस तरह अर्थ के भेद से पदों का उस उस रूप से संयोजन हो जायगा ये
अभिधान के अनुसार गम रुहे जायेंगे । इस तरह के गम अनंत होते हैं ।

‘अनता पज्जवा’-आचारागसूत्र में पर्यव-पर्याये-पदार्थधर्म-अनंत
होते हैं यह दिखलाया गया है । स्वपर्याय एव परपर्याय, इस तरह से
पर्यायों के ये दो भेद कहे गये हैं, और ये पदार्थ के ही धर्मरूप से
प्रतिपादित हुए हैं । यह अभी कहा जा चुका है कि निजपर्यायों का
संबंध पदार्थ के साथ अस्तित्व धर्म द्वारा होता है, तथा परपर्यायों का
संबंध वहां नास्तित्वधर्म के द्वारा होता है । हर एक पदार्थ स्वपर्यायों से
युक्त है एव परपर्यायों से विहीन है । ‘परित्ता तसा’ त्रस नामकर्म के
उदय से युक्त जो जीव उष्ण आदि से सतस होकर दुःखी होते हैं एव
उष्णादि समन्वित स्वस्थान का परित्याग कर छाया से समन्वित हुए दूसरे
स्थान में ग्राया के सेवन के लिये चले जाते हैं वे त्रस जीव हैं । द्वीन्द्रिय,
तेजन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय एव पंचेन्द्रिय, इस तरह इनके अनेक भेद हैं ।

“सुय मे आउसतेण” “आउस सुय मे” “मे सुय आउस” इत्यादि
आ रीते अर्थना लेखी पढोतु ते ते इपे संयोजन धर्म वशे ते अभिधान
अनुसार गम कहेवाशे आ प्रकारना गम अनंत होय छे

“अनता पज्जवा” आचाराग सूत्रमा पर्यव-पर्याये-पदार्थ-धर्म-अनंत
होय छे ते भताववाभा आव्यु छे स्वपर्याय अने परपर्याय, आ रीते पर्यायेना
जे लेख भताव्या छे, अने जे पदार्थना ज धर्म इपे प्रतिपादित थया छे जे
हमला ज भताववाभा आव्यु छे के निजपर्यायेना स भ ध पदार्थनी साथे अस्तित्व
धर्म द्वारा थाय छे, तथा परपर्यायेना स भ ध त्या नास्तित्व धर्म द्वारा थाय
छे इरेक पदार्थ स्वपर्याये वाणे छे अने परपर्याये विनाणे छे “परित्ता तसा”
त्रस नामकर्मना उदयथी युक्त जे एव उष्ण आदिथी त्रसिने दु खी थाय छे
अने उष्णादि समन्वित पोताना स्थानने परित्याग करीने छायाथी समन्वित
जोवा भील स्थाने छायाना सेवनने माटे आख्या जाय छे ते त्रस एव छे
द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय अने पंचेन्द्रिय, आ रीते तेभना अनेक लेख पडे छे.

हे आयुष्यमन् ! 'तेण' तत्र=पङ्जीवनिकाय विषये ८, तत्र वा समवसरणे स्थितेन भगवता एवमाख्यातम् ९, अथवा-श्रुत मम हे आयुष्यमन् ! वर्तते, यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम् १०, एवमादयस्तु तमर्थमधिकृत्य गमा भवन्ति ।

अभिधानवशात्पुनरेवं गमा भवन्ति- 'सुय मे आउसतेण' 'आउसं सुय मे' 'मे सुय आउस०' इत्यादि । अर्थभेदेन पदानां तथा तथा संयोजने अभिधानगमा कहा ७ । अथवा-"तेण" की छाया 'तत्र' के रूपमें जन की जावेगी तब ऐसा अर्थ बोध होगा कि-"श्रुत मया आयुष्यमन् तत्र-पङ्जीवनिकायविषये", हे आयुष्यमन् जम्बू । मैंने सुना है जो भगवान् ने पङ्जीवनिकाय के विषय में ऐसा कहा है ८. अथवा-"तत्र-समवसरणे भगवता एवमाख्यातम्" मैंने सुना है जो समवसरण में स्थित हुए भगवान् ने ऐसा कहा है ९ । अथवा "मे" की छाया तृतीया विभक्ति "मया" के रूप में न करके जन "मै" की छाया "मम" के रूप में की जावेगी तब ऐसा अर्थबोध होगा-"श्रुत मम आयुष्यमन् ! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम्" उन भगवान् ने जो ऐसा कहा है वह मैंने सुना ही रक्खा है" १० ।

इस तरह भिन्न २ अर्थ को लेकर इन पदों से जो बोध होगा वह अभिधेय के वश से हुए गम जानने चाहिये ।

अभिधान अर्थात् नाम के वश से जो गम होते हैं वे इस प्रकार हैं-

ख्यातम्" એવો અર્થબોધ થશે એટલે કે-"હે આયુષ્મન! જખૂ! ત્યારે લગવાને આમ કહ્યું ત્યારે મેં સાલણ્યુ હવુ (૭) અથવા "તેણ" ની છાયા "તત્ર" ના રૂપે ત્યારે વપરાય ત્યારે એવો અર્થ બોધ થશે કે "શ્રુત મયા આયુષ્મન્ તત્ર-પઙ્ગીવનિકાય વિષયે" હે આયુષ્માન્ જખૂ! મેં સાલણ્યુ છે કે લગવાને છ છવ નિકાયના વિષયમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે (૮) અથવા "સમવસરણે ભગવતા એવાચ્યાતમ્" મેં સાલણ્યુ છે કે સમવસરણુમા રહેલ લગવાને આમ કહ્યુ છે" (૯) અથવા "મે" ની છાયા તૃતીય વિલકિત "મયા" ના રૂપે ન કરતા બે "મે" ની છાયા "મમ" ના રૂપે કરાય તો આ પ્રમાણે અર્થબોધ થશે "શ્રુત મમ આયુષ્મન્ ! વર્તતે યતસ્તેન ભગવતા એવાચ્યાતમ્" એ લગવાને બે એવુ કહ્યુ છે તે મેં સાલણી જ રાખ્યુ છે (૧૦)

આ રીતે લિપ્ત લિપ્ત અર્થને લીધે એ પદોથી બે બોધ થશે તે અભિધેયના વશથી થયેલ ગમ બાલુવા બોધએ અભિધાનને કારણે બે ગમ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-

येन आत्मसरसि स आस्रवः=मिथ्यात्वारिरतिप्रमादरूपाययोगरूप , सवरः=सन्नि-
यते=निरुध्यते आस्रवात् षर्म येन परिणामेन स सरर =समिति गुप्तिप्रभृतिभिरात्म
सरसि आस्रवत् कर्मसल्लिखाना स्थगनमित्यर्थः । निर्जरा-निर्जरण कर्मणा जीव
प्रदेशेभ्योदेशतः परिशुद्धन=चिशरण निर्जरा-देशत कर्मस्वरूपा, क्रिया=कायिक्या
दिका, अधिकरणम्-अधिक्रयते=नरकगति योग्यता प्राप्यते आत्माऽनेनेति-अधि-
करणम्=द्रव्यतो गन्त्री यन्त्रादि, भावत. क्रोधादिन्म्, यन्धः=जीवस्य कर्मपुद्गलैः
सह सम्बन्ध , मोक्षः=सकलकर्मक्षये सति जीवस्य कर्मसयोगापादितरूपरहितस्य
साधपर्यवसानम् अन्यावाधमवस्थानम् ।

तालाव में अष्टविध कर्मरूपी जल मिथ्यादर्शन आदिरूप भावों से निर-
न्तर आता रहता है । इसी का नाम आस्रव है । इस आस्रव के कारण
मिथ्यादर्शन, अविरति, प्रमाद, रूपाय और योग होते हैं । आते हुए
कर्म जिस उपायसे रूकते हैं उसका नाम सवर है । सवर समिति गुप्ति
और परीषह जय आदि कारणों से होता है । कर्मों का जीव के प्रदेशों
से एकदेश से झर जाना-नष्ट होना-इसका नाम निर्जरा है । कायिकी
आदि क्रियाएँ यहा क्रियाशब्द से ली गई हैं । जिसके द्वारा आत्मा नरक
गति की योग्यता को पाता है वह अधिकरण है । द्रव्य और भावकी अपे-
क्षा यह अधिकरण दो प्रकार का कहा गया है । गन्त्री-गाडी और यंत्र
आदि ये द्रव्याधिकरण हैं । क्रोधादिक कपाये भावाधिकरण हैं । जीव
का कर्मपुद्गलों के साथ जो सम्बन्ध है उसका नाम बन्ध है । समस्त
कर्मों का आत्मा से क्षय होना इसका नाम मोक्ष है । तात्पर्य यह है

નિરતર થયા કરે છે તેનુ નામ જ આસ્રવ છે તેને ડારણે જ મિથ્યાદર્શન,
અવિરત, પ્રમાદ, વ્યાય અને યોગ ઉદ્ભવે છે ડર્મને જે ઉપાયોથી પ્રવેશતા
અટકાવવામા આવે છે તે ઉપાયોનુ નામ સવર છે સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિષદો
પર વિન્ય આદિ કારણોથી સવર થાય છે જીવના પ્રદેશોમાથી ડર્મો નિર્જરી
જવાની-નષ્ટ થઈ જવાનો-ક્રિયાતુ નામ નિર્જરા છે ક્રિયા શબ્દ દ્વારા કાયિકી
આદિ ક્રિયાઓ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે જેના દ્વારા આત્મા નરકગતિમા
જવાની યોગ્યતા મેળવે છે તેનુ નામ અધિકરણ છે દ્રવ્ય અને ભાવની અપે
ક્ષાએ તે અધિકરણ ના બે પ્રકાર કહ્યા છે ગાડી, યન્ત્રઆદિ દ્રવ્યાધિકરણો છે
ક્રોધાદિક ઉપાયો ભાવાધિકરણો છે જીવનો કર્મપુદ્ગલોની સાથે જે સબધ છે
તેનુ નામ 'બધ' છે સમસ્ત કર્મોના આત્મામાથી ક્ષય થવો તેનુ નામ
મોક્ષ છે ડહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે કર્મોના અસ્તિત્વમા જીવની જે અવસ્થા

उक्तञ्च—“ निस्सेसकम्मविगमो, मोक्खो जीवस्स सुद्धरूपस्स ॥

साश्च पज्जवसान, अव्यावाह अवत्थाणं ’ ॥ १ ॥

छाया—निश्शेष कर्मविगमो मोक्षो जीवस्य शुद्धरूपस्य ।

साद्यपर्यवसानम् अव्यायाधम् अवस्थानम् ॥ १ ॥

तेषा द्वन्द्व , तत्र कुशलाः=आस्रायादीना हेयोपादेयता स्वरूपज्ञातार इत्यर्थः

किं कर्मों के सम्बन्ध में जो अवस्था जीव की रहती है वह अवस्था कर्मों के सर्वथा अभाव हो जाने पर नहीं रहती है कर्मों के सर्वथा अभाव हो जाने पर जीव की अवस्था बिलकुल शुद्ध सुवर्ण के समान निर्मल हो जाती है। अतः जीव की यह अवस्था सादि होने पर भी अपर्यवसित रहती है। क्यों कि फिर इस स्थिति में उसमें अशुद्धता उत्पन्न करने वाली कोई शक्ति ही नहीं रहती है। इसी लिये इस अवस्था को साद्यपर्यवसानरूप कहा है। एक सिद्ध में अनन्त सिद्धों का अवगाह विना किसी बाधा के रहता है—इसलिये इसे अव्यायाधरूप कहा गया है। ऐसी जो जीव की अवस्था है वही मोक्ष है। कहा भी है

समस्त कर्मों का विप्रमोक्ष होना यही जीव का मोक्ष है। इस अवस्था में जीव शुद्ध रहता है। यह अवस्था जीव की साद्यपर्यवसित होती है। और इस अवस्था में जीव अव्यायाधरूप से सदा अवस्थित रहता है। इस आद्यव आदिकों की हेयोपादेयता के ये ज्ञाता थे। (असहेज्जा) इनके

रहे थे, ते अवस्था क्रमोना सदतर अलाव यथापणी रहेती नथी क्रमोनि सर्वथा क्षय थर्ध गया पणी एवनी अवस्था शुद्ध सुवर्णना नेवी निर्माण भनी नय छे तेथी एवनी ते अवस्था सादि (आदि सद्धित) होवा छता पणु अपर्यवसित रहे छे नारणु ते अ स्थितिमा तेनी अहर अशुद्धता उत्पन्न कर नार बोध पणु रद्धित न रहेती नथी, तेथी न ते अवस्थाने साद्यपर्यवसान रूप कडेल छे अत्र सिद्धमा अनन्त सिद्धोना अवगाह बोध पणु सुखेकी वगर रहे छे— तेथी तेने अन्यायाध रूप कडेल छे एवनी अेवी ने अवस्था छे तेनु न नाम मोक्ष छे उल्लु पणु छे

अनन्त क्रमोना विप्रमोक्ष (नाश) थयो अेनु नाम न एवने मोक्ष छे अे अवस्थामा एव शुद्ध रहे छे एवनी ते अवस्था सादि होवा छता अपर्यवसित होय छे—आदिथी युक्त होवा छता अत रद्धित होय छे ते अवस्थामा एव अन्यायाध रूपे (बोध पणु नतनी याधा विना) रहे छे ते श्रावके अे आस्राव आदि तत्त्वोनी हेयोपादेयताना (आद्य अयाद्यताना)

येन आत्मसरसि स आस्रवः=मिथ्यात्वारिति प्रमादरूपाय योगरूप, सवरः=सञ्चि यते=निरुध्यते आस्रवात् कर्म येन परिणामेन स सवर =समिति गुप्तिप्रभृतिभिरात्म-सरसि आस्रवात् कर्मसल्लिखाना स्वगनमित्यर्थः । निर्जरा-निर्जरण कर्मणा जीव प्रदेशेभ्योदेशतः परिशुद्धन=विशरण निर्जरा-देशत कर्मक्षयरूपा, क्रिया=कायिक्या दिका, अधिकरणम्-अधिक्रयते=नरकगति योग्यता प्राप्यते आत्माऽनेनेति-अधि-करणम्=द्रव्यतो गन्त्री यन्त्रादि, भावत. क्रोधादिभ्यम्, यन्त्रः=जीवस्य कर्मपुद्गलैः सह सम्बन्ध, मोक्षः=सकलकर्मक्षये सति जीवस्य कर्मसयोगापादितरूपरहितस्य साद्यपर्यवसानम् अव्याप्ताधमवस्थानम् ।

तालाव में अष्टविध कर्मरूपी जल मिथ्यादर्शन आदिरूप भावो से निर-न्तर आता रहता है । इसी का नाम आस्रव है । इस आस्रव के कारण मिथ्यादर्शन, अविरति, प्रमाद, रूपाय और योग होते हैं । आते हुए कर्म जिस उपायसे रूकते हैं उसका नाम सवर है । सवर समिति गुप्ति और परीपह जय आदि कारणों से होता है । कर्मों का जीव के प्रदेशों से एकदेश से दूर जाना-नष्ट होना-इसका नाम निर्जरा है । कायिकी आदि क्रियाएँ यहा क्रियाशब्द से ली गई हैं । जिसके द्वारा आत्मा नरक गति की योग्यता को पाता है वह अधिकरण है । द्रव्य और भावकी अपे-क्षा यह अधिकरण दो प्रकार का कहा गया है । गन्त्री-गाडी और यत्र आदि ये द्रव्याधिकरण हैं । क्रोधादिक कपाये भावाधिकरण हैं । जीव का कर्मपुद्गल के साथ जो सम्बन्ध है उसका नाम बन्ध है । समस्त कर्मों का आत्मा से क्षय होना इसका नाम मोक्ष है । तात्पर्य यह है

નિરંતર થયા કરે છે તેનું નામ જ આસ્રવ છે તેને ધરણે જ મિથ્યાદર્શન, અવિરત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉદ્ભવે છે કર્મને જે ઉપાયોથી પ્રવેશતા અટકાવવામા આવે છે તે ઉપાયોનું નામ સવર છે સમિતિ, શુષ્ણિ, પરિપહો પર વિન્ય આદિ કારણોથી સવર થાય છે જીવના પ્રદેશોમાથી કર્મો નિર્જરી બનાવી-નષ્ટ થઈ બનાવી-ક્રિયાનું નામ નિર્જરા છે ક્રિયા શબ્દ દ્વારા કાયિકી આદિ ક્રિયાઓ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે જેના દ્વારા આત્મા નરકગતિમા જીવાની યોગ્યતા મેળવે છે તેનું નામ અધિકરણ છે દ્રવ્ય અને ભાવની અપે ક્ષાએ તે અધિકરણ ના બે પ્રકાર રહ્યા છે ગાડી, યત્રઆદિ દ્રવ્યાધિકરણો છે ક્રોધાદિક કપાયો, ભાવાધિકરણો છે જીવનો કર્મપુદ્ગલોની સાથે જે સબધ છે તેનું નામ 'બધ' છે, સમસ્ત કર્મોના આત્મામાથી ક્ષય થવો તેનું નામ મોક્ષ છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કર્મોના અસ્તિત્વમાં જીવની જે અવસ્થા

विशेषाः, गन्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषाः, तदादिभिः = तत्प्रभृतिभिर्दवगणैः
 “ निग्गयाओ पावयणाओ ” नैर्ग्रथात् प्रवचनात् “ अणइक्कमणिज्जा ” अनति-
 क्रमणीयाः=अति कामयितुमशक्याः निर्ग्रन्थप्रवचनात्—चालयितु देवाद्योऽपि न
 समर्था भवन्तीति भावः । पुनश्चते श्रमणोपासकाः कीदृशाः ? इत्याह—“ निग्गंथे
 पावयणे ” नैर्ग्रन्थे—प्रवचने “ निस्सकिया ” निस्सङ्किताः=शङ्कारहिताः नैर्ग्रन्थे
 प्रवचने इदमित्थ नेत्थवेतिरूपा न काऽपि तेषा शङ्कार्चते इति भावः । “ निक्क
 खिया ” निष्फाक्षिताः, काङ्क्षा=परमताभिलाषः, तद्रहिता, परमतानभिलाषिण
 इत्यर्थः ‘निच्चित्तिगिच्छिया’ निर्विचिक्खित्तिता विचिक्खित्ता=फल प्रतिसन्देहः तेन
 वर्जिताः—फलसन्देहरहिता इत्यर्थः । ‘लद्धहा’ लब्धार्थाः अर्थ श्रवणात्, ‘ गद्दियट्ठा’

इत्यादि देवगण भी (अणइक्कमणिज्जा) रचमात्र चलाने के लिये समय
 नहीं हो सकते थे । ये श्रमणोपासक (निग्गंथे पावयणे) उस निर्ग्रन्थ
 प्रवचन में (निस्सकिया) शकारहित थे यह इस प्रकार से है कि नहीं
 है इस प्रकार के सदेह से रहित थे । (निक्कखिया) परमत को अपनाने
 की भावना इनके अन्तः करण में स्वप्न में भी नहीं होती थी । निच्चि-
 त्तिगिच्छिया) जैनधर्म प्रतिपादित मार्ग का अनुष्ठान निष्फल होता है
 इस प्रकार फल में सदेह इनके चित्त में नहीं था (लद्धहा) अर्थ के
 श्रवण से ये लब्धार्थ थे । (गद्दियट्ठा) अर्थ के अवधारण से ये गृहीतार्थ
 थे । (पुच्छियट्ठा) जिस अर्थ में इन्हें सदेह होता था उस अर्थ को ये
 छूटकर निश्चय कर लेते थे । अतः ये पृष्ट अर्थ का इन्हें अच्छी तरह से

विगेरे आरे व्यन्तर विशेष छे गरुड-गरुडनायिहवाणा सुवर्णकुमार, गधर्व
 अने महोरग ओ पणु व्यन्तरविशेष छे इत्यादि देवगणु पणु (अणइक्कम-
 णिज्जा) तेभने रचमात्र पणु अलायमान उरवाने समर्थ नइता ते श्रमणो
 पासके (निग्गंथे पावयणे) निर्ग्रंथ प्रवचनमा (निस्सकिया) शकारहित इता
 -ते द्वारा प्रतिपादित तत्त्वोभा तेभने कोर्ष पणु प्रकारेना सदेह थतो नही
 (निक्कखिया) पर भतने आपताववानी धम्मा तेभने स्वप्नमा पणु थती नही
 (निच्चित्तिगिच्छिया) “ जैनधर्ममा प्रतिपादित मार्गानु अनुष्ठान निष्फल नय
 छे, ” ओवे इण विशेषेना सदेह तेभना चित्तमा कही उद्भूतवतो नही (लद्धहा)
 अर्थना श्रवणने लीधे तो लब्धार्थ इता (गद्दियट्ठा) अर्थना अवधारणुथी
 तेओ गृहीतार्थ इता (पुच्छियट्ठा) ओ अर्थमा तेभने सदेह थतो ते अर्थ
 जानीने छूडीने पोताना सदेहनु तेओ निवाणु करता इता तेथी तेओ पृष्टार्थ

“असहेज्जा” असहाय्याः—अविद्यमान साहाय्य=देवादिसाहाय्य स्वस्यैव धर्मज्ञ
 नित सामर्थ्यातिशयात् येषां ते तथा । यद्वा ‘स्वयं कृतं कर्मस्वयमेव भोक्तव्यम्’
 इति ज्ञात्वा मनोदोषव्याभावात् परसः साहाय्यनपेक्षा इत्यर्थः । “ देवा-सुर-नाग
 -जक्ख-रक्खस-किन्नर किं पुरिस-गरुड-गधव्व-महोरगा-इएहिं देवगणेहिं ”
 देवा-सुर-नाग-सुपर्ण-यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुष-गरुड-गन्धर्व - महोरगा-
 दिभिर्देवगणैः, तत्र-देवा.=वैमानिकाः, असुरा =असुरकुमाराः, नागा =नागकुमाराः,
 ‘असुरानागाः’ इमे उभये भवनपतयः, यक्षा. राक्षसा किन्नराः किंपुरुषाः,
 एते चत्वारो व्यन्तरविशेषा, गरुडाः=गरुडचिह्नयुक्ताः सुपर्णकुमाराः भवनपति
 अन्तःकरण में यह पूर्णरूप से विश्वास था कि अपने ही धर्म के सेवन
 से जनित सामर्थ्यरूप अतिशय के सिवाय जीव का सहायक और कोई
 नहीं है, यदि सहायक कोई है तो वह एक अपने द्वारा सेवित धर्म है,
 अतः ये देवादिकों की सहायता की चाहना नहीं रखते थे । अथवा—स्वयं
 कृतं कर्म जीव स्वयं ही भोगता है ऐसा जानकर अपने कृत कर्म के
 फल भोगने में उनके मन में दुर्बलता नहीं आती थी और ऐसी दुर्बलता
 के न आने से वे कृतकर्म के फल के भोगने में पर की सहायता की
 आकांक्षा भी नहीं रखते थे, निर्ग्रन्थ प्रवचन में ये श्रमणोपासक इतने
 अधिक दृढ़ थे कि इन्हें उस (निगयाओ पावयणाओ) निर्ग्रन्थप्रवचन
 से (देवासुर नागजक्ख रक्खसस किन्नर किं पुरिस गरुड गधव्वमहोरगा-
 इएहिं देवगणेहिं) देव-वैमानिक देव तथा असुर कुमार, नागकुमार,
 यक्ष राक्षस, किन्नर किंपुरुष ये यक्ष आदि चार व्यन्तरविशेष गरुड-
 गरुडके चिह्नवाले सुपर्णकुमार, गधर्व, और महोरगा ये व्यन्तर विशेष

ज्ञाता होता “असहेज्जा” तेमना हृदयमा ओ वात पर हूँ श्रद्धा होती के
 धर्मना सेवनथी उत्पन्न थयेल सामर्थ्य सिवाय लवनो कोछ पणु अन्य सडा
 थक नथी तेथी तेओ देवादिक्की सहायतानी धन्धा राभता नही तेओ
 समजता हुता के धर्म सिवाय लवनो कोछ पणु भीजे सहायक डोतो नथी
 अथवा तेओ समजता हुता के पोते करेला कर्मोना इण लवे लोगववा पडे
 छे तेथी पोते करेला कर्मोना विपाक लोगवता तेमना मनमा दुर्बलता आवती
 नही, अने दुर्बलता नही आववाथी कृतकर्मोनु इण लोगववामा अन्य कोछनी
 पणु भददनी आकाक्षा राभता नही निर्ग्रन्थ प्रवचनमा ओ श्रावडोने ओटली
 हूँ श्रद्धा होती के “ निगयाओ पावयणाओ ” निर्ग्रन्थ प्रवचनथी
 (देवासुरनागजक्खरक्खसकिन्नरकिंपुरिसगरुडगधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं) वैमानि
 कादि देवा, असुरकुमारे, नागकुमारे, यक्ष, राक्षस, किन्नर, किंपुरुष आ यक्ष

विशेषाः, गन्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषाः, तदादिभिः = तत्प्रभृतिभिर्द्वगणैः
 “ निग्गथाओ पावयणाओ ” नैर्ग्रथात् प्रवचनात् “ अणइकमणिज्जा ” अनति-
 क्रमणीयाः=अति क्रामयितुमशक्याः निर्ग्रन्थप्रवचनात्—चालयितु देवादयोऽपि न
 समर्था भवन्तीति भावः । पुनश्चते श्रमणोपासकाः कीदृशाः ? इत्याह—“ निग्गंथे
 पावयणे ” नैर्ग्रन्थे—प्रवचने “ निस्सकिया ” निश्शङ्किताः=शङ्कारहिताः नैर्ग्रन्थे
 प्रवचने इदमित्थ नेत्थवेतिरूपा न काऽपि तेषा शङ्कापत्तते इति भावः । “ निक्क
 खिया ” निष्कालिताः, काङ्क्षा=परमताभिलाष, तद्रहिताः परमतानभिलाषिण
 इत्यर्थः ‘निव्वित्तिगिच्छिया’ निर्विचिकित्सिता विचिकित्सा=फल प्रतिसन्देहः तेन
 वर्जिताः—फलसन्देहरहिता इत्यर्थः । ‘लद्धट्ठा’ लब्धार्थाः अर्थ श्रवणात्, ‘ गहीयट्ठा’

इत्यादि देवगण भी (अणइकमणिज्जा) रचमात्र चलाने के लिये समर्थ
 नहीं हो सकते थे । ये श्रमणोपासक (निग्गंथे पावयणे) उस निर्ग्रन्थ
 प्रवचन में (निस्सकिया) शकारहित ये यह इस प्रकार से है कि नहीं
 है इस प्रकार के सदेह से रहित थे । (निक्कखिया) परमत को अपनाने
 की भावना इनके अन्तःकरण में स्वप्न में भी नहीं होती थी । निव्वि-
 त्तिगिच्छिया) जैनधर्म प्रतिपादित मार्ग का अनुष्ठान निष्फल होता है
 इस प्रकार फल में सदेह इनके चित्त में नहीं था (लद्धट्ठा) अर्थ के
 श्रवण से ये लब्धार्थ थे । (गहीयट्ठा) अर्थ के अवधारण से ये गृहीतार्थ
 थे । (पुच्छियट्ठा) जिस अर्थ में इन्हें सदेह होता था उस अर्थ को ये
 छूटकर निश्चय कर लेते थे । अतः ये पृष्ठ अर्थ का इन्हें अच्छी तरह से

विगेरे आरे व्यन्तर विगेष छे गरुड-गरुडनायिह्णवाणा सुवर्णकुमार, गधर्वा
 अने महोरग ओ पण्य व्यन्तरविशेष छे इत्यादि देवगण पण्य (अणइकम-
 णिज्जा) तेभने रचमात्र पण्य चलायमान उरवाने समर्थ नइता ते श्रमणो
 पासके (निग्गंथे पावयणे) निर्ग्रंथ प्रवचनमा (निस्सकिया) शकारहित इता
 -ते द्वारा प्रतिपादित तत्त्वोभा तेभने कोर्ध पण्य प्रकारने सदेह थते नइी
 (निक्कखिया) पर मतने आपनाववानी धन्धा तेभने स्वभमा पण्य थती नइी
 (निव्वित्तिगिच्छिया) “ जैनधर्ममा प्रतिपादित मार्गनु अनुष्ठान निष्फल नय
 छे, ” ओयो इण विशेषे सदेह तेभना चित्तमा कइी उद्वलवतो नइी (लद्धट्ठा)
 अर्थना श्रवणने लीधे तो लब्धार्थ इता (गहीयट्ठा) अर्थना अवधारणथी
 तेओ गृहीतार्थ इता (पुच्छियट्ठा) ते अर्थमा तेभने सदेह थते ते अर्थ
 सानीने पृथीने चोताना सदेहनु तेओ निर्वाण करता इता तेथी तेओ पृथार्थ

“असहेज्जा” असहाय्याः—अविद्यमान साहाय्य=देवादिसाहाय्य स्वस्यैव धर्मजनित सामर्थ्यातिशयात् येषां ते तथा । यद्वा ‘स्वयं कृतं कर्मस्वयमेव भोक्तव्यम्’ इति ज्ञात्वा मनोदोषव्याभावात् परसःसाहाय्यानपेक्षा इत्यर्थः । “ देवा-सुर-नाग-जकल-रक्खस-किन्नर किं पुरिस-गरल-गधव्व-महोरगा-इएहि देवगणेहि ” देवा-सुर-नाग-सुवर्ण-यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुष-गरुड-गन्धर्व - महोरगादिभिर्देवगणैः, तत्र-देवाः=वैमानिकाः, असुराः=असुरकुमाराः, नागाः=नागकुमाराः, ‘असुरानागाः’ इमे उभये भवनपतयः, यक्षाः, राक्षसाः किन्नराः किंपुरुषाः, एते चत्वारो व्यन्तरविशेषाः, गरुडाः=गरुडचिह्नयुक्ताः सुवर्णकुमाराः भवनपति अन्तःकरण में यह पूर्णरूप से विश्वास था कि अपने ही धर्म के सेवन से जनित सामर्थ्यरूप अतिशय के सिवाय जीव का सहायक और कोई नहीं है, यदि सहायक कोई है तो वह एक अपने द्वारा सेवित धर्म है, अतः ये देवादिकों की सहायता की चाहना नहीं रखते थे । अथवा—स्वयं कृतं कर्म जीव स्वयं ही भोगता है ऐसा जानकर अपने कृत कर्म के फल भोगने में उनके मन में दुर्बलता नहीं आती थी और ऐसी दुर्बलता के न आने से वे कृतकर्म के फल के भोगने में पर की सहायता की आकांक्षा भी नहीं रखते थे, निर्ग्रन्थ प्रवचन में ये श्रमणोपासक इतने अधिक दृढ़ थे कि इन्हें उस (निगथाओ पावयणाओ) निर्ग्रन्थप्रवचन से (देवासुर नागजकल रक्खसस किन्नर किं पुरिस गरल गधव्वमहोरगा-इएहि देवगणेहि) देव वैमानिक देव तथा असुर कुमार, नागकुमार, यक्ष राक्षस, किन्नर किंपुरुष ये यक्ष आदि चार व्यन्तरविशेष गरुड-गरुडके चिह्नवाले सुवर्णकुमार, गन्धर्व, और महोरग ये व्यन्तर विशेष

ज्ञाता जाता “असहेज्जा” तेमना इदयमा ए वात पर दृढ श्रद्धा इती के धर्मना सेवनथी उत्पन्न थयेल सामर्थ्य सिवाय एवनेो कोछ पणु अन्य सहायक नथी तेथी तेओ देवादिक्की सहायतानी धरुण राभता नडी तेओ समजता इता के धर्म सिवाय एवनेो कोछ पणु जीने सहायक डोतो नथी अथवा तेओ समजता इता के पोते करेला क्रमोना इण एवे लोगववा पडे छे तेथी पोते करेला क्रमोना विपाक लोगवता तेमना मनमा दुर्बलता आवती नडी, अने दुर्बलता नडी आववाथी कृतकर्मोतु इण लोगववामा अन्य कोछनी पणु भददनी आकाक्षा राभता नडी निर्ग्रन्थ प्रवचनमा ए श्रावडोने ओटली दृढ श्रद्धा इती के “निगथाओ पावयणाओ” निर्ग्रन्थ प्रवचनथी (देवासुरनागजकलरक्खसकिन्नरकिंपुरिसगरुलगधव्वमहोरगाइएहि देवगणेहि) वैमानिकादि देवाः, असुरकुमाराः, नागकुमाराः, यक्ष, राक्षस, किन्नर, किंपुरुष आ भक्ष

वर्णयति—“ उमिय फलिहा ” उच्चिःतस्फटिका स्फटिकमन्त्रिर्मलान्तः करणाः

यद्वा— उच्चिःतः = गृहद्वारादपगत परिधो येषां ते तथा — औदा-
यातिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणां गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः ।
एतावदेव न किन्तु “ अत्रगुणद्वारा ” अत्रगुणद्वाराः रूपाटादिभिरस्थगित-
द्वाराः दानार्थं मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थः । ‘ चियत्तते उरधरप्पवेसा ” त्यक्ता
न्तःपुरगृहप्रवेशा - त्यक्तः = प्रीत्या प्रदत्तः अन्तःपुरे गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा-
अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीया इत्यर्थः । अथ धर्मारामने ते कीदृशा इति
दर्शयति—“ बहुहिं ” बहुभि = धनेरुप्रकारकैः ‘ सीलव्वयगुणवेरमणपच्च-
क्खाया पोसहोपमासेहिं ” शीलव्रतगुणनिरमणप्रत्याख्यानपोपधोपवासैः,
तत्र शीलानि=सामयिक-देशावकाशिक-पोपध-तिथि सविभागाख्यानि=
व्रतानि=पञ्चाणुव्रतानि, गुण.=शीणि गुणव्रतानि, विरमण = मित्यात्त्वान्निवर्तनम्,

अथ सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणों का कथन करते हुए कहते
हैं—(उमिय फलिहा) इनके अतः करण हमेशा स्फटिक मणिकी तरह
निर्मल अर्थात् पापरहित ये (अत्रगुणद्वारा) इन श्रमणोपासकों के
मकरानों पूज्य दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे । (चिय-
त्तते उरधरप्पवेसा) उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अवि-
श्वास नहीं था । उस कारण वे राजाके अतः पुरमें भी बिना रोक-
टोक जा सकते थे ।

अथ सूत्रकार इस बातको प्रकट करते हैंकि ये श्रमणोपासक (बहुहिं)
अनेक प्रकार के (सीलव्वयगुणवेरमण-पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं)
शील मान सदाचार आदिधर्मानुष्ठानों की आराधना करने में दक्ष-
चित्त रहा करते थे जैसे- सामायिक, देशावकाशिक, पौषध, अतिथि-
सविभगरूप को ये पालते थे । व्रत पाच अणुव्रतों को ये पालते

भिक्षुने प्राप्त कृपावता नहीं भाटे साररहित थे इसे सूत्रकार ते श्रमणो-
पासकाना औदार्य आदि गुणोनु वर्णन करता कहे छे के (उमियफलिहा)
तेमना अतः कश्चो स्फटिक मणिकी भाँडु शुद्ध याने निर्माण अष्टवे के पाप
रहित होता ‘अत्रगुणद्वारा’ तेमना भजनो पुण्यदान भाटे हमेशा उधाडा न
रहेता होता (चियत्तते उरधरप्पवेसा) तेमने आपना जवामा जोधने काँध
पणु प्रकारने सहेक न होता तेथी गन्तना अतः पुग्गा पणु तेओ बिना
शकटोड तेओ जध गजता होता तेओडेवी रीते धर्मोनु आराधन करता,
ते इसे सूत्रकार प्रकट कहे छे

(बहुहिं) अनेक प्रकारना (सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं)
धर्मानुष्ठानोनी आराधना करता होता सामायिक, देशावकाशिक, पौषध, अने अतिथि
स विभाग रूप शीलोनु तेओ पालन करता होता, पाच अणुव्रतोनु तेओ पालन करता

गृहीतार्थाः अर्थावधारणात्, "पुच्छियद्वा" पृष्टार्थाः सन्धिभार्यस्य प्रश्नकरणात्
 "अभिगयद्वा" अभिगतार्थाः=पृष्टार्थस्यापरोधात्, 'विणिच्छियद्वा' विनिश्चितार्था
 भर्थावधारणेन पदार्थानां विनिश्चयात्, "अद्विमिजपेमाणुरागरक्ता" अस्थिमज्जा
 प्रेमानुरागरक्ताः-अस्थीनि='हड्डी' इति प्रसिद्धानि, मज्जा=अस्थानां मध्यगतो
 धातुविशेषः तासु अस्थिमज्जासु प्रेमानुरागेण-प्रवचनस्य प्रेमरूपानुरागेण रक्ताः
 रञ्जिताः प्रवचनस्य प्रेम्णाऽनुरागेण च तेषामात्मप्रदेशास्तन्मयाजाता इत्यर्थः।
 एतादृशाः सन्तोऽन्यान् पुत्रादीन् वा प्रति एवमकथयन् "अयमाउसो" इदमायु-
 ष्मन्त' हे आयुष्मन्तः इदं 'निर्ग्रथे पावयणे' नैर्ग्रन्थ प्रवचनम् "अद्वे" अर्थ-
 मोक्षस्य कारणम्, अत एव "अय परमद्वे" इदं परमार्थः-मोक्षकारणभूतत्वादिव
 नैर्ग्रन्थ प्रवचन प्रमार्थःसारभूतमित्यर्थ, "सेसेअणद्वे" शेषमनर्थम् शेष=नैर्ग्रन्थ
 प्रवचनभिन्न कुप्रवचनम् अनर्थम्=मोक्षबाधकत्वान्निष्प्रयोजनमिति! पुनस्तानेव

बोध हो जाता था इसलिये ये अभिगतार्थ थे। (विणिच्छियद्वा) अर्थ की
 अवधारणा से पदार्थों का ये निश्चय करते थे इसलिये विनिश्चितार्थ
 थे। (अद्विमिजपेमाणुरागरक्ता) अस्थि नाम हड्डी का और मज्जा हड्डियों
 के मध्यगत धातु विशेष का है इनकी हड्डी मज्जा धर्म के अनुराग से
 रगी हुई थी, प्रवचन के प्रति इनके आत्मप्रदेशों में प्रेम और अनुराग
 था। अर्थात् इनकी आत्मा के प्रदेश प्रवचन मय ही थे। जब ये श्रम
 णोंपासक ऐसे थे-तब ही ये अपने-अपने पुत्रदि कों से समय २ पर
 ऐसा कहा करने थे कि-(अयमाउसो निर्ग्रथे पावयणे) हे चिरजीवो!
 यह निर्ग्रथ प्रवचन (अद्वे) मोक्षरूप अर्थका कारण है। अतएव (अय
 परमद्वे) यह सारभूत है। (सेसे अणद्वे) इस निर्ग्रन्थप्रवचन से भिन्न
 जो कुप्रवचन हैं वे मोक्ष के बाधक होने से निष्प्रयोजन हैं।

इता (अभिगयद्वा) पूछेला अर्थने तेमने सारी रीते बोध थतो इतो तेथी
 तेज्जोने अलिगतार्थ विशेषणु लगोडयु छे (विनिच्छियद्वा) अर्थनी अवधा
 रणुथी तेज्जो पदार्थोने निश्चय करता इता, तेथी तेज्जो विनिश्चितार्थ इता
 (अद्विमिजपेमाणुरागरक्ता) अस्थि जेटले डाडका अने अस्थिनी वच्ये रडेली
 धातु विशेषणु नम भवण छे तेमना अस्थिमज्जा धर्मना रगे रगायेला
 इता निर्ग्रथ प्रवचन प्रत्ये तेमना आत्म प्रदेशोभा प्रेम अने अशानुग
 इतो जेटले के तेमना आत्मप्रदेशो प्रवचनमय व इता तेथी व तेज्जो
 तेमना पुत्रादिकोने वारवार जेवु कक्षा करता के (अयमाउसो निर्ग्रथे पावयणे)
 हे आयुष्मानो! आ निर्ग्रथ प्रवचन (अद्वे) मोक्षरूप अर्थने प्राप्त
 कशवनारु छे तेथी व (अय परमद्वे) तेसारभूत छे (सेसे अणद्वे) आ
 निर्ग्रथ प्रवचन सिवायना जीन जे प्रवचनो छे ते कुप्रवचनो छे ते

वर्णयति—“ उमिय फलिहा ” उच्छ्रितस्फटिका स्फटिकत्रिर्मलान्तः करणाः

यद्वा— उच्छ्रितः = गृहद्वारादपगत परिधो येषां ते तथा — औदार्यातिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणां गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः । एतावदेव न किन्तु “ अगुयदुवारा ” अप्राप्तद्वाराः रूपाटादिभिरस्थगितद्वाराः दानार्थं मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थः । ‘ चियत्तते उरपरप्पवेसा ’ त्यक्ता न्तःपुरगृहप्रवेश-त्यक्त-प्रीत्या प्रदत्तः पुन्तपुरे गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा-अतिधार्मिकतया सर्वत्रानागङ्कनीया इत्यर्थः । अथ धर्मांशधने ते कीटशा इति दर्शयति—“ बहुहिं ” बहुभि = अनेकप्रकारकैः ‘ सीलव्वयगुणवेरमणपच्चुक्खाया पोसहोववासेहिं ” शीलव्रतगुणविरमणप्रत्यारयानपोपधोपवासैः, तत्र शीलानि=सामयिक-देशावकाशिक-पौष-तिथि सविभागाख्यानि=व्रतानि=पञ्चाणुव्रतानि, गुणः=त्रीणि गुणव्रताति, विरमण = मिथ्याज्ञानिपत्तनम्,

अथ सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणों का कथन करते हुए कहते हैं—(उस्सिय फलिहा) इनके अतःकरण हमेशा स्फटिक मणिकी तरह निर्मल अर्थात् पापरहित ये (अगुयदुवारा) इन भ्रमणोपासकों के मकानों पर्यन्त दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे । (चियत्तते उरपरप्पवेसा, उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अविश्वास नहीं था । उस कारण वे राजाके अतः पुरमें भी बिना रोक-टोक जा सकते थे ।

अथ सूत्रकार इस बातको प्रकट करते हैंकि ये भ्रमणोपासक (बहुहिं) अनेक प्रकार के (सीलव्वयगुणवेरमण-पच्चुक्खाणपोसहोववासेहिं) शील मान सदाचार आदिधर्मानुष्ठानों की आराधना करने में दत्तचित्त रहा करते थे जैसे- सामयिक, देशावकाशिक, पौष, अतिथि-सविभगरूप को ये पालते थे । व्रत पाच अणुव्रतों को ये पालते

भोक्षणे प्राप्त करावता नहीं भाटे साररहित थे एवं सूत्रकार ते भ्रमणोपासकोंना औदार्य आदि गुणोंनु वर्णन करता उडे थे के (उस्सियफलिहा) तेमना अतः इरहो स्फटिक मणिनी माकड शुद्ध याने निर्माण अटके के पापरहित होता ‘अगुयदुवारा’ तेमना भक्तानो पुण्यदान भाटे हमेशा उधाडा वरहता होता (चियत्तते उरपरप्पवेसा) तेमने आववा ववाभा जोधने काष्ठ पणु प्रजरने सहेड न होता तेथी गजना अतः पुरमा पणु तेओ विना शोधेड तेओ वध गजता होता तेओडेवी रीते धर्मानु आराधन करता, ते ओ सूत्रकार प्रकट करे थे

(बहुहिं) अनेक प्रकारना (सीलव्वयगुणवेरमणपच्चुक्खाणपोसहोववासेहिं) धर्मानुष्ठानानी आराधना करता होता सामयिक, देशावकाशिक, पौष, अने अतिथि सविभाग इप शीलानु तेओ पालन करता होता, पाच अणुव्रतानु तेओ पालन करता

गृहीतार्थाः अर्थावधारणात्, "पुच्छियद्वा" पृष्ठार्थाः सन्धिभ्यार्थस्य प्रश्नकरणात्
 "अभिगयद्वा" अभिगतायाः=पृष्ठार्थस्यावरोधात्, 'विणिच्छियद्वा' विनिश्चितार्था
 अर्थावधारणेन पदार्थानां विनिश्चयात्, "अट्टिमिजपेमाणुरागरत्ता" अस्थिमज्जा
 प्रेमानुरागरक्ताः-अस्थीनि='हड्डी' इति प्रसिद्धानि, मज्जा=अस्थिनां मध्यगतो
 धातुविशेषः तासु अस्थिमज्जासु प्रेमानुरागेण-प्रवचनस्य प्रेमरूपानुरागेण रक्ताः
 रञ्जिताः प्रवचनस्य प्रेम्णाऽनुरागेण च तेषामात्मप्रदेशास्तन्मयानाता इत्यर्थः ।
 एतादृशाः सन्तोऽन्यान् पुत्रादीन् वा प्रति एवमकथयन् "अयमाउसो" इदमायु-
 ष्मन्त' हे आयुष्मन्तः इदं 'निग्गथे पावयणे' नैर्ग्रन्थ प्रवचनम् "अट्टे" अर्थ-
 मोक्षस्य कारणम्, अत एव "अय परमट्टे" इदं परमार्थः-मोक्षकारणभूतत्वादिव
 नैर्ग्रन्थ प्रवचनं परमार्थःसारभूतमित्यर्थः, "सेसेअणट्टे" श्रेयमनर्थम् शेष=नैर्ग्रन्थ
 प्रवचनमिन्नं कुप्रवचनम् अनर्थम्=मोक्षवाधकत्वान्निष्प्रयोजनमिति ! पुनस्तानेव

बोध हो जाता था इसलिये ये अभिगतार्थ थे । (विणिच्छियद्वा) अर्थ की
 अवधारणा से पदार्थों का ये निश्चय करते थे इसलिये विनिश्चितार्थ
 थे । (अट्टिमिजपेमाणुरागरत्ता) अस्थि नाम हड्डी का और मज्जा हड्डियों
 के मध्यगत धातु विशेष का है इनकी हड्डी मज्जा धर्म के अनुराग से
 रगी हुई थी, प्रवचन के प्रति इनके आत्मप्रदेशों में प्रेम और अनुराग
 था । अर्थात् इनकी आत्मा के प्रदेश प्रवचन मय ही थे । जब ये श्रम
 णोंपासक ऐसे थे-तब ही ये अपने-अपने पुत्रदि कों से समय २ पर
 ऐसा कहा करने थे कि-(अयमाउसो निग्गथे पावयणे) हे चिरजीवो !
 यह निर्ग्रथ प्रवचन (अट्टे) मोक्षरूप अर्थका कारण है । अतएव (अय
 परमट्टे) यह सारभूत है । (सेसे अणट्टे) इस निर्ग्रन्थप्रवचन से भिन्न
 जो कुप्रवचन हैं वे मोक्ष के बाधक होने से निष्प्रयोजन है ।

इत्ता (अभिगयद्वा) पूछेला अर्थने तेमने सारी रीते बोध थतो इतो तेथी
 तेज्जोने अभिगतार्थ विशेषणु लगाउथु छे (विनिच्छियद्वा) अर्थनी अवधा
 रणुथी तेज्जो पदार्थोना निश्चय करता इत्ता, तेथी तेज्जो विनिश्चितार्थ इत्ता
 (अट्टिमिजपेमाणुरागरत्ता) अस्थि अट्टेले हाउडका अने अस्थिनी वज्जे रडेली
 धातु विशेषणु नम मज्जा छे तेमना अस्थिमज्जा धर्मना रगे रगायेला
 इत्ता निर्ग्रथ प्रवचन प्रत्ये तेमना आत्म प्रदेशोभा प्रेम अने अरानुग
 इतो अट्टेले के तेमना आत्मप्रदेशो प्रवचनमय न इत्ता तेथी न तेज्जो
 तेमना पुत्रादिङ्काने वारवार जेवु कथा करता के (अयमाउसो निग्गथे पावयणे)
 हे आयुष्मानो ! आ निर्ग्रथ प्रवचन (अट्टे) मोक्षरूप अर्थने प्राप्त
 करावनाउ छे तेथी न (अय परमट्टे) तेसारभूत छे (सेसे अणट्टे) आ
 निर्ग्रथ प्रवचन सिवायना भीन जे प्रवचने छे ते कुप्रवचने छे ते

वर्णयति—“ उमिय फलिहा ” उच्छ्रितस्फटिका स्फटिकमन्त्रिर्मलान्तः करणाः

यद्वा— उच्छ्रितः = गृहद्वारादपगत परिधो येषां ते तथा — औदा-
र्योतिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणां गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः ।
एतावदेव न किन्तु “ अग्रगुणद्वारा ” अप्राप्तद्वाराः रूपाटादिभिरस्थगित-
द्वाराः दानार्थं मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थः । चियत्तते उरपरणवेसा “ त्यक्ता
न्तपुरगृहप्रवेशा -त्यक्तः=मीत्या प्रदत्त. अन्तपुरे गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा-
अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीया इत्यर्थः । अथ धर्माराधने ते कीदृशा इति
दर्शयति—“ बहुहिं ” बहुभि = अनेकप्रकारकेः ‘ सीलव्यगुणवेरमणपञ्च-
क्खाया पोसहोववासेहिं ” शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासैः,
तत्र शीलानि=सामयिक—देशावकाशिक—पोषध—तिथि सविभागाख्यानि=
व्रतानि=वञ्चाणुव्रतानि, गुणः=वीणि गुणव्रताति, विरमण = मिथ्याद्वान्निवर्तनम्,

अथ सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणों का कथन करते हुए कहते हैं - (उमिय फलिहा) इनके अतःकरण हमेशा स्फटिक मणिकी तरह निर्मल अर्थात् पापरहित ये (अग्रगुणद्वारा) इन भ्रमणोपासकों के मकानों पर्यन्त दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे । (चियत्तते उरपरणवेसा) उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अविश्वास नहीं था । उस कारण वे राजाके अतः पुरमें भी बिना रोक-टोक जा सकते थे ।

अथ सूत्रकार इस बातको प्रकट करते हैंकि ये भ्रमणोपासक (बहुहिं) अनेक प्रकार के (सीलव्यगुणवेरमण-पञ्चक्खाणपोसहोववासेहिं) शील मान सदाचार आदि प्रामाण्यों की आराधना करने में दक्ष-चित्त रहा करते थे जैसे- सामयिक, देशावकाशिक, पौषध, अतिथि-सविनगरूप को ये पालते थे । व्रत पाच अणुव्रतों को ये पालते

भोक्षणे प्राप्त करावता नथी भाटे साररहित ७ उवे सूत्रकार ते भ्रमणोपासको पामकेना औदार्य आदि गुणोनु वर्णन करता उहे छे के (उमियफलिहा) तेमना अतः करणो स्फटिक मणिकी भाँट शुद्ध याने निर्माण अष्टके के पापरहित होता ‘अग्रगुणद्वारा’ तेमना भ्रमणोपुष्यदान भाटे हमेशा उधाडा न रहेता होता (चियत्तते उरपरणवेसा) तेमने आपना जवाभा जोधने काष्ठ पणु प्रजारने सहेड न होता तेथी गन्तना अतः पुरमा पणु तेओ विना शक्यते तेओ नष्ट गन्तता होता तेओडेवी रीते धर्मोनु आराधन करता, ते उवे सूत्रकार प्रकट कते छे

(बहुहिं) अनेक प्रकारना (सीलव्यगुणवेरमणपञ्चक्खाणपोसहोववासेहिं) धर्मोनुष्ठानोनी आराधना करता होता सामयिक, देशावकाशिक, पौषध, अने अतिथि स विभाग रूप शीलानु तेओ पालन करता होता, पाच अणुव्रतोनु तेओ पालन करता

પ્રત્યાખ્યાન=પર્વદિનેષુ ત્યાજ્યાના પરિત્યાગઃપોષધોપવાસઃ પોષ=પુષ્ટિ=ધર્મસ્ય વૃદ્ધિ ધત્તે इति પોષધઃ પર્વદિનાનુષ્ટેયો વ્રતવિશેષઃ, તત્રોપવાસઃ = નિવસન પોષધોપવાસ, ણાં દ્વન્દ્વઃ, વૈ યુક્તા इति ગમ્યતે, અત્ર પોષધોપવાસ इत्यુ-ક્તમ્, સચ પોષધઃ કદા ક્રિયતે ! इत्याह-“ चाउद्दसद्दमुद्दिदृपुण्णमासिणीसु “ चतुर्दशपुष्टमुद्दिष्टपौर्णमासीषु, चतुर्दश्यामप्टम्याम् उद्दिष्टायाम् = अमाना-स्याया पौर्ण-मास्याश्च “ पडिपुण्ण ” प्रतिपूर्णम्-अहोरात्रनिष्पात्र ‘पोसह’ पौषधम् ‘सम्म’ सम्पद् शास्त्रोक्तविधिपूर्वकम् ‘अणुपालेमाणा’ अनुपालयन्त =

થે । ગુણ-ત્રીનગુણવ્રતોં કો યે પાલતે થે । ત્રિરમણ- મિથ્યાત્વ કે સેવન સે યે સદા દૂર રહતે થે । પ્રત્યાખ્યાન ત્યાજ્ય વસ્તુઓં કા યે પરિત્યાગ કરતે થે । પોષધ પોષ નામ પુષ્ટિ કા હૈ-શરીર કી પુષ્ટિ મેં યહા પુષ્ટિ શબ્દ કા અર્થ નહીં લિયા ગયા હૈ કિન્તુ વર્મ કી પુષ્ટિ હોને મેં પુષ્ટિ શબ્દ કા અર્થ લિયા ગયા હૈ પોષધ કરને સે શરીર કી પુષ્ટિ ભલે હી ન હો પર ધર્મ કી પુષ્ટિ-વૃદ્ધિ અવશ્ય હોતી હૈ । અતઃ જિસસે ધર્મ કી પુષ્ટિ હોતી હૈ વહ પોષધ હૈ । યહ પોષધ પર્વ કે દિનોં મેં જો અનુષ્ટેય વ્રતવિશેષ હોતા હૈ તદ્રૂપ હોતા- હસ વ્રતવિશેષ મેં જો ઉપવાસ માને રહના વહ પોષ-ધોપવાસ હૈ । એસા પોષધોપવાસ શબ્દ કા વાચ્યાર્થ હૈ । હસ પોષધોપ-વાસ કો યે કરતે થે । યહ પોષધોપવાસ વે કવ્ય કરતે થે હસકે લિયે સૂત્રકાર પ્રકૃટ કરતે હૈ (चाउद्दसद्दमुद्दिदृपुण्णमासिणीसु) चतुर्दशો के दिन, अष्टमी के दिन, अमावस्या के दिन और पौर्णमासी के दिन ये श्रमणोपासरु हस (पोसહ) પોષધ કો હન તિથિયોં મેં (सम्म) શાસ્ત્રોક્ત

હતા, ત્રણ ગુણવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતાહતા, મિથ્યાત્વના સેવનથી તેઓ સદા દૂર રહેતા હતા, ત્યાજ્ય વસ્તુઓના તેઓ પ્રત્યાખ્યાન લઇને ત્યાગ કરતા હતા (પોષ) એટલે પુષ્ટિ અહીં પુષ્ટિ શબ્દ શરીરની પુષ્ટિના અર્થમાં વપરાયો નથી પણ ધર્મની પુષ્ટિ અર્થમાં તેનો પ્રયોગ કરાયો છે પોષધ કરવાથી શરીરની પુષ્ટિ ભલે થતી ન હોય, પણ ધર્મની પુષ્ટિ તો અવશ્ય થાય છે તેથી જેના દ્વારા ધર્મની પુષ્ટિ થાય તેને પોષધ કહે છે

પર્વના દિવસે ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગ પૂર્વક પોષધશાળામાં રહીને આ વ્રત કરાય છે આ વ્રતવિશેષમાં જે ઉપવાસ-રહેવાનુ-થાય છે તેને પોષ ધોપવાસ કહે છે પોષધોપવાસનો એ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ થાય છે એ પોષધો પવાસ ક્યારે કરાય છે ? “ चाउद्दसद्दमुद्दिदृपुण्णमासिणीसु ” ચૌદસ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે પોષધોપવાસ કરવામાં આવે છે તે શ્રમણોપાસકો “ પોસહ ” એ પોષધવ્રતનુ તે તિથિઓમાં ‘ सम्म ’ શાસ્ત્રોક્ત પૂર્વક

निरन्तर सेवमानाः सन्त 'समणे निग्गये' श्रमणान् निर्ग्रन्थान् "फासुएसणीज्जेण" प्रासुकैपणीयेन-प्रासुकथासौ एपणीययेति-प्रासुकैपणीयः, प्रासुकम्=अचित्तम्, एपणीयम् = निर्दोषम्, तेन तथाविधेन " असणपाणखाडमसाइमेण " अशन पानखाद्यस्वाद्येन तथा " वत्थपडिग्गहकवलपायपुच्छणेण " वस्त्रपतद्ग्रह रम्बलपादप्रोञ्जनेन, तत्र वस्त्र=कार्पासनिर्मितम् पतद्ग्रहः=पात्रम्, कम्बल = प्रसिद्धः, पादप्रोञ्जन=रजोहरणम् तेषा समाहारस्तेन वस्त्रादिना तथा " पीठ-फलगसेज्जासधारणण पीठफलकशय्यासस्तारकेण तत्र पीठम्=आसनम्, फल-कम् पट्टक, पाट्टति प्रसिद्धम् शय्या=वसतिः, यद्वा सार्धं हस्तद्वयप्रमाणआसन-विशेषः, सस्तारकः=शरीरप्रमाणा शय्या एषा समाहारद्वन्द्वः, ततस्तेन तथा " ओसहभेसज्जेण " औषधभैषज्येन, तत्र-औषधम् = एकद्रव्यनिष्पन्न, भैष-ज्यम् = अनेकद्रव्यनिष्पन्न औषधमेव, तेनच " पडिल्लामे माणा " प्रतिलम्भयन्तः =प्रतिलम्भयन्त श्रमणनिर्ग्रन्थेभ्यः प्रासुकैपणीयाहारादीन् वस्त्रपतद्ग्रहादीन् पीठफलकादीन् औषधभैषज्यञ्च वितरन्तः । ' अहापडिग्गहिएहिं " यथाप्रति गृहीतैः=यथाविधिस्वीकृतैः " तवोकम्मेहिं " तपःकर्मभिः = पष्ठाष्टमादि तपो

विधिपूर्वक (पडिपुण्ण) पूर्णरूप से (अणुपालेमाणा) करते थे (समणे निग्गये फासुएसणिज्जे) तथा श्रमण निर्ग्रन्थो को ये हमेशा प्रासुक एपणीय अचित्त निर्दोष (असणपाणखाडमसाइमेण) अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य से तथा (वत्थपडिग्गहकवलपायपुच्छणेण) वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्जन रजोहरण से, तथा-(पीठफलगसेज्जासधारणण) पीठ आसन, फलक-पट्टक पाट, शय्या वसति, अथवा ढाईहायप्रमाण आसन विशेष, सस्तारक-शरीरप्रमाण शय्या से, तथा-(ओसहभेसज्जेण) औषध से-एक द्रव्य निष्पन्न दवा से, भैषज्य से-अनेक द्रव्य निष्पन्न दवा से, (पडिल्लामेमाणा) लानान्वित करते रहते थे । तथा (अहाप डिग्गहिएहिं) यथा प्रतिगृहीत-यथाविधिस्वीकृत (तवोकम्मेहिं) तपः

" पडिपुण्ण " पूज्ये " अणुपालेमाणा " पालन करता होता " समणे निग्गये फासुएसणिज्जेण " तेजो श्रमणु निर्ग्रन्थेने सज प्रासुक एपणीय (अचित्त, निर्दोष) " असणपाणखाडमसाइमेण " अशन, पान, खाद्य अने स्वाद्य तथा " वत्थपडिग्गहकवलपायपुच्छणेण " वस्त्र, पात्र, कम्बल, इलास-पाट, शय्या-पाथरलु अथवा अट्टी डायनी लपाधनु आसन विशेष सस्तारक-शरीर प्रमाण शय्या, तथा " ओसहभेसज्जेण " औषध (अने द्रव्यभाधी जनावेदी दवा) भैषज्य (अनेक द्रव्योभाधी जनावेदी दवा) " पडिल्लामेमाणा " पडो-रायता होता तथा " अहापडिग्गहिएहिं " विधि पूर्वक अजीवार करेला " तवो

પ્રત્યાખ્યાન=પર્વદિનેષુ ત્યાજ્યાના પરિત્યાગઃપોષધોપવાસઃ પોષ=પુષ્ટિ=ધર્મસ્ય વૃદ્ધિ ધત્તે इति પોષઃ પર્વદિનાનુષ્ટેયો વ્રતવિશેષઃ, તરોપવાસઃ = નિવસન પોષધોપવાસ, ણાં દ્વન્દ્વઃ, ટૈ યુક્તા इति ગમ્યતે, અત્ર પોષધોપવાસ इत्यુક્તમ્, સચ પોષધઃ કદા ક્રિયતે ! इत्याહ-“ ચાઝહસદ્મુદ્દિટ્ટપુણ્ણમાસિણીસુ “ ચતુર્દશ્યષ્ટમ્યુદ્દિટ્ટપૌર્ણમાસીપુ, ચતુર્દશ્યામપ્ટમ્યામ્ ઉદ્દિષ્ટાયામ્ = અમાવાસ્યાયા પૌર્ણ-માસ્યાઞ્ચ “ પડિપુણ્ણ ” પ્રતિપૂર્ણમ્-અઠોરાત્રનિપ્પાત્ર ‘ પોસહ ’ પોષધમ્ ‘ સમ્મ ’ સમ્યક્ શાસ્ત્રોક્તવિધિપૂર્ણકમ્ ‘ અણુપાલેમાણા ’ અનુપાલયન્ત =

થે । ગુણ-ત્રીનગુણવ્રતોં કો યે પાલતે યે । ત્રિરમણ- મિથ્યાત્વ કે સેવન સે યે સદા દૂર રહતે યે । પ્રત્યારવાન ત્યાજ્ય વસ્તુઓં કા યે પરિત્યાગ કરતે થે । પોષધ પોષ નામ પુષ્ટિ કા હૈ-શરીર કી પુષ્ટિ મેં યહા પુષ્ટિ શબ્દ કા અર્થ નહીં લિયા ગયા હૈ કિન્તુ ધર્મ કી પુષ્ટિ હોને મેં પુષ્ટિ શબ્દ કા અર્થ લિયા ગયા હૈ પોષધ કરને સે શરીર કી પુષ્ટિ બહે હી ન હો પર ધર્મ કી પુષ્ટિ- વૃદ્ધિ અવશ્ય હોતી હૈ । અતઃ જિસસે ધર્મ કી પુષ્ટિ હોતી હૈ વહ પોષધ હૈ । યહ પોષધ પર્વ કે દિનોં મેં જો અનુષ્ટેય વ્રતવિશેષ હોતા હૈ તદ્રૂપ હોતા- હસ વ્રતવિશેષ મેં જો ડપવાસ માને રહના વહ પોષ- ધોપવાસ હૈ । એસા પોષધોપવાસ શબ્દ કા વાચ્યાર્થ હૈ । હસ પોષધોપ- વાસ કો યે કરતે થે । યહ પોષધોપવાસ વે કન કરતે થે હસકે લિયે સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હે- (ચાઝહસદ્મુદ્દિટ્ટપુણ્ણમાસિણીસુ) ચતુર્દશો કે દિન, અષ્ટમી કે દિન, અમાવસ્યા કે દિન ઓર પૌર્ણમાસી કે દિન યે શ્રમણોપાસક હસ (પોમહ) પોષધ કો હન તિથિયોં મે (સમ્મ) શાસ્ત્રોક્ત

હતા, ત્રણ ગુણવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતાહતા, મિથ્યાત્વના સેવનથી તેઓ સદા દૂર રહેતા હતા, ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો તેઓ પ્રત્યાખ્યાન લઈને ત્યાગ કરતા હતા (પોષ) એટલે પુષ્ટિ અહીં પુષ્ટિ શબ્દ શરીરની પુષ્ટિના અર્થમાં વપરાયો નથી પણ ધર્મની પુષ્ટિ અર્થમાં તેનો પ્રયોગ કરાયો છે પોષધ કરવાથી શરીરની પુષ્ટિ ભલે થતી ન હોય, પણ ધર્મની પુષ્ટિ તો અવશ્ય થાય છે તેથી જેના દ્વારા ધર્મની પુષ્ટિ થાય તેને પોષધ કહે છે

પર્વના દિવસે ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગ પૂર્વક પોષધશાળામાં રહીને આ વ્રત કરાય છે આ વ્રતવિશેષમાં જે ઉપવાસ-રહેવાનુ-થાય છે તેને પોષ ધોપવાસ કહે છે પોષધોપવાસનો એ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ થાય છે એ પોષધો પવાસ ક્યારે કરાય છે ? “ ચાઝહસદ્મુદ્દિટ્ટપુણ્ણમાસિણીસુ ” ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે પોષધોપવાસ કરવામાં આવે છે તે શ્રમણોપાસકો “ પોસહ ” એ પોષધવ્રતનુ તે તિથિઓમાં “ સમ્મ ” શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક

लज्जासंपन्ना, लायसपन्ना जोजस्मिनो यशस्विनो जितक्रोधा जितमाना जितमाया
जितलोभा जितनिद्रा जितेन्द्रिया जितपरीपहाः जीविताशामरणभयविप्रमुक्ता

भगवतो) स्वविर भगवत (पंचहिं अणगारसर्हिं सर्द्धि) पाचसौ
अनगारों के साथ (सपरिबुडा) युक्त होकर (जेणेव तुगिया नयरी)
जहा वह तुगिका नगरी थी (जेणेव पुप्फवडण चेइए) जहा वह पुप्फ
वतिक नामक चैतत्य था (तेणेव उवागच्छति) वहा पर आये। इस
प्रकारसे यहा सम्पन्न लगाना चाहिये। ये क्या करते हुए वहा आये-
सो इसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(अहाणुपुवि चरमाणा,
गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुह सुहेण विहरमाणा) तीर्थकरों कि परपरा से
विचरते हुए, एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विचरते हुए, सुखपूर्वक विहार
करते हुए वहा आये। ये स्थविर भगवत (जाइसपन्न) जातिसम्पन्न
(कुलसम्पन्ना) कुलसम्पन्न (बलसम्पन्ना) बलसम्पन्न (रुवसम्पन्ना)
रूपसम्पन्न (विणयसम्पन्ना) विनयसम्पन्न, (णाणसम्पन्ना) ज्ञानसम्पन्न,
(दसणसम्पन्ना) दर्शनसम्पन्न (चारित्तसम्पन्ना, चारित्रसपन्न (लज्जासप-
न्ना) लज्जासपन्न (लाघवसपन्ना) लाघवसम्पन्न (ओयसी) तेयसी ओज-
स्वी, तेजस्वी (वच्चसी) प्रतापी (जससी) कीर्तियुक्त थे। (जियकोहा)
उन्होंने ने कोय को जीत लिया था (जियमाणा) मान को जीत लिया
था (जियमाया) माया को जीत लिया था (जियलोहा) लोभको जीते

भगवत (पंचहिं अणगारसर्हिं सर्द्धि) पाचसौ अपुगारोनी साथे (सपरिबुडा)
सर्द्धिने (जेणेव तुगिया नयरी जेणेव पुप्फवडण चेइए तेणेव उवागच्छति) ते तुगिका
नगरीनी षडार आवेला पुप्फवतिक चैत्यमा पधार्था तेणो शु करता करता
त्या आव्या, ते ढवे सूत्रकार प्रकट करे छे-(अहाणुपुवि चरमाणा, गामाणुगाम
दूइज्जमाणा, सुह सुहेण विहरमाणा) कभे कभे विहार करता, ओउ गामधी भील
गाम जाता जाता, सुख पूर्वक विहार करता करता तेणो त्या पधार्था ते स्थविर
भगवत (जाइसपन्ना) जाति स पन्न, (कुलसपन्ना) कुल स पन्न, (बलसपन्ना)
रूप स पन्न, (रुवसपन्ना) रूप स पन्न, (विणयसपन्ना) विनययुक्त, (णाण
सपन्ना) ज्ञानधी युक्त, (दसणसपन्ना) दर्शन स पन्न, (चारित्तसपन्ना) चारि-
त्र स पन्न, (लज्जासपन्ना) लज्जा स पन्न, (लाघव सपन्ना) लाघव स पन्न, (ओयसी तेयसी)
ओजस्वी, तेजस्वी, (वच्चसी) प्रतापी अने (जससी) कीर्तियुक्त हुता (जियकोहा)
तेमणे कोबने छती वीधी हुतो (जियमाणा) मानने छती वीधी हुतु, (जियमाया)
मायाने छती हुती, (जियलोहा) लोभने तेमणे छती वीधी हुतो (जियणिहा)

विधानैः “अप्पाण भावेमाणा” आत्मानं भासयन्त तपःकर्मणि सह सयोजयन्तस्ते
श्रमणोपासकाः विहरन्ति, विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ सू-८ ॥

मूलम्—“ तेण कालेण तेण समणं पासावच्चिजा थेरा
भगवंतो जाइसंपन्ना, कुलसपन्ना, वलसपन्ना, रूवसपन्ना,
विणयसपन्ना, णाणसपन्ना, दसणसपन्ना, चारित्तसपन्ना,
लज्जासपन्ना, लाघवसपन्ना, ओयसी तेयसी वच्चसी जयंसी
जियकोहा जिहमाणा जियमाया जियलोहा जियनिहा जिय-
इंदिया जियपरिसहा जीविआसा, मरणभयविमुक्का जाव कु-
त्तियावणभूया, बहुस्सुया, बहुपरिवारा, पचहि अणगारस-
एहि सद्धि सपरिवुडा अहाणुपुठ्वि चरमाणा गामाणुगाम
दूइज्जमाणा, सुहं सुहेण विहरमाणा जेणेव तुगियानयरी
जेणेव पुप्फवईए चेइए तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता,
अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हिता ण सजमेणं तवसा अ-
प्पाण भावेमाणा विहरन्ति ॥ ९ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पार्श्वपत्नीया. स्थिरा भगवन्तो
जातिसपन्ना, कुलसपन्ना, विनयसपन्ना, ज्ञानसपन्ना, दर्शनसपन्नाश्चारित्रसपन्नाः

कर्म द्वारा—षष्ठ, अष्टम आदि तपस्याओ द्वारा (अप्पाण भावेमाणा)
अपनी आत्मा को सयोजित करते हुए (विहरन्ति) रहते थे ॥ सू० ८ ॥
(तेण कालेण) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समणं) उसकाल में और उस
समयमें (पासावच्चिजा) पार्श्वनाथ भगवान के शिष्य के शिष्य (थेरा

कम्मोहिं' तपोकर्म द्वारा (छक, आठम आदि तपस्याओ द्वारा) “अप्पाण
भावेमाणा” योताना आत्माने से वित करता “विहरन्ति” रहता होता ॥ सू० ८ ॥

“तेण कालेण” इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समणं) ते जाणे अने ते समये “पासा
वच्चिज्जा” पार्श्वनाथ भगवान्ना शिष्यना शिष्य (“थेरा भगवतो”) स्थविर

लज्जासपत्ना, लाघवसपत्ना भोजस्विनो यशस्विनो जितक्रोधा जितमाना जितमाया
जितलोभा जितनिद्रा जितेन्द्रिया जितपरीपहाः जीविताशामरणभयविप्रमुक्ता

भगवतो) स्वविर भगवत (पचहिं अणगारसण्हिं सद्धिं) पाचसो
अनगारों के साथ (सपरिवुडा) युक्त होकर (जेणेव तुगिया नयरी)
जहा वह तुगिका नगरी थी (जेणेव पुप्फवडण चेइण) जहा वह पुप्प
वतिक नामक चैतत्य था (तेणेव उवागच्छति) वहा पर आये । इस
प्रकारसे यहा सम्बन्ध लगाना चाहिये । ये क्या करते हुए वहा आये-
सो इसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं—(अहाणुपुव्वि चरमाणा,
गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुह सुहेण विहरमाणा) तीर्थकरों कि परपरा से
विचरते हुए, एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विचरते हुए, सुखपूर्वक विहार
करते हुए वहा आये । ये स्वविर भगवत (जाइसपन्न) जातिसम्पन्न
(कुलसम्पन्ना) कुलसम्पन्न (वलसम्पन्ना) वलसम्पन्न (रुवसम्पन्ना)
रूपसम्पन्न (विणयसम्पन्ना) विनयसम्पन्न, (णाणसम्पन्ना) ज्ञानसम्पन्न,
(दसणसम्पन्ना) दर्शनसम्पन्न (चारित्तसम्पन्ना, चारित्रसम्पन्न (लज्जासप-
त्ना) लज्जासपन्न (लाघवसपत्ना) लाघवसम्पन्न (ओयसी) तेयसी ओज-
स्वी, तेजस्वी (वच्चसी) प्रतापी (जससी) कीर्तियुक्त थे । (जियकोहा)
उन्होंने क्रोध को जीत लिया था (जियमाणा) मान को जीत लिया
था (जियमाया) माया को जीत लिया था (जियलोहा) लोभको जीते

भगवत (पचहिं अणगारसण्हिं सद्धिं) पाचसो अपुगारोनी साथे (सपरिवुडा)
वर्धने (जेणेव तुगिया नयरी जेणेव पुप्फवडण चेइण तेणेव उवागच्छति) ते तु गिडा
नगरीनी णडार आवेला पुप्पवतिक चैतयमा पधार्था तेओ शु करता करता
था आव्या, ते इवे सूत्रकार प्रकट करे छे—(अहाणुपुव्वि चरमाणा, गामाणुगाम
दूइज्जमाणा, सुह सुहेण विहरमाणा) इमे इमे विडार करता, ओउ गामथी भीउ
गाम जाता जाता, सुभ पूर्वउ विडा करता करता तेओ त्या पधार्था ते स्थविर
भगवत (जाइ सपत्ना) नति न पत्त, (कुलसपत्ना) कुल स पत्त, (वलसपत्ना)
वल स पत्त, (रूपसपत्ना) रूप स पत्त, (विणयसपत्ना) विनययुक्त, (णाण
सपत्ना) ज्ञानवी युक्त, (दसणसपत्ना) दर्शन स पत्त, (चारित्तसपत्ना) चारि-
त्रस पत्त, (लज्जासपत्ना) लज्जा स पत्त, (लाघव सपत्ना) लाघवस पत्त, (ओयसी तेयसी)
ओयस्वी, तेजस्वी, (वच्चसी) प्रतापी अने (जससी) कीर्तियुक्त हुता (जियकोहा)
तेमणे डोधने छती वीधो हुतो (जियमाणा) मानने छती वीधु हुतु, (जियमाया)
मायाने छती हुती, (जियलोहा) डोलने तेमणे छती वीधो हुतो (जियणिहा)

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चमिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृत्ता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्राम द्रवन्त मुख सुखेन विहरन्तो यत्रैव तद्विक्रानगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवग्रहं स्वस्त्यु सयमेन तपसा आत्मान भास्यन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका—“ तेण कालेण तेण समणण ” तस्मिन् काले तस्मिन् समये “ पा सावच्चिञ्जा ” पार्श्वपत्नीया, भगवता पार्श्वनाथस्य सतानीया “ येरा भगवतो ” स्थविरा भगवन्तः सयमयोगे सोदत. साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिहा) निद्रा को जीत लिया था (जियइदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीपहों को जीत लिया था (जीवियासमरण भयविष्णुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये सध रहितये (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत ये और बहुत परिवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवर्तक उद्यान में आनेपर (अहा पडिरूव ओगगह ओगिण्हत्ता) वहावे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) सयम और तप से अपनी आत्माको सयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ—‘ तेण कालेण तेण समणण ’ उस काल और उस समय में (पासावच्चिञ्जा) पार्श्वनाथ के सतानीय ‘ येरा भगवतो ’ स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो सयम योग से शिथिलहोते

निद्राने छूटी लीधी હતી, (જિયઈદિયા) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી, (જિય પરીસહા) અનેપરીપહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (જીવિયાસમરણ ભયવિષ્ણુક્કા) તેઓ અધા જીવનની આશાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (જાવ કુત્તિયાવણભૂયા) તેઓ કુત્રિકાપણ “ ન્યા યપ્પી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન ” સમાન હતા “ बहुस्सुया बहुपरिवारा ” તેઓ बहुश्रुत હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (उवागच्छित्ता) पुष्पवर्तक उद्यानમાં આવીને (अहापडिरूव ओगगह ओगिण्हत्ता) शास्त्रની આशा मुज्जम वनपालनी आशा लधने (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) તેઓ સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને લાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

टीकार्थ—(तेण कालेण तेण समणण, ते काले અને ते સમયે “ पासव चिञ्जा ” पार्श्वनाथना शिष्यना शिष्य “ येरा भगवतो ” स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त એમને કહે છે કે જેઓ સયમયોગથી શિથિલ થતા અન-

प्रदर्श्य समययोगे स्थिरीकुर्वन्ति ये ते स्थविराः श्रुतवृद्धाः । ते ऋट्टशाः इत्याह—
 “जाइसपन्ना” जातिसपन्नाः जाति = मातृवशः तथा सपन्नाः, “कुलसपन्नाः, कुल
 = शुद्धपैतृको वशः, तेन सपन्नाः “रूपसपन्नाः रूपात्मन मानस तेन युक्ता इत्यर्थः
 “रूपसपन्ना” रूपसपन्ना शरीरसौन्दर्यसम्पन्नाः सदोरममुखवस्त्रिकादि साधुवेष-
 सपन्ना वा । “विणयसपन्ना” विनयसपन्ना = विनययुक्ताः “गाणसपन्ना दस-
 सपन्ना चारित्तसपन्ना” ज्ञानसपन्नाः दर्शनसपन्ना, चारित्रसपन्नाः ज्ञानदर्शनचारित्र्यै
 र्युक्ता इत्यर्थः “लज्जासपन्ना लाघवसपन्ना” लज्जासम्पन्नाः लाघवसम्पन्नाः
 लज्जालाघवयुक्ता इत्यर्थः । तत्र लज्जा-असयमतः सकुच्यमानता समयो वा,
 लाघव द्रव्यतोऽल्पोपधित्वम् भावऋद्ध्यादि गौरवत्यागः “ओजसी” ओजस्विनः
 मनःस्थैर्यैर्युक्ताः ‘तेयसी’ तेजस्विनः शरीरप्रभायुक्ताः ‘वचसी’ वर्चस्विनो

दृष्ट्वा अन्य साधुजनो को इहलोकसन्धी तथा पर लोके सन्धी अपाय-
 अहित प्रकटकर उस समययोगमें उन्हें स्थिर ऋते है। वे स्थविर जो कि
 ‘जाइसपन्ना’ मातृवशरूप जाति से युक्त थे, ‘कुल सपन्ना’ पितासव-
 धी शुद्धवशरूप कुल से युक्त थे ‘वलसपन्ना’ मानसिक बल से युक्त
 थे ‘रूपसपन्ना’ शरीरसौन्दर्य से, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप साधु
 वेष से युक्त थे, ‘विणयसपन्ना’ विनय से युक्त थे, ‘गाणसपन्ना दस-
 णसपन्ना चरित्तसपन्ना’ सम्यक्ज्ञान सम्यक् दर्शन और सम्यक् चारित्र
 सम्यग्गतप से युक्त थे, ‘लज्जासपन्ना’ असयम से सकोच करनेरूप अथवा
 समयरूप लज्जा से युक्त थे, अल्प उपधिरूप द्रव्यलाघव से, तथा
 ऋद्ध्यादि गौरव त्यागरूप भावलाघव से युक्त थे, ओजसी’ मनकी
 स्थिरतारूप ओज से युक्त थे, ‘तेयसी’ शारीरिक प्रभारूप तेज से युक्त

साधुजोने आलोड तथा परलोड विषयड अपाय अहित गतापीने ते समय-
 योगमा स्थिर उडे छे -ते स्थविर डे जेयो “जाइसपन्ना” मातृवश सन्धी
 शुद्ध नतिथी युक्त हुता, ‘कुलसपन्ना,’ जेयो पिता सन्धी शुद्धवश
 इप पुणधी युक्त हुता “वलसपन्ना,” जेयो मानसिक अणधी युक्त हुता,
 “रूपसपन्ना” जेयो शरीर सौंदर्यधी तथा सदोरड मुडपत्ती आदि इप
 साधुवेषधी युक्त हुता “विणयसपन्ना” विनयधी युक्त हुता, “गाणसपन्ना
 दसणसपन्ना चरित्तसपन्ना” जेयो सम्यक् ज्ञान’ सम्यक् दर्शन अने सम्यक्
 चारित्रधी युक्त हुता “लज्जासपन्ना लाघवसपन्ना” जेयो समय इप
 लज्जा थी युक्त हुता, अल्प उपधिइप द्रव्य लाघवधी तथा ऋद्धि आदि
 गौरव त्यागइप भावलाघवधी युक्त हुता, “ओजसी” मननी स्थिरता इप
 ज्योन्सधी युक्त हुता, “तेयसी” शारीरिक प्रभारइप तेजधी युक्त हुता,

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चमिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृता यथानुपूर्वीं चरन्तो ग्रामानुग्राम व्रन्त सुख सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुत्रिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीरु चैत्यम् तत्रोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवग्रहणं खलु समयेन तपसा आत्मान भास्यन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका-“ तेण कालेण तेण समणण ” तस्मिन् काले तस्मिन् समय “ पा सावच्चिज्जा ” पार्श्वपत्नीया, भगवता पार्श्वनाथस्य सतानीया “ येरा भगवतो ” स्थविरा भगवन्तः समययोगे सोदत. साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिहा) निद्रा को जीत लिया था (जियइदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीपहों को जीत लिया था (जीवियासमरण भयविष्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये सब रहितये (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपधे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत ये और बहुत परीवार वाले थे। (उवागच्छिता) पुष्पवर्तक उद्यान में आनेपर (अहा पडिरूव ओगगह ओगिण्हत्ता) वहावे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) समय और तप से अपनी आत्माको संयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ-‘ तेण कालेण तेण समणण ’ उस काल और उस समय में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ के सतानीय ‘ येरा भगवतो ’ स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो समय योग से शिथिलहोते

निद्राने श्रुती लीधी હતી, (જિયઈદિયા) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી, (જિય પરીસહા) અનેપરીપહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (જીવિયાસમરણ ભયવિષ્પમુક્કા) તેઓ બધા જીવનની આશાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (જાવ કુત્તિયાવણભૂયા) તેઓ કુત્રિકાપણ “ ન્યા બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન ” સમાન હતા “ વહુસ્સુયા વહુપરિવારા ” તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (ઉવાગચ્છિતા) પુષ્પવર્તક ઉદ્યાનમાં આવીને (અહાપડિરૂવ ઓગગહ ઓગિણિહત્તા) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિહરતિ) તેઓ સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ-(તેણ કાલેણ તેણ સમણ, તે કાળે અને તે સમયે “ પાસવ ચ્ચિજ્જા ” પર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય “ યેરા ભગવતો ” સ્થવિર ભગવત-સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે તેઓ સયમયોગથી શિથિલ થતા અન-

प्रदर्श्य सयमयोगे स्थिरीकुर्वन्ति ये ते स्थविराः श्रुतवृद्धाः । ते ऋट्टशाः इत्याह-
 “जाइसपन्ना” जातिसपन्नाः जाति=मातृशः तथा सपन्नाः, “कुलसपन्नाः, कुल
 =शुद्धपैतृको शः, तेन सपन्ना “वलसपन्नाः बलमत्र मानस तेन युक्ता इत्यर्थः
 “स्वसपन्ना” रूपसपन्ना शरीरसौन्दर्यसम्पन्नाः सदोरङ्गमुखवस्त्रिकादि साधुवेप-
 सपन्ना वा । “विणयसपन्ना” विनयसपन्ना=विनययुक्ताः “णाणसपन्ना दसण-
 सपन्ना चारित्तसपन्ना” ज्ञानसपन्नाः दर्शनसपन्ना. चारित्रसपन्नाः ज्ञानदर्शनचारित्रै-
 र्युक्ता इत्यर्थः “लज्जासपन्ना लाघवसपन्ना” लज्जासम्पन्नाः लाघवसम्पन्नाः
 लज्जालाघवयुक्ता इत्यर्थः । तथा लज्जा-असयमतः सकुच्यमानता सयमो वा,
 लाघव द्रव्यतोऽल्पोपधित्वात् भावऋद्ध्यादि गौरवत्याग. “ओजसी” ओजस्विनः
 मनःस्थैर्यैर्युक्ताः ‘तेजसी’ तेजस्विनः शरीरप्रभायुक्ताः ‘वच्चसी’ वर्चस्विनो

हुण अन्य साधुजनो को इहलोकसपन्धी तथा पर लोक सपन्धी अपाय-
 अहित प्रकटकर उस सयमयोगमें उन्हें स्थिर करते हैं। वे स्थविर जो कि
 ‘जाइसपन्ना’ मातृवशरूप जाति से युक्त थे, कुल सपन्ना ‘पितासव-
 धी शुद्धवशरूप कुल से युक्त थे ‘वलसपन्ना’ मानसिक बल से युक्त
 थे ‘स्वसपन्ना’ शरीरसौन्दर्य से, तथा सदोरङ्गमुखवस्त्रिकादिरूप साधु
 वेप से युक्त थे, ‘विणयसपन्ना’ विनय से युक्त थे, ‘णाणसपन्ना दस-
 णसपन्ना चरित्तसपन्ना’ सम्यक्ज्ञान सम्यक् दर्शन और सम्यक् चारित्र
 सम्यग्गुण से युक्त थे, ‘लज्जासपन्ना’ असयम से सकोच करनेरूप अथवा
 सयमरूप लज्जा से युक्त थे, अल्प उपधिरूप द्रव्यलाघव से, तथा
 ऋद्ध्यादि गौरव त्यागरूप भावलाघव से युक्त थे, ‘ओजसी’ मनकी
 स्थिरतारूप ओज से युक्त थे, ‘तेजसी’ शारीरिक प्रभारूप तेज से युक्त

साधुओंने आवेक तथा परलोक विषयक अपाय अहित गतापीने ते सयम
 योगमा स्थिर करे छे -ते स्थविर जे जेओ “जाइसपन्ना” मातृवश सपन्धी
 शुद्ध नतिथी युक्त हुता, ‘कुलसपन्ना,’ जेओ पिता सपन्धी शुद्धवश
 रूप पुण्ठी युक्त हुता “वलसपन्ना,” जेओ मानसिक गण्ठी युक्त हुता,
 “स्वसपन्ना” जेओ शरीर सौन्दर्यथी तथा सदोरङ्ग मुहपत्ती आदि रूप
 साधुवेधथी युक्त हुता, “विणयसपन्ना” विनयथी युक्त हुता, “णाणसपन्ना
 दसणसपन्ना चरित्तसपन्ना” जेओ सम्यक् ज्ञान’ सम्यक् दर्शन अने सम्यक्
 चारित्रथी युक्त हुता “लज्जासपन्ना लाघवसपन्ना” जेओ सयम रूप
 लज्जा थी युक्त हुता, अल्प उपधि रूप द्रव्य लाघवथी तथा ऋद्धि आदि
 गौरव त्यागरूप भावलाघवथी युक्त हुता, “ओजसी” मनकी स्थिरता रूप
 ओजसथी युक्त हुता, “तेजसी” शारीरिक प्रभारूप तेजथी युक्त हुता,

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृत्ता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्रामं ब्रुवन्त सुखं सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुत्रिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवग्रहं स्वल्पं सयमेन तपसा आत्मानं भासयन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका—“ तेण कालेण तेण समएण ” तस्मिन् काले तस्मिन् समय “ पासावचिज्जा ” पार्श्वनाथीया, भगवता पार्श्वनाथस्य सतानीया “ थेरा भगवतो ” स्थविरा भगवन्तः सयमयोगे सोदत. साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिहा) निद्रा को जीत लिया था (जियइदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीपहों को जीत लिया था (जीवियासमरण भयविप्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये सब रहितये (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत ये और बहुत परिवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवतीक उद्यान में आनेपर (अहा पडिख्व ओगगह ओगिणित्ता) वहा वे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) सयम और तप से अपनी आत्माको संयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ—‘ तेण कालेण तेण समएण ’ उस काल और उस समय में (पासावचिज्जा) पार्श्वनाथ के सतानीय ‘ थेरा भगवतो ’ स्थविर भगवन्त—स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो सयम योग से शिथिलहोते

निद्राने छूती लीधी હતી, (જિયइદિયા) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી, (જિય પરીસહા) અનેપરીપહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (જીવિયાસમરણ ભયવિપ્પમુક્કા) તેઓ બધા જીવનની આકાંક્ષાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (જાવ કુત્તિયાવણભૂયા) તેઓ કુત્રિકાપણ “ જ્યા બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી ડુકાન ” સમાન હતા “ બહુસ્સુયા બહુપરિવારા ” તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (ઉવાગચ્છિત્તા) પુષ્પવતીક ઉદ્યાનમાં આવીને (અહાપડિહ્વ ઓગગહ ઓગિણિત્તા) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિહરતિ) તેઓ સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને લાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ—(તેણ કાલેણ તેણ સમએણ , તે કાળે અને તે સમયે “ પાસવ ચિજ્જા ” પર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય “ થેરા ભગવતો ” સ્થવિર ભગવન્ત—સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે કે જેઓ સયમયોગથી શિથિલ થતા અને

हृत्पहाणा निच्छयपहाणा मद्दपहाणा अज्जपहाणा लाघवपहाणा खेतिपहाणा गुत्तिपहाणा एव विज्जा-मत्त-वेय-वभ-नय-नियम-सच्च-सोय-पहाणा चारुपणा सोहिपहाणा अणियाणा अप्पुस्सुया अत्रहिल्लेस्सा सुसामण्णरया अञ्जि-हृत्पसणवागरणा ” एषा पदाना समग्रह । तत्र “ तत्रपहाणा ” तपः प्रधानाः तपः अनशनादिक द्वादशत्रिंशत् तेन प्रधाना “ गुणपहाणा ” गुणप्रधानाः गुणा = सय-मगुणस्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन सयमग्रहणम् । तपः सयमग्रहणञ्च तपः सयमयो प्रधानतया मोक्षाप्तताभिगानार्थम् । तथा “ करणपहाणा ” करणप्रधानाः, करण-क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूप पिण्डविशुद्ध्यादिसप्तति भेद भिन्नम् तथादि ।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है। इसमें कु त्रिक, आपण ऐसे ये तीन शब्द हैं। कु=पृथ्वी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान। सो जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवश्यकीय वस्तु मिल जाती है, उसी प्रकार से इन स्वविर भगवतो से भी हरेक प्रकार का आत्मकल्याण करने का बोध मिलता था। यद्वा यावत् पद है, यावत् पदसे सगृहीत पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि वारह प्रकार के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान ये, गुणप्रधान-सयमगुणों से ये प्रधान ये, यद्वा गुणपद से सयम का ग्रहण हुआ है, तप और सयम का जो यद्वा ग्रहण किया गया है सो तप और सयम प्रधानरूप से मोक्ष के कारण है इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है। करणप्रधान-चारित्र्य की पुष्टि जिसे की जाती है उसका नाम करण है। यह करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर (७०) भेद होते हैं। जो इन प्रकार से हैं—

‘ कुत्रिकापण ’ उडे उ कु + त्रि + आ ण = कुत्रिकापण कु = पृथ्वी, त्रि = त्रय, आ ण = दुकान जेवी गीते कुत्रिकापणभाथी हरेउ उपयोगी खिन्ने भणी गडे उ जेउ प्रभाण्णे जे स्वविर भगवतो पासेवी पण आत्मकल्याण्ण करवाने हरेउ प्रकारने जेध भणतो डतो अडी “ यावत् ” (पर्यन्त) पद द्वारा नीचिना पढे अडण्ण करायो छे-तपप्रधान तेजो अनशन आदि आर प्रकारने आतरिक तथा णाह्य तपवी युक्त डता, “ गुणप्रधान ” सयम शुलोधी युक्त डता अडी (शुण्ण) पदवी (सयम) अडण्ण करायो छे जे त। अने सयमने अडी अडण्ण करवाना आवेल छे ते तप अने सयम मोक्षना मुख्य साधने गण्णथ छे “ करण प्रधान ” चारित्रनी पुष्टि जेना द्वारा कराय छे तेने कर ण्ण उडे छे ते उरपु उत्तरगुणरूप छे अने पिण्डविशुद्धि आदि तेना ७० भेद छे जे भेदो आ प्रभण्णे छे-

विशिष्टप्रभावशालिन अथवा वर्चस्विनः प्रभाररूपवचनयुक्ताः " जसनी " वर्चस्विनः प्रसिद्धिमन्त. " जियकोहा " जितक्रोधाः " जियमाणा " जितमानाः " जियमाया " जितमायाः " जियलोहा " जितग्रेमा. " जियनिहा " जितनिद्राः " जियइदिया " जितेन्द्रियाः " जिय परिमहा " जितपरीपहा " जीविया समरणभयविष्पमुक्ता " जीवियासमरणभयविष्पमुक्ताः येषां न विद्यते जीवनस्याश्चा तथा मरणभयश्चेति जीवितशा=जीवनेच्छा, मरणभय=मरणभीतिश्च, एतद्वयेन विष्पुक्ताः=रहिताः " जाव कुत्तियावणभूया " यावत् कुत्तियावणभूताः इह यावत् करणात् इह दृश्यम्— " तवष्पहाणा गुणष्पहाणा करणष्पहाणा चरणष्पहाणा निम्न-

ये, ' वचचसी ' विशिष्ट प्रभारूप वर्चस्वसे युक्त ये, प्रभावक वचनवाले ये, ' जससी ' प्रसिद्धिसे युक्त ये—विरघात ये ' जियकोहा ' क्रोध को जीते हुए ये—अर्थात्—उत्तमक्षमारूप धर्म के धारी ये ' जियमाया ' माया को जीते हुए ये—अर्थात्—उत्तम आर्जव धर्मसे युक्त ये ' जियलोहा ' लोभ को जीते हुए ये—अर्थात्—निर्लोभी ये ' जियमाणा ' मानकषाय को जीते हुए ये—अर्थात्—मार्दव धर्म के धारी ये, ' जियनिहा ' निद्रारूप प्रमाद को अपने वश में किये हुए ये अर्थात् उत्पनिद्रो वाले ये ' जियइदिया ' इन्द्रियो पर पूर्ण रूप से अक्रुश रखे हुए ये ' जियपरिसहा ' क्षुधा आदि परीपहों के आने पर आकुलव्याकुल नहीं होते थे। ' जीवियासमरणभयविष्पमुक्ता ' जीवन की आशा और मरण के भय से सर्वथा रहित ये। ' जाव कुत्तियावणभूया ' यावत् ये कुत्तिकावणरूप ये—जिस दुकान से तीनलोक सम्बन्धी प्रत्येक वस्तु

" वचचसी " विशिष्ट प्रभावरूप वर्चस्वथी युक्त होता अथवा प्रभावशाली वाक्पुत्री युक्त होता, " जससी " कीर्तिथी युक्त होता, " जियकोहा " नेमल्ले क्रोधने लुत्थो हुतो—अटले के उत्तम क्षमाशुणुने धारणु करना हुता, " जिय माया " नेमल्ले मायाने लुत्थी हुती—अटले के उत्तम अर्जव धर्मथी युक्त हुता, " जियलोहा " नेमल्ले लोभने लुत्थो हुतो—अटले के तेओ निर्दोषी हुता—जियमाणा " नेमल्ले मानकषाय पर विनय भेगलुत्थो हुतो—अटले के मार्दवधर्मने धारणु करता हुता, " जियनिहा " नेमल्ले प्रमाद रूप निद्राने वश उरी हुती, " जियइदिया " नेमल्ले इन्द्रियो पर विनय भेगलुत्थो हुतो, " जियपरिसहा " क्षुधा आदि परीपहोने लुत्थो हुता परीपहो आपी पडता नेओ मुलता न हुता, " जीवियासमरणभयविष्पमुक्ता " नेओ मरणना लयथी अने लवननी आकाक्षाथी सर्वथा रहित हुता, (जाव कुत्तियावणभूया) नेओ कुत्तिका पणु समान हुता, नेहुतानेथी त्रल्ले लोड सणधी हरेक वस्तु मणी थके छे ते हुताने

हृत्पहाणा निच्छयपहाणा मदप्रपहाणा अज्जप्रपहाणा लाघवपहाणा खेतिप-
हाणा गुत्तिपहाणा एव विज्ञा-मत्त-त्रेय-वभ-नय-नियम-सन्ध-सोय-पहाणा
चारुपहाणा सोहिपहाणा अणियाणा अप्पुस्सुया अग्रहिल्लेस्सा सुसामण्णरया अन्ति-
ह्वसणवागरणा ” एषा पदाना समग्रह । तत्र “ तत्रपहाणा ” तपः प्रधानाः तपः
अनशनदिक द्वादशत्रिय तेन प्रधाना “ गुणपहाणा ” गुणप्रधानाः गुणा =सय-
मगुणस्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन सयमग्रहणम् । तपः सयमग्रहणञ्च तपः सयमयो
प्रधानतया मोक्षार्जताभिगानार्थम् । तथा “ करणपहाणा ” करणप्रधानाः, करण-
-क्रियते चरणभ्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूप पिण्डविशुद्ध्यादिसप्तति
भेद भिन्नम् तथादि ।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है । इसमें कु त्रिक, आपण
ऐसे ये तीन शब्द ह । कु=ग्रयिवी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान । सो
जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवठम्कीय वस्तु मिल जाती है, उसी
प्रकार से इन स्वचिर भगवतो से भी हरेक प्रकार का आत्मकल्याण
करने का बोध मिलता था । यहा यावत् पद है, यावत् पदसे सगृहीत
पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि चारह प्रकार
के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान थे, गुणप्रधान-सयमगुणों से ये
प्रधान थे, यहा गुणपद से सयम का ग्रहण हुआ है, तप और सयम
का जो यहा ग्रहण किया गया है सो तप और सयम प्रधानरूप से
मोक्ष के कारण है इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है ।
करणप्रधान-चारित्र की पुष्टि जिससे की जाती है उसका नाम करण
है । यह करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर
(७०) भेद होते हैं । जो इस प्रकार से हैं—

‘ कुत्रिकापण ’ उडे डे कु + त्रिक + आ णु = कुत्रिकापण कु = गृही, त्रिक =
त्रय, आ णु =दुकान जेवी गीते कुत्रिकापणभाधी हरेड उपयोगी खीन्ने मणी
रुके छे जेअ प्रभाणे जे स्थविर भगवतो पारिथी पणु आत्मकल्याणु करवाने
हरेड प्रकारने बोध भणतो छतो अडी “ यावत् ” (पर्यन्त) पद द्वारा
नीचेना पदो अडणु कराय छे-तपप्रधान तेओ अनशन आदि चार प्रकारने
आतरिक तथा आह्य तपवी युक्त छता, “ गुणप्रधान ” सयम शुद्धी युक्त
छता अडी (शुषु) पदवी (सयम) अडणु कराय छे जे तप अने सयमने
अडी अडणु करवाना आवेल छे ते तप अने सयम मोक्षना मुख्य साधने
गणाय छे अ “ करण प्रधान ” आरित्रनी पुष्टि जेना द्वारा कराय छे तेने कर
णु उडे छे ते उरणु उत्तरगुणरूप छे अने पिण्डविशुद्धि आदि तेना ७० भेद छे
जे बोदो आ प्रभणे छे-

विशिष्टप्रभावशालिन अथवा रचस्मिनः प्रभावजननयुक्ताः “ जससी ” यज्ञ-
स्मिन. प्रसिद्धिमन्तः “ जियकोहा ” जितक्रोधाः “ जियमाणा ” जितमानाः
“ जियमाया ” जितमायाः “ जियलोहा ” जितशोभा. “ जियनिहा ” जित-
निद्राः “ जियइदिया ” जितेन्द्रियाः “ जिय परिमहा ” जितपरीपहा “ जीविया
समरणभयविष्णुका ” जीविताशामरणभयविष्णुकाः येषां न विद्यते जीवनस्याच्चा
तथा मरणभयश्चेति जीविताशा=जीवनेच्छा, मरणभय=मरणभीतिश्च, एतद्वयेन
गिमुक्ताः=रहिताः “ जाव कुत्तियावणभूया ” यावत् कुत्तियावणभूताः इह यावत्
करणत् इह दृश्यम्—“ तवप्पहाणा गुणप्पहाणा करणप्पहाणा चरणप्पहाणा निम्मा

ये, ‘ वच्चसी ’ विशिष्ट प्रभावरूप वर्चस्वसे युक्त ये, प्रभावक वचनवाले
ये, ‘ जससी ’ प्रसिद्धिसे युक्त ये—विख्यात ये ‘ जियकोहा ’ क्रोध को
जीते हुए ये—अर्थात्—उत्तमक्षमारूप धर्म के धारी ये ‘ जियमाया ’
माया को जीते हुए ये—अर्थात्—उत्तम आर्जव धर्मसे युक्त ये ‘ जियलोहा ’
लोभ को जीते हुए ये—अर्थात्—निर्लोभी ये ‘ जियमाणा ’ मानकषाय
को जीते हुए ये—अर्थात्—मार्दव धर्म के धारी ये, ‘ जियनिहा ’ निद्रा-
रूप प्रमाद को अपने वश में किये हुए ये अर्थात् अल्पनिद्रो वाले ये
‘ जियइदिया ’ इन्द्रियो पर पूर्ण रूप से अक्रुश रखे हुए ये ‘ जियपरि-
सहा ’ क्षुधा आदि परीपहों के आने पर आकुलव्याकुल नहीं होते थे ।
‘ जीवियासमरणभयविष्णुका ’ जीवन की आशा और मरण
के भय से सर्वथा रहित थे । ‘ जाव कुत्तियावणभूया ’ यावत् ये
कुत्तिकावणरूप ये—जिस दुकान से तीनलोक सम्बन्धी प्रत्येक वस्तु

“ वच्चसी ” विशिष्ट प्रभाव रूप वर्चस्वसे युक्त होता अथवा प्रभावशाली
वाणीयुक्त होता, “ जससी ” शीर्षीयुक्त होता, “ जियकोहा ” जेभल्ले
कोधने लथे होता—जेठले के उत्तम क्षमाशुभने धारण करनार होता, “ जिय
माया ” जेभल्ले मायाने लथी होती—जेठले के उत्तम अर्जव धर्मसे युक्त
होता, “ जियलोहा ” जेभल्ले दोषने लथे होता—जेठले के तेजो निर्दोषी होता—
‘ जियमाणा ’ जेभल्ले मानकषाय पर विजय भेगलथे होता—जेठले के मार्दवधर्मने
धारण करता होता, “ जियनिहा ” जेभल्ले प्रमाद रूप निद्राने वश करी होती,
“ जियइदिया ” जेभल्ले इन्द्रियो पर विजय भेगलथे होता, “ जियपरीसहा ”
क्षुधा आदि परीपहोने लथे होता परीपहो आनी पडता जेजो सुलता न
होता, “ जीवियासमरणभयविष्णुका ” जेजो मरणना लयथी अने लपननी
आकाक्षथी सर्वथा रहित होता, (जाव कुत्तियावणभूया) जेजो कुत्तिका पण
समान होता, जेइजानेथी जेणे लोड सजधी हरेक वस्तु मणी शके छे ते इजाने

हृत्पहाणा निच्छयपहाणा मदपहाणा अज्जपहाणा लाघवपहाणा खेत्तिपहाणा गुत्तिपहाणा एव विज्ञा-मत्त-वेय-वभ-नय-नियम-सच्च-सोय-पहाणा चारुपहाणा सोहिपहाणा अणियाणा अप्पुस्तुया अग्रहिल्लेस्ता सुसामण्णरया अञ्चि-हृत्पहाणागरणा " एषा पदाना राग्रह । तत्र " तत्रपहाणा " तपः प्रधानाः तपः अनशनदिक द्वादशविध तेन प्रधाना " गुणपहाणा " गुणप्रधानाः गुणा = संयमगुणस्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन सयमग्रहणम् । तपः सयमग्रहणञ्च तपः संयमयो प्रधानतया मोक्षाङ्गताभियानार्थम् । तथा " करणपहाणा " करणप्रधानाः, करण-क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूप पिण्डविशुद्ध्यादिसप्तति भेद भिन्नम् तथादि ।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है। इसमें कु त्रिक, आपण ऐसे ये तीन शब्द ह। कु=पृथिवी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान। सो जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवश्यक वस्तु मिल जाती है, उसी प्रकार से इन स्वविर भगवतों से भी हरेक प्रकार का आत्मकरघाण करने का बोध मिलता था। यद्वा यावत् पद है, यावत् पदसे सगृहीत पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि बारह प्रकार के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान ये, गुणप्रधान-सयमगुणों से ये प्रधान ये, यद्वा गुणपद से सयम का ग्रहण हुआ है, तप और सयम का जो यद्वा ग्रहण क्रिया गया है सो तप और सयम प्रधानरूप से मोक्ष के कारण है इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है। करणप्रधान-चारित्र्य की पुष्टि जिससे की जाती है उसका नाम करण है। यद्वा करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर (७०) भेद होते हैं। जो इस प्रकार से हैं—

' कुत्रिकापण ' उडे उ उ + त्रि + आ णु = कुत्रिकापण कु = पृथ्वी, त्रि = त्रय, आणु=दुकान जेवी नीते कुत्रिकापणभाषी हरेड उपयोगी अन्नि मणी उडे उ ओर प्रभाणे ओ स्थविर भगवतो पासेयी पणु आत्मकव्याणु करवाने हरेड प्रकारने जोध भणतो डतो अडी " यावत् " (पर्यन्त) पद द्वारा नीयेना पदो अडणु करायो छे-तपप्रधान तेओ अनशन आदि षार प्रकारेना आतरिड तथा षाह्य तपवी युक्त डता, " गुणप्रधान " सयम गुणोधी युक्त डता अडी (गुण) पदधी (सयम) अडणु करायो छे जे त । अने सयमने अडी अडणु करवाना आवेल छे ते तप अने सयम मोक्षना मुख्य साधने गणाय छे उ " करण प्रधान " आग्निनी पुष्टि जेना द्वारा कराय छे तेने करण उडे छे ते करण उत्तरगुणरूप छे अने पिण्डविशुद्धि आदि तेना ७० भेद जे जे भेदो आ प्रभो छे-

पिंड विसोही ४ समिह ५, भावण १२ पडिमा १२ य इदियनिरोहो । ५
पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चैव करण (७०) तु ॥ १ ॥

छाया-पिण्ड विशोधिः ४ समितिः ५ भावनाः १२ प्रतिमाश्च १२ इन्द्रिय निरोधः
५ । प्रतिलेखन २५ गुप्तयः ३ अभिग्रहा ४ चैव करण (७०) तु ॥ १ ॥ =

तेन प्रधानाः उत्तरगुणाराधका इत्यर्थः, अतएव " चरणप्यहाणा " चरण
प्रधाना, चरणम्-चर्यते=गम्यते भगोदधेः पर कुल चतुर्दशगुणस्थानावस्थान-
रूपमनेनेति चरणम्=मूलगुणरूप व्रतादि सप्ततिभेदभिन्नम्, तथाहि-

" वय ५ समणधम्म १० सजम १७ वेयावच्च १० च बभगुत्तीओ ९,
णाणा इतिय ३ तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेय (७०) ॥ १ ॥

छाया-व्रत ५ समणधर्म १० सयम १७ वैयावृत्त्य १० च ब्रह्मगुप्तय ९ ।
ज्ञानादित्रिक ३ तपः १२ क्रोधनिग्रहादि ४ चरणमेवत् (७०) ॥ १ ॥

तेन प्रधानाः मूलगुणाराधका इत्यर्थः ।

" पिंड विसोही ४ समिह ५, भावणा १२ पडिमा १२, इदियनिरोहो ५ ।
पडिलेहण २५, गुत्तीओ ३, अभिग्गह ४ चैव करणत्तु ॥ १ ॥,

इस करण से ये प्रधान ये अर्थात् सत्तरगुणों के आरधक थे। इस-
लिये चरण प्रधान थे। जिसके प्रभाव से ससाररूप समुद्र का पार
प्राप्त किया जाता है-अर्थात्-चतुर्दश गुणस्थान में अवस्थानरूप ससार
का पार पाया जाता है वह चरण है, यह चरण मूल गुणरूप होता है।
व्रतादि के भेद से यह भी सत्तर-(७०) प्रकार का रूढ़ा गया है

जैसे-वय ५ समणधम्म १०, सजम १७, वेयावच्च १० च बभगुत्तीओ ।

णाणाइतिय ३, तव १२, कोह निग्गहाई ४ चरणमेय ॥ १ ॥ "

इस चरण से ये प्रधान थे। अर्थात् मूलगुणों के आराधक थे।

पिंड विसोही ४ समिह ५ भावणा १२ पडिमा १२ इदियनिरोहो ५ ।

पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३ अभिग्गह ४ चैव करणत्तु ॥ १ ॥

आ करण्णुथी तेओ युक्त इत्ता-ओटले के उत्तरगुणोना आराधक इत्ता ते
कारण्णु तेओ अरण्णु सपत्त इत्ता ओना प्रभावथी ससार इपी समुद्रने ओणगी
शकय छे-ओटले के ओद गुण्णुस्थानमा अवस्थानइय ससारनेा पार पाभी
शकय छे-तेने अरण्णु ते अरण्णु मूलगुण्णुइय डोय छे व्रतादिना वेदथी
तेना पण्णु नीये प्र, / कार कथा छे-

वय ५ सम

१७ वेयावच्च १० च बभगुत्तीओ

४ चरणमेय ॥ १ ॥

आ अरण्णुथी

मूलगुणोना आराधक इत्ता

“ निग्गहप्पहाणा ” निग्रहप्रधानाः, निग्रहः=इन्द्रियनियमनम्, तेन प्रधानाः वशीकृतेन्द्रिया इत्यर्थः । “ णिच्छयप्पहाणा ” निश्चयप्रधानाः, निश्चयः=अवश्य-
करणीय प्रतिलेखनादिक्रियासीकारः, तत्परिणयो वा, तेन प्रधाना । “ मद्द
वप्पहाणा ” मार्दवप्रधानाः, मार्दव = मृदुता, तेन प्रधानाः, । विनयभासपन्ना
इत्यर्थः । “ अज्जवप्पहाणा ” आर्जवप्रधानाः, आर्जव = सारल्य, तेन प्रधाना
कौटिल्यवर्जिता इत्यर्थः । ननु जितक्रोधादि विशेषणीमार्दवादिप्रधानत्व समायात्येव
ततो मार्दव प्रधानादि विशेषणैः किं प्रयोजनम् ? इत्यत्राह—

जितक्रोधादि विशेषणेषु क्रोधादिनामुदयविफलता प्रोक्ता, अत्र तु तेपा-
मुदयाभावप्वेति न दोषः,

(निग्गहप्पहाणा) इन्द्रियो का नियमन करना इसका नाम निग्रह है,
इस निग्रह से ये प्रधान थे अर्थात्-इन्द्रियो को इन्होंने अपने वश में
कर लिया था। “ णिच्छयप्पहाणा ” अवश्यकरणीय प्रतिलेखनादिक्रि-
याओं का करना अथवा तत्त्वों का निर्णय-करना इसका नाम निश्चय
है। इस निश्चय से ये प्रधान थे (मद्दवप्पहाणा) मृदुता से ये प्रधान थे,
अर्थात् विनयभाव से सम्पन्न थे। (अज्जवप्पहाणा) आर्जव से प्रधान
थे-अर्थात् कूटिलतारूप परिणति से रहित थे।

शका-जितक्रोधादिविशेषणों से ही मार्दवादि धर्मों की प्रधानता
इनमें ज्ञात हो ही जाती है फिर मार्दवादि प्रधानविशेषणों का ग्रहण
करने का क्या तात्पर्य है ?

उत्तर-शका ठीक हैं पर जो जितक्रोधादिविशेषण दिये गये ह उन
से यह बोध होता है कि वे क्रोधादिको के उदय को विफल कर देते थे।

निग्गहप्पहाणा ” इन्द्रियोनु नियमन करवु तेनु नाम निग्रह छे तेमणे
धरयोने वरा उगी लीधी हुती तेयी तेमने निग्रह सपन्न उह्या छे (णिच्छय
प्पहाणा) प्रतिलेखना आदि आवश्यक क्रियाओं करवी अथवा तत्त्वोंको निर्णय करवे।
तेनु नाम “ निश्चय ” छे तेओ ओवा निश्चयवाणा हुता “ मद्दवप्पहाणा ”
तेओ मार्दवथी युक्त हुता ओटवे डे विनयभाववाणा हुता “ अज्जवप्पहाणा ”
तेओ आर्जवशुद्धी युक्त हुता ओटवे डे कूटिलता रूप परिणतिथी रहित हुता

शका—जितक्रोध आदि विशेषणोंथी तेमनामा मार्दव आदि शुष्णोनु
अस्तित्व हुतु तेम नखुी राजाय छे तो मार्दवप्रधान आदि विशेषणोनी
शु उपयोगिता छे ?

उत्तर-शका परापर छे पणु जितक्रोध आदि विशेषणो ओणतावे छे डे
तेओ क्रोधादिना उदयने विफल करी नापता हुता ओटवे डे क्रोधादिकोनी भूणमा

पिंड विसोही ४ समिह ५, भावण १२ पडिमा १२ य इन्द्रियनिरोहो । ५
पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चैव करण (७०) तु ॥ १ ॥

छाया-पिण्ड विशोधिः ४ समितिः ५ भावनाः १२ प्रतिमाश्च १२ इन्द्रिय निरोधः
५ । प्रतिलेखन २५ गुप्तयः ३ अभिग्रहा ४ चैव करण (७०) तु ॥ १ ॥=

तेन प्रधानाः उत्तरगुणाराधका इत्यर्थः, अतएव "चरणप्पहाणा" चरण
प्रधानाः, चरणम्-चर्यते=गम्यते भरोदधेः पर कुल चतुर्दशगुणस्थानावस्थान-
रूपमनेनेति चरणम्=मूलगुणरूप प्रतादि सप्ततिभेदभिन्नम्, तथाहि-

"वय ५ समणधम्म १० सजम १७ वेयावच्च १० च वमगुत्तीओ ९,
णाणा इतिय ३ तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेय (७०) ॥ १ ॥

जाया-प्रत ५ श्रमणधर्म १० समय १७ वैयावृत्त्य १० च ब्रह्मगुप्तय ९ ।
ज्ञानादित्रिक ३ तपः १२ क्रोधनिग्रहादि ४ चरणमेतत् (७०) ॥ १ ॥

तेन प्रधानाः मूलगुणाराधका इत्यर्थः ।

"पिंड विसोही ४ समिह ५, भावणा १२ पडिमा १२, इन्द्रियनिरोहो ५ ।
पडिलेहण २५, गुत्तीओ ३, अभिग्गह ४ चैव करणतु ॥ १ ॥,

इस करण से ये प्रधान ये अर्थात् सत्तरगुणों के आरधक थे। इस-
लिये चरण प्रधान थे। जिसके प्रभाव से सत्साररूप समुद्र का पार
प्राप्त किया जाता है-अर्थात्-चतुर्दश गुणस्थान में अवस्थानरूप सत्सार
का पार पाया जाता है वह चरण है, यह चरण मूल गुणरूप होता है।
प्रतादि के भेद से यह भी सत्तर-(७०) प्रकार का कहा गया है

जैसे-वय ५ समणधम्म १०, सजम १७, वेयावच्च १० च वमगुत्तीओ ।
णाणाइतिय ३, तव १२, कोह निग्गहाई ४ चरणमेय ॥ १ ॥ "

इस चरण से ये प्रधान थे। अर्थात् मूलगुणों के आराधक थे।

पिंड विसोही ४ समिह ५ भावणा १२ पडिमा १२ इन्द्रियनिरोहो ५ ।
पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३ अभिग्गह ४ चैव करणतु ॥ १ ॥

आ करणथी तेओ युक्त इता-ओटले के उत्तरगुणोना आराधक इता ते
कारणे तेओ अरथु सपन्न इता नेना प्रभावथी सत्सार इपी समुद्रने ओण गी
शक्य छे-ओटले के ओह गुणस्थानमा अवस्थानरूप सत्सारने पार पायी
शक्य छे-तेने अरथु कडे छे ते अरथु मूलगुणरूप डोय छे प्रतादिना ओहथी
तेना पथु नीचे प्रभाणे ७० प्रकार कइया छे-

वय ५ समणधम्म १० सजम १७ वेयावच्च १० च वमगुत्तीओ
णाणाइतिय ३, तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेय ॥ १ ॥

आ अरथुथी तेओ युक्त इता ओटले के मूलगुणोना आराधक इता

“ निग्गहप्पहाणा ” निग्रहप्रधानाः, निग्रहः=इन्द्रियनियमनम्, तेन प्रधानाः वशीकृतेन्द्रिया इत्यर्थः । “ णिच्छयप्पहाणा ” निश्चयप्रधानाः, निश्चयः=अवश्य-
करणीय प्रतिलेखनादिक्रियास्वीकारः, तत्रनिर्णयो वा, तेन प्रधाना । “ म्ह
वप्पहाणा ” मार्दवप्रधानाः, मार्दव = मृदुता, तेन प्रधानाः, । विनयभावसपत्ता
इत्यर्थः । “ अज्जवप्पहाणा ” आर्जवप्रधानाः, आर्जव = सारल्य, तेन प्रधाना
कौटिल्यवर्जिता इत्यर्थः । ननु जितक्रोधादि विशेषणैर्मार्दवादिप्रधानत्व समायात्येव
ततो मार्दव प्रधानादि विशेषणैः किं प्रयोजनम् ? इत्यत्राह-

जितक्रोधादि विशेषणेषु क्रोधादिनामुदयविफलता प्रोक्ता, अत्र तु तेषा-
मुदयाभावएवेति न दोषः,

(निग्गहप्पहाणा) इन्द्रियों का नियमन करना इसका नाम निग्रह है,
इस निग्रह से ये प्रधान थे अर्थात्-इन्द्रियों को इन्होंने अपने वश में
कर लिया था। “ णिच्छयप्पहाणा ” अवश्यकरणीय प्रतिलेखनादिक्रि-
याओं का करना अथवा तत्त्वों का निर्णय-करना इसका नाम निश्चय
है। इस निश्चय से ये प्रधान थे (म्हवप्पहाणा) मृदुता से ये प्रधान थे,
अर्थात् विनयभाव से सम्पन्न थे। (अज्जवप्पहाणा) आर्जव से प्रधान
थे-अर्थात् कुटिलतारूप परिणति से रहित थे।

शका-जितक्रोधादिविशेषणों से ही मार्दवादि धर्मों की प्रधानता
इनमें ज्ञात हो ही जाती है फिर मार्दवादि प्रधानविशेषणों का ग्रहण
करने का क्या तात्पर्य है ?

उत्तर-शका ठीक हैं पर जो जितक्रोधादिविशेषण दिये गये हैं उन
से यह घोष होता है कि वे क्रोधादिको के उदय को विफल कर देते थे।

निग्गहप्पहाणा ” इन्द्रियोनु नियमन करणु तेनु नाम निग्रह छे तेभण्णु
ध्रयोने वश उगी वीधी इती तेथी तेभने निग्रह सपत्त उह्या छे (णिच्छय
प्पहाणा) प्रतिलेखना आदि आपस्थउ क्रियाओ करवी अथवा तत्त्वोने निर्णय करवो
तेनु नाम “ निश्चय ” छे तेओ अवा निश्चयवाणा इता “ म्हवप्पहाणा ”
तेओ मार्दवथी युक्त इता अएले के विनयभाववाणा इता “ अज्जवप्पहाणा ”
तेओ आर्जवशुधी युक्त इता अएले के उटिलता इप परिणुतिथी रडित इता

शका-जितक्रोध आदि विशेषणों से ही मार्दव आदि विशेषणों
अस्तित्व इतु तेम जण्णी गकाय छे तो मार्दवप्रधान आदि विशेषणोंनी
शु उपयोगिता छे ?

उत्तर-शका जरावर छे पणु जितक्रोध आदि विशेषणों अएतावे छे के
तेओ क्रोधादिना उदयने विफल करी नापता इता अएले के क्रोधादिकोनी भूषणा

લાઘવપ્પહાણા " લાઘવપ્રધાનાઃ, લાઘવ ક્રિયાનુ દાતૃત્વમ્, તેન પ્રધાનાઃ, ક્રિયાકરણકુશલા इत्यर्थः । " સ્વતિપ્પહાણા " જ્ઞાન્તિ પ્રધાનાઃ, જ્ઞાન્તિઃ=જ્ઞાના, તપા પ્રધાતા ક્ષમાયુક્તા इत्यर्थः, " મુક્તિપ્પહાણા " મુક્તિપ્રધાના, મુક્તિઃ = નિર્લોભતા, તયા પ્રધાનાઃ, નિર્લોભતાયુક્તા इत्यर्थः, મન્ન=મનેન પ્રકારેણ " વિજ્ઞામન્નવેદમ્નનયનિયમસત્ત્વસોયપ્પહાણા " વિદ્યામન્નવેદમ્નનયનિયમ-મસ્ત્યશૌચપ્રધાનાઃ, તન્ન વિદ્યા = રોહિણી પ્રત્તપ્પાદિકા, મન્નઃ = દેવા ધિષ્ઠિતઃ, વેદા, આગમા, બ્રહ્મ = કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મચર્યમ્, નયાઃ=નૈગમા દયઃ, નિયમાઃ = અભિગ્રહાદિરૂપાઃ સત્ય=ત્રીયાત્રીયાદિપદાર્થોના યથાસ્તિસ્વરૂપ

અર્થાત્ ક્રોધાદિકો કી મૂલ મે સત્તા હોને પર મી ઉન્હેં ઉદય રહિત બના દેતે યે । ઉનકી આત્મશક્તિ इतिनी અધિક પ્રવલ યી જો ક્રોધા-દિકો કો મી રોક સકતે યે । ઓર જો માર્દવાદિ પ્રધાનવિશેષ હૈ-વે યર કરતે હૈં કિ ઉનમેં ક્રોધાદિકો કા ઉદયાભાવ ધા । અર્થાત્ ઉનમેં ક્રોધાદિકો કા કમી ઉદય હી નરહી હોતા ધા । 'લાઘવપ્પહાણા' કર્ત-વ્ય ક્રિયાઓ મે વક્ષતા હોના ઇસકા નામ લાઘવ હૈ । ઇસ લાઘવ સે યે પ્રધાન યે, અર્થાત્-કર્તવ્યક્રિયાઓ કે અનુષ્ઠાન કરને મે યે કુશલ યે । 'સ્વતિપ્પહાણા' ક્ષમાધર્મ સે યે પ્રધાન યે, અર્થાત્-ઉત્તમક્ષમા સે યુક્ત યે । 'મુક્તિપ્પહાણા' નિર્લોભતા કા નામ મુક્તિ હૈ ઉસ મુક્તિ સે યે પ્રધાન યે, અર્થાત્-નિર્લોભતા સે યુક્ત યે । ઇસી પ્રકાર સે વિદ્યા-રોહિણી પ્રજ્ઞસિ આદિ વિદ્યા સે, દેવાધિષ્ઠિત મન્નો સે, આગમ રૂપ વેદો સે, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મચર્ય સે, નૈગમાદિરૂપ નયો સે, અભિગ્રહાદિ-

સત્તા હોવા છતાં પણ તેમને ઉદય રહિત બનવી દેતા હતા, તેમની આત્મશક્તિ એટલે બધી પ્રબળ હતી કે તેઓ ક્રોધાદિકોને પણ રોકી શકતા હતા અને માર્દવાદિ શુભ્રાથી તેઓ યુક્ત હતા, એ દ્વારા સૂત્રકાર એમ બતાવે છે કે તેમનામાં ક્રોધાદિકોના ઉદયને અભાવ હતો એટલે કે તેમનામાં કદી પણ ક્રોધાદિકોનો ઉદય થતો નહીં "લાઘવપ્પહાણા" ને ક્રિયાઓ કરવાની હોય તેમાં દક્ષતા હોવી તેનું નામ લાઘવ છે. તેઓ તે લાઘવ સપન્ન હતા એટલે કે ડરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (અનુષ્ઠાનો) કરવામાં તેઓ કુશલ હતા "સ્વતિપ્પહાણા" તેઓ ક્ષમા શુભ્રાથી-યુક્ત હતા "મુક્તિપ્પહાણા" નિર્લોભતા એટલે મુક્તિ તેઓ તે યુક્ત હતા એજ પ્રમાણે વિદ્યાથી-શક્ષિણી પ્રજ્ઞસિ આદિ વિદ્યા મન્નથી, આગમરૂપ વેદોથી, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ નૈગમાદિરૂપ નિયમોથી ભવ અભવ

कथन भाषासमितिरूप या, शौचम् = अन्तःकरणशुद्धि, एतः - त्रियादिगुणै
 प्रधानाः प्रोक्तविद्यामन्त्रादिगुणसपन्ना इत्यर्थः । “ चारुपहाणा ” चारु
 प्रधानाः = प्रशस्तभाषयुक्ताः, शोधिप्रधानाः=सयम—शुद्धियुक्ताः निरतिचार-
 चारित्राराधका इत्यर्थः, अनिदानाः, निदान=स्वर्गादि ऋद्धि मार्थन, तेन रहिताः
 अल्पोत्सुभ्याः=विषयोत्कण्ठारहिताः, अवहिलेक्ष्याः=अविद्यमाना वहिः = सयमावृ
 रहिस्तात् लेश्या=मनोवृत्तिर्येषा ते तथा विशुद्धभावलेक्ष्यायुक्ता इत्यर्थः, सुश्रा-
 मण्यरताः=सुश्रामण्य = निरतिचारचारित्र = तत्र रताः तत्परा शुद्धसयमपालका
 इत्यर्थः, अच्छिद्रप्रश्नव्याकरणा. = अच्छिद्राणि = निर्दूषणानि प्रश्नव्याकरणानि

रूप नियमों से जीव अजीव आदि पदार्थों के यथावस्थित स्वरूप के
 कथनरूप सत्य से, अथवा भाषासमितिरूप सत्य से, अन्तःकरण की
 शुद्धिरूप शौच से, ये सब स्वविर भगवन्त प्रधानथे अर्थात्—इन पूर्वोक्त
 विद्यामन्त्र आदि गुणों से ये युक्त ये तथा ‘ चारुपहाणा ’ प्रशस्त-
 भाषों से ये युक्त ये, ‘ सोहिप्पहाणा ’ शोधिप्रधान थे—सयम की शुद्धि
 से युक्त थे अर्थात्—निरतिचार चारित्र के आराधक थे, ‘ अणियाणा ’
 निदानबन्ध से रहित थे, तपस्यादि के फल में देवादिकों की ऋद्धि की
 प्राप्ति की चाहना करना इसका नाम निदान है । इस निदान से ये
 रहितये । ‘ अप्सुस्मुया ’ विषयों में उत्कण्ठारूप उत्सुकता से ये परे थे ।
 ‘ अवहिलेस्सा ’ सयम से बाहर इनकी मनोवृत्तिरूप लेश्या नहीं थी,
 अर्थात् ये विशुद्धभावलेक्ष्या से युक्त थे । ‘ सुसामण्यरथा ’ निरतिचार
 चारित्ररूप श्रामण्य में ये रत—तत्पर थे, अर्थात्—शुद्धसयम को पाल-
 नकरने वाले थे । ‘ अच्छिद्रपण्हागरणा ’ निरवद्य प्रश्नोत्तर के देने

आदि पदार्थोंना यथार्थ स्वरूपना कथनरूप सत्यथी, अथवा भाषा समितिरूप
 सत्यथी, अत उरलुनी शुद्धिरूप शौचथी, ते स्वविर लगवतो युक्त होता
 तथा “ चारुपहाणा ” तेओ प्रशस्त भाषोथी युक्त होता “ सोहिप्पहाणा ”
 शोधि प्रधान—सयमनी शुद्धिथी युक्त होता ओटले डे निरतिचार चारित्रना
 आराधक होता ‘ अणियाणा ” तेओ निदान बन्धथी रहित होता, तपस्या
 आदिना इणरूपे देवादिनी ऋद्धि आदिनी प्राप्तिनी धन्धा राणवी तेनु नाम
 निदान नियालु डे तेओ ओवा नियालुथी रहित होता “ अप्सुस्मुया ”
 विषयोभा उत्कण्ठारूप आतुरतावी तेओ रहित होता “ अवहिलेस्सा ” सयमनी
 बन्धर तेमनी मनोवृत्ति रूप लेश्या न न होती—तेओ विशुद्ध भावलेक्ष्याथी
 युक्त होता “ सुसामण्यरथा ” निरतिचार चारित्ररूप श्रमण्य पर्यायभा तेओ
 रत होता—ओटले डे तेओ शुद्ध सयमनु पालन करता होता “ अच्छिद्रपण्हा-

લાઘવવ્યવહારા “ લાઘવપ્રધાનાઃ, ક્ષાઘવ ક્રિયાતુ દક્ષત્વમ્, તેન પ્રધાનાઃ, ક્રિયાકરણકુશલા इत्यर्थः । “ સ્વતિપ્પહાણા ” તાન્તિ પ્રધાના., જ્ઞાન્તિઃ=જ્ઞાના, તયા પ્રધાના ક્ષમાયુક્તા इत्यर्थः, “ મુક્તિપ્પહાણા ” મુક્તિપ્રધાના, મુક્તિઃ = નિર્લોભતા, તયા પ્રધાનાઃ, નિર્લોભતાયુક્તા इत्यर्थः, ગ્ન=ગ્નેન પ્રકારેણ “ વિજ્ઞામત્તવેયમ્નયનિયમસત્ત્વસોયપ્પહાણા ” વિદ્યામન્ત્રવેદગ્રન્થનયનિય-મસ્ત્યશોચપ્રધાનાઃ, તન્ન વિદ્યા = રોહિણી પ્રજ્ઞપ્ત્યાદિકા, મન્ત્રઃ = દેવા ધિષ્ટિતઃ, વેદા, આગમા, વ્રહ્મ = કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ વ્રહ્મચર્યમ્, નયાઃ=નૈગમા દયઃ, નિયમાઃ = અભિગ્રહાદિરૂપાઃ સત્ય=ત્રીયાજીવાદિપદાર્થોના યથાસ્તિસ્વરૂપ

અર્થાત્ ક્રોધાદિકો કી મૂલ મે સત્તા હોને પર મી ઉન્હે ઉદય રહિત બના દેતે યે । ઉનકી આત્મશક્તિ હિતિની અધિક પ્રચલ યી જો ક્રોધા-દિકો કો મી રોક સકતે યે । ઓર જો માર્દવાદિ પ્રધાનવિશેષ હૈ-વે યહ કહતે હૈ કિ ઉનમે ક્રોધાદિકો કા ઉદયાભાવ યા । અર્થાત્ ઉનમે ક્રોધાદિકો કા કમી ઉદય હી નહી હોતા યા । ‘ લાઘવવ્યવહારા ’ કર્ત-વ્ય ક્રિયાઓ મે દક્ષતા હોના ઇસકા નામ લાઘવ હૈ । ઇસ લાઘવ સે યે પ્રધાન યે, અર્થાત્-કર્તવ્યક્રિયાઓ કે અનુષ્ઠાન કરને મે યે કુશલ યે । ‘ સ્વતિપ્પહાણા ’ ક્ષમાધર્મ સે યે પ્રધાન યે, અર્થાત્-ઉત્તમક્ષમા સે યુક્ત યે । ‘ મુક્તિપ્પહાણા ’ નિર્લોભતા કા નામ મુક્તિ હૈ ઉસ મુક્તિ સે યે પ્રધાન યે, અર્થાત્-નિર્લોભતા સે યુક્ત યે । ઇસી પ્રકાર સે વિદ્યા-રોહિણી પ્રજ્ઞસિ આદિ વિદ્યા સે, દેવાધિષ્ટિત મન્ત્રો સે, આગમ રૂપ વેદો સે, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ વ્રહ્મચર્ય સે, નૈગમાદિરૂપ નયો સે, અભિગ્રહાદિ-

સત્તા હોવા છતા પણ તેમને ઉદય રહિત ગન વી હોતા હતા, તેમની આત્મશક્તિ એટલે બધી પ્રબળ હતી કે તેઓ ક્રોધાદિકોને પણ રોકી શકતા હતા અને માર્દવાદિ શુભ્રાથી તેઓ યુક્ત હતા, એ દ્વારા સૂત્રકાર એમ બતાવે છે કે તેમનામ ક્રોધાદિકોના ઉદયનો અભાવ હતો એટલે કે તેમનામા કદી પણ ક્રોધાદિકોને ઉદય થતો નહીં “ લાઘવવ્યવહારા ” એ ક્રિયાઓ કરવાની હોય તેમા દક્ષતા હોવી તેનુ નામ લાઘવ છે તેઓ તે લાઘવ સપન્ન હતા એટલે કે કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (અનુષ્ઠાનો) કરવામા તેઓ કુશલ હતા “ સ્વતિપ્પહાણા ” તેઓ ક્ષમા શુભ્રાથી યુક્ત હતા “ મુક્તિપ્પહાણા ” નિર્લોભતા એટલે મુક્તિ તેઓ તે નિર્લોભતાથી યુક્ત હતા એજ પ્રમાણે વિદ્યાથી-રોહિણી પ્રજ્ઞસિ આદિ વિદ્યાથી, દેવાધિષ્ટિત મન્ત્રથી, આગમરૂપ વેદોથી, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ વ્રહ્મચર્યથી, નૈગમ આદિ નયોથી, અભિગ્રહ આદિરૂપ નિયમોથી એવ અણ

कथन भाषासमितिरूप या, शौचम् = अन्तःकरणशुद्धि, एतः - त्रियादिगुणै
 प्रधाना. प्रोक्तविद्यामन्त्रादिगुणसपन्ना इत्यर्थः। “ चारूप्यहाणा ” चारु
 प्रधाना = प्रशस्तभाषयुक्ताः, शोधिप्रधाना = सयम—शुद्धियुक्ताः निरतिचार-
 चारित्राराधका इत्यर्थः, अनिदानाः, निदान = स्वर्गादि ऋद्धि प्रार्थन, तेन रहिताः
 अप्सुस्मुया = विषयोत्कण्ठारहिताः, अवहिलेस्याः = अविद्यमाना वहिः = सयमाव्
 रहिस्तात् लेश्या = मनोवृत्तिर्येषा ते तथा विशुद्धभावलेश्यायुक्ता इत्यर्थः, सुश्रा-
 मण्यरताः = सुश्रामण्य = निरतिचारचारित्र = तत्र रताः तत्परा शुद्धसयमपालका
 इत्यर्थः, अच्छिद्रप्रश्नव्याकरणाः = अच्छिद्राणि = निर्दूषणानि प्रश्नव्याकरणानि

रूप नियमों से जीव अजीव आदि पदार्थों के यथावस्थित स्वरूप के
 कथनरूप सत्य से, अथवा भाषासमितिरूप सत्य से, अन्तःकरण की
 शुद्धिरूप शौच से, ये सत्र स्वविर भगवत् प्रधानथे अर्थात्—इन पूर्वोक्त
 विद्यामन्त्र आदि गुणों से ये युक्त ये तत्रा ‘ चारूप्यहाणा ’ प्रशस्त-
 भाषाओं से ये युक्त ये, ‘ सोहिष्पहाणा ’ शोधिप्रधान थे—सयम की शुद्धि
 से युक्त ये अर्थात्—निरतिचार चारित्र के आराधक थे, ‘ अणियाणा ’
 निदानग्रन्थ से रहित थे, तपस्यादि के फल में देवादिकों की ऋद्धि की
 प्राप्ति की चाहना करना इसका नाम निदान है। इस निदान से ये
 रहित थे। ‘ अप्सुस्मुया ’ विषयों में उत्कण्ठारूप उत्सुकता से ये परे थे।
 ‘ अवहिलेस्सा ’ सयम से बाहर इनकी मनोवृत्तिरूप लेश्या नहीं थी,
 अर्थात् ये विशुद्धभावलेश्या से युक्त थे। ‘ सुश्रामण्यरया ’ निरतिचार
 चारित्ररूप श्रामण्य में ये रत—तत्पर थे, अर्थात्—शुद्धसयम को पाल-
 नकरने वाले थे। ‘ अच्छिद्रपणहवागरणा ’ निरवद्य प्रश्नोत्तर के देने

आदि पदार्थोंना यथार्थ स्वरूपना कथनरूप सत्यधी, अथवा भाषा समितिर्रूप
 सत्यधी, अत उरुणी शुद्धिरूप शौचधी, ते स्वविर भगवतो युक्त इत्ता
 तथा “ चारूप्यहाणा ” तेजो प्रशस्त भाषधी युक्त इत्ता “ सोहिष्पहाणा ”
 शोधि प्रधान—सयमनी शुद्धिधी युक्त इत्ता अष्टले उ निरतिचार चारित्रना
 आराधक इत्ता ‘ अणियाणा ” तेजो निदान ग्रन्थधी रहित इत्ता, तपस्या
 आदिना इणरूपे देवादिनी ऋद्धि आदिनी प्राप्तिनी धृच्छा राखी तेनु नाम
 निदान नियाणु छे तेजो जेवा नियाणुधी रहित इत्ता “ अप्सुस्मुया ”
 विषयोभा उत्कण्ठरूप आतुरताधी तेजो रहित इत्ता “ अवहिलेस्सा ” सयमनी
 अहार तेमनी मनोवृत्ति रूप लेश्या न इती—तेजो विशुद्ध भावलेश्याधी
 युक्त इत्ता “ सुश्रामण्यरया ” निरतिचार चारित्ररूप श्रमणु पर्यायभा तेजो
 रत इत्ता—अष्टले उ तेजो शुद्ध सयमनु पालन करता इत्ता “ अच्छिद्रपण-

लाघवप्पहाणा " लाघवप्रधानाः, लाघव क्रियासु दत्तम्, तेन प्रधानाः, क्रियाकरणकुशला इत्यर्थः । " खतिप्पहाणा " क्षान्ति प्रधानाः, क्षान्तिः=क्षमा, तथा प्रधाना क्षमायुक्ता इत्यर्थः, " मुक्तिप्पहाणा " मुक्तिप्रधाना, मुक्तिः = निर्लोभता, तथा प्रधानाः, निर्लोभतायुक्ता इत्यर्थः, एष=भनेन प्रकारेण " विज्जामत्तवेअरभनयनियमसत्त्वसोयप्पहाणा " विद्यामन्त्रवेदब्रह्मनयनियमसत्यशौचप्रधानाः, तत्र विद्या = रोहिणी प्रज्ञप्त्वादिका, मन्त्रः = देवाधिष्ठितः, वेदा, आगमा, ब्रह्म = कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्यम्, नयाः=नैगमादयः, नियमाः = अभिग्रहादिरूपाः सत्य=नीयाजीवादिपदार्थाना यथास्तिस्वरूप

अर्थात् क्रोधादिको की मूल में सत्ता होने पर भी उन्हें उदय रहित बना देते थे। उनकी आत्मशक्ति इतिनी अधिक प्रचल थी जो क्रोधादिकों को भी रोक सकते थे। और जो मार्दवादि प्रधानविशेष हैं-वे यह कहते हैं कि उनमें क्रोधादिकों का उदयाभाव था। अर्थात् उनमें क्रोधादिकोंका कभी उदय ही नहीं होता था। 'लाघवप्पहाणा' कर्तव्य क्रियाओं में दक्षता होना इसका नाम लाघव है। इस लाघव से ये प्रधान थे, अर्थात्-कर्तव्यक्रियाओं के अनुष्ठान करने में ये कुशल थे। 'खतिप्पहाणा' क्षमाधर्म से ये प्रधान थे, अर्थात्-उत्तमक्षमा से युक्त थे। 'मुक्तिप्पहाणा' निर्लोभता का नाम मुक्ति है उस मुक्ति से ये प्रधान थे, अर्थात्-निर्लोभता से युक्त थे। इसी प्रकार से विद्या-रोहिणी प्रज्ञप्ति आदि विद्या से, देवाधिष्ठित मन्त्रों से, आगम रूप वेदों से, कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्य से, नैगमादिरूप नयो से, अभिग्रहादि-

सत्ता होना छटा पणु तेमने उदय रहित बन वी देता छटा, तेमनी आत्मशक्ति अटले, अधी प्रणण छती के तेओ कोधादिकेने पणु रोकी शकता छटा अने मार्दवादि शुद्धाधी तेओ युक्त छटा, अे द्वारा सूत्रकार अेम अतावे छे के तेमनामा कोधादिकेना उदयने अभाव छतो अेटवे के तेमनामा कही पणु कोधादिकेने उदय थतो नही "लाघवप्पहाणा" ने क्रियाओ करवानी होय तेमा दक्षता होवी तेनु नाम लाघव छे तेओ ते लाघव सपन्न छटा अेटले के अरवा योग्य क्रियाओ (अनुष्ठानो) करवामा तेओ कुशल छटा "खतिप्पहाणा" तेओ क्षमा शुद्धाधी युक्त छटा "मुक्तिप्पहाणा" निर्लोभता अेटले मुक्ति तेओ ते निर्लोभताधी युक्त छटा अेर प्रमाओ विद्याधी-शाडिष्ठी प्रज्ञप्ति आदि विद्याधी, देवाधिष्ठित मन्त्रधी, आगमरूप वेदोधी, कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्यधी, नैगम आदि नयोधी, अभिग्रह आदिरूप नियमोधी एव अणु

इए चेइए तेणेव उवागच्छति' यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीरु चैत्यम् तत्रैवो
पागच्छन्ति 'उवागच्छिता' उपागत्य "अहापडिरुव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण
सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति" यथाप्रतिरूप शास्त्रानुसारम् अवग्रह
वनपालाज्ञाम् अवग्रह=आदाय समयेन तवसा जात्मान भावयन्तो विहरन्ति ॥सू-९॥

मूलम्-तएण तुंगियाए नयरीए सिघाडगतिगचउक्कच्चर
महापहपहेसु जाव एगदिसाभिमुहाणिजायति तएण ते समणो-
वासया इमीसे कहाए लद्धट्टा समाणा हट्टुतुट्टा जाव सदावेति
सदावित्ता एव वयासी एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा
थेरा भगवतो जाइ सपन्ना, जाव अहापडिरुव ओग्गहं ओग्गि-
ण्हित्ता णसजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति । त महा
फल खलु देवाणुप्पिया तहारूवाण थेराण भगवताण नाम
गोयस्त विसवणयाए, किमगपुणअभिगमणवदणनमसण
पडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहणयाए तं गच्छामो णं
देवाणुप्पिया, थेरे भगवत्तेवदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो
एयणे इह भवे वा, परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेय-

तुंगीया नयरी जेणेव पुष्पवइए चेइए, तेणेव उवागच्छन्ति ' जहा वह
तुंगीका नगरी थी और उसमे भी जहा वह पुष्पवतिक चैत्य था वहां आये'
(उवागच्छिता) वहा आकर (अहापडिरुव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण
सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) वहा आकर यथाप्रतिरू-
प-शास्त्रानुसार अवग्रह को-वनपाल की आज्ञा लेकर समय और तप
से अपनी आत्मा को भाविन करते हुए ठहर गये ॥ सू० ९ ॥

नयरी, जेणेव पुष्पवइए चेइए तेणेव उवागच्छति" न्या तुंगिका नगरी હતી, તે ત્ર
રીની બહાર ન્યા પુષ્પવતિક ચૈત્ય હતુ ત્યા આવી પહોચ્યા, " ઉવાગच्छिता"
ત્યા આવીને " અહાપડિરુવ ઓગ્ગહ ઓગ્ગિણ્હિત્તા ણ સજમેણ તવસા જાણ
ભાવેમાણા વિહરતિ " શાસ્ત્રાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈ સયમ અને તપથી
પોતાની આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા ॥ સૂ. ૯ ॥

येषां ते तथा—निरवधमश्नोत्तरकारका इत्यर्थः, इति सप्रहः, तथा “कुत्तियावणभूया” कुत्रिकापणभूताः कुत्रिक = स्वर्गमर्त्यपातालरूप भूमित्रय “तात्स्थ्यात्-द्रव्यपदेशः” इति कृत्वा भूमित्रयगत वस्तु अपि कृत्रिक कथ्यते. लोकरत्रयसम्बन्धि समस्तवस्तुजातमित्यर्थ, तत्सपादक आपणो = हट. कुत्रिकापणः तद् भूता = तत्सदृशाः, सर्वसमीहितार्थ—सम्पादनलब्धियुक्ताः सर्गगुणोपेता वा इत्यर्थः। “बहुस्सुया” बहुश्रुताः = श्रुतश्रुताः सकलश्रुतज्ञानपारगामिन इत्यर्थ, “बहुपरिवारा” बहुपरिवारा. = शिष्यादि प्रभूतपरिवारसपत्ना, “पचहि अणगारसएहिं सद्धि” पञ्चभिरनगारशतैः सार्थम् “सपरिवुडा” सपरिवृताः युक्ताः, “अहाणुपुण्डि चरमाणा” यथानुपूर्व्या तीर्थकरपरपरया विचरन्त. “गामाणुगाम दूइज्जमाणा” ग्रामानुग्राम द्रवन्तः=एकस्माद् ग्रामाद्ग्रामान्तर गच्छन्तः पादविहारेण मध्यग्राममत्यजन्तः ‘सुह सुहेण विहरमाणा’ सुख सुखेन विहरन्तः योजनपरिमित विहारेण विहरन्तः ‘जेणेव तुगिया नयरी जेणेव पुण्फव

वाले थे। कुत्तियावणभूया’ ये कुत्रिकापण भूत ये—अर्थात् कुत्रिकापण के सदृश ये थे अर्थात्—सर्व समीहित अर्थको सपादन करनेवाली लब्धि से ये सपन्न थे। अथवा—समस्त गुणो से ये युक्त थे। ‘बहुस्सुया’ सकलश्रुतज्ञान के ये पारगामी थे। ‘बहुपरिवारा’ शिष्यरूप बहुत परिवार से युक्त थे ऐसे वे स्वविर भगवन्त ‘पचहि अणगारसएहिं सद्धि’ पाचसौ अनगारो के साथ से, सपरिवुडा’ युक्त हुए और ‘अहाणु पुण्डि चरमाणा’ तीर्थकर परपरा के अनुसार विचरण करते हुए ‘गामाणुगाम दूइज्जमाणा’ चरणविहार से एक गाव से दूसरे गाव में विचरण करते हुए ‘सुह सुहेण विहरमाणा’ सुखपूर्वक योजन (चारकोप परिमित विहार करते हुए ‘जेणेव

वागरणा” तेजो निरवध प्रश्नोत्तरे देनारा होता “कुत्तियावणभूया” तेजो कुत्रिकापणु समान होता ओटले के उपयोगी चीन्हेनी हुजान जेवा होता—ओटले के समस्त अर्थने सपादन करनारी लब्धिथी तेजो युक्त होता अथवा समस्त गुणोथी युक्त होता “बहुस्सुया” सकल श्रुतज्ञानना धारक होता, “बहुपरिवारा” शिष्य अने प्रशिष्यो रूप भोटा परिवारवाणा होता जेवा ते स्वविर भगवत “पचहि अणगारसएहिं सद्धि” पाचसो अणुगारोना समूहथी “सपरिवुडा” युक्त होता “अहाणुपुण्डि चरमाणा” तीर्थकर परपरा प्रभाणु विचरता “गामाणुगाम दूइज्जमाणा” पत्रपाणा विहार करीने ओक गाभथी भीजे गाभ विचरता—वञ्चेना गाभोने छोडथा विना ‘सुह सुहेण विहरमाणा’ सुख पूर्वक योजन (चार कोप) प्रभाणु विहार करता करता ‘जेणेव तुगिया

इए चेइए तेणेव उवागच्छति' यत्रैवतुन्निका नगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवो
पागच्छन्ति ' उवागच्छिता ' उपागत्य " अहापडिरूव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण
सज्जमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति " यथाप्रतिरूप्य शास्त्रानुसारम् अवग्रह
वनपालाज्ञाम् अवग्रह=जादाय सयमेन तवसा जात्मान भावयन्तो विहरन्ति ॥सू-९॥

मूलम्-तएण तुगियाए नयरीए सिघाडगतिगचउक्कचच्चर
महापहपहेसु जाव एगदिसाभिमुहाणिजायति तएण ते समणो-
वासया इमीसे कहाए लद्धट्टा समाणा हट्टुट्टा जाव सदावेति
सदावित्ता एव वयासी एव खल्लु देवाणुप्पिया पासावच्चिजा
थेरा भगवतो जाइ सपन्ना, जाव अहापडिरूव ओग्गह ओग्गि-
ण्हित्ता णसज्जमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति । त महा
फल खल्लु देवाणुप्पिया तहारूवाण थेराणं भगवताणं नाम
गोयस्स विसवणयाए, किमंगपुणअभिगमणवदणनमंसण
पडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहणयाए त गच्छामो णं
देवाणुप्पिया, थेरे भगवंतेवंदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो
एयणे इह भवे वा, परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेय-

तुगीया नयरी जेणेव पुष्पवइए चेइए, तेणेव उवागच्छन्ति ' जहा वह
तुगीका नगरी थी और उसमे भी जहा वह पुष्पवतिक चैत्य था वहा आये'
(उवागच्छिता) वहा आकर (अहापडिरूव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण
सज्जमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) वहा आकर यथाप्रतिरू-
प-शास्त्रानुसार अवग्रह को-वनपाल की आज्ञा लेकर सयम और तप
से अपनी आत्मा को भाविन करते हुए ठहर गये ॥ सू० ९ ॥

नयरी, जेणेव पुष्पवइए चेइए तेणेव उवागच्छति " न्या तुगिजा नगरी इती, ते ण
रीनी अडार न्या पुष्पवतिक चैत्य इतु त्या आवी पडेया, " उवागच्छिता"
त्या आवीने " अहापडिरूव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण सज्जमेण तवसा अप्पाण
भावेमाणा विहरति " शास्त्रानुसार वनपालनी आज्ञा लक्ष सयम अने तपशी
पोतानो आत्माने भावित उता रडेवा लाग्या ॥ सू, ९ ॥

साए आणुगामियत्ताए भविस्सइत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए
 एयमट्टु पडिसुणेंति पडिसुणित्ता जेणेव सयाइ गिहाइं तेणेव
 उवागच्छति उवागच्छित्ता पहाया कयवलिकम्मा कयकोउय-
 मगलपायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइ, मगत्ताइ वत्थाइ पवरपरि-
 हिया, अप्पमहग्घाभरणालक्खिसरीरा सएहिंतो सएहिंतो
 पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमित्ता एगयओ मिलति मिलित्ता
 पायविहारचारेण तुगियाए नयरीए मज्झ मज्झेण निग्गच्छति
 निग्गच्छित्ता जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छति, उवा
 गच्छित्ता थेरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति तं
 जहा सच्चित्ताण दब्बाण विउसरणयाए१, अच्चित्ताणं दब्बाणं
 अविउसरणयाए २, एगसाडिएण, उत्तरासगकरणेणं ३, चक्खु-
 प्फासे अंजलिप्पगहेण ४, मणसोगएत्तीकरणेणं ५ जेणेव थेरा
 भगवतो तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आया-
 हिण पयाहिणं करेंति, करित्ता जाव तिविहाए पज्जुवासणाए
 पज्जुवासति ॥ सू० १० ॥

छाया-तत' खलु तुङ्गिकायाः नगर्यां शृङ्गाटकनिकचतुष्कचत्वरमहा-
 पथपथेषु यावत् एरुदिशाभिमुखानि र्निर्वाति तत खलु ते श्रमणोपासका अस्याः

(तएण तुगियाए नयरीए) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तएण) इसके अनन्तर (तु गियाए नयरीए) तुगिका नगरी में
 (सिधाडगतिगचउक्कचचरमहापहपहेसु) शृगाटक-तीन कोन वाले
 स्थान पर, त्रिक-तीनमार्गवाले स्थान पर, चतुष्क-चारमार्गवाले स्थान

“ तएण तु गियाए नयरीए ” इत्यादि

सूत्रार्थ—“ तएण ” त्थार भाड “ तु गियाए नयरीए ” तुगिका नगरीमा

“ सिधाडगतिगचउक्कचचरमहापहपहेसु ” शृगाटक शिंशोडाना आकारना—त्रयु

कथाया लक्ष्यार्थाः सन्तो हृष्टतुष्टा यावत् शब्दायन्ति शब्दायित्वा एवमूचुः,
 एव खलु देवानुप्रियाः पार्श्वपत्योयाः स्थविराः भगवन्तो जातिसपन्ना यावत् यथा
 पर, अर्थात्-चौराहे पर, चत्वर-अनेक मार्गवाले स्थान पर, महापथ-
 राजमार्ग पर, पथ-सामान्य रास्ते पर, (जाव एगदिसामिमुहा णिज्जा-
 यति) यावत्-एकदिशाभिमुख होकर निकले अर्थात् जब वे स्थविर
 भगवत पुष्पवतिक उद्यान में आकर विराजमान हो गये तब उनके
 आगमन की बात तुगिका नगरी में श्रृगाटक आदि मार्गों पर प्रत्येक
 व्यक्ति के मुख से सुनने में आने लगी, तब लोग तुगिका नगरी से जहाँ
 वे स्थविर भगवन विराजमान थे उस और चले। (तण्ण) इस तरह
 जगह जगह इस चर्चा के होने के बाद (ते समणोवासया) वे श्रमणो
 पासक (इमीसे कहाए लद्धट्टा समाणा) इस बात को सुनकर (हट्टुट्टा
 जाव सहावेति) बहुत ही अधिक हर्षित एव सतुष्ट हुए। बादमें उन्हो
 ने एक दूसरे को बुलाया (सदावित्ता एव वयासी) और बुलाकर वे
 इस प्रकार से आपस में बात चीत करने लगे (एव खलु देवानु-
 प्रिया ! पासावच्चिज्जा) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वनाथ भगवान के शिष्य
 (येरा भगवता) स्थविर भगवत (जाइसपन्ना जाव) जो कि जातिसप-
 न्न यावत् कुलसपन्न आदि विशेषणों वाले हैं वे पुष्पवतिक चैत्य में

वाजा मार्गमा, त्रिक-त्रण रन्ता लेगा यथा होय तेवा स्थानमा, अतुष्क-
 आरभाग मणता होय तेवा स्थानमा, अत्वर-अनेक मार्ग मणता होय अेवा
 स्थानमा, महापथ-राजमार्ग पर, पथ-सामान्य मार्ग पर, “ जाव एगदिसा
 मिमुहा णिज्जयति ” यावत् अेकदिशाभा अधा एवा लाग्या अेट्ठे के स्थविर
 भगवन्त पुष्पवतिः उद्यानमा पधार्थाना समाथार न्यारे तुगिका नगरी शृगा-
 टक आदि मार्गोंपर प्रत्येक व्यक्तिना मुखे सालणवामा आव्या त्यारे लोके।
 तुगिका नगरीमाथी ते स्थविर भगवन्तोनी पासे एवा लाग्या “ तण्ण ” आ-
 रीते स्थणे स्थणे आ वातनी अणर इलाता “ ते समणोवासया ” तुगिका
 नगरीना ते श्रावके “ इमीसे कहाए लद्धट्टा समाणा ” आ-वात सालणीने
 “ हट्टुट्टा जाव सहावेति ” अतिशय दुर्ष अने सतोप पाभ्या तेभल्ले अेक
 णीनने ओलाव्या ‘ सदावित्ता एव वयासी ’ ओलावीने तेओ तेभनी माथे
 आ प्रभाळ्हे वातचीत करवा लाग्या — “ एव खलु देवानुप्रिया ! पासावचि-
 ज्जा ” हे देवानुप्रियो ! पार्श्वनाथ भगवानना शिष्य “ येरा भगवता ” स्थ-
 विर भगवन्त “ जाइसपन्ना जाव ” के अे अतिसम्पन्न, कुलसम्पन्न आदि
 उलोवाणा छे, (अर्धी आगणना सूत्रमा आवता स्थविर भगवन्तना अधा

प्रतिरूपमवग्रहमवग्रह्य खलु सयमेन तपसा जात्मान भावयन्तो विहरति।
तत्खलु महाफल देवानुप्रियाः तदारूपाणा स्थविराणा भगवता-नामगोत्रस्यापि
श्रवणतया, किमग पुनरभिगमन-वन्दन-नमस्यन-प्रतिपठन-पर्युपासनतया,
यावत् ग्रहणतया तद् गच्छामः - खलु देवानुप्रिया स्थविरान् भगवतो

आकर (अहा पडिरूव ओगगह ओगिगिहत्ताण) यथा प्रतिरूप अवग्रह
-वनपाल-से कल्पनीय वसति की आज्ञा को लेकर (सजमेण तवसा
अप्पाण भावेमाणा विहरति) सयम और तप से अपनी आत्मा को
भावित करते हुए पुष्पवतिक उद्यान में विराजमान हैं। (त खलु देवा-
णुप्पिया) तो हे देवानुप्रियो ! (तहारूवाण थेराण भगवताण नामगोय-
स्स वि सवणयाण महाफल) तदारूप स्थविर भगवतो के नाम तथा
गोत्र के श्रवण से जीवों को जब महाफल प्राप्त होता है तो (किमग
पुण अभिगमण वदण नमसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहण
याए) तो फिर हे मित्रो ! उनके समक्ष जाने से, उनकी वन्दना करने
से, उन्हें नमस्कार करने से, कुशल समाचाररूप सुखशाता पछने से,
उनकी सेवा करने से यावत् उनके उपदेश को धारण करने से आत्मा
का कल्याण हो जावे तो इसमें कौनसी आश्चर्य की बात है। (त गच्छा-
मोण देवाणुप्पिया ! थेरे भगवन्ते वन्दामो नमसामो जाव पज्जु-
वसामो) इसलिये हे देवानुप्रियो ! चलो उन स्थविर भगवतों के

विशेषणः श्रद्धा करवा) तेभो पुष्पवतिक शैत्यमा आवीने " अहा पडिरूव
ओगगह ओगिगिहत्ताण " शास्त्रानुसार वनपालनी आज्ञा लधने " सजमेण
तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरइ " सयम अने तपथी पोताना आत्माने
भावित करता त्या विचरे छे " त खलु देवाणुप्पिया " तो हे देवानुप्रि-
यो ! " तहारूवाण थेराण भगवताण नामगोयस्स वि सवणयाए महाफल "
स्थविर भगवन्तोना नाम अने गोत्रनु श्रवण करवाथी पणु लोवेने भडान
क्षणनी प्राप्ति थाय छे, तो " किमग पुण अभिगमणवदणनमसणपडि पुच्छण पज्जु
वासणयाए जाव गहणयाए " तेमनी पासे ज्ञवाथी, तेमने वन्दना
करवाथी, तेमने नमस्कार करवाथी, तेमने कुशल समाचार पूछ
वाथी, तेमनी सेवा करवाथी अने तेमने उपदेश साधणवाथी आत्मानु कल्या
ण थय नाय तो तेमा आश्चर्य पाभवा जेवु नथी " त गच्छामोण देवाणुप्पिया
थेरे भगवते वदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो " तो हे देवानुप्रियो ! आदो,

वन्दामहे नमस्यामः यावत्पर्युपासमहे एतेन अस्माकम् इहभवे परभवे वा यावत् अनुगामितायै भविष्यति इति कृत्वाऽन्योन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रति शृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वका स्वका गृहास्तत्रोपागच्छन्ति उपागत्य स्नाता कृतवलिर्कर्मणः कृतकोतुकमद्रलप्रायश्चित्ताः शुद्ध प्रावेश्यानि माङ्गलिकानि वस्त्राणि प्रपरिहिता जल्पमहार्घाभरणालकृतशरीरा स्वकेभ्य स्वकेभ्यो

पास चले, उन्हें वन्दन करें, नमस्कार करे यावत् उनकी पर्युपासना करे। (एय जे इह भवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामिय यत्ताए भविस्सइ) यह काम अपन सयको इस भवमें और परभव मे हित के लिये, सुखके लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और आनुगामिता के लिये अर्थात् परलोकमें साथ में आने के लिये होगा (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अत्तिए एयमट्टु पडिसुणेंति) इस प्रकार विचार करके उन्होंने एकदूसरे की यातचीत को स्वीकार कर लिया। (पडि-सुणित्ता) स्वीकार करके (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवाग-च्छन्ति) फिर वे सब के सब जहा अपने घर थे वहा आये। (उवा-गच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (ण्हाया) स्नान किया (कयवलिकम्मा) वलिकर्म किया अर्थात् काय आदि पक्षियों को अन्नादि दिया (कयकोउ-मगलपायच्छित्ता) कौतुक, मगल एवं प्रायश्चित्त किया तथा इन सब कामों को करने के बाद (सुद्धप्पवेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) शुद्ध, प्रवेश-सभा में प्रवेश होनेके योग्यमगलकारक वस्त्रों को अच्छि तरह से धारण किये। (अप्पमह्ग्वाभरणालकियसरीरा) थोड़े भार

तेस्थविर लगवतो पाने लध्थे तेभने पड्थु नमन्डार उगीथे (यावत्) तेभनी पर्युपासना उरीथे एय जे इह वा परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ) ते जाम आप सोने भाटे आ लव अने परलवभा डित्तजगी, सुभजारी, क्षेमजारी, कट्यापुजारी अने परल्लोडना लाता इप अनशे (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अत्तिए एयमट्टु पडिसुणे ति) आ प्रभाण्णे वियाउ उरीने तेभण्णे णीअनी वातथीतने भानी लीधा “ पडिसुणित्ता ” अेउ णीअनी वातने भान्थ उरीने “ जेणेव सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छति ” तेथे। पोत पोताने घेर जया “ उवागच्छित्ता ” घेर लध्थे “ ण्हाया ” तेभण्णे स्नान उथु ‘ कयवलिकम्मा ’ अलिउर्भ उथु -जगडा आदिने अन्नादि आप्था, “ कय कोउमगलपायच्छित्ता ” जौतुड, मगल अने प्रायश्चित्त ज्या अे अथा जामे उरीने “ सुद्धप्पवेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ परिहिया ” नलाभा पडेरवा योग्य भगणकारी पन्थोने वारथु उथा “ अप्पमह्ग्वाभरणालकियसरीरा ” थोडा पन्-

પ્રતિરૂપમવગ્રહમવગ્રહા સ્વલુ સયમેન તપસા જાત્માન ભાવયન્તો વિહરંતિ. તત્સ્વલુ મહાફલં દેવાનુપ્રિયાઃ તથારૂપાણા સ્થવિરાણા ભગવતા-નામગોત્રસ્યાપિ શ્રવણતયા, કિમગ પુનરભિગમન-ચન્દન-નમસ્યન-પ્રતિપચ્છન-પર્યુપાસનતયા, યાવત્ ગ્રહણતયા તદ્ ગચ્છામઃ - સ્વલુ દેવાનુપ્રિયા સ્થવિરાન્ ભગવતો

આકર (અહા પઢિરૂવ ઓગ્રહ ઓગિગિહિત્તાણ) યયા પ્રતિરૂપ અવગ્રહ -વનપાલ-સે કલ્પનીય વસતિ કી આજ્ઞા કો લેકર (સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિહરંતિ) સયમ ઓર તપ સે અપની આત્મા કો ભાવિત કરતે દુષ્પવતિક ઉચ્ચાન મેં વિરાજમાન હેં। (ત સ્વલુ દેવા-ણુપ્પિયા) તો હે દેવાનુપ્રિયો! (તહારૂવાણ થેરાણ ભગવતાણ નામગોય-સ્સ વિ સવળયાણ મહાફલ) તથારૂપ સ્થવિર ભગવતો કે નામ તથા ગોત્ર કે શ્રવણ સે જીવોં કો જય મહાફલ પ્રાપ્ત રોતા હેં તો (કિમગ પુણ અભિગમણ વદણ નમસણપઢિપુચ્છણપજ્જુવાસણયાણ જાવ ગહણ યાણ) તો ફિર હે મિત્રો! ઉનકે સમક્ષ જાને સે, ઉનકી વન્દના કરને સે, ઉન્હેં નમસ્કાર કરને સે, કુશલ સમાચારરૂપ સુખશાતા પૂઠને સે, ઉનકી સેવા કરને સે યાવત્ ઉનકે ઉપદેશ કો ધારણ કરને સે આત્મા કા કલ્યાણ રો જાવે તો ઇસમેં કોનસી આશ્ચર્ય કી ચાત હેં। (ત ગચ્છા-મોણ દેવાણુપ્પિયા! થેરે ભગવન્તે વન્દામો નમસામો જાવ પજ્જુ-વસામો) ઇસલિયે હે દેવાનુપ્રિયો! ચલો ઉન સ્થવિર ભગવતોં કે

વિશેષણો અહલુ કરવા) તેઓ પુષ્પવતિક ચૈત્યમા આવીને “ અહા પઢિરૂવ ઓગ્રહ ઓગિગિહિત્તાણ ” શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈને “ સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિહરંતિ ” સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ત્યા વિચરે છે “ ત સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા ” તો હે દેવાનુપ્રિયો! “ તહારૂવાણ થેરાણ ભગવતાણ નામગોયસ્સ વિ સવળયાણ મહાફલ ” સ્થવિર ભગવન્તોના નામ અને ગોત્રનું શ્રવણ કરવાથી પણ જીવોને મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો “ કિમગ પુણ અભિગમણવદણનમસણપઢિ પુચ્છણ પજ્જુ વાસણયાણ જાવ ગહણયાણ ” તેમની પાસે જવાથી, તેમને વન્દના કરવાથી, તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને કુશળ સમાચાર પૂછવાથી, તેમની સેવા કરવાથી અને તેમને ઉપદેશ સાંભળવાથી આત્માનું કલ્યાણ થઈ જાય તો તેમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી “ ત ગચ્છામોણ દેવાણુપ્પિયા થેરે ભગવતે વદામો નમસામો જાવ પજ્જુવાસામો ” તો હે દેવાનુપ્રિયો! આલો,

वन्दामहे नमस्यामः यावत्पर्युपासमहे एतेन जस्माकम् इहभवे परभवे वा यावत् अनुगामितायै भविष्यति इति कृत्याऽन्योन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रति शृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वका स्वका गृहास्तत्रोपागच्छन्ति उपागत्य स्नाता कृत्वलिङ्गमणिः कृतकोतुरुमङ्गलप्रायश्चित्ताः शुद्धं प्रावेश्यानि माङ्गलिकानि वस्त्राणि प्ररपरिहिता अल्पमहार्घाभरणालकृतशरीरा स्वकेभ्य स्वकेभ्यो

पास चले, उन्हें वन्दन करें, नमस्कार करे यावत् उनकी पर्युपासना करे। (एय जे इह भवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामिय यत्ताए भविस्सइ) यह काम अपन सयको इस भवमे और परभव मे हित के लिये, सुखके लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और आनुगामिता के लिये अर्थात् परलोकमें साथ में आने के लिये होगा (इत्तिकदृढ अण्णमण्णस्स अत्तिए एयमट्ट पडिसुणेत्ति) इस प्रकार विचार करके उन्होने एकदूसरे की बातचीत को स्वीकार कर लिया। (पडि सुणित्ता) स्वीकार करके (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छन्ति) फिर वे सब के सब जहा अपने २ घर थे वहा आये। (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होने (ण्हाया) स्नान किया (कयवलिकम्मा) बलिङ्गमणि किया अर्थात् काय आदि पक्षियों को अन्नादि दिया (कयकोउमगलपायच्छित्ता) कौतुक, मंगल एवं प्रायश्चित्त किया तथा इन सब कामो को करने के बाद (सुद्धप्पवेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) शुद्ध, प्रवेश्य-सभा मे प्रवेश होनेके योग्यमंगलकारक वस्त्रो को अच्छि तरह से धारण किये। (अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा) थोडे भार

तेस्थविर लगवतो पाने ँधये तेभने वदधु नमस्कार उरीये (यावत्) तेमनी पर्युपासना उरीये एय जे इह वा परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ) ते जम आप सौने भाटे आ लव अने परलवमा डित्तारी, सुभजारी, क्षेमकारी, कृत्याणुजारी अने परलोकना भाता इप अनशे (इत्तिकदृढ अण्णमण्णस्स अत्तिए एयमट्ट पडिसुणेत्ति) आ प्रभाण्णे पियाण उरीने तेमण्णे णीळणी वातथीतने भानी लीधी “ पडिसुणित्ता ” अेउ णीळणी वातने भान्य धरीने “ जेणेव सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छत्ति ” तेअे पोत पोताने धेर गया “ उवागच्छित्ता ” धेर ँधने “ ण्हाया ” तेमण्णे स्नान उरुं “ कयवलिकम्मा ” बलिङ्गमणि उरुं -जागडा आदिने अन्नादि आभ्या, “ कय कोउमगलपायच्छित्ता ” कौतुक, मंगल अने प्रायश्चित्त कर्था अे अथा जामे धरीने “ सुद्धप्पवेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ परिहिया ” मलामा पडेरवा योग्य मंगलकारी वस्त्रोने धारण कर्था “ अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा ” थोडा वज-

गृहेभ्य प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्यैकतोमिच्छन्ति मिलित्वा पादविहार-
 चारेण तुङ्गिकायाः नगर्यां मध्यमव्येन निर्गच्छन्ति. निर्गत्य यत्रैव पुष्पवतीक
 चैत्य तत्रैवोपागच्छन्ति. उपागत्य स्थपिरान् भगरतः पञ्चविधेनाभिगमेनाभि
 गच्छन्ति. तद्वथा सचित्तानां द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया ? अचित्तानां द्रव्याणामस्य
 त्सर्जनतया २, एरुशा टिकेनोत्तरासगकरणेन ३, चतु. स्वर्ग अत्रलिप्रग्रहेण ४,

वाले और अधिकमूल्य वाले आभरणों से अलङ्कृत शरीर वाले होकर
 फिर वे (सपहितो सपहितो गेहेहितो पडिनिस्त्रमन्ति) अपने अपने
 घरों में से याहर निकले (पडिनिस्त्रमिता) याहर निकल कर (एग
 यओ मिलति) वे फिर एक जगह इकट्ठे हुए (मिलित्वा) एकट्ठे हांकर
 (पादविहारचारेण) पैदल ही (तुगीयाण नयरीण मज्झम मज्जेणम्)
 तुगीका नगरी के ठीक बीचो बीच से होकर (निर्गच्छति) निकले
 (निर्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेवपुष्पवहए चेइए तेणेव उवागच्छति)
 जहा पर पुष्पवतिक उद्यान या वहा पर आये । (उवागच्छित्ता) वहा
 आकर (थेरे भगवते) वे उन स्वविर भगवतों के पास (पचविहेण
 अभिगमेण) पाच प्रकार के अभिगम से (अभिगच्छति) गये
 (त जहा) वे पाच प्रकार के अभिगम इस प्रकार से हैं (सचित्तानां
 द्रव्याण विउसरणयाण) पास में रहे हुए सचित्त द्रव्यों को दूर रख
 देना १, (अचित्तानां द्रव्याण अविउसरणयाण) अचित्त द्रव्यों को पास में
 रखना २, (एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण) विना सिये हुए वस्त्र से

नना पद्य अधिक मूल्यवाना आभूषणोपेतौ शरीरने राशुगारीने तेओ " सपहितो
 सपहितो गेहेहितो पडिनिस्त्रमन्ति " पोत पोताना धरमाथी णडार निकल्या
 " पडिनिस्त्रमिता " णडार निकलीने " एगयओ मिलायति " तेओ ओक ण्यथा
 ओ ओकत्र थया " मिलायित्ता " ओकत्र थधने " पायविहारचारेण " पजे
 आलीने " तु गियाए नयरोए मज्झ मज्जेण " तुगिका नगरीनी वन्थे थधने
 " निर्गच्छति " नीकल्या " निर्गच्छित्ता " लाथी नीकणीने " जेणेव पुष्पवहए
 चेइए तेणेव उवागच्छति " न्या पुष्पवतिक चैत्य इतु त्या आल्या " उवाग
 च्छित्ता " त्या आलीने " थेरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति "
 पाथे अलिगमेथी युक्त थधने तेओ णथा ते स्वविर लगवतो पासे गया
 " तजहा " ते पाथ प्रकारना अलिगम नीथे प्रमाणे छे- " सचित्तानां द्रव्याण
 विउसरणयाए " (१) पोतानी पासेन सचित्त द्रव्येने दूर रख " अचित्तानां
 द्रव्याण अ विउसरणयाए " (२) अचित्त द्रव्येने पासे राणवा " एगसाडि
 एण उत्तरासगकरणेण " (३) मिलायित्ता विना विना कपडथी उत्तरासग करणे-ओठे

मनस एतयो-करणेन, यत्रैव स्थविरा भगवन्तस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण कुर्वन्ति. कृत्वा यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते ॥ सू ८ ॥

टीका- 'तएण तुगियाए नयरीए' ततः खलु तुङ्गिहायाः नगर्ग्याः सिंघाडग तियचउत्तकचचर चउम्मुहमहापहपहेसु 'शृगाटकृत्रिकचतु' कचत्वरचतुमुख महापथ पथेषु। तत्र शृङ्गाटक- 'सिंघाडा इति भापाप्रसिद्ध जलज फल, तदाकारस्थान त्रिकोण मित्यर्थः, त्रिक=मिलितत्रिमार्गा स्थानम्, चतुष्क=यत्र चत्वारो मार्गामिलिताः

उत्तरासग करना अर्थात् यतना के लिये वस्त्र को मुखपर रखना ३, (चक्रपुफासे अजलिप्पगहणे) स्थविर भगवतो के दिखते ही दोनों हाथों को जोड़ना ४ (मणसो एगत्तीकरणेण) तथा मनको एकाग्र करना। इस प्रकार पाँच अभिगमों से युक्त होकर वे सत्र (जेणेवयेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति, जहा स्थविर भगवत ये वहा आये। (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (त्रिकुत्तो) तीन वार (आयाहिणपयाहिण करेइ- करित्ता) उनको प्रदक्षिणा पूर्वक यावत् वन्दना नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति) त्रिविध पर्युपासना से पर्युपासना करने लगे ॥ १० ॥

टीकार्य- (तएण तुगियाए नयरीए) इसके बाद तुगिका नगरी के (सिंघाडगतिग-चउक्क-चचचर-चउम्मुह-महापहपहेसु) सिंघाडे के आ-कार वाले मार्ग में अर्थात्-त्रिकोण वाले मार्ग में, त्रिक-जहा पर तीन मार्ग मिलते हैं वहा, चतुष्क-जहा पर चार मार्ग मिलते हैं वहा, चोराहे

इयतना पाणवा माटे भुणपर वन्न शण्णु "चक्रपुफासे अजलिप्पगहणे" (४) स्थविर भगवतोने नेतावेत अन्ने हाथ नेउवा, अने "मणसो एगत्ती करणेण" (५) मनने अेडाअ उरवु आ प्रभाण्णे पाथ अल्लिगभेथी युक्ता वधने तेअो अथा 'जेणेव येरा भगवतो तेणेव उवागच्छति" अथा स्थविर भगवतो उता त्या आव्या 'उवागच्छित्ता' त्या आवीने तेभण्णे "त्रिकुत्तो" त्रणु वार "आयाहिण पयाहिण करेइ करित्ता" प्रदक्षिण्णा पूर्वउ तेभने पदण्णा नमस्कार उर्या पदण्णा नमस्कार उरीने "जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति" त्रिविध पर्युपासनाथी पर्युपासना उरवा लाग्या ॥ सू०१ ॥

टीकाथ- (तएण) त्थार णाड (तुगियाए नयरीए) तुगिडा नगरीना (सिंघाडगतिग-चउक्क-चचचर-चउम्मुह-महापहपहेसु) त्रिकोणाना आकारना मार्गमा-अेठले डे त्रिकोणिया मार्गमा (त्रिक) अथा त्रणु मार्गी भणता डोय तेवा स्थानमा, चतुष्क- अथा चार मार्ग भणता डोय तेवा चोडमा, (चत्वर)

गृहेभ्य प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्यैरुतोमिच्छन्ति मिष्टिरया पाद्विहार-
 चारेण तुत्रिकायाः नगर्यां मध्यमयेन निर्गच्छन्ति, निर्गत्य यत्रैव पुष्यवतीक
 चैत्य तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य स्थिरान् भगवतः पञ्चविदेनाभिगमेनाभि
 गच्छन्ति, तद्यथा सचित्तानां द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया ? अचित्तानां द्रव्याणामत्यु
 त्सर्जनतया २, एरुशा टिकेनोत्तरासगकरणेन ३, चतुः स्पर्श अत्रलिप्रग्रहेण ४,

वाले और अधिकमूल्य वाले आभरणों से अलकृत शरीर वाले होकर
 फिर वे (सएहितो सएहितो गेहेहितो पडिनिष्क्रमन्ति) अपने अपने
 घरों में से बाहर निकले (पडिनिष्क्रमन्ति) बाहर निकल कर (एग
 यओ मिलति) वे फिर एक जगह इकट्ठे हुए (मिलन्ति) एकट्ठे होकर
 (पायविहारचारेण) पैदल ही (तुगीयाण नगरीण मज्झम मज्जेणम्)
 तुगीका नगरी के ठीक बीचो बीच से होकर (निर्गच्छति) निकले
 (निर्गच्छति) निकलकर (जेणेव पुष्पवइए चेइए तेणेव उवागच्छति)
 जहाँ पर पुष्पवतिक उद्यान या वहाँ पर आये । (उवागच्छति) वहाँ
 आकर (येरे भगवते) वे उन स्थिर भगवतों के पास (पचविहेण
 अभिगमेण) पांच प्रकार के अभिगम से (अभिगच्छति) गये
 (त जहा) वे पांच प्रकार के अभिगम इस प्रकार से हैं (सचित्तानां
 द्रव्याण विउत्सरणयाए) पास में रहे हुए सचित्त द्रव्यों को दूर रख
 देना १, (अचित्तानां द्रव्याण अविउत्सरणयाए) अचित्त द्रव्यों को पास में
 रखना २, (एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण) विना सिये हुए वस्त्र से

नना पञ्च अधिक मूल्यवाना आभूषणैश्च शरीरने शशुगारीने तेजो " सएहितो
 सएहितो गेहेहितो पडिनिष्क्रमन्ति " पोत पोताना धरमाथी षडार निकल्या
 " पडिनिष्क्रमन्ति " षडार निकलीने " एगयओ मिलायति " तेजो ओक ज्य्या
 ओ ओकत्र थया " मिलायति " ओकत्र थयने " पायविहारचारेण " पजे
 थालीने " तुगीयाण नगरीण मज्झ मज्जेण " तुगीका नगरीनी वर्ये थयने
 " निर्गच्छति " नीकल्या " निर्गच्छति " त्याथी नीकलीने " जेणेव पुष्पवइए
 चेइए तेणेव उवागच्छति " न्या पुष्पवतिक चैत्य इतु त्या आल्या " उवाग
 च्छति " त्या आलीने " येरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति "
 पांचे अलिगमेथी युक्त यधने तेजो अधा ते स्थिर भगवतो पासो गया
 " तजहा " ते पांच प्रकारना अलिगम नीचे प्रमाळु छे- " सचित्तानां द्रव्याण
 विउत्सरणयाए " (१) पोतानी पासोने अचित्त द्रव्योने दूर करु " अचित्तानां
 द्रव्याण अ विउत्सरणयाए " (२) अचित्त द्रव्योने पासो राणवा " एगसाडि
 एण उत्तरासगकरणेण " (३) सिल्या विनाना कपडारी उत्तरासग करयो-ओट्टे

व्यक्तवर्णात्मको नादः 'जणुम्भि'जनोर्मि' जनसमाधः तरङ्गवज्जनानामुपर्युपरि समाग
मनम्, " जणुक्कलिया " जनोत्कालिका=जनाना लघुतरःसमुदायः । " जण
सण्णियाएइया " जनमनिपात जनाना सर्परूपेण समिलन भवति तत्र
" बहुजणो " बहुजनः " अण्णमण्णस्स " अन्योन्यम् " एवमाइक्खइ " एव
माख्याति=एकोऽपर-सामान्यरूपेण उदति, " एव भासइ " एव भापते=विशेषतो
वदति, एव पण्णवेइ " एव मज्ञापयति-अपृष्ट. सन् रुचयति, " एव परूवेइ " एव
परूपयति मञ्चित् पृष्ट. सन् रुचयति । किंरुचयति । इत्याह— " एव खलु " इत्यादि ।
" एव खलु देवाणुप्पिया " एव खलु देशानुप्रियाः, " पासावच्चिज्जा
थेरा भगवतो " पार्श्वोपस्थीयाः स्थविरा भगवन्तः " पुब्बाणु पुण्वि चरमाणा "

एक दूसरे से पूछते थे (जणबोलेइवा) कहींपर मनुष्यों की अव्यक्तध्व
नि होती थी, कहीं पर (जणक्कल्लेइवा) मनुष्यों का व्यक्त नाद होना
था, कहीं पर (जणुम्मी) तरङ्गों की तरह ऊपर के ऊपर मनुष्य आते
थे, (जणुक्कलिया) कहीं पर मनुष्यों का छोटा सा समूह दिखाई पड़ता
था (जणसण्णियाण) कहीं पर मनुष्यों का सर्परूप से सम्मेल
न होता था, उसमें (बहुजणो) अनेक मनुष्यों (अण्णमण्णस्स)
एक दूसरे से (एवमाइक्खइ) इस प्रकार सामान्यरूप से कहते थे (एव
भासइ) कोई कोई विशेषरूप से आपस में एक दूसरे से कहते थे (एव
पण्णवेइ) कोई कोई आपस में एक दूसरे से बिना पूछे ही कहते थे ।
एव परूवेइ) कोई कोई पूछने पर कहते थे ? सो सूत्रकार स्पष्ट करते हैं
(एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवन्ता) हे देवानुप्रियो !
पार्श्वनाथ ! भगवान् के प्रशिष्य स्थविर भगवन्त (पुब्बाणुपुण्वि चर-

इतो (जणबोलेइवा) डोर्ध डोर्ध स्थणे बोडोनेो अव्यक्त ध्वनि आवतो इतो
डोर्ध डोर्ध स्थणे (जणक्कल्लेइवा) मनुष्योनेो व्यक्त नाद स लज्जातो इतो
(जणुम्मी) डोर्ध ज्ज्याओ पाणीना मोल्लओनी जेम मनुष्येनेो मभूड आवतो
इतो, (जणुक्कल्लिया) डोर्ध डोर्ध ज्ज्याओ भाणुयोनेो नानो समुड नज्जे पज्जेतो
इतो, डोर्ध डोर्ध ज्ज्याओ (जणसण्णियाण) मनुष्योनेो ओट्टेओ मोटो मभूड
आवतो इतो के तेमने ओड थोला साथे धसात्तने आलवु पडतु इतु तेमाना
(बहुजणो) अनेड मनुष्यो (अण्णमण्णस्स) ओड थोला (एवमाइक्खइ)
सामान्य रीते आ प्रभाणे उडेता इता, (एव भासइ) डोर्ध डोर्ध विशेष
प्रभाणुमा ओड थोला ने आ प्रभाणे कडेता इता (एव पण्णवेइ) डोर्ध डोर्ध
भाणुसेओ ओड थोला ने विना पूछेओ ओवु कडेता इता (एव परूवेइ) अने डोर्ध
डोर्ध पूछवामा आवे त्तारे कडेता इता जे— (एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा
थेरा भगवता) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वनाथ भगवानना प्रशिष्यो, स्थविर भगवन्त

सन्ति तत्-चोराहा ' इतिभाषाप्रसिद्धस्थानम्, चत्वर बहुमार्गसमेलन-स्थानम्, चतुर्मुख चतुर्द्वार स्थानम्-आगन्तुकादीना विश्रामस्थानम्-महापथ =राजमार्गः, पन्थाः, पन्थाः= रथ्यामात्रम्, तेषु सर्वाणु स्थानेषु, ' जाव एगदिमाभिमुहा णिज्जायति" यावत् एक दिशाभिमुखाः निर्यान्ति, इह यावत्करणात् "महया जण-सदेइ वा जणवूहेइ वा जणवोलेइ वा जणरुलरुलेइ वा जणुम्मीइ वा जणुक्कलियाइ वा जणसण्णिययाएइ वा बहुजणो अणमण्णस्स एवमाइरुवइ एव भासइ एव पण्णवेइ एव परूवेइ एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा येरा भगवतो पुत्राणुपुत्रि चरमाणा गामाणुगाम दूइज्जमाणा इह मागया इह सपत्ता इह समोसठा इहेव तुगियाए नयरीए वहिं पुण्फइण चेइए जहापडिरुव उगह उगिण्णित्ता मज्जेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति निरुद्धु " इत्येतेषा ग्रहणम् ।

तत्र महान् जनशब्द =महान् अनेक जनशब्द, एव महान्, इति सर्वत्र यो ज्यम् । " जणवूहेइ वा " जनव्यूहो लोकसमूहस्य परस्पर पृच्छा करणम् जण-वोले इवा " जनाना व्यक्तो ध्वनिः । जणरुलरुले इवा " जनरुलरुलो जनाना

में चत्वर-जहा अनेक मार्ग मिलते हैं, चतुर्मुख-चारद्वार वाले स्थान में, अर्थात् जहा पर आगन्तुक जन आकर विश्राम करते हैं ऐसे स्थान में, महापथ-राजमार्ग में, पथ-सामान्यमार्ग में, (जाव एगदिमाभिमुहा णिज्जायति) यावत् एकदिशा की तरफ मुंह करके लोग चलने लगे, अर्थात्-तुगिका नगरी के शृगाटक आदि मार्गों में मनुष्यों की बहुत बडी भीड़ लगी हुई थी। परस्पर में बातें करते थे सो कहते हैं—(मह या जणसदे) कहीपर मनुष्यों की भीड़ थी-उसमें परस्पर में में लोगों ने एक दूसरे से बोलते थे। कहीपर (जणवूहेइ वा) आपस में लोगसमूह

न्या अनेक मार्ग भगता होय त्या, (चतुर्मुख) चार द्वारवाणा स्थानमा अेटले न्या पथिके विश्राम ले छे जेवा स्थानमा, (महापथ) राजमार्गमा (पथ) सामान्य मार्गमा (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायति) यावत् अेक दिशा तरफ मुण्ण करीने लोके आलना भाउया कडेवानु तात्पर्य अे छे के तु गिटा नगरीना शृगाटक आदि मार्गों पर लोडोनी लारे लीड नभी हुती तेज्जे परस्परजे वातो करता हुता ते सूत्रकार छे नीचे प्रभाञ्जे सूत्र द्वारा उडे छे - (महया जणसदे) जेउ केअ न्याअे लोडोनी लारे लीड हुती अने तेज्जे अेक भील्ल माथे वातो करता हुत (जणवूहेइवा) केअ केअ न्याअे लोडोनी समूह अेक भील्लने पृछते।

व्यक्तवर्णात्मको नादः 'जणुम्भि'जनोर्मिः जनसमाधः तरङ्गवज्जनानामुपर्युपरि समाग
 मनम्, " जणुक्कलिया " जनोत्कालिका=जनाना लघुतरःसमुदायः । " जण
 सण्णिवाएइया " जनसनिपात जनाना सर्परूपेण संमिलन भवति तत्र
 " बहुजणो " बहुजनः " अणमणस्स " अन्योन्यम् " एवमाइक्खइ " एव
 मारयाति=एकोऽपर-सामान्यरूपेण उदति, " एव भासइ " एव भापते=विशेषतो
 वदति, एव पण्णवेइ " एव मज्ञापयति-अपृष्ट. सन् रुथयति, " एव परूवेइ "
 एव प्ररूपयति रुश्चित् पृष्ट' सन् रुथयति । किंरुथयति । इत्याह—" एव खलु "
 इत्यादि । " एव खलु देवाणुप्पिया " एव खलु देवानुप्रियाः, " पासावच्चिज्जा
 थेरा भगवतो " पार्श्वोपस्थीयाः स्थविरा भगवन्तः " पुव्वाणु पुण्वि चरमाणा "

एक दूसरे से पूछते थे (जणबोलेइवा) कहींपर मनुष्यों की अव्यक्त-व
 नि होती थी, कहीं पर (जणक्कल्लेइवा) मनुष्यों का व्यक्त नाद होना
 था, कहीं पर (जणुम्मी) तरङ्गों की तरह ऊपर के ऊपर मनुष्य आते
 थे, (जणुक्कलिया) कहीं पर मनुष्यों का छोटा सा समूह दिखाई पड़ना
 था (जणसण्णिवाण) कहीं पर मनुष्यों का सर्परूप से सम्मेल-
 न होता था, उसमें (बहुजणो) अनेक मनुष्यों (अणमणस्स)
 एक दूसरे से (एवमाइक्खइ) इस प्रकार सामान्यरूप से कहते थे (एव
 भासइ) कोई कोई विशेषरूप से आपस में एक दूसरे से कहते थे (एव
 पण्णवेइ) कोई कोई आपस में एक दूसरे से बिना पूछे ही कहते थे ।
 एव परूवेइ) कोई कोई पूछने पर कहते थे ? सो स्वरूप स्पष्ट करते हैं
 (एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवन्ता) हे देवानुप्रियो !
 पार्श्वनाथ ! भगवान् के प्रशिष्य स्थविर भगवन्त (पुव्वाणुपुण्वि चर

इतो (जणबोलेइवा) ओंठ ओंठ स्थले दोडोने अव्यक्त ध्वनि आवतो इतो
 ओंठ ओंठ स्थले (जणक्कल्लेइवा) मनुष्येने व्यक्त नाद स लगता इतो
 (जणुम्मी) ओंठ जग्याओ पाण्णिना भोण्णोनी जेम मनुष्येने समूह आवतो
 इतो, (जणुक्कलिया) ओंठ ओंठ जग्याओ भाण्णोने नानो समूह नजरे पडतो
 इतो, ओंठ ओंठ जग्याओ (जणसण्णिवाए) मनुष्येने ओटवो मोटो समूह
 आवतो इतो के तेमने ओक भीण्ण साथे घसांठने गटालु पडतु इतु तेमाना
 (बहुजणो) अनेक मनुष्ये (अणमणस्स) ओक भीण्णने (एवमाइक्खइ)
 सामान्य रीते आ प्रमाणु उडेता इता, (एव भासइ) ओंठ ओंठ विशेष
 प्रमाणुमा ओक भीण्णने आ प्रमाणु कडेता इता (एव पण्णवेइ) ओंठ ओंठ
 भाण्णुसो ओक भीण्णने बिना पूछये ओलु कडेता इता (एव परूवेइ) अने ओंठ
 ओंठ पूछवामा आवे त्यारे कडेता इता के—(एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा
 थेरा भगवन्ता) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वनाथ भगवानना प्रशिष्यो, स्थविर भगवन्त

“तएण ते समणोवासया” ततः खलु श्रमणोपासकाः “इमीसे क्हाए-
 एद्धट्ठा समाणा हट्ठुट्ठा जाव सद्दावेति” अस्याः कथाया लब्धार्थाः सन्तो हृष्ट-
 तुष्टा यावत् शब्दायन्ति परस्पर उदन्तीत्यर्थं इह यावत्पदेन “चित्तमाणदिया
 पीइमणा परमसोमणस्सिया हरिसरसविसप्पमाणहियया अन्नोन्न” इत्येतेषा ग्रहणम् ।
 तत्र हट्ठुट्ठेति “हट्ठुट्ठचित्तानदिया” हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः, तत्र हृष्टतुष्टम्=अति
 तुष्टम्, यद्वा-हृष्ट हर्षितम्, तुष्टम्=प्राप्तसन्तोप तादृश चित्त येषां ते हृष्टतुष्टचित्ताः
 अतएव आनन्दिता=आनन्द प्राप्ता. सञ्जातमानसोल्लासा इत्यर्थं “पीइमणा”
 श्रीतिमनसः, श्रीति=वृत्ति मनसि येषां ते तथा वृत्तमनसा इत्यर्थः ‘परमसोमण-
 स्सिया” परमसोमनस्वियता-परमम्=उत्कृष्टञ्च तत्सोमनस्य=प्रसन्नचित्ता चेति-
 परमसोमनस्य तदेवा सञ्जात परमसोमनस्वियताः परमानुरागपूर्णमनस्का इत्यर्थः ।
 “हरिसरसविसप्पमाणहियया” हर्षवशविसर्पद् द्वययाः, तत्र हर्षवशेन विसर्पत्=
 परित उच्छब्द हृदय येषां ते तथा स्थविरदर्शनार्थममन्दानन्दतरङ्गसमुच्छलित-
 चित्ता इत्यर्थः । ते ‘अन्नोन्न’ जन्योन्य=परस्पर शब्दायन्ति=कथयन्ति-इति
 सम्यग्, “सद्दाइत्ता” शब्दायित्वा “एव वयासी” एवमवादिषु, एव वक्ष्य-
 माण प्रकारेण अवादिषुः=अकथयन् कथितवन्त इत्यर्थः । तदेव दर्शयति-‘एव
 खलु’ इत्यादि । “एव खलु’ देवाणुप्पिया” एव खलु हे देवानुमिया “पासा-
 वच्चिज्जा धेरा भगरतो” पासावपत्तीया स्थविरा भगवन्तः, “जाइसपन्ना”

(तएण) इसके बाद (ते समणोवासया) वे श्रमणोपासक इमीसे कहाए
 लद्धट्ठा समाणा) इस कथा के- समाचार से- लब्धार्थ-परिचित होकर
 (हट्ठुट्ठु जाव सद्दावेति) बहुत ही अधिक हर्षित हुए और सतुष्ट हुए
 यावत् वे आनन्द मग्न बनकर मन में अतिशय तृप्ति से युक्त हुए उनका
 अन्तःकरण परम अनुराग से पूर्ण भर गया । अत्यन्त आनन्द से उनका
 हृदय उन्मूलने लगा । उन्होंने ने शीघ्र ही एक दूसरे को बुलाया और
 (सद्दावित्ता) बुलाकर फिर वे (एव वयासी) इस प्रकार आपस में
 कहने लगे (एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा धेरा भगवता जाइ

व्याने निश्चय करीने तु गिका नगरीभाथी पुण्यवतिके उद्यान तरश् व्या भीटे
 रवाना थाय ठे (तएण ते समणोवासया) त्थार भाइ ते श्रमणोपासके
 (इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) आ समाचारं भाषीने (हट्ठु तुट्ठु जाव सद्दावे ति)
 अतिशय उर्ध्व अने सतोप पाग्था तेओ आनन्दमग्नि अनीने मनभा अतिशय
 तृप्ति पाग्था तेमना अत ग्णु आनदथी उल्लरावा लाग्था, तेमना हृदय भाथी
 उड्या तेमते तुरत ए ओक भीज्जने भोलाग्था अने (सद्दावित्ता) भोलावीने
 (एव वयासी) ओक पत्तने आ प्रभाण्णे कडेवा। लाग्था-एव खलु देवाणुप्पिया ।

पूर्वांनु पूर्वा विचरन्तः=गुरुपरम्परया विहरन्तः, “ गामाणुगाम दृङ्जमाणा ”
 ग्रामानुग्राम द्रवन्तः एकग्रामादन्य ग्राम गच्छन्तः क्रमप्राप्तप्राप्तमत्यन्त इत्यर्थः
 इह मागया ” इहागताः=अत्रागता, इह सपत्ना=अत्रैव समागताः, ‘ इह समो
 सदा ’ इह समसृताः = साधुकल्पनीयारप्रदे स्थिताः, इहेति कुप्रेत्याह -
 ‘ इहेव ’ इत्यादि ‘ इहेव तुगियाए नयरीए बहिं ’ अत्रैव तुगिकाया नगर्या बहिः
 =रहिःप्रदेशे “ पुष्कवइए चेइए ” पुष्पवतिके चेत्ये=पुष्पवतिकनामोधाने “ अहा
 पडिरूव ” यथा प्रतिरूप=साधुकल्पानुदलम् “ उगाह ” अग्रहम्=वनपालप्रदत्ता
 वसतेराज्ञाम् “ उगिगिहत्ता ” अग्रगृह्ण=याचित्वा “ सजमेण ” समयेन सप्तदश
 विधेन ‘ तवसा ’ तपसा=द्वादशयिरेन ‘ अप्पाण ’ आत्मान ‘ भावेमाणा ’ भावयन्त
 =भावित कुर्वाणा ‘ विहरति ’ विहरन्ति=विष्ठन्ति। “ निम्हृ ” इति कृत्वा= इति
 मनस्यवधार्य लोका एकदिशाभिमुख्याःसन्तः-तुङ्गिका नगरीतो निर्यान्तीति सम्बन्ध ।

ज्ञाणा) गुरुपरम्परा के अनुसार विहार करने हुए तथा (गामाणुगाम
 दृङ्जमाणा) एक गाम से दूसरे गाम क्रम से विहार करते हुए (इह
 मागया) यहा आये हुए ह, (इह सपत्ता) यहा पधार हैं (इह समो
 सदा) यहा समवसृत हुए हैं अर्थात्-साधुकल्पनीय वसति में
 रहे हुए है । यहा कहा-तो इसके लिये कहते हैं कि (इहेव
 तुगियाए नयरीए बहिं) इसी तुगिका नगरी के बाहर जो (पुष्क-
 वइए चेइए) पुष्पवतिक उद्यान है उसमें । (अहापडिरूव उगाहम्
 उगिगिहत्ता सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणाविहरति) वहा वे यथा
 प्रतिरूप साधुकल्पके अनुकूल-वनपाल से वसति अज्ञा लेकर सत्रह
 प्रकार के समय से और बारह प्रकार के तप से आत्माको भावित
 करते हुए विराजते है । (इति कङ्कु) ऐसा मन मे अवधारण कर
 लोक एक दिशा की तरफ मुख करके तुगिका नगरी से निकलते हैं ।

(पुष्पाणुपुष्पि चरमाणा) गुरुपर परा प्रभासे विहार करता तथा (गामाणुगाम
 दृङ्जमाणा) एक गामथी थीले गाम अतुकेमे विचरता विचरता (इहमागया)
 अही आया छे, (इह सपत्ता) अही पधार्य छे, (इह समोसदा) अही
 समवसृत थया छे—अटले के साधुने कल्पे अवा स्थानमा उतर्या छे ते
 पतापवा भाटे कडे छे—(इहेव तुगियाए नयरीए बहिं) आ तुगिका नगरीनी
 अहार ले (पुष्कवइए चेइए) पुष्पवतिक उद्यान छे तेना (अहापडिरूव उगाह
 उगिगिहत्ता सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) शास्त्रानुसार वनपालनी
 आज्ञा लई ने सत्तर प्रकारना समय अने बार प्रकारना तपथी आत्माने
 भावित करता विराजे छे (इतिक) अत्रो मनमा निश्चय करीने बोडो अके
 दिशा तरङ्ग मुख करीने तुगिका नगरीभाथी नीकणे छे—अटले के तेमनी पास

पञ्जुवासणयाए ” किमग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनतायाः
 तत्र “ किमग ” इत्यत्र ‘ अद्भुतशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अद्भुत=हे मित्र ! ’ किं
 पुनस्तेपाम् , अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमन =
 सम्मुखगमन, वन्दन=स्तुतिकरणम्, नमस्यनम् ‘ चित्स्वुत्तो ’ इति पाठेन पञ्चाङ्ग-
 नमनपूर्वक नमस्कारकरणम्, प्रतिप्रच्छन = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम्
 पर्युपासन=मनोवाक्यायोगैः सेवाकरण, तेन यत्फल भवति तत् किं वक्तव्यम्
 अनेन यदनुत्तर फल भवति तद् वस्तु न शक्यते इति भावः, तथा “ जाव-गहण-
 याए ” यावत् ग्रहणताया, इह यावत्पदेन “ एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुव-
 णयस्स सवणयाए किमगपुण विउलस्स अट्टस्स ” इति ग्रहण ऋत्तव्यम् तत्र एरुस्या-
 प्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थंकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य अतएव
 सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणताया.=श्रवणस्य महाफल भवति । किमग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सम्मुख जाने
 से उनकी स्तुति करने से पाचो अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने
 से, उनकी सुख शांता पूजने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों
 योगों से उनकी सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो
 क्या कहना । तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को
 अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नहीं किया जा सकता
 वह तो अनिर्वचनोत्र हे तथा (जाव गहणयाए) यहाँ यावत् पद से
 (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण-
 विउलस्स अट्टस्स) जब आर्यतीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म
 प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता
 है तो फिर हे मित्रो ! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

ले मित्रो ! (अभिगमण वदन नमसण-पडिपुच्छण, पञ्जुवासणयाए किं पुण) तेभना
 साक्षात् दर्शन करवाथी, तेभनी पाने जडने तेभनी स्तुति करवाथी, पाथे
 अणो जुकावीने तेभने नमस्कार करवाथी, तेभने सुभराता पूछवाथी, अने
 मन वचन अने कायाना योगेथी तेभनी सेवा करवाथी जे इण प्राप्त थाय छे
 तेनी तो वात जे शी करवी ? कडेवानु तात्पर्य अे छे के अभिगमन आदि
 द्वारा जे अद्वितीय इण प्राप्त थाय छे तेनु तो वणुंन जे थड शके तेम
 नथी - ते तो अवणुंनीय छे (जाव गहणयाए) अडी (यावत्) पदथी
 (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण विउलस्स अट्टस्स
 आर्य-तीर्थंकर द्वारा प्रतिपादिक धार्मिक (धर्मप्रयोजक अेक पणु उपदेशना
 श्रवणथी भडान इणनी प्राप्ति थाय छे, तो ले मित्रो ! जे एवो तेभना द्वारा

पञ्जुवासणयाए ” किमग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनतायाः
 तत्र “ किमग ” इत्यत्र ‘ अद्भुतशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अद्भुत=हे मित्र ! ’ किं
 पुनस्तेषाम् , अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमन =
 सम्मुखगमन, वन्दन=स्तुतिकरणम् , नमस्यनम् ‘ तिस्रस्तुतो ’ इति पाठेन पञ्चाङ्ग-
 नमनपूर्वक नमस्कारकरणम् , प्रतिप्रच्छन = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम्
 पर्युपासन=मनोवाक्यायोगैः सेवाकरण, तेन यत्फल भवति तत् किं वक्तव्यम्
 अनेन यदनुत्तर फल भवति तद् वक्तु न शक्यते इति भावः, तथा “ जाव-गहण-
 याए ” यावत् ग्रहणताया, इह यावत्पदेन “ एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुव-
 णयस्स सवणयाए किमगपुण विउलस्स अट्टस्स ” इति ग्रहण रुक्तव्यम् तत्र एकस्या-
 प्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य एतएव
 सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणताया=श्रवणस्य महाफल भवति । किमग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सम्मुख जाने
 से उनकी स्तुति करने से पाचो अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने
 से, उनकी सुख शान्ता पूछने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों
 योगों से उनकी सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो
 क्या कहना । तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को
 अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नहीं किया जा सकता
 वह तो अनिर्वचनीय है तथा (जाव गहणयाए) यहाँ यावत् पद से
 (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण-
 विउलस्स अट्टस्स) जब आर्यतीर्थकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म
 प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता
 है तो फिर हे मित्रो ! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

डे मित्रो ! (अभिगमन वदन नमसण-पडिपुच्छण, पञ्जुवासणयाए किं पुण) तेमना
 साक्षात् दर्शन करवाथी, तेमनी पाने ज्जणे तेमनी स्तुति करवाथी, पाये
 अगो जुकाथीने तेमने नमस्कार करवाथी, तेमने सुखशान्ता पूछवाथी, अने
 मन वचन अने जायाना योगेथी तेमनी सेवा करवाथी जे इण प्राप्त थाय छे
 तेनी तो वात् ज शी करवी ? उडेवानु तात्पर्य अे छे के अभिगमन आदि
 द्वारा जे अद्वितीय इण प्राप्त थाय छे तेनु तो वरुण ज थय शके तेम
 नथी - ते तो अवर्णनीय छे (जाव गहणयाए) अडी (यावत्) पदथी
 (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण विउलस्स अट्टस्स
 आर्य-तीर्थ कर द्वारा प्रतिपादिक धार्मिक (धर्मप्रयोजक अेक पण उपदेशना
 श्रवणथी मडान इणनी प्राप्ति थाय छे, तो डे मित्रो ! जे एवे तेमना द्वारा

જાતિસમ્પન્નાઃ જાતિઃ=શુદ્ધમાતૃકોવશ તેન સપન્ના =યુક્તાઃ ' જાવ ' યાવત્, જાવ યાવત્પદેન " કુલસપન્ના " ક્ત્યારમ્ય ' ઉવાગચ્છિતા ' ક્ત્યન્તાનિ પદાનિ કર્તૃવ સૂત્રે પ્રોક્તાનિ તત્રતોડપસેયાનીતિ તે સ્થવિરાઃ પુષ્પવતિકે ચૈત્યે ઉપાગત્ય । " અહાપદ્ધિરુવ ડગહ ડગિગિહ્તા ણ સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિહરતિ " યથા પ્રતિરૂપમયગ્રહમવગૃણ સયમેન તપસા આત્માન ભાવયન્તો વિહરન્તિ " તે મહાફલ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા " તત્ તસ્માત્કારણાત્ મહાફલ હે દેવાનુપ્રિયા ! " તદ્દા રુવાણ થેરાણં મગવતાણ નામગોયસ્સ પિ સવણયાણ " તથાવિધાના સ્થવિરાણાં નામ ગોત્રસ્યાપિ શ્રવણતાયા, એતેપા નામ ગોત્રસ્યાપિ શ્રવણસ્ય મહાફલ=જન્મજરા મરણોચ્છેદનરૂપ ભવતિ તર્હિ ' કિમગપુણ અભિગમણપદનમસણપદિપુચ્છણ-

સપન્ના જાવ અહાપદ્ધિરુવ ઓગહ ઓગિગિહ્તા ણ સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિરહતિ) હે દેવાનુપ્રિયો ! પાર્શ્વાપત્યીય સ્થવિર ભગવત જો કિ શુદ્ધમાતૃવશરૂપ જાતિ સે યુક્ત હૈં યાવત્ હસી સૂત્રમેં પહેલે કહે ગયે કુલસપન્ન આદિ વિશેષણોં વાલે વે પુષ્પવતિક ચૈત્ય મેં આકર યથાપ્રતિરૂપ અવગ્રહ કો ધારણ કરકે સયમ ઓર તપસે અપની આત્મા કો ભાવિત કરતે દુણ વિરાજમાન હૈં । (ત મહાફલ સ્વલુ દેવાણુ-પ્પિયા) હસ લિયે હે દેવાનુપ્રિયો ! જવ મહાફલ પ્રાપ્ત શેતા હૈં (તદ્દારુવાણ) તથારૂપ (થેરાણ મગવતાણ) સ્થવિર ભગવતાં કે (નામગોયસ્સવિ સવ-ણયાણ) નામગોત્ર કે શ્રવણ સે અર્થાત્-શાસ્ત્રો મેં ંસા પ્રકટ કિયા ગયા હૈં કિ-તથારૂપ સ્થવિર ભગવતોં કે નામ ઓર ગોત્ર કે શ્રવણ કરને સે મી જીવોં કોં જન્મ જરા ઓર મરણ કા અભાવ હોંતે રૂપ ફલ પ્રાપ્ત શેતા હૈં તો (અદ્ધ) હે મિત્ર ! (અભિગમણ-વન્દન-નમસણ-પદિપુચ્છણ-પડ્ડુ-

પાસાવચ્ચિજ્જા થેરા મગવ તા જાહસપન્ના જાવ અહાપદ્ધિરુવ ઓગહ ઓગિગિહ્તા ણ સજમેણ તવસા અપ્પાણ ભાવેમાણા વિહરતિ) હે દેવાનુપ્રિયો ! પાર્શ્વનાથના પ્રશિષ્ય, સ્થવિર ભગવતો, જે શુદ્ધમાતૃવશ રૂપ નતિથી યુક્ત છે અને કુલ સપન્ન આદિ શુભેથી યુક્ત છે (તે શુભો આગળના સૂત્રમા આખ્યા છે) તેઓ પુષ્પવતિક ચૈત્યમા આવીને શાસ્ત્રાજ્ઞ પ્રમાણે વનપાળની રજા લઈને, સયમ અને તપથી તેમના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિરાભ્યા છે (તે મહાફલ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા) હે દેવાણુપ્રિયો ! (તદ્દારુવાણ થેરાણ મગવતાણ નામ ગોયસ્સ વિ સવણયાણ) આવા સ્થવિર ભગવતોના નામગોત્રના શ્રવણથી પણ મહાન ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે-એટલે કે શાસ્ત્રોમા એલુ કહેવામા આન્યુ છે કે એવા સ્થવિર ભગવતોના નામ અને ગોત્રનુ શ્રવણ કરવાથી પણ એવો જન્મ, મરણ અને જરાનો અભાવ થવારૂપ મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તો (અદ્ધ)

पञ्जुवासणयाए ” किमग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनताया तत्र “ किमग ” इत्यत्र ‘ अङ्गशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अङ्ग=हे मित्र ! ’ नि पुनस्तेपाम् , अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमन = सम्मुखगमन, वन्दन=स्तुतिकरणम् , नमस्यनम् ‘ चित्कवुत्तो ’ इति पाठेन पञ्चाङ्ग नमनपूर्वक नमस्कारकरणम् , प्रतिप्रच्छन = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम् पर्युपासन=मनोवाक्याययोगेः सेवाकरण, तेन यत्फल भवति तत् किं वक्तव्यम् अनेन यदनुत्तर फल भवति तद् वक्तु न शक्यते इति भावः, तथा “ जाव-गहणयाए ” यावत् ग्रहणताया, इह यावत्पदेन “ एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमगपुण विउलस्स अट्टस्स ” इति ग्रहण कर्त्तव्यम् तत्र एकस्याप्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थंकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य अतएव सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणतायाः=श्रवणस्य महाफल भवति । किमग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सम्मुख जाने से उनकी स्तुति करने से पाचो अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने से, उनकी सुख शांता पूछने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों योगों से उनकी सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो क्या कहना । तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नहीं किया जा सकता वह तो अनिर्वचनीय है तथा (जाव गहणयाए) यहाँ यावत् पद से (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण-विउलस्स अट्टस्स) जय आर्यतीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता है तो फिर हे मित्रो ! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

उे मित्रो ! (अभिगमन वदन नमसण-पडिपुच्छण, पञ्जुवासणयाए किं पुण) तेमना साक्षात् दर्शन करवाथी, तेमनी पासे ज्जणे तेमनी स्तुति करवाथी, पाथे अजो जुकावीने तेमने नमस्कार करवाथी, तेमने सुखशांता पूछवाथी, अने मन वचन अने कयाणा येजोथी तेमनी सेवा करवाथी जे इण प्राप्त थाय छे तेनी तो वात जे शी करवी ? उडेवानु तात्पर्य जे छे के अलिगमन आदि द्वारा जे अद्वितीय इण प्राप्त थाय छे तेनु तो वरुण जे थं शके तेम नथी - ते तो अवर्णनीय छे (जाव गहणयाए) अडी (यावत्) पदथी (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण विउलस्स अट्टस्स आर्य-तीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित धार्मिक (धर्मप्रयोजक) जेक पणु उपदेशना श्रवणुथी महान इणनी प्राप्ति थाय छे, तो उे मित्रो ! जे एवो तेमना द्वारा

प्रभूततरस्य अर्थस्य मोक्षरूपस्य ग्रहणताया =ग्रहणस्य यात्रुपतिप्रस्यार्थस्य ग्रहणेन किं वक्तव्यम्, यात्रुपतिप्रहणेन सर्वथा कृतार्थो भवतीति भावः "त गच्छामो ण" वत् तस्मात्कारणात् वयं गच्छामः खलु "देवाणुपिपया" हे देवानुप्रियाः "धेरे भगवते वदामो नमसामो जाय पज्जुवासामो" अत्र यात्रुपदेन "सकारेणो सम्माणेणो कल्लाण मगल देवय चेश्य" इति सग्राहम् । तत्र-"धेरे भगवते" स्थविरान् भगवतः 'वदामो' वन्दामहे=गुणगानेन स्तुतिं कर्मः "नमसामो" नमस्याम्, पञ्चाङ्गनमनेन नमस्कर्म, 'सकारेणो' सत्कर्म, अभ्युत्थानादिना, 'सम्माणेणो' सम्मानयामः वस्त्रभक्तादिप्रदानेन । ऋदशास्तान् ? इत्याह-'कल्लाण' कल्याण, कल्यो=मोक्षः=कर्मजनितं सकलोपाधि रहितत्वात्, त आ=समन्ताभ्युपति प्रापयतीति, अथवा कल्येण=ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणेनारोग्येण आणयति=जीवपति

ग्रहण कर, खेता है-उसके लिये तो कहा ही क्या जानकता है । वह जीव तो मोक्षरूप अर्थ के ग्रहण से सर्वथा कृतार्थ ही हो जाता है । (त गच्छामो ण) इसलिये चलो (देवाणुपिपया) हे देवानुप्रियो ! (धेरे भगवते वदामो नमसामो जाय पज्जुवासामो) चलो, अपन सब मिलकर चले-चलकर उनको वदना करे, उन्हें नमस्कार करें, यावत् उनकी पर्युपासना करें, अर्थात्-चलो उनको वन्दना करे-गुणगानपूर्वक उनकी स्तुती करें, उन्हें नमस्कार करें-पचाङ्ग सुकाकर उन्हें नमन करे । अभ्युत्थान आदि द्वारा, उनका सत्कार करे, सम्मान करे, क्यों कि वे कल्याणस्वरूप हैं । कल्प नाम मोक्ष का है क्यों कि वह कर्म जनित सकल उपाधियो से रहित होता है । इस मोक्षरूप कल्प को जो अच्छी तरह से जीवों को प्राप्त कराता है वह कल्याण है, अथवा-कल्प नाम ज्ञानदर्शन एवं चारित्र्य और तप का है, इस ज्ञानदर्शन चारित्र्यतपरूप आरोग्य

उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थने अडलु करी ले छे, तेमनी तो वात् न शु करुनी । ते लुप तो, मोक्षरूप सडान इणनी प्राप्ति करीने सर्वथा कृतार्थ न थथ अथ छे (त गच्छामो ण देवाणुपिपया) तो छे देवाणुप्रियो, आलो, - (धेरे भगवते वदामो नमसामो जाय पज्जुवासामो) आपणु भुवा साथे भुणीने तेमने, वडलु करीये, नमस्कार करीये यावत् तेमनी पर्युपासना करीये, कडे-वात् तात्पर्य छे के-आलो, तेमने वडलु करीये, शुभगुण पूर्वक तेमनी स्तुति करीये, तेमने प्राप्ति करीये, अडलु करीये, नमस्कार करीये, अभ्युत्थान आदि द्वारा तेमने सत्कार करीये, डारलु के, तेमने, कल्याण स्वरूप छे, 'कल्प' अटले मोक्ष ते कर्मजनित समस्त उपाधियोथी रहित डोय छे अे मोक्षरूप कल्पना लुवने अेयो, प्राप्ति करावे छे, तेमने कल्याणरूप कडेवाथ छे अथवा ज्ञान, दर्शन अने

સસારમોહનાલાનલજ્વાલામાલાપલીઢાન્ મૂઢાન્ પ્રાણિનઃ પ્રશમયતીતિ વા કલ્યાણ
 કલ્યાણ-સ્વરૂપવાન્, સુત્રે આર્પત્વાદેકવચનમ્, एव सर्वत्र 'विज्ञेयम् । 'मगल'
 મગ્ગલમ્-મ=ભવસમ્પન્ધિવચન, તન્નિવચન, दुःख वा गालयति=નાણયતિ વા,
 यद्वा मग्यते=પ્રાપ્યતે સુગેર્ગે મોક્ષો વાડનેનેતિ મગ્ગઃ=ધર્મઃ, ત લાતિ=યુક્તાતિ-
 ઇતિ મગ્ગલઃ=શ્રુતચારિત્રધર્મધારકઃ; તમ્=મગ્ગલસ્વરૂપાન્ "દેવય" દેવત ટેવતૈવ
 દેવત=યર્મદેવ=ધર્મદેવસ્વરૂપાન્, 'ચેદય' ચેત્યમ્, चेतन चितिः=સમ્યગ્જ્ઞાનમ્,
 तदेव चैत्यम् "चित्तिसंज्ञाने" इति धातोः स्त्रिया क्तिन् 'पा ३-३-९४' इति
 ભાવેક્તિન્ ? જ્ઞાનસ્વરૂપાનિત્યર્થઃ । અથવા-કલ્યાણ કલ્યાણકારિત્વાત્, મગ્ગલ

દ્વારા જો, સસારસવધી મોહ જાલરૂપી અનલ કી જ્વાલાં સે અત્યન્ત ઘસ્ટ
 हुए जीवों की रक्षा करता है-उन्ह जीवन् दान, देता है वह, कल्याण, है,
 ऐसे कल्याण स्वरूप वे हैं । भव सम्पन्धी, वन्धन का नाम (म) है अथ-
 वा इस भवसम्पन्धी बन्धन से जन्तित जो दु ख है वह (म) है । इस (म)
 को जो (गालति) नष्ट कर देता है वह मगल है, अधवा-स्वर्ग मोक्ष
 जिसके द्वारा प्राप्त कराया जाता है, वह 'मग्न' है इस (मग्न) को, जो देता
 है अधवा ग्रहण करता है वह मगल है, ऐसा मगल-श्रुतचारित्ररूप धर्म
 का धारक जीव होता है । ऐसे मगलरूप वे, स्थविरभगवन्त, हैं । देवता
 ही देवत है-यर्मदेव है । ऐसे, धर्मदेव स्वरूप वे स्थविर भगवन्त है । चे-
 तन का नाम चिति है-यह चिति सम्यग् ज्ञानरूप होती है । (चित्ती
 सज्ञाने) धातुसे, (स्त्रिया क्तिन्) इस पणिनीय केव्यकरणानुसार क्तिन्

ચારિત્રને (કલ્ય) ડહે છે તે જ્ઞાન, દર્શનતપ અને 'ચારિત્રરૂપ આરોગ્ય દ્વારા
 એઓ સસારના 'મોહ બળ રૂપી અગ્નિની 'જ્વાલાથી અત્ય ત-ત્રાસી' ઉઠેલા
 જીવોની રક્ષા કરે છે-તેમને જીવતદાન ડે છે, તેમનુ કલ્યાણ કરે છે, એવા
 જીવને કલ્યાણસ્વરૂપ ડહેવાય છે તે સ્થવિર ભગવતો મગળરૂપ છે (મગ્ગલ
 મગલ) એવ સબધી બધનને (મ) ડહે છે; અથવા આ ભવબધનજનિત-
 ને દુખ છે તેને (મ) ડહે છે તે (મ) નો જે (ગાલતિ) નાશ કરે છે
 અથવા સ્વર્ગમોક્ષ જેના દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામા આવે છે તેનુ નામ (મગ્ગ) છે
 તે (મગ્ગ)ને આપનાર અથવા બહણુ કરનારને મગલ ડહે છે શ્રુતચારિત્ર
 રૂપ ધર્મનો ધારક જીવ એવો મગળ સ્વરૂપ હોય છે એવો મગળસ્વરૂપ તે
 સ્થવિર ભગવતો છે દેવતા જ દેવત છે-ધર્મદેવ છે એવા ધર્મદેવસ્વરૂપે તે
 સ્થવિર ભગવતો છે ચેતનને (ચિતિ) કહે છે, તે ચિતિ સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપ હોય છે
 (ચિત્તી સજ્ઞાને) ધાતુમાથી (સ્ત્રિયા ક્તિન્) પાણિની બ્યાકરણુ અનુસાર (ક્તિન્)

प्रभूततरस्य अर्थस्य मोक्षरूपस्य ग्रहणताया = ग्रहणस्य यावदुपदिष्टस्यार्थस्य ग्रहणेन किं वक्तव्यम्, यावत्प्रोक्तार्थग्रहणेन सर्वथा कृतार्थो भवतीति भावः "त गच्छामो ण" वत् तस्मात्कारणात् वयं गच्छामः खलु "देवानुत्पिया" हे देवानुत्पियाः "धेरे-भगवते वदामो नमसामो ज्ञानं पञ्जुवासामो" अत्र यावत्पठेन "सकारेमो सम्माणेमो कल्याणं मङ्गलं देयं चेश्य" इति सन्नायम् । तत्र-"धेरे भगवते" स्थविरान् भगवतः 'वदामो' वन्दामहे=गुणगानेन स्तुतिं कुर्मः "नमसामो" नमस्यामः, पञ्चाङ्गनमनेन नमस्कृम, 'सकारेमो' सत्कृमः अभ्युत्थानादिना, 'सम्माणेमो' सम्मानयामः वस्त्रभक्तादिप्रदानेन । कीदृशास्ताः? इत्याह-"कल्याणं कल्याणं, कल्याणं=मोक्षः=कर्मजनितं सकलोपाधि रहितत्वात्, त आ=समन्ताभ्यति प्रापयतीति, अथवा कल्याणं=ज्ञानदर्शनचारित्र्यदक्षणेनारोग्येण आणयति=जीवयति

ग्रहण कर, छेता है-उसके लिये तो कहा ही क्या जायकता है । वह जीव तो मोक्षरूप अर्थ के ग्रहण से सर्वथा कृतार्थ ही हो जाता है । (त गच्छामो ण) इसलिये चलो (देवानुत्पिया) हे देवानुत्पियो ! (धेरे-भगवते वदामो नमसामो ज्ञानं पञ्जुवासामो) चलो, अपन सब मिलकर चले-चलकर, उनको वदना करे, उन्हें नमस्कार करे, यावत् उन्नकी पर्युपासना करे, अर्थात्-चलो उनको वन्दना करे-गुणगानपूर्वक उनको स्तुती करे, उन्हें नमस्कार करे-पचाङ्ग सुकाकर उन्हें नमन करे । अभ्युत्थान आदि द्वारा उनका स्तकार करे, सम्मान करे, क्यों कि वे कल्याणस्वरूप हैं । कल्प नाम मोक्ष का है, क्यों कि वह कर्म जनित सकल उपाधियो से रहित होता है । इस मोक्षरूप कल्याण को जो अच्छी तरह से जीवों को प्राप्त कराता है वह कल्याण है, अथवा-कल्प नाम ज्ञानदर्शन एव चारित्र्य और तप का है, इस ज्ञानदर्शन चारित्र्यतपरूप आरोग्य

विपश्चित मोक्षरूप अर्थने अक्षय करी, छे, छे, तेमनी तो वातु, व शु करी । ते एव तो, मोक्षरूप, ज्ञान इतनी प्राप्ति करीने सर्वथा, कृतार्थ व थथ अथ, छे (त गच्छामो ण देवानुत्पिया) तो छे, देवानुत्पियो, आलो, (धेरे भगवते वदामो नमसामो ज्ञानं पञ्जुवासामो) आपणो ज्ञान साथे ज्ञानी तेमने, प्रवृत्ता करीये, नमस्कार करीये यावत् तेमनी पर्युपासना करीये कडे-वातु तात्पर्य छे के-आलो, तेमने प्रवृत्ता करीये, गुणगान पूर्वक तेमनी स्तुति करीये, तेमने प्राप्ति अगो, अक्षय करीये, अभ्युत्थान आदि द्वारा तेमने सुकार करीये, कश्य के तेमने, कल्याण स्वरूप छे, 'कल्प' अटले मोक्ष ते, कर्मजनित, समस्त उपाधियोथी रहित होय छे ये मोक्षरूप कल्याण एवने ज्ञेयो प्राप्ति करावे छे, तेमने कल्याणरूप, कडेवाय छे अथवा ज्ञान, इतने अने

“ पडिसुणित्ता ” प्रतिश्रुत्य=स्त्रीकृत्य ते श्रावकाः “ जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ ” यत्रैव स्वकानि स्वकानि गृहाणि “ तेणेव उवागच्छति ” तत्रैवोपागच्छन्ति, “ उवागच्छित्ता ” उपागत्य “ ण्हाया कयवलिकम्मा ” स्नाताः कृतवलि कर्मणि, तत्र स्नाताः=कृतस्नाना कृतवलि कर्मणिः काकाद्यर्थं कृतान्नभागाः “ कयकोउयमगलपायच्छित्ता ” कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः-कृतानि = सम्पादितानि, कौतुकानि=मपीतिलकादीनि, मङ्गलानि=मङ्गलकारकाणि, दध्यक्षतादीनि प्रायश्चित्तानि = दुस्वप्नादि फलविघातार्थमवश्यकर्त्तव्यानि यैस्ते तथा, “ सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया ” शुद्धप्रवेश्यानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि पवर परिहिताः, शुद्धानि=स्वच्छानि, प्रवेश्यानि=सभाप्रवेशयोग्यानि मङ्गल्यानि=मङ्गलजनकानि-वस्त्राणि पवरपरिहिता =सम्यग्गीर्त्या परीधृताः-सम्यक्परिधृत माङ्गलिक स्वच्छवस्त्रा इत्यर्थः “ अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा ” अल्पमहार्घाभरणालङ्कृत

मण्णस्स एयमट्ट पडिसुणेति) स्थविरों की पयुपासना करनेरूप यात को आपस में स्वीकार लिया (पडिसुणित्ता) स्वीकार कर के फिर वे श्रमणोपासक—श्रावक (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ) जहा अपने अपने घर ये (तेणेव उवागच्छति) वहा पर गये (उवागच्छित्ता) जाकर (ण्हाया कयवलिकम्मा) उन्हो ने पहिले स्नान किया बाद में काक आदि पक्षियों के निमित्त अन्न आदि देने रूप वलि कर्म किया, (कयकोउयमगलपायच्छित्ता) मपीतिलक आदि कौतुको को, मगल कारक कर्मों को एव दुःस्वप्न आदिके फल को विघात करने के निमित्त अवश्य करने योग्य प्रायश्चित्तों को किया बाद में (सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) उन्हों ने शुद्ध स्वच्छ तथा सभा मे पहिरने के योग्य मांगलिक वस्त्रों को अच्छे ढग से पहिरा (अप्पमह-

(अण्णमण्णस्स एयमट्ट पडिसुणेति) स्थविर भगवतोनी पयुपासना करवा ज्वानी वातने। परस्पर स्वीकार कथी (पडिसुणित्ता) स्वीकार करीने तेज्जा (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छति) यात याताने घेर गया (उवागच्छित्ता) घेर जधने “ ण्हाया कयवलिकम्मा ” तेभण्णे स्नान कथुं त्यार भाड कागडा आदि पक्षीजोने अन्नादि देवाइप पलिकर्म कथुं “ कयकोउयमगलपायच्छित्ता ” त्यार भाड भश आज्जाइप कौतुको कथी भजणकारक कर्मो कथी अने दुस्वप्न आदितु इण नष्ट करवाने भाटे आवश्यक प्रायश्चित्तो कथी “सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया” त्यार भाड तेभण्णे सभाभा पडेरवा योअ स्वच्छ तथा मांगलिक कपडा सारी रीते धारणु कथी “ अप्पमहग्घाभरणाल

दुरितोपशमनकारित्वात्, देवत धर्मदेवस्वरूपात्, चैत्य सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा-
दिति, । “ पञ्जुवासामो ” पर्युपासमहे=विनयेन सेवामहे । किमर्थं पर्युपासमहे ?
इत्याह—“ एय णे ” इत्यादि, “ ए । ” एतत्=स्थविराणा पर्युपासनम् ‘ णे ’
अस्माकम् ‘ हियाण सुहाए खेमाए निस्सेयसाए अणुगामियत्ताए भविस्सइ ”
हिताय सुखाय क्षेमाय निःश्रेयसाय जनुगामिक्तायै भविष्यति, एषां पदानां
व्याख्याऽत्रैव पूर्वं स्कन्दकप्रकरणे त्रिलोकनीयेति । “ त्तिकट्टु ” इति कृत्वा अण्ण
मण्णस्स एयमट्टु पडिसुणति ” अन्योन्यमेतमर्थं प्रतिगृणन्ति ? स्थविरपर्युपास-
नरूपा वार्त्ता ते श्रावका. परस्पर स्वीकुर्वन्ती—इति भावः ।

प्रत्यय होने पर चिति यनता है । इस चिति-ज्ञान स्वरूप जो होते हैं वे
चैत्य हैं । ऐसे चैत्यरूप वे स्थविर भगवन्त हैं । अथवा-कल्याणकारी
होने से वे स्थविर भगवन्त कल्याणरूप हैं पापों के उपशमन कराने
वाले होने के कारण वे स्थविर भगवन्त भगलरूप हैं, धर्मदेव स्वरूप हो-
ने के कारण वे स्थविर भगवन्त दैवत हैं । प्रशस्त मन के होने में हेतु-
भूत होने के कारण वे स्थविर भगवन्त चैत्य हैं । अतःउनकी (पञ्जुवा
सामो) पर्युपासना करें-विनयपूर्वक उनकी सेवा करें । क्यों कि (एय)
इन स्थविरों की यह पर्युपासना (णे) हमलोगों के (हियाए सुहाए, खे
माए निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) हितके लिये, सुख के
लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और परपरा से विशेषकल्याण
के लिये होगी । इन पदों की व्याख्या यहीं पहिले स्कन्दक के
प्रकरण में लिखी जा चुकी है । अतःवहा से देख लेनी चाहिये ।
(त्तिकट्टु) इस प्रकार विचार करके उन भ्रमणोंपासको ने (अण्ण

प्रत्यय लगाइवाथी चिति यने छे, ते चिति (ज्ञान) स्वरूप ने, डोय छे तेने
चैत्य कडे छे, जेवा चैत्यरूप ते स्थविर भगवतो छे अथवा-कल्याणकारी
डोवाथी तेज्जे कल्याण स्वरूप छे, पापोनु उपशमन करावनार डेवाथी तेज्जे
भगलरूप छे, धर्मदेव स्वरूप, डोवाथी स्थविर भगवतो दैवतरूप छे, अने
प्रशस्त मन डोवाभा डेतुभूत डोवाने कारखे तेज्जे चैत्यरूप छे तेथी तेमनी
(पञ्जुवासामो) पर्युपासना करीजे-विनयपूर्वक तेमनी सेवा करीजे कारखे के
(एय) ते स्थविर भगवतोनी सेवा आपखे भाटे (हियाए, सुहाए, खेमाए,
निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) हितकारी, क्षेमकारी, सुखकारी, श्रेयकारी
अने आगामी भवने, भाटे पखे विशेष कल्याणकारी थड पडये आ पडोनी
व्याख्या आ भगवतीसूत्रमा स्कन्दकना प्रकरणमा, आपवामा आवीछे, तो ते प्रक-
रणमाथी वाथी लेवी (त्तिकट्टु) आ प्रमाखे विचार करीने ते भ्रमणोंपासकोजे

“ पडिसुणित्ता ” प्रतिश्रुत्य=स्वीकृत्य ते श्रावकाः “ जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ ” यत्रैव स्वकानि स्वकानि गृहाणि “ तेणेव उवागच्छति ” तत्रैवोपागच्छन्ति, “ उवागच्छित्ता ” उपागत्य “ ण्हाया कयवलिकम्मा ” स्नाताः कृतवलि कर्माण , तत्र स्नाताः=कृतस्नाना कृतवलिर्माणः काकाद्यर्थं कृतान्नभागाः “ कयकोउयमगलपायच्छित्ता ” कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः—कृतानि = सम्पादितानि, कौतुकानि=मपीतिलकादीनि, मङ्गलानि=मङ्गलकारकाणि, दध्यक्षतादीनि प्रायश्चित्तानि = दुस्वप्नादि फलविघातार्थमवश्यकर्त्तव्यानि यैस्ते तथा, “ सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया ” शुद्धप्रवेद्यानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि पवर परिहिताः, शुद्धानि=स्वच्छानि, प्रवेद्यानि=सभाप्रवेशयोग्यानि मङ्गल्यानि=मङ्गलजनकानि—वस्त्राणि पवरपरिहिता =सम्यग्गीत्या परीधृताः—सम्यक्परिधृत माङ्गलिक स्वच्छवस्त्रा इत्यर्थः “ अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा ” अल्पमहाघाभरणालङ्कित

मण्णास्स एयमट्ट पडिसुणेंति) स्थविरों की पर्युपासना करनेरूप यात को आपस में स्वीकार लिया (पडिसुणित्ता) स्वीकार कर के फिर वे श्रमणोपासक—श्रावक (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ) जहां अपने अपने घर ये (तेणेव उवागच्छति) वहां पर गये (उवागच्छित्ता) जाकर (ण्हाया कयवलिकम्मा) उन्हो ने पहिले स्नान किया बाद में काक आदि पक्षियों के निमित्त अन्न आदि देने रूप यलि कर्म किया, (कयकोउयमगलपायच्छित्ता) मपीतिलक आदि कौतुको को, मगल कारक कर्मों को एव दुःस्वप्न आदिके फल को विघात करने के निमित्त अवश्य करने योग्य प्रायश्चित्तों को किया बाद में (सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) उन्होंने ने शुद्ध स्वच्छ तथा सभा मे पहिरने के योग्य मांगलिक वस्त्रों को अच्छे ढग से पहिरा (अप्पमह-

(अण्णमण्णास्स एयमट्ट पडिसुणेंति) स्थविर लगव तोनी पर्युपासना करवा जवानी वातनेो परस्पर स्वीकार कथेो (पडिसुणित्ता) स्वीकार करीने तेओो (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छति) पोत पोताने घेर गया (उवागच्छित्ता) घेर जधने “ ण्हाया कयवलिकम्मा ” तेभओे स्नान कथुं त्यार भाद कागडा आदि पक्षीओेने अन्नादि देवाइप अलिकर्म कथुं “ कयकोउयमगलपायच्छित्ता ” त्यार भाद भश आजवाइप कौतुके कथी भ गणकारक कर्मेो कथी अने दुस्वप्न आदितु इण नष्ट करवाने भाटे आवश्यक प्रायश्चित्तो कथी “सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया” त्यार भाद तेभओे सभाभा पडेरवा योग्य स्वच्छ तथा मांगलिक कपडा सारी रीते धारणु कथी “ अप्पमहग्घाभरणा

शरीराः-अल्पानि-भारेण, महाघाणि-मूलेन, तदृशैर्भरणैः=अलङ्करी अलङ्कृतानि=विभूषितानि-शरीराणि येषां-ते तथा । एतादृशाः सन्तस्ते श्रावकाः “ स एहितो सएहितो गिहेहितो ” स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः “ पडिणिवस्वमति ” प्रतिनिष्क्राम्यन्ति=निस्सरन्ति “ पडिणिवस्वमिच्छा ” प्रतिनिष्क्राम्य “ एगयओ मिलायति ” एहतो मिलन्ति=एकत्री भवन्ति “ एगयओ मिलाइत्ता ” एकत्री मिलित्वा=एकत्रीभूय “ पायविहारचारेण-पादविहारेण-ननु यानादिना चारो=गमन यत्र सः, तेन “ तुगियाए नयरीए ” तुङ्गिकाया नगर्याः “ मज्झ मज्झेण ” मध्यं मध्येन “ णिग्गच्छति ” निर्गच्छन्ति “ णिग्गच्छिता ” निर्गत्य “ जेणेव पुप्फवहए चेइए ” यत्रैव पुष्पवतिक चैत्य “ तेणेव उवागच्छति ” तत्रैवोपागच्छन्ति “ उवागच्छिता ” उपागत्य “ धेरे भगवते ” स्थितिरान् भगवतः “ पच-

ग्धाभरणालङ्कियसरीरा) तथा साथमें ऐसे अलङ्कारों को पहिरा कि जो वजन में कम थे कीमत में बहुतमूल्य थे । इस प्रकार से सजभज, कर वे श्रमणोपासक श्रावक (सएहितो सएहितो गिहेहितो) अपने घरों से (पडिणिवस्वमति) निकले (पडिणिवस्वमिच्छा) निकल कर फिर वे (एगयओ मिलायति) एक स्थान पर इकट्ठे हुए (एगयओ मिलाइत्ता) एक स्थान पर जय सब ओ करके मिल चुके तब वे सब के सब, (पायविहारचारेण) पैदल ही-यान आदि से नहीं (तुगियाए नयरीए) तुङ्गिका नगरी के (मज्झ मज्झेण) ठीक बीचों बीच होकर (णिग्गच्छति) निकले (णिग्गच्छिता) निकल कर (जेणेव पुप्फवहए चेइए) जहाँ पुष्पवतिक उद्यान था (तेणेव उवागच्छति), वहाँ पर आये। (उवागच्छिता), वहाँ आकरके (धेरे भगवते, पचविहेण अभिगमेण

लङ्कियसरीरा ” अने ओछा वञ्जुवाणा पणु लारे भूद्वयाणा आलुपुण्णे पडेया आ प्रभाणे सणवट करीने तेओ “ सएहितो सएहितो गिहेहितो ” पोत पोताने धरेथी “ पडिणिवस्वमति ” नीकल्या “ पडिणिवस्वमिच्छा ” धरेथी नीकलीने “ एगयओ मिलति ” ओक स्थणे लेणु थया “ एगयओ मिलित्ता ” ओक ज जय्याओ ओकत्र थधने तेओ थया “ पायविहारचारेण ” पगपाणा ज (वाडनभा जेसीने, नडी) “ तुगियाए नयरीए मज्झ मज्झेण ” तुङ्गिका नगरीनी वर्ये थधने “ णिग्गच्छति ” नीकल्या “ णिग्गच्छिता ” नगरीनी वर्येथी पसार थधने “ जेणेव पुप्फवहए चेइए ” थया पुष्पवतिक उद्यान डेटु “ तेणेव उवागच्छति ” थया आवी पडेया “ उवागच्छिता ” थया जधने “ धेरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति ” तेओ पाथ प्रकारेना अलिगम पूवक स्थविर

विधेण अभिगमेण अभिगच्छति " पञ्चविधेन = पञ्चप्रकारेण अभिगमेन, विनयपूर्वक
 गुर्वादिसमीपे विधिपूर्वक गमनम् - अभिगमस्तेन अभिगच्छन्ति सम्मुख गच्छन्तीति
 पञ्चप्रकारकमभिगममेव दर्शयति - " त जहा " इत्यादि । " त जहा " तद् यथा -
 " सचित्ताण द्वाण विउसरणयाए " सचित्ताना द्रव्याणा व्यवसर्जनतया = सचि
 त्तानां पुष्पताम्बूलादीना व्यवसर्जनतया = परित्यागेन १ । " अचित्ताण द्वाण
 अविउसरणयाए " अचित्ताना द्रव्याणा वस्त्रालङ्कारादीनाम् । अव्यवसर्जनतया =
 अपरित्यागेन २ । " एगसाडिएण " एकशाटिकेन स्पृतवर्जिताखण्डितवस्त्रेण
 " उत्तरासगकरणेण " उत्तरासगकरणेन भाषायतनार्थमुत्तरीयवस्त्रस्य मुखोपरि-
 स्थापनेन ३ । " चक्खुप्फासे " चक्षुः स्पर्शे स्थविरोणां दर्शने सति " अजलिप्प-
 गहेण " अञ्जलिप्रदहेण, अञ्जलिवन्धनेन ४ । तथा " मणसो एगत्तीकरणेण " ॥

अभिगच्छति) वे स्वविर भगवनों के पास पाच प्रकार के अभिगम से
 गये । विनयपूर्वक गुरु आदि के समीप जाने की विधि जैसी शास्त्र में
 कही गई है उसके अनुसार उनके पास जाना इसका नाम अभिगम है ।
 यह पाच प्रकार का होता है, जैसे- (सचित्ताण द्वाण विउसरणयाए)
 सचित्तद्रव्यों का परित्याग करना, अर्थात्-साधुओं के दर्शन करने के
 लिये जाते समय अपने पास ताम्बूल आदि रूप सचित्त वस्तुओं को
 नहीं रखना १, (अचित्ताण द्वाण अविउसरणयाए) अचित्तवस्त्रादि
 को त्याग नहीं करना २, (एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण) भाषा की
 यतना के लिये अखण्डित विनासिधे हुए उत्तरीय वस्त्र को मुख के
 ऊपर रखना ३ । (चक्खुप्फासे अजलिप्पगहेण) पूज्य स्थविरों के
 दर्शन होते ही दौनों हाथों को जोड़ना ४ । (मणसो एगत्तीकरणेण) भक्ति

भगवतो पासो गया विनयपूर्वक गुरु आदिनी पासो जवानी वे विधि शास्त्रो
 भा गतावी छे ते विधि प्रमाणे गुरुनी पासो गमन करवु तेनु नाम अलि
 गम छे तेना पाच प्रकारो नीचे प्रमाणे छे - " सचित्ताण द्वाण विउसरणयाए "
 (१) सचित्त द्रव्योने परित्याग करवो - साधुओना दर्शन करवा जती वधते
 पोतानी पासो ताम्बूल आदि वस्तुओ राखवी नहीं (२) " अचित्ताण
 द्वाण अविउसरणयाए " अचित्त वस्त्रादिओना त्याग न करवो (३) " एग-
 साडिए ण उत्तरासगकरणेण " (३) भाषानी यतनाने निमित्ते शीघ्रा विनानो
 आपडोने उडो (मुखवस्त्रि ।) मोढा उपर राखवो (५) " चक्खुप्फासे अज-
 लिप्पगहेण " पूज्य स्थविरिना दर्शन थता ज भन्ने हाव जेउवा (५)
 (मणसो एगत्तीकरणेण) भक्ति लक्षितभा ओकाय करवु ओटवे के अनेक विधोने।

शरीराः-अल्पानि-भारेण, महाघाणि-मूल्येन, तादृशैर्भरणैः=अलङ्कारे अलङ्कार-
 तानि=विभूषितानि-शरीराणि येषां-ते तथा । पतादृशाः सन्तस्ते श्रावकाः “ स
 एहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो ” स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः “ पडिणिक्खमति ”
 प्रतिनिष्क्राम्यन्ति=निरसरन्ति “ पडिणिक्खमिता ” प्रतिनिष्क्राम्य “ एगयओ
 मिलायति ” एकतो मिलन्ति=एकत्री भवन्ति “ एगयओ मिलाइत्ता ” एकतो
 मिलित्ता=एकत्रीभूय “ पायविहारचारेण-पादविहारेण-नतु यानादिना चारो=
 गमनं यत्र सः, तेन “ तुगियाण नयरीए ” तुङ्गिकाया नगर्याः “ मज्झ मज्झेण ”
 मध्यं मध्येन “ णिग्गच्छति ” निर्गच्छन्ति “ णिग्गच्छिता ” निर्गत्य “ जेणेव
 पुप्फवहए चेइए ” यत्रैव पुष्पवतिक चैत्य “ तेणेव उवागच्छति ” तत्रैवोपाग
 च्छन्ति “ उवागच्छिता ” उपागत्य “ धेरे भगवते ” स्थविरान् भगवतः “ पच्-

ग्धाभरणालङ्कियसरीरा) तथा साथमें ऐसे अलकारों को पहिरा कि
 जो वजन में कम थे कीमत में बहुतमूल्य थे । इस प्रकार से सजधज कर
 वे श्रमणोपासक श्रावक (सएहिंतो-सएहिंतो, गिहेहिंतो) अपने र
 घरों से (पडिणिक्खमति) निकले (पडिणिक्खमिता) निकल कर
 फिर वे (एगयओ मिलायति) एक स्थान पर, इकट्ठे हुए (एगयओ
 मिलाइत्ता) एक स्थान पर जय, सम्म ओ करके मिल चुके तब वे सब
 के साथ, (पायविहारचारेण) पैदल ही-यान आदि से नहीं (तुगियाण
 नयरीए) तुङ्गिका नगरी के (मज्झ मज्झेण)-ठीक बीचों बीच होकर
 (णिग्गच्छति) निकले (णिग्गच्छिता) निकल कर (जेणेव पुप्फवहए
 चेइए) जहाँ पुष्पवतिक उद्यान था (तेणेव उवागच्छति) वहाँ पर आये।
 (उवागच्छिता) वहाँ आकरके (धेरे भगवते) पञ्चविहेण अभिगमेण

लङ्कियसरीरा ” अने छोटा वजनवाला पद्य लारे मूल्यवाला आभूषण
 पहिया आ प्रसाधे सजधज करीने तेओ “ सएहिंतो, सएहिंतो, गिहेहिंतो ”
 पोत पोताने धरैथी “ पडिणिक्खमति ” नीकल्या “ पडिणिक्खमिता ” धरैथी
 नीकलीने “ एगयओ मिलति ” ओक स्थणे बेगु, तथा “ एगयओ मिलित्ता ”
 ओक ज जग्याओ ओकत्र धरने तेओ अथा “ पायविहारचारेण ” पादचारेण
 (पादनमा गेसीने, नडी) “ तुगियाण नयरीए मज्झ मज्झेण ” तुङ्गिका
 नगरीनी वरुथे धरने “ णिग्गच्छति ” नीकल्या “ णिग्गच्छिता ” नगरीनी वरुथे
 पसार धरने “ जेणेव पुप्फवहए चेइए ” नयां पुष्पवतिक उद्यान डेतु “ तेणेव उवा
 गच्छति ” त्या आवी पडैथ्या “ उवागच्छिता ” त्या नरुथे “ धेरे भगवते पच्-
 विहेण अभिगमेण अभिगच्छति ” तेओ पाय प्रकारेना अलिगम पूर्वक स्थविर

मूलम्—तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं
 तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जाम धम्मं परिकहेति
 जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे
 आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ । तएणं ते
 समणोवासया थेराण भगवंताण अंतिए धम्म सोच्चा,
 निसम्म हट्टुट्टुं जाव हियया तिकखुत्तो आयाहिण-पया-
 हिण करेति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति,
 पज्जुवासित्ता एव वयासी, सजमेणं भते । कि फले ? ।
 तएणं ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एव वयासी-
 सजमेणं अज्जो अणणहयफले, तवे वोदाणफले । तएणंते
 समणोवासया थेरे भगवते एवं वयासी जइण भते । संजमे
 अणणहयफले तवेवोदाण फले । कि पत्तियं णं भंते । देवा
 देवलोएसु उववज्जति, तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते
 समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो ? देवा देवलोएसु
 उववज्जति, तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी पुव्वं संजमेणं अज्जो । देवा देवलोएसु उववज्जति ।
 तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति । तत्थ णं
 कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, सगियाए
 अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेण पुव्व सजमेण
 कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ।
 सच्चेण एसअट्टे तो चेव ण आयभाववत्तवयाए । तएणं

मनसएकत्वीकरणेन-एकत्र स्थापनेन अनेकत्रिपयक मन स्थितविचारं परिस्पन्व दर्शनमात्रविपयकविचारचता मनसेत्यर्थ । “ जेणेव थेरा भगवतो तेणेव-उवागच्छन्ति ” यत्रैव स्थविरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छति । उवागच्छिता ” उपागत्य “ तिवसुत्तो आयाहिणपयाहिण करेति ” त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिणप्रदक्षिण वद्धाञ्जलिपुट दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकार वारत्रय परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूप कुर्वन्ति । “ करिता ” कृत्वा “ जाव ” यावत्-वदइ नमसइ ” वन्दते नमस्यति “ वदित्ता नमसित्ता ” वन्दित्वा नमस्यित्वा “ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ” त्रिविधया मनोवाक्यरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेवन्ते ॥ सू० १० ॥

मैं मन को एकाग्र करना अर्थात्- अनेक विषयोंके विचार करने में लब्ध लीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५ । इस प्रकार के इन पांच अभिगमों से युक्त हो कर वे भ्रमणोपासक (जेणेव थेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति) जहा स्थविर भगवत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छिता) वहा आकर उन्होंने (तिवसुत्तो)तीन बार (आयाहिणपयाहिण करेति)आदक्षिणप्रदक्षिण क्रिया वद्धाञ्जलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमाते हुए वामकर्णान्तिक ले जाना-इस प्रकार तीन बार करना और अंत में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है । ‘ करिता ’ आदक्षिण प्रदक्षिण करके ‘ जाव ’ यावत् शब्द से (वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता) फिर उन्होंने उनका वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके ‘ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ’ त्रिविध मनोवाक्यरूप पर्युपासना से उनकी (पञ्जुवासति) सेवा करने लगे ॥ सू० १० ॥

विचार करवाभाधी मनने वाणी लछ तेने दर्शन आदिभा स्थिर करवु आ प्रभाछे पाथे अभिगमो पूर्वक ते श्रावको (जेणेव थेरे भगवतो तेणेव उवागच्छति) न्या स्थविर भगवतो विराजता हुता त्या आन्या ‘उवागच्छिता’ त्या आवीने तेभछे “ तिवसुत्तो ” त्रिवार “ आयाहिणपयाहिण करेति ” आदक्षिण प्रदक्षिण कर्या -(हाथ जोडीने नमस्कार कानथी शरु करीने अडाकारे ललाटनी उपर थधने हाथा हात सुधी लछ नवे आ प्रभाछे त्रिवार उरवु अने पछी तेने भाथा पर गौठववे तेनु नाम आदक्षिण प्रदक्षिण छे) “ करिता ” आदक्षिण प्रदक्षिण करीने (जाव) अर्ही (यावत्) पदथी “ वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता ” तेभछे तेभने वदछा करी, नमस्कार कर्या वदछा नमस्कार करीने “ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ” मैन, वचन अने कायउप त्रिविध प्रकारे “ पञ्जुवासति ” तेभनी सेवा करवा लाग्या ॥ सू. १० ॥

मूलम्—तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं
 तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जामं धम्म परिकहेति
 जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे
 आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ । तएणं ते
 समणोवासया थेराणं भगवंताण अतिए धम्म सोच्चा,
 निसम्म हट्टतुट्ठं जाव हियया तिकखुत्तो आयाहिण-पया-
 हिणं करेति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति,
 पज्जुवासित्ता एव वयासी, सजमेणं भते । कि फले ? ।
 तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एव वयासी-
 सजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले । तएणते
 समणोवासया थेरे भगवते एवं वयासी जइण भते । संजमे
 अणण्हयफले तवेवोदाण फले । कि पत्तियं णं भते । देवा
 देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते
 समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो ? देवा देवलोएसु
 उववज्जति, तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी पुव्वं संजमेण अज्जो । देवा देवलोएसु उववज्जंति ।
 तत्थ णं आणदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति । तत्थ णं
 कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, सगियाए
 अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेण पुव्व सजमेण
 कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ।
 सच्चेण एसअट्ठे तो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए । तएण

मनस एकत्वीकरणेन—एकत्र स्थापनेन अनेकविषयक मन स्थितविचार परित्यज्य दर्शनमात्रविषयकविचारवता मनसेत्यर्थ । “ जेणेव धेरा भगवतो तेणेव उवागच्छन्ति ” यत्रैव स्थिरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छन्ति । उवागच्छिता ” उपागत्य “ तिवसुत्तो आयाहिणपयाहिण करेति ” त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिणप्रदक्षिण वद्धाञ्जलिपुट दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकार वारत्रय परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूप कुर्वन्ति । “ करिता ” कृत्वा “ जात्र ” यावत्—वदइ नमसइ ” वन्दते नमस्यति “ वदित्ता नमसित्ता ” वन्दित्वा नमस्यित्वा “ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ” त्रिविधया मनोवाक्यरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेजन्ते ॥ सू० १० ॥

मैं मन को एकाग्र करना अर्थात्—अनेक विषयोके विचार करने में लक्ष्मीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५ । इस प्रकार के इन पांच अभिगमों से युक्त हो कर वे ध्रमणोपासक (जेणेव धेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति) जहा स्थविर भगवत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छिता) वहा आकर उन्होंने (तिवसुत्तो) तीन बार (आयाहिणपयाहिण करेति) आदक्षिण प्रदक्षिण किया वद्धाञ्जलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमाते हुए वामकर्णान्तिक ले जाना—इस प्रकार तीन बार करना और अंत में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है । ‘ करिता ’ आदक्षिण प्रदक्षिण करके ‘ जाव ’ यावत् शब्द से (वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता) फिर उन्होंने उनका वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके ‘ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ’ त्रिविध मनोवाक्यरूप पर्युपासना से उनकी (पञ्जुवासति) सेवा करने लगे ॥ सू० १० ॥

विचार करवाभायी मनने वाणी लक्ष तेने दर्शन आदिमा स्थिर करवुं आ प्रभाषे पाये अभिगमो पूषंके ते श्रावके (जेणेव धेरे भगवतो तेणेव उवागच्छति) न्यां स्थविर भगवतो विराजता हुंता त्या आन्या ‘उवागच्छिता’ त्या आनीने तेमळे “ तिवसुत्तो ” त्रयवार “ आयाहिणपयाहिण करेति ” आदक्षिण प्रदक्षिण कर्था—(लक्ष जेडीने जमळा कानथी शइ करीने थकाडारे ललाटनी उपर थडे डाणा कान सुधी लक्ष जेवो आ प्रभाषे त्रय वार करवुं अने पळी तेने माथा पर गोलववे तेनु नाम आदक्षिण प्रदक्षिण छे) “ करिता ” आदक्षिण प्रदक्षिण करीने (जाव) अर्धी (यावत्) पदथी “ वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता ” तेमळे तेमने वदइ करी, नमस्कार कर्था वदइ नमस्कार करीने “ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ” मन, वचन अने कायइप त्रिविध प्रकारे “ पञ्जुवासति ” तेमनी सेवा करवा लाग्या ॥ सू १० ॥

मूलम्-तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं
 तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जाम धम्मं परिकहेति
 जहाकेसिसामिरस जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे
 आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ । तएणं ते
 समणोवासया थेराण भगवताण अंतिए धम्म सोच्चा,
 निसम्म हट्टतुट्ट० जाव हियया तिकखुत्तो आयाहिण-पया-
 हिणं करेति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति,
 पज्जुवासित्ता एव वयासी, संजमेणं भते । कि फले ? ।
 तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एवं वयासी-
 संजमेणं अज्जो अणणहयफले, तवे वोदाणफले । तएणं ते
 समणोवासया थेरे भगवते एवं वयासी जइण भते । संजमे
 अणणहयफले तवेवोदाण फले । कि पत्तियं णं भंते । देवा
 देवलोएसु उववज्जति, तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते
 समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो ? देवा देवलोएसु
 उववज्जति, तत्थण मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी पुव्व संजमेणं अज्जो । देवा देवलोएसु उववज्जति ।
 तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति । तत्थ णं
 कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, संगियाए
 अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेण पुव्व संजमेण
 कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ।
 सच्चेण एसअट्टे तो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए । तएणं

मनस एकत्वीकरणेन—एकत्र स्थापनेन अनेकविषयक मन स्थितविचार परित्यज्य दर्शनमात्रविषयकविचारयता मनसेत्यर्थ । “ जेणेव धेरा भगवतो तेणेव उवागच्छन्ति ” यत्रैव स्थविरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छन्ति । उवागच्छिता ” उपागत्य “ तिवखुत्तो आयाहिणपयाहिण करेति ” त्रिकृत्वः=त्रिवारम् जादक्षिणप्रदक्षिण वद्वाञ्जलिपुट दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकार वारत्रय परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूप कुर्वन्ति । “ करित्ता ” कृत्वा “ जाव ” यावत्—वदइ नमसइ ” वन्दते नमस्यति “ वदित्ता नमसित्ता ” वन्दित्वा नमस्यित्वा “ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ” त्रिविधया मनोवाक्यरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेवन्ते ॥ सू० १० ॥

मैं मन को एकाम्र करना अर्थात्—अनेक विषयोंके विचार करने में लब लीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५ । इस प्रकार के इन पांच अभिगमों से युक्त हो कर वे भ्रमणोपासक (जेणेव धेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति) जहा स्थविर भगवत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (तिवखुत्तो) तीन वार (आयाहिणपयाहिण करेति) आदक्षिण प्रदक्षिण किया वद्वाञ्जलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमाते हुए वामकर्णान्तिक ले जाना—इस प्रकार तीन वार करना और अत में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है । ‘ करित्ता ’ आदक्षिण प्रदक्षिण करके ‘ जाव ’ यावत् शब्द से (वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता) फिर उन्होंने उनका वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके ‘ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ’ त्रिविध मनोवाक्यरूप पर्युपासना से उनकी (पञ्जुवासति) सेवा करने लगे ॥ सू० १० ॥

विचार करवाभाधी मनने वाणी लक्ष तेने दर्शन आदिमा स्थिर करवुं आ प्रभाषे पाथे अक्षिगमो पूर्वक ते श्रावको (जेणेव धेरे भगवतो तेणेव उवागच्छति) न्या स्थविर भगवतो विश्रान्ता हुंता त्या आन्या ‘उवागच्छिता’ त्या आनीने तेमळे “ तिवखुत्तो ” त्रिवार “ आयाहिणपयाहिण करेति ” आदक्षिण प्रदक्षिण कर्था—(हाथ जोडीने नमस्कार कानधी शङ्करीने चक्राकारे ललाटनी उपर यधने हाथा हात सुधी लक्ष न्यो आ प्रभाषे त्रिवार उरवुं अने पछी तेने माथा पर गोंठवो तेनु नाम आदक्षिण प्रदक्षिण छे) “ करित्ता ” आदक्षिण प्रदक्षिण करीने (जाव) अर्धी (यावत्) पदधी “ वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता ” तेमळे तेमने वदणु करी, नमस्कार कर्था वदणु नमस्कार करीने “ तिविहाए पञ्जुवासणयाए ” मन, वचन अने कायूप त्रिविध प्रकारे “ पञ्जुवासति ” तेमनी सेवा करवा लाग्या ॥ सू १० ॥

मूलम्—तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं
 तीसेय महइ महालायाए परिसाए चाउज्जाम धम्म परिकहेति
 जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे
 आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ । तएणं ते
 समणोवासया थेराण भगवताण अतिए धम्म सोच्चा,
 निसम्म हट्टतुट्ट० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण-पया-
 हिणं करेति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति,
 पज्जुवासित्ता एव वयासी, संजमेणं भंते । कि फले ? ।
 तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एवं वयासी-
 संजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले । तएणं ते
 समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी जइणं भते । संजमे
 अणण्हयफले तवेवोदाण फले । कि पत्तियं णं भते । देवा
 देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ णं कालियपुत्ते नाम थेरे ते
 समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो ? देवा देवलोएसु
 उववज्जंति, तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी पुव्वं संजमेण अज्जो । देवा देवलोएसु उववज्जंति ।
 तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं
 वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति । तत्थ णं
 कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, संगियाए
 अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेणं पुव्व संजमेण
 कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति ।
 सच्चेण एसअट्ठे तो चैव ण आयभाववत्तव्वयाए । तएणं

ते समणोवासगा थेरेहि भगवतेहि इमाइ एयाह्वाइ वाग-
 रणाइ वागरिया समाणा हट्टतुट्टा थेरे भगवते वदति नम-
 सति वदित्ता नमसित्तापसिणाइ पुच्छन्ति पसिणाइं पुच्छि-
 त्ता अट्टाइ उवादियति, उवादिपत्ता उट्टाए उट्टेति उट्टित्ता
 थेरे भगवते तिकखुत्तो वदति नमसति वदित्ता नमसित्ता
 थेराणं भगवताण अतियाओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडि-
 निक्खमित्ता जामेव दिस्सि पाउब्भूया तामेव दिस्सि पाडिगया ।
 तएणं ते थेरा भगवंतो अन्नया कयाइ तुगियाओ नयरीओ
 पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिग्गच्छति पडिनिग्गच्छित्ता
 वहिया जणवयविहार विहरति ॥ सू० ११ ॥

छाका—तव खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तेभ्यः श्रमणोपासकेभ्यस्तस्या
 महात्महालयाया परिपदि चातुर्याम धर्मं परिक्रयन्ति यथाकेशिस्वामिन यावत्

‘ तएण ते थेरा भगवतो ’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तएण) इसके बाद (ते थेरा भगवतो) उन स्थविर
 भगवतो ने (तेसि समणोवासयाण) उन श्रमणोपासकों के लिये
 (तीसे य महइमहालयाए परिसाए) उस बड़ी भारी विस्तृत सभा में
 (चाउज्जाम धम्म) चातुर्याम धर्मका—चारमहाव्रत वाले—धर्मका (परि-
 कहेति) उपदेश दिया । (जहा केसिसामिस्स) केशिस्वामि की तरह
 जिस प्रकार केशी स्वामी ने चार महाव्रतरूप धर्म कहा उसी प्रकार

“ तएण ते थेरा भगवतो ” इत्यादि ।

सूत्रार्थ—“ तएण ” त्थार भाइ “ ते थेरा भगवतो ” ते स्थविर लण
 व तोअे “ तेसि समणोवासयाण ” ते श्रमणोपासकेने “ तीसे य महइ
 महालयाए परिसाए ” ते धणी भोटी सभाभा “ चाउज्जाम धम्म ” चातुर्याम
 धर्मने—त्थार महाव्रतयाणा धर्मने “ परिकहेति ” उपदेश दीये “ जहाकेसि
 सामिस्स ” ते उपदेश केशिस्वामीना उपदेश सुत्थण ममज्जेवे वेपी रीते
 केशिस्वामीअे त्थार महाव्रत इय धर्मने उपदेश अत्थे हुतो ते प्रमात्थे

श्रमणोपासकृतया विहरन्त आज्ञाया आराधका भवन्ति यावत् धर्मकथितः तत् खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविराणा भगवतामन्तिके धर्मश्रुत्वा. निशम्य हृष्टतुष्ट यावद् हृदयाः त्रिकृत्य आदक्षिणप्रदक्षिण कुर्वन्ति. यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते पर्युपास्य. एवमूचुः समयः खलु भदन्त ! किं फल ? तपः खलु भदन्त

स्थविर भगवन्तो ने भी चार महाव्रतरूप धर्मकहा । कहा तक धर्मकथा कही उसके लिये कहते हैं (जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ) अर्थात्-इस चार महाव्रत और चार अणुव्रतरूप धर्म-स्वीकार करके जो साधु या साध्वीपने से श्रावक या श्राविकापन से रहेंगे वे आज्ञाके आराधक होंगे यहाँ तक कही । (जाव धम्मो कहिओ) इस तरह यावन् धर्मकथा पूरी हुई (तएण ते समणोवासया थेराण भगवताण अतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्टुत्तु जाव हियया तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिण करेति) इसके बाद उन श्रमणोपासकों ने स्थविर भगवतों के पास धर्म का श्रवण कर और उसे अपने हृदय में धारण कर बहुत ही अधिक हर्षित एवं सतुष्ट हो यवत् हर्षवशासे विसर्पित-प्रफुल्लित हृदय होकर तीन बार उन स्थविर भगवन्तों की आदक्षिण प्रदक्षिणा की । (जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति) यावत् त्रिविध पर्युपासना से उनकी सेवा करने लगे । (पज्जुवासित्ता एव वयासी) पर्युपासना करके फिर वे उनसे इस प्रकार पूछने लगे-(संज-

स्थविर भगवतोऽपि पथु उपदेश आभ्यो ते धर्मकथा कया सुधी अडुषु कर-
वानी छे ते समन्तववा माटे सूत्रकार कडे छे के " जाव समणोवासियत्ताए
विहरमाणे आणाए आराहए भवइ " जेओ आ चार महाव्रत अने चार
अणुव्रतरूप धर्मने अ गीकार करीने साधु, साध्वी, श्रावक के श्राविका इपे रडेसे
अने आज्ञानु पालन करसे त्या सुधी ते कथा कही " जाव धम्मो कहिओ "
आ रीते धर्मकथा पूरी थछ "तएण ते समणोवासया थेराण भगवताण अतिए
धम्म सोच्चा निसम्म हट्टु तुट्टु जाव हियया तिकखुत्तो आयाहिण पयाहिण करेति"
त्यार भाद ते श्रमणोपासके स्थविर भगवतोनी पासे धर्मकथानु श्रवणु करीने
तथा तेने पोताना हृदयमा अवधारणु करीने अतिशय दुर्ष अने सतोप
पाभ्या आनदधी तेमना हृदय प्रकुल्लित थया तेमणु ते स्थविर्भगवतोने
प्रथु बार विधि पूर्वक आदक्षिणु प्रदक्षिणु करी " जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए
पज्जुवासति " अने त्रिविध (मन, वचन अने कायाधी) पर्युपासनाधी
तेमनी सेवा करवा लाग्या (पज्जुवासित्ता एव वयासी) पर्युपासना करीने

કિં ફલમ્ ? તતઃ સ્વચિરા ભગવન્તસ્તાન્ શ્રમણોપાસકાન્ એવમવોચન્
સયમ સ્વલુ આર્યાઃ? અનાશ્રવફલઃ તપોવ્યવદાનફલમ્ । તતઃ સ્વલુ તે શ્રમણોપા-
સકાઃ સ્વચિરાન્ ભગવત્ એમવાદિપુ યદિ સ્વલુ ભદન્ત । સયમોડનાશ્રવફલઃ તપો-
વ્યવદાનફલમ્ । કિં પ્રત્યય સ્વલુ ભદન્ત । દ્વાદેવગ્રોકેષુ ઉત્પદન્તે ? । તપ્ત સ્વલુ
કાલ્કિરુપુત્રો નામ સ્વચિરઃ તાન્-શ્રમણોપાસકાન્ એમવાદીત્ પૂર્વતપસા આર્યાઃ ।

મેળ મળે! કિં ફલે?) હે ભદન્ત! સયમ કી આરાધના કા કયા ફલ હોતા
હે? (તવેળ મતે કિં ફલે) હે ભદન્ત! તપ કી આરાધના કા કયા ફલ
હોતા હૈ? ૩૦-(તણ તે યેરા ભગવનો તે સમણોવાસણ એવ વયાસી)
તવ ડન સ્વચિર ભગવન્તો ને ડન શ્રમણોપાસકોં સે ણેસા કહો-(સજ
મેળ જજ્ઞો) હૈ આર્યોં સયમ (અણહ્યફલે) અનાશ્રવફલ વાલા હૈ-
અર્થાત્-સયમ કો આરાધના સે કર્મોં કા અશ્રવ (આના) નહીં હોતા હૈ
(તવેવોદાનફલે) તપ વ્યવદાન ફલવાલા હૈ । અર્થાત્ તપ સે આત્મા કર્મરૂપ
કીચઢ સે રહિત હોકર નિર્મલ ચન જાતી હૈ । (તણ તે સમણોવાસયા
થેરે ભગવન્તે એવ વયાસી) તવ ડન શ્રમણોપાસકો ને સ્વચિરભગવન્તોં
સે હસ પ્રકાર પુન.પૂછા-(જહ્ણ મતે । સજમે અણહ્યફલે તવે વોદાન-
ફલે) હૈ ભદન્ત ! યદિ સયમ અનાશ્રવફલવાલા હૈ ઓર તપ વ્યવદાન
ફલવાલા હૈ તો (કિં પત્તિય ણ મતે ! દેવા દેવલોએસુ ઉવવજ્જતિ) હૈ
ભદન્ત ! દેવ દેવલોકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હ, હસમેં કયા કારણ હૈ ?

તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-“ સજમેળ મતે! કિં ફલે ” હે ભદન્ત !
સયમની આરાધનાતુ શુ ફળ મળે છે? “ તવેળ મતે કિં ફલે ! ” હે ભદન્ત !
તપની આરાધનાતુ શુ ફળ મળે છે !

ઉત્તર-“ તણ તે થેરા ભગવતો તે સમણોવાસણ એવ વયાસી ” ત્યારે તે
સ્વચિર ભગવતોએ તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-“ સજ-
મેળ જજ્ઞો અણહ્યફલે ” હે આર્યો ! સયમ અનાશ્રવ ફળવાળો છે-એટલે
કે સયમની આરાધના કરવાથી કર્મોના આશ્રવ થતો નથી, “ તવે વોદાનફલે ”
તપ વ્યવદાન ફળવાળુ છે એટલે કે તપથી આત્મા કર્મરૂપ કાલ્કિથી રહિત
બનીને નિર્મળ થઈ બચે છે “ તણ તે સમણોવાસયા થેરે ભગવતે એવ વયાસી ”
ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકોએ તે સ્વચિર ભગવતોને આ પ્રમાણે ફરીથી
પૂછ્યું-“ જહ્ણ મતે ! સજમે અણહ્યફલે તવેવોદાનફલે ” હે ભદન્ત ! એ સયમ
અનાશ્રવફળવાળો હોય અને તપ વ્યવદાન ફળ વાળુ હોય તો “કિં પત્તિય ણ
મતે ! દેવા દેવલોએસુ ઉવવજ્જતિ” દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે તેતુ શુકારજ છે

देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु मेधिलोनामस्थविरस्तान् एवमवादीत् पूर्वसयमेन
आर्यो देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु आनन्दरक्षितो नामस्थविरस्तान् श्रमणो-
पासकान् एवमवादीत्, कर्मितया आर्यो देवा - देवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु
काश्यपो नाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, सगितया आर्यो

उत्तर—(तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव व-
यासी) उनमें से कालिक पुत्र नाम के स्थविर ने उन श्रमणोपासकों से
इस प्रकार कहा—(पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आ-
र्यो ! पूर्वकृत तप के प्रभाव से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । (तत्थ
ण मेहिळे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी—पुव्वसजमेण अज्जो
देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविर भगवन्तो में एक मेधिल नाम
के स्थविर थे सो उन्हो ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा—हे आर्यो !
पूर्वसयमके बल से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । (तत्थण आणदर
खिण नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) इन स्थविरो मे एक
आनन्द रक्षित नामके जो स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासको से
ऐसा कहा—(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वकर्म
क्षीण न होने से—अर्थात् कर्म अवशिष्ट होने से देव देवलोको में
उत्पन्न होते हैं । (तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी
सगीयाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविरो मे जो का-
श्यप नाम के स्थविर थे, उन्होने श्रमणोपासको से ऐसा कहा—हे आर्यो

उत्तर—“तत्थ ण कालियपुत्ते थेरे ते समणोवासए एव वयासी” तेओमाना कालि-
उपुत्र नामना स्थविरे तेभने आ प्रभाण्णे ऽधु—“ पुव्वतवेण अज्जो देवा देव
लोएसु उववज्जति ” हे आर्यो ! पूर्वकृत तपना प्रभावथी हेवो देवलोउभा
उत्पन्न थाय छे “ तत्थण मेहिळे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-
पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ” ते स्थविरेभा ओउ मेधिल
नामना स्थविर उता, तेभण्णे ऽधु, हे आर्यो ! पूर्वसयमना प्रभावथी हेवो देव
लोउभा उत्पन्न थाय छे “ तत्थण आनन्दरक्षित नाम थेरे ते समणोवासए
एव वयासी ” तेओमाना आनन्दरक्षित नामना स्थविरे ते श्रमणोपासकाने
आ प्रभाण्णे ऽधु—“ कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ” कर्मने पूरे
पूरे क्षय न थावथी ओउते के उभं अवशिष्ट रहेवाथी हेवो देवलोउभा उत्पन्न
थाय छे “ तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी—सगियाए
अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति ” तेओमाना काश्यप नामना स्थविरे ते

किं फलम् ? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमबोचन् सयम खलु आर्याः? अनाश्रवफलः तपोव्यवदानफलम् । ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविरान् भगवत एवमवादिषु यदि खलु भदन्त ! सयमोऽनाश्रवफलः तपोव्यवदानफलम् । किं प्रत्यय खलु भदन्त ! दशादेवलोकेषु उत्पद्यन्ते ? । तत्र खलु काञ्चिकुपुत्रो नाम स्थविरः तान्-श्रमणोपासकान् एवमवादीत् पूर्वतपसा आर्याः

मेण भन्ते! किं फले?) हे भदन्त! सयम की आराधना का क्या फल होता है? (तवेण भते किंफले) हे भदन्त! तप की आराधना का क्या फल होता है? उ०-(तएण ते येरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) तव उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-(सज मेण जज्जो) है आर्यों सयम (अणण्हयफले) अनाश्रवफल वाला है- अर्थात्-सयम की आराधना से कर्मों का अस्रव (आना) नहीं होता है (तवेवोदानफले) तप व्यवदान फलवाला है । अर्थात् तप से आत्मा कर्मरूप कीचड़ से रहित होकर निर्मल बन जाती है । (तएण ते समणोवासया थेरे भगवन्ते एव वयासी) तव उन श्रमणोपासकों ने स्थविरभगवन्तों से इस प्रकार पुनःपूछा-(जइण भते । सजमे अणण्हयफले तवे वोदानफले) हे भदन्त ! यदि सयम अनाश्रवफलवाला है और तप व्यवदान फलवाला है तो (किं पत्तिय ण भते ! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे भदन्त ! देव देवलोकों में उत्पन्न होते ह, इसमें क्या कारण है?

तेमहे तेमने आ प्रभाहे पूछ्यु-“ सजमेण भते ! किं फले ” हे भदन्त ! सयमनी आराधनानु शु इण भणे छे ? “ तवेण भते किं फले ! ” हे भदन्त ! तपनी आराधनानु शु इण भणे छे !

उत्तर-“ तएण ते येरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी ” त्पारे ते स्थविर भगवतोऽन्ते ते श्रमणोपासकोऽन्ते आ प्रभाहे ज्वाण आर्यो-“ सजमेण जज्जो अणण्हयफले ” हे आर्यो ! सयम अनाश्रव इणवाणो छे-अटवे के सयमनी आराधना करवाथी कर्मोने आश्रव थतो नथी, “ तवे वोदानफले ” तप व्यवदान इणवाणु छे अटवे के तपथी आत्मा कर्मरूप कादवथी रहित भनीने निर्मल थई जइण छे “ तएण ते समणोवासया थेरे भगवन्ते एव वयासी ” त्पार णाह ते श्रमणोपासकोऽन्ते ते स्थविर भगवतोऽन्ते आ प्रभाहे इरीथी पूछ्यु-“ जइण भते ! सजमे अणण्हयफले तवेवोदानफले ” हे भदन्त ! जे सयम अनाश्रवइणवाणो डोय आने तप व्यवदान इण वाणु डोय तो “ किं पत्तिय ण भते ! देवा देवलोएसु उववज्जति ” देवा देवलोकांमा उत्पन्न थाय छे तेतु शुकारु छे

देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु मेधिलोनामस्थविरस्तान् एवमवादीत् पूर्वसयमेन
 आर्यादेवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु आनन्दरक्षितो नामस्थविरस्तान् श्रमणो-
 पासकान् एवमवादीत्, कर्मितया आर्यादेवा - देवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु
 काश्यपो नाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, सगितया आर्या

उत्तर—(तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव व
 यासी) उनमें से कालिक पुत्र नाम के स्थविर ने उन श्रमणोपासकों से
 इस प्रकार कहा—(पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आ
 र्यो ! पूर्वकृत तप के प्रभाव से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । (तत्थ
 ण मेहिळे नाम थेरे ते समाणोवासए एव वयासी-पुव्वसजमेण अज्जो
 देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविर भगवन्तो में एक मेधिल नाम
 के स्थविर ये सो उन्हो ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा—हे आर्यो !
 पूर्वसयमके बल से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । (तत्थण आणदर
 खिण नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) इन स्थविरो मे एक
 आनन्द रक्षित नामके जो स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासको से
 ऐसा कहा—(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वकर्म
 क्षीण न होने से—अर्थात् कर्म अवशिष्ट होने से देव देवलोको में
 उत्पन्न होते हैं । (तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी
 सगीयाण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविरो मे जो का
 श्यप नाम के स्थविर थे, उन्होंने श्रमणोपासको से ऐसा कहा—हे आर्यो

उत्तर—“तत्थ ण कालियपुत्ते थेरे ते समणोवासए एव वयासी” तेजोभाना कालि-
 कपुत्र नामना स्थविरे तेभने आ प्रभावेण कहु—“ पुव्वतवेण अज्जो देवा देव
 लोएसु उववज्जति ” हे आर्यो ! पूर्वकृत तपना प्रभावथी देवा देवलोका
 उत्पन्न थाय छे “ तत्थण मेहिळे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-
 पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ” ते स्थविरोभा ओक मेधिल
 नामना स्थविर हता, तेभने कहु, हे आर्यो ! पूर्वसयमना प्रभावथी देवा देव
 लोका उत्पन्न थाय छे “ तत्थण आनन्दरखिण नाम थेरे ते समणोवासए
 एव वयासी ” तेजोभाना आनन्दरक्षित नामना स्थविरे ते श्रमणोपासकाने
 आ प्रभावेण कहु—“ कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ” कर्मना पूरे
 पूरे क्षय न थाथी ओटले के कर्म अवशिष्ट रहेवाथी देवा देवलोका उत्पन्न
 थाय छे “ तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-सगीयाण
 अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति ” तेजोभाना काश्यप नामना स्थविरे ते

टीका—‘ तृण ते येरा भगवतो ’ ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तः ‘ तेसि समणोवासयाण ’ तेभ्यः श्रमणोपासकेभ्यः ‘ तीसे य महइ महालयाए परिसाए ’ तस्या च महाति महालयाया परिपदि ‘ चाउज्जाम धम्म परिकहेति ’ चातुर्यामि चतुर्महाव्रतरूपं धर्मं परिकथयन्ति ‘ जहा केसिसामिस्स ’ यथा केशिस्वामिनः चातुर्यामिधर्मकथनरूपा धर्मकथा ‘ तथा विजेया ’ तत्र चत्वारि महाव्रतानि—यथा—
‘ सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमण १ । सव्वाओ मुसावायाओ वेरमण २ । सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमण ३ । सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण ४ । इत्यादि धर्मकथा । मैथुनस्य परिग्रहेऽन्तर्भूतत्वाच्चत्वारि महाव्रतानि भङ्गन्तीति । कियत्पर्यन्त धर्मकथा

टीकार्थ—(तृणं ते येरा भगवतो) उसके बाद उन स्थविर भगवतोने (तेसि समणोवासयाण) उन श्रमणापासकों के लिये (तीसे य महइमहालयाए परिसाए) उन विशाल परिपदा में (चाउज्जाम धम्म परिकहेति) चार महाव्रतरूप धर्म का उपदेश दिया । (जहा केसिसामिस्स) जैसे केशि स्वामी की चारमहाव्रत कथनरूप धर्मकथा है, उसी प्रकार इन स्थविर भगवन्तों की भी वह धर्मकथा जाननी चाहिये । उस धर्मकथा में चार महाव्रत इस प्रकार से कहे गये हैं—(सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमण १, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमण २, सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमण ३, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण ४ ” समस्त प्रणतिपात से विरक्त होना, समस्त मृषावाद से विरक्त होना, समस्त अदत्तादान से विरक्त होना, समस्त परिग्रह से विरक्त होना, यहां पर जो ब्रह्मचर्य को महाव्रत में नहीं कहा गया है उसका कारण यह है कि

टीकार्थ—(तृण ते येरा भगवतो) त्थार षाढ ते स्थविर भगवतोओ (तेसि समणोवासयाण) ते श्रमणोपासकेने (तीसे य महइ महालयाए परिसाए) ते विशाल परिपदा (सभा) भा (चाउज्जाम धम्म परिकहेति) चार महाव्रतरूप धर्मोओ उपदेश दीया (जहाकेसिसामिस्स) केशिस्वामीनी चार महाव्रत कथनरूप धर्मकथा लेवी छे लेवी न आ स्थविर भगवतोनी पणु धर्मकथा समलेवी ते धर्मकथाभा नीचे प्रमाणे चार महाव्रत कथा छे—
“१ सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमण ’ समस्त प्राणतिपातथी विरक्त थवु
“२ सव्वाओ मुसावायाओ वेरमण ”—समस्त मृषावाद्धी विरक्त थवु
“३ सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमण ”—समस्त अदत्तादानथी विरक्त थवु
“४ सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण ”—समस्त परिग्रहथी विरक्त थवु,
अर्थां अहमर्थने महाव्रतभा गणान्थु नथी कारणे के मैथुनोओ परिग्रहभा सभा

वाच्येत्याह—‘ जाव ’ इत्यादि ‘ जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे ’ यावत् श्रम-
णोपासकतया विहरन् ‘ आणाए आराहए भवइ ’ आज्ञया आराधको भवति ।
‘ जाव धम्मो कहिओ ’ यावत् धर्मः अगारानगाररूपः कथित । अत्र धर्मकथा
सर्वायास्या सा औपपातिकसूत्रे पठ पञ्चाशत्तमस्य सप्तपञ्चाशत्तमस्य च सूत्रस्य
मत्कृताया पीयूषवर्षिणी व्याख्याया विलोकनीयेति ।

‘ तए ण ते समणोवासया थेराण भगवताण अतिए धम्म सोच्चा ’ ततः खलु
ते श्रमणोपासकाः स्वविराणा भगवतामतिके धर्मं श्रुत्वा—‘ निसम्म ’ निश्चयः—

मैयुन को परिग्रह मे अन्तर्भूत कर लिया गया है । यह धर्मकथा कहां-
तक जाननी चाहिये सो इसके लिये कहते हैं—(जाव समणोवासिय-
त्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ) यह पाठ यहां तक कि चार
महात्रय यथा चार अणुवर्तों को स्वीकार कर जो सावु या साध्वीपने
से श्रावक या श्राविकापने से रहेंगे वे आज्ञा के आराधक होंगे । (जाव
धम्मो कहिओ) यावत् धर्मकथा पूर्ण हुई । इस तरह इस धर्मकथा मे
अनगार और अगाररूप धर्मका कथन उन स्वविर भगवन्तों ने किया ।
यहां प्रकरण में धर्मकथा समस्त ही कह लेनी चाहिये, यह धर्मकथा
औपपातिक सूत्र में छप्पनवें (५६) तथा सत्तावनवें (५७) सूत्र को
मेरे द्वारा कृत पीयूषवर्षिणी टीका की व्याख्या में लिखी गई है सो वहां से
देख लेनी चाहिये । (तए ण ते समणोवासया थेराण भगवताण अतिए
धम्म सोच्चा) इस प्रकार उन श्रमणोपासकों ने उन स्वविर भगवन्तो
से धर्मकथा सुनकर और उसे (निसम्म) अपने हृदय में धारणकर

वेश उरवामा आण्यो छे उपदेशत धर्मकथा कथा सुधी अडणु करवी । तेने
पुत्रासो नीचिना सूत्रमा कथ्यो छे—“ जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए
आराहए भवइ ” ते पाठ त्या सुधी अडणु उरवानो छे आर भडावत अथवा
आर अणुवतोने अजीकार करीने जेओ साधु अथवा साध्वीपणु श्रावक श्रावि-
का पणु उडेसे, तेओ आशाना आराधक गणुसे “ जाव धम्मो कहिओ ”
धर्मकथा पूरी अर्थ आ उथामा ते स्वविर लगवतोओ अणुगारइय धर्मनु
तथा अगारइय धर्मनु पणुन कथुं छे अडी समस्त धर्मकथा उडेवी जेउओ
ते धर्मकथा औपपातिक सूत्रमा छप्पन तथा सत्तावनमा सूत्रनी मारा द्वारा
दभायेवी पीयूषवर्षिणी टीकानी व्याख्यामा आपवामा आवेल छे तो ते त्थार्थी
वाथी वेवी “ तए ण ते समणोवासया थेराण अतिए धम्म सोच्चा आ प्रभाणु
ते श्रमणोपासकोओ ते स्वविर लगवतो पामेथा धर्मकथा सालणीने अने तेने

हृद्यवधार्य 'हृद्यतुद्वा जाव हियया' दृष्टुष्ट यावद् हृदयाः इह यावत्पदेन चित्तानदिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षप्रशमिर्षद् हृदया इति यावत् 'तिक्खुत्तो-आयाहिण पयाहीण करेति' त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण-कुरन्ति 'जाव तिविहाण पज्जुवासणाए पज्जुवासति' यावत्-त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते. कायिकवाचिकमानसभेदेन पर्युपासनायास्त्रैविध्यं भवति । यावत्पदेन वन्दन नमस्कारादीना ग्रहणं भवतीति । "पज्जुवासित्ता एव वयासी" पर्युपास्य एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अत्रापिपुः=अडथयन्-पृष्टन्त इत्यर्थः 'सजमेण भते ! किं फले' सयमं खलु भदन्त ! किं फलः सयमस्य सर्वविरतिरक्षणस्य किं फलमित्यर्थः 'तवेण भते ! किं फले' तपः खलु भदन्त ! किं फलम् सयमतपसोः किं फलमिति श्रमणोपासकानां प्रश्नः । 'तएण ते धेरा भगवतो ते समणोवासए एव

(हृद्यतुद्वा जाव हियया) हर्ष और सतोप से युक्त और हर्षवशसे प्रफुल्लित हृदय होते हुए (तिक्खुत्तो) तीनवार (आयाहिण पयाहिण करेति) उनका आदक्षिण प्रदक्षिण क्रिया । (जाव तिविहाण पज्जुवासणाए पज्जुवासति) यावत् उन्होंने उन स्थविर भगवन्तो की त्रिविध पर्युपासना की । मानसिक वाचनिक और कायिक के भेद से उपासना तीन प्रकार की होती है । यहां जो यावत् पद प्रयुक्त हुआ है उससे वन्दन नमस्कार आदि का ग्रहण किया गया है । (पज्जुवासित्ता) पर्युपासना करके (एव वयासी) फिर उन श्रमणोपासको ने उन स्थविर भगवत्तो से इस प्रकार कहा, अर्थात्—उन्हो ने उनसे इस प्रकार से पूछा—(सजमेण भते किं फले) हे भदन्त ! सर्व विरतिरूप जो सयम है उसका क्या फल होता है ? (तवेण भते किं फले) इसी तरह हे भदन्त ! तपका क्या फल होता है ? इस तरह सयम और तप के विषयमें उन श्रमणों

'निसम्म' तेने पोताना हृद्यभा धारणु उरी (हृद्यतुद्वा जाव हियया) तेमना हृद्यभा अतिशय हर्ष अने सतोप थयो हर्षने कारणे तेमना हृद्य प्रफुल्लित थया (तिक्खुत्तो) त्रयु वार (आयाहिण पयाहिण करेति) तेमणे त्रयुवार आदक्षिण पूर्वक तेमने पडथ्या नमस्कार कर्था (जाव तिविहाण पज्जुवासणाए पज्जुवासति) अने तेमणे ते स्थविर लगव तोनी त्रये प्रकारे—मन, पचन अने कायना योग्धी पर्युपासना करी अडी ये 'यावत्' पद आयु छे तेना द्वारा वन्दन, नमस्कार आदि त्रयु करायो छे (पज्जुवासित्ता एव वयासी) पर्युपासना (सेवा) करीने तेमणे ते स्थविर लगव तोने आप्रभाछे प्रश्न पूछथो (सजमेण किं फले) छे लदन्त ! सर्व विरतिरूप सयमतप इण थु डोय छे ? (तवेण किं फले) छे लदन्ता तपत्तु थु इण डोय छे आ रीते

वयासी ' ततः खलु त स्थिरा भगवन्तः तान् श्रमणोपासकान् एवमवदन् 'सयमे
ण अज्जो अणण्ह्य फले' सयम. खलु जार्या ! अनास्रवफल, आस्रवः=नव
कर्मोपादानम्, न आस्रवोऽनास्रवः नरुर्मानुपादानाम् एतदेव सयमस्य फलमि-
त्यनास्रव फलकः सयमः ' तवोवोदाणफले ' तपोव्ययदानफलम्, तपसो व्यवदा
नमेव पूर्व फलम् वि अत्र. भयनार्थकाङ्क्षातोः, अथवा शोधनार्थक
दैर्घ्यातोर्व्ययदानमितिरूप भवति, तदर्थस्तु पूर्वसपादितकर्मवनगहनस्य लवन
छेदनम्-अथवा भवान्तरसम्पादित कर्मात्मकमलस्य सशोधनम्, एतदेव फल तपस
इति । ' तए ण ते समणोवासया थेरे भगवते एव वयासी ' ततः खलु=सयम
तपसोरनास्रव व्ययदानात्मकमेव फलमिति श्रवणानन्तरम् ते श्रमणोपासकाः स्थवि

पासकों ने ये दो प्रश्न किये—(तएण) श्रमणोपासकों के इस प्रकार से
प्रश्न करने के बाद (ते थेरा भगवतो) उन स्थविर भगवन्तों ने (ते समणो
वासए) उन श्रमणोपासकों को इस प्रकार से समझाया (सजमेण अज्जो)
हे आर्यों ! सयम का फल (अणण्ह्यफले) अनास्रव होता है । नवीन
कर्मों का आना इसका नाम आस्रव है । इस आस्रव का नहीं होना सो
अनास्रव है । अर्थात् नवीन कर्मों का नहीं आना सो अनास्रव है ।
यही फल सयम का है । (तवो वोदाणफले) तप का फल व्यवदान है ।
इसका अर्थ (पूर्व में सपादित कर्मरूप गहनवन का (लवन) काटना,
अथवा भवान्तर में सम्पादित कर्मरूप मल का सशोधन करना ऐसा
होता है । यही तप का फल है । (तएण ते समणोवासया थेरे भगवते
एव वयासी) सयम का फल केवल अनास्रव और तप का फल केवल

तप अने नयभना विषयभा ते श्रमणोपासकोअे ये प्रश्नो पूछ्या (तएण)
त्यारे (ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) ते स्थविर भगवतोअे
ते श्रमणोपासकोअे आ प्रभाण्णे ज्वाण आर्यो—(सजमेण अज्जो ! अणण्ह्य
फले) हे आर्यों ! सयमनु इण अनास्रव ङोय छे आस्रव अेट्ठे नवीन
कर्मोनु आगमन ते आस्रव न थयो तेनु नाम अनास्रव छे अेट्ठे ते नवीन
कर्मोनु आगमन षध थयु तेनु नाम अनास्रव छे ते सयमने कारण्णे णने
छे माटे सयमनु इण अनास्रव कडेल छे (तवो वोदाणफले) तपनु इव
व्यवदान छे पूर्वे सपादित कर्मरूप गहन वनने जपयु तेनु नाम व्यवदान
छे अथवा अन्य लवोभा सपादित कर्मरूप मलनु सशोधन करयु तेनु नाम
व्यवदान छे आ गीते पूर्वकृत कर्मोना नाराइप तपनु इण गताव्यु छे (तएण
ते समणोवासया थेरे भगवते एव वयासी) सयमनु इण अनास्रव अने

हृद्यवधार्य 'हृद्यतुष्टु जाव हियया' हृद्यतुष्टु यावत् हृदयाः इह यावत्पदेन चित्तानदिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षमश्रिमर्षद् हृदया इति गान्धम् 'तिक्खुत्तो-आयाहिण पयाहीण करे ति' त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण-कुरन्ति 'जाव तिक्खिहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति' यावत्-त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते कायिकवाचिकमानसभेदेन पर्युपासनायास्त्रिविध्य भवति । यावत्पदेन वन्दन नमस्कारादीना ग्रहण भवतीति । "पज्जुवासित्ता एव वयासी" पर्युपास्य एव=स्यमाणप्रकारेण अत्रादिपुः=अहृद्ययन-पृष्टयन्त इत्यर्थः, 'सजमेण भते ! किं फले' सयमः खलु भदन्त ! किं फलः सयमस्य सर्वविरतिरक्षणस्य किं फलमित्यर्थः, 'तवेण भते ! किं फले' तपः खलु भदन्त ! किं फलम् सयमतपसोः किं फलमिति श्रमणोपासकानां प्रश्न । 'तए ण ते धेरा भगवतो ते समणोपासए एव

(हृद्यतुष्टु जाव हियया) हर्ष और सतोष से युक्त और हर्षवश से प्रफुल्लित हृदय होते हुए (तिक्खुत्तो) तीनवार (आयाहिण पयाहिण करेति) उनका आदक्षिण प्रदक्षिण क्रिया । (जाव तिक्खिहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति) यावत् उन्होंने उन स्थविर भगवन्तो की त्रिविध पर्युपासना की । मानसिक वाचनिक और कायिक के भेद से उपासना तीन प्रकार की होती है । यहा जो यावत् पद प्रयुक्त हुआ है उससे वन्दन नमस्कार आदि का ग्रहण किया गया है । (पज्जुवासित्ता) पर्युपासना करके (एव वयासी) फिर उन श्रमणोपासको ने उन स्थविर भगवतो से इस प्रकार कहा, अर्थात्—उन्होंने ने उनसे इस प्रकार से पूछा—(सजमेण भते किं फले) हे भदन्त ! सर्व विरतिरूप जो सयम है उसका क्या फल होता है ? (तवेण भते किं फले) इसी तरह हे भदन्त ! तपका क्या फल होता है ? इस तरह सयम और तप के विषयमें उन श्रमणों

'निसम्म' तेने पोताना हृद्यभा धारणु उरी (हृद्य तुष्टु जाव हियया) तेमना हृद्यभा अतिशय डुपं अने सतोष थयो डुपंने डारणु तेमना हृद्य प्रकुञ्चित थया (तिक्खुत्ता) त्रयु वार (आयाहिण पयाहिण करेति) तेमणु त्रयुवार आदक्षिणु पूर्वक तेमने वदणु नमस्कार कर्था (जाव तिक्खिहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति) अने तेमणु ते स्थविर भगवतोनी त्रयु प्रकारे-मन, वचन अने कायना योगथी पर्युपासना करी अही के 'यावत्' पद आण्यु छे तेना द्वारा वदन, नमस्कार आदि ग्रहणु कराया छे (पज्जुवासित्ता एव वयासी) पर्युपासना (सेवा) करीने तेमणु ते स्थविर भगवतोने आप्रभाणु प्रश्न पूछथो (सजमेण भते किं फले) हे भदन्त ! सर्व विरतिरूप सयमनु इण थु डोय छे ? (तवेण भते ! किं फले) हे भदन्त ! तपनु थु इण डोय छे ? आ रीते

ण कालियपुत्रे नाम धेरे ते समणोवासए एव वयासी' तत्र खलु कालिकपुत्रो नाम-
स्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमादीत् । ' पुव्वतवेण अज्जो देवादेवलोएसु
उववज्जति ' पूर्वतपसा हे आर्याः । देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । 'तत्थ ण मेहिले
नाम धेरे ते समणोवासए एव वयासी ' तत्र खलु मेधिलो नामस्थविरस्तान्
श्रमणोपासकान् एवमादीत्-'पुव्वसज्जेण अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति '

होता है। सो क्या यह उनका वहा पर जन्म निष्कारणक माना जावेगा
इस तरह का श्रमणोपासको का प्रश्न सुन करके (तत्थण कालियपुत्रे
नाम धेरे ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो के बीच
में जो कालिक पुत्र नामके स्थविर थे उन्होंने उन श्रमणोपासकों को
इस प्रकार से उत्तर दिया-(पुव्व तवेण अज्जो! देवा देवलोएसु उवव-
ज्जति) हे आर्यों! पूर्वतपस्या के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते
हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि तप और सयम किसी भी आयु के बध
के कारण नहीं होते निर्जरा के ही कारण होते हैं-परन्तु फिर भी जो
जीव इनके प्रभाव से देवलोक की आयु का बध कर वहा जन्म लेते हैं
उसका कारण राग है-राग युक्त तप और सयम देवगति के प्रति कारण
बन जाते हैं। वीतराग के तप और सयम देवगति के कारण न होकर
मुक्ति के ही कारण होते हैं। पूर्वतप का तात्पर्य यही है कि सरागावस्था
में जो तपस्या की जाती है वह क्यों कि यह वीतरागावस्था की अपे-
क्षा पूर्वकालभाविनी होती है। (तत्थ ण मेहिले नाम धेरे ते समणो

थाय छे तो तेज्जो शा कारणे देवलोकमा उत्पन्न थाय छे ?

आ प्रकारेणो ते श्रमणोपासकेणो प्रश्न साक्षणीने (तत्थ ण कालियपुत्रे नाम
धेरे ते समणोवासए एव वयासी) ते स्थविराभाना कालियपुत्र नामना स्थविरे
ते श्रमणोपासकेणो आ प्रभाणे उत्तर आप्थे- (पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलो
एसु उववज्जति) हे आर्यों! पूर्व तपस्थाना प्रभावथी देवा देवलोकमा उत्पन्न
थाय छे कडेवानु तात्पर्यं अे छे के तप अने सयम कोष्ठ पणु आयुध धने
भाटे कारणुत्थ डोता नथी, पणु ते तो निर्जराना कारणुत्थ अने छे छता पणु
अे एवे तेमना प्रभावथी देवलोकना आयुधो अ ध करीने त्या देवपणु उत्पन्न
थाय छे, तेनु कारणु राग छे-रागयुक्त तप अने सयम देवगतिना कारणुभूत
अने छे वीतरागना तप अने सयम देवगतिना कारणुभूत नही अनता मुक्ति
ना कारणुत्थ अने छे, पूर्वतप अेटवे सरागावस्थांमा कराती तपस्या कारणु के
ते वीतरागावस्था करता पूर्वकालभाविनी डोय छे (तत्थण मेहिले नाम धेरे

रात् भगवतः एवमादिपुः, 'जङ्ग भते ! सजमे अणण्हय फले तवेवोदाण फळे' यदि खलु भदन्त ! समयोऽनास्रफलः तपो व्यवदानफलम् तदा " किं पत्तिय ण भते ! देवा देवलोएसु उववज्जति ' किं प्रत्यय खलु ददा देवलोकेषूपपघन्ते ? कः प्रत्ययः कारण यत्र तत् किं प्रत्ययम्—हे भगवन् ! यदि समयस्य तपसश्चानास्रं फल व्यवदानमेवफलं तदारारायकाना तेन च सिद्धिरेव भवेत् । कारणविशेषमासाद्य देवलोके उत्पत्तिर्भवति कारणाभावात् । समयतपसोस्तु अनास्रव्यवदानम् प्रत्येवकारणत्वेन देवलोके उत्पत्ति—प्रत्ययकारणस्यात्, ततश्च देवाना देवलोके अकारणिकैवोत्पत्तिरिति सिद्धमिति प्रश्नाशय । एतादृशं मश्रश्रणोपासकाना भुत्वा 'तत्प

व्यवदान है ऐसी बात जब उन श्रमणोपासकों ने स्थविरों के श्रीमुख से सुनी तब फिर उन्होंने ने उनसे इस प्रकार पूछा (जङ्ग भते ! सजमे अणण्हयफले तवे वोदाणफळे) हे भदन्त ! यदि समयका फल अनास्र ही है और तप का फल केवल व्यवदान (कर्मका विनाश) ही है तो (किं पत्तिय ण भन्ते ! देवा देवलोएसु उववज्जति) फिर क्या कारण है जो देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं ? प्रश्न करने का आशय इस प्रकार से है कि यदि समय का फल केवल एक अनास्र ही है और तप का फल केवल एक व्यवदान ही है तो फिर समय और तप की आराधना करने वालों को सीधी मुक्ति ही प्राप्ति होनी चाहिये देवलोक की नहीं क्यों कि देवलोक में उत्पत्ति होने के प्रति उन दोनों में कारणता नहीं है कारणता तो आपके कथनानुसार सिद्धिगति के प्रति ही आती है, परन्तु ऐसी बात एका न्तरूप से बनती नहीं है—क्यों कि ऐसे जीवों का देवलोक में भी जन्म

तपसु ज्ञान व्यवदान डोय छे, जेवा ते स्थविर लगवन्तोना ज्वाण साल जीने तेभण्णे तेभने आप्रभाण्णे प्रश्न कथ्यो—(जङ्ग भते ! सजमे अणण्हफले तवे वोदाण फळे) डेलहन्ता जे समयसु ज्ञान अनास्रव डोय अने तपसु ज्ञान व्यवदान ज् डोय तो (किं पत्तिय ण भते ! देवा देवलोएसु उववज्जति) शा कारण्णे हेवा देवलोकमा उत्पन्न थाय छे ? प्रश्न पूछवानो आशय जे छे के समयसु ज्ञान अनास्रव ज् डोय अने तपसु ज्ञान व्यवदान ज् डोय तो समय अने तपनी आराधना करनारने सीधी मुक्तिनी ज् प्राप्ति थवी जेध जे देवलोकनी प्राप्ति थवी जेधजे नही, कारण्णे के समय अने तपसु आराधन करनारने देवलोकमा उत्पन्न थवानु करण्णे ज् रडेत्तु नथी आपना डडेवा प्रभाण्णे तो समय अने तप सिद्धिगति प्राप्त करावनार गण्णवा जेधजे परन्तु जेवु ज् कायम पानतु नथी कारण्णे के जेवा जेवा देवलोकमा पण्णु उत्पन्न

ण कालियपुत्रे नाम धेरे ते समणोवासए एव वयासी' तत्र खलु कालिकपुत्रो नाम-
स्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमादीत् । 'पुत्रवत्त्वेण अज्जो देवादेवलोएसु
उववज्जति' पूर्वतपसा हे आर्याः । देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । 'तत्थ ण मेहिले
नाम धेरे ते समणोवासए एव वयासी' तत्र खलु मेधिलो नामस्थविरस्तान्
श्रमणोपासकान् एवमादीत्—'पुत्रसज्जमेण अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति'

होता है। सो क्या यह उनका वहा पर जन्म निष्कारणक माना जावेगा
इस तरह का श्रमणोपासको का प्रश्न सुन करके (तत्थण कालियपुत्रे
नाम धेरे ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो के बीच
में जो कालिक पुत्र नामके स्थविर थे उन्होंने ने उन श्रमणोपासको को
इस प्रकार से उत्तर दिया—(पुत्रवत्त्वेण अज्जो! देवा देवलोएसु उवव-
ज्जति) हे आर्यों! पूर्वतपस्या के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते
हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि तप और सयम किसी भी आयु के वध
के कारण नहीं होते निर्जरा के ही कारण होते हैं—परन्तु फिर भी जो
जीव इनके प्रभाव से देवलोक की आयु का वध कर वहा जन्म लेते हैं
उसका कारण राग है—राग युक्त तप और सयम देवगति के प्रति कारण
बन जाते हैं। वीतराग के तप और सयम देवगति के कारण न होकर
मुक्ति के ही कारण होते हैं। पूर्वतप का तात्पर्य यही है कि सरागावस्था
में जो तपस्या की जाती है वह क्यों कि यह वीतरागावस्था की अपे-
क्षा पूर्वकालभाविनी होती है। (तत्थ ण मेहिले नाम धेरे ते समणो

थाय छे तो तेआ शा कारखे देवलोडभा उत्पन्न थाय छे ?

आ प्रकारेणो ते श्रमणोपासकेणो प्रश्न साबणीने (तत्थ ण कालियपुत्रे नाम
धेरे ते समणोवासए एव वयासी) ते स्थविराभाना कालियपुत्र नामना स्थविर
ते श्रमणोपासकेणो आ प्रभाखे उत्तर आये— (पुत्रवत्त्वेण अज्जो देवा देवलो
एसु उववज्जति) हे आर्यों! पूर्व तपस्याना प्रभावथी देवा देवलोडभा उत्पन्न
थाय छे कडेवानु तात्पर्य अे छे के तप अने सयम कोछ पणु आयुअधने
भाटे कारखुइप डोता नथी, पणु ते तो निर्जराना कारखुइप अने छे छता पणु
ने एवे तेमना प्रभावथी देवलोडभा आयुनो अध ढरीने त्या देवपणु उत्पन्न
थाय छे, तेनु कारखु राग छे—रागयुक्त तप अने सयम देवगतिना कारखुभूत
अने छे वीतरागना तप अने सयम देवगतिना कारखुभूत नही अनता मुक्ति
ना कारखुइप अने छे, पूर्वतप अेटके सरागावस्थाभा कराती तपस्या कारखु छे
ते वीतरागावस्था करता पूर्वकालभाविनी डोय छे (तत्थण मेहिले नाम धेरे

पूर्व समयमेन हे आर्याः । देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । पूर्व समयतपोभ्यां देवलोकैः
उत्पत्तिर्भवतीति । तत्र पूर्वतपः सरागावरथा भाविनी तपस्या वीतरागापेक्षया
सरागावस्थायाः पूर्वकालिकत्वात् । एव समयोऽपि-अयथाख्यातश्चातित्रम्, अयमा
शयः, यद्यपि तपः समयो मोक्ष प्रति कारणभूतो न तु देवाद्युत्पत्तिं प्रति तयोः कार-
णता । किन्तु सरागकृतौ तौ तपः समयो देवोत्पत्तिम्प्रति कारणे भवत एव ।

वासए एव वयासी) स्थविर भगवन्तो के बीच में जो मेघिलनाम के
जो स्थविर थे उन्हो ने उन भ्रमणोंपासको को उनके प्रश्न के उत्तर में
इस प्रकार कहा—(पुण्वसजमेण अज्जो देवा देवलोणसु उववज्जति)
हे आर्यों! पूर्वसयम से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं । इस तरह पूर्वतप
और समय से देवलोकों में इनकी आराधना करने वाले मनुष्यों की
उत्पत्ति होती है इस प्रकार दोनों स्थविरों के कथन वा सार जानना
चाहिये । यद्यपि पहिले ही प्रकट कर दिया गया है कि सरागावस्थाभा
विनी जो तपस्या है वह वीतराग की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी है । अतः
उसे पूर्वतप कहा गया है । इसी प्रकार से यद्वा समय भी अयथाख्या
तरूप लेना चाहिये । अयथाख्यतरूप यह समय रागावस्थाभावी होता
है । रागावस्था भावी जो तप और समय होते हैं वे देवोत्पत्ति के
प्रति कारण होते हैं- वीतरागावस्थाभावी वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण
नहीं होते हैं । ऐसा सिद्धान्त का कथन है । इसीलिये (समय मोक्ष के
कारणभूत होते हैं) ऐसा कहा है । अतः सरागकृत तप और समय

ते समणोवासए एव वयासी) तेभ्योभाना मेघिल नामना स्थविरे ते श्रमणो
पासकेने आ प्रमाणे कथु—(पुण्वसजमेण अज्जो देवा देवलोणसु उववज्जति)
हे आर्यों ! पूर्व समयमयी ये देवलोकमा उत्पन्न थाय छे” आ रीते पूर्व
तप अने समयमना प्रभावथी तेमनी आराधना करनार मनुष्योनी उत्पत्ति
देवलोकमा थाय छे, अे रीतने कालिकपुत्र अने मेघिल नामना स्थविराना
कथनने सार समज्जवे अे वात तो आगण उडी देवमा आवी छे उे सरागाव
स्था भाविनी अे तपस्या छे ते वीतरागनी तपस्यानी अपेक्षाअे पूर्वकालभाविनी
छे तेथी तेने पूर्वतप कडेल छे अे प्रमाणे अडी समय अथवा आतइप लेवे
अे अे अयथाख्यातइप ते समय रागावस्था, भावी होय छे रागावस्था भावी
अे तप अने समय होय छे ते देवलोकमा देवपणु उत्पत्तिना कारणइप अने छे
वीतरागावस्था भावी तप अने समय देवगतिमा उत्पन्न कराववाना कारणइप
अनता नथी, अेबु सिद्धांतनु कथन छे तेथी अेबु कथु छे के ‘ तप अने
सयम मोक्ष अपाववाना कारणइप होय छे ” तेथी अे वात स्पष्ट थाय छे

ततश्च सरागकृतेन सयमेन तपसा च देवत्वमाप्तिर्भवति रागाशस्य कर्मवन्धकारणत्वादिति । 'तत्थ ण आणदरक्खिण्ण नाम येरे ते समणोवासए एव वयासी' तत्र खलु आनन्दरक्षितो नाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमादीत् 'कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति' कर्मितया हे आर्याः ! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते ।

कर्मन् शब्दात् = ग्रीवादेराकृतिगणात्वात् 'ग्रीवादिभ्यश्च' इति मत्वर्थे इति प्रत्यये 'नस्तद्धिते' इत्यनेन कर्मन् शब्दस्य जन्लोपे कर्मिन् शब्दात् भावे तल् प्रत्यये तलन्त स्त्रियामिति नियमात् स्त्रीत्वे कर्मिता तथा-कर्मितया इति । अथवा कर्मणा विकारः कर्मिका तथा कर्मिकया कर्मन् शब्दात् विकारार्थेण्युञ् प्रत्यये अकादेशे स्त्रीत्वाद्वापि प्रत्ययस्थात् कादिति इत्वे कर्मिका इति मि यति ।

से देवत्व की प्राप्ति होती है। देवायु का बंध होना यह रागाश से होता है। ज्यों कि रागाश कर्मवन्ध का कारण कहा गया है। (तत्थ ण आणदरक्खिण्ण नाम येरे ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो में एक आनन्द रक्षित नाम के स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा—(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यों! कर्मिता से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। इसका तात्पर्य यह है कि आत्मा में जब कार्यकारी कर्म शेष-बाकी रह जाता है तब जीवो को देवत्व की प्राप्ति होती है।

ज्ञान-आत्मा में केवल ज्ञान के बाद भी कर्मों का शेष-अघातिक कर्म रहता है फिर उसको देवत्व की प्राप्ति क्यों नहीं होती है ?

उे सरागकृत तप अने सयमथी देवजति प्राप्त थाय' छे देवायुने ण ध रागागथी ण धाय छे, काण्णु के रागाश कर्मण धनु ढरणु गण्णाय छे (तत्थण आणदरक्खिण्ण नाम येरे ते समणोवासए एव वयासी) ते स्थविर लजव तोमाना आनन्दरक्षित नामना स्थविरे ते श्रमणोपासकाने आ प्रमाणे ज्वाण आप्थे— (कम्मियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) छे आर्यों ! उमेनि पूरे पूरे दाय न थवाथी देवे देवलोउभा उत्पन्न थाय छे उडेवानु तात्पर्य' ओ छे के आत्माभा ज्जारे लुपट्टत उमे' णाकी रडी जय छे, लारे लुवेने देवत्वनी प्राप्ति थाय छे

शका—केवलज्ञान तथा पथी पथु आत्माभा उमे' णाकी रडी जय छे, (केवलज्ञाननी प्राप्ति पथी पथु अघातिउमे' णाकी रडे) तो तेने देवत्वनी प्राप्ति उमे थती नथी ?

પૂર્વ સયમેન હે આર્યાઃ । દેવા દેવલોકેષુ ઉત્પદ્યન્તે । પૂર્વ સયમતપોઽર્ચ્યાં દેવલોકે
ઉત્પત્તિર્ભવતીતિ । તપ્ત પૂર્વતપઃ સરાગારથા ભારિની તપસ્યા વીતરાગાવેશ્યા
સરાગાવસ્થાયાઃ પૂર્વકાલિકત્વાત્ । એવ સયમોઽપિ-અયથાહ્યાતઘાગ્નિમ્, અપમા
શયઃ, યદપિ તપઃ સયમૌ મોક્ષ પ્રતિ કારણભૂતૌ ન તુ દેવાદુત્પત્તિ પ્રતિ તપોઃ કાર-
ણતા । ઇન્દુ સરાગઠતૌ તૌ તપઃ સયમૌ દેવોત્પત્તિમ્પ્રતિ કારણે ભવત એવ ।

વાસવ એવ વયાસી) સ્થવિર મગવર્તોં કે બીચ મેં જો મેધિલનામ કે
જો સ્થવિર યે ઉન્હો ને ડન શ્રમણોપાસકો કો ડનકે પ્રશ્ન કે ડસર મેં
ઇસ પ્રકાર રુહા—(પુન્વસજમેણ અજ્જો દેવા દેવલોએસુ ઉવવજ્જતિ)
હે આર્યો! પૂર્વસયમ સે દેવ દેવલોકો મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં । ઇસ તરહ પૂર્વતપ
ઑર સયમ સે દેવલોકોં મેં ઇનકી આરાધના કરને બાલે મનુષ્યોં કી
ઉત્પત્તિ હોતી હૈ ઇસ પ્રકાર ડોનોં સ્થવિરોં કે કથન બા સાર જાનના
ચાહિયે । યહતો પહિલે હી પ્રકટ કર દિયા ગયા હૈ કિ સરાગાવસ્થાભા
વિની જો તપસ્યા હૈ વહ વીતરાગ કી અપેક્ષા પૂર્વકાલભાવિની હૈ । અતઃ
ઉસે પૂર્વતપ કહા ગયા હૈ । ઇસી પ્રકાર સે યહા સયમ ડી અયથાહ્યા
તરૂપ લેના ચાહિયે । અયથાહ્યાતરૂપ યહ સયમ રાગાવસ્થાભાવી હોતા
હૈ । રાગાવસ્થા ભાવી જો તપ ઑર સયમ હોતે હેં વે દેવોત્પત્તિ કે
પ્રતિ કારણ હોતે હેં- વીતરાગાવસ્થાભાવી વે દેવોત્પત્તિ કે પ્રતિ કારણ
નહી હોતે હેં । એસા સિદ્ધાંત કા કથન હૈ । ઇસીલિચે (સયમ મોક્ષ કે
કારણભૂત હોતે હેં) એમા કહા હૈ । અતઃ સરાગઠૂત તપ ઑર સયમ

તે સમણોરાષ્ટ્ર એવ વયાસી) તેઓમાના મેધિલ નામના સ્થવિરે તે શ્રમણો
પાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યું—(પુન્વસજમેણ અજ્જો! દેવા દેવલોએસુ ઉવવજ્જતિ)
હે આર્યો ! પૂર્વ સયમથી 'વે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે' આ રીતે પૂર્વ
તપ અને સયમના પ્રભાવથી તેમની આરાધના કરનાર મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ
દેવલોકમા થાય છે, એ રીતનો કાલિડપુત્ર અને મેધિલ નામના સ્થવિરોના
કથનનો સાર સમજવો એવાત તે આગળ ડહી દેવામા આવી છે કે સરાગાવ
સ્થા ભાવિની જે તપસ્યા છે તે વીતરાગની તપસ્યાની અપેક્ષાએ પૂર્વકાલભાવિની
છે તેથી તેને પૂર્વતપ કહેલ છે એજ પ્રમાણે ડહી સયમ અથવા આતરૂપ લેવો
નેઈએ અયથાહ્યાતરૂપ તે સયમ રાગાવસ્થા, ભાવી હોય છે રાગાવસ્થા ભાવી
જે તપ અને સયમ હોય છે તે દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પત્તિના ડરણરૂપ અને છે
વીતરાગાવસ્થા ભાવી તપ અને સયમ દેવગતિમા ઉત્પન્ન કરાવવાના ડરણરૂપ
બનતા નથી, એવુ સિદ્ધાંતનુ કથન છે તેથી એવુ કહ્યું છે કે ' તપ અને
સયમ મોક્ષ અપાવવામા ડરણરૂપ હોય છે ' તેથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે

सर्वमतसुपसहरति-पुञ्जत्वेण पुञ्जसजमेण. किम्भियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ' पूर्वतपसा-पूर्वसयमेन कर्मितया सङ्गितया हे आर्याः देवा देवलोकेषूपद्यन्ते. तथा च देवत्वप्राप्तिमिति सरागतपः सयमादिरेय कारण भवति-अतो न देवत्वप्राप्तिरकारणिकेत्युत्तरम् ' सञ्चेण एस अट्टे' सत्यः खलु एपोऽर्थः हे आर्या. ! अस्माभिः प्रतिपाद्यमानोऽर्थः. सत्य एव नासत्य । कस्मात् कारणात् भगद्भिः प्रतिपादितोऽर्थः सत्यस्तत्राह-' नो चेव ण' इत्यादि 'नो चेव ण

“ पुञ्जतवसजमा होति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।

रागो सगो वुत्तो, सग्गा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥ ”

रागी पुरुष के जो तप और सयम होते हैं वे पूर्वतप और पूर्वस-यम कहलाते हैं और रागरहित-वीतराग जीव के जो तप और सयम होते हैं वे पश्चात् तप और पश्चात् सयम कहलाते हैं । राग का तात्पर्य सग है इस सग से कर्म का बंध होता है और कर्म बंध से भव-ससार उत्पन्न होता है । अब सूत्रकार पूर्वकथित मत का उपसंहार करते हुए कहते हैं-(पुञ्जत्वेण पुञ्जसजमेण किम्भियाए, सगियाए अज्जो देवा देव-लोएसु उववज्जति) इस तरह हे आर्यो ! देव पूर्वतप से, पूर्व सयमसे कर्मिता से और सङ्गिता से देवलोको में उत्पन्न होते हैं । इस कारण देवत्व प्राप्ति के प्रति सरागसयम सरागतप आदि ही कारण होते हैं, अतः देवत्व प्राप्ति अकारणक नहीं है, किन्तु सकारणक ही है (सञ्चे-ण एस अट्टे) हे आर्यो ! हमलोगों के द्वारा प्रतिपाद्यमान जो यह उक्त

“ पुञ्जतवसजमा होति रागिणो पच्छिमा अरागस्स

“ रागो सगो वुत्तो, सग्गा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥

रागी पुरुषोना तप अने सयमने पूर्वतप अने पूर्वसयम कडे छे, पञ्च रागरहित (वीतराग) लोवोना तप अने सयमने पश्चात् तप (उत्तरतप) अने पश्चात् सयम (उत्तर सयम) कडे छे राग अट्टेले सग ते सजथी कर्मबंध बंधाय छे, अने कर्मबंधथी भव-ससार उत्पन्न थाय छे

इये सूत्रकार पूर्वोक्त मतने उपसंहार करता कडे छे उ- (पुञ्जत्वेण, पुञ्जसजमेण, किम्भियाए, सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) छे आर्यो ! पूर्वतपथी, पूर्वसयमथी, कर्मिताथी अने सङ्गिताथी देवा देवलोकोमा उत्पन्न थाय छे आ रीते सराग तप, अराग सयम आदि देवत्वनी प्राप्तिने माटे कारणरूप छे, तेथी देवत्वनी प्राप्ति अकारणरूप नहीं पञ्च कारणरूप छे, (सञ्चेण एस अट्टे) छे आर्यो ! अमारा द्वारा प्रतिपादित आ उत्तररूप के अर्थ छे

અક્ષીણેન કર્મશેષેણ દેવત્વપ્રાપ્તિર્ભવતીત્યર્થઃ ' તત્થ ણ કાસવેનામ થેરે તે સમણોવાસણ ઇવ વયાસી ' તત્ર સ્વલુ કાશ્યપો નામ સ્થવિરઃ--તાન્ શ્રમણોપાસકાન્ ઇવમગ્રાદીત્ ' સગિયાણ અજ્જો દેવા દેવલોણ્ણુ ડવવજ્જતિ ' સગિતયા હે આર્યા ! દેવા દેવલોકેષુ ઉત્પદ્યન્તે । સદ્ગ યસ્યામ્ત્વોતિ સ સદ્ગી સંગિનો ભાવઃ સદ્ગિતા- તયા સદ્ગિતયા દ્રવ્યાદિષુ સ સદ્ગઃ સયમાદિયુક્તોઽપિ કર્મભવનાતિ--તતઃ સદ્ગિતયા દેવત્વપ્રાપ્તિર્ભવત્યેવેતિ ।

ઉક્તશ્ચ—' પુલ્વત્વસજમાહંતિ રાગિણો પચ્છિમા અરાગસસ ।

રાગો સગો યુત્તો સગાકમ્મ મયો તેણ ॥ ૧ ॥

છાયા—પૂર્વતપઃ સયમા ભવન્તિ, રાગિણઃ પચ્છિમા અરાગમ્ય ।

રાગઃ સદ્ગ ઉક્તઃ સદ્ગાત્ કર્મભવસ્તેન ॥ ૧ ॥

ઉત્તર—કેવલજ્ઞાન હોને પર ખી જો કર્મોં કા અખાતિક કર્મોં શેષ રહતા હૈ વહ કાર્યકારી નહીં હોતા । અતઃવહ સસાર વર્ધક કર્મ બન્ધ કા કારણ નહીં હોને સે ડનસે દેવલોક કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ । સિદ્ધિ ગતિ કી હી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ।

(તત્થણ કામવે નામ થેરે) ડન સ્થવિર મગવન્તોં મેં જો કાશ્યપ નામકે સ્થવિર યે, ડન્હોં ને (તે સમણોવાસણ ઇવ વયાસી) ડન શ્રમણોપાસકોં સે ઇસા કહા--(સગિયાણ અજ્જો દેવા દેવલોણ્ણુ ડવવજ્જતિ) હે આર્યોં । સદ્ગિતા કે કારણ દેવ દેવલોકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । જો જીવ સગવાલા હોતા હૈ વહ સગી કહા ગયા હૈ । ડસ સગી કા જો ભાવ હોતા હૈ વહ સગિતા હૈ । સયમ આદિ સે યુક્ત હુઆ ખી જીવ યદિ દ્રવ્યાદિકોં મેં સદ્ગ સહિત હૈ તો વહ કર્મોં કા બન્ધ કરતા હૈ । ડસ કારણ ઇસે જીવ કી ઉત્પત્તિ દેવલોક મેં હો જાતી હૈ । કહા ખી હૈ

ઉત્તર—ડેવજ્ઞાન થયા પછી પણ જે આધાતિરોં ખાકી રહી બચ્છે તે કાર્યકારી હોતા નથી તેથી તેઓ સસારવર્ધક કર્મબંધના કારણરૂપ બનતા નથી, તેથી દેવલોકની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ સિદ્ધિગતિની જે પ્રાપ્તિ થાય છે (તત્થણ કાસવે નામ થેરે તે સમણોવાસણ ઇવ વયાસી) તે સ્થવિરોંમાના કાશ્યપ નામના સ્થવિરે તેમને આપ્રમાણે કહ્યું--(સગિયાણ અજ્જો ! દેવા દેવલો ઇણુ ડવવજ્જતિ) હે આર્યોં । સગિતાને કારણે દેવો દેવલોકોંમા ઉત્પન્ન થાય છે જે ઇવ સગવાળો હોય તેને સગી કહે છે તે સગીને જે ભાવ તેણુ નાણુ સગિતા છે આદિથી યુક્ત બનેલો ઇવ પણ જે દ્રવ્યાદિકોંમા સગ સહિત હોય છે તો તે કર્મોંના બંધ કરે છે તે કારણે તેવા ઇવની ઉત્પત્તિ દેવલોકમા જે થાય છે કહ્યું પણ છે--

सर्वमतमुपसहरति-पुंस्त्ववेण पुंस्त्वसजमेण. किम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ' पूर्वतपसा-पूर्वसयमेन कर्मितया सङ्गितया हे आर्याः देवा देवलोकेषूपद्यन्ते. तथा च देवत्वप्राप्तिम्प्रति सरागतपः सयमादिरेय कारण भवति-अतो न देवत्वप्राप्तिरकारणिकेत्युत्तरम् ' सच्चेण एस अट्टे ' सत्यः खलु एषोऽर्यः हे आर्याः ! अस्माभिः प्रतिपाद्यमानोऽर्यः सत्य एव नासत्य । कस्मात् कारणात् भवद्भिः प्रतिपादितोऽर्यः सत्यस्तत्राह-' नो चेव ण' इत्यादि 'नो चेव ण

“ पुंस्त्ववसजमा होति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।

रागो सगो वुत्तो, सद्दा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥ ”

रागी पुरुष के जो तप और सयम होते हैं वे पूर्वतप और पूर्वसयम कहलाते हैं और रागरहित-वीतराग जीव के जो तप और सयम होते ह वे पश्चात् तप और पश्चात् सयम कहलाते हैं । राग का तात्पर्य सग है इस सग से कर्म का बध होता है और कर्म बध से भव-ससार उत्पन्न होता है । अब सूत्रकार पूर्वकथित मत का उपसंहार करते हुए कहते हैं-(पुंस्त्ववेण पुंस्त्वसजमेण किम्मियाए, सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) इस तरह हे आर्यो ! देव पूर्वतप से, पूर्व सयमसे कर्मिता से और सङ्गिता से देवलोको मे उत्पन्न होते ह । इस कारण देवत्व प्राप्ति के प्रति सरागसयम सरागतप आदि ही कारण होते हैं, अतः देवत्व प्राप्ति अकारणक नहीं है, किन्तु सकारणक ही है (सच्चेण एस अट्टे) हे आर्यो ! हमलोगो के द्वारा प्रतिपाद्यमान जो यह उच्चा-

“ पुंस्त्ववसजमा होति रागिणो पच्छिमा अरागस्स

“ रागो सगो वुत्तो, सगा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥ ”

रागी पुरुषोना तप अने सयमने पूर्वतप अने पूवसयम कडे छे, पञ्च रागरहित (वीतराग) श्रुवेना तप अने सयमने पश्चात् तप (उत्तरतप) अने पश्चात् सयम (उत्तर सयम) उडे छे राग अट्टे सग ते सगथी कर्मबध बधाय छे, अने कर्मबधथी लव-ससार उत्पन थाय छे

इवे सूत्रकार पूर्वोक्त मतने उपसंहार करता उडे छे जे-(पुंस्त्ववेण, पुंस्त्वसजमेण, किम्मियाए, सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो ! पूर्वतपथी, पूर्वसयमथी, कर्मिताथी अने सङ्गिताथी देवा देवलोकोमा उत्पन्न थाय छे आ रीते सराग तप, अराग सयम आदि देवत्वनी प्राप्तिने भाटे अरक्ष्य छे, तथी देवत्वनी प्राप्ति अकारणकनथी पञ्च अकारणक छे, (सच्चेण एस अट्टे) हे आर्यो ! अमारा द्वारा प्रतिपादित आ उत्तररूप जे अर्थ छे

आयभाववत्त्वयाए' नो चैव खलु आत्मवक्तव्यतया नैवात्मभाववक्तव्यतया
 अयमर्थः, आत्मभावः स्वाभिप्रायः न खलु वस्तुतत्त्वम्, वक्तव्यः वाच्यः अभि
 मानात् येषां ते आत्मभाववक्तव्याः तेषामात्मभाववक्तव्यानां भाव आत्मभाववक्त
 व्यता अभिमानिता, तथा आत्मभाववक्तव्यतया अभिमानितया नवयमेव प्रति-
 पादयाम अपि तु परमाथेष्टायमेव वियोऽर्थः तीर्थकरोदितत्वात् 'तए षं ते
 समणोवासया' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः 'थेरेहिं भगवतेहिं' स्थविरैभग-
 वद्भिः 'इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ' इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि 'वागरिया
 समाणा' व्याकृताः सन्तः 'हट्टतुट्टा' हट्टतुष्टा, 'थेरे भगवते' स्थविरान् भग

ररूप अर्थ है वह सत्य है। यह इस प्रकार का उत्तर (नो चैव ण
 आयभाववत्त्वयाए) हमने अभिमान के वशवर्ती होकर तुम्हें नहीं
 दिया है किन्तु तीर्थकर प्रभु द्वारा प्रतिपादित होने के कारण यह वास्त-
 विक रूप में ही तुम्हें दिया है अतः यह पारमार्थिक ही है। अत्मभाव
 वक्तव्यता का तात्पर्य यह है कि जिस उत्तर में अभिमान के वश
 होकर जीवों द्वारा आत्मभाव-स्वाभिप्राय स्वकल्पित अभिप्राय-कहा
 जाता है वह, सो यह उत्तर ऐसा नहीं है, यह तो तीर्थकर प्रभुका आ-
 देश है। उसी के अनुसार यह कहा गया है।

(तएण ते समणोवासया) इस के बाद वे श्रमणोपासक (थेरेहिं
 भगवतेहिं) उन स्थविर भगवतों द्वारा (इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ)
 इस प्रकार के इन उत्तरों से (वागरिया) प्रतिबोधित किये जाने पर
 (हट्ट तुट्टा) बहुत अधिक हर्षित हुए और सतुष्ट हुए (थेरे भगवते वदइ

ते सत्ये छे आ प्रकारने उत्तर (नो चैव ण आयभाववत्त्वयाए) अमे
 अभिमानने अधीन थधने आप्थे नथी, पणु तीर्थकर प्रभुद्वारा प्रतिपादित
 होवाथी ते उत्तर वास्तविक छे, अने तेथी ते पारमार्थिक छे (आत्मभाव
 वक्तव्यता) आ पढतु तात्पर्य नीचे प्रमाणे छे—अभिमानने वरा थधने लवे
 द्वारा केटतीक वधत स्वाभिप्राय—स्वकल्पित अभिप्राय आपवामा आवे छे
 तेवा अभिप्रायने आत्मभाव वक्तव्यता कडे छे तो अमे आपेला उत्तर अ
 प्रकारने नथी तेतो तीर्थकरे द्वारा प्रतिपादित छे तेथी ते यथार्थ छे
 अमारी उत्पना रक्षितथी ते उत्तर आपाथे नथी

(तएण ते समणोवासया) त्थारे श्रमणोपासके (थेरेहिं भगवतेहिं)
 ते स्थविर भगवतो द्वारा (इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ) ते प्रकारने ते उत्तरे
 साधणीने (वागरिया) प्रतिबोधित थथा (हट्ट तुट्टा) तेअो अतिशय दुःखं

वतः 'वदइ नमसइ' वन्दते नमस्यति 'वदित्ता नमसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा
 'पसिणाइ पुच्छति' प्रश्नान् पृच्छन्ति 'पसिणाइ पुच्छित्ता' प्रश्नान्-पृष्ट्वा 'अट्टाइ
 उवादियति' अर्थान् उपाददति 'उत्तादिता उट्टाए उट्टेति' उपादाय उत्थया उत्ति
 ष्णन्ति 'उट्टिता येरे भगवते तिकखुत्तो वदति नमसति' उत्थाय स्थविरान् भग-
 वतः त्रिकृत्वो-वन्दन्ते नमस्यन्ति 'वदित्ता नमसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'येराण
 भगवताण अतियाओ' स्थविराणा भगवतामन्तिक्तात् समीपात् 'पुष्फवडयाओ
 चेइयाओ पडिनिक्खमति' पुष्पवतिक्रात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामन्ति 'पडिनिक्ख-
 मित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'जामेव दिंसि पाउब्भूया' यामेव दिशमाश्रित्यप्रादुर्भूता

नमसइ) उन्हो ने उन स्थविर भगवन्तो को वन्दना की नमस्कार किया
 (वदित्ता नमसित्ता) वदना नमस्कार करके (पसिणाइ पुच्छति) फिर
 उन्होने उनसे और भी जो प्रश्न पूछने थे वे पूछे (पसिणाइ पुच्छित्ता)
 प्रश्नो को पूछकर (अट्टाइ उवादियति) उनका उनसे समुचित यथार्थ
 उत्तर प्राप्त किया। (उत्तादिता) यथार्थ समुचित उत्तर प्राप्त कर (उट्टा
 ए उट्टेति) अपनी ही उत्थानशक्ति द्वारा वहाँ से उठे (उट्टिता येरे भगवते
 तिकखुत्तो वदति नमसति) उठकर स्थविर भगवन्तो को उन्होने तीन
 बार वदना की और नमस्कार किया (वदित्ता नमसित्ता) वदना नमस्कार
 करके (येराण भगवन्ताण अतियाओ) स्थविर भगवन्तो के पास से
 और (पुष्फवडयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से वे सब के सब
 (पडिनिक्खमति) बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर
 (जामेव दिंसि पाउब्भूया) जिस दिशा से प्रकट हुए थे अर्थात्-जिस

अने अतोप पाग्था (येरे भगवते वदइ नमसइ) तेभल्ले ते स्थविर लग-
 व तोने व दल्लु उरी, नमस्कार उर्या (वदित्ता नमसित्ता) व दल्लु नमस्कार उरीने
 (पसिणाइ पुच्छति) षीण्व प्रश्नो गल्लु पूछथा (पसिणाइ पुच्छित्ता) प्रश्नो
 पूछीने (अट्टाइ उवादियति) ते प्रश्नोना समुचित उत्तरै तेभनी पासैथी जल्लु
 वीधा (उत्तादिता) यथार्थ समुचित उत्तरै भेणवीने (उट्टाए उ त्त) तेभनी
 उत्थान शक्तिथी उठथा, (उट्टिता येरे भगवते तिकखुत्तो वदति नमसति) उठीने
 तेभल्ले स्थविर लगव तोने व दल्लु उरी, नमस्कार उर्या (वदित्ता नमसित्ता)
 व दल्लु नमस्कार उरीने (येराण भगवताण अतियाओ) स्थविर लगव तोनी
 पासैथी, अने (पुष्फवडयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्यमाथी तेज्जे अथा
 (पडिनिक्खमति) अडार नीज्जथा (पडिनिक्खमित्ता) त्याथी अडार नीज्जानीने
 (जामेव दिंसि पाउब्भूया) जे दिग्गाअेथी आग्था उता (जामेव दिंसि पडिगया)

‘तामेव दिश पडिगया’ तामेव दिश प्रतिगताः ‘तएण ते थेरा अन्नया कयाइ’ ततः खलु ते स्थविराः अन्यदाकदाचित् ‘तुगियाओ णयरीओ पुष्पवइयाओ चेइयाओ’ तुद्धिकायानगर्याः पुष्पवतिकत् चैत्यात् ‘पडिनिग्गच्छति’ प्रतिनिर्गच्छन्ति ‘पडिणिग्गच्छिता’ प्रतिनिर्गत्य ‘वहिया जणवयविहार विहरति’ वरिर्जनपदविहार विहरन्तीति ॥ सू०११ ॥

पाश्चात्पत्तीयनिर्ग्रन्थानां तुद्धिकानगरीवो विहारानन्तरं यद्भवत् तद् दर्शयितुमाह ‘तेण काळेण तेण समएण’ इत्यादि ।

मूलम्—तेण कालेण तेण समएणं रायगिहे नामं नयरे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेण समएण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इदंभूर्इ नाम अणगारे जाव, सखित्त-विउलतेयलेस्से छट्ठे छट्ठेणं अणिकिखत्तेण तवोकम्मेण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ । तएण से भगव गोयमे छट्ठक्खमणपारणगासि पढमाए पोरिसीए सज्झाय करेइ, वीयाए पोरिसीए, ज्ञाणं झियाइ, तइयाए पोरिसीए अत्तुरियमच्चवल-मसभत्ते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ पडिलेहिता भायणाइ वत्थाइ-पडिलेहेइ पडिलेहिता भायणाइ पमाज्जइ, पमज्जिता भायणाइ

दिशा से आये ये (तामेव दिशि पडिगया) उसी दिशा की ओर चले गये । (तएण) इसके बाद (ते थेरा अन्नया कयाइ) वे स्थविर भगवन्त किसी एक समय में (तुगियाओ णयरीओ) उस तुगिका नगरी से और (पुष्पवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से (पडिनिग्गच्छति) निकले (पडिनिग्गच्छिता) बाहर निकल कर (वहिया जणवयविहार विहरति) वहाँ से और २ देशों में विहार करने लगे ॥ सू०११ ॥

अत्र दिशायां पाठा इयां (तएण) त्वात् आत् (ते थेरा अन्नया कयाइ) के। अत्र अत्र ते स्थविर भगवतो (तुत्तिया नयरीओ पुष्पवइयाओ चेइयाओ) तुत्तिका नगरीभाषी अने पुष्पवतिक चैत्यभाषी (पडिनिग्गच्छति) पडार नीकत्था (पडिनिग्गच्छिता) पडार नीकत्तीने (वहिया जणवयविहार-विहरति) अत्र प्रदेशोभा विहरवा दाग्या ॥ सू ११ ॥

उग्गहेइ, उग्गहिता जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छिता समण भगव महावीर वदइ नमसइ
वांदिता नमसिता एव वयासी इच्छामिणं भते। तुवभेहिं अब्भ-
णुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीय
मज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए।
अहासुह देवाणुप्पिया । मा पडिवंधं करेह, तएण भगव गोयमे
समणेणं भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स
भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडि-
निक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अतुरियमचवलमसभते जुगतर-
पलोपणाए दिट्ठीए पुरओरिय सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता रायगिहे णयरे उच्चनीय मज्झि-
माइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरिय अडइ ॥सू० १२ ॥

श्या—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृह नाम नगर यावत् पर्यन्तं प्रति-
गता तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो—महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी

पार्श्वपत्तीय निर्ग्रन्थों का तुङ्गिका नगरी से विहार करने के बाद
जो हुआ सो अब सूत्रकार उसे प्रकट करते हैं—(तेणं कालेण) इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समण) उसकाल और उस समय
में (रायगिहे नाम नयरे) राजगृह नामका नगर या (जाव परिसा
पडिगया) यावत् सभा विसर्जित हो गई (तेण कालेण तेण समण)
उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठे

पार्श्वपत्तीय निर्ग्रन्थे तुङ्गिका नगरीभाषी विहार ज्येष्ठोऽन्तेवासी श्रमणस्य
ते सूत्रकार अतावे छे—(तेण कालेण) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समण) ते जेठे अने ते समये (रायगिहे
नाम नयरे) राजगृह नामे नगर छेतु, (जाव परिमा पडिगया) सभा विस-
र्जित थछ, त्या सुधीनु वधुंन अडणु करवु (तेण कालेण तेण समण) ते
समये (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठे अन्तेवासी इवभूइ नाम अणगारे जाव

‘तामेवदिस पडिगया’ तामेव दिश प्रतिगताः ‘तएण ते थेरा अन्नया कयाइ’ ततः खलु ते स्थविराः अन्यदाकदाचित् ‘तुगियाओ णयरीओ पुष्कवइयाओ चेइयाओ’ तुङ्गिकायानगर्याः पुष्पवतिकत् चैत्यात् ‘पडिनिग्गच्छति’ प्रतिनिर्गच्छन्ति ‘पडिणिग्गच्छता’ प्रतिनिर्गत्य ‘बहिया जणवयविहार विहरति’ बहिर्जनपदविहार विहरन्तीति ॥ सू०११ ॥

पार्श्वीपत्नीयनिर्ग्रन्थानां तुङ्गिकानगरीतो विहारानन्तरं यदभवत् तद्दर्शयितुमाह ‘तेण कालेण तेण समएण’ इत्यादि ।

मूलम्—तेण कालेण तेण समएण रायगिहे नाम नगरे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेण तेण समएण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी इदभूर्इनामअणगारे जाव, सखित्तविउलतेयलेस्से छट्ठे छट्ठेण अणिकिखत्तेण तवोकम्मेण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ । तएण से भगव गोयमे छट्ठक्खमणपारणगासि पढमाए पोरिसीए सज्झाय करेइ, वीयाए पोरिसीए, ज्ञाणं झियाइ, तइयाए पोरिसीए अत्तुरियमचवलमसभत्ते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ पडिलेहिता भायणाइ वत्थाइ-पडिलेहेइ पडिलेहिता भायणाइ पमाज्जइ, पमजित्ता भायणाइ

दिशा से आवे ये (तामेव दिसि पडिगया) उसी दिशा की ओर चले गये । (तएण) इसके बाद (ते थेरा अन्नया कयाइ) वे स्थविर भगवन्त किसी एक समय में (तुगियाओ णयरीओ) उस तुगिका नगरी से और (पुष्कवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से (पडिनिग्गच्छति) निकले (पडिनिग्गच्छता) बाहर निकल कर (बहिया जणवयविहार विहरति) वहाँ से और २ देशों में विहार करने लगे ॥ सू०११ ॥

अथ दिशाभा पाठा र्थ्या (तएण) त्थार भाट (ते थेरा अन्नया कयाइ) डोअ अक समये ते स्थविर भगव तो (तुगिया नयरीओ पुष्कवइयाओ चेइ याओ) तुगिका नगरीभाथी अने पुष्पवतिक चैत्यभाथी (पडिनिग्गच्छति) अडार नीकथ्या (पडिनिग्गच्छता) अडार नीडणीने (बहिया जणवयविहार-विहरति) अन्य प्रदेशोभा विहरवा दाग्या ॥ सू ११ ॥

उग्गहेइ, उग्गहिता जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छिता समण भगव महावीर वदइ नमसइ
वंदिता नमसिता एव वयासी इच्छामिणं भते। तुव्भेहि अब्भ-
णुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीय
मज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए।
अहासुह देवाणुप्पिया । मा पडिवध करेह, तएण भगव गोयमे
समणेणं भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स
भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडि-
निक्खमइ, पडिनिक्खमिता अतुरियमचवलमसभते जुगतर-
पलोपणाए दिट्ठीए पुरओरिय सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता रायगिहे णयरे उच्चनीय मज्झि-
माइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरिय अडइ ॥सू० १२ ॥

अथा—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृह नाम नगर यावत् पर्वत् प्रति-
गता तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो—महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी

पार्श्वपत्तीय निर्ग्रन्थो का तुङ्गिका नगरी से विहार करने के बाद
जो हुआ सो अब सूत्रकार उसे प्रकट करते हैं—(तेण कालेण) इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समएण) उसकाल और उस समय
में (रायगिहे नाम नयरे) राजगृह नामका नगर या (जाव परिमा
पडिगया) यावत् सभा विसर्जित हो गई (तेण कालेण तेण समएण)
उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेहे

पार्श्वपत्तीय निर्ग्रन्थे तुङ्गिका नगरीमाधी विहार ज्या पथी शु अन्थु
ते सूत्रकार अतावे छे—(तेण कालेण) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समएण) ते काले अने ते सभये (रायगिहे
नाम नयरे) राजगृह नामे नगर इत्थु, (जाव परिमा पडिगया) सभा विस-
र्जित थय, त्या सुधीनु वार्धुन अडत्थु इत्थु (तेण कालेण तेण समएण) ते
सभये (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेहे अतेवासी इवभूइ नाम अणगारे जाव

इन्द्रभूतिर्नामानगारो यावत् सक्षिप्तविपुलतेजोलेद्यः पष्ट पष्टेनानिष्टियेन
 तपः कर्मणा सयमेन तपसा आत्मान भावयन् यावद्विहरति । तत खलु स भग
 वान् गौतम, पष्टक्षपणकपारणके प्रथमाया पौरुष्या स्यान्याय करोति द्वितीयायां
 पौरुष्या ध्यान ध्यायति तृतीयाया-पौरुष्याम् अत्यरितम् अचपम् असभ्रान्तो
 मुखवस्त्रिकां प्रतिलेखयति प्रतिलेख्य भाजनानि रक्षाणि प्रतिरिखति प्रतिलेख्य
 भाजनानि प्रमार्जयति प्रमार्ज्य भाजनानि उद्गृह्णाति उद्गृह्य यत्रैव श्रमणो भग

अतेवासी इन्द्रभूर्ई नाम अणगारे जाय मरित्त विउलतेयलेस्से छट्ट
 छट्टेण अणिक्वित्तणेण तत्रोक्कमेण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणे
 विहरइ) श्रमण भगवान् महावीर के प्रधान अतेवासी इन्द्रभूती नाम
 के गणधर ये ये यावत् सक्षिप्त विपुल तेजोलेद्यावाले-विपुल तेजलेद्या
 को अपने मे रोकने वाले ये । निरन्तर छट्ट छट्ट की तपस्या से तथा
 सयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए रहते थे ।
 (तपण से भगव गोयमे छट्टस्वमणपारणगसि पढमाण पोरिसीए म
 ज्झाय करेइ) वे भगवान् इन्द्रभूति गणधर जब छट्ट के पारण के दिन
 प्रथम पौरुपी मे स्याध्याय कर (वीयाए पोरिसीए ज्ञाण झियाइ) द्वितीय
 पौरुपी में ध्यान सूत्र अर्थ को चिन्तन कर (तइयाए पोरिसीए अतुरिय-
 मचवलमसभते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) तृतीय पौरुपी मे शारीरिक एव
 मानसिक चपलता से रहित होकर असभ्रान्त ज्ञानपूर्वक सदोरक मुहपत्ति
 की प्रतिलेखना की । (पडिलेहिता) प्रतिलेखना करके (भायणोइ वत्थाइ
 पहिलेहेइ) फिर वे भाजनों की एव वस्त्रों की प्रतिलेखना की (पडि-

सखित्त विउलतेयलेस्से छट्ट छट्टेण अणिक्वित्तणेण तत्रोक्कमेण सजमेण तवसा
 अप्पाण भावेमाणे विहरइ) श्रमण भगवान् महावीरना मुख्य शिष्य इन्द्रभूति
 नामना गणधर हुता तेओ सक्षिप्त विपुल तेजोलेस्था वाणा हुता-ओटले के
 विपुल तेजोलेस्थाने पोतानी अहर सकुचित उरनारा हुता तेओ निरतर
 छट्टने पारणे छट्टनी तपस्याथी तथा सयम अने तपथी तेमना आत्माने भावित
 करता रहेता हुता (तपण से भगव गोयमे छट्टस्वमण पारणगसि पढमाण पोरि
 सीए सज्झाय करेइ) ते भगवान् इन्द्रभूति गणधरे (गौतम स्वामी) छट्टना
 पारणाने दिवस पडेला पडारे स्वाध्याय करीने (वीयाए पोरिसीए ज्ञाण झियाइ)
 भीज पडारे ध्यान-सूत्र अर्थनु चिन्तन उरीने (तइयाए पोरिसीए अतुरियमच
 वलमसभते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) त्रीजे पडारे शारीरिक अने मानसिक चपण
 ताथी रहित थधने असभ्रान्त ज्ञानपूर्वक भुभनसिक्कानी प्रतिलेखना करी (पडि

वान महावीरस्तत्रैवोपागच्छति । उपागत्य श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नम-
स्यति वन्दित्वा-नमस्यित्वा एवमपादीत् इच्छामि खलु भदत । युष्माभिरभ्यनुज्ञातः
सन् पृष्ठक्षपणपारणके राजगृहे नगरे उच्चनीचमज्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य
भिक्षाचर्यायाम् अटितुम् यथासुख देवानुप्रिय । मा प्रतिबन्ध कुरु । ततः खलु

लेहित्ता भायणाड पमज्जइ) प्रतिलेपना करके फिर वे पात्रो की प्रमार्जना
की । (पमज्जित्ता) प्रमार्जना करके (भायणाड) पात्रो को फिर वे
(उग्गहेइ) लिपे (उग्गहित्ता) पात्रों को लेकर (जेणेव समणे भगव
महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहा श्रमण भगवान् महावीर विराजमान
ये वहा पर आये (उवागच्छित्ता) वहा आकर वे (समण भगव महा-
वीर वदइ, नमसइ) श्रमण भगवान् महावीर की स्तुति की उन्हे अपने
पाच अगों को झुकाकर नमस्कार क्रिया । (वदित्ता नमसित्ता) वदना
नमस्कार करके फिर वे उनसे उस प्रकार कहा- (इच्छामि ण भते ।
तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगसि रायगिहे नयरे
उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदानस्स भिक्खायरियाए अडित्तए)
हे भदत ! मैं आपसे आज्ञा प्राप्त करके आज छट्ट के पारणा के दिन
राजगृह नगर मे उच्च, निच एव म यम कुलो में भिक्षाचर्या की विधि
के अनुसार भिक्षालेनेके निमित्त जाना चाहता हू, उस पर भगवान् ने
कहा- (अहासुह देवाणुप्पिया । मा पडिवध करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें

लेहित्ता) प्रतिवेपना ऽग्गिने (भायणाइ वत्याइ पडिलेहेइ) लाव्णोनी अने
पओनी प्रतिवेपना ऽग्गि (पडिलेहित्ता भयणाइ पमज्जइ) प्रतिवेपना ऽग्गिने
तेमणे ते पात्रोनी प्रमार्जना ऽग्गी (पमज्जित्ता) प्रमार्जना ऽग्गिने (भायणाइ
उग्गहेइ) पात्रोने हाथमा धीवा (उग्गहित्ता) पात्रोने लधने (जेणेव समणे
भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) तथा श्रमण भगवान् महावीर विराजमान
हुता त्या आव्था (उवागच्छित्ता) त्या आव्थीने (समण भगव महावीर वदइ
नमसइ) श्रमण भगवान् महावीरने वदप्पा ऽग्गी, पाये अगो नभावीने नम
स्कार ऽग्गी (वदित्ता नमसित्ता) वदप्पा नमस्कार ऽग्गिने (एव वयासी)
तेमण्णे तेमने आ प्रभाणे कइ- (इच्छामि ण भते तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए छट्ठक्खमण
पारणगसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदानस्स भिक्खायरियाए
अडित्तए) हे भदत ! आपनी अनुज्ञा भणे तो आव्णे छटना पारणाने दिवसे
हु रावगुह नगरना उच्च, नीच अने मध्यम कुलोमा भिक्षाचर्यानी विधि
अनुसार भिक्षालेनेवा नेवा भाणु छु तयारे भगवाने आ प्रभाण्णे न्वाण
आप्थो (अहासुह देवाणुप्पिया ! मा पडिवध करेह) हे देवानुप्रिय ! आपने

भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः मन श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकात् गुणशिलकात्-चैत्यान् प्रतिनिष्कामति प्रतिनिष्काम्य त्वरित-मचपलमसभ्रान्तो युगान्तरमलोचनाया दृष्ट्या पुरतोरितम्=ईर्या शोधयन् शोधयन् यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रोपागच्छति उपागत्य राजगृहे नगरे उच्चनीचं मयमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यामटति ॥ सू० १२ ॥

जैसे सुख हो वैसा करो, विलम्ब मत करो । (तएण भगव गोयमे समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समाणे) तथ श्रमण भगवान् महावीर के द्वारा आज्ञा पाकर वे भगवान् गौतम (समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) श्रमण भगवान् महावीर के पास से और गुणशिल्क उद्यान से निकले, और (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (अतुरियमचवलमस भते जुगतर पलो-यणाए दिट्ठीए पुरओरिय सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवा-गच्छइ) शारीरिक एवं मानसिक चंचलता से रहित होकर असभ्रान्त ज्ञानपूर्वक जुआ प्रमाण सामने की भूमि का दृष्टि से शोधन करते हुए राजगृह नगर की तरफ गये । (उवागच्छित्ता) राजगृह नगर में पहुँचकर (रायगिहे णयरे) वहाँ (उच्चनीचं मज्झिमकुलाइ घरसमुदानस्स भिक्षायरिय अडइ) ऊँच, नीच और मध्यम घरों में शास्त्रोक्तविधि के अनुसार भिक्षा के लिये घूमने लगे ॥ १२ ॥

सुख ढुण्णे तेमं करो, विदण न करो । (तएण भगव गोयमे समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समाणे) तयारे श्रमण भगवान् महावीरनी आज्ञा लधने गौतम स्वामी (समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) श्रमण भगवान् महावीरनी पासैधी, गुणशिलक चैत्य भाधी णडार नीकण्था (पडिनिक्खमित्ता) णडार नीकणीने (अतुरियमचवलमस भते जुगतरपलोचणाए दिट्ठीए पुरओरिय सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवागच्छइ) शारीरिक अने मानसिक चंचलताधी रहित थधने अस भ्रान्त ज्ञानपूर्वक धूसरी प्रमाण सामनेनी भूमिनु दृष्टिधी शोधन करता करता राज गृह नगर तरफ आलवा लाग्या (उवागच्छित्ता) राजगृह नगरमा लधने (रायगिहे णयरे उच्चनीचमज्झिमकुलाइ घरसमुदानस्स भिक्षायरिय अडइ) उच्च, नीच, अने मध्यम घरोंमा शास्त्रोक्त विधि अनुसार गोचरी प्राप्त करवा भाटे करवा लाग्या ॥ १२ ॥

टीका—‘तेण कालेण तेण समएण’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘राय-
गिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया’ राजगृह नाम नगर यावत् पर्यत् प्रति-
गता अत्र यावत् पदेन नगरमभ्यदित्यारभ्य धर्मकथा पर्यन्त सर्वाचार्यम् ‘तेण
कालेण तेण समएण’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘समणस्स भगवओ महावीर-
स्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘जेट्ठे अतेवासी इदभूर्इ नाम अणगारे’—
ज्वेष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूति नामानगरः ‘जाव सखित्तविउलतेयलेस्से’ यावत्
सक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=इह यावत् करणात्—जातिसम्पन्न कुलादि सम्पन्नादि
विशेषणाना ग्रहणम् । सक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=सक्षिप्ता-सक्रोचिता शरीरान्तर्गत-
त्वेन-विपुला-विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रित वस्तुदहनसमर्थत्वात्-सक्षिप्ता
तिरोहिता विपुला तेजोलेश्या तेजोज्वाला यस्य स तथा-शरीरान्तर्लीन तेजोलेश्या

टीकार्थ—(तेण कालेण तेण समएण) उस काल और उस समय में
(रायगिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया) राजगृह नामका नगर या-
यावत् सभा विसर्जित हो गई । यहा (यावत्) शब्द से (होत्या) पद
से लगाकर धर्म कथा पर्यन्त का समस्त पाठ ग्रहण किया गया है ।
(तेण कालेण तेण समएण) उस काल और उस समय में (समणस्स
भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेट्ठे अतेवासी)
पडे शिष्य (इदभूर्इ नाम अणगारे) इन्द्रभूति नामके अनगर ये वे
(जाव सखित्तविउलतेयलेस्से) यावत् सक्षिप्त विपुल तेजोलेश्यावाले थे ।
यहा यावत् शब्द से जाइसपन्न आदि विशेषणो से युक्त थे । अनेक
योजन तक के क्षेत्र में रही हुई वस्तुओ को भस्म करने में समर्थ होने
से उनकी तेजोलेश्या विपुल विस्तीर्ण थी, परन्तु इस तेजोलेश्या का वे

टीकार्थ—(तेण कालेण तेण समएण) ते जाणे अने ते सभये (रायगिहे
नाम नयरे जाव परिसा पडिगया) राजगृह नामे नगर उतु परिपदा विस
रित थध त्या सुधीनु वउतव्य थडधु उरु अडी (यावत्) पदथी अेभ
सूथववाभा आण्यु छे वे (होत्या) पदथी शउ करीने (धर्मकथा) पर्यन्तने
समस्त पाठ थडधु उरवाने छे (तेण कालेण तेण समएण) ते जाणे अने ते
ते सभये (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमणु लगवान महावीरना (जेट्ठे
अतेवासी) पट्टशिष्य (इदभूर्इ नाम अणगार) इन्द्रभूति (गौतमत्वाभी) नाम
ना आण्युगार उता तेजे (जाव सखित्तविउलतेउलेस्से) सक्षिप्त विपुल
तेजोलेश्या वाणा उता अडा यावत् पदथी नतिसपन्ना, कुलसपन्न आदि
शुष्ठा थडधु उरवा तेमनी तेजोलेश्याभा अनेउ येअन सुधीना क्षेत्रभा रडेदी
वस्तुने आणी नाथवानु समर्थ उतु तेवी ते लेश्या ने विपुल-विस्तीर्णु उडी

वानित्यर्थः ' छट्ट छट्टेण अणिसिक्खत्तेण तयोक्कम्मण ' पट्टपट्टेण अनिसिक्खत्तेण निरन्तरेण तपःकर्मणा ' सज्जेण तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ ' समयेण तवसा आत्मान भावयन् यावत् विहरति. ' तए ण से भगव गोयमे ' ततः खब्बु स भगवान् गौतमः ' छट्टखम्मणपारणगसि ' पट्टक्षपणपारणके ' पट्टमाए पोरिसीए सज्झाय करेइ ' प्रथमायां पौरुष्याम् स्वाध्याय करोति ' वीयाए पोरिसीए माणं श्लियाइ ' द्वितीयाया-पौरुष्या ध्यान ध्यायति-सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यान ध्यायति

प्रयोग नहीं करते थे, उसे उन्हो ने अपने शरीर के भीतर ही सक्षिप्त सकुचित करके रखा था। (छट्ट छट्टेण अणिसिक्खत्तेण तयोक्कम्मण) अन्तर रहित ये छट्ट छट्ट की तपस्या करते थे अर्थात्- दो उपवास फिर एक पारणा, दो उपवास फिर एक पारणा इस तरह के तपः कर्म से एव (सज्जेण तवसा) सत्रह प्रकार के समय और अनशनादिक बारह प्रकार के बाह्य आभ्यन्तर तप से ये (अप्पाण भावे माणो विहरइ) अपनी आत्मा को भावित करते विचरते रहते थे। (विहरइ) क्रियापद का अर्थ विहार करना होता है-जिसका भाव यहा पर ऐसा है कि ये पूर्वोक्त तप-सयमादि से युक्त अपनी आत्मा में समाये रहते थे। (तएण से भगव गोयमे) बाद में वे भगवान् गौतम (छट्टखम्मणपारणगसि) जब छट्ट की तपस्या के अनन्तर पारणा करते थे तब उस दिन वे (पट्टमाए पोरिसीए) प्रथम पौरुषी में (सज्झाय करेइ) स्वाध्याय किया (वीयाए पोरिसीए) द्वितीय पौरुषी में सूत्र अर्थ के चिन्तनरूप ध्यान किया,

छे पणु तेओ ते तेनेदेश्याने प्रयोग कृता नहीं तेभणु तेने पोताना शरीरमा न सक्षिप्त (सकुचित) करीने राभी हुती (छट्ट छट्टेण अणिसिक्खत्तेण तयोक्कम्मण) तेओ निरन्तर छट्टेने पारणे छट्ट करता हुता अट्टे उ वच्चे आतरे पड्या विना ये उपवासने पारणे ये उपवास सतत करी करता हुता आप्रकारनी तपश्चर्यायां (सज्जेण तवसा) अने सत्तर प्रकारना समय अने अनशनादि बार प्रकारना बाह्य अने आतरिक तपथी तेओ (अप्पाण भावे माणो विहरइ) पोताना आत्माने भावित करता रहेता (विहरइ) अट्टे विहार करवो-पणु ते क्रियापदने अडी ओवो भावार्थ छे के तेओ पूर्वोक्त समय तप आदिथी युक्त पोताना आत्माना लीन रहेता हुता (तएण से भगव गोयमे) ते भगवान् गौतमे (छट्टखम्मणपारणगसि) छट्टेनी तपस्याने अन्ते पारणाने दिवसे (पट्टमाए पोरिसीए) पडेवे पडारे (सज्झाय करेइ) स्वाध्याय करी, (वीयाए पोरिसीए) नीचे पडारे सूत्र

‘तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसभते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ’ अत्वरितमच-
पलमसभ्रान्तो मुखपस्त्रिमा प्रतिलेखयति, तत्रात्वरितम्=त्वरारहितम् । अचपल-
मिति. मानसिक चपलतारहितम् असभ्रान्तः प्रासुङ्गुद्धआहारो विनश्यति
नवेति भ्रान्तिरहित ‘मुहपोत्तिय’ सदोरक मुखपस्त्रिकाम् प्रतिलेखयति,
‘पडिलेहिता’ प्रतिलेखय ‘भायणाइ वत्थाइ पडिलेहेइ’ भाजनानि
काष्ठनिर्मितपात्राणि वस्त्राणि प्रतिलेखयति ‘पडिलेहिता भायणाइ पमज्जइ’

(तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसभते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) तृती
य पौरुषी में शारीरिक उतावले से और मानसीक अस्थिरता से रहित
होकर, अर्थात्-त्परा-शीघ्रता से रहित होकर ही मुहपत्ति की प्रतिलेख-
ना करते जल्दी-जल्दी प्रतिलेखना नहीं करते और न उस समय मन
को अस्थिर रखते किन्तु उपयोगपूर्वक-उपयोगकी स्थिरता पूर्वक-ही
प्रतिलेखना करते ये इन के मन में इस प्रकार की चिन्तारूप भ्रान्ति
उत्पन्न नहीं होती कि आज पारणा के दिन मुझे प्रासुक शुद्ध आहार
प्राप्त होगा या नहीं, यदि प्रतिलेखना में देरी हो जावेगी तो शुद्ध प्रासुक
आहार मिलेगा कि नहीं मिलेगा, ऐसा भाव उस समय उनका नहीं
होता था किन्तु जिस समय पर जो मुनि की क्रिया होती उसे उसी
समय करते ओर आगे पीछे की चिन्ता छोड़ देते । (पडिलेहिता) मुह-
पत्ति की प्रतिलेखना करके (भायणाइ वत्थाइ पडिलेहेइ) तो फिर भाजनो
की-पात्रों की और वस्त्रों की प्रतिलेखन की (पडिलेहिता) उनकी प्रति-

अर्थना चिन्तन रूप ध्यान उर्यु, (तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसभते
मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) त्रीने पडोरे शारीरिउ उतावण अने मानसिक उता-
वण अने मानसिक अस्थिरताथी रहित थधने-मुभवस्त्रिकानी प्रतिलेखना उरी
तेओ अउपथी प्रतिलेखना उरता नडी, ते सभथे मनने अस्थिर राभता नडी
पणु उपयोग पूर्वउ-उपयोगनी स्थिरता पूर्वउ प्रतिलेखना उरता उता तेमना
ज्ञानमा तेमने ओ प्रकारनी चिन्ता रूप भ्रान्ति उत्पन्न थती नडी के आणे
पारणाने दिवसे मने शुद्ध प्रासुक आहार भणथे के नडी, प्रतिलेखनाम मोडु
थध वशे तो उदाय प्रासुक आहार नडी भणे ओवी चिन्ता तेमने थती नडी
ने सभथे मुनिओ उरवा योग्य क्रिया होय ते सभथेचित क्रिया तेओ भरोभर
करता अने ते वणते आगण पाछणनी चिन्ता छोडी देता (पडिलेहिता) मुहुप
त्तिनी प्रतिलेखना उरीने (भायणाइ वत्थाइ पडिलेहेइ) पात्रो अने वस्त्रोनी
प्रतिलेखना उरी (पडिलेहिता) तेमनी प्रतिलेखना उरीने (भायणाइ पमज्जइ)

वानित्यर्थः ' छट्ट छट्टेण अणिसिखत्तेण ततोऽग्गमेण ' पट्टणपठेन अनिसिखत्तेन निरन्तरेण तपः कर्मणा ' सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ ' समयेन तवसा आत्मान भावयन् यावत् विहरति. ' तए ण से भगव गोयमे ' तत. म्वत्तु स भगवान् गौतमः ' छट्टखमणपारणगसि ' पट्टक्षपणपारणके. ' पढमाए पोरिसीए सज्झाय करेइ ' प्रथमायां पौरुष्याम् स्वाध्याय करोति ' बीयाए पोरिसीए ज्ञाणं सियाइ ' द्वितीयाया-पौरुष्या ध्यान ध्यायति-सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यान ध्यायति

प्रयोग नहीं करते थे, उसे उन्हो ने अपने शरीर के भीतर ही सक्षिप्त-सकुचित करके रखा था। (छट्ट छट्टेण अणिसिखत्तेण तवोकम्ममेण) अन्तर रहित ये छट्ट छट्ट की तपस्या करते थे अर्थात् दो उपवास फिर एक पारणा, दो उपवास फिर एक पारणा इस तरह के तपः कर्म से एव (सजमेण तवसा) सत्रह प्रकार के समय और अनशनादिक बारह प्रकार के बाह्य आभ्यन्तर तप से ये (अप्पाण भावे माणो विहरइ) अपनी आत्मा को भावित करते विचरते रहते थे। (विहरइ) क्रियापद का अर्थ विहार करना होता है-जिसका भाव यहा पर ऐसा है कि ये पूर्वोक्त तपः समयमादि से युक्त अपनी आत्मा में समाये रहते थे। (तए ण से भगव गोयमे) वाद में वे भगवान् गौतम (छट्टखमणपारणगसि) जब छट्ट की तपस्या के अनन्तर पारणा करते थे तब उस दिन वे (पढमाए पोरिसीए) प्रथम पौरुषी में (सज्झाय करेइ) स्वाध्याय किया (बीयाए पोरिसीए) द्वितीय पौरुषी में सूत्र अर्थ के चिन्तनरूप ध्यान किया,

छे पणु तेओ ते तेओलेश्याने प्रयोग करता नही तेभणु तेने पोताना शरीरमा ज सक्षिप्त (सकुचित) करीने राणी डती (छट्ट छट्टेण अणिसिखत्तेण तवोकम्ममेण) तेओ निरन्तर छट्टने पारणु छट्ट करता डता ओटले डे वच्चे आतरो पडया विना जे उपवासने पारणु जे उपवास सतत कर्या करता डता आप्रजरनी तपश्चर्याथा (सजमेण तवसा) अने सत्तर प्रजरना सयम अने अनशनादि णार प्रकारना णाह्य अने आतरिक तपथी तेओ (अप्पाण भावे माणो विहरइ) पोताना आत्माने भावित करता रहेता (विहरइ) ओटले विहार करवो-पणु ते कियापदने अही ओवो भावार्थ छे डे तेओ पूर्वोक्त सयम तप आदिथी युक्त पोताना आत्माने लीन रहेता डता (तए ण से भगव गोयमे) ते भगवान् गौतमे (छट्टखमणपारणगसि) छट्टनी तपस्थाने अन्ते पारणुने दिवसे (पढमाए पोरिसीए) पडेले पडारे (सज्झाय करेइ) स्वाध्याय कर्यो, (बीयाए पोरिसीए) णीजे पडारे सूत्र

‘तइयाए पोरसीए अनुरियमचवल्मसभते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ’ अत्ररितमच-
पलमसभ्रान्तो मुत्तत्रस्त्रिना प्रतिलेखयति, तत्रात्ररितम्=त्ररारहितम् । अचपल-
मिति. मानसिक चपलतरहितम् असभ्रान्तः प्रामुग्शुद्धआहारो विनश्यति
नवेति भ्रान्तिरहित ‘मुहिपोत्तिय’ सदोरु मुत्तत्रस्त्रिकाम् प्रतिलेखयति,
‘पडिलेहिता’ प्रतिलेखय ‘भायणाइ त्त्याइ पडिलेहेइ’ भाजनानि
काष्ठनिर्मितपात्राणि वस्त्राणि प्रतिलेखयति ‘पडिलेहिता भायणाइ पमज्जइ’

(तइयाए पोरसीए अनुरियमचवल्मसभते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) तृती
य पौरुषी में शारीरिक उतापले से और मानसीक अस्थिरता से रहित
होकर, अर्थात्-त्ररा-शीघ्रता से रहित होकर ही मुहपत्ति की प्रतिलेख-
ना करते जल्दी-जल्दी प्रतिलेखना नहीं करते और न उस समय मन
को अस्थिर रखते किन्तु उपयोगपूर्वक-उपयोगकी स्थिरता पूर्वक-ही
प्रतिलेखना करते ये इन के मन में इस प्रकार की चिन्तारूप भ्रान्ति
उत्पन्न नहीं होती कि आज पारणा के दिन मुझे प्राप्तु शुद्ध आहार
प्राप्त होगा या नहीं, यदि प्रतिलेखना में देरी हो जावेगी तो शुद्ध प्राप्तु
आहार मिलेगा कि नहीं मिलेगा, ऐसा भाव उस समय उनका नहीं
होता था किन्तु जिस समय पर जो मुनि की क्रिया होती उसे उसी
समय करते और आगे पीछे की चिन्ता छोड़ देते । (पडिलेहिता) मुह-
पत्ति की प्रतिलेखना करके (भायणाइ त्त्याइ पडिलेहेइ) तो फिर भाजनो
की-पात्रों की और वस्त्रों की प्रतिलेखन की (पडिलेहिता) उनकी प्रति-

अर्थना चिन्तन इय ध्यान व्यु, (तइयाए पोरसीए अनुरियमचवल्मसभते
मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) त्रीने पडोरे शारीरिक उतावण अने मानसिक उता-
वण अने मानसिक अस्थिरताथी रहित थधने-मुणवस्त्रिकानी प्रतिवेधना उरी
तेओ अउपथी प्रतिवेधना करता नडी, ते सभये भनने अस्थिर राभता नडी
पणु उपयोग पूर्वक-उपयोगनी स्थिरता पूर्वक प्रतिवेधना करता उता तेभना
ज्ञानभा तेभने ओ प्रकारनी चिन्ता इय भ्रान्ति उत्पन्न यती नडी के आणे
पारणाने द्विसे भने शुद्ध प्राप्तु आहार भणशे उे नडी, प्रतिवेधनाभा भेडु
थध नशे तो कदाच प्राप्तु आहार नडी भणे ओवी चिन्ता तेभने थती नडी
ने सभये मुनिओ उरवा योग्य क्रिया होय ते सभयेथित क्रिया तेओ अरोणर
करता अने ते वणते आगण पाधणनी चिन्ता छोडी देता (पडिलेहिता) मुहप
त्तिनी प्रतिवेधना उरीने (भायणाइ त्त्याइ पडिलेहेइ) पात्रो अने वस्त्रोनी
प्रतिवेधना उरी (पडिलेहिता) तेभनी प्रतिवेधना उरीने (भायणाइ पमज्जइ)

प्रतिच्छेद्य भाजनानि काष्ठनिर्मिताहारपात्राणि प्रमार्जयति परिशोधयतीत्यर्थः
 पमज्जित्ता = प्रमार्जयति 'भायणाइ उग्गाहेइ' भाजनानि उद्गृह्णाति--' उग्गा
 हेत्ता ' उद्ग्राह्य ' जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ ' यत्रैव श्रमणो
 भगवान् महावीरस्त्वभोपागच्छति ' उवागच्छित्ता ' उपागत्य ' समण भगव
 महावीर वदइ नमसइ ' श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति ' वदित्ता नम
 सित्ता ' वन्दित्वा नमस्यित्वा ' एव वयासी ' एवमवादीत् ' इच्छामि ण भते !
 तुव्भेहि अब्भणुणाए समाणे उट्ठह्खमणपारणगसि, रायगिहे नयरे उच्चनीच
 मज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिह्खापरियाए अट्टित्तेए ' इच्छामि खलु भद
 न्त ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् पृष्ठपणपाणके राजगृहनगरे उच्चनीचम यमानि
 कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटितुम्-तत्र उच्च द्रव्यत'-उच्चभवना दीनि,

लेखना के बाद (भायणाइ पमज्जइ) भाजनों की प्रमार्जना करते (पम-
 ज्जित्ता) प्रमार्जना करके फिर वे (भायणाइ उग्गाहेइ) उन पात्रों को लिया
 और (उग्गहित्ता) लेकर (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवा-
 गच्छइ) जहाँ पर श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहाँ पर
 आये (उवागच्छित्ता) आकर समण भगव महावीर वदइ नमसइ
 श्रमण भगवान् महावीर को वदना की और नमस्कार किया (वदित्ता
 नमसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एव वयासी) फिर वे उनसे
 इस प्रकार की आज्ञा प्राप्त करने के लिये प्रार्थना की (इच्छामि ण
 भते!) हे भदन्त! मैं चाहता हूँ कि-(तुव्भेहि अब्भणुणाए समाणे)
 आपकी आज्ञा प्राप्त कर (उट्ठह्खमणपारणगसि) आज उट्ट तप के
 पारणा के दिन (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में (उच्चनीच मज्झि
 माइ कुलाइ) उच्च, नीच और मध्यम कुलों में (घरसमुदाणस्स)

पात्रोनी प्रमार्जना करी (प्रमज्जित्ता) प्रमार्जना करीने (भायणाइ उग्गाहेइ)
 तेमहे ते पात्रो लीधा (उग्गहित्ता) पात्रो लधने (जेणेव समणे भगव महावीरे
 तेणेव उवागच्छइ) तथा श्रमण भगवान् महावीर विराजमान हुता त्या आवा
 (उवागच्छित्ता) त्या आवीने तेमहे (समण भगव महावीर वदइ नमसइ)
 श्रमण भगवान् महावीरने वदइ करी अने नमस्कार करी वदित्ता नमसित्ता)
 वदइ नमस्कार करीने (एव वयासी) आ प्रमार्जणे आवा—

(इच्छामि ण भते तुव्भेहि अब्भणुणाए समाणे) हे भदन्त! आपनी
 आज्ञा भणे तो (उट्ठह्खमणपारणगसि) आने छट्ठनी तपस्थाना पारणाने
 द्विपसे (रायगिहे नयरे) राजगृह नगरमा (उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ)
 उच्च, नीच अने मध्यम कुलोंमा (घरसमुदाणस्स) गृहसमुदाण-अनेके घरानी

भावत शुभभावायुक्तानि, द्रव्यतो नीचानि-पर्णकुटीरादीनि, भावतः शुभभावादिरहितानि, मध्यमानि द्रव्यतः सामान्यानि, भावतः सामान्यभावायुक्तानि 'कुलाइ' गृहाणि 'घरसमुदाणस्स' गृहसमुदाणस्य=गृहेषु समुदान भैक्ष गृहसमुदान तस्मै गृहसमुदानाय 'भिक्खायरियाए' भिक्षाचर्यायै=भिक्षाचर्यार्थम्-'अडित्तए' अटित्तु-गन्तुम् भवदाज्ञया उक्तकुलेषु पट्टपारणके भिक्षार्थं गन्तुमिच्छामि- इति गातमस्य भगवदाज्ञायाचनमिति भगवान् कथयति 'अहासुह देवाणुप्पिया' यथा सुख देवानुप्पिय' मा पडिबध करेह' मा प्रतिबन्ध विलम्ब कुरुत 'तण्ण भगव गोयमे' तत खलु भगवान् गातम 'समणेणं भगवया महावीरेण अब्भणुणाए समाणे' श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञात सन् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याति कात् समीपात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' गुणशिलकात् चैत्यात्-

गृहसमुदान-अनेक परों की भिक्षा के लिये (भिक्खायरीयाए) शास्त्रोक्त विधिके अनुसार भिक्षा प्राप्त करने को (अडित्त) भ्रमण करूँ अर्थात् आप की आज्ञा से उक्त कुलो में उठ के पारणा मे भिक्षा के लिये जाना चाहता हूँ। इस प्रकार गौतम स्वामी ने जत्र आज्ञा मागने के लिये प्रार्थना की- तत्र प्रभुने उनसे कहा (अहासुह देवाणुप्पिया) हे देवानु प्रिय ! तुम्हें जैसे सुख हो वैसा करो (मा पडिबध करेह) विलम्ब मत करो (तण्ण भगव गोयमे) तत्र भगवान् गौतम (समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुणाए समाणे) श्रमण भगवान् महावीर से अभ्यनुज्ञात होकर अर्थात् आज्ञा प्राप्त कर (समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ) श्रमण भगवान् महावीर के पास से और गुणशिलक चैत्य- उद्यान से (पडिनिक्खमइ) निकले और

भिक्षा लेवाने भाटे (भिक्खायरीयाए) शास्त्रोक्त विधि प्रभाते भिक्षा भोगववाने भाटे (अडित्त) भ्रमण करवानी भारी धरुछा छे अट्टवे डे आपनी अनुज्ञा लडने आने छूडना पारणाने दिने उक्त कुलोभा गोथरी करवा जवानी भारी अल्लिहापा छे आ गीने न्यारे गौतम स्वामीअे आज्ञा भागी त्यारे प्रभुअे तेभने उछु-(अहासुह देवाणुप्पिया) छे देवानुप्रिय! तेभने सुख उपजे तेभ करे, (मा पडिबध करेह) हील न करे त्यारे भगवान गौतम (समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुणाए समाणे) श्रमण भगवान महावीरनी आज्ञा लडने (समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ) श्रमण भगवान महावीरनी धामेयी अने शुषुशिलक चैत्य (उद्यान) भायी (पडिनिक्ख

प्रतिलेख्य भाजनानि काष्ठनिर्मिताहारपात्राणि प्रमार्जयति परिक्षोषयतीत्यर्थः
 पमज्जित्ता = प्रमार्ज्य 'भायणाइ उग्गाहेइ' भाजनानि उद्गृह्णाति—'उग्गा
 हेत्ता' उद्ग्राह्य 'जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव श्रमणो
 भगवान् महावीरस्त्वत्रोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समण भगव
 महावीर वदइ नमसइ' श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति 'वदित्ता नम
 सित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एव वयासी' एवमादीत् 'इच्छामि ण भते !
 तुव्भेहि अब्भणुण्णाए समाणे उट्ठह्वमणपारणगसि, रायगिहे नयरे उच्चनीच
 मज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिह्वसापरियाए जडित्तए' इच्छामि सल्लु भद-
 न्त ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् पट्टतपणपाग्णके राजगृहनगरे उच्चनीचमयमानि
 कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षार्चयया अटित्तुम्—तत्र उच्च द्रव्यत.—उच्चभवना दीनि,

लेखना के बाद (भायणाइ पमज्जइ) भाजनों की प्रमार्जना करते (पम-
 ज्जित्ता) प्रमार्जना करके फिर वे (भायणाइ उग्गाहेइ) उन पात्रों को लिया
 और (उग्गाहित्ता) लेकर (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवा-
 गच्छइ) जहा पर श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहा पर
 आये (उवागच्छित्ता) आकर समण भगव महावीर वदइ नमसइ)
 श्रमण भगवान् महावीर को वदना की और नमस्कार किया (वदित्ता
 नमसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एव वयासी) फिर वे उनसे
 इस प्रकार की आज्ञा प्राप्त करने के लिये प्रार्थना की (इच्छामि ण
 भते !) हे भदन्त ! मैं चाहता हू कि— (तुव्भेहि अब्भणुण्णाए समाणे)
 आपकी आज्ञा प्राप्त कर (उट्ठह्वमणपारणगसि) आज उट्ट तप के
 पारणा के दिन (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में (उच्चनीच मज्झि
 माइ कुलाइ) उच्च, नीच और मध्यम कुलों में (घरसमुदाणस्स)

पात्रोनी प्रमार्जना करी (प्रमज्जित्ता) प्रमार्जना करीने (भायणाइ उग्गाहेइ)
 तेभल्ले ते पात्रो लीधा (उग्गाहित्ता) पात्रो लधने (जेणेव समणे भगव महावीरे
 तेणेव उवागच्छइ) तथा श्रमण भगवान् महावीर विराजमान हुता त्या आव्या
 (उवागच्छित्ता) त्या आवीने तेभल्ले (समण भगव महावीर वदइ नमसइ)
 श्रमण भगवान् महावीरने वदल्लु करी अने नमस्कार करी वदित्ता नमसित्ता)
 वन्दल्लु नमस्कार करीने (एव वयासी) आ प्रभल्ले गेट्था—

(इच्छामि ण भते तुव्भेहि अब्भणुण्णाए समाणे) हे भदन्त! आपनी
 आज्ञा भणे तो (उट्ठह्वमणपारणगसि) आज उट्टनी तपस्थाना पारणाने
 द्विपसे (रायगिहे नयरे) राजगृह नगरमा (उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ)
 उच्च, नीच अने मध्यम कुलोमा (घरसमुदाणस्स) गृहसमुदाण-अनेके घराने

मूर्ध्-तएण से भगव गोयमे रायगिहे नयरे जाव अड-
 माणे बहुजणसद् निसामेइ, एव खलु देवाणुप्पिया तुगिया
 नयरीए वहिया पुप्फवइए चेइयाएपासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो
 समणोवासएहि इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया सज-
 मेण भते । किं फले तवेण भते । किं फले तएणं ते थेरा
 भगवतो ते समणोवासए एव वयासी संजमेण अज्जोअणण्हय
 फले तवे वोदाणफले, त चेव जाव पुव्वतवेणं, पुव्वसजमेणं
 कम्मियाए सागियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सञ्जेणं
 एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए, से-कहमेय भंते ।
 एव । तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे
 जाव सड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ,
 गेण्हित्ता रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्ख-
 मित्ता अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगव महावीरे
 तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स
 अदूरसामते गमणागमणाए, पडिक्कमइ एसणमणेसण
 आलोएइ आलोइत्ता भत्तपाण पडिदंसेइ पडिदसित्ता समणं
 भगव महावीर जाव एव वयासी-एव खलु भते । अह तुब्भेहि
 अब्भणुन्नाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ
 घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद् णिसा-
 मेमि एव खलु देवाणुप्पिया । तुगियाए नयरीए वहिया पुप्फ-
 वईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहि
 इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया, सजमेण भते । किं फले

गुणशिल्पनामकात् उधानात् प्रतिनिष्क्रामनि-नि मरति ' पडिनिष्क्रामित्ता ' प्रतिनिष्क्राम्य-निःसृत्य इत्यर्थः ' अनुरियमचपलमसभते ' अन्तरिमचपलमस भ्रान्तः, त्वराहितचपलतारहितभ्रान्तिरहितः ' जुगतरपलोयणाए दिट्टीए ' युगान्तरमलोचनया दृष्ट्या युग यूपः चतुर्हस्तप्रमाण तत्प्रमाणम् दृष्ट्या अन्तर व्यधान स्वदेहदेशस्य दृष्टिपातदेशस्य च एतादृश व्यधान रिशोरूपति या दृष्टिः मलोचनतया दृष्टिः युगान्तर मलोचनतया दृष्टिः तथा दृष्ट्या ' पुरओरिय सोहमाणे ' पुरतः रित शोधयन् रितमिति-ईर्यागमन शोधयन् ' जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ " यत्रैव राजगृह नगर तत्रैवोपागच्छति " उवागच्छित्ता " उपागत्य । ' रायगिहे नयरे ' राजगृहे नगरे ' उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ ' उच्चनीचम यमानि कुलानि ' घरसमुदाणस्स भिक्खवारिय अडइ ' गृहसमुदानम्य भिक्षाचर्या कर्तुमटति = परिभ्रमति ॥ सू० १ ॥

(पडिनिष्क्रामित्ता) निकलकर (अनुरियमचपलमसभते) त्वरा रहित, चपलतारहित और भ्रान्ति रहित होकर (जुगतरपलोयणाए दिट्टीए) चार हाथ प्रमाण रूप व्यवधान को अपने देह रूप स्थान से लेकर दृष्टिपातक के स्थान रूप अन्तर को देखने वाली दृष्टि से अर्थात् ईर्या समिति के आराधनपूर्वक (पुरओरिय सोहमाणे) आगे २ के मार्ग का शोधन करते हुए अर्थात् ईर्यासमिति से चलते हुए (जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ) जहा राजगृह नगर या-वहा आये (उवागच्छित्ता) आकर (रायगिहे नयरे उच्च नीच मज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खवारिय अडइ) वहा आकर वे उच्च नीच आदि कुलो में शास्त्रोक्त विधि के अनुसार भिक्षा प्राप्ति करनेके लिये भ्रमण करने लगे ॥ सू० १२ ॥

मइ) नीकल्या (पडिनिष्क्रामित्ता) तथा नीकलीने (अनुरियमचपलमसभते) त्वरा रहित, अपयता रहित अने भ्रान्ति रहित यधने (जुगतर पलोयणाए दिट्टीए) चार हाथप्रमाण व्यवधानने (ज्य्याने) पीताना देहइय स्थानथी लधने दृष्टिपात पर्यन्तना स्थानइय अन्तरने जेनारी दृष्टिथी-अटले के धर्या समितिना आराधन पूर्वक (पुरओरिय सोहमाणे) आगणना मार्गनु शोधन करता-अटले के धर्यासमिति पूर्वक आलता (जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ) ज्य्या राजगृह नगर इतु त्या आव्या (उवागच्छित्ता) त्या आवीने (रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खवारियाए अडइ) तेआ उच्च, नीच मध्य आदि कुलोना धरोमा शास्त्रोक्त विधि प्रमाणे भिक्षा प्राप्तिने भाटे भ्रमण करवा लाग्या ॥ सू १२ ॥

मृतम्—तएण से भगव गोयमे रायगिहे नयरे जाव अड-
 माणे बहुजणसद्द निसामेइ, एव खलु देवाणुप्पिया तुगिया
 नयरीए वहिया पुप्फवइए चेइयाएपासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो
 समणोवासएहि इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया सज-
 मेण भते । किं फले तवेण भते । कि फले तएणं ते थेरा
 भगवतो ते समणोवासए एवं वयासी संजमेण अज्जोअणण्हय
 फले तवे वोदाणफले, त चेव जाव पुव्वतवेण, पुव्वसजमेणं
 कम्मियाए सागियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सञ्चेणं
 एसमट्टे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए, से—कहमेय भते ।
 एव । तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे
 जाव सङ्गे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ,
 गेण्हत्ता रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्ख-
 मित्ता अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगव महावीरे
 तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स
 अदूरसामते गमणागमणाए, पडिक्कमइ एसणमणेसण
 आलोएइ आलोइत्ता भत्तपाण पडिदसेइ पडिदसित्ता समणं
 भगव महावीर जाव एव वयासी—एव खलु भते । अह तुव्वभेहिं
 अव्वभणुन्नाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ
 घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्द णिसा-
 मेमि एव खलु देवाणुप्पिया । तुगियाए नयरीए वहिया पुप्फ-
 वईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहि
 इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया, सजमेण भते । किं फले

त चेव जाव सच्चेणं ए समट्टे णो चेवण आयभववत्तवयाए
 त पभूणं भंते। ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ
 एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए. उदाहो-अप्पभू ? समियाणं
 भते । थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ
 वागरणाइं वागरित्तए उदाहु असमिया ? आउज्जियाणं भते !
 थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वाग-
 रणाइ वागरेत्तए ? उदाहु अणाउज्जिया ? पलिउज्जियाण भते।
 ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ एयारूवाइं वाग-
 रणाइ वागरेत्तए ? उदाहु अपलिउज्जिया ? पुव्वतवेण अज्जो
 देवा देवलोएसु उववज्जति पुव्वसजमेणं कम्मियाए सगियाए
 अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेणं एसमट्टे णो चेव णं
 आयभाववत्तयाए । पभूणं गोयमा । ते थेरा भगवतो तेसिं
 समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए णो
 चेव णं अप्पभू, तह चेव णेयव्वं अवसेसिय जाव पभू-समिया
 आउज्जिय पलिउज्जिया जाव सच्चेणं एसमट्टे णो चेवण
 आयभाववत्तवयाए, अहपि णं गोयमा । एवमाइक्खामि भासामि
 पन्नवेमि परूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति,
 कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति, सगियाए देवा देवलो-
 एसु उववज्जति पुव्वतवेणं पुव्वसजमेणं कम्मियाए सगियाए
 अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्टे णो चेवणं
 आयभाववत्तवयाए ॥ सू० १३ ॥

जाया—ततः खलु भगवान् गौतमो राजगृहे नगरे यावत् अटन् बहुजनशब्दं
निशामयति शृणोति एव खलु देवानुप्रिया । तुङ्गिकायाः नगर्यां वहिः पुष्पवतिके
चैत्ये पार्श्वपत्नीयाः स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याक-
रणानि पृष्ठाः सयमः खलु भदत ! किं फलः तप खलु भदत ! किं फलम् ? ततः
खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादिषु. सयम खलु आर्या !
अनास्रवफल तपो व्ययदानफलम् तदेव यावत् पूर्वतपसा पूर्वसयमेन कर्मितया

(तएण से) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तएण से भगव गोयमे) इसके बाद भगवान् गौतम ने
(रायगिहे नगरे जाव अडमाणे बहुजणसइ निसामेइ) जब कि वे
राजगृह नगर में भिक्षा के निमित्त पर्यटन कर रहे थे अनेक मनुष्यों के
मुख से इस प्रकार सुना (एव खलु देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो ! (तुगियाए
नयरीए वहिया पुष्फवइए चेइए) तुगिका नगरी के बाहिर पुष्पवतिक
उद्यान में (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइ एयारू-
वाइ वागरणाइ पुच्छिया) पार्श्वनाथ भगवान् के सन्तानिक स्थविर भग-
वन्त आये हुए थे और वहा के श्रमणोपासको ने उनसे इस प्रकार के
इन प्रश्नो को पूछा था (सजमेण भते ! किं फले) हे भदंत ! सयम का
क्या फल है ? (तवेण भते कि फले) हे भदन्त ! तप का क्या फल है ?
(तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) तब इन प्रश्नो
के उत्तर में उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा

“ तएण से ” इत्यादि

सूत्रार्थ—(तएण से भगव गोयमे) लगान गौतम (रायगिहे नगरे
जाव अडमाणे बहुजणसइ निसामेइ) न्यारे राजगृह नगरमा भिक्षा प्राप्तिये
भाटे अभयु करता हुता त्यारे तेमहे अनेउ भाणुसोने भुणे वात सालणी
(एव खलु देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो ! (तु गियाए नयरीए वहिया पुष्फवइए
चेइए) तु गिका नगरीनी अडार पुष्पवतिक चैत्यमा (पासावच्चिज्जा थेरा
भगव तो समणोवासएहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया) पार्श्वनाथ
भगवानना सन्तानिक स्थविर भगव तो पधर्या हुता त्याना श्रमणोपासकेअये
तेमने आ प्रकाशना प्रश्नो पूछया हुता—(सजमेण भते किं फले ?) हे भदन्ता
सयमनु शु इण भणे छे ? (तवेण भते किं फले !) हे भदन्त ! तपनु शु इण
भणे छे ? (तएण ते थेरे भगव तो ते समणोवासए एव वयासी) त्यारे ते
स्थविर भगवन्तोअये तेमना ते प्रश्नोने आ प्रभाणु उत्तर आभ्यो—(सजमेण

त चेव जाव सच्चेणं ए समट्टे णो चेवणं आयभववत्तवयाए
 तं पभूणं भंते। ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ
 एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए उदाहो—अप्पभू ? समियाणं
 भंते । थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ
 वागरणाइ वागरित्तए उदाहु असमिया ? आउज्जियाणं भते ।
 थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वाग-
 रणाइं वागरेत्तए ? उदाहुअणाउज्जिया ? पलिउज्जियाणं भते ।
 ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणंइमाइ एयारूवाइ वाग-
 रणाइ वागरेत्तए ? उदाहु अपलिउज्जिया ? पुव्वतवेणं अज्जो
 देवा देवलोएसु उववज्जति पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए
 अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेणं एसमट्टे णो चेव णं
 आयभाववत्तयाए । पभूण गोयमा । ते थेरा भगवतो तेसिं
 समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए णो
 चेवणं अप्पभू, तह चेव णेयव्व अवसेसिय जाव पभू—समिया
 आउज्जिय पलिउज्जिया जाव सच्चेणं एसमट्टे णो शेवण
 आयभाववत्तवयाए,अहपि णं गोयमा । एवमाइक्खामि भासामि
 पन्नवेमि परूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जति,
 कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति, सगियाए देवा देवलो-
 एसु उववज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसजमेणं कम्मियाए सगियाए
 अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्टे णो चेवणं
 आयभाववत्तवयाए ॥ सू० १३ ॥

छाया—ततः खलु भगवान् गौतमो राजगृहे नगरे यावत् अटन् बहुजनशब्दं निशामयति नृणोति एव खलु देवानुप्रिया । तुङ्गिकायाः नगर्यां वहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्नीयाः स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्टाः सयमः खलु भदत ! किं फलः तप खलु भदत ! किं फलम् ? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादिपुः सयम खलु आर्या ! अनास्रवफल तपो व्ययदानफलम् तदेव यावत् पूर्वतपसा पूर्वसयमेन कर्मितया

(तएण से) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तएण से भगव गोयमे) इसके बाद भगवान् गौतम ने (रायगिहे नगरे जाव अडमाणे बहुजणसद्द निशामेइ) जय कि वे राजगृह नगर में भिक्षा के निमित्त पर्यटन कर रहे थे अनेक मनुष्यों के मुख से इस प्रकार सुना (एव खलु देवानुप्रिया) हे देवानुप्रियो ! (तुगियाए नयरीए वहिया पुष्पवइए चेइए) तुगिका नगरी के बाहिर पुष्पवतिक उद्यान में (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया) पार्श्वनाथ भगवान् के सन्तानिक स्थविर भगवन्त आये हुए थे और वहा के श्रमणोपासको ने उनसे इस प्रकार के इन प्रश्नो को पूछा या (सजमेण भते ! किं फले) हे भदत ! सयम का क्या फल है ? (तवेण भते किं फले) हे भदन्त ! तप का क्या फल है ? (तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) तब इन प्रश्नो के उत्तर में उन स्थविर भगवन्तो ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा

“ तएण से ” इत्यादि

सूत्रार्थ—(तएण से भगव गोयमे) लगान गौतम (रायगिहे नगरे जाव अडमाणे बहुजणसद्द निशामेइ) न्यारे राजगृह नगरमा भिक्षा प्राप्तिने भाटे भ्रमणु करता हुता त्यारे तेमण्णे अनेक भाणुसोने भुणे वात सावणी (एव खलु देवानुप्रिया) हे देवानुप्रियो ! (तु गियाए नयरीए वहिया पुष्पवइए चेइए) तु गिका नगरीनी अडार पुष्पवतिक चैत्यमा (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया) पार्श्वनाथ लगवान्ता सन्तानिक स्थविर लगवतो पधार्था हुता त्याना श्रमणोपासकोअ्णे तेमने आ प्रकारना प्रश्नो पूछया हुता—(सजमेण भते किं फले ?) हे लदन्ता सयमनु शु क्षण भणे छे ? (तवेण भते किं फले !) हे लदन्त ! तपनु शु क्षण भणे छे ? (तएण ते थेरे भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) त्यारे ते स्थविर लगवन्तोअ्णे तेमना ते प्रश्नोने आ प्रभाण्णे उत्तर आये—(सजमेण

સન્નિતયા આર્યાં દેવાદેવલોકેપૂત્પદ્યન્તે । સત્ય ચતુષ્પોડર્યઃ નો ચૈવાત્મમાત્
 વક્તવ્યતયા તત્કથમેતન્મન્યે એવમ્ ? તતઃ સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ ગૌતમ એતસ્યાઃ
 કથાયાઃ લઙ્ઘાર્થે સન્ જાતશ્રદ્ધો યાત્ ચતુષ્પત્નકૃત્ત્વલો યથા પર્યાપ્તં સમુદાનં
 ઘૃહ્ણાતિ ઘૃહીત્વા રાજઘૃહાનગરાત્ પ્રતિનિન્ક્રામતિ અત્વરિત યાવત્ શોધયન્ યત્રૈવ

કિ (સજ્જમેણ અજ્ઞો અણ્ણહયફલે) સયમ કા ફલ અનાશ્રવ હૈ (તવે
 વોદાણ ફલે) ઓર તપ કા ફલ વ્યવદાન (નિર્જરા) હૈ । (તચેવ જાવ
 પુવ્વતવેણ પુવ્વસજમેણ કમ્મિયાણ સગિયાણ અજ્ઞો ! દેવા દેવલોણસુ
 ઉવવજ્જતિ) હસ વિષય મે જૈસા કથન પૂર્વે ૧૧ગ્યારહવાં સૂત્રમેં (પુવ્વતવેણ)
 હત્યાદિ પદો દ્વારા કહા ગયા હૈ વહ સવ કથન યહા પર સમજ્જ લેના
 ચાહિયે । અર્થાત્ પૂર્વે તપ સે, પૂર્વસયમ સે, કર્મિતા સે એવ મંગિતા સે
 હૈ આર્યો ! દેવલોકો મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । યહ વાત સત્ય હૈં-યહ હ્મને જો
 એસા કહા હૈ વહ અપને મન સે નહીં કરા હૈ । (સે કહમેય મતે એવ)
 સો યહ કથન સત્ય હૈ કયા માના જા સકતા હૈ ? (તણ્ણ સમણે ભગવ
 ગોયમે હમીસે કહાણ-લઙ્ઘદ્દે સમાણે જાયસહ્દે જાવ સમુપ્પન્નકોઊહલ્લે
 અહાપજ્જત્ત સમુદાણ ગેણ્ણહ) હસ પ્રકાર કી વાત લોગોં કે મુખ સે
 સુનતે હુણ ભગવાન્ ગૌતમ કો હસ વાત કો જાનને કી શ્રદ્ધા ઉસન્ન હુઈ
 યવત્ વે આશ્ચર્ય યુક્ત હુણ ઓર યથાપર્યાપ્ત ભિક્ષા ઉન્હોંને વહા સે પ્રાપ્ત
 કી । (ગેણ્ણિત્તા) ભિક્ષા પ્રાપ્ત કર ફિર વે (રાયગિહાઓ નયરાઓ)

અજ્ઞો અણ્ણહયફલે) હૈ આર્યો ! સયમનુ ક્ષણ અનાશ્રવ ઠે (તવે વોદાણ
 ફલે) તપનુ ક્ષણ વ્યવદાન (નિર્જરા) છે (ત ચેવ જાવ પુવ્વતવેણ
 કમ્મિયાણ સગિયાણ અજ્ઞો ! દેવા દેવલોણસુ ઉવવજ્જતિ) આ વિષયમા ૧૧મા
 સૂત્રમા (પુવ્વતવેણ) ઈત્યાદિ પદો દ્વારા જે કથન કરવામા આન્યુ છે, તે
 શ્રદ્ધા કરવુ એટલે કે પૂર્વતપથી, પૂર્વસયમથી, કર્મિતાથી અને સગતિથી,
 હૈ આર્યો ! દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે તે વાત સત્ય છે, અહિંન્ત પ્રતિ
 પાદિત છે, અમારી કટપનાથી ઉપભવી કાઢેલી નથી" ત્યા સુધીનો સમસ્ત
 સૂત્રપાઠ અહીં શ્રદ્ધા કરવો (સે કહમેય મતે એવ) તે શુ તે કથનને સત્ય
 માની શકાય તેમ છે ? (તણ્ણ સમણે ભગવ ગોયમે હમીસે કહાણ લઙ્ઘદ્દે
 સમાણે જાયસહ્દે જાવ સમુપ્પન્નકોઊહલ્લે અહાપજ્જત્ત સમુદાણ ગેણ્ણહ) આ
 પ્રમાણે વાત લોકોના મુખેથી સાલણીને ભગવાન ગૌતમને તે વાત બાણુનાની
 શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ ' યાવત્ ' તેઓ અશ્ચર્ય પામ્યા, અને તેમણે ત્યાથી જરૂર
 એટલી ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરી (ગેણ્ણિત્તા) ભિક્ષા લઈ ને (રાયગિહાઓ નયરાઓ)

गुणशिलरु चैत्यम् यत्रैव च श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य-
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याद्गतामते गमनागमनाय=गमनागमनार्थं प्रतिनि-
ष्क्रामति एषणाऽनेपणमालोचयति-आलोच्य भक्तपान प्रतिदर्शयति-प्रतिदर्श्य
श्रमण भगवन्त महावीर यावदेवमवादीत्. एव खलु भदत ! अह युष्माभिरभ्यनु-
ज्ञातः सन् राजगृहे नगरे उच्चनीच म यमकुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्याया-

राजगृह नगरी से (पडिनिस्समइ) निकले (पडिनिस्समिप्ता) निकल
कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेवउचा-
गच्छइ) त्परारहित यावत् ईर्यासमिति का आराधन करते हुए वे जहाँ
श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहाँ पर आये (उचागच्छित्ता)
वहाँ आकर उन्होंने (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामते
गमणागमणाए पडिक्कमइ) श्रमण भगवान् महावीर के समीप उचित
स्थान पर बैठकर गमन एव आगमन में लगे हुए अतिचारो का प्रति-
क्रमण क्रिया (एसणमणेसण आलोएइ) एषणा अनेपणा की अलोचना
की (आलोएत्ता भत्तपाण पडिदसेइ) आलोचना करके फिर उ-
न्होंने लगे हुए भक्तपान श्रमण भगवान् महावीर को दिखाया
(पडिदसित्ता) भक्तपान दिखाकर के (समण भगव महावीर जाव
एव वयासी) फिर उन्होंने श्रमण भगवान् महावीर से यावत्
इस प्रकार से कहा—(एव खलु भते ! अह तुव्भेहिं अब्भणुण्णाए
समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदानस्स

तेज्जे राजगृह नगरभायी (पडिनिस्समइ) नीडण्णा (पडिनिस्समिप्ता) त्या-
थी नीडणीने (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव
उचागच्छइ) त्परा रक्षित (यावत्) धर्यासमिति पूरुं तेज्जे न्या श्रमणु लग
वान् महावीर विराजमान हेता त्या आण्णा (उचागच्छित्ता) त्या आणीने
तेभणु (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामते गमणागमणाए पडिक्कमइ)
श्रमणु लगवान् महावीरनी पासो उचित स्थाने भेसीने गमन अने आगम
नमा लागेला अतियारो ' दोषो ' नु प्रतिभणु उरुं (एसणमणेसण आलो-
एइ) ओपण्णा अने अनेपण्णानी आलोचयना करी (आलोएत्ता भत्तपाण पडिदसेइ)
आलोचयना करी ने पछी तेभणु वडोगी लावेला अडार पाणी लगवान् महा
वीरने हेणाडया (पडिदसित्ता) भक्तपान गतावीने (समण भगव महावीर जाव
एव वयासी) तेभणु श्रमणु लगवान् महावीरने आ प्रभाणु उरुं—(एव खलु भते !
अह तुव्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ घरस-

सन्नितया आर्या देवादेऽलोकेऽप्युत्पद्यन्ते । सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैवात्मभाव
वक्तव्यतया तत्कथमेतन्मन्ये एवम् ? ततः खलु श्रमणो भगवान् गौतम एतस्या-
कथायाः लब्धार्थं सन् जातश्रद्धो यावत् समुपपन्नकोऽहल्ले यथा पर्याप्तं समुदानं
शुक्लानि गृहीत्वा राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति अत्ररितं यावत् शोभयन् यत्रैव

कि (सज्जमेण अज्जो अणण्हयफले) समय का फल अनाश्रव है (तवे
वोदाण फले) और तप का फल व्यवदान (निर्जरा) है । (तवेव जाव
पुव्वतवेण पुव्वसज्जमेण कम्मियाण सगियाण अज्जो ! देवा देवलोणसु उववज्जति)
इस विषय में जैसा कथन पूर्व ११ ग्यारहवाँ सूत्र में (पुव्वतवेण)
इत्यादि पदों द्वारा करा गया है वह सब रुचन यहां पर समझ लेना
चाहिये । अर्थात् पूर्व तप से, पूर्वसयम से, कर्मिता से एव सगिता से
हे आर्यो ! देवलोकों में उत्पन्न होते हैं । यह बात सत्य है—यह हमने जो
ऐसा कहा है वह अपने मन से नहीं करा है । (से कहमेय भते एव)
तो यह कथन सत्य है क्या माना जा सकता है ? (तण्ण समणे भगव
गोयमे इमीसे कहाण-लद्धद्वे समाणे जायसद्धे जाव समुपपन्नकोउहल्ले
अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) इस प्रकार की बात लोगों के मुख से
सुनते हुए भगवान् गौतम को इस बात को जानने की श्रद्धा उत्पन्न हुई
यावत् वे आश्चर्य युक्त हुए और यथापर्याप्त भिक्षा उन्होंने वहां से प्राप्त
की । (गेण्हत्ता) भिक्षा प्राप्त कर फिर वे (रायगिहाओ नयराओ)

अज्जो अणण्हयफले) हे आर्यो ! समयनु क्षण अनाश्रव छे (तवे वोदाण
फले) तपनु क्षण व्यवदान (निर्जरा) छे (त वेव जाव पुव्वतवेण
कम्मियाण सगियाण अज्जो ! देवा देवलोणसु उववज्जति) आ विषयमा ११मा
सूत्रमा (पुव्वतवेण) इत्यादि पदों द्वारा जे उचन करवाभा आओ छे, ते
अहल्ले करवु अहल्ले के पूर्वतपथी, पूर्वसयमथी, कर्मिताथी अने सगितिथी,
हे आर्यो ! देवा देवलोकमा उत्पन्न नाथ छे ते वात सत्य छे, अहल्ले प्रति
पाहित छे, अमारी कल्पनाथी उपलवी जठेदी नथी" त्या सुधीने सभस्त
सूत्रपाठे अहल्ले अहल्ले करवो (से कहमेय भते एव) तो शु ते कथनने सत्य
भानी शक्य तेभ छे ? (तण्ण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाण लद्धद्वे
समाणे जायसद्धे जाव समुपपन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) आ
प्रमाणे वात लोकेना मुण्ठेथी सालणीने भगवान् गौतमने ते वात लण्ठुयानी
श्रद्धा उत्पन्न थथ ' यावत् ' तेओ आश्चर्य पाभ्या, अने तेभल्ले त्याथी अइर
अहल्ले भिक्षा प्राप्त करी (गेण्हत्ता) भिक्षा लभ ने (रायगिहाओ नयराओ)

तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् उताहो
अप्रभवः ? समिता खलु भदन्त ! ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम्
उताहो असमिताः ? आयोगिकाः खलु भदन्त ते स्थविरा भगवन्त श्रमणोपास-
कानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् ? उताहो जनायोगिका ?
प्रायोगिकाः खलु भदन्त ! ते स्थविरा भगवन्तः श्रमणोपासकानाम् इमानि एत-
द्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् उताहो जनायोगिकाः पूर्वतपसा आर्याः देवादेव

चाहिये । (तं पभू ण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण
इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए) तो क्या हे भदत ! वे स्थविर
भगवन्त उन श्रमणोपासकों के लिये इस प्रकार से इस उत्तर को देने
के लिये समर्थ हैं ? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थ हैं । (समिया
ण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ
वागरणाइ वागरित्तए) हे भदत ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों
के लिये इस प्रकार के इन उत्तरों को देने में अभ्यासवाले हैं (उदाहु
असमिया) अथवा अनभ्यासी हैं । (आउज्जियाण भते ! ते येरा भग-
वतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए-
उदाहु अणाउज्जिया) हे भदन्त ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपा-
सकों को इन इस प्रकार के उत्तरों को देने के लिये उपयोग युक्त हैं या
उपयोग रहित हैं ? (पल्लिउज्जिया ण भते ! येरा भगवतो तेसिं समणो
वासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) हे भदत ! वे स्थविर

अगिथार अनुसार अही पण्णे ये थनन समणु (त पभू ण भते ! येरा भगवतो
तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए) तो हे भदन्त ! तु ते
स्थविर भगवतो ते श्रमणोपासकानां ते प्रशान्ना प्रशान्ना ते प्रभाण्णे उत्तर
आपवाने समर्थे ? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थे ? “ समियाण
भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरित्तए ”
हे भदत ! ते स्थविर भगवन्तो ये ते श्रमणोपासकानां तेमना प्रशान्ना ये
उत्तर आप्या ते उत्तरे आपवाने माटे तेण्णे अभ्यास वाणा ? “ उदाहु
असमिया ” अनभ्यासी ? “ आउज्जियाण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं सम-
णोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरेत्तए उदाहु अणाउज्जिया ” हे भदन्त ! ते
श्रमणोपासकानां ते प्रभाण्णे उत्तर आपवाभा ते स्थविर भगवतो उपयोग
युक्त छे, उे उपयोग रहित छे ? “ पल्लिउज्जियाण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं
समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए ” हे भदन्त ! ते स्थ

મટન વહુજનશબ્દ નિશામયામિ એવ સલુ દેવાનુપિયાઃ તુગિકાયા નગર્યાં બહિઃ
પુષ્પવતિકે ચૈત્યે પાર્શ્વાપત્યીયા. સ્થવિરા મગવન્ત શ્રમણોપાસકૈરિમાનિ એતદ્-
પાણિ વ્યાક્રણાનિ પૃષ્ઠા સયમઃ સલુ ભદન્ત ! કિં ફલઃ ? તપ કિં ફલમ્ ? તદં
યાત્-સત્ય. સલુ ઇવોડ્ય નો ચૈનાત્મમાવત્કવ્યતયા તત્ મમવઃ સલુ ભદન્ત !

મિત્તવાયરિયાએ અઢમાણે વહુજણસહ જિત્તામેમિ) હે ભદન્ત ! મેં આજ
આપસે અનુમતિ પ્રાપ્તકર રાજગૃહ નગર મેં ઝૂચે, નીચે, મધ્યમ કુલોં મેં
શાસ્ત્ર વિહિત વિધિ કે અનુસાર ભિક્ષા લેને કે લિયે એક ઘર સે ડૂસરે
ઘર પર ઈર્યાસમિતિપૂર્વક પર્યટન કર રહ્યા ધા ઉસ સમય મેને અનેક
જનોં કે મુખ સે ણેસા સુના કિ (એવ સલુ દેવાનુપિયા ! તુગિયાણ
નયરીએ વહિયા પુષ્કવૈએ ચેઈએ પાસાવચ્ચિજ્જા થેરા મગવતો) હે દેવા
નુપિયો ! રાજગૃહ નગર કે પાસ કે તુગિકા નગરી કે બાહિર
પુષ્પવતિક ઉચ્ચાન મેં પાર્શ્વ પ્રશ્નુ કે સન્તાનિક સ્થવિર મગવતોં સે (સમ
ણોવાસેઈ) વહોં કે શ્રમણોપાસકોં ઢારા (ઈમાઈ ઇયારૂવાઈ વાગર-
ણાઈપુચ્છિયા) હિસ પ્રકાર સે યે પ્રશ્ન પૂછે ગયે હે—(સજમેણ મતે ! કિ
ફલે, તવેણ મતે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! સયમ કા ય્યા ફલ હૈ, તપ કા
હૈ ભદન્ત ! કયા ફલ હૈ ? (ત ચેવ જાવ સચ્ચેણ એસમદ્દે ણો ચેવ ણ આય
માવવત્તવ્વયાએ) હિસ તરહ પૂછે ગયે હિન પ્રશ્નોં કે ઉત્તર મેં જો પહિલે
સ્થવિર મગવતો ને ઝહોં સે કહ્યા હૈ વહ સવ પ્રકરણ યદા કહ લેના

મુદાણસ મિત્તવાયરિયાએ અઢમાણે વહુજણસહ જિત્તામેમિ) હે ભદન્ત ! આજ આપની
અનુસા લઈને રાજગૃહ નગરના ઊચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમા શાસ્ત્રોક્ત
વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા લેવાને માટે ઘરે ઘરે ઈર્યાસમિતિ પૂર્વક ઈરતો ઉડતો
ત્યારે અનેક માણસોને મુખેથી મે આ પ્રમાણે વાત માલગી છે—

(એવ સલુ દેવાનુપિયા ! તુગિયાણ નયરીએ વહિયા પુષ્કવૈએ ચેઈએ પાસા
વચ્ચિજ્જા થેરા મગવતો) હે દેવાનુપિયો ! તુગિકા નગરીની બહારના પુષ્પવતિક
ચૈત્યમા પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનિક સ્થવિર ભગવતોને (સમણોવાસેઈ
ઈમાઈ ઇયારૂવાઈ વાગરણાઈ પુચ્છિયા) ત્યાના શ્રમણોપાસકોએ આ પ્રકારના
પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા—, સજમેણ મતે કિં ફલે, તવેણ મતે ! કિં ફલે ?
હે ભદન્ત ! સયમનુ શુ ઈણ પ્રાપ્ત થાય છે ? હે ભદન્ત ! તપનુ શુ ઈણ મળે
છે ? (ત ચેવ જાવ સચ્ચેણ એસમદ્દે ણો ચેવ ણ આયમાવવત્તવ્વયાએ) આ પ્રકાર
ના પ્રશ્નોના ઉત્તરોમા સ્થવિર ભગવતોએ જે ઝહુ હતુ તે અહી કહેવુ ભેદએ
તે કયા સુધી કહેવુ ? “અમે આપેલા આ ઉત્તરો સત્ય છે અહીં ત પ્રતિપાદિત
છે, અમારી કલ્પનાથી ઉપવત્તવી કાઢેલા નથી” ત્યા સુધીનુ સમન્ત કથન સૂત્ર ૧૧

प्रायोगिका यावत् सत्यः एषोऽर्थो नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया, अहमपि खलु गौतम ! एषमारयामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि पूर्वतपसा देवा देवलोके पृथपद्यन्ते पूर्वसयमेन देवादेवलोके पृथपद्यन्ते कर्मितया देवा देवलोके पृथपद्यन्ते

इन उत्तरों को देने के लिये अभ्यासवाले हैं, उपयोग वाले हैं, विशेषज्ञानी हैं, वे अपने मन से कल्पित करके इन उत्तरों को नहीं कहा है। इस प्रकार गौतम ने प्रभु से कहा, और साथ में यह भी कहा— (अहमपि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं भी इस विषय में ऐसा ही कहता हूँ (भासामि) भाषण करता हूँ (पन्नवेमि) प्रज्ञापित करता हूँ (परूवेमि) प्ररूपित करता हूँ कि (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व तप के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। (पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व सयम के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) कर्मिता के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं (सगियाण देवा देवलोएसु उववज्जति) सगिता के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। इस तरह (पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाण सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वतप के द्वारा, पूर्व सयम के द्वारा, कर्मिता के द्वारा और सगिता के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। (सञ्चे णं एस अट्ठे णो

अने विशेषज्ञान युक्त थे तेमण्णे चोताना मनथी उपजवी क्खीने ते उत्तरे। आभ्या नयी आ प्रभाण्णे प्रभुअे गौतमने ज्वाण आभ्ये, वणी वधु प्रतीति कराववा भाटे चोतानो पणु अेण प्रदरने। अलिप्रायं ते अेभ णताववाने भाटे नीचे प्रभाण्णे क्खु—अहमपि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! हूँ पणु अे विषयभा अेवु ज् उहुं छु, (भासामि) भाषणुं करे छु, (पन्नवेमि) प्रज्ञापित करे छु, (परूवेमि) अने प्ररूपणुं करे छु के (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वतपना प्रभाववी देव देवलोकेमा उत्पन्न थाय छे, पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व सयमना प्रभाथी देव देवलोकेमा उत्पन्न थाय छे, (कम्मियाण देवा देवलोएसु उववज्जति) कर्मिता द्वारा देवो देवलोकेमा उत्पन्न थाय छे, (सगियाण देवा देवलोएसु उववज्जति) सगिता द्वारा देवो देवलोकेमा उत्पन्न थाय छे आ रीते (पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण, कम्मियाण, सगियाण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वतप द्वारा, पूर्व सयम द्वारा, कर्मिता द्वारा अने सगिता द्वारा देवो देवलोकेमा उत्पन्न थाय छे

लोकेपूतपद्यन्ते, पूर्वसयमेन कर्मितया सगितया आर्याः देवादेवलोकेपूतपद्यन्ते, सत्यः खलु एपोऽर्थः नोचैवात्मभावावक्तव्यतया, प्रभयः खलु गौतम ! ते स्थविराः भगवन्तरतेषा श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् नोचैव खलु अप्रभवः तथैव ज्ञातव्यम् अवशेषितम् यावत् प्रभवः समिता. आयोगिका.

भगवन्त उन श्रमणो पासको को उन उस प्रकार के उत्तरो को देने के लिये विशेष ज्ञानी हैं (उदाहृ) अथवा (अपलिउज्जिया) साधारण ज्ञानी हैं । (पुव्वतवेण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसजमेण कम्मियाण सगियाण अज्जो ? देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेण एसमट्ठे णोचेवणं आयभाववत्तव्याण) जो वे ऐसा कहते हैं कि हे आयो ! देव देवलोकोमे पूर्वतपसे, पूर्वसयम से, कर्मिता से सगिता से उत्पन्न होते हैं । यह बात सत्य है इसलिये हम ने कही है- हमने अपनी बुद्धि से नहीं कही है । ऐसा जो उन्होंने कहा है क्या वह सत्य है ? इस पर भगवान् कहते हैं (पभूण गोयमा ! ते येरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ वागरेत्तए, णो चेव ण अप्पमू) हे गौतम ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के प्रश्नों के इस प्रकार के इन उत्तरो को देने के लिये समर्थ हैं । असमर्थ नहीं हैं । (तइ चेव गेयव्व अवसेसिय) चाकी और सब इस विषय में इसी प्रकार से जानना चाहिये अर्थात् वे स्थविर भगवन्त इस प्रकार से

विरे लगवतोने ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना उत्तरो आपवाने योग्य विशेष ज्ञान युक्त छे ' उदाहृ " अथवा " अपलिउज्जिया " विशेषज्ञानथी रद्धित छे ? ऐटले के साधारण ज्ञानवाणा छे " पुव्व तवेण अज्जो ! देव देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसजमेण कम्मियाण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाव वत्तव्याण " तेअो ऐवु ने कडे छे के- " हे आर्यो ! पूर्वतपथी, पूर्वसयमथी, कर्मिताथी अने सगिताथी देवो देवलोकोमा उत्पन्न थाय छे आ बात सत्य होवाथी कही छे, अमारी बुद्धिथी उपनवीने कही नथी " आ प्रकारनु तेमनु कथन शु सत्य छे ? गौतम स्वामीना आ प्रश्नो नवाण महावीर प्रभु आ प्रभाळे आये छे- " पभू ण गोयमा ! ते येराण भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ वागरेत्तए, णो चेव ण अप्पमू " हे गौतम ! ते स्थविर लगवतो श्रमणोपासकोना प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तरो आपवाने समर्थ छे असमर्थ नथी (तइ चेव गेयव्व अवसेसिय) णाकीनु समस्त कथन पाळो अे प्रभाळे न समणु ऐटले के ते स्थविर लगवन्तो तेमना प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तरो देवाने अथ्यासयुक्त, योग्युक्त

प्रायोगिका यावत् सत्यः एषोऽर्थं नो चैव सल्लु आत्मभाववक्तव्यतया, अहमपि
खलु गौतम ! एवमारयामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि पूर्वतपसा देवा देवलो
केपूत्पद्यन्ते पूर्वसयमेन देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते कर्मितया देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते

इन उत्तरों को देने के लिये अभ्यासवाले हैं, उपयोग वाले हैं, विशेष-
ज्ञानी हैं, वे अपने मन से कल्पित करके इन उत्तरों को नहीं कहा है।
इस प्रकार गौतम ने प्रभु से कहा, और साथ में यह भी कहा- (अह
पि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं भी इस विषय में ऐसा
ही कहता हूँ (भासामि) भाषण करता हूँ (पन्नवेमि) प्रज्ञापित करता
हूँ (परूवेमि) प्ररूपित करता हूँ कि (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उव-
वज्जति) पूर्व तप के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (पुव्व
सजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व सयम के द्वारा देव देवलोकों
में उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) कर्मिना
के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं (सगियाए देवा देवलोएसु
उववज्जति) सगिता के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। इस तरह
(पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव
वज्जति) पूर्वतप के द्वारा, पूर्व सयम के द्वारा, कर्मिना के द्वारा और
सगिता के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (सच्चे ण एस अट्ठे णो

अने विशेषज्ञान युक्त छे तेमले पोताना मनथी उपनवी कादीने ते उत्तरे।
आप्या नवी आ प्रभाणे प्रभुअे गौतमने ज्वाअ आप्थे, वणी वधु प्रतीति
कराववा भाटे पोताने पणु अेअ प्रकारने अलिप्राय छे अेअ णताववाने
भाटे नीचे प्रभाणे कहु-अह पि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम !
हु पणु अे विषयमा अेवु ज् उहु छु, (भासामि) भाषणु कइ छु, (पन्न
वेमि) प्रज्ञापित कइ छु, (परूवेमि) अने प्ररूपणु कइ छु के (पुव्वतवेण
देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वतपना प्रभावथी देव देवलोकमा उत्पन्न थाय छे,
पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व सयमना प्रभावथी देव देवलोकमा
उत्पन्न थाय छे, (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) कर्मिना द्वारा देवे
देवलोकमा उत्पन्न थाय छे, (सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) सगिता
द्वारा देवे देवलोकमा उत्पन्न थाय छे आ रीते (पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण,
कम्मियाए सगियाए अज्जो) देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वतप द्वारा, पूर्व
सयम द्वारा, कर्मिना द्वारा अने सगिता द्वारा देवे देवलोकमा उत्पन्न थाय छे

लोकेपूतपद्यन्ते, पूर्वसयमेन कर्मितया सगितया आर्याः देवादेवलोकेपूतपद्यन्ते, सत्यः खलु एषोऽर्थः नोचैवात्मभाववक्तव्यतया, प्रभवः खलु गौतम ! ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् नोचैव खलु अभवः तयैव ज्ञातव्यम् अशेषितम् यावत् प्रभवः समिताः आयोनिका.

भगवन्त उन श्रमणो पासको को उन उस प्रकार के उत्तरो को देने के लिये विशेष ज्ञानी हैं (उदाहृ) अथवा (अपलिउज्जिया) साधारण ज्ञानी हैं । (पुव्वतवेण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसज्जमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो ? देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेण एसमट्ठे णोचेवणं आयभायवत्तव्याए) जो वे ऐसा कहते हैं कि हे आर्यो ! देव देवलोकोमे पूर्वतपसे, पूर्वसयम से, कर्मिता से सगिता से उत्पन्न होते हैं । यह बात सत्य है इसलिये हम ने कही है- हमने अपनी बुद्धि से नहीं कही है । ऐसा जो उन्होंने कहा है क्या वह सत्य है ? इस पर भगवान् कहते हैं (पभूण गोयमा ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयाक्खाइ वागरणाइ वागरेत्तए, णो चेव ण अप्पमू) हे गौतम ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के प्रश्नो के इस प्रकार के इन उत्तरो को देने के लिये समर्थ हैं । असमर्थ नहीं हैं । (तह चेव जेयव्व अवसेसिय) वाकी और सब इस विषय में इसी प्रकार से जानना चाहिये अर्थात् वे स्थविर भगवन्त इस प्रकार से

विर लगव तोने ते श्रमणोपासकाना ते प्रकारना उत्तरो आपवाने योग्य विशेष ज्ञान युक्त छे ' उदाहृ " अथवा " अपलिउज्जिया " विशेषज्ञानथी रडित छे ? ओटले के साधारण ज्ञानवाणा छे " पुव्व तवेण अज्जो ! देव देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसज्जमेण कम्मियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाय वत्तव्याए " तेओ ओवु ने कडे छे के- " हे आर्यो ! पूर्वतपथी, पूर्वसयमथी, कर्मिताथी अने सगिताथी देवा देवलोकोमा उत्पन्न थाय छे आ बात सत्य होवाथी कही छे, अमारी बुद्धिथी उपलब्धीने उही नथी " आ प्रकारनु तेमनु उथन शु सत्य छे ? गौतम स्वामीना आ प्रश्नो ज्वाण भडावीर प्रभु आ प्रमाणे आये छे- " पभू ण गोयमा ! ते थेरारण भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयाक्खाइ वागरणाइ वागरेत्तए, णो चेव ण अप्पमू " हे गौतम ! ते स्थविर लगव तो श्रमणोपासकाना प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तरो आपवाने समर्थ छे असमर्थ नथी (तह चेव जेयव्व अवसेसिय) गाकीनु समस्त उथन पणु ओ प्रमाणे ज्वाण समज्जु ओटले के ते स्थविर लगवतो तेमना प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तरो देवाने अक्यासयुक्त, १२ युक्त

पृष्ठानि-पार्थजिनशिष्याः तुङ्गिनायानगर्याः इति प्रदेशे पुष्पवतिके चैत्ये समव-
थिताः शिष्याः तेषां समीपे तुङ्गिका नगरीकाः श्रावकाः वक्ष्यमाणप्रकारान् पृष्-
वन्तः इति भावः किं पृष्ठवन्त इत्याह—

हे भदन्त-इति सरो य-स्थिरान् पृच्छति "सजमेण भते किं फले" सयमः
खलु किं फलः हे भदन्त सयमस्य किं फल भवति "तवेण भते किं फले" तपः
किं फल हे भदन्त तपसः किं फल भवति "तएण ते येरा भगवन्तो ते संमणो
वासए एव वयासी" ततः खलु ने-स्थविराः श्रमणोपासमान् एव वक्ष्यमाण-
रीत्या अवादिपु-उत्तर दत्तवन्तः "सजमेण अज्जो" सयमः खलु आर्याः । हे
आर्याः । "अणह्यफले" अनास्रवफलः नवकर्मानुपादान फलम् 'तवे वोदाण-

गये हैं, तात्पर्य यह कि-पार्थ नाथ प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त
तुङ्गिका नगरी के घाटिरी प्रदेश में स्थित पुष्पवतिक चैत्य में आये हुए
हैं। उनके पास तुङ्गिका नगरी के निवासी श्रावक गये और उन्हीं ने
उनसे आगे प्रगट किये जाने वाले प्रश्नों को पूछा, वे प्रश्न कौन से ह-
सो ही प्रकट किया जाता है-(सजमेण भते ! किं फले) स्थविरो को
भदत ! इस तरह से संबोधित करते हुए उन श्रावको ने उनसे पूछा-
हे भदत ! सयम का क्या फल होत है ? (तवेण भते ! किं फले) हे
भदन्त ! तप का क्या फल होता है ? इस प्रकार जब श्रावको ने उनसे
पूछा-(तएण) तप (ते येरा भगवन्तो ते समणोवासए एव वयासी)
उन स्थविर भगवन्तो ने उनसे इस प्रकार कहा-अर्थात्-उनके प्रश्नों
का इस प्रकार से उत्तर दिया (सजमेण अज्जो अणह्यफले) हे
आर्यो ! सयम अनास्रवरूप फलवाला होता है । अर्थात् सयम की आरा-
धना करने से जीव नवीन कर्मों का बंध नहीं करता है (तवे वोदाण-

उडेवानु तात्पर्यं अे ठे डे तु गिजा नगरीनी षडार आवेक्षा पुष्पवति चैत्यमा
पार्थनाथ लगवानना प्रशिष्ये पधार्या डता तु गिजा नगरीना श्रावके तेभनी
पासे गया डता. तेमले तेभने नीचि प्रभाळे प्रश्नो पूछया डता "सजमेण
भते किं फले" डे लदन्त ! सयमनु शु इण भणे छे ? "तवेण भते ! किं फले ?
डे लदन्त ! तपनु शु इण डोय डे ? "तएण" श्रावजेना ते प्रजारना प्रश्नो
सावणीने "ते येरा भगवन्तो ते समणावासए एव वयासी" ते स्थविर लगव तोअे
तेभने आ प्रभाळे उत्तर आये "सजमेण अज्जो अणह्यफले" डे आर्यो !
सयमनु अनास्रवइय इण भणे छे अेटले डे सयमनी आराधना करवा एव
नवा डेभोनी षध षाधतो नथी "तवे वोदाणफले" तपनुइण व्यपदान

संगितया देवादेवलोकेषुत्पद्यन्ते पूर्वतपसा सयमेन कर्मितया संगितया आर्षाः
देवादेवलोकेषुत्पद्यन्ते सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैव खलु आत्मभाषणकथयतया ॥

टीका—‘तएण’ इत्यादि । ‘तएण से भगव गोयमे रायगिहे नयरे बहुजणसए
निसामेइ । ततः खलु स भगवान् गौतमः राजगृहे नगरे यावत् भिक्षार्थम् अटन् बहु-
जनशब्द निशामयति बहुजनाना वक्ष्यमाणशब्द निशामयति शृणोति, कीदृश शब्द
शृणोति ? इत्याह—“ एव खलु देवानुप्पिया ” एव खलु देवानुप्पियाः “ तु गि-
याए नयरीए वहिया पुप्फवईए चेइए ” तुङ्गिगाया नगर्याः वहि पुष्पवतिके
चैत्ये “ पासावच्चिज्जा येरा भगवतो ” तत्र पार्श्वपत्तीयाः पार्श्वजिनशिष्या
‘ येरा भगवतो समणोपासएहिं ” श्रमणोपासकै “ इमाइ ” इमानि वक्ष्यमाण
रीत्या “ एयारूवाइ ” एतद्द्रुपाणि “ वागरणाइ ” व्याकरणानि “ पुच्छिया ”

चेव ण आयभावत्तव्याए) यह बात मैं ने सत्य कही है—अपने
आत्मभाव से नहीं कही है किन्तु केवल ज्ञान से देखकर कही है ॥सू१३॥

टीकार्थ—(तएण से भगव गोयमे) इसके बाद वे भगवान् गौतम
ने (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में भिक्षार्थ (जाव अडमाणे) याव-
त् पर्यटन करते हुए (बहुजणसए निसामेइ) अनेक मनुष्यों के मुख
से इस प्रकार सुना-क्या सुना-सो उसे प्रकट किया जाता है—(एव
खलु देवानुप्पिया !) हे देवानुप्पियो ! (तुगियाए नयरीए) तुगिका नगरी
के (वहिया) बाहर (पुप्फवईएचेइए) पुष्पवतिक उद्यान में (पासावचि
ज्जा येरा भगवतो) पार्श्व प्रभु के सन्तानीय स्थिर भगवन्त (समणो
वासएहिं) श्रमणोपासको द्वारा (इमाइ) इन आगे कहे जाने वाले
(एयारूवाइ) इस प्रकारके (वागरणाइ) प्रश्नों को (पुच्छिया) पूछे

(सच्चे ण एसमट्टे णो चेव ण आयभावत्तव्याए) आ बात में सत्य
कही छे मारा आत्मभावथी कही नहीं पद्य देवज्ञानथी जेधने कही छे ॥सू१३॥

टीकार्थ—(तएण से भगव गोयमे) त्थार जाइ लगवान गौतमे (राय-
गिहे नयरे) राजगृह नगरमा भिक्षार्थे (जाव अडमाणे) द्रता इरता, (बहु
जणसए निसामेइ) अनेक मनुष्योने मुजे आ प्रभाए वात सालणी गौतम
स्वामीजे शी वात सालणी, ते नीथेना सूत्रो द्वारा प्रकट करवामा आवेल छे
(एव खलु देवानुप्पिया) हे देवानुप्पियो ! (तु गियाए नयरीए वहिया पुप्फवईए
चेइए) तु गिजा नगरीनी बाहर आवेता पुष्पवतिक उद्यानमा (पासावचिज्जा
येरा भगवतो) पार्श्वनाथ लगवानना सन्तानीय स्थिर भगवतो पधार्या इता
(समणोवासएहिं) तेमने त्याना श्रमणोपासकोजे “ इमाइ ” आगण कइया
मुज्ज “ एयारूवाइ ” आ प्रकारना “ वागरणाइ पुच्छिया ” प्रश्नो पूछया इता,

पृष्ठानि-पार्श्वजिनशिष्याः तुङ्गिभायानगर्ग्याः उहि प्रदेशे पुष्पवतिके चैत्ये समव-
श्रिताः शिष्याः तेषां समीपे तुङ्गिका नगरीकाः श्रावकाः वक्ष्यमाणप्रकारान् पृष्ट-
वन्तः इति भावः किं पृष्टवन्त इत्याह—

हे भदन्त-इति सरोभ्य-स्थविरान्पृच्छति “सजमेण भते किं फले ” सयमः
खलु किं फलः हे भदन्त सयमस्य किं फल भवति “ तवेण भते किं फले ” तपः
किं फल हे भदन्त तपसः किं फल भवति “ तएण ते थेरा भगवन्तो ते समणो
वासए एव वयासी ” ततः खलु ने-स्थविराः श्रमणोपासमान् एव वक्ष्यमाण-
रीत्या अत्रादिषु -उत्तर दत्तवन्तः “ सजमेण अज्जो ” सयमः खलु आर्याः ! हे
आर्याः ! “ अणण्हयफले ” अनास्रवफलः नवकर्मनुपादान फलम् ‘ तवे वोदाण-

गये हैं, तात्पर्य यह कि-पार्श्व नाथ प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त
तुङ्गिका नगरी के बाहिरी प्रदेश में स्थित पुष्पवतिक चैत्य में आये हुए
हैं। उनके पास तुङ्गिका नगरी के निवासी श्रावक गये और उन्होनें
उनसे आगे प्रगट किये जाने वाले प्रश्नो को पूछा, वे प्रश्न कौन से हैं-
सो ही प्रकट किया जाता है-(सजमे ण भते ! किं फले) स्थविरो को
भदत्त ! इस तरह से संबोधित करते हुए उन श्रावको ने उनसे पूछा-
हे भदत्त ! सयम का क्या फल होत हो ? (तवेण भते ! किं फले) हे
भदन्त ! तप का क्या फल होता है ? इस प्रकार जब श्रावको ने उनसे
पूछा-(तएण) तव (ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी)
उन स्थविर भगवन्तो ने उनसे इस प्रकार कहा-अर्थात्-उनके प्रश्नो
का इस प्रकार से उत्तर दिया (सजमेण अज्जो अणण्हयफले) हे
आर्यो ! सयम अनास्रवरूप फलवाला होता है। अर्थात् सयम की आरा-
धना करने से जीव नवीन कर्मो का बध नहीं करता है (तवे वोदाण-

इडेवानु तात्पर्यं ये छे डे तुङ्गिका नगरीनी पहार आवेला पुष्पवति चैत्यमा
पार्श्वनाथ लगवानना परिशेषे पधार्था डता तुङ्गिका नगरीना श्रावको तेमनी
पासे गया डता तेमण्णे तेमने नीचे प्रभाण्णे प्रश्नो पूछथा डता “ सजमेण
भते किं फले ” डे लदन्त ! सयमनु शु इण भणे छे ? “ तवेण भते ! किं फले ?
डे लदन्त ! तपनु शु इण डोय छे ? “ तएण ” श्रावजोना ते प्रजानना प्रश्नो
श्रावणीने “ ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी ” ते स्थविर लगव तोअ
तेमने आ प्रभाण्णे उत्तर आण्णे “ सजमेण अज्जो अणण्हयफले ” डे आर्यो !
सयमनु अनास्रवइण इण भणे छे अेटवे डे सयमनी आराधना करवा छव
नवा ज्जेनिना अध आधती नथी “ तवे वोदाणफले ” तपनुइण व्यवदान

ફલે ” તપો વ્યવદાનફલમ્ = કૃતકર્મકાનનન્દેનમ્ “ ત ચેવ જાવ પુઠ્વતવેળ પુઠ્વ સજમેળ-કમ્મિયાણ સગિયાળ અજ્ઞો દેવાદેવલોણ્ણુ ઉવવજ્જતિ ” તદેવ યાવત્-પદેન-પૂર્વતપસા પૂર્વસયમેન કર્મિકૃતયા સગિતયા આર્યાઃ દેવાદેવલોકેષુ-ત્પચન્તે, અનેકૈઃ સ્થવિરૈઃ વિભિન્નરીતયા કથિતમ્ તે આર્યાઃ પૂર્વતપમા પૂર્વસયમેન કાર્મિકતયા સગિતિતયા દેવા દેવલોકેષુત્પચન્તે “ સચ્ચેળ ઇસમદ્દે ” સત્યઃ સ્વલુ ઇપોઽર્થ “ ણો ચેવ ણ આયમાવ-ચત્તયાણ ” ન ચ ઇવ સ્વલુ આત્મભાવવક્તવ્ય-તયા પુનઃ કથિત સ્થવિરૈઃ અસ્માભિઃ પ્રતિપાદિતોઽર્થઃ સત્ય ઇવ ભગવદ્મિપ્રાયેણ કથિત ન તુ આત્મમાવ વક્તવ્યતયા “ સે કહમેય મણે ઇવ ” તત્કથમ્ ઇતન્મન્યે ઇવ શ્રાવકાઃ રાજગૃહનગર્યા પરસ્પર યદન્તિ ।

ફલે) તપ કર્મરૂપ વન કા વિધવસ કરને વાલા હોતા હૈ, યહી ઉસકા ફલ હૈ । (ત ચેવ જાવ પુઠ્વતવેળ પુઠ્વસજમેળ કમ્મિયાણ સગિયાણ અજ્ઞો । દેવા દેવલોણ્ણુ ઉવવજ્જતિ) ઇસ તરહ પૂર્વ-તપ સે પૂર્વસયમ સે કર્મિતા સે સગિતા સે હે આર્યો ! દેવ દેવલોકો મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં ।

ઇસ પ્રકાર અનેક સ્થવિરોં ને વિભિન્નરીતિ સે કહા હૈ । (સચ્ચે ણ ઇસમદ્દે) તથા ડન સ્થવિરો ને ઇસા ખી કહા કિ હમને જો ઇસ તરહ કથન કિયા હૈ વહ અપની કલ્પના સે નહીં કિયા હૈ કિન્તુ પાર્શ્વપ્રભુ કો ઇસા આદેશ હૈ સો તુમસે પ્રકૃષ્ટ કિયા હૈ । ઇસલિયે યહ હમારે દ્વારા પ્રતિપાદિત અર્થ સત્ય હી હૈ । હમારી ઝડાઈ હો ઇમ ભાવના સે પ્રેરિત હોકર યહ વાત આપ લોકોં સે હમને નહીં કહી હૈ । (સે કહ-મેય મણે ઇવ) ઇસ રૂપ સે શ્રાવક જન રાજગૃહ નગરી મે આપસ મેં

(નિર્જરા) છે એટલે કે તપથી કર્મરૂપ વનને વિવેક થાય છે ડર્મોની નિર્જરા થાય છે, “ ત ચેવ જાવ પુઠ્વતવેળ પુઠ્વસજમેળ કમ્મિયાણ સગિયાણ અજ્ઞો ! દેવા દેવલોણ્ણુ ઉવવજ્જતિ ” આ રીતે સૂત્ર મા આવતા પ્રશ્નોત્તરોનો સૂત્ર પાઠ અહીં અહીં કરવાનો છે આ રીતે પૂર્વતપથી, પૂર્વસયમથી કર્મિતાથી અને સગિતાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે ” ત્યા સુધીતુ કથન અહીં કરવું અનેક સ્થવિર ભગવતોએ વિલિન્ન મતે ઉપર મુજબ જવાબો આપ્યા છે, “ સચ્ચે ણ ઇસમદ્દે ” તથા તેમણે એમ પણ કહ્યું છે કે અમારૂં આ કથન અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી શકેલું નથી, પણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુતુ જ તે કથન છે પાર્શ્વનાથ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી તે સત્ય છે તેમા યકા સેવવા જેવું નથી અમારી મહત્તા માટે આ ઉત્તર આપ્યા નથી પણ અહીં ત પ્રતિપાદિત ઉત્તર આપ્યો છે “ સે કહમેય મણે ઇવ ” રાજગૃહ નગરના શ્રાવકો આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા અને કહેતા હતા કે તે સ્થવિરોં તુ ડથન કેવી રીતે માની શકાય ? “ રાજગૃહ

“तएणं से भगव गोयमे” तत खलु स भगवान् गौतमः “इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे” एतस्याः क्याया’ लब्धार्थः सन् ‘जायसड्डे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले’ जातश्रद्धो यावत्समुत्पन्नकुतूहलः इह यावत्पदेन ‘जायससए जायकोउहल्ले’ उप-
 ष्णसड्डे उपष्णससए उपष्णकोउहल्ले सजायसडे सजाणससए, सजायकोउहल्ले
 समुप्पन्नसडे समुप्पससए’ इति ग्रहणं तत्र ‘जायमड्डे’ जातश्रद्ध =जाता-प्रागभूता
 सम्प्रति सामान्येन प्रवृत्ता श्रद्धा तत्रनिर्णयविपरिष्कारा तपः सयमनिर्णयात्मिका
 वाञ्छा यस्य स जातश्रद्धः “जायससए” जातसशयः जातः प्रवृत्तः सशयो
 यस्य स तथोक्तः सशय तत्र कारणं तु-तप सयमस्य तथा देवलोकगमनस्य
 विभिन्नतया स्थविराणामुत्तरप्रदानम् “जायकोउहल्ले” जातकुतूहलः = जात

मिलकर बातें कर रहे थे और ऐसा कह रहे थे कि यह उन स्थविरों का
 कथन माना जावे ऐसा कैसे हो सकता है। इस प्रकार की यह चर्चा
 उन श्रावकों की गौतम के कान में पड़ी (तएण) सो (से भगव
 गोयमे) वे भगवान् गौतम (इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे) इस चर्चा
 से परिचित होकर (जायसड्डे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले) इस बात
 को जानने की इच्छा वाले हुए और उन्हें यावत् इस विषय में कुतूहल
 भी उत्पन्न हुआ। अर्थात् जिसे श्रद्धा उत्पन्न हुई है वह जात श्रद्ध है-
 गौतम स्वामी ने जब श्रावकों के मुख से पूर्वोक्त बात को सुना तब
 उन्हें इस प्रकार की सामान्य रूप में श्रद्धारूप वाञ्छा उत्पन्न हुई कि तप
 और सयम के स्वरूप का निर्णय होना चाहिये, इस प्रकार की वाञ्छा
 उन्हें पड़िले उत्पन्न नहीं हुई थी श्रावकों के वचनों को सुनकर ही अब

नगरना श्रावकोनी आ प्रजारनी अर्था गौतमस्वामीने जाने पडी “तएण” त्तारे “से
 भगव गोयमे” ते लगवान गौतम “इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे” ते अर्थार्थी
 परिचित थर्धने “जायसड्डे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले” ते वात लक्षुवाने
 श्रद्धायुक्त थया, ते स्थविरानु उथन सत्य छे उे नही ते लगवान मडावीरने
 पूछीने नक्षी उरवानी श्रद्धा तेमनामा जन्मी अने ते लक्षुवानु कुतूहलथयु
 जेने श्रद्धा उत्पन्न थर्ध होय ते नतश्रद्ध उडेवाय छे गौतम स्वामीजे न्यारे
 श्रावकोना मुग्धेथी पूर्वोक्त वात सालणी त्तारे तेमने आ प्रजारनी सामान्य
 श्रद्धाउप वाछा उत्पन्न थर्ध उे तप अने सयमना स्वइपने निष्पुथ थवे।
 जेधजे आ प्रजारनी वाछा तेमना हुदयमा पडेवा उत्पन्न थर्ध न डती-
 श्रावकोनी वात सालणीने ज उवे ते वाछा उत्पन्न थर्ध डता तेथी तेमने

કુતૂહલમ્ જૌત્સુક્ય યસ્ય સ જાતકુતૂહલઃ તપસઃ સયમપ્ય તથા દેવલોકગમનસ્ય ચ ક્ષીદશમ્ ઉત્તર મગવાન્ વક્ષપતિ - ત્ચ દ્રોતુમાત્મુમય્યાન્ इत्यर्थः “उष्णसङ्गे”
 ઉત્પન્નશ્રદ્ધઃ=ઉત્પન્ના વિશેષેણ જાતા શ્રદ્ધા યસ્ય સ તથા યદ્વા શ્રદ્ધાયાઃ સ્વરૂપસ્ય તિરોહિતત્વે જાતશ્રદ્ધ તસ્યાઃ સ્વરૂપસ્ય માદુર્માવેતુ ઉત્પન્નશ્રદ્ધઃ ‘ ઉષ્ણસત્પ ’

વહુ ઉનમ્ જગી હૈ । અતઃ વે જાતશ્રદ્ધ રુહે ગયે હ્ । ઇમ પ્રકાર કી વાઝા કે હોને કા દૂસરા કારણ યહુ મ્હી ધા કિ જો સયમ ઓર તપ કે વિષય મે દેવગતિ ગમન કી ચાત કો લેકર સ્થવિર મગવન્તો ને મિન્ન ૨ રૂપ સે અપને ૨ અભિપ્રાય પ્રકટ કિયે યે સો ગૌતમ કો સશય હુઆ કિ વાસ્તવિક સ્થિતિ ક્યા હૈ ઇસ કારણ ઉનકે જાતશ્રદ્ધ હોને મ્હં સશય કારણ હુઆ ઇસલિયે વે (જાતસશય) રુહે હ્ । જાતકુતૂહલ વે ઇસલિયે કહે ગયે હ્ કિ તપ સયમ કે વિષય મ્હં તથા દેવલોકગમન કે વિષય મે પૂછને પર મગવાન્ કૈસા ઉત્તર દેંગે ઇસ ચાત કો સુનને કે લિયે ઉનકે ચિત્ત મ્હં ઉત્સુકતા આગઈ થી (ઉષ્ણસંગે) યહુ પદ ઇસ ચાતકો પ્રકટ કરતા હૈ કિ જો તપ સયમ કો નિર્ણય કરને કે નિમિત્ત સામાન્યરૂપ સે પહિલે વાઝા ઉન્હેં જગી થી અથ વહી વાઝા ઉનમ્ વિશેષરૂપ સે ઉદ્ભૂત હો ગઈ । અથવા જવતક શ્રદ્ધા કા સ્વરૂપ તિરો- હિત રહતા હૈ તવતક વહુ શ્રદ્ધા (જાતા) રુહલાની હૈ ઓર જવ શ્રદ્ધા કા સ્વરૂપ પ્રકટ હો જાતા હૈ તવ વહુ શ્રદ્ધા (ઉત્પન્ન) કહલાતી હૈ ।

જાતશ્રદ્ધ કહ્યા છે આ પ્રકારની વાણી ઉત્પન્ન થવાનું ગાંભીર્ય ડારણ એ પણ હું કે સયમ અને તપને વિષે દેવગતિમા જ્વાની વાતને અનુલક્ષીને બુદ્ધા બુદ્ધા સ્થવિરોએ બુદ્ધો બુદ્ધો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો તેથી ગૌતમને સશય થયો કે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ શી છે । આ રીતે જાતશ્રદ્ધ હોવામા તેમને સશય કારણરૂપ થયો તેથી તેમને ‘ જાતસશય ’ કહ્યા છે તેમને જાતકુતૂહલ કહેવાનું ડારણ એ છે કે તપ, સયમ અને દેવલોકગમનના વિષયમા લગવાનું મહા વીરને પૂછવામા આવતા તેઓ શો ઉત્તર આપશે તે જાણવાને તેઓ ઉત્સુક થયા હતા ‘ ઉષ્ણસંગે ’ પદ એમ ખતાવે છે કે તપ, સયમને નિર્ણય કરવાને માટેની વાણી પહેલા સામાન્ય રૂપે તેમનામા જાગી હતી હવે તે વાણી તેમનામા વિશેષરૂપે ઉદ્ભવી હતી, અથવા ન્યા સુધી શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તિરોહિત રહે છે ત્યા સુધી તે શ્રદ્ધાને (જાતા) કહે છે, પણ ન્યારે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ જાય છે ત્યારે તે શ્રદ્ધાને “ ઉત્પન્ના ” કહે છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

उत्पन्नसशयः “उत्पन्नकोऊहल्ले” उत्पन्न कौतूहलः “सजायसङ्घे” सजातश्रद्धः
 प्ररुपादिवाचक सशब्दः ततश्च सजाता विशेषेण उत्पन्ना श्रद्धा यस्य स सजातश्रद्धः
 “सजायससण” सजातसशयः “सजाय कोऊहल्ले” सजातकौतूहलः “समु-
 प्पणसङ्घे” समुत्पन्नश्रद्धः=समुत्पन्नो सर्पतः सजाता श्रद्धा तपः सयमादि निर्णय
 रूपा श्रद्धा यस्य स समुत्पन्नश्रद्धः “समु ५ गससण” समुत्पन्नसशयः “समु-
 प्पणकोऊहल्ले” समुत्पन्नकौतूहलः “जहापज्जत्त समुदाण गेण्हति” यथा

तात्पर्य कहने का यह है कि तत्त्व को निर्णय करने की वांछा गौतम
 स्वामी के चित्त में जबतक स्वरूपतः अप्रकट रही तबतक वे जातश्रद्ध
 कहलाये और जब वही वांछा उनके चित्त में स्वरूपतः प्रकट हो गई
 तब वे उत्पन्न श्रद्ध कहलाये। (उत्पण,ससण) उत्पन्नश्रद्ध होने में
 कारण उन्हें उत्पन्न सशय हुआ (उत्पणकोऊहल्ले) और इसी
 कारण वे उत्पन्न उत्कटा वाले बने। (सजायस) आदि पदों में जो
 (स) शब्द है वह अतिशय अर्थ को वाचन है जैसे अतिशय से
 बहुत अविकल्प से पहिले की अपेक्षा विशेषरूप से उत्पन्न हुई है
 श्रद्धा जिनको ऐसे वे गौतम स्वामी हुए क्यो कि उनके हृदय में तप
 सयम आदि के स्वरूप के प्रति सशय विद्यमान हो गया था अत उ-
 नके स्वरूप को निर्णय करने की जिज्ञासा उनके अन्तःकरण में विशेष-
 प्ररूप से हो चुकी थी और साथ में ऐसी उत्कटा भी पहिले की प्रकटा
 की अपेक्षा विशेषरूप में आ गई थी कि प्रभु से मैं जब इस विषय के

तत्त्वको निर्णय करवाने की वाछा न रा सुधी गौतम स्वामीना चित्तमा अप्रकट
 स्वरूपे रही त्या सुधी तेजो नत श्रद्ध कडेवाया पणु न्यारे ते वाछा तेमना
 चित्तमा प्रकट स्वरूपे नगृत थर्ध त्यारे तेजो उत्पन्न श्रद्ध कडेवाया “उत्पण
 ससण” तेमने उत्पन्नश्रद्ध थवामा जारणुभूत तेमनो उत्पन्नसशय थयो “उत्प
 ण कोऊहल्ले” अने ते जारणु न तेजो उत्पन्न कौतूहल-जेमने नणुवानी
 अतिशय उत्कटा थर्ध छे जेवा-थया “सजायसङ्घे” आदि पदोमा जे “स”
 शब्द छे ते अतिशयता वाचक छे जेम जे अतिशय प्रमाणमा-पडेला करता
 अधिक प्रमाणमा जेमने श्रद्धा उत्पन्न थर्ध छे जेवा ते गौतम थया जारणु
 के तेमना हृदयमा तप, सयम आदिना स्वरूपना विषयमा सशय उत्पन्न थर्ध
 गयो छतो तेथी तेमना स्वरूपनो निर्णय करवानी जिज्ञासा तेमना चित्तमा
 विशेष प्रमाणमा नगृत थर्ध सुती छती, अने साथे जेवी उत्कटा पणु
 पडेला करता अधिक प्रमाणमा नगी छती के आ विषयनो निर्णय करवने
 माटे न्यारे हु मडावीर प्रभुने प्रश्नो पूछीश त्यारे तेजो तेनो उत्तर आपणे

पर्याप्त समुदानम् अन्तःमान्तादिद्वयं गृह्णाति भिक्षाम् “ गेण्हित्ता ” गृहीत्वा
 “ रायगिहाओ नयराओ ” राजगृहात् नगरात् ‘ पडिनिक्खमइ ” प्रतिनिष्क्रामति-
 निःसरति “ पडिनिक्खमिच्चा ” प्रतिनिष्क्रम्य निःसृत्य “ अतुरिय जाव मोहे-
 माणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगव महावीरे तेणेव उपागच्छइ ’ अस्वत्ति
 यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिल्के चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति
 इह यावत्पदेन अचपल-अमभ्रान्त युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या पुरत रित पदसम्
 हस्य ग्रहणम् युगान्तरप्रलोकनया = युगपरिमितप्रलोकनभूमिभागया “ दिट्ठीए ”
 दृष्ट्या “ रिय ” रित=गमन “ सोहेमाणे ” शोधयन् “ जेणेव गुणसिलए चेइए ”
 यत्रैव गुणशीलक चैत्य “ जेणेव समणे भगव महावीरे ” यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थं प्रश्न कर्हंगा तत्र वे इसका उत्तर किस प्रकार का देगे अतः वे
 सजात सशय होकर सजातकुतूहल वाले (उत्कृष्टा वाले) हुए । इसी
 तरह से (समुत्पणसङ्घे) आदि पदों की भी व्याख्या समझलेनी चा-
 हिये । इस प्रकार यहा पर जात, उत्पन्न, सजात और समुत्पन्न
 विशेषणो से विशेषित श्रद्धा, सशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता
 जानना चाहिये । इस प्रकार की स्थिति सपन बनकर उन गौतम स्वामी
 ने (अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) वहा से यापर्याप्त समुदानी भिक्षा
 ली (गेण्हित्ता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह
 नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले । (पडि-
 निक्खमिच्चा) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए
 चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता
 रहित होवे झूसरा प्रमाण मार्ग का दृष्टि से सशोधन करते हुए गुणशि-

आ रीते सन्तत सशय थधने तेज्जे। सन्ततकुतूहल (उत्कृष्टा युक्त) थया
 जे न रीते “समुत्पणसङ्घे” आदि पदोंनी व्याख्या पणु समञ्ज लेवी आ
 प्रमाणे न्त, उत्पन्न, सजात अने समुत्पन्न विशेषणोथी युक्त श्रद्धा, सशय
 अने कुतूहल पद वन्थेने। लेह समञ्जवे। आ प्रकारे मानसिक स्थिति सपन्न
 अनीने गौतम स्वामीजे “ अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ ” त्याना उच्च, नीच
 अने मध्यम धरानाथी जेधजे तेटला प्रमाणेमा भिक्षा ग्रहणु करी “ गेण्हित्ता ”
 भिक्षा लधने “ रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ ” तेज्जे राजगृह नगर
 भाथी नीज्जथा “ पडिनिक्खमिच्चा ” त्याथी नीज्जानी “ अतुरिय जाव सोहेमाणे
 जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे ” त्वरा रडित थाले थालता,
 शारीरिक चपलता रडित, धूसरी प्रमाणे मार्गनु दृष्टिथी सशोधन करता,

महावीरः “तेणेउ उवागच्छइ” तत्रै उवागच्छति=आगच्छति ‘उवागच्छिता’
 उपागत्य “समणस्स भगवओ महावीरस्स” श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
 “अदूरसामते” अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने स्थित्वा इत्यर्थः
 “गमणागमणाए पडिक्कमई” गमनागमनया इर्यापथिकीं प्रतिक्रामति “एसण-
 मणेमण” एषण निर्देप ऋल्पनीयम्-अणेसण’ अरुल्पनीयम् “आलोएइ”
 आलोचयति, ऋल्पनीयाऋल्पनीयविषये जातमतिचार प्रकाशयतीत्यर्थः “आलो-
 इत्ता” आलोच्य “भत्तपान पडिदसेइ” भगवते भक्तपान प्रतिदर्शयति “पडि-
 दसित्ता” प्रतिदर्श्य ‘समण भगव जाव महावीर एव वयासी’ श्रमण भगवन्त महावीर
 यावत् एवमवादीत् अत्र यावत्पदेन “वदइ नमसइ” वन्दित्वा नमस्यित्वा’
 इत्येतस्य ग्रहण कर्त्तव्यम् तेन वन्दते नमस्करोति भगवन्तम्, वन्दन नमस्कार
 कृत्वा एवमवादीत् “एव खलु भते” हे भदन्त! एव वक्ष्यमाणरीत्या “अह

लक उद्यान में आये वहाँ आकर जहाँ श्रमण भगवान् महावीर विराज-
 मान थे (तेणेउ उवागच्छइ) वहाँ पर आये (उवागच्छित्ता) भगवान्
 महावीर के पास आकर के उन्होंने ने पहिले (समणस्स भगवओ महा-
 वीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के समीप (अदूरसामते) न
 घिल्कुल समीप और न बहुत दूर, किन्तु उचित स्थान पर बैठ कर
 (गमणागमणाए पडिक्कमई) ईर्यापथिका प्रतिक्रमण क्रिया (एसणमणे
 सण अलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (अलोइत्ता)
 आलोचना करके (भत्तपाण पडिदसेइ) फिर उन्होंने ने लाये हुए भक्त-
 पान प्रभु को दिखलाया। (पडिदसित्ता) दिखाकर बाद में उन्होंने ने
 (समण भगव महावीर जाव एव वयासी श्रमण भगवान् महावीर को
 यावत् वन्दन नमस्कार करके इस प्रकार कहा—(एव खलु भते) हे

व्या श्रमणु भगवान् महावीर विराजमान डता, ते गुणुशिलड चैत्यमा आव्या
 “उवागच्छित्ता” त्या आवीने तेभणु “समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूर-
 सामते” भगवान् महावीरवी अहु हूर पपु न डोय अने अहु पासे पणु न
 डोय अेवा स्थाने अेसीने “गमणागमणाए पडिक्कमई” इर्यापथनु प्रति
 डभणु उर्यु-गमन तथा आगमनना अतिवारेनी आलोचना करी “एसण
 मणेसण अलोएइ” अेषणा अने अनेषणाणी आलोचन करी ‘आलोइत्ता’
 आलोचनना करीने “भत्तपाण पडिदसेइ” वडोरी लावेला अडार पाणुी प्रभुने
 अताया, पडिदसित्ता” ते अतावीने तेभणु “समण भगव महावीर जाव
 एव वयासी” श्रमणु भगवान् महावीरने वडणु नमस्कार करीने आ प्रभाणु

पर्याप्त समुदानम् अन्तःमान्तादिद्वयं गृह्णाति भिक्षाम् “ गेण्हिता ” गृहीत्वा
 “ रायगिहाओ नयराओ ” राजगृहात् नगरात् “ पडिनिक्खमइ ” प्रतिनिष्क्रामति-
 निःसरति “ पडिनिक्खमिच्चा ” प्रतिनिष्क्रम्य निगत्त्य “ अतुरिय जाव मोहे-
 माणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ ” अस्वरित
 यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिलके चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति
 इह यावत्पदेन अचपल-अमध्रान्त युगान्तरमलोकनया दृष्ट्या पुरत रित पदसम्
 हस्य ग्रहणम् युगान्तरमलोकनया = युगपरिमितमलोकनभूमिभागया “ न्द्रीए ”
 दृष्ट्या “ रिय ” रित=गमन “ सोहेमाणे ” शोधयन् “ जेणेव गुणसिलए चेइए ”
 यत्रैव गुणशीलक चैत्य “ जेणेव समणे भगव महावीरे ” यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थं प्रश्न कर्हंगा तय वे इसका उत्तर किस प्रकार का दंगे अतः वे
 सजात सशय होकर सजातकुतूहल वाले (उत्कटा वाले) हुए। इसी
 तरह से (समुत्पणसङ्घे) आदि पदों की भी व्याख्या समझलेनी चा-
 हिये। इस प्रकार यहा पर जात, उत्पन्न, सजात और समुत्पन्न
 विशेषणों से विशेषित श्रद्धा, सशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता
 जानना चाहिये। इस प्रकार की स्थिति सपन्न बनकर उन गौतम स्वामी
 ने (अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) वहा से यथापर्याप्त समुदानी भिक्षा
 ली (गेण्हिता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह
 नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले। (पडि-
 निक्खमिच्चा) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए
 चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता
 रहित होवे झूसरा प्रमाण मार्ग का दृष्टि से सशोधन करते हुए गुणशि

आ रीते सन्नत सशय थधने तेओ। सन्नतकुतूहल (उत्कटा युक्त) तथा
 ओ ७ रीते “समुत्पणसङ्घे” आदि पदोंनी व्याख्या पणु समञ्ज देवी आ
 प्रभाणु न्त, उत्पन्न, सन्नत अने समुत्पन्न विशेषणोथी युक्त श्रद्धा, सशय
 अने कुतूहल पद वचनेने लेह समञ्जवे। आ प्रकारे मानसिक स्थिति सपन्न
 षनीने गौतम स्वामीओ “ अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ ” त्याना उच्य, नीथ
 अने मध्यम धरोनाथी नेधओ तेटवा प्रभाणुमा भिक्षा ग्रहणु करी “ गेण्हिता ”
 भिक्षा लधने “ रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ ” तेओ राजगृह नगर
 भाथी नीकल्या “ पडिनिक्खमिच्चा ” त्याथी नीकणीने “ अतुरिय जाव सोहेमाणे
 जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे ” त्वरा रहित आवे आलता,
 शारीरिक चपलता रहित, धूसरी प्रभाणु मार्गंतु दृष्टिथी सशोधन करता,

महावीरः “ तेणेव उवागच्छइ ” तत्रैव उवागच्छति=आगच्छति ‘ उवागच्छित्ता ’
 उवागत्य “ समणस्स भगवओ महावीरस्स ’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
 “ अदूरसामते ” अदूरसामन्ते=नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने स्थित्वा इत्यर्थः
 “ गमणागमणाए पडिक्कमई ” गमणागमनया इर्यापथिकी प्रतिक्रामति “ एसण-
 मणेसण ” एसण निर्देप ऋल्पनीयम्-अणेसण ’ अरुल्पनीयम् “ आलोएइ ”
 आलोचयति, ऋल्पनीयाऋल्पनीयविषये जातमतिचार प्रकाशपतीत्यर्थः “ आलो-
 इत्ता ” आलोच्य “ भत्तपान पडिदसेइ ” भगवते भक्तपान प्रतिदर्शयति “ पडि-
 दसित्ता ” प्रतिदर्श्य ‘समण भगव जाव महावीर एव वयासी’ श्रमण भगवन्त महावीर
 यावत् एवमवादीत् अत्र यावत्पदेन “ वदइ नमसइ ” वन्दित्वा नमस्यित्वा ’
 इत्येतस्य ग्रहण कर्तव्यम् तेन वन्दते नमस्करोति भगवन्तम्, वन्दन नमस्कार
 कृत्वा एवमवादीत् “ एव खलु भते ” हे भदन्त ! एव वक्ष्यमाणरीत्या “ अह

लक उद्यान में आये वहाँ आकर जहाँ श्रमण भगवान् महावीर विराज-
 मान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहाँ पर आये (उवागच्छित्ता) भगवान्
 महावीर के पास आकर के उन्होंने ने पहिले (समणस्स भगवओ महा-
 वीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के समीप (अदूरसामते) न
 थिलकुल समीप और न बहुत दूर, किन्तु उचित स्थान पर बैठ कर
 (गमणागमणाए पडिक्कमई) ईर्यापथिका प्रतिक्रमण क्रिया (एसणमणे-
 सण अलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (अलोइत्ता)
 आलोचना करके (भत्तपाण पडिदसेइ) फिर उन्होंने ने लाये हुए भक्त-
 पान प्रभु को दिखलाया। (पडिदसित्ता) दिखाकर बाद में उन्होंने ने
 (समण भगव महावीर जाव एव वयासी श्रमण भगवान् महावीर को
 यावत् वन्दन नमस्कार करके इस प्रकार कहा—(एव खलु भते) हे

त्या श्रमणु भगवान् महावीर विराजमान इति, ते शुशुशित्त इत्येवमा आख्या
 “ उवागच्छित्ता ” त्या आवीने तेभल्ले “ समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूर-
 सामते ” लगमान महावीरथी णडु इर पापु न डोय अने णडु पासे पल्लु न
 डोय अेवा स्थाने जेसीने “ गमणागमणाए पडिक्कमई ” इर्यापथयु प्रति
 क्कमल्लु इर्यु-गमन तथा आगमनना अतिआरोनी आलोचना इरी “ एसण
 मणेसण आलोएइ ” अेषल्लु अने अनेपल्लुानी आलोचन इरी ‘, आलोइत्ता ’
 आलोचयना इरीने “ भत्तपाण पडिदसेइ ” वडोरी लारेला अडार पाणुी प्रभुने
 यताया , पडिदसित्ता ” ते यतावीने तेभल्ले “ समण भगव महावीर जाव
 एव वयासी ” श्रमणु लगमान महावीरने वडल्लु नमस्कार इरीने आ प्रभाल्ले

पर्याप्त समुदानम् अन्तःप्रान्तादिद्वयं गृह्णाति भिक्षाम् " गेण्हिता " गृहीत्वा
 " रायगिहाओ नयराओ " राजगृहात् नगरान् ' पडिनिक्खमइ " प्रतिनिष्क्रामति-
 निःसरति " पडिनिक्खमिच्चा " प्रतिनिष्क्रम्य निष्पत्य " अतुरिय जाव मोहे-
 माणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगव महावीरे तेणेव उपागच्छइ ' अस्वरितं
 यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिलके चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति
 इह यावत्पदेन अचपल-अमभ्रान्त युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या पृथ रित पदसम्
 हस्य ग्रहणम् युगान्तरप्रलोकनया = युगपरिमितप्रलोकनभूमिभागया " द्वितीए "
 दृष्ट्या " रिय " रित=गमन " सोहेमाणे " शोधयन् " जेणेव गुणसिलए चेइए "
 यत्रैव गुणशीलक चैत्य " जेणेव समणे भगव महावीरे " यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थं प्रश्न करूंगा तब वे इसका उत्तर किस प्रकार का दगे अतः वे
 सजात सशय होकर सजातकुतूहल वाले (उत्कटा वाले) हुए। इसी
 तरह से (समुत्पणसङ्घे) आदि पदों की भी व्याख्या समझ लेनी चा-
 हिये। इस प्रकार यहा पर जात, उत्पन्न, सजात और समुत्पन्न
 विशेषणों से विशेषित श्रद्धा, सशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता
 जानना चाहिये। इस प्रकार की स्थिति सपन्न बनकर उन गौतम स्वामी
 ने (अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) वहा से या पर्याप्त समुदानी भिक्षा
 ली (गेण्हिता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह
 नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले। (पडि-
 निक्खमिच्चा) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए
 चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता
 रहित होवे झूसरी प्रमाण मार्ग का दृष्टि से सशोधन करते हुए गुणशि

आ रीते सजात सशय यधने तेज्जे सजातकुतूहल (उत्कटा युक्त) तथा
 जे व रीते "समुत्पणसङ्घे" आदि पदोंनी व्याख्या पणु समञ्ज देवी आ
 प्रमाणे जात, उत्पन्न, सजात अने समुत्पन्न विशेषणोथी युक्त श्रद्धा, सशय
 अने कुतूहल पद वचनेना लेद समञ्जे। आ प्रकारे मानसिद्ध स्थिति सपन्न
 भनीने गौतम स्वामीजे " अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ " त्याना उच्च, नीच
 अने मध्यम धरोनाथी लेधजे तेदला प्रमाणेभा भिक्षा ब्रह्मचरी " गेण्हिता "
 भिक्षा लधने " रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ " तेज्जे राजगृह नगर
 भाथी नीकल्या " पडिनिक्खमिच्चा " त्याथी नीकलीने " अतुरिय जाव सोहेमाणे
 जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे " त्वरा रहित आले आलता,
 शारीरिक चपलता रहित, झूसरी प्रमाणे मार्गानु दृष्टिथी सशोधन करता,

एसमद्वे णो चेवण आयभाववत्तव्वयाए” सयम खलु भदन्त ! किं फलः ? तप खलु भदन्त ! किं फलम् ? तदेव यावत् सत्य खलु एपोर्यः—अत्र यावत् पदेन ‘अण्हयफले तवे बोदाणफले त चेव जाव पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव्वज्जति’ सयमः अनासव फलः तपोव्यवदान-फल पूर्वतपसा पूर्वसयमेन कर्मिक्तया सगितया आर्याः देवा द्वाल्लोकेपूत्पद्यन्ते सत्यः खलु एपोर्य “णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए” नो चेव खलु आत्मभाव-वक्तव्यतया ‘त पभूण भते !’ तत्प्रभव खलु भदन्त ! हे भदन्त ! तत् समर्गं किम् ?

नो चेव खलु आत्मभाववक्तव्यतया. इह यावत् पदेन कथं देवाः देवल्लोकेपू-त्पद्यन्ते इत्येतत्सपूर्णमेव प्रकरणमत्र विज्ञेयम् इति निशामयामीति पूर्वैण सम्बन्ध-अनेन प्रकारेण राजगृहे अभूदिति स्थितिरश्रावकयोर्गर्त्ता भगवतो महावीरे निवेद्य स्थितिरैर्यदुत्तरितं तत् किं सत्यमसत्य वेति भगवत्तरेण ज्ञातुकामो—गौतम, भगवन्त पृच्छति ‘त पभूण’ इत्यादिना ‘त पभूण भते’ तत् प्रभव, खलु भदन्त ! ‘ते येरा भगवतो तेसि समणोवासयाण’ ते स्थितिरा भगवन्तस्तेषा श्रमणोपासकानाम्

सयम का क्या फल होता है ? तप का है भदन्त ! क्या फल होता है ? (त चेव जाव सच्चेण एसमद्वे णो चेव ण आयभाव वत्तव्वयाए) यहा अवशिष्ट सब कथन पहिले की तरह जानना चाहिये—यावत् यह कथन सत्य है, इसलिये कहा है, अपनी श्लाघा के निमित्त नहीं कहा गया है। इस प्रकार से राजगृह नगर में श्रावकों के बीच हुई वार्ता को गौतम भग-वान् महावीर प्रभु के समक्ष प्रकट करके स्थविरों ने जो उत्तर दिया है अब उस विषय में प्रभु से पूछते हैं—हे भदन्त ! वह सत्य है या असत्य है ? इसी बात को जानने की इच्छा से गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर से पूछा—(त पभू ण भते ! ते येरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाह

किं फले ?) हे भदन्त ! भयभयु शु इण छे ? हे भदन्त ! तपनु शु इण छे ? (त चेव जाव सच्चेण एसमद्वे णो चेव ण आयभाव वत्तव्वयाए) अही णाहीनु समस्त कथन सूत्र ११ प्रमाणे व समज्जु “आ उथन सत्य छे भाटे कथु जे अमारी श्लाघाने भाटे कथु थनी ” त्या सुधीना मभस्त पं० अहल्लु उरवे। आ प्रमाणे राजगृह नगरना श्रावकानी वग्गे जे वात थं ते भगवान् महावीरनी समक्ष प्रकट करीने स्थविरांजे जे उत्तरे आप्या ते विषे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने नीथेना प्रश्नो पूछे जे—

(त पभू ण भते ! ते येरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाह

तुम्हेहि अन्नपुण्याए समाणे रायगिहे नयरे” अहं गृहमाभिरग्यनुज्ञातः सन् भव-
दाज्ञया भिक्षार्थं राजगृहे नगरे गतवान् “ उच्चनीच मज्झिमाणि कुलानि घरस-
मुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसह निसामेमि ” उच्चनीचमध्य-
मानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षायायै गटनं बहुजनशब्दं निशामयामि=शृणो
मीत्यर्थः ‘ एव खलु देवाणुप्पिया ! तुगियाए नयरीए वहिया पुप्फवइए चेइए
पासावच्चिज्जा येरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ-
पुच्छिया ’ एव खलु देवानुप्रिया ! तुद्रिकाया नगर्या र्हिः पुप्पवतिके चैत्ये
पार्श्वपत्तीया. स्थविरा भगवन्तः श्रमणोवासकैरिमानि एतद्ग्राणि व्याकरणानि
पृष्ठाः “ सजमेण भते ! किं फले ? तवेण भते ! किं फले ? त चेव जाव सच्चेण

भदत । (अहं तुम्हेहिं अन्नपुण्याए समाणे) मैं आप से आज्ञा प्राप्त
कर (रायगिहे नयरे) आज राजगृह नगर में गया था । (उच्चनीच
मज्झिमाणि कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजण-
सह निसामेमि) वहा पर उच्च, नीच, मध्यम कुलों में शास्त्रविहित
विधि के अनुसार जन मैं भिक्षा ग्रहण के निमित्त एक घर से दूसरे
घर पर पर्यटन कर रहा था उस समय मैंने अनेक मनुष्यों के मुख से ऐसा
सुना- (देवाणुप्पिया एव खलु) हे देवानुप्रिय ! इस प्रकार (तु गियाए
नयरीए वहिया) तु गिका नगरी के बाहर (पुप्फवइए चेइए) पुष्पव-
तिक चैत्य-उद्यान में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ प्रभु के सन्तानिक (येरा
भगवतो) स्थविर भगवन्तो से (समणोवासएहिं) श्रमणोपासकों ने
(इमाइ एयारूवइ) इन इस प्रकार के (वागरणाइ) प्रश्नों को (पुच्छिया)
पूछा है । (सजमेण भते ! किं फले, तवेण भते ! किं फले,) हे भदन्त !

कहु-“ एव खलु भते ! ” हे भदन्त ! ‘ अहं तुम्हेहिं अन्नपुण्याए समाणे ’
आपनी आज्ञा लधने हु आने “ रायगिहे नयरे ” राजगृह नगरमा गये।
हने। “ उच्च नीच मज्झिमाणि कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे
बहुजण सह निसामेमि ” त्या उच्च, नीच, अने मध्यम कुलोमा, शास्त्रोक्त
विधि प्रमाणे भिक्षा देवाने भाटे ल्यारे अेक घरेथी गीले घरे पर्यटन करी
रह्यो हतो, त्यारे मे अनेक लोकाने भाटे आ प्रमाणे वात सावणी छे-“ देवा
णुप्पिया ” “ एव खलु ” हे देवानुप्रियो ! “ तु गियाए नयरीए वहिया ’ तु गिका
नगरीनी अडार “ पुप्फवइए चेइए ” पुष्पवतिक चैत्यमा “ पासावच्चिज्जा ”
पार्श्वनाथ भगवानना प्रशिष्य “ येरा भगवतो ” स्थविर भगवतोने “ समणो
वासएहिं ” श्रमणोपासकोअे “ इमाइ एयारूवाइ ” आ प्रकारना-नीचे
प्रमाणे “ वागरणाइ ” प्रश्नो (पुच्छिया) पूछ्या - (सजमेण भते ! किं फले तवेण भते !

ક્રિમેતે સ્થવિરાઃ શ્રાવકાનામુત્તરદાને ઉપયોગમ્તો નપેતિ પ્રશ્નાશયઃ ' પલિ
 ઉજ્જિયાણ મતે ' પ્રાયોગિકાઃ ત્વહુ મદન્ત ! પ્રસમન્તાત્ આયોગિકા ઇતિ પ્રાયો-
 ગિકાઃ પરિજ્ઞાનિન ઇત્યર્થઃ ઉત્તર દાતુ પરિજ્ઞાનન્તિ ક્રિમિતિભાવઃ । ' તે યેરા
 મગવતો તેસિ સમણોપાસયાણ ઇમાઙ્ ઇયાહુવાઙ્ વાગરણાઙ્ વાગરેત્તણ ' તે સ્થ
 વિરા મગવન્તસ્તેવા શ્રમણોપાસકાનામિમાનિ ઇતામદ્ભૂવાણિ વ્યાકરણાણિ વ્યાક્ર-
 ત્તુમ્ ? ' ઉદાહુ અલિઉજ્જિયા ' ઉતાહો અપ્રાયોગિકાઃ પ્રાયોગરહિતા ઝજાનન્તઃ
 ક્રિમિતિભાવઃ કાસ્મિન્વિપયે તત્રાહ ' પુવ્વતવેણ અજ્જો ' પૂર્વતપમા આર્યાઃ ' દેવા
 દેવલોણ્ણસુ ઉવવજ્જતિ દેવાઃ દેવલોકેષુ ઉત્પદન્તે ' પુવ્વસજમેણ કમ્મિયાણ સગિયાણ
 અજ્જો દેવા દેવલોણ્ણસુ ઉવવજ્જતિ ' પૂર્વસયમેન કમિકતયા સદ્ધિતયા | દેવા દેવલોકેષુ
 ત્પદન્તે સચ્ચેણ ઇસમદ્દેવો ચેવ ણ આયમાવચ્ચત્તવ્વયાણ ' સત્ય સ્વહુ ઇવાર્થ નો ચૈવ

ઉજ્જિયા ' ઉત્તર દેને કે જ્ઞાન સે રહિત હૈં । ડસ પ્રશ્ન કા આશય યહ
 ક્રિ યે સ્થવિર ડન શ્રાવકોં કો ઉત્તર દેને મે સમર્થ હૈં ક્રિ નહોં ?
 (પલિઉજ્જિયા ણ મતે ' તે યેરા મગવતો તેસિ સમણોવસયાણ ઇમાઙ્
 ઇયાહુવાઙ્ વાગરણાઙ્ વાગરેત્તણ) અથવા-કયા ચે સ્થવિર મગવન્ત ડન
 શ્રાવકોં કો ઉત્તર દેના જ્ઞાનતે હૈં (ઉદાહુ) અથવા નહી જ્ઞાનતે હૈં ?
 જો વે ઇસો ક્રુત્તે હૈં ક્રિ-(પુવ્વતવેણ અજ્જો દેવા દેવલોણ્ણસુ ઉવવજ્જતિ,
 પુવ્વસજમેણ કમ્મિયાણ, સગિયાણ, અજ્જો દેવા દેવલોણ્ણસુ ઉવવજ્જતિ,
 સચ્ચેણ ઇસમદ્દેવો ચેવ ણ આયમાવચ્ચત્તવ્વયાણ) પૂર્વતપસે પૂર્વસજમ સે
 કર્મિતા સે ઓર સગિતા સે દેવ દેવલોક મે ઉત્પન્ન હોતે હૈં યહ ઘાત હમને
 અપને મનસે નહી કહી હૈં ક્રિન્તુ મગવાન્ પાર્શ્વનાથપ્રમુને કહી હૈં તાત્પર્ય

કે ઉત્તર દેવા થોગ્ય જ્ઞાનથી રહિત છે ? આ પ્રશ્નને પ્રશ્ન પૂછવાનુ તાત્પર્ય
 એ છે કે તે સ્થવિરે તે શ્રાવકોના પ્રશ્નોના ઉત્તર દેવાને ઉપયોગવાળા છે કે
 નહીં ? (પલિઉજ્જિયાણ મતે ! તે યેરા મગવતો તેસિ સમણોપાસયાણ ઇમાઙ્
 ઇયાહુવાઙ્ વાગરણાઙ્ વાગરેત્તણ) અથવા તે સ્થવિર ભગવતો તે શ્રમણોપાસકોના
 તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે કે " ઉદાહુ " નથી
 ધરાવતા ? તેઓ એવુ બે કહે છે કે (પુવ્વતવેણ અજ્જો ! દેવા દેવલોણ્ણસુ
 ઉવવજ્જતિ, પુવ્વસજમેણ, કમ્મિયાણ, સગિયાણ અજ્જો ! દેવા દેવલોણ્ણસુ ઉવવ-
 જ્જતિ, સચ્ચેણ ઇસમદ્દેવો ચેવ ણ આયમાવચ્ચત્તવ્વયાણ) પૂર્વતપથી, પૂર્વ
 મથમથી, કર્મિતાથી અને નિજિતાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, આ
 વાત અમે અમારી રૂપનાથી કહેતા નથી પણ મત્ય હોવાથી કહી છે-પાર્શ્વ-
 નાથ પ્રમુદ્રારા પ્રતિપાદિત હોવાથી અમારૂં કથન મત્ય છે " કહેવાનુ તાત્પર્ય

‘इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्त्ए’ इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याक-
 तुम्=उत्तर दातुम् ‘उदाहु अप्पभू’ उताहो अत्रभव-प्रभवः समर्थाः अप्रभवोऽप्रमर्था
 हे भगवन् ! इमे स्थविराः एतेषा श्रमणोपासकानां मन्त्रोत्तरे समर्था असमर्था वेति
 गौतमस्य प्रश्नाशयः ‘समियाण भते’ ते येरा भगवतो-तेसिं समणोवासयाण
 इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्त्ए’ समिताः खलु उत्तरदाने अभ्यासवन्त
 किम् भदन्त ! ते स्थविराः-तेषा श्रमणोपासकानामिमानि एतद्रूपाणि व्याकर-
 णानि व्याकर्तुम् “उदाहु असमिया” उताहो असमिताः=अभ्यासान्त सम्पद्
 इता इतिसमिताः समिता इत्यत्र सम्पगिति प्रशस्तार्थको निपातः तेन सम्पदस्य
 व्याकर्तुं वर्तन्ते अपिपर्यासते अथवा सम् अन्वर्त्तति सम्पन्न. अथवा समिताः
 सम्यक्प्रवृत्तयः ते स्थविरा उत्तरदाने अभ्यासन्तो न वेति ? ‘आउज्जियाण
 भते !’ आयोगिकाः खलु भदन्त ! आयोगिका उपयोगन्त. अनन्त किम् ?
 ‘ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्त्ए’
 ते स्थविरा भगवतः तेषा श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि
 व्याकर्तुम्-‘उदाहु अणाउज्जिया’ उताहो अनायोगिका उत्तरदानज्ञानरहिताः

एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्त्ए) हे भदन्त ! तो क्या वे स्थविर भग-
 वन्त उन श्रमणोपासकों के इन इस प्रकार के प्रश्नों का उत्तर देने के
 लिये समर्थ हैं ? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थ हैं ? (समिया ण
 भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वाग-
 रणाइ वागरेत्त्ए) हे भदन्त ! वे स्थविर भगवन्त इन इस प्रकार के उन
 श्रमणोपासकों के प्रश्नों का उत्तर देने के लिये अभ्यास युक्त हैं (उदा-
 हु असमिया) अथवा अभ्यास युक्त नहीं हैं (अउज्जियाण भते ! ते येरा
 भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्त्ए)
 अथवा-वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के इन इस प्रकार के
 प्रश्नों के उत्तर देने के उपयोग-ज्ञान-वाले हैं ‘उदाहु’ या ‘अणा

एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्त्ए) हे भदन्त ! ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना
 प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तर आपवाने ते स्थविर भगवन्तो समर्थ छे, अथवा
 (उदाहुअप्पभू) असमर्थ छे ? (समिया ण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं
 समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्त्ए, उदाहु असमिया ?)
 हे भदन्त ! ते स्थविर भगवन्तो ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना
 उत्तर आपवाने माटे अभ्यासयुक्त छे, क अभ्यासयुक्त नहीं ? (आउ-
 ज्जियाण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ
 वागरणाइ वागरेत्त्ए ?) ते स्थविर भगवन्तो ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना
 प्रश्नोना उत्तर देवाने उपयोग-ज्ञान (ज्ञानयुक्त) छे, (उदाहु अणाउज्जिया ?)

किमेते स्थविराः श्रावकानामुत्तरदाने उपयोगयन्तो नवेति प्रश्नाशयः ' पलि उज्जियाण भते ' प्रायोगिकाः नलु भदन्त ' प्रसमन्तात् जायोगिका इति प्रायोगिकाः परिज्ञानिन इत्यर्थः उत्तर दातु परिजानन्ति किमितिभावः । ' ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ वागरेत्तए ' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषा श्रमणोवासकानामिमानि एतावद्द्रवाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् ? ' उदाहु अवलिउज्जिया ' उताहो अप्रायोगिकाः प्रायोगरहिता जजानन्तः किमितिभावः कास्मिन्प्रिये तत्राह ' पुव्वतवेण अज्जो ' पूर्वतपमा आर्याः ' देवा देवलोएसु उववज्जति देवाः देवलोकेषु उत्पद्यन्ते ' पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ' पूर्वसयमेन कर्मिकृतया सङ्घितयादाया देवलोकेषु त्पद्यन्ते सच्चेण एसमट्टे नो चेव ण आय भाव वत्तव्वयाए ' सत्यः खलु एपाऽर्थ नो चैव

उज्जिया ' उत्तर देने के ज्ञान से रहित ह । उस प्रश्न का आशय यह कि ये स्थविर उन श्रावकों को उत्तर देने में समर्थ हैं कि नहीं ? (पलिउज्जिया ण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ वागरेत्तए) अथवा-क्या ये स्थविर भगवन्त उन श्रावकों को उत्तर देना जानते हैं (उदाहु) अथवा नहीं जानते हैं ? जो वे ऐसा करते हैं कि- (पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसजमेण कम्मियाए, सगियाए, अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्टे णो चेव ण आय भाव वत्तव्वयाए) पूर्वतपसे पूर्वसजम से कर्मिता से और सगिता से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं यह बात हमने अपने मनसे नहीं कही है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथप्रभुने कही है तात्पर्य

के उत्तर देना योग्य ज्ञानथी रहित छे ? आ प्रकारेना प्रश्न पूछवानु तात्पर्य अे छे के ते स्थविरा ते श्रावकेना प्रश्नेना उत्तर देवाने उपयोगवाजा छे के नहीं ? (पलिउज्जियाण भते ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयाख्वाइ वागरणाइ वागरेत्तए) अथवा ते स्थविर भगवतो ते श्रमणोवासकेना ते प्रकारेना प्रश्नेना उत्तर आपवानु विशेष ज्ञान धरावे छे के " उदाहु " नथी धरावता ? तेअे अेषु अे उडे छे के (पुव्वतवेण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसजमेण, कम्मियाए, सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्टे णो चेव ण आय भाव वत्तव्वयाए) पूर्वतपथी, पूर्व नथमथी, कर्मिताथी अने सगिताथी देवा देवलोकमा उत्पन्न थाय छे, आ बात अमे अमारी उदधनाथी उडेता नथी पल्लु मत्य डोवाथी उडी छे-पार्श्वनाथ प्रभुद्वारा प्रतिपादित डोवाथी अमाइ कथन मत्य छे " उडेवानु तात्पर्य

खलु आत्मभाववक्तव्यतया एतावत् प्रकरण पूर्वप्रकरणस्यैवानुवादक पूर्व यद्भवत्
 तत् गौतमेन भगवदग्रेऽनुवादितम् । एव गौतमेन स्थविरश्रमणोपासकानां वार्ता
 निवेदिता तदनु - भगवानाह— 'पभूण गोयमा' प्रभार. खलु गौतम ! सम-
 र्थाः ? 'ते येरा भगवतो तेसिं समणोवागयाग इमाइ एयाल्वाइ वागरणाइ वाग-
 रेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतादृषाणि व्या-
 करणानि व्याकृतुम् 'णो चेवण अप्पभू' नोचेव खलु अपभयः—असमर्थः= 'तहा
 चेव णेयव्व अवसेसिय' तथैव नेतव्यं ताव'यम् । असोपयम् तथैव पूर्ववदव
 ज्ञातव्यम् असिष्टम् 'जाय पभूसमिया जाउज्जियपल्लिउज्जियया' यावत् प्रभवः
 समिताः आयोगिका प्रायोगिकाः इह यावत्पदेन ते स्थविराः श्रमणोपासका-
 नामुत्तरदाने समिता आयोगिकाः प्रायोगिका इत्येतत्सर्वं ज्ञातव्यम्—'जाय सच्चेव
 एसमट्ठे' यावत् खलु सत्य एपोऽर्थ इहाऽपि यावत्पदेन पूर्याक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यम्

-कहने का यह है कि पहिले जो कुछ हुआ और गौतम ने जैसा उसे
 सुना वह सब उन्होंने ने प्रभु के समक्ष कह दिया । स्थविर श्रमणों की
 वार्ता जो इसप्रकार निवेदित गौतम के द्वारा हुई वह सुनकर भगवान्
 ने इस विषय में क्या कहा—सो उसको प्रकट करने के लिये सूत्रकार
 कहते हैं कि—(पभूण गोयमा' ते येरा भगवतो तेसिं समणोवास-
 यार्ण इमाइ एयाल्वाइ वागरणाइ वागरेत्तण) हे गौतम ! वे स्थविर
 भगवन्त उन श्रमणोपासकों को उन के द्वारा किये गये प्रश्नों का उत्तर
 प्रदान करने में समर्थ हैं । (णोचेव ण, अप्पभू) असमर्थ नहीं है ।
 (तहा चेव णेयव्व अवसेसिय) अर्थात् वे स्थविर भगवन्त उन प्रश्नों
 के उत्तर देने में अभ्यासवाले हैं उपयोग वाले याने ज्ञान वाले हैं तथा

એ છે કે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોને મુખે સાબળેલી તમામ હકીકત પ્રભુને
 સંભળાવી અને તે વિષયમાં તેમના મનમાં ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો પણ મહાવીર
 પ્રભુને પૂછ્યા મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપ્યા
 તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—(પભૂણ ગોયમા ! તે યેરા ભગવતો તેસિં સમણોવાસ
 યાણ ઇમાઈ એયાલ્વાઈ વાગરણાઈ વાગરેત્તણ) છે ગૌતમ ! તે સ્થવિર ભગવન્તો તે
 શ્રમણોપાસકો દ્વારા પૂછવામાં આવેલા તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે, (ણો
 ચેવ ણ અપ્પભૂ) અસમર્થ નથી (તહાચેવ ણેયવ્વ અવસેરિય) યાત્રીના પ્રશ્નોના
 પણ એવાજ ઉત્તર સમજવા એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના તે પ્રશ્નોના
 ઉત્તર આપવાને યોગ્ય ઉપયોગ વાળા (જ્ઞાન વાળા) છે, અભ્યાસ વાળા છે
 અને ઉત્તર આપવાને વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત છે, ઉપયોગ રહિત નથી, અભ્યાસ

‘णो चेव ण आयभाववत्त्वयाए’ नोचैव खलु आत्मभाववत्त्वयतया, हे गौतम ! स्थविरैर्यत् प्रतिपादितं तत्सर्वं सत्यमेव ते च स्थविराः तादृशार्थप्रकाशने समर्थाः यावदुपयोगादिमन्तः भगवता पार्श्वनाथेन प्रकाशितं प्रवचनं तत्सर्वं सत्यमिति भावः एतदर्थं मदीयं मतं यत् तदपि श्रुणु इत्याशयेनाह ‘अहपि’ इत्यादि ‘अहपि ण गोयमा’ अहमपि खलु गौतम ! ‘एवमाइख्वामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि’ एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि ‘पुव्वतवेण देवा देवल्लोएसु उववज्जति’ पूर्वतपसा देवाः देवलोकेपूत्पद्यन्ते ‘पुव्वसजमेण देवा देवल्लोएसु उववज्जति’ पूर्वसयमेन देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते ‘कम्मियाए देवा देवल्लो-

उत्तर देना जानते हैं (जाव) यावत् (पधू अउज्जियपल्लिउज्जिया) उपयोग वाले भी हे और उत्तर देना जानते भी हैं। (णो चेव ण आयभाववत्त्वयाए) हे गौतम ! उन स्थविर भगवन्तों ने जो प्रतिपादित किया है वह सत्य ही है वे स्थविर भगवन्त उस प्रकार के अर्थ को अपने मन से नहीं कहा है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथ के द्वारा प्रकाशित जो प्रवचन है वह कहा है। इस विषय में जो हमारा मन्तव्य है हे गौतम ! तुम उसको भी सुनो—(अह पि ण गोयमा एवमाइख्वामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि) हे गौतम ! पार्श्वप्रभु के सन्तानिक उन स्थविरों ने जो कहा है वैसा ही मेरा मन्तव्य है कि (पुव्वतवेण देवा देवल्लोएसु उववज्जति) पूर्वसराग तपके प्रभाव से देव देवलोको मे उत्पन्न होते हैं। (पुव्वसजमेण देवा देवल्लोएसु उववज्जति) पूर्वसरागसयम से देव देवलोको मे उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवल्लोएसु उववज्जति,) सगगियाए देवा देवल्लोएसु उववज्जति,) पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण, कम्मि

रहित नहीं अने विशेष ज्ञानथी कहित नहीं (णो चेव ण आयभाव वत्त्वयाए) हे गौतम ! ते स्थविर भगवन्तोअने ने वातनु प्रतिपादन कथुं छे ते सत्य न छे तेमहे ते प्रकारेने अर्थ तेमनी कटपनाथी उर्थो नहीं पधु लगवान पार्श्वनाथ द्वारा प्रतिपादित ने अर्थ छे तेनु न उथन उर्थुं छे आ विषयमा भासे ने अलिप्राय छे ते पधु हे गौतम ! तु साबण (अह पि ण गोयमा ! एवमाइख्वामि, पन्नवेमि, परूवेमि) हे गौतम ! पार्श्वनाथना सता निके स्थविराना नेवु न भाइ मतव्य छे के (पुव्वतवेण देवा देवल्लोएसु उववज्जति) पूर्व सराग तपना प्रभावथी देवे देवल्लोकेमा उत्पन्न थायछे, (पुव्वसजमेण देवा देवल्लोएसु उववज्जति) पूर्व सराग सयमथी देवे देवल्लोकेमा उत्पन्न थाय छे (कम्मियाए देवा देवल्लोएसु उववज्जति, सगगियाए देवा देवल्लोएसु उववज्जति) उर्मिताथी देवे देवल्लोकेमा उत्पन्न थाय छे, अगिताथी

सलु आत्मभावरक्तव्यतया एतावत् प्रकरण पूर्णप्रकरणस्यैवानुवाङ्क पूर्व यदभवत्
 तत् गौतमेन भगवदग्नेऽनुवादितम् । एष गौतमेन स्थविरश्रमणोपासकानां वार्ता-
 निवेदिता तदनु - भगवानाह— 'पभूण गोयमा' प्रभरः खलु गौतम ! सम-
 र्थाः ? 'ते येरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वाग-
 रेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषा श्रमणोपासकानाम् इमानि एतादृशाणि व्या-
 करणानि व्याकृतुम् 'णो चेवण अप्पभू' नोचेव खलु अपभरः— असमर्थः— 'तहा
 चेव णेयव्व अवसेसिय' तथैव नेतव्य ज्ञातव्यम् । अशोपयम् तथैव पूर्ववदेव
 ज्ञातव्यम् अशिश्टम् 'जाय पभूसमिया जाउज्जियपण्डिउज्जिया' यावत् प्रभवः
 समिताः आयोगिका प्रायोगिकाः उह यावत्पदेन ते स्थविराः श्रमणोपासका-
 नामुत्तरदाने समिता आयोगिकाः प्रायोगिका इत्येतरसंज्ञं ज्ञातव्यम्— 'जाय सच्चेण
 एसमट्ठे' यावत् खलु सत्य एषोऽर्थ इहाऽपि यावत्पदेन पूर्याक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यम्

-कहने का यह है कि पहिले जो कुछ हुआ और गौतम ने जैसा उसे
 सुना वह सब उन्हो ने प्रभु के समक्ष कह दिया । स्थविर श्रमणों की
 वार्ता जो इसप्रकार निवेदित गौतम के द्वारा हुई वह सुनकर भगवान्
 ने इस विषय में क्या कहा—सो उसको प्रकट करने के लिये सूत्रकार
 कहते हैं कि—(पभूण गोयमा ! ते येरा भगवतो तेसिं समणोवास-
 याण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) हे गौतम ! वे स्थविर
 भगवन्त उन श्रमणोपासकों को उन के द्वारा किये गये प्रश्नों का उत्तर
 प्रदान करने में समर्थ हैं । (णोचेव ण, अप्पभू) असमर्थ नहीं है ।
 (तहा चेव णेयव्व अवसेसिय) अर्थात् वे स्थविर भगवन्त उन प्रश्नों
 के उत्तर देने में अभ्यासवाले हैं उपयोग वाले याने ज्ञान वाले हैं तथा

એ છે કે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોને સુખે સાભળેલી તમામ હકીકત પ્રભુને
 મળવાની અને તે વિષયમાં તેમના મનમાં ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો પણ મહાવીર
 પ્રભુને પૂછ્યા મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપ્યા
 તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—(પમૂજ ગોયમા ! તે યેરા ભગવતો તેસિં સમણોવાસ
 યાણ ઇમાઈ એયારૂવાઈ વાગરણાઈ વાગરેત્તણ) હે ગૌતમ ! તે સ્થવિર ભગવન્તો તે
 શ્રમણોપાસકો દ્વારા પૂછવામાં આવેલા તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે, (ણો
 ચેવ ણ અપ્પમૂ) અસમર્થ નથી (તહાચેવ ણેયવ્વ અવસેસિય) બાકીના પ્રશ્નોના
 પણ એવાજ ઉત્તર સમજવા એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના તે પ્રશ્નોના
 ઉત્તર આપવાને યોગ્ય ઉપયોગ વાળા (જ્ઞાન વાળા) છે, અભ્યાસ વાળા છે
 અને ઉત્તર આપવા યોગ્ય વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત છે, ઉપયોગ રહિત નથી, અભ્યાસ

श्रमणोपासकेभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् ऋहमपितमेव पशमनुमोदयामि सद्
भूतार्थत्वात् भगन्मुखादवगत्य सदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपासनसत्रियानरुमुक्तम् सा पर्युपासना किं फला
भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः प्राह 'तदारूव' इत्यादि ।

मूलम्—तहारूव णं भते । समणं वा माहणं वा पज्जुवास-
माणस्स किं फला पज्जुवासणा गोयमा । सवणफला से
ण भते । सवणे किं फले । णाणफले, से ण भते । णाणे
किं फले ? विन्नाण फले से णं भते । विन्नाणे किं फले ?
पच्चक्खाण फले से ण भते । पच्चक्खाणे किं फले ? सजम
फले, से ण भते । सजमे किं फले ? अणणहय फले । एव
अणणहये तवफले तवेवोदाणफले सेणं भते । वोदाणे किं
फले । वोदाणे अकिरिया फले सा णं भते । अकिरिया किं
फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा ।

गाहा—सवणे णाणेय विन्नाणेय पच्चक्खाणेय सजमे ।

अणणहये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू० १४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह मिलकुल सत्य ही कहा है । मैं भी उन्हीं
के पक्ष की अनुमोदना करता हूँ । क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थ-
वाला है, इस तरह प्रभु के मुख से व्यविर भगवन्तो का कथन सत्य
जानकर वे गौतम सदेह रहित हो गये ॥ सू० १३ ॥

अनन्तर प्रकरण मे श्रमणों की पर्युपासना करने के विषय मे सम-
झाया गया है । सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

अनुवक्षीने ते अथविशेषे ते श्रमणोपासनेने णे कल्लु उ ते सत्य ण छे हु
पणु तेमना मतथने अनुमोदना आयु छु, कारणु ते तेमणे सत्य अर्थनु'
ण प्रतिपादा उर्युं उ मज्जावीर प्रलुना सुणथी आ प्रजारने उत्तर मणवाथी
गौतम स्वामीने नदेह हर थुं गये ॥ सू १३ ॥

इवेना प्रकरणमा श्रमणोपासनेनी पर्युपासनाना विषयमा उडेवामा

एषु उवज्जति ' कर्मिण्यया देवा देवलोकैपूत्पद्यन्ते ' सगियाण देवा देवलोकसु उवज्जति ' सद्दितया देवा देवलोकैपूत्पद्यन्ते ' पुण्यतवेण पुण्यतज्जमेण कम्मियाए-अज्जो देवा देवलोकसु उवज्जति मच्चेण एसमट्ठे णो चेण आयभाववत्तव्याए ' पूर्वतपसा पूर्वसयमेण कर्मितया सगितया आयां. देवा देवलोकैपूत्पद्यन्ते सत्यः खलु एपोऽर्थ. नोचैव खलु आत्मभाववत्तव्यतया हे गौतम ! यद्यपि तपः सयमयोर्मोक्षप्रति कारणतय नतु देवोत्पत्तिं प्रति किन्तु सरागतप' सयमयोः देवत्वे कारणतयम् एव कर्मिण्यया अक्षीणधर्मविशेषेण सद्दितया सयमादि-युक्तोऽपि द्रव्यादिनासक्तः देवलोकेषु ममुत्पत्तिर्भवति जतः स्थविरैः यत्कथितम्

याए, सगियाण देवा देवलोकसु उवज्जति) सच्चेण एसमट्ठे णो चेण आयभाववत्तव्याए) पूर्वतप से पूर्वसयम से और कर्मिता से कर्मों के अवशिष्ट रहने से सगिता से सयमादि से युक्त भी द्रव्यादि की सगति अनुराग से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं, यह अर्थ सच्चा है मैं केवल अपने ज्ञान से नहीं कहता हूँ किन्तु अनन्त ज्ञानियों ने भी ऐसा ही कहा है। प्रभु ने गौतम को यही समझाया कि हे गौतम ! यद्यपि तप और सयम ये दोनों मोक्ष के प्रति कारण हैं देवोत्पत्ति के प्रति नहीं, किन्तु जब ये सराग होते हैं तब देवत्व के प्रति कारण बन जाते हैं। इसी तरह तप सयमादि से युक्त भी जब जब के कर्मशेष रह जाते हैं तब अथवा सगिता से युक्त रहता है द्रव्यादिको में आसक्त बना रहता है तब उसकी उत्पत्ति देवलोकमे होती है। इसलिये इस विषय में स्थविरों ने जो श्रमणों

देवो देवलोकमा उत्पन्न थाय छे, (पुण्यतवेण, पुण्यसंजमेण, कम्मियाए, सगियाए, देवा देवलोकसु उवज्जति सच्चे ण एसमट्ठे णो चेण ण आयभाववत्तव्याए) पूर्वतपथी, पूर्व सयमथी, कर्मिताथी (कर्मों जाड़ी रहवाथी) अने सगिताथी (सयम आदिथी युक्त होवा छता द्रव्यादिनी सगति-अनुरागथी) देवो देव लोकमा उत्पन्न थाय छे, आ अर्थ साचो छे आ अर्थ मारा न ज्ञानथी हुं कहेतो नथी पण्य अनन्त ज्ञानीओओ ओवु न कहेवु छे प्रभुओ गौतमने ओवु समज्जो उ हे गौतम ! तप अने सयम अन्ने मोक्ष प्राप्तिना कारण रूप छे, देवलोक प्राप्तिना कारण रूप नथी छता पण्य न्यारे ते सराग होय छे तयारे देवत्व अपाववाने कारणभूत अने छे ओव प्रभाओ तप अने सयमथी युक्त होवना कर्मेना ओ पूरे पूरे क्षय थतो नथी ओ तेमना कर्मों अवशिष्ट रही जाय छे अथवा ओ ते सगिता (द्रव्यादिनी आसक्ति) थी युक्त रह्या करे छे तो तेने मोक्ष भणतो नथी पण्य देवलोक भणे छे तेथी आ विषयने

श्रमणोपासकेभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् अहमपितमेव पञ्चमनुमोदयामि सद्
भूतार्थत्वात् भग-मुखादत्रगत्य सदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपामनसविगानम्मुक्तम् सा पर्युपामना किं फल
भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः प्राह 'तद्वाख्य' इत्यादि ।

मूलम्—तद्वाख्य णं भते । समणं वा माहण वा पज्जुवास-
माणस्स किं फला पज्जुवासणा गोयमा । सवणफला से
ण भते । सवणे किं फले । णाणफले, से ण भते । णाणे
किं फले ? विज्जाण फले से णं भते । विज्जाणे किं फले ?
पच्चक्खाण फले से ण भते । पच्चक्खाणे किं फले ? संजम
फले, से ण भते । सजमे किं फले ? अणणहय फले । एवं
अणणहये तवफले तवे वोदाणफले से णं भते । वोदाणे किं
फले । वोदाणे अकिरिया फले सा णं भते । अकिरिया किं
फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा ।

गाहा—सवणे णाणेय विज्जाणेय पच्चक्खाणेय सजमे ।

अणणहये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू० १४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह मिलकुल सत्य ही कहा है । मैं भी उन्हीं
के पक्ष की अनुमोदना करता हूँ । क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थ-
वाला है, इस तरह प्रभु के मुख से स्वविर भगवन्तो का कथन सत्य
जानकर वे गौतम सदेह रहित हो गये ॥ सू० १३ ॥

अनन्तर प्रकरण में श्रमणों की पर्युपासना करने के विषय में सम-
झाया गया है । सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

अनुवक्षीने ते अथविशेष्ये ते श्रमणोपासनेने वे कथुं उ ते सत्यं वे छे हुं
पणुं तेमना मतयने अनुमोदना आयुं छु, वरणुं उ तेमणुं सत्यं अर्थंनु
वे प्रतिपादा उर्थुं छे मज्जीवीर प्रभुना मुअथी आ प्रजारणे उत्तर मणवाथी
गौतम स्वाभीने न देहुं हर थर्ध गथे ॥ सू १३ ॥

इवेना प्रकरणेमा श्रमणोपासनेनी पर्युपासनाना विषयमा उक्खेवामा

એમુ ઉચ્ચજ્જતિ ' કાર્મિકતયા દેવા દેવલોકેષુત્પદ્યન્તે ' સગિયાળ દેવા દેવલોકેષુ
 ઉચ્ચજ્જતિ ' સદ્ધિતયા દેવા દેવલોકેષુત્પદ્યન્તે ' પુચ્ચતવેણ પુચ્ચતજમેણ કમ્મિ-
 યાણ-અજ્જો દેવા દેવલોકેષુ ઉચ્ચજ્જતિ સચ્ચેણ ઇસમદ્દે ણો ચેચ ણ આયમાવ
 વત્તવચ્ચાણ ' પૂર્વતપસા પૂર્વસયમેન કર્મિતયા સગિતયા ઝાર્યાઃ દેવા દેવાલોકેષુ
 ત્પદ્યન્તે સત્ત્વઃ સ્વલુ ઇણોર્થઃ નેચૈચ સ્વલુ આત્મમાયત્કચ્ચતયા હે ગૌતમ ! યપ
 પિ તપઃ સયમયોર્મોક્ષમ્પ્રતિ કારણત્વ નતુ દેવોત્પત્તિ પ્રતિ કિન્તુ સરાગતપઃ મય
 મયોઃ દેવત્વે કારણત્વમ્ એવ કાર્મિકતયા અત્તીણદર્મવિશેષેણ સદ્ધિતયા સયમાદિ-
 યુક્તોઽપિ દ્રવ્યાદિગાસક્ત. દેવલોકેષુ મમુત્પત્તિર્ભવતિ તત. સ્થવિરૈઃ યત્કથિતમ્
 યાણ, સગિયાળ દેવા દેવલોકેષુ ઉચ્ચજ્જતિ) સચ્ચેણ ઇસમદ્દે
 ણો ચેચ ણ આયમાવત્તવચ્ચાણ) પૂર્વતપ સે પૂર્વસયમ સે ઓર
 કર્મિતા સે કર્મો કે અવશિષ્ટ રહને સે સગિતા સે સયમાદિ સે
 યુક્ત મો દ્રવ્યાદિ કી સગિતિ અનુરાગ સે દેવ દેવલોક મેં ઉત્પન્ન હોતે
 હે, યહ અર્થ સચ્ચા હે મેં કેવલ અપને જ્ઞાન સે નહીં કહતા જ કિન્તુ
 અનત જ્ઞાનિયોં ને મો એસા હી કરા હે । પ્રભુ ને ગૌતમ કો યહી સમ-
 જ્ઞાયા કિ હે ગૌતમ ! યચ્ચપિ તપ ઓર સયમ યે દોનોં મોક્ષ કે પ્રતિ
 કારણ હે દેવોત્પત્તિ કે પ્રતિ નહીં, કિન્તુ જય યે સરાગ હોતે હે તથ
 દેવત્વ કે પ્રતિ કારણ વન જાતે હેં । ઇસી તરહ તપ સયમાદિ સે યુક્ત
 મો જીવ જર કે કર્મશેષ રહ જાતે હે તર અવવા સગિતા સે
 યુક્ત રહતા હે દ્રવ્યાદિકોં મેં આસક્ત વના રહતા હે તથ ડસકી ઉત્પત્તિ
 દેવલોકમે હોતી હે । ઇસલિયે ડસ વિષય મેં સ્થવિરોં ને જો શ્રમણો

દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (પુચ્ચતવેણ, પુચ્ચસંજમેણ, કમ્મિયાણ, સગિયાણ, દેવા દેવલોકેષુ ઉચ્ચજ્જતિ સચ્ચે ણ ઇસમદ્દે ણો ચેચ ણ આયમાવત્તવચ્ચાણ) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સયમથી, કર્મિતાથી (કર્મો ણાકી રહેવાથી) અને સગિતાથી (સયમ આદિથી યુક્ત હોવા છતાં દ્રવ્યાદિની સગિતિ-અનુરાગથી) દેવો દેવ લોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, આ અર્થ સાચો છે આ અર્થ મારા જ જ્ઞાનથી હું કહેતો નથી પણ અનત જ્ઞાનીઓએ એવું જ કહેલું છે પ્રભુએ ગૌતમને એવું સમજાવ્યું કે હે ગૌતમ ! તપ અને સયમ બંનેને મોક્ષ પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે, દેવલોક પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ નથી છતાં પણ બ્યારે તે સરાગ હોય છે ત્યારે દેવત્વ અપાવવાને કારણભૂત બને છે એજ પ્રમાણે તપ અને સયમથી યુક્ત હોવના કર્મોને બે પૂરે પૂરે ક્ષય થતો નથી બે તેમના કર્મો અવશિષ્ટ રહી બચ છે અથવા બે તે સગિતા (દ્રવ્યાદિજોની આસક્તિ) થી યુક્ત રહ્યા કરે છે તો તેને મોક્ષ મળતો નથી પણ દેવલોક મળે છે તેથી આ વિષયને

श्रमणोपासकैभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् अहमपितमेव पथमनुमोदयामि सद्-
भूतार्थत्वात् भग-मुखादवगत्य सदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपामनसप्रिगानम्मुक्तम् सा पर्युपामना किं फल
भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः प्राह ' तद्धारुव ' इत्यादि ।

मूलम्—तद्धारुव णं भते । समणं वा माहणं वा पज्जुवास-
माणस्स किं फला पज्जुवासणा गोयमा । सवणफला से
ण भते । सवणे किं फले । णाणफले, से णं भते । णाणे
किं फले ? विन्नाण फले से णं भते । विन्नाणे किं फले ?
पच्चक्खाण फले से णं भते । पच्चक्खाणे किं फले ? सजम
फले, से ण भते । सजमे किं फले ? अणणहय फले । एव
अणणहये तवफले तवेवोदाणफले से ण भते । वोदाणे किं
फले । वोदाणे अकिरिया फले सा णं भते । अकिरिया किं
फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा-

गाहा— सवणे णाणेय विन्नाणेय पच्चक्खाणेय संजमे ।

अणणहये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू० १४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह बिल्कुल सत्य ही कहा है । मैं भी उन्हीं
के पक्ष की अनुमोदना करता हूँ । क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थ-
वाला है, इस तरह प्रभु के मुख से श्रवित भगवन्तो का कथन सत्य
जानकर वे गौतम सदेह रहित हो गये ॥ सू० १३ ॥

अनन्तर प्रकरण में श्रमणों की पर्युपासना करने के विषय में सम-
झाया गया है । सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

अनुवक्षीते ते स्थविशेअं ते श्रमणोपासनेने ने कहु छे ते सत्य'न छे हु
पाथु तेमना मत यने अनुमोदना आयु छु, जारणु छे तेमणु सत्य अर्थनु
न प्रतिपाद । क्युं छे महावीर प्रभुना मुमथी आ प्रजारेने उत्तर मणवाथी
गौतम स्वामीने न देह हुं थ' गये ॥ सू १३ ॥

इयेना प्रकरणा श्रमणोपासनेनी पर्युपासनाना विषयमा कडेवामा

एसु उवज्जति ' कर्मि कृतया देवा देवलोकेषुत्पद्यन्ते ' सगियाण देवा देवलोकसु उवज्जति ' सद्धितया देवा देवलोकेषुत्पद्यन्ते ' पुञ्जतवेण पुञ्जतजमेण कम्मियाए-अज्जो देवा देवलोकसु उवज्जति सच्चेण एसमट्ठे णो चेत्रण आयभावावत्तवयाए ' पूर्वतपसा पूर्वसयमेन कर्मितया सगितया आर्याः देवा देवलोकेषुत्पद्यन्ते सत्यः खलु एपोऽर्थः नोचैव खलु जातमभावावत्तव्यतया हे गौतम ! यद्यपि तपः सयमयोर्मोक्षप्रति कारणतय नतु देवोत्पत्तिं प्रति किन्तु सरागतप' सयमयोः देवत्वे कारणत्वम् एव कर्मि कृतया अक्षीण धर्मविशेषेण सद्धितया सयमादियुक्तोऽपि द्रव्यादिवासक्तः देवलोकेषु समुत्पत्तिर्भवति अतः स्थविरेः यत्कथितम् याए, सगियाण देवा देवलोकसु उवज्जति) सच्चेण एसमट्ठे णो चेत्रण आयभावावत्तवयाए) पूर्वतप से पूर्वसयम से और कर्मिता से कर्मों के अवशिष्ट रहने से सगिता से सयमादि से युक्त भी द्रव्यादि की सगति अनुराग से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं, यह अर्थ सच्चा है मैं केवल अपने ज्ञान से नहीं कहता हूँ किन्तु अनन्त ज्ञानियों ने भी ऐसा ही कहा है । प्रभु ने गौतम को यही समझाया कि हे गौतम ! यद्यपि तप और सयम ये दोनों मोक्ष के प्रति कारण हैं देवोत्पत्ति के प्रति नहीं, किन्तु जब ये सराग होते हैं तब देवत्व के प्रति कारण बन जाते हैं । इसी तरह तप सयमादि से युक्त भी जीव जब के कर्मशेष रह जाते हैं तब अथवा सगिता से युक्त रहता है द्रव्यादिकों में आसक्त बना रहता है तब उसकी उत्पत्ति देवलोकमें होती है । इसलिये इस विषय में स्थविरों ने जो श्रमणों

દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (પુજ્જતવેણ, પુજ્જસંજમેણ, કમ્મિયાए, સગિયાए, દેવા દેવલોકેસુ ઉવવજ્જતિ સચ્ચે ણ एसमट्ठे णो चेत्र ण आयभावावत्तवयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સયમથી, કર્મિતાથી (કર્મો ખાકી રહેવાથી) અને સગિતાથી (સયમ આદિથી યુક્ત હોવા છતાં દ્રવ્યાદિની સગતિ-અનુરાગથી) દેવો દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ અર્થ સાચો છે આ અર્થ મારા જ જ્ઞાનથી હું કહેતો નથી પણ અનન્ત જ્ઞાનીઓએ એવું જ કહેલું છે પ્રભુએ ગૌતમને એવું સમજાવ્યું કે હે ગૌતમ ! તપ અને સયમ બંને મોક્ષ પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે, દેવલોક પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ નથી હતા પણ બ્યારે તે સરાગ હોય છે ત્યારે દેવત્વ અપાવવાને કારણભૂત બને છે એજ પ્રમાણે તપ અને સયમથી યુક્ત જીવના કર્મોના બે પૂરે પૂરે ક્ષય થતો નથી બે તેમના કર્મો અવશિષ્ટ રહી જાય છે અથવા બે તે સગિતા (દ્રવ્યાદિઓની આસક્તિ) થી યુક્ત રહ્યા કરે છે તો તેને મોક્ષ મળતો નથી પણ દેવલોક મળે છે તેથી આ વિષયને

मफलम् स खलु भदन्त ! समयः किं फलः ? अनास्रवफलः एवमनास्रवस्तपः फलः, तपोव्ययदानफलम् तत् खलु भदन्त ! व्ययदान किं फलम् ? व्यवदानम् अक्रियाफलम् सा खलु भदन्त ! अक्रिया किं फला ? सिद्धिपर्ययसानफला प्रज्ञप्ता गौतम ! गाथा-श्रवण ज्ञानञ्च विज्ञान प्रत्याख्यानञ्च समयः । अनास्रवस्त- पश्चैव व्ययदानमक्रियासिद्धिः इति ॥ सू-१४ ॥

फल वाला हाता है ? (सजमफले) वह प्रत्याख्यान समयफल वाला होता है । (से ण भते ! सजमे किं फले) हे भदन्त ! समय किस फलवाला होता है ? (अणण्हयफले) समय अनास्रव फलवाला होता है । एव अणण्हय तवफले) इसी तरह से अनास्रव तप फलवाला होता है । (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान फलवाला होता है । (से ण भते ! वोदाणे किं फले) हे भदन्त वह व्यवदान (कर्मनिर्जरा) किस फलवाला होता है । (वोदाणे अक्रिरिया फले) वह व्यवदान अक्रियाफलवाला होता है । (से ण भते ! अक्रिरिया किं फला) हे भदन्त । अक्रिया किस फलवाली होती है ? (सिद्धि पञ्जवसाणफला पन्नत्ता गायमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्त में सिद्धि फलवाली होती है । गाथा-(सवणे णाणे य वित्राणे पच्चक्खाणे य सजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अक्रिरिया सिद्धि) पर्युपासना से श्रवण, श्रवण से ज्ञान, ज्ञान से विज्ञान विज्ञानसे प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से समय, समय से अनास्रव, अनास्रव से तप, तप से व्यवदान, व्यवदान से अक्रिया और अक्रिया से सिद्धि प्राप्त होती है ॥ सू-१४ ॥

(सजमफले) ते प्रत्याख्यान समयफल वाणा डोय ते (से ण भते ! सजमे किं फले) हे भदन्त ! समयतु शु दण भणे छे । (अणण्हय फले) समय अनास्रव दण वाणा छे (एव अणण्हय तव फले) एव प्रभाणु अनास्रवतु दण तप छे, (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान (निर्जरा वाणु डोय छे (से ण भते ! वोदाणे किं फले ?) हे भदन्त ! व्यवदानतु शु दण भणे छे ! (वोदाणे अक्रिरिया फले) ते व्यवदान अक्रियाफलवाणु डोय छे (साण भते ! अक्रिरिया किं फला) हे भदन्त ! अक्रियातु शु दण भणे छे ? (सिद्धिपञ्जवसाण फला पन्नत्ता गोयमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्ते सिद्धि फलवाणी डोय छे

गाथा-(सवणे णाणे य वित्राणे पच्चक्खाणे य सजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अक्रिरिया सिद्धी) पर्युपासनाथी श्रवण, श्रवणथी ज्ञान, ज्ञानथी विज्ञान, विज्ञानथी प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यानथी समय, समयथी अनास्रव, अनास्रवथी तप, तपथी व्यवदान, व्यवदानथी आडिया, अने अडियाथी सिद्धि प्राप्त वाय छे ॥ सू१४ ॥

छाया-तथारूप खलु भदन्त ! श्रमणं वा माहणं वा पर्युपासीनस्य किं फला पर्युपासना ? गौतम ! श्रवणफला-तत् खलु भदन्त ! श्रवणं किं फलम् ? ज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ? ज्ञानं किं फलम् ? विज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ! विज्ञानं किं फलम् ? प्रत्याख्यानफलम्-तत् खलु भदन्त ! प्रत्याख्यानं किं फलम्-सय-

को स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं — (तद्धारुव ण) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तद्धारुव ण भते ! समणं वा माहणं वा पञ्जुवासमाणस्स किं फला पञ्जुवासणा) हे भदन्त ! तथारूपवाले श्रमण की अथवा माहण की पर्युपासना करने वाले व्यक्ति की पर्युपासना किस फलवाली होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) उनकी पर्युपासना श्रवण फलवाली होती है । अर्थात् आगम के सुननेरूप फल होता है अर्थात् श्रमण की पर्युपासना से शास्त्रश्रवण का अवसर प्राप्त होता है । (से ण भते ! सवणे किं फले) हे भदन्त ! वह श्रवण किस फल वाला होता है ? (णाणफले) श्रवण ज्ञानफलवाला होता है । (से ण भते ! णाणे किं फले) हे भदन्त ! वह ज्ञान किस फल वाला होता है ? (विज्ञाणफले) वह ज्ञान विज्ञान फल वाला होता है (से ण भते ! विज्ञाणे किं फले) हे भदन्त ! वह विज्ञान किस फल वाला होता है ? (पच्चक्खाणफले) विज्ञान प्रत्याख्यानफलवाला होता है । (से ण भते ! पच्चक्खाणे किं फले) हे भदन्त ! वह प्रत्याख्यान किस

आव्यु छे ते पर्युपासनात्तु शु इण भजे छे ते दशावधाने भाटे सूत्रकार बडे छे—(तद्धारुव ण) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तद्धारुव ण भते ! समणं वा माहणं वा पञ्जुवासमाणस्स किं फलापञ्जुवासणा ?) हे भदन्त ! तथारूप (ते प्रकारना) श्रमण्युनी अथवा माहणनी पर्युपासना करनेवाली पर्युपासनात्तु केवा प्रकारत्तु इण भजे छे ! (गोयमा !) हे गौतम ! (सवणफला) तेमनी पर्युपासना श्रवण इण वाणी डोय छे अट्ठे डे तेमनी पर्युपासना करवाथी शास्त्र श्रवणत्तु अवसर भजे छे (से ण भते ! सवणे किं फले) हे भदन्त ! श्रवणत्तु शु इण प्राप्त थाय छे ? (णाणफले) श्रवण ज्ञान इण वाणी डोय छे (से ण भते ! णाणे किं फले ?) हे भदन्त ! ते ज्ञानत्तु शु इण भजे छे ! (विज्ञाणफले) ते विज्ञान इण वाणी डोय छे (से ण भते विज्ञाणे किं फले) हे भदन्त ! ते विज्ञानत्तु शु इण भजे छे ! (पच्चक्खाणफले) विज्ञान प्रत्याख्यान इण वाणी डोय छे (से ण भते पच्चक्खाणे किं फले) हे भदन्त ! ते प्रत्याख्यानत्तु शु इण भजे छे !

मफलम् स खलु भदन्त ! सयमः किं फलः ? अनास्रवफल* एवमनास्रवस्तपः
फलः, तपोव्ययदानफलम् तत् खलु भदन्त ! व्ययदानं किं फलम् ? व्यवदानम्
अक्रियाफलम् सा खलु भदन्त ! अक्रिया किं फलः ? सिद्धिपर्यवसानफला प्रवृत्ता
गौतम ! गाथा-श्रवणं ज्ञानञ्च विज्ञानं प्रत्याख्यानञ्च सयमः । अनास्रवस्त-
पश्चैव व्ययदानमक्रियासिद्धिः इति ॥ सू-१४ ॥

फलवाला होता है ? (सजमफले) वह प्रत्याख्यान सयमफलवाला
होता है । (से ण भते ! सजमे किं फले) हे भदन्त ! सयम किस
फलवाला होता है ? (अणण्हयफले) सयम अनास्रव फलवाला होता
है । एव अणण्हय तवफले) इसी तरह से अनास्रव तप फलवाला
होता है । (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान फलवाला होता है । (से ण भते !
वोदाणे किं फले) हे भदन्त वह व्यवदान (कर्मनिर्जरा) किस फलवाला
होता है । (वोदाणे अक्रिया फले) वह व्यवदान अक्रियाफलवाला
होता है । (से ण भते ! अक्रिया किं फलं) हे भदन्त । अक्रिया
किस फलवाली होती है ? (सिद्धि पज्जवसाणफला पन्नत्ता
गायमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्त मे सिद्धि फलवाली होती है ।
गाथा- (सवणे णाणे य विज्जाणे पच्चक्खाणे य सजमे, अणण्हये तवे
चेव वोदाणे अक्रिया सिद्धि) पर्युपासना से श्रवण, श्रवण से ज्ञान,
ज्ञान से विज्ञान विज्ञानसे प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से सयम, सयम से
अनास्रव, अनास्रव से तप, तप से व्यवदान, व्यवदान से अक्रिया
और अक्रिया से सिद्धि प्राप्त होती है ॥ सू-१४ ॥

(सजमफले) ते प्रत्याख्यान सयमक्षणं वाणां डोयं छे (से ण भते ! सजमे
किं फले !) हे भदन्त ! सयमनु शुं इणं भजे छे । (अणण्हय फले) मयम
अनास्रव इणं वाणां डे (एव अणण्हय तव फले) एव प्रमाणे अनास्रवतु इणं
तपं डे, (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान (निर्जरा वाणुं डोयं छे (से
ण भते ! वोदाणे किं फले ?) हे भदन्त ! व्यवदानतु शुं इणं भजे छे !
(वोदाणे अक्रिया फले) ते व्यवदान अक्रियाक्षणवाणुं डोयं छे (साणं भते !
अक्रिया किं फलं !) हे भदन्त ! अक्रियातु शुं इणं भजे छे ? (सिद्धिपज्जवसाण
फला पन्नत्ता गायमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्ते सिद्धि इलवाणी डोयं छे

गाथा- (सवणे णाणे य विज्जाणे पच्चक्खाणे य सजमे, अणण्हये तवे चेव
वोदाणे अक्रिया सिद्धि) पर्युपासनाथी श्रवणु, श्रवणुथी ज्ञानं, ज्ञानथी विज्ञानं,
विज्ञानथी प्रत्याख्यानं, प्रत्याख्यानथी सयमं, सयमथी अनास्रव, अनास्रवथी तपं,
तपथी व्यवदानं, व्यवदानथी अक्रिया, अन्ते अक्रियाथी सिद्धि प्राप्तं थायं छे ॥ सू१४ ॥

છાયા-તથારૂપ સ્વલુ ભદન્ત ! શ્રમણ વા માહન વા પર્યુપાસીનસ્ય કિં ફલા પર્યુપાસના ? ગૌતમ ! શ્રમણફલા-તત્ સ્વલુ ભદન્ત ! શ્રમણ કિં ફલમ્ ? જ્ઞાનફલમ્ તત્ સ્વલુ ભદન્ત ? જ્ઞાન કિં ફલમ્ ? વિજ્ઞાનફલમ્ તત્ સ્વલુ ભદન્ત ! વિજ્ઞાન કિં ફલમ્ ? પ્રત્યાખ્યાનફલમ્-તત્ સ્વલુ ભદન્ત ! પ્રત્યાખ્યાન કિં ફલમ્-સંપ-

કો સ્પષ્ટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હે — (તહારૂવ ણ) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(તહારૂવ ણ મતે ! સમણ વા માહણ વા વજ્જુવાસમાણસસ કિં ફલા વજ્જુવાસણા) હે ભદન્ત ! તથારૂપવાલે શ્રમણ કી અથવા માહણ કી પર્યુપાસના કરને વાલે વ્યક્તિ કી પર્યુપાસના કિસ ફલવાલી હોતી હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સવણફલા) ડનકી પર્યુપાસના શ્રવણ ફલવાલી હોતી હૈ । અર્થાત્ આગમ કે સુનનેરૂપ ફલ હોતા હૈ અર્થાત્ શ્રમણ કી પર્યુપાસના સે શાસ્ત્રશ્રવણ કા અવસર પ્રાપ્ત હોતા હૈ । (સે ણ મતે ! સવણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! વહ શ્રવણ કિસ ફલ વાલા હોતા હૈ ? (ણાણફલે) શ્રવણ જ્ઞાનફલવાલા હોતા હૈ । (સે ણ મતે ! ણાણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! વહ જ્ઞાન કિસ ફલ વાલા હોતા હૈ ? (વિજ્ઞાણ ફલે) વહ જ્ઞાન વિજ્ઞાન ફલ વાલા હોતા હૈ (સે ણ મતે ! વિજ્ઞાણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! વહ વિજ્ઞાન કિસ ફલ વાલા હોતા હૈ ? (પચ્ચક્કલાણફલે) વિજ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાનફલવાલા હોતા હૈ । (સે ણ મતે ! પચ્ચક્કલાણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! વહ પ્રત્યાખ્યાન કિસ

આબ્ધુ છે તે પર્યુપાસનાતુ શુ ફળ મળે છે તે દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—(તહારૂવ ણ) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(તહારૂવ ણ મતે ! સમણ વા માહણ વા વજ્જુવાસમાણસસ કિં ફલાવજ્જુવાસણા ?) હે ભદન્ત ! તથારૂપ (તે પ્રકારના) શ્રમણની અથવા માહનની પર્યુપાસના કરનારની પર્યુપાસનાતુ કેવા પ્રકારતુ ફળ મળે છે ! (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સવણફલા) તેમની પર્યુપાસના શ્રવણુ ફળ વાળી હોય છે એટલે કે તેમની પર્યુપાસના કરવાથી શાસ્ત્ર શ્રવણુનો અવસર મળે છે (સે ણ મતે ! સવણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! શ્રવણુતુ શુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? (ણાણ ફલે) શ્રવણુ જ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (સે ણ મતે ! ણાણે કિં ફલે ?) હે ભદન્ત ! તે જ્ઞાનતુ શુ ફળ મળે છે ! (વિજ્ઞાણફલે) તે વિજ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (સે ણ મતે વિજ્ઞાણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! તે વિજ્ઞાનતુ શુ ફળ મળે છે ! (પચ્ચક્કલાણ ફલે) વિજ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન ફળ વાળુ હોય છે (સે ણ મતે પચ્ચક્કલાણે કિં ફલે) હે ભદન્ત ! તે પ્રત્યાખ્યાનતુ શુ ફળ મળે છે !

भदन्त ! 'सवणे कि फले' श्रवण कि फलम् ? हे भगवन् ! श्रोताश्रवणात् कीदृश फलमाप्नोति भगवानाह—“णा । फले ” ज्ञानफल श्रवणस्य जीवाजीवादि विषयज्ञान भवति “ सेण भते णाणे कि फले ” तत् खलु भदन्त ! किं ज्ञान फलम् ? भगवानाह—“ विन्नाणफले ” विज्ञानफलम्, विशिष्टज्ञानमेव फल ज्ञानस्य यतः श्रुतज्ञानात् हेयोपादेयविवेकरूपि, विज्ञान समुत्पद्यते । “ सेण भते विन्नाणे कि फले ” तत् खलु भदन्त ! विज्ञान किं फल ? विज्ञानस्य कीदृश फल भवतीत्यर्थः

प्राप्त होता है पुनः गौतम ! प्रभु से पूछते हैं कि—(सेण भते सवणे) हे भदन्त ! सत् शास्त्र के श्रवण से (किं फले) जीव को कौन से फल की प्राप्ति होती है ? इस विषय में गौतम को समझाते हुए प्रभु कहते हैं कि—हे गौतम ! (सवणे णाणफले) सत् शास्त्र के श्रवण से श्रोता को जीव अजीव आदि तत्त्व विषयक ज्ञान प्राप्त होता है । (से ण भते ! णाणे कि फले) हे भदन्त ! जीव को जो जीव अजीव आदि तत्त्वविषयक ज्ञान प्राप्त होता है उससे उसे क्या फल प्राप्त होता है ? तब इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम ! (विन्नाणफले) ज्ञान का फल जो विज्ञान है वह उसे प्राप्त होता है । शास्त्रसुनने से साधारण ज्ञान उत्पन्न होता है—और साधारण ज्ञान से विशिष्ट ज्ञान उत्पन्न होता है । जिससे हेय और उपादेय का बोध जीवको प्राप्त हो सकता है वही विज्ञान है । यहा विवेक रूप ज्ञान ही विज्ञानपद से लिया गया है—हेय और उपादेय का ज्ञान हो जाना इसका नाम विज्ञान है । ऐसा विज्ञान श्रुतज्ञान से ही उत्पन्न होता है । (से ण भते ! विन्नाणे कि फले) हे भदन्त ! विज्ञान का क्या फल होता है ? तब इस पर

लुङ्ग इण्णी प्राप्तिं थायं छे वणं । गौतम स्वामी प्रलुने पूछे छे के—“सेण भते ! सवणे कि फले” छे भदन्त ! सत् शास्त्रना श्रवणुथी लुवने उणु इण भणे छे ? भडावीर प्रलु ज्वाम आपे छे—“सवणे णाणफले” छे गौतम ! सत् शास्त्रना श्रवणुथी लुवने अलुव आदि तत्त्व विषयक ज्ञाननी प्राप्तिं थायं छे ते ज्ञानतु शु इण भणे छे ? “विन्नाणफले” छे गौतम ! ज्ञानतु इण वे विज्ञानं तेनी तेने प्राप्तिं थायं छे शास्त्र साधणवाथी सामान्य ज्ञान भणे छे अने साधारणु ज्ञानमाथी विशिष्ट ज्ञान उत्पन्न वायं छे वेनाथी लुवने छेय अने उपादेयने बोध थणं शडे छे तेनु नाम ज विज्ञानं छे अडी विवेकज्ञानने ज विज्ञान पद द्वारा अडणु उरवामा आवेलं छे—छेय अने उपादेय समज्वानो विवेक आववो तेनु नाम ज विज्ञानप्राप्तिं छे अणु विज्ञान श्रुतज्ञान द्वारा ज उत्पन्न थायं छे “से ण भते ! विन्नाणे कि फले ?”

टीका—‘तद्धारुण भते !’ तथारूप खलु भदन्त ! तथारूप तथा प्रकारक रूप सदोरकमुखायस्त्रिका रजोहरणादिवेषो यस्य स तथा ‘समण ना माहण वा’ अमण वा माहन वा अमणस्तपसायुक्तं तम् मूलोत्तरगुणमम्पन्नमित्यर्थं माहन वा स्वय जीवविराधना रहितत्वात् पर प्रति माहन इतिरादिनम् मूलोत्तरगुणयुक्तमित्यर्थः ‘पञ्जुवासमाणस्त’ पर्युपासीनस्य अमणोपासकस्य पुरुरूप ‘किं फला पञ्जु वासणा’ किं फला पर्युपासना ? यः पुरुषः अमणस्य माहनस्य वा सेवा करोति तस्य सेवा, फलः पुरुषस्य कीदृश फल भवति—इति प्रश्नाशयः भगवानाह— ‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’, हे गौतम ! ‘सवणफला’ अमणफला अमणस्य पर्युपासनेन सत्शास्त्रश्रवणमेव फल भवतीति भावः । ‘से ण भते’ तत् खलु

टीकार्थ—(तद्धारुण भते !) तथाप्रकार वाला है रूप जिम का वह तथारूप है अर्थात्—सदोरकमुखायस्त्रिका एवम् रजोहरण आदि मुनिवेष का नाम तथारूप है उस तथारूप वाले मुनि जन की—अमण की अर्थात्—तप से युक्त सकलसयमी का अर्थात्—मूलगुण, उत्तरगुण धारी मुनि की, तथा—माहन की—स्वयजीवों की विराधना से रहित होने के कारण दूसरो को भी (माहन मा हन) मत मारो, मत मारो, ऐसा उपदेश देने वाले मूलोत्तरगुणधारी साधु की (पञ्जुवासमाणस्त) पर्युपासना करने वाले अमणोपासकों की (पञ्जुवासणा किं फला) पर्युपासना फलभाली होती है ? तात्पर्य—कहने का यह है कि जो पुरुष अमण की अथवा माहन की सेवा करता है उसे कैसा फल प्राप्त होता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु-गौतम-से कहते हैं कि—(गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) अमण महान की पर्युपासका करने से मनुष्य को सत् शास्त्र के सुनने रूप फल

टीकार्थ—(तद्धारुण भते !) ते प्रकारनु छे इय नेनु तेने (तथाइप) कडे छे अटले के सदोरक मुहपत्ति, रजोहरण आदि मुनिवेषने तथाइप कडे छे ते तथाइप वाणा मुनिजनोनी—अमणुनी—तपथी युक्ता सकल सयमीनी अटले के मूलगुण, उत्तरगुणधारी मुनिनी, तथा माहननी—पोते एवेनी विराधना-करता नथी अने (माहन, माहन) पीलने इत्या न करवाने उपदेश आपे छे, अवा मूलोत्तरगुणधारी साधुनी (पञ्जुवासमाणस्त) पर्युपासना करनार अमणोपासकेने (पञ्जुवासणा किं फला) तेमनी पर्युपासना कबु इण आपे छे ? कडेवानु तात्पर्य अे छे के ने व्यक्तिअमणुनी अथवा माहननी सेवा करे छे तेने कबु इण भजे छे ? मडावीर प्रभु कडे छे (गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) अमणुनी सेवा करनार व्यक्तिये सत् शास्त्रना श्रव

सयमवता नवरुमनिपादानात् “ एव अणुह्ये ” एवमनास्रवः किं फल ! अनास्रवस्य फल किमितिप्रश्नाद्भव-भगवानाह—“ तव फले ” तपः फलम् अनास्रवोहि लघुरुमेत्वात् तप करोति—“ तवे ” तपः किं फलम् ? “ वोदाणफले ” व्यवदानफलम् तपः व्यवदान कर्म निर्जरणम् तपसा पूर्वसञ्चितकर्मणा निर्जरण भवतीति । ‘ से ण भते ! वोदाणे किं फले ’ तत् खलु भदन्त ! व्यवदान किं फलम् ? व्यवदानस्य किं फलमित्यर्थः “ वोदाणे अक्रिया फले ” व्यवदानम् अक्रियाफलम् योगनिरोधफलम् कर्मनिर्जरातोहि योगनिरोध करोति । “ सा ण भते ! अक्रिया किं फला ” तत् खलु भदन्त ! अक्रिया किं फला ? अक्रियाया किं फलमिति प्रश्नः, उत्तरयति—‘ सिद्धीपज्जवसाणा फला पन्नत्ता गोयमा । ”

प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (अणुह्यफले) जो सयमशाली जीव होते हैं उनके उस सयम के प्रभाव से नवीन कर्मों का आस्रव नहीं होता है। अर्थात्-नवीन कर्म का यद्य सयमधारी जीव के नहीं होता है। (एव अणुह्ये तवफले) इसी तरह से जो जीव आस्रव विना का हो जाता है वह लघुकर्म होने से तप करता है (तवे वोदाण फले, तप करने से आत्मा में पूर्व के संचित हुए कर्मों की निर्जरा होती है (से ण भते ! वोदाणे किं फले) इस व्यवदान-निर्जरा से आत्मा को क्या लाभ होता है (वोदाणे अक्रियाफले) व्यवदान-निर्जरा से उसके योगों का निरोध हो जाता है अर्थात्-कर्मों की निर्जरा होने से जीव अक्रिय हो जाता है अर्थात् वह योगों का निरोध करता है (सा ण भते ! अक्रिया किं फला) हे भदन्त ! वह अक्रिया किस फलवाली होती ? (सिद्धिपज्जवसाणा फला) अक्रिया से अर्थात्-योगों का नि-

प्रश्नतु नीचे प्रमाणे समाधान करे थे—‘ अणुह्यफले ’ हे गौतम ! सयमना प्रभावधी नवीन कर्मोना आस्रव धतो नथी अटले हे सयमी एव नवीन कर्मोना यद्य उरतो नथी “ एव अणुह्ये तवफले ” अत्र रीते ने एव आस्रव उदित होय छे ने लघु कर्मों होवाथी तप उरे छे आ रीते अनास्रवतु इण तप छे “ तवे वोदाण फले ” तपथी आत्मानी अवरना पूर्व सञ्चित कर्मोनी निर्जरा थाय छे “ से ण भते ! वोदाणे किं फले ! ” हे भदन्त ! “ व्यवदान (निर्जरा) थी आत्माने शे लाल थाय छे ? “ वोदाणे अक्रिया फले ” व्यवदान (निर्जरा) थी तेने योगोने निरोध धय्य लय छे अटले हे कर्मोनी निर्जरा थावाथी एव अक्रिय धय्य लय छे—एव योगोने निरोध करे छे “ सा ण भते ! अक्रिया किं फला । ” हे भदन्त ! ते अकि

भगवानाह—“पञ्चस्त्राणफले” प्रत्याख्यान फलम् प्रत्याख्यान प्राणातिपा-
तादि विनिवृत्ति फलम् विशिष्टज्ञानी पाप प्रत्याख्यातीति ॥ “से ण भते पञ्च-
स्त्राणे किं फले” तत् खलु भदन्त ! प्रत्याख्यानम् किं फलम् ? प्रत्याख्यानस्य
फल किमिति प्रश्न उत्तरयति—“सजमफले” सयमफलम्—कृत प्रत्याख्यानस्य
सयमो भवतीति भावः । ‘से ण भते ! सजमे किं फले’ तत् खलु भदन्त ! सयमः किं
फलः सयमस्य फल किमिति प्रश्नः उत्तरयति—‘अणहयफले’ अनास्रफलं सयमः

प्रभु कहते हैं कि (पञ्चस्त्राणफले) विज्ञान का फल प्रत्याख्यान होता
है । तात्पर्य यह है कि जिस आत्मा में विशेष ज्ञानरूप-हेयोपादेय
विज्ञानरूप ज्ञान उत्पन्न होता है ऐसी वह आत्मा प्राणातिपात आदि
पापों से दूर हो जाता है—अर्थात्—वह प्राणातिपात आदि क्रियाओं
को नहीं करता है, यही विज्ञान का फल उसे प्राप्त हो जाता है !
(से ण भते ! पञ्चस्त्राणे किं फले ?) हे भदन्त ! प्रत्याख्यान का
क्या फल है ? तो इसे समझाते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (सजम
फले) ऐसे मनुष्य को कि जो पाप प्रवृत्ति का प्रत्याख्यान कर चुका है
उसको सयमरूप फल की प्राप्ति होती है—प्रत्याख्यान का फल जो सयम
है वह उसे प्राप्त होता है, पापमय प्रवृत्ति से दूर रहना यही सयम है—
सो यह सयम ऐसा आत्मा को स्वतः स्वभाव प्राप्त हो जाता है । (से ण
भते ! सजमे किं फले) हे भदन्त ! सयम प्राप्त हो जाने पर भी उसका
फल उस आत्मा को किस रूप में प्राप्त होता है ? तब इसके समाधानार्थ

हे भदन्त ! विज्ञानतु शु इण भणे छे ? त्थारे भडावीर प्रभु ऋवाण आपे
छे—“पञ्चस्त्राण फले” विज्ञानतु इण प्रत्याख्यान डोय छे उडेवानु तात्पर्य
अे छे डे वे आत्मान्नी अहर डेयोपाययेना निवेड इय विशिष्ट ज्ञान (वि
ज्ञान) उत्पन्न थाय छे ते आत्मा प्रणातिपात आदि पापेना परित्याग करे
छे अेट्ठे के ते प्राणातिपात आदि क्रियाओ उरतेो नथी, विज्ञानतु अे इण
तेने भणे छे “ से ण भते पञ्चस्त्राणे किं फले ? ” हे भदन्त ! प्रत्याख्या-
नतु शु इण भणे ठे ? भडावीर प्रभु उडे छे के “ सजम फले ” प्रत्याख्यान
करनार व्यक्तिने सयमनी प्राप्ति थाय छे—राय प्रवृत्तिनेो परित्याग
करनार व्यक्तिने सयमइय इणनी प्राप्ति थाय छे पापप्रवृत्तिवी हर
रडेवु अेतु नाम न सयम उडेथाय छे अे ॥ आत्माने स्वाभाविक
रीते सयम प्राप्त थाय छे “ से ण भते ! सजमे किं फले ” हे भदन्त !
सयमतु केवा प्रकारतु इण सयमी आत्माने भणे छे ? भडावीर प्रभु ते

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मक फल भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फल साधुसेवाया कथितं न तत्फलं यस्य कस्य साधोरुपासना भवति किन्तु प्रिलक्षणगुणातां सत्साधूना सेनात् एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आर्हत प्रमचनानुसारिण सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृपागादिनः अतोऽग्रे मृपाभाषिणा साधूना स्वरूप दर्शयितुमाह 'अन्न उत्थिया' इत्यादि ।

मूलम्—अन्नउत्थिया णं भन्ते । एवमाइक्खंति भासति पन्नवेति परूवेति एव खलु रायगिहस्स नयरस्स वहिया वेभारस्स अहे एत्थण मह एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइ जोयणाइ आयामविक्खंभेण णाणादुमखडमडित उद्देसे सस्सिरीए जाव पडिह्वे तत्थ णं वह्वे उदालावला हया ससेयति समुच्छति, वासति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कहं एव भन्ते । एव गोयमा । ज णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खति जाव जे ते एव आइक्खति मिच्छते एवमाइक्खति जाव सव्व नेयव्व अह पुण गोयमा । एवमाइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि एव खलु रायगिहस्स नयरस्स वहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामते एत्थ णं महातवो वतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते पच्च धनुसयाइ आयामविक्खंभेण णाणादुमखडमडितउद्देसे, सस्सिरीए पासादिए दरिसणिज्जे अभिह्वे पडिह्वे तत्थणं वह्वे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उद्गत्ताए वक्कमति विउक्कमति चयति उवच्चिज्जति तव्वइरित्ते वियण सयासमिअ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई एसण गोयमा । महातवो

सिद्धिपर्यवसानफला प्रज्ञप्ता गौतम । हे गौतम ! अक्रियामिद्धिमुक्तिक्षण पर्य
वसानकल सफलफलपर्यन्तरिक्तल यस्य अस्तु सिद्धिपर्यवसानकला । अक्रिये-
तिशेषः अक्रियायाः फल सिद्धिरेव भरतीति । ' गादा ' गाथा

“ स्रणे णाणेय विज्ञाणे पच्चस्वणाणेय सजमे ।

अणह्ये तवे चेय, वोदाणे अकिरिया सिद्धी ”

श्रण ज्ञान च विज्ञान प्रत्याख्यान च सयम ।

अनास्रस्त्वथैव व्यवदानमक्रिया सिद्धिः ॥

श्रवणोपासनायाः फल सत्-शास्त्रश्रवणम् श्रवणेन सत् श्रुतज्ञान भवति श्रुत-
ज्ञानात् विशिष्टज्ञान विज्ञान जायते विज्ञानात् प्रत्याख्यान पापानां भवति ।
प्रत्याख्यानात् सयमोह प्रादुर्भवति, प्रादुर्भूतसयमस्य नवीनकर्मोपादान
लक्षणोऽनास्रः प्रादुर्भवति, अनास्रत्वात् तत्र तपोवत् निर्जरा जायते कर्मणो
विनाशात् अक्रिया योगनिरोधो भवति अक्रियया सफलकर्मव्याप्तिका सिद्धिः मोक्षो
भवतीति सोपानपरम्परया पर्युपासनायाः मुख्य फल मोक्ष एवेति भावः ॥ सू० १४ ॥

रोध कर देने से जीव को अन्त में सिद्धि-मुक्ति रूप फल प्राप्त हो जाता
है। इस तरह अक्रिया का फल सिद्धि है। गादा-(स्रणे णाणे य वि
ज्ञाणे पच्चस्वणाणे य सजमे, अणह्ये तवे चेय वोदाणे अकिरिया
सिद्धिः ॥) श्रवणो की उपासना करने का फल, जीव को सत् शास्त्र
का श्रवण प्राप्त होता है। शास्त्र श्रवण से श्रुतज्ञान, श्रुतज्ञान से वि
शिष्ट ज्ञानरूप विज्ञान, विज्ञान से प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से सयम-
सयम से नवीन कर्मों का बधाकाअभाव, बधाभाव से निर्जर, निर्जरा से
अक्रिया-योगों का निरोध और योगों के निरोध से मकल कर्मों के
क्षयरूप सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होती है। इस तरह सोपानपरम्परा की तरह
पर्युपासना का मुख्य फल मोक्ष ही होता है ॥ सू० १४ ॥

याथी अत्माने केवा इणनी प्राप्ति थाय छे ? “ सिद्धि-पञ्जवसाणा फला ”
अक्रियाथी-योगोना निरोध करवाथी-एवने अते मुक्तिरूप इणनी प्राप्ति थाय छे
आ रीते अक्रियानु इण सिद्धि छे गाथा-“ स्रणे णाणे य ” इत्यादि ।
श्रमणोनी उपासना करवाथी एवने सत् शास्त्रना श्रवण रूप इणनी, प्राप्ति
थाय छे शास्त्र श्रवणथी श्रुतज्ञाननी श्रुतज्ञानथी विशिष्ट ज्ञान रूप विज्ञाननी,
विज्ञानथी प्रत्याख्याननी, प्रत्याख्यानथी सयमथी नवीन कर्मोना अ धाभावनी, नवीन
कर्मोना अ धा भावथी निर्जरानी, निर्जरानी अक्रिया (योगोना निरोधनी) अने
अक्रियाथी संकल-कर्मोना क्षयरूप सिद्धि (मुक्ति) प्राप्त थाय छे, आ रीते
सोपान परंपरानी जेभ पर्युपासनातु मुख्य इण मोक्ष ज गणाय छे सू० १४

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मक फल भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फल साधुसेवाया रुथित न तत्फल यस्य कस्य साधोरुपासना भवति त्रिन्तु निरक्षणगुणवतां सत्साधूना सेवात एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आदृत प्रवचनानुसारिण सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृपादादिनः अतोऽग्रे मृपाभाषिणा साधूना स्वरूप दर्शयितुमाह 'अत्र उत्थिया' इत्यादि ।

मूलम्—अन्नउत्थिया णं भते । एवमाइक्खति भासति पन्नवेति परूवेति एव खल्लु रायगिहस्स नयरस्स वहिया वेभारस्स अहे एत्थण मह एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइ जोयणाइ आयामविकखंभेण णाणादुमखडमडित उद्देसे सस्सिरिए जाव पडिरूवे तत्थ णं वहवे उदालावला हया ससेयति समुच्छति, वासति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कह एव भते । एव गोयमा ! ज णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खति जाव जे ते एव आइक्खति मिच्छते एवमाइक्खति जाव सव्व नेयव्व अह पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि एव खल्लु रायगिहस्स नयरस्स वहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामते एत्थ णं महातवो वत्तिरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते पच धनुसयाइ आयामविकखंभेण णाणादुमखडमडितउद्देसे, सस्सिरिए पासादिए दरिसणिज्जे अतिरूवे पडिरूवे तत्थण वहवे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उदगत्ताए वक्कमति विउक्कमति चयति उवचिज्जति तव्वइरित्ते वियण सयासमिअ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइएसण गोयमा ! महातवो

वतीरप्पभवे पासवणो एसणं गोयमा ! महानवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्टे पन्नत्ते, सेव भते । सेव भते । त्ति समणं भगव महावीर वदइ नमसइ ॥ सू०१५ ॥

छाया-अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाग्याति भायन्ते मज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति एव खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिर्बिभारस्य पर्वतस्याधोऽत्र महानेको इद

पूर्वप्रकरण में श्रमण जनो की उपासना करने का फल परम्परा से मोक्ष है यह कहा गया है सो ऐसा फल जीव को हरणक साधु की सेवा करने से प्राप्त नहीं होता है, किन्तु जो विलक्षण गुणवाले सच्चे साधु हैं उनकी सेवा से ही प्राप्त होता है, यो कि जो सच्चे साधु होते हैं वे आर्हत्प्रवचन के अनुसार अपनी प्रत्येक प्रवृत्ति क्रिया करते हैं और सत्यवादी होते हैं-इनसे अतिरिक्त साधु ऐसे नहीं होते हैं तथा मृषावादी होते हैं-इसलिये मृषावादी साधुओं का स्वरूप दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं—(अन्न उत्थिया ण भते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(अन्न उत्थिया ण भते । एवमाइक्खति, भासति, पन्नवेत्ति, परूवेत्ति,) हे भदन्त ! अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं, ऐसा भाषण करते हैं, ऐसी प्रज्ञापना करते हैं, ऐसी प्ररूपणा करते हैं (एव खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स पव्वयस्स अहे) राजगृह नगर के बाहर वैभार पर्वत के नीचे (एत्थ णं मह

आगणना प्रकरणुमा ओ वातनु प्रतिपादन करवाभा आवु के श्रमणुनी उपासनानु इण मोक्षप्राप्ति छे पणु ओवु इण एवने इरेक साधुनी सेवाथी प्राप्त थतु नथी पणु विलक्षणु शुणुवाणा साया साधुओनी सेवाथी न ते प्राप्त थाय छे कारणु के साया साधुओ अर्द्धत प्रवचन अनुसार न पोतानी प्रत्येक प्रवृत्ति करनारा अने सत्यवादी होय छे पणु ते सिवायना साधुओ ओवा होता नथी, तेओ मृषावादी होय छे तेथी आ प्रकरणुमा ओवा मृषावादी साधुओनु स्वरूप पताओयु छे—(अन्न उत्थियाण भते । इत्यादि ।

सूत्रार्थ—“अन्न उत्थिया ण भते । एवमाइक्खति भासति पन्नवेत्ति परूवेत्ति” हे भदन्त ! अन्ययूथिक (अन्यमतवादीओ) ओवु उडे छे, ओवु भाषणु करे छे, ओवी प्रज्ञापना करे छे, ओवी प्ररूपणा करे छे, (एव खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स पव्वयस्स अहे) के राजगृह नगरनी अधोर, वैभारपर्वतनी नीचे

आप्यः (अधः) प्रवृत्तः अनेकानि योजनानि-आयामविक्रमेण नानादुमपड मडि तोदेशः सश्रीकौ यावत् प्रतिरूपः तत्र खलु गृहवे उदारो जलाहका सस्वेदन्ते-समुच्छ्रान्ति र्पन्ति तद्व्यतिरिक्तं खलु सदासमितउष्ण उष्णः अपकायोऽभिनिस्स्रवति तत्कथमेतद् भदन्त ! एवम्-गौतम ! यत्तु खलु ते अन्ययूयिका एवमाख्यान्ति यावत् येते एवमाख्यान्ति मिव्याते एवमाख्यान्ति यावत् सर्वे ज्ञातव्यम्-अह पुन एगे हरएअप्ये (अधे) पन्नत्ते) वहा भारी एक जल की उत्पत्ति का स्थान भूत अथवा अवनामका हृद (द्रव) है (अणेगाह जोयणाइ आयामविक्रमेण) इसकी लवाई चौडाई अनेकयोजनों तक की है। (जाणादुमखडमडित उद्देसे) इस हृद के आगे का भाग अनेक वृक्षों के समूह से सुशोभित है। (सस्सिरीए जाव पडिख्वे) इसकी शोभा निराली है यावत् यह देखने वालों की आँखों को अनुपम आनन्द प्रदान करता है। (तत्थण गृहवे उराला वलाहया ससेयन्ति) यहा पर अनेक उदार-विशाल-मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छ्रान्ति) कि तनेत उसमें वरसते रहते हैं। (तव्वहरित्ते य ण सया समिओ उस्सिणे उस्सिणे आउकाये अभिनिस्सवइ) उस हृद में से अतिरिक्त उस जल के सिवाय गरम गरम जलकाय जल हमेशा चारों ओर झरने के रूप से झरता रहता है। (से कहमेय भते एव) सो हे भदन्त ! अन्ययूयिकों का इस प्रकार का कथन क्या सत्य है ? (गोयमा) हे गौतम ! (ज ण ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खति जाव ते ते एवमाइक्खति

“एव ण मह एगे हरए अप्ये “अधे” पन्नत्ते” जणानी उत्पत्तिना स्थान इय अथवा अध नामनु- अेउ इड (सरोवर) छे “अणेगाइ जोयणाइ आयाम विक्रमेण” ते अनेउ येज्जना लाणु पडोणु छे “जाणा दुमखडमडित उद्देसे” ते इडनेना आगज्जेना लाग विविध वृक्षाना समूहथी शोलायमान छे “सस्सिरीए जाव पडिख्वे” तेनी शोला अनोणी छे ते ज्जेनारनी आणेने अनुपम आनन्द आपे छे “तत्थण गृहवे उराला वलाहया ससेयन्ति” त्या अनेउ उदार (विशाल) मेघ उत्पन्न यता रडे छे, “समुच्छ्रान्ति” डेटलाउ उत्पन्न थथ आया नय छे, “वासत्ति” डेटलाउ तेमा वरसता रडे छे “तव्व हरित्ते य ण सया समिओ उस्सिणे उस्सिणे आउकाये अभिनिस्सवइ” न्यारे ते जणशय पूरे पूउ लराठ नयथे त्यारे ते सरोवरमाथी गरम गरम जलकाय जल-हमेशा आरे तरइ उरणाणा इपे वडेतु रडेछे “से कहमेय भते एव” छे लदन्त ! अन्ययूयिजेतु ते प्रजारतु उथन गु मत्ये ? “गोयमा !” छे गौतम ! “ज ण ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खति जाव ते एवमाइक्खति

ગૌતમ ! એમણે આમિ ભાષે પ્રજાપયામિ પ્રસ્વયામિ એવ ચલુ રાજગૃહસ્ય નગરસ્વ
 બહિર્વેમારપર્વતમ્પાદૂસામતેડત્ર તહાતપોપતીરપ્રભયો નામ પ્રમત્રગઃ પ્રજ્ઞતઃ પચ્ચ-
 ધનુઃ શતાનિ આયામવિક્લભેણ નાનાદ્રુમપણ્ડમણ્ડિતોદ્દેશ.—સત્રીક માસાદીયો
 દર્શનીયોઽભિરૂપ સત્ર ચલુ તદ્વે ઉણ્ણયોનિકા ગ્રીયાશ્ર પુટલાશ્રોદકતયાડ્વક્રામ

મિચ્છતે એવામહસ્વતિ) જો વે અન્યયૂથિક એસા કહતે હૈં યાવત્
 અન્યતોર્થિકોં ને જો કહા હૈ (મિચ્છતે એવામહસ્વતિ) વહ સબ
 ઉન્હોં ને મિથ્યા કહા હૈ (જાવ સવ્વ નેયવ્વ) તથા હ્દ કે વિપય મેં મી
 જો કહા હૈ વહ ઠીક નહીં કહા હૈ । (જહ પુણ ગોયમા એવામહસ્વતિ)
 હે ગૌતમ ! મેં તો ઇસ હ્દ કે વિપય મેં એસા કહતા હુ (માસમિ) એસા
 ભાષણ કરતા હુ (પત્રવેમિ) એસા સમજાતા હુ (પરુવેમિ) એસી પ્રસ્-
 વણા કરતા હુ । કિ (એવ ચલુ રાજગિહસ્સ યહિયા વેમારપવ્વયસ્સ
 અદૂસામતે એત્થ ણ મહાતવોવતીરપ્પભવે નામ પાસવણે પન્નત્તે) રાજ-
 ગૃહ નગર કે વાહર વેમારપર્વત કે પાસ મહાતવોવતીરપ્રભય ઇસ નામ
 કા પ્રસ્વચ્છ-ક્ષરના હૈ । (પચ્ચધનુસયાહ આયામવિક્લભેણ) ઇસકી
 લઘાઈ પાચસૌ ધનુપ કી હૈ । ' ણાણાદુમ સ્વહિતમહિતઉદ્દેસે ' ઇસકા
 અગ્રભાગ અનેકદ્રુમસ્વહો સે મહિત હૈ (સસ્સિરીય પાસાદીય) ઇસકી શોભા
 વહુત હી નિરાલી હૈ । ચિત્તકો લુભાવે એસાયહ સુન્દર હૈ (દરસણિજ્જે)
 દેખનેવાલોંકી આંખે દેખતે ર ઇસે કમ્મી ચકતી નહીં હૈ । (અભિરૂવે)

મિચ્છતે એવામહસ્વતિ ” તે અન્યયૂથિકો એવુ જે કહે છે, એવુ જે ભાષણ
 કરે છે એવી જે પ્રજાપના કરે છે, એવી જે પ્રજ્ઞણા કરે છે “ મિચ્છ તે
 એવામહસ્વતિ ” તે મિથ્યા કહે છે “ જાવ સવ્વ નેયવ્વ ” તથા હ્દ વિષેનુ
 એમનુ કથન પણ મિથ્યા છે—તે યથા સાચુ નથી “ અહ ગોયમા ! એવામહ
 સ્વતિ ” હે ગૌતમ ! એ હ્દ (મરેવર) ના વિષયમા હુ તો એવુ કહુ
 છુ, “ માસમિ ” એવુ ભાષણ કરુ છુ, (પત્રવેમિ) એવી પ્રજાપના કરુ
 છુ, (પરુવેમિ) એવી પ્રજ્ઞણા કરુ છુ કે (એવ ચલુ રાજગિહસ્સ નયસ્સ
 બહિયા વેમારપવ્વયસ્સ અદૂસામતો એત્થ ણ મહાતવોવતીરપ્પભવે નામ પાસવણે
 પન્નત્તે) રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે ‘ મહાતવોવતીર ’ પ્રભવ
 નમનુ અશ્ણુ છે (પચ ધનુસયાહ આયામવિક્લભેણ) તેની લ બાઈ અને પહો
 બાઈ પાચ સો ધનુપપ્રમાણુ છે (ણાણાદુમસ્વહમહિતઉદ્દેસે) તેના અગ્રભાવ
 વિવિધ વૃક્ષસમૂહોથી મહિત છે (સસ્સિરીય પાસાદીય) તેની શોભા ઘણીજ
 અદ્ભુત છે—ચિત્તને લોભાવે તેવુ તે આકર્ષક છે (દરસણિજ્જે) તેને બોતા
 દર્શકોની આંખો થકતી જ નથી (અભિરૂવે) ત્યા તેના જેવુ સુદર બીજુ

न्ति व्युत्क्रामन्ति च्यवन्ते उत्पद्यन्ते तद्व्यतिरिक्तोऽपि च सदासमितमुष्ण उष्णो
 कायोऽभिनिस्सवति-एष गौतम ! महातपोपतीरप्रभव मस्रवणस्य अर्थं पद्मस्य तदेव
 भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते
 नमस्यति ॥ सू-१५ ॥

और न इस जैसा सुन्दर वहा और कोई दूसरा झरना है । (पडिरूवे)
 दर्शकजनो को इसे देखने से बहुत अधिक सन्तोष मिला है । (तत्थ ण
 बहवे उसिणजोणियाजीवा य पोगगला य) उस झरने में अनेक उष्ण
 योनीवाले जीव तथा पुद्गल (उदमत्ताण वक्कमत्ति, विउक्कमत्ति, चयत्ति,
 उवच्चिज्जत्ति) जलरूप से उत्पन्न होते रहते हैं, नष्ट होते रहते हैं।
 नष्ट होकर उत्पन्न होते रहते हैं । (तव्वइरित्तेवि य ण सयासमिय उसि
 णे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई) उस हृद मे से अतिरिक्त गरम
 गरम पानी सदा चारो ओर से बाहर झरता रहता है । (एस ण गोय
 मा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) हे गौतम ! यह (महातपोपतीरप्रभव)
 नामका झरना है (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवस्स पासव-
 णस्स अट्टे पन्नत्ते) और हे गौतम ! यह (महातपोपतीरप्रभव) झरने
 का अर्थ है । (सेव भते ! सेव भते ! त्ति भगव गोयमे समणं भगव
 महावीर वदइ नमसइ) हे भदन्त ! आपने कहा है वह इसी प्रकार
 से है हे मरुन्त ! जैसा आपने कहा वह इसी प्रकार से है । ऐसा कहा
 कर गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वदना की नमस्कार किया

उप अरथु नथी (पडिरूवे) तेने जेधने इशंकेने अत्यत मतोप थाय छे
 (तत्थ ण बहवे उसिणजोणिया जीवा य पोगगला य) ते अरथुमा अनेक
 उष्णयोनिवाणा जेधे तथा पुद्गलो (उदमत्ताए, वक्कमत्ति, विउक्कमत्ति, चयत्ति,
 उवच्चिज्जत्ति) ञ्णरूपे उत्पन्न थता रडे छे, अने नाश पाभीने उत्पन्न थता
 रडे छे (तव्वइरित्ते वि य ण सयासमिय उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई)
 ते ञ्णाराय पुरे पूरु लाराठ नाथ त्त्यारे गरम गरम पाथुी मदा त्त्यारे तरइ
 थी ञ्णार वडेत्तु रडे छे (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे)
 छे गौतम ! ते “ महातपोपतीरप्रभव ” नामत्तु अरथु छे (एस ण गोयमा !
 महातपोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्टे पन्नत्ते) छे गौतम ! आ (उपेदेइत्त)
 ‘ महातपोपतीरप्रभव ’ अरथुने अर्थ छे (सेव भते ! त्ति भगव गोयमे समण
 भगव महावीर वदइ नमसइ) छे लदन्त ! आपे क्ख्या प्रमाणे ञ्ण छे छे लदन्त !
 आपत्तु कथन यथार्थ छे आ प्रमाणे क्खीने गौतमन्वाभीन्ने श्रमणु लगवान्

ગૌતમ ! એવાક્યામિ ભાષે પ્રજ્ઞાપયામિ પ્રહુવયામિ એ ગલુ ગજગૃહસ્ય નગરસ્ય
 બહિર્વૈભારપર્વતમ્યાદૂરસામતેઽન મહાતપોપતીરપ્રભવો નામ પ્રસવણઃ પ્રજ્ઞતઃ પચ-
 ધનુઃ શતાનિ યાયામવિક્ષ્મભેળ નાનાદુમપણ્ડમણ્ડિતોદેસ્ય.—મશ્રીક માસાદીયો
 દર્શનીયોઽભિરુપ સ્તત્ર સ્વલુ વહવે ઉણ્ણયોનિકા ત્રીયાશ્ર પુઠ્ઠાશ્રોદકતયાઽવક્રામ

મિચ્છતે એવાક્યામિ) જો વે અન્યયૂથિક એસા કહતે હૈં યાવત્
 અન્યતીર્થિકો ને જો રુહા હૈં (મિચ્છતે એવાક્યામિ) વહ સવ
 ઉન્હોં ને મિથ્યા રુહા હૈં (જાવ સવ્વ નેયવ્વ) તથા હ્દ કે વિષય મેં શ્રી
 જો કહા હૈં વહ ઠીક નહીં કહા હૈં । (અહ પુણ ગોયમા એવાક્યામિ)
 હૈં ગૌતમ ! મેં તો હસ હ્દ કે વિષય મેં એસા રુહના હ્દ (માસમિ) એસા
 ભાષણ કરતા હ્દ (પન્નવેમિ) એસા સમજાતા હ્દ (પરુવેમિ) એસી પ્રહુ-
 પ્ણા કરતા હ્દ । કિ (એવ સ્વલુ રાયગિહસ્સ યહિયા વૈભારપવ્વયસ્સ
 અદૂરસામતે એથ ણ મહાતવોવતીરપ્પભવે નામ પાસવણે પન્નત્તે) રાજ-
 ગૃહ નગર કે વાહર વૈભારપર્વત કે પાસ મહાતપોપતીરપ્રભવ હસ નામ
 કા પ્રસવણ-ક્ષરના હૈં । (પચધનુસયાહ આયામવિક્ષ્મભેળ) હસકી
 લયાઈ પાચસૌ ધનુષ કી હૈં । 'ણાણાદુમ સ્વલિતમલિતઝહેસે' હસકા
 અગ્રભાગ અનેક દુમસલ્લો સે મલિત હૈં (સસ્સિરીય પાસાદીય) હસકી શોભા
 વહુત હી નિરાલી હૈં । ચિત્તકો લુભાવે એસાયહ સુન્દર હૈં (દરસણિજ્જે)
 દેલ્લનેવાલોંકી આલે દેલ્લતે ૨ હસે કમ્પી થકતી નહીં હૈં । (અભિરુવે)

મિચ્છતે એવાક્યામિ " તે અન્યયૂથિકો એવુ જે કહે છે, એવુ જે ભાષણ
 કરે છે એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે, એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે " મિચ્છ તે
 એવાક્યામિ " તે મિથ્યા કહે છે "જાવ સવ્વ નેયવ્વ " તથા હ્દ વિષેવુ
 એમનુ કથન પણ મિથ્યા છે—તે યથન સાચુ નથી " અહ ગોયમા ! એવાક્યા
 ક્યામિ " હે ગૌતમ ! એ હ્દ (સરોવર) ના વિષયમા હુ તો એવુ કહુ
 છુ, " માસામિ " એવુ ભાષણ કરુ છુ, (પન્નવેમિ) એવી પ્રજ્ઞાપના કરુ
 છુ, (પરુવેમિ) એવી પ્રરૂપણા કરુ છુ કે (એવ સ્વલુ રાયગિહસ્સ નયસ્સ
 બહિયા વૈભારપવ્વયસ્સ અદૂરસામતો એથ ણ મહાતવોવતીરપ્પભવે નામ પાસવણે
 પન્નત્તે) રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે ' મહાતપોપતીર ' પ્રસવ
 નમનુ અશ્લુ છે (પચ ધનુસયાહ આયામવિક્ષ્મભેળ) તેની લ બાઈ અને પહો
 બાઈ પાચ સૌ ધનુષપ્રમાણુ છે (ણાણાદુમસલ્લમલિતઝહેસે) તેનો અગ્રભાવ
 વિવિધ વૃક્ષસમૂહોથી મલિત છે (સસ્સિરીય પાસાદીય) તેની શોભા ધણીજ
 અદ્ભુત છે—ચિત્તને લોભાવે તેવુ તે આકર્ષક છે (દરસણિજ્જે) તેને બોતા
 દર્શકોની આખો થકતી જ નથી (અભિરુવે) ત્યા તેના જેવુ સુદર બીજુ

‘णाणादुमखडमडिन उद्देसे’ नानाद्रुमखण्डमण्डित उद्देशः यस्य प्रान्तभूमिरनेक-
 विधवृक्षसमुदायेन व्याप्ता ‘सस्तिरीए’ सश्रीकः-शोभायुक्तः ‘जावपडिह्वे’
 यावत् प्रतिरूपः अत्र यावत् पदेन प्रासादीयदर्शनीयम् अभिरूपम् इत्येतेषां ग्रहणं
 भवति । तेन असौ हृदः प्रासादीय दर्शनीयम् अभिरूपः प्रतिरूपोऽस्ति । ‘तत्थ ण
 वहवे उदाला वलाहया ससेयति’ तत्र खलु वहव उदारा वलाहकाः सस्वेदन्ते
 उदारा कृतिपिस्तीर्णाः उलाहका मेघाः सस्वेदन्ते= उत्पादाभिमुखी भवन्ति
 ‘समुच्छति’ समूर्च्छन्ति उत्पद्यन्ते ‘वासति’ वर्षन्ति ‘तव्वइरित्ते य’ तद्व्यति
 रिक्तञ्च तत् तस्मात् हृदपूरणात् अतिरिक्त उत्फलित इत्यर्थः ‘णमिति खलु सया’
 मदा ‘समिओ’ समितः तस्मात् हृदात् ‘उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिक्ख-
 मइ’ उष्णउष्णोऽप्रायः अभिनिष्कामति-अभिनिःस्रवति-तलह्वेशोपरिनिर्ग-
 च्छति-सरतीत्यर्थः ‘से रुहमेअ भते एव’ तत् किमेतद् भदन्त’ एवम् अन्यतीर्थिक

मविक्खभेण) इसकी लम्बाई चौडाई अनेक योजनो तक की है ।
 (णाणादुमखडमडिय उद्देसे) इसकी प्रान्त भूमि अनेकविध वृक्षस-
 मूहो से व्याप्त है (सस्तिरीए) यह शोभा सम्पन्न है । (जाव पडिह्वे)
 यावत् दर्शकजनो को इसे देखकर बहुत अधिक सतोष होता है ।
 (तत्थ ण वहवे उदाला वलाहया ससेयति) वहाँ पर अनेक अतिवि-
 स्तीर्ण मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छति) कितनेक उत्पन्न
 होते रहते हैं (वासति) कितनेक मेघ वहाँ पर वरसते हैं ।
 (तव्वइरित्ते य) हृद के पूरे भर जाने के बाद अतिरिक्त (आउकाए
 जल (समिओ) उस हृद से (सया) हमेशा (अभिनिक्खमइ)
 झरना रूप से बाहर निकलता झरता रहता है । यह जल (उसिणे

आयामविक्खभेण ” अनेक योजनप्रमाण तेनी लणाय अने पडोणाय ठे
 “ णाणादुमखडमडियउद्देसे ” तेनी भूमिपनेा प्रदेश अनेक प्रकारना वृक्ष समू-
 ढोथी व्याप्त छे “ सस्तिरीए ” ते शोभासम्पन्न छे “ जाव पडिह्वे ”
 (यावत्) इति। तेने जेध ने अत्यत सतोष पाये छे “ तत्थ ण वहवे
 उदाला वलाहया ससेयति ” त्या अनेक अति विस्तीर्ण मेघ उत्पन्न थया
 करे छे “ समुच्छति ” उदाला मेघ उत्पन्न थया करे छे, “ वासति
 ” उदाला मेघ तेना पर वरसता रहे छे “ तव्वइरित्ते य ” ते जणाय थये पूरे
 पूरे भरार्थ थया पछी वधारानु “ आउकाए ” जण “ समिओ ” ते जणाय
 थयाथी “ सया ” हमेशा “ अभिनिक्खमइ ” अरथुा इधे अहार नीडणीने
 पडेटु रहे छे ते जण “ उसिणे उसिणे ” अहु ज गरम रहे छे “ से-

टीका—'अन्नउत्थियाण भते' अन्नयूथिः। गलु भदन्त ! 'एवमास्त्विति' एव वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति=रूपयन्ति सामान्येन 'भासन्ति' मापन्ते विशेषेण 'पन्नवैति' प्रज्ञापयन्ति हेतुदृष्टान्तादिना 'परुवैति' प्ररूपयन्ति स्वध्या मरूपणा कुर्वन्ति किं प्ररूपयन्ति इत्याह—'एव खलु रायगिहस्स नयरस्स' एव खलु राजगृहस्स नगरस्स 'वहिया' वहिः वाह्यप्रदेशे इत्यर्थ 'वैमारस्स पव्वयस्स' वैभारपर्वतस्य 'अहे' जघ अधस्तात् पर्वतस्योपरिनीचभागे 'एत्थण मह एगे हरए आप्पे' अध पन्नत्ते' अत्र खलु महानेको इदं आप्यः अथा जलाना प्रभव उत्पत्तिस्थान इदो विद्यते अथवा 'जगे' अधोनामक. एक महानइदो विद्यते इति प्रज्ञप्त रुधितः 'अणेगाइ जोयणाइ आयामप्रिरूपणेण' अनेका नियोजनानि आयामप्रिरूपणेण दैर्घ्यविस्ताराभ्यामनेरुयोजनपरिमाण. पुनश्च कीदृश सः

और अपने स्थान पर जा बैठे ॥ १५ ॥

टीकार्थ—(अन्न उत्थिया ण भते) हे भदन्त ! अन्यतीर्थिक लोक (एव आइस्त्विति) सामान्यरूप से इस (वक्ष्यमाण) प्रकार से कहते हैं (भासति) कोई २ विशेष प्रकार से कहते हैं, कोई २ हेतु दृष्टान्त आदि द्वारा (पन्नवैति) अपने कथित विषय की पुष्टि करते हैं (परुवैति) तथा कोई २ अपनी बुद्धि के अनुसार प्ररूपणा करते हैं कैसी प्ररूपणा करते हैं सो बताया जाता है (एव खलु रायगिहस्स नयरस्स) राजगृह नगर के बाहर (वैमारस्स पव्वयस्स) वैभार पर्वत के (अहे) नीचे अर्थात् पर्वत के ऊपर के नीचे भाग में एत्थ ण मह एगे हरए अप्पे (अधे) पन्नत्ते) जल की उत्पत्ति का स्थान भूत एक हूद जलाशय है जो बहुत बड़ा है। इसका नाम अध है। (अणेगाइ जोयणाइ आया-

भडावीरने वड्ढा करी नमस्सारे कथां अने पोताने स्थानेप्पेसी गया ॥१५॥

टीकार्थ—“अन्नउत्थिया ण भते !” हे भदन्त ! अन्ययूथिके (अन्य तीर्थिके) “एव आस्त्विति” सामान्य रीते आ प्रभाञ्जे (नीचे कहा प्रभाञ्जे) कहे छे “भासति” केध केध विशिष्ट प्रकारे समजवे छे, “पन्नवैति” केध केध हेतु दृष्टान्त आदि द्वारा पोतानी मान्यताने पुष्टिआपे छे, (परुवैति) तथा केध केध पोतानी बुद्धि अनुसार प्ररूपणा करे छे के—“एव खलु राय गिहस्स नयरस्स” राजगृह नगरनी बड्ढार “वैमारस्स पव्वयस्स अहे” वैभार पर्वतनी नीचे ओटले के पर्वतनी उपर, नीचेना लागमा “एत्थ ण मह एगे हरए आप्पे (अधे) पन्नत्ते” जलानी उत्पत्तिना स्थानइय ओके इह (जला शय) छे जे वड्ढा विशाल छे तेनु नाम ‘अध’ छे “अणेगाइ जोयणाइ

‘णाणादुमखडमडित उद्देशे’ नानाद्रुमखण्डमण्डित उद्देशः यस्य प्रान्तभूमिरनेरु-
विधवृक्षसमुदायेन व्याप्ता ‘सस्तिरीए’ सश्रीरुः-शोभायुक्तः ‘जावपडिरुवे’
यावत् प्रतिरूपः अत्र यावत् पदेन प्रासादीयदर्शनीयम् अभिरूपम् इत्येतेषां ग्रहण
भवति । तेन असौ ह्रदः प्रासादीय दर्शनीयम् अभिरूपः प्रतिरूपोऽस्ति । ‘तत्थ ण
वहवे उदाला वलाहया ससेयति’ तत्र खलु मह्य उदारा उलाहकाः सस्वेदन्ते
उदारा कृतिविस्तीर्णाः वलाहका मेघाः सस्वेदन्ते= उत्पादाभिमुखी भवन्ति
‘समुच्छति’ समूर्छन्ति उत्पद्यन्ते ‘वासति’ वर्षन्ति ‘तव्वइरित्ते य’ तद्वद्यति
रिक्तश्च तत् तस्मात् ह्रदपूरणात् अतिरिक्त उत्पन्न इत्यर्थं ‘णमिति खलु सया’
मदा ‘समिओ’ समितः तस्मात् ह्रदात् ‘उमिणे उसिणे आउकाए अभिनिक्ख-
मइ’ उष्णउष्णोऽप्रायः अभिनिष्कामति-अभिनिष्पति-तलहदेशोपरिनिर्ग-
च्छति-झरतीत्यर्थं, ‘से रुहमेअं भते एव’ तत् क्रियेतद् भदन्त’ एवम् अन्यतीर्थिक

मविस्त्रभेण) इसकी लम्बाई चौड़ाई अनेक योजनो तक की है ।
(णाणादुमखडमडिय उद्देशे) इसकी प्रान्त भूमि अनेकविध वृक्षस-
मूहो से व्याप्त है (सस्तिरीए) यह शोभा सम्पन्न है । (जाव पडिरुवे)
यावत् दर्शकजनों को इसे देखकर बहुत अधिक सतोष होता है ।
(तत्थ ण वहवे उदाला वलाहया ससेयति) वहाँ पर अनेक अतिवि-
स्तीर्ण मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छति) कितनेक उत्पन्न
होते रहते हैं (वासति) कितनेक मेघ वहाँ पर वरसते हैं ।
(तव्वइरित्ते य) ह्रद के पूरे भर जाने के बाद अतिरिक्त (आउकाए
जल (समिओ) उस ह्रद से (सया) हमेशा (अभिनिक्खमइ)
झरना रूप से बाहर निकलता झरता रहता है । यह जल (उसिणे

आयामविस्त्रभेण ” अनेक योजनप्रमाणु तेनी लणार्थ अने पडोणाए उ
“ णाणादुमखडमडियउद्देशे ” तेनी अभीपेना प्रदेश अनेक प्रकारना वृक्ष समू-
होधी व्याप्त छे “ सस्तिरीए ” ते शोभासम्पन्न छे “ जाव पडिरुवे ”
(यावत्) दर्शको तेने लेधने अत्यंत सतोष पावे छे “ तत्थ ण वहवे
उदाला वलाहया ससेयति ” त्या अनेक अति विस्तीर्ण मेघ उत्पन्न थया
करे छे “ समुच्छति ” उत्पन्न मेघ उत्पन्न थया करे छे, “ वासति
” उत्पन्न मेघ तेना पर वरसता रहे छे “ तव्वइरित्तेय ” ते जलाशय पूरे
पूर भरार गया पछी ववारानु “ आउकाए ” जल “ समिओ ” ते जलानु
यभाथी “ सया ” हमेशा “ अभिनिक्खमइ ” झरणा रूपे अडार नीडणीने
वडेतु रहे छे ते जल “ उसिणे उसिणे ” अहु ज भरभ रहे छे “ से-

पञ्चयस्स अदुरसामते ” वहिर्वेभारपर्वतस्याद्दूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे
 इत्यर्थः “ एत्थण महातपोवतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते ” अत्र खलु महातपो
 पतीरप्रभवो नामकप्रसवण निक्षर प्रज्ञप्तम् आतपइत्तातप उष्णता महाश्वासो आतप-
 श्चेति महातपः महातपस्य तीर समीपमिति महातपोपतीर तस्मिन् महातपोप-
 तीरे प्रभवः समुत्पत्तिर्यत्रासौ महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रसवति = क्षरतीति
 प्रसवण स्पन्दनः ‘ क्षरना ’ इति लोकप्रसिद्ध प्रज्ञप्त कथितम् तत् प्रसवण कथ
 भूतम् तत्राह ‘ पच धनुसयाइ जायामविक्खभेण ’ पञ्चधनुः शतानि आयामवि-
 ष्कभेण दैर्घ्यनिस्ताराभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणक प्रसवणमित्यर्थः ‘ णाणादुमखड-
 मडित्तउद्देसे ’ नानाद्रुमखण्डमण्डितो देशः—नानाद्रुमाणामनेकप्रकारकः खण्डः वन-
 खण्ड तेन मण्डितः सुशोभितः उद्देशः मान्तभागो यस्य स तथा अनेकविधवृक्ष
 राजिशोभिततटप्रान्तभाग इत्यर्थः ‘ सस्सिरीए ’ सश्रीक शोभया युक्त इत्यर्थः

(एव खलु रायगिहस्स नयरस्स वहिया) राजगृह नगर के बाहिर वै-
 भार पर्वत के न अतिसमीप न अतिदूर ऐसे उचितस्थान मे—(एत्थण
 महातपोवतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते) “ महातपोपतीरप्रभव ” इस
 नाम का एक प्रसवण-क्षरना कहा गया है । बहुत अधिक उष्णता का
 नाम महातप है—जिसकी उत्पत्ति महा तप के पास है—वह (महातपोप
 तीरप्रभव) है । जो क्षरता है—उसका नाम प्रसवण-क्षरना है । यह
 क्षरणा (पचधनुसयाइ आयामविक्खभेण) लंबाई चौड़ाई मे पांचसौ
 ५०० धनुष प्रमाण है । (णाणादुमखडमडिय उद्देसे) नानावृक्षों के
 अनेक प्रकार के जो खड-वनखण्ड है उससे इस क्षरने का प्रान्तभाग
 सुशोभित रहता है । (सस्सिरीए) यह क्षरना शोभा से युक्त है ।
 (पासदीए) देखनेवालों का मन सदा इसके अवलोकन से हराभरा

“ एव खलु रायगिहस्स नयरस्स वहिया ” राजगृह नगरनी पहार वैभार
 पर्वतनी णहु पासै पणु नही अने णहु हर पणु नही
 अवे स्थाने “ एत्थ ण महातपोवतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते ”
 ‘ महा तपोपतीरप्रभव ’ नामनु अरणु छे अटले अतिशय उष्णता
 -नेनी उत्पत्ति महातपनी पासै छे, तेने ‘ महातपोपतीर प्रभव ’ कहै छे
 ने अरे छे तेने प्रसवणु (अरणु) कहै छे ते अरणु “ पच धनु
 सयाइ आयामविक्खभेण ” ते अरणुनी लंबाई पडोणार्थ ५०० धनुषप्रमाणु छे
 “ णाणा दुमखडमडिय उद्देसे ” त्रिविध प्रकारना वृक्षसमूहोशी ते अरणुना
 दिनाराने लाग शोभे छे “ सस्सिरीए ” ते अरणु सुंदर छे “ पासदीए ”

કથિત સત્યમ્ । ભગવાનાઠ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિના ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જ ન તે
 અન્ન ઉત્થિયા એ માઝ્ઝલ્લતિ ’ યત્ સ્વત્તુ તે અન્યપૂર્વિકાઃ એવાસ્થાન્તિ યાચ્-
 યાસ્ત્કરુણાત્ ભાષણપજ્ઞાપનપરુષણાના સપ્રગઃ ‘ જે તે એવાઝ્ઝલ્લતિ ’ યે તે એ-
 વાસ્થાન્તિ ‘મિચ્છતે એવાઝ્ઝલ્લતિ’ મિચ્ચાતે એવાસ્થાન્તિ મિચ્ચાત્ત્વ એ
 ત્કથનસ્ય વિભગજ્ઞાનપૂર્વકયાત્ માયઃ સર્વજ્ઞવનવિરોધાત્-તથા પ્રાયોગ્યવહારિક-
 પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણેન સ્વરૂપા અનગલ્લમ્પનાચ્ચ । “ જાત્ સન્ન નેયન્ન ” યાચ્
 સર્વ નેતવ્ય જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘જહ પુણ ગોયમા’ જહ પુનર્ગૌતમ ! અસ્મિન્ દ્વિવિષયે
 ‘એવાઝ્ઝલ્લામિ’ એવાસ્થામિ ભાસે પન્નેવેમિ પરુવેમિ ભાષે પ્રજ્ઞાપયામિ પરુપયામિ
 “ એ સ્વત્તુ રાયગિદ્ધસ્સ નયરસ્મ ” એ ચત્તુ રાજગૃહસ્ય નગરસ્ય “વઠ્ઠિયા વૈમાર

ઉસિણે) વહુત ગર્મ રહના હૈ । (સે કહમેય મતે ! એવ) તો હૈ બદન્ત !
 વૈમાર પર્વત કે હૃદ કે વિષય મૈં જૈસા યહ કથન અન્યતીર્થિકોં કા હૈ
 સો ય્યા વહ હૃદ ણેસા હી હૈ ? અર્થાત્ ણેસા ડનકા કથન સત્ય હૈ ?
 હસકે ઉત્તર મૈં ભગવાન્ ગૌતમ સે કહતે હૈ- (જ ન તે ગોયમા !
 અન્ન ઉત્થિયા એવાઝ્ઝલ્લતિ જાવ) હૈ ગૌતમ ! અન્યતીર્થિક લોગોં ને
 જો હસ હૃદ કે વિષય મૈં અપના ણેસા કથન પ્રકટ ક્રિયા હૈ સો (જે તે
 એવાઝ્ઝલ્લતિ) જો વે એસા કહતે હૈ (મિચ્છ તે એવાઝ્ઝલ્લતિ) વહ
 વે જ્ઞઠા કહતે હૈ અર્થાત્ હસ પ્રકાર કા ડનકા કથન અસત્ય મિથ્યા
 હૈ । હસ કથન મૈં મિચ્ચાત્ત્વ હસલિયે હૈ કિ યહ કથન વિભગજ્ઞાનપૂર્વક
 ક્રિયા ગયા હૈ । (અહ પુણ ગોયમા ! એવાઝ્ઝલ્લામિ) હૈ ગૌતમ ! મૈં તો
 હસ હૃદ કે વિષય મૈં એસા કહતા હૈ (ભાસામિ, પન્નેવેમિ, પરુવેમિ)
 એસા ભાષણ કરતાહૈ, એસા સમજાતા હૈ, એસી પરુષણા કરતા હૈ-કિ

કહમેય મતે ! એવ ” તો હે બદન્ત ! વૈમાર પર્વતના જ્ઞાશયના વિષયમા
 અન્યતીર્થિકોનુ આ જે ડથન છે તે શુ સત્ય છે ? ત્યારે મહાવીર પ્રભુ ગૌત
 મ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-“ જ ન તે ગોયમા ! અન્નઉત્થિયા
 એવાઝ્ઝલ્લતિ જાવ ” હે ગૌતમ ! અન્ય તીર્થિકોએ તે જ્ઞાશયના વિષયમા
 તેમનુ એવુ જે કથન પ્રકટ કર્યુ છે, “ જે તે એવ આઝ્ઝલ્લતિ ” તેઓ એવું
 જે ડહે છે મિચ્છ તે એવાઝ્ઝલ્લતિ ” તે તેમનુ કથન જૂઠું છે-તેમનુ તે કથન
 મિથ્યા છે આ કથનમા મિથ્યાત્વ એ કારણે છે કે તે કથન વિભગજ્ઞાન
 પૂર્વક કરવામા આવ્યુ છે “ અહ પુણ ગોયમા ! એવાઝ્ઝલ્લામિ ” હે ગૌતમ !
 એ વિષયમા હું તો એવુ કહું છું, “ ભાસામિ, પન્નેવેમિ, પરુવેમિ ” એવુ
 ભાષણ કરે છું એવુ સમજાવુ છું અને એવી પ્રરૂપણા કરે છું કે

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽपूःकायः अभिनिस्स्रवति तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव
 अत्युष्ण जल प्रस्रवतीति 'एसण गोयमा' एतत् खलु हे गौतम ! " महातवोव-
 तीरप्पभवे पासवणे " महातपोपतीरप्रभव प्रस्रवणम् अस्ति । प्रकरणार्थमुपसहस्राह
 " एसण गोयमा " एष खलु हे गौतम ! " महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स
 अहे पन्नते " महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रवृत्तः अन्वर्थनामकथितम् ।
 सेव भते सेव भते " तदेवम्-भदन्त ! तदेव भदन्त ! हे भदन्त ! अस्मिन् उद्दे-
 शके यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भवतो वाक्यस्य यथा
 र्थत्वात् अन्यतीर्थिणानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा त्वात्द्विरुक्तिर्भवति
 आदरातिशयजनिका ' त्ति भगव गोयम समण भगव महावीर वदह नमसह '

बाहर निकलता रहता है । (एस ण गोयमा । महातवोवतीरप्पभवे पास-
 वणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है ।
 प्रकरणार्थ का उपसहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौत-
 म ! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेव भते ! सेव
 भते ! हे भदन्त ! इस उद्देशक में जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा
 ही है अर्थात्-सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका
 कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है । जिसमें अतिशय आदर
 का भाव होता है वह प्रायः उनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार
 प्रयोग कर दिया करता है । इसीलिये (सेव भते ! सेव भते !) ऐसा
 दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर
 (भगव गोयमे समण भगव महावीर वदह, नमसह) भगवान् गौतम
 ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वदना की, नमस्कार किया । वदना

तर गडार नीकल्या करे छे, " एसण गोयमा । महातवोवतीरप्पभवे पासवणे " छे गौतम ! " महातपोपतीर प्रभाव " अरखुनु आबु स्वरूप छे आ अरखु
 ना अर्थने उपास डार उरता भगवान गौतम स्वामीने उडे छे डे " छे गौत
 म ! आ प्रकारनु महातपोपतीर प्रभव " अरखु छे, " सेव भते ! सेव भते ! " छे
 लदन्त ! आ उद्देशमा आपि ने कहु ते सत्य न छे ने वार ओभ डडे-
 वानु डारखु प्रभुप्रत्ये गौतम स्वामीने अतिशय आदर भाव छे नेने नेना
 प्रत्ये अतिशय डोय छे ते सामान्य रीते (आदरखुथि व्यक्तितना) विषयमा
 ओक न वाक्यने ने वार प्रयोग कर्या करे छे छेथीन " सेव भते ! सेव
 भते ! " ओयो प्रयोग ने वार उरवामा आओ छे " त्ति " आ प्रभावे उडीने
 " भगव गोयमे समण भगव महावीर वदह नमसह " भगवान् गौतमे श्रमण

‘પાસાદીપ’ પ્રાસાદિકઃ મનઃ પ્રસન્નતાપ્રદોત્પન્નતાત્ ‘દરમણિજ્જે’ દર્શનીયઃ પુનઃ પુનર્દર્શનેડપિ નેતૃત્વપ્યજનન્તાત્ ‘અમિરુવે’ અમિરુપઃ અતિરમણીયત્વાત્ ‘પઢિરુવે’ પ્રતિરુપઃ દર્શકજનસતોપજનન્તાત્ ઇલાદ્ય પ્રસન્ન ઘિઘતે, ઉષ્ણ તાકારણપ્રક્તિ-‘તત્થ ણ વહવે ઉસિણજોણિયા’ તત્ર મહાદ્દે સલુ વહવોડનેકે ઉષ્ણ યોનિકાઃ તેજઃ કાયા, ‘જીવાય’ જીવાથ ‘પોગ્ગલાય’ પુટ્ટલાથ ‘ઉદગ-ત્તાપ’ ઉદગતયા જલરુપેણ ‘વપમતિ’ અપક્રામન્તિ-ઉત્પન્નન્તે ‘વિડકમતિ’ વ્યુત્ક્રામન્તિ વિનશ્યન્તિ, કથિતમેપાર્થે વ્યત્યયેન દર્શયતિ ‘ચયતિ’ વ્યવન્તે વિનશ્યન્તિ ‘ઉવચિજ્જતિ’ ઉત્પન્નન્તે ‘તવ્વરિત્તે-વિ ય ણ સયાસમિઓ ઉસિણે ઉસિણે આડયાપ અભિનિસ્સવહ’ તદ્વ્યતિરિક્તે ચ સલુ સદા નિરન્તર સમિતઃ

બન જાતા હૈ (દરિસણિજ્જે) વાર વાર દેવને પર મિ દેખને વાલે લોગોં કી આલો કો તૃપ્તિ નહીં મિલતી હૈ ણેસા યહ દર્શનીય હૈ । (અમિરુવે) અત્યન્ત રમણીય હોને સે યહ અમિરુપ હૈ । (પઢિરુવે) દર્શક જનોં કો સતોપ કા જનક હોને સે યહ સ્શરના પ્રતિરુપ હૈ । ઇસ સ્શરના કે જલ મેં જો ઉષ્ણતા રહતી હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ (તત્થ ણ વહવે ઉસિણ જોણિયા) ઉસ મહાહદ મેં અનેક ઉષ્ણયોનિક (જીવાય) જીવ ઓર (પોગ્ગલાય) પુટ્ટલ (ઉદગત્તાપ) જલરુપ સે (વિક્રમતિ) ઉત્પન્ન હોતે રહતે હૈં । ઇસી કથિત અર્થકો વ્યત્યય કરકે દિખાતે હૈં (ચયતિ ઉવચિજ્જતિ) વિનષ્ટ હોતે રહતે હૈં ઓર ઉત્પન્ન હોતે રહતે હૈં । (તવ્વરિત્તે વિય ણ સયાસમિઓ ઉસિણે ઉસિણે આડયાપ અભિનિસ્સવહ) વહ હદ જબ પૂર્ણ ભર જાતા હૈ તવ ઉસમેં સે નિરન્તર ઉષ્ણ અપ્કાય-જલ-

‘નેનારના મનને તે ધણુ પ્રકૃત્લિત કરે છે “ દરિસણિજ્જે ” તે એવુ દર્શનીય છે કે વાર વાર નેવા છતા દર્શકના નેત્રોને તૃપ્તિ થતી નથી “ અમિરુવે ” અત્યન્ત રમણીય હોવાથી તે અનેાણુ છે “ પઢિરુવે ” દર્શકોને સતોપ આપનાર હોવાથી તે પ્રતિરુપ છે તે ઝરણાના જળમા જે ઉષ્ણતા રહે છે તેનુ કારણુ એ છે કે “ તત્થ ણ વહવે ઉસિણજોણિયા વેરકાયાપ ” તે જળાશયમા અનેક ઉષ્ણ યોનિક જીવાય પોગ્ગલા ય ” એવો અને પુટ્ટલો “ ઉદગત્તાપ ” જળરુપે “ વિક્રમતિ ” ઉત્પન્ન થતા રહે છે, ‘ વિડકમતિ ’ વિનષ્ટ થતા રહે છે, (એજ કથિત અર્થને ઉલટાવીને બતાવતા સૂત્રકાર કહેછે) “ ચયતિ ઉવચિજ્જતિ ” વિનષ્ટ થતા રહે છે અને ઉત્પન્ન થતા રહે છે “ તવ્વરિત્તે વિ ય ણ સયા સમિઓ ઉસિણે ઉસિણે આડયાપ અભિનિસ્સવહ ” તે જળાશય અધારે પૂરે પૂરે ભરાઈ બાય છે, ત્યારે તેમાથી ગરમ ગરમ અપકાય-જળ નિર-

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽपूकायः अभिनिस्स्रति तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव
 अत्युष्णं जलं प्रस्रवतीति 'एसण गोयमा' एतत् खलु हे गौतम ! "महातवोव-
 तीरप्पभवे पासवणे" महातपोपतीरप्रभव प्रस्रवणम् अस्ति । प्रकरणार्थमुपसहस्राद्
 "एसण गोयमा" एष खलु हे गौतम ! "महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स
 अट्ठे पन्नचे" महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रज्ञप्तः अन्वर्थनामकथितम् ।
 "सेव भते सेव भते" तदेवम्-भदन्त ! तदेव भदन्त ! हे भदन्त ! अस्मिन् उद्दे-
 शके यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भगतो वाक्यस्य यथा
 र्थत्वात् अन्यतीर्थिकानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा त्नात्द्विरुक्तिर्भंगति
 आदरातिशयजनिका 'त्ति भगव गोयम समण भगव महावीर वदइ नमसइ'

बाह्य निकलता रहता है । (एस ण गोयमा । महातवोवतीरप्पभवे पास-
 वणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है ।
 प्रकरणार्थ का उपसहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौत-
 म ! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेव भते ! सेव
 भते ! हे भदन्त ! इस उद्देशक में जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा
 ही है अर्थात्-सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका
 कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है । जिसमें अतिशय आदर
 का भाव होता है वह प्रायः उनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार
 प्रयोग कर दिया करता है । इसीलिये (सेव भते ! सेव भते ।) ऐसा
 दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर
 (भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ) भगवान् गौतम
 ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वदना की, नमस्कार किया । वदना

तर षडार नीकल्या उरे छे, "एसण गोयमा । महातवोवतीरप्पभवे पासवणे"
 छे गौतम ! "महातपोपतीर प्रभव" अरुणु आनु स्वइप छे आ प्रउरुणु
 ना अर्थने। उपसहार उरता लगवान गौतम स्वाभीने उडे छे उडे "डे गौत-
 म ! आ प्रकारनु महातपोपतीर प्रभव" अरु छे "सेव भते ! सेव भते !"
 छे लदन्त ! आ उद्देशमा आपे ने कहु ते सत्य न छे जे वार अेभ उडे-
 वानु डारणु प्रभुप्रत्ये गौतम स्वाभीने अतिशय आदर लाव छे जेने जेना
 प्रत्ये अतिशय डाय छे ते सामान्य रीते (आदरणीय व्यक्तिना) विषयमा
 अेक न वाक्यने जे वार प्रयोग उर्या करे छे छेथीन "सेव भते ! सेव
 भते !" अेवो प्रयोग जे वार उरवामा आव्यो छे "त्ति" आ प्रभावे उडीने
 "भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ नमसइ" लगवान् गौतमे श्रमणु

इति भगवान् गौतमः श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्कृति वन्दित्वा नमस्कि-
त्वा च समयेन तपसा आत्मान भावयन् विहरतीति ॥ १२ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरुभ - प्रसिद्धवाचरूपदशभाषाकृष्-
तललितकलापालापक-प्रशिष्टद्विगद्यपघनेकप्रन्यनिर्मापक- वादिमानमर्दक-
श्रीशाह छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-वालनरत्नचारि-जैनाचार्य- जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री
घासीलालप्रतिरिचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्याया
व्याख्याया द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशक समाप्तः

नमस्कार कर फिर वे समय और तप से आत्मा को भावित करते हुए
अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १५ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालप्रतिरि-
चित श्रीभगवतीसूत्र की प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्या के
पांचवा उद्देशक समाप्तः ॥१-५॥

लगवान महावीरने व दृष्टा करी, नमस्कार कर्या व दृष्टा नमस्कार करीने, समय
अने तपशी आत्माने लावित करता पोताने स्थाने ठेसी गया ॥ १५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाशय कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना षीण शतकने पंचमो उद्देशो समाप्त थयो.

॥ अथ द्वितीयशतके षष्ठोद्देशक प्रारभ्यते ॥

तत्र षष्ठोद्देशके सक्षेपतो विचारणीया विषया इमे तथाहि—भाषा अवधारणीया वा नवेति प्रश्नो गौतमस्य, अवधारणीया भाषा इति भगवत उत्तरम् भाषाविषये प्रज्ञापना सूत्रस्य भाषा निर्णायक भाषापद नेतव्यमिति तत्र भाषापद-विचार इति ॥

द्वितीयशतकीयषष्ठोद्देशकस्यान्ते परतीर्थिका मिथ्याभाषिण इत्युक्तम् मिथ्याभाषित्व सत्यभाषित्वञ्च भाषामन्तरेण न सम्भवति अतः स्वरूपनिरूपणाय षष्ठ उद्देशकः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य षष्ठोद्देशकस्येदमादिम सूत्रम् “ से णूण भते ” इत्यादि ।

—द्वितीय शतक का छट्टा उद्देशक प्रारभ—

—इस छट्टे उद्देशे के विषयो का सक्षिप्त विवरण—

भाषा अवधारणी “ पदार्थ के स्वरूप का निर्णय करने वाली ” है कि नहीं ऐसा गौतम का प्रश्न, इस पर प्रभुका उत्तर हा भाषा अवधारणी है। भाषा के विषय में प्रज्ञापना सूत्र का भाषापद जानना चाहिये क्यों कि उममें भाषा का विचार है ऐसा कथन ।

द्वितीयशतक के अन्त में (परतीर्थिक मिथ्याभाषी है) ऐसा कहा गया है सो मिथ्याभाषित्व और सत्यभाषित्व भाषा के विना नहीं जाना जा सकता है । अतः भाषा के स्वरूपको निरूपण करने के लिये यह छट्टे उद्देशक सूत्रकार प्रारभ करते हैं । इस तरह से पाचवें उद्देशक के साथ इस छट्टे उद्देशक का सम्बन्ध है । इस सम्बन्ध से आये हुए

भील शतकना छट्टा उद्देशकना प्रारभ

—छट्टा उद्देशकना आवता विषयानु सक्षिप्त विवरणु—

“ भाषा अवधारणी (पदार्थना स्वरूपनु निर्णय करानार) छे के नहीं जेयो गौतम स्वामीना प्रश्न-प्रभुना उत्तर, ” हा, भाषा अवधारणी छे, भाषा ना विषयनु निरूपण प्रज्ञापना सूत्रना “ भाषापद ” भा ज्यो प्रभाणु सम्बन्धु, जेवु प्रभुनु उथन

भील शतकना पाचमा उद्देशकने अने “ परतीर्थिक मिथ्याभाषी छे, ” जेभ कडेवाभा आव्यु छे ते मिथ्याभाषित्व अने सत्यभाषित्व भाषा विना नखी शकतां नथी तेथी भाषाना स्वरूपनु निरूपण करवा भाटे सूत्रकारे आ छट्टे उद्देशक शङ्क क्यो छे, पाचमा उद्देशकनी साथे छट्टा उद्देशकना जे प्रका-

મૂલમ્—સે ણૂળ મંતે ! મન્નામિ ઇતિ ઓહારિણી ભાસા
 एवं भासापद भाणियञ्च ॥ सू० १ ॥

છાયા—તત્ સલુ નૂન મદન્ત । મન્યે ઇતિ અઘારિણી ભાષા એવ માષાપદ
 भाणितव्यम् ॥ सू० १३ ॥

ટીકા—“ સે ણૂળ મંતે ” અથ નૂન સલુ મદન્ત । અત્ર ‘ સે ’ શબ્દ અથ
 શબ્દવાચકઃ સ ચ વાક્યમારમ્ભગોધરઃ, નૂનમિતિ પદમ્ ઉપમાનાડઘારણ-
 તર્કમશ્હેતુષુ અર્થેષુ વિઘટે તદિહ નૂન શબ્દોડઘારણેડર્થે વિઘટે ‘મંતે’ ઇતિપદમ્

इस छठे उद्देशक का यह प्रथम सूत्र है—(से णूण मंते) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(સે ણૂળ મંતે ! મન્નામિ ઇતિ ઓહારિણી ભાસા) હે
 મદન્ત ! (મેં એસા માનતા હુ) યહ ભાષા અઘારિણી ભાષા હૈ ક્યા ?
 (એવ માસાપદ મ્ભાણિયન્ચ) ઇસ પ્રકાર ઇસકે જાનને કે લિયે પ્રજ્ઞાપના
 કે મ્ભાષાપદ કો કહના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—જિસકે દ્વારા અર્થ કા વોધ હોતા હૈ વહ મ્ભાષા હૈ । તાત્પર્ય
 કહને કા યહ હૈ કિ પદાર્થવિષયક જ્ઞાન જિસ કે દ્વારા ઉત્પન્ન હોતા
 હૈ—પદાર્થ કે જ્ઞાન કરાને મેં જો કારણ હોતી હૈ વહ મ્ભાષા હૈ । શબ્દાર્થ
 વિષયક જ્ઞાન મ્ભાષા સે હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ તથા લોક વ્યવહાર મ્ભી
 મ્ભાષા સે હી ચલતા હૈ (મ્ભાષ્યતે ઇતિ મ્ભાષા) જો વોલી જાવે વહ મ્ભાષા
 હૈ । શબ્દ રૂપ સે પરિણમિત હુઈ તથા શબ્દરૂપ સે વાહર નિકાલી જો

રનો સબધ છે, આ સબધપૂર્વકના આ છટ્ટા ઉદેશજનુ પહેલુ સૂત્ર આ
 પ્રમાણે છે—“ સે ણૂળ મંતે ! ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(સે ણૂળ મંતે ! મન્નામિ ઇતિ ઓહારિણી ભાસા) હે મદન્ત !
 હું એવુ માનુ છું, ” શુ આ ભાષા અવધારિણી ભાષા છે ? (એવ માસાપદ
 भाणियञ्च) આ વિષયને જાણના માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનુ ભાષાપદ કહેવુ જોઈએ,

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા અર્થનો યોધ થાય તે ભાષા છે, કહેવાનુ તાત્પર્ય
 એ છે કે પદાર્થ વિષેનુ જ્ઞાન જેના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે—પદાર્થનુ જ્ઞાન કર-
 વવાણુ જે મદદરૂપ થાય છે તે ભાષા છે, શબ્દાર્થ વિષયક જ્ઞાન ભાષા દ્વારા
 થાય છે, તથા લોકવ્યવહાર પણ ભાષાથી જ આવે છે—(મ્ભાષ્યતે ઇતિ મ્ભાષા)
 જોલવામા આવે છે તે ભાષા છે, શબ્દ રૂપે પરિણમિત થયેલી તથા શબ્દ
 રૂપે બહાર વ્યાપ્ત જે દ્રવ્યસહિત છે તેનુ નામ ભાષા છે, આવો તેનો પદાર્થ

आमन्त्रणे ' मन्त्रामि इति ओहारिणी भासा ' मन्ये इति अवधारिणी भाषा मन्ये-
अवबुद्धये इति. एवम् अवधार्यतेऽगम्यते अर्थोऽनया इत्यवधारिणी पदार्थविषय
कज्ञानकारणीभूता भाषा इत्यर्थः यया शब्दार्थविषयकज्ञान प्रादुर्भवेत् व्यवहारश्च
भवेत् सा भाषा इति । भाष्यते उच्यते इति भाषा तद् योग्यतया परिणामित
निष्पष्टनिष्पद्यमानद्रव्य सहतिरिति भावः । एष पदार्थः, अय पुनर्वाक्यार्थः हे-
भगवन् ! ' अहमेव मन्ये ' इत्याकारिका भाषा अवश्यमवधारिणी किमिति ? भग-
वानाह— ' एव भाषापद भणितव्यम् एवमनेन प्रकारेण प्रज्ञापनासूत्रस्यैकादश
भाषापदमिह भाषास्वरूपावगतये भणितव्यम् ॥ सू० १ ॥

द्रव्य सहति है वह भाषा है । यह पदार्थ है । वाक्यार्थ इस प्रकार है-
हे भदन्त ! (मैं ऐसा मानता हू) इत्याकारक जो भाषा है वह क्या
अवधारिणी भाषा है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते
हैं—यहां (एव भाषापद भाषियञ्च) प्रज्ञापना सूत्र का ग्यारहवा जो
भाषापद है वह भाषा स्वरूप को जानने के लिये यहा कहलेना चाहिये ॥

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने भाषा के विषयमें अपना
अभिप्राय प्रकट किया है । एकेन्द्रिय जीवके सिवाय शेष द्विन्द्रियादिक
जीवों में यह भाषा पाई जाती है । सत्य असत्य आदि के भेद से इस
भाषा के अनेक भेद शास्त्रों में वर्णित हुए हैं । जीव अपना अभि-
प्राय इस भाषा के द्वारा ही प्रकट करता है । यह भाषा भाषावर्गणा
से उत्पन्न होती है । इसमें रूप, रस, गंध, और स्पर्श ये पुद्गल के गुण
पाये जाते हैं । यह अमूर्तिक नहीं है । मूर्तिक है । नैयायिक वगैरह

(शब्दार्थ) थाय छे वाक्यार्थ आ प्रमाणे छे-छे लक्षन्त ! " हु आबु मानु
छु " जेवा प्रकारनी जे भाषा छे, ते शु अवधारिणी भाषा छे ? तेना जनाम
आपता भडावीर प्रभु गौतम स्वामीने उडे छे—(एव भाषापद भाषियञ्च)
भाषानु स्वश्य नक्षुवाने माटे प्रज्ञापनासूत्रना (भाषापद नामना) अजियारमा
पदनु कथन करु जेधजे

भावार्थ—आ सूत्रमा सूत्रकारे भाषाना विषयमा पोताने अभिप्राय
भताये छे जेकेन्द्रिय सिवायना द्विन्द्रिय आदि भधा लोकोमा भाषा विध-
मानु छे सत्य, असत्य आदिना लेदथी भाषाना अनेक प्रकार शास्त्रोमा
भताये छे एव आ भाषा द्वारा जे पोताने अभिप्राय प्रकट करे छे भा-
षावर्गणाथी भाषा उक्त थाय छे तेमा रूप, रस, गंध, अने स्पर्श, जे
पुद्गलना शुभो रडेका छे ते अमूर्तिक नथी पछु मूर्तिक छे नैयायिक
वगैरे अन्यसिद्धांतकारो जे (शब्दगुणक आकाश) तेने आजशना शुभानुसार

મૂલમ્—સે ણૂણં મંતે ! મન્નામિ ઇતિ ઓહારિણી ભાસા
 एवं भासापद भाणियञ्च ॥ सू० १ ॥

છાયા—તત્ સ્વલુ નૂન મદન્ત । મન્યે ઇતિ અધારિણી ભાષા એવ માષાપદ
 મણિતવ્યમ્ ॥ સૂ० ૧૩ ॥

ટીકા—“ સે ણૂણ મતે ” એવ નૂન સ્વલુ મદન્ત । અત્ર ‘ સે ’ શબ્દ અથ
 શબ્દગચરુઃ સ ચ વાચ્યમારમ્ભોપરુઃ, નૂનમિતિ પદમ્ ઉપમાનાડવધારણ-
 તર્કમશ્નેહેતુષુ અર્થેષુ વિઘતે તદિદ્ નૂન શબ્દોડવધારણેર્થે વિઘતે ‘મતે’ ઇતિપદમ્

इस छंदे उद्देशरु का यह प्रथम सूत्र है—(से णूण मते) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(સે ણૂણ મતે ! મન્નામિ ઇતિ ઓહારિણી ભાસા) હે
 મદન્ત । (મેં એસા માનતા હુ) યહ ભાષા અધારિણી ભાષા હૈ કયા ?
 (એવ માષાપદ મણિયચ્ચ) હસ પ્રકાર હસકે જાનને કે લિયે પ્રજ્ઞાપના
 કે માષાપદ કો કરના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ—જિસકે દ્વારા અર્થ કા ચોધ હોતા હૈ વહ માષા હૈ । તાત્પ-
 ર્ય કહને કા યહ હૈ કિ પદાર્થવિષયક જ્ઞાન જિસ કે દ્વારા ઉત્પન્ન હોતા
 હૈ—પદાર્થ કે જ્ઞાન કરાને મેં જો કારણ હોતી હૈ વહ માષા હૈ । શબ્દાર્થ
 વિષયક જ્ઞાન માષા સે હી ઉત્પન્ન થોતા હૈ તથા લોક વ્યવહાર મી
 માષા સે હી ચલતા હૈ (માણ્યતે ઇતિ માષા) જો ઘોલી જાવે વહ માષા
 હૈ । શબ્દ રૂપ સે પરિણમિત હુઈ તથા શબ્દરૂપ સે વાહર નિકાલી જો

રનો સબધ છે, આ સબધપૂર્વકેના આ છૂટા ઉદેશજનુ પહેલુ સૂત્ર આ
 પ્રમાણે છે—“ સે ણૂણ મતે ! ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(સે ણૂણ મતે ! મન્નામિ ઇતિ ઓહારિણી ભાસા) હે મદન્ત ।
 હુ એવુ માનુ છુ, ” શુ આ ભાષા અધારિણી ભાષા છે ? (એવ માષાપદ
 મણિયચ્ચ) આ વિષયને જાણના માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનુ ભાષાપદ કહેવુ જોઈએ,

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા અર્થને યોધ થાય તે ભાષા છે, કહેવાનુ તાત્પર્ય
 એ છે કે પદાર્થ વિષેનુ જ્ઞાન જેના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે—પદાર્થનુ જ્ઞાન કર-
 વવાણુ જે મદદરૂપ થાય છે તે ભાષા છે, શબ્દાર્થ વિષયક જ્ઞાન ભાષા દ્વારા
 થાય છે, તથા લોકવ્યવહાર પણ ભાષાથી જ ચાલે છે—(માણ્યતે ઇતિ માષા)
 જોલવામા આવે છે તે ભાષા છે, શબ્દ રૂપે પરિણમિત થયેલી તથા શબ્દ
 રૂપે બહાર વ્યાપ્ત જે દ્રવ્યસહિત છે તેનુ નામ ભાષા છે, આવે તેનો પદાર્થ

॥ अथ द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

षष्ठोद्देशके भाषाविचारः कृतस्तत्र भाषाविशुद्धेर्देवत्व भवतीति देवोद्देशक सप्तम प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिम सूत्रम् “कइविहाण” इत्यादि ।

मूलम्—कइविहाण भंते । देवा पन्नत्ता ? गोयमा । चउव्विहा देवा पन्नत्ता त जहा—भवणवइ वाणमंतर जोइस वेमाणिया कहि ण भते । भवणवासिणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता ? गोयमा । इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा—ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा णवर भवणा पन्नत्ता उववाएणं लोयस्त असखेज्ज भागे एव सव्व भाणियव्व जाव सिद्धगंडिया संमत्ता कप्पाण पइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव संटारणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देशो भाणियव्वो सव्वो ॥ सू० १ ॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त । देवाः प्रज्ञाः ? गौतम ! चतुर्विधा—देवाः

दूसरे शतक का सातवा उद्देशक प्रारभ

छठे उद्देशक में भाषाका विचार किया गया है । सो भाषा की विशुद्धि से जीव को देवत्व की प्राप्ति होती है, इस अभिप्राय से देव सबधी विषय कहने के लिये यह सातवा देवोद्देशक प्रारभ किया गया है । इस सबध को लेकर प्रारभ किये गये इस सातवें उद्देशक का यह पहिला सूत्र है—(कइविहाण भते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाण भते । देवा पणत्ता) हे भदन्त ! देव कितने प्रकार के कहे हैं (गोयमा ! चउव्विहा देवा पन्नत्ता) हे गौतम ! देव

॥ षीज्ज शतकना सातमा उद्देशकनो प्रारभ ॥

छठ्ठा उद्देशकभा भाषाणे विचार करवाभा आव्यो छे भाषानी विशुद्धिथी ज्वने देवत्वनी प्राप्ति थाय छे छठ्ठा उद्देशक साथे सातमा उद्देशकनो ते प्रकारनो सबध छे तेथी देव सबधी विषयनु निरूपण करवाने भाटे आ देवोद्देशकनो प्रारभ उथी छे तेनु पडेलु सूत्र आ प्रभाणु छे

“कइविहाण भते ।” इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाण भते । देवा पणत्ता ?) हे भदन्त ! देवा कितने प्रकारना कहे छे ! (गोयमा ! चउव्विहा देवा पणत्ता) हे गौतम ! देवाना भ १२१

અન્યસિદ્ધાન્તકારોં ને હસે આકાશ કા ગુણ (શબ્દગુણકં આકાશ) ને અનુસાર માના હૈ । તથા કિ જૈનશાસ્ત્રકારોં ને ડસે પુદ્ગલ કી પર્યાય બાની હૈ । પુદ્ગલ કે અનેક ભેદ હૈં પર હસે આઠ યિનાગોં મેં શાસ્ત્રકારોંને બિભક્ત ક્રિયા હૈ ભાષાવર્ગણા ૧, મનોવર્ગણા ૨, શ્વાસોચ્છ્વાસવર્ગણા ૩, ઔદારિકવર્ગણા ૪, વૈક્રિયવર્ગણા ૫, આહારકવર્ગણા ૬, તૈજસવર્ગણા ૭ ઓર કાર્મણવર્ગણા ૮ । અક્ષરાત્મક ઓર અનક્ષરાત્મક ભાષા કે ભેદ સે ભાષા ડો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । ભાષા વસ્તુ કયા હૈ ? યહ કહાં સે, કૈસે ઉત્પન્ન હોતી હૈ ? હસકા આકાર કૈના હૈ ? યહ કિસ પ્રકાર સે ઘોલી જાતી હૈ ઇત્યાદિ સમસ્ત ઘાનો કા વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે ગ્યારહવેં ભાષા પદ મેં ક્રિયો ગયા હૈ । હસ ભાષાપદ મેં ડન સબ ચાર્તોં કો ઘત્તાને કે સાથ ૨ યહ ભી કહા ગયા હૈ કિ ભાષા કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈ । ભાષા કા આદિ કારણ કયા હૈ । ભાષા કી ઉત્પત્તિ કિ-સસે હોતી હૈ । ભાષા કા આહાર કિસ જૈસો હૈ । ભાષા કા અન્ત કહાં હૈ । ભાષા કે ઘોલને વાલે કોન હોતે હૈં ઓર કિતને હૈં । ભાષા નહીં ઘોલને વાલે કિતને ઓર કોન હૈં । ઇત્યાદિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

॥ ડૂસરે શતક કા છઠ્ઠો ઉદ્દેશા સમાપ્ત ॥

માનેલ છે ત્યારે જૈનસિદ્ધાન્તકારોં તેને પુદ્ગલની પર્યાય માને છે પુદ્ગલના અનેક ભેદ છે, પણ શાસ્ત્રકારોંએ તેને આઠ વિભાગમા વહેચી નાખેલ છે— (૧) ભાષાવર્ગણા (૨) મનોવર્ગણા, (૩) શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા, (૪) ઔદારિક વર્ગણા, (૫) વૈક્રિય વર્ગણા, (૬) આહારક વર્ગણા, (૭) તૈજસ વર્ગણા અને (૮) કાર્મણ વર્ગણા ભાષાના બે ભેદ કહ્યા છે—(૧) અક્ષરાત્મક અને (૨) અનક્ષરાત્મક ભાષા શુ છે ? તે કયાથી અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? તેનો આકાર કેવો છે ? તે કેવી રીતે ઘોલાય છે ? ઇત્યાદિ સમસ્ત ઘાળતોનો વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અગિયારમા (ભાષાપદ) કરવામા આવ્યો છે તે ભાષાપદમા આ બધી ઘાળતોનુ નિરૂપણ કર્યું છે, અને સાથે સાથે એ પણ કહ્યું છે કે ભાષા કેટલા પ્રકારની હોય છે, ભાષાનુ આદિ કારણ શુ છે, ભાષાની ઉત્પત્તિ કયાથી થાય છે, ભાષાનો આહાર શેના જેવો હોય છે, ભાષાનો અન્ત કયા છે, ભાષા ઘોલનાર કેણુ અને કેટલા છે, ભાષા નહીં ઘોલનારા કેણુ અને કેટલા છે, ઇત્યાદિ વિષયનુ તેમા નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે ॥સૂ૦૧॥

॥ બીજા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨—૬ ॥

॥ अथ द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पण्डोद्देशके भाषाविचारः कृतस्तत्र भाषाविशुद्धेर्देवत्व भवतीति देवोद्देशकः सप्तमः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायावत्स्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् “कइविहाण” इत्यादि ।

मूलम्—कइविहाणं भते । देवा पन्नत्ता ? गोयमा । चउव्विहा देवा पन्नत्ता त जहा—भवणवइ वाणमंतर जोइस वेमाणिया कहि ण भते । भवणवासिणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता ? गोयमा । इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा—ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा णवर भवणा पन्नत्ता उववाएणं लोयस्स असखेज्ज भागे एव सव्व भाणियव्व जाव सिद्धगंडिया संमत्तो कप्पाण पइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव संटारणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देशो भाणियव्वो सव्वो ॥ सू० ? ॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त । देवाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतुर्विधा—देवाः

दूसरे शतक का सातवा उद्देशक प्रारभ

छठे उद्देशक में भाषाका विचार किया गया है । सो भाषा की विशुद्धि से जीव को देवत्व की प्राप्ति होती है, इस अभिप्राय से देव सबधी विषय कहने के लिये यह सातवा देवोद्देशक प्रारभ किया गया है । इस सबध को लेकर प्रारभ किये गये इस सातवें उद्देशक का यह पहिला सूत्र है—(कइविहाण भते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाण भते । देवा पणत्ता) हे भदन्त ! देव कितने प्रकार के कहे हैं (गोयमा ! चउव्विहा देवा पणत्ता) हे गौतम ! देव

॥ भीष्म शतकना सातवा उद्देशकनो प्रारभ ॥

छठा उद्देशक भाषाभाषा विचार उरवाना आये छे भाषानी विशुद्धिथी एवने देवत्वनी प्राप्ति थाय छे छुा उद्देशक साथे भातमा उद्देशकनो ते प्रकारनो सबध छे तेथी देव सबधी विषयनु निरूपण उरवाने भाटे आ देवोद्देशकनो प्राणल उर्थे छे तेनु पडेत्तु सूत्र आ प्रभाए छे

“कइविहाण भते !” इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाण भते ! देवा पणत्ता ?) हे भदन्त ! देवा कितना प्रकारना कहे छे ! (गोयमा ! चउव्विहा देवा पणत्ता) हे गौतम ! देवाना

प्रज्ञप्ताः तद्वयथा भवनपति-वानव्यतर-ज्योतिष्क-वैमानिका, कुत्र खलु भदन्त । भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, गौतम । अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या यथास्थानपदे देवाना उक्तव्यता सा भणितव्या नर भवनानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असख्येयभागे एव सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता इत्यानां प्रतिष्ठान वाहल्योच्चत्वम् एव सस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्वं ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं। (तजहा) देवों के वे चार प्रकार ये हैं- (भवनवह-वाणमतर-जोइस-वेमाणिया) भवनपति, वाणव्यतर, ज्योतिष्क और वैमानिक। (कहिण भते ! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! भवनवासी देवों के स्थान कहा कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुदवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो वहा जैसा जान लेना चाहिये। (णवर) विशेषता यह है कि वहां स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहा (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं। ऐसा कहना यही विशेषता (णवर) पदसे समझना चाहिये। (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) इनका उपपात लोक के असख्यातवें भाग में होता है। इस तरह सब कहना चाहिये। (जाव सिद्धिगण्डिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगण्डिका पूर्ण कह लेनी चाहिये। (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभि-

चार प्रकार कहा छे (तजहा) ते प्रजारे आ प्रभाण्णे छे- (भवणइ, वाणमतर, जोइस, वेमाणिया) (१) भवनपति, (२) वानव्यन्तर, (३) ज्योतिष्क अने (४) वैमानिक (कहिण भते ! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता ?) हे भदन्त ! भवनवासी देवाना स्थान क्या आवेला छे ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुदवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) आ रत्नप्रभा पृथिवी नीचे भवनवासी देवाना स्थान कहेला छे, इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापनासूत्रना (स्थानपद) भा कहेला प्रभाण्णे समस्त वेदु (णवर) विशेषता अे छे के (भवणा पन्नत्ता) भवना कहेवामा आव्हे छे (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) तेभना उपपात लोकना असख्यातभा लागभा थाय छे आ प्रभाण्णे अधु कहेवु नेधवे (जाव सिद्धिगण्डिया सम्मत्ता) पूर्ण सिद्धिगण्डिका पर्थत समस्त कथन थवु नेधवे (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देशो

टीका—देवानाम् प्रकारभेद वक्तुमाह—‘कइविहाण’ इत्यादि ।

“कइ विहाण भते देवा पन्नत्ता” कतिविधाः खलु भदन्त ! देवा प्रज्ञप्ताः ‘कइ ण’ कति खलु देवाः जात्यपेक्षया इदं ज्ञातव्यं कतिविधाः देवा इत्यर्थः भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘चउव्विहा देवा पन्नत्ता’ चतुर्विधा देवाः प्रज्ञप्ताः चतुः प्रकारा इत्यर्थः के चत्वारो देवास्तत्राह—‘त जहा’ तद् यथा—‘भवणवइ-वाणमतरजोइसवेमाणिया’ भवनपति-वानव्यतर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः भवनप-त्यादिभेदेन चतुर्विधा देवाः ऋयिता इति ‘कहि ण भते’ कुत्र खलु भदन्त ! ‘भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता’ भवनवासिना देवाना स्थानानि प्रज्ञप्तानि हे भदन्त ! भवनवासिना देवाना स्थान कुत्र विद्यते इति भावः भगवानाह—‘गोयमा’

गमे जाव वेमाणिउद्देशो भाणियव्वो सव्वो) कल्पो का प्रतिष्ठान मोटाई, ऊँचाई, और आकार यह सब जीवाभिगमसूत्र में कहे गये वैमानिक उद्देशक की तरह जान लेना चाहिये ।

टीकार्य—देवों के प्रकार भेद को कहने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक कथन किया जाता है—(कइविहाण भते) इत्यादि । (कइविहाण भते! देवा पणत्ता) हे भदन्त ! देव कितने प्रकारके होते हैं ? इस प्रकार प्रभु से गौतम ने देवों के भेदों को जानने के लिये यह प्रश्न किया—तत्र इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम ! (देवा चउव्विहा पन्नत्ता) देव चार प्रकार के होते हैं । (त जहा) जैसे—(भवण वइ वाणमतर जोइसवेमाणिया) भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक (कहि ण भते) भवनवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भद-न्त ! भवनवासी देवों के स्थान कहां पर है ? (गोयमा!) हे गौतम !

भाणियव्वो सव्वो) कल्पो (देवलोका) ना स्थान, विन्तार, उँचाई अने आकार-र, अथे अथा विषे उवालिगभसूत्रमा उडेला वैमानिक उद्देशक प्रमाणे अ समञ्जसा

टीकार्य—देवाना प्रकारनु निउपणु करवाने भाटे प्रश्नोत्तर पूर्वक कथन करवाभा आवेल छे—“कइविहाण भते” इत्यादि “कइविहाण भते! देवा पणत्ता ?” गौतम स्वामी पूछे छे—हे भदन्त ! देवाना डेटला प्रकार उछा छे ? त्थारे लगवान भडावीर जवाण आवे छे—“गोयमा ।” हे गौतम ! “देवा चउव्विहा पन्नत्ता” देवा चार प्रकारना होथ छे (त जहा) ते चार प्रकारा नीथे प्रमाणे छे—“भवणवइ, वाणमतर, जोइस, वेमाणिया” भवनपति, वान-व्यन्तर, ज्योतिष्क अने वैमानिक—“कहि ण भते ! भवनवासीण देवाण ठाणा पणत्ता ?” हे भदन्त ! भवनवासी देवाना स्थान कथा छे ? “गोयमा !”

प्रज्ञप्ताः तद्वयथा भवनपति-मानव्यतर-ज्योतिष्क-वैमानिफा, कुत्र खलु भदन्त । भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, गौतम । अस्या' रत्नप्रभाया' पृथिव्या यथास्थानपदे देवाना वक्तव्यता सा भणितव्या नरर भानानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असख्येयभागे एव सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता इत्यानां प्रतिष्ठान वाहल्योच्चत्तम् एव सस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्व ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं । (तजहा) देवो के वे चार प्रकार ये हैं- (भवणवह-वाणमतर-जोइस-वैमाणिया) भवनपति, वाणव्यतर, ज्योतिष्क और वैमानिक । (कहिण भते ! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! भवनवासी देवो के स्थान कहा कहे गये है ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवो के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो वहा जैसा जान लेना चाहिये । (णवर) विशेषता यह है कि बहा स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहा (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं। ऐसा कहना यही विशेषता (णवर) पदसे समझना चाहिये । (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) इनका उपपात लोक के असख्यातवें भाग में होता है । इस तरह सब कहना चाहिये । (जाव सिद्धिगडिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगडिका पूर्ण कह लेनी चाहिये । (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभि-

चार प्रकार कहा छे (तजहा) ते प्रकारे आ प्रभाए छे-(भवणइ, वाणमतर, जोइस, वैमाणिया) (१) भवनपति, (२) मानव्यन्तर, (३) ज्योतिष्क अने (४) वैमानिक (कहिण भते ! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता ?) छे भदन्त ! भवनवासी देवोना स्थान कहा आवेला छे ? (गोयमा) छे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) आ रत्नप्रभा पृथिविनी नीचे भवनवासी देवोना स्थान कहेला छे, इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापनासूत्रना (स्थानपद) भा कहा प्रभाए समल्लोके (णवरं) विशेषता अे छे ते (भवणा पन्नत्ता) भवनो कहेवामा आव्ये छे (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) तेभना उपपात लोकना असख्यातभा लागभा थाय छे आ प्रभाए अथु कहेवुं नेधअे (जाव सिद्धिगडिया सम्मत्ता) पूरुं सिद्धिगडिका पर्यंत समस्त कथन थवुं नेधअे (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभिगमे जाव वैमाणिउद्देशो

टीका—देवानाम् प्रकारभेद वक्तुमाह—‘कइविहाण’ इत्यादि ।

“कइ विहाण भते देवा पन्नत्ता” कतिविधाः खलु भदन्त ! देवा प्रज्ञप्ताः ‘कइ ण’ कति खलु देवाः जात्यपेक्षया इदं ज्ञातव्यं कतिविधाः देवा इत्यर्थः भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘चउव्विहा देवा पन्नत्ता’ चतुर्विधा देवाः प्रज्ञप्ताः चतुः प्रकारा इत्यर्थः के चत्वारो देवास्तानाह—‘त जहा’ तद् यथा—‘भवणवइ-वाणमतरजोइसवेमाणिया’ भवनपति-वानव्यतर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः भवनपत्यादिभेदेन चतुर्विधा देवाः ऋयिता इति ‘कहि ण भते’ कुत्र खलु भदन्त ! ‘भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता’ भवनवासिना देवाना स्थानानि प्रज्ञप्तानि हे भदन्त ! भवनवासिना देवाना स्थान कुत्र विद्यते इति भावः। भगवानाह—‘गोयमा’

गमे जाव वेमाणिउद्देशो भाणियव्वो सव्वो) कल्पों का प्रतिष्ठान मोटाई, ऊँचाई, और आकार यह सब जीवाभिगमसूत्र में कहे गये वैमानिक उद्देशक की तरह जान लेना चाहिये ।

टीकार्थ—देवों के प्रकार भेद को कहने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक कथन किया जाता है—(कइविहाणं भते) इत्यादि। (कइविहाण भते! देवा पणत्ता) हे भदन्त ! देव कितने प्रकारके होते हैं ? इस प्रकार प्रभु से गौतम ने देवों के भेदों को जानने के लिये यह प्रश्न किया—तब इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम ! (देवा चउव्विहा पन्नत्ता) देव चार प्रकार के होते हैं। (त जहा) जैसे—(भवण वइ वाणमतर जोइसवेमाणिया) भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक (कहि ण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! भवनवासी देवों के स्थान कहां पर है ? (गोयमा!) हे गौतम !

भाणियव्वो सव्वो) उक्तयो (देवलोका) ना स्थान, विस्तार, उचाई अने आकार, अने अथा विषे अवालिगमसूत्रमा उल्लेखा वैमानिक उद्देशक प्रमाणे अ समञ्जसा

टीकार्थ—देवाना प्रकारानु निरूपणु करवाने भाटे प्रश्नोत्तर पूर्वक उच्यते करवामा आवेल्ले अ—“कइविहाण भते” इत्यादि ‘कइविहाण भते! देवा पणत्ता?’ गौतम स्वामी पूछे अ—हे भदन्त ! देवाना उल्लेखा प्रकार उल्लेखा अ-त्यारे भगवान भडापीर अवाण आपे अ—“गोयमा !” हे गौतम ! “देवा चउव्विहा पन्नत्ता” देवा चार प्रकारना उल्लेखा अ (त जहा) ते चार प्रकारे नीचे प्रमाणे अ—“भवणवइ, वाणमतर, जोइस, वेमाणिया” भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क अने वैमानिक—“कहि ण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पणत्ता?” हे भदन्त ! भवनवासी देवाना स्थान क्या अ “गोयमा !”

प्रज्ञप्ताः तद्वयथा भवनपति-वानव्यतर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः, कुप्र खलु भदन्त । भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, गौतम । अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या यथास्थानपदे देवानां उक्तव्यता सा भणितव्या नर भवनानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असख्येयभागे एव सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता इत्यानां प्रतिष्ठान वाहल्योच्चत्वं एव सस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्वं ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं । (तजहा) देवो के वे चार प्रकार ये हैं- (भवणवह-वाणमतर-जोइस-वेमाणिया) भवनपति, वाणव्यतर, ज्योतिष्क और वैमानिक । (कहिण भते ! भवनवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! भवनवासी देवो के स्थान कहा कहे गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुदवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो वहा जैसा जान लेना चाहिये । (णवर) विशेषता यह है कि वहा स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहा (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं । ऐसा कहना यही विशेषता (णवर) पदसे समझना चाहिये । (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) इनका उपपात लोक के असख्यातवें भाग में होता है । इस तरह सब कहना चाहिये । (जाव सिद्धिगण्डिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगण्डिका पूर्ण कह लेनी चाहिये । (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभि-

चार प्रकार कहा छे (तजहा) ते प्रकारे आ प्रभाए छे- (भवणइ, वाणमतर, जोइस, वेमाणिया) (१) भवनपति, (२) वानव्यन्तर, (३) ज्योतिष्क अने (४) वैमानिक (कहिण भते ! भवनवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता ?) हे भदन्त ! भवनवासी देवाना स्थान क्या आवेला छे ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुदवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भणियव्वा) आ रत्नप्रभा पृथिवी नीचे भवनवासी देवाना स्थान उडेला छे, इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापनासूत्रना (स्थानपद) मा कहा प्रभाए समस्त लेबु (णवर) विशेषता ये छे उ (भवणा पन्नत्ता) भवनो कडेवामा आवेला छे (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) तेभना उपपात लोकना असख्यातमा भागमा थाय छे आ प्रभाए अथु कडेवु लेधये (जाव सिद्धिगण्डिया सम्मत्ता) पूरु सिद्धिगण्डिका पथ त समस्त कथन थु लेधये (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देशो

सिना देवानाम् सप्तभवनकोट्यः द्वासप्ततिश्च भवनावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् इति च्छाया । अशीतिसहस्रोत्तरलक्षयोजनपरिमितस्थूलाया रत्नप्रभापृथिव्या उपरितले सहस्रयोजनमग्राह्य ॥

एकसहस्रयोजन परित्यज्य मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितस्थले भवनवासिदेवानाम् द्वासप्ततिलक्षोरत्तसप्तकोटिपरिमितभवनानि सन्तीति शास्त्रे प्रतिपादनात् इति प्रज्ञापनासूत्रस्याशयः । तस्मिन्नेव प्रज्ञापनासूत्रप्रकरणे विद्यमान विशेष-विशेषरूपेण कथयति 'उपवाएण' इत्यादि 'उववाएण लोयस्स असखेज्जभागे' उपपातेन लोकस्यासख्येयभागे लोकस्यासख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते भवनवासिनो देवा इति । 'एव सव्व भाणियव्व' एव सर्वं भणितव्यम् एवम् उक्तप्रकारेणान्यदपि भणितव्यम् तदित्थम् 'समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे' समुद्घातेन लोकस्यासख्येयभागे मरणान्तिरुसमुद्घातवर्त्तिनो भवनपतयो लोकस्यासख्येयभागे एव वर्त्तन्ते ॥ तथा 'सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइ

परिमित क्षेत्र मे भवनवासी देवो के सात करोड़ बहत्तर लाख भवन हैं । तात्पर्य-कहने का यह है कि एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजनको छोड़कर और नीचे के एक हजार योजन को छोड़कर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन परिमित स्थान में भवनवासी देवो के पूर्वोक्त भवन हे । ऐसा प्रज्ञापनासूत्र में कहा है । उसी प्रज्ञापना सूत्र में विद्यमान विशेष अर्थ को विशेषतापूर्वक सूत्रकार बताने के निमित्त कहते हैं- (उववाएण इत्यादि-उपशत की अपेक्षा भवनवासी देव लोक के असख्यातवें भाग में रहते हैं । (एव सव्व भाणियव्व) इसी प्रकार से और भी कहलेना चाहिये-वह इस प्रकार से है- (समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइभागे) मारणान्तिक समुद्घात में रहे हुए भवनपति देवलोक के असख्यातवें भाग में ही रहते हैं तथा (सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे) स्व-

तेर ऊपर योजन प्रमाण ला । भा भवनपति देवाना सात करोड ओतेर लाख भवन छे, ओम प्रज्ञापना सूत्रमा उडेलु छे ओव प्रज्ञापना सूत्रमा प्रउट कर वामा आवेल विशेष अर्थने विशेषतापूर्वक गतावधाने माटे सूत्रकार उडे छे "उववाएण" इत्यादि-उपशतनी अपेक्षाये भवनवासी देवो देवलोकना असख्यातमा लागना रहे छे "एव सव्व भाणियव्व" ओव प्रमाणे पीलु पल्लु सभस्त धन करवु नेधये, जे आ प्रमाणे छे- "समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे" मारणान्तिक समुद्घातमा रहेला भवनपति देवो देवलोकना असख्यातमा लागना व रहे छे, तथा "सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे"

इत्यादि 'गोयमा हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए ' अस्या रत्नप्रभाया पृथिव्याः 'जहा ठाणपदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा' यथा स्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या 'जहा ठाणपदे' इति यथा यत्प्रकारा यादृशी प्रज्ञापना-सूत्रस्य द्वितीयस्थाननामरूपदे देवाना वक्तव्यता कथिता सति तथा प्रकारा तादृशी वक्तव्यता इहापि भणितव्या तत्रत्यदेववक्तव्यता चैवम् ' इमीसे रयणप्प-भाए पुढवीए असीसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं एग जोयण सहस्स ओगाहेत्ता हेत्ता चेग जोयणसहस्स वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरसहस्सुत्तरे-जोयणसयसहस्से एत्थण भरणवासीण देवाण सत्तभरणकोडिओ वापत्तरिं च भवणावाससयसहस्सा भवतीति मक्खाय ' इत्यादि, अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या-अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रगाहल्याया उपरि एक योजनसहस्रमवगाढ अधश्चैक योजनसहस्र वर्जयित्वा मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रे अत्र भवनवा

(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान हैं-इसी घात को स्पष्ट करने के लिये जहाठाण-पदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) प्रज्ञापना सूत्र के (स्थान) नामक द्वितीय पद मे जिस प्रकार से देवों की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से वह यहा कहनी चाहिये-वर्हा पर देवों की वक्तव्यता इस प्रकार से है-(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीसहस्स उत्तरजोय-णसयसहस्स वाहल्लाए उवरिं एग जोयणसहस्स ओगाहेत्ता हेत्ताचेग जोयणसहस्स वज्जेत्ता मज्झे अट्टहत्तरसहस्सुत्तरे जोयणसयसहस्से) इत्यादि) इस रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक अस्सी हजार योजन की है । इसमे एक हजार ऊपरके और एक हजार नीचे के योजन परिमित भाग को छोड़कर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन

હે ગૌતમ ! “इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए” आ रत्नप्रभा पृथिवीनी नीचे लव-नपति देवाना स्थान छे, आ वातने स्पष्ट करवाने भाटे “ जहा ठाणपदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा ” ओम कडेवाभा आओ छे के प्रज्ञापना सूत्रानापीण (स्थानपद) भा ओ प्रमाणे देवानु उथन करवभा आओ छे ते प्रमाणे आही ते उथन थवु ओध ओ (स्थानपद) भा देवा विषे आ प्रमाणे वक्तव्यता छे

“ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए आसीसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्स वाह-ल्लाए उवरिं एग जोयणसहस्स ओगाहेत्ता हेत्ताचेग जोयणसहस्स वज्जेत्ता मज्झेअट्ट-हत्तर सहस्सुत्तरे जोयणसहस्से ” इत्यादि आ रत्नप्रभा पृथिवीनी उचाई ओक लाख ओ सी डेकर योजननी छे तेमाने उपरनेओक डेकर योजन प्रमाणे आने नीचेने ओक डेकर योजन प्रमाणे लाग छोडीने आडीने ओक लाख अडेओ

सिना देवानाम् सप्तभवनकोटयः द्वासप्ततिश्च भवनायासशतमहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् इति च्छाया । अशीतिसहस्रोत्तरलक्षयोजनपरिमितस्थूलाया रत्नप्रभापृथिव्या उपरितले सहस्रयोजनमग्राह ॥

एकसहस्रयोजन परित्यज्य मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितस्थले भवनवासिदेवानाम् द्वासप्ततिलक्षोरत्तसप्तकोटिपरिमितभवनानि सन्तीति शास्त्रे प्रतिपादनात् इति प्रज्ञापनासूत्रस्याशयः । तस्मिन्नेव प्रज्ञापनासूत्रप्रकरणे विद्यमान विशेष-विशेषरूपेण कथयति 'उत्राएण' इत्यादि 'उत्राएण लोयस्स असखेज्जभागे' उपपातेन लोहस्यासख्येयभागे लोहस्यासख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते भवनवासिनो देवा इति । 'एव सव्व भाणियव्व' एव सर्वं भणितव्यम् एवम् उक्तप्रकारेणान्यदपि भणितव्यम् तदित्यम् 'समुग्धाएण लोयस्स असखेज्जभागे' समुद्घातेन लोहस्यासख्येयभागे मरणान्तिरुसमुद्घातवर्त्तिनो भवनपतयो लोहस्यासख्येयभागे एव वर्त्तन्ते ॥ तथा 'सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइ

परिमित क्षेत्र मे भवनवासी देवों के सात करोड वहत्तर लाख भवन हैं । तात्पर्य-कहने का यह है कि एक लाख अस्ती हजार योजन की मोटी रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजनको छोडकर और नीचे के एक हजार योजन को छोडकर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन परिमित स्थान में भवनवासी देवों के पूर्वोक्त भवन हे । ऐसा प्रज्ञापनासूत्र में कहा है । उसी प्रज्ञापना सूत्र में विद्यमान विशेष अर्थ को विशेषतापूर्वक सूत्रकार बताने के निमित्त कहते हैं- (उत्राएण इत्यादि-उपगत को अपेक्षा भवनवासी देव लोक के असख्यातवें भाग में रहते हैं । (एव सव्व भाणियव्व) इसी प्रकार से और भी कहलेना चाहिये-वह इस प्रकार से है- (समुग्धाएण लोयस्स असखेज्जइभागे) मरणान्तिरु समुद्घात में रहे हुए भवनपति देवलोक के असख्यातवें भाग में ही रहते हैं तथा (सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे) स्व-

तेर उत्तर योजन प्रमाणे वा । मा भवनपति देवाना सात करोड गोतेर लाख भवन छे, ओम् प्रज्ञापना सूत्रमा कहेलु छे ओम् प्रज्ञापना सूत्रमा प्रउट कर वामा आवेल विशेष अर्थने विशेषतापूर्वक जतावपाने माटे सूत्रकार' उडे छे "उत्राएण" इत्यादि-उपपातनी अपेक्षाओ भवनवासी देवो देवलोडना अस-भ्यातमा लागना रडे छे "एव सव्व भाणियव्व" ओम् प्रमाणे पील्लु पल्लु सभस्त कथन उरु लोडओ, ओ आ प्रमाणे छे- "समुग्धाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे" मरणान्तिरु समुद्घातमा रडेला भवनपति देवो देवलोडना अस-भ्यातमा लागमा न रडे छे, तथा "सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे"

भागे ' स्वस्थानेन षोडश्यामुख्ये भागे स्थानस्योक्तभवनपतिभवनावात्
द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकास्यासरयेयभागे विद्यमानस्वात् ।
एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिक उक्तव्यम् एव तेषामेवासुरकुमाराणा दक्षि-
णात्यानाम् औदीच्याना च एव नागकुमारादिभवनपतीना भवनविषये विचारः
करणीयः । एव यथोचित्येन व्यतराणामपि भवनादीनि वाच्यानि । एवमेव ज्यो-
तिष्काणा वैमानिकाना च स्थानादीनि उक्तव्यानि-अथ क्रियत्पर्यन्त स्थानादि-
कानि उक्तव्यानि ? तत्राह- 'जाव सिद्धिगडिया समत्ता' यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता
सिद्धिगण्डिका सिद्धिस्थानप्रतिपादनपरक प्रकरण समाप्यते तावत्पर्यन्त उक्तव्यम्.

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड यहत्तर लाख अपने भवना
वासो की अपेक्षा से ये लोक के असख्यातवें भाग रहते हैं, क्योंकि
उनके ये भवनावास लोक के असख्यातवें भाग में विद्यमान हैं । इसी
तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर
समझना चाहिये । दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में
और नागकुमार आदिकोंके भवनो के विषय में भी ऐसा ही विचार
कर लेना चाहिये । इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरो के, ज्योतिष्कों
के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये । यह
सब कथन कहातरु जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगडिया
समत्ता) यह सूत्र कहा गया है- इससे यह प्रकट किया गया है कि
चारो प्रकार के देवों के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगडिका की
समाप्ति तरु जानना चाहिये । सिद्धिगडिका यह सिद्धिस्थानके स्वरुप का

(स्वस्थानकी अपेक्षासे आम समञ्जु तेमना पूर्वोक्त सात करोड जोतेर लाख
भवनावासोनी अपेक्षासे तेजो लोकना असख्यातमा लागमा रहे छे, कारण
के तेमना ते भवनावास लोकना असख्यातमा लागमा विद्यमान छे ज्यो
रीते असुरकुमारना विषयमा तेमना स्थान आदिना विषयमा पञ्च समञ्जु
दक्षिणना तथा उत्तरना असुरकुमारोना भवनोना विषयमा अने नागकुमार
आदिकोना भवनोना विषयमा पञ्च ज्योत्सु समञ्जु लेवु ज्योत्सु प्रमाणे योग्य
रीते व्यन्तरोना, ज्योतिष्कोना अने वैमानिक देवोना स्थान आदिने पञ्च सम-
ञ्जु ज्योत्सु आ समञ्जु कथन ते सूत्रमा क्या सुधी अडण्ड उरवु ज्योत्सु,
ते समञ्जुववने म प्रकटरना देवोना, " जाव सिद्धिगडिया समत्ता " ज्योत्सु के आदे
पर्यन्त अडण्ड अस्त कथन (सिद्धि गडिकाकी समाप्ति
पु प्रतिपादन करनार ज्योत्सु

सत्प्रकरणमित्यम् 'कहिण भते सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धाना स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? इह देवस्थानाधिकारे यत् सिद्धगण्डिकायाः कथनं कृतम् तत्र स्थानाधिकारपञ्चात् रुधितमिति विज्ञेयम् । तथा जीवाभिगम सूत्रप्रकरणमपि अत्र वक्तव्यम् तथाहि 'कप्पाण पइट्ठाण' कल्पानां प्रतिष्ठानं कल्पविमानानामाधारो वक्तव्य इत्यर्थः । स चैवम् 'सोहम्मीमाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाण पुढवी किं पइट्ठिया पणत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया पणत्ता" इत्यादि, सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयो विमानं पृथिवी किंप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! घनोदधि प्र-

प्रतिपादन करने वाला एक प्रकरण है सो जहा तक यह समाप्त हुआ है वहां तब चारों प्रकार के देवों के भवन आदिकों के विचार समझ लेना चाहिये, वह प्रकरण इस प्रकार से है—(कहि ण भते ! सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! सिद्धों के स्थान कहां कहे गये हे ? इत्यादि । यहा देवस्थान के अधिकार में जो सिद्धगण्डिका को कथन किया गया है वह स्थानाधिकार के बल से किया गया है । तथा जीवाभिगमसूत्र का प्रकरण भी यहा कह लेना चाहिये जैसे (कप्पाणपइट्ठाण) कल्पविमानो का आधार कहना चाहिये, वह आधार विषयक कथन इस प्रकार से है—(सोहम्मीमाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइट्ठिया पणत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया) इत्यादि, सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की पृथिवी किसके आधारपर है ? उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! वह पृथिवी घनोदधिवातवलय के आधार पर है । इत्यादि । कहा भी है—

छे, तेनु नाम (सिद्धिगण्डिका) छे, ते सिद्धिगण्डिकानीं सभासिं थाय त्या सुधीमा आरे प्रकारेणा देवानां भवन आदि विषयनु निरूपणु करवामा आण्यु छे ते प्रकरणु आ प्रमाणु छे—“कहिण भते ! सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता ?” छे लद त ! सिद्धोना स्थान कथा छे । छ'त्यादि अही देवस्थाननु निरूपणु करती पथते ने सिद्धगण्डिकानु कथन करवामा आण्यु छे ते स्थाननु वक्तव्य आलतु डोवाथी करवामा आवेल छे तथा लुवालिगमसूत्रनु प्रकरणु अही उही देवु जेधजे-जेम के कप्पाणपइट्ठाण ” कल्पविमानो (देवलोकना विमानो आधार कडेवो जेधजे, ते आधार विषयक कथन आ प्रमाणु छे—“सोहम्मीमाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइट्ठिया पणत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया, ” छ'त्यादि प्रश्न-छे लदन्त ! सौधर्म' अने ईशान कल्पमा विमानोनी पृथ्वी केना आधार पर छे ? ” उत्तर—“छे गौतम ! ते पृथ्वी घनोदधिवात-वलयना आधार पर छे ” कहु पणु छे-

भागे ' स्वस्थानेन लोकरूपासखयेये भागे स्वस्थानस्योक्तभवनपतिभवनवासात्
द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकरूपासखयेयभागे त्रियमान्स्वान् ।
एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिक उक्तव्यम् एव तेषामेवासुरकुमाराणा दक्षि-
णात्यानाम् औदीच्यानां च एव नागकुमारादिभवनपतीना भवनविषये विचारः
करणीयः । एव यथोचित्येन व्यतराणामपि भवनादीनि वाच्यानि । एवमेव ज्यो-
तिष्काणा वैमानिकाना च स्थानादीनि उक्तव्यानि-अथ क्रियत्पर्यन्त स्थानादि-
कानि उक्तव्यानि ? तत्राह- 'जाव सिद्धिगडिया समत्ता' यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता
सिद्धिगण्डिका सिद्धस्थानप्रतिपादनपरक प्रकरण समाप्यते तात्पर्यन्त उक्तव्यम्.

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड यहत्तर लाख अपने भवना
वासो की अपेक्षा से ये लोक के असख्यानवे भाग रहते हैं, क्योंकि
उनके ये भवनावास लोक के असख्यानवे भाग में विद्यमान हैं । इसी
तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर
समझना चाहिये । दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में
और नागकुमार आदिकोंके भवनो के विषय में भी ऐसा ही विचार
कर लेना चाहिये । इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरो के, ज्योतिष्कों
के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये । यह
सब कथन कहातरु जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगडिया
समत्ता) यह सूत्र कहा गया है- इससे यह प्रकट किया गया है कि
चारो प्रकार के देवों के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगडिका की
समाप्ति तरु जानना चाहिये । सिद्धिगडिका यह सिद्धिस्थानके स्वरूप का

स्वस्थानकी अपेक्षासे आम समज्जु तेमना पूर्वोक्त सात करोड जोतेर बाप
भवनावासोनी अपेक्षासे तेजो लोकना असख्यातमा लागमा रहे छे, कारण
के तेमना ते भवनावास लोकना असख्यातमा लागमा विद्यमान छे ओ
रीते असुरकुमारना विषयमा तेमना स्थान आदिना विषयमा पण समज्जु
दक्षिणना तथा उत्तरना असुरकुमारोना भवनोना विषयमा अने नागकुमार
आदिकोना भवनोना विषयमा पण ओम न समल लेवु, ओम प्रमाणे योग्य
रीते व्यन्तरोना, ज्योतिष्कोना अने वैमानिक देवोना स्थान आदिने पण सम-
ज्जु ओम ओम आ समस्त कथन ते सूत्रमा ज्या सुधी अडणु उरवु ओमके,
ते समज्जुवपाने भाटे कहु छेके " जाव सिद्धिगडिया समत्ता " ओठले के थारे
प्रकरणना देवोना । स्थान आदिनु समस्त कथन (सिद्धि गडिजानी समाप्ति
पर्यंत अडणु उरवु सिद्धि स्थानना स्वइयतु प्रतिपादन करनार ओक प्रकरण

शतानि, आह च—

“सत्तावीस सयाइ आइमरूपेसु पुढवि वाहल्ल ।

“एकैकहाणि से से, दुदुगेय दुगे चउक्केया ॥”

सप्तविंशतिशतानि आदिमरूपयोः पृथिवीवाहल्यम् ॥

एकैकहानिशेषे द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥

त्रैवेयरूपेषु विमानानां द्वाविंशति योजनशतानि विमानानां वाहल्यं विद्यते अनुत्तरकल्पेषु विमानानां वाहल्यमेकविंशतियोजनशतानि ज्ञातव्यानि, एव कल्पविमानानामुच्चत्वमपि वक्तव्यम् तच्चैवम् ‘सोहम्मीसाणेषु ण भते कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण पन्नत्ता ? गोयमा ! पचजोयणसयाइ” सौधर्मेशानयोः खलु

(सत्तावीससयाइ आइमरूपेसु पुढवि वाहल्ल ।

एकैकहानि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्केय ॥ १ ॥)

आदि के कल्पों में पृथिवी की मोटाई सत्तावीस सौ योजन की है । अवशिष्ट कल्पों में से दो कल्पों में, और चार कल्पों में क्रमशः एक एक सौ योजन कम करने से अन्तिम चारहवें देवलोक की मोटाई (२३०० तेवीससौ) योजन की होती है । तथा बाईससौ २२०० योजन की मोटाई नवत्रैवेयक विमानों में कही गई है । अनुत्तर विमानों में २१०० इक्कीससौ योजन की मोटाई कही गई है । कल्प विमानों की अर्थात् चारहदेवलोकों की ऊँचाई भी कहनी चाहिये, जो इस प्रकार से है—

(सोहम्मीसाणेषु ण भते कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण

लोकमा विमानं पृथ्वीनी लडाई २७०० (ये डलर सात सौ) योजननी छे

“सत्तावीससयाइ आइमरूपेसु पुढविवाहल्ल ।

एकैकहानि सेसु दु दुगेय दुगे चउक्के य ॥ १ ॥”

पडेल्ला ये डलपोमा पृथ्वीनी लडाई २७०० योजननी छे तयार पडीना दरेक ये डल्पमा अेक अेड डलर योजन आछा करवाथी अने छेडला थारमा ? डलर योजन आछा उरवाथी छेडला (भारमा) डल्पनी पृथ्वीनी लडाई २००० योजन प्रमाण छे कडेवानु तात्पर्य अे छे के पडेल्ला ये देवलोकनी विमानपृथ्वीनी लडाई २७०० योजन, त्रील अने चोथानी २६०० योजन, पाचमा अने छड्डानी २५०० योजन, सातमा अने आठमाणी २४०० योजन अने नवमा, दसमा, अगियारमा अने ? भारमाणी २२०० योजन छे तथा नव त्रैवेयक विमान पृथ्वीनी लडाई पणु २२०० योजननी कडी छे अनुत्तर विमानोमा ते लडाई २१०० योजननी कडी छे कल्पविमानोनी (देवलोकना विमानोनी) अेटले के भार देवलोकानी लडाई पणु कडेवी लोधअे ने आ प्रमाणे छे

“सोहम्मीसाणेषु ण भते ! कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण पन्नत्ता ?”

तिष्ठिता प्रज्ञप्ता इत्यादि, अन्यदपि आह—“घणउदहि पइहाणामुरभवणाहुति दोसु कप्पेसु तिसु वा उपइहाणा तदुभयसु पइट्टिया तिसुय तेण पर उवरिमगा आगासतरपइट्टिया सव्वे ति” घनोदधिमतिष्ठितानि सुरभवनानि भवन्ति द्वयोः कल्पयोः त्रिषु वातप्रतिष्ठितानि तदु भयपतिष्ठितानि त्रिषु च तेन परिमळानि आकाशान्तरप्रतिष्ठितानि सर्वाणि इति एव बाहल्लेत्तिविमानपृथिव्या पिण्डो वक्तव्यः स च एवम् “सोहम्मिसाणेसु ण भते कप्पेसु विमाण पुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता. गोयमा सत्तावीस जोयणमयाइ” इत्यादि, सौधर्मेशानयो खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानपृथिवीक्रियती बाहल्लेन प्रज्ञप्ता ? गौतम ! सप्तविंशतियोजन-

(घणउदहि पइहाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु ।

तिसु वाउपइहाणा तदुभय सुपइट्टिया तिसु य ॥ १ ॥

तेणपर उवरिमगा, आगासतरपइट्टिया सव्वे ॥) इति ।

दो कल्पों के देवभवन घनोदधिवातबलय के आधार पर हैं। तीन कल्पों के देवभवन वायु के आधार पर हैं, तीन कल्पों के देवविमान दोनो के सहारे पर हैं, अर्थात् घनोदधि और घनवात के आधार पर हैं। इनके बाद के सब ऊपर के विमान आकाश के आधार पर रहे हुए हैं। (एव बाहल्लेत्ति) विमान पृथिवियों की मोटाई इस प्रकार से है (सोहम्मिसाणेसु ण भते । कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता) ? गोयमा ! सत्तावीस जोयणसयाइ) इत्यादि— हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान, इन कल्पों में विमानपृथिवी की मोटाई कितनी है ? हे गौतम ! इन दो कल्पोंमें विमानपृथिवी की मोटाई सत्ताईस सो दो हजार सातसो (२७००) योजनकी कही गई है। कहा भी है—

“घणउदहि पइहाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु ।

तिसु वाउपइहाणा तदुभय सुपइट्टिया तिसु य ॥ १ ॥

तेण पर उवरिमगा, आगासतर पइट्टिया सव्वे ॥ ” इति ।

पडेला जे कल्पेना देवलवन घनोदधिवातबलयना आधार पर छे पछीना त्रणु कल्पेना देवलवन वायुना आधार पर छे, पछीना त्रणु कल्पेना देवलवन अन्नेना आधार पर छे—जेठले के घनोदधि अने घनवातना आधार पर छे त्यार पछीना अथा देवलोउना विमान आकाशना आधार पर रडेला छे त्यार एव बाहल्लेत्ति ” विमान पृथ्वीओनी अथा अ प्रभापे छे

‘ सोहम्मिसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता ? छे भदन्त ! सौधर्म अने ईशान कल्पेनी विमान पृथ्वीनी नडाअ केठली छे ? “ गोयमा ! ” छे गौतम ! (सत्तावीस जोयणसयाइ) इत्यादि ते अन्ने देव

शतानि, आह च—

“सत्तावीस सयाइ आइमरूपेसु पुढवि वाहल्ल ।

“एकैकहाणि से से, दुदुगेय दुगे चउक्केया ॥”

सप्तविंशतिशतानि आदिमकल्पयोः पृथिवीवाहल्यम् ॥

एकैरुहानिशेषे द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥

त्रैवेयरूपेषु विमानाना द्वाविंशति योजनशतानि विमानाना वाहल्यं विद्यते अनुत्तररूपेषु विमानाना वाहल्यमेकविंशतियोजनशतानि ज्ञातव्यानि, एव कल्प विमानानामुच्चतमपि वक्तव्यम् तच्चैवम् ‘सोहम्मीसाणेसु ण भते कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण पन्नत्ता ? गोयमा ! पवजोयणसयाइ” सौधर्मेशानयोः खल्ल

(सत्तावीससयाइ आइमरूपेसु पुढवि वाहल्ल ।

एकैकहाणि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्केय ॥ १ ॥)

आदि के कल्पों में पृथिवी की मोटाई सत्तावीस सौ योजन की है । अवशिष्ट कल्पों में से दो कल्पों में, और चार कल्पों में क्रमशः एक एक सौ योजन कम करने से अन्तिम चारहवें देवलोक की मोटाई (२३०० तेवीससौ) योजन की होती है । तथा बाईससौ २२०० योजन की मोटाई नवत्रैवेयक विमानों में कही गई है । अनुत्तर विमानों में २१०० इक्कीससौ योजन की मोटाई कही गई है । कल्प विमानों की अर्थात् चारहदेवलोकों की ऊँचाई भी कहनी चाहिये, जो इस प्रकार से है—

(सोहम्मीसाणेसु ण भते कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण

लोउमा विमान पृथ्वीनी ञडाध २७०० (जे उन्नर सात सो) योजननी छे

“सत्तावीससयाइ आइमरूपेसु पुढविवाहल्ल ।

एकैकहाणि सेसु दु दुगेय दुगे चउक्के य ॥ १ ॥”

पडेल्ला जे उदयोमा पृथ्वीनी ञडाध २७०० योजननी छे त्यार पछीना इरेक जे उदयोमा ओक ओक उन्नर योजन ओछा उरवाथी अने छेद्ला चारमा ? उन्नर योजन ओछा उरवाथी छेद्ला (आरमा) उदयोनी पृथ्वीनी ञडाध २००० योजन प्रमाणु छे उदयोतु तात्पर्य अे छे के पडेल्ला जे देवलोकनी विमानपृथ्वीनी ञडाध २७०० योजन, त्रीन्न अने चोथानी २६०० योजन, पाचमा अने छठ्ठानी २५०० योजन, सातमा अने आठमानी २४०० योजन अने नवमा, दसमा, अजियारमा अने ? आरमानी २२०० योजन छे तथा नव त्रैवेयक विमान पृथ्वीनी ञडाध पणु २२०० योजननी उडी छे अनुत्तर विमानोमा ते ञडाध २१०० योजननी उडी छे उदयोविमानोनी (देवलोकना विमानोनी) अटले के आर देवलोकानी जे चोध पणु उदयो जेधअे जे आ प्रमाणु छे

“सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण पन्नत्ता ?”

तिष्ठिता प्रज्ञता इत्यादि, जन्पदपि आह—“घणउदहि पइद्वाणासुरभवणाहुति दोसु कप्पेसु तिसु वा उपइद्वाणा तदुभयसु पइद्दिया तिसुय तेण पर उवरिमगा आगासतरपइद्दिया सव्वे ति” घनोदधिप्रतिष्ठितानि सुरभवनानि भवन्ति द्वयोः कल्पयोः त्रिषु वातप्रतिष्ठितानि तद् भयप्रतिष्ठितानि त्रिषु च तेन परिमळानि आकाशान्तरप्रतिष्ठितानि सर्वाणि इति एव बाहल्लेत्तिविमानपृथिव्या पिण्डो वक्तव्यः स च एवम् “सोहम्मीसाणेसु ण भते कप्पेसु विमाण पुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता गोयमा सत्तावीस जोयणसयाइ” इत्यादि, सौधर्मज्ञानयो रल्ल भदन्त ! कल्पयोः विमानपृथिवीक्रियती बाहल्लेन प्रज्ञता ? गौतम ! सप्तत्रिंशतियोजन-

(घणउदहि पइद्वाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु ।

तिसु वाउपइद्वाणा तदुभय सुपइद्दिया तिसु य ॥ १ ॥

तेणपर उवरिमगा, आगासतरपइद्दिया सव्वे ॥) इति ।

दो कल्पों के देवभवन घनोदधिवातवलय के आधार पर हैं। तीन कल्पों के देवभवन वायु के आधार पर हैं, तीन कल्पों के देवविमान दोनो के सहारे पर हैं, अर्थात् घनोदधि और घनवात के आधार पर हैं। इनके बाद के सब ऊपर के विमान आकाश के आधार पर रहे हुए हैं। (एव बाहल्लेत्ति) विमान पृथिवियों की मोटाई इस प्रकार से है (सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता) ? गोयमा ! सत्तावीस जोयणसयाइ) इत्यादि— हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान, इन कल्पों में विमानपृथिवी की मोटाई कितनी है ? हे गौतम ! इन दो कल्पोंमें विमानपृथिवी की मोटाई सत्ताईस सो दो हजार सातसो (२७००) योजनकी कही गई है। कहा भी है—

“घणउदहि पइद्वाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु ।

तिसु वाउपइद्वा तदुभय सुपइद्दिया तिसु य ॥ १ ॥

तेण पर उवरिमगा, आगासतर पइद्दिया सव्वे ॥ ” इति ।

पडेला ये कल्पेना देवभवन घनोदधिवातवलयना आधार पर छे पछीना त्रल्लु कटपोना देवभवन वायुना आधार पर छे, पछीना त्रल्लु कटपोना देव भवन अन्नेना आधार पर छे—उटेले के घनोदधि अने घनवातना आधार पर छे त्यार पछीना अर्धा देवलोडना विमान आकाशना आधार पर रडेला छे त्यार एव बाहल्लेत्ति ” विमान पृथ्वीअनी अ आर्ध आ प्रभाञ्जे छे

‘ सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता ? हे भदन्त ! सौधर्म अने ईशान कटपोनी विमान पृथ्वीनी अर्धा अ उटेली छे ? ” गोयमा ! ” हे गौतम ! (सत्तावीस जोयणसयाइ) इत्यादि ते अन्ने देव

साणेसु ण भते रूपेसु विमाणा किं सठिया पणत्ता गोयमा ! जे आव
लिया पविट्टा वट्टा, तसा चउरेसा जे आपलिया बाहिरा ते णाणा सठिया ”
इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानानि किं सस्थितानि प्रज्ञप्तानि
गौतम ! यानि आवलिकापविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आव-
लिका बाह्यानि तानि नानासस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामवशिष्टमतिदिश
ब्राह्—“ जीवाभिगमे जाव वेमाणि उद्देशो भाणिअव्वो सव्वो ” जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एव स-
ठाण) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस
प्रकार से है—(सोहम्मीसाणेसु ण भते ! रूपेसु विमाणा किं-सठिया
पणत्ता) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशानकल्पों में विमानों का आकार
कैसा है ? (गोयमा ! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तसा, चउरसा, जे
आवलिया बाहिरा ते णाणा सठिया ति) हे गौतम ! जो विमान आव-
लिकापविष्ट हैं—हारवधरूप है वे गोल हैं, त्रिकोण है, चौखूटे ह । और जो
विमानआवलिकापविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले हैं । अब इस कथन
से और भी जो विमान सबधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के
निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि—(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देशो भा-
णियव्वो सव्वो) विमानों का प्रमाण, विमानों का वर्ण, विमानों की
काति, और विमानों का गव आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

अथ ११००-१२०० अगियारसो अगियारसो योजन प्रमाणे उ (एव
सठाण) अथ प्रमाणे विमानोना आकार पणु उडेवा नेधये ते आउरे आ
प्रमाणे उ (सोहम्मीसाणेसु ण भते ! रूपेसु विमाणा किं सठिया पणत्ता !)
हे भदन्त ! सौधर्म अने ईशानकल्पमा विमानोना आकार उवे उ ।
(गोयमा ! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तसा, चउरसा, जे आवलिया बाहिरा
ते णाणा सठिया ति) हे गौतम ! जे विमान आवलिकाभा (हारवध) उ
ते गोल, त्रिकोण अने चौखूटे उ पणु जे विमानो आवलिका प्रविष्ट
नथी, ते अनेउ आउरे वाणा उ उवे विमान विषे आ निवानु जे वणुन
भाउी उ ते लक्षणवाने भाने सूत्रकार उडे उ उ (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय
उद्देशो भाणियव्वो) विमानोनु प्रमाण, विमानोना वणु, विमानोनी काति,
विमानोनी गव आदि विषय लक्षणवाने भाटे जीवाभिगम सूत्रो वैमानिक

મદન્ત ! કલ્પયોર્વિમાનાનિ ક્રિયદુચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! પચ્ચયોજનશ્ચતાવિ ।
 ઇત્યાદિ । તદુક્તમ્ “ પચસયુચ્ચત્વેણ આશ્મકલ્પેષુ હતિતિ ડિમાણા । એકકેક વુદ્ધિ
 સેસે દુદુગે ય દુગે ચડક્કેય ॥ ૧ ॥ ” પચ્ચશતાવિ ઉચ્ચત્વેન આદિમકલ્પયોર્વિમાન્તિ
 વિમાનાનિ । એકેકદ્વિદ્વિશેષે દ્વિકે દ્વિકે દ્વિકે ચતુર્કે ચ ઇત્યાદિ, ત્રેવેયકેયુ દશ
 શતાવિ ઉચ્ચત્વમ્ અનુચ્ચરે તુ કલ્પે વિમાનપૃથિવ્યાઃ ણ્કાદશયોજનપરિમિતમ્
 ઉચ્ચત્વમિતિ ।

“ એ સઠાણ ” ઇતિ એ સસ્થાન વિમાનાના વક્તવ્યમ્ તચ્ચૈયમ્ “ સોહમ્મી

પન્નત્તા ? ગોયમા । પચ જોયણસયાઈ) હે મદન્ત ! સોર્ગમ્ ઈશા
 ન કલ્પ મેં વિમાનોં કી ઝંચાઈ કિતની કહી ગઈ હે ? હે ગૌતમ ! પાચસૌ
 પાંચસૌ યોજન કી કહી ગઈ હે । સો હી કહ્લા હૈ—(પચસય ઉચ્ચત્વેણ,
 આશ્મ કલ્પેષુ હૌતિ ડ વિમાણા ।

એકેકવુદ્ધિં સેસે, દુ દુગે ય દુગે ચડક્કે ય ॥ ૧ ॥)

આદિ કે સૌધર્મ ઈશાન નામકે દો કલ્પોં મેં વિમાનોં કી ઝંચાઈ
 પાંચસૌ પાચસૌ યોજન કી હૈ તાકી કે વિમાનોં મેં દો, દો, દો, વિમાનોં
 તથા અન્ત કે ચાર વિમાનો મેં ઝંચાઈ કા પ્રમાણ પાચસૌ યોજન મેં એક
 એકસૌ યોજન કી વૃદ્ધિ કરને પર કહ્લા ગયા હૈ ઇસ તરહ અન્ત કે ચાર
 વિમાનોં કી ઝંચાઈ નૌ સૌ યોજન કી હોતી હૈ । ત્રેવેયકો મેં વિમાનોંકી
 ઝંચાઈ કા પ્રમાણ હજાર હજાર યોજન કા હૈ । અનુચ્ચરોં મેં વિમાનોં

(ગોયમા ! પચજોયણસયાઈ) હે મદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન દેવ
 લોકમા વિમાનોની ઊચાઈ કેટલા કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦-૫૦૦ યોજનની
 કહી છે કહ્યું પણ છે—

“ પચસય ઉચ્ચત્વેણ, આશ્મ કલ્પેષુ હૌતિ ડ વિમાણા ।

એકકેક વુદ્ધિં સેસે, દુ દુગે ય દુગે ચડક્કે ય ॥ ૧ ॥ ”

પહેલા સૌધર્મ અને ધીજ્ઞ ઈશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊચાઈ
 ૫૦૦-૫૦૦ પાચસૌ પાચસૌ યોજનની છે પછીના બે, બે, બે અને ચાર
 દેવલોકોના વિમાનોમા ૧૦૦-૧૦૦એકસૌ એકસૌ યોજનની ઊચાઈ વધતી જાય
 છે આ રીતે છેલા ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ નવસૌ
 નવસૌ યોજનની થાય છે કહેવાતુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથા દેવ-
 લોકના વિમાનોની ઊચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ છસૌ છસૌ યોજનની, પાચમા અને
 છઠામા ૭૦૦-૭૦૦ સાતસૌ સાતસૌ યોજનની, સાતમા અને આઠમામા ૮૦૦-
 ૮૦૦ આઠસૌ આઠસૌ યોજનની અને નવમા દસમા, અગિયારમા અને ધાર
 મામા ૯૦૦-૯૦૦ નવસૌ નવસૌ યોજનની થાય છે ત્રેવેયકોમા વિમાનોની
 ઊચાઈ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અનુચ્ચરોમા વિમાનોની

साणेषु ण भते रूपेषु विमाणा किं सठिया पणत्ता गोयमा ! जे आव
लिया पविट्टा वट्टा, तसा चउरेसा जे आपलिया वाहिरा ते णाणा सठिया”
इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानानि किं सस्थितानि प्रज्ञानानि
गौतम ! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आव-
लिका वाह्यानि तानि नानासस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामवगमिष्टमतिदिश
ब्राह्—“ जीवाभिगमे जाव वेमाणि उदेसो भाणि ञ्चो सव्वो ” जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एव स-
ठाण) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस
प्रकार से है—(सोहम्मीसाणेषु ण भते ! रूपेषु विमाणा किं-सठिया
पणत्ता) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशानकल्पों में विमानों का आकार
कैसा है ? (गोयमा ! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तसा, चउरसा, जे
आवलिया वाहिरा ते णाणा सठिया ति) हे गौतम ! जो विमान आव-
लिकाप्रविष्ट हैं—हारवधरूप है वे गोल हैं, त्रिकोण है, चौखूटे हैं। और जो
विमानआवलिकाप्रविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले हैं। अप इस कथन
से और भी जो विमान समधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के
निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि—(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उदेसो भा
णियञ्चो सव्वो) विमानों का प्रमाण, विमानों का वर्ण, विमानों की
काति, और विमानों का गद्य आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

७ व्याध ११००-१२०० अगियारमे अगियारमे योजन प्रमाणे ठे (एव
सठाण) अत्र प्रमाणे विमानोना आकार पणु कडेवा जेधमे ते आकारे आ
प्रमाणे ठे (सोहम्मीसाणेषु ण भते ! रूपेषु विमाणा किं सठिया पणत्ता !)
हे भदन्त ! सौधर्म अने ईशानकल्पमा विमानोना आकार डेवा छे !
(गोयमा ! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तसा, चउरसा, जे आवलिया वाहिरा
ते णाणा सठिया ति) हे गौतम ! जे विमान आवलिका (हारवध) छे
ते गोल, त्रिकोण अने चौखूटे छे पणु जे विमानो आवलिका प्रविष्ट
नथी, ते अनेक आकार पाणा छे जेवे विमान विषे आ सिवानु जे वर्णन
भाडी छे ते जणुववाने माने सूत्रकार कडे छे ठे (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय
उदेसो भाणियञ्चो) विमानोनु प्रमाण, विमानोना वर्ण, विमानोनी काति,
विमानोनी गद्य आदि विषय जणुववाने माटे जीवाभिगम सूत्रो वैमानिक

મદન્ત ! કલ્પયોર્મિમાનાનિ ક્રિયદુચ્ચત્તેન મજ્જાતાનિ ? ગૌતમ ! પચ્ચયોજનનજ્જતાભિ ।
 ઇત્યાદિ । તદુક્તમ્ “ પચસયઉચ્ચત્તેણ આરમ્મકપ્પેસુ હંતિ ઉ વિમાણા । એકકેક વુટ્ઠિ
 સેસે દુદુગે ય દુગે ચઉચ્ચેય ॥ ૧ ॥ ” પચ્ચશતાનિ ઉચ્ચત્તેન આદિમકલ્પયોર્મિમાનિ
 વિમાનાનિ । એકૈઠ્ઠદ્વિત્તેણે દ્વિત્તે દ્વિત્તે દ્વિત્તે ચતુષ્કે ચ ઇત્યાદિ, પ્રવેયકેપુ દશ
 શતાનિ ઉચ્ચત્તમ્ અનુત્તરે તુ કલ્પે વિમાનપૃથિગ્ગ્યાઃ ણ્કાદશયોજનપરિમિતમ્
 ઉચ્ચત્ત્વમિતિ ।

“ એ સઠાણ ” ઇતિ એ સસ્થાન વિમાનાના વક્તવ્યમ્ તત્ત્વેત્તમ્ “ સોહમ્મી

પન્નત્તા ? ગોયમા । પચ જોયણસયાઈ) હે મદન્ત ! સૌધર્મ ઓર ઈશા
 ન કલ્પ મેં વિમાનોં કી ઝંચાઈ કિતની કહી ગઈ હૈ ? હે ગૌતમ ! પાચસૌ
 પાંચસૌ યોજન કી કહી ગઈ હૈ । સો હી કહા હૈ—(પચસય ઉચ્ચત્તેણ,
 આરમ્મ કપ્પેસુ હંતિ ઉ વિમાણા ।

એકેકવુટ્ઠિ સેસે, દુ દુગે ય દુગે ચઉચ્ચેય ॥ ૧ ॥)

આદિ કે સૌધર્મ ઈશાન નામકે દો કલ્પોં મેં વિમાનોં કી ઝંચાઈ
 પાંચસૌ પાચસૌ યોજન કી હૈ યાકી કે વિમાનોં મેં દો, દો, દો, વિમાનોં
 તથા અન્ત કે ચાર વિમાનોં મેં ઝંચાઈ કા પ્રમાણ પાચસૌ યોજન મેં એક
 એકસૌ યોજન કી વૃદ્ધિ કરને પર કહા ગયા હૈ ઇસ તરહ અન્ત કે ચાર
 વિમાનોં કી ઝંચાઈ નૌ સૌ યોજન કી હોતી હૈ । ઐવેયકો મેં વિમાનોંકી
 ઝંચાઈ કા પ્રમાણ હજાર હજાર યોજન કા હૈ । અનુત્તરોં મેં વિમાનોં

(ગોયમા ! પચજોયણસયાઈ) હે મદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન દેવ
 લોકમા વિમાનોની ઊંચાઈ કેટલા કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦-૫૦૦ યોજનની
 કહી છે કહ્યુ પણ છે—

“ પચસય ઉચ્ચત્તેણ, આરમ્મ કપ્પેસુ હંતિ ઉ વિમાણા ।

એકકેક વુટ્ઠિ સેસે, દુ દુગે ય દુગે ચઉચ્ચેય ॥ ૧ ॥ ”

પહેલા સૌધર્મ અને ધીજ્ઞ ઈશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊંચાઈ
 ૫૦૦-૫૦૦ પાચસૌ પાચસૌ યોજનની છે પછીના બે, બે, બે અને ચાર
 દેવલોકોના વિમાનોમા ૧૦૦-૧૦૦એડસો એકસો યોજનની ઊંચાઈ વધતી જાય
 છે આ રીતે છેલા ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ નવસો
 નવસો યોજનની થાય છે ડહેવાતુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથા દેવ
 લોકોના વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ છસો છસો યોજનની, પાચમા અને
 છઠામા ૭૦૦-૭૦૦ સાતસો સાતસો યોજનની, સાતમા અને આઠમામા ૮૦૦-
 ૮૦૦ આઠસો આઠસો યોજનની અને નવમા દસમા, અગિયારમા અને બાર
 મામા ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે ઐવેયકોમા વિમાનોની
 ઊંચાઈ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અનુત્તરોમા વિમાનોની

साणेषु ण भते रूपेषु विमाणा किं सठिया पणत्ता गोयमा ! जे आव
लिया पविट्टा वट्टा, तसा चउरसा जे आवलिया वाहिरा ते णाणा सठिया ”
इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानानि किं सस्थितानि प्रज्ञप्तानि
गौतम ! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आव-
लिका बाह्यानि तानि नानासस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामप्रशिष्टमतिदिश
ब्राह्म-“ जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देशो भाणियव्वो सब्बो ” जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एवं स-
ठाण) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस
प्रकार से है—(सोहम्मीसाणेषु ण भते ! रूपेषु विमाणा किं-सठिया
पणत्ता) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशानकल्पो में विमानों का आकार
कैसा है ? (गोयमा ! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तसा, चउरसा, जे
आवलिया वाहिरा ते णाणा सठिया ति) हे गौतम ! जो विमान आव-
लिकाप्रविष्ट हैं—हारमयरूप है वे गोल हैं, त्रिकोण है, चौखूटे है। और जो
विमान आवलिकाप्रविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले ह। अब इस कथन
से और भी जो विमान सबधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के
निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि—(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देशो भा-
णियव्वो सब्बो) विमानों का प्रमाण, विमानों का वर्ण, विमानों की
कति, और विमानों का गद्य आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

वि. आ. ११००-११०० अगियारमो अगियारमो योजन प्रमाणु छे (एव
सठाण) ओय प्रमाणु विमानोना आकार पणु कडेवा जेधंओ ते आकारो आ
प्रमाणु छे (सोहम्मीसाणेषु ण भते ! रूपेषु विमाणा किं सठिया पणत्ता !)
हे भदन्त ! सौधर्म अने ईशानकल्पमा विमानोना आकार कडेवा छे !
(गोयमा ! जे आवलिया पविट्टा ते वट्टा, तसा, चउरसा, जे आवलिया वाहिरा
ते णाणा सठिया ति) हे गौतम ! जे विमान आवलिकाप्रविष्ट (आवलिकाप्रविष्ट) छे
ते गोल, त्रिकोण अने चौखूटे छे पणु जे विमानो आवलिकाप्रविष्ट
नहीं, ते अनेक आकार वाणा छे उवे विमान विधे आ सिवानु जे वर्णन
बाकी छे ते बखुवाववाने माने सूत्रकार कडे छे जे (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय
उद्देशो भाणियव्वो) विमानोनु प्रमाणु, विमानोना वर्णु, विमानोनी कति,
विमानोनी गद्य आदि विषय बखुवाववाने माटे जीवाभिगम सूत्रो वैमानिक

મદન્ત ! કલ્પયોર્ધિમાનોનિ ક્રિયદુચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! પચ્ચયોજનશ્ચતાનિ ।
 इत्यादि । तदुक्तम् “ पचसयउचत्तेण आइमरूपेसु हाति उ विमाणा । एक्केक बुद्धि
 सेसे दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ ” पचशतानि उचत्तेन आदिमकल्पयोर्भवन्ति
 विमानानि । एकैरुद्रिशेषे द्विके द्विके द्विके चतुष्के च इत्यादि, ग्रैवेयकेषु दश
 शतानि उचत्तम् अनुत्तरे तु कल्पे विमानपृथिव्याः ष्ण्णादशयोजनपरिमितम्
 उन्नतत्वमिति ।

“ एष सठाण ” इति एव सस्थान विमानाना वक्तव्यम् तच्चैवम् “ सोऽह्मी

पन्नत्ता ? गोयमा । पच जोयणसयाइ) हे मદન્ત ! સૌગર્મ્મ ઓર ઈશા
 ન કલ્પ મેં વિમાનોં કી ઝંચાઈ કિનની કહી ગઈ હૈ ? હૈ ગૌતમ ! પાચસૌ
 પાંચસૌ યોજન કી કહી ગઈ હૈ । સૌ હી કહા હૈ—(પચસય ઉચ્ચત્તેણં,
 આહમ કપ્પેસુ હોંતિ ઉ વિમાણા ।

एकेकबुद्धिं सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥)

આદિ કે સૌધર્મ ઈશાન નામકે દો કલ્પોં મેં વિમાનોં કી ઝંચાઈ
 પાંચસૌ પાચસૌ યોજન કી હૈ તાકી કે વિમાનોં મેં દો, દો, દો, વિમાનોં
 તથા અન્ત કે ચાર વિમાનોં મેં ઝંચાઈ કા પ્રમાણ પાચસૌ યોજન મેં એક
 એકસૌ યોજન કી વૃદ્ધિ કરને પર કહા ગયા હૈ ઇસ તરહ અન્ત કે ચાર
 વિમાનોં કી ઝંચાઈ નૌ સૌ યોજન કી હોતી હૈ । ગ્રૈવેયકો મેં વિમાનોંકી
 ઝંચાઈ કા પ્રમાણ હજાર હજાર યોજન કા હૈ । અનુત્તરોં મેં વિમાનોં

(ગોયમા ! પચજોયણસયાइ) હે ભદન્ત ! સૌવર્મ્મ અને ઈશાન દેવ
 લોકમા વિમાનોની ઊંચાઈ કેટલા કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦-૫૦૦ યોજનની
 કહી છે કહ્યુ પણ છે—

“ પચસય ઉચ્ચત્તેણ, આહમ કપ્પેસુ હોંતિ ઉ વિમાણા ।

एक्केक बुद्धिं सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ ”

પહેલા સૌધર્મ અને ણીજ ઈશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊંચાઈ
 ૫૦૦-૫૦૦ પાચસૌ પાચસૌ યોજનની છે પછીના બે, બે, બે અને ચાર
 દેવલોકોના વિમાનોમા ૧૦૦-૧૦૦એકસૌ એકસૌ યોજનની ઊંચાઈ વધતી બધ
 છે આ રીતે છેટલા ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ નવસૌ
 નવસૌ યોજનની થાય છે ઠહેવાતુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથાં દેવ
 લોકના વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ છત્સૌ છત્સૌ યોજનની, પાચમા અને
 છઠામા ૭૦૦-૭૦૦ સાતસૌ સાતસૌ યોજનની, સાતમા અને આઠમામા ૮૦૦-
 ૮૦૦ આઠસૌ આઠસૌ યોજનની અને નવમા દસમા, અગિયારમા અને બાર
 મામા ૯૦૦-૯૦૦ નવસૌ નવસૌ યોજનેની થાય છે ગ્રૈવેયકોમા વિમાનોની
 ઊંચાઈ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અનુત્તરોમા વિમાનોની

॥ अथ द्वितीयशतके अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अष्टमोद्देशके विचारणीया विषया इमे-असुरेन्द्रचमरस्य सुधर्मा सभा क वि-
धते इति प्रश्नः । जम्बूद्वीपस्य मन्दरपर्वतदक्षिणभागे अरुणवरद्वीप तस्य वेदिका-
न्तम् उत्पातपर्वतस्तस्य प्रमाणम् गोस्तुभपर्वतेन सह समानत्वप्रदर्शनम्, अरुण-
वरपर्वतस्य पद्मवरवेदिका वनखण्डः, तयोवर्णनम् एकः प्रासादस्यावतसः,
तस्य प्रमाण वर्णन च मणिपीठिका अरुणोदयसमुद्रः चमरचचा नाम राजधानी
तस्य दुर्गः सुधर्मासभा उपपातसभा हृद, तेषा वर्णनम्, अभिषेकालकारविजय-
देववर्णनम् । चमरेन्द्रऋद्धिवर्णनम् । उद्देशक परिसमाप्तिः ॥

सप्तमोद्देशके देवस्थानानां प्रतिपादनं कृतम् तदधिकारादेव चमरचञ्चानामक
देवस्थानस्य प्रतिपादनायाष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते अयानेन सम्बन्धेनायातस्याष्ट-

दूसरे शतक का आठवा उद्देशक प्रारभ

अष्टम उद्देशक मे विचार करने योग्य जो विषय हैं उनका संक्षिप्त
विचरण इस प्रकार से है- असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहां है ?
यह प्रश्न । जम्बूद्वीप के मन्दरपर्वत की दक्षिणादिशा में अरुणवर द्वीप
है । उसकी बाहर की वेदिका का अन्त । अरुणोदयसमुद्र उत्पातपर्वत
का प्रमाण, गोस्तुभ पर्वत के साथ अरुणवरपर्वत की समानता का
प्रदर्शन । पद्मवरवेदिका, वनखण्ड इन दोनों का वर्णन । एक प्रासा-
दावतस, उसका प्रमाण और उसका वर्णन । मणिपीठिका, अरुणोद-
यसमुद्र, चमरचचा नामकराजधानी, उसका किला, सुधर्म सभा,
उपपातसभा, हृदका वर्णन, अभिषेक, अलकार विजयदेवका अतिशय
चमरेन्द्र की ऋद्धि का वर्णन उद्देशक परिसमाप्ति ।

थीन शतकेनो आठमा उद्देशकेनो प्रारभ

आठमा उद्देशकेनो विषयनो विचार करवामा आये छे, ते संक्षेपमा
नीचे प्रमाणे छे-प्रश्न-असुरेन्द्र चमरनी सुधर्मा सभा कथा छे । उत्तर-जम्बू
द्वीपना मन्दरपर्वतनी दक्षिण दिशाभा अरुणवर द्वीप छे तेनी अकारनी वेदिकानो
अन्त-अरुणोदय समुद्र उत्पात पर्वतनु प्रमाण-गोस्तुभ पर्वतनी साथे अरु-
णवर पर्वतनी सरभामणी-पद्मवर वेदिका, वनखण्ड ये अनेनु वर्णन अके प्रासा-
दावतस, तेनु वर्णन-मणिपीठिका, अरुणोदय समुद्र, चमरचचा नामनी राज-
धानी, तेनो हृदो, सुधर्मा सभा, उपपात-सभा, हृदनु वर्णन, अभिषेक,
अलकार, विजय देवनु वर्णन चमरेन्द्रनी ऋद्धिनु वर्णन-उद्देशकेनो परिसमाप्तिः

वैमानिकोद्देशो भणितव्यः सर्वैः विमानानां प्रमाणार्णवभादिक सर्व जीवाधि-
गमात् ज्ञातव्यमिति ॥ १ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्गुरुभ-प्रसिद्धराचरूपश्रद्धाभागरुलितकवितकला-
पालापरु-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकरुग्रन्थनिर्मापरु-आदिमानमर्दक-श्रीशाहूछप्रप-
तिकोल्हापुरराजप्रदत्त- ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-कोल्हापुरराज-
गुरु-वाङ्मन्त्राचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदियाकरपूज्यश्री-वासीला-
प्रतिविरचिताया श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाएयाया
व्याख्याया द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥२-७॥

सूत्र का वैमानिक उद्देशापुरा देवना चाहिये अर्थात् यह सब विषय
वहा से जानलेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री वासीलालजी महाराज कृत " श्री भगवती
सूत्र की " प्रियदर्शिनी व्याख्याके दूसरे शतकके
सातवा उद्देशक समाप्त

छेदशक पूरे पूरे वाच्ये नोद्यजे अटवे के ते समस्त विषयनु पर्वान
तेमाथी नष्टी वेवु ॥ सू १ ॥

जैनाचार्य श्री वासीलालजी महाराज कृत " भगवतीसूत्र " की प्रियदर्शिनी
व्याख्याना शीला शतकेना सातमोद्देशक समाप्त

॥ अथ द्वितीयशतके अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अष्टमोद्देशके विचारणीया विषया इमे—असुरेन्द्रचमरस्य सुधर्मा सभा क वि-
घते इति प्रश्नः । जम्बूद्वीपस्य मन्दरपर्वतदक्षिणभागे अरुणवरद्वीप तस्य वेदिका-
न्तम् उत्पातपर्वतस्तस्य प्रमाणम् गोस्तुभपर्वतेन सह समानत्वप्रदर्शनम्, अरुण-
वरपर्वतस्य पद्मवरवेदिका वनखण्डः, तयोवर्णनम् एकः प्रासादस्यावतसः,
तस्य प्रमाण वर्णन च मणिपीठिका अरुणोदयसमुद्रः चमरचचा नाम राजधानी
तस्य दुर्गः सुधर्मासभा उपपातसभा हृद्, तेषा वर्णनम्, अभिषेकालकारविजय-
देववर्णनम् । चमरेन्द्र ऋद्धिवर्णनम् । उद्देशक परिसमाप्तिः ॥

सप्तमोद्देशके देवस्थानानां प्रतिपादनं कृतम् तदधिकारादेव चमरचञ्चानामक
देवस्थानस्य प्रतिपादनायाष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते अद्यनेन सम्बन्धेनायातस्याष्ट-

दूसरे शतक का आठवा उद्देशक प्रारभ

अष्टम उद्देशक मे विचार करने योग्य जो विषय हैं उनका सक्षिप्त
विवरण इस प्रकार से है— असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहा है ?
यह प्रश्न । जम्बूद्वीप के मन्दरपर्वत की दक्षिणादिशा मे अरुणवर द्वीप
है । उसकी बाहर की वेदिका का अन्त । अरुणोदयसमुद्र उत्पातपर्वत
का प्रमाण, गोस्तुभ पर्वत के साथ अरुणवरपर्वत की समानता का
प्रदर्शन । पद्मवरवेदिका, वनखण्ड इन दोनों का वर्णन । एक प्रासा-
दावतस, उसका प्रमाण और उसका वर्णन । मणिपीठिका, अरुणोद-
यसमुद्र, चमरचचा नामकराजधानी, उसका किला, सुधर्म सभा,
उपपातसभा, हृद्का वर्णन, अभिषेक, अलकार विजयदेवका अतिशय
चमरेन्द्र की ऋद्धि का वर्णन उद्देशक परिसमाप्ति ।

शील शतकेनो आठमा उद्देशकेनो प्रारभ

आठमा उद्देशकेनो विषयने विचार करवामा आयेछे, ते सक्षेपमा
नीचे प्रमाणे छे—प्रश्न—असुरेन्द्र चमरनी सुधर्मा सभा क्या छे ? उत्तर—जम्बू
द्वीपना मन्दरपर्वतनी दक्षिण दिशाभा अरुणवर द्वीप छे तेनी गङ्गारनी वेदिकानो
अन्त—अरुणोदय समुद्र उत्पात पर्वतनु प्रमाण—गोस्तुभ पर्वतनी साथे अरु-
णवर पर्वतनी सरभामणी—पद्मवर वेदिका, वनखण्ड ये गनेनु वर्णन ओके प्रासा-
दावतस, तेनु वर्णन—मणिपीठिका, अरुणोदय समुद्र, चमरचचा नामनी राज-
धानी, तेना किला, सुधर्मा सभा, उपपात—सभा, हृद्नु वर्णन, अभिषेक,
अलकार, विजय देवनु वर्णन चमरेन्द्रनी ऋद्धिनु वर्णन—उद्देशकेनी परिसमाप्ति.

वैमानिकोद्देशो भणितव्यः सर्वः विमानानां प्रमागर्णप्रभादिकं सर्वं जीवामि-
गमात् ज्ञातव्यमिति ॥ १ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धराचरुपञ्चदशभाषाकलितकलितकला-
पालापरु-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैरुग्रन्यनिर्मापरु-रादिमानमर्दरु-भीशाहृष्टप्रप-
तिकोल्हापुरराजप्रदत्त- ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-कोल्हापुरराज-
गुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री-रासीलाल-
व्रतिविरचिताया श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकारूपयाया
व्याख्याया द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥२-७॥

सूत्र का वैमानिक उद्देशापुरा देखना चाहिये अर्थात् यह सब विषय
वहा से जानलेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री रासीलालजी महाराज कृत " श्री भगवती
सूत्र की " प्रियदर्शिनी व्याख्याके दूसरे शतकके
सातवा उद्देशक समाप्त

उद्देशक पूरे पूरे वाच्यो लोभ्ये अटले के ते सभस्त विषयनु वधुं न
तेभाथी लक्ष्मी देवु ॥ सू. १ ॥

जैनाचार्य श्री रासीलालजी महाराज कृत " भगवतीसूत्र " की प्रियदर्शिनी
व्याख्याना भील शतकने सातमोद्देशक समाप्त

पव्वयस्स उट्ठिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते वण्णओ
 तस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे
 एत्थणं महं एगे पासायवडिसए पन्नत्ते अड्ढाइज्जाइ जोयण
 सयाइ उड्ढ उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खभेणं ।
 पासायवण्णओ उल्लोय भूमिवण्णओ अट्ठजोयणाइं मणिपे-
 ढिया चमरस्स सीहासणं सपरिवार भाणियठ्व तस्स णं
 तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणवन्न च कोडीओ
 पणासिं च सयसहस्साइं, पण्णासं च सहस्साइ अरुणोदए
 समुद्वे तिरिय वीइवइत्ता अहेरयणप्पभाए पुढवीए चत्ता-
 लिसं जोयणसहस्साइ ओगाहिता एत्थ णं चमरस्स असु-
 रिदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचा नाम रायहाणी पण्णत्ता
 एणं जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेणं जव्वुदीवप्पमाणा
 पागारो दिवडुं जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेणं मूले पन्नास जो-
 यणाइं विक्खभेणं उवरि अट्ठतेरसजोयणाइ विक्खभेणं
 कविसीसगा अट्ठजोयणाआयामेण, कोस विक्खभेण देसूणं
 अट्ठजोयण उड्ढ उच्चत्तेणं एगमेगाए वाहाए, पच पच-
 दारसया अड्ढाइज्जाइ जोयणसयाइ उड्ढ उच्चत्तेणं अट्ठ
 विक्खभेणं उवरियलेणं सो लक्षजोयणसहस्साइ आयाम
 विक्खभेण पन्नास जोयणसहस्साइ पच य सत्ताणउय जोय
 णसए किच्चिविसेसूणे परिक्खेवेण सव्वप्पमाणेण वेमाणि
 यप्पमाणस्स अट्ठ नेयठ्वं ॥ १ ॥ सभा सुद्धा - ,अथा

मोक्षेशकस्येदमादिमगूत्रम् " कहिण भते " इत्यादि ॥

मूलम्—कहिण भते चमरस्स असुरिन्दस्स असुरकुमारर-
 ण्णो सभासुहम्मा पणत्ता' गोयमा। जवूदीवे दीवे मंदरस्स
 पव्वयस्स दाहिणेण तिरियमसखेज्जे दीवसमुद्वे वीइवइत्ता,
 अरुणवरस्स दीवस्स वाहिरिल्लाओ वेइयताओ अरुणोदय
 समुद्वं वायालीस जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थण चम
 रस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छकूडे नाम उप्पा
 यपव्वए पन्नत्ते सत्तदस एकवीसे जोयणसए उड्ड उच्चत्तेणं
 चत्तारि तीसे जोयणसए कोस चउव्वे गोथुभस्स आवास
 पव्वयस्स पमाणेण नेयव्व नवर उवरिल्ल पमाणं मज्झे
 भाणियव्व मूले दसवावीसे जोयणसए विम्वभेणं मज्झे
 चत्तारिचउवीसे जोयणसए विम्वभेणं उवरि सत्ततेवासि-
 जोयणसए विम्वभेण मूले तिणिणजोयणसहस्साइ, दोणिण
 य वत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं,
 मज्झे एग जोयणसहस्स तिणिणय इगुयाले जोयणसए,
 किंचिविसेसूणे परिकखेवेण उवरि दोविय जोयण सह-
 स्साइ, दोन्निय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए
 परिकखेवेणं, मूले वित्थडे मज्झे सखित्ते उप्पि विसाले, मज्झे
 वरवइरविग्गहिए महामउदसठाणसाठिए सव्वरयणामए
 अच्छे जाव पडिक्खे से णं एगाए पउमवरवेइयाए, एगेणं
 वणसंडेण य सव्वओ समैता सपरिक्खित्ते पउमवरवेइयाए
 वणसंडस्स य वणणओ तस्स णं तिगिच्छकूडस्स उप्पाय-

छाया—कुत्र खलु भदन्तस्य चमरस्याऽमुरेन्द्रस्याऽमुरकुमारराजस्य सभा सुधर्मा प्रशस्ता? गौतम! जंबूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसखेयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्याऽरुणवरस्य द्वीपस्य चाग्नादेदिमान्तात् अरुणोदय समुद्रं द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अग्नाग्नाऽत्र खलु चमरस्याऽमुरेन्द्रस्याऽमुरकुमारराजस्य तिगिच्छरूढो नामोत्पातपर्वत प्रजुप्त सप्तदशैर्विंशतिर्योजनशतानि ऊर्ध्वं

सप्तम उद्देशक मे देवों के स्थानों का प्रतिपादन किया गया है सो उसी अधिकार को लेकर चमरचञ्चा नामक देवस्थान के प्रतिपादन करने के लिये यह आठवा उद्देशक प्रारंभ किया गया है। इसी संबन्ध से प्रारंभ किये गये इस अष्टम उद्देशक का यह पहिला सूत्र है—(कहि ण भते !) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कहि ण भते ! चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त ! असुरकुमारों के इन्द्र असुर कुमारराजा चमर की सुधर्मा नामकी सभा किस स्थान पर है ? (गोयमा ! जंबूद्वीपे दीपे मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण तिरियमसखेज्जे दीवसमुद्धे वीइवत्ता अरुणवरस्स दीवस्स वाहिरिह्हाओ वेइयताओ अरुणोदय समुद्ध बायालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता, एत्थ ण चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छियकूडे नाम उप्पायपव्वए पन्नत्ते) हे गौतम ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में वर्तमान मदर मेरु पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ तीरछे असख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लङ्घने पर अरुणवर नामका एक द्वीप है। उस द्वीप की बाह्य वेदिका के अन्त से

सातमा उद्देशकभा देवाना स्थानेनु प्रतिपादन करायु छे तो अेण वक्त व्यनी अपेक्षाअे अमरयथा नामना देवस्थाननु प्रतिपादन करवाने भाटे आठमा उद्देशक शङ्क उथी छे आ सभधने आधारे शङ्क करायेला आठमा उद्देशकनु सौथी पडेनु सूत्र आ प्रमाणे छे—(कहि ण भते) इत्यादि !

सूत्रार्थ—(कहि ण भते ! चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त ! असुरकुमारोंना इन्द्र असुरकुमारराज अमरनी सुधर्मा नामनी सभा क्या स्थाने छे ! (गोयमा !) हे गौतम ! (जंबूद्वीपे दीपे मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण तिरियमसखेज्जे दीवसमुद्धे वीइवत्ता अरुणवरस्स दीवस्स वाहिरिह्हाओ वेइयताओ अरुणोदय समुद्ध बायालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता, एत्थ ण चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छियकूडे नाम उप्पायपव्वए पन्नत्ते) हे गौतम ! जंबूद्वीप नामना द्वीपभा आवेला मदर (मेरु) पर्वतनी दक्षिण दिशा तरफ तीरछा अनेक द्वीपसमुद्रोंने ओणगीअे त्यारे अरुणवर नामने अेक द्वीप आवे छे ते द्वीपनी बाह्य वेदिकाने छेउथी येताणीस डनर

मुच्चत्वेन चतुर्विंशद् योजनशतानि क्रोश चोद्वेधेन गोस्तुभस्यायासपर्वतस्य प्रमाणेन ज्ञातव्यम् नगरमुपरितन प्रमाण मध्ये भणितव्यम् मूले दशद्वित्रिंशतिर्योजनशतानि विष्कभेण मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कभेण, उपरि सप्तप्रयोर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कभेण मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशोत्तरे

घयालीस हजार योजन समुद्र के उपरितल को लांघने पर असुरों के इन्द्र तथा असुरों के राजा चमर का तिगिच्छकूटनाम का उत्पातपर्वत है (सत्तदस एकवीसे ज्योणसए उड्डु उच्चत्तेण) इस पर्वत की ऊंचाई सत्रह सौ इक्कीस १७२१ योजन की है (चत्वारि तीसे ज्योणसए कोसं उव्वेहेण) चारसौ तीस ४३० योजन और एककोश का इसका उद्वेध (उद्घापना-गहराई) है। (गोद्युभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्वं) इस पर्वत का माप गोस्तुभ आवासपर्वत की तरह जानना चाहिये। (नवर-उवरिल्ल पमाणं मज्झे भाणियव्व) विशेषता यहाँ पर केवल घही है कि गोस्तुभ के ऊपर का जो भाग है और उसका जो माप है वं ह यहा बीच के भाग में जानना चाहिये (मूले दसवावीसे ज्योणसए विक्खभेणं मज्झे चउवीसे ज्योणसए विक्खभेण) अर्थात्-तिगिच्छकूट का विष्कभ मूलमें एक हजार बाईस १०२२ योजन का -, बीच में विष्कभ चारसौ चौईस ४२४ योजन का है (उवरि सत्तेवीसे ज्योणसए विक्खभेणं) ऊपर का विष्कभ सातसौ तेईस ७२३ योजन का है। (मूले तिण्णिज्जे

योजननु समुद्रनी उपरनी सपाटी परनु अतर ओण गवाथी असुरेना इन्द्र असुरराज चमरेना तिगिच्छकूट नामेना उत्पात पर्वत छे (सत्तदस एकवीसे ज्योणसए उड्डु उच्चत्तेण) (ते पर्वत १७२१ अेक डंनर सातसे अेकवीस) योजन भिथे छे (चत्वारितीसे ज्योणसए कोसं च उव्वेहेण) ४३० चारसौतीस योजन अने अेक डेशने तेमे उद्वेध (भि उध) छे (गोद्युभस्स आवासपव्वयस्स पमाणे ण नेयव्वं) आ पर्वतनु माप गोस्तुभ आवास पर्वत जेपु न् संभ-जपु (नवर-उवरिल्ल पमाणं मज्झे भाणियव्व) अहीं अेटलीन विशेषता संभ-जवानी छे के गोस्तुभना उपरना भागनु जे माप छे ते अहीं वच्येना माप सम-जपु (मूले दसवावीसे ज्योणसए विक्खभेणं मज्झे चत्वारि चउवीसे ज्योणसए विक्खभेणं) अेटले के तिगिच्छकूटने विष्कभ (विस्तार) भूणमा १०२२ (अेक डंनर भावीस) योजनने छे अने वच्ये ४२४ चारसे भावीस योजनने विष्कभ छे (उवरि सत्तेवीसे ज्योणसए विक्खभेणं) अने उपरने विष्कभ ७२३ योजनने छे (मूले तिण्णिज्जेज्योणसए इस्माइ दोणिय वत्तीसुत्तरे ज्योणसए किंचिचि-

યોજનશતે કિંચિદ્વિશેષોન પરિક્ષેપેળ મધ્યે ઈક યોજનગદ્મ પ્રીણિચેકવસ્વારિચ્ચ
 યોજનશતાનિ કિંચિદ્વિશેષોન પરિક્ષેપેળ ઉપરિ દ્વે ચ યોનનસહસ્ત્રે દ્વે ચ પદ્મીનિ
 યોજનશતે કિંચિદ્વિશેષાધિકે પરિક્ષેપેળ મૂલે વિસ્તૃત. મધ્યે મક્ષિત્તઃ ઉપરિવિશાલો
 મધ્યે ઋત્તમિગ્રહિતો મહામુકુન્દસસ્થાનસસ્થિતઃ સર્વરત્નમયોઽષ્ટ્ઠો યાવત્
 પ્રતિરૂપ સ સ્વલુ ઈકયા પદ્મપરોદેકયા ઈકેન યાવત્કેન ચ મર્તઃ સમન્તાત્

યણસહસ્તાઈ દોષિણય ચત્તીસુત્તરે જોયણસળ કિંચિવિસેમૂળે પરિક્ષેવેણ)
 મૂલ મેં હસકા પરિક્ષેપ કુઝકમ તીન જ્ઞાર દોસૌ ચત્તીમ ૩૨૩૨ યોજ-
 નપ્રામાણ હૈ । (મજ્ઞે ઈમ જોયણસહસ્સ તિણિય ય ઇગુગાલે જોયણસળ
 કિંચિ વિસેમૂળે પરિક્ષેવેણ) યીચમેં હસકા પરિક્ષેપ કુઝકમ ઈક જ્ઞાર
 તીનસૌ ઇગતાલીસ ૧૩૪૧ યોજન કા હૈ । (ઉવરિં દોવિ ય જોયણસ-
 હસ્સાઈ દોત્તિ ય છલસીય જોયણસળ કિંચિ વિસેસાહિય પરિક્ષેવેણ)
 ઊપર મે પરિક્ષેપ હસ કા કુઝ અધિક દો જ્ઞાર દો સૌ છયાસી ૨૨૮૬
 યોજન કા હૈ । હસલિયે (મૂલે વિત્યહે) મૂલ ભાગ હસક વિસ્તૃત હૈ ।
 (મજ્ઞે સલિતે) મધ્યભાગ હસકા સક્ષિત્ત હૈ (ઉર્પિ વિસાલે) ઊપર
 કા ભાગ હસ કા વિશાલ હૈ (મજ્ઞે ઘરવહર વિગ્ગહિય) હસકા મધ્ય કા
 ભાગ ઉત્તમ વજ્ર કે જૈસા હૈ (મહામહદસઠાણસઠિય) મહામુકુન્દ
 કે આકાર જૈસા હસકા આકાર હૈ (સન્વરયણામય અન્ઠે જાવ પઢિ-
 રૂવે) યહ પૂરા પર્વત રત્નમય હૈ સુન્દર હૈ યાવત્ પ્રતિરૂપ હૈ । (સેળ
 ઈગાઈ પડમવરવેદ્યાઈ ઈમેળ વણસઢેળ ય, સન્વઓ સમતા સપરિ-

સેષ્ણે પરિક્ષેવેણ) મૂળભા તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) ૩૨૩૨ (ત્રણ હબ્દ
 બસો બત્રીસ) યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે (મજ્ઞે ઈમ જોયણસહસ્સ
 તિણિય ય ઇગુગાલે જોયણસળ કિંચિવિસેમૂળે પરિક્ષેવેણ) વચ્ચેથી તેનો પરિક્ષેપ
 (પરિમિત) એક હબ્દ ત્રણસો એકતાલીસ (૧૩૪૧) યોજન કરતા કધક
 ઓછો છે (ઉવરિં દોવિ ય જોયણસહસ્સાઈ દોત્તિ ય છલસીય જોયણસળ કિંચિ
 વિસેસાહિય પરિક્ષેવેણ) ઉપરના ભાગનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) બે હબ્દ બસો
 છયાસી (૨૨૮૬) યોજન કરતા કધક વધારે છે આ રીતે (મૂલે વિત્યહે)
 તેનો મૂળનો ભાગ વિસ્તૃત છે (મજ્ઞે સલિતે) મધ્ય ભાગ સક્ષિત્ત છે
 (ઉર્પિ વિસાલે) અને ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે (મજ્ઞે ઘરવહર વિગ્ગહિય) તેનો
 મધ્યનો ભાગ ઉત્તમ વજ્રના જેવો છે, અને (મહામહદસઠાણસઠિય) તેનો
 આકાર મહામુકુન્દ જેવો છે (સન્વરયણામય અન્ઠે જાવ પઢિરૂવે) તે આખો
 પર્વત રત્નમય છે, સુન્દર છે અને અનોખો છે (સેળ ઈગાઈ પડમવરવેદ્યાઈ

સપરિક્ષિપ્તઃ પદ્મવરવેદિકાયા, વનસ્વલકસ્ય ચ વર્ણકઃ તસ્ય ચ્વલુ તિગિચ્ઠ કૂટ-
સ્યોત્પાતપર્વતસ્યોપરિ વહુસમરમણીયો ભૂમિભાગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ વર્ણકઃ । તસ્ય ચ્વલુ વહુ-
સમરમણીયસ્ય ભૂમિભાગસ્ય વહુમવ્યદેશભાગેઽત્ર ચ્વલુ મહાનેકઃ પ્રાસાદાવતસકઃ,
પ્રજ્ઞપ્તઃ અર્ધતૃતીયાનિ યોજનશતાનિ ઝર્ધ્યમુચ્ચત્વેન પન્નવિંશતિર્યોજનશતાનિ વિષ્ક
ભેળ પ્રાસાદવર્ણકઃ । ઉલ્લોચ્ચભૂમિવર્ણકઃ અટ્ટયોજનાનિ મણિરીઠિકા ચમરસ્ય

વિસ્ત્રત્તે) યહ પર્વત્ત ઇક ઉત્તમપદ્મવરવેદિકા સે ચારો ઓર સે સર્વ
પ્રકાર સે ઘિરા ઢુઆ હૈ (પડમવરવેદ્યાણ વળસડસ્સ ય વળ્ણઓ)
યહા પદ્મવર વેદિકા ઓર વનસ્વલ કા વર્ણન કર લેના ચહિયે । (તસ્સ
ળ તિગિચ્ઠકૂટસ્સ ઉપ્પાયવ્યથસ્સ ડર્ણિ વહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે
પન્નત્તે) ઇસ તિગિચ્ઠકૂટ ઉત્પાત પર્વત કા ડપરી ભાગ વિલકુલ સમ
હૈ ઓર વડા હી રમણીય હૈ । (વળ્ણઓ) વર્ણક-યહા ઇસકે ડપરીભાગ
કા વર્ણન કરલેના ચાહિયે (તસ્સ વહુસમરમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ
વહુમવ્જ્ઞદેસભાગે ઇત્ય ણ મહ ઇગે પાસાયવડિસણ પન્નત્તે) વિલકુલ
ઉસ સુન્દર ડપર કે ભાગ કે ઠીક મધ્યભાગ મે ઇક વડા ભારી પ્રાસા
દાવતસક-ઉત્તમ-મહલ હૈ । (અઢ્ઢાઈજ્ઞાઈ જોયળસયાઈ ઉઢુમ્ ઉચ્ચત્તે
ળ પળવીસ જોયળસયાઈ વિક્લભેળ) ઇસ પ્રાસાદાવતસક ક્કી ડ્કાઈ
દૌ સૌ પચાસ ૨૫૦ યોજન કી હૈ । ઓર ઇસકા વિસ્તાર ઇકસૌ પચીસ
૧૨૫ યોજન કા હૈ । (પાસાયવળ્ણઓ) યહાં ઉસ પ્રાસાદાવતસક કા વર્ણન
કર લેના ચાહિયે । (ઉલ્લોચ્ચભૂમિ વળ્ણઓ) પ્રાસાદાવતસક કે ઉલ્લોચ

એળ વળસડેળ ય, સવ્વઓ સમતા સપરિક્ષિપ્તે) તે પર્વત ઓક (પદ્મવરવેદિ
કાથી ઉત્તમ કમળની વેદિકાથી, અને ઓક વનખડથી ચારે તરફથી આચ્છા
દિત છે (પડમવરવેદ્યાણ વળસડસ્સ ય વળ્ણઓ) અહી પદ્મવરવેદિકા અને
વનખડનુ વર્ણન કરી લેવુ બેઠએ (તસ્સળ તિગિચ્ઠકૂટસ્સ ઉપ્પાયવ્યથસ્સ
ડર્ણિ વહુસમ-રમણિજ્જે ભૂમિભાગે પન્નત્તે) આ તિગિચ્ઠકૂટ ઉત્પાત પર્વતને
ઉપરને ભાગ તદન સપાટ અને રમણીય છે (વળ્ણઓ) અહી તે ઉપરના
ભાગનુ વર્ણન કરી લેવુ બેઠએ (તસ્સ વહુસમ-રમણિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ
વહુમવ્જ્ઞ દેસભાગે ઇત્યળ મહ ઇગે પાસાયવડિસણ પન્નત્તે) ઉપરના તે સુદર
ભાગના ધરોધર વચ્ચેના ભાગમા ઓક મોટા પ્રાસાદાવતસક- ઉત્તમ
મહેલ છે, (અઢ્ઢાઈજ્ઞાઈ ઉઢુ ઉચ્ચત્તેળ પળવીસ જોયળસયાઈ વિક્લભેળ)
તે પ્રાસાદાવતસકની ઊંચાઈ ધસો -પચાસ (૨૫૦) યોજનની છે અને
વિસ્તાર (વિષ્કલ) ઓક સો પચીસ (૧૨૫) યોજનનો છે (પાસાય
વળ્ણઓ) અહી તે પ્રાસાદાવતસકનુ વર્ણન કરવુ બેઠએ, (ઉલ્લોચ
ભૂમિ વળ્ણઓ) તે પ્રાસાદાવતસકના (ઉત્તમ મહેલના) ઉપરના ભાગનુ

સિંહાસન સપરિવાર મળિતવ્યમ્ । તસ્ય ત્વતુ તિગિચ્છૂટકમ્ દક્ષિણે પૃથ્વીઠિ
 શતાનિ પશ્ચિમશ્ચાશ્ચ કોટયઃ પશ્ચિમશ્ચ શતસહસ્રાણિ પશ્ચિમશ્ચ સહસ્રાણિ
 (૬,૫૫,૩૫,૫૦,૦૦૦ અરુણોદયે સમુદ્રે તિરિય વ્યતિપ્રજ્યાધોરતનપ્રમામા પૃથિવ્યાઃ
 ચત્તારિશદ્ યોજનસહસ્રાણિ અગાદ્ અધોગત્યા મત્ર ત્વતુ ચમરસ્યાસુરેન્દ્રસ્ત્વ-
 સુરકુમારરાજસ્ય ચમરચચ્ચા નામ રાજધાની મક્ષતા એક યોજનશતસહસ્રમાણા

-ઝપરુ કે ભાગ કા ચર્ણનકર હેના ચાહિયે । (અટ્ટ જોયણાઈ મળિપેદિયા)
 આઠયોજન કી મળિપીઠિકા હૈ । (ચમરસ્ત સીહાસણ સપરિવાર મળિયવ્ત્ર)
 ચમર-કા સિંહાસન પરિવાર મહિત રુહના ચાહિયે । (તસ્ત ણ તિગિચ્છૂ
 કૂડસ્ત દાહિણેણ છક્કોઢિમ્ણ પળવન્ન ચ કોડીઓ પળતીસ ચ સયસ-
 હસ્સાઈ પળ્ણાસ ચ સહસ્સાઈ અરુણોદય સમુદ્રે તિરિય વીશ્વહિત્તા અહે-
 રયણમ્ભાણ પુઢ્ઢીણ ચત્તલીસ જોયણસહસ્સાઈ ઓગાહિત્તા પ્થળ
 ચમરસ્ત અસુરિંદસ્ત અસુરકુમારરણ્ણો નામ રાયહાણી પળ્ણત્તા) હસ્
 તિગિચ્છૂટ પર્વત કી દક્ષિણ તરફ એક અરુણોદય નામકા સમુદ્ર હૈ;
 હસ્ સમુદ્ર મેં છહસો પચપન કરોડ પંતીસ લાલ પચાસ હજાર
 (૬૫૫૩૫૫૦૦૦૦) યોજન તિરછે જાને પર નીચે રત્નપ્રમા પૃથિવી
 કા ચાલીસ હજાર યોજન જિતતા ભાગ અવગારિત કરને પર અર્થાત્
 નીચે ઉતરને પર અસુરેન્દ્ર એવ અસુર કુમારો કે રાજા ચમર કી ચમર-
 ચચા નામકી રાજધાની આતી હૈ । (એગ જોયણસયસહસ્ત આયામ-

વર્ણન કરવું બોધ્યે (અટ્ટ જોયણાઈ મળિપેદિયા) આઠ યોજનની મળિપીઠિકા છે.
 (ચમરસ્ત સીહાસણ સપરિવાર મળિયવ્ત્ર) અહીં ચમરના સિંહાસનનું
 તથા પરિવારનું વર્ણન કરવું બોધ્યે “તસ્ત ણ તિગિચ્છૂટકમ્ દક્ષિણે
 છક્કોઢિમ્ણ પળવન્ન ચ કોડીઓ પળતીસ ચ સયસહસ્સાઈ પળ્ણાસ ચ સહ-
 સ્સાઈ અરુણોદય સમુદ્રે તિરિય વીશ્વહિત્તા અહે રયણમ્ભાણ પુઢ્ઢીણ ચત્તલીસ જોય-
 ણસહસ્સાઈ ઓગાહિત્તા પ્થળ ચમરસ્ત અસુરિંદસ્ત અસુરકુમારરણ્ણો ચમરચચાર
 નામ રાયહાણી પળ્ણત્તા) આ તિગિચ્છૂટ પર્વતની દક્ષિણે અરુણોદય નામનો
 સમુદ્ર છે આ સમુદ્રમા છ અળજ, પચાવન કરોડ, પાત્રીસ લાખ, પચાસ
 હજાર યોજન (૬૫૫૩૫૫૦૦૦૦ યોજન) તિરછા જતા, અને રત્નપ્રમા પૃથ્વી
 નો ચાલીસ હજાર યોજન પ્રમાણે લાગ નીચે ઉતરતા અસુરકુમારોના રાજા
 અસુરેન્દ્ર ચમરની ચમરચચા નામની રાજધાની આવે છે (એગ જોયણાઈ
 સયસહસ્ત આયામત્રિક્ષ્ણમેણ જવુદીવપમાણા) આ ચમરચચા નગરની લંબાઈ
 પહોળાઈ એક લાખ યોજનની છે એટલે કે તે જ બુદ્ધીપના બેટલી જ છે,
 (પાદારો વિત્તુજ્ઞ જોયણસહા ઉઢ્ઢ ઉચ્ચત્તેજ) તેના કોટની લંબાઈ એક, સા પચાસ

मन्त्रिकभेण जवृद्धीपप्रमाणः प्राकारोद्धर्षं योजनशतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन मूले पञ्चाशद् योजनानि विष्कभेण उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि विष्कभेण कपिशिर्ष-
काणि अर्द्धयोजनानि आयामेन क्रोश विष्कभेण देशोनम् अर्धयोजनमूर्ध्वम् उच्च
त्वेन एकैकस्या वाहायाम् पञ्चपञ्चदशशतानि अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम्
उच्चत्वेना अर्धं विष्कभेण उपरितले खलु षोडशयोजनसहस्राणि आयामविष्कभेण

विष्कभेण जवृ दीवप्पमाणा) इस चमरचचा राजधानी की लवाई चौ-
डाई एक लाख योजन की है, अतः यह जवृद्धीप के बरोबर है । (पा-
गारो दिवड्डु जोयणसय उड्डु उच्चत्तेण) इसका प्रकार एकसौ पचास
योजन ऊँचा है । (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खभेण, उवरिं अद्धतेरस
जोयणाइ विक्खभेण) इस प्रकार का मूल का विस्तार पचास योजन
का है इसके ऊपर के भाग का विष्कभ साढा चारह (१२॥) योजन
का है । (कविसीसगा अद्धजोयणा आयामेण; कोस विक्खभेण,
देसूण अद्धजोयण उड्डु उच्चत्तेण) इसके कगूरो की लवाई आधे योजन
की है । और चौडाई एक कोशकी है । ऊँचाई कुछ कम आधे योजन
की है । (एगमेगाए वाहाए पच पच दारसया, अड्डाइज्जाइ जोयणस-
याइ उड्डु उच्चत्तेण अद्ध विक्खभेण) एक एक वाहा में पाचसौ पाचसौ
दरवाजे हैं । इन दरवाजो की ऊँचाई दो सौ पचास योजन की है ।
ऊँचाई से आधा इनका विष्कभ है । (उवरियलेण सोलसजोयणस-
हस्साइ आयामविक्खभेण पन्नास जोयणसहस्साइ पच य सत्ताणउ य
जोयणसए किंचि विसेसूणे परिकखेवेण सव्वप्पमाणेण वेमाणियप्पमा-

थोञ्जनी छे (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खभेण, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइ विक्ख-
भेण) ते कोटना भूणने विस्तार पचास थोञ्जनी छे अने उपरना भागमेण
विस्तार १२॥ साडाणार थोञ्जनी छे (कविसीसगा अद्धजोयणाआयामेण, कोस-
विक्खभेण, देसूण अद्धजोयण उड्डु उच्चत्तेण) तेना कागारानी ल आध अर्धा थोञ्जनी
अने पडोणाध अेक कोरानी छे, आधा अर्धा थोञ्जनी सडेण ओधी छे
(एगमेगाए वाहाए पचपच दारसया, अड्डाइज्जाइ उड्डु उच्चत्तेण अद्ध विक्खभेण
ते कोटनी प्रत्येक आणुअे ५००-५०० दरवाण छे, ते दरवाणअेणी उआध
असो पचास थोञ्जनी छे तेथी पडोणाध उआध उरता अर्धी (१२५ सत्तासो थोञ्ज-
नी छे, (उवरियलेण सोलसजोयणसहस्साइ आयामविक्खभेण पन्नास जोयणसहस्साइ
पच य सत्ताणउय जोयणसए किंचि विसेसूणे परिकखेवेण सव्वप्पमाणेण वेमा-

पचाशद् योजनसहस्राणि पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि क्रिषिद् विद्येपोऽप्यु
परिक्षेपेण सर्वप्रमाण वैमानिकप्रमाणस्याधं ज्ञातव्यम् ॥ सू० १ ॥

टीका—“ कहि ण भते ” कुत्र सल्लु भदन्त ! “ चमरस्स अमुरिदस्स ”
चमरस्याऽसुरेन्द्रस्य इन्द्रत्व च साधारण-ईश्वरतामात्रेणापि सम्भवति-इत्यत आह-
“ असुरकुमाररण्णो ” असुरकुमार राजस्य असुरकुमाराणां राजा इति अमुगकुमा
रराजस्तस्य “सभा सुहम्मा पण्णत्ता ” सभा सुधर्मा प्रज्ञा, हे देवानुप्रिय । अमु-
रकुमारराजस्य चमरेन्द्रस्य सुधर्मा सभा कुत्रस्थाने तिष्ठते इति गौतमस्य प्रश्न भग-
वानाह—“ गोयमा ” इत्यादि “ गोयमा ” हे गौतम ! “ जम्बूद्वीपे दीवे ”
जम्बूद्वीपे द्वीपे=मध्यजम्बूद्वीपे “मदरस्स पण्यस्स” मन्दरस्य पर्वतस्य=मेरुपर्वतस्य
“ दाहिणेण ” दक्षिणेण ‘ तिरियमसखेज्जे ’ तिर्यगसख्येयान् “ दीवसमुद्दे वीइ

णस्स अद्धनेयव्व) उपरितल दरवाजो के उपर के भाग का आयाम
और विष्कभ लम्बाई और चौड़ाई सोलह हजार योजन का है, इसका
परिक्षेप कुठ कम पचास हजार पाच सौ सतानवे ५०५९७ योजन का
है । सर्व प्रमाण से, वैमानिक के प्रमाण की अपेक्षा यहाँ सब विषय
आधा जानना चाहिये ॥ सू-१ ॥

टीकार्थ -गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(कहि ण भते ! असुरिदस्स
असुर कुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त ! असुरकु-
मारों के राजा असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहा पर कही गई है ? इस
प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा !) हे गौतम !
असुर कुमार राज, चमरेन्द्र की सुधर्मा सभा (जम्बूद्वीपे दीवे) जम्बूद्वीप
नाम के मध्य जम्बूद्वीप में, (मदरस्स पण्यस्स दाहिणेण) उस मेरु पर्वत

गियप्पमाणस्स अद्ध नेयव्व) उपरितलनी (दरवाजाना उपरना लागनी)
लगाई अने पडोणाई सोण उन्नर योजननी छे अने तेना परिक्षेप (परिमिति
पचास उन्नर पाचसो सत्ताल्लु योजनथी कथक ओछे छे, वैमानिकोमा के
के प्रमाणो उद्धा छे तेना करता अही दरेक प्रमाणो अर्धा समजना ॥ सू १ ॥

टीकार्थ—गौतम स्वामी मंडावीर प्रभुने पूछे छे के-(कहि ण भते ।
असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता ?) के लदन्त ?
असुरकुमारोना राज असुरेन्द्र चमरनी सुधर्मासला क्या आवेली छे ? आ,
प्रश्नो न्वाण आपता मंडावीर प्रभु गौतम स्वामीने उडे छे के छे गौतम
असुरकुमारोना राज चमरेन्द्रनी सुधर्मा सला (जम्बूद्वीपे दीवे) जम्बूद्वीप
नामना द्वीपमा आवेली छे (मदरस्स पण्यस्स दाहिणेण) ते मेरु पर्वतनी

वइत्ता " द्वीपममुद्रान् व्यतिप्रज्य उल्लभ्येत्यर्थः ' अरुणवरस्य दीवस्त " अरुण-
 वरस्य द्वीपस्य " वाहिरिल्लाओ वेइयताओ " गद्याद् वेदिकान्तात् अरुणवरद्वीपस्य
 निष्क्रमणानन्तरम् " अरुणोदय समुद्र " अरुणोदय समुद्रम् " बायालीस जोयण
 सहस्साइ " द्विचत्वारिंशत् योजन सहस्राणि " जोगाहिता " अगगाह्य समुद्रज-
 लोपरिभागमतिक्रम्य — द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि उपर्युपरिगत्वेत्यर्थः ।
 " एत्थण चमरस्त असुरिन्दस्त असुरकुमाररण्णो " अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्र-
 स्याऽसुरकुमारराजस्य " तिगिच्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पन्नत्ते " तिगिच्छकूटो

की दक्षिण दिशामें (तिरियमसखिज्जे दीवसमुद्रे वीइवइत्ता) तिरछे अस-
 ख्यात द्वीप समुद्रो को लाघने पर (अरुणवरस्त दीवस्त) अरुणवर नाम
 का एक द्वीप है । द्वीप का जैसा नाम है उस द्वीप को घेरे हुए समुद्र का
 भी अदाई द्वीप के बाहिर वही नाम होता है । द्वीप और द्वीप के बाद
 समुद्र हैं । अतः जवूद्वीपस्थित मेरु पर्वत से दक्षिण की ओर तिरछे अस-
 ख्यात द्वीप समुद्रो को पार करने पर अरुणवर नाम का द्वीप आता है ।
 इस द्वीप के चारो तरफ समुद्र है—जिसका नाम अरुणोदय समुद्र है ।
 घरी वात (वाहिरिल्लाओवेइयताओ अरुणोदय समुद्र बायालीस जोय-
 णसयसहस्साइ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है । अर्थात्-अरु-
 णवर द्वीप की जो वेदिका जगती है उसके बाहिरी अन्तिम ओड से
 आगे बढ़ने पर अरुणोदय नामका समुद्र आता है । इस समुद्र में ग्या-
 लीसहजार योजन (ओगाहिता) समुद्र के उपरितल के लाघने पर
 (एत्थ ण चमरस्त असुरिन्दस्त असुरकुमाररण्णोतिगिच्छकूडे नाम उप्पा-
 यपव्वए पणत्ते) ठीक वही असुर कुमारराजचमरेन्द्र का उत्पातपर्वत

दक्षिण दिशाभा (तिरियमसखिज्जे दीवसमुद्रे वीइवइत्ता) तीरछा अनभ्य द्वीप
 ओणगवाथी (अरुणवरस्त दीवस्त) अरुणवर नामने ओड द्वीप आवे छे
 द्वीपनु ले नाम छे, ओज नाम द्वीपने घेरीने आवेवा अही द्वीपनी णडारना
 समुद्रनु पणु छे, द्वीप अने द्वीपनी पथी समुद्र छे ओटवेडे जणूद्वीपभा
 आवेवा मेरु पर्वतनी दक्षिण तरक् तीरछा असभ्य त द्वीपसमुद्रोने पार वर-
 वार्थी अरुणवर नामने द्वीप आवे छे ते द्वीपनी आरे तरक् ले समुद्रने अरुणो-
 दय समुद्र ठडे छे ओज वात (वाहिरिल्लाओ वेइयताओ अरुणोदय समुद्र बाया-
 लीस जोयणसयसहस्साइ) आ सूत्र द्वारा गतावनाभा आवे छे ओटवे डे
 अरुणवर द्वीपनी ले वेदिका छे तेना अन्तिम छेउथी आगण ववता अरुणोदय
 नामने समुद्र आवे छे ते समुद्रभा गेताणीम हजर योजन (ओगाहिता)
 प्रमाण अतर पार वरवार्थी (एत्थण चमरस्त असुरिन्दस्त असुरकुमारराजो

पचाशद् योजनसहस्राणि पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि किञ्चिद् विज्ञेयोऽप्यु
परिक्षेपेण सर्वप्रमाण वैमानिकप्रमाणस्यार्धं ज्ञातव्यम् ॥ सू० १ ॥

टीका—“ रुहि ण भते ” कुत्र खलु भदन्त ! “ चमरस्स अमुरिदस्स ”
चमरस्याऽसुरेन्द्रस्य इन्द्रत्र च साधरण-ईश्वरतामात्रेणापि सभवति-इत्यत आह-
“ असुरकुमाररण्णो ” असुरकुमार राजस्य असुरकुमाराणां राजा इति असुरकुमा
रराजस्तस्य “सभा सुहम्मा पण्णत्ता ” सभा सुधर्मा मज्झत्ता, हे देवानुप्रिय । असु-
रकुमारराजस्य चमरेन्द्रस्य सुधर्मा सभा कुस्थाने विद्यते इति गौतमस्य प्रश्न मग-
वानाह—“ गोयमा ” इत्यादि “ गोयमा ” हे गौतम ! “ जम्बूद्वीपे दीवे ”
जम्बूद्वीपे द्वीपे=मध्यजम्बूद्वीपे “मदरस्स पव्वयस्स” मन्दरस्य पर्वतस्य=मेरुपर्वतस्य
“ दाहिणेण ” दक्षिणेण ‘ तिरियमसखेज्जे ’ तिरियगसखेयान् “ दीवसमुद्वे वीइ-

णस्स अद्धनेयव्व) उपरितल दरचाजो के उपर के भाग का आयाम
और विष्कम्भ लम्बाई और चौड़ाई सोलह हजार योजन का है, इसका
परिक्षेप कुठ कम पचास हजार पाच सौ सतानवे ५०५९७ योजन का
है । सर्व प्रमाण से, वैमानिक के प्रमाण की अपेक्षा यहाँ सब विषय
आधा जानना चाहिये ॥ सू-१ ॥

टीकार्थ-गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—(रुहि ण भते ! असुरिदस्स
असुर कुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त ! असुरकु-
मारों के राजा असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहा पर कही गई है ? इस
प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा !) हे गौतम !
असुर कुमार राज, चमरेन्द्र की सुधर्मा सभा (जम्बूद्वीपे दीवे) जम्बूद्वीप
नाम के मध्य जम्बूद्वीप में, (मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण) उस मेरु पर्वत

विषयप्रमाणस्स अद्ध नेयव्व) उपरितलनी (दरचान्तना उपरना लागनी)
लगाई अने पडोणाई सोण डंजर योजननी छे अने तेना परिक्षेप (परिमिति
पचास डंजर पाचसो सत्ताणु योजनथी कथक ओछो छे, वैमानिकोभा ने
ने प्रमाणो उह्वा छे तेना करता अडी दरेक प्रमाणु अर्धा समज्जा ॥ सू १ ॥

टीकार्थ—गौतम स्वामी मंडावीर प्रभुने पूछे छे के—(कहि ण भते ।
असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता ?) हे भदन्त ?
असुरकुमारोना राज असुरेन्द्र चमरनी सुधर्मासभा ज्या आवेली छे ? आ
प्रश्नो जवाप आपता मंडावीर प्रभु गौतम स्वामीने कहे छे के हे गौतम
असुरकुमारोना राज चमरेन्द्रनी सुधर्मा सभा (जम्बूद्वीपे दीवे) जम्बूद्वीप
नामना द्वीपमा आवेली छे (मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण) ते मेरु पर्वतनी

प्रासपर्वत तरयाऽऽदिमभ्यान्तेषु विष्कभप्रमाणमिदम् “ कमसो विक्खभोसे दस-
वावीसाइ जोयणसयाइ सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे ” रुमशोविष्क-
भरतस्य दशहार्दिशतिर्योजनशतानि सप्तशतानि त्रयोविंशतिश्चत्वारिंशतानि च
चतुर्विंशतिरिति ॥ गोस्तुभोपपातपर्वतयोः प्रमाणे सर्वथा सादृश्यं निवारयन्नाह
“ नवर उवरिल्ल प्रमाण मज्झे भाणियव्व ” नवरमुपरितन प्रमाण मध्ये भणित-
व्यम् । गोस्तुभपर्वतस्य यत् उपरिभागे प्रमाण तत् उपातपर्वतस्य मध्ये ज्ञातव्य-
मित्यर्थः, ततश्चेदमुक्त भवति (मूले दशवावीसे जोयणसए विक्खभेण) मूले

यह गोस्तुभपर्वत नागराजो का आवासपर्वत है यह लवणसमुद्र के बीच
में पूर्वदिशा में है । इसके आदि भाग का, मध्यभाग का और अन्तिम-
भाग का विष्कभ प्रमाण इस प्रकार से है (कमसो विक्खभो से दस-
वावीसाइ जोयणसयाइ, सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे)
आदि भागका विष्कभ प्रमाण एकहजार बाईस १०२२ योजनका मध्य-
भाग का विष्कभ प्रमाण सातसौ तेईस ७२३ योजन का और अन्तिम-
भाग का विष्कभ प्रमाण चारसौ चोईस ४२४ योजन का है ।

अब गोस्तुभ और उत्पातपर्वतके प्रमाणमें सर्वथा सादृश्यका निवारण
करनेके निमित्त सूत्रकार कहते हैं (नवर) इत्यादि, उससे इसमें विशेषता
यह है कि (उवरिल्ल प्रमाण मज्झे भाणियव्व) गोस्तुभपर्वत का अन्ति-
मभाग का जो प्रमाण कहा गया है वह प्रमाण उत्पात पर्वत के बीच-
भाग का जानना चाहिये, गोस्तुभपर्वत के अन्तिमभाग का प्रमाण चा-
रसौ चोईस ४२४ योजन का कहा गया है सो यह प्रमाण उत्पात प-
र्वत के मध्यभाग का जानना चाहिये, यही बात (मूले दस वावीसे जो-

आत्वाभा आपेक्षे छे ते गोस्तुभपर्वत नागराजने आ पर्वत छे ते लवण
समुद्रनी वर्ये पूर्वभा आवेक्षे छे तेना आदि लागने अने उपरना लागने।
विष्कभ (परिमिति) आ प्रमाण छे (कमसो विक्खभो से दसवावीसाइ जोयण-
सयाइ सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) आदि लागने। विष्कभ छे १०२२
योजनने, मध्यभागने विष्कभ ७२३ योजनने अने उपरना लागने विष्कभ
४२४ योजनने छे,

इसे गोस्तुभ अने उत्पात पर्वतना प्रमाणमा ने तक्षवत छे ते दर्शा-
ववा भाटे सूत्रकार “ नवर ” आदि सूत्री छे छे—उवरिल्ल प्रमाण मज्झे भाणि
यव्व ” गोस्तुभ पर्वतना उपरना लागनु ने भाप आभ्यु छे ते भाप उत्पात
पर्वतना मध्यभागनु समज्जु अेट्ठे के गोस्तुभ पर्वतना उपरना लागनु
भाप ४२४ योजननु उट्टु छ, तो उत्पात पर्वतना मध्य भागनु भाप ४२४
योजन समज्जु अेट्ठे वात “ मूले दसवावीसे जोयणसए विक्खभेण, मज्झे चत्तारि

नाम उपपात पर्वतः प्रह्वतः तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागत्य चमर उत्पत्ति स उप-
पातनामक' पर्वतः कथ्यते इति । तस्य तिगिच्छकूटपर्वतस्य प्रमाणं इतीत्यर्थः
'सत्तरस' इत्यादि " सत्तरसण्कोसे जोयणसण उडु उच्चत्तेण " सत्तरसण्को-
से जोयणसण्कोसे जोयणसण्कोसे जोयणसण्कोसे जोयणसण्कोसे जोयणसण्कोसे
उब्बेहेण " चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि कोशश्च उद्देणेन गम्भीरत्वेन भूम्यवसाहने
त्यर्थः " गोथुमस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्व " गोस्तुमस्याऽऽवासपर्व-
तस्य प्रमाणेन नेतव्वम् । गोस्तुभाट्यावासपर्वतस्य यात्त प्रमाण तावदेव ति-
गिच्छ—उपपातपर्वतस्यापि प्रमाणं ज्ञातव्यमित्यर्थः । गोस्तुमपर्वतस्य प्रमाणं
साहस्यम् उपपात पर्वतस्य कथितं तत्र गोस्तुमपर्वतस्यैव क्रियत् प्रमाणमिति शक्यं
प्रतिपादितं तत्प्रमाणमिदम् गोस्तुभो लक्षणसमुद्रमध्ये पूर्वास्या दिशि नागराजानामा-
है । इस पर्वत का नाम तिगिच्छकूट है । चमरेन्द्र जय तिर्यग्लोक में
आने का इच्छुक होता है—तब वह पहिले इस पर्वत पर आता है और
यहाँ से फिर वह तिर्यग्लोक में जाता है इसलिये इस पर्वत का नाम
उत्पात पर्वत है । इस तिगिच्छकूट का प्रमाण पताने के निमित्त सूत्रकार
कहते हैं—(सत्तरस एकवीसे जोयणसण उडु उच्चत्तेण, चत्तारितीसे
जोयणसण्कोसे उब्बेहेण) इस उत्पातपर्वत की ऊँचाई सत्रहसौ
इक्कीस १७२१ योजन की है और इसका उद्देश-गहराई—भूमि में अवगाह-
ना—चारसौतीस ४३० योजन और एक कोश का है । (गोथुमस्स
आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्व) गोस्तुम नामक आवासपर्वत का
जितना प्रमाण है उतना ही प्रमाण इस तिगिच्छकूट नामक उत्पात
पर्वत का भी जानना चाहिये । गोस्तुम नामक आवासपर्वत का प्रमाण
कितना है यह शास्त्रों में प्रतिपादित हुआ है—जो इस प्रकार से है—

तिगिच्छकूडे नाम उपपायपव्वए पण्णत्ते) असुरकुमारोना राज्ञ चमरेन्द्रो
उत्पात पर्वत आवे छे ते पर्वतनु नाम तिगिच्छकूट छे, त्यारे चमरेन्द्रो
तिर्यग्लोकमा ज्वानी ईच्छा थाय छे त्यारेपडेला ते आ पर्वत पर आवे छे
अने त्याथी ते तिर्यग्लोकमा जय छे ते कारणे तेने उत्पात पर्वत कडे छे
इवे ते तिगिच्छकूटनु मापणतावनामाटे सूत्रकार कडे छे छे (सत्तरस एकवीसे
जोयणसण्कोसे उच्चत्तेण, चत्तारितीसे जोयणसण्कोसे उब्बेहेण) ते उत्पातपर्वतनी
उत्था १७२१ सत्तरसोकोकीसे योजननी अने तेनी उडाछ (जमीननी अदरनी
अवगाहना) ४३० आरसोतीस योजन अने कोश डोशनी छे (गोथुमस्स आवास
पव्वयस्स पमाणेण नेयव्व) गोस्तुम नामना आवास पर्वतनु जेटु प्रमाण
छे जेटु ज प्रमाण आ तिगिच्छकूट नामना उत्पातपर्वतनु पण्ण सभजु
गोस्तुम नामना आ उत्पातपर्वतनु जे प्रमाण शास्त्रोमा गतावु छे ते नीचे

शते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण २२८६ किञ्चिद्विशेषाधिके “ मूले वित्थडे ” मूले विस्तृतः उपपातपर्वतः “मज्जे सखित्ते ” मध्ये सक्षिप्तः “उत्पि विसाले” उपरिशालः ‘मज्जे वरवडरविग्गहिए’ मध्ये वरवज्रविग्रहितः तत्र वरः= श्रेष्ठः वज्र तन्नामक. शस्त्रविशेषः आकृतिः= स्वरूपम् ततश्च वरवज्रस्येव विग्रहः आकृतिर्यस्य स वरवज्रविग्रहः ततो-वरवज्रविग्रहात् स्वार्यिकरु प्रत्यये कृते सति वरवज्रविग्रहिकः मध्ये क्षामः कृश इत्यर्थः । एतदेव दर्शयति “ महामउदसठाण सठिए ” महामुकुन्दसस्थानसस्थित मुकुन्दो = वाद्यविशेषः महाथासौ मुकुन्दः- महामुकुन्दस्तस्य सस्थानमाकृतिविशेषः तदिव सस्थितः तदाकृतिवदाकृतिमा नित्यर्थः असौ उपपात पर्वतः, “ सच्चरयणामए ” सर्वरत्नमयः उपपातपर्वतः, “ अच्छ० ” अच्छः स्वच्छः स्फटिकादिरिव निर्मलः “ जाव पडिरुवे ” यावत्

इसका परिक्षेप कुछ विशेषाधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। (मूले वित्थडे) पहिले जो इसका विष्कभ प्रकट किया गया है उससे यह बात निश्चित होती है कि यह पर्वत मूल मे विस्तृत है, (मज्जे सखित्ते) मध्य मे सक्षिप्त है और (उत्पि विसाले) ऊपर मे विशाल है। (मज्जे वर वडरविग्गहिए) यहा विग्रह का अर्थ आ- कृति है, वर वज्र श्रेष्ठ वज्र नाम के शस्त्र के समान इस पर्वत की आ- कृति है अतः वह वर वज्र विग्रहिक है। इससे यह प्रकट किया गया कि यह पर्वत मध्य में कृश है। (महामउदसठाणसठिए) मुकुन्द नाम वाद्यविशेष का है सो इस वाद्यविशेष की जैसी आकृति होती है वैसी आकृति वाला यह उत्पात पर्वत है। इससे भी यह मध्य में कृश है यही प्रकट किया गया है। यह उत्पात पर्वत (सच्चरयणामए) सर्व- रत्नमय है। (अच्छे) स्फटिकमणि आदि के समान यह निर्मल है।

विसेसाहिए परिक्वेपेण” उपरना लागभा तेना परिक्षेप २२८६णावांससो छयासी योजन करता थोडा पधारे छे “मूलवित्थडे” आ रीते तेना भूणभाग विस्तृत छे, “मज्जे सखित्ते” मध्यलाग सक्षिप्त छे, अने “ उत्पि विसाले” उपरने लाग विशाल छे “ मज्जे वरवडरविग्गहिए ” अही विग्रहने अर्थ आजार अभज वाने छे ते पर्वतने आकार वरवज्र (श्रेष्ठ वज्र नामना शस्त्र) समान छे तेथी ने पर्वतने वरवज्रविग्रहिक (श्रेष्ठ वज्रना जेवा आकारने) कथो छे कडेवांनु तात्पर्य अे छे के ते पर्वत मध्यलागभा सक्षिप्त-कृश छे “ महामउद सठाणसठिए ” मुकुन्द नामनु अेज वाद्य छे मुकुन्दना जेवा आकारना ते उत्पात पर्वत छे आ सूत्र द्वारा पशु अेज वात प्रकट करी छे के ते मध्यभा कृश (सक्षिप्त) छे ते उत्पात पर्वत “सच्चरयणामए” सर्वरत्नमय छे. “अच्छे”

દશદ્વાવિંશતિર્યોજનશતાનિ ત્રિઋભેણ " મજ્ઞે ચત્તારિ ચત્તરીસે જોયણસણ વિક્કભેણ " મધ્યે ચત્તારિ ચતુવિંશતિર્યોજનશતાનિ ત્રિઋભેણ=ચતુવિંશત્યુત્તરચત્તુઃશતમિત્યર્થઃ " ઉવરિસત્તતેવીસે જોયણસણ ત્રિઋભેણ " ઉવરિ સપ્તત્રયોવિંશતિર્યોજનશતાનિ ત્રિઋભેણ ત્રયોવિંશત્યુત્તરસપ્તશતયોજનાનિ-રૂપર્થઃ " મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈ દોણ્ણિયચ્ચીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ખેવેણ " મૂલે ત્રીણિ યોજનસહસ્સાણિ દ્વે ચ દ્વાત્રિંશદુત્તરે યોજનશતે કિંચિત્-વિશેષોને પરિક્ષેપેણ " મજ્ઞે ઇગ્ગ જોયણસહસ્સ તિણ્ણિયદ્દુગ્ગયાલે-જોયણસણ કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ખેવેણ " મધ્યે એક યોજનસહસ્સ ત્રીણિ ચ ઇરુચત્તવારિંશત્ત યોજનશતાનિ કિંચિદ્વિશેષોને પરિક્ષેપેણ " ઉવરિં દોણ્ણિય જોયણસહસ્સાઈ દોણ્ણિય ઉલસીણ જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિણ પરિક્ખેવેણ " ઉવરિં દ્વે ચ યોજનસહસ્સે, દ્વે ચ પડશીતિર્યોજન

યણસણ વિક્કભેણ, મજ્ઞે ચત્તારિ ચત્તરીસે જોયણસણ વિક્કભેણ, ઉવરિ સત્ત તેવીસે જોયણમણ વિક્કભેણ) હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કીર્તી ગઈ છે । મૂલ મેં એક હજાર ચાઈસ ૧૦૨૨ યોજન કા વિક્કભ પ્રમાણ છે, મધ્ય મેં ચારસૌ ચોઈસ ૪૨૪ યોજન કા વિક્કભ પ્રમાણ છે ઓર ઉપર મેં સાતસૌ તેઈસ ૭૨૩ યોજન કા વિક્કભ પ્રમાણ છે । (મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈ દોણ્ણિય ચ ચ્ચીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ખેવેણ) હસ પર્વત કા પરિક્ષેપ કિતના છે સો સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટકિયા છે, મૂલ મેં હસકા પરિક્ષેપ કુઠ કમ ત્રીન હજાર દોસૌ ચ્ચીસ ૩૨૩૨ યોજન કા છે । હસી તરહ સે (મજ્ઞે ઇગ્ગ જોયણસહસ્સ તિણ્ણિય દ્દુગ્ગયાલે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેણ) મધ્યભાગ મેં હસકા પરિક્ષેપ એક હજાર ત્રીનસૌ ઇકતાલીસ ૧૩૪૧ યોજન મેં કુછ કમ છે । (ઉવરિં દોણ્ણિય જોયણસહસ્સાઈ દોણ્ણિય ચ્ચલસીણ જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિણ પરિક્ખેવેણ) ઉપર કે ભાગ મેં

ચત્તરીસે જોયણસણ વિક્કભેણ, ઉવરિ સત્તતેવીસે જોયણસણ વિક્કભેણ " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પાત પર્વ તેનો વિષ્કભ મૂળમા ૧૦૨૨ યોજન, મધ્ય ભાગમા ૪૨૪ યોજન અને ઉપરના ભાગમા ૭૨૩ યોજન છે 'મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈ દોણ્ણિય ચ ચ્ચીસુત્તરે જોયણસણકિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેણ' હવે સૂત્રકાર તે પર્વતના પરિક્ષેપ (પરિધિ)નુ વર્ણન કરે છે મૂળમા તેનો પરિક્ષેપ ૪૨૪૨ યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે 'મજ્ઞે ઇગ્ગ જોયણસહસ્સ તિણ્ણિય દ્દુગ્ગયાલે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેણ " મધ્ય ભાગમા તેનો પરિક્ષેપ ૧૩૪૧ એક હજાર ત્રણસો એકતાલીસ યોજન કરતા થોડો ન્યૂન છે " ઉવરિં દોણ્ણિય જોયણસહસ્સાઈ દોણ્ણિય ચ્ચલસીણ જોયણસણ કિંચિ

शते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण २२८६ किञ्चिद्विशेषाधिके “ मूले वित्यडे ” मूले विस्तृतः उपपातपर्वतः “मज्जे सखित्ते ” मध्ये सक्षिप्तः “उत्पि विसाले” उपरिविशालः ‘मज्जे वरवडरविग्गहिए’ मध्ये वरवज्रविग्रहितः तत्र वरः= श्रेष्ठः वज्र तन्नामक. शस्त्रविशेषः आकृतिः= स्वरूपम् ततश्च वरवज्रस्येव विग्रहः आकृतिर्यस्य स वरवज्रविग्रहः ततो-वरवज्रविग्रहात् स्वार्थिकरु प्रत्यये कृते सति वरवज्रविग्रहिकः मध्ये तामः कृश इत्यर्थः । एतदेव दर्शयति “ महामउदसठाण सठिए ” महामुकुन्दसस्थानसस्थित मुकुन्दो = वाद्यविशेषः महाध्यासौ मुकुन्दः- महामुकुन्दस्तस्य सस्थानमाकृतिविशेषः तदिव सस्थितः तदाकृतिवदाकृतिमान्तिर्ययः असौ उपपात पर्वतः, “ सव्वरयणामए ” सर्वरत्नमयः उपपातपर्वतः, “ अच्छ० ” अच्छः स्वच्छः स्फटिकादिरिव निर्मलः “ जाव पडिह्वे ” यान्तु

इसका परिक्षेप कुठ विशेषाधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। (मूले वित्यडे) पहिले जो इसका विष्कभ प्रकट किया गया है उससे यह बात निश्चित होती है कि यह पर्वत मूल में विस्तृत है, (मज्जे सखित्ते) मध्य में सक्षिप्त है और (उत्पि विसाले) ऊपर में विशाल है। (मज्जे वर वडरविग्गहिए) यहा विग्रह का अर्थ आ-कृति है, वर वज्र श्रेष्ठ वज्र नाम के शस्त्र के समान इस पर्वत की आ-कृति है अतः वह वर वज्र विग्रहिक है। इससे यह प्रकट किया गया कि यह पर्वत मध्य में कृश है। (महामउदसठाणसठिए) मुकुन्द नाम वाद्यविशेष का है सो इस वाद्यविशेष की जैसी आकृति होती है वैसी आकृति वाला यह उत्पात पर्वत है। इससे भी यह मध्य में कृश है यही प्रकट किया गया है। यह उत्पात पर्वत (सव्वरयणामए) सर्व-रत्नमय है। (अच्छे) स्फटिकमणि आदि के समान यह निर्मल है।

विसेसाहिए परिक्षेपेण” उपरना लागमा तेना परिक्षेप २२८६भावसिसे छयासी योजन करता थोडा पधादे छे “मूलवित्यडे” आ दीने तेना भूणभाग विस्तृत छे, “मज्जे सखित्ते” मध्यभाग सक्षिप्त छे, अने “ उत्पि विसाले” उपरना लाग विशाल छे “ मज्जे वरवडरविग्गहिए ” अर्द्धी विग्रहने अर्थ आजार समज पाना छे ते पर्वतने आकार वरवज्र (श्रेष्ठ वज्र नामना शस्त्र) समान छे तेथी ने पर्वतने वरवज्रविग्रहिक (श्रेष्ठ वज्रना जेवा आकारने) कह्यो छे कडेवातु तात्पर्य अे छे ते ते पर्वत मध्यभागमा सक्षिप्त-कृश छे “ महामउद सठाणसठिए ” मुकुन्द नामतु अेव वाद्य होय छे मुकुन्दा जेवा आकारना ते उत्पात पर्वत छे आ सूत्र द्वारा पशु अेव वात प्रकट करी छे ते ते मध्यमा कृश (सक्षिप्त) छे ते उत्पात पर्वत “सव्वरयणामए” सर्वरत्नमय छे, “अच्छे”

દશદ્વાવિંશતિર્યોજનશતાનિ રિઠ્ઠભેળ “ મજ્ઞે ચત્તારિ ચત્તવીસે જોયણસણ વિક્કભેળ ” મધ્યે ચત્તારિ ચતુવિંશતિર્યોજનશતાનિ રિઠ્ઠભેળ=ચતુવિંશત્યુત્તરચતુઃશતમિત્યર્થઃ “ ઉવરિસત્તતેવીસે જોયણસણ રિઠ્ઠભેળ ” ઉવરિ સપ્તત્રયોવિંશતિર્યોજનશતાનિ રિઠ્ઠભેળ ત્રયોવિંશત્યુત્તરસપ્તશતયોજનાનિ-રૂપર્થઃ “ મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈ દોણિયચ્ચીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ખેવેળ ” મૂલે ત્રીણિ યોજનસહસ્સાણિ દ્વે ચ દ્વાત્રિંશદુત્તરે યોજનશતે કિંચિત્-વિશેષોને પરિક્ષેપેળ “ મજ્ઞે ઇગ જોયણસહસ્સ તિણ્ણિયદ્દુગ્યાલે-જોયણસણ કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ખેવેળ ” મધ્યે એક યોજનસહસ્સ ત્રીણિ ચ ઇરુચત્તારિંશત્ યોજનશતાનિ કિંચિદ્વિશેષોને પરિક્ષેપેળ “ ઉવરિં દોણિય જોયણસહસ્સાઈ દોણિય છલસીં જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિં પરિક્ખેવેળ ” ઉવરિ દ્વે ચ યોજનસહસ્સે, દ્વે ચ પડત્રીતિર્યોજન

યણસણ વિક્કભેળ, મજ્ઞે ચત્તારિ ચત્તવીસે જોયણસણ વિક્કભેળ, ઉવરિ સત્ત તેવીસે જોયણમણ વિક્કભેળ) ઇસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । મૂલ મેં એક હજાર ઘાઈસ ૧૦૨૨ યોજન કા વિક્કભ પ્રમાણ હૈ, મધ્ય મેં ચારસૌ ચોઈસ ૪૨૪ યોજન કા વિક્કભ પ્રમાણ હૈ ઓર ઉપર મેં સાતસૌ તેઈસ ૭૨૩ યોજન કા વિક્કભ પ્રમાણ હૈ । (મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈ દોણિય ચ ચ્ચીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિવિસેસૂણે પરિક્ખેવેળ) ઇસ પર્વત કા પરિક્ષેપ કિતના હૈ સો સૂત્રકાર ને ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટકિયા હૈ, મૂલ મેં ઇસકા પરિક્ષેપ કુઠ કમ ત્રીન હજાર દોસૌ ચ્ચીસ ૩૨૩૨ યોજન કા હૈ । ઇસી તરહ સે (મજ્ઞે ઇગ જોયણસહસ્સ તિણ્ણિ ય દ્દુગ્યાલે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેળ) મધ્યભાગ મે ઇસકા પરિક્ષેપ એક હજાર ત્રીનસૌ ઇકતાલીસ ૧૩૪૧ યોજન મેં કુઠ કમ હૈ । (ઉવરિં દોણિય જોયણસહસ્સાઈ દોણિય ચ છલસીં જોયણસણ કિંચિવિસેસાહિં પરિક્ખેવેળ) ઉપર કે ભાગ મેં

ચત્તવીસે જોયણસણ વિક્કભેળ, ઉવરિ સત્તતેવીસે જોયણસણ વિક્કભેળ ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પાત પર્વતનો વિહલ મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન, મધ્ય ભાગમાં ૪૨૪ યોજન અને ઉપરના ભાગમાં ૭૨૩ યોજન છે ‘મૂલે તિણ્ણિ જોયણસહસ્સાઈ દોણિય ચ ચ્ચીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેળ’ હવે સૂત્રકાર તે પર્વતના પરિક્ષેપ (પરિધિ)નુ વર્ણન કરે છે મૂળમાં તેનો પરિક્ષેપ ૪૨૪૨ યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે ‘મજ્ઞે ઇગ જોયણસહસ્સ તિણ્ણિ ય દ્દુગ્યાલે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂણે પરિક્ખેવેળ ’ મધ્ય ભાગમાં તેનો પરિક્ષેપ ૧૩૪૧ એક હજાર ત્રણસો એકતાલીસ યોજન કરતા થોડા ન્યૂન છે “ ઉવરિં દોણિય જોયણસહસ્સાઈ દોણિય ચ છલસીં જોયણસણ કિંચિ

किरणयुक्त इत्यर्थं “ सडज्जो स ” सोद्घोतकः अन्यवस्तु प्रकाशक ‘ प्रासादए ’
 प्रासादीयः प्रसन्नताजनकत्वात् ‘ दसणिज्जे ” दर्शनीयः ‘ अभिरूवे ’ अभिरूपकः
 अतिरमणीयः “ पडिरूवे ” प्रतिरूपः सुन्दराकृतिक ‘ सेण एगाए पउमवर
 वेइयाए ” स खलु एकया पञ्चवरवेदिकया युक्तः “ एगेण वणसडेण य ” एकेन वन
 खण्डकेन च ‘ सव्वओ समता सपरिक्खित्ते ’ सर्वतः समन्तात् सपरिक्षिप्तः परि-
 वेष्टित इत्यर्थः “ पउमवरवेइयाए णसडस्स य वण्णओ ” पञ्चवरवेदिकायाः
 वनखण्डकस्य च वर्णकः तत्र वेदिकावर्णनस्तु इत्यम् तथाहि—“ सा ण पउमवर-
 वेइया अद्द जोयण उड्डु उच्चत्तेण ” सा खलु पञ्चवरवेदिका अर्धयोजनम् ऊ र्वम्
 उच्चत्वेन “ पचघणुसयाइ विक्खभेण ” पञ्चधनुः शतानि विष्कभेण “ सव्वरय
 णामई ” सर्वरत्नमयी “ तिगिच्छकूडउपरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण ”

का प्रकाशक होनेसे यह सोद्योत उद्योत से युक्त है । प्रसन्नताका जनक होने से यह प्रासादीय है । देखने योग्य होने से दर्शनीय, अतिरमणीय होने से अभिरूप और सुन्दराकृतियुक्त होने से प्रतिरूप है । (से ण एगाए पउमवरवेइयाए) यह उत्पात पर्वत एक पञ्चवर वेदिका से (ए-गेण वणसडेण) और एक वनपड से (सव्वओ समता सपरिक्खित्ते सत्र तरफ अच्छी तरह से परिवेष्टित । (पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ) पञ्चवरवेदिका और वनपड का वर्णन यहा जानना चाहिये । पञ्चवर वेदिका का वर्णन इस प्रकार से है—सा ण पउमवरवेइया अद्द जोयण उड्डु, उच्चत्तेण) इस पञ्चवर वेदिका की ऊचाई आधे योजन की है । (पचघणुसयाइ विक्खभेण) विष्कभ इस का पाच सौ ५०० धनुष का है । (सव्वरयणामई) यह पूरी रत्नों की यनी हुई है ।

डोवाथी सोद्योत-प्रकाशकी युक्त छे ते प्रसन्नताने। जनक डोवाथी प्रसादीय छे ते द्वेषवा योग्य डोवाथी दर्शनीय छे, अतिशय सुहर डोवाथी अभिरूप छे अने सुहर आकृति वाणो डोवाथी प्रतिरूप छे

‘ से ण एगाए पउमवरवेइयाए ” ते उत्पात पर्वत अेक पञ्चवर वेदिकाथी अने “ एगेण वणसडेण ” अेक वनपडथी “ सव्वओ समता सपरिक्खित्ते ” अथी णानुअे घेराथेदो छे ‘ पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ ” अडी पञ्चवर वेदिकानु तथा वनपडनु पखुंन करवु जेधअे पञ्चवरवेदिकानु पखुंन आ प्रभाण्णे छे—“ सा ण पउमवरवेइया अद्द जोयण उड्डु उच्चत्तेण ” आ पञ्चवर वेदिकानी उअाध अर्धा योजननी छे, “ पच घणुसयाइ विक्खभेण ” तेनो विष्कभ (विस्तार) ५०० धनुषनो छे “ सव्वरयणामई ” ते पूरे पूरी रत्नो

प्रतिरूपः इह यात्पदोपादानात् इदम् प्रारम्भ—“ मण्डे ” श्लक्ष्णः चिकण इत्यर्थः
 श्लक्ष्ण पृष्ठलेन जायमानत्वात् “ लण्डे ” मण्डणोऽतीरकोमलः “ घट्टे ” घृष्ट
 इव घृष्टः खरशाणेन “ मण्ड ” मृष्ट इव मृष्ट सुकुमारशाणेन अथवा मृष्ट इव
 मृष्ट मार्जित इव प्रमार्जनिक्रया शोधित इव, अतएव “ निरए ” नीरजस्क. = रजो
 रहितः “ निम्मले ” निर्मलः कठिनमलरहितः “ निष्पके ” निष्पकः—आर्द्रमल-
 रहितः “ निष्ककडच्छाए ” निष्ककडच्छायः निराकरणदीप्तिः = आरणरहित-
 प्रभावानित्यर्थः “ सप्पमे ” सत्प्रभः—‘ समरिईए ” समरीचिकः स किरणः

(जाव पडिरूवे) यावत् यह प्रतिरूप है । यहा (यावत्) शब्द से इन पदोका ग्रहण क्रिया गया है (सण्डे, लण्डे, घट्टे, मण्डे, निरए, निम्मले, निष्पके, निष्ककडच्छाए, सप्पमे, समरिईए, सउज्जोए, पासाईए, दस-णिज्जे, अभिरूवे, पडिरूवे) चिकने पुत्रलों से बना हुआ होने के कारण यह पर्वत श्लक्ष्ण चिकना है, मण्डण अत्यन्त कोमल है, शाण पर घिसकर तैयार की हुई वस्तु के समान यह घृष्ट है, कोमल शाण पर घिसी हुई वस्तु के समान यह मृष्ट है, अतएव ऐसा ज्ञात होता है कि मानो बुहारी से झाडकर इसे रजरहित बना दिया गया है (निम्मले) कठिनमल से यह रहित है । कीचड आदि से रहित होने के कारण यह निष्पक है, कान्ति इसकी आवरण रहित है अतः यह निष्ककडच्छाय है । इसकी प्रभा सुन्दर है अतः यह सप्रभ है । इससे सर्वदा प्रभा की किरणे छिटकनी रहती हैं इसलिये यह समरीचिक है । अन्यवस्तु

सारा स्मृतिभूषि आदि समान ते निर्मल छे “जाव पडिरूवे” प्रतिरूप पर्यंतना विशेषणोत्थी ते युक्त छे अर्थात् “ जाव ” (पर्यन्त) पदोत्थी नीचेना पदो अडणु करवाना छे—“ सण्डे, लण्डे, घट्टे, मण्डे, निरए, निम्मले, निष्पके, निष्ककडच्छाए, सप्पमे, समरिईए, सउज्जोए, पासाईए, दसणिज्जे, अभिरूवे, पडिरूवे ” आ विशेषणोत्थी अर्थ नीचे प्रमाणे छे सुवाणा पुद्गलोत्थी अनेना डोवाथी ते पर्वत श्लक्ष्ण-मुलायम छे, मण्डण-अतिशय कोमल छे, सराणु पर धसेली वस्तुना समान ते घृष्ट छे, कोमल सराणु पर धसेली वस्तुना जेवा ते मृष्ट छे, तेथी तेने अराभर भजेरीने धूणरहित अनायेवा डोव तेवा लागे छे “ निम्मले ” ते निर्मल छे, कीचड आदिथी रहित डोवाने लीधे ते निष्पक छे कोध पणु नतना आवरणोत्थी रहित कान्तिवाणा डोवाथी ते “ निष्ककडच्छाय ” छे तेनी प्रभा सुन्दर डोवाथी ते सप्रभ छे तेमाथी तेजना किरणो सदा विभराता रहे छे तेथी ते समरीचिक (किरणोत्थी युक्त) छे ते अन्य वस्तुने प्रकाशक

किरणयुक्त इत्यर्थं “सड्जो स” सोद्द्योतकः अन्यस्तु प्रकाशक ‘पासाइप’
 प्रासादीयः प्रसन्नताजनकत्वात् ‘दसणिज्जे’ दर्शनीयः ‘अभिरूवे’ अभिरूपकः
 अतिरमणीयः “पडिरूवे” प्रतिरूपः सुन्दराकृतिक ‘सेण एगाए पउमवर
 वेइयाए” स खलु एरुया पन्नवरवेदिकया युक्तः “एगेण वणसडेण य” एकेन वन
 खण्डकेन च ‘सव्वओ समता सपरिक्खित्ते’ सर्वतः समन्तात् सपरिक्षिप्तः परि-
 वेष्टित इत्यर्थः “पउमवरवेइयाए णसडस्स य वण्णओ” पन्नवरवेदिकायाः
 वनखण्डकस्य च वर्णकः तत्र वेदिकावर्णकस्तु इत्यम् तथाहि—“सा ण पउमवर-
 वेइया अद्द जोयण उड्डु उच्चत्तेण” सा खलु पन्नवरवेदिका ऊर्ध्वयोजनम् ऊर्ध्वम्
 उच्चत्वेन “पचधणुसयाइ विस्सभेण” पञ्चानुः शतानि विष्कभेण “सव्वरय
 णामइ” सर्वरत्नमयी “तिगिच्चकूडअवरितलपरिक्खेवसमा परिस्खेवेण”

का प्रकाशक होनेसे यह सोद्योत उद्योत से युक्त है। प्रसन्नताका जनक
 होने से यह प्रासादीय है। देखने योग्य होने से दर्शनीय, अतिरमणीय
 होने से अभिरूप और सुन्दराकृतियुक्त होने से प्रतिरूप है। (से ण
 एगाए पउमवरवेइयाए) यह उत्पात पर्वत एक पन्नवर वेदिका से (ए-
 गेण वणसडेण) और एक वनखण्ड से (सव्वओ समता सपरिक्खित्ते
 सय तरफ अच्छी तरह से परिवेष्टित। (पउमवरवेइयाए वणसडस्स
 य वण्णओ) पन्नवरवेदिका और वनखण्ड का वर्णन यहा जानना चा-
 हिये। पन्नवर वेदिका का वर्णन इस प्रकार से है—सा ण पउमवरवेइ-
 या अद्द जोयण उड्डु, उच्चत्तेण) इस पन्नवर वेदिका की ऊर्चाई आधे
 योजन की है। (पचधणुसयाइ विस्सभेण) विष्कभ इस का पाच सौ
 ५०० धनुष का है। (सव्वरयणामइ) यह पूरी रत्नों की रती हुई है।

डोवाथी सोद्योत-प्रकाशकी युक्त उ ते प्रसन्नतानो जनड डोवाथी प्रासादीय
 छे ते हेमवा योग्य डोवाथी दर्शनीय उ, अतिशय सुहर डोवाथी अभिरूप
 छे अने सुहर आकृति बाणे डोवाथी प्रतिरूप छे

‘से ण एगाए पउमवरवेइयाए’ ते उत्पात पर्वत अेक पन्नवर वेदि-
 काथी अने “एगेण वणसडेण” अेक वनखण्डथा “सव्वओ समता सपरि-
 क्खित्ते” अधी णानुअे धेराथेडो छे ‘पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ”
 अडी पन्नवर वेदिजनु तथा वनखण्डनु पधुंन करवु नोथअे पन्नवरवेदिकानु
 पधुंन आ प्रनाळे छे—“सा ण पउमवरवेइया अद्द जोयण उड्डु उच्चत्तेण” आ
 पन्नवर वेदिकाणी उवाध अर्धा योजननी छे, “पच धणुसयाइ विस्सभेण” तेना
 विष्कभ (विस्तार) ५०० धनुषने छे “सव्वरयणामइ” ते पूरे पूरी रत्ने

तिगिच्छकूटउपरितलपरिक्षेपसमा परिक्षेपेण " तीसेण पउमवरवेइयाए " तस्मा
खलु पञ्चवरवेदिकायाः " इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते " अथमेतद्भूतो वर्ण
व्यास प्रज्ञप्तः वर्णरूपासो वर्णकविस्तार इत्यर्थ " च्हरामया नेमा " च्च-
मयी नेमा इत्यादि, नेमाः स्तभाना मूलपादाः ' अस्याः सविस्तारतो वर्ण
राजप्रश्रीय सूत्रतोऽप्रसेयम् । वनखण्डवर्णकस्त्वेवम् " से ण वणसडे देसूणाइ दो
जोयणाइ च च्चवालविकखभेण " स खलु वनखण्डको देशोने द्वे योजने च्च
वालविक्रभेण गोलाकारेण " पउमवरवेइया-परिकखेवसमे परिकखेवेण " च्च
वरवेदिकापरिक्षेपसमः परिक्षेपेण " किण्हे किण्होवभासे " कृष्ण. कृष्णावभास
इत्यादि । " तस्स ण तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उरिपि बहुसमरमणिजे-

(तिगिच्छकूडउपरितलपरिकखेवसमा परिकखेवेण) इस पञ्चवरवेदि-
का का परिक्षेप तिगिच्छकूट उत्पात पर्वत के उपरिभाग का जितना व-
रिक्षेप है उतना है । (तीसेण पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे
पण्णत्ते) इस पञ्चवर वेदिका के और भी वर्णन का विस्तार इस प्रकार
से है (च्हरामया नेमा) इत्यादि इस पञ्चवर वेदिका के नेम स्तभों के
मूलपाद वज्र के बने हुए हैं । इसका विस्तृत वर्णन राजप्रश्रीय सूत्र में
किया गया है सो वहाँ से जान लेना चाहिये ।

वनखण्ड का वर्णन इस प्रकार से है (से ण वणसडे देसूणाइ दो
जोयणाइ च्चवालविकखभेण) इस वनखण्ड का घेराव कुछ कम दो
योजन का है । (पउमवरवेइया परिकखेवसमे परिकखेवेण) इसका
परिक्षेप पञ्चवरवेदिका के परिक्षेप के जितना है । (किण्हे किण्होवभासे)
यह कृष्ण और कृष्णकान्तिवाला है । इत्यादि । (तस्स ण तिगिच्छकू-

नी भनेली छे " तिगिच्छकूडउपरितलपरिकखेवसमा परिकखेवेण " ते पञ्चवर
वेदिकानो परिक्षेप (परिध) तिगिच्छकूट पर्वतना उपरना लाग जेटलो ज
छे ' तीसेण पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते " ते पञ्चवर वेदि
कानु अधिक वर्णन आ प्रभाषे छे- " च्हरामया नेमा " ते पञ्चवरवेदिकाना
स्तभाना मूललाग वज्रनो भनेली छे तेनु विस्तृत वर्णन (राजप्रश्रीय सूत्र
मा) कथुं छे, तो त्याथी पाथी देवु

वनखण्डनु वर्णन आ प्रभाषे छे- " से ण वणसडे देसूणाइ दो जोयणाइ
च्चवालविकखभेण " ते वनखण्डनो घेरावो जे योजन करता सडेज ओछे छे " पउम
वरवेइया परिकखेवसमे परिकखेवेण " तेना परिक्षेप पञ्चवरवेदिकाना परिक्षेप जेटलो
ज छे " किण्हे किण्होवभासे " ते कृष्णश्याम छे, अने श्याम कान्तिथी युक्त छे.

भूमिभागे पन्नत्ते ” तस्य खलु तिगिच्छ कूटस्य उपपातपर्वतस्य उपरि गहुसमर-
मणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त तत्र बहुसमरमणीयः=अत्यतसमोरमणीय मनोहरश्चे-
त्यर्थः “ वण्णओ ” वर्णकः तादृशात्यन्त - समरमणीयस्य भूमिभागस्य वर्णन
कर्तव्यम् तदित्यम् “ से जहा - नामए अलिंगपुक्खरे इवा ” तद् यथा नाम
अलिंगपुक्खरमिति- वा, अलिंगपुक्खर मुरजमुखमुखम्—

“ मृदंग पुक्खरे इवा ” मृदंगपुक्खरमिति वा “ सरतले इवा ” सरस्तलमिति
वा “ करतले इवा ” करतलमिति वा “ आयसमडले इवा ” आदर्शमण्डल-
मिति वा “ चदमडले इवा ” चन्द्रमण्डलमिति वा इत्यादि पूर्वोक्त विशेष-
णवत् समतल इत्यर्थः “ तस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स ” तस्य खलु
बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य “ बहुमज्झदेसभागे एत्थ ण मह एगे पासाय
वड्डिसये पन्नत्ते ” बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानैकः प्रासादावतसरुः प्रज्ञप्त

इस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पि गहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) इस ति-
गिच्छकूट नामक उत्पात पर्वत का जो ऊपर का भूमिभाग है वह बिलकुल
समतल है—ऊँचा नीचा—अथवा—ऊँच ख़ाबड़—नहीं है अतः यह बड़ा
ही सुन्दर है। (वण्णओ) इस बहुसमरमणीयभूमिभाग का वर्णन
कर लेना चाहिये जो इस प्रकार से है—(से जहानामए अलिंगपुक्खरेइ
वा) वह भूमिभाग मुरजमुख के समान है। (मुयगपुक्खरेइ वा) मृदंग
मुख के जैसा है। (सरतलेइ वा) तालाब के तलभाग के सदृश है।
(करतलेइ वा) हाथों के तलिया के अनुरूप है। (आयसमडलेइ वा) द-
र्पण मण्डल के तुल्य है। (चदमडलेइ वा) चन्द्रमण्डल के जैसा है। इन
सब विशेषणों से यही प्रकट किया गया है कि वह भूमिभाग बिलकुल
समतल वाला है। (तस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ-
देसभागे एत्थ ण मह एगं पासायवड्डिसए पन्नत्ते) बहुसमरमणीय उस

“ तस्स ण तिगिच्छकूटस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पि गहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते
ते तिगिच्छकूट नामना उत्पात पर्वतने। उपरने। भाग तदन समतल छे ते
भाग उँचे। नीचे। अथवा भाडा टेकरा बाणे। नहीं ते सधणा सुहर लागे छे
(वण्णओ) ते समतल रमणीय भागनु वण्णत्ते नीचे प्रभावे छे (से जहा नामए
अलिंगपुक्खरेइ वा) ते भूमिभाग मुरज मुख ना जेवे। छे, (मुयगपुक्खरेइ
वा) मृदंगमुखना जेवे। छे, (सरतलेइवा) सरोवरना तलभाग समान छे,
(करतलेइवा) करतल समान छे, (आयसमडलेइवा) अदीसानी सपाटी
समान छे, (चदमडलेइ वा) अने चन्द्रमण्डल समान छे आ सधणा विशे-
पण्णे। द्वारा ये वात प्रकट उरवाभा आनी छे के ते भूमिभाग तदन समतल
छे (तस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ ण मह
एगं पासायवड्डिसए पन्नत्ते) ते अहुसम रमणीय भूमिभागनी अराअर वच्चे।

તિગિચ્છકૂટઉપરિતલપરિક્ષેપસમા પરિક્ષેપેણ “તીસેણ પઝમવરવેદ્યા” સ્વા
 સ્વલુ પદ્મવરવેદિકાયા: “શ્મેયારૂઘે વળ્ળાવાસે વળ્ળત્તે” અયમેતદ્વૃષો વર્ણ
 વ્યાસ મદ્વપ્ત: વર્ણરૂઘ્યાસો વર્ણકવિસ્તાર इत्यर्थ “વહરામયા નેમા” વજ્ર
 મયી નેમા इत्यादि, નેમા: સ્તભાના મૂલપાદા: ‘અસ્યા: સવિસ્તારતો વર્ણ
 રાજમન્ત્રીય સૂત્રતોઽપસેયમ્ । વનલ્ખણ્ડવર્ણરૂઘસ્થેવમ્ “સે ણ વળસઢે વેમ્ણાઈ દો
 જોયળાઈ ચ ચક્કવાલવિક્કલભેણ” સ સ્વલુ વનલ્ખણ્ડકો વેશોને ટ્રે યોજમે વજ્ર
 વાલવિવ્વરૂભેણ ગોલાકારેણ “પઝમવરવેદ્યા-પરિક્લેવસમે પરિક્લેવેણ” વજ્ર
 વરવેદિકાપરિક્ષેપસમ: પરિક્ષેપેણ “કિણ્હે કિણ્હોવમાસે” કુણ્ણ. કુણ્ણાવમાસ
 इत्यादि । “તસ્સ ણ તિગિચ્છકૂટસ્સ ઉપ્પાયપવ્વપસ્સ ઉર્પિ વહુસમરમણિઝ્ઞે-

(તિગિચ્છકૂટઉવરિતલપરિક્લેવસમા પરિક્લેવેણ) હસ પદ્મવરવેદિ-
 કા કા પરિક્ષેપ તિગિચ્છકૂટ ઉત્પાત પર્વત કે ઉપરિભાગ કા જિતના વ-
 રિક્ષેપ હૈ ઉતના હૈ । (તીસેણ પઝમવરવેદ્યાઈ શ્મેયારૂઘે વળ્ળાવાસે
 વળ્ળત્તે) હસ પદ્મવર વેદિકા કે ઓર ની વર્ણન કા વિસ્તાર હસ પ્રકાર
 સે હૈ (વહરામયા નેમા) इत्यादि હસ પદ્મવર વેદિકા કે નેમ સ્તભો કે
 મૂલપાદ વજ્ર કે યને હુણ હૈ । હસકા વિસ્તૃત વર્ણન રાજપ્રમીય સૂત્ર મેં
 કિયા ગયા હૈ સો વહાં સે જાન લેના ચાહિયે ।

વનલ્ખણ્ડ કા વર્ણન હસ પ્રકાર સે હૈ (સે ણ વળસઢે વેમ્ણાઈ દો
 જોયળાઈ ચક્કવાલવિક્કલભેણ) હસ વનલ્ખણ્ડ કા ઘેરાવ કુછ કમ દો
 યોજન કા હૈ । (પઝમવરવેદ્યા પરિક્લેવસમે પરિક્લેવેણ) હસકા
 પરિક્ષેપ પદ્મવરવેદિકા કે પરિક્ષેપ કે જિતના હૈ । (કિણ્હે કિણ્હોવમાસે)
 યહ કુણ્ણ ઓર કુણ્ણકાન્તિવાલા હૈ । इत्यादि । (તસ્સ ણ તિગિચ્છકૂટ-

ની બનેલી છે “તિગિચ્છકૂટઉવરિતલપરિક્લેવસમા પરિક્લેવેણ” તે પદ્મવર
 વેદિકાનો પરિક્ષેપ (પરિધ) તિગિચ્છકૂટ પર્વતના ઉપરના ભાગ જેટલો જ
 છે “તીસેણ પઝમવરવેદ્યાઈ શ્મેયારૂઘે વળ્ળાવાસે વળ્ળત્તે” તે પદ્મવર વેદિ
 કાનુ અધિક વર્ણન આ પ્રમાણે છે-“વહરામયા નેમા” તે પદ્મવરવેદિકાના
 સ્તભોના મૂળભાગ વળ્ળનો બનેલો છે તેનુ વિસ્તૃત વર્ણન (રાજપ્રમીય સૂત્ર
 મા) કથુ છે, તેા ત્યાથી વાચી લેવુ

વનખડનુ વર્ણન આ પ્રમાણે છે-“સે ણ વળસઢે વેમ્ણાઈ દો જોયળાઈ
 ચક્કવાલવિક્કલભેણ” તે વનખડનો ઘેરાવો બે થોળન કરતા સહેજ ઓછો છે “પઝમ-
 વરવેદ્યા પરિક્લેવસમે પરિક્લેવેણ” તેનો પરિધ પદ્મવરવેદિકાના પરિધ જેટલો
 જ છે “કિણ્હે કિણ્હોવમાસે” તે કુણ્ણસ્થામ છે, અને સ્થામ કાન્તિયાં યુક્ત છે.

“ मणिकणगरयणभक्तिचित्ते ’ मणिकनररत्नभक्तिचित्रः मणिकनकरत्नाना भक्ति-
भिविचिञ्जित्तिभिः ‘ वेलवुटा ’ इति भाषाप्रसिद्धाभिः चित्रितः अतिशयितविल-
क्षण इति मणिकनकरत्नभक्तिचित्र इत्यादि प्रासादवर्णकः । ‘ उल्लोयभूमिव-
ण्णओ ’ उल्लोचभूमिवर्णकः प्रासादोपरिभागस्य वर्णक इति, स चैवम्-“ तस्स
ण पासायवडिसगरस इमे यारुवे उल्लोए पन्नत्ते ” तस्य खलु प्रासादावतस-
कस्यायमेतद्रपः उल्लोच ‘ उपरितनभागः ’ प्रज्ञप्तः ‘ ईहामिगउसभतुरगनर मग-
रविहगविलाडकिंनर रुसरभ-चमर-कुजर-वणलय-पउमलयभक्तिचित्ते ’ ईहामृग
ऋपभतुरगनरमकरविहगविलाड-किन्नररु-सरभचमर-कुजरवनलय -पद्मलता
भक्तिचित्रः ‘ जाव सवतपणिज्जमए जच्छे जाव पडिखुवे ’ यावत् सर्वतपनी-
यमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूपः, इह यावत्पदेन श्लक्ष्ण मसृणः घृष्टः मृष्टः नीरजस्कः

(मणिकणगरयणभक्तिचित्ते) मणियों के सुवर्ण के और रत्नों के बने
दुए वेलवूटो से यह चित्रित हो रहा है । इत्यादि । (उल्लोय भूमिवण-
ओ) इस प्रासाद के ऊपरकी भूमि का वर्णन समझ लेना चाहिये-जो
इस प्रकार से है-(तस्स ण पासायवडिसगरस इमेयारुवे उल्लोए पणत्ते)
(उल्लोच) शब्द का अर्थ-प्रासाद के ऊपर का जो भाग है वह है । यह
प्रासाद के ऊपर का भाग (ईहामिग-उसभ-तुरग-नर-मगर-विहग-
विलाड-किंनर-रु-सरभ-चमर-कुजर-वणलय-पउमलय-भक्तिचित्ते)
इन चीजों के वेलवूटासे युक्त है-जैसे-ईहामृग-मृगविशेष या वृक, ऋपभ
-वैल, तुरग-घोडा, नर-मनुष्य, मकर-मगर, विहर-पक्षी, विलाड-
घिल्ली, किन्नर, रु-मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता और
पद्मलता । (जाव सवतपणिज्जमए) यावत् यह पूरा प्रासाद के ऊपर
का भाग सुवर्ण से ही बना है-ऐसा ज्ञात होता है (अच्छे) यह सर्व

कणगरयणभक्तिचित्ते) तेभा मणी, सुवर्ण अने रत्नाना वेलवूटा आवेजेला
छे तेथी ते घण्णे मनाडर लागे छे (उल्लोय भूमिवण्णओ) छेवे ते प्रासादनी
उपरना भूमिभागतु वर्णन करवाभा आवे छे-(तस्स ण पासाया वडिसगरस
इमेयारुवे उल्लोए पणत्ते) प्रासादना उपरना लागने (उल्लोच) छडे छे ते
प्रासादना उपरीभाग नीचे दराव्या प्रमाणेनी श्रीज्ञाना वेलवूटाथी युक्त छे-
(ईहामिग, उसभ, तुरग, नर मगर, विहग, विलाड, किंनर, रु, सरभ, चमर,
कुजर, वणलय, पउमट, भक्तिचित्ते) ईहामृग-वानर अथवा वरु, ऋपभ-णण्ड,
तुरग-घोडा, नर-मानव, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-पीलाडी, किन्नर,
मृग, सरभ-अष्टापद, हाथी, वनलता अने पद्मलता (जाव सवतप
णिज्जमए) ते भडिजने उपरना आवे लागे सुवर्णना अण्णे होय अणु

प्रासादोऽवतसकः अतसक इय शिरोभूषण इय प्रधानत्वात् इति प्रासादावतसकः प्रासादश्रेष्ठ इत्यर्थः । तदस्य प्रासादस्य प्रमाण दर्शयति " अद्भु इज्जाहं ज्योषण सयाइ उदद उच्चत्तेण " अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन " पणवीस ज्योषणसयाइ विक्खभेण " पञ्चविंशतिर्योजनशतानि विक्खभेण " पसायवण्णओ " अत्र रत्न प्रासादपर्णको विज्ञेय. स चैवम् " अब्भुगयमूसिय पहसिए " अभ्युदत उच्छ्रित महसितः अभ्युदतम् अभ्युदतस्या यथा भरति-एवमुच्छ्रितः गगनचुम्बी इत्यर्थः यदा मकारस्यागमसिद्धत्वात्-अभ्युदतश्रासौ उच्छ्रितश्चेति अभ्युदतोच्छ्रित अतिशय उच्च इत्यर्थः तथा-महसितः कान्तिनिम्नपरिगर्ततया महसित इव महसितः अथवा प्रभया सितः शुक्लः अथवा प्रभया सितः सम्पद्ः प्रकाशित इत्यर्थः

भूमिभाग के ठीक बीच में एक षड्भारी प्रासादावतसक-प्रासादों में सर्वोत्कृष्ट-उन्नत महल है। अवतसक-शब्द का अर्थ मुकुट होता है। सो यह प्रासाद प्रधान होने के कारण अन्यप्रासादों के बीच में मुकुट के समान अथवा शिरोभूषण के समान है अतः प्रासादावतसकरूप से इसे प्रकट किया गया है। इस प्रासाद का प्रमाण कितना है सो प्रकट किया जाता है—(अद्भु इज्जाह ज्योषणसयाइ उदु उच्चत्तेण) यह प्रासाद दो सौ पचास २५० योजन ऊँचा है। (पणवीस ज्योषणसयाइ विक्खभेण) इसका विष्कभ एकसौ पचीस १२५ योजन का है। (पसायवण्णओ) इस प्रासाद का वर्णक इस प्रकार से है—(अब्भुगयमूसियपहसिए) यह प्रासाद इतना ऊँचा है कि इसने मानो अपनी ऊँचाई से आकाश को छू लिया है अर्थात् यह गगन चुम्बी है कान्तिनिकर से व्याप्त होने के कारण ऐसा मालूम होता है कि मानो यह प्रासाद हस रहा है अथवा-यह अपनी निर्मल प्रभा से सित-सफेद है या प्रकाशित है।

एवम् अथ धरु उन्नत मडेल आवेलो छे (अवतसक) पदनेन अर्थ सुगट थाय छे ते प्रासाद (मडेल) श्रेष्ठ होवाथी णीण प्रासादोनी एवम् सुगटना नेम-शिरोभूषणता नेम-शोले छे भाटे ते मडेल ने "प्रासादवतसक" कडेल छे डवे ते मडेलनु भाप भताववामा आवे छे—(अद्भु इज्जाह ज्योषणसयाइ उदद उच्चत्तेण) ते मडेल २५० अदिसो योजन उच्चो छे (पणवीस ज्योषणसयाइ विक्खभेण) तेने विष्कभ १२५ सवासो योजन छे (पसाय वण्णओ) डवे ते प्रासाद (मडेल) तु वर्षुन करवामा आवे छे—(अब्भुगयमूसियपहसिए) तेनी उथार्थ अटली णधी छे के ते आकाशने स्पर्शतो होय तेम लागे छे कडे वानो लावार्थ अ छे के ते गगनचुम्बी छे ते तेनी निर्मल प्रभाने कारणे सकेद तथा प्रकाशित होणाय छे तेथी ते प्रासाद डस समान लागे छे—(मणि-

‘मणिकणगरयणभक्तिचित्ते’ मणिकनकरत्नभक्तिचित्रः मणिकनकरत्नाना भक्ति-
भिर्विचित्रिभिः ‘वेलवुटा’ इति भाषाप्रसिद्धाभिः चित्रितः अतिशयितविल-
क्षण इति मणिकनकरत्नभक्तिचित्र इत्यादि प्रासादवर्णकः । ‘उल्लोयभूमिव-
ण्णओ’ उल्लोचभूमिवर्णकः प्रासादोपरिभागस्य वर्णक इति, स चैवम्-“ तस्स
ण पासायवडिसगरस इमे यारूवे उल्लोए पणत्ते ” तस्य खलु प्रासादावतस-
वस्यायमेतद्रपः उल्लोच ‘उपरितनभागः’ मङ्गलतः ‘ईहामिगउसभतुरगनर मग-
रविहगविलाडकिंनर रुसरभ-चमर-कुजर-वणलय-पउमलयभक्तिचित्ते’ ईहामृग
ऋपभतुरगनरमकरविहगविलाड-किन्नररु-सरभचमर-कुजरवनलय-पद्मलता
भक्तिचित्रः ‘जाव सवतपणिज्जमए अच्छे जाव पडिखूवे’ यावत् सर्वतपनी-
यमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूपः, इह यावत्पदेन श्लक्ष्ण मसृणः घृष्टः मृष्टः नीरजस्कः

(मणिकणगरयणभक्तिचित्ते) मणियों के सुवर्ण के और रत्नों के बने
दुए वेलवुटो से यह चित्रित हो रहा है। इत्यादि। (उल्लोय भूमिवण-
ओ) इस प्रासाद के ऊपरकी भूमि का वर्णन समझ लेना चाहिये-जो
इस प्रकार से है-(तस्स ण पासायवडिसगरस इमेयारूवे उल्लोए पणत्ते)
(उल्लोच) शब्द का अर्थ-प्रासाद के ऊपर का जो भाग है वह है। यह
प्रासाद के ऊपर का भाग (ईहामिग-उसभ-तुरग-नर-मगर-विहग-
विलाड-किंनर-रु-सरभ-चमर-कुजर-वणलय-पउमलय-भक्तिचित्ते)
इन चीजों के वेलवुटासे युक्त है-जैसे-ईहामृग-मृगविशेष या वृक, ऋपभ-
वैल, तुरग-घोडा, नर-मनुष्य, मकर-मगर, विहर-पक्षी, विलाड-
घिह्ली, किन्नर, रु-मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता और
पद्मलता। (जाव सव्वतपणिज्जमए) यावत् यह पूरा प्रासाद के ऊपर
का भाग सुवर्ण से ही बना है-ऐसा ज्ञात होता है (अच्छे) यह सर्व

कणगरयणभक्तिचित्ते) तेभा मणी, सुवर्ण अने रत्नाना वेलवुट्टा आवेजेला
छे तेथी ते धल्लो मनेउडु लागे छे (उल्लोय भूमिवण्णओ) इवे ते प्रासादनी
उपरना भूमिभागतु वर्णन करवाभा आवे छे-(तस्स ण पासाया वडिसगरस
इमेयारूवे उल्लोए पणत्ते) प्रासादना उपरना लागने (उल्लोच) छडे छे ते
प्रासाने उण्णीवाज नीचे दरीव्या प्रभाण्णी नीज्जिना वेलवुट्टाथी युक्त छे-
(ईहामिग, उसभ, तुरग नर मगर, विहग, विलाड, किंनर, रु, सरभ, चमर,
कुजर, वणलय, पउमउ, भक्तिचित्ते) ईहामृग-वानर अथवा वरु, ऋपभ-ण्णड,
तुरग-घोडा, नर-माणु, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-पीलाडी, किन्नर,
मृग, सरभ-अष्टापद, वनर, हाथी, वनलता अने पद्मलता (जाव सव्व तप
णिज्जमए) ते मलेजने उपरने आपो लाग सुवर्णने अण्णो डोय अण्णु

निर्मलः निष्पङ्कः निष्कटञ्जायः रामभः समरीचिकः सोद्घोतकः प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूपः ' एतेषां ग्रहणं भवति । भूमिभागस्य वर्णनं तु एवम्—' तस्स ण पासायवडिसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते तज्जहा आलिंगपुक्खरेइवा ' तस्य खलु प्रासादायतसरस्य बहुसमरमणीयो भूमिभागः मङ्गलं तदपथा आलिंगपुक्करमिति वा कीदृशः भूमिभाग इत्याह—आलिंगपुक्करं मुरजमुखवत् मृदगमुखवत् सरस्तलयत् करतलयत् आदर्शमण्डलयत् चन्द्रमण्डलयत् समतयाव्ययस्थितः इत्यादि । 'अट्टजोयणाइ मणिपीडिया' तत्र अष्ट योजनानि मणिपीठिकाः 'चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्व' चमरस्य सिंहासन सपरिवार भणितव्यम्—चमरराजस्य चमरेन्द्रस्य सपरिवार—परिवारसहितं सिंहासन 'भाणियव्वम्' भणितव्यम् तदित्यम् 'तस्स ण सीहासणस्स अवरुत्तरे ण उत्तरे ण उत्तरपुरत्थिमेण' एत्थ ण चमरस्स चउसट्ठीणं

प्रकार से स्वच्छ और (जाव पडिरूवे) यावत् श्लक्ष्ण आदि विशेषणों से युक्त है उत्पात पर्वत के समान अत्यन्त सुहावना है । भूमिभाग का वर्णन तो इस प्रकारसे है—(तस्स ण पासाय वडिसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते—त ज्जहा—आलिंगपुक्खरेइ वा, मुयगपुक्खरेइ वा सर तलेइवा आयसमडलेइ वा चदमडलेइवा) इत्यादि विशेषणों वाला उत्पात पर्वत के भूमिभाग के समान अत्यन्त समतल वाला है ये भूमिभाग के अर्थ करते समय किया जा चुका है—सो वहाँ से देखलेना चाहिये । (अट्ट जोयणाइ मणिपीडिया) इसकी मणिपीठिका आठ योजन प्रमाण है । (चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्व) चमर के सिंहासन का सिंहासन के परिवार सहित वर्णन करना चाहिये—जो इस प्रकार से है—(तस्स ण सीहासणस्स अवरुत्तरेण उत्तरेण उत्तरपुरत्थिमेण एत्थर्णं

वागे छे (अच्छे) ते मिलकुल स्वच्छ अने (जाव पडिरूवे) (श्लक्ष्ण)—मुखायमथी लधने प्रतिइप पर्यातना उत्पात पर्वतनु वलुंन करती वधते जे विशेषणु वापर्या छे, ते विशेषणुवाथी युक्त छे तेथी ते उत्पात पर्वतना जेवा सुद्धर छे भूमिभागनु वलुंन नीचे प्रभाणु छे—(तस्स ण पासाया वडिसयस्स बहुसगरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते—तज्जहा—आलिंगपुक्खरेइ वा, सरतलेइ वा, आयस मडलेइवा, चदमडलेइवा) इत्यादि विशेषणुवाणा उत्पात पर्वतना भूमि भाग जेवा ते अत्यंत समतल छे आ सूत्रोना अर्थ भूमिभागनु वलुंन करती वधते आगण आपवाभा आवेल छे, ते ल्याथी वाथी जेवा—(अट्ट जोयणाइ मणिपीडिया) तेनी भण्णिपीठिका आठ योजन प्रभाणु छे (चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्व) डवे चमरेन्द्रना सिंहासननु सिंहासनना परिवार (विभाग) सहित वलुंन करवाभा आवे छे—

सामाणिय साहस्सीण चउसट्टीभदासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ-एव पुरत्थिमेण पचण्ह अग्गमहिस्सीण सपरिवाराण पच भदासणाइ सपरिवाराइ-दाहिणपुरत्थिमेण अग्गिभतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीण चउवीस भदासणसाहस्सीओ एव दाहिणेण मज्झिमाए परिसाए अट्टावीस भदासण साहस्सीओ-दाहिणपच्चत्थिमेण वाहिराए परिसाए वत्तीस भदासणसाहस्सीओ पच्चत्थिमेण सत्तण्ह अणियाइवईणं

चमरस्स चउसट्टीण सामाणिय साहस्सीण चउसट्टी भदामनसाहस्सी-ओ पन्नत्ताओ, एव पुरत्थिमेण) इत्यादि, उस सिंहासन के पश्चिम और उत्तर के कोने में अर्थात् वायव्यकोण में, उत्तर में एव उत्तरपौरस्थ्य में-ईशानकोण में-चमर के चौसठ ६४ हजार सामानिक देवों के चौसठ ६४ हजार भद्रासन हैं। इसी तरह पूर्वदिशा में (पचण्ह अग्गमहिस्सीण सपरिवाराण पच भदासणाइ सपरिवाराइ) परिवारसहित पाच पट्टदेवियों के परिवारसहित पाच भद्रासन हैं (दाहिणपुरत्थिमेण अग्गिभतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउवीस भदासणसाहस्सीओ) दक्षिण और पूर्व के कोने में-अग्निकोण में आभ्यन्तरिक परिषद् के चौबीसहजार देवों के चौबीसहजार भद्रासन हैं। (एव दाहिणेणं मज्झिमाए परिसाए अट्टावीस भदासणसाहस्सीओ) इसी प्रकार से दक्षिणदिशामें मध्यमपरिषद्के अट्टाईस २८ हजार भद्रासन हैं। (दाहिण पच्चत्थिमेण वाहिराए वत्तीस भदासणसाहस्सीओ) दक्षिण और पश्चिम के कोने में अर्थात् नैऋतकोण में वाहिरी परिषद् के वत्तीस ३२ हजार भद्रासन हैं। (पच्चत्थिमेण, सत्तण्ह अणियाइवईणं

(तस्स ण ण सीहासणस्स अवरुत्तरेण, उत्तरपुरत्थिमे ण एत्थेण चमरस्स चउसट्टी भदासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, एव पुरत्थिमे ण)-इत्यादि ते सिंहासनन्ता वायव्य कोणुमा, उत्तरभा अने ईशानकोणुमा अमरना योसठ उब्बर समानिक देवोना योसठ उब्बर लद्रासन छे अण प्रमाणु पूर्वदिशाभा (पचण्ह अग्गमहिस्सीण सपरिवाराण पच भदासणाइ सपरिवाराइ) परिवार सहित पाच मुख्य देवीयोना परिवार सहित पाच लद्रासन छे (दाहिणपुरत्थिमेण अग्गिभतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीण चउवीस भदासणसाहस्सीओ) अग्निकोणुमा अथ्य तरिउ परिषदना योवीसउब्बर देवोना योवीस उब्बर लद्रासन छे (एव दाहिणेण मज्झिमाए परिसाए अट्टावीस भदासणसाहस्सीओ) अण प्रमाणु दक्षिण दिशाभा मध्यमा परिषदना २८ अठ्ठावीस उब्बर लद्रासन छे (दाहिणपच्चत्थिमेण वाहिराए वत्तीस भदासणसाहस्सीओ) नैऋत्यकोणुमा आद्य परिषदना वत्तीस उब्बर लद्रासन छे (पच्चत्थिमेण, सत्तण्ह अणिया

નિર્મલઃ નિષ્પૃઠઃ નિષ્કટજ્ઞાયઃ સમમઃ સમરીચિકઃ સોશ્યોતકઃ પ્રાસાદીયઃ દર્શનીયઃ અભિરૂપઃ ' પતેષાં પ્રરૂણ મયતિ । ભૂમિભાગસ્ય વર્ણન તુ એવમ્—' તસ્સ વા પાસાયા વર્દિસયસ્સ વહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્લત્તે તજ્જહા આલિંગપુક્કલ્લરેહ્વા ' તસ્ય લલ્લુ પ્રાસાદાવતસકસ્ય વહુસમરમણીયો ભૂમિભાગઃ મજ્જત્ત તદ્દપથા આલિંગપુક્કરમિતિ'વા કીલ્લસઃ ભૂમિભાગ ઇત્યાહ—આલિંગપુક્કર મુરજમ્મુલ્લવત્ત મૃદગમ્મુલ્લવત્ત સરસ્તલત્ત કરતલત્ત ઓદર્શમળ્લલ્લત્ત ચન્દ્રમળ્લલ્લત્ત સમતયાવ્યવસ્થિતઃ ઇત્યાદિ । 'અટ્ટજોયણાહ મણિપીઠિયા' તત્ત અટ્ટ યોજનાનિ મણિપીઠિકાઃ 'ચમરસ્સ સીહાસણ સપરિવાર ભાણિયવ્વ' ચમરસ્ય સિંહાસન સપરિવાર મણિતવ્યમ્—ચમરરાજસ્ય ચમરેન્દ્રસ્ય સપરિવાર—પરિવારસહિત સિંહાસન 'ભાણિયવ્વમ્' મણિતવ્યમ્ તદિત્યમ્ 'તસ્સ ણ સીહાસણસ્સ અવરુત્તરે ણ ઉત્તરે ણ ઉત્તરપુરત્થિમેણ' એત્ય ણ ચમરસ્સ ચત્તસઠ્ઠીણ

પ્રકાર સે સ્વચ્છ ઓર (જાવ પહિરૂવે) યાવત્ શ્લક્ષ્ણ આદિ વિશેષણો સે યુક્ત હૈ ઉત્પાત પર્વત કે સમાન અત્યન્ત સુહાવના હૈ । ભૂમિભાગ કા વર્ણન તો હસ પ્રકારસે હૈ—(તસ્સ ણ પાસાયા વર્દિસયસ્સ વહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્લત્તે—ત જહા—અલિંગપુક્કલ્લરેહ્વા વા, મુયગપુક્કલ્લરેહ્વા વા સર તલેહ્વા આયસમલ્લેહ્વા વા ચદમલ્લેહ્વા) ઇત્યાદિ વિશેષણો વાલા ઉત્પાત પર્વત કે ભૂમિભાગ કે સમાન અત્યન્ત સમતલ વાલા હૈ યે ભૂમિભાગ કે અર્થ કરતે સમય કિયા જા ચુકા હૈ—સો વહાં સે દેખલેના ચાહિયે । (અટ્ટ જોયણાહ મણિપીઠિયા) હસકી મણિપીઠિકા આઠ યોજન પ્રમાણ હૈ । (ચમરસ્સ સીહાસણ સપરિવાર ભાણિયવ્વ) ચમર કે સિંહાસન કા સિંહાસન કે પરિવાર સહિત વર્ણન કરના ચાહિયે—જો હસ પ્રકાર સે હૈ —(તસ્સ ણ સીહાસણસ્સ અવરુત્તરેણ ઉત્તરેણ ઉત્તરપુરત્થિમેણ એત્થર્ણ

લાગે છે (અચ્છે) તે બિલકુલ સ્વચ્છ અને (જાવ પહિરૂવે) (શ્લક્ષ્ણ)— મુલાયમથી લઈને પ્રતિરૂપ પર્યાંતના ઉત્પાત પર્વતનુ વર્ણન કરતી વખતે જે વિશેષણો વાપર્યાં છે, તે વિશેષણોથી યુક્ત છે તેથી તે ઉત્પાત પર્વતના જેવો સુદર છે ભૂમિભાગનુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે—(તસ્સ ણ પાસાયા વર્દિસયસ્સ વહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પળ્લત્તે—ત જહા—આલિંગપુક્કલ્લરેહ્વા વા, સરતલેહ્વા વા, આયસ મલ્લેહ્વા, ચદમલ્લેહ્વા) ઇત્યાદિ વિશેષણોવાળા ઉત્પાત પર્વતના ભૂમિ ભાગ જેવો તે અત્યંત સમતલ છે આ સૂત્રોનો અર્થ ભૂમિભાગનુ વર્ણન કરતી વખતે આગળ આપવામા આવેલ છે, તે ત્યાંથી વાચી લેવો—(અટ્ટ જોયણાહ મણિપીઠિયા) તેની મણિપીઠિકા આઠ યોજન પ્રમાણ છે (ચમરસ્સ સીહાસણ સપરિવાર ભાણિયવ્વ) હવે ચમરેન્દ્રના સિંહાસનનુ સિંહાસનના પરિવાર (વિશાગ) સહિત વર્ણન કરવામા આવે છે—

सहस्रोत्तर-पञ्चत्रिंशत् - लक्षाधिक - पञ्चपञ्चागत-कोटयधिक-पडर्वयोजनमरुगोदय
 समुद्रतियग्व्यतित्रज्य 'अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगा-
 हित्ता' जधोरत्नप्रभाया पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रवि-
 श्येत्यर्थः, 'एत्थ ण चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो' अत्र खलु चमरस्याऽ
 सुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य 'चमरचचाए नाम रायहाणी पणत्ता' चमरचचा-
 नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चमरचचाया राजधान्या नगर्या स्थान मदर्थं तदनन्तर
 तस्याः प्रमाण दर्शयितुमाह 'एव जोयणसयसहस्स' इत्यादि 'एव जोयणसय-
 सहस्स आयामक्खिक्खभेण' एव योजनशतसहस्रम् आयामक्खिक्खभेण आयामविस्ता-
 राभ्यामेकस्ययोजनपरिमित इत्यर्थः 'जवूदीपप्पमाणा' जवूदीपप्रमाणा 'पागा-
 रोदिबड्डु जोयणसय उड्डु उच्चत्तेण' प्राकारद्वितीयार्धं योजनशतम् सार्धमेकयोज-

लाख, पचास हजार (६५५३५५००००) योजन तिरछे जाकर (अहे
 रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता) नीचे र-
 त्नप्रभा पृथिवी का चालीस ४० हजार योजन जितना भाग अवगाहित
 कर लेने पर (एत्थण चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचा
 णाम रायहाणी पणत्ता) ठीक इसी स्थान पर असुरकुमारो के राजा
 चमरेन्द्र की चमरचचा नामकी राजधानी कही गई है । इस प्रकार चम-
 रचचा राजधानी का स्थान दिखाकर अब सूत्रकार उसका प्रमाण प्रकट
 करने के निमित्त सूत्र करते हैं (एव जोयणसयसहस्स आयामक्खि-
 क्खभेण) यह राजधानी आयाम और विस्तार से एक लाख योजन की
 है । अतः यह (जवूदीप के प्रमाण बराबर है । (पागारो दिबड्डु जोय-
 णसय उड्डु उच्चत्तेण) इस राजधानी का प्राकार कोट एकसौपचास १५०

रणयप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा
 पृथ्वीना चालीस हजार योजनप्रमाणु भाग ओगाहीये'त्यादि (एत्थण चमरस्स
 असुरिदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचाणाम रायहाणी पणत्ता) असुरकुमारराजाना
 राजा चमरेन्द्रनी यत्तर यथा नामनी राजधानी आवे छे आ रीते चमर
 यथा नामनी राजधानीनु स्थान जातावनि डवे सूत्रकार तेनु प्रमाणु बताववा
 भाटे नीचेना सूत्रो लभे छे (एव जोयण सयसहस्स आयामक्खिक्खभेण)
 ते राजधानीना विस्तार अने आयाम (लघार्ध) अने श्राभ योजननी छे
 तेथी ते (जवूदीपप्पमाणा) जवूदीप जेटला ज प्रमाणुवाणी छे (पागारो
 दिबड्डु जोयणसय उड्डु उच्चत्तेण) ते राजधानीना जेट १५०होदसे योजन डये

सप्तभद्रासणाह चउदिस - आयरक्खदेवाण चत्तारिभद्रासणसहससचउसट्टीओ ' इत्यादि (तस्य खलु सिंहासनस्य अपरोत्तरेण (वायुकोणे) उत्तरेण-उत्तरपौरस्त्ये (ईशानकोणे) अत्र खलु उमरस्य चतुःपष्टिः सामानि कसाइस्त्रीणाम् चतुः षष्टि भद्रासनसाहस्रथ मङ्गलाः एव पौरस्त्ये खलु पञ्चानामप्रमहिषीणा सपरिवाराणात् पञ्चभद्रासनानि सपरिवाराणि दक्षिणपौरस्त्ये अस्यन्तरिकायाः पर्यदः चतुर्विंशति-द्वैवसाहस्रीणां चतुर्विंशतिर्भद्रासनमाहस्रथः एव दक्षिणस्या मध्यमाया परिवदः अष्टाविंशतिर्भद्रासनसाहस्रथः दक्षिणपश्चिमे वाद्यायाः पण्णद्व द्वात्रिंशद् भद्रासन्-साहस्रथः पश्चिमे सप्तानामनीकाधिपतीना सप्तभद्रासनानि चतुर्विंशमात्मरक्षक-देवाना चतस्रः भद्रासनसहस्रचतुःपष्टय इति) ' तस्स ण तिगिच्छकूडस्स दा-हिणेण छकोडिसए ' तस्य खलु तिगिच्छकूटस्य दक्षिणेण पट्कोटिशतानि ' पण-वन्ने च कोडीओ ' पञ्चपञ्चाशत् च कोटयः ' पणतीस च सयसहससाइ ' पञ्चत्रिं-शच्च शतसहस्राणि ' पण्णास च सहससाइ ' पञ्चाशच्च सहस्राणि (३, १५, ३५, ५००००) ' अरुणोदए समुद्वे तिरिय वीइवइत्ता ' अरुणोदये समुद्वे-त्रिपर्यग्यतिउज्य पञ्चाशत्

सप्त भद्रासणाह) पश्चिमदिशा में सात सेनापतियो के सात भद्रासन है। (चउदिस आयरक्खदेवाण चत्तारी भद्रासणसहससचउसट्टीओ इ-त्यादि) तथा चारो दिशाओं में आत्मरक्षकदेवों के चौंसठ हजार ६४ हजार भद्रासन हैं, अर्थात् सब मिलाकर दो लाख छप्पन हजार (२५६-०००) भद्रासन होते हैं, (तस्स ण तिगिच्छकूडस्स दाहिणेण छकोडि सए (६०००००००००) पणवन्ने च कोडीओ (५५००००००००) पणतीस च सयसहससाइ (३५०००००) पण्णास च (५००००) सहससाइ अरुणो-दए समुद्वे तिरिय वीइवइत्ता) उस तिगिच्छकूट पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ अरुणोदय समुद्र में छसौ पचपन करोड पैंतीस-

द्विवईण, सप्त भद्रासणाह) पश्चिम दिशा में सात सेनापतियोना सात भद्रासन छे (चउदिस आयरक्खदेवाण चत्तारि भद्रासणसहससचउसट्टीओ) इत्यादि । तथा चारो दिशाओं में आत्मरक्षक देवोंना ६४०००-६४००० भद्रासन छे, अष्ट-द्वैव, के आत्मरक्षक देवोंना अथा मणीने छे लाख छप्पन डब्बर भद्रासन छे (तस्स ण तिगिच्छकूडस्स दाहिणेण छकोडिसए) (६०००००००००) पणवन्ने च कोडीओ (५५००००००००) पणतीस च सयसहससाइ (३५०००००) पण्णास च (५००००) सहससाइ अरुणोदए समुद्वे तिरिय वीइवइत्ता) ते तिगिच्छ-कूट पर्वतनी दक्षिण दिशा तरफ अरुणोदय समुद्र में छसौ पचपन करोड पैंतीस लाख पचास डब्बर (६५५३५५००००) योजन तिरिकस अर्थने (अइ

सहस्रोत्तर-पञ्चशत - लक्षाधिक - पञ्चपञ्चाशत्कोट्यधिकपटव्ययोजनमरुगोदय
समुद्रतियगूर्व्यतिप्रज्य 'अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगा-
हिता' अधोरत्नप्रभाया पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रचि-
श्येत्यर्थः, 'एत्थ ण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो' अत्र सल्लु चमरस्याऽ
सुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य 'चमरचचाए नाम रायहाणी पणत्ता' चमरचचा-
नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चमरचचाया राजधान्या नगर्या स्थान प्रदर्श्य तदनन्तर
तस्याः प्रमाण दर्शयितुमाह 'एव जोयणसयसहस्स' इत्यादि 'एव जोयणसय-
सहस्स आयामक्खिक्खमेण' एव योजनशतसहस्रम् आयामविष्कमेण आयामविस्ता-
राभ्यामेकलक्षयोजनपरिमित इत्यर्थः 'जवूदीपप्रमाणा' जवूद्वीपप्रमाणा 'पागा-
रोदिबडु जोयणसय उडु उच्चत्तेण' प्राकारद्वितीयार्थं योजनशतम् सार्धमेकयोज-

लाख, पचास हजार (६५५३५५००००) योजन तिरन्ते जाकर (अहे
रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहिता) नीचे र-
त्नप्रभा पृथिवी का चालीस ४० हजार योजन जितना भाग अवगाहित
कर लेने पर (एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचा
णाम रायहाणी पणत्ता) ठीक इसी स्थान पर असुरकुमारो के राजा
चमरेन्द्र की चमरचचा नामकी राजधानी कही गई है । इस प्रकार चम-
रचचा राजधानी का स्थान दिखाकर अब सूत्रकार उसका प्रमाण प्रकट
करने के निमित्त सूत्र कहते हैं (एव जोयणसयसहस्स आयामवि-
क्खमेण) यह राजधानी आयाम और विस्तार से एक लाख योजन की
है । अतः यह (जवूद्वीप के प्रमाण बराबर है । (पागारो दिबडु जोय-
णसय उडु उच्चत्तेण) इस राजधानी का प्राकार कोट एकसौपचास १५०

रणयप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहिता) नीचे रत्नप्रभा
पृथ्वीना चालीस हजार योजनप्रमाणु भाग ओगाहीये त्यारे (एत्थण चमरस्स
असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचाणाम रायहाणी पणत्ता) असुरकुमारोना
राज्य चमरेन्द्रनी अन्तर अथा नामनी राजधानी आवे छे आ रीते चमर-
अथा नामनी राजधानीनु स्थान भातावाने डवे सूत्रकार तेनु प्रमाणु भताववा
भाटे नीचेना सूत्रो लभे छे (एव जोयण सयसहस्स आयामक्खिक्खमेण)
ते राजधानीना विस्तार अने आयाम (लणार्थ) अत्र पाप योजननी छे
तेथी ते (जवूद्वीपप्रमाणा) जवूद्वीप जेटला ज प्रमाणुवाणी छे (पागारो
दिबडु जोयणसय उडु उच्चत्तेण) ते राजधानीना कोट १५०होहोसो योजन उये

नशतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'मूले पन्नास ज्योयणाइ विस्त्रभेण' मूले पन्नासन् योजनानि विस्त्रभेण 'उवरिं अद्वतेरसज्योयणाइ विस्त्रभेण' उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि सार्द्धद्वादशयोजनानि, विस्त्रभेण 'कपिसीसगा अद्वज्योयणा आयामेण' क्विन्ती-र्षाणि अर्धयोजनम् आयामेन 'कोस विस्त्रभेण' क्रोश विस्त्रभेण 'देसूण अद्वज्योयण उद्व उच्चत्तेण' देशेनम् अर्धयोजनम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'एगमेगाए वाहाए पंच पचदारसया' एकैरुम्या वाहाया दिशि पञ्च पञ्चदारशतानि सन्ति 'अड्डाइज्जाइ जे यणसयाइ उड्डु उच्चत्तेण' अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन तथा- 'अद्वक्खभेण' जर्द्धविस्त्रभेण-पञ्चविंशत्यधिकयोजनशत विस्त्रभेण 'उवरियलेण सोलसज्योयण सहस्साइ आयामविस्त्रभेण' उपरितल खलु पोटशयोजनसहस्राणि

योजन का उँचा है। (मूले पन्नास ज्योयणाइ विस्त्रभेण, उवरिं अद्व-तेरसज्योयणाइ विस्त्रभेण) इस प्राकार के मूल का विस्त्रभ पन्नास योजन प्रमाण है, और ऊपर के भाग के विस्त्रभ का प्रमाण साढा बारह १२॥ योजन का है। (कपिसीसगा अद्वज्योयणा आयामेण) कर्गों की लम्बाई आधे योजन की है। (कोस विस्त्रभेण) चौड़ाई एक कोस की है। (देसूण अद्वज्योयण उद्व उच्चत्तेण) उँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए वाहाए पचपचदारसया) एक एक बाह में दिशा में पाचसौ पाचसौ दरवाजे हैं। (अड्डाइज्जाइ ज्योयणसयाइ उड्डु उच्चत्तेण) दरवाजों की उँचाई दो सौ पचास २५० योजनकी है। (अद्वक्खभेण) उँचाई की अपेक्षा विस्त्रभ का प्रमाण आधा है। अर्थात् एक सौ पचीस १२५ योजन का है। (उवरियलेण सोलस ज्योयणसह-स्साइ आयामविस्त्रभेण) उपरितल ऊपरका भाग आयाम और वि-

छे (मूले पन्नास ज्योयणाइ विस्त्रभेण, उवरिं अद्वतेरसज्योयणाइ विस्त्रभेण) ते डोटना भूणना भागने विस्तार पन्नास योजन प्रमाण छे, अने उपरना भागने विस्तार १२॥ साडाणार योजनने छे (कपिसीसगा अद्वज्योयणा आयामेण) तेना कागरानी लभाध अर्धा योजननी छे (कोसविस्त्रभेण) अने पडोणाध अेकयोजननी छे, (देसूण अद्वज्योयण उद्व उच्चत्तेण) अने उँचाध अर्धा योजन करता सडेण अेाधी छे (एगमेगाए वाहाए पच पच दारसया) तेनी प्रत्येक दिशाअे ५००-५०० पाचसो पाचसो दरवाजा छे (अड्डाइज्जाइ ज्योयणसयाइ उड्डु उच्चत्तेण) ते दरवाजाअेानी उँचाध २५० अदिसो योजननी छे (अद्वक्खभेण) उँचाध करता पडोणाध अर्धा-अेटले के १२५ सवासो योजननी छे (उवरियलेण सोलस ज्योयणसहस्साइ आयामविस्त्रभेण) तेना उपरना भागनी लभाध अने

आयामत्रिष्कमेण 'पञ्चास जौयणसहस्माइ पच य सत्ताणउय जौयणमए किंचिविसे-
सूणे परिक्वेवेण ' पञ्चाशद्दयोजनसहस्राणि-पञ्च च सप्तनयतिश्च योजनशतानि
किञ्चिद्विशेषोन्म परिक्षेपेण-पञ्चाशत्सहस्र-पञ्चशतसप्तनयतिप्रमाणमुपरितल किं-
चिद्विशेषोन्म ' सव्वप्पमाणे ण वैमानिकप्रमाणस्स अद्द नेयव्व ' सर्वप्रमाणेन
वैमानिकप्रमाणस्यार्थं नेतव्यम्-ज्ञातव्यम् एतस्य खलु प्रकरणस्यायमर्थ -

चमरचचाराजधान्याम् प्राकारप्रासादसभादिसर्ववस्तूनाम् आयामोच्छ्रयादि
प्रमाण सौधर्म-वैमानिकविमान-प्रासादप्राकारसभादि-वस्तुगतप्रमाणापेक्षयाऽर्धप्र-
माणकमेव ज्ञातव्यम्-तथाहि सौधर्मवैमानिकदेवाना विमानप्राकारो योजनानां

ष्कभ की अपेक्षा सोलह हजार योजन का है। (पञ्चास जौयणसह-
स्साइ पच य सत्ताणउ य जौयणसए किंचिविसेसूणे परिक्वेवेण)
उपरितल के परिक्षेप का प्रमाण कुछ कम पचास हजार पांच सौ स-
तानवे (५०५९७) योजन का है। (सव्वप्पमाणेण वैमाणियप्पमाण-
स्स अद्द नेयव्व) वैमानिक देवों की अपेक्षा से यहाँ पर सप्त वस्तुओं
का प्रमाण आधा जानना चाहिये। इस प्रकरण का यह अर्थ है- चमर
चचा राजधानी में प्राकार, प्रासाद तथा सभा वगैरह जो वस्तुएँ हैं उ-
नकी ऊँचाई आदि का जो प्रमाण वह सौधर्म विमान के जो प्रासाद,
प्राकार, सभा आदि हैं उनके प्रमाण की अपेक्षा आधा है। जैसे सौ-
धर्म देवलोक में रहने वाले देवों के विमानों के प्राकार की ऊँचाई
३०० तीसरो योजन की है। तथा चमरेन्द्र की नगरी के प्राकार
की ऊँचाईका प्रमाण १५० देडसो योजनका है। इस तरह प्राकार यहाँ का
सौधर्मदेवलोक के विमान के प्राकार की अपेक्षा आधा जानना चाहिये।

पडोणाध सोण डुन्तर योजननी छे (पञ्चासजौयणसहस्साइ पच य सत्ताणउ य
जौयणसए किंचिविसेसूणे परिक्वेवेण) उपरता भागने परिक्षेप (परिध्र)
५०५९७ पचास डुन्तर पाचसो सत्ताणु योजन करता थोडा ओछो छे
(सव्वप्पमाणे ण वैमाणियप्पमाणस्स अद्द नेयव्व) वैमानिक देवो उरता
अर्धा सधणा प्रमाणु अर्धा समन्वा नेधंअे कडेवानो भावार्थं अे छे
डे चमरयथा राजधानीना डोट, प्रासाद, सभा वगैरेनु भाप (उँचाई आदितु
प्रमाणु) सौधर्म विमानता डोट, प्रासाद, सभा आदिना भाप करता अधुं
छे नेम डे सौधर्म देवलोकभा रहता देवाना विमानोना डोटनी उँचाई ३०६
योजननी छे, त्यारे चमरेन्द्रनी नगरीना डोटनी उँचाई १५० योजननी छे
आ रीते सौधर्म देवलोकना विमानता प्राकार ' डोट ' उरता चमरेन्द्र की नग-
रीना प्राकार-डोट तु भाप अधुं छे, सौधर्म देवलोकनो मुख्य मटेव ५००

નશતમ્ ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'मूले पत्रास जोयणाइ विस्वभेगं' मूले पंचासन् योजनानि विष्कभेग 'उपरि अद्वतेरसजोयणाइ विस्वभेगं' उपरि अर्धप्रयोश्चयोजनाभि सार्द्धद्वादशयोजनानि, विष्कभेगं 'कपिसीसगा अद्वजोयणा आयामेग' कपिसी-
 र्पकाणि अर्धयोजनम् आयामेन 'कोस विस्वभेग' क्रोश विष्कभेग 'देसूण अद्वजो-
 यण उट्ट उच्चत्तेण' देशेणम् अर्धयोजनम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'एगमेगाए वाहाए पंच
 पचदारसया' एकैरुम्या वाहाया दिशि पञ्च पञ्चदारशतानि सन्ति 'अड्डाइज्जाई
 जे यणसयाइ उट्ट उच्चत्तेण' अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन तथा-
 'अद्वविक्खभेगं' अर्द्धविष्कभेग-पञ्चविंशत्यधिकयोजनशत विष्कभेग 'उवरियलेण
 सोलसजोयण सहस्साइ आयामविस्वभेग' उपरितल खलु पोडशयोजनसहस्रानि

યોજન કા ઉંચા હૈ । (મૂલે પત્રાસ જોયણાઈ વિસ્વભેગ, ઉવરિં અદ્વ-
 તેરસજોયણાઈ વિસ્વભેગ) હસ પ્રાકાર કે મૂલ કા વિષ્કભ પચાસ
 યોજન પ્રમાણ હૈ, ઓર ડપર કે ભાગ કે વિષ્કભ કા પ્રમાણ સાઢા ઘા-
 રહ ૧૨૥ યોજન કા હૈ । (કપિસીસગા અદ્વજોયણા આયામેગ) કગરો
 કી લગાઈ આધે યોજન કી હૈ । (કોસ વિસ્વભેગ) ડોઢાઈ ંક કોસ
 કી હૈ । (દેસૂણ અદ્વજોયણ ઉટ્ટ ઉચ્ચત્તેણ) ઉંચાઈ કુઢ કમ આધે યોજ-
 ન કી હૈ । (ંગમેગાए વાહાए પચપચદારસયા) ંક ંક ઘાહા મેં દિ-
 શા મે પાચસૌ પાચસૌ દરવાજે હૈ । (અડ્ઢાઈજ્જાઈ જોયણસયાઈ ઉટ્ટ
 ઉચ્ચત્તેણ) દરવાજોં કી ઉંચાઈ ઢો સૌ પચાસ ૨૫૦ યોજનકી હૈ । (અદ્વ
 વિક્ખભેગ) ઉંચાઈ કી અપેક્ષા વિષ્કભ કા પ્રમાણ આઘા હૈ । અર્થાત્
 ંક સૌ પચોસ ૧૨૫ યોજન કા હૈ । (ઉવરિયલેણ સોલસ જોયણસહ-
 સ્સાઈ આયામવિસ્વભેગ) ઉપરિતલ ડપરકા ભાગ આયામ ંર વિ-

છે (મૂલે પત્રાસ જોયણાઈ વિસ્વભેગ, ઉવરિં અદ્વતેરસજોયણાઈ વિસ્વભેગ) તે
 કોટના મૂળના ભાગને વિસ્તાર પચાસ યોજન પ્રમાણ છે, અને ઉપરના ભાગને
 વિસ્તાર ૧૨૬ સાઢાબાર યોજનનો છે (કપિસીસગા અદ્વજોયણા આયામેગ)
 તેના કાગરાની લગાઈ અર્ધા યોજનની છે (કોસવિસ્વભેગ) અને પહોળાઈ
 એકયોજનની છે (દેસૂણ અદ્વજોયણ ઉટ્ટ ઉચ્ચત્તેણ) અને ઉચાઈ અર્ધા યો-
 જન કરતા સહેજ ઓછી છે (ંગમેગાए વાહાए પચ પચ દારસયા) તેની પ્રત્યેક
 દિશાએ ૫૦૦-૫૦૦ પાચસૌ પાચસૌ દરવાજા છે (અડ્ઢાઈજ્જાઈ જોયણસયાઈ ઉટ્ટ
 ઉચ્ચત્તેણ) તે દરવાજાઓની ઉચાઈ ૨૫૦ અઢિસો યોજનની છે (અદ્વ વિક્ખભેગ)
 ઉચાઈ કરતા પહોળાઈ અર્ધા-એટલે કે ૧૨૫ સવાસો યોજનની છે (ઉવરિયલેણ
 સોલસ જોયણસહસ્સાઈ આયામવિસ્વભેગ) તેના ઉપરના ભાગના લગાઈ અને

नस्याऽष्टसु भागेषु, उक्तञ्च—‘ चत्वारिपरिपाटीभो, पासायवडिसगाण अद्धद्धहीणाभो ’ चतस्रः परिपाटयः प्रासादान्तमकानामर्द्धार्द्धहीना इतिच्छाया । एतेषा च प्रासादादीना चतस्रोऽपि परिपाटयः त्रीणि शतानि एव चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति । एतेभ्य प्रासादादिभ्य उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे सुधर्मा सभा भवतीति तदेव दर्शयति ‘सभासुहम्मा ’ इति ईशानकोणे सुधर्मानाम्नी सभा भवति असुरेन्द्रस्य चमरराजस्येति इतिभगवत उत्तरम् ॥ सू-१ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिगारु पूज्य श्री घासीलाल प्रतिविरचिताया प्रमेयचन्द्रिकाख्याया द्वितीय शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-८ ॥

न्तर मे (चत्वारि परिपाडिओ पासायवडिसगाण अद्धद्धहीणाभो त्ति) इस पाठ द्वारा कहा गया है, अर्थात्—प्रासादावतसको की अर्धार्धहीन चार परिपाटी-पक्तियां हैं । इन प्रासादावतसको की चारों भी परिपाटि यो में कुल तीनसौ इगतालीस प्रासाद हैं । इन प्रासादों के ईशानकोने में असुरेन्द्र चमरराजकी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा है । इस प्रकार भगवान् ने गौतम को उत्तर दिया ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत “भगवतीसूत्र” की प्रिय दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके आठवा उद्देशा समाप्त ॥२-८॥

पासायवडिसगाण अद्धद्धहीणा ओत्ति) प्रासादावत सकेनी—उत्तम प्रासादोनी अर्धा धीन चार परिपाटी-पक्तियो छे ओटवे के मुभ्य प्रासादनीआसपास पडे-ली चार प्रासादनी पक्ति छे जेना दरेक प्रासादनी ७आध १२पसवासे योजननी छे ते चार प्रासादनी आसपास ६२१-६२१ साडीभासठ साडीभासठ योजननी ७आधना चार चार प्रासादोनी ७ीछ पक्ति छे, वणी आ ७ीछ पक्तिना प्रत्येक प्रासादनी आसपास ३१-३१ सवा ओटनीस मवा ओकत्रीस योजननी ७आध वाणा चार चार प्रासादोनी त्रीछ पक्ति आवे छे पछी आ त्रीछ पकतीना प्रत्येक प्रासादनी आसपास १५५-१५५ योजननी ७आध वाणा चार चार प्रासादोनी बोधी पक्ति आवे छे ते प्रासादावत सकेनी चारे पक्तियोमा ओकदरे ३४१ त्रणुसे ओकतालीस प्रासादो छे (मुभ्य १ × ४ + १६ + ६४ × २५६) ओ प्रासादोना धिशनकोणुमा असुरेन्द्र चमरराजनी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा आवेदी छे लगवाने गौतमस्वामीने उपर मुज्जण जवाण दीघो ॥सू १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की प्रियदर्शिनी

व्याख्याना ७ीज शतकेना आठमो उद्देशक समाप्त ॥ २-८ ॥

त्रीणि शतानि उच्चत्वेन चमरराजस्य नगर्याः प्राकारममाण तदपेसयाऽधिकमेवेति
 सार्धशतम्-तथा सौधर्मवैमानिकानाम्-मूलप्रासादः-पञ्च योजनानां शतानि तद्वै-
 चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्धद्वे शते प्रत्येक च तेषां चतुर्णामपि अन्ये परिवारभूता-
 इत्यारः सपाद शतम् एवमन्ये तत्परिवारभूता सार्धाद्विपष्टिः। एवमन्ये तत्सार्धैक-
 त्रिंशत्, इह तु चमरचञ्चाराजधान्या मूलप्रासादः सार्धे द्वे योजनशते। एवमेवासौ-
 धर्महीनास्तदपरे सर्वे भवन्ति यावदन्तिमाः पञ्चदशयोजनानि पञ्च च भागा योज-

तथा सौधर्म वेधो का मूल महल पांचसौ योजन का उँचा है तथा इस
 प्रासादके परिवार रूप चार और महल हैं सो इनकी उँचाई दो सौ पचास
 २५० योजन की है। तथा इन चार महलों में से प्रत्येक महल के आस
 पास दूसरे और चार चार इनके परिवाररूप महल हैं, उनकी उँचाई
 एकसौ पचीस १२५ योजन की है। इसी तरह इन चार २ महलों के
 परिवार भूत और भी चार २ महल हैं इनकी उँचाई साठे यामठ साठे
 यासठ ६२॥-६२॥ योजन की है। इसी तरह इन महलों के भी और
 चार चार परिवार महल हैं इनकी उँचाई प्रत्येक की सवा इगतीस सवा
 इगतीस ३१-३१ योजन की है। परन्तु यहां चमरचञ्चा राजधानी में
 मूलमहल की ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। और इस मू-
 लप्रासाद के आस पास के और जितने महल-प्रासाद हैं उसकी उँचाई
 मूल महल की अपेक्षा आधी २ होती गई है। इस तरह अन्तिम महल
 की ऊँचाई प द्रह १५ योजन और एक योजन के अठिया पांच भाग
 अर्थात् आठ भागों में से पांच भाग है। इसी तरह घात को वाचना-

योजन अथवा छे ते महेलना परिवार इप भील ले चार महेल छे तेमनी
 अथार्ध २५०-२५० अठिसो अठिसो योजननी छे ते चार महेलमाना प्रत्येक
 महेलनी आसपास तेमना परिवार इप चार चार महेल छे ते दरेकनी
 अथार्ध १२५-१२५ सवासो सवासो योजननी छे वणी ते चार महेलमाना
 प्रत्येकना परिवार इप चार चार महेल छे ते दरेकनी अथार्ध ६२॥-६२॥
 साडीआसठ साडीआसठ योजननी छे वणी ते चार महेलमाना प्रत्येकना परि-
 वारइप भील चारचार महेल छे ते दरेकनी अथार्ध ३१-३१ सवा अेकतीस सवा
 अेकतीस योजननी छे, यमरय या राजधानीमा महेलानु भाप उपर दर्शावेला सौ-
 धर्म वेवलाकना महेलो करता अधुं छे अेटले के यमरय या राजधानीना मुप्य
 महेलनी अथार्ध २५०० अठिसो योजन छे अने ते मुप्य महेलनी आसपासना भील
 अेटला प्रासाद (महेलो) छे ते दरेकनी अथार्ध मुप्य प्रासाद करता अधुं
 अधुं थती लय छे आ रीते छेटला चार प्रासादनी अथार्ध १५-५ योजननी
 छे अेज वात सूत्रकारे नीचेना सूत्र द्वारा प्रकट करी छे-(बच्चारि परिवारानीओ

नस्याऽष्टसु भागेषु, उक्तञ्च—‘ चत्वारिपरिपाटीओ, पासायवडिसगाण अद्धद्धीणाओ ’ चतस्रः परिपाटयः प्रासादावतसकानामर्द्धार्द्धीना इतिच्छाया । एतेषा च प्रासादादीना चतस्रोऽपि परिपाटयः त्रीणि शतानि एक चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति । एतेभ्य प्रासादादिभ्य उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे सुधर्मा सभा भवतीति तदेव दर्शयति ‘सभासुहम्मा ’ इति ईशानकोणे सुधर्मानाम्नी सभा भवति असुरेन्द्रस्य चमरराजस्येति इतिभगवत् उत्तरम् ॥ सू-१ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिनाकर पूज्य श्रीघासीलाल प्रतिविरचिताया प्रमेयचन्द्रिकाख्याया द्वितीय शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-८ ॥

न्तर मे (चत्वारि परिपाटिओ पासायवडिसगाण अद्धद्धीणाओ त्ति) इस पाठ द्वारा कहा गया है, अर्थात्—प्रासादावतसको की अर्धार्धहीन चार परिपाटी-पक्तिया हैं । इन प्रासादावतसको की चारों भी परिपाटियों में कुल तीनसौ इगतालीस प्रासाद हैं । उन प्रासादों के ईशानकोने में असुरेन्द्र चमरराजकी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा है । इस प्रकार भगवान् ने गौतम को उत्तर दिया ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की प्रिय दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके आठवा उद्देशा समाप्त । २-८ ॥

पासायवडिसगाण अद्धद्धीणा ओत्ति) प्रासादावतसकोनी—उत्तम प्रासादोनी अर्धार्ध हीन चार परिपाटी-पक्तियो छे ओटवे के मुख्य प्रासादनीआसपास पडे-ली चार प्रासादनी पक्ति छे जेना दरेक प्रासादनी आचार्य १२पसवासो योजननी छे ते चार प्रासादनी आसपास ६२॥-६२॥ साडीभासठ साडीभासठ योजननी आचार्यना चार चार प्रासादोनी भील पक्ति छे, वणी आ भील पक्तिना प्रत्येक प्रासादनी आसपास ३१-३१ सवा ओटनीम सवा ओटनीस योजननी आचार्य वाणा चार चार प्रासादोनी त्रील पक्ति आवे छे पछी आ त्रील पकतीना प्रत्येक प्रासादनी आसपास १५-१५ योजननी आचार्य वाणा चार चार प्रासादोनी बोधी पक्ति आवे छे ते प्रासादावतसकोनी चारे पक्तियोभा ओटदरे ३४१ त्रयुनो ओकतालीस प्रासादो छे (मुख्य १ × ४ + १६ + ६४ × २५६) ओ प्रासादोना धरानकोणुमा असुरेन्द्र चमरराजनी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा आवेकी छे लगवाने गौतमस्वामीने उपर मुज्ज्ज ववाण दीघो ॥सू १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” नी प्रियदर्शिनी

व्याख्याना भील शतको आठमो उद्देशक समाप्त ॥ २-८ ॥

॥ अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशकस्य सक्षिप्तविषयविचारः ॥ कस्य समयक्षेत्रमिति नाम मस्तीति प्रश्नः सार्धद्वीपद्वयम् द्वौ समुद्रौ च समयक्षेत्रमित्यनेन ज्ञायते इति उत्तरपक्षः जीवाभिगमसूत्रस्योद्धारण चेति ॥

अष्टमोद्देशके चमरचचानामक क्षेत्रम् सुधर्मासभादिस्मृक्तम् अय क्षेत्राधिकारात् नवमे उद्देशके समयक्षेत्रम् ऋष्यते ' किमिद भते । ' इत्यादि ।

मूलम्—किमिद भते । समय खेत्तेत्ति पवुच्चइ गोयमा ।
अड्ढा इज्जादीवा दोयसमुदा एसणं एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ तरथ ण अय जवूदीवे दीवे सव्वदीवसमुदाणं सव्व-
वभतर एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अर्विभतर पु-
क्खरद्ध जोइस विहूण ॥ सू-१ ॥

छाया—किमिद भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? गौतम ! अर्धद्वीपद्वीपाः

द्वितीयशतक का नवम उद्देश प्रारभ-

इस नवम उद्देशक का संक्षेप से विषय विवरण इस प्रकार से है- समयक्षेत्र यह किसका नाम है ऐसा प्रश्न, अर्धद्वीप और दो समुद्र यह समयक्षेत्र है ऐसा उत्तर, जीवाभिगमसूत्र का उद्धारण ।

अष्टम उद्देशक में चमरचचा नामक राजधानी और सुधर्मासभा आदि विषय कहा गया है सो क्षेत्र के अधिकार को लेकर इस नवम उद्देशक में समय क्षेत्र का वर्णन कहा जाता है (किमिद भते) इत्यादि सूत्रार्थ— (किमिद भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! स-

थीन शतकना नवमा उद्देशकनो प्रारभ—

थीन शतकना नवमा उद्देशकनु सक्षिप्त वणुंन नीचे प्रमाणे छे प्रश्न-समयक्षेत्र केने कडे छे । उत्तर-अर्ध द्वीप अने जे समुद्रने समयक्षेत्र कडे छे आ विषयमा जीवाभिगम सूत्रनो उल्लेख

आठमा उद्देशकमा चमरचचा नामनी राजधानी तु तथा चमरेन्द्रनी सुधर्मासभा आदि विषयानु निरूपण करवामा आण्यु छे डवे क्षेत्रना अधि-
कारनी अपेक्षाअे आ नवमा उद्देशकमा समयक्षेत्रनु वणुंन करवामा आवे छे (किमिद भते ।)

सूत्रार्थ—(किमिद भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ?) हे भदन्त ! क्या

द्वी च समुद्रौ एतत् खलु एतारत् समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते तत्राय जवुद्धीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणा सर्वाभ्यन्तरे एव जीवाभिगमवत्त्वयता ज्ञातव्या यावदभ्यन्तर पुष्करार्द्धम् ज्योतिषिकविहीनम् ॥ सू-१ ॥

टीका—' किमिदं भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ' किमिदं भदन्त ! समय-क्षेत्रमिति प्रोच्यते ? हे भगवन् ! कस्य क्षेत्रस्य समयक्षेत्रमिति नाम भवतीति गौतमस्य प्रश्नः । भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! 'अ-

मयक्षेत्र कौनसा क्षेत्र कहलाता है ? । (गोयमा ।) हे गौतम ! (अड्डा-इज्जा दीवा दो य समुद्रा एसण एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) अड्डाई द्वीप और दो समुद्र इसे समयक्षेत्र कहा गया है । (तत्थ णं अय ज-धुद्धीवे दीवे, सव्वदीवसमुद्राण सव्वभतरे एव जीवाभिगमवत्त्वयता नेयव्वा जाव अर्द्धभतर पुष्करद्ध जोइसविहूण) इसमें जो जवुद्धीप नामका द्वीप है वह समस्त द्वीप और समुद्रों के ठीक बीच में है । इस तरह यहां समस्त कथन जीवाभिगमसूत्र के कथन की तरह जानना चाहिये । वहां का यह कथन यहां कहा तक लेना चाहिये ? तो इसके लिये कहा गया है कि अभ्यन्तर पुष्करार्द्धतक का लेना चाहिये उसमें भी ज्योतिषिक सधधी कथन छोड़ देना चाहिये उसको यहां नहीं लेना चाहिये ।

टीकार्थ—(किमिदं भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! (समयक्षेत्र) यह किसको कहा गया है ? अर्थात् समयक्षेत्र यह किस क्षेत्र का नाम है ऐसा यह प्रश्न गौतम का है, इसका उत्तर देते हुए

क्षेत्रने समयक्षेत्र उडे छे । (गोयमा ।) हे गौतम ! (अड्डा-इज्जादीवा दो य समुद्रा एस ण एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) अड्डा द्वीप अने दो समुद्रोने समयक्षेत्र उडे छे (तत्थ णं अय जवुद्धीवे, दीवे सव्वदीवसमुद्राण सव्वभतरे एव जीवाभिगमवत्त्वयता नेयव्वा जाव अर्द्धभतरपुष्करद्धजोइसविहूण) तेमा ज-धुद्धीप नामने द्वीप छे ते समस्त द्वीप अने समुद्रोनी अराणर पव्वो वर्य्य छे आ प्रभाण्णे समस्त कथन अवाभिगम सूत्रना कथन प्रभाण्णे अड्डा अड्डणु करवानु छे कथा सुधी ते कथन अड्डणु करवु । तो सूत्रगर उडे छे के " अभ्यन्तर पुष्करार्द्धं पर्यन्तं ते कथन अड्डणु करवु नेधंअ परवु तेमा ज्योतिषिकना विषयमा ने कथन आवे छे ते छोडी हेवु नेधंअ-ते विषयसु समस्त कथन अड्डणु करवु नेधंअ

टीकार्थ—गौतम स्वामी महावीर प्रलुने पूछे छे—(किमिदं भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! क्या क्षेत्रने समयक्षेत्र उडे छे ! अट्टले के कथा क्षेत्रसु नाम समयक्षेत्र छे !

॥ अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशकस्य सप्तविंशतिविधविचारः ॥ इत्यस्य समयक्षेत्रमिति नाम भक्तीति प्रश्नः सार्धद्वीपद्वयम् द्वौ समुद्रौ च समयक्षेत्रमित्यनेन ज्ञायते इति उत्तरपक्षः जीवाभिगमसूत्रस्योद्धरणं चेति ॥

अष्टमोद्देशके चमरचचानामक क्षेत्रम् सुधर्मासभादिस्मृक्तम् अथ क्षेत्राधिकारात् नवमे उद्देशके समयक्षेत्रम् कथ्यते ' किमिदं भते । ' इत्यादि ।

मूलम्—किमिदं भते । समय खेत्तेत्ति पवुच्चइ गोयमा ।
अड्ढा इज्जादीवा दोयसमुद्दा एसण एवइए समयखेत्तेत्ति
पवुच्चइ तत्थ ण अय जवूदीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्व-
व्भंतरं एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अविंभतर पु-
क्खरद्ध जोइस विहूण ॥ सू-१ ॥

छाया—किमिदं भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? गौतम ! अर्धतृतीयद्वीपाः

द्वितीयशतक का नवम उद्देश प्रारभ-

इस नवम उद्देशक का संक्षेप से विषय विवरण इस प्रकार से है— समयक्षेत्र यह किसका नाम है ऐसा प्रश्न, अर्द्ध द्वीप और दो समुद्र यह समयक्षेत्र है ऐसा उत्तर, जीवाभिगमसूत्र का उद्धरण ।

अष्टम उद्देशक में चमरचचा नामक राजधानी और सुधर्मा सभा आदि विषय कहा गया है सो क्षेत्र के अधिकार को लेकर इस नवम उद्देशक में समय क्षेत्र का वर्णन कहा जाता है (किमिदं भते) इत्यादि सूत्रार्थ— (किमिदं भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! स-

षीण शतकना नवमा उद्देशकनो प्रारभ—

षीण शतकना नवमा उद्देशकनु सक्षिप्त वणुंन नीचे प्रमाणे छे प्रश्न-समयक्षेत्र केने कडे छे । उत्तर-अर्द्ध द्वीप अने जे समुद्रोने समयक्षेत्र कडे छे आ विषयमा जीवाभिगम सूत्रनो उल्लेख

आठमा उद्देशकमा अमरचचा नामनी राजधानी तु तथा अमरेन्द्रनी सुधर्मा सभा आदि विषयेतु निश्चय करवामा आणु छे डेवे क्षेत्रना अधि-
कारनी अपेक्षाअे आ नवमा उद्देशकमा समयक्षेत्रतु वणुंन करवामा आवे छे
(किमिदं भते ।)

सूत्रार्थ—(किमिदं भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ?) हे भदन्त ! क्या

यक्षेत्रम् कालश्च समयक्षणाहोरात्र-मासपक्ष ऋतुअयन सवत्सरादिरूपो दिनकरगत्य
 मिव्यंग्यो मनुष्यक्षेत्रे एव भवति नान्यत्र-मनुष्यक्षेत्रादन्यत्र न सूर्यस्य सञ्चारो
 भवतीति अतो यावत्पर्यन्त सूर्यस्य गतिस्तावदेव कालव्यवहारो जायते कालोप-
 लक्षितत्वात् क्षेत्र समयक्षेत्रमिति । ' एव जीवाभिगम वक्तव्यया नेयव्या ' एवं
 जीवाभिगमवक्तव्यता नेतव्या (ज्ञातव्या) सर्वत्र जीवाभिगमसूत्रप्रतिपादित
 दिशैव ज्ञातव्यमिति जीवाभिगमवक्तव्यता चैवम् ' एग जोयण सयसहस्स आ
 यामविकखमेण ' इत्यादि एक योजनशतसहस्रमायामविष्कमेण इत्यादिक सर्वत्र
 विज्ञेयम् । कियत्पर्यन्त जीवाभिगमवक्तव्यता ज्ञेया ? तत्राह-" जात्र अन्भितर

तीन भेदो से युक्त जो क्षेत्र है—वे समयक्षेत्र शब्द से व्यवहृत
 हुए हैं । समय, क्षण, अहोरात्र, मास, पक्ष, ऋतु, अयन, सवत्सर
 आदि रूप जो काल है कि जो सूर्यकी गति से जाना जाता है वह
 मनुष्यक्षेत्र में ही है दूसरे क्षेत्रों में नहीं है, क्यों कि मनुष्य क्षेत्र से
 अन्यत्र क्षेत्रों में सूर्य गति नहीं करते है । इसलिये जरातक सूर्य की
 गति है वही तक काल का व्यवहार होता है । इसलिये इस काल से
 उपलक्षित क्षेत्र समय क्षेत्र है, ऐसा जानना चाहिये । (एव जीवाभिग-
 मवक्तव्यया नेयव्या) इस तरह जीवाभिगम की वक्तव्यता कहनी चाहि-
 ये, अर्थात्—जीवाभिगम सूत्र में जिस प्रकार से यह विषय प्रतिपादन
 किया गया है उसी प्रकार से यहाँ पर यह विषय प्रतिपादित कर लेना
 चाहिये, जीवाभिगम कि वक्तव्यता इस प्रकार से है—(एग जोयणसय
 सहस्स आयामविकखमेण) एकलाख योजन का आयाम और विष्कभ
 है इत्यादि सब यहाँ जानना चाहिये, जीवाभिगमसूत्र की वक्तव्यता

त्रणु भेदोत्थी युक्त ते क्षेत्रे ते क्षेत्रेने समय क्षेत्र कडे छे समय, क्षण,
 द्विपस-रात्रि, मास, पक्ष, ऋतु, अयन, सवत्सर आदि रूप ते जाण छे, ते
 सूर्यनी गतिथी ज्ञाणी राकाय छे अने तेनु अस्तित्व मनुष्यक्षेत्रोमा न छे-
 अन्यक्षेत्रोमा नथी, जारणु के मनुष्यक्षेत्र सिवायना क्षेत्रोमा सूर्य गति उरतो
 नथी तेथी न्या सुधी सूर्यनी गति छे त्या सुधी जाणने अवडार थाय छे
 तेथी न ते जाणथी उपलक्षित क्षेत्रेने समयक्षेत्र कडे छे

(एव जीवाभिगमवक्तव्यया नेयव्या) एवाभिगमसूत्रमा आ विषयतु ते
 वरुण करवाया आव्यु छे ते अही उडणु करवु न्नेधये, एवाभिगम सूत्रमा
 आ प्रमाणे वरुण उरु छे—(एग जोयणसयसहस्स आयामविकखमेण) अेक लाख
 योजननी तेनी लभाध अने पडोणाध छे " इत्यादि समस्त कथन अही वेवु
 न्नेधये आ विषयतु प्रतिपादनकरवा भाटे एवाभिगम सूत्रमाथी कया सुधी वरुण

હ્રાજ્જાદીવા ' અર્ધતૃતીયા દ્વીપો ઋષમધિકૃ રિયતે યત્ર તારત્રી યદ્વા તૃતીય-
 સ્પાર્ધભાગેન યુક્તો દ્વી દ્વીપો ઈતિ તથા અર્ધતૃતીયા દ્વીપો ઈતિ કથયતે ' દો ય
 સમુદ્ધા ' દ્વી ચ સમુદ્રો ' એસણ એવણ સમયલેત્તેત્તિ પચુચ્ચઈ ' એતલ્લ સલુ એતાવલ્લ
 સમયક્ષેત્રમિતિ પ્રોચ્યતે ' તત્થ ણ ' તત્ર યલુ તત્ર સાર્દદ્વીપદ્વપસમુદ્રસ્ય મધ્યે.
 ' અય જબુ દીવેદીવે ' જય જબુદ્વીપનામકો દ્વીપ ' સવ્વદીવસમુદ્ધાણં સવ્વઞ્ઞ-
 તરે ' સર્વદ્વીપસર્ગસમુદ્ધાણામઘ્નતરે વિષ્ટતીતિ ષેપઃ; ' સમયલેત્તેત્તિ ' સમયક્ષે-
 ત્રમિતિ તત્ર સમયઃ કાલઃ કાલેનાતીતાઽનાગતવર્તમાનઞ્જ્ઞણેનોપલક્ષિત યલ્લ સમ

પ્રમુ અને કહતે હું કિ (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અહ્રાજ્જા દીવા)
 અઢાઈ દ્વીપ ઓર (દો ય સમુદ્ધા) દો સમુદ્ર (એસ ણ એવણ સમય-
 લેત્તેત્તિ પચુચ્ચઈ) ઈતના યહ સમય ક્ષેત્ર કહ્લા ગયા હું । ઈસ પ્રકાર કે
 કથન સે જબુદ્વીપ, ધાતકીખડ ઓર આધા પુષ્કર વર દ્વીપ ઈતના ક્ષેત્ર
 સમયક્ષેત્ર હું તથા ઈસમેં જો લવણસમુદ્ર ઓર કાલોદધિ સમુદ્ર યે જો
 દો સમુદ્ર હ યહ સવ સમયક્ષેત્ર કહ્લા ગયા હું । સમય શબ્દ કા અર્થ
 કાલ હ ઓર ઈસ કાલ સે ઉપલક્ષિત જો ક્ષેત્ર હે વહ સમયક્ષેત્ર હે ।
 ઈસે ટીકાકાર સ્વય આગે સ્પષ્ટ કર રહે હું (તત્થ ણ) વહા ઢાઈદ્વીપ
 ઓર દો સમુદ્ર કે વીચ મેં (અય જબુદીવે દીવે) જો જબુદ્વીપ નામકા
 પહિલા દ્વીપ હે વહ (સવ્વદીવસમુદ્ધાણ સવ્વઞ્જતરે) સમસ્ત દ્વીપ
 ઓર સમુદ્રોં કે ઠીક વીચોં વીચ હે । સમયક્ષેત્ર કા તાત્પર્ય કયા
 હું ? સો ઈસે ટીકાકાર સ્પષ્ટ કરતે હું—સમય નામ કાલ કા
 હું ઈસકે અતીત, અનાગત, ઓર વર્તમાન એસે ત્રીન ભેદ હું ઈન

મહાવીર સ્વામી તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે—(ગોયમા !)
 હે ગૌતમ ! (અહ્રાજ્જાદીવા) અઢી દ્વીપ અને (દો ય સમુદ્ધા) બે સમુદ્રોને
 (એસણ એવણ સમયલેત્તે ત્તિ પચુચ્ચઈ) સમયક્ષેત્ર કહે છે એટલે કે જબુદ્વીપ,
 ધાતકીખડ અને અધો પુષ્કરદ્વીપ, એ અઢી દ્વીપને તથા લવણસમુદ્ર અને
 કાલોદધિ સમુદ્ર, એ બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે સમય એટલે કાળ તે
 કાળથી ઉપલક્ષિત જે ક્ષેત્ર તેનું નામ સમયક્ષેત્ર છે સૂત્રકાર પોતે જ
 આગળ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—(તત્થ ણ) ત્યા અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોની
 વચ્ચે (અય જબુદીવે દીવે) જે જબુદ્વીપ નામનો પહેલો દ્વીપ છે તે (સવ્વ
 દીવસમુદ્ધાણ સવ્વઞ્જતરે) સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રની ધરાધર વચ્ચે છે
 સમયક્ષેત્ર એટલે શુ ટીકાકાર તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે કરે છે—સમય
 એટલે કાળ તેના ત્રણ ભેદ છે—ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનકાળ તે

યક્ષેત્રમ્ કાલત્ર સમયક્ષણાદોરાત્ર-માસપક્ષ-ઋતુઅયન સવત્સરાદિરૂપો દિનઋગત્ય મિવ્યંગ્યો મનુષ્યક્ષેત્રે એવ મવતિ નાન્યત્ર-મનુષ્યક્ષેત્રાદન્યત્ર ન સૂર્યસ્ય સત્ત્વારો મવતીતિ અતો યાવત્પર્યન્ત સૂર્યસ્ય ગતિસ્તાપદેવ કાલવ્યવહારો જાયતે કાલોપ-લક્ષિતત્વાત ક્ષેત્ર સમયક્ષેત્રમિતિ । ' એવ જીવાભિગમ વક્તવ્યયા નેયવ્યા ' એવં જીવાભિગમવક્તવ્યતા નેતવ્યા (જ્ઞાતવ્યા) સર્વમત્ર જીવાભિગમસૂત્રપ્રતિપાદિત દિશૈવ જ્ઞાતવ્યમિતિ જીવાભિગમવક્તવ્યતા ચૈવમ્ ' એવ જોયણ સયસહસ્સ આ યામવિક્લમેણ ' ઇત્યાદિ એક યોજનશતસહસ્સમાયામવિક્લમેણ ઇત્યાદિકં સર્વમત્ર વિજ્ઞેયમ્ । ક્રિયત્પર્યન્ત જીવાભિગમવક્તવ્યતા જ્ઞેયા ? તગાહ-“ જાવ અર્ઘ્મિતર

તીન મેદો સે યુક્ત જો ક્ષેત્ર હૈં—વે સમયક્ષેત્ર શબ્દ સે વ્યવહૃત હુએ હૈં । સમય, ક્ષણ, અહોરાત્ર, માસ, પક્ષ, ઋતુ, અયન, સવત્સર આદિ રૂપ જો કાલ હૈં કિ જો સૂર્યકી ગતિ સે જાનાં જાતા હૈં વહ મનુષ્યક્ષેત્ર મેં હી હૈં દૂસરે ક્ષેત્રો મેં નહીં હૈં, ક્યો કિ મનુષ્ય ક્ષેત્ર સે અન્યત્ર ક્ષેત્રો મેં સૂર્ય ગતિ નહીં કરતે હૈં । ઇસલિયે જહાતક સૂર્ય કી ગતિ હૈં વહી તક કાલ કા વ્યવહાર હોતા હૈં । ઇસલિયે ઇસ કાલ સે ઉપલક્ષિત ક્ષેત્ર સમય ક્ષેત્ર હૈં, એસા જાનના ચાહિયે । (એવ જીવાભિગ-મવક્તવ્યયા નેયવ્યા) ઇસ તરહ જીવાભિગમ કી વક્તવ્યતા કહની ચાહિ-યે, અર્થાત્—જીવાભિગમ સૂત્ર મેં જિસ પ્રકાર સે યહ વિષય પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈં ઊસી પ્રકાર સે યહા પર યહ વિષય પ્રતિપાદિત કર લેના ચાહિયે, જીવાભિગમ કિ વક્તવ્યતા ઇસ પ્રકાર સે હૈં—(એવં જોયણસય સહસ્સ આયામવિક્લમેણ) એકલાલ યોજન કા આયામ ઓર વિક્લમ હૈં ઇત્યાદિ સત્ર યહા જાનના ચાહિયે, જીવાભિગમસૂત્ર કી વક્તવ્યતા

ત્રણ ભેદોથી યુક્ત એ ક્ષેત્ર છે તે ક્ષેત્રને સમય ક્ષેત્ર કહે છે સમય, ક્ષણ, દિવસ-રાત્રિ, માસ, પક્ષ, ઋતુ, અયન, સવત્સર આદિ રૂપ એ કાળ છે, તે સૂર્યની ગતિથી વ્યાપ્તી શકાય છે અને તેનું અસ્તિત્વ મનુષ્યક્ષેત્રોમા જ છે—અન્યક્ષેત્રોમા નથી, ડારણ કે મનુષ્યક્ષેત્ર સિવાયના ક્ષેત્રોમા સૂર્ય ગતિ કરતો નથી તેથી જ્યાં સુધી સૂર્યની ગતિ છે ત્યાં સુધી કાળનો વ્યવહાર થાય છે તેથી જ તે કાળથી ઉપલક્ષિત ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે

(એવ જીવાભિગમવક્તવ્યયા નેયવ્યા) જીવાભિગમસૂત્રમા આ વિષયનું એ વર્ણન કરવાયા આવ્યું છે તે અહીં અહણ કરવું જોઈએ, જીવાભિગમ સૂત્રમા આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે—(એવ જોયણસયસહસ્સ આયામવિક્લમેણ) એક લાખ યોજનની તેની લંબાઈ અને પહોળાઈ છે “ ઇત્યાદિ અમસ્ત કથન અહીં લેવું જોઈએ આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવા માટે જીવાભિગમ સૂત્રમાથી કયા સુધી વર્ણન

पुस्वरुद्र जोइस विहणम्” यात् अभ्यन्तर पूरुपार्थीपपर्यन्तम् ज्योतिष्क
विहीनम् तत्र जवूदीपमनुष्यक्षेत्रक्तव्यतायाम् जीवाभिगमसूत्रप्रवेदितायाम्
ज्योतिष्कवक्तव्यताऽपि विद्यते किन्तु प्रकृते ज्योतिष्कविहीन यथा भवेत् तथा—
जीवाभिगमसूत्रप्रवेदितायाम् प्राणा ज्योतिष्काधिकार परित्यज्याऽन्यत् सर्वत्र प्राणम्,
अत्र परिमाणमात्रस्यैवाधिकारादिति ॥ सू० १ ॥ अथा — अरिहत

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिगारु पूज्य श्री घासीलात्र प्रतिरिचिताया प्रमे-
यचन्द्रिकाख्याया द्वितीय शतकस्य नवमोद्देशः समाप्तः ॥ २-९ ॥

इस विषय को प्रतिपादन करने के लिये कहातक की लेनी चाहिये तो
इसके लिये कहा गया है कि (जाव अभिन्तर पुस्वरुद्र जोइसविहण)
तात्पर्य इसका यह है कि-जीवाभिगम सूत्र में जवूदीप मनुष्यक्षेत्र की
वक्तव्यता में ज्योतिष्कदेवों की भी वक्तव्यता कहने में आई है सो वह
वक्तव्यता यहा नहीं कहनी चाहिये, उसको छोड़कर ही यहा प्रकृत में
जीवाभिगमसूत्र प्रतिपादित वक्तव्यता ग्रहण करनी चाहिये। अर्थात्
देव सबधी अधिकार को छोड़कर बाकी सब वहा का विषय यहाँ
ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की प्रिय-
दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके नवमोद्देशा समाप्त ॥२-९॥

करु नोर्धये । तो सूत्रकार कडे छे के (जाव अभिन्तर पुस्वरुद्र जोइसविहण)
कडेवानु तात्पर्य छे छे के अवाभिगमसूत्रमां जवूदीप मनुष्यक्षेत्रना वरुण
साथे न्योतिष्क देवानु पणु वरुण करवामा आवेलु छे न्योतिष्क देवानु
वरुण अडी करु नोर्धये नहीं छे सिवायनु अवाभिगमसूत्रमा आवेलु समस्त
वरुण अहीं करु नोर्धये अटले के न्योतिष्क देवाना विषयमा ने अधिकार आवे
छे ते छोडी धरने पाकीना समस्त विषय अडी अहणु करवे नोर्धये ॥सू १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना षीण शतकना नवमो उद्देशो समाप्त थये

॥ अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

दशमोद्देशकस्थ विषया इमे—कतिपयाः अस्तिकाया ? धर्मास्तिकाये कतिपयाः वर्णाः, इत्यादि ते च वर्णादिरहिताः अवस्थिताश्च इत्यादि प्रश्नोत्तरम् । धर्मास्तिकायस्य पञ्चभेदाः—द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव, गुणभेदात् । जीवास्तिकाये वर्णादिरस्ति किमिति प्रश्न ? तस्मिन् वर्णादिर्नास्ति इत्युत्तरम् । गतिगुणो धर्मास्तिकायः स्थितिगुणश्च अधर्मास्तिकायः, अवगाहनगुणः आकाशास्तिकायः, उपयोगगुणः जीवास्तिकाय, पूरणगलनस्वभावः—पुद्गलास्तिकायः, तस्मिन् क्रियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः पञ्चवर्ण-पञ्चरस द्विगन्धाष्टस्पर्शयुक्तः पुद्गलास्तिकायः इत्युत्तरम् । धर्मा-

दूसरे शतकके दशवा उद्देशक प्रारभ-

(दसवें उद्देशक का विषय विवरण)

इस दशवें उद्देशक में विषय इस प्रकार से है—अस्तिकाय कितने हैं ? धर्मास्तिकायमें कितने वर्ण हैं ? इत्यादि । वे वर्णादि से रहित हैं और अवस्थित हैं इत्यादिरूप से प्रश्नोत्तर । धर्मास्तिकाय के द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव और गुण के भेद से पाच भेद हैं । जीवास्तिकाय में वर्णादिक हैं क्या ? ऐसा प्रश्न । उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर । गतिगुणवाला धर्मास्तिकाय है, स्थितिगुणवाला अधर्मास्तिकाय है, अवगाहनगुणवाला आकाशास्तिकाय है, उपयोगगुणवाला जीवास्तिकाय है, पूरण गलन स्वभाव वाला पुद्गलास्तिकाय है पुद्गलास्तिकाय में कितने वर्णादिक होते हैं ? ऐसा प्रश्न । उसमें पाच वर्ण, पाँच रस, दो गंध

धीन शतकना दशमो उद्देशको प्रारभ

आ इसभा उद्देशकनु सक्षिप्त विषय विवरण नीचे प्रमाणां छे—

प्रश्न—अस्तिकाय केटला छे ? धर्मास्तिकायना केटला वर्णुं छे ?

उत्तर—तेभा वर्णादिकी रहित छे अने अवस्थित छे द्रव्य,

क्षेत्र, काल, भाव अने शुष्कती अपेक्षाअने धर्मास्तिकायना पाच भेद छे प्रश्न—जीवास्तिकायमा वर्णादिक डोय छे के नहीं ? उत्तर—तेभा वर्णादिक डोयता नहीं धर्मास्तिकाय गतिगुणवाणु छे, अधर्मास्तिकाय स्थितिगुणवाणु छे आकाशास्तिकाय अवगाहन गुणवाणु छे, जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाणु छे अने पुद्गलास्तिकाय पूरण गलन स्वभाववाणु छे प्रश्न—पुद्गलास्तिकायमा केटला वर्णादिक डोय छे ? उत्तर—तेभा पाच वर्णुं, पाच रस, दो गंध अने आठ स्पर्श

પુસ્કવરદ્વ જોડસ વિહ્ણમ્ ” યાત્ ઝમ્યન્તર પુસ્કાર્પદ્વીપપર્યન્તમ્ જ્યોતિષિક વિહીનમ્ તત્ત જન્દ્રીપમનુષ્યક્ષેત્રવક્તવ્યતાયામ્ જીવાભિગમસૂત્રપરિદેશિતાયામ્ જ્યોતિષકવક્તવ્યતાઽપિ વિધતે કિન્તુ પ્રકૃતે જ્યોતિષકવિહીન યથા ભવેત્ તથા— જીવાભિગમવક્તવ્યતા ગ્રાણા જ્યોતિષકાધિકાર પરિત્યજ્યાઽન્યત્ સર્વમત્ર પ્રાણમ્, અત્ર પરિમાણમાત્રસ્યૈવાધિકારાદિતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥ ૩૩૫૧ — ૩૪૧૮

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिगार पूज्य श्री घासीलाठ प्रतिरिचिताया प्रमे-
यचन्द्रिकाख्याया द्वितीय शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-९ ॥

इस विषय को प्रतिपादन करने के लिये कहातक की लेनी चाहिये तो इसके लिये कहा गया है कि (जाव अन्धितर पुस्करद्व जोडसविहण) तात्पर्य इसका यह है कि-जीवाभिगम सूत्र में जन्द्रीप मनुष्यक्षेत्र की वक्तव्यता में ज्योतिष्कदेवों की भी वक्तव्यता कहने में आई है सो वह वक्तव्यता यहा नहीं कहनी चाहिये, उसको छोड़कर ही यहा प्रकृत में जीवाभिगमसूत्र प्रतिपादित वक्तव्यता ग्रहण करनी चाहिये। अर्थात् देव सषधी अधिकार को छोड़कर बाकी सब वहा का विषय यहा ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की प्रिय-
दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके नववा उद्देशा समाप्त ॥ २-९ ॥

કરવુ ભેદ છે ! તેા સૂત્રકાર કહે છે કે (જાવ અન્ધિતર પુસ્કવરદ્વ જોડસવિહ્ણ) કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવાભિગમસૂત્રમાં જન્દ્રીપ મનુષ્યક્ષેત્રના વર્ણન સાથે જ્યોતિષક દેવાનુ પણ વર્ણન કરવામા આવેલુ છે જ્યોતિષક દેવાનુ વર્ણન અહીં પ્રવુ ભેદએ નહીં એ સિવાયનુ જીવાભિગમસૂત્રમા આવેલુ સમસ્ત વર્ણન અહીં પ્રવુ ભેદએ એટલે કે જ્યોતિષક દેવાના વિષયમા જે અધિકાર આવે છે તે છોડી દઈને બાકીના સમસ્ત વિષય અહીં ગ્રહણ કરવો ભેદએ ॥ સૂ ૧ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रकी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना पीठ शतकने नवमो उद्देशो समाप्त थये

अशुरुलघुः । लोकाकाशे कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः तस्मिन् नास्ति वर्णादिक-
मित्युत्तरम् । धर्मास्तिकायादीना प्रमाण स्पर्शना च तथा धर्मास्तिकायः किर्यान्
विशालः इति प्रश्नः लोकपरिमित, इत्युत्तरम् ' एव लोकाकाशास्तिकायेषु प्रश्नो-
त्तरम् ' अधोलोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिदधिकमेक-
भागम् इत्युत्तरम् । तिर्यग्लोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? असख्येय-
भागमित्युत्तरम् । ऊर्ध्वलोकः कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिन्न्यूनमर्धं भागं स्पृ-
शति । धर्मास्तिकायेन साद्वं रत्नप्रभायाः घनोदधेः अवकाशान्तरस्य च स्पर्शना ।
अनेन प्रकारेण सप्तपृथिवीनामपि स्पर्शना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः लवणसमुद्रादयः

काश में कितने वर्णादिक होते हैं ऐसा प्रश्न । उसमें वर्णादिक नहीं हैं
ऐसा उत्तर । धर्मास्तिकाय आदिको का प्रमाण और स्पर्शना तथा
धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ऐसा प्रश्न, लोकपरिमित है ऐसा उत्तर
एव लोकाकाश और अस्तिकायादिको में भी प्रश्नोत्तर समझना । अधो-
लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ? यह प्रश्न ।
कुछ अधिक आधे भाग को स्पर्श करता है ऐसा उत्तर । तिर्यग् लोक
धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न । असख्या
त भाग का स्पर्श करता है ऐसा उत्तर । ऊर्ध्वलोक कितने भाग का
स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न—कुछकम आधे भागका स्पर्श करता है, ऐसा
उत्तर । धर्मास्तिकाय के साथ रत्नप्रभा की, घनोदधि की, अवकाशां-
न्तर की स्पर्शना इस प्रकार से सातों पृथिवियों की स्पर्शना कहना,

देशरूप, अशुरु लघुरूप छे प्रश्न—लोकाकाशमा डेटला वर्णादिक डोय छे ? उत्तर
तेमा वर्णादिक डोता नथी

प्रश्न—धर्मास्तिकाय आदिकोनु प्रमाण डेटलु डोय छे ? स्पर्शना तथा विशाल
गता डेटली डोय छे ? उत्तर—धर्मास्तिकाय लोकपरिमित छे

अथ प्रमाणे लोकाकाश अने अस्तिकायादिकोना पणु प्रश्नोत्तरे समल देवा

प्रश्न अधोलोक धर्मास्तिकायना डेटला भागने स्पर्श छे ।

उत्तर—अर्धा करता थोडा वधासे भागने स्पर्श छे

प्रश्न—तिर्यग्लोक धर्मास्तिकायना डेटला भागने स्पर्श छे ।

उत्तर—अस ख्यात भागने स्पर्श छे

प्रश्न—ऊर्ध्वलोक धर्मास्तिकायना डेटला भागने स्पर्श छे ।

उत्तर—अर्धाकरता थोडा आधा भागने स्पर्श छे

धर्मास्तिकायनी साथे रत्नप्रभानी, घनोदधिनी, अवकाशान्तरनी स्पर्शना
अथ प्रमाणे साते पृथिवीयोनी स्पर्शनानु ज्यन्त, जम्बूद्वीपादिक द्वीपानु,

સ્તિકાયસ્ય एकः प्रदेशोऽनेकप्रदेशाः सा धर्मास्तिकाय इत्युच्यते इति प्रश्नः वास्तु
 एकोऽपि प्रदेशोऽन्यूनो भवेत् तावत् नास्ति तावत् धर्मास्तिकाय इत्युत्तरम्, यथा
 अखण्डो मोदक एव मोदक इति व्याह्रियते किन्तु अर्धो मोदको मोदकत्वम्
 इत्युच्यते। तथैवात्राऽपि धर्मास्तिकायादीं विज्ञेयम्। आकाशस्य कतिभेदाः इति वक्तव्यं।
 लोकाकाशाऽलोकाकाशभेदेन द्वौ भेदौ इत्युत्तरम्। लोकाकाशो जीवरूप-जीव
 देशरूप-जीवप्रदेशरूपः अजीवरूपः अजीवदेशरूपः अजीवप्रदेशरूपः, अरूपजीवत्व
 त्तुर्भेदाः स्कन्ध-स्कन्धदेश-स्कन्धप्रदेश-परमाणुपुटल-लक्षणा, अरूपजीवत्व
 पञ्चभेदा-धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः २, अधर्मास्तिकायः ३,
 अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशः ४, अद्वासमय ५, अलोकाकाशः स अजीवद्रव्यदेशः

और आठस्पर्श होते हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश अनेक
 प्रदेश धर्मास्तिकाय कहे जाते हैं क्या? ऐसा प्रश्न। जबतक एक भी
 प्रदेश कम है तबतक वह धर्मास्तिकाय नहीं है। जैसे अखण्ड मोदक ही
 मोदक कहलाता है और मोदक का आधा गूढ मोदक खण्ड कहलाता
 है। उसीप्रकार यहाँ धर्मास्तिकाय आदि में भी जानना चाहिये। आका
 श के कितने भेद होते हैं ऐसा प्रश्न। लोकाकाश और अलोकाकाश इस
 प्रकारसे आकाशके दो भेद होते हैं ऐसा उत्तर। लोकाकाश जीवरूप है,
 जीवदेशरूप है, जीवप्रदेशरूप हैं, अजीवरूप है अजीवदेशरूप है, अजीव
 प्रदेशरूप है, रूपी अजीवके स्कन्ध, स्कन्धदेश, स्कन्धप्रदेश, परमाणु ये चार
 भेद होते हैं, अरूपी अजीवके पांच भेद होते हैं। जैसे-धर्मास्तिकाय १
 धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३, अधर्मास्तिका के प्रदेश ४,
 अद्वासमय ५। अलोकाकाश अजीवद्रव्यदेशरूप, अगुरुलघुरूप है, लोका-

શાં હોય છે પ્રશ્ન-ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે કે અનેક
 પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે? જવાબ—ન્યા સુધિ એક પણ પ્રદેશ ઓછો
 હોય ત્યા સુધી તેને ધર્માસ્તિકાય કહેવાય નહી જેમ કે આખા લાડુને જ
 લાડુ કહેવાય છે, અર્ધા લાડુને તો લાડુનો અર્ધો કકડો કહેવાય છે એજ
 પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય આદિની આગતમા પણ સમજવું પ્રશ્ન-આકાશના કેટલા
 ભેદ છે? ઉત્તર-આકાશના બે ભેદ છે- લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, જીવરૂપ
 છે, જીવદેશરૂપ છે, જીવપ્રદેશરૂપ છે, અજીવરૂપ છે, અજીવ દેશરૂપ છે,
 અજીવ પ્રદેશરૂપ છે, રૂપી અજીવના ચાર ભેદ છે (૧) સ્કન્ધ, (૨) સ્કન્ધદેશ,
 (૩) સ્કન્ધ પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ અર્થે અજીવના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ
 છે-(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ, (૩) અધર્માસ્તિકાય (૪) અધ-
 ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ અને (૫) આદ્વાસમય અલોકાકાશ અજીવ દ્રવ્ય

अगुरुलघुः । लोकाकाशे कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः तस्मिन् नास्ति वर्णादिक-
मित्युत्तरम् । धर्मास्तिकायादीना प्रमाण स्पर्शना च तथा धर्मास्तिकायः कियान्
विशालः इति प्रश्नः लोकरुपरिमित, 'इत्युत्तरम्' एव लोकाकाशास्तिकायेषु प्रश्नो-
त्तरम् 'अधोलोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिदधिकरुमेक-
भागम् इत्युत्तरम् । तिर्यग्लोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? असख्येय-
भागमित्युत्तरम् । ऊर्ध्वलोकः कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिन्न्यूनमर्धं भाग स्पृ-
शति । धर्मास्तिकायेन साद्वं रत्नप्रभायाः घनोदधेः अवकाशान्तरस्य च स्पर्शना ।
अनेन प्रकारेण सप्तपृथिवीनामपि स्पर्शना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः लवणसमुद्रादयः

काश में कितने वर्णादिक होते हैं ऐसा प्रश्न । उसमें वर्णादिक नहीं हैं
ऐसा उत्तर । धर्मास्तिकाय आदिको का प्रमाण और स्पर्शना तथा
धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ऐसा प्रश्न, लोकरुपरिमित है ऐसा उत्तर
एव लोकाकाश और अस्तिकायादिको में भी प्रश्नोत्तर समझना । अधो-
लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ? यह प्रश्न ।
कुछ अधिक आधे भाग को स्पर्श करना है ऐसा उत्तर । तिर्यग् लोक
धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न । असख्या
त भाग का स्पर्श करता है ऐसा उत्तर । ऊर्ध्वलोक कितने भाग का
स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न—कुछकम आधे भागका स्पर्श करता है, ऐसा
उत्तर । धर्मास्तिकाय के साथ रत्नप्रभा की, घनोदधि की, अवकाशा-
न्तर की स्पर्शना हम प्रकार से सातों पृथिवियों की स्पर्शना कहना,

देशरूप, अशुरु लघुरूप छे प्रश्न—लोकाकाशमा डेटला वर्णादिक डोय छे ? उत्तर
तेमा वर्णादिक डोता नथी

प्रश्न—धर्मास्तिकाय आदिकेतु प्रमाण डेटलु डोय छे ? स्पर्शना तथा विशाल
णता डेटली डोय छे ? उत्तर—धर्मास्तिकाय लोकरुपरिमित छे

अथ प्रमाणे लोकाकाश अने अस्तिकायादिकेना पणु प्रश्नोत्तरे समलु लेवा

प्रश्न अधोलोक धर्मास्तिकायना डेटला भागने स्पर्शे छे ।

उत्तर—अर्धा करता थोडा वधाअे भागने स्पर्शे छे

प्रश्न—तिर्यग्लोक धर्मास्तिकायना डेटला भागने स्पर्शे छे ।

उत्तर—अम अ्यात भागने स्पर्शे छे

प्रश्न—ऊर्ध्वलोक धर्मास्तिकायना डेटला भागने स्पर्शे छे ।

उत्तर—अर्धाकरता थोडा अ्याछा भागने स्पर्शे छे

धर्मास्तिकायनी साथे रत्नप्रभाणी, घनोदधिनी, अवकाशान्तरनी स्पर्शना

अथ प्रमाणे साते पृथिवीअ्यानी स्पर्शनातु ज्यन्त, जम्बूद्वीपादिक द्वीपांतु,

समुद्राः सौधर्मकल्पः यावत् ईपत् प्राग्भारा पृथिवी तथैव अधर्मास्तिकायाः, एवं लोकाकाशोऽपि विज्ञेयः ॥

नवमोद्देशके क्षेत्रनिरूपणं कृतम्, तत् क्षेत्रम् अस्तिकायरूपम् । अतोऽस्तिकाय-निरूपणाय तथा द्वारगाथोक्ताऽस्तिकाय निरूपणाय च दशमोद्देशकं प्राह, तस्येद-मादिम सूत्रम् 'कइ ण भते' इत्यादि ।

मूलम्—कइ ण भते अस्तिकाया पणत्ता. गोयमा । एष अस्तिकाया पणत्ता, त जहा. धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए, धम्मत्थिका-एणं भन्ते । कइवण्णे, कइग्घे, कइरसे, कइफासे. गोयमा । अवण्णे अग्घे, अरसे अफासे, अरूपो, अजीवे, सासए अवट्ठिए लो-ग्गदव्वे, से समासए पचविहे पणत्ते, त जहा दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओण धम्मत्थिकाए एके दव्वे खेत्तओण लोक्कमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसि, न कया वि नत्थि जावणिच्चे, भावओ, अवण्णे, अग्घे, अरसे, अफासे गुणओ गमणगुणे, अहमत्थिकाए, वि एव चेव नवर गुणओ ठाण गुणे, आगासत्थिकाए वि एव चेव नवर खेत्तओ

जम्बूद्वीपादिक द्वीप, लवणसमुद्रादि समुद्र, सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय एव लोकाकाश के विषय में भी जानना चाहिये ।

नववें उद्देशक में क्षेत्र का निरूपण किया वह क्षेत्र अस्तिकायरूप है, इसलिये अस्तिकाय के निरूपण के लिये तथा द्वारगाथोक्त अस्तिकाय के

लवणसमुद्रादि समुद्रोत्तु, सौधर्मकल्पथी एषत्प्राग्भारा पृथ्वी पर्यन्तत्तु, अने ज्ञेय प्रभाण्णे अधर्मास्तिकाय अने लोकाकाशत्तु वत्थुं न समञ्जत्तु

नवमा उद्देशकमा सम्यक्षेत्रत्तु निरूपणत्तु कथुं ते क्षेत्र अस्तिकाय इत्थं छे, तेथी अस्तिकायत्तु निरूपणत्तु करवा माटे तथा द्वारगाथाभा कहेला अस्ति

णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते, अणंते चेव जाव. गुणओ अवगाहणागुणे जीवत्थिकाएण भते। कइवणणे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे गोयमा । जाव अरुवी, जीवे सासए अवट्टिए लोगदव्वे से समासए पचविहे पणत्ते, त जहा दव्वओ जावगुणओ, दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणताइं जीवदव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसी जाव णिच्चे, भावओ-पुण अवणणे, अगधे, अरसे, अफासे, गुणओ उवओगगुणो. पोग्गलत्थिकाए ण भते। कइवणणे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे? गोयमा । पंचवणणे पचरसे, दुगधे, अट्टफासे, रूपी, अजीवे, सासए, अवट्टिए, लोगदव्वे, से समासओ पचविहे पणत्ते, त जहा-दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइ, दव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते, कालओ न कयाइ न आसी जाव णिच्चे भावओ वणमंते गधमंते फासमंते गुणओ गहणगुणे ॥ सू० १ ॥

छाया—कति खलु भदन्त ! अस्तिकाया. प्रज्ञप्ता, गौतम ! पञ्च अस्तिकाया प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय. आकाशास्तिलायो जीवास्तिकाय.

निरूपण के लिये इस दशवे उद्देशक का प्रारंभ किया गया है इसका आदिम सूत्र यह है—(कइण भते !) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(भते !) हे भदन्त ! (कइण अत्थिकाया पणत्ता) अस्तिकाय कितने कहे गये हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (पच अत्थिकाया पणत्ता) पाच अस्तिकाय कहे गये ह । (तजहा) जैसे—(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थि-

कायत्तु निरूपणं करवा भाटे आ इसमा उद्देशकनो प्रारंभ कराये छे तेनु पडेलु' सूत्र आ प्रभाणु छे—(कइ ण भते !) इत्यादि—

सूत्रार्थ—(भते,) हे भदन्त ! (कइण अत्थिकाया पणत्ता ?) अस्तिकाय कितने कहे छे (गोयमा) हे गौतम ! (पच अत्थिकाया पणत्ता) अस्तिकाय पाच कहे छे (तजहा) ते पाचना नाम आ प्रभाणु छे—(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए) धर्मास्तिकाय

समुद्राः सौधर्मकल्पः यावत् ईपत् प्राग्भारा पृथिवी तथैव अधर्मास्तिकायाः, एवं लोकाकाशोऽपि त्रिभेदः ॥

नवमोद्देशके क्षेत्रनिरूपणं कृतम्, तत् क्षेत्रम् अस्तिकायरूपम् । अतोऽस्तिकाय-निरूपणाय तथा द्वारगाथोक्ताऽस्तिकाय निरूपणाय च दशमोद्देशकं प्राह, तस्येद-मादिमं सूत्रम् ' कइ ण भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—कइ ण भंते अस्तिकाया पणत्ता. गोयमा ! पंच अस्तिकाया पणत्ता, त जहा धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए, धम्मत्थिकाए ण भंते । कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे. गोयमा । अवण्णे अगधे, अरसे अफासे, अरूपो, अज्जीवे, सासए अवट्ठिए लो-ग-दव्वे, से समासए पचविहे पणत्ते, त जहा दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एके दव्वे खेत्तओ णं लो-ग-प-माणमेत्ते कालओ न कया वि न आसि, न कया वि नत्थि जावणिच्चे, भावओ, अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे गुणओ गमणगुणे, अहमत्थिकाए, वि एव चेव नवर गुणओ ठाण गुणे, आगासत्थिकाए वि एव चेव नवर खेत्तओ

जम्बूद्वीपादिक द्वीप, लवणसमुद्रादि समुद्र, सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय एव लोकाकाश के विषय में भी जानना चाहिये ।

नववें उद्देशक में क्षेत्र का निरूपण किया वह क्षेत्र अस्तिकायरूप है, इसलिये अस्तिकाय के निरूपण के लिये तथा द्वारगाथोक्त अस्तिकाय के

लवणसमुद्रादि समुद्रोत्तु, सौधर्मकल्पथी एषत्प्राग्भारा पृथ्वी पर्यन्तत्तु, अने अण्ण प्रभाण्णे अधर्मास्तिकाय अने लोकाकाशत्तु वण्णुंन समण्णत्तु

नवमा उद्देशकमा सम्यक्षेत्रत्तु निष्पण्णुं कथुं ते क्षेत्र अस्तिकाय इयं छे, तेथी अस्तिकायत्तु निष्पण्णुं करवा भाटे तथा द्वारगाथामा कहेला अस्ति

न्योऽरसोऽस्पर्शः गुणतो गमनगुणः, अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव, नवर, गुणतः
 स्थानगुणः आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरम् - क्षेत्रतः खलु आकाशास्ति-
 कायो लोकाद्योरुपमाणमानः अनन्तश्चैव यावत् गुणतोऽवगाहनागुण । जीवास्ति-
 कायः खलु भदन्त कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! अर्णो

लोकप्रमाण है । (कालओ न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, जाव
 णिच्चे) कालकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय पूर्वकाल से किसी भी समय में
 नहीं या ऐसा भी नहीं है, वर्तमान काल में किसी भी समय नहीं है
 ऐसा भी नहीं है और भविष्यत् काल में किसी भी समय में नहीं
 होगा, ऐसा भी नहीं है, क्यों कि यावत् वह नित्य है (भावओ अवण्णे
 अगघे, अरसे, अफासे) भावकी अपेक्षा धर्मास्तिकायवर्ण रहित, गधरहित,
 रसरहित और स्पर्शरहित है । (गुणओ गमनगुणे) गुण की अपेक्षा
 धर्मास्तिकाय गमनमें सहायक गुणवाला है । (अहम्मत्थिकाए वि एव चेव)
 अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है (नवर गुणओ ठाणगुणे) परन्तु अधर्मास्ति-
 काय गुण की अपेक्षा स्थिति गुण वाला है । (आगासत्थिकाए वि एव
 चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है । (नवर खेत्तओ ण आगास-
 त्थिकाए लोया लोयप्पमाणमेत्ते) परन्तु आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अ-
 पेक्षा लोकाद्योरुपमाण है । (अणत्ते चेव) अनन्त है । (जाव गुणओ
 अवगाहणागुणे) यावत् आकाशास्तिकाय गुण की अपेक्षा अवगाहन

णमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय लोकाद्योरुपमाणो छे (कालओ न कयाइ
 नत्थि, जाव णिच्चे) कालनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय लूतकाणमा डोछ पणु
 समये न डत्तु ओवु पणु नथी, वर्तमान कालमा डोछ समये नथी ओवु पणु
 शक्य नथी, अने भविष्यकाणमा पणु डोछ पणु समये तेतु अस्तित्वा नड्डी
 डोय ओवु पणु नथी, जरणु डे ते नित्य छे, (भावओ अवण्णे अगघे, अरसे,
 अफासे) भावनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय वर्णरहित, गधरहित, रस
 रहित अने स्पर्श रहित छे (गुणओ गमनगुणे) गुणनी अपेक्षाओ
 धर्मास्तिकाय गमन शुष्ण वाणु छे (अहम्मत्थिकाए वि एव, चेव) अधर्मा-
 स्तिकाय पणु ओवु न छे (नवर गुणओ ठाणगुणे) परंतु अधर्मास्तिकाय
 शुष्णनी अपेक्षाओ स्थिति शुष्ण वाणु छे (आगासत्थिकाए वि एव चेव)
 आकाशास्तिकाय पणु ओवु न छे (नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोया-
 लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ आकाशास्तिकाय लोकाद्योरुपमाणो छे, (अणत्ते
 चेव) अनन्त छे, (जाव गुणओ अवगाहणा गुणे) अने शुष्णनी अपेक्षाओ अव-
 गाहन शुष्णवाणु छे

પુદ્ગલાસ્તિકાયાઃ, ધર્માસ્તિકાયાઃ સ્વલુ મદન્ત । કૃતિર્ણઃ કૃતિગન્ધઃ કૃતિસ્પર્શઃ
 કૃતિસ્પર્શઃ ? ગૌતમ ! અર્ણઃ અગન્ધ અરસ અસ્પર્શ મરુપી અર્જીવઃ શાશ્વતઃ અવ-
 સ્થિતો લોકદ્રવ્યમ્ સ સમાસતઃ પચવિધ મજ્જતઃ, તથથા દ્રવ્યત ક્ષેત્રતઃ કાલ્મ્મતો
 ભાવતો ગુણતઃ, દ્રવ્યતો ધર્માસ્તિકાયાઃ એક દ્રવ્યમ્ । ક્ષેત્રતો લોકપમાણમાણ
 કાલતો ન કદાચિદ્ધાસીત્ ન કદાચિદ્ધાસ્તિ, યાત્ નિય. ભાવતોઽવર્ણઃ અવ-

કાપ) ધર્માસ્તિકાયા ૧, અધર્માસ્તિકાયા ૨, આકાશાસ્તિકાયા ૩, મીલા-
 સ્તિકાયા ૪, પુદ્ગલાસ્તિકાયા ૫ । (ધર્મસ્તિકાયા ણ મતે ! કદ્વવળ્ણે, કદ્દ
 ગધે, કદ્દ રસે, કદ્દ ફાસે ?) હે મદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયા સે કિનને વર્ણ
 હે, કિતને ગધ હે, કિતને રસ હે, ઓર કિતને સ્પર્શ હે ? (ગોયમા !
 અવળ્ણે, અગધે, અરસે અફાસે) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયા મે વર્ણ નહીં
 હે, ગધ નહીં હે, રસ નહીં હે ઓર સ્પર્શ નહીં હે (અરુપી અર્જીવે સા-
 સણ અવદ્વિણ લોગદવ્વે) . યહ દ્રવ્ય અરુપી હે અર્જીવ હે, શાશ્વત હે,
 અવસ્થિત હે લોક દ્રવ્ય હે (સે સમાસઓ પચવિદ્દે (તજહા) જૈસે-
 (દવ્વઓ, સેત્તઓ, કાલઓ ભાવઓ ગુણઓ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ધર્મા-
 સ્તિકાયા, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા, કાલ કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા,
 ભાવ કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા ઓર ગુણકી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા (દ-
 વ્વઓ ણ ધર્મસ્તિકાયા ણ્ણે દવ્વે) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા એક
 દ્રવ્ય હે । (સેત્તઓ ણ લોગપ્પમાણમેત્તે) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા

(૨) અધર્માસ્તિકાયા, (૩) આકાશાસ્તિકાયા (૪) ભાસ્તિકાયા અને (૫) પુદ્ગલા
 સ્તિકાયા (ધર્મસ્તિકાયા ણ મતે ! કદ્વવળ્ણે કદ્દગધે, કદ્દરસે, કદ્દફાસે ।) હે
 હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયાના કેટલા પ્રકારના વર્ણ હોય છે, કેટલા પ્રકારના ગધ
 હોય છે, કેટલા પ્રકારના રસ હોય છે અને કેટલાક પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે
 (ગોયમા ! જવળ્ણે, અગધે, અરસે અફાસે) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયાના વર્ણ
 નથી, ગધ નથી, રસ નથી, સ્પર્શ નથી (અરુપી અર્જીવે સાસણ અવદ્વિણ
 લોગદવ્વે) તે દ્રવ્ય અરુપી છે અણુવ છે, શાશ્વત છે, અવસ્થિત છે, લોક
 દ્રવ્ય છે. (સે સમાસઓ પચવિદ્દે વળ્ણત્તે) તે ધર્માસ્તિકાયાના સ ક્ષિપ્તમા પાચ
 પ્રકાર છે (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે- (દવ્વઓ, સેત્તઓ, કાલઓ ભાવઓ
 ગુણઓ (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિ
 કાયા, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિ
 કાયા અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા (દવ્વઓ ણ ધર્મસ્તિકાયા ણ્ણે
 દવ્વે) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા એક દ્રવ્ય છે (સેત્તઓ ણ લોગપ્પમા-

न्योऽरसोऽस्पर्शः गुणतो गमनगुणः, अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव, नवर, गुणतः स्यानगुणः आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरम् - क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायो लोकाद्योरुपमाणमात्रः अनन्तश्चैव यावत् गुणतोऽवगाहनागुण । जीवास्तिकायः खलु भदन्त कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! अवर्णो

लोकप्रमाण है । (कालओ न कयाइ नास्ती, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) कालकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय पूर्वकाल से किसी भी समय में नहीं या ऐसा भी नहीं है, वर्तमान काल में किसी भी समय नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत् काल में किसी भी समय में नहीं होगा, ऐसा भी नहीं है, क्यों कि यावत् वह नित्य है (भावओ अवण्णे अगघे, अरसे, अफासे) भावकी अपेक्षा धर्मास्तिकायवर्ण रहित, गधरहित, रसरहित और स्पर्शरहित है । (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा धर्मास्तिकाय गमनमें सहायक गुणवाला है । (अहम्मत्थिकाए वि एव चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है (नवर गुणओ ठाणगुणे) परन्तु अधर्मास्तिकाय गुण की अपेक्षा स्थिति गुण वाला है । (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है । (नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोया लोयप्पमाणमेत्ते) परन्तु आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण है । (अणत्ते चेव) अनन्त है । (जाव गुणओ अवगाहणागुणे) यावत् आकाशास्तिकाय गुण की अपेक्षा अवगाहन

णमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय लोका प्रमाणु छे, (कालओ न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) कालनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय भूतकागमा डोछ पणु समये न डंतु ओवु पणु नथी, वर्तमान कालमा डोछ समये नथी ओवु पणु शक्य नथी, अने लविष्यकागमा पणु डोछ पणु समये तेनु अस्तित्तर, नड्डी डोय ओवु पणु नथी, जरणु डे ते नित्य छे, (भावओ अवण्णे अगघे, अरसे, अफासे) भावनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय पणु रद्धित, गधरद्धित, रस रद्धित अने स्पर्श रद्धित छे (गुणओ गमणगुणे) गुणनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय गमन शुणु वाणु छे (अहम्मत्थिकाए वि एव, चेव), अधर्मास्तिकाय पणु ओवु न छे (नवर गुणओ ठाणगुणे) परंतु अधर्मास्तिकाय शुणुनी अपेक्षाओ स्थिति शुणु वाणु छे (आगासत्थिकाए वि एव चेव) आकाशास्तिकाय पणु ओवु न छे (नवर खेत्तओ ण अगासत्थिकाए लोया-लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ आकाशास्तिकाय लोकाडोकाप्रमाणु छे, (अणत्ते चेव) अनन्त छे, (जाव गुणओ अवगाहणा गुणे) अने शुणुनी अपेक्षाओ अवगाहन शुणुवाणु छे

પુદ્ગલાસ્તિકાયાઃ, ધર્માસ્તિકાયાઃ સહ ભદન્ત । કતિર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિસ્પર્શઃ
 કતિસ્પર્શ ? ગૌતમ । અર્ણઃ અગન્ધ અરસ અસ્પર્શ પ્રરૂપી પ્રનીવઃ શાશ્વતઃ અવ-
 સ્થિતો લોકદ્રવ્યમ્ સ સમાસતઃ પચ્ચવિધ પ્રજ્ઞસઃ, તથા ડ્રવ્યત ક્ષેત્રતઃ કાલતો
 ભાવતો ગુણતઃ, દ્રવ્યતો ધર્માસ્તિકાયાઃ એક દ્રવ્યમ્ । ક્ષેત્રતો લોકપ્રમાણવાપ
 કાલતો ન કદાચિન્નાસીત્ ન કદાચિન્નાસ્તિ, યાત્ નિત્યઃ સારવોડવર્ણઃ અવ-

કાણ) ધર્માસ્તિકાયા ૧, અધર્માસ્તિકાયા ૨, આકાશાસ્તિકાયા ૩, જીવા-
 સ્તિકાયા ૪, પુદ્ગલાસ્તિકાયા ૫ । (ધર્મત્થિકાણ ણ ભત્તે ! કહવણ્ણે, કહ
 ગધે, કહ રસે, કહ ફાસે ?) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયા મેં કિનને વર્ણ
 હેં, કિતને ગધ હેં, કિતને રસ હેં, ઓર કિતને સ્પર્શ હેં ? (ગોયમા !
 અવણ્ણે, અગધે, અરસે અફાસે) હ ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયા મેં વર્ણ નહીં
 હેં, ગધ નહીં હેં, રસ નહીં હેં ઓર સ્પર્શ નહીં હેં (અરૂપી અજીવે સા-
 સણ અવટ્ટિણ લોગદવ્વે) યહ દ્રવ્ય અરૂપી હેં અજીવ હેં, શાશ્વત હેં,
 અવસ્થિત હેં લોક દ્રવ્ય હેં (સે સમાસતો પચ્ચવિદ્દે (તજહા) જૈસે-
 (દવ્વઓ, લેત્તઓ, કાલઓ ભાવઓ ગુણઓ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ધર્મા-
 સ્તિકાયા, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા, કાલ કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા,
 ભાવ કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા ઓર ગુણકી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા (દ-
 વ્વઓ ણ ધર્મત્થિકાણ ણો દવ્વે) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા એક
 દ્રવ્ય હેં । (લેત્તઓ ણ લોગપ્પમાણમેત્તે) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ધર્માસ્તિકાયા

(૨) અધર્માસ્તિકાયા, (૩) આકાશાસ્તિકાયા (૪) જીવાસ્તિકાયા અને (૫) પુદ્ગલા
 સ્તિકાયા (ધર્મત્થિકાણ ણ ભત્તે ! કહવણ્ણે કહગધે, કહરસે, કહફાસે !) હે
 હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયાના કેટલા પ્રકારના વર્ણુ હોય છે, કેટલા પ્રકારના ગંધ
 હોય છે, કેટલા પ્રકારના રસ હોય છે અને કેટલાક પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે
 (ગોયમા ! અવણ્ણે, અગધે, અરસે અફાસે) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયાના વર્ણુ
 નથી, ગધુ નથી, રસ નથી, સ્પર્શ નથી (અરૂપી અજીવે સાસણ અવટ્ટિણ
 લોગદવ્વે) તે દ્રવ્ય અરૂપી છે અજીવ છે, શાશ્વત છે, અવસ્થિત છે, લોક
 દ્રવ્ય છે. (સે સમાસતો પચ્ચવિદ્દે વણ્ણત્તે) તે ધર્માસ્તિકાયાના સક્ષિપ્પમા પાચ
 પ્રકાર છે (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(દવ્વઓ, લેત્તઓ, કાલઓ ભાવઓ
 ગુણઓ (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિ-
 કાયા, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિ
 કાયા અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા (દવ્વઓ ણ ધર્મત્થિકાણ ણો
 દવ્વે) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયા એક દ્રવ્ય છે (લેત્તઓ ણ લોગપ્પમા-

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्ट
स्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासत पञ्चविधः प्रज्ञप्तः
तद् यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि
द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकरूपमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो
वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोऽग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उच्चओ-
गगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्ग-
लत्थिकाए ण भते । कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त !
पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गंधवाला है ? कितने रस-
वाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पचवण्णे
पचरसे दुग्धे अट्टफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्टिए लोग्दव्वे) पुद्ग-
लास्तिकाय पाच वर्णवाला है, पाच रसवाला है, दो गंधवाला है आठ
स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य
है। (से समासओ पचविहे पणत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय सक्षेपसे पाच
प्रकार का कहा गया है। (त जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ,
भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा
पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्ग-
लास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थि-
काए अणताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनत द्रव्यरूप

छे " गुणओ उच्चओगगुणे" शुद्धिनी अपेक्षाओ लुवास्तिकाय उपयोग शुद्धिवाणु, छे
" पोग्गलत्थिकाए ण भते । कइ वण्णे, कइ गधे, कइ रसे कइ फासे ! "
छे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय डेटला वणु वाणु छे, डेटवा गधवाणु छे ? डेटला
रस वाणु छे ? अने डेटला स्पर्शवाणु छे ? (गोयमा !) छे गौतम ! (पच-
वण्णे, पच रसे, दुग्धे, अट्टफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्टिए लोग्दव्वे) पुद्ग-
लास्तिकाय पाच वणुवाणु पाच रसवाणु, अे गधवाणु, आठ स्पर्शवाणु, रूपी,
अजिव, शाश्वत, अवस्थित, अने लोकद्रव्य छे (से समासओ पचविहे पणत्ते)
ते पुद्गलास्तिकायना सक्षिप्तमा पाच प्रकार छे (तजहा) ते प्रकारे आ
प्रमाणे छे- (दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपे-
क्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (३) कालनी अपे-
क्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (४) भावनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय, अने (५) शुद्धिनी
अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्यनी

યાવદરૂપી જીવઃ શાશ્વતઃ અવસ્થિતો લોકદ્રવ્યમ્ । સ સમાસતઃ પચવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ
તદ્ યથા દ્રવ્યતો યાવત્-ગુણતઃ, દ્રવ્યતઃ સ્વલુ જીવાસ્તિકાયોઽનન્તાનિ જીવ
દ્રવ્યાણિ ક્ષેત્રતો લોકપ્રમાણમાત્રઃ કાલતો ન કદાચિન્નામીત્ યાવન્નિત્યઃ માષ્ટતઃ
પુનરવર્ણઃ અગ્ન્યઃ અરસઃ અસ્પર્શઃ ગુણતરૂપોગુણઃ, પુત્રલાસ્તિકાયઃ સ્વલુઃમદન્તા

ગુણવાલા છે । (જીવત્થિકાણ ણ મતે ! કહ વળે, કહ ગધે, કહ રસે,
કહ ફાસે ?) હે મદન્ત ! જવાસ્તિકાય કિતને વર્ણવાલા છે, કિતને ગંધ
વાલા છે, કિતને રસવાલા છે ઓર કિતને સ્પર્શ વાલા છે ? (ગોયમા !)
હે ગૌતમ ! (અવળે જાવ અરૂવો) જીવાસ્તિકાય વર્ણરહિત છે યાવત્
વહ અરૂપીદ્રવ્ય છે (જીવે સાસણ અવટ્ટિણ લોગદવ્વે) જીવ છે શાશ્વત
છે, અવસ્થિત છે, લોકદ્રવ્ય છે । (સે સમાસઓ પચવિદે પળ્ણતે) વહ
સક્ષેપ સે પાચ પ્રકાર કા કહા ગયા છે । (તજહા) જૈસે (દવ્વઓ જાવ
ગુણઓ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય યાવત્ ગુણ કી અપેક્ષા જીવા-
સ્તિકાય (દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાણ અળતાહ જીવદવ્વાહ) દ્રવ્ય કી
અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય અનત જીવદ્રવ્યરૂપ છે । (સેત્તઓ લોગપ્પમાણ-
મેત્તે) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય લોકપ્રમાણમાત્ર છે । (કાલઓ ણ
કયાહ ન આસી, જાવ નિચ્ચે) કાલકી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય ભૂતકાલ
મેં કિસી મી સમય મેં નહી ધા ણેસા નહી છે યાવત્ વહ નિત્ય છે ।
(ભાવઓ પુણઅવળે, અગધે, અરસે, અફાસે) ભાવ કી અપેક્ષા જી-

(જીવત્થિકાણ ણ મતે ! કહવળે, કહ રસે, કહ ફાસે) હે મદન્ત ! જીવા-
સ્તિકાયને કેટલા વર્ણુ, કેટલા ગધ, કેટલા રસ અને કેટલાસ્પર્શ હોય છે ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અવળા જાવ અરૂવો) જીવાસ્તિકાય વર્ણુરહિતથી
લઈને અરૂપી પર્યન્તના ગુણોવળુ હોય છે (જીવે, સાસણ, અવટ્ટિણ લોગદવ્વે)
જીવાસ્તિકાય ચેતનાવાળુ, શાશ્વત, અવસ્થિત, લોકદ્રવ્ય છે (સે સમાસઓ પચ-
વિદે પળ્ણતે) તે સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારનુ છે (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે
છે—“ દવ્વઓ જાવ ગુણઓ ” દ્રવ્યની અપેક્ષાએથી લઈને ગુણની અપેક્ષા પર્ય-
ન્તના તેના પાચ પ્રકાર છે “ દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાણ અળતાહ જીવદવ્વાહ ”
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અનત જીવદ્રવ્યરૂપ છે ‘ સેત્તઓ લોગપ્પમાણ
મેત્તે ’ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોક પરિમિત છે, “ કાલઓ ણ કયાહ
ન આસી, જાવ નિચ્ચે ” કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ ભૂતકાળમા
કોઈ પણ સમય ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, ત્યાથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યા સુધી
નુ કથન ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે સમજવું “ ભાવઓ પુણ અવળે, અગધે, અરસે,
અફાસે ” ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય વર્ણુ, ગધ, રસ અને સ્પર્શરહિત

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्ट
स्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासत पञ्चविधः प्रज्ञप्तः
तद् यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि
द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकरूपमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो
वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोऽग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है । (गुणओ उच्चओ-
गगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है । (पोग्ग-
लत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त !
पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गंधवाला है ? किनने रस-
वाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पचवण्णे
पचरसे दुग्धे अट्टफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्टिए लोग्दव्वे) पुद्ग-
लास्तिकाय पाच वर्णवाला है, पाच रसवाला है, दो गंधवाला है आठ
स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य
है । (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय सक्षेपसे पाच
प्रकार का कहा गया है । (त जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ,
भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा
पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्ग-
लास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थि-
काए अणंताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनंत द्रव्यरूप

छे “ गुणओ उच्चओगगुणे ” शुष्णी अपेक्षाओ जीवास्तिकाय उपयोग शुष्णवाणु, छे

“ पोग्गलत्थिकाए ण भते ! कइ वण्णे, कइ गधे, कइ रसे कइ फासे ! ”

हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितना वर्ण वाणु छे, कितना गंधवाणु छे ? कितना
रस वाणु छे ? अने कितना स्पर्शवाणु छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (पच-
वण्णे, पच रसे, दुग्धे, अट्टफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्टिए लोग्दव्वे) पुद्ग-
लास्तिकाय पाच वर्णवाणु पाच रसवाणु, दो गंधवाणु, आठ स्पर्शवाणु, रूपी,
अजीव, शाश्वत, अवस्थित, अने लोकद्रव्य छे (से समासओ पचविहे पण्ण-
त्ते) ते पुद्गलास्तिकायना सक्षिप्तमा पाच प्रकार छे (तजहा) ते प्रकारे आ
प्रमाणे छे- (दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपे-
क्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (३) कालनी अपे-
क्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (४) भावनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय, अने (५) शुष्णी
अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणंताइ दव्वाइ) द्रव्यनी

યાવદરૂપી જીવઃ શાશ્વતઃ અવસ્થિતો લોકદ્રવ્યમ્ । સ સમાસતઃ પચ્ચવિધઃ મજ્જપ્તઃ
તદ્ યથા દ્રવ્યતો યાવત્-ગુણતઃ, દ્રવ્યતઃ સ્વલુ જીવાસ્તિકાયોઽનન્તાનિ જીવ
દ્રવ્યાણિ ક્ષેત્રતો લોકપ્રમાણમાત્રઃ કાલતો ન કદાચિન્નાસીત્ યાવન્નિત્યઃ ભાવતઃ
પુનરવર્ણઃ અગન્ધઃ અરસઃ અસ્પર્શઃ ગુણતરૂપોગુણઃ, પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ સ્વલુ, મદન્ત!

ગુણવાલા હૈ । (જીવત્થિકાણ મતે ! કહ્ વળ્ણે, કહ્ ગધે, કહ્ રસે,
કહ્ ફાસે ?) હૈ મદન્ત ! જવાસ્તિકાય કિતને વર્ણવાલા હૈ, કિતને ગંધ
વાલા હૈ, કિતને રસવાલા હૈ ઓર કિતને સ્પર્શ વાલા હૈ ? (ગોયમા !)
હૈ ગૌતમ ! (અવળ્ણે જાવ અરૂવો) જીવાસ્તિકાય વર્ણરહિત હૈ યાવત્
વહ અરૂપીદ્રવ્ય હૈ (જીવે સાસણ અવદ્વિણ લોગદવ્વે) જીવ હૈ શાશ્વત
હૈ, અવસ્થિત હૈ, લોકદ્રવ્ય હૈ । (સે સમાસઓ પચ્ચવિહે પળ્ણત્તે) વહ
સક્ષેપ સે પાચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તજહા) જૈસે (દવ્વઓ જાવ
ગુણઓ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય યાવત્ ગુણ કી અપેક્ષા જીવા-
સ્તિકાય (દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાણ અળતાહ્ જીવદવ્વાહ્) દ્રવ્ય કી
અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય અનત જીવદ્રવ્યરૂપ હૈ । (સેત્તઓ લોગપ્પમાણ-
મેત્તે) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય લોકપ્રમાણમાત્ર હૈ । (કાલઓ ણ
કયાહ્ ન આસી, જાવ નિચ્ચે) કાલકી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય ભૂતકાલ
મૈં કિસીં મીં સમય મૈં નહીં ધા ણેસા નહીં હૈ યાવત્ વહ નિત્ય હૈ ।
(ભાવઓ પુણઅવળ્ણે, અગધે, અરસે, અફાસે) ભાવ કી અપેક્ષા જી-

(જીવત્થિકાણ મતે ! કહ્ વળ્ણે, કહ્ રસે, કહ્ ફાસે) હે મદન્ત ! જીવા-
સ્તિકાયને કેટલા વર્ણુ, કેટલા ગધ, કેટલા રસ અને કેટલાસ્પર્શ હોય છે ?
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અવળ્ણા જાવ અરૂવો) જીવાસ્તિકાય વર્ણુરહિતથી
લઈને અરૂપી પર્યાન્તના શુભ્રાવળુ હોય છે (જીવે, સાસણ, અવદ્વિણ લોગદવ્વે)
જીવાસ્તિકાય ચેતનાવાળુ, શાશ્વત, અવસ્થિત, લોકદ્રવ્ય છે (સે સમાસઓ પચ્ચ-
વિહે પળ્ણત્તે) તે સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારનુ છે (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે
છે—“ દવ્વઓ જાવ ગુણઓ ” દ્રવ્યની અપેક્ષાએથી લઈને શુભ્રની અપેક્ષા પર્યા-
ન્તના તેના પાચ પ્રકાર છે “ દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાણ અળતાહ્ જીવદવ્વાહ્ ”
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અનત જીવદ્રવ્યરૂપ છે ‘ સેત્તઓ લોગપ્પમાણ
મેત્તે ’ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોક પરિમિત છે, “ કાલઓ ણ કયાહ્
ન આસી, જાવ નિચ્ચે ” ગળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયનુ અસ્વિત્વ ભૂતકાળમા
કોઈ પણ સમય ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, ત્યાથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યા સુધી
નુ કથન ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે સમજવું “ ભાવઓ પુણ અવળ્ણે, અગધે, અરસે,
અફાસે ” ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય વર્ણુ, ગધ, રસ અને સ્પર્શરહિત

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्ट
स्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकरुद्रव्यम् स समासत पञ्चविधः प्रज्ञप्तः
तद् यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि
द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकरुप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो
वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोऽग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उच्चओ-
गगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवान्ना है। (पोग्ग-
लत्थिकाए ण भते ! कडवण्णे, कडगधे, कडरसे, कडफासे) हे भदन्त !
पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गंधवाला है ? कितने रस-
वाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पचवण्णे
पचरसे दुग्धे अट्टफासे रूपी अजीवे, सासए अवट्टिए लोमदव्वे) पुद्ग-
लास्तिकाय पाच वर्णवाला है, पाच रसवाला है, दो गंधवाला है आठ
स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकरुद्रव्य
है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय सक्षेपसे पाच
प्रकार का कहा गया है। (तजहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ,
भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा
पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्ग-
लास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थि-
काए अणताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनन्त द्रव्यरूप

छे " गुणओ उच्चओगगुणे" शुशुनी अपेक्षाओ उवास्तिकाय उपयोग शुशुवाणु, छे
" पोग्गलत्थिकाए ण भते ! कड वण्णे, कड गधे, कड रसे कड फासे !"
छे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय केटला वर्णु वाणु छे, केटवा गधवाणु छे ? केटला
रस वाणु छे ? अने केटला स्पर्शवाणु छे ? (गोयमा !) छे गौतम ! (पच-
वण्णे, पच रसे, दुग्धे, अट्टफासे, रूपे अजीवे सासए अवट्टिए लोमदव्वे) पुद्ग-
लास्तिकाय पाच वर्णुवाणु पाच रसवाणु, छे गधवाणु, आठ स्पर्शवाणु, रूपी,
अजीव, शाश्वत, अवस्थित, अने लोकरुद्रव्य छे (से समासओ पचविहे पण्ण-
त्ते) ते पुद्गलास्तिकायना सक्षिप्तमा पाच प्रकार छे (तजहा) ते प्रकारे आ
प्रभाओ छे- (दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपे-
क्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (३) कालनी अपे-
क्षाओ पुद्गलास्तिकाय, (४) भावनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय, अने (५) शुशुनी
अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्यनी

टीका—“कइ ण भते अत्थिकाया पणत्ता” कति खलु हे भदन्त ! अस्ति-
कायाः प्रज्ञप्ताः ? कथिताः अस्तिकायाना किं स्वरूपम् कीयती च सग्व्येति प्रश्नः
भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । “गोयमा” हे गौतम ! “पंच अत्थिकाया
पणत्ता” पञ्च अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः अस्तिकायशब्दास्याऽर्थस्त्वयम् । अस्ति-
काय इत्यत्र अस्तिशब्दस्य प्रदेशोऽर्थः कायशब्दस्य च राशिः=समूहावः तथा च

है । (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय
लोक प्रमाण मात्र है (कालओ ण कयाह न आसी जाव णिच्चे)
काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं
है यावत् यह नित्य है । (भावओ वण्णमते गधरसफासमते) भाव
की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गधवाला है, रसवाला है, स्पर्श-
वाला है, (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगु-
ण वाला है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—(कइ ण भते ! अत्थिकाया पणत्ता) हे भदन्त ! अस्ति-
काय कितने कहे गये हैं ? अर्थात्—अस्तिकायों का क्या स्वरूप है और
उनकी संख्या कितनी है ऐसा इस प्रश्न का भाव है । भगवान् इसका
उत्तर देते हुए कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (पंच अत्थिकाया पणत्ता)
पांच अस्तिकाय कहे गये हैं । अस्तिकाय शब्द का अर्थ इस प्रकार
से है—(अस्तिकाय) में दो शब्द हैं—एक (अस्ति) और दूसरा (काय)
अस्ति शब्दका अर्थ प्रदेश है और काय शब्द का अर्थ राशि है, इस

अपेक्षासे पुद्गलास्तिकाय अनन्त द्रव्यरूप है, (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रनी
अपेक्षासे पुद्गलास्तिकाय लोकपरिमित (लोकप्रमाण) है (कालओ ण कयाह
आसी जाव णिच्चे) कालनी अपेक्षासे पुद्गलास्तिकायतु अस्तित्व भूतकालमा न
हंतु अेषु अन्यु नथी, त्याथी लक्ष्मि ते नित्ये, त्या सुधीनु सभस्ते कथन
धर्मास्तिकाय सुखं सभञ्जु, (भावओ वण्णमते गधरसफासमते) भावनी
अपेक्षासे पुद्गलास्तिकाय वर्णु, गध, रस अने स्पर्शथी युक्त है (गुणओ
गहणगुणे) गुणनी अपेक्षासे पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगुणवाणु है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—“कइ ण भते ! अत्थिकाया पणत्ता” हे भदन्त ! अस्तिकाय
कैटला छे ? प्रश्नो भावार्थ असे छे के अस्तिकायोनु केवु, स्वरूप छे अने तेमनी
संख्या कैटली छे ?

गौतम स्वामीना प्रश्नो न्वाथ आपतां महावीर प्रभु कहे छे के “गो-
यमा” छे गौतम ! “पंच अत्थिकाया पणत्ता” अस्तिकाय पांच कहीं छे “अ-
स्तिकाय” शब्दोना अर्थ आ प्रमाणु छे—अस्ति x काय = अस्तिकाय अस्ति
अटले प्रदेश अने काय अटले राशि प्रदेशानी के राशि (समुदाय) होथ

अस्तीनाम् प्रदेशानाम् काया राशयः इति अस्तिकायाः अथवा अस्तीति तिङन्त
प्रतिरूपको निपातः भूतभविष्यवर्तमानेति कालत्रयवाचकः ततः अस्तीति सन्ति
आसन् भविष्यन्ति च ये काया प्रदेशराशयः ते अस्तिकायाः । एतद्रूपा इमे अस्ति-
काया पञ्च प्रज्ञप्ताः, पञ्चास्तिकायानेव दर्शयति ' त जहा ' इत्यादि । " त
जहा " तद् यथा " धम्मत्थिकाए " धर्मास्तिकायः " अधम्मत्थिकाए " अधर्मा-
स्तिकाय " आगासत्थिकाए " आकाशास्तिकायः " जीवत्थिकाए " जीवास्ति-
कायः " पोग्गलत्थिकाए " पुद्गलास्तिकायः-इति, बहुषु अस्तिकायेषु प्रथमतः

तरह से प्रदेशों की जो राशि-समुदाय है वह अस्तिकाय है । अधवा-
अस्ति यह तिङन्त प्रतिरूपकनिपात अव्यय है और यह भूत, भविष्यत्
और वर्तमान ऐसे तीनों कालों का वाचक है । इससे यह अर्थ निकल-
ता है कि जो काय वर्तमान काल में है, भूतकाल में ये, और भविष्य-
त्काल में भी रहगे वे अस्तिकाय है । इस तरह के अस्तिकाय पांच
कहे गये हैं-तात्पर्य कहने का यही है कि काय-शरीर के समान जो
द्रव्य बहुत प्रदेश वाले हैं वे अस्तिकाय है । अविभागी पुद्गलका परमाणु
जितने आकाशरूप स्थान को रोकता है उसका नाम प्रदेश है । ऐसे प्र-
देश जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म और आकाश द्रव्य में ही होते हैं अतः ये
अस्तिकायकहे गये हैं । (तजहा) इस विषयका स्पष्टीकरण स्वयं टीकाकार
आगे कर रहे हैं-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए,
जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशा-
स्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय । इस प्रकार इन पांच अस्ति

छे तेनु नाम अस्तिकाय छे अथवा " अस्ति " छे तिङ त प्रतिरूपक निपात
अव्यय छे अने ते भूत, भविष्य अने वर्तमान, अने त्रये कालनु
वाचक छे तेनो भावार्थ अथवा छे उ जे जन राशि भूतकालमा छता, वर्त
वर्तमानकालमा छे अने भविष्यमा पणु छे तेमने अस्तिकाय कहे छे आ
प्रकारता पाय अस्तिकाय कहे छे कहेवानु तात्पर्य अथवा छे उ काय- शरी
रनी जेभ जे द्रव्यो बहु प्रदेशोवाणा छे तेमने अस्तिकाय कहे छे अवि-
भागी पुद्गलनु परमाणु जेटला आकाशरूप स्थानने प्रदेश कहे छे अथवा प्रदेशो
एव, पुद्गल, धर्म, अधर्म अने आकाश द्रव्यमा जे छेय छे, तेथी ते पाये
ने अस्तिकाय कहेवामा आवे छे उवे टीकाकार ते अस्तिकायो भतावे छे
" तजहा " ते पाय अस्तिकायो नीचे प्रमाणे छे-" धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए,
आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए " (१) धर्मास्तिकाय, (२) अध
र्मास्तिकाय, (३) आकाशास्तिकाय, (४) एवास्तिकाय अने (५) पुद्गलास्तिकाय

धर्मास्तिकायस्यैव निर्गमन कृतम् तत्राय हेतुः धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूपार्थं प्रयोजनकत्वेन मङ्गलरूपोऽतः धर्मास्तिकायस्य प्रथम निर्देशः तदनन्तरम् धर्मास्तिकायविरोधित्वात् अधर्मास्तिकायस्य कथन कृतम् । तदनन्तरम् धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोराधारभूतत्वात् आकाशास्तिकायस्य कथन कृतम् ततश्चामूर्तत्वाऽनन्तत्वसाधर्म्यात् जीवास्तिकायस्य फलनम् ततो जीवोपपन्नत्वात् पुद्गलास्तिकायस्य कथनमिति “धम्मत्थिकाएण भत्ते” धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! “कवि वण्णे” कतिवर्णवान् ‘कति गत्ते’ कति गन्थवान् “कति रसे” कतिरस-

कार्यो में से सूत्रकार ने जो सर्वप्रथम धर्मास्तिकाय का निरूपण किया है उसका कारण यह है-धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूप अर्थ का प्रयोजक होने से मङ्गलरूप माना जाता है अतः सूत्रकार ने प्रथम धर्मास्तिकाय का निर्देश किया है । धर्मास्तिकाय से विपरीत स्वभाव वाला होने के कारण धर्मास्तिकाय के बाद अधर्मास्तिकाय का पाठ रखा है । धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय का आधार भूत क्षेत्र आकाश है-अतः आकाशास्तिकाय का कथन उन दोनों के बाद किया गया है । अमूर्तत्व और अनन्तत्व के साधर्म्य को लेकर आकाशास्तिकाय के बाद जीवास्तिकाय का कथन किया है । जीव का उपपन्न (उपकारक) होने से जीवास्तिकाय के बाद पुद्गलास्तिकाय का कथन किया गया है । (धम्मत्थिकाए भत्ते !) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय (कइवण्णे) कितने वर्णों वाला है ? (कइ गत्ते) कितने गन्ध वाला है ? (कइ रसे) कितने रसों वाला है ? (कइफासे) कितने स्पर्शों वाला है ? तात्पर्य यह कि हे भदन्त ! कहिये

आ प्राये अस्तिकायोऽर्थां सूत्रकारे सौथी पडेल्लो धर्मास्तिकायतु निऽपणु कथुं छ, तेतु कइणु ओ छे के-धर्म शब्द सुखादि मङ्गलरूप अर्थना प्रये। णके डोवाथी मङ्गलरूप भनाय छे धर्मास्तिकाय करता विपरीत स्वभाववाणु अधर्मास्तिकाय छे तेथी धर्मास्तिकायतु निऽपणु कथां पछी सूत्रकारे अधर्मास्तिकायतु निऽपणु कथुं छे धर्मास्तिकाय अने अधर्मास्तिकायतु आधाररूप क्षेत्र आकाश छे तेथी सूत्रकारे ते गन्नेतु निऽपणु कथां पछी आकाशास्तिकायतु निऽपणु कथुं छे अमूर्तत्वना अने अनन्तत्वनासमान गुणुने लीधे आकाशास्तिकाय पछी अवास्तिकायतु निऽपणुकथुं छे पुद्गलास्तिकायतु उपकारक डोवाथी अवास्तिकायतु निऽपणु कथां पछी सूत्रकारे पुद्गलास्तिकायतु निऽपणु कथुं छे प्रश्न- धम्मत्थिकाए ण भत्ते ! ” छे लदन्त ! धर्मास्तिकायने “ कइवण्णे ” केदल्ल वणुं डोय छे ? ‘ कइ गत्ते ’ केदली गध छे । “ कइ रसे ” केदल्ल रस डोय छे, “ कइफासे ” अने केदल्ल स्पर्श डोय छे ?

वान् " कतिफासे " कतिस्पर्शवान् । हे भगवन् ! धर्मास्तिकाये कति वर्णगन्ध रसस्पर्शाः भवन्तीति कथयेति भावः । भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! 'अवण्णे अगधे अरसे अफासे अरूवी अजीवे सासए अवट्टिए लोगदव्वे' अवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शाः—अरूपी अजीव शाश्वतोऽस्थितो लोकद्रव्यम् । तत्र अवर्णः नीलपीतादिपञ्चवर्णरहितः, तथा अगन्धः = सुरभिदुरभिगन्धरहितः, अरसः—तिक्तादिरसरहितः, अस्पर्शः—कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्च धर्मास्तिकायः, " अरूवे " अरूपी—आकाररहितः " अजीवे " अजीवः—जीवरहित " सासए " शाश्वतः—द्रव्यतो नित्यः " अवट्टिए " अस्थितः प्रदेशैः " लोगदव्वे " लोकद्रव्यम् । लोकस्य पञ्चास्तिकायरूपस्याशभूतद्रव्यमिति लोकद्रव्यम् " से समासओ पचविहे पणत्ते " स धर्मास्तिकायः समासत सक्षेपतः, पञ्चविध—पञ्चप्रका-

धर्मास्तिकाय मे किनने वर्ण, कितने गध, कितने रस, और कितने स्पर्शा होते हैं। प्रभु ने इस पर यों कहा—(गोयमा!) हे गौतम। (अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्टिए, लोगदव्वे) धर्मास्तिकाय नील पीत आदि पांचों वर्णों से रहित है सुरभिदुरभिगध से रहित है, तिक्तादि पाच प्रकार के रसों से रहित है कर्कश आदि आठ प्रकार के स्पर्श से रहित है। इसका कोई रूप नहीं है। यह अजीव—चैतन्य गुण से रहित है। द्रव्य की अपेक्षा यह (सासए) शाश्वत है। अर्थात् द्रव्य नित्य है। (अवट्टिए) अपने प्रदेशों से यह सदा एकसा रहता है—अर्थात् धर्मास्तिकाय के असरयात प्रदेश हैं—सों ये प्रदेश इसके कमती बढ़ती नहीं होते हैं। (लोगदव्वे) पञ्चास्तिकायरूप लोक का यह द्रव्य अशभूत है इसलिये इसे लोक द्रव्य कहा गया है। (से समासओ पचविहे पणत्ते) यह धर्मास्तिकाय सक्षेपसे पांच प्रकार का कहा

उत्तर—(अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्टिए, लोगदव्वे) हे गौतम। धर्मास्तिकाय लाल, पीला, वादणी आदि पाच रंगों से रहित होता है, ते सुगंध अने दुर्गंध से रहित है ते आटे, आरे, उडवे आदि पाच रस से रहित है, ते कठोर आदि आठ प्रकार के स्पर्श से रहित है ते अक्षय्य (चैतन्य रहित) है द्रव्य की अपेक्षा से शाश्वत (नित्य) है (अवट्टिए) धर्मास्तिकायना अनेक प्रदेशों से तेना ते प्रदेशों में वधारे घटाओ थता नहीं, भाटे तेने अवस्थित उद्यो है (लोगदव्वे) पञ्चास्तिकाय रूप लोकद्रव्य ते अशभूत द्रव्य है तेथी तेने लोकद्रव्य उद्यो है (से समासओ पचविहे पणत्ते) ते धर्मास्तिकायना सक्षेपसे पाच प्रकार है।

रकः प्रज्ञप्तः कथित "त जहा" तद् यथा "द्व्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालओ भावतो गुणतः "द्व्वओ ण घम्म-त्थिकाए एगे दब्बे" द्रव्यतः खलु धर्मास्तिकाय एरु द्रव्यम् । अयञ्च धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एरुद्रव्यरूपो भवति नत्वनेरुः 'खेत्तओ ण लोकप्रमाणमेत्ते' 'क्षेत्रत खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोकप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थः 'कालओ न कयाइ न आसी' कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइ नत्थि" न कदाचित् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविंछु भणइ भविस्सइ धुवे णियए सासए अक्खए

गया है (तजहा) वे पाच प्रकार इस के इस प्रकार से है—(द्व्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाय ५ (द्व्वओ ण घम्मत्थिकाए एगे दब्बे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है—तो यह धर्मास्तिकाय एक द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नहीं। (खेत्तओ ण लोकप्रमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात् जितना बड़ा लोक है उतना ही बड़ा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश में यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नहीं है कि जहा पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नहीं है कि जिस समय यह नहीं था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नहीं है न भविष्यत् काल ही

(तजहा) ते पाच प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—(द्व्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपेक्षाये धर्मास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाये धर्मास्तिकाय, (३) कालनी अपेक्षाये धर्मास्तिकाय, (४) भावनी अपेक्षाये धर्मास्तिकाय (द्व्वओ ण घम्मत्थिकाए एगे दब्बे) द्रव्यने अनुलक्षीने जे धर्मास्तिकायने विचार करवाभा आवे तो ते धर्मास्तिकाय ओक द्रव्य रूप छे, अनेक द्रव्यरूप नहीं (खेत्तओ ण लोकप्रमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाये विचार करवाभा आवे तो ते धर्मास्तिकाय ओक प्रमाण छे ओटले के ते लोकना जेटु न भोटु छे तेनु जखु ओ छे के ते लोककाशमा सर्वत्र व्याप्त छे—लोकाकाशना ओठ पणु प्रदेश ओवे नहीं के न्या आ द्रव्यनु अस्तित्व न होय (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) कालनी अपेक्षाये लूतकालमा ओठ पणु समये ते (धर्मास्तिकाय) न छेते ओवु अन्त्यु नहीं, वर्तमान कालमा ओठ पणु समये ते नहीं ओवु अनंतु नहीं अने भविष्यकालमा ओठ पणु समये तेनु

अव्वए अउट्टिए” न कदाचित् न भविष्यति अमउत् भवति भविष्यति तत एव ध्रुवः नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येपा पदाना ग्रहण भवतीति । तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालतः धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति ‘ भावओ अवण्णे अगघे अरसे अफासे ’ भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽस्पर्शः तत्र भावत अत एव ध्रुव नियत शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येपा पदाना ग्रहण भवतीति तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालत धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति । ‘ भावओ अवण्णे अगघे अरसे अफासे ” भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः तत्र भावतः धर्मास्तिकायः वर्णगन्धरसस्पर्शरहितो भवतीति । “ गुणओ गमणगुणे ” गुणत.

ऐसा होगा जिस मे धर्मास्तिकाय नहीं रहेगा, तीनों कालों में इस द्रव्य का सद्भाव माना गया है । क्यों कि यह द्रव्य याचत् नित्य है यहां याचत्पद से (न कयाइ न भविस्सइ, भविसु, भवइ, भविस्सइ, ध्रुवे णिइए सासए अक्खण अधुए अवट्टिए) इस पाठ को ग्रहण किया गया है । यह ध्रुव है नियत है शाश्वत है अक्षय है अव्यय अवस्थित है । और नित्य है । त्रिकालवर्ती यह अस्तिकाय है । (भावओ अवण्णे, अगघे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा यह धर्मास्तिकायरूप द्रव्य वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से रहित है । रूपादिक गुण पुद्गल मे ही पाये जाते हैं । पुद्गल के सिवाय अन्य द्रव्यों में नहीं । अतः धर्मास्तिकाय में इन गुणों का निषेध किया गया है क्यों कि यह द्रव्य अरूपी माना गया है । (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा यह द्रव्य गमनगुणवाला माना गया है । जिस प्रकार जल मत्स्यादिक

अस्तित्व नहीं होय ओवु णनवानु नथी ओटले के त्थे काणमा तेनु अस्तित्व होय छे न कारणु के ते द्रव्य नित्य पर्यन्तना विशेषणोवाणु छे अडी (यावत्) पइथी नीचेना सूत्रपाठ अउणु करायो छे—(न भविस्सइ, भविसु, भवइ, भविस्सइ, ध्रुवे णिइए सासए, अक्खर अव्वए) ते ध्रुव छे, नियत छे, शाश्वत छे, अक्षय छे, अवस्थित छे अने नित्य छे धर्मास्तिकायने त्थे काणमा सद्भाव (अस्तित्व) होय छे (भावओ अवण्णे, अगघे, अरसे, अफासे) लावनी अपेक्षाअे धर्मास्तिकाय इप द्रव्य वणुं ग घ, रस अने स्पर्शथी रहित होय छे इपादिक पुद्गलमा न लेवामा आवे छे—पुद्गल सिवायना अन्य द्रव्यमा इपादिक शुणो होता नथी तेथी धर्मास्तिकायमा ते शुणोने अभाव अताववामा आव्यो छे ओटले न धर्मास्तिकायने अइपी मानवामा आव्यु छे,
(गुणओ गमणगुणे) शुणुनी अपेक्षाअे धर्मास्तिकायने गमन शुणुवाणु

रकः प्रज्ञप्तः कथित "त जहा" तद् यथा "द्व्यओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालओ भावतो गुणतः "द्व्यओ ण घम्मत्थिकाए एगे दब्बे" द्रव्यतः खलु धर्मास्तिकाय एरु द्रव्यम् । अयञ्च धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एरुद्रव्यरूपो भवति नत्वनेरुः 'खेत्तओ ण लोकपमाणमेत्ते' 'क्षेत्रत खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोरुप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थः 'कालओ न कयाइ न आसी' कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइ नत्थि" न कदाचित् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविस्सु भनइ भविस्सइ धुवे णियए सासए अक्खए

गया है (तजहा) वे पाच प्रकार इस के इस प्रकार से है—(द्व्यओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाय ५ (द्व्यओ ण घम्मत्थिकाए एगे दब्बे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है—तो यह धर्मास्तिकाय एरु द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नहीं। (खेत्तओ ण लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात् जितना बड़ा लोक है उतना ही बड़ा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश में यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नहीं है कि जहा पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नहीं है कि जिस समय यह नहीं था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नहीं है न भविष्यत् काल ही

(तजहा) ते पाच प्रकारे नीचे प्रमाणे छे—(द्व्यओ, खेत्तओ, कालओ भावओ, गुणओ) (१) द्रव्यनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (२) क्षेत्रनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (३) कालनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय, (४) भावनी अपेक्षाओ धर्मास्तिकाय (द्व्यओ ण घम्मत्थिकाए एगे दब्बे) द्रव्यने अनुलक्षीने जे धर्मास्तिकायने विचार करवामा आवे ते ते धर्मास्तिकाय ओक द्रव्य रूप छे, अनेक द्रव्यरूप नहीं (खेत्तओ ण लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाओ विचार करवामा आवे ते ते धर्मास्तिकाय लोक प्रमाण छे ओटले के ते लोकना ओटलु न मोटु छे तेनु कारण ओ छे के ते लोकाकाशमा सर्वत्र व्याप्त छे—लोकाकाशना ओछ पणु प्रदेश ओवो नहीं के न्या आ द्रव्यनु अस्तित्व न होय (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) कालनी अपेक्षाओ लूतकालमा ओछ पणु समये ते (धर्मास्तिकाय) न छेते ओवु भन्यु नहीं, वर्तमान कालमा ओछ पणु समये ते नहीं ओवु भन्यु नहीं अने भविष्यकालमा ओछ पणु समये तेनु

વ્રતિ વિરુદ્ધયોર્દ્વયોઃ સર્વથા સાજાત્યસ્યાઽન્યત્રાઽદૃષ્ટત્વાત્ સર્વથા સાજાત્યે દ્વયોર્વિ
 રોધ एव कः स्यादित्यत आह—‘नवर गुणओ ठाणगुणे’ इति “नवर गुणओ
 ठाणगुणे ” नवर गुणतः स्वानगुणः, अधर्मास्तिकायः स्थितिगुणः यथा धर्मास्तिक-
 कायो गुणत कार्यतो गत्युपग्राहकस्तथा अधर्मास्तिकायोऽपि कार्यतः स्थितौ
 प्रयोजक स्थितिपरिणताना जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टभेतुः मत्स्यादि जीवाना
 शुष्कस्थलमिव यद्वा श्रान्तपथिकानाम् वृक्षादिच्छायेन, अयमेव धर्मास्तिकायाऽधर्मा-
 स्तिकाययोर्भेदः यदेका गतौ कारणम् परथ स्थितौ कारणम् । “ आगासत्थिकाए

શકા—તો ફિર ઇસ કવન સે તો યહી ઘાત આઈ કિ યે
 दोनों द्रव्य आपस में सर्वथा रूप से ही समान हे परन्तु यह घात
 तो सभवित नहीं होती है कयो कि धर्मद्रव्य से अधर्मद्रव्य विरुद्ध
 है और अधर्मद्रव्य से धर्मद्रव्य विरुद्ध है अतः जब ये दोनो द्रव्य
 आपस में विरुद्ध हैं तब इनमें सर्वथा रूप से समानता कैसे
 आसकती है कयो कि विरुद्ध दो द्रव्यो मे सर्वथा साजात्य अन्यत्र
 देखने में नहीं आता है । यदी सर्वथा साजात्य परस्पर विरुद्ध दो द्रव्यों
 में हो तो फिर उनमें विरोध ही क्यों माना जावे ? तो ऐसी शका को
 दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (नवर गुणओ ठाणगुणे) इन
 दोनों द्रव्यों में सर्वथा समानता नहीं है क्यों कि यह अधर्मास्तिकाय
 स्वानगुण वाला है जिस प्रकार धर्मास्तिकाय गतिपरिणत जीवों और
 पुद्गलों को गमन मे सहायक होता है उसी प्रकार यह द्रव्य भी स्थिति
 परिणत जीव और पुद्गलो को ठहरने मे पथिको को छाया की तरह स-
 हायक होता है अतःजिस प्रकार धर्मद्रव्य का कार्य चलने में सहायता

શકા-ઉપરના કથકથી તો એવું લાગે છે કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્મા
 સ્તિકાય એ બંને દ્રવ્યો તદ્દન સમાન છે, પરંતુ એ વાત તો સભવિત નથી,
 કારણ કે ધર્મ દ્રવ્યથી અધર્મ દ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે અને અધર્મ દ્રવ્યથી ધર્મદ્રવ્ય
 વિરુદ્ધ છે, આ રીતે બંને વચ્ચે અસમાનતા રહેલી હોય તો તેમની વચ્ચે
 બધી રીતે સમાનતા કેવી રીતે સભવી શકે ? કારણ કે એ વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમા
 સપૂર્ણ સમાનતા અન્યત્ર જોવામા આવતી નથી, બે પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમા
 સપૂર્ણ સમાનતા હોય તો તેમનામા વિરોધકેવી રીતે માની શકાય ? આ
 શકાનું નિવારણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-

(નવર ગુણઓ ઠાણગુણે) ધર્માસ્તિકાય ગમન શુભવાણુ છે પણ અધ-
 માસ્તિકાય સ્થાન શુભવાણુ છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગમન કરતા શુભો અને
 પુદ્ગલોને ગમન કરવામા સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય
 સ્થિતિપરિણત શુભો અને પુદ્ગલોને સ્થિતિની બાબતમા (યોભવામા) સહા-

ગમનગુણો મરતિ । ગતિ પરિણતાના જીવપુદ્ગલાના ગત્યુપદ્ભક્ત્વાત્ । મત્સ્યાદિ
 જલચરજીવાના જલમિત્ર યથા જલાદિ દ્રવ્ય મત્સ્યાદીના ગતૌ ઉપકારક પ્રયો-
 જકતયા મરતિ તદ્વત્ ધર્માસ્તિકાયોઽપિ જીવપુદ્ગલાના ગતિપરિણતાનાં ગતૌ
 ઉપ્પદ્ભક્તયા સાહાય્યં સમ્પાદયન્ પ્રયોજકો મરતીતિ અતएव-અલોકે ધર્મા-
 સ્તિકાયાભાવાત્ અલોકે જીવાદીનાં ગમન ન મરતિ કિન્તુ લોકાકાશપર્યન્તમેવ
 ઇતેવા ગતિર્ભવતીતિ । “ અહમત્યિકાઇ વિ ઇવ ચેવ ” અધર્માસ્તિકાયોઽપિ ઇવ-
 મેવ યેન રૂપેણ ધર્માસ્તિકાયસ્ય દ્રવ્યક્ષેત્રાદિમેદેન સ્વરૂપસ્ય કથનં કૃતમ્ તેનૈવ
 રૂપેણ અધર્માસ્તિકાયસ્યાઽપિ સર્વં જ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ દ્રવ્યત ઇન્દ્રવ્યમ્ ક્ષેત્રતી
 લોકપ્રમાણ કાલતસ્ત્રિકાલવર્તી, શાશ્વતો નિત્યઃ ભાવતોઽવર્ણઃ અગ્નઃ, અરસઃ,
 અસ્પર્શઃ, તત્ કિમ્ ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકાયૌ સર્વથા સમાનૌ, તતુ ન સમ

જલચર જીવોં કો ચલને મેં ઉદાસીન કારણ હોતા હૈં ઉસી પ્રકાર
 ગતિપરિણત જીવપુદ્ગલો કો ચલને મેં યહ દ્રવ્ય સહાયક હોતા
 હૈં । હસી કારણ અલોકાકાશ મેં જીવાદિકોં કો ગતિ નહોંં હોતી હૈં ।
 કયોં કિં વહાં પર હસ દ્રવ્ય કા અભોવ હૈં । લોકાકાશ કે અન્તતક હી
 હસ દ્રવ્ય કા સદ્ભાવ હૈં અતઃ વહીં તક જીવાદિક દ્રવ્યોં કા ગમન હોતા
 હૈં । (અહમ્માત્યિકાઇ વિ ઇવ ચેવ) અધર્માસ્તિકાય મીં ઇસા હી હૈં ।
 દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ આદિ કે ભેદ દ્વારા જિસ તરહ સે ધર્માસ્તિકાય કા
 સ્વરૂપ કથન કિયા ગયા હૈં ઉસી તરહ સે અધર્માસ્તિકાય કે વિષય મેં
 મીં સમસ્ત કથન જાનના ચાહિયે દ્રવ્ય કી અપેક્ષા અધર્માસ્તિકાય ઇક
 દ્રવ્ય હૈં, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા યહ લોક પ્રમાણ હૈં, કાલ કી અપેક્ષા યહ ત્રિ-
 કાલવર્તી હૈં, શાશ્વત હૈં, નિત્ય હૈં, ભાવકી અપેક્ષા યહ વર્ણ, ગધ, રસ,
 સ્પર્શ હન ચાર ગુણો સે રહિત હૈં ।

કહું છે, જેવી રીતે મત્સ્યાદિક જલચર જીવોને ચાલવામા જળ ઉદાસીનરૂપે
 કારણરૂપ અને છે, એજ પ્રમાણે ગતિપરિણત જીવાદિકોની ગતિ થતી નથી, કારણ
 કે ત્યા આ દ્રવ્ય (ધર્માસ્તિકાય) નો અભાવ છે, લોકાકાશના અન્ત સુધી જ આ
 દ્રવ્યનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છે તેથી ત્યા સુધી જ જીવાદિક દ્રવ્યોનું ગમન
 થઈ શકે છે, (અહમ્માત્યિકાઇ વિ ઇવ ચેવ) અધર્માસ્તિકાય પણ એવું જ છે,
 દ્રવ્ય, કાલ, ક્ષેત્ર આદિની દૃષ્ટિએ ધર્માસ્તિકાયનું જેવું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, એવું
 જ સ્વરૂપ અધર્માસ્તિકાયનું પણ સમજવું, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય એક
 દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે લોકપ્રમાણ છે, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણે કાળમા તેનો
 સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે તે શાશ્વત અને નિત્ય છે ભાવની અપેક્ષાએ તે
 વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે

त्रिकालवर्ती नित्य इत्यादीना ग्रहण भवतीति । ' गुणो अवगाहणगुणे ' गुण-
तोऽवगाहनगुण आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलादीनामवकाशदाने कारणम् । आका-
शास्तिकायः सदरादीना वशापात्रम् यथा-धर्मास्तिकायस्य कार्यं गतिः अधर्मा-
स्तिकायस्य कार्यं स्थितिस्तथा आकाशास्तिकायस्य कार्यम् अवकाशदायकत्वमेवेति
भावः । " जीवत्विकाए ण भते " जीवास्तिकायः खलु भदन्त ! " कति वण्णे
कति गधे कति रसे कति फासे " कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः हे
भगवन् । जीवास्तिकाये ऋति वर्णगन्धरसस्पर्शाः सन्तीति गौतमस्य प्रश्नः

काय और अधर्मास्तिकाय ऐसे नहीं हैं । वे तो सिर्फ लोक को ही व्याप्त
किये हुए हैं । (अणते चेव जाव) यह आकाशास्तिकाय याचत् अनन्त
है यहाँ यावत् शब्द से (शाश्वत, अचस्थित, त्रिकालवर्ती नित्य) इत्यादि
पदों को ग्रहण किया गया है । (गुणो अवगाहणागुणे) गुण की अपेक्षा
आकाशास्तिकाय अवगाहणागुणवाला है जैसे टोकरी वदर आदि फलों
को अपने में स्थान देती है उसी प्रकार से आकाश, जीव और पुद्गल
आदि द्रव्यों को अपने में ठहरने में मदद होता है । जिस प्रकार धर्मा-
स्तिकाय का कार्य गति में मदद करना है और अधर्मास्तिकाय का कार्य
स्थिति में मदद करना है उसी प्रकार से आकाशास्तिकाय का कार्य
अवकाशदान देना है । अब जीव का स्वरूप कहते हैं—(जीवत्विकाए ण
भते ! कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे) गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं
कि हे भदन्त ! जीवास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गंध हैं, कितने

आकाशास्तिकाय लोअ अने अलोअ णन्नेमा व्यापेलु छे, पणु धर्मास्तिकाय अने
अधर्मास्तिकाय तो इक्ष्ण लोकोमा ण व्यापेलु छे (अणते चेव जाव) आकाशा-
स्तिकाय शाश्वत, अचस्थित, त्रिकालवर्ती, नित्य अने अनन्त छे

(गुणो अवगाहणागुणे) गुणकी अपेक्षासे आकाशास्तिकाय अवगाहणा
गुण वाणु छे जेवी रीते टोपवी णार आदि इणोने पोतानी अहर रडेवाने
भाटे आधार आये छे, जेअ प्रमाणे आकाश एव, पुद्गल आदि द्रव्योने
पोतानी अहर रडेवाने स्थान आपवामा भइइ इय थाय छे जेवी रीते धर्मा
स्तिकाय गतिमा भइइ करे छे अने अधर्मास्तिकाय स्थितिमा भइइ करे छे
जेवी रीते आकाशास्तिकायनु कार्यं अवकाशदान देवानु छे,

इवे सूत्रकार एवस्तिकायनु स्वइय भतावे छे—

प्रश्न—(जीवत्विकाए ण भते ! कइ वण्णे, कइ गधे कइ रसे, कइ फासे !)

गौतम स्वामी भइवापीर प्रभुने पूछे छे— भदन्त ! एवास्तिकायमा केटला वधुं,
केटला गध, केटला रस अने केटला स्पर्श होय छे !

વિ એવ ચેવ" આકાશસ્તિકાયોઽપિ એવમેવ । યથેવ ધર્માસ્તિકાયાઽ-ધર્માસ્તિકાયયોઃ સ્વરૂપ તથા આકાશસ્તિકાયોઽપિ જ્ઞાતવ્યઃ પૂર્વાપેક્ષયાઽઽકાશસ્તિકાયસ્ય વૈલક્ષણ્ય ઘોતયિતુમાહ-‘નર સેત્તઓળ’ ઇત્યાદિ "નર સેત્તઓળ આગાસત્થિકાણ લોચાલોચપ્પમાણમેત્તે" નર ક્ષેત્રતઃ સ્વલુ આકાશસ્તિકાયઃ લોકાલોકપ્રમાણમાત્રઃ, પૂર્વાપેક્ષયા આકાશસ્તિકાયસ્યાઽય ભેદઃ યત્ ધર્માસ્તિકાયઽધર્માસ્તિકાયો લોકપ્રમાણી એવ મતત ક્ષેત્રતઃ, આકાશસ્તિકાયસ્તુ ક્ષેત્રતો લોકાલોકપ્રમાણઃ લોચમલોકોચમુખયમપિ વ્યાપ્નોતિ આકાશસ્તિકાય ઇતિ । ‘અણતે ચેવ જાવ’ અનન્તથેવ યાવત્ । અત્ર યાવત્પદેન શાશ્વતોઽવસ્થિત-

પહુચ્ચાના હૈ ડસી પ્રકાર હસકા ખી કાર્ય ઠહરને મેં સહાયતા પ્રદાન કરના હૈ । યહી ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાયમેં ભેદ હૈ । એક ગતિમેં કારણ હોતા હૈ ઓર ડસરા સ્થિતિમેં કારણ હોતા હૈ । (આગાસત્થિકાણ વિ એવ ચેવ) આકાશસ્તિકાય ખી એસા હી હૈ-અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાયકા જૈસા સ્વરૂપ હૈ, ડસી પ્રકારસે આકાશસ્તિકાયકા ખી જાનના ઘાહિયે । પરતુ હસમે જો વિશેષતા હૈ-વહ હસ પ્રકારસે હૈ-(નર સેત્તઓળ આગાસત્થિકાણ લોચાલોચપ્પમાણમેત્તે) ક્ષેત્રકી અપેક્ષા આકાશસ્તિકાય લોક ઓર અલોકપ્રમાણ હૈ । ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાય યે ડોનોં ડ્રવ્ય ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લોકપ્રમાણ હી કહે ગયે હૈં તથ કિ આકાશસ્તિકાય ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા લોકાલોકપ્રમાણ હોતા હૈ એસા કહા ગયા હૈ । યહ આકાશસ્તિકાય લોક ઓર અલોક ડોનોં મેં વ્યાપ્ત હૈ । ધર્માસ્તિ-

યક અને છે પથિકોને જેમ જાયડા થોલવામા સહાયન થાય છે તેમ આ ડ્રવ્ય પણ જીવો અને પુદ્ગલોને થોલવામા સહાયરૂપ થાય છે જેવી રીતે ધર્મ ડ્રવ્ય ચાલવામા સહાયક અને છે એજ રીતે અધર્મ ડ્રવ્ય થોલવામા સહાયક અને છે એક ગતિમા સહાયક અને છે, બીજી સ્થિતિમા સહાયક અને છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વચ્ચે ઉપરોક્ત ભેદ હોય છે

(આગાસત્થિકાણ વિ એવ ચેવ) આકાશસ્તિકાયનુ સ્વરૂપ પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય જેવું જ છે (નર સેત્તઓળ આગાસત્થિકાણ લોચાલોચપ્પમાણમેત્તે) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય કરતા આકાશસ્તિકાયમા શી વિશેષતા છે તે આ સૂત્રમા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશસ્તિકાય લોક અને અલોક પ્રમાણ છે પરતુ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક પ્રમાણ છે એટલે કે

पेक्षया जीवा अनन्ता. सन्तीत्यर्थः 'खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते' क्षेत्रतो लोकरुप्रमाण मात्रः यावदेव लोकरुस्य प्रमाण तावदेव जीवास्तिकायस्यापीत्यर्थः । " कालओ न कयाइ नासी जाव निच्चे " कालतो न कदाचित्-नासीत् यावत् नित्यः अत्र यावत्पदेन न कदाचित् नास्ति न कदाचित् न भविष्यति अपि तु आसीत् अस्ति भविष्यति ध्रुवः नियतः, शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येतेषा ग्रहण भवति, काळापेक्षया नित्यः खलु जीवः त्रिकाले विद्यमानत्वात् पर्यायतोऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यतः सदैवाऽवस्थानात् । " भावओ पुण जणणे अग्रे अरसे अफासे " भावतः

द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनन्त है । (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकरुप्रमाणमात्र हैं—अर्थात् जितना लोक का प्रमाण है—उतना ही प्रमाण जीवास्तिकाय का है । " कालओ न कयावि नासी जाव निच्चे " कालकी अपेक्षा यह जीवास्तिकाय किसी समय नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है यहा यावत् पद ' न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, अपि तु आसीत् अस्ति, भविष्यति, ध्रुवः, नियतः, शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः, इन पदों का सग्राहक है । अर्थात्—पहिले कभी जीव नहीं था ये बात नहीं अपितु या ही, वर्तमान में नहीं है ये बात नहीं अपि तु है, भविष्यत्काल में जीव नहीं होगा ये बात नहीं किन्तु होगाही । त्रिकाल में जीव की सत्ता रहती है अतः वह काल की अपेक्षा नित्य है । यद्यपि पर्यायदृष्टि से जीव को अनित्य भी माना गया है—फिर भी द्रव्य की अपेक्षा से उस का अव

अपेक्षाये अनन्त छे (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाये एवास्तिकाय लोकपरिमित छे अटवे के अटवु लोकनु प्रमाण छे अटवु न प्रमाण एवास्तिकायनु छे (कालओ न कयाइ नासी जाव निच्चे) जणनी अपेक्षाये एवास्तिकाय कोण पणु समये न इतु एवु नथी, ते तो नित्य छे अडी (जाव) (पर्याय-त) पदथी नीयेना सूत्रपाठ अडवु कराये छे—(न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, अपितु आसीत्, अस्ति, भविष्यति, ध्रुव नियत शाश्वतो-ऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थिति) पडेलो एवास्तिकायनु अस्तित्व न डोय एवु अन्यु नथी—अटवे के अटवुना ते इतु वर्तमानमा तेनु अस्तित्व न डोय एवु पणु अननु नथी, अटवे के वर्तमानजणमा पणु तेनु अस्तित्व छे न भविष्यमा तेनु अस्तित्व न डोय एवु पणु अनवानु नथी— भविष्यमा पणु ते इशे न त्रणे जणमा एवास्तिकायनु अस्तित्व रहे छे, भाटे न जणनी अपेक्षाये ते नित्य छे जे के पर्यायनी अपेक्षाये एवने अनित्य मानवामा आवेल छे, पणु द्रव्यनी अपेक्षाये तेना सद्बलाव शाश्वत रहेतो डोवाथी तेने नित्य मान-

મગવાનાહ—‘ ગોયમા ’ ઇત્યાદિના “ ગોયમા ” હે ગૌતમ ! “ અવણ્ણે—જાવ અરૂવી જીવે સાસણ. અવટ્ટિણ લોગદવ્વે ” અર્ણો યાવત્ અરૂપી જીવઃ શાશ્વતોઽ ઘસ્થિતો લોકદ્રવ્યમ્ । ઇહ યાવત્પદેન અગચ્છોડરસોડસ્પર્શ ઇત્યેવા ગ્રહણમ્ “ જીવે સાસણ ” દ્રવ્યતો જીવઃ—ચેતનાગાન્—શાશ્વતઃ “ અવટ્ટિણ ” અવસ્થિતઃ પર્યાયતઃ લોકસ્ય પચ્ચાસ્તિકાયાત્મકસ્યાશ્ચભૂત દ્રવ્યમિતિ લોકદ્રવ્યમ્ । “ સે સમાસઓ પચ્ચવિહે પચ્ચત્તે ” સ સમાસતઃ સક્ષેપેણ સ ઇતિ જીવાસ્તિકાયઃ પચ્ચવિઘઃ પચ્ચ પ્રકારકઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ કથિતો જીવ ઇતિ, પચ્ચવિધત્વમેવ દર્શયતિ ‘ ત જહા ’ ઇત્યાદિ, “ ત જહા ” તદ્ યથા “ દવ્વઓ જાવ ગુણઓ ” દ્રવ્યતો યાવત્ ગુણતઃ અગચ્છ યાવત્પદેન ક્ષેત્રકાલમાયાના ગ્રહણ મરતિ, તત્ર ચલુ “ દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાણ અણતાઽ જીવદવ્વાઽ ” દ્રવ્યત ચલુ જીવાસ્તિકાયોડનન્તાનિ જીવદ્રવ્યાણિ દ્રવ્યા-

રસ હૈં ઓર કિતને સ્પર્શ હૈં ? તત્ર મગવાન્ ગૌતમ સે કહતે હૈં કિ હૈ ગૌતમ ! (અવણ્ણે જાવ અરૂવી જીવે સાસણ, લોગદવ્વે) જીવાસ્તિકાય ઇન રૂપ રસ આદિ પૌદ્ગલિક ગુણો સે સર્વથા રહિત હૈ । વહ અરૂપી હૈ, શાશ્વત હૈ, અવસ્થિત હૈ, લોકદ્રવ્યરૂપ હૈ । યહાં યાવત્ પદ સે (અગચ્છ, અરસ ઓર અસ્પર્શ) ઇનકા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જીવ ચેતનાવાલા હૈ, શાશ્વત હૈ ઓર અવસ્થિત હૈ । પર્યાય કી અપેક્ષા પચાસ્તિકાયરૂપ લોક કા અશ્ચભૂત દ્રવ્ય હૈ । (સે સમાસઓ પચ્ચવિહે પચ્ચત્તે) યહ જીવાસ્તિકાય સક્ષેપ સે પાચ પ્રકાર કો કહા ગયા હૈ—(દવ્વઓ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય યાવત્ ગુણ કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાય યહાં યાવત્ પદસે (ક્ષેત્ર, કાલ ઓર ભાવ) ઇન ત્રીન કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । (તત્થ દવ્વઓણ જીવત્થિકાણ અણતાઽ જીવદવ્વાઽ)

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે—(ગોયમા ! અવણ્ણે જાવ અરૂવી જીવે સાસણ, અવટ્ટિણ લોગદવ્વે) જીવાસ્તિકાય રૂપ, રસ, સ્પર્શ વગેરે પૌદ્ગલિક ગુણોથી બિલકુલ રહિત હોય છે તે અરૂપી છે, શાશ્વત છે, અવસ્થિત છે અને લોકદ્રવ્ય રૂપ છે અહીં (જાવ) (પર્યાય) અગચ્છ, અરસ અને અસ્પર્શ એ વિશેષણો લેવામા આવ્યા છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ ચેતનાવાળો, શાશ્વત અને અવસ્થિત છે પર્યાયની અપેક્ષાએ પચાસ્તિકાયરૂપ લોકના અશ્ચભૂત દ્રવ્ય છે (સે સમાઓ પચ્ચવિહે પચ્ચત્તે) તે જીવાસ્તિકાય । સક્ષિપ્તમા નીચે પ્રમાણે પાચ ભેદ છે—(દવ્વઓ જાવ ગુણઓ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય (તત્થ દવ્વઓ ણ જીવત્થિકાણ અણતાઽ જીવદવ્વાઽ) દ્રવ્યની

पुद्गलास्तिकाय निरूपयितुमाह—‘ पोगलत्थि ’ इत्यादि, ‘ पोगलत्थिकाएण भते ’ पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त । “ कइवण्णे, कइगवे, कइरसे, कइफासे ” कतिवर्णं, कतिगन्धः कतिरस कतिस्पर्शः अत्र वर्णादिपद वर्णाश्रयपरक तेन पुद्गलास्तिकाय कतिवर्णवान् कतिगन्धरसस्पर्शाश्चेत्यर्थः भगवानाह—‘ गोयमा ’ इत्यादि, “ गोयमा ” हे गौतम । “ पच वण्णे ” पञ्चवर्णः पञ्चवर्णवान् ‘ दुग्घे ’ द्विगन्धः द्विगन्धवान् “ पचरसे ” पञ्चरस पञ्चप्रकारकरसवान् “ अट्टफासे ” अष्टस्पर्शवान् “ रूवी ” रूपी रूपवान् “ अजीवे ” अजीवः चेतनादि गुणरहितः

का निरूपण करने के लिये (पोगलत्थिकाएण भते । कइ वण्णे, कइ गवे, कइ रसे, कइफासे) इस पाठ से कथनप्रारम्भ करते हैं—हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय में कितने वर्ण, कितने गंध, कितने रस, और कितने स्पर्श पाये जाते हैं ? यहाँ पर वर्णादिपदवर्णाश्रयपरक हैं—इससे पुद्गल कितने वर्णवाला है कितने गंध, रस और स्पर्शवाला है ऐसा इस पाठ का अर्थ करना चाहिये । उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि—हे गौतम ! (पचवण्णे, दुग्घे, पचरसे, अट्टफासे) पुद्गलास्तिकाय—पाच—वर्णवाला, दोगधवाला, पांच रस वाला और आठ स्पर्शवाला है । ‘ रूवी ’ इसी कारण वह रूपी कहा गया है । (अजीवे) जिसमें रूप रसादिक गुण पाये जाते हैं वह अजीव चेतना रहित होता है—इसलिये यह अजीव है । इसका तात्पर्य यह नहीं है कि जो अजीव होगा वह नियमतः रूप रसादि वाला होगा क्योंकि इस प्रकार की मान्यता से धर्मास्तिकायादिको मे रूप रसादि—

आ रीते पयास्तिकायोभाना लुवास्तिकाय सुधीना आर अस्तिकायेतु निरूपणु करीने डवे सूत्रकार पुद्गलास्तिकायतु निरूपणु करे छे

प्रश्न—(पोगलत्थिकाएण भते ! कइ वण्णे, कइ गवे, कइ रसे, कइ फासे ?) छे लदन्त ! पुद्गलास्तिकायमा डेटला वणुँ, डेटला प्रकारना गध डेटला रस, अने डेटला प्रकारना स्पर्शा डोय छे ?

गौतम स्वामीना आ प्रश्नना भडावीर प्रलु आ प्रमाणे जवाण आये छे—(गोयमा) छे गौतम ! (पच वण्णे, दुग्घे, पच रसे, अट्टफासे) पुद्गलास्तिकाय पाच वणुँवाणु, अ गधवाणु, पाच रसवाणु अने आठ स्पर्शवाणु डोय छे (रूवी) ते जारणु तेने “ रूपी ” कडेलु छे “ अजीवे ” जेमा रूप, रस आदि गुणु रडेला डोय छे ते अलजचेतना रहित डोय छे आनु तात्पर्य अणु नथी के जे अलज डोशे ते नियमथी ज रूप, रसादिथी युक्त डोशे करणु

જીવોઽવર્ણઃ શુલ્કનીલાદિ વર્ણરહિતઃ અગન્યઃ—મુરભિદુરમિગન્ધરહિતઃ અરજો મધુરાદિરસવર્જિતઃ અસ્પર્શઃ રુર્કશાયઘ્વવિધસ્પર્શરહિતઃચેતિ । “ ગુણઓ ઉવ-
બ્રોગગુણે ” ગુણતઃ—ઉપયોગગુણઃ ઉપયોગઽર્ચતન્યમ્ તત્ સાકારાનાકારભેદેન
દ્વિવિધમ્ તદેવ ચૈતન્ય ગુણઃ કાર્યમ્ યસ્ય સ ઉપયોગગુણઃ જીવ યથા ધર્માસ્તિ-
કાયાદીના ગત્યાદિક કાર્યમ્ તથા જીવસ્યાઽપિ ચૈતન્ય કાર્યં જીવસ્ય ચૈતન્યમ્
તિ કારણત્વમ્ ભવતીતિ માત્ર । પચાસ્તિકાયાન્તર્ગતજીવાસ્તિકાયાન્ત ચિવિન્ય

સ્થાન શાશ્વત રહને કે કારણ વહ નિત્ય બી માના ગયા હૈ । “ ભાવઓ
પુણ અવળ્ણે, અગધે, અરસે, અફાસે ” ભાવ કી અપેક્ષા જીવાસ્તિકાયા
મેં કોઈ બી વર્ણ નહીં હૈ, કિસી બી પ્રકાર કા ગધ નહીં હૈ, પાચ પ્રકાર
કે રસોં સે વહ સર્વથા રહિત હૈ । ઓઠ પ્રકાર કે સ્પર્શ મેં સે કોઈ બી
સ્પર્શ વહા પાયા નહીં જાતા હૈ । “ ગુણઓ ઉવબ્રોગગુણે ” ગુણ કી
અપેક્ષા યહ ઉપયોગ ગુણવાલા હૈ । ઉપયોગ નામ ચૈતન્ય કા હૈ । શાસ્ત્રોં
મેં એસા હી કહા હૈ—(આત્મચૈતન્યાનુવિધાયીપરિણામ ઉપયોગ)
આત્મા કા ચૈતન્યાનુવિધાયી જો પરિણામ હૈ વહ ઉપયોગ હૈ । યહ ઉપ-
યોગ સાકાર ઓર અનાકાર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । યહ
ચૈતન્યરૂપ ઉપયોગ જિસકા ગુણ-કાર્ય હૈ વહ ઉપયોગ ગુણ હૈ । યહ
ઉપયોગ ગુણ જીવ કા હૈ । જિસ પ્રકાર સે ધર્માસ્તિકાયાદિ કોં કે કાર્ય
ગત્યાદિક હૈં ઉસી પ્રકાર સે જીવ કા કાર્ય ચૈતન્ય હૈ । વર્ષોં કિ જીવ
મેં હી ચૈતન્યકે પ્રતિ કારણતા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે પચાસ્તિકાયા કે અન્ત-
ર્ગત જીવાસ્તિકાયાન્ત તક વિવેચન કરકે અવ સૂત્રકાર પુદ્ગલાસ્તિકાયા

વામા આવે છે (ભાવઓ પુણ અવળ્ણે, અગધે, અરસે, અફાસે) ભાવની અપેક્ષાએ
જીવાસ્તિકાયામા કોઈ વર્ણ નથી, બે પ્રકારની ગધમાની કોઈ ગધ નથી, પાચ
પ્રકારના રસમાના કોઈ રસ નથી અને આઠ પ્રકારના સ્પર્શમાથી કોઈ પણ
સ્પર્શ નથી તે વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શથી તદન રહિત છે (ગુણઓ ઉવ
બ્રોગગુણે) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયા ઉપયોગ ગુણવાળુ છે ઉપયોગ
એટલે ચૈતન્ય શાસ્ત્રોમા એવુ કહ્યુ છે કે (આત્મચૈતન્યાનુવિધાયી પરિણામ
ઉપયોગ) આત્માનુ ચૈતન્યાનુવિધાયી બે પરિણામ હોય છે તેનુ નામ જ ઉપ
યોગ છે તે ઉપયોગના સાકાર અને અનાકાર એવા બે પ્રકાર પડે છે તે ચૈતન્ય-
રૂપ ઉપયોગ બેનો ગુણ (કાર્ય) છે, તે ઉપયોગગુણ કહેવાય છે જીવમા આ ઉપ
યોગગુણ હોય છે જેમ ધર્માસ્તિકાયાનુ કાર્યનુ કાર્ય (ગુણ) ગતિ છે, તેમ જીવનો
ગુણ-જીવનુ કાર્ય-ચૈતન્ય છે કારણ કે જીવમા જ ચૈતન્યનો ગુણ હોય છે .

દ્રવ્યત ચલુ પુદ્ગલાસ્તિકાયોઽનન્તાનિ દ્રવ્યાણિ દ્રવ્યતોઽનન્તદ્રવ્યરૂપત્વ પુદ્ગલા-
સ્તિકાયસ્યેત્યર્થઃ । “લેત્તઓ લોઘપ્પમાણમેત્તે” ક્ષેત્રતો લોકપ્રમાણમાત્રઃ “કાલઓ
ન કયાવિ નાસી જાવ ણિચ્ચે ” કાલતો ન વદાઽપિ નાસીત્-યાવન્નિત્ય અત્ર
યાવત્પદેન ન કદાપિ ‘ ન ભવઈ ’ ન કદાપિ ‘ ન ભવિસ્સઈ ’ ણિન્તુ પૂર્વમપ્યાસીત્
હ્દાનીમપિ વર્તેતે અનાગતેઽપિ ભવિપ્પયિતિ શાશ્વતોઽવ્યયોઽસ્થિત ઇત્યાદીના પ્રહ્ણ
ભવતિ । “ ભાવઓ વ્ણમતે ગધરસફાસમતે ” ભાવતો વર્ણવાન્ ગધરસસ્પર્શવાન્
ભાવતઃ વર્ણવાન્ ગન્ધવાન્ રસવાન્ સ્પર્શવાન્ ઇત્યર્થઃ । “ગુણઓ ગહ્ણગુણે ”

પોગત્થિકાએ અણતાઈ દવ્વાઈ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પુદ્ગલાસ્તિકાય અ-
નન્તદ્રવ્યરૂપ હૈ । (લેત્તઓ લોઘપ્પમાણમેત્તે) ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે પુદ્ગ-
લાસ્તિકાય લોકપ્રમાણમાત્ર હૈ । (કાલઓ ન કયાઈ નાસી જાવ ણિચ્ચે)
કાલ કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલાસ્તિકાય કબી નહી યા એસા નહીં હૈ યાવત્
વહ નિત્ય હૈ । યદા યાવત્ પદ સે (ન કયાઈ ન ભવઈ, ન કયાઈ ન
ભવિસ્સઈ, ભવિસુ ભવઈ ભવિસ્સઈ ધુવે ણિહ્ણ સાસણ અવ્વણ અવ્વણ
અવટ્ટિણ) હસ પાઠ કા સગ્રહ કિયા ગયા હૈ । અર્થાત્ પુદ્ગલાસ્તિકાય
ભૂતકાલ મેં નહી યા યહ યાત નહી, યા હી, વર્તમાનકાલ મેં નહી હૈ
યહ યાત નહીં, હૈ હી ભવિવ્યત્ કાલમેં નહી હોગા યહ યાત નહીં, હોગા
હી । (કયો કિ યહ ધુવ હૈ, નિયત હૈ, શાશ્વત હૈ, અક્ષય હૈ, અવ્યય હૈ,
અવસ્થિત હૈ) ઓર નિત્ય હૈ (ભાવઓ વ્ણમતે ગધરસફાસ મતે)
ભાવ કી અપેક્ષા પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણવાલા હૈ, ગધ રસ ઓર સ્પર્શવાલા
હૈ । (ગુણઓ ગહ્ણગુણે) ગુણ કી અપેક્ષા પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહ્ણ ગુણ

(દવ્વઓ ણ પોગત્થિકાએ અણતાઈ દવ્વાઈ) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલા
સ્તિકાય અનત દ્રવ્યરૂપ છે (લેત્તઓ લોઘપ્પમાણમેત્ત) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગ
લાસ્તિકાય લોકપ્રમાણ છે (કાલઓ ન કયાઈ નાસી જાવ ણિચ્ચે) કાળની અપેક્ષા
એ પુદ્ગલાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ કોઈ પણ જાણે ન હોય એવુ બન્યુ નથી, કારણ
કે તે નિત્ય છે અહી જાવ (પર્યન્ત) પદથી નીચેના સૂત્રપાઠ અહલુ કરવાનો
છે—(ન કયાઈ ન ભવઈ, ન કયાઈ ન ભવિસ્સઈ ધુવે, ણિહ્ણ, સાસણ, અવ્વણ,
અવ્વણ, અવટ્ટિણ) એટલે કે પુદ્ગલાસ્તિકાય ભૂતકાળમા ન હંતુ એવું
બન્યુ નથી વર્તમાનમા નથી એવુ પણ બનતુ નથી અને ભવિવ્યમા
નહીં હોય એવુ પણ બનવાનુ નથી ત્રણે કાળમા તેનુ અસ્તિત્વ હોય છે જ,
કારણ કે તે ધુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે
(ભાવઓ વ્ણમતે ગધ, રસ, ફાસમતે) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય
વધુ, ગધ, રસ અને સ્પર્શવાળુ છે, (ગુણઓ ગહ્ણગુણે) ગુણની અપેક્ષા એ

“ સાસૃ ” શાશ્વતઃ કાલત્રયવર્તી, “ અવદિષ્ટ ” અવસ્થિતો દ્રવ્યતઃ ‘ લોગદ્વવે ’ લોકદ્રવ્યમ્, “ સે સમાસઓ પચવિહે પણ્ણત્તે ” સ પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ સમાસત સંજ્ઞે પતઃ પચ્ચવિધ પ્રજ્ઞપ્તઃ “ ત જહા ” તદ્ યયા ” દ્વવઓ સ્વેતઓ કાલઓ માવઓ ગુણઓ ” દ્રવ્યત ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતો ગુણતઃ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવગુણૈ પચ્ચવિધઃ પુદ્ગલાસ્તિકાયો ભવતીત્યર્થઃ ‘ દ્વવઓ ણ પોગ્ગલત્થિકાણ અણંતાઈ દ્વવાઈ ’

કોં કે હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા, અતઃ યહી માનના ચાહિયે કિ રૂપ રસાદિવાલા પદાર્થ નિયમત અજીવ હોતા હૈ, પર જો અજીવ હોગા વહ હન વાલા હો ભી ઓર ન ભી હો । ઇસ તરહ યહા રૂપી ઓર અજીવત્વ કી વિષમ વ્યાસિ હી વનતી હૈ સમવ્યાસિ નહી । યહ પુદ્ગલાસ્તિકાય ભી અન્ય અસ્તિકાયોં કી તરહ (સાસૃ) શાશ્વત હૈ કાલત્રયવર્તી હૈ । (અવદિષ્ટ) અવસ્થિત હૈ । (લોકદ્વવે) લોકદ્રવ્યરૂપ હૈ । પુદ્ગલાસ્તિકાય મેં જો નિત્યપના ઇવ અવસ્થિતપના કહા ગયા હૈ વહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા હી કહાં ગયા હૈ ઇસા જાનના ચાહિયે । (સે સમાસઓ પચ્ચવિહે પણ્ણત્તે) યહ પુદ્ગલાસ્તિકાય સક્ષેપ સે પાચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તજહા) વે ઉસકે પાચ પ્રકાર યે હૈ (દ્વવઓ સ્વેતઓ કાલઓ માવઓ ગુણઓ) દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલાસ્તિકાય, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલાસ્તિકાય, કાલ કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલાસ્તિકાય, માવ કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલાસ્તિકાય ઓર ગુણ કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલાસ્તિકાય (દ્વવઓ ણ

કે એ પ્રકારની માન્યતાથી તે ધર્માસ્તિકાય આદિમા પણ્ણ ૩૫, રસાદિક ડોવાનુ માનવુ પડે તે આ કથનનનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે સમજવુ ૩૫, રસાદિવાળા પદાર્થો નિયમથી જ અણુ ડોય છે પણ્ણ જે અણુવ ડોય તે ૩૫, રસાદિથી યુક્ત ડોય પણ્ણ ખરુ અને ૩૫, રસાદિથી રહિત પણ્ણ ડોય આ રીતે અહીં ૩૫ની અને અણુવત્વની વિષમ વ્યાપ્તિજ સભવે છે-સમવ્યાસિ સભતી નથી

તે પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ્ણ અન્ય અસ્તિકાયોના જેવુ જ (સાસૃ) શાશ્વત છે-ત્રણે કાળમા તેનુ અસ્તિત્વ ડોય છે, (અવદિષ્ટ) તે અવસ્થિત છે, અને (લોગદ્વવે) લોકદ્રવ્ય ૩૫ છે પુદ્ગલાસ્તિકાયમા જે નિત્યતા અને અવસ્થિત પણ્ણ કહ્યુ છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ કહેવામા આવ્યુ છે તેમ સમજવુ

(સે સમાસઓ પચ્ચવિહે પણ્ણત્તે) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર પડે છે (તજહા) તે પાચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(દ્વવઓ, સ્વેતઓ, કાલઓ માવઓ, ગુણઓ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય

द्रव्यत खलु पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि द्रव्यतोऽनन्तद्रव्यरूपत्वं पुद्गला-
स्तिकायस्येत्यर्थः । “खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते” क्षेत्रतो लोकरूपमाणमात्रः “कालओ
न कयावि नासी जाव णिच्चे” कालतो न कदाऽपि नासीत्-यावन्नित्यं अत्र
यावत्स्यदेन न कदापि ‘न भवइ’ न कदापि ‘न भविस्सइ’ म्भित्तु पूर्वमप्यासीत्
इदानीमपि र्चते अनागतेऽपि भविष्यति शाश्वतोऽव्ययोऽवस्थित इत्यादीनां ग्रहणं
भवति । “भावओ वण्णमते गधरसफासमते” भावतो वर्णान् गधरसस्पर्शवान्
भावतः वर्णान् गन्धवान् रसवान् स्पर्शवान् इत्यर्थः । “गुणओ गहणगुणे”

पोग्गत्थिकाए अण ताइ दब्बाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अ-
नन्तद्रव्यरूप है । (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्ग-
लास्तिकाय लोकरूपमाणमात्र है । (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे)
काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत्
वह नित्य है । यहा यावत् पद से (न कयाइ न भवइ, न कयाइ न
भविस्सइ, भविस्सु भवइ भविस्सइ धुवे णिइए सासए अक्खए अब्बए
अवट्टिए) इस पाठ का संग्रह किया गया है । अर्थात् पुद्गलास्तिकाय
भूतकाल में नहीं था यह बात नहीं, था ही, वर्तमानकाल में नहीं है
यह बात नहीं, है ही भविष्यत् कालमें नहीं होगा यह बात नहीं, होगा
ही । (कयो कि यह ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है, अक्षय है, अव्यय है,
अवस्थित है) और नित्य है (भावओ वण्णमते गधरसफास मते)
भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गध रस और स्पर्शवाला
है । (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहण गुण

(दब्बओ ण पोग्गत्थिकाए अण ताइ दब्बाइ) द्रव्यनी अपेक्षाओ पुद्गला-
स्तिकाय अनन्त द्रव्यरूपे छे (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) क्षेत्रनी अपेक्षाओ पुद्ग-
लास्तिकाय लोकरूपमाणमेत्त छे (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) कालनी अपेक्षा
ओ पुद्गलास्तिकायनु अस्तित्वे कोऽपि पणु को न कोऽपि अन्ये पणु नथी, कोऽपि
के ते नित्ये छे अर्धी जाव (पर्यन्त) पदथी नीचिनेो सूत्रपाठे अर्द्धे कथयानो
छे—(न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ धुवे, णिइए, सासए, अक्खए,
अब्बए, अवट्टिए) अट्टे के पुद्गलास्तिकाय भूतकालमा न कदापि अन्ये
पणु नथी वर्तमानमा नथी अन्ये पणु अनन्तु नथी अन्ये लविध्यमा
नथी कोऽपि अन्ये पणु अनन्तु नथी त्रये कोऽपि तेनु अस्तित्वे कोऽपि न,
कोऽपि के ते ध्रुव, नियत, शाश्वत, अक्षय, अव्यय, अवस्थित अन्ये नित्ये छे
(भावओ वण्णमते गध, रस, फसमते) भावनी अपेक्षाओ पुद्गलास्तिकाय
वर्ण, गध, रस अन्ये स्पर्शवाणु छे, (गुणओ गहणगुणे) गुणनी अपेक्षाओ

गुणतो ग्रहणगुणः—गुणत कार्यत इत्यर्थः तथा न ग्रहण परस्परेण सम्बन्धे
जीवेन वा औदारिकादिभिः शरीर प्रकृतिरिति ॥ सू० १ ॥

अन्तरणम्—धर्मास्तिकायादीना स्वरूप निरूप्य तदेतद्देशे धर्मास्तिकापत्त्वं
मस्ति न वेत्यादि प्ररूपयन्नाह—“एगे भते” इत्यादि ।

मूलम्—एगे भते । धम्मत्थिकाएपयसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व
सिया ? गोयमा । णो इणट्ठे समट्ठे एवं दोण्णि वि, तिण्णि वि,
चत्तारि वि, पंच छ सत्त अट्ठ णव दससंखेज्जा असंखेज्जा, भंते ।
धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । गोयमा ।
णो इणट्ठे समट्ठे एगपएसूणे वि य ण भते । धम्मत्थिकाए त्ति
वत्तव्व सिया, णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भते । एव वुच्चइ
एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया
जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए
त्ति वत्तव्व सिया । से णूण गोयमा । खडे चक्के सगले चक्के ?
भगव सयले चक्के नो खडे चक्के, एव छत्ते, चम्मे, दडे, इसे,
आउहे मोयए, से तेणट्ठेण गोयमा । एव वुच्चइ एगे धम्म-
त्थिकायपदेसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे
वि य ण धम्मत्थिकाए णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । से किं

वाला है । गुण शब्द का अर्थ कार्य और ग्रहण शब्द का अर्थ आपस
में संबन्ध होना है । इसका तात्पर्य यह है कि औदारिक आदि पुद्गलों
के साथ जीवका संबन्ध है, अथवा जीव औदारिक आदि अनेक प्रकार
के पुद्गलों को ग्रहण करता है यही पुद्गल का ग्रहण होना गुण है ॥ सू० १ ॥

पुद्गलास्तिकाय अहङ्गुणुवाणु छे, गुणुनो अर्थ कार्य अने अहङ्गुनो 'अर्थ
आपसभा संबन्ध होवो, अवेो थाय छे तेनु तात्पर्य अे छे के औदारिक आदि
पुद्गलोनी साथे लुवनेो संबन्ध छे, अथवा लुव औदारिक आदि अनेक
प्रकारना पुद्गलोने अहङ्गु करतो रहे छे अने न पुद्गलास्तिकायनेो अहङ्गु, गुणु
कडे छे ॥ सू १ ॥

खाइण भते । धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । गोयमा । अ-
संखेज्जा धम्मत्थिकाएपएसा, ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निर-
वसेसा एगगहणगहिया एसण गोयमा । धम्मत्थिकाए त्ति
वत्तव्वं सिया । एव अधम्मत्थिकाए वि । आगासत्थिकाए वि
जीवत्थिकाए वि, पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव, नवरं तिण्हपि-
पएसा अणता भाणियव्वा सेस त चेव ॥ सू० २ ॥

छाया-एसो भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति उक्तव्य स्यात् गौतम !
नायमर्थः समर्थः एव द्वारपि त्रयोऽपि चत्वारोऽपि पञ्चपद सप्त अष्ट नव दश-सख्या-

धर्मास्तिकाय आदि पाच प्रकार के अस्तिकायों का स्वरूप निरूपण
कारके अत्र सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि धर्मास्तिकाय के एकदेश में
धर्मास्तिकायता है या नहीं— (एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे) इत्यादि ।
(एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे
भदन्त ! धर्मास्तिकायके एकप्रदेशको (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा कहाजा
सकता है क्या ? (गोयमा ! णो इण्हठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ
नही है अर्थात् धर्मास्तिकायका एकप्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता
है । (एव दोण्णि वि तिण्णि वि, चत्तारि वि, पच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस,
सखेज्जा,) इसी तरह से धर्मास्तिकाय के दो प्रदेश भी, तीन प्रदेश भी,
चार प्रदेश भी, पाच प्रदेश भी, छह प्रदेश भी, सात प्रदेश भी आठ
प्रदेश भी, नौ प्रदेश भी, दश प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं कहे जा

धर्मास्तिकाय आदि पाच प्रकारना अस्तिकायाना स्वयंयत्तु निरूपण करीने
हुवे सूत्रकार ते अतावे छे के धर्मास्तिकायना अेक देशमा धर्मास्तिकायना
डाय छे के नडी—(एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे) इत्यादि

सुत्रार्थ—(एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त !
धर्मास्तिकायना अेक प्रदेशने अनुलक्षीने, (आ धर्मास्तिकाय छे,) अेषु कडी
शक्य अइ ? (गोयमा ! णो इण्हठे समट्ठे) हे गौतम ! अे अर्थ अशक्य
नथी—अेट्ठे के धर्मास्तिकायना अेक प्रदेशने धर्मास्तिकाय कडी शक्य नडी
(एव दोण्णि वि, तिण्णिवि चत्तारि वि, पच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, सखे
ज्जा) अेअ प्रमाणे धर्मास्तिकायना अे, त्रयु, चार, पाच, छ सात, आठ,
नव, दस वगेरे प्रदेशाने पणु धर्मास्तिकाय कडी शक्य नडी धर्मास्तिकायना

ताः असख्याताः । भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशा धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्
 गौतम ! नायमर्थः समर्थः एकप्रदेशोऽपि च खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायः ध-
 र्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् नायमर्थः समर्थः तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते
 एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् यावत् एकप्रदे-
 शोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् तन्नून

सकते हैं । तथा धर्मास्तिकाय के संख्यात प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं
 कहला सकते हैं । 'असखेज्जा भते धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति
 वत्तव्व सिया' हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिका-
 य इसरूप से वक्तव्य हो सकते हैं ? 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौ-
 तम ! यद् अर्थ समर्थ नहीं है—अर्थात् धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश
 धर्मास्तिकाय इसरूप से वक्तव्य नहीं हो सकते हैं । 'एगपएसूणे वि य
 ण भते ? धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया' हे भदन्त । एक प्रदेश न्यून
 भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस पद से वक्तव्य हो सकता है ? 'गोय
 मा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात्—एक
 प्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकाय इस पद द्वारा वक्तव्य नहीं हो सकता है ।
 'से केणट्ठेण भते ! एव बुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्म-
 त्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो
 धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कार-
 ण से कहते हो कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय इसरूप से

• सभ्यात प्रदेशोने पणु धर्मास्तिकाय कडेवाय नडी (असखेज्जा भते ! धम्म
 त्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ?) डे भदन्त ! धर्मास्तिकायना
 असभ्यात प्रदेशोने अनुलक्षीने (आ धर्मास्तिकाय छे, ओवुं कडी शकाय भइ ?
 (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) डे गौतम ! ते अर्थ पणु षराअर नथी—
 ओटले डे धर्मास्तिकायना असभ्यात प्रदेशोने पणु धर्मास्तिकाय कडी शकाय नडी
 (एगपएसूणे वि य ण भते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया ?) डे
 भदन्त ! ओक पणु प्रदेश न्यून (ओओ) डाय ओवा धर्मास्तिकायने धर्मास्तिकाय
 कडी शकाय भइ ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) डे गौतम ! ओ अर्थ पणु
 षराअर नथी, ओटले डे ओक प्रदेशनी पणु न्यूनता डाय तो तेने धर्मास्तिकाय
 कडी शकाय नडी (से केणट्ठेण भते एव बुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो
 धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण नो धम्मत्थिकाए
 त्ति वत्तव्व सिया) डे भदन्त ! आप शा कारे ओवुं नडे छे डे धर्मास्तिकायना

गौतम ! खण्डचक्र सरुल चक्रम् ? भगवन् ! सरुल चक्रम् नो खण्ड चक्रम् एव छत्र चर्म दण्डः दृष्यम्-आयुधम्-मोदकम्-तत् तेन अर्थेन गौतम ! एवमुच्यते एको धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् याप्रदेशप्रदेशोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् तत् किं खाइ-पुनः खलु

वक्तव्य नहीं हो सकता है यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय ऐसा नहीं कहा जा सकता है ? (से णूण गोयमा ! खडे चक्के ? सगळे चक्के ? भगव ! सगळे चक्के, नो खडे चक्के एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोघण से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ एगे धम्म स्थितिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया-जाव एगपएसूणे वि य ण नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे गौतम ! हम तुमसे पूछते हैं कि चक्र का खंड पूरा चक्र कहलावेगा या पूरा चक्र संपूर्ण चक्र कहलावेगा ? तब गौतम ने कहा-हे भदन्त ! पूरा चक्र ही चक्र कहलावेगा, चक्र का खंड चक्र नहीं कहलावेगा, इसी तरह से छत्र, चर्म, दण्ड दृष्य, (वस्त्र,) शस्त्र, मोदक के विषय में भी जानना चाहिये। (से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता

એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયા કહી શકાય નહીં, બે, ત્રણ આદિથી લઈને અસખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાયા કહી શકાય નહીં, અને એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાયા કહી શકાય નહીં ? (સે ણૂણ ગોયમા ! સડે ચક્કે ? સગલે ચક્કે ? ભગવ સગલે ચક્કે, નો સડે ચક્કે) હે ગૌતમ ! ચક્રના ખડને ચક્ર કહી શકાય, કે આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય ! ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે, -હે ભદન્ત ! આખા ચક્રને જ ચક્ર કહી શકાય, ચક્રના ખડને ચક્ર કહી શકાય નહીં ” મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (એવ છત્તે, ચમ્મે, વડે દૂસે, આઉહે, મોઘણ સે તેણટ્ટે ણ ગોયમા ! એવ બુચ્ચઈ એગે ધમ્મત્થિકાયાપપસે ણો ધમ્મત્થિકાએ ત્તિ વત્તવ્વ સિયા જાવ એગપપસૂણે વિ ય ણ ધમ્મત્થિકાએ નો ધમ્મત્થિકાએ ત્તિ વત્તવ્વ સિયા) એજ પ્રમાણે છત્ર, ચર્મ, દડ વસ્ત્ર, શસ્ત્ર મોદક આદિના વિષયમા પણ સમજવુ એટલે કે તમના આખા ભાગને જ છત્ર, ચર્મ, આદિ કહી શકાય, તેમના ખડને છત્ર, ચર્મ, દડ આદિ નામે ઓગળી શકાય નહીં હે ગૌતમ ! તે કારણે જ હું એવુ કહું છું કે ધર્માસ્તિકાયાના એક પ્રદેશને પૂરા ધર્માસ્તિકાયા કહેવાતુ નથી બે, ત્રણ, સખ્યાત, અસખ્યાત આદિ પ્રદે-

भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् गौतम ! असख्येया धर्मास्तिकायप्रदेशांस्ते सर्वे कृत्स्नाः प्रतिपूर्णा निरवशेषा एग्रहणगृहीताः एगः खलु गौतम ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् एवमधर्मास्तिकायोऽपि । आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एतमेव नवर त्रयाणामपि अनन्ता भणितव्याः । शेष तदेव ॥ सू० २ ॥

है और इसी तरह से यावत् एक प्रदेश न्यून धर्मास्तिकाय भी पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है । (से किं खाइए ण भते धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) तो हे भदन्त ! कहो धर्मास्तिकाय इस शब्द से क्या वक्तव्य होना चाहिये ? (गोयमा ! असखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा) है गौतम ! धर्मास्तिकाय के असख्यातप्रदेश हैं (ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा, एग गहणगहिया एस ण गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) वे सप्त कृत्स्न, प्रतिपूर्ण, निरवशेष और एक ग्रहण-शब्द से गृहीत होजायें ऐसे रूप में हो गये हो तब वे असख्यात प्रदेश (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा वक्तव्य हो सकते हैं । (एवमहम्मत्थिकाए वि, आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चैव-नवर तिण्ण पि पएसा अणता भाणियव्वा-सेस त चैव) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय में भी, आकाशास्तिकाय में भी और जीवास्तिकाय में भी जानना चाहिये तयो पुद्गलास्तिकाय में भी

शोने पणु धर्मास्तिकाय उडेवता नथी, अेक ँ प्रदेश न्यून (ओछे) डाय अेवा धर्मास्तिकायने पणु पूरे धर्मास्तिकाय कही शकते नथी

(से किं खाइए ण भते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! तो पछी धर्मास्तिकाय शण्ढथी शु व्यक्ता थाय छे ? (गोयमा ! असखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) हे गौतम ! धर्मास्तिकायना असख्यात प्रदेशो डाय छे

(ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा निरवसेसा, एगग्रहणगहिया एसण गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे गौतम ! ते सधणा प्रदेशो कृत्स्न (स पूणु) प्रतिपूणु, निरवशेष अने (धर्मास्तिकाय) अेवा अेक शण्ढ वडे आह्य (अडणु करवा योग्य) अनता डाय, त्तारे ँ ते असख्यात प्रदेशोने 'धर्मास्तिकाय' शण्ढथी ओणभी शकाय छे (एवमहम्मत्थिकाए वि, जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चैव-नवर तिण्ण पि पएसा अणता भाणियव्वा-सेस त चैव) अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, अने जीवास्तिकायना विषयमा पणु अे प्रभाणु ँ समणु पुद्गलास्तिकायना विषयमा पणु अेभ ँ समणु पणु तेमा

टीका—“एगे भते । धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ”
 एकोऽपि भदन्त । धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् हे भद-
 न्त ! धर्मास्तिकायस्य एरुस्मिन् प्रदेशे धर्मास्तिकायत्व धर्मो विद्यते न वा विद्यते
 चेत्तदा एरुस्मिन्नपि अयमेव धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहारः स्यात् तथा च तत्
 तदयमेवैव धर्मास्तिकाय इति व्यवहारस्य सम्पादनात् प्रदशसमुदायात्मकध-
 र्मास्तिकायस्य नैरर्थम्यमेव प्रसज्येत प्रत्येकस्मिन्नयमेव धर्मास्तिकायत्व धर्मो न

इस प्रकार से जानना चाहिये । विशेषता केवल इतनी ही है कि जीवा-
 स्तिकाय, आकाशास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय इन के प्रदेश अनन्त
 कहना चाहिये । चाकी का अवशिष्ट कथनसम पूर्वजैसा नहीं है ॥सू २॥

टीकार्थ—(एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व
 सिया ” हे भदन्त ! धर्मास्तिकायका एक प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द
 द्वारा वक्तव्य हो सकता है क्या ? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि-
 धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप धर्म मौजूद है या
 नहीं ? यदि प्रथम पक्ष अगीकार किया जावे तो फिर इस स्थिति में
 प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय के मानने की आवश्यकता ही क्या
 रहती है क्यो कि धर्मास्तिकाय के एक भी प्रदेश में (यह धर्मास्तिकाय
 है) ऐसा व्यवहार होना तुम मान रहे हो अतः जब एक प्रदेश से ही
 धर्मास्तिकायरूप व्यवहार सपादित होजाता है—तो बात स्वतः ही साचित
 हो जाती है कि प्रदेशसमुदायात्मक धर्मास्तिकाय मानना निरर्थक ही है ?

अट्ठी व विशेषता छे उ एवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय अने पुद्गलास्तिकायना
 प्रदेश अनेउ छे अमे कडेवु लेधमे पाकीनु समस्त कथन धर्मास्तिकाय वेवुं
 समवु ॥ सू. २ ॥

टीकार्थ—“ एगे भते । धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ” छे भदन्त ! धर्मा
 स्तिकायना अउ प्रदेशाने धर्मास्तिकाय कही शक्य अउ ? प्रश्ननु तात्पर्य नीचे
 प्रमाणे छे धर्मास्तिकायना अउ प्रदेशमा धर्मास्तिकायना गधा धर्मो (सुखे)
 मौजूद होय छे उ नहीं ।

ले अउ प्रदेशने धर्मास्तिकाय कही शकतो होय तो प्रदेशसमुदाय इप
 धर्मास्तिकायनु अस्तित्व मानवानी आवश्यकता व शी रडे जरणु के धर्मा
 स्तिकायना अउ प्रदेशने माटे “आ धर्मास्तिकाय छे” अवे उल्लेख करवामा
 आवी शके तो अ बात तो आपो आप सामित थध नय छे के प्रदेश
 समुदायात्मक धर्मास्तिकाय मानवु निरर्थक व छे ले प्रदेश समुदायात्मक

विद्यते चेत्तदा प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव भवतीति नियमेन प्रदेशसमुदायात्मकरूपमास्ति कायेऽपि धर्मास्ति कायत्वधर्मस्य वृत्तिता न स्यात् यथा प्रत्येकसिक्ताकणेषु अनुपलभ्यमान तैल न मिक्ताकणसमुदायेऽपि भवति तद्वत् प्रकृतेऽपीति सेयमुभयतः 'पाशारज्जुरिति न्यायः समापत्तीति प्रश्न-यितुः प्रश्नाशयः । भगवान् आह—'गोयमा !' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'गो इण्टे समेटे' नायमर्थे समर्थः धर्मास्ति कायस्य प्रतिप्रदेश धर्मास्ति कायत्व धर्मो न भवतीत्यर्थः । यथा एरुप्रदेशस्य धर्मास्ति काय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा सर्वप्रदेशेऽपि स व्यवहारो न युक्त इत्यतिदेशेन दर्शयति—'एव दोष्णि वि' एव द्वौ

यदि प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्ति कायकी सिद्धि मानने निमित्ते द्वितीय पक्ष स्वीकार किया जावे और कहा जावे नि धर्मास्ति कायके प्रत्येक प्रदेश में धर्मास्ति कायत्वरूप धर्म नहीं है तो फिर इस प्रकार के कथन में पूरे धर्मास्ति काय का ही लोप प्राप्त होता है क्यों कि जो धर्म अवयव में नहीं है—वह अवयव के समुदाय में क्योंकर हो सकता है । इस लिये यह मानना ही पड़ेगा कि (प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव) प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्ति काय में धर्मास्ति कायत्वरूप धर्म की वृत्ति नहीं है। जैसे प्रत्येक सिक्ताकणों में अनुपलभ्यमान तैल की उपलब्धि सिक्ताकणों के समुदाय में नहीं होती है । इस तरह उभयतः पाशारज्जु प्राप्त होनी है । ऐसा आशय प्रश्नकर्ताका है इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (गो इण्टे समेटे) यह

धर्मास्ति कायने सिद्ध करवाने भाटे उपर दशावेषो जीने मत स्वीकारवाना आवे अने डडेवाना आवे डे धर्मास्ति कायना प्रत्येक प्रदेशमा धर्मास्ति कायत्व रूप धर्म डोतो नथी, तो ओ प्रकारना व्यनथी तो पूरा धर्मास्ति कायना न लोप थवानो प्रसंग डोतो थाय छे कारण डे ओ धर्म अवयवमा अस्तित्व न धरवतो डोय ते अवयवना समुदायमा क्याथी सलवी शके ? तेथी ओवु मानवु न पडथे डे "प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव" प्रदेशसमुदायात्मक धर्मास्ति कायमा धर्मास्ति कायत्व रूप धर्मना सहलाव डोतो नथी जेवी रीते रीतीना प्रत्येक कणुमाथी तेल भणवानो सलव नथी डोतो तेवी न रीते रीतीना कणुना समूहमाथी पणु तेल भणवानो सलव डोतो नथी ओन प्रमाणे धर्मास्ति कायना ओक प्रदेशमा जे धर्म (गुणु) नथी ते तेना प्रदेशसमुदायमा

१ उभयतः पाशारज्जुरितिन्याय—अर्थ—जैसे दोनों तरफ जाल बिछा हो उसके मध्य में अवस्थित पुरुष अगर इधर जाता है तो भी जाल में फसता है उधर जानेसे भी जालमें फसता है अतः मध्य में ही टुली होता है । यह न्याय—इतोव्याघ्रइतस्ती ए न्यायके समान है—इधर वाघ उधर नदी बीचमें खड़ा मनुष्य के समान है—अर्थात् दोनों तरफ भय उपस्थित है ।

अपि ' तिष्णि वि चत्तारि वि ' त्रयोऽपि चत्वारोऽपि ' पच उ सत्त अट्ट नव दश सखेज्जा ' पञ्चपद सप्ताष्ट नव दश सख्याताः जपीतिशेषः धर्मास्तिकायस्य प्रत्येकस्मिन् अवयवे धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा द्वित्रिचतुःपञ्चपद सप्ताष्ट नव दश सख्याताऽप्येवंपि धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो नैव युज्यते इत्यर्थः । ' असखेज्जा भते ! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तञ्च सिषा ' असख्याताः भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशा धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्-हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य असख्याता प्रदेशा धर्मास्तिकायशब्देन व्यपदेश्यु शक्याः किमित्यर्थः, भगवान् आह-' गोयमा ! णो इण्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थ समर्थः=हे गौतम ! एव व्यपदेश्यु नैव शक्यते इत्यर्थः ' एगपएमूणे त्ति य ण भते !

अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के प्रतिप्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप व्यवहार नहीं होता है । इसी तरह से (दोष्णि वि, तिष्णि वि चत्तारि वि, पच, छ, सत्त, अट्ट, नव, दस, सखेज्जा) धर्मास्तिकाय के दो प्रदेशोंमें, तीन प्रदेशोंमें, चार प्रदेशोंमें, पाच प्रदेशोंमें, छह प्रदेशोंमें, सात प्रदेशोंमें, आठ प्रदेशोंमें नौ प्रदेशोंमें दश प्रदेशोंमें, सख्यात प्रदेशोंमें भी धर्मास्तिकायरूप व्यवहार नहीं होता है । (असखेज्जा ण भते ! धम्मत्थिकायपएसा) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिकायरूप से वक्तव्य ही सकता है क्या ? अर्थात् वे धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य हो सकते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम (णो इण्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य नहीं

पक्ष होता नथी डवे गौतम स्वामीना प्रश्नना भडावीर स्वामीणे णे ज्वाण आप्थे तेनु टीकाकार नीचे प्रमाणे स्पष्टीकरण करे छे

(गोयमा) हे गौतम ! (णो इण्ठे समट्ठे) ते अर्थ योज्य नथी अट्ठे के धर्मास्तिकायना अेउ प्रदेशने धर्मास्तिकाय उही शक्यता नथी अेअ प्रमाणे (दोष्णि वि तिष्णि वि, चत्तारि वि, पच छ, सत्त, अट्ट, नव, दस, सखेज्जा) धर्मास्तिकायना णे प्रदेशने, त्रयु प्रदेशने, चार प्रदेशने, पाच प्रदेशने, छ प्रदेशने, सात प्रदेशने, आठ प्रदेशने, नव प्रदेशने इस प्रदेशने अने सख्यात प्रदेशने प्रयु धर्मास्तिकाय उही शक्यता नथी (असखेज्जा ण भते ! धम्मत्थिकायपएसा ? हे भदन्त ! धर्मास्तिकायना असख्यात प्रदेशने धर्मास्तिकाय उही शक्यता अरु ? अट्ठे के धर्मास्तिकायना असख्यात प्रदेशने भाटे (धर्मास्तिकाय) शक्यतापरी शक्यता अरे ? भडावीर प्रयु तेना आ प्रमाणे ज्वाण आप्थे छे- (गोयमा) हे गौतम ! (णो इण्ठे समट्ठे) आ अर्थ यलु अरावर नथी

धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' एकप्रदेशो नोऽपि च खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति उक्तव्य स्यात्—हे भदन्त ! यावत्पर्यन्तम् एकेनापि प्रदेशेन ऊनः=धर्मास्तिकायः तावत् किं धर्मास्तिकाय इति शब्देन व्यवहर्तुं शक्यते किमिति ? भगवानाह—' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्यं समर्यं इति प्रतिज्ञामात्रेण कथितम् युक्तिस्तु न प्रतिपादिता इति तत्र युक्तिं ज्ञातुं गौतमः पुनः मन्थयति ' से केणट्ठे ण ' इत्यादिना ' से केणट्ठे ण भते ! ' तत् केन अर्थेन हे भदन्त ! ' एवमुच्यते ' एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति उक्तव्य स्यात्—' जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' यावदेकप्रदेशो नोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति उक्तव्य स्यात्—हे भगवन् ! धर्मास्ति-

हैं । (एगपएसूणे वि य ण भते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! एक प्रदेशान्यून धर्मास्तिकाय क्या (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा कहा जा सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभुने कहा (गोयमा !) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर इस विषय में युक्ति की जिज्ञासा वाले गौतम ने पूछा (से केणट्ठेण भते ! एव वुच्चइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है, यावत् एक प्रदेशान्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है । अर्थात् धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश

तेनु कारुण्ये अये छे के धर्मास्तिकायना अस्स ज्ज्यात् प्रदेशेने पणु धर्मास्तिकाय क्खी शक्या न्ही (एगपएसूणे वि य ण भते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ?) गौतम स्वामी पूछे छे के—“हे भदन्त ! जेभा अेक प्रदेशे अेछे छेय अेवा धर्मास्तिकायने माटे “ धर्मास्तिकाय ” अेवा प्रयोग करी शक्या भरे ? जगवाने ज्वाअे आपे छे—(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! अे वात् भराअेर नथी—अेक न्यून प्रदेशवाणा धर्मास्तिकायने पणु “ धर्मास्तिकाय ” क्खी शक्या न्ही जगवानेने आ प्रकारेने ज्वाअे साअणीते तेनु कारुण्ये अेषुवानी जिज्ञासाथी गौतम स्वामी नीअेने प्रश्न पूछे छे—(से केणट्ठेण भते ! एव वुच्चइ) हे भदन्त ! आप शा कारुण्ये अेषु क्खे छे के (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) धर्मास्तिकायना अेक प्रदेशेने धर्मास्तिकाय क्खी शक्या न्थी अेक प्रदेशेनी न्यूनता छेय तेने पणु तेने धर्मास्तिकाय क्खी शक्या न्ही

कायस्यैपरिमन प्रदेशे न्यूनैऽपि धर्मास्तिकायै धर्मास्तिकायशब्देन व्यवहारः कथन्न भवति तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः भगवानाह—‘से णूण गोयमा’ इत्यादि । ‘से णूण गोयमा !’ तन्नून गौतम ! ‘खडे चक्के सगळे चक्के’ खण्ड चक्रम् सफलम् चक्रम्—हे गौतम ! चक्रस्य एका भागश्चक्र भवति किंवा सफल चक्र चक्र भवतीति भगवतः गौतमप्रति कथनम् यथा खण्ड चक्र चक्र न भवति खण्डचक्रमित्येव तस्य व्यवहारात् किन्तु सफलमेव चक्र चक्र भवति एव प्रदेशेनापि जनो धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् यथा चक्रे तथे हापि ज्ञातव्यम् एव निश्चयनयाऽनुसारेण एकप्रदेशेनाप्युने धर्मास्तिकाये

में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार नहीं हो सकता है और न एक प्रदेश से तीन धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार हो सकता है सो हे भदन्त ! इसमें क्या कारण है ? इस विषय में गौतम की जिज्ञासा के समाधान निमित्त प्रभु उनसे ही पूछते हुए कहते हैं (से णूण गोयमा !) हे गौतम ! तुम यह तो कहो कि (खडे चक्के, सगळे चक्के) चक्र का एक भाग चक्र कहलाता है कि समस्त चक्र चक्र कहलाता है । भदन्त ! चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहलाता किन्तु समस्त चक्र चक्र कहलाता है, तो हे गौतम ! सोचो जिस प्रकार चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहा जा सकता वह तो खण्ड चक्र इसरूप से ही व्यवहृत होता है किन्तु पूरा चक्र ही चक्र कहा जाता है—इसी प्रकार एक प्रदेश से भी न्यून धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकता है । वह तो खण्ड

अडी चावत् (पर्यन्त) पदवी नीचेना सूत्रपाठ अडलु कराये छे—जे, त्रथु, यार, पाय आदिथी लधने धर्मास्तिकायना असभ्यात प्रदेशेने पथु धर्मास्तिकाय कडी शकाय नडी आ रीते गौतम स्वामी भडावीर प्रभुने तेमणे आपेला उत्तरनु कारणु पूछे छे आ प्रश्नने उत्तर समजववा भाटे प्रभु तेमने न प्रश्न जरे छे—(से णूण गोयमा !) हे गौतम ! (खडे चक्के, सगळे चक्के !) आभा यकने यक कडेवाय के तेना अक भागने यक कडेवाय ? गौतम स्वामी नवाथ आपे छे— हे भदन्त ! यकना भागने यक कडेता नथी पथु आभा यकने न यक कडेवाय छे ” भडावीर प्रभु समजवे छे, “ जेभ यकना भागने यक कडेवाय नडी पथु यकने भाग न कडेवाय छे, अने आभा यकने न यक कडेवाय छे, जेन प्रमाणे जेउ प्रदेश पथु जोछो डोय जेवा धर्मास्तिकायने धर्मास्तिकाय कडेवातु नथी तेने तो धर्मास्तिकायने भाग न कडेवाय छे आ

धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया ' एकप्रदेशो नोऽपि च खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्—हे भदन्त ! यावत्पर्यन्तम् एकेनापि प्रदेशेन जनः=धर्मास्तिकायः तावत् किं धर्मास्तिकाय इति शब्देन व्यवहर्तुं शक्यते किमिति ? भगवानाह—' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थं समर्थः इति प्रतिज्ञामात्रेण कथितम् युक्तिस्तु न प्रतिपादिता इति तत्र युक्तिं ज्ञातुं गौतम पुन प्रश्नयति ' से केणट्ठे ण ' इत्यादिना ' से केणट्ठे ण भते ! ' तत् केन अर्थेन हे भदन्त ! ' एव वुच्चयते ' एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया ' एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्—' जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया ' यावदेकप्रदेशो नोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्—हे भगवन् ! धर्मास्ति-

हैं । (एगपएसूणे वि य ण भते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया) हे भदन्त ! एक प्रदेशान्यून धर्मास्तिकाय क्या (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा कहा जा सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभुने कहा (गोयमा !) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर इस विषय में युक्ति की जिज्ञासा बाछे गौतम ने पूछा (से केणट्ठेण भते ! एव वुच्चइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया) धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है, यावत् एक प्रदेशान्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है । अर्थात् धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश

तेतु कारणु अे छे डे धर्मास्तिकायना असंभ्यात् प्रदेशाने पणु धर्मास्तिकाय कडी शक्य नडी (एगपएसूणे वि य ण भते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया ?) गौतम स्वामी पूछे छे डे—“डे लहन्त ! जेभा अेक प्रदेशे अेछे डाय अेवा धर्मास्तिकायने भाटे “ धर्मास्तिकाय ” अेवा प्रयोग करी शक्य भरे ? भगवान् जवाब आपे छे—(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) डे गौतम ! अे वात् भराभर नथी—अेक न्यून प्रदेशवाणा धर्मास्तिकायने पणु “ धर्मास्तिकाय ” कडी शक्य नडी भगवानने आ प्रकारने जवाब सालणीने तेतु कारणु लक्षणाणि जिज्ञासाथी गौतम स्वामी नीचेने प्रश्न पूछे छे—(से केणट्ठेण भते ! एव वुच्चइ) डे लहन्त ! आप शा कारणु अेवु कडे छे डे (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया) धर्मास्तिकायना अेक प्रदेशने धर्मास्तिकाय कडी शक्य नथी अेक प्रदेशनी न्यूनता डाय तो पणु तेने धर्मास्तिकाय कडी शक्य नडी

कायस्यैकस्मिन् प्रदेशे न्यूनैऽपि धर्मास्तिकायै धर्मास्तिकायशब्देन व्यवहारः
 कथन्न भवति तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः भगवानाह— 'से णूण गोयमा'
 इत्यादि । 'से णूण गोयमा' । तन्नून गौतम ! 'खडे चक्के सगळे चक्के'
 खण्ड चक्रम् सकलम् चक्रम्—हे गौतम ! चक्रस्य एका भागश्चक्र भवति किंवा
 सकल चक्र चक्र भवतीति भगवतः गौतमप्रति ज्ञानम् यथा खण्ड चक्र चक्र न
 भवति खण्डचक्रमित्येव तस्य व्यवहारात् किन्तु सकलमेव चक्र चक्र भवति एव
 प्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् यथा चक्रे तथे
 हापि ज्ञातव्यम् एष निश्चयनयाऽनुसारेण एकप्रदेशेनाप्यूनै धर्मास्तिकायै

में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार नहीं हो सकता है और न एक
 प्रदेश से लीन धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार हो
 सकता है सो हे भदन्त ! इसमें क्या कारण है ? इस विषय में गौतम
 की जिज्ञासा के समाधान निमित्त प्रभु उनसे ही पूछते हुए कहते हैं
 (से णूण गोयमा !) हे गौतम ! तुम यह तो कहो कि (खडे चक्के,
 सगळेचक्के) चक्र का एक भाग चक्र कहलाता है कि समस्त चक्र चक्र
 कहलाता है । भदन्त ! चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहलाता किन्तु समस्त
 चक्र चक्र कहलाता है, तो हे गौतम ! सोचो जिस प्रकार चक्र का खण्ड
 चक्र नहीं कहा जा सकता वह तो खण्ड चक्र इसरूप से ही व्यवहृत होता है
 किन्तु पूरा चक्र ही चक्र कहा जाता है— इसी प्रकार एक प्रदेश से भी
 न्यून धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकता है । वह तो खण्ड

अडी यावत् (पर्यन्त) पदधी नीचेने सूत्रपाठं ग्रहणु कराये छे—जे, त्रय, चार,
 पाच आदिधी लघने धर्मास्तिकायना असंख्यात प्रदेशोने पणु धर्मास्तिकाय
 कडी राकाय नडी आ गीते गौतम स्वामी भडावीर प्रलुने तेमणे आपेला
 उत्तरनु जारणु पूछे छे आ प्रश्नो उत्तर समजववा भाटे प्रलु तेमने ज प्रश्न
 करे छे—(से णूण गोयमा !) हे गौतम ! (खडे चक्के, सगळे चक्के !) आभा
 यकने अड कडेवाय के तेना अक लागने अक कडेवाय ? गौतम स्वामी जवाब
 आरे छे— हे भदन्त ! अकना लागने अक कडेता नहीं पणु आभा अकने
 ज अक कडेवाय छे ” भडावीर प्रलु समजवे छे, “ जेभ अकना लागने अक
 कडेवाय नडी पणु अकने लाग ज कडेवाय छे, अने आभा अकने ज अक
 कडेवाय छे, जेव प्रभाणे अड प्रदेश पणु ओछो होय जेवा धर्मास्तिकायने
 धर्मास्तिकाय कडेवातु नहीं तेने तो धर्मास्तिकायने लाग ज कडेवाय छे आ

धर्मास्तिकायव्यवहारस्य निषेधः कृतः व्यवहारनयाऽनुसारेण तु एकादिप्रदेशान्
 नोऽपि पदार्थस्तेनैव रूपेण व्यपदिश्यते एव यथा कतिपयावयवरहितोऽपि पटः
 पट एव भवति, यथा सा छिन्नलाङ्गलोऽपि इमा इवा एव कल्पते, तदुक्तम् वैयाक-
 रणैः ' एकदेशविकृतमनन्यवत् ' इति । भगवत् काकुमिश्रितमुत्तरं निश्चय-
 कथयति गौतमः ' भगवत् सगले चक्के नो खडे चक्के ' हे भगवन् ! सकलम् चक्रं
 नो खण्डं चक्रम् विकलावयस्य न चक्रमिति सज्ञा भवति अपि तु सकलावयवस्यैव
 चक्रमिति सज्ञा भवतीति गौतम ! मुखादेवोत्तरं निर्णय्यातिशयेनान्यत्राऽपि इत्थं
 मेवोत्तरं प्रदर्शयति भगवान्—' एव छत्ते ' इत्यादि, ' एव छत्ते चम्मे दडे दूसे आउडे-

धर्मास्तिकाय कहलावेगा, चक्रकी तरह ही यहा जानना चाहिये । ऐसा
 यह कथन निश्चयनय के मतानुसार है—निश्चयनय के मन्तव्यानुसार
 धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में पूरे धर्मास्तिकाय का व्यवहार होना नि-
 षिद्ध माना गया है । परन्तु हा-व्यवहार नयके मन्तव्यानुसार तो एक
 आदि प्रदेश से न्यून भी पदार्थ उसी रूप से कहा ही जाता है—जैसे
 कितनेक अवयवों से रहित भी पट पट ही व्यवहार में माना जाता है
 यह अपट नहीं माना जाता, अथवा जैसे छिन्न पूछ वाला भी कुत्ता कुत्ता
 ही कहा जाता है वह गधा नहीं कहा जाता—वैयाकरणों ने भी इसी
 सिद्धान्त को माना है— वे कहते हैं (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एकदेश
 में विकार होजाने पर भी पदार्थ दूसरा थोड़े ही हो जाता है । जो वह
 पदार्थ है वही वह रहता है । इस प्रकार प्रभुका काकुमिश्रित उत्तर सुन
 कर गौतम ने जो कहा उसे सूत्रकार (भगवत् सगले चक्के) इस पाठ

कथन निश्चयनयना मत्त प्रमाणे कथुं छे निश्चयनयना अलिप्राय अनुसार तो
 धर्मास्तिकायना एक प्रदेशने धर्मास्तिकाय उडेवानो निषेध छे परतु व्यवहार
 नयनी मान्यता प्रमाणे तो एकादि प्रदेश न्यून होय एवा पदार्थने पणु ए
 पदार्थ इये न ओणभवामा आवे छे नेम डे डेटलाक अवयवोधी रडित
 पटने पणु व्यवहारमा तो पट न मानवामा आवे छे—अपट मानवामा
 आवतो नथी, पूछडी क्पाछ गयेली होय एवा कुतराने कुतरा न डडे छे—
 भील डोछ पणु नामे ओणभवता नथी व्याकरणुकारोअे पणु ओण सिद्धात
 मान्य कथी छे तेओ डडे छे (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एक प्रदेशमा
 (भागमा) विकार थछ नवाधी पदार्थ भीले थोडोड न थछ नय छे ? ए प्रदार्थ
 न होय छे ते न रडे छे

भगवानने युक्तिपूर्वकने प्रश्न साधणीने गौतमस्वामीअे न उत्तर
 आप्ये ते नीचेना सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकारे प्रकट कथी छे—(भगवत् सगले चक्के

मोयए' एव उत्र चर्म दण्डो दृष्यम् (वस्त्रम्) आयुधम् मोदकः एव यथा एका-
वयवरहित चक्रं चक्रं न भवति यथा वा छत्र-चर्मदण्ड वस्त्रास्त्रमोदकादिकम्
एकावयवरहितम् उत्रादिशब्देन न व्यपदिश्यते तथैव एकरूपदेशेनापि ऊनो धर्मा-
स्तिकायो धर्मास्तिकाय इति नैव वक्तव्यम् स्यात् इति भावः । ' से तेणट्टेण
गोयमा ! ' तत् तेनार्येण गौतम ! ' एगमुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो
धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्य मिया ' एको धर्मास्ति धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मा-
स्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् अनेन कारणेन, हे गौतम ! कथयामि एक-

द्वारा प्रकट क्रिया है । अतः गौतम के ही मुख से (अवयव रहित चक्र
ऐसी सजा नहीं होती है किन्तु सकल अवयवों से युक्त चक्र में ही चक्र
ऐसी सजा होती है) इस प्रकारका निर्णय करा कर अन्यत्र भी इसी
तरह से होता है इस बात को प्रभु उनसे प्रकट करते हैं—(एव छत्ते,
चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए,) हे गौतम । जिस प्रकार एकावयव
रहित चक्र पूराचक्र नहीं कहलाता अथवा जैसे—छत्र, चर्म, दण्ड, वस्त्र,
शस्त्र, मोदक आदि पदार्थ एक अपने अवयव से रहित होने पर छत्रादि
शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं होते—उसी तरह एकरूपदेश से भी उन धर्मा-
स्तिकाय धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं हो सकते हैं ।
(से तेणट्टेण गोयमा ! एव वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो धम्म-
त्थिकाए त्ति वत्तव्य मिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है
कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय रूप से वक्तव्य नहीं हो
सकता है । अर्थात्— धर्मास्तिकाय के एकरूपदेश में धर्मास्तिकायता नहीं
है । (जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्त-

नो खण्डे चक्के) आ रीते गौतमस्वामीने सुणे न, “ यङ्कना लागने यङ्क
कडेवातु नथी पणु आभा यङ्कने न यङ्क कडेवाय छे जेवो निरुद्धं कशवीने
भील पदार्थोभा पणु जेवु न णने छे ते दर्शाववाभाटे कडे छे—एव छत्ते,
चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए) हे गौतम जेवी रीते जेक पणु अवयवर्थी
रहित यङ्कने आणु यङ्क कडेवातु नथी, जेवी रीते जेक पणु अवयवर्थी
रहित छन, यर्म, दड, वस्त्र, शस्त्र, मोदक आदिने छत्र, यर्म आदि नामे
आणभाता नथी जेव प्रमाणे जेक पणु प्रदेश न्यून होय जेवा धर्मास्ति
कायने धर्मास्तिकाय न्ही शकतो नथी (से तेणट्टेण गोयमा ! एव वुच्चइ)
इत्यादि हे गौतम ! ते कारणे मे जेवु कहु छे के धर्मास्तिकायना जेक
प्रदेशने धर्मास्तिकायने नामे आणभी शकतो नथी, तेना जेथी लघने अस-

धर्मास्तिकायव्यवहारस्य निषेधः कृतः व्यवहारनयाऽनुसारेण तु एकादिप्रदेशाद्-
नोऽपि पदार्थस्तेनैव रूपेण व्यपदिश्यते एव यथा कतिपयानयनरहितोऽपि पटः
पट एव भवति, यथा सा छिन्नशङ्खलोऽपि इति इति एव कथ्यते, तदुक्तम् वैयाक-
रैः ' एकदेशविकृतमनन्यवत् ' इति । भगवत काकुमिश्रितमुत्तर निश्चय
कथयति गौतमः ' भगव सगळे चक्के नो खडे चक्के ' हे भगवन् ! सकलम् चक्र
नो खण्ड चक्रम् विकलायनस्य न चक्रमिति सज्ञा भवति अपि तु सकलायनवत्स्यैव
चक्रमिति सज्ञा भवतीति गौतम ! मुखादेवोत्तर निर्णय्यातिशयेनान्यत्राऽपि इत्य-
मेवोत्तर प्रदर्शयति भगवान्-'एव छत्ते' इत्यादि, ' एव छत्तेचम्मे दडे नूसे आउडे-

धर्मास्तिकाय कहलावेगा, चक्रकी तरह ही यहां जानना चाहिये। ऐसा
यह कथन निश्चयनय के मतानुसार है-निश्चयनय के मतव्यानुसार
धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में पूरे धर्मास्तिकाय का व्यवहार होना नि-
षिद्ध माना गया है। परन्तु हा-व्यवहार नयके मतव्यानुसार तो एक
आदि प्रदेश से न्यून भी पदार्थ उसी रूप से कहा ही जाता है-जैसे
कितनेक अवयवों से रहित भी पट पट ही व्यवहार में माना जाता है-
घृह अपट नहीं माना जाता, अथवा जैसे छिन्न पूछ वाला भी कुत्ता कुत्ता
ही कहा जाता है वह गधा नहीं कहा जाता-वैयाकरणों ने भी इसी
सिद्धान्त को माना है- वे कहते हैं (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एकदेश
में विकार होजाने पर भी पदार्थ दूसरा थोड़े ही हो जाता है। जो वह
पदार्थ है वही वह रहता है। इस प्रकार प्रभुका काकुमिश्रित उत्तर सुन
कर गौतम ने जो कहा उसे सूत्रकार (भगव सगळे चक्के) इस पाठ

कथन निश्चयनयना मम प्रमाणे कथुं छे निश्चयनयना अलिप्राय अनुसार तो
धर्मास्तिकायना अेक प्रदेशने धर्मास्तिकाय कडेवानो निषेध छे परतु व्यवहार
नयनी मान्यता प्रमाणे तो अेकादि प्रदेश न्यून डोय अेवा पदार्थने पणु अे
पदार्थ इपे न अे आणभवाभा आवे छे नेम के डेटलाक अवयवोधी रहित
पटने पणु व्यवहारमा तो पट न मानवाभा आवे छे-अपट मानवाभा
आवतो नधी, पूछडी कपाई गयेली डोय अेवा कुतराने कुतरा न कडे छे-
णीन डोई पणु नामे आणभता नधी व्याकरणकारोअे पणु अेन सिद्धात
मान्य कथे छे तेअो कडे छे (एकदेशविकृतमनन्यवत्) अेक प्रदेशमा
(लागमा) विकार थई नवाधी पदार्थ णिअे थोडोके न थई नय छे? अे प्रदार्थ
अे डोय छे ते न रडे छे

भगवानने युक्तिपूर्वकने प्रश्न सालणीने गौतमस्वामीअे न उत्तर
आभ्ये ते नीअेना सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकारे प्रकट कथे छे-(भगव सगळे चक्के

मोयए' एव उत्र चर्म दण्डो दृष्यम् (उत्रम्) आयुधम् मोदकः एव यथा एका-
वयवरहित चक्रं चक्र न भवति यथा वा छत्र-चर्मदण्ड वस्त्रास्त्रमोदकादिकम्
एकावयवरहितम् उनादिशब्देन न व्यपदिश्यते तथैव एकप्रदेशेनापि ऊनो धर्मा-
स्तिकायो धर्मास्तिकाय इति नैव वक्तव्यम् स्यात् इति भावः । ' से तेणट्टेण
गोयमा ! ' तत् तेनार्वेन गौतम ! ' एगमुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो
धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्य मिया ' एको धर्मास्ति धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मा-
स्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् अनेन कारणेन, हे गौतम ! कथयामि एक-

द्वारा प्रकट क्रिया हे । अत गौतम के ही मुख से (अचयवं रहित चक्र
ऐसी सजा नहीं होती है किन्तु सकल अथवों से युक्त चक्र में ही ध्वज
ऐसी सजा होती है) इस प्रकारका निर्णय करा कर अन्यत्र भी इसी
तरह से होता है इस बात को प्रभु उनसे प्रकट करते हैं—(एव छत्ते,
चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए,) हे गौतम । जिस प्रकार एकावयव
रहित चक्र पूराचक्र नहीं कहलाता अथवा जैसे—छत्र, चर्म, दण्ड, वस्त्र,
शस्त्र, मोदक आदि पदार्थ एक अपने अवयव से रहित होने पर छत्रादि
शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं होते—उसी तरह एकप्रदेश से भी उन धर्मा-
स्तिकाय धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं हो सकता है ।
(से तेणट्टेण गोयमा ! एव वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायपदेसे णो धम्म-
त्थिकाए त्ति वत्तव्य मिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है
कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय रूप से वक्तव्य नहीं हो
सकता है । अर्थात्— धर्मास्तिकाय के एकप्रदेश में धर्मास्तिकायता नहीं
है । (जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्त

नो खण्डे चक्के) आ रीते गौतमस्वामीने सुणे न, “ अकना लागने अक
कडेवातु नथी पणु आभा अकने न अक कडेवाय छे अवेो निरुथि कशवीने
पीला पदार्थोभा पणु अवेु न अने छे ते इशाववाभाटे कडे छे—एव छत्ते,
चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए) हे गौतम जेवी रीते अक पणु अवयवथी
रहित अकने आणु अक कडेवातु नथी, जेवी रीते अक पणु अवयवथी
रहित छत्र, अर्म, दड, वस्त्र, शस्त्र, मोदक आदिने छत्र, अर्म आदि नामे
आणभाता नथी अेण प्रभाणु अक पणु प्रदेश न्यून डाय अेवा धर्मास्तिकायने
धर्मास्तिकाय उडी शकतो नथी (से तेणट्टेण गोयमा ! एव वुच्चइ)
धत्यादि हे गौतम ! ते अरखे मे अवेु उधु छे के धर्मास्तिकायना अक
प्रदेशने धर्मास्तिकायने नामे आणभी शकतो नथी, तेना भेथी लधने अस-

स्मिन् धर्मास्तिकायप्रदेशे धर्मास्तिकायत्व नास्तीति भावः । ' मात्र एव-
 पपमूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वमिया ' यावत्
 एक प्रदेशोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् ।
 अत्र यावत्पदेन द्वि-त्रि चतु. पञ्च षट्-सप्त-अष्ट नव-दश-सर्व्येया-ऽसख्येयानां
 धर्मास्तिकायप्रदेशानाम् ग्रहण भवतीति । ' से किं खाइए ण भते ! धम्मत्थिकाए
 त्ति वत्तव्व सिया ' अथ कः किं पुनः खलु भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्
 पुनरर्थबोधक ' खाइए ' इति देशीयशब्दः पुनरर्थे, हे भदन्त ! यदि धर्मास्तिका-
 यस्य प्रतिप्रदेश धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो प्रायते प्रदशन्गुनेऽपि धर्मास्तिकाये
 धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो प्रायते तदा पुनः कुत्र धर्मास्तिकायोऽयमिति व्य-
 वहार क्रियते प्रदेशसमुदायातिरिक्तस्य धर्मास्तिकायस्याभारादिति प्रश्नकर्तुं
 राशयः । भगवान्नाह ' गोयमा ' इत्यादि. " गोयमा " हे गौतम ! " असखेज्जा
 धम्मत्थिकाए पपसा " असख्याताः धर्मास्तिकायप्रदेशा " ते सब्बे " ते सर्वे

व्व सिया) यावत् एक प्रदेश से कम भी धर्मास्तिकाय पूरा धर्मास्ति-
 काय नहीं माना जा सकता है । यहा (यावत्) पद से (धर्मास्तिकाय
 के अनेक प्रदेशों का ग्रहण हुआ है । (से किं खाइए ण भते ! धम्म
 त्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय इस शब्द का
 व्यवहार कहा किया जा सकता है । तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि-जब
 आप धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायरूप व्यवहार होनेका निषे-
 ध कर रहे हैं और एकप्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकायमें धर्मास्तिकायके व्यव-
 हार होने का निषेध कर रहे हैं-तब यह तो कहिये कि धर्मास्तिकाय इस
 शब्द का व्यवहार कहापर हो सकेगा ? (खाइए) यह देशीय शब्द है और
 पुनः अर्थ का बोधक है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-
 गोयमा) हे गौतम ! (असखेज्जा धम्मत्थिकाए पपसा) धर्मास्तिकाय में

अथात प्रदेशाने पणु धर्मास्तिकाय कडी शकय नडी, अेक पणु प्रदेश न्यून डोय
 अेवा धर्मास्तिकायने पणु धर्मास्तिकाय कडी शकय नडी "

(से कि खाइए ण भते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) तो डे भदन्तां
 कोने धर्मास्तिकाय कडी शकय ? कडेवाने लावार्थं अे छे के ने धर्मास्तिकायना
 अेक प्रदेशाने धर्मास्तिकाय न कडी शकय, अेक पणु प्रदेशानी न्यूनता वाणा
 धर्मास्तिकायने पणु धर्मास्तिकाय न कडी शकय, तो अे तो कडे के 'धर्मास्तिकाय'
 शब्दने व्यवहार कया करी शकय ? कोने धर्मास्तिकाय कडी शकय ?

आ सूत्रमा पपरायेडो " खाइए " शब्द जाभडी डे तेने अर्थ ' पुन '
 थाय छे गौतम स्वामीना प्रश्नने उत्तर आपता प्रणु कडे छे- (गोयमा !)

असख्यात प्रदेश हैं (ते सव्वे) वे सब (कसिणा) पूरे (पडिपुण्णा) प्रति पूर्ण (निरवसेसा) निरवशेष (एगगहणगहिया) यह धर्मास्तिकाय है इस शब्द से ग्रहण करने के लायक हो जावे-तब (धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) उन सब का वह समूह (धर्मास्तिकाय) इस शब्द द्वारा वक्तव्य होता है। धर्मास्तिकाय प्रदेशों के इन विशेषणों की सार्थकता इस प्रकार से है-सर्व शब्द का अर्थ (समस्त) ऐसा होता है तथा (कसिणा-कृत्स्ना) इस शब्द का अर्थ भी समस्त होता है तथा और भी जो विशेषण हैं-वे भी इसी अर्थ के वाचक हैं-परन्तु जब इन शब्दों के अर्थ का तारीफ़ रीतिसे विचार किया जाता है तब इसमें इस प्रकार से भिन्नत आती है-जो थोड़े बहुत भी पदार्थ होते हैं उन्हें भी व्यवहार में (सर्व) ऐसा कह दिया जाता है क्यों कि यह सर्व शब्द एक देशीय सर्वता का भी सूचक होता है अतः (असख्यात वे सब प्रदेश धर्मास्तिकाय है) इस कथन से ऐसा भी अर्थबोध हो सकता है कि एक, दो, तीन आदि अनेक सब अवयव धर्मास्तिकायके हैं, इसमें असख्यात प्रदेशों के समुदाय रूप पदार्थ में धर्मास्तिकायता का अर्थ बोध नहीं होता।

हे गौतम! (असखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) धर्मास्तिकायना असख्यात प्रदेशो डोय छे “ते सव्वे” ते णधा “कसिणा” पूरे पूरा, “पडिपुण्णा” प्रतिपूर्णा इये, “निरवसेसा” निरवशेषइये “एगगहण गहिया” आ धर्मास्तिकाय छे” अयेवा शब्द प्रयोगयी अड्डणु करवाने-योग्य णनी नय त्त्यारे ‘धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया’ ते यौना ते समूहने भाटे “धर्मास्तिकाय” शब्दने प्रयोग उरी राजय छे धर्मास्तिकाय प्रदेशोना उपरोक्त विशेषणोनी सार्थकता णताववा भाटे टीकाजर कडे छे जे-‘सर्व’ अटले समस्त अण प्रमाणे “कसिणा-कृत्स्ना” पदने अर्थ पणु ‘समस्त’ थाय छे, तथा अे सिवायना विशेषणो पणु अण अर्थना वायड छे पणु न्त्यारे ते शब्दोना अर्थने जीलुवटथा विचार करवाभा आवे त्त्यारे तेमनी वच्चे नीचे प्रमाणे तक्ष वत नजरे पडे छे-जे थोडा जे आजा पदार्थो डोय छे तेमने पणु व्यवहारमा ‘सर्व’ (समस्त) ठडेवामा आवे छे, कारणु जे ते ‘सर्व’ शब्द अेड देशीय सर्वतानो पणु दर्शक डोय छे तेथी “ते णधा, असख्यात प्रदेशो धर्मास्तिकाय छे” अेवु मानवानो प्रसज उपस्थित थाय जे णणी अे कथनथी अेवो अर्थ-बोध थाय छे जे अेड, जे, त्रयु आदि अनेक अवयव धर्मास्तिकाय छे आ रीते असख्यात प्रदेशोना समुदायकइय पदार्थमा न धर्मा

स्मिन् धर्मास्तिकायप्रदेशे धर्मास्तिकायत्वा नास्तीति भावः । ' ज्ञान एव-
 पपमूणे चि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए ति उक्तवसिया ' यावत्
 एक प्रदेशोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति उक्तव्य स्यात् ।
 अत्र यावत्पदेन द्वि-त्रि चतुः पञ्च षट् सप्त-अष्ट-नव-दश-सहस्रेषा-समस्येयानां
 धर्मास्तिकायप्रदेशानाम् ग्रहण भवतीति । ' से किं खाइएण भते ! धम्मत्थिकाए
 ति उक्तव्व सिया ' अथ कः किं पुनः खलु भदन्त ' धर्मास्तिकाय इति उक्तव्य स्यात्
 पुनरर्थबोधक ' खाइए ' इति देशीयशब्दः पुनरर्थ, हे भदन्त ! यदि धर्मास्तिका-
 यस्य प्रतिप्रदेश धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो गार्ह्यते प्रदशन्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये
 धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो गार्ह्यते तदा पुनः कुत्र धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यव-
 हार क्रियते प्रदेशसमुदायातिरिक्तस्य धर्मास्तिकायस्याभावादिति प्रश्नकर्तुं
 राशयः । भगवानाह ' गोयमा ' इत्यादि " गोयमा ' हे गौतम ! " असखेज्जा
 धम्मत्थिकाए पएसा " असख्याताः धर्मास्तिकायप्रदेशा " ते सव्वे " ते सर्वे

व्व सिया) यावत् एक प्रदेश से कम भी धर्मास्तिकाय पूरा धर्मास्ति-
 काय नहीं माना जा सकता है । यहा (यावत्) पद से (धर्मास्तिकाय
 के अनेक प्रदेशों का ग्रहण हुआ है । (से किं खाइएण भते ! धम्म
 त्थिकाए ति उक्तव्वं सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय इस शब्द का
 व्यवहार कहा किया जा सकता है । तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि-जब
 आप धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायरूपव्यवहार होनेका निषे-
 ध कर रहे हैं और एकप्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकायमें धर्मास्तिकायके व्यव-
 हार होने का निषेध कर रहे हैं-तब यह तो कहिये कि धर्मास्तिकाय इस
 शब्द का व्यवहार कहापर हो सकेगा ? (खाइए) यह देशीय शब्द है और
 पुनः अर्थ का बोधक है । इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-
 गोयमा) हे गौतम ! (असखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) धर्मास्तिकाय में

ज्यात प्रदेशाने पल्लु धर्मास्तिकाय क्खी शक्या न्ही, ओक पल्लु प्रदेशे न्यून उच्च
 ओवा धर्मास्तिकायने पल्लु धर्मास्तिकाय क्खी शक्या न्ही ")

(से किं खाइएण भते ! धम्मत्थिकाए ति उक्तव्व सिया) तो हे भदन्त !
 कौने धर्मास्तिकाय क्खी शक्या ? कडेवाने भावार्थ ओ छे के ओ धर्मास्तिकायना
 ओक प्रदेशने धर्मास्तिकाय न क्खी शक्या, ओक पल्लु प्रदेशानी न्यूनता वाणा
 धर्मास्तिकायने पल्लु धर्मास्तिकाय न क्खी शक्या, तो ओ तो कडे के ' धर्मास्तिकाय '
 शब्दने व्यवहार क्या करी शक्या ? कौने धर्मास्तिकाय क्खी शक्या ?

आ सूत्रमा वपरायेदि " खाइए " शब्द जाभकी छे तेने अर्थ ' पुन '
 थाय छे गौतम स्वामीना प्रश्नने उत्तर आपता प्रलु कडे छे- (गोयमा !)

ते च प्रदेशाः प्रदेशान्तरापेक्षया स्वस्वभावान्यूनान् अपि आत्मस्वरूपेणाऽविकला उच्यन्ते तत्राह—'निरवसेसा' निरवशेषाः प्रदेशान्तरतोऽपि स्वस्वभावेन न

से युक्त हों, उस समय में वहाँ स्वरूप योग्यता की आवश्यकता नहीं मानी गई है वह योग्यता उनमें आविर्भूत हो रही हो ऐसे ही हो, तभी जाकर उनमें धर्मास्तिकाय रूप व्यवहार हो सकता है। यहाँ ऐसा नहीं माना गया है कि जिस प्रकार दण्ड अपने कार्य को नहीं कर रहा है और वह एक तरफ रखा हुआ है फिर भी वह दण्ड कहलाता है—ऐसा ही वे कृत्स्नप्रदेश अपने कार्यको जब नहीं करते हैं तब भी उनमें धर्मास्तिकाय का व्यवहार हो जावे। क्यों कि निश्चयनय की मान्यतानुसार अपनीक्रिया में प्रवृत्त द्रव्य ही उस २ अभिधेय का वाच्य होता है। कृत्स्नप्रदेशों की अपनीक्रियाके करने में प्रवृत्ति होना यही उनमें (प्रतिपूर्णाता) है।

शका—अपनी क्रिया के करने में प्रवृत्ति, अपने में वैसी योग्यता—स्वभाव न भी हो तो भी अन्य की सहायता से होती देखी जाती है इसी तरह इन धर्मास्तिकाय के प्रदेशों में अन्यप्रदेशों की सहायता से, अपनी क्रियाके करने के स्वभाव की विकलता होने पर भी तत्स्वभावता मान लेनेपर (प्रतिपूर्णाता) मान ली जावे तो क्या बाधा है?

पोताना स्वभावथी युक्त डोय, ते सभये त्या स्वरूप योग्यतानी आवश्यकता मानवामा आवी नथी—ते योग्यनानो तो त्या सहभाव न मान्यो छे त्यारे ने तेमने माटे 'धर्मास्तिकाय' शब्द वापरी शक्य छे—अर्धी अबु मानवामा आव्यु नथी के "लाकडी पोतानु कार्य न करती डोय—ते अक आनुअे पडेनी डोय तो पण तेने लाकडी न कडी शक्य छे"—अे प्रभाणे ते कृत्स्न (सपूर्णु) प्रदेश पोतानु कार्य न करता डोय त्यारे पण तेमने धर्मास्तिकाय कडेवानो प्रसंग उपस्थित थाय छे कारणु के निश्चयनयनी मान्यता प्रभाणे तो पोतानी क्रियामा प्रवृत्त द्रव्य न ते ते अभिधेयनु वाच्य (वाध) डोय छे कृत्स्न प्रदेशोनी पोतानी क्रियाओ करवामा प्रवृत्ति डोवी अे अेमा रडेवी 'प्रतिपूर्णाता' छे

शका—पोतानी क्रिया करवानी प्रवृत्ति, पोतानी अदर अेवी योग्यता न डोय तोपणु अन्यनी सहायताथी जेवामा आवे छे, अे रीते ते धर्मास्तिकायना प्रदेशोमा अन्य प्रदेशोनी सहायताथी, पोतानी क्रिया करवाना स्वभावनी विकलता डोवा छता ते स्वभावनु अस्तित्व मानी लधने 'प्रतिपूर्णाता' मानी जेवामा आवे तो शे वाधा छे?

ते च सर्वे देशपेक्षयाऽपि भवन्ति, प्रकारकृत्स्न्येऽपि सर्वशब्दस्य महत्त्वदर्शना
दित्यत आह 'कसिणे' कृत्स्ना समस्ता न तु तदेकदेशापेक्षया सर्वे, इत्यर्थः ।
ते च प्रदेशाः स्वस्वभावरहिता अपि कदाचिद् भवन्ति, ते स्वस्वभावरहिता फलो-
पधायकत्वरूपकारणत्वाभावरन्तोऽपि स्वरूपयोग्यत्वेन तथा व्यवहारं कृत्यते
इत्याशयेनाह—“पडिपुष्णा” प्रतिपूर्णा स्वरूपरेणाऽविकल्पाः फलोपधायकाः

देशापेक्ष सय प्रदेशों में धर्मास्तिकायता का बोध होता है—अत ऐसी
मान्यता आगमके अनुकूल नहीं है—प्रतिहूल है—इसलिये सर्व शब्द का
यहा ऐसा अर्थ नहीं लेना चाहिये किन्तु (कसिणे) कृत्स्न ऐसा अर्थ लेना
चाहिये क्यों कि सर्व शब्द की प्रकार और कृत्स्न इन अर्थों में प्रवृत्ति
देखी गई है—कृत्स्न शब्द का अर्थ है पूरे पूरे सब एक भाग की अपेक्षा
सब नहीं किन्तु सर्व प्रकार से पूरे पूरे सय । ऐसे प्रदेश स्वभावरहित भी
कदाचित् हो सकते हैं अर्थात् सय पूरे पूरे प्रदेश हो भी और यदि ये
अपने २ स्वभाव से भी रहित हों तो उनमें सर्व कृत्स्नता का बाध नहीं
आता है और वे धर्मास्तिकायरूप से मानलिये जावेंगे, कारण फलोप-
धायकत्वरूप (कार्य को सिद्ध करनेवाला) कारण के अभाव में स्वरूप
योग्यता होने पर भी ऐसा व्यवहार बन सकता है सो इस बात को
निषेध करने के लिये (पडिपुष्णा) यह विशेषण रखा है । यह विशेषण
यह प्रगट करता है कि वे सर्वकृत्स्न प्रदेश ऐसे हों कि जो अपने स्वभाव

स्तिकायतानो बाध यवाने षडले देशापेक्ष सधणा प्रदेशेभा धर्मास्तिकायतानो
बाध थाय छे पञ्च अे प्रकारनी मान्यता तो आगमोनी विशुद्ध अथ छे
तेथी 'सर्व' शब्दोनी अर्धी अेवो अर्थ लेवो नोछअे नडी पञ्च "कसिणे"
'कृत्स्न (स पूरुं)' अर्थ लेवो नोछअे, 'कृत्स्न' अेटले पूरे पूरे—केटकाक
लांगोनी अपेक्षाअे पूरा नडी पञ्च सर्व प्रकारे स पूरुं अेवो प्रदेशो उद्येय
स्वभाव रडित पञ्च छेछे शडे छे—अेटले के सर्व पूरे पूरा प्रदेश डोय पञ्च
नो तेअे पीत पीताना स्वभावथी पञ्च रडित डोय तो तेभा सर्व 'कृत्स्ना'
—स पूरुं तानो बाध (बाधो) आवतो नथी, अने तेभने धर्मास्तिकाय इये
मानवा पडे, कारण के इलोपधायकत्वरूप कारणना अलावे स्वइय योग्यता
डोवा छता पञ्च अेवो व्यवहार सलवी शडे छे तो अे वातयु निराकवेछु
करवाने भाटे "पडिपुष्णा" (प्रतिपूरुं) विशेषण वापयुं छे आ विशेषण
अेवु अतावे छे के ते सर्वकृत्स्न (स पूरुं) प्रदेश अेवो डोवा नोछअे के ने

ते च प्रदेशाः प्रदेशान्तरापेक्षया स्वरुभावान्युना अपि आत्मस्वरूपेणाऽविकला
उच्यन्ते तत्राह—'निरवसेसा' निरवशेषाः प्रदेशान्तरतोऽपि स्वरुभावेन न

से युक्त हों, उस समय में वहाँ स्वरूप योग्यता की आवश्यकता नहीं
मानी गई है वह योग्यता उनमें आविर्भूत हो रही हो ऐसे ही हो,
तभी जाकर उनमें धर्मास्तिकायरूप व्यवहार हो सकता है। यहाँ ऐसा
नहीं माना गया है कि जिस प्रकार दूध अपने कार्य को नहीं कर
रहा है और वह एक तरफ रखा हुआ है फिर भी वह दण्ड कहलाता
है—ऐसा ही वे कृत्स्नप्रदेश अपने कार्यको जच नहीं करते हैं तब भी
उनमें धर्मास्तिकाय का व्यवहार हो जावे। क्यों कि निश्चयनय की
मान्यतानुसार अपनीक्रिया में प्रवृत्त द्रव्य ही उस २ अभिधेय का वाच्य
होता है। कृत्स्नप्रदेशों की अपनीक्रियाके करने में प्रवृत्ति होना यही
उनमें (प्रतिपूर्णाता) है।

शका—अपनी क्रिया के करने में प्रवृत्ति, अपने में वैसी
योग्यता—स्वभाव न भी हो तो भी अन्य की सहायता से हीती देखी
जाती है इसी तरह इन धर्मास्तिकाय के प्रदेशों में अन्यप्रदेशों की स-
हायता से, अपनी क्रियाके करने के स्वभाव की विकलता होने पर भी
तत्स्वभावता मान लेनेपर (प्रतिपूर्णाता) मान ली जावे तो क्या बाधा है?

पोताना स्वभावती युक्त होय, ते समये त्या स्वरूप योग्यतानी आवश्यकता
मानवामा आवी नथी—ते योग्यतानो तो त्या सद्भाव न मान्यो छे त्यारे
जे तेमने माटे ' धर्मास्तिकाय ' शब्द वापरी शक्य छे—अर्धी अबु मानवामा
आव्यु नथी के " लाकडी पोतानु कार्य न करती होय—ते जेक जानुजे पडेनी
होय तो पण तेने लाकडी न कही शक्य छे "—जेन प्रमाणे ते कृत्स्न
(स पूर्य) प्रदेश पोतानु कार्य न करता होय त्यारे पण तेमने धर्मास्तिकाय
कडेवानो प्रसंग उपस्थित थाय छे अरज्यु के निश्चयनयनी मान्यता प्रमाणे तो
पोतानी क्रियामा प्रवृत्त द्रव्य न ते ते अभिधेयनु वाच्य (पोषक) होय छे
कृत्स्न प्रदेशोनी पोतानी क्रियाओ उरवामा प्रवृत्ति होपी जेन जेमा रडेकी
' प्रतिपूर्णाता ' छे

शका—पोतानी क्रिया करवानी प्रवृत्ति, पोतानी अदर जेवी योग्यता
न होय तोपण अन्यनी सहायताथी जेवामा आवे छे, जे रीते ते धर्मा-
स्तिकायना प्रदेशोमा अन्य प्रदेशोनी सहायताथी, पोतानी क्रिया उरवाना स्व-
भावनी विकलता होवा छता ते स्वभावतु अस्तित्व मानी लडने ' प्रतिपूर्णाता '
मानी जेवामा आवे तो शे बाधा छे?

ન્યૂના इत्यर्थः तथा “ एगगाहणगहिया ” एकप्रदणगृहीताः एकप्रदणेन एकप्र-
 ब्देन ‘ धर्मास्तिकाय ’ इत्येवलक्षणेन गृहीता ये ते एकप्रदणगृहीताः एकप्रद-
 वाच्या इत्यर्थः । “ एसणं गोयमा ” एण खलु गौतम ! “ धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं
 सिया ” धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् । ‘ एव मधम्मत्थिकाए वि ’ एवम् अ-
 र्मास्तिकायोऽपि यथा धर्मास्तिकायस्य मरूपण कृत तथा अधर्मास्तिकायोऽपि
 ज्ञातव्यः । “ आगासत्थिकाए त्ति जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए त्ति एव चेव ”
 आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव. नवर
 केवलम् ‘ तिण्ह पि ’ त्रयाणाम् आकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकाय

समाधान—ऐसा नहीं है क्यों कि—(निरवसेसा) पद से यह सम-
 क्षाया गया है कि उन प्रदेशों में जो धर्मास्तिकायता है वह अन्यप्रदेशों
 की सहायता से नहीं है किन्तु स्वभाव से ही है। इस प्रकार वे सब
 प्रदेश जब धर्मास्तिकायरूप स्वभाव से युक्त हो जाते हैं तभी (एगगह
 णगहिया) धर्मास्तिकाय इस एक शब्द के वाच्य होते हैं। अथवा ये
 सब कृत्स्न आदि शब्द समान अर्थवाले हैं। (एस ण गोयमा। धम्मत्थि-
 काए त्ति वत्तव्व सिया) और तभी वे धर्मास्तिकाय कहे जा सकते हैं।
 (एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्व) इसी प्रकारसे अधर्मास्तिकायके विषय
 में भी जानना चाहिये। (आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए
 वि एव चेव) इसी तरह से आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्ग-
 लास्तिकाय की वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। (नवर) इनके विषय
 में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है (तिण्ह पि पएसा अणता

समाधान—એવું નથી કારણ કે “ નિરવસેસા ” પદથી એવું સમબલવવામા
 આવ્યું છે કે પ્રદેશોમા જે ધર્માસ્તિકાયાતા છે તે અન્યપ્રદેશોની સહાયતાથી
 નથી, પણ સ્વભાવથી જ છે આ રીતે બધા પ્રદેશો બ્યારે ધર્માસ્તિકાયારૂપ
 સ્વભાવથી યુક્ત થઈ બન્ય છે ત્યારે “ એગગહણગહિયા ” (ધર્માસ્તિકાયા)
 એવા એક શબ્દના વાચ્ય-કહેવાને પાત્ર-બની બન્ય છે અથવા-તે કૃત્સ્ન
 અ દિ સઘળા પદો સમાન અર્થના વાચક છે “ એસ ણ ગોયમા ! ધમ્મત્થિકાએત્તિ
 વત્તવ્વ સિયા ” છે ગૌતમ ! ત્યારે જ તેમને ધર્માસ્તિકાયા કહી શકાય છે
 “ એવમહમ્મત્થિકાએ વિ વત્તવ્વ ” એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયાના વિષયમા પણ સમ-
 બલુ “ આગાસત્થિકાએ વિ જીવત્થિકાએ વિ પોગ્ગલત્થિકાએ વિ એવ ચેવ ” આકાશા
 સ્તિકાયા, જીવાસ્તિકાયા અને પુદ્ગલાસ્તિકાયાના વિષયમા પણ એજ પ્રમાણે સમબલુ
 “ નવર ” પણ તેમનામા નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે- “ તિણ્હ પિ પએસા અણતા

દ્રવ્યાણામપિ “પણ્ણ” પ્રદેશા “અણતા ધાણિયવ્વા” અનન્તા ધણિતવ્યાઃ
 પૃતેપાં ત્રયાણામપિ અનન્તાઃ પ્રદેશાઃ જ્ઞાતવ્યા ઇત્યર્થ લોકાઽલોકાપેક્ષયા આકા-
 શાસ્તિકાયસ્યાનન્તત્વમ્ । જીવાસ્તિકાયસ્ય સર્વજીવાપેક્ષયાઽનન્તત્વ જ્ઞાતવ્યમ્
 પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્ય તુ સ્વભાવતઃ પ્વાનન્તત્વ જ્ઞાતવ્યમ્ “સેસ ત ચેવ” શેષ તદેવ
 પૂર્વોક્તમેવ જ્ઞાતવ્યમ્ ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયયોરસંખ્યેયાઃ પ્રદેશાઃ કથિતા
 આકાશાસ્તિકાયાદીના ત્રયાણા દ્રવ્યાણા પુનરનન્તાઃ પ્રદેશા વક્તવ્યાઃ અનન્ત
 પ્રદેશિકૃત્વાદેતેપામિતિ માત્રઃ ॥ સૂ ૨ ॥

ઉપયોગગુણવાન્ જીવાસ્તિકાય ઇતિ પૂર્વપ્રકરણે પ્રદર્શિતમ્ હૃદાનીં જીવા-
 સ્તિકાયસ્ય વેશભૂત પક્ષો જીવ ઉત્થાનાદિગુણવાનિતિ દર્શયિતુમાહ-‘ જીવેણ ’
 ઇત્યાદિ ॥

મૂલ્કમ્—જીવે ણં મતે ? સ ઉદ્ઘાણે, સ કમ્મે, સ વલે, સ
 વોરિણ, સ પુરિસક્કારપરક્કમે, આયભાવે ણં જીવભાવ, ઉવદંસે-
 તીતિ વત્તવ્વં સિયા ? હંતા ગોયમા ! જીવેણ સ ઉદ્ઘાણે જાવ
 ઉવદંસેતીતિ વત્તવ્વં સિયા, સે કેણદ્દેણ જાવ વત્તવ્વં સિયા,

ધાણિયવ્વા) આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય ઇન તોનો
 અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્યોં કે પ્રદેશ અનન્ત હૈં । લોક ઓર અલોક કી અપેક્ષા
 સે આકાશાસ્તિકાય કે પ્રદેશોં મે અનન્તતા હૈ । જીવોં મેં સર્વજીવોં
 કી અપેક્ષા અનન્તતા હૈ તથા પુદ્ગલાસ્તિકાય મેં તો સ્વભાવતઃ હી અન-
 ન્તતા હૈ । (સેસ ત ચેવ) અવશિષ્ટ કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી જાનના ચા-
 હિયે । ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય ઇન દો દ્રવ્યોં કે અસંખ્યાત પ્રદેશ
 કહે ગયે હૈ આકાશાસ્તિકાય આદિ ત્રીન દ્રવ્યોં કે પ્રદેશ અનન્ત કહે
 ગયે હૈં । વ્યોં કિ યે પ્રત્યેક અનન્તપ્રદેશિક હૈં ॥ સૂ. ૨ ॥

અણ તા ધાણિયવ્વા ” આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ
 ત્રણે અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્યોના પ્રદેશ અનન્ત છે, લોક અને અલોકની અપેક્ષાએ
 આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશમા અનન્તતા છે, જીવોમા સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ અન-
 તતા છે તથા પુદ્ગલાસ્તિકાયમા તો સ્વભાવથી જ અનન્તતા છે ‘ સેસ ત ચેવ ’
 આકીણુ સમસ્ત કથન આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું ધર્માસ્તિકાય અને
 અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યોના અપેક્ષાત પ્રદેશ કહ્યા છે આકાશાસ્તિકાય આદિ ત્રણ
 દ્રવ્યોના અનન્ત પ્રદેશો કહ્યા છે કારણ કે તે દરેક અનન્ત પ્રદેશિક છે ॥ સૂ. ૨ ॥

ન્યૂના इत्यर्थः तथा “ एगगाहणगहिया ” एकप्रहणश्रीताः एकप्रहणेन एकव-
न्देन ‘ धर्मास्तिकाय ’ इत्येवलक्षणेन श्रुतीता ये ते एकप्रहणश्रीताः एकव-
वाच्या इत्यर्थः । “ एसणं गोयमा ” एण खलु गीतम ! “ धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं
सिया ” धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् । “ एव मधम्मत्थिकाए वि ’ एवम् अ-
र्मास्तिकायोऽपि यथा धर्मास्तिकायस्य मरूपण कृत तथा अर्धर्मास्तिकायोऽपि
ज्ञातव्यः । “ आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव ”
आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव. नवर
केवलम् ‘ तिण्हपि ’ त्रयाणाम् आकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकाय

समाधान—ऐसा नहीं है क्यों कि—(निरवसेसा) पद से यह सम-
झाया गया है कि उन प्रदेशों में जो धर्मास्तिकायता है वह अन्यप्रदेशों
की सहायता से नहीं है किन्तु स्वभाव से ही है । इस प्रकार वे सब
प्रदेश जब धर्मास्तिकायरूप स्वभाव से युक्त हो जाते हैं तभी (एगगह
णगहिया) धर्मास्तिकाय इस एक शब्द के वाच्य होते हैं । अथवा ये
सब कृत्स्न आदि शब्द समान अर्थवाले हैं । (एस ण गोयमा । धम्मत्थि-
काए त्ति वत्तव्व सिया) और तभी वे धर्मास्तिकाय कहे जा सकते हैं ।
(एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्व) इसी प्रकारसे अधर्मास्तिकायके विषय
में भी जानना चाहिये । (आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए
वि एव चेव) इसी तरह से आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्ग-
लास्तिकाय की वक्तव्यता भी जाननी चाहिये । (नवर) इनके विषय
में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है (तिण्ह पि पएसा अणता

समाधान—એવું નથી કારણ કે “ નિરવસેસા ” પદથી એવું સમજાવવામાં
આવ્યું છે કે પ્રદેશોમાં જે ધર્માસ્તિકાયતા છે તે અન્યપ્રદેશોની સહાયતાથી
નથી, પણ સ્વભાવથી જ છે આ રીતે બધા પ્રદેશો બધારે ધર્માસ્તિકાયરૂપ
સ્વભાવથી યુક્ત થઈ બન્ય છે ત્યારે “ એગગહણગહિયા ” (ધર્માસ્તિકાય)
એવા એક શબ્દના વાચ્ય-કહેવાને પાત્ર-બની બન્ય છે અથવા—તે કૃત્સ્ન
અ દિ સઘણા પદો સમાન અર્થના વાચક છે “ એસ ણ ગોયમા ! ધમ્મત્થિકાએત્તિ
વત્તવ્વ સિયા ” છે ગીતમ ! ત્યારે જ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય છે
“ એવમહમ્મત્થિકાએ વિ વત્તવ્વ ” એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના વિષયમાં પણ સમ-
જવું “ આગાસત્થિકાએ વિ જીવત્થિકાએ વિ પોગ્ગલત્થિકાએ વિ એવ ચેવ ” આકાશ
સ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું
“ નવર ” પણ તેમનામાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે— “ તિણ્હ પિ પએસા

યાવદ્ વક્તવ્ય સ્યાત્ ? ગૌતમ ! જીવ સ્વલુ જનન્તાનામાભિનિરોધિક્ષ્ણાનપર્ય-
વાણામ્ । એવ શ્રુતજ્ઞાન પર્યવાણામ્ અવધિજ્ઞાન પર્યવાણામ્ મનઃ પર્યવજ્ઞાનપર્યવાણામ્
કેવલજ્ઞાનપર્યવાણામ્ , મત્યજ્ઞાનપર્યવાણામ્ , શ્રુતજ્ઞાનપર્યવાણામ્ , વિભગજ્ઞાનપર્ય
વાણામ્ , ચક્ષુર્દર્શનપર્યવાણામ્ , અવક્ષુર્દર્શનપર્યવાણામ્ , અવધિર્દર્શનપર્યવાણામ્ ,

ઉવદસેતીતિ વત્તવ્વ સિયા) હા ગૌતમ ! ઉત્થાન આદિ વિશેષણો
વાલા જીવ યાવત્ જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય કો દિખાતા હૈ એસા વક્તવ્ય હો
સકતા હૈ । (સે કેળદ્દેર્ણ જાવ વત્તવ્વ સિયા) હૈ ભદન્ત ! એસા આપ કિસ
કારણ સે કહતે હૈ કિ ઉત્થાન આદિ વિશેષણો વાલા જીવ આત્મભાવ
દ્વારા જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય કો દિખાતા હૈ એસા વક્તવ્ય હો સકતા હૈ ।
(ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (જીવે ણ અણતાણ આભિણિરોહિયણાણપજ્જવાણ,
એવ સુચણાણપજ્જવાણ, ઓહિણાણપજ્જવાણ, મણપજ્જવાણાણપજ્જવાણ, કેવ-
લણાણપજ્જવાણ) જીવ અભિનિરોધિક જ્ઞાન કી અનન્તપર્યાયોં કે ઇસી
તરહ શ્રુતજ્ઞાન કી અનન્ત પર્યાયોં કે, અવધિજ્ઞાન કી અનન્તપર્યાયોં કે,
મનઃ પર્યવજ્ઞાન કી અનન્ત પર્યાયોં કે કેવલ જ્ઞાન કી અનન્ત પર્યાયોં
કે (મહ્ અન્નાણપજ્જવાણ, સુચ અણ્ણાણપજ્જવાણ, વિભગ અન્નાણપજ્જ-
વાણ,) મત્યજ્ઞાન કી અનન્તપર્યાયોંકે, શ્રુત અજ્ઞાન કી અનન્તપર્યાયો
કે, વિભગ અજ્ઞાન કી અનન્ત પર્યાયોં કે, (ચક્ષુદસણપજ્જવાણ,

ખરૂ ? (હ તા ગોયમાજીવે ણ સ ઉદ્ધાણે જાવ ઉવદસેતીતિ વત્તવ્વ સિયા) હે ગૌતમ !
હા, ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો એવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય ખતાવે છે, એવુ કહી
શકાય છે (સે કેળદ્દેર્ણ જાવ વત્તવ્વ સિયા) હે ભદન્ત ! આપ તા ડારેણે એવુ કહો
છો કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો એવ આત્મભાવદ્વારા એવભાવરૂપ ચૈતન્ય ખતાવે
છે, એવુ કહી શકાય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવે ણ અણ તાણ આભિ
ણિરોહિયણાણપજ્જવાણ એવ સુચણાણપજ્જવાણ ઓહિણાણપજ્જવાણ, મણપજ્જવાણા-
ણપજ્જવાણ, કેવલણાણપજ્જવાણ) એવ અભિનિરોધિક્ષ્ણાનની અનત પર્યાયોના
એવ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, અવધિજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના,
મન પર્યવજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, કેવલજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, (મહ્
અન્નાણપજ્જવાણ, સુચ અણ્ણાણપજ્જવાણ, વિભગઅન્નાણપજ્જવાણ) મતિ અજ્ઞા
નાની અનત પર્યાયોના, શ્રુત અજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, વિભગ અજ્ઞાનની
અનત પર્યાયોના (ચક્ષુદસણપજ્જવાણ, અવક્ષુદસણપજ્જવાણ, ઓહિદસણપ-
જ્જવાણ) ચક્ષુદર્શનની અનત પર્યાયોના, અવક્ષુદર્શનની અનત પર્યાયોના,
અવધિદર્શનની અનત પર્યાયોના (કેવલદસણપજ્જવાણ) અને કેવલદર્શનની
અનત પર્યાયોના (સ્વઓગ મચ્છહ્) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે (સ્વઓગ સ્વચ્છને

ગોયમા ! જીવેણ અળતાણં અભિણિયોહિયણાણપજ્જવાણં, एवं
 સુચણાણપજ્જવાણ, ઓહિણાણ પજ્જવાણ, મળપજ્જવાણાણ પજ્જવાણં
 કેવલણાણ પજ્જવાણ, મહ અન્નાણ પજ્જવાણ, સુઅઅળાણ પજ્જ-
 વાણં, વિભંગણાણ પજ્જવાણં, ચક્કલુદસણ—પજ્જવાણ, અચક્કલુ-
 દસણપજ્જવાણ, ઓહિદંસણપજ્જવાણં, કેવલદસણપજ્જવાણં,
 ઉવઓગ ગચ્છહ ઉવયોગલક્ષણે ણજીવેસેણ પટેણ, એવ વુચ્ચહ
 ગોયમા ? જીવે ણ સ ઉદ્દાણે જાવ વત્તવ્વ સિયા ॥ ૩ ॥

છાયા—જીવ સ્વલુ ભદન્ત ! સોત્યાનઃ સકર્મા સમ્મલઃ સ્વીર્યઃ સ પુરુ-
 પકારપરાક્રમઃ આત્મભાવેન જીવભાગમુપદર્શયતિ, ઇતિ વક્તવ્યમ્ સ્યાત્ ? ઇન્દ
 ગૌતમ ! જીવઃ સ્વલુ, સોત્યાનઃ યાવદુપદર્શયતિ ઇતિ વક્તવ્યમ્ સ્યાત્ તત્ કેનાર્થેન

‘ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણ ’ વાલા હૈ—યહ પશ્ચિલે પ્રકટ કિયા જા
 ચુકા હૈ । અથ યહ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ કિ જીવાસ્તિકાય કા દેશમૂત
 એક જીવ ઉત્થાન આદિ ગુણવાલા હોતા હૈ—(જીવે ણ મતે ! સઉદ્દાણે)
 ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(જીવે, ણ મતે ! સઉદ્દાણે, સકમ્મે, સમ્મલે, સ્વીરિય, સપુ-
 રિસકારપરક્રમે) હૈ, ભદન્ત ! ઉત્થાનવાલા, કર્મવાલા, ઘલવાલા, વીર્યવાલા,
 ઓર પુરુષકારપરાક્રમવાલા જીવ (આયભાવેણ) આત્મભાવદ્વારા (જીવભાવ
 ઉવદસેતિ ઇતિ વત્તવ્વ સિયા) જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય કો દિશ્વાતા હૈ એસા
 વક્તવ્ય હો સકતા હૈ, કયા ? (હતા ગોયમા ! જીવે ણ સઉદ્દાણે જાવ

જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ હોય છે, એ વાત પહેલાં ‘ગતાવવામા
 આવી છે’ હવે એ સમજાવવામા આવે છે કે જીવાસ્તિકાયના દેશરૂપ એક
 જીવ ઉત્થાન આદિ ગુણવાળો હોય છે—“ જીવેણ મતે ! સઉદ્દાણે ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—“ જીવે ણ મતે ! સઉદ્દાણે, અકમ્મે, સમ્મલે, સ્વીરિય, સપુરિસ-
 કાર પરક્રમે ” હૈ ભદન્ત ! ઉત્થાનવાળો, કર્મવાળો, ઘળવાળો, વીર્યવાળો
 અને પુરુષકાર પરાક્રમવાળો જીવ (આયભાવેણ) આત્મભાવ દ્વારા (જીવભાવ
 ઉવદસેતિ ઇતિ વત્તવ્વ સિયા) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્ય ઘતાવે છે, અલુ કહી શકાય

सिया' उपदर्शयतीति वक्तव्य स्यात् । अत्र खलु 'स उद्घाणे' इत्यादीनि पञ्च विशेषणानि सिद्धजीवनव्यवच्छेदकानि सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभावात् यावत्ससारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात् । एतदेव जीवस्य संसारित्वं यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव स्यादिति । 'आयभावेण' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण 'जीवभाव' जीवत्वचैतन्यम् 'उपदसेति' उपदर्शयति-

अपने परिणामों द्वारा (जीवभाव) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदसेतीति वक्तव्य सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है क्या ? ये जो पूर्वोक्त पाच विशेषण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यवच्छेदक हैं । क्यों कि सिद्ध जीवों के उत्थान आदि क्रिया का अभाव रहता है । ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जबतक उसके साथ ससार का संबन्ध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं । उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट होना यही जीव में ससारीपना है । उत्थान आदि क्रियाओं का जहा असद्भाव है वही मोक्ष है । मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं होती हैं । यदि वहा पर भी इनका सद्भाव मानने में आजाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा । अतः यही मानना उचित है कि मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं हैं । ससार में ही हैं । इसी कारण ससारी जीव में ससार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं । अतः ऐसा यह ससारी जीव (आयभावेण) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

भावद्वारा-परिष्ठाभा द्वारा (जीवभाव) चैतन्यरूप अवलम्बन (उवदसेतीति वक्तव्य सिया) प्रकट करे छे, ओषु कही शक्य भइ ? उपर उपना के पाच विशेषण कहे छे ते सिद्धउपने लागू पडता नही कारण के सिद्धउपेभा उत्थानादि क्रियाओने अभाव डोय छे न्या सुधी उपने ससार साथे स भध डोय त्या सुधी न ओ उत्थानादि क्रियाओ उपेभा जेवा भणे छे उत्थानादि क्रियाओथी युक्त डोयु ओन उपतु ससारीपणु छे न्या उत्थानादि क्रियाओने असद्भाव छे, ओषु र्यान मोक्ष छे मोक्षभा उत्थानादि क्रियाओ डोती नथी जे त्या पणु तेभने सद्भाव मानना आवे तो मोक्ष ओके पारिभाषिक शब्द न मानय तेथी ओषु न मानय योग्य छे के मोक्षभा उत्थानादि क्रियाओ नथी-ससारभा ने ते क्रियाओतु अस्तित्व छे कारण के ससार साथेना स भधथी ससारी उपेभा ते क्रियाओने सद्भाव डोय छे तो ओ क्रियाओथी युक्त ससारी उप (आयभावेण) उत्थान शयन, गमन, भोजन आदिरेप आत्मपरिष्ठाभा द्वारा (जीवभाव उवदसेति) उपलम्बन रूप चैतन्यने

केवलदर्शनपर्यवाणाम् उपयोग गच्छति, उपयोग लभ्यः खलु जीवः तदेतेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! जीवः खलु सोत्थानो यावत् वक्तव्य स्यात् ॥ सू० ३ ॥

टीका—“ जीवे ण भते ” जीव खलु भदन्त “ त उद्वाणे ” सोत्थान उत्थान चेष्टाविशेषः “ स कम्मे ” सक्रमा - क्रियाविशेषयुक्तः “ स बले ” सत्त्वः—बल शरीरसामर्थ्यम् “ स गीरिए ” सवीर्यं, वीर्यं जीवभवनम् “ स पुरि सकार - परक्रमे ” सपुरुषकारपरक्रमः - पुरुषकारोऽभिमानविशेषः पराक्रमः पुरुषकार एव निष्पादितमिषयः “ आयभावेण ” आत्मभावेन—आत्मस्वरूपेणैत्यर्थः “ जीवभावं ” जीवभाव जीवत्व चैतन्यमित्यर्थं ‘ उपदसेतीति वक्तव्य

अचक्षुर्दृशन्पञ्जवाण, ओहिदसणपञ्जवाण,) अक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के, अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दसणपञ्जवाण) और केवल दर्शन की अनन्त पर्यायों के (उवओग गच्छह) उपयोग को प्राप्त करता है । (उवओगलक्षणजे जीवे से) उपयोगलक्षणवाला जीव है । (एएट्टेण एव वुच्चइ गोयमा ! जीवे ण सउद्वाणे जाव वत्तव्व सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभाव को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है ॥ सू. ३ ॥

टीकार्थ—(जीवे ण भते ।) हे भदन्त ! जीव (सउद्वाणे सकम्मे) चेष्टा विशेषरूप उत्थान वाला होकर, ज्ञानवरणीय आदि कर्मवाला होकर (सबले) शारीरिक सामर्थ्यरूप बल विशिष्ट होकर (सवीरिए) जीवसबधी बलसे युक्त होकर (सपुरिसकारपरक्रमे) अभिमानविशेषरूप पुरुषकार से और पराक्रम से युक्तहोकर (आयभावेण) आत्मा-

जीवे से) एव ઉપયોગલક્ષણ વાળો છે (એણે એવ વુચ્છ ગોયમા ! જીવેણ સુદ્વાણે જાવ વત્તવ્વ સિયા) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવુ કહ્યું છે કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોથી યુક્ત એવ આભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવુ કથન કરી શકાય છે ॥ નં. ૩ ॥

टीकार्थ—(जीवे ण भते !) हे भदन्त ! एव (सउद्वाणे सकम्मे) विशिष्ट चेष्टारूप उत्थान वाળો, જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મવાળો, (સબલે) શારીરિક તાકાતરૂપ બળ વાળો, (સવીરિય) વીર્ય વાળો “ સપુરિસકારપરકમે ” અભિમાન વિશેષરૂપ પુરુષકાર અને પરાક્રમવાળો થઈને (આયભાવેણ) આત્મ

सिया' उपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात् । अत्र खलु 'स उद्घाणे' इत्यादीनि पञ्च विशेषणानि सिद्धजीवव्यवच्छेदकानि सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभावात् यावत्संसारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात् । एतदेव जीवस्य संसारित्वं यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव स्यादिति । 'जाय भावेण' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण 'जीवभाव' जीवत्वंचैतन्यम् 'उपदसेति' उपदर्शयति-

अपने परिणामों द्वारा (जीवभाव) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदसेतीति वक्तव्यं सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है क्या ? ये जो पूर्वोक्त पाच विशेषण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यवच्छेदक हैं । क्यों कि सिद्ध जीवों के उत्थान आदि क्रिया का अभाव रहता है । ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जयतक उसके साथ संसार का संबंध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं । उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट होना यही जीव में संसारीपना है । उत्थान आदि क्रियाओं का जहां असंज्ञाव है वही मोक्ष है । मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं होती हैं । यदि वहां पर भी इनका संज्ञाव मानने में आजाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा । अतः यही मानना उचित है कि मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नहीं हैं । संसार में ही हैं । इसी कारण संसारी जीव में संसार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं । अतः ऐसा यह संसारी जीव (आयभावेण) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

भावद्वारा-परिणामों द्वारा (जीवभाव) चैतन्यरूप अवलम्बने (उवदसेतीति वक्तव्यं सिया) प्रकट करे छे, जेवु कहीं संकाय भइ ? उपर अवलम्बने पाय विशेषण उह्य छे ते सिद्धअवले लागू पडता नथी कारण के सिद्धअवलेमा उत्थानादि क्रियाओने अभाव होय छे न्या सुधी अवलेमा संसार साथे स भध होय त्या सुधी न जे उत्थानादि क्रियाओ अवलम्बेमा भणे छे उत्थानादि क्रियाओधी युक्त होवु जे अवलम्बु संसारीपणु छे न्या उत्थानादि क्रियाओने असंज्ञाव छे, जेवु स्थान मोक्ष छे मोक्षमा उत्थानादि क्रियाओ होती नथी जे एवा पणु तेभने संज्ञाव मानवामा आवे तो मोक्ष जेके पारिभाषिक शब्द न बनाय तेथी जेवु न मानवु जेवु छे के मोक्षमा उत्थानादि क्रियाओ नथी-संसारमा जे ते क्रियाओनु अस्तित्व छे कारण के संसार साथेना स भधधी संसारी अवलेमा ते क्रियाओने असंज्ञाव होय छे तो जे क्रियाओधी युक्त संसारी अवलम्ब (आयभावेण) उत्थान शयन, गमन, भोजन आदि रूप आत्मपरिणाम द्वारा (जीवभाव उवदसेति) अवलम्बे रूप चैतन्यने

ઉપદર્શન પ્રકાશસ્તથા ચ પ્રકાશયતિ इति वक्तव्यं स्यात् विशिष्टाया उत्थानाद्वि
 क्रियाया विशिष्टज्ञानपूर्वकनियमात् । इत्यत एव ज्ञानतारतम्येन किञ्चिद्
 तारतम्यमिति गौतमस्य प्रश्नः भगवानाह—' हता ' इत्यादि । ' हता गोयमा '
 इति गौतम ! ' जीवे ण जाव उवदसेतीति वक्तव्यं सिया ' अत्र : सल्लु यावदु
 पदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात् अत्र यावत्पदेन उत्थानादारभ्य जीवभावमिच्छन्
 प्रश्नोक्त सर्वमेव संप्राप्तम् उत्थानादिकं सर्वम् जीव आत्मभावेनोपदर्शयतीति भाव

દ્વારા (જીવભાવ ઉવદસેતિ) ચૈતન્યરૂપ જીવ ભાવ કો પ્રકાશિત કરતા
 હૈ—પ્રકટ કરતા હૈ એસા (વક્તવ્ય સિયા) કહા જા સકતા હૈ કયા ? તા-
 ત્પર્ય—ઇસ પ્રશ્ન કા યહી હૈ કિ વિશિષ્ટ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ વિશિષ્ટ
 જ્ઞાનપૂર્વક હી હોતી હં એસા નિયમ હૈ । યહ્ વાત પ્રત્યક્ષ દેખને મેં આતી
 હૈ કિ જહા પર જ્ઞાન કી તરતમતા હોતી હૈ વહાં પર ક્રિયાઓ મેં બી તર
 તમતા પાઈ જાતી હૈ । અત્ ઇન ક્રિયાઓ આદિકી તરતમતા સે જીવ
 અપને વિશિષ્ટ ચૈતન્ય કા પ્રકાશન કરતા હૈ—યદિ એસા માના જાવે તો
 ઇસમે કોઈ વાધા તો નહીં હૈ—એસા યહ્ પ્રશ્ન પ્રશ્નુ સે ક્રિયા હૈ । ઇસકે
 ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ—(હતા ગોયમા ! જીવેણ જાવ ઉવદસેતીતિ વક્ત
 વ્ય સિયા) હા ગૌતમ ! ઉત્થાનાદિ વિશેષણોં વાલા જીવ અપને પરિણામોં
 દ્વારા ચૈતન્યરૂપ ભાવ કો પ્રકાશિત કરતા હૈ—એસા માનને મેં કોઈ વાધા
 નહીં હૈ । યહા યાવત્પદ સે ઉત્થાન સે લેકર જીવભાવતક કે સબ પદ
 ગ્રહણ કિયે ગયે હૈ । જીવ આત્મભાવ દ્વારા અપને ભાવ કો—ચૈતન્ય કો

પ્રકટ કરે છે, એવું (વક્તવ્ય સિયા) કહી શકાય ખરૂં ? હવે ટીકાકાર પ્રશ્નુ
 તાત્પર્ય સમજાવે છે—વિશિષ્ટ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાન
 પૂર્વક જ થાય છે એવો નિયમ છે એવું પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે કે બધા
 જ્ઞાનની અધિકતા હોય છે ત્યાં ક્રિયાઓમા પણ અધિકતા હોય છે તેથી તે
 ક્રિયાઓ આદિની તરતમતાથી (અધિકતાથી) જીવ પોતાના વિશિષ્ટ ચૈતન્યને
 પ્રકટ કરે છે—એવું જો માનવામા આવે તો કોઈ પણ વાધો નથી આ પ્રકા-
 રનું મતવ્ય થોવ્ય છે કે નહીં, એવો ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો લાવાર્થ છે
 તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રશ્નુ નીચે પ્રમાણે આપે છે—(હતા ગોયમા ! જીવેણ જાવ
 ઉવદસેતીતિ વક્તવ્ય સિયા) હે ગૌતમ ! હા, ઉત્થાનાદિ વિશેષણોથી યુક્તજીવ
 પોતાના પરિણામો દ્વારા ચૈતન્યરૂપ ભાવને પ્રકટ કરે છે—અવું માનવામાં કોઈ
 પણ હરકત નથી અહીં (યાવત્) (પર્વત) પદથી ઉત્થાનથી લઈને જીવ
 ભાવ સુધીના પદો ગ્રહણકરવામા આવ્યા છે જીવ આત્મભાવ દ્વારા પોતાના

आत्मभावेन जीवभासमुपदर्शयतीत्यत्र कारणज्ञानाय भवतीति पुनर्गौतमः प्रश्नयति 'से केणट्टेण' इत्यादि—“से केणट्टेण जाव वत्तव्व सिया” तत्केनार्येण यावत् वक्तव्य स्यात् 'भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि. हे गौतम ! “जीवेण” जीवः खलु 'अणताण आभिणिबोहियणाणपज्जवाण' अनन्तानाम् आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणाम् - मतिज्ञानपर्यवाणामित्यर्थः पर्यवाःसर्वज्ञप्रज्ञाकृता विभागा परिच्छेदास्ते च परिच्छेदा अनन्ता सन्ति-आभिनिबोधिकज्ञानस्य तस्मात्

दिखाता है ऐसा यह कथन कारणज्ञान के लिये प्रकट किया गया है। तात्पर्य यह-कि आत्मा अतीन्द्रिय पदार्थ है वह किसी भी इन्द्रिय से एव क्षायोपशमिक ज्ञान से गम्य नहीं हो सकता है। अतः इन परिणामों का कर्त्ता जो आत्मा है उसका ज्ञान इन परिणामों द्वारा हो जाता है। इन परिणामों का जो कर्त्ता है वही उन परिणामों का कारण होता है। गौतमस्वामी पुनः प्रभुसे पूछते हैं (से केणट्टेण जाव वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! आप ऐसा किम कारणसे कहते हैं कि जीव आत्मभाव द्वारा जीवभावको प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं—(गोयमा !) हे गौतम ! (जीवेण) जीव (अणताण) अनन्त (अभिनिबोहिय नाणपज्जवाण) आभिनिबोधिकज्ञान-मतिज्ञान की पर्यायों के सर्वज्ञप्रतिज्ञाद्वारा किये गये विभागों के उपयोग को प्राप्त करता है। तात्पर्य यह है कि ज्ञान में शक्ति के अंश अनन्त हुआ करते हैं। प्रत्येक जीव तत्तत् आवारक कर्म के क्षयोपशम आदि

चैतन्यने भतावे छे, ओवु आ कथन कारणज्ञान ने भाटे प्रकट करवामा आ०यु छे कडेवानु तात्पर्य ओ छे के-आत्मा अतीन्द्रिय पदार्थ छे तेने कोर्ध पञ्च इन्द्रियथी के क्षायोपशमिक ज्ञानथी ओणभी शकतो नथी तेथी ते परिष्ठा-भोना कर्त्ता ओ आत्मा छे तेनु ज्ञान ओ परिष्ठाभो द्वारा न थाय छे ते परिष्ठाभोना ओ कर्त्ता छे, ते न ते परिष्ठाभोनु कारणु डोय छे

गौतम स्वामी भडावीर प्रभुओ ओ उत्तर आभ्यो तेनु कारणु नालुवाने भाटे प्रश्न करे छे- (से केणट्टेण जाव वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! आप शा कारणे ओवु कडे ओ के 'एव आत्मपरिष्ठाभोद्वारा चैतन्यलाव प्रकट करे छे ओभ कडेवामा कोर्ध हरकत नथी? तेना उत्तर भडावीरप्रभु आ प्रभाओ आपे छे (गोयमा !) हे गौतम (जीवेण) एव (अणताण) अनन्त (आभिनिबोहियनाणपज्जवाण) आभिनिबोधिक ज्ञान (मतिज्ञान)नी पर्यायाना सर्वज्ञपणाद्वारा करायेवा विलागोना उपयोगने प्राप्त करे छे कडेवानु तात्पर्य ओ छे के ज्ञानमा शक्तिना अश

के अनुसार उन २ शक्तिके अंशों को जितने रूप में प्राप्त कर सकता है -प्राप्त करता है। मतिज्ञान में भी इसी तरह के शक्ति के अंश अवलम्ब होते हैं। छद्मस्थान जीवों की बुद्धिगम्य वे अन्न नहीं दृआ करते हैं-इन्हें तो सर्वज्ञ ही साक्षात् जानता है। हां अनुमानादि द्वारा छद्मस्थ की इन्हें परोक्षरूप से जान सकता है ये मतिज्ञान के अनन्त शक्त्यांश ही यहाँ पर्यवशब्द से गृहीत हुए हैं। ये सर्वज्ञ प्रज्ञाकृत माने गये हैं। जीव जब उत्थान आदि क्रियाओं के करनेमें व्यापारित होता है तब वह उन क्रियाओं द्वारा अपने स्वरूपभूत उपयोग स्वरूप को प्रकट करता है यह उपयोगरूप उसका अनेक धाराओं में बहता रहता है कभी वह मतिज्ञान रूप में तो कभी वह श्रुतज्ञान रूप में कभी अवधिज्ञानरूप में तो कभी मनःपर्यय ज्ञानरूप में कभी केवलज्ञानरूप में तो कभी मतीज-ज्ञान आदि आदि अनेक रूप में संसारी जीव जब उत्थान, शयन आदि क्रियाओं में लगता है तब वह इन क्रियाओं के करते समय म-तिज्ञान आदि की अनन्त पर्यायों में से किसी न किसी एक पर्याय को धारण किये हुए रहता है। इससे यह बात प्रकट होनी है कि वह सं-सारी जीव क्रियाओं के करते समय अपने स्वरूप भूत उपयोग के अ-

अनन्त होय छे प्रत्येक एव ते, ते आवाश्क कर्माना क्षयोपशम आदि अनुसार ते ते शक्तिना अशने जेटवा प्रमाणमा प्राप्त करी शक्य तेत्वा प्रमाणमा प्राप्त करे छे मतिज्ञानमा पद्यु ते प्रकारनी शक्तिना अश अनन्त होय छे जे अश छद्मस्थल्योने भाटे तो बुद्धिगम्य होता नथी-तेभने तो सर्वज्ञ ज साक्षात् लक्ष्ये छे हा, अनुमान आदि द्वारा छद्मस्थ पद्यु, तेभने परोक्षरूपे लक्ष्यी शके छे मतिज्ञाननाञ्जे अनन्त शक्ति अशोने जे अर्धी (पर्यव) पदथी ब्रह्मणु करवामा आव्या छे जे सर्वज्ञ प्रज्ञाकृत मनाया छे एव न्यादे उत्थानादि क्रियाञ्जो करवामा प्रवृत्त गन्थो होय छे, त्यारे ते क्रियाञ्जो द्वारा ते चोताना स्वरूपभूत उपयोग स्वरूपने प्रकट करे छे तेनु ते उपयोगरूप स्वरूप अनेक धाराञ्जोमा वडेतु रडेछे-क्यारेक मतिज्ञानरूपे तो क्यारेक श्रुतज्ञानरूपे, क्यारेक अवधिज्ञान रूपे तो क्यारेक मन पर्यय ज्ञान रूपे, क्यारेक केवलज्ञान रूपे तो क्यारेक मति अज्ञान आदि अनेक रूपे ते वडेतु रडे छे संसारी एव न्यादे उत्थान, शयन आदि क्रियाञ्जोमा प्रवृत्त थाय छे त्यारे ते क्रियाञ्जो करती वधते ते मतिज्ञान आदिनी अनन्त पर्यायोमाथी कोधने कोध अेक पर्यायने धारणु करतो रडे छे तेथी जे वात प्रकट थाय छे के ते संसारीएव क्रियाञ्जो करती वधते चोताना स्वरूपभूत उपयोगना अशरूप मतिज्ञान आदिना अनन्त अशोमाथी

आभिनिवोधिकज्ञानपर्यवा अनन्ता इति भावः “ एव सुयणाणपञ्जवाणं ” एवं श्रुतज्ञानपर्यवाणाम् अनन्तानामित्यस्य सर्वत्र सम्बन्धस्तेनाऽनन्ताना श्रुतज्ञानपर्यवाणामित्यर्थ एवमेवाऽवधिज्ञानादावपि योजनीयम् “ ओहिणाणपञ्जवाणं ” अवधिज्ञानपर्यवाणामनन्तानाम् “ मण पञ्जवणाणपञ्जवाणं ” मनःपर्यवज्ञानपर्यवाणाम्—“ केवलणाणपञ्जवाण ” केवलज्ञानपर्यवाणाम् “ मह अन्नाणपञ्जवाण ” मत्तयज्ञानपर्यवाणाम् “ सुयअण्णाण पञ्जवाण ” श्रुताज्ञान पर्यवाणाम् “ विभगणाण पञ्जवाणं ” विभगज्ञानपर्यवाणाम्—‘ चक्खुदसणपञ्जवाण ’ चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम्. ‘ अचक्खुदसणपञ्जवाणं ’ अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् ‘ ओहिदसणपञ्जवाण ’ अव-

शरूप मतिज्ञान आदि के अनन्त अंशों में से किसी एक अंश को प्रकट करता रहता है ऐसा कहने में कोई बाधा नहीं है इसी तरह का विवेचन श्रुतज्ञान आदि के विषय में भी समझना चाहिये। (अनन्त) इस पद का संबंध यहा सय जगह कर लेना चाहिये। तथा च—(एव सुयणाणपञ्जवाण) इसी प्रकार से वह ससारी जीव अनन्त श्रुतज्ञान की पर्यायों के उपयोग को—(ओहिणाणपञ्जवाणं) अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के (मणपञ्जवणाणपञ्जवाण) मनःपर्यवज्ञान की अनन्तपर्यायों के (केवलणाणपञ्जवाण) केवलज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मह अन्नाणपञ्जवाणं) मत्तयज्ञान की अनन्तपर्यायों के (सुय अण्णाणपञ्जवाण) श्रुताज्ञान की अनन्तपर्यायों के, (विभगणाणपञ्जवाण) विभगज्ञान की अनन्तपर्यायों के (चक्खुदसणपञ्जवाण) चक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के (अचक्खुदसणपञ्जवाण) अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों

कोई ओर अशने प्रकट करता रहे छे—ओवु कडेवाभा कोइपवु प्रकारने वाधे नथी श्रुतज्ञान आदिना विषयना पवु ओर प्रकारनु कथन समल लेवु “अनन्त” अनन्त पढेना सणध अडी गधी लग्याओ करी लेवे न्नेधओ वणी (एव सुयणाणपञ्जवाण) ते ससारी एव अनन्त श्रुतज्ञाननी पर्यायिना उपयोगे, (ओहिणाणपञ्जवाण) अवधिज्ञाननी अनन्त पर्यायिना उपयोगे, (मणपञ्जवणाणपञ्जवाण) मनःपर्यवज्ञाननी अनन्त पर्यायिना उपयोगे, (केवलणाणपञ्जवाण) केवलज्ञाननी अनन्त पर्यायिना उपयोगे प्राप्त करे छे, अने ते एव (मह अण्णाणपञ्जवाण) मतिज्ञाननी अनन्त पर्यायिना (सुयअण्णाणपञ्जवाण) श्रुत अज्ञाननी अनन्त पर्यायिना, (विभगणाण पञ्जवाण) विभगज्ञाननी अनन्त पर्यायिना, (चक्खुदसणपञ्जवाण) चक्षुर्दर्शननी अनन्त पर्यायिना, (अचक्खुदसणपञ्जवाण) अचक्षुर्दर्शननी अनन्त पर्यायिना,

અધિદર્શનપર્યાયાણામ્ ' કેવલદસણપજ્જવાણ ' કેવલદર્શનપર્યાયાણામ્ ' ઉવબોગ ગચ્છહ ' ઉપયોગ ગચ્છતિ, ઉપયોગલક્ષણજીવમાઃ ઉત્થાનાદી આત્મમાત્રેણ વર્તમાનમ્ ઇતિ વક્તવ્યમ્ । નતુ યદિ ઉત્થાનાદિ આત્મપરિણામે વર્તમાનો ગ્રીષ્ઠ આભિનિવૌધિકજ્ઞાનાદિસ્વરૂપ માપ્નોતિ તત્ ક્રિમેતાવતૈવ જીવમાત્ર વૈતન્વ મુપદર્શયતીતિ વક્તવ્ય સ્વાદિત્યાશઙ્કાયામાહ-' ઉપયોગ ' ઇત્યાદિ ' ઉપયોગ

કે (ઓહિદસણપજ્જવાણ) અવધિદર્શનની અનન્તપર્યાયો કે (કેવલ દસણપજ્જવાણ) કેવલદર્શનની અનન્તપર્યાયો કે (ઉવબોગ ગચ્છહ) ઉપયોગનો પાતા છે । આ કથનનો ભાવ આ પ્રકારનો છે કે સમજાવવા માટે જો કોઈ સિદ્ધાન્તમાં ઉપયોગ શૂલતઃ ઘો પ્રકારનો કહ્યો ગયો છે ? દર્શનોપયોગ ઓ ઘો જ્ઞાનોપયોગ । (ઉપયોગો લક્ષણમ્) કે અનુસાર જીવનો સ્વરૂપ ઉપયોગ છે । અધુદર્શન, અવધુદર્શન, અવધિદર્શન ઓ કેવલદર્શન કે ભેદસે દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકારનો હોતો છે, ઓ મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન ઓ કેવલજ્ઞાન કે ભેદસે તથા મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન ઓ વિભગજ્ઞાન આ ત્રણ અજ્ઞાનો કે ભેદસે જ્ઞાનોપયોગ આઠ પ્રકારનો હોતો છે ઉપયોગ જીવમાં હો પાયા જાતા છે, અજીવમાં નહીં । અતઃ જ્ય જીવ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ વાળો હોતો છે ત્ય વહ આ ઉપયોગોમાં સે કોઈ ન કોઈ ઉપયોગ વાળો રહતો છે ।

શકા-કેવલ દર્શન ઓ કેવલજ્ઞાન ઘો ઉપયોગ તો અર્હતકેવલી ઇવ

(ઓહિદસણ પજ્જવાણ) અવધિ-દર્શનની અનન્ત પર્યાયાના અને (કેવલદસણપ જ્જવાણ) કેવલ દર્શનની અનન્ત પર્યાયાના (ઉવબોગ ગચ્છહ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે આ કથનનો ભાવમર્થ આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય-સિદ્ધાન્તમા ઉપયોગના મુખ્ય ઘો પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) દર્શનોપયોગ (૨) જ્ઞાનોપયોગ (ઉપયોગો લક્ષણમ્) ઇવનુ લક્ષણ ઉપયોગ છે અધુદર્શન, અવધુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવલ દર્શનના ભેદથી દર્શનોપયોગના ચાર પ્રકાર છે અને જ્ઞાનોપયોગના ત્રણ પ્રમાણે આઠ ભેદ છે-(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મન પર્યાવજ્ઞાન (૫) કેવલ જ્ઞાન, (૬) મતિ અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન, અને (૮) વિભગજ્ઞાન ઉપયોગનુ લક્ષણ ઇવમા વ ડોય છે- અલ્પમા ડોયુ નથી તેથી વ્યારે ઇવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ વાળો ડોય છે ત્યારે તે ઉપરોક્ત ઉપયોગોમાંથી કોઈ ને કોઈ ઉપયોગવાળો રહે છે

શકા-કેવલદર્શન અને કેવલજ્ઞાન, ઘો ઘો ઉપયોગ તો અર્હત અને

लक्षणेण जीवे से ' उपयोगलक्षणः खलु जीवः स उपयोगो ज्ञान तदेव लक्षणं स्वरूप यस्य स उपयोगलक्षणः उपयोगस्वभाव एव - जीवः उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदप्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेति उपयोगः अत उपयोगस्वरूप जीवभाव

सिद्ध परमात्मा में पाये जाते हैं पर वहा उत्थान आदि क्रियाएँ तो पाई नहीं जाती, फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि उत्थनादि क्रियाओं में वर्तता जीव उपयोग को प्राप्त करता है।

समाधान—अहंत अवस्थामें तो उत्थानादि क्रियाएँ शरीर के सद्भाव से रहती ही हैं—इसमें तो कोई बाधा ही नहीं है। अब रही सिद्धपरमात्माकी बातको सिद्धोंमें ये क्रियाएँ नहीं पाई जाती हैं—क्यों कि वे अशरीरी हैं। परन्तु वहां इन दो उपयोगों के होने में बाधा ही कौनसी है। बाधा तो कन कही जा सकती कि जब ऐसा कहा गया होता कि उपयोगके रहने पर उत्थानादि क्रियाएँ होती हैं। यहा तो यह प्रकट किया गया है कि उत्थानादिक्रियाओं के सद्भाव में जीव इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग को प्राप्त करता है। शका—उत्थान आदिरूप आत्मपरिणाम में वर्तमान जीव आभिनिबोधिक ज्ञानादिरूप उपयोग को प्राप्त करता है तो क्यों वह इससे ही अपने चैतन्य को प्रकाशित करता है ऐसा कहा जा सकता है तो इस शका का समाधान इस प्रकार से है (उवओगलक्ख-

सिद्ध परमात्माओभाञ्ज डोय छे, पणु तेओभा उत्थानादि क्रियाओना सद्भाव तो डोतो नथी तो पछी ओ वात केवी रीते मानी शकय के उत्थानादि क्रियाओ करतो एव उपयोगने प्राप्त करे छे ?

समाधान—अहंत अवस्थामा तो शरीरना सद्भाव डोवाथी उत्थानादि क्रियाओ रहे छे न— तेमा तो डोय डरकत नथी डवे रही सिद्ध परमात्माओनी वात सिद्ध परमात्माओ तो ते क्रियाओ करता नथी, कारणु के तेभने शरीर न डोता नथी पणु तेभनामा ओ जे उपयोगेनु अस्तित्व डोवाभा यी डरकत छे ? आ अथनमा वाधे तो त्पारे न नडे के न्पारे ओवु डडेवाभा आओयु डोय के उपयोगना सद्भावमा उत्थानादि क्रियाओ थाय छे अर्धी तो ओवु डडेवाभा आओयु छे के उत्थानादि क्रियाओना सद्भावमा एव ओ उपयोगेमाथी डोय उपयोगने प्राप्त करे छे

श ३१—उत्थानादि रूप आत्मपरिणाममा प्रवृत्त एव आभिनिबोधिक ज्ञानादि रूप उपयोगने प्राप्त करे छे तो शु तेनी भवथी न ते पोताना चैतन्यने प्रकट करे छे ?

ધિદર્શનપર્યવાણામ્ ' કેવલદસણપજ્જવાણ ' કેવલદર્શનપર્યવાણમ્ ' ઉવઓગ ગચ્છહ ' ઉપયોગ ગચ્છતિ, ઉપયોગલક્ષણજીવમાઘઃ ઉત્થાનાદી આત્મમાઘેન વર્તમાનમ્ ઇતિ વક્તવ્યમ્ । નનુ યદિ ઉત્થાનાદિ આત્મપરિણામે વર્તમાનો જીવ આભિનિવોધિકજ્ઞાનાદિસ્વરૂપ માપ્નોતિ તદ્ કિમેતાવતૈવ જીવમાઘ ચૈતન્ય મુપદર્શયતીતિ વક્તવ્ય સ્યાદિત્યાશક્કાયામાહ-' ઉપયોગ ' ઇત્યાદિ ' ઉપયોગ

કે (ઓહિદસણપજ્જવાણ) અવધિદર્શનની અનન્તપર્યાયોં કે (કેવલ દસણપજ્જવાણ) કેવલદર્શનની અનન્તપર્યાયોં કે (ઉવઓગ ગચ્છહ) ઉપયોગ કો પાતા હૈ । ઇસ કથન કા ભાવ ઇસ પ્રકાર સે સમજના ચા- હિયે કિ સિદ્ધાન્ત મેં ઉપયોગ મૂલતઃ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ૧ દર્શ- નોપયોગ ઓર દૂસરા જ્ઞાનોપયોગ । (ઉપયોગો લક્ષણમ્) કે અનુસાર જીવ કા સ્વરૂપ ઉપયોગ હૈ । ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન ઓર કેવલદર્શન કે મેદસે દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ, ઓર મતિ જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન ઓર કેવલજ્ઞાન કે મેદ સે તથા મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન ઓર વિભગજ્ઞાન ઇનતીન અજ્ઞાનોં કે મેદ સે જ્ઞાનોપયોગ આઠ પ્રકાર કા હોતા હૈ ઉપયોગ જીવ મેં હી પાયા જાતા હૈ, અજીવ મેં નહીં । અતઃ જબ જીવ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓં વાલા હોતા હૈ તબ વહ ઇન ઉપયોગોં મેં સે કોઈ ન કોઈ ઉપયોગ વાલા રહતા હૈ ।

૧. શકા-કેવલ દર્શન ઓર કેલજ્ઞાન યે ઉપયોગ તો અર્હતકેવલી ઇવં

(ઓહિદસણ પજ્જવાણ) અવધિ-દર્શનની અનન્ત પર્યાયિના અને (કેવલદસણ પજ્જવાણ)-કેવલ દર્શનની અનન્ત પર્યાયિના (ઉવઓગ ગચ્છહ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય-સિદ્ધાન્તમા ઉપયોગના મુખ્ય બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) દર્શનોપયોગ (૨) જ્ઞાનોપયોગ (ઉપયોગો લક્ષણમ્) એવંતુ લક્ષણ ઉપયોગ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવલ દર્શનના લેદથી દર્શનોપયોગના ચાર પ્રકાર છે અને જ્ઞાનોપયોગના ત્રીણે પ્રમાણે આઠ લેદ છે-(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મન પર્યવજ્ઞાન (૫) કેવલ જ્ઞાન, (૬) મતિ અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન, અને (૮) વિભગજ્ઞાન ઉપયોગનું લક્ષણ એવમાં જ હોય છે- અણવમા હોતું નથી તેથી જ્યારે એવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ વાળો હોય છે ત્યારે તે ઉપરોક્ત ઉપયોગોમાંથી કોઈ ને કોઈ ઉપયોગવાળો રહે છે

શકા-કેવલદર્શન અને કેવલજ્ઞાન, એ બે ઉપયોગ તો અર્હત કેવલી અને

જે જીવપણ્ણા, તે નિયમા ઈર્ગિંદિયપણ્ણા, જાવ અર્ગિંદિયપણ્ણા
 જે-અજીવા તે દુવિવહા પળ્ણત્તા। તં જહા રૂવીય અરૂવીય, જે
 રૂવી તે ષટ્તવિહા પળ્ણત્તા. ત જહા ળંધા ળંધદેસા ળંધપણ્ણા
 પરમાણુપોગલા જે અરૂવી તે પંચવિહા પળ્ણત્તા. ત જહા-
 ધમ્મત્થિકાણ. નો ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ધમ્મત્થિકાયપણ્ણા,
 અધમ્મત્થિકાણ નો અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે અધમ્મત્થિકાયસ્સ-
 પણ્ણા અદ્ધાસમયે। અલોગાગાસેણં મત્તે ! કિં જીવા પુચ્છાતહ
 ળેવ । ગોયમા ! નો જીવા જાવ, નો અજીવપ્પણ્ણા, ઈર્ગે અજીવ
 પ્પણ્ણા ઈર્ગે અજીવદવ્વદેસે અગુરુલઘુણ અણંતેહિ અગુરુલહુય
 ગુણેહિં સંજુત્તે, સવ્વાગાસે અણંતમાગૂણે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

છાયા-કતિવિધઃ ળલુ મદન્ત ! આકાશઃ પ્રજ્ઞત્તઃ! ગૌતમ ! દ્વિવિધ આકાશઃ
 પ્રજ્ઞત્તઃ તદ્વથા લોકાકાશચ્ચાલોકાકાશચ્ચ । લોકાકાશે ળલુ મદન્ત ! કિં જીવાઃ

આકાશનિરૂપણ-

પૂર્વપ્રકરણ મેં જીવ કા વિચાર કિયા ગયા હૈ। જીવ કા આધાર
 ક્ષેત્ર આકાશ હૈ। અત જીવ કા આધારભૂત ક્ષેત્ર હોને કે કારણ અથ
 સૂત્રકાર આકાશ કા નિરૂપણ કરતે હૈં-(કહ્વિહેણ મત્તે ! આગાસે
 પળ્ણત્તે) ઈત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(કહ્વિહે ણ મત્તે । આગાસે પળ્ણત્તે?) હે મદન્ત । આકા-
 શ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા!) હે ગૌતમ ! (આગાસે કુ-
 વિહે પળ્ણત્તે) આકાશ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । (તજહા) વે દો પ્રકાર

આકાશ નિરૂપણુ

પૂર્વ પ્રકરણુમા ળવનેા વિચાર કર્યો ળવતુ આધાર ક્ષેત્ર આકાશ
 છે તેથી ળવતુ નિરૂપણુ કર્યો પછી તેના આધારરૂપ ક્ષેત્ર હોવાને કારણુ સૂત્ર
 કાર હવે આકાશતુ નિરૂપણુ કરે છે-(કહ્વિહેણ મત્તે ! આગાસે પળ્ણત્તે) ઈત્યાદિ
 સૂત્રાર્થ—(કહ્વિહેણ મત્તે । આગાસે પળ્ણત્તે) હે મદન્ત ! આકાશ કેટલા પ્રકારતુ
 કહ્ણુ છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (આગાસે કુવિહે પળ્ણત્તે) આકાશ બે પ્રકારના
 કહ્ણા છે (તજહા) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(લોયાગાસે ચ અલોયાગાસે ચ) (૧)

मृत्यानादि - आत्मभावेनोपदर्शयति ' स तेणद्वेण - एव बुद्धि गौयमा ' अनेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! ' जीवेण सउट्टाणे जाव-वत्तव्व सिया ' जीवः खलु सोत्यानो यावत् वक्तव्य स्यात् अप्र यावत्पदेन ' स कम्मे ' इत्यारम्भ ' जीवभाव उवदसेति ' एतत्पर्यन्तस्य ग्रहण भवतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

अथाकाशनिरूपणम्—अनन्तरपूर्वः प्रकरणे जीवस्य विचारः कृतः स च जीवः आकाशाधार इति जीवाऽऽकाशनिरूपणायाह—“ कइ विहेण ” इत्यादि ।

मूलम्—कइविहेण भते । आगासे पणत्ते, गोयमा । दुविहे आगासे-पणत्ते—त जहा लोयागासे य अलोयागासे य, लोयागासे णं भते । किं जीवा. जीवदेसा, जीवप्पएसा. अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा, गोयमा । जीवावि, जीवदेसावि, जीवप्पएसावि, अजीवावि, अजीवदेसावि, अजीवप्पएसावि, जे जीवा ते-नियमा एगेदिया, वेइदिया, तेइंदिया, चउरिदिया, पचिदिया, अणिदिया, जे जीवदेसाते नियमा एगिदियदेसा,

जे ण जीवे से एणद्वेण) जीव का लक्षण उपयोग है—ज्ञान है क्यो कि इसके द्वारा ही वह वस्तुपरिच्छेद के प्रति व्यापृत किया जाता है—इस कारण वह उपयोग स्वरूप जीव भाव को उत्थान आदि आत्मभाव द्वारा प्रकट करता है । (तेणद्वेण एव बुद्धि जीवेण सउट्टाणे जाव वत्तव्व सिया) इस कारण ऐसा कहा है कि उत्थानक्रिया वाला जीव यावत् जीव भाव को प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है । यहाँ यावत् पद से (सकम्मे) यहा से लेकर (जीवभाव उवदसेति) यहा तक का पाठ ग्रहण किया गया है ॥ सू० ३ ॥

समाधान—(उवओगलक्खणे ण जीवे से एणद्वेण) एवमुं लक्ष्ये उपयोग छे—ज्ञान छे—कारणु के तेना द्वारा ए तेने वस्तु परिच्छेद तरइ प्रवृत्त उराय छे—ते कारणु वे उपयोगइय एवलावने उत्थानादि आत्मभाव द्वारा प्रकट करे छे (तेणद्वेण एव बुद्धि जीवेण सउट्टाणे जाव वत्तव्व सिया) ते कारणु एवु कहुं छे के उत्थानादि क्रियावाणे एव पोताना परिष्णामे द्वारा एवला वइय मौतन्थ प्रकट करे छे अही (यावत्) (पर्यन्त) पदधी (सकम्मे) धी लक्षणे (जीवभाव उवदसेति) पर्यन्तने सूत्र पाठ अक्षु करवामा आये छे ॥ सू० ३ ॥

जे जीवपणसा, ते नियमा एगिंदियपणसा, जाव अणिंदियपणसा
जे-अजीवा ते दुविवाहा पणत्ता। तं जहा रूवीय अरूवीय, जे
रूवी ते चउविवाहा पणत्ता. तं जहा खंधा खंधदेसा खंधपणसा
परमाणुपोगला जे अरूवी ते पंचविवाहा पणत्ता. तं जहा-
धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायपणसा,
अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स-
पणसा अच्चासमये। अलोगागासेणं भंते ! किं जीवा पुच्छातह
चेव । गोयमा ! नोजीवा जाव, नो अजीवपणसा, एगे अजीव
पणसा एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलघुए अणंतेहि अगुरुलघु
गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे ॥ सू० ४ ॥

छाया-कतिविधः खलु भदन्त ! आकाशः प्रज्ञप्तः? गौतम ! द्विविध आकाशः
प्रज्ञप्तः तद्यथा लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च । लोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः

आकाशनिरूपण-

पूर्वप्रकरण में जीव का विचार किया गया है। जीव का आधार
क्षेत्र आकाश है। अत जीव का आधारभूत क्षेत्र होने के कारण अब
सूत्रकार आकाश का निरूपण करते हैं-(कइविहेण भते ! आगासे
पणत्ते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(कइविहे ण भते । आगासे पणत्ते?) हे भदन्त । आका-
श कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा!) हे गौतम ! (आगासे दु-
विहे पणत्ते) आकाश दो प्रकार का कहा गया है । (तंजहा) वे दो प्रकार

आकाश निरूपण

पूर्व प्रकरणमा एवमेव विचार कथं एवमु आधार क्षेत्र आकाश
छे तथी एवमु निरूपणु कथा पछी तेना आधाररूप क्षेत्र होवाने कारणे सूत्र
कार उवे आकाशनु निरूपणु करे छे-(कइ विहेण भते ! आगासे पणत्ते) इत्यादि
सूत्रार्थ—(कइविहेण भते ! आगासे पणत्ते) हे भदन्त ! आकाश केवल प्रकरणे
कथु छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (आगासे दुविहे पणत्ते) आकाश दो प्रकारना
कथा छे (तजहा) ते दो प्रकारे आ प्रमाणे छे—(लोयागासे य अलोयागासे य) (१)

जीवदेशः जीवमदेशः अजीवाः अजीवदेशाः अजीवमदेशाः? गौतम ! जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवमदेशा अपि अजीवा अपि अजीव देशा अपि अजीवमदेशा अपि ये जीवास्ते नियमात् एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रिया त्रीन्द्रियश्चुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया अनिन्द्रियाः ये जीवदेशास्तेनियमात् एकेन्द्रियदेशाः यावदनिन्द्रियदेशाः ये जीव-

अकाश के ये हैं—(लोयागासे य अलोयागासे य) एक लोकाकाश दूसरा अलोकाकाश। (लोयागासे ण भते। किं जीवा, जीवदेशा, जीवप्पसा, अजीवा, अजीवदेशा, अजीवप्पसा) हे भदन्त ! लोकाकाश में जीव हैं ? या जीव के देश है ? अथवा कि जीवको प्रदेश है ? अजीव है ? या अजीव के देश है ? अथवा कि अजीव के प्रदेश है ? (गोयमा।) हे गौतम ! (जीवा वि, जीवदेशा वि, जीवप्पसा वि, अजीवा वि, अजीवदेशा वि, अजीवप्पसा वि,) उस लोकाकाश में जीव भी हैं, जीवके देश भी हैं और जीव के प्रदेश भी हैं। अजीव भी हैं, अजीवके देश भी हैं, तथा अजीव के प्रदेश भी हैं। (जे जीवा ते नियमा एगिदिया, बेइदिया, तेइदिया, चउरिदिया, पच्चिदिया, अण्णिदिया) जब ऐसा माना जाता है कि लोकाकाश में जीव हैं अर्थात् लोकाकाश में जीव रहते हैं—तो जो जीव उस लोकाकाश में रहते हैं—वे जीव नियम से कोईतो एकइन्द्रिय वाले होते हैं, कोई दो इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई तीन इन्द्रिय वाले होते हैं, कई चार इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई पाच इन्द्रिय वाले होते हैं और कोई अनिन्द्रिय—विना इन्द्रियों के होते हैं। (जे जीवदेशा ते नियमा ए-

लोकाकाश अने (२) अण्वलोकाकाश (लोयागासेण भते। किं जीवा, जीव देशा, जीवप्पसा, अजीवा, अजीवदेशा, अजीवप्पसा) हे भदन्त ! लोकाकाशमा शु लोका के ? के लोवना देशे ? के लोवनाप्रदेशे ? के अण्व के ? के अण्वना देशे ? के अण्वना प्रदेशे ? (गोयमा।) हे गौतम ! (जीवा वि, जीवदेशा वि जीवप्पसा वि, अजीवा वि अजीव देशावि अजीवप्पसा वि) ते लोकाकाशमा लोका पणुं छे, लोवना देश पणुं छे, अने लोवना प्रदेश पणुं छे, अण्व पणुं छे, अण्वना देश पणुं छे अने अण्वना प्रदेश पणुं छे (जे जीवा ते नियमा एगिदिया, बेइदिया, तेइदिया, चउरिदिया, पच्चिदिया, अण्णिदिया) लोकाकाशमा के लोका रहे छे तेमाना के छे लोव नियमथी के अण्व इन्द्रियवाणा होय छे, के छे के इन्द्रियवाणा होय छे, के छे त्रय इन्द्रियवाणा होय छे, के छे चार इन्द्रियवाणा होय छे, के छे पाच इन्द्रियवाणा होय छे अने के छे अनिन्द्रिय इन्द्रिये विनाना होय छे (जे जीवदेशा ते नियमा एगिदिया) लोकाका

देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशः यावदनिन्द्रियप्रदेशा ये अजीवास्ते द्विविधाः
 प्रज्ञप्ताः तद्यथा रूपिणश्चारूपिणश्च ये रूपिणस्ते चतुर्विधा प्रज्ञप्तास्तद्यथा स्क-
 न्धाः स्कन्धदेशः स्कन्धप्रदेशः परमाणुपुद्गलाः येऽपि अरूपिणस्ते पञ्चविधाः
 प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायो नो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः
 अधर्मास्तिकायः नोऽधर्मास्तिकायस्य देशः अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशः अद्वासमयः।

गिदियदेसा) लोकाकाश में जो जीव के देश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय
 जीव के देश हैं (जाव अणिदिय देसा) यवत् इन्द्रिय विना के जीव के
 देश हैं। (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) लोकाकाश में जो अजीव हैं
 वे दो प्रकार के कहे गये हैं—(तजहा) जैसे—(रुवि य अरुवि य) एकरूपी
 अजीव और दूसरा अरूपी अजीव। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता)
 जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं (तजहा) जैसे—(खधा,
 खधदेसा, खधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कध, स्कधदेश, स्कन्धप्रदेश
 और परमाणुपुद्गल (जे अरूवी ते प्रचविहा पण्णत्ता) तथा—जा अरूपी
 अजीव हैं वे पांच प्रकार के कहे गये हैं—(तजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए,
 नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो
 अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्वासमये) धर्मा-
 स्तिकाय है, धर्मास्तिकाय का देश नहीं है, धर्मास्तिकाय के प्रदेश हैं,
 अधर्मास्तिकाय है, अधर्मास्तिकाय का प्रदेश नहीं है, अधर्मास्तिकाय

शभा लुवना जे देश छे ते नियमथी अ एकेन्द्रिय लुवना देश छे, (जाव
 अणिदिय देसा) अने द्वीन्द्रियथी लधने अनिन्द्रिय लुव पर्यन्तना देश छे
 (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) लोकाकाशभा जे अलुव छे ते जे प्रकारना
 क्ख्या छे (तजहा) ते जे प्रकारे आ प्रभाळ्जे छे—(रूवी य अरूवी य) (१)
 रूपी अलुव (२) अरूपी अलुव (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) रूपी अलुवना
 आर प्रकार क्ख्या छे (तजहा) ते आर प्रकार आ प्रभाळ्जे छे (खधा, खधदेसा,
 खधपएसा, परमाणुपोग्गला) (१) स्कध, (२) स्कधदेश, (३) स्कधप्रदेश अने (४)
 परभाळ्जे पुद्गल (जे अरूवी ते प्रचविहा पण्णत्ता) अरूपी अलुवना पाच प्रकार क्ख्या
 छे (तजहा) ते प्रकारे आ प्रभाळ्जे छे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायास देसे
 धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकाय
 स्स पएसा, अद्वासमये) (१) धर्मास्तिकाय छे धर्मास्तिकायने देश नथी, ()
 धर्मास्तिकायना प्रदेश छे (३) अधर्मास्तिकाय छे— अधर्मास्तिकायने देश नथी
 (४) अधर्मास्तिकायना प्रदेश छे अने (५) अद्वासमय छे

अलोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः पृच्छा ? तथैव गौतम ! नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रवेशाः एव अजीवद्रव्यवेशः अगुरुलघुकः अनन्तैरगुरुलघुकगुणः सलुकः सर्वाकाशोऽनन्तभागोः

टीकाः— 'कइविहेण भते ! आगासे पणत्ते' कविषिबः रुद्ध भदन्त ! आकाश प्रश्नः ? हे भदन्त ! आकाशस्य कियन्तो भेदाः सन्तीत्यर्थः जयश्च मत्त नैयायिकादिमतप्रसिद्धाकाशस्यैकत्वसङ्गानिराकरणपरक इति नानुपपन्नः प्रश्नः इति

के प्रदेश और अद्वासमय है, (अलोगागासे न भते ! किं जीवा, पुच्छा तह चैव) हे भदन्त ! अलोकाकाश में क्या जीव हैं, इत्यादि रूप से पहिले की तरह ही यहा पर पृच्छा जाननी चाहिये । (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अलोकाकाश में जीव नहीं हैं, यावत्-अजीव के प्रदेश भी नहीं हैं । (एगे अजीवदब्बवेसे) वह अलोकाकाकाश एक अजीव द्रव्य देश रूप है । (अगुरुलघु अणत्तेहि अगुरु लघुय गुणेहि सजुत्ते, सव्वागासे अणत्तभागणे) वह अगुरु लघुरूप है और अनन्त अगुरुलघु स्वभाववाले गुणों से संयुक्त है तथा अनन्त-भाग से हीन सर्वाकाशरूप है क्योंकि अलोकाकाश की अपेक्षा से लोकाकाश अनन्तभागरूप है ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ— (कइविहेण भते ! आगासे पणत्ते) गौतम स्वामी प्रभु महावीर से पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! आकाश कितने प्रकार का प्रश्न कहा गया है ? अर्थात्— आकाश के कितने भेद हैं ? गौतम स्वामीने जो ऐसा प्रश्न किया है उसका कारण यह है कि नैयायिक आदि मत में

(अलोगागासेण भते ! किं जीवा पुच्छा तहचैव) हे भदन्त ! अलोकाकाशमा शुं लुवे छे ? वगेरे प्रश्नो आगाण लोकाकाशना विषयमा पूछ्या प्रभावे च अर्द्धां पूछ्या भेधत्ते (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अलोकाकाशमा लुवथी लधने अलुवना प्रदेशो पर्यन्तनु कथं पथं नथी (एगे अजीवदब्बवेसे) ते अलोकाकाश अेक अलुवद्रव्य देशरूप, छे (अगुरु लघु अणत्ते हि अगुरुलघुयगुणेहि सजुत्ते, सव्वागासे अणत्तभागणे, ते अगुरु लघु रूप छे, अनन्त अगुरुलघु स्वभाववाणा शुब्धी सपत्त छे, तथा अनन्तभावथी हीन सर्वाकाशरूप छे-कारण्णे अलोकाकाशनी अपेक्षात्ते लोकाकाशअनन्त लगरूप ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ— गौतम स्वामी महावीर प्रभुने पूछे छे, (कइविहेण भते ! आगासे पणत्ते) हे प्रभु ! आकाश केटला प्रकारनु कसु छे ? अटले के आकाशना केटला वेद छे ? आ प्रकारने प्रश्न पूछवानु कारण्णे अे छे के नैयायिक आदि

માવઃ । મગયાન્ પ્રાહ- ' ગોયમા ! ' ઇત્યાદિ ' ગોયમા ' હે ગૌતમ ! ' દુવિહે આગાસે પન્નત્તે ' દ્વિવિધઃ આકાશઃ પદ્મસઃ ' તજ્જશ ' તદ્વપથા ' લોયાગાસેય-અલોયાગાસેય ' લોકાકાશશ્ચાલોકાકાશશ્ચ અવગાહનાદાનલક્ષણમ્ આકાશત્વ-મિતિ આકાશસ્ય સામાન્ય લક્ષણમિત્યાકારક લક્ષણ જાનન્ ગૌતમઃ પદ્સઃખ્યક

આકાશ કો સર્વથા એક માના ગયા હૈ અતઃ ઇસ પ્રકારકી માન્યતા કી નિર્વૃત્તિ કે નિમિત્ત યહ પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ । અત એસા પ્રશ્ન અનુચિત નહી માના જા સકતા । પ્રશ્ન ગૌતમ કે ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ જનસે કહતે હૈં કિ (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (દુવિહે આગાસે પન્નત્તે) આકાશ દો ભેદ વાજા કહા ગયા હૈ । ઉસકે વે દો ભેદ એક લોકાકાશ ઓર દૂસરા અલોકાકાશ એસે હૈ યહી ઘાત (લોયાગાસે ય અલોયાગાસે ય) ઇસ પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અપને મેં જીવાદિક દ્રવ્યોં કો સ્થાનદાનદેના યહી આકાશ કા સામાન્ય લક્ષણ હૈ- સો ઇસ સામાન્ય લક્ષણ કો ચિત્ત મેં રખકર ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે છહ પ્રશ્ન ઇસ પ્રકાર સે કિયે ઓર પ્રશ્નને ઇન વે છટ પ્રશ્નોકા ઉત્તર આકાશકે દો ભેદ સમજા કર ડન્હેં ઉત્તર દિયા, યદિ ગૌતમ કો આકાશ કા સામાન્ય લક્ષણ જ્ઞાન ન હોતા તો વે પ્રશ્ન સે આકાશ કિતને પ્રકાર કા હૈ એસા પ્રશ્ન ન કરતે । પરન્તુ જબ ડન્હો ને એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ તો ઇસસે યહી જ્ઞાન હોતા હૈ કિ ડન્હેં

મતાનુસાર આકાશને એક જ ગણવામા આવ્યું છે તેથી એ માન્યતાનુ નિવારણ-ખે ડન-કરવાના હેતુથી આ પ્રશ્ન કરાયો છે માટે તે પ્રશ્નને અનુચિત ગણી શકાય નહીં

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે, (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (દુવિહે આગાસે પન્નત્તે) આકાશના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ કહ્યા છે- (૧) લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ-એજ વાત (લોયાગાસે ય અલોયાગાસેય) પદો દ્વારા વ્યક્ત કરવામા આવી છે

આકાશનું સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે તે જીવાદિક દ્રવ્યોને પોતાની અદર સ્થાન દાન આપે છે એ સામાન્ય લક્ષણને તજ્જર સમક્ષ રાખી ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રકારના છ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને મહાવીર પ્રભુએ આકાશના બે ભેદ સમજાવીને તે છ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા છે જે ગૌતમસ્વામીને આકાશના સામાન્ય લક્ષણનું જ્ઞાન ન હોત તો તેઓ પ્રભુને "આકાશ કેટલા પ્રકારનું છે" એ પ્રશ્ન ન કરત તથા તેમણે એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેથી જાણી શકાય છે કે તેમને આકાશના લક્ષણનું જ્ઞાન છે જ બધા વિભાગનો પ્રશ્ન ઉભો થતો હોય

अलोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः पृच्छा ? तथैव गौतम ! नो जीवाः वाक्त्वं
नो अजीवप्रवेशाः एव अजीवद्रव्यवेशः अगुरुलघुकः अनन्तैरगुरुलघुकगुणः सजुक्तः
सर्वाकाशोऽनन्तभागोनः

टीका:— 'कइविहेण भते ! आगासे पणत्ते ' कतिविधः रूढ भदन्त !
आकाश प्रश्नः ? हे भदन्त ! आकाशस्य कियन्तो भेदाः सन्तीत्यर्थः अथवा प्रश्न
नैयायिकादिमतमसिद्धाकाशस्यैकत्वशङ्कानिराकरणपरक इति नानुपपन्नः प्रश्नः इति

के प्रदेश और अद्वासमय है, (अलोगांगासे ण भते ! किं जीवा, पुच्छा
तह चैव) हे भदन्त ! अलोकाकाश में क्या जीव हैं, इत्यादि रूप से
पहिले की तरह ही यहां पर पृच्छा जाननी चाहिये। (गोयमा!) हे गौत
म ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अलोकाकाश में जीव नहीं हैं,
यावत्-अजीव के प्रवेश भी नहीं हैं। (एगे अजीवदब्बदेसे) वह अ-
लोकाकाश एक अजीव द्रव्य देश रूप है। (अगुरुलहुए अणत्तेहि अ-
गुरु लहुय गुणेहि सजुत्ते, सव्वागासे अणतभागूणे) वह अगुरु लघुरूप
है और अनन्त अगुरुलघु स्वभाववाले गुणों से सयुक्त है तथा अनन्त-
भाग से हीन सर्वाकाशरूप है क्योंकि अलोकाकाश की अपेक्षा से लो-
काकाश अनन्तभागरूप है ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ— (कइविहेण भते ! आगासे पणत्ते) गौतम स्वामी प्रभु
महावीर से पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! आकाश कितने प्रकार का प्रश्न
कहा गया है ? अर्थात्— आकाश के कितने भेद हैं ? गौतम स्वामीने जो
ऐसा प्रश्न किया है उसका कारण यह है कि नैयायिक आदि मत में

(अलोगागासेण भते ! किं जीवा पुच्छा तहचैव) हे भदन्त ! अलोका
काशमा शुं लुवे छे ? एगेरे प्रश्नो आगाण लोकाकाशना विषयमा पूछया प्रभावे
ए अर्थात् पूछवा नेछये (गोयमा!) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीव
प्पएसा) अलोकाकाशमा लुवथी लधने अलुवना प्रदेशो पर्यन्तनु कथं पणु
नथी (एगे अजीवदब्बदेसे) ते अलोकाकाश अेक अलुवद्रव्य देशरूप छे (अगुरु
लहुए अणत्ते हि अगुरुलहुयगुणेहि सजुत्ते, सव्वागासे अणतभागूणे ते अगुरु लघुरूप
छे, अनन्त अगुरुलघु स्वभाववाणा शुण्णोथी सपत्त छे, तथा अनन्तभावथी हीन
सर्वाकाशरूप छे—कारणके अलोकाकाशनी अपेक्षाअे लोकाकाशअनन्त लघुरूप ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ— गौतम स्वामी महावीर प्रभुने पूछे छे, (कइविहेण भते !
आगासे पणत्ते) हे प्रभु ! आकाश के कितने प्रकार के भेद हैं ? अर्थात् आकाशना
के कितने भेद हैं ? आकाशके प्रश्न पूछवानु कारण अे छे के नैयायिक आदि

भावः । भगवान् प्राह—‘ गौयमा ! ’ इत्यादि ‘ गौयमा ’ हे गौतम ! ‘ दुविहे आगासे पन्नत्ते ’ द्विविधः आकाशः प्रश्नतः ‘ तजहा ’ तद्व्यथा ‘ लोयागासेय-अलोयागासेय ’ लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च अवगाहनादानलक्षणम् आकाशत्व-मिति आकाशस्य सामान्य लक्षणमित्याकारक लक्षण जानन् गौतमः पदसख्यक

आकाश को सर्वथा एक माना गया है अतः इस प्रकारकी मान्यता की निर्वृत्ति के निमित्त यह प्रश्न किया गया है । अतः ऐसा प्रश्न अनुचित नहीं माना जा सकता । प्रभु गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उत्तसे कहते हैं कि (गौयमा !) हे गौतम ! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) आकाश दो भेद वाञ्छा कहा गया है । उसके वे दो भेद एक लोकाकाश और दूसरा अलोकाकाश ऐसे हैं यही बात (लोयागासे य अलोयागासे य) इस पाठ द्वारा प्रकट की गई है । अपने में जीवादिक द्रव्यों को स्थानदानदेना यही आकाश का सामान्य लक्षण है—सो इस सामान्य लक्षण को चित्त में रखकर गौतम ने प्रभु से छह प्रश्न इस प्रकार से किये और प्रभुने इन ६ छह प्रश्नोंका उत्तर आकाशके दो भेद समझा कर उन्हें उत्तर दिया, यदि गौतम को आकाश का सामान्य लक्षण ज्ञान न होता तो वे प्रभु से आकाश कितने प्रकार का है ऐसा प्रश्न न करते । परन्तु जब उन्होंने ने ऐसा प्रश्न किया है तो इससे यही ज्ञान होता है कि उन्हें

मतानुसार आकाशने अेक ज गणुवामा आण्यु छे तेथी अे मान्यतानु निवारणु-भउन-करवाना डेतुथी आ प्रश्न करायो छे भाटे ते प्रश्नने अनुचित गणी शक्य नही

महावीर प्रभु ते प्रश्नने आ प्रभाणु जवाभ आये छे, (गौयमा !) हे गौतम ! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) आकाशना नीचे प्रभाणु जे लेह कइया छे— (१) लोकाकाश अने (२) अलोकाकाश—अेज वात (लोयागासे य अलोयागासेय) पदो द्वारा व्यक्त करवामा आवी छे

आकाशनु सामान्य लक्षणु अे छे के ते अ्वादिक द्रव्योने पोतानी अहर स्थान दान आये छे अे सामान्य लक्षणुने तजर समक्ष राभी गौतम स्वामीअे आ प्रकारना छ प्रश्नो पूछया छे, अने महावीर प्रभुअे आकाशना जे लेह समझवीने ते छ प्रश्नोना उत्तर आया छे अे गौतमस्वामीने आकाशना सामान्य लक्षणुनु ज्ञान न डेत तो तेअे प्रभुने “आकाश केटला प्रकारनु छे ” अे प्रश्न न उरत गणु तेमणु अेयो प्रश्न पूछयो छे तेथी गणी शक्य छे के तेमने आकाशना लक्षणुनु ज्ञान छे ज न्या विभागने प्रश्न डेतो धते डेत

પ્રશ્નમકરોત્ ઉત્તરિતઞ્ચ ભગવતા દ્વિભેદેન અન્યથા લક્ષણજ્ઞાનામાત્રે-વિભાગસ્યા સંભ-
વાપાતાત્ લક્ષણજ્ઞાનાનન્તરમેવ સર્વત્ર વિભાગસ્ય પ્રશ્નસ્યોત્થાનાદિતિ । તત્ર લોકા-
કાશાઽલોકાકાશયોર્દ્વયોરપીદ લક્ષણમ્ ધર્માસ્તિકાયાદીના દ્રવ્યાણાં વૃત્તિર્યત્ર મ
વતિ તત્ક્ષેત્રમ્ તે ક્ષેત્રદ્રવ્યૈઃ સહ વિધમાનો લોકઃ एतદ્વિપરીતોઽલોકાકાશ્ય આકાશ-
લોકોપલક્ષિતો લોકાકાશઃ અલોકોપલક્ષિતોઽલોકાકાશઃ इति ।

‘લોયાગાસે ણ મતે ।’ લોકાકાશે સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં જીવા જીવદેસા
જીવપ્રદેસા અજીવા અજીવદેસા અજીવપદેસા’ કિમ્ જીવાઃ જીવદેશાઃ જીવપ્રદેશાઃ
અજીવા અજીવદેશાઃ અજીવપ્રદેશાઃ ! હે મદન્ત ! કિં લોકાકાશે જીવાદય સન્તી-

આકાશ કા લક્ષણ જ્ઞાત હૈં । જહાં કહીં પર મી વિભાગ કા પ્રશ્ન હોતા
હૈ વહ ઉસકે લક્ષણ જ્ઞાન કે બાદ હી હોતા હૈ । આકાશ લોકાકાશ
ઔર અલોકાકાશ ઇસ તરહ સે દો ભેદ બાલા કહા ગયા હૈ સો જિતને
ક્ષેત્ર મેં ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોં કા અસ્તિત્વ પાયા જાતા હૈ ઉતને આ-
કાશ કાં નામ લોકાકાશ હૈ ઔર ઉસસે વિપરીત અલોકાકાશ । અલો-
કાકાશ મેં કેવલ આકાશ કે સિવાય ઔર કોઈ દ્રવ્યોં કા સન્નાવ નહીં
પાયા જાતા હૈ । ઇસલિયે (લોકોપલક્ષિતો લોકાકાશઃ અલોકોપલક્ષિતો-
ઽલોકાકાશ) ઇસ કથન કે અનુસાર લોકરૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોં સે ઉપ-
લક્ષિત આકાશ લોકાકાશ ઔર અલોકરૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોં કે અભાવ
સે ઉપલક્ષિત આકાશ અલોકાકાશ હૈ- એસા નિશ્ચિત હો જાતા હૈ ।

(લોયાગાસે ણ મતે ।) હે મદન્ત લોકાકાશમેં (કિં જીવા, જી-
વદેસા, જીવપણસા) કયા જીવ હૈં, કિ જીવદેશ હૈ, કિ જીવપ્રદેશ હૈં? યહાં

ત્યા તેના લક્ષણનું જ્ઞાન તો પહેલા પ્રાપ્ત થયેલું હોયજ આકાશના લોકાકાશ અને
અલોકાકાશ, એવા બે ભેદ કહ્યા છે જેટલા ક્ષેત્રમા ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોનું
અસ્તિત્વ છે એટલા ક્ષેત્રને-એટલા આકાશને-લોકાકાશ કહે છે, અને તેથી વિપરીત
પ્રકારનું અલોકાકાશ છે અલોકાકાશમા આકાશ સિવાય કોઈપણ દ્રવ્યને સહભાવ
હોતો નથી તેથી, જ (લોકોપલક્ષિતો લોકાકાશ અલોકોપલક્ષિતોઽલોકાકાશ)
આ કથન અનુસાર લોક રૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોથી ઉપલક્ષિત આકાશને લોકાકાશ
કહે છે અને અલોક રૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોના અભાવથી ઉપલક્ષિત આકાશને
અલોકાકાશ કહે છે

પ્રશ્ન—(લોયાગાસે ણ મતે) હે મદન્ત ! લોકાકાશમા (કિં જીવા, જીવદેસા,
જીવપણસા) થુ એવાં (એવનું અસ્તિત્વ) છે, કે એવદેશો છે, કે એવપ્રદેશો છે

ति प्रश्नः 'लोकाकाशे' इति सूत्रे पट्टप्रश्नाः सन्ति गौतमस्य, तत्र लोकाकाशे जीव इति सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि वर्तन्ते किम्? 'जीवदेसा' इति उपयोगलक्षणजीवस्य केवलप्रज्ञाकृता द्वित्रादयो विभागा जीवदेशा इति कथ्यन्ते 'जीवप्पएसा' इति जीवस्यैव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा इति कथ्यन्ते निर्विभागा भागा इत्यर्थ 'अजीवा' इति धर्मास्तिकायादयः तेषां च देशाः प्रदेशा एव पूर्वोक्ता एवेति । अथ लोकाकाशे जीवा अजीवाश्च विद्यन्ते इति कथिते सति जीवा जीव देशप्रदेशयोरपि सद्भावः

पर गौतमके ६छह प्रश्न है तीन प्रश्न जीव, जीवदेश और जीवप्रदेश सबधी हैं और तीन प्रश्न अजीव, अजीवदेश और अजीवप्रदेश सबधी हैं । जीव से यहा समस्त जीव द्रव्य ग्रहण किये गये हैं । उपयोग लक्षणवाले जीव के केवलप्रज्ञाकृत दो तीन अदि जो विभाग हैं वे जीव देश से ग्रहण किये गये हैं । तथा उसी जीव के प्रकृष्ट देश प्रदेश शब्द से कहे गये हैं । इन प्रदेशो का फिर विभाग नहीं होना है अतः निर्विभाग जो भाग हैं वे प्रदेश होते हैं ऐसा जानना चाहिये । इस प्रश्न का तत्पर्य यह है कि लोकाकाशमें सम्पूर्ण जीव द्रव्य हैं, कि जीवके देश हैं अथवा जीव के प्रदेश हैं? इसी तरह से लोकाकाश में (अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा) अजीव जो धर्मास्तिकायादिक द्रव्य है वे हैं कि उनके देश हैं या उनके प्रदेश हैं? शका-जय यह बात निश्चित है कि लोकाकाश में जीव और अजीव ये दोनों द्रव्य हैं, तो इस कथन से यह बात भी

अर्ही गौतम स्वामीये छ प्रश्नो कर्था छ तेमाना त्रणु एव, एवदेश अने एवप्रदेश विषे छ अने पीना त्रणु प्रश्नो अएव, अएवदेश अने अएव-प्रदेश विषे छ 'एव' पद द्वारा अर्ही समस्त एवद्रव्य ग्रहण करवाभा आब्यु छ उपयोग लक्षणवाणा एवना केवलि प्रज्ञाकृत मे, त्रणु आदि ने विभाग छ, तेमने "एवदेश" उडेवाभा आवेल छ तथा अेज एवना प्रकृष्ट देशने भाटे (एवप्रदेश) शण्डने प्रयोग कर्था छ ते विभागो पाडी शकता नथी तेथी ने अविबाल्य लागो छ तेमने ज प्रदेश उडेवाभा आवे छ, अेम समजनु

गौतम स्वामीना आ प्रश्ननु तात्पर्य अे छ के-लोकाकाशमा संपूर्ण एवद्रव्य छ, के एवना देश छ, ते एवना प्रदेश छ? अेज प्रमाणे लोकाकाशमा (अजीवा, अजीवादेसा, अजीवपएसा) अएव "धर्मास्तिकाया आदि द्रव्य छ," के तेमना प्रदेश छ?

शका-जे अे वात अेकडस छ के लोकाकाशमा एव अने अएव, अे जने द्रव्येनु अस्तित्व छ, तो ते कथनथी अे वात पणु सिद्ध थाय छ के

प्रश्नमकरोत् उत्तरितञ्च भगवता द्विभेदेन अन्यथा लक्षणज्ञानाभावे—विभागस्यासंभवापातात् लक्षणज्ञानानन्तरमेव सर्वत्र विभागस्य प्रश्नस्योत्थानादिति । तत्र लोकाकाशाऽलोकाकाशयोर्द्वयोरपीदं लक्षणम् धर्मास्तिकायादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्वत्र भवति तत्क्षेत्रम् तै क्षेत्रद्रव्यैः सह विद्यमानो लोकः एतद्विपरीतोऽलोकाख्य आकाशलोकोपलक्षितो लोकाकाशः अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश इति ।

‘ लोयागासे ण भते ! ’ लोकाकाशे खलु भदन्त ! ‘ किं जीवा जीवदेसा जीवप्रदेसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्रदेसा ’ किम् जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवा अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः ! हे भदन्त ! किं लोकाकाशे जीवादय सन्ती-

आकाश का लक्षण ज्ञात हैं । जहां कहीं पर भी विभाग का प्रश्न होता है वह उसके लक्षण ज्ञान के बाद ही होता है । आकाश लोकाकाश और अलोकाकाश इस तरह से दो भेद वाला कहा गया है सो जितने क्षेत्र में धर्मास्तिकायादिक द्रव्यों का अस्तित्व पाया जाता है उतने आकाश का नाम लोकाकाश है और उससे विपरीत अलोकाकाश । अलोकाकाश में केवल आकाश के सिवाय और कोई द्रव्यों का सङ्गाव नहीं पाया जाता है । इसलिये (लोकोपलक्षितो लोकाकाश अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश) इस कथन के अनुसार लोकरूप धर्मादिक द्रव्यों से उपलक्षित आकाश लोकाकाश और अलोकरूप धर्मादिक द्रव्यों के अभाव से उपलक्षित आकाश अलोकाकाश है— ऐसा निश्चित हो जाता है ।

(लोयागासे ण भते !) हे भदन्त लोकाकाशमें (किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्रदेसा) क्या जीव हैं, कि जीवदेश है, कि जीवप्रदेश हैं? यहाँ

त्या तेना लक्षणानु ज्ञानं तो पडेला प्राप्त थयेलु डोयञ् आकाशना लोकाकाश अने अलोकाकाश, अवा जे लेह कइया छे जेटला क्षेत्रमा धर्मास्तिकायादिक द्रव्योनु अस्तित्व छे जेटला क्षेत्रने—जेटला आकाशने—लोकाकाश कडे छे, अने तेथी विपरीत प्रकारनु अलोकाकाश छे अलोकाकाशमा आकाश सिवाय कोठपिणु द्रव्यने सङ्गाव डोतो नथी तेथी, ज (लोकोपलक्षितो लोकाकाश अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश) आ कथन अनुसार लोक इप धर्मादिक द्रव्येथी उपलक्षित आकाशने लोकाकाश कडे छे अने अलोक इप धर्मादिक द्रव्येना अभावथी उपलक्षित आकाशने अलोकाकाश कडे छे

प्रश्न—(लोयागासे ण भते) हे भदन्त ! लोकाकाशमा (किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्रदेसा) शु अयो (अवनु अस्तित्व) छे, के अवेदेशे छे, के अवेदेशे छे

काशे विद्यन्ते ते नियमात् एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः
 षनिन्द्रियाः, अनिन्द्रियाः-अपर्याप्ताः केवलिनः सिद्धाश्चेति । एतेनाद्यस्य प्रश्नत्र-
 यस्योत्तर दत्तम् । 'जे जीवदेसा ते नियमा एगेंदिय देसा जाव अणिदियदेसा'

रिंदिया, पचिंदिया, अणिंदिया) लोकाकाश में जो जीव द्रव्य हैं-वे एके-
 न्द्रिय भी हैं, दो इन्द्रिय भी हैं, ते इन्द्रिय भी हैं, चौ इन्द्रिय भी हैं,
 पाच इन्द्रिय वाले भी हैं । तथा-अनिन्द्रिय-अपर्याप्त केवली और सिद्ध
 भी हैं । अतिन्द्रियसे यहा जो अपर्याप्त आदि जीव ग्रहण किये गये हैं उस
 का कारण यह है कि इन जीवों के इन्द्रिया नहीं होती हैं । अपर्याप्त
 जीवोंके इन्द्रिय पर्याप्त की पूर्णताके अभाव से तथा दृष्ट्य पर्याप्तियोंमें से
 किसी भी पर्याप्त के न होने से कोई भी इन्द्रिय नहीं होती हैं । यद्यपि
 केवली के इन्द्रिया होती हैं परन्तु वे वहा कार्यकारी नहीं होती हैं ।
 केवली का ज्ञान क्षायिक होता है अतः वह इन्द्रियातीत माना गया है ।
 सिद्धों के शरीर न होने के कारण वे इन्द्रियों से सर्वथा रहित माने
 गये हैं । इन सब जीवों का निवास लोकाकाश में ही है । सिद्धों
 का निवास यद्यपि लोक के अग्रभाग में है, परन्तु वह अग्रभाग
 आखिर तो लोक में ही है । इस कथन से कि लोकाकाश में जीवद्रव्य,
 जीव देश और जीवप्रदेश रहते हैं, प्रभु ने गौतम के आदि के तीन

ते नियमा एगिंदिया, वेइदिया, तेइदिया, चउरिंदिया, पचिंदिया, अणिंदिया) लोकाका
 शमा रडेलु अवद्रव्य नियमथी न् एकेन्द्रिय पणु छे, दो इन्द्रिय पणु छे,
 त्रीन्द्रिय पणु छे, अतुरिन्द्रिय पणु छे, पञ्चेन्द्रिय पणु छे अने अनिन्द्रिय-
 अपर्याप्त, केवली अने सिद्ध-पणु छे (अनिन्द्रिय) पद द्वारा अर्धी न्
 अपर्याप्त आदि एवो अडलु करवामा आव्या छे. तेनु कारणु अे छे के ते
 एवोने इन्द्रियो डोती नथी अपर्याप्त एवोने इन्द्रिय पर्याप्तिनी पूर्णताने
 अलावे तथा छ पर्याप्तियोभाथी अेक पर्याप्तिनेा सइभाव न डोचथी डोछ पणु
 इन्द्रिय डोती नथी न् के केवलीने इन्द्रियो डोय छे, पणु ते कार्यकारी नथी
 केवलीनु ज्ञान क्षायिक डोय छे तेथी तेने इन्द्रियातीत मानवामा आव्यु छे
 सिद्ध परमात्मावोने शरीर न् डोतु नथी तेभने इन्द्रियोथी तदन रडित
 मानवामा आव्या छे ते गथा एवोनेा निवास लोकाकाशमा न् छे सिद्धोनेा
 निवास लोकाशमा अग्र लागमा छे, पणु ते अग्रलाग पणु लोकमा न् छे अेभ
 डडेवामा डोछ पाधो नडतो नथी "लोकाकाशमा अवद्रव्य, अवदेश अने
 अवप्रदेश रडे छे," आ कथनथी लगवाने गौतम स्वाभीना पडेला न्नु भशोना

સિદ્ધ એવેતિ યતો જીવામીવાદિદેશપ્રદેશાના જીવામીવાદિઃ સહામંદાદિતિ જીવા-
દિપ્રહણે સતિ તદીયમદેશાદીનામુપાદાન નિરર્થકમેવાભાવિતિ ઇતિ ચેદ્બ્રોચ્યતે
જીવા નિરવયવા ઇતિ યેષા મત તન્મતનિરાકરણાયૈવ તથા કથનાદિતિ ઘટાણ !
મગવાન્ પ્રાહ—‘ ગોયમા ! ’ ઇત્યાદિ ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ જીવા વિ જીવદે-
સાવિ જીવપ્પણ્ણસાવિ ’ જીવા અપિ જીવદેશ અપિ જીવપ્રદેશ અપિ લોકાકાશ્ણે
વર્તન્તે ઇતિ ભાવઃ । એવમ્ ‘ અજીવા વિ અજીવ દેસાવિ અજીવપ્પણ્ણસા વિ ’ અ-
જીવા અપિ અજીવદેશા અપિ અજીવપ્રદેશા અપિ । ‘ જે જીવા તે નિયમા ણ્ણિ-
દિયા વેદ્દિયા તેદ્દિયા ચચરિદિયા પર્વિદિયા અર્ગિદિયા ’ યે જીવાસ્તત્ર લોકા-
સિદ્ધ હો જાતી હૈ કિ વહા પર જીવદેશ જીવપ્રદેશ અજીવદેશ આદિકો
કા મી સદ્ભાવ હૈ, ક્યોં કિ ઉનકા ઉનકે સાધ અભેદ્ હૈ—તો ફિર યહા
પર સૂત્ર મેં સ્વતન્ત્ર રૂપ સે જીવ અજીવ કે સાધ જીવદેશ, જીવપ્રદેશ,
અજીવદેશ અજીવપ્રદેશ કા ગ્રહણ ક્યોં કિયા ગયા હૈ ?

સમાધાન—કિતનેક વાદી જન એસા માનતે હૈં કિ જીવ નિરવયવ હૈં—સો ઇન
કથનસે ઉન્હેં યહ સમજાયા ગયા હૈં કિ જીવ નિરવયવ નહીં હૈ સાવયવ હૈ ।
હસીલિષ્ણ સૂત્ર મેં જીવ દેશ આદિ પદોં કા સ્વતન્ત્રરૂપ સે પાઠ કહા ગયા
હૈ । ઇસ તરહ (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા વિ જીવદેસા વિ જીવપ્પ
ણ્ણસાવિ) લોકાકાશ મેં સમસ્ત જીવ દ્રવ્ય મી, જીવદ્રવ્ય કે દેશ મી,
ઔર ઉનકે પ્રદેશ મી હૈ । ઇસી તરહ (અજીવા વિ અજીવદેસા વિ અ
જીવપ્પણ્ણસા વિ) અજીવદ્રવ્ય મી, અજીવદ્રવ્ય કે દેશ મી ઔર ઉનકે
પ્રદેશ મી હૈ । (જે જીવા—તે નિયમા ણ્ણિદિયા, વેદ્દિયા, તેદ્દિયા, ચચ

ત્યા જીવપ્રદેશ, અજીવપ્રદેશ, અને અજીવ પ્રદેશ આદિના પણ સહભાવ છે, કારણ
કે તેમનો તેમની સાથે અભેદ છે તો પછી સૂત્રગરે અહીં જીવ અને અજી
વની સાથે જીવદેશ, પ્રદેશ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશને સ્વતન્ત્રરૂપે શા માટે
ગ્રહણ કર્યા છે ?

સમાધાન—કેટલાક મતવાદીઓ એવું માને છે કે જીવ નિરવયવ છે તો
આ કથન દ્વારા તેમને એ વાત સમજાવવામા આવી છે કે જીવ નિરવયવ નથી
પણ સાવયવ (અવયવસહિત) છે તે માટેજ સૂત્રમા જીવદેશ આદિ પદોને સ્વતન્ત્ર
રીતે ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોનો મહાવીરપ્રભુ આ પ્રમાણે
જવાબ આપે છે—(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા વિ, જીવદેસા વિ, જીવપ્પણ્ણસાવિ)
લોકાકાશમા સમસ્ત જીવદ્રવ્ય પણ છે, જીવદ્રવ્યના દેશપણુ છે અને જીવદ્રવ્યના પ્રદેશ
પણુ છે (અજીવા વિ, અજીવદેસા વિ, અજીવપ્પણ્ણસા વિ) એજ પ્રમાણે તેમા
અજીવદ્રવ્ય પણ છે, અજીવદ્રવ્યના દેશ પણ છે અજીવ દ્રવ્યના પ્રદેશ પણ છે (જે જીવા

नाऽभेदस्य स्वाभाविकत्वात्, वृक्षशिशपयोरिवेति भाव अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रिय
त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियप्रदेशाना ग्रहण भवति तथा च य एव जीवप्रदेशा
स्त एव द्वीन्द्रियादिप्रदेशा अपीति भाव । अथान्त्यस्य प्रश्नत्रयस्य उत्तरमाह- ' जे
अजीवा ' इत्यादि ' जे अजीवा ते दुविहा पणत्ता ' ये अजीवास्ते द्विविधाः ।

स्वाभाविक है । जैसे वृक्ष और शिशपा-शिशममें व्याप्य व्यापक भाव
होने से अभेदस्वाभाविक है । तात्पर्य-इस कथन का यह है कि जिस
प्रकार वृक्ष व्यापक और शिशपा व्याप्य माना जाता है क्यों कि शि-
शपा के बिना भी वृक्षत्व का सद्भाव पाया जाता है परन्तु वृक्षत्व के
बिना शिशपा का सद्भाव त्रिकाल में भी नहीं पाया जाता है अतः
इन दोनों में व्याप्य व्यापक भाव होने से कथञ्चित् अभेद माना जाता है
उसी प्रकार जीवदेश, जीवप्रदेश ये दोनों व्यापक हैं और एकेन्द्रियादि
देश प्रदेश सब व्याप्य हैं । जहा जीवदेश, जीवप्रदेशत्वरूप व्यापक होगा
वहा एकेन्द्रिय का ही देशत्व होगा यह नियम नहीं बन सकता अन्य-
जीव का भी देशत्व हो सकता है । पर जहा एकेन्द्रियादि देशत्वादि
होगा-वहा नियम से जीव देशत्वादि होगा । (जे जीवयएसा ते नियमा
एगिंदिय पएसा जाव अणिंदियपएसा) यहां यावत् शब्द से, द्वीन्द्रिय
प्रदेश, त्रीन्द्रियप्रदेश, चतुरिन्द्रियप्रदेश, पञ्चेन्द्रियप्रदेश और अनिन्द्रिय-
प्रदेशों का ग्रहण किया गया है । अब प्रभु अन्त के तीन प्रश्नों का उत्तर
देने के निमित्त गौतमसे कहते हैं- (जे अजीवा ते दुविहा पणत्ता) जो

वृक्षने व्यापक अने सीसमने व्याप्य मानवामा आवे छे, कारणु के सीसम
बिना पणु वृक्षनु अस्तित्व सलवी शके छे पणु वृक्षविना सीसमनु अस्तित्व
त्व कही पणु सलवी शकतु नथी आ रीते ते अने वन्धे व्याप्य व्यापक
भाव डोवार्थी तेमनी वन्धे अलेह मानवामा आवे छे अेव प्रमाणे एवदेशअने
एवप्रदेश, अे अने व्यापक छे अने अेकेन्द्रियादि देश अने प्रदेश व्यप्य छे
न्या एवदेश अने एवप्रदेशत्व इप व्यापक छे त्या अेकेन्द्रियनु व देशत्व
डोछ शके छे, अेवा नियम यछ शकतो नथी-अन्य एवनु पणु देशत्व त्या डोछ
शके छे पणु न्या अेकेन्द्रियादि देशत्व छे त्या एवदेशत्वादि पणु छे, अेवा नियम
छे (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा) आ सूत्रमा (जाव)
(पर्यन्त) पदथी द्वीन्द्रियप्रदेश, त्रीन्द्रियप्रदेश, चतुरिन्द्रियप्रदेश पञ्चेन्द्रिय
प्रदेश अने अनिन्द्रिय प्रदेशो अडणु करायो छे इवे प्रभु गौतम स्वामीना
छेला त्रणु प्रश्नोने उत्तर आपता कडे छे- (जे अजीवा ते दुविहा पणत्ता)

યે જીવદેશાસ્તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેશા યાવત્ અનિન્દ્રિયદેશાઃ, જીવદેશ
એકેન્દ્રિયદેશયોરભેદાત્ જીવેકેન્દ્રિયયોર્વ્યાપ્યવ્યાપકમાત્રાદિત્વર્થઃ । ' જે જીવ-
વ્યાપ્તિ તે નિયમા એકેન્દ્રિયવ્યાપ્તિ જાવ અર્ણવિયવ્યાપ્તિ ' યે જીવદેશાઃ
તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ યાવત્ અનિન્દ્રિ પ્રદેશાઃ યે જીવાનામ્ પ્રકૃષ્ટા
દેશાઃ તે જીવપ્રદેશાઃ તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ યાવત્ અનિન્દ્રિયપ્રદેશા
જીવપ્રદેશ - એકેન્દ્રિયાદિપ્રદેશાનામભિન્નત્વમ્ યદા જીવ-એકેન્દ્રિયયોર્વ્યાપ્ય-
વ્યાપકમાત્રસ્તદા જીવપ્રદેશ - એકેન્દ્રિયપ્રદેશયોરપિ વ્યાપ્યવ્યાપકમાત્રે-

પ્રશ્નો કા ઉત્તર દિયા હૈ । (જે જીવદેશ તે નિયમા એકેન્દ્રિય દેશ જાવ
અર્ણવિયદેશ) જો જીવદેશ હોતે હૈં વે હી નિયમ સે એકેન્દ્રિયદેશ હોતે
હૈં, યાવત્ અનિન્દ્રિયજીવોં કે દેશ હોતે હૈં । જીવદેશ ઓર એકેન્દ્રિયદેશ
મેં અભેદ હૈં ક્ષોં કિ જીવ ઓર એકેન્દ્રિય મેં વ્યાપ્ય વ્યાપકમાત્ર હૈં ।
યહા યાવત્ પદ સે દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય દેશોં કા ગ્રહણ હુઆ
હૈં । તથાચ-જો હી જીવ દેશ હૈં વે હી દોહન્દ્રિય આદિ જીવોં કે હી દેશ
હૈં । હસી તરહ-(જે જીવવ્યાપ્તિ તે નિયમા એકેન્દ્રિયવ્યાપ્તિ જાવ અર્ણવિ-
વ્યાપ્તિ) જો જીવ પ્રદેશ હૈં વે હી નિયમ સે એકેન્દ્રિયપ્રદેશ હૈં યાવત્
અનિન્દ્રિયપ્રદેશ હૈં । જો જીવોં કે પ્રકૃષ્ટ દેશ હૈં વે જીવપ્રદેશ હૈં વે નિય-
મ સે એકેન્દ્રિયપ્રદેશ યાવત્ અનિન્દ્રિય પ્રદેશ હૈં । જીવપ્રદેશોં મેં અભિ-
ન્નતા હૈં । જવ જીવ ઓર એકેન્દ્રિય મેં વ્યાપ્ય વ્યાપક માત્ર હૈં તથ જીવ-
પ્રદેશ ઓર એકેન્દ્રિય પ્રદેશ મેં હી વ્યાપ્ય વ્યાપક માત્ર હોને સે અભેદ

જીવવ્યાપ્તિ આપ્યા છે (જે જીવદેશ તે નિયમા એકેન્દ્રિયદેશ જાવ અર્ણવિયદેશ)
અવદેશો નિયમથી જ એકેન્દ્રિયથી લઇને અનિન્દ્રિય અવે પર્થ તના દેશ
હોય છે અવદેશ અને એકેન્દ્રિયદેશમા અભેદ છે કારણ કે અવ અને એકે
ન્દ્રિયમા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ છે અહીં યાવત્ (પર્થન્ત) પદથી એ દ્વિન્દ્રિય,
ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય દેશો ગ્રહણ કરવ મા આગ્રહ છે વળી જે
અવદેશો છે તેજ દ્વિન્દ્રિય આદિ અવેના પણ દેશ છે એજ પ્રમાણે (જે જીવવ્યાપ્તિ
તે નિયમા એકેન્દ્રિયવ્યાપ્તિ) જે અવપ્રદેશ છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય
પ્રદેશથી લઇને અનિન્દ્રિય પર્થન્તના પ્રદેશ છે જે અવેના પ્રકૃષ્ટ દેશ છે-
અવિલામ્ય વિભાગ છે-તેમને અવપ્રદેશ કહે છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય
પ્રદેશથી લઇને અનિન્દ્રિય પર્થન્તના પ્રદેશ છે અવપ્રદેશ અને એકેન્દ્રિયાદિ
પ્રદેશોમા અભેદ છે જેવી રીતે અવ અને એકેન્દ્રિયમા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ છે
એવી જ રીતે અવપ્રદેશ અને એકેન્દ્રિયપ્રદેશમા પણ વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ
હોવાથી તે અભેદ સ્વાભાવિક લાગે છે - જેવી રીતે વૃક્ષ અને સીસમ મા
વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી અભેદ સ્વાભાવિક છે- એવે કે જેવી રીતે

નાડમેદસ્ય સ્વાભાવિકત્વાત્, વૃક્ષશિશપયોરિવેતિ ભાવ અત્ર યાવત્પદેન દ્વીન્દ્રિય
ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિય-પચ્ચેન્દ્રિયપ્રદેશાનાં ગ્રહણ ભવતિ તથા ચ ય એવ જીવપ્રદેશ
સ્ત એવ દ્વીન્દ્રિયાદિપ્રદેશ અપીતિ ભાવઃ। અથાન્ત્યસ્ય પ્રશ્નત્રયસ્ય ઉત્તરમાહ- ' જે
અજીવા ' ઇત્યાદિ ' જે અજીવા તે દુવિદ્યા પ્વણ્ણતા ' એ અજીવાસ્તે દ્વિવિધાઃ ॥

સ્વાભાવિક છે । જેસે વૃક્ષ ઓર શિશપા-શિશમમે વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ
હોને સે અમેદસ્વાભાવિક છે । તાત્પર્ય-ઇસ કથન કા યહ છે કિ જિસ
પ્રકાર વૃક્ષ વ્યાપક ઓર શિશપા વ્યાપ્ય માના જાતા હે ક્યોં કિ શિ-
શપા કે વિના મી વૃક્ષત્વ કા સદ્ભાવ પાયા જાતા છે પરન્તુ વૃક્ષત્વ કે
વિના શિશપા કા સદ્ભાવ ત્રિકાલ મેં મી નહીં પાયા જાતા છે અતઃ
ઇન દોનો મેં વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોને સે કથચિત્ અમેદ માના જાતા છે
ઉસી પ્રકાર જીવદેશ, જીવપ્રદેશ એ દોનો વ્યાપક છે ઓર એકેન્દ્રિયાદિ
દેશ પ્રદેશ સ્વ વ્યાપ્ય છે । જહાં જીવદેશ, જીવપ્રદેશત્વરૂપ વ્યાપક હોગા
વહાં એકેન્દ્રિય કા હી દેશત્વ હોગા યહ નિયમ નહીં વન સકતા અન્ય-
જીવ કા મી દેશત્વ હો સકતા છે । પર જહાં એકેન્દ્રિયાદિ દેશત્વાદિ
હોગા-વહાં નિયમ સે જીવ દેશત્વાદિ હોગા । (જે જીવપણ્ણતા તે નિયમા
ઈગિદિય પણ્ણતા જીવ ઈગિદિયપણ્ણતા) યહાં યાવત્ શબ્દ સે, દ્વીન્દ્રિય
પ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિયપ્રદેશ, ચતુરિન્દ્રિયપ્રદેશ, પચ્ચેન્દ્રિયપ્રદેશ ઓર અનિન્દ્રિય-
પ્રદેશોં કા ગ્રહણ ક્રિયા ગયા છે । અવ પ્રભુ અન્ત કે ત્રીન પ્રશ્નો કા ઉત્તર
દેને કે નિમિત્ત ગૌતમસે કહતે છે-(જે અજીવા તે દુવિદ્યા પ્વણ્ણતા) જો

વૃક્ષને વ્યાપક અને સીસમને વ્યાપ્ય માનવામા આવે છે, કારણ કે સીસમ
વિના પણ વૃક્ષનુ અસ્તિત્વ સભવી શકે છે પણ વૃક્ષવિના સીસમનુ અસ્તિ
ત્વ કહી પણ સભવી શકતુ નથી આ રીતે તે બંને વચ્ચે વ્યાપ્ય વ્યાપક
ભાવ હોવાથી તેમની વચ્ચે અલેદ માનવામા આવે છે એજ પ્રમાણે જીવદેશઅને
જીવપ્રદેશ, એ બંને વ્યાપક છે અને એકેન્દ્રિયાદિ દેશ અને પ્રદેશ વ્યપ્ય છે
ન્યા જીવદેશ અને જીવપ્રદેશત્વ રૂપ વ્યાપક હશે ત્યા એકેન્દ્રિયનુ જ દેશત્વ
હોઈ શકે છે, એવો નિયમ થઈ શકતો નથી-અન્ય જીવનુ પણ દેશત્વ ત્યા હોઈ
શકે છે પણ ન્યા એકેન્દ્રિયાદિ દેશત્વ હશે ત્યા જીવદેશત્વાદિ પણ હશે, એવો નિયમ
છે (જે જીવપણ્ણતા તે નિયમા ઈગિદિયપણ્ણતા જીવ ઈગિદિયપણ્ણતા) આ સૂત્રમા (જાવ)
(પર્યન્ત) પદથી દ્વીન્દ્રિયપ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિયપ્રદેશ, ચતુરિન્દ્રિયપ્રદેશ પચ્ચેન્દ્રિય
પ્રદેશ અને અનિન્દ્રિય પ્રદેશો અહણ કરાયા છે હવે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીના
હેલા ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા કહે છે-(જે અજીવા તે દુવિદ્યા પ્વણ્ણતા)

મણ્ણા 'ત જહા' તદ્ યથા 'રુચીય અરુચીય' રુપિણ્ણારુપિણ્ણય રુપિણ્ણો
 મૂર્ત્તા: પુદ્ગલા: અરુપિણ્ણોઽમૂર્ત્તા: ધર્માસ્તિકાયાદય:; 'જે રુચી તે ચત્તવિહા પ-
 ણ્ણત્તા' યે રુપિણ્ણ: પુદ્ગલાસ્તે ચત્તવિંધા: પ્રજ્ઞપ્પા: 'ત જહા' તદ્ યથા 'લઘ્ણ
 સ્વધદેસા-સ્વધપણ્ણસા પરમાણુ પોગલા' સ્કન્ધા: સ્કન્ધદેસા: સ્કન્ધપ્રદેસા: પ-
 માણુપુદ્ગલા: તત્ત સ્કન્ધા પરમાણુસમુદાયાત્મકા અવયવિ ન રૂપ્યર્થ: સ્કન્ધદેસા
 યાદયો વિભાગા સ્કન્ધપ્રદેસાસ્તસ્યેવ નિરશા અવયવા: પરમાણુપુદ્ગલા અવયવા-

અજીવ હેં વે દો પ્રકાર કે હેં-(તજહા) જૈસે-(રુચી ય અરુચી ય) એકરુચી
 અજીવ ઓર દૂસરા અરુપી અજીવ, રુપી શબ્દ કા અર્થ-જિસમેં વર્ણ, મંબ,
 રસ ઓર સ્પર્શ યે પાવે જાતે હેં એસા મૂર્તિક પદાર્થ-ઓર જિસમેં યે ચાર લુચ
 નહીં પાવે જાવે એસા અમૂર્તિક પદાર્થ અરુપી કહા ગયા હૈ। મૂલ મેં અજીવ
 કે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય ઓર
 કાલ એસે પાચ ભેદ હેં। ઇનમેં પુદ્ગલાસ્તિકાય કો ઓઢકર બાકી ચાર
 અસ્તિકાય અરુપી હેં ઓર પુદ્ગલાસ્તિકાય રુપી હૈ। (જે રુચી તે ચત્તવિહા
 પણ્ણત્તા) રુપી પુદ્ગલાસ્તિકાય ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તજહા)
 જૈસે (લઘ્ણ, સ્વધદેસા, સ્વધપણ્ણસા, પરમાણુપોગલા) સ્કધ, સ્કધદેસા,
 સ્કધપ્રદેશ ઓર પરમાણુપુદ્ગલ, તથા પરમાણુ સમુદાયાત્મક જો અવયવી
 હૈ વહ સ્કધ હૈ, સ્કધ કે દો ત્રીન આદિ અષ્ટપૃથગ્ભૂતા જો વિભાગ હેં વે
 સ્કધદેશ હેં' સ્કધદેશ કે જો નિરશ વિભાગ હેં વે સ્કધપ્રદેશ હેં। તથા

જે અલ્પ છે તે બે પ્રકારના છે (તજહા) જેમ કે (રુચીય અરુચી ય)
 (૧) રૂપી અલ્પ અને (૨) અરૂપી અલ્પ જેમા રૂપ, રસ, ગંધ સ્પર્શ
 હોય છે એવા મૂર્તિક પ્રદાર્થને 'રૂપી' કહે છે, અને જેમા એ ચાર સુષ્ટ
 હોતા નથી એવા અમૂર્તિક પદાર્થને "અરૂપી" કહે છે અલ્પના મૂળ
 પાચ ભેદ છે ૧, ધર્માસ્તિકાય, ૨, અધર્માસ્તિકાય, ૩, આકાશાસ્તિકાય ૪,
 પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫, કાળ તેમાના પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયના ચાર અસ્તિકાય
 અરૂપી છે પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી છે (જે રુચી તે ચત્તવિહા પણ્ણત્તા ?)
 રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે (લઘ્ણ, સ્વધદેસા, સ્વધપણ્ણસા
 પરમાણુપોગલા) (૧) સ્કધ, (૨) સ્કધદેશ, (૩) સ્કધપ્રદેશ અને (૪) પર
 માણુ પુદ્ગલપરમાણુના સમુદાય રૂપ જે અવયવી છે તેને સ્કધ કહે છે સ્કધના
 બે ત્રણ આદિ અષ્ટપૃથકરૂપ જે વિભાગો છે તેમને સ્કધદેશ કહે છે સ્કધદેશના
 જે નિરશ (અવિભાજ્ય) વિભાગ છે તેમને સ્કધપ્રદેશ કહે છે તથા અવયવ

चयविभाववर्जिताः परमाणवः एवेति, 'जे अरूची ते पचविहा पणत्ता' ये अरूपिणस्ते पञ्चमिहाः प्रज्ञप्ताः 'त जहा धम्मत्थिकाए' इत्यादि 'त जहा धम्मत्थिकाए' तद् यथा धर्मास्तिकायः। धर्मास्तिकायः नास्ति धर्मास्तिकायस्य देशरूपः १ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः २ अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति अधर्मास्तिकायस्य देशरूपः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशः ४ अद्वा-कालस्तलक्षणः समयः-क्षणोऽद्वासमयः स चैव एव वर्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोः सत्त्वाभावात् ॥

अचयव अचयवी भाव से वर्जित जो पुद्गल हैं वे परमाणुपुद्गल हैं। यहाँ परमाणुपुद्गल वे ही लिये गये हैं जो स्वयं अवस्था को प्राप्त नहीं हुए हैं। (जे अरूची ते पचविहा पणत्ता) तथा जो अरूपी अजीव हैं वह पांच प्रकार का कहा गया है- (तजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्वासमए) धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्वासमय ५ यहा पर धर्मास्तिकाय का देश और अधर्मास्तिकाय का देश नहीं माना गया है। ऐसे क्यों नहीं माना गया है सो इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है- जीव और पुद्गल अनेक हैं, इसलिये एक जीव जितने स्थान में समाता है अथवा एक पुद्गल जितने स्थान को रोकता है उतने स्थान में सकोच विस्तार गुण से युक्त होने के कारण अनेक जीव और पुद्गल समा सकते हैं। इस कारण जीव, जीव-

अने अचयवी भावथी रडित जे पुद्गल छे, तेने परमाणु पुद्गल कडे ठे अडी परमाणु पुद्गल तेभने ज उह्या छे के जेओजे थक अवस्था प्राप्त करी नहीं (जे अरूची ते पचविहा पणत्ता) अरूपी अजीवना नीचे प्रमाणु पांच प्रकार कह्या छे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा) अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा अद्वासमये) (१) धर्मास्तिकाय, (२) धर्मास्तिकायना प्रदेश (३) अधर्मास्तिकाय (४) अधर्मास्तिकाय प्रदेश अने (५) अद्वासमय (जण) अडी धर्मास्तिकायना देश अने अधर्मास्तिकायना देश अडुल करवानो नहीं अडी धर्मास्तिकायना अने अधर्मास्तिकायनादेशने शा भाटे अरूपी अजीवना प्रकार गलुवाभा आव्या नहीं तेनु स्पष्टीकरण नीचे प्रमाणु छे- अचयव अने पुद्गल अनेक ठे तेथी ओक अचयव जेठला स्थानमा समाथ छे अथवा ओक पुद्गल जेठली जय्या रेडे छे, जेठली जय्यामा सकोच विस्तार गुणथी युक्त

મહત્તા 'ત જહા' તદ્ યથા 'રૂવીય અરૂવીય' રુપિણ્યારુપિણ્ય રુપિણો મૂર્ત્તાઃ પુદ્ગલાઃ અરુપિણોઽમૂર્ત્તાઃ ધર્માસ્તિકાયાદયઃ, 'જે રૂવી તે ચતુર્વિહા પ્ણન્તા' યે રુપિણઃ પુદ્ગલાસ્તે ચતુર્વિધાઃ મહત્તાઃ 'ત જહા' તદ્ યથા 'સ્વધા સ્વધદેસા-સ્વધપણ્ણસા પરમાણુ પોગ્ગલા' સ્કન્ધાઃ સ્કન્ધદેશાઃ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પ્માણુપુદ્ગલાઃ તત્ર સ્કન્ધા પરમાણુસમુદાયાત્મકા અવયવિ ન હૃત્યર્થઃ સ્કન્ધદેશા ધ્યાદયો વિભાગા સ્કન્ધપ્રદેશાસ્તસ્યૈવ નિરશા અવયવાઃ પરમાણુપુદ્ગલા અવયવા

અજીવ હૈં વે દો પ્રકાર કે હૈં-(તજહા) જૈસે-(રૂવી ય અરૂવી ય) ઇકરૂપી અજીવ ઓર દૂસરા અરૂપી અજીવ, રૂપી શબ્દ કા અર્થ-જિસમેં વર્ણ, મંષ, રસ ઓર સ્પર્શ યે પાવે જાતે હૈં ઇસા મૂર્તિક પદાર્થ-ઓર જિસમેં યે ચાર ગુણ નહીં પાવે જાવે ઇસા અમૂર્તિક પદાર્થ અરૂપી કહા ગયા હૈ. મૂલ મેં અજીવ કે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય ઓર કાલ ઇસે પાચ ભેદ હૈં. ઇનમેં પુદ્ગલાસ્તિકાય કો ઓડકર બાકી ચાર અસ્તિકાય અરૂપી હૈં ઓર પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી હૈ. (જે રૂવી તે ચતુર્વિહા પ્ણન્તા) રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાય ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (તજહા) જૈસે (સ્વધા, સ્વધદેસા, સ્વધપણ્ણસા, પરમાણુપોગ્ગલા) સ્કધ, સ્કધદેશ, સ્કધપ્રદેશ ઓર પરમાણુપુદ્ગલ, તથા પરમાણુ સમુદાયાત્મક જો અવયવી હૈં વહ સ્કધ હૈ, સ્કધ કે દો ત્રીન આદિ અષ્ટપૃથગ્ભૂતા જો વિભાગ હૈં વે સ્કધદેશ હૈં' સ્કધદેશ કે જો નિરશ વિભાગ હૈં વે સ્કધપ્રદેશ હૈં. તથા

જે અણુ છે તે બે પ્રકારના છે. (તજહા) જેમ કે (રૂવીય અરૂવી ય) (૧) રૂપી અણુ અને (૨) અરૂપી અણુ જેમા રૂપ, રસ, ગંધ સ્પર્શ હોય છે એવા મૂર્તિક પ્રદાર્થને 'રૂપી' કહે છે, અને જેમા એ ચાર ગુણ હોતા નથી એવા અમૂર્તિક પદાર્થને "અરૂપી" કહે છે અણુવના મૂળ પાચ ભેદ છે ૧, ધર્માસ્તિકાય, ૨, અધર્માસ્તિકાય, ૩, આકાશાસ્તિકાય ૪, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫, કાળ તેમાના પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયના ચાર અસ્તિકાય અરૂપી છે પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી છે (જે રૂવી તે ચતુર્વિહા પ્ણન્તા ?) રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે (સ્વધા, સ્વધદેસા, સ્વધપણ્ણસા પરમાણુપોગ્ગલા) (૧) સ્કધ, (૨) સ્કધદેશ, (૩) સ્કધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલપરમાણુતા સમુદાય રૂપ જે અવયવી છે તેને સ્કધ કહે છે સ્કધના બે ત્રણ આદિ અષ્ટપૃથકરૂપ જે વિભાગો છે તેમને સ્કધદેશ કહે છે સ્કધદેશના બે નિરશ (અવિલાબ્ય) વિભાગ છે તેમને સ્કધપ્રદેશ કહે છે તથા અવયવ

चयत्रिभाववर्जिताः परमाणवः एवेति, 'जे अरूची ते पचविहा पणत्ता' ये अरूपिणस्ते पञ्चप्रियाः प्रज्ञप्ताः 'त जहा धम्मत्थिकाए' इत्यादि 'त जहा धम्मत्थिकाए' तद् यथा धर्मास्तिकायः। धर्मास्तिकायः नास्ति धर्मास्तिकायस्य देशरूपः १ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः २ अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति अधर्मास्तिकायस्य देशरूपः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशः ४ अद्वा-कालस्तलक्षणः समयः-क्षणोऽद्वासमयः स चैक एव वर्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोः सत्त्वाभावात् ॥

अवयव अवयवी भाव से वर्जित जो पुद्गल हैं वे परमाणुपुद्गल हैं। यहाँ परमाणुपुद्गल वे ही लिये गये हैं जो स्कन्ध अवस्था को प्राप्त नहीं हुए हैं। (जे अरूची ते पचविहा पणत्ता) तथा जो अरूपी अजीव है वह पांच प्रकार का कहा गया है—(तजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पणसा अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पणसा, अद्वासमए) धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्वासमय ५ यहा पर धर्मास्तिकाय का देश और अधर्मास्तिकाय का देश नहीं माना गया है। ऐसे क्यों नहीं माना गया है सो इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है—जीव और पुद्गल अनेक हैं, इसलिये एक जीव जितने स्थान मे समाता है अथवा एक पुद्गल जितने स्थान को रोकता है उतने स्थान मे सकोच विस्तार गुण से युक्त होने के कारण अनेक जीव और पुद्गल समा सकते हैं। इस कारण जीव, जीव-

अने अवयवी लावधी रक्षित जे पुद्गल छे, तेने परमाणु पुद्गल कडे छे अर्द्धी परमाणु पुद्गल तेमने न कछा छे के जेअजे स्कन्ध अवस्था प्राप्त करी नहीं

(जे अरूची ते पचविहा पणत्ता) अरूपी ज्वना नीचे प्रमाणु पाच प्रकार कछा छे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पणसा) अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पणसा अद्वासमये) (१) धर्मास्तिकाय, (२) धर्मास्तिकायना प्रदेश (३) अधर्मास्तिकाय (४) अधर्मास्तिकाय प्रदेश अने (५) अद्वासमय (क्षण) अर्द्धी धर्मास्तिकायना देश अने अधर्मास्तिकायना देश अडखु करवानो नहीं अर्द्धी धर्मास्तिकायना अने अधर्मास्तिकायनादेशने शा माटे अरूपी अज्वना प्रकार गणवाम आख्या नहीं तेनु स्पष्टीकरण नीचे प्रमाणु छे—ज्व अने पुद्गल अनेक छे तेथी अेक ज्व जेटला स्थानमा समाय छे अथवा अेक पुद्गल जेटली ज्वया शेटे छे, अेटली ज्वयामा सकेअ विस्तार गुणथी युक्त

अत्र जीवानां पुद्गलानां च्छान्नेकत्वादेकस्य जीवस्य वा एकस्य पुद्गलस्य वा स्थाने सकोचादिकारणमलादनेके जीवाः पुद्गलाश्च जीवदेशाः पुद्गलदेशा जीव प्रदेशाः पुद्गलप्रदेशाश्च तथा रूपिद्रव्यापेक्षया अनोवाद्वाऽनीयदेशाश्चाऽजीवप्रदेशाश्चैत्येवरूपेण बहुवचन सगतमेव एकस्मिन्नप्यधिकरणे भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तम् यतो यथा सपूर्णमेव वस्तु त्रिवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादि इत्युच्यते तस्य वस्तुनोऽंशमात्रस्य विरक्षाया तु तत्प्रदेशा इति तेषामवस्थितरूपत्वात् तदीयदेशकल्पना तु न युक्ता तेषामनवस्थितरूपत्वात् इति ।

देश, जीवप्रदेश और पुद्गल, पुद्गलदेश एव पुद्गलप्रदेश एसा कथन बन जाता है । तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल और जीव के प्रदेशों में सकोच और विस्तार होने की प्रदीपवत् शक्ति है स्वभाव है । अतः एक पुद्गल तथा एक जीव जितने स्थान में रहता है उतने ही स्थान में अनेक जीव और अनेकपुद्गल भी रह सकते हैं । इसलिये अनेक जीव और अनेक पुद्गल हो सकते हैं और इस कारण ऐसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है कि अनेक जीव, अनेकपुद्गल, अनेक जीवदेश, अनेक पुद्गलदेश, अनेक जीवप्रदेश और अनेक पुद्गलप्रदेश । तथा रूपिद्रव्य की अपेक्षा से भी एसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है अनेक अजीव, अनेक अजीवदेश, अनेक अजीवप्रदेश । क्योंकि एक ही अधिकरण (स्थान) में भेदवान् वस्तुत्रय का सद्भाव रह सकता है । धर्मास्तिकाय आदि में तो इस प्रकार से इतीन भेद सम्भवित न होकर

होवाने कारणे अनेक एव अने अनेक पुद्गलानां समावेश यथ शक्ये ते कारणे एव, एवदेश, एवप्रदेश अने पुद्गल, पुद्गल देश अने पुद्गल प्रदेशानां विषयमा एव कथन यथ शक्ये ते कडेवानु तात्पर्यं अे छे के पुद्गल अने एवना प्रदेशमा सकोच अने विस्तार प्राप्तवानी शक्ति (स्वभाव) छे तेथी अेक पुद्गल तथा अेक एव नेटला स्थानमा रक्षी शक्ये ते अेटला न स्थानमा अनेक एव अने अनेक पुद्गल पण रक्षी शक्ये तेथी अनेक एव अने अनेक पुद्गल होथ शक्ये छे, अने ते कारणे अनेक एव, अनेक पुद्गल, अनेक एवदेश अनेक पुद्गलदेश, अनेक एवप्रदेश अने अनेक पुद्गलप्रदेश एवु बहुवचनवाणु कथन सगत गनी जाय छे तथा इपी द्रव्यनी अपेक्षाअे पणु “अनेक अएव, अनेक अएवदेश, अनेक अएवप्रदेश” एवु बहुवचनवाणु कथन सगत गनी जाय छे तेतु कारणे अे छे के अेकन अधिकरण (स्थान)मा होववाणी त्रणु वस्तुनो सद्भाव रक्षी शक्ये छे धर्मास्तिकाय आदिमा तो आ प्रकारना त्रणु होव सलवित नथी, पणु उपर

यद्यपि अनवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामपि अस्ति तथापि तेषां जीवादिदेशानामेकस्मिन्नधिकरणे भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् अत्र तु तत्रास्ति धर्मास्तिकायादेरेकत्वात् सङ्कोचादिधर्मत्वाभावाच्च अतएव धर्मास्तिकायादिदेशनियेषार्थमाह—
' नो अम्मत्थिकायस्स देसे तथा नो अधम्मत्थिकायस्स देसे इति । ' धर्मास्तिका-

जो पूर्वोक्तरूप से दो भेद ही सम्भवित होते हैं उसका कारण यह है कि जब धर्मास्तिकायादिरूप सपूर्ण ही वस्तु विवक्षित होती है तभी धर्मास्तिकाय आदि ऐसा कहा जाता है और जब धर्मास्तिकायादि के अशमात्र की विवक्षा होती है, तब धर्मास्तिकायादि के प्रदेश ऐसा कहा जाता है कारण कि वे प्रदेश अवस्थित रूप वाले होते हैं। धर्मास्तिकायादिके देशों की कल्पना इसलिये युक्तियुक्त नहीं है, कि वे उनके देश अनवस्थित रूप वाले होते हैं। यद्यपि जीवादिद्रव्यों के देश भी अनवस्थितरूपवाले होते हैं, तथापि उन जीवादिदेशों का एक ही अधिकरण में भिन्न रूप से रहना सम्भव होता है इसलिये उनकी भिन्न रूप से प्ररूपणा की गई है। धर्मास्तिकायादिक में तो ऐसी बात है नहीं कारण कि वे एक द्रव्य हैं। भेद विना के हैं। दूसरे उनमें सकोच आदि होने रूप धर्म नहीं है। इसी कारण धर्मास्तिकायादिकों के देशों को नियेय करने के लिये (नो अम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) ऐसा कहा है। धर्मास्तिकाय आदि के देशों के

कथा मुग्गना जे लेह न सलवित छे तेनु कारणु अे छे के न्यारे धर्मास्तिकायादि रूप सपूर्ण वस्तुनी वात करवामा आवती छाय त्यारे न तेने भाटे धर्मास्तिकाय आदि शब्दोने प्रयोग थाय छे पणु न्यारे धर्मास्तिकाय आदिना अश मात्रनी न वात थती छाय, त्यारे तेमने धर्मास्तिकाय आदिना प्रदेश कडेवामा आवे छे, कारणु के ते प्रदेशो अवस्थित रूपवाणा छाय छे धर्मास्तिकायदिना देशोनी कल्पना सुसगत लागती नथी, कारणु के अेभना ते देशो अनवस्थितरूपवाणा छाय छे जे के अवादि द्रव्योना देश पणु अनवस्थितरूपवाणा छाय छे, तो पणु ते अवादि देशोनु अेड न स्थाने लिन्न लिन्न रूपे रडेवानु सलवित छाय छे, तेथी तेमनी लिन्न लिन्न रूपे प्ररूपणा करवामा आवी छे धर्मास्तिकाय आदि द्रव्यमा तो अेवी वात न शक्य नथी, कारणु के अेकद्रव्यरूप छे—लेह विनाना छे वणी तेमनामा सकुचन आदि धर्म (स्वभाव) छेता नथी ते कारणु न धर्मास्तिकाय आदिना देशोना नियेय करवा भाटे नो अम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) अेपु कडे

अत्र जीवानां पुद्गलानां आऽनेकत्वादेकस्य जीवस्य वा एकस्य पुद्गलस्य वा स्थाने संकोचादिकारणमलादनेके जीवाः पुद्गलाश्च जीवदेशाः पुद्गलदेशा जीवप्रदेशाः पुद्गलप्रदेशाश्च तथा रूपिन्द्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाऽजीवदेशाश्चाऽजीवप्रदेशाश्चेत्येवरूपेण बहुवचनं सगतमेव एकस्मिन्नप्यधिकरणे भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तम् यतो यदा सपूर्णमेव वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादि इत्युच्यते तस्य वस्तुर्नोऽशमात्रस्य विवक्षाया तु तत्प्रदेशा इति तेषां मयस्थितरूपत्वात् तदीयदेशकल्पना तु न युक्ता तेषामनयस्थितरूपत्वात् इति ।

देश, जीवप्रदेश और पुद्गल, पुद्गलदेश एव पुद्गलप्रदेश एसा कथन बन जाता है । तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल और जीव के प्रदेशों में संकोच और विस्तार होने की प्रदीपवत् शक्ति है स्वभाव है । अतः एक पुद्गल तथा एक जीव जितने स्थान में रहता है उतने ही स्थान में अनेक जीव और अनेकपुद्गल भी रह सकते हैं । इसलिये अनेक जीव और अनेक पुद्गल हो सकते हैं और इस कारण ऐसा बहुवचनवाला कथन संगत बन जाता है कि अनेक जीव, अनेकपुद्गल, अनेक जीवदेश, अनेक पुद्गलदेश, अनेक जीवप्रदेश और अनेक पुद्गलप्रदेश । तथा रूपिन्द्रव्य की अपेक्षा से भी एसा बहुवचनवाला कथन संगत बन जाता है अनेक अजीव, अनेक अजीवदेश, अनेक अजीवप्रदेश । क्योंकि एक ही अधिकरण (स्थान) में भेदवान् वस्तुत्रय का सद्भाव रह सकता है । धर्मारितिकाय आदि में तो इस प्रकार से ३ तीन भेद सम्भवित न होकर

होवाने कारणे अनेक एव अने अनेक पुद्गलानां समावेश यथं शक्ये ते कारणे एव, एवदेश, एवप्रदेश अने पुद्गल, पुद्गल देश अने पुद्गल प्रदेशानां विषयमा एवु कथनं यथं शक्ये ते उद्भवानु तात्पर्यं अने के पुद्गल अने एवना प्रदेशमा संकोच अने विस्तार पाभवानी शक्ति (स्वभाव) छे तेथी अनेक पुद्गल तथा अनेक एव उद्भवा स्थानमा रक्षी शक्ये छे उद्भवा न स्थानमा अनेक एव अने अनेक पुद्गल पणु रक्षी शक्ये छे तेथी अनेक एव अने अनेक पुद्गल उद्भवं शक्ये छे, अने ते कारणे अनेक एव, अनेक पुद्गल, अनेक एवदेश अनेकपुद्गलदेश, अनेक एवप्रदेश अने अनेक पुद्गलप्रदेश एवु बहुवचनवाणु कथनं सगतं अनी नाथ छे तथा इपी इन्द्रव्यनी अपेक्षाअने पणु “ अनेक अएव, अनेक अएवदेश, अनेक अएवप्रदेश ” एवु बहुवचनवाणु कथनं सगतं अनी नाथ छे तेतु कारणे अने के अनेक अधिकरण (स्थान) मा उद्भवानी त्रणे वस्तुनां सद्भाव रक्षी शक्ये छे धर्मास्तिकाय आदिमा तो आ प्रकारना त्रणे उद्भव संभवित नथी, पणु उपर

यद्यपि अनवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामपि अस्ति तथापि तेषां जीवादिदेशानामेकस्मिन्नधिकरणे भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् अत्र तु तत्रास्ति धर्मास्तिकायादेरे क्त्वात् सद्बोधादिधर्मत्वाभावाच्च अतएव धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधार्थमाह—
' नो अम्मत्थिकायस्स देसे तथा नो अधम्मत्थिकायस्स देसे इति । ' धर्मास्तिका-

जो पूर्वोक्तरूप से ही भेद ही सम्भवित होते हैं उसका कारण यह है कि जब धर्मास्तिकायादिरूप सपूर्ण ही वस्तु विवक्षित होती है तभी धर्मास्तिकाय आदि ऐसा कहा जाता है और जब धर्मास्तिकायादि के अशमात्र की विवक्षा होती है, तब धर्मास्तिकायादि के प्रदेश ऐसा कहा जाता है कारण कि वे प्रदेश अवस्थित रूप वाले होते हैं। धर्मास्तिकायादिके देशों की कल्पना इसलिये युक्तियुक्त नहीं है, कि वे उनके देश अनवस्थित रूप वाले होते ह। यद्यपि जीवादिद्रव्यों के देश भी अनवस्थितरूपवाले होते हैं, तथापि उन जीवादिदेशों का एक ही अधिकरण में भिन्न २ रूप से रहना सम्भव होता है इसलिये उनकी भिन्न २ रूप से प्ररूपणा की गई है। धर्मास्तिकायादिक में तो ऐसी बात है नहीं कारण कि वे एक द्रव्य हैं। भेद विना के हैं। दूसरे उनमें सकोच आदि होने रूप धर्म नहीं है। इसी कारण धर्मास्तिकायादिकों के देशों को निषेध करने के लिये (नो अम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) ऐसा कहा है। धर्मास्तिकाय आदि के देशों के

कक्षा मुच्यन्ता ये लेह न सलवित छे तेनु कारणु अे छे के न्यारे धर्मा स्तिकायादि इप स पूरु वन्तुनी वात करवामा आवती डोय त्यारे न तेने भाटे धर्मान्तिकाय आदि राप्णेनो प्रयोग थाय छे पणु न्यारे धर्मास्तिकाय आदिना अश मात्रनी न वात थती डोय, त्यारे तेमने धर्मास्तिकाय आदिना प्रदेश कडेवामा आवे छे, कारणु के ते प्रदेशो अवस्थित रूपवाणा डोय छे धर्मा स्तिकायदिदोना देशोनी कल्पना सुसगत लागती नथी, कारणु के अेभना ते देशो अनवन्तिरूपवाणा डोय छे जे के उवादिड द्रव्येना देश पणु अनव स्तिरूपवाणा डोय छे, तो पणु ते उवादि देशोनु अेड न स्थाने लिन्न लिन्न इपे रडेवानु सलवित डोय छे, तेथी तेमनी लिन्न लिन्न इपे प्ररूपणा कर- वामा आवी छे धर्मान्तिकाय आदि द्रव्यमा तो अेवी वात न शक्य नथी, कारणु के अेकद्रव्यरूप छे—लेह विनाना छे वणी तेमनामा सकुथन आदि धर्म (व्यलाव) डोता नथी ते कारणु न धर्मान्तिकाय आदिदोना देशोना निषेध करवा भाटे नो अम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) अेषु कडे

लोकाकाशविषयरूपप्रपट्टकस्याप्युत्तर कृतमिति । अन्यत्र तु अरूपिणो दश प्रकारा वर्णिताः यथा आकाशास्तिकायः, तद्देशः तत्प्रदेशश्च एवं धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायां तयोर्देशप्रदेशाः समयश्चेति मिलित्वा दश भवन्ति, इह तु समेदस्याऽऽकाशस्याधिकरणरूप्यरूपितया विभक्तितत्वात् इति आकाशावेयाः सप्तैव प्रकृत्या भवन्ति न च ते सप्तापीह विरसिता अविबक्ताकारणस्य अग्रे वक्ष्यमाणत्वात्,

अथ लोकाकाशविषयरूपप्रपट्टकस्यापि उत्तर कृत्वा अलोकाकाशविषयक प्रश्न कुर्वन्नाह—‘अलोगागासे’ इत्यादि. ‘अलोगागासे ण भते’ अलोकाकाशः खलु

शका-जम इस प्रकार से अरूपी के दूसरी जगह १० भेद कहे गये हैं तो फिर यहाँ उसके पाच भेद कहने का कारण क्या है ?

उत्तर—यहाँ पर तीन भेद वाले आकाश को ओदाररूप से विवक्षित किया गया है इस कारण उसके तीन भेद यहाँ गिने नहीं गये हैं । यहाँ तो जो आवेप है उनके ही भेदों का विचार किया गया है । अतः धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और अद्वासमयरूप काल इन आधेय रूप अरूपी तीनों का ही विचार करने में आया है इस विचार में पूर्वोक्त १० दस भेदों में से आकाशास्तिकाय के तीन ३ भेद निकाल देने पर बाकी सात ७ बचे रहते हैं । सो इनमें भी सात भेदों की यहाँ विवक्षा नहीं हुई है इसका कारण आगे प्रकट किया जायगा । जिन भेदों की विवक्षा की गई है उन्हें ही यहाँ प्रकट किया गया है ।

अथ अलोकाकाश के विषय में प्रश्न करते हुए गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं (अलोगागासे ण भते ! कि जीवा पुच्छा तह चैव) अलोकाकाश में

राजा—जे पीछे जग्याये अज्ञाना इस प्रकार उद्धा छे तो अहाँ शा माटे तेना पाय लेद उद्धा छे ? उत्तर—अहाँ प्रभु लेदवाणा आकाशने आधार रूप गणुवामा आवेल छे, तेथा तेना प्रभु लेदने गणुवतीमा लीधा नथी अहाँ तो जे आधेय छे तेमना लेदोना जे विचार करवामा आण्यो छे तेथी धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय अने अद्वासमय रूप जण ये आधेय रूपअज्ञपी प्रभुने जे अहाँ निवार करवामा आण्यो छे आ रीते उपर उडेला १० इस लेदोमाथी आकाशास्तिकायना प्रभु लेदोने ठाढा नाभवथी जाका मात लेद रहे छे ते सात लेदने जदले पाय लेदोनु पछुन रा माटे करवामा आण्यु छे ते आगण भताववामा आण्यु छे अेटद के धर्मास्तिकायना देश अने अधर्मास्तिकायना देश अने अधर्मास्तिकायना देशने पछु गणुवामा आण्यो नथी जाकीना पायने जे अज्ञपीना लेद तराडे गणुव्या छे

इये गौतम स्वामी मंडावार प्रभुने अज्ञेकाकाश ने विषे प्रश्न पूछे छे— (अलोगागासे ण भते ! कि जीवा पुच्छा तह चैव) अज्ञेकाकाशमा एव अने

યસ્ય વેશનિયેધે ભગવત પ્રરૂપણૈવ કારણમિતિ । 'ધર્મસ્તિકાયસ્મ યદ્દા' ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ, તથા 'અધર્મસ્તિકાય' અધર્માસ્તિકાયઃ ' નો અધર્મસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ, 'અધર્મસ્તિકાયસ્મ યદ્દા' અધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ, 'અદ્વાસમય' અદ્વાસમય અદ્વા કાચ્છાત્વહા. મય. જગ ઇતિ અદ્વાસમય સ ચ કાલ એક એવ વર્તમાનલક્ષણ. અતીતાનાગતયોરસત્ત્વાત્ પ્વ પ્રકારેણ

નિયેધ મેં ભગવાન્ની પ્રરૂપણા હી કારણ હૈ । હસ તરહ્ ધર્માસ્તિકાય ૧, ધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૨, અધર્માસ્તિકાય ૩ અધર્મસ્તિકાય કે પ્રદેશ ૪ ઓર અદ્વાસમય ૫ અરૂપીદ્રવ્ય કે યે પાચ પ્રકાર વર્ણિત ક્રિયે ગયે હૈ । હનકા વર્ણન સે હી લોકાકાશ વિષયક ૬ ઝહ પ્રશ્નોં કા ઉત્તર હો જાતા હૈ । અદ્વાસમય કા તાત્પર્ય ક્ષણ સે હૈ । ઓર યહ ક્ષણ વર્તમાન સમય રૂપ હોતા હૈ—ઓર વર્તમાન સમય એક ક્ષગરૂપ હોતા હૈ । અતીતકાલ ઓર અનાગતકાલ કા અસત્ત્વ હોને સે સદ્ભાવ હી નહીં માના ગયા હૈ । એક ક્ષણ રૂપ વર્તમાનકાલ કો હી અદ્વાસમયરૂપ માના ગયા હૈ । દૂસરી જગહ અરૂપી દશ પ્રકાર કે કહે હુપ હૈ—જૈસે—આકાશાસ્તિકાય ૧ આકાશાસ્તિકાયપ્રદેશ ૨ આકાશાસ્તિકાયપ્રદેશ ૩ ધર્માસ્તિકાય ૪ ધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ ૫ ધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ ૬ અધર્માસ્તિકાય ૭ અધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ ૮ અધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ ૯ અદ્વાસમય ૧૦, ।

વામા આબ્યુ છે ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશોના નિયેધમા ભગવાનની પ્રરૂપણા જ કારણરૂપ છે આ રીતે (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, (૩) અધર્માસ્તિકાય, (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૫) અદ્વાસમય (વર્તમાન કાળ) એ પ્રમાણે અરૂપી દ્રવ્યના પાચ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે તેમજ વર્ણન કરાયાથી લોકાકાશ વિષેના છ પ્રશ્નોના ઉત્તર મળી જાય છે અદ્વાસમય અદ્વાલે ક્ષણ અને તે ક્ષણ વર્તમાન સમય રૂપ હોય છે—અને વર્તમાન સમય એક ક્ષણ રૂપ હોય છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનું અસત્ત્વ (અભાવ—અનસ્તિત્વ) હોવાથી, તેમનો સદ્ભાવ જ માનવામા આબ્યો નથી એક ક્ષણરૂપ વર્તમાન કાળને જ અદ્વાસમય રૂપ માન્યો છે ખીલ જગ્યાએ અરૂપીને નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે—(૧) આકાશાસ્તિકાય, (૨) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ, (૩) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ, (૪) ધર્માસ્તિકાય, (૫) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૬) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૭) અધર્માસ્તિકાય, (૮) અધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ, (૯) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને (૧૦) અદ્વાસમય (વર્તમાન કાળ)

लोकाकाशविषयरूपश्रपट्टरुस्याप्युत्तर कृतमिति । अन्यत्र तु अरूपिणो दश मकारा वर्णिताः यथा आकाशास्तिकायः, तद्देशः तत्प्रदेशश्च एवं धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायां तयोर्देशप्रदेशाः समयश्चेति मिलित्वा दश भवन्ति, इह तु सभेदस्याऽऽकाशस्याधिकरणरूप्यरूपितया विवक्षितत्वात् इति आकाशाधेयाः सप्तैव वक्तव्या भवन्ति न च ते सप्तापीह विवक्षिता अविवक्षिताकारणस्य अग्रे वक्ष्यमाणत्वात्,

अथ लोकाकाशविषयरूपश्रपट्टरुस्यापि उत्तर कृत्या अलोकाकाशविषयक प्रश्न कुर्वन्नाह—‘अलोगागासे’ इत्यादि. ‘अलोगागासे ण भते’ अलोकाकाशः खलु

शका-जय इस प्रकार से अरूपी के दूसरी जगह १० भेद कहे गये हैं तो फिर यहाँ उसके पाच भेद कहने का कारण क्या है ?

उत्तर—यहा पर तीन भेद वाले आकाश को आधाररूप से विवक्षित किया गया है इस कारण उसके तीन भेद यहा गिने नहीं गये हैं । यहा तो जो आधेय हैं उनके ही भेदों का विचार किया गया है । अतः धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और अद्वासमयरूप काल इन आधेय रूप अरूपी तीनों का ही विचार करने मे आया है इस विचार में पूर्वोक्त १० दस भेदों मे से आकाशास्तिकाय के तीन ३ भेद निकाल देने पर बाकी सात ७ बचे रहते हैं । सो इनमें भी सात भेदों की यहा विवक्षा नहीं हुई है इसका कारण आगे प्रकट किया जायगा । जिन भेदों की विवक्षा की गई है उन्हें ही यहा प्रकट किया गया है ।

अब अलोकाकाश के विषय में प्रश्न करते हुए गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं (अलोगागासे ण भते ! किं जीवा पुच्छा तह चैव) अलोकाकाश में

शका—जे जीव जग्याजे अरूपीना इस प्रकार कहा छे तो अही शा भाटे तेना पाच लेह कहा छे ? उत्तर—अही त्रषु लेहवाणा आकाशने आधार रूप गणुवामा आवेल छे, तेथा तेना त्रषु लेहने गणुतरीमा लीधा नथी अही ते जे आधेय छे तेमना लेहोने ज विचार करवामा आव्यो छे तेथी धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय अने अद्वासमय रूप जण जे आधेय रूपअरूपी त्रषुने जे अही विचार करवामा आव्यो छे आ रीते उपर कहेला १० इस लेहोभाथी आकाशास्तिकायना त्रषु लेहोने काढा नाभवथी आका सात लेह रहे छे ते सात लेहने गहले पाच लेहोनु वरुण शा भाटे करवामा आव्यु छे ते आगण भताववामा आव्यु छे अेटल के धर्मास्तिकायना देश अने अधर्मा स्तिकायना देश अने अधर्मास्तिकायना हेरने पणु गणुवामा आव्यो नथी आकीना पाचने ज अरूपीना लेह तराडे गणुव्या छे

डवे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने अलोकाकाश ने विषे प्रश्न पूछे छे— (अलोगागासे ण भते ! किं जीवा पुच्छा तह चैव) अलोकाकाशमा ७५ अने

यस्य देशनिषेधे भगवत प्ररूपणैव कारणमिति । 'धर्मस्तिकायस्स पएसा' धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः, तथा 'अधर्मस्तिकाए' अधर्मास्तिकायः 'नो अधर्मस्तिकायस्स देसे' नो अधर्मास्तिकायस्य देशः, 'अधर्मस्तिकायस्स पएसा' अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशः 'अद्दासमए' अद्दासमय अद्दा काउएए एवहाः मययः सग इति अद्दासमय स च काल एक एव वर्तमानलक्षणः अतीतानागतयोरसन्नात् एव प्रकारेण

निषेध में भगवान् की प्ररूपणा ही कारण है । इस तरह धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मस्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्दासमय ५ अरूपीद्रव्य के ये पांच प्रकार चर्णित किये गये हैं । इनका वर्णन से ही लोकाकाश विषयक ६ उह प्रश्नों का उत्तर हो जाता है । अद्दासमय का तात्पर्य क्षण से है । और यह क्षण वर्तमान समय रूप होता है—और वर्तमान समय एक क्षणरूप होता है । अतीतकाल और अनागतकाल का असत्त्व होने से सद्भाव ही नहीं माना गया है । एक क्षण रूप वर्तमानकाल को ही अद्दासमयरूप माना गया है । दूसरी जगह अरूपी दश प्रकार के कहे हुए हैं—जैसे—आकाशास्तिकाय १ आकाशास्तिकायदेश २ आकाशास्तिकायप्रदेश ३ धर्मास्तिकाय ४ धर्मास्तिकायदेश ५ धर्मास्तिकायप्रदेश ६ अधर्मास्तिकाय ७ अधर्मास्तिकायदेश ८ अधर्मास्तिकायप्रदेश ९ अद्दासमय १०, ।

प्रश्न आठव्या छे धर्मास्तिकाय आदिना देशाना निषेधमा लभवाननी प्ररूपणान्कारणरूप छे आ रीते (१) धर्मास्तिकाय, (२) अधर्मास्तिकायना प्रदेशो, (३) अधर्मास्तिकाय, (४) अधर्मास्तिकायना प्रदेश (५) अद्दासमय (वर्तमान काण) छे प्रमाणे अरूपी द्रव्यना पाय प्रजर वरुण्यो छे तेमनु वरुण करायथी लोकाकाश विषेना छ प्रश्नाना उत्तर भणी जाय छे अद्दासमय अद्वैत क्षण अने ते क्षण वर्तमान समय रूप होय छे—अने वर्तमान समय अेक-क्षण रूप होय छे लूतकाण अने लविष्यकाणनु असत्त्व (अभाव-अनस्तित्व) होवाथी, तेमनो सद्भाव न मानवामा आये नथी अेक क्षणरूप वर्तमान काणने न अद्दासमय रूप मान्यो छे नील न्याये अरूपीने नीये प्रमाणे कथा छे—(१) आकाशास्तिकाय, (२) आकाशास्तिकाय देश, (३) आकाशास्तिकाय प्रदेश, (४) धर्मास्तिकाय, (५) धर्मास्तिकाय देश, (६) धर्मास्तिकाय प्रदेश, (७) अधर्मास्तिकाय, (८) अधर्मास्तिकायदेश, (९) अधर्मास्तिकाय प्रदेश अने (१०) अद्दासमय (वर्तमान काण)

રૂપત્વાત્ કથિતમ્ 'અગુરુલહુષ્' અગુરુલઘુકઃ નોગુરુનૈવા લઘુરલોકાકાશાં ઇત્યર્થઃ
તથા 'અણતેહિં અગુરુલહુયગુણેહિં સજુત્તે' અનન્તૈરગુરુલઘુઃસયુક્તઃ સયુક્તઃ અનન્તૈઃ
સ્વપર્યાયપરપર્યાયૈર્ગુણૈરગુરુલઘુસ્વભાવૈ સયુક્ત ઇત્યર્થઃ 'સવ્વાગાસે અર્ણતભાગૂણે'

જીવદ્રવ્ય કાં દેશત્વ કહા ગયા હૈ વહ લોકાલોકરૂપ અકાશદ્રવ્ય કા
ભાગરૂપ હોને સે કહા ગયા હૈ યહ અલોકાકાશાં ન ગુરુ હૈ, ન લઘુ હૈ,
અતઃઅગુરુલઘુરૂપ હૈ । (અણતેહિં અગુરુલહુયગુણેહિં સજુત્તે) અનત અગુ-
રુલઘુસ્વભાવવાલે ગુણોં સે યહ યુક્ત હૈ । અર્થાત્-અગુરુલઘુ સ્વભાવવાલે
સ્વપર્યાયરૂપ એવ પરપર્યાયરૂપ ગુણોં સે યહ સહિત હૈ । તાત્પર્ય કહને
કા યહ હૈ કિ પરિણમન સે શૂન્ય કોઈં બી વસ્તુ નહીં હૈ । આકાશ-
અલોકાકાશાં બી વસ્તુરૂપ હૈ અતઃ ઉસમેં બી પરિણમન હોતા હૈ । ઓર
યહ પરિણમન ન લઘુ હોતા હૈ ઓર ન ગુરુ હી હોતા હૈ । ઇસ પરિણમન
કા નામ હી સ્વપર્યાય પરપર્યાય હૈ । પરપર્યાય કા તાત્પર્ય પર કે નિમિ
ત્ત સે જો પરિણમન હોતા હૈ વહ હૈ । યદ્યપિ અલોકાકાશાં મેં આકાશ
કે સિવાય ઓર કોઈં દ્રવ્ય નહીં હૈ-પર ફિર બી વહાં જો પરપર્યાયરૂપ
પરિણમન હોતા રહતા હૈ વહ લોકાકાશાં કે સઘધ કો લેકર હી માના
ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ આકાશ એક અઘડ સમૂચા દ્રવ્ય
હૈ ઉસમેં જિતને ભાગ મેં ધર્માદિક દ્રવ્ય રહતે હૈં ઉતને ભાગ કો લોકા-

ઉત્તર—(એ અજીવદ્રવ્યદેસે) તે અલોકાકાશ એક અણવ દ્રવ્યદેશરૂપ છે
અહીં જે અલોકાકાશમા અણવદ્રવ્યનુ દેશત્વ કહેલું છે તે લોકાલોકરૂપ આકા-
શદ્રવ્યના ભાગરૂપ હોવાથી કહેલું છે તે અલોકાકાશ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, પણ
અગુરુલઘુરૂપ છે (અણતે હિં અગુરુલહુયગુણેહિં સજુત્તે) તે અનત અગુરુલઘુ
સ્વભાવવાળા ગુણોથી યુક્ત છે એટલે કે અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા સ્વપર્યાયરૂપ
અને પરપર્યાયરૂપ ગુણોથી તે યુક્ત છે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે પરિણમન
વિનાની કોઈપણ વસ્તુ હોતી નથી આકાશ અને અલોકાકાશ પણ વસ્તુરૂપ છે
તેથી તેમનામા પણ પરિણમન હોય છે તે પરિણમન લઘુ પણ હોતું નથી અને
ગુરુ પણ હોતું નથી તે પરિણમનનું નામ જ સ્વપર્યાય પરપર્યાય છે પરને
નિમિત્તે જે પરિણમન થાય છે તેને પરપર્યાય કહે છે જો કે અલોકાકાશમા
આકાશ સિવાય બીજું કોઈ દ્રવ્ય હોતું નથી, તે પણ ત્યાં જે પરપર્યાયરૂપ
પરિણમન થતું રહે છે તે લોકાકાશના સળધને લીધે જ થાય છે એમ માનવામા
આવું છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આકાશ એક અખડ દ્રવ્ય છે--તેના
જેટલા ભાગમા ધર્માદિક દ્રવ્ય રહે છે એટલા ભાગને લોકાકાશ કહે છે

भदन्त ! ' किं जीवा पुच्छा तद् चेत् तथा चैव यथा लोकाकाशे प्रश्न कृतः तथा अलोकाकाशेऽपि प्रश्नो ज्ञातव्यस्तथाहि ' अलोगागासे ण भते किं जीवा जीव-देसा जीवप्पएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पएसा ' एव रूपेणालोकाकाशवि-यक्तं पूर्वप्रदेत् प्रश्नः । एतेषा षण्णामपि निषेध कुर्वन्नेव भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा ' नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशः हे गौतम ! योऽयमलोकाकाशः स जीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानामजीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानां नास्ति आधार इत्यर्थः अत्र यावत्प्रदेत् जीवदेशप्रदेशजीवतद्देशतत्प्रदेशानां सम्प्रदो भवतीति । यदि अलोकाकाशो न जीवादीनामाधारभूतस्तदा किं स्वरूपस्तत्राह—' एगे ' इत्यादि । ' एगे अजीव दव्वदेसे ' एकोऽजीवद्रव्यदेशः अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकाकाशद्रव्यस्य भाग-

मी जीव और अजीवादि को लेकर पहिले लोकाकाशो की तरह ६ छद् प्रश्न कर लेना चाहिये—वे इस प्रकार से—(अलोगागासे ण भते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा, ? हे भद-न्त ! अलोकाकाश में जीव, जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीव, अजीवदेश और अजीवप्रदेश है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कह ते है (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अ-लोकाकाश में न जीव के देश है, न जीव के प्रदेश है, न अजीव है, न अजीव के देश है और न अजीव के प्रदेश भी है । यथा (यावत्) पद से जीवदेश तत् प्रदेश, अजीवदेश और तत् प्रदेश इनका सम्प्रह हुआ है । प्रश्न—यदि अलोकाकाश जीवादिक द्रव्यों का आधारभूत नहीं है तो फिर वह किं स्वरूप है—? समा धान—(एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाश एक अजीवद्रव्यदेशरूप है । यहाँ जो अलोकाकाश में अ-

अथर्व आदि छे के नही अही पणु लोकाकाशने विषे जे ६ छ प्रश्नो आगण पूछथा छे अथर्व अलोकाकाश विषे पूछवा जेछअ ते प्रश्नो आ प्रमाणे छे—(अलो-गागासे ण भते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा छे भदन्त । अलोकाकाशमा अथर्व, अथर्वदेश, अथर्व प्रदेश, अथर्व, अथर्वदेश अथर्वप्रदेश डोय छे के नही ? (गोयमा) छे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीव पएसा) ना, अलोकाकाशमा अथर्वद्रव्यो नथी, अथर्वदेश नथी, अथर्वद्रव्य नथी अथर्वदेश नथी अथर्वप्रदेश नथी अही (जाव) (पर्यन्त) पन्थी अथर्वदेश अथर्वप्रदेश, अथर्व, अथर्वदेश अने अथर्वप्रदेश अर्द्धणु कराया छे

प्रश्न—जे अलोकाकाश अथर्वद्रव्योना आधारश्च न डोय तो तेनु स्वश्च हेतु छे !

चिद्वृद्ध एवमहमत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पचविएक्काभिलावा अहो लोएण भते धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति ? गोयमा ! सातिरेगं अद्ध फुसइ, तिरियलोएणं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! असखेज्जइ भागं फुसइ उड्डे लोएणं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! देसूण अद्धं फुसइ, इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जभाग फुसइ, असखेज्जभागं फुसइ, संखेजे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ ? गोयमा ! णो सखेज्जभागं फुसइ, असंखेज्जभागं फुसइ, णो सखेज्जे भागे णो असखेज्जे भागे फुसइ, नो सव्वं फुसइ । इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं सखेज्जइभाग फुसइ ? जहा रयणप्पभा तहा घणोदही घणेवाय-तणुवाया वि । इमीसे ण भंते ? रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ असखेज्जइ भागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ ? गोयमा ! सखेज्जइभागं फुसइ णो असखेज्जइ भागं फुसइ णो सखेजे णो असखेजे णो सव्वं फुसइ उवासतराइं सव्वाइं जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भाणिया एव जाव अहे सत्तमाए जव्वुदीवाइया दीवा, लवणसमुदाइया समुदा, एव सोहम्मके कप्पे जाव इसी पव्वभारा पुढवी फुसइ ते सव्वे वि असखेज्जइभागं फुसति सेसा पडिसेहियव्वा एव अधम्मत्थिकाए एव लोयागासे वि, गाहा-पुढवोदहीघणतणू, कप्पा गेवेज्जणुत्तरा सिद्धी संखेज्जइ भागं अत्तेसु सेसा असखेज्जा ॥ सू० ५ ॥

॥ वितिय सय समत्त ॥

સર્વાકાશેઽનન્તભાગોન અલોકાકાશઃ, અલોકાકાશાપેક્ષયા લોકાકાશસ્વાનન્ત
ભાગરૂપત્વાત્ ॥ સૂ૦૪ ॥

॥ ધર્માસ્તિકાયાદીના પ્રમાણસ્પર્શનયોર્વિચારઃ ।

અથ અનન્તરમકરણે ઉક્તાન્ ધર્માસ્તિકાયાદીન્ પ્રમાણતો નિરૂપયન્ના
' ધર્મત્થિકાણ ભતે ' ઇત્યાદિ ॥

મૂલમ્—ધર્મત્થિકાણં ભતે? કે મહાલક્ષ્ણમ્ પ્ણક્તે. ગોચમા !
લોષ્ લોચમેક્તે લોચપ્પમાણે લોચફુડે લોચં ચેવ ફુસિત્તાણં

કાશ કહ દિવા ગયા છે ઓર જિતને મેં યે નહીં રહતે ડતને કો અલોકાકાશ
કહા ગયા છે । તો જિસ પ્રકાર ઇક અલ્હાંડ ડાસ કે છોડ કો હિલાને પર
પૂરા ઘાસ હિલ જાયા કરતા છે ડસી પ્રકાર લોકાકાશ મેં જો પરપદા-
ર્થો કો લેકર પરિણમન હોતા છે—વહ પૂરે આકાશમાત્ર મેં હોતા છે ।
નહીં તો ફિર અલોકાકાશ મેં કાલદ્રવ્ય તો છે નહીં—વર્ષાં ફિર સ્વપર્યા
યરૂપ સદશ પરિણમન મી જો કિ પ્રત્યેક ક્ષણ ૨ મેં હોતા રહતા છે કેસે
માના જોયગા । પરિણમનમાત્ર કાલદ્રવ્ય કે નિમિસ સે હોતા છે સ્વતઃ
નહીં હોતા । ઇસ તરહ અલોકાકાશ સ્વપરપર્યાયરૂપ અનન્તગુણો સે જો
કિ અગુરુલઘુસ્વભાવવાલે હોતે હેં યુક્ત છે । (સવ્વાગાસે અણતભાગૂણે)
યહ અલોકાકાશ સર્વાકાશ મેં અનન્ત ભાગન્યૂન છે, કયોં કિ અલોકા-
કાશ કી અપેક્ષા લોકાકાશ અનન્તભાગરૂપ માના ગયા છે અતઃ અલો-
કાકાશ ડતને ભાગ સે ન્યૂન કહા ગયા છે સૂ૦ ॥ ૪ ॥

॥ આકાશનિરૂપણ સમાપ્ત ॥

અને જેટલા ભાગમા તે રહેતુ નથી તેટલા ભાગને અલોકાકાશ કહે છે
તો જેવી રીતે એક અખડ વાસના છોડને હલાવવાથી આખો વાસ હલ્યા
કરે છે, એજ પ્રમાણે પરપદાર્થોને કારણે લોકાકાશમા જે પરિણમન થાય છે
તે અખડ (પૂરે પૂરા) આકાશમા થાય છે અલોકાકાશમા કાળદ્રવ્ય તો છે
જ નહીં—તો ત્યાં પ્રત્યેક ક્ષણે થયા કરતા સ્વપર્યાયરૂપ સદશ (સમાન) પરિ
ણમન કેવી રીતે સભવી શકે ? દરેક પરિણમન કાળદ્રવ્યને કારણે થતુ હોય
છે, સ્વતઃ (જાતે જ) થતુ નથી આ રીતે અલોકાકાશ અશુરુલઘુ સ્વભાવવાળા ।
સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયરૂપ અનન્ત ગુણોથી યુક્ત છે (સવ્વાગાસે અણતભાગૂણે)
તે અલોકાકાશ સર્વાકાશમા અનન્ત ભાગ ન્યૂન છે, કારણ કે અલોકાકાશ કરતા
લોકાકાશ અનન્ત ભાગરૂપ માનવામા આ યુ છે, તેથી અલોકાકાશને જેટલા ભાગ
પ્રમાણ ન્યૂન કહેલ છે

॥ આકાશ નિરૂપણ સમાપ્ત ॥

स्पृशति तिर्यग्लोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! असख्येयभाग स्पृशति। ऊर्ध्वलो
खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! देशोनमर्वं स्पृशति इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथि
वर्मास्ति कायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति असख्येयभाग स्पृशति सख्येयान् भाग
स्पृशति असख्येयान् भागान् स्पृशति सर्वं स्पृशति? गौतम! नो सख्येयभा

भाग का स्पर्श करता है। (तिरियलोग ण भते! पुच्छा) हे भदन्त
तिर्यग् लोके वर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयम
असखेज्जइभाग फुसइ) हे गौतम! तिर्यग् लोक वर्मास्तिकाय के अ
ख्यातवें भाग का स्पर्श करता है। (उड्डे लोण ण भते! पुच्छा) हे भद
न्त! ऊर्ध्वलोन धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गो
यमा) हे गौतम! ऊर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के (देसूण अद्ध फुसइ
कुठ कम आये भाग का स्पर्श करता है। (इमाण भते! रयणप्पभा
पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग
फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सब्ब फुसइ
हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह धर्मास्तिकाय
के सख्यातवें भाग का स्पर्श करती है, कि असख्यातवें भाग
का स्पर्श करती है? अथवा उसके सख्यातभागों का स्पर्श करती
है या असख्यातभागों का स्पर्श करती है? अथवा कि समस्त
पूरे का स्पर्श करती है? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जइभाग फुसइ

करे छे (तिरियलोण भते! पुच्छा) हे भदन्त! अधोलोक धर्मास्तिकायना डेटवा
भागाने स्पर्शं करे छे? (गोयमा!) हे गौतम! (असखेज्जइभाग फुसइ) तिर्यग्लोक
धर्मास्तिकायना असख्यातभा भागाने स्पर्शं छे (उड्डेलोण ण भते! पुच्छा) हे
भदन्त! ऊर्ध्वलोक धर्मास्तिकायना डेटवा भागाने स्पर्शं करे छे? (गोयमा) हे
गौतम! (देसूण अद्ध फुसइ) ऊर्ध्वलोक तेना अर्धं करता ज्योछा भागाने स्पर्शं
करे छे (इमाण भते! रयणप्पभापुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभागं
फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ,
सब्ब फुसइ?) हे भदन्त! रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना सख्यातभा भागाने
स्पर्शं करे छे, के असख्यातभा भागाने स्पर्शं करे छे, के तेना सख्यात
भागाने स्पर्शं करे छे, तेना असख्यात भागाने स्पर्शं करे छे, के समस्त
भागाने स्पर्शं करे छे? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जइ भागे फुसइ,

છાયા-ધર્માસ્તિકાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયાન્મહાલયઃ પ્રજ્ઞતઃ ? ગૌતમ ! લોકઃ
લોકમાત્રઃ લોકપ્રમાણકો લોકસ્પૃષ્ટો લોક ચૈવ સ્પૃષ્ટા સ્વલુ તિષ્ઠતિ એવમધ-
ર્માસ્તિકાયો લોકાકાશો જીવાસ્તિકાયઃ પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ પચ્ચાડપિ એકામિલાવાઃ
અધોલોકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયસ્ય કિયન્ત સ્પૃશ્વતિ ? ગૌતમ ! સાતિરેકમર્ષ

ધર્માસ્તિકાયાદિક કે પ્રમાણ કા ઓર સ્પર્શના કા વિચાર—

અનન્તર પ્રકરણ મેં કથિત ધર્માદિક દ્રવ્યોં કા કથન પ્રમાણ કી
અપેક્ષા સે અય સૂત્રકાર કહતે હેં—(ધમ્મત્થિકાણ ણ ભતે !) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ — (ધમ્મત્થિકાણ ણ ભતે ! કે મહાલણ પણ્ણસે) હે ભદ-
ન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કિતના યડા કહા ગયા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(લોણ, લોયમેત્તે, લોયપ્પમાણે લોયફુઢે, લોય ચૈવ ફુસિત્તાણ ચિટ્ઠહ)
વહ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ હૈ, લોકમાત્ર હૈ, લોકપ્રમાણ હૈ, લોક સ્પૃષ્ટ હૈ
ઓર લોકકો સ્પર્શ કરકે રહા હુઆ હૈ । (એવમહમત્થિકાણ લોયાગાસે
જીવત્થિકાણ પોગ્ગલત્થિકાણ પચ્ચ વિ એકામિલાવા) ઇસી તરહ અધર્મા-
સ્તિકાય, લોકાકાશ, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય કે વિષય મેં બી
જાનના ચાહિયે । ઇન પાર્ષોં કા એક હી જૈસા અભિલાપ હૈ (અહો લોણ
ણ ભતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ કેવહ્મય ફુસતિ) હે ભદન્ત ! અધોલોક
ધર્માસ્તિકાય કે કિતને ભાગ કા સ્પર્શ કરતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(સાતિરેગ અદ્ધ ફુસહ) અધોલોક ધર્માસ્તિકાય કે કુહ અધિક આધે

ધર્માસ્તિકાય આદિના પ્રમાણ અને સ્પર્શનાનુ નિરૂપણ—

પૂર્વ પ્રકરણમાં જે ધર્માદિક દ્રવ્યોની વાત કરવામાં આવી છે, તેમના
પ્રમાણનુ આ પ્રકરણમાં સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે—(ધમ્મત્થિકાણ ણ ભતે !) ઇત્યાદિ
સૂત્રાર્થ—(ધમ્મત્થિકાણ ણ ભતે ! કે મહાલણ પણ્ણસે ?) હે ભદન્ત !
ધર્માસ્તિકાય કેટલુ મોટુ હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (લોણ, લોયમેત્તે,
લોયપ્પમાણે, લોયફુઢે, લોય ચૈવ ફુસિત્તાણ ચિટ્ઠહ) તે ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ છે,
લોકમાત્ર છે, લોકપ્રમાણ છે, લોકસ્પૃષ્ટ છે, અને લોકને સ્પર્શને રહેલુ છે (એવ
મહમ્મત્થિકાણ લોયાગાસે જીવત્થિકાણ પોગ્ગલત્થિકાણ પચ્ચ વિ એકામિલાવા) એજ
પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશ, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં
પણ વક્તવ્ય (કથન) સમજવું એટલે કે પાચેનુ વર્ણન સરખુ જ સમજવું
(અહોલોણ ણ ભતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ કેવહ્મય ફુસતિ ?) હે ભદન્ત ! અધોલોક
ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શ કરે છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સાતિ
રેગ અદ્ધ ફુસહ) અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધ કરતા વધારે ભાગને સ્પર્શ

स्पृशति तिर्यग्लोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! असख्येयभाग स्पृशति। ऊर्ध्वलो
खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! देशोनमर्व स्पृशति इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथि
धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति असख्येयभाग स्पृशति सख्येयान् भाग
स्पृशति असख्येयान् भागान् स्पृशति सर्वं स्पृशति? गौतम! नो सख्येयभा

भाग का स्पर्श करता है। (तिरियलोण ण भते! पुच्छा) हे भदन्त
तिर्यग् लोके धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयम
असखेज्जइभाग फुसइ) हे गौतम! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के अ
ख्यातवें भाग का स्पर्श करता है। (उड्डे लोण ण भते! पुच्छा) हे भद
न्त! उर्ध्वलोन धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गो
यमा) हे गौतम! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के (देसूण अद्ध फुसइ
कुठ कम आवे भाग का स्पर्श करता है। (इमा ण भते! रयणप्पभा
पुडवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग
फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सब्ब फुसइ
हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह धर्मास्तिकाय
के सख्यातवें भाग का स्पर्श करती है, कि असख्यातवें भाग
का स्पर्श करती है? अथवा उसके सख्यातभागों का स्पर्श करती
है या असख्यातभागों का स्पर्श करती है? अथवा कि समस्त
पूरे का स्पर्श करती है? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जाइभाग फुसइ

करे छे (तिरियलोण ण भते! पुच्छा) हे भदन्त! अधोलोक धर्मास्तिकायना डेटला
लागने स्पर्श करे छे? (गोयमा!) हे गौतम! (असखेज्जइभाग फुसइ) तिर्यग्लोक
धर्मास्तिकायना असख्यातभा लागने स्पर्श छे (उड्डे लोण ण भते! पुच्छा) हे
भदन्त! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकायना डेटला लागने स्पर्श करे छे? (गोयमा) हे
गौतम! (देसूण अद्ध फुसइ) उर्ध्वलोक तेना अर्थ करता ओछा लागने स्पर्श
करे छे (इमाण भते! रयणप्पभापुडवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभाग
फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ,
सब्ब फुसइ?) हे भदन्त! रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना सख्यातभा लागने
स्पर्श करे छे, के असख्यातभा लागने स्पर्श करे छे, के तेना सख्यात
लागने स्पर्श करे छे, तेना असख्यात लागने स्पर्श करे छे, के समस्त
लागने स्पर्श करे छे? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जइभाग फुसइ,

स्पृशति, असख्येयभाग स्पृशति नो सख्येयान् भागान् नो असख्येयान् भागान् स्पृशति नो सर्वं स्पृशति, एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः धर्मास्तिकायस्य पृच्छा किं सख्येयभाग स्पृशति ? यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधि घनवात तनुवाता अपि । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अत्र-काशान्तर धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति यात् सर्वं स्पृशति ? गौतम !

असखेज्जइभाग फुलइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे, नो सव्व फुमइ) यह रत्नप्रभानाम की पृथिवी धर्मास्तिकाय के सख्यातवे भागका स्पर्श नहीं करती है किन्तु उसके असख्यातवे भाग का ही स्पर्श करती है। वह उसके सख्यातभागों असख्यातभागों का ही स्पर्श नहीं करती है और न समस्त पूरे रूप में ही उसका वह स्पर्श करती है। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं सखेज्जइभागं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है—क्या वह उसके सख्यातवे भाग का स्पर्श करता है ? (जहा रयणप्पभा तथा घणोदही—घणवायतणुवाया वि) हे गौतम ! जिस प्रकार रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के असख्यातवे भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से घनोदधि भी उसके असख्यातवे भाग का ही स्पर्श करता है इसी तरह से घनवात और तनुवात भी उसके असख्यातवे भाग का स्पर्श करते हैं। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्ज-

असखेज्जइ भाग फुसइ, णो सखेज्जे नो असखेज्जे नो सव्व फुसइ) रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना सख्यातभां लागने स्पर्श करती नहीं, पणु तेना असख्यातभा लागने स्पर्श करे छे ते तेना सख्यातभा लागने के असख्यात लागने पणु स्पर्श करती नहीं ते तेना समस्त लागने पणु स्पर्श करती नहीं (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्सपुच्छा किं सखेज्जइ भाग फुसइ) हे भदन्त ! ते रत्नप्रभा पृथ्वीने के घनोदधि छे ते धर्मास्तिकायना केटला लागने स्पर्श करे छे ? शु ते तेना सख्यातभा लागने स्पर्श करे छे ? (जहा रयणप्पभा तथा घणोदही—घणवायतणुवाया वि) हे गौतम ! के प्रमाणे रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना असख्यातभा लागने स्पर्श करे छे, अत्र प्रमाणे घनोदधि पणु तेना असख्यातभा लागने स्पर्श करे छे अत्र प्रमाणे घनवात अने तनुवात पणु तेना असख्यातभा लागने स्पर्श करे छे (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं

संख्येयभाग स्पृशति नो असख्येयभाग स्पृशति नो सख्येयान् भागान् नो असख्येयान् भागान् नो सर्वं स्पृशति अवकाशान्तराणि सर्वाणि यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वक्तव्यता भणिता एव यावदथ सप्तम्या जवूदीपादिका द्वीपा लव-

इभाग फुसइ, असखेज्जइ भाग फुसइ जाव सव्व फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का अवकाशान्तर क्या धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है या असख्यातवें भाग का स्पर्श करता है—या यावत् वह सब पूरे धर्मास्तिकाय का स्पर्श करता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! इस रत्नप्रभापृथिवी का अवकाशान्तर (सखेज्जइ भाग फुसइ, गो असखेज्जइ भाग फुसइ, गो सखेज्जे भागे फुसइ, गो असखेज्जे भागे गो सव्व फुसइ) धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, किन्तु असख्यातवें भाग का नहीं और न उसके सख्यात भागोका स्पर्श करता है और न असख्यातभागो का स्पर्श करता है तथा न वह पूरे धर्मास्तिकाय का स्पर्श करता है। (उवासतराइ सव्वाइ) इसी तरह से अन्य अवकाशान्तरों के विषय में जानना चाहिये। (जहा रयणप्पमाए पुढवीए वत्तव्या भणिया, एव जाव अहे सत्तमाए) रत्नप्रभापृथिवी के विषय में जैसी वक्तव्यता कही है उसी तरह की वक्तव्यता यावत् सप्तमपृथिवीतक समझनी चाहिये। (जवूदीपाइया दीवा, लवणसमुदाइया

सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ जाव सव्व फुसइ ?) हे भदन्त ! आ रत्नप्रभापृथ्वीनु अवकाशान्तर शु धर्मास्तिकायना सख्यातमा लागेना स्पर्श करे छे के असख्यातमा लागेना स्पर्श करे छे, सख्यात लागेना स्पर्श करे छे, के असख्यात लागेना स्पर्श करे छे, के समस्त धर्मास्तिकायने स्पर्श करे छे। (गोयमा !) हे गौतम ! आ रत्नप्रभापृथ्वीनु अवकाशान्तर (सखेज्जइ भाग फुसइ गो असखेज्जइ भाग फुसइ, गो सखेज्जे भागे फुसइ, गो असखेज्जे भागे, गो सव्व फुसइ) धर्मास्तिकायना सख्यातमा लागेना स्पर्श करे छे, तेना असख्यातमा लागेना स्पर्श करतु नथी, तेना सख्यात लागेना स्पर्श करतु नथी, के तेना असख्यात लागेना स्पर्श करतु नथी अथवा तो पूरा धर्मास्तिकायने पणु स्पर्श करतु नथी (उवासतराइ सव्वाइ) अण प्रभाषे पील अवकाशान्तराना विषयमा पणु समणु (जहा रयणप्पमाए पुढवीए वत्तव्या भणिया, एव जाव अहे सत्तमाए) रत्नप्रभा पृथ्वीना विषयमा अडी के कथन थयु छे ते सातमी पृथ्वी भुमीनी अथी पृथ्वीआने पणु लागू पडे छे (जवूदीपाइया दीवा, लवणसमुदाइया समुदा) न भूद्वीप आदि द्वीपा लवण समुद्र

स्पृशति. असख्येयभाग स्पृशति नो सख्येयान् भागान् नो असख्येयान् भागान् स्पृशति नो सर्वं स्पृशति. एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः धर्मास्तिकायस्य पृच्छा किं सख्येयभाग स्पृशति ? यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधि घनवात तनुवाता अपि । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अवकाशान्तर धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति यात् सर्वं स्पृशति ? गौतम !

असखेज्जइभाग फुलइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे, नो सच्च फुसइ) यह रत्नप्रभानाम की पृथिवी धर्मास्तिकाय के सख्यातवे भागका स्पर्श नहीं करती है किन्तु उसके असख्यातवे भाग का ही स्पर्श करती है। वह उसके सख्यातभागों असख्यातभागों का ही स्पर्श नहीं करती है और न समस्त पूरे रूप में ही उसका वह स्पर्श करती है। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं सखेज्जइभागं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है—क्या वह उसके सख्यातवे भाग का स्पर्श करता है ? (जहा रयणप्पभा तथा घणोदही—घणवायतणुवाया वि) हे गौतम ! जिस प्रकार रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के असख्यातवे भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से घनोदधि भी उसके असख्यातवे भाग का ही स्पर्श करता है इसी तरह से घनवात और तनुवात भी उसके असख्यातवे भाग का स्पर्श करते हैं। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्ज-

असखेज्जइ भाग फुसइ, णो सखेज्जे नो असखेज्जे नो सच्च फुसइ) रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना सख्यातभां लागने स्पर्श करती नहीं, पणु तेना असख्यातभां लागने ञ स्पर्श करे छे ते तेना सख्यातभां लागने के असख्यात लागने पणु स्पर्श करती नहीं ते तेना समस्त लागने पणु स्पर्श करती नहीं (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्सपुच्छा किं सखेज्जइ भाग फुसइ) हे भदन्त ! ते रत्नप्रभा पृथ्वीने ञे घनोदधि छे ते धर्मास्तिकायना केटला लागने स्पर्श करे छे ? शु ते तेना सख्यातना लागने स्पर्श करे छे ? (जहा रयणप्पभा तथा घणोदही—घणवायतणुवाया वि) हे गौतम ! ञे प्रभाणु रत्नप्रभा पृथ्वी धर्मास्तिकायना असख्यातभां लागने स्पर्श करे छे, ञे प्रभाणु घनोदधि पणु तेना असख्यातभां लागने स्पर्श करे छे, ञे प्रभाणु घनवात अने तनुवात पणु तेना असख्यातभां लागने स्पर्श करे छे (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं

णसमुद्रादिकाः समुद्राः एव सौधर्मः कल्पो यावत् ईपत्माग्भारा पृथिवी स्पृष्टति
ते सर्वेऽपि असख्येयभाग स्पृशन्ति शेषाः प्रतिपेद्ग्याः एवमधर्मास्तिकायः
एव लोकाकाशोऽपि ।

गाथा—पृथिव्युदधी घन तनुकल्पा ग्रैवेयकानुत्तरी सिद्धिः ।

सख्येयभागम् अन्तरेषु शेषा असख्येयाः ॥

॥ द्वितीयशतके दशमोद्देशक समाप्तः ॥

॥ द्वितीय शतक समाप्तम् ॥

समुद्रा) जम्बूद्वीप आदिक द्वीप, और लवणसमुद्र आदिक समुद्र (एवं सोहम्मे कल्पे, जाव इसीपग्भारा पुढवी) सौधर्मकल्प यावत् ईपत्माग्भारापृथिवी, ये सब हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के कितने भाग का (फुसइ) स्पर्श करते हैं तो इसका उत्तर यह है कि (ते सख्येऽपि असखेज्जइभाग फुसति) ये सब धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं । (सेसा पडिसेहियन्वा) अवशिष्ट भागों के स्पर्श करने का निषेध करना चाहिये । (एव अहमत्थिकाए एव लोगागासे वि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय और लोकाकाश को भी जानना चाहिये । गाथा (पुढबोदही घगतगूक्या गेवेज्जणुत्तरासिद्धी, । सखेज्जइभाग अन्तरेषु सेसा असखेज्जा) पृथिवी, उदधो, घनवात, तनुवात, कल्प, ग्रैवेयक, अनुत्तर, और सिद्धि इनके अवकाशान्तर धर्मास्तिकायके सख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं और बाकी सब पृथिवी घनोदधि वगैरह धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

आदि समुद्रो, (एवं सोहम्मे कल्पे जाव इसीपग्भारा पुढवी) सौधर्म कल्पधी लधने धर्मास्तिकाय पृथ्वी पर्यन्तना अने अधा पदार्थो धर्मास्तिकायना केटला भागना (फुसइ) स्पर्श करे छे ?

उत्तर—(ते सख्येऽपि असखेज्जइभाग फुसति) ते अधा, धर्मास्तिकायना असख्यातमा लागना स्पर्श करे छे, (सेसा पडिसेहियन्वा) सख्यातमा लागना, के सख्यातलागना, के असख्यात लागना, के समस्त धर्मास्तिकायना स्पर्श करता नथी (एव अहमत्थिकाए एव लोगागासे वि) अधर्मास्तिकाय अने लोकाकाशना विषयमा पण्य अने प्रमाणे समग्रु

गाथा—“ पुढबोदहीघन-तणूक्यागेवेज्जणुत्तरा सिद्धी, सखेज्जइभाग अन्तरेषु सेसा असखेज्जा ” पृथिवी, उदधि, घनवात, तनुवात, कल्प, ग्रैवेयको, अनुत्तर विमानो अने सिद्धिना अवकाशान्तरो धर्मास्तिकायना सख्यातमा लागना स्पर्श करे छे, अने आकीना पृथिवी, घनोदधि वगैरे धर्मास्तिकायना असख्यातमा लागना स्पर्श करे छे ॥ सू. ५ ॥

टीका—‘ धम्मत्थिकाए ण भत्ते ’ धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! “ के महालए पणत्ते ’ कियान् महालयः प्रज्ञतः? कियान् विशाल कथितः धर्मास्तिकायस्य कियद्वि-
शालत्वम् इति एतन् । भगवानाह—‘ गोयमा ’ इत्यादि ‘ गोयमा ’ हे गौतम !
‘ लोए लो यमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोय चैव फुसित्ताण चिद्वइ ’ लोको लोका-
मात्रः लोकरूपमाणः लं कस्पृष्ट लोक चैव स्पृष्टा खलु तिष्ठति । तत्र लोको लोकप्र-

टीकार्थ- (धम्मत्थिकाए ण भत्ते ।) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय (के महालए पणत्ते) कितना बड़ा कहा गया है ? अर्थात्- धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ? इस प्रकार के गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् उनको कहते हैं- (गोयमा !) हे गौतम ! (लोए लोय-
मेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोय चैव फुसित्ता ण चिद्वइ) यह धर्मास्ति-
काय लोक धर्मास्तिकाय को लोकरूप कहने का कारण यह है कि यह लोक प्रमित होने के कारण अथवा लोक इस द्वारा कहे जाने के कारण लोक शब्द से कहा गया है । तात्पर्य कहने का यह है कि धर्मास्तिकाय जितना बड़ा लोक उतना ही बड़ा है क्यों किया वह उसमें व्यापक ब-
ना हुआ है । जिस प्रकार तिल में तेल व्यापक होकर रहता है उसी प्रकार से यह सपूर्ण लोकाकाश में रहता है । लोकाकाश का ऐसा कोई सा भी प्रदेश नहीं है कि जहा पर यह द्रव्य न हो । इस कारण धर्मा-
स्तिकाय को लोकप्रमित कहा गया है तथा जब लोकाकाश का विचार किया है तब वहा पर धर्मादिक द्रव्यों को (लोक) ऐसे नाम से कहा

टीकार्थ—“ धम्मत्थिकाए ण भत्ते ! के महालये पणत्ते ” हे भदन्त ! धर्मा-
स्तिकाय केवलु मोटु डोय छे-ओटवे डे ते केवलु विशाण छे ? गौतम स्वा-
मीना आ प्रश्नो उत्तर आपता महावीर प्रभु कडे छे डे “ गोयमा ! ” हे
गौतम ! “ लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयचैव फुसित्ताण चिद्वइ ” आ
धर्मास्तिकाय लोकप्रमित छे ” धर्मास्तिकायने लोकप्रमित कडेवातु कारणे ओ छे डे ते
लोकप्रमित (लोकप्रमाणु) डोवाथी अथवा “ लोक ” द्वारा ओणभातु डोवाने
कारणे तेने (लोक) शब्द द्वारा ओणभवामा आवे छे-लोक ओटवो मोटो छे
ओटवु न मोटु धर्मास्तिकाय छे कारणे डे ते अमस्त व्यापिलु छे नेवी नीते
तलमा तेल व्यापक भनीने रडे छे, ओन नीते धर्मास्तिकाय संपूर्ण लोकाकाश-
मा रडे छे-लोकाकाशने कौण पणु ओवो प्रदेश नथी डे न्या तेनु अस्तित्व
न डोय तेथीन धर्मास्तिकायने लोकप्रमित (लोक प्रमाणु कळु छे, तथा न्यारे
लोकाकाशने विचार कराये छे त्यारे त्या पणु धर्मादिक द्रव्येने “ लोक ”

णसमुद्रादिकाः समुद्राः एव सौधर्मः कल्पो यावत् ईपत्प्राग्भारा पृथिवी स्पृशति
ते सर्वेऽपि असख्येयभाग स्पृशन्ति शेषाः प्रतिपेद्व्याः एवमधर्मास्तिकायः
एव लोकाकाशोऽपि ।

गाथा—पृथिव्युदधी घन तनुकल्पा ग्रैवेयकानुत्तरौ सिद्धिः ।

सख्येयभागम् अन्तरेषु शेषा असख्येयाः ॥

॥ द्वितीयशतके दशमोद्देशक समाप्तः ॥

॥ द्वितीय शतक समाप्तम् ॥

समुद्रा) जम्बूद्वीप आदिक द्वीप, और लवणसमुद्र आदिक समुद्र (एवं
सोहम्मे कल्पे, जाव इसीपम्भारा पुढवी) सौधर्मकल्प यावत्
ईपत्प्राग्भारापृथिवी, ये सब हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के कितने भाग
का (फुसई) स्पर्श करते हैं तो इसका उत्तर यह है कि (ते सब्वेऽपि
असखेज्जइभाग फुसति) ये सब धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का
स्पर्श करते हैं । (सेसा पडिसेहियव्या) अवशिष्ट भागों के स्पर्श क
रने का निषेध करना चाहिये । (एव अहमत्थिकाए एव लोगागासे
वि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय और लोकाकाश को भी जानना चा
हिये । गाथा (पुढवोदही घगतगूरुप्पा गेवेज्जणुत्तरासिद्धी, । सखेज्ज-
इभाग अतरेसु सेसा असखेज्जा) पृथिवी, उदधो, घनवात, तनुवात,
कल्प, ग्रैवेयक, अनुत्तर, और सिद्धि इनके अवकाशान्तर धर्मास्तिका
यके सख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं और बाकी सब पृथिवी घनोदधि
वगैरह धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं ॥ सू०५॥

आदि समुद्रों, (एवं सोहम्मे कल्पे जाव इसीपम्भारा पुढवी) सौधर्म कल्पधी
लधने धर्मास्तिकायना पृथिवी पर्यन्तना ये अधा पदार्थो धर्मास्तिकायना केटला
लागने (फुसई) स्पर्श करे छे ?

उत्तर—(ते सब्वेऽपि असखेज्जइभाग फुसति) ते अधा, धर्मास्तिकायना
असख्यातमा लागने स्पर्श करे छे, (सेसा पडिसेहियव्या) सख्यातमा
लागने, के सख्यातलागने, के अत्रख्यात लागने, के समस्त धर्मास्ति
कायना स्पर्श करता नधी (एव अहमत्थिकाए एव लोगागासे वि) अधर्म
स्तिकाय अने लोकाकाशना विषयमा पणु अण प्रमाणे समञ्जु

गाथा—“ पुढवोदहीघण-तणूकप्पागेवेज्जणुत्तरा सिद्धि, सखेज्जइभाग
अंतरेसु सेसा असखेज्जा ” पृथिवी, उदधि, घनवात, तनुवात, कल्प, ग्रैवेयक,
अनुत्तर विमानो अने सिद्धिना अवकाशान्तरो धर्मास्तिकायना सख्यातमा
लागने स्पर्श करे छे, अने आकाशा पृथिवी, घनोदधि वगैरे धर्मास्तिकायना
असख्यातमा लागने स्पर्श करे छे ॥ सू० ५ ॥

स्वप्रदेशैस्तिष्ठतीति । ' एवमधम्मत्थिकाए ' एवमधर्मास्तिकाय यथा धर्मास्तिका-
यो लोकः लोकात्मात्रो लोकप्रमाणो लोकरूपो लोक स्पृष्टा तिष्ठति तथा अधर्मा
स्तिकायोऽपि लोकोलोकमात्रो लोकप्रमाणो लोकरूपो लोक स्पृष्टा तिष्ठतीति
ज्ञातव्यः । " लोयागासे ' लोकाकाशः एवमेव लोकाकाशोऽपि ' जीवत्थिकाए '
जीवास्तिकायः ' पोग्गलत्थिकाए ' पुद्गलास्तिकायः ' पच वि एक्काभिलावा '
पञ्चापि एकाभिलावाः धर्माऽधर्माकाश जीव पुद्गलास्तिकाया एते पञ्चापि समाना
भिलापैरभिलष्याः इत्यर्थः । धर्मास्तिकायादीना पञ्चानामपि प्रमाणस्पर्शनादिक
कथमिति स्पर्शनाधिकारादेवाधोलोकादीना धर्मास्तिकायादिगता स्पर्शनां दर्शय-
न्नाह—' अहोलोएण भते ' इत्यादि ' अहोलोएण भते ' अधोलोके खलु भदन्त !
' धम्मत्थिकायस्स केवइय फुसइ ' धर्मास्तिकायस्य कियन्त स्पृशति ? कियन्त भाग

हुआ है (एवमधम्मत्थिकाए) जिस प्रकार धर्मास्तिकाय लोकरूप, लोक
मात्र, लोकप्रमाण, लोकरूप है और लोकको स्पर्शकर रहा हुआ है
वसी प्रकार अधर्मास्तिकाय भी लोकरूप, लोकमात्र, लोकप्रमाण, लोक
रूप है और लोक को स्पर्शकर रहा हुआ है ऐसा जानना चाहिये ।
(लोयागासे) इसी तरह से लोकाकाश (जीवत्थिकाए) जीवास्तिकाय
(पोग्गलत्थिकाए) पुद्गलास्तिकाय के विषय में भी जानना चाहिये । क्यों
कि इन (पच वि एक्काभिलावा) पांचों का पाठ एक जैसाही है । इस
तरह धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय
आंर पुद्गलास्तिकाय की विशालता और स्पर्शना का कथन करके अब
सूत्रकार स्पर्शना के अधिकार को लेकर ही धर्मास्तिकायादिगत अधो-
लोकादिकों की स्पर्शना के विषय में कथन करते हैं—(अहोलोए ण भते

' एवमधम्मत्थिकाए ' એમ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ,
લોકસ્પૃષ્ટ છે અને લોકને સ્પર્શીને રહેલુ છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય
પણ લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ, લોકસ્પૃષ્ટ છે અને લોકને સ્પર્શીને રહેલુ
છે, એમ સમજવુ " લોયાગાસે " એજ પ્રમાણે લોકાકાશ, " જીવત્થિકાએ "
જીવાસ્તિકાય, અને ' પોગ્ગલત્થિકાએ ' પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમા પણ સમજવુ કારણ
કે તે પાથેતુ " પચ વિ એક્કાભિલાવા " વક્તવ્ય એક સરખુ જ છે આ રીતે ધર્મા-
સ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયની
વિશાળતાનુ અને સ્પર્શનાનુ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર સ્પર્શનાના અધિકારને લઈને
ધર્માસ્તિકાયાદિગત અધોલોક દિગ્માની સ્પર્શનાના વિષયનુ નિરૂપણ કરે છે—

૨૩—" અહોલોર ણ ભતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ કેવઇય ફુસઇ) છે ભદન્ત !

मितत्यात् लोकरूपदेशाद्वा लोकरूपदेशेनोच्यते-धर्मास्तिकाय इति, तदुक्तम् “पंच-
त्थिकायमइयं लोयं” (पञ्चारित्तायमयो लोकः) लोकमात्रो लोकरूपपरिमाणः
लोकस्य यादृश परिमाण तादृशपरिमाणवान् इत्यर्थः स च किञ्चिन्न्यूनोऽपि व्यव-
वहारतस्तथास्यादित्यत आह-लोकप्रमाण संपूर्णलोकाव्यापिरथात् लोकप्रमाणः स
चान्योन्यानुबन्धेन स्थित इत्येतदेवाह-लोकरूपः लोकेन लोकाकाशेन सकल
स्वकीयप्रदेशैः स्पृष्ट इति लोकरूपः । तथा लोक चतुर्दशरज्ज्यात्मक स्पृष्टा

गया है इस कारण लोकप्रमित होने से एव लोक शब्द द्वारा व्यवहृत
होनेसे धर्मास्तिकाय को स्वयं लोकरूप कहा गया है । कहा भी है-
(पञ्चत्थिकायमइयं लोयं) पञ्चास्तिकायमयो लोकः) यह लोक पांच अ-
स्तिकाय मय है । अतः जब धर्मास्तिकाय स्वयं लोकरूप है तब यह (लो-
कमात्र) लोक का जैसा परिमाण है तादृश परिमाणवाला है यह कथन
सगत हो जाता है । यदि कोई ऐसा यहाँ पर कहें कि यह धर्मास्तिकाय
कुछ प्रमाण में कम भी हो तो भी व्यवहार में ऐसा दिया जाता है कि
यह लोकमात्र है तो इस आज्ञाका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार ने
(लोकप्रमाण) यह पद रखा है इससे उन्होंने यह प्र-
कट किया है कि यह थोड़े से भी आज्ञा में न्यून नहीं है-
किन्तु संपूर्ण लोक में व्यापी है और इसी कारण लोकाकाश के जितने
भी प्रदेश हैं उन सब प्रदेशों द्वारा यह स्पृष्ट है । तथा-धर्मास्तिकाय १४
चौदह राजूप्रमाण इस लोक को अपने प्रदेशों द्वारा स्पर्श करके रहा

नामथी वलुं व्या छे तेथी न तेने लोकप्रमित कडेल छे, वणी आ रीते लोक-
प्रमाण डेवाने वीधे, अने (लोक) शब्द द्वारा आज्ञाभातु डोवाथी धर्मास्ति-
जायने पोताने न लोकप्रमाण कडेल छे कहु पणु छे डे “पञ्चत्थिकायमइयं लोयं”
पञ्चास्तिकायमयो लोक-आ लोक पाय अन्तिकायमय छे आ रीते धर्मास्तिजाय
स्वयं (पोते न) लोकप्रमाण छे-तेथी ते लोकमात्र (लोक प्रमाण)-लोकतु-
नेटलु प्रमाण छे अटला प्रमाण वागो-छे अ उधन सुमगत लागे छे कदाय
केछ अवी दलील करे डे धर्मास्तिजाय थोडा प्रमाणमा ओछु डोय तो पणु
वडेवारमा तो अणु कडी शजाय डे ते लोकमात्र (लोक प्रमित) छे, तो ते
दलीलतु निराकरणु उरवा माटे सूत्रकारे (लोक प्रमाण) पद भुक्त्यु छे ‘लोक
प्रमाण’ पदो उपयोग करीने सूत्रकारे अ प्रकट करे छे डे ते साव थोडा अशे
पणु न्यून नथी, पणु समस्त लोकमा व्याप्त छे, अने ते कारणे लोककाशना
नेटला प्रदेशो छे ते सधना प्रदेशो द्वारा ते स्पृष्ट छे, तथा धर्मास्तिकाय
शौड राजूप्रमाण आ लोकने पोताना सधना प्रदेशो द्वारा स्पर्शनि रहेव छे

तिर्यग्लोकस्तु अष्टादशयोजनशतप्रमाण - अतो धर्मास्तिकायस्यासख्यातभागे विद्यमानत्वात्तस्यासुरयेयमेव भाग स्पृशतीति भावः । “ उड्डलोएण भते पुच्छा ” ऊर्ध्वलोक - खलु भदन्त ! पृच्छा हे भदन्त ! ऊर्ध्वलोको धर्मास्तिकायस्य क्रियन्त भाग स्पृशतीति प्रश्नः भगवानाह - “ गोयमा ” इत्यादि । ‘ गोयमा देसुण अद्ध फुसइ ’ गौतम ! देशेनमर्थं स्पृशति, देशेनसप्तरज्जुप्रमाणत्वात् ऊर्ध्वलोकस्येति सम्पूर्ण लोकाश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणकस्तदूर्ध्वम् सप्तरज्जुप्रमाणकः इति भाव ‘ इमाण भते ’ इय खलु भदन्त ! ‘ रयणप्पभा पुढवी ’ रत्नप्रभा पृथिवी. “ धम्मत्थिकायस्स ” धर्मा-

तात्पर्य यह है कि धर्मास्तिकाय असख्यात स्वजन प्रमाणवाला है और तिर्यग्लोक जो है वह १८ अठारह सौ योजन प्रमाण वाला है । अतः वह धर्म के असख्यातवें भाग में वर्तमान होनेके कारण उसके असख्यात वें भाग का ही स्पर्श करता है यह कथन ठीक है । (उड्डलोएण भते ! पुच्छा) हे भदन्त ! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? इस गौतम के प्रश्न का समाधान करनेके निमित्त प्रभु उनसे कहते ह (गोयमा) हे गौतम ! (देसुण अद्ध फुसइ) उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है - सो इसका कारण यह है कि उर्ध्वलोक का प्रमाण कुछ कम सात राजू का है । समस्त लोक का प्रमाण १४ चौदह राजू का है सो १४ चौदह राजू प्रमाण वाले लोक में व्यापक रहे हुए धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का ऊर्ध्व लोक स्पर्श करता है । (इमाण भते ! रयणप्पभा पुढवी) हे भदन्त ! जो यह रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी है सो वह (धम्मत्थिकायस्स

मुञ्जण छे - धर्मास्तिकाय असख्यात योजन प्रमाणु वाणु छे, पणु तिर्यग्लोक १८०० अठार से योजन प्रमाणु छे तेथी ते धर्मास्तिकायना असख्यातमा लाग प्रमाणु होवाथी तेना अमख्यातमा लागने अपर्श करे छे, ते कथन अराणर छे प्रश्न - “ उड्डलोए ण भते ! पुच्छा ” हे भदन्त ! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकायना उट्टाक लागने अपर्श करे छे ?

उत्तर - “ गोयमा ! ” हे गौतम ! “ देसुण अद्ध फुसइ ” उर्ध्वलोक धर्मास्तिकायना अर्ध करता ओछा लागने स्पर्श करे छे आ कथननु जरणु नीचे प्रमाणु छे, समस्त लोक १४ राजुप्रमाणु छे उर्ध्वलोकनु प्रमाणु सात राजु करता आणु छे तेथी १४ राजुप्रमाणु लोकमा धर्मास्तिकाय उर्ध्वलोकना अर्धा करता ओछा लागने अपर्श करे छे ते कथन अराणर छे

प्रश्न - इमाण भते ! रयणप्पभा पुढवी’ हे भदन्त ! रत्नप्रभा नामनी

ધર્માસ્તિકાયસ્યાધોલોક સ્પૃશતીતિ ભાવઃ, મગવાનાદ-‘ગોયમા’ इत्यादि.
 ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સાતિરેગ અદ્વ ફુસઈ’ સાતિરેકમર્ધ સ્પૃશતિ ધર્માસ્તિ-
 કાયો હિ લોકવ્યાપકઃ અધોલોકરતુ સાતિરેકસપ્તરજ્જુપ્રમાણઃ અતઃ સાતિરેક-
 મર્ધભાગમેવાધોલોકો ધર્માસ્તિકાયસ્ય સ્પૃશતીતિ । ‘તિરિયલોર્ણ મતે પુચ્છા’
 તિર્યગ્લોકઃ રહુભદન્ત । પુચ્છા ? ધર્માસ્તિકાયસ્ય કિયન્ત ભાગ સ્પૃશતિ તિર્યગ્લોક
 इति प्रश्नः ‘गोयमा असखेज्जइ भाग फुसइ’ इत्युत्तरम् हे गौतम ? असख्येयभाग
 धर्मास्तिकायस्य तिर्यग्लोकः स्पृशति. असख्यातयोजनप्रमाण. धर्मास्तिकायः

हे भदन्त ! अधोलोक (धम्मतिक्कायस्स केवइय फुसइ) धर्मास्तिकाय
 के कितने भाग को स्पर्श करता है ? इस गौतम ! के प्रश्न का उत्तर देते
 हुए प्रभु उनको कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सातिरेग अद्व फुस
 इ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधेभाग को स्पर्श करता है
 -इसका तात्पर्य यह है कि-धर्मास्तिकाय तो लोकभर में व्यापक है, और
 अधोलोक जो है वह कुछ अधिक मातराज्जु प्रमाण वाला है । इस तरह
 १४चौदह राज्जुप्रमाण लोक में व्यापक हुए धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक
 आधे भाग का ही वह स्पर्श करता है यह हिसाब ठीक बैठता है । (ति
 रियलोर्ण मते ! पुच्छा) हे भदन्त ! तिर्यग्लोक धर्मास्तिकाय के
 कितने भाग को स्पर्श करता है ? इस गौतम के प्रश्न को उत्तर देते हुए
 प्रभु उनसे कहते हैं- (गोयमा ! हे गौतम ! (असखेज्जइभाग फुसइ)
 तिर्यग्लोक धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करता है-इसका

अधोलोक धर्मास्तिकायना डेटલાक लागनेा स्पर्श करे छे

उत्तर--“ गोयमा ! ” हे गौतम ! “ सातिरेग अद्व फुसइ ” अधोलोक
 धर्मास्तिकाय अधा करता वधारे लागनेा स्पर्श करे छे आ कथननु तात्पर्य
 नीचे प्रमाणे छे-धर्मास्तिकाय तो समस्त लोकमा व्यापक छे अधोलोक तो
 सात राज्जुप्रमाणधुी सडेव वधारे प्रमाणवाणे छे तेथी चौद राज्जुप्रमाण
 लोकमा व्यापक (व्यापेव) धर्मास्तिकाय तेना अधा करता थोडा वधारे लागनेा
 स्पर्श करे छे, ओ गण्ठतरी योग्य लागे छे

प्रश्न--“ तिरियलोर्ण मते पुच्छा ” हे भदन्त ! तिर्यग्लोक धर्मास्ति
 कायना डेटला लागनेा स्पर्श करे छे ?

उत्तर--“ गोयमा ! ” हे गौतम ! “ असखेज्जइभाग फुसइ ” तिर्यग्लोक
 धर्मास्तिकायना असख्यातमा लागनेा स्पर्श करे छे आ कथननु तात्पर्य नीचे

असख्येयान् भागान् न वा सर्व भाग स्पृशति. किन्तु असख्येयमेव भाग स्पृशतीति । 'इमीसेण भते' अस्या खलु भदन्त । 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्या 'घनोदही' घनोदधिः 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य " किं सखेज्जभाग फुसइ ' धर्मास्तिकायस्य किं सरयेयभाग स्पृशति सर्वं वा स्पृशतीति रत्नप्रभापृथिव्याः सम्बन्धी घनोदधिः धर्मास्तिकायवसख्येयभाग स्पृशत्यादि प्रश्नः । भगवानाह—' जहा ' इत्यादि—“ जहा रयणप्पभा तथा-घनोदही ” यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधिः, यथा रत्नप्रभा धर्मास्तिकायस्या-सख्येय

भागो का और असख्यात भागो का भी स्पर्श नहीं करती है-और न वह सम्पूर्णरूप में ही उसका स्पर्श करती है-इस तरह यहाँ असख्यातवें भाग का स्पर्श करना यह द्वितीयपक्ष ही अङ्गीका किया है-शेष चार पक्ष नहीं । (इमीसेण भते! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही) हे भदन्त ! अब हम आपसे यह जानना चाहते हैं कि इस रत्नप्रभासवधी जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के किनसे भाग का स्पर्श करता है ? (किं सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, सखेज्जेइभागे फुसइ, असखेज्जेभागे फुसइ, सब्ब वा फुसइ) क्या सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, या असख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, अथवा धर्मास्तिकाय के सख्यातभागो का स्पर्श करता है-या असख्यातभागो का स्पर्श करता है-किं समस्तरूप से उसका स्पर्श करता है ? इस विषय में गौतम का समाधान करने निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम । (जहारयणप्पभा तथा घनोदही) जिस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी

पशु स्पर्श करती नहीं पशु ते तेना असख्यातमा लागेना स्पर्श करे छे आ जवाणत्तु कान्णु नीये प्रमाणे छे धर्मास्तिकाय स पशुं बोडमा व्याप्त छे पशु रत्नप्रभा पृथ्वी धरणी थोडी जग्यामा आवेळी छे गौतम स्वामीना उपरोक्ता पात्र विकल्पोभाना पील विकल्पेना ज अडी स्वीकार थये छे

प्रश्न—“ इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही ” हे भदन्त ! आ रत्नप्रभा सखधी जे घनोदधि छे ते धर्मास्तिकायना केटला लागेना स्पर्श करे छे ? (किं सखेज्जइभाग फुसइ ?) थु ते तेना सख्यातमा लागेना स्पर्श करे छे । (किं असखेज्जइभाग फुसइ) तेतेना असख्यातमा लागेना स्पर्श करे छे ? “ सखेज्जे भागे फुसइ ? असखेज्जे भागे फुसइ ? सब्ब वा फुसइ ” हे तेना सख्यात भागोना स्पर्श करे छे, हे तेना असख्यात भागोना स्पर्श करे छे ? हे समस्त धर्मास्तिकायना स्पर्श करे छे ?

स्तिकायस्य ' किं सखेज्जभाग फुसइ ' किं सखेयेयभाग स्पृशति ? ' असखेज्ज
भाग फुसइ ' असखेयेयभाग स्पृशति ? ' सखेज्जे भागे फुसइ ' सखेयेयान् भागान्
स्पृशति ? ' असखेज्जे भागे फुसइ ' असखेयेयान् भागान् स्पृशति ? ' सव्व फुसइ '
सर्वं स्पृशति ? ' हे भदन्त । येय रत्नप्रभा पृथिवी सा किं धर्मास्तिकायस्य सखेयेयं
भाग स्पृशति असखेयेय भाग स्पृशति अथवा सखेयेयान् वा भागान् असखेयेयान्
वा भागान् स्पृशति सर्वं वा स्पृशतीति प्रश्नः भगवानाह— गोयमा ' इत्यादि.
' गोयमा ' हे गौतम ! ' णो सखेज्जइ भाग फुसइ ' नो सखेयेयभाग स्पृशति—
धर्मास्तिकायस्य रत्नप्रभा. किन्तु ' असखेज्जइ भाग फुसइ ' असखेयेयभाग
स्पृशति धर्मास्तिकायस्य लोकाव्यापकत्वात् रत्नप्रभायाऽन्वयदेशरूपचित्त्वादिति
तथा ' णो सखेज्जे णो असखेज्जो नो सव्व फुसइ ' नो सखेयेयान् भागान् नो

किं सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभागं फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ,
असखेज्जे भागे फुसइ, सव्व फुसइ) धर्मास्तिकाय के सखेयेय भाग का
स्पर्श करती है ? या असखेयेयभाग का स्पर्श करती है ? अथवा—उसके
सख्यात भागों का स्पर्श करती है ? या असख्यात भागों का स्पर्श करती
है ? या सम्पूर्ण धर्मास्तिकाय का वह स्पर्श करती है । इस गौतम के प्र-
श्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (णो स-
खेज्जइ भाग फुसइ, असखेज्जइ भाग फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखे-
ज्जे, णो सव्व फुसइ) रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी धर्मास्तिकाय
के सख्यातवें भाग का स्पर्श नहीं करती है, किन्तु उसके असख्यातवें
भाग का ही स्पर्श करती है क्योंकि धर्मास्तिकाय सम्पूर्णलोक में प्राप्त
है और रत्नप्रभा पृथिवी थोड़ीसी जगह में है । तथा यह रत्नप्रभापृथिवी
धर्मास्तिकाय के (णो सखेज्जे णो असखेज्जे नो सव्व फुसइ) सख्यात

के पडेली पृथ्वी (२२४) छे "धर्मास्तिकायस किं सखेज्जइ भाग फुसइ असखेज्जइ
भाग फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ सव्व फुसइ ? " ते
धर्मास्तिकायना सख्यातभा लागेना स्पर्श करे छे ? के असख्यातभा लागेना
स्पर्श करे छे ? के तेना सख्यात लागेना स्पर्श करे छे के तेना असख्यात
लागेना स्पर्श करे छे ? के ते अपूर्ण धर्मास्तिकायना स्पर्श करे छे

उत्तर—' गोयमा ! " " णो सखेज्जइ भाग फुसइ, असखेज्जइभाग
फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे णो सव्व फुसइ ' रत्नप्रभा नामनी पडेली
पृथ्वी धर्मास्तिकायना सख्यातभा लागेना स्पर्श करती नहीं, तेम
असख्यात लागेना स्पर्श करता नहीं, सख्यात लागेना स्पर्श पणु करती
नहीं, असख्यात लागेना पणु स्पर्श करती नहीं, समस्त धर्मास्तिकायना

भागमेव स्पृशति तथा रत्नप्रभासम्बन्धी घनोदधिरपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येय
भागमेव स्पृशतीति द्वितीयपक्षस्यानुमतिर्दत्ता भगवता शेषपक्षचतुष्टयस्यास्वीकार
एवेति भावः । एवम्—‘घणवाय तणुवाया वि’ घनवाततनुवातात्रपि यथा घनो-
दधिः रत्नप्रभासम्बन्धी धर्मास्तिकायस्यामरखेयभागमेव स्पृशति एवमेव—
घनवातस्तनुवातत्रापि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयमेव भाग स्पृशतीति । ‘इमीसे
ण भते’ अस्याः खलु भदन्त ! ‘रयणप्पभाए पुढवीए’ रत्नप्रभाया पृथिव्याः
‘उवासतरे’ अवकाशान्तरम् ‘धम्मत्थिकायस्स’ धर्मास्तिकायस्य ‘किं सखे-
ज्जइभाग फुसइ’ किं संख्येयभाग स्पृशति. ‘असखेज्जइभाग फुसइ’ अस-
ख्येयभाग स्पृशति । ‘जाव सव्व फुसइ’ यावत्सर्व स्पृशति. इह यावत्सर्वेन
‘सखेज्जे भागे असखेज्जे भागे’ अनयोर्ग्रहणम् । रत्नप्रभासम्बन्धि अवकाशान्त

धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से
इस रत्नप्रभा सखधी जो घनोदधी है वह भी धर्मास्तिकायके असख्यातवें
भाग का ही स्पर्श करता है इस प्रकार द्वितीय पक्ष ही यहा स्वीकार
किया गया है शेष चार पक्ष नहीं । (एव घणवायतणुवाया वि) इसी
तरह से रत्नप्रभा सखधी घनवात और तनुवात ये दो भी धर्मास्तिकाय
के असख्यातवें भागका ही स्पर्श करता हैं ।

अब गौतम प्रभु से यह पूछते हैं कि (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए
पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स कि सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्ज
इभाग फुसइ, जाव सव्व फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का
जो अवकाशान्तर है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता
है क्या संख्यातवें भाग का स्पर्श करता है या उसके असख्यातवें भा-
ग का स्पर्श करता है अथवा धर्मास्तिकाय के संख्यातभागों का स्पर्श

ઉત્તર--“ ગોચમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જહા રયણપ્પમા તહાઘણોવહી ”
એમ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરે છે,
એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાને ઘનોદધિ પણ ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમા ભાગને
સ્પર્શ કરે છે આ રીતે અહીં પણ પાચ વિકલ્પોમાના બીજા વિકલ્પને સ્વી-
કાર કરાયો છે ણાકીના ચારને સ્વીકાર થયો નથી (એવ ઘણવાયતણુવાયા
વિ ” એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાના ઘનવાત અને તનુવાત પણ ધર્માસ્તિકાયના
અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શ કરે છે

પ્રશ્ન--“ ઇમીસે ણ ભતે ! રયણપ્પભાए પુઢવીए ઉવાસતરે ધમ્મત્થિકાયસ્સ
કિ સખેજ્જઇમાગ ફુસઇ, અસખેજ્જઇ માગ ફુસઇ જાવ સવ્વ ફુસઇ ” હે ભદન્ત !
આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનુ જે અવકાશાન્તર છે તે ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગને

स्पृशति. ' ते सर्वे वि असखेज्जइभाग फुसति ' ते सर्वेऽपि असख्येयभाग
 स्पृशति ' सेसा पडिसेहियव्वा ' शेपा प्रतिपेद्वय्याः जम्बूद्वीपादिकाः द्वीपाः
 सर्वे समुद्राः सौधर्मकल्पादयो यावत् ईपत्प्रभारं पृथिवी-पर्यन्ता-सर्वेऽपि
 धर्मास्तिकायस्यासख्येयमेव भाग स्पृशन्तीति न तु सख्येयभागम् सख्येयान्
 भागान् असख्येयान् भागान् सर्वे वा स्पृशन्तीति भावः । ' एव अहम्मत्थिकाए '
 एवमधर्मास्तिकायः धर्मास्तिकायप्रदेवाऽधर्मास्तिकायस्यापि स्पर्शनाविषये विचारः
 करणीयः ' एव लोगागासेवि ' एव लोकाकाशेऽपि ।

आलापइचेधम् ' इमाण रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं सखेज्जइ
 भाग फुसइ असखेज्जइ भाग फुसइ सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ
 गभारा नाम की पृथिवी तक जानना चाहिये-अर्थात् सौधर्म आदि सम-
 स्तकल्प, नव ग्रैवेयक, पाच अनुत्तर और ईपत्प्रभारा पृथिवी ये सब
 धर्मास्तिकाय के असख्यातवे भाग का ही स्पर्श करते हैं (सेसा पडि-
 सेहियव्वा) धर्मास्तिकाय के सख्यातवे भाग का, धर्मास्तिकाय के
 सख्यातभागों का, असख्यातभागों का स्पर्श नहीं करते हैं और
 न धर्मास्तिकाय को ये सब पूर्णरूप से स्पर्श करते हैं। (एव अहम्म-
 त्थिकाए) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय के स्पर्श के विषय में भी
 विचार जानना चाहिये। (एव लोगागासे वि) तथा लोकाकाश
 को स्पर्श करने के विषय में ऐसा ही विचार जानना चाहिये।
 अधर्मास्तिकाय के स्पर्श करने के विषय में रत्नप्रभा पृथिवी को
 लेकर आलाप इस प्रकार से है-(इमाण रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थि-
 काए सा किं सखेज्जइभाग फुसइ ? असखेज्जइभाग ? फुसइ ? सखे-

सौधर्म आदितममन्त उट्थो (देवलोको), नव ग्रैवेयको, पाच अनुत्तर विभा-
 नो, अने धर्मास्तिकाय पृथ्वी, अथवा धर्मास्तिकायना असख्यातभा भागने
 स्पर्श उदे छे " सेसा पडिसेहियव्वा " तेओ सख्यातभा भागने, के सख्या
 तभागोने, के असख्यातभागोने के ममन्त धर्मास्तिकायने स्पर्श करता
 नहीं आ गीते जातीना आर विट्थो अही पणु लागू पडता नहीं " एव
 अहम्मत्थिकाए " अधर्मास्तिकायनी स्पर्शाना विषयभा पणु धर्मास्तिकाय प्रमाणे
 अ पणुन समणु लेवु (एव लोगागासे वि) लोकाकाशनी स्पर्शाना विष
 यभा पणु अ प्रमाणे अ समणु अधर्मास्तिकायनी रत्नप्रभा पृथ्वी साथेनी
 स्पर्शाना विषेना सूओ नीचे प्रमाणे छे-

' इमाण रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं सखेज्जइभाग फुसइ ?
 असखेज्जइभाग फुसइ ? सखेज्जे भागे फुसइ, ? असखेज्जेभागे फुसइ, सब्व फुसइ "

स्पर्शनाप्रियको विचारो यथा रत्नप्रभायां कृत तथैव अथः सप्तमपृथिवीपर्यन्तं तेनैव रूपेण विचारः कर्तव्य इति यथा रत्नप्रभापृथिवी तत् सम्बन्धि-घनोदधि घनवात-तनुवात-अवकाशान्तरमिति मिलिता पञ्च सूत्राणि तथैव शर्करापृथिवी तत्सम्बन्धी घनोदधि घनवात-तनुवात-अवकाशान्तरमिति मिलिता तत्रापि पञ्च सूत्राणि, एव शेषारतु पञ्चपृथिवीसु पञ्चसूत्राणि विज्ञेयानि । सर्वसम्बन्धना पञ्च-त्रिंशत् सूत्राणि भवन्ति । ' जम्बूदीवाइया दीवा लवणसमुद्राइयासमुद्रा ' जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः लवणसमुद्रादिका समुद्राः पूर्वोक्तत्रदेव ज्ञातव्या जम्बूद्वीपा दयोऽपि धर्मास्तिकायस्यास्वयेयभागमेव स्पृशन्तीति ' एव सोहम्मे कप्पे जाव ईसीपम्भारा पुढवी फुसइ ' एव सौधर्मः कल्पो यावत् ईषत्पाम्भारा पृथिवी

सयधी घनोदधि, घनवात, तनुवात, अवकाशान्तर ये सब मिलकर जि-स प्रकार पाच सूत्रों द्वारा विचारित हुए हैं, उसी प्रकार से शर्करा पृथिवी सयध घनोदधि, घनवात, तनुवात और अवकाशान्तर तथा स्वय शर्करा पृथिवी इनके विषय में भी इसी प्रकार के पाच सूत्र बना कर विचार कर लेना चाहिये । इसी प्रकार से वालुकाप्रभा आदि पांच पृथिवी विषय के भी पांच पाच सूत्र जानना चाहिये । इस प्रकार सब मिलकर ३५ पैंतीस सूत्र हो जाते हैं । (जम्बूदीवाइया दीवा लवण समुद्राइया समुद्रा) इसी प्रकार से जम्बूद्वीप आदि असख्यात द्वीप और लवण समुद्र आदि असख्यात समुद्र भी धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं-अन्य चार का नहीं । (एव सोहम्मे कप्पे जाव ईसीप-म्भारा पुढवी फुसइ) इसी प्रकार से सौधर्म कल्प से लेकर ईषत्प्रा-

णाभतमा पञ्च समल्ल देवु कडेवानु तात्पर्यं अे छे के रत्नप्रभाना घनोदधि, घनवात, तनुवात अने अवकाशान्तर, अे अधाने जेवा रीते पाच सूत्रो द्वारा विचार करवामा आये छे अे प्रभाळे शर्करा, वालुकाप्रभा वगेरे छे पृथ्वी अेना घनोदधि, घनवात, तनुवात अने अवकाशान्तरा तथा ते छे पृथ्वीने विषे पञ्च उपर प्रभाळे पाच, पाच सूत्रो समल्ल देवा आ रीते आतेना भणीने ३५ पान्तीस सूत्रो जनशे

"जम्बूदीवाइयादीवा, लवणसमुद्राइयासमुद्रा" अे प्रभाळे जम्बूद्वीप आदि असख्यात द्वीपा अने लवण समुद्र आदि असख्यात समुद्रो पञ्च धर्मा स्तिकायना असख्यातमा लागने स्पर्श करे छे, सख्यातमा लागने, के सख्यात लागने के असख्यात लागने के समस्त धर्मास्तिकायने स्पर्श करता नथी " एव सोहम्मे कप्पे जाव ईसीप-भारा पुढवीफुसइ" अे प्रभाळे सौधर्म कल्प आदि कल्पथी लधने धिप्रागभारा पृथ्वी पयतना विषे समल्लु अे टले के

तनु वातकल्पग्रैवेयकानुत्तरसिद्धीनामवकाशान्तराणि सर्वाणि धर्मास्तिकायस्य
सख्येयभागं स्पृशन्ति शेषाः सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्य असख्येयमेव भागं
स्पृशन्तीति गार्थः ॥ सू० १२ ॥

इति श्रीविश्वप्रख्यात-जगद्गुरु-मसिद्धवाचरूपञ्चदशभापाकलितललितकला-
पालापरु-प्रनिशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापरु-वादिमानमर्दरु-श्रीशाहुञ्जप
विकोल्हापुरराजमदत्त- ' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित-कोल्हापुरराज-
गुरु-गालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिनाकरपूज्यश्री-घासीलाल-
व्रतिविरचिताया श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्याया
व्याख्याया द्वितीयशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥२-१०॥

स्तिकाय के असख्यातवें भाग को ही स्पर्श करते हैं तथा जो अवका-
शान्तर हैं वे धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भागको स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रिय
दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके दशवाउद्देशा समाप्त ॥२-१०॥

त्तर विमाने अने छत्रभाज्वारा नामनुं सिद्धि स्थान, अे साते धर्मास्तिकायना
अम ज्यातमा लागने ँर्श करे छे पथु वे अवकाशान्तर छे ते धर्मास्तिका-
यना स ज्यातमा लागने ँर्श करे छे

॥ धीज्ज शतकने दशमे उद्देशक समाप्त ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रकी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना धीज्ज शतकने दशमे उद्देशे समाप्त थये ॥ २-१० ॥

સવ્વ પુસડ્ ગોયમા ! નો સલ્લેજ્જ ભાગં પુસડ્ અસલ્લેજ્જ ભાગં પુસડ્, નો સલ્લેજ્જે ભાગે પુસડ્, નો ઉરુલ્લેજ્જે ભાગે પુસડ્ નો સવ્વ પુસડ્ ' इत्यादिरूपेण सर्वत्रा-
 છાપકા: સ્વયમેવોદનીયા: इहापि पूर्वदेव विचार: कर्तव्य इति ।

भवति चेह सग्रहगाथा—पुत्रोदही घणतण कप्पा मेवेज्जनुत्तरासिद्धी ।
 सखेज्जइ भागं जतरेसु सेसा असखेज्जा ' पृथिव्युदधी घनतनुकल्पा त्रैवेयका
 नुत्तरां सिद्धि: स्वयेयभागम् अतरेपु देवा: असुरयेया:॥ पृथि-युदधिघनवात

જલે ભાગે પુસડ્ ? અસંલ્લેજ્જેભાગે પુસડ્ ? સવ્વ પુસડ્ ?—ગોયમા । નો
 સલ્લેજ્જેભાગં પુસડ્, અસલ્લેજ્જે ભાગ પુસડ્, નો સલ્લેજ્જે ભાગે પુસડ્
 નો અસલ્લેજ્જેભાગે પુસડ્, નો સવ્વ પુસડ્) ઇતિ સૂત્રોં કા અર્થસ્પષ્ટ હૈ—
 સિફ ધર્માસ્તિકાયકી જગહ અધર્માસ્તિકાય લગા કર ઇનકા અર્થ કરના
 ચાહિયે । ઇસી તરહસે ધર્માસ્તિકાયકે સૂત્રપાઠકી તરહ અધર્માસ્તિકાય
 કી સ્પર્શના કે વિષય મેં અસ્તિલોક ઉર્ધ્વલોક આદિ સમધિ વિચાર મી
 કરલેના ચાહિયે ઓર ઉસ વિષય મેં સૂત્રપાઠ ધર્માસ્તિકાય કી જગહ
 અધર્માસ્તિકાય લગાકર કહના ચાહિયે । યહી વાત (इहापि पूर्ववदेव
 વિચાર: કરણીય:) ઇસ કથન સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।

સગ્રહ ગાથા— કા અર્થ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—રત્નપ્રભા આદિક સાતોં
 પૃથિવિકાય, ઘનોદધિ, ઘનવાત ઓર તનુવાત યે તીનોં ૧૨ કલ્પ, ૯ ત્રૈવે-
 યક, ૫ અનુત્તર ઓર ઈપ્ત્વાગ્ભારા નામક સિદ્ધિ સ્થાન યે સબ ધર્મા-

“ ગોયમા । નો સલ્લેજ્જેભાગ પુસડ્, અસલ્લેજ્જેભાગ પુસડ્, નો સલ્લેજ્જે
 ભાગ” પુસડ્ ? ’ નો અસલ્લેજ્જેભાગે પુસડ્ નો સવ્વ પુસડ્ ? ” આ સૂત્રોનો અર્થ
 સ્પષ્ટ છે આગળ ધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી સાથેની સ્પર્શના વિષે જે
 સૂત્રો આપ્યા છે, તે સૂત્રોમા ધર્માસ્તિકાયને બદલે અધર્માસ્તિકાયના પદ મૂકીને
 ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રો પ્રમાણે જ તેમનો અર્થ કરવો જોઈએ એજ પ્રમાણે
 ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રપાઠ પ્રમાણે જ અધર્માસ્તિકાયની અધોલોક, ઉર્ધ્વલોક વગેરેની
 સાથેની સ્પર્શનાના વિષયમા પણ સૂત્રો કહેવા જોઈએ પણ તે સૂત્રપાઠમા
 ધર્માસ્તિકાયને બદલે ‘ અધર્માસ્તિકાય ’ પદ મૂકવું જોઈએ એજ વાત “ इहापि
 પૂર્વવદેવ વિચાર કરણીય ” આ કથન દ્વારા અતાવવામા આવેલ છે

સ ગ્રહગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વી,
 ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત એ ત્રણે, આર કલ્પ, ૯ ત્રૈવેયક, પાચ અનુ

तनु वातकल्पग्रैवेयकानुत्तरसिद्धीनामवकाशान्तराणि सर्वाणि धर्मास्तिकायस्य
सख्येयभाग स्पृशन्ति शेषाः सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्य असख्येयमेव भागं
स्पृशन्तीति गार्थः ॥ सू० १२ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धाचार्यदशभापाकलितकलितकला-
पालापरु-प्रविशुद्धगद्यनैरुग्रन्यनिर्मापरु-वादिमानमर्दरु-श्रीशाहूछत्रप
तिकोल्हापुरराजप्रदत्त-‘ जैनशास्त्राचार्य ’ पदभूषित-कोल्हापुरराज-
गुरु-गल्लवृक्षचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिनारुपृज्यश्री-घासीलाञ्छ-
त्रतिविरचिताया श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्याया
व्याख्याया द्वितीयशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥२-१०॥

स्तिकाय के असख्यातवें भाग को ही स्पर्श करते हैं तथा जो अवका-
शान्तर हैं वे धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भागको स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

जैनाचार्य श्री घासीलाल जी महाराजा कृत “भगवतीसूत्र” की प्रिय
दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके दशवाँ उद्देशा समाप्त ॥२-१०॥

२२ विमाने अने धर्मास्तिकाया नामनु सिद्धि स्थान, अे साते धर्मास्तिकायना
अभ्यातमा लागने २२ श' करे छे पञ्च अे अवकाशान्तर छे ते धर्मास्तिका
यना सख्यातमा लागने २२ श' करे छे

॥ धीन शतकेने दशमे उद्देशक समाप्त ॥

जैनाचार्य श्री घासीलाल जी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना धीन शतकेने दशमे उद्देशे समाप्त थये ॥ २-१० ॥

सव्व फुसइ गोयमा । नो सखेज्जभागं फुसइ असखेज्ज भाग फुसइ, नो सखेज्जे भागे फुसइ, नो असखेज्जे भागे फुसइ नो सव्व फुसइ ' इत्यादिरूपेण सर्वत्रा-
कापकाः स्वयमेवोदनीयाः इहापि पूर्ववदेव विचारः कर्त्तव्य इति ।

भवति चेह सग्रहगाथा—पुढवोदही घणतण कप्पा मेवेज्जणुत्तरासिद्धी ।
सखेज्जइ भाग अतरेसु सेसा असखेज्जा ' पृथिव्युदधी घनतनृक्त्वा प्रैवेयका-
नुत्तरौ सिद्धि' हरयेयभागम् अतरेषु शेषाः असुरयेयाः-॥ पृथिव्युदधिघनवात

ज्जे भागे फुसइ ? असंखेज्जेभागे फुसइ ? सव्व फुसइ ?—गोयमा । नो
सखेज्जइभागं फुसइ, असखेज्जइ भाग फुसइ, नो सखेज्जे भागे फुसइ
नो असखेज्जेभागे फुसइ, नो सव्व फुसइ) इन सूत्रों का अर्थस्पष्ट है—
सिफ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगा कर इनका अर्थ करना
चाहिये । इसी तरहसे धर्मास्तिकायके सूत्रपाठ की तरह अधर्मास्तिकाय
की स्पर्शना के विषय में अस्तिलोक उर्ध्वलोक आदि सवधि विचार भी
करलेना चाहिये और उस विषय में सूत्रपाठ धर्मास्तिकाय की जगह
अधर्मास्तिकाय लगाकर कहना चाहिये । यही बात (इहापि पूर्ववदेव
विचारः करणीयः) इस कथन से प्रकट की गई है ।

सग्रह गाथा— का अर्थ इस प्रकार से है—रत्नप्रभा आदिक सातों
पृथिविकाय, घनोदधि, घनवात और तनुवात ये तीनों १२ कल्प, ९ प्रैवे-
यक, ५ अनुत्तर और ईषत्पाग्भारा नामक सिद्धि स्थान ये सब धर्मा-

“ गोयमा । नो सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, नो सखेज्जे
भाग” फुसइ ? ” नो असखेज्जेभागे फुसइ नो सव्व फुसइ ? ” आ सूत्रोना अर्थ
स्पष्ट छे आगण धर्मास्तिकायनी रत्नप्रभा पृथ्वी साथेनी स्पर्शना विषे जे
सूत्रो आभ्या छे, ते सूत्रोभा धर्मास्तिकायने णद्वे अधर्मास्तिकायना पढ भूडीने
धर्मास्तिकायना सूत्रो प्रमाणे ज तेभनो अर्थ करवे जेधजे जेज प्रमाणे
धर्मास्तिकायना सूत्रपाठ प्रमाणे ज अधर्मास्तिकायनी अधोलोक, उर्ध्वलोक वगेरेनी
साथेनी स्पर्शनाना विषयभा पणु सूत्रो कडेवा जेधजे पणु ते सूत्रपाठभा
धर्मास्तिकायने णद्वे ' अधर्मास्तिकाय ' पढ भूकषु जेधजे जेज वात “ इहापि
पूर्ववदेव विचार करणीय ” आ कथन द्वारा अताववाभा आवेल छे

सग्रहगाथानो अर्थ आ प्रमाणे छे—रत्नप्रभा आदि साते पृथ्वी,
घनोदधि, घनवात अने तनुवात जे त्रणे, आर ३८५, ६ जैवेयक, पाय अनु

અત્પવેદનતરકચેવ ભરતિ ? 'જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેઈ ? યો યા સલ્લુ સ પુરુપઃ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જલ્યતિ પ્રજ્વલ્યતિ, યો યા સલ્લુ સઃ અપરઃ પુરુપઃ અગ્નિકાય નિર્વાપ્યતિ=વિધ્યાપ્યતિ, તયોર્મધ્યે इत्यर्थः । મગવાનાહ-'કાલોદાઈ' હે કાલોદાયિન્ ! 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ' તત્ત તયોર્મધ્યે સલ્લુ ય. સ પુરુપઃ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જલ્યતિ 'સે ણ પુરિસે મહાકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ ચેવ' સ સલ્લુ અગ્નિકાયમ્જ્જાલક. પુરુપઃ મહાકર્મતરસ્થેવ યાત્-મહાક્રિયતરસ્થેવ, મહાસવતરસ્થેવ, મહાવેદન તરસ્થેવ ભરતિ, અથ ચ 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાસ નિવ્વાવેઈ' તત્ત તયોર્મધ્યે સલ્લુ ય. સ પુરુપઃ અગ્નિકાય નિર્વાપ્યતિ=વિધ્યાપ્યતિ, 'સે ણ પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ' સ સલ્લુ

તરક, ઓર અત્પવેદનતરક, હોગા ? ઉત્તરમ્ને પ્રશ્નુ કહતે હૈં-'કાલોદાઈ !' હે કાલોદાયિન્ ! 'જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેઈ' જો પુરુપ અગ્નિકાય કો સલ્ગાતા હૈ ઓર જો પુરુપ અગ્નિકાયકો વૃજ્ઞાતા હૈ 'તત્થ ણ પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ' સો ઇન દોનીકે ચીચમે જો પુરુપ અગ્નિકાયકો જલાતા હૈ 'સે ણ પુરિસે મહા કમ્મતરાણ, ચેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ ચેવ' વહ અગ્નિ જલાનેવાલા પુરુપ તો મહાકર્મવાલા, મહાક્રિયાવાલા, મહાસવવાલા ઓર મહાવેદનાવાલા હોગા તથા 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેઈ' જિસ પુરુપને ઉસ અગ્નિકાય કો વૃજ્ઞાયા હૈ 'સે ણ પુરિસે અપ્પ કમ્મતરાણ ચેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ' વહ પુરુપ અલ્પકર્મવાલા

કાલોદાયીના પ્રશ્નેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'કાલોદાઈ !' હે કાલોદાયી ! 'જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેઈ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓડાવે છે, તે બંને પુરુષોમાંથી 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, 'સે ણ પુરિસે મહાકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ ચેવ' તે મહા કર્મવાળો, મહા ક્રિયાવાળો, મહા આસવવાળો અને મહા વેદનાવાળો થશે પરંતુ 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેઈ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓડાવે છે, 'સે ણ પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ' તે પુરુષ અપકર્મનો બધક આરભિકી આદિ અત્પક્રિયાઓ વાળો, અત્પઆસવવાળો અને અત્પવેદનાવાળો થશે

अग्निकायनिर्वापकः पुरुषः अल्पकर्मतरकश्चैव, यावत् - अल्पक्रियतरकश्चैव, अल्पपात्रवतरकश्चैव अल्पवेदनतरकश्चैव भवति । कालोदायी पृच्छति-‘से केणद्वेण भते ! एव बुचइ-तत्थ ण जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चैव ?’ हे भदन्त ! तत् केनार्थेन=कथं तावत् एवमुच्यते-तत्र खलु यः स पुरुषः यावत् अग्निकायमुज्ज्वलयति स महाकर्मदियुक्तः, यस्तु अग्निकाय निर्वापयति स अल्पकर्मदिविशिष्टः अल्पवेदनविशिष्टश्चैव ? इति, भगवान्नाह- ‘कालोदाई ! तत्थ ण जे से पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ’ हे कालोदायिन ! तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति ‘से ण पुरिसे बहुतराग पुढविक्काय समारभइ, बहुतराग आउक्काय समारभइ’ स खलु पुरुषः बहुतरक पृथिवीकाय समारभते=विराधयति, बहुतरकम् अप्काय

होगा, अल्प आरम्भिकी आदि क्रियाओवाला होगा अल्प आस्रववाला होगा और अल्पवेदनावाला होगा, अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं कि ‘से केणद्वेण भते एव बुचइ तत्थ णं जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चैव’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जो पुरुष यावत् अग्निकाय को जलाता है वह महाकर्मसे युक्त होता है, तथा जो अग्निकायको बुझाता है वह अल्पकर्म से युक्त होता है ? इस पर प्रभु उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं ‘कालोदाई’ हे ‘कालोदायिन ! तत्थ ण जेसे पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ’ इन दोनों पुरुषों के बीचमें जो पुरुष अग्निकायको जलाता है ‘से ण पुरिसे बहुतराग पुढविक्काय समारभइ, बहुतराग आउक्काय समारभइ’ वह पुरुष बहुतर पृथिवीकायका समारभ करता है वहतर अप्कायका समारभ करता है

इवे कालोदायी तेनु कारखे नल्लुवानी जिज्ञासाथी महावीर प्रभुने आ प्रभाण्णे अत्र पूछे छे- ‘से केणद्वेण भते ! एव बुचइ - तत्थ ण जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चैव ?’ छे भदन्त ! आप शा कारखे ओलु कडे छे के ने पुरुष अग्निकायने सणगावे छे, ते पुरुष महाकर्म आदिथी युक्त थये अने ने पुरुष अग्निकायने ओलवे छे, ते अल्पकर्म आदिथी युक्त थये ?

तेनु कारखे समन्वयता महावीर प्रभु उडे छे के- ‘कालोदाई’ छे कालोदायी । ‘तत्थ ण जे से पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ,’ ने पुरुष अग्निकायने प्रव्वलित करे छे, ‘से ण पुरिसे बहुतराग पुढवीकाय समारभइ, बहुतराग आउक्काय समारभइ,’ ते पुरुष धल्ला पृथ्वीआधिकेने समारभ करे छे

समारभते, 'अल्पतराग तेउकाय समारभइ, बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ' अल्पतरक तेजस्काय समारभते, तत्राग्निकाये मज्जाग्ने बहुतराग्निकायजीवानामुत्पा-
देऽपि अल्पतराणाम् विनाशो भवति, तथादर्शनात्, बहुतरक वायुकाय समारभते, बहुतरक वनस्पतिकाय समारभते, बहुतरक त्रसकाय=द्वीन्द्रियादिक समारभते, किन्तु 'तत्थ ण जे से पुरिसे जगणिकाय निव्वावेड' तत्र तयोर्मध्ये

'अल्पतराग तेउकाय समारभइ' अल्पतर तेजसायिकांकी विराधना करता है । इसका कारण यह है कि जो जीव अग्निकाय को जलाता है सो उस अग्निकायके जलने पर उममें अनेक अग्निकाय जीवोंका उत्पाद होता रहता है अतः इम अपेक्षा बहुतर जीवोंका समारभ कर्ता उसे कहना चाहिये था परन्तु उहा पर जो अल्पतर जीवोंका समारभक जो उसे कहा गया है उसका कारण यह है कि अनेक जीवोंका-अग्निकाय जीवोंका उस समय उत्पाद होने पर भी उन सबका उस समय विनाश नहीं होता है किन्तु बहुत थोड़े जीवोंका ही विनाश होता है क्यों कि ऐसी बात ही केवलज्ञानियों द्वारा देखी गई है । 'बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ' तथा वह अग्निकायका प्रज्वलनकर्ता बहुतर वायुकायिक जीवोंका समारभ-विराधना करता है बहुतर वनस्पतिकायिक जीवोंका समारभ करता है और बहुतर द्वीन्द्रियादिक त्रसकायिक जीवोंका समारभ करता है 'तत्थ ण जे से

धञ्जा अपुकायिकोने समारभ करे छे, 'अल्पतराग तेउकाय समारभइ' अल्पतर तेजस्कायिकोनी विराधना करे छे (अथ न्याये अग्निकायिकोने प्रज्वलित करे छे, त्पारे अग्निकाय प्रज्वलित यवाथी तेभा अनेक अग्निकाय जेवोने उत्पाद थते रहे छे, आ अपेक्षाये तो अग्निकायने समारभ करनारने अहुतर जेवोने विराधक कहेवा जेधंजे परन्तु अहुी तेने अल्पतर अग्निकाय जेवोने विराधक कहेवाभा आवेल छे तेनु कारण जे छे के 'अनेक अग्निकाय जेवोने ते समये उत्पाद यवा छता पणु ते मथा अग्नि-
कायिकोने ते समये विनाश थता नथी पणु धञ्जा थोडा जेवोने न विनाश थाय छे, जेधु डेवयत्तानीज्जे जेधेछु छे) 'बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ' अहुतर वायुकायिक जेवोनी विराधना करे छे, अहुतर वनस्पतिकायिक जेवोनी विराधना करे छे अने अहुतर द्वीन्द्रियादिक त्रसकायिक जेवोनी विराधना करे छे

સલુ યઃ સ પુરુષઃ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ=વિચાપયતિ, 'સેળ પુરિસે અપ્પ તરાય પુઢવિકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ આડકાય સમારમ્હ, વહુતરાગ તેડકાય સમારમ્હ' સ સલુ પુરુષ અલ્પતરક પૃથિવીકાય સમારમ્હ, અલ્પતરકમ્ અપ્કાય સમારમ્હ, વહુતરક તેજસ્કાય સમારમ્હ, 'અપ્પતરાય વાડકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ વળસ્સડકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ તસકાય સમારમ્હ' અલ્પતરક વાયુકાય સમારમ્હ, અલ્પતરક વનસ્પતિકાય સમારમ્હ,

પુરિસે અગ્નિકાય નિન્વાવેહ્' તથા જો જીવ ઉસ અગ્નિકાયકા વુઝ્ઞા નેરુપ સમારમ્હ કરતા હૈ 'સે ણ પુરિસે અપ્પતરાય પુઢવિકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ આડકાય સમારમ્હ, વહુતરાગ તેડકાય સમારમ્હ' એસા વહુ પુરુષ અલ્પતર પૃથિવીકાયિક જીવોકા સમારમ્હ કરતા હૈ અલ્પતર અપ્કાયકા સમારમ્હ કરતા હૈ તથા વહુતર અગ્નિકાયકા સમારમ્હ કરતા હૈ ડસકા કારણ યહ હૈ ફિ અગ્નિકાય કે પ્રજ્વલન હોને પર ડસમે અનેક અગ્નિકાયિક જીવો કા ઉત્પાદ્ હો જાતા હૈ, સો વુઝ્ઞાને પર ડન સવ કા વિન્વસ્ હો જાતા હૈ-અત અગ્નિકાય કે વુઝ્ઞાનેવાલે કો વહુતર અગ્નિકાયિક જીવો કા વિઘાતક કહા ગયા હૈ તથા અગ્નિકાય કો વુઝ્ઞાનેવાલા જીવ 'અપ્પ તરાય વાડકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ વળસ્સડકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ તસકાય સમારમ્હ' અલ્પતર વાયુકાયિક જીવો કા, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવો કા, ઓર અલ્પતર ત્રસકાયિક જીવો કા

'તલ્લય જ્ઞે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિન્વાવેહ્' તથા જે પુરુષ તે અગ્નિકાયને ઓલવવારૂપ સમારમ્હ કરે છે, 'સે ણ પુરિસે અપ્પતરાય પુઢવિકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ આડકાય સમારમ્હ, વહુતરાગ તેડકાય સમારમ્હ' તે પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સમારમ્હ કરે છે અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોનો સમારમ્હ કરે છે, વહુતર તેજસ્કાયિક (અગ્નિકાયિક) જીવોનો સમારમ્હ કરે છે, (તેને વહુતર અગ્નિકાયિકોનો વિરાધક કહેવાનુ કારણ આ સમાણે છે-

અગ્નિકાયને ઓલવવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાયિક જીવોનો ઉત્પાદ થઇ વ્યય છે યદુ વ્યયે તેને ઓલવવામા આવે છે, ત્યારે તે યદુ અગ્નિકાયિક જીવોનો વિધ્વ સ વધ વ્યય છે તે કારણે અગ્નિને ઓલવનાર પુરુષને વહુતર અગ્નિકાયિક જીવોનો વિઘાતક કહેવામા આવ્યો છે) તથા અગ્નિકાયને ઓલવનાર પુરુષ 'અપ્પતરાય વાડકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાય વળસ્સડકાય સમારમ્હ, અપ્પતરાગ તસકાય સમારમ્હ' અલ્પતર વાયુકાયિકોનો, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોનો અને અલ્પતર ત્રસકાયિક

સમારમ્ભતે, 'અપ્પતરાગ તેડકાય' સમારમ્ભઈ, વહુતરાગ વાડકાય સમારમ્ભઈ, વહુતગય વળસ્સઈકાય સમારમ્ભઈ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભઈ' અલ્પતરક તેજસ્કાય સમારમ્ભતે, તગ્નિકાયે પ્રજ્વાલને વહુતરાગ્નિકાયજીવાનામુત્પા-
દેડપિ અલ્પતરાગામ્ પ્રિનાશો મ્ભવતિ, તયાદર્શનાત્, વહુતરક વાયુકાય સમારમ્ભતે, વહુતરક વનસ્પતિકાય સમારમ્ભતે, વહુતરક તસકાય=દ્વીન્દ્રિયાદિક સમારમ્ભતે, કિન્તુ 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેઈ' તત્ત તયોર્મમ્ભ્યે

'અપ્પતરાગ તેડકાય સમારમ્ભઈ' અલ્પતર તેજસ્વાયિકાકી વિરાધના કરતા હૈ । ઇસ્કા કારણ યહ હૈ કિ જો જીવ અગ્નિકાય કો જલતા હૈ સો ઉસ અગ્નિકાયકે જલને પર ઉમમ્મેં અનેક અગ્નિકાય જીવોંકા ઉત્પાદ હોતા રહતા હૈ અતઃ ઇમ અપેક્ષા વહુતર જીવોંકા સમારમ્ભ કર્તા ઉસે કહના ચાહિયે થા પરન્તુ વહા પર જો અલ્પતર જીવોંકા સમારમ્ભક જો ઉસે કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ અનેક જીવોંકા-અગ્નિકાય જીવોંકા ઉસ સમય ઉત્પાદ હોંને પર મ્ભી ઉન સબકા ઉસ સમય વિનાશ નહીં હોતા હૈ કિન્તુ વહુત ધોડે જીવોંકા હી વિનાશ હોતા હૈ ક્યો કિ એસી વાત હી કેવલજ્ઞાનિયો દ્વારા દેખી ગઈ હૈ । 'વહુતરાગ વાડકાય સમારમ્ભઈ, વહુતરાગ વળસ્સઈકાય સમારમ્ભઈ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભઈ' તથા વહુ અગ્નિકાયકા પ્રજ્વલનકર્તા વહુતર વાયુકાયિક જીવોંકા સમારમ્ભ-વિરાધના કરતા હૈ વહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોંકા સમારમ્ભ કરતા હૈ ઓર વહુતર દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોંકા સમારમ્ભ કરતા હૈ 'તત્થ ણ જે સે

ધણા અપુકાયિકોનો સમારમ્ભ કરે છે, 'અપ્પતરાગ તેડકાય સમારમ્ભઈ' અલ્પતર તેજસ્કાયિકોની વિરાધના કરે છે (જીવ જ્યારે અગ્નિકાયિકોને પ્રજ્વલિત કરે છે, ત્યારે અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત થવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાય જીવોનો ઉત્પાદ થતો રહે છે, આ અપેક્ષાએ તો અગ્નિકાયનો સમારમ્ભ કરનારને બહુતર જીવોનો વિરાધક કહેવો જોઈએ પરન્તુ અહીં તેને અલ્પતર અગ્નિકાય જીવોનો વિરાધક કહેવામા આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે 'અનેક અગ્નિકાય જીવોનો તે સમયે ઉત્પાદ થવા છતાં પણ તે બધા અગ્નિકાયિકોનો તે સમયે વિનાશ થતો નથી, પણ ઘણા થોડા જીવોનો જ વિનાશ થાય છે, એવું કેવલજ્ઞાનીઓએ જોયેલું છે) 'વહુતરાગ વાડકાય સમારમ્ભઈ, વહુતરાગ વળસ્સઈકાય સમારમ્ભઈ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભઈ' બહુતર વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે, બહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે અને બહુતર દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે

दूरं गंता दूरं निवडइ, देस गत्ता देस निवडइ, जहि जहिं च णं सा निवडइ तहिं तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति, एते णं कालोदाई । ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासेति, जाव पभासेति । तए णं से कालोदाई अणगारे समणं भगव महावीर वदइ, नमंसइ, वदित्ता, नमसित्ता, वहूहि चउत्थ-छट्ट-ट्टम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सब्बदुक्खप्पहीणे, सेवं भते । सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सत्तमसयस्स दसमो उद्देशो समत्तो ॥७-१०॥

सत्तमं सयं समत्तं ॥

छाया-अस्ति खलु भदन्त ! अचित्ता अपि पुद्गला भवभासन्ते, उद्घो-
तयन्ति, तपन्ति, पभासन्ते ? इन्त, अस्ति । कतरे खलु भदन्त ! अचित्ता

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

‘अत्थि ण भते !’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(अत्थि णं भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति, तवेति, पभासेति) हे भदन्त ! क्या यह बात सभविष्य होती है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, वे वस्तु का प्रकाश करते हैं, ताप करते हैं, दाहक रूप होने से वे ग्वय चमकते हैं ? (हता, अत्थि) हा कालोदायिन् ! वे पूर्वोक्तरूप से होते हैं ।

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

‘अत्थिण भते !’ इत्यादि—

सूत्रार्थ—(अत्थिण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति, तवेति, पभासेति ?) हे भदन्त ! शु अणु स लयी थडे छे के अत्थित्त पुद्गलो पणु प्रकाशित होय छे, तेअो वस्तुने प्रकाशित करे छे, तेअो ताप आपे छे, अने दाहकइय होवाने लीधे तेअो पोते अणडे छे ? (हता, अत्थि) हा, धावोदायी ! अणु

अल्पतरक त्रसकाय समारभते । अन्ते उपसहरति—‘से तेणट्टेण कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चैव’ हे कालोदायिन् ! तत् तेनार्थेन यावत्—अग्निकाय प्रज्वालकः पुरुषः बहूना पृथिवीकायादीनां समारम्भत्वात्, अल्पतरस्यैव तेजस्कायस्य समारम्भत्वाच्च महाकर्मादियुक्तः, अग्निकायनिर्वापकस्तु पुरुषः अल्पतराणामेव पृथिवीकायादीनां समारम्भत्वात् बहूनामेव च तेजस्कायानां समारम्भकत्वाच्च अल्पकर्मादियुक्तो भवतीतिभावः ॥६॥ ४॥

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता

अग्निकायरूपप्रकाशकप्रस्तात् अचित्तपुद्गलप्रकाशादिवक्तव्यतामाह —
‘अत्थि ण’ इत्यादि ।

मूलम्—अत्थि ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति, तवेति, पभासेति ? हता, अत्थि । कयरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति ? जाव पभासेति ? कालोदाई ! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा समाणी

समारभक रहा है । अन्तमे उपसहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं—
‘से तेणट्टेण कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराएचैव’ हे कालोदायिन् ! इसी कारण से मैंने ऐसा कहा है कि अग्निकाय का प्रज्वालक पुरुष अनेक पृथिवीकायादिकों का समारभक होता है, अल्पतर तेजस्कायिकों का समारभक होता है. इस कारण वह महाकर्मादिकों से युक्त कहा गया है । तथा अग्निकाय का निर्वापक पुरुष अल्पतर ही पृथिवीकायिकों आदि का समारभक एव बहूतर तेजस्कायिकों का विघातक होता है—इस कारण वह अल्पकर्मादिकों से युक्त होता है ऐसा माना गया है ॥सू० ४॥

अधोना समारभ (विराधना) करे छे ‘से तेणट्टेण कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चैव’ हे कालोदायी अणुगार ! ते क्षरणे मे अणु कहु छे के ‘अग्निकायने प्रवृत्तित करनासे पुरुष अनेक पृथ्वीकायिक आदि अधोना विराधक अने छे अने अल्पतर तेजस्कायिक अधोना विराधक अने छे, ते क्षरणे तेने महाकर्मादिकोथी युक्त कबो छे पणु अग्निकायने अलावनार पुरुष अल्पतर पृथ्वीकायादिकोना विराधक अने छे अने बहुतर तेजस्कायिकोना विराधक अने छे ते क्षर तेने अल्पकर्मादिकोथी युक्त कबो छे ॥सू० ४॥

दूर गंता दूरं निवडइ, देसं गत्ता देस निवडइ, जहि जहिं च णं
सा निवडइ तहि तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव
पभासेति, एते णं कालोदाई । ते अचित्ता वि पोग्गला ओभा-
सेति, जाव पभासेति । तए ण से कालोदाई अणगारे समणं
भगव महावीरं वंदइ, नमंसइ, वदित्ता, नमसित्ता, वहुहि चउ-
त्थ-छट्ट-ट्टम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए काला-
सवेसियपुत्ते जाव सब्बदुक्खप्पहीणे, सेवं भते । सेव
भते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सत्तमसयस्स दसमो उद्देशो समत्तो ॥७-१०॥

सत्तमं सयं समत्त ॥

छाया-अस्ति खलु भदन्त ! अचित्ता अपि पुद्गला भवभासन्ते, उद्घो-
तयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते ? इन्त, अस्ति । कतरे खलु भदन्त ! अचित्ता

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

‘अत्थि ण भते !’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(अत्थि णं भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति,
उज्जोवेति, तवेति, पभासेति) हे भदन्त ! क्या यह बात सभचित
होती है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, वे वस्तु का
प्रकाश करते हैं, ताप करते हैं, दाहक रूप होने से वे म्वय चमकते
हैं ? (हत्ता, अत्थि) हा कालोदायिन् ! वे पूर्वोक्तरूप से होते हैं ।

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

‘अत्थि ण भते !’ इत्यादि—

सूत्रार्थ— (अत्थि ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति,
तवेति, पभासेति ?) हे भदन्त ! शु अणु स लयी थडे छे के अचित्त पुद्गला
पणु प्रकाशित डोय छे, तेअो वस्तुने प्रकाशित करे छे, तेअो ताप आपे छे, अने
दाहक रूप होवाने वीधे तेअो चोते अणके छे ? (हत्ता, अत्थि) हा, कालोदायी ! अणु

अपि पुद्गला अवभासन्ते यावत्-प्रभासन्ते ?, कालोदायिन क्रुद्धस्य अनगारस्य तेजोलेइया निस्सृता सती दूर गत्वा दूर निपतति, देश गत्वा देशं-निपतति, यत्र यत्र च खलु सा निपतति, तत्र तत्र खलु ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, यावत्-प्रभासन्ते, एतेन कालोदायिन । ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, यावत्-प्रभासन्ते, । ततः खलु स कालोदायी अनगारः

(कथरेण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति) हे भदन्त ! अचित्त होने पर भी कौन से पुद्गल प्रकाशक होते हैं यावत् दाहक रूप होने से वे स्वयं चमकते हैं ? (कालोदाई ! क्रुद्धस्य अणगारस्स तेयलेस्सा निमिद्धा समाणी दूर गत्ता दूर निवडइ, देस गत्ता देस निवडइ, जहिं जहिं च ण सा निवडइ, तहिं तहिं ण अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति) हे कालोदायिन ! क्रुद्ध हुए साधुकी तेजोलेइया निकलकर और दूर जाकर दूर गिर पडती है, देश में-जाने योग्य स्थान में जाकर वह उस स्थान में गिरती है । इस तरह जहा २ वह पडती है वहा २ उसके वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते है, यावत् वे दाहकरूप होने से चमकते हैं । (एण कालोदाई ! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति) इसी कारण हे कालोदायिन ! वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते है यावत्-वे दाहकरूप होने से चमकते हैं । ऐसा जानना चाहिये । (तएण से कालोदाई । अणगारे समण भगव

सलपी शके छे (अयरेण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति जाव पभासेति) छे ल न्त । ज्या पुद्गलो अचित्त डोवा छता पञ्च प्रकाश, ताप, अणकट आस्थि युक्त डोवा छे ? (कालोदाई ! क्रुद्धस्य अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिद्धा समाणी दूर गत्ता दूर निवडइ, देस गत्ता देस निवडइ, जहिं जहिं च ण सा निवडइ, तहिं तहिं ण अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति) छे डोवापथी । डोवापथान थयेटा साधुनी तेजोलेइया नीकणीने दूर अणने पडे छे, उचित्त स्थानमा (ज्या योग्य डोवा स्थानमा) अणने ते तेजोलेइया पडे छे, आ रीते ज्या ज्या ते तेजोलेइया पडे छे, त्या त्या तेना अचित्त पुद्गलो पञ्च प्रकाशक डोवा छे, तापयुक्त डोवा छे अने दाहक डोवाने लीधे अणकटा डोवा छे (ए ण कालोदाई ! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति) ते ारणे, हे डोवापथी । ते अचित्त पुद्गलो पञ्च प्रकाशक, तापयुक्त अने अणकटा डोवा छे अम समजवुं

श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा बहुभिः चतुर्थं पद्या
 एम. यावत् आत्मान भाषयन् यथा प्रथमशतके कालास्यवेसिकपुत्रः यावत्
 सर्वदुःखप्रहीणः, तदेव भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥ सू ५ ॥

सप्तमशतरुस्य दशम उद्देश समाप्तः ॥७-१०॥

॥ सप्तमं शतरु समाप्तम् ॥ ७ ॥

टीका-‘अत्थि ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला जोभासति, उज्जोवे ति, तवे ति,
 पभासे ति ?’ कालोदायी पृच्छति-हे भदन्त ! अस्ति सभवति खलु अचित्ता

महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता, नमसित्ता, बहूहि चउत्थ, उट्ट-ट्टम
 जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्व
 दुक्खप्पहीणे, सेव भते ! सेव भते ! ति) इसके बाद उन कालोदायी
 अनगारने श्रमण भगवान् महावीरको वदना भी, उन्हें नमस्कार किया
 वन्दना नमस्कार करके चतुर्थं उट्ट, अट्टमको तपस्यासे यावत् आत्माको
 भावित [वासित] करते हुए वे कालोदायी अनगार प्रथम शतकमें कहे
 गये कालासवेसियपुत्रकी तरह यावत् समस्त दुःखोंसे रहित हो गये
 अर्थात् मोक्ष गये । हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा
 ही है, हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है इस
 प्रकार कहकर वे कालोदायी यावत् अपने स्थान पर बैठ गये ।

टीकार्थ-अत्रिकायरूप प्रकाशकके प्रस्तावसे अचित्तपुद्गलोकी
 प्रकाशादि वक्तव्यताको सूत्रकारने इस दूर द्वारा कहा है इसमें

(तण्ण से कालोदाई अनगारे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता,
 नमसित्ता, बहूहि चउत्थ, उट्ट-ट्टम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए काला-
 सवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सेव भते ! सेव भते ! ति) कालोदायी अणुगारे
 श्रमण भगवान् महावीरने वदइया करी अने नमस्कार करी वदइया नमस्कार करीने तेअो
 तेअने स्थाने भेसी गया त्थारआइ अतुर्थं छट्ट अने अट्टमनी तपस्याथी पोताना आत्माने
 भावित (वासित) करता ते कालोदायी अणुगार पडेवा शतकमा नेनु वल्लुं न करवामा
 आवी गथु छे ते कालासवेसियपुत्रनी नेम, सिद्ध पुद्ध सुकत, सत्ताप रक्षित अने
 समस्त दु जेना नाशउर्त्ता थया हे भदन्त ! आ विषमनु आपे ने प्रतिपादन कथु छे,
 ते सर्वथा सत्य छे हे भदन्त ! आपनी वात सर्वथा सत्य अने यथार्थ छे, आ प्रभाए
 कहीने कालोदायी यावत् पोताना स्थाने भेसी गया

टीकार्थ-अत्रिकायरूप प्रकाशकने अधिकार अही रह्यो छे, तथा सूत्रकारे आ
 सूत्र द्वारा अचित्त पुद्गलोकी प्रकाशादि वक्तव्यतानु प्रतिपादन कथुं छे-

अपि पुद्गला अवभासन्ते प्रकाशका भवन्ति, उद्द्योतयन्ति यस्तु प्रकाशयन्ति, तपन्ति ताप कुर्वन्ति, प्रभासन्ते तथापि यस्तुदाहकृतया दीप्यन्ते किम् ? भगवानाह—'हता, अत्थि' हे कालोदायिन् ! हन्त, सत्यम्, अचित्ता अपि पुद्गलाः अवभासन्ते इति अस्ति सभयति इति भावः । अपिशब्दात् सचित्ता अग्निकायादयन्तु अवभासन्ते एवेति सूचितम् कालोदायी पृच्छति—'क्यरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति जाव पभासति ? हे भदन्त ! कतरे खलु रुथ तावत् अचित्ता अपि पुद्गला' अवभासन्ते प्रकाशका भवन्ति,

कालोदायीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अत्थि ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति, तवेति, पभासेति' हे भदन्त ! यह सभवित होता है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाश करनेवाले होते हैं ? वे उद्योत करते हैं वस्तुको प्रकाशयुक्त करते ह ! तपते हैं गर्मी पहुँचाते हैं ? वस्तुको जलाने वाले होनेसे वे स्वयं चमकते हैं क्या ! इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हता, अत्थि' हे कालोदायिन् ! यह सत्य है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं । यहा अपि' शब्दसे यह सूचित किया गया है कि अग्निकायादिक सचित्त पुद्गल तो अवभासक होते ही हैं उनके विषयकी तो चर्चा ही क्या करना । पर इनसे भिन्न जो अचित्त पुद्गल हैं वे भी अवभासक यावत् प्रभासक होते हैं । अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं (क्यरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासति) हे

आ विषयने अनुवक्षीने महावीर प्रभुने कालोदायी अणुगार आ प्रभाणु प्रभु पूछे छे— 'अत्थिण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति, तवेति, पभासेति ?' हे भदन्त ! शु अणु सभवी शके छे के अचित्त पुद्गलो पणु प्रकाश आपता होय छे ? तेओ शु वस्तुने प्रकाशित करे छे ? तेओ शु गरमी आपे छे ? अने शु वस्तुने प्रवक्षित करनारा होवाथी तेओ पोते न थणके छे ?

कालोदायीना प्रश्नो उत्तर आपता महावीर प्रभु उळे छे— 'हता, अत्थि' हा, कालोदायी ! ओ वात थरी छे के अचित्त पुद्गलो पणु प्रकाशक होय शके छे अर्हाँ 'अपि' शब्दथी ओ सूचित थाय छे के अग्निकाय सचित्त पुद्गलो ता प्रकाशयुक्त होय न छे, तेनी तो वात न शी करी ! पणु तेभना करता भिन्न ओवा न अचित्त पुद्गलो होय छे तेओ पणु प्रकाश गरमी आदिथी युक्त होय शके छे

कालोदायी ओवा पुद्गलो क्या क्या छे ते अणुवानी जिज्ञासाथी महावीर प्रभुने आ प्रभाणु प्रभु पूछे छे— क्यरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति,

यावत् उद्घोतयन्ति वस्तुद्घोतका भवन्ति, तपन्ति=ताप कुर्वन्ति प्रभासन्ते वस्तुदाहकतया ? भगवानाह—‘कालोदाई ! कुद्धस्स अणगारस्स तेय-लेस्सा निस्सिद्धा समाणी दूर गत्ता दूर निवडइ’ हे कालोदायिन ? कुद्धस्य अनगारस्य=साधोः तेजोलेश्या निस्सृता=शरीरान्निर्गता सती दूर गत्वा दूर निपतति, दूर दूर गत्वा दूरे दूरे निपतति-इत्यर्थ. ‘देस गत्ता, देस निवडइ’ देश गत्वा अभिप्रेत गन्तव्यस्थान प्राप्य देश निपतति तच्देशे निपततीत्यर्थ. ‘जहिं जहिं च ण सा निवडइ, तहिं तहिं ण ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासे ति’ यत्र यत्र च खलु यस्मिन् यस्मिंश्च खलु देशे सा कुद्धस्या-

भदन्त ! कौनसे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, यावत् वस्तुके उद्घोतक होते हैं, ताप करते हैं, वस्तुको जलानेवाले होनेके कारण वे चमकते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं ‘कालोदाई’ हे कालोदायिन ! ‘कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिद्धा, समाणी, दूर गत्ता दूरनिवडइ ? जो तपस्वी साधु कुद्ध होता है तब उसके शरीरसे तेजोलेश्या निकलती है और वह निकलकर उससे बहुत दूर जाकर गिर पड़ती है वह तेजोलेश्या स्वयं तेजोमय होने के कारण प्रकाशस्वरूप, वस्तुद्घोतक, तापजनक, एव चमकीली होती है । ‘देसगत्ता देसनिवडइ’ यदि वह तेजोलेश्या किसी विचक्षित अमुक स्थानपर पहुचानी होती है तो वह उस गन्तव्य स्थानपर जाकर वहीं पड़जाती है । इस तरह ‘जहिं च ण सा निवडइ, तहिं ण ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेति’ जहार पर वह तेजोलेश्या पड़ती है वहार

जाव पभासेति ? हे भदन्त ! क्या क्या अचित्त पुद्गलो प्रकाश, ताप, यणकट आदिथी युक्त होय ?

उत्तर— ‘कालोदाई !’ हे शलोदायी ! ‘कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिद्धा, समाणी, दूर गत्ता दूर निवडइ’ ने तपस्वी साधु कापाममान थाप छे, तेना शरीरमाथी तेजोलेश्या नीदणे छे, ते तेजोलेश्या तेना शरीरमाथी नीदणीने जहुं इर जठने पडे छे ते तेजोलेश्या पोते ज तेजोमय होवाथी प्रकाशस्वरूप, वस्तुने प्रकाशित करनारी, उष्णताजनक अने यणकटी होय छे ‘देस गत्ता देस निवडइ’ ने ते तेजोलेश्याने कोछ अमुक स्थाने पड़ोयाडवी होय छे, तो ते त्या जठने पडे छे आ रीते जहिं जहिं च ण सा निवडइ’ तहिं तहिं ण ते अचित्ता वि पोग्गला

નગારસ્ય તેજોલેશ્યા નિપતતિ, તત્ર તત્ર તસ્મિન્ તસ્મિન્ દેશે સ્વલુ તે અચિત્તા
 અપિ પુદ્ગલા અવભાસન્તે પ્રકાશયન્તિ યાત્-ઉદ્ધોતયન્તિ, તપન્તિ, પ્રભાસન્તે,
 'एएण कालोदाई ! ते अचिन्ता वि पोग्गला ओभासे ति जाव पभासे ति'
 હે કાલોદાયિન્ ! એતેન કારણેન તેજોલેશ્યાયાસ્તચ્છેશે પતનેન તે અચિત્તા
 અપિ પુદ્ગલા અવભાસન્તે યાત્ ઉદ્ધોતયન્તિ, તપન્તિ, પ્રભાસન્તે । 'तए ण
 से कालोदाई अणगारे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदिता, नमसित्ता'
 તત સ્વલુ સ કાલોદાયી અનગાર શ્રમણ ભગવન્ત મહાવીર વન્દતે, નમસ્યતિ,
 વન્દિત્તા, નમસ્યિત્વા 'वहृदिं चउत्थ-छट्टऽट्टम जाव अप्पाण भावेमाणे जहा
 पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सब्बदुक्खप्पहीणे' गृह्भिः=अनेकैः चतुर्थ-

પર ઉસ તેજોલેશ્યાકે વે અચિત્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશ કરતે હૈં વર્હા
 પર રહી હુઈ વસ્તુકો વે ઉદ્યોતયુક્ત કરદેતે હૈં, વર્હા પર ગમીં પૈદા
 કર દેતે હૈં, તથા સ્વયવે દાહકરૂપ હોનેસે ચમકને લગતે હૈં । ઈસ તરહ
 અચિત્ત પુદ્ગલ મી ચમકતે હૈં, તાપ ઉત્પન્ન કરતે હ આદિર જૈસા હે કાલો
 દાયિન ! તુમને પૂઝા હૈ વે સવ કામ કરતે હૈં । પ્રમુકે મુલ્કસે ઈસ પ્રકાર
 અપને પશ્ચ કા સમાધાન સુનકર 'સે કાલોદાઈ અણગારે સમણ ભગવ
 મહાવીર વદઈ નમસઈ, વદિત્તા નમસિત્તા' ઉન કાલોદાયી અનગાર
 ને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વદના કી નમસ્કાર કિયા
 વન્દના નમસ્કાર કરકે ' वहृदिं चउत्थ छट्ट ट्टमजाव अप्पाण
 भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सब्ब दुक्खप्पहीणे'

ઓભાસ તિ, જાવ પમાસેતિ' न्या न्या ते तेजोलेश्या पडे छे, त्या त्या ते
 तेजोलेश्याना अचिन्ता पुद्गला पक्षु प्रकाश करे छे, त्या रडेथी वस्तुने तेजो प्रकाशयुक्त
 करी हे छे त्या गरमी पेहा करे छे, अने तेजो पीते न हाडकरेप डोवाथी अणकवा
 भाडे छे छे डालोहाथी । तमे आ विषयमा ने ने पूछथु ते अणु काम तेजो करे छे
 महावीर प्रभुना वचनोमा श्रद्धा व्यक्त करता डालोहाथी अणुगार कडे छे-
 'सेव भते ! सेव भते !' छे लहन्त । आपे ने कहु ते सत्य न छे छे लहन्त ।
 आपनु कथन सर्वथा सत्य न छे आ प्रमाणे कहीने तेमहे श्रमणु भगवान महावीरने
 'वदइ नमसइ, वदिता, नमसित्ता' वदणु करी अने नमस्कार कर्या वदणु
 नमस्कार करीने तेजो सयम अने तपथी आत्माने लावित करता विचरवा लाग्या
 'वहृदिं चउत्थ-छट्टऽट्टम जाव अप्पाण भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसिय
 पुत्ते जाव सब्बदुक्खप्पहीणे' तेमहे अनेक उपवास, छट्ट, अट्टम आदि तपथी

पष्ठाष्टम यावत् तपोविशेषैः आत्मान भावयन् यथा प्रथमशतके नवमे उद्देशके कालास्यवेशिकपुत्रः यावत् उपर्युक्ततपोविशेषैः आत्मान भावयन् सिद्धः, बुद्ध, मुक्तः, सर्वदुःखप्रहीणः सजातः, तथा अथमपि कालोदायी अनगारः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः सर्वदुःखप्रहीणो जात इति भाव ।

अन्ते कालोदायी भगवद्वाग्ध समर्थयन् स्वीकरोति 'सेव भते ! सेव भते ! ति' हे भदन्त ! तदेव भवत्कथन सर्व सत्यमेव, हे भदन्त ! भवत्कथन सर्व सत्यमेवेति ॥सू० ५॥

इति सप्तम शतकस्य दशमोद्देशः ॥७-१०॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित
रूपापालापर-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैरुग्रयनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-

शाहून्डरपति कुण्डापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-

कोल्हापुराजगुरु-वालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैन

धर्मद्विगुरु-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचिताया

"श्रमभवतीमूत्रस्य" "प्रमेयचन्द्रिका"ऽऽख्याया

व्याख्याया सप्तम शतक समाप्तम् ॥७॥

उन्होंने अनेक चतुर्य, छद्म, अट्टम यावत् तपविशेषो से अपने आपको भावित (वासित) किया और जिस प्रकार प्रथम शतक में नववें उद्देशक में कालास्यवेशिकपुत्रने इन तपस्यायो द्वारा अपने निज की शुद्धि कर सिद्धिगति को प्राप्त कर लिया वे बुद्ध मुक्त बनकर समस्त दुःखो से प्रहीण बन गये, इसी प्रकार से ये कालोदायी अनगार भी सिद्ध, बुद्ध, मुक्त बनकर समस्त दुःखोसे रहित हो गये । अन्तमे

पोतान् आत्माने लावित कथे अने अन्ते सिद्ध पद पाभ्या, बुद्ध यथा, मुक्त यथा अने नभस्त ज्मेनि सदतर ह्य करिने नभस्त दु जोयी गदित जनी गया आ विपने लगतु नभस्त कथन, पहिला शतकना नवमा उद्देशकमा आपवामा आवेला कालास्यवेशिकपुत्रना कथन प्रमाणे नभस्तु ॥ सू. ५ ॥

सातमा शतकेना दमभोउद्देशके समाप्त

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाशयकृत 'भगवती'

सूत्रनी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सातमा शत-

समाप्त ॥ ७ ॥

कालोदायी भगवान् के इस कथनका समर्थन करते ऋण कहते हैं 'सेव भते ! सेव भते ! त्ति' हे भदन्त ! आपका कथन सर्व सत्य ही है हे भदन्त ! आपका कथन सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

सातवें शतकका दशवा उद्देशक समाप्त

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतक
समाप्त ॥ ७ ॥

